
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Inches
Centimetres

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.

DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW.

Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

S. Orgelbranda

ГАЗЕТА
„ТРИБУНА РАДЗЕЦКАЯ"

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI

Tom VII.

od Hercegowina do Jylland.

Z 427 rysunkami, 3 mapami i jedną kolorową tablicą jaj.

Библиотека Ин. Тов. Ви
Иностран. Рабочих С.С.Р.
№ 15589

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1640.

WARSZAWA
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.
1900.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.

Варшава, 5 Іюня 1900 года.

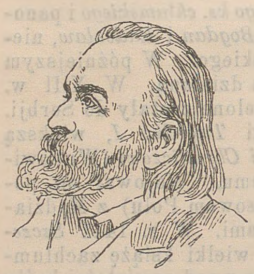
BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego
80309/2

H.

Hercegowina (t. j. *kraj księcia*), zwana także *księstwem św. Saby* (Sawy), po turec. *Hersek*, kraj górzysty w północno-zachodniej części półwyspu Bałkańskiego, który dawniej obejmował 16,500 klm. kw. i w starożytności stanowił część Ilirji, w roku zaś 1878, zajęty przez Austrję, połączony został z Bośnią, jako okrąg Mostarski, liczący 9,141 klm. kw. powierzchni, podczas gdy dwa południowo-wschodnie okręgi, Niksicz i Piva, przyłączone zostały do Czarnogórza. **H.** graniczy na północ z Bośnią, na południo-wschód z Czarnogórzem, na połud.-zach. z Dalmacją. Od północy **H.** jest przerznięta pasmem Alp Dynarskich, których najwyższy szczyt (Carstnica Planica) dosięga tu wysokości 2,227 metr. Rzeki znaczniejsze: *Narenta*, jedyna wpadająca do morza, *Dryna*, *Trebinjczica*, *Mała Narenta*, *Rama* i in. **H.** tak w politycznym, jak i geograficznym, etnograficznym i przyrodniczym względzie, odpowiada zupełnie obecnemu położeniu Bośni. Mieszkańców liczy 188,000 (mahometan przeszło 52,000, a chrześcijan 135,000). Znaczniejsze miasta: *Mostar*, *Focza*, *Trebinja*.—*Dzieje*. **H.** w starożytności zaludnioną była, jak i sąsiednie ziemie, przez ludy iliryjskie i należała do prowincji Dalmatia. Podczas rozpadnięcia się państwa rzymskiego, dostała się cesarstwu Zachodniemu. W w. VII osiedlili się w **H.**, jak i w sąsiednich krainach, Chorwaci i Serbowie; urządzili się oni federacyjnie, podzieliwszy kraj na żupy (*banowiny*), pod zarządem żupanów (*banów*). Nad niektóremi z nich był zwierzchnikiem wielki żupan (serbski). W późniejszym czasie, po przyjęciu już chrześcijaństwa (w w. IX), niektórzy żupanowie zdobyli sobie udzielność i przybrali tytuł książąt. Najważniejszem takiem księstwem w **H.** było *Zachlumskie* (łac. Chelmo), ale i to rozpadło się na niejako samoistne księstwa (912—926). Po r. 1159 weszły one znowu w ściślejszy związek z żupami serbskiemi. Następnie księstwo *Zachlumskie* otrzymało udzielność pod panowaniem *Andrzeja Mirosławicza*; atoli wskutek wojen domowych otrzymał rząd *Radosław*, a *Andrzej* został tylko żupanem nad Popowem, Przymorzem i Stonem (Stagno). Po śmierci jednak Radosława, Andrzej odzyskał tron zachlumski, przybrał tytuł *wielkiego ks. chlumskiego* i panował, jak i jego synowie, *Bogdan* i *Radosław*, niezależnie od króla serbskiego. W późniejszym czasie **H.** rozmaicie była dzieloną. W XIII w. główne prowincje **H.** wcielone zostały do Serbji. W r. 1389 król bośnijski *Twerdko I*, większą część **H.** nadał *Władkowi Chraniczowi* (Wukowiczowi), księciu radyńskiemu. Wojował on pomyślnie (po bitwie na Kosowem Polu) z Madziarami, a następnie z Turkami. W r. 1441 *Szczepan Kosacza* (Kosarycz), wielki książę zachlumski, zapragnął uwolnić się z pod zawisłości króla bośnijskiego i tym celem *wyprosił* sobie u cesarza niemieckiego, Fryderyka IV, tytuł *hercoga, strażnika Grobu św. Saby* (dux Sancti Sabbae), a przyjąwszy politykę niemiecką, nie udzielił pomocy królowi bośnijskiemu przeciwko Turkom, którzy pokonawszy go, zajęli i kraje *Szczepana Kosacza* i zmusili go do opłacania sułtanowi haraczu. Synowie jego podzielili się państwem: *Władysław* wziął **H.** *Górną*, a *Władko* **H.** *Dolną*. W r. 1482 Bajazet II zajął ich księstwa; wszyscy możniejsi mieszkańcy (szlachta) przyjęli mahometanizm lub umknęli za granicę. **H.** połączona z Bośnią (1483—1520) zaczęła dzielić jej losy. W XVII w. była **H.** widownią licznych pochodów Wenecjan. Południowe szczepy góralskie, sprzymierzone z Czarnogórzem, pozostawały napół niezależne. Naród uciemiężony, dopiero w nowszych czasach okazał silniejsze dążności emancypacyjne. Ruch narodowy objawił się głównie w r. 1861, w którym Hercegowińczycy pod wodzą Łuki Wukałowicza, podnieśli oręż przeciwko rządowi tureckiemu. Powstanie to osiągnęło przyznanie pewnego samorządu krajowego (1862). W lipcu 1875, wskutek samowoli przy pobieraniu podatków przez władze tureckie, wybuchło powstanie wśród ludności chrześcijań-

skiej, które, popierane przez Czarnogórze, objęło wkrótce część Bośni. Od czasu dokonanej 1878 przez Austro-Węgry okupacji i po odstąpieniu pewnej części na rzecz Czarnogórza, **H.** uległa znacznemu zmniejszeniu i stanowi dziś obwód z miastem Mostarem (9,141 klm. kw. = 158.83 mil kw.), z 9 okręgami, 8 miastami, 3 miasteczkami, 855 wsiami, 187,544 miesz., z których 52,238 mahometan, 63,466 wyznania greckiego i 71,702 rzymsko-katolików. Por. Szestaka i Scherba „Militärische Beschreibung des Paschaliks H. i t. d.“ (Wiedeń, 1862); Hilferding „Bosnija, H. i Staraja Serbija” (Petersburg, 1859); Sainte-Marie „L'Herzégovine, étude géographique, historique et statistique” (Paryż, 1875).

Hercen Aleksander *(Herzen)*, literat i publicysta rosyjski, znany pod pseudonimem *Iskander*, * 1812 w Moskwie, † 1870 r. w Paryżu. Naturalny syn miljonera Jakowlewa i Luizy Haag ze Sztutgardu, otrzymał nadzwyczaj staranne wychowanie w domu ojca swego, następnie studjował na uniwersytecie moskiewskim nauki przyrodzone i filozofję Hegla, zajmując się jednak głównie zbadaniem francuskich socjalistów. Podejrzany z tego powodu, 1834 r. razem z kilku innymi aresztowany i po blizko rocznem więzieniu wysłany do Permu, później do Wiatki, skąd przeniesiony wkrótce do Włodzimierza. Ułaskawiony 1839 r. powrócił do Moskwy, gdzie wszedł w bliższą zażyłość ze Stankiewiczem, Bielińskim i t. zw. kółkiem „zapadników“ (zachodowców), w r. 1840 r. otrzymał miejsce w ministerjum spraw wewnętrznych w Petersburgu; za nieukrywanie się z poglądami radykalnemi przeniesiony na służbę do Nowogrodu; w roku 1842 otrzymał na własne żądanie uwolnienie i zamieszkał w Moskwie, poświęcając się wyłącznie literaturze. W skutek śmierci ojca 1846 r., otrzymawszy znaczny spadek, przeniósł się 1847 za granicę. Początkowo przebywał we Włoszech, następnie podczas ruchów 1848 i 49 we Francji, potem czas jakiś w Nicei i Genewie, skąd udał się do Anglji i założył 1854 w Londynie wolną drukarnię rosyjską; w 1865 przeniósł się do Genewy i nakoniec na krótko przed śmiercią do Paryża. Zawód literacki rozpoczął, oprócz artykułów, pomieszczanych w *Otieczestwiennych Zapiskach* i *Sowremenniku*, dziełami: „O dyletantyzmie w nauce“ (1842); „Listy o badaniu natury“ (2 t., 1845—1846), w których występuje ze stanowiska młodszej szkoły Hegla. Dalej wydał romanse: „Kto winien?” (3 t., 1848—51) i „Zapiski Doktora Krupowa” (1847). Za granicą ogłosił: „Souvenirs de voyage” (1848); „Vom andern Ufer“ (Hamburg, 1850, w języku rosyjskim, Londyn, 1858), najważniejsze dzieło **H.** zawierające krytykę rewolucji 1848 ze stanowiska socjalnego; „Briefe aus Italien und Frankreich” (Hamburg, 1850, w jęz. rosyjs., Londyn, 1858). W Londynie napisał: „Du développement des idées revolutionnaires en Russie“ (1853), skonfiskowane z rozkazu Napoleona III; „Kreszczennaja sobstwennost“ (1853) i „Erinnerungen aus meinem Leben“ (3 t., Hamburg, 1854), przekład angielski (2 t., Londyn, 1855), rosyjs. p. t.: „Byłoje i dumy” (3 cie wyd., 1862); francuski p; t.: „Le monde russe et la révolution” (3 t., Paryż, 1860—62). Najwięcej jednak rozgłosu miał **H.** czasopismem *Dzwon*, założonem 1857 roku w Londynie; jako jego dopełnienie uważać można rocznik *Gwiazda polarna* (1—7 t., Londyn, 1857—1862, t. 8, Genewa, 1868), oraz *Głosy z Rosji* (9 części). Wydawnictwa te miały silny wpływ na opinję publiczną w Rosji, szczególnie na emancypację włościan. Wydał nadto (Hamburg, 1858) krytykę na dzieło barona Korfa „Die Thronbesteigung Kaisers Nikolaus I etc.,“ „La nouvelle phase de la littérature russe” (Paryż, 1864; „Mémoires de l'impératrice Cathérine, écrits par elle-même“ (1859); „Comicia Rossa. La chemise rouge Garibaldi à Londres“ (Bruksel., 1865), w którem opowiada pobyt Garibaldi'ego w Londynie i swój stosunek do tegoż i Mazzini'ego i wiele in. Jako wydawca przygotował do druku pamiętniki ks. Daszków (1857), oraz przekłady angielski, niemiecki i szwedzki), Łopuchina (1860), Szczerbatona i Radiszczewa (1858), Po przeniesieniu się do Genewy, wydawał jeszcze jakiś czas *Dzwon* (naprzód po rosyjsku, potem po francusku), widząc jednak, że zupełnie stracił popularność w Rosji, zawiesił wydawnictwo. Pisma zbiorowe **H.** wyszły w Bazylei 1875 r. w 10 t., i 1 t. pośmiertnych. Życiorys jego napisał Eckhardt w „Jungrussisch und altlivländisch” (2 w., Lipsk, 1871). Por. Althausa „A. **H.**“ (w *Unsere Zeit*, 1872); Sperber „Die socialpolit. Ideen A. **H**-s“ (1894).

Hercen Aleksander.

Hercen *(Herzen)* Aleksander, fizjolog, syn poprzedn., * 1839 we Władimirze, kształcił się w Szwajcarji i Londynie, 1877 r. został profesorem fizjologji we Florencji, 1881 w Lozannie. Ogłosił: „Lezzionni sulla digestione“ (1877), „Il moto psichico e la conscienza” (1879); „Le cérveau et l'activité cérébrale“ (1887) i in. Oprócz tego w języku rosyjskim podręcznik anatomji porównawczej zwierząt niższych (1862).

Hercher Rudolf, helenista, * 1821 w Rudolstadt, † 1878 r., kształcił się w Jenie, Lipsku i Berlinie, od 1847 r. nauczyciel gimnazjalny w mieście rodzinnem, 1859—60 zwiedził Włochy, od 1861 profesor szkół berlińskich, od roku 1873 członek berlińskiej akademji nauk. Je-

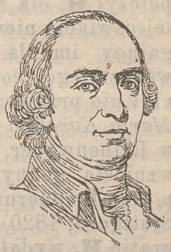
go wydania prozaików greckich odznaczają się ścisłością krytyczną. Wydał: przypisywane Plutarchowi „De fluviis“ (Lipsk, 1851); „Ariani scripta minora“ (1854); „Scriptores erotici graeci“ (2 t., 1858—59); „Artemidori onirocriticon“ (1864); „Aeneae commentarius poliorceticus“ (1870); „Aristides et Cato major“ Plutarcha (1870); „Plutarchi Moralia“ (1872); „Epistolographi graeci“ (1873); „Apollodori bibliotheca“ (1874) i bardzo ważną topografję homeryczną „Homerische Aufsätze“ (wydaną przez Roberta w Berlinie, 1881).

Herculano de Carvalho e Araujo Aleksander, znakomity historyk i poeta portugalski, jeden z twórców nowej szkoły romantycznej, * 1810 w Lizbonie, † 1877; kształcił się w Paryżu. Za powrotem do ojczyzny 1832, przyłączył się do stronnictwa liberalnego i zyskał rozgłos na polu publicystyki, zwłaszcza jako redaktor dziennika *Panorama*. Zachęcony powodzeniem pierwszych płodów poetycznych, wydał samodzielnie i z talentem napisany większych rozmiarów religijno-polityczny poemat „A voz do propheta“ (Ferrol, 1836), którym ogólną na się zwrócił uwagę. To samo powiedzieć można o drugim poemacie „A harpa do crente” (Lizbona, 1838). Oba przyodziane są w ponure barwy, wedle ówczesnej mody francuskiej. W powieściowej literaturze portugalskiej zajął także wybitne miejsce dziełem: „Enrych, kapłan Getów,“ jako 1 cz. dzieła p. t.: „Monasticon,” 2-ą cz. jego wydał „O monge de Cister” (2 t., Lizbona, 1847—48). Wkrótce potem wydał zbiór podań romantycznych z dziejów ojczystych p. t.: „O Bobo“ i „Lendas e narrativas“ (2 t., Lizbona, 1851). Następnie poświęcił się studjom historycznym i ogłosił między innemi dwa główne dzieła: „Historia de Portugal“ (4 t., Lizbona, 1848—53), zalecająca się szerokością poglądów, gruntowną krytyką, znajomością historycznej literatury europejskiej i klasycznym językiem, oraz „Da origem e estabelecimento da inquisiçao em Portugal“ (2 tomy, Lizbona, 1854—55) i „Opusculos” (6 t., 1873—84). Oprócz tego wydał wiele narodowych źródeł historycznych. Był kilka razy członkiem kortezów. Jako członek lizbońskiej akademji nauk, kierował wydawnictwem „Portugaliae Monumenta historica.” Por. Romero Ortiz „Literatura portuguesa en el siglo XIX” (1870); Döllingera „Gedächtnisrede auf Alexander **H.**” (1878); De Serpa Pimentel „**H.** e o suo tempo” (1881).

Hercyński las, po łacinie *Hercinia silva*, tak nazywano niegdyś góry zarosłe lasem w Germanji. Cezar oznaczył przybliżoną jego szerokość na 9, a długość na 60 dni marszu i rozumiał pod nim góry od źródeł Dunaju aż do Siedmiogrodu położone. Inni pisarze rzymscy nazywali lasem Hercyńskim góry Turyngijskie, przechodzące do Czech i Morawji. Dzisiejsi geografowie nie zgadzają się pomiędzy sobą co do dokładnego wskazania i określenia tych gór w pojęciu starożytnych. Niemieccy jednak pisarze pod nazwą gór Hercyńskich rozumieją wszystkie pasma, oddzielające północno-wschodnią niemiecką nizinę od wyżyny niemieckiej, a więc góry idące na południo-wschód od rzeki Ems, do źródeł Odry. Francuscy geografowie pod tąż nazwą rozumieją góry, ciągnące się między Alpami, Renem, północno-niemiecką niziną i Elbą.

Herda Jarosław (właściwie Franciszek), poeta czeski, * 1859 w Trzeboni, † 1881. Zebrane z czasopism poezje jego wydał J. V. Krecar p. t. „Ze srdce” i „Basnie”. Por. czasopismo *Maj* z r. 1892.

Herder, Jan Gottfryd von, znakomity pisarz niem., * 1744 w Morągu (Mohrungen) w Prusiech Wschodnich, † 1803. W domu niezamożnych rodziców mierne odebrawszy wykształcenie, zawdzięczał wszystko swej pracy i swemu genjuszowi. Przyjąwszy w Królewcu miejsce nauczyciela w jednem z kolegjów, zapoznał się tam z Kantem i uczęszczał gorliwie na wszystkie jego wykłady. Czas jakiś był kaznodzieją ewangelickim i dyrektorem szkoły parafjalnej w Rydze; następnie bawił w Paryżu, gdzie wszedł w blizkie stosunki z wielu ówczesnemi znakomitościami; za pośrednictwem Goethego, z którym się poznał w Strasburgu, przybył 1771 r. jako kaznodzieja nadworny, superintendent i radca konsystorza do Bückeburga, skąd powołany został 1776 na kaznodzieję nadwornego, superintendenta generalnego i starszego radcę konsystorza do Wejmaru, gdzie został 1801 prezesem tegoż konsystorza. Jednocześnie wyniesiony został do godności szlacheckiej. Pismami swemi „Schriften” (45 t., Stuttgard, 1806—20, t. 60, tamże 1827—30, t. 40, tamże, 1852—54, 32 t., 1877—89) zjednał sobie nieśmiertelną sławę. Dzielą się one na 3 oddziały: religijno-teologiczne, literacko-artystyczne i filozoficzno-historyczne. Oryginalne jego poezje „Gedichte“ (1836) nie wielką mają wartość. Daleko ważniejsze są przeróbki oryginałów cudzoziemskich, jak „Volkslieder“ (1778 i 1840), w których zwrócił uwagę na skarby zawarte w poezji ludowej, i „Cyd“ (1805 i 1868). Jako teolog zasłużył się przez podkreślenie życia uczuciowego i uduchowione, wolne od litery dogmatu pojmowanie chrystjanizmu. Z prac jego teologicznych najcelniejszą jest „Geist der hebräischen Poesie“ (Dessau, 1782, Lipsk, 1825). Jako filozof, jeżeli nie szkoły, to życia, pozostawił cały skarbiec głębokich badań i spostrzeżeń nad naturą, człowiekiem i światem;

Herder Jan.

jako badacz i wielbiciel starożytności klasycznej, miał zawsze na celu harmonijne kształcenie człowieka na wzorach greckich. Wszechstronny krzewiciel dobrego smaku, obudził żywe uczucie dla poezji ludowej. Wszystkie promienie swego wzniosłego ducha zjednoczył w głównem swem, ale niedokończonem dziele: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ (4 t., Ryga, 1784—91; 4 ed., Lipsk, 1841), przełożonem na język polski przez Józefa Bychowca p. t.: „Pomysły do filozofji dziejów rodzaju ludzkiego“ (8 t., Wilno, 1838). W pracy tej starał się dowieść, że historja ludzkości jest szeregiem ściśle związanych z sobą wydarzeń, dążących do jednego wyższego celu. Ostatecznym celem natury ludzkiej i jej dążności jest wedle **H.** humanizm. Humanizm ten był jego boginią; do niego wszystko odnosił, dla niego działał z niestrudzoną gorliwością. Zdolności posiadał **H.** ogromne, ale z powodu swej uniwersalności, grzeszy często brakiem gruntowności. Mimo to położył **H.** dla Niemców niepożyte zasługi. Całej oświacie niemieckiej dał potężny, daleko sięgający impuls; w gorącym entuzjazmie dla wszystkiego, co prawdziwie ludzkie, może go nikt nie przewyższył.—Pozostała po nim wdowa *Marja Karolina* **H.**, z domu Flachsland, * 1750 w Reihenweyer, w Alzacji, † 1809 w Wejmarze, wzniosła godny jego imienia pomnik dziełem p. t.: „Erinnerungen aus Herder's Leben“ (2 t., Stuttgard, 1820). Bogatą w szczegóły bibljografję **H.** wydał jego syn *Emil Gottfrid Herder*, † 1855, p. t.: „Herder's Lebensbild“ (3 t., Erlangen 1846—1848). Zajmującą jest również korespondencja **H.** wydana przez Düntzera i Gotfryda Herdera w dziełach „Aus **H.**'s Nachlass“ (3 t., Frankfurt, 1858); „Herder's Reise nach Italien“ (Giessen, 1859) i „Von und an Herder“ (3 t., Lipsk, 1861—62). W dniu 25 sierpnia 1850 wzniesiono mu w Wejmarze wspaniały pomnik. Znakomitą biografję napisał także Haym „**H.** nach seinen Leben und seinen Werken dergestellt“ (2 t., Berlin, 1877—85). Por. Wernera H. als Theolog“ (1871). Joreta „H. et la renaissance littéraire“ (Paryż, 1875); Hauffena „H. in seinen Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ (Borna, 1890).

Herder Zygmunt August Wolfgang, baron von, syn poprzedniego, górnik, * 1776 w Bückeburgu, † 1838 r. w Dreźnie, położył w swym zawodzie ważne zasługi w Saksonji. Otrzymawszy za Księstwa Warszawskiego polecenie udoskonalenia kopalń żelaza w Pankach i salin w Wieliczce, przebywał kilka lat w Warszawie i Wiedniu. W r. 1835 odbył podróż do Serbji, aby wskrzesić tam przemysł górniczy. Król saski nadał mu tytuł barona. Najważniejszem jego dziełem, po śmierci dopiero wydanem, jest „Der tiefe meissener Erbstollen“ (Lipsk, 1838).

Here, ob. Hera.

Heredia, miasto w departamencie t. n., w rzeczypospolitej środkowej Ameryki Costa-Rica, ma 6,000 miesz.

Heredia José Maria de, poeta francuski, * 1842 na wyspie Kubie, w dzieciństwie przywieziony do Francji, gdzie kształcił się w Senlis. W 17 roku życia powrócił do kraju rodzinnego i tam uczęszczał na uniwersytet w Hawannie, następnie powrócił do Francji, gdzie jeszcze się kształcił. Zwrócił na siebie uwagę szczególnie sonetami, które drukował w *Revue de Paris*, *le Parnasse*, *la Revue des Deux Mondes* i wielu innych. Pierwszy zbiór poezji **H.** wyszedł dopiero w r. 1893 p. t.: „Trophées.“ Odznaczony przez akademję został w r. 1894 jej członkiem. Oprócz poezji **H.** przetłómaczył z hiszpańskiego: „l'Histoire veridique de la conquête de la Nouvelle Espagne“ kapitana Bernal Diaz del Castillo“ 1878—87, praca ta była uwieńczona przez akademję. W r. 1894 wybrany na członka akademji francuskiej.

Hereford, hrabstwo z zachodniej Anglji, obejmujące 2.174 klm. kw. z ludnością 116,000, zroszone rzeką Wye i jej dopływami, słynne ze swoich urodzajów, przerznięte jest kanałem *Hereford* (12 mil długim, 44 stóp głębokim), przez który odbywają się głównie spławy produktów tej okolicy. Miasto główne *Hereford*, bardzo handlowe, jest rezydencją biskupa, ma 20,000 m. i piękny kościół katedralny.

Herenszwand.

Herenszwand *(Herrenschwend)*, herb: W polu błękitnem—łabędź srebrny z koroną złotą na głowie. U szczytu między rogami czarnemi — takiż łabędź. Tarczę podtrzymują psy w obrożach. Indygenat z 1768.

Herero, *Hererowie*, *Owaherero*, *Damara*, naród afrykański, należący do plemienia Bantu, zajmujący na płd.-wsch. Afryki obszar od jeziora N'gami do morza. Są to Negrzy wysokiego wzrostu, rysów rogularnych, dzielą się na

Strój głowy kobiety z plemienia Herero.

Damarów czerwonych i *D. czarnych*. Liczba ich wynosi około 100,000. Pod względem budowy fizycznej większa ich część zbliżona jest do Zulów. Golą głowy i pozostawiają tylko pukiel włosów na jej szczycie, oraz kosmyki ponad uszami. Odzież ich składa się z przepaski dokoła bioder, oraz płaszcza ze skóry wołowej, który u kobiet ozdobiony jest perłami żelaznemi; używają też do ozdób pierścieni na ramionach i goleniach z kości słoniowej, skorup jaj strusich i muszel kauri. Uprawiają tylko tytuń, karmią się za korzeniami roślin dziko rosnących i zdobyczami swego myślistwa. Pojęcia ich religijne są słabo rozwinięte, polegają głównie na czci przodków. Por. Schinz „Deutsch Süd-Ostafrika“ (1891).

Herezja, Herezjarcha, ob. Kacerstwo.

Herford, miasto powiatowe w pruskiej regencji mindeńskiej, przy ujściu rzeki Aa do Werry, posiada liczne fabryki, głównie przędzalnie, kilka kościołów; 21,600 miesz. Znajdowało się tu niegdyś opactwo Benedyktynek, założone 789, a sekularyzowane 1803. W r. 1631 zostało wolnem miastem rzeszy niemieckiej, a w r. ku 1647 przeszło w posiadanie Brandeburgji.

Herford Karol Harold, pisarz angielski, * roku 1853 w Manchester, kształcił się w Cambridge, następnie studjował epokę Szekspira i literaturę niemiecką. Z licznych prac jego przytaczamy: „Essay on the romantic and classical styles“ (1880), „The first Quarto of Hamlet” (1880); „Sketch of the social history of the English drama“ (1881); „Literary relations of England and Germany in the 16 century” (1886) i in.

Hergenröther Józef, kardynał i historyk kościoła, * 1824 w Würzburgu, † 1890 w klasztorze Cystersów Mehrerau pod Bregenzą, studjował teologję w Würzburgu i w Rzymie, 1848 r. otrzymał święcenia kapłańskie, od 1850 doktor teologji, 1852 profesor prawa kanonicznego i historji kościoła w Würzburgu. Zyskał sobie rozgłos pismem „Antijanus“ (Fryburg, 1870), w którem bronił nauki o nieomylności papieża. Nadto napisał: „Der Kirchenstaat seit der französischen Revolution“ (1860); „Photius, Patriarch von Konstantinopel” (3 t., 1869); „Katholische Kirche und christlicher Staat in ihrer geschichtlichen Entwickelung und in Beziehung auf die Fragen der Gegenwart“ (nowe wyd., 1874); „Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte“ (1877—78, t. 2, 3, wydanie 1884); „Abriss der Papstgeschichte“ (1879). W r. 1879 mianowany kardynałem, osiadł w Rzymie. Por. Stamminger „Zum Gedächtnisse Kardinal H.-s”1892).

Héricault Karol Józef de Ricault, historyk francuski, * 1823 w Boulogne sur Mer. W 1883 założył pismo p. t.: „Revue de la Revolution,” które redagował do r. 1890. Napisał: „Essai sur l'origine de l'epopée française et sur son histoire au moyen âge” (1860); „La France guerrière” (1867); Maximilien et le Mexique“ (1868); „Histoire nationale des naufrages et aventures de mer“ (1870); „Histoire de la Révolution, racontée aux petits enfants” (1864); „Documents pour servir à l'histoire de la Révolution française“ (1884) i nowele: „La Fille aux bleuets” (1860); „Les Patriciens de Paris“ (1861); „Un Gentilhomme catholique“ (1863); „Les Extravagances du hasard” (1864); „Aventures des deux Parisiennes“ (1881); „Rose de Noël“ (1883) i in.

Herillus z Kartaginy, filozof stoik, żyjący około 260 przed Chr. który rozpowszechnił systemat swego nauczyciela Zenona.

Hering Edward, lekarz, * 1799 w Sztutgardzie, † 1881 r., studjował weterynarję w Tubindze, Wiedniu i Monachjum, od 1822 był profesorem anatomji, fizjologji i terapji w szkole weterynaryjnej w Sztutgardzie, od r. 1828 prowadził klinikę, 1859—1872 był naczelnym weterynarzem i referentem w ministerjum wojny. W roku 1863 powołał do życia międzynarodowe zjazdy weterynarzów i był prezesem pierwszego zebrania w Hamburgu. Napisał między innemi: „Tierärztliche Arzneimittel“ (3 wyd., 1870); „Handbuch der tierärztlichen Operationslehre” (4 wyd. 1885); „Biographisch-litterarisches Lexicon der Tierärzte” (1863); „Etimologisches Wörterbuch für Tierärzte“ (1871).

Hering Ewald, fizjolog, * 1834 w Altgersdorf w Saksonji, studjował medycynę, osiadł jako lekarz w Lipsku, 1862 został tam docentem, 1865 r. profesorem fizjologji i fizyki lekarskiej w Wiedniu, 1870 w Pradze. Badania jego tyczą się głównie psychofizyki, a w szczególności podał nową teorję widzenia i poczucia barw. Ogłosił też „Ueber das Gedächtniss als eine allgemeine Funktion der organischen Materie” (1870, 2 w., 1876).

Hering Teodor, lekarz, * 1847 w Warszawie, medycynę studjował w mieście rodzinnem, gdzie następnie osiadł jako laryngolog i w przedmiocie tym ogłosił: „O nowych sposobach badania i leczenia chorób jam nosowych“ (1880); „O stosunku gruźlicy do zapalenia“ (1873); „O zapaleniu błony śluzowej nosa,“ „Pęknięcie błony śluzowej krtani,“ „O operacji polipów w krtani,“ „Ciała obce w jamach nosowych,“ „O przewlekłem zapaleniu gardzieli,” „O wynikach mechanicznego leczenia zwężeń krtani,“ „Grzybica gardzieli,“ „Kwas chromny w chorobach nosa, gardzieli i krtani.”

Hering Zygmunt, ekonomista polski, * 1854 w Warszawie, do r. 1871 kształcił się tamże, następnie wyjechał do Wiednia, gdzie kształcił się do r. 1873, potem do Petersburga, gdzie skończył instytut górniczy. Napisał studjum ekonomiczne p. t. „Rubel“ (1890); „Gawędy ekonomiczne“ (1891); „Logika ekonomji” (1896), przekład z Wundta „Logika” 1889 i in.

Heringsdorf, wieś na wyspie pomorskiej Usedom, na morzu Baltyckiem, odległa o 1 milę

od Swinemünde; ma 800 miesz. i licznie zwiedzane kąpiele morskie.

Herisau, miasteczko w szwajcarskim kantonie Appenzell, nad rz. Glatt; ma 13,000 miesz. i jest środkowym punktem przemysłu całej okolicy, mianowicie pod względem wyrobów bawełnianych, lnianych i skórzanych.

Herisson Anna Karol, francuski mąż stanu, * 1831 w Surgey (Nièvre), od 1853 r. adwokat tamże, 1858 r. prokurator, w r. 1864 zamieszany w procesie trzynastu, został skazany, 1870 był merem w Paryżu, 1871 członkiem rady miejskiej i przedstawicielem stronnictwa radykalnego, 1876 prezes rady miejskiej, 1878 r. złożył urząd i zasiadł w izbie deputowanych jako bezwzględny zwolennik Gambetty. W r. 1882 objął w gabinecie tekę ministra robót publicznych, którą w gabinecie Ferrego zamienił na tekę ministra handlu (1883—1884), w r. 1885 został członkiem sądu kasacyjnego.

Herisson Maurycy, hr. d'Irrison d'H., pisarz francuski, * 1840 r. w Paryżu, jako oficer brał udział w wyprawie włoskiej, później w wojnie chińskiej 1860, podczas wojny z Niemcami służył pod generałem Trochu w oblężonym Paryżu, towarzyszył Favre'owi w układach z Bismarckiem w Ferrières i w Wersalu i szczegóły tych układów, oraz oblężenia Paryża ogłosił w anegdotycznej historji „Journal d'un officier d'ordonnance" (1885). Przedtem zaś napisał: „Etude sur la Chine contemporaine" (1864); „L'esprit chinois et l'esprit européen" (1868); „La reforme des humanités" (1872); „Relation d'une mission archéologique en Tunisie" (1881); „Campagne de Chine, d'après la correspondence confidentielle du général comte de Montauban" (1882), skonfiskowane przez rząd, powtórzone przez autora p. t.: „Journal d'un interprète en Chine," z pominięciem dokumentów urzędowych (1885). Ogłosił jeszcze: „Le cabinet noir" (1887, z czasów Napoleona I), „La légende de Metz," „Autour d'une révolution" (1888, historja rewolucji 4 września 1870); „Journal de la campagne d'Italie" (1889); „Un drame royal" (1890) i „Les girouettes politiques" (1891). W r. 1891 został komendantem francuskiej milicji w Kongo.

Heristall, zwykle *Herstal*, miasteczko w belgijskiej prowincji Liège, nad rzeką Maas; ma 14,000 miesz. Pamiętne jako miejsce pochodzenia francuskich Pipinów.

Herites Franciszek, beletrysta czeski, † 1851 w Wodnianach. Zostawszy magistrem farmacji, osiadł w mieście rodzinnem. W 1896 zamieszkał w Pradze, jako członek redakcji *Narodnej Politiki*. Karjerę literacką zaczął od poezji w 1869. Prace nowelistyczne drukował od 1874 w *Lumirze*, potem (1879) w *Kvietach* i wielu innych. Wydał osobno te utwory w licznych (około 20) zbiorkach, od r. 1880. Należy do wybitnych i popularnych pisarzów czeskich. Grano też jego dramat „Tieżké stiny". Niektóre drobne jego utwory przełożono na język polski.

Herjeadalen, ziemia w północnej Szwecji, stanowiąca część okręgu Jemtland, kraina górzysta, zroszona wodami rzeki Ljusne Elf i jej dopływów, znana z chowu dobrej rasy bydła i wybornego sera, zwanego „koronnym". Zamieszkana w części przez Lapończyków.

Herka Kazimierz Stanisław, profesor medycyny i teologji w akademji krakowskiej, żyjący około 1615 r., zostawił nadzwyczaj rzadkie dzieło p. t.: „Bankiet narodowi ludzkiemu od Monarchy niebieskiego z różnych ziół, zbóż, owoców, bydląt, zwierzyn, ptactwa, ryb i t. d. zgotowany" (Kraków, 1660). Siarczyński, rozdzieliwszy imiona Kazimierz i Stanisław, mylnie wspomina o dwu lekarzach Herkach. Por. Gąsiorowskiego „Zbiór wiadomości i t. d." (t. 2, str. 269)

Herkner Józef, zasłużony litograf, * 1802 r. w Poznaniu, † 1864, uczęszczał na wydział sztuk pięknych b. uniwersytetu aleksandryjskiego w Warszawie, następnie był medaljerem mennicy warszawskiej. W r. 1837 założył w Warszawie litografję, z której wydał wiele kart geograficznych i innych prac tego rodzaju.

Herkomer Hubert, malarz, * 1849 w Waal w Bawarji, jako syn drwala, studjował malarstwo i kształcił się w Anglji. Zyskał rozgłos kompozycjami, wykonanemi dla czasopisma „The Graphic." Wykonał: „Spoczynek" (1872), „U studni," „Handlarz serów," „Po dniu pracy," „W lesie" (1875); „Nabożeństwo w szpitalu; „U wrót śmierci" (1876); portret Ryszarda Wagnera (1877); „Procesja w Bawarji," „Kobieta pijąca kawę," „Nasza wieś" (1890); „Podczas strejku" (1891) i w. in. W 1885 został członkiem akademji berlińskiej. W r. 1890 członkiem akademji londyńskiej. W ostatnich czasach poświęcił się prawie wyłącznie malarstwu portretowemu. Napisał: „Etching and Mezzotint Engraving, Lectures delivered at Oxford" (Londyn, 1892).

Herkulanum, właściwie *Herculaneum*, po włosku *Ercolano*, w starożytności jedno z najznakomitszych miast Kampanji, leżące na wybrzeżu pomiędzy Neapolem a Pompeją, założone przez Osków, później zaś zamieszkane po większej części przez Greków Niższej Italji, w 307 przed Chr. przyłączone do państwa rzymskiego, było w roku 63 po Chr. przez trzęsienie ziemi w części zburzone. Pod panowaniem Tytusa w 79 po Chr. wraz z przyległemi miastami Pompeji i Stabiae, skutkiem wybuchu Wezuwjusza przez gwałtowne potoki lawy i deszcz popiołowy zostało całkowicie zasypane. Następnie strumienie lawy kilkakrotnie zalewały miasto, które w skutek tego znalazło się na 60—100 stóp pod powierzchnią ziemi. Później zbudowano na tem miejscu miasto Portici i część Resiny. Dopiero w 18 stuleciu H. przez kopanie stało się znowu znajomem. W 1709 odkopano trzy posągi kobie-

ce, w 1733 natrafiono na świątynię Jowisza z kolumnami i teatr, prawie nieuszkodzone. We dwanaście lat później odkopano Stabiae i Pompeję. Najczynniejsze, a pewno i najskuteczniejsze poszukiwania były prowadzone za panowania Józefa Bonapartego i Joachima Murata, dopóki ich nie przerwały wypadki polityczne. W roku 1828 rozpoczęto nowe poszukiwania i odkryto wiele świątyń i jeden dom prywatny. Ulice były brukowane lawą, proste i miały z boku chodniki dla pieszych. W 1880 odkryto w pobliżu **H.** ruiny wspaniałego zakładu kąpielowego. Przedmioty sztuki wynalezione w **H**, były opisane w znacznej części przez akademję herkulańską, założoną w 1755, i przedstawiają wielką wartość artystyczną i archeologiczną. Mniejszą wartość mają rękopisy herkulańskie, są to fragmenta z Epikura, Filodema, Fedra, Cycerona i t. d., które po długich usiłowaniach zdołano rozwinąć (starożytni bowiem zwijali je w rolki) i odczytać. Por. „Le antichità d'Ercolano“ (11 tomów, 1757) z wyciągiem Murra i Kiliana; Winckelmanna „Sendschreiben von den herculanischen Alterthümern“ (Drezno, 1762); Dawida „Antiquités d'H.“ (Paryż, 1780—1803); „Herculanensia volumina quae supersunt“ (Neapol, 1793—1827); Ruggiero „Storia degli scavi di Ercolano“ (Neapol, 1886); Comparetti i de Petra „La villa ercolanese dei Pisoni“ (Tur., 1883); Furchheim „Bibliografia di Pompei, Ercolano e Stabia“ (Neapol, 1891).

Herkules, *Hercules*, w mitologji rzymskiej, bohater, zapożyczony od Greków, gdzie się zwie Herakles (ob.). Jest to właściwie italski *Genius*, patron pokolenia męskiego, jak Junona była opiekunką kobiet, a według niektórych i małżonką Herkulesa. Oddawano mu cześć boską i wznoszono świątynie.

Herkules, gwiazdozbiór nieba północnego, położony obok Korony północnej, między 4 a 51° szer. płn., oraz między 233 a 283° wzniesienia prostego. Według Heisa obejmuje 227 gwiazd widzialnych okiem nieuzbrojonem, a między niemi kilka 3 wielkości. Gwiazda z Herkulesa jest zmienna i należy do typu Algola (ob.); okres jej zmienności wynosi 4 dni.

Herkules, góra na księżycu, położona pod 46° szerokości i 38° długości wschodniej księżycowej, której wysokość wynosi 3,319 metrów.

Herkules (*Dynastes hercules*), chrabąszcz z rodziny blaszkoróżnych; samiec, długości 15 cm., uzbrojony jest długim rogiem na grzbiecie i mniejszym na czole; samica, mniejsza, nie ma rogów. Jest to owad czarny, żyje w Ameryce środkowej i południowej.

Herkules.

Herkulesa słupy, tak nazywano w czasach starożytnych dwa przylądki cieśniny Gibraltarskiej, Calpe i Abila (dzisiejszy Gibraltar i Ceuta), które w czasie wędrówek Herkulesa miały być przez niego rozdzielone. Powstała cieśnina, łącząca ocean Atlantycki z morzem Śródziemnem, nazywała się *Herculeum Fretum*.

Herkulesowy proch, dynamit używany w Ameryce, różnego składu, zawiera zawsze saletrę i węglan magnezji.

Herlosssohn, *Herloszsohn*, Karol Jerzy Reginald, właściwie *Herloss*, *Herlosz*, * 1804 w Pradze, † 1849 w Lipsku. W czasie uczęszczania na wydział filozoficzny w Pradze 1820 wydał w almanachu „Feierstunden“ powiastkę „Treu bis in Tod“. Następnie w r. 1821 przeniósł się do uniwersytetu wiedeńskiego. W 1823 osiadł w Pradze, ale sprzykrzywszy sobie surową cenzurę tamtejszą, umknął 1825 do Lipska, gdzie objął redakcję pisma *Hebe*, a w 1830 zaczął wydawać pismo *Der Komet*, które wywarło wielki wpływ swym politycznym kierunkiem. W 1832 wydał polityczno-satyryczny almanach „Mefistofeles“, w którym pomieścił apoteozę dawnych Czech i uznał się patrjotą czeskim. W 1834 wydawał „Damen-Conversations-Lexicon“, od 1836 z R. Blumem i H. Marggraffem „Allgemeines Theaterlexicon“; 1843 — 44 „Das Morgenstern“. Oprócz lirycznych poezji wydanych p. t. „Das Buch der Lieder“ (Lipsk, 1848, 4 wyd.), napisał wiele romansów i powieści (wszystkich 66 t.), z których celniejsze są: „Der Venetianer“ (Lipsk, 1829); „Der Ungár“ (3 t., tamże, 1832); „Wallenstein's erste Liebe“ (3 t., Hannower, 1844); „Zeit und Lebensbilder“ (6 t., 1839—43); „Weihnachtsbilder“ (Lipsk, 1846). Prawie wszystkie jego utwory powieściowe, jak „Jan Hus“, „Jan Žyžka“, „Ostatni Taboryta“ i t. d. były jednocześnie tłómaczone na język czeski; ostatnia z wymienionych powieści wyszła i w tłómaczeniu polskiem (Lwów, 1869). Zbiorowe wydanie jego dzieł wyszło w Pradze w 12 t. (1865—68). Por. Thomas „Karl H. biogr. Skizze“ (Lipsk, 1850); K. Sabina, życiorys przy wyborze pism **H.** z 1891, oraz w „Narod. Listach“ z 1895.

Hermafroditos, bóstwo greckie pochodzenia wschodniego, miało powstać z połączenia Hermesa i Afrodyty. Pierwotnie—bóg płodności przyrody.

Hermafrodytyzm, *dwupłciowość*, *androginja*, stan istot organicznych, przy którym jeden i ten sam osobnik posiada przyrządy rozrodcze obojej płci. W świecie roślinnym **H.** jest ogólne stanem prawidłowym, gdyż najczęściej pręciki i słupki znajdują się w jednym kwiecie, we wspólnem okryciu kwiatowem; przekonano się jednak,

że bardzo często zapładnianie następuje najlepiej przez krzyżowanie między częściami różnych kwiatów (ob. Dwukształtność). W zwierzęcym świecie **H.** napotyka się tylko w organizmach niższych, mianowicie w typie pierwotniaków (*Protozoa*), bezjelitowych (*Coelentarata*), jako też u większości szkarłupni, mięczaków i robaków. Typy kręgowych i stawonogich są rozdzielno-płciowe. **H.** jest *zupełny*, gdy sam osobnik dwupłciowy, wytwarzający nasienie i jajka, może sam się zapładniać; inne zwierzęta (pijawki, wiele mięczaków), jakkolwiek posiadają organy obupłciowe, same się zapłodnić nie mogą, a zapładnianie jest tam wzajemne między dwoma osobnikami. U zwierząt ssących, w szczególności u człowieka, **H.** nie istnieje; przytrafiają się tylko organy płciowe tak niewykształcone, że indywiduum jest niezdolne do czynności rozrodczej, jakkolwiek możność spółkowania nie zawsze ginie. Wogóle przytem cechy jednej płci występują zawsze wybitniej, tak, że *hermafrodyta* jest niezupełnym mężczyzną, lub niezupełną kobietą. Powstawanie **H.** u zwierząt wyższych objaśnia się historją rozwoju organów płciowych. Płód z początku jest zawsze hermafrodytą, posiada zaczątki organów płciowych męskich i żeńskich; organy zewnętrzne płciowe męskie i żeńskie składają się z części analogicznych, zakłócenie więc w rozwoju może łatwo dać powód powstania **H.**

Hermaja, uroczystości odbywane na cześć Hermesa (ob.).

Herman, herb: W polu czerwonem czy czarnem — lew złoty wspięty z chorągiewką srebrną czy złotą w łapach. U szczytu między skrzydłami — ręka zbrojna z mieczem.

Herman.

Herman Ehihard II i *Oda*, byli dziećmi Ehiharda I, który był margrabią Miśnji od 985, po Rykdagu; dukiem Turyngji, suzerenem Czech za Bolesława III Rudego i Polski za Bolesława Magnusa I, podbił Milzienów, i dążył do korony niemieckiej po Ottonie III, a został zabity, czy to za plagi, jakie z jego namów Henryk dostawał, czy też od kochanków swych sióstr w Werlu. Syn jego **H.** stracił Miśnję, zajętą przez Bolesława Magnusa I na wieść o śmierci Ehiharda, a nadto Milzienów i Łużyczan, lecz potem Guncelin, stryj **H.** a brat przyrodni (z Dąbrówki?) Bolesława polskiego, dostał Miśnję, dwie ostatnie ziemie sam Bolesław. Od 1005 pokoju poznańskiego odzyskał **H.** Miśnję na lat 2, lecz miał spaloną Strelę 1007, lubo już był żonaty z córką Bolesława, a wskutek zbytniej miłości Guncelina dla tegoż uzyskał po nim i Miśnję 1010, po krótkim 1009 sporze o Strelę, Rochlitz i nieznane. Potem bawił 1015 r. b. długo **H.** u teścia, którego został szwagrem 1018 przez Odę, zaprzysiągłszy pokój z Bolesławem, razem z innymi panami niemieckimi.

Herman de Libenstein, biskup warmijski w XIV w., mianowany przez papieża Benedykta XII, rodem Czech, † 1350.

Herman von Salza, od 1210—1239 mistrz zakonu rycerzy niemieckich (zwanych u nas później Krzyżakami). Położył wielkie zasługi dla zakonu. Por. Adolf Koch „H. v. Salza, Meister des Deutschen Ordens".

Herman Danjel, poeta, rodem z Gdańska, żyjący w drugiej połowie XVI w. i pierwszych latach XVII w., załatwiał interesa Gdańszczan przez lat trzy na dworze króla Stefana Batorego, gdzie dawszy się korzystnie poznać, służył następnie lat kilkanaście w Inflantach. Zostawił następujące prace rymotwórcze: „Epithalamium Gothardo in Livonia, Curlandiae et Semigaliae duci etc. scriptum" (Królewiec, 1566); „Carmen de vita literata" (1575); „Stephaneis Moschovitica, sive de occasione, causis, initiis et progressibus belli, a Pol. Rege Stephano contra Joannem Basilium, Moschov. Ducem, gesti etc.". Jest to niedokończony obszerny poemat, pisany wierszem bohaterskim, opiewający czyny Batorego. „Carmen heroicum in coronationem Sigismundi III Regis Poloniae" (Kraków, 1588); „Livoniae afflictae supplicatio" (Ryga, 1601).

Herman Adam, znakomity wjolonczelista, * 1836 w Warszawie, uczeń Servais'go w konserwatorjum w Brukseli, został 1860 r. członkiem orkiestry teatru petersburskiego.

Hermandad (hiszp.), stowarzyszenie miast Kastylji i Aragonji, zawarte około połowy XII w. celem utrzymania pokoju publicznego i powściągania nadużyć i rozbojów, popełnianych przez szlachtę. Gminy miejskie hiszpańskie na wzór Hanzy niemieckiej, zbierały własne wojska i mianowały swych sędziów w rozmaitych okolicach kraju. Burzyciel publicznego pokoju poszukiwała siła zbrojna, przyprowadzała ich przed pomienionych sędziów, i tu odnosili oni zasłużoną karę. Ani położenie społeczne, ani urodzenie nie zasłaniały nikogo od wyroków Hermandady, która około 1488 otrzymała nazwę świętej i stała się w ręku królów potężnem narzędziem dla upokorzenia lennych panów. Hermandada w w. XVI zamienioną została na prostą żandarmerję, której obowiązkiem było już tylko czuwanie nad bezpieczeństwem dróg publicznych za obrębem miast Hiszpanji. Nazwę **H.** nosiła także policja sądów inkwizycyjnych.

Hermanfrid, ostatni król Turyngów, który za namową swej żony Amalbergi, synowicy króla Ostrogotów Teodoryka W., zabił jednego ze swoich współrządzących braci Berthara, a przeciwko drugiemu Baderykowi sprzymierzył się z królem Franków Teodorykiem I i za obiecaną sobie pomoc, przyrzekł mu połowę swojego pań-

stwa. Gdy Baderyk pobity i do niewoli wzięty został, a Hermanfrid wyłączną nad całym krajem osiągnął władzę, skutkiem czego starał się wyłamać od danego królowi Franków przyrzeczenia, ten ostatni wyruszył przeciwko niemu (531), pozbawił go tronu i w końcu zamordować go kazał.

Hermann, staroniem. *Heriman*, bardzo upowszechnione u Niemców nazwisko, skutkiem nieświadomości historycznej pszeniesione od czasów Klopstocka na księcia Cherusków, którego Rzymianie zwali *Arminjuszem*, a Grecy *Armenios*. Arminjusz ten, syn ks. Cherusków Sigimera, * 16 r. przed Chryst.; obyczajem ówczesnych Germanów wszedł wraz ze swym bratem Flavusem do służby rzymskiej, w której nie tylko uzyskał prawo obywatelstwa, ale wyuczył się także języka łacińskiego, oraz zbadał sztukę wojenną i organizację państwową Rzymian. Zbogaciwszy umysł doświadczeniem i wielu wiadomościami, wrócił po kilku leciech do ojczyzny i przedsięwziął plan wyswobodzenia jej z pod jarzma Rzymian i położenia tamy dalszemu romanizowaniu Germanji, dokonywanemu pod tę porę przy pomocy uciążliwych środków przez namiestnika rzymskiego Kwinktyljusza Warusa (ob.). Gdy Warus 9 r. po Chr. stanął obozem nad Wezerą, w ziemi Cherusków, mimo ostrzeżeń Segesta, przywódcy stronnictwa rzymskiego (między Cheruskami), zaufał całkowicie **H.**, mężowi zarazem przebiegłemu, jak walecznemu. Tymczasem uknuł **H.** spisek i podburzył mieszkańców odległej okolicy. Warus wyprawił się celem uśmierzenia tego powstania, ale w lesie Teutoburskim nagle zewsząd został przez Germanów osłoczony i po trzydniowej walce zginął z całą prawie armją. Dla pomszczenia tej klęski wyruszył z 28,000 ludzi Germanikus (ob.) 14 r. po Chr.; pobił Marsów, spustoszył kraj Chattów (15 r.) i wrócił na Ren, gdzie przybyli z prośbą o pomoc posłowie Segesta, poróżnionego z **H.**, który mu uwiódł córkę Thusneldę (prawdopodobnie *Thursinhild*) i pojął mimo woli ojca za żonę, a gdy ją gwałtem odebrano, rozpoczął wojnę. Germanikus w szybkim pochodzie dał odsiecz oblężonemu Segestowi i uwolnił go wraz z Thusnelda i znaczną liczbą jego przyjaciół i krewnych. Thusnelda poszła w niewolę i zdobiła w Rzymie tryumf zwycięzcy. Wypadek ten większą jeszcze w **H.** rozbudził ku Rzymianom nienawiść. Jakoż powołał na nowo do broni Cherusków i ludy sąsiednie. W zaciętych walkach z Germanikiem (nad Osning) i Cecyną zmusił Rzymian do odwrotu i tylko wojskowa niekarność tłuszcz germańskich uniemożliwiła mu stanowcze zwycięstwo. Podczas następnej wyprawy Germanika 16 r. przegrał **H.** wielką bitwę na polu Idisravisus (wedle Grimma *Idisiaviso*, dziś Oldendorf, między Hameln a Rinteln nad Wezerą), ale mimo to stoczył ponownie krwawy bój poniżej Porta vestfalica (Minden), a Rzymianie drogo opłacili zwycięstwo. Po Germaniku (odwołanym 17 r.) żaden wódz rzymski nie próbował nadal zapuszczać się w głąb Germanji. Był to owoc bohaterskich walk **H.** Wewnątrz za to między samymi Germanami powstały niezgody. Kiedy Semnonowie i Longobardowie przeszli od Marboda (ob.), założyciela potężnego państwa Markomannów (ob.), do **H.**, a Inguiomer, wuj **H.**, przyłączył się do Marboda, wywiązała się wojna 17 r. Po nierostrzygniętej stanowczo bitwie cofnął się Marbod do Czech, gdzie zwyciężony przez Catualdę, naczelnika Gotów, szukał przytułku u Rzymian. **H.** i w pokoju chciał utrzymać przy sobie zwierzchnictwo, ale gdy z tego powodu domowa wynikła wojna, poległ zabity podstępnie przez swych krewniaków 21 r. Rzymski historyk Tacyt w dziełach swoich wystawił najpiękniejszy pomnik pamięci **H.** Por. Rotha „H. und Marbod" (Sztutgard, 1817); Esselena „Das röm. Casteu Aliso, der Teutoburgerwald und die Pontes-Longi" (Hanower, 1857); Gietersa „Ueber die Varianische Niederlage" (Münst., 1857); Reinholda „Die Kriege der Römer in Germanien" (Münster, (1863). W 1875 postawiono mu olbrzymi pomnik ze składek narodowych, dłóta Bandela na Grotenburgu pod Detmoldem.

Hermann z Reichenau, zwany **Contractus**, c. j. *Ułomny*, dziejopis niemiecki, poeta i muzyk, * 1013, zakonnik w klasztorze Reichenau, † 1054 w majętności swojej Aleshusen pod Biberach, napisał na wzór Bedy kronikę (*Chronicon*), sięgającą do roku 1054, którą prezbiter Bertholdus albo Bernoldus doprowadził do roku 1066. Wraz z dodatkiem najlepsze jej wydanie sporządzili Pertz w „Monumenta Germaniae historica" (t. 5, Hanower, 1834) i Nobbe w „Geschichtschreibern der deutschen Vorzeit" (Berlin, 1851), ostatni z przekładem niemieckim. Był to jeden z najuczeńszych ludzi swego czasu. Pisał także i poezje i komponował śpiewy kościelne, jak „Salve regina" i „Alma Redemptoris mater". Por. Hansjacob „Heriman der Lahme von der Reichenau" (Mog., 1875).

Hermann I, od 1181 palatyn saski i landgraf turyngijski od 1190; syn landgrafa Ludwika Żelaznego i Judyty, ks. szwabskiej, siostry cesarza Fryderyka I. Występował on po większej części po stronie Hohenstaufów, a mianowicie Filipa ze Szwabji i Fryderyka II. Nieustanne wojny, w których brał udział, sprowadziły w kraju ogromne spustoszenia. Wielki zwolennik poezji, urządził w zamku Wartburskim (1207) głośne igrzyska poetów, które Niemcy nazwali wojną wartburską. Na rozwój poezji niemieckiej swego czasu wywarł wpływ znaczny, i pamięć jego przeszła do potomności w pieśniach wielu śpiewaków. † 1217 w Gotha.—**H. II**, *Młodszy*, wnuk poprzedniego, syn Ludwika Świętego i świętej Elżbiety, nastąpił po swym ojcu 1127 pod opieką stryja Hen-

ryka Raspe i † bezdzietnie 1241, skutkiem czego ten ostatni został jego następcą. Por. Knochenhauer „Geschichte Thüringens" (Gotha, 1871).

Hermann (Cornerus), Dominikanin za czasów Jagiełły, napisał, wedle Naruszewicza, „Kronikę swoich czasów", która mimo niedokładności i niejasności, zawiera w sobie wiele szczegółów, dotyczących Polski i Litwy.

Hermann Jan Gottfryd Jakób, znakomity filolog niemiecki, * 1772 r. w Lipsku, † 1848 r., od 1798 profesor przy uniwersytecie lipskim. Prelekcje **H.** odznaczają się nadzwyczajną żywością wykładu i jasnością argumentacji. Szczególne zasługi położył jako założyciel historycznego towarzystwa (1799) i dyrektor filologicznego seminarjum (od 1834). Jak w metryce dziełami: „Handbuch der Metrik" (Lipsk, 1796); „Elementa doctrinae metricae" i „Epitome doctrinae metricae" (4 wyd., Lipsk, 1869), zupełnie nową, samoistną obrał sobie drogę, tak znowu pod względem badań gramatycznych, pismami swemi: „De emendanda ratione Graecae grammaticae" (Lipsk, 1801), oraz uzupełnieniami do Vigera „De Graecae dictionis idiotismis" (Lipsk, 1802, 4 wyd., 1834), ustalił nową metodę racjonalnego traktowania gramatyki greckiej. Oprócz tego wydał jeszcze: „Trinummus" (Lipsk, 1800) i „Bacchides" (tamże, 1845) Plautusa, oraz wiele utworów Sofoklesa, Arystofanesa i Arystotelesa. Po śmierci **H.** wydał Haupt sielanki Biona i Moschusa (Lipsk, 1849), tudzież recenzję Eschyla (2 t., Lipsk, 1852). Drobniejsze jego pisma zebrane i wydane zostały p. t. „Opuscula" (7 t., Lipsk, 1827—30, 8 t., w r. 1877). Por. Köchly „Gottfried H. Zu seinem 100-jährigen Geburtstag" (Heidelb., 1874).

Hermann Fryderyk Benedykt Wilhelm, * 1795 w Dinkelsbühl, † 1868, od 1827 profesor nauk politycznych w Monachjum, a 1845 jednocześnie radca w ministerjum spraw wewnętrznych i od 1850 dyrektor biura statystycznego, następnie (1855) rzeczywisty radca stanu, znany jest w literaturze, jako jeden z najznakomitszych ekonomistów i statystyków. Ogłosił między innemi „Staatswirtschaftliche Untersuchungen" (Monach., 1832—70).

Hermann Karol Henryk, malarz historyczny niemiecki, * 1802 w Dreźnie, † 1880, uczeń Corneliusa. Z kartonów swego mistrza wykonał w gliptotece i kościele św. Ludwika w Monachjum wiele fresków, jak: „Bóg Ojciec z chórami aniołów", „św. Łukasz i Jan" i t. d. Z własnych jego kompozycji najcelniejsze są freski: „Parcival" w pałacu królewskim, „plafony" kościoła protestanckiego i „Zwycięstwo Ludwika Bawarskiego pod Ampfing" pod arkadami ogrodu królewskiego. Przebywając od 1844 w Berlinie, wykonał 14 pięknych fresków w nowym kościele klasztornym, wyobrażających „Ojców Kościoła", „Proroków", „Ewangelistów," oraz apostołów „Piotra i Pawła". W 1852 wydał cykl rysunków, p. t. „Bilder zur deutschen Geschichte", w 15 rycinach, z których każda wyobraża oddzielną epokę. Podobnież dzieło, dotyczące historji Anglji, rozpoczął 1866.

Hermann Karol Fryderyk, znakomity filolog i starożytnik niemiecki, * 1804 we Frankfurcie n. M., † 1855, początkowo profesor w Marburgu, a od 1842 w Getyndze, gdzie był także dyrektorem seminarjum filologicznnego. Oprócz wzorowych wydań Lucjana „De coscribenda historia" (Frankfurt, 1828); Platona (6 t., Lipsk, 1851—53); Juvenalisa (Lipsk, 1854) i Persjusza (Lipsk, 1854), ogłosił „Geschichte und system der Platonischen Philosophie" (Heidelberg, 1839) i „Lehrbuch der griechischen Antiquitäten" (3 t., Heidelberg, 1831—52, nowe wyd., w 4 t., 1882); po jego śmierci wydał Schmidt „Culturgeschichte der Griechen und Römer" (2 t., Getynga, 1857). Wielce także cenione są jego okolicznościowe pisma akademickie, krytyczne, archeologiczne i literacko-historyczne. Por. Lechnera „Zur Erinnerung an K. F. H. u. a." (Berlin, 1864).

Hermann Konrad, filozof niemiecki, * 1819 w Lipsku, kształcił się tamże, od 1860 profesor filozofji. Napisał: „Grundriss einer allgemeinen Aesthatik" (Lipsk, 1857); „Philosophische Grammatik" (1858), „Geschichte der Philosophie in pragmatischer Behandlung" (1867); „Philosophie der Geschichte" (1870); „Die Aesthetik in ihrer Geschichte und als wissenschaftliches System" (1875); „Die Sprachwissenschaft nach ihrem Zusammenhange mit Logik, menschlicher Geistesbildung und Philosophie" (1875); „Der Gegensatz des Klassischen und Romantischen in der neuern Philosophie" (1877); „Hegel und die logische Frage der Philosophie in der Gegenwart" (1878) i in.

Hermann Ludimar, fizjolog, * 1838 w Berlinie, studjował medycynę tamże, w 1868 został profesorem fizjologji w Zurychu, 1884 w Królewcu. Napisał: „Grundriss der Physiologie" (8 wyd., 1885); „Lehrbuch der experimentellen Toxicologie" (1874); „Untersuchungen zur allgemeinen Muskel- und Nervenphysiologie" (1867 — 68); „Handbuch der Physiologie" (wraz z Aubertem, Drechselem i in., 1879—83, 6 t.).

Hermannstadt (po łac. *Cibinium* albo *Villa Hermanni*, po madziar. *Nagy-Szeben*, po rumuńsku *Sibjin*, po słow. *Sybiń*), m. w Siedmiogrodzie, stolica węgier. komitatu **H.**, w ziemi tak zwanych Sasów, nad rz. t. n.; 21,500 m. (Niemcy, Rumunowie i t. d.), założone w XII w., liczne zakłady handlowe i przemysłowe, jedenaście kościołów (4 rzymsko-katolickie, 2 ew.-augsb., 1 ew.-refor. i 4 gr.-kat.), ratusz z bogatem archiwum, pałac Bruckenthalów, posiadający bogate muzeum i bibljotekę, akademję prawną, uniwersytet narodowy Sasów, różne zakłady naukowe wyższe i średnie, teatr, rezydencję arcybiskupa grecko-kato-

lickiego, superintendenta ewangelickiego, oraz władz komitatowych i różnych stowarzyszeń.

Hermanowskie starostwo niegrodowe było położone w widztwie i powiecie Kijowskim, na północ sstwa Kahorlickiego. Utworzone zostało w r. 1773, a wedle lustracji z r. 1789 składało się z miasteczka Hermanówki, nad rz. Krasną i ze wsi: Stobudka, Olszanka, Mirówka i Semenówka. W tym czasie posiadał je Jan hr. Mier, kasztelan inflancki, mając dochodu z niego złp. 27,066 gr. 27,

Hermanów, osada fabryczna w gub. Warszawskiej, pow. Sochaczewskim, gminie i parafji Szymanów, nad rzeczką Pisią czyli Gągoliną, o $^3/_4$ mili od stacji pocztowej Seroki, posiada wielką fabrykę cukru, będącą własnością Hermana Epsteina i spółki, dostarczającą rocznie przeszło 50 tysięcy pudów tego wyrobu. Znajduje się tu szkoła dla dzieci robotników.

Hermas, jeden z tak zwanych *Ojców Apostolskich*, wspomniany w liście do Rzym. XVI, 14; uważany jest mylnie za autora wielce dawniej cenionego dzieła (w jęz. greckim) „Pasterz". Dzieło to, którego rzeczywistym autorem ma być brat biskupa rzymskiego Piusa (w połowie 2 w.) jest bardzo ważnem źródłem dla historji chrześcijaństwa swego czasu. Dawniej znane było tylko z łacińskiego tłómaczenia, w ostatnich czasach odkryto grecki oryginał, prócz tego znaleziono także drugi przekład łaciński i etjopski. Nowsze wydania sporządzili: Hilgenfeld w „Novum testamentum extra canonem receptum" (1866—81, po grecku 1887); Gebhardt i Harnack (1877), oraz Funk (Tüb., 1878). Por. Hückstädt „Der Lehrbegriff des Hirten" (1889) i Behm „Ueber den Verfasser der Schrift, welche den Titel Hirt führt" (Rostok, 1876).

Hermbstädt Zygmunt Fryderyk, chemik, * 1760 w Erfurcie, † 1833. Studjował w Erfurcie medycynę, następnie zwrócił się do farmacji, w r. 1819 został profesorem chemji i technologji w uniwersytecie berlińskim. Z licznych jego dzieł, które się w swoim czasie cieszyły znakomitą wziętością, są tłómaczone na język polski: „Nauka o rozbiorze roślin" (tłóm. Klemensa Nowickiego, Warsz., 1812); „Rozprawa o sztuce garbarskiej" (tłóm. Dominika Krysińskiego, Warsz., 1808); „Farmacja praktyczna" (właściwie napisana przez Fiszera, przez **H.** poprawiona, a tłóm. przez Winc. Wojniewicza, Wilno, 1811).

Hermeneutyczna Analogja. Ob. Analogja Wiary.

Hermeneutyka (greck. *hermeneuin*, tłómaczyć, wykładać), nauka obejmująca zasady i środki prowadzące do wykrycia i ustalenia właściwego sensu i znaczenia, jakie mówca lub pisarz nadawał pierwotnie swoim wyrażeniom. **H.** powszechna obejmuje prawidła, służące do odkrycia w ogólności znaczenia rozmaitych pism. **H.** szczegółowa stosuje się tylko do jednego dzieła lub do pewnego rodzaju pism i daje przepisy, ułatwiające zrozumienie prawdziwego ich znaczenia. W tem znaczeniu styka się **H.** z egzegezą i interpretacją. Jeżeli **H.** w ścisłem znaczeniu stosowaną bywa do Pisma św., zowie się wtedy **H.** *biblijną*. Por. Lutz „Biblische H. (1849—1861); Künen „Critices et hermeneuticae librorum Novi Foederis lineamenta" (1858).

Hermeneutyka historyczna, ob. Heurystyka historyczna.

Hermes.

Hermes, bóg grecki, któremu w Italji odpowiadał *Merkury* (ob.). Był synem Zeusa i plejady Mai. Był pierwotnie bogiem wiatru, następnie pasterzy, posłem Zeusa, przewodnikiem dusz do Hadesu. Zwinny, przebiegły, był nadto bogiem kupców i złodziejów. Bożek Pan i piękna Dafnis byli jego dziećmi. **H.** wynalazł lirę i fujarkę pastuszą. Jako symbol, posiada skrzydełka na głowie, zwykle i u kostek u nóg, oraz złotą laskę „kerykejon", również często ze skrzydełkami. Głównie był czczony w Arkadji (jako bóg pasterzy) i w Atenach (jako bóg handlu).

Hermes Trismegistos (t. j. trzykroć największy Hermes), grecka nazwa bożka egipskiego Tehuta czyli Toota, który uchodził naprzód za uosobienie boskiej mądrości, później zaś za wcielenie jej na ziemi, za wynalazcę hieroglifów i pisma wogóle, za założyciela wszelkich sztuk i nauk. Wszystkie pisma święte jemu są przypisywane i stąd zwane są w ogólności *księgami hermetycznemi*. Obejmowały one dogmatykę mitologiczną, historję, liturgikę, prawodawstwo cywilne i religijne, cały skarb umiejętności egipskiej, przepisy życiowe i etykę. Ludowi pokazywali je kapłani tylko zdaleka, w czasie wielkich uroczystości. Pisma te, prawdopodobnie przez neoplatoników odszukane i na język grecki przełożone, uważane przez nich za najprawdziwsze źródło wszelkiej wiedzy mistycznej, odgrywały w owej epoce wielką rolę. Wówczas też otrzymał egipski **H.** przydomek *Trismegistos* i stał się źródłem wszystkich nauk tajemniczych. W późniejszych nawet jeszcze czasach **H.** i jego pisma używały wielkiej powagi między wszelkiego rodzaju marzycielami, którzy się zwali z tego powodu *Hermetykami*. Tak powstała *hermetyczna medycyna Paracelsa, hermetyczne wolnomularstwo* i wyrażenie, *hermetycznie zamknięty*, gdy się mówi o rzeczach: które są tak szczelnie zamknięte, że powietrze nie ma do nich przystępu. **H.** bowiem miał posiadać sztukę za pomocą magicznej pieczęci za-

mykania i czynienia niedostępnemi wszelkich skarbów i naczyń. Główne z pism hermetycznych wydał w nowszych czasach Parthey p. t. „Hermetis Trismegisti Poëmander“ (Berlin, 1854), we franc. tłómaczeniu L. Ménard (Par., 1866—1868). Por. Pietschmann „Hermes Trismegistos“ (Lipsk, 1875).

Hermes Jan August, * 1736 w Magdeburgu, † 1822, teolog ewang. i kaznodzieja w różnych miejscach; początkowo pietysta w duchu Spenera, następnie racjonalista. Wydał: „Untersuchung der Frage: ob Christus für die zeitlichen Strafen genug gethan?“ (dzieło to naraziło go na prześladowania, tak, że złożył wszystkie urzędy 1821 r.); „Handbuch der Religion“ (Berlin, 1779, przełożone na język francus., duński, holenders. i szwed.); „Predigten“ 1782—88); „Lehrbuch der Religion Jesu“ (Kwedl., 1799, 3 wyd., 1822). Wydawał z Cramerem „Allg. theolog. Bibliothek“ (1784—87).

Hermes Jan Tymoteusz, * 1738 w Pecniku pod Starogrodem, w Pomeranji, † 1821 we Wrocławiu. Ostatnio od r. 1772 superintendent i pierwszy profesor teologji przy uniwersytecie wrocławskim. Wydał: „Geschichte der Miss Fanny Wilkes“ (2 t., Lipsk, 1766); „Sophiens Reise von Memel nach Sachsen“ (5 t., Lipsk, 1770—75; 6 t., 1778) i inne tym podobne powieści dydaktyczne. Pisał też o muzyce.

Hermes Jerzy, * 1775 w Drejerwaldzie, w Westfalji, teolog rzymsko-katol., od r. 1807 profesor uniwersytetu w Münsterze, a od 1819 w Bonn, gdzie † 1831 r. Wydał: „Untersuchungen über die innere Wahrheit des Christenthums“ (Münster, 1805); „Philosophische Einleitung in die christ.-katholische Theologie“ (Münster, 1819, 2 wyd., 1831—34); „Positive Einleit. in die christ.-kath. Th.“ (t. 1829); „Christ.-kath. Dogmatik“ (t. 3, t. 1834—36). W pismach swoich starał się naukę kościoła katolickiego pogodzić z nową filozofją i wymaganiami rozumu i prawdy religijne oprzeć na dowodach racjonalnych, nie uchybiając zresztą zupełnie powadze tejże nauki. Poglądy jego, o ile z jednej strony jednały mu licznych zwolenników, o tyle znów ze strony władzy kościelnej, a mianowicie w osobie arcybiskupa kolońskiego Droste-Vischeringa, ściągnęły mu nieprzyjaciół, którzy zarzucali mu pelagjanizm i socjanizm. Spory te wywołały breve papieskie z d. 26 września 1835 r. i drugie 7 stycz. 1836 r., potępiające jego pisma. Jego zwolennicy, Braun i Elvenich, celem usprawiedliwienia go, przedsięwzięli umyślną podróż do Rzymu, nic jednak nie wskórali i sami zostali usunięci od swoich obowiązków. Pomimo to wszystko *hermezjanizm* nie zanikł; zwolennicy bowiem jego, których nazywano *Hermezjanami*, założyli w Kolonji (1833) własny organ: *Zeitschrift für Theologie und Philosophie*. Czyt. Brauna i Elvenicha „Meletemata theologica“ (Bonn, 1837); „Acta Romana“ (Hanower, 1838); Elvenicha „Acta Hermesiana“ (Getynga, 1836) i Essera „Denkschrift auf G. Hermes“ (Kolonja, 1832); Stupp „Die letzten Hermesianer“ (Wiesb., 1844); K. Wernera „Geschichte der Kath. Theologie seit dem Trienter Konzil“ (2 wyd., Mon., 1889).

Hermes Karol Henryk, * 1800 w Kaliszu, był 1828—31 w Monachjum redaktorem pisma *Ausland* i prywatnym docentem historji; następnie redagował w Brunświku, Kolonji, Berlinie i Szczecinie większe pisma perjodyczne i † w tem mieście 1856. Najważniejszą jego pracą jest „Geschichte der letzten 25 Jahre“ (2 t., Brunświk, 1842); 6 wydanie p. t. „Geschichte der neuesten Zeit“ (5 t., 1852—54), jako dodatek do dzieła Rottecka „Weltgeschichte“.

Hermesjanax z Kolofonu, elegik grecki, żyjący około 330 prz. Chr., napisał pod imieniem wziętem od swojej kochanki „Leontion“ trzy księgi elegji, treści erotycznej. Pozostałe z nich ułamki wydał Bergk w „Poëtae lyrici graeci“ (2 ed., Lipsk, 1853), a Weber przełożył na język niemiecki p. t. „Die elegischen Dichter der Hellenen“ (Frankf., 1826).

Hermetyczny, ob. Hermes Trismegistos.

Hermezjanie, Hermezjanizm, ob. Hermes Jerzy.

Hermias, z przydomkiem *Filozof*, apologeta chrześcijański domniemany autor pisma „Wyszydzenie filozofji pogańskich“, które zaliczają wprawdzie do apologetycznych dzieł II w., jakkolwiek prawdopodobnie jest ono późniejszego pochodzenia. Rzecz tę wydali: Wortha (Oxford, 1700); Dommerich Halla (1764) i Menzela (Leyda, 1840); po niemiecku Thienemann (Lipsk, 1828). Por. Otto „Corpus apologetarum“ (t. 9, Jena, 1872).

Hermippus ze Smirny, filozof grecki, uczeń Kallimacha, żyjący około 240 r. przed Chr., perypatetyk, napisał kilka dzieł, między innemi życiorysy (*Vitae*) greckich filozofów, z których wszakże pozostały tylko ułamki, zebrane przez Lozyńskiego (Bonn, 1832).

Hermitage, jeden z najlepszych gatunków win francuskich; rośnie na wzgórzu tejże nazwy, na lewym brzegu Rodanu, w pobliżu Walencji; jest białe i czerwone.

Hermite Karol, matematyk, * 1822 w Dieuze (Meurthe), już jako uczeń szkoły politechnicznej ogłosił rozprawę o funkcjach Abla; 1848 został repetytorem analizy matematycznej i egzaminatorem w szkole politechnicznej, w 1869 prof. analizy, 1870 prof. w fakultecie nauk ścisłych. Od 1856 jest członkiem akademji nauk. Prace **H.** tyczą się głównie teorji liczb i funkcji eliptycznych, oraz funkcji Abla. Przy pomocy funkcji eliptycznych podał rozwiązanie równań stopnia piątego. Ogłosił: „Théorie des équations modulaires“ (1859); „Théorie des fonctions elliptiques“; „Sur la fonction de sept lettres“; „Sur

la réduction des formes cubiques à deux indéterminées“ (1859); „Sur la fonction exponentielle“ (1874); „Cours d'analyse de l'école polytechnique“ (1875); „Cours à la faculté des sciences“ (1882, 4 wyd. 1890).

Hermjona, starożytne miasto w południowej części Argolidy, nad zatoką Argolidzką, niegdyś bogate i handlowe, ze sławnemi świątyniami i portem Mares. Szczątki tego miasta, kwitnącego jeszcze za czasów cesarstwa, znajdują się w pobliżu dzisiejszych Castri.

Hermjona, jedyna córka Menelausa i Heleny według Odysei, była żoną Neoptolema, według zaś późniejszych poetów, była ona już przez swego dziadka zaręczona z Orestem, gdy ją Neoptolem porwał, a gdy tego w Delfach zamordowano, zaślubiła Oresta i udała się z nim do Argos.

Hermod t. j. waleczny, w mitologji skandynawskiej syn Odyna, używany przez niego za gońca. Pomiędzy innemi sprowadził ze świata podziemnego bożka Baldera, zabitego przez Loki i łącznie z Bragi, skaldem Odyna, pozdrawiał wojowników przybywających do Walhali.

Hermodaktyle (*Hermodactyli*), rodzaj cebul mięsistych, pochodzących ze Wschodu, z pewnego gatunku *Colchicum*, lub też z *Iris tuberosa*; są one zaokrąglone, jajowate, płasko wypukłe, wielkości kasztana, zewnątrz bladobrunatne, wewnątrz białe. Smak mają słodki, śluzowy, zawierają wiele mączki. Niegdyś używane jako środek przeczyszczający, obecnie wyszły z użycia.

Hermogenes z Tarsu w Cylicji, znakomity retor grecki, żyjący około 160 po Chr., znany z dzieła swego o retoryce, napisanego w 5 księgach (wydanego przez Walza w „Rhetores Graeci,“ 1832—36), które przez długi przeciąg czasu używane, jako podręcznik szkolny, licznemi opatrzone były komentarzami i rozpowszechnione w wielu wyciągach. Jego „Progymnasmata,“ znane do końca XVIII w. tylko w łacińskim przekładzie, wydał po raz pierwszy Heeren w „Bibliothek der alten Litteratur und Kunst“ (Getynga, 1791).

Hermopolis, ob. Hermupolis.

Hermosillo, główne miasto w meksykańskim stanie Sonora, nad rz. Sonora, ma 8,000 miesz. i prowadzi znaczny handel zbożem, uprawa wina.

Hermundurowie, lud germański, mieszkający między Wezerą a Elbą, sąsiadujący z Chattami, Cheruskami, Semnonami i Markomanami, pierwotnie mieszczony był pod jedną nazwą ze Swewami. Naród ten w r. 50 po Chr. obalił małe państwo Swewów, założone przez Kwada Vanniusa pomiędzy Marchją a Granem, walczył 59 r. z Chattami o źródła słone w Kitzingen; ostatni raz wspominane jest imię **H.** pomiędzy ludami, które w markomańskiej wojnie występowały zbrojnie przeciwko Markowi Aureljuszowi.

Hermupolis albo Nowa Syra, miasto portowe na wschodnim wybrzeżu greckiej wyspy Syry, rezydencja nomarchy Cyklad, biskupa rzymsko-katolickiego, arcybiskupa greckiego i kilku konsulów handlowych; ma 22,000 miesz., dwa gimnazja i kilka innych zakładów naukowych. Pod względem znaczenia dla handlu, **H.** zajmuje trzecie miejsce wśród portowych miast Grecji i posiada najważniejsze warsztaty okrętowe Lewantu.

Hermy (greck. *Hermai*), nazywały się w starożytności popiersia bez rąk, które ku dołowi były ścięte ostro w słupy czterościenne, z głową Hermesa. Z początku służyły one, jako słupy graniczne, później do przyozdabiania gościńców i ogrodów. Jeżeli na hermie była głowa innego boga lub bohatera, nie Hermesa, wówczas nazwisko jego łączono zwykle z nazwiskiem tego słupa, np. *Hermares*, t. j. herma Aresa (Marsa).

Hernád, rzeka na Węgrzech, bierze początek w górach Liptowskich i, przebiegłszy 186 klm., wpada poniżej Miskolczu do Sajó.

Hernals, przedmieście Wiednia, należące do 17 okręgu gminnego tego miasta, liczy 71,000 miesz. i posiada liczne fabryki rozmaitych wyrobów, oraz piękny kościół, ratusz, gimnazjum, szkołę handlową, instytut wychowawczy i ładny cmentarz.

Herncisz Emanuel, malarz polski, * 1858 r. w Oświęcimiu, † 1889 r., uczeń Matejki, którego był wielbicielem i niewolniczym niemal naśladowcą. Główne jego dzieła są: „Zaloty“ i „Wyświecenie czarownicy.“

Herne, miasto, a do roku 1897 gmina wiejska, w pruskiej reg. Arnsberskiej, okr. Bochum, posiada znaczne kopalnie węgla kamiennego, fabryki maszyn i kotłów; liczy 19,500 mieszkańców.

Herner (*Hoerner*), herb: W polu błękitnem, pod dwoma poprzecznemi pasami złotemi—róg myśliwski czerwony, w złoto oprawny, na sznurze czerwonym zawieszony. U szczytu dwa skrzydła: prawe błękitne, lewe czerwone. Labry błękitne, podbite czerwonem. Indygenat z 1568.

Herner.

Hernhuci, *Herrnhuci*, także *Bracia Morawscy* lub *Morawczyki*, stanowią stowarzyszenie czyli bractwo kościelne ewangelickie, zowią ich zaś tak od miasteczka *Herrnhut* (ob.), w którem osiedlili się ongi potomkowie wygnanych z Czech i Moraw Braci Czeskich. Bractwo to uorganizował Ludwik hr. Zinzendorf (ob.) i nadał mu organizację, ułożoną przez siebie podług J. Komeńskiego „Disciplina fratrum“ czyli „Rzad cirkve jednoty braterské“ (1720—1727). Na-

stępnie w skład jego weszli i Niemcy wyznania augsburskiego i reformowanego. W kilka lat później, za wpływem ultraluteranów, powstało ze strony rządu prześladowanie **H.** pod pozorem, że zasady tego stowarzyszenia, nie mającego ściśle sformułowanego *wyznania wiary*, szkodliwie oddziaływają na wyznawców kościoła ewangelicko-augsburskiego, że zatem nie powinno ono być cierpianem w kraju. Dekret jednak komisji królewskiej z d. 20 lipca 1749 r. uznał je legalnem, jako stanowiące samoistną parafję dla Saksonji, Łużyc Górnych i hrabstwa Barbyskiego. Zasady *Hernhutyzmu* właściwie nie leżą w nauce dogmatycznej, lecz w zastosowaniu do życia praktycznego: miłości bliźniego i bogobojności. Ku temu też zmierza cały ustrój tego bractwa i jego karność, jakiej ulegają wszyscy jego członkowie. Dzielą się oni na tak zwane towarzystwa: dzieci, chłopców, dziewcząt, braci bezżennych, sióstr niezamężnych, wdów i t. d., pozostające pod zwierzchnictwem *przełożonego*, który czuwa nad ich potrzebami materjalnemi, oraz *opiekuna*, który dogląda dobrych obyczajów i załatwia duchowne potrzeby. Wszystkie te towarzystwa stanowią *gminę*, która pozostaje pod zarządem *rady* (konferencji), składającej się ze *starszego*, załatwiającego wszystkie sprawy całej gminy, *kaznodziei*, załatwiającego potrzeby duchowne, a zarazem mającego dozór na szkołami i nauką młodzieży, oraz kilku innych osób. Rady te znoszą się z *konferencją starszych* całej jedności (wszystkich gmin), rezydującej w Bertelsdorfie pod Herrnhutem. Najwyższą jednak władzą jest *synod*, zwoływany przez rzeczoną konferencję starszych co 7 lub 12 lat, a składający się z deputowanych po dwu z każdej gminy: jednego wybranego przez ogół gminy i drugiego przez zarząd gminny. Wybiera on członków tej konferencji i stanowi wszelkie zmiany we wszystkiem, w czem uzna tego potrzebę, stosownie do czasu i miejscowości. Nabożeństwo zasadza się głównie na wspólnej modlitwie i kazaniu, które polega na wykładzie ważniejszych prawd, zawartych w Piśmie św. **H.** obchodzą między innemi sobie właściwemi świętami, jak rocznicę utworzenia się swego bractwa, także i pamiątkę śmierci Jana Husa (6 lipca), oraz bardzo uroczyście *Agapy* (ob.). O oświatę obojej płci starają się gorliwie i stąd mają liczne i dobre szkoły; w nich jednak więcej dbają o praktyczne uszlachetnienie charakteru, aniżeli o uczoność. Odznaczają się prostotą i skromnością obyczajów i odzieży. Wszelkie gry o jakąkolwiek stawkę są zakazane. Jeżeli kto zgrzeszy przeciwko obyczajności, bywa najpierw napomniony przez *starszych*, za drugim razem wyłączonym zostaje od pożywania Wieczerzy Pańskiej, a następnie i ze społeczności bractwa. **H.** znajdują się na całym świecie; w Anglji uznani zostali za społeczność kościelną przez parlament w r. 1749; w państwie Rosyjskiem osiedlili się głównie w gub. Saratowskiej 1764 r., w Królestwie Polskiem najliczniej osiedli w Nowosolnie; mają tu dwu kaznodziei (nauczycieli) *prawego* i *lewego brzegu Wisły*; są i w Danji, Szwecji, Holandji i t. d. W Europie liczba ich wynosić ma do 20,000, w całym zaś świecie około stu tysięcy. Do społeczności swej przyjmują każdego chrześcjanina *wierzącego*, bez różnicy wyznania, byleby znany był jako uczciwy człowiek. Nad nawracaniem pogan pracują bardzo gorliwie za pośrednictwem licznych misjonarzy płci obojej.

Hernia, ob. Przepuklina.

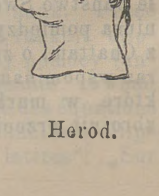
Hernikowie, starożytny lud włoski pochodzenia sabińskiego, zamieszkały w Apeninach środkowych na północ rzeki Trerus (Sacco), miastem jego stołecznem była Anagnia. Lud ten, przystąpiwszy 486 przed Chr. do związku rzymsko-łacińskiego, jako sprzymierzeniec równouprawniony, został 306 prz. Chr. jako uczestniczący w wojnie samnickiej przeciw Rzymowi, w stan poddańczy zamieniony. W 241 prz. Chr. odzyskali **H.** prawa rzymskiego obywatelstwa.

Herniotomja, operacja mająca na celu odprowadzenie wypadłych i uwięzłych kiszek (ob. Przepuklina).

Hernösand, miasto główne länu (okręgu) Westernorrland w prowincji szwedzkiej Angermanlandji, leży na wyspie Hernö, przy ujściu rzeki Angerman-Elf, ma 5,800 m.; jest miastem portowem, rezydencją biskupa, ma gimnazjum, założone 1648 r.

Hero, kapłanka Afrodyty w Sestos, na wybrzeżu trackiem, znana z miłości do *Leandra*, który przepływał z Abydos (na brzegu azjatyckim, naprzeciwko Sestos), każdej nocy Helespont, dla odwiedzenia swej kochanki. Jednego atoli razu Leander podczas gwałtownej burzy utonął, a zwłoki jego wyrzuciły fale na brzeg u stóp wieży, na której kochanka jego przybycia oczekiwała. Spostrzegłszy trupa Leandrowego, skoczyła **H.** z wysokości i skonała w objęciach lubego. Miłość tą opiewał w starożytności Musajos i Owidjusz, w nowszych czasach Schiller uczynił ją przedmiotem jednej ze swoich ballad, a Grillparzer—dramatu.

Herod Wielki, syn Antypatra, * około 70 r. przed Chr. w Askalonie, † w 2 r. po Chr., król Judei, słynny namiestnik Galilei (od 47 przed Chr.) i jednocześnie rządca Samarji i Celesyrji; z pomocą Rzymian odniósł zwycięstwo nad Antygonem i mianowany przez Antonjusza królem Judei (40 r.). Panowanie **H.** wskrzesiło na zewnątrz najświetniejsze czasy Dawidowego królestwa i połączyło na nowo pod jego berłem wszystkie ludy żydowskie. Wszakże, jako cudzoziemiec

Herod.

nienawidzony był przez Izraelitów, stąd w obawie o swe życie, podejrzliwy i okrutny nawet względem własnej rodziny, żona bowiem jego była córką Hirkana II, króla judzkiego. Ozdobił Jerozolimę wielu pięknemi gmachami, założył wiele miast, pokonał Arabów i ich wodza Aretasa i wypędził syryjsko-arabskich rozbójników. Następcą jego był syn *Herod Archelaus*, ob. *Archelaus.*—*Herod Antipas*, brat poprzedniego, tetrarcha galilejski, wygnany przez Kaligulę do Lugdunu (40 r.). Uprowadził żonę Heroda Filipa, brata przyrodniego, Herodjadę, za której namową kazał ściąć św. Jana Chrzciciela.—*Herod Filip*, brat poprzedniego, tetrarcha trachonicki, auranicki i batanajski; † 33 r. — *Herod Agrypa I*, wnuk Heroda W., † 44 r., otrzymał z łaski cesarzów Kaliguli i Klaudjusza całe państwo swego dziada. — *Herod Agrypa* (*Antypater*) II, syn poprzedniego, † około 100 r. po 51 latach panowania; był ostatnim królem i potomkiem swojego rodu; przy zdobyciu Jerozolimy, stał po stronie Rzymian.

Herodes Tyberjusz Klaudjusz, z przydomkiem *Atticus*, słynny bogacz i retor, * około 101 po Chr., w Maratonie sprawował za rządów Lucjusza Varusa i Marka Antonina kilka urzędów (140 był konsulem w Atenach), później usunąwszy się zupełnie od życia publicznego, poświęcił się wyłącznie naukom aż do śmierci, zaszłej 177 po Chr. Niezmierne bogactwa obracał na cele dobroczynne, na wznoszenie wspaniałych budowli, któremi ozdabiał Grecję, Azję, Italję. Najgłośniejsze z nich były: Odeum w Atenach, poświęcone jego żonie Regilli, i Tropium, wielki zakład ogrodniczy pod Rzymem, ozdobiony pięknemi świątyniami i grobami rodzinnemi. Znakomity talent oratorski zjednał mu przezwisko: *Języka Hellenów* i *Króla wymowy*. Pozostała po nim mowa „O państwie“ wydana została przez Bekkera w „Oratores Attici“ (Berlin, 1824), nie jest wszakże pewne, czy **H.** był jej autorem. Por. Fülles „Herodis Attici vita“ (Bonn, 1864), Vidal-Lablanche „Hérode Atticus. Etude critique sur sa vie“ (Par., 1871).

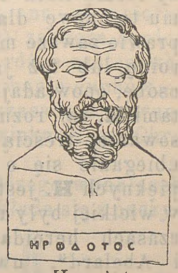
Herodii, ptaki czaplowate, ob. Czapla.

Herodjada, wnuczka *Heroda Wielkiego*, a żona **Heroda** Filipa, brata Heroda (Antipa), króla, który uprowadził ją. W czasie uczty wymogła na nim przez pośrednictwo córki swej, że każe ściąć św. Jana Chrzciciela. Czyt. Ew. Mat. XIV; Mar. VI, 17; Łuk. III, 19.

Herodjan, dziejopis prawdopodobnie Grek rodem, żyjący około 170—240 po Chr. po większej części w Rzymie; napisał w jęz. greckim historję cesarzów rzymskich od Kommodusa do Gordjana III (180—238), którą wydali: Irmisch (5 t., Lipsk, 1789—1805), Bekker (Berlin, 1826, Lipsk, 1855) i Mendelssohn (1883); na język niemiecki przetłómaczył ją Stahr (Stuttgardt, 1858). Mimo pewnych niedokładności chronologicznych, zaleca się czystością i jasnością języka, wiernością opowiadania i wolnomyślnością. Por. Sieversa „Uber das Geschichtswerk des H.“ (w 26 i 31 tomie „Philologusa“) i Kreutzera „De Herodiano rerum romanorum scriptore“ (Bonn, 1881). *Herodjan* (*Aelius*), z Aleksandrji, gramatyk 2 i 3 w. po Chr., syn Apolonjusza Dyskolosa, który za panowania Marka Aureljusza doszedł do szczytu sławy i wydał pewną liczbę dzieł gramatycznych i prozodycznych. Krytyczną ed. głównego jego dzieła „Catholica Prosodia“ sporządził w nowszych czasach Schmidt (Jena 1860). Przechowane do naszych czasów pisma **H.** wydał Lentz p. t. „Herodiani technici reliquiae“ (2 t., Lipsk, 1867—1870).

Herodjanie, zwali się za czasów Jezusa Chr. Izraelici, przychylni Herodowi, a zatem i rządowi rzymskiemu. Jak się zdaje, należeli oni do sekty saducejskiej, a przynajmniej jej członkowie, będący urzędnikami.

Herodot (grec. *Herodotos*), pierwszy właściwy historyk grecki, słusznie ojcem historji nazwany, * około 500 przed Chr. w Halikarnasie w Karji, brał tam udział w strąceniu tyrana Lygdamosa (454), poczem opuścił to miasto i osiadł na wyspie Samos. Stąd odbył dalekie podróże. Zwiedził Grecję, Macedonję, kraj nad Borystenesem i Istrem, Azję Mniejszą, Egipt i część Libji, mieszkał przez czas jakiś w Koryncie i Atenach, gdzie żył w wielkiej przyjaźni z Peryklesem i Sofoklesem, potem razem z wychodźcami greckimi przesiedlił się do Italji i zamieszkał (444) w założonej tam greckiej kolonji Turji, gdzie też umarł około 424 r., prz. Chr. Opowiadanie jego, noszące tytuł „Historiai,“ ma za główną treść olbrzymie starcie się greckiej cywilizacji ze wschodnią potęgą, wojnami perskiemi nazwane, i zawiera okres około 320 lat, od rządów króla lidyjskiego Gygesa do bitwy pod Mykale (479). **H.** jako historyk stanowi przejście od tak nazwanych logografów (ob.) do właściwych historyków; silna jeszcze wiara religijna, uznanie rządzącej ludźmi boskiej prawicy, naiwność opowiadania, prostota i poetyczność stylu łączą go jeszcze silnie z poetami epicznymi i całemu opowiadaniu barwę poetyczną nadają, a z drugiej strony porządek w opowiadanych faktach, charakterystyka ludów i osób, udział w wypadkach biorących, stanowią zarodki późniejszego pragmatyzmu historycznego. Historja Herodota doczekała się wielkiego u Greków uznania, odczytywano z niej bowiem ustępy na olimpijskich igrzyskach, a gramatycy aleksandryjscy na dziewięć ksiąg ją podzielili, każdej nazwisko innej muzy nadając. Istnieje jeszcze *Biografja Homera*, którą **H.** przypisują,

Herodot.

BIBLIOTEKA NAUKOWA

a nadto miał on napisać dzieło o *Assarji*, ale to, jak również komentarze do jego historji pisane przez Salustjusza, Herona i Apolonjosa, zaginęło. Dla Słowiańszczyzny najważniejszą jest księga 4, w której mówi o ludach, zamieszkujących ziemie południowej Rosji. Pierwsze wyd. dzieła **H.** wyszło u Aldów (1502), znacznie lepszy tekst znajdujemy w wyd. Stefanusa (Paryż, 1570 — 92); jeszcze dokładniejsze są wydania Gronoviusa (1715) i Werselinga (1763). Z nowszych najlepsze Schweighäusera (6 t., Paryż i Strasburg, 1816): Gaisforda (Oxford, 1824) i Bährа (4 t., Lipsk, 1830—35; 2 wyd., 1855—61); Steina (Berlin, t. 2. 1869—71); Krügera (2 wyd., Lipsk, 1881); Abichta (4—5 wyd., 1883, t. 5). Na język polski przełożyli **H.** w urywkach: Akielewicz, Borkowski, Płotnicki, Podberski, w całości zaś Kowalski Kajetan, Krajewski Wiktor i Prażmowski Ad., tłómaczenia wszystkich w rękopisie, i Bronikowski (Ostrów, 1861). Por. Dahlmanna „H. aus seinem Buche sein Leben“ (Altona, 1824); Bauera „Die Entstehung des H-schen geschichtswerks” (Wied., 1878).

Heroida, jest to zwykle mały poemat, mający formę listu i nastrój elegji. Starożytni dali mu tę nazwę dlatego, że podobny rodzaj poezji prawie zawsze miał za cel jakiego bohatera, heroinę, lub też jakąkolwiek powszechnie znaną osobę, opowiadającą wypadki swego życia. Zaletami **H.** są: rozmaitość, patetyczność i zainteresowanie; treścią zaś zwykle skargi miłosne lub ubieganie się o miłość. Wynalazcą i twórcą pięknych **H.** jest Owidjusz. W zeszłem stuleciu w wielkiej były modzie we Francji. W nowszych czasach heroida tragiczna Pope'go, „Heloiza i Abelard“, uważaną jest za najcelniejszą. W Niemczech była ona uprawiana przez Hoffmannswaldau'a i Lohensteina. Od czasu klassyków jest ona bądź zmodernizowaną, bądź zupełnie zarzuconą.

Heroina (grec.) znaczy bohaterka.

Heroizm (z greck.), bohaterstwo, wspaniałomyślność, gotowość poświęcenia się. Bohaterskie wiersze i poematy nazywamy heroicznemi.

Herold, w dawnej polszczyznie *Arald*, w średniowiecznej łacinie *Heroldus*. Urząd i godność **H.** ma swój początek w średniowiecznych turniejach rycerskich. Wzorem **H.** byli greccy *kerykes* (ob.) i rzymscy *fetiales* (ob. Fecjalowie). Za czasów rycerstwa tworzyli **H.** osobny stan na dworach książąt i musieli sobie przyswoić wedle pewnych przepisów *sztukę heroldów*, t. j. osobną naukę o szlachcie. Potrzebną była do tego znajomość wyższej i niższej szlachty, jej herbów, praw, rodowodów i posiadłości. Występowali oni jako sędziowie we wszystkich sporach o szlachectwo, wydawali genealogje szlacheckie, projektowali i poprawiali herby, byli cenzorami obyczajów szlachty, kierowali uroczystościami publicznemi. Podczas turniejów mieli obowiązek rozpoznawać herby, tudzież sądzić o prawach występowania w tychże turniejach. Dzielili się oni na trzy klasy: królów herbowych, heroldów i persewantów *(Poursuivants)*; ostatni byli właściwie uczniami i paziami. Nadawanie godności herolda odbywało się z wielkiemi uroczystościami; królowi herbowemu (najwyższy stopień heroldów) nadawano ten urząd z obrządkiem kościelnym i koronacją. **H.** nosili szczególnego kształtu laskę i suknię z wyszytemi na piersiach i plecach herbami i godłami księcia, w którego służbie zostawali. Z upadkiem turniejów i popisów rycerskich, wyszło także powoli z użycia posługiwanie się heroldami, a ci, jakich jeszcze obecnie na dworach królewskich i książęcych używają, są zaledwie cieniem świetności dawnych heroldów. W nowszych czasach **H.** występują jedynie przy koronacjach, ślubach książęcych i innych uroczystościach. Nadto większa część zakonów rycerskich posiada urzędników, którzy noszą tytuł i podczas uroczystości zakonu występują w przepisanych szatach.

Herold Ludwik Józef Ferdynand, znakomity kompozytor francuski, * 1791 w Paryżu, † 1833. Jakkolwiek przeznaczony do innego zawodu, po śmierci jednak ojca wstąpił 1806 do konserwatorjum, gdzie pod kierunkiem Adama uczył się gry fortepjanowej, pod Catelem studjował naukę harmonji, a pod Méhulem wyższą kompozycję. Już 1812 otrzymał wielką nagrodę za kantatę „Mademoiselle de Lavallière“. W Neapolu w r. 1813 napisał pierwszą swoją operę „La gioventù di Enrico V“. Za powrotem do Paryża (1815) dał na scenę kilka z rzędu oper, które z powodu lichych tekstów małe miały powodzenie. Zniechęcony do sceny, pisał tylko drobne rzeczy na fortepjan, o ile mu pozwalały obowiązki akompanjatora (od 1820) przy operze włoskiej. Operą „Le muletier“ (1823) zyskał poklask, ale trwałą sławę zjednał sobie dopiero operą „Marie“ (1826). Mianowany (1827) dyrektorem śpiewu opery włoskiej, nie miał czasu pisać dla sceny. Dopiero 1829 skomponował piękną operetkę „L'illusion,“ a 1831 operę „Zampa“, która świetne znalazła przyjęcie, upowszechniła się na scenach europejskich i jest niewątpliwie głównym utworem **H.**; wielkie także miała powodzenie opera „Le Pré aux Clercs“ (1832). Oprócz wymienionych zostawił jeszcze kilka mniejszych oper. Operę „Ludovic” dokończył Halévy. **H.** jest jednym z najmilszych kompozytorów nowszej szkoły francuskiej. Posiada on wielki talent w oddawaniu poważnych, napiętych i demonicznych scen, a zarazem wolny jest od ubiegania się

Herold Ludwik.

za efektami. Ustępstwa wszakże, jakie czynił kokieteryjnej szkole librecistów scribowskich, w znacznym stopniu siłę jego talentu przyćmiły. Za to w muzyce baletowej nie miał współzawodnika.

Herold Ferdynand, syn poprzedniego, prawnik, * 1828 w Paryżu, † 1882, ukończywszy nauki prawne, został 1849 adwokatem w Paryżu; 1854 mianowany był adwokatem przy radzie stanu i sądzie kasacyjnym. Zyskał głośne we Francji imię jako obrońca w wielu sprawach politycznych. Od 1857 aż do upadku cesarstwa należał do różnych komitetów, rozbudzających ruch liberalny przy wyborach do ciała prawodawczego. Oprócz wielu broszur i artykułów treści politycznej i prawnej, umieszczanych w różnych czasopismach, ogłosił: „Tableaux de l'orde des avocats au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation" (1867); „Le droit électoral devant la Cour de cassation" (1869).

Herold Edward, malarz i powieściopisarz czeski, * 1820, † 1895 w Pradze, wydalony ze szkoły jako nieuk po przebyciu czterech lat w jednej klasie, oddany został na naukę do rękawicznika, ale i tu zajmując się tylko czytaniem podróży i rysowaniem, uległ takiemuż losowi, jak w szkole. Przyjął zatem miejsce ucznia u malarza pokojowego, następnie wszedł do służby u właściciela marjonetek, który widząc w nim zdolności, dopomógł mu do wejścia na ucznia akademji malarskiej, gdzie pracował pod kierunkiem A. Manesa. Rozmiłowany w Walter Skocie, zaczął pisywać powieści hist. z dziejów czeskich (drukowane najczęściej w *Lumirze*). Jego utwory artystyczne odznaczają się oryginalnością pomysłu i poetyczną myślą; literackie zaś cechuje rozwlekłość i odstąpienie od prawdy historycznej, kwoli poetycznemu żywiołowi.

Herold Józef, polityk czeski, * 1850 w Werszowicach, studjował nauki prawne, 1874 uzyskał stopień doktora praw i został adwokatem w Pradze. Od 1883 jest członkiem sejmu czeskiego, od 1887 austrjackiej izby deputowanych, gdzie należy do stronnictwa młodoczeskiego i przemawia w obronie praw swego kraju.

Heroldja, władza rządowa, komisja dla rozpatrywania dowodów szlachectwa czyli legitymacji szlacheckiej, ustanowiona u nas po roku 1831. Po zaprowadzeniu w Warszawie senatu, **H.** pozostawioną była jako osobna instytucja, przy ogólnych zebraniach tegoż senatu. W marcu 1861 atrybucje ogólnych zebrań senatu przeszły na nowo utworzoną radę stanu królestwa, w skutek czego i **H.** poddawała niektóre ze swoich czynności pod rozpoznawanie rady stanu. Nakoniec ukazem cesarskim z d. 24 maja (5 czerwca) 1861 **H.** została zwinięta.

Heron z Aleksandrji, matematyk i fizyk, żył około r. 100 przed Chr. i był uczniem Ktezybjusza. Pozostawił znaczną liczbę dzieł, które do nas doszły jedynie w ułamkach i przez przepisywaczów licznemi błędami skażone. Pisma jego geometryczne (wydane przez Hultscha 1864) są prawdopodobnie częściami wielkiego dzieła o miernictwie. Traktat „o dioptrze" (wydany z przekładem francuskim przez Vincenta, 1858) obejmuje opis kątomiaru mierniczego, a między innemi zawiera obliczenie pola trójkąta z długości trzech jego boków. Ułamki jego mechaniki wydał Hultsch 1877. W zbiorze Thevenota „Veterum mathematicorum opera" (1693) mieszczą się liczne urywki jego mechaniki praktycznej, z której traktat o machinach wojennych wydany został w przekładzie niemieckim w zbiorze „Griechische Kriegschriftsteller (1853); „Pneumatyka", wydana w przekładzie angielskim Wandercrofta (1851), obejmuje opis 78 przyrządów, polegających na zasadzie własności powietrza i prężności pary; między innemi zbudował eolipilę, syfony, lampy regulujące się automatycznie, butelkę czarodziejską, z której rozlewać można było różne ciecze, lejek czarodziejski. Przyrząd wszakże obecnie znany pod nazwą bani Herona prawdopodobnie nie jest jego wynalazkiem. „Katoptryka" (wydana w zbiorze „Anecdota graeca" Rosego 1870) zawiera oprócz twierdzeń o odbijaniu światła różne zastosowania zwierciadeł, jak do wywoływania duchów.— *Heronem młodszym* nazwano bezzasadnie pewnego autora, prawdopodobnie z wieku X po Chr., który pisał o miernictwie.

Herona bania, przyrząd, którego wynalazek przypisuje się Heronowi (ob.), składa się z naczy-

Fig. 1. Bania Herona.

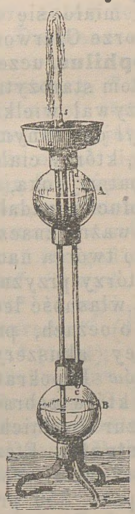

Fig. 2. Wytrysk Herona.

nia zamkniętego (fig. 1), napełnionego w części wodą, do której prowadzi rura sięgająca prawie

83008 Библиотека Ист.-Тов.-ва Иностр. Рабочих СССР 15529

do dna i wychodząca na zewnątrz. Jeżeli przez tę rurę wpędzamy powietrze, to przechodzi ono przez ciecz i zbiera się nad nią; w skutek tego powietrze się tam zagęszcza i nabiera większej prężności. Przez to, po wstrzymaniu wtłaczania powietrza, ciecz w bani zostaje pod wyższem ciśnieniem, aniżeli ciśnienie powietrza zewnętrznego; dlatego woda się w rurze podnosi, a przy dostatecznem ciśnieniu wytryska na zewnątrz. **H. b.** znajduje zastosowanie w sikawkach ogniowych i wielu innych przyrządach. Tak zwane syfony do cieczy musujących są to banie Herona, z których ciecz za otwarciem kranu wytryska pod ciśnieniem zbierającego się nad nią kwasu węglanego. Jeżeli woda wytryskująca z **H. b.** (*A* fig. 2) zbiera się w miednicy, która za pomocą rury połączona jest z innem naczyniem zamkniętem (*B*), tak, że woda do niego wchodząca zagęszcza powietrze w niem zawarte, które stąd znajduje ciągłe ujście do **H. b.** przez rurę *A*, to wytrysk wody utrzymuje się stale; jest to *wytrysk* czyli *fontanna Herona*.

Herona wytrysk, *Herona fontanna*, ob. Herona bania.

Heroopolis, albo **Heroonpolis,** egipskie *Ramzes*, także *Pythom*, w pobliżu dzisiejszego Tellel-Maszutach, starożytne miasto w północno-wschodnim Egipcie, nad kanałem Trajana, który wpada do zatoki Heroopolitańskiej (dziś Sueskiej) na morzu Czerwonem; niegdyś Heroopolis było miastem kwitnącem z powodu nader ożywionego handlu z Indjami, lecz z powodu zasypania kanału piaskiem morskim i miasto upadło. W tem miejscu miało się odbyć przejście Izraelitów przez morze Czerwone.

Herophilus, uczeń Praksagorasa, najsławniejszy anatom starożytności, żył w końcu IV w. prz. Chr. i używał wielkiego powodzenia w Aleksandrji. Był on jednym z rzadkich uczonych starożytności, którzy ciało ludzkie badali. Wiele zrobił w anatomji oka, mózgu, odkrył przyjądrze, tętnicę płucną, nadał nazwę dwunastnicy. Prócz tego ma ważne znaczenie w medycynie praktycznej, jako twórca nauki o pulsie i jeden z pierwszych, którzy przyznawali rozmaitym ciałom specyficzną własność leczniczą. Z pism jego (Anatomica, o oczach, pulsie, o patogenezie chorób, o pomocy akuszeryjnej), oprócz komentarza *Aforyzmów* Hipokratesa, pozostały same tylko ułamki, które zebrał Marx w „Herophilus, ein Beitrag zur Geschichte der Medicin“ (1838).

Herostrat z Efezu, pragnąc jakimś niesłychanym czynem przekazać swe imię potomności, podpalił 356 prz. Chr. wspaniałą świątynię Artemidy w Efezie, ale czyn ten jednocześnie życiem przypłacił. Tej samej nocy, kiedy wypadek ten nastąpił (21 lipca), przyszedł na świat Aleksander W.

Herpes, ob. Wyprysk.

Herpestes, owad, ob. Ichneumon.

Herpetologja, dział zoologji, obejmujący naukę o gadach; także nauka o porostach.

Herpin Łucja, znana pod pseudonimem *Łucji Perey*, powieściopisarka francuska, * 1832 w Carouge pod Genewą, jako córka lekarza Teodora **H.**, † 1865, który za swe prace o chorobach nerwowych otrzymał od akademji francuskiej wielką nagrodę Montyona, w skutek czego z rodziną przesiedlił się do Paryża (1856). W 1879 ogłosiła pod pseudonimem Łucji **H.** do współki z Gastonem Maugras pierwszą swą pracę „L'abbé Galiani et sa correspondance“, która przyjęta z wielkiem uznaniem, nagrodzona była przez akademję. Następnie napisała: „Une femme du monde aux dix-huitième siècle, la jeunesse de madame d'Epinay“ (1882); „Les dernières années de madame d'Epinay“ (1883), „La vie intime de Voltaire aux Délices et à Ferney“ (1885); „Histoire d'une grand dame“. Jest to historja Polki, Heleny Massalskiej, obejmująca t. 2: „La princesse Helène de Ligne“ i „La comtesse Helène Potocka“ (1887—88); „Zerbeline et Zerbelin“ (1889). Mylnie przypisywano jej wydany pod pseudonimem Lucie (nie Luce) Herpin tendencyjny romans „Marie Fougère“, który z powodu ostrej polemiki przeciw naturalizmowi sprawił wrażenie, okazało się bowiem, że autorem jego był generalny prokurator Quesnay de Beaurepaire, pisujący zwykle pod pseudonimem Juljana de Glouvet.

Herpin Leon, malarz francuski, * 1841 r. w Granville, † 1880 w Paryżu, uczeń André, Bussona i Daubigny. Do najlepszych jego prac należą: „Brzeg Sekwany pod Sèvres“; „Zachód słońca“; „Wschód słońca“; „Widok lasu Sèvres“; „Widok wyspy Chausey“ (Manche); „O świcie“; „Pagórek Moulinaux nad Sekwaną“; „Widok mostu pod Sèvres“; olbrzymich rozmiarów obraz „Widok Paryża z mostu St. Pères“ (zdobiący ratusz paryski); „Zamek Guillard“ i w. in.

Herrengrund po niem., a po madziar, *Urvölgy*, właściwie *Spanna Dolina* (Pańska D), wieś górnicza w węgierskim komit. zwoleńskim o 1 milę od Bańskiej Bystrzycy; 1,200 m. (Słowacy); zakłady górnicze i kopalnie miedzi, srebra i antymonu, znane od ośmiu wieków. Znajduje się tu też wodociąg 5 mil długi.

Herrenschwand Jan Fryderyk, lekarz, * w Moret w Szwajcarji, † 1796 w Bernie, był nadwornym lekarzem króla Stanisława Augusta, któremu zaproponował utworzenie w Warszawie szkoły lekarskiej; lecz z powodu zaburzeń krajowych założenie jej nie przyszło do skutku. Po wybuchnięciu konfederacji barskiej **H.** wyniósł się do Szwajcarji. Ogłosił: „Traité des principales et des plus frequentes maladies“ (1788).

Herrera Fernando de, poeta hiszpański, * około 1534 w Sewilli, † 1597, został księdzem. Reprezentował on kierunek czystości i bujności języka, jest przeważnie zbyt napuszony, kunsz-

towny, uczony, niekiedy wszakże rzeczywiście wymowny; zwłaszcza w jego cancionach spotyka się często wiele polotu myśli i języka. Wybór swoich utworów ogłosił naprzód sam p. t.: „Algunas obras en verso“ (Sewilla, 1582), powiększony zbiór „Versos,“ wydał malarz Pacheco (1619), a następnie „Collection” Roman Fernandez (Madryt, 1786 i 1808). Z dzieł zaś jego historycznych, zasługują na wzmiankę: „Relacion de la guerra de Chypre“ (Sewilla, 1572); „Vida y muerte de Tomas Moro“ (Sewilla, 1592).

Herrera Antoni de, znakomity historyk hiszpański, właściwie *Tordesillas*, * 1549 w Cuellar, † 1625 w Madrycie. Filip II mianował go historjografem obu Indji i Kastylji i sekretarzem stanu. Najważniejszem jego dziełem jest: „Historia general de los echos de los Castellanos en las islas y tierra firma del mar oceano, 1492—1554“ (4 t., Madryt, 1601—1615), które wyszło później z kontynuacją Gonzaleza de Barcia (4 t., Madryt, 1728—30). Dzieło to opiera się głównie na historycznej pracy Las Casasa, Prócz tego napisał: „Descripcion de las Indias occidentales“ (Madryt, 1601 i 1615).

Herrera Franciszek, zwany *el Viejo* (Starszy), jeden z największych malarzów hiszpańskich szkoły sewilskiej, * około 1576 roku w Sewilli, † 1656 w Madrycie. Hiszpanie uważają go za inicjatora swojej sztuki narodowej. Głównem jego dziełem jest „Sąd w S. Bernardo.” Bardzo charakterystycznem dla talentu **H.** jest „Św. Bazyli, dyktujący swoją naukę“ (w Luwrze paryskim). Obrazy jego są przeważnie ogromnych rozmiarów. Odznaczył się także jako rzeźbiarz i architekt.— Jego najmłodszy syn **Herrera** Franciszek *el Mozo* (Młodszy), * 1622 w Sewilli, † 1685, malarz rodzajowy i budowniczy, uczeń swego ojca, odznaczył się głównie malowaniem ryb i dlatego zwany był powszechnie *il Spagnuolo degli pisci.*—Starszy brat jego **Herrera** *el Rubio* (Czerwony), ceniony był także jako malarz rodzajowy; † w bardzo młodym wieku.— Tego samego nazwiska artyści: *Alfonso de Herrera*, * 1579 w Segowji, *Sebastiano de Herrera*, zwany *Barnuevo* * 1619 r. w Madrycie, † 1671.

Herreros (*Don Manuel Breton de los*), znakomity poeta hiszpański, * 1800 r. w Logrono, był nadbibljotekarzem narodowej bibljoteki hiszpańskiej; napisał przeszło 200 oryginalnych komedji i dramatów, z których celniejsze są: „Marcela, o a cuan de los tres;“ „A ulladrid non vuelvo;” „El novie pezado per aqua” (opera): „Me voy de Madrid;” „Tode es farsa en este mundo;“ „Muerste y veras;” „No ganamos para sustos.”

Herrfurth Ernest Ludwik, minister pruski, * 1830 w Oberthau pod Merseburgiem, studjował prawo w Jena i Berlinie, następnie wstąpił do służby rządowej i przechodząc kolejno różne szczeble karjery, został 1882 r. podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, członkiem rady związkowej i pruskiej rady stanu i po ustąpieniu Puttkamera 2 lipca 1888 r. ministrem spraw wewnętrznych. Na tem stanowisku przeprowadził nową organizację gmin wiejskich (1891—92). W 1892 podał się do dymisji. Napisał: „Beiträge zur Finanzstatistik der Gemeinde in Preussen“ (1879—84); „Finansstatistik der Kreise des preussischen Staate“ (1880); „Statistik de Kreisabgaben in Preussen“ (1882); „Gemeindeabgabepflicht der Militärpersonen” (1887) i in.

Herrgott Markwart, zbieracz źródeł historycznych, * 1694 r. we Freiburgu, uczył się w Strasburgu, w 20 roku życia wstąpił do zakonu Benedyktynów i był dla dalszego wykształcenia wysłany do Rzymu, skąd powróciwszy został bibljotek. klasztoru św. Błażeja w Schwarzwaldzie. Od 1736 historjograf i radca austrjacki, w 1752 został proboszczem w Kronzingen, gdzie † 1762 r. Wydał: „Vetus disciplina monastica ordinis sti Benedicti;” wypracował plan do dzieła „Genealogia diplomatica gentis Habsburgicae“ (3 cz., Wiedeń, 1737); „Nummotheca principum Austriae” (Feiburg, 1752); „Pinotheca princ. Austriae“ (Wiedeń, 1760) i „Monumenta domus Austriacae” (3 cz., 1750—1760, kontynuowane przez Marcina Gerberta).

Herrich-Schäffer Bogumił August, entomolog, * 1779 w Regensburgu, † 1874 tamże, gdzie był lekarzem sądowym. Ogłosił: „Systematische Bearbeitung der Schmetterlinge von Europa“ (69 zeszytów, Regensburg, 1843—56, z rycinami kolorowemi); dalszy ciąg Panzera „Fauna insectorum Germaniae“ (zeszyt 111—190, 1830—44); „Nomenclator entomologicus“ (1 i 2 t., Regensb. 1835—40); „Die wanzenartige Insekten“ (9 t., 1831—52) i in.

Herrig Hans, poeta i dramaturg, * 1845 r. w Brunświku, † 1892 w Wejmarze, studjował prawo w Berlinie i Getyndze, czas jakiś był urzędnikiem sądowym, w końcu oddał się pracy literackiej. Utwory **H.** zalecają się więcej szlachetnym, podniosłym językiem, niż istotną siłą dramatyczną; komedje jego mają w sobie coś epicznego. Napisał: „Jeruzalem“ (traged., Lipsk, 1874); „Aleksander d. Grosse“ (2 wyd., 1879); „Kaiser Friedrich der Rotbart“ (2 wyd., 1880); „Der Kurprinz” (1876); „Konradin“ (3 wyd., 1885); „Drei Operndichtungen“ (1884); „Nero“ (1883)). Nadto ogłosił: „Die Schweine“ (poemat filozoficzny, Lipsk, 1876); „Mären und Geschichten“ (1879); „Der dicke König“ (1885); „Die Meininger, ihre Gastspiele und deren Bedeutung für das deutsche Theater“ (1879). Por. Fokke'go „Hans H.“ (1894).

Herrmann Ernest Adolf, historyk, * 1812 r., kształcił się w Dorpacie, następnie studjował historję w Berlinie pod kierunkiem Rankego, 1848 r. został profesorem historji w Jena, 1857 w Marburgu, gdzie † 1884 r. Napisał: „Die oesterreichischprussische Allianz vom 7 Febr.

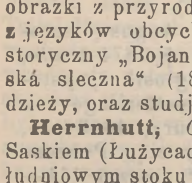
1792 und die zweite Teilung Polens" (Gotha, 1861); „Vorschungen zur deutschen Geschichte," „Diplomatische Korrespondenzen aus der Revolutionszeit" (1866); „Beiträge zur Geschichte des russischen Reichs" (1843); „Peter der Grosse und der Zarewitsch Aleksei" (1880); „Diplomatische Beiträge zur russ. Geschichte" (1875), nadto napisał dalszy ciąg dzieła Strahla „Geschichte des russischen Staats" (3—6 t., Gota, 1846—60).

Herrmann Emil, prawnik niemiecki, * 1812, w Dreźnie, † 1885 r. w Gotha, stopień doktora praw uzyskał 1834 w Lipsku, 1836 został profesorem wKielu, 1847 w Getyndze, 1868 w Heidelbergu, 1873 r. prezydentem najwyższej rady kościelnej ewangelickiej w Berlinie. Z powodu swego kościelnego liberalizmu był silnie napastowany przez stronnictwo wyznaniowe, wskutek czego w 1878 podał się do dymisji. Napisał: „Ueber die Stellung der Religionsgemeinschaften im Staate" (Getynga, 1849); „Grundriss zu Vorlesungen über deutsche Strafrecht" (1871) i in.

Herrmann Gustaw Wratysław, autor czeski, * 1839, † 1873 r., służąc w wojsku, walczył 1866 r. w górach Tyrolskich. Pisał opowiadania, obrazki z przyrody, studja, poezje, przekładał z języków obcych. Wydał osobno romans historyczny „Bojanow" (1860), nowelę „Unghvarská sleczna" (1863), kilka powieści dla młodzieży, oraz studjum „O vlaskych pimprlatech."

Herrnhutt, *Ochranów*, osada w królestwie Saskiem (Łużycach Górnych), zbudowana na południowym stoku góry Ochranowskiej (Hutberg) w r. 1722 przez Braci Czeskich, przybyłych z Morawji; 1,200 miesz., zakłady naukowe i różne fabryki, zwłaszcza płóciennicze. Główna siedziba Bractwa Ewangelickiego czyli *Hernhutów* (Braci Morawskich, Morawczyków), słynących z pracowitości, pogardy wszelkiego zbytku i wysokiej moralności (ob. Hernhuci).

Herschell Fryderyk Wiljam, astronom, * roku 1738 w Hanowerze, † 1822 r. w Slough pod Windsorem. Syn muzyka, sam się z początku zajmował muzyką i zostawał w orkiestrze wojska hanowerskiego; z pułkiem udał się do 1757 do Londynu, został nauczycielem muzyki w Leeds, organistą w Halifax, następnie dyrektorem muzyki w Bath. Czas wolny poświęcał matematyce i zwolna zajął się astronomją. Gdy środki jego nie zezwalały na nabycie lunety, zajął się sam urządzeniem teleskopu i wykończył go 1774 r.; za pomocą niego mógł obserwować planety, a przez udoskonalenie go stopniowe doszedł do teleskopu, który mógł się równać najlepszym ówczesnym lunetom. Wieczorem 13 marca 1781 r. dostrzegł w konstelacji Bliźniąt gwiazdę poprzednio niewidzianą, którą z początku miał za kometę, lecz okazała się planetą krążącą poza Saturnem; nadano jej nazwę Urana. Następnego roku dostrzegł jeszcze kilka jego trabantów (ob. Uran), a w r. 1789 dwa najbardziej wewnętrzne księżyce Saturna. Przeprowadził dalej wiele obserwacji planet i podał teorję słońca (ob. Słońce), słynną w swym czasie, lecz dziś zarzuconą. Najważniejszem jednak polem jego działalnością były gwiazdy stałe. Zbadał ustrój gwiazd podwójnych (ob.), odkrył wiele mgławic (ob.), wyjaśnił ich znaczenie w naturze. Obserwacje jego są w ogóle bardzo ważne dla obecnych czasów, bo przez porównanie ich z nowszemi dostrzeżeniami można oznaczyć zmianę położenia gwiazd (ob. Gwiazdy). Jedną z najważniejszych jego prac jest teorja drogi mlecznej (ob. Gwiazdy). Obserwacje swe podawał głównie w „Philosophical Transactions." Wyczerpującego przedstawienia wszystkich prac **H.** dotąd niema, najlepszą jest także analiza prac **H.**, jaką Arago podał w *Annuaire* za r. 1842. **H.** w długim swym zawodzie astronomicznym nie miał współzawodnika i jest samodzielnym w swych wielkich obserwacjach i przyrządach. Por. Holden „Sir W. **H.**, his life and works" (1881).

Herschell Fryd

Herschell Karolina Lukrecja, siostra poprzedniego, " 1750 r. w Hanowerze, † 1848 tamże, udała się za bratem do Bath, dopomagała mu tam w jego pracach naukowych i odkryła 8 komet, z których do 6 przyznano jej pierwszeństwo. Po śmierci brata wróciła do Hanoweru, gdzie żyła w stanie niezamężnym z pensji przyznanej jej przez króla. Por. „Memoir and correspondence of Caroline **H.**" (1875).

Herschell Jan Fryderyk William, syn Wiljama, astronom i fizyk, * 1792 w Slough, † 1871; kształcił się w Cambridge, prowadził dalej prace swego ojca nad gwiazdami podwójnemi i mgławicami, zbadał zwłaszcza niebo południowe, udawszy się z wybornemi narzędziami na przylądek Dobrej Nadziei w latach 1834—38. Po powrocie uzyskał stopień baroneta, zajmował się głównie badaniami optycznemi, był 1850—1855 dyrektorem mennicy i ostatnio jako człowiek prywatny żył częścią w Londynie, częścią w swych dobrach. Ogłosił: „On the theory of light" (1828); „Treatise of sound" (1830); „A treatise on astronomy" (1837), następnie wydawane p. t.: „Outlines of astronomy" (12 wyd., 1875); „Resulte of astronomical observations made to the Cape of Good Hope" (1847); „Physical geography" (nowe wyd., 1871); „Meteorology" (2 wyd., 1870). Ogłosił też angielskie tłómaczenie Iljady (1866).

Herse, w mitologji greckiej, córka Kekropsa, bogini rosy i urodzaju, podobnie jak i jej siostry, Aglauros i Pandrosos. Z Hermesem miała syna Kefalosa. Zginęła, według podania, razem z sio-

strami, skoczywszy w napadzie szału z akropolu, gdy wbrew zakazowi Ateny zajrzały do powierzonej im skrzynki z tylko co urodzonym Erychtonjosem.

Hersent Ludwik, malarz historyczny, uczeń Regnaulta, członek akademji sztuk pięknych, * 1777 w Paryżu, † 1860 r. Najcelniejsze jego obrazy są: „Achilles, wydający Brizeidę heroldom Agamemnona“ (1804); „Umierająca Atala w objęciach Chactasa“ (1806); „Fénelon, odprowadzający krowę wieśniakom;“ „Przejście mostu w Landshut“ (1810); „Abdykacja Gustawa Wazy“ i „Zakonnicy na górze św. Gotarda“ (1824).

Hersfeld (*Hirschfeld*), niegdyś bogate opactwo benedyktyńskie, założone około roku 770 przez Lullusa, arcybiskupa mogunckiego, a przez Pepina, Karola W. i in. uposażone; słynne było ze szkoły klasztornej i rozwiniętego w niem życia literackiego. Później księstwo, które w roku 1648 dostało się Hesji i wraz z nią przeszło do Prus w r. 1866. Por. Hafnera „Die Reichsabtei **H.** bis zur Mitte des 13 Jahrh.“ (Hersdorf, 1889).

Hersfeld, dawniej stolica księstwa **H.,** obecnie miasto w pruskiej regencji Kassel, nad rz. Fulda, posiada piękny kościół z 1320 roku, starożytny ratusz, gimnazjum, szkołę wojskową, kilka fabryk i 6,800 miesz.

Herstal, ob. Heristall.

Hertel Piotr Ludwik, kompozytor niemiecki, * 1817 w Berlinie, † 1899 tamże.

Hertel Albert, malarz, * 1843 w Berlinie, odznaczył się jako świetny kolorysta, wykonał znaczną liczbę krajobrazów skandynawskich i włoskich.

Hertford, albo *Herts*, hrabstwo w środkowej Anglji, obejmujące 1,644 klm. kw. z ludnością 220,000, tworzy dobrze nawodnioną, urodzajną równinę. Piękne stada owiec tutejszych dają wyborną wełnę. Miasto główne Hertford, nad spławną rzeką Lea, ma 7,600 miesz. O pół godziny drogi od niego leży wschodnio-indyjskie kolegjum w Hailybury.

Hertwig Karol Henryk, weterynarz, * 1798 w Ohlau na Szląsku, studjował medycynę, następnie weterynarję w Wiedniu i Monachjum, był 1833—1877 profesorem szkoły weterynarji w Berlinie. Ogłosił: „Praktische Arzneimittellehre für Tierärzte“ (3 wyd., 1873); „Praktisches Handbuch der Chirurgie für Tierärzte“ (3 wyd., 1873); „Taschenbuch der gesammten Pferdekunde“ (4 wyd., 1878); „Die Krankheiten der Hunde“ (2 wyd., 1880) i in.

Hertwig Oskar, anatom, * 1849 we Friedbergu pod Frankfurtem nad Menem, studjował medycynę w Jena, Zurychu i Bonn, zwrócił się do anatomji porównawczej i w r. 1878 został profesorem anatomji w Jena, w r. 1888 dyrektorem instytutu anatomicznego w Berlinie. Napisał: „Beiträge zur Kenntniss der Bildung, Befruchtung und Teilung des tierische Eies“ (1878); „Das Zahnsystem der Amphibien“ (1874); „Lehrbuch der Entwickelungsgeschichte des Menschen und der Wirbeltiere“ (1886, 4 wyd., 1893); „Die Zelle und die Gewebe” (1892). Najważniejsze badania przeprowadził z bratem swoim Ryszardem.

Hertwig Ryszard, brat poprzed., zoolog, * 1850, kształcił się razem z bratem, był od 1874 docentem, od 1878 prof. zoologji w Jena, od 1881 w Królewcu, od 1883 w Bonn, od 1885 jest prof. w Monachjum. Obaj bracia odbyli wspólnie kilka wycieczek naukowych, a prace ich znacznie się przyczyniły do znajomości niższych zwierząt, zbadali ustrój nerwowy zwierząt jamochłonnych. Najważniejsza ich praca tycze się rozwoju jajka zwierzęcego, mianowicie też znaczenia środkowego listka zarodkowego. Teorję tę wyłożyli w rozprawach: „Studien zur Blättertheorie“ (1879—81); „Das Nervesystem und die Sinnesorgane der Medusen“ (1878); „Der Organismus der Medusen und seine Stellung zur Keimblättertheorie“ (1878—83, 5 cz.); „Untersuchungen zur Morphologie und Physiologie der Zelle“ (1884—85, 4 cz.). Oddzielnie zaś napisał: „Zur Histologie der Radiolarien“ (1876); „Der Organismus der Radiolarien“ (1879); „Der Zoologe am Meer“ (1881); „Die Aktinien der Challenger Expedition,” „Lehrbuch der Zoologie“ (1891, 3 wyd., 1894).

Hertyk (*Hertig*) v. *Grzymała* odm., herb, różni się od Grzymały (ob.) tem, iż u szczytu ma pięć piór strusich (bez wieży).

Hertz Henryk, jeden z najznakomitszych nowoczesnych poetów duńskich, * 1798 w Kopenhadze, z rodziców wyznania mojżesz., † 1870 r. W roku 1832 przyjął wiarę protestancką. Jako poeta wystąpił 1827 z komedją „Herr Burckhard og hans Familie,“ w której okazał już wiele samodzielności. Oprócz kilku komedji dobrze przez ogół przyjętych, ogłosił 1830 „Gjengangerbreve, eller poetiske Epistler fra Paradiis,“ poemat polemiczny, napisany w duchu Baggesena, w którym biczuje brak smaku i filisterstwo literatury i krytyki. Zawzięte wywiązały się z tego spory i wielkie wzburzenie literatów przeciwko śmiałemu a nieznajomemu krytykowi, pisał bowiem ciągle anonimowo. Pierwszą w literaturze duńskiej rymowaną komedją „Amors Genistreger” (1830) zrobił znaczny postęp w pisaniu komedji na wytkniętej przez Holberga drodze. Tego samego kierunku trzymał się w „Anonym Nytaarsgave” (1832) i „Foraarets-Nytaarsgave” (1833). Kiedy wreszcie dał poznać właściwe swoje nazwisko, przy pomocy króla odbył podróż do Niemiec, Francji, Włoch i Szwajcarji. Za powrotem został profesorem, a od 1850 pobierał od króla 1000 talarów rocznej pensji. Również piękne są jego utwory, przeniknięte duchem półn. romantyki, mianowicie tragedja „Svend Dyrings Hus“ (1837); „Svanehammen”

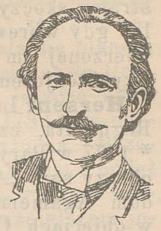
(1841) i poemat „Tyrfing" (1849). Lirycznym dramatem „Córka króla René" (1846, przekład polski Thulliego, Lwów, 1847, w tłóm. Lewestama ukazała się na scenie warszaw. po raz pierwszy 1873), przełożonym na wszystkie prawie języki europejskie, zyskał rozgłos i za granicami swej ojczyzny. Oprócz utworów dramatycznych (zbiorowa ed., 18 t., Kopenhaga, 1854—73), zasługują jeszcze na uwagę humorystyczno-autobiograficzna nowela: „Stemninger og Tilstande" (1839), oraz romanse: „Johannes Johnsen" (1858) i „Eventyr od Fortällinger" (1862). Świetne są również jego opisy z podróży „Fra en Udenlandsreise" (1863). Sam sporządził także zbiór swoich poezji lirycznych (4 t., Kopenhaga, 1857—62).

Hertz Adolf Krystjan, dramatyk i powieściopisarz duński, * 1824 w Kallumborg, na wyspie Zelandji, studja uniwersyteckie odbył w Kopenhadze. Ogłosił trzy pisma krytyczne: „Konstens skandinaviske Fremtid" (przyszłość sztuki w Skandynawji, 1853); „Om lyrisk Poesi" (1854) i „Lohengrin og den Wagnerske Retning," (Lohengrin i kierunek Wagnera), oraz wiele opowiadań: „Marie Rose" (1876); „Onde Stjerner" (Gwiazdy nieszczęścia, 1880), komedję „Student og Komediant" (1877) i in.

Hertz Wilhelm, poeta niem., * 1835 w Sztutgardzie, studjował filologję w Tubindze, służył w wojsku, następnie odbył podróże naukowe po Francji i Anglji, w r. 1869 został prof. literatury niem. w politechnice monachijskiej. Epiczne jego poematа wysoko są cenione; „Lanzelot und Ginevra" (1860); „Hugdietrichs Brautfarth" (1863); „Heinrich von Schwaben" (1867); „Gedichte" (1859); „Bruder Rausch, ein Klostermärchen" (2 wyd., 1882); „Die Nibelungensage" (Berlin, 1877). Oprócz tego ogłosił „Deutsche Sage in Elsass" (1872); „Die Sage von Parsival und dem Gral" (1882) i wiele innych studjów estetycznych.

Hertz Karol, matematyk i pisarz polski w zakresie nauk ścisłych, * 1843 r. w Warszawie, kształcił się w Szkole Głównej i w r. 1867 został nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie. Założył i redagował pierwotnie tygodnik *Przyroda i Przemysł*. Oprócz znacznej liczby rozpraw, zamieszczonych w *Pamięt. tow. nauk ścisłych*, w *Ateneum* i *Przegl. tygodn.*, ogłosił dzieła: „Kosmografja" (1881); „Kurs geometrji" (2 cz., 1882); „Teorja kwaternionów Hamiltona;" „Najnowsze badania nad przestrzenią" (1897). Przełożył Romanesa „Umysłowy rozwój człowieka" (1897).

Hertz Michał, muzyk kompozytor, * 1844 w Warszawie, kształcił się w Lipsku u Moschelesa i Reineckego, w końcu u Kiela; w r. 1875 został profesorem gry na fortepjanie w konserwatorjum berlińskiem i występował w koncertach, jako pjanista. W latach 1870—72 był dyrektorem opery w Poznaniu. Napisał operę „Gwarkowie," oraz wiele śpiewów na fortepjan.

Hertz Michał.

Hertz Henryk, fizyk, * 1857 w Hamburgu, † 1894 r., studjował nauki inżynierskie, a od 1878 fizykę w Berlinie, gdzie 1880 został asystentem Helmholtza, W 1883 został docentem fizyki teoretycznej w Kiel, 1885 r. profesorem fizyki w akademji technicznej w Bonn, 1889 w uniwersytecie w Bonn. Badania jego elektryczne mają znaczenie epokowe, wykazał bowiem, że działania elektromagnetyczne rozchodzą się, jak światło, w postaci fal eteru, tworząc promienie elektryczne. Fale elektryczne jedynie większą długością wyróżniają się od fal świetlnych. Podobnie jak promienie światła, tak też i promienie elektryczne ulegają odbiciu, załamaniu, interferencji, polaryzacji. Rezultaty tych badań przedstawił na zjeździe przyrodników w Heidelbergu 1889: „Ueber die Beziehungen zwischen Licht und Elektrizität," a dokładniej wyłożył w dziele: „Untersuchungen über die Ausbreitung der elektrischen Kraft" (2 wyd., 1894). Oprócz tego napisał traktat mechaniki: „Die Prinzipien der Mechanik in neuem Zusammenhange dargestellt" (1894). Wszystkie te prace wyszły w zbiorowem wydaniu (3 t., Lipsk, 1894). Opis doświadczeń Hertza i życiorys jego podał *Wszechświat* (1889, 1894).

Hertzberg Ewald Fryderyk, hrabia von, dyplomata pruski, * 1725 w Lottin, pod Nowym Szczecinem (Neutstettin), † 1795 r. Pierwotnie urzędnik ministerjum spraw zagranicznych, został 1757 r. sekretarzem stanu i 1763 ministrem stanu i gabinetu królewskiego. Znany jest jako redaktor wszystkich pism urzędowych i ogłoszeń wojennych za Fryderyka II, tudzież jako przedstawiciel Prus przy rozmaitych traktatach. On także miał czynny udział we wszystkich czynnościach, dotyczących podziału Polski. Za panowania Fryderyka Wilhelma II zawierał jeszcze konwencję Reichenbaską (1790). Gdy jednakże konwencja ta nie wypadła po jego anti-austrjackiej myśli, wówczas w maju 1791 zażądał dymisji i wystąpił zupełnie ze służby. Dla Prus położył on ważne zasługi. Ogłosił: „Ueber die erste Bevölkerung der Mark Brandenburg," rozprawę, która otworzyła mu wstęp do akademji berlińskiej, w r. 1756 „Mémoire raisonnée," pamiętnik usprawiedliwiający wkroczenie Prus do Saksonji, oraz „Recueil des déductions, manifestes, etc." (3 t., Berlin, 1789—95). Por. Weddigera „Fragmente aus dem Leben des Grafen von Hertzberg" (Brema, 1796) i Posselta „Ewald Friedr. Graf von Hertzberg" (Tübingen, 1798); Unzera „H- s. Anteil an der preuss.-oester-

reich. Verhandlungen 1778—1779“ (Frankfurt, 1890).

Hertzberg Gustaw Fryderyk, historyk, * roku 1826 w Halli, studjował historję i języki wschodnie w Lipsku, następnie redagował *Preuss. Wochenblatt*, poczem był profesorem historji w uniwersytecie w Halli. Dzieła główne: „Alcibiades, der Staatsmann und Feldherr” (Halla, 1853); „Das Leben des Königs Agesilaos II“ (1856); „Die Feldzüge Alexander d. Gr.“ (2 t. 1863); „Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer” (3 t., 1866—75); „Geschichte Griechenlands von der Urzeit bis zum Beginn des Mittelalters” i „Geschichte Griechenlands im 19 Jahrhundert“ (1870); „Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart“ (4 t., Gotha, 1876—79); „Griechische Geschichte“ (1884); „Athen, historisch-topographisch dargestellt“ (1885); „Geschichte von Hellas und Rom“ (2 t., 1878—79; przełożył na język polski Bronisław Grabowski, Warszawa, 1881); „Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reichs“ (1883) i in.

Hertzka Teodor, ekonomista i polityk austrjacki, † r. 1845 w Peszcie, kształcił się w Wiedniu i Peszcie. Od 1872—79 prowadził dział ekonomiczny w *Neue Freie Presse*. W r. 1879 założył *Wiener Allgemeine Zeitung* i prowadził ją do 1886. Napisał wiele dzieł z zakresu ekonomji politycznej: „Wesen des Geldes“ (1877); „Das internationale Währungsproblem und dessen Lösung. Przyczynił się do wprowadzenia taryfy strefowej w Austrji. Napisał głośny romans socjalistyczny p. t.: „Freiland, ein sociales Zukunftsbild“ (1892), który wywołał nawet próby praktyczne wprowadzeniu jego utopji w życie.

Herulowie, *Erulowie*, lud pochodzenia germańskiego, znany w wiekach średnich z ducha wojowniczego, nieugiętego charakteru, długiego uporu w pogaństwie i nadzwyczajnej ruchliwości. Siedzą naprzód nad morzem Czarnem wraz z Gotami, towarzyszą im w morskich wyprawach III w., w IV w. stają się ich poddanymi, następnie połączyli się z Attylą, a po jego śmierci pomagali Gepidom do zburzenia państwa Hunnów. Inne oddziały **H.** napadały pod koniec III w. Gallję, za cesarza Maksymiljana. Na początku V w. mieli także **H.** udział w łupieskich wyprawach Saksonów na brzegi Galji i znajdowali się w szeregach wojsk Odoakra, które położyły koniec zachodniemu państwu rzymskiemu (476). Pod koniec V w., osiedliwszy się nad górną Cissą, zostali pokonani przez Longobardów; część ich w r. 512 przyjął cesarz Anastazy na południowym brzegu Dunaju, druga zaś część przedsięwzięła awanturniczą wyprawę do Skandynawji. Po pokonaniu Ostrogotów przez Narsesa, **H.** znikneli zupełnie z dziejów świata. Por. Zeusa „Die Deutschen und die Nachbarstämme“ (1837); Aschbach „Geschichte der Herulen und Gepiden” (Frankfurt, 1835), oraz Lelewela „Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski“ (Poznań, 1853).

Hervé, właściwie Florimont Ronger, kompozytor i autor dramat. francuski, a zarazem aktor, śpiewak i dyrektor orkiestry, * 1825 w Houdain (Pas-de-Calais), † 1892 r. w Paryżu, kształcił się na organistę i w 1848 skomponował muzykę do farsy „Don Kiszot i Sanszo Pansa“; w 1851 został dyrektorem orkiestry w Palais Royal, a 1854 objął dyrekcję kawiarni koncertowej *Folie Mayer*, którą przekształcił w mały teatr pod nazwą *Folies concertantes*, gdzie dawał drobne bezsensowne sztuczki, ale zalecające się żywą i wesołą muzyką, których sam był autorem i kompozytorem, grywając zarazem główne role. Repertuar swój przeniósł następnie do Marsylji i Kairu, a po powrocie do Paryża objął zarząd Eldorado, gdzie wystawił mnóstwo operetek i t. p. drobnostek, a następnie występował w *Porte-Saint-Martin*. Z boleścią jednak widział tryumfującego rywala Offenbacha, przeciw któremu wystawił „L'oeil crevé“ (3 akt.). Ostatniem błazeństwem, które miało rozgłos i obiegło całą Europę, był „Mały Faust“ (1869), lubo wystawiał i inne sztuki. Wyuczywszy się w krótkim czasie po angielsku, przeniósł się do Londynu, gdzie w teatrze *Covent-Garden* urządził promenady koncertowe, ściągające liczne tłumy.

Hervé Edward, publicysta francuski, * 1835 w Saint-Denis (Réunion), syn profesora matematyki, kształcił się w Paryżu. W r. 1863 został redaktorem *Courrier du dimanche*, później w r. 1864 przeszedł do *Temps*, w r. 1865 do *Epoque*. W r. 1867 założył z Weissem *Journal de Paris*, w r. 1873 *Le Soleil*. W r. 1886 został członkiem akademji. Obdarzony wybitnym talentem dziennikarskim, zasad klerykalnych, drukował bardzo dużo artykułów w pismach przez się założonych, jak również w *Revue de l'Instruction publique* i w *Revue contemporaine*; oprócz tego napisał: „Une page d'histoire contemporaine“ (1869); „La crise irlandaise depuis la fin du XVIII siècle jusqu'à nos jours” (1885) i in.

Hervey, wyspy, ob. Cooka archipelag.

Hervey Eleonora Ludwika, poetka i powieściopisarka angielska, z domu *Montagu*, * 1811 w Liverpoolu. W r. 1843 zaślubiła poetę Tomasza H. († 1859). Początkowo pisywała poezje, które chętnie były czytane, w r. 1839 wydała poemat dramatyczny p. t. „Le Landgrave.“ Od r. 1843 pisywała nowele i powieści, z których główniejsze: „The Double Claim,“ „The Pathway of the Fawn“ i in.

Hervey de Saint-Denys Marjan Jan Leon, margrabia, orjentalista francuski, * 1823 w Paryżu, † 1892 r. tamże. W r. 1884 został profesorem języków wschodnich w Collège de France w Paryżu. Napisał: „Histoire du théâtre en Espagne“ (1850); „De la rareté et du prix

des medailles romaines“ (1850); „Recherches sur l'agriculture des Chinois“ (1851); „Un Roi“ (1851); „Histoire de la Révolution dans les Deux-Siciles depuis 1793“ (1856); przetłómaczył z chińskiego: „Poésies de l'époque des Thang avec une étude sur l'art poétique en Chine” (1862); „Le Li Sao” (1870); „Trois Nouvelles chinoises“ (1885); nadto wydał: „Recueil de textes faciles et gradués en chinois moderne” (1869); „L'Annam et la Cochinchine” (1886) i in.

Hervey Elżbieta, druga żona księcia Wiljama Devonshire (ob.).

Hervieu Paweł Ernest, publicysta i powieściopisarz francuski, * 1857 w Neuilly-sur-Seine. W r. 1880 został sekretarzem ambasady, a w następnym roku sekretarzem ambasady w Meksyku. **H.** pomieszczał swoje artykuły, nowelki i powieści w pismach: *Gil Blas*, *Le Gaulois*, *Le Monde illustré*, *Le Figaro*, *La Revue indépendante*, *Revue des Deux Mondes* i in. Czasem **H.** podpisywał się pseudonimem „Eliacin.” Napisał: „Diogène le chien“ (1882); „La bêtise parisienne“ (1883); „Les yeux verts et les yeux bleus” (1886); „L'Inconnu” (1887); „Flirt“ (1889): „Exorcisée“ (1891); „Les tenailles” (przekład polski „Pęta,” 1897) i in.

Hervieux August Leopold, literat francuski, * 1831 r. w Elbeuf, kształcił się w Rouen i w Paryżu. W r. 1884 mianowany był radcą municypalnym Paryża. W r. 1890 usunął się od spraw publicznych. W r. 1884 przetłómaczył wierszem „Les Fables de Phèdre”; napisał: „Les Fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge” (1883—84); „Premiers essais poétiques“ (1853); „Mémoires d'une femme du monde“ (1860); „Poésies complètes” (1866); „Théâtre complet“ (1867); pod pseudonimem „Saint-Amand” wydał: „Le Forçat ou la Nécessité du divorce” (1880); „Les Déclassés” (1882); „Harmonies intimes“ (1889); „Des Pécules du fils de famille dans les législation romaines” (1890) i in.

Harvilly Ernest, pisarz francuski, * 1839 r. w Paryżu, był naprzód inżynierem na kolei żelaznej, następnie poświęcił się literaturze i dziennikarstwu. Pisywał w *Rappel* pod pseudonimem *Le passant* i oprócz kilku tomików poezji: „La lanterne en vers de couleur” (1868); „Les baisers” (1872); „Le harem” (1874); ogłosił zbiór szkiców humorystycznych p. t. „Contes pour les grandes personnes” (1874); „Mesdames les Parisiennes“ (1875); „Histoires divertissantes” (1876); „D'Hervilly-Caprices” (1877); „Histoires de mariage“ (1879); „Les armes de la femmes“ (1880); „Timbale d'histoires à la parisienne“ (1883); „L'homme jaune” (1884); „Les Parisiennes bizarres“ (1885); „Héros légendaires” (1889); „Jack le Gal et ses contes” (1891) i in. Dla teatru: „Le malade réel” (1874); „Le docteur Sanspareil” (1875); „La belle Saïnara” (1876); „Le magistre” (1877); „Le bibelot” (1877); „Bigoudis” (1885) i in.; nadto „Przygody chłopczyka przedhistorycznego,“ przełożył na język polski Lange (Warszawa, 1896).

Herwegh Jerzy, poeta niemiecki, * 1817 r. w Sztutgardzie, † 1875 r., słuchał teologji w Tübingen, pisał w Sztutgardzie i Szwajcarji do rozmaitych dzienników i wystąpił w Zurychu z dziełem „Gedichte eines Lebendigen“ (Zürich i Winterth., 1841), które w krótkim przeciągu czasu doczekało się siedmiu wydań i zjednało autorowi sławę najznakomitszego politycznego poety. Po krótkim pobycie w Paryżu, przedsięwziął w r. 1842 podróż po Niemczech, gdzie był uroczyście przyjmowany, jako piewca wolności. Nawet król pruski przyjmował go w Berlinie na audjencji. Lecz kiedy z Królewca wystosował ogłoszony wbrew jego intencji list do króla pruskiego, w którym pominął wszelkie formy konwenansu, został wygnany z państwa pruskiego, a gdy mu potem i w Szwajcarji robiono trudności w stałem osiedleniu, przeniósł się do Paryża, gdzie w bliskich zostawał stosunkach z Heinem, Bérangerem, George Sandem, a szczególnie z polskimi i rosyjskimi emigrantami. Ogłoszony w Paryżu drugi tom „Gedichte des Lebendigen” (1844) nie doznał już takiego przyjęcia, jak tom pierwszy. W 1848 wziął czynny udział w ówczesnych ruchach rewolucyjnych i z oddziałem niemiecko-francuskich robotników wkroczył do księstwa Badeńskiego, lecz został pobity 27 kwietnia pod Dessenbach i schronił się do Szwajcarji, gdzie po kilku wycieczkach do Francji i Włoch, obrał Zurych za stałe mieszkanie. W r. 1866 mieszkał w Baden-Baden, gdzie rozgoryczony na społeczeństwo niemieckie, † 7 kwietnia 1875 r. Pieśni jego zalecają się prostotą, jasnością, siłą i ogniem. Z późniejszych jego utworów szczególnie piękną jest pieśń na cześć dnia pod Aspramonte (1862), przekładana kilkakrotnie na język włoski. **H.** tłómaczył także Lamartine'a (12 t., Stuttgardt, 1840). W r. 1877 wyszły jego „Neue Gedichte,“ w Niemczech skonfiskowane.

Herz Henryka, głośna z urody i wysokiego wykształcenia niewiasta, * 1764 roku w Berlinie, † 1847 roku; pochodzenia izraelskiego, córka lekarza portugalskiego de Lemos, od 1779 r. żona doktora *Markusa Herza* (* 1747 w Berlinie, † tamże 1803), który jako filozof był zwolennikiem Kanta i od 1777 wykładał filozofję w Berlinie. Henryka uczyniła dom swój ogniskiem, w którem zbierali się najsławniejsi mężowie i na ówczesne towarzystwo berlińskie wywierała znaczny wpływ polityczny i naukowy; zostawała w bliskich stosunkach z Goethem, Jean Paulem, braćmi Humboldt, Fichtem, Fryderykiem i Wilhelmem Szleglem, Börnem i in. ówczesnemi znakomitościami. Po śmierci męża przebywała po większej części w Berlinie i r. 1817 przeszedłszy na wiarę chrześcijań-

ską, wpływała zbawiennie na ukształcenie nauczycielek i ochmistrzyń. Por. Furst „Henriette Herz“ (Berlin, 1858) i „Briefe des jungen Börne an Henriette Herz“ (Lipsk, 1861).

Herz Henryk, kompozytor i fortepjanista, * 1803 r. w Wiedniu, † 1888 r. w Paryżu, od 1816 uczeń konserwatorjum paryskiego. Będąc dzieckiem, występował już jako wirtuoz na fortepjanie, a w podróżach artystycznych wszędzie świetnego doznawał powodzenia. W 1842 został nauczycielem w konserwatorjum paryskiem. Później założył w Paryżu wielką fabrykę fortepjanów i otworzył wielką salę koncertową, znaną pod nazwiskiem Herza. Kompozycje jego liczne, pisane w formie warjacji, pozbawione są głębokości, choć celowały świetną mechaniką. Zabił szkołę **H.** i Khalkbrennera Liszt. Napisał „Mes voyages en Amérique“ (Paryż, 1866).

Herzen Aleksander, ob. Hercen.

Heřzer Jan, filolog czeski, * 1850 r., kształcił się w Pradze, Paryżu i Lipsku. W r. 1879 został doktorem filozofji. Napisał studja historyczno-literackie: o „Henrjadzie“ Woltera (1875), o Janie Rotrou (1881) i inne z literatury francuskiej, hiszpańskiej i portugalskiej. Przełożył kilka utworów francuskich na język czeski, napisał kilka podręczników do nauki języka franc., niemieckiego i włoskiego, oraz słownik francusko-czeski, wespół z prof. Cz. Iblem.

Herzfeld Levi, uczony żydowski, * 1810 r. w Ellrich na Harzu, kształcił się w Berlinie, od 1842 był rabinem w Brunświku, od 1879 profesorem tamże. Napisał: „Uebersetzung und Erklärung des Kohelet“ (Brunświk, 1838); „Geschichte des Volkes Israel von der Zerstörung des ersten Tempels bis zum Makkabäer Simon“ (1847—57, t. 3); „Vorschläge zu einer Reform der jüdischen Ehegesetze“ (1846); „Zwei Vorträge über die Kunstleistungen der Hebräer“ (1864); „Handelsgeschichte der Juden des Altertums“ (1879); „Einblicke in das Sprachliche der semitischen Urzeit“ (1883).

Herzog, tytuł książęcy niemiecki, odpowiadający łacińskiemu *dux*, a francuskiemu *duc*. Wyższy od zwykłego tytułu książęcego Fürst (franc. prince). Po polsku jedno i drugie tłómaczą się przez książę. W starożytności **H.** oznaczał wodza najwyższego. Ks. Bismarck po otrzymaniu dymisji, dostał tytuł Herzoga na Lauenburgu, którego jednak nie używał.

Herzog Jan, pisarz czeski, używał pseudonimu *Jilemnicky* albo *Vladyka Jan*, * 1802 r. w Jilemnicy, † przed r. 1840. Redemptorysta, opuścił klasztor i oddał się literaturze w Pradze i Wiedniu. Wydał: „Basnie“ (1822); „Hyacinthy“ (1825).

Herzog Hans, generał szwajcarski, * 1819 r. w Aarau, skończywszy szkołę centralną w Thun, wstąpił jako ochotnik do artylerji wirtemberskiej. W r. 1860 został inspektorem artylerji, a 1870 dowódcą armji jurajskiej, rozbroił 1 lutego 1871 armję Bourbakiego i odtąd został głównodowodzącym artylerji.

Herzog Ernest, filolog klasyczny, * 1834 r. w Esslingen, kształcił się w seminarjum teologicznem tamże, filologję studjował w Tubindze, Monachjum i Berlinie; w 1867 został profesorem w Tubindze. Główne jego dzieła: „Galliae Narbonensis, provinciae Romanae, historia etc.“ (1864); „Untersuchungen über die Bildungsgeschichte der griechischen und lateinischen Sprache“ (1871); „Vermessung des römischen Grenzwalles in seinem Laufe durch das Königreich Würtemberg“ (1880); „Geschichte und Systeme der römischen Staatsverfassung“ (Lipsk, 1884—91, t. 2).

Herzogenberg Henryk, kompozytor muzyczny, * 1843 r. w Hradcu, kształcił się w konserwatorjum wiedeńskiem, 1872 osiadł w Lipsku, gdzie założył towarzystwo Bacha i został jego kierownikiem, 1885 mianowany dyrektorem oddziału kompozycji w wyższej szkole muzycznej w Berlinie; jest to jeden z najznakomitszych kompozytorów współczesnych; dzieła jego okazują zarówno głęboką wiedzę teoretyczną, jak i wielkie bogactwo myśli poetycznych; napisał szereg utworów z dziedziny muzyki kameralnej, „Deutsches Liederspiel,“ kompozycji chóralnych, symfonji i wielkie dzieła solowe: „Kolumbus“; „Psalm 93“; „Königspsalm“; „Requiem“ i in.

Herzogenbusch, po franc. *Bois-le-Duc*, po holend. *Hertogenbosch*, stolica i do roku 1876 silna warownia w niderlandzkiej prowincji Północnego Brabantu, przy spotkaniu się rzek Dommel i Aa; ma 29,000 miesz. i jest rezydencją biskupa katolickiego: liczne fabryki i kilka pięknych kościołów, między któremi katedra św. Jana jest jedną z najpiękniejszych świątyń w Niderlandach.

Hes *(Hess)* Wacław, autor czeski, * 1851 r., † 1890 r., oprócz poezji w czasopismach, wydał w 1888 „Prosté novelly,“ przełożył z W. Hugo „Hernaniego“ i „Marję Tudor,“ sam napisał utwory dramatyczne: „Sedlák z hor“ i „Czesky primator.“

Hesebon, *Hesbon*, w starożytności miasto Lewitów w Palestynie, za Jordanem, na granicy terytorjum pokolenia Gad; należało pierwotnie do Moabitów i przed Mojżeszem było rezydencją króla Amorejczyków Syhona. Za czasów rzymskich zwało się *Esbuta*.

Hesekiel Ludwika, powieściopisarka niemiecka, * 1847 r. w Altenburgu, w 20 roku życia napisała powieść „Eine brandenburgische Hofjungfer“ (Berlin, 1868). nadto wydała: „Lenz Schadewacht“ (Berlin, 1871); „Von Brandeburg zu Bismarck“ (Berlin, 1873); „Deutsche Träumer“ (Berlin, 1879); „Prinz Wilhelm“ (Berlin 1883); „Fromm und Feudal“ (Berlin, 1886); „Gott mit uns!“ (Berlin, 1883); „Jesus meine Zuversicht“

(Berlin, 1883); „Die Frau Kriegsrathin" (1886) i inne.

Hesja elektoralna, ob. Hessen-Kassel.

Heskie albo **Hesyjskie tygle,** ob. Tygle.

Heskie Wielkie Księstwo, ob. Hessen-Darmstadt.

Hesperis, roślina, ob. Wieczornica.

Hesperje, u starożytnych Greków ziemie leżące na zachód, a mianowicie Italja, później, a zwłaszcza u rzymskich poetów, nazywano tak półwys. Pirenejski.

Szkielet Hesperornisa.

Hesperornis, rodzaj ptaków zaginionych z rzędu zębatych (*Odontornithes*), z jedynym gatunkiem **H.** *regalis*, którego szczątki znaleziono w pokładach kredowych w Kansas. Był to ptak długości 1,8 metra, usposobiony do pływania, a skrzydeł pozbawiony.

Hesperos, w mitologji greckiej, gwiazda wieczorna i poranna, według podań mitycznych syn Astreusza i Aurory, albo syn Atlasa, ojciec Hesperyd, wielki zwolennik astronomji; w czasie obserwacji gwiazd, strącony przez Atlasa, zginął bez żadnego śladu. Na jego pamiątkę, najpiękniejszą gwiazdę (właściwie planetę Wenus) nazwano od jego imienia.

Hesperydy, nimfy, córki Nocy, podług innych córki Zeusa i Temidy, albo Hesperosa, zwane *Hesperetuza*, *Eriteja* i *Agle*, zamieszkiwały góry Atlasu; w ich ogrodach (ogrody Hesperyd) drzewa rodziły złote owoce, których zdobycie, mimo pilnującego smoka Ladona, było jedną z dwunastu prac Herkulesa. Atena odniosła owe jabłka złote napowrót, gdyż nigdzie indziej znajdować się nie mogły.

Hesperydyna *(aurancjina)*, glukozyd, rozpowszechniony w owocach roślin z rodzaju cytryny, w skórkach pomarańczowych, mianowicie w ich białej, gębczastej części. Jest to ciało krystaliczne, obojętne, rozpuszczalne w gorącej wodzie i alkoholu; przy 251° topi się z rozkładem. Gotowane z kwasami, wydaje cukier i *hesperetynę*, C_{16} H_{14} O_6, mającą smak słodki.

Hess albo **Hesse** Jan, * 1490 r. w Norymberdze, † 1547 r., pierwotnie ksiądz rzymsko-katolicki, który 1522 r. przeszedł na stronę reformacji i został kaznodzieją przy kościele św. Sebalda w Norymberdze, następnie we Wrocławiu, gdzie okazywał się niezmiernie czynnym w sprawie reformacyjnej i polepszenia szkół publicznych. Por. jego biografję przez Kolbego (Wrocław, 1846); także Köstlina „Joh. H. der Breslauer Reformator" (w „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens," t. 6 i 12, Wrocław).

Hess Karol Ernest Krysztof, znakomity miedziorytnik, * 1755 r. w Darmsztadzie, † 1828 r., pracował od 1777 w Düsseldorfie, Monachjum i we Włoszech, od 1789 znowu w Düsseldorfie, skąd 1806 przeniósł się do Monachjum. Najcelniejszą z prac jego jest portret Maksymiljana Józefa.

Hess Piotr, syn poprzedniego, malarz bitw, * 1792 r. w Düsseldorfie, † 1871 r. Odbył 1813—15 w sztabie generalnym księcia Wrede kampanję francuską, zwiedził Austrję, Szwajcarję, Włochy, następnie z królem Ottonem udał się do Grecji, potem był w Petersburgu i utworami swego pendzla zjednał sobie wszędzie wielką wziętość. Treścią najcelniejszych jego malowideł są wypadki z wypraw Napoleońskich, np. „Przeprawa przez Berezynę." Zaleca się **H.** przedewszystkiem mistrzowskim kolorytem i głęboko obmyślaną kompozycją. Zostawił także wiele pięknych obrazów rodzajowych. **H.** był nadwornym malarzem bawarskim, członkiem akademji berlińskiej, monachijskiej, wiedeńskiej i petersburskiej i założycielem towarzystwa sztuk pięknych w Monachjum.

Hess Henryk von, brat poprzedniego, malarz historyczny, * 1798 r. w Düsseldorfie, † 1863 r., odznaczył się szczególnie utworami treści biblijnej i mitologicznej, dla kościołów i galerji obrazów. Jako profesor akademji monachijskiej, od 1826 miał sobie zarazem powierzony artystyczny kierunek zakładu malarstwa na szkle i tu znakomitemi kartonami do malatur na oknach zjednał sobie nadzwyczajną wziętość. Pysznemi freskami (ukończonemi 1846) ozdobił także kościół Wszystkich S. S. i Bazylikę św. Bonifacego w Monachjum. Później zwrócił się wyłącznie do malarstwa olejnego. Do głośniejszych jego obrazów należą: „Apollo i dziewięć muz" (1821—23 w nowej monachijskiej Pinakotece); „Wiara, miłość i nadzieja" (w Leuchtenberskiej galerji w Petersburgu); „Madonna ze świętymi" (w Monachjum). Ostatniem jego dziełem jest wielkich rozmiarów „Wieczerza Pańska," której zupełnemu wykończeniu przeszkodziła śmierć. Celował również jako dobry portrecista.

Hess Karol, brat poprzedniego, malarz rodzajowy, * 1801 w Düsseldorfie, † 1874 r., znany i głośny szczególnie ze swoich obrazów, wystawiających sceny wiejskie, głównie z okolic alpejskich, jak równie z pięknych obrazów zwierząt.

Hess Ludwik, * 1760 r. w Zurychu, † 1800 r., pejzażysta, malował najwięcej widoki okolic alpejskich. Za najlepsze jego dzieła uważają: „Montblanc"; „Poranek w Alpach"; „Wieczór na Lago Maggiore": „Jezioro alpejskie w dolinie Murg"; „Ruttli i kaplica Tella." Charakterystycznemi cechami jego malowideł są: wierność, staranność w ekspozycji, harmonja, wspaniały koloryt i niezwyczajna śmiałość pendzla. Por. Meyer „Biographie von Ludwig H." (Zürich, 1800).

Hess Karol Adolf Henryk, miedziorytnik i znakomity malarz koni i bitw, * 1769 w Dreźnie, † 1849 r. w Wilhelmsdorfie pod Wiedniem, mieszkał przeważnie w Wiedniu, skąd odbył liczne podróże po Rosji, Węgrzech, Turcji i Anglji. Przez pewien czas był profesorem akademji wiedeńskiej. Uchodzi za najznakomitszego w Niemczech malarza koni.

Hess Henryk Hermann Józef, baron von, feldmarszałek austrjacki, * 1788 r. w Wiedniu, † 1870 r.; w wojskowej służbie austrjackiej 1809—42 doszedł stopnia feldmarszałka, został 1848 generał-kwatermistrzem armji we Włoszech, gdzie podczas kampanji tego roku ważne położył zasługi; w wyprawie 1849 on najwięcej przyłożył się do zwycięstwa pod Nowarą. Mianowany następnie szefem sztabu generalnego całej armji, był podczas wojny wschodniej naczelnym wodzem w Galicji, Węgrzech i Siedmiogrodzie. W wojnie włoskiej 1859 **H.** sprawował urząd szefa sztabu generalnego, a po bitwie pod Solferino objął naczelne dowództwo nad całą armją we Włoszech. Mianowany był w 1861 dożywotnim członkiem izby panów. Por. „General H. in lebensgeschichtlichen Umrissen" (Wiedeń, 1855).

Hesse Benedykt, z Krakowa, zwany Krakowczykiem, kanonik katedralny, dziekan kolegjaty św. Florjana, po pięćkroć rektor akademji krakowskiej około połowy XV w., znany jako dzielny obrońca Kościoła i kaznodzieja. Pozostawił kilka dzieł w rękopisie.

Hesse Mikołaj August, malarz francuski, * 1795 r. w Paryżu, † 1869 r. Uczeń Grosa. W szkole sztuk pięknych otrzymał 1818 wielką nagrodę konkursową za obraz „Filemon i Baucis, przyjmujący bogów." Za powrotem z wycieczki artystycznej do Rzymu, poświęcił się wyłącznie prawie malarstwu historycznemu i religijnemu, a specjalnie ściennym dekoracjom kościołów. Z niewielu jego obrazów, widzianych na wystawach, najcelniejsze: „Stany Generalne 1789 czyli Mirabeau" (1838); „Klitja umierająca" (1853); „Zdjęcie z krzyża" (1857). Z pomiędzy wielu pięknych jego malowideł dekoracyjnych, zasługują na wzmiankę ozdoby głównego salonu w ratuszu paryskim, freski w Notre Dame de Lorette, wyobrażające „Nawrócenie i męczeństwo św. Hipolita" (1835) i wielki obraz historyczny w galerji senatu w pałacu Luksemburskim: „Ogłoszenie Konkordatu"; w 1863 został **H.** członkiem akademji sztuk pięknych na miejsce Eug. Delacroix.

Hesse Aleksander Jan Chrzciciel, malarz francuski, synowiec poprzedniego, a syn malarza minjaturzysty T. H. Hesse a, * 1806 r. w Paryżu, † 1879 r., uczeń Grosa. Podczas wycieczki artystycznej do Włoch, wymalował w Wenecji: „Oddanie czci pogrzebowej Tycjanowi." Z obrazów jego najcelniejsze: „Leonard da Vinci, darzący wolnością ptaki" (1836); „Smierć Henryka IV" (1838); „Rybacy"; „Tryumf Pisani'ego" (1847); „Rzeczpospolita" (1848) i „Jałmużna" (1861). Zajmował się także i malarstwem ściennem, w 1867 został członkiem Instytutu na miejsce Ingresa.

Hesse Otto Ludwik, matematyk, * 1811 r. w Królewcu, † 1874 r., był od 1840 docentem w Królewcu, następnie profesorem w Halli, od 1857 w Heidelbergu, od 1869 w szkole politechnicznej w Monachjum. Słynne są jego podręczniki geometrji analitycznej, z której potrafił usunąć nadmiar rachunku: „Vorlesungen über die analytische Geometrie des Raumes" (1861, 3 wyd. 1876); „Vorlesungen aus der analytischen Geometrie der geraden Linie, des Punktes und des Kreises" (1865, 3 wyd. 1881); „Die Determinanten" (1871); „Die vier Spezies" (1872). Od jego nazwiska otrzymała nazwę *hesjan*, fukcja ważna przy badaniu krzywizny linji i powierzchni.

Hesse-Wartegg Ernest, podróżnik, * 1851 w Wiedniu, podróżował po Europie, Azji, Afryce i Ameryce, ogłosił: „Werkzeugmaschinen der Neuzeit" (Lipsk, 1874); „Präriefahrten" (1878); „Die atlantischen Seebäder" (Wiedeń, 1879); „Nordamerika" (1883—84, t. 3); „Mississipifahrten" (1880); „Tunis, Land und Leute" (1881); „Canada und Neufundland" (1888); „Mexiko, Land und Leute" (1890); „Curiosa aus der neuen Welt" (1893) i in.

Hessen-Darmstadt, *Wielkie Księstwo Heskie*, leży w Niemczech i graniczy z Badenem, Prusami i Bawarją. Cały kraj obejmuje 7,682 klm. kw. i dzieli się na trzy prowincje: Starkenburg, Wyższą Hesję i Hesję Nadreńską. **H.** jest krajem górzystym; tu wznoszą się Vogelsgebirge (góry Ptasie) do 772 metr. wysokości; ku zachodowi ciągnie się Taunus, a ku wschodowi Odenwald. Rzeką główną jest Ren, który południową stronę kraju na przestrzeni 92 klm. przepływa i Starkenburg od Hesji Nadreńskiej oddziela; z dopływów Renu ważne są: Neckar, Men, Lahn i Nahe. Klimat jest wogóle łagodny i zdrowy, ze średnią temperaturą 10° C. W okolicach górzystych ciepło znacznie jest mniejsze. **H.** jest krajem głównie rolniczym, prócz tego w niektórych jej okolicach kwitnie górnictwo i innego rodzaju przemysł. Z produktów miejscowych najważniejsze są: jęczmień, żyto, pszenica, owies, kartofle, rzepa, len, konopie, tytuń, jarzyny, wi-

no w znacznych ilościach i t. d. Chów bydła znacznie rozwinięty, tak co do liczby, jako i co do jakości. Na szczególniejszą uwagę zasługują tu bydło rogate i świnie. Górnictwo, najwięcej rozwinięte w Wyższej Hesji, dostarcza wielkiej ilości żelaza i węgla. Przemysł Hesji stoi na bardzo wysokim stopniu rozwoju; znajdują się tu liczne huty żelazne, odlewnie, fabryki maszyn, wagonów, wyrobów stalowych, skór w różnych gatunkach, mebli stylowych, pugilaresów, cygar, przetworów chemicznych, wielkie browary, młyny, dalej kwitnie przemysł tkacki, kapeluszniczy, fabrykacja wyrobów ze szkła i porcelany i t. d. Handel, poparty żeglugą na Renie i Menie, także dość pokaźne w Niemczech zajmuje miejsce. Mieszkańcy, Hesowie, wyznają po większej części religję ewangelicką. Znajduje się jednak około 30% katolików. Ludność według spisu z d. 2 grud. 1895 r. wynosi 1,039,020 głów, co stanowi 135 m. na 1 klm. kw. Konstytucja heska opiera się na ustawie z 17 grud. 1820 r. i na zmianach w 1848, 1849, 1850, 1856, oraz 1872 zaszłych; według niej zwierzchnik kraju ma tytuł królewskiej wysokości, w. ks. Hesji, a władza prawodawcza jest w ręku dwóch izb; 1-sza izba, złożona z członków domu książęcego i innych panów i osób powołanych przez monarchę, 2-ga powstaje z wyborów. Zarząd kraju powierzony jest ministerjum (z 5 ministrów). Dla wymierzania sprawiedliwości istnieje wyższy sąd krajowy w Darmsztadzie, sądy krajowe w Moguncji, Darmsztadzie i Giessen, 49 sądów obwodowych. Finanse wykazują w latach 1897 — 1900 rocznego dochodu 37,378,159 marek, a wydatków—37,316.442; dług państwowy w 1897 wynosił 146½ miljonów marek. Wojska heskie, stosownie do konwencji zawartej z Prusami 13 czerwca 1871, wchodzą w skład XI korpusu armji pruskiej. Stolicą kraju jest miasto Darmstadt.

Herb Wielkiego Księstwa Heskiego.

Historja. Historja Hessen-Darmstadtu poczyna się z najmłodszym synem Filipa Wspaniałomyślnego, Jerzym I *Pobożnym* (* 1547, † 1596), który otrzymał przy podziale ojcowizny 1567 r. górne hrabstwo Katzenelnbogen, obrał rezydencję w Darmsztadzie i 1583 po śmierci bezdzietnego brata Filipa przyłączył ⅓ posiadłości linji na Rheinfels. Syn jego Ludwik V *Wierny* (* 1577, † 1626), założył 1607 uniwersytet protestancki w Giessen i powiększone nieco posiadłości zostawił synowi swemu Jerzemu II *Uczonemu* (* 1605, † 1661), który występował kilkakrotnie jako pośrednik w wojnie Trzydziestoletniej i był powszechnie szanowanym. W 1608 Ludwik V ułożył z braćmi zatwierdzony przez cesarza statut dziedziczenia, który wprowadza do domu hesko darmsztadzkiego prawo pierworodztwa. Po Jerzym II rządzili syn Ludwik VI (* 1630, † 1678) protektor sztuk i nauk i wnuk Ludwik VII (* 1658), który zmarł w parę miesięcy po ojcu. Brat przyrodni tego ostatniego, Ernest Ludwik (* 1667, † 1739), który podkopał dobrobyt kraju zbytkownem życiem dworskiem i nieszczęśliwą wojną z Francuzami, miał po sobie następcami syna Ludwika VIII (* 1691, † 1768), który nabył posiadłości Lichtenberg i wnuka Ludwika IX (* 1719, † 1790). Książęta ci byli po większej części bardzo łagodni i spokojni, wierni ustawom państwa, gorliwi przyjaciele sztuk i nauk. Ludwik X (* 1753, † 1830), utracił skutkiem rewolucji francuskiej znaczną część ziemi swoich, za co jednak 1803 otrzymał bardzo hojne wynagrodzenie; w r. 1806 wszedł do związku reńskiego i 1806 przybrał tytuł wielkiego księcia Hessen-Darmstadt jako Ludwik I; w 1813 przystąpił do koalicji, przy medjatyzacji odniósł znakomite korzyści, a za ustępstwa uczynione 1815 nagrodzony został Hesją reńską. Nadana przezeń 18 maja 1820 konstytucja nie znalazła przychylności w zwołanych stanach i była zastąpiona przez nową, ogłoszoną 17 grudnia 1820 i zapewniającą mieszkańcom **H.** daleko rozleglejsze swobody, aniżeli w któremkolwiek bądź innem państwie niemieckiem. W 1828 przystąpiło w. księstwo do pruskiego systemu celnego i dało pochop do znanego związku celnego. Za rządów jego podniósł się znacznie dobrobyt kraju. Za następcy jego Ludwika II (* 1777, † 1848), rewolucja lipcowa wywołała w kraju niepokoje, które przecież żadnych ważniejszych nie miały następstw. Rząd pierwotnie dosyć łagodny, stawał się coraz surowszym, Ludwik II nie sprzyjał bynajmniej instytucjom liberalnym, niejednokrotnie przekraczał ustawę, surowemi środkami starał się zapobiedz wszelkim objawom wolności. Przeciw reakcji rządu wytworzyła się w izbach silna opozycja konstytucyjna, na której czele stanął Henryk Gagern (ob.). Obrady na sejmach, mniej więcej burzliwych (1832—47), wykazały dowodnie, jak wielki jest rozdział między potrzebami ludności a postępowaniem rządu. Wybory 1847 wypadły dla rządu stanowczo nieprzychylnie. Po odroczeniu zebrał się sejm 28 lutego 1848 i wystąpił z potężną opozycją. Szerzącej się wówczas w Niemczech rewolucji, chciał Ludwik II u siebie zapobiedz obietnicą jak najrozleglejszych swobód, które w ciągu kilku dni miały być nadane. Przybrał za współregenta swego syna, usunął dawnych ministrów i powierzył utworzenie gabinetu Gagernowi, który miał urzeczywistnić owe obietnice. W niektórych miejscowościach kraju pokazały się ruchy socjalistyczno-demokratyczne, a stronnictwo republikańskie wystąpiło w sejmie z silną opozycją przeciw nowemu ministerjum konstytucyjnemu, uważając je za wsteczne. Tymczasem po śmierci Ludwika II (czerwiec 1848)

objął rządy syn jego Ludwik III (* 1806, † 1877). Po wystąpieniu z gabinetu Gagerna, wybranego deputowanym do sejmu frankfurckiego, nowe ministerjum szło w jego ślady, ale musiało zwalczać na każdym kroku coraz większe żądania republikanów. Mimo to przeprowadzono niektóre reformy i po rozwiązaniu sejmu w maju 1849 ogłoszono nowe prawo wyborcze 1 września 1849. Ruchy rewolucyjne poskramiało ministerjum kontr-rewolucyjne i wysłało wraz z armją pruską swe wojska dla przeciwdziałania idącej stamtąd rewolucji. Sejm zwołany w końcu grudnia 1849 wedle nowego prawa wyborczego, został w styczniu 1850 rozwiązany, ponieważ okazała się w nim większość demokratyczna. Odtąd poczyna sobie rząd w duchu polityki restauracyjnej. Reakcja stanowczo wzięła górę. Zaprowadzono zmiany wsteczne zarówno w prawie wyborczem i prasowem, jak i w sądownictwie i administracji. Sejmy, przy nielicznej opozycji, często rozwiązywane, zajmowały się prawodawstwem i finansami. Ogólne z postępowania rządu niezadowolenie ludności było powodem, że wybory do sejmu 1862 wysłały niezmierną większość antiministerjalną, która napróżno toczyła z rządem walkę, domagając się przywrócenia reform 1848. Tak zwana mogunckо-darmsztadzka konwencja (z 1860), uważana za owoc przechylenia się rządu do polityki państw katolickich, utrzymywała ciągle nienawiść ludności protestanckiej, popieranej w swych żądaniach przez Prusy. Skutki nieszczęśliwej wojny 1866, w której Ludwik III stanął po stronie Austrji, były dla **H.** nadzwyczaj uciążliwe. Uszczuplone bowiem księstwo, posiadając zaledwie cień niezależności, musiało wejść (tylko w tych częściach swych posiadłości, które leżały na północ od Menu) w skład związku północno-niemieckiego i zawrzeć 7 kwietnia 1867 konwencję wojskową, mocą której dywizja heska stanowiła cząstkę armji. Ludność przeciw tym zmianom żywe okazała niezadowolenie, ale tryumfy prusko - niemieckie 1870—71 zagłuszyły je stanowczo. Teraz księstwo i z południowej części przystąpiło do unji, a nowe rozporządzenia przeprowadzoną gwałtem jedność niemiecką ciągle umacniały. W 1875 r. wprowadzono prawa kościelne. Po śmierci Ludwika III (13 czerwca 1877), wstąpił na tron synowiec jego Ludwik IV, którego główną troską było uregulowanie finansów domu książęcego. W tym celu dobra książęce zostały sprzedane, częścią nabyte na rzecz kraju, lista cywilna zmniejszona o 300,000 marek, czyli do 1,096,000 marek, liczba ministerjów zmniejszona do trzech (ministerjum stanu, sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, oraz finansów) i przeprowadzona reforma podatkowa. Po śmierci w. księcia Ludwika IV (13 marca 1892) rządy kraju objął syn jego Ernest Ludwik. W r. 1898 ustąpił naczelnik rządu minister Fingier, który od r. 1884 kierował ministerjami domu w. książęcego, spraw zewnętrznych i wewnętrznych, a miejsce jego zajął Karol Rothe. Kierunek administracji nie uległ zmianie. Por. Steiner „Geschichte des Grossherzogthums H.“ (5 t., Darmstadt, 1833—34); Dieffenbach „Das Grossherzogtum H. in Vergangenheit und Gegenwart” (1831); Scherf „Die Teilnahme der hessischen Division am den Feldzug 1870—71 gegen Frankreich” (1877); Ewald „Historische Uebersicht der Territorialveränderungen der Landgrafschaft H. und des Grossherzogtums H.” (2 wyd., 1872); Heppe „Kirchengeschichte beider H.” (2 t., Marburg, 1876); Soldan „Gesch. des Grossherz. H.“ (1896).

Hessen-Homburg., do 1866 niezależne państewko, z tytułem landgrafstwa, od tego roku część pruskiej prowincji Hessen-Nassau, obszaru około 275 klm. kw., 27,630 miesz., przeważnie ewangelików, trudniących się głównie rolnictwem, oraz przygotowaniem wyrobów płócienuych i żelaznych.

Historja. Hessen - Homburg było pierwotnie składową częścią Hessen-Darmsztadu aż do chwili, kiedy Fryderyk I, najmłodszy syn Jerzego I († 1596), po śmierci ojca dał początek linji hesko-homburskiej; zaprowadził on 1626 prawo pierworodztwa. Jego następcami byli Wilhelm Krzysztof († 1681), Fryderyk II (* 1633, † 1708), Fryderyk III (* 1673, † 1746), Fryderyk IV (* 1724, † 1751) i Fryderyk V (* 1748, † 1820), który będąc nieletnim, dostał się pod zwierzchnictwo hesko - darmsztadzkie, ale kongres wiedeński wrócił mu zupełną niezależność. Po nim rządziło z kolei pięciu braci, synów Fryderyka V i Karoliny, księżniczki darmsztadzkiej: Fryderyk VI (1820 — 29), Ludwik Fryderyk Wilhelm (* 1770), waleczny generał pruski, ciężko raniony pod Lipskiem, od 1815 gubernator Luksemburga, przystąpił w 1835 do prusko-heskiego związku celnego († 1839); Filip August Fryderyk (* 1779), który przyrzekł swemu krajowi konstytucję, ale przed spełnieniem obietnicy † 1846; Gustaw Adolf Fryderyk, do 8 września 1848 r. i Ferdynand Henryk Fryderyk (* 1783), który w kwietniu 1849 zwołał sejm narodowy i ułożoną na tymże sejmie konstytucję (3 stycznia 1850) cofnął 20 kwietnia 1852. Ze śmiercią bezdzietnego landgrafa (1866) ziemie jego przeszły w posiadanie księstwa hesko-darmsztadzkiego, a od 20 września 1866 **H.-H.** stanowi składową część prowincji pruskiej Hessen-Nassau. Por. Schwartz „Landgraf Friedrich V von H. und seine Familie” (3 t., 1878).

Hessen Kassel, albo **Elektorstwo Heskie**, Hesja elektoralna, państwo niezależne do 1866, w którym, do Prus przyłączone, weszło w skład prowincji Hessen-Nassau, obejmowało 174 mil kw. Powierzchnia jego, po większej części górzysta, przerznięta była Werrą i Fuldą, Menem, Niddą i Lanem; klimat umiarkowany, chociaż nie-

zbyt ciepły: produkty: konie, bydło, zwierzyna, pszczoły, ryby, zboża, len (w bardzo znacznej ilości), konopie, tytuń, owoce, wiele lasów; żelazo, ołów, miedź, srebro, węgiel kamienny, alabaster, ałun sól, wody mineralne i t d. Liczba mieszkańców w grudniu 1867 r. wynosiła 745,000, w większej części reformowanych, w mniejszej katolików i luteranów, zajmujących się przeważnie rolnictwem i gałęziami przemysłu najwięcej z niem złączonemi; handel przeważnie wywozowy. Rząd b. elektorstwa był konstytucyjny. Monarcha miał tytuł królewskiej wysokości i wszelkie atrybucje najwyższej władzy państwowej; przedstawiciele narodu byli podzieleni na dwie izby. Izba pierwsza składała się po większej części z mianowanych przez zwierzchnika państwa członków, izba druga pochodziła z wyborów. Por. Hildebranda „Statistische Mittheilungen über Kurhessen" (Berlin, 1853).

Historja. Panująca w elektorstwie **H.-K.** aż do 1866 familja jest starszą linją domu heskiego, założoną przez landgrafa Wilhelma IV (*Mądrego*), który miał swoją rezydencję w Kassel i panował od 1567 do 1592. Jego syn Maurycy († 1632) przeszedł na wyznanie reformowane, 1627 odstąpił rządy swemu synowi Wilhelmowi V, a potem na rzecz synów Hermana i Ernesta ustanowił dwie linje boczne: Rotenburg i Rheinfels; Wilhelm V 1628 r. zaprowadził prawo pierworodztwa; za wpływem swojej żony Amalji Elżbiety z Hanau, podczas wojny Trzydziestoletniej występował po stronie szwedzkiej; † 1637 jako banita. Pozostała po nim wdowa Amalja Elżbieta sprawowała do 1650 rządy w imieniu syna Wilhelma VI, przyłączyła do państwa część hrabstwa Schaumburg, i opactwo Hersfeld. Po Wilhelmie VI nastąpił 1663 jego syn Wilhelm VII, a po tym ostatnim jego brat Karol (1670). Podczas małoletności obu tych książąt sprawowała opiekę ich matka Jadwiga Zofja Brandeburska, siostra wielkiego elektora. Długie panowanie Karola (1675—1730) pamiętne było wzorowym zarządem administracyjnym kraju. Jego najstarszy syn Fryderyk I, od 1720 król szwedzki (skutkiem małżeństwa z Ulryką Eleonorą, księżniczką szwedzką), nastąpił po nim 1730, ale dla zarządu kraju ustanowił namiestnikiem swego brata Wilhelma, który w 1736 pozyskał Hanau i po śmierci Fryderyka (28 marca 1751) sam panował pod imieniem Wilhelma VIII; w wojnie Siedmioletniej występował po stronie Prus; † 1760. Jego syn Fryderyk II przeszedł na wiarę katolicką, utrzymywał wystawny dwór, powiększył znacznie liczebną siłę wojska, z którego wynajął Anglikom 12,000 żołnierzy w wojnie przeciwko Ameryce północnej, i † 1785, zostawiwszy swym następcą syna Wilhelma IX, który z początku panował mądrze i łagodnie, następnie atoli, skutkiem rewolucji francuskiej, stał się zaciętym reakcjonistą. W dniu 15 maja 1803 pod imieniem Wilhelma I przybrał tytuł *elektora*. Jakkolwiek na mocy zawartego w 1806 układu z Napoleonem ścisłej przestrzegał neutralności, jednakże po bitwie pod Jeną został wygnany, a kraj jego wcielony do królestwa Westfalji. Wróciwszy 21 listopada 1813, nie uznał zmian zaszłych w czasie swojej nieobecności i przywrócił stan rzeczy z 1806, po czem otrzymał większą część księstwa Fuldy i innych posiadłości. Nie mogąc się pogodzić ze zgromadzonymi w latach 1815 i 16 stanami, którym w 1815 przedstawił projekt do nowej konstytucji, wydał 4 marca 1817 nową ustawę zasadniczą. Stanów już później zwoływał, a ważne ustawy uchwalane były w drodze administracyjnej. Po jego śmierci (1821) nastąpił po nim jego syn, Wilhelm II, który mocą dekretu organizacyjnego 29 czerwa 1821 dotychczasową ustawę państwa znacznie przeistoczył. Skutkiem wynikłego 6 września 1830 w Kasselu powstania, elektor zniewolony był 15 września udzielić pewnych koncesji, które, odpowiadając w ogólności ówczesnym liberalnym pojęciom narodu, zostały wprowadzone w wykonanie 5 stycznia 1831. Demonstracje, objawione 11 stycznia przeciwko kochance elektora Emilji Ortlöpp, obdarzonej przez W. tytułem hrabiny Reichenbach, skłoniły tego ostatniego do opuszczenia na zawsze dotychczasowej rezydencji i oddania rządów synowi, Fryderykowi Wilhelmowi. Pierwszy sejm, otworzony na zasadzie nowej konstytucji (11 kwietnia 1831), usiłował zreformować zarząd kraju w duchu liberalnym, został rozwiązany 26 listopada 1832. I później reakcyjne ministerja (zwłaszcza Hassenpfluga), nie mogąc się porozumieć ze stanami, ciągle odraczały sejmy aż do 1842. Sejmy z lat 1842, 46, 47 nic także ważnego przeprowadzić nie zdołały. Po śmierci elektora Wilhelma II (10 listopada 1847) dotychczasowy następca i współregent objął rządy pod imieniem Fryderyka Wilhelma I, ale szedł śladem swego poprzednika. Skutkiem ruchów Marcowych (1848) gabinet Eberhard-Baumbach uległ wprawdzie duchowi czasu, lecz z powodu stronności swej dla polityki pruskiej w kwestji konstytucji niemieckiej, znowu został usunięty, zostawiając opróżnione miejsce wstecznemu gabinetowi znienawidzonego Hassenpfluga. Gabinet ten znalazł już opór stanowczy i jawny, nie tylko w stanach, lecz nawet we władzach rządowych, sądach i oficerach. W pośród ogólnego wzburzenia, po ogłoszeniu stanu oblężenia, uciekł Hassenpflug z elektorem do Hanoweru (13 września 1850) i stamtąd wydawał rozkazy rządzącym generałom, których nikt nie chciał słuchać. Wówczas wezwał Hassenpflug pomocy związkowej. 1850 korpus bawarsko-austrjacki wkroczył (1 listopada) do Hesji, jednocześnie Prusacy zajęli Kassel i Fuldę. Pomiędzy obu wojskami przyszło nawet z powodu kwestji dotyczących polityki ogólno niemiec-

kiej 8 listopada pod Bronzell, do małego starcia. Ale mocą konferencji ołumunieckiej Prusy przystąpiły do wspólnego działania ze związkiem niemieckim, wojsko heskie zostało rozbrojone, i elektor wrócił do swej stolicy 27 grudnia. Teraz poczęła się sroga tak polityczna, jak i religijna reakcja. Przywrócono cenzurę, usuwano urzędników wiernych konstytucji, zaprowadzono wszędzie sądy wojenne, mnożyły się procesy, a za niemi liczne prześladowania i emigracja. Pietyści wzięli też górę. Lud nieszczęśliwy zachował się z całą godnością, spokojem i umiarkowaniem. W marcu 1852 uchwała sejmu związkowego zniosła konstytucję z 1831 wraz z dodatkami, poczynionemi 1848—49. Zwoływano stany jedynie dla uzyskania pieniędzy i uchwalenia podatków wobec milczących deputowanych. Po ustąpieniu Hassenpfluga (1855) rządzili ministrowie zawsze mniej lub więcej reakcyjni. Tymczasem prasa niemiecka i niektóre państwa związkowe żądały daremnie przywrócenia konstytucji z 1831. Rozdrażnienie ludności ujawniło się wyraźnie przeciwko tymczasowej ustawie 1860 r. Wreszcie Prusy, działając w interesie własnej polityki, poparte jednak przez Austrję i Bawarję, zagroziły interwencją zbrojną w razie, jeżeli nie będą spełnione życzenia mieszkańców (maj 1862). Naciśnięty tym sposobem rząd elektorski przywrócił (w czerwcu 1862) konstytucję z 1831 i prawo wyborcze z 1849, ale reakcyjni ministrowie gwałcili prawa i wywoływali bezustanne z izbami starcia. Elektor na wszystkie sprawiedliwe żądania ludności ciągle był głuchy i stale odpychał drogę pojednania. Ponieważ w wojnie 1866 stanął elektor po stronie Austrji, Hessen-Kassel został mimo życzenia ludności zajęty i do Prus jako prowincja (postanowieniem 17 sierpnia) przyłączony. Elektor, wzięty w niewolę, musiał uwolnić swych poddanych od przysięgi, udał się do swych dóbr w Czechach i ogłosił dwa protesty przeciw zaborom pruskim. Mocą układu, zawartego 17 września 1867, zobowiązały się Prusy wypłacać elektorowi corocznie 600,000 talarów, jako wynagrodzenie za poniesione z wyłączenia straty. Fryderyk Wilhelm † 6 stycznia 1875, nie pozostawiwszy prawowitych następców. Starsza linja domu heskiego była następnie reprezentowana przez najbliższych jego krewnych: landgrafa Fryderyka (* 1820, † 1884), najstarszego syna tegoż Fryderyka Wilhelma (* 1854, † 1888) i od 1888 przez brata tegoż Aleksandra Fryderyka (* 1863). Por. Wippermanna „Kurhessen seit den Freiheitskriegen" (Kass., 1850); Rötha „Geschichte von H." (2 cz., Kassel, 1855), której dalszy ciąg wydał Stamford (1883—86); Gerlanda 1810—50. „Zwei Menschen alter kurhess. Geschichte" (Kassel, 1892).

Hessen Nassau, prowincja pruska, utworzona w skutek aneksji 1866 z dawniejszych: elektorstwa heskiego, księstwa Nassau, landgrafstwa Hessen Homburg, miasta Frankfurtu i kilku małych obwodów, oderwanych od Bawarji i w. księstwa Heskiego (Hessen-Darmstadt), ma 15,694 klm. kw. i 1,756,802 miesz. (1895). Prowincja ta dzieli się na dwa okręgi regencyjne: Kassel i Wiesbaden.

Hessen-Philippsthal, boczna linja heskokaselska, założona przez Filipa (* 1655, † 1721), trzeciego syna landgrafa Wilhelma VI. Pomiędzy innemi otrzymał on klasztor Kreuzberg pod Werra i tu zbudował zamek Philippsthal. Z jego synów *Karol* (* 1682, † 1770) założył linję *Philippsthal*, a *Wilhelm* (* 1692, † 1761) linję *Philippsthal-Barchfeld.* Wnuk pierwszego, Ludwik († 1816) zjednał sobie sławę waleczną obroną Gaëty. Jego brat i spadkobierca, książę *Ernest Konstanty*, (* 1771, † 1849), był do 1796 w służbie holenderskiej, 1808 został wielkim podkomorzym króla Westfalji, później znowu wrócił do służby holenderskiej. Po nim nastąpił jego syn landgraf *Karol* (* 1803, † 1868), generał major w elektorstwie heskiem. Głównym przedstawicielem linji Hessen Philippsthal na Philippsthal jest obecnie syn poprzedniego, landgraf Ernest (* 1846). W linji Barchfeld prawnuk jej założyciela, landgraf *Karol August Filip Ludwik* (* 1784, † 1854), zostawał naprzód w pruskiej, następnie w rosyjskiej, a w końcu elektorsko-heskiej służbie. Po nim nastąpił jego najstarszy syn, landgraf *Aleksy* (* 1829), elektorsko-heski podpułkownik. Stryj tego ostatniego, książę *Ernest Fryderyk* (* 1789) wszedł 1806 do służby rosyjskiej, w r. 1836 opuścił ją i † 1850 w stopniu generała hanowerskiego. Ponieważ Aleksy zmarł bezdzietnie, dziedzictwo jego przechodzi do potomstwa jego młodszego brata *Wilhelma* (* 1831, † 1890), który dopiero w czwartem małżeństwie, zawartem w 1884 z Augustą, córką księcia Szlezwig-Holsztyńskiego, doczekał się prawowitego następcy.

Hessen-Rheinfels-Rotenburg, starsza boczna linja hesko-kaselska, pochodzi od *Ernesta*, młodszego syna landgrafa Maurycego (* 1623, † 1693). Otrzymał on 1627 Rheinfels, a od swoich braci 1655 i 58 inne części tak zwanej *kwarty Rotenburskiej.* Z synów Ernesta, *Wilhelm* († 1725) założył linję Rotenburską, a *Karol* († 1711) linję Wanfriedzką, która podzieliła się znowu na linje Wanfried i Eschwege, ale ta wygasła 1755. Wnuk Wilhelma na Rotenburgu, *Konstanty* (* 1716, † 1778) zjednoczył 1755 wszystkie posiadłości swego domu, a odstąpił tylko (1754) Rheinfels Kasselowi i zaprowadził prawo pierworodztwa. Następcami jego byli *Karol Emanuel* († 1812) i syn tegoż *Wiktor Amadeusz* (* 1779, † 1834). Ten ostatni, będąc bezdzietnym, przekazał testamentem swoje posiadłości, księstwa raciborskie, Korvei i t. d., synowcom drugiej swojej żony, książętom Ludwikowi i Wiktorowi Hohenlohe-Schillingsfürst.

Hesshusius Tilemann, teolog ewang., * 1527 w Weselu, † 1588, w 1552 został kaznodzieją w Goslarze, a potem w Rostoku, w 1558 profesorem teologji w Heidelbergu a superintendentem w Palatynacie, następnie kaznodzieją w Bremie i Magdeburgu, w 1569 został profesorem w Jenie a 1574 w Helmstedzie, gdzie dokonał swego żywota. Z powodu wielkiej żarliwości kaznodziejskiej nigdzie długo nie był cierpiany. Jest autorem licznych pism polemicznych, a mianowicie „De servo arbitrio" (1562). Czyt. Helmolta „Tilemann Hesshusius" (Lipsk, 1859) i Wilkensa „Tileman H. Ein Streittheolog der Lutherkirche" (tamże, 1860).

Hessus Heljus Eobanus, właściwie Koch, poeta niemiecko-łaciński, * 1488 w Halgehausen pod Frankenbergiem, w elektorstwie Heskiem, † 1540 jako profesor historji i poezji w Marburgu; był jednym z główniejszych krzewicieli reformacji. Z utworów jego poetycznych łacińskich najsławniejsze są: metryczne tłómaczenia psalmów i Iljady Homera (1540). Wybór swoich poezji wydał p. t. „Sylvae". Jego „Heroidy" (Hagenau, 1532) zjednały mu przydomek niemieckiego Owidjusza. Por. Schwertzella „H. E. H., ein Lebensbild aus der Reformationszeit" (Halla, 1874); Krause'go „H. E. H., sein Leben und seine Werke" (2 t., Gotha, 1879).

Hestia, bogini grecka, której odpowiada rzymska *Westa*. Najstarsza córka Kronosa i Rei, opiekunka ogniska domowego i życia osiadłego. Wciąż przebywała na Olimpie. W prytaneum ateńskiem gorzał wiecznie ogień na jej ołtarzu.

Hesus, Esus, bożek starożytnych Gallów, odpowiadający rzymskiemu Marsowi. Po bitwie składano mu w ofierze jeńców, których najpierw pojmano.

Hesychios z Aleksandrji, gramatyk grecki, żyjący w końcu IV w. po Chr., ułożył nader ważny słownik grecki, który najlepiej opracował M. Schmidt (5 t., Jena, 1857—68; położył szczególne zasługi jako krytyk starożytnych autorów i badacz djalektów. Por. H. Webera w „Philologus" (Suplem, III).

Hesychios z Miletu, z przydomkiem Illustrius dziejopis grecki, żyjący na początku VI w. po Chr., napisał kronikę, przechowaną dotychczas w ułamkach i alfabetyczny przegląd najznakomitszych uczonych greckich. Oba te dzieła wydał Orelli, Lipsk, 1820 i C. Müller w 4 tomie „Fragmenta historicorum Graecorum" (Paryż, 1851).

Heterarchia (grec.), panowanie obcych.

Heterja (greck. *Hetaireia*), przyjaźń, związek; w starożytnej Grecji pospolita nazwa wszelkiego w jakimkolwiek celu zawiązanego stowarzyszenia, zwłaszcza klubów politycznych; w nowszych czasach nazwą tą oznaczano przeważnie tajne stowarzyszenia w Nowej Grecji, mające na celu wyswobodzenie z pod jarzma tureckiego. Było założone 1795 przez Tesalczyka Konstantego Rhigasa. Z powodu wczesnej jego śmierci (20 maja 1798) utworzyła się około 1814—17 nowa Heterja, do tego samego dążąca celu. Głównem jej siedliskiem była Rosja, a naczelnikiem zostający w służbie rosyjskiej Aleksander Ypsilantis (ob.). Skutkiem rozmaitych okoliczności przyszło w roku 1821 do przedwczesnego powstania, i Heterja została rozwiązana. Później po zrzuceniu jarzma tureckiego, powstało stronnictwo *Heterystów*, które niekiedy ważny wpływ wywierało na sprawy polityczne. Obok politycznych utworzyły się także na Wołoszczyźnie, w Rosji i Grecji *Heterje naukowe*. Taką była np. *Heterja wiedeńska*, założona 1814 czy 1815 przez hr. Kapodistras, która postawiła sobie za cel ulepszenie wychowania młodzieży, kształcenie Greków na uniwersytetach europejskich i wspieranie nauczycieli. W ostatniej wojnie grecko-tureckiej **H.** odegrały wybitną, acz smutną rolę (ob. Grecja, dzieje). Czyt. Kindo „Beiträge zur bessern Kenntniss des neuen Griechenland" (Neustadt nad Odrą, 1831); Philimona „Peri tês filikês hetaireias" (Nauplja, 1834); Bischera „Die oligarchische Partei und die Hetairien in Athen" (w „Kleine Schriften," 1877); Pantazidesa „O politycznych heterjach w Atenach" po grecku (Ateny, 1893).

Hetero.... (greck.), w złożonych wyrazach oznacza inny, obcy, różny, coś odstępującego od prawidła, sprzecznego.

Heterochroiczny, różnobarwny.

Heterocykliczny, kwiat, którego oddzielne okółki zawierają niejednakową liczbę części składowych, jak np. 5 działków kielicha, 5 płatków korony, 4 pręciki i 2 słupki.

Heterodoxia (greck. *heteros*=*inny* i *doxa*=*zdanie*), zatem *odmienne przekonanie*, w szczególności u protestantów wszelkie odstępstwo od ustalonych wierzeń.—**Heteredoxus** winny takiego odstępstwa. W tem samem znaczeniu kościół katolicki używa wyrażeń heretycki i herezja, **H.** jest przeciwieństwem ortodoksji, t. j. prawowierności.

Heterogeneza, teorja powstawania gatunków, przeciwna teorji Darwina. Według niej nowe gatunki miały powstawać nie przez rozwój stopniowy, ale drogą przeskoków, gdy potomstwo nie jest podobne do rodziców, jak to się dzieje i obecnie, np. przy rozradzaniu przemiennem czyli heterogonji.

Heterogonja, ob. Różnorodztwo.

Heterograf (greck.), inaczej piszący, wprowadzający nowości do ortografji.

Heterologja, odmienność w patologji, ob. Nowotwory.

Heteromezogamja, w botanice, istnienie kwiatów różniących się sposobem zapładniania w różnych okazach tego samego gatunku. Tak np. u fijołka pewna grupa kwiatów ulega zapładnianiu krzyżowemu, t. j. słupki jednego kwiatu

są zapładniane przez pręciki innego, gdy inne kwiaty ulegają zapładnianiu własnemu; ten rodzaj **H.** nazywa się *autoallogamją*. W gatunku kosaćca *Iris pseudacorus* i u pierwiosnka *Primula farinosa* różne okazy są zapładniane przy pośrednictwie różnych grup owadów *(dientomofilia)*.

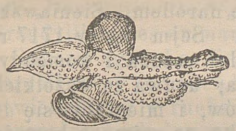
Heteromorfit, *plumozyt*, *ruda pierzasta*, minerał z rzędu siarków, krystalizuje w szeregu rombowym, ale występuje tylko w kryształach mikroskopowych, zebranych w formy igiełkowe; jest szary, słabego połysku, twardość 1—3, c. wł. 5,7. Składa się z siarku ołowiu i siarku antymonu. Znajduje się na Harzu, we Freibergu i Schemnitz.

Heteromorfja, *heteromorfizm*, *różnokształtność*, własność minerałów występowania w dwu lub więcej postaciach krystalicznych, należących do różnych kryształów (ob. Dwukształtność). Tą nazwą obejmują się też tak zwane *kształty naśladownicze* minerałów, gdy wskutek wpływów zewnętrznych minerał przybiera zgoła mu obcą postać, jak kształt ciała organicznego, lub niewłaściwego mu kryształu.

Heteronereis, ob. Pierścienice.

Heteronomja (z greck.), zależność od praw obcych, to jest przeciwieństwo autonomji; w etyce od czasów Kanta jest to pogląd, że wola moralna sama sobie praw nie przepisuje (autonomja), lecz przyjmuje prawa, podyktowane przez inne władze ducha.

Heteropoda, *Brzuchopławy*, *Wręgonogi*, rząd mięczaków z gromady brzuchopełzów (ob.), obejmuje mięczaki o ciele galaretowatem, przezroczyste, wydłużone, od strony brzucha otoczone płetwowato ścieśnioną nogą. Gęba ryjkowata obejmuje język, osadzony długiemi kolcami. Grzebieniaste skrzela pokryte są skorupą, lub leżą swobodnie na części grzbietowej ciała. Dobrze

Chybotka (Carinaria).

Bellerophon.

rozwinięte oczy znajdują się od tyłu przy nasadzie dwu czułków. Płeć mają rozdzieloną; samice składają jajka w postaci wiązek walcowych, które się następnie na części rozpadają. Są to zwierzęta morskie, żyjące w licznych gromadach, w cieplejszych morzach. Pływają dosyć trudno, zwrócone ku górze powierzchnią brzuszną. Są drapieżne i żywią się małemi zwierzętami morskiemi. Są nagie, lub pokryte skorupami cienkiemi, łamliwemi, dla rzadkości jednak są one drogo płacone. Obejmują dwie rodziny: *Pterotracheidae* i *Atlantidae*; pierwsze są nagie lub pokryte małą czapkowatą skorupą, drugie mają skorupę zwiniętą ślimakowato, w której się mogą całe ukryć. Do pierwszych należą rodzaje *chybotka (Carinaria)* i *ścieżnica (Pterotrachea)*, do drugich rodzaj kopalny *Bellerophon*. Por. Souleyet „Heteropodes" (Paryż, 1852); Gegenbaur „Untersuchungen über Pteropoden und Heteropoden" (1855).

Heteroptera, różnoskrzydłe, ob. Pluskwy.

Heterotropiczny, *anizotropiczny*, ob. Różnozwrotny.

Heteruzjanie (z grec. *heteros=inny* i *usia=istota)*, odłam Arjanów, twierdzący, że syn Boży jest innej istoty (substancji) aniżeli Bóg; różnili się przeto od *Homojuzjanów*, którzy utrzymywali, że syn Boży jest tej samej substancji, co i Bóg Ojciec.

Hetery (greck. *hetairai*, przyjaciółki), tak się nazywały u Greków zalotnice, kurtyzany, które pojawiły się naprzód w Koryncie (tu w związku nawet z religijnym kultem Afrodyty), a od czasów Solona, szukającego w nich osłony dla niepokalanej wierności małżeńskiej, i w Atenach. Były to zwykle wyzwolone niewolnice, niekiedy jednak i wolno urodzone niewiasty, które jako tancerki, fletnistki, cytarzystki na biesiadach i zabawach wystawiały na sprzedaż swe wdzięki. Obcowanie z **H.** nie uważało się bynajmniej w Grecji za czci ubliżające. W Atenach od czasów Peryklesa pobierano nawet publiczny od tego rzemiosła podatek. Niektóre z **H.**, celujące wyższym umysłem, ukształceniem, wykwintnem w stosunkach obejściem, gromadziły dokoła siebie najznakomitszych mężów stanu, mówców, filozofów i poetów, jak Perykles, Alcybjades, Hyperydes, Sokrates i Plato; nabierały niekiedy tym sposobem znaczenia politycznego. Do najsłynniejszych **H.** należą: Aspazja, Thais, Myrrhina, Lamija, Thargelja, Lais, Leaina, Theodata, a zwłaszcza Fryne, która pozowała Praksytelesowi za wzór do posągu Afrodyty. Lucjan poświęcił ich pamięci dzieło „Rozmowy heter" i Alcyfron „Listy heter." W nowszej komedji greckiej odgrywają **H.** wielką rolę. Powabny obraz życia i obyczajów **H.** nakreślił F. Jacobs w dwu rozprawach: „Die hellenischen Frauen" i „Von den Hetären" w „Vermischte Schriften" (4 t., Lipsk, 1830).

Heteryści, ob. Heterja.

He thinks too much., such men are dangerous (ang.)—On myśli za dużo, tacy ludzie są niebezpieczni. Słowa Cezara o Brutusie w tragedji Szekspira „Juljusz Cezar." — **He was not of one age, but for all times**— On nie należał do jednego wieku, lecz do wszystkich wieków. Słowa Johnsona o Szekspirze.

Hetman, przez W. A. Maciejowskiego i J. Bartoszewicza wywodzony od *capitaneus* (caput), *hauptman* i łączony z czeskim *hejtman*, *ataman* (watman); przez Szajnochę z normańskiego *aetman* (naczelnik rodziny), zastępca chwilowy panującego na wojnie, nosi w kronikach nazwę:

comes palatinus et signifer. Takimi są za Bolesława III Skarbimir, Wojsław, Wszebor, Piotr-Hugo Dunin, za jego ojca Sieciech, za Władysława II Dunin i Wszebor, za Leszka, syna Bolesława IV, Żyro, za Leszka Białego Mikołaj Goworek. Władza to jednak chwiejna, trwająca tyle tylko, ile i sama wojna. Taki też charakter mają dowódcy na potrzebie grunwaldzkiej 1410 r. Zyndram z Maszkowic, oraz inni, których wylicza J. Bielski w swej Kronice z tytułem hetmana. Dunin Piotr z Prawkowic (ob.) 1462 nosi tytuł nowy *campiductor*, właściwy stałemu mniej więcej urzędowi. W r. 1539 powstaje **H.** *wielki* i *polny koronny*. Wakanse dla wielkich były 1500, 1505, 1569—1580 i w ostatniej przerwie tylko miał atrybucje hetmańskie Jerzy Jazłowiecki (ob.), dalej 1605—1613, 1620—1632, 1651—1654. Dwu hetmanów było od 1706—1709 A. M. Sieniawski (Augusta II) i Józef Potocki (Leszczyńskiego). Od 1728 byli *regimentarze generalni* Stanisław Poniatowski 1728—1733, Józef Potocki do 1735; nowy wakans półtoraroczny był przed buławą Wacława Rzewuskiego 1773. Ostatni Ożarowski, powieszony 1794 r. Złożyli buławy M. Mielecki 1579—1580, Józef Potocki, Wacław Rzewuski, Fran. Ks. Branicki 1793 r. Zginęli na polu bitwy **H.** w.: St. Żółkiewski 1620, **H.** p. Marcin Kalinowski pod Batowem 1652; złożył buławę polną Seweryn Rzewuski, syn Wacława, 1775—1793. Na Litwie campiductor zjawia się z Kiszką St., Piotrowiczem Białym 1505 r. choć dorywczy są oddawna. Między 1513—33 powstaje mała buława litewska z Januszem Radziwiłłem. Wakanse były 1621—1625 po śmierci Chodkiewicza J. K., 1640—1646, złożył buławę Michał Ogiński 1768—1793 r. Zabity ostatni 1794 Szymon Kossakowski. Regimentarzami byli Paweł Sapieha, Michał Pac 1662, Michał Wiśniowiecki 1730—1735 (Augusta II), Antoni Pociej (Leszczyńskiego). Polni gwałtownie zginęli: W. Gosiewski 1662 i ostatni polny Józef Zabiello 1793—1794. Obok tych 4 urzędów jest jeszcze nadworny hetman, odkąd **H.** w. i p. stali się senatorami i ministrami niemal. Pierwszym jest Janusz Świrczewski 1514 ostatnim był Mikołaj Zebrzydowski 1589, 1511 *campiductor Prussiae* i *capitaneus stipendiariorum Russiae* (czerwonej). Na Ukrainie z własnej nominacji dowódcami Kozaków (ob.) są Przecław Lauckoroński, Ostafi Daszkiewicz (1533). Przełożonego im sejm dał dopiero 1589, obok tego dawnym trybem obwołują się wodzami Kosiński 1592, Łoboda, Nalewajko i inni późniejsi. Jerzy Chmielnicki 1649 jest pierwszym hetmanem na Ukrainie, Wyhowski ostatnim. Później już są starsi, lub też nominaci rosyjscy i tureccy, z Mazepą szwedzcy. Od r. 1734—1750 niema hetmanów, ostatnim po wznowieniu przez cesarstwo rosyjskie jest graf Razumowski do 1764. O **H.** pisali Bartoszewicz „Hetmani polni koronni i Wielkiego Księstwa Litewskiego" (Warszawa, 1860—62); Mich. Gliszczyński „Hetmani małorosyjscy i kozacy do czasów Unji" (Warszawa, 1852); Bantysz Kamienski „Żiżń Mazepy" (Moskwa, 1842); Markiewicz „Istorja Małorossii" (Moskwa, 1842—43); Brodowski Samuel „Żywoty hetmanów Król. Pol. i W. X. Litew." (Lwów. 1850); Mérimée Pr. „Bohdan Chmielnicki" (1863 w *Jour. des Savants*); Kostomarow M. „Bohdan Chmielnicki" (Petersburg, 1870); tenże „Hetmaństwo Wyhowskiego" (Petersburg, 1862); Krasiński Henryk „The Cosacks of the Ukraine" (są to biografje hetmanów kozackich—Londyn, 1848); Grabianka G. „Diejstwija brani B. Chmielnickoho s Poliaki" (Kijów, 1854); Baliński M. „Studja histor." (zgon Żółkiewskiego w Cecor. wyprawie—Wilno, 1856); nadto pisali o hetmanach: Białozierski, Radzimiński Adam, Sawaszkiewicz, Brereton i wielu innych.

Hetmański szlak, ob. Czarny szlak.

Hetmaństwo, jako zakres znaczenia i atrybucji *hetmana* (ob), zmieniało się z biegiem czasu i nazwą. Pierwotni *palatyni*, *campiductores* i późniejsi *regimentarze* mieli władzę czasową; byli dowódcami wojska zebranego przez króla, często za jego pieniądze, brali płacę z żup. Od Jana Tarnowskiego († 1500) hetmani są senatorami i prawie zawsze zostają kasztelanami krakowskimi, i odtąd są wodzami pospolitego ruszenia Rzeczypospolitej. Przed 1527 r. mianowali z królem oficerów, 1591 pod banicją zakazano im wojska prywatnie używać. Z Janem Tarnowskim († 1561) **H.** staje się groźne królowi i po † Sieniawskiego, polnego (1569), następuje bezhetmanie i elekcyjność. **H.** za Zygmunta III zostaje ministerstwem, 1653 polny równa się z koronnym, aż 1651 żądają, by wielki przestał być dożywotnim, konfederacja szczebrzeska 1672 r. staje w obronie praw hetmańskich, od Jana Sobieskiego **H.** (Sapiehowie) trzęsie narodem. Sieniawski gra rolę międzynarodową. Sejm niemy 1717 r. ograniczył ich władzę do miecza i komendy, odjął administrację wojska; usuwa ze wszelkich elekcji króla i urzędników, i mieszania się do sądownictwa; prawnie tylko na sejmach bywają mianowani, co trwa do 1736. Nastaje epoka regimentarzy, od Stanisława Rzewuskiego (1726), zwłaszcza za Józefa Potockiego i Kl. Branickiego skupiają w sobie faktycznie ducha dawnej Rzeczypospolitej i wynoszą się na stanowisko Jana Zamojskiego. Hetman i prymas moralnie więcej znaczą od króla, który władzę pierwszego stara się znieść, to ustanowieniem hetmana cudzoziemskiego (Fleming za Augusta II), to regimentarstwem. Tarnowski i Zamojski chcieli hetmana polnego uczynić dowódcą artylerji.

Hettner Herman Juljusz Teodor, znakomity pisarz niemiecki w dziedzinie historji, sztuki i literatury, * 1821 r. w Leisersdorf, pod Goldbergiem na Szląsku, † 1882 r., otrzymał po kilkoletnim pobycie we Włoszech stopnie naukowe

w Heidelbergu, został 1851 profesorem estetyki, tudzież historji sztuki i literatury w Jenie, a od 1855 dyrektorem zbiorów starożytniczych i muzeum gipsów, oraz profesorem historji sztuki w Dreźnie; w r. 1868 otrzymał także dyrektorjat muzeum historycznego. Najważniejszem jego dziełem jest: „Literaturgeschichte des XVIII Jahrhunderts," składające się z 3 części: „Englische Litteraturgeschichte" (4 wyd., 1881); „Französische Litteraturgeschichte" (4 wyd., 1881); „Deutsche Litteraturgeschichte" (3 wyd., 1879, t. 4); „Italienische Studien" (1879): w polskim przekładzie posiadamy: „Historja literatury angielskiej od czasów przywrócenia królestwa aż do drugiej połowy XVIII stulecia," 1660—1770, przekład Piotra Chmielowskiego i Edwarda Grabowskiego (w Bibl. najcelniejszych utworów liter. europ., Warszawa, 1879). Dzieło to celuje zwłaszcza charakterystyką postaci i wytrawnością sądów estetycznych. Oprócz tego „Vorschule zur bildenden Kunst der Alten" (Oldenburg, 1848); „Die Romantische Schule" (Brunświk, 1850); „Das moderne Drama" (tamże, 1852); „Griechische Reiseskizzen" (Brunświk, 1853); „Die Bildwerke der königlichen Antikensammlung zu Dresden" (Drezno, 1865). Por. A. Stern „Hermann H." (Lipsk, 1885).

Hettstedt, miasto w pruskiej regencji Merseburskiej, powiecie Mansfeldzkim, nad rz. Wipper; liczy 8,700 miesz., ma górnicze zakłady srebra i miedzi.

Hetzel Piotr Juljusz, literat i księgarz franc., * 1814 r. w Chartres, † 1886 r., studjował prawo w Paryżu i Strasburgu, ale następnie zwrócił się do księgarstwa, zawiązawszy spółkę z wydawcą Paulin. Wydał znaczną liczbę książek, mających na celu rozprzestrzenienie pojęć liberalnych, oraz pierwsze większe dzieła ilustrowane, jak „Don Quichotte," „Contes de Perrault." Do Grandvilla „Les animaux peints par eux mêmes" i Gavarni'ego „Le diable à Paris" (1842, t. 4), dorobił tekst pod pseudonimem P. J. Stahl. Miał pewien udział w ruchach 1848 i był sekretarzem generalnym władzy wykonawczej za Cavaignaca, a po obiorze Ludwika Napoleona na prezydenta, wziął dymisję. Po zamachu stanu przebywał do amnestji 1859 w Brukseli, gdzie wydawał dzieła Wiktora Hugo i rozpoczął wydawnictwo zbioru dzieł autorów francuskich, zwane „Collection Hetzel" (przeszło 300 t.). Po powrocie do Francji znacznie rozwinął działalność swoją wydawniczą (Verne, Erckmann-Chatrian, Gustaw Droz i in.). Jako autor ogłosił: „L'A perdu de Mlle Babet"; „Les voyages et decouvertes de Mlle Lilie et de son cousin Lucien"; „Jean le harnieux"; „Contes et récits de morale familière"; „Histoire d'un âne et de deux jeunes filles"; „Le voyage où il vous plaira" (1842—43); „Bêtes et gens" (1853); „L'esprit des femmes et les femmes d'esprit" (1855); „Les bijoux parlants" (1856); „Histoire d'un prince" (1857); „Scènes de la vie privée et publique des animaux" (1851); „Contes et études"; „Bibliothèque de mademoiselle Lili et son cousin Lucien" i w. in., głównie dzieł dla młodzieży; niektóre z nich były uwieńczone przez akademję. Pisma swoje wydawał pod pseudonimem P. J. Stahl. W 1864 założył ilustrowane pismo dla młodzieży *Magasin d'éducation et de récréation*, które otrzymało nagrodę Monthyona, oraz *Bibliothèque d'éducation et de récréation* (dotąd przeszło 150 t.). Por. Vadier „Pierre Jules H. Esquisse biographique" (Genewa, 1889).

Hetzel Ludwik Juljusz, syn poprzedniego, wydawca francuski, * 1847 r. w Paryżu, od 1867 pracował jako wspólnik w księgarni ojca. Wydaje pismo p. t. *Magasin d'éducation et de récréation.* **H.** w r. 1889 otrzymał order legji honorowej.

Heubner Otto Leonard, rewolucjonista niemiecki, * 1812 r. w Plauen, w Saksonji, † 1893 r., po odbyciu studjów prawnych w Lipsku, osiadł w 1832 w mieście rodzinnem, jako adwokat, od 1843 amtmann królewski powiatu Freiberskiego zasiadał w zgromadzeniu frankfurckiem po lewicy, w 1849 r. jeden z przywódców powstania Majowego w Dreźnie i członek rządu tymczasowego, został po uśmierzeniu powstania uwięziony razem z Bakuninem w Chemnitz i na śmierć skazany, ale karę tę zamieniono mu na dożywotnie więzienie w domu kary i poprawy. Od 1850 odsiadywał więzienie w Waldheim z wolnością zajmowania się pracami literackiemi. Ułaskawiony 1859, otrzymał posadę w banku hypotecznym w Dreźnie, od 1865—67 był głównym jego dyrektorem, później powrócił do adwokatury. Od r. 1869 był członkiem rady zarządzającej m. Drezna, w 1887 przeszedł w stan spoczynku i zamieszkał w Blasewitz, gdzie też †. Oprócz własnej swej obrony „Selbstvertheidigung" (Zwickau, 1850), mnóstwa przekładów, książek dla młodzieży i t. p., ogłosił jeszcze „Gedichte" (1 i 2 ed., Zwickau, 1850); „Herr Goldschmid und sein Probirstein" (Lipsk, 1852); „Klänge aus der Zelle in die Heimat" (Drezno, 1859) i t. d. Dzieło jego „English Poets" (Lipsk, 1856), dla wybornego przekładu niemieckiego autorów angielskich, znalazło poklask nawet w Anglji.

Heubner Otto, lekarz, * 1843 r. w Mühltroff w Vogtland, kształcił się w Lipsku i Jenie, 1873 został profesorem w Lipsku, 1894 prof. chorób dziecięcych w Berlinie. Ogłosił: „Beiträge zur interuen Kriegsmedizin" (1871); „Die luetische Erkrankung der Hirnarterien" (1874); „Die experimentelle Diphterie" (1883); „Dyfteryt szkarlatynowy" (przekł. pol. 1889) i in.

Heucher Jan Henryk, lekarz i naturalista, * 1677 r. w Wiedniu, † 1747. W 1709 r. został profesorem medycyny w Wittembergu, w 1713 r.

nadwornym lekarzem króla polskiego Augusta II. Przebywając w Warszawie, poświęcał się mineralogji i paleontologji polskiej i zebrał piękną kolekcję skamieniałości i muszel, którą przyłączył do gabinetu naturalnego w Dreźnie. Prace jego wyszły p. t.: „Opera partim edita, partim nondum edita“ (2 t., Lipsk, 1745).

Heuchera (*Żurawka*), rodzaj roślin z rodziny skalnicowatych, obejmujący zioła trwałe w Ameryce północnej, z których najwięcej znanym gatunkiem jest **H.** *americana*; cała ta roślina ma własności ściągające, a zwłaszcza jej korzeń, pod nazwą *korzenia ałunowego* (*alumroot*), używa się w Ameryce przeciw śluzotokom, zewnętrznie zaś przeciw wrzodom.

Heuglin Teodor, podróżnik, * 1824 w Hirschlanden, w Wirtemberskiem, † 1876 r. Studjował nauki przyrodnicze i farmację, a następnie podróżował po Europie. W r. 1850 udał się do Egiptu, gdzie przygotowawszy się naukowo do większych podróży, otrzymał miejsce sekretarza przy konsulu austrjackim w Chartum i zwiedził Abisynję (1852—53). Sprawozdanie z tej wycieczki: „Reisen in Nordostafrika“ (1857) wielką ma wartość. W wycieczce na brzegi Białego Nilu (koniec 1853) zebrał znaczną liczbę niezmiernie rzadkich zwierząt, które 1855 r. przywiózł do ogrodu zoologicznego w Schönbrunn. Wówczas wydał także „Systematische Uebersicht der Vögel Nordostafrikas“ (1855). W 1856—57 zwiedzał Sudan, zachodnie wybrzeża morza Czerwonego i Somali (sprawozdanie zamieścił w Petermanna „Mittheilungen“ 1860 i 1861). Wróciwszy do Europy 1860 r., objął kierownictwo wyprawy afrykańskiej, mającej na celu zbadanie losów Edw. Vogla; 1861—64 zwiedził wiele krain w półn.-zachod. Afryce aż do rzek Kosanga i Dembo; po niewysłowionych trudnościach wrócił pod koniec marca 1864 do Chartum z bogatym plonem wiadomości geograficznych i zoologicznych, a stąd wyjechał do Europy i zajął się systematycznem opracowaniem mnóstwa nagromadzonych materjałów, głównie zoologicznych. W 1870—71 odbył podróż do Szpicbergu i Nowej Zemli, w 1875 wstąpił do służby egipskiej. Ogłosił: „Reise nach Abessinien und den Gallaländern“ (1868); „Ornithologie Nordostafrikas“ (1869—75, tylko początek); „Reise in das Gebiet der westlichen Zuflüsse des Weissen Nil“ (1879); „Reisen nach dem Nordpolarmeer“ (3 t., 1872—74); „Reise in Nordost-Afrika“ (2 t., 1877).

Heulandit, ob. Stylbit.

Heumann Krzysztof August, niemiecki historyk literatury * 1681 r. w Altstädt, w Weimarskiem, † 1763 r., jako profesor historji literatury w Getyndze. Dziełem: „Conspectus reipublicae literariae“ (8 wyd., Getynga, 1791) pierwszy rozbudził w Niemczech studja nad historją literatury i nauki. Zasłużył się także wydaniem „Acta Philosophorum“ (3 t., Halla, 1715—27). Jego tłómaczenie Nowego Testamentu (2 wyd., 2 t., Hanower, 1750) i objaśnienie tegoż (12 t., Hanower, 1750—63) miały wielu przeciwników.

Heun Karol Gottlob Samuel, znany jako romansopisarz pod nazwiskiem *H. Clauren*, * 1771 w Dobrym Łuku (Dobrilugk), w Dolnych Łużycach, † 1854 r. Jakiś czas mieszkał w Polsce, zarządzając dobrami kanonika Treskowa w Poznańskiem i na Kujawach. Od 1811 pracował w biurze kanclerza państwa Hardenberga w Berlinie; odbył wyprawę 1813 i 1814 w kancelarji kwatery głównej i redagował *Preuss. Feldzeitung*; znajdował się także na kongresie wiedeńskim. 1824 został przeniesiony do zarządu pocztowego i mianowany tajnym radcą dworu. **H.** jest charakterystycznym przedstawicielem słodkawo-płaczliwej i zarazem zmysłowo łechcącej beletrystyki. Podczas pobytu w Polsce wstąpił po raz pierwszy na pole literackie pod pseudonimem *Clauren*. Powieściami: „Die graue Stube“ i „Mimili“ (4 ed., 1821) zyskał wielki rozgłos; wydał następnie cały szereg romansów i powieści, zebranych w dziele p. t. „Erzählungen“ (6 t., Drezno, 1719—20), oraz w „Scherz und Ernst“ (4 zbiory w 40 t., Drezno, 1820—28), którym długi przeciąg czasu zajmował czytelników. Pisał także utwory dramatyczne, wydane zbiorowo p. t. „Lustspiele“ (2 t., Drezno, 1817 i 1824). Prace jego były tłómaczone na wszystkie niemal języki europejskie. Jego „Gesammelte Schriften“ wyszły w 25 tomach (Lipsk, 1851). Co się tycze tłómaczeń na język polski, porów. Estreichera „Bibljografję“ (t. II, str. 116). Ogłosił także 2 t. komedji (Drezno, 1817).

Heu! quam difficile est crimen non prodere vultu! (łac.) — O! jakże trudno jest nie zdradzić zbrodni wyrazem oblicza.

Heureaux Ulisses, generał, prezydent rzeczypospolitej Dominikańskiej od 1883, zamordowany 1899 r.

Heureka, ob. Eureka.

Heurich Jan, budowniczy współczesny polski, * 1840 r. w Warszawie, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Warszawie; pomiędzy gmachami przez niego wzniesionemi, przytoczyć można kościół w Wilanowie, willę Raua i in. Oprócz rozpraw, zamieszczanych w czasopismach, ogłosił „Przewodnik dla stolarzy“ (Warszawa, 1862); „Przewodnik dla cieśli“ (2 wyd., Warszawa, 1814; 3 wyd. w *Bibl. rzemieślnika polskiego*, (Warszawa, 1852); „Jak robotnicy u nas mieszkają i jak mieszkać powinni“ (tamże, 1873).

Heurystyka, sztuka wynalazków, metoda szukania prawdy.

Heurystyka historyczna, jest częścią *historjomatji* (ob.), podającą badaczowi dziejów środki dobycia prawdy z pamiątek i zabytków przeszłości, poznanych w *propedeutyce histor.* (ob.). Takiemi środkami jest: 1) krytyka źródeł

historycznych, to jest sprawdzanie stopnia ich prawdomówności, i tu daje pomoc, a) *paleografja* (ob.), t. j. nauka cech rękopisów i napisów w różnych epokach; b) *historjografja* (ob.), a więc cechy prawdy materjalne i wewnętrzne. 2) Kombinacja faktów poznanych i stwierdzonych taka, iżby tworzyły organiczną, jasną i konieczną całość. Tu największą rolę grają: a) *hipoteza* (ob.) i b) *metoda* (ob.). 3) Rozkład materjału i obrobienie jego nie stanowią osobnej części **H.**, jeżeli mowa jest o zwykłych pisarskich wymaganiach, jak np. logiczność, dobór wyrazów i zdań i t. p. W obecnej epoce jednak, kiedy wszystkie nauki antropologiczne (ob.) i przyrodzone (ob.) nawzajem tyle na siebie światła rzucić mogą przez odkrycie wspólnych sfer badania, oraz zbliżenie się do siebie w metodach samych, ta część heurystyki ma jeszcze specjalne znaczenie użytkowania na korzyść historji ze wszystkich zasobów wiedzy ludzkiej. Warunkiem takiego encyklopedyzmu heurystyki historycznej jest znajomość dokładna: a) wykrytych dotąd wpływów przyrody i walki z nią człowieka na przebieg jego dziejów ze strony materjalnej, więc dzieje i zasady ekonomji politycznej, prawoznawstwa, rolnictwa, rzemiosł i przemysłu, handlu, nauk fizyko-matematycznych (zwłaszcza stosowanych) i t. p.; b) historykowi znać też wypada dzieje umysłowe ludzkości, więc historję filozofji, literatury powszechnej, religji, stanów i klas, ludów i narodów. 4) Już ostatnią częścią **H.** jest praktyczna zdolność historyka, polegająca: a) na sztuce myślenia i czucia teraz i w danym przez jego studja czasie i miejscu, a więc na możności sądzenia *parem per pares*, wedle zasad najsurowszej dziejowej, to jest toczącej się, prawdy; b) umiejętność traktowania przedmiotu *sine ira et studio*, odtwarzania, nie przetwarzania przeszłości pod wpływem teraźniejszości lub przyszłości.

Heuscheuer, *Heuschenne*, po czesku *Hejszowina*, bogata w romantyczne piękności odnoga gór Sudetów, w szląskiem hrabstwie Kladzkiem (Glatz), których najwyższy wierzchołek, Wielki **H.**, dochodzi 800 metr. wysokości.

Heuschling Filip Franciszek Ksawery Teodozy, znakomity statystyk, * 1802 r. w Luksemburgu, od 1831 urzędnik belgijski, od r. 1841 naczelnik ogólnej statystyki w ministerjum spraw wewnętrznych w Brukseli, zasłużył się przez zorganizowanie urzędowej statystyki w Belgji i ogłosił wiele pism, z których ważniejsze są: „Essai sur la statistique générale de la Belgique“ (2 wyd., Bruksela, 1841; suplement 1844); „Manuel de statistique ethnographique universelle“ (Bruksela, 1847); „Exposé de la situation“ (Bruksela, 1844—50); „Bibliographie historique de la statistique en France“ (1851). Oprócz tego napisał wielką liczbę drobniejszych pism w kwestjach finansowych.

Heusde Filip Wilhelm von, humanista holenderski, * 1778 w Roterdamie, † 1839 w Genewie; był profesorem historji i wymowy w Utrechcie; zajmował się głównie studjami nad Platonem. W tym przedmiocie celniejsze jego prace są: „Initia philosophiae Platonicae“ (3 t., Utrecht, 1827—36); „De socratische school“ (4 t., Utrecht, 1834—1839, 2 ed., 1840—41). Z innych prac jego wymieniamy jeszcze: „Characterismi principum philosophorum veterum“ (Amsterdam, 1839), oraz dzieło pośmiertne „De School van Polybius, of geschiedkunde voor de XIX eeuw“ (Amsterdam, 1841).

Heusde Jan Adolf Karol, van, najstarszy syn poprzed., * 1812 w Utrechcie, † 1878; od 1847 r. był profesorem literatury starożytnej w Grüningen, zjednał sobie wziętość jako uczony filolog.

Heusinger Karol Fryderyk, lekarz, * 1792 w Farnroda pod Eisenach, † 1883; w 1820 został profesorem nadzwyczajnym w Jena, w 1827 profesorem anatomji i fizjologji w Würzburgu, a 1829 w Marburgu. Napisał: „System der Histologie“ (2 zesz., 1822); „Grundriss der physischen und psychischen Antropologie“ (1829); „Grundriss der Encyklopädie und Methodologie der Natur und Heilkunde“ (1839); „Die Milzbrandkrankheiten der Thiere und Menschen“ (1850); „Recherches de pathologie comparée“ (2 t., 1853); „Die sogenannte Geophagie oder tropische Chlorose“ (1852) i in.

Heusinger *von Waldegg* Edmund, inżynier, * 1817 w Langenschwalbach, † 1886; studjował matematykę, fizykę i mechanikę w Getyndze i Lipsku, następnie uczył się ślusarstwa i zajął się budową dróg żelaznych. Zbudował kilka kolei, wprowadził zmiany w budowie parowozów, zwłaszcza kół i relsów. W 1845 założył czasopismo: „Organ für die Fortschritte des Eisenbahnwesens“. Napisał: „Handbuch der speziellen Eisenbahntechnik“ (razem z innymi technikami, 5 t., 1869); „Kalk-, Ziegel- und Röhrenbrennerei“ (3 wyd., 1876); „Der Gipsbrenner“ (1863); „Die eiserne Eisenbahn“ (1863); „Handbuch des Ingenieurwissenschaften“ (razem z innymi, 2 wyd., 4 t., Lipsk, 1883).

Heuzey Leon, archeolog francuski, * 1831 w Rouen. Po ukończeniu szkoły normalnej udał się do Grecji i owoc swej podróży złożył w bardzo ważnem dziele, wysoko cenionem i w Niemczech, p. t.: „Le mont Olympe et l'Acarnanie“ (1862, z rycinami). Oprócz tego ogłosił: „Mission archéologique de Macédoine“ (6 zesz, 1864 — 67, z rycinami). **H.** jest profesorem historji i archeologji w szkole sztuk pięknych.

Hevea, drzewo kauczukowe, ob. Siphonia.

Heves, komitat w Węgrzech, położony pomiędzy Cissą a Dunajem, obejmuje 3,878 klm. kw., liczy 235,000 miesz.

Hevesi Ludwik, pisarz niemiecko-węgierski, (pseudonim: Wuj Tom), * 1845 w Héves na Węgrzech, studjował filologję i medycynę w Wiedniu, w 1866 został współpracownikiem *Pester Lloyda*, założył popularny dziennik węgierski

Borszem Janko, w 1875 osiadł w Wiedniu jako redaktor gazety *Fremdenblatt*. Pisał po węgiersku i niemiecku. Ogłosił: „Karczkepek“ (obrazek z życia stolicy węgierskiej, Peszt, 1896); „Auf der Schneide“ (Sztutgard, 1884); „Neues Geschichtenbuch“ (1885); „Auf der Sonnenseite“ (1886); „Almanaccando, Bilder aus Italien“ (1888); „Buch der Laune“ (1889); „Des Schneidergesellen Andreas Jelky Abenteuer in vier Welttheilen“ (2 wyd., Peszt, 1879); „Die tote Nachtigall“ (Sztutgard, 1894).

Heween, ob. Kauczuk.

Hewejczycy, lud pochodzenia chananejskiego w Palestynie. Główne ich miasta były: *Sychem*, *Gabaon* i inne. W źródłach egipskich znani jako *Cheta*, z którymi walczą Setosi i Ramzesi I i II.

Heweljusz *(Hefel, Hewelke, Hevelius, Hoefelius)* Jan, astronom, * 1614 w Gdańsku, † 1687 tamże; był synem Abrahama, bogatego wieśniaka, otrzymał pierwiastkowe wychowanie zupełnie polskie, najpierw w Gądeczu i Warszawie, następnie kształcił się w Lejdzie i w latach 1630—34 zwiedził wielką część Europy; po powrocie został obrany 1641 ławnikiem, a 1651 konsulem gdańskim. W 1641 zbudował własnym kosztem piękne obserwatorjum, które nazwał *Stellaeburgum* i na którem gorliwie zajmował się obserwacjami księżyca, a jego „Selenographia, seu descriptio lunae” (Gdańsk, 1647) dotąd zachowała wartość. Podobneż przedstawienie całego nieba gwiaździstego podał w swoim „Prodromus astronomiae“ (1665) i w „Firmamentum Sobiescianum s. Uranographia“ (1690), a jedną z konstelacji niebieskich, przez siebie oznaczonych, nazwał *Tarczą Sobieskiego*. W swojej „Cometographia“ podał hypotezę, że komety są zbiorowiskiem wyziewów różnych planet. Należy jeszcze z dzieł jego wymienić: „De natura Saturni“ (1656) i „Machina coelestis“ (2 t., 1673—79). Mnóstwo jego rękopismów spłonęło w czasie pożaru 1679. Królowie Jan Kazimierz i Jan III odwiedzali go i zaszczycali względami, ten ostatni 1677 r. wyznaczył mu stałą pensję. Również Ludwik XIV posyłał mu hojne dary. Prowadził korespondencję z wielu współczesnymi sobie ludźmi; gdzie się zbiór tych listów znajduje obecnie, niewiadomo z pewnością; część ich wyszła p. t.: „Excerpta ex literis i t. d.“ (1683—84). Większa część dzieł **H.** dziś do rzadkości należy. W roku 1787 obchodzono w Gdańsku setną rocznicę śmierci **H.** W r. 1790 Stanisław August przesłał urzędowi starego miasta w Gdańsku popiersie bronzowe **H.**; kilka nadto innych popiersi tamże się znajduje. Por. Kucharzewski „O astronomji w Polsce“ (w „Pamiętniku towarzystwa nauk ścisłych w Paryżu,“ t. 2, 1872, str. 155).

Hewelke, ob. Heweljusz.

Hewitson Wiljam, naturalista, * 1806 w Newcastle, † 1878, był z zawodu geometrą, z zamiłowania zajął się zbieraniem jaj ptasich i owadów; zbiór jego motyli egzotycznych obejmował przeszło 4,000 gatunków. Ogłosił: „Illustrations of the eggs“ (2 t., 2 wyd., 1853); „Exotic butterflies“ (2 t., 1852—60); „Illustrations of diurnal Lepidoptera“ (4 t., 1869).

Hexaëmeron, podtytuł poematu Draconiusa „De Deo,“ opiewającego sześć dni stworzenia.

Hexameron, tytuł zbiorów nowel, opowiadanych w ciągu 6 dni, np. H. von Rosenhayna, Wielanda.

Hexagynia, *sześciosłupkowe*, rzędy roślin w różnych klasach w układzie Linneusza.

Hexandria, *sześciopręcikowe*, szósta klasa roślin w układzie Linneusza.

Hexapla (grec. = *sześciokrotna)*, zowie się tekst biblijny Starego Testamentu, sporządzony przez Orygenesa w sześciu kolumnach, obejmujący naprzód oryginał hebrajski, napisany takiemże pismem i drugi literami greckiemi, nakoniec cztery różne greckie przekłady: Aquila, Symmacha, aleksandryjski i Teodacjonowy. Ułamki tego dzieła zebrał Druzius i Montfaucon (Paryż, 1699).

Hexapoda, zwierzęta sześcionogie, to jest owady.

Hexastichon (grec.), utwór poetycki, pisany w strofach sześciowierszowych.

Hexastylos, portyk wsparty na kolumnach.

Hexham, starożytne miasto w angielskiem hrab. Northumberland, przy zbiegu rzek Tyne i przy kolei żelaznej z Carlisle do Newcastle; ma 6,000 miesz., kościół z XIII wieku i ruiny starożytnego opactwa.

Heyd Wilhelm, historyk niemiecki, * 1823 w Wirtembergji, od 1873 bibljotekarz królewskiej bibljoteki w Sztutgardzie. Głównem jego dziełem jest: „Geschichte des Levantehandels im Mittelalter“ (2 t., Sztutgard, 1879, przekład francuski, 1885—86, 2 t.).

Heydebrand und der Lasa Tassilo, szachista, * 1818 w Poczdamie, był przez pewien czas posłem niemieckim w Kopenhadze, następnie osiadł w Wiesbadenie. Napisał wraz z Bilguerem „Handbuch des Schachspiels“(1843, 5 wyd., 1873), a oprócz tego „Leitfaden für Schachspieler“ (1843, 6 wyd., opracowane przez Bardelebena i Miesesa 1894); „Berliner Schacherinnerungen“ (1857) i in.

Heyden Jan van der, także *Hejden*, malarz holenderski, * 1637 w Gorkum, † 1712 w Amsterdamie. Początkową, ale nader ograniczoną naukę w swej sztuce odebrał w malowaniu na szkle, resztę zaś zawdzięcza podróżom i własnemu genjuszowi. Szczególnie udawały mu się malowidła miast, wsi, zamków, pałaców i zwyczajnych domów; wykonywał je z nadzwyczajną starannością i naturalnością. Harmonja barw, perspektywa i zupełne wykończenie budzą podziw w surowych nawet krytykach. Największą sławę pozyskał jego obraz „Widok ratusza w Amsterdamie“ (1688 w Luwrze paryskim); cztery mniejsze płótna je-

go pendzla posiada galerja drezdeńska. Zasłużył się także znakomicie Amsterdamowi przez ulepszenie oświetlenia ulic i jako dyrektor tamecznej straży ogniowej.

Heyden Fryderyk August, poeta niemiecki, † 1789 w Nerfken pod Heilsbergiem, w Prusiech Wschodnich, † 1851, pruski nadradca regencji wrocławskiej. Ze szczególnem powodzeniem uprawiał powieść poetyczną, jako rodzaj nowo czesnej epopei; takiemi są: „Die Gallione“ (Lipsk, 1825); „Reginald“ (Berlin, 1831); „Das Wort der Frau“ (Lipsk, 1843, 23 wyd., 1881); „Der Schuster von Ispahan“ (Lipsk, 1850 ; „Die Königsbraut“ (Lipsk, 1851). Z innych jego prac zasługują na wzmiankę utwory dramatyczne, wydane p. t.: „Theater“ (3 t., Lipsk, 1842); „Dramatische Novellen“ (2 t., Królewiec, 1819); romans „Die Intriganten“ (2 t., Lipsk, 1840) i „Gedichte“ (Lipsk, 1852).

Heyden Teodor, hr., generał-gubernator Finlandji, * 1821 w Estlandji, kształcił się w korpusie paziów w Petersburgu, odznaczył się jako oficer w walkach na Kaukazie, w 1849 został mianowany pułkownikiem i fligel-adjutantem cesarza, w 1855 generał-majorem i dowódcą wojsk, zasłaniających brzegi Liflandji i Kurlandji od najścia nieprzyjaciół. Od 1862 generał-lejtenantem i generał-adjutantem, w 1866 szefem sztabu generalnego, na którem to stanowisku położył zasługi podczas wojny tureckiej 1877 — 1878. W 1881 mianowany generał-gubernatorem Finlandji.

Heyden August, malarz niemiecki, * 1827 we Wrocławiu, był z początku górnikiem i naczelnikiem kopalni, następnie oddał się malarstwu, kształcił się od 1859 w Berlinie, w 1861 w Paryżu i za pierwszą swą pracę „Św. Barbara, udzielająca umierającemu górnikowi ostatniego Sakramentu,“ otrzymał 1863 w Paryżu złoty medal. Następnie wykonał: „Luter i Jerzy von Frandsberg przed sejmem w Wormsie“ (1866); „Siesta,“ „Księżniczka Klemencja,“ „Walkyrje na polu bitwy“ (1872); „Leukotea, zjawiająca się przed Odyseuszem“ (1874); „Męczennik na stosie“ (1876); „Edyp przed Sfinksem“ (1877); „Skarb zaczarowany“ (1886); „Wierni towarzysze“ (1890); dwa obrazy z historji miasta dla gmachu sądu przysięgłych w Poznaniu i w. in. Od 1882 do 1893 r. był profesorem akademji berlińskiej. Napisał: „Blätter für Kostümkunde“ (Berlin, 1876); „Die Tracht der europ. Kulturvölker“ (1889) i powiastki góralskie: „Aus der Taufe“ (1878) i „Die Perlen“ (1881).

Heyden-Cadow Wilhelm Karol Henryk, pruski minister rolnictwa, * w 1839, przebywszy wszystkie stopnie karjery urzędniczej, został w r. 1890 pruskim ministrem rolnictwa, ustąpił z tego stanowiska w 1894.

Heydenreich Karol Henryk, filozof, * 1764 w Stolpen w Saksonji, uczył się w Dahme od r. 1770, w Lipsku do 1785, profesor filozofji tamże 1789, uciekłszy przed wierzycielami do Kösen i Hubertsburgu, 1797 bawił w Lipsku, Burgwerben pod Weissenfels. Oddany rozpuście i pijaństwu, zabił się wódką z rozmysłem 1801. Zrazu filolog, oddał się następnie filozofji, w której zrazu hołdując Spinozie, stał się następnie zwolennikiem Kanta, którego zasady z Abichtem, Hoffbunerem, Krugiem, Maasem i w. in. stosował do filozofji prawa: „System der Naturrechts nach kritisch. Prinzip“ (Lipsk, 1794, 2 wyd., 1801); „Grundsätze des natürlich. Staatsrecht“ (Lipsk, 1795); wydał kilka prac dotyczących etyki i wiary („Betrachtung über d. Ph. des natürl. Relig.,“ „Propädeut. d. Moral.,“ „Phil. Briefe über d. Atheismus,“ 1796); „Psychol. Entwickelung des Aberglaubens“ i t. d.). Na polu estetyki wydał: „System der Aesthetik“ (1790 — 92, 2 t.); działał czynnie, napisawszy wiele poezji, odznaczających się jasnością dykcji, oryginalnością myśli i prawdziwym darem poetycznym (wszystkie wydał brat **H.** 1803 r.).

Heydt August, baron von der, pruski mąż stanu, * 1801 w Elberfeld, † 1874; pierwotnie kupiec i wspólnik domu bankierskiego von der Heydt, Kersten i Synowie; od 1831 członek sądu handlowego, został 1838 radcą stanu, 1840 prezesem sądu handlowego, 1841 deputowanym na sejm prowincjonalny reński, 1847 na sejm związkowy, gdzie występował w duchu konstytucyjno-liberalnym i otrzymał 6 grud. 1848 w ministerjum Brandenburga tekę ministra handlu, rzemiosł i robót publicznych. Stanowisko to zajmował przez cały czas trwania gabinetu Manteuffel, zachował je także podczas ministerjum Hohenzollern i Hohenlohe-Ingelfingen, aż do 1862 r. Następnie znowu od czerwca 1866 do końca października 1869 był ministrem skarbu. Zasłużył się wielce swemu krajowi przez zreorganizowanie poczt, służby kolei żelaznych, telegrafów i banków pruskich.

Heyduk Adolf, znakomity poeta czeski, * 1835 w Richenburgu, kształcił się w szkole politechnicznej w Pradze, poczem odbywał podróże po Włoszech, Węgrzech i Niemczech i został nauczycielem w wyższej szkole realnej w Pisek. Ogłosił liczne utwory, zarówno liryczne, jak epiczne: „Basnie,“ „Lesni kviti“ (1895); „Cymbal a husle“ (1876); „Diedóv Odkaz“ (1880); „Drzevorubec“ (1880); „Za volnost a viru“ (1883); „Horzec a sredecznik;“ „V zatiszi“ (1883); „Na vlnach“ (1886) i wiele innych. Prozą napisał: „Nástin bájeslovi slovanského a germanského,“ „O stavitelstvi XIX stol.,“ „Brzehy Vltaviny.“

Heyer Karol, leśnik, * 1797 pod Darmsztadem, † 1856, uczył się leśnictwa praktycznie u swego ojca, następnie kształcił się w Giessen i Tharant, w r. 1835 został profesorem szkoły leśniczej w Giessen. Ogłosił: „Waldbau“ (1854, 4 wyd., 1893); „Waldvertragsregelung“ (1841, 3 wyd.,

1883); „Anleitung zur forststatischen Untersuchungen“ (1846) i in. W r. 1892 wzniesiono mu pomnik w Giessen.

Heyer Gustaw, leśnik, syn poprzed. * 1826 r. w Giessen, † 1883, kształcił się tamże, w 1853 został profesorem, 1868 dyrektorem akademji leśnej w Münden, 1878 profesorem leśnictwa w uniwersytecie monachijskim. Napisał: „Das Verhalten der Waldbäume gegen Sicht und Schatten“ (1852); „Ermittelung der Masse, des Alters und des Zuwachses der Holzbestände (1852); „Lehrbuch der forstlichen Bodenkunde und Klimatologie“ (1856); „Anleitung zur Waldwertrechnung“ (3 wyd., 1883); „Handbuch der forstlichen Statik“ (1871). Od 1856 do 1877 wydawał „Allgemeine Forst- und Jagdzeitung“.

Heyfelder Jan Ferdynand, lekarz i chirurg niemiecki, * 1798 w Kistrzynie, † 1870, został w r. 1833 lekarzem nadwornym i naczelnikiem służby lekarskiej w Sigmaringen, w 1841 profesorem chirurgji i dyrektorem kliniki chirurgicznej w Erlangen, 1855 powołany został na nadchirurga wojsk stojących w Finlandji, a następnie został profesorem w Petersburgu. Ogłosił: „Die Krankheiten der Neugeborenen“ (1825); „Der Selbstmord i t. d.“ (1828); „Studien im Gebiete der Heilwissenschaften“ (2 tomy, 1838—39); „Die Versuche mit dem Schwefeläther, Salzäther u. Chloroform“ (1848); „Ueber Resectionen und Amputationen“ (1855); „Beobachtungen über die Cholera“ (1830, 2 t.) i w. in.

Heyfelder Oskar, syn poprzedn., również lekarz, * 1828, † 1891, był chirurgiem wojskowym w Petersburgu, ogłosił: „Operationslehre und Statistik der Resectionen“ (1861); „Lehrbuch der Resectionen“ (1863); „Transkaspien und seine Eisenbahn“ (1888); „Kriegschirurgisches Vademecum“ (1874).

Heylman Karol August, zasłużony uczony prawnik polski, * 1796 w księstwie Poznańskiem, † 1872. Po ukończeniu nauk prawnych w Berlinie i Getyndze od 1819 wszedł do służby rządowej w królestwie, ostatecznie stały członek rady stanu. Zasłużył się krajowi jako autor licznych rozpraw w przedmiotach prawnych, drukowanych w rozmaitych czasopismach, tudzież dzieł osobno wydanych, a mianowicie: „O sądownictwie w Królestwie Polskiem, wykład historyczny“ (Warszawa, 1834); „Wykład historyczno-praktyczny porządku i postępowania wewnętrznego w sądzie apelacyjnym i trybunałach cywilnych Królestwa Polskiego“ (1835); „Rys procesu dyscyplinarnego sądowego“ (1844); „Kodeks handlowy,“ przekład z przypiskami (1847); „Pogląd na prawnictwo krajowe co do spraw granicznych między dobrami ziemskiemi“ (1855); „O dowodach stanu familijnego, wykład teoretyczny i t. d.“ (1855); „Rozbiór wykazu hypotecznego“ (1858); „Historja organizacji sądownictwa w Królestwie Polskiem“ (Warsz., 1861).

Heyman Stanisław, malarz polski, ob. Hayman Stanisław.

Heyne Chrystjan Gottlob, archeolog i humanista niemiecki, * 1729 w Chemnitz, † 1812. Od 1763 profesor wymowy w Getyndze. Od 1764 kustosz bibljoteki uniwersyteckiej, która szybki swój rozkwit głównie jemu zawdzięcza. Oprócz wielu pism drobniejszych, zebranych w „Opuscula academica“ (6 t., Getynga, 1785—1812), ogłosił wydanie Tybulla (Lipsk, 4 wyd. Wunderlicha, 2 t., 1817); Wirgiljusza (4 t., Lipsk, 1767—1775); Pindara (2 t., Gettynga, 1773, 3 wyd., Lipsk, 1802) i „Carmina“ Homera (9 t., Lipsk, 1802); Epikteta (Drezno, 1757) i Apollodora (4 t., Getynga, 1782). Dla nauki filologji w Niemczech położył **H.** wielkie zasługi. Studja językowe i gramatyczne uważał tylko za podstawę do dalszych badań. Biografję jego napisał Heeren (Getynga, 1813). Jedną z jego córek była powieściopisarka Teresa Huber.

Heyne Jan, kapelan przy kościele św. Elżbiety we Wrocławiu, wydał ważną dla dziejów kościelnych dawnej Polski historję biskupstwa Wrocławskiego, p. t. „Documentirte Geschichte des Bisthums und Hochstifts Breslau“ (t. 8—3, Wrocław, 1860—64).

Heyne Maurycy, jeden z lepszych germanistów spółczesnych, * 1837 w Weissenfels nad Salą, studjował w Halli, szczególnie pod Pottem i Leo i habilitował się tam 1864 jako docent st.-niemieckiego języka i literatury. Od grudnia 1869 nadzwyczajny profesor filologji niemieckiej, w marcu 1870 powołany na miejsce Wackernagla do Bazylei, był tam profesorem literatury niemieckiej i gramatyki porównawczej, oraz przełożonym zbiorów średniowiecznych. W r. 1883 otrzymał profesurę na uniwersytecie w Getyndze. Z prac jego najważniejsze: „Kurze Laut und Flexionslehre der altgerman. Dialekte“ (Paderb., 1862, 3 wyd., 1880) i wyborne wydania Beowulfa (Paderb., 1863, 2 wyd., 1868); Heliandu (Paderborn, 1865); pomników jęz. st.-dolno-niem. p. t. „Kleinere altniederdeutsche Denkmäler“ (Paderborn, 1867, 2 wyd. 1877) i Ulfili (8 wyd., Paderborn, 1885). Wydał nadto: „Ueber die Lage und Construction der Halle Heorot in angelsächs. Beowufliede“ (Paderb., 1864); metryczny przekład Beowulfa (Paderb., 1863); „Altniederdeutschen Eigennamen aus dem 9—11 Jahr.“ (Halla, 1867); „Kunst im Hause... aus der mittelalterlichen Sammlungen in Basel“ (Baz., 1881—83); „Die Baseler Glasmalerei des 16 Jahrh.“ (tamże, 1883). Od 1867 był **H.** jednym z kontynuatorów słownika Grimma. Od r. 1890 wydaje także obliczony na szersze koła słownik niemiecki „Deutsches Wörterbuch“ (Lipsk, 1890 i nast.).

Heyse Karol Wilhelm Ludwik, znakomity badacz językowy, syn *Jana Chrystjana Augusta Heyse* (* 1764, † 1829), znanego w Niemczech także z prac gramatycznych, * 1797 w Oldenbur-

gu, od 1829 profesor w Berlinie, † 1855 tamże. Oprócz nowych wydań dzieł swego ojca, ogłosił: „Kurzgefasste Verslehre der deutschen Sprache" (Hanow., 1825); „Ausführliche Lehrbuch der deutschen Sprachen" (2 t., Hanow., 1838—49), podręcznik opracowany na podstawie gramatyki porównawczej; wyborny słownik „Handwörterbuch der deutschen Sprache" (3 t., Magdeburg, 1831—49) i „System der Sprachwissenschaft" (Berlin, 1856), dzieło wielkiej wartości, wydane po śmierci autora przez Steinthala. — Młodszy brat jego *Teodor Fryderyk* **Heyse,** * 1803 w Oldenburgu, † 1884, odznaczył się także na polu filologji, szczególnie wyborną krytyką tekstów greckich i rzymskich ojców kościoła. Od 1865 przebywał we Włoszech, gdzie się zajmował wydaniem Wulgaty łacińskiej.—**Heyse** *Paweł Jan Ludwik*, znakomity poeta i powieściopisarz, syn Karola Wilhelma Ludwika **H.**, * 1830 w Berlinie, słuchał kursów filologji w Berlinie i Bonn, odbył podróż naukową do Włoch i Szwajcarji, następnie przebywał w Berlinie, a od 1854 mieszkał w Monachjum. Z utworów jego poetycznych najcelniejsze są tragedje: „Francesca von Rimini" (1851); „Maria Moroni" i „Hadrian" (1865), dramat „Die Sabinerinnen" (3 wyd., 1879); „Graf Königsmark" (1876); „Elfrida" (1877); „Alkibiades" (1882); „Don Juans Ende" (1883); „Die Hochzeit auf dem Aventin" (1886); komedje: „Elisabet Charlotte" (1860); „Die Grafen van der Esche" (1861); „Hans Lange" (1866); „Colberg" (1868); „Die Göttin der Vernunft" (1870); „Ehre um Ehre" (1875); „Das Recht des Stärken" (1883); „Getrennte Welten" (1886); wielkie wrażenie sprawiły jego powieści: „Die Kinder der Welt" (7 wyd., 1880); „In Paradiese" (5 wyd., 1880). Zbiorowe jego prace: „Gesammelte Werke" wyszły w Berlinie 1871—93 w 24 t., część tych prac wydał p. t. „Dramatische Dichtungen" (t. 1—27, Berlin, 1864—93); wierszowane powieści epickie: „Die Brüder" (1852) i „Urica" (1852); wiele pięknych noweli, w których najlepiej jaśnieją wszystkie właściwości jego talentu, wielki dar malowania życia wewnętrznego, promienisty koloryt, jędrność w obrazowaniu i bogactwo inwencji. Wydawał je pod różnemi tytułami, np. „Novellen" (Berlin, 1855, 9 ed., 1883); „Neue Novellen" (Berl., 1858, 7 ed., 1892); „Vier neue Novellen" (Berl., 1859); „Meraner Novellen" (Berl., 1864); „Ein neues Novellenbuch" (1871); „Troubadour-Novellen" (1882); „Aus dem Vorbergen" (1893) i in. Niektóre z nich tłómaczone są na język polski. Część swych nowel i utworów poetycznych, zwłaszcza „Idyllen von Sorrent", wydał zbiorowo p. t. „Hermen" (Berl., 1854). Jego poezje i nowele zalecają się gładkością i płynnością formy, niepospolitą czystością rysunku i powabną ekspozycją. Artysta wytworny, rozporządzający darem świetnej plastyki i niezawodnem poczuciem piękna, płodny i porywający, bojownik gorącego serca i szlachetnego indywidualizmu, jeżeli nie sięga nawet do głębin namiętności, stoi **H.** niewątpliwie w pierwszych szeregach niemieckich poetów. Jako owoc prac naukowych ogłosił między innemi „Romanische Inedita, auf italien. Bibliotheken gesammelt" (Berl., 1856). Por. O. Kraus „P. H-s Novellen und Romane" (Frankf., 1888).

Heytesbury William A'Court, baron, * 1779, † 1860 w Heytesbury-House w Wilts, syn zmarłego 1817 Sir Williama Piotra Ashe A'Court, angielski mąż stanu ze stronnictwa torysów, od 1814 był z kolei posłem w Neapolu, Madrycie, Lizbonie i Petersburgu, w latach 1844—46 śród nader trudnych okoliczności lordem namiestnikiem Irlandji i później otrzymał synekurę gubernatora wyspy Wight (do 1857).

Heywood, miasto fabryczne w hrabstwie Lancaster w Anglji, odległe o 3 klm. od Rochdale, fabryki tkaniu bawełnianych, 23,000 m.

Heyzmann Udalryk, prawnik polski, * 1835 roku w Husiatynie w Galicji wschodniej, kształcił się w Krakowie, 1859 uzyskał stopień doktora praw; w r. 1860 habilitował się na docenta prawa kościelnego we Lwowie, ale w tym samym roku był powołany na tęż katedrę do Krakowa i od 1863 jest prof. zwyczajnym. Ogłosił: „Najnowsze prawa kościoła katolickiego w państwie austrjackiem odnośnie do konkordatu" (Kraków, 1861); „Rechtshistorischer Beitrag zum Studium der Kirchlichen Coelibatsgesetzgebung" (1859); „Zur Publication der Trienter Beschlüsse in Polen" (Moguncja, 1869): „Balthazaris Behem Codex picturatus anno 1505" (Wied., 1865); „Statuta synodalia episcoporum crac. XIV et XV seculi" (1875); „Statuta syn. Andreae episcopi sec. XV etc. (1877), dwa ostatnie stanowią t. IV—V „Pomników star. prawa polskiego"; „Ustawodawstwo kościoła o azylach wobec odnośnych ustaw państwowych," szkic historyczno-kanoniczny (Kraków, 1879) i in. **H.** jest członkiem zwyczajnym akad. umiej. w Krakowie.

Hezekjel prorok ob. Ezechjel.

Hezjod (greck. *Hesiodos*), poeta grecki, żyjący w VIII w. prz. Chr., rodem z Askry w Beocji, dokąd ojciec jego przybył z Azji Mniejszej, z m. Kyme. Jak z podań i niedostatecznych wiadomości o życiu jego wnosić można, zdaje się, iż był założycielem lub też naczelnikiem nowej tak zwanej *beockiej szkoły poetycznej*, której, w przeciwstawieniu do szkoły Homerowej, głównym charakterem jest dydaktyzm i opiewanie nie stanu rycerskiego, lecz wieśniaczego. Stąd urosło podanie o walce między Homerem a **H.** o palmę pierwszeństwa, odbytej podług jednych w Chalcis, podług innych w Aulis, lub na wyspie Delos. **H.** miał zginąć gwałtowną śmiercią w świątyni Zeusa Nemejskiego w Naupoktos, a zwłoki jego przeniesiono podobno do Orchomenos

Hezjod.

w Beocji. Z utworów poetyckich doszłych pod imieniem **H.** naszych czasów, pierwsze miejsce ze względu na ważność dla literatury greckiej zajmuje „Theogonia“ (opracowanie Welckera, Elberfeld, 1865), w której usiłuje poeta systematycznie zestawić najdawniejsze mity i spekulacje o pochodzeniu i czynach bogów, oraz powstaniu świata (kosmogonja). Dzieło to prawdopodobnie nie jest utworem jednego poety, lecz agregatem różnych poematów lub poetyckich fragmentów. Pod względem poetycznym nierównie wyższym jest drugi poemat **H.**, nawskroś dydaktyczny, p. t. „Erga kai hemerai“ (Prace i Dni, wydanie Leutzepa, Amsterdam, 1844), w którym daje nietylko przepisy o rolnictwie, ale także prawidła mądrości życiowej, nauki o wychowaniu, zarządzie domowym i t. d. Poemat ten jest niewątpliwie utworem **H.**, ale nie brak i w nim obcych cząstek. Przypisują również Hezjodowi w ułamkach tylko przechowane utwory „Kathalogos gynaikon“ (Katalog kobiet), z dalszym ciągiem „Eoiai“ albo „Megalai Eoiai“ (Wielkie Eöe), tudzież „Aspis“ (Tarcza Herkulesa). Najlepsze ze zbiorowych wydań poezji **H.** są: Dindorfa (Lipsk, 1830—52), Göttlinga (3 wyd., 1878), Lehrsa (Paryż, 1840), Schömana (Berl., 1869), Flacha (1878) i Paleya (Lond., 1889). Zbiór fragmentów **H.** z pismami pokrewnych mu poetów (Eumelos, Kinaithon, Asio) wydał Markscheffel (Lipsk, 1840). Tłómaczenie dzieł **H.** na język polski uskutecznił Jacek Przybylski (Kraków, 1790). Por. Schömann „Die H-sche Theogonie“ (1868); Flach „Die H-sche Theogonie“ (1873) tegoż „System der H-schen Kosmogonie“ (1874) i Steitza „Die Werke und Tage des H.“ (Lipsk, 1869).

Hezjona, córka króla trojańskiego Laomedona i Leukipy, miała być oddaną na ofiarę potworowi morskiemu, zesłanemu przez Posejdona, ale oswobodził ją Herkules i oddał w małżeństwo swemu towarzyszowi Telamonowi.

Hezychjaści (z greck. *hezychia* = spokój, odpoczynek). Zwano tak w w. XIV—XV mnichów kościoła grecko-kat., głównie na górze Atoskiej, którzy życie kontemplacyjne posunęli do tego stopnia, że w postawie nieruchomej i w milczeniu, z utkwionym wzrokiem w swój pępek, rozmyślali o chwale bożej, oczekując objawu światła niebieskiego, boskiego, wytrysnąć mającego z tej części ich ciała, w sposób nadprzyrodzony; stąd też nazywani byli *Omfaiopsychitami*. Usilną ich dążnością było przytępić wszystkie zmysły. Sobory konstantynopolskie z r. 1341, 1347—51 były im przychylne. Występował przeciwko nim Barlaam (ob.). **H.** istnieją jeszcze pomiędzy surowymi mnichami greckimi, zwłaszcza w pustelniach góry Atos. Podobni im byli *Kwietyści* w XVII w. Czyt. Engelhardta „De Hesichastis“ (Erlangen, 1829) i Steina „Studien über die H. des 14 Jahrh.“ (Wied., 1874).

Hg, w chemji symbol atomu rtęci *(hydrargyrum)*.

Hi... wyrazy zaczynające się od tej zgłoski, a tu nie zamieszczone, ob. pod *Hy...*

Hiacynt, odmiany cyrkonu (ob.) o pięknej barwie, przezroczyste, stanowiące kamienie drogie niższego rzędu; także pewna odmiana granatów (ob.).

Hiacynt *(Hyacinthus)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, którego cechy są: okwiat lejkowato-dzwonkowaty, do połowy 6-dzielny, o łatkach języczkowatych, odwiniętych; pręcików 6, krótkich, w rurce korony utwierdzonych, torebka 3-komorowa, o nasionach kulistych; rośliny cebu-

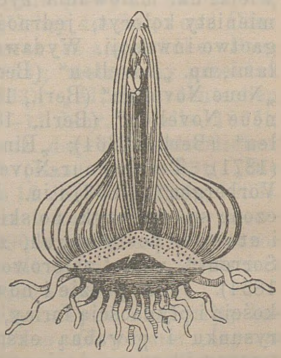

Hiacynt.

Kwiat hiacyntu

lonośne w Europie płd., Afryce, Azji, o liściach mięsistych, równowązkich i kwiatach zebranych w grona. Powszechnie znaną rośliną ozdobną jest **H.** *pospolity* czyli *ogrodowy (H. orientalis)*; cebula jest przygnieciono-kulistą, liści 5—6, do 2 cm. długie, głąbik kwiatowy od liści dłuższy; kwiaty wonne, w licznych odmianach (do 500), barwy białej, różowej, karmazynowej, lila-modrej, granatowej, żółtawej, — niekiedy pstre, czasem pełne. **H.** gruntowe kwitną od marca do maja. Rozradzają się przez sadzenie cebulek; dla piękności kwiatów należy cebulki wyjmować, przechowywać w suchem miejscu, następnie przesadzać. Niegdyś nasiona używane były w śluzo i krwioto-

Cebula hiacyntu.

kach. Inne gatunki, jak **H.** *amethystinus*, **H.** *spicatus*, rzadko się w ogrodach hodują. **H.** *praecox*, (**H.** *rzymski* lub *paryski*), o kwiatach drobniejszych, hoduje się głównie we Włoszech i Francji. **H.** sprowadzone zostały z Bagdadu do Aleppo w drugiej połowie w. XVI, uszlachetnione zostały w Holandji, gdzie z uprawy ich słynął zwłaszcza w w. XVIII Harlem, który i obecnie dostarcza najpiękniejszych okazów.

Hiacynt, *Hiakinthos*, podług podań greckich, nadobny syn króla spartańskiego Amyklasa, ulubieniec Apollina, który go przypadkiem, rzuciwszy podczas zabawy dyskos, zabił, a potem przemienił w kwiat hiacyntu. W Lacedemonie, a mianowicie w Amyklach, wyprawiano na jego cześć corocznie trzydniowe uroczystości, zwane *Hiakinteja*.

Hiacynt święty, ob. Jacek święty.

Hiacynt (Ojciec), kaznodzieja francuski, ob. Loyson Karol.

Hialina, substacja organiczna, tworząca pęcherze ziarnowców (ob. Echinococcus), gotowana z kwasem siarczanym wydaje między innemi cukier gronowy. **H.** nazywa się też substancja pokrewna z amyloidem (ob. Mączkowate przeistoczenie), stanowiąca zapewne stopień pośredni przy rozwoju tego ciała.

Hialit, odmiana opalu (ob.).

Hialitowe szkło, *szkło lawowe*, szkło czarne, używane na wyroby ozdobne, oraz na naczynia, w których przechowywane są substancje na działanie światła wrażliwe. Otrzymuje się przez zabarwienie szkła zwykłego tlenkami różnych metali, lub lawą z proszkiem węglowym.

Hialofan, *feldspat barytowy*, minerał krystalizujący w szeregu jednoskośnoosiowym, bardzo podobny do ortoklazu, jest bezbarwny lub czerwony, przezroczysty lub przeświecający; twardość 6, c. wł. 2, 8. Jest to krzemian glinki, potażu i baryty.

Hialografja, sztuka wygryzania na szkle rysunków i przygotowywania ich do druku, polega głównie na użyciu kwasu fluowodornego (ob. Fluor). Sposób ten wynaleziony został w r. 1829 przez Hanna (ob.) w Warszawie, zyskał zastosowanie praktyczne przez Böttgera we Frankfurcie nad Menem.

Hialomelan, czarna skała, o połysku szklanym, z grupy bazaltów.

Hialosyderyt, ob. Chryzolit.

Hialotypja, metoda otrzymywania płyt drukarskich za pomocą rysunków, wyrytych na płycie szklanej. Płyta szklana pokrywa się tłem zielonem lub żółtem, na którem ryje się rysunek, a następnie płytę tę umieszcza się na płycie fotograficznej i wystawia na światło, które przedziera się tylko przez miejsca, gdzie tło barwne zostało usunięte. Kopja otrzymana przenosi się z kolei na cynk, który potem poddaje się działaniu kwasów, jak w ogólności w cynkotypji.

Hialurgja, wyrób szkła, sztuka obrabiania szkła.

Hiarbas, ob. Jarbas.

Hiatus, rozziew, zbieg bezpośredni samogłosek, należących do różnych zgłosek, np. *na-uka*, *ale on*. Języki starożytne prawie zawsze, a nowsze częstokroć, unikały **H.** przez wytwarzanie z owych samogłosek dwugłoskowego dźwięku samogłoskowego, lub wstawianie pomiędzy nie spółgłosek, np. *w*, *j* i t. p.

Hiawatha, naczelnik plemienia Indjan amerykańskich Onoudaga, który był inicjatorem federacji 5 plemion irokeskich. Longfellow zrobił go bohaterem poematu **H.** (1855).

Hibajłowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Witebskiem, powiecie Orszańskim; nierozległe te dobra narodowe w r. 1771 posiadał ze sstwem Orszańskiem Joachim Chreptowicz, kanclerz w. lit. opłacając z niego kwarty złp. 113 gr. 10, a hiberny złp. 50.

Hiberna albo **Hyberna** (z łac.), leże zimowe, opłata uiszczana wojsku dawnej rzeczypospolitej Polskiej z królewszczyzn i dóbr kościelnych, na żywność tego wojska, od 1649 do St.-Augusta czasów trwająca (Vol. leg. VIII, 138).

Hibernacja, zimowanie, sen zimowy.

Hibernja, nazwa używana w starożytności na oznaczenie dzisiejszej wyspy Irlandji. Geograf Ptolemeusz podaje właściwe położenie i kształt tej wyspy, nazywając jej mieszkańców Iwernami, od których pochodzi także i nazwa tego kraju.

Hibiscus, *Proświrnik*, *Poślubnik*, *Ślaz drzewny*, *Ślazokrzew*, rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, cechujący się kielichem, otoczonym powłoką wielolistkową, 5 znamionami i owockami, tworzącemi torebkę 5-komorową, wielonasienną; obejmuje około 150 gatunków, zioła, krzewy i drzewa o wielkich liściach i pięknych kwiatach, które hodują się jako ozdobne; niektóre odznaczają się własnościami lekarskiemi. **H.** *abelmoschus*, *ambretta*, krzew wsch.-indyjski, o wielkich, żółtych kwiatach, posiada nasiona nerkowate, które ogrzewane wydają woń ambrową; **H.** *cannabinus*, ziele w Indjach wsch., wydaje liście kwaskowate, używane na jarzynę, oraz mocne włókna, znajdujące się w handlu pod nazwą *gambo* (ob.) **H.** *clypeatus*, drzewko antylskie, używa się tam, jak u nas prawoślaz (*Althaea officinalis*). **H.** *rosa sinensis*, *róża chińska*, w Indjach wsch. i Chinach, jest rośliną bardzo piękną, używa się też jak u nas ślaz, co zresztą powiedzieć można i o wielu innych gatunkach. **H.** *esculentus* czyli *ketmies* hoduje się w Indjach dla torebek, używanych tam na pokarm pod nazwą *gombo* lub *bamia*. **H.** *moschentos*, w Amer. półn., zaproponowany został w 1863 jako surogat gałganów w fabrykacji papieru.

Hibryda, *Hybryda*, tak nazywali Rzymianie bądź dziecko spłodzone przez niewolnika z kobietą wolną, bądź też płód dwu różnorodnych zwierząt, naprzykład muła. Stąd *vox hybrida*, wyrazy mieszane, z dwu wyrazów różnojęzykowych złożone, jak: *Bigamia*, *Planimetrja*, utworzone z greckiego i łacińskiego. Ob. *Hibrydyzm*.

Hibryda.

Hibryda, *Hybryda*, v. *Rokosz*, *Rokus* (*Rockusch*), herb: W polu barwy niewiadomej — pół konia z rybim ogonem. U szczytu to samo.

Hibrydyzm, *hybrydyzm*, krzyżowanie dwu różnych ras lub gatunków; osobnik, powstały ze skrzyżowania ras, zowie się *hibrydą* lub *mieszańcem*. W naturze, tak u roślin, jak i u zwierząt, **H.** jest nader rzadki; natomiast w sztucznej uprawie roślin bardzo jest pospolity; również u zwierząt oswojonych lub będących w niewoli znane są fakty **H.**; przez skrzyżowanie np. osła z klaczą otrzymano muła. U hibrydów cechy obu gatunków są zmieszane; wogóle jednak hybrydy są bezpłodne, a przynajmniej płodność ustaje po 3—4 pokoleniach; jeżeli zaś istoty te zachowują płodność, dalsze pokolenia zwolna odzyskują jeden z typów pierwotnych. *Wyraz hibrydyczny* jest to wyraz złożony, pochodzący z dwu języków, jak np. fotodruk (ob. Hibryda).

Hic et nunc (łac.), tu i zaraz, natychmiast.

Hic haeret aqua (łac.), tu zatrzymała się woda. Słowa Cycerona, stosowane w razach napotkania trudności, z których wybrnąć nie można.

Hic jacet (łac.), tu spoczywa. Formuła, pomieszczana na nagrobkach i wskazująca miejsce wiecznego spoczynku człowieka zmarłego.

Hic mulier (łac.), kobieta energiczna, praktyczna, dająca sobie radę w sprawach życia, obdarzona charakterem męskim i silnym, herod baba.

Hic Rhodus, hic salta (łac.), tutaj Rodus, tutaj przeskocz. Słowa wzięte z bajki Ezopa, stosowane do samochwalców, opowiadających o swych wielkich czynach, dokonanych gdzieś daleko, oraz do wszelkich teorji, oraz haseł, ogłaszanych za jedynie rozsądne i zbawienne.

Hicki, po łacinie *Hiquaeus* Antoni, mnich franciszkański, rodem z Irlandji, profesor teologji w Kolonji i Lowanji, sprowadzony do Rzymu, do pomocy w układzie „Roczników konwentu św. Franciszka," † 1641 r. Wydał przeciwko A. Bzowskiemu (ob.) pod dawnem swem imieniem Dermitius Thadaeus „Nitela franciscanae religionis et abstersio sordium, quibus eam conspurcare frustra tentavit Abrahamus Bzovius" (Lion, 1627), tudzież „In quartum sententiarum juxta mentem Scoti" (3 t., tamże, 1639).

Hickok Wawrzyniec Perseusz, filozof amerykański, * 1798 r. w Danbury w Connecticut. 1844 r. został profesorem w teologicznem seminarjum w Auburn (New York), w r. 1852 profesorem i wice-prezesem w *Union College*, następnie był prezesem tegoż kolegjum, † 1876. Napisał: „Rational psychology" (1848); „System of moral science" (nowe w., 1880); „Empirical psychology" (n. wyd., 1882); „Rational cosmology" (1858); „Creator and creation" (1871); „Humanity immortal" (1872) i in.

Hicks-Beach, sir Michel-Edward, mąż stanu angielski, * 1837 w Londynie, kształcił się w Oksfordzie. W r. 1864 wszedł do parlamentu jako deputowany hrabstwa Glocester i należał do konserwatystów. W r. 1874 został Irlandzkim sekretarzem stanu, w r. 1878—80 ministrem kolonji, 1885 kanclerzem skarbu, w r. 1888 prezesem urzędu handlowego.

Hidalgo, stan w rzeczypospolitej Meksykańskiej, obejmuje 23,170 klm. kw. obszaru i liczy 506,000 miesz. Główne m. Pachueca 40,500 m.

Hidalgo, okrąg górniczy w meksykańskim stanie Guerrero, kopalnie srebra, rtęci, węgla, 30,000 miesz.

Hidalgo de Parral, miasto górnicze w meksykańskim stanie Chihuahua, kopalnie rudy srebrnej, 10,000 miesz.

Hidalgo albo *Fidalgo*, nazwa drobnej szlachty hiszpańskiej, posiada ona swoją izbę w Madrycie: cuerpo colegiado de caballeros hijosdalgo.

Hidalgo, moneta złota w Meksyku, obejmująca 10 pesoa (ob.).

Hiddensöe, wysepka u zachodnich wybrzeży wyspy Rugji, 18 klm. długa, do 3 klm. szeroka, z górą 70 met. nad p. m., ma 6 wiosek i około 800 miesz.

Hide (wym. *hajd*), **H.** of *land*, angielska miara gruntowa, obejmuje 100 akrów=40,47 hektara.

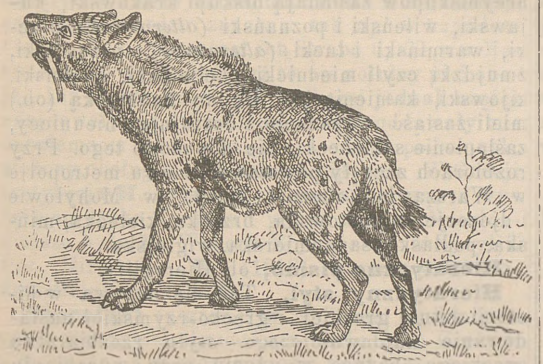
Hidro... (z grec. wodny), ob. Hydro...

Hidszr, *El-***H.,** także *Madain-Saleh*, dawne miasto w Arabji (w Hedżas), obecnie w gruzach, na drodze pielgrzymek z Damaszku do Mekki. W r. 1878 zwiedził je Doughty i znalazł tam jedynie około stu grobowców z napisami, wbrew opowiadaniom pielgrzymów arabskich, którzy roznosili wieści o cudownych tamecznych budowlach.

Hiel Emanuel, poeta flamandzki, * 1834 r. w Dendermonde, był szefem przędzalni bawełny, następnie księgarzem, urzędnikiem celnym, urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych, obecnie jest profesorem deklamacji w konserwatorjum muzycznem i bibljotekarzem muzeum przemysłowego w Brukseli. Oprócz kilku zbiorów poezji napisał: „Da Wind" (1869); „Lucifer," „Schelde," „Vrijheidshymnus," oratorjum „Prometheus," „Helga," „Breidel en de Connick" (1876); dramat „Jacoba van Beieren" (1879), wiele śpiewów dla dzieci. Nadto: „Bloemeken, een liederkrans" (1877); wiersz liryczno-dramatyczny „Bloemardinne" (1877). Zbiór poezji jego

p. t.: „Volledige dichtwerken“ wyszedł w Brukseli w 3 t. 1885.

Hiena (*Hyaena*), rodzaj zwierząt ssących, z rzędu drapieżnych, pośredni między psem a kotem, lecz bliższy pierwszego; ma pysk gruby, miernie wyciągnięty, tępy; zębów trzonowych w górnej szczęce po 5, w dolnej po 4, nos nagi, jak u psów; uszy szerokie, ostrokończaste, prawie nagie; oczy duże, wypukłe; nogi czteropalcowe, z silnemi, tępemi pazurami; ogon krótki, kiściasty, sierć grubą, szczecinowatą, na karku i grzbiecie grzywę najeżoną; między ogonem a odchodkiem fald gruczołkowaty. Zwierzęta te, brzydkiej i niekształtnej powierzchowności, odrażających obyczajów, złośliwe, są mieszkańcami ciepłych krajów starego lądu; żywot wiodą nocny; po większej części są towarzyskie, kryją się w jaskiniach i szczelinach. Żywią się naj

H i e n a.

więcej mięsem zdechłych zwierząt, częstokroć już nadgniłem, a nawet odkopują pogrzebane ciała ludzkie. Nogi tylne tak pod siebie zaginają, że zdaje się, jakoby te były krótsze od przednich, skąd chód **H.** jest niezwykły, jakby kulały. Plinjusz podał o nich wiele niedorzecznych wiadomości, które się długo utrzymywały. Najpospolitszym gatunkiem jest **H.** *pręgowana* (*H. striata*), długości 1 metra, rudawo szara, czarniawo pręgowana; mieszka w południowej Azji i północnej Afryce. **H.** *plamista* (*H. maculata*, *crocuta*), na 1,25 m. długa, rudawo szara, z czarniawemi plamami, żyje na przylądku Dobrej Nadziei; **H.** *brunatna* (*H. brunnea*), w Afryce płd., jest znacznie mniejsza. W wielu okolicach Europy, w pokładach trzeciorzędowych i napływowych, znajdują się szczątki **H.** kopalnej czyli *jaskiniowej* (*H. spelaea*).

Hien-fong, cesarz chiński, * 1831 r., wstąpił na tron w lutym 1850, † 1861 w Ye-hol; ob. Chiny (historja).

Hieracium, roślina, ob. Jastrzębiec.

Hierapolis, święte miasto Cybeli, w Wielkiej Frygji, nad rzeką Meandrem, dzisiejsze *TambukKalessi*, znane z gorących źródeł mineralnych i z jaskini Plutonium, wydającej nader szkodliwe wyziewy.

Hierarchja kościelna istnieje tylko w tych kościołach chrześcijańskich, w których kapłaństwo dzieli się na stopnie czyli godności, z przywiązanemi do nich pewnemi szczególnemi prawami i przywilejami, a oraz większą lub mniejszą władzą nad podwładnymi sobie niższych stopni kapłanami. Najdoskonalej rozwiniętą jest ona w kościele rzymsko-kat. Rozróżniają tu *godność* (*hierarchia ordinis*) od urzędu (*hier. jurisdictionis*). Z pierwszą jednoczy się władza i zdolność do wykonywania pewnych czynności; z drugą zaś obowiązek i prawo do tego. W pierwszej rozróżniają godności *wyższe* i *niższe*. Do pierwszych (*ordines majores*) należy godność *biskupia* czyli władza i zdolność do wykonywania wszelkich czynności; godność *kapłańska*, z wyjątkiem wyświęcania na kapłaństwo, równa się biskupiej; godność *djakona* uzdalnia i nadaje władzę udzielania chrztu, eucharystji, nauczania i usługiwania biskupowi i księżom przy wykonywaniu przez nich duchownych czynności; podobnież uzdalnia i godność *subdjakona*. Niższe *godności* (*ordines minores*) są: *akolici*, *egzorcyści*, *lektorowie* i t. d. (W kościele grecko-kat. są tylko dwie: lektorowie i subdjakonowie). Najwyższym *urzędem* jest tu *urząd papieża* czyli *głowy kościoła*. Otrzymuje go tylko osoba, posiadająca godność biskupią. Zarządza on kościołem wspólnie ze swymi radcami, mającymi tytuł kardynałów. Następnie idzie urząd *biskupa djecezjalnego*, który miewa niekiedy tytuł arcybiskupa, metropolity lub patrjarchy, a może mieć i kardynała. Zależny on jest od samego papieża. Urząd *proboszcza* zawisły jest od biskupa. Może on być *dziekanem* czyli przełożonym nad pewną liczbą proboszczów. Gdzie zaś tego zachodzi potrzeba, biskup ustanawia *wikarjuszów*, oraz *djakonów* i *subdjakonów*. Ponieważ urząd i godność biskupa istniały w pierwotnym kościele chrześcijańskim i na biskupów wybierała wtedy sama gmina najgodniejsze tego osoby, przeto przyznaje się jej *początek boski* i zowie się *hierarchia divina ordinatione instituta*. Urzędy i godności kardynałów, patrjarchów, arcybiskupów, biskupów tytularnych, wikarjuszów generalnych, arcydjakonów, proboszczów, wikarych, dziekanów i t. d. powstały dopiero w późniejszych czasach. O **H. k.** najwięcej rozwodzi się sobór trydencki (Sess. XXIII, Cap. IV).—Kościół ewangelicki nie zna **H.** Tu wszyscy księża, jakiekolwiek mający nazwy, są sobie we wszystkiem równi, i tak np. superintendent, jak się wyrażają ustawy kościelne, jest tylko *pierwszym między równymi*, i zależnym jak każdy inny od konsystorza, synodu czy kolegjum, jak gdzie zowie się naczelna władza kościelna. Praktykowane w niektórych krajach monarchicznych tytuły biskupów są tylko tytu-

łami, z wyjątkiem kościoła anglikańskiego, w którym biskupi mają pewną władzę, odziedziczoną po biskupach rzymsko-kat.

Hierarchja w Polsce datuje się od chrztu Mieszka-Lamberta I, gdy biskup Jordan 968 r. objął w zarząd djecezjalny całe jego ówczesne państwo. 999 r. w Rzymie Otto III z Sylwestrem II ustanowili archidjecezję w Gnieźnie, *ad titulum S. Adalberti*, której poddali dwie djecezje, utworzone z dawnej polskiej Jordana i Ungera, t. j. wrocławską i kołobrzeską, i jedną ze zdobyczy Bolesława Magnusa I (krakowską). Nowo erygowana poznańska została nadal w archidjecezji Magdeburskiej, w skutek czego za Bolesława I było dwa arcpstwa (gnieźnieńskie i magdeburskie) w Polsce. W skutek rewolucji, trwającej od 1025 do restauracji za Kazimierza Karola I, dawna **H.** podupadła, spalono katedry w Poznaniu i Gnieźnie, i 1046—1059 powstała archidjecezja w Krakowie z Aaronem na czele, na zasadzie buli Benedykta IX, którą odnawiał Bolesław II z woli Grzegorza VII, ustalając **H.** Koło 1052 z Hieronimem (ob.) utworzyła się na nowo djecezja wrocławska, nie istniejąca od 1038 r. Henryk wrocławski (ob.) zjawił się na stolicy arcybiskupstwa polskiego. Franko zaś biskup polski (kruszwicki), koło 1088 r., z którego władzą nad Gdańskiem, Wolborzem, Łagowem i kościołami św. Marji w Zawichoście i św. Michała (na Skałce) w Krakowie, ciało biskupa Stanisława jako z obcej djecezji przeniesiono do katedry na Wawelu około 1101 dwu biskupów złożył Gwalo, legat, biskup Belowaku, z urzędów i na miejscu jednego z nich: Czesława, osadził Lamberta w Krakowie. Drugim zdegradowanym był może Marek, biskup płocki, antagonista biskupa Stanisława krakowskiego. Bielowski domyśla się, że przewrót ten był w związku z antygrzegorzową reformą w Polsce za Władysława Hermana. Dotąd **H.** przysiąg na wierność Rzymowi nie składała (por. list. Paschalisa II u Naruszewicza). W roku 1133 arcybiskup. Norbert z Magdeburga uzyskał od Inocentego II władzę metropolitalną nad całą **H.** w **P.**, a lubo 1180 zyskali od Urbana II biskupi krakowscy pierwsze miejsce po arcybiskupie gnieźnieńskim, Wawrzyniec, biskup wrocławski, urościł sobie do tego pretensje, wbrew prawom Iwona, biskupa krakowskiego, który w odwet chciał odnowić archidjecezję w Krakowie 1227 r. Spór ten, będący w związku z przewagą Szląska w dziejach Polski za Henryka Brodatego (ob.), jeszcze się zaognił więcej, gdy biskupstwo lubuskie podobno 1012 r. założone przez Bolesława I, a dokumentnie znane od 1133 r., za Wawrzyńca zaś biskupa i Henryka Brodatego uciśnione przez Niemców, jęło szerzyć swą djecezję w Czerwonej Rusi,, potwierdzoną przez Aleksandra III 1257 r. W tej epoce powstało też biskupstwo pomezańskie 1243 r.; w XIV w. djecezja w Haliczu, Wilnie, Miednikach, Kijowie. W XV w. osobiste znaczenie biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego (ob.) w połączeniu z otrzymaną przezeń godnością kardynalską dało powód do gorących sporów z arcybiskupem gnieźnieńskim o pierwszeństwo, **H.** zaś w ogóle waśniła się z Wł. Jagiełłą i Kazimierzem IV o prawo obsadzania djecezji i nawet na polu literackiem kwestja lubelskiego okręgu, który chciał Jagiełło przyłączyć do djecezji chełmskiej (podobno od 1359), znalazła wyraz w nowych przeróbkach podania o Piotrowinie (ob.). Zyskuje arcybiskup gnieźnieński godność prymasa za Jagiełły i *legati nati* papieskiego od r. 1515, ale władzą dzieli się z arcybiskupem lwowskim (od 1414), i z hierarchją kościołów greckich w Haliczu, a potem we Lwowie, oraz ormiańskich i unickich (ob. Arcybiskupstwa). 1579 r. w senacie prócz 2 arcybiskupów zasiadają biskupi krakowski, kujawski, wileński i poznański *(alternative)*, płocki, warmiński i łucki *(alternative)*, przemyski, żmujdzki czyli miednicki, chełmiński, chełmski, kijowski, kamieniecki. Ugodą hadziacką (ob.) mieli zasiąść w senacie i dostojnicy nieuniccy, zaślepienie szlacheckie nie dopuściło tego. Przy rozbiorach zaczęły powstawać znowu metropolje w Warszawie (obecnie *vacat)*, w Mohylowie i djecezje: augustowska, brzeska, kielecka, mińska, podlaska, sandomierska, wigierska.

Hieratyczne pismo, ob. Hieroglify.

Hieratyczny styl. Tak się nazywa w historji sztuki greckiej i grecko-rzymskiej naśladowanie najdawniejszego stylu rzeźbiarstwa greckiego, będące w użyciu przy wyrabianiu niektórych przedmiotów, a głównie przeznaczonych na ofiarę dla świątyń, którym zwykle przesadnie starożytną nadawano cechę. Orfried Müller identyfikuje styl *hieratyczny* z *archaistycznym*, Welcker zaś naśladowanie stylu starożytnego nazywa *archaistycznym*, zostawiając miano *hieratycznego* tylko dla rzeźb bardzo odległej starożytności.

Hiero *(Hieron I)*, władca Syrakuz 477—467 przed Chr. brat i następca Gelona, waleczny, sprawiedliwy i mądry, wielki lubownik poezji; na dworze jego przebywali Simonides, Eschilos i Pindar, i stąd wysoko był ceniony przez Greków. Por. Holm „Geschichte Siziliens" (Lipsk, 1870).

Hiero II, władca Syrakuz, 275—215 przed Chr., syn znakomitego Syrakuzańczyka Hieroklesa, szczęśliwy wódz, świetne odniósł zwycięstwo nad Mamertynami i pozyskał godność królewską około 269; sprzymierzywszy się z Kartaginą, został pobity przez Rzymian i zagrożony w Syrakuzach (263), zawarł z nimi naprzód 15 letni, a następnie (248) wieczny pokój. Odtąd był wiernym sojusznikiem Rzymian. Po długiem i mądrem panowaniu, † 215 r., gdy tymczasem jego wnuk i następca *Hieronim*, z powo-

du okrucieństw i rozpustnego życia, zaraz w następnym roku został zamordowany. Hiero szczególnem staraniem otaczał rolnictwo i sztuki. Przyjacielem i krewniakiem jego był Archimedes. Por. Schneiderwirth „**H.** II, von Syrakuz“ (1861); Fortman „De Hierone, Hieroclis filio” (1835).

Hierobotanon, zielnik święty, wyjaśnienie roślin, w Biblji wspomnianych.

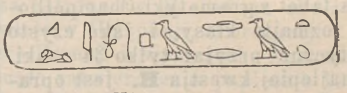
Hierochloe, trawa. ob. Turówka.

Hierodule (grec. *Hieroduloi*), t. j. niewolnicy, służebnicy świątyń. Mianem tem nazywano w starożytności w szerszem znaczeniu, wszystkie osoby należące do służby kościelnej jakiego bóstwa, w ściślejszem zaś znaczeniu, pewną tylko tych osób klasę, która, wraz ze swem potomstwem poświęcona nazawsze danej świątyni, spełniała tylko niższą służbę. Liczba **H.** przy świątyniach syryjskich, fenickich i w Azji Mniejszej była bardzo znaczna; tak np. w Kapadockiem m. Komana znalazł ich Strabo 6,000, a w Morimene 3,000. **H.** byli już to niewolnicy płci obojej, już ludzie wolni. W większej jednak części znajdowały się niewolnice, które oddawały cudzoziemcom swe wdzięki za mały podarunek, złożony obsługiwanemu przez nie bogu. W Grecji instytucja **H.** była o wiele moralniejszą, z wyjątkiem tylko Koryntu i wyspy Samos. Najgłośniejsze były **H.** Wenery Erycyńskiej w Sycylji. Por. Hirt „Die **H.**“ (1818); Curtius w „Anecdota Delphica“ (1843).

Hierofant (z grec.), w ogólności wykładacz czyli nauczyciel obrzędów religijnych u Greków i Egipcjan, a w szczególności najwyższy kapłan Cerery i przełożony misterjów eleuzyńskich, musiał pochodzić z rodu Eumolpidów (ob. Eumolpos). Hierofantem nazywają także każdego zwierzchnika duchownego.

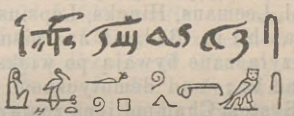
Hieroglify, nazwa pisma obrazowego Starych Egipcjan, używanego głównie do napisów na pomnikach i znacznie różniącego się od pisma, używanego do zwykłych potrzeb życia. Początkowo były to pisma czysto ideograficzne, t. j. przedstawiające dany przedmiot lub pojęcie odpowiedniemi symbolami, zrozumiałemi tylko dla wtajemniczonych, i w samej rzeczy zrozumienie to było tajemnicą stanu kapłańskiego. Oprócz **H.**, zwanych też *pismem świętem*, używali St. Egipcjanie, już wedle świadectwa starożytnych pisarzów (Herodota, Diodora i in.), dwu innych rodzajów pisma: *hieratycznego* czyli *kapłańskiego* i *epistolograficznego*, czyli *demotycznego*, zwykłego; są one stopniowem uproszczeniem znaków hieroglifícznych, które w końcu zredukowane zostały na znaki do liter podobne, weszłe w użycie za czasów Psametycha (koniec 7 w. przed Chr.). Wszystkie te trzy rodzaje pisma są używane współcześnie aż do III wieku po Chr., w którym zastąpione są pismem *koptyjskiem*, powstałem z alfabetu greckiego, uzupełnionego 6 znakami pisma demotycznego. Wszystkie rodzaje st.-egipskiego pisma oprócz znaków obrazowych i symbolicznych zawierają i znaki fonograficzne, których odkrycie stanowi wielką zasługę Champolliona (ob.), tak np. obraz psa, st.-eg. *tot*, używa się jako znak fonetyczny dla *t*, orzeł, st.-eg. *achôm* dla *a*, oba więc znaki stanowią zgłoskę *ta*. Element ten fonetyczny nie zyskał powszechnego użycia, i oprócz tego nie każdy dźwięk był wyrażany za pomocą jednego, oznaczonego znaku, lecz różnemi, stosownie do woli, i ta okoliczność stanowiła główną trudność odczytania **H.** Przy końcu zeszłego wieku *Niebuhr Kasten* (ojciec słynnego historyka Niebuhra) rzucił myśl, że **H.** nie są pismem obrazowem, lecz znakami piśmiennemi. Odkrycie przez Francuzów 1799 napisu w Rozecie (Rosetta, Raszid), znajdującego się obecnie w muzeum londyńskiem, na którym jeden i ten sam tekst wyrażony jest pismem **H.** i demotycznem, oraz w języku greckim, dało nadzieję odcyfrowania **H.** Ponieważ jednak tekst był znacznie uszkodzony, zajęto się więc pierwotnie odczytaniem tekstu demo-

Kleopatra (napis poziomy).

Kleopatra (napis pionowy).

Semet - f - pu Tehuti.
(Jego przewodnikiem jest bóg Thot).
(Z papirusu Ebersa: wiersz górny—pismo hieratyczne; dolny — hieroglify).

tycznego. Naprzód próbował tego Silvestre de Sacy w wydanem 1802 „Lettre au citoyen Chaptal;“ uważał on **H.** za pismo ściśle ideograficzne, pismo zaś demotyczne za głoskowe, nie zdołał go jednak jeszcze odczytać; słusznie jednak przyjął, że trzeba czytać od ręki prawej ku lewej“ i odróżnił pewne grupy na imiona własne. Dyplomata szwedzki Akerblad w „Lettre au citoyen Silvestre de Sacy“ (1802) posunął się dalej, oznaczył bowiem fonetyczne znaczenie dla pojedyńczych znaków w nazwiskach Ptolemeusza, Aleksandra, Arsinoe i 7 innych. Następnie jako szczebel prowadzący do odczytania **H.** trzeba uważać pismo St. Quatremère „Recherches critiques et historiques sur langue et la littérature de l'Egypte“ (1808), w którem dowiódł identyczności języka koptyjskiego ze st.-egipskim.

Klucz do odczytania **H.** podał 1819 roku Dr. Th. Young w artykule „Egypt," pomieszczonym w suplemencie do „Encyklopaedia Britannica," w którym myśl Akerblada, przyjętą dla pisma demotycznego, zastosował i do **H.** Odczytanie jego w wielu miejscach było błędne, ale wpłynęło prawdopodobnie na Jana Franciszka Champolliona (ob.), zajmującego się już od 1807 Egiptem, i zachęciło go do nowych prób na polu odczytania **H.** W piśmie „De l'écriture hiératique des anciens Egyptiens" (Grenobla, 1821) dowodził, że pismo hieratyczne, podobnie jak i **H.**, z wyjątkiem imion własnych, jest pismem ideograficznem; tego samego dowodził jeszcze i w „Lettre à Mr. Dacier" (1822), gdzie zestawił choć jeszcze niedokładny alfabet hieroglificzny. W „Précis du système hieroglyphique" (Paryż, 1824) okazał, że alfabet, wydobyty z imion własnych znajduje zastosowanie i w reszcie tekstu, gdzie się powtarzają te same znaki. Ostatnie rezultaty swych badań złożył w wydanem dopiero po jego śmierci dziele „Grammaire égyptienne" (1836). Dalszym postępem jest pismo Lepsiusa „Lettre à Mr. Roselini" (w „Annales de l'Institut archéologique" t. 6, Rzym, 1837), w którem tenże 232-znakowy alfabet z gramatyki Champolliona rozłożył na rozmaite klasy, i jako czysto i wyłącznie fonetyczne przyjął tylko 34 znaki. Z późniejszych najlepiej kwestja **H.** jest opracowaną w 1 tomie Bunsena „Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte" (Hamburg, 1845). Częścią leksykalną i gramatyczną zajmowali się: Roselini, Salvolini, Leemans, Hincks, Lepsius, Brugsch, Le Page, Lauth i in. Badania nad pismem hieratycznem przyłączane bywają po większej części do badań nad **H.**; nad demotycznem zaś są zaniedbane. System Champolliona znalazł licznych przeciwników, pomiędzy innymi Klaprotha, Palina, Janelli'ego, Williamsa, Secchi'ego, Seyffartha, Uhlemanna i in. Wogóle w **H.** podług systemu Champolliona odróżniamy 3 gatunki znaków: 1) znaki ideograficzne, dzielące się na *mimetyckie*, oddające mniej lub więcej dokładnie dany przedmiot i *symboliczne*, służące na oznaczenie pojęć abstrakcyjnych; 2) znaki fonetyczne, wyrażane znakami ideograficznemi tak wybranemi, ażeby głoska mająca być wyrażoną stanowiła pierwszą głoskę nazwy przedstawionego przedmiotu; 3) klasę stanowią znaki stojące w pośrodku pomiędzy ideograficznemi i fonetycznemi, tak np. często używano **H.** służących do wyrażenia pewnych wyrazów, nietylko w pierwotnem, ideograficznem ich znaczeniu, ale także i jako początkową głoskę tychże wyrazów i dodawano dalsze głoski ze zwykłego fonetycznego alfabetu. Pisma hieratyczne i demotyczne zawierają te same elementy, co i hieroglificzne, z postępem czasów przeważa jednak, a szczególnie w piśmie demotycznem, element fonetyczny. Por. F. Chabas „Etudes sur l'antiquité historique" (1872); G. Maspero „Histoire des peuples de l'Orient" (1877); S. Birch „Ancient history from the monuments: Egypt" (1875); J. Dümichen „Geschichte des alten Aegypten" (1878—82); A. Wiedemann „Geschichte Aegyptens von Psammetichos I bis auf Alexander d. Gr." (1880); E. Meyer „Geschichte des Altertums" (1887); A. Erman „Aegypten und ägyptisches Leben in Altertums" (1885 — 87); Brugsch „Die Aegyptologie" (1891); Ign. Radliński „Literatura Egipska" (w „Dziejach literatury powszechnej," wyd. Lewentala, 1880).

Hierografja, opis obrzędów świętych.

Hierogram, pismo święte, tajne pismo kapłanów. *Hierogrammatista*, nazwa grecka kapłanów egipskich, wykładających pismo i obrzędy święte.

Hierokles, imię wielu filozofów i retorów greckich. Najwięcej znanymi są: *Hierokles*, namiestnik rzymski w Bitynji i Aleksandrji, za panowania cesarza Djoklecjana, nieubłagany wróg chrześcijan; on to głównie miał nakłonić cesarza do strasznego ich prześladowania 302 po Chr. i napisał nawet w tym celu osobne dzieło, znane jednak tylko z polemicznej odpowiedzi Euzebjusza.—*Hierokles*, nowo-platonik, żyjący około 450 po Chr. w Aleksandrji, uważany jest za autora komentarza do „Złotych zdań Pythagorasa" (ed. Mullacha, Berlin 1853 — 1778), tudzież dzieła „Asteia," jest to zbiór żartobliwych anegdot, prawdopodobnie z czasów późniejszych (ed. Koraisa, Paryż, 1842) i „Hieroclis et Philagrii facetiae" Eberharda (1872).

Hierokracja, panowanie kapłanów.

Hieromancja (z grec.), wróżbiarstwo z ofiar, szczególnie z wnętrzności zwierząt poświęcanych na ofiarę.

Hieronim, po polsku *Jarosz*, po czesku *Jeronym*.

Hieronim (św.), doktor kościoła, * 340 w m. Strydoniu, obecnie wsi Strygowie w Dalmacji, † 420 w Betleemie; nauki kończył w Rzymie od 18 roku życia swego; pomimo, że był synem bogatego chrześcijanina, chrzest przyjął dopiero we dwa lata po przybyciu do Rzymu. W celu uniknięcia pokus światowego życia opuścił ten gród wraz z przyjacielem i ziomkiem swym Bonosem i udał się do Galji, która słynęła uczonymi. Po r. 369 został mnichem pod Akwileją. Następnie mieszkał w Rzymie, a w 372 udał się w podróż do Tracji, Pontu, Kapadocji i t. d. Następnie wydalił się na pustynię w Syrji. W r. 376 został kapłanem w Antjochji, a 381 przybył do Konstantynopola, gdzie wsławił się swą nauką. W r. 382 udał się na sobór do Rzymu, gdzie został sekretarzem papieża Damazego. Żył w klasztorze, zajmował się kwestjami dogmatycznemi i egzegetyką. Jako mąż surowych obyczajów karcił lekkomyślność księży, a zwłaszcza mnichów rzymskich, którzy, mszcząc się za to, rozsiewali o nim potwarcze wieści, po śmierci zaś Damazego (384) zmusili go nawet do opuszczenia Rzymu 385 r.

Pisał przeciwko Pelagjuszowi, Wigilantemu, Jowinjanowi i innym. Zostawił mnóstwo dzieł, z których celniejsze są: tłómaczenie łacińskie Pisma św. Starego Zakonu, które z wyjątkiem księgi Barucha, Mądrości i dwu Machabejskich, weszło do kodeksu znanego pod nazwą *Wulgaty*, oraz uwagi moralne i krytyczne nad Biblją. Dzieła jego wydał Vallargi (11 t., Werona, 1734—42, nowe wydanie 15 t., Wenecja, 1770).—Assemani, Karaman, Dobner, Durich i inni uważali św. **H.** za twórcę głagolicy. Por. Thierry „Saint-Jérôme“ (2 t., 1875); Nowak „Die Bedeutung des H. für die alttestamentliche Kritik“ (1875); Cutts „Saint-Jérome“ (Londyn, 1877); Goelzer „Etude sur la latinité de saint Jérôme“ (Paryż, 1886).

Hieronim, biskup wrocławski od 1052 — 62, którego wymienia jako *primum episcopum* źródło z 1382 r. (Stenzel „Scr. Rer. Sil.“ I, 158) i najdawniejsze dyplomaty. Jest to bezpośredni następca Jana z 999 r., po którego skonie, djecezja wakowała, i tylko podania *(sicut fertur)* donoszą, o jej przeniesieniu do Smogorzewa, uświęcając dawne miejsce kultu pogańskiego, oraz do Ryczyna, gdzie wiadomo 1390 było, że biskupi, szukając kruszców, mieli górników. Szląsk był w ręku Czechów od 1036 do 1049, a dopiero 1054 Wrocław odzyskał Kazimierz Karol I, od 1049 płacąc haracz Czechom ze Szląska dzierżawę prawem lennym. Djecezji więc być nie mogło faktycznie.

Hieronim z Pragi, *Prażsky*, przyjaciel, zwolennik i towarzysz Jana Husa, * w Pradze w ostatniej ćwierci XIV wieku. Po ukończeniu nauk w temże mieście, udał się jako dworzanin wraz z księżniczką czeską Anną, wydaną za Ryszarda II, do Anglji, gdzie wstąpił do uniwersytetu oksfordzkiego, a stąd powróciwszy do ojczyzny przyniósł z sobą pisma J. Wiklefa i zaczął jego zdania rozpowszechniać pomiędzy studentami uniwersytetu praskiego. W r. 1398 udał się na dalsze studja do Niemiec i Paryża, gdzie został oskarżony o kacerstwo. Umknąwszy stamtąd, podróżował po Palestynie i potem powrócił do Pragi. Na zaproszenie Władysława II króla polskiego, przyjął katedrę w uniwersytecie krakowskim w 1410, a gdy Hus został uwięziony w Konstancji, pośpieszył mu na pomoc i sam został pojmany 25 kwietnia 1415 r. w Hirszawie i uwięziony w Konstancji. Odwołanie, jakie uczynił 11 września 1415 cofnął napowrót 24 stycznia 1416 i został spalony jako kacerz 30 maja t. r. Życie jego opisał obszernie Heller (Lubeka, 1835) i Bekker (Nördlingen, 1858). Por. Encykl. Powsz. z r. 1862, t. 11, str. 822) i Böhringer „Die Vorreformatoren“ (1879)

Hieronim, arcybiskup kreteński, legat papieża Piusa II w Polsce 1460 r., miał załatwić spory jej z Krzyżakami, w czem, jak zwykle Rzym, trzymał stronę ostatnich, dlatego też niechętnie go wziął Kazimierz IV na pośrednika. Istotnie na zjeździe w Brześciu Kujawskim 1 maja 1462 nic nie zdziałał. W dodatku trafiwszy na spory króla z kapitułą krakowską o prawo obsadzania djecezji, ostro upominał się o przywileje stolicy papieskiej, i twierdził, że „lepiejby trojgu państwu zginąć, niżeli słowo papieskie na wstecz iść miało,“ gdy król zaklinał się, iż królestwo woli stracić, niż przyjąć Jakóba z Sienna. To też w odwet niejako, gdy od Skalskiego przyszła do Brześcia wieść, że Heiligenbeil wzięty na Krzyżakach, rycerstwo *Te Deum* zaczęło śpiewać w kościołach, które zawarto dla klątwy przez Rzym na Prusy za ich przyjaźń dla Polski rzucone. **H.** odgrażał się, że to gwałt się czyni z podmowy Lutka z Brzezia, biskupa kujawskiego, władzy papieskiej. Ostroróg wyrzucał mu stosunki z Krzyżakami na szkodę Polski. Ruszył **H.** do Krakowa, ale go nie puszczono, i z niczem wrócił na Wrocław do Rzymu.

Hieronim Bonaparte, król westfalski, ob. Bonaparte Hieronim.

Hieronimici, pustelnicy, którzy, nadawszy sobie regułę klasztorną św. Augustyna, wybrali za patrona św. Hieronima około 1370 r., mianowicie w Hiszpanji, Portugalji i Włoszech, oraz we Francji i Niemczech. Zgromadzenie to otrzymało zatwierdzenie papieskie 1373 r., miało zaś za cel pielęgnowanie nauk. Obecnie zakon ten znajduje się już tylko w Ameryce. Odzież w każdym kraju była inna.—Osobne zgromadzenie tworzą *Hieronimici de Observantia*, ustanowieni przez Lupusa d'Olmedo, którzy utrzymali się we Włoszech pod nazwą *Eremitae St. Hieronymi de Observantia* albo *de Lombardia*. — Inną jeszcze gałąź tego zakonu utworzył około 1380 Piotr Gambacorti z Pizy pod nazwaniem *Pustelników św. Hieronima.—Hieronimitki* były założone przez Marję Garcias w 1375 w klasztorze, później zniesionym, św. Pawła w Toledzie.

Hieronymi Karol von, polityk węgierski, w r. 1836 minister spraw wewnętrznych w gabinecie Wekerlego. W 1899 wystąpił z partji liberalnej i połączył się z tak zw. dysydentami, którzy do czasu utworzenia gabinetu Szella tworzyli osobną partję.

Hieroskopja, toż co hieromancja.

Hiprowski Stanisław, aktor sceny lwowskiej, występujący najczęściej w rolach bohaterskich i charakterystycznych.

Hierro, wyspa kanaryjska, ob. Ferro.

Hietzing, zachodnie przedmieście Wiednia, do 13 okręgu gminnego tego miasta obecnie należące, 3,800 miesz., miejsce pobytu do 1871 ekskróla hanowerskiego Jerzego V. Jest tu pomnik Maksymiljana I, cesarza meksykańskiego, wiele pięknych willi i ogrodów podmiejskich.

Higersberger, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—lew srebrny wspię-

ty; w lewem błękitnem—dwa pasy prawo-ukośne czerwone. U szczytu między dwoma skrzydłami czarnemi—pół lwa z oskardem w łapie.

Higersberger

Higginson Tomasz Wentworth, pisarz amerykański, * 1823 w Cambridge pod Bostonem; kształcił się w kolegjum Horwarda i studjował teologję w Cambridge, brał udział w wojnie domowej, w roku 1862 mianowany był pułkownikiem, następnie oddał się pracy literackiej. Napisał: „Out-door papers“ (1863); „Malbone an Oldport romance“ (1869); „Army life in black regiment“ (nowe wyd., 1882); „Young folk's history of the United States“ (1875); „Young folk's book of American explorers“ (1877); „Atlantic essays“ (1872); „Larger history of the United States of America“ (1885).

Highgate, przedmieście Londynu, w hrabstwie Middlesex, o 8 klm. na płn.-zach. od mostu londyńskiego, z najpiękniejszym cmentarzem stolicy i licznemi zakładami dobroczynnemi.

Highland (wym. *hailand*), po ang. wyżyna, zwłaszcza nazwa wyżyn szkockich, których mieszkańcy nazywają się *highlanders*.

High life (wym. *haj lajf*) „wysokie życie,“ wybitne osobistości danej okolicy, miasta i t. p., po francusku *Haute volée*.

High-Peak, jeden z wierzchołków gór Catskill, w stanie Nowego-Jorku, 1,169 metrów wysoki.

Higro... z grec. wilgotny, ob. Hygro...

Highmora jama, jama w kości szczękowej górnej, odkryta przez Nataniela Highmore'a (1613—84).

Hijob, ob. Job.

Hijobowe łzy, *łzawica*, roślina, ob. Coix.

Hikory, drzewo, ob. Carya.

Hilarius Litomierzycki, zwany *Apostata*, † 1468, od 1455 profesor uniwersytetu praskiego, dziekan kościoła tamecznego i administrator arcybiskupstwa, porzuciwszy utrakwizm, podburzał katolików rzym. do powstania przeciwko królowi Jerzemu, pod wodzą Sydonjusza (Zdeńka) Konopisztskiego ze Szternberka, następnie umknął do Węgier. Oprócz innych, napisał: „Traktat przeciwko wyklętemu z kościoła Jerzemu z Podiebrad, królowi czeskiemu“ (rękop. 1466 w Pradze); „Traktat o przyjmowaniu wieczerzy Pańskiej pod jedną postacią przeciwko Rokycanie“ (rękop. 1468 w Pradze) i kilka innych.

Hilarjon (ś.), * około 291 w Tabacie pod Gazą, † 371 na wyspie Cyprze, uczeń ś. Antoniego, a po nim najgorliwszy krzewiciel pustelniczego życia w Palestynie, Egipcie, Syrji i t. d. Pamiątkę jego obchodzi kościół rzym.-kat. 21 października. Por. Israel „Die Vita Hilarionis des Hieronymus“ (1880).

Hilarjon, metropolita kijowski grecko-kat., piąty z kolei a pierwszy z krajowców, wybrany za staraniem Jarosława, w. ks. kijowskiego (1051), który korzystając ze śmierci metropolity Teopemta, cudzoziemca Greka, postanowił był godność tę powierzyć ziomkowi. **H.** był wtedy parochem w Berestowie i słynął z nauki i świętobliwości. Żyjąc czas jakiś w poblizkiej pieczarze jako pustelnik, dał przykład innym, a tym sposobem i Ławrze Kijowskiej. Twierdzą, że wraz z Jarosławem ułożył „Nomokanon“ (ustawy kanoniczne dla Rusi). † po roku 1068.

Hilarod (z greck. *hilarodos*), u dawnych Greków poeta wierszy żartobliwych, śpiewanych, zwykle między chórami w tragedji; wiersz taki nazywał się *hilarodją*, którego nie należy mieszać z *hilaro-tragedją*, będącą poniekąd tragi-komedją.

Hilarotragedja (z greck. wesoła tragedja), wynaleziona przez Rhinthona z Tarentu, rodzaj dramatyczny, w którym mity tragiczne były traktowane w sposób komiczny. Por. Völker „Rhinthonis fragmenta“ (1887).

Hilary (ś.), * w Piktawji (Poitiers) w Galji, * r. 300, † tamże 366; został chrześcijaninem w późniejszym wieku, około r. 350 wybrany na biskupa w rodzinnem mieście i wydaliwszy swą żonę wraz z dziećmi od siebie, poświęcił się obowiązkom swego urzędu. Odznaczał się jako żarliwy misjonarz i przeciwnik Arjanów, mianowicie na soborach w 355, 356, 359 i 360. Skutkiem też tego i na żądanie biskupów arjańskich, cesarz Konstancjusz wygnał go do Fryzji. Po powrocie z wygnania zwołał sobór, który potępił arjanizm. Wydał „Komentarz na Ew. ś. Mateusza“; „12 ksiąg o Trójcy ś.“; „Księgi synodalne“; „List do córki swojej Apry“ i in. Wszystkie jego pisma wydane po raz pierwszy przez Erazma w Bazylei 1523, ostatnio przez Oberthüra w Würzburgu 1781—88, t. 4. Kościół rzym.-kat. obchodzi jego pamiątkę 14 stycznia. Por. Balzer „Hilarius von Poitiers“ (1881); Reinkens „H. von Poitiers“ (1864).

Hilary (ś.). * 401, † 449, w 429 został biskupem arelateńskim (Arles), usunięty z biskupstwa przez papieża Leona 444 za silną obronę praw biskupich, naruszonych przez pozbawienie tej godności Cholidonjusza, udał się do Rzymu, tu jednak został oddany pod straż, z pod której zdołał umknąć. Później pojednawszy się z papieżem, powrócił do swej djecezji. Z pism jego mało co doszło do naszych czasów. Pamiątkę jego kościół rzym.-kat. obchodzi 5 maja.

Hilary (ś.), papież od 461 do 468, w którym zmarł; rodem z Sardynji, był delegatem na sobór efeski z 465 (zwany rozbójniczym), na którym oponował Dioskorowi (ob.). Za niego rozpoczęły

się pamiętne spory monofizytyckie. Pamiątkę jego święcą 10 września.

Hilburg, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu 1 złotem—orzeł czarny; w II i III błękitnych—lew srebrny wspięty, lewą łapą o górę oparty; w IV błękitnem—na zielonej murawie, na górze z czerwonym otworem sztolni—9 chorągiewek. Labry z prawej strony czarne, podbite złotem, z lewej błękitne, podbite srebrem. Nadany 1793 czy 1794.

Hilburg.

Hilchen.

Hilchen, *Chilchen* v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem—trzy kopje złote w gwiazdę. U szczytu—ogon pawi. Nadany 1591.

Hilchen Dawid, ob. Chilchen.

Hild Józef Antoni, profesor francuski, * 1845 w Soleure w Szwajcarji, ojciec jego był Alzatczykiem, matka Szwajcarką, kształcił się w Paryżu. W 1876 został profesorem literatury w Besançon, a w 1881 profesorem literatury starożytnej w Poitiers. Napisał: „La Légende d'Enée avant Virgile" (1883); „Juvénal" (1884). Drukował nadto w „Revue des Etudes juives"; „Les Juifs à Rome devant l'opinion et dans la littérature; le pessimisme moral et religieux d'Homère et d'Hésiode" i w „Dictionnaire des antiquités grecques et romaines" artykuł p. t. „Démon". **H.** był współpracownikiem w „la Grande encyclopédie" i w „Bulletin mensuel de la Faculté des lettres à Poitiers".

Hildburghausen, miasto okręgowe w księstwie Sachs-Meiningen, nad rz. Werrą, było w latach 1695—1827 rezydencją domu Sachs-Hildburghausen, ma 6,000 m., zamek, gimnazjum, seminarjum nauczycieli, do 1874 znajdował się tu znany w świecie naukowym instytut bibljograficzny Meyera, przeniesiony obecnie do Lipska.

Hildebert z Tours, * 1057 w Lavardin (w Vendôme), stąd zwany także **H.** *de Lavardino,* † 1133 w Tours, gdzie był biskupem od 1125. On pierwszy starał się o wprowadzenie systematyczności do dogmatyki, na podstawie ś. Augustyna. Odznaczył się też jako poeta łaciński. Dzieła jego wydał Beaugendre w Paryżu 1708. Napisał „Coena Domini" i „Tractatus theologicus".

Hildebrand Bror Emil, archeolog i numizmatyk szwedzki, * 1806, kształcił się w Lund, był dyrektorem archeologiczno-historycznego muzeum państwowego, inspektorem pomników i sekretarzem Akademji nauk do 1879, † 1884. Napisał: „Svensk diplomatarium" (1842—65); „Svenska sigiller fran medeltiden" (1862—69); „Anglosaxiska mynt i Sveriges kongl. myntkobinett et funna i Sveriges jord" (n. wyd., 1881); „Minnespenningar öfver enskilda svenska män ach kuinner" (1861) i in.

Hildebrand Hans Olaf, archeolog i historyk, syn poprzedniego, * 1842 w Sztokholmie, kształcił się w Upsali. Napisał: „Svenska folket under hednatiden" (1866 i now. wyd. 1872); „Lifvet pa Island" (1867 i na nowo opracow. 1883); „De förhistoriska folken i Europa" (1873—80); „Folkens tro om sine dôde" (1874); „Den kyrgliga konsten under Sveriges Meteltid" (1875); 2 zeszyty ilustrowanej „Sveriges Historia" (1350—1521); „Fynder i Troas och Homers Troja" (1878); „The industrial art of Scandinavia in the pagan time" (1882); „Wisby och dess minnesmärker" (1892, 1893); „The industrial art of Scandinavia in the middle age" (1893). W rozpawie Berlińskiego antropologicznego towarzystwa napisał „Zur Geschichte des Dreiperiodensystems" (1886). W 1872 założył pismo *Kungl. Vitterhets Historie och Antiquitets-akademiens manadsblad.* Obecnie jest redaktorem *Antiquarist Tidskrift för Sverige.*

Hildebrand Bruno, statystyk niem., * 1812 w Naumburgu, † 1878 w Jena; w 1841 został prof. w Marburgu, 1851 w Zurychu, 1856 w Bernie, 1861 w Jena. Ogłosił: „Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft" (1848); „Die kurhessische Finanzverwaltung" (1850) i in. Od 1863 wydawał „Jahrbücher der Nationalökonomie und Statistik"; „Beiträge zur Statistik des Kantons Bern" (1860).—Syn jego, Adolf **H.**, * 1847 w Marburgu, rzeźbiarz, kształcił się w Norymberdze i u Zumbuscha w Monachjum, mieszka we Florencji; ważniejsze jego dzieła są: pijący chłopiec, śpiący pastuszek, Adam i in.

Hildebrand Henryk Rudolf, znakomity znawca staroniemieckiego języka i literatury, * 1824 w Lipsku, † 1894, od 1843 studjował na uniwer. miasta rodzinnego początkowo teologję, później zaś wyłącznie filozofję i filologję i poświęcił się badaniu języków germańskich. Od 1848, zdawszy egzamin państwowy, został nauczycielem szkoły Tomasza w Lipsku i na stanowisku tem pozostał do 1868; od 1869 nadzwyczajny profesor uniwersytetu lipskiego. Wydał: wyborne obrobienie Soltau „Deutsche histor. Volkslieder. Zweites Hundert" (Lipsk, 1856); „Vom deutschen Sprachunterrichte in der Schule" (Lipsk, 2 wyd., 1890); „Gesammelten Aufsätze und Vorträge zur deutschen Philologie und zum deutschen Unterricht" (1890); „Ueber Grimm's Wörterbuch in seiner wissenschaftlichen und nationalen Bedeu-

tung“ (Lipsk, 1869) i in. Główną jednak zasługą **H.** jest udział przy wydaniu słownika braci Grimmów, przy którym pracował jako korektor od początku wydawnictwa (1850), dając bezimiennie wiele cennych dopisków. Naznaczony przez Grimmów za następcę, objął po ich śmierci (1864) wraz z prof. Weigandem z Giessen główną redakcję, i wziął na siebie opracowanie tomu 5-go.

Hildebrand Fryderyk, botanik, * 1835 w Koźlinie, kształcił się w Berlinie i Bonn, w 1869 został profesorem we Freiburgu. Ogłosił: „Die Verbreitung der Koniferen in der Jetztzeit und in den früheren geologischen Perioden“ (1861); „Die Verbreitungsmittel der Pflanzen“ (1873) i inne.

Hildebrand Ryszard, ekonomista niemiecki, w 1840 prof. uniwersytetu w Grazu (od 1869) napisał „Die Theorie des Geldes“ (1883); „Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen“ (1896).

Hildebrand, nazwisko rodowe papieża *Grzegorza VII* (ob.), a stąd *Hildebrandyzm*, hierarchiczny jego system kościelny i wszechwładztwo papieskie.

Hildebranda pieśń, najdawniejszy urywek rycerskich klechd niemieckich, znaleziony na okładce łacińskiego rękopisu, znajdującego się dziś w Kassel. Pieśń ta ułożona prawdopodobnie w końcu IX w., jednakże nie przez 2 heskich mnichów, z przypomnienia dawnych czasów jeszcze przed obleczeniem sukni, jak dotąd przypuszczano, lecz odpisana niewątpliwie z jakiegoś górno-niemieckiego, kodeksu przez pisarza dolno-niemieckiego. Pieśń **H.**, jako próbka prawdziwego eposu z epoki najdawniejszej, wielką ma dla literatury niemieckiej ważność. Treścią swoją należy do cyklu podań o Dietrichu von Bern (Teodoryku W.). Wypadkiem opiewanym jest walka, jaką stoczył Hildebrand, dawny wódz Dietricha, z własnym niepoznanym synem, którego, zostawiwszy dzieckiem, miał za nieżyjącego. Styl silny, ale szorstki, wiersz aliterowany, ale nie dzieli się na zwrotki. Po raz pierwszy ogłosił ją Eccard 1729; późniejsze wydania są W. Grimma „De Hildebrando antiquissimi carminis teutonici fragmentum“ (Berlin, 1833); W. Wackernagela w „Altdeutsches Lesebuch“ i innych. Pisali o niej W. Grimm, Lachman „Ueber das Hildebrandslied“ (Berlin, 1892 now. wyd.), Vollmer i Hoffmann „Das H.“ (Lipsk, 1850), M. Rieger (w Pfeiffera „Germania“, rocznik 9 z 1864) i t. d. Por. Möller „Zur althochdeutschen Allitterationpoesie“ (1888); Heinzel „Über die ostgot. Heldensage“ (1889).

Hildebrandt Ferdynand Teodor, jeden z najcelniejszych malarzów szkoły düsseldorfskiej, * 1804 w Szczecinie, † 1874. Uczeń Schadowa. Jako profesor akademji düsseldorfskiej, od 1836 wykształcił znaczną liczbę uczniów. Do najlepszych utworów **H.** należą: „Faust“ (1825); „Król Lear“ (1826); „Romeo i Julja“ (1827); „Klorynda“ (1828); „Rozbójnik“ (1829); „Judyta“ (1830); „Wojownik z dziecięciem“ (1832); „Chory radca“ (1834) i t. d.; przed wszystkimi zaś jego arcydzieło: „Dzieci Edwarda“ (1836). Z późniejszych odznaczają się także niepospolitą pięknością: „Kolęda Bożego Narodzenia“ (1841); „Kardynał Wolsey“ (1843); „Doża i Dogaressa“ (1843); „Othello“ (1848); „Lear (z 7 sceny 4 aktu), budzący się na widok Kordelji z obłąkania“ (1851); „Julja, przyjmująca napój usypiający“ (1853) i t. d. Oprócz tego dał **H.** wiele rysunków do balad niemieckich i wykonał cały szereg wybornych portretów. Kompozycje jego należą po większej części do historyczno-rodzajowych. **H.** ma dużo pokrewieństwa z Rembrandtem. Kolorytem ciepłym i świeżym przewyższa wielu innych malarzów szkoły düsseldorfskiej. — **H.** Edward, znakomity pejzażysta, * 1818 w Gdańsku, † 1868. Uczeń Krausego w Berlinie i Isabeya w Paryżu. Od 1854 był profesorem berlińskiej akademji sztuk pięknych, a od 1855 jej członkiem. Wykonał mnóstwo akwarel i obrazów olejnych, zalecających się szczególnie efektami powietrza i światła. Gruntowne do nich studja poczynił w licznych podróżach po całej Europie, Wschodzie i Ameryce. Por. Arndt „Édouard H.“ (1869).

Hildebrandt Jan Marja, botanik i podróżnik, syn malarza Teodora **H.**, * 1847 w Düsseldorfie, † 1881, był najpierw mechanikiem, gdy jednak przy eksplozji stracił oko, zajął się ogrodnictwem. Od 1872 do 1877 podróżował po Afryce, w 1879 zwiedził Madagaskar; sprowadził bogate zbiory, a sprawozdania ze swych podróży ogłosił w czasopiśmie towarzystwa geograficznego w Berlinie.

Hildegarda (ś.), * około 1098 w Böckelheimie, w hrabstwie sponheimskiem, † 1197, ksieni klasztoru w Disibodenbergu, w księstwie Dwu Mostów, w którym otrzymała wychowanie. Wsławiła się swemi widzeniami i objawieniami, a sława ta sprowadziła do jej klasztoru tyle mniszek, że musiała założyć oddzielny klasztor w Rupertsbergu, blizko Bingenu, którego do śmierci była przełożoną. Śmiało występując w sprawie konieczności zaprowadzenia reformy w kościele i pomiędzy księżmi, przepowiadała kary, jakie dotkną w przyszłości kościół i duchowieństwo, jeżeli nie będzie dokonaną poprawa. Liczne odbywała podróże, głosząc wszędzie swe przestrogi. Najważniejszem z jej pism jest: „Scivias (t. j. sciens vias), seu visionum et revelationum libri III“ (Kolonja, 1698). Przekład czeski w XV w. w „Rozbor staroczes. liter.“ 1842, str. 174. Kościół rzym.-kat. obchodzi jej pamiątkę 17 września. Por. Schmelzeis „Leben und Wirken der heil. H.“ (Fryburg, 1879).

Hildegonda, panna, znana jako mnich cysterski pod imieniem *Brata Józefa*, * w XII w. w djecezji kolońskiej. Wróciwszy z Palestyny, gdzie towarzyszyła ojcu w wyprawie krzyżowej przebrana za giermka, wstąpiła do klasztoru Cystersów w Schonaugu, w djecezji wormackiej, gdzie pozostawała aż do śmierci, po której dopiero dowiedziano się, że była kobietą. W Niemczech i Niderlandach obchodzą jej pamiątkę 20 kwietnia, w martyrologji jednak urzędowej rzymsko-kat. jest pominiętą.

Hildesheim, księstwo, do 1802 biskupstwo, obecnie obwód regencyjny pruskiej prowincji Hanoweru, obejmuje 5,321 klm. kw. z 476,263 m. (1890). Oblany jest wodami rzek Leine, Innestre, Fuse, Ocker, a w części południowej przerznięty odnogami gór Harcu i Deister. Djecezja i biskupstwo Hildesheim sięgają czasów Karola W. i Ludwika Pobożnego; najświetniejsze jego czasy przypadają w epoce cesarzów frankońskich, którzy w Hildesheimie często przebywali. Terytorjalne znaczenie biskupstwa, pośród licznych sporów i zawikłań, było najwyższem w 1519, kiedy wynikły znane w jego dziejach *klótnie Hildesheimskie*, skutkiem których większa część jego posiadłości została ustąpiona Brunświkowi. Dopiero biskupowi Ferdynandowi, księciu bawarskiemu, udało się przy pomocy oręża cesarskiego 1643 odzyskać część utraconego kraju, lubo tymczasem wszyscy niemal mieszkańcy przeszli na wyznanie protestanckie. W 1803 biskupstwo przeszło w posiadanie Prus, 1807 wcielone było do Westfalji i 1813 dostało się Hanowerowi, a z tym w 1866 Prusom.—*Miasto Hildesheim*, nad rz. Innestrą, ma 33,481 m., posiada dwa gimnazja, jest rezydencją władz obwodowych i sądowych, tudzież biskupa katolickiego, ma kilka pięknych kościołów, a pomiędzy temi ostatnimi starożytny kościół katedralny, z licznemi zabytkami sztuki. **H.** było niegdyś miastem hanzeatyckiem i miastem wolnem. W 1868 niedaleko **H.** znaleziono znacznej wartości starożytne naczynia srebrne z czasów rzymskich, być może należące niegdyś do Varrusa. Por. „Geschichte der Diöcese und Stadt Hildesheim“ (1857, Hildesheim), Kratza „Der Dom zu H.“ (Hildesheim, 1840); Delius „Die hildesheimische Stiftsfehde“ (1803); Lüntzel „Geschichte der Diöcese und Stadt H.“ (1858); Wachsmuth „Geschichte von Hochstift und Stadt H.“ (1863); Mithoff „Kunstdenkmale und Altertümer im Hannoverschen Fürstentuhm H.“ (1874); „Urkundenbuch der Stadt H.“ wyd. von Doebner (1880—93); Lachner „Die Holzcarchitektur H-s“ (1882); Euling „Chronik des Johann Oldecop“ (1891); Bauer „Geshichte von H.“ (1891); von Behr „Führer durch H.“ (1893).

Hildith Jacob, nowelista norweski, w 1864 napisał: „Under norsk Flay“ (1849); „Kristiania portraeter“ (1894); „Fra Alfarvei“ (1896) i inne; są to doskonałe obrazy życia norweskiego.

Hildreth Ryszard, historyk, romansopisarz i ekonomista amerykański, * 1807 w Deerfield, w stanie Massachusett, † 1865 we Florencji. Po ukończeniu studjów prawnych zamieszkał w Bostonie jako dziennikarz (redagował dziennik polityczny *Boston Atlas*) i adwokat. Jego romans abolicjonistowski „Archy Moore“ (1837), przerobiony następnie i wydany p. t. „The white slave“ (Boston, 1852), ogromne miał powodzenie. Z powodu złego stanu zdrowia przeniósł się do Demerary w Gujanie angielskiej, gdzie redagował z kolei dwa dzienniki i napisał *Theory of Morals* (New-York, 1844); *Theory of politics* (tamże, 1850); oprócz tego ogłosił „The Despotism in America“ (Boston, 1840; 2 ed. 1854); „Japon as it was und as it is“ (New-York, 1855), oraz mnóstwo innych dzieł treści ekonomicznej i politycznej. Głównem jednak dziełem **H.** jest: „History of United States“ (6 t., New-York, 1849—52, n. wyd. 1880), doprowadzona do pierwszej prezydentury Manroë'go (1821). Dzieło to, będące pracowitą i sumienną kompilacją, napisane chłodno i bezstronnie, nie podobało się Amerykanom, ale ze wszech miar godne zalecenia cudzoziemcom.

Hilferding Aleksander, historyk, lingwista i publicysta rosyjski, jeden z przedstawicieli stronnictwa tak zwanych *słowianofilów*, * 1831 w Warzawie, † 1872, podczas podróży naukowej po gub. Ołonieckiej, w Kargopolu; syn *Teodora*, początkowo urzędnika w min. spraw zagranicznych, następnie senatora i prezesa archiwum państwa. Nauki uniwersyteckie kończył w Moskwie, gdzie zajmował się głównie językami i historją Słowian pod Bodjańskim i za rozprawy „O srodstwie sławianskaho jaz. s sanskrytskim“ (Moskwa, 1853) i „Ob otnoszenijach jaz. sław. k rodstwennym“ (t. i t. r.) otrzymał stopień magistra; podróżował potem (1854) po ziemiach, zamieszkanych niegdyś przez Słowian połabskich, oraz (1856) pomiędzy Kaszubami, i rezultaty swych badań złożył w dziełach: „Istorija bałtijskich Sławian“ (t. 1, Moskwa, 1855); „Bor'ba Sławian s Niemcami na bałtijskom pomorje w srednije wieka“ (Petersburg, 1861), w ciekawym rysie etnograficzno-językowym o Kaszubach „Ostatki Sławian na južnom beregu Bałtijskago moria“ (Petersburg, 1862; w skróceniu przełożone na język polski przez R. Zmorskiego w *Przeglądzie Europejskim*) i zbiorze pomników jęz. Słowian nadelbiańskich „Pamiatniki narieczija załapskich Drewlan i Glinian“ (Petersburg, 1856). W 1857 został konsulem w Sarajewie; zwiedził Bośnię, Hercegowinę i Starę Serbję, oraz inne ziemie południowo-słowiańskie, owocem czego były dzieła „Piśma ob istoriji Serbow i Bołgar“ (cz. 1—2; Moskwa, 1855—59); „Bosnija, Hercegowina i Staraja Serbja“ (Petersburg, 1859); broszura „Wengrija i Sławianie“ (Moskwa, 1860); oprócz licznych artykułów dziennikarskich. Po powrocie do Petersburga służył początkowo w wydziale azjatyckim ministerjum spraw zagra-

nicznych, następnie zaś w kancelarji rady państwa. Na ostatniem stanowisku, jako pomocnik Milutina, oraz w szeregu artykułów, pomieszczanych w *Russkim Inwalidzie* i *Dniu*, energicznie występował przeciwko ruchom polskim; osobno wydał „Des causes de la lutte entre la Russie et la Pologne“ (Lipsk, 1863). Pod koniec życia zajmował się zbieraniem pozostałości st. ruskiego eposu, tak zwanych „Bylin“, i w tym celu objechał (1871) gub. Ołoniecką i południowe powiaty gub. Archangielskiej (1872). Zebrane podczas tych wycieczek pieśni wydano po jego śmierci. Oprócz wymienionych dzieł, pisał liczne artykuły do rozmaitych dzienników, z których wybór wydał 1868 w 2 t.; napisał nadto „Obszczeslawianskaja azbuka“ (1869) i „Istorija Sławian“ (początek wydrukowany w *Wiestniku Ewropy* na r. 1871). Prace lingwistyczne **H.** niewiele mają wartości, w historycznych jest stronnym i namiętnym słowianofilem; wysoką za to wartość mają jego studja etnograficzne.

Hilgenfeld Adolf Bernard Krzysztof Krystjan, * 1823 w Stappenbecku pod Salzwedelem; w roku 1850 został profesorem teologji w Jenie i zasłużył się także swemi pismami i w dziedzinie literatury starożytnej chrześcijańskiej. Od 1858 wydawał z kilku innymi teologami pismo perjodyczne p. t.: *Zeischrift für wissenschaftliche Theologie*. Nadto napisał: „Das Markusevangelien“ (Lipsk, 1850); „Der Galaterbrief“ (1852); „Die apostolischen Väter“ (1853); „Die Evangelien nach ihrer Entstehung und geschichtlichen Bedeutung“ (1854); „Die jüdische Apokalyptik“ (1857); „Die Propheten Essa und Daniel“ (1863); „Novum Testamentum extra canonem receptum“ (2 wyd., 1876—84); „Messias Judaeorum“ (1869); „Ketzergeschichte des Urchristentums“ (1884); „Judentum und Judenschriftentum“ (1886); „Libellum de aleatoribus inter Cypriani scripta conservatum“ (1839).

Hill Rowland, lord wicehrabia, generał angielski, * 1772 r., † 1842 r., odznaczył się szczególnie pod dowództwem Wellingtona w Hiszpanji przeciw Napoleonowi. Pod Arrogo de Molinos pobił na głowę gen. Gerarda (28 października 1811) i wielce się zasłużył w bitwach pod Talavera, Busaco i Vittoria. Od r. 1828—1842, naczelny wódz armji angielskiej, złożył na krótko przed śmiercią ten urząd. Por. Sidney „Life of lord H.“ (1845).—Stryj jego, ksiądz *Rowland* **H.**, * 1744, † 1838 r., dziwny oryginał, jest autorem dzieła „Village dialogues“ (2 t., Londyn, 1801; 6 wyd. 1809).

Hill Rowland, * 1795 r. w Kidderminster, † 1879 r. w Hampstead pod Londynem, zasłużył się jako reorganizator poczt angielskich, szczególnie przez obniżenie porta i zaprowadzenie marek pocztowych i kopert stemplowych; w 1846 został głównym sekretarzem generalnego dyrektora poczt i w rzeczywistości on zarządzał całą administracją pocztową. W 1864 r. opuścił ten urząd z płacą roczną 25,000 funt. st. Pochowany w opactwie Westminsterskiem, gdzie wystawiono jego biust, w 1882 wzniesiono mu pomnik naprzeciw giełdy. Por. Hill und Birbeck „Life of sir Rowland H.“ (1880).

Hill Fryderyk Maurycy, zasłużony nauczyciel głuchoniemych, * 1805 r. w Reichenbach na Szląsku, † 1874 r., od r. 1830 był aż do śmierci dyrektorem zakładu głuchoniemych w Weissenfels. Napisał: „Anleitung zur Unterricht taubstummer Kinder für Geistliche und Lehrer“ (Weimar, 1840, 3 wyd. p. t. „Die Geistlichen und Lehrer in Dienste der Taubstummen,“ 1832); „Vollständige Anleitung zum Unterricht taubstummer Kinder“ (2 wyd., 1872). Por. Walther „Geschichte des Taubstummenbildungswesens“ (Bielefeld, 1882).

Hillah albo **Hille,** miasto w Turcji azjatyckiej, w wilajecie Bagdadzkim, nad Eufratem, położone śród zwalisk dawnego Babilonu, ma do 10,000 miesz., przeważnie Arabów.

Hille Augustyn Bartłomiej, biskup litomierzycki i gorliwy opiekun Jezuitów, * 1786 w Szenawie, w Król. Czeskiem, † 1865 r. W r. 1845 założył własnemi funduszami i ze składek szpital w Litomierzycach (Leitmeritz) i oddał go pod zarząd sióstr Miłosierdzia, które otworzywszy w nim szkołę żeńską, wywołały pewną agitację między miejscowem obywatelstwem; następnie założył w Litomierzycach instytut głuchoniemych, drugi po praskim, i inne zakłady dobroczynne. W r. 1850 sprowadził do swej djecezji 50 Ligurjanów, celem odbywania misji i kazań dla dziewcząt, mężatek i t. d., dla każdych wyłącznie i oddzielnie i w zamkniętym kościele, co znowu stało się powodem nowego wzburzenia umysłów i sprowadziło wydalenie tych tajemnych Jezuitów. Po r. 1820 pisywał do pism teologicznych, oraz wydał „Soll die Scheidewand zwischen den Katholiken und Protestanten noch länger bestehen?“ i inne. W 50 roku życia zaczął się uczyć po czesku. W r. 1845 dostąpił rozgłosu swym listem pasterskim, w którym nazywa Boga innych wyznań — głupiem bożyszczem *(ein Thörichter Götze)*, oraz przez zaprowadzenie corocznych rekolekcji dla księży swej djecezji (trwały do r. 1848), na których przez trzy dni i tyleż nocy musieli słuchać *przy zamkniętych drzwiach* nauk, wykładanych im przez Jezuitów.

Hillebrand Józef, * 1788 r. w Grossdüngen pod Hildesheim, † 1871 r. w Soden, występował w Heidelbergu, jako nauczyciel filozofji i autor, został 1822 profesorem w Giessen, później członkiem rady naukowej. Jako członek izby drugiej znajdował się od r. 1848 w opozycji i w r. 1850 otrzymał pensję emerytalną. Z pism jego zaleca się szczególnie „Die deutsche Nationalliteratur seit dem Anfange des XVIII Jahrhunderts“ (3 wyd., 3 t., 1875); nadto ogłosił: „Lehrbuch des

Litterarästhetik“ (1827, t. 2); „Philosopie des Geistes“ (1835); „Lehrbuch der theoretischen Philosophie und philosophischen Propädeutik” (1826); „Aesthetica literaria antiqua classica“ (1828); „Universal philosophische Prolegomena“ (1830); „Der Organismus der philosophischen Idee“ (1842).

Hillebrand Karol, pisarz niemiecki, syn poprzedniego, * 1829 r. w Giessen, † 1884 we Florencji, w 1849 miał udział w powstaniu badeńskiem, uszedł do Francji, w 1863 został prof. w Douay, od 1870 mieszkał we Florencji. Ogłosił „Dino Campagni“ (1862); „De la bonne comédie“ (1863); „Frankreich und die Franzosen” (2 wyd., 1880); „Wälsches und Deutsches“ (1875); „Aus und über England“ (1876); „Geschichte Frankreichs seit 1830“ (5 t.); „Aus dem Jahrhundert der Revolution“ (1881). Od 1874 wydawał zbiorowe dzieła „Italia“ (1851—82) i „Lectures on German thought during the last two hundred years“ (1880). Por. Homberger „Karl H.“ (1884).

Hillebrandt Alfred, sanskrytolog niemiecki, * 1853 r., profesor uniwersytetu wrocławskiego (1880). Napisał: „Uber die Göttin Aditi“ (1876); „Varuna und Mitra“ (1877); „Veda chrestomathie“ (1885); „Vedische Mythologie“ (1891)—nieskończone jeszcze.

Hillel, uczony rabin żydowski z Babilonu; naczelnik szkoły przeciwnej szkole szammaitów, żyjący między latami 60 przed Chr. a 10 po Chr. Wykładając po raz pierwszy w Jerozolimie spostrzeżenia krytyczne, egzegetyczne i paleograficzne nad Starym Testamentem, które były przekazywane ustnie, dał początek sławnemu dziełu *Massora*. On pierwszy też, postępując z duchem czasu, zmienił niektóre ustawy z prawodawstwa Mojżeszowego, dowodząc tem samem, że większą należy przywiązywać wagę do ducha praw, aniżeli do martwej litery. Por. Delitzsch „Jesus und Hillel“ (2 wyd., Erlang., 1867).

Hiller Jan Adam, muzyk niemiecki, * 1728 r. w Wendischossig pod Zgorzelicami (Görlitz), † 1804 r., słuchał kursów prawa w Lipsku, gdzie później rozwinął wysokie zdolności muzykalne. Wydawał tu od 1760 pierwsze czasopismo muzyczne *Musikalischer Zeitvertreib*, potem od 1761 r. kierował „wielkim“ koncertem lipskim. W r. 1771 założył szkołę śpiewu dla kobiet, a 1789 został kantorem i dyrektorem muzyki przy szkole św. Tomasza w Lipsku. Pozyskał 1801 pensję emerytalną. Skomponował kilka operetek i głównie przyczynił się do podniesienia i rozwoju śpiewu kościelnego. W setną rocznicę jego urodzin trzy siostry Podleskie, jako wdzięczne jego uczennice, wzniosły mu piękny pomnik w parku przy szkole św. Tomasza.

Hiller Jan, baron von, generał austrjacki, * 1754 r. w Wienerisch Neustadt, † 1819 r. we Lwowie, wszedł 1770 jako prosty żołnierz do artylerji, r. 1805 przy rozpoczęciu wojny z Napoleonem, został feldmarszałkiem porucznikiem i w bitwie pod Aspern 1809 zjednał sobie wielką sławę. Po pierwszym pokoju paryskim mianowany generałem dowodzącym w Galicji. — Jego synowiec, *Jan August Fryderyk*, baron **H.** *von Gärtringen*, * 1772 r. w Magdeburgu, † 1856 r., odbył w służbie pruskiej kampanje w Holandji i nad Renem, walczył 1812 zaszczytnie jako major w bitwie pod Lipskiem, a r. 1815, jako pułkownik w bitwie pod Waterloo; posunięty 1826 na stopień generała, opuścił służbę 1830 r.

Hiller Ferdynand, kompozytor i fortepjanista, * 1811 r. we Frankfurcie nad Menem, † 1885, w młodym już wieku okazał niepospolity talent; kształcił się głównie pod kierunkiem Hummla. W 10 r. życia występował już publicznie. Podczas 7-letniego pobytu w Paryżu (od 1829), upowszechniał zamiłowanie do muzyki Bacha i Beethovena. Od 1839 przebywał częścią w Lipsku, częścią we Włoszech, od 1844—47 w Dreźnie. Następnie został dyrektorem muzyki miejskiej w Düsseldorfie, a 1850 kapelmistrzem w Kolonji, gdzie założył reńską szkołę muzyki i podniósł ją do wysokiej świetności. Celniejsze jego kompozycje są: oratorja: „Zburzenie Jerozolimy“; „Ver sacrum“ i „Saul“; kilka oper, jak „Konradyn“ (1847); „Katakumby“ (1861); „Dezerter“ (1865); „Adwokat“; „Zburzenie Jerozolimy“ i t. d.; sonaty, kaprysy, etiudy, pieśni (solowe i chórowe), koncerty i t. d. Potężny talent, ale grzeszy brakiem koncentracji. Jako fortepjanista, należy do klasycznej szkoły Schmitta i Hummla, usiłując z nią połączyć nowszą romantykę gry fortepjanowej. Jako pisarz muzyczny, odznaczył się następującemi pracami: „Übungen zum Studien der Harmonie und des Kontrapunktes“ (1891); „Aus dem Tonleben unserer Zeit” (1871); „Wie hören wir Musik?“ (1881).

Hillern Wilhelmina, autorka niemiecka, * 1836 w Monachjum, córka Ch. Biochsa i autorki Karoliny Birch-Pfeiffer, występowała naprzód na scenie, 1857 zaślubiła urzędnika sądowego **H.** Napisała dla sceny: „Guten Abend” (1873); „Ein Autographersammler“ (1874); „Die Augen der Liebe“ (1878); romanse: „Doppelleben” (2 wyd., 1880, t. 2); „Ein Arzt der Seele“ (4 wyd., 1885, t. 4); „Aus eigner Kraft“ (1872, t. 3); „Die Geyer-Wally” (5 wyd., 1884); „Höher als die Kirche“ (1876); „Und sie kommt doch” (1879); „Die Friedhofsblume” (1883); „Am Kreuz. Ein Passionsroman aus Alterammergau” (1890). Jej córka *Heminia*, * 1860 r., również dała się poznać, jako poetka.

Hilmend, rzeka w zachodnim Afganistanie, poczyna się w górach Hindukusz, w zachodnim Kabulu, przyjmuje do swego koryta wielką rzekę Argandab i, ubiegłszy 1,100 klm., wpada do jeziora Hamun.

Hilozoizm, ob. Hylozoizm.

Hiltl Jerzy, aktor i komedjopisarz niemiecki, * 1826 r. w Berlinie, † 1878 r. tamże, debiutował 1843 na scenie hanowerskiej, od 1845 w teatrze dworskim w Berlinie, 1854—61 był reżyserem. Jako wielki znawca broni średniowiecznej, mianowany był dyrektorem słynnego zbioru broni ks. Karola pruskiego. Napisał: „Gefahrvolle Wege“ (Berlin, 1865); „Unter der roten Eminenz“ (1869); „Der alte Derflinger und seine Dragoner“ (1871); „Das Roggenhauskomplott” (1873); „Die Damen von Nanzig“ (1874); „Auf immer Verschwunden“ (1878). Z pism historycznych: „Der böhmische Krieg und der Mainfeldzug“ (4 wyd., 1875); „Der französische Krieg von 1870—71” (3 wyd., 1876); „Preussische Königsgeschichten“ (1875) i in.

Hilton William, malarz angielski, * 1786 r. w Lincoln, † 1839 r. w Londynie, kształcił się w akademji miejscowej, 1820 został jej członkiem. Wykonał: „Wręczenie kluczów w Calais królowi Edwardowi III“ (1810); „Rzeź niewiniątek betleemskich”; „Zakonnicy, odnajdujący zwłoki króla Haralda”; „Jakób i jego synowie”; „Porwanie Prozerpiny“; „Una i satyrzy” i in.

Hilzen, *Hylzen*, *Ilzen*, *Hülsen*, herb: W polu srebrnem, na pasie czerwonym, prawoukośnym — trzy srebrne czworoboki. Nad hełmem między rogami bawolemi takiż pas, jak na tarczy. Labry czerwone, podbite srebrem.

Hilzen.

Himalaja, Himalajskie góry *(Himolaya*, sanskr. *pomieszkanie śniegu)*, olbrzymi, największy na ziemi łańcuch gór, leży między Tybetem a Indjami Wschodniemi, ciągnąc się z zachodu, od gór Hindukusz i krańców Afganistanu, długim pasem w kierunku południowo-wschodnim aż w głąb Indji Tylnych, od 73° do 95° dług. wsch. względem Greenw., na rozległości 2,400 klm.; szerokość tego łańcucha wynosi 220 klm., wysokość bywa rozmaitą. Można jednak w tym względzie odróżnić trzy stopnie, niejako trzy łańcuchy równoległe do siebie idące. Pierwszy od strony Indji Przednich, składa się przeważnie z piaskowca i dosięga 1000 metrów wysokości, drugi, złożony z różnego rodzaju łupku i poprzerzynany gdzieniegdzie granitem, dochodzi 1,500 metrów, trzeci zaś, stanowiący właściwe **H.**, w całej swej ogromnej długości, ma średnią wysokość 4,000 m., a dwudziestu szczytami przenosi najwyższe wzniesienia Kordyljerów amerykańskich; po za tym ostatnim łańcuchem ciągnie się płaskowzgórze Tybetu, Najwyższą górą **H.** jest *Gaurisankar* albo *Everest*, ma 8,840 m., po nim idą *Kinczyndżynga (Kintschindjunga)* 8,385 m., *Dhawalagiri* 8176 m., *Dżanandari*, *Czamalari* Linja śnieżna na południowej stronie gór zaczyna się na wysokości 4,920 m., na północnej zaś na wysokości 5,300 m. Co się tycze klimatu i roślinności, można w **H.** odróżniać 5 oddzielnych stref, z których pierwsza najniższa ma ku wschodowi zwrotnikowy, ku zachodowi ciepły, umiarkowany klimat, ostatnia zaś znajduje się po za linją śnieżną i ma klimat zimny. Mieszkańcami stoków północnych są Tybetanie, południowych zaś są plemiona aryjskie oraz szczątki ludności turańskiej. Plemiona pierwotne, które się utrzymały na krańcu południowym, nazywają się *himalajskiemi ludami* (ob.). Ogólna ludność **H.** ocenia się na 7 miljonów, głównie w dolinach między 1,400 a 2,400 m. wysokości; pszenica udaje się jeszcze na wysokości 3,500 metr., jęczmień sięga do 4,500 m. Komunikacja utrzymuje się przez setki wąwozów, które przypadają w wysokości 3,200—5,200 m. Co do podróży, jakie dla zbadania **H.** przedsiębrano, te dopiero w XIX w. doprowadziły do pewnych rezultatów; odznaczyli się w tym względzie Kirkpatrik (1809), Fraser (1815), Hamilton Webb (1819), Hogdson, Herbert, Burnes, Jaquemont, Waugh i bracia Schlagintweit. Anglicy chętnie teraz przebywają w **H.**, gdzie istnieje już znaczna liczba zakładów sanitarnych. Por. Schlagintweit „Results of a scientific mission to India and High Asia” (4 t., 1860—66); Attkinson „The Himalayan districts” (od 1882).

Himalajskie ludy, grupa plemion, należących do rasy mongolskiej, na południowym stoku Himalajów, od Indu do Bramaputry, etnologicznie do Tybetańczyków zbliżonych. Zostają na nizkim stopniu kultury, prowadzą życie koczujące, wpływom budyzmu nie uległy. Są to szczątki ludności pierwotnej, usuniętej następnie przez narody aryjskie i turańskie; zamieszkują głównie okolice do 1,000 m. wysokości, a w większem rozproszeniu do 3,000 m. Należą do nich plemiona *Lepcza*, *Kiranti*, *Limbu*, *Murmi*, *Newar*, *Gurung*, *Magar*, *Sunmar* i in. Są w ogólności wzrostu wysokiego, twarzy szerokiej; oczy mają znacznie rozsunięte i ukośnie osadzone; budowa ciała jest muskularna i silna. Mowa ich należy do grupy języków jednozgłoskowych. Por. Dalton „Ethnology of Nepal” (1872); Hodgson „Essays on the languages, literature and religion of Nepal and Tibet” (1874).

Himera, miasto greckie na północnym brzegu Sycylji, założone około 649 przed Chr., długi czas zależne od Syrakuzy, zostało 410 przed Chr. zburzone przez Kartagińczyków.

Himerjusz, sofista grecki, żyjący w IV w. po Chr., rodem z miasta Prusias w Bitynji, † około 386 w Atenach; po nim 24 pozostałych mów wydał Wernsdorf (Getynga, 1790).

Himilkon, imię wielu Kartagińczyków, głośniejsi są: 1) **Himilkon,** żeglarz kartagiński,

współczesny Hannona, odbywał dalekie podróże wzdłuż zachodniej Afryki; 2) **Himilkon,** wódz, walczył nieszczęśliwie 406 w Sycylji i zamorzył się głodem. 3) **Himilkon**, dowodził w Sycylji za czasów Agatoklesa, pomiędzy nim a miastami greckiemi zawarł korzystne dla Agatoklesa przymierze, za co zagrozili mu Kartagińczycy śmiercią. 4) **Himilkon**, admirał 217 r., bronił wybrzeży Hiszpanji, później dowodził tamże wojskiem lądowem i po świetnych bojach z Rzymianami w Sycylji, † 212 r. na morową zarazę. 5) **Himilkon Fameos,** biegły wódz, w wielu i bardzo zręcznie wykonywanych wyprawach podczas ostatniej wojny punickiej, niepokoił Rzymian, ale 148 z 2,200 jazdy przeszedł na stronę nieprzyjaciela i walczył przeciw ojczyznie.

Himjaryci, u klasyków *Homeryci* albo *Homeirici*, mieszkańcy południowej Arabji czyli Jemenu, mityczni praojcowie całej ludności arabskiej, około 3,000 lat przed Mahometem byli tutaj narodem panującym, założyli kilka bogatych miast, jak np. wspominane w Biblji Saba i Aden (Athana) i władzę swoją rozciągnęli aż do nadbrzeżnych krajów Afryki, lecz w r. 529 po Chr. przez chrześcijańskich Etjopejczyków zostali podbici, a w końcu ulegli Mahometowi i przyjęli islam. Dziś jeszcze niedostatecznie zbadane zwaliska starożytnych miast himjaryckich, jak np. Marib, stolica państwa Sabejskiego, świadczą o niegdyś kwitnącym ich stanie. **H.** posiadali oddzielne pismo i mówili własnym, etjopskiemu pokrewnym djalektem arabskim, tak zwanym himjaryckim. W ostatnich czasach odkryto znaczną liczbę napisów, których odczytaniem zajmowali się początkowo Gesenius i Rödiger, a później, i to z najpomyślniejszym rezultatem, Ossiander w „Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft" (t. 10 i 19, Lipsk, 1856 i 1865).

Himly Karol Gustaw, oftalmolog, * 1772 r. w Brunświku, † 1837 r. W r. 1795 został prof. kliniki chirurgicznej w Brunświku, w 1802 r. prof. zwyczajnym w Jenie, a następnego roku w Getyndze. Utonął 1837 w Lejdzie. Celniejsze jego dzieła są: „Einleitung in die Augenheilkunde" (1806, 3 wyd. 1830); „Die Krankheiten des menschlichen Auges und deren Heilung" (1842—43), wydawał ze Schmidtem „Ophthalmologische Bibliothek" (1801—7), z Hufelandem od 1809—14 *Journal für praktische Heilkunde.*

Himly Ernest August Wilhelm, lekarz, syn poprzedniego, * 1800 w Brunświku, † 1881 r., od 1832 był profesorem medycyny w Getyndze, napisał między innemi: „Beiträge zur Anatomie und Physiologie" (2 części, 1829—31); „Einleitung in die Physiologie des Menschen" (1835); „Commentatio de cachexiis et cacochymiis" (1823).

Himmel Fryderyk Henryk, kompozytor, * 1765 w Treuenbrietzen, † 1814 r., był kapelmistrzem w Berlinie, napisał wodewile: „Fanchon," „Alexis und Ida," oraz „Vater unser" i pieśni ludowe.

Hinc illae lacrimae (łac.)—Stąd te łzy (Terencjusz). Wyrażenie to było znane w wiekach starożytnych. (Por. Cicero „Pro Caelio" i Horacjusza „Epistola").

Hincza Marcin, Jezuita i kaznodzieja polski, * 1592 r. w Prusiech, † 1667 r. w Poznaniu, profesor teologji moralnej, zarządzał kolegjami gdańskiem, toruńskiem, jarosławskiem i krakowskiem (dwukrotnie), domami profesów w Krakowie i Wilnie; po dwakroć był także prowincjałem. Pisma jego, najwięcej kazań, zalecające się nie tyle treścią, ile pięknością i czystością języka, są następujące: „Zabawa Jezusa przy mszy" (1621); „Król bolesny Jezus Chrystus opisany, przydana jest i zabawa" (Lublin, 1631; Kraków, 1635 i 1645); „Gloria in excelsis Deo, Dziecię Pan Jezus etc." (Kraków, 1636); „Pląsy Aniołów Jezusowi narodzonemu najświętszego Krzyża tańce" (Kraków, 1636; 2 ed. tamże, 1638); „Chwała z krzyża, którą sobie i nam nabył Jezus ukrzyżowany" (tamże, 1641); „Złota Korona" i t. d., kazanie (Kraków, 1636); „Klejnot Koronny" i t. d., kazanie (Kraków, 1638); „Medytacje na Ewangelje" (Wilno, 1642) i t. d. Wylicza je Brown w swej „Bibljotece" (str. 196).

Hinczowe Stawy, *Ignacowe Stawy*, cztery stawy tatrzańskie w dolinie Mięguszowieckiej, śród głazów granitowych. Największy z nich, najbardziej północny, *Wielki* **H. S.**, na wysokości 1,960 metrów, zajmuje obszar 191,100 metr. kw. Wypływa z niego *Potok Hinczowy*, który dalej łączy się z potokiem Krupą i tworzy rzekę Poprad.

Hind John Russel, astronom, * 1823 r. w Nottingham, został 1840 r. asystentem obserwatorjum w Greenwich, 1844 astronomem prywatnego obserwatorjum Bishopa w Regentpark, 1853—92 superintendentem Nautical Almanac. Odkrył jedenaście drobnych planet, obserwował kilkanaście komet i obrachował ich biegi, poznał wiele gwiazd zmiennych i podał bardzo staranne karty nieba po obu stronach ekliptyki. Nadto napisał: „The comets" (1852); „An astronomical vocabulary" (1852); „The solar system" (1817 i 1853); „Illustrated London astronomy" (1853); „Początki astronomji" (tłóm. Grzmielewskiego, Warszawa, 1861).

Hindenburg Karol Fryderyk, matematyk, * 1741 w Dreźnie, † 1808 r., studjował medycynę w Lipsku, zajmował się wszakże głównie filozofją i matematyką, w r. 1781 został profesorem filozofji, w 1786 prof. fizyki w Lipsku. Szczególnie słynne były jego rozprawy z analizy kombinacyjnej „Kombinatorisch-analytische Abhandlungen" (1796, 1800). Wydawał: *Archiv der reinen und angewandten Mathematik* (1794—99), a z J. Bernoullim inne pismo matematyczne, *Leipziger Magazin* (1786—88).

Hindley, miasto fabryczne w hrabstwie Lancaster w Anglji, przędzalnie bawełny i kopalnie węgla, 15,000 miesz.

Hindö, wyspa, ob. Lofoty.

Hindostan, ob. Hindowie i Indje.

Hindowie, *Indowie*, *Hindu*, w ogólności nazwa wszystkich mieszkańców Indji Przedgangesowych; nie jest to więc nazwisko narodu, lecz ogółu ludów ową przestrzeń zamieszkujących i we względzie etnograficznym nieraz wielce się od siebie różniących; w szczególności zaś miano **H.,** używane w tem znaczeniu początkowo przez Persów i wszystkie narody wschodnio-mahometańskie, a następnie i przez Europejczyków, dają wielkiemu ludowi pochodzenia aryjskiego, który, osiadłszy nad Gangesem, rozszerzył swą kulturę po całym półwyspie zachodnim. Podwójnemu temu znaczeniu nazwy **H.** odpowiada używanie pochodnego wyrazu perskiego *Hindustan*, *Hindostan* (t. j. kraj Hindów); oznacza bowiem nietylko cały półwysep z tej strony Gangesu, ale także w ściślejszem znaczeniu bardziej północną część, w przeciwstawieniu do południowej, czyli Dekanu. W Indjach samych nazwę **H.** nadają wyznawcom bramanizmu, których liczba wynosi 208 miljonów, co czyni przeszło 72 odsetki ogólnej ludności półwyspu (ob. Indje Wschodnie). *Hindustani* albo *urdu* jest nazwą ogólnego języka w Indjach Przedgangesowych, powstałego z przymieszki mowy Persów i Arabów w epoce panowania Mongołów. *Hindui* (t. j. mowa Hindów) jest średniowieczny język indyjski, utworzony z Prakritu, a *Hindi*, mowa nowożytna i zmodernizowana przez samych Hindów, ob. Hindustani i Indyjskie języki.

Hinds Samuel, bisk. anglikański w Norwichu, * 1798 r. na wyspie Barbadosie. Po ukończeniu nauk w Oksfordzie, został 1822 r. księdzem, 1849 biskupem. Należał do stronnictwa liberalnego. Z kilku jego dzieł religijnych, odznacza się: „Rise and progress of Christianity“ (wyd. 3, 1853).

Hinduizm, trzecia faza religji indyjskiej, następująca po okresie wedyckim i po Bramanizmie (ob.). Charakterystyczny rys **H.** stanowi wprowadzenie i wysunięcie na przód bóstw Sziwy (ob.) i Wisznu (ob.), oraz Bramana (Bramy), który rozwinął się z nieosobistego pojęcia przyczyny prabytu Bramy w rodzaju nijakim (ob. Brama). *Hinduizm* jest religją Indusów w epoce powstawania ich wielkich epopei narodowych: Ramajany (ob.) Mahabharaty (ob.), a w głównych zarysach stanowi podstawę ich obecnych wierzeń religijnych, tylko że Brama zeszedł na plan drugi, a dwaj inni bogowie Sziwa i Wisznu, czczeni są przez różne sekty, jako bóstwa najwyższe.

Hindukusz (t. j. góra indyjska), pasmo gór w Azji, położone pomiędzy doliną Indu i Amu Darji, stanowiące granicę pomiędzy krajami należącemi do cywilizacji indyjskiej, a państwami Uzbeków Azji środkowej. Jest południowo-zachodniem przedłużeniem Karakorum, przedzielonem od niego przełęczą Barogbil, mającą 3660 m. wysokości. Posiada kilka przejść słynnych, jak *Kalu* w dolinie Bamian, *Siralang* i *Chawak*, przebyte przez Aleksandra W., Czyngischana i Timura. Po obu stronach **H.** leżą dość wielkie doliny, będące zbiorowiskiem wód, zasilających Amu Darję i zraszających Kabul. Na południowych stokach udaje się w dolinach ryż, miejscami trzcina cukrowa, oliwki, figi, jabłka, śliwki, orzechy, latorośl winna, w górach hodowla bydła. Mieszkańcy wyznają religję mahometańską; pod względem politycznym północno-wschodnia część należy do Kafirystanu, reszta do Afganistanu.

Hindustani, nazwa djalektu, jakim obecnie mówią w Indjach Wschodnich. Krajowcy nazywają swój język *Hindi* albo *Urdu-saban*, t. j. język obozowy, gdyż djalekt ten powstał w obozie Wielkiego Mogoła w Dehli. Jest on silnie zaprawiony pierwiastkami perskiemi, z domieszką arabskich, które już przedtem wsiąkły do perskiego. Język ten był w epoce Wielkiego Mongoła urzędowym i przetrwał do dziś dnia, jako język żywy. Posiada dziś bogatą literaturę, poetycką i prozaiczną. Por. „The modern Vernacular literature of Hindustan“ (Kalkuta, 1890). Gramatykę napisał: Platts (1874); Dowson (1887); Słowniki: Forbers (1846); Fullon (1858) i Platts (1884).

Hinrichs Herman Fryderyk Wilhelm, * roku 1794 w Karlseck, w Oldenburskiem, uczył się w Jever, Strasburgu, a potem w Heidelbergu, profesorem filozofji został naprzód we Wrocławiu 1822 roku, w Halli 1824 r., † 1861 r. Był uczniem Hegla; w rozprawie „Die Religion im innern Verhältnisse zur Wissenschaft,“ do której Hegel dodał wstęp z ostrą polemiką przeciw Schleiermacherowi, starał się pogodzić religję z filozofją. Prócz „Grundlinien der Philosophie der Logik“ (1826), pracował **H.** nad estetyką i swe pomysły rozwijał w dziełach „Das Wesen der antiken Tragädie“ (Halla, 1827); „Schillers Dichtungen“ (2 t., 1837—39). Pracował nad historją form politycznych, i ważnemi są w tym kierunku prace jego: „Geschichte der Rechts und Staatsprincipien seit der Reformation in hist. philos. Entwickelung“ (Lipsk, 1848—52); „Die Könige“ (1852, 2 wyd., 1853). Marja **H.,** córka poprzedniego, kompozytorka, żona kompozytora Roberta Franza.

Hinschius Paweł, prawnik niemiecki, * 1835 w Berlinie, † 1898 r. oddał się wyłącznie prawu kościelnemu i został prof. tego przedmiotu 1863 w Halli, następnie wykładał go w Berlinie, Kiel, a od r. 1872 w Berlinie. W 1872 r. został także członkiem parlamentu niemieckiego, gdzie należał do stronnictwa narodowo-liberalnego; miał

udział w opracowaniu praw kościelnych pruskich. Głównem dziełem jego jest „Kirchenrecht der Protestanten und Katholiken in Deutschland" (1869—86) i in. Nadto ogłosił: „Das landesherrliche Patronatrecht" (1855); „Die preussischen Kirchengesetze" (1875); „Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Preussen" (1874); „Das preussische Kirchengesetz von 21 mai 1886" (1886) i in.

Hinterland (t. j. kraj tylny), okolica w hesko-darmsztackiej prowincji Wyższej Hesji, obejmująca część jej północno-zachodnią, pomiędzy elektorstwem Heskiem a Westfalją, z miastami Biedenkopf, Gladenbach i Battenberg.

Hinton Jakób Howard, * około 1810, † 1873, odznaczył się jako kaznodzieja baptystowski w Londynie samoistnością swoich zdań. Występował też z domaganiem się wyłączenia z pod opieki rządu kościoła anglikańskiego. Pomiędzy innemi wydał: „Kazania" (2 t., 1851); wyborną „History of the United States" (3 t.); „Memoirs of William Knibb i t. d."

Hinz Jan, asystent katedry budowictwa w wyższej szkole technicznej w Monachjum; wydał: „Szkice architektoniczne krajowych dzieł sztuki," obejmuje: „Kościół P. Marji na Nowem Mieście," „Ambona w kościele św. Krzyża w Warszawie," „Ratusz w Pabianicach," „Kościół św. Mikołaja w Kaliszu" i t. d. (Warszawa, 1886, 1887.

Hinzpeter Jerzy Ernest, wychowawca cesarza Wilhelma II, * 1827, kształcił się w Halli i Berlinie, był nauczycielem gimnazjum w Bielefeldze. W 1866 powołano go na kierownika wychowania następcy tronu pruskiego, na stanowisku tem pozostawał **H.** do pełnoletności ucznia, który nie przestał obdarzać go dotąd zaufaniem i powierzał mu misje społeczne, jako to zbadanie stanu robotnika w Westfalji (1889). **H.** napisał: „Zum 25 Jan. 1883, eine Unterhaltung am häuslichen Herd des kronprinzlichen Paares" (1883); „Kaiser Wilhelm II" (1888).

Hiocholalowy kwas, ob. Cholalowy kwas.

Hiogo, miasto portowe na wyspie Hondo w Japonji, otworzone dla handlu europejskiego 1860 r., nad zatoką Osaka, 37,000 miesz.

Hioscjamina, $C_{17}H_{23}NO_3$, alkaloid zawarty w lulku *(Hyoscyamus niger)*, belladonie i bieluniu, jest to ciało bezbarwne, bezwonne, gdy jest suche, wilgotne wyziewa woń tytuniu, rozpuszcza się w alkoholu i eterze, trudno w wodzie, topi się przy 108,5°, tworzy sole łatwo krystaliczne. Rozszerza silnie źrenicę; jest silną, narkotyczną trucizną. Odkrytą została przez Geigera i Hessego w 1833 r.

Hioscyna, alkaloid, znajdujący się w lulku obok hioscjaminy (ob.) i jednakiego z nią składu; tworzy syrop ciągliwy, używany jako środek lekarski przeciw astmie, nadmiernemu poceniu się, oraz jako środek nasenny.

Hiperbola, ob. Hyperbola.

Hiperboreje, ob. Hyperboreje.

Hipler Franciszek, historyk niemiecki * roku 1836, zajmuje się gorliwie dziejami Warmji, zapatrując się na nie ze stanowiska wyłącznie niemieckiego. Ogłosił: „Des ermländischen Bischofs J. Dantiscus und seines Freundes Nicolaus Kopernicus geistliche Gedichte übersetzt, mit dem Leben des Dantiscus" (1857), „Nicolaus Copernicus und Martin Luther nach ermländischen Archivalien" (1868); „Analecta Warmiensia, Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken" (1872); „Literaturgeschichte des Bisthums Ermland" (1873); „Specilegium Copernicanum, Festschrift des hist. Vereins für Ermland zum 400 Geburstage" (1873).

Hipnotyzm, ob. Hypnotyzm.

Hipocentaur, *Centaur*, *Kitaurus*, *Hipocentaurus*, herb: W polu srebrnem — centaur, z łuku mierzący do ogona podniesionego i mającego kształt węża. U szczytu trzy pióra strusie.

Hipocentaur.

Hipocentaurowie, *Hippocentaurowie*, ob. Kentaurowie.

Hipochondrja, ob. Hypochondrja.

Hipodrom (z grec. *hippos* koń i *dromos* bieg), miejsce, na którem jeszcze za czasów Homera odbywały się wyścigi wozowe. U Rzymian miejsce hipodromu zastąpił *Circus* (ob. Cyrk), który przecież w krajach greckich, będących pod panowaniem rzymskiem, zachował nazwę hipodromu. Najsławniejszym z hipodromów jest bizantyński albo konstantynopolitański, zaczęty przez Septymjusza Sewera, a ukończony przez Konstantyna W. Pozostałą po nim przestrzeń dziś jeszcze Turcy nazywają *Atmeidan* (plac koński). Podczas kiedy igrzyska cyrkowe w zachodniej Europie ustały już w VI w., w państwie Bizantyńskiem istniały daleko dłużej i w Konstantynopolu powszechny budziły interes. Już w Rzymie wytwarzały się przy igrzyskach stronnictwa *(factiones)*, początkowo prawdopodobnie arystokratyczne kluby wyścigowe, odróżniające się barwą ubioru. Pierwotnie miały być cztery kolory: błękitny, biały, zielony i czerwony; czerwoni jednak połączyli się z zielonymi, a błękitni z białymi. W Konstantynopolu dwa te stronnictwa wyścigowe, *Błękitnych* (zwanych także *Wenetami)* i *Zielonych*, ogromne miały znaczenie. Oba uznane przez państwo jako formalne korporacje, posiadały własną ustawę, naczelników i urzędników, występowały na uroczystościach publicznych i dworskich. Wszyscy prawie mieszkańcy łączyli się z jednym lub drugim kolorem. Stronnictwa te, mieszając się do sporów państwowych i kościelnych, przybrały z czasem charakter polityczny i religijny, niejednokrotnie krwawe z sobą staczały walki

i burzyły pokój całego państwa. Najdobitniej pokazało się to w słynnem powstaniu „Nika“ 20 stycznia 532 r. za Justynjana I. Od czasu zdobycia Konstantynopola przez Łacinników 1204 r., zdaje się, że **H.** utracił dawne swe przeznaczenie. Por. Lehndorff „Hippodromos“ (Berlin, 1876).

Hipofagowie (z greck. *hippos* koń i *fagein* jeść), właściwie Koniożercy; tak nazywali starożytni geografowie naród scytyjski, mieszkający w stronach północno-wschodnich morza Kaspijskiego, gdzie i obecnie jeszcze obyczajem dawnych Scytów koczują hordy plemion tatarskich i uważają końskie mięso za największy przysmak. Zawiązane w nowszych czasach *stowarzyszenia hipofagów* mają na celu wprowadzenie końskiego mięsa za pokarm zwyczajny, jak np. w Wirtembergu od r. 1842.

Hipogryf (grec.), koń bajeczny, skrzydlaty; jest to nazwa utworzona przez włoskiego poetę Bojarda, na oznaczenie zwierzęcia bajecznego, którą potem inni poeci, jak np. Wieland w „Oberonie,“ przenieśli na Pegaza.

Hipokampos, zwierzę bajeczne w mitologji greckiej, mające głowę i przednie nogi końskie, resztę ciała rybią; służyło do jazdy bóstwem morskim. W utworach sztuki dodano mu skrzydła, nogom nadano kształt płetw.

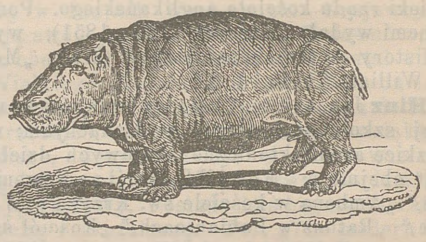
Hipokryzja (grec.) obłuda, udawanie, nieszczerość: hipokryta, obłudny.

Hipolit (grec. *Hipolytos*), syn Tezeusza i Amazonki Antjopy, pasierb *Fedry* (ob.).

Hipolit (św.), jeden z najdawniejszych ojców kościoła, biskup w Portusie pod Ostją i prezbiter rzymski, † około 235 r. śmiercią męczeńską. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 22 sierpnia. Uważany jest za twórcę tablicy do oznaczania świąt wielkanocnych. Do znanych pism jego, pisanych po grecku (wyd. Fabriciusa, 2 t., Hamb., 1716—18), przybyło nowszemi czasy: „Filosofumena i t. d.,“ dzieło dla historji kościoła bardzo ważne, którego rękopis, odkryty 1842 r. na górze Athoskiej, wydał Miller (Oksford, 1851), uznając jego autorem Orygenesa, następnie z łacińskim przekładem L. Duncker i S. G. Schneidewin (Getynga, 1856) i in. Por. Bunsen „**H.** und seine Zeit“ (1852—3); Döllinger: „**H.** und Kallistus“ (1853); Volkmar „**H.** und die röm. Zeitgenossen“ (1855); Lipsius „Zur Quellenkritik des Epiphanios“ (1865); Harnack „Zur Quellenkritik der Geschichte des Gnosticismus“ (1873); Langen „Geschichte der röm. Kirche bis zum Pontifikat Leos I“ (1881); Stähelin „Die questischen Quellen Hippolyts in seiner Hauptschrift gegen die Häratiker“ (1890); Ficker „Studien zur Hippolytfrage“ (1893).

Hipolita, *Hippolyte*, królowa Amazonek, córka Marsa i Otrery, zginęła w walce z Heraklesem, który zabrał jej przepaskę z rozkazu Eurysteusza; według innego podania, miała **H.** wkroczyć z Amazonkami do Attyki, celem oswobodzenia z niewoli Antjopy (ob.).

Hipopotam (*Hipopotamus*, *koń rzeczny*), rodzaj zwierząt ssących, dawniej zaliczany do rzędu gruboskórnych, a w nowszej systematyce do rzędu kopytnych, podrzędu parzystopalczastych, do rodziny zwierząt ociężałych (*Obesa*), mający cechy następne: głowa mierna, czworokątna, z grubą pyzą, tępo zakończoną, w obu szczękach po dwa zęby przodowe wzajemnie odstawione, stożkowate, górne prosto stojące, dolne naprzód pochylone, osre kły i po 7 trzonowych z każdej strony, z tych początkowe prawie stożkowate, dalsze o koronie tnącej; nogi krótkie, o 4 palcach, kopytami zakończonych; oczy małe, konchy uszne małe, zaostrzone; ogon krótki; budowa bardzo gruba, ociężała, skóra gruba, rzadko

Hipopotam.

szerścią porosła. **H.** mieszkają przy wielkich rzekach afrykańskich, a szczególnie w środkowych i południowych okolicach tej części świata; pływają i nurzają się doskonale, mogąc nawet dosyć długo utrzymać się pod wodą; zdaje się jednak, że przytem koniec nosa wystawiają nad wodę; karmią się głównie roślinami wodnemi i ich korzeniami, chociaż w zasiewach ryżu i innych nadwodnych plantacjach znaczne szkody wyrządzają. Mięso ich jest bardzo zachwalane, a zęby przodowe służą do rozmaitych wyrobów, podobnie jak kość słoniowa, i długo nie żółkną. Są ślady, że Rzymianie sprowadzali je na igrzyska; w nowszych wszakże czasach w Europie zaledwie kilka widziano egzemplarzy. Z pewnością określony jest tylko jeden gatunek **H.** *amphibius*, na 4 metry długi, 1,5 m. wysoki, a ważący 2.500 kg., żyje w Afryce środkowej, między 170 szer. płn., a 25° szer. płd.; w Nilu jest już w znacznej części wytępiony. Jest też kilka znanych gatunków kopalnych.

Hipoteka, *hypoteka*, *prawo rzeczowe*, *przywiązane do nieruchomości* i wniesione do właściwych ksiąg, a zasadzające się na zaspokojeniu zobowiązania z wartości nieruchomości. Nie jest więc **H.** prawem oddzielnem, istniejącem samoistnie, ale raczej dodatkowem, zabezpieczającem pewne zobowiązanie. Nazwa tego prawa przeszła i na zewnętrzne urządzenie związanych

z niem stosunków, a więc w drugiem swem znaczeniu **H.** jest *kontrolą praw i zobowiązań przywiązanych do nieruchomości* za pomocą przeważnie odpowiednich *ksiąg hipotecznych*. Księgi hipoteczne mają ześrodkowywać w sobie wszystko, co dotycze danej nieruchomosci. Jak sam wyraz wskazuje, jest utworem Greków starożytnych, którzy już odczuwali potrzebę urządzenia kredytu rzeczowego. W Attyce domy lub grunta, obciążone długami, miały słupy *(choroi)*, lub tablice, na których było wyrażane, jakie długi obciążały owe nieruchomości. W Rzymie **H.** powstała nie odrazu. Początkowo Rzymianie ścigali za długi jedynie osobę dłużnika, dopiero później wytworzyło się prawo rzeczowe. **H.** tam powstała z *pignus*, to jest zastawu, polegającego na tem, iż dłużnik dla zabezpieczenia wierzyciela dował mu jakąś rzecz w posiadanie, aż do zapłaty długu, zezwalając mu zarazem rzecz zastawioną w razie niepłacenia długu w oznaczonym terminie sprzedać dla pokrycia swej wierzytelności. Pretorowie wprowadzali w użycie przez *actio serviana*, skargę przeciw każdemu, ktoby rzeczą zastawioną zawładnął, a skarga ta przybrała później nazwę *actio hypothecaria*. Przez nią wierzyciel mógł odebrać rzecz zastawioną z rąk każdego trzeciego. Dopiero wtedy była możliwą **H.**, t. j. taki rodzaj zastawu, gdzie rzecz zastawiona nie oddawała się w posiadanie wierzyciela, ale tylko oznaczała się dokładnie (Hypotheca est cum res aliqua commodatur sine depositione pignoris, pacto vel cautione sola interveniente). Jeżeli rzecz zastawiona była nie jednemu, lecz kilku wierzycielom, wtedy ten z nich miał pierwszeństwo (potioritas), który był najwcześniejszym *(Prior tempore, potior jure)*. Przychodzili więc wierzyciele hipoteczni do zapłaty w takim porządku, w jakim co do czasu powstawały ich prawa. Ta jednak zasada pierwszeństwa była osłabiona przez wiele przywilejów i wyjątków (na rzecz skarbu, nieletnich i żon), wskutek czego hipoteka bezpieczeństwa prawdziwego nie zapewniała. Nazwę **H.** przejęli Rzymianie od Greków w epoce wpływu greckiego, wszakże pojęcie o **H.** podlegało zupełnie samoistnemu, niezależnemu od Grecji rozwojowi. *U nas* wcześnie już spotykany wyraz **H.**, ale początkowo ma ten wyraz znaczenie zastawu. Dopiero r. 1588 przynosi konstytucję, stanowiącą, iż kto pierwszy będzie miał prawo i zapis na dobrach, tego będzie *potioritas*. Pierwszeństwo tu liczy się od wpisu we właściwych księgach, t. j. w księgach tego grodu lub ziemstwa, w których obrębie dobra są położone. Jeżeli akt nie był zeznany *in proprio foro*, ale w obcym grodzie lub ziemstwie, nie skutkował hipoteki; w tym razie potrzebne było przeniesienie go do ksiąg właściwego grodu lub ziemstwa. Przeniesienie takie nazywano *oblatą*, skąd nazwa oblaty przeszła i na **H.** Tak tedy już od końca XVI w. kraj nasz może pochlubić się jawnością i szczególnością **H.**, podczas gdy inne prawodawstwa długo jeszcze piastowały system tajnych i ogólnych hipotek. Za czasów rządu pruskiego zaprowadzono u nas księgi oddzielne dla każdych dóbr, przyczem kontrolowano nie tylko długi, lecz i stosunek własności. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego wprowadzonym został kodeks Napoleona, a więc francuskie prawo hipoteczne wraz z jego tajnemi hipotekami; stanowiło ono, w porównaniu z hipoteką polską i pruską krok w tył. Dopiero wydano w 1818 i 1825 r. ustawy hipoteczne, do dziś dnia obowiązujące, uchyliły postanowienia francuskie o przywilejach i hipotekaeh. Według tych ustaw wszelkie czynności między żyjącymi, których skutkiem ma być przeniesienie własności, dóbr nieruchomych, obciążenie sumami, zwolnienie od obciążeń i t. d. powinny być (jeżeli mają mieć bezpieczeństwo hipoteczne) uskutecznione w księgach hipotecznych. Każda księga hipoteczna dzieli się na trzy części: w pierwszej mieści się wykaz hipoteczny, w drugiej są zeznane akty, trzecia jest przeznaczoną na zbiór dokumentów. Wykaz hipoteczny jest obrazem całego stanu nieruchomości—i on to jedynie jest obowiązującym dla osób trzecich, które nie potrzebują przeglądać pozostałych części księgi. Dzieli się on na 4 działy: w pierwszym jest opisanie nieruchomości, w drugim—wymienienie właściciela, w trzecim—ścieśnienia własności, w czwartym—długi. Działy III i IV mają jeszcze t. zw. kolumny zlewkowe dla notowania przelewu praw hipotecznych. Zasadami, na których polega nasza hipoteka, są: jawność, pierwszeństwo, szczególność i legalność. *Jawność* jest to przymiot, na mocy którego każda czynność hipoteczna musi być umieszczoną w wykazie hipotecznym i przez to staje się widoczną dla trzecich osób; wyłącza ona hipoteki tajne. *Pierwszeństwo* jest to zasada, na mocy której każdy, kto pozyskał wcześniejszy wpis, ma pierwsze miejsce przed wierzycielem późniejszym. *Szczególną* **H.** zwie się zasada, że na każdej nieruchomości, mającej księgę własną, należy szczegółowo ubezpieczać swe prawa; wyłącza ona ogólną **H.** na wszelkich dobrach dłużnika. *Legalność* wreszcie jest to zasada, na mocy której każda czynność, aby mogła być wpisaną do wykazu, musi pozyskać uprzednie zatwierdzenie *wydziału hipotecznego*, t. j. wydziału sądu, przeznaczonego właśnie do kontrolowania czynności hipotecznych. **H.** może być *umowna* (wynikająca z umowy czyli aktu), *prawna* (na mocy przepisu prawa) lub *sądowa* (na mocy wyroku sądowego. O **H.** pisali u nas: Żydowski, Dutkiewicz, Józefowicz, Karol Hube, Jeziorański i inni.— *W Rosji* dotąd jeszcze system hipoteczny nie został zaprowadzony; dopiero opracowano *projekt* ustawy hipotecznej.

Hipoteza, w logice twierdzenie przejęte, polegające tylko na prawdopodobieństwie, a nie na pewności, za którego pomocą ma być objaśnioną rzecz jaka wątpliwa; stąd w naukach przyrodniczych teorja przyjęta dla objaśnienia pewnego działu zjawisk. Por. Apelt „Theorie der Induktion," Mill „Logika" Wandt „Logik."

Hipp... Wyrazy, nie znajdujące się pod temi głoskami, ob. pod *Hip...*

Hipparch (*Hipparchos*), syn Pizystrata, wraz z bratem Hippjaszem władca Aten, zamordowany 514 prz. Chr., podczas uroczystości Panathenajów, skutkiem prywatnej zemsty dwu młodych Greków, Harmodjusza (ob.) i Aristogitona.

Hipparch, założyciel astronomji umiejętnej, największy astronom starożytności, żył między 160 a 125 r. prz. Chr. i urodził się prawdopodobnie w Nicei, w Bitynji, lub też na wyspie Rodus, gdzie też prowadził obserwacje. Podał katalog gwiazd stałych, w którym, za pomocą przyrządów przez siebie wynalezionych lub udoskonalonych, oznaczył położenie 1080 gwiazd; do ułożenia tego spisu miało go skłonić zjawienie się nowej gwiazdy w r. 138. Odkrył precesję czyli poprzedzanie punktów równononcnych, oznaczył ściśle długość roku, poznał, że ziemia nie znajduje się w środku drogi słońca i mimośród drogi jej obliczył. Niemniej zasłużony jest w geografji, gdyż uczył zastosowania długości i szerokości miejsc do oznaczania ich położenia na powierzchni ziemi, a do wyznaczania długości proponował obserwację zaćmień księżyca. Z dzieł jego pozostał tylko komentarz do pisma Aratosa „Phaenomena", wydany przez Manitiusa z przekładem niemieckim (1894), zresztą o pracach jego wiemy tylko z Almagesta Ptolemeusza. Por. Schmidta „De Hipparcho" (1869); Marcoy „L'astronomie solaire d'Hipparque" (1828); Berger „Die geographischen Fragmente des Hipparchos" (1869).

Hipparion, ob. Hippotherium.

Hippeau Celestyn, literat francuski, * 1803 w Niort. Początkowo nauczyciel przy różnych kolegjach, został 1855 profesorem literatury w Caen; 1855 jeździł w misji naukowej do Anglji, a 1856 założył w Caen towarzystwo sztuk pięknych. Z polecenia ministra oświaty Duruy udał się 1867 do Stanów Zjednoczonych półn. Ameryki celem zbadania zakładów naukowych tamże. Jako sprawozdanie z tej wycieczki ogłosił: „L'instruction publique aux Etats Unis" (Paryż, 1872; polski przekład St. Bełzy, Warszawa, 1873). Następnie jako profesor honorowy otrzymał rozkaz uorganizowania szkół średnich żeńskich w Paryżu. Z dzieł jego wymieniamy: „Histoire de la philosophie ancienne et moderne" (1833; 2 ed. 1835); „Histoire de l'abbaye de Saint-Etienne de Caen" (1855), dzieło uwieńczone przez akademję napisów: „Les écrivains normands au XVII siècle" (1857); „Les gouvernement de Normandie du dix-septième et dix-huitième siècle" (8 t., Caen, 1863—67); „L'Italie en 1865" (1866). Oprócz tego wydał znaczną liczbę dzieł dawnej literatury normandzkiej; oraz „L'instruction publique en Angleterre" (1872) i „L'instruction publique en Allemagne" (1873); „De l'instruction publique en Italie" (1874); „De l'instruction publique dans les Etats du Nord, Suède, Norvège et Danemark" (1877) i in. W polskim przekładzie Stanisława Bełzy: „Wychowanie publiczne w Anglji" (1874) i „Wychowanie publiczne w Niemczech" (1874).

Hippeau Edmund Gabrjel, publicysta francuski, * 1849 w Caen, syn profesora i pedagoga Celestyna **H.** (ob.). Kształcił się w Paryżu, następnie był sekretarzem Amadeusza Thierry, Henryka Martin i de Chéruel, od 1872—79 urzędnikiem w ministerjum spraw zewnętrznych. Jako zdolny krytyk sztuki pomieszczał swoje artykuły w *Le Bien public*, *l'Evenement*, *le Télégraphe* i in. W r. 1880 **H.** założył pismo *L'Avenir diplomatique*, a w roku następnym *La Renaissance musical*. Napisał: „Le Congrès de Berlin en miniature" (1878); „Parsifal et l'opera Wagnérien" (1882); „Henri III et l'opéra français" (1883); „Berlioz, l'homme et l'artiste" (1883); „Histoire diplomatique de la troisième République 1870—89" (1889) i przetłómaczył Wagnera: „l'Oeuvre et la Mission de ma vie" (1884).

Hippel Teodor Gottlieb von, humorysta niemiecki, * 1741 w Gierdanach, w Prusiech Wschodnich, od 1780 burmistrz w Królewcu i dyrektor policji, z rangą tajnego radcy wojskowego i tytułem prezydenta miasta, † 1796. Pisma jego „Sämmtliche Schriften" (14 t., Berl., 1828—31), zalecają się dowcipem, wesołym humorem i głębszą myślą. Do najcelniejszych należą: „Ueber die Ehe" (Berl., 1774, 2 wyd. 1872); „Ueber die bürgerliche Verbesserung der Weiber" (1792) i „Ueber die weibliche Bildung" (Berl., 1801). Zasady poważnej filozofji i umiejętnej mądrości życia przedstawił w dziele: „Lebensläufe nach aufsteigender Linie" (3 t., Berlin, 1878—81). Kwestji politycznych dotknął w dziełach „Zimmermann I und Friedrich II" (Londyn, 1790) i „Kreuz und Querzüge des Ritters A bis Z" (2 t., Berl., 1793—94), pisanych w duchu satyrycznym. Z utworów jego poetycznych najwięcej mają zalet „Handzeichnungen nach der Natur" (Berl., 1790). W życiu i pismach **H.** pełno jednak dziwaczności i rażących sprzeczności.—Jego synowiec *Gottlieb Teodor von Hippel*, † 1843, był prezesem regencji w Bydgoszczy i autorem znanej odezwy króla Fryderyka Wilhelma III do narodu ogłoszonej we Wrocławiu 3 lut. 1813, p. t. „An mein Volk", przy rozpoczęciu ostatniej wojny przeciwko Napoleonowi. Napisał także „Beiträge zur Charakteristik Friedrich Wilhelms III" (Bydg., 1841). Por. Bach „Theodor Gottlieb von H." (1863).

Hippjasz z Elis *(Hippias)* 400 przed Chr. spółczesny, ale młodszy od Protagorasa sofista grecki, słynniejszy z biegłości krasomówczej i swoich wiadomości w matematyce, astronomji i archeologji, niż z filozofji; wedle djalogu Platona „Protagoras“ brał udział na zgromadzeniu sofistów, które odbyło się na krótko przed początkiem wojny peloponeskiej w domu Kaljasa w Atenach. Miał on tam dowodzić, że prawo jest tyranem ludzi, każąc im nieraz wbrew naturze działać. Mianowicie zaś rozdział ludzi przez prawo i na państwa takim czynem przeciw naturze **H.** się wydaje, ludzie bowiem z natury są braćmi (Ksenof. *Mem. IV*, 4). Istnieją dwa djalogi Platona pod tytułem „H. major“ (o pięknie) i „H. minor“ (o dowolności przy złoczyństwie). Por. Zeller „Philosophie der Griechen“ (1892).

Hippjasz, władca Aten, 560 albo 565 przed Chr., który po śmierci ojca Pizystrata, rządził wspólnie z bratem Hipparchem; po zamordowaniu tego ostatniego przez Harmodjusza i Aristogitona, używając środków surowych i gwałtownych, został z kraju wygnany (510). Z tego powodu szukał pomocy Persji, i gdy Ateny odmówiły przyjęcia go napowrót, wynikła pierwsza wojna perska przeciwko Grekom europejskim. W bitwie pod Maratonem (29 wrześ. 490 przed Chr.), w której poniosło klęskę wojsko Darjusza, poległ także i **H.**

Hippjatryka (z greck.), konowalstwo, sztuka leczenia koni.

Hippo, także *Hippo regius*, w starożytności stolica Numidji, nad morzem Śródziemnem, później rezydencja królewska, później biskupów; miejsce zamieszkania św. Augustyna, który tam † 429 podczas oblężenia przez Wandalów, dzisiaj *Bone*.

Hippobosca, owad, ob. Narzępik.

Hippocampus, ryba, ob. Konik morski.

Hippocastaneae, rodzina roślin, ob. Kasztańcowate.

Hippocolla *(Hokijak)*, galareta zwierzęca, przyrządzana w Chinach prawdopodobnie z części ścięgnistych dzegettaja (*Equus hemionus*), albo też osła dzikiego (*Equus asinus onager*); woń i smak posiada bardzo nieprzyjemne, tak, że przed użyciem należy je usunąć.

Hippodameja, w mitologji greckiej, nadobna córka Oinomaosa, króla Pizy w Elidzie i plejady Steropy, zdobyta przez Pelopsa w wyścigach wozowych, podczas których zginął jej ojciec. **H.** była matką Atreusza i Tyestesa. Mit jej opracował Sofokles i Eurypides, a w nowszych czasach Jar. Vrchlicky.

Hippokras, wino miodem i korzeniami zaprawiane, ulubione w wiekach średnich.

Hippokrates, najsławniejszy lekarz starożytności, * 460 prz. Chr., syn asklepijady Heraklidesa, kapłana lekarza na wyspie Kos, † 359 lub 377 prz. Chr. w Larysie w Tesalji. Szczegóły jego życia są prawie nieznane. Najsławniejszy ze starożytnych lekarzy, ojcem medycyny nazywany, **H.** nie zbudował żadnego systematu i nie starał się o to; nawet teoretyczne nauki lekarskie (anatomja, fizjologja) bardzo niedostatecznie były mu znane. Był to lekarz wyłącznie praktyczny i pod tym względem pozostanie wzorem na zawsze. Sumiennie studjował naturę i umiał w bardzo bystry sposób na nią patrzeć, stąd bardzo wiele faktów dostrzegł, które obserwacja późniejszych wieków stwierdziła. Nie starał on się tych faktów w pewien systemat ułożyć, nie starał się zbadać istoty poznanego faktu, tylko podawał go wraz ze znaczeniem, jakie ma dla lekarza, stąd aforyzmy stanowią ulubioną jego formę. Zajmował się więcej niż wszyscy starożytni lekarze przyczynami chorób, badał z tego względu klimat, pory roku i t. d. Badając chorego, największą zwracał uwagę na znaki, jakie lekarz bezpośrednio, objektywnie, nie z opowiadań chorego poznaje. Wielką uwagę zwracał na rokowanie w chorobach i bardzo wiele znaków podaje, któremi w rokowaniu kierować się należy. Zajmował się zarówno chirurgją, jak i medycyną wewnętrzną. W dziełach jego spotykamy pierwszą wzmiankę o djagnozie fizycznej, askultacja była mu już znaną; jako operator był na swe czasy prawdziwym mistrzem, jego rozprawa o ranach głowy jeszcze dziś za wzór do naśladownictwa może służyć. Jego badania w terapji chorób ocznych posiadają także wielką wartość. Zapał jego do badań znajdował źródło w znanej maksymie: sztuka jest długą, życie — krótkie. Wszystkie jego dzieła cechuje wielka prostota, doczekały się licznych wydań i tłómaczeń. Najlepsze jest wydanie Littrégo „Oeuvres complètes d'Hippocrate“ (8 t., 1839—53). W niemieckim języku dzieła **H.** wydane zostały przez Upmana (1844), przez Fuchsa z komentarzami (Monachjum, 1895). Na polski język aforyzmy jego przełożył Łuczkiewicz. — *Hippokratykami* nazywali się jego stronnicy, którzy jednakże więcej pozorami, aniżeli gruntownością zasad do niego byli podobni.

Hippokrates.

Hippokrates, z Chios, geometra grecki, żył w Atenach w V wieku przed Chr. za czasów wojny Peloponeskiej. Ze związku filozofów pitagorejskich był podobno wyłączony za to, że matematyki za pieniądze uczył. Napisał pierwszy podręcznik geometrji, obliczył powierzchnię figury, zawartej między dwoma łukami kołowemi, zwanej od niego księżycem **H.** (*lunula Hippocratis*). Por.

Bretschneider „Die Geometrie und die Geometer vor Euklides“ (1872).

Hipokrêne, *Hipokrene* (gr.), źródło, powstałe według podania na południ. stoku góry Helikonu w Beocji, w skutek uderzenia kopytem Pegaza; poświęcone Apollinowi i Muzom; każdy pijący z niego otrzymywał natchnienie poetyczne.

Hippologja, nauka o koniach, w szczególności o hodowli koni.

Hippomane *(Koniszał)*, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, cechujący się kwiatami rozdzielno-płciowemi i owocem jabłkowatym, mięsistym, wewnątrz drzewiastym, wielokomórkowym; obejmuje drzewa zwrotnikowe o soku mlecznym. **H.** *mancinella*, piękne drzewo, nieco podobne do naszej gruszy lub jabłoni, odznacza się nader ostrym sokiem mlecznym, tak, że z tego powodu jest policyjnie zabronione na Antylach do wysadzania alej. Owoce, podobne do małych jabłek, są bardzo trujące; odtrutką na nie ma być *Bignonia leucoxylon*. Że cień tego drzewa ma być zabójczym, jest to bajka, wszakże stanie pod drzewem w czasie silnego deszczu może być szkodliwem z powodu soku mlecznego, spływającego z deszczem ze złamanych gałęzi. Bajka też zapewne, że konie po spożyciu owoców w szał wpadają (skąd pochodzi nazwa). Meyerbeer w swej „Afrykance“ wprowadził drzewo to na scenę. Sok używa się zewnętrznie jako środek gryzący, drewno po wysuszeniu nadaje się na wyroby.

Hipponax, słynny grecki poeta jambiczny, * 530 prz. Chr. w Efezie; wypędzony przez tyranów rodzinnego miasta, lękających się jego kąśliwej satyry, udał się do Klazomenu, gdzie bronią gorzkich szyderstw chłostał wszystkich (zwłaszcza też kobiety), którzy wyśmiewali brzydotę jego ciała. Dla swych poezji satyrycznych wynalazł oddzielny rodzaj jambów, *cholijamb*, zwany od niego *wierszem hipponaktejskim*. Pisał także heksametrami parodje w tonie epicznym. Z utworów **H.** pozostały tylko ułamki, których najlepszą ed. sporządził Bergk w dziele „Poetae lirici Graeci“ (2 wyd., Lipsk, 1853).

Hippophaë, roślina, ob. Bodlak.

Hippopotamus, ob. Hipopotam.

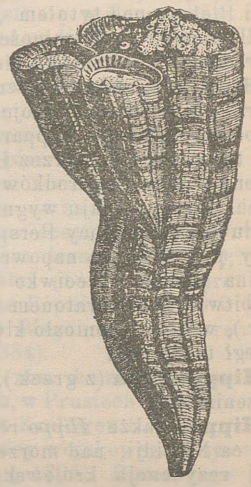
Hippotherium, *Hipparion*, rodzaj zwierząt zaginionych, przystępujący najbliżej do rodzaju konia, za którego zresztą jest uważany podrodzaj. Odróżniono dwa jego gatunki: **H.** *gracile*, wielkości muła, w pokładach miocenicznych w Europie środkowej, i **H.** *naumu*, wielkosci małego osła, w utworach plioceniczych we Francji.

Hippotigris, ob. Zebra.

Hippuris, ob. Przęstka.

Hippurowy kwas, $C_9 H_9 O_3 N$, jest to amidokwas glikolo-benzoesowy. Znajduje się w moczu zwierząt roślinożernych, krów i koni; w moczu ludzkim znajduje się normalnie, obficiej po przyjęciu owoców, kwasu benzoesowego, chinowego, cynamonowego; obficiej występuje w pewnych stanach chorobowych, mianowicie w gorączkach. Otrzymano go sztucznie drogą syntetyczną, działając kwasem benzoesowym na amid kwasu azotowego, lub chlorkiem benzoilu na glikolan cynku. Przedstawia się najczęściej w postaci wielkich, białych, czworokątnych słupów, bez zapachu, smaku gorzkiego; topi się przy 186°, łatwo rozpuszcza się w wodzie wrzącej i w alkoholu, trudniej w wodzie zimnej i w eterze; odczyn przedstawia mocno kwaśny.

Hippurytowy wapień, wapień bardzo zbity, już ciemniej, już jaśniej zabarwiony, odegrywa ważną rolę w górach wapiennych Europy połud., Afryki płn. Azji zachodniej, ku północy zaś występuję daleko mniej. Nazwa ta pochodzi od szczątków zwierzęcych w nim zawartych, a pochodzących od *Hippurytów (Hippuritidae, Rudistae)*, mięczaków obecnie już nieżyjących, a które można zaliczyć do gromady małż. Odróżniono między nimi rodzaje *Hippurites*, *Caprina* (ob. Caprinidae), *Sphaerulites*, *Radiolites* i in. Wapienie te cechują wyłącznie górotwór kredowy, a geologowie francuscy odróżniają w tym górotworze 4 odrębne strefy czyli poziomy hippurytowe, cechujące się różnemi gatunkami hippurytów.

Hippurites.

Hiram, król Tyru, około r. 103—967 prz. Chr., syn i następca Abibala, wielki lubownik wspaniałych budowli, zostawał w bliskich stosunkach z królami żydowskimi, Dawidem i Salomonem. Salomon podobno z nim korespondował i miał za żonę jego córkę.

Hircjusz *(Hirtius Aulus)*, Rzymianin, legat Cezara w wojnie z Gallami, 46 prz. Chr. pretor a 43 konsul; po zamordowaniu Cezara wystąpił z kolegami swymi C. Vibiusem Pansa i Oktawjanem, przeciwko Antonjuszowi, pobił go naprzód pod Bolonją, a następnie w walnej bitwie 27 kwiet. 43 r. prz. Chr. pod Mutiną (Modeną), lecz i sam poległ na placu boju. Pansa zaś umarł z ran następnego dnia w Bolonji; wojna ta nosi nazwę *mutyńskiej*. Jemu przypisują 8 księgę pamiętników *(Commentarii)* Cezara o wojnie gallijskiej, jako też historję wojny Aleksandryjskiej.

Hirn Gustaw Adolf, fizyk, * 1815 w Lagelbach pod Kolmarem w Alzacji, † 1890, od 1834 był chemikiem farbiarskim w drukarni perkalików w Lagelbach, następnie inżynierem w tejże fabryce, gdy na przędzalnię i tkalnię wełnianą zamienioną została, wreszcie inżynierem fabrycznym w Lagelbach. Ogłosił wiele ważnych prac o teorji ciepła, maszyn parowych, wentylacji o ciepłojemności wody i wynalazł pandynamometr. 1880 założył obserwatorjum meteorologiczne w Kolmarze, gdzie mu 1894 pomnik wzniesiono. Napisał, „L'équivalent mécanique de la chaleur“ (1858); „Théorie mécanique de la chaleur“ (1861, 2 t., 3 wyd., 1875); „Analyse de l'univers“ (1868); „Mémoire sur les anneaux de Saturne“ (1872); „Les pandynamometres“ (1876).

Hirn Józef, historyk austrjacki, * 1848 r. w Sterzitz w Tyrolu, studjował historję w Innsbrucku i Wiedniu, poczem został profesorem historji Tyrolu w uniwersytecie w Innsbrucku. Napisał: „Kritische Geschichte des letzten Babenbergers“ (Salzb., 1871); „Rudolf von Habsburg“ (Wiedeń, 1874); „Eberhard II von Salzburg“ (1875); „Erzherzog Ferdinand II von Tirol“ (Innsbruck, (1885—87, t. 2); „Geschichte der Sagenbildung“ (1889) i in.

Hiroszima *(Hirozima)*, miasto główne prowincji japońskiej Aki, na południowo-zachod. wybrzeżu wyspy Nipon, jest siedliskiem sądu wyższego, wojskowej komendy dywizyjnej, akademji i liczy 91,000 mieszk., zajmujących się handlem i przemysłem.

Hirsau, wieś, ob. Hirschau.

Hirsch, syn Ezrjela z Wilna, ułożył p. t. *Betlechem Jehudah*, zbiór wszystkich przepisów rabinicznych, dotyczących księgi Jore-dea (Połonne, 1801).

Hirsch Teodor, historyk spółczesny, * 1806 pod Gdańskiem, † 1831; teologję, historję i geografję studjował w Berlinie, w 1833 powołany został na nauczyciela gimnazjum do Gdańska, gdzie pozostawał przez 32 lata. Ogłosił kilka ważnych prac, tyczących się dziejów jego ojczystego miasta, jak: „Geschichte des academischen Gymnasiums in Danzig“ (1837); „Die Oberpfarrkirche von S. Marien in Danzig“ (1843); „Das Kloster Oliwa“ (1850): „Handels- und Gewerbsgeschichte Danzings unter der Herrschaft des Deutschen Ordens“ (Lipsk, 1858), dzieło uwieńczone nagrodą towarz. ks. Jabłonowskiego. Należy do wydawców ważnego dla historji polskiej zbioru: „Scriptores rerum prussicarum“ (od 1863) i wydał jeden tom „Urkunden und Aktenstücken zur Geschichte des Grossen Kurfürsten“ (1880).

Hirsch August, lekarz, * 1817 w Gdańsku, † 1894, medycynę studjował w Berlinie i Lipsku, od 1846 r. praktykował w mieście rodzinnem, od 1863 r. był prof. historji medycyny w Berlinie. W 1873 z polecenia rządu pruskiego zwiedził okolice nadwiślańskie, dotknięte cholerą. Zajmował wybitne stanowisko w dziedzinie patologji historyczno-geograficznej. Ogłosił: „Ueber die geographische Verbreitung von Malariafieber und Lungenschwindsucht und den räumlichen Antagonismus dieser Krankheiten“ (1848): „Handbuch der historisch-geographischen Pathologie“ (2 wyd., 2 t., 1881—83); „Ueber die Anatomie der alten griechischen Aerzte“ (1864); „Geschichte der Augenheilkunde“ (1877) i in. Wraz z Virchowem wydawał od 1866 r. „Jahresbericht über die Fortschritte und Leistungen der Medizin“, zaś wraz z Giertlem „Biographisches Lexikon der hervorragendsten Aerzte aller Zeiten und Völker“ (1884).

Hirsch Bruno, farmaceuta, * 1826, był aptekarzem w Giessen i Frankfurcie nad Menem, następnie osiadł w Berlinie. Ogłosił: „Die Prüfung der Arzneimitellehre“ (2 wyd., 1875); „Die Fabrikation der künstlichen Mineralwässer“ (2 wyd., 1873); „Universal Pharmakopöe“ (2 t., 1887—90); „Handbuch der praktischen Pharmazie“ (z Beckurtsem, 2 t., 1887—89) i in.

Hirsch Abraham, architekt francuski, * 1828 w Lionie, z rodziny żydowskiej, był uczniem M. Desjardin. W r. 1876 mianowany był dyrektorem Narodowej szkoły Sztuk Pięknych w Lionie, w 1878 otrzymał order Legji honorowej. Do najgłówniejszych jego prac należą: synagoga, uniwersytet i seminarjum w Lionie. **H.** był współpracownikiem w „Revue générale d'architecture“ i wydał „Notes sur la section d'architecture à l'Exposition universelle de 1867“.

Hirsch Max, ekonomista, * 1832 w Halberstadt, † 1880 w Paryżu, mieszkał w Berlinie i był od 1869 członkiem parlamentu, gdzie należał do stronnictwa postępowego. Przyczynił się wiele do rozwoju niemieckich stowarzyszeń przemysłowych i wydawał ich organ centralny *Der Gewerbverein*. Ogłosił: „Reise in das Innere von Algerien“ (1862): „Sociale Briefe von England“ (1872); „Ueber den Einfluss der Maschinen auf die Volkswirtschaft“: „Skizze des volkswirtschaftlichen Zustände in Algerien“ (1857); „Die gegenseitigen Hilfskassen und die Gesetzgebung“ (1875); „Der Staat und die Versicherung“ (1881); „Das Krankenversicherungsgesetz vor dem Reichstag“ (1883); „Die hauptsächlichsten Streitfragen der Arbeiterbewegung“ (1886); „Die Grundzüge der Alters-und Inwalidenversicherung und die Arbeiter“ (1888); „Arbeiter stimen über Unfall-und Krankheits verhütung“ (1889); Das Invaliditäts und Altersversicherungs gesetz” (1890); „Die Arbeiterschutzgebung“ (1892); „L'organisation ouvrière en Allemagne“ (1891); „Leitfaden mit Muster und Statuten für freie Hilftskassen“ (1892); „Die arbeiterfrage und die deutschen Gewerkvereine“ (1893).

Hirsch Ferdynand, historyk niemiecki, * 1843 w Gdańsku. Napisał: „Byzantinische Studien“ (1876); „Der Winterfeldzug in Preussen“ (1678—

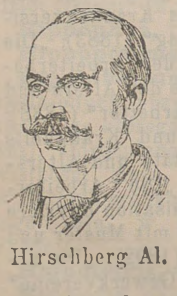
1879) etc., jest prezesem Towarzystwa historycznego w Berlinie i redaktorem *Mittheilungen aus der historischen Litteratur.*

Hirsch de Gereuth Maurycy, baron, finansista, * 1831 w Monachjum, po ukończeniu studjów wstąpił jako wspólnik do bankierskiego domu Bischofsheima Goldschmidta w Londynie, Paryżu i Brukseli i wielki swój majątek powiększył na budowie kolei żelaznych w Austrji, Rosji i Turcji. Ostatnie zwłaszcza przedsiębiorstwo przyniosło mu olbrzymie zyski. W późniejszych czasach poświęcał się dziełom humanitarnym, słynął jako zamiłowany hodowca koni, a jego stajnia wyścigowa należała do pierwszorzędnych w Europie. W Argentynie, hojnością w udzielaniu ofiar na cele dobroczynne, zdobył sławę rozgłośną. W 1889 ofiarował 10,000,000 franków na szkoły rolniczo-rzemieślnicze dla Żydów galicyjskich, za co przez cesarza austrjackiego mianowany był członkiem węgierskiej izby panów, † 1896 w dobrach swoich Sankt-Johan pod Komornem na Węgrzech bezdzietnie. **H.** w 1891 ofiarował 50 miljonów na założenie rolniczych kolonji żydowskich.

Hirschau, *Hirsau*, wieś fabryczna w Wirtemberskiem, blizko miasta Calw, ma 690 m. Początek swój winna jest zniszczonemu dzisiaj klasztorowi Benedyktynów t. n., który był założony 830 przez hrabiego Erlafried von Calw i który szkołą swoją położył znakomite zasługi na polu oświaty południowo-zachodnich Niemiec, mianowicie za czasów opata Wilhelma, † 1091. Ważnemi są dla historji Niemiec *Chronicon Hirsaugiense* oraz *Codex Hirsaugiensis* (Stuttg., 1844).

Hirschberg, miasto powiatowe w pruskiej regencji lignickiej, nad rz. Bobrą, u stóp gór Olbrzymich; 17,000 m., gimnazjum, instytut głuchoniemych, szkoła przemysłowa; jest środkowym punktem szlaskiego płóciennictwa.

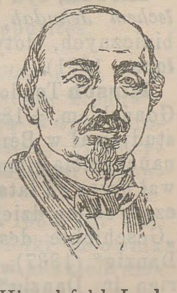
Hirschberg Aleksander, Dr., kustosz bibljoteki Ossolińskich i docent historji polskiej w uniwersytecie lwowskim, od r. 1886 właściciel i redaktor *Chaty* i *Nowin*, pisemek ludowych z charakterem katolickim, działacz w sprawie oświaty ludowej. Ogłosił: „O życiu i pismach Justa Ludwika Decjusza 1485—1549" (Lwów, 1874); „Jan Łaski, arcybiskup Gnieźnieński, sprzymierzeńcem sułtana tureckiego" (Lwów, 1879); „Kronika klasztoru trzemeszeńskiego i wspominki o Łaskich" (Lwów, 1887); „Stronnictwa polityczne w Polsce za Zygmunta I" (Lwów, 1879); „Djarjusz legacji Jerzego Ossolińskiego, posła polskiego na sejm rzeszy niemieckiej w Ratysbonie w r. 1836" (1877); „O dyplomacji polskiej za Zygmunta I" (Lwów, 1880); „Przymierze z Francją z r. 1524" (Lwów, 1882); „Bibljografia powstania narodu polskiego z r. 1830—31" (Lwów, 1882), jest to praca o poważnym zakroju naukowym i nader cenna; „Koalicja Francji z Jagiellonami z r. 1500" (Lwów, 1882): „Hieronim Łaski" (Lwów, 1888); „Z czasu niedoli i upadku, ustęp z dziejów Lwowa" (1888): „Grecja, wrażenia z podróży" (Lwów, 1895)(„Hiszpanie, wrażenia z podróży" (Lwów, 1896); „Dymitr Samozwaniec" (Lwów, 1898).

Hirschberg Al.

Hirscher Jan Chrzciciel von, * 1788 w Alt-Ergartenie (w Wirtemberskiem), † 1865, od 1837 r. profesor teologji rzymsko-kat. we Freiburgu, 1840 r. członek kapituły katedralnej, a 1850 dziekan tejże; jeden z najznakomitszych teologów niemieckich: zasadniczą jego ideą było zdanie, że chrześcijanizm jest religją miłości. Celniejsze jego pisma są: „Christliche Moral" (5 wyd., 2 t., Tubinga, 1850—51); „Katechetik" (4 wyd., tamże, 1840); „Betrachtungen über die sämmtlichen Evangelien der Fasten" (7 wyd., tamże, 1813); „Betrachtungen über die sonntäglichen Evangelien des Kirchenjahrs" (2 t., tamże, 1837—43); „Geschichte Jesu Christi" (2 wyd., tamże, 1845) i „Die katholische Lehre von Ablass" (6 wyd., tamże, 1855).

Hirschfeld Ludwik Maurycy, anatom polski, * 1816 w Nadarzynie w Rawskiem, gdzie ojciec jego był rzezakiem, † 1876 w Warszawie. Nauki talmudyczne, do których był nakłaniany przez ojca, nie przypadały mu do smaku, pokryjomu opuścił więc dom rodzicielski 1833 r. i piechotą przez Wrocław i Berlin, zarabiając na chleb po drodze grą na skrzypcach, przybył do Paryża. Tu przyjęty został jako prosty robotnik do pracowni anatomicznej Bourgery'ego, gdzie doszedł do znakomitej biegłości w przygotowywaniu okazów anatomicznych. Piękność okazów anatomicznych zwróciła uwagę fakultetu paryskiego na ich preparatora, a dziekan Orfila zaczął posiłkować się **H.** przy wykonywaniu sekcji sądowych, i poruczył mu wygotowanie okazów do muzeum anatomicznego. Uzyskawszy pozwolenie zapisania się w poczet studentów szkoły lekarskiej, w r. 1848 otrzymał stopień doktora medycyny i zaczął wykładać anatomję opisową, jako profesor prywatny w szkole lekarskiej paryskiej. Od r. 1857—1859 był asystentem kliniki Rostana. Wykładami, a więcej jeszcze dziełem o układzie nerwowym zyskał rozgłos, a po otwarciu akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie objął ofiarowaną sobie katedrę anatomji opisowej w 1859 r. i na tem stanowisku pozostał następnie w Szkole Głównej i w uniwersyt. warsz. do 1875 r. Wydał:

Hirschfeld Lud.

„Atlas du système nerveux“ (Paryż, 1853); „Anatomie du système nerveux“ (kilka wydań); „Anatomja opisowa ciała ludzkiego” (4 t., Warszawa, 1861—69). Życiorys jego podał Girsztowt w *Tygodniku Illustr.*, Łuczkiewicz w *Kłosach* (1876).

Hirschfeld Otto, historyk, * 1843 w Królewcu, studjował historję i filologję tamże, w 1872 został profesorem w Pradze, w 1876 w Wiedniu, w 1885 w Berlinie. Napisał: „Die Getreideverwaltung in der römischen Kaiserzeit“ (Getynga, 1869); „Untersuchungen auf den Gebiet der römischen Verwaltungsgeschichte” (1877); „Zur Geschichte des lateinischen Rechts“ (1879); „Gallische Studien“ (1883—84) i in.

Hirschfeld Jerzy, dramatopisarz niemiecki, * 1873, kształcił się w Monachjum i Berlinie, gdzie osiadł na stałe. Napisał opowiadanie „Dämon Kleist“ (1895); „Der Bergsee“ (1896); oraz dramaty: „Zu Hause,“ „Die Mütter“ (wystawiona w Berlinie w teatrze „Freie Bühne“ z nadzwyczajnem powodzeniem, 1896); „Agnes Jordan“ (1898); „Pauline„ (1899). **H.** należy do wybitniejszych przedstawicieli współczesnego dramatu w Niemczech.

Hirschmentzel Chrystjan Gotfryd, ksiądz, pisarz czesko-łaciński, * 1638, † 1703 w Welehradzie. Napisał 48 prac, z których wyszły: „Vita SS. Cyrylli et Methodii“ i „Oratio de Passione“ (Praga, 1667). W rękopisie zostały: Dzieje Morawy i Welehradu, opis różnych pamiątek tego ostatniego miasta, oraz jedyna praca jego poczesku o powstaniu arcybractwa św. Rożańca w kościele bolatyckim, 1668 r.

Hirsowa, miasto w rumuńskiej Dobrudży, 4,000 miesz., zwaliska fortecy, pole wielu walk pomiędzy wojskami rosyjskiemi a tureckiemi.

Hirszband Napoleon, literat, pisujący pod pseudonimem Cezarego Jellenty, * 1861 w Warszawie; kształcił się w gimnazjum II w Warszawie (do 1880) i w uniwersytecie warszawskim na wydziale prawnym (do 1884). Zawód literacki rozpoczął około roku 1880 współpracownictwem w *Prawdzie* i *Ateneum*. Karjerę obrończą, rozpoczętą w 1885, porzucił około 1888, wrócił do niej w 1893. Ogłosił: „Byron w urywkach,“ przekład „Italien“ Heinego w wyborze Pism Heinego (1889); „Studja i szkice filozoficzne“ (1891); „W przesileniu“ wykrawki z życia (1894); „Wszechpoemat i najnowsze jego dzieje“ (1894); „Eusapjada,“ „Forpoczty“ pospołu z Wac. Nałkowskim i Marją Komornicką (1895); „Galerja ostatnich dni“(1897); „Nurty—ogniwa dramatyczne“ (1896, 1899); „Juljusz Słowacki dzisiaj“ (1900); „Dante Alighieri“ życiorys (1900).

Hirszenberg Samuel, malarz, * 1866 w Łodzi, mając lat 15, pojechał do Krakowa, gdzie przez cztery lata uczęszczał do akademji, następnie podążył do Monachjum i ukończył tu akademję w 1889. Pozostał jeszcze lat parę w Monachjum, gdzie też rozpoczął swą karjerę artystyczną „Uranją“ i „Jeszybolem,“ za które otrzymał medal srebrny na wystawie paryskiej w r. 1889. Z Monachjum udał się do Paryża i zapoznawał się ze szkołą francuską, tutaj też namalował pracę swą „Estera i Amon,“ bogatą w dokumenty wschodnie. W 1891 r. powrócił do Krakowa i namalował cmentarz żydowski, zatytułowany „Msza polna“ i nareszcie osiedlił się od r. 1893 w Łodzi, swojem mieście rodzinnem. Pomiędzy obrazami w tem mieście wykończonemi najlepsze są: „Konferencyjka,“ która mu zjednała medal w Berlinie, „Sieste sobotnia“ odznaczona w 1894 nagrodą pierwszą na konkursie towarzystwa zachęty szt. piękn. w Warszawie i Krakowie. Od tego czasu, oprócz kilku prac odznaczanych na wystawach i w Secesji monachijskiej, artysta głównie zajmował się skrzętnem zbieraniem materjału do swej największej pracy: „Żyd wieczny tułacz,“ przeznaczonej na wystawę wszechświatową paryską w 1900 r. Obraz ten, wystawiony w Warszawie, krytyka powitała głośnemi pochwałami.

Hirszenberg Sam.

Hirszfeld Bolesław, przyrodnik, * 1859, † 1899; kształcił się w II gimnazjum i w uniwersytecie w Warszawie na wydziale przyrodniczym. Potem studjował specjalnie chemję w Zurychu. W 1886 nabył instytut wód mineralnych w ogrodzie Saskim i osiadłszy w Warszawie, brał gorliwy udział w pracy wielu instytucji użyteczności publicznej.

Hirt Emil, archeolog i historyk sztuk pięknych, * 1759 w Bella, w Badeńskiem, † 1836; był profesorem w Berlinie, członkiem akademji nauk tamże; w celach naukowych podróżował wiele po Włoszech. Celniejsze jego dzieła są: „Die Baukunst nach den Grundsätzen der Alten” (Berlin, 1809 z 50 rycinami); „Geschichte der Baukunst bei den Alten“ (3 t., Berlin, 1820 — 27) i „Geschichte der bildenden Künste bei der Alten“ (Berlin, 1833).

Hirth Jerzy, pisarz niemiecki, * 1841 w Gräfentonne; redagował 1863 — 6 *Deutsche Turnzeitung*, w 1867 założył w Berlinie *Deutsches Parlamentalmanach*, w 1868 *Annalen des Norddeutschen Bundes*, obecnie p. t. *Ann. des deutschen Reichs.* Od 1871 mieszka w Monachjum. Ogłosił: „Das gesammte Turnwesen“ (1865); „Tagebuch des deutsch-französischen Kriegs“ (1870—4), zbiór dokumentów); „Freisinnige Ansichten der Volkswirtschaft“ (3 wyd., 1876); „Der Formenschatz der Renaissance“ (1877); „Kulturgeschichtliches Bilderbuch aus drei Jahrhunderten“ (1883—1890); „Das deutsche Zimmer“ (1879); „Ideen über Zeichen Unterricht“ (3 wyd., 1887); „Cicerone der

Gemäldegallerien zu München und Berlin“ (1888—90); „Aufgaben der Kunstphysiologie“ (1891 do współki z Mutherem); „Das plastische Sehen als Rindenzwang“ (1893); „Physiologie der Kunst“ (1893). Prócz tego jest właścicielem drukarni pod firmą „Knorr et Hirth“ w Monachjum i wydawcą *Münch. neueste Nachrichten.*

Hirudo, ob. Pijawka.

Hirundo, ob. Jaskółka.

Hirzel, nazwisko rodziny osiadłej w kantonie Zuryskim, z której pochodzi kilku znakomitych mężów. — *Jan Kacper Hirzel,* * 1725 w Zürich, nadlekarz miejski i członek wielkiej rady tamże, † 1803, przyjaciel Gleima, Ramlera, Spaldinga i Klopstocka, wydał kilka pism w przedmiocie ekonomji politycznej i praktycznej filozofji życia. Najgłówniejsze z nich są: „Die Wirtschaft eines philosophischen Bauers“ (1774) i „Das Bild eines wahren Patrioten“ (1775).—Jego brat *Salomon Hirzel,* * 1727 w Zürich, † 1818 tamże; napisał między innemi „Zürcherische Jahrbücher“ (5 t., Zürich, 1814).—*Henryk Hirzel,* * 1766, profesor filozofji w Carolineum w Zürich, † 1833, wydał pomiędzy innemi „Eugenia's Briefe“ (3 t., Zürich, 1819) i „Briefe Goethe's an Lavater aus den Jahren 1774 — 83“ (Lipsk, 1833). — *Kacper Hirzel,* brat poprzedniego, * 1785, † 1823, wydał dobrą „Gramatykę francuską“ (Aarau, 1820, 17 wyd., 1853, przekład polski Szczepańskiego, Lwów, 1840 i 49).—*Konrad Melchjor Hirzel,* mąż stanu, * 1793 w Zürich, † 1843 tamże; w r. 1839 jako prezes rady wychowania wydał postanowienie, na mocy którego Dawid Strauss powołany został na katedrę dogmatyki i przez to stał się powodem rewolucji 1839 r. Z dniem 6 września utracił wprawdzie swoje urzędy, lecz krótko przed śmiercią wybrany jeszcze został na członka najwyższego sądu w swym kantonie.—*Bernard Hirzel,* pleban w Pfäffikonie, * 1807 w Zürich, † 1847 w Paryżu; przetłómaczył na niemiecki Kalidasa „Sakuntalę“ (Zürich, 1833) i tegoż „Urwasi“ (Frauenf., 1838), oraz „Pieśń nad pieśniami“ czyli „Zwycięstwo wierności“ (Zürich, 1840); napisał także oryginalny poemat „Widzenie gońca śmierci nad kulą ziemską“ (Zürich, 1840). W ruchach kościelnych 1839 r. miał także nader czynny udział.

Hirzel Salomon, księgarz, * 1804 w Zürichu, † 1877 w Hall. Wydał: „Das Grimmsche Wörterbuch der deutschen Sprache“, „Die Schriften der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften und der Jablonowskischen Gesellschaft in Leipzig,“ „Die Staatengeschichte der neuesten Zeit,“ „Die Chroniken der deutschen Städte,” „Die Publikationen aus den königlich preussischen Staatsarchiven,“ i in. **H.** był wielkim znawcą Goethego i posiadaczem ogromnej bibljoteki dzieł Goethego. Wydał jeszcze: „Der junge Goethe, seine Briefe und Dichtungen von 1764—1776“ (2 wyd., 1887). Od fakultetu filozoficznego uniwersytetu lipskiego w r. 1865 otrzymał **H.** tytuł doktora. Por. Dove „Salomon H.“ (w „Allgemeinen deutschen Biographie“ (1880); Springer „Der junge H.“ (1883).

Hirzel Krzysztof Henryk, * 1828 w Zürich, kształcił się w Lipsku i został tam 1865 profesorem. W 1861 założył fabrykę chemiczną. Ogłosił: Führer in die Chemie“ (2 t., 1852—4); „Katechismus der Chemie” (7 wyd., 1894); „Toilettenchemie“ (4 wyd., 1892) i in. Od 1865—1874 wydawał wraz z Gretschelem „Jahrbuch der Erfindungen“.

Hirzel Ludwik, historyk literatury, * 1838 w Zürichu (syn teologa Ludwika H., † 1841), studjował w Zürichu, Jenie i Berlinie. W r. 1866 był nauczycielem w Aarau, w 1874 profesorem uniwersytetu w Bernie. Napisał: „Goethes italienische Reise“ (1871); „Ueber Schillers Beziehungen zum Altertum“ (1872); „Karl Ruckstuhl, ein Beitrag zur Goethe Litteratur“ (1876); „Goethes Beziehungen zu Zürich“ (1888); „Wieland und Martin und Regula Künzli, ungedruckte Briefe“ (1891).

His, ton *h* o pół tonu podwyższony, oznaczony krzyżykiem (♯).

His Wilhelm, fizjolog, * 1831 w Bazylei, gdzie od 1857 był profesorem anatomji i fizjologji, od 1872 profesorem anatomji w Lipsku. Ważne są zwłaszcza jego prace, tyczące się histologji i historji rozwoju płodu. Pracował także nad sprawą rogowacenia naskórka i nad anatomją i fizjologją gruczołów i naczyń limfatycznych. Ogłosił: „Crania helvetica” (z Rütimeyerem, 1864); „Unsere Körperform und das physiologische Problem ihrer Entstehung“ (1874): „Anatomie menschlicher Embryonen” (1880—85); wraz z Braunem redaguje „Zeitschrift für Anatomie und Entwickelungsgeschichte;“ od 1877 wydaje „Archiv für Anatomie und Physiologie“ (Lipsk).

Hisingen, wyspa położona u zachodnich wybrzeży Szwecji, w Kattegacie, pomiędzy odnogami ujścia rzeki Götaelf, obejmuje 222.5 klm. kw., połączona z Gotenburgiem mostem żelaznym, posiada liczne wille i szpital dla obłąkanych.

Hiskjasz, ob. Ezechjasz.

Hispalis, ob. Sewilla.

Hispaniola, ob. Hayti.

Hissar, miasto nad rz. Abi-Hissarem w Bucharze, posiada cytadelę z garnizonem rosyjskim i 15,000 miesz.

Hissarlik (to jest góra zamkowa), wzgórek w prowincji Bigha w Azji Mniejszej, według podania miejsce starożytnej Troi Homerowej, gdzie Schliemann (ob.) w r. 1870—82 wydobył bogate wykopaliska.

Histerja, choroba układu nerwowego, atakująca przeważnie mózg i wprowadzająca zaburzenia do normalnego stosunku między sferą naszej świadomości z jednej strony, a obwodem czyli sferą fizyczną z drugiej. Jest to psychoza, w któ-

rej zaburzenia występują, nie tyle w sferze samych procesów psychicznych, ile w normalnym stosunku tych ostatnich do innerwacji naszego obwodu. Jeżeli impulsy woli ulegną takiej zmianie, że nie będą już w stanie wywoływać odpowiednich ruchów fizycznych w tej lub innej grupie mięśni, otrzymujemy wtedy *porażenie histeryczne;* jeżeli świadomość stanie się nieczułą na dochodzące do niej po drogach czuciowych wrażenia czuciowe, powstają *znieczulenia histeryczne.* Objawy histeryczne występować mogą w najróżnorodniejszych dziedzinach systemu nerwowego, o ile te dziedziny znajdują się w zależności od procesów psychicznych, i mogą stąd ulegać różnorodnym zmianom; stąd symptomatologja **H.** jest bardzo obszerna i, rzec można, niema cierpienia o równie różnorodnych zaburzeniach, jak **H.** W dziełach starożytnych autorów spotykamy ustępy dowodzące, że pewne pojęcie o **H.** nie było im obce. Plato za siedlisko choroby uważa macicę, którą przedstawia sobie, jako zwierzę, wędrujące po całem ciele. Hipokrates wzmiankuje o napadzie histerycznym. Galen krytykuje mniemanie Platona o wędrówkach macicy. Wieki średnie pozostawiły obfity materjał w postaci rysunków, wyobrażających sceny wypędzania złego ducha z opętanych, gdzie ci ostatni przedstawieni są w pozach, najdokładniej nieraz odtwarzających napady **H.** Materjał ten skrzętnie został zebrany przez Charcota i Richera w dziełach: „Les demoniaques dans l'art" (1887); „Les malades et les difformés dans l'art"(1887); „Études cliniques sur la grande hystérie ou hystéroépilepsie" (1885). Dopiero w epoce odrodzenia spotykamy się z **H.** w dziełach naukowych. Karol Lepois (1618), Hoffman (1730) i inni starają się zgłębić tę zagadkową dla nich chorobę. Pierwsza połowa XIX wieku obfituje w prace o **H.** Cała wiedza współczesna o **H.**, jej geneza, stygmaty i objawy, są dziełem Charcota. Przyczyną pierwszorzędną **H.** jest *dziedziczność*, po za którą istnieją *czynniki wywołujące* (agents provocateurs), jak: wstrząśnienia moralne, strach, naśladownictwo, wstrząs urazowy, samogwałt, cierpienia zakaźne ostre. **H.** do niedawna uważano za nerwicę, właściwą tylko płci żeńskiej, w ostatnich jednak czasach przekonano się, że na nią zapadają też mężczyźni, i to dość często. Co się tycze wieku, to najczęściej spotykamy ją w wieku młodym i średnim, w wieku starszym jest już rzadką chorobą, częściej zdarza się u dzieci. Narodowość ani rasa w rozprzestrzenianiu tej choroby, zdaje się, nie odgrywają widocznej roli. Spotykamy ją wszędzie, nawet u ludów dzikich. Różnorodne jej objawy sprowadzić się dadzą do czterech zasadniczych działów: 1) zaburzenia czucia na obwodzie; 2) zaburzenia ruchu na obwodzie; 3) zaburzenia naczynioruchowe i 4) zaburzenia czynności oddzielnych narządów. Zaburzenia czucia należą do najstalszych objawów histerji; występują one jako znieczulenia, bądź w postaci połowicznej (jedna połowa ciała), bądź też w postaci znieczulenia całej jednej kończyny, lub wreszcie w postaci rozsianych po całej skórze drobnych przestrzeni znieczulonych. Znieczulenie histeryczne bywa albo zupełne *(anaesthesia)*, albo niezupełne *(hypaesthesia)*, przyczem zniesione bywają albo wszystkie rodzaje czucia (dotyku, bólu, ciepła), albo następuje rozszczepienie czucia, t. j. czucie bólu może być zupełnie zniesione przy zachowaniu innych rodzajów czucia. Znieczulenie obwodowych części siatkówki daje, jako stały objaw **H.**, koncentryczne zwężenie pola widzenia; rzadko bardzo występuje zupełne znieczulenie siatkówki, i wtedy otrzymujemy ślepotę histeryczną *(amaurosis hysterica)*. Znieczulenie błony śluzowej gardzieli i krtani wyraża się przez zupełny brak odruchu na podrażnienia gardzieli. Znieczulenie w zakresie narządu słuchu wyraża się głuchotą. Zaburzenie czucia w postaci nadczułości zdarza się także bardzo często przy **H.**, najczęściej bywa nadczułość skóry głowy, pokrytej włosami; często łączy się ona z mocnym bólem głowy, ograniczonym do miejsca nadczułego *(gwóźdź histeryczny)*. Do objawów nadczułości histerycznej należą *pasy* i *punkty histerorodne (les zones histerogènes);* nacisk na nie może wywołać napad histeryczny w postaci drgawek lub czkawki; mocniejszy nacisk tej samej okolicy może nieraz przerwać atak. Najczęstszym punktem histerorodnym jest okolica jajników u kobiet *(ovarialgia)*, następnie sutka, wierzchołek głowy, jądra. Do rzędu parestezji, które zdarzają się też dość często w **H.**, zaliczyć należy *globus histericus*, czyli uczucie dławienia w gardle lub kuli posuwającej się zwolna od dołka żołądkowego do gardła.—Wśród zaburzeń ruchowych pierwsze miejsce zajmują porażenia, które występować mogą, bądź w postaci połowicznej *(hemiplegia)*, bądź obustronnej *(paraplegia)*, bądź też ograniczonej do jednej kończyny *(monoplegja)*. Przy porażeniach histerycznych może się zdarzyć i *niemota histeryczna;* często występują także porażenia mięśni krtani, których rezultatem jest *bezgłos histeryczny*: chory może mówić tylko ledwie dosłyszanym szeptem. W porażonych kończynach rozwijają się niekiedy *przykurczenia histeryczne*, uniemożliwiające zupełnie czynność kończyn. Za objawy podrażnienia ruchowego należy uważać u histeryków drżenie całego ciała, oddzielnych kończyn, gałek ocznych, lub wreszcie powiek; do tejże kategorji zaliczyć trzeba często spotykane przy **H.** kurcze mięśniowe. Rzadziej już spotyka się inna postać zaburzenia ruchowego, niemożność stania i chodzenia *(astasia et abasia hysterica)*. Chory, leżąc w łóżku, wykonywa dobrze wszelkie ruchy kończynami dolnemi, nie może jednak ani chodzić, ani stać. Niemożność ta polega albo na psychicznym powściągu ruchów, potrzebnych do wy-

konywania aktu stania i chodzenia, albo na nadzwyczajnych, nieprawidłowych skurczach mięśni goleni i ud, albo nakoniec na nadzwyczajnem drganiu w mięśniach kończyn dolnych. Z zaburzeń naczynioruchowych najważniejszym przy **H.** jest *obrzęk;* jest on zawsze prawie ograniczony, zajmuje jedną lub dwie kończyny, twarz, dłoń lub stopę; do zaburzeń tejże kategorji zaliczyć także należy występowanie na skórze podbiegnięć i plam różnego rodzaju. Zaburzenia w czynności narządów wewnętrznych są: ślinotok, bicie serca, duszność, wymioty, brak apetytu, częste biegunki, spaczone uczucie płciowe. Co się tycze psychicznej czynności histeryków, to już od dawna wskazywano na zmienność usposobienia, jako na bardzo właściwą ich cechę. Histeryk łatwo i bez powodu przechodzi ze smutku do wesołości i odwrotnie. Ważną właściwością psychicznego ich stanu jest też sugestyjność, skąd wynika w codziennem życiu łatwowierność i brak energji. Ujawnia się też u histeryków rozwinięta fantazja i wynikająca stąd skłonność do halucynacji. Nakoniec pamięć ich może być zakłócona w wysokim stopniu. Jako ogólną cechę objawów histerycznych należy zaznaczyć ich niezwykłą zmienność i niestałość; powstałe nagle znieczulenie lub porażenie za kilka już godzin zniknąć może bez śladu. Jedne objawy znikają, inne występują, a to wszystko odbywa się najczęściej nagle, niespodziewanie, jak w kalejdoskopie. Ta zmienność właśnie wyróżnia tę chorobę od innych nerwic, znanych w patologji. Czas trwania **H.** jest bardzo różnorodny, w każdym razie nawroty są bardzo częste i nigdy zupełnego wyleczenia pewnym być nie można. Kuracja powinna być indywidualizowaną, w zależności od przeróżnych czynników, **H.** wywołujących. Por. Gilles de la Tourette „Histerja“ opracowanie polskie Puławskiego (wydawnictwo *Gazety Lekarskiej*, 1893—1895).

Histerjotomja, rozszerzenie szyi macicy przez nacięcia; także to samo, co cięcie cesarskie.

Histerofor, przyrząd do podtrzymywania macicy opuszczonej.

Histeroskopja, badanie macicy za pomocą wziernika macicznego.

Histochemja, nauka o składzie chemicznym tkanek i ich pierwiastków. Ponieważ odosobnionych pierwiastków anatomicznych otrzymać nie możemy, stąd badanie jest bardzo utrudnione. Do preparatu znajdującego się pod mikroskopem dodaje się rozmaitych odczynników, a z otrzymanej reakcji wnosi się o składzie chemicznym pierwiastków anatomicznych, ob. Histologja.

Histogeneza, powstawanie tkanek roślinnych i zwierzęcych. — *Histografja,* opis tkanek.

Histologja—*anatomja tkanek,* nauka o drobiazgowej, mikroskopowej budowie ciała zwierząt i roślin. Anatomja opisowa dzieli ciało na organy i opisuje je, jako ostateczny przedmiot swego zajęcia. Wszakże już grubsze anatomiczne badanie wykazuje, że pewne części organizmu, pewne masy, w najrozmaitszych organach się powtarzają, jak: nerwy, tkanka łączna, tkanka tłuszczowa. Daleko szczegółowiej jeszcze rozkłada organy mikroskop i wykazuje jednostajność składających je tkanek; jako ostateczną składową część każdej bez wyjątku tkanki, mikroskop wykazuje komórkę organiczną. **H.** odróżnia więc pewną liczbę tkanek, jako materjał dla budowy oddzielnych organów i całego organizmu, a przedewszystkiem bada *komórkę* (ob.), jej postać i warunki życia. *Tkanki* (ob.) albo się z samych składają komórek, albo między komórkami przedstawiają jeszcze inną masę rozmaitej postaci; na tej zasadzie dzielą się tkanki na *nabłonkowe* i *łącznotkankowe.* Prócz tego odróżnia **H.** tkanki i wyższej organizacji: *mięsną, naczyniową, nerwową.* **H.** bada nietylko budowę tych tkanek, lecz i sposób ich powstawania i ich fizjologiczne własności. To wyczerpuje **H.** *ogólną.* **H.** *szczegółowa* bierze wszystkie kolejno organy za przedmiot swych badań, bada, jakie tkanki i w jaki sposób składają się dla utworzenia danego organu. Badanie organów chorych ze względu na pierwotne zaszłe w nich zmiany stanowi **H.** *patologiczną* (ob. Anatomja patologiczna). **H.** posiłkuje się nietylko mikroskopem, lecz ucieka się także do środków fizycznych i chemicznych, do badania prądu elektrycznego, kwasów, zasad, soli, stąd w jej skład wchodzą *histofizyka* i *histochemja.* Łatwo pojąć, jak ważne znaczenie ma **H.** dla nauki o życiu. Za twórcę jej należy uważać Bichata (1771—1802), który wszakże w badaniach swych nie używał mikroskopu i stąd rzeczywistej klasyfikacji tkanek nie mógł utworzyć. Odkrycie komórki przez Schwanna (1839) inny zupełnie nadało zwrót tej nauce, którą ugruntowali H. Müller, Purkynie, R. Wagner, Valentin, Henle, Virchov i in. Ważniejsze dzieła: Hoyer „Histologja człowieka” (1862); Koelliker „Mikroskopische Anatomie” (1850); Leydig „Lehrbuch der Histologie des Menchten und der Thiere” (1857); Koelliker „Handbuch der Gewebelehre” (6 wyd., 1889); Frey „Handbuch der Histologie und Histochemie des Menschen” (5 wyd., 1876); tegoż „Grundzüge der Histologie” (1885); Stöhr „Lehrbuch der Histologie, mit Einschluss der mikroskopischen Technik” (6 wyd., 1894); Ranvier „Traité technique d'histologie” (1889); Rindfleisch „Lehrbuch der pathologischen Gewebelehre (6 wyd., 1886); Böhm i Dawidoff „Lehrbuch der Histologie des Menschen” (1895); Grawitz „Atlas der pathologischen Gewebelehre” (1893).

Historia est magistra vitae (Por.) historja jest nauczycielką życia (aforyzm Cycerona).

Historja (z greckiego (*historeó*), opowiadać, jest odtworzeniem czasów ubiegłych w żywem

słowie, przyczem Grecy uwzględnili przeważnie formę, jaką tym wspomnieniom nadaje opowiadacz. Praca też Herodota najlepiej może okazuje to pominięcie chronologji w **H.**, a jego tryumf w Olimpji znaczenie powyżej wyłuszczone **H.** w Grecji. U Rzymian zjawia się wyraz *Annales* właśnie uwzględniający daty, w wiekach zaś średnich, w nazwie *res gestae*, t. j. *dzieje*, pada główny nacisk na stawające się fakty życia narodów i ludów. Podział, jaki dawniej robiono na **H.** ludzi i natury czyli naturalną, a będący skutkiem greckiego pojęcia **H.**, przy odrębnych metodach tu i tam użytych, oraz przy nierówno uwydatniającej się zasadzie rozwoju, dotąd w naukach przyrodzonych spornej, utrzymać się nie da. Nazwy **H.** *powszechnej* i *szczegółowej* nie dają też nic stałego, gdyż pojęcia w nich zawarte są względne, a wobec wyrobionych w tej kwestji opinji, ograniczenie się w dziejach szczegółowych na faktach obranego tylko okresu lub kraju, odbiera możność należytego ich wyjaśnienia. Określenia chronologiczne (starożytna, wieków średnich i t. d.), krajowe (Francji, Polski, Europy), lub przedmiotowe (sztuk, przemysłu, handlu, rolnictwa i t. d.), nie stanowią istoty podziału, gdyż ta płynąć może tylko z zasady pojmowania **H.**, a tą zawsze jest *opowiadanie dziejów* w ich związku prawdziwym (rzeczywistym) i naturalnym (genetycznym). Przekonanie, że **H.** jest „nauczycielką życia" (Cyceron) dało powód do utworzenia się dwu szkół, których byt opiera się na rozmaitem ujęciu stosunków opowieści dziejów teraźniejszości. Schiller, Schlösser, Gervinus, Mommsen mniemają, że **H.** przeszłości winna dawać naukę bezpośrednią życiu i ze swych dzieł, przez takie pomieszanie polityki z **H.**, zrobili pamflety i broszury tendencyjne. Szkoła Rankego zachowuje się objektywnie, i zostawiając spółczesnym możność i prawo samodzielnego zrozumienia swej roli i doli, w **H.** widzą tylko obraz poznanej i sprawdzonej przeszłości. Szkoła pierwsza, więcej rozpowszechniona, zwykła przenosić swe teorje polityczne do **H.** Ob. Historjografja, Historjozofja, Historjografja w Polsce. Por. Nauki historyczne w Poradniku dla samouków (tom II, 1899) w opracowaniu L. Krzywickiego, Tadeusza Korzona, Szymona Askenazego.

Historja literatury ob. Literatura.

Historja naturalna, dział nauk przyrodniczych, który się zajmuje badaniem własności i przemian ciał natury, uważanych w szczególności, w przeciwności do astronomji, fizyki i chemji, które się zajmują badaniem ciał natury w ogólności. Historja naturalna dzieli ciała przyrody na zwierzęta, rośliny i minerały, skąd rozpada się na trzy działy: zoologję, botanikę i mineralogję (ob. te wyrazy).

Historja sztuki ob. Sztuka.

Historjograf (z greck.), dawna ogólna nazwa pisarzów historji; w późniejszych zaś czasach był to urząd płatny autorów, powołanych przez monarchów do pisania historji jakiego państwa, panowania lub epoki.

Historjografja, jako sposób pisania dziejów, ma podwójne znaczenie. Raz nazywamy historjografją pisanie dziejów wogóle, w różnicy do innych działów literatury w najogólniejszem znaczeniu słowa. Powtóre **H.** jest dziejami sztuki pisania historji, które wyliczają początek, rozwój i działy, na jakie utwory historyczne w ciągu wieków rozpadły się. **H.** rozpoczyna się pieśniami, w których naród przechowuje wspomnienie swej przeszłości. W Europie przykład takiej **H.** w pieśniach najdłużej dawała Irlandja, której ostatni bard Karolan † 1738. Ślady jej nie tylko dzieła ludów klasycznych (nawet i u Rzymian wedle Niebuhra), lecz i wiadomości o ludach barbarzyńskich zachowały. Ellis w swych „Polynesian Researches" dowodzi tego względnie do Polinezyjczyków, Huc o Tybecie i Chinach, Wilke i w. in. o bardach Dekanu i innych części Indji Wschodnich, Mungo Park o zachodniej Afryce, Buchanan i Prescott o Ameryce, Bunzen o Egipcie. U Serbów do tej pory **H.** w pieśniowej formie utrzymuje się, a niektóre wzmianki u Nestora są jej wskazówkami u wschodnich Słowian. U zachodnich czyli Lachów. *Rękopis królodworski*, miał taką samą grać rolę. Obecnie dowiedziono, że jest on Apokryfem. Najdawniejsze dzieła historyczne znajdujemy na pomnikach asyryjskich, kreślone *ćwiekopismem*, oraz egipskich *hieroglifami*, które jako nadpisy, najczęściej objaśniają rysunek, wyliczają niby przez usta działaczów samych ich czyny bez wskazówek chronologicznych. Refleksji, związku wypadków i t. p. oczywiście tam niema. Części dziejowe St. Zakonu, dzieje Herodota i in. roztaczają już ciągłą opowieść znacznego ustępu dziejów, nie bez przymieszki historjozofji nawet. Odpowiedniem co do naiwności dziełem **H.** rzymskiej jest Liwjusz. Pisma Tucydydesa, Tacyta, Juljusza Cezara, mają więcej formy subjektywnej, *pamiętnika*, którego autor kreśli spółczesne sobie dzieje, pod ich wrażeniem bezpośredniem. Swetonjusz *Scriptores rerum Augustae*, stają się spisywaczami anegdot, podczas kiedy liczni epitomatorowie: Florus, Eutropjusz, Wiktor Aureli, chronologję napomykaną u poprzednich wysuwają na pierwszy plan swych dzieł i torują tem drogę późniejszym *rocznikom*, zwłaszcza od czasów Sekst Juljusza Afrykańczyka i Euzebjusza z Cezarei. Plutarch w swych *Bioj paralleloj* niezwykłe zjawisko, które wiek XVIII powtarza, zastanawiania się psychologicznego nad ludźmi historycznymi przedstawia. W wiekach średnich **H.** upada przez wynalazek pisma, ułatwiający pomylenie wypadków; powtóre upada przez zmiany religji, które przerwały i zmąciły tok dawnej tradycji, nakoniec przez

przejście **H.** w ręce ludzi łatwowiernych, nie znających się na krytyce. Cechą jej ogólną wypisywanie, kombinowanie i objaśnianie dziejów spółczesnych Biblją i dziejami starożytnemi. Wadzie tej ulega zarówno Mateusz Paryski, jak Mateusz Westminsterski, Mirzwa narówni z **H.** niemiecką i włoską. Joinville zaczyna **H.** w narod. języku. Froissart francuski i Ayala hiszpański są najwcześniejszemi objawami świeckiego zapatrywania się na rzeczy, gdy dotąd teologiczny pogląd przeważał. Wszakże nawet ludzie tak wysoko uzdolnieni, jak Bodin Jan, Machiavelli, nie umieli się wznieść do ogólnych poglądów, obejmujących całość objawów społecznych. Commines, pomimo nowych wiadomości, otarcia się w świecie i doświadczenia politycznego, podobnie jak nasz Długosz, z całem przekonaniem wojenne niepowodzenie czyni zawisłem od widoków karzącej Opatrzności, wszystkie niepokoje polityczne tak samo tłómaczy. Dopiero Bakon i Descartes utorował drogę filozofji czysto świeckiej. Z dziełami Serresa (1597) i Sc. Dupleixa (1621) oraz Mezeray'ego (1643), o dziejach Francji, zjawia się dążność ustalania dat i faktów w sposób krytyczny, co potem Benedyktyni i Oratorjanie zbiorowo dokonywają („L'art de verifier les dates" i t. d.). Bielski w Polsce, Machiavelli, Guicciardini we Włoszech, Holinshed w Anglji, Aventinus (Thumayer) i Frank z Donauwörth w Niemczech, Tshudi w Szwajcarji użyli do **H.** języka narodowego, jak Joinville, którego znaczenie w ogóle już wykazywał Jan Bodin. Reformacja wyrobiła umysł krytyczny i wydała znakomitych pisarzów, jak Mendoza († 1575) i Mariana (1623) w Hiszpanji. Jan Slejdanus († 1556) w Niemczech, we Włoszech: Paruta († 1598), Sarpi († 1623) i Davila (1621), w Niderlandach Grotius H. († 1645), de Thou we Francji i t. d. Tchnące konserwatyzmem dzieło Bossueta bije czołem przed tradycją, gdy pierwotne dzieje Rzymu, już Cluver Gdańszczanin i Perizoni krytykować rozpoczęli, ale że po łacinie, więc nie tak skutecznie. Rottecka (1812) praca w pewnej mierze taką jest epoką dla **H.** w Niemczech, jak Kostomarowa w Rossji, Voltaire'a dla Francji, który wystąpił z zasadą pisania dziejów społeczeństw, nie wojen i rządców, za nim poszli Mallet, Villaret, Velly, a Pouilly Beaufort, Niebuhr, jego duchem ożywieni, dokonali pracy rozpoczętej przez Cluvera i Perizoniego. Gibbon († 1794) poczesne obok nich miejsce zajmuje, wraz z Humem, sceptykiem († 1776), Baylem i Robertsonem († 1793), w dziale krytyki. Odtąd praca **H.** coraz poważniejszą postać przybiera. Wydawnictwo poprawnych rękopisów i zbieranie zabytków klasycznych przez L. Vallę († 1440) i innych wywołało pracę nad rękopisami późniejszymi i po długim szeregu pracowników (zwłaszcza bolandystów: Boland † 1661, Henschen, † 1682, Papebroch, † 1714), Jan Mabillon (1770) stwarza system późniejszej dyplomatyki, główną podporę obecnej stanowiący; powstają zbiory dyplomatyczne np. Leibniza i in., starożytnicze np. Montfaucon, heraldyka przez Gatterera i in., numizmatyczne i t. d. W tym duchu z Champollionem, Lepsiusem, Brugschem rozjaśniają się dzieje Egiptu, Anquetil du Perron toruje drogę, poznaniu Indji, Zendu. Grotefend, Rawlinson, Lassen, Weber, M. Niebuhr i w in. go naśladuje, studjując źródła miejscowe. Grecja po pracach O. Müllera, Curtiusa i in., Rzym w dziele Mommsena inną postać przybiera, choć może zbyt nowoczesną. Guizot, uprzedzając wielki ruch obecny, łączący dzieje natury z dziejami człowieka w pracach: Klemma, Wooda, Müllera, M. Lennana, Bachofena, Taylora i w. in., studjuje Germanów w świetle cywilizacji dzikich ludów Ameryki. Prace Am. Thierrego np. „Historja zdobycia Anglji przez Normandów" wysuwają na światło dzienne mało badany proces przeradzania się narodów w dobie już historycznej. Wogóle, studjowanie pojedyńczych ustępów dziejów zastępuje coraz więcej dawniejsze ogarnianie ich całości, które łącząc się z brakiem poczucia tożsamości w różnych zjawiskach, obecnie przechodzi w stadjum daleko sięgających porównań i zestawień. Por. Creuzes „Die Historische Kunst des Griechen" (II wyd., 1895); Ulrici „Charakteristik der antiken Historiographie" (1883); Lasch „Das Erwachen und die Entwickelung der Historischen Kritik im Mittelalter" (1887); Wachler „Die historische Forschung und Kunst seit der Wiederherstellung der Literarkultur in Europa" (1812—20); Loebell „Ueber die Epochen der Geschichtschreibung" (1841); Monod „Du Progrès des études historiques en France depuis le XVI siècle" (w Revue Historique 1886); Taine'a „Wstęp do Historji literatury angielskiej".

Historjografja w Polsce, rozpoczyna się *rocznikami* (ob.), które zwykle zaczynają się chrztem Mieszka-Lamberta I (ob.). Rocznik kapitulny z prologiem Wissona zaczyna się wyciągami z Izydora i Bedy i datą 730, równie jak rocznik wielkopolski. Rocznik małopolski wyjątkowo zaczyna się r. 899. Rocznik świętokrzyski, od 949—1122 pisany, zdaje się być najdawniejszy, po nim idzie kamieniecki, kończący się na 1165. *Kalendarze*, choć bez lat, są też ważne. Pierwszym z *kronikarzy* łacińskich jest Marcin Gallus (ob.), wierszem piszący. Przerabiali go na Szląsku tak zwany Janko Ślązak (ob.) i autor kroniki książąt polskich. Takiemu losowi uległy: kronika Mateusza Cholewy (ob.) w djalogach spisana, przerobiona przez Wincentego Bogusławica *(Gottlobonis Kadlubka)*. Tego zaś dzieło przerobił Mirzwa i Bogufał, uzupełniany przez Godysława Paska (ob. Baszko), Andrzeja z Żarnowa i in. Praca Mirzwy i zbiorowa kronika Bogufały, podobnie jak kronika węgiersko-polska i kroniki szląskie odznaczają się etymologicznemi baśnia-

mi, użytkowaniem z Biblji, oraz przeczuciem jakiejś katastrofy narodowej, którą z wróżb Joachima da Flores poczerpnięto. Kanonizacja biskupa Stanisława ze Szczepanowa (ob.) daje popęd fałszowaniu kroniki Galla i licznym żywotom: braciszka Wincentego (rękopis petersburski), Zamojskiego (ed. Bandtke v. gnieźnieński), Piotra z Kielc (krakowski), oraz staje się zasadą historjozoficzną, sięgającą w czasy Długosza, który tak stwarza kompilację wszech starych podań i pragmatyzację ich, jak Mirzwa dał początek wywodom Słowian od stworzenia świata, a Janko z Czarnkowa stworzył pamiętnik pierwszy. Mirzwę i Długosza naśladują Kromer, Sarnicki, Miechowita, Dycz i w. in., zastępują krytykę erudycją i wytwornością języka. Długosz znika, tępiony z woli szlachty i Zygmunta III, choć jako pierwszy heraldyk odżywa w Bartoszu Paprockim i licznych herbarzach (ob.), jako echo literackie utworzenia się szlachty. Marcin Polak (ob.), z trzynastego wieku pisarz historji powszechnej, znajduje naśladowcę w języku polskim w osobach dwu Bielskich, z którymi zaczyna się **H.** rodzima. Tu należą Chwalczewski, Błażowski, tłómacz Kromera, Stryjkowski i w in., piszących po polsku pod wpływem reformacji. Jednocześnie ogólne dzieje narodu przeradzają się w opisy krótszych okresów, jak Fredry, Hejdenstejna, Orzelskiego, Kochowskiego, Kobierzyckiego, Solikowskiego, Rudawskiego, oraz w. in., mające nieraz formę pamiętników łacińskich, którym odpowiadają po polsku pisane prace historyczne prozą i wierszem Górnickiego, Twardowskiego ze Skrzypny, Dębołeckiego. Te monografje zamieniają się wraz z indywidualizowaniem się życia ogólnego na pamiętniki Paska, Otwinowskiego, Wieliczki, Jerlicza, Chrapowickiego, Jemiołowskiego i t. d., oraz djarjusze Okolskiego, Djakowskiego i t. d. Braun, Hartknoch, rozpoczynają zbieranie i krytykę dawnych pamiątek, obok fałszerzy jak Djamentowski i Wielądek i zbieracze jak Starowolski, Pruszcz. Za Stanisława Augusta powstają *literaci* i z nimi powrót okresu doby Długoszowej. Naruszewicz, wierny Długoszowi w tekście, odzyskuje krytycyzm w notach. Cokolwiekbądź pozostawiał do życzenia ten historyk i jego następcy, oddać im trzeba słuszność, że sam fakt zapamiętania lub czynnego przebycia ostatnich zapasów upadającego państwa wpłynął korzystnie na ich sposób pojmowania dziejów, na sąd, który o nich wydawali, a który był zarazem ugruntowanym sądem poważniejszej i dojrzalszej części narodu. Wadom rzeczypospolitej zbyt byli blizkimi, aby ich nie znali, doświadczenia zbyt naocznymi, aby się mylić mogli we wskazywaniu obłędów politycznych, jakie spotykali w dziejach. Por. „Historja polski" (w Poradniku dla samouków, tom II, 1899) w opracowaniu Wł. Smoleńskiego. Drobiazgi jednak przeważają tak w pracy Naruszewicza, jak Czackiego i Ossolińskiego, którzy spółcześnie z Lelewelem rozpoczęli studja nad pochodzeniem Słowian, ich instytucji i t. d., przyczem popadają z Naruszewiczem w błąd Długosza i innych, wywodzenia pierwiastku organizującego od innych ludów. Tym sposobem powstają ich hipotezy geto-dacyzmu, poprawionego w iliryzm (Lelewel, Bielowski), normandyzmu (Szajnocha), saksońskiego z przymieszką geto-dacyzmu (Maciejowskiego), celtycyzmu (Lewestam i in.). Jest to błąd historyczny z życia społecznego, gdzie nastał w wieku XV, przeniesiony do **H.** Szujski, Kętrzyński z błędu tego otrząsają się, za przewodem tego samego Lelewela, który, jak słusznie zauważył Ostrowski, swą teorją walk kmieci i lechów wywołał smutne zjawiska dziejowe niedawnej przeszłości. W ogóle epoka historjograficzna, następująca po Naruszewiczowskiej, a słusznie uznająca swoim ojcem Lelewela, nie miała tych korzyści, co jej poprzedniczka. Lelewel, który w badaniu dziejów dawniejszych położył niepożyte zasługi, traktował późniejsze bez podstawy badawczej, z apodyktycznością polityczną wszakże, która wypływała z osobistych jego przekonań; za pośrednictwem *J. Moraczewskiego* wyobrażenia Lelewelowskie zapanowały stanowczo w pojmowaniu historji. Dzieje przybrały formę apologji naszego historycznego społeczeństwa, zwróconą przedewszystkiem przeciw zewnętrznemu złemu. Najistotniejszy czynnik badania, czynnik porównawczy wytrącono; z błędów i zboczeń myśli politycznych utworzono sobie laury idealne, a stracono z oka zasługi cywilizacyjne na rozmaitych polach. Nie tyle wytrawnością myśli politycznej, ile zdolnością odtwarzania artystycznego wydobył nas z tej epoki *Karol Szajnocha*, wykazując ujemne strony rzeczypospolitej, jako państwa i unaoczniając wybornie czynność cywilizacyjną, która mimo niedostatków odbywała się na jej obszarze. Usiłowaniom tym wtórzyła olbrzymia polihistoryczna działalność *Juljana Bartoszewicza*; historycy prawa zaś z *Z. A. Helclem* na czele, wychodząc z silniejszego gruntu ogólnych studjów prawnych, przyczynili się niepospolicie do rzucenia fundamentów pod naukowy gmach dziejów przeszłości. Z dziejami Mazowsza Kozłowskiego, Litwy Narbutta (choć mało krytyczną), niedołężnemi próbami historji Zaporoża przez Gliszczyńskiego, rozpoczyna się ważne, jak słusznie fakt ten ocenił J. Bartoszewicz, badanie specjalne dziejów różnych części składowych Rpltej. Prace Stadnickiego nad litewskiemi dziejami, na źródłach oparte, *Sandeczczyzna* Morawskiego Scz., kompilacyjna praca o *Krzyżakach* Rogalskiego, fantazyjna nad dziejami *Halicza* Bielowskiego i lepszych wiele Szaraniewicza, kilka rozpraw wyższych polotem i krytyką w tym kierunku Romanowskiego, liczne monografje S. Gołębiowskiego i in., należą do tego zwrotu, obok którego

występują liczne zbiory źródeł do dziejów to krajów (Rzyszczewski, Mosbach, Raczyński, Działyński, Lubomirski, Dogiel, Ohryzko, Helcel, Baworowski, Bielowski, Przezdziecki), to miejscowości (Janota, Gołuchowski A., Akademja Krakow.), to sejmów różnych, to wreszcie osób (np. Akta podkanclerskie Krasińskiego). Równocześnie wychodziły całokształty dziejów, i obok Bandkego, Moraczewskiego, stanęło kompendjum Szujskiego, Morawskiego T., Schmitta H. i t. p., wszakże, jak ostatniego prace: *H. Kołłątaj*, *Rokosz Zebrzydowskiego* i in. okazywały, zakrój monograficzny przeważał. Podobnie Szajnocha, lubo przebiegł całą epokę Piastowską, dokonał tego w sposób monograficzny, a jego *Lechicki Początek Polski*, z okresu dziejów początkowych, sam jeden pozbawiony życia i krytyki, najdobitniej świadczy o przesileniu się kierunku studjów. W pracach Szajnochy uderza nadto szczegół mało uwzględniony przez poprzednich, naprzód zużytkowania samych wyrażeń źródeł do charakterystyki, a powtóre rozwijanie wypadków na tle spółczesnych ekonomicznych, geograficznych i społecznych warunków. Jest to też jeden z pisarzów wraz z Walewskim A., opracowujących najważniejszy okres przesilenia Rpltej. Bartoszewicz studjował okres upadku, przeważnie dając monografje, często ludzi, nawet wzmianki, nie z czynów, ale z ważności ich, choćby brudnej, niegodnych. Ostatnie lata istnienia Polski opisywali: J. I. Kraszewski, Kalinka, H. Schmitt, T. Korzon. Józef Szujski wprowadził do dziejów krajowych poglądy powszechno-dziejowe; on też wystąpił, w ślad za Szajnochą, przeciw doktrynie Lelewela i jego stronników. Z innych pracowników należą do tego zakresu pracy: Kubala, Kalinka, Wojciechowski, Bobrzyński. Kętrzyński zwraca się w dalszą przeszłość, choć nader trzeźwo się na nią się patrzy. Pierwsze wieki naszego istnienia polit. znalazły dziejopisa w osobie Stan. Smolki. Prace cudzoziemców, jak H. Zeissberga, spotykają się z zakresem śledzeń Aleksandra Przezdzieckiego nad pojedyńczemi faktami piastowskiego okresu. Ostatni wielce zasłużył się, bądź jako wzór dla tutejszych magnatów, nie tyle zajmujących się **H.**, co galicyjscy i poznańscy, bądź jako podróżujący w celach naukowych po obczyźnie. Wincenty Zakrzewski i starszy Cyprjan Walewski wystąpili z pracami nad historją kościoła, która mimo dawniejszych Friesego, Ostrowskiego, Krasińskiego, Łętowskiego, Balińskiego, Ossolińskiego, Dzieduszyckiego, Bartoszewicza, dość była w zaniedbaniu i ciemna. Całokształt Dziejów Polski, oprócz dawniejszych autorów, dali: Szujski, Bobrzyński, A. Sokołowski, A. Lewicki, Smoleński, nie licząc całego szeregu prac popularnych. Nakoniec ze sfery tłómaczeń obcych opracowań dziejów powszechnych, które Albertrandi (Schmitt), Wyrwicz z dawniejszych, Zarański, Szyszko (Weber), Stanisławski (Welter), Rogalski (Rottek, Cant), Górski (Schlosser) z nowszych, dokonali, przechodzi nasza **H.** do prac oryginalnych: Poplińskiego, Błotnickiego Kaz., Berwińskiego T., Lewickiego A. i T. Korzona. Nie są to jednak prace zadowalające, co dowodzi, że poznanie dziejów ogólnych i najnowszych zdobyczy na polu por. gramatyki, etnografji, etnopsychologji i hist. badania stało nizko i domagało się wynagrodzenia. W ostatnich atoli latach dostrzegać się zdaje znaczny pod tym względem postęp, to też wraz z dążnością sumiennego poznania ogólnej przeszłości ginie tendencyjność w **H.** (ob. Historja), oraz fakt ulubowania jakiego kronikarza, jak np. przez Bielowskiego wszystkich błędów kroniki Mirzwy, a przez Maciejowskiego Bogufały, i budowania na nich wbrew prawdzie zamków na lodzie. Przyczynił się do tego zwrot etnopsychologiczny w badaniu podań pierwotnych u Mateusza Cholewy, reprezentowany przez Rogawskiego, Łepkowskiego, K. Roemera i in. Wogóle praca nad historją dawnej Rzeczypospolitej znajduje się w stadjum pełnego rozwoju. Z każdym rokiem mnoży się zasób materjału i rośnie zasób monografji, podejmujących opracowanie epizodów na podstawie szerszego zakresu źródeł i lepszej metody badania. Jarochowski, Kalinka, Kalicki, Kantecki, Kubala, Kętrzyński, Liske, Lewicki, Łaguna, Matecki. Mosbach, Pawiński, Piekosiński, Korzon, Smolka, Prochaska, Stadnicki, Świeżawski, Wojciechowski, Zakrzewski, Bobrzyński, Al. Jabłonowski, A. Sokołowski, A. Rembowski, W. Smoleński, K. Górski, St. Buszczyński, O. Balzer, Finkel, A. Darowski i bardzo wielu innych znakomicie przyczyniło się lub przyczynia do należytego zbadania i przedstawienia przeszłości narodu. Historjozofję dziejów krajowych pisali: Szajnocha, Wróblewski (Koronowicz), Duchiński, A. Walewski i in.

Historjomatja, czyli sztuka historyczna (historyka, jak ją zowie Lelewel, Gervinus i in.) dzieli się: 1) na nauki przygotowawcze do pisania i poznania historji czyli *propedeutykę historyczną* (ob.), do której należy wyliczenie i poznanie nauk pomocniczych do dziejów. 2) *Heurystykę historyczną* (ob.) czyli naukę dającą poznać środki umiejętnego korzystania z propedeutyki. 3) *Historjografję* (ob.) czyli dzieje sztuki pisania historji; uwidomia ona na całym szeregu przykładów korzyści i błędy wynikające z rozmaitej kombinacji powyższych części historjomatji, opowiadając właściwości pisania dziejów w biegu czasów.

Historjozofja, t. j. wykrycie praw rządzących faktami dziejowemi, nadanie sztuce dziejopisarskiej form i zasad ściśle naukowych, zamiana dziejów pojedyńczych narodów na dzieje ludzkości, zjawia się na początku XVIII w. Vico, studjując Grotiusa, 1719 pierwszą myśl swej

„Nuowa Scienza“ zyskuje, łącząc za nim w jednym systemie prawo, filozofję i teologję, oparte na historji faktów i języków, którą stanowczo 1725 rozwinął. Dzieli on historję na 3 okresy: boski v. teokratyczny, bohaterski i ludzki czyli cywilizowany, i odnajduje je w starożytności i wiekach średnich. A przyjąwszy podwójne kryterjum prawdy, rozum indywidualny i ogólny, stawia tezę, że ludzkość jest własnem swem dziełem (Herder). Bóg działa w niej, ale przez nią; ludzkość sama jest boską, ale ludzi boskich, herosów niema (Michelet). Kant, a za nim Schiller przyjęli system teologiczny w **H.** z teorją trzech faz: naturalnej harmonji, walki natury z kulturą, i zgody obu, przez zamianę doskonałej sztuki na naturę, co ostatni zastosował do estetyki. W obecnych czasach Maurycy Carrière (ob. Hegeljanizm), wychodząc z 3 faz bytu: poczucia się i sumienia, natury, czucia i ducha, kreśli wcielanie się tych idei ludzkości „w dzieje przez wolę ludzką“ i pod wpływem zewnętrznych okoliczności. Tak ideał jest naturą w Grecji i Rzymie. Chrystus stawia ideał etyczny; z wiekiem XVIII zaczyna się wiek ducha. Jednocześnie w Egipcie i Azji Mn. architektura góruje, w Grecji plastyka oddziaływa na muzykę i poezję. W wiekach średnich malarski zmysł panuje w gotyce i poezji, dochodzi szczytu w Michale Aniole, Rafaelu i Tycjanie. Z ich upadkiem wznosi się muzyka (uczucie) w oratorjach, operze i instrumentacji. Händel, Gluck i Bach zagłuszają spółczesnych malarzy i poetów, czasy Peryklesa i Medicich powtarza epoka Beethovena, Haydna i Mozarta. Nauka przez Newtona i Kanta bierze prym i z poezją przez Lessinga, Goethego i Schillera zawiera sojusz, który ostatniej hegemonję na przyszłość zapewnia. Okres ducha już zresztą widać w Beethovenie i Corneliusie. Fichte 1804—1805 stawił 5 w **H.** okresów: władzy instynktu, powagi (kilku), zupełnego odrzucenia obojga, władzy nauki, wreszcie z nauką kojarzy się sztuka i następuje zwrot świadomy do stanu, w jakim ludzkość była bezwiednie w pierwszym okresie. U Schellinga w dziejach stopniowo ale nieskończenie objawia się absolut, z pomocą przedustawnej harmonji objektu (prawa) i subjektu (wolności) w 3 fazach: losu, natury (od hegemonji Rzymu) i opatrzności, w zasadzie z sobą identycznych. U Hegla dzieje są szkołą, w której swawola, przez substancjalną wolność przechodzi w subjektywną. Wschód wie tylko, że jest wolny; Grecja i Rzym, że niektórzy; późniejsze dzieje, że wszyscy są wolni. W Grecji dopiero zjawia się związek subjektu z ogólnym celem, jako substancjalna etyka, której Sokrates przeciwstawi wolność subjektywną. W Rzymie spełnia się okres dojrzałości dziejów; za stracony indywidualizm na korzyść państwa, ludzkość zyskuje pojęcie ogółu. Ten sam cykl powtarza się później. Urzeczywistnienie pojęcia wolności jest celem dziejów, których rozwój jest teodyceją. Naśladuje Hegla N. Marselle w „La scienza della Storia“ (1873). Ritter i wyznawca jego nauk Quinet uważa każdy kraj za formę, w którą Opatrzność rzuciła rody ludzkie, by wedle niej się urobiły. Zbliża się do takiego pojęcia rzeczy Buckle i jego naśladowcy, ale gdy uczeni angielscy empirję nauk przyrodzonych, poznanie natury uważają za dźwignię świata i główną sprężynę **H.**, Quinet z religji, odrzucanej przez tamtych, wywodzi ustrój społeczny i polityczny i tę ideję akcentuje, jakby przeczuwając teorję Buckla. Jak Cantu zaznacza oddziaływanie nieustanne Wschodu i Zachodu, Azji i Europy, Gervinus, zbliżony w zasadzie do Hegla, uważa, że ogólną zasadą rozwoju dziejów jest kolejne nabywanie wolności, po której ostatecznem osiągnięciu, proces utraty przebiegu kolej form odwrotną drogą tej, jaką przeszły narody do wolności, jako despotja, arystokracja, demokracja i t. p., wolność jednego, kilku, wszystkich. Zaznacza właściwość naszego wieku w popieraniu uciśnionych i cierpiących, system geometrycznego postępu w jego zjawiskach, szerzenie się ich geograficzne, wreszcie zaznacza, że wieki nowe w każdem stuleciu przedstawiają walkę narodu jakiegoś o wolność: w XIV Czechy, w XV Szwajcarja, XVI Niderlandy, XVII Anglja, XVIII Francja i Ameryka, XIX Włochy, Niemcy. Zaznacza brak wielkich ludzi (zdemokratyzowanie) w dziejach najnowszych. U nas Mickiewicz, Hoene Wroński i in. pod wpływem miejscowych warunków stworzyli teorję mesjanizmu, która ostatecznie gruntuje się na teorji wielkich ludzi, mimo Vica, dotąd przez Guizota podnoszonej, na wytłómaczenie niejasnych skąd inąd faktów. Jest to teorja wielce zbliżona do **H.** Bossueta, w której dzieje są mechanicznem dziełem woli Boga i nauką rządców. Teorja zachowania siły nauk przyrodzonych próbowaną była także w **H.** (ob. Europa, historja). Ciekawą pracą zastosowania do dziejów metody nauk przyrodniczych jest praca Buckle'a „Historja cywilizacji w Anglji“ (1857). W ostatnich czasach próbę podobną, ale w innym kierunku, zrobił Strada, który swoją metodę nazwał impresjonalizmem metodycznym, w dziele p. t. „La loi de l'histoire, constitution scientifique de l'histoire“ (Paryż, 1894). Por. Wachsmuthe „Entwurf einer Theorie der Geschichte“ (1820); Gervinus „Grundzüge der Historik v. Sybel ueber die Gesetze des historischen Wissens“ (1864); Droysen „Grundriss der Historik. O. Lorenz „Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben“ (1886—1891); Freeman „The metods of historical study“; Dippe „Das Geschichts Studium in seinen Zielen und Fragen“ (1890); Rocholl „Die Philosophie der Geschichte;“ Sinuud „Die Probleme der Geschichts Philosophie“ (1892).

Historyczne malarstwo, ob. Malarstwo.

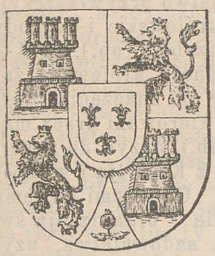
Historyzm, pogląd, według którego świat pojmować należy nie według natury, lecz według życia duchowego i dziejów ludzkości (Hegel); przeciwstawienie: naturalizm i racjonalizm.

Histrjonowie (łaciń. *histriones*), nazwisko aktorów rzymskich, pochodzących pierwotnie z Etrurji. Podczas bowiem grasującej zarazy 364 prz. Chr. dla przejednania zagniewanych bogów urządzono pierwsze widowiska *(ludi scenici)*, odprawione przez aktorów, sprowadzonych umyślnie z Etrurji. Widowiska takie składały się z tańców mimicznych przy towarzyszeniu fletów. Młodzież rzymska naśladowała je i dodawała słowa. Obok tego byli ludzie, zajmujący się z rzemiosła owego rodzaju przedstawieniami, i tym nadano etruskie miano *histriones*, przed którem musiała ustąpić narodowa nazwa *ludiones*. Kiedy zaś Liwjusz Andronikus około 240 r. prz. Chr. ustalił dramat artystyczny, nazwisko *histriones* dostało się także aktorom *(actores)*, występującym w komedjach i tragedjach, ale nigdy aktorom, wykonywającym mimy i pantomimy. **H.** stanowili towarzystwa *(greges)*, których dyrektorem był zwykle aktor najcelniejszy *(actor primarum partium)*; do niego się udawali urzędnicy, chcący lud zabawić widowiskiem. Płace *(mercedes)* aktorów stały się z czasem tak wygórowane, że je cesarz Tyberjusz musiał ograniczyć. Role niewieście przedstawiali początkowo mężczyźni, a dopiero w późniejszych czasach cesarstwa kobiety. Lud okazywał swoje zadowolenie aktorom klaskaniem *(plausus)*, a niezadowolnienie gwizdaniem *(sibilus)*. Najsłynniejszym z **H.** rzymskich był Roscius (ob.). Stan histrjonów był u dawnych Rzymian w pogardzie, składali go bowiem po większej części wyzwoleńcy i niewolnicy. Od takiej niesławy (*infamia*) była jednak wolna młodzież rzymska, która przedstawiała narodowe *Atellany* (ob.) i której nie oznaczano mianem **H.**

Hiszpanja. *Geografja.* **H.** (po hiszpańsku *Espaňa)*, królestwo na półwyspie Pirenejskim, zajmuje prócz posiadłości zamorskich 492,230 klm. kw. i graniczy na północ z Francją, Andorą i morzem Biskajskiem, na zachód z oceanem Atlantyckim i Portugalją, na południe i wschód z morzem Śródziemnem i angielskim okręgiem Gibraltaru. Położenie **H.** pomiędzy Europą a Afryką i znaczne wysunięcie jej ku zachodowi czynią ją najłatwiejszą pośredniczką między Europą, Afryką a Ameryką. Przeszkadza jednak zupełnemu spożytkowaniu takiego położenia małe rozwinięcie linji brzeżnej, niewielka liczba odnóga i zatok, oraz dobrych portów. Północne pobrzeże z przyczyny gór, tuż nad brzegiem morskim idących, jest spadziste i nieprzystępne; przystępniejsze nieco jest już pobrzeże zachodnie, ale nieskończenie bogatsze od nich w zatoki i porty są wybrzeża południowe i wschodnie (odnoga Kadyksu, zatoki: Almeria, Malagi, Kartageny, Alicante i in.). Granica morska jest przeszło dwa razy dłuższa, niż lądowa. Do **H.** należą wyspy Balearskie (ob.) i Kanaryjskie (ob.), przez co powierzchnia jej zwiększa się do 504,517 klm. kw.— *Góry.* **H.** jest nawskroś górzystą. Przedstawia ona wielką, otoczoną wokół górami, wyżynę, którą możnaby podzielić na dwa mniejsze płaskowzgórza: północne, wyższe (830 metrów średniej wysokości), obejmujące prowincje Leon, Starą Kastylję i wyżynę, Alava oraz południowe, nieco niższe (800 metr.), składające się z Nowej Kastylji, Estremadury, części Murcji, części Aragonu i Walencji. Można przytem w **H.** odróżnić sześć systemów gór: 1) Pirenejski, zajmujący północną część kraju, tworzący łańcuch 1,024 klm. długi, ze szczytami przenoszącemi 10,000 stóp wysokości; 2) Iberyjski, oddzielony od Pirenejskiego przez dolinę Ebro, tworzy główną linję graniczną wód do morza Śródziemnego i do oceanu płynących; wysokość tu zmienna, od 5,000—7,500 stóp; 3) centralny albo Leono-Kastylijski, tworzy granicę wód Duero i Tagu, oraz granicę między Starą i Nową Kastylją; 4) góry Estremadury rozgraniczają wody Tagu i Gwadjany, dochodzą do 5,000 stóp wysokości; 5) góry Marjańskie między Gwadjaną a Gwadalkwiwirem, lesiste, średnio na 3,000 stóp wznoszące się; 6) góry Betyjskie, między Gwadalkwiwirem a morzem Śródziemnem; tu należą najwyższe góry **H.** Sierra Newada z wierzchołkami dochodzącymi 11,700 i więcej stóp. Pod względem geognostycznym góry **H.** na południo-zachodzie są pochodzenia plutonicznego i składają się w części z gnejsu, granitu, łupku i t. d.; góry półn.-wsch. złożone są z kredy, wapienia i kamieni perjodu tryjasowego. Z nizin hiszpańskich najważniejsze są: Iberyjska (24,000 klm. kw.) i Betyjska (14,200 klm. kw.), przez które płyną Ebro i Gwadalkwiwir. — *Rzeki.* **H.** ma znaczną liczbę rzek, płynących przeważnie do oceanu Atlantyckiego. Z rzek tych najważniejsze są: Minho, Duero, Tag, Gwadjana i Gwaldalkwiwir. Cztery pierwsze należą także i do Portugalji, w której znajdują się ich ujścia. Do morza Śródziemnego uchodzi Ebro. Prócz tego wiele jest tu rzek nadbrzeżnych. Handel nie ma wielkiego pożytku z powyższych rzek, koryta ich bowiem nie są uregulowane, i żegluga możliwa jest tylko na niewielkich przestrzeniach. Większą może korzyść ma **H.** z kanałów, z których najważniejsze są: Cesarski, wykopany za Karola I, ułatwia żeglugę na Ebro i prowadzi od Tudeli do Saragossy; Kastylijski prowadzi do Duero, ważny dla połączenia z Santander; kanał Karlosa prowadzi od Ebro, poniżej Tortozy, do Porto de los Alfaquez. Wielką jest także liczbą kanałów, dostarczających wody do picia i uprawy pól. Niektóre z nich, bardzo wspaniałe i kosztowne, pochodzą jeszcze od Maurów. Ogólna długość wszystkich spławnych kanałów i rzek

H., wynosi przeszło 700 klm.—W *jeziora* jest **H.** uboga, i można powiedzieć, że z wyjątkiem Albufera de Valencia i Laguna de la Yanda, nie ma ich wcale. Za to bardzo jest bogata w wody mineralne, których liczba dochodzi 1,500. Zbadanych dotąd jest około 425. Do najbardziej zwiedzanych należą kąpiele w *Cestona*, w ziemiach Basków.—*Klimat* **H.** nader rozmaity, przeważnie jednak lądowy. Północne części kraju mają klimat umiarkowany europejski, środkowe —południowo-europejski, a południowe prowincje, jak Andaluzja, Granada, część Murcji, mogą wytrzymać co do temperatury porównanie z Afryką. Na wyżynach zima jest ostra, a lato bardzo gorące. Średnia temperatura Madrytu wynosi 14,3° C., Kadyksu 17° C., Malagi 20° C. Trzęsienia ziemi, jakkolwiek nie tak częste i silne, jak w Portugalji, zdarzają się jednak. Najsilniejsze było w Granadzie 1826 r. — *Produkty.* Warunki geograficzne i klimatyczne **H.** posiadają także różny stopień produkcyjności gruntu i rozmaitości płodów. Do tego przyczynia się jeszcze niejednakowa pilność i zdolność mieszkańców. Trafiają się okolice, i to dosyć rozległe, gdzie grunt nieuprawny pokryty jest tylko trawą i aromatycznemi ziołami. Są jednak i miejsca, szczególnie nad brzegami morza Śródziemnego, odznaczające się dobrą uprawą ziemi. Z całej powierzchni **H.** ledwie 45% jest gruntu uprawnego, a 9% lasów, reszta w znacznej części leży odłogiem. Ze zwierząt dzikich znajdujemy w **H.**: wilki, lisy, kuny, wydry, wiewiórki, zające, króliki, jelenie, dzikie kozy, niedźwiedzie, dziki, sępy, wiele rodzajów ryb, dalej w południowej **H.** spotykamy małpy, hiszpańskie kozły, kameleony i in. Zwierzęta domowe dość piękne i liczne. W r. 1887 miała **H.** 310,275 koni, 453,942 muły, 537,322 osły, 1,460,253 sztuki bydła rogatego, 13,773,804 owce, 2,615,281 kóz, 1,162,673 świnie. Wogóle chów bydła, w porównaniu z dawniejszym stanem, bardzo znacznie podupadł, aczkolwiek stanowi jeszcze ważną gałąź przemysłu. Bydło hiszpańskie jest niewielkie, ale mocno i dobrze zbudowane. Ważnym jest chów mułów i osłów, na który **H.** baczną zwracają uwagę. Roślinność w północnej części przedstawiana jest przez dęby, buki, olsze, jesiony, wiązy, brzozy, drzewa iglaste (w Pirenejach), zboża, jarzyny, kartofle, len, konopie, drzewa południowej strefy, jak pomarańczowe, figowe, daktylowe, migdałowe, oliwne, dalej wino, melony, trzcina cukrowa, bawełna i t. d. Minerały są w ogromnej ilości. Już w starożytności znaną była **H.**, jako kraj nadzwyczaj bogaty w szlachetne kruszce i inne ciała kopalne. I dziś spotykamy złoto (w Katalonji), srebro (w Sierra Almagrera), żelazo, ołów, miedź, cynober, cynę, cynk, antymon, galman, kobalt, grafit, sól, saletrę, ałun, siarkę, sodę, asfalt, olej skalny, ogromne pokłady węgla kamiennego, wapień, marmur, jaspis, alabaster, piankę morską, glinkę porcelanową, drogie kamienie, jak: rubiny, djamenty, topazy, turkusy, granaty i inne. — *Ludność* **H.** w r. 1887 obliczano bez wysp Balearskich i Kanaryjskich na 16,956,134 głów, razem z temi wyspami 17,560,352, w r. 1877 było w całej **H.** 16,631,869; średnio zatem wypada na 1 klm. kwadratowy 35 mieszkańców. Największą ludność stosunkowo znajdujemy w Pontevedra (w Galicji) i w Barcelonie, gdzie na klm. kwadratowy wypada 117 miesz., najmniejszą w Albacete, Ciudad Real i Cuenca, gdzie zaludnienie dochodzi ledwo 15 miesz. na klm. kw. Ludność **H.** ogółem zamieszkuje 47,402 miejscowości, jako to 5 większych miast, mających więcej niż 100,000 miesz., pewną liczbę mniejszych miast i miasteczek, reszta wsi, wiosek i osad. Rozróżniają w **H.** dotychczas tak zwane *ciudad*, t. j. miasta, od *villa*, t. j. miasteczek. Podział ten jednak nie daje wyobrażenia o prawdziwym stanie rzeczy. Częstokroć bowiem villa jest kilkakroć co do obwodu i ludności większa od ciudad. Co do pochodzenia, rozróżniają 4 główne odłamy ludności hiszpańskiej: kastylijski (mieszkańcy Kastylji, Andaluzji i Murcji), lemozynijski (Katalonja, Walencja, wyspy Balearskie), galicyjski i baskijski. Oprócz tego są jeszcze: Moriskowie (Moriskos albo Modejares), pochodzący od Maurów, Cygani, kilka kolonji Niemców i Żydzi (w niewielkiej ilości).—*Język* krajowy hiszpański dzieli się na kilka djalektów, z których najwykształceńszy jest kastylijski (najpiękniej mówią w Toledo), po nim dopiero idą djalekty andaluzyjski, galicyjski i inne.—*Religja* panująca rzymsko-katolicka, protestanci znajdują się tylko w większych miastach; **H.** ma 9 arcybiskupów i 46 biskupów. Arcybiskup Toledo nosi tytuł prymasa. Jeszcze w końcu zeszłego wieku słynęła **H.** mnogością duchowieństwa; w r. 1787 liczono przeszło 100,000 mnichów, przy 10,000,000 ludności, w 1833 r. było 3,027 klasztorów, w których przebywało 81,278 mnichów i 25,616 mniszek, oprócz tego 3,000 pustelni; w r. 1835 i 36 klasztory były poznoszone, a majątki ich skonfiskowane. Stan rzeczy taki trwał do r. 1851, w którym zawarty konkordat przywrócił na nowo klasztory, których liczba jednakże nie doszła już do dawniejszej wielkości. W r. 1884 liczono w **H.** 32,435 księży świeckich, 1,684 mnichów i 14,592 mniszki w 1,188 klasztorach.—*Przemysł*, jakkolwiek niezbyt wielki, rozwinął się jednak nieco w ostatnich latach. Najważniejszemi jego produktami są wyroby bawełniane, lniane, jedwabne, wełniane, metalowe, porcelanowe, proch, papier, tytuń, mydło, suchary i t. d. Niema tu żadnych cechów i panuje zupełna wolność przemysłowa; w r. 1850 po raz pierwszy urządzono w Madrycie wystawę krajowych wyrobów przemysłowych. Górnictwo w kraju tym, pod względem ciał kopalnych najbogatszym w Europie, nie

dosięgło takiego znaczenia, jakie mieć powinno, a to wskutek braku racjonalnego prowadzenia. W całym kraju znajduje się 6,000 kopalń, zatrudniających przeszło 60,000 robotników. Górnictwo i hutnictwo dostarczyły w 1892 roku: 5,436,150 ton rudy żelaznej, 293,617 ton żelaza surowego, 54,915 stali, 85 800 ton wyrobów z żelaza i stali, 2,526,694 ton rudy miedzianej, dalej mniej lub więcej znaczne ilości ołowiu, cynku, rtęci, soli, węgla i in.—*Handel.* Już wyżej wspomnieliśmy, że położenie geograficzne **H.** daje jej możność odgrywać wielką rolę handlową w świecie. Rzeczywiście w wieku XVI **H.** taką rolę odgrywała; powoli jednak stanowisko to postradała, pozwoliwszy się wyścignąć narodom, które lepiej bogactwa przyrodzone i korzyści położenia wyzyskiwać potrafiły, tak, że dzisiejszy handel **H.** jest ledwie cieniem dawniejszego, a i ten jeszcze w bardzo znacznej części zostaje w ręku cudzoziemców, mianowicie Anglików i Francuzów. Wywóz w 1898 oceniony był na 859,747,055 pesetów (1 peseta = frankowi); przywóz zaś na 595,925,751 pes. Artykułami wywozu były po większej części towary surowe, jak wino, metale w stanie surowym, owoce i t. d.; artykuły przywozu stanowiły przedewszystkiem wyroby fabryczne, a także zboże i drzewo. Francja miała z **H.** najrozleglejsze stosunki handlowe, potem szła kolej na Anglję, Stany Zjednoczone, Rosję, Portugalję i t. d. Z instytucji kredytowych zasługują na wspomnienie: bank narodowy, założony 1829, zreorganizowany w 1851, którego filje znajdują się w Walencji, Saragosie, Barcelonie, Kadyksie, Maladze i t. d., prócz tego wiele banków dyskontowych i kas oszczędności. Żegluga w najnowszych czasach, w skutek polepszenia portów, urządzeń portowych, zaprowadzenia latarni morskich, nieco się podniosła i w 1898 wyglądała dość pokaźnie, miała bowiem na swe posługi 1,045 okrętów żaglowych, o objętości 164,504 ton, oraz 436 parowców o 341,951 tonach. Drogi żelazne w ostatnich czasach również zwróciły na siebie większą uwagę i w końcu r. 1897 długość ich wynosiła ogółem 12,916 klm. Co do *oświaty*, to ta w **H.** zostaje jeszcze na dość nizkim stopniu. Przesądy, zabobony, fanatyzm, pogarda innych ludów, przecenianie siebie, ślepe hołdowanie tradycji, są w znacznej części skutkiem tego stanu. Jeszcze w r. 1850 czytać umiało niespełna 2 miljony miesz. **H.**, a pisać ledwo 1,200,000. W r. 1887 analfabetów było tu aż 68% ogólnej liczby miesz. W r. 1885 było 24,529 szkół ludowych rządowych i 5,576 prywatnych; zakładów naukowych dla nauczycieli—47, dla nauczycielek—29. Szkoły średnie reprezentują t. zw. instytuty, w liczbie 61 z 35,000 uczniów, oraz „Colegios." Uniwersytetów ma **H.** 10, mianowicie w Madrycie (z 6 fakultetami), Sant Jago, Barcelonie, Granadzie, Sewilli, Walencji, Valladolid, Oviedo, Salamance i Saragosie. Prócz tego ma **H.** wiele szkół specjalnych, jako to: szkołę inżynierów, budowniczych, szkołę dyplomacji, sztuk pięknych, szkoły żeglarskie, przemysłowe etc.—*Ustrój państwowy* **H.** opiera się na konstytucji z d. 30 czerwca 1876 r. **H.** jest monarchją dziedziczną, obecnie pod dynastją Burbonów; władzę ustawodawczą ma król z Kortezami. Kortezy dzielą się na dwie izby: senat i kongres deputowanych. Senat składa się z 360 członków, z których połowa jest wybieraną, a połowa zasiada z urzędu, lub jest mianowana przez króla. Kongres deputowanych składa się z 432 członków, tak, że jeden deputowany przypada na 50,000 miesz. Władza wykonawcza spoczywa w rękach rady ministrów, której przydana jest rada stanu, składająca się z 33 przez króla powoływanych członków. Ministrów jest 8. Poprzednio była **H.** podzielona na 12 wielkich prowincji, używających historycznego tytułu królestw lub księstw. Obecnie każda z tych 12 części **H.** podzieloną jest na kilka mniejszych prowincji, których ogólna liczba wynosi 49, a mianowicie: 1) królestwo Nowej Kastylji (obejmuje 5 prowincji); 2) królestwo Starej Kastylji (8 prow.); 3) królestwo Leonu (3 prow.); księstwo Estremadury (2 prow.); 5) księstwo Asturji (1 prow.); 6) król. Galicji (4 prow.); 7) król. Andaluzji i Granady (8 prow.); 8) król. Murcji (2 prow.); 9) król. Aragonji (3 prow.); 10) król. Walencji (3 prow.); 11) księstwo Katalonji (4 prow.); 12) kraj Basków (4 prow.). Prócz tego wyspy Balearskie i Kanaryjskie stanowią 2 prowincje. —*Finanse* **H.** w opłakanem są położeniu. Budżet hiszpański nie może dojść do równowagi i przedstawia ciągły deficyt. Budżet państwowy za r. 1898/99 przewidywał 865,816,890 pesetów w dochodach i 868,479,427 w wydatkach. Oprócz tego nadzwyczajny budżet na 6 lat przewiduje na koszta wojny, marynarki, dróg żelaznych i spłaty zaległości 236,344,883 pesetów wydatku. Dług państwowy w r. 1897 doszedł sumy 283,046,000 funtów sterlingów. — *Armja hiszpańska* na stopie pokojowej składa się z kolonjalną ze 113,000 głów; na stopie wojennej —armję polową reprezentuje 183,972 żołnierzy i 590 dział; całkowita siła zbrojna — 850,000 wojska i rezerwy. Budżet armji wynosi około 90 mil. pesetów.—*Flota wojenna* na początku r. 1896 liczyła 14 pancerników, 18 krzyżowców, 48 kanonierek, 25 torpedowców, 5 okrętów transportowych i 12 służących do nauki—razem 122 okręty. Personel marynarki składał się w roku 1895 z 1,755 oficerów różnych stopni i 22,500 marynarzy i żołnierzy.—*Mały herb* **H.**, otoczony złotemi runami i trzymany przez 2 lwy, składa się z herbów Leonu i Kastylji, *większy* mieści w sobie herby innych części kraju. Kolory narodowe są czerwony i złoty. Stolica kraju w Madrycie. Orderów posiada **H.** 16, jako to: order Złotego Runa, Calatrava, Alcantara, order Karo-

Herb Hiszpanji.

ja i in. Por. Minano „Diccionario geografico-estadistico de España y Portugal“ (10 t., Madryt, 1826 — 1835); Madoz „Diccionario geografico, estadistico, historico de España y sus provincias de ultramar“ (16 t., Madryt, 1846—1850); Carrasco „Geogr. general de España“ (Madryt, 1861); Wilkomm „Das Pyrenäische Halbinselland“ (Praga, 1884); Garrido „La España contemporanea“ (Barcelona, 1865); Salvani „Espanados fines del siglo XIX“ (Madryt, 1891); Vizaino „Atlas geografico espagnol“ (Madryt, 1860). Ważne są także opisy podróży Hubera, Willkomma, Zieglera, Mohra, Lausera, de Amicis, Barka, Parlowa, G. Wegenera.

Historja. Najdawniejszymi mieszkańcami Hiszpanji byli Iberowie (ob.), z którymi zleli się później przybyli z za Pirenejów Celtowie, przybrawszy nazwę Celtyberów (ob.). Wielkie te plemiona dzieliły się na mnóstwo drobnych ludów, które stały na różnych stopniach kultury i miały formę rządu już to monarchiczną, już republikańską. Fenicjanie pierwsi odkryli ten kraj i nazwali go *Spanja*, co przeistoczyli Rzymianie w *Hispania*; najsłynniejszą osadą fenicką było m. Gades (dziś *Kadyks*). Za Fenicjanami przybyli tu Grecy i zakładali swe osady (najznaczniejsza Sagunt). Ważniejszą jednak nierównie była kolonizacja Kartagińczyków, którzy po ukończeniu pierwszej punickiej wojny pod wodzą Hamilkara i Hazdrubala, podbili połud. i południ.-wschod. część półwyspu. Główne ich miasto Nowa Kartagina (dziś *Cartagena*), założone 228 przed Chr., nabrało wkrótce wielkiej potęgi, było główną zbrojownią kartagińską i ogniskiem handlu. Coraz większe postępy Kartagińczyków wywołały zawiść Rzymian, a stąd wywiązała się druga wojna punicka, podczas której Kartagińczycy zostali z półwyspu wyparci (206 r. przed Chr.). Hiszpanja uważaną była odtąd za prowincję rzymską, ale ostateczny podbój półwyspu Pirenejskiego, po 200 letnich prawie walkach, dokonał się dopiero 19 r. przed Chr. Jedni tylko Baskowie (ob.), potomkowie pierwotnych Iberów, utrzymali w niedostępnych górach swą niepodległość. Pod panowaniem, rzymskiem nastąpiło zupełne zromanizowanie do tego stopnia, że w epoce cesarstwa należała **H.** do najpiękniejszych prowincji rzymskich i była ogniskiem, z którego wyszło wielu znakomitych pisarzów i cesarzów rzymskich. Chrześcijaństwo, mimo prześladowań, szybko rozszerzało się od południa ku północy, aż wreszcie za Konstantyna W. stało się religją panującą. Po upadku zachod. cesarstwa rzymskiego ogólne rozprzężenie i walki wewnętrzne ułatwiły podbój **H.**, nadciągającym od półn., ludom germańskim. Wandalowie, Swewowie i t. d. zdobyli na początku V w. zachodnią połowę półwyspu, we wschodniej zaś utrzymało się jeszcze czas jakiś panowanie rzymskie przy pomocy Wizygotów (ob.). Wandalowie wyciągnęli 429 r. do Afryki, a Wizygoci tymczasem zabierali jedne prowincje po drugich, posiadłości swe za Pirenejami odstąpili Frankom i założyli w **H.** potężne państwo wizygockie, którego władcy rezydowali w Toledo. Niektóre tylko przybrzeżne miasta nad morzem Śródziemnem należały (550—620) do Bizantyńców; królestwo zaś Swewów w Galicji zostało ujarzmione przez Leovigilda, kr. Wizygotów 582. Za następcy jego Reccareda, przejście Wizygotów od arjanizmu do katolicyzmu (589) ułatwiło zlanie z pokonanymi Rzymianami, ale wewnętrzne niezgody sprowadziły upadek państwa wizygockiego, po 200-letniem prawie istnieniu. W siedmiodniowej bowiem bitwie pod Xeres-de-la-Frontera, rozpoczętej 19 lipca 711 r., zostało obalone przez wezwanych z Afryki Maurów (Arabów), którzy w krótkim czasie zamienili większą część **H.** w prowincję kalifatu. W 756 r. Abd-ar-Rahman I, z familji Omajadów (ob.), założył ze stolicą w Kordubie niepodległy i potężny kalifat, który jednak z biegiem czasu rozpadł się (XI w.) na kilka drobnych i niezależnych księstw (Toledo, Walencja, Sewilla, Saragosa). Panowały tu przeważnie język i obyczaje arabskie. Poddani chrześcijańscy (ob. Mozarobowie) pozbawieni byli praw politycznych, ale mieli zapewnioną wolność religji, zachowali nietkniętą swą mowę, prawa i władze zwierzchnie. W ogóle obchodzili się z nimi Maurowie bardzo łagodnie. Równocześnie osiedlali się i Żydzi. W epoce arabskiej kwitnęły sztuki i nauki, handel, przemysł i rolnictwo. Ludność była zamożna i liczna. Omajadowie zostawali w ciągłych stosunkach z cesarzami bizantyńskimi. Korduba i inne miasta, w których się znajdowały bogate bibljoteki i wyższe szkoły, licznie przez chrześcijan zwiedzane, były siedzibą grecko-arabskiej literatury i arystotelesowskiej filozofji. Europa otrzymała stąd nowe znaki liczebne, znajomość prochu strzelniczego, papieru ze szmat i t. d. Wogóle **H.** w onej epoce była ogniskiem cywilizacji, której dobrze się zasłużyli Maurowie. Tymczasem część Wizygotów potrafiła utrzymać wolność w górach Asturyjskich pod swym bohaterem Pelayo (od 712) i jego potomkami. Stolicą było pierwotnie m. Gijon, potem Oviedo. Stąd rozszerzali się Wizygotowie coraz bardziej ku południowi. Karol W. dotarł 778 aż do Ebro i założył tak zwaną *hiszpańską marchję* (ob.). Chrześcijańsko-wizygoccy królowie wydzierali Maurom jedną

prowincję za drugą, tak, że na początku XI w. 4 chrześc. królest. Leon (ob.), Kastylja (ob.), Aragonja (ob.) i Nawarra (ob.) obejmowały już prawie połowę półwyspu. Pośród walk nieustannych z Arabami, państwa te rozwijały się coraz potężniej tak zewnątrz, jak i wewnątrz. Szlachta zachowała odwagę i rycerskość, mieszczaństwo uzyskało mnóstwo praw i przywilejów; obie zaś klasy żywy brały udział w sprawach publicznych. Wielki Cyd (ob.) był od XI w. bohaterem epoki i poezji rycerskiej. Boje Hiszpanów z Maurami przybierały na podobieństwo krucjat charakter religijno-romantyczny. Powstały wówczas zakony duchowno-rycerskie: *Alcantara* (ob.); *San-Jago de Compostella* i *Calatrava* (ob.). Daremnie z Afryki wzywali na pomoc Maurowie Almorawidów (ob.) i Almohadów (ob.). Niedługo już mogli się skutecznie opierać. Po zwycięstwie, jakie połączeni książęta chrześcijańscy odnieśli nad Almohadami 1212 r. pod Tolosą, pozostały Arabom tylko państwo Korduby (ob. Cordowa) i Granady (ob.). Z państw na półn. Pirenejskim stały się w biegu czasu najpotężniejszemi Aragonja i Kastylja. Zagarnęły one wszystkie inne tak chrześcijańskie, jak i arabskie posiadłości. Jedna tylko Portugalja (ob.) utrzymała narodową swą niezależność. Aragonja spotężniała przez wcielenie Katalonji, Walencji, Balearów, Sardynji i Sycylji. Wedle ustawy aragońskiej nie mogli królowie przedsiębrać nic ważnego bez porady Kortezów (stanów), które się składały z deputowanych wyższej i niższej szlachty, duchowieństwa i miast, kwitnących handlem i przemysłem. Dla obrony ustawy od nadużyć ustanowiony był z rozległą władzą sędzia nadworny, tak zwany *Justitia* (wybierany później przez Kortezy), rozstrzygający w ostatniej instancji wszelkie spory między królem a Kortezami. Po wygaśnięciu aragoń. domu królewskiego powołały Kortezy na tron 1412 r. infanta Ferdynanda Kastylskiego. Z następców jego Alfons V Wspaniałomyślny (1416—58) zdobył Neapol, a Ferdynand V (ob.) Katolicki (1479—1516) przez poślubienie (1469) Izabeli, królowej Kastylji, zjednoczył oba państwa. Równocześnie wzmagała się i Kastylja. Ferdynand III (ob.) Święty (1217—52) przyłączył Leon, zdobył Murcję, Estremadurę, Kordubę, Sewillę i Kadyks. Syn jego Alfons X (ob.) Mądry (1252—84) wspierał nauki i sztuki. Po śmierci jego 40-letnie spory o tron i wojny domowe osłabiły znacznie władzę królewską. Miasta kastylskie nie były tak zamożne ani nie miały tak rozległych praw, jak aragońskie. Szlachta tylko (do której należały i potężne zakony rycerskie) oraz duchowieństwo posiadali wielkie przywileje. Dopiero Alfons XI (1324—50) przywrócił spokój i odparł Arabów dalej ku południowi. Po jego śmierci znowu Kastylja, więcej niż lat 100, była szarpana wewnętrznemi niesnaskami, podczas których szlachta i duchowieństwo przywłaszczyli sobie całą władzę, a dobra królewskie i dochody tak umniejszyli, że, kiedy Izabela (ob.), 1474—1504, na tron wstąpiła, godność królewska żadnej zgoła nie miała władzy ani znaczenia. Ferdynand Katolicki i Izabela, kierowani przez mądrego kardynała Ksimenes (ob.), dążyli do zupełnego zjednoczenia Aragonji z Kastylją i wzmocnienia władzy królewskiej. Głównemi ku temu środkami były: wzmocnienie i organizacja św. Hermandady (ob.), reforma sądownictwa, uzyskanie w. mistrzowstwa 3 zakonów rycerskich, oraz prawo mianowania biskupów, a przedewszystkiem zaprowadzenie *Inkwizycji* (ob.), którą posługiwano się w celach religijnych i politycznych. Odtąd królewskość i katolicyzm działały w **H.** solidarnie przeciw wolności politycznej i religijnej. Panowanie Ferdynanda i Izabeli jest jeszcze bardzo ważne przez zdobycie Neapolu, Nawarry, Granady (1492), ostatniego państwa mahometańskiego i odkrycie Ameryki (ob.). Tym sposobem położono równocześnie podstawę do przyszłej wielkości **H.** i do jej upadku. Ich dziedziczka Joanna została zaślubiona Filipowi I (ob.), synowi cesarza Maksymiljana I, władcy Niderlandów. Synowi z tego małżeństwa, Karolowi I (jako cesarz niemiecki Karol V, ob.) zapewnił kardynał Ksimenes posiadanie **H.** i znaczną przewagę w Europie. Po usunięciu Ksimenesa wybuchłe 1519 powstanie komun miejskich, na którego czele stanął Padilla (ob.), zostało stłumione 1521 zwycięstwem pod Villalar. Potem szlachta i duchowieństwo ściśle połączyli się z tronem, miasta utraciły swe przywileje, a zgromadzenia Kortezów stały się czczą tylko formalnością i ograniczały się jedynie deputacjami z miast kastylskich. Karol I (V), korzystając z wewnętrznych sił narodu hiszpańskiego, przez podboje w Ameryce położył fundament do kolonjalnej potęgi **H.**, a przez szczęśliwe wojny z Franciszkiem I (ob.), kr. franc., uczynił **H.** pierwszem w Europie państwem militarnem. Ale skutkiem wojen zwiększyły się podatki i urosły długi. Z Filipem II (ob.), 1556—98, mimo całej potęgi **H.**, poczyna się już jej upadek. Despotyczny i srogi ten monarcha postawił sobie za cel powiększenie swej władzy, wytępienie kacerstwa i zniszczenie wszelkich praw narodowych i utworzenie monarchji uniwersalnej. Powodzenie miał tylko częściowe. Zdobył wprawdzie Portugalję 1580, ale dał powód do odpadnięcia Niderlandów (ob.), z któremi, jak również z Turcją, Anglją i Francją nie zawsze był w wojnach szczęśliwy. W zupełności udało mu się jeno zniweczenie istniejących jeszcze w **H.** swobód. Wojny i przewrotna administracja, mimo napływających z Ameryki bogactw, postawiły finanse **H.** nad brzegiem przepaści. Został się tylko blask potęgi pozornej. Kwitły za to wów-

czas w **H.** najświetniej sztuki i literatura *(złoty wiek)*, a hiszpańska mowa i moda nadawały ton w Europie. Za Filipa III (1598—1621) upadek **H.** olbrzymim zbliża się krokiem. Wszechwładny ulubieniec króla hr. Lerma zapewnia korzyści tylko sobie i swoim stronnikom. Dochody państwa haniebnie roztrwaniane, handel, przemysł i oświata nikną coraz bardziej; przyczyniło się do tego niemało wypędzenie resztek Maurów (1609). Smutniejszy jeszcze stan **H.** za rządów Filipa IV (1621—65) i jego ulubieńca ks. Olivarez (ob.). Wojny w Niemczech, Włoszech, Niderlandach i z Francją kraj do cna zubożyły i sprowadziły najstraszniejszy ucisk mieszkańców, co znowu wywołało 10-letnią domową wojnę w Katalonji, powstania w Andaluzji i Neapolu i t. d. Portugalja zrzuciła także jarzmo hiszp. 1640, a pokojem westfalskim uznała **H.** formalnie niepodległość rzeczypospolitej niderlandzkiej. Pod słabym na ciele i duchu Karolem II (1665—1700), skutki systemu rządowego wyszły na jaw. Ubóstwo skarbu doszło najwyższego stopnia; rząd żadnej zgoła nie miał siły i znaczenia ani wewnątrz, ani w kolonjach; przez nieszczęśliwe wojny z Francją utraciła **H.** Franche-Comté i część posiadłości niderlandzkich. Karol II, ostatni z domu hiszpań. Habsburgów, chcąc zapobiedz ułożonemu przez Anglję, Holandję i Francję podziałowi monarchji hiszpańskiej, naznaczył spadkobiercą wszystkich swych posiadłości wnuka swej siostry, a żony Ludwika XIV, Filipa ks. Anjou, który po śmierci Karola II bez żadnego prawie oporu wstąpił na tron pod imieniem Filipa V (ob.). Filip V (1701—1746) otrzymał wprawdzie górę nad swym rywalem Karolem, arcyksięciem austrjackim, ale skutkiem tak zwanej *hiszpańskiej wojny sukcesyjnej* (ob.) musiał pokojem utrechckim 1713 ustąpić Austrji Neapol, Sardynję, Medjolan i Niderlandy, Sabaudji Sycylję, Anglji Gibraltar i Minorkę. Pod Burbonami utracił naród resztę swych praw konstytucyjnych; ostatni sejm kastylski odbył się 1713, a aragoński 1720. Tylko prowincje baskijskie i Navarra utrzymały dawne swe przywileje *(fueros)*. Rządy sprawowała właściwie jego energiczna żona Elżbieta Parmeńska z doradcami Alberonim (ob.) i Ripperda. W r. 1735 odzyskano królestwo Obojej Sycylji i nabyto Parmę 1748, jako hiszpań. sekundogenitury. Pod słabym synem i następcą Filipa V, Ferdynandem VI (1746—59), panowała zupełna stagnacja i spokojna bezczynność. Za rządów roztropnego Karola III (1759—88) lepsze dla **H.** nastały czasy. Wprawdzie uwikłała się **H.** w niekorzystną dla kraju wojnę francusko-angielską, ale odzyskała przynajmniej Minorkę. Nie przeszkadzało to zresztą wewnętrznym reformom, dokonywanym przez takich ludzi, jak Aranda (ob.), Compomanes (ob.) i Florida Blanca (ob.). Ograniczono inkwizycję, wypędzono Jezuitów, wspierano rolnictwo, przemysł i handel. Widoczny był jeszcze postęp w początkach panowania Karola IV (ob.), 1788—1808, ale później (od 1792) przewrotne rządy ulubieńca królewskiego ks. Alcudia (ob.) wiele państwu przyniosły szkody. Z początku wzięła **H.** czynny udział w wojnie przeciw republice francuskiej, lecz pokojem bazylejskim (22 lipca 1795) musiała ustąpić połowę San-Domingo, a Alcudia posunął się dalej nawet, gdyż zawarł z Francją w San-Ildefonso (19 sierpnia 1796) zgubne dla kraju zaczepno-odporne przymierze i wypowiedział wojnę Anglji, skutkiem czego straciła **H.** pokojem w Amiens (25 marca 1802) Trinidad. Usunął się wprawdzie Alcudia od steru państwa, ale nie przestając kierować sprawami **H.** przez swego krewniaka Cevallosa (ob.), przyłączył się stanowczo do polityki Napoleona i przedsięwziął wyprawę przeciw Portugalji 1801 r. Na początku nowej wojny francusko-angielskiej (1803) okupiła **H.** miljonem piastrów u Napoleona swą neutralność, ale napadnięta przez Anglję (październik 1804), wmieszała się do wojny i w bitwie pod Trafalgar (ob.) 21 października 1805 r. utraciła swą flotę. Tymczasem wzrastała opozycja przeciw ks. Alcudia. Za jej naczelnika uchodził następca tronu Ferdynand ks. Asturji, który był nawet aresztowanym. Zbrojne powstanie 18 marca 1808 r. strąciło ze szczytu ks. Alcudia; Karol IV musiał abdykować na rzecz ks. Asturji, który wśród ogólnej radości był obwołany królem pod imieniem Ferdynanda VII (ob.). Ojciec i syn szukali teraz względów u Napoleona; ten obu wezwał do Bajonny, wymusił na nich (5 maja 1808) zrzeczenie się wszelkich praw do korony dziedzicznej i 6 czerwca t. r. naznaczył królem hiszpańskim swego brata, Józefa Bonaparte (ob.). Utworzona junta zaprzysięgła nową, ułożoną na wzór franc., konstytucję hiszpańską (7 lipca), i król Józef wjechał do Madrytu 20 lipca. Ale ta hańba rozbudziła z uśpienia naród hiszpański. Wszystkie pierwiastki szlachetne i nieszlachetne, duma narodowa i dzika nienawiść do cudzoziemców, uczucie wolności i mniszy fanatyzm działały wspólnie i potężny przeciw obcemu najazdowi wywołały opór. Na prowincjach powstawały junty w imieniu prawowitego króla Ferdynanda VII, organizowały się oddziały partyzanckie *(Guerillas)*, wreszcie i wojska regularne w znacznej części stanęły w obronie sprawy narodowej, której zwierzchni kierunek zostawał w ręku centralnej junty sewilskiej, a od 1810 w ręku regencji, złożonej z 5 członków. Wojna przybrała charakter najstraszniejszej, iście ludowej walki, wobec której żadnego prawie nie miał powodzenia napoleoński system wojowania. Bohaterski opór Saragossy (ob.) dowiódł, jak potężne siły rozwinęło powstanie narodowe. Powstała także i Portugalja, gdzie wylądował

z armją angielską Wellington i wespół z **H.** walczył przeciw Francuzom. Po dwakroć uciekał z Madrytu król Józef i dwakroć wracał pod opieką oręża francuskiego. Ze zmiennem szczęściem prowadzona wojna skończyła się zupełnem wyparciem Francuzów (1813), po katastrofie Napoleona w Rosji. Wellington, odniósłszy zwycięstwo pod Vittoria (21 czerwca 1813) i utrzymawszy plac boju podczas kilkudniowych bitew w Pirenejach (24 lipca—1 sierpnia), wkroczył do Francji i w krwawej bitwie pod Tuluzą (10 kwietnia 1814) zakończył ostatecznie wojnę o niepodległość hiszpańską. Napoleon zaś już traktatem w Valencay 11 grudnia 1813 zwrócił **H.** Ferdynandowi VII. Tymczasem regencja ogłosiła 18 marca 1812 nową ustawę, ułożoną przez Kortezy (zwołane do Kadyksu jeszcze 1810) na podstawie pierwszej konstytucji francuskiej z roku 1791, ale Ferdynand VII uznał ją 4 maja 1814 w Walencji za nieważną i obiecał dać nową. Obietnicy jednak nie dotrzymał; owszem rozpoczęła się straszna polityczno-religijna reakcja. Stronnicy konstytucji i Kortezów, patrjoci z epoki walki o niepodległość, srodze prześladowani, tysiącami szli na wygnanie. Przywrócono inkwizycję, klasztory i Jezuitów. Restauracja cofnęła się poza reformy Karola III. Wyrafinowany despotyzm ze wszelkiemi bezprawiami i gwałtami, intrygi kamaryli dworskiej i wpływy duchowieństwa—oto były podpory nowego rządu. Każdy ruch swobodny tłumiono i surowo karano. O podniesieniu materjalnego dobrobytu ani myślano nawet. Odpadłych kolonji amerykańskich nie była też w stanie odzyskać wycieńczona **H.**, jakkolwiek pragnął tego Ferdynand VII. Głębokie i powszechne w narodzie niezadowolenie poczęło się objawiać tajemnemi związkami i cząstkowemi, acz niepomyślnemi powstaniami Miny (ob.), Porliera i t. d. Ale wojskowe powstanie podpułkownika Riego (ob.), wybuchłe 1 stycznia 1820 r. w Kadyksie, szybko po całej rozszerzyło się **H.** i przywiodło króla do tego, że zgodził się na zwołanie Kortezów i przywrócenie konstytucji z 1812 r., którą też zaprzysiągł. Nowy rząd, naprzód pod prezydencją Arguellesa (ob.), a później Martineza de la Rosa (ob.), począł kraj reformować. Nie wszystkie jednak użyte przezeń środki cieszyły się popularnością. Z jednej strony demokraci (ob. *Communeros*, *Descamisados*), z drugiej reakcyjni absolutyści (ob. *Apostolskie stronnictwo*), ciężkie stawiali mu zawady, zwłaszcza ostatni, którzy w imieniu przewrotnych swych zasad zbrojne wywoływali powstania. Tymczasem w nowo zwołanych Kortezach (1822) stronnictwo egzaltowane *(Exaltados)* wzięło górę nad umiarkowanem *(Moderados)*, a wypadek ten przyśpieszył starcie z zagranicą. Na kongresie werońskim (1822) Francja z trzema wschod. dworami postanowiły zbrojnie interwenjować w **H.** na korzyść absolutyzmu. Jakoż armja francuska wkroczyła 7 kwietnia 1823 do **H.** i bez żadnego prawie oporu dotarła aż do Madrytu. Kortezy z królem uciekli do Sewili, a stąd do Kadyksu. Rządy kraju zagarnęła w swe ręce absolutystyczna regencja. Zgnębiony i sfanatyzowany przez księży lud nie wziął udziału w boju narodowym. Generałowie zdradzali, wojsko upadło na duchu i przechodziło do nieprzyjaciół. Jeden tylko Mina trzymał się dzielnie. Po zbombardowaniu i zdobyciu Kadyksu (w końcu września) zakończyła się wojna. Stronnictwo apostolskie zupełny odniosło tryumf, i rozpoczęła się najstraszniejsza reakcja, mimo że król obiecał amnestję i przywrócenie konstytucji. Dla utrzymania spokojności przedłużono okupację francuską. Fanatycznym mnichom i absolutystom nawet Ferdynand VII zdawał się za mało energicznym; poczęli więc pracować nad wyniesieniem brata jego don Carlosa (ob.), którego uważano za ślepe stronnictwa apostolskiego narzędzie. Ale liczne ich powstania, jak np. tak zwanych Agraviados (ob.) 1827 r., jak również ruchy liberalne okazały się bezskutecznemi. Wojska francuskie opuściły **H.** 1828 r. W tym czasie dokonały wreszcie i kolonje amerykańskie swego wyjarzmienia. Pozostały tylko **H.** Kuba, Portoriko i Filipiny. Nowym niepokojom i rozjątrzeniu stronnictw dał znowu powód sam król, który z miłości dla czwartej swej żony, rozumnej, ale intryganckiej Marji Krystyny, ogłosił 29 marca 1830 sankcję pragmatyczną, zapewniającą wbrew prawu salickiemu następstwo tronu i córkom. Jakoż gdy urodzoną 10 października 1830 r. infantkę Izabelę ogłoszono następczynią, stronnictwo apostolskie (Karliści) zawrzało nienawiścią i potrafiło przez ministra Calomarde (ob.) wyjednać odwołanie sankcji pragmatycznej (1832); wkrótce jednak królowa odzyskała cały wpływ, usunęła przeciwników od steru, na czas choroby króla objęła regencję (4 paźdz. roku 1832) i otoczyła się ministrami umiarkowanymi. Wpływ rewolucji Lipcowej odbił się i w **H.**, lecz poruszenia liberalne nie miały powodzenia. Po śmierci Ferdynanda VII (29 września 1833) wstąpiła na tron infantka, pod imieniem Izabeli II (ob.), a rządy wzięła w swe ręce regentka Marja Krystyna. Równocześnie jednak podnieśli oręż Karliści, i straszna wojna domowa, pełna okrucieństw i krwi rozlewu, toczyła się w prowincjach północnych. Regentka wobec groźnego niebezpieczeństwa pojednała się z konstytucjonistami, utworzyła jedno dość spójne stronnictwo liberalne, ogłosiła 10 kwietnia 1834 *Estatuto real*, stanowiące umiarkowaną konstytucję, zwołała Kortezy i zawarła 22 kwietnia 1834 z Anglją, Francją i Portugalją poczwórne przymierze, dla utrzymania porządku konstytucyjnego i zwalczania nieprzyjaciół. Karliści jednak pod dzielnymi wodzami, jak Zumala-Carreguy

(ob.) i Cabrera (ob.), ciągle nad Krystynosami odnosili zwycięstwa. Wewnątrz tymczasem wzmagały się ruchy liberalne i powstawały junty prowincjonalne, domagające się kostytucji z 1812. Ministrowie, jakkolwiek liberalni, nie zadowolili ani żądań ludu, ani nie polepszyli smutnego stanu finansów. Nareszcie skutkiem powstania Sierpniowego 1836 r. dekret królewski (15 sierpnia) w miejsce *Estatuto real* przywrócił konstytucję z 1812 r. Zwołane (24 października) Kortezy prawodawcze zatwierdziły regencję Marji Krystyny, przejrzały konstytucję zmodyfikowaną (na podstawie karty francuskiej 1830), ogłoszoną i zaprzysiężoną przez królową 18 czerwca 1837 r. Tymczasem Espartero (ob.) przy pomocy Portugalji i legjonów cudzoziemskich gnębił szarpanych wewnętrznemi niezgodami Karlistów i parł ich coraz dalej ku północy. Wreszcie z generałem Maroto (ob.) i 50 innymi przywódcami karlistowskimi zawarł 31 sierpnia 1839 r. umowę w Bergara, skutkiem której większa część wojska broń złożyła, Don Carlos uciekł do Francji, a Nawarra i prowincje Basków uległy, Cabrera zaś przedłużał wojnę w Katalonji, ale w maju 1840 r. musiał również uciekać do Francji. Tym sposobem pod koniec 1840 r. rząd Izabeli II ustalił się w całej **H.** Podczas ostatnich lat wojny domowej ucierały się z sobą ciągle stronnictwa konstytucyjne, a tym walkom stronniczym nie były obce intrygi zagraniczne. Umiarkowanych bowiem, czyli *Moderadosów*, wspierała Francja, partję zaś postępową, czyli *Progresistów* albo *Exaltadosów*, Anglja. Ministerja następowały jedne po drugich, a Kortezy niejednokrotnie rozwiązywano. Regentka straciła także wszelki szacunek w opinji publicznej, przez swą chciwość i miłostki z Munozem. Stojące u steru rządu stronnictwo Moderadosów, chcąc przeprowadzić nowe prawo o urządzeniach gminnych (ob. *Ayuntamiento)*, silny znalazło w Kortezach opór i wywołało w Madrycie (wrzesień 1840) powstanie, skutkiem którego regentka abdykowała (12 października 1840) i wyjechała do Francji. Kortezy powierzyły regencję na czas małoletności królowej gen. Espartero, zaś Arguellesa mianowały jej opiekunem. Położenie Espartery, mimo całej jego popularności, nadzwyczaj było trudne. Miał bowiem przeciw sobie Krystynosów, Karlistów, Moderadosów, a nawet z własnego stronnictwa zawistnych Progresistów. Chociaż administracja za jego rządów była moralniejsza, a stosunki polityczne rozwijały się daleko swobodniej, jednakże powstania wojskowe (w październiku 1841 O'Donella, ob.) i republikańskie (15 listopada 1841 i 15 listopada 1842 w Barcelonie) kraj ciągle niepokoiły. Espartero z powodu surowych środków przeciw powstańcom i zbytniej (o co go obwiniano) uległości względem Anglji, utracił dawną popularność, a skutkiem nowych pronuncjamentów i zbrojnych powstań (maj—lipiec, 1843), w których główną rolę odgrywali Prim (ob.) i Narvaez (ob.), musiał opuścić kraj 30 lipca 1843 i wyjechał do Anglji. Ze zwycięstwa skorzystali najwięcej Moderadosowie, ale niepokoje trwały prawie rok cały. Kortezy ogłosiły wreszcie 8 listopada 1843 królową Izabelę pełnoletnią, i po pewnych zmianach stanęło na czele rządów ministerjum czystych Moderadosów, w którem władzę prawie dyktatorską posiadał Narvaez. Surowy rząd militarny (w duchu restauracji) ograniczył wprawdzie prawo wyborcze i wolność prasy, zwinął gwardję narodową, ale osłabionemu wojnami domowemi krajowi, zapewnił niejaki pokój, ożywiał handel i przemysł, reorganizował wojsko i flotę, polepszył finanse i reformował system edukacyjny. Tymczasem sprawa o małżeństwo królowej Izabeli z krewniakiem jej, infantem Franciszkiem d'Assis, którego rywalem był hr. Montemolin, syn Don Carlosa, wspierany przez dwory północne, oraz małżeństwo infantki Marji Ludwiki z synem Ludwika Filipa, ks. Montpensier, któremu intrygancka Marja Krystyna (bawiąca w **H.** od r. 1843) zapewniła następstwo tronu hiszpańskiego, zatrudniała tak **H.**, jakoteż i całą politykę europejską (1845) i była tryumfem dyplomacji francuskiej. Jednakże sprawa ta przez rewolucję lutową (1848) straciła wszelkie znaczenie polityczne. Narvaez ustąpił miejsca gabinetowi Istaviza (1845), po którym rządzili Pacheco, a następnie Salamanca. Dwaj ostatni ministrowie zostawali pod wyłącznym wpływem ulubieńca królowej Izabeli gen. Serrano (ob.), radykalnego progresisty. W październiku jednak 1847 znowu ster rządu objął Narvaez; usunął zaraz od dworu generała Serrano, postępował względem wszystkich stronnictw drogą pojednawczą, ale surowo tłumił i krwawo karał powstania republikańskie w Madrycie i Sewili (marzec i maj 1848). Zresztą potrafił na zewnątrz utrzymać dobre stosunki z mocarstwami (nawet z Anglją, przeciwną Moderadosom), wewnątrz ochronił **H.** od burz, jakie niepokoiły inne państwa, ogólną amnestją zjednał sobie Karlistów, śmiało stawiał czoło intrygom pałacowym, a przez obniżenie taryfy celnej podnosił dobrobyt materjalny. Tylko ze Stanami Zjednoczonemi półn. Ameryki istniało groźne nieporozumienie z powodu zawichrzeń na Kubie 1850 i 1852. Intrygi Marji Krystyny strąciły Narvaeza 10 stycznia 1851. Nowy gabinet Bravo-Murillo (ob.) ulegał we wszystkiem dworowi, razem z którym przedsiębrał środki antykonstytucyjne i reakcyjne, dla ugruntowania rządów absolutystyczno-klerykalnych. Upadł wprawdzie Bravo-Murillo 11 grudnia 1852 roku wobec potężnej opozycji wszystkich stronnictw z Narvaezem na czele, ale i następne gabinety: Roncali, gener. Lersundi, Sartoriusa (hr. San-Louis), tą samą postępowały drogą. Posiedze-

nia Kortezów w marcu 1853 r. należą do najburzliwszych w całej historji hiszpańskiego parlamentaryzmu. Wypędzenie wielu zasłużonych generałów (styczeń 1854), krwawe tłumienie zawichrzeń wojskowych i robotniczych (luty 1854), oraz przymusowa pożyczka 6,519 mil. realów (11 maja 1854), budziły nienawiść we wszystkich klasach narodu i wywołały powszechną rewolucję, której chorągiew pierwszy podniósł gen. O'Donnel (28 czerwca 1854). W wielu miastach wystąpiły na jaw tendencje republikańskie i komunistyczno-socjalne, skarcone jednak z wielkim krwi rozlewem. Dla zażegnania groźnej burzy powierzyła Izabela II ster rządu gen. Espartero. Ten rzeczywiście przywrócił spokojność, wydalił znienawidzoną Marję Krystynę i zwołał na 8 listopada prawodawcze Kortezy, które, złożone po większej części z Progresistów, wydały kilka zbawiennych postanowień, dotyczących gospodarstwa krajowego i uchwaliły sprzedaż dóbr kościelnych, klasztornych i państwowych w drobnych cząstkach, co przyczyniło się znakomicie do podniesienia i wzmocnienia samodzielnego stanu włościańskiego, do polepszenia finansów i wykonania wielu robót publicznych. Espartero musiał jednak ustąpić miejsca O'Donnellowi (14 lipca 1850), a ten gabinetowi moderadosów Narvaeza i Nocedala (12 października t. r.), którzy, rządząc w duchu konserwatywno-klerykalnym, ulegali wpływom dworskim i zniszczyli nabytki rewolucji 1854 r. Wszelako opozycja tak zwanej unji liberalnej (progresiści i liberalni moderadosy) otrzymała w końcu przewagę nad starymi moderadosami, i O'Donnel utworzył nowy gabinet (30 czerwca 1858), który w ciągu pięcioletnich rządów polityką pojednawczą zapewnił spokojność i rozwijał dobroczynną działalność na polu gospodarstwa krajowego. Począł zakwitać handel, przemysł i rolnictwo, przerzynały kraj koleje i drogi bite. Reakcyjna ustawa i prawa prasowe z 1857 pozostały jednak bez zmiany, a stanowisko gabinetu było tak silne, że go nie zachwiały ani kabały dworskie, ani pronuncjamenta republikańsko-socjalne (1859, 60 i 61). Teraz, opierając się na dobrze uorganizowanem wojsku i flocie, **H.** objawiła większą działalność i nazewnątrz. Już 1858 wzięła udział w wyprawie franc. do Anamu (Kochinchina), a 29 października 1859 wypowiedziała wojnę cesarstwu Marokańskiemu, które po klęskach pod Tetuan (4 lutego 1860) i Gualdas (28 Marca 1860), musiało pokojem z 23 kwietnia 1860 zapłacić 20 miljonów piastrów i odstąpić część terytorjum pod Ceutą. Równoczesny rokosz karlistowski gen. Ortegi skończył się zupełnem niepowodzeniem. Na mocy konwencji 31 paździer. 1861 r. wzięła **H.** wraz z Francją i Anglją udział w wyprawie do Meksyku (ob.), ale widząc zaborcze plany Napoleona III, odstąpiła łącznie z Anglją od wspólnego działania (1862), co oziębiło stosunki między Madrytem i Paryżem. Tymczasem powstało rozdwojenie w łonie unji liberalnej. Tak zwani *dysydenci*, pod Rios Rosasem, odłączyli się od rządu i sprowadzili upadek ministerjum O'Donnella 2 marca 1863. Odtąd poczyna się znowu w **H.** okres zaburzeń wewnętrznych i walk stronniczych. Za gabinetu Narvaeza (16 września 1864—19 czerwca 1865) usunęła **H.** nieporozumienie z Peru (ob.) pokojem 27 stycznia 1865, a po kosztownej wojnie zrzekła się (t. r.) zwierzchnictwa nad San-Domingo, która dobrowolnie się jej była poddała 1860. Wewnątrz używał rząd środków represyjnych przeciw progresistom, demokratom i *unjonistom*, to jest stronnikom *unji*. Nowy gabinet O'Donnella postępował drogą więcej liberalną wbrew intrygom kamaryli dworskiej. Uznanie królestwa włoskiego sprowadziło ściślejszą przyjaźń z Francją, a zawikłania z republikami połud.-amerykańskiemi (Chili, Peru, Ecuador i Boliwja) 1865—66 żadnych ważniejszych nie miały następstw. W kraju tymczasem poruszały się wszystkie nieprzyjazne rządowi stronnictwa. Stłumiono wprawdzie progresistowskie pronuncjamento generała Prima (styczeń 1866), jak również krwawy rokosz wojskowy w Madrycie, Salamance, Geronie i t. d. (czerwiec 1866), ale najsurowsze nawet środki nie zadowalały reakcyjnej kamaryli, i O'Donnell musiał ustąpić miejsce gabinetowi Narvaeza (11 lipca 1866), który drogą militarno-policyjną starał się ugruntować rząd stanowczo absolutno-klerykalny. By złamać opozycję, uwięził w nocy z 29 na 30 grudnia wielu deputowanych i deportował ich na wyspy Kanaryjskie; inni, unikając podobnych gwałtów, szukali ocalenia w ucieczce (O'Donnell). Drakońskie prawo prasowe (25 marca 1867) groziło śmiałym dziennikarzom karą śmierci. Nowo zwołane Kortezy (12 kwietnia) potwierdziły wszystkie rozporządzenia rządowe. Naród znosił największy ucisk, a królowa przez gorszące stosunki z Karolem Marfori (ob.), straciła wszelki szacunek w opinji publicznej. Po śmierci Narvaeza (23 kwietnia 1868) stanął u steru rządu Bravo-Murillo, ale szedł niezmiennie drogą swego poprzednika. Gwałty i prześladowania były na porządku dziennym. Wielu generałów (np. Serrano) znowu deportowano. Wobec takiego stanu rzeczy, przywódcy skoalizowanej opozycji stronnictw (unja liberalna, progresiści, demokraci) wywiesili w Kadyksie 17 września 1868 (ob. *Topete*, *Prim*) chorągiew powstania, a prąd rewolucyjny wkrótce całą objął **H.** Powstawały wszędzie bunty rewolucyjne, organizowały się oddziały *ochotników wolności*. Nie mogło już zapobiedz katastrofie i nowe ministerjum gener. Conchi. Serrano odniósł pod Alcolea (ob.) 28 września stanowcze nad armją królewską zwycięstwo, powstał Madryt, i Izabela II uciekła do Francji, skąd, daremnie spodziewając się pomocy, ogłosiła (3 paź-

dziernika namiętny protest przeciw zaszłym zmianom i za radą Napoleona III abdykowała (25 czerwca 1870) na rzecz swego syna (Alfonsa XII, * 1857). Równocześnie i potomstwo Don Carlosa wznowiło swe pretensje do tronu hiszpańskiego. Infant Juan abdykował na korzyść najstarszego swego syna Karola, ks. Madrytu, który występuje odtąd, jako pretendent do korony (Karol VII, * 1848). Przywódcy, podnosząc chorągiew rewolucji, ogłosili w znanym manifeście do narodu cel tej rewolucji, mianowicie: polityczną i społeczną regenerację **H.** na podstawie głosowania powszechnego. Jakoż ministerjum tymczasowe (Topote, Prim, Lorenzana i t. d.), pod prezydencją Serrany, przyrzekało krajowi i Europie działanie rządu w duchu nowoczesnej cywilizacji. Nowy porządek rzeczy uznały wszystkie mocarstwa. Rząd, dotrzymując swej obietnicy, wypędził Jezuitów, zniósł klasztory i bezprawne stowarzyszenia religijne, pozwolił na wybudowanie w Madrycie pierwszego w **H.** kościoła protestanckiego, wydał liberalne rozporządzenia, dotyczące oświaty, urządzeń gminnych, prasy, zgromadzeń publicznych i t. d.; reorganizował wojsko, rozwiązał (nie bez krwi rozlewu) ochotników wolności, którzy poszli walczyć na Kubę (ob.), gdzie groźne właśnie wybuchło powstanie, przywracał wszędzie ład, porządek i spokój. Finanse jednak w najsmutniejszym zostawały stanie. Otwarte 10 lutego 1869 Kortezy prawodawcze (większość monarchicznych progresistów i demokratów, 60—70 republikanów, 30 Izabelistów (Alfonsistów), Karlistów i nowo-katolików) potwierdziły rząd tymczasowy i wszystkie jego działania, następnie ogłosiły (6 czerwca) nową konstytucję, która zapewniała zupełną wolność i równouprawnienie wszystkich wyznań, oraz stanowiła monarchiczną formę rządu; w końcu mianowały Serrana regentem państwa aż do czasu obsadzenia tronu. W zmodyfikowanym nieco gabinecie, najważniejszą osobistością był Prim, prezes ministrów. Podczas kiedy rząd tłumił rokosz Karlistów i powstania republikanów (zwłaszcza barcelońskich, 16 października 1869), pragnących utworzenia rzeczypospolitej federalnej, i gorliwie wyszukiwał kandydata do tronu, Kortezy kontynuowały swe prace prawodawcze. Z pomiędzy wielu innych wymienić należy prawo wojskowe, prawo o małżeństwach cywilnych i o stopniowem uwalnianiu niewolników w kolonjach, oraz prawo, o wyborze króla, żądające przy elekcji monarchy absolutnej większości Kortezów. Po różnych nieudatnych próbach w wynalezieniu kandydata do tronu, ofiarowano wreszcie koronę hiszpańską Leopoldowi, ks. Hohenzollern (lipiec 1870). Ale kandydatura ta rozbiła się o opór Francji i wywołała wojnę francusko-niemiecką, podczas której **H.** pozostała neutralną i dla zwyciężonej sąsiadki okazywała sympatje. W końcu wybrały Kortezy (16 listopada 1870 r.), za zgodą Wiktora Emanuela II, jego syna Amadeusza, ks. Aosta. W dzień wylądowania nowego króla na ziemię **H.** (27 grudnia), stał się Prim ofiarą politycznego zamachu. Serrano złożył swój urząd regenta w ręce Kortezów, a te obwołały królem ks. Aosta pod imieniem Amadeusza I (ob.), którego uznały wkrótce wszystkie mocarstwa. Amadeusz I, mimo wielu osobistych zalet, nie znalazł dobrego w **H.** przyjęcia. Stroniła od niego stara szlachta, nie cierpiało go duchowieństwo, jak również Karliści i Alfonsiści, wreszcie stronnictwo liberalne, jedyna podpora dynastji sabaudzkiej, rozpadło się na kilka nieprzyjaznych frakcji i tym sposobem nie wspierało skutecznie nowego rządu. Ministerja zmieniały się jedne po drugich, ale nie potrafiły zabezpieczyć korony. Zamach na królewską parę nie powiódł się wprawdzie (z 18 na 19 lipca 1872), ale i nie polepszył trudnego jej położenia w kraju, gdzie monarchę uważano za cudzoziemca. Na domiar złego wybuchło powstanie Karlistów (1872), którego uśmierzyć nie zdołano. Nareszcie Amadeusz I, widząc niemożność dalszego utrzymania się na niezmiernie chwiejnym tronie, abdykował dobrowolnie 11 lutego 1873 i opuścił przybraną ojczyznę. Natychmiast po tym wypadku Kortezy wybrały rząd tymczasowy, złożony po większej części z republikanów, którego duszą byli Stan. Figueras, mianowany prezesem, i Em. Castelar, minister spraw zagranicznych. Rząd tymczasowy rozpuścił Kortezy i naznaczył nowe wybory do zgromadzenia prawodawczego; rozwijał ogromną działalność dla utrzymania spokojności i ugruntowania rzeczypospolitej; rozwiązał także nieustającą komisję Kortezów (23 kwietnia), która jako władza kontrolująca nietylko utrudniała zadanie rządu, ale nawet spiskowała przeciw niemu. Częściowe zaburzenia, wywołane przez republikanów radykalnych, zostały stłumione, ale nie zdołano zniszczyć powstania Karlistów, szerzącego się w prowincjach północnych. Kortezy prawodawcze, do których nowe wybory wysłały większość republikanów federalnych, ogłosiły 8 czerwca 1873 roku rzeczpospolitą federalną z projektowanym podziałem **H.** na kilkanaście stanów i 11 czerwca powierzyły rząd nowemu gabinetowi pod prezydencją Pi y Margalla.—W Kortezach tymczasem, jak również i w narodzie, uwydatniło się stronnictwo tak zwanych *Nieustępnych* (intrasingentes), którzy, żądając federacji jak najrozciąglejszej, stawiali rządowi silną opozycję i wzniecali rozterki. Pod ich wpływem wybuchły w końcu lipca 1873 r. groźne powstania socjalno-komunistyczne w wielu miastach południowych. Pi y Margall musiał ustąpić władzy umiarkowańszemu Salmeronowi. Ten, rozwijając dużo sprężystości, potrafił przy pomocy wiernej części wojska znacznie stłumić południowy ruch powstańczy, którego ogniskiem

była Kartagena, a przywódcą generał Contreras (sierpień, 1873). Kortezy podczas tych zawichrzeń nie przestały pracować nad ukonstytuowaniem kraju. W 1874 r. gen. Martinez-Campos ogłosił królem syna Izabelli, Alfonsa XII, który wstąpił na tron 14 stycznia 1875 i przywołał do władzy konserwatystę Canovasa. Ten ostatni w lutym 1876 r. uśmierzył powstanie karlistowskie i dał nową konstytucję, która zjednała mu konserwatystów i klerykałów partji opozycyjnej. Jednakże położenie polityczne nie bardzo się polepszyło: dwa zamachy na króla w 1878 i 9 pokazały, że jest niebezpieczeństwo ze strony internacjonałów; ciągłe powstania na Kubie dały się ukończyć ofiarą wielkich ustępstw w r. 1879. Canovas w 1879 r. był zmuszony ustąpić Martinez-Camposowi, ale w końcu 1879 r. znów został prezesem ministrów aż do czasu, dopóki Sagasta, stronnik opozycji dynastycznej, nie zrzucił go, zagarnąwszy w swe ręce berło władzy w r. 1881. W 1885 Niemcy zawładnęli wyspami Karolińskiemi, co wywołało wielkie niezadowolenie w narodzie hiszpańskim i objawiło się demonstracją w Madrycie (4 sierpnia); dzięki powściągliwości Prus, uniknięto konfliktu, a rozstrzygnięcie kwestji pozostawiono papieżowi. Przed rezolucją papieża, umarł młody król 25 grudnia 1885 r., a młoda wdowa Marja Krystyna, przyjęła regencję za starszą córkę, a potem za syna Alfonsa XIII, urodzonego po śmierci ojca (1886), i utworzyła liberalne ministerjum z Sagastą na czele. W 1885 r. był podpisany protokół, mocą którego przyznano władzę Hiszpanji nad wyspami Karolińskiemi, a Prusom pozostawiono swobodę handlu, marynarki i połowu ryb. Wprowadzenie sądu przysięgłych nastąpiło 7 maja 1887 roku 206 głosami przeciwko 50 (konserwatystów). W r. 1888 nastąpiło nieporozumienie pomiędzy ministerjum a generalnym kapitanem Martinez Campos, z powodu którego ten ostatni wystąpił, a Sagasta w maju utworzył nowe ministerjum. W 1890 w styczniu i w tymże roku 5 lipca były zmiany ministerjum, którego prezesem, przy ostatniej, został Canovas del Castillo, co wywołało niepokój. W 1892 poczęły nawiązywać się związki anarchistyczne, które zalały całą Katalonję, i Canovas ustąpił prezydjum Sagaście. Z różnem powodzeniem ten ostatni rządził, aż w 1895 r. wespół z Canovas'em utworzyli nowy gabinet. Tymczasem powstanie na Kubie (ob.) wywołało gwałtowny przewrót w położeniu politycznem Hiszpanji. Pragnąc utrzymać perłę Antyllów, wysłano najpierw na wyspę marszałka Martineza Camposa, któremu jednak nie powiodło się wcale, pomimo że obiecywał Kubańczykom reformy administracyjne. Po odwołaniu 1896 Camposa, wysłano jenerała Weylera, który także nic nie zrobił, a tylko wielką surowością i bezwzględnością rozdrażnił powstańców i dał Amerykanom pretekst do interwencji zbrojnej. Już od początku wojny, pomimo pozorów neutralności, społeczeństwo amerykańskie okazywało wiele sympatji dla Kubańczyków i wspierało ich amunicją, prowizją, a nawet kontyngensami ochotników. To wywołało napięcie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Stanami Zjednoczonemi a Hiszpanją. Wreszcie w r. 1896 w marcu postawiono w izbie reprezentantów i w senacie w Waszyngtonie wniosek o uznanie powstańców za stronę wojującą. Powodem do tego było skazanie na śmierć przez generała Weylera kilku flibustjerów amerykańskich. Prócz tego wszędzie odbywały się mityngi, na których wyrażono sympatję Kubańczykom, tak, że rząd amerykański z trudnością hamował wybuchy nienawiści. W Hiszpanji tymczasem rząd walczył z trudnościami wewnętrznemi. W lutym 1896 rozwiązano parlament. Gabinet Canovas'a del Castillo otrzymał przy wyborach po rozwiązaniu Kortezów większość, ale opozycja atakowała go silnie za nieporządki w finansach, spowodowane wojną kubańską, oraz za fałszowanie list wyborczych. Prócz tego ministrowie sprawiedliwości i robót publicznych, przekonani o tolerowanie nadużyć w zarządzie miejskim Madrytu, musieli ustąpić. W Barcelonie, głównem ognisku anarchizmu, zaczęły się nowe spiski i zamachy dynamitowe (7 czerwca 1896); ogłoszono tam stan oblężenia. Wyszły na jaw nadużycia względem więźniów politycznych, których torturowano dla wydobycia zeznań, i nakoniec (w d. 8 sierpnia 1897) anarchiści zamordowali prezesa ministrów Canovasa (w Santa Agneda). Ster gabinetu objął minister Azcarroga (20 sierpnia), który próbował przejednać powstańców kubańskich reformami administracyjnemi i celnemi. Przedtem jeszcze wybuchło powstanie na wyspach Filipińskich (ob. Filipińskie wyspy), co powiększyło trudności rządu, zwłaszcza, że i stosunki wewnętrzne pogarszały się ciągle. Ludność, zgnębiona podatkami, odmówiła ich płacenia; biskup Majorski rzucił klątwę na ministra skarbu Navarrę Revertara za wprowadzenie administratorów świeckich do dóbr kościelnych— wszystko to skłoniło królową regentkę do udzielenia dymisji Azcarradzie (4 października 1897). Prezesem gabinetu został znowu Sagasta, który przyznał Kubie samorząd (6 października), odwołał srogiego Weylera i wysłał na Kubę łagodnego gen. Blanca. Wszystko to nie przydało się na nic. Weyler po powrocie zaczął intrygować przeciwko rządowi, rozgłaszając, że reformy kubańskie przyniosą szkodę przemysłowi hiszpańskiemu; protestowali przeciwko nim także Karliści, przemysłowcy katalońscy, oraz część zachowawców (odłam Romera Robledy). Lud znowu urządzał manifestacje przeciwko Stanom Zjednoczonym za ich sympatje ku powstańcom, które powoli od słów przeszły do czynu. Orędzie prezydenta Mac Kinleya do kongresu waszyng-

tońskiego, oraz wybuch na pancerniku amerykańskim „Maine," stojącym w porcie Hawańskim (15 lutego 1898), wywołały burzę. Dnia 16 kwietnia 1898 senat waszyngtoński uchwalił rezolucję o niepodległości Kuby i interwencji Stanów Zjednoczonych. Rząd hiszpański odpowiedział na to dekretem, wypowiadającym wojnę (24 kwietnia 1898). Nowe Kortezy (wybrane 27 marca i 10 kwietnia 1898) przyjęły wojnę z ogromnym zapałem, któremu nie odpowiedziały jej rezultaty. Niedołęstwo, nieład i nieumiejętność wodzów i rządców hiszpańskich przeszły wszelkie wyobrażenie. Na zwycięstwo nie liczono wprawdzie, ale spodziewano się honorowej porażki, tymczasem wojna przyprawiła Hiszpanję nietylko o materjalną, ale i o moralną ruinę. Amerykanie rozpoczęli kroki wojenne nie na Kubie, lecz na wyspach Filipińskich. Admirał Dewey napadł (1 maja 1898) pod Cavite na flotę hiszpańską, dowodzoną przez admirała Montoja i zniweczył ją doszczętnie. Powstanie Filipińczyków uspokojone w grudniu 1897, wybuchło na nowo. Aginaldo, wódz powstańców, którym Amerykanie obiecali swobodę i dali środki na prowadzenie walki, napadł na wojska hiszpańskie, które zamknęły się w Manilli 13 sierpnia. Manilla, zaatakowana na lądzie przez powstańców, a od strony morza przez Amerykanów, musiała kapitulować. Na Kubie nie szło Amerykanom tak łatwo. Ogłoszono blokadę portów Kuby i Puerto-Rica, którą jednak okręty hiszpańskie gwałciły kilkakrotnie. Admirał hiszpański Cervera zawinął 19 maja 1898 do portu Sant-Jago na Kubie z eskadrą. Amerykanie próbowali zamknąć port, zatapiając okręt „Merrimac," mimo to Cervera próbował wypłynąć, by dążyć do Havany. 3 lipca wypłynął rzeczywiście z zatoki, ale dopędzony przez okręty amerykańskie, stracił całą flotę, której osada dostała się do niewoli. Sant-Jago poddało się 16 lipca 1898: 23,000 żołnierzy gen. Torala odwieziono z honorami wojskowemi do Hiszpanji. Rząd hiszpański przerażony takim obrotem rzeczy, zwrócił się do posła francuskiego w Waszyngtonie Cambona, z prośbą o pośrednictwo pokojowe. 12 sierp. 1898 rozpoczęto rokowania o pokój, który ostatecznie miał być zawarty na konferencji w Paryżu (1898). Amerykanie stawiali bardzo ciężkie warunki, które Hiszpanja z konieczności przyjąć musiała (10 grudnia 1898). Amerykanie otrzymali Kubę, Puerto Rico i inne wyspy zachodnio-indyjskie, oraz Filipiny i wyspę Guam (z archipelagu Marjańskiego), razem około 420,000 kilm. kw. i 10,000,000 ludzi. Tak się skończyło po 400 latach panowanie Hiszpanji w Ameryce. Prochy Kolumba przewieziono 20 stycznia 1899 z Hawany do Sewili. Hiszpanja przestała należeć do mocarstw, posiadających kolonje zamorskie. Wszystko to oddziałało przygnębiająco na stosunki krajowe. Awantury w Kortezach zniewoliły rząd do zamknięcia ich obrad (21 czerwca 1899), rozruchy uliczne w Madrycie starano się stłumić ogłoszeniem stanu oblężenia. Wydatki wojenne wymagały podniesienia podatków. U steru rządu pozostał Sagasta, który zwołał znowu Kortezy, w celu zatwierdzenia ustępstw terytorjalnych na rzecz Stanów Zjednoczonych. Raz zebrały się Kortezy we wrześniu 1898 i zawotowały ustępstwo wysp Antylskich, a po raz wtóry w lutym 1899, by uznać zabór Filipinów (tylko 2 głosami większości. Wobec tak małej większości, Sagasta podał się do dymisji (1 marca 1899), i nowy gabinet uformował Silvela, konserwatysta. Kortezy rozwiązano i wybrano nowe w kwietniu 1899. Rząd otrzymał większość. 2 czerwca w mowie tronowej wspomniano o sprzedaży Niemcom wysp Karolińskich i Marjańskich za 17 miljonów marek i pewne ulgi handlowe. Kortezy zatwierdziły ten układ 19 czerw. 1899, uznając konieczność ustępstwa kolonji bezużytecznych już, a kosztownych dla państwa. Natomiast nowe projekty finansowe w celu pokrycia deficytu i nowych uzbrojeń, żądanych przez ministra wojny gen. Palavieje, wywołały niezadowolenie. Dążenia rewolucyjne i odśrodkowe wzmogły się w narodzie. Karliści zbierali się do powstania, a patrjoci katalońscy zażądali samorządu dla Katalonji, Galicji, Asturji, Aragonji, Walencji, kraju Basków i Majorki. Z początkiem lipca 1899 r. wybuchły rozruchy ludowe w Barcelonie, Sewili, Madrycie, Alikante i Walencji, tak, że wykonanie projektów podatkowych stało się prawie niemożliwem. Słowem, Hiszpanja przechodzi obecnie przesilenie, które graniczy z rozkładem.—*Literatura.* Z dzieł nowszych, dotyczących historji **H.**, wymieniamy najważniejsze: Masdeu „Historia critica de España" (20 t., Madryt, 1783—1809); Ortiz y Sanz „Compendio cronologico de la historia de España" (2 ed., 9 t., Madryt, 1841); Lafuente „Historia general de España" (t. 1—30, Madryt, 1850—67—88); Cavanilles „Historia de España" (2 t., Madryt, 1861—65); Tapia „Historia de la civilisazion d'España" (4 t., Madryt, 1840); Montesa i Maurique „Historia de la legislacion etc. de España" (7 t., Madryt, 1861—64); Rico y Amat „Historia politica y parlamentaria de España" (3 t., Madryt, 1860—62); Lembke „Geschichte von Spanien" (z kontynuacją Schäfera, 3 t., Hamburg, 1831 — 67); Baumgarten „Neuere Geschichte Spaniens" (3 t., Lipsk, 1867—71); tegoż „Geschichte Spaniens zur Zeit der Französischen Revolution" (Berlin, 1861). O panowaniu Maurów w **H.** pisali Conde, Aschbach (ob.) i Dozy (ob.); o czasach Ferdynanda Katolickiego i Izabeli, jak również o epoce Filipa II, wyborne są prace Prescotta (ob.); historję wojny o niepodległość **H.** dali: Foy, Southey, Napier, Suchet, Munoz, Maldonado, Canga Arguelles, Toreno i t. d.; o wojnie marokańskiej pisał Schlagintweit (Lipsk, 1863). Por. także Lausera

„Aus Spaniens Gegenwart. Culturskizzen" (Lipsk, (1872); Mariana „Historia de España" (1783—96); Alfaro „Compendio de la historia de España" (1869); Rossueu de Saint-Hilaire „Histoire d'Espagne jusqu'à la mort de Ferdinand VII" (1844—79); Gebhardt „Historia general de España" (1864); Lembke „Geschichte von S." (1831—90); „Historia general de España, escrita por individuos de numero de la Real Academia de la historia" (1890); Colmeiro „Reyes cristianos des de Alonso VI hasta Alfonso XI" (1893); G. Diercks „Geschichte S. s. von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart" (1894); Burke „A history of Spain, from the earliest times to the death of Ferdinand the Catholic" (1895); Morel—Fatio „L'Espagne au XVI et XVII siècle" (1878); Arteche y Moro „Guerra de la independencia 1808—14" (1868—83); Hubbard „Histoire contemporaine d'Espagne" (1869—83); Borrego „Historia de las cortes de España durante el siglo XIX" (1885); Mazade „Les revolutions de l'Espagne contemporaine" (1869); Cherbuliez „L'Espagne politique" (1868—73); Bonilla „La guerre civile en Espagne" (1875); Leopold „S. s. Bürgerkrieg" (1876); Bofarull y Broca „Historia critica di Cataluna" (1876—77); De Castro „Geschichte der span. Protestanten" (1866); Wilkons „Geschichte des span. Protestantismus im 16 Jahr." (1887); Kayserling „Geschichte der Juden in S. und Portugal" (1861—67); K. Seignobos „Dzieje polityczne Europy współczesnej 1814—1899" (przekład polski Steckiego, Warszawa, 1900).

Hiszpańska biel, też co bizmutowa biel (ob.) lub kreda.

Hiszpańska czerwień ob. Safflor.

Hiszpańska febra, toż co Calentura (ob.).

Hiszpańska figa, ob. Opuncja.

Hiszpańska koniczyna, ob. Sparceta.

Hiszpańska kreda, ob. Słoniniec.

Hiszpańska literatura, zwłaszcza też poezja hiszpań., zdrowy owoc silnej narodowości, należy do najsamoistniejszych literatur w świecie nowożytnym. Podniosła duma narodowa, rycerskość, gorąca fantazja, z fanatyzmem graniczące prawowierność—oto są przymioty hiszp. narodu i literatury hiszp. Oświata hiszp. i główny jej czynnik: literatura, zawdzięczają wiele Arabom. Kultura bowiem Maurów zasłoniła Hiszpanję przed nieokrzesaną grubością Wizygotów, walki zaś z Maurami utrzymywały ciągle w Hiszpanach natężenie ducha rycerskiego, a tem samem pokrzepiały i narodowość hiszp.; walki te nadały wprawdzie starożyt. literaturze hiszp. owe cechy pięknej romantyczności, ale z drugiej strony wyrobiły ów ponury fanatyzm, ów prawowierny katolicyzm, odbijający się niejednokrotnie i w literaturze nowszej, mianowicie od chwili, kiedy zwycięski oręż królów katolickich zaczął nie po chrześcijańsku prześladować i tępić arcy tolerancyjnych czasu swej potęgi Arabów.

Literatura piękna. Historję liter. hiszp. dzielą zwykle na 4 okresy: *Okres 1-y. Od najdawniejszych czasów do Jana II, t. j. do XV w.; Okres 2. Od XV do początków XVI w.; Okres 3. Od XVI do połowy XVIII w.: Okres 4. Od połowy XVIII w. do naszych czasów. Okres 1. Od najdawniejszych czasów do XV w.* Narodowa literatura Hiszpanów tego okresu opiera się wyłącznie na poezji ludowej, uwydatniając przeważnie kierunki epiczny i dydaktyczny. Lud wyśpiewał już dawno wszystko, co mu leżało na sercu, wyśpiewał mianowicie cały przebieg owych rycersko-religijnych z Maurami bojów. Owocem tego ludowego ruchu poetycznego była poezja romantyczna, prawdziwy wzór epopei, której wyrazem jest romanca (ob.). Najdawniejszą ogólnie przyjętą formą romancy były 8-zgłoskowe wiersze *Redondillos* zwane. Zwyczaj przygrywania na gitarze uczynił je niezmiernie giętkiemi, płynnemi i śpiewnemi. Te Redondilie, jako narodowa miara wiersza hiszp., służyły później i poezji dramatycznej. Na ową romantyczną poezję hiszp. wywierali wpływ niezaprzeczony prowansalscy trubadurowie, a także i poezja kościelna. Na dworach hiszp. magnatów widzimy bowiem tak zwanych *Trobadores* i *Joglares* (francus. *Jongleurs*, śpiewacy), którzy jednak na czysto ludową poezję nie mieli prawdopodobnie żadnego wpływu. Czas kwitnienia historycznej romancy kończy się z upadkiem maurytanizmu w Hiszpanji, ale początku jej rozwoju naznaczyć niepodobna. Przedmiotem poezji były podania i historje o królu Rodrygu i hrabi Juljanie, o Karolu W. i jego paladynach, o Infancie Lara, o Bernardzie del Carpio, o wielu chrześcijańskich i maurytańskich bohaterach, a przedewszystkiem o owym ulubieńcu narodu i poezji ludowej, słynnym *el Cid Campeador.* Z tej poezji ludowej nic nam prawie w jej pierwotnej czystości nie pozostało. Wszystkie bowiem śpiewy żyły tylko w ustach ludu, przechodząc tradycją z pokolenia do pokolenia. W zmienionej już formie, ale ukrywającej zawsze niezatarty pierwiastek ludowy, poczęto je spisywać dopiero w XV i XVI w. Tym sposobem powstały zbiory tak zwanych *Romancero* (ob.) i *Cancionero* (ob.). Na podstawie poezji ludowej wykształciła się poezja artystyczna, przesiąkła naturalnie powszechnemi idejami spółczesnej epoki, a więc w tym okresie idejami rycersko-kościelnemi. Najdawniejszemi pomnikami tej poezji artystycznej są: „Poema del Cid" (XII w.) i „Poema de los Reyes Magos" (XI w.), a także „Disputation entre el Cuerpo y el alma," legendy o świętych i Matce Boskiej pióra *Gonzalo de Berceo* (1198—1268), legenda o Marji Egipcjance (XIII w.), rycerskie „Poema de Alexandro Magno" Jana Wawrzyńca de Segura (XIII w.), poemat o „Votos del Pavon" Apolonjusza z Tyru (XIII w.) i poemat w rodzaju kronikarskim Fernan Gonzaleza (XIV w.). Obok tej mniej więcej epiczno-narodowej poezji

poczęła się rozwijać za wpływem Alfonsa X (ob.) artystyczna poezja uczono-dydaktyczna. Poezjami swemi „Libro de las querellas" i pieśniami galicyjskiemi („Cantigas") utorował on drogę artystycznej liryce hiszp.; przypisywany mu dawniej poemat dydaktyczny „Libro del Tesoro" jest utworem podrobionym z XV w. Oprócz tego Alfons X, rozkazawszy prawo krajowe spisywać w mowie ojczystej, stał się właściwym twórcą prozy hiszp. Zbiory praw, z których najsłynniejszy nosi tytuł „Las siete partidas" (Madryd, 1847), z jego rozporządzenia dokonane, wydała Akademja historji p. t. „Opusculos legales del rey Alonso el Sabio" (Madr., 1837); za jego także staraniem została napisana słynna *Cronica general* (Zamora, 1541; Walladolid, 1604). Przykład mądrego króla znalazł wielu naśladowców. Najznakomitszym w tym okresie poetą jest Jan Ruiz, arcybisk. z Hity († około 1351), pełen dowcipu, sceptycyzmu i gryzącej satyry, autor poezji lirycznych i dydaktycznych, pobożnych i erotyczno-rozwiązłych pieśni, bajek, pieśni pasterskich i t. d. Utwory jego, mające wielkie w historji literat. hiszp. znaczenie, na nowo wydane zostały wraz z poezjami innych z tego okresu poetów przez Sancheza w *Colleccion de poesias castellanas anteriores al siglo XV* (Madryt, 1864). Obok niego zasługują jeszcze na wzmiankę dydaktyk Infant do Jan Manuel (1180—1347), autor dzieła „El Conde Lucanor," satyryk Lopez de Ayala (ob.) i dydaktyk Żyd Rabi Santob. Z działu prozy wymieniamy jeszcze „La gran conquista de Ultramar," historja Krucjat, spisana za panowania Sanszy IV, oraz kroniki Lopeza Ayala, Jana Nuneza de Villaizan; kronikę o Cydzie, opis podróży Ruy Gonzaleza de Clavijo i t. d. Pod koniec tego okresu powstał także romans o Amadysie (ob. Amadis). Szczegółowy opis literatury tego okresu zawierają zeszyty 51 i 57 „Biblioteca de autore españoles" dalej: Puymaigre „Les vieux auteurs castillans" (1888—90) i rozdział „Spanische Litteratur" w Gröter'a „Grundriss der roman. Philologie" (1893). *Okres 2. Od XV do początków XVI w.* Okres ten odznaczają szczególnie dwie cechy: naśladowanie prowansalskiej liryki i coraz potężniejszy wpływ starożytnego klasycyzmu. Oba te pierwiastki złączyły się z sobą w pewnym stosunku i wyrobiły ogromną uczoność, która jakkolwiek, w treści swej zdrowa, wpłynęła dużo na postęp kultury hiszp., jednak poezji odebrała świeżość i siłę. Na wzorach królów Aragonji i Kastylji ukształciła się artystyczna liryka dworska, która jako poezja przeważnie salonowa nabrała delikatniejszej i więcej ogładzonej formy, ale grzeszyła ubóstwem myśli i monotonją. Na dworze Jana I aragońskiego, który utworzył w Barcelonie konsystorz wesołej nauki *(Consistorio de la gaya ciencia)* była poezja więcej wesołą, formułkową zabawą, na dworze zaś Jana II kastylskiego, gdzie powstała liryka w narzeczu kastylskiem, była poezja więcej uczoną, jako hołdująca wzorom klasycznym. Z poetów dworskich tego czasu najcelniejsi: dwaj Marquesesowie de Villena i Santillana, oraz Jan de Mena, który także pisał większych rozmiarów poezje dydaktyczno-alegoryczne. Widać w nich dążność do naśladowania wzorów staroklasycznych i włoskich, zwłaszcza Dantego. Z innych poetów zasługują na pamięć: trzej Manrique'owie (Rodryg, Gomez i Jorge), Macias, Garcia Sanchez de Badajoz, Alonso de Cartagena, Diego de San Pedro, który napisał także 2 metryczne romanse miłosne („Carcel de amor," „Question de amor"), Fernan Perez de Guzman, Diaz de Bledo, Alonso de la Torre, Diego Lopez Haro i Jan de Ixar. Pieśni ich i wielu innych poetów zawierają się w *Cancionero General* z 1511 r. (ob. *Cancionero*). Z pomiędzy wielu kronikarzy najcelniejsi: Fernan Perez de Puzman, Fernando del Pulgar, Antonio de Castellanos, Manuel Rodryg de Sevilla, Karol de Biana, Diego de Valera, Diego Rodryg de Almela i Fernan Mexia. U niektórych z nich (Guzman, Fulgar) widoczny już postęp od stylu kronikarskiego do pragmatyzmu. Dla historji prozy hiszpań. ważnem wielce jest dzieło arcykapłana z Talavery, Alonso Martinez de Toledo, o obyczajach kobiet p. t. „Corbacho" (Toledo 1499 i częściej). Na okres ten przypadają także zawiązki dramatu, który i w Hiszpanji także powstał z uroczystych zabaw kościelnych i wiejskich. Do tego rodzaju zaliczyć trzeba owczarskie sztuki (komedje) Jana de la Encina; słynny romans dramatyczny Fernanda de Rojas, oraz utwory Torrese Nazarro, Lopeza de Rieda, Jana de la Curra i in. Cały drugi okres por. Amador de los Rios „Historia critica de la literatura española" zeszyt 4—7 i Menedez y Pelayo „Antologia de poetas liricos castellanos" zeszyt 2—5. *Okres 3. Od początku XVI w. do połowy XVIII w.* W okresie tym z rozwojem potęgi politycznej nazewnątrz nabiera i literat. hiszp. wszechstronnego rozwoju i dosięga najwyższej świetności. Jest to wiek złoty literat. hiszp., klasyczny. Chociaż Karol V zniszczył swobody hiszp., a Filip II zaprowadził wyrafinowany despotyzm, chociaż inkwizycja tamowała wolny polot myśli w naukach, chociaż sami Hiszpanie, prawowierni katolicy, chętnie widzieli nieprzyjaciół ortodoksji na płonących stosach, chociaż wreszcie polityczna potęga Hiszpanji poczęła upadać w XVII w., mimo to jednak nie wygasła gorąca fantazja, a spotęgowała się przez dalekie podboje bardziej jeszcze duma narodowa i uczucie honoru. Dlatego też i poezja cudnem zakwitła kwieciem, a literatura hiszpańska zwraca na siebie uwagę obcych. Pierwowzorem dla niej w tym okresie obok starożytnej klasyczności była literatura włoska. Wszedł w zwyczaj włoski styl, włoska miara wierszowa (11 lub 7-głoskowa), włoskie formy sonetu, Ottave Rime, tercyn, canzon i t. d. Ale

naśladownictwo to nie zatraciło bynajmniej właściwości narodowych. Owszem podstawą poezji hiszp. jest zawsze charakter czysto narodowy. Koryfeuszami szkoły włoskiej są: Boscan, Garcilaso de la Vega, Diego Hurtado de Mendoza i t. d. Pod przywództwem zaś Krzysztofa Castillejo działa szkoła przeciwna, trzymająca się ściśle form staro-narodowych. Piękne zjednoczenie obu tych kierunków widzimy w poezjach Fernando de Herrera, Ludwika Ponce de Leon, Fernando de Acuna i Jorge de Montemayora. Ten ostatni i rodak jego Portugalczyk Sa de Miranda wprowadził nawpół prozą pisany romans pasterski. Słynną Montemayora *Djanę* ukończył Gil Polo. Obok nich zasługują jeszcze na wzmiankę: Fran. de Rojas Rioja Baltazar de Alcazar, Wincenty Espinel, dwaj Figueroa, Piotr Soto de Rojas, Krzysztof de Mesa, Augustyn de Tejada, Ludw. Barahona de Soto. Mimo owego zjednoczenia, dwa przeciwne kierunki: klasyczny i narodowy raz jeszcze w tym okresie wystąpiły względem siebie nieprzyjaźnie. Do pierwszego obozu należą: bracia Argensola, Estevan de Villegas, Jan de Jauregui; do drugiego Gongora (ob.) (ze swymi naśladowcami), przesadny naśladowca włoskich Marinistów, twórca tak zwanego *gongoryzmu* (stylu wykształconego), który wyrodził się w *culteronizm*. Wymienieni dotąd poeci uprawiali przeważnie lirykę. W okresie tym powstały także najliczniejsze zbiory romanc (ob. Romancero). Obok nich wymienić jeszcze można: Lud. Zapata, Hieron. de Urrea, Diego, Ximenesa de Aanllon, Hippol. Sanz, Jana Rufo, Wawrzyń. de Zamora. Z epików najznakomitszym jest Ercilla (ob.). W zupełnym kontraście z prawdziwym eposem stoją ironiczno-epiczne arcydziełaLope do Vegi, Vilaviciosy i Quevedy. Żywioł epiczny staro-ludowych romanc w połączeniu z artystyczną liryką wpłynął zbawiennie na rozwój artystycznego dramatu narodowego *(Comedia)*. Już w pierwszych zawiązkach narodowej poezji dramatycznej widzimy przedstawicieli dwu głównych kierunków. Naharro stwarza bardziej idealizujące, fantastyczno-bohaterskie sztuki intrygowe *(Comedias de ruido, Comedias de Capa y espada)*, zaś Gil Vicente i Lope de Rueda są poprzednikami pisarzów, hołdujących dramatom charakterystycznym i kopjującym wiernie rzeczywistość; należą do nich liczni autorowie tak zwanych *Loas*, *Pasos*, *Farsas*, *Entremeses*, *Sainetes* i *Comedias de figuron*. Obok tego istniały widowiska kościelne, a w poezji dramatycznej religijnej wyrobiły się dwa różne: 1-o *Autos sacramentales* i *Autos del nacimiento* (ob. Autos), odpowiadające średniowiecznym alegorycznym *Moralités*, oraz 2-o *Comedias divinas* i *de Santos*, czyli przedstawienia historji i legend świętych, podobne misterjom. Zwolennicy klasycyzmu starali się i dramat wykształcić na wzorach starożytnych, ale nie udało im się zniszczyć ani nawet powstrzymać bujnego rozwoju oryginalnej i bogatej komedji narodowej. Usiłowania takie czynili mianowicie B. Boscan, F. Perez de Oliva, Jan de Malara (XVI w.), wielu poetów szkoły sewilskiej, jak Hieron. Bormudez, oraz krytycy Rey de Artieda, B. L. de Argensola i t. d. Najświetniejsza epoka dramatu hiszp. przypada na czas od końca XVI do końca XVII w., a mnodzy dramatycy skupiają się w dwie wielkie grupy, w których jako ogniska świetnieją Lope de Vega (ob.) i Calderon (ob.). Częścią poprzednikami, częścią następcami pierwszego byli: Cueva, Virues, Cervantes, (który nie mógł wydrzeć palmy pierwszeństwa Lopezowi), Guillen de Castro, L. Velez de Guevara, Jan Perez de Montalvan, G. Tellez, więcej znany pod nazwą Tirso de Molina, Ruiz de Alarcon; wszyscy ci poeci, z Lope de Vega na czele, pełni inwencji, świeżej i gorącej fantazji, są właściwymi twórcami narodowego dramatu hiszp., zalecającego się genjalną koncepcją, naturalnością i pierwiastkiem wskroś narodowym. Do tej oryginalności i bujnej fantazji dodał Calderon miarkującą refleksję i staranniejsze wykończenie szczegółów, a dramat hiszp. pod jego piórem dosięgnął przez to punktu kulminacyjnego. Z następców Calderona najcelniejsi: Fr. de Rojas, Aug. Moreto, M. Fragoso, I. B. Diamante, Ant. Hurtado de Mendoza, J. de la Hoz, Ant. de Solis i Aug. de Salazar y Torres, skłaniający się już po części do *Estilo culto*. Bances Candamo, Canizares i Ant de Zamora wykształcili pod koniec tego okresu *Comedia de figuron*.—Z innych poetów, objawiających już wyraźny upadek sztuki, co najwyżej zasługują na wzmiankę autorowie romanc: Esquilache, Arteaga, Bern. de Rebolledo i meksykańska mniszka Inez de la Cruz. W prozie uwydatniają się także owe dwa główne kierunki: z jednej strony dążność do eleganckiej formy wedle wzorów starożytnych, z drugiej zaś rozwój stylu narodowego. Pierwszemu kierunkowi hołdują pragmatyzujący dziejopisowie: Ant. ge Guevara, P. Meja, I. G. Sepulveda (ob.). Mendoza, Fl. de Ocambo, Ambr. de Morales, Zurita, B. L. Argensola, Fr. M. de Melo, Fr. de Moncada i Ant. de Solis, którzy z całą świadomością zarzucili dawny styl kronik, a naśladowali piękną formę Greków i Rzymian; Mariana zaś potrafił zachować w zupełnej czystości styl narodowy, uszlachetniony jeno na wzorach klasycznych. Do znakomitych prozaistów należy także wielu pisarzy dydaktycznych, filozoficznych i religijno-ascentycznych. Z tych ostatnich najsłynniejsi są: znany poeta L. de Leon, kaznodzieja Fray L. Granada, siostra Santa-Teresa de Jezus, Fray Diego de Yepes, San-Juan de la Cruz i P. Malon de Chaide. Las Casas (ob.) słynął jako znakomity i szlachetny humanista. Samoistniej i oryginalniej rozwinęła się proza w utworach czystej fantazji. Romans i nowela troskliwie były uprawiane w Hiszpanji. Chociaż romans rycerski z prze-

żytą ideją szwalerji zeszedł do prostej karykatury, chociaż nowela, z Włoch przeniesiona, pod piórem Timonedy, Nuneza de Reinoso i in. niewielkie początkowo miała powodzenie, jednakże nieśmiertelny Cervantes (ob.) tak genjalnie sparodjował w rycerskim romansie „Don Quijote" kontrast między ideją a rzeczywistością, że stał się niedosiężnym wzorem prozy hiszp.; w innych zaś pracach tak mistrzowsko przyswoił nowelę i romans miłosny, że oba te gatunki stały się rodzimie narodowemi. Z licznych naśladowców żaden temu potentantowi nie dorównał. Romans pasterski, wprowadzony przez Montemayora, uprawiali dalej Cervantes, Lope de Vega i wielu in. Ale najcelniejsi prozaiści poświęcili swe zdolności odwzorowywaniu obyczajów spółczesnych i stosunków społecznych, już to za wzorami Cervantesa w drobnych nowelach, jak Montalvan de Caravajal i in., już to za wzorem Mendozy („Lazarillo de Tormes") w słynnych romansach łotrowskich, jak Mateo Aleman, Quevedo i Espinel, już wreszcie za wzorem Quevedy („Suenos") w owych śmieszno-fantastycznych opowieściach (które przeszły do wszystkich literatur europejskich), jak L. V. de Guevara i Saavedra y Faxardo. Gines Perez de Hita i Inca Garcilaso de la Vega dali początek romansowi historyczemu. Proza przy końcu tego okresu wyrodziła się pod wpływem Gongorystów (ob. Gongora) w śmieszności i dziwactwo tak zwanego *estilo culto* czyli *culteronizmu* (ob. Gongora); najcelniejszym z pisarzów tej szkoły jest Jezuita Balt. Gracian. — *Okres 4. Od połowy XVIII w. aż do naszych czasów.* W XVII mimo upadku politycznej potęgi hiszpańskiej najsilniej jednak kwitnęła literatura narodowa, a obok niej wysoko stanęło i malarstwo. Ale w XVIII wieku ze śmiercią ostatniego Habsburga, Karola II, nastąpiła w literaturze i sztuce śmiertelna stagnacja. Hiszpanja przestała być narodową i oryginalną. Charakterystyczną cechą tego okresu jest wtargnięcie do Hiszpanji nowoczesnej, mianowicie francuskiej oświaty, jej chwilowe zwycięstwo, a w końcu dążność do zgodnej z duchem czasu regeneracji pierwiastków staro-narodowych i zespolenia ich z pierwiastkami nowoczesno-europejskiemi. Wraz z Burbonami przybył do Hiszpanji w całej okazałości i pseudo-klasycyzm francuski, a wśród ogólnego sił wyczerpania nietrudno mu było wywierać wpływ szkodliwy na smak narodowy. Hiszpanja, tak bogata dawniej i oryginalna, poniżyła się teraz do niewolniczego naśladowania tych, którzy zapożyczali u niej niegdyś najlepsze materjały i myśli. Jednakże przeciw zfrancuziałym literatom, jak Luzan, Blas, Nassarre, Montiano, Velasquez i t. d., podniósł silną reakcję ducha narodowego dzielny Garcia de la Huerta. *Salamancyńska* zaś szkoła poetów wystąpiła z tendencjami umiarkowanie reformatorskiemi; uwzględniając bowiem wpływ ducha nowoczesnego, starała się obok uprawy cudzoziemszczyzny nie zaniedbywać, przynajmniej w języku i formie, narodowych wzorów złotego wieku. Do tego grona należą: M. F. de Moratin, Cadalso, T. de Iriarte, Samaniego i wyższy od nich Melendez Valdes, właściwy przywódca szkoły salamancyńskiej. Inni znowu niemniej utalentowani poeci, jak: Iglezias, Norona, Quintana, Cienfuegos, Arriaza, Gallego, Roman de la Cruz, oprócz Francuzów, brali także za wzór Włochów i Anglików, ale nie przestawali być równocześnie Hiszpanami. W niezmiernie ożywczy sposób podziałała na uczucie narodowe wojna o niepodległość i zwycięstwo nad uzurpacją franc. Polityczny udział narodu w sprawach publicznych, mimo następnych zawichrzeń i walk domowych, wpłynął na wszechstronniejszy i swobodniejszy rozwój ducha, a literaturze przywrócił charakter bardziej patrjotyczny i samodzielny. I tak lata 1812, 1820 i 1834 są początkami nowej epoki w produkcji literackiej, której owoce pokazały się w dziełach takich pisarzów, jak: Xerica, Lista, Martinez de la Rosa, J. Joaquin de Mora, A. de Saavedra, Breton de los Herreros. Liczba najnowszych poetów jest tak wielka, że wymienieni tu być mogą tylko najznakomitsi jak: Espronceda, Seraf. Calderon, Zorilla, Hartzenbusch, R. de Campoamor, Santos, Lopez Pelegrin, Villergas, satyryk J. Gonzalez de Texada, lirycy: An. de Trueba i Kac. Bono Serrano, bajkopis Miguel Aug. Principe, a z pomiędzy kobiet Gert. Gomez de Avellaneda († 1873). Epopejom Moratina, Saavedry i w. in. nie dostaje prawdziwie epicznego ducha. Dodać jednak należy, że za przykładem Saavedry niektórzy poeci, jak Mora, Zorilla i in., poczęli szukać źródła zgodnej z duchem czasu epiki w romansach i podaniach ludowych. Dramat hiszp. ucierpiał najwięcej w tym okresie z powodu walki między szkołami, pseudo-klasyczną francuską a narodową. Scena hiszp. aż do ostatnich prawie czasów była długo widowiskiem najokropniejszych przeciwieństw. L. F. Moratin swemi wykwintnemi, w duchu franc. pisanemi komedjami taką gustowi pseudo-klasycznemu zapewnił przewagę, że wstydzono się nawet smaku narodowego. Nawet tak utalentowani poeci, jak: Cienfuegos, Quintana, Gorostiza, Martinez de la Rosa, Saavedra, Breton i w. in. nosili jakiś czas pęta klasyczne. Jedynie tylko w drastyczno-dowcipnych „Sainetes" zdolnego Ramon de la Cruz ożył prawdziwie starodawny duch narodowy. Ale gdy sami Francuzi zerwali pęta klasyczne, przykład ich znalazł naśladowców i w Hiszpanji. Jedni wrócili do form narodowych i starali się je zmodyfikować stosownie do nowoczesnych potrzeb ducha czasu, drudzy zaś dali się porwać romantycznej szkole francuskiej i płody jej, pełne nieraz największych okropności, przesadzali gwałtem na scenę madrycką. Przeciw temu kierunko-

wi z silną wystąpili opozycją Breton, M. de la Rosa, Tapia i Saavedra, oraz młodsze talenta, jak: Gil y Zárate, Hartzenbusch, M. J. de Larra, A. Garcia Gutierrez, Patricio de la Escosura, Zorrilla Moral, Trueba, Ventura de la Vega, Campoamor, Rubi, L. M. de Eguilaz, A. L. de Ayala i wiele innych. Najnowsze utwory sceniczne zebrane są w „Galeria drámatica, Teatro moderno," liczącej przeszło 80 t. W ostatnich czasach zasłynął Echegaray, którego „Ilgran Galerto" grano i u nich. — I proza zeszpecona i wykrzywiona manierą culteronistów wymagała koniecznej reformy. W duchu tym pracowali Feyjoó, który wrócił do prostoty klasycznych wzorów narodowych; Jezuita Isla, który trywjalną i nadętą wymowę kaznodziejską wyśmiewał w satyrycznym romansie „Fray Campazas;" historycy Ulloa, Munoz, Capmany, Ferreras, Quintana, Novarette, Clemencin, Torreno, Munoz Maldonado, oraz mężowie stanu: Campomanes, Clavjo, a przedewszystkimi Jovellanos, Cycero hiszp. i słynny mówca parlamentarny Aug. Arguelles. Na mównicy politycznej wogóle zyskała proza wiele na energji i djalektycznej bystrości. Najsłynniejszym dziś mówcą w Hiszpanji jest E. Castelar (ob.). Do rozwoju prozy znacznie się także przyczyniły prace filozoficzno-krytyczne takich pisarzów, jak: Gallardo, Salvá, Lista, Hermosilla, Marchena i w. in., oraz w wielkiej mnogości zjawiające się czasopisma polityczno-beletrystyczne, jak: *Revista española*, *Artista*, *Samanario pintoresco* i t. d. Zaniechana oddawna przez Hiszpanów forma romansu w ostatnich czasach ożyła znowu z całą świetnością pod wpływem literatur francuskiej i angielskiej. Po tłómaczeniach (Trueba pisał nawet po angielsku), nastąpiła taka masa romansów oryginalnych, że i w Hiszpanji romans nowoczesny stał się ulubioną formą. W romansie historycznym i obyczajowym celują: Escosura, M. de la Rosa, Seraf. Calderon, Gert. Avellaneda († 1873) i Fernan Caballero (ob.). Uprawiano także i nowele wedle mistrzowskich wzorów narodowych. Jednem słowem, w ostatnich czasach znowu tak wszechstronne i potężne rozwinęło się w **H.** życie literackie, że podług mniemania wielu krytyków, literatura hiszpańska może z czasem zająć jedno z najpierwszych miejsc w Europie. Dodać tu jeszcze należy, że akademja historji ogromną rozwija działalność; w swoich „Memorias" oraz „Memorial historico de España," wydała już wiele szacownych źródeł dziejowych i rozbudziła nowy popęd do badań historycznych. H. Florez, Conde, Ascargota zbierali sami materjały historyczne i zachęcili wielu innych. Na szczególną wzmiankę zasługują zbiory „Coleccion de documentos inéditos para la historia de España" (Madryt, 1842) historyków Navarette, Salva i Baranda, oraz „Indice de los documentos procedentes de los monasterios suprimidos" (Madryt, 1861 sq.). Z najnowszych historyków, oprócz już wymienionych najcelniejsi są: Florente, Masdeu, Ortiz y Sanz, Lafuente (ob.), Cavanilles y Centi (ob.), Tapia, Moron, Amador de los Rios, Ferrer del Rio, Ew. de San-Miguel, Carvajal i t. d.

Nauki. Piśmiennictwo naukowe w Hiszpanji nie mogło się tak świetnie rozwinąć jak literatura piękna. W naukach, zwłaszcza filozoficznych, rozwojowi ducha samodzielnego stał na przeszkodzie ucisk polityczny i duchowy, który co najwyżej cierpiał naukę scholastyczną, na usługi teologji i jurysprudencji.—*Filozofja* hiszpańska, najdawniejszych przedstawicieli ma w osobach: *Moderata* z Gades (Kadyksu), który za Nerona i Apolonjusza z Tyjany żyjąc, starał się połączyć naukę liczb pitagorejczyków z ideologją Platona. Do stoików należał L. Annaeus *Seneka* (3—65 po Chr.), z Korduby, syn retora; wypowiedział ostatnie słowo swej szkoły. *Catius Insuber* (Cicero, *Tusc.*, II, 3, 7) pisał o filozofji po łacinie, *Izydor Hispalensis* z Sewilli († 636) wpłynął stanowczo na rozwój scholastyki swoją encyklopedją, która służyła za wzór Bedzie i Alkuinowi. Za panowania Arabów, zasłynęli: *Gebirol* z Malagi, nowoplatonik, oraz poprzednicy fenomenologów Berkeleya, Hegla oraz Rousseau'a: *Avempace* (ob. Ibn Badja) z Saragosy, pedagog *Abubacer* (ob. Ibn Tofail) z Guadiksu w Andaluzji, *Averroes* (ob.) z Korduby, słynny komentator Arystotelesa. Szkoła Averroistów w XV wieku walczyła o lepsze z drugą szkołą perypatetyków Aleksandra z Afrodyzyjas, a do XVII wieku panowała w Padwie. Z Żydów słynniejsi są *Jehuda ben Samuel Ha Levi* z Kastylji (ob.), *Abraham ben David* z Toledo (około 1160) w dziele „Wzniosła wiara" zbija Gebirola nowoplatonizm i rozwija system wolnej woli, oraz liczni tłómacze z arabskiego i greckiego dzieł Arystotelesa, czem przyczynili się do rozwoju filozofji wogóle. Pochodzeniem tu należy z Korduby *Mozes Majmonides* (1135—1204) i pisarz Soharu *Mosch ben Sum Tob* z Leonu. *Piotr Hiszpan*, późniejszy *Jan XXI* (ob.), mimo przydomku pochodzi z Lizbony, wywarł olbrzymi wpływ swemi „Summulae logicae." Rajmund *Lullus* (ob.) z Majorki (1234—1315), twórca głośnej szkoły Lullistów i maszyny pojęć, i mistyk Rajmund *Sabunde* (ob.), w pierwszej połowie XV wieku, okazują dążność dobycia się fantazją z pęt suchej scholastyki. Zakon Lojoli i tryumf despotji przygasił światło nauki tak, że ledwo można wymienić z XVI wieku psychologa *J. Huarte* z S. Juan del Pie del Puerto, który znany jest w Europie z dzieła „Examen de ingenios para les ciencias," przełożonego przez Lessinga, z XVII wieku bystry myśliciel, Cysters *Juan Caramuel Lobkowitz* z Madrytu (1606—1682) i *Jaime Balmes*, znany z przekładów niemieckich swych prac przez Lorinsera. Życiem samodzielnem nie natchnął **F. H.** *Julio Sanz del Rio* († 1869), tłómacz i zwolennik prac Krausego. — *Filologja* nigdy w **H.** wielkiej nie doszła świetności. Zado-

walano się co najwięcej tłómaczeniem na język ojczysty dzieł klasycznej starożytności i Wschodu, jak to widzimy już za Alfonsa X. W XV w. słynął z głębokiej znajomości greczyzny i hebrajszczyzny polihistor Alonso Tostado (Alphonsus Tostatus). Na początku XV wieku kierunek humanistyczny, popierany i przez Izabelę, znalazł w **H.** licznych zwolenników. Ale gdy humanizm połączył się z reformacją, poczęto surowo karcić wszelki swobodniejszy w nauce rozwój. Prace więc filologów hiszpańskich ograniczały się gramatyką i interpretacją. Dla gramatyki łacińskiej i hebrajskiej zasłużył się szczególnie Lebrija (Antonius Nebrissensis, † 1521), dla greckiej zaś Fernan Nunez, zwany *el Comendador* (Nonnius Pincianus, † 1522). Oprócz nich odznaczyli się szczególnie: Luis Vives († 1540), autor encyklopedycznego dzieła „De disciplinis libri XX," archeolog Chacon z Toledo, gramatyk Manuel Alvarez z Madery i uczony biskup taragoński Ant. Agostino z Saragosy; przed wszystkimi jednak zasłynął Fr. Sanchez, *el Brocense* zwany. W XVII wieku zasłużyli się wydawnictwem klasyków rzymskich Jezuita de la Cerda, J. A. Gonzalez de Salas i L. Ramirez del Prado. Dopiero pod koniec XVIII wieku filologowie i archeologowie Fr. Perez Bayer i Mayans, oraz mężowie stanu Campomanes, Azora i infant Don Gabrjel żywsze dla studjów literatury starożytnej obudzili zajęcie; w ślady ich poszli numizmatyk Velasquez, filologowie Estala, B. Canga-Arguelles, Valbuena i t. d. Języki wschodnie opracowywali Casiri, Conde, Pascual de Gayangos. W najnowszych czasach Clemencin, Hartzenbusch, de los Rios, Duran, Gayangos i inni poświęcali swe siły filologiczno-krytycznemu opracowywaniu języka i literatury ojczystej.—*Medycynie* wiele się swego czasu zasłużyli Arabowie i Żydzi hiszpańscy. U chrześcijan jednak hiszpańskich nauki lekarskie zaczęto uprawiać dopiero od końca zeszłego wieku; zasłużeni medycy XVIII wieku są Hernandes, Ortiz i Miguel Lopez, nowszych zaś czasów Villalba, Guillermo, Sampedro, Alfaro, Chao, Morejon i in. Więcej zrobiono w *historji naturalnej*, zwłaszcza w botanice; tu należą Cavanilles, Ruiz, Clemente, Azara, Lagasca, Ruiz y Pavon; mineralogowie Alvarado de la Pena, Paniagua, Novella, Carillo Lazo i in. Z nowszych *matematyków* słynniejsi są: Vallejo, Navarrete, Lista, Simo, Arguelles, Cortazar. W r. 1847 założono w Madrycie akademję nauk matematycznych i przyrodniczych. Do nauk najwięcej przez Hiszpanów uprawianych należą *geografja i statystyka*. Z dawniejszych czasów głośnym jest pisarzem Navarrete, z nowszych Minano, Berdejo Paez, Cean Bermudez, Cortez y Lopez, Serafin Calderon, Pascual Modoz i in.— Z prac Hiszpanów o historji ojczystej ich literatury najpierwsze miejsce zajmuje de los Rios „Historia critica de la literatura española" (t. 1 — 7, Madryt, 1861 — 67). Oprócz tego ważne są prace Quintany „Poesias selectas castellanas" i „Musa epica espanola" (6 t., Madryt, 1830—33); Abelino de Orihuela „Poetas españoles y americanos del siglo XIX" (Paryż, 1851); Caballero „Floresta de rimas antiguas castellanas" (3 t., Hamburg, 1821—25); tudzież dzieła: Velasqueza, Sarmiento, Mohedano, M. de la Rosa, Argote de Molina i t. d. Najlepszą jednak pracę o literaturze hiszpańskiej dał Amerykanin Ticknor „History of Spanish Literature" (3 t., New York i Londyn, 1849, 3 ed., 1865), przełożona na hiszpański i uzupełniona przez Vedia i Gayangosa (t. 1 i 2, Madryt, 1851—53); na język niemiecki przełożył ją Julius (2 t., Lipsk, 1852), a A, Wolf poczynił dodatki z 3 ed. oryginału (Lipsk, 1867). Wyborne są też dzieła Bouterweka (ob.), Schacka (ob.), F. Wolfa (ob.), Lemckego „Handbuch der Span. Literatur" (3 tomy, Lipsk, 1855—56) i Viardota „Etudes sur l'histoire des institutions et de la littérature en Espagne" (Paryż, 1835). Najlepszy zbiór klasyków hiszpańskich sporządził Aribau w „Biblioteca de autores españoles" (t. 1 — 58, Madryt, 1846 — 68), zbiór zaś najlepszych nowszych prac beletrystycznych zawiera „Coleccion de autores españoles" (t. 1—23, Lipsk, 1860—67). — Bibljografję opracowali: de Castro, Latasa, Ximeno, Rodriguez, Mendez, Salvá, Fuster, Torres Amat, Ochoa („Apuntes para una biblioteca de escritores españoles contemporáneos," 2 t., Paryż, 1840); Ferrer del Rio („Galeria de la literatura española," Madryt, 1845); Ovile y Otero („Manual de biografia y de bibliografia de los escritores españoles del siglo XIX," 2 t., Paryż, 1859), oraz bardzo ważne dzieło opracowane przez Gallardo, Zarco del Valle i Rayon („Ensayo de una biblioteca española de libros raros," Madryt, 1863 sq.). Por. „Revista critica de historia y literatura españolas" (1895). Po polsku „Historję literatury hiszpańskiej" opracował J. A. Święcicki i Edward Porębowicz w „Dziejach literatury powszechnej" z ilustracjami, wydanie „Bibljoteki najcelniejszych utworów" (tom III, Warszawa, 1890, tom IV, część 2 tomu, 1898).

Hiszpańska Marchja, kraina pomiędzy Francją a Hiszpanją, dzisiejsza Katalonja, Nawara i część Aragonji, mniej więcej po rzekę Ebro; zdobył ją Karol W. 778 r. Frankowie uczynili jej stolicą Barcelonę i osadzili tu swoich hrabiów. Późniejsze dzieje tej ziemi zlewają się zupełnie z dziejami Hiszpanji.

Hiszpańska mucha, ob. Kantaryda.

Hiszpańska muzyka, lubo obfita w formy czysto miejscowe taneczne, jak bolero, fandango i t. p., nie wydała dotychczas, ani mistrzów, ani utworów głośnych. Wpływ muzykalny Carlo Broschi'ego *(Farinelli)* okazuje jednak sposobność w Hiszpanach do wysokiego poddania się muzyce. Hiszpańskie pochodzenie co do rodziców Malibran-Garcia, jej męża i panny *Biancalini*, nie-

znanej w Europie, a śpiewającej w cyrkowym teatrze (w Madrycie, 1872), znakomitą altową rolę *Cenerentoli* Rossiniego z powodzeniem wielkiem dowodzi, że tylko brak opieki i szczęśliwych warunków, by i na tem polu zakwitła Hiszpanja. Obecnie **H. m.** żywi się przerabianiem zagranicznych oper.

Hiszpańska sztuka. a) *Budownictwo.* W VI i VII wieku przed podbojem Arabów ledwo ślady zostały. Odkąd Korduba stała się stolicą samodzielnego kalifatu, zakwitła w Hiszpanji sztuka arabska. Wspaniały meczet, rozpoczęty za Abderrahmana I 786 (rozszerzony i skończony 965 i 988), na wzór meczetów damaskiego i El Aksa w Jerozolimie, jest najznakomitszym zabytkiem tego okresu. Podobny rodzaj bazylikowy przedstawia kościół ś. Romana w Toledo, nisza w katedrze taragońskiej z 960. Z podań znany jest tylko przepych założonego koło 830, a w XI w. zniszczonego pałacu Abderrahmana III pod Kordubą, zwanego Azzahra. Miał 4,312 słupów, 12 zwierzęcych figur do fontan. Jedyny zabytek ocalały, mały jeleń bronzowy, znajduje się w pobliskim klasztorze ś. Geronima. Styl romański, zbliżony do takiegoż st. w Połud. Francji, zachowany został w katedrze taragońskiej, zaczętej 1138; Salamanka i Segovia mają zabytki z tej epoki, które odznaczają się beczkowem sklepieniem ponad rozstrojonymi słupami, oraz po kilka piątr krużkanków na bocznych ścianach. Katedra w Sant Jago słynie obszerną, potężną i zdobną kryptą (przed 1082), podobno datującą z 835 roku. Wiele pomników budowniczych przedstawia mieszaninę stylów lombardzkiego, arabskiego i połud. francusk., jak w Geronie, Zamorze (ś. Magdal.), katedra w Toro, kościół ś. Maria w Valdedios 1218 przez *Galterio* ukończony. Katedra w Cuanca (1177) odznacza się stylem gotyckim, jaki też znajdujemy w katedrze w Burgos (1221), w Toledo (1227), naśladującą w Bourges zbudowaną, piękna fasada ś. Marka w Sewili. Rozkwit najwyższy przypada na wiek XIV, i tu należą katedry w Leonie, Palencji (1321), w Owiedo (1388), Pampelonie (1390), Barcelonie (1299—1388), w Walencji (1262 już, z wieżą zbudowaną 1381 przez *Juana Franck*, pono Francuza), na Palmie i w Murcji (1353—1462). Ze świeckich budowli Puerta da Serranos w Walencji i zamek Belver na Palmie. Schyłek gotyku odbił się w katedrze sewilskiej (1403 zaczęta na miejscu meczetu). Koło r. 1442 *Jan z Kolonji* wykończył fasadę katedry w Burgos, a najwspanialszy zabytek gotyku hiszp. chór w *Capelle del Condestable* 1487 dodano. Kopuła 1567 odrestaurowana ma już ślady renesansu. W katedrze toledańskiej z tej epoki pochodzi *lwi portyk*, przez *Annequin de Egas* z Brukseli zbudowany (1459). Pełne fantazji jest kolegjum ś. Grzegorza w Valladolid (1486—96). Rządy Maurów wiekopomne ślady zostawiły w cytadeli Granady, zwanej Alhambra, Generalif, zbudowany przez Piotra Okrutnego Alkazar w Sewilli, i tak zwany Taller del moro w Toledzie. Nowoczesny styl dwa kierunki przedstawia, jeden od końca w. XV, nadzwyczaj bujny, renesans, dla swej ozdobności zwany *plateresco* (styl złotniczy), i klasyczny, ciężki, datujący od studjów we Włoszech, który wziął górę nad pierwszym w końcu XVI w. Pochodzenie pierwszego nieznane, bo lubo niektóre zabytki jego przypominają styl niderlandzki, przecie *Enrique de Egos*, syn Annequina, i *Filip Viquernis*, przezwany *de Borgogna*, urodzili się lub wychowali w Hiszpanji. Styl lombardzki odbija się w szpitalu ś. Cruz w Toledo (1504—1514 przez Enr. de Egas) i św. Juan de la Penitencia tamże. W Saragosie wejście do ś. Engracia. przez *Tudelilę* (1536 skończony) daje obraz mauryt., gock. i nowego stylu. *Alonso de Corarrubias* (1531—1546), *Bustamante*, *Juan de Radrjoz* odradzają coraz bardziej klasyczny kierunek, lubo jedne drzwi katedry w Toledo (1565—68) wskazują trwałość renesansu. Katedry w Grenadzie (1529). a może i w Maladze przez *Diego de Silva*, dalej w Jaen przez *Pedro de Vadelvira*, a szczególnie budowle *Machuc'y*, który dał plan nieskończonego pałacu Karola V (1526) w rozwalonej po to Alhambrze, odznaczają się suchym klasycyzmem. Klasztor św. Wawrzyńca w Escorialu, zaczęty 1563 przez *Juana Bautista* z Toledu, a skończony przez jego ucznia *Juana Herrerę* 1584 imponuje masą, ale czczą i bez wdzięku, co prawda Filip II nieby innego nie zniósł. Aranjuez, giełda w Sewili, katedra w Valladolid, tegoż Herrery, budowle jego ucznia *Francisco de Mora*, za Filipa III tworzą przejście do architektów baroku, jak *J. Gomez da Mora*, *Martinez* i *Crescenzio*. Ozdoby wnętrz należą do najszaleńszych tworów XVII w. Z artystami, których Burboni z Włoch i Francji wonczas powołali (*Juvara*, dwaj *Marchand*, *Sacchetti* i in.), są już reakcjonistami klasycznymi. b) *Rzeźba* z czasów hiszpańskiego gotyku mało jest znana; wchody bocznych naw katedry w Burgos oddają zwykłe motywy XIII w. delikatnie i z czuciem. Następne wieki przedstawiają ślady wpływu niderlandzkiego, a nagrobki, ołtarze i t. d. dają pole rozwinąć się plastyce. Pracownicy są obcy i roboty nieraz gotowe brano z za granicy. W końcu dopiero XV wieku występują Hiszpanie: *Nufro Sanchez* w katedrze sewilskiej, *Gil de Siloe*, który wyrzeźbił (1486—1493) słynne z delikatności rysunku groby Juana II, jego żony i infanta don Alonso u Kartuzów Miraflores pod Burgos. *Pablo* (czy Blas) *Ortis* w katedrze toled. wykuł groby Alvaro da Luna i żony, z portretowemi posągami w duchu realistycznym. Główny olbrzymi ołtarz z drewna w Toledo robili 1500 *Peti Juan* i *Bernardo Ortega*. Sławne są *Domenica Alejandro Florentina* rysunki do grobów, we Włoszech zrobionych, infanta Don Juana w Avila i kardy-

nała Ximenesa w Alcala de Henares, oraz *Alvara Monegro* grób Henryka II († 1309) w Toledo. Rzeźba pasyjna za ołtarzem w Burgos, czysto realistyczna, jest dłóta *Filipe de Borgogna* 1540. Pięknym zabytkiem są rzeźby sarkofagów Ferdynanda i Izabeli katolick., Filipa Austr. i jego żony Joany Szalonej. *Alonso Berruguete*, budowniczy, malarz i rzeźbiarz zarazem, pamiętny jest z sarkofagu arcybisk. Tavera pod Toledem w Michała Anioła stylu. W ostatnich czasach *Jose Alvares* i *Antonio Sola* pracują. c) *Malarstwo* rozpoczyna się z uczniem Michała Anioła i Sansovina *Alonsem Berruguete* (1480—1562), Rafaela i da Vinci naśladują *Luis de Vargas* (1502—1565), *Vincente Joanez* (1523—1579), *Luis de Morales* (1509—1590), zwany *el Divino*, odznacza się bizantyńskim stylem, z odcieniem ekstazy, także *Gregorio Hermandez*, *Pedro Campana* (1503—80), rodem Niderlandczyk, osiadły w Sewili swojem *Zdjęciem z krzyża* wiele wpłynął na Murilla. Naśladowali Wenecjan w kolorycie *Al. San. Crello*, jego uczeń *J. Pantoje de la Cruz* i *J. Fern. Navarette* (1526—1579), zwany *et Mudo*. Z tych pierwiastków powstaje w XVII w. sztuka, będąca dziwnym związkiem śmiałej zmysłowości i najwyższego spirytualizmu. Trzy szkoły są: 1) *sewilska*, zbliżona kolorytem do Wenetów i Niderlandów, liczy *Franc. Pacheco* (1571—1654); niby hiszp. An. Caracci. *Juan de las Roselas* (1558—1625) z San Jago i *Fr. de Herrera al Viejo* (1576—1656) z *Sądem ostatecznym*, pełnym olbrzymich efektów światłocienia i rysunku. Rozkwit tej szkoły datuje od *Zurbarana* (ob.), *Velasqueza* (ob.), *Alonzo-Cano* (1601—1667), twórca szkoły granadzkiej, odznaczał się modelacją i naturalizmem hiszp. Guido Reni. *Pedro de Moya i Juan de Sevilla* naśladują Van Dycka. Nad innymi góruje *Murillo* (ob.) z naśladowcami. 2) *Szkoła madrycka* odznacza się portrecistami, jak tamta naturalistyczną tendencją. Popęd do jej rozwoju po *Bast. Carducio* (1560—1608) i *Luizie Tristan* (1586—1649) dał *Velasquez* z Sewili, przeniósłszy się do Madrytu. *Fr. Rizi*, jego uczeń *Escalante*, *Juan Coreno de Miranda* (1611—1685) i *Ant. Pereda* (1590—1669) są godniejsi pamięci. 3) W Walencji powstała trzecia szkoła z *Fr. Ribalta* (1551—1628) uczniem Seb. Piombo, łączyła rysunek Florentczyków z weneckim kolorytem. *Jac. Ger. de Espinosa* i *Józef de Ribeca* (*Spagnoletto*), oraz naśladowca Bassaniego *Pedro Orento* (1550—1640) tu należą. Wpływ Neapolitańczyka Lucasa Giordano sprowadził upadek sztuki przez pośpiech w robocie. *Ant. Polomina y Velasco* (1653—1726), *Ant. Villadomat* (1678—1755) należą do tego zwrotu. Eklektyzm Mengsa zabija sztukę, lubo wydaje cenionego *Fr. Bayen y Subias*. *Franc. Goya* (1746—1828), znany z akwafort (*Caprizzi*) i litografji (*Tauromachja*), malował sceny wojen o niepodległość, jest realistą bez barwy i rysunku. Późniejsi malarze zostają pod wpływem Davida, jak Lopez y Portana, Val. Cardorera, Jose Guttiarez de la Vega i in. Z nowszych wymienimy: *Francisco Pradilla*, *Eduardo Rosales*, *Martinez Eubello*, *José Benlliure y Gil*, *Tejedor*, rodzajowi: *Mariano Fortuny*, *Zamacois*, *Juan Antonio Gonzalez*, *E. Sala*, *Fernandez y Baldenes*, *Angel Lercano*; portreciści: *Federico Madrazo* († 1894), *Pescador*, *Equiquipa*; pejzażyści: *Martin Rico*, pejzażysta i malarz rodzajowy: *Rajmundo de Madrazo*, *J. Masriera*, *Ruis de Baldivia*, *Modesto Urgell*, *Morero y Galicia*, *Carlos de Haes* i in. Źródła Girault de Prangey „Mon. arabes et moresques de Cordoue, Seville et Grenade“; A. de Laborde „Voyage pitt. et hist. de l'Espagne“, Murphy „The arabian antiquities of Spain“, Perrez de Villa-Amil „Espańa artistica y monumental“, J. Caveda „Gesch. d. Bauk. in Sp.“ (przeł. Kuglera); Waring „Architect. Studies in Burgos and its neighbourhoud“ (Londyn, 1852); Passavant „Die christliche Kunst in Spanien“; „Colleccion lithographica de cuadros del rey de Espańa D. Fernando VII“. Por. Palamino y Welasco „Museo pictorico“ (1715—24); Jean Bermudez „Diccionario historico de los mas ilustres profesores de las bellas artes en Espańa“ (1800); tego samego „Noticias de los arquitectos y arquitectura de Espańa“ (1829); Stirling „Annals of the artists of Spain“ (1848); Street „Gothic architecture in Spain“ (1869); A. Ponz „Viage de Espańa“ (1776—94); „Monumentos arquitectonicos de Espańa“ (1859); Carderea „Iconografia espańola“ (1855 i 1864); „Aluseo espańol de antiquedades“ (1872); Uhde „Baudenkmäler in Spanien und Portugal“ (1889—92); Junghändel „Die Baukunst Spaniens in ihren hervorragensten Werken dargestellt“ (z tekstem Korn. Gurlitta, 1889—93); Prentice „The renaissance of architecture and ornament in Spain“ (1894); Mutzer „Geschichte der Malesei im XI8 Jahrh.“

Hiszpańska ściana, *parawan*, ściana ruchoma, przegroda, złożona z kilku części, składających się i rozsuwających na zawiasach.

Hiszpańska trawa, ob. Phalaris.

Hiszpańska trzcina, cienkie trzony i pędy niektórych gatunków palmy rotang (ob.), oswobodzone od nabłonka, kolców i liści, używają się na różne wyroby. Przybywają z Borneo, Sumatry i półwyspu Malajskiego. Szczególnie liczne zastosowania mają w Chinach i Japonji, gdzie rozróżnia się **H. t.** *żeńska*, cieńsza, i *męska*, grubsza. Pierwsza używa się na wyrób koszy i lin okrętowych, druga na laski i na meble. Wyrabia się też z niej surogat fiszbinu.

Hiszpańska wojna sukcesyjna, tak się nazywa powszechna wojna europejska o tron hiszpański, prowadzona 1701—13 między Francją a Austrją, oraz obustronnymi ich sprzymierzeńcami. Z powodu bowiem bezdzietności Karola II (1665—1700), ostatniego z Habsburgów, panujących w Hiszpanji, rościły prawa do ogromnej

monarchji hiszpańskiej dwa najpotężniejsze państwa w Europie: Francja i Austrja; oba na zasadzie prawa kastylskiego, nie wyłączającego linji żeńskiej od tronu. Ludwik XIV (ob.) i cesarz Leopold I (ob.) byli synami infantek hiszp., córek Filipa III; nadto Ludwik XIV miał za żonę Annę, starszą siostrę Karola II, Leopold I zaś Marję Annę, młodszą siostrę Karola II; z ostatniego małżeństwa urodziła się Marja Antonja, żona Maksymiljana II (ob.), elektora bawar., którego syn Józef Ferdynand był trzecim pretendentem do korony hiszp. Dyplomacja europ. starała się układami zażegnać grożącą burzę po śmierci Karola II. Za staraniem Anglji stanął traktat podziałowy w Loo (11 paźdz. 1698), mocą którego arcyks. Karol, drugi syn Leopolda I, miał otrzymać Medjolan, Filip ks. Anjou, wnuk Ludwika XIV, Neapol, Sycylję i baskijską prowincję Guipozcoa, reszta zaś monarchji hiszp. miała przypaść synowi elektora bawar. Karol II dowiedziawszy się o tem, w słusznem oburzeniu zniszczył ów traktat i mianował jedynym spadkobiercą wszystkich swych posiadłości syna elektorowego; gdy zaś ten umarł niespodzianie 6 lutego 1699, zawarła Anglja z Francję nowy traktat podziałowy (2 marca 1700), na który nie zgodziła się jednak Austrja. W końcu dyplomacja franc. otrzymała zwycięstwo, albowiem Karol II testamentem 22 października 1700 naznaczył dziedzicem wszystkich swych krajów wnuka Ludwikowego. Po śmierci Karola II (1 listopada 1700) ks. Anjou bez oporu zajął swe posiadłości i pod imieniem Filipa V uznany był przez Anglję i Niderlandy. Austrja jednak zaprotestowała. Przyłączyły się do niej traktatem w Hadze (7 września 1701) Anglja i Niderlandy (potrójny aljans), a 1702—1703 Prusy, większa część państw niemieckich i Portugalja. Francja znalazło sprzymierzeńców w elektorach bawarskim i kolońskim, a także w książętach Mantui i Sabaudji. Ostatni jednak przeszedł na stronę Austrji (25 października 1703). Dwunastoletnia wojna szerzyła się z całą srogością nie tylko po całej zachod. Europie, ale także na Oceanie i w kolonjach. Długo jednak była wątpliwą. Po stronie koalicji najznakomitszymi wodzami byli Marlborough i Eugenjusz ks. Sabaudzki, po stronie Francji Vendôme, Villars, Tallard i t. d. Sprzymierzeni odnieśli nad Francuzami wielkie zwycięstwa pod Höchstädt 2 lipca 1704; pod Ramillies 23 maja 1706; pod Turynem 7 września 1708 i pod Malplaquet 11 września 1709; wogóle mieli zupełne powodzenie w Niemczech, Niderlandach i Włoszech. W Hiszpanji za to szło lepiej Francuzom. Zdobyli wprawdzie Anglicy Gibraltar 4 sierpnia 1704 i arcyks. Karol ogłoszony został w Madrycie 2 lipca 1706 królem hiszp. pod imieniem Karola III, ale stanowcze zwycięstwo Francuzów pod Almansa 25 kwietnia 1707 zniweczyło całe dotychczasowe powodzenie Karola III. Wycieńczony wojną Ludwik XIV prosił o pokój. Rozpoczęły się układy. Ale gdy sprzymierzeni niepomierne kładli warunki i żądali nawet, aby Ludwik XIV własnemi wojskami wypędził swego wnuka z Hiszpanji, wojna rozgorzała na nowo. Po chwilowych niepowodzeniach Francuzów marsz. Vendôme odniósł świetne zwycięstwo pod Brisunga 8 grudnia 1710 i zapewnił w Hiszpanji przewagę Francji. Śmierć bezdzietnego cesarza Józefa I (1711), następcy po Leopoldzie I, wkładając korony Austrji i Hiszpanji na głowę jego brata, arcyks. Karola (Karola III), przyniosła dla Francji zwrot pomyślny, zwłaszcza gdy i sprzymierzeńcy Austrji zaczęli się już lękać jej przewagi i nadwyrężenia równowagi europ. (w której imieniu walczyli), zagrożonej teraz nie przez Francję lecz przez potęgę Habsburgów. Jakoż Anglja zawarła zawieszenie broni 1712 i rozpoczęła układy o stały pokój. Francja chętnie na to przystała i podpisała 13 kwietnia 1713 traktat z Anglją, Holandją, Portugalją, Prusami i Sabaudją w Utrechcie. Następca Józefa I, cesarz Karol VI, zbyt słaby, aby sam tej walce mógł podołać, musiał także zawrzeć pokój z Francją, dla Austrji w Rastadzie 6 marca 1714, a dla państwa niemieckiego w Baden, w Szwajcarji, 7 września 1715. Na mocy tych układów wnuk Ludwika XIV otrzymał Hiszpanję wraz z kolonjami, jako Filip V, za co zrzekł się wszystkich praw swoich do sukcesji we Francji i do dziedzictwa krajów włoskich, które dotąd należały do korony hiszpańskiej. Cesarz Karol VI wziął Medjolan, Niderlandy hiszp., Neapol i wyspę Sardynję; Anglja kilka kolonji franc. w Ameryce, Gibraltar i Minorkę. Inni sprzymierzeńcy mieli zagwarantowaną całość swych posiadłości, i w tym celu rzeczpospolita Niderlandzka otrzymała prawo załogi w kilka pogranicznych twierdzach Niderlandów austrjackich, dotąd hiszpańskich. Por. Mahona „History of the war of succession in Spain“ (Londyn, 1832); „Kriegs und Staatsschriften des Markgrafess Ludwig Wilhelm von Baden über den S. E.“ (1850); von Noorden „Europ. Geschichte“ (1870—82); de Reynald „Louis XIV et Guillaume III“ (1882); Cowecy „La coalition de 1701 contre la France“ (1886); Parnell „The war of succession in Spain 1702—11“ (1888).

Hiszpańska wyka, ob. Groszek.

Hiszpański barwnik brunatny, ob. Umbra.

Hiszpański barwnik żółty, toż co aurypigment (ob.).

Hiszpański chmiel, ob. Lebiodka.

Hiszpański język, podobnie jak wszystkie *romańskie języki* (ob.), powstał z *lingua Romana rustica* (ob. Łaciński język). Łączy on z dźwięcznością i bogactwem samogłosek włoskiego siłę i powagę, z jasnością i zręcznością francuskiego sprężystość i zdolność do wyrażania uczuć poe-

tycznych, obok słodyczy i wdzięku portugalskiego, nie posiada jego nieprzyjemnych głosek nosowych i syczących. Pod względem fleksji jest więcej zbliżony do łacińskiego niż włoski, pod względem zaś fonetycznym i leksykalnym nosi na sobie ślady licznych wpływów. Iberowie (przodkowie dzisiejszych Basków), jak również i Celtyberowie mały nań wpływ wywarli; większy nierównie plemiona germańskie, które wtargnęły do Hiszpanji w V w., oraz Arabowie, którzy zawładnęli w VIII w. prawie całym półwyspem. Od pierwszych pochodzą mianowicie wyrazy, ściągające się do wojskowości i instytucji państwowych, od drugich zaś do nauk, przemysłu, handlu i t. d., oraz wpływ na fonetykę. Najdawniejszy spisany pomnik **H. j.** znajduje się w Izydora *Origenes*. Jako język piśmienny zjawia się naprzód w połowie XII w. narzecze *kastylskie*, podniesione w następstwie do znaczenia języka ogólnego książkowego i klas oświeconych, podobnie jak na Włoszech narzecze toskańskie. Obok narzecza kastylskiego **H. j.** posiada jeszcze narzecza *katalońsko-walencyjskie*, pokrewne z prowansalskiem i *galicyjskie*, zbliżone do portugalskiego. Pod względem historycznym różnica pomiędzy językiem *staro-hiszp.* a *nowo-hiszp.* jest dość znaczna, przewyższona zaledwo różnicą pomiędzy staro a nowo-francusk. językiem. Oprócz Hiszpanji i jej kolonji **H. j.** używa się w połowie blizko Ameryki. Gramatycznie i leksykalnie obrobił **H. j.** naprzód Ant. de Lebrija (1492). Znaczenie prawodawcze dla języka ma gramatyka i słownik akademji hiszpańskiej (po raz pierwszy wydane 1771 i w licznych edycjach). Najlepsze wydanie słownika akademji, uzupełnionego licznemi dodatkami, sporządził Salvá, który wydał i najlepszą gramatykę hiszpańską dla krajowców, napisaną ze stanowiska spółczesnej nauki. Z niemieckich gramatyk lepsze są Francesona (nowe wyd., Lipsk, 1884); Kotzenberga (Brema, 1855) i Wiggersa (Lipsk, 1860 i 1884), oraz słowniki Seckendorffa (Hamburg, 1823) i Booch-Arkossy (Lipsk, 1887). Próby słownika etymologicznego dali Cavarrubias (Madryt, 1674) i Cabrera (Madryt, 1837); synonimikę hiszpań. opracowali Huerta i March; ortografja oparta jest na wnioskach podanych przez akademję w „Tratado“ (ostatnie, za normę uważane wyd. 1876). W języku polskim nie mamy żadnego podręcznika do nauki **H. j.**

Hiszpański kołnierzyk, choroba, ob. Parafimoza.

Hiszpański pieprz, ob. Pieprznik.

Hiszpańskie koronki, koronki z drutu złotego i srebrnego, przejętego perłami i pstrym jedwabiem.

Hiszpańskie wina, wina zbliżone do wina burgundzkiego, słynne od czasów starożytnych, miały pierwszeństwo w wiekach średnich i dotąd zachowały wziętość, zwłaszcza w Anglji, Rosji i Ameryce. W ogólności uprawa wina jest w Hiszpanji zaniedbana, niektóre tylko okolice dostarczają wybornych gatunków. Najlepsze **H. w.** są słodkie, a między niemi najsłynniejsze są: xeres, malaga, tinto di rota, alicante.

Hiszpańskie wychowanie, miało powszechny charakter szkół klasztornych, następnie mahometańskich, wreszcie rycerski. Zasłynął w XII w. *Ibn Tofail* (ob.) swym systemem pedagogicznym, zbliżonym do teorji *Emila* Rousseau'a. Nowy zwrot, trwający do naszych czasów, nadał jezuityzm. Tak zwane *convictorium alumnorum*, dzieliło się na *studia inferiora* 5-klasowe, których celem była retoryka i *studia superiora* (filozoficzne, logika, *de coelo*, *de generatione*, *meteorologica*, *de anima*, i metafizyka, Euklides i nieco geografji lub sfery) trzyletnie, potem 4-letnie kursa teologiczne dla zdatnych. „Religja początkiem i celem szkoły i wychowania, podstawą i szczytem, środkiem i duszą.“ Środkiem pedagog. była emulacja i wzajemne szpiegostwo. Józef Calosenz 1597 otworzył szkoły dla małych dzieci. W Barcelonie, wielce zasłużonej dla **H. w.**, istnieją szkoły *casa donja* (giełdy), założone przez izbę handlową b. praktyczne. Nadto pod nazwą *Escolapios* istnieje bractwo doktryny chrześcijańskiej, zajmujące się niższą edukacją, rozszerzone po całej Hiszpanji. Uniwersytety, lubo zaniedbane, są: w Madrycie od 1836, przeniesiony z Alcala de Heneros, a założony przez Ksimenesa de Cisneros, kardynała p. t.: *Colegio major de S. Ildefonso*, za pobytu Franciszka I, króla francuskiego, liczący 11,000 uczniów. Uniwersytet w Salamance, założony przez Alfonsa X, w XIV w. był drugim po Paryżu, w XV w. dawał swych uczniów Paryżowi i Bolonji, w XVI wykładał system Kopernika, za schizmy awinjońskiej rozsądzał spory papieży Urbana i Klemensa, w Walencji, w Owiedo. W Saragosie jest uniwersytet literacki, w Toledzie szkoła wojskowa na 600 kadetów i instytut szlacheckich dziewcząt w liczbie 40. Uniwersytet grenadzki z 1236 r., potwierdzony 1531 r., słynął z nauki. W Valladolidzie istniejący uniwersytet liczy 1,000 uczniów, jest trzecim z rzędu obecnie, konserwatorjum królewskie w Madrycie. Ważniejsze bibljoteki znajdują się przy uniwersytetach. Główne dzieła sztuki w Madrycie, Sewili i Walencji. Ob. Hiszpanja (geografja).

Hita Ginez Perez de, dziejopis i poeta hiszpański, żyjący w drugiej połowie XVI w. Najważniejszym jego utworem jest poemat o wojnach domowych Granady p. t.: „Historia de los bandos de los Zegries y Abenzerajes caballeros moros del Granada, de los civiles guerras que hubo en ella y batallas particulares que hubo en la Vega entre moros y cristianos haste que el rey Don Ferdinando el quinto la gano“ (Saragosa, 1595). Poemat ten, wielce przez Hiszpanów lubiony, liczne miał wydania. Później ogło-

sił **H.** i drugą część jego. Sané przetłómaczył go na język francuski p. t.: „Histoire chevaleresque des Maures en Espagne“ (1809).

Hitlandzkie wyspy, ob. Szetlandzkie wyspy.

Hitopadesa, Hitopadeça (t. j. zbawienna nauka), tytuł sanskryckiego dzieła, będącego wyciągiem z *Panczatantry*. Jest to najdawniejszy (dotąd istniejący i w połowie VI w., na język Pehlwi przetłómaczony) zbiór bajek. Najlepsze wydanie sporządzili Lassen A. W. v. Schlegel (2 części, Bonn, 1829—31) i Johnson (Londyn, 1847); przekład niemiecki dał Maks Müller (Lipsk, 1844), Schönberg (1884). Por. I. Matuszewski „Duch bajek indyjskich“ („Prawda,“ książka zbiorowa dla uczczenia 25 działalności A. Świętochowskiego).

Hitow Panajot, hajduk bulgarski, * 1830 r. w Sliwnie, syn bogatego owczarza, doznawszy od młodu wielu przykrości od Turków, rzucił ojcowskie zajęcie i został wodzem hajduków w Bałkanach. Zamyślał wespół z Rakowskim powstanie w r. 1862, ale się mu nie powiodło. Nauczył się pisać dopiero w wieku dojrzałym i opisał tułaczkę swą w zajmującej książce: „Moje to pътowanije po Stara Planina“ (Bukareszt, 1872); jest tam wiele pieśni i szczegółów o hajdukach.

Hitteren, największa z gromady wysp leżących przy brzegach Norwegji, należących do okręgu Południowego Drontheim; ma wraz z otaczającemi ją drobnemi wysepkami 526 klm. kw. powierzchni i 5,500 m., żyjących z rybołówstwa i chowu bydła.

Hittorf Jakób Ignacy, słynny budowniczy, * 1792 w Kolonji, † 1867; kształcił się w Paryżu, gdzie 1818 r. został architektem królewskim, a 1832 r. naczelnym budowniczym gmachów królewskich. Po wstąpieniu na tron Ludwika Napoleona miał najczynniejszy udział we wszystkich upiększeniach Paryża i kierował budową znacznej części nowo wzniesionych przez niego gmachów. Celniejsze jego prace literackie są: „Architecture antique de la Sicile“ (3 t., 1826—30, nowe wyd., 1867); „Achitecture moderne de la Sicile“ (1826—1830); „Architecture polychrome chez les Grecs“ (1830).

Hittorf Jan Wilhelm, fizyk, * 1824 w Bonn, został w r. 1852 profesorem chemji i fizyki w Münster. W r. 1865 poznał, że jednakie substancje wydawać mogą widma różne. W r. 1869 badał przebieg elektryczności przez rury zapełnione gazami rozrzedzonemi i poznał objawy promieni katodalnych, w szczególności zaś ważne są badania jego nad elektrolizą.

Hitze Franciszek, polityk i ekonomista niemiecki, * 1851 r., wyświęcony na księdza w roku 1878 został w 1880 sekretarzem związku katolickiego niemieckich przemysłowców i przyjaciół robotników, oraz redaktora „Arbeiter wohl.“ Od r. 1882 deputowany do sejmu pruskiego, gdzie zabierał głos w kwestjach socjalnych. Napisał: „Die sociale Frage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung“ (1877); „Kapital und Arbeit und die Reorganisation der Gesellschaft (1881); „Quintessenz der socialen Frage“ (1881); „Schutz dem Handwerk“ (1883); „Schutz dem Arbeiter“ (1890).

Hitzig Juljusz Edward, prawnik niemiecki, * 1780 w Berlinie, † 1849 r., był radcą kryminalnym, a od 1827 dyrektorem inkwizytorjatu sądu kameralnego w Berlinie, w 1835 r. uwolniwszy się ze służby, poświęcał się zajęciom literackim, któremi i przedtem się zajmował. Odznaczył się w literaturze szczególnie jako założyciel pisma: „Annalen für deutsche und ausländische Criminalrechtpflege“ (1826, prowadzone dalej przez Demmego i Schlettera), tudzież pisma „Der Neue Pitaval“ (z Häringem 1842 r. i nast.), potem pracami o prawie prasowem i biografjami: Wernera (Berlin, 1820), Hofmanna (Berlin, 1826) i Chamisso „Leben und Briefe,“ (2 t., Berlin, 1839—42).

Hitzig Fryderyk, syn poprzedniego, znakomity budowniczy, * 1811 w Berlinie, † 1881, członek akademji sztuk pięknych i najwyższej technicznej władzy budowniczej w Berlinie. Z budowli przez niego wzniesionych najważniejszą jest nowa giełda berlińska. Prace jego literackie są: „Ausgefürte Bauwerke“ (Berlin, 1850 i późn.); „Die Victoriastrasse in Berlin“ (Berlin, 1862); „Der innere Ausbau von Wohngebäuden“ (Berlin, 1855) i in. Większa część jego prac jest publikowana p. t.: „Hitziges ausgeführte Bauwerke.“

Hitzig Juljusz Edward, psychjatra, syn pop., * 1838 w Berlinie, gdzie się habilitował jako docent 1872 r. W r. 1875 został prof. psychjatrji i dyrektorem szpitala obłąkanych w Zurychu, w r. 1879 w Halli. Przeprowadził ważne badania fizjologji i patologji mózgu, a zwłaszcza wykazał doświadczalnie umiejscowienie różnych władz psychicznych w mózgu. Zbiór tych prac ogłosił p. t.: „Untersuchungen über das Gehirn“ (1874).

Hitzig Ferdynand, teolog niemiecki, * 1807, † 1875, profesor w Zurychu i Heidelbergu. Napisał: „Begriff der Kritik, am Alten Testament praktisch erörtert“ (Heidelberg, 1831); „Uebersetzung und Auslegung des Propheten Jesaias“ (1833); „Die Psalmen“ (nowe wyd., 1863—65, t. 2); „Ostern und Pfingsten“ (1838); „Die zwölf kleinen Propheten“ (4 wyd., Lipsk, 1881); „Der Prophet Jeremia“ (2 wyd., 1866); „Der Prediger“ (2 wyd., 1883); „Der Prophet Ezechiel“ (1847); „Das Buch Daniel“ (1850); „Das Hohe Lied“ (1855); „Die Sprache Salomons“ (1858); „Das Buch Hiob“ (1874). Komentarze **H.** znacznie rozszerzyły wiedzę o Starym Testamencie, choć z drugiej strony śmiałe kombinacje jego wywołały polemikę. Nadto napisał: „Die Erfindung

des Alphabets“ (1840); „Ueber Johannes Markus und seine Schriften“ (1843); „Urgeschichte und Mythologie der Philistäer“ (1845); „Geschichte des Volkes Izrael“ (1869—70, cz.); „Zur Kritik Paulinischer Briefe“ (1870); „Die Inschrift des Mesha“ (1870); „Sprache und Sprachen Assyriens“ (1871); „Vorlesungen über biblische Theologie und messianische Weissagungen des Alten Testaments“ (1880). Por. Kneucker „Zur Erinnerung an F. H.“ (1882); Hausrath „Kleine Schriften“ (1883); Steiner „Ferdinand H.“ (1882).

Hitzinger *(Hicinger)* Piotr, autor słowacki, używający pseudonimu *Podlipski* i *Znojemshi*, * 1812, † 1867, zajmował się historją i archeologją swego kraju, zbierał pieśni ludowe, oraz pisał poezje, oryginalne i tłómaczył je z języków obcych. Prace swe ogłaszał w *Novicach*, *Zgodnji Danicy*, *Mittheil. des histor. Vereins für Krain*, *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*. Prócz podręczników geograficznych i kalendarzy (1859 — 1864), wydał osobno: „Pobożne narodne pesni“ (1857) i „Zgodbe katolszke cerkve“ (1849).

Hiuen-tsang, *Hiwen tsang*, chiński mnich buddysta, * 603, † 664 po Chr., wsławił się dalekiemi podróżami, które odbywał 628—45 r. z Chin do Indji, oraz zachodnich i północno-zachodnich krajów pogranicznych w sprawie buddyzmu; opisał je w nader szacownem dziele, przetłómaczonem na franc. przez Juliena „Mémoire sur les contrées occidentales” (Paryż, 1857). Por. Julien „Histoire de la vie de Hiouen-tsang et de ses voyages dans l'Inde;“ I. Hoffmann „De chinesische Pelgrim H. en zijne reizen in Indie“ (1853).

Hizeńska porcelana, najlepsza porcelana japońska, pochodząca z prowincji Hizen na wyspie Kiuzju, sprowadzana do Europy głównie w w. XVII i XVIII, wyróżnia się ozdobami niebieskiemi, czerwonemi i złotemi.

Hizop Ziołek, pseudonim Władysława Łozińskiego.

Hiż v. *Jeż*, odm., herb: W polu czerwonem—jeż czarny. U szczytu—ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1764 przez Stanisława Augusta.

Hiż.

Hjärne Harald Gabrjel, historyk szwedzki, * 1848 r., profesor w uniwersytecie upsalskim. Wydał: „Till belysning af Polens nordiska politik närmost före kongressen i Stettin 1570” (1884), oraz wiele innych, w których traktował historję wschodnich państw Europy.

Hjelmar, jezioro w Szwecji, położone pomiędzy Södermanland, Nerike i Wertmanland, na północ od jeziora Wetter, wzniesione na 23 m. nad p. m., długie 60 klm.; do 20 klm. szerokie, 18 m. głębokie, obejmuje przestrzeni 511.2 klm. kw. (9.3 mili kw.); odpływa do jeziora Melar.

Hjörring, okrąg (amt) duński, na północy Jutlandji, z sąsiedniemi wyspami 2819 klm. kw. z 111,000 mieszkańców. Główne miasto t. n. liczy 6,100 miesz.

Hjort Piotr, krytyk i filolog duński, * 1793 w Taarnby, na wyspie Amager, † 1871, syn znanego przyjaciela ludu i religijnego poety Wiktora Chrystjana *Hjort* († 1818 biskupem w Ribe), od 1822 do 1849 r. profesor języka niemieckiego i literatury przy akademji w Soröe. Ogłosił wiele książek szkolnych do nauki języka niemieckiego i duńskiego, oraz znaczny szereg pism estetyczno-krytycznych. Z prac jego zasługują na uwagę: „Joh. Scotus Erigena“ (Kopenhaga, 1823), „Läre om Villiens Frihed“ (1825); „Den Danske Börneven“ (10 wyd., Kopenhaga, 1879); „Gamle og Nye Psalmer“ (1843). Nadto oprócz wielu rozpraw, umieszczonych w pismach naukowych duńskich i niemieckich, ogłosił cały szereg pism politycznych w sprawie szlezwicko-holsztyńskiej.

H. K. T., dewiza Towarzystwa pruskiego, utworzona z pierwszych liter nazwisk jego założycieli: Hanemana, Kinemana i Tiedemana, mającego początkowo cele ekonomiczne, następnie prześladowcze względem wszystkiego, co nie jest pruskie. Członkowie tego towarzystwa, zwani *hakatystami* i posiadający poparcie rządu, z zaciekłością, oraz za pośrednictwem insynuacji i fałszu, usiłują ograniczyć przysługujące Polakom prawa zgromadzeń, języka i wyznania. Pod jego naciskiem rząd pruski w 1898 usunął przebywających w Prusiech Polaków z Królestwa Polskiego, oraz Duńczyków ze Szlezwigu i rozwiązał kilka naukowych towarzystw polskich.

Hladik Józef, autor czeski, * 1845 r., zrazu publicysta, następnie nauczyciel i miłośnik archeologji, wydał: „Nauka o ustawie mocnárzstvi Rakousko-Uherského“ (1879), „Rukoviet dejin mocn. Rok.-Uher. a jego ustavy“ (1883), „Slovo o zemiepisnych projekcich a kresbie map“ (1890), „Archeologické památky a jejich starzi“ (1896). Pisywał do *Sekretarza* i *Uczitelskich Listów* pod literą M., do *Uczitela*, *Památek archeologickich* i *Svietozora*. W wydawnictwie „Vlastivieda morawská“ napisał obszerny artykuł o górach w Morawie.

Hladik Wacław, pisarz czeski, wydał oddzielnie: „Z lepszi spolecznosti,” obrazki z życia praskiego (1892); „Z pražského ovzduszi“ (1894); „Trzeti laska,” powieść (1895). W r. 1896 wystawiano jego dramat „Novy život.“ W *Svietozorze* i *Czeskiej revue* drukował studja z literatury francuskiej (o Taine'ie, Zoli) i in.

Hlasiwetz Henryk, chemik, * 1825 w Reichenbergu w Czechach, † 1875 r., studjował farmację, następnie chemję w Jenie, Wiedniu

i Pradze, 1851 został profesorem w Insbrucku, 1867 prof. technologji chemicznej w wyższej szkole technicznej w Wiedniu, 1869 r. ogólnej chemji tamże, 1873 referentem wydziału szkół technicznych w ministerjum oświaty. Napisał znaczną liczbę rozpraw z chemji organicznej, zwłaszcza o kreozocie, żywicach, garbnikach, alkaloidach, cukrach i ciałach białkowatych.

Hlavaczek Antoni, malarz, * 1842 w Wiedniu, od dzieciństwa okazywał wielką skłonność do rysunków, ale będąc synem ubogiego tkacza, musiał pomagać mu w pracy. Później był malarzem pokojowym i wykonywał obrazki na sprzedaż, 1859 r. wstąpił do akademji sztuk pięknych, odbył kilka podróży, wykonał: „Krajobraz górski," „Poranek na jeziorze," „Wymarsz burgrafa Rodensztejna" i wiele widoków alpejskich. Głównem jego dziełem jest panorama Wiednia.

Hlavaczowa, Dawid z..., ob. Crinitus.

Hlavinka Alojzy, pisarz czeski, * 1852 r., studjował filozofję w Wiedniu i teologję w Bernie, poczem został księdzem. Pisze w zakresie filologji, filozofji i historji w *Obzorze*, *Vlasti* i *Naszym Domie*. Osobno wydał: „Bludy a lži w diejinách" (1888); „Kronika czesko-moravská" (1890); pracuje też nad pochodzeniem pieśni ludowych.

Hleb Jerzowicz, w. ks. kijowski, od r. 1169—71. Nim się dobił księstwa kijowskiego, panował pierwej na Horodcu, później na Perejasławiu; poskromił Połowców; następnie dopiero przeszedł na tron kijowski po bracie swoim Andrzeju, oddawszy Perejesław swemu 12-letniemu synowi Włodzimierzowi, † 1171 r.

Hleb Olgowicz, ks. kurski (około 1130); w roku 1137 brał udział w wyprawie przeciwko Pskowowi.

Hleb Rościsławicz, ks. razański w XIII w., poprzednio na Drucku, skąd został wygnany; wojował z Andrzejem Jerzowiczem i in.

Hleb Rościsławowicz, ks. smoleński, od roku 1240 do 1278, w którym zmarł; kusił się bezskutecznie o opanowanie Nowogrodu.

Hleb Świętosławowicz, syn Świętosława II Jarosławicza, ks. tmutarakański (dwukrotnie), nad morzem Azowskiem (ob. Fanagorja), skąd wypędzony został 1064 r. przez Rościsława, ks. nowogrodzkiego. Po otruciu Rościsława przez Greków, osiadł na Nowogrodzie, skąd znowu po 10 latach panowania wygnany przez mieszkańców, poległ na Zawołoczu w r. 1078 w bitwie z Czudami.

Hleb Świętosławowicz, ks. białogrodzki, walczył w rozmaitych wyprawach ks. Wszewołoda na Suzdalu, który go ożenił z córką Ruryka, jednego z książąt Smoleńskich. Odziedziczywszy w późniejszym już wieku księstwo Czernihowskie i Włodzimierskie, † 1214 r.

Hleb Świętosławowicz, ks. smoleński; ujęty przez Witolda, ks. litewskiego, przesiedział w więzieniu lat kilka; następnie wojował ze Skirgiełłą przeciwko Krzyżakom i Witoldowi i 1390 dostał się w niewolę niemiecką. Po powrocie z Malborga był wiernym hołdownikiem Litwy z oddanego sobie w posiadanie m. Połonnego. Towarzysząc potem Witoldowi w jego wyprawie przeciwko Edygiejowi (ob. Edyga), poległ nad Worsklą 1399 r. bezpotomnie.

Hleb Wasilkowicz, ks. biełozierski, potem rostowski, † 1278 r.

Hleb Włodzimierzowicz, po ochrzczeniu *Roman* (ś.), książę muromski, zabity 1016 w podróży do Kijowa na Dnieprze, blizko Smoleńska, po śmierci ojca Włodzimierza (ś.), przez zbójców nasłanych przez brata Świętopełka, ks. turowskiego. Pamiątkę jego obchodzą 2 maja i 5 września (star. st.).

Hleb Włodzimierzowicz, ks. razański, osiągnął tron wymordowawszy, wszystkich książąt razańskich, zebranych na ucztę w Isodach, oprócz brata przyrodniego Ingwara, księcia na Starej Razani, którego także chciał pozbawić tej dzielnicy, lecz ten pobił go i zmusił umknąć w stepy, gdzie † 1221 r. Kronikarze zowią go drugim Świętopełkiem *Okajannym*.

Hleb Wszesławowicz, po śmierci ojca 1100, ks. miński. Wzięty do niewoli, po trzyletniem oblężeniu Mińska przez ks. kijowskiego, Włodzimierza Monomacha, † 1119 r. w Kijowie.

Hleb Wszewołodowicz, ks. gorodeński (gorodecki) pod Kijowem, panował po śmierci ojca od r. 1141; walczył przeciwko Włodzimierkowi, księciu halickiemu, a potem przeciwko Połowcom w okolicy Kaniowa. † 1170.

Hlebicki Józefowicz, ob. Józefowicz Hlebicki.

Hlebowicz, *Chlebowicz*, *Glebowicz*, herb: W polu barwy niewiadomej znak trudny do opisania, a widoczny wyraźnie na podanym obok rysunku. Nad hełmem korona. Por. „Księgę herbową" hr. Juljusza Ostrowskiego.

Hlebowicz.

Hlebowicz Antoni Bolesław, * 1801 r. w Grodnie, † 1847; student b. uniwersytetu wileńskiego, urzędował od 1823 w Petersburgu, skąd przybywszy 1830 do Warszawy, został 1833 sekretarzem rady wychowania publicznego, w 1834 wizytatorem generalnym szkół, potem członkiem tejże rady i nareszcie członkiem świeckim zarządu akademji duchownej rzymsko-katolickiej w w Warszawie. Od 1841 aż do zgonu był wydawcą „Pamiętnika religijno-moralnego," a oprócz tego ogłosił następujące dzieła: „Krótki rys życia Witolda, w. ks. litewskiego" (Wilno, 1821); „Rzut oka na starożytną literaturę skandynawską," tłómaczenie z rosyjskiego (1821); „Krótkie opisanie starożytności rosyjskich, czyli obraz ży-

cia, zwyczajów, rządu, edukacji, praw, religji i stanu wojennego dawnych Rosjan," skrócony przekład z rosyjskiego (2 t., Wilno, 1822); „Gramatyka rosyjska Ch. Ph. Reiffa i t. d." (Wilno, 1823); „Początkowe prawidła gramatyki rosyjskiej M. Grecza" (Warszawa, 1834); „Rozmowy polsko-rosyjskie" (tamże, 1836); „Rys statystyki państwa rosyjskiego" (Warszawa, 1826).

Hlezna, *Jonasz I* (inaczej *Jan*, *Jona*), † 1489, metropolita grecko-katolicki kijowski od 1482 r. Przeciwko niemu występował samozwańczy mnich Spirydjon, nazwany przez lud szatanem. Uważany jest za świętego.

Hlibow *(Hlebow)* Leonid, pisarz małoruski, * 1832, kształcił się w Półtawie i Nieżynie, był nauczycielem w Czarnym Ostrowie na Podolu, poczem zamieszkał w Czernihowie, i wydawał *Czernihowski Listok*, który zawieszono. Jeszcze w r. 1847 wyszedł tomik jego poezji po wielkorusku; następnie zaczął pisać po małorusku w *Czernih. gubern. wiedom.* (1853—1859) i .petersburskiej *Ostrowie* (1861—2). Napisał dwie sztuki teatralne: „Ostapowa prawda" i „Do myrowoho." Głównem jego dziełem są bajki małoruskie, po części oryginalne, po części naśladowane z Ezopa, Fedry, Lafontaine'a, Kryłowa. Od r. 1890 zaczął pisać do pism lwowskich: *Zorja* i *Dzwinok*. Bajki jego miały kilka wydań: Czernihów 1863 i 1872, Kijów 1882. Por. „Licej kniazia Bezborodko" (1859 i 1881) i „Poezija Sławian" (1871) Herbela; *Kijewskaja Starina* za czerwiec 1883; „Oczerki istorii ukrainskoj literatury XIX stoletija" Petrowa (1884); artykuł Rzehorza w „Ottowym Slovniku naucznym."

Hlinka Wojciech, pisarz czeski, ob. Prawda Franciszek.

Hlińsk *(Glińsk)*, miasteczko w powiecie Romeńskim, guber. Półtawskiej, liczy (1897) 3,524 mieszk.

Hlohowec, *Frajsztak*, *Frasztak* (madziar. *Galgocz*, niem. *Freistadt)*, w greckich pismach niekiedy *Eleutheropolis*, starożytne miasto węgierskie, w komitacie Nitrańskim, na lewym brzegu Wahy (Waag), połączone na 500 kroków długim mostem z fortecą Leopoldstadtem, 6,500 miesz., wspaniały starożytny zamek z bogatą kaplicą i bibljoteką wielkiej wartości. Słynie targami na bydło i konie.

Hlubek Franciszek Ksawery Wilhelm, rolnik, * 1802 w Chociszewie na Szląsku austrjackim, † 1880, został w r. 1830 profesorem rolnictwa w Wiedniu, w 1832 we Lwowie, w 1834 w Lajbach, w 1840—1867 w Graz. Ogłosił: „Die Ernährung der Pflanzen und die Statik des Landbaues" (1841); „Die Landwirtschaftslehre" (2 t., 1846, 2 wyd., 1853); „Die wichtigsten Lehren der Landwirtschaft" (1867) i in.

Hluk, wieś w margrabstwie Morawskiem, pow. Hradyskim, 2,100 miesz., dawny zamek i źródło mineralne. Pamiętne bitwą (w maju 1116 roku) wojsk czeskich z węgierskiemi, w której drugie zostały zwyciężone.

Hłasko v. *Klamry* odm., herb: W polu barwy niewiadomej—dwa haki ukośnie skrzyżowane; pomiędzy górnemi ich ramionami lilja, pomiędzy dolnemi trzy wręby. Nad tarczą korona. Por. „Księgę herbową" Juljusza hr. Ostrowskiego.

Hłasko.

Hłasko Wiktor, autor wielu artykułów ekonomicznych, pomieszczanych w pismach warszawskich, i powiastki „Nieszczęśliwi," † 1888 w Sejnach, żył lat 45.

Hłasko Józef, literat polski, * 1856 we wsi rodzinnej Przesiemieńcach pod Połockiem w gub. Witebskiej, kształcił się w III gimnazjum w Warszawie (1868—1876) i w akademji medyczno-chirurgicznej w Petersburgu (1876—1881). W 1882 wyjechał na pięć lat do Jenisejska, w 1888—1894 był współredaktorem *Głosu* w Warszawie, w latach 1896—99 bawił w Solwyczegodzku. Zamieszczał w *Głosie* artykuły ekonomiczne i społeczne; przełożył: „Prądy i reformy społeczne" Geldenweisera, „Socjalizm w Anglji" Webba, oraz po połowie dzieł: „Rozwój kapitalizmu" Hobsona i „Historja trade-unjonizmu" Webba (w przekładzie polskim: „Organizacja zawodowa w Anglji," Kraków, 1900).

Hłasko Stanisław, literat polski, * 1868 w Hubinie w pow. Lepelskim, kształcił się w gimnazjum witebskiem i uniwersytecie petersburskim (1888—1892), gdzie uzyskał stopień kandydata praw, następnie był przez rok słuchaczem filozofji w uniwersytecie krakowskim. Od r. 1894 zamieszkał w Warszawie i oddaje się pracy zawodowej i literaturze; zamieszczał recenzje literackie w *Słowie*, poezje w *Kraju* i *Wędrowcu*, artykuły publicystyczne w *Ateneum* („Kwestja szlachecka w Rosji," 1897), *Słowie*, *Przeglądzie Polskim*. W 1899 wydał tom „Poezji."

Hłuboczek, wieś nad Bohem, gdzie nadrzeczne skały granitowe są najwyższe, bo dochodzą 108 stóp wysokości; nadto jest tu próg tworzący wodospad na 6 stóp wysoki.

Hłusk, miasteczko w gub. Mińskiej, pow. Bobrujskim, nad rz. Ptyczą, od Bobrujska mil 6 na zachód; przed 1794 w województwie Nowogrodzkiem, księstwie Słuckiem.

Hłuszanin v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem — złota chorągiew kościelna o trzech połach z frendzlami i krzyżem złotym. U szczytu na trzech piórach strusich — obrączka złota, na kopję poprzeczną nawleczona.

Hłuszanin.

Hłuszniewicz Michał, astronom, * 1797 w Mińsku, † 1862; po ukończeniu uniw. wi-

leńskiego, został pomocnikiem tamecznego obserwatorjum astronomicznego i na tej posadzie pozostawał do 1848, pełniąc w ostatnich latach obowiązki dyrektora. Większa część jego prac ogłoszoną została w *Pamiętnikach*, wydawanych przez obserwatorjum od 1832—46; kilka prac zamieścił też w „Astronomische Nachrichten."

H. m., skrócenie łac., *hujus mensis*, tego miesiąca.

H. m., w ang. skrócenie *His* albo *Her Majesty* = jego, lub jej królewska mość.

H. m. p., skrócenie łac.: *Hoc Monumentum posuit* = ten pomnik postawił.

H. m. s., ang. *His* albo *Her Majesty Ship* (steamer, service) jego, albo jej królewskiej mości okręt (parowiec, służba).

Hnidawskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Wołyńskiem, p. Łuckim. Podług lustracji z r. 1628, powstało z dawniejszego starostwa Łuckiego, przez oddzielenie od niego dóbr Hnidawa z folwarkami i przyległościami. Mniej rozległe to starostwo posiadał w r. 1771 Stanisław Stępkowski, opłacając kwarty złp. 239 gr. 16, a hiberny złp. 108 gr. 20.

Hnievkovsky Sebastjan, poeta czeski, *1770 w Zebrace, † 1847 w Pradze, jeden ze wskrzesicieli zamarłej pod wpływem germanizacji poezji narodowej. Pochodził z rodziny polskiej; kształcił się naprzód u Pijarów w Berounie i Pradze. Już w uniwersytecie wystąpił z pierwszemi poezjami. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Pradze, utrzymywał się jako nauczyciel prywatny. Jednym z pierwszych jego utworów był humorystyczny „Dievin" (Praga, 1805 i 1829). W r. 1805 został radnym w rodzinnem mieście, a w 1826 burmistrzem w Policzce. W 1836 osiadł w Pradze. Wydał: „Basnie drobné" (1820); „Zlomci o czeském básnictvi" (1820), dramat; „Jaromir" (1835); „Faust" (1844); w rękopisie pozostał „Otakar." Por. Jar. Vlczek „Prvni novoceská szkola básnická" (Praga, 1896).

Hnilec, ob. Göllnitz.

Hniłopiat, rzeka w gub. Wołyńskiej, poczyna się na pograniczu gub. Podolskiej i Kijowskiej, płynie w kierunku wschodnio-północnym przez powiat Żytomierski i na zachód od Żytomierza, wpada do rz. Teterowa, z prawego brzegu. Między innemi przepływa pod Berdyczowem.

Hnojek Antoni Wojciech, pisarz czeski, *1799 w Brandysie nad Łabą, † 1865 w Nimburku; od 1824 był profesorem teologji pastoralnej w Litomierzycach, od 1849 proboszczem w Bohosudowie (Marienschein), a w 1852 dziekanem w Libochowicach. Jest autorem wielu powiastek, bajek i nauk religijnych dla młodzieży, tłómaczonych i oryginalnych. Napisał też „Christkatholische Liturgik" (5 t., Praga, 1835—41). Wyciąg z tego dzieła do użytku szkolnego wydał też w języku czeskim (1846).

Hoangho, ob. Huangho.

Hoards (ang.), termin ekonomiczny, oznaczający zapasy metalów szlachetnych, przechowywane w instytucjach finansowych, jako rezerwy, lub zabezpieczenia banknotów.

Hoax (ang.), nazwa nieuczciwych manewrów giełdowych, polegających na wprowadzeniu w błąd publiczność.

Hobard (przed r. 1881 Hobarttown), główne miasto angielsko-australskiej kolonji Tasmanji, położone u stóp góry Wellington nad rz. Dorvent, 30,608 miesz. (1892), prowadzi handel bardzo ożywiony, założone 1804.

Hobart-pasza August Karol, baron, admirał turecki, * 1822, † 1886. Był trzecim synem Augusta Edwarda Hobarta, szóstego hrabiego Buckinghamshire; w 1836 wstąpił do marynarki angielskiej i w 1863 został kapitanem. Podczas wojny domowej w Stanach Zjednoczonych pozyskał rozgłos swemi zuchwałemi awanturami morskiemi. Ośmnaście razy przerznął się przez linję blokujących statków północno-amerykańskich, dowoził secesjonistom na okręcie kupieckim materjał wojenny, a do Anglji bawełnę. Za namową Aali-paszy wstąpił 1867 do służby tureckiej w stopniu kontradmirała i z tytułem paszy. Podczas powstania kandjockiego wielkie Turcji oddał usługi, przeszkadzając okrętom korsarskim dowozić z Grecji na Kretę prowjantu i materjałów wojennych. W nagrodę swych usług został 1869 wice-admirałem, a w 1870 wielkim admirałem floty tureckiej i otrzymał naczelne dowództwo nad marynarką morza Śródziemnego; objął w czasie wojny turecko-rosyjskiej 1877 naczelne dowództwo eskadry na Czarnem morzu, a lubo przez pewien czas groził wybrzeżom rosyjskim czarnomorskim, jednak działalności floty nie było niemal żadnej. Po ukończeniu wojny wziął udział w pracach nad reorganizacją państwa ottomańskiego. Pozostawił: „Sketches of my life" (Londyn, 1886).

Hobbema Meindert z Coeverden, po J. Ruysdaelu najsłynniejszy pejzażysta holenderski, * około 1638, † 1709; o życiu jego nic nie wiemy; malował głównie okolice leśne, zwaliska, wioski i t. p., z nadzwyczajną dokładnością i pięknością kolorytu. Obrazy jego znajdują się w wielu galerjach. Por. E. Michel „H. et les paysagistes de son temps en Hollande" (1890).

Hobbes Tomasz, filozof, * 1588 w Malmesbury, † 1679 w Hardwicku; uczył się arystotelesowej logiki i fizyki w Oksfordzie i przyswoił sobie nominalistyczną doktrynę. Towarzyszył lordowi Cavendish, późniejszemu hr. Devonshire, od 1608 w podróżach do Włoch i Francji, za powrotem poznał Bakona; w 1628 tłómaczył naumyślnie Tucydydesa, by treścią jego dziejów odstraszyć od demokracji, następnie uczył się w Paryżu matematyki i nauk przyrodzonych (których potem uczył Karola II), przyczem zapoznał się z Gassendim i Franciszkaninem Mersenne i przy-

swoił sobie teorje Kopernika, Keplera, Galileja i Harveja. W 1650 napisał: „On human nature“ i „De corpore politico“, w 1642 w Paryżu „Elementa philosophica de cive“ (rozszerzone 1647 w Amsterdamie) i „Leviathan or the matter form and authority of governement“ (Londyn, 1651 i t. d.), którem obraziwszy na się katolików i protestantów 1652 wrócił do Anglji i tu wydał powyższe dzieło „Human nature” i „De corp. pol.“ 1650, „Questiones de libertate, necessitate et casu” 1659 i „Elementorum philosophia sectio I de corpore” 1655, „De homine“ 1658, „III de cive.“ Napisał autobiografję p. t. „Historia ecclesiastica” wierszem (1688), „Behemoth or history of the civil war from” (1640—60, i obronę siebie przeciw bilowi o ateizm go posądzającemu „Historical narration concerning heresy and the punishment thereof.“ Wedle **H.** filozofja jest poznaniem skutków, czyli zjawisk z przyczyn i odwrotnie przez wnioskowanie, a to dla zużytkowania tej wiadomości w życiu, w czem zgadza się z Bakonem, od którego tak politycznem zastosowaniem filozofji się różni, jak i użyciem we wnioskowaniu, które uważając za proste dodawanie i sumowanie, używa obu metod analitycznej i syntetycznej w filozofji. Przedmiotem filozofji ciała (t. j. materja), które są naturalne i sztuczne (np. państwo), stąd podział *natural* i *civil philosophy*. W phil. prima **H.** rozbiera czas, przestrzeń, rzecz i jakość, przyczynę i skutek. Następuje fizyka i antropologja. Wrażenia nasze (barwy, ton i t. d.) są wynikiem ruchów innych ciał, które jednak tych własności w sobie nie mają, lubo wszelka materja ma w sobie skłonność do przyjmowania wrażeń. Z wrażeń powstaje wiedza, utrwalana i udzielana przez słowa, które oznaczając wiele podobnych rzeczy, nabierają oech ogólności, jaka tkwi wszakże tylko w wyrazach, nie w rzeczach. Stan wojny jest wedle **H.** naturalnym stanem ludzi, z którego ratuje despotja, najlepszy monarcha. Po za państwem niema rozumu, pokoju, pewności, bogactwa, nauki, towarzyskości i t. d. Stąd widać czczość zarzutu, że **H.** państwo dba tylko o zmysłowy dobrobyt i bezpieczeństwo życia materjalne. Co władza absolutna sankcjonuje, jest dobrem, co odrzuca—złem, kara nie za spełnione złe, lecz dla przyszłego jego dobra winowajcę spotyka, a przyjemność ze złego czynu winna być zniesiona obawą kary. Ponieważ obawa przed tradycyjnemi lub spółcześnie wymyślonemi, niewidzialnemi potęgami jest gruntem religji i zabobonu, decyzja państwa przyjmującego jedną obawę za religję, tem samem drugą czyni zabobonem. Prywatne pojęcia religijne, inne od państwowych, są buntem. Sumienność jest to posłuszeństwo dla władcy. Dzieła wszystkie po angielsku wyszły w Londynie 1750 r. O teorji Hobbesa pisali Buhle „Gesch. d. neuren Phil.” (Getynga, 1802, III, 223 — 325), Charles de Rémusat w „Revue de deux mondes” (t. 88). Monografję o jego państwowej teorji Henryka Nüscheler wydał Kym w Zurichu 1865 r. Do przeciwników **H.** należeli: Charrock, Klarke i Kumberland; z niemieckich: Mendelsohn (w jego „Jerozolimie“) i Anzelm Feuerbach („Anti-Hobbes“ 1798). Por. Sigwart „Vergleichung der Rechts- und Staatstheorien des Spinoza und des H.“ (1842); B. Mayer „Thomas H., Darstellung und Kritik seiner Lehren“ (1885); Robertson „Thomas H.“ (1886); Lyon „La philosophie de H.“ (1893).

Hobhouse John Cam, lord *Broughton*, angielski mąż stanu, * 1786, † 1869. Towarzysz szkolny Byrona, z którym odbył podróż na Wschód, a za powrotem ogłosił: „Journey into Albania and other provinces of the Turkish empire” (Londyn, 1812, nowa ed. 1855). Byron przypisał mu czwartą pieśń poematu swego „Childe Harold,” opatrzoną przez **H.** interesującemi objaśnieniami. Podczas Stu dni znajdował się **H.** we Francji i po bitwie pod Waterloo bronił sprawy Napoleona I w dziele: „Letters written by an Englishman during the last reign of Napoleon” (Londyn, 1816), czem ściągnął na się nienawiść wielu Anglików. Wybrany 1829 do parlamentu, należał początkowo do stronnictwa radykalnego, później atoli przyjął zasady umiarkowańsze, był kilkakrotnie członkiem ministerjum, a od 1835 do 1841 trzykrotnie prezesem centralnego biura dla Indji wschodnich. W 1851 został parem, a w styczniu 1852 ustąpił z gabinetu razem z innymi wigami.

Hoboiści, ob. Obój.

Hoboken, miasto w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, w Stanie New-Jersey, nad Hudsonem, naprzeciwko New-Yorku, posiada szkołę politechniczną. 43,648 m. (1890).

Hobrecht James, inżynier, * 1825 w Memlu, kształcił się w akademji budownictwa, pracował następnie przy budowie dróg żelaznych, w 1856—61 opracował plan zabudowania Berlina i jego okolic, 1875—94 przeprowadził kanalizację Berlina, 1887 powołany został do Japonji dla oceny projektów wodociągów i kanalizacji miasta Tokio, w 1892 i 1893 w takimże celu do Kairu i Aleksandrji. Ogłosił: „Beiträge zur Beurteilung des gegenwärtigen Standes der Kanalisations und Berieselungsfrage“ (1885); „Die Kanalisation von Berlin“ (2 wyd. 1887) i in.

Hobson J. A., socjolog angielski, napisał znakomite dzieło p. t. „The evolution of modern capitalism a study of machin production“ (Londyn, 1894, przekład polski p. t. „Rozwój kapitalizmu współczesnego,“ przez Józefa Hłaskę (ob.).

Hoc anno (łac.) w tym roku.

Hoc erat in votis (łac.) tego pragnąłem (Horacy).

Hoc est, w skróceniu h. e. (łac.): to jest.

Hoc habet (łac.) oto ma; wykrzyk tłumu, zebranego w cyrkach kiedy gladjator otrzymał ranę śmiertelną.

Hochberg, margrabiowie, boczna linja panującego domu badeńskiego, założona przez Henryka I, 1190 r.; od 1830 linja ta w osobie W. ks. Leopolda dostała się do rządów.

Hoche Łazarz, jeden z najznakomitszych generałów pierwszej rzeczypospolitej francuskiej, * 1768 w Montreuil pod Wersalem. Odwagą i genjuszem swym posunął się w czasie rewolucji francuskiej od prostego żołnierza do stopnia generała; pobił Austrjaków 26 grudnia 1793 pod Weissenburgiem, oswobodził Landau i wyparł Austrjaków z Alzacji. Potem otrzymał od dyrektorjatu naczelne dowództwo nad armją nadbrzeżną (oceanu), mającą uśmierzyć Wandeję. Posiadając nieograniczoną prawie dyktaturę, używał jej z całą sumiennością, roztropnością i patrjotyzmem. Zniweczył armję emigrantówi Anglików pod Quiberon (27 lipca 1795 roku) i dokonał rozbrojenia niższej Wandei (1796). Otrzymawszy następnie dowództwo armji Sambry i Mozy, tudzież zarząd wojskowy nad krajami niemieckiemi pomiędzy Mozą a Renem, z których zamierzył utworzyć rzeczpospolitą cisrenańską, przeszedł 18 kwiet. 1797 pod Neuwied w oczach Austrjaków przez Ren i dotarł aż do Giessen, gdzie zawieszenie broni, zawarte w Leoben, położyło kres dalszym jego działaniom. Objąwszy potem naczelne dowództwo nad armją rozłożoną na granicach Niemiec, † 18 września 1797 w obozie pod Wetzlar. Śmierć **H.** przypisywano truciźnie. Po śmierci wzniesiono mu pomnik pod Weissenthurm, na trakcie wiodącym z Moguncji do Bingen. Por. Desprez „Lazar Hoche“ (Paryż, 1858); Dutemple i Poville „Vie politique et militaire du général H.“ (1879); Rousselin de Saint-Albin „Vie de Laz. H. et sa correspondance administrative“ (1798); Bergouniox „Essai sur la vie de Laz. H.“ (1852); Escande „H. en Irlande“ (1888); Font-Reaulx „Le général H.“ (1890); Cunéo d'Ornano „H., sa vie, sa correspondance“ (1892).

Hoche Ludwik.

Hochdeutsch, ob. Niemiecki język.

Hochfeder Kacper, drukarz rodem z Metz, gdzie odbijał książki dla Polski, nakładem Jana Hallera wydawane. W 1503 przeniósł swą drukarnię do Krakowa, i to była pierwsza stała w tem mieście drukarnia; w 1509 znowu powrócił do Metz i tam † około 1550.

Hochheim, miasto w pruskim okr. reg. Wiesbaden, pomiędzy Frankfurtem nad M. a Moguncją, blizko Menu; ma 3,000 m. i sławne jest wybornem winem, zwanem Hochheimer, uprawianem w jego okolicach. Najlepsze winnice są Domdechanei i Stein.

Hochkirch, po łużycku *Bukowiec*, wieś w król. Saskiem (Górnych Łużycach), niedaleko Budyszyna, 500 m., pamiętna klęską, jaką tu Fryderyk II podczas wojny Siedmioletniej poniósł 14 października 1758 od generała Danna, oraz bitwą 21 maja 1813, w której Francuzi odnieśli zwycięstwo pod dowództwem Marmonta i Macdonalda nad wojskami sprzymierzonemi.

Hochland, wyspa, ob. Hogland.

Hochmeister (Wielki mistrz), niemiecka nazwa głowy zakonu kawalerów niem. (krzyżaków). Hoch und Deutschmeister, tytuł naczelnika tegoż zakonu od czasu jego sekularyzacji 1525, a od 1805 r. dziedziczny w rodzinie cesarskiej austrjackiej.

Hochschild Karol Fryderyk Lotar, baron, szwedzki polityk i historyk, * 1831, † 1898, był kilka razy ministrem i ambasadorem. Napisał: „Desirée reine de Saède et Norvège“ (Paryż, 1888 po francusku, 1889 po szwedzku); „Gustaf III, Sofja Magdalena ach Christian VII“ (1888).

Hochschwab, jeden ze szczytów Alp styryjskich, w styryjskim powiecie Bruck, 2,278 metr. wysoki.

Höchst, miasto okręgowe w pruskim okr. reg. Wiesbaden, nad Menem, ma 9,000 m. Wielka fabryka farb. Tutaj Tilly odniósł świetne zwycięstwo 20 czerwca 1622 nad Chrystjanem, księciem brunświckim.

Höchstädt, miasto w bawarskim obwodzie Szwabji, okręgu Dillingen, nad Dunajem, 2,600 m., piękny zamek; sławne jest bitwą, stoczoną 13 sierpnia 1704, w której Anglicy i Austrjacy odnieśli ważne zwycięstwo nad Francuzami i Bawarami.

Hochstetter Ferdynand, geolog, * 1829 w Esslingen, † 1884, syn zasłużonego w botanice proboszcza *Chrystjana Ferdynanda* **H.** († 1860), poświęcał się początkowo w Tubindze teologji, a następnie zwrócił się do nauk przyrodniczych. Przeniósłszy się do Wiednia, został 1854 adjunktem w wydziale rządowym geologicznym w Czechach i innych krajach austrjackich. W r. 1856 został docentem w Wiedniu, 1857 został przez akademję nauk wybrany do uczestniczenia w podróży naokoło świata, odbytej na okręcie Novara. Zatrzymał się czas niejaki na Nowej Zelandji, gdzie zbadał pokłady węgla, miedzi, wulkany i wskazał nowe drogi rozwoju tej wyspy. W roku 1860 został profesorem politechniki wiedeńskiej, w 1867 prezydentem tamecznego towarzystwa geograficznego. Odbywał liczne podróże po Europie, w 1877 został dyrektorem dworskiego gabinetu mineralogicznego i antropologiczno-etnograficznego. Ogłosił: „Karlsbad, seine geognostischen Verhältnissen und seine Quellen“ (1856); „Madeira“ (1861); „Neuseeland“ (1863); „Die Geologie und Paläontologie von Neuseeland“ (1864); „Ueber den innern Bau der Vulkanen“; „Ueber den Ural“ (1873); „Geo-

logische Bilder der Vorwelt und der Jetztwelt“ (1873); „Leitfaden der Mineralogie“ (10 wyd., 1894); „Die feste Erdrinde“ (w Hanna „Allgemeine Erdkunde“ 4 wyd., 1886); „Asien, seine Zukunftsbahnen und seine Kohlenschätze“ (1877) i in. Z Petermannem wydał atlas geologiczno-topograficzny Nowej Zelandji (1863). Życiorys jego opisał Heger w „Mitteilungen“ tow. geograficznego wiedeńskiego (1884).

Hochstapler, wyraz niemieckiej gwary złodziejskiej, który uzyskał prawo obywatelstwa w języku literackim; oznacza eleganckiego oszusta, który operuje w wielkim świecie.

Hochvogel, szczyt w Alpach, w stronie północno-wschodniej źródeł r. Iller, wysoki na 2,594 metry.

Hochwang, pasmo gór w szwajcarskim kantonie Graubündten w stronie północno-wschodniej od Chur, pomiędzy Renem, Prättigau i Schaufigthal. Najwyższy szczyt t. n. dochodzi 2,300 met. wysokości.

Hock Karol, ekonomista austrjacki, * 1808 w Pradze, studjował naprzód filozofję i napisał: „Cholerodea“ (Wiedeń, 1830); „Cartesius und seine Hegner“ (1835); „Gerbert oder Papst Silvester II“ (1837). Zostawszy następnie urzędnikiem, ogłosił: „Die Finanzverwaltung Frankreichs“ (Stuttgart, 1837). Był następnie naczelnikiem sekcji w ministerjum finansów, brał udział w zawarciu traktatu handlowego Austrji z Francją, 1865 został członkiem rady stanu dla Cyslejtanji, † 1869. Napisał jeszcze: „Die öffentlichen Abgaben und Schulden“ (1863); „Die Finanzen und und die Finanzgeschichte der Vereinigten Staaten“ (1867); „Der oesterreichische Staatsrath“ (1868—79).

Hock August, uczony folklorysta belgijski, * 1815 w Leodjum. Od 1840 ogłaszał w pismach pieśni walońskie z podpisem: A. H. W 1856 wespół z kilku przyjaciołmi założył w Leodjum (Liège, Lüttich) towarzystwo literackie walońskie, dla obrony tego djalektu od rozpościerającej się flamandszczyzny. Wydał: „Croyances et remèdes populaires au pays de Liège“ (1872); „Supplément aux Croyances“ (1887); „Croyances et Remèdes“ (1891); „Oeuvres complètes“, zawierające poezje walońskie, zwyczaje i obyczaje; „Leodjum w w. XV i XIX“ i in. Por. „Dictionnaire international des folkloristes contemporains.“

Hocker Mikołaj, pisarz niemiecki, * 1822 r. w Neumagen nad Mozelą, służył naprzód w wojsku, następnie poświęcał się badaniom starożytności niemieckich. Ogłosił w szacie poetycznej: „Sagen, Geschichten und Legenden des Moselthals“ (Trewir, 1852) i „Deutscher Volksglaube in Sang und Sage“ (Getynga, 1853). Nadto napisał: „Die Grossindustrice Rheinlands und Westfalens“ (1866); „Gedichte“ (1847); „Engelhard und Engeltrud“ (epopea, 1854); „Die Stammsagen der Hohenrollern und Welfen“ (1857); „Frauenbilder im Kranz der Dichtung“ (1858); „Vom deutschen Geist, Kulturgeschichte in Liedern und Sagen“ (1858); „Das Kaisertum der Hohenzollern“ (3 wyd., 1873), opisy podróży, dokonywanych nad Mozelą i Renem, oraz w czasopismach specjalnych prace treści mitologicznej.

Hoc loco (łac.) w skróceniu **h. l.**: na tem miejscu.

Hoc mense (łac.) w tym miesiącu.

Hoc opus, hic labor (łac.), to dzieło, to praca, w tem sztuka. (Wirgili).

Hoc signo vinces, albo *In hoc signo vinces* (łac.) —pod tym znakiem zwyciężysz; napis, który ukazał się Konstantynowi Wielkiemu na niebie razem ze znakiem Krzyża świętego.

Hoc unum scio, quod nihil sciam (łac.) to tylko wiem, że nic nie wiem (Sokrates).

Hoc volo, sic jubeo (łac.), tak chcę, tak rozkazuję (Juvenalis).

Hoczewka, rzeka w Galicji, w obwodzie sanockim; początek bierze pod wsią Jabłonki, płynie w kierunku północnym pod Baligrodem i Hoczwią, i na południe od Liska wpada do rz. Sanu, z lewego brzegu. Długa przeszło 3 mile.

Hodegetyka (z grec. „wskazówka drogi“), nauka słuchania wykładów uniwersyteckich.

Hodeida albo **Hodeda**, miasto portowe w arabskiej prowincji Jemen, na brzegach morza Czerwonego; ma około 25,000 m.

Hödel Maksymiljan, czeladnik blacharski, * 1857 w Lipsku, w d. 11 maja 1878 w alei Unter den Linden w Berlinie, strzelił z rewolweru dwa razy do cesarza Wilhelma, lecz chybił. Ujęty i w d. 10 lipca 1878 skazany na śmierć, został powieszony 16 sierpnia t. r.

Hodgson John Evan, malarz angielski, * 1831 w Londynie, młodość przepędził w Rosji, gdzie ojciec jego był kupcem, następnie kształcił się w Anglji w szkole sztuk pięknych. Obrazy swe zaczął wystawiać w 1854, naprzód rodzajowe, następnie historyczne. W 1879 został członkiem Akademji sztuk pięknych w Londynie, † 1895. Z płócien jego ważniejsze: „Aresztowanie przemytnika“; „Panna młoda na nowem pomieszkaniu“; „Damy chińskie“ (1863); „Więźniowie arabscy“ (1870); „Patrjarcha arabski“ (1871); „Poskromiciel węży“ (1872); „Tunetański przekupień ptaków“ (1873); „Nowoczesny Akteon“ (1878) i w. in.

Hodi J. T., pseudonim Józefa Tokarzewicza.

Hodie mihi, cras tibi (łac.) co mnie dzisiaj, jutro tobie.

Hodmezö-Vasarhely, miasto w komitacie Csongrad w Węgrzech, przy kolei Szegedin-Grosswardein, 55,475 m. (1890), wielki targ na bydło.

Hodometr, ob. Odometr.

Hodyc (*Hoditz*), *Hodicki*, v. *Rogala* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebr-

nem—róg bawoli czerwony, w lewem czerwonem — róg bawoli srebrny. U szczytu dwa rogi: czerwony i srebrny.

Hodyc.

Hodża Michał Miłosław, pisarz słowacki, * 1811 we wsi Rakszy, w komit. Turczańskim w Węgrzech, † 1870 w Cieszynie. Po ukończeniu nauk teologicznych w Wiedniu 1837, został proboszczem ewangelickim w Św. Mikołaju Liptowskim. Oprócz innych wydał: „Epigenes Slovenicus“ (Lewocza, 1847); „Dobruo Slowo Slovákom“ (t., t. r.) i „Vietin o Slovenczinie“ (t., 1848); „Der Slowak“ (Praga, 1848). W ostatnich latach przed 1841 należał już do najczynniejszych wskrzesicieli i obrońców narodowości słowackiej, oraz jej równouprawnienia. To też w tym roku zmuszony był wraz z Hurbanem, Szturem i in. opuścić ojczyznę. Brał dwukrotny udział w wyprawach powstańców słowackich przeciwko Madziarom. W 1850 powrócił do Św. Mikołaja. Po 1859 jako obrońca języka słowackiego w kościele uległ znowu prześladowaniu ze strony *madziaronów*, którzy korzystając z patentu cesarskiego z t. r., powracającego kościołowi ewangelickiemu w Węgrzech dawny samorząd, usiłowali przy nowej organizacji jeżeli nie zupełnie wyrugować z kościoła język słowacki, to przynajmniej dać pierwszeństwo i przewagę madziarskiemu. Z powodu tego **H.** wydał pismo pod tyt. *Dohovor* (1862), w którem broni tak swej osoby, jak i kościoła na tej zasadzie kościoła ewangelickiego, że ten jeżeli ma istnieć, musi być wszędzie narodowym językiem liturgicznym ojczysty jego członków i wolnym od wpływu innorodców.— Brat jego *Andrzej* **H.**, * 1819 w Rakszy, † 1888 w Suczanach, również gorliwie pracował nad podtrzymywaniem samowiedzy narodowej i umieszczał w tym duchu prace, podpisywane Mat'ko zo Slovian.

Hoe von Hoënegg Matjasz, teolog ewangelicki (ultraluterański), * 1580 w Wiedniu, † 1645; nauki wyższe pobierał w Wiedniu, w 1613 został kaznodzieją nadwornym w Dreźnie, gdzie odznaczył się szczególną gorliwością przeciwko ewangelikom reformowanym i katolikom rzymskim, oraz wpływem na Jana Jerzego I. Z licznych pism jego zasługuje na wzmiankę: „Commentarius in Joannis Apocalypsin“ (2 t., Lipsk, 1610—40).

Hoene-Wroński, matematyk i filozof, ob. Wroński.

Hoenig Fritz, pisarz w sprawach wojskowych, * 1848 w Bornheim w okręgu Bonn, wychowywał się w korpusie kadetów, 1865 wstąpił do wojska, brał udział w wojnach 1866, 1870—71, 1876 wziął dymisję jako kapitan, napisał: „Zwei Brigaden“ (1882); „Die Mannszucht in ihrer Bedeutung für Staat, Volk und Heer“ (1882); „Handbuch für den Turn- und Waffenunterricht der Jugend“ i „Das militärische Turnen der Jugend“ (1882); „Ueber die Bewaffnung, Organisation und Verwendung der Reiterei“ (1883); „Die Kavallereidivision als Schlachtenkörper“ (1884); „Geschichte der Feste Weichselmünde“ (1886); „Oliver Cromwell“ (1887—89, t. 3); „Untersuchungen über die Taktik der Zukunft“ (1890); „Gefechtsbilder aus dem Kriege 1870—71“ (1891). Od 1884 redaguje *Deutsche Heereszeitung* (Berlin).

Hoensbroech Paweł, hrabia, * 1852, b. Jezuita niemiecki, który pisał początkowo wiele w duchu zakonu jezuickiego, a w 1893 wystąpił z niego i w 1895 przyjął protestantyzm. Napisał: „Mein Austritt aus dem Jesuiten Orden“ (1891); „Moderner Jesuitismus“ (1893); „Ultramontane Leistungen“ (1895); „Die römische Frage“ (1895); „Der konfessionele Friede und die deutschen Jesuiten der Gegenwart“ (1896).

Hoernes Rudolf, paleontolog, * 1850 w Wiedniu, kształcił się tamże, odbywał podróże po Włoszech i wyspach greckich, 1876 został profesorem geologji i paleontologji w uniwersytecie w Hradcu. Przeprowadził badania nad pokładami trzeciorzędowemi, nad trzęsieniami i in., oraz napisał: „Die Erdbebentheorie Rudolf Falbs und ihre wissenschaftliche Grundlage“ (1881); „Elemente der Paläontologie“ (1884); „Grundzüge der Geognosie und Geologie“ (1889); „Erdbebenkunde“ (1893) i in.

Hoernes Maurycy, etnograf, brat poprzedniego, * 1852 w Wiedniu, studjował filologję i archeologję tamże i w Berlinie, po uzyskaniu stopnia doktora, brał, jako oficer, udział w kampanji okupacyjnej w Bośni, z polecenia ministerjum oświaty badał 1879—80 zajęte prowincje pod względem archeologicznym, w 1889 został asystentem w muzeum przyrodniczem w Wiedniu. Napisał: „Altertümer der Herzegowina und Bosniens“ (1881); „Atlantis“ (1884); „Dinarische Wanderungen“ (1888); „Die Urgeschichte des Menschen“ (1891) i in. Przekład odczytu jego o systematyce archeołogji przedhistorycznej umieścił E. Majewski w *Wiśle*, t. VIII.

Hoesick Ferdynand, * 1867 w Warszawie, gdzie też w 1884 ukończył gimnazjum realne. Studja uniwersyteckie odbywał w Heidelbergu, w Krakowie i w Paryżu. Z prac jego dotychczasowych, pomieszczanych od r. 1889 w pismach warszawskich i krakowskich, wyszły w wydaniu książkowem: „Samotność“ (nowele, Krak., 1895); „O Słowackim i Krasińskim“ (studja hist. lit., Kraków, 1895); „Anhelli i Trzy poematy“ (Kraków, 1895, wyd. Ak. Um.); „Życie Juljusza Słowackiego“ (biografja psychologiczna, 3 tomy, Kraków i Warszawa, 1897); „Fryderyk Chopin“ (zarys biograficzny, Petersburg, 1898); „Miłość w życiu Zygmunta Krasińskiego“ (2 tomy, War-

szawa, 1899); „Szkice i opowiadania hist. lit.“ (Warszawa i Kraków, 1900). W ostatnich czasach **H.** pracuje nad wyczerpującą monografją o Fr. Chopinie.

Höevell Wolbert Robert, polityk i literat holenderski, * 1812, † 1879. Przebywał długi czas w Batawji i pisał wiele o stosunkach archipelagu Sundzkiego.

Hoeven Jan van der, naturalista, * 1801 w Roterdamie, † 1868, był z początku lekarzem praktycznym, w 1835 został zwyczajnym profesorem zoologji w Lejdzie; najważniejszem jego dziełem jest „Handbock der Dierkunde“ (2 t., Lejda, 1827 — 33; przerobione w zupełności 1846—55), w którem starał się zoologję oprzeć na podstawach fizjologicznych.—Jego starszy brat *Cornelis Pruys van der* **H.**, * 1792, † 1871, był profesorem medycyny w Lejdzie i wydał kilka dzieł, jak „De historia medicinae“ (1842); „De historia morborum“ (1846); „Etudes de la vie humaine“ (1857) i in.—Drugi brat *Abraham des Amorio van der* **H.**, * 1798 w Roterdamie, † 1855 pod Arnheimem w czasie podróży statkiem parowym, był profesorem seminarjum Remonstrantów w Amsterdamie, potem w Utrechcie, należał do najznakomitszych kaznodziejów hollenderskich.

Hof, albo *Hof an der Saale*, miasto w bawarskim obwodzie Wyższej Frankonji, nad rz. Saale, stacja węzłowa kilku dróg żel., ma 25,000 m., gimnazjum, rozmaite fabryki i prowadzi znaczny handel tranzytowy.

Hof Karol Wit, pisarz czeski, * 1826 w Pradze, † 1887 r., już w czasach studenckich pisał wiele artykułów do czasopism literackich, między innemi treści etnograficznej, był czas jakiś redaktorem *Prażskiego Posla* i *Rodinnej Kroniki*. Z większych prac jego wymieniamy: „Dluh a vina“ (1876); „Pluk Madlonsky“ (1875); pisał też monografje historyczne. Osobno wydał pod pseudonimem K. Havelskiego „Hus a Betlém.“ W r. 1868 ogłosił „Diejiny velkého Narodniho divadla v Praze.“

Hofer Andrzej, słynny przywódca powstańców tyrolskich, * 1767 r. w gospodzie zwanej na Piaskach (am Sand) w dolinie Passeyr; † 1810 r. Był właścicielem gospody, prowadził obok tego handel z Włochami. W r. 1796 dowodził kompanją strzelców tyrolskich przeciwko Francuzom.

Hofer Andrzej.

1803 miał czynny udział w urządzeniu milicji krajowej; 1808 pod kierunkiem Hormayra przygotował powstanie przeciwko Bawarji; w 1809 stanął na czele całego powstania i w zwycięskich bitwach 11 — 13 kwietnia pod Insbruckiem, Hall i Sterzing, oswobodził północny i środkowy Tyrol od Bawarczyków i Francuzów; po zwycięstwach odniesionych 25 i 29 maja pod górą Isel (wspólnie z Eisensteckenem i Speckbaherem), odparł znowu Bawarczyków, którzy powtórnie wkroczyli do Tyrolu. Gdy po podpisaniu w Znaim zawieszenia broni, Tyrol od Austrji miał być odłączony, **H.** wziął się na nowo do broni, skutkiem czego generał Lefèbvre, po ciężkich stratach, poniesionych na górze Isel (15 sierpnia), musiał powtórnie Insbruck opuścić. Gdy wszakże dalszy opór okazał się niepodobnym, schronił się **H.** na jednej z odleglejszych gór, gdzie wśród ciężkiego niedostatku przez dwa miesiące przebywał, aż nareszcie przez zdradę pewnego włościanina 10 stycznia 1810 został pojmany, do Mantui odprowadzony i tu 20 lutego rozstrzelany. Pamięć jego została uczczona posągiem marmurowym, wzniesionym w kościele Franciszkanów w Insbrucku, rodzinie wynagrodzono straty majątkowe i 1818 wyniesiono ją do godności szlacheckiej. Por. „Andr. Hofer und der Freiheitskampf in Tirol“ (3 t., Lipsk, 1841—42); biografje **H.** pisali Weber (Insbruck, 1852), Rapp (Insbruck, 1852) i Weidinger (2 ed., Lipsk, 1853); Egger „Geschichte Tirols“ (1880); Frankl „A. H. im Liede“ (1884).

Höfer Jan Chrystjan Ferdynand, lekarz i literat francuski, * 1811 r. w Doeschnitz w Turyngji, † 1878 r. Po jednorocznej służbie wojskowej przybył 1831 do Francji, gdzie poświęcał się zawodowi nauczycielskiemu i do 1836 był sekretarzem Cousina. W latach 1843 i 1846 r. wysłany był do Niemiec, celem obeznania się ze sposobem nauczania medycyny i ekonomji wiejskiej. Po powrocie objął redakcję dzieła: „Nouvelle biographie générale,“ którego do r. 1866 wydał 46 tomów. Oprócz licznych przekładów z języka niemieckiego, ogłosił: „Elements de chimie générale“ (1841); „Histoire de chimie“ (2 t., 1843, 2 wyd., 1869); „Dictionnaire de chimie et physique“ (3 wyd., 1857); „Dictionnaire de médecine pratique“ (1817); „Histoire de l'astronomie“; „Histoire de la botanique, de la mineralogie et de la géologie“; „Histoire de la zoologie“ (1873); „Histoire des mathématiques“ (1874).

Höfer Albert, lingwista, * 1812 r. w Greifswaldzie, † 1883 r., studjował filologję tamże, w Berlinie i Getyndze, 1840 został profesorem w Greifswaldzie, gdzie wykładał sanskryt i gramatykę porównawczą. Z prac jego ważniejsze: „De Prakrita dialecto“ (1836); „Beiträge zur Ethymologie und vergleichenden Grammatik der Hauptsprachen des indogermanischen Stammes“ (1839); „Vom Infinitiv, besonders im Sanskrit“ (1840); „Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache“ (1845—54, t. 4); „Sanskritlesebuch“ (1849); „Denkmäler niederdeutscher Sprache und Litteratur“ (1850—51, t. 2) i in.

Höfer Edmund, nowelista niemiecki, * 1819 w Greifswald, † 1882 r., po ukończeniu studjów filologiczno-historycznych, poświęcił się litera-

turze i od 1844 zaczął ogłaszać pierwsze swoje opowieści w piśmie *Morgenblatt*; później wydał je razem p. t. „Aus dem Volke“ (Stuttgart, 1852). W r. 1854 osiadł w Sztutgardzie i tu wspólnie z Hackländerem założył pismo *Hausblätter*, wydając obok tego mnóstwo wielce cenionych nowel, z których lepsze są: „Auf deutscher Erde“ (2 cz., Stuttgard, 1860); „Deutsche Herzen“ (Praga, 1860); „Aus der weiten Welt“ (2 cz., Stuttgard, 1861); „Die Honorationentochter“ (Stuttgard, 1861); „Die Alten von Ruhneck“ (Stuttgard, 1862); „Ausgewählte Gesellschaft“ (1862); „Altermann Ryke“ (4 t., Berlin, 1865) i t. d. Również zasługują na wzmiankę jego „Gedichte“ (Stuttgard, 1853, 2 wyd. 1856) i „Wie das Volk spricht“ (8 wyd., Stuttgard, 1876). Sam sporządził zbiór swoich „Erzählenden Schriften“ (12 t., Stuttgard, 1865); „Ausgewählte Schriften“ (1882—83).

Höfer Jan, geolog, * 1843 w Elbogen w Czechach, kształcił się w Wiedniu, pracował potem w zakładach górniczych, 1868 został profesorem szkoły górniczej w Klagenfurth, 1879 prof. akademji górniczej w Przybramie, 1682 w Leoben, 1872 zwiedził z Wilczkiem Szpicberg i Nową Ziemię, a prócz tego odbywał inne podróże w celach górniczych i geologicznych. Ogłosił: „Die Mineralien Kärntens“ (1870); „Das Erdöl und seine Verwandten“ (1888) i in., oraz redagował kilka pism górniczych.

Hoff Karol Ernest Adolf, geolog, * 1771 r. w Gotha, † 1837 r., studjował prawo w Jenie i Getyndze, a zarazem nauki przyrodnicze, następnie sprawował różne urzędy w Gotha, a ostatnio był dyrektorem tamecznych zbiorów naukowych i dzieł sztuki. Ogłosił: „Geognostische Bemerkungen über Karlsbad“ (1822); „Geschichte der natürlichen Veränderungen der Erdoberfläche“ (5 t., 1822 — 1841); „Die Höhenmessungen in und um Thüringen“ (Gotha, 1833); „Gemälde der physischen Beschaffenheit, besonders der Gebirgsformationen von Thüringen“ (Erfurt, 1812); „Thüringer Wald“ wespół z F. Jacobsem (Gotha, 1807—1812). Wydawał gotajski „Hofkalender“ od 1801 do 1816, oraz „Magazin für die gesammte Mineralogie“ (Lipsk, 1800).

Hoff Bogumił, etnograf, * 1829 r., † 1894 r. we wsi Wisła na Szląsku. Uczył się w Lublinie, Krakowie i Raciborzu, w którym ukończył kurs gimnazjalny, poczem gospodarował w Czechach i Galicji; w r. 1865 przybył do W. Ks. Poznańskiego i tam zaczął zajmować się etnografją. Zawiązawszy stosunki z O. Kolbergiem, razem z nim opracował 6 tomów „Ludu,“ obejmujących W. Ks. Poznańskie. Potem pracował u fotografa w Cieszynie, w 1872 r. został urzędnikiem kolei w Przemyślu, potem pracował w kamieniołomach w Tatrach, następnie zamieszkał w Krakowie. W r. 1877 przybył do Warszawy i został urzędnikiem drogi żelaznej Warszawsko-Terespolskiej. Główną jego pracą jest monografja o nabytej przez niego wsi Wisła i jej mieszkańcach, na Szląsku austrjackim, u źródeł rzeki Wisły (1889). Takież monografje o gminach Brenna i Izdebna pozostawił w rękopisie. Mniejsze jego prace znajdują się w pismach krakowskich i *Wiśle* warszawskiej. W Toruniu wyszła jego „Nauka rachunkowości gospodarczej“ (1869). Por. życiorys Hoffa w *Wiśle*, w t. VIII, przez L. S. Korotyńskiego, osnuty na autobiografji rękopiśmiennej.

Hoff Karol, malarz, * 1838 r. w Mannheim, † 1890 r. w Karlsruhe, kształcił się tamże i w Düsseldorfie, malował z zamiłowaniem obrazy rodzajowe i figury kostiumowe, zalecające się charakterystyką i kolorytem. Wykonał: „Cyganie przed wójtem“ (1860); „Adwokat pokątny“ (1863); „Noblesse oblige“; „Epikurejczycy“; „Coeur à tout“; „Sub rosa“; „Powrót“; „Tartuffe i Elmira“; „Wuj ukochany“; „Chrzciny niemowlęcia“ (1875, w galerji narodowej w Berlinie); „Pożegnanie syna przed wymarszem“; „Między życiem a śmiercią“ (1886, scena z wojny 30-letniej). Od 1877 jest profesorem w szkole sztuk pięknych w Karlsruhe. Napisał epopeję komiczną „Schein“ (1878) i broszurę wymierzoną przeciw krytykom „Künstler und Kunstschreiber“ (Monachjum, 1884).

Hoff, Jakób Henryk van't, chemik, * 1852 r. w Roterdamie, był najpierw inżynierem, następnie studjował nauki przyrodnicze w Liège, Bonn, Paryżu i Utrechcie, w 1878 został profesorem chemji, mineralogji i geologji w Amsterdamie, gdzie prowadzi instytut chemji fizycznej, założony 1888. Badania jego wywarły znaczny wpływ na rozwój niektórych działów fizyki i chemji. W dziele „Chimie dans l'espace“ (1874, 2 wyd. p. t. „Dix années dans l'histoire d'une théorie“ 1887) dał podstawy stereochemji. Teorją ciśnienia osmotycznego wprowadził nowy kierunek do nauki o roztworach, a w dziele „Etudes de dynamique chimique“ (1884) rozwinął nowe poglądy na różne procesy chemiczne. Oprócz tego ogłosił: „Ansichten über die organische Chemie“ (1878—81); „Lois de l'équilibre chimique“ (1885). Od 1887 wydaje wraz z Ostwaldem w Lipsku *Zeitschrift für physikalische Chemie*.

Höffding Harald, filozof i psycholog duński, * 1843 r. w Kopenhadze, kształcił się tamże, od 1871—79 był prywat-docentem, a od 1883 profesorem uniwersytetu kopenhaskiego. Pod wpływem Kierkegaarda, hołdował początkowo dualizmowi wiedzy i wiary, potem wrócił się do pozytywizmu, który jednak połączył z filozofją krytyczną. Napisał: „Den engelerne Filosofi i vor Tid“ (1874), przekład niemiecki „Einleitung in

die engl. Philosophie unserer Zeit." (1889); „Om grundlaget for den humanen Etik" (1876), po niemiecku „Die Grundlage der humanen Ethik" (1880); „Psychologi i oeurids poa Grundlang of Erfariny" (1882), po niemiecku „Psychologie im Umriss auf Grundlage der Erfahrng" (1887), przekład polski Feliksa Daszyńskiego; „Formal Logik til Bruy vod Forelaesninger" (1884).

Hoffinger Józefa, poetka niemiecka, * 1820 w Wiedniu, † 1868 r. na zamku Altmannsdorf w Austrji Niższej, otrzymała wyższe wykształcenie naukowe, 1848—1850 była przełożoną cesarskiego instytutu dla córek urzędników w Wiedniu, następnie poświęciła się wyłącznie pracy literackiej. Największą jej pracą jest przekład „Boskiej Komedji" Danta (Wiedeń, 1865, t. 3), tłómaczyła Leopardiego i innych poetów włoskich i pracę tę ogłosiła p. t. „Kronen aus Italiens Dichterwald" (Halla, 1868). Jej prace filozoficzne i estetyczno-krytyczne, wydał po jej śmierci brat Jan **H.** p. t. „Licht und Tonwellen" (2 wyd., 1871).

Hoffman Karol Fenno, poeta i romansopisarz amerykański, * 1806 roku w Nowym Yorku, † 1884 roku w Harrisburgu; od 1817 roku adwokat w Nowym Yorku. Z utworów jego najcelniejsze są: „A winter in the West" (2 t., New-York, 1835; n. wyd. 1882); „Wild Scenes in the forest and the prairie" (2 t., 1837); „Greyslaer" (1839). Poezje liryczne wydał w zbiorze p. t. „The vigil of faith" (1842) i w „The echo" (1845). W 1833 założył dziennik *Knickerbrocker Magazine*, którego kierownictwo wkrótce opuścił, a 1846 — 47 redagował *The literary World*, w którym umieszczał wyborne „Sketches of Society." Pięknie rozpoczęty zawód literacki przerwała na nieszczęście choroba umysłowa, na którą †.

Hoffman Karol, literat, * 1856 r. w Łomży, kształcił się w gimnazjum w Suwałkach, następnie na wydziale prawnym w uniwersytecie warszawskim; wydał dwa zbiorki poezji: „Nieznany gość" i „Pierwsze kroki"; był współpracownikiem „Słownika geograficznego," *Wędrowca*, *Gazety sądowej* i in., sekretarzem *Gazety lubelskiej*, *Tygodnia* i *Kaliszanina*. Ogłosił zbiór nowel p. t. „Szczęśliwi" i „Listy aktora"; był redaktorem *Radomskiego dziennika gubernialnego*; potem zamieszkał w Warszawie.

Hoffman Karol Boromeusz Aleksander, ob. pod Hoffmann.

Hoffmann Fryderyk, lekarz, * 1660 w Halli, † 1742 r.; studjował zrazu matematykę, potem medycynę. W 21 roku życia zaczął w Jenie wykłady, które wielkie miały powodzenie, 1696 r. został profesorem w nowo otwartym uniwersytecie w Halli. Wykłady jego miały rozgłos szeroki i licznych ściągały słuchaczów, nie mniejszą też była jego sława, jako lekarza. Należał on do jatromatematyków, którzy z ogólniejszych prawideł naukowych wyciągali szczegółowe wiadomości. Człowiek podług niego jest tylko machiną czynną pod wpływem zewnętrznych warunków; znać cokolwiek w medycynie, znaczy sprowadzić to do anatomicznych lub fizycznych danych. Był to umysł jasny, który w wielu punktach górował nad współczesnymi. Wiele też dostarczył realnych, szczegółowych nabytków dla nauki. Z pism jego (ogólny zbiór, 6 t., Genewa, 1680; dodatek, 3 t., 1761), ważniejsze są: „Systema medicinae rationalis methodo demonstrativa" (9 t., 1718—40); „Medicina consultatoria" (12 t., 1721—39) i „Consultationes et Responsa."

Hoffmann Jan Daniel, historyk polski, * 1701 w Toruniu, † 1766 r. w Elblągu; 1732 został nauczycielem gimnazjum w Toruniu, 1745 lektorem języka polskiego, a 1746 profesorem filozofji, historji i wymowy w Elblągu. Ważniejsze jego prace są: „De originibus linguae polonicae" (Gdańsk, 1730); „De typographiae, earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae cum variis observationibus rem et literariam et typographicam utriusque gentis aliqua ex parts illustrantibus" (Gdańsk, 1740), które przetłómaczył, pomnożył i wydał J. S. Bandtkie p. t. „Historja drukarń w królestwie polskiem i wielkiem księstwie litewskiem" i t. d. (3 t., Kraków, 1826). Z licznych pism drobniejszych **H.**, niektóre są dzisiaj wielką rzadkością bibljograficzną.

Hoffmann Krzysztof Ludwik, lekarz, * 1721 r. w Rheda w Westfalji, † 1807 w Eltville, był dyrektorem kolegjum medycznego w Moguncji; wszystkie choroby uważał za skutek zanieczyszczenia i zepsucia soków; zadaniem medycyny było je oczyścić. Wydał „Von der Empfindlichkeit und Reizbarkeit der Theile" (Münster, 1779). Drobniejsze jego pisma wydał Chavet p. t. „Opuscula latina medici argumenti" (tamże, 1789) i „Vermischte medicinische Schriften" (4 t., tamże, 1790—95).

Hoffmann Jakób Fryderyk, medyk i naturalista, * 1758 r. w Ostrodzie, w Prusiech Wschodnich, † 1830 r.; pierwotnie był farmaceutą w Petersburgu i Archangielsku, następnie zwrócił się do medycyny, której się uczył w Królewcu i Berlinie. Przybywszy do Warszawy, został lekarzem wojskowym; lata 1797 i 1798 przepędził we Włoszech przy legjonach polskich. Po powrocie stamtąd powoływany był przez rząd ówczesny do różnych obowiązków urzędowo-lekarskich, w r. 1809 został profesorem historji naturalnej przy nowo założonej szkole lekarskiej w Warszawie. Sprzedawszy rządowi piękny swój zbiór minerałów i innych osobliwości natury (1817), dał początek gabinetowi przy uniwersytecie warszawskim, w którym następnie wykładał mineralogję. On to założył ogród botaniczny pod

pałacem kazimierowskim. Ogłosił: „Opisanie kołtuna i t. d.“ (Warszawa, 1791); „Krebsbüchlein für angehende practische Aerzte“ (Warszawa, 1823); „Zasady nauki o roślinach, dla nauczających i uczących się,“ przekład z niemieckiego Wildenowa (Warszawa, 1815) i in.

Hoffmann Franciszek Jerzy, lekarz i botanik, * 1761 r. w Marktbreit w Bawarji, † 1826 r. w Moskwie, gdzie był profesorem botaniki. Ogłosił: „Enumeratio lichenum“ (1784); „Plantae lichenosae“ (3 t., 1789—1801); „Deutschlands Flora“ (1795—1804); „Genera plantarum umbelliferarum“ (2 wyd., 1816) i in.

Hoffmann Jan Gottfryd, statysta niemiecki, * 1765 r. w Wrocławiu, † 1847 r., był profesorem nauk kameralnych w Królewcu i jednocześnie dyrektorem biura statystycznego. Ważniejsze jego dzieła są: „Uebersicht der Bodenfläche und Bevölkerung des preussischen Staats“ (Berlin, 1818); „Neueste Uebersicht der Bodenfläche, der Bevölkerung und des Viehstandes der einzelnen Kreise des preussischen Staats“ (Berlin, 1833); „Die Lehre von Gelde“ (Berlin, 1838); „Die Zeichen der Zeit im deutsche Münzwesen“ (Berlin, 1841); „Die Lehre von den Steuern“ (Berlin, 1840); „Uebersicht der allgemeinen staatswirtschaftlichen Verhältnisse, welche die Verschiedenheit der Bildung und des Besitzes erzeugt“ (Berlin, 1845).

Hoffmann Jan Chrystjan, profesor ekonomji i technologji przy uniwersytecie warszawskim, * 1767 r. w Lipsku, † 1819 r. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w mieście rodzinnem, powołany został 1804 na profesora fizyki i historji naturalnej do wydziału filozoficznego w Zamościu. W r. 1810 został prof. fizyki w uniwersytecie krakowskim, w 1812 r. wezwany został na profesora ekonomji i technologji przy nowo utworzonym w Warszawie wydziale prawa i administracji, a w 1815 r. w tymże charakterze wraz z wydziałem przyłączony do założonego wtedy uniwersytetu. Ogłosił następujące prace: „Oekonomische Hefte für den Staat und Landwirth“ (od 6 do 13 tomu); „Handbuch der Chemie zum Selbst-Unterricht“ (11 części); „Annalen der Gewerbskunde“ (3 części) i wydawał pismo perjodyczne *Journal für Fabrik, Manufactur und Mode* (od 7 do 18 tomu).

Hoffmann Jan Chrystjan.

Hoffmann Ernest.

Hoffmann Ernest Teodor Amadeusz, właściwie *Wilhelm*, jeden z najoryginalniejszych powieściopisarzów niemieckich, * 1776 w Królewcu; ukończywszy w mieście rodzinnem studja prawne, wstąpił do cywilnej służby rządowej, którą pełnił w Poznaniu od 1800, w Płocku od 1802 i w Warszawie 1802—1806. Następnie był nauczycielem muzyki i dyrektorem orkiestry przy kilku trupach aktorów. W 1816 powrócił znowu do służby jako radca przy sądzie kameralnym, a później przy sądzie apelacyjnym w Berlinie, gdzie † 1822. Zawód literacki rozpoczął dziełem „Phantasiestücke in Callot's Manier“ (4 t., Bamberg, 1814, 4 wyd., 1864), po którem wydał następujące celniejsze prace: „Elixire des Teufels“ (Berlin, 1816); „Nachstücke“ (2 t., 1817); „Die Serapionsbrüder“ (4 t., Berlin, 1819—21 i 1 tom dodatkowy); „Klein Zaches“ (Berlin, 2 wyd., 1824); „Meister Floh“ (Frankf., 1822); „Lebensansichten des Katter Murr“ (2 t., Berlin, 1821 — 1822) i t. d. **H.** był to człowiek wielce oryginalny i niepospolitym obdarzony talentem, ale dziki i nieposkromiony hulaka, a obok tego sumienny urzędnik i biegły prawnik. Rzadką posiadając bystrość umysłu, potrafił w każdem zjawisku słabe i śmieszne dojrzeć strony. W utworach swoich pokazuje się jako pisarz pełen fantazji, skłonny do sfanowczego sceptycyzmu, gryzącej ironji, gorzkiego szyderstwa i wesołego, nieraz dziwacznego humoru, graniczącego z ekscentrycznością. Nowelle jak i sama natura **H.** zdradzają coś demonicznego, djabelskiego. **H.** był także biegłym karykaturzystą. Wybór jego pism „Ausgewählte Schriften“, wyszedł w Berlinie (10 t., 1827—28), do których pozostała po nim wdowa Michalina z domu Rorer dodała 5 tomów dodatków (Stuttgart, 1839). Do całego zbioru jego dzieł „Gesammelte Schriften“ (12 t., Berlin, 1843—44) Hosemann dorobił wiele rysunków piórem. J. E. Hitzig napisał wyborną biografję **H.** p. t. „Aus Hoffmanns Leben und Nachlass“ (2 tomy, Berlin, 1823). Niektóre jego powieści tłómaczone są i na język polski. Funck „Erinnerungen an **H.**“ w dziele „Aus dem Leben zweier Dichter“.

Hoffmann Karol Fryderyk Vollrath, geograf, * 1796 w Stargardzie, † 1892, kształcił się w Berlinie, następnie był nauczycielem instytutu w Hofwyl, później w Sztutgardzie i Monachjum. Pozbawiony 1826 posady docenta uniwersytetu monachijskiego za wygłaszanie zasad liberalnych, osiadł w Sztutgardzie, gdzie zmarł w nędzy. Otrzymał na kilka dni przed śmiercią wezwanie do Petersburga i Dorpatu. Napisał: „Die Erde und ihre Bewohner“ (6 wyd., 1861—65); „Deutschland und seine Bewohner“ (4 t., 1834 — 36); „Europa und seine Bewohner“ (8 t., 1835—40); „Die Völker der Erde, ihr Leben, ihre Sitten und Gebräuche“ (2 t., 1840); „Hertha“ (wstęp do ziemioznawstwa, 2 t., 1840—41) i in.

Hoffmann August Henryk, zwykle *Hoffmann von Fallersleben* nazywany, zasłużony pisarz niemiecki, * 1798 w Fallersleben w Lüneburskiem, † 1874, został 1835 profesorem języka niemieckiego w Berlinie, lecz z powodu dzieła „Unpolitische Lieder" (2 t., Hamb., 1840—41), został 1842 usunięty od tych obowiązków. Odtąd prowadził życie tułacze aż nareszcie 1845 pozyskał w księstwie Meklemburskiem prawo obywatelstwa. Rehabilitowany w Prusiech 1848, otrzymał pensję wyznaczaną dla osób, oczekujących na posady (Wartegeld); 1854 zamieszkał stale w Wejmarze, gdzie wydawał „Weimar. Jahrbuch" (Hanower, 1854 — 57); od 1860 był bibljotekarzem w zamku Korvei. Naukowe prace **H.**, stawiają go w rzędzie najzasłużeńszych badaczów języka i literatury niemieckiej. Celniejsze jego dzieła są: „Horae belgicae" (tom 1—12, Lipsk i Berlin, (1830—62); „Deutsche Philologie" (Berlin, 1836); „Fundgruber für Geschichte deutscher Sprache und Literatur" (2 t., Berlin, 1830—37); „Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luther" (3 wyd., Hanower, 1861); „Politische Gedichte aus deutscher Vorzeit" (Lipsk, 1843); „Deutsche Gesellschaftslieder" (2 wyd., 2 części, Lipsk, 1861); „Unsere volksthümlichen Lieder" (Lipsk, 1859). Jako poeta **H.** położył znakomite zasługi około wskrzeszenia ojczystych pieśni ludowych. Ważniejsze jego w tym względzie prace są: „Alemannische Lieder" (5 wyd., Manheim, 1843); „Gedichte" (6 ed., Hannow., 1864); „Liebeslieder" (Moguncja, 1850); „Soldatenlieder" (tamże, 1851); „Deutsches Volksgesangbuch" (Lipsk, 1848); „Kinderwelt in Liedern" (Moguncja, 1853); „Lieder aus Weimar" (2 cz., Weimar, 1855—56); „Rheinleben" (Neuwied, 1865). Wydał także kilka dzieł z dawnej literatury niemieckiej oraz „Ruda Polnische Volkslieder der Oberschlesier" (Kassel, 1865), wybór pieśni ludowych szląskich, przełożony ze zbioru Rogera. Wybór jego poezji wyszedł w 8 wyd. 1875, a zbiór „Kinderlieder" 1877. Por. Wagner „H. von Fallersleben 1818—68" (1869); Gottschall „Porträts und Studien" (1876).

Hoffmann August.

Hoffmann *(Hoffman)* Karol Boromeusz Aleksander, pisarz polski, mąż (od 1829) znakomitej naszej autorki Klementyny z Tańskich, * 1798 r. na Mazowszu, † 1875 pod Dreznem. Po ukończeniu studjów prawnych poświęcił się praeom literackim; 1828—30 redagował czasopismo prawnicze *Temis polska*, a 1827 wydał tłómaczenie dzieł Franklina. Dopiero 1829 otrzymał posadę radcy Banku polskiego, którego został następnie jednym z 3 dyrektorów i w tym charakterze wyjechał do Niemiec dla zaciągnienia pożyczki. Po zdobyciu Warszawy udał się do Drezna, 1832 do Paryża, gdzie był gorliwym stronnikiem ks. Czartoryskiego; od 1848 mieszkał znowu w Dreźnie, a następnie osiadł stale w Galicji. Z prac jego wymieniamy: „Rzut oka na stan polityczny Królestwa Polskiego pod panowaniem rossyjskiem, przez ciąg lat 15, od r. 1815 do 1830" (Warsz., 1831, wydane i w języku franc. Paryż, 1832); „Historja upadku domu Sobieskich" (w *Gaz. Codzien.*, 1863); „Historja reform politycznych w dawnej Polsce" (Lipsk, 1867, 2 ed., Pozn., 1869); „O panslawizmie zachodnim" (Pozn. i Berlin, 1868) i „Przyczyny podziału monarchji polskiej po Bolesławie Krzywoustym w w. XII" (Krak., 1872); „La nationalité polonaise detruite" (Paryż, 1833); „Cztery powstania" (greckie, holenderskie, portugalskie i polskie) (1837); „Vademecum polskie" (1839). Wydał także powieść „Król wygnaniec, obrazek historyczny z lat 1714—25" (2 t., Lipsk, 1856, 2 ed., Bruksela, 1861).

Hoffmann Franciszek, * 1804 w Aschaffenburgu, † 1881, uczył się filozofji w Monachjum, 1834 został nauczycielem w Amberg, 1835 profes. fil. w Wirceburgu. Uczeń Baadera (ob.), którego tak dzieła, jak i 8 rozpraw o nim wydał, oraz biografję (1857). Nadto: „Die Weltalter, Lichtstrahlen aus Baader's Werken" (Erlangen, 1868); „Blitzstrahl wider Rom die Verfassung der Christl. Kirche u. der Geist des Christenthums aus Baader's Werken" (Wirzburg, 1871) i t. d. Własne dzieła, prócz powyższych 8 rozpraw są: „Grundriss d. reinen Logik" (1855); „Die Gottesidee des Anaxagoras, Sokrates u. Plato (1860); „Ueber Theismus u. Pantheismus" (1861); „Philosophische Schriften" (Erlangen, 1868—82, t. 8).

Hoffmann Jan Józef, znakomity znawca języków i literatur chińskiej i japońskiej, * 1805 w Würzburgu, † 1878 w Hadze, studjował filozofję tamże, następnie w Holandji poświęcał się badaniom chińskiego i japońskiego i został profesorem tych przedmiotów w uniwersytecie lejdeńskim. Z prac jego ważniejsze: „Catalogus librorum et manuscriptorum japonicorum" (1845); „Japanische Sprachlehre" (1877); „Japanische Studien" (1878). Wraz z przyrodnikiem Sieboldem przedsięwziął wydawnictwo wielkiego dzieła: „Nipon. Archiv zur Beschreibung von Japan etc." (Lejda, 1832—51, 20 sekcji).

Hoffmann Henryk, poeta, * 1809 we Frankfurcie nad M., studjował medycynę i osiadł w mieście rodzinnem jako lekarz szpitala obłąkanych. Używał za pseudonim rodowego nazwiska swej żony *Donner*. Napisał: „Gedichte" (1842); „Die Mondzügler" (1843); „Das Breviarium der Ehe" (1853); „Allerseelenbüchlein" (1858); „Das Bad Salzloch" (1861); „Liederbuch für Naturforscher und Aerzte" (1867); „Struwwelpeter" (naprzód 1845, następnie 140 wydań, przełożone prawie na

wszystkie języki europejskie); „Im Himmel und auf der Erde“ (9 wyd., 1885). Z dziedziny swej specjalności ogłosił: „Beobachtungen und Erfahrungen über Sellenstörungen in der Irrenanstalt zu Frankfurt a. M.“ (1859).

Hoffmann Fryderyk Edward, przemysłowiec, * 1818 w Gröningen pod Halberstadt, od r. 1838 oddał się zawodowi budowniczemu, a po wielu próbach zbudował piec pierścieniowy do wyrobu cegieł (ob. Cegła). Oprócz tego zbudował młyn pneumatyczny, wprowadził szyny ulepszone do dróg żelaznych i in. Jest właścicielem licznych zakładów przemysłowych w Niemczech, w r. 1865 założył stowarzyszenie do fabrykacji cegieł i cementu, którego był prezydentem do 1880 r. Wydaje „Deutsche Töpfer und Ziegelzeitung“.

Hoffmann Herman, botanik, * 1819 w Rödelsheim, † 1891, studjował medycynę w Giessen i Berlinie, w 1842 został docentem, 1853 profesorem botaniki w Giessen. Ważne są zwłaszcza badania jego nad grzybami, oraz nad geografją i fenologją roślin. Ogłosił. „Untersuchungen über den Pflanzenschlaf“ (1851); „Pflanzenverbreitung und Pflanzenwanderung“ (1852); „Lehrbuch der Botanik“ (1857); „Mykologische Berichte“ (1870—73, 3 cz.); „Resultats der wichtigsten pflanzen-phänologischen Beobachtungen in Europa“ (1885). „Icones analyticae fungorum“ (1861—65); „Index fungorum“ (1863); „Witterung und Wachsthum oder Grundzüge der Pflanzenklimatologie“ (1857); „Schilderung der deutschen Pflanzenfamilien“ (1846). Życiorys jego ogłosił Ihne w sprawozdaniach heskiego tow. przyrodniczego.

Hoffmann Emanuel, filolog klasyczny, * 1825, studjował filologię we Wrocławiu, następnie podróżował po Włoszech i Francji, 1856 został profesorem filologicznego seminarjum w Wiedniu. Napisał: „Homeros und die Homeridensage von Chios“ (1856); „Caesaris commentarii etc. eum praefatione critica“ (1856—57, t. 1); „Das Gesetz der 12 Tafeln von den Foreten und Sanaten“ (1866); „Mythen aus der Wanderzeit der gräco-italischen Stämme“ (1876); „Patrizische und Plebeische Kurien“ (1879) i in.

Hoffmanna krople *(elixir viscerale Hoffmanni)*, mieszanina trzech części alkoholu z jedną częścią eteru. Znajduje zastosowanie, jako środek do mowy, przy nagłych omdleniach i konwulsjach.

Hoffmannowa Klementyna z Tańskich, * 1798 r. w Warszawie, po wyjeździe rodziców do Puław, wychowywała się u Szymanowskich w Izdebnie, a potem od 1805 r. bawiła w Warszawie, bądź u matki, bądź u Anieli Lanckorońskiej ze Świdzińskich, kasztelanowej połanieckiej. Zrazu z francuską tylko obeznana literaturą, od r. 1817 zwróciła się do staropolskiej, a owocem pracy nad nią były *Synonimy* drukowane t. r. w *Pamiętniku warszawskim*. Nastąpiły potem „Pamiątka po dobrej matce“, 12 powiastek dla dzieci: „Amelja Matką“, „Wiązanie Helenki“, od roku 1824—1828 zaczęła wydawać: „Rozrywki dla dzieci“, pełne wypisów z literatury staropolskiej i własnych powieści historycznych *(Dziennik Franciszki Krasińskiej, Listy Elżbiety Rzeczyckiej)*.

Hoffmannowa K.

Od r. 1825 poświęciła się zawodowi nauczycielskiemu praktycznie i 1827 została wizytatorką szkół żeńskich. 1829 poślubiwszy Karola Aleksandra Hoffmanna (ob.), 1831 wyjechała na zawsze do Paryża, gdzie † 1845 w Passy. Już za granicą napisała dzieła: „Krystyna“ (1841); „Jan Kochanowski“ (1842); „Karolina“ (1849); „Swięte niewiasty“ (1843), oraz „Nowe rozrywki“ (1834—38); „Nowa bibljoteka poświęcona dzieciom i młodym panienkom“ (1842) i t. d. W „Pismach pośmiertnych“ (1849) są *Pamiętniki, o powinnościach kobiet* i *Rozmaitości*; „Historja powszechna“ (3 t., Warsz., 1863—67). Zasługi **H.** dwojakiego są znaczenia. Własną pracą wskazała drogę do bogactw, jakie kryje mało ceniona literatura rodzinna, utworzyła bez oglądania się na Walterscotta, powieść historyczną, a nie myśląc o George Sandzie dała wzór powieści tendencyjnej w naśladowanych podobno *Krystynie* i *Karolinie*. Następnie, mimo krzyków obecnego pokolenia, położyła wielkie zasługi w pedagogice krajowej, wskazując kobiecie właściwe jej stanowisko, jako pierwszej nauczycielki dzieci. Głównie wspierając się na wzorach, poczerpniętych z historji przeszłości, na nich chce mieć wykształconą kobietę, jako towarzyszkę życia rodzinnego mężczyzny. W „Krystynie“ dowodzi faktami, jak po za obrębem rodziny kobieta może być użyteczną. W „Karolinie“ daje **H.** typ małżonki, będący godnym uwagi antypodem *Księżny Jerzowej* Dumasa syna. Co do bibljografji ob. *Bibljografję* Estreichera, II str. 136—141. Dzieła jej w nowem wydaniu wyszły w Warszawie (12 t., 1876—77); Pamiątka po dobrej matce“ (10 wyd., 1883). Por. Chmielowski „Autorki Polskie XIX w.“.

Hoffmannowa Antonina, spółczesna artystka dramatyczna, * 1843 w w. ks. Poznańskiem, † 1897, po nauce u Jana Królikowskiego weszła w r. 1859 do szkoły dramatycznej Warszawskiej, a stąd na scenę Warszawską, gdzie przez rok występowała. W r. 1860 zaangażowana była do teatru krakowskiego. Wszechstronny swój talent

Hoffmannowa A.

dała szczególnie poznać w komedjach Dumasa, Sardou, Fredry i Szekspira, jako też w dramatach Słowackiego *(Balladyna, Beatrix, Cenci)*. „Horsztyński“, „Lilla Weneda“, „Niepoprawni“. W r. 1881 występowała gościnnie w Warszawie. Por. Zygmunt Przybylski.

Hoffmannsegg Jan Centurius, hrabia, botanik i entomolog, * 1776 w Dreźnie, † 1849; od 1783—86 służył w wojsku jako porucznik w saskiej gwardji przybocznej, następnie zajął się historją naturalną, którą studjował w Lipsku i Getyndze, w Portugalji przebywał 1797—1801, potem w Brunświku, od 1816 w Dreźnie. Do najważniejszych prac jego należy „Flore portugaise“ (22 zeszytów, Berlin, 1809 — 1842). Odkrył i zdeterminował mnóstwo roślin i owadów, z Hellwigiem założył słynny gabinet entomologiczny. Na jego cześć Cavanniles nazwał *Hoffmannsegia* rodzaj roślin z Ameryki południowej.

Hoffory Juljusz, germanista duński, piszący po niemiecku, * 1855, profes. filologji germańskiej i fonetyki w uniwersytecie berlińskim (od 1883). Napisał: „Eddastudien“ (1889); „Phonetische Streitfragen;“ Altnordische Konsonantenstudien;“ wydaje „Nordische Bibliothek“ (od 1889), która pośredniczy pomiędzy ruchem umysłowym Skandynawji i Niemiec.

Hofgeismar, miasto powiatowe w pruskim okr. reg. Kassel, nad rz. Esse; ma 4,500 m., zamek z pięknym parkiem i dwa źródła solno-żelaziste z kąpielami.

Höfken Gustaw, publicysta niemiecki, * 1811 w Hattingen, w Marchji. W r. 1848 zasiadał w zgromadzeniu narodowem we Frankfurcie, w paźdz. 1849 powołany został do Wiednia, gdzie 1850 mianowany został radcą sekcyjnym w ministerjum handlu. Celniejsze jego pisma są: „Der Zollverein in seiner Fortbildung“ (Stuttg., 1842); „Englands Zustände, Politik und Machtentwickelung“ (2 t., Lipsk, 1846); „Deutschlands Zoll und Handelseinigung“ (Regensburg, 1851); „Deutsche Auswanderung und Colonisation mit Hinblick auf Ungarn“ (Wiedeń, 1850); „Ueber das Studium der Rechts und Staatswissenschaften“ (Wiedeń, 1851).

Höfler Karol Adolf Konstanty, historyk, * 1811 w Memmingen, † 1898, studjował prawo, filozofję i historję w Monachjum, następnie badał źródła we Włoszech, 1839 został profesorem w Monachjum, 1842 członkiem miejscowej akademji. Pozbawiony posady (1847) za agitację skierowaną przeciwko Loli Montez, powołany był 1851 na profesora historji do Pragi, nieprzychylny Słowianom, mianowany był 1872 dożywotnim członkiem izby panów. Napisał: „Die deutschen Päpste“ (1839, t. 2); „Kaiser Friedrich II“ (1844); „Ueber die politische Reformbewegung in Deutschland im 15 Jahrhundert“ (1850); „Lehrbuch der allgemeinen Geschichte“ (1850 — 56, tom. 3); „Die Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung“ (1856—65, t. 2); „Magister Joh. Huss und Abzug der deutschen Professoren und Studenten aus Prag“ (1864); „Der Aufstand der kastilianischen Städte gegen Kaiser Karl V“ (1876); „Karl V und Adrian VI“ (1876); „Die romanische Welt und ihr Verhältniss zu den Reformideen des Mittelalters“ (1878); „Abhandlungen aus dem Gebiet der slavischen Geschichte“ (1879—83, 5 cz.) i in. „Donna Juanna, Königin von Leon, Kastilien und Granada“ (1885).

Hofman *(Hofmann)*, herb: W polu barwy niewiadomej, na kotwicy—krzyż ukośny. U szczytu gwiazda 6-promienna. Nadany 1781 przez Stanisława Augusta.

Hofman.

Hofman Antoni, pisarz dramatyczny, kapitan artylerji polskiej za Stanisława Augusta, † 1816 w Puławach. Na teatrze narodowym grano jego sztuki oryginalne wierszem: „Don Kiszot“, komedja; „Ubodzy bogaci“; „Heligunda“, tragedja w 5 aktach; „Bolesław śmiały“, tragedja w 5 aktach. Sztuki te nie były drukowane.

Hofman Kazimierz, muzyk, * 1842 w Krakowie. Od r. 1851 do 1858 kształcił się w Wiedniu w konserwatorjum, a następnie u Debrois van Bruyck. Wróciwszy do Krakowa, oddał się naukom szkolnym i ukończył wydział filozoficzny. Przez znajomości z kompozytorem Dunieckim nabrał zamiłowania do muzyki instrumentalnej. Od r. 1886 jest dyrektorem muzyki przy teatrze krakowskim. Napisał kilkanaście kompozycji na fortepjan i z muzyki instrumentalnej, pomiędzy któremi operetki: „Dwaj złodzieje“; „Zaki“; „Krakowiacy i Górale“ (trzecia część); „Czartowska Ława“; Noc świętojańska“; „Emigracja chłopska“, do poematów: „Dzwon Szylera“; „Baladyna“ Słowackiego i baletu „Boruta“.

Hofman Józef, syn poprzedzającego, * 1877, znakomity fortepjanista, już w młodości słynął jako cudowne dziecko w Warszawie i za granicą. Wystąpił publicznie w 1885 w Warszawie, potem wyjechał do Niemiec i Anglji. W Berlinie odbył systematyczne studja. W r. 1895—96 odbył podróż artystyczną po Europie. Dał się poznać także jako kompozytor.

Hofmann Jan Krystjan Konrad, znakomity teolog ewangelicki szkoły erlangeńskiej, * 1810 w Norymberdze, † 1877 w Erlangen, ostatnio od r. 1845 profesor teologji w Erlangenie. Ważniejsze jego pisma są: „Die siebzig Jahre des Jeremias und die 70 Jahrwochen des Daniel“ (Norymb., 1836); „Weissagung und Erfüllung“ (2 t., Nördl., 1841—44); „Der Schriftbeweis“ (2 t., Nördl., 1852—56, 2 wyd., 1857—60); „Die heilige Schrift Neuen Testaments“ (Nördl., 2 wyd., 1869—77). W roku 1846 z Höflingem objął re-

dakcję *Zeitschrift für Protestantismus u. Kirche*. Por. „Theologische Briefe von Delitzsch und H.“ (wydał Volck 1891).

Hofmann Fryderyk, poeta niemiecki, * 1813 w Koburgu, kształcił się w Jenie i dał się poznać jako komedjopisarz, po 1841 był redaktorem Mayera „Conversationslexikon“ w Hildburghausen, od 1861 r. był spółpracownikiem *Gartenlaube*. Ogłosił: „Gedichte“ (1842—48); „Geisterpuck auf der Feste Koburg“; „Kinderfeste“; „Deutschlands Erniederung und Erhebung“ (1863); „Die Harfe im Sturm“ (1872); „Die Schlacht bei Foksan“ (1838); „Drei Kämpfer“ (1873). Zbiór lirycznych poezji jego wyszedł p. t. „Vor fünfundfünfzig Jahren“ (1886); † 1888 w Ilmenau; wystawiono mu tam pomnik. Układał gwiazdki dla dzieci: „Weihnachtsbaum“ (1841—66), które Mayer darmo rozdawał ubogim dzieciom.

Hofmann August Wilhelm, chemik, * 1818 w Giessen, † 1892; studjował początkowo filologję, następnie chemję pod Liebigiem, którego został asystentem. Mianowany 1845 r. profesorem w Bonn, przeniósł się wkrótce do Londynu, gdzie został dyrektorem *Royal College of Chemistry*. W r. 1864 został profesorem chemji w Berlinie i dyrektorem instytutu chemicznego. W 1868 założył towarzystwo chemiczne niemieckie i kilkakrotnie był jego prezydentem. Najważniejsze prace **H.** dotyczą zasad i barwników, otrzymywanych ze smoły węgli kamiennych (ob. Anilina); w 1850 odkrył prawo podstawiania rodników alkoholowych za atomy wodoru w amonjaku, a tem samem znaczną liczbę nowych związków chemicznych. Wprowadził nowe metody doświadczalne i obmyślił znaczną liczbę nowszych przyrządów. Wyniki swych badań ogłaszał w rocznikach niemieckich i angielskich. Ogłosił też „Einleitung in die moderne Chemie“ (1865, 6 wyd., 1877), przekład polski Masłowskiego p. t. „Wstęp do nowoczesnej chemji“ (Kraków, 1875); „Chemische Erinnerungen aus der Berliner Vergangenheit“ (1882); „Zur Erinnerung an vorangengene Freunde“ (3 t., 1889) i in.

Hofmann Henryk Albert, księgarz, * 1819 w Berlinie, † 1880. W 1846 otworzył księgarnię, lecz później zajmował się wyłącznie nakładami. W 1848 wraz z Dawidem Kalischem założył słynny humorystyczno-satyryczny tygodnik *Kladderadatsch*, cieszący się dotychczas wielką popularnością, nadto wydawał klasyczne dzieła literatury europejskiej. W ostatnich latach był właścicielem teatru *Friedrich - Wilhelm städtisches Theater* w Berlinie.

Hofmann Henryk, malarz, * 1824 w Darmsztadzie, studjował malarstwo tamże i w Düsseldorfie, oraz we Francji i we Włoszech; w 1870 został profesorem akademji sztuk pięknych w Dreźnie. Wykonał: „Złożenie Chrystusa do grobu,“ „Król Enzio w więzieniu,“ „Cudzołożnica przed Chrystusem“ (w galerji drezdeńskiej), „Chrystus każący na jeziorze,“ „Wenus i Amor,“ „Remeo i Julja,“ „Otello i Desdemona“ i in.

Hofmann Edward, lekarz, * 1837 w Pradze, † 1897, studjował medycynę w Pradze, w r. 1869 został profesorem medycyny sądowej w Insbruku, r. 1875 w Wiedniu, r. 1888 prezydentem naczelnej rady lekarskiej w Austrji. Wpłynął na nadanie kierunku naukowego medycynie sądowej, zwłaszcza dziełem „Lehrbuch der gerichtlichen Medicin“ (1877, 6 wyd., 1893).

Hofmann Henryk, kompozytor, * 1842 w Berlinie, studjował muzykę tamże, skomponował: „Suitę węgierską“ (na orkiestrę, 1873); „Frithjof-Symfonję,“ „Meluzynę,“ koncert na skrzypce „Minnespiel,“ wiele utworów z dziedziny muzyki kameralnej, pieśni, szereg kompozycji fortepjanowych na 4 ręce, jak: „Italienische Liebesnovelle,“ „Landler,“ „Liebesfrühling,“ „Nowe tańce węgierskie,“ „Nad Renem;“ opery: „Cartouche,“ „Armin“ (1877), „Aennchen von Tharau“ (1878), „Wilhelm von Oranien“ (1882), „Donna Diana“ (1886) i in.

Hofmann Franciszek Adolf, hygjenista, * 1843 w Monachjum, kształcił się tamże, w 1872 został profesorem i dyrektorem pracowni chemji patologicznej w Lipsku, w 1878 profesorem hygjeny tamże. Przeprowadził badania nad dezynfekcją, nad wodą gruntową, pokarmami i in. Jest współredaktorem pisma *Archiv für Hygiene* i ogłosił „Die Bedeutung der Fleischnahrung und Fleischkonserven“ (1880) i in.

Hofmanna fiolet, barwnik smołowcowy, składa się z soli trzyetylo i trzymetyloaniliny i otrzymuje przez ogrzewanie rozaniliny z jodkiem etylu. Tworzy kryształy zielono-połyskujące, rozpuszczalne w alkoholu. W handlu barwniki czerwone nazywają się *primula*, niebieskawe *dalja (dahlia)*.

Hofmannswaldau Chrystjan Hofmann, von, poeta niemiecki i jeden z założycieli drugiej szkoły poetów szląskich, * 1617 we Wrocławiu, nauki wyższe kończył w Lejdzie; dużo podróżował; oddał wiele ważnych usług rodzinnemu miastu; † 1679 jako prezes kolegjum rady miejskiej we Wrocławiu. **H.** wysoce wykształcony, wykwintny światowiec, nieposzlakowanej moralności w życiu, innym zupełnie ukazuje się w poezji. Najulubieńszym bowiem jego przedmiotem była miłość zmysłowa. Wraz z Lohensteinem (ob.) zatracił prostotę pierwszej szkoły szląskiej przez szumną i przesadną retorykę, zbyteczne przenośnie, fałszywą wzniosłość i wyszukane dowcipkowanie. Dziwaczny manjeryzm posunął do ostateczności. Niemało zaszkodził literaturze, ale położył pewne zasługi pod względem zbogacenia języka. Do rzędu takich utworów należą: „Galante Gelegenheitsgedichte,“ „Curiose Heldenbriefe und andere herrliche Gedichte“ (Wrocław, 1673) i „Der sterbende Sokrates.“ Całko-

wity zbiór jego dzieł („Werke“) wydał Neukirch (7 t., Lipsk, 1695—1727, nowe wyd., 1734); zaś wybór prac tego poety obejmuje dzieło: „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrhunderts“ (14 t., Lipsk, 1838). Por. Ettlinger „Christian Hofman von H.“ (1891).

Hofmański Michał, wydał w Poznaniu 1611 r. broszurę wierszowaną p. t.: „Porażka cudowna wojska moskiewskiego u stolice.”

Hofmeister Wilhelm, botanik, * 1824 w Lipsku, † 1877 w Lindenau pod Lipskiem; początkowo był kupcem, następnie zajął się botaniką, został profesorem w Heidelbergu, w 1872 w Tubindze. Prace jego nad zapładnianiem i rozwojem roślin stanowią epokę w tej części nauki. Przeprowadził też badania nad podnoszeniem się soków w roślinach, nad objawami ruchu w roślinach i in. Ogłosił: „Entstehung des Embryo der Phanerogamen” (1849); „Vergleichende Untersuchungen der höheren Phanerogamen und der Koniferen“ (1851); „Handbuch der physiolog. Botanik“ (z de Bary'm i Irmischem 1867—1868).

Hofra, Hophra, król egipski, zwany także *Ojafris*, *Apries* i *Ephree*, prowadził szczęśliwie wojny z Fenicjanami i Cypryjczykami. Pod koniec życia wysłał przeciw zbuntowanym Cyrenejczykom swego wodza Amazysa, który połączywszy się z buntownikami, strącił **H.** z tronu 571 prz. Chr. i skazał na śmierć. **H.** panował lat 25.

Hofwyl, majętność ziemska w Szwajcarji, o dwie godziny drogi od Bernu, sławna z rolniczych instytucji naukowych, które tutaj Emanuel Fellenberg 1808 założył, połączywszy je r. 1810 ze szkołą ubogich Wehrli'ego; obok tego istniał tu pensjonat dla dzieci wyższych stanów i seminarjum nauczycielskie, które wysokiej używały sławy, a po śmierci swego założyciela (1835) podupadły. W r. 1853 zakład wychowawczy dla chłopców znowu tu został otwarty. W 1884 założono seminarjum nauczycielskie.

Hogarth Wiljam, jeden z najsłynniejszych rysowników, malarzy i miedziorytników, * 1697 w Londynie, † 1764. W rodzaju humorystycznym dotąd niezrównany; naprzód zwrócił na siebie uwagę swemi rycinami do Butlera „Hudibras“ (Londyn, 1726); następnie oddawał się malarstwu portretowemu, a od 1730 zaczął w doskonałych obrazach przedstawiać wady i ułomności swojego wieku. Do tych należą: „The harlot's progress“ (Życie zalotnicy) w 6 oddziałach; „The rake's progress“ (Życie urwisa) w 8 oddziałach; „A modern midnight conversation“ (Nowoczesna rozmowa o północy); „The distressed poet“ (Nieszczęśliwy poeta); „Strolling actresses in a barn“ (Aktorki wędrowne w stodole); „The enraged musician“ (Rozgniewany muzykus), 1741; „Four prints of an election“ (Cztery obrazy wyborcze), 1755; „The times“ (Czas), satyra wymierzona na Pitta i w. in. Mniejsze powodzenie miały jego obrazy historyczne i malowidło „Anatomja piękności.“ Wielkość i sławę pozyskał **H.** nie tyle techniką, której zarzucają wiele niedokładności w rysunku i kolorycie, ile raczej głębokością myśli, niepospolitą inwencją, znakomitą i daleko sięgającą charakterystyką swego czasu, kraju i ziomków, jednem słowem: zaletami, które są właściwością pierwszorzędnych tylko genjuszów. Jego postaci graniczą nieraz z karykaturą i leżą już po części po za obrębem sztuki, ale pełnią życia tryska w nich wyraz spółczesnej epoki, i to właśnie zapewnia im nieśmiertelność. Miedzioryty jego doszły niesłychanej ceny. Piękna edycja jego utworów podług płyt oryginalnych, retuszowanych przez Heatha, wyszła pod kierunkiem Nicholsa (Londyn, 1820—22, 3 wyd. 1848), inne w Lipsku 1841 i w Sztutgardzie 1839—40. Z dzieł, objaśniających obrazy Hogartha, najlepsze są: Irelanda „**H.** illustrated“ (3 t., Londyn, 1791 — 98); tegoż „Graphic illustrations of **H.**“ (4 t., Londyn, 1794 — 99); Truslera „**H.** morali sed“ (Londyn, 1768); Cooka „**H.** restored wilt commentaries“ (Londyn, 1802), 2 ed. z dodatkiem „Clavis Hogarthiana,“ 3 t., Londyn, 1808); Clarka „Works of **H.**“ (2 t., Londyn, 1810) i najcelniejsze może Lichtenberga „Erklärungen der H.'schen Kupferstiche mit verkleinerten Copien derselben“ (13 zesz., Getynga, 1794—1888). Por. Sala „Wiljam H.“ (1866); J. Beavington-Atkinson in Dohmes „Kunst und Künstler“ (1880); Dukson „Wiliam H.“ (1893).

Hogarth W.

Hogendorp Gysbert Karol, hrabia, von, mąż stanu holenderski, * 1762 w Roterdamie, † 1834 w Haadze. Jako stronnik domu Oranji, złożył urząd wielkiego pensjonarjusza Roterdamu 1795, gdy Francuzi zajęli Holandję, poczem do 1813 r. żył prywatnie, czyniąc ze swej strony wszelkie usiłowania, celem przywrócenia księcia Oranji. Za jego powrotem (30 listopada 1813), mianowany prezesem komisji do ułożenia konstytucji, wywierał tak wielki wpływ, że uchodzi właściwie za twórcę zasadniczego prawa państwowego Niderlandów. Zostawszy następnie ministrem spraw zagranicznych, pozyskał 1815 godność hrabiowską, ale 1816 wziął uwolnienie i występował bardzo czynnie po stronie opozycji, broniącej praw ludu przeciw rządom ministra Maanen. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „O handlu z Indjami“ (2 t., 1801); „Uwagi o ekonomji politycznej królestwa Niderlandzkiego“ (10 t., 1818—23) i inne (po holendersku i francusku).

Hogendorp Dyrk, von, starszy brat poprzedniego, * 1761, † 1822 w Brazylji; wszedł do służby holendersko-francuskiej, był posłem przy kilku dworach, został 1811 generałem dywizji, 1812 adjutantem Napoleona i wspólnie z Davoustem

przyczyniał się do ciemiężenia Hamburga. W r. 1816 udał się do Brazylji. Por. „Mémoires du général H.“ (1887); Sillem „Dizk von H.“ (1890).

Hogg James, zwany *pasterzem z Ettrick*, poeta angielski, * 1770 w Ettrick, w Szkocji, † 1835. Syn ubogiego owczarza, nie umiejąc ani czytać ani pisać, układał już poezje, a gdy z wielką trudnością nauczył się pisać, ogłosił własnym kosztem pewną liczbę balad „Borderer ballads“ (Edymburg, 1801) i stracił na tem cały swój majątek. Ale poematy „The mountain bard“ (1807) i „Essay on sheep“ przyniosły mu 300 funt. sterl. zysku. W 1810 przybył do Edymburga i założył tygodnik *The Spy*, który krótko istniał. Następnie ogłosił: „The Queen's wake“ (1813); „The poetic mirror“ (1814); „The pilgrims of the sun“ (1816) i „Madoc of the moor“ (1816), które miały wielkie powodzenie. Następnie pisał prozą legendy i obrazy charakterystyczne z życia ludu szkockiego, z chciwością czytane i wydane p. t. „The shepherd's calendar“ (2 t., Lond., 1829). Prace te z innemi jego utworami wydał Wilson (5 t., Londyn, 1850 — 52). Jako poeta stoi **H.** najbliżej Burnsa (ob.); ustępuje mu jednak w sile i głębokości uczucia, najchętniej lubuje się marzeniami fantastycznego świata, powiastek. W prozie styl jego często szorstki i przesadny, ale wogóle naturalnością opowiadania i wiernością przedstawienia przypomina niekiedy Defoe'go. Por. Thompson „J. H. Poems and life“ (1874); „Memorial of J. H.,“ przez córkę jego napisany (1 wyd. 1884, 2 wyd. 1887).

Hogg Robert, ogrodnik i pomolog, * 1818 w Dunse, kształcił się w Edymburgu, następnie poświęcił się ogrodnictwu i studjom botanicznym. Napisał: „British pomology“ (1851); „Apple, its history and its varieties“ (n. wyd., 1852); „The Dahlia, its history and cultivation“ (1853); „The vegetable kingdom and its products“ (1858); „The fruit manual“ (5 wyd., 1884); „Wild flowers of Great Britain“ (1861—63) i in. Wraz z Johnsonem wydaje *Journal of horticulture*, zaś sam od 1860 *The gardener's aeyrbook*.

Hogland, największa wyspa górzysta i lesista w zatoce Fińskiej, długa 11 klm., a szeroka do 3, około 1,000 miesz., trudniących się głównie rybołówstwem. Należy do państwa Rosyjskiego od r. 1743. Pamiętna bitwą morską, stoczoną pomiędzy flotą rosyjską a szwedzką 17 lipca 1788 r., w której pierwsza pod dowództwem admirała Greigha odniosła zwycięstwo.

Hogshead *(okseft)*, angielska miara do cieczy, obejmująca 63, dla piwa zaś 54 gallony.

Hogue (la), przylądek na wschodnim brzegu Normandji, pamiętny jest zniszczeniem 29 maja 1692 całej floty francuskiej, dowodzonej przez admirała Tourville, przez flotę angielską, zostającą pod kierunkiem admirała Russell.

Högyész, miasteczko w węgierskim komitacie Tolnańskim, 3,600 miesz., piękny zamek z parkiem hr. Aponyiego. W okolicy obszerne plantacje tytuniowe, winnice i sady.

Hoheit, tytuł nadawany w Niemczech książętom, tłómaczy się po polsku przez „wysokość,“ po francusku *Altesse*. Tytuł ten służy tylko książętom krwi, z dodatkiem: kaiserliche, königliche, grossherzogliche **H.,** t. zn.: cesarska, królewska, wielkoksiążęca wysokość. Książęta panujący, o ile noszą tytuł herzoga (ob.), mają prawo tylko do tytułu hoheit bez żadnych epitetów. Podobne prawo przysługuje i członkom ich rodzin. Książęta mający godność Fürst (prince), tytułowani są „Durchlaucht,“ odpowiadające naszemu „Jaśnie Oświecony.“

Hohenfriedberg, miasto w pruskiej regencji lignickiej, 1,000 miesz., pamiętne zwycięstwem, odniesionem przez Fryderyka II dnia 4 czerwca 1745 r. nad wojskami austrjackiemi i saskiemi. Bitwa ta zowie się też Strygawską.

Hohenfurth, po czesku *Bród Wyższy*, miasto w czeskim powiecie Budziejowickim, na prawym brzegu Wełtawy, 1,500 miesz. Na drugim brzegu rzeki leży starożytny klasztor Cystersów, założony 1259 r., a w nim piękna bibljoteka (około 40,000 ksiąg), oraz liczne zbiory starożytności i innych osobliwości.

Hohenhausen Elżbieta Filipina Amalja, baronowa von, autorka niemiecka, * 1789 we wsi Waldau pod Kasselem, † 1857 we Frankfurcie nad Odrą, córka westfalskiego, później heskiego generała Adama Ludwika v. Ochs (* 1759, † roku 1823). W r. 1809 zaślubiła barona Leopolda v. **H.,** od 1817 radcę regencji prusko-mindeńskiej i właściciela pisma perjodycznego *Sonntags Blatt*, w którym jego żona jak spółpracowniczka czynny brała udział. W dziele „Karl von Hohenhausen, Untergang eines Jünglings von 18 Jahren“ (Brunświk, 1837), ogłosiła życiorys i dziennik swego nieszczęśliwego syna, który w skutku choroby umysłowej życie sobie odebrał. Oprócz tłómaczeń Byrona i Walter Scotta wydała „Frühlingsblumen“ (Mün., 1817), poezje liryczne, „Natur, Kunst und Leben“ (Altona, 1820), wrażenia z podróży, oraz „Novellen“ (3 t., Brunświk, 1828) i „Bilder aus dem Leben“ (1833). Głównym charakterem jej pism jest kierunek religijno-moralny.—Jej córka *Eliza* v. *Hohenhausen*, * 1812, zaślubiła 1831 r. wyższego urzędnika Karola Fryderyka Rüdigera († roku 1862); napisała: „Berühmte Liebespaare“ (1870); „Schöne Geister und schöne Seelen“ (1875); „Der Roman des Lebens“ (2 t., 1876); „Brevier der guten Gesellschaft“ (1876); „Romantische Biographien aus der Geschichte“ (1878); „Aus Göthes Herzensleben“ (1884).

Hohenheim, majętność rządowa w królestwie Wirtemberskiem, pod Sztutgardem. Miejsce to słynne jest akademją rolniczą, a do 1881 i leśną, założoną tutaj 1817 przez króla wirtemberskiego Wilhelma. Z zakładem tym połączo-

ne są praktyczne szkoły: rolnictwa, ogrodnictwa i uprawy łąk, z których każda opatrzona jest w bogate środki naukowe.

Hohenheim Franciszka Teresa hr., z domu Bernardin, * 1748 w Adelsmannsfelden, † 1811 w Kirchheimie pod Teck, żona barona Leutrum, w r. 1771 została kochanką ks. Karola wirtemberskiego, a w r. 1785 książę Karol ją zaślubił, owdowiała w r. 1893. Por. Vely 1877.

Hohenlinden, wieś parafjalna w bawarskim obwodzie Wyższej Bawarji, okręgu Ebersberg, ma 350 miesz.; pamiętna jest świetnem zwycięstwem, odniesionem tutaj 3 grudnia 1800 r. przez francuskiego generała Moreau nad Bawarami i Austrjakami, dowodzonymi przez arcyksięcia austrjackiego Jana.

Hohenlohe, medjatyzowane w r. 1806 księstwo, w obwodzie frankońskim, mające 1760 klm. kw. i zostające pod zwierzchnictwem Wirtembergu i Bawarji. Dawniejsza historja rodu **H.**, który przybrał tę nazwę w XII wieku od zamku Holloh we Frankonji, nie jest dostatecznie wyjaśnioną. Protoplastą tego domu jest hrabia *Jerzy Hohenlohe*, którego synowie: *Ludwik Kazimierz Eberhard*, żyjący około 1550 r., dali początek dwu głównym linjom swego rodu, wyniesionego 1767 r. do godności książęcej, a mianowicie: **H.** *Neuenstein* i **H.** *Waldenburg*. **H.** *Neuenstein*, wyznania luterańskiego, oprócz dziedzicznego księstwa posiada hrabstwo Gleichen pod zwierzchnictwem koburgsko-gotajskiem i obecnie kwitnie w dwu gałęziach: 1) **H.** *Langenburg*, reprezentowana przez księcia *Hermana Hohenlohe*, † 1832 r. i 2) *Hohenlohe-Ohringen* (inaczej *Ingelfingen*), posiadająca w księstwie dziedzicznem 6 mil kw. i majętność Sławęczyce (7 mil kw. z ludnością 25,000), na Szląsku, oraz Malinowice i Rudniki w królestwie Czeskiem, reprezentowana przez księcia *Hugona Hohenlohe*, * 1816 r., który 1861 r. otrzymał od króla pruskiego tytuł *ks. Újest*, a od 1870 jest senjorem całego książęcego domu **H.** Druga linja główna **H.** *Waldenburg*, wyznania katolickiego, dzieli się na 2 gałęzie: 1) **H.** *Waldenburg-Bartenstein*, 2) **H.** *Waldenburg Schillingfürst* (5 mil kwadr.), jest w części pod zwierzchnictwem wirtemberskiem, w posiadaniu rosyjskiego generała adjutanta, księcia *Fryderyka Karola* **H.** *W. S.* (* 1814), w części pod zwierzchnictwem bawarskiem, w posiadaniu *Klodoweusza* ks. na **H.** *Schillingsfürst* (ob.), * 1819, który posiadał także znaczne majętności (Sławatycze, Białą i t. d.) w Królestwie Polskiem, należące dawniej do Radziwiłłów, a następnie do Wittgensteinów.

Hohenlohe-Ingelfingen Fryderyk Ludwik, książę, * 1746 r., generał pruski, walczył w latach 1792—1795 przeciwko wojskom rzeczypospolitej francuskiej nad Renem, po księciu brunświckim Karolu Wilhelmie Ferdynandzie, ranionym śmiertelnie w bitwie pod Jeną, otrzymał naczelne dowództwo i poprowadził rozbitków wojska pruskiego nad Odrę, lecz 28 października 1806 r. musiał pod Prenzlau kapitulować z całym oddziałem, wynoszącym jeszcze 17,000 ludzi. Potem usunął się do życia prywatnego i † 1818 r. w majętności swojej Sławęczyce na Szląsku.

Hohenlohe-Ingelfingen, ks. Kraftoon, generał pruski, * 1827 r., syn ks. Adolfa, w 1845 w randze porucznika wstąpił do artylerji gwardji, 1854 mianowany kapitanem sztabu generalnego, 1856 fligel-adjutantem króla, 1858 majorem i komendantem żandarmerji przybocznej, brał udział w wojnie 1866 i 1870—71; 1873 r. został komendantem dywizji, 1875 generał-adjutantem, 1883 generałem piechoty, 1889 r. generałem artylerji, † 1892 r. w Dreźnie. Napisał: „Militärischen Briefe“ o kawalerji (3 wyd., Berlin, 1890), o piechocie (3 wyd., 1890), o artylerji (2 wyd., 1887), „Strategischen Briefe“ (2 t., 1887) i „Gespräche über Reiterii“ (1887), „Ideen über Befestigungen“ (1888), „Die Feldartillerie in ihrer Unterstellung unter die Generalkommandos“ (1889).

Hohenlohe-Langenburg Herman Ernest Franciszek Bernard, ks. namiestnik Alzacji i Lotaryngji, syn ks. Ernesta (* 1794, † 1860); * roku 1832, kształcił się w Berlinie, następnie służył w armji wirtemberskiej, w r. 1854 przeszedł do austrjackiej i brał udział w wojnie r. 1859 z Francją i Włochami. W r. 1862 był generałem w armji badeńskiej, w 1870 odbył kampanje francuską w korpusie 14. Od r. 1860 był członkiem wirtemberskiej izby panów, a od 1893 zajmował stanowisko wiceprezydenta tejże izby. Od r. 1871—1880 zasiadał w parlamencie niemieckim w grupie stronictwa cesarskiego (Reichepartei). Jest gorącym zwolennikiem polityki kolonizacyjnej i w r. 1883 założył Towarzystwo kolonizacyjne. Namiestnikiem Alzacji i Lotaryngji został w r. 1894 w październiku po powołaniu na stanowisko kanclerza ks. Klodoweusza Hohenlohe-Schillingfürst.

Hohenlohe-Schillingfürst Klodoweusz Karol Wiktor, książę H. S. na Raciborzu, bawarski mąż stanu, * 1819 r. Dziedziczny członek pierwszej izby bawarskiej, został ministrem domu królewskiego i spraw zagranicznych (1 stycznia 1867), oraz prezesem rady gabinetu. Początkowo nie okazywał żadnej opozycji polityce pruskiej, a nawet zbliżył się do niej przez ujednostajnienie systemu militarnego. Później żądał utrzymania autonomji państw drugorzędnych niemieckich, a program jego stał się hasłem wszystkich państewek, które chciały być niemieckiemi, ale nie pruskiemi. W 1868 został wiceprezesem parlamentu celnego i wygo-

Hohenlohe-Schillingfürst.

tował podobno projekt utworzenia związku południowo-niemieckiego, zbijany przez prasę pruską (1868). Wewnątrz sprawował rządy dość liberalne; występując przeciw ultramontanom, musiał w obec większości tego stronnictwa w sejmie (1870) ustąpić miejsca (7 marca 1871) hr. Bray (ob. Bawarja). W grudniu 1870 r. głosował pierwszy za przystąpieniem Bawarji do cesarstwa niemieckiego i w marcu 1871 r. został wiceprezesem pierwszego sejmu niemieckiego. W r. 1874 posłem niemieckim w Paryżu, na kongresie berlińskim 1878 r. był trzecim pełnomocnikiem niemieckim. W r. 1885 został po Manteuffiu namiestnikiem Alzacji i Lotaryngji, zaś w październiku 1894 r. po ustąpieniu Caprivi'ego kanclerzem niemieckim i prezesem gabinetu pruskiego. Na stanowisku tem nie wykazał wybitnych zdolności i był tylko echem cesarza Wilhelma.—Żona jego *Marja* księżniczka *Sayn-Wittgenstein-Bedleburg* odziedziczyła 1887 r. po zmarłym 20 sierpnia 1887 bracie swym hr. Piotrze Sayn-Wittgenstein, olbrzymie dobra położone na Litwie, w skutek jednak wydanego d. 26 marca 1887 r. prawa, wzbraniającego cudzoziemcom posiadania majątków ziemskich w kraju Zachodnim, zmuszoną była je sprzedać, chociaż drugi jej syn Maurycy gotów był przyjąć poddaństwo rosyjskie.

Hohenlohe-Schillingfürst Gustaw Adolf, * 1823, † 1896 r. w Rzymie, brat Klodoweusza, kardynał od 1866 był przeciwnikiem przeważającego w Rzymie wpływu Jezuitów i po ukończeniu koncyljum opuścił Rzym, osiadł w Düsseldorfie, jednak przeciw postanowieniom koncyljum nie protestował. Z tego powodu wydawał się rządowi niemieckiemu osobą odpowiednią do przeprowadzonia układów z kurją rzymską, i w kwietniu 1872 mianowany był przez ks. Bismarka posłem niemieckim przy dworze Piusa IX. Ale papież nie przyjął go, wskutek czego stanowisko poselskie nie zostało obsadzone, a w r. 1874 zupełnie skasowane. **H.** powrócił do Rzymu w lutym 1876 i był życzliwie przyjęty przez Leona XIII, który w r. 1879 mianował go biskupem Albano. W r. 1884 **H.** zrzekł się tej godności.

Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst Aleksander Leopold Franciszek Emeryk, książę, * 1794 r w. Kupferzell pod Waldenburgiem, syn księcia Karola Albrechta i węgierskiej baronowy Judyty Rewickiej; przeznaczony od dziecka na księdza, został w Rzymie Jezuitą; będąc kapłanem od roku 1815, zasłynął w Bawarji 1821 jako cudotwórca. Nie mogąc tu jednak bez przeszkody władz policyjno-hygjenicznych spełniać swych cudów, wydalił się do Węgier, gdzie cudowne uleczania prowadził na wielką skalę i w r. 1844 otrzymał tytuł biskupa sardykańskiego *in partibus*, a następnie został wiel. proboszczem w Wielkim Waradzynie, gdzie † 1849. Zostawił po sobie rozmaite dzieła, a między temi: „Der im Geiste der Katholischen Kirche betende Christ“ (Banb., 1819, 3 wyd., Lipsk, 1824); „Die Wanderschaft einer Gottsuchenden Seele allhier im Thränenthale, oder der Palast der Wissenschaft des Heils“ (Wiedeń, 1830). Por. Pachtler „Biogr. Notizen über S. Durchlaucht den Prinzen Alexander zu **H.**“ (1850).

Hohenmauth, miasto, ob. Wysokie Myto.

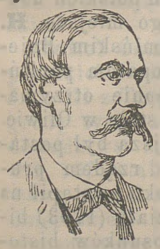
Hohenstaufen, wieś parafjalna w Wirtembergu, pow. Dunajskim, okręgu Göppingen, ma 1,200 miesz.; w pobliżu leżą ruiny zamku t. n., zburzonego 1525 r. podczas wojny chłopskiej; zamek ten był gniazdem sławnej dynastji niemieckiej.

Hohenstaufenowie, książęcy ród niemiec., który w latach 1138—1254 zasiadał na tronie cesarsko-niemieckim, a r. 1268 wygasł na Konradynie (ob.) w linji męskiej. Pierwszym, uznanym przez historję, protoplastą tego rodu był *Fryderyk von Büren*, dziedzic włości, leżącej w pobliżu zamku Hohenstaufen w królestwie Wirtemberskiem, zwanej *Büren* albo *Beuren*. Żył on około połowy XI w. i przeniósł się na górę *Staufen*, należącą do jego posiadłości, wybudował na niej zamek i od tej góry i zamku przybrał nazwisko *Hohenstaufen*. Z żony jego Hildegardy, z rodu franko-alzackiego, spłodzony syn *Fryderyk von Staufen*, pan na Hohenstaufen, stronnik cesarza Henryka IV, został jego zięciem i księciem Szwabji (1080), a 1081 rządcą państwa; odtąd poczyna się prawdziwa wielkość domu **H.**, a zarazem powód do długoletnich zapasów ze starożytną, przez **H.** przyćmioną teraz rodziną Gwelfów (ob.). Fryderyk † 1105 r. Z jego synów, zawsze wiernych stronników cesarza, nastąpił po nim *Fryderyk II Jednooki* na księstwo Szwabji, *Konrad* zaś mianowany został 1112 przez Henryka V księciem Frankonji; nadto jeszcze **H.** otrzymali wszystkie dobra rodzinne tego cesarza po jego śmierci. Gdy przy elekcji cesarza Saksończyk Letarjusz odniósł przewagę nad ubiegającym się o cesarską koronę Fryderykiem II, i gdy nadto nowy cesarz zażądał zwrotu niektórych posiadłości swego poprzednika, przeto wynikła stąd zawzięta wojna, w ciągu której Konrad kazał się 1128 ukoronować królem włoskim; w końcu atoli obaj bracia naciśnieni przez cesarza, papieża, książąt zähringeńskich i Gwelfów, musieli uledz i zawrzeć zgodę 1135 r., skutkiem czego Konrad zrzekł się przybranego tytułu, i obu braciom zwrócono wszystkie ich posiadłości. Konrad został 1138 pod imieniem *Konrada III* (ob.) królem niemieckim; jego następcą w posiadłościach dziedzicznych był jego synowiec Fryderyk III, jako cesarz *Fryderyk I Rudobrody* (ob.), po którym znowu otrzymał tron cesarski syn tego ostatniego *Henryk VI* (ob.). Lubo 56 głosów przychylnych w sejmie wystąpiło za Henrykiem, domagając

się dziedziczności korony, i dwuletni syn jego *Fryderyk* obrany został jego następcą, mimo to jednak dziedziczność **H.** była z początku wątpliwą; przeciwko temu ostatniemu i jego opiekunowi *Filipowi Szwabskiemu* (ob.) postawiono naprzód Bertolda, księcia Zähringen, potem Ottona IV (ob.) brunświckiego. Po zamordowaniu Filipa przez Ottona z Wittelsbachu (1208) wystąpił przeciwko Ottonowi IV dorosły już teraz Fryderyk, pokonał go, i jako cesarz Fryderyk II (ob.) walczył zawzięcie z Rzymem i miastami lombardzkiemi. Obaj Fryderykowie (I i II) podnieśli potęgę i świetność **H.** oraz cesarstwa niemieckiego do najwyższego szczytu. Konrad IV (ob.), syn i następca Fryderyka II, † wcześnie we Włoszech (1254), a syn jego *Konrad*, zwykle *Konradynem* nazywany, upadł podobnie jak i stryj jego Manfred, gdy papież powołał do Włoch Karola Andegaweńskiego na narzędzie swej zemsty. Manfred poległ pod Beneweutem 26 lutego 1266 r., a Konradyn zginął w Neapolu na rusztowaniu 29 października 1268 r.; Enzio (ob.), naturalny syn Fryderyka II, † 1272 w więzieniu w Bolonji; synowie zaś Manfreda: Fryderyk, Henryk i Anzelm, pomarli również w więzieniach. Nienawiść papieża nie przebaczyła nawet córce Fryderyka II, Małgorzacie, żonie Albrechta Niegrzecznego i jej dzieciom. Córka Manfreda, Konstancja, zaślubiła Piotra z Aragonji, który w Sycylji pomścił się przynajmniej za Konradyna. Posiadłości **H.** przeszły na własność Bawarji, Badenu i Wirtembergii. Por. Raumera „Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit“ (6 t., Lipsk, 1823—1825, 3 ed. 1878); Zimmermann „Geschichte der H.” (2 wyd., 1865); Schirrmacher „Die letzten **H.**“ (Getynga, 1871).

Hohenstein, miasto w saskiej regencji Zwickau, pomiędzy Zwickau i Chemnitz, ma 7,600 miesz. i liczne fabryki wyrobów bawełnianych i pończoszniczych, tudzież wielkie przędzalnie. Znajduje się tu źródło mineralne żelaziste i zakład kąpielowy.

Hohenwart Karol Zygmunt, hr., mąż stanu austrjacki, * 1824, † 1899, był pierwiastkowo sekretarzem namiestnictwa w Krainie, w r. 1856, krótko sekretarzem ministerjum spraw wewnętrznych, następnie sprawował różne wyższe urzędy w kilku krajach austrjackich; w 1868 r. został namiestnikiem arcyksięstwa austrjackiego; w lutym 1871 roku powołał go cesarz w miejsce Potockiego na prezesa ministerjum przedlitawskiego; na tem stanowisku starał się **H.** przeprowadzić ugodę z narodowościami słowiańskiemi, lecz już w październiku t. r. musiał stanowisko swe opuścić. Powróciwszy do rady państwa, został

Hohenwart Karol.

przywódcą koalicji, złożonej ze staroczechów i Polaków. W r. 1881 po śmierci księcia Adolfa Auersperga został prezesem najwyższej izby sądowej. W r. 1891 założył t. zw. klub Hohenwarta (ob. **H.** Klub). (Ob. Austrjacko-węgierska monarchja).

Hohenwarta klub. Grupa polityczna parlamentu austrjackiego założona przez hr. Karola Hohenwarta (ob.) i składająca się z wielkich właścicieli czeskich, niemieckich konserwatystów, Słowieńców, Chorwatów i Rumunów. Programem klubu było dążenie do równouprawnienia narodowości austrjackich na gruncie federalizmu i chrześcijańskiej idei sprawiedliwości, przy zachowaniu łączności państwowej. Prezesem klubu, liczącego 70 członków, był do r. 1899 hr. Hohenwart, wiceprezesem dr. Ropp. **H. k.** odegrał w życiu politycznem Austrji wybitną i przeważnie dodatnią rolę.

Hohenzollern, warowny zamek w dawnem księstwie Hohenzollern-Hechingen, o ½ godziny drogi od miasta Hechingen, wniesiony na 855 m. wysokiej górze **H.**, od którego Hohenzollernowie swój ród wywodzą. Zamek ten, do r. 1850 w gruzach leżący, został 1854 r. przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV podług dawnego planu na nowo odbudowany. Por. „Nachrichten über die königliche Stammburg Hohenzollern” (Berlin, 1863).

Hohenzollern, niemiecki dom książęcy, z którego pochodzi panująca rodzina królewsko-pruska; wziął to nazwisko od zamku Zollern albo Hohenzollern (ob.) w Szwabji. Pierwszym, przez historję uznanym, założycielem tego rodu jest Burchard von Zolre († 1061 r.), który zostawił syna Fryderyka I von Zolre († około 1120). dwaj synowie ostatniego: Burchard (wspomniany między 1120—50) i Fryderyk II († po 1142), byli patrjarchami dwu linji, a mianowicie pierwszy Zollerneńskich hrabiów Hohenberg (wygasłej 1486 w linji męskiej), a drugi Zollerneńskich burgrabiów norymberskich. Hr. Fryderyk III von Zolre († 1200), w dokumentach po raz pierwszy dopiero 8 lipca 1192 roku wspomniany jest jako burgrabia norymberski pod nazwą Fryderyka I. Przez żonę Zofję, córkę ostatniego burgrabiego norymberskiego z rodziny austrjackiej von Rätz, wszedł w posiadanie jej majątków alodjalnych we Frankonji i Austrji. Dwaj jego synowie Fryderyk II († 1218) i Konrad I († około 1230), zwani hrabiami Zolre i burgrab. norymberskimi, władali wspólnie swemi posiadłościami. Dopiero 1226 r. nastąpił rozdział na dwie linje, istniejący aż dotąd. Konrad I wziął burgrabstwo i nowo nabyte znaczne posiadłości, dając początek linji frankońskiej, a synowiec jego Fryderyk rodowe hrabstwo i rodzinne majątki zollerneńskie, dając początek *linji szwabskiej.—Linja frankońska.* Z synów Konrada II Fryderyk III († 1297) otrzymał właściwe bur-

grabstwo, a Konrad III († 1314) część dóbr alodjalnych. Po Fryderyku III nastąpili jego synowie Jan I († 1299) i Fryderyk IV († 1332); ten ostatni znacznie powiększył swe posiadłości, między innemi nabył miasto Ansbach. Z 4 jego synów rządzili naprzód dwaj starsi: Jan II († 1357) i Konrad IV († 1334) wspólnie, a po śmierci ostatniego czwarty brat Albrecht († 1361); po Janie II nastąpił Fryderyk V († 1398), *Zdobywca*, który, rozszerzywszy swe dobra, wyniesiony został 1363 do stanu książęcego. Dwaj jego synowie podzielili się (1403) spadkiem w ten sposób, że Jan III († 1420) wziął księstwo Baireuth a Fryderyk VI księstwo Ansbach. Po bezdzietnej śmierci Jana zjednoczył w swych ręku wszystkie posiadłości Fryderyk VI, który 1411 dostał od cesarza Zygmunta w zastaw Brandenburg (ob.), a 1415 godność elektorską. Od niego to pochodzi właśnie panujący dziś dom Hohenzollernów królewsko-pruski i zarazem cesarsko-niemiecki. (Ob. Brandeburg i Prusy).—*Linja szwabska*, przez ciągłe podziały osłabiona, dopiero na początku XVI wieku doszła większego znaczenia, kiedy Eitel Fryderyk IV († 1512) został 1504 wielkim szambelanem cesarza Maksymiljana I i za majętność swoją Räzüns otrzymał w zamian państwo Haigerloch. Wnuk jego Karol I († 1576), wychowany w Hiszpanji przez cesarza Karola V, otrzymał 1529 werdenburskie hrabstwa Sigmaringen i Vöhringen, był prezesem nadwornej rady niemieckiej i 1575 ustanowił prawo sukcesyjne swojego rodu. Jego synowie podzielili się posiadłościami ojca w ten sposób, że Eitel Fryderyk VI otrzymał **H.**, a Karol II Sigmaringen i Vöhingen. Eitel Fryderyk VI zbudował zamek Hechingen, i linja jego przybrała odtąd nazwę *Hohenzollern-Hechingen*, gdy tym czasem linja jego brata zaczęła się nazywać *Hohenzollern-Sigmaringen*. Syn pierwszego, hr. *Jan Jerzy von Hohenzollern-Hechingen*, został 1623 księciem państwa niemieckiego, którą to godność nadano także 1638 i głównej ówczesnej linji sigmaringeńskiej, oraz wszystkim jej członkom. Hohenzollernowie zawarli w latach 1695 i 1707 układy familijne z domami brandenburskim i frankońskim, które następnie objęte zostały statutem familijnym z dnia 24 stycznia 1821 r., zatwierdzonym przez króla pruskiego, jako głowę całego rodu. Wedle tego statutu z wygaśnięciem którejkolwiekbądź linji, tak po mieczu, jak i po kądzieli, dobra jej przechodzą na własność królewskiego domu pruskiego. Skutkiem silnych wstrząśnień politycznych 1848 r. książęta Fryderyk Wilhelm von **H.** Hechingen, generał pruski (* 1801, † 1869), i Karol Antoni von **H.** Sigmaringen (* 1811), od 2 grudnia 1858 do marca 1865 r. prezes gabinetu, zrzekli się 7 grudnia 1849 rządów w swych księstwach, odstąpili je koronie pruskiej i usunęli się do życia prywatnego z zachowaniem tytułu *wysokości*. Oba księstwa wcielone zostały do Prus i złożyły przysięgę wierności 23 sierpnia 1851, a w styczniu 1852 wedle dekretu królewskiego utworzyły jeden okrąg regencyjny. Jeden z 4 synów Karola Antoniego ks. **H.**-*Sigmaringen Leopold* v. **H.** (* 1835), pułkownik pruski, ożeniony z Antonją, infantką portugalską, stał się ostatniemi czasy głośny jako kandydat do tronu hiszpańskiego, co znowu było najbliższym powodem do wojny francusko-niemieckiej 1870—71. Z małżeństwa swego z infantką *Antoniną* miał troje dzieci, z których najstarszy syn ks. *Wilhelm*, * 1864 roku. Drugi syn księcia Karola Antoniego *Karol*, * roku 1839, był od 20 kwietnia 1866 roku księciem, a od 26 marca 1881 r. jest królem rumuńskim, zaślubił 15 listopada 1869 r. Elżbietę córkę księcia Hermana zu Wied; trzeci syn Antoni (* 1841) był porucznikiem pułku gwardji pruskiej, raniony pod Königgrätz 3 lipca 1866, † t. r. Czwarty syn, Fryderyk (* 1843), jest dowódcą brygady jazdy. Najstarsza córka Karola Anioniego *Stefanja* (* 1837), † jako małżonka króla Pedra portugalskiego, druga, *Marja* (* 1845), od 1867 małżonką Filipa ks. Flandrji. Z rozkazu Wilhelma IV króla pruskiego królewski mistrz ceremonji Stillfried i Märcker zajmowali się zbadaniem pierwotnej historji domu **H.** Jako owoc ich pracy wymieniamy: „Monumenta Zollerana“ (t. 1—7, Berlin, 1852—66); „Alterthümer und Kunstdenkmale des Erlauchten Hauses **H.**“ (zesz. 1—9, Berlin, 1831—67); „Hohenzollern Forschungen“ (t. 1, Berlin, 1847); por. także Riedla „Die Ahnherrn des preuss. Königshauses“ (Berlin, 1854); „Stillfried „Stammtafel des Gesamthauses **H.**“ (Berlin, 1879); Herman Schulze „Die Hausgesetze der regierenden deutschen Fürstenhäuser“ (1883); Christian Meyer „Die Herkunft der Burggrafen von Nürnberg“ (1889); Ludwig Schmid „Die Könige von Preussen sind **H.**“ (1892); E. Werner „Die Abstammung und älteste Genealogie der **H.**“ (1893).

Hohenzollern Karol, biskup rz.-kat. chełmiński, senator Rzpltej za Stanisława Augusta, † 1795; pisał się hrabią i pochodził prawdopodobnie od Hohenzollernów, panujących w drobnych niemieckich państewkach i w Prusiech. Fryderyk II celem niemczenia ziem polskich usunął Szembeka, a mianował na jego miejsce **H.** koadjutorem przy biskupie chełmińskim Bajerze. Koadjutorem chełmińskim i opatem peplińskim był **H.** już w 1781 r. Następnie otrzymawszy opactwo oliwskie, mieszkał stale w Oliwie. Jako krewny królewski najważniejszą był postacią w całem duchowieństwie pod rządem pruskim, a po śmierci Bajera 1784 roku wstąpił na biskupstwo. Aż do drugiego podziału (1793) biskupstwo chełmińskie na mocy stosunków historycznych, lubo zostawało pod obcem panowaniem, uważane jednak było za biskupstwo pol-

skie a **H.** jako pasterz tej djecezji za senatora Rzeczypospolitej do r. 1793, w którym ze spisu senatorów biskup chełmiński usunięty został.

Hohenzollern Józef Wilhelm, książę z rodziny panującej w Niemczech na dzielnicy Hohenzollern-Hechingen, * 1776, † 1836. W bardzo jeszcze młodym wieku został opatem oliwskim i kanonikiem warmińskim; w 1808 na zalecenie króla pruskiego został obrany biskupem warmińskim, chociaż wyświęcenie jego nastąpiło dopiero 12 lipca 1813 w katedrze we Frauenburgu. Sprawiedliwy w urzędowaniu, względnym był w dla narodowości polskiej; przez zaprowadzenie w szkołach elementarnych na Kaszubach nauki języka polskiego zasłużył sobie na piękne wspomnienie i wdzięczność w djecezji. Dbały o pamiątki historyczne, opiekował się miejscami cudownemi w Warmji i pomiędzy innemi ocalił Swiętą Lipkę, urządziwszy w niej parafję. Rezydencję biskupią przeniósł z Heilsberga do Smolenia pod Gutsztadem, ulubionej niegdyś siedziby Krasickiego, a to na mocy buli papieskiej z r. 1818.

Hohenzollern Karol Antoni, książę, * 1811, ob. Hohenzollern, księstwa dzieje.

Hohenzollern-Hechingen, księstwo (z miastem głównem *Hechingen)* i **Hohenzollern-Sigmaringen,** księstwo (z miastem głównem *Sigmaringen),* obejmujące niegdyś 1,142 klm. kwad., z ludnością 66,800, po większej części wyznania katolickiego, stanowiły wązki pas ziemi, ciągnący się od doliny Neckary aż do jeziora Bodeńskiego, otoczony z trzech stron królestwem Wirtemberskiem, z czwartej księstwem Badeńskiem. W skutek traktatu z 7 grudnia 1849 r. księstwa te połączone zostały z Prusami i weszły, jako obwód regencyjny Sigmaringen, w skład pruskiej prowincji nadreńskiej.

Hohenzollern-Sigmaringen ob. Hohenzollern Hechingen.

Hohol, starodawny ród ruski, osiedlony na Ukrainie, w XVII w. uszlachcony. Do rodu tego należą: **Hohol** Jonasz, władyka piński i turowski, † 1602; gorliwy stronnik powrócenia do unji florenckiej, w tym celu znajdował się na synodzie w Brześciu 1595 r. Wkrótce potem (1595) mianowany został przez Zygmunta III biskupem pińskim. W r. 1596 na soborze w Brześciu podpisał akt, ogłaszający przyjęcie unji z kościołem rzymskim.

Hohol Ostap Eustachy, starszyna wojsk zaporoskich, odznaczył się wielokrotnie w wojnie Jana III z Turkami na Podolu i Ukrainie, a w nagrodę tych zasług otrzymał od niego naczelne dowództwo nad wszystkimi kozakami, którzy w r. 1675 stali jeszcze przy Polsce, czyli mianowany został hetmanem nakaźnym Rusi przedniepr skiej, † 1679 i pochowany w Kijowie, w monasterze Międzygórskim. Z tegoż rodu pochodzi podobno i znakomity pisarz rosyjski Mikołaj (ob. niżej).

Hohol Mikołaj (*Gogol-Janowski),* syn Wasyla, pisarza dramatycznego małoruskiego, sam powieściopisarz i satyryk rosyjski, * 1809 we wsi Soroczyńcach, gub. Półtawskiej, † 1852 w Moskwie. W r. 1828 wyszedłszy z gimnazjum nieżyńskiego, udał się 1829 r. do Petersburga, gdzie wstąpił do teatru, nie zyskawszy jednak powodzenia, wszedł do służby rządowej, w której zostawał do 1836 r. W roku tym wyjechał za granicę i szczególnie upodobał sobie Rzym. Pod koniec życia owładnęła nim egzaltacja religijna. Celniejsze jego utwory są „Taras Bulba", „Rewizor" i „Martwe Dusze", a szczególniej ta ostatnia powieść, która głębokością idei, dokładnym obrazem obyczajów, artystycznem stworzeniem charakterów i znaczeniem narodowem należy do arcydzieł. Z innych jego utworów na większą uwagę zasługują: „Wesele" (Swad'ba), „Szynel", „Wieczory na Dziekance", „Nos" i inne. Zbiór jego pism wydał Kulisz (6 tom., Petersburg, 1858), ostatnio Tichonrawow (Petersburg, 1893). Wydawał też pismo p. t. *Zwiezda.* Gruntowna ocena i charakterystyka **H.** i jego dzieł znajduje się w pismach Bielińskiego. Por. też Kulisz „Opyt biografii" (1854); Czernyszewski (1892); Szenrok „Materiały dla biografii" (1892—93); Petrow „Oczerki istorji ukrainskoj literatury XIX stol.".

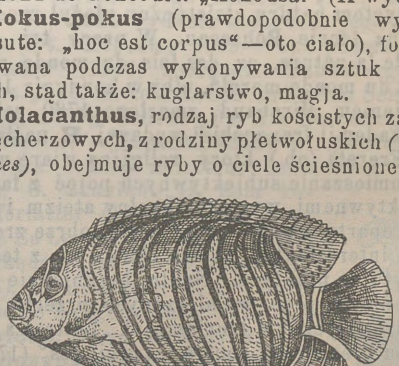
Hojeda Alonzo, ob. Ojeda.

Hokko, ptak, ob. Czubacz.

Hokusai malarz i pisarz japoński, * w r. 1760 w Jeddo, † 1849, był synem fabrykanta zwierciadeł. Początkowo miał imię Tokitaro, później Tetsudziro, następnie przybrał pseudonim Cucumi-To-riu, a w końcu Hokusai (1789), i pod tem imieniem zasłynął jako malarz bardzo oryginalny i twórca nowego stylu w sztuce, który dotąd panuje w Japonji, a oddziałał i na Europę. Prócz malarstwa trudnił się **H.** i literaturą: napisał mnóstwo bajek, które sam ilustrował. Por. Edmond de Goncourt. „Hokousai" (II wyd. 1896).

Hokus-pokus (prawdopodobnie wyrażenie zepsute: „hoc est corpus"—oto ciało), formułka, używana podczas wykonywania sztuk magicznych, stąd także: kuglarstwo, magja.

Holacanthus, rodzaj ryb kościstych zamkniętopęcherzowych, z rodziny płetwołuskich *(Squamipinnes),* obejmuje ryby o ciele ścieśnionem, bar-

Holacanthus.

dzo wysokiem. **H.** *imperator*, *ryba cesarska*, ryba wspaniale ubarwiona, niebieska z żółtemi smugami, żyje w oceanie Indyjskim i Spokojnym, podobnie jak również piękny gatunek **H.** *diacanthus*.

Holandja, niekiedy nazwa ta, choć niewłaściwie, dawana jest królestwu Niderlandzkiemu; niewłaściwie dlatego, bo kraj, o którym mowa, ma nazwę urzędową *Niderlandy* (ob.), a nazwa Holandji służyła tylko na oznaczenie królestwa, trwającego od 1806 do 1810. Obecnie więc pod Holandją należy rozumieć jedynie 2 prowincje królestwa Niderlandzkiego, stanowiące niegdyś główne części hrabstwa **H.**, a dziś noszące nazwę północnej **H.** i południowej **H.** Północna **H.** ma 2,770 klm. kw. i 900,000 miesz., z głównem miastem Amsterdamem; południowa **H.** jest nieco rozleglejsza, ma bowiem 3,022 klm. kw. i 1,025,000 m.; główne miasto Haga. Obie te prowincje stanowią kraj płaski i nizki, w wielu miejscach niższy od powierzchni morza i zabezpieczony od zalewów przez duny i tamy. Rzeki główne są: Ren i Maas, mające kilka dopływów i dostarczające wody dla wielu kanałów. Klimat **H.** wilgotny, mglisty i niezdrowy. Grunt urodzajny, obfitujący w dobre pastwiska, które dostarczają paszy dla licznych i doskonałej rasy trzód bydła. Mieszkańcy, Holendrzy, wyznają religję reformowaną, odznaczają się czystością, często do przesady posuniętą. Główne ich zajęcie stanowi rolnictwo, rybołówstwo, handel, a po miastach przemysł (szczególnie płócienniczy). Wogóle prowincje te są najbogatsze i najbardziej kwitnące w całych Niderlandach.

Holandja królestwo (geografja i historja) ob. *Niderlandy*.

Holbach Paweł Henryk Dytrych, baron, * 1723 w Heidelsheim pod Bruchsalem, w Palatynacie, † 1789 w Paryżu. Należał do współpracowników encyklopedji d'Alemberta i Diderota i swój system natury ateistyczny ułożył w odpowiedzi na teorje Rousseau. W pracy tej „Système de la nature, ou des lois du monde physique et du monde moral", niby w Londynie 1770, pod imieniem Mirabaud, zmarłego 1760 sekretarza akademji francuskiej wydanej, **H.** naśladując M. Frereta (ob.), który religijną wiarę uważa za pomieszanie subjektywnych pojęć z faktami objektywnemi, wyznaje zupełny ateizm i moralność opartą na egoizmie, czyli dobrze zrozumianym interesie, tak, że ona zbiega się z teorją dobrobytu w praktyce. Nadto bezimiennie wydał **H.** szereg prac, wymierzonych przeciw supranaturalistycznym teorjom, jak „Lettres à Eugénie, ou préservatif contre les préjugés" (1768); „Examen critique sur la vie et les ouvrages de St. Paul" (1770); „Le bon sens, ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles" (1772); „La politique naturelle, ou discours sur les vrais principes du gouvernement" (1773); „Système social" (1773); „Elements de la morale universelle" (1776); „L'éthocratie ou le gouvernement fondé sur la morale universelle" (1776); „De la contagion sacré" (1767); „De l'imposture sacerdotale" (1767); „Les poètres démasqués" (1768); „Ecce homo" czyli „Critique de Jesus Christ, ou analyse raisonné des Evangiles" (1770, 1799, 1813). Por. Avezac-Lavigne „Diderot et la société du baron H." (1875); Lange „Geschichte des Materialismus" (1877). Dzieła pod imieniem **H.** wydane, a zwrócone otwarcie przeciw chrześć. teologji, są pracą Damilaville'a i Naigeona.

Holbein, niemiecka rodzina znakomitych malarzów.—**Holbein** Hans, żyjący około 1460, uważany jest w historji malarstwa niemieckiego za założyciela szkoły augsburskiej. — **Holbein** Hans z przydomkiem *Starszy*, malarz ze szkoły szwabskiej, * około 1460 r.; mieszkał głównie w Augsburgu, skąd przeniósł się ze swymi synami (także malarzami) *Ambrożym*, *Brunonem* i *Hansem* do Bazylei i tu † 1524. Najcelniejsze jego obrazy, biblijne i legendowe, znajdują się w kościele św. Pawła w Augsburgu. Bazyleja posiada 4 większe sceny z historji męki Chrystusa.

Holbein Hans.

Utwory jego odznaczają się szczególnie naturalnością, pewnym powabem, oraz miękkim i delikatnym kolorytem. Por. „H. H. des Altern Silberstiftzeichnungen," wydanie Woltmanna 1876 roku.—**Holbein** Hans, z przydomkiem *Młodszy*, syn poprzedniego, jeden z najznakomitszych malarzów niemieckich, * 1497 w Augsburgu, uczeń swego ojca. Począł zwracać uwagę na siebie już od 1512 r.; w następnych latach przyozdobił w Bazylei swemi malowidłami wiele domów i kościołów. Zachowały się z tej epoki, jak również i z późniejszych czasów, różne o H. jako malarzu anegdoty. W r. 1526 udał się do Anglji, polecony, przez przyjaciela swego Erazma T. Morusowi, w którego domu pracował lat trzy; następnie przedstawiony Henrykowi VIII, wszedł do jego służby, a wysoce przezeń ceniony i wynagradzany, mieszkał stale w Anglji i tu † 1543 r. na zarazę. **H.** wogóle, a w niektórych okresach swej działalności wyłącznie tylko, jest portrecistą, ale w rodzaju tym dorównał Włochom, a prześcignął wszystkich spółczesnych Niemców. Zarówno ze względu na koloryt i rysunek, jak układ i akcesorja, portrety jego są zawsze wykończone, bogate, wytworne. Do takich należą: portrety jego żony i dzieci, Frobena, Erazma i Amerbacha. Podczas pobytu w Bazylei stworzył: słynną

„Wieczerzę Pańską"; pełen fantazji, stanowiący nawet epokę w malarstwie „Taniec Szkieletów", nazwany przez artystę *Imagines mortis* (drzeworyty wedle oryginalnych rysunków **H.**, znajdujących się obecnie w Petersburgu, dał Lützelburger); rysunki do dzieła Erazma „Laus stultitiae"; dwa malowidła przedstawiające „Zalotnice", oraz piękny obraz „Madonna burmistrza Meyera z Bazylei". Od lat wielu toczy się w Niemczech o ten utwór spór zawzięty. Jedni bowiem krytycy i artyści uważają za autentyk obraz znajdujący się w Dreźnie, a za kopję ten, który się znajduje w Darmsztadzie (Clasen, Preller, Schnorr, Lehmann, Schrader i t. d.), drudzy zaś odwrotnie (Woltmann, Lützow, Br. Meyer, Schnaase, Lübke, Bade i t. d.), inni wreszcie oba obrazy uważają za utwory **H.** (Jansen, Hübner, Ambros, Engert i t. d.). Oba te obrazy wystawione były na widok publiczny w Dreźnie od 15 sierp. do 15 paźdz. 1871. Wykonał także **H.** mnóstwo szkiców, pomysłów dla malarzy na szkle i do fresków, oraz „Pokłon Pasterzy" (we Frejburgu Bryzg.) i „Trzech Królów" (w Münster). **H.** utworzył sobie właściwy, oryginalny koloryt; poezji nie szukał, jak artyści włoscy w ideale, lecz w upięknionem odtwarzaniu przyrody. W późniejszych czasach traktował wykonanie nieco pobieżnie, a na koloryt jego wywierały wpływ prace Holendrów. Liczne z tej epoki portrety znajdują się w Luwrze, muzeum berlińskiem, Langford-Castle, pod Salisbury i Windsorze. Słynął też **H.** jako znakomity rysownik do drzeworytów. Najpiękniejsze miedzioryty wedle **H.** dał Hallar, a wybór dzieł jego upowszechnił w litografjach Birmann. Por. Hegnera „Hans H. der Jüngere" (Berlin, 1827). Z powodu owego sporu pisali także o **H.** między innymi Felsing (1862), Hübner (1865) i Zahn; Woltmann „H. und seine Zeit" (1873—76); Gäderz „H. und seine Madonna des Bürgermeisters Meyer" (1872); P. Mantz „Hans H." (1879); Vögelin über „H-s Holzschnittwerk" w „Repertorium für Kunstwissenschaft" (1879, 1882 i 1887); Leithäuser „H. in seinem Verhältnis zur Antike und zum Humanismus" (1886); E. His „Dessins d'ornement de H." (1886); Alfred Schmid „Hans H-s des Jüngern Entwicklung 1515—26" (1892).

Holbein Franciszek Ignacy von Holbeinsberg, * 1779 w Zistersdorf pod Wiedniem. Jako muzyk, aktor, malarz i nauczyciel języka niemieckiego, zwiedził znaczną część Europy, poznał się z hrabiną Lichtenau, którą zaślubił i żył z nią przez lat 5. Następnie jako śpiewak i aktor miał świetne powodzenie w Wiedniu; od 1816 był administratorem teatru w Hanowerze, skąd 1841 r. powołany został znowu na dyrektora teatru Hofburg do Wiednia, gdzie wkrótce potem objął dyrekcję opery teatru dworskiego i tu † 1855 r. Z jego oryginalnych utworów (2 tomy, Rudolstadt, 1811, Peszt, 1822—23, nowe wydanie, 1835), niektóre, jak: „Fridolin", „Der Doppelgänger" (1833, 3 wyd., 1843), „Das Tournier von Kronstein" (1820), zjednały sobie na scenach niemieckich pełne zapału przyjęcie.

Holberg Ludwik, baron, twórca nowszej literatury duńskiej, * 1684 r. w Bergen w Norwegji; nauczyciel prywatny, potem profesor w Kopenhadze, zaszczycony 1747 godnością barona, † 1754 w Soröe. Sławę literacką ustalił poematem heroiczno-komicznym „Peder Paars" (Kopenh., 1719—20). Największe jednak dowody swego talentu złożył w licznych komedjach, wydanych pod tyt. „Hans Mikkelsens Comedier" (7 t., Kopenh., 1723—54 i późn., wybór dał Oehlenschläger, 4 t., Lipsk, 1822—23, 4 wyd., 1876), które przekładane były na różne języki obce i wszystkie ogromne miały powodzenie. Zalecają się one żywością i siłą rodzimego dowcipu, żartobliwością i oryginalnością charakterów. Przez nie stał się **H.** rzeczywistym twórcą sceny komicznej w Danji i prawdziwie narodowym komedjopisarzem. Jego romans komiczny „Podróż do krajów podziemnych Nilsa Klim", napisany po łacinie, tłómaczony na wiele języków europejskich (na polski przez Stoińskiego, 2 t., Lubl., 1819), miał również ogromne powodzenie. Jako historyk położył **H.** także niepospolite zasługi, albowiem on pierwszy starał się nagromadzone materjały w odpowiedniej zużytkować formie. Z prac jego w tym względzie najcelniejsze: „Historja Danji" (3 t., ostatnia ed., 1762—63); „Powszechne dzieje kościoła" (2 t., 1738—40); „Historja Izraelitów" (2 t., 1742) i „Porównawcze życiorysy słynnych bohaterów i bohaterek w sposobie Plutarcha" (4 t., 1753—57). Dużo pięknych pereł zawierają i jego „Listy" (5 t., 1748—54). Wielu późniejszych pisarzy duńskich, (Rahbek, Nyerup, Boye i t. d.) pracowało nad krytycznem objaśnieniem dzieł **H.** i zawiązało się nawet w tym celu w Kopenhadze 1842 roku towarzystwo pod nazwiskiem Holberga, które wydało wszystkie jego komedje (7 t., Kopenh., 1848—53). Inne wydania krytyczne jego „Comedier" (3 t., Kopenh., 1869—70) i poematu „Peder Paars" (1866) sporządził Liebenberg. Por. Prutza „Lud. H. sein Leben und seine Schriften" (Stutg., 1857); Smitha „Om H-s Leonet og populäre Skrifter" (Kopenh., 1858) i Legrelle'a „H., considéré comme imitateur de Molière" (Par., 1864); O. Skavlan „H. Som komediforfatter" (1872); Winkel Horn „L. H. En Levnetsskildring" (1884); G. Brandes „L. H. et Festkrift" (1884); po niemiecku p. t. „L. H. und seine Zeitgenossen" (1885).

Holcus, trawa ob. Miątwa.

Holczynowski, *Holzanowski*, *Holznowski* v. *Kopacz* odm., herb: W polu czerwonem—czarne skrzydło na złotej stopie orlej. U szczytu trzy pióra strusie: złote, czarne i czerwone.

Holczynowski.

Holda, Hulda, staro-germańska bogini małżeństwa i płodności; pod jej opieką zostawało gospodarstwo domowe i rolnictwo, a mianowicie przędzenie. Zamieszkiwała głębie jezior i jaskinie w okolicach górzystych.

Holden Edward Singleton, astronom, * 1846 w St. Louis (w stanie Missouri), kształcił się w akademji wojskowej w Westpoint, w 1871 został porucznikiem artylerji, 1873 profesorem matematyki w obserwatorjum marynarki w Waszyngtonie, 1881 prof. astronomji i dyrektorem obserwatorjum Washburn w Madison, 1886 prezydentem uniwersytetu w Kalifornji i dyrektorem obserwatorjum Licka na Mount-Hamilton; stanowisko to opuścił 1898. Przeprowadził badania mgławic, zwłaszcza mgławicy Orjona, i ogłosił: „Sir William Herschel“ (1881) i in.

Hölderlin Jan Chrystjan Fryderyk, poeta niemiecki, * 1770 w Lauffen nad Nekarą, pierwotnie nauczyciel prywatny w Jenie, gdzie się poznał z Schillerem, potem był takimże nauczycielem w domu bankiera francuskiego Goutarda, gdzie rozkochał się namiętnie w matce swoich uczniów. Nieszczęśliwa ta miłość do tego stopnia rozstroiła chorobliwy stan jego umysłu, że przywiedziony do zupełnego obłąkania, po długoletnich cierpieniach, † 1843 w Tübingen. Jego poezje liryczne („Lyrische Gedichte“, ed. Schwaba i Uhlanda, Stuttg., 1826 — 43), odznaczają się wielkim zapałem, fantazją, głębokością uczucia i myśli. W genjalnym, ale pozbawionym wszelkiej formy romansie „Hyperion oder der Eremit in Griechenland“ (2 tomy, Stuttg., 1797—99, 2 wyd., 1829), wyraził zawziętą nienawiść przeciwko wszystkiemu, co jest niemieckie. Zbiór jego pism „Sämmtliche Werke, nebst Briefen und Lebensbeschreibung“, wydał Schwab (Stuttg., 1846). Por. Junga „H. und seine Werke“ (Stuttg., 1848); Haym „Die romantische Schule“ (1870); Litzmann „Fr. H-s Leben in Briefen von und an H.“ (1890).

Hölderlin Jan.

Holdheim Samuel, reformator judaistyczny, * 1806 r. w Kępnie, w W. Ks. Poznańskiem, † 1860 r. W r. 1840 został rabinem w Meklemburgu, a w r. 1847 gminy reformowanej w Berlinie. Oprócz wielu broszur, dotyczących judaizmu, wydał: „Ueber die Autonomie der Rabbinen und das Princip der jüd. Ehe“ (1847); „Gemischte Ehen zwischen Juden und Christen” (1850); „Predigten über die jüdische Religion” (3 t., 1852—5); „Gebete und Gesange für das Neujahrsu. Versöhnungsfest“ (1859) i in. Por. Ritter „Samuel H.“ (1865).

Holeczek Józef, pisarz czeski, * 1853 r., zostawszy nauczycielem w Zagrzebiu, poznał się bliżej ze Słowiańszczyzną południową i pisał o niej wiele wierszem i prozą, oryginalnie i w tłómaczeniach. Znajdował się na polu walki w Hercegowinie w r. 1875 i nast., i pisał stamtąd do *Narodnich Listów*; w latach następnych jeździł również na Południe słowiańskie, a w r. 1887 odwiedził Rosję. Ważniejsze jego prace: „Za svobodu“ (3 t.); „Czernohorské povidky“ (5 t.); „Rozmanité cteni“; „Czerná Hora v miru“ (3 t.); „Junaczké kresby czernohorské“ (3 t.); „Ruskoczeské kapitoly“ (Praga, 1891); „Zajezd na Rus“ (1896). Pisał też o poemacie fińskim „Kalevala“ i przełożył go. Był redaktorem *Slovanskich Listów* (1879) i prowadził dział polityki zagranicznej w *Národnich Listach*.

Holender, maszyna do rozdrabniania gałganów w papierniach (ob. Papier); także rodzaj wiatraka.

Holenderska biel, ob. Ołowiana biel.

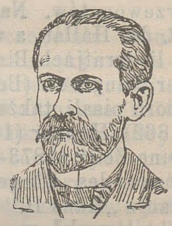
Holenderski język i literatura, ob. Niderlandzki język i literatura.

Holenderskich chemików ciecz, chlorek etylenu, ob. Etylen.

Holenderskie sztuki piękne, ob. Niderlandzkie sztuki piękne.

Holendry (z niem. *Hauländer*, ziemie wytrzebione), osadniey na gruntach wytrzebionych, zwykle u nas uważani za kolonistów holenderskich.

Holewiński Władysław, dr., znakomity prawnik, człowiek niepospolitej wiedzy i zasług na polu nauki; kształcił się w uniw. petersburskim (1857); jako profesor uniw. warszawskiego, wykształcił cały zastęp zdolnych prawników; był członkiem Warszawskiej Izby Sądowej. Ogłosił drukiem następujące prace: „O stosunkach majątkowych między małżonkami w razie niezawarcia umowy przedślubnej, podług kodeksu cyw. polsk.“ (po polsku i po rosyjsku, Petersburg, 1861); „Projekt redakcji kodeksu postępowania karnego“ (Warszawa, 1865, po polsku i rosyjsku); „O zobowiązaniach podług Kodeksu Napoleona, wykład tytułu III i IV Księgi III“ (Warszawa, 1869—1875); „Soczinienje o proischożdienji i dielenji obiazatelstw“ (Warszawa, 1872); „Różnice zasadnicze pomiędzy hipoteką pruską, austrjacką, francuską a polską“ (*Gaz. Sąd. Warsz.*, № 29 z 1888 r.); „O kasacji wedle ustaw sądowych 1864 roku“ (1876, w *Gaz. Sąd.*); „Kartka z najnowszych dziejów kodeksu Napoleona” (1887, w *Kraju*). Należał do komisji, układającej nowy kodeks cywilny rosyjski.

Holewiński Wł.

Holewiński Wacław, synowiec pop., publicysta, * 1844 w Kielcach, † 1893 r., kształcił się w szkole politechnicznej w Nowej Aleksandrji, na-

stępnie studjował nauki przyrodnicze w Szkole Głównej w Warszawie. Oddał się pracy dziennikarskiej i był współpracownikiem *Gazety Polskiej*, *Kurjera codziennego* i *Przeglądu Tygodn.*; w lipcu 1885 nabył *Wędrowca* i został jego redaktorem; napisał „Życie i sprawy T. T. Jeża" (Lwów, 1884); „Zasługi Kopernika dla cywilizacji" (Warszawa, 1879) i in. Życiorys jego podał *Tyg. illustr.* (1893, t. I).

Holewiński Józef, rytownik polski, * 1848 r. w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i szkołę rysunkową, 2 lata uczył się u prof. Gersona. Rytować uczył się u Styfiego. Przez 25 lat współpracownik i przez 10 lat kierownik artyst. *Kłosów*, rok w tymże charakterze w *Wędrowcu*, od 1891 w *Tygodniku Illustrowanym*, przez lat kilka rytował dla *Moderne Kunst* berlińskiego. Otrzymał medal wielki srebrny na wystawie w Petersburgu i 2 pierwsze nagrody na wystawie T. Z. S. P. 10 lat był członkiem komitetu T. Z. S. P. Ważniejsze prace: „Powitanie stepu" z obr. Brandta, „Pałac dożów," „Siesta," „Dama rococo" z obr. Gierymskiego. Szereg prac do „Albumu Matejki"; portr. Matejki i portr. Zygmunta Augusta tegoż; portr. Hoyera i Kossaka podług rys. Witkiewicza (wogóle rytował tylko pierwszorzędnych mistrzów).—**H.** *Jan*, syn poprzed., ukończył gimnazjum i ze szkoły rysunkowej warszawskiej wyjechał do szkoły szt. pięknych w Krakowie, po dwóch latach wrócił do Warszawy, rysow. portrety i robił illustracje do pism illustrowanych, szczególnie do *Tygodnika Illustrowanego*.

Holfeld.

Holfeld, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych, a II i III czerwonych — orzeł dwugłowy, naprzemian czerwony i srebrny, według czterech pól. U szczytu czerwone pióro strusie między dwoma białemi. Labry czerwone, podbite srebrem. Nadany 1787 r. przez cesarza Józefa II.

Holigarna *(Piekielnia)*, rodzaj roślin z rodziny sumakowatych, którego jedynym gatunkiem jest **H.** *longifolia*, wspaniałe drzewo w Indjach, o liściach długich, kwiatach małych, bezwonnych, i owocach podobnych do winogron niebieskich. Drzewo to żyje przeszło 200 lat; drewno białe i zbite, nadaje się do budowli. Wszystkie części przejęte są sokiem żółtawym, na słońcu czerniejącym, używanym jako środek gryzący. Z soku owoców przyrządza się czarny werniks.

Holinka Ferdynand, tłómacz czeski, * 1857 w Czasławiu, stąd używa pseudonimu *Ferd. H. Czáslavsky*. Od r. 1883 nauczyciel w Vinorzy. Zapoznawszy się z językami słowiańskiemi, szczególnie polskim, wiele przekładał z Kraszewskiego, St. Koźmiana, Waligórskiego, R. Starkla, J. Łętowskiego, T. Zahajkiewicza, P. Krakowowej; napisał też wiele artykułów oryginalnych treści beletrystycznej i pedagogicznej.

Holkar, nazwisko panującej obecnie w Indore (w Indjach Wschodnich) rodziny książęcej, pochodzącej od Mahratów, której głową był prosty wieśniak we wsi Hola w Dekanie. Por. Aberich-Meckey „The chiefs of central India" (1879).

Holko Maciej (starszy), uczony słowacki, * 1719 r., † 1785 r., duchowny ewangelicki. Wiele prac jego historycznych, literackich, językowych i folklorystycznych, spoczywa w rękopisie. Najważniejsze: „Index virorum literatorum Bohemorum, Moravorum etc.," „Jiskra in Hungaria"; „Exules Bohemi et Moravi"; „Cantiones... de patria nostra etc.", z których Kollar wiele zaczerpnął do swej „Zpievanky." Por. J. Hurban „Slovensko a jeho život literarny" *(Slov. Pohlady*, 1847, I).—Syn jego, również *Maciej* (młodszy), * 1757, † 1832 r., duchowny, należał do grona najoświeceńszych ludzi swego czasu, napisał wiele rozpraw do *Solennia bibliothecae kis-hontanae*, założonych przez Fejesza w 1809 r. Por. Hurban, jak wyżej; Szramko w „Solennia" 1836; Jan Kalinczak „O pósobilosti literarné spólecznosti malohontské" (1857).

Holl Frank, malarz angielski, * 1845 w Kentishtown (Londyn), † 1888 r., studjował malarstwo w akademji londyńskiej. Wykonał: „Rekonwalescent" (1867); „Bóg dał, Bóg wziął" (1869); na dany przez królową temat: „Niema wiadomości z morza," przedstawił kobietę, w obawie oczekującą nad brzegiem morza; „Pogrzeb na wsi" (1873); „Pierworodny" (1876) i in., oraz wiele portretów.

Hollabrun *(Oberhollabrunn)*, miasteczko w Austrji Niższej, 3,300 m., liczne winnice. Pamiętne zwycięską potyczką, jaką tu stoczyli 16 listopada 1805 r. Francuzi, pod dowództwem Murata, z Bagratjonem, dowódcą wojsk rosyjskich.

Hollac lub **Hollaz** Dawid, dogmatyk kościoła ew.-augsburg., * 1648 r. we wsi Wólkowie na Pomorzu, † 1713 r. w Jakobshagenie, gdzie był pastorem. Jest autorem dzieła: „Examen theologicum, acroamaticum, universam theologiam thetico-polemicam complectens" (1707, 8 wyd. 1763).—Syn jego Dawid **H.**, pastor gintersburski, wydał między innemi „Beschreibung der Wiedergeburt und des geistlichen Lebens" (Szczecin, 1737); „Anweisung zum rechten Gebet" (Wittenb., 1747); „Evangelische Gnadenordnung" (Lipsk, 1751); „Die gebahnte Pilgerstrasse nach dem Berg Zion" (1771).

Hollak Józef, biskup sufragan sejneński, * 1812 r. na Litwie, † 1890 r., na księdza wyświęcony został 1856 r. Przez długi czas był proboszczem w Warszawie, gdzie położył zasługi około budowy kościoła Wszystkich Świętych. Jako nauczyciel instytutu głuchoniemych, pracował wraz z ks. Jagodzińskim nad ułożeniem

słownika mimicznego i wraz z nim wydał: „Słownik mimiczny dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających“ (Warszawa, 1879). Biskupem sejneńskim został w r. 1883. Ogłosił „Naukę religji. Portret i życiorys **H.** pomieścił *Tyg. illustr.* z roku 1884, str. 296 i 1890, t. II, str. 192.

Hollak Józef.

Holland Henryk Ryszard Vassal, lord, wybitny typ arystokracji angielskiej, * 1773, † 1840; syn Stefana Foxa, drugiego lorda Holland, synowiec słynnego Karola Jakóba Foxa. Po ukończeniu nauk w Eton i Oxford podróżował za granicą. We Włoszech, po skandalicznym procesie rozwodowym, poślubił żonę Webstera. Zasiadając od 1797 w izbie wyższej, występował jako obrońca polityki stanowczo liberalnej i sprzeciwiał się wojnie z rzecząpospolitą francuską. Podczas 3-letniego pobytu na półwyspie Pirenejskim (od 1802) studjował historję i literaturę hiszpańską, czego owocem są wyborne biografje Guillena de Castro i Lope de Vegi (Londyn, 1805; 2 ed. 1817), oraz przekład 3 komedji hiszpańskich. Od śmierci Foxa (1806) przez lat 24 niestrudzenie zwalczał politykę torysów. Powstawał także przeciw nieludzkiemu obchodzeniu się z Napoleonem na wyspie św. Heleny. Za reformistowskiego ministerjum Greya (1831), został kanclerzem księstwa Lancaster. Dom jego był zawsze zbornym punktem artystów i uczonych. Oprócz dzieł powyższych, napisał biografję swego stryja Foxa, dodaną do jego dzieła „History of the early part of the reign of king James II“ (Londyn, 1808) i wydał „Memoirs of lord Waldegrave“ (2 t., Londyn, 1822). O parlamentarnej jego działalności por. Moylona „Opinions of lord **H.**, as recorded in the journals of the house of Lords from 1797 to 1840“ (Londyn, 1841).—Jego syn *Henryk Edward Fox, lord Holland*, poseł w Holandji, a następnie członek liberalnego stronnictwa izby lordów, * 1802, † 1859 r., ogłosił 1850 bardzo interesujące i uszczypliwe wspomnienia z podróży swego ojca „Foreign reminiscences,“ oraz jego „Memoirs of the Whig party“ (2 t., Londyn, 1852—1854). Po jego śmierci wyszły: „Reccolections of past life“ (1871) i „Fragmentary papers on science and other subjects“ (1875).

Holland Jozue Gilbert, pisarz amerykański, * 1819 r. w Belchertown w Massachusetts, † 1881; studjował medycynę i jakiś czas praktykował w Springsfield, później oddał się zupełnie pracy literackiej. Napisał: „History of Western Massachusetts“ (1865, t. 2); powieść „The Bay Path“ (1857); jednocześnie w dzienniku *Republican* ogłosił szereg listów i szkiców pod pseudonimem *Timothy Titcomb's.* Po odbyciu podróży po Europie, objął wydawnictwo *Monthly Magazine* (1870). Zbiorowe prace jego wyszły p. t. „Complete works“ w t. 14 (New-York, 1885). Por. Mrs. Plunkett „Life of Josuah Gilbert **H.**“ (1894).

Holland Wilhelm Ludwik, głęboki znawca dawniejszych literatur: niemieckiej i romańskich, * 1822 w Sztutgardzie, † 1891 r. Na uniwersytet chodził początkowo w Tübingen, a później w Berlinie, gdzie słuchał między innemi braci Grimm, Lachmanna, Boppa i Böckha. Był profesorem filologji germańskiej i romańskiej w Tübingen. Z prac literackich **H.** najcelniejsze: „Chrestien de Troies. Eine literaturgeschichtliche Untersuchung“ (Tubinga, 1854), oraz wydania dzieł: „Buch der Beispiele der alten Weisen“ (Stuttgart, 1860); „Li romans dou chevalier au lyon son Crestien de Troies“ (Hanower, 1862); „Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orléans“ (t. 1—6, Stuttgard, 1867—82) i in. Wespół z Kellerem i Pfeifferem ogłosił: „Uhland's Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage“ (t. 1—8, Stuttgart, 1865 — 74); „Uber Uhlands Ballade Merlin der Wilde“ (1876); „Zu Ludwig Uhlands Gedächtnis, Mitteilungen aus seiner akademischen Lehrthätigkeit“ (1886).

Hollar, *Holar*, Wacław, znakomity miedziorytnik, * 1607 w Pradze, † 1677 r., kształcił się od 1620 pod kierunkiem Mateusza Meriana z Frankfurtu i 1625 r. przedstawił już pierwsze swe prace, jak: „N. Panna z Dziecięciem“ i „Ecce homo“; następnie rytował wiele widoków miast różnych. W r. 1627 zmuszony opuścić ojczyznę z powodu prześladowania religijnego, osiadł we Frankfurcie. Potem bawił w Londynie, dokąd przybył z hr. Arundelem i tu wydał „Theatrum mulierum,“ następnie „Ornatus muliebris Anglicanus.“ Gdy ówczesna wojna domowa przerwała jego prace, popadł **H.** w największą nędzę. Utwory jego rylca (w liczbie około 3,000), już to wedle dawniejszych lub spółczesnych mistrzów (Holbein, Van Dyck), już wedle własnych rysunków, są dowodem rzadkiej lekkości, delikatności i uderzającej prawdy w naśladowaniu natury. Por. Partheya „W. **H.** beschreibendes Verzeichniss seiner Kupferstiche“ (Berlin, 1853; dodatki 1858).

Hollaz Dawid, teolog, ob. Hollac.

Holly Jan, poeta słowacki, proboszcz katolicki w Madunicach w Węgrzech, * 1785, † 1849 r. Wydał między innemi: „Svatopluk,“ poemat bohaterski (Ternawa, 1833); „Cirillo-Metodiada,“ epopeja w 6 pieśniach (Buda, 1835 i 1841), oraz przełożył wybornie „Eneidę“ Wirgiljusza, Teokryta, Homera, Owidjusza, Tyrteusza i Horacjusza (Ternawa, 1824). Wydał też „Śpiewnik kościelny.“ Skreślił zarys mitologji pogańskich Słowaków. Wydanie jego poezji wyszło w 4 t. w Peszcie, 1841—2, a wybór tamże, 1863 r.

Holm, tak nazywają w ogólności Duńczycy i Szwedzi każdą małą wysepkę, w szczególności

zaś w Kopenhadze i Sztokholmie takie wyspy, na których się znajdują warsztaty okrętowe.

Holm Adolf, badacz starożytności, * 1830 r. w Lubece, kształcił się w Lipsku i Berlinie, był nauczycielem gimnazjalnym w Lubece, od 1876 profesorem historji starożytnej w uniwersytecie palermitańskim, od 1884 powołany na takież stanowisko do Neapolu. Napisał: „Beiträge zur Berichtigung der Karte des alten Siziliens“ (Lubeka, 1866); „Das alte Catania“ (1873); „Geschichte Siziliens im Altertum“ (1870—74, t. 2); „Geschichte Griechenlands“ (1885 i nast., t. 4).

Holm Piotr Edward, historyk duński, * 1833 w Kopenhadze, studjował filologję i historję tamże, w r. 1865 został profesorem historji w uniwersytecie miejscowym. Po ogłoszeniu kilku prac, ściągających się do historji starożytnej, (jak: „Stan polityczny poddanych greckich za panowania cesarzów rzymskich“; „Duchowieństwo i państwo od śmierci Konstantyna W. do upadku Zachodniego cesarstwa rzymskiego“), poświęcił się wyłącznie historji ojczystej i ogłosił: „Danmarks Politik under den svensk-russische Krig fra 1788—90“ (1868); „Danmark-Norges udenrigske Historie fra 1791—1807“ (1875, t. 2); „Danmark-Norges indre Historie under Enevaelden fra 1660 sit 1720“ (1885); „Nogle Hovedtrack of Trykke Frihedstidens Historie 1770—73“ (1885—86, t. 2). Nadto w czasopiśmie *Historisk Tidskrift* ogłosił szereg prac, dotyczących historji Danji w wieku XVIII.

Holman lub *Hollman* Józef Franciszek, * 1802 w Iczynie, w Król. Czeskiem, gdzie też po ukończeniu nauk w Pradze i Wiedniu, był urzędnikiem; ścigany za udział w wypadkach 1848 r., † 1850 r. Posiadał dokładnie kilka języków, między niemi i polski. Wydał przekład „Poezji Osjana“ (Praga, 1827); „Powieści Florjana“ (1829), przekład Walter Skotta „Spiewu ostatniego barda“; „Quido“ i „Czarodiejnice Hiorba“ van der Velde i kilka oryginalnych komedji. Kilka prac jego zostało w rękopisie.

Holmberg August, malarz, * 1851 r. w Monachjum, uczył się naprzód rzeźbiarstwa, od 1868 poświęcił się malarstwu, które studjował w akademji miejscowej. Specjalnością **H.** są obrazy kostiumowe, z których ważniejsze: „Różnica przekonań“ (1873); „Kolegjum tytuniowe Fryderyka Wilhelma I” (1879); „Znaleziony monogram“ (1880); „Mnich benedyktyński, badający monety stare“; „Złotnik“; „Dama w oknie”; „Przed pojedynkiem“; „Gra na mandolinie”; „Zgotyckyzmu“ (1884); „Partja szachów” (1886); „Wieczór“ (1888, w Monachijskiej Pinakotece); „Fortuna” (1890); „Stary przyjaciel“ (1892).

Holmboe Krzysztof Andrzej, orjentalista norweski, * 1796 r., † 1882 r., studjował teologję w Chrystjanji, języki wschodnie w Paryżu, których profesorem został w uniwersytecie w Chrystjanji w r. 1825. W 1876 r. zrzekł się katedry. Literacka jego działalność obejmowała studja nad Biblją, archeologją, numizmatyką i lingwistyką porównawczą. Dzieła ważniejsze: „Bibelsk Geographie“ (Chrystjanja, 1828); „Das älteste Münzwesen Norwegens“ (Berlin, 1846); „Sanskrit og Oldnorske“ (1846); „Det norske Sprogs väsentligste Ordforraad“ („Słownik porównawczy języka norweskiego i sanskryckiego etc.,” Wiedeń, 1852); „Norgsk og Keltisk“ (1854); „Traces du Bouddhisme en Norvège avant l'introduction du christianisme“ (1857); „Bibelsk Real Ordbog” (1868) i in.

Holmes Oliwer Wendell, poeta amerykański, * 1809 r. w Cambridge, w stanie Massachusetts, † 1894 r. w Bostonie, studjował prawo i medycynę, po dłuższym pobycie w Paryżu, 1835 osiadł w Bostonie jako lekarz, w 1838 został profesorem anatomji i fizjologji. Od 1849 poświęcił się wyłącznie pracy literackiej. Napisał: „Poems“ (1848); „Songs in mony kegs“ (1864); „Soundings from the Atlantic“ (1863); „Humorous poems“ (1865); „Wit and humour“ (1866); prozą: „The autacrat at the breakfast table” (1858); „The professor at the breakfast table” (1872); romanse: „Elsie Venner“ (1861); „The guordian angel“ (1867); „Mechanisme in thought and morals” (1870). Oprócz wymienionych dzieł, napisał jeszcze biografje: „Life of Ralph Waldo Emerson“ (1884); „John Lothrop Motley“ (1879). Por. Emma E. Brown „Life of O. W. H.“ (1884).

Holmès Augusta, kompozytorka muzyczna, * 1847 roku w Irlandji, mieszkała w Paryżu, gdzie będąc bardzo młodą, z powodzeniem brała udział w koncertach. W r. 1874 napisała operę p. t. „Héro et Leandre,“ do której napisała libreto i wystawiła w teatrze Châtelet. Nadto wydała dwie symfonje: „Lutèce” (1879) i „Les Argonautes” (1880); „L'Irlande” (1885). Głównem jej dziełem jest „Ode triomphale, Patrie,” za którą otrzymała na konkursie nagrodę w r. 1889.

Holmgren Alaryk Frytjof, fizjolog, * 1831 r. w Asen w Szwecji, † 1897 r.; kształcił się w Upsali, gdzie w r. 1864 uzyskał katedrę fizjologji. Z prac jego słynne są szczególnie badania nad ślepotą barwną, które wykazały potrzebę próbowania oczu osób, spełniających obowiązki na drogach żelaznych. Ogłosił: „Studien über Farbenblindheit“ (1874—80) i in. Wydał też zbiór mów okolicznościowych i utworów poetycznych (1882).

Holnicki, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem, pod sześciopromienną gwiazdą złotą — miecz poprzecznie; w dolnem czerwonem — srebrny wół. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite złotem.

Holnicki.

Holocephali, *Straszнice*, *Przerazy*, rodzina ryb spodoustych *(Selachii)*, których typem jest Chimera (ob.).

Holoedrja, w krystalografji oznaczenie przypadku, gdy w postaci krystalicznej znajdują się wszystkie możliwe płaszczyzny, mające oznaczone położenie względem układu osi (ob. Hemiedrja).

Holofernes, znany w dziejach biblijnych wódz króla asyryjskiego Nabuchodonozora, zabity przy oblężeniu Betulji przez Judytę, która oddała się mu we własnym jego namiocie, celem dokonania tego czynu. Por. Apokryfy „Judyta" (rozdz. X i nast.).

Hologost, jak podają żywociarze św. Ottona bamberskiego, było miastem bogatem, w którem znajdowała się świątynia. W jej wnętrzu tarcza złota (symbol słońca) wisiała na ścianie, poświęcona Gerowitowi (ob.), którego, podobnie jak Swantewita, uważano za boga wojny *(deus militiae)*. Z pomocą tej tarczy uchronił się jeden z towarzyszów apostoła, nazwiskiem Dytrych, od pościgu i zemsty Pomorzan, przywdziawszy symbol bożka na siebie (Ebbo III, 7, 8). U Helmolda zowie się Woligast (I, 38) i jego fundację przypisywano Juljuszowi Cezarowi, nazwę przemieniając na Julja Augusta.

Holograf, dokument napisany własnoręcznie przez podpisanego. *Holographum testamentum*, testament napisany własnoręcznie.

Holohlavy, wieś w król. Czeskiem, pomiędzy miastem Jaromierzem a Smirzycami, sławna odkryciem 200 grobów pogańskich i innemi starożytnemi wykopaliskami, znalezionemi pomiędzy 1842 a 1857 r.

Holokaina, proszek krystaliczny, topiący się przy 121°, trudno rozpuszczalny. Działa na oko znieczulająco, jak kokaina (ob.).

Holomerjanie, szkoła filozoficzno-spirytualistyczna, twierdząca, że duchy mogą istnieć w przestrzeni. Przeciwnikami ich są *Nulliści*, głoszący, że o duchu nie można powiedzieć, że istnieje gdziekolwiek.

Holosteryczny barometr, ob. Barometr.

Holosyderyty, aerolity złożone wyłącznie z żelaza rodzimego.

Holoturje, *Strzykwy (Holothurioideae)*, gromada zwierząt z typu szkarłupni *(Echinodermata)*, obejmująca szkarłupnie robakowato wydłużone, z pokryciem skóry skórzastem, zawierającem ciałka wapienne, z wieńcem macek kurczliwych około gęby i otworem odchodowym z tyłu ciała. Z kształtu ciała tak są podobne do robaków, zwłaszcza do sypunkulid *(Sipunculaceae, Gephyreae)*, że długo były razem z niemi łączone. Pod skórą leży warstwa poprzecznych mięśni, przez otwory zaś w skórze wypuszczać mogą walcowate, rozciągliwe rureczki, *nóżki*, będące zakończeniem rozgałęzień wodnych przewodów w ciele, a zakończone banieczkami, służącemi im do przyczepiania się i przesuwania. Przewód pokarmowy, zgięty lub nie, jest oddzielony od jamy ciała. Są rozdzielnopłciowe, niektóre zaś jednopłciowe, w każdym razie przyrządy płciowe składają się z rozgałęzionych rurek i otwierają na zewnątrz w pobliżu gęby. **H.** są to zwierzęta nocne, żyjące na dnie morskiem, w pobliżu brzegów, niekiedy też w znacznych głębokościach, żywią się drobnemi zwierzątkami mor-

Holoturia tubulosa.

Synapta inhaerens.

skiemi. Niektóre wypełniają kanał przewodowy piaskiem morskim, który potem za pomocą prądu wody wyrzucają z taką siłą, że niekiedy odrywa się część wnętrzności, które im łatwo odrastają. Niektóre żyją we wszystkich morzach, inne są ograniczone w oceanach Indyjskim i Wielkim. Dorastają do 2 metrów długości. Indjanie używają ich na pokarm; wysuszone pod nazwą *trevangu*, stanowią tam ważny przedmiot handlu. Rozpadają się na trzy rzędy: *Nożne (Pedata)*, z nóżkami, rozdzielnopłciowe (rodzaje *Holoturia*, *Cucumaria* i in.), *Beznogie (Apoda)*, bez nóżek, rozdzielno lub dwupłciowe (rodzaje *Molpadia*, *Synapta* i in.) i *Płaskonogie (Elasipoda)*, których powierzchnia górna pokryta jest różnemi wyrostkami (rodzaj *Scotoplana)*. W rodzaju holoturji przebywa często osobliwa ryba *Fierasfer*. Por. Baur „Beiträge zur Naturgeschichte der Synapta digitata" (1864); Kowalewski „Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der Holothurien" (1867); Semper „Reisen in Archipel der Philippinen" (1868); Ludwig „Die Seewalzen" (1889—92).

Holst Hans Piotr, poeta i powieściopisarz duński, * 1811 r. w Kopenhadze. Napisawszy nagrodzony na konkursie (1832) wiersz, poświęcony pamięci króla Fryderyka VI, poświęcił się odtąd literaturze i ogłosił sporo utworów lirycznych i romansów, z których ważniejsze: cykl „Den lille Hornbläser" (epizody z wojny 1848—1850); „Udvalgte Digte" (1873); „Fra min Ung-

don“ („Z mojej młodości,“ 2 wyd., 1874); „Gioacchino“ (1844); prozą: „Noveller“ (1834); „Sizilianiske Skizzer“ (1852); „Ude og Hjemme“; założył czasopismo *For Romantik og Historie* (1868). **H.** był 1836—61 nauczycielem w szkole kadetów i przez kilka lat redagował *Berlingske Tidende*.

Holst Herman Edward, historyk niemiecki, * 1841 r. w Fellinie w Liflandji, studjował historję w Dorpacie i Heidelbergu, podróżował w celach naukowych po Francji, Włoszech i Algerji. W 1867 wydał broszurę „Das Attentat von 16 April“ (1866); „In seiner Bedeutung für die Kulturgeschichtliche Entwickelung Russlands“; w r. 1867 emigrował do Stanów Zjednoczonych, w r. 1872 został profesorem historji w Strassburgu, 1874 we Fryburgu. Oprócz prac, pomieszczanych w *Preussische Jahrbücher*, ogłosił: „Verfassung und Demokratie der Vereinigten Staaten von Nordamerika“ (t. 1, 1873, 2—4 1878—91; przekład angielski, Chicago, 1877—82); „Staatsrecht der Vereinigten Staaten” (w Morquardsena „Handbuch des öffentlichen Rechts,“ 1885).

Holstein, ob. Holsztyn.

Holszańscy książęta, z przydomkiem Algimunt z Holszan (Golszany) pod Oszmianą na Litwie. 1385 Algimunt ze Skirgiełłą i Borysem przyjechali prosić o rękę Jadwigi. W 1390 Witold, książę ruski i grodzieński, i *Jan* **H.** z Golszan obiecali zapłacić w rok należność Konradowi Zollner, w. mistrzowi Krzyżaków za prowjant, jaki ten im dostarczy na wojnę z Jagiełłą i Skirgiełłą (Daniłowicz „Skarb. dypl.). Gdy w ks. moskiewski Wasil żenił się z córką Witolda Zofją, Jan Holszański ją odprowadzał, mając się zarazem układać o pomoc przeciw Jagielle. Po otruciu Skirgiełły, został namiestnikiem w Kijowie 1395—1398, w którym podpisał ugodę Witolda z Konradem Jungingen. W latach 1401—1402 podpisał akt unji z Polską a synami Andrzejem i Siemką. Jego córka Juljanna była 3-cią żoną Witolda. *Andrzej* był księciem na Wiaźmie, i z jego córką Zofją ożenił się Jagiełło. *Siemko* był namiestnikiem litewskim na Pskowie i Nowogrodzie, po zdobyciu Wilna przezeń bronionego przez Świdrygiełłę z jego rozkazu utopiony 1435, *Jerzy* Siemionowicz 1440 wezwał z innymi Kazimierza Jagiellończyka na tron litewski. W 1477 Holszański *Siemion* dostał po Tymofeju Włodzimierowiczu Masalskim Dubrowicę (ob.) na Wołyniu.—Wnuk jego *Siemion*, a syn Jerzego, już z Dubrowicy, ożeniony z Anastazją Nieświeżską, pobił 1490 i 1495 Tatarów, był starostą łuckim, † 1503, w którym starostwo wziął Michał Ostrogski. Z córką tego Siemiona, Anną Tatianą († 1521) ożenił się Konstanty Ostrogski, i wziął po niej Równo, Koilin, Stepań, Hołowin, Czerniechów, Kłodno. Ich potomka Eljasza córka była słynną Halszką z Ostroga (ob.). Brat rodzony Siemiona, *Aleksander* namiestnik v. starosta grodzieński 1492, jeździł po Helenę Iwanównę do Moskwy 1495, podpisał unję 1499. Z przydomka Algimunt i kasztelanji wileńskiej Aleksandra wnosi Bartoszewicz że Holszańscy senatorowie byli katolikami i brali przydomek. 1506 ustąpił starostwo Janowi Zabrzezińskiemu i został kasztelanem wileńskim. Miał darować Bonie Wołpy; † może około 1522. Miał córkę Barbarę i 1) *Janusza*, krajczego litewsk. i starostę słonimskiego 1504. 2) *Paweł* Holszański, bp. łucki 1507, do którego to roku uczył się w Krakowie, 1512 był na soborze w Wilnie, 1535 został bpem wileńskim, wiele fundacji robił, † 1555, 3) *Jerzy* (wątpliwy) ojciec św. Juljanny i Anastazji ks. Zasławskiej Kuźmowy oraz Janusza wojewody 1541 kijowskiego, 1544 trockiego, † 1554. Jerzy, syn tego Janusza, o Stepań kłócący się z Ostrogskimi 1591, był ostatni z tej linji. Od 3-go brata Siemiona i Aleksandra idący Jerzy, pan na Holszanach, Dubrowicy, Wyszogrodzie i Turowszczyźnie, 1507 ustępował swych ziem krewnym, 1511 Stepania Ostrogskiemu, o który jego synowie z pierwszej żony waśnili się jeszcze 1541— Pomarli bezdzietnie, z drugiej żony Siemion tylko został, stolnik litewski, † 1558 także bezpotomnie, a wtedy między 5 siostr jego całe mienie **H.** rozpadło się i przeszło w ręce Sapiehów, Wołłowiczów, Mylskich, Sołomereckich. Ród więc właściwie gaśnie już w wieku XVI. Por. Marjan Dubiecki „Matka Warneńczyka“ (*Tygodnik Illustrowany*, 1900).

Holszański.

Holszański książę, v. *Hipocentaur* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I srebrnem — hipocentaur (ob.); w II czerwonem — jeździec zbrojny na siwym koniu z mieczem w prawej, tarczą w lewej ręce (Pogoń); w III srebrnem—trzy trąby w złoto oprawne, w gwiazdę (Trąby); w IV błękitnem — nad półksiężycem złotym takaż gwiazda 6-promienna (Leliwa). Nad tarczą mitra książęca.

Holsztyn, księstwo od 1866 do Prus należące, a od 1869 wraz z Szlezwigiem jedną prowincję Szlezwig-Holsztyn (ob.) i jeden okrąg regencyjny tworzące, leży w północnych Niemczech i obejmuje 8385 klm kw. Jest to kraina w części pagórkowata i żyzna, w części piaszczysta i nieurodzajna, od zalewów morza Północnego kosztownemi tamami zabezpieczona. Rzeki ważniejsze są: Elba, Trawa, Eidera i inne. Klimat zdrowy, chociaż zmienny. Mieszkańcy, pochodzenia saskiego, pomieszani są z Wendami i niderlandzkimi osadnikami, wyznają po większej części religję ewangelicką. Liczba ich wynosi 570,000. Osiedleni w 16 miastach, 13 miasteczkach, 1,403 wsiach i wielu drobniejszych wioskach lub osadach, żyją przeważnie z rolnictwa, chowu bydła (dobry nabiał), koni (których 6,000 rocznie wy-

prowadzają za granicę), świń, rybołówstwa i t. d. Naczelnikiem administracyjnym **H.** jest prezydent regencji, rezydujący w Szlezwigu. Sąd apelacyjny jest w Kiel, gdzie także znajduje się uniwersytet. Por. Schrödera „Topographie des Herzogthum Holstein“ (Oldenburg, 1855).

Historja, aż do czasu połączenia **H.** *ze Szlezwigiem.* Dzieje pierwotne tej krainy zakryte nieprzeniknioną mgłą ciemności. Na zasadzie jednego miejsca Tacyta („Germania“, c. 40) można wnosić, że na wybrzeżach **H.** oblanych Bałtykiem, aż do Meklemburga i Szlezwigu mieszkały owe siedm ludów niemieckich, które wspólną oddawały cześć bogini Nerthus (ob.). Wszystkie te ludy oprócz tylko Anglów i Warnów utonęły w wielkim związku Saksonów. W V w. wraz z Saksonami, Jutami i Fryzami Anglowie wyciągają do Anglji. Później holsztyńskich Saksonów nazywano *Nordelbingami* albo *ludźmi Północy* (Nordleute), w przeciwstawieniu do innej ich gałęzi, mieszkając na płd. od Elby. Obok szczepu germańskiego mieszkali tu Słowianie mianowicie w części wschod. **H.** (Wagrja), od zatoki Kiel do Trawy. Karol W., podbiwszy Saksonów, zagarnął i **H.**, ale cywilizacja chrześcijańska krzewiła się tu bardzo powolnie. Pod słabymi Karolingami często kraj ten niepokoili Duńczycy i sąsiedni Słowianie... Dopiero cesarzowie z domu Saskiego ugruntowali nad **H.** panowanie niemieckie. Od Konrada II granicę płn. stanowiły Eider i Levensau. W Wagrji utrzymywali Słowianie ciągle narodowo-pogańską reakcję przeciw Niemcom. Trzy zaś inne prowincje **H.** a mianowicie: Dithmarschen (własność hrabstwa Stade), **H.** i Stormarn należały do księstwa saskiego. Dwiema ostatnimi zarządzali w imieniu książąt saskich wicehrabiowie, ale 1110 książę Lotarjusz (późniejszy cesarz) oddał je w lenność Adolfowi von Schauenburg (1106—1128). Adolf II (1128—64) zdobył Wagrję i zapełnił ją obcymi kolonistami z Fryzji, Holandji i Westfalji; Adolf III (* 1164, † 1225), zawojował Dithmarschen, ale 1202 wzięty w niewolę przez Duńczyków okupił swą wolność odstąpieniem całego **H.**, który przez lat 20 odtąd należał do Waldemara II. Dopiero po śmierci tego zdobywcy wrócił Adolf IV († 1261) do posiadłości ojcowskich (1224) i utrzymał je (oprócz Dithmarschen, które przeszło pod zwierzchność arcyb. bremeńskiego) przez walne zwycięstwo pod Bornhöved 22 lipca 1227. Po śmierci dwu synów Adolfa IV powstało 5 hrabiowskich linji rządzących **H.**, z których linja rendsburgska przez związki familijne z książętami Szlezwigu i królami Danji nabyła praw do Szlezwigu i mocą traktatu zawartego w Nyborg (sierpnia 1386) z Małgorzatą, córką Waldemara IV, Szlezwig przeszedł w posiadanie wszystkich hrabiów holsztyńskich jako lenność Danji. Tym sposobem ukonstytuował się po raz pierwszy *Szlezwig-Holsztyn* (ob.). W połączeniu ze Szlezwigiem zostawał **H.** 1386—1459 w ręku linji rendsburskiej książęcego domu Schauenburskiego, zaś 1460 — 1863 pod władzą książąt z domu oldenburskiego. We względzie państwowym był **H.** lennością książąt saskich aż do 1433, odtąd zaś z rozporządzenia cesarza Zygmunta prawa senjoralne przeszły na biskupa Lubeki. Cesarz Fryderyk III wcielił do **H.** kraj Dithmarsen i podniósł **H.** do godności *księstwa* 14 lutego 1474 roku. Odtąd jako księstwo lenne zależał **H.** bezpośrednio od cesarstwa aż do 1806 r., t. j. do rozwiązania rzymsko-niemieckiego państwa. Jednakże terytorjalnie zjednoczenie następowało bardzo powoli. Por. Waitza „Schleswig-Holstein's Geschichte“ (t. 1 i 2, Gott. 1851—52) i „Kurze schlezw.-holstein. Landesgeschichte“ (Kiel, 1869); Bremera „Geschichte Schleswig-H's.“ (Kiel, 1864); Möllera „Geschichte Schleswig-H's.“ (2 t., Hanower, 1865).

Holt, herb, ob. Guldenbalk.

Holtei Karol von, poeta niemiecki, * 1798 w Wrocławiu, † 1880. Jako ochotnik służył 1815 w wojsku; uniwersytet kończył we Wrocławiu, gdzie 1819 debiutował na scenie. Ożeniwszy się z aktorką Ludw. Rogée, był sekretarzem teatru i dramatykiem teatralnym we Wrocławiu. Następnie mieszkał w Berlinie i Darmsztadzie; 1837—39 pełnił urząd dyrektora teatru w Rydze; później podróżował po Niemczech i miewał licznie uczęszczane odczyty utworów dramatycznych. W ostatnich czasach osiadł stale we Wrocławiu. **H.** odznaczył się szczególnie jako poeta dramatyczny i liryczny, tudzież jako romansopisarz. Utwory jego sceniczne („Theater“, Berlin, 1845 i 1867, t. 6), z których wiele, jak np. „Die Wiener in Berlin“ i „Die Berliner in Wien“, „Lorberbaum und Bettelstab“, „Shakspeare in der Heimat“ (przekład polski 1842) i t. d. wielkiej używają w Niemczech wziętości. Z prac jego lirycznych zasługują na szczególną wzmiankę „Schlesische Gedichte“ (Berlin, 1830, 9 wyd., Berlin, 1865); „Deutsche Lieder“ (1834, 18 wyd., 1883) i „Gedichte“ (Berlin, 1844; 5 ed., 1861); z romansów zaś (34 t., Wrocław, 1861—62), najcelniejsze są: „Ein Schneider“ (3 ed., 1867); „Die Vagabunden“ (Berlin, 1852, 7 ed., 1886); „Christian Lammfell“ (5 t., 1852; 4 ed., 1878). W dziełach: „Briefe aus und nach Grafenort“ (Altona, 1841); „Vierzig Jahre“ (8 t., Berlin, 1843—52; 3 ed. 1864); „Noch ein Jahr in Schlesien“ (2 t., Berlin, 1864), dał wyborne uwagi o scenie niemieckiej i interesujące szczegóły o ruchliwem swem życiu. **H.** ma jeszcze tę zasługę, że pierwszy wprowadził na scenę niemiecką formę wodewilu. Por. „Karl von H. Biographie“ (1857); Kurnick „Karl von H., ein Lebensblid“ (1880); F. Wehl. „Zeit und Menschen“ (1889).

Holtej (*Holtei, Holtey*), herb: W polu złotem — trzy czerwone kleszcze (morailles, Pferdebrem-

sen), od środka ząbkowane. U szczytu na dwóch skrzydłach złotych takież kleszcze. Labry czerwone, podbite złotem.

Holtej.

Hölty Ludwik Henryk Krysztof, liryk niemiecki, * 1748 w Mariensee, pod Hanowerem, członek getyngeńskiego związku poetów, † 1776 w Hanowerze. Poezje jego „Gedichte“, odznaczające się miękkością, miłą jakoś tęsknotą i naiwnością, wydali Voss i Stolberg (Hamburg, 1783); pomnożoną zaś ed. z bjografją poety dał sam Voss (Hamburg, 1804; nowa ed. Voigta 1857 i nowe krytyczne wydanie Karola Halm 1870. Por. Ruete „H. Sein Leben und Dichten“ (1883).

Holtz Wilhelm, fizyk, * 1836 w Saatel w Neuvorpommern, kształcił się w Berlinie, Dijon i Edymburgu, przebywał potem w Berlinie, zajęty badaniami elektrycznemi, w 1865 zbudował maszynę elektryczna influencyjną. W 1884 został profesorem fizyki w Greifswaldzie. Ogłosił: „Theorie, Anlage und Prüfung der Blitzableiter“ (1878); „Ueber die Zunahme der Blitzgefahr“ (1880) i in.

Holtza elektryczna machina, ob. Influencyjne machiny elektryczne.

Holtzendorff Franciszek von, prawnik niemiecki, * 1829 w Vietmannsdorff, w Ukermarchji; w 1857 otrzymał wyższe stopnie naukowe i został 1861 profesorem nadzwyczajnym w Berlinie, 1873 w Monachjum, † 1889 tamże. Dążenia Holtzendorffa zmierzają głównie do reformy systematu karnego i więzień karnych. Z jego pism, odnoszących się do tego przedmiotu, celniejsze są: „Die Deportation als Strafmittel“ (Lipsk 1859); „Die Deportationstrafe im römischen Altertum“ (1859); „Das Verbrechen des Mordes und die Todesstrafe“ (1875); „Wesen und Wert der öffentlichen Meinung“ (Monachjum, 2 wyd., 1880); „Rumäniens Uferrechte an der Donau“ (1883); „Zeitglossen des gesunden Menschenverstands“ (1884). Założył: „Encyclopädie der Rechtswissenschaft in systematischer und alphabetischer Bearbeitung“ (1870); „Handbuch des deutschen Strafrechts“ (1871—77, t. 4); „Handbuch des deutschen Strafprocessrechts“ (1879, t. 2); „Handbuch des Völkerrechts“ (1885). Od 1886 wydawał z Virchowem „Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge“, a od r. 1872 z Onckenem „Zeit und Streitfragen Wesen und Werte der öffentlichen Meinung“ (1879), przekład polski „O opinji publicznej“ (Warszawa, 1900); „Das irische Gefängnissystem“ (Lipsk, 1859), „Die Kürzungsfähigkeit der Freiheitsstrafen und die bedingte Freilassung der Sträflingen“ (Lipsk, 1861). Pośród pism jego przeciwko pruskiej administracji więziennej zasługują na uwagę „Die Brüderschaft des Rauhen Hauses“ (1—4 wyd., Berlin, 1861) i „Der Brüderorden des Rauhen Hauses und sein Wirken in den Strafanstalten“ (2 wyd., Berlin, 1862); „Die Umgestaltung der Staatsanwaltschaft vom Standpunkte unabhängiger Strafjustiz“ (1865). Od 1861—74 wydawał pismo perjodyczne p. t. „Allgemeine deutsche Strafrechtszeitung“. Por. Stoerk „Franz von H.“ (1889).

Holtzinger Henryk, historyk sztuki, * 1856 w Oldenburgu, 1883 został docentem historji sztuki średniowiecznej i nowoczesnej w uniwersytecie tubingeńskim, 1888 profesorem tamże, 1891 objął taką samą katedrę w wyższej szkole technicznej w Hanowerze. Prace jego dotyczą głównie architektury chrześcijańskiej czasów pierwotnych, średniowiecznej i renesansu, której pomniki badał w licznych podróżach po Włoszech, Grecji i Afryce północnej. Rezultaty swych studjów ogłosił w dziełach: „Ueber den Ursprung und die Bedeutung der Doppelchöre“ (Lipsk, 1882); „Kunsthistorische Studien“ (1886); „Handbuch der altekristlichen Architektur“ (1889); nadto opracował 3 wydanie Burckhardta „Geschichte der Renaissance in Italien“ (Sztuttgard, 1890).

Holtzmann Adolf, znakomity językoznawca niemiecki, * 1810 w Karlsruhe, † 1870. Studja naukowe odbywał w Berlinie, a następnie w Paryżu pod Burnoufem; od 1852 profesor języka niemieckiego i literatury w Heidelbergu. Oprócz wydania staro-frankońskiego tłómaczenia dzieła Izydora „De nativitate“ (Karlsruhe, 1833), ogłosił cały szereg poważnych prac lingwistycznych; jak: „Ueber den Umlaut“ (Karlsruhe, 1844), „Ueber den Ablaut“ (1844); „Ueber den griechischen Ursprung des indischen Thierkreises“ (Stuttgard, 1844); zajmował się także objaśnieniem i tłómaczeniem pisma klinowego. Największą atoli uwagę zwrócił na siebie pismami: „Kelten und Germanen“ (Stuttgard, 1855) i „Untersuchungen über das Nibelungenlied“ (tamże, 1854). Zasługują również na chlubną wzmiankę jego „Indische Sagen“ (3 t., 1854, 2 ed., Stuttgart), obejmujące przekłady z „Ramajany“ i „Mahabharaty“. Ostatniem jego dziełem jest „Altdeutsche Gramatik“ (1870—75). Jego brat *Karol Henryk Aleksander* **H.**, matematyk i technolog, * 1811 w Karlsruhe, w 1861 został dyrektorem szkoły politechnicznej w Sztutgardzie; najważniejszą jego pracą jest „Grundzüge der Mechanik und Maschinenlehre“ (2 wyd., Stuttgard, 1853).

Holtzmann Henryk Juljusz, teolog protestancki, * 1832, w 1861 został prof. w Heidelbergu, 1874 w Strasburgu. Jest przedstawicielem kierunku liberalnego. Ogłosił „Kanon und Tradition“ (1859); „Kritik der Epheser und Kolosserbriefe“ (1872); „Geschichte des Volks

Israel und der Entstehung des Christenthums“ (z Weberem, 2 t., 1867); „Die synoptischen Evangelien, ihr Ursprung und geschichtlicher Charakter“ (1863); „Die Pastoralbriefe“ (1881); „Lexikon för Theologie und Kirchenwesen“ (1882); „Handkommentar zum Neuen Testament“ (1890—91, 2 wyd., 1892—93).

Holub Emil, podróżnik afrykański, * 1847 r. w Holicach w Czechach; jako lekarz udał się w 1872 do Afryki płd., gdzie dochody otrzymane w okręgach djamentowych łożył na wyprawy, podejmowane głównie w celach etnograficznych, i po powrocie do Europy w 1880 rezultaty tych podróży ogłosił w dziełach: „Kulturskizze des Marutse-Mambundareichs“(1879); „Sieben Jahre in Südafrika“ (1872 — 1880); „Die Kolonisation Afrikas“ (1881—1882); Elephantenjagden in Südafrika“ (1882) i wraz z Pelzelnem „Beiträge zur Ornithologie Südafrikas“ (1882). W 1883 udał się wraz z żoną do Kapstadu, lecz dopiero po pokonaniu wielu trudności zdołał 1886 dotrzeć do Zambesi. Po powrocie osiadł w Pradze i ogłosił: „Von der Kapstadt ins Land der Maschukulumbe. Reisen in südlichen Afrika in den Jahren 1883—87“ (2 t., 1888—90). Z podróży swoich sprowadził obfite zbiory przyrodnicze i etnograficzne.

Holub Emil.

Holuby Józef Ludwik, botanik i folklorysta słowacki, * w Lublinie, w żupie Nitrańskiej, w r. 1858 ukończył studja filozoficzno-teologiczne w Preszburgu, następnie kształcił się dalej w Wiedniu, a w r. 1861 został pastorem w okolicy Trenczyna. Zajmuje się też historją kościelną, poezją religijną i jest znakomitym mówcą. Prace swe botaniczne i folklorystyczne ogłaszał w *Letopisach Matice Slovenskiej*, *Slovanskich Pohledach*, *Czeskim lidzie*, *Oesterr. botanische Zeitschrift*, *Deutsche botan. Monatsschrift* i in. Towarzystwo przyrodnicze Trenczyńskie wydało jego dzieło: „Flora des Trentschiner Comitates“ (1888).

Holyhead, miasto na wysepce t. n., na wybrzeżu zachodniem wyspy Anglesey (ob.), 8,800 miesz., posiada wyborny port, zbudowany w r. 1847 — 73, obejmujący 108 hektarów, połączony koleją żelazną z wyspą Anglesey i lądem angielskim. Nazwa (Święty przylądek) pochodzi od klasztoru założonego tu w VI stuleciu.

Holyoake Jerzy Jakób, angielski polityk socjalny. 1817 w Birmingamie, był nauczycielem matematyki tamże, następnie przerzucił się na drogę agitacji politycznej. Miewał odczyty o filozofji socjalnej „Roberta Owena“, ogłosił wiele rozpraw, założył 1846 czasopismo *The Reasoner*, w którem propagował edukację na gruncie obyczajowo-naukowym z pominięciem religji. Był ostatnim Anglikiem za ateizm skazanym na karę więzienia. Wielkie zasługi położył w sprawie zakładania towarzystw roboczych. Dzieło jego „The history of cooperation in Rochdale“ powołało do życia 250 towarzystw tego rodzaju. Główną jego pracą jest „History of co—operation in England“ (Londyn, 1875—79, t. 2, 3 wyd., 1885).

Holyoke, miasto w północno-ameryk. stanie Massachusetts, nad rz. Connecticut, ma 36,000 m. i liczne fabryki papieru, wyrobów wełnianych i bawełnianych, oraz maszyn.

Holyrood, t. j. *Krzyż święty*, pałac dawnych królów szkockich w Edymburgu, wraz z leżącym naprzeciwko niego klasztorem *Helyrood-House* założony w połowie XII w., był w 1544 przez Anglików spalony. Pałac ten pod panowaniem Jakóba V na nowo odbudowany, był potem zwykłą rezydencją królowej Marji Stuart i jej syna Jakóba VI. Zburzony powtórnie przez wojsko Kromwella, znowu został odnowiony 1660—79 za Karola II. W pałacu tym dotąd jeszcze pokazują komnaty, w których królowa Marja zamieszkiwała. W tak zwanej sali koronacyjnej przechowywane są od 1818 szkockie insygnja królewskie.

Holywell, miasto w angiels. hrab. Flint, w Walji, przy ujściu rz. Dee; liczy 3,000 m., ma kopalnie ołowiu i piece wapienne. W pobliżu jest zimne źródło mineralne ś. Winfryda.

Holz Arno, literat niemiecki, * 1863, jeden z promotorów ruchu literackiego zwanego „najmłodszemi Niemcami“ (Das jüngste Deutschland). Opublikował kilka z biorów poezji lirycznych (1882, 1884), „Buch der Zeit, Lieder eines Modernen“ (1885), (za które otrzymał nagrodę Szylerowską). **H.** jest twórcą liryki wielkomiejskiej. Próbował także zreformować technikę wiersza „(Neue Gleise“ wydane pospołu z Janem Schlaf); „Papa Hamlet“ (1889), „Familie Selicke“ dramat wystawiany w teatrze berlińskim „Freie Bühne“; „Die Kunst ihr Wesen und ihre Gesetze“ (Berlin, 1891); „Socialaristokraten“ dramat będący pierwszym ogniwem serji p. t. „Berlin, Das Ende einer Zeit in Dramen“ (1896).

Hołd, po łac. *homagium*, tak się zowie czynność poddanego, przez którą ten swój stosunek zależności względem swego pana zwierzchniego, lub też monarchy uznaje i jemu wierność i posłuszeństwo pod przysięgą ślubuje. Hołd może być ze względu na formę bardziej uroczysty, gdy monarcha przysięgę sam od pewnych osób lub też stanów odbiera i mniej uroczysty, gdy przysięga składaną jest przed delegowanym monarchy. W średnich wiekach, w czasach rozkwitu feudalizmu, hołd odgrywał wielką rolę; on był najważniejszem świadectwem zawisłości jednych osób względem drugich, był sankcją stosunku zależności. Przez wykonanie hołdu, każdy pozbawiał się niezawisłości i stawał się wasalem dru-

giej osoby, która względem niego była panem zwierzchnim, suzerenem. Dla tego dzieje przedstawiają mnogie przykłady wojen między dążącymi do niezawisłości wasalami i ich panami lennymi. Tak np. nasz Mieczysław II walczył z cesarzem Konradem II, Brzetysław czeski z Henrykiem III i t. d. Polska miała także hołdowników, jak np. książęta pruscy (pierwszy z nich Albert wykonał z wielką uroczystością hołd Zygmuntowi I w 1525 r.), wojewodowie mołdawscy i książęta mazowieccy. — Obecnie hołdowanie mniej bywa w użyciu i przysięga hołdownicza (homagjalna) tylko w niektórych państwach jest wymaganą, bądź to przy dojściu do pełnoletności poddanych, bądź też przy zmianie rządu, lub wstąpieniu na tron drugiego panującego.

Hołdrych, ob. Kapusta.

Hołny, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, na północo-wschód miasta Sejn, przy wsiach Hołny i Ogrodniki; długie z północy ku południowi blizko pół mili, szerokie przeszło pół wiorsty, przepływa przez nie rzeczka Hołnianka czyli Zapsia, wpadająca do Białej Hańczy. Poławiają się w niem sielawy pośledniejszego gatunku.

Hołobok.

Hołobok, Gołobok, Ołobok, herb: Pół łososia srebrnego od głowy w polu czerwonem, głową do góry, grzbietem w lewo obróconego. U szczytu takież godło między dwiema trąbami myśliwskiemi.

Hołosków, wieś w Galicji, obwodzie Stanisławowskim, pow. Delatyńskim, mająca 410 m., pamiętna jako miejsce urodzenia poety Franciszka Karpińskiego.

Hołowacki Jakób, pisarz rosyjski i małoruski, * 1814 w Czepielach pod Złoczowem w Galicji, † 1888 w Wilnie, kształcił się na fakultecie teologicznym w uniwersytecie lwowskim, w 1848 został księdzem obrządku greko-unickiego i profesorem literatury małoruskiej w uniwersytecie lwowskim, gdzie gorąco występował przeciw Polakom. Po odwiedzeniu 1867 wystawy etnograficznej w Moskwie, przeniósł się do Rosji, przyjął wyznanie prawosławne i został prezesem komisji archeologicznej wileńskiej. Od r. 1851 pisał sztucznym językiem małoruskim, a od przybycia do Wilna po rosyjsku. Napisał wiele rozpraw, dotyczących języków, literatury i historji Słowian, ale najważniejszą jego pracą jest zbiór pieśni małoruskich p. t. „Narodnyja piesni Galickoj i Ugorskoj Rusi“ (Moskwa, 1878, t. 4).

Hołowacki Iwan, brat poprzedniego, * 1816, był długi czas lekarzem wojskowym, redaktorem dziennika urzędowego i napisał poezje do „Vinka Rusynam na obżynky” (Wiedeń, 1846—1847, t. 2), pieśń na cześć cesarza Mikołaja I (1848). W r. 1865 zaczął wydawać dziennik p. t. *Hałyczanyn.*

Hołowczyc Szczepan, arcybiskup warszawski, * 1741, † 1823. Po ukończeniu nauk szkolnych wstąpił do zgromadzenia Jezuitów, po otrzymaniu święceń mniejszych, przeniósł się r. 1771 do seminarjum warszawskiego księży Misjonarzy, gdzie 1772 wyświęcony został na kapłana, a w następnym zaraz roku (1773) za wpływem prymasa Podoskiego otrzymał probostwo w Kutnie. W 1774 wyjechał do Rzymu dla dalszego kształcenia się w prawie kanonicznem. Wróciwszy stamtąd po dwu latach, został sękretarzem przy biskupie płockim, Michale Poniatowskim, który go obdarzył probostwem w Osieku, a następnie własnym kosztem wyprawił w powtórną podróż naukową do Włoch, oraz dla dopilnowania sprawy o supresję opactwa miechowskiego, którego dochody miały przejść na uposażenie akademji krakowskiej. Wróciwszy do kraju 1779, zajmował się jeszcze naukowemi zleceniami biskupa Poniatowskiego; w 1781 mianowany został kanonikiem kolegjaty warszawskiej, a w 1785 kanonikiem krakowskim, następnie zaś prałatem i dziekanem. Po utworzeniu królestwa Polskiego powołany został z zacisza wiejskiego na biskupa sandomierskiego, w 1815 na administratora archidjecezji warszawskiej, w 1819 w jesieni na arcybiskupa i prymasa. Mąż światły i zdolny, przyczyniał się wszelkimi zależnymi odeń środkami do rozszerzenia oświaty w kraju.

Hołowczyn, miasteczko w gub. i pow. Mohylowskim, nad rz. Babiczą, niedaleko Mohylowa, gniazdo rodu kniaziów Hołowczyńskich, pamiętne zwycięstwem (ostatniem) Karola XII nad Rosjanami w r. 1708.

Hołowczyńscy, książęta, pochodzili od drobniejszych książąt krwi Ruryka w kraju suzdalskim, gdzie od majętności swojej Riapołowa zwali się kniaziami *Riapołowskimi* i byli wiernymi stronnikami wielkich książąt moskiewskich. W historji pierwsi zasłynęli synowie kniazia Iwana: *Siemion Chrypun, Iwan* i *Dymitr Riapołowscy,* którzy dzielnie bronili sprawy Wasyla Ślepego przeciw Dymitrowi Szemiace (XV w.). Z obawy przed Szemiaką emigrowali na Litwę, skąd jednak później wrócili do swego kraju i odznaczali się w Wojnach z Wiatczanami (1456 i 1459). Syn Siemiona kniaź *Teodor Riapołowski Chrypunow* albo *Chrypun,* wojewoda Niższego Nowogrodu, odbywał wyprawy na carstwo kazańskie i odniósł zwycięstwo nad Wołgą 4 czerwca 1468. *Piotr Łaban Siemionowicz Riapołowski,* może drugi syn Siemiona, brał udział w wyprawie na Kazań 1499—1500, walczył przeciw Litwie 1501 i 1508, oraz przeciw Pskowowi (1502); w r. 1519 został wojewodą pskowskim, a w 1522 był na wojnie z Mehmetem Girejem i Kazańcami. — Dwaj Riapołowscy: *Siemion* i *Wasyl,* jeździli 1494 od w. ks. Iwana do w. ks. litewskiego Aleksandra Jagielończy-

ka w sprawie małżeństwa Heleny, córki Iwana, z Aleksandrem. *Wasil Riapołowski*, prawdopodobnie także syn Siemiona Chrypuna miał wielkie u Iwana znaczenie i duże położył dla niego zasługi. Mimo to jednak w pierwszej *opale bojarów* został ścięty 1499. W tej właśnie epoce następuje wychodztwo Riapołowskich do Litwy, gdzie widać ślad pierwszych Hołowczyńskich. Jeden z Riapołowskich uciekł pod opiekę Heleny, żony Aleksandra Jagielończyka, został jej sekretarzem i powiernikiem, zakupił w pow. Orszańskim majątek *Hołowczyn*, przezwał się *Hołowczyńskim* i przybrał herb polski Łabędź. Synowie jego wchodzili w związki małżeńskie z najpierwszemi rodzinami litewskiemi. Ostatniego z **H.** wspomina historja 1648 r. Wygaśli prawdopodobnie za czasów króla Michała lub Sobieskiego. Stare nazwisko Riapołowski w konstytucjach polskich przeinaczone jest na *Rapałowski*, a w Niesieckim i innych źródłach mniej krytycznych na *Rafałowski*. Hołowczyńscy zwali się także *Jarosławiczami* zapewne na pamiątkę pochodzenia od jednego z przodków Jarosława. Byli obrządku greckiego, później dopiero przechodzili na wiarę rzymską.— *Hołowczyński* Aleksander, kniaź, wojewoda mścisławski w XVII wieku. Odznaczywszy się w wojnie ze Szwedami 1601, w nagrodę zasług mianowany został 1606 (lub na początku 1607) kasztelanem żmujdzkim, a 1607 starostą lidzkim. Na sejmie 1611 wyznaczony był do korektury praw i trybunału litewskiego, a 1613 do rozgraniczenia powiatu Upickiego od innych powiatów przyległych. W 1615 mianowany wojewodą mścisławskim, był komisarzem do układów z w. ks. moskiewskim, †przed 1620.— *Hołowczyński* Konstanty, prawdopodobnie brat poprzedniego. Od 1613 r. kasztelan mścisławski, w 1615 był komisarzem do układów pogranicznych z posłami cara moskiewskiego, † przed 1624. — *Hołowczyński* Jan, kasztelan mścisławski, podobno syn Aleksandra, miał chorągiew husarską w latach 1621 i 1622, którą dowodził w Inflantach, pod rozkazami hetmana polnego lit., Krzysztofa Radziwiłła.

Hołowiński.

Hołowiński v. *Kostrowiec* odm., herb: W polu barwy niewiadomej (prawdopodobnie czerwonej), na dwóch pagórkach zielonych—miecz czy też krzyż złoty z takimże półksiężycem przed ramionami. U szczytu 5 piór strusich.

Hołowiński Ignacy, arcybiskup, metropolita mohylowski, potomek starożytnej, ale podupadłej rodziny, syn ubogiego ekonoma, * 1807 w Owruczu, † 1855 w Petersburgu. Obrawszy zawód duchowny, pobierał nauki w akademji duchownej wileńskiej i wkrótce po jej ukończeniu został kanonikiem katedralnym w Zytomierzu, następnie kanonikiem i profesorem religji w uniwersytecie kijowskim. Znany z głębokiej nauki, wszechstronnego wykształcenia i wielkiego zamiłowania literatury, obok obowiązków swojego stanu zajmował się gorliwie piśmiennictwem i pierwsze swoje na tem polu prace, mianowicie tłómaczenie wierszem miarowym dzieł Szekspira, wydał pod przybranem nazwiskiem *Kefalińskiego*. Po zamknięciu 1839 uniwersytetu kijowskiego, udał się na pobożną pielgrzymkę do Ziemi Swiętej, skąd powróciwszy, wydał opis podróży p. t.: „Pielgrzymka do Ziemi Swiętej" (5 t., Wilno, 1842 — 45, 2 ed., Petersburg, 1853). Wezwany potem do Petersburga, został tamże rektorem akademji duchownej rzymsko-katolickiej i tu wydawał rozmaite prace literackie, najczęściej pod imieniem *Żegoty Kostrowca*; zwykle je drukował w Wilnie, jak np. znane powszechnie „Legendy" (1843); „Teka rozmaitości" (1844); „Obraz Cebesa i doręcznik Epikteta," rzecz przetłómaczona z greckiego (1845); „Dzieciątko Jezus" (1846); poemat epiczny treści religijnej „Rachel" powieść (Wilno, 1847) i in. W 1848 ogłosił zbiorowe wydanie niektórych dzieł p. t.: „Pisma Żegoty Kostrowca" (2 t., Wilno). Mianowany 1848 sufraganem mohylowskim i biskupem karystjeńskim, po śmierci ks. Dmochowskiego otrzymał w r. 1851 arcybiskupstwo mohylowskie. Wzorowy kapłan, niezmordowany pracownik na polu naukowem, pozostawił jeszcze liczne rękopismy, z których wydane zostały po jego śmierci „Hymny kościelne" (1856), przełożone z łacińskiego; „Kazania niedzielne, świętalne i przygodne, oraz alokucje miane w Petersburgu" (Kraków, 1857); „Homiletyka" (Kraków, 1859); „Miesiąc Maj poświęcony Marji Pannie," przerobiony z włoskiego (Kraków, 1857). Za jego staraniem wyszły także dzieła: „Akty i hramoty o ustrojstwie rimsko-katoliczeskoj cerkwi w imperii rossijskoj i carstwie Polskom" (Petersburg, 1849) i „Priłożenije k'sobraniju aktow i hramot o ustrojstwie i uprawlenii rimsko-katoliczeskoj cerkwi w Imp. Ros. i Carst. Polskom" (Petersb., 1849). Umieszczał także artykuły w „Pamiętniku religijno-moralnym" (np. o Wereszczyńskim i Młodzianowskim) i w „Tygodniku Petersburskim" (np. „O stosunku bezpośrednim filozofji do religji i cywilizacji naszej" r. 1846 № 18—53), w którym łącznie z Rzewuskim i Grabowskim, reprezentując konserwatyzm, zwalczał racjonalne zasady popostępowej *Gwiazdy* kijowskiej. Wydał „Kazania Józefa Wereszczyńskiego," biskupa kijowskiego (Petersburg i Mohylów, 1854). **H.** był mistykiem, ale nie popadał jak inni, w chorobliwość. Prace jego zalecają się przedewszystkiem pięknym i czystym, szczero polskim językiem. Znakomitszym jest mówcą i wogóle prozaikiem, aniżeli poetą. Jego przekłady Szekspira bardzo małą mają wartość. Por. Z. Szczęsnego Felińskiego „Wspomnienia z życia i zgonu Ign. H." (Warsza-

wa, 1856), oraz „Cztery mowy pogrzebowe po ś. p. ks. Ignacym Hołowińskim," przez W. Majewskiego, J. Iwaszkiewicza, S. Kozłowskiego, Felińskiego (Wilno, 1856); Hołowiński, nieobliczonych zasług w kościele naszym, nie ma dotychczas dokładnej, godnej siebie biografji.

Hołowiński Antoni, synowiec pop,, fizyk, * 1838, kształcił się w uniwersytetach zagranicznych, habilitował się na docenta w Szkole Głównej, następnie osiadł w Warszawie. Oprócz rozpraw w *Przeglądzie Technicznym* i innych pismach, ogłosił: „Z zakresu elektrotechniki" (1886), w czem mieści się: teorja fizyczna dynamomaszyny, linje sił i powierzchnie ekwipotencjalne, schematy kilku ważniejszych typów dynamomaszyny, oraz ogniwa wtórne, jako piornochrony oraz jako regulatory dynamomaszyny. Zbudował też kilka przyrządów elektrycznych, służących do badań lekarskich i fizjologicznych.

Hołownia, herb. **H.** I: W polu czerwonem — litera **T** srebrna; u szczytu trzy pióra strusie. —

Hołownia I.

Hołownia II.

H. II: W polu czerwonem znak, wyraźnie oddany na obocznym rysunku. Nad tarczą mitra książęca.

Hołownia Adrjan, biskup orszański grecko-unicki i opat bracławski od 1809 do 1826.

Hołowniowie, książęta, rodu ruskiego, utrzymujący się dotąd w potomkach swoich na Litwie, chociaż od XVIII w. zaniechali już dawnego tytułu książęcego.

Hołub v. *Syrokomla* odm.: W polu czerwonem, na dwóch krokwiach srebrnych, tworzących literę **W** — strzała do góry ostrzem, bez lewego żeleźca. U szczytu trzy pióra strusie.

Hołub.

Hołubek Gabrjel, partyzant za podwójnej elekcji Zygmunta III i Maksymiljana, stronnik pierwszego, dzielnie z Rabsztyna odcinał żywność i niepokoił Maksymiljańczyków, ze swym elektem idących od Olkusza. Należał do bitwy pod Byczyną 1588 roku, która skończyła się przegraną Rakuszan i ich stronników, oraz uwięzieniem Maksymiljana; walczył w przedniej czacie 6,000 wojsk kanclerza Zamojskiego, wraz z Aleksandrem Koniecpolskim, starostą wieluńskim i tamże poległ. Podobno nie szlachcic. Grochowski St. i Smolik Jan we Fraszkach napisał mu nagrobek kończący się:

Gołąb się wzbujał, i lotu mu staje,
Czarnego orła pędzi w ruskie kraje.
Tacy gołębie już sokoli —
Ci kaczki biją, a ten Niemce woli.

Hołubki, grzyby, toż co gołąbki (ob.).

Hołubowicz Józef, ksiądz Jezuita, * w królestwie Polskiem, † 1887 we Lwowie, napisał: „Upominek dla młodzieży chrześcijańskiej" (2 wyd., Lwów, 1880); „Dzieje chrześcijaństwa w Japonji" (Kraków, 1887), oraz podróże: „Wyspy Sandnickie i Gambier w oceanji" (1892).

Hołyński Aleksander Jan Joachim, podróżnik, * 1818 na Litwie, po 1831 r. przebywał we Francji i Hiszpanji, następnie osiadł w Ameryce. Ogłosił: „Coup d'oeil sur les Asturies" (Paryż, 1843); „La Californie et les routes interocéaniques" (Bruksela, 1853); „L'Equateur, scènes de la vie sud-americaine" (Paryż, 1860).

Hołyński Otto, teolog, profesor historji kościelnej na uniwersytecie lwowskim, ogłosił: „Czytania majowe dla ludu" (Lwów, 1873); „Wykłady historji kościelnej na uniwersytecie lwowskim" (1873); redagował „Chata dla ludu" (1872—1879); „Nowiny" (1879).

Homagjum, tak zwana w prawie polskiem *pokora*, była formą sądowego przebłagania rodziny zabitego przez zabójcę, zupełnie zgodna z tem, co podają źródła o Bolesławie Kędzierzawym (Wincenty praski s. a. 1157), że boso, trzymając miecz nad sobą, ukląkł przed Fryderykiem Rudobrodym w Rżgowie (nie Kryzgowie). Nazwy **H.** używa też Otto z Freisingen *(Res G.* VII, 9) na oznaczenie stosunku lenności, wiążącego Krzywoustego względem cesarza Lotara za Pomorze i Rugję. Płacił Bolesław III od 1121 do 1123, jak się domyśla Lelewel, tributum 500 grzywien rocznie, i r. 1135 dopominał się Lotar w Bambergu o zaległość za lat 12. Łączność trybutu v. haraczu z lennictwem wyjaśnia jakim sposobem Mieszko Lambert I mógł płacić haracz Ottonowi margrabi, i być lennikiem niemieckim, podobnie jak Bolesław I Magnus być tributarius margrabiów saskich południowych i od 1000 r. zostać mimo haraczu lennikiem bezpośrednim cesarza. Zresztą ob. Hołd.

Homalograficzne rzuty, ob. Mapa.

Homann Jan Chrzciciel, znakomity rytownik, * 1663 w Kamlach, w Bawarji, † 1724; w 1702 założył w Norymberdze wielką rytownię map, która w krótkim przeciągu czasu na obszerną rozwinęła się stopę. Wykonał **H.** przeszło 200 map, między któremi jest wielki atlas całego świata, złożony ze 126 kart (1716). Po śmierci jego zakład przeszedł w ręce syna *Jana Krzysztofa* Homann, * 1703, † 1730, który sukcesorami mia-

nował swoich przyjaciół uniwersyteckich braci Ebersbergerów; po nich nastąpili w zarządzie tegoż zakładu Jerzy Piotr Monath, a później Franciszek Femo. Por. Sandler „J. B. H. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie (in der „Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde“ 1866); Ruge „Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte der Erdkunde“ (1888).

Homar *(Homarus)*, rodzaj skorupiaków z rzędu dziesięcionogich, niewiele tylko różniący się do raka rzecznego. **H.** *pospolity (H. vulgaris)* dorasta 0,5 metra długości, jest ciemno-błękitny. Samica dźwiga kilka tysięcy jaj pod ogonem, młode nie są do **H.** dojrzałych podobne. **H.** poławia się w Europie w ilości około 5,000,000 i głównie spożywany jest w Anglji i Ameryce płn. Poławia-

Homar.

ją się za pomocą koszy żelaznych lub drewnianych, napełnionych przynętą i zapuszczanych w wodę, a złowione utrzymują się na wybrzeżach w wielkich parkach, gdzie się tuczą. Rozsyłają się żywe, martwe bowiem szybko się psują. Aby uczynić je bezbronnemi, przecinają we Francji mięśnie kleszczy, w Anglji kleszcze te wiążą. W znacznej też ilości mięso **H.** rozsyła się gotowane w puszkach blaszanych, ma jednak smak gorszy i jest trudno strawne.

Homatropina, $C_{16}H_{21}NO_3$, alkaloid, otrzymuje się z atropiny, tworzy słupy bezbarwne, topiące się przy 98°. Ma własności podobne jak atropina i podobnie działa na oczy, ale działanie to prędzej przechodzi.

Homberg Wilhelm, chemik, * 1652 r. w Batawji, † 1715, naprzód był adwokatem w Magdeburgu, potem poświęcił się medycynie i chemji, osiadł w Paryżu, gdzie został 1702 nauczycielem chemji, 1705 przybocznym lekarzem księcia Orleanu. Chemja zawdzięcza mu kilka ważnych odkryć, zwłaszcza ciał piroforycznych i kwasu bornego. Liczne jego rozprawy mieszczą się w „Histoire de l'académie royale des sciences.”

Homberga fosfor, mieszanina chlorku wapnia z wapnem, która otrzymuje się jako pozostałość przy wyrabianiu amonjaku z salmjaku i wapna; mieszanina ta okazuje zjawisko fosforescencji (ob.).

Homberga pirofor, mieszanina węgla, glinki i siarku potasu, w zetknięciu z powietrzem, wskutek silnego pochłaniania tlenu przez siarek potasu, rozgrzewa się do tego stopnia, że węgiel się zapala i rozżarza.

Homburg, miasto okręgowe w bawarskim Palatynacie reńskim, przy kolei żelaznej Ludwigshafen-Bexbaskiej, ma 4,500 miesz.

Homburg, piękny zamek pod Nümbrecht, w pruskiej regencji kolońskiej, w powiecie Gummersbaskim, niegdyś własność książąt Sayn-Wittgenstein-Bedleburg.

Homburg von der Höhe, do 1866 r. stolica i rezydencja landgrafa hesko-homburskiego, obecnie w pruskim okr. regencyjnym Wiesbaden, u podnóża gór Taunus, o 3 mile na północ od Frankfurtu na Menem; ma 9,000 miesz. i piękny, na wzgórzu leżący pałac rezydencjonalny, oraz instytut leśny. **H.** wznosi się na 174 m. nad poziom morza. Ma 4 źródła mineralne. Są to szczawy słone, zawierające dość znaczną ilość żelaza. Pobudzają one obieg krwi, ułatwiają wypróżnienie kiszkowe i polepszają skład krwi. Wody te używają się do picia i do kąpieli. Z jednej strony nader skuteczne wody tutejsze, z drugiej gra hazardowa, którą przez rząd upoważniony bank prowadził, zwabiały tu mnóstwo zwiedzających. Por. Schäfer „Bad **H.** und seine Umgebungen“ (1864); Friedlieb „Der Kurort **H.**“ (1867); Will „Der Kurort **H.**” (1880); Deetz „**H.** und seine Heilfaktoren“ (1887); Supp „Bad **H.**” (1891); Schick „**H.** und seine Umgebungen” (1892).

Home (angiel.), dom, ojczyzna.—**H.** *office*—ministerjum spraw wewnętrznych.—**H.** *secretary* minister spraw wewnętrznych.

Home Henryk, * 1696 w Kames, w hrabstwie Berwick, pod nazwiskiem lorda Kaimes, jeden z naczelnych sędziów Szkocji, † 1782, znakomity filozof, z którego pism celniejsze są: „Essays on the principles of morality and natural religion“ (Edymburg, 1751); „Elements of criticism“ (3 t., Edymburg, 1762—65); „Sketches on the history of man” (2 t., Londyn, 1774, 2 wydanie, 1807, t. 3). Biografję jego wydał lord Woodhouselee (2 t., 1808—10).

Home Sir Ewerard, * 1756 w Hull, † 1832 w Chelsea, gdzie był naczelnym chirurgiem szpitala. **H.** uważany jest za jednego z najznakomitszych lekarzy swojego czasu, który główne zasługi położył w chirurgji i w anatomji patologicznej. Napisał: „Lectures on comparative anatomy“ (1814—29).

Home Danjel Dunglas, sławne medjum spirytystyczne, * 1833 r. w Edymburgu, z rodziny uchodzącej za obdarzoną t. zw. w Szkocji drugim wzrokiem, t. j. jasnowidzeniem, odziedziczył po niej skłonności mistyczne, miewał wizje i zapoznawszy się z doktrynami spirytystycznem zasłynął jako medjum. Podróżował po Włoszech Francji i Rosji, był przedmiotem badań wielu uczonych. Między innemi eksperymentował z nim Crookes (ob.). Butlerow, Aksakow. Odgrywał także pewną rolę na dworach, zwłaszcza Napoleon III interesował się nim bardzo.

W r. 1858 zaślubił w Petersburgu siostrę hrabiny Kuszelew. W r. 1856 przyjął katolicyzm. Zmarł w nędzy, zostawił ciekawe pamiętniki: Révelation sur ma vie surnaturelle (2 ed., Paryż, 1863). Por. Crookes „Der Spiritualismus und die Wissenschaft“ (przekład na niemiecki Wittiga, 1884, oraz 15 tom „Proccedings” Towarzystwa badań psychologicznych w Londynie Kiesewetter „Geschichte des neueren Occultismus,“ Aksakow, „Animismus und spiritismus Ign. Matuszewski „Czarnoksięstwo i medjumizm” (1896).

Homel, miasto powiatowe w gub. Mohylowskiej, na prawym brzegu rz. Soży, ma kilka cerkwi i kościołów, wielkie warsztaty kolejowe i (1897) 36,846 m. *Homelski* powiat ma 4,718 w. kw. i (1897) 228,239 miesz.

Homelskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Mińskiem, pow. Rzeczyckim, po lewej stronie Dniepru. Podług metryk litewskich wielkie i dochodne to starostwo było w posiadaniu najznakomitszych familji litewskich: od r. 1610 i dawniej Andrzej i Paweł Sapiehowie, od r. 1635 Służka Aleksander, wojewoda miński, i syn jego Zygmunt, wreszcie na mocy przywileju króla Augusta II z d. 17 kwietnia r. 1730 Michał ks. Czartoryski, podkanclerzy W. Ks. Litew., po śmierci Krasińskiego, w kolei dzierżyli to starostwo. Składało się z miasta Homla, nad Sożą z zamkiem i z wsi: Daniłowicze, Jurkowicze, Zielona Łąka, Suchowszczyzna i Morozowicze. Od r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 20,752 gr. 15, a hyberny złp. 3,960.

Homen, według podań ludowych, na Małej Rusi, korowód wiedźm i straszydeł, otaczający dżumę, jadącą na czarnym wozie.

Homeo, w wyrazach złożon., znaczy podobny.

Homeomerje (z grec. homoiomereja), termin filozoficzny, wprowadzony przez Anaksagorasa z Klazomeny (500—434 p. Chr.), oznaczający połączenia jednakowych cząsteczek materji (ob. Anaksagoras).

Homeomorfizm, ob. Izomorfizm.

Homeografja, metoda odtwarzania starego druku za pomocą odcisku, z tego druku zdejmowanego.

Homeopatja, metoda leczenia chorób, podana przez Hahnemanna (ob.) i do dziś swoich zwolenników mająca. Nauka samego Hahnemanna jest następująca: Jedynym obowiązkiem lekarza jest leczyć, wszystkie więc teoretyczne wiadomości są dla niego zbyteczne. Istoty choroby poznać nie możemy, możemy tylko i powinniśmy znać jej objawy. Wszakże badanie takie nie wymaga żadnych specjalnych wiadomości, potrzeba tylko patrzeć trzeźwo i uważnie; najlepiej, jeżeli sam chory objawy swojej choroby zbiera i podaje. Ostre choroby zależą od miazmatów, od zarażeń. Zaziębienie, błędy w djecie, powodują wybuch utajonej świerzby i stąd ostrą chorobę. Choroby przewlekłe (prócz powstałych skutkiem alopatycznego leczenia) mają 3 tylko przyczyny: 1) syfilis, 2) hemoroidy i 3) świerzbę. To wszakże nie upoważnia homeopaty do zaniedbania ścisłego zebrania objawów w każdym danym wypadku. Leczyć można choroby podług dwu zasad: albo wywołując chorobę przeciwną, albo też podobną. Dotychczasowa medycyna, jakkolwiek niekonsekwentnie i nieświadomie, trzymała się pierwszej metody; jeżeli symptomaty złagodnieją chwilowo pod takiem leczeniem, to po pewnym czasie wrócą z nową gwałtownością. Te szkody, sprowadzone przez alopatję *(Allöopatische Unheilkunst)*, stanowią najgroźniejsze choroby przewlekłe, dla których często **H.** nawet lekarstwa znaleźć nie może. Pozostaje więc jedynie **H.:** wywołuje ona chorobę podobną do istniejącej, silniejszą, która w ten sposób istniejącą chorobę znosi. Badanie środków lekarskich odbywa się na zdrowych. Zadaje się zdrowemu badane lekarstwo i zapisuje najszczegółowiej wszystkie bez wyjątku symptomata, jakie przez pewien czas napotkają się u niego. Cała sztuka homeopatycznego leczenia polega na tem, aby znaleźć środek, przez który sprowadzone objawy dokładnie objawom choroby badanej odpowiadają, bo każda choroba ma środek przeciw sobie, ale tylko jeden. I tak, siarka, w ten sposób badana, okazuje się lekarstwem, między innemi, przeciw bojaźliwości, obłędowi religijnemu, krótkowzroczności, stępionemu słuchowi, przeciw bólowi zębów, wilczemu głodowi, krwiopluciu, żółtym plamom na ciele, przeciw świerzbie i śpiączce, niemocy płciowej, wypadnięciu kiszki prostej i zimnym nogom. Środek z początku pogarsza objawy chorobne, a potem je znosi. Ażeby uniknąć tego pogarszania Hahnemann zaczął podawać coraz mniejsze dawki; doszedł nareszcie do niesłychanie małych ilości: tryljonowych, decyljonowych dawek, z których jedna lub kilka niewątpliwie leczyć miały chorobę. Mieszał on np. sok roślinny z alkoholem, następnie 2 krople tej mieszaniny rozcieńczał 98 kroplami alkoholu, następnie jedną kroplę 99-ma i kolejno przez flaszeczek 30; przez wstrząsanie lekarstwo się potęguje; wstrząsać potrzeba zwykle tylko 2 razy. Prócz lekarstw Hahnemann bardzo ścisłą przepisuje djetę, zwłaszcza w chorobach przewlekłych. Hahnemann znalazł zaraz przeciwników. Wszakże mistycyzm, jaki jego naukę otaczał, demagogiczny sposób jego występowania, nadzieja niewątpliwego uzdrowienia, skłoniły wielu na jego stronę. Wkrótce i lekarze niektórzy zaczęli uznawać jego naukę, mianowicie w Lipsku; w r. 1822 założono specjalne pismo homeopatyczne, a w 1829 homeopatyczne towarzystwo w Lipsku. Prześladowania policyjne, namiętne krytyki jeszcze bardziej zjednywały stronników Hahnemannowi. Do powodzenia tego przyczyniło się, że w czasach owych medycyna popadła w pewien formalizm, a umiejętność obserwacji przy

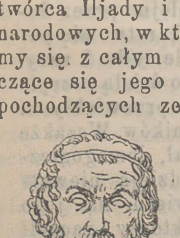
łożu chorego została prawie zatracona, Hahnemann zaś wywarł wpływ niewątpliwy na wyzwolenie się lekarzy z więzów oschłej uczoności i na skierowanie ich do starannego obserwowania objawów choroby, do wyprowadzania stąd wniosków logicznych i do prostych, racjonalnych metod postępowania. Przytem zwrócił Hahnemann baczną uwagę na uregulowanie djety, a to również skłoniło lekarzy do ścisłego indywidualizowania, co zawsze pozostanie najwyższą sztuką lekarza i najpomyślniejsze owoce działalności jego zapewnia. Dzisiejsi lekarze homeopatyczni zresztą opuścić musieli stanowisko Hahnemanna, słuszne bowiem na owe czasy twierdzenie jego, że przyczyn chorób wykazać nie można, wobec osiągniętych postępów nie daje się już w całej ogólności utrzymać. Na gruncie racjonalnej terapji muszą się homeopaci połączyć z innymi lekarzami, którzy znów postępują w duchu Hahnemana, gdy kładą nacisk na warunki życia, w jakich chory pozostaje, przebieg objawów starannie obserwują i mniej, niż dawniej, lekarstwami szafują. U nas **H.** miała mało zwolenników, w ostatnich dopiero latach, skutkiem założenia towarzystwa homeopatycznego w Warszawie, wyznawców jej spotyka się częściej. Warszawa posiada dwie apteki homeopatyczne, z których jedna należy do wspomnianego tow. homeopatycznego, a dochodami ma powiększyć kapitał na założenie szpitala homeopatycznego.

Homeoproferon (gr.), używanie w stylu wyrazów, zaczynających się od tej samej spółgłoski np. O, Tite, tute, Tati, tibi tauta, tyranne tulisti, ob. Aliteracja.

Homeoteleuton (z greck.), figura retoryczna, zasadzająca się na zakończeniach jednobrzmiących, z której następnie powstały rymy.

Homeotermiczne zwierzęta, toż co zwierzęta ciepłokrwiste.

Homer (grec. *Homeros*, t. j. spajający, od *homu* i *arein*, razem spajać), wedle prawie powszechnego mniemania starożytnych, z wyjątkiem li tylko *Chorizontów* (t. j. rozłączających), twórca Iljady i Odysei, dwu wielkich epopei narodowych, w których po raz pierwszy spotykamy się z całym greckim światem. Podania tyczące się jego życia, mimo kilku życiorysów pochodzących ze starożytności (jeden przypisywany Herodotowi, inny Plutarchowi) są czysto mityczne. Podług najbardziej rozpowszechnionej tradycji **H.** miał być synem nimfy Kriteis i bożka rzeki Melos i żyć w IX w. przed Chr. Co do miejsca urodzenia **H.**, liczne miejscowości (według znanego hexametru 7) spierały się o zaszczyt zwać się jego kolebką. Alegorycznie wytłómaczyć to możemy tą okolicznością, że w tych mianowicie miejscowościach kwitła poezja epicka. Dalej podług tradycji miał być ślepym (pochop do tego dał prawdopodobnie ustęp z przypisywanego **H.** *Hymnu na cześć Apollina)*, przebiegać jako wędrowny poeta ziemie greckie i umrzeć na wyspie Chios, gdzie i w późniejszych czasach pokazywano jego grób. Starożytni przypisywali **H.** następujące utwory: *Iljadę*, w której opisane są walki i zdarzenia zaszłe przez ciąg 51 dni w 10 roku oblężenia Troi; osią, około której obraca się opowiadanie, jest gniew Achilesa, wynikły w skutek pokrzywdzenia go przez Agamemnona i sprowadzający liczne klęski na Greków; *Odyseję* malującą przygody Odyseja i jego towarzyszów, podczas 10-letniego błąkania się po zburzeniu Troi, oraz jednocześnie zabiegi gachów o jego wierną małżonkę Penelopę; *33 hymny* na cześć różnych bóstw; dwie *epopeje komiczne*, z których zaginęła parodja Odysei, opisująca przygody Kolofończyka Margites (rodzaj Sowizdrzała starożytnych) a doszła do nas *Batrachomyomachja*, opiewającą bój żab i myszy, w której jest sparodjowana Iljada; dalej *16 epigramatów* i nakoniec kilka większych *epopei* jak: *Tebaidę*, *Kipryję*, *Etjopidę* i in., należących do tak zwanego cyklu epicznego (ob. *Cykliczni poeci)*. Wszystkie jednak te utwory już z samego języka są o kilka wieków późniejsze od Iljady i Odysei. Znaczenie i wpływ pieśni Homerycznych na rozwój kultury greckiej jest niezaprzeczony. Wygłaszane na zgromadzeniach ludowych a następnie wpajane w pamięć młodzieńców, służyły jako środek do rozbudzenia uczucia narodowego, miłości ojczyzny, religijności i poczucia piękna; odbijały one wiernie Grekowi jego wiarę, jego życie społeczne ze wszelkiemi właściwościami, bohaterstwem, podstępem i przebiegłością. Jako pewnik historyczny można przyjąć, że utwory przypisywane **H.**, a szczególnie Iljada i Odyseja, powstały u azjatyckich Jończyków około 10 lub 9 wieku przed Chr., że wkrótce potem (podług podania za pośrednictwem Spartańczyka Likurga) przeniesione zostały do Grecji i tu podczas świąt i innych uroczystości wygłaszane były przez *rapsodów* (śpiewaków lub deklamatorów). Pejzystratos (ob.) lub jego syn polecili komisji z 4 członków złożonej, na której czele stał Ateńczyk Onomakrytos, zebrać pojedyńcze pieśni i połączyć je w całość, przyczem układacze (diaskeaući) dorobili wiele ustępów, a mianowicie łączących w jedną całość oddzielne pieśni, oraz pojedyńczych wierszy, wysławiających wielkość Aten. Takim sposobem powstał pierwszy spisany kodeks Iljady i Odysei. W ślad za nim poszły i inne redakcje, z których najważniejszą jest przygotowana przez Arystotelesa dla Aleksandra W. Nową epokę dla studjów pieśni Homerycznych rozpoczęli uczeni aleksandryjscy, z których Zenodot z Efezu, Ary-

Homer.

stofanes z Bizancji, a szczególnie Arystarch z Samotraki, starali się krytycznie ustalić tekst obu poematów (każdy podzielono na 24 pieśni) podług najlepszych dawniejszych redakcji, oraz podług prawideł języka i budowy wiersza. Podobne prace, jednak nie na podstawie tak pewnej metody, przedsięwzięto i w Pergamie, szczególnie przez Kratesa z Malos, przeciwnika Arystarcha. Redakcja Arystarcha zyskała wkrótce powszechne uznanie. Pojęcia jego, wyrażone w komentarzach do pojedyńczych pieśni, oraz rozprawa o trudniejszych ustępach, były wyjaśniane i rozwijane przez jego uczniów, z których odznaczyli się Arystonikos, Didymos, Nikanor i Herodianos. Prace ich stanowią wyborne scholja do Iljady, zachowane w kodeksie bibljoteki weneckiej (1 ed. Villoisona, Wenecja, 1788). Posiadamy nadto rozwlekłe scholja do Iljady i Odysei z czasów bizantyńskich, z których najważniejsze są Eustacjusza, arcybiskupa Tesaloniki (od 1160). Z odrodzeniem się studjów humanistycznych, oraz rozszerzeniem znajomości języka greckiego na Zachodzie, rozpoczyna się na nowo zgłębianie pieśni Homerycznych (1 drukowane wyd., dokonane staraniem Chalkondylasa, wyszło w 2 t., we Florencji, 1488). Wiara w osobistość **H.**, zachwiana w pracach Bentleya, Jana Chrz. Vico (w 3 ks. dzieła „Principi di scienza nuova"), Hedelina, Zoëga i in., na podstawach czysto naukowych została zwalczoną przez F. A. Wolfa w „Prolegomena ad Homerum" (t. 1, Halla, 1795, nowe wyd. 1859 i berlińskie, 1873, 2 wyd., 1876). Podług jego zdania, Iljada i Odyseja nie są ani utworem jednego poety, ani dwu, jak przyjmowali Choryzonci, lecz agregatem ustępów, pochodzących z różnych czasów i będących utworem różnych poetów; że pojedyńcze pieśni przez ciąg wieków przechodzące z ust do ust uległy licznym zmianom i uzupełnieniom, a dopiero za czasów Pejzystrata połączone zostały w dwie znane nam całości. Zdanie Wolfa z jednej strony wkrótce przyjęte przez najznakomitszych uczonych niemieckich, jak Goethego, Herdera, braci Schleglów, W. Humboldta, Fichtego i in., z drugiej zaś strony namiętnie zbijane, zostało szczególnie przez poznanie i zbadanie istoty pieśni ludowej dalej rozwinięte i oparte na trwalszych podstawach. Odznaczają się w tym kierunku dla Iljady prace Lachmanna (który próbował, wprawdzie z małem powodzeniem, rozkładu Iljady na pojedyńcze pieśni) i Köchly'ego, dla Odysei zaś Kirchoffa i Köchly'ego. Zdanie to jednak dotychczas nie zyskało ogólnego przyjęcia; na podstawie czysto naukowej bronią pierwotnej jedności i samowiednego z planem układu obu poematów szczególnie Nitzch i F. G. Welcker. Grote wypowiada zdanie pośrednie, widząc w Odyssei pierwotną jedność, w Iljadzie zaś przyjmuje stopniowe rozszerzenie i uzupełnienie. Zestawienie rozmaitych poglądów dali Friedländer w „Die Homerische Kritik von Wolf bis Grote" (Berl., 1852); G. Curtius „Ueber den gegenwärtigen Stand des Homerischen Fragen" (Wiedeń, 1854) i Bonitz „Ueber den Ursprung des Homerischen Gedichte" (Wiedeń, 1881). Wydania pieśni Homerycznych są niezliczone; z nowszych najlepsze jest krytyczne wydanie Bekkera (2 t., Bonn, 1858), wydanie tekstu Dindorfa (2 t., 4 wyd., Lipsk, 1855—56) i wydanie szkolne Faesi'ego (4 t., 4 wyd., Berlin, 1860 i następ.). Z prac nad językiem odznaczają się Nitzscha „Erklärende Anmerkungen zu H-s Odyssee" (3 t., Hanower, 1826—40); Nägelsbacha „Anmerkungen zur Ilias" (3 wyd., Norymb., 1864) i Döderleina „Homerisches Glossarium"; z objaśnień realjów ważne są: Friedrich „Die Realien in der Iliade und Odyssee" (2 wyd., Erl., 1856) i Nägelsbacha „Die Homerische Theologie" (2 wyd., Norymb., 1861). U nas wydanie 6 pierwszych pieśni Odysei z uwagami dał J. Jeżowski (Moskwa, 1828—31). Przekłady na wszystkie języki są liczne, na polski tłómaczyli w całości Iljadę: Dmochowski (1801, 1804 i 1827); Staszic (1815); Przybylski Mleczko (1814 — 15). Odyseję zaś Przybylski (1815); Żukowski (1846); Bronikowski (1859—65) i Siemieński (1874); Popiel Paweł (1880); J. Czubek (1890). Monzo „A grammar of the Homeric dialect" (1891); W. Schulze „Quaestiones epicae" (1892); A. Gehring „Index Homericus" (1891); Węclewski „Historja literatury greckiej".

Home-Rule (angiel.) rząd domowy, własny, autonomja, hasło *Home-Rulerów* t. j. narodowców irlandzkich, pragnących uniezależnić swoją ojczyznę pod względem administracyjnym od Anglji. Nazwa ta powstała około r. 1870, chociaż sam ruch **H. R.** rozpoczął się znacznie wcześniej, bo za O'Connell'a; prowadziła go dalej t. r. Young Ireland Party. **H. R.** pokrewni są, ale nie identyczni z Fenjanami (ob.). W 1872 partja **H. R.** zorganizowała się ostatecznie pod przewodnictwem Isaaka Butta (ob.). Później, po śmierci Butta (1879) objął ster Parnell (ob.), który dążył do zupełnego rozluźnienia węzłów z Anglją. W parlamencie **H. R.** nie mogąc wywierać wpływu decydującego, trzymali się taktyki obstrukcji, t. j. przeszkadzali normalnemu tokowi obrad. 1885 weszło, po reformie wyborczej, 86 **H. R.** do izby gmin. Złączywszy się z opozycją, obalili w 1885 Gladstone'a, a 1886 Salisbur'ego. Potem popierali Gladstone'a, który sympatyzując z dążeniami **H. R.** przedstawił **H. R.** Bill. Bill ten jednak nie uzyskał większości. W 1886—82 walczyli uparcie z gabinetem Salisbur'ego. Kiedy w r. 1890 Parnell został skazany za cudzołóstwo, partja się rozdzieliła. 53 deputowanych odstąpiło Parnella i wybrało na przywódcę Mac-Carthy'ego. 31—pozostało wiernych Parnellowi. W r. 1892 antyparneliści uzyskali 72 mandaty do izby, a parneliści, od czasu

śmierci Parnella (1891), prowadzeni przez Redmonda—tylko 7. Postawiony w 1893 przez Gladstona bill **H. R.** popierały obie partje. W r. 1895 wybrano 70 antyparnelistów i 12 parnelistów. W r. 1896 Mac Carthy zrzekł się przewodnictwa **H. R.** i następcą jego został Dillon. W 1896 próbowano połączyć obie partie na kongresie narodowym w Dublinie. W r. 1900 występowali **H. R.** przeciwko wojnie z Transwalem.

Homeryci, albo *Himjaryci*, w starożytności potomkowie Hamijara, syna Heberowego, syna Schaji, wnuka Jektana; zamieszkiwali dzisiejszy Yemen i tworzyli silne państwo, kwitnące przez pięć wieków. Stolicą ich było miasto Saphor, którego zwaliska noszą teraz nazwę *Dhafar*. Około r. 100 prz. Chr. przyjęli ich królowie religję żydowską. W końcu naród ten wyznawał religję chrześcijańską aż do czasu, w którym państwo to przeszło naprzód pod władzę Persów, a następnie mahometanów, siódmego bowiem roku hedżiry na rozkaz Mohameda Homeryci przyjęli islamizm.

Homeryczny śmiech, śmiech bardzo głośny, szczery, serdeczny. Wyrażenie to powstało pod wpływem kilku ustępów dzieł Homera, w których jest mowa o „nieugaszonym śmiechu“ (ásbestos gélos) bogów. (Odysseja, VIII, 326 i 20, 346), Iliada I, 359. Pierwszy raz użyto tego wyrażenia (rire homérique) we Francji w „Mémoires de la baronne d'Oberkich“.

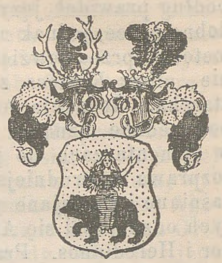
Homerydzi, właściwie potomkowie Homera (ob.), tak starożytni nazywali rodzinę piewców z wyspy Chios, którzy pieśni Homera w ustnem utrzymywali podaniu, lub też w podobnym duchu tworzyli nowe. Później pod nazwą tą rozumiano w ogólności wszystkich rapsodów, którzy publicznie, z należytem pojęciem recytowali poezje Homera. Do takich należą w szczególności tak zwani autorowie *Hymnów* homerowskich, wydanych między innemi przez Baumeistera (Lipsk, 1860). Por. Hofmanna „Homeros und die Homeridensage von Chios“ (Wied., 1856).

Homeyer Eugenjusz Ferdynand, ornitolog, * 1809 w Herdin pod Anklam, † 1889, zajmował się rolnictwem w majątku ojcowskim, następnie osiadł w Stolp, gdzie zgromadził znakomity zbiór ptaków. Ogłosił: „Deutschlands Säugetiere und Vögel“ (1877); „Die Spechte“ (2 wyd., 1879); „Ornithologische Briefe“ (1881); „Die Wanderungen der Vögel“ (1881); „Verzeichniss der Vögel Deutschlands“ (1885).

Homeyer Aleksander, synowiec poprzedniego, również ornitolog, * 1834, służył w wojsku pruskiem, do 1878 r. zajmował się badaniem fauny, zwłaszcza ptaków, wysp Balearskich i okolic zachodnich morza Śródziemnego, następnie zajął się badaniem motyli. W r. 1874 wysłany został wraz z Poggem jako naczelnik wyprawy niemieckiej do Afryki, ale zachorował w drodze i w 1875 wrócił z bogatym zbiorem motyli. Zbiór jego motyli europejskich zawiera 30,000 okazów.

Homicidium (łac.), mężobójstwo, morderstwo.

Homicki v. *Rawa* odm., herb: W polu złotem, na czarnym niedźwiedziu — panna w koronie złotej, z rozpuszczonemi włosami, z rękoma wzniesionemi, błękitno ubrana. Nad tarczą dwa hełmy w koronach; w pierwszym między rogami jeleniemi — pół niedźwiedzia z różą w łapie, w drugim pióro strusie, złote między dwoma czerwonemi. Labry czarne, podbite złotem. Nadany 1783 przez cesarza Józefa II.

Homicki.

Homiletyka (z greck, *homileô*—opowiadam), zwana także *Ceryktyką*, *Kieryktyką* (*Kerygma*, kazanie), jest częścią tak zwanej teologji praktycznej, obejmującą prawidła i przepisy, wskazujące sposoby umiejętnego wypowiadania kazania, oraz jego warunki: *inventio thematis*, *dispositio*, *stylus* czyli *elocutio*, *declamatio*. Oprócz tych dotyczących formy kazania, **H.** wskazuje jeszcze prawidła, tyczące się wewnętrznej jego natury, jak obowiązek kaznodziei ogłaszania zdań w zgodzie z zasadami właściwego wyznania *(character confessionalis)*. Wykazuje przytem **H.** co do kazania nie należy, a mianowicie: domysły, przypuszczenia, suche wykłady i zaciekania się w teologiczne subtelności; anegdoty, dowcipy, igraszka słów i ich dwuznaczność, wychwalanie osób i rodów, oraz ich potępianie; wymienianie gorszących grzechów, złorzeczenie światu albo wygłaszanie pochwał lub nagan na te lub owe zasady polityczne. Wskazuje także wiadomości, jakie powinien posiadać kaznodzieja, mianowicie: dokładną znajomość Pisma św., geografji i historji Ziemi św., oraz własnego kraju; dziejów kościelnych i świeckich, zwłaszcza swego kraju i narodu; nadto życie społeczne, stopień oświaty i potrzeby swych słuchaczów. Przepisuje oraz, aby kaznodzieja nie używał słów codziennych, a tem bardziej języka obcego, nakoniec, jaką ma zachowywać postawę, ruchy i t. d.—Kaznodziejstwo chrześcijańskie wprzódy już istniało nim zaczęto spisywać jego prawidła. Najwcześniej znajdujemy je w księdze 4 „De doctrina Christiana“ św. Augustyna, następnie w Rabana Maura „De clericorum institutione“ i w Izydora, biskupa sewilskiego, „De sacerd. in eccl. officiis“. W czasach Karola W., podaje je Huniberti w „De eruditione concionatorum“. Rozwój jednak **H.** w pełniejszem znaczeniu tego słowa powstał dopiero w XVI w. Odznaczają się w tym względzie Erazma z Roterdawu „Ecclesiastes“ i św. Karola Boromeusza

„Instructiones Pastorum". Następnie pisali w tym przedmiocie F. K. Marheinecke, który usiłuje przywrócić **H.** charakter wyznaniowy, zatracony w wieku zeszłym; L. F. F. Theremin i R. Stier (o zdolnościach kaznodziejskich), oraz Sikl, który w swej „Halieutyce" zasadza zjednanie słuchaczów na psychologji i Piśmie św., dalej Palmer (teolog ewang.), J. M. Sajler, biskup rzymsko-kat. ratyzboński („Teologja Pasterska", przekład polski L. Rogalskiego, Warsz., 1862, w t. 1, str. 325—477), A. Reichenberger i in. Zasługuje na wzmiankę i rozprawa w kwartalniku tubińskim z r. 1822 pod tyt. „Die Predigt als Bestandtheil der öffentl. Gottesverehrung in der kath. Kirche". W języku czeskim jest J. Husa „Ecclesiasticus aneb nauczeni, jakby kazani molita lidu byti užiteczna", oraz J. A, Komeńskiego „Umieni kazatelskie" (Praga, 1823); D. A. Szpachty „Homiletika" (2 wyd., Praga, 1852); w języku zaś polskim: „Homiletyka" przez L. Hołowińskiego (ob.), oraz J. Skidełły „Prawidła H." (Wilno, 1835). O historji **H.** czyt. Eschenburga „Versuch einer Geschichte der öffent. Relig. Vorträhe" (1785); Paniela „Pragmat Geschichte d. christl. Beredsamkeit" (1839) i Lentza „Geschichte d. H." (t. r.). Por. Krauss „Lehrbuch der H." (1883); Wassermann „Handbuch der geistlichen Beredsamkeis" (1885); Palmer „Evangelische H." (1887); Acbelis „Praktische Theologie" (1890); Christlieb „Homiletik" (1893); Hering „Lehrbuch der H." (1894).

Homilius Gottfryd August, * 1714 w Rosenihalu w Saksonji, † 1786, znakomity organista przy kościele ew. *Frauenkirche* w Dreźnie i kompozytor kościelny. Z jego kościelnych kompozycji mało jest drukowanych, do znanych należą: „Passionskantate" (1775); „Weihnachtskantate" (1777); „Sechs deutsche Arien im Klavierauszuge" (1786).

Homilja (z gr., ob. Homiletyka), jest rodzajem kazania, w którem perykopa, t. j. lekcja lub Ewangelja niedzielna lub świąteczna, cała albo tylko jej cześć, bywa rozbieraną i wykładaną. **H.** powstała z dawnego chrześcijańskiego, przejętego od synagog judaistycznych zwyczaju odczytywania i objaśniania ustępów Pisma św. kolejno po ustępie lub rozdziale (Ewang. św. Łukasza, IV, 16 i nast.), i tem się też różni od kazania *(sermo logos)*, które umiejętniejszą miało postać i kształciło się na wzorach klasycznej retoryki. Nazywają też **H.** dla odróżnienia od kazania (logos), *kazaniem analitycznem* (zwanem dawniej po łacinie *tractio*, *allocutio* lub *locutio)*, ostatnie zaś *(logos) kazaniem syntetycznem*. Jest jeszcze rodzaj pośredni, który podobnie jak **H.**, trzymając się ściśle myśli i porządku, podanego przez tekst, ma jednak formę więcej zbliżoną do **H.** *analitycznej*, treść zaś ugrupowaną podług prawideł logicznej dyspozycji. Z dawnych **H.** odznaczają się: św. Jana Chryzostoma; z nowszych zaś J. B. Hirschera „Betrachtungen über die sonntäglich. Evangelien" i t. d. i „Betracht. sämmtl. Evangelien der Fausten" (10 wyd.). W jęz. czeskim, oprócz innych dawniejszych, istnieją i Milicza „Postylla a vyklady na Evangelia", J. Rokycany „Vykladove a kazani i t. d." (Praga, 1470), oraz kilka późniejszych z XVI w. i nast., jak Wacka (Praga, 1826), Fr. Frycza (t., 1828—31), W. Zahradnika (1832) i E. W. Doležala (1854). W języku polskim, poczynając od XVI w., wyszło bardzo wiele tak zwanych *Postyl* (ewang. i rzymsko-kat.), jak J. Wujka (Wilno, 1583 i póź.), M. Białobrzeskiego (Krak., 1581), M. Reja (t. 1556 i późn.), S. Dąbrowskiego (Toruń, 1620 i późn.), Grzegorza z Żarnowca (1580 i późn.), i t. d.

Homiljarz *(Homlliarum)*, zbiór kazań na cały rok kościelny, wyjętych z Ojców Kościoła; służył w wiekach średnich jako źródło nauki w układaniu kazań, a zarazem jako księga, z której w kościele odczytywano kazania. Najznakomitszym **H.** jest tak zwany Karola W. (wydany w Kolonji, 1530 r.). Za autora jego uważano Alkuina; później jednak okazało się, że głównym pracownikiem w układzie tego **H.** był djakon Paweł Warnefried.

Hominem non odi, sed ejus vitia (łac.) Nienawidzę, nie człowieka, lecz jego błędy.

Hominem te esse memento (łac.): Pamiętaj, że jesteś człowiekiem.

Hominem quaero! (łac.). Szukam człowieka.

Hominis est errare, insipientis perseverare: Rzeczą ludzką błądzić, rzeczy głupców trwać w błędach.

Hommage (fr.) hołd.

Homme (fr.) człowiek, mężczyzna. *H. d'affaires* kierownik interesu, *Homme du monde*, człowiek obracający się w eleganckim świecie. *H. du jour* bohater chwili. *H. d'esprit* człowiek inteligenty, dowcipny. *H. de lettres* literat. *H. lettré* człowiek wykształcony literacko, oczytany. *H. de qualité* człowiek wyższego stanu, arystokrata, a także człowiek o wyższych aspiracjach. *H. de paille* (niem. Strohmann) figura podstawiona, akcjonarjusz fikcyjny, wynajęty do głosowania. *H. de loi* prawnik, biegły w jurysprudencji. *H. de bien* człowiek zacny, żyjący uczciwie. *Bon homme*, poczciwiec, człowiek dobroduszny, naiwny.

Hommel Karol Ferdynand, prawnik niemiecki, * 1722 w Lipsku, † 1781, 1759 r. profesor prawa. Wpływał on na złagodzenie procedury kryminalnej w wielu swych pracach, z których ważniejsze są: „Deutscher Flavius, oder vollständige Anleitung, sowohl bis Civil als Criminalfällen Urteil abzufassen" (2 t., 4 wyd., pomnożone przez Kleina, Bair, 1813); „Anleitung zur Decretirkunst" (1800); „Rhapsodia quaestionum in foro quotidie obvenientium etc." (7 t., Bair, 1783—

1787); „Ueber Belohnung und Strafe nach turkischen Gesetzen“ (tamże, 1772).

Hommel Fryderyk, orjentalista, * 1854 w Ansbach, kształcił się w Lipsku, od 1877 konserwator bibljoteki w Monachjum, 1885 profesor tamże. Napisał: „Die äthiopische Uebersetzung des Physiologus“ (1877); „Die Namen der Säugetiere bei den südsemitischen Völkern“ (1879); „Die vorsemitischen Kulturen in Aegypten und Babylonien“ (1883); „Prolegomena zu einem Handwörterbuch der altarabischen Poesie“ (1884); „Die sumero-akkadische Sprache und ihre Verwandschaftverhältnisse“ (1884); „Geschichte Babyloniens und Assyriens (1885—89); „Aufsätze und Abhandlungen zur Kunde der Sprachen und Litteratur des Norden Orients“ (1891) i in. „Aufsätze und Abhandlung arabisch-semitologischen Inhalts“ (1892); „Der babylonische Ursprung der ägyptischen Kultur“ (1892); „Südarabische Chrestomathie Minäo-sabäische Grammatik“ (1893); „Sumerische Lesestücke“ (1874).

Homo (łac.) człowiek.

Homo alieni juris (łac.), ten, który pozostaje pod władzą ojcowską. Formuła prawa rzymskiego, które dzieliło obywateli wolnych (cives) na *cives sui juris* i *alieni juris*, t. j. na obywateli samoistnych i na obywateli władzy innych podległych. Samoistnym było bywatel, który nie podlegał władzy innego i zwał się *pater familias*, a względnie *mater familias;* nie samoistnym zaś ten, który pozostawał pod władzą familijną innego obywatela, np. pod władzą ojcowską, władza męża i t. p.

Homo diluvii testis, t. j. człowiek świadek potopu, ob. Człowiek kopalny.

Homo homini lupus, człowiek dla człowieka jest wilkiem (Plaut).

Homo mortalis est, człowiek jest śmiertelnym.

Homo non sibi natus, sed patriae, człowiek powinien żyć nie dla siebie, lecz dla ojczyzny (Platon).

Homo novus (łac.), człowiek nowy. Tak w Rzymie nazywano plebejusza, który dostał się do jakiegoś urzędu, albo też człowieka przybyłego z miasta obcego, nie mającego prawa obywatelstwa, który przez protekcję lub drogą inną, choćby nawet przez zasługi, otrzymał w Rzymie stanowisko urzędowe. Nazwa ta odpowiada dzisiejszemu słowu *parwenjusz*, *dorobkowicz*, a w pewnych razach *nowicjusz*.

Homo omnium horarum (łac.), człowiek do wszystkiego.

Homo proponit, Deus disponit (łac.), człowiek projektuje, Pan Bóg postanawia (słowa Tomasza a Kempis).

Homo sapiens (łac.), człowiek mądry, rozumny; nazwa przyrodnicza gatunku człowieka.

Homo sine religione sicut equus sine freno (łac.), człowiek bez religji jest jak koń bez wędzidła.

Homo sit homini deus (łac.), niech człowiek dla człowieka bogiem będzie (Spinoza).

Homo solus aut deus aut daemon (łac.), człowiek samotny bogiem jest, albo demonem.

Homo sui juris (łac.), człowiek samoistny, ob. Homo alieni juris.

Homo sum, humani nihil a me alienum puto (łac.), jestem człowiekiem i wszystko co ludzkie, nie jest mi obce. Słowa Terencjusza, wyrażające współczucie na wszelkie cierpienia i sprawy ludzkie, bez względu na stan społeczny, wyznanie lub narodowość osoby cierpiącej.

Homo trium literarum (łac.), człowiek trzech liter, szyderskie rzymskie opisanie złodzieja *(fur)*.

Homo... (grec.), w wyrazach złożonych oznacza zgodność jedność, równość, podobieństwo.

Homofonja (z grec.), muzyka złożona z wielu głosów, śpiewających jednocześnie.

Homocentryczny, współśrodkowy, **H.** *koła*—koła współśrodkowe, mające wspólny środek.

Homolicki Michał, doktor medycyny, profesor fizjologji w b. uniwersytecie wileńskim, zarazem fizjolog i archeolog polski, * 1791 we wsi Białowiczach, pow. Słomińskim, † 1861. Po ukończeniu kursów medycyny w Wilnie, został 1816 sekretarzem oddziału nauk lekarskich, potem wykładającym chirurgję teoretyczną, następnie i fizjologję. W r. 1819 został adjunktem uniwersytetu, a 1824 profesorem nadzwyczajnym, od których to obowiązków otrzymał uwolnienie 1827 z powodu słabości zdrowia, a wkrótce potem, zarzuciwszy medycynę, oddał się wyłącznie pracom filologicznym i historycznym. Oprócz kilku rozpraw medycznych, zamieszczanych w „Pamiętniku Tow. Lek. Wil., oraz w „Dzienniku Med. Chir. i Farm.,“ ważniejsze jego prace historyczne są: „Katedra wileńska, ozdobienie i wyporządzenie kościoła katedralnego wileńskiego, oraz kilka słów o pożytkach z ozdoby i dostojności obrzędów kościelnych“ („Wizerunki i roztrząsania naukowe 1838); „Katedra wileńska, odnowa kaplicy św. Kazimierza, z historycznemi o dawnym jej stanie wiadomościami“ (tamże, 1840); „Historja Wilna“ (tamże); „Kilka uwag nad dziełem: Wilno od początku jego aż do r. 1750“ (tamże, 1842), oprócz kilku innych, zostawionych w rękopiśmie.

Homologacja (z grec.), wyraz prawny, znaczący zatwierdzenie przez trybunał umów dobrowolnych.

Homologiczne szeregi, w chemji, ob. Jednobudowe szeregi.

Homologja, zgodność; *homologiczny*—jednoznaczny, jak np. homologiczne wyrazy proporcji, —oba poprzedniki lub oba następniki.

Homologumena (grec.), nazywano w IV wieku te księgi „Nowego Testamentu“, których autentyczność była udowodnioną i uznaną przez wszystkich; przeciwnie, wszystkie inne, choć

przez wielu były wysoce cenione, w tymże czasie, jako wątpliwej autentyczności, ojciec kościoła Euzebjusz (ob.) nazwał *Antilogumena* i zalicza do nich list ś. Jakóba, św. Judy, 2-i list św. Piotra, oraz 2 i 3 św. Jana.

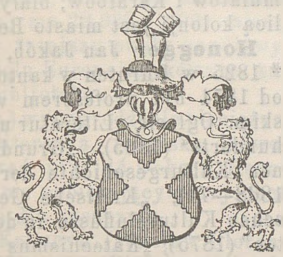
Homona, po madziarsku *Homonna*, miasteczko w węgierskim komitacie Zemplińskim, nad rz. Laborcą, 3,800 miesz., piękny zamek.

Homonimy (z greck.), wyraz jednakowego brzmienia a odmiennego znaczenia. Na homonimach polegają głównie kalambury.

Homoptera, *równoskrzydłe*, dział owadów, ob. Półpokrywe.

Homousius (grec.), identyczny, równy co do istoty z Bogiem. Tak określono istotę Syna Bożego na soborze Nicejskim. Zwolennicy tej doktryny zwali się *Homousianami* w przeciwieństwie do Homeasianów, t. j. wierzących tylko w podobieństwo istoty Chrystusa do istoty Boga (Homeusia), Ob. Arjanie.

Hompesch hrabia *(Hompesz)*, herb: W polu czerwonem — krzyż ukośny, ząbkowany. Nad hełmem w czerwonym kapeluszu z białym wyłogiem — dwie zbrojne nogi po za kolana. Labry czerwone, podbite srebrem. Tarczę podtrzymują lwy złote. Indygenat galicyjski z r. 1845.

Hompesch.

Hompesch Ferdynand, baron, von, ostatni wielki mistrz zakonu św. Jana i zarazem pierwszy z Niemców, który tę godność piastował, * 1744 w Düsseldorfie z ojca Jana Wilhelma **H.**, tajnego radcy elektora palatyńskiego, † 1805 w Montpellier, przybył w 12 roku życia na wyspę Maltę, gdzie poczynając od stopnia pazia w. mistrza, doszedł do najwyższych godności i 1797 obrany został wielkim mistrzem zakonu. Kiedy 10 czerwca 1798 generał Bonaparte w drodze do Egiptu zajął Maltę, **H.** musiał wraz z towarzyszami opuścić dotychczasową siedzibę i odpłynął do Tryjestu, gdzie zaprotestowawszy przeciwko uczynionej kapitulacji wyspy, złożył godność w. mistrza w ręce Pawła, cesarza rosyjskiego, który wyznaczył mu pensję, zaś po śmierci cesarza rząd francuski wypłacał mu 15,000 liwrów.

Homs, miasto w Syrji, w pobliżu prawego brzegu rz. Nahr el Asi (Orontes), na południe od Hama, 20,000 miesz., w tej liczbie 7,000 chrześcijan. Jest to starożytna Emesa.

Homunculus (łac.), człowieczek, nędzna, uboga istota płci męskiej, nieumiejąca sobie zaradzić i zostająca na łasce drugich. W „Fauście“ Goethego człowiek stworzony *za pośrednictwem procesu chemicznego*, według przepisu *Paracelsa*, zamieszczonego w jego dziele „De generatione rerum naturalium.“

Honan, jedna ze środkowych prowincji państwa Chińskiego, ma 176,000 klm. kw. rozległości i 22,100,000 miesz. (1893). Urodzajna i dobrze uprawna, stanowi może najlepszą część Chin, i dlatego *Ogrodem Chin* jest nazywaną. Głównem miastem jest Kaifeng. Miasto Honan uważane jest za środkowy punkt Chin; było niegdyś stolicą dynastji Sung.

Honda *(Bahia Honda, Bayahonda)*, niewielka zatoka u północno-zachodniego brzegu półwyspu Goaira w Ameryce północnej.

Hondekoeter, holenderska rodzina malarzy: *Aegidius* Idzi **H.**, * 1583 w Utrechcie, † około 1627 w Amsterdamie, wsławił się jako znakomity pejzażysta — Jego syn *Gijsbert* albo *Gilles* **H.**, * 1613, † 1653 w Utrechcie, naśladował ojca; zaś syn tego ostatniego *Melchjor* **H.**, * 1636 w Utrechcie, † 1695, zjednał sobie znakomite imię, jako malarz zwierząt wogóle, a w szczególności ptaków.

Hondius Wilhelm, właściwie *Hondt*, rysownik i sztycharz, * 1600 w Hadze, przebywał głównie w Gdańsku (1623—52), skąd przeniósłszy się 1652 do Holandji, tam życie zakończył. Oprócz ciekawej „Mapy bagien pińskich“ (Gdańsk, 1650); wykonał wizerunki: króla Jana Kazimierza (1650) i królowej Ludwiki Marji.

Hondorf v. *Nabram* odm., *Hohendorf, Hohndorf, Hundorf*, herb: W polu złotem — dwa słupy czerwone i pas błękitny w poprzek nich. U szczytu, na łodydze z listkami — trzy lilje kwitnące. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej błękitne, podbite złotem.

Hondorf.

Hondschoote, miasto portowe we francuskim departamencie Nord, ma 4,000 miesz.; pamiętne zwycięstwem, jakie tutaj Francuzi pod dowództwem Houcharda odnieśli 8 września 1793 nad Anglikami, dowodzonymi przez księcia Yorku.

Hondt, *Hundt*, de, ob. Canisius Piotr.

Honduras, rzeczpospolita w Ameryce środkowej, między odnogą **H.** (utworzoną przez morze Karaibskie), a państwami Nikaragua, Gwatemala i San Salvador leżąca, ma 119,820 klm. kw. przestrzeni. Jest to płaskowzgórze wzniesione na 1,000 metrów nad powierzchnię morza, przerznięte odnogami gór Kordyljerskich i skropione kilku rzekami, z których najważniejsze są: Rio Grande, Ulua, Patuca, Choluteca i Tinto. Klimat tu zwrotnikowy, na wybrzeżach niezdrowy, we wnętrzu kraju zdrowy i umiarkowany. Grunt żyzny, pokryty w znacznej części lasami i zawierający wiele skarbów w minerałach. Płody właściwe

strefie podzwrotnikowej. Ludność dochodzi do 400,000 miesz. i składa się w niewielkiej części z białych kreolów, a przeważnie z Indjan i mieszańców, tak zwanych Ladinos. Religja panująca rzymsko-katolicka jest religją państwa, inne wyznania są cierpiane. Przemysł nierozwinięty, handel nieznaczny; w r. 1890—91 wywóz wynosił wartość 2,577,008 pesos. Konstytucja obowiązująca po raz ostatni uzupełnioną była w r. 1894. Władza wykonawcza według niej spoczywa w ręku prezydenta, obieranego przez naród na lat 4; przy jego boku stoi 5-ciu przez niego powoływanych ministrów. Władzę ustawodawczą posiada kongres, składający się z 24 wybieranych członków. Kraj dzieli się na 12 prowincji; stolicą jest miasto Tegucigalpa. Wojsko składa się z 3,500 żołnierzy.—*Herb* wyobraża czerwony trójkąt, na którym dwie wieże połączone są łukiem, a między niemi góra pokryta promienistą czapką wolności.

Herb rzeczypospolitej Honduras.

Historja. Honduras został odkryty już 1502 przez Kolumba, ale dopiero 1523 r. zajęty przez Hiszpanów. Jako kolonja hiszpańska tworzył część generał-kapitanatu Gwatemali aż do 1824, to jest do chwili, kiedy się ukonstytuował jako niepodległa rzeczpospolita. Podczas długiej walki o zaprowadzenie i utrzymanie systemu federacyjnego. **H.** ucierpiał najwięcej ze wszystkich państw środkowo-amerykańskich. Po rozwiązaniu republiki federacyjnej 1845, stronnicy jej w **H.** usiłowali utrzymać federacje przynajmniej z liberalnemi państwami Nikaragua i San-Salvador. Gdy zaś i te ostatnie, ogłosiwszy się państwami niezależnemi, 1853 i 1854 zbliżyły się do antyfederacyjnej Gwatemali, **H.** za prezydentury Cabanasa na własną rękę prowadził wojnę z Gwatemalą aż do 1855 r., kiedy Cabanas został wypędzony przez Carrerę, prezydenta gwatemalskiego. Następny prezydent generał Santos Guardiola, zwany tygrysem środkowej Ameryki, zawarł 13 lutego 1856 pokój, zaprowadził niejaki porządek i 11 stycznia 1862 został zabity podczas buntu żołnierzy, przy których pomocy wyniósł się na naczelne w kraju stanowisko. Miejsce jego zajął Wiktor Castellanos; po śmierci zaś tego, zaszłej 1863, senator Józef Franciszek Montes, który skutkiem niepomyślnej wojny między **H.** i San Salvador z jednej strony a Gwatemalą i Nikaraguą z drugiej, musiał w lipcu 1863 uciekać, a prezydentem obrany został Józef Marja Medina powtórnie 1866 i po raz trzeci 1870, stracony przez Arriasa 1872. Po nim 1874 nastąpił Ponciano Leiva, w 1877 Soto, w 1880 Bogran, od 1893—94 był prezydentem Vasquez konserwatysta, w 1895 do władzy dostał się przewodnik partji liberalnej Policarpo Bonilla, dzięki poparciu wojsk nikaraguańskich. Zawarł on z Nikaraguą i Salvadorem unję, dążącą do wznowienia rzeczypospolitej Środkowo-Amerykańskiej, rozwiązanej w r. 1839. Kiedy w Nikaragua partja antyunjonistyczna pragnęła obalić liberalno-unjonistycznego Zelayasa, Bonilla interwenjował siłą wojskową (1896). Por. Polakowsky „Die Republiken Centralamerikas“ (w „Zeitschrift der Gesell. für Erdkunde“ 1889); „Bulletin N. 57 Bureau of the American Republics“ (Washington, 1894).

Honduras Brytański *(Belize, Balize)*, kolonja angielska w Ameryce Środkowej, na wschodniem wybrzeżu półwyspu Jukatan położona, graniczy z Meksykiem, Gwatemalą i zatoką **H.** Obejmuje 21,475 klm. kw. Grunt urodzajnym jest tylko wzdłuż brzegów rzek; pod uprawą znajduje się zaledwie 24,000 hektarów. Głównym artykułem wywozu jest drzewo mahoniowe, oraz banany i orzechy kokosowe. Ludność, w liczbie około 32,000, składa się przeważnie z negrów, mulatów i Karaibów; białych jest ledwo 400. Stolicą kolonji jest miasto Belize.

Honegger Jan Jakób, historyk szwajcarski, * 1825 w Dürnten w kantonie Zuryskim, † 1896; od 1874 był profesorem w uniwersytecie zuryskim. Ogłosił: „Literatur und Kultur des 19 Jahrhunderts“ (1865); „Grundsteine einer allgemeinen Kulturgeschichte der neuesten Zeit“ (5 t., 1868—74); „Kritische Geschichte der französischen Kultureinflüsse in den letzten Jahrhunderten“ (1875); „Katechismus der Kulturgeschichte“ (Lipsk, 1879); „Russische Litteratur und Kultur“ (1880); „Allgemeine Kulturgeschichte“ (Lipsk, 2 t., 1882 — 86,); „Das deutsche Lied der Neuzeit“ (1891).

Honeste (łac.), wspaniale, okazale.

Honfleur, miasto nadmorskie fabryczne we francuskim depart. Calvados, przy ujściu Sekwany, ma dobry port, kościół z XV w. i 9,000 miesz.

Hong, w języku chińskim (djalekt kantoński), na południu mówią Hang (wym. szang), oznacza wogóle dom handlowy, cech, skład towarów.

Hong, *Hongowie*, t. j. kupcy bezpieczeństwa, tak nazywają w Kantonie tych Chińczyków, którzy zawierają z cudzoziemcami układy handlowe. Do r. 1842 **H.** tworzyli uprzywilejowaną korporację, której członkowie za swój monopol podlegali wielkim zdzierstwom władz zwierzchnich, co wszakże na mocy traktatu Pottingera zostało usunięte.

Hongkong, właściwiej Heang-Keang, mała wyspa, mająca 15 klm. długości, 7—8 klm. szerokości, leży w zatoce Kantonu, z wybornym portem, od 26 lutego 1842 r. ustąpiona przez Chiny Anglikom, którzy wybudowali tu szybko wzrastające miasto Victoria i całą wyspę uczynili siedliskiem władz rządowych na wschodnio-azjatyckich wodach. Do **H.** należy też część sąsiedniego półwyspu Kaulung, 10 klm. kw. mająca, tak, że cała kolonja ma 79 klm. kw. powierzchni

z 222,000 miesz., w czem 8,600 białych. Stolica wyspy, Victoria, jest rezydencją gubernatora, biskupów katolickiego i anglikańskiego, ma teatr, ratusz, koszary, oraz szpital. Głównie znaczenie miasta opiera się na handlu i żegludze, które jednak w ostatnich czasach przenoszą się do sąsiedniego Kaulung.

Honigh Cornelis, poeta holenderski, * 1845. Napisał: „Myne Leute“ (Moja wiosna); „Geen Zomer“ (Niema lata — po śmierci dziecka). Wydał: „Geschiedenis der nederlandsku letterkunde“ (1894).

Honneur et patrie (fran.), „Honor i Ojczyzna,” dewiza orderu francuskiego Legji honorowej.

Honny soit, qui mal y pense (franc.): „Wstyd temu, kto o tem źle myśli.” Dewiza ustanowionego 1350 r. przez Edwarda III króla angielskiego orderu Podwiązki.

Honolulu, stolica wysp Hawai i rezydencja króla wysp Sandwiskich; leży na zachodnim brzegu wyspy Owahu, ma 22,907 (1890) miesz. Jest to najważniejszy tutejszy punkt handlowy, zamieszkany przez wielu Europejczyków; ma katedrę, teatr, szkoły, bibljotekę.

Honoraryum (łac.) wynagrodzenie pieniężne, zwłaszcza zą pracę literacką, lekarską, adwokacką i t. p. Honorować, przyjąć weksel. Honorowy (np. urzędnik), nie pobierający płacy, lecz spełniający obowiązki dla zaszczytu.

Honorat, ojciec Kapucyn (Wacław Florentyn Koźmiński), * 1829 r. w m. Białej, gdzie się początkowo kształcił, następnie w gimnazjum w Płocku. Ukończył b. szkołę sztuk pięknych w Warszawie (wydział architektoniczny), poczem oddał się praktyce budownictwa, d. 18 grudnia 1848 r. wstąpił do zakonu Kapucynów w Lubartowie, przybierając imię zakonne *Honorata*. Święcenia kapłańskie otrzymał 1852 r. w Lublinie. Wkrótce O. **H.** zasłynął w kościele o. o. Kapucynów w Warszawie, jako znakomity kaznodzieja i gorliwy spowiednik, przytem spełniał też różne obowiązki w klasztorze warszawskim: lektora, sekretarza, komisarza jeneralnego, bibljotekarza, następnie gwardjana. Do roku 1864 był kapelanem założonego swojem staraniem Zgromadzenia PP Felicjanek. Pierwszą pracę do druku przygotował o. **H.**: „List pasterski Benjamina Szymańskiego Kapucyna, wyniesionego na godność biskupa djecezji podlaskiej 1856 r.“ (Warszawa, 8, str. 94, 1857). Praca ta przypisywaną była komu innemu. O. **H.** wygłosił mowę ku uczczeniu pamięci Stanisława Jachowicza 23 stycznia 1853 r. w kościele o. o. Kapucynów (8, str. 16, 1858). O. **H.** wydał: „Okaż nam Oblicze Twoje“ (3 wydania); „Nowy dar Jezusa;“ „Sześć sposobów drogi krzyżowej” (serja I i II); „Sposób odprawiania drogi krzyżowej;” „Czem jest Marja,” czyli zbiór tajemnic, przywilejów, łask, cudów i uwielbień Przenajświętszej Bogarodzicy, według dni roku ułożony; „Oblubienica Chrystusowa,“ zmienione w 3-im wydaniu na „Droga uświątobliwienia” przez św. Alfonsa Liguorego, 3 t.; „Praktyczny rachunek sumienia do spowiedzi jeneralnej.” „Kazanie na uroczystości Matki Boskiej Różańcowej i św. Franciszka, o zaofiarowaniu się Jezusowi przez Marję.” Ostatnią pracę pięknie i barwnie skreślił o. **H.** o swoim bracie zakonnym, † 1895 r., p. t.: „Ojciec Prokop Kapucyn,” jak zwykle bez wymienienia autora (8, str. 68, VI, 1895). Obecnie o. **H.** pracuje nad 5-tomowem dziełem o św. Franciszku Serafickim.

O. Honorat.

Honorata, zakonnica, Koźmińska Stefanja, siostra poprzedniego, * 1835 r. Po skończeniu nauk wstąpiła do klasztoru PP. Wizytek 1857 r. W roku 1899 została przełożoną tego zgromadzenia.

Honoratiores (łac.), osoby *wyższe dostojeństwem.*

Honores mutant mores, set raro in meliores, *zaszczyty zmieniają obyczaje, lecz rzadko na lepsze.*

Honoris causa (łac.), *dla zaszczytu.* Stopnie naukowe, jak magistra, lub doktora, udzielane bywają nie tylko osobom, które dla uzyskania ich spełniają wymagane ustawą warunki, jak egzamin lub obrona rozprawy naukowej, lecz i tym, które „pracami swemi i czynami na polu innem, położyły pewne dla nauki lub społeczeństwa zasługi. Taki rodzaj stopni naukowych nazywa się *honoris causa*, dla zaszczytu.

Honorjusz, syn cesarza rzymskiego Teodozjusza I, * 384 r. Skutkiem podziału państwa rzymskiego został po śmierci ojca 395 cesarzem zachodniej jego połowy (Arkadjusz (ob.) wschodniej). **H.** rezydował naprzód w Medjolanie, a od 403 w Rawennie. Opiekun jego Stylikon (ob.) sprawował rządy roztropnie i energicznie, ale w końcu padł ofiarą intryg eunucha Olimpjusza. Odtąd Alaryk zyskał przewagę we Włoszech. Galja została przez obce narody zalaną, a jednocześnie **H.** utracił zwierzchnictwo nad Brytanją. Po jego śmierci 423 Jan Primicerius opanował najwyższą władzę, którą wszakże w 425 musiał ustąpić Walentynjanowi III (ob.).

Honorjusz, imię czterech papieżów. — **H.** I (625 — 668). Jako zwolennik monotelityzmu (co do jednej woli Chrystusa P.), został przez sobór konstantynopolski z r. 680 uznany za kacerza. Upamiętnił się w Rzymie zbudowaniem wodociągów. Por. Hefele „H. und das sechste allgemeine Konzil” (1870); tego samego

„Die Honorius-Frage" (1870); Willis „The pope **H.** and the new dogma" (1879); Langen „Geschichte der röm. Kirche" (1885).—**H.** II Piotr Cadolous, Cadolaus, biskup parmeński, za wpływem cesarza Henryka IV wybrany został 1061 r. w Bazylei, pomimo że już kardynałowie, wbrew woli cesarza, wybrali Aleksandra II. Opuszczony przez biskupów niemieckich, w Mantui zebranych 1064 r., jako antypapież. Pomimo złożenia z tronu papieskiego nie przestał rościć do niego pretensji aż do śmierci, zaszłej w Parmie 1073 r.—**H.** II (1124—1130) popierał wyniesienie Lotarjusza Saskiego na cesarza niemieckiego i wyklął (1128) jego przeciwnika Konrada Hohenstaufena, hr. zaś Rogerowi nadał prawem lennem Apulję i Kalabrję.—**H.** III (1216—1227); koronował cesarza Fryderyka II (1220); był opiekunem mnichów jałmużniczych, oraz wypraw krzyżackich. Por. Pressuti „Regesta Honorii papae III (1888); Wernet „Etude sur les sermons d'**H.**" (1889).—**H.** IV (1285—1287), dotknięty paraliżem (czy dną) odprawiał mszę siedzący; starał się o utwierdzenie władzy w Sycylji; postarał się o zaprowadzenie w Paryżu wykładu języka arabskiego i in. Konwent Braci Apostolskich potępił. Por. Prou „Les registres de **H.** IV" (1887—88).

Honorski Razumnik, * około 1781, † 1819 r., po ukończeniu nauk w instytucie pedagogicznym petersburskim został nauczycielem szkoły powiatowej Nowooskolskioj (gub. Kurska), potem lektorem literatury niemieckiej w uniwersytecie charkowskim, gdzie następnie wykładał statystykę i geografję. Wydał: „Pratique de la langue française" (wspólnie ze swym nauczycielem Jonvecourtem; t. 2, 1814). „Statystykę" Meuseia z własnemi uwagami: „O naśladowniczej harmonji mowy" (Charków, 1815); „Prace prozą i wierszem" (1818) i „Teorja muzyki" (przekład z Hess de Calvais, 1818). Nadto z profesorem Fiłomafickim wydawał od 1816—1818 r w Charkowie czasopismo p. t.: *Wiestnik Ukraiński*.

Honos, u dawnych Rzymian uosobienie czci społecznej, zwykle czczony razem z „Virtus" (ob.). Uroczystość ich obchodzono w maju. Na monetach z czasów rzeczypospolitej jest wyobrażany jako młodzian kędzierzawy w wieńcu laurowym; za cesarstwa był wyobrażany z rogiem obfitości.

Honos alit artes (łac.), *zaszczyt żywi sztuki*, t. j. opieka i cześć okazywana artystom, jako też hojność w nabywaniu ich dzieł, przyczynia się do rozwoju sztuk pięknych (Cycero).

Honos habet onus (łac.), godności nakładają ciężary; odpowiada francuskiemu: *Noblesse oblige*.

Honourable (ang., skróc.: Hon.), czcigodny; tytuł honorowy, nadawany przed nazwiskiem synom członków wyższej szlachty, nie posiadającym tytułu osobistego. *Most H.*, udzielany bywa margrabiom; *Right M.*, hrabiom, wicehrabiom i baronom, oraz członkom rady tajnej (Privy council), w Stanach Zjednoczonych i kolonjach angielskich ministrom i członkom rady państwa lub senatu.

Honower, *Honover*, właściwie *Ahunowairja* w języku staroperskim, nazwa (od początkowych słów: „jathâ ahu vairjo") najświętszej modlitwy, znajdującej się w Zend-Awesćie (ob. Awesta). Modlitwa ta miała posiadać siłę czarodziejską. Por. Haug „Die Ahunavairja Formel, das heiligste Gebet der Zoroastier mit den alten Zend-Komentar Jasna 19" (Monachjum, 1879); „Geldner Studien zur Avesta" (1882); Radliński „Literatura staroperska w Dziejach literatury powszechnej" (wyd. Lewentala).

Hont, komitat w Węgrzech, na lewym brzegu Dunaju, obejmuje 2560 klm. kw. ze 123,000 miesz. (Słowacy i Madziarzy), zajmujących się uprawą wina i tytuniu, oraz górnictwem, są tu bowiem kopalnie srebra, miedzi, ołowiu, cynobru, siarki i in. Główną rzeką komitatu jest Ipoly, miasto główne Ipolysag.

Hontheim, Jan Mikołaj von, * 1701 w Trewirze, gdzie w r. 1748 został biskupem rzym.-kat., † 1790 w Montquintin (w Luksemburskiem). Wydał: „Historia trevirensis diplomatica" (3 t., Trewir 1750); „Prodromus hist. trev." (2 t., tamże, 1757), a pod imieniem Justinusa Febroniusa: „De statu Ecclesiae i t. d. liber singularis i t. d." (Frankfurt, 1763). Dziełem tem zwrócił na siebie powszechną uwagę, jako napisanem przeciwko władzy kurji rzymskiej i żądającem kościołów narodowych, jak gallikański. W roku atoli 1778 odwołał swoje przekonania. Zwolenników tych jego pojęć, czyli *Febronjanizmu*, zwano *Febronistami*. Por. O. Mejer „Febronius, Weihbischof v. **H.** und sein Wiederruf" (Tubinga, 1880).

Honthorst Gerhard, utalentowany malarz szkoły holenderskiej, * 1590 w Utrechcie, † r. 1656, uczeń Abr. Bloemaerta w Rzymie i M. A. Caravaggio w Neapolu, pracował przez pewien czas dla Karola I w Anglji, później zaś, osiadłszy w Hadze, malował dla księcia Oranji w pałacu Bosch, gdzie dotąd znajduje się wiele z jego utworów. We Włoszech przyswoił sobie owe ostre, zbyt niekiedy rażące, szczególnie nocne efekty światła, z powodu których nazywali go Włosi *Gherardo dalle notti*. Idąc za wzorem Caravaggia, hołdował jędrnej rzeczywistości; od mistrza swego przejął jednak tylko karnację, życie, wielkie masy światła i cieni; w konturach natomiast był staranniejszym, a w ruchach więcej miał gracji.—Jego brat *Wilhelm Honthorst*, * 1604, † 1666, pracował w podobnym stylu, najwięcej dla dworu brandeburskiego. Z dzieł jego wymienimy niektóre: „Chrystus wypędza

handlarzy z kościoła" (w Antwerpji w kościele św. Jakóba); „Smierć Seneki" (w Utrechcie); „Dentysta" (w Drezdeńskiej galerji); „Niewierny Tomasz" (w Madrycie) i in.

Honwed, *Honved* (po madziarsku *obrońca ojczyzny*), oznaczał niegdyś w Węgrzech *pospolite ruszenie*, a później i całą armję krajową. Za ostatniej rewolucji węgierskiej (1848 i 1849), nazywano **H.** oddziały tych tylko ochotników, którzy się zaciągali na jakiś czas, oraz wojska tak zwane mobilizacyjne. Następnie **H.** zaczęto nazywać całą siłę zbrojną węgierską.

Hood Samuel, admirał angielski, * 1724 r., † 1816. Rozpoczął służbę jako chłopiec okrętowy; w r. 1758 już był komendantem fregaty Vestalin, a wkrótce potem dowódcą okrętu linjowego Afryka. Mianowany 1778 baronetem, a roku 1780 admirałem, pobił Francuzów przy wyspach św. Krzysztofa (21 lutego 1782), Gwadelupie (14 kwietnia t. r.), 1782 r. otrzymał godność para Irlandji i barona Catherington. W wojnie przeciwko rzeczypospolitej francuskiej, jako naczelny dowódca floty morza Śródziemnego, zajął wraz z Hiszpanami 27 sierpnia 1793 Toulon, ale przyciśniony przez Bonapartego już 18 grudnia musiał go opuścić, zniszczył tylko arsenały i flotę francuską; odpłynąwszy na wody włoskie zdobył 21 maja 1794 Korsykę, poczem wrócił do Anglji, mianowany został wicehrabią Hood de Witley i gubernatorem w Greenwich. Jego brat, Aleksander **H.**, * 1727, był także admirałem i parem, odznaczył się w bitwach morskich przeciwko Francji.

Hood Tomasz, jeden z najoryginalniejszych humorystów angielskich, * 1799 r. w Londynie, † 1845 r. Początkowo pracował w kantorze kupieckim, później kształcił się na miedziorytnika, a od 1821 r. poświęcił się wyłącznie literaturze i objął kierunek *London Magazine*. Pierwszy jego zbiór poezji *Whims and oddities*, znalazł wielu czytelników. Właściwym tylko jemu rysem był zwyczaj posługiwania się pewnego rodzaju dowcipem, który pod jego piórem stawał się źródłem prawdziwego humoru, niekiedy nawet patosu. Sławę humorysty ugruntował głównie wydaniem „Comic Annual," satyrą na angiel. turystów p. t.: „Up the Rhine" (2 wyd., 1840). Z innych jego utworów poetycznych wymieniamy najcelniejsze: „Dream of Eugene Aram" (1829) i „The plea of the midsummer fairies" (oba w almanachu „The Gem," 1829), oraz „Song of the shirt" (1843), ostatni poemat, w którym wystawiał nędzę biednych londyńskich szwaczek. W większej części prac **H.** widoczny pierwiastek czysto ludzki. Wyśmiewa on przywary i ułomności ludzi, ale zarazem płacze nad ich słabościami i zdrożnościami. Jego poezje liczne miały wydania. Ed. ludowa wyszła 1866 w 2 t. Kompletne zaś wydanie prac **H.** „Works" (7 t., Londyn, 1864) sporządził syn jego *Tomasz Hood Młodszy* (* 1835, † 1874), który odznaczył się także jako humorysta, między innemi dziełem „Quips and cranks." (Londyn, 1861); „A golden heart" (1867); „The lost link" (1868); „Love and valour" (1871) i in. jego „Favourite poems" wydała siostra (1877).

Hood Edwin Paxton, pisarz i kaznodzieja angiel., * 1820 w Westminsterze, † 1885, kształcił się sam, napisał: „Self-education," „The dark days of Queen Mary," „The golden days of Queen Bess," „Genius and industrie," „Dream land and ghostland," „Mental and moral philosophy of laughter," „The peerage of poverty," „The world of anecdote," „The world of proverb and parable," oraz wiele biografji; nadto dzieło: „Thomas Carlyle, philosophic thinker, theologian" etc. (1875).

Hood Robin, ob. Robin Hood.

Hooft Piotr, historyk holenderski, * 1581 r. w Amsterdamie, † 1647, jako naczelnik powiatu w Muiden. Tacyt, którego klasycznym przekładem przyswoił ojczystej literaturze, był mu wzorem jako historykowi. Oprócz dzieł: „Het leven von Koning Henryk IV" (Amsterdam, 1626—52) i „Historji domu Medici" (Amsterdam, 1649), ogłosił „Nederlandsche historien" (2 t., Amsterdam, 1642—54, nowsza ed. Hekera, 5 t., Gröning., 1843—46), obejmującą czas 1556—87, którą zasłużoną zyskał sławę. Pisał także poezje „Gedichten" (Amsterdam, 1656 i częściej) i „Listy wzorowe" (1738). **H.** wywarł wpływ wielki na ukształcenie i rozwój piśmiennego języka Holendrów. Z dramatów zasługują na wzmiankę: „Baeto" i „Gheraert van Velzen." Por. Siegenbeck „Sofrede op P. C. **H.**" (1800) i M. de Bries „P. C. Hooft" (1843).

Hoogeveen, miasto w niderlandzkiej prowincji Drenthe, przy kolei żelaznej Mepel-Gröningen, warsztaty okrętowe, rozwinięty handel, 10,488 miesz.

Hooghe Piotr de, znakomity malarz rodzajowy holenderski, * około 1643, † 1722, prawdopodobnie uczeń Berghema. Utwory jego pendzla, wyobrażające wnętrza komnat, odznaczają się nader umiejętnem wprowadzeniem do nich światła i spokojem rozlanym na zaludniających je osobach. Jako kolorysta należy **H.** do mistrzów w tym rodzaju. Obrazy jego są dzisiaj bardzo rzadkie.

Hooghe Roman de, znakomity miedziorytnik, * około 1638 w Hadze, † 1709.

Hooghlede, miasteczko w belgijskiej prowincji Zachodniej Flandrji, ma 4,600 miesz. i pamiętne jest zwycięstwem, odniesionem tutaj 15 czerwca 1794 r. przez generała Moreau nad generałem Clairfait.

Hoogstraaten, Jakób van, * około 1454 r. w miasteczku t. n. (w Brabancji), † 1527 w Kolonji; mnich dominikański, profesor teologji w akademji kolońskiej, najwyższy inkwizytor

moguncki, trewirski i koloński; bronił z wielką gorliwością sprawy swego konwentu przeciwko ówczesnemu kierunkowi humanistycznemu i występował żarliwie przeciwko Erazmowi z Lowanjum i Reuchlinowi. Pośród jego łacińskich pism polemicznych, które wyszły w ogólnym zbiorze w Kolonji 1526 r., znajdują się także bardzo namiętne rozprawy przeciwko M. Lutrowi, jak „Dialogus de invocatione sanctorum" (1524) i t. d. „Epistolae obscurorum virorum."

Hoogstraten, Dijrk van, malarz holenderski, * 1596, † 1640 w Dordrechcie, znakomity szczególnie w rodzaju historycznym. Jego syn, *Samuel van Hoogstraten*, * 1626 r. w Dordrechcie, † 1678, zwany *Batawczykiem*, uczeń Rembrandta, oprócz obrazów historycznych malował wybornie sceny z życia spokojnego. Jego rozprawa o malarstwie wraz z własnoręcznie wykonanemi rycinami uchodzi za najlepsze tego rodzaju dzieło w owych czasach.—Brat jego, *Jan van Hoogstraten*, † 1654 r. w Wiedniu, zjednał sobie także wziętość jako malarz historyczny.

Hook Teodor Edward, romansopisarz i dramatyk angielski, * 1788 w Londynie, † 1841 r. Uczył się w szkole w Harrow. Obdarzony niepospolitym dowcipem i talentem improwizatorskim, wystąpił już 1805 jako poeta sceniczny. Przedstawiony księciu regentowi, zyskał jego względy, mianowany został poborcą i podskarbim na wyspie św. Maurycego, ale po 6 latach opuścił ten urząd z powodu defektu kasowego, zrządzonego przez jednego z podwładnych mu urzędników, i skazany został nadto na zapłacenie 12,000 funt sterl. W więzieniu za długi pisał pierwsze swe powieści, wydane p. t.: „Sayings and doings" (Londyn, 1826—29), które przyniosły mu rozgłos i znaczne korzyści materjalne; 1825 r. ogłosił drugą serję i wkrótce otrzymał wolność, poczem poświęcił się całkiem nowelistyce. W r. 1828 wydał 3 serję „Sayings and doings," następnie powieści: „Maxwell" (1830); „The parson's daughter," „Love and pride" (1833); „Jack Brag" (1837); „Births deaths and marriages" (1840) i t. d. W r. 1833 objął redakcję „New Monthly Magazine," w którym także umieszczał swe romanse. Wszystkie jego prace odznaczają się głęboką znajomością ludzi, mianowicie sfer tak zwanych wyższych, humorem i zręczną ekspozycją, ale zdradzają pośpiech; komika dochodzi u niego niekiedy do karykatury. Jego ostatni romans „Peregrine Bunce" (1842), ukazał się po śmierci autora. Por. Barhama „Life and romains of Th. Hook" (2 t., Londyn, 1852 i nowe wydanie 1877).—Jego starszy brat, *James Hook*, * 1772, † 1828 r., jako dziekan w Worcester i archidjakon w Huntingdon, gorliwy torys, pisał romanse polityczne ogłosił kilkanaście kazań.—Syn ostatniego, *Walter Farquhar Hook*, * 1798, † 1875, kapelan królowej 1859 roku, dziekan w Chichester, dał się poznać gruntownemi dziełami: „Church Dictionary" (14 ed., 1867, 12 wyd., 1877) i „Lives of the Archbishops of Canterbury" (t. 12, Londyn, 1861—77). Ogłosił także kilka tomów kazań i wiele broszur o kwestjach spółczesnych.

Hooke Robert, astronom i matematyk angielski, * 1635 r. w Freshwater na wyspie Wight, † 1703 jako profesor geometrji przy Gresham-College w Londynie. Wynalazł 1658 r. balansjer w zegarkach, 1666 r. libellę, czynił ciekawe badania nad włoskowatością i miał już dosyć jasne pojęcie o teorji undulacyjnej światła i o zasadzie interferencji. Ogłosił „An attempt to prove the motion of the earth" (Londyn, 1674) i „Micrographia" (1665).

Hooker Sir William Jackson, botanik, * 1785 w Exeter, † 1865, od 1815 r. był profesorem w Glasgowie, od 1839 r. dyrektorem ogrodu botanicznego w Kew. Założył liczne muzea i ogrody botaniczne w różnych kolonjach angielskich i ogłosił: „A tour in Iceland" (2 wyd., 1813); „Muscologia Britannica" (1818); „The British Flora" (2 t., 1830—6) i w. in. Prowadził też dalej wydawnictwo Curtisa *Botanical magazine* i redagował *London journal of botany.*

Hooker Józef Dalton, również botanik, syn poprzed., * 1817 w Halesworth, w hrabstwie Suffolk, studjował medycynę w Glasgowie, towarzyszył jako podlekarz 1839—43 kapitanowi Ross. w jego wyprawie do bieguna antarktycznego, zwiedził 1847—51 Indje i góry Himalajskie, oraz Tybet i wrócił z około 6,000 nowemi gatunkami. Od r. 1865 do 1885 był dyrektorem ogrodu w Kew. Ogłosił: „Flora antarctica" (2 t., 1844—48); „The Rhododendrons of Sikkim Himalaya" (3 t., 1849—51); „Flora of New Zealand" (1852); „Himalayan Journal" (Londyn, 1854); „Flora Tasmanica" (1860); „Flora of British India" (od 1872) i in.

Hooker Józef, generał północ.-amerykański, * 1815 w Hadley, w stanie Massachusetts, † roku 1879. Ukończywszy akademję wojskową w Westpoint, wstąpił 1837 r. do wojska jako podporucznik; odznaczył się niejednokrotnie w wojnie meksykańskiej i zostawał w służbie czynnej do 1853 r., a następnie zajmował się gospodarstwem rolnem. Po wybuchu wojny domowej mianowany 17 maja 1861 r. generałem brygady, stoczył wespół z Kearneyem krwawą bitwę pod Williamsburg i przyłożył się znakomicie do zwycięstwa pod Malvern-Hill (1862). Ranny w zwycięskiej bitwie pod Antietam, objął dowództwo jednej z wielkich dywizji pod naczelnym wodzem Burnside i wraz z innymi odparty został od Frideriksburgu 13 grudnia 1862 r. W styczniu 1863 zajął miejsce Burnside'a, ale nie okazał bynajmniej talentów potrzebnych naczelnemu wodzowi. Jego wyprawa wirgińska (maj 1863) skończyła się zupełną klęską pod Chancellorsville; 28 czerwca 1863 roku zastąpiony przez

generała Meade, był dalej czynnym jako dowódca korpusu. W tym charakterze okazywał zawsze wielkie zdolności; przyczynił się także do zwycięstw Thomasa i Shermana pod Chattanooga i odznaczył się jako jeden z najdzielniejszych generałów w strasznych kampanjach roku następnego. Po ukończeniu wojny mianowany był najwyższym wojsk dowódcą.

Hooper Jan, purytanin angielski, prześladowany schronił się do Francji, a następnie 1537 do Szwajcarji; wróciwszy do kraju rodzinnego 1549, odznaczył się jako najpopularniejszy kaznodzieja i w r. 1550 otrzymał biskupstwo glocesterskie; przy wyświęceniu atoli odmówił przywdziania ornatu, a przysięgę wykonał z opuszczeniem wyrazów: *Wszyscy święci.* Wskutek prześladowania religijnego za Marji skazany został 1555 r. na śmierć płomienną (w Gloucester).

Hoorn, *Horn* (Cap, przylądek), najdalszy południ. punkt Ameryki, jest to mała do archipelagu Ziemi Ognistej należąca wysepka, położona pod 55° 58′ 41″ południowej szerokości, odkryta 1578 przez Francuszka Drake, którą 1616 opłynął żeglarz holenderski Lemaire, a później Schouten i ten ostatni nadał jej nazwę od swego miasta rodzinnego.

Hoorn, miasto w niderlandzkiej prowincji Północnej Holandji, przy brzegach Zuidersee, ma 9,500 m. i wygodny port. Jest to miejsce urodzenia sławnego żeglarza Wilhelma Schoutena, który pierwszy opłynął przylądek Hoorn.

Hoorn, także *Hoorne*, albo *Hornes* (Filip II de Montmorency-Nivelle, hrabia de), * 1518, syn Józefa de Montmorency-Nivelle i Anny Egmont, pasierb hrabiego Hoorn, którego imię i dobra odziedziczył z bratem swoim Floris; prezes rady stanu Niderlandów, admirał Flandrji, gubernator Geldrji i Zütphen. Jako jeden z najbogatszych panów niderlandzkich posiadał nadto mnóstwo innych tytułów i godności. W bitwie pod St.-Quentin 1557 odznaczył się świetnemi czynami i niemało się przyczynił do zwycięstwa pod Gravelingen. Początkowo w sprawach ówczesnych stał w opozycji z dworem i rządem hiszpańskim, ale później cofnął się przed stanowczem działaniem i wespół ze sławnym w dziejach Niderlandów Egmontem (ob.) wyrzekł się wszelkiego związku z księciem Oranji, mimo to uwięziony przez księcia Albę 1567, zginął wraz z Egmontem na rusztowaniu w Brukseli 5 czerwca 1568 r. Na bracie jego *Florisie Hoorn*, ściętym 1570 r. w Simancas w Hiszpanji, wygasła rodzina Montmorency-Nivelle. Por. Juste „Le comte d'Egmont et le comte de Hornes" (1863).

Hoorne, dwie wyspy wulkaniczne (Futuna i Alofi), położone na oceanie Spokojnym, na południo-wschód od archipelagu Fidżi, 159 klm. kw. (2,9 m. kw.) obszaru i 2,500 m. **H.** od 1888 roku należą do Francji.

Hoosac, pasmo gór na zachodniej granicy północno-amerykańskiego stanu Massachusetts, będące południowem przedłużeniem Green-Mountains, z wierzchołkiem Sadle-Mountain, 2110 m. wysokim. Przecina je kolej żelazna, idąca z Albany do Bostonu, i przechodzi przez tunel, zbudowany 1855—74 r. kosztem 16 milionów dolarów.

Hope Tomasz, znany miłośnik kunsztów i starożytności, * 1774 w Londynie, † 1831. W podróżach po Europie, Azji i Afryce zgromadził wielce ciekawe zbiory pomników starożytności. Pisał o ubiorach starożytnych i nowoczesnych „Heuschold furniture and internal decorations" (Londyn, 1807); „The costumes of the ancients" (n. wyd., 1875. t. 2); „Desings of modern costumes" (1812) i ogłosił znany romans „Anastasius, or the memoirs of a modern Greck" (3 t., 1819, n. wyd., 1849), który nadzwyczajne obudził zajęcie. Po jego śmierci wydano: „On the origin and prospects of man" (1831, t. 3); „Historical essay on architecture" (3 wyd., 1840, t. 2). Z późniejszych jego dzieł znane; „The social und political bearings of the American disruption" (1863); „Cathedrals in their missionary aspects" (1872); „Hints towards peace in ceremonial matters" (1874); „Worshop in the churen of England" (1874); „Worship and order" (1883); romans „Strictly tied-up" (1880); „The Brandreths" (1882). Młodszy jego syn *Aleksander Jakób Beresford Hope*, * 1820, † 1887, członek stronnictwa *młodej Anglji* i parlamentu, dał się poznać dziełami: „Essays" (Lond., 1844) i „English cathedrals in the 19 th. century" (Lond., 1861). **H.** był właścicielem tygodnika *Saturday Review.*

Hopf Karol, historyk, * 1832 r. w Hamm w Westfalu, † 1873 r. w Wiesbadenie, kształcił się w Bonn, od r. 1858 profesor i bibljotekarz w Greifswaldzie, od 1864 na takiej samej posadzie w uniwersytecie królewieckim. Badał bibljoteki i archiwa włoskie i greckie i rezultaty swych studjów ogłaszał w czasopismach specjalnych. Napisał nadto: „Historisch-genealogischer Atlas" (Gotha, 1858—61, t. 2); „Veneto byzantischen Analekten" (Wiedeń, 1859); „Die Einwanderung der Zigeuner in Europa" (Gotha, 1870), wydał „Chroniques greco-romanes inédites ou peu connues" (Berlin, 1873).

Hopfen Hans, poeta i nowelista niemiecki, * 1835 w Monachjum, kształcił się tamże, napisał: „Peregretta" (romans, Berlin, 1864); „Der Pinsel Mings" (1868); „Verdorben zu Paris" 1868, t. 2); „Arge Sitten" (1869, t. 2); komedje: „Aschenbrödel" (1869); „In der Mark" (1870); „Der graue Freund" (1874, t. 4); „Verfehlte Liebe" (1876, t. 2); „Der alte Praktikant" (1878); „Die Geschichten des Majors" (1880); „Tiroler Geschichten" (1884—85, t. 2); „Das Allheilmittel" (1885); „Ein saunderlicher Heiliger" (1886); „Der Genius und sein Erbe" (1887); „Robert

Leichtfust“ (1888); „Neue Geschichten des Majors“ (1890); „Der Stellvertreter“ (1891); „Glänzendes Elend“ (1893).

Hopkins Edward Jan, organista angielski * 1818 w Londynie, był organistą w kilku kościołach londyńskich, w końcu w Temple Church. Ogłosił wiele utworów kościelnych, lecz głównem jego dziełem jest „History and construction of the organ“ (Londyn, 3 wyd., 1877).

Hoplici, u Greków piechota, uzbrojona ciężko i ustawiana w falangi. Uzbrojeni byli w dzidy i miecze; nosili hełmy, pancerze, nagolenniki i tarcze.

Hopp Ernest Otto, pisarz niemiecki, * 1841 na Pomorzu, kształcił się w Greifswaldzie, Wrocławiu i Berlinie, podróżował po Ameryce, od 1881 jest redaktorem *Deutsches Familienblatt*, w 1882 założył w Berlinie tygodnik *Echo*. Oprócz wielu nowel, pomieszczonych w różnych czasopismach, ogłosił: „Transatlantische Stimmen. Ein Liedercyklus“ (Stuttg., 1876); „Transatlantisches Skizzenbuch“ (1876); „Unter dem Sternenbanner“ (1877); „Geschichte der Vereinigten Staaten von Nordamerika“ (1884—86, t. 3); „Bundesstaat und Bundesking zu Nordamerika“ (1886); „In der grossen Stadt“ (1885).

Hoppe, herb: W polu błękitnem, na trzech zielonych pagórkach — chmiel kwitnący i pnący się w około trzech tyczek, z których dwie skrajne są obarczone dudkiem. U szczytu — dudek. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany 1637 przez Władysława IV. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Hoppe.

Hoppe Reinhold, filozof niemiecki. W rozprawie „Zulänglichkeit des Empirismus in der Philosophie“ (Berl., 1852), uważał empirję Benekego (ob.) za niedostateczną, swojej pracy stawiając za zadanie wykonanie zamiaru filozofji Lockego. W poglądach zbliża się do Berkeleja, przyjmuje wszakże tylko jego zasadniczy pogląd, że rzecz istnieje tylko w idei duchów, czyli że każdy przedmiot poznania jest ideją subjektu poznającego. Gani wszakże Berkeleja, że nie zastosował abstrakcji percepcji, przez coby doszedł do określenia pojęcia, co to jest rzecz. Por. „Ueber die Bedeutung der psycholog. Begriffsanalyse“ (w J. Bergmana „Philos. Monatsheft,“ IV, Berlin, 1869).

Hoppe-Seyler Feliks, fizjolog i chemik, * 1825 we Freiburgu, † 1895, studjował medycynę i nauki przyrodnicze, w 1854 został prosektorem w Greifswaldzie, 1856 kierownikiem pracowni chemicznej w instytucie patologicznym w Berlinie, 1872 profesorem chemji fizjologicznej i patologicznej, badał barwniki krwi i ciała białkowate, skład protoplazmy, objawy fermentacji i in. Ogłosił: „Handbuch der physiologisch-und pathologisch-chemischen Analyse“ (1858, 6 wyd., 1893); „Physiologische Chemie“ (4 cz., 1877—1881). Od 1877 wydawał „Zeitschrift für physiologische Chemie“. Por. Baumann i Kossel „Zur Erinnerung an Felix H.“ (1895).

Hoppius Samuel Joachim, uczony Gdańszczanin, żyjący w pierwszych latach XVIII w., syn Joachima, autora wielu dzieł prawnych w języku łacińskim. Ogłosił spis historyków polskich i panegirystów w języku łacińskim p. t. „Samuel Joachim Hopii Sollt-quella Marchici. De scriptoribus historiae polonicae Schediasma literarium“ (Gdańsk, 1707).

Hor, w Starym Testamencie, położona w południowo-wschodniej części Palestyny góra, na której Aron umarł (4 Mojżesz 20, 22 i nast.). Domniemana dzisiejsza Dżebel Nebi Harun (Góra Arona), na południe od morza Martwego, pod Petra, 1329 m. wysoka.

Hora (łac.) godzina.

Hora Canonica, *Horae regularis*, *Horae Canonicae*, ob. Godziny Kanoniczne.

Hora ruit (łac.) godzina biegnie, ucieka.

Hora Janku, t. j. Jan, Rumun siedmiogrodzki, wielkiego wpływu w kraju rodzinnym w czasie i po powstaniu węgierskiem 1848 r., jako obrońca swej narodowości przeciwko dążnościom Madziarów, mającym na celu wynarodowienie Rumunów. Wytrwał on na swem stanowisku do końca wojny, walcząc osobiście na czele ochotników rumuńskich. W r. 1849 uwięziony w Helmaczy przez policję austrjacką, pod pozorem że nosi broń, pomimo ogłoszenia kraju w stanie wojennym. Uwolniony został dopiero, kiedy spostrzeżono, że czyn ten wywołał wrzenie w całym narodzie, grożące powstaniem.

Hora Józef W., pedagog czeski, * 1836 pod Bechynią. Pisał prace podróżnicze, historyczne i pedagogiczne do różnych wydawnictw; osobno wydał „Prochazky po horzejszi a strzedni Otavie“ (1879).

Hora Franciszek Aloizy, pisarz czeski, używający też pseudonimów: Horymir Vinarzovsky i Samuel Szidlo, * 1838 w Swinarzowie pod Smecznem, kształcił się w kierunku realnym w Pradze i Wiedniu; w r. 1864 został profesorem w Pilźnie. Wystąpił na pole literackie w r. 1854 w „Zlatych klasech“ J. Rozuma, a następnie prace swe rozproszył w kilkudziesięciu czasopismach i tym podobnych wydawnictwach; są to rzeczy oryginalne (naukowe, dramatyczne, beletrystyczne, dla młodzieży), lub tłómaczone (z polskiego, francuskiego i niemieckiego). Od r. 1861 pracował usilnie nad rozwojem t. zw. „wzajemności czesko-polskiej“. Wymieniamy tu niektóre jego prace: „Technologie“ (1862); „Nauka o barvách“ (1871); „Provodce po Krakovie“

(1884); „Rukoviet' konversace czesko-polské“ (1887); „Slovnik polsko-czesky“ (1890); „Początkove ornamentiky“ (1871); „Pisnie starého sztudenta“ (1865); „Randály“ (1867 i 1884); „Frmoly“ (1871); komedje: „Doktor Herzmánek“ (1876), „Tomász Mydlinka“ (1876) i in. W 1900 zaczął wychodzić zeszytami jego „Słownik czesko-polski“.

Horacjusz (łaciń. *Horatius*), nazwisko starożytnego patrycjuszowskiego rodu rzymskiego. Do niego należeli i bracia *Horacjuszowie*, o których podanie rzymskie mówi, że za Tullusa Hostyljusza stanęli do walki z 3 braćmi albańskimi *Kurjacjuszami*; dwaj z Horacjuszów już zginęli, ale trzeci pokonał i zabił wszystkich Kurjacjuszów. Wracając do Rzymu, spotkał siostrę biedającą nad losem swego narzeczonego, jednego z Kurjacjuszów i w gniewie ją zabił. Skazany przez sędziów na śmierć, ale przez lud uwolniony, musiał za karę przejść pod jarzmem. Albalonga przeszła pod panowanie Rzymian. Potomkami jedynego z tej walki pozostałego Horacjusza byli: *Marek Horacjusz Pulvillus*, jeden z konsulów pierwszego roku rzeczypospolitej (509 prz. Chr.), następca Spyrjusza Lukrecjusza i brat jego, *Publjusz Horacjusz Kokles*, o którym mówi podanie, że podczas wojny z Porsenną, kr. Etrusków, 507 prz. Chr. z dwoma towarzyszami, a później sam jeden bronił przeciwko napierającym nieprzyjaciołom mostu palowego na Tybrze dopóty, dopóki ten nie został zerwany; następnie w pełnej zbroi rzucił się w Tyber i przepłynął na drugi brzeg do swoich. Wystawiono mu za to pomnik na Comitium i dano tyle ziemi, ile mógł zaorać jednego dnia. Z pomiędzy **H.**, których dzieje rzymskie wspominają jako konsulów i trybunów z władzą konsularną, zasługuje na pamięć *Marek Horacjusz Barbatus*, po upadku decemwirów konsul w r. 449 prz. Chr., w sprawie wyzwolenia plebejuszów przyczynił się wraz z Lucjuszem Walerjuszem Publikolą do przeprowadzenia ważnych praw: *Leges Horatiae et Valeriae*, mocą których postanowienia tak zwanych *Comitia tributa* obowiązywały cały naród, wybór urzędników bez prowokacji zabroniony i ustanowiona kara klątwy na tych, coby znieważali urzędników plebejskich. Od r. 378 przed Chr. ród ten znika zupełnie z dziejów rzymskich.

Horacjusz, *Horacy*, właściwie *Quintus Horatius Flaccus*, najznakomitszy poeta rzymski doby Augustowej, * 65 przed Chr. w Venusii, małem miasteczku na pograniczu Apulji i Lukanji, syn wyzwoleńca: otrzymał staranne wychowanie, naprzód w Rzymie, pod kierunkiem gramatyka Orbiljusza Pupillusa, następnie od 45 przed Chr. w Atenach, gdzie kształcił się szczególnie w filozofji i retoryce. Na wezwanie Brutusa do obrony upadającej rzeczypospolitej stanął **H.** w szeregach wojska republikańskiego (48 roku), walczył w Azji i Macedonji, oraz w złowrogiej dla republikanów bitwie pod Filippi (42 przed Chr.), z której ratował się ucieczką, pozostawiwszy tarczę na polu bitwy. Po powrocie do Rzymu kupił sobie za reszki ojcowizny urząd pisarza u kwestora, wkrótce jednak zwrócił się całkiem do poezji, prędko zyskał popularność i przyjaźń znakomitych swego czasu poetów Warjusza i Wirgiljusza, przez których polecony, dostał się pod protekcję Mecenasa i za jego staraniem otrzymał od Augusta majątek Sabinum, w którym często przebywał, † wkrótce po śmierci Mecenasa 8 r. przed Chr. **H.** należy do najcelniejszych poetów z czasów Augusta. Zapatrując się na życie okiem jasnem i nie pogardzając rozkoszami tego świata, skłaniał się w filozofji najwięcej do nauki Epikura, nie przywiązując się jednak ściśle do jego zasad, czerpał i z innych systematów i w utworach swych podał zarys filozofji eklektycznej w ponętnej szacie i dostępny ogółowi. Główna siła jego poezji spoczywa w refleksji, w chłodnem, ale bystrem dostrzeganiu stron jasnych i ciemnych żywota ludzkiego; brak im zaś twórczego ducha, bujnej fantazji i głębokości myśli; niedostatki te wynagradza poeta lekkością, dowcipem, elegancją i zaokrągleniem formy. Wychwalanie Augusta i jego rządów nie pochodzi z pochlebstwa i dworactwa, o które dość często posądzano **H.**, lecz raczej z wdzięczności za otrzymane od Augusta dobrodziejstwa, oraz uwielbienia, podzielanego przez cały świat ówczesny rzymski, utrudzony wysiłkami wojen domowych, za przywrócony pokój. Czuć w **H.** zawsze dawnego republikanina. Utwory jego są: 1) *Satyry* czyli *Sermones* (t. j. rozmowy, ponieważ ułożone są w formie rozmów) w dwu księgach, z których pierwsza ogłoszona 35 r. przed Chr., druga zaś 30 r. Naśladuje w nich Lucyljusza; nie dotykając wszakże, jak on, kwestji politycznych, wystawia śmieszne strony życia; 2) *Epody*, nazwane przez niego *Jambami*, współczesne satyrom, pisane w duchu Archilocha; 3); *Ody* czyli *Carmina*, w 3 księgach, pisane w rozmaitych czasach, a zebrane w całość 24 lub 23 przed Chr. i dedykowane Mecenasowi. Wzorem **H.**, szczególnie w ks. I, byli Safo i Alceusz; więcej samoistnym jest w dwu drugich ks. Po długiej przerwie przydał **H.** i ks. IV, będąc wezwany przez Augusta do wystawienia zwycięstw synów jego Druza i Tyberjusza. Utwory księgi tej, po większej części mdłe i bez wyższego polotu, widocznie pisane są na obstalunek, podobnie jak i tak zwane *Carmen saeculare*, napisane w 17 r. przed Chr. 4) Pod koniec życia zwrócił się znowu **H.** do poezji dydaktycznej i w szeregu listów poetycznych (*Epistolae*, w dwu księgach) wypowiedział swój system filozofji życia

Horacjusz.

oraz pojęcia o literaturze. Pierwszą księgę wydał 20 lub 19 przed Chr., drugą pod koniec życia. W obszernym liście 2 ks. (476 heksametrów), p. t. *Epistola ad Pisones*, lub *Ars poëtica*, uważanym przez wielu za 3 ks., skreślił teorję poezji. Już w starożytności były wykłady i scholja do poezji **H.** (wydane przez F. Hauthala, Berl., 1859 i nast.), z pomiędzy których najważniejsze są Acrona i Porfyriona v. Porfuriona. Wydania, począwszy od editio princeps (około 1470), są niezliczone. Najlepsze: Bentleya (1 wyd., Cambr., 1711); Meineckego (2 wyd., Berlin, 1875); Haupta (2 wyd., Lipsk, 1861); Orelli'ego (3 wyd., Zürich, 1886); Naucka i Krügera (4 wyd., Lipsk, 1863). W Polsce wydania poezji **H.**, począwszy od *Listu do Pizonów* wraz z *Carmen seculare* (Kraków, 1505), były dość liczne; wylicza je Jocher „Obraz" (t. I, str. 33—34), oraz Estreicher „Bibljografja" (t II, str. 147—148). Na język polski przekładali **H.** Petrycy (Kraków, 1609); Libicki (Krak., 1647); O. Korytyński (1770), różni (Naruszewicz, Wiśniewski, Kaliszewski, Sakowicz, Kochanowski Jan i in., Warszawa, 1773, 1819); Matuszewicz (1784); K. Tymowski (1816); Fijałkowski (1818); Motty, Siemieński (1869); Niemcewicz (1867); Aleks. Krajewski, Górski i in. Ob. Jochera, I str. 34—35, oraz Estreichera, II, str. 147—48. Por. Teuffel „Charakteristik des H." (Lipsk, 1868); tegoż „H., Eine literarhistor. Uebersicht" (Tybinga, 1843); Weber „H. als Mensch und Dichter" (Jena, 1844); Walckenaer „Histoire de la vie et des poésies d'Horace" (2 t., 2 wyd., Paryż, 1858); Arnold „Das Leben des H." (Halla, 1860); Desvergers „Vie d'Horace" (1855); L. Miller „H., eine literarhistorische Biographie" (1880); tenże „Horaz und seine Zeit" (1891); Aly „H. sein Leben und seine Schriften" (1893); Campaux „Histoire du texte d'Horace" (1891).

Horain Aleksander, biskup żmujdzki, herbu Szreniawa, kustosz i oficjał wileński, proboszcz infułat gieranoński, w 1700 r. z sufragana białoruskiego został 1710 r. biskupem smoleńskim, a 1716 żmujdzkim. Zarządzał djecezją żmujdzką aż do śmierci 1735.

Horain Aleksander, podobno synowiec poprzedniego, * 1685 r., † 1774 r., od 1727 pleban niemeńczyński, został 1732 r. sufraganem żmujdzkim i biskupem hirineńskim, a 1762 wielkim referendarzem litewskim. Po śmierci Augusta II stał po stronie St. Leszczyńskiego, a w następnem bezkrólewiu po stronie Familji. Mimo wielkiej ambicji, wyższych dostojeństw nie osiągnął. Z Jezuitami długie prowadził spory i pierwszy ogłosił bullę ich kasaty w Wilnie.

Horain Jan Antoni, młodszy brat poprzedniego, wojewoda brzeski za Stanisława Augusta, jako podczaszy wileński był posłem na sejm konwokacyjny 1733; gorliwy stronnik króla Leszczyńskiego, a później domu Czartoryskich. Posłował na sejmy 1746, 1748 i w latach późniejszych. Mianowany 1764 r. kasztelanem brzeskim, obrany został t. r. członkiem komisji wojskowej litewskiej; 1768 r. posunął się na województwo brzeskie. Umarł prawdopodobnie w czasie konfederacji barskiej, którą popierał wspólnie z Michałem Pacem, widząc kraj w niebezpieczeństwie.

Horain Jan Nepomucen, syn poprzedniego, patrjota, jeden z najznakomitszych członków rządu narodowego za Kościuszki, posłował na sejm 1782. W r. 1786 i w czasie sejmu wielkiego był komisarzem skarbowym. Po wybuchu powstania mianowany 19 kwietnia 1794 członkiem rządu tymczasowego w stolicy; wkrótce potem wysłał go Kościuszko z oddziałem wojska na Litwę, w charakterze swego pełnomocnika. Odwołany niezadługo napowrót, (10 maja), zasiadł w radzie najwyższej narodowej, jako zastępca naczelnika, lecz znowu na krótko, gdyż Kościuszko wyprawił go powtórnie w województwo brzeskie, jako zastępcę pełnomocnika rządowego do wojsk generałów Cichockiego i Sierakowskiego, z obowiązkiem urządzenia w swych stronach pospolitego ruszenia i wglądania w czynności dowódców, gdy tymczasem klęska pod Maciejowicami wszystkiemu położyła koniec. Dalsze losy **H.** niewiadome.

Horain Wincenty, major ze sztabu kwatermistrzowstwa, generał wojsk polskich, wydał: „Kilka słów o działaniach 2 korpusu armji polskiej pomiędzy 22 sierpnia a 11 września 1831" (Poznań, 1849).

Horain Juljan, literat polski, * 1821 r. w Radoszkowicach na Litwie, gdzie sprzedał majątek, opuścił kraj 1871 i po kilkomiesięcznym pobycie w Dreźnie, osiadł stale w Ameryce półn. Mieszkał w Hoboken, pod New-Yorkiem, skąd do czasopism warszawskich przysyłał oryginalne i pełne humoru korespondencje, doskonale malujące stosunki tamtejsze. W 1880 wrócił do kraju, zamieszkał we Lwowie, następnie w Krakowie, gdzie † 1883 roku. Ogłosił: „Chwile stracone. Powiastki" (Wilno. 1857) i przekład komedji Feuilleta „Domowa zagroda" (w dodatku do *Pisma Zbior. Wileń.* r. 1859); „Karta symboliczna amerykańskiego stulecia" (New-York, 1875); „5 P — 1 R, wielka Ramota" (*Tyg. illustr.* 1875); „Chicago" (tamże, 1877). W r. 1873 miał w New-Yorku odczyt o „Bajkach i bajkopisarzach polskich."

Horanszky, Ferdynand von, polityk węgierski, * 1838 r., adwokat, od 1882 deputowany do sejmu, głosował z umiarkowaną lewicą. W r. 1875 przystąpił do fuzji partji Deaka w lewem centrum. Od r. 1886 wybrany powtórnie do sejmu, był prezesem partji narodowej i kierował opozycją przeciwko gabinetowi Banffy'ego, z którym się pojedynkował (1899) i którego upadek sprowadził. Po objęciu steru rządów przez Szella, przystąpił **H.** do partji rządowej.

Horapollo albo *Horus Apollo*, kapłan w dawnym Egipcie; miał być autorem dzieła o *Hieroglifach*, które ocalało tylko w greckiem tłómaczeniu niejakiego Filipa. Najlepszą ed. dał Leemans (Amsterdam, 1835).

Horbacki *(Daszkowicz z Horbatki*, **H.** *Gedeon)*, † 1784 r. w Orszy, Bazyljanin, biskup grecko unicki piński i turowski, od r. 1769 (przez lat 15); od r. 1779 czas jakiś i administrator kijowski.

Horbacki Joachim, biskup grecko-unicki piński i turowski po Gedeonie **H.** (1784), † po r. 1804. Miał ustanowić fundusz na utrzymanie przy szkole w Słonimie konwiktu dla 10 uczniów z ubogiej szlachty słonimskiej.

Horbowski Mieczysław, * 1854 r., śpiewak i nauczyciel śpiewu, od 1886 profesor konserwatorjum warszawskiego, w 1895 przeniósł się do Moskwy. Przyswoił polskiej literaturze muzycznej wiele kompozycji mistrzów obcych („Perły i kwiaty“).

Horczański Jan, Łużyczanin, ob. Hórczański.

Horczice Józef Prokop, pisarz czeski, * 1797 w Chotietowie, † 1872 r., od r. 1820 proboszcz katolicki w Starej Bolesławi, w której zmarł, od 1848 honorowy doktor teologji. Pisał do *Blahoviesta*, *Časop. Česk. Muzeum*, *Časop. pro katol. duchovenstvo*, wydał kilka opisów kościołów, oraz mów.

Horczicky z Tepenczy Jakób, zwany też *Sinapius*, * 1575, † 1622 r. w Pradze; botanik i chemik, ulubieniec cesarza Rudolfa II, który 1608 r. nadał mu szlachectwo i posiadłość ziemską. Wydał: „Konfesja katolicka, t. j. wyznanie prawdziwej wiary chrześcijańskiej powszechnej i t. d.“ (Praga, 1609, 3 wyd. 1782). Cały swój majątek przekazał testamentem Jezuitom, których był uczniem w seminarjum w Krumlowie, a następnie w Pradze.

Horcziczka Danjel, zwany także *Sinapius*, pisarz słowacki, rodem z Turu, † 1706 w Lewoczy; rektor w Jelszawie 1660 r., od r. 1665 proboszcz ewangelicki w Kamienianach, 1667 w Tepli, w komit. Liptowskim, a ostatnio w Radwani. W r. 1673 z powodu prześladowań religijnych wygnany z kraju, przebywał w latach 1673—1683 w Polsce, mianowicie w Bojanowie, gdzie był nauczycielem. W r. 1684 został proboszczem w Lewoczy, a później i inspektorem tamtejszego gimnazjum. Wydał kilka dzieł treści religijnej i moralnej, i innych, z których najważniejsze „Neoforum latino-slavonicum, Nový trh latinsko-slovenský, na kterémž se niekteré do hospodarzstvi slovenského potrzebne tovary prodajné nachazeji“ (Leszno, 1678); roztrząsa tu przysłowia i wyrażenia czesko-słowiańskie i wynosi język ojczysty. Wydał też popularny śpiewnik kościelny Tranowskiego „Cythara Sanctorum,“ oraz Komenskiego „Orbis pictus.“

Horcziczka Franciszek, malarz, * 1776 r., † 1856 r. w Pradze; od r. 1851 prezes towarzystwa sztuk pięknych w Pradze i kustosz galerji obrazów księcia Colloredo-Mansfelda, uważany jest za nestora malarzy czeskich. Wydał kilka rozpraw, oraz odkrył dawny sposób malowania (enkaustyczny).

Horda, *Orda*, z tureck. *Ordu* i *Ordy* = obóz. U nas wyraz ten oznaczał pierwotnie obóz sułtański, czyli armję sułtańską, a z nią i koczujące pokolenia tatarskie, osławione swemi napadami barbarzyńskiemi na nasze ziemie. Z hord tatarskich znane są w naszych dawniejszych dziejach: nogajska, zawolska, astrachańska, perekopska i złota.

Hörde, miasto powiatowe w pruskiej regencji arnsberskiej, nad rz. Emscher, ma 16,500 miesz. i wielkie zakłady wyrobów żelaznych.

Hordeina, substancja właściwa, znajdująca się w jęczmieniu i czyniąca chleb jęczmienny niesmacznym; daje się oddzielić po usunięciu mączki, jest żółtawa, bezwonna, nieco szorstka w dotknięciu i daje się proszkować.

Hordeum, ob. Jęczmień.

Hordliczka Ignacy, przemysłowiec, rodem Czech, przybył do Polski 1808, w 1822 założył hutę szklaną we wsi Barczącej, w pow. Stanisławowskim, a następnie przeniósł ją do osady Trąbki pod Garwolinem, którą na pamiątkę swego kraju rodzinnego 1835 nazwał *Czechy*. † 1854 r., oddawszy przedsiębierstwo w ręce synowców swych, Wilhelma i Ignacego, którzy rozwinęli fabrykę i dla wyrobów jej wyrobili zbyt w całem państwie, założyli dla dzieci robotników szkołę, szkołę niedzielną dla terminatorów, bibljotekę, pobudowali domy mieszkalne, salę zebrań, zabaw, założyli kasę oszczędności, kasę wsparcia wdów i sierot i inne instytucje.— *Wilhelm* **H.** † 1880 r., *Ignacy* zaś 1889 r. Właścicielem fabryki został *Edward* **H.**, * 1821 r. w Czyżewie w Czechach, † 1889 r.; po jego śmierci fabryka przeszła na własność wdowy.

Hordonowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich posiadali je kolejno od r. 1718 Wilkowscy, Kiełczewscy, Giżyccy. Wedle przywileju zaś Augusta III z d. 12 maja 1750 r., ostatnimi posiadaczami byli Józef Chełchowski, skarbnik smoleński, wraz z żoną swą Bogumiłą, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1.632 gr. 25, a hiberny złp. 22. Wedle tychże metryk, starostwo to składało się w 1738 r. z dóbr Horduny i Antonowicze z przyległościami.

Hordyjowski.

Hordowina, ob. Kalina.

Hordyjowski, *Hordziejewski* v. *Korab* odm.; herb: W polu czerwonem — złoty Korab z obu końców głowami lwiemi ozdo-

biony, z wieżą z blankami. U szczytu trzy pióra strusie.

Hordyński, major, wydał dzieło „History of the late polish revolution and the events of the campaign“ (Boston, 1831; 2 ed., 1833).

Hordyński Zdzisław, dr., literat, * 1856 r. we Lwowie, † 1895; tamże ukończył studja uniwersyteckie, następnie otrzymał posadę skryptora bibljoteki uniwersytetu lwowskiego, w r. 1888 został członkiem komisji historycznej w akademji umiejętności w Krakowie. Oprócz wielu pomniejszych krytyk literackich, umieszczanych w pismach perjodycznych, ogłosił: „O towarzystwie Szubrawców“ (Lwów, 1883); „Lata szkolne Brodzińskiego“ (Lwów, 1888); „Mickiewicz i Brodziński“ (Lwów, 1890); „Obraz piśmiennictwa polskiego od XV do XIX wieku“ (Kraków, 1893).

Horeb (Choreb), nazwa góry, na której podług ks. V Mojżesza (1, 6 i 4, 10) ogłoszone zostało *Dziesięcioro przykazań*, zatem to samo co *Synai*. Podług innych ma to być tylko szczyt Synajski (7,035 st. wys.). Obecnie mieszkańcy klasztoru na Synai nazywają **H.** stromy grzbiet gór, ciągnący się ku północy do równiny Naha, z którego części południowej przechodzi się na górę Mojżesza (Dżehel-Muza).

Horjah albo *Horja*, właściwie *Urs* Mikołaj, Rumun siedmiogrodzki, * 1740 r. w Nagy-Aranyosie, † 1785, znany ze swoich usiłowań osiągnięcia korony wołoskiej. Otrzymawszy od cesarza Józefa II przywilej na zajmowanie się kupiectwem we wsi Branie w komit. Zarandzkim, wspólnie ze swym przyjacielem *Kłoską*, pokazywał go nieumiejącym czytać Wołochom, jako upoważnienie do wymordowania wszystkiej szlachty, i w r. 1784 wydał stosowne swoim poplecznikom rozkazy, skutkiem których tysiące ludzi wymordowano i mnóstwo posiadłości szlacheckich zniszczono. Następnie **H.** nazwał się królem dacyjskim. Powstanie to dopiero po roku zostało uśmierzone, a **H.** i Kłoska skazani na śmierć (1785).

Horki, *Hory-Horki*, miasto powiatowe w gub. Mohylowskiej, nad rz. Kopyłką, liczy 6,730 miesz. (1897). Do 1864 był tu instytut rolniczy, a przy nim szkoła taksatorów i rolnicza, dwie fermy, bogate zbiory przyrodnicze i ogród botaniczny; instytut ten przeniesiony został do Petersburga. — *Powiat Horecki* ma 2,487 wiorst kw. i 123,593 miesz.

Horkios, przydomek Zeusa, jako boga strzegącego dochowania przysiąg.

Horky Józef Edmund, historyk czeski, * 1790 w Morawskiej Ostrawie, † 1844 r., ogłosił na podstawie źródeł archiwalnych wiele przyczynków do genealogji i topografji morawskiej. Wydał: „Volksmärchen, Sagen und denkwürdige Geschichten aus der Vorzeit Mährens“ (1819); „Denkwürdigkeiten und Reisen des Lev von Rožmital und Blatna“ (1814, 2 t.); „Ueber die Tempelherren in Mähren“ (1845). Pomniejsze prace umieszczał w *Archiwum* Hormayera, *Histor. Taschenbuch* i *Brünner Wochenblatt*, który w latach 1824—1827 sam redagował.

Horky Wacław, pedagog i pisarz czeski, * 1832 r. pod Mielnikiem, napisał wiele prac do „Malej knihovni,“ książeczek obrazkowych i t. d. Z większych prac wymieniamy: „Malá pokladniczka“ (1871); „Marnotravny syn“; „Przeludy života“ (2 t.); „Zásady a porządky członów Bratrské cirkve v Czechách a na Moravie“ (1872). Pisał też wiele do czasopism pedagogicznych i politycznych. W 1880 wyjechał do Chorwacji.

Hormayr Józef, baron von, historyk niemiecki, * 1782 r. w Innsbruku, † 1848 r. Od r. 1803 dyrektor tajnego archiwum rządowego i nadwornego w Wiedniu. Jako jeden z najzawziętszych przeciwników Napoleona, przedsięwziął 1809 r. zrewoltowanie Tyrolu, czego dokonawszy, sprawował wśród najcięższych okoliczności administrację tego kraju aż do rozejmu znaimskiego. Wróciwszy potem do Wiednia, został historjografem państwa i domu cesarskiego. Umieszczony 1828 r. w ministerjum spraw zagranicznych w Monachjum, mianowany był 1832 bawarskim ministrem rezydentem w Hanowerze, 1839—48 przy miastach hanzeatyckich, a następnie otrzymał zarząd głównego archiwum państwa w Monachjum. Z pomiędzy wielu jego dzieł historycznych, najcelniejsze są: „Kritisch-diplomatische Beiträge zur Geschichte Tirols im Mittelalter“ (2 t., Innsbruk. 1802—3; 2 ed. 1805); „Geschichte der gefürsteten Grafschaft Tirol“ (2 t., Tübinga, 1806—1808); „Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit“ (3 t., Wiedeń, 1817—19, 2 wyd. 1831); „Wien seine Geschichte und Denkwürdigkeiten“ (5 t., Wiedeń, 1823—24); „Lebensbilder aus dem Befreiungs-Kriege“ (3 części, Jena, 1841—44); „Anemonen aus dem Tagebuche eines alten Pilgermannes“ (4 t., Jena, 1845—47); „Das Land Tirol und der Tirolerkrieg 1809“ (2 t., Lipsk, 1845); „Das Heer von Innerösterreich unter den Befehlen des Erzherzogs Johann im Kriegen von 1809“ (Lipsk, 1848). Oprócz kilku czasopism, wydawał prawie sam jeden w latach 1811—48 *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* (t. 1 — 37). Por. Krones „Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren 1810—12 und 1813—15“ (1892).

Hormisdas, *Hormizdas*, w djalekcie Pehlewi Ormazrd, po staro-persku Ahuramazda, imię 4 królów perskich z dynastji Sasanidów. **H.** I, 272—273, zasłynął jako protektor Manes (ob.), założyciela manicheizmu (ob.). — **H.** II (303—310). — **H.** III (457—459). — **H.** IV (579—590), syn Chosrena Anoszarwana. Pobity przez Bahrana Ozobina, zbuntowanego wodza, został uwięziony i oślepiony.

Hormisdas (św.), papież (514—523), rodem z Frosinone; upamiętnił się sporami z eutychja-

nami. Z licznych jego listów, pisanych do rozmaitych osób, doszło do naszych czasów 80.

Hormus lub *Ormuz*, wyspa w zatoce Perskiej, należąca do imana Maskatu; znajduje się na niej silna warownia. W XVI w. była ona ważnym punktem handlowym Portugalji. Od niej otrzymała nazwę *cieśnina Hormus*, łącząca zatokę Perską z morzem Arabskiem.

Horn, przylądek, ob. Hoorn.

Horn Gustaw, hrabia von, * 1592 r. w Overbyhus, w Uplandji, † jako marszałek państwa i namiestnik wyspy Schonen 1657 r.; generał szwedzki podczas wojny 30-letniej; walczył ze szczególnem odznaczeniem pod Breitenfeld nad Lechem i pod Lützen; po śmierci Gustawa Adolfa popierał Oxenstiernę i połączył się z księciem wejmarskim Bernardem, który wbrew jego radom stoczył bitwę pod Nördlingen 1634. Tu **H.** wzięty do niewoli, oswobodził się dopiero przez wymianę jeńców 1642; walczył 1644 na wyspie Schonen przeciwko Duńczykom i zmusił ich do pokoju. Wielce był poważany przez królową Krystynę i Karola X.

Horn Franciszek Krzysztof, literat niemiecki, * 1781 r. w Brunświku, † 1837 r., nauczyciel gimnazjum w Berlinie i Bremie. Z dzieł jego zasługują na szczególną wzmiankę następujące: „Umrisse zur Geschichte und Kritik der schönen Literatur Deutschlands von 1799—1818“ (Berlin, 1819; 2 wyd. 1821); „Geschichte und Kritik der Poesie und Beredsamkeit der Deutschen von Luther's Zeit bis zur Gegenwart“ (4 t., Berlin, 1822—29); „Shakspeare's Schauspiele“ (5 t., Lipsk, 1823—31). G. Schwab i A. Förster wydali wybór z pozostałych po nim pism rozmaitych p. t. „Psyche“ (4 t., Lipsk, 1841). Jego nowele i poezje są dziś zupełnie zapomniane. Por. Karoline Bernstein „Franz **H.**, ein biogr. Denkmal“ (1839).

Horn Ulfo Danjel, * 1817 r. w Trutnowie, w król. Czeskiem, † tamże 1860. Nauki pobierał w Pradze, gdzie W. A. Svoboda zachęcił go do prac literackich. Jego dramat „Horymir“, napisany 1835, został dobrze przyjęty. Wspólnie z W. A. Gerlem napisał komedję „Die Vormundschaften“, która w Sztutgardzie otrzymała premjum 1836, oraz „Der Naturmensch“. Długi czas bawił w Wiedniu. Jego komedja „Molière“ i tragedja „Der Rabbi v. Prag“ zakazaną została przez cenzurę. W 1843 i 1844 miewał w Pradze prelekcje o literaturze niemieckiej i o pieśniach z czasów husyckich. W 1848 był jednym z przedstawicieli stronnictwa czeskiego, ale wkrótce przeszedł na stronę niemiecką. **H.** zaliczany jest do pierwszorzędnych nowoczesnych poetów. Oprócz innych wydał: „Gedichte“ (Lipsk, 1847); dramat „König Ottokar“ (4 wyd., Lipsk, 1859); powieść „Böhmische Dörfer“ (2 t., Lipsk, 1847); „Aus drei Jahrhunderten“ (1851, 2 wyd., 1853); „Bunte Kiesel“ (Praga, 1859) i „Von Idstedt bis zu Ende“ (1851), w którem opisuje swój udział w wojnie przeciwko Duńczykom.

Hornblenda, minerał, ob. Amfibol.

Hornby Geofrey Tomasz Phipps, admirał angielski, * 1825 r., † 1895 r., syn admirała Phippsa **H.**, który odznaczył się w wojnie z Francją, w dwunastym roku jako midspipman (kadet marynarki) wstąpił do marynarki, brał udział w bombardowaniu Akry pod Napierem, 1869 roku został kontradmirałem, 1875 r. wiceadmirałem, podczas wojny rosyjsko-tureckiej dowodził flotą śródziemnomorską, wymusił przepływ przez Dardanelle. Na stanowisku dowódcy floty na wodach tureckich pozostawał do r. 1880, od 1881—84 był prezydentem szkoły marynarskiej w Greenwich. Wykształcony teoretycznie i posiadający praktykę i wielkie doświadczenia, uważany był w Anglji za najzdolniejszego z admirałów.

Horne Ryszard Hengist, pisarz angielski, * 1803 w Edmonton w hrab. Middlesex, † 1884, kształcił się w szkole wojskowej, służył następnie we flocie meksykańskiej i brał udział w wojnie Meksyku z Hiszpanją. Po powrocie do Anglji poświęcił się pracy literackiej i ogłosił szereg utworów dramatycznych, z których ważniejsze: „Cosmo de Medici“ (tragedja, 1837); „The death of Marlowe“ (1838); „Gregory VII“ (1840); „Judas Iscariot“ (1848); „Alargis“; z historycznych: „History of Napoleon“ (1841, t. 2); utwór epiczny „Orion“ (10 wyd., 1874); „A new spirit of the age“ (szkice literac., 1844); t. 2); opowiadania: „The good natured bear“; „Ballads and romances“ (1846); „Adventures of London doll“ (1850); „The dreamer and the worker“ (1851); „Laura Dibalzo“ (1880); „King Nihil's round table, or the regicide's symposium“ (1881); „Bible tragedies“ (1881); „Sithron, the star-stricken“ (1885).

Horneck, Hornek Ottokar von, ob. *Ottokar Styryjczyk* (Ottokar von Steiermark).

Hornes, ob. *Hoorn* (Filip II de Montmorency-Nivelle).

Hörnes Rudolf i Maurycy, ob. Hoernes.

Horne-Tooke Jan, filolog angielski, * 1736 w Londynie, † 1812. Ukończywszy teologję, był proboszczem w hrabstwie Kent. Za stosunki z Amerykanami, walczącymi przeciw Anglji, oskarżony (1777) o zdradę kraju, musiał odsiedzieć jednoroczne więzienie. Później studjował prawo i pisywał podczas rewolucji franc. broszury polityczne. Z pomiędzy pism jego wielce jest w Anglji cenione dzieło: „Epea pteroenta, or the diversions of purley“ (2 t., 1786—1805 i częściej).

Hornik, pseudonim J. K. Tyla (ob.).

Hornik Michał, pisarz łużycki, ob. Hórnik.

Hornisgrinde, szczyt gór Czarnego Lasu (Schwarzwald), w wirtemberskim obwodzie Freudenstadt, ma 1,164 metr. wysokości.

Hornitos, drobne wywyższenia na stygnących potokach lawy, wytwarzane przez wyrywające się pary. **H.** te często przez całe miesiące dymią uchodzącemi z nich parami i gazami.

Hörnli, 35 klm. długie pasmo gór na granicy kantonów szwajcarskich St. Gallen, Zürich i Turgowji, z najwyższemi wierzchołkami *Schnabelhorn* (3,986 st.) i *Hörnli* (8,900 st.).

Hornowski I v. *Korczak* odm., herb: W polu czerwonem, między ocelami srebrnej podkowy, obarczonej strzałą, lewoukośnie przekrzyżowaną—trzy srebrne wręby, ku dołowi się zmniejszające. U szczytu trzy pióra strusie.—**H. II,**

Hornowski I.

Hornowski II.

Hornowski IV.

różni się od powyższego brakiem strzały i odmiennem umieszczeniem wrębów, jak widać na rysunku.—**H. IV:** W polu czerwonem—trzy srebrne rzeki wężykowate. Nad hełmem korona. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Hornstein Karol, astronom, * w Bernie, w marg. morawskiem, 1824; w 1843 został asystentem w obserwatorjum wiedeńskim, 1847 adjunktem w krakowskiem, w 1849 wrócił do Wiednia, gdzie został adjunktem obserwatorjum i docentem matematyki, 1862 prof. matematyki w Gracu. Zasłużył się licznemi obserwacjami i obliczeniami małych planet i komet. Ogłosił: „Kometenbeobachtungen auf der wiener Sternwarte vom 1835—47“, „Planeten und Kometenbeobachtungen auf der w. S. v. 1847—62“; „Geschichte der Entdeckung des Planeten Neptun“.

Horoch (baron), herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polach: I błękitnem, w środku złotej podkowy—krzyż kawalerski srebrny (Jastrzębiec); w II czerwonem—srebrna strzała z wąsami u dołu (Odrowąż); w III czerwonem—tarcza srebrna niemiecka, złotem obramowana (Janina); w IV błękitnem—ryba srebrna (Glaubicz); w V czerwonem, naokoło złotego pieniążka czy kuli—trzy pióra strusie (Horoch). Nad koroną baronowską — trzy hełmy ukoronowane: w I—jastrząb z dzwonkami u łap, trzymający podkowę z krzyżem w szponie; w II, na czer-

Horoch.

wonem skrzydle—złota kula ze skrzydłami, jak na tarczy; w III—5 piór strusich: dwa białe między trzema błękitnemi. Labry boczne błękitne, środkowe czerwone—wszystkie podbite srebrem.

Horochów, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Włodzimierskim, bardzo starożytne, 2,400 m., kościół murowany rzymsko-kat., w którym jest kilka pięknych obrazów. Znajdował się tu dawniej wspaniały pałac, mieszczący w sobie wiele znakomitych utworów sztuki.

Horodeczanka, rz. w gub. Grodzieńskiej, początek bierze w powiecie Prużańskim, płynąc w kierunku południowo-wschodnim wchodzi w powiat Kobryński i powyżej Kobrynia wpada z prawego brzegu do rz. Muchawca. Wpadają do niej *Kozia* i *Brodka*.

Horodeczańskie starostwo niegrodowe. Między wielu starostwami, dzierżawami, wójtostwami tego samego nazwania w Wielkiem Ks. Lit. było i to, które mieściło się w wdztwie i powiecie Nowogródzkim. Idąc za powagą metryk lit., dobra Horodziec z Bychowem, Ostrzami, Dannikami i Dubosnem, księżna Maryna Trabska zapisała 1496 Albrechtowi Gasztoldowi, wdzie trockiemu. Posiadłości te następnie stały się własnością królowej Barbary Radziwiłłówny, wdowy po Gasztoldzie; po jej zaś zgonie zapisane królowi Zygmuntowi Augustowi stały się dobrami narodowemi. W kolei czasów podzielone na kilka części, w r. 1771 ograniczały się jedną wsią, którą posiadał Szredziński, opłacając kwarty tylko złp. 92 gr. 20, a hyberny złp. 60.

Horodek, miasto, ob. Gorodok.

Horodelska unja, 2 października 1413 jest dalszym ciągiem obustronnych dążności możnowładców małopolskich i Jagiełły zrazu, a potem i bojarów, które zadzierzgnięte zostały przy ślubie z Jadwigą d'Anjou (ob.). Pochrześnictwo, jakie „prędzej czy później bądź to dla nacisku Krzyżaków, bądź dla innych przyczyn musiał Jagiełło komuś przynieść“ o tyle tylko miało wartość, że odbywało się w Krakowie. Za uwolnienie od napadów litewskich wywzajemniali ją Koroniarze pomocą przeciw Krzyżakom. Za „chudopacholską mitrę dawali koronę, biorąc nawzajem sute „wdzięczności“ w ziemiach ruskich. Możnowładcy krakowscy, łakomi na nie pono, Spytko z Melsztyna, Dobrogost, bisk. poznański i in., słali raz po raz do Jagiełły („Latop. Litwy“ ed. Daniłow. 40, akt unji z 1401), zasłaniając się od Ziemowita mazowieckiego. Jagiełło, by mieć wolne ręce, w chwili przyjazdu i koronacji Jadwigi, w czerwcu 1384 przyrzeka Witoldowi księstwo trockie (potem dostał tylko Grodno), czem go odciąga od zakonu, któremu odbiera stare Kowno. Tymczasem Ziemowit mazowiecki 3,600 kóp groszy pras. pożycza i daje w zastaw ziemię Krzyżakom zawkrańską, łącząc się wspólnym sojuszem do wojny ciągłej z Jagiełłą, by mu przeszkodzić w przywdzianiu korony Piastów, a gdy

już troiste (litew., polsk. i węgiersk.) posły z przyzwoleniem Elżbiety Bośniaczki i Jagiełły wracały znów do Budy, 27 lipca 1385 znowu przyjęto pokładziny Jadwigi z Wilhelmem, dla których nowy pomocnik zjawia się w osobie Ziemowita. Gdy sojusz z Krzyżakami do niczego nie doprowadził, książę mazowiecki 12 grudnia 1385 godzi się z Jadwigą i na przekór możnowładcom, którzy go odepchnęli, i Jagielle, niemiłego im Rakuszczyka gotów zaprowadzić do łożnicy Jadwigi. Gorajczyk splątał zamiary. Chrzest 5 Olgierdowiców z pogaństwa (*Jadw.* i *Jag.* Szajnochy, ed. 2, III 140 i noty nast.) 15 lutego, ślub 18 lutego i 4 marca 1386 koronacja dopełniła pierwszych węzłów. Układ krewski 14 sierpnia 1385 roku zwrotu 200,000 Rakuszanom, jeńców i ziem, wcielenia owych ziem, spełnia się mimo Mazowszan i Krzyżaków, których na chrzest zaproszono przez krwawą dla ich zamiarów ironję. Tak związały się oba narody sprzeczne ukształceniem. „Z półn. przygniata im karki teutonizm w postaci zakonu niemieck., który, pochłonąwszy Pomorze, pobratnie Litwie, Prusy i Żmujdzi“ spoczął, by tym groźniej z odświeżonemi siłami napaść. „Z południa od Czarno morza toczy im nogi Orda, pustoszy im ziemie Tatarstwo, grasujące przemocnie do Podolu, Rusi, Małopolsce, aż poza Wisłę. Zbratawszy się przeciw temu podwójnemu wrogowi, podejmują oba narody dwie stanowcze dla swych losów wyprawy, przeciw Tatarstwu Witold z pomocą Korony 1399, przeciw Krzyżakom 1410 z pomocą Witolda Jagiełło. Pierwsze miało uwolnić od Ordy, druga zapewniła powrót na łono słowiańskie Prusom. Stanęła 1401 roku imieniem Witolda i bojarów, oraz panów koronnych umowa, warująca wzajemną wierność w razie śmierci Witolda, dalszą aneksję ziem jego, po zgonie Jagiełły, elekcję następcy z udziałem jego kraju. Tryumf pod Grunwaldem nad Niemcami zacieśnił węzeł sojuszu, a sam teutonizm w osobie Zygmunta cesarza poddał myśl uwidocznienia go, dając na wzór sojusz książąt irlandzkich przez Ryszarda II 1395. I pod jesień 1413 r. 2 października zjechano się w Horodle nad Bugiem na pierwszy sejm. Elekcja wzajem uwarunkowana. Zjazdy odtąd w Lubl. i Parczowie dla porozumienia się. Zarząd harmonizuje się przez ustanowienie 2 województw i kasztelanji w Wilnie i Trokach. Wracając z tego zjazdu, Jagiełło, może zachęcony przez arcybisk. Strygońskiego Jana i Krzyżaka Michała Kuchelmeistra, w Przemyślu ufundował katedrę katolicką, gdy tymczasem w zimie z 1413 na 1414 pogaństwo na Żmujdzi ostatni dech wyzionęło.

Horodelskie starostwo grodowe, było położone w wdztwie Bełskiem, powiecie Horodelskim. Podług lustracji z 1628 należało do tego sstwa miasto Horodło (ob.) nad Bugiem, wsie: Łuszków z folwarkiem, Czerniawka, Milejów, Wólka Kierakowa i młyn wodny na Kotczu. W 1771 posiadał je Czesław Siekierzyński, opłacając z niego kwarty złp. 3,176, a hyberny złp. 1,011 gr. 14. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, ustąpione zostało kredytorom masy Joachima hr. Potockiego, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Bolechowskie i odtąd stało się prywatną własnością.

Horodenka, miasto powiatowe w Galicji, w obwodzie Kołomyjskim, szkoła rolnicza, młyn parowy, dystylarnia, 11,400 m.

Horodło, osada w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim, pamietna *horodelską unją* (ob,); własność prywatna, liczy do 2,500 m., trudniących się furmanką, rzemiosłami, spławem i w znacznej części uprawą lnu i konopi. Tutejszy kościół parafjalny rzymsko-katolicki odznacza się piękną strukturą gotycką.

Horodnia, miasto, ob. Gorodnia.

Horodnianka albo *Bobr*, rz. w gub. Grodzieńskiej, powiecie Sokolskim, płynie w kierunku zachodnio-północnym i na wprost Sztabina wpada z lewego brzegu do rz. Biebrzy.

Horodnica, miasteczko w powiecie Wołyńskim, nad Słuczą i Krywałą, 1,000 m., fabryka wyrobów fajansowych i kopalnie gliny ogniotrwałej.

Horodnica, przedmieście Grodna; w przeszłym wieku zakłady przemysłowe podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza (ob.) zatrudniały przy wyrobach lnianych, wełnianych, jedwabnych, żelaznych i in. do 3,000 rzemieślników krajowych. Gdy 1780 r. nie miał raty od 9,000,000 dla bankierów holenderskich, i Stakelberg z powodu znaczenia T. w kraju, żądał jego usunięcia, **H.** opustoszała, przez nieprzyjaciela Franc. Rzewuskiego zaniedbana. Wzorem była **H.** dla ówczesnego ruchu przemysłowego. Por. Surowiecki „O upadku miast w Polsce“.

Horodniczanka, rzeczka w powiecie Grodzieńskim, płynie z północy na południe i wpada z prawego brzegu do rz. Niemna, pod samem Grodnem.

Horodniczy, tak się nazywał w dawnej Litwie jeden z urzędników ziemskich, będący w stopniu swej godności pomiędzy cześnikiem a skarbnikiem; pierwotnie był to przełożony nad grodami czyli zamkami warownemi. Hartkoch nazywa ich *aediles*, Heidensztejn i Lengnich— *monimentorum curatores*. Po polsku nazywano ich czasem „wyszogrodzkimi“. Wspominani są horodniczowie: wileński, witebski, połocki, miński, mścisławski, orszański i in. Według Statutu litewskiego, starostowie poruczali im więźniów. —Obecnie w Rosji zowie się tak naczelnik policji w m. powiatowem.

Horodniki, wieś w gub. Wileńskiej, pow. Oszmiańskim, z kaplicą na górze. Znajduje się tu grób z pięknym pomnikiem Jędrzeja Sniadeckiego.

Horodyszcze (grodzisko v. grodzisk) zdefinjował Czarnocki (ob.) jako miejsca (ogrody), wałem dokoła obniesione, i przy nich blizkie zawsze *łyse* czyli *jasne* góry, panujące zwykle miejscowemu położeniu i wnoszące się przy stokach i wodach. O wiorstę od Rawy, na gruntach wsi Głochówka leży kopiec jakby w dolinie, między 2 wyższemi wzgórzami, otacza go zewnątrz wał, w jednem miejscu dający przejście do wnętrza (Bibl. Warsz., 1861, III, 193). Na gruntach wsi Gózd, o 11 mil od Warszawy na trakcie radomskim, a o milę od Białobrzegów nad Pilicą, jest kopiec, 70 prętów powierzchni mający, otoczony kanałem, którego zewnętrzną ścianę stanowi wał, w jednem miejscu przerwany, i łączący wodę wewnętrznego kanału z podmokłą zewnętrzną łąką do 5 mórg pow. mającą. Kopiec i wał są w równej wysokości z zewnątrz leżącemi polami, powstały zdaje się przez pogłębienie ziemi. Pilkalnie litewskie (Bibl. Warsz., 1859, IV, 778) są podobne, ale sypane. Nomenklatury pól na Góździe i sąsiednich wsiach i samych wsi zdradzają byt starego ogniska kultu koło kopca owego. Koło samego kopca jest pole Pieczyska (por. *Piekło* i *Bibl. Warsz.*, 1863, III, 479), z którym tak sąsiaduje Grodzisko koło Trąbek, jak Grójec z Pieczyskami. We wsi Żdżarze (w Karpatach żdżary są to źródła uzdrawiające, wulkaniczne, zwane i Rzegetów, (por. *regle* węgierskie) jest łąka Łysa góra. Na Gozdowskiej Woli jest Gać, na Kiełbowie, prócz mniejszego kopca, jest łąka „Gródź“ sąsiednia dworowi (takaż jest w Sieklukach), a obie kopcom, z rosnącemi na niej ziołami „płaczki“, których skoszenie deszcz sprowadza.

Horodyszcze, osada w gub. Siedleckiej, pow. Włodawskim, liczy 786 m.

Horodyszcze, wieś o milę od Pińska; klasztor Benedyktynow, sprowadzonych 1662 przez Jana Kopcia, z kościołem ś. Anny. Klasztor i kościół leżą na kępie rzeki Jasiołdy.

Horodziec, miasteczko w gub. Grodzieńskiej, powiecie Kobryńskim, na trakcie z Pińska do Kobrynia, oraz nad kanałem Królewskim, łączącym Pinę z Muchawcem; tu w 1784 Stanisław August dopełnił aktu otwarcia kanału. Znane w końcu XIII wieku; prawo magdeburskie otrzymało w 1589 r.

Horopter, zbiór punktów w przestrzeni, które przez oba oczy jako pojedyńcze punkty są widziane. Przy prostem ustawieniu oczu każdy punkt prawej połowy jednego oka ma sobie odpowiedni na prawej połowie oka drugiego; to samo strony lewe. Ze zmianą położenia oka zmienia się i ścieśnia **H.** Końce osi widzenia stanowią zawsze punkty odpowiednie. Przedmioty wszakże z boku się znajdujące, przy bocznem zwróceniu oka, okazują się rozdwojonemi, jeżeli się na nie pilną zwraca uwagę. **H.** dwojako może być wytłómaczony. Albo jest on skutkiem anatomicznych stosunków oka, tak, że odpowiednie punkty siatkówek rzeczywiście jednemu punktowi w mózgu odpowiadają; albo jest to rezultat doświadczenia: człowiek długiem doświadczaniem się uczy, w jakie miejsca w siatkówkach pojedyńcze punkty przestrzeni promienie swe posyłają. Ostatnia teorja jest dziś przyjęta powszechnie. Ze zmianą stosunku wzajemnego między obu siatkówkami, inne miejsca siatkówek stają się odpowiedniemi, i nowy **H.** się tworzy. Ob. Diplopia.

Horoskop (z grec.), ob. Astrologja.

Horoszkiewicz Juljan, Lwowianin, literat polski, ogłosił kilka dzieł dla ludu i młodzieży, oraz kilka broszur okolicznościowych, jako to: „Nauka obyczajności dla dzieci“ (Lwów, 1848); „Poczet królów polskich“ (Lwów, 1850); „Zabawy świąteczne dla ludu“ (Lwów, 1851); „Swiat popularnie opisany“ (Lwów, 1853); „Krajorys dawnej Polski“ (Lwów, 1852); „Austrja i Polska“ (Paryż, 1863); „Listy o rzeczach publicznych dla ludu“ (cz. I i II, Lwów, 1865); „Wspomnienia z roku 1830 — 31, pieśni z muzyką, marsze i t. p.“ (Lipsk, 1880). — Jego żona *Horoszkiewiczowa* z Trojanowskich Walentyna, oprócz poezji swoich, zamieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydawała 1844 r. w Warszawie pismo dla panien p. t.: *Zorza*, oraz była współpracowniczką takiegoż pisma wydawanego we Lwowie p. t.: *Dzwonek* (1850).

Horowitz Leopold, malarz współczesny, pochodzący z rodziny izraelskiej, osiadłej na początku tego wieku w Płońsku po przybyciu z gubernji południowo-zachodnich cesarstwa, * 1839 w Koszycach na Węgrzech, kształcił się pierwotnie w domu rodzicielskim, którego ojciec w owym czasie był rzadkością, jako człowiek uczony i inteligentny, wbrew swemu kupieckiemu, małomiasteczkowemu zajęciu. Następnie **H.** 1853—60 studjował malarstwo w akademji sztuk piękn. w Wiedniu, później w Berlinie, Dreźnie, Monachjum i Paryżu, w r. 1868 osiadł w Warszawie. Odznacza się żywym kolorytem, szczęśliwem oddaniem charakterystycznych scen z życia swoich współwyznawców, poprawnością rysunku. Obrazy te rodzajowe, w których celuje, nie są jedynym objawem działalności **H.**, który nadto, jako portrecista pierwszorzędne zajmuje stanowisko pomiędzy rówieśnikami. Z tego działu prac jego najwyżej są cenione portrety: ks. Sapieżyny, hrabiny von Groeben, ks. Radziwiłłowej, dyrektora muzeum w Budapeszcie F. Pulszky'ego i in. W r. 1891 na wystawie międzynarodowej w Berlinie **H.** otrzymał medal złoty.

Horowitz L.

Horożana Mała i Wielka, dwie wsi położone w obwodzie Samborskim, pow. Komarneńskim, mające razem 1,700 ludności, pamiętne rzezią, sprawioną tu 1846 przez zbuntowane chłopstwo, której opis mieści się w *Postępie* (1848); dokładniejsze zaś opowiadanie o tych wypadkach dał Czaplicki w dziełku „Powieść o Horożanie."

Horrendum (łac.), rzecz straszna, okropność.

Horresco referens (łac.), drżę, opowiadając to (Wirgiljusz).

Horribile dictu (łac.), strach mówić, rzecz straszna do powiedzenia.

Horribile visu (łac.), strach patrzeć, rzecz straszna do patrzenia.

Horror vacui, obawa próżni, w fizyce Arystotelesa zasada, że natura lęka się próżni, czyli że próżnia istnieć nie może. Zasada ta obalona została doświadczeniem Torricellego (ob. Atmosfera, Barometr).

Hors de combat (franc.), niezdolny do dalszej walki.

Hors de la loi (franc.), po za prawem.

Hors d'haleine (franc.), bez tchu.

Hors d'oeuvre (fran.), dodatek, potrawa dodatkowa, przybudówka.

Horsa, ob. Hengist i Horsa.

Horse-Guarols (ang.), gwardja konna.

Horscy, *Druccy-Horscy*, książęta, z rodu kniaziów *Druckich*, ob. Druccy książęta. Tu tylko dodamy, że pierwszym kniaziem Horskim był *Bohdan*, syn Siemka albo Siemiona, który za króla Aleksandra zawierał jakieś układy z Iwanem Wasilewiczem Olgierdowiczem, księciem Koreckim.

Horsens, miasto portowe w Jutlandji, w duńskim okręgu Aarhus, przy ujściu rz. Bygholms-Aa do zatoki Horsensfjord, ma 17,500 miesz.

Horsey Hieronim, w dokumentach rosyjskich *Jeremij Uljanow Horszyj*, kupiec angielski, a od 1580 poseł w Moskwie za cara Iwana Groźnego i syna jego Fiedora. Wydał dzieło p. t.: „Treatise of Russia," wydane w Hacluita „Collection" i drugie w rękopisie „A discourse of M. Jer. H. i t. d. of Russia."

Horsford Ebenezar Norton, chemik, * 1818 w Moscow (w stanie Nowego Yorku), † 1893, pracował jako inżynier, następnie studjował nauki przyrodnicze w Albany, pracował w laboratorjum Liebiga w Giessen, w r. 1846 został profesorem w Harvard-College w New-Cambridge, w 1863 prezydentem „Rumford chemical works" w Providence. Wynalazł on proszek piekarski 1856 (ob. Chleb), mleko zagęszczone 1853, wprowadził zastosowanie kwasu siarkowego do fabrykacji przedmiotów wytwarzanych przez fermentację, zbudował lampę do palenia materjałów wybuchowych. Ogłosił: „The discovery of America by Northmen" (1887); „Leif's house in Vineland" (1893) i in.

Horsky Franciszek, rolnik, * 1801 w Kolinie, w Czechach, † 1877 w Kolinie, wzorowo urządzonym majątku własnym, kształcił się w instytucie rolniczym w Krumlowie (Krumau), następnie administrował rozległemi majątkami. Zbudował kilka machin rolniczych i wpłynął na poprawę majątków włościańskich. Założył szkoły rolnicze w Rabinie i Libwerdzie. Ogłosił: „Neues Ackerungssystem" (1852), „Neue Düngerbehandlungsmethode" (1853); „Charakteristik der wichtigsten Ackerkulturgeräte und Drillmaschinen," „Kazania rolnicze" (1861—63, przekład polski Fr. Gawrońskiego, 1878) i in.

Horsky Otokar, pisarz czeski, ob. Klazar Otokar.

Horsky Paweł, pisarz czeski, ob. Paminondas.

Horsley John Calcot, malarz angielski, * 1817 w Londynie. Po ukończeniu akademji sztuk pięknych wykonał kilka obrazów rodzajowych, któremi powszechną na się zwrócił uwagę, np. „Szachiści," „Rywalizujący muzykanci," „Oczekiwanie na odpowiedź," „Kogut wiejski" (1839), „Wiek dziecięcy i starość" (1840), „Grób ojca" (1843) i w. in., zalecających się wytwornością techniki. Jako jeden z sześciu malarzy, ozdabiających sale nowego parlamentu, wykonał następujące obrazy: „Religja" (1845), w izbie lordów: „Koronacja Henryka V," „Kuszenie Ewy przez Szatana." Później zwrócił się do pierwotnego kierunku i dał między innemi takie malowidła: „Gościnność" (1850), „Złość" (1854), „Joanna Grey i Roger Asham" (1855), jeden z najpiękniejszych jego utworów rodzajowych; „Zgromadzenie muzyków" (1867) i w. in. Wykonał także mnóstwo doskonałych portretów. W 1864 został członkiem akademji królewskiej.

Horst Ulrych, baron von der, generał w armji szlezwicko-holsztyńskiej, * 1793, † 1867. Odbył jako oficer pruski kampanje 1812 i 1815; w r. 1846 dowodził w Poznańskiem przeciwko Mierosławskiemu, ale skutkiem swego ożenienia się z Polką musiał opuścić służbę; 1850 wstąpił do armji szlezwicko-holsztyńskiej, gdzie wkrótce objął dowództwo 3 brygady piechoty, z którą 25 lipca w bitwie pod Oberstolk chlubnie się odznaczył; 8 grudnia otrzymał naczelne dowództwo nad całą armją, która jednakże wkrótce została rozwiązaną. Następnie jako generał porucznik armji pruskiej przebywał po większej części w Hamburgu, korzystając z pensji emerytalnej, wyznaczonej mu 1850 przez związek niemiecki.

Horstmann August, chemik, * 1842 w Mannheim, został w 1867 docentem, 1872 profesorem w Heidelbergu. Prace jego tyczą się chemji teoretycznej, w szczególności przez zastosowanie zasad teorji mechanicznej ciepła do objawów chemicznych wykazał warunki równowagi chemicznej. Do trzeciego wydania „Lehrbuch der Chemie" Grahama — Otto napisał chemję teoretyczną z termochemją (1885).

Horta, miasto na azorskiej wyspie Fayal, ma 9,000 miesz. i port.

Hortensius *(Quintus)*, z przydomkiem *Hortulus*, sławny mówca rzymski, współczesny Cyceronа. Rozpoczął w 19 roku życia zawód oratorski i w r. 69 prz. Chr. sprawował urząd konsula. Wspólnie z Cyceronem występował przeciwko stronnictwu Klodjusza; † 60 r. prz. Chr. Mowy jego nie doszły naszych czasów, znamy je tylko z nazwiska. Starożytni chwalili ozdobność i bystrość mówcy, ale zarzucali mu brak głębszej myśli i zbytnią efektowność, a w gestach przesadę. Posiadał **H.** dźwięczny organ głosu, szlachetną postawę i nadzwyczajną pamięć.—Jego córka *Hortensja* słynęła także jako wzór wymowy niewieściej.

Hortensja *(Hydrangea)*, rodzaj roślin z rodziny skalnicowatych, według niektórych typ osobnej rodziny *hortensjowatych (Hydrangeae)*, cechujący się kielichem 5-ząbkowym, koroną 5-listkową i torebką 2-komórkową, 2-dziobkową, pękającą dziurką, krzewy w Ameryce i Azji wschodniej, z liśćmi przeciwległemi, owalnemi. Najwięcej znanym gatunkiem jest **H.** *zwyczajna, róża japońska (H. opuloides, H. hortensis)*, krzew na 2 metry wysoki, hodowany pospolicie dla pięknych kwiatów różowych lub błękitnych, które to ostatnie otrzymują się przez przesadzenie jej do ziemi przejętej solami lub ałunem. Inne gatunki hodowane są: **H.** *arzewiasta* czyli *japońska (H. arborescens)*, **H.** *śnieżna (H. nivea)*, **H.** *dębolistna (H. quercifolia)*. Nazwa **H.** wprowadzoną została przez Cammersona, na cześć żony astronoma Lapeaute, Hortensji, która towarzyszyła mężowi w wyprawie Bougainville'a.

Hortensja Eugenja Beauharnais, matka Napoleona III, ob. Bonaparte.

Hortis Attilio, historyk literatury, * 1850 w Tryjeście, studjował filozofję i prawo w uniwersytecie padewskim, dalsze studja odbywał we Francji, Niemczech i Anglji. W 1873 mianowany został konserwatorem bibljoteki miejskiej w Tryjeście. Ogłosił: „Scritti inediti di Fr. Petrarca, publicati ed illustrati“ (Trjest 1874); „G. Boccacci ambasciatore in Avignione“ (1875); „Le donne famose, descritte da G. Boccacci“ (1877); „Accenni alle scienze naturali nelle opere di G. Boccacci“ (1877); „Studie sopra le opere latine di G. Boccacci“ (1879) i in. **H.** jest także wydawcą „Archeografico Triestino.“

Hortologja, nauka ogrodnictwa.

Hortus deliciarum (łac.), ogród rozkoszy, tytuł dzieła pedagogiczno-religijnego, ułożonego w XII wieku przez ksienię klasztoru Hohenburg w Alzacji.

Hortykultura (z łac. *hortus* ogród), ogrodnictwo, uprawa ogrodowa.

Horus, bożek egipski, w hieroglifach brzmiący *Hor*, *Har* albo *Her*, od staroegipskiego i semickiego pierwiastku *hur* = światło. Herodot identyfikuje go z greckim Apollonem, stąd też złożona grecka nazwa *Horapollo*. Jego symbolem był sokół lub krogulec. Według mitu egipskiego, był podwójny **H.**: 1) *Har-uer*, t. j. **H.** starszy (grec. *Haroeris*), drugi syn Seba (Kronos) i Nuty (Rhea), brat Ozyrysa, i 2) **H.** młodszy, jako dziecię *Harpokrates* (ob.) zwany, syn Ozyrysa i Izydy. W obu formach (pierwotnie nierozdzielnych) uchodził **H.** za symbol słońca; wedle późniejszego podania, urodził się **H.** już wówczas, kiedy jego rodzice zostawali jeszcze w łonie matki. Gdy Ozyrys, najwyższy bóg słońca, został zabity przez swego brata Seta (Tyfon), **H.** go pomścił; zabił bowiem Seta i stał się władcą państwa nadziemskiego. On zamykał szereg najwyższych bogów i rządził Egiptem wedle cyklicznego systemu kapłanów lat 300.

Horvath Michał, historyk madziarski, * 1809 w Szentesie, w komitacie Czongradzkim, † 1878; po ukończeniu gimnazjum w Szegedynie i seminarjum w Waczowie, otrzymał święcenie na kapłana rzymsko-katolickiego, był nauczycielem domowym u hr. Erdödy'ego, a w r. 1844 został profesorem języka i literatury madziarskiej w Theresianum w Wiedniu, w r. 1847 plebanem w Hatwaniu, a w marcu 1848 biskupem czanadzkim i z tego tytułu członkiem izby wyższej. Należąc do stronnictwa liberalnego, otrzymał po 14 kwietnia 1849 tekę ministerjum wyznań i oświecenia publicznego. Po uśmierzeniu powstania, schronił się do Paryża, skąd 1851 przeniósł się do Zürichu; sąd zaś wojenny austrjacki skazał go na śmierć *in contumaciam* przez powieszenie. Wróciwszy do Węgier 1866, otrzymał uposażone opactwo, został prezesem akademji, a 1876 deputowanym. Prace jego literackie mieszczą się w „Rocznikach akademji węgierskiej,“ której członkiem został w r. 1838, oraz w „Athenaeum.“ Wydał także „Dzieje handlu i przemysłu w Węgrzech ostatnich trzechset lat“ (Buda, 1840), oraz „Dzieje Madziarów“ (4 t., Papa, 1842—46, przekład niemiecki w Peszcie); „Dzieje wojny o niepodległość 1848—49“ (3 t., 2 wyd., 1872).

Horvath Baltazar, węgierski minister sprawiedliwości, * 1822 w Steinamanger, studjował umiejętności prawne w Raab, 1843 został adwokatem, w 1845 obernotarjuszem. W r. 1848 jako deputowany sejmu węgierskiego zasiadał w nim w Debreczynie i Szegedynie, po ukończeniu wojny uzyskał amnestję 1850. Powrócił wtedy do adwokatury, w 1863 został współdyrektorem węgierskiego Towarzystwa kredytowego ziemskiego, 1867 powołany przez Deaka na stanowisko ministra sprawiedliwości, skasował karę cielesną i przeprowadził inne ważne reformy. Z powodu uchylenia jego projektu nowego prawa wiejskiego, ustąpił 1871 i został prezesem węgierskiego Tow. kred. ziem. W r. 1861 mianowany członkiem akademji węgierskiej.

Horvatović Jerzy, generałserbski, * 1835 w Slobodnie, w dawnem Pograniczu Wojskowem, † 1895. Służył początkowo w armji austrjackiej, a po klęskach włoskich przeszedł do armji serbskiej. W wojnie 1876 bronił Kniażewca, obronił pozycję pod Aleksincem, a także i w drugiej wojnie 1877 — 78 zdolności swe wykazał. W 1881 mianowany został posłem w Petersburgu, następnie 1886—87 był ministrem wojny.

Horwat, *Horwatt v. Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem — podkowa srebrna takimże obarczona krzyżem. U szczytu pół srebrnego gryfa, albo charta w obroży.

Horwat.

Horwat Jerzy, jeden z pseudonimów powieściopisarki polskiej Marji z Mireckich Czarnowskiej. Ob. Szeliga-Loevy Marja.

Horwitz Jezajasz, syn Abrahama, * około 1550 w Pradze, † 1629 r. w Tyberjadzie; erudyt talmudyczny, rabin we Frankfurcie, następnie nadrabin w Poznaniu, Krakowie i Pradze. W r. 1622 udał się do Jerozolimy. Ważniejsze jego prace są: „Szre Lukhoth Habbryth“ (Amsterdam, 1717); „Bygde Jesza“ (tamże, 1757).

Hory, grec. *Horaj*, w mitologji greckiej pierwotnie boginie „wód niebieskich,“ deszczu i rosy, następnie pór roku i urodzajów. Ateńczycy czcili ich tylko dwie: Thallo i Karpo, t. j. Wiosnę i Jesień; zwykle wymieniano ich trzy: Eunomja, Dike i Ejrene; w czasach rzymskich — już cztery. Towarzyszyły Zeusowi, Herze, Apollinowi. Prócz wymienionych nazwisk, nadają też horom nazwy Aukso, Auge, Anatole, Mesembrja, Dysis i zowią je też boginiami pór dnia i godzin.

Horyniec, wieś w Galicji, w obwodzie Żółkiewskim, pow. Cieszanowskim; 900 miesz., źródło mineralne; oprócz kościoła parafjalnego, kościół i klasztor Franciszkanów.

Horyń, znaczniejsza rzeka w gub. Wołyńskiej i Mińskiej, bierze początek w pow. Krzemienieckim, w okolicach Wolicy i Usteczan, przechodzi przez powiaty: Zasławski, Ostroski, Rowieński, Łucki i Piński, gdzie na pograniczu z Mozyrskim dzieli się na dwa ramiona, zwane *Wetlica* (spławna) i *Nieprawda;* ubiegłszy mil 100, wpada do Prypeci.

Horyzont, ob. Poziom.

Horyzontalne wahadło, ob. Wahadło.

Horzica Ignacy, pisarz i publicysta czeski, * 1859 w Bernie, używał pseudonimu Buczovsky; odbywszy służbę wojskową, był współpracownikiem pism w Slanem, Pilźnie, Bernie, od 1890 r. w Pradze przy „Národnich Listach.“ Zamieszczał tam fejletony, referaty literackie, artykuły ekonomiczne i wojskowe, wspomnienia z podróży („O viecech slezskych,“ „O viecech chorvatskych,“ „Vieci uherske“); osobno ogłosił: „Drobne czrty a povidky,“ „Z vln (fal) života,“ „Kresby a przibiehy,“ „Pamatujte na Slezsko,“ „Na Czerné Horze,“ „Z lidské bidy,“ „Obrazky ze Slezska.“ W r. 1892 wydał w przekładzie z chorwackiego dramat E. Kumiczića „Rodinné tajemstvi.“ — Żona jego, artystka dramatyczna, występuje pod rodzinnem nazwiskiem M. Laudówny.

Horzinek Wojciech, pisarz czeski, * 1852 w Czarnym Kościelcu, wzorom ojca studjował medycynę, a od 1855 poświęcił się cukrownictwu i został redaktor. działu statystycznego w piśmie „Prager Zuckermarkt,“ a od 1894 także miesięcznika „Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen.“ Pisał też w tym przedmiocie po czesku, a najważniejsze takie prace są: „Svietová vyroba cukru v l. 1853—88“ i „Historická mapa cukrovarnictvi v Czechách.“ Pisze też w zakresie filozofji, polityki, ekonomji i pedagogiki. Jest zwolennikiem kierunku etycznego i zwalcza rozstrzyganie spraw międzynarodowych za pomocą wojen. Tej treści ogłaszał artykuły w wielu pismach czeskich i niemieckich („Zur Ethik der Nationen“ w *Ethische Kultur*, 1894; „Widersprüche der transcendentalen Moral“ w *Die Zeit*, 1895).

Horzovic, Benesz (Benedykt) z..., zwany też z powodu podróży do Palestyny „rycerzem zamorskim,“ od r. 1386 burgrabia na Rabensztejnie, przełożył na język czeski i niemiecki „Kronikę rzymską“ Jakóba Twingera von Königshofen i doprowadził ją do śmierci Karola IV.

Hosanna, ob. Hozanna.

Hoscki Gabrjel, *Hojscki z Hoszczy*, herbu Kierdeja, kasztelan kijowski na początku XVII wieku, potomek znakomitego rodu Jelców, syn prawdopodobnie Hieroteusza czyli Jarofeja, sędziego ziemskiego łuckiego. Hoscy byli obrządku greckiego, później zostali dysydentami i katolikami. Gniazdem ich rodzinnem było miasto Hojszcza, dziś Huszcza, nad Horyniem. Jako Rusin pisał się kasztelan *Hawryło Hostski.* Mąż to wojenny i uczony; bił się za króla Stefana pod Gdańskiem i Wielkiemi Łukami, a następnie miał udział we wszystkich niemal wyprawach za Zygmunta III, w których utrzymywał własnym kosztem swoje chorągwie. Mianowany chorążym kijowskim, otrzymał od tego króla, w nagrodę położonych zasług, starostwo owruckie i został 1618 kasztelanem kijowskim. † po r. 1625.

Hoscki Roman, syn poprzedniego, kasztelan kijowski. Był rotmistrzem za Zygmunta III pod Smoleńskiem. Mianowany podkomorzym włodzimierskim, został po ojcu kasztelanem kijowskim. Jak i ojciec gorliwy arjanin, założył w mieście rodzinnem Huszczy zbór i szkołę swojego wyznania; † około 1635.

Hosemann Teodor, znakomity malarz rodzajowy i rysownik niemiecki, * 1807 w Brandeburgu, † 1875. Pracował naprzód w Düsseldorfie w zakładzie sztuk pięknych Arnz-Winkelmanna, następnie poświęcił się malarstwu olejnemu w Ber-

linie i zajmował się głównie udzielaniem lekcji prywatnych. Jako artysta wsławił się najwięcej swemi ilustracjami do rozmaitych dzieł poetycznych i humorystycznych. W 1857 został profesorem, a 1860 r. członkiem akademji sztuk pięknych.

Hoser Józef Karol Edward, uczony czeski i znawca sztuki, * 1770 w Plakowicach, † 1848 w Pradze, uczył się prawa i medycyny, której został doktorem i praktykował w Pradze. Wiele podróżował i kreślił opisy geograficzne, pisał też z zakresu mineralogji, o miejscowościach leczniczych. Ze względu na humanitarne poglądy, godną uwagi jest jego praca: „Schutzrede für unsere Mitgeschöpfe, die Tiere" (1844). Zgromadził piękny zbiór cennych obrazów, który w r. 1837 uczynił dostępnym dla publiczności. W r. 1843 ofiarował go Towarzystwu przyjaciół sztuk pięknych w Pradze; stanowi on obecnie główną podstawę zbiorów w Rudolfinum. Z licznych prac jego wymieniamy: „Ideen über die zweckmässigste Einrichtung von Gemälde-Gallerien und Cabinetten" (1845); „Das Riesengebirge in einer statistisch topographischen und pittoresken Uebersicht" (1803); „Das Riesengeb. und seine Bewohner" (1841); „Beiträge zur Charakteristik des Granits" (1840); „Die Sommerfahrten des böhmischen Dampfschiffe und der malerische Charakter des Elbethales" (1847); „Ideen über mineralogischen Körner und Kugelbildung, Conglomerate und Trümmergestein" (1841 i 1843); wreszcie prace podróżnicze i mineralogiczne w „Sammlung physikalischer Aufsätze" Mayera, „Sammlung physikalisch-oekonom. Aufsätze" W. Schmidta, oraz „Patriotischer Tagblatt" André'go.

Hoser Piotr, ogrodnik, * 1818 we wsi Szwojka po Czeską Lipą w Czechach, praktykę ogrodniczą odbył w dobrach Kińskiego w Bürgstein, następnie kształcił się w Pradze i Wiedniu. W r. 1846 został starszym ogrodnikiem ogrodu Saskiego w Warszawie, gdzie w r. 1850 założył własny ogród owocowy i kwiatowy, który znacznie rozwinął i gdzie się wykształciła znaczna liczba ogrodników. W ogólności wywarł silny wpływ na podniesienie ogrodnictwa w Warszawie; po założeniu w tem mieście towarzystwa ogrodniczego w r. 1885 został jego wiceprezesem, a w. 1892 stanowisko to opuścił.

Hoser Piotr, syn poprzed., również ogrodnik, * 1857 w Warszawie, po ukończeniu gimnazjum w mieście rodzinnem, kształcił się w instytucie pomologicznym w Prószkowie na Szląsku, następnie w Lipsku, Gandawie i Londynie, a po powrocie objął zarząd ogrodów ojca. W r. 1897 został wiceprezesem towarzystwa ogrodniczego. Jest współredaktorem „Ogrodnika polskiego," w którym znaczną liczbę prac ogłosił.

Hoser Paweł, brat pop., budown., * 1864. Po ukończeniu szkół zawodowych był pomocnikiem znakomitego budowniczego J. Dziekońskiego, w 1896—1897. Za wykonanie planów kościoła w stylu romańskim na konkursie Towarzystwa zach. sztuk pięknych w Król. Polskiem w 1891 **H.** otrzymał 3 nagrodę. Na konkursie budowy dworca kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, **H.** otrzymał 4-tą nagrodę w 1891 roku. Z ważniejszych budowli **H.** wykonał plan kościoła ewangelicko-augsburskiego w 1898 roku w Żyrardowie, na 850 osób.

Hösick Ferdynand, ob. Hoesick.

Hosius Mateusz Vysokomytsky, historyk czeski, * około 1555, † 1589 r., przełożył na język czeski „Opis ziemi Ruskiej Aleksandra Gwagnina" (wyd. 1590 i 1602).

Hosius Stanisław, ob. Hozjusz.

Hosmer Wiljam, Henry-Cayerl, poeta amerykański, * 1814 w Avon w New-Yorku. Napisał poemat indyjski, w siedmiu pieśniach p. t.: „Yonnondio" (1844). Dzieła jego wyszły w roku 1854, pierwszy tom zawiera: pieśni, balady, poezje liryczne, dotyczące Indjan.

Hosmer Harriet, rzeźbiarka amerykańska, * 1830 w Watertown w stanie Massachusetts, kształciła się w Bostonie, następnie w Europie zwłaszcza w Rzymie, pod kierunkiem Gibsona. Dzieła jej, odznaczające się siłą i energją, mają wielkie powodzenie. Ważniejsze z nich: „Puck," „Spiący satyr," „Czuwający satyr," „Syrena," „Beatrice Cenci," „Królowa Zenobja," posąg Tomasza Bentona w St. Louis i in.; mieszka w Rzymie.

Hospes hostis (łac.) *cudzoziemiec to nieprzyjaciel.* Zasada polityczna rzymska, powstała z wzajemnych stosunków ludów pogańskich, zwłaszcza z zaborczej polityki Rzymian, która rodziła ku nim nienawiść wszystkich ludów sąsiednich.

Hospinian Rudolf, teolog ewang.-refor. i historyk kościelny, * 1547 roku w Fehraltdorfie, w szwajcarskim kantonie zuryskim, † 1626 r. w Zurychu, gdzie był kaznodzieją. Z dzieł jego, wydanych przez Heideggera (7 t., Genewa, 1669—81), odznaczają się: „Concordia discors i t. d." (1614), przeciwko któremu profesor z Wittenbergi Hatter, żarliwy luteranin, napisał swoje „Concordia concors," oraz „Historia Sacramentaria" (2 t., 1598 i 1602); „Historia Jesuitica" (1619).

Hospital Michał de l', jeden z największych i najszlachetniejszych mężów stanu Francji, * r. 1506 w Aigueperse w Owernji. Po ukończeniu nauk prawnych we Włoszech wróciwszy do kraju, sprawował rozmaite urzędy; między innemi był ambasadorem na soborze trydenckim, a nareszcie został (1560) kanclerzem państwa. Na tym urzędzie główne postawił sobie zadanie uspokoić rozdwojoną kłótniami religijnemi Francję i tak katolików, jak i protestantów nakłonić do wzajemnej tolerancji. Jego staraniem przyszedł

do skutku pokój zawarty 27 marca 1568 po wojnie religijnej w Longjumeau. Gdy następnie pokój ten haniebnie został zerwany przez króla, L'Hospital znienawidzony przez Katarzynę de Medicis i oskarżony o sprzyjanie Kondeuszowi, złożył kanclerstwo i resztę cnotliwego życia przepędził w dworku swoim w Vignay, gdzie † 1573 r. Francja mężowi temu bardzo wiele zawdzięcza dobrego, jak reformę sądownictwa, ustanowienie trybunałów handlowych, niedopuszczenie wprowadzenia inkwizycji i t. d. Wszystkie jego prace literackie „Oeuvres" (mowy, testament, poezje łacińskie) wyszły w Paryżu (5 t., 1825). Por. „Vie d'Hospital" (Amsterdam, 1762).

Hospodar, znaczy właściwie w narzeczach słowiańskich *gospodarza*, *naczelnika rodziny*, *pana domu*. Tytuł ten dawano także panującym na Litwie, w Mołdawji (do czasu zjednoczenia się z Wołoszczyzną w jedno księstwo rumuńskie), i w innych krajach słowiańskich. Dawni królowie polscy, w korespondencjach swoich z innemi słowiańskimi dworami, tytułowali się także **H.**

Höst Jens Kragh, historyk duński, * 1772 r. na wyspie św. Tomasza, † 1844 w Islegaard pod Kopenhagą. Pierwotnie urzędnik sprawiedliwości, następnie poświęcał się wyłącznie literaturze, a mianowicie studjom historycznym. Wraz z Guldbergiem i Haste'm powziął zamiar na drodze działalności literackiej zbliżyć do siebie dwa narody skandynawskie: Szwecję i Danję. W tym celu łącznie z Nyerupem, Pramem i Baggesenem założył skandynawskie towarzystwo literackie, którego organem było „Muzeum skandynawskie." W czasopismach i broszurach, jak również tłómaczeniami, rozszerzał literacką sławę Danji i Szwecji; wydał dla Duńczyków gramatykę i słownik języka szwedzkiego, oraz miewał odczyty 1812—15 o języku i poezji szwedzkiej. Z dzieł jego historycznych najcelniejsze: „Życie i panowanie Gustawa IV Adolfa" (1808—9); „Godne pamięci wypadki z życia i panowania Chrystjana VII" (1812); „Polityka i historja" (5 t., 1820—22) i t. d., oraz niezmiernie ważne: „Minister Struensee i jego ministerjum" (3 t., Kopenhaga, 1824), w którem po raz pierwszy gruntownie i bezstronnie była przedstawiona historja epoki Struensee'go. Niektóre szczegóły o życiu swojem podał w dziele „Erindringer om mig og mine Samtidige" (1855).

Hostaunsky Baltazar, pisarz czeski, ob. Hostounsky.

Hostejn, Hostyn, Hostajnów, góra w margrabstwie Morawskiem, 2,317 stóp wysoka, o ½ godziny drogi od m. Bystrzycy, pamiętna zwycięstwem, odniesionem przez Czechów nad Tatarami w r. 1241, jak tego dowodzi podanie ludowe.

Hostinsky Piotr Záboj, właściwie *Kellner*, poeta i uczony słowacki, * 1823, † 1873, pracował w Preszburku w redakcji „Orla Tatranskiego" i „Slovenskich Novin" do r. 1848. Napisał 5-aktową tragedję „Svatoslaviczovi" (1869). Pisał o stanowisku i powołaniu Słowian, oraz ich mitologji.

Hostinsky Otakar, filozof i estetyk czeski, * 1847, studjował estetykę i historję sztuki w Pradze i Monachjum, przebywał długi czas we Włoszech, potem został profesorem historji muzyki w konserwatorjum muzycznem i w uniwersytecie praskim. Napisał: studjum biograficzne o Ryszardzie Wagnerze (1871); o rozwoju opery czeskiej (1880); studja o Glucku, Berliozie, Smetanie, Tomaszku, Szkroupie, Josquin'ach; o pieśniach ludowych czeskich świeckich (1892); „Herbarts Aesthetik" (1892); „Szest rozprav z oboru krasnoviedy a diejin umieni" (1877); „O vyznamu praktickych idei Herbartovych pro vszeobecnu aesthetiku" (1881); „O vyznamu umieleckého prómyslu" (1887); „O realismu umieleckém" (1890); „O prvotinach umieni hudebniho" (1884); „O hudbie starych Rzeků" (1884); „Musikalisch-Schöne" (1877); „Die Lehre von den musikal. Klängen" (1879) i w. in.

Hostivit, siódmy książę czeski (podług Kosmasa), następca Neklana, ojciec Borzywoja, pierwszego księcia chrześcijańskiego czeskiego na Wyszehradzie; panował między r. 845 a 870.

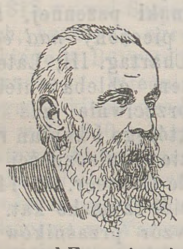
Hostja (łac. *hostia*, *oblatio eucharistica*, *placentula*, *panis eucharisticus*), jest to chleb, używany w kościele chrześcijańskim przy pożywaniu sakramentu Wieczerzy Pańskiej czyli Komunji św. Przyrządzenie jego bywa rozmaite; w jednych wyznaniach więcej, a w drugich mniej towarzyszy temu form i warunków. W kościele rzymsko-kat. ma on być sporządzany z czystej mąki pszennej, rozczynionej naturalną wodą i pieczony *nad ogniem* (Missale Roman.; Conc. Chartag. III; Lateran. IV. c. 1). Używa on zatem chleba niekwaszonego czyli przaśnego; przeciwnie zaś kościół grecki kwaszonego, którego i kapłan rzymsko-kat. może użyć w razie konieczności (Conc. Florent.; Conc. Trid. de Conscer. c. 14 de celebr. missae 3.41). Kościół rzymsko-kat. używa **H.** formy okrągłej na wzór przaśników wielkanocnych u starozakonnych, oraz z uwagi, że taki kształt jest najestetyczniejszy i wyobraża całość, skończoność. Jest ona przytem cienka jak opłatek dlatego, żeby pożywającemu uprzytomniało się natychmiast, iż to nie jest pokarm cielesny, lecz duchowny (Syn. XXI. Tolet. can. 6); powinna być nawet przygotowana przez duchowne osoby, jak chce mieć Synod archid. praskiej (de sacros. missae sacrif.). Kościół ten dzieli **H.** na *wielką*, którą pożywa kapłan przy mszy i wystawia ku publicznej czci i chwale, oraz na *małą* czyli pospolitą (particulae), która udziela się wszystkim wiernym (w Komunji). **H.** w kościele grecko-kat. *(prosfora)* używaną jest w formie graniastej

(sześcianu); kościół zaś ewangelicki używa obu tych form, nie przywiązuje bowiem do formy jak we wszystkiem, tak i tu takiej wagi, jak poprzednie; i tak: ewangelicko-refor.—chleba zwyczajnego, ewangelic.-augsburski opłatka, a ewang.-unicki wedle żądania lub zwyczaju miejscowego i jednej i drugiej formy.—W pierwszych wiekach kościoła chrześcijańskiego chleb przy wieczerzy Pańskiej był łamany (podpłomyki), następnie dopiero zaczęto używać formy graniastej, jak tego dowodem najdawniejsze obrazy w kościele św. Wawrzyńca w Rzymie.

Hostounsky *(Hostaunsky)*, łac. *Hostovinus*, Baltazar, * 1534 w Horszowie Tynie, w królest. Czeskiem, † 1600 w Chomutowie, Jezuita, w r. 1564 towarzyszył legatowi papieskiemu J. F. Commendoni'emu do Polski, bawił tam cztery lata, był przełożonym w Brunsberdze, Pułtusku, Wilnie; 1571 r. wróciwszy do Czech, był profesorem teologji i języka greckiego. Napisał sporo książek treści teologicznej po czesku i po polsku.

Hostrup Jens Chrystjan, poeta duński, * 1818 w Kopenhadze, † 1892 r., studjował teologję tamże, 1856 r. został proboszczem w Silkeborg w Jutlandji, 1863 r. we Fredyksborgu na w. Zelandji. Ogłosił: „Gjenborne“ (Sąsiedzi, 1844, 6 wyd., 1882); „Eventyr, paa Fodreisen“ (Przygody w podróży pieszej, 1847); „Mester og Lärling“ (Mistrz i uczeń, 1852); „Drom og Daad“ (Marzenie i rzeczywistość, 1854); „Intrigerne“ (Intrigi); „Soldaterlöjer“ (Żarty żołnierskie); „Eva“ (Komedja, 1880). Wydanie zbiorowe: „Samlede Skrifter“ (Kopenhaga, 1865, t. 4) i „Komedjer“ (4 wyd., 1886, 88—89). Ostatnia jego praca „Erindringer fra min Barndoni og Ungdomi“ (1891).

Hoszard Franciszek, lekarz i działacz społeczny, * 1822, † 1899. Po ukończeniu uniwersytetu osiadł jako lekarz w Bochni. W r. 1868 wybrany do sejmu galicyjskiego. Od r. 1877 do końca życia stał na czele departamentu sanitarnego w wydziale krajowym. Był blizkim osobistym przyjacielem Franciszka Smolki (ob.).

Hoszard Franciszek

Hoszek Ignacy, * 1852 na Morawie, literat, podróżnik i pedagog czeski, tłómaczył Hohola, Turgeniewa i Tołstoja, napisał oryginalnie: „O vyznamu jmen Czechové, Morava a Slované“ (1891); „Pabierky ze slovniku czeského“ (1893); „O narzeczi chromeckém“ (1894), tudzież wiele wspomnień ze swych podróży, odbywanych przeważnie pieszo.

Hoszowski Jerzy, herbu Sas, władyka grecko-kat. przemyski, rodem z Rusi Czerwonej; objął katedrę w r. 1668—70, † 1729 r.

Hoszowski Konstanty, b. senator miasta wolnego Krakowa, badacz historyczny, * 1805, † 1884 r., studjował prawo w Krakowie, gdzie był następnie profesorem, sędzią, od 1842—44 sędzią prezydującym najwyższego sądu karnego od 1844 r. senatorem wolnego miasta Krakowa, od 1846 sprawował inne urzędy do 1854, w którym otrzymał emeryturę. Był członkiem tow. naukowego, następnie akadem. nauk. Jest autorem dzieł: „De re nummaria in Polonia“ (Kraków, 1828); „Wiadomość o starożytnym obrazie N. Marji Panny i o Domu schronienia przy ulicy św. Szczepana w Krakowie“ (Kraków, 1857); „Żywot ks. Antoniego Bystrzonowskiego i t. d.“ (1851); „Żywot Andrzeja Zawiszy Trzębickiego, biskupa krakowskiego“ (1861); „O znakomitszych zasługach w kraju rodziny Korycińskich“ (Kraków, 1862); „Żywot Jana Muskaty, bisk. krak.“ (Kraków, 1866); „Obraz życia i zasług opatów Mogilskich“ (Kraków, 1867); „Izba poselska w zamku królewskim na Wawelu“ (1889).

Hoszów, wieś w obwodzie Sanockim, pow. Ustrzyckim, blizko Jasienia; tu był śmiertelnie raniony Pułaski 20 sierpnia 1769.

Hoszticky Kacper, inaczej *Ambroży Hosstic-enus*, * po 1580, magister uniwersytetu praskiego, kierownik szkoły w Berounie i Pradze, w r. 1608 udał się do Polski, pisał poezje łacińskie, których zbiór wydał osobno w 1607 r.

Hoszúfalu albo *Nagyfalu* po madz., a po niem. *Langendorf*, po rumuńsku zaś *Satul-lung*, wieś w Siedmiogrodzie, komitacie kronsztadzkim, jedna z tak zwanych siedmiu wsi, będących własnością m. Braszowa; 6,400 miesz., prowadzi znaczny handel.

Hotentoci, *Hottentoci* (t. j. jąkały), najdawniejsi mieszkańcy południowego przylądka Afryki, nazwani tak przez Holendrów, sami bowiem nazywają się *Koikoin* albo *Kwakwa*; dzielą się na cztery główne pokolenia, a mianowicie: tak zwani Hotentoci kolonjalni, czyli właściwi Kwakwasowie w Kaplandzie; Korana, Kora, albo Kora-akwa; Nama albo Namakwa, i Saan (Saab) albo Buszmanowie (ob.), którzy stanowią grupę oddzielną. **H.** różnią się stanowczą od Negrów. Charakterystycznemi ich cechami są: cera oliwkowa, nizka czaszka i wystające kości policzkowe, wargi grube, nos spłaszczony i usta wystające. Charakterystyczną cechą kobiet jest steatopigja, czyli nadmierny rozwój tłuszczu na pośladkach, oraz roz-

Hotentoci—mężczyzna i kobieta.

wój warg mniejszych i łechtaczki (fartuszek hotentocki). Wstrętną, jak cała ich powierzchowność, jest także im tylko właściwa wymowa z gardła wydobywana, niechlujstwo i pociąg do pijaństwa. Zalecają się zaś uprzejmością, dobrodusznością i w większej części sumiennością. Czyści **H.**, bez żadnych przymieszek obcych, znajdują się tylko w republice Orańskiej. Koloniści najmują ich chętnie do służby jako pasterzów i woźniców. W granicach dawnej na Przylądku kolonji holenderskiej pomieszali się z Europejczykami, Kaframi, Negrami i innymi przybyszami, a mowa ich jest gwarą, pochodzącą ze zlewku wyrazów holenderskich, hotentockich i kafryjskich. Z łączenia się Europejczyków z Hotentotkami powstała osobna rasa, tak zwanych *Grikwasów*, którzy właściwych **H.** przewyższają rozwinięciem ciała i okazują wiele zdolności do sztuk i życia cywilizowanego. Część ich w przeszłem stuleciu wywędrowała ku północy i osiadła w Sawannie między Nu i Kay-Garip; część inną chrześcijańską (6,000 ludzi) w r. 1829 osiedlił rząd nad rz. Cat. Ogólna liczba **H.** wynosi około 100,000. Obyczaje ich dawne szybko giną, odzieży używają europejskiej, również zatracili dawną swą broń—strzały zatrute, assagai i kiri (maczugi). Chaty ich, postaci ulów plecionych, także ustępują miejsca domom glinianym. Zajmują się głównie polowaniem i hodowaniem bydła, inne prace pozostawiają kobietom. Gminy ich żyją patrjarchalnie; każda rodzina ma swego naczelnika, a naczelnicy ci ulegają starszemu, który ma władzę nad grupami, należącemi do jednego plemienia. Por. Fritsch „Die Eingebornen Südafrikas“ (1873).

Hotentocka figa, ob. Mesembryanthemum.

Hotentocka herbata, *bukko*, ob. Barosma.

Hotentocki fartuszek, ob. Hotentoci.

Hotho Henryk Gustaw, estetyk, * w Berlinie 1802, † 1873 tamże, poświęcał się estetyce, wiele podróżował po Europie w młodości, oraz 1837 i 1844. Wykładał literaturę powszechną od r. 1828 w akademji wojsk., 1830 w uniwersytecie w Berlinie, Od 1858 był dyrektorem zbioru miedziorytów w muzeum królewskiem. Pisał wiele do pism *Das Morgenblatt* i *Jahrbücher f. Wissenschaftliche Kritik*. Pracował w duchu Hegla i Goethego: „Vorstudien für Leben u. Kunst“ (Stuttgard, 1835); „Geschichte d. deutschen u. niederländischen Malerei“ (Berlin, 1840—43, t. 2). „D. Malerschule Huberts van Eyck” (Berlin, 1858 t. 2); „Geschichte d. christl. Malerei bis 1450” (Stuttgard, 1869—72).

Hotspur (ang.), gorączka, szalona głowa, przydomek Henryka Percy w „Henryku IV” Szekspira.

Hotti, plemię Albańczyków, zamieszkujące trzy wioski w tureckim wilajecie Skutari, w liczbie 4,000. Są silnie pomieszani z żywiołami serbskiemi.

Hottinger Jan Henryk, orjentalista, * 1620 w Zürich; był od 1642 profesorem w mieście rodzinnem, w latach 1655—61 przyczyniał się wiele do wzrostu uniwersytetu heidelberskiego, następnie znowu przebywał w Zürich, aż nareszcie 1667 utonął w jeziorze Limmat. Ważniejsze jego dzieła są: „Thesaurus philologicus” (Zürich, 1649, 3 wyd., 1696) i „Etymologicon orientale“ (Frankfurt, 1861).—**H.** Jan Jakób, prawnuk poprzedniego, historyk, * 1783 w Zürich, od 1844 profesor historji przy tamecznym uniwersytecie, † 1860. Ogłosił pomiędzy innemi: „Geschichte der schweiz. Kirchentrennung” (2 t., Zürich, 1825—29); „Huldreich Zwingli und seine Zeit“ (1842); „Hans Konrad Escher von der Linth” (1852). Wspólnie z Vögelim wydał Bullingera „Reformationsgeschichte“ (3 t., 1840); z Escherem „Archiv fur schweiz. Geschichte und Landeskunde” (3 t., 1827—29); z Wackernaglem „Schweiz. Museum” (8 t., 1837—1839).

Houbigant Karol Franciszek, * w Paryżu 1686, † 1783; w 1704 wstąpił do kongregacji Oratorjanów, był profesorem i przełożonym kolegjum. Oprócz innych dzieł, pracował przez lat trzydzieści nad krytycznem wydaniem „Biblji” w tekście oryginalnym i w przekładzie łacińskim (Paryż, 4 t. in fol.).

Houbracken Arnold, utalentowany rysownik i malarz niderlandzki, * 1660 w Dordrechcie, † 1719 w Amsterdamie. Zajmował się szczególnie malowaniem portretów; wykonał także kilka pięknych miedziorytów, więcej jednak jest znanym jako autor wielce szacownego dzieła: „Groote schouburgh der niderlandsche konstschilders en schildressen etc.” (Amsterdam, 1718 sq.). Por. Hofstede de Groot „Quellenstudien zur holländ. Kunstgeschichte. Arnold H. und seine Groote Schouburgh” (1893).—Syn jego *Jakób* **H.**, * 1698 w Dordrechcie, † 1780 w Amsterdamie, odznaczył się także jako znakomity malarz i miedziorytnik. Por. Verhuell „Jacobus H. et son oeuvre“ (1877).

Houchard Jan Mikołaj, generał rzeczypospolitej francuskiej, * 1740 w Forbach, depart. Mozelli. Podczas wojny Siedmioletniej prosty żołnierz wojsk francuskich, odznaczył się niejednokrotnie w czasie rewolucji, i posuwając się szybko, w 1792 stał już jako generał na czele armji północnej i zdobył Hondscoote; skutkiem tego książę York odstąpił od oblężenia Dunkierki i sprzymierzeni musieli zaniechać dalszych działań we Francji. Odniósłszy nad Holendrami w kilka dni potem zwycięstwo pod Maine, poniósł od Austrjaków, 15 września, klęskę pod Courtray, za co, jakkolwiek niewinny, został uwięziony przez terrorystów i 17 listopada 1793 gilotynowany. Syn jego usprawiedliwił go w piśmie:

„Notice historique et justificative sur la vie militaire du général Houchard" (Strasburg, 1809).

Houdek Vitiezslav, pisarz czeski, * 1856 pod Ołomuńcem, uczył się prawa i od r. 1880 został urzędnikiem. Pisał głównie o rzeczach morawskich, np. studjum o A. Sladkoviczu (1878) i Kalinczaku (1879); „O starosłovanskych hradech" (1887); „O starzi osad moravskych," „Poviesti o czernokněžnicich a jeich wyklad" (1891—93); „Hanaczky grunt" (1893); osobno wydał: „Losztice, rodziszte J. Havelky" (1891); wspólnie z J. Klvanią „Moravske ornamenty." Pod pseudonimem J. Czernohorski i innemi ogłosił dawniej szereg powiastek historycznych i nowel. W latach 1888—1892 redagował „Czasopis vlasten. muz. spolku olomuckého." Wreszcie po niemiecku umieścił kilka prac w „Mittheilungen den Centr.-Commission für Kunst und histor. Denkmale" i w „Oesterreich.-Ungar. Monarchie in Wort u. Bild."

Houdetot Elżbieta Franciszka Zofja de Lalive de Bellegarde, hrabina de, słynna z dowcipu i rozumu Francuzka, * 1730; pamięć tej kobiety przeszła do potomności skutkiem poufnej zażyłości z J. J. Rousseau, który winien jej wiele natchnień poetycznych, ale daremnie starał się o jej rękę, gdyż p. **H.** stale dochowywała wierności swemu kochankowi St.-Lambert. † 1813 jako ostatnia z wesołego grona encyklopedystów.

Houdon Jan Antoni, rzeźbiarz francuski, uczeń Lemaire'a i Pigalle'a, * 1741 w Wersalu, † 1828 jako profesor szkoły sztuk pięknych w Paryżu. Z utworów jego najcelniejsze są: posągi „Djany", „Woltera", „Cycerona wydalającego Katylinę z senatu", „la Frileuse" i marmurowa statua Washingtona. Oprócz tego wykonał **H.** znaczną liczbę bardzo pięknych popiersi, jak: Rousseau, d'Alemberta, Glucka, Buffona, Mirabeau, Lafayette'a, Neya, Napoleona i t. d. **H.** jest nawskroś naturalistą i ukazuje się zupełnie wolnym od manjery swej szkoły. Por. Dierks „Houdons Leben und Werke" (1887).

Hougue, La, mały półwysep w Normandji, depart. La Manche; ma latarnię morską i fort; pamiętny jest zwycięstwem odniesionem tu przez Anglików nad Francuzami 29 maja 1692.

Houra Henryk Włodzimierz, pisarz czeski, * 1839 r., pracował nad obudzeniem uczuć narodowych, zapoznał się z językami i piśmiennictwem Słowian, ogłaszał swe prace oryginalne i przekładane w różnych czasopismach; osobno wydał powieść historyczną „Kalisznik," oraz kilka komedji, tłómaczonych z francuskiego i polskiego.

Houreau B., jest autorem dzieła: „Histoire de la Pologne depuis son origine jusqu'en 1846, suivie de notices biographiques sur ses grands hommes" (Paryż, 1846).

House (ang.), dom.

House of Commons i **House of Lords** (ang. skr. H. C. i H. L.). Izba gmin (izba niższa) i Izba lordów (izba wyższa), dwie izby parlamentu angielskiego. House of Peers—izba parów.

House leold Words (ang.), słowa codzienne, powszechne.

Houska Marcin, z przydomkiem *Loquis*, a także i *Martinek*, ksiądz katolicki, rodem z margr. Morawskiego, głośny w swym czasie ze swej uczoności i wymowy, a następnie 1419 r. jako jeden z najgorliwszych Taborytów (ob.) i jak się zdaje wskrzesiciel *Chiljazmu* (ob.) między nimi. Między innemi zalecał i laikom brać chleb eucharystyczny do ręki i rozdzielać pomiędzy siebie. Żdania **H.** wywołały liczne spory, a następnie jego stronnicy w liczbie około trzystu wygnani zostali z Pragi; nie mogąc zaś znaleźć nigdzie przytułku, osiedlili się w lesie nad rz. Lużnicą opodal Drażyc. Gdy księża taboryccy nie chcieli zgodzić na się gwałtowne środki, doradzane przez J. Żyżkę, celem wytępienia tego „kacerstwa," jak się inni wyrażali—„pikardzkiego," **H.** wezwany był na Tabor i po długich rozprawach dał się skłonić do odwołania niektórych swych zdań i wykonał to w kościele jako „kający się grzesznik." Zwolennicy **H.**, którzy nie poszli za jego przykładem, zostali wytępieni. Ale i on, nie czując się bezpiecznym, udał się do margr. Morawskiego, w drodze jednak pochwycony został przez Divisza Borzka z Miletinka razem ze swym towarzyszem, Prokopem Jednookim. Gdy zaś przy badaniu co do nauki o Wieczerzy Pańs. oświadczył, że prawdziwe ciało Chrystusa jest w niebie, że miał tylko jedno ciało i t. d., skazano go na śmierć, odwieziono do Roudnicy i oddany razem z Prokopem arcybiskupowi Konradowi, który usiłował przywieść ich do prawowierności, ale gdy to nie odniosło zamierzonego skutku, zapakowani do beczek, ponieśli śmierć w płomieniach. Jakkolwiek **H.** pisał bardzo wiele, ocalało jednak tylko jedno jego pismo do Braci na Taborze, pisane z pierwszego więzienia 1421 r., oraz niektóre ustępy z jego *Traktatów* w polemicznem piśmie M. J. Przibrama z r. 1429, wskazujące jego pojęcia dogmatyczne, mianowicie w kwestji co do Wieczerzy P.—Por. Palacki „Dzieje Narodu Czesk." (t. 3, cz. 1).

Houssey albo **Housset** Arsenjusz, literat francuski, * 1815 w Bruyères, niedaleko Laon, † 1896. Wcześnie już przybywszy do Paryża, wystąpił 1836 z dwoma romansami: „La couronne de bluets" i „La pécheresse", któremi przy współdziałaniu J. Janin, T. Gautier i J. Sandeau zajął wydatne między pisarzami paryskimi miejsce. Pięknem dziełem „L'histoire de la peinture flamande et hollandaise" (Paryż, 1844—47, ze 100 miedziorytami) zyskał sobie niemały rozgłos i uwikłał się w polemikę z A. Michiels. Podczas rewolucji 1848 czynny brał udział jako członek stronnictwa demokratycznego. Przy końcu 1849 objął administrację *Teatru francuskiego*

i prowadził ją z wielkiem powodzeniem aż do 1856, poczem otrzymał urząd generalnego inspektora muzeów prowincjonalnych. Rozległa jego działalność literacka obejmuje romans, teatr, poezję i krytykę. Ze szczególną predylekcją zajmuje się **H.** epoką Ludwika XV. Prace jego zalecają się zawsze dowcipem, wdziękiem opowiadania i lekkością stylu.—Z romansów **H.** wymieniamy: „Onze maîtresses délaissées" (1840); „La vertu de Rosine" (1844); „Romans, contes et voyages" (1846); „Philosophes et comédiennes" (1850); „La pantoufle de Cendrillon" (1851); „Les filles d'Eve" (1852); „Sous la Régence et sous la Terreur" (1852); „Repentir de Marion" (1854); „Mlle de la Vallière et Mme de Montespan" (1860, kilka edycji); „Mademoiselle Cléopâtre" (1864); „Roman de la duchesse" (1865); „Les aventures galantes de Margot" (1866); „Nos grandes dames" (I ser. 4 t., 1868), i „Parisiennes" (II ser., 3 t., 1869); „Les mille et une nuits parisiennes" (1875, t. 4); „Histoire étrange d'une fille du monde" (1876); „Blice" (1877); „L'éventail brisé" (1879); „Mademoisele Rosa" (1882); „La comédienne" (1884); „Le chien perdu et la femme fusillée" (1872); „Le livre de minuit" (1887); „Les confessions. Souvenirs d'un demi siecle" (1885—91). Na scenę dał tylko „Caprices de la marquise" (1844) i „Comédie à la fenêtre" (1852); „Les comédiennes" (1857). Zbiory drobniejszych poezji, w różnych wydawane czasach, ogłosił p. t. „Oeuvres poétiques" (1858); „Les sentiers perdus" (1841); „La poésie dans le bois" (1845); „La symphonie de vingt ans" (1861). Z dzieł krytycznych, historycznych i humorystycznych zasługują na wzmiankę „Voyage à Venise" (1849); „L'histoire du quarante et unième fauteuil de l'Académie française" (1855); „Le roi Voltaire: sa généalogie, sa jeunesse, sa cour ses ministres etc." (1858); „Histoire de l'art français" (1860); „Les femmes du temps passé" (1862); „J. J. Rousseau et Mme Warens"(1863); „Histoire de la peinture flamande et hollandaise" (1844—47). Oprócz tego był współpracownikiem wielu czasopism. W 1861 został jako jeden z właścicieli dyrektorem dziennika *Presse*. W 1875 objął zarząd teatru narodowego lirycznego, ale zrażony trudnościami, wkrótce stanowisko to opuścił. Na język polski z dzieł **H.** mamy tłómaczone: „Podróże humorystyczne" przez Jerzego Laskarysa (Wilno, 1860); „Miłość zabijająca czyli Rafaela" przez Tadeusza C. (Warszawa, 1868).—Syn jego *Henryk* **H.**, * 1848, dał się poznać jako autor wybornego studjum nad sztuką grecką p. t. „Histoire d'Apelles" (1867; 3 ed., 1868); „Histoire d'Alcibiade et de la république athénienne depuis la mort de Péricles jusqu'à l'avénement des trente tyrans" (1873, t. 2); „Le premier siège de Paris en 52 av. J. Chr." (1876); „Athène, Rome, Paris" (1878). Oprócz tego umieszcza artykuły literackie i krytyczne w różnych czasopismach, jak w *Journal des Debats*, *Revue des deux mondes* i in.

Houston, miasto w stanie Texas w Unji północno-amerykańskiej, nad rz. Buffalo-Bayou, o 33 klm. od jej ujścia do zatoki Galvestone, założone 1836, na cześć pierwszego prezydenta rzeczypospolitej Texas, liczy 28,000 m.

Houston Samuel, generał amerykański, * 1793 w Rockbridge-Cor, w Wirginji, † 1863. Syn ubogich rodziców, po śmierci ojca oddany był do kramarza, ale nie mogąc dłużej u niego przebywać, uciekł do lasów i przepędził 5 lat pomiędzy indyjskiem plemieniem Greek, następnie założył szkołę dla Indjan. Podczas wojny z Anglją (1813) wstąpił do wojska i w bitwie pod Horse-Shoe, gdzie był ciężko raniony, walczył z odznaczeniem. Po ukończeniu wojny poświęciwszy się nauce prawa w Nashville, odznaczył się wkrótce jako adwokat. Powołany do izby reprezentantów, był 1827—29 gubernatorem w Tennessee, następnie znowu trzy lata przebywał śród Indjan, potem udał się do Texas, gdzie w wojnie tego kraju przeciwko Meksykowi jako wódz naczelny wygrał bitwę pod San-Jacinto (21 kwietnia 1836), przez co oswobodził Texas od Meksykanów i obrany został prezydentem nowej rzeczypospolitej. Urząd ten piastował ciągle aż do chwili, kiedy Texas przyłączono do Stanów Zjednoczonych. Następnie był przedstawicielem Texasu jako senator w Washingtonie, a w 1859 został powtórnie obrany gubernatorem tegoż kraju. Por. Bruce „Life of general H." (1891); Williams „Samuel H. and the war of independence in Texas" (1893).

Houszka Tobjasz, *Hausconius*, *Hauschkonius*, *Tusta Bohemus*, * 1600 r. w okolicy Domażlic, † 1661, uczony i pedagog czeski, wydał: „Res bohemicae" Jana Campiana, oraz „Pensum sacrum metrorythmicum" (1648—9).

Houten Samuel, polityk i literat holenderski, * 1837 deputowany demokratyczno-liberalny. Od 1894 minister spraw wewnętrznych w ministerjum Röella. Napisał „Staatskundige Briven" (1885); „Das Kausalgesetz in der social wissenschaft" (1888).

Houtman Korneljusz, twórca handlu holenderskiego z Indjami wsch., * 1560 w Gouda, † 1590, przebywając jako knipiec w Lizbonie, poznał korzyści, jakie Portugalczycy ciągnęli z handlu indyjskiego i skłonił kupiectwo amsterdamskie do wysłania czterech okrętów do Indji Wsch., które 23 czerwca 1596 r. zarzuciły kotwicę pod Bantam na wyspie Jawie i w roku następnym powróciły do Europy. Druga wyprawa z 1598, na której czele był Houtman, nie powiodła się wprawdzie, z powodu że **H.** na wyspie Sumatrze, z początku przyjęty przyjacielsko przez miejscowego króla, został podstępnie zabity, jednakże okręty jego oswobodzone z niewoli, wskazały drogę Holendrom do nader ważnego dla nich handlu.—Syn jego *Fryderyk*, † 1627, z nim ra-

zem więziony, po 27 miesiącach wydostał się na wolność, został 1607 gubernatorem Amboiny i ułożył słownik malajski i madagaskarski (Amsterdam, 1603).

Houwald Krzysztof Ernest, baron von, dramatyk niemiecki, * 1778 r. w Straupitz, w Dolnych Łużycach, syndyk swojej prowincji, † 1845 w Neuhaus pod Lübben. **H.** ustalił swą sławę literacką utworami dramatycznemi: „Das Bild“; „Der Leuchtthurm“; „Fluch und Segen“; „Die Feinde“; „Die Räuber“; „Die Heimkehr“ (1821); „Die Freistatt“ (1820); „Der Fürst und der Bürgers“ (1823); „Die alten Spielkameraten“ (1823). W dramatach jego przeważa liryzm, graniczący nieraz z sentymentalnością. Oprócz tego wydał oddzielnie „Vermischte Schriften“ (2 t., Lipsk, 1825) i „Bilder für die Jugend“ (3 t., Lipsk, 1829—32; nowa ed. 1839).

Houzeau de Lehaye Jan Karol, astronom, * 1820 w Mons, † 1888 r., studjował naprzód inżynierję i napisał „Des turbines et de leurs construction“ (1839). W r. 1846 został asystentem w obserwatorjum astronomicznem w Brukseli, 1842 otrzymał nagrodę od akademji za pracę o gwiazdach spadających, następnie był redaktorem dziennika *Tribune*, od 1868 był plantatorem na Jamajce, od 1876 do 1883 r. dyrektorem obserwatorjum astronomicznego w Brukseli. W 1883 obserwował w Texas przejście Wenery. Z jego prac astronomicznych najważniejsze: „Uranometrie générale“ (1878), wykaz widzialnych gołem okiem gwiazd stałych, „Vademecum de l'astronome“ (1882) i „Bibliographie générale de l'astronomie“ (od 1880). Ogłosił nadto prace z dziedziny geografji fizycznej, filozofji natury i meteorologji.

Hovelacque Aleksander Abel, antropolog i lingwista, * 1843 r. w Paryżu, † 1896 r., studjował prawo, antropologję, anatomję porównawczą, następnie w Jena lingwistykę. Objął urząd w zarządzie miejskim Paryża, a zarazem wykładał lingwistykę w szkole antropologji i był jej dyrektorem. W r. 1889 wybrany został do izby deputowanych, gdzie należał do skrajnego stronnictwa republikańskiego. Ogłosił: „Grammaire de la langue zende“ (1869, 2 wyd. 1878); „L'Avesta, Zoroastre et le Mahdeisme“ (1880); „La linguistique“ (1875, 4 wyd. 1888); „Précis d'anthropologie“ (z Hervé'm, 1886); „Notre ancêtre. Recherches d'anatomie et d'ethnologie sur le précurseur de l'homme“ (2 wyd. 1878) oraz założył *Bibliothèque des sciences contemporaines* i *Dictionnaire de l'antropologie*.

Hovenia, *Szypulatka*, rodzaj roślin z rodziny szakłakowych. **H.** *dulcis*, drzewo w Chinach i Japonji, wydaje owoce wielkości grochu na szypułkach mięsistych, które są bardzo cenione, jak owoce jadalne. *Olejek howenii* nie otrzymuje się nigdy z tego drzewa, ale jest mieszaniną różnych olejków.

Hovorka Józef, autor czeski, * 1848 w Statenicach, już w szkołach wydawał pisane czasopismo „Lipa.“ Z prof. Leclairem założył czasopismo francuskie „Le Pragеois“ i był jego redaktorem przez lat 4. Pracując poprzednio w księgarni, pisywał artykuły bibljograficzne. Obok nich ogłaszał też prace beletrystyczne, w pismach i osobno, jak np.: „Różne listy,“ „Pouti života,“ „Nová sbirka praci belletristickych,“ „Rytirzi zlata,“ „V obranie vlasti,“ „Mezi pany a služebniky,“ „Kniha novell;“ nadto wydał: „Doba upadku a vzkrziszeni národni literatury české,“ oraz szereg fejletonów literackich „Z ptaczi perspektivy“ (2 wyd. 1891).

Hovorka Franciszek, pisarz czeski, * 1857 w Brzeźnicy pod Piskiem, kształcił się w Pradze, podróżował po wielu krajach, między innemi po Polsce. Z podróży tych pisał do dzienników praskich fejletony, głównie treści politycznej. W r. 1886—7 był korespondentem z parlamentu berlińskiego i pisał wiele o sprawach polskich i germanizacji Poznańskiego. Jeszcze będąc w gimnazjum w Klatowach, drukował prace beletrystyczne w „Szumavanu.“ W 1879—80 był redaktorem „Ruchu,“ w 1880 założył „Divadelni Listy“ i 5 lat je redagował. Do *Dalibora* napisał „Diejiny opery v Polsku,“ do *Kvietów*— życiorys J. I. Kraszewskiego. Przełożył z polskiego wiele utworów dramatycznych i powieści. Zawiązywał stosunki z Polakami przez zapraszanie artystów polskich na występy teatralne w Pradze i odwrotnie.

Howard, jedna ze znakomitszych rodzin angielskich, ob. Norfolk.

Howard John, * 1726 r. w Enfield, † 1790 r. w Chersonie, podczas podróży w południowej Rosji, zwany *przyjacielem ludzkości*, reformator więzień, szpitali i innych dobroczynnych zakładów. Poświęcał się początkowo kupiectwu; w czasie podróży do Portugalji statek, na którym się znajdował, schwytany został przez okręt francuski i on sam długo był trzymany w niewoli. To zwróciło uwagę jego na przykry stan więzień i przedstawił rządowi propozycje co do ich poprawy, a zbadawszy więzienia angielskie, ogłosił „State of the prisons in England and Wales“ (1777, wyd. 2, 1784). Na skutek jego przedstawienia, zapadły w r. 1774 dwa postanowienia parlamentu co do poprawy losu więźniów. Zwiedził **H.** następnie prawie całą Europę w celach filantropijnych i pismami swemi, między innemi „Account of the principal lazarettos in Europa“ (1789), wywołał w całej Europie ruch na tem polu. Delille w poemacie „La pitié“ poświęcił mu zaszczytny ustęp. Por. Stoughton „John H., the philanthropist and his friends“ (1884); Holtzendorff „John H. and die Pestsperre gegen Ende das 18 Jahrh.“ (Berlin, 1879).

Howard Henryk, malarz angielski, * 1769 r., † 1847 w Oxford. Od 1808 był członkiem, a na-

stępnie sekretarzem i profesorem akademji królewskiej. Z wielu znakomitych jego utworów „Hero i Leander," „Lear i Kordelja," „Hory," „Narodzenie Wenery" są najcelniejsze. — Jego syn *Frank Howard*, * 1805, † 1866 r., również artysta, wydał swego ojca wyborne „Odczyty o malarstwie" (2 t., Londyn, 1848).

Howard Łukasz, meteorolog, * 1772 w Londynie, † 1864 r., kwakier, właściciel fabryki chemicznej w Stratford, w hrabstwie Essex, zajmował się obserwacjami meteorologicznemi, których rezultaty ogłaszał w różnych pismach: w dziele „The climate of London" (2 t., 1818—20, 2 wyd. 1833) w swoich „Seven lectures on meteorology" (1837, 2 wyd. 1843) i „Essay on the modifications of clouds" (3 wyd. 1865), w którem nadał chmurom (ob.) nazwy powszechnie dotąd używane.

Howard Edward, prałat katolicki angielski, * 1829 r. w Nottingham, pochodzi z młodszej linji książąt Norfolk. Służył początkowo w wojsku, ale w 26 roku życia został księdzem, udał się do Rzymu, następnie odbył podróż do Indji i po powrocie osiadł w Rzymie. W r. 1872 został arcybiskupem, a w r. 1884 kardynałem. W r. 1878 **H.** otrzymał tytuł protektora kolegjum angielskiego w Rzymie. Odznaczył się jako znawca języków wschodnich.

Howard Edward, angielski oficer marynarki, † 1841 r., wsławił się kilku romansami morskiemi, które do najudatniejszych naśladowań Marryata zaliczyć można. Romanse te są: „Rottlin the reefor"; „The old commodore"; „Outward bound." „Sir Henry Morgan, the Buccaneer" (wydany już po śmierci autora, o wiele słabszy od trzech poprzednich).

Howard Katarzyna, żona Henryka VIII, króla angielskiego, ob. Henryk VIII.

Howard Jerzy, hr. Carlisle, ob. Carlisle.

Howasowie, *Howowie*, właściwie *Huwowie*, naród panujący na Madagaskarze, zamieszkiwał środkową, górzystą prowincję Imerina, skąd podbojem rozciągnął władzę nad częścią wschodnią i zachodnio-północną wyspy. Panowania nad całym Madagaskarem **H.** nie posiadali nigdy i dziś nie posiadają. Należą do plemienia malajskiego i różnią się wielce od negrów, od których duchowo stoją znacznie wyżej. Cerę mają brunatną lub oliwkowo-żółtą, włosy kędzierzawe. Ob. Madagaskar.

How do you do (ang.), formuła powitalna angielska: jak się pan masz? co pan porabiasz?

Howe Ryszard, hrabia, słynny admirał angielski, * 1726 r., † 1799 r. Wszedł do służby morskiej 1739, 1746 został kapitanem. Podczas wojny z Francją odznaczył się przy zdobyciu wyspy Aix (1758) i zburzył przystań Cherbourga. W r. 1770 mianowany kontradmirałem i naczelnym dowódcą floty morza Śródziemnego, odznaczył się wielokrotnie w wojnie amerykańskiej. W 1782 przy pomocy zręcznego bardzo manewru, mimo przemagającej floty francusko-hiszpańskiej, opatrzył w żywność Gibraltar i 1 czerwca 1794 pobił Francuzów pod Quessant. Por. Barrow „Life of Lord **H.**" (Londyn, 1837). — Jego wnuk, *Ryszard Penn, wicehrabia Curzon*, syn córki jego Zofji, * 1796 r., † 1871 r., mianowany 1821 *hrabią Howe*, był wielkim podkomorzym królowej Adelaidy, żony Wilhelma IV. W r. 1868 wybrany powtórnie do izby gmin.

Howe Samuel Gridley, filantrop amerykański, * 1801 w Bostonie, † 1876 r., studjował medycynę i był lekarzem w greckiem wojsku rewolucyjnem. W 1832 r. został dyrektorem zakładu ociemniałych Perkinsa w Bostonie i był współzałożycielem wielkiego zakładu idjotów tamże. Napisał: „Reader for the blind" (1839) i „Historical sketch of the Greek revolution" (1828). Por. „Memoir of Dr. Sam. Gridley H." wydane przez żonę **H.**

Howe Eljasz, przemysłowiec amerykański, * 1819 r. w Spencer (Massachusets), † 1867 r. W młodości pracował w folwarku ojca; nabywszy nieco wiadomości z mechaniki, zbudował 1845 pierwszą maszynę do szycia; patent na to uzyskany sprzedał w Anglji, gdzie miał liczne procesy z naśladowcami swego wynalazku. Prawa jego zostały uznane 1854, a w 1859 r. już sprzedano 50,000 machin jego konstrukcji. Zbogaciwszy się, założył fabrykę swych machin w Bridgeport w Connecticut, z których znaczna liczba przybyła do Europy.

Howe Julja Ward, poetka amerykańska, * 1819 r., córka bogatego bankiera w New-Yorku, 1843 zaślubiła Samuela Griedleya **H.** (ob.); napisała: „Passion flowers" (1854); „Words for the hour" (1856); dwa dramaty: „The world's own" (1857) i „Hippolytos" (1858) i prozą „A trip to Cuba" (1860); ogłosiła wiele rozpraw treści filozoficznej i metafizycznej, oraz „Later lyrics" (1866), słynny wiersz „The battle hymn of the republic"; podróż po Krecie w 1867 r. opisała w książce: „From the oak to the olive." **H.** była kierowniczką stronnictwa kobiecego w Ameryce. Napisała jeszcze: „Emergencies and how to treas them" (2 wyd. 1874); „Modern society" (1880); „Margaret Fuller, marquesa Ossoli" (1883).

Howells William Dean, nowelista amerykański, * 1837 r. w Martin's Ferry w stanie Ohio, pracował naprzód w zakładzie drukarskim swego ojca, 1860 redagował dziennik i za napisany życiorys Abrahama Lincolna, był mianowany przez niego konsulem w Wenecji, gdzie przebył do r. 1865. Napisał: „Venetian life" (1867); „Italian Journeys" (1868). Po powrocie do Ameryki wydawał *Atlantic Monthly*, w którym pomieścił wiele nowel i powieści, jak: „The undiscovered country" (1880); „Dr. Breen's practice"; „A modern instance"; komedje: „Out of the question"; „A counterfeit presentement"; najnowsze jego

romanse: „Quality of mercy“; „The world of chance“ i „The coust of Bohemia“ wyszły w r. 1892 i 1893.

Howitt Wilhelm, * 1792 r. w Heanor, w hr. Derby, † 1879 r., kwakier angielski, przez długi przeciąg czasu aptekarz w Nottingham, w latach 1840—44 zamieszkiwał w Heidelbergu, w 1852 zwiedził Australję. Ogłosiwszy wraz z żoną swoją *Marją Botham* (* 1804 r. w Uttoxeter, † 1888), kilka nowel, zjednał sobie szczególną wziętość dziełami: „Book of the seasons“ (1831) i „History of priestcraft“ (1833). Następnie, oprócz wielu innych pism, wydał: „Rural life in England“ (2 t., 1838); „The student life in Germany“ (1841); „Rural and domestic life in Germany“ (1842) i „German experiences“ (1844). Z innych jego prac zasługują na szczególną wzmiankę „Hall and hamlet, or scenes and characters of country life“ (2 t., Londyn, 1847); „Homes and haunts of the British poets“ (2 t., Londyn, 1847); romanse: „Madam Dorrington of the Dene“ (3 t., 1851); „The man of people“ (3 tomy, Londyn, 1860), oraz „Literature and romance of Northern Europe“ (2 t., Londyn, 1851—52) i „History of the supernatural in all ages and nations“ (2 t., 1863), dzieło napisane w duchu spirytualistycznym.—Żona jego ogłosiła wiele poezji, powieści i pism dla młodego wieku; w późniejszych czasach wydała jeszcze romans „The cost of Caergwyn“ (3 t., Londyn, 1864).—Ich córka, *Anna Marja Howitt*, * około 1830, od r. 1859 żona A. A. Watts, zjednała sobie znakomite imię jako autorka dzieł: „The art student in Munich“ (2 t., 1853) i „Shool of life“ (1856). Por. Mary Howitt „An autobiography. Edited by her daughter Margaret H.“ (1891).

Howrah (Haora), miasto w brytańsko-indyjskiej prowincji Bengalu, nad rz. Hugli, naprzeciw Kalkuty, połączone z nią mostem, liczy 116,606 miesz. (1891).

Hoya, hrabstwo w dawniejszem królestwie Hanowerskiem, ma 2,725 klm. kw., z ludnością 125,000, dzieli się na hrabstwo wyższe i niższe, przez które przechodzą rzeki Wezer, Aller i Hunte, i składa się po większej części z piasków i bagien. *Hrabiowie Hoya* byli przez długi czas panami udzielnymi i w r. 1250 utworzyli dwie linje, z których pierwsza (Ottonowska) 1502, druga (Henrykowska) 1582 wygasły, po czem posiadłości ich przeszły w ręce książąt Lüneburg.

Hoya *(Woskokwiat)*, rodzaj roślin z rodziny brojeściowatych, obejmujący nizkie lub wijące się krzewy, lub też wijące się podkrzewy Azji płdn. i Nowej Holandji. Niektóre gatunki znane są jako ozdobne lub lekarskie, zwłaszcza **H.** *carnosa*, pochodząca z Indji Wsch. i Chin, u nas często hodowana w pokojach dla pięknych, białych, wonnych, jakby woskowych kwiatów, ułożonych w baldaszki zwisłe; przykoronek amarantowy, liście skórkowate, mięsiste, podłużno-owalne. Sok mleczny gatunków **H.** *coronaria* i **H.** *Rumphii* używa się na Molukkach, jako środek przeciwzapalny, **H.** *viridiflora* przeciw ukąszeniu jadowitych węży.

Hoycius Palacius Błażej, wizytator zakonu karmelitańskiego prowincji polskiej, wydał dzieło p. t. „Postanowienie starożytnego zakonu karmelitańskiego“ (Poznań, 1623), to samo po łacinie pod tyt. „Conduciones i t. d.“ (tamże, 1621), w którem bez żadnych dowodów utrzymuje, jakoby założycielem zakonu był św. Eljasz. Z tego powodu inne kongregacje, zazdroszcząc takiej starożytności Karmelitom, wykupowały to dzieło, celem zapewne zniszczenia.

Hoyer Jan Gotfryd von, znakomity pisarz w przedmiocie wojskowości, * 1767 r. w Dreźnie, † 1848 r., kształcił się pod swym stryjem i imiennikiem, znakomitym artylerzystą, (* 1720 r., † 1802 r.), służył w wojsku w Saksonji, potem w Prusiech, został 1818 generał majorem, tudzież inspektorem twierdz i pjonierów w Pomeranji i Prusach. W r. 1825 uwolniony został od obowiązków. Z licznych pism jego najwięcej znane są: „Handbuch der Pontonnierwissenschaft“ (2 t., Lipsk, 1830); „Geschichte der Kriegskunst“ (2 t., Getynga, 1797—1800); „Allgemeines Wörterbuch der Artillerie“ (2 t., Tubinga, 1804—12); „Allgemeines Wörterbuch der Kriegsbaukunst“ (3 t., Berlin, 1815—27); „Lehrbuch der Kriegsbaukunst“ (1817—18, t. 2); „Befestigungskunst und Pionierdienst“ (1832); „Litteratur der Kriegswissenschaften und Kriegsgeschichte“ (1831—40, t. 2).

Hoyer Henryk Fryderyk, histolog i fizjolog polski, * 1834 w Inowrocławiu w W. Ks. Poznańskiem, kształcił się w gimnazjum w Bydgoszczy; medycynę studjował od 1853 we Wrocławiu, od 1856 r. w Berlinie, gdzie w r. 1857, po obronie rozprawy „De membranae mucosae structura“, uzyskał stopień doktora. W r. 1858 został asystentem fizjologji we Wrocławiu, 1859 profesorem histologji i fizjologji w akademji lekarskiej w Warszawie, w 1862 r. w Szkole Głównej, a w 1869 r. w uniwersytecie warszawskim. W 1873 r. otrzymał medal srebrny od Towarzystwa miłośników przyrodoznawstwa za wystawienie preparatów histologicznych. W 1896 roku opuścił katedrę histologji i objął kierunek pracowni naukowej, jaką założył przy towarzystwie lekarskiem w Warszawie. Jest członkiem Akademji Umiejętności w Krakowie, akademji Leopoldyńskiej w Halli i wielu towarzystw lekarskich i przyrodniczych. Zrobił kilka odkryć w anatomji mikroskopowej, bardzo ważnych pod względem fizjologicznym. Odkrył mianowicie nabłonek w na-

Hoyer Henryk.

czyniach włoskowatych, zakończenia nerwów w nabłonkach, nabłonek w ciałkach Pacini'ego, wykazał podobieństwo budowy i funkcji szpiku kostnego i śledziony, i in. Prace swoje ogłaszał w czasopismach naukowych polskich i niemieckich. Wydał „Histologję" (Warszawa, 1862). Prócz tego, nagradzając brak podręczników w polskim języku, postarał się o przełożenie kilku podręczników niemieckich, w których sam odpowiednie zmiany poczynił: („Fizjologja" Hermana, „Fizjologja" Dondersa, „Embrjologja" Vierordta). Jest członkiem redakcji *Gazety lekarskiej* i *Wszechświata*, w którym między innemi ogłosił: „Mózg i Myśl" (1894); „Obecne zapatrywania przyrodników na teorję Darwina" (1895). W ogólności, jako profesor, badacz i autor wywarł wpływ na podniesienie poziomu naukowego medycyny w Polsce. W r. 1884 na uczczenie 25-tej rocznicy jego zawodu profesorskiego dawni uczniowie złożyli z prac swoich „Księgę Pamiątkową", która zawiera też dokładny jego życiorys i wyszczególnienie prac naukowych.

Hoyer Egbert, technolog, * 1836 w Oldersum we Fryzji wschodniej, kształcił się na aptekarza, potem w politechnice w Hanowerze, 1868 został profesorem technologji mechanicznej w szkole politechnicznej w Rydze, 1875 objął tę samą katedrę w akademji technicznej w Monachjum. Napisał: „Skizzen aus der Maschinenkunde" (1874); „Medizinische Geheimmittel" (1868); „Lehrbuch der vergleichenden Technologie" (2 wyd., 1888, 2 t.); „Das Papier, seine Beschaffenheit und deren Prüfung" (1882); „Die Fabrikation des Papiers" (1887); „Technologisches Lexikon" (1883); nadto był redaktorem kilku czasopism specjalnych.

Hozanna, Hosanna (z hebr. = *zachowaj, zbaw*, albo *wspomagaj nas, zdarz dobrze).* Izraelici używali tego wyrażenia zwykle przy uroczystych zdarzeniach, odpowiednio naszemu *wiwat, witaj, niech żyje* i t. p.

Hozeasz Ozeasz, ostatni król izraelski (730—722 przed Chr.), uprowadzony przez Salmanasara, króla asyryjskiego, z częścią narodu (722) w niewolę. (Czyt. 2 Król. 17).

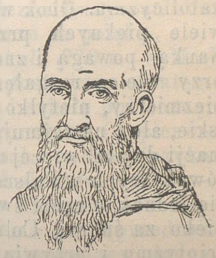
Hozjusz *(Hosius), Hosz, Pończocha*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem — 6 kul, wierzchnia błękitna z trzema liljami, reszta czerwone; w polu lewem czerwonem — nogawica srebrna lub złota. U szczytu dwa rogi: złoty i czerwony. Labry czerwone, podbite złotem. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Hozjusz.

Hozjusz, Osius, * po r. 260, † 359 r. w Kordubie, gdzie był biskupem przez lat 60. Przebywał na dworze cesarza Konstantyna W. jako doradca w sprawach kościelnych i jeździł z jego listem do Arjusza (ob.), którego był żarliwym przeciwnikiem, oraz Aleksandra, biskupa aleksandryjskiego (ob.). Z porady **H.** cesarz zwołał sobór ekumeniczny w 325 r. do Nicei (w Bytynji). Na soborze sardyceńskim (347 r.) był przewodniczącym i starał się, ażeby stronników Euzebjusza z Nikomedji (ob.) skłonić do wzięcia udziału w naradach tego soboru; dowiedziawszy się zaś, że cesarz Konstantyn II, zwolennik arjanizmu, prześladuje św. Atanazego (ob.), wystąpił z silną obroną tego swego przyjaciela i jednowiercy, za co w r. 355 zesłany był na wygnanie do Syrmji, gdzie w r. 357 na tamtejszym soborze ułożone zostało wyznanie wiary w duchu arjańskim i **H.** był zniewolony je podpisać. Uwolniony z wygnania, powrócił do swej djecezji. Twierdzą, że przed skonem odwołał zatwierdzenie rzeczonego wyznania wiary.

Hozjusz Stanisław, po łacinie pisano go *Hosius, Osius*, po niemiecku *Hosen*, kardynał i biskup warmiński, pochodził z rodu niemieckiego, syn Ulryka, prokuratora m. Wilna, a wnuk Jana, wychodźcy badeńskiego, osiadłego w Krakowie, * 1504 w Krakowie (Bartoszewicz przypuszcza, że mógł się urodzić w Wilnie). Uczył się w akademji (do albumu zapisany 1519); następnie wysłany do Włoch przez Tomickiego biskupa krak., kształcił się w Padwie i Bolonji; doktorem prawa wrócił do kraju 1533. Przeznaczony na sekretarza w kancelarji królewskiej, pracował nad zbadaniem spraw pruskich i ze znakomitymi wówczas ludźmi, jak Dantyszek, Sam. Maciejowski, w bliskich zostawał stosunkach. Lubo nizkiego pochodzenia, **H.** dla wysokich talentów, nauki i gorliwości o wiarę katolicką utorował sobie drogę do najwyższych w kościele godności. W 1538 został kanonikiem warmińskim, później krakowskim i sandomirskim, 1549 mianowany biskupem chełmińskim jeździł od Zygmunta Augusta do Karola I z powodu intryg, jakie knuł zakon krzyżacki przeciw panowaniu polskiemu na Pomorzu. W 1551 został biskupem warmińskim. Doszedłszy takiej pozycji, stanął **H.** w obronie kościoła katolickiego i rozpoczął silną a skuteczną reakcję przeciw szerzącej się po całej Polsce reformacji. Na synodzie Piotrkowskim, zwołanym 1551 przez prymasa Dzierzgowskiego, złożył słynne wyznanie wiary „Confessio catholicae fidei christiana" (Kraków, 1553), przetłómaczone na wszystkie prawie języki europejskie i popierał gwałtownego Lippomana, nuncjusza papieskiego, celem wytępienia herezji. Powołany

Hozjusz Stanisław

1558 przez Pawła IV do Rzymu (list papieża w Rykaczewskiego „Relacjach“ t. I, str. 68—69), wyjechał 1560 i przez Piusa IV używany był do poselstw na dwory wiedeński i praski, gdzie nakłaniał do prześladowania różnowierców. Ozdobiony kapeluszem kardynalskim 1561 i mianowany jednym z prezesów nanowo otwartego soboru trydenckiego (stycz. 1562), gorliwie zajmował się ukończeniem jego obrad, jaśniał na nim jako jeden z najuczeńszych prałatów i reprezentował najwyższe interesy hierarchji. Równocześnie król biskupowi i całej rodzinie Hozjuszów nadał szlachectwo. Za powrotem do kraju pracował niezmordowanie z wielką zręcznością i roztropnością nad zniweczeniem reformacji w swej djecezji i w całej Polsce, wspierając usilnie kardynała Commendoni'ego (ob.). Dla zdławienia herezji i propagowania katolicyzmu sprowadził 1564 Jezuitów i osadził ich w Brunsbergu. Ze sejmu lubelskiego 1569 wyjechał w poselstwie od króla do Rzymu dla zajęcia się interesem sukcesji barskiej. Odtąd przebywał już ciągle we Włoszech i † 1579 w Subiaco. **H.** należy do najznakomitszych ludzi swego czasu nietylko w Polsce, ale i w Europie, jako filar katolicyzmu. Obok wielkiej nauki posiadał także wiele pięknych przymiotów umysłu i serca. Nauką, powagą i znaczeniem swojem wywierał przy wielce rozgałęzionych stosunkach wpływ niezmierny, nietylko na całe duchowieństwo polskie, ale i na sejmującą szlachtę. Przeciw reformacji działał więcej drogą przekonania, niż gwałtów, których w Polsce używać nie śmiał. Cieszył się jednak z rzezi św. Bartłomieja i błogosławił niebo za śmierć Coligny'ego. Mimo całego patrjotyzmu i przywiązania do familji Jagiellońskiej wyznać jednak trzeba, że niezmordowaną swą pracę poświęcał więcej dla dobra papiestwa, niż własnego kraju, więcej dla interesów hierarchji, niż Polski. **H.** jest najpotężniejszym przedstawicielem ultramontanizmu w XVI w. Literacką pracę swoją rozpoczął od wierszy łacińskich i wydawania pism obcych. Właściwe atoli pisma **H.** są po większej części treści polemicznej; p. t. „Opera Omnia“ wyszły one w Kolonji (2 t., 1584), Nadto **H.** zostawił ogromną liczbę listów, pisanych do niego, lub przez niego do uczonych, mężów stanu, biskupów i t. d. Listów tych jest 3,500 w archiwum bisk. we Wschowie i nieco mniej w archiwum kapitulnem tamże. Mnóstwo tych listów ogłoszono drukiem, jak np. „Tajne listy króla pol. Zygmunta Augusta do St. Hozjusza, posła Rzplitej Polskiej na dworze Rzymskim w r. 1549—50 umówionemi znakami pisane i t. d.“ (odczytał Józef Łepkowski, Wiedeń i Wadowice, 1850). Listy H. do Jagielonek ogłosił Grabowski Ambr. w „Starożytnościach Polskich“; Listy Hozjusza (i Kromera) wychodziły w *Dzienniku Wileńskim* (od 1815—18) i wiele innych. Listy te stanowią obfity materjał do życiorysu Hozjusza. Biografję **H.** w XVI w. napisał St. Reszka, a panegiryk — jego wychowaniec Treter (1587). W nowszych czasach obszerną, dotąd najlepszą, sumienną i ważną, ale nie wyczerpującą przedmiotu pracę o **H.** dał Eichhorn p. t. „Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaw H.“ (2 t., Mogunc., 1854—55). Oprócz wymienionych, zajmowali się Hozjuszem: Ernesti A. W. (1758); Grabowski Ambr. w „Starożytn. histor. polskich“ (Kraków, 1840); Spielmann „Stanislaus Hosius, des berühmten ermländischen Bischofs und Cardinals Leben und Werken“ (Aachen, 1857); Szujski, Łukaszewicz („Historja Szkół“), Rykaczewski (Relacje nuncjuszów, Paryż, 1864); Szarkiewicz Jakób napisał: „O Stanisł. Hozjuszu kardynale“ (Posiedz. publ. uniw. Warsz., 1828). Por. też: „Akta podkanclerskie Frańc. Krasińskiego“ w Bibl. ordyn. Krasińskich, lata 1869, 1870, 1871 i 1872. Akademja Umiejętności w Krakowie podjęła wydawnictwo „Acta Hosiana“ pod redakcją W. Zakrzewskiego i F. Hiplera (1879, 1886, 1888).

Hozjusz Stanisław, biskup poznański z tegoż samego rodu co i poprzedni, szedł od najmłodszego jego brata Ulryka, najstarszy syn Wojciecha **H.**, osiadłego w Magnuszewicach pod Kaliszem, * 1673 r. Pobierał pierwsze nauki w Brunsberdze, następne w Rzymie, skąd wróciwszy został kanonikiem kujawskim, 1709 krakowskim, a w lat kilka proboszczem kościoła św. Jakóba w Krakowie, zaś 1720 mianowany był biskupem inflanckim, 1721 przeniósł się na biskupstwo Kamienieckie. W r. 1732 dostał katedrę Płocką, a w parę miesięcy potem naznaczony był biskupem Poznańskim. Był to gorliwy stronnik Sasów. Za Augusta II przesiadywał ciągle na dworze; przyjaciel całej rodziny królewskiej, obok Jana Lipskiego był jedną z głównych osób stronnictwa dworskiego, które zezwalało na wszystko, coby tylko zechciał król robić. W narodzie nie miał **H.** zachowania; powszechnie był nielubiony. Podczas bezkrólewia łącznie ze swym sufraganem Stan. Grabowskim intrygował na korzyść Sasów. Posądzano go nawet, że brał od nich pieniądze. Odgrywając między Prażanami, t. j. zaprzedanymi oligarchami, rolę prymasa, wbrew woli większości narodu, który 12 września 1733 wybrał sobie za króla Stanisława Leszczyńskiego, **H.** 5 paźdz. bezprawnie ogłosił królem Augusta III i ściągnął na się ogólną nienawiść. Musiał z tego powodu uciekać na Śląsk i dopiero we wrześ. 1734 wrócił do Warszawy. Pod koniec życia zwołał na 7 lipca 1738 synod djecezjalny, którego ustawy („Constitutiones“) wydał Leon Morawski. Wogóle rzec o nim można, że przypomniał Polsce XVIII wieku niezapomniane zasługi kardynała Stanisława Hozjusza, ale tylko cień rzucił na jego sławę. Ród Hozjuszów do dziś podobno jeszcze nie wygasł.

Hożskie starostwo niegrodowe, mieściło się

w wdztwie Trockiem, powiecie Grodzieńskim. Składało się z miasta Hoży z przyległościami. Wedle spisów podskarbiego lit. z r. 1648—52, sstwo to w r. 1569 należało do dóbr dziedzicznych króla Zygmunta Augusta. Po odpadnięciu Smoleńska i powiatu Starodubowskiego do Rosji, w skutek traktatu Andruszowskiego, stany Rzpltej, chcąc wynagrodzić egzulantom utracone przez to ich dobra, na sejmie r. 1662 uchwaliły, aby między innemi sstwami i hożskie wydzielone im było na dziedzictwo, co następnemi jeszcze prawami sejmowemi z lat 1670, 1672, 1690, 1717, 1769 i 1775 zatwierdzono. W Voluminach legum pod r. 1775 znajdujemy jeszcze wspomnianego Skuczewicza jako sstę hożskiego.

Hórczański Jan, pisarz łużycki, * w Wujeździe na Łużycach Górnych, † 1799, jako dyrektor gimnazjum w Zgorzelcu. Uczył się w Budyszynie i Witemberdze. Napisał: „Gedanken eines Ober-Lausitzer-Wenden über das Schicksal seiner Nazion“ (1782); przekładał pieśni religijne i pisał książki tejże treści. W sprawach łużyckich, oprócz wymienionej, napisał po niemiecku prace: „Von den Sitten und Gebräuchen der heutigen Wenden“ (1782); „Versuch über die Sprache der Wenden in der Ober-Lausitz“ (1796); „Kurze Geschichte der Wendenbekehrung“ (1797); „Kurzgefasste Nachricht von dem verdienstvollen Geschlecht der Frenzel in der Oberlausitz“ (1791). Por. *Lausitzer Monatschrift* z r. 1801, 81; *Czasop. Mać. Serb.*, 1875, 15; artykuł A. Czernego w „Ottovym Slovniku Naucznym.“

Hórnik Michał, *Hornik*, pisarz łużycki, * roku 1833 we wsi Worklecach (Roekelwitz), w Łużycach Górnych, † 1894 r. w Budyszynie. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w Budyszynie i Pradze, jako wychowaniec seminarjum łużyckiego katolic., oraz teologicznych w tamtejszym uniwersytecie, przyczem uczęszczał i na wykłady filologji słowiańskiej, w r. 1856 został wikarjuszem, 1870 proboszczem w Budyszynie, a już od r. 1859 był profes. języka łużyckiego w tamtejszem seminarjum nauczycielskiem, członkiem Macierzy Łużyckiej i pierwszym jej sekretarzem (1860), następnie członkiem towarzystwa naukowego górnołużyckiego w Zgorzelcu (Görlitz) i uniwersytetu charkowskiego (1861). Jednocześnie zaczął redagować gazetę polityczną *Serbskie Nowiny*, a w 1860 zamiast dodatku do niej pismo beletrystyczne *Łužiczan*, w r. 1863 *Katholski Posoł*, organ Towarzystwa Dziedzictwa śś. Cyryla i Metodego, w 1881 „Serbski Hospodarj.“ Od r. 1868 do śmierci redagował „Czasopis Maćicy serbskeje.“ Był też współpracownikiem w wydawnictwie „Słownika łużycko-niemieckiego.“ Obok tego wydał: „Krótke stawizny nabożnistwa w Starym i Nowym Zakonju,“ „Historija serbskeho naroda“ (1884, opracowanie książki Wilhelma Bogusławskiego, ob.); „Mjeńsze spiewarske knihi za katholskich krześćanow“ (1878); „Porjedżene hwiezdarjstwo a Mikławsz Kopernik“ (1873); wiele książek wyczerpanych wydał na nowo; dzięki jemu ukazała się „Syntax der wendischen Sprache“ Libsza. Wiele także pisał do pism czasowych łużyckich i niemieckich, oraz czeskich. Był gorliwym współpracownikiem Smolara w podtrzymywaniu narodowości serbsko-łużyckiej i razem z nim w roku 1881 zwiedził Warszawę. Prace swe literackie rozpoczął w r. 1852 od poezji, które później zarzucił. Zbierał utwory ludowe („Delnjoserbske ludowe piesnje,“ 1881), roztrząsał zagadnienia językowe („Hdże mamy ó pisać?“ 1855; „Przitomność a minyłość serbskeho słowjesa,“ 1893); w r. 1863 i 1874 wydał wypisy ze wzorowych utworów łużyckich p. t.: „Czitanka;“ przełożył klasycznym językiem „Nowy Testament“ (wyd. 1896). Por. jego życiorys przez A. Czernego w *Slovanskim Sborniku* (1887); bibljografja w *Czasop. Mać. Serb.* z 1895 r. Starał się gorliwie o zjednoczenie ortograficzne Łużyczan obu wyznań **H.**; mówił i pisał dobrze po polsku.

Hórnik Michał.

Hrabanus Maurus, * około 776 r. w Moguncji, † 856 r., w r. 822 zostawszy opatem w Fuldzie, założył bibljotekę i szkołę publiczną; w 847 został biskupem moguncklm, On pierwszy zaprowadził w Niemczech naukę języka greckiego i pracował nad wydoskonaleniem języka niemieckiego i tym celem napisał łacińsko-niemiecki glosarjusz do Pisma św. (przedruk w Graffa „Diutiska,“ t. 3), stanowiący jeden z ważniejszych pomników starożytnej niemczyzny. Inne jego pisma łacińskie wydał Calvonerius (6 t., Kolonja, 1627). Por. Bach „Der Schöpfer des deutschen Schulwesens“ (Fulda, 1835); Kunstman „Hrabanus Magneticus Maurus“ (Moguncja, 1841); Spengler „Leben des heiligen Rhabanus Maurus“ (Regensburg, 1856).

Hrabia, wyraz wątpliwego pochodzenia, zjawiający się pierwotnie, jako „Grafio“ w *Lex Salica*, oznaczał urzędnika, który zastępował króla w tak zwanem *Pagus* czyli łanie (po niem. Gau) i następnie w łacinie określony został wyrazem *Comes* (stąd *Comte*, *Conte*, *Conti*). Z podniesieniem się władzy królewskiej, wzrosła także władza urzędowa hrabiów, którzy miewali swoich zastępców w wykonywaniu danego im urzędu, zwanych *Vicarii* (skąd poszli naprzód Viguiers, Vicecomes, a potem Vicomtes i Visconti) i nadzwyczajni ich pełnomocnicy (Missus comitis). Karol W. podzielił całe państwo na hrabstwa, chociaż tytuł hrabiów połączony był jeszcze z innemi urzędami. Wybierany przez lud *Centenarjusz*, właściwie przedstawiciel ludu wobec

z góry naznaczonego hrabiego, nazywał się później *Centraf* (a Saksonów *Gogreve*). Późniejsi *margrafowie* czyli *margrabiowie* i *burgrafy*, z tego samego powstali źródła w Niemczech. W czasie wygórowania feudalizmu na Zachodzie, zjawili się także i w Polsce komesowie, jako towarzysze, dworacy i doradcy książąt panujących, chociaż tytuł ten w kraju nie nadawał żadnego pierwszeństwa przed inną szlachtą. Co do tego, ob. art. Grabia.

Hrabianka, *Grabianka*, zwany także *Hrebenka*, Grzegorz, z ramienia Piotra II pułkownik hadziacki, bezkrytyczny, łatwowierny i fanatyczny historyk Ukrainy, żyjący za czasów Augusta II. Napisał 1710 r. kronikę, którą wydał w Kijowie Iwan Samczewski w r. 1854. Dzieło to obejmuje czasy od samych początków Kozaczyzny do obioru Skoropadzkiego na hetmaństwo po Mazepie, t. j. do r. 1709; pełne jest błędów i niedokładności historycznych. Wiadomość o tej kronice **H.** dał Zenon Fisz w *Dzienniku Warsz.* z r. 1855, № 216—219.

Hrabnickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Mińskiem, powiecie Mozyrskim. W r. 1771 posiadał je Tomasz Lenkiewicz, stolnik mozyrski, opłacając z niego kwarty złp. 384 gr. 7, a hyberny złp. 150. W r. 1775 na sejmie warszawskim Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły szczegółową komisję z 9 urzędników do ostatecznego oznaczenia granic tego starostwa, zwłaszcza od strony dóbr Kopatkiewicz.

Hradca Ambroży z, † 1439 r. w Kolinie nad Sabą; proboszcz w Hradcu Kralowym, wygnany za sprzyjanie Husytom, przybył do Pragi, i tu 1420 r. zebrawszy zastęp ludu, osiadł na wzgórzu pod Trzebechowicami, które nazwał górą *Oreb*, a tak stał się założycielem stronnictwa religijno-społecznego, zwanego *Orebitami*. Następnie został kaznodzieją podobnego stronnictwa na górze Kunietickiej, w r. 1433 należał do układów z delegatami soboru bazylejskiego w Pradze. Za jego wpływem głównie Zygmunt nie został uznany za króla, a jego stronnicy skazani na wygnanie.

Hradczany, mylnie *Hradczyn*, jedna z ośmiu dzielnic stolicy Królestwa Czeskiego, Pragi, położona w północno-zachodniej jej stronie, na lewym brzegu Wełtawy, na górze zamkowej, biorącej nazwę od wspaniałego, istniejącego na niej zamku królewskiego, zwanego dawniej Swięto-Wacławskim, wzniesionego w 1333. Znajduje się tu starożytny kościół katedralny św. Wita, połączony wschodami z zamkiem; w kościele tym mają spoczywać zwłoki św. Wojciecha, jakoby uwiezione z Gniezna 1040.

Hradczyn, ob. Hradczany.

Hradec-Kralowe, czeska nazwa Königrätzu.

Hradek, czeska nazwa Grottau.

Hradil Ignacy Jan, Pijar, * 1816 w Istebnicy, † 1870 r. w Brandysie, wyświęcony 1843 r., poświęcił się nauczycielstwu; ostatnio był profesorem i bibljotekarzem w Teresianum w Wiedniu. W r. 1855 znalazł tam jedyny znany rękopis gramatyki czeskiej Jana Blahoslava z r. 1571, podał o tem wiadomość w *Czasopisie Muzeum Czeskiego* z tegoż roku, a w r. 1853 wydał ją wespół z Józefem Jireczkiem.

Hradisztsky J. D., pseudonim pisarza czeskiego Jana Dunovskiego (ob.).

Hranilović Jovan (Jan), poeta serbsko-chorwacki, * 1855 r. w Dalmacji (ojciec jego był również poetą w dobie ilirskiej). Kształcił się w Zagrzebiu pod Markovićem i Smiczklasem. Teologji słuchał w Wiedniu, uczęszczał też tam na wykłady Miklosicha i Brentana. W r. 1889 został proboszczem w Nowym Sadzie. Pracę literacką rozpoczął w r. 1873, pisze prozą i wierszem do zagrzebskiego *Vienca*. Poezje jego są liryczne i patrjotyczne; odznaczają się między niemi: „Pjesme svakidanke“ (1890); „Žumberaczke elegie“; „Otmica“ (1884); „Pozdrav na ujedinjenoj Bugarskoj“ (1885); „Fridrich“; oprócz utworów beletrystycznych w czasopismach, napisał studja: „O teoriji novele“ (1882); „O pjesama A. Palmovića“ (1886); „O pjesama V. Ilijća“ (1890); „Ilirizm u hrvatskoj kulturnoj povjesti“ (1890); wreszcie przekładał z W. Hugo, Moore'a, Theuriet'a, Chomiakowa, Lamartine'a, Longfellowa.

Hranilović Hinko, *Cvetoszin*, doktor filozofji, * 1860 r. w Zagrzebiu, od r. 1894 profesor geografji, wydał: „Prilozi o sinteticzko-analiticzkom postupku geografske metodike“ (Zemuń, 1896); „Piscina u Pozzuolu zvana Tempio di Serapide“ (Zagrzeb, 1894); „Oblik zemlje“; „Dizanje i padanje kontinenata“; „Teorji razdolija“ (w wydawn. Akademji zagrzebskiej).

Hrasze Jan Karol, pisarz czeski, * 1840 r. pod Bechynią, pedagog, archeolog i historyk, położył wielkie zasługi, porządkując i zachowując zabytki archeologiczne; w Nachodzie założył muzeum miejskie. Na pole literackie wystąpił w r. 1859 i od tego czasu umieścił mnóstwo artykułów w wielu pismach politycznych, pedagogicznych i innych. Wydał osobno: „Zemské stezky, strážnice a brány v Czechách” (1884, 2 wyd. 1886); „Prívodce Náchodem“ (1843); „Turista v Náchodzie” (1895); „Diejiny Náchodu” (t. I, 1895); „Povidky naszého lidu” (5 t., 1868—1872); „Pohádky národni” (1873); „Kytice z czeskych národn. poviesti” (1874); „Nasze mládež” (1876); „Czeské poviesti, pohádky a báchorky” (1877); tragedję „Bohusz a Bożena“ (1869) i wiele innych. Używał czasem pseudonimu *Jan Smutny*.

Hrazky Jan Otokar, * 1855 r. w Podiebradach, z zawodu inżynier, pracował między innemi w Polsce, pisał szkice i feljetony w wielu pismach, wydał osobno utwory dramatyczne: „De-

staveniczko"; „Páni hodnostárzi" (komedja w 3 aktach); „Przed plesem" (żart dramatyczny).

Hrdina Józef Leopold, pisarz czeski, * 1856 w Kralowicach, w r. 1890 został doktorem filozofji uniwersytetu praskiego. Prócz licznych drobnych utworów przeważnie humorystycznych w czasopismach, wydał: „Pod Rzipem," poezje (1883); „V raji diábla" (1892); „Hejtmanka Alena" (1893); „Z lidu vesnického" (1887); „Vesnické przibiehy" (1890); „Feuilletony, povidky a humoresky" (1888); „Trzi povidky" (1889); „Povidky, obrázky a humoresky" (3 t., 1892); „Za taticzkem"; „Slunce zaszlo"; „Diedieczek"; „Sivy hoch" (1893); „Hradczanské povidky" (1894); „Turistické humoresky" (1894).

Hrebenka Grzegorz, kronikarz małoruski, ob. Hrabianka.

Hrebinka, *Hrebenka*, *Grebenka*, Eugenjusz, pisarz małoruski, * 1812 pod Piratynem w gub. Półtawskiej, † 1843 r. w Petersburgu. Zaczął pisać już w gimnazjum nieżyńskiem, gdzie kolegował z Hoholem i Czużbińskim. Krótko służył w wojsku, potem od r. 1838 został nauczycielem języka i literatury rosyjskiej w szkołach wojskowych. Czas jakiś pisał po rosyjsku; w r. 1841 wydał zbiór prac wszystkich niemal pisarzów ukraińskich współczesnych p. t. „Łastiwka." Główną jego pracą są: „Małorossijski prykazky" (Petersburg, 1834; 4 wyd. 1878). Po rosyjsku wydał: „Bohdan" (Chmielnicki); „Razskazy Piriatinca"; „Zapiski studienta"; „Czajkiwśkij" i in. Zbiór prac jego w 5-u tom. wyszedł 1862 w Petersburgu. Prace małoruskie wydał osobno Korczak-Nowicki w Kijowie, 1878, p. t.: „Pyrjatynska Łastiwka." Por. „Rada, ukraińskyj almanach na 1883 rok" (cz. I); Petrow „Oczerki istorii ukrain. literatury."

Hrebnicki Florjan, metropolita kijowski grecko-unicki od r. 1748 r., * w 2 połowie XVII w., † 1762 r., po ukończeniu nauk we Lwowie został mnichem bazyljańskim, następnie z tytularnego biskupa witebskiego został w 1719 arcybiskupem połockim po św. Józafacie (Kuncewiczu). Gorliwy i światły pasterz zajmował się troskliwie swemi obowiązkami, wiódł spory z Jezuitami z powodu niektórych majętności arcybiskupich i tym celem jeździł w r. 1729 i 1730 do Rzymu, ale bez korzyści dla siebie. W klasztorach Bazyljanek zaprowadził ustawy soborem trydenckim wskazane.

Hreczka, ob. Gryka.

Hreczyna Grzegorz, matematyk polski, * 1796 w gub. Wołyńskiej, † 1840 r. w Charkowie. Po ukończeniu uniwersytetu wileńskiego, w którym 1817 otrzymał stopień magistra filozofji, był profesorem geometrji i algebry w liceum krzemienieckiem aż do jego zwinięcia. W r. 1834 został adjunktem katedry czystej matematyki, następnie profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu kijowskiego. Otrzymawszy 1836 stopień doktora filozofji, przeniesiony został 1839 do uniwersytetu charkowskiego na profesora zwyczajnego. Prace jego zalecają się ścisłością i jasnością wykładu. Oprócz prac pozostałych w rękopiśmie ogłosił: „Wykład geometrji rysunkowej" przez Poitier, przekład z francuskiego (Wilno, 1817); „Początki algebry" (Krzemieniec, 1830); „Teorja skutków kapilarnych" (Pam. Nauk. Warsz. 1819); „Rozprawa o działaniu naczyń kapilarnych" (Kijów, 1839), napisana dla otrzymania stopnia doktora.

H. R. H., skróc. His (Her) Royal Highness (ang.)—jego (jej) królewska wysokość.

Hribar Jan, patrjota słowieński, * 1851 r. pod Lublaną, zasłużył się zakładaniem szkół i ustanowieniem stypendjów dla młodzieży, oraz skuteczną pomocą po trzęsieniu ziemi w r. 1895. W r. 1896 wybrany na żupana lublańskiego. Wydał poezje swoje i F. Haderlapa p. t. „Brstje" i pisywał do lublańskiego *Zwonu*. Por. *Zlata Praha*, 1895.

Hrncirz Franciszek, pedagog i pisarz czeski dla młodzieży, * 1860 r. w Drzewikowie, prócz feljetonów i artykułów do pism pedagogicznych, wydał przeszło 100 powiastek i bajek dla dzieci. W r. 1878 wydał też dwa utwory dramatyczne: „Proklatec" i „Osudná navsztivenka."

Hrochotius, *Hrochotsky* Izaak, uczony słowacki, ob. Abrahamides.

Hromádko, też *Hromátko*, *Hromádka*, Jan Nep. Norbert, * 1783 r. w Hrochowym Tyńcu, w Królestwie Czeskiem, † 1850 r. w Wiedniu. Od r. 1805 nauczyciel gimnazjum w Kolinie, następnie prywatny nauczyciel języka czeskiego w Wiedniu i bezpłatny tłómacz przy urzędzie policyjnym tamtejszym i innych, a od r. 1808 także bezpłatny nauczyciel języka czeskiego w akademji realnej wiedeńskiej. Wyuczywszy się języka polskiego, rosyjskiego i serbskiego, oddał się studjom literatury i etnografji narodów słowiańskich. W r. 1810 otrzymał katedrę języka i literatury czeskiej na uniwersytecie wiedeńskim i wykładał oddzielnie w języku niemieckim i czeskim. Od r. 1812 zaczął wydawać *Videnské Noviny* z dodatkiem literackim (*Prvotiny, Videnské Listy*).

Hron, rzeka, ob. Gran.

Hrotswitha, *Hrazuitha*, ob. Roswitha.

Hroznata *(Groznata)*, władyka czeski, żyjący w w. XII i XIII, właściciel obszernych włości, syn Sezimy (Zosymusa), poległego w bitwie lodenickiej 1179 r. W skutek śmierci żony i syna jedynaka, ślubował pójść na wyprawę krzyżacką, a gdy tego uczynić nie mógł, założył w r. 1193 i bogato uposażył klasztor premonstrateński czyli kanoników regularnych w dziedzicznym swoim grodzie Tepli, oraz klasztor Norbertanek w Chotieszowicach. Następnie darował cały swój majątek klasztorowi tepelskiemu i sam został mnichem, a otrzymawszy tytuł proboszcza, zarządzał dobrami klasztornemi. W czasie

objazdu tych majętności, ujęty został przez jakiegoś raubrytera niemieckiego, który nie mogąc zniewolić **H.** do wypłacenia sobie żądanego okupu, zamorzył go głodem w r. 1217. Klasztor wykupił jego zwłoki, a cały konwent premonstrateński czci go jako świętego.

Hrubieszowskie jezioro, w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim, na terytorjum miasta Hrubieszowa położone, ma 7 morgów powierzchni.

Hrubieszowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Ruskiem, w ziemi Chełmskiej. Podług lustracji z r. 1628 wliczały się do niego: miasto Hrubieszów i wsie następujące: Podberezany, Modryn, Czerniczyn, Bohorodzica, Djakonów, Spikłosy, Ślepce, Hoszcza, Putnowce, Busieniec, Czuczniów, Bohułyce, Mieniawy, Kosmów, Jarosławiec, Wola Jastrzębina, Kozodawy i 9 folwarków. W r. 1771 posiadał je Franciszek Salezy Potocki, wojewoda kijowski, opłacając kwarty złp. 12,493 gr. 7, a hyberny złp. 1,056 gr. 14. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, tenże oddał to starostwo na własność Ignacemu hr. Cetnerowi w zamian za częściową wartość jego dóbr zwanych Nadworny.

Hrubieszów, miasto powiatowe w gub. Lubelskiej, nad rzeką Huczwą, o 116 wiorst od Lublina, dawniej wieś *Rubieszów*, przez Władysława Jagiełłę w r. 1400 zamieniona na miasto, które od następnych królów licznemi było obdarowane przywilejami. W ostatnich czasach Rzeczypospolitej dobra Hrubieszowskie wraz z miastem stanowiły zamożne starostwo. Za rządów austrjackich nabył starostwo Hrubieszowskie Stanisław Staszic (ob.), który, szlachetną wiedziony myślą uchylenia poddaństwa, całe dobra swoje zapisał na korzyść włościan i mieszczan hrubieszowskich i zawiązał jednocześnie towarzystwo rolnicze hrubieszowskie dla doskonalenia rolnictwa i przemysłu. Piękna ta instytucja Staszica zostawała pod kontrolą komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych, a widoczny wzrost tak samego miasta, jak i dobrobyt rolników hrubieszowskich, jest najchlubniejszem świadectwem rozumu i szlachetnych zamiarów dobroczyńcy tej okolicy. Obecnie miasto Hrubieszów liczy 10,699 miesz. (1897), posiada kościół katolicki, dawny Dominikański, dwie cerkwie prawosławne, 3 szpitale, progimnazjum męskie, utrzymywane z legatu Staszica. — *Hrubieszowski* powiat, jeden z 10 powiatów gub. Lubelskiej, ma $26^1/_3$ mil kwadr. i 101,852 miesz. Powiat ten składa się z 13-tu gmin.

Hruby Maciej, pisarz czeski, * 1837 r. pod Lipą, † 1876 r., wydał osobno: „Zápisky blázna“ (1862); „Loupežník“; „Bratrzi Smrti“ i poemat „Cikán“ (1874).

Hruby Józef, pisarz czeski, * 1852 r. w Libochowie na Morawie, używał pseudonimu *Libochovský J.*, w r. 1878 brał udział w wojnie w Bośni, poczem został nauczycielem. Prócz artykułów prozą i wierszem w czasopismach, wydał: „U krbu,“ wierszowane powieści morawskie (1877, 2 wyd. powiększone 1885); „O czem král nevi, “wierszem (1881); „Sniehové kvety,“ poezje (1887); „V lesku trónu“ (1888).

Hruby z Jeleni, także *Jeleński*, z łaciń. zaś *Gelenius* Grzegorz, * w połowie XV w., † 1514 r. w Pradze. Głośny w swym czasie z uczoności dygnitarz dworu króla Władysława II, celem zbogacenia języka ojczystego, cały swój czas, wolny od obowiązków służbowych, poświęcał na przekład pism łacińskich i innych na język czeski, jak Cycerona, Seneki, Petrarki, J. J. Pontanusa, ojców kościoła, Erazma z Roterdamu, Wawrzyńca Vally „O fałszywem nadaniu Konstantyna,“ i t. d. Napisał też oryginalnie „Napomnienie do rajców m. Pragi.“

Hruby z Jeleni Zygmunt, syn poprzedniego, * 1497 r. w Pradze, † 1554 r. W 13 roku życia wysłany do Włoch, podróżował następnie po Archipelagu greckim, Niemczech i Francji. W r. 1524 opuścił Pragę i udał się do Bazylei, gdzie zaprzyjaźnił się z Erazmem Roterdamskim i został redaktorem wydawanych tam przez J. Frobena klasyków greckich i łacińskich. Obowiązki te pełnił przez lat trzydzieści, a przytem tłómaczył różne pisma greckie na język łaciński i zajmował się rytownictwem. Erazm Roterdamski wyraża się o nim, że „ziemia czeska nie wydała uczeńszego męża nad Zygmunta z Jeleni.“ Wydał: „Lexicon symphonum, quo quatuor linguarum Europae familiarium, Graecae scilicet, Latinae, Germanicae ae Sclavinicae (właściwie czeski) concordia consonantiaque indicatur“ (Bazylea, 1537, 2 wyd. pomnożone 1544), w którym wylicza wyrazy jednodźwięczne łacińskie, niemieckie i greckie ze słowiańskiemi. Wprawdzie nie wolny jest od błędów, w każdym razie uważany być musi za praojca lingwistyki.

Hruszka Marcin, orjentalista i pisarz czeski, * 1815 r. w Pilzeńcu, † 1871 r. w Pilźnie, napisał ważne dla historji czeskiej dzieło: „Pamietni kniha král. miesta Plznie od r. 775 do 1870“ (8 t., 1883), oraz „Pamieti Plznce“ (1848).

Hruszka Jan Franciszek, folklorysta czeski, * 1865 r. pod Chodowem, zajmuje się głównie studjami nad Chodami, o których ogłosił do r. 1897 około 30-u prac, a mianowicie o ich pieśniach, języku, trybie życia i t. d. Pod pseudonimem A. B. Hanin wydał powieść „Na zboží chodském.“

Hryców, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Zasławskim, piękny pałac piętrowy w stylu *rococo*, zbudowany 1782 r. i przy nim kaplica rzadkiej piękności w stylu maurytańskim.

Hryhorowicz v. *Szeliga* odm., herb: W polu barwy niewiadomej Hryhorowicz

— miecz na półksiężycu. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Hryncewicz Talko, lekarz, ob. Talko.

Hryniewicki Kajetan, wojewoda lubelski, za Stanisława Poniatowskiego, herbu Przygonia, był początkowo podczaszym latyczowskim i sędzią grodzkim kamienieckim, w roku 1764 posłem podolskim na sejm konwokacyjny, gdzie głównie przemawiał w kwestjach finansowych i podatkowych, a następnie na sejm elekcyjny. Od roku 1765 chorąży czerwonogrodzki, na sejm Czaplica 1766 roku posłował z Inflant i należał do komisji skarbowej. W roku 1768 mianowany kasztelanem kamienieckim i 1775 roku konsyljarzem w radzie nieustającej, której mimo to nie był zbyt gorliwym przyjacielem, domagał się bowiem ścieśnienia jej władzy; tu również jak na sejmie, występował często w kwestjach skarbowych, domagając się oszczędności; wiele z jego myśli przyjęto. Po ukończeniu sejmu, 1776 zrzekł się urzędowania w komisji skarbowej. Mianowany wojewodą lubelskim 1782 roku, przemieszkiwał w majętności swojej Markuszowie pod Lublinem. Jako wojewoda lubelski, przyczynił się wiele do oczyszczenia, zabudowania i uporządkowania miasta Lublina. Był to człowiek bez wyższego wykształcenia, ale prawy i nieskazitelny; krajowi często zdrowe dawał rady, rozumiał jednak rzeczy po staro-szlachecku. Głębszych reform nie pojmował, mimo to na sejmie wielkim milczał i na wszystko się zgadzał. Był przeciwnym ustawie 3 maja i sprzedaży starostw, ale nie posuwał swej opozycji aż do Targowicy. Po upadku Rzeczypospolitej usunął się do Galicji i tam † 1796 roku.

Hryniewicz Jan Stanisław, filolog, magister filozofji, † 1866 roku. Ukończywszy nauki w uniwersytecie wileńskim 1818 roku, został naprzód adjunktem, a od roku 1833 — 1840 był profesorem literatury łacińskiej w akademji medyko-hirurgicznej w Wilnie. Oprócz tłómaczenia „Gramatyki greckiej“ Buttmana (Wilno, 1833), przełożył także dzieło Hamela „Der gegenseitige Unterricht,“ którego wyjątki umieszczone są w „Dziejach Dobroczynności“ (Wilno, 1820). Kilka innych prac zostało w rękopisie.

Hryniewiecki Karol Boromeusz, b. biskup wileński, uzyskał stopień magistra teologji w akademji duchownej w Petersburgu, gdzie pełnił obowiązki profesora, następnie był rektorem seminarjum mohylowskiego, a później wileńskiego; biskupem wileńskim został 1883. W 1885 opuścił Wilno, potem wyjechał za granicę, i zrzekłszy się zarządu djecezją, osiadł we Lwowie, gdzie dotychczas przebywa, jako biskup *in partibus infidelium.* Pisał o kalendarzu rzymskim.

Hryniewiecki Karol.

Hrynkiewicz

Hrynkiewicz, herb: W polu barwy niewiadomej — na klamrze w kształcie bramy strzała przekrzyżowana. Nad hełmem korona. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Hrywda, rzeka, poczyna się w powiecie Słuckim, gub. Mińskiej, po 100 wiorstach biegu wpada pod miasteczkiem Byteniem do Szczary.

Hrzib Wacław Franciszek, pisarz czeski, * 1760 r. w Hlińsku, † 1827 r. w Bernie. Wydał w r. 1813 „Wdieczné mysslenky wlastenské w rytmu,“ zbierał materjały do opisu Berna i podobno go wydał, ale żaden egzemplarz nie jest znany. Pisał artykuły do pism współczesnych czeskich.

Hrziby, wieś w Królestwie Czeskiem, w powiecie Praskim, niedaleko Lipan (ob), pamiętna bitwą 20 maja 1434 między wojskami szlachty czeskiej ze stronnictwa cesarza Zygmunta (utrakwistami), a republikanami czeskimi (taborytami i sierotkami), w której ze strony tych ostatnich polegli ich wodzowie: Prokop Wielki i Prokopek.

Huallaga, rzeka we wschodniem Peru, bierze początek z jeziora Chiquiacabo i ubiegłszy 1,040 klm., wpada do rzeki Maranon.

Huanako, ob. Lama.

Huancavelica, departament w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peruwjańskiej, obejmuje 22,569 klm. kw. (702.7 mil kw.), położony całkowicie w Kordyljerach, posiada kopalnie srebra, rtęci, miedzi i ołowiu, liczy 104,000 miesz. Tejże nazwy miasto główne leży w dzikiej, górskiej okolicy, wzniesione na 3,798 metr. nad p. m., liczy 4,000 miesz.

Huanchaca, osada w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Boliwji, w prowincji Lipez, nad rz. Tulacayo, o 180 klm. na południo-zachód od Potoxi, 4,103 metr. nad p. m., posiada bardzo bogate kopalnie srebra, eksploatowane od 1874 r.

Huang-hai, chińska nazwa morza Żółtego.

Huangho (właściwie Hwangho „rzeka żółta“), według długości druga z kolei rzeka w Chinach, bierze początek na wschód od źródeł Jancekjangu w północnym Tybecie, w górskiej okolicy stepowej, na południe od Kuku-Nor, płynie z początku pod nazwą Katun (albo Kara-Muren, po mongol-

sku „czarna rzeka"), łamie się w kilku kierunkach. Koryto jej położone jest wyżej od przylegających dolin, stąd wylewy jej są częste i groźne, a chociaż rząd chiński łoży wielkie sumy na budowę tam, usiłowania te jednak są bezskuteczne. Od r. 602 przed Chr. zmieniała swe ujście dziewięć razy pomiędzy 34 a 39° szer. półn. Obecne zboczenie ujścia do zatoki Peczyli wiąże się z powstaniem Tajpingów, podczas którego nadzór nad tamami, strzeżonemi przez 64,000 robotników, został zaniedbany (1850). Wylewy w latach 1868, 1869, 1872, 1874 i następne spowodowały znowu zmiany ujścia. Długość **H.** wynosi w przybliżeniu 4,700 kilometrów.

Huanka, plemię, ob. Peru.

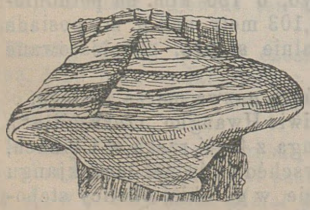
Huanuco, departament w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, 35,695 klm. kw. (648.2 mil kw.) i 80,000 miesz., obejmuje terytorjum źródeł rz. Maranon i obfituje w złoto, srebro, miedź, cynober i węgle. Główne miasto *Huanuco* (San Leon), 1812 metr. nad p. m., liczy 6,000 miesz.

Huanuco, gatunek chiny, ob. Chinowiec.

Huarte Juan, pisarz hiszpański, * około 1520 w dolnej Nawarze, † około 1590 r.; był lekarzem w Madrycie i wsławił się jako autor dzieła: „Examen de ingenios para las sciencias" (Pampeluna, 1578), pełnego ciekawych spostrzeżeń lekarskich i psychologicznych. Por. Guardia „Essai sur l'ouvrage de Juan **H.**" (1855).

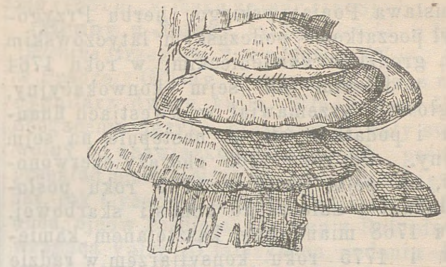
Huastekowie, *Huasteka, Huaxteca,* plemię Indjan w Meksyku płn.-wsch., w stanie Veracruz, których mowa, zwana *huaxtecatl,* należy do języków Maja. Są to zapewne szczątki ludności pierwotnej, która się oparła najazdowi Azteków i uchroniła swą niezależność od ich władzy. Zamieszkują obecnie kilka wiosek; niegdyś posiadali miasta, których gruzy dotąd istnieją, zajmowali się rolnictwem, tkactwem i garncarstwem.

Huba *(Polyporus),* rodzaj grzybów z działu *Basidiomycetes* (ob. Grzyby), obejmujący grzyby o trzonach i bez trzonów, różnej wielkości i postaci. Organy ich rozrodcze składają się z wązkich rurek, okrągłych lub kątowatych, ściśle z sobą zrosłych, a których ujścia tworzą drobne otworki na powierzchni. Niektóre są mięsiste i te giną szybko; po większej wszakże części są skórzaste, korkowate lub drzewiaste i mają trwałość wieloletnią, gdy każdego roku nowa warstwa rurek rozpościera się ponad poprzednią.

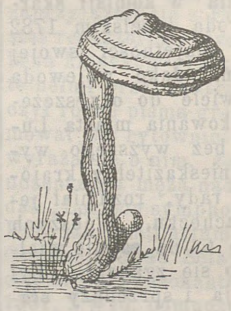

Huba żagwiowa.

Należy tu około 300 gatunków na całej ziemi. **H.** *żagwiowa* czyli *bukowa* (*P. fomentarius*) ważna jest pod względem technicznym, gdyż stanowi *żagiew* czyli *hubkę,* ciało służące do rozniecania ognia wykrzesanego; żyje na pniach drzew liściastych, zwłaszcza na buku. **H.** *wierzbowa* czyli *twarda, hubka (P. igniarius)* i **H.** *sosnowa (P. pinicola)* dostarczają hubki gorszej. **H.** *lekarska* czyli *modrzewiowa (P. officinalis, Boletus larycis, Agaricus chirurgorum)* ma znaczenie lekarskie z powodu swego działania drastycznego, zewnętrznie zaś używa się do tamowania krwi. Niektóre gatunki mięsiste, jak *siedź (P. frondosus),* **H.** *owcza (P. ovinus),* *P. umtellatus,* są jadalne. Niektóre, parasożytnie żyjące na drzewach leśnych, są dla nich bardzo groźne, drzewo ich bowiem staje się kruchem i łatwo ściera się na proch; takiemi są **H.** *siarczana (P. sulfureus)* na dębach, topolach, brzozach, *P. vaporarius* i *P. borealis* na drzewach iglastych.

Huba wierzbowa.

Huba modrzewiowa.

Huba siarczana.

Huba, dawna nazwa włóki o 24 morgach chełmińskich.

Hubaczek Józef, wybitny publicysta czeski, * 1850 w Chotierzu, † 1900, w 1880 został doktorem praw, rozpoczął pracę literacką od poezji i beletrystyki, szczególnie w kierunku satyrycznym. W r. 1876 założył w Chrudymie pismo *Czesky Vychod,* a później *Národną politykę,* której był redaktorem do r. 1887. Tegoż roku został redaktorem *Pokroku,* później przemianowanego na *Hlas národa.*

Hubálek (*Trzebovsky*) Józef, pisarz czeski, * 1851 r. w Długiej Trzebowie, od r. 1877 nauczyciel w Czeskiej Trzebowie, położył zasługi, organizując straże ogniowe w Czechach i pisząc o nich w pismach specjalnych. Jest redaktorem *Hasiczskiej knihovny* i *Hasiczskiego rozhledu.* Pi-

sze też artykuły pedagogiczne.—Brat jego *Karol*, * 1859 r., podobnież nauczyciel w Czeskiej Trzebowie, pisze wierszem i prozą do czasopism, a nadto wydał komedję „Matka praporu,“ oraz „Hasiczsky pochod“ i „Pamieti ochotnického divadla v Czeské Trzebovie.“

Hubbard Mikołaj Gustaw, ekonomista i historyk francuski, * 1828 r. w Fourqueux (Seine-et-Oise), † 1888 r. w Paryżu, studjował nauki prawne i ekonomję w Paryżu, następnie był adwokatem. Napisał: „De l'organisation des sociétés de prévoyance ou de secours mutuels“ (1852); „Saint-Simon, sa vie et ses travaux“ (1857); „Histoire contemporaine d'Espagne“ (1869—83, t. 6); „Histoire de la littérature contemporaine d'Espagne“ (1875). **H.** był redaktorem dziennika *République française*.

Hübbe-Schleiden Wilhelm, podróżnik niemiecki, * 1846 r. w Hamburgu, studjował ekonomję i prawo, 1875—77 przebywał w Afryce zachodnio-południkowej i w Gabun, gdzie założył faktorję handlową; po powrocie do Niemiec, ogłosił: „Ethiopien, Studien über Westafrika“ (Hamburg, 1879); „Ueberseeische Politik“ (1881); „Deutsche Kolonisation“ (1881); „Kolonisationspolitik und Kolonisationstechnik“ (1883) i in. Od 1885 r. wydaje z Du Prelem, Alfar Russelem, Wallacem, Barettem i in. miesięcznik p. t. *Sphinx*, poświęcony sprawom okultyzmu i teozofji mistycznej.

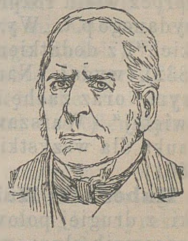
Hube Michał Jan, matematyk, * 1737 w okolicy Torunia, † 1807 r. we wsi Potyczy, niedaleko Warszawy. W matematyce kształcił się w Lipsku i Getyndze, skąd, po ukończeniu nauk, został prywatnym nauczycielem w domu hanowerskiego ministra Münchhausena. Wróciwszy w kilka lat potem do kraju rodzinnego, został pierwszym sekretarzem miasta Torunia. Niezadługo atoli złożył te obowiązki, a dla oddania się naukom schronił się do wiejskiego zacisza, gdzie napisał dzieło o gospodarstwie rolniczem i o kształcie ziemi i uzyskał nagrodę od komisji edukacyjnej Królestwa Polskiego za podanie najlepszych planów wykładu fizyki, hydrauliki i historji naturalnej dla szkół narodowych, a wypracowane przezeń dzieła wykładowe w języku łacińskim na polski przełożono. W roku 1782 powołany został na dyrektora generalnego nauk w korpusie kadetów w Warszawie, gdzie wykładał fizykę i matematykę. W r. 1790 wysłany był przez księcia Adama Czartoryskiego za granicę dla zwiedzenia rozmaitych zakładów wojskowych, o czem raport złożył królowi. Po śmierci żony osiadł znowu na wsi i zajmował się głównie ulepszaniem rolnictwa. Ważniejsze jego dzieła: „Wstęp do fizyki dla szkół narodowych“ (Kraków, 1783); „Fizyka dla szkół narodowych, cz. I, Mechanika“ (Kraków, 1792); „Listy fizyczne czyli nauka przyrodzona dla pospolitego pojęcia przystosowana“ (część I, Warszawa, 1791); „Versuch einer analytischen Abhandlung von Kegelschnitten“ (Getynga, 1775); „De figura telluris“ (tamże, 1761) i w. in.

Hube Karol, syn poprzedniego, również matematyk, * 1766, † 1845 r. Za młodu służył wojskowo, następnie był profesorem matematyki przy uniwersytecie Jagielońskim i jego rektorem. Z licznych jego prac największa część pozostała w rękopisie, niektóre były drukowane w *Rocznikach towarzystwa naukowego*. Biografję jego podał Steczkowski w tychże rocznikach.

Hube Karol, syn poprzedniego, prawnik, * 1817 r. w Krakowie, † 1881; pobierał nauki w gimnazjum św. Anny w Krakowie, studjował prawo w uniwersytecie Jagielońskim. Po napisaniu rozprawy o „Instytucji hypotecznej w Polsce,“ otrzymał stopień doktora praw. W r. 1841 przybył do Warszawy, w 1848 został sędzią trybunału, a w 1851 pisarzem kancelarji hypotecznej miejskiej w Warszawie. Napisał: „Prawo hypoteczne“; „O ustawie stemplowej“; tłómaczył „Kodeks Napoleona,“ objaśniony co do zmian, zaprowadzonych w ustawodawstwie krajowem.

Hube Michał, z innej rodziny, zowiącej się dawniej *Huba*, referendarz stanu Królestwa Polskiego, * 1779 r. w Złotowie pod Bydgoszczą, † 1840 r. w Paryżu, od r. 1788 uczył się w szkołach poznańskich i w gimnazjum pojezuickiem w Wałęczu (Deutsch-Krone). W 16 roku życia został urzędnikiem sądowym w Poznaniu, skąd wkrótce przeniósł się do Warszawy a następnie do Drezna, gdzie został sekretarzem i archiwistą przy ministrze Brezie. Po ustanowieniu Królestwa Polskiego, wezwany był do Petersburga, gdzie zajmował się urządzeniem sekretarjatu stanu Królestwa przy ministrze Sobolewskim. Stamtąd przeniósł się do Warszawy, gdzie został wice-referendarzem przy radzie stanu, używanym do rozmaitych specjalnych poruczeń. W końcu wydalił się za granicę i zamieszkał w Paryżu, zajmując się zbieraniem materjałów do pragmatycznych dziejów Polski, Pozostawił w rękopisie „Pamiętniki“ swego życia.

Hube Romuald, syn poprzedniego, znakomity prawnik polski, * 1803 w Warszawie, † 1890. Skończywszy szkoły księży Pijarów w Krakowie, uczęszczał na uniwersytet w Warszawie, gdzie 1823 otrzymał stopień magistra prawa i administracji. Następnie udał się dla dalszych nauk do Berlina. Wróciwszy stąd wykładał od 1826 prawo kryminalne w uniwersytecie warszawskim, a po uzyskaniu stopnia doktora został profesorem zwyczajnym. Po zniesieniu uniwersytetu, mianowany był 1832 prokuratorem sądu kryminalnego w Warszawie. W r. 1834, powołany do Petersburga, pomie-

Hube Romuald.

szczony został w komisji do rewizji i ułożenia praw Królestwa Polskiego, której 1856 roku został prezesem. Obok tych obowiązków przez lat 4, poczynając od r. 1843, wykładał w uniwersytecie petersburskim historję prawodawstwa polskiego, prawo kanoniczne, karne i administrację. W roku 1846 towarzyszył hrabiemu Błudowowi, nadzwyczajnemu posłowi do papieża Grzegorza XVI, a później do Piusa IX. Wróciwszy 1861 roku do Warszawy, był przez pewien przeciąg czasu dyrektorem głównym, prezydującym w komisji rządowej sprawiedliwości, a następnie stałym członkiem rady stanu Królestwa. Liczne jego prace na polu prawnictwa już to oddzielnie wydawane, już też drukowane w krajowych i zagranicznych czasopismach, świadczą o jego głębokiej znajomości przedmiotu i stanowią bogaty materjał dla wszystkich oddających się prawoznawstwu. Ważniejsze są „Doctrina de furtis ex jure romano explicata," „Zasady prawa karnego" (1830); „ O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce" (1830); „Przyczynek do objaśnień historji statutu Wiślickiego" (1853); „Kodeks cywilny włoski z r. 1865" (1866, tłóm. na franc. 1872); „Historja praw karnych słowiańskich" (Warszawa, 1870); „Prawo polskie z XIV w., ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego" (Warszawa, 1881—86); „Kodeks dyplomatyczny Tyniecki" (1872); „Prawo polskie w w. XIII" (1875); „Statuta Nieszawskie" (1875, w Bibl. um. pr.); „Roty przysiąg krakowskich z końca wieku XIV" (1875). **H.** przebywał w Petersburgu, gdzie był członkiem rady państwa. Był jednym z założycieli czasopisma *Themis polska*.

Hube Józef, młodszy brat poprzedniego, pierwotnie profesor historji prawa w uniwersytecie warszawskim, następnie ksiądz i doktor teologji, *1804 w Warszawie. Po otrzymaniu w warszawskim uniwersytecie 1824 stopnia magistra obojga praw, udał się na uniwersytet berliński, a potem do Paryża, wyłącznie w celu naukowym. Wróciwszy 1828 do kraju, został asesorem aplikantem w prokuratorji generalnej. Po kilku latach poświęconych głównie pracy literackiej i obowiązkom nauczycielskim (w r. 1830 otrzymał katedrę historji prawa, jako magister legens), wydalił się za granicę i 1840 został w Rzymie księdzem i doktorem teologji. Oprócz wielu rozpraw prawnych i dzieła osobno wydanego p. t. „Wywód praw spadkowych słowiańskich" (z dodatkiem Romualda Hube, Warszawa, 1832), wydał „Nauka o Sakramencie Najświętszym, oraz zachęta i przygotowanie do Komunji Świętej" (Warszawa, 1855), oraz „O pokorze, nauka dla wszystkich, części troje" (Warszawa, 1861).

Huber albo **Hüber** Jerzy, rzeźbiarz krakowski z drugiej połowy XV w., pomocnik i współpracownik słynnego naszego Wita Stwosza; jego pracy i zdolności pozostały ślady w pomniku króla Kazimierza Jagiellończyka. (Czyt. Bibl. Warsz., 1854 r., I, 421).

Huber Samuel, teolog ewangelicki, * 1547 w Bernie (Szwajcarskim), † 1624 w Osterwicku, z powodu zasad swoich, przeciwnych nauce Kalwina, usunięty z pastoratu (1588), został pastorem ewang.-augsb. w Wirtembergu, a 1592 r. profesorem w Witenberdze, ale i tu z przyczyny sporów z Leyzerem, Gessnerem i in., po dwu latach (1595) skazany na wygnanie. Z pism jego najważniejsze jest „Anti-Bellarminus" (6 t., Goslar, 1607). Przeciwnicy jego ogłosili „Acta Huberiana" (2 t., Tybinga, 1597—1613). Por. Schmidta „De Sam. H. vita, fatis et doctrina" (Helmst., 1708).

Huber Marja, * 1695 r. w Genewie, † 1753 r. w Lionie, wsławiła się swemi dziełami pisanemi w duchu racjonalistycznym, jak: „Systèmes des theologiens anciens et modernes conciliés par l'exposition des différents sentiments sur l'état des âmes separées des corps" (Genewa, 1731 i 1739), oraz „Lettres sur la religion essentielle à l'homme" (tamże, 1744). Po jej śmierci wyszło w Lionie, 1754 r. dopełnienie poprzednich pod tyt. „Recueil des diverses pièces" i t. d. Wydała także i inne.

Huber Franciszek, przyrodnik, * 1750 w Genewie, † 1831, zajął się badaniem obyczajów pszczół, a choć wcześnie zaniewidział, zachęcił do tych badań swego służącego *Franciszka Burnens* i jego syna, a następnie żonę swą, którzy obserwowali w ulach szklanych. Z dostrzeżeń tych wyprowadził wnioski, które ogłosił w dziele: „Nouvelles observations sur les abeilles" (1792, 2 wyd., 2 t., 1814). Z Senebierem prowadził też badania nad kiełkowaniem roślin.—Syn jego *Jan Piotr* **H.** * 1777 r., † 1840, prowadził za przykładem ojca obserwacje bąków, os, chrabąszczy, a zwłaszcza mrówek, o których ogłosił: „Recherches sur les moeurs des fourmis indigènes" (1810).

Huber Ludwik Ferdynand, utalentowany pisarz niemiecki, * 1764 w Paryżu, † 1804, zaprzyjaźnił się 1785 w Lipsku z Schillerem, został 1788 sekretarzem legacji saskiej w Moguncji, gdzie zająwszy się losem rodziny swego przyjaciela Forstera, zaślubił 1794 pozostałą po nim wdowę *Teresę* (* 1764, † 1829), córkę humanisty Heynego. W latach 1798—1803 był redaktorem czasopisma *Allgemeine Zeitung* w Sztutgardzie i urzędnikiem wyższym wydziału oświecenia w Bawarji. Jako autor zasłużył się udatnem przerabianiem angielskich i francuskich utworów dramatycznych, tudzież światłą krytyką. Swoje „Vermischte Schriften" (2 części, Berlin, 1793) wydał sam, zaś „Sämmtliche Werke" (4 t., Tub., 1806—9) ogłosiła jego żona, która była spółpracowniczką męża w układzie niektórych powieści i nowel. Najlepiej udawały mu się „Erzählun-

gen“ (3 zbiory, Brunśw., 1801—802). Z jego komedji największe powodzenie miało: „Das heimliche Gericht“ (now. wyd., Berl., 1795). Żona jego po śmierci męża redagowała czas jakiś pismo *Morgenblatt* w Sztutgardzie i wydała „Forsters Briefwechsel“ (2 t., Lipsk, 1828—29). Jej „Erzählungen“ (6 t., Lipsk, 1830—33) ogłosił jej syn już po śmierci matki.

Huber Wiktor Aimé, syn dwojga poprzednich, publicysta i historyk literatury, * 1800 w Sztutgardzie, pierwotnie lekarz, poświęcił się później wyłącznie literaturze i został 1833 profesorem historji i literatury w Rostoku, 1836 profesorem języków zachodnich w Marburgu, a 1843 w Berlinie. Tu 1850 zażądał uwolnienia i 1852 usunął się do Wernigerode, gdzie † 1869. **H.** należy do najgruntowniejszych znawców hiszpańskiej i angielskiej literatury. Celniejsze jego prace są: „Die Geschichte des Cid“ (Brem., 1829); „Chronica del Cid“ (Marb., 1844); „De primitiva cantilenarum popularium epicarum apud Hispanos forma“ (Berlin, 1844), oraz „Skizzen aus Spanien“ (3 cz., Gett., 1828—35, 2 wyd., 1845). Oprócz powyższych zasługują jeszcze na wzmiankę: „Die neuromantische Poesie in Frankreich“ (Lipsk, 1833); „Die englischen Universitäten“ (2 t., Kassel, 1839—40) i „Reisebriefe aus Belgien, Frankreich und England“ (2 t., Hamb., 1855). W prasie występował jako jeden z głównych przywódców stronnictwa wstecznego; założył i redagował czasopismo *Janus* (Berl. 1845—1848), jako organ protestancko-ewangelickiej partji konserwatystów, ogłosił nadto kilka prac polityczno-kościelnych podobnejże dążności. Kiedy nie udało mu się zbudzić w szeregach konserwatywnej partji głębszego udziału dla kwestji socjalnych, zerwał z nią i wystąpił przeciw niej w licznych broszurach (np. „Bruch mit der Revolution und Ritterschaft“ Berlin, 1852). Biografję **H.** napisał Elvers (1872—74).

Huber, po rosyjsku *Guber* Edward, autor i poeta rosyjski, * 1815 w Saratowie, gdzie ojciec jego był pastorem ewang., † 1847; po ukończeniu nauk w gimnazjum saratowskiem i w instytucie komunikacji, był przez krótki przeciąg czasu urzędnikiem zarządu komunikacji lądow. i wodnych; następnie od r. 1839 oddał się wyłącznie pracom literackim, z których najważniejszą jest przekład „Fausta“ Goethego. Zbiór jego poezji wyszedł 1847, a 2 wydanie w 3 t., w Petersburgu, 1859 r.

Huber Jan, filozof niemiecki, * 1830 w Monachjum, † 1879, studjował filozofję i teologję, habilitował się 1855 pracą „Ueber Platons Lehre v. einem persönlichen Gott“, został prof. nadzw. filozofji 1859, zwycz. 1864. Na zjeździe wrześniowym 1863 uczonych sam jeden był zdania, że nauka w swych badaniach winna być niezależną od powagi Kościoła, 1865 — 66 czytał filozofję i był towarzyszem naukowym króla Ludwika II, u którego ojca **H.** był w łaskach. Od 1867 walczył przeciw Jezuitom i ultramontanom, należał do redakcji pisma pod nazwą *Janusa* wyszłego „Der Papst u. d. Concil“ (Lipsk, 1869), oraz drugiego p. n. *Quirinusa* „Römische Briefe, das Waticanische Concil“ (1870 i nast.). On kierował starokatolikami, powstałymi w kwietniu 1871 w Monachjum i zagrzewał ich w opozycji, za co go arcyb. monachijski Freising po ostrej korespondencji wyklął. **H.** uczestniczył w obradach przygotowawczych w zjeździe starokatolików w Heidelbergu i Kolonji 1871—72. **H.,** jako filozof, jest etycznym teistą. Religja jest pierwiastkową siłą ducha ludzkiego i czynnikiem cywilizacyjnym. Chrześcijaństwo jest, wedle **H.,** najwyższą formą rozwoju dotyczasowego religji, zaznacza jego społeczne znaczenie, i z tego względu ważne jest stanowisko **H.** i dla praktycznej strony kwestji socjalnej. Pisał: „Ueber die Willensfreiheit“ (1858); „D. Phil. d. Kirchenlehre” (1859, na indeksie, źródło sporu z Höhem); „Johann Scotus Erigena” (1861); „Die Idee d. Unsterblichkeit” (1865); „Der Proletarier” (1865); „Studien” (1867); „Das Papsthum und der Staat“ (1870), rozprawa, wymierzona przeciw *Anti-Janusowi* (Bergenröter), określa obecne stanowisko Kościoła do państwa (przekład francuski Teulon w Genewie, 1870); „Die Freiheiten der franz. Kirche“ (1870); „Die Lehre Darwins, kritisch betrachtet“ (1871); „Der Jesuitenorden nach seiner Verfassung und Doktrin, Wirksamkeit und Geschichte“ (1873); „Die religiöse Frage wider E. von Hartmann“ (1875); „Der Pessimimsus“ (1876); „Zur Philosophie der Astronomie“ (1878); „Das Gedächtniss“ (1878). W studjach traktuje kwestje religji i oświaty w 18 w., statystykę występku, wolności woli, chrystologję, w „Kleine Schriften“ (Lipsk, 1871), pisał o Lamennais, J. Bohmen, Spinozie, komunizmie i socjalizmie, Londyn w nocy, życie studenta niemieckiego. Por. Zirngiebla „Johannes **H.**“ (Gotha, 1881).

Huber Alfons, historyk, * 1834 w Fügen w Tyrolu, studjował historję w Innsbrucku, 1863 został profesorem historji tamże, 1867 członkiem akademji wiedeńskiej, 1887 profesorem historji w Wiedniu. Napisał: „Die Waldstätte Uri, Schwytz, Unterwalden bis zur festen Begründung ihrer Eidgenossenschaft“ (Innbr., 1861); „Geschichte der Vereinigung Tirols mit Oesterreich“ (1864); „Geschichte des Herzogs Rudolf IV von Oesterreich“ (1865); „Geschichte Oesterreichs“ (1885—92, t. 3); „Oesterreichische Reichsgeschichte, der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts“ (1895) i in.

Huber Józef, kompozytor muzyczny, * 1837 w Sigmaringen, kształcił się w konserwatorjum berlińskiem, następnie w Wejmarze, był dyrektorem dworskiej kapeli w Sztutgardzie, gdzie † 1886. Skomponował opery: „Die Rose vom Li-

banon“ i „Irene“ (obie z tekstem Lohmanna), cztery symfonje, pieśni i in.

Hüber Błażej, kartograf, ob. Anich.

Hüber Jerzy, rzeźbiarz, ob. wyżej, na str. 180.

Huberbad, Hub, miejscowość w badeńskim obwodzie środkowego Renu, o godzinę drogi od Bühl, ma źródło mineralne żelazisto-słone.

Hubert św., biskup leodyjski (Liège), * 728, ochmistrz dworu króla frankońskiego Teodoryka III, nieutulony w żalu po stracie żony Florybany, wstąpił do klasztoru w Stabloo. W sto lat po śmierci został kanonizowany a następnie patronem myśliwych, a to z powodu legendy, że niegdyś, jako namiętny myśliwy, ujrzał na polowaniu jelenia, mającego krzyż pomiędzy rogami, i że ten skłonił go do wyrzeczenia się życia światowego. Pamiątkę jego kościół rzymsko-katolicki obchodzi 3 listop. Na jego cześć ustanowiony został w Bawarji 1444 r. order, przyjęty następnie i przez innych monarchów. Por. Heggen „Des heiligen H. Leben und Wirken“ (Elberf., 1875).

Hubert Leopold, literat polski, * 1832 w Warszawie, był urzędnikiem w archiwum głównem, następnie od 1863 przemieszkiwał przez lat kilka we wschodniej Rossji, po powrocie był do 1870 r. bibljotekarzem i archiwistą bibljoteki hr. Ordynatów Zamojskich. Oprócz wielu artykułów historycznych, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie „Pamiętniki historyczne“ (2 t., Warsz., 1861). Posiadał w rękopisie przygotowany do druku „Skrót historji tureckiej“ z Hammera. Był także współpracownikiem 28-tomowej „Encykl. powszechnej“ Orgelbranda.

Huberta order, najstarszy i pierwszy według znaczenia order bawarski, ustanowiony 1444 przez Gerharda V, ks. na Jülichu i Geldeon, a przez jego syna Wilhelma zaopatrzony w statuty 1476. Składa się z emaljowanego biało krzyża złotego, z koroną u góry i trzema złotymi promieniami pomiędzy ramionami. Na jednej stronie wizerunek św. Huberta z napisem w otoku: „In trav vast“, t. j. stały w wierności, na stronie drugiej jabłko z krzyżem i słowa: „In memoriam recuperetae dignitatis avitae 1708“. Święto orderu obchodzone bywa d. 12 paźdz. Por. Leista „Der königl. bayr. Hausritterorden vom heil. Hubertus“ (Bamb., 1892).

Hubertusburg, wspaniały zamek myśliwski króla saskiego, blizko miasteczka Wermsdorf w regencji Lipskiej, wystawiony 1721 przez elektora saskiego i króla polskiego Augusta III w r. 1760 przez Prusaków zburzony, później dla celów wojskowych znowu odbudowany, pamiętny jest pokojem, zawartym tu 15 lut. 1763 pomiędzy Prusami, Austrją a Saksonją, którym zakończoną została wojna Siedmioletnia. Od r. 1874 jest siedliskiem rozmaitych zakładów poprawczych i wychowawczych. Por. Riemera „Das Schloss H., sonst und jetzt“ (1881).

Hubertusstock, pałacyk myśliwski, położony w regencji Poczdam, w okręgu Angermünde w Prusiech, z parkiem obfitującym w zwierzynę, na zachodniem wybrzeżu jeziora Werbellin.

Hubicki Roman, obywatel z Krakowskiego, napisał: „Opis trzech zamków w okręgu Pilickim“ (1858).

Hubka, ob. Huba.

Hübner Jan, pedagog, * 1668 w Türchau pod Zittau, studjował w Lipsku geografję i historję, rektor w Merseburgu 1694, w Hamburgu 1711, † 1731 tamże. Redagował *Real Staats, Zeitungs und Conservations Lexicon.* Prace jego w sposób djalogowy, przez pytania i odpowiedzi ułożone, doczekały się przeszło 100 wydań (jak np. „Zweimal 52 auserlesene biblische Historien“). Wynalazł też metodyczny sposób kolorowania map geograficznych i wydał opracowany według tej metody atlas „Atlas scholasticus“, później bardzo rozpowszechniony.

Hübner Rudolf Juljusz Benno, malarz historyczny niemiecki. * 1806 w Oleśnicy na Szląsku, † 1882. Kształcił się pod kierunkiem Schadowa w Berlinie i Düsseldorfie, a następnie przez długi przeciąg czasu we Włoszech; od 1841 profesor akademji drezdeńskiej, od r. 1871 dyrektor królew. akademji obrazów w Dreźnie. Zdobył swą sławę jako twórca wielu wybornych obrazów, po większej części treści religijnej. Do najcelniejszych należą: „Odjazd Noemi“ (1833); „Samson druzgocący kolumny świątyni“ (1832); „Chrystus i ewangeliści“ (1835); „Hiob i jego przyjaciele“; „Kochankowie z pieśni nad pieśniami“; „Chrystus u słupa“. Niezwykłej piękności jest także kompozycja „Felicitas i Sen“ (z dzieła Tiecka „Octavianus“, 1845). Z późniejszych prac **H.** zasługują na wzmiankę: szereg kartonów do malowideł na szkle do kościoła Dominikańskiego w Krakowie, krypta w katedrze glazgowskiej, z obrazów olejnych: „Karol V“ w San Juste i „Fryderyk Wielki“ w Sanssouci. Najcelniejszym wszakże utworem **H.** jest „Dysputa Lutra z Eckiem w Lipsku“ (1866); znakomite są także jego portrety. Z kierunku swojego należał **H.** do Düsseldorfskiej szkoły romantycznej jako jeden z jej przywodców. Jako pisarz dał się poznać pracami: „Verzeichniss der königl. Gemäldegalerie zu Dresden“ (Drez., 1856, 2 ed., 1866) i „Bilderbrevier der dresdener Galerie“ (Drez., 1857—59) i poetyckiemi utworami: „Helldunkel. Sonete und Lieder“ (Bruśw., 1871) i „Zeitspiegel“ (Drezno, 1871).

Hübner Józef Aleksander, brabia von, austrjacki mąż stanu, * 1811 w Wiedniu, † 1892, od 1844 do marca 1849 austrjacki konsul generalny w Lipsku, wysłany następnie w tajnej misji do Paryża, został we wrześniu t. r. nadzwyczajnym posłem i pełnomocnym ministrem Austrji przy franc. rzeczypospolitej. W r.

1854 otrzymał godność barona. Jako pełnomocnik austrjacki na konferencjach pokojowych podpisał 30 marca 1856 pokój paryski i pozostawał tamże jako poseł austrjacki aż do początku wojny włoskiej 1859. Potem poseł austrjacki przez kilka miesięcy w Rzymie; od 27 sierpnia 1859 w ministerjum Gołuchowskiego sprawował przez 2 miesiące obowiązki ministra policji w Wiedniu. W końcu 1865 został ambasadorem w Rzymie i był nim do listopada 1867, w 1879 został członkiem izby panów, gdzie należał do partji klerykalnej. W r. 1888 mianowany został hrabią. Napisał historję papieża Sykstusa V „Sixte-Quint, d'après correspondences diplomatiques inédites“ (1870, t. 3); „Ein Spaziergang um die Welt“ (5 wyd., 1885), w przekładzie polskim „Przechadzka naokoło świata“ (Warsz., 1874); „Durch das Britische Reich 1883—84“ (1886).

Hübner Otto, statystyk, * 1818 w Lipsku, † 1877; mieszkał długo w Austrji, od 1849 w Berlinie, gdzie wydawał „Statist. Centralarchiv“. Występował w obronie wolnego handlu i w Berlinie założył towarzystwo ubezpieczeń hypotecznych. Ogłosił „Die Banken“ (2 t., 1854), najwięcej jednak rozgłosu zyskał swemi tablicami statystycznemi (26 wyd., 1877).

Hübner Emil, filolog niemiecki, syn Juljusza malarza (ob.), * 1834 w Düsseldorfie, kształcił się w Berlinie i Bonn, 1855—57 odbył podróż naukową po Włoszech, 1863 został profesorem filologji klasycznej w Berlinie, 1860—61 zwiedził Hiszpanję i Portugalję, 1866—67 Anglję, Szkocje i Irlandję; ogłosił: „Inscriptiones Hispaniae latinae“ (1869), jako 2-gi tom „Corpus inscriptionum latinarum;“ „Inscriptiones Hispaniae christianae“ (1871); „Epigraphische Reiseberichte aus Spanien und Portugal“ (1861); „Inscriptiones Britanniae“ (1873); „Inscriptiones Britanniae christianae“ (1876); „Bibliographie der klassischen Altertumswissenschaft“ (1889); „Arqueologia de España“ (1888); „Monumenta linguae ibericae“ (1893). Od r. 1866 do 1881 redagował w Berlinie czasopismo filologiczne *Hermes*.

Hübneryt, minerał, ob. Wolfram.

Hübsch Henryk, budowniczy niemiecki, * 1795 w Weinheim, † 1863; od r. 1815 poświęcał się pod kierunkiem Weinbrennera budownictwu; zwiedził Grecję i Włochy, został 1824 nauczycielem architektury w instytucie Ständela we Frankfurcie n. M., a w r. 1827 przeniósł się do Karlsruhe, gdzie 1829 został starszym radcą budowniczym i naczelnikiem dyrekcji budowli cywilnych. Prowadził tam również przez dłuższy czas szkołę budownictwa przy instytucie politechnicznym. **H.** skłaniał się najwięcej do stylu romańskiego. Pojęcia swoje o sztuce budowniczej najobszerniej wyłożył w dziełach: „In welchem Stille sollen wir bauen“ (Karlsr., 1828); „Die Architektur und ihr Verhältniss zur heutigen Malerei und Skulptur“ (1847), oraz „Die altchristlichen Kirchen“ (Kalsr., 1859—63, 10 zesz.). Celniejsze jego budowle są: ministerjum finansów, szkoła politechniczna, muzeum, teatr dworski, oranżerja w Karlsruhe, kościół w Bullach i t. d. Wiadomość o niektórych przez siebie wzniesionych budowlach podał w piśmie *Bauwerke* (cz. I—II, Karlsruhe, 1838—52).

Hübschmann Jan Henryk, lingwista, * 1848 w Erfurcie, studjował filologję, zwłaszcza języki wschodnie w Jenie, Tubindze, Lipsku i Monachjum, 1876 został profesorem lingwistyki porównawczej w Lipsku, 1877 w Strasburgu. Napisał: „Zur Geschichte Armeniens“ (Lipsk, 1875); „Die Umschreibung der iranischen Sprachen“ (1882); „Armenische Studien“ (1883); „Das indogermanische Vokalsystem“ (1885); „Ethymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache“ (1887) i in.

Hubskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. W 1771 posiadał je Abramowicz, ssta starodubowski, opłacając z niego kwarty złp. 1,099 gr. 20. Na sejmie warszawskim 1773—1775 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Ksaweremu Hornowskiemu, sędziemu ziemskiemu wdztwa Brzeskiego.

Huc Ewaryst Regjusz, misjonarz francuski, * 1813 w Tuluzie, † 1860 w Paryżu. Wstąpiwszy do zakonu lazarystów, był czynny od 1839 jako misjonarz w Chinach. Zwiedził Azję Wyższą i Tybet powrócił 1852 do Europy i opisał obejrzane przez siebie kraje w zajmujących dziełach: „Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, le Thibet et la Chine” (2 t., Paryż, 1850, 6 wyd., 1878; przekład pol. Aleksandra Kremera, Warszawa, 1868); „L'empire Chinois” (2 t., 5 wyd., 1879); „Le Christianisme en Chine” (4 t., Paryż, 1858).

Hückel Edward, botanik polski, * 1830 r., * 1896, był nauczycielem gimnazjum we Lwowie. Ogłosił: „Ueber die Flora der Umgegend von Drohobycz in Galizien” (Wiedeń, 1866); „Rys pedagogiki” (nakład gminy Drohobycza, Lwów, 1868); „Wycieczka botaniczna w Karpaty Stryjskie do źródeł Swicy” (Kraków, 1868); „Botanika dla szkół niższych” (Kraków, 1870, wyd. 2 zmniejszone, Lwów 1876).

Hucuły, rozsiedli na Karpatach koło Czarnohory, a nawet na obszarze Suczawy, koło Rumunów, w podaniach i sympatjach góralskich grają rolę Kozaków na Ukrainie. Jedyny to szczep góralski używający koni, odrębnej, drobnej rasy. Wincenty Pol przytacza wskazówki, jakoby **H.** byli odłamem Serbów, którzy po klęsce na Kosowem polu schronili się albo w Czarnogórze nadadrjatyckie, albo karpackie (Czarnohora). Podobno dwie te Czarnogóry dotąd się komunikują. Obok tego są podania o 7 pokoleniach, które są jakby echem takichże podań w źródłach greckich (Teofana, Nicefora i in. u Strittera), oraz Mojże-

sza Choreńskiego 678 r., jako też u Konstantyna Porfirogenety. Imię wywodzą z rumuńskiego *hoc*, zbój, opryszek, z którego też wiele przejęli wyrazów. Wogóle pochodzenie ich nie jest wyjaśnione. Odznaczają się strojem jaskrawym (amarant przeważa), azjatyckiem (w dywany i broń) przybraniem chat, hodowlą koni. Szczep ten liczy około 200,000 dusz; zajmują 73 wioski w Galicji (w obwodzie Nadworniańskim i Kosowskim), 34 na Bukowinie (w okręgach: Wyżnickim, Storożynieckim, Radowieckim i Kimpoluńskim czyli Dołhopolskim), 9 na Węgrzech (w żupanji Szigeckiej). **H.** bukowińscy są wyznania greckiego, galicyjscy i węgierscy — unickiego. Zajęciem ich jest hodowla bydła. Por. „Obrazy z życia i natury" Wincentego Pola; „Pamiętnik Tow. Tatrzań." od 1876; St. Witwicki (1863); Turkawski „Wspomnienia Czarnohory" (1880); Gregorowicz „Przewodnik dla zwiedzających Czarnohorę" (1881); Kopernicki J. „O góralach ruskich w Galicji" (1889); Temple „Die H-en" (1866); Kaindel „Die H." (1894); Fr. Rzehorz w *Svietozorze* (1882), *Zlatej Pradze* (1888), *Nowych modach* (1891), *Narodnich listach* (1896).

Huczwa, rzeka w gub. Lubelskiej; poczyna się w powiecie Tomaszowskim z dwu strumieni, z pod Podhorców i Nadeżewa, płynących ku wschodowi i łączących się pod Wolą Grodecką; płynie w stronę wschodnią pod Podlodów, poczem skręca ku północy, płynie przez Tyszowce, pod Czermnem dotyka granicy powiatu Hrubieszowskiego, a pod Malicami wchodzi w ten powiat, przybiera kierunek północno-wschodni, płynie pod Hrubieszowem i pod Grudkiem wpada z lewego brzegu do rz. Bugu. Długa około 55 wiorst, niespławna. Przyjmuje rzeczki: *Jarochę*, *Jeżówkę* i *Jezioranke*.

Huddersfield, miasto i hrabstwo w półn. Anglji nad rz. Colne i nad kanałem Ramsden, ma 96,000 miesz. i 48 klm. kw. powierzchni, posiada 2 gimnazja, instytut techniczny, muzeum, oraz liczne fabryki wyrobów wełnianych, bawełnianych i kamgarnowych.

Hudeo Jan, pisarz czeski, * 1856 na Morawie, kształcił się w uniwersytecie praskim, przy którym został urzędnikiem. Od 1878 zaczął pisać poezję do czasopism, w 1880 wydał „Almanach czeské omladiny", w którym kilka swoich utworów pomieścił, założył czasopismo *Zora*, które wkrótce z braku funduszów upadło. Wiele prac literackich i historycznych umieścił w pismach, między niemi o ruchu ilirskim, Tarasie Szewczenku, Grudzińskim, Szenoi, Vrazie, Preradoviću i in. Przekładał między innemi z polskiego.

Hudson, główna rzeka północno-amerykańskiego stanu Nowego Yorku, bierze początek na północy tegoż stanu i ubiegłszy 521 klm. wpada pod Nowym Yorkiem dwoma ramionami do zatoki Nowego Yorku. Jest tak głęboka i szeroka, iż o 190 klm. powyżej Nowego Yorku mogą po niej żeglować największe okręty, a o 232 klm. od ujścia jeszcze ma miejsce przypływ i odpływ.

Hudson, miasto w północno-amerykańskim stanie Nowego Yorku, stolica hrabstwa Columbia, nad rz. Hudson, która odtąd zaczyna być spławną; ma 10,000 m., fabryki i kwitnący handel.

Hudson Henryk, żeglarz, * w połowie XVI w. w Anglji. Celem odkrycia północno zachodniego przejścia do Chin, udał się 1607 w podróż morską ku wschodnim brzegom Grenlandji, 1608 do Nowej Ziemli; w trzeciej podróży 1609 odkrył nazwaną od jego imienia rzekę w północnej Ameryce i nareszcie, podczas czwartej wyprawy 1610, odkrył cieśninę od siebie nazwaną Hudsońską, przez którą przeprawił się na brzegi Labradorua, a następnie do wielkiej zatoki jego imienia (*Zatoka Hudsońska*). Skutkiem jednak buntu załogi okrętowej został w czerwcu 1611 wraz z synem i 7 majtkami wyrzucony na szalupę, oddaną na pastwę bałwanów morskich i zginął bez śladu. Opis jego podróży ogłosiło *Hakluyt-Society* (Londyn, 1859). Por. Asher „H. the Navigator" (1860).

Hudson Lowe, stróż więzienny Napoleona I na wyspie ś. Heleny, * 1770 w Irlandji, służył w wojnach angielskich przeciwko Francji, 1804 awansował na majora, bronił 1808 przeciw francuzom wyspy Capri, kapitulował, 1812 został pułkownikiem, 1813 komisarzem angielskim przy głównej kwaterze Blüchera, 1814 mianowany generałem, został 1815 gubernatorem wyspy ś. Heleny, a zarazem stróżem osadzonego tam Napoleona I. Na stanowisku tem przesadzał srogością i grubijaństwem nawet surowe instrukcje swego rządu, celem zapobieżenia ucieczce jeńca. Sam naród angielski postawił go pierwszy pod pręgierzem opinji publicznej za barbarzyńskie i nikczemne obchodzenie się z Napoleonem. Dla usprawiedliwienia się napisał **H.** „Mémorial relatif à la captivité de Napoléon à Ste Helène" (2 t., Paryż, 1830; polski przekład J. Kościa, Wilno, 1840). Po śmierci Napoleona powrócił do Anglji, gdzie 22 października 1822 r. był przez Emanuela Las Çases, syna generała Las Çases na ulicy znieważony, ale pojedynku odmówił. W 1823 został gubernatorem wysp Bermudzkich. Mianowany 1824 generałem dywizji, w 1830 generałem lejtnantem, † 1844 jako właściciel 50 pułku piechoty. Z pozostałych po nim pamiętników Forsyth ułożył swoją „History of the captivity of Napoleon" (2 t., Londyn, 1853).

Hudsońska zatoka, *Hudsońkie morze*, wielkie od Henryka Hudsona nazwane morze wewnętrzne, śródziemne, przy brzegach posiadłości angielskich w Ameryce północnej, połączone za pośrednictwem 820 klm długiej *cieśniny Hudsońskiej* z oceanem Atlantyckim, a za pośrednictwem kanału Foxa z morzem Lodowatem. Zatoka **H.** roz-

ciąga się na 1,410 klm. długości i 965 klm. szerokości pomiędzy Labradorem, Nową Walją i krajami podbiegunowymi, ma 1,069,578 klm. kw. powierzchni i we środku głęboka jest na 120 sążni. Charakter jej taki sam, jak mórz podbiegunowych. Żeglowną jest bowiem tylko 4 miesiące w roku, gdyż przez resztę czasu pokryta jest grubą i niebezpieczną dla okrętów krą. Odkrytą była w 1517 przez Seb. Cabot, a zwiedzoną w 1610 przez Henryka Hudsona.

Hudsońskiej zatoki kraje *(Północno-zachodnie terytorjum)*, tak nazywają niezmiernej rozległości kraje, położone naokoło zatoki Hudsońskiej, należące do angielskiej Ameryki północnej, z wyjątkiem skolonizowanych prowincji w okolicy południowo-wschodniej (Kanada, Nowa Szkocja i t. d.) i południowo-zachodniej (Ang. Kolumbja). Obszerna ta kraina, licząca 2,340,450 klm. kw. powierzchni, składa się z bezludnych wybrzeży i okolic i tylko przez myśliwych nawiedzana bywa. Najważniejszą jest część środkowa, właściwa ziemia zatoki Hudsońskiej, zwana także urzędownie krainą Ruperta, posiadająca znaczną liczbę rzek i jezior, które dla komunikacji w tych obszernych pustyniach są nader ważnemi. W zniżającej się ku zatoce Hudsońskiej równinie są najważniejsze systemy wodne: jeziora Winipeg, Athabasca, Niewolnicze i Niedźwiedzie; rzeki: Makenzie, Athabasca, Rybna, Mississippi, Miedziana i inne uchodzą po większej części do morza Lodowatego. Klimat jest tu podbiegunowy i ziemia tylko w części południowej może być uprawianą. Jedynemi artykułami wywozu są futra i skóry, a mianowicie bobry, lisy, niedźwiedzie, wilki. Mieszkańcy pierwotni są częścią Eskimowie w najgłębszych okolicach Północy, częścią Indjanie (głównie z pokolenia Athabasków), żyjący w zupełnej zawisłości od handlarzy futer. Ludność indyjska w 1893 obliczaną była na 15,330 głów. *Kompanja zatoki Hudsońskiej* otrzymała pierwsze swoje przywileje na mocy listu swobody z 2 maja 1670, który jej nadał zwierzchnictwo nad całym krajem i który w 1838 przez królową Wiktorję został potwierdzony. Ze wszystkich kompanji handlowych angielskich XVII i XVIII stulecia jest ona jedyną, która obok przywileju handlu zachowała jeszcze i nadane jej prawo rządzenia w zależnym od niej kraju. W ciągu swojego istnienia, ze zwiększającego się coraz bardziej handlu futrami, osiągnęła ona znakomite korzyści. Kompanja zatoki Hudsońskiej, której interesami zarządzają dyrektorowie kompanji, urzędujący w Londynie, składa się obecnie z 2,500 członków. W całem tem państwie znajduje się mnóstwo fortów, które są zarazem stacjami handlowemi. W r. 1869 kompanja została pozbawiona swych przywilejów i ograniczoną do handlu futrami. Jej kapitał akcyjny 1875 wynosił 1,700,000 fun. st., zaś czysty dochód 114,992 f. st. Obecnie kapitał wynosi 1,300,000 funtów.

Hué, stolica będącego pod protektoratem Francji państwa Anam w Indjach Zagangesowych, przy ujściu rzeki Hué, miasto na sposób europejski silnie ufortyfikowane, liczy wraz z przedmieściami około 50,000 m., trudniących się handlem i przemysłem; posiada port, warsztaty okrętów i wiele pięknych pałaców i świątyń, obok lekkich domków bambusowych. W cytadeli, mogącej pomieścić 40,000 załogi, znajduje się pałac cesarski. W 1787 miasto **H.** zostało ustąpione Francuzom, którzy obecnie utrzymują tu rezydenta i stały garnizon.

Huejutla, miasto w stanie Hidalgo w Meksyku, 20,000 m.

Huelva, prowincja hiszpańska, składająca zachodnią część królestwa Sewilli, w Andaluzji, obejmuje 10,138 klm. kw. i 255,000 m.—Miasto stołeczne **H.**, pomiędzy ujściem rzek Odiel i Rio-Tinto, ma 18,5000 m. i port, z którego rozchodzą się na wszystkie strony owoce południowej Hiszpanji.

Hueppe Ferdynand, hygjenista, * 1852 r. w Heddesdorf nad Renem, studjował medycynę w Berlinie, był lekarzem wojskowym, 1890 został profesorem hygjeny w Pradze. Prace jego tyczą się pielęgnowania ciała, gimnastyki, chorób zwierząt domowych, cholery, szczepień ochronnych. Ważne są zwłaszcza jego badania bakterjologiczne. Napisał: „Die Methoden der Bakterienforschung" (5 wyd., 1891); „Die Formen der Bakterien" (1886); „Ueber Beziehungen der Fäulniss zu den Infektionskrankheieten" (1887); „Ueber den Kampf gegen die Infektionskrankheiten" (1889); „Die Cholera in Hamburg" (1892).

Huercal-Overa, miasto w prowincji Almeria w Hiszpanji, 15,219 m.

Huerta Wicenty Garcia de la, poeta i krytyk hiszpański, * 1734 w Zafra, bibljotekarz królewskiej bibljoteki i członek akademji madryckiej, † 1787 w Madrycie. Gorliwie, ale bez skutku występował w obronie staro-hiszpańskiego smaku narodowego przeciwko kwitnącemu w literaturze hiszpańskiej klasycyzmowi francuskiemu. Ważniejsze jego dzieła są: „Obras poeticas" (2 t., Madryt, 1778—79) i „Teatro espaňol", niezupełnie udatny wybór starohiszpańskich sztuk scenicznych (17 t., Madryt, 1785—86). Okazał **H.** niepospolity talent, zwłaszcza jako stylista i rymotwórca. Jego tragedja „Raquel" dziś jeszcze uchodzi za jedną z najlepszych między nowszemi tragedjami hiszpańskiemi.

Huesca, prowincja hiszpańska w północ.-wschodniej części Aragonji, oddzielona od Francji Pirenejami, obejmuje 15,149 klm. kw. z 255,000 miesz. Miasto główna **H.** nad Isuelą, rezydencja biskupa, ma 13,000 m., kościół katedralny i wiele pamiątek historycznych.

Huet Piotr Danjel, z łacińska *Hoetius*, znakomity uczony i poeta francuski, członek akademji francuskiej, * 1630 w Caen, † 1721 w Paryżu; od 1685 biskup w Soissons, potem w Avranches,

w 1699 złożył biskupstwo i otrzymał opactwo Fontenay w Caen, gdzie w 1662 założył akademję, a następnie oddał się wyłącznie pracom naukowym u Jezuitów w Paryżu. Początkowo zwolennik Kartezjusza (Descartes'a), następnie występował przeciwko niemu w pismach: „Demonstratio evangelica" (Paryż, 1679, 87 i 90); „Censura philosophiae Cartesianae" (Paryż, 1689—94); „Mémoires pour servir à l'histoire du Cartésianisme" (Paryż, 1692—98, 1711) i in. Ostatnie jego dzieło „Traité philosophique de la faiblesse de l'esprit humain" (1723), wydane po jego śmierci i bezimiennie, dowodzi, że był sceptykiem. Polemizowali z nim Silv. Regis i Ant. Muratori. Dla hermeneutyki i historji zasłużył się dziełami: „De optimo genere interpretandi et de Claris interpretibus" (Paryż, 1661) i „Sur l'origine des romans" (Paryż, 1670; nowa ed., 1799). Oprócz tego wydał: „Carmina latina et graeca" (Utrecht, 1664); „Histoire du commerce et de la navigation des anciens" (Paryż 1716; nowa ed., 1763). „De la situation du paradis terrestre" (1691) i w. in. Zbiór jego uwag filozoficznych i literackich wydał Olivet w „Huetiana" (Paryż, 1722); Autobiografję wydał w „Hueti commentarius de rebus ad eum pertinentibus" (Amsterdam, 1718, Paryż, 1853). Por. Henry'ego „Lettres inédites, extraites de la correspondance de H." (1879).

Huet Paweł, malarz francuski, * 1804 w Paryżu, † 1869; uczeń Guérina i Grosa. W celach artystycznych podróżował wiele po Francji i Włoszech. **H.** celował szczególnie jako wyborny pejzażysta, zwłaszcza t. zw. paysage intime. Z mnóstwa prac jego w tym rodzaju wymieniamy najcelniejsze: „Burza wieczorna"; „Widoki w Eu i Honfleur" (1834); „Poranek wiosenny" (1836); „Zamek d'Arques" (1840); „Col du Tende" (1849); „Dzieci w lesie" (1850); „Zachód słońca w okolicach Trouville" (1861); „Skały w Houlgatt" (1863); „Wieczór w Alpach" (1864); „Chatka rybacka w Beuzeval" (1865); „Rybacy" (1869) i t. d.—Medal klasy I otrzymał na wystawie powszechnej 1855.

Hueter Karol Albert Maurycy, chirurg, * 1838 w Marburgu, † 1882, kształcił się w Marburgu, w 1863 został prof. chirurgji w Rostocku, 1869 w Greifswaldzie, znany jest z prac nad septycemją i pyemją, chorobami stawów i in. Ogłosił: „Allgemeine Chirurgie" (1873); „Ueber Formenentwickelung des menschlichen Thorax" (1865); „Die septikämischen und pyämischen Fieber", „Tracheotomie und Laryngotomie"; „Klinik der Gelenkkrankheiten" (2 wyd., 1877—78, 3 t.); „Der Arzt in seinen Beziehungen zur Naturforschung und den Naturwissenschaften" (1878); „Grundriss der Chirurgie" (1880—82). Nadto redagował *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie.*

Huf, Hufiec, zastęp, gromada; w szczególności zastęp zbrojny, oddział wojska ściśle określony, niezbyt liczny, zostający pod jedną komendą; u dawnych pisarzów wojskowych polskich toż co chorągiew, czyli dzisiejszy szwadron. U nowszych jednak ma dosyć rozmaite znaczenie.

Hufeland Bogumił, prawnik niemiecki, * 1760 r. w Gdańsku, był profesorem prawa w Halli, † 1817 r. Z licznych jego pism celniejsze są: „Lehrbuch des Naturrechts" (Jena, 1790); „Neue Grundlegung der Staatswirthschafkunst" (2 t., 1807—13); „Lehrbuch der gemeinen deutschen Civilrechts" (2 t., 1813); „Ueber den eigenthümlichen Geist des römischen Rechts" (2 t., Giesen, 1815—17).

Hufeland Krzysztof Wilhelm, lekarz, * 1762 w Langensalza, w Turyngji, † 1836; studjował medycynę w Jena i Getyndze, 1873 został profesorem w Jena, 1801 dyrektorem *Collegium medicum* w Berlinie, królewskim lekarzem przybocznym, pierwszym lekarzem szpitala Charité, a 1809, przy założeniu tamecznego uniwersytetu, profesorem specjalnej patologji i terapji. Pisał bardzo wiele i wielkiej w swoim czasie używał powagi. Dla nauki wszakże żadnego prawie nie ma znaczenia. Przyjaciel zgody, nie chcąc żadnego systematu przyjąć bezwarunkowo, żadnego stanowczo nie porzucał. Celniejsze jego dzieła są: „Makrobiotik, oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern" (1798, 8 wyd., 1860), na wszystkie niemal języki europejskie przetłómaczone, na język polski przez Tom. Kranzego (Warszawa, 1838); „Ueber die Natur, Erkentnissmittel und Heilart der Skrofelkrankheit" (1744, 3 wyd., 1819); „Guter Rath an Mütter" (1799, 12 wyd., 1875); „Geschichte der Gesundheit" (1812, 3 wyd., 1816); „Enchiridion medicum, oder Anleitung zur medicinischen Praxis" (1836, 10 wyd., 1857). Por. Augustin „Hufelands Leben und Wirken" (1836).

Hüffer Herman, historyk i prawnik niemiecki, * 1830, profesor w Bonn, od 1865—66 deputowany do sejmu pruskiego. Napisał: „Diplomatische Verhandlungen aus der franz. Revolution" (1868, 1878 — 71); „Die Kabinetsregierung in Preussen" (1891); „Die neapolitanische Republik 1799" (1884); A. L. Mencken „Grossvater des Fürsten Bismarck" (1890).

Hügel Karol Aleksander Anzelm, baron, podróżnik, * 1796 w Regensburgu, gdzie ojciec jego *Aloizy Józef* baron **H.** († 1825) był komisarzem cesarskim na sejmie, † 1870; studjował prawo w Heidelbergu, od 1814—24 był oficerem austrjackim, zwiedził następnie całą niemal Europę, przedsięwziął 1831—37 dalszą podróż do Indji Wschodnich, Azji wschodniej, archipelagu Indyjskiego i Australji, gdzie zgromadził zbiory, dotyczące etnografji i historji naturalnej, zakupione przez gabinety cesarskie w Wiedniu. W r. 1849 odbył kampanję włoską pod Radeckim, 1850—59 był austrjackim posłem we Florencji, 1860—69 w Brukseli. Ogłosił: „Kaschmir und

das Reich der Sikhs“ (4 t., Stuttgard, 1840—48); „Das Becken von Kabul“ (2 t., 1852, t. 2); „Der Stille Ocean und die spanischen Besitzungen im ostindischen Archipel” (1860).

Hugenius, ob. Huygens.

Huggins Wiljam, astronom i fizyk, * 1824 w Londynie, rozpoczął nauki w szkole city londyńskiej, lekcje matematyki pobierał prywatnie; w młodym wieku oddał się astronomji i w 1855 założył obserwatorjum w Upper-Tulse Hill. Zajął się zaraz badaniem natury fizycznej ciał niebieskich, do czego mu pomogło odkrycie analizy spektralnej; z Millerem zajął się porównaniem widm gwiazd i mgławic z widmami różnych ciał ziemskich, zbadał też widmo kilku komet i odkrył w nich węgiel, zastosował analizę spektr. do obserwacji ruchu własnego gwiazd stałych, oznaczył ciepło, jakie ziemia odbiera od niektórych gwiazd. W 1877 zdołał otrzymać fotografję widma jednej z gwiazd stałych (Wegi). Towarzystwo królewskie w Londynie ofiarowało mu olbrzymi teleskop. W 1869 wykładał w Cambridge o badaniach astronomicznych za pomocą spektroskopu. Ogłosił: „Spectrum analysis, applied to the heavenly bodies“ (1876); „On the spectra of some of the fixed stars and nebulae“ (1863—68).

Hughes Tomasz, pisarz angielski, * 1823 r. w Berkshire, † 1896. Po ukończeniu nauk prawnych został 1848 adwokatem a w wolnych chwilach od zajęć obowiązkowych poświęcał się literaturze, pisywał do *Magazynów* i *Przeglądów* i dał się poznać szczególnie przez wstęp do wydania humorystycznego dzieła „Biglow papers“ Amerykanina Lowella. Ogólny poklask znalazły jego „Tom Brown's schooldays“ (3 t., Londyn, 1856), w których opowiadając wspomnienia młodości z czasów szkolnych, przedstawił piękny obraz edukacji angielskiej. Dalszym ciągiem tego dzieła jest „Tom Brown at Oxford“ (3 t., Londyn, 1861, n. wyd., 1871), w którem kreśli pobyt swego bohatera, a raczej samego autora na uniwersytecie. Podróże po zachod. Anglji opisał powabnym stylem w książce: „Scouring of the White Horse“ (Londyn, 1858); „Dur old church, what shall we do with it?” (1878); „The nauliness of Christ” (1879); „Loyola and the educational system of the Jesuits“ (1892). Jako kandydat liberalny i przedstawiciel klas robotniczych zasiadał w parlamencie od 1865 do 1878. Z liberalnemi poglądami łączył wysokie poszanowanie dla zasad kościelnych i w tym duchu ogłosił w 1878 pismo „The old Church; what shall we do with it?“ W 1880 założył w stanie Tennessee kolonję, szczególnie dla młodzieży z wyższych klas mieszczańskich, lecz rozbiła się ona wkrótce o trudności natury ekonomicznej.

Hughes Dawid Edwin, wynalazca telegrafu drukującego, * 1831 w Londynie, † 1900; z ojcem przeniósł się do Wirginji i został prof. muzyki w uniwersytecie w Barndstown (Kentucky), zarazem jednak zajmował się naukami przyrodniczemi i wykładał je w tymże uniwersytecie. Usunąwszy się od tych obowiązków, zajął się wyłącznie budową telegrafu drukującego czcionkami, który wykończył w 1855. Aparat **H.** zaprowadzony został najpierw na linji Worcester-Springfield w Massachusetts, a od 1860 wszędzie się rozpowszechnił. **H.** osiadł nareszcie w Londynie, a badania nad telefonem doprowadziły go do wynalazku mikrofonu (ob.).

Hugi Franciszek Józef, naturalista, * 1796 r. w Grenchen, w kantonie Soloturn, † 1855; studjował naipierw teologję, następnie nauki przyrodnicze w Wiedniu. Był dyrektorem domu sierot w Soloturnie, w r. 1833 został profesorem liceum, ale stracił to stanowisko 1837, gdy przeszedł na protestantyzm. Założył w swem mieście muzeum historji naturalnej i ogród botaniczny; odznaczył się pracami o lodnikach: „Ueber das Wesen der Gletscher“ (1842); „Die Gletscher und die erratischen Blöcke” (1843) i in.

Hugo (ś.), † 730 r., wnuk Pepina z Herystalu, był jednocześnie arcybiskupem roueńskim, biskupem Paryża i Bayeux, oraz opatem dwuopactw. Przypisywane mu pisma są apokryficzne.

Hugo (ś.), * około 1024, † 1109 r., syn hr. Sémur, potomka książąt burgundzkich, w 15 roku życia zamieszkał w klasztorze w Cluny, którego został opatem w 1049 r. Mianowany przez papieża Leona IX legatem w Węgrzech, miał odtąd udział we wszystkich ważniejszych sprawach kurji rzymskiej, mianowicie we Francji. W 10 lat po śmierci zaliczony został przez papieża Kaliksta II w poczet świętych. Pamiątkę jego obchodzą 29 kwietnia.

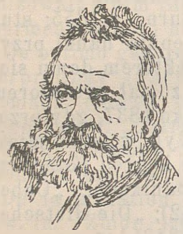
Hugo (ś.), * 1053 w m. Château-Neuf w Delfinacie, † 1132 r. Zostawszy biskupem gracjano polskim (Grenoble), w 1084 r. zamieszkał jako asceta w opactwie Casa-Dei, lecz papież Grzegórz VII powrócić mu kazał do opuszczonej djecezji. Pamiątkę jego obchodzą 1 kwietnia.

Hugo (ś.), † 1200 r., biskup Linkolnu w Anglji. W młodym wieku oddany do klasztoru kanoników regularnych, udał się stąd na pustynię do Wielkiej Kartuzji, skąd Henryk II, król angielski, powołał go na przełożonego nowo przez siebie założonego klasztoru Kartuzów w Witham. Pamiątkę jego obchodzą 11 listopada.

Hugo Gustaw, prawnik niemiecki, * 1764 r. w Lörrach, † 1844 r., od 1788 profesor prawa w Getyndze. Zasłużył się wielce swemi źródłowemi pracami około prawa rzymskiego i wraz z Savignym i Hauboldem jest założycielem historycznej szkoły prawa w Niemczech. Najważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts” (Berlin, 1790); „Lehrbuch des civilistischen Cursus” (7 t., Berlin,

1807—22); „Das civilistische Magazin“ (7 t., Berlin, 1792—1821) i „Beiträge zur civilistischen Bücher-kenntnis der letzten 40 Jahre“ (3 t., 1828—45). Por. Eyssenhardt „Zur Erinnerung an G. H.“ (Berlin, 1845).

Hugo Wiktor Marja, hrabia, znakomity poeta, dramatyk i romansopisarz francuski, * 1802 w Besançon, † 1885, syn Józefa Leopolda Sigisberta hr. **H.**, walecznego generała Napoleońskiego (* 1774, † 1828) i Zofji z Trébuchet, Bretonki z Wandei, gorliwej stronniczki Burbonów, która wywarła silny wpływ na jego wychowanie i początkowy sposób myślenia; lata dziecinne przepędził po części u ojca we Włoszech i Hiszpanji, po części u matki w Paryżu. Przeznaczony przez ojca do stanu wojskowego, był oddany w 1815 roku do *pension Cordier*, zakładu przygotowawczego do instytutu politechnicznego i pozostawał w nim do 1818 r., obok matematyki, w której czynił znakomite postępy, zajmując się i filozofją, oraz literaturą, 1817 r. napisał na konkurs akademicki poemat p. t.: „Les avantages de l'étude,“ który zyskał zaszczytną wzmiankę. Poemat ten zjednał mu od ojca pozwolenie zmienienia zawodu wojskowego na literacki. Ody „La Statue de Henri IV;“ „Les vierges de Verdun“ i „Moise sur le Nil” były nagrodzone w 1819—20 przez akademję w Tuluzie; w idących ślad zatem utworach lirycznych „Odes et ballades,“ objawił się **H.** gorliwym rojalistą, zyskał przez to względy Ludwika XVIII i miał sobie wyznaczoną roczną pensję 1822 r. Lecz już w t. „Odes et ballades“ (1826), przeszedł do kierunku liberalniejszego, zarzucił formę klasyczną, po raz pierwszy w przychylnie przyjętych romansach „Han d'Island” (1823) i „Bug Jargal” (1826). Zwolna stawał się **H.** głową nowego kierunku w literaturze; otwarcie z klasycyzmem zerwał w wydanym 1827 r. dramacie „Cromwell;“ w przedmowie do niego rozwija swoje estetyczne teorje w duchu nowoczesnego romantyzmu. W ogłoszonych 1829 „Les orientales“ dowiódł **H.**, że jest zupełnym panem formy i rytmu w poezji i stał się odtąd przywódcą romantyzmu. Następnie napisał dramaty „Marion Delorme“ i „Hernani;“ ten ostatni przedstawiony za wdaniem się króla w 1830 r. w Théâtre Français, mimo najsilniejszych protestacji ze strony akademji, przełamał ostatnie zapory klasycyzmu i zyskał przewagę dramatu nad tragedją. Po rewolucji Lipcowej zmienił **H.** całkiem swe polityczne przekonania; w następnych utworach przebijają już sympatje socjalne i oparta na nich, jakkolwiek lojalna opozycja monarchiczna. Jednocześnie wszakże zaczął wysławiać wojenną sławę Napoleona. Napisany wtedy dramat „Le roi s'amuse” (wystawiony 1832 r., po pierwszem jednak przedstawieniu zakazany z rozkazu ministerjum). Następowały po nim dramaty „Lucrèce Borgia“ i „Marie Tudor” (1833); „Angelo“ (1835); „Ruy Blas“ (1838) i „Les Burgraves” (1843). Oddalając się w swych utworach od sceny klasycznej przez lekceważenie trzech jedności, śmiałe traktowanie aleksandrynów i lekką przymieszkę komizmu, jest **H.** jeszcze jej blizki swoim patosem deklamacyjnym. Sztuki **H.** są więcej liryczne niż dramatyczne, osoby w nich występujące są tylko szkicowo zarysowane i akcja ich pozbawiona rozumnego umotywowania. Do tego również czasu należy romans histor. „Notre Dame de Paris“ (1831), oraz zbiory poezji lirycznych: „Les feuilles d'automne” (1831), opiewające poezję rodzinnego i domowego życia: „Les chants du crépuscule” (1835); „Voix intérieures“ (1837) i „Les rayons et les ombres“ (1840). Wierne oddanie kolorytu średniowiecznego w „Notre Dame de Paris,“ rozmyślne połączenie wdzięku z energją, piękności z brzydotą, naturalności z cudownością, oryginalność pojedyńczych charakterów i dramatyczny interes całości sprawiły, że utwór ten uważany był za najpierwszy z pomiędzy prozaicznych utworów **H.**, podobnie jak „Voix intérieures“ i „Feuilles d'automne“ są jego arcydziełami w poezji. W 1841 przyjęty do akademji, otrzymał 1845 od Ludwika Filipa godność para. Po rewolucji Lutowej 1848 wybrany z Paryża do zgromadzenia narodowego, zasiadał początkowo na prawicy, powtórnie zaś wybrany do zgromadzenia prawodawczego, przyłączył do skrajnej opozycji i był jednym z przywódców lewicy socjalistycznej. Po zamachu stanu 1851 wygnany, osiadł razem z rodziną na wyspie Jersey, później na Guernsey nie przyjął amnestji, udzielonej mu 1859, i powrócił do Francji dopiero po kapitulacji Sedańskiej; wybrany do zgromadzenia narodowego złożył mandat w skutek napaści prawicy na Garibaldi'ego. Po wybuchu powstania w Paryżu (1871) przeniósł się do Brukseli, skąd wydalony za sprzyjanie komunistom, przebywał czas jakiś w Londynie, po kilku miesiącach udał się do Paryża, ażeby osobiście błagać Thiersa o ułaskawienie skazanych komunistów. Po zamachu stanu wydał namiętny pamflet „Napoléon le Pétit“ (1852) i zbiór poezji politycznych „Les châtiments“ (1852); dalej „Les contemplations“ (1856); „La légende des siècles“ (4 część, 1859—83); „Les Misérables“ (1862), najznakomitszy prozaiczny utwór **H.**, w którym z wielkim zapałem szlachetnej duszy broni klasy uciśnionej przez porządek społeczny; nie razi w nim cudotwórczość i działające tu osoby są to po większej części typy rzeczywiste. Mniej udatne są późniejsze romanse: „Les

Hugo Wiktor.

travailleurs de la mer“ (1866), a szczególnie „L'homme qui rit” (1869). Wydał nadto „William Shakspeare“ (1864), szkic literacki: „Chansons des rues et bois“ (1865): „L'année terrible“ (1872); „Actes et paroles” (1875). Za ogłoszoną 12 września 1870 r. w „Rappel“ protestację przeciw obleganiu i bombardowaniu Paryża, ściągnął na siebie namiętne krzyki Niemców. W styczniu 1876 r. wybrany delegowanym rady municypalnej paryskiej do wyborów senatorjalnych, ogłosił manifest do gmin francuskich, wzywając je do głosowania w duchu republikańskim. Sam został obrany senatorem w depar. Sekwany 1876 i zasiadał na skrajnej lewicy, przemawiając przy każdej sposobności za amnestją zupełną dla skazanych za udział w komunie. Ogłosił jeszcze: „Rok dziewięćdziesiąty trzeci“ (1874, trzy polskie przekłady 1874); „Mes Fils,” „Actes et paroles: Avant l'exil” (1874); „Pendant l'éxil“ (1875); „Depuis l'éxil“ (1876); „L'art d'être grandpère“ (1878); „Historja zbrodni“ (3 t., 1877, przekład polski Śliwowskiego 1878). W roku 1876 ogłosił w *Rappel* gorącą odezwę „Pour la Serbie.” W r. 1882 opublikował dramat „Torquemada,” wymierzony przeciwko religijnemu fanatyzmowi. Jako rysownik sam podał kilka ilustracji do wydania ludowego „Roku dziewięćdziesiątego trzeciego” i do nowego wydania *Notre Dame de Paris* (1877); „Choses vues“ (przekł. polski Ochorowicza, 1900). W nowym przekładzie polskim ukazały się „Kościół Panny Marji w Paryżu“ i „Nędznicy. Wydania, tak pojedyncze jako i zbiorowe, utworów **H.** są liczne. Do najlepszych należy wydanie w 48 tomach p. t.: „Oeuvres complètes“ (Paryż, 1880—89). Przekłady polskie wylicza Estreicher w „Bibljografji“ (t. 2, str. 155—6). Por. „Victor **H.** raconté par un témoin de sa vie” (napisane przez żonę **H.**, 6 wyd., 2 t., Paryż, 1865); Barbon „Victor **H.** et son temps” (Paryż, 1881); Asselinc „Victor **H.** intime” (Paryż, 1885); Ulbach „La vie de Victor **H.**“ (1886); Weber „Les manifestes littéraires de Victor **H.**“ (Berlin, 1890). Portret i życiorys W. H. pomieścił *Tygodnik ilustrowany*, z r. 1885 w № 126.—Dwaj bracia **H.** są znani również jako literaci: 1) *Józef Abel* **H.** (* 1798, 1855), napisał między innemi „Histoire de la campagne d'Espagne en 1823“ (2 t., 1824); „Histoire de l'Empereur Napoléon“ (1833); „France pittoresque” (3 t., 1833) i in.; 2) *Eugenjusz* **H.** (* 1801, † 1837), pisał poezje.—Synowie Wiktora **H.** *Karol Wiktor* **H.** (* 1826, † 1871 r.) i *Franciszek Wiktor* **H.** (* w Paryżu, pierwszy 1828, † 1876), wystąpili po rewolucji Lutowej na polu dziennikarskiem, po zamachu stanu dzielili dobrowolnie wygnanie ojca i zajmowali się literaturą. *Franciszek* wydał: „L'île de Jersey” (Paryż, 1857) i przełożył „Sonnets de Shakspeare“ (1859), oraz wszystkie dzieła Shakspeare'a (13 t., Paryż, 1860—64). *Karol* napisał: „Le cochon de Saint Antoine“ (1857); „La Bohême dorée“ (1859); „Le chaise de paille“ (1859) i in. Podczas wyborów 1869 założyli obaj bracia dziennik *Le Rappel* (z silnym odcieniem socjalnym), w którym energicznie przeprowadzali kandydaturę Rocheforta.

Hugo Leopold, hrabia, rzeźbiarz francuski, * 1828 starszy brat sławnego poety Wiktora Hugo. Wstąpił do ministerjum robót publicznych, gdzie został szefem biura. Złożył akademji kilka memorjałów o krystaloidach i geometrji. Jako rzeźbiarz wystawił portret własny, 1874 r. i „Electryon génie de l'électricité terrestre” 1877 i in.

Hugo a S. Caro (Hugues de Saint-Cher, * w mieście Vienne we Francji, † 1263 r., od roku 1225 mnich dominikański, następnie został prowincjałem francuskim, a w roku 1244 kardynałem (pierwszym z Dominikanów). Papieże Grzegorz IX i Innocenty IV używali go do różnych poselstw i negocjacji, a ostatni wysłał go w charakterze legata do Niemiec. Jedną z najważniejszych prac jego jest sprostowanie tekstu Pisma ś.: „Sacra Biblia recognita et emendata, id est a scriptorum vitiis expurgata i t. d.“ Oprócz innych, jak „Postillae in universa Biblia, juxta quadruplicem sensum litteralem, allegoricum, moralem, anagogicum“ (Paryż, Wenecja, Bazyleja i Kolonja 1482, 87, 93, 1504, 1621); „Speculum Ecclesiae“ (Lyon, 1554) i t. p., zasłużył się wielce pierwszą łacińską Konkordancją biblijną, od której otrzymał przydomek *Pater Concordantiarum*. Pracę tę wykonał przy spółpracownictwie 500 mnichów swego zakonu. Zbiorowe wydanie jego dzieł ogłoszono w Bazylei (1543) i w Lugdunie (1645, t. 8).

Hugo de S. Victor, albo **H.** z Paryża, teolog, * około 1097, † 1141 r.; w młodym wieku wstąpił do klasztoru Augustjanów św. Wiktora w Paryżu i był później przełożonym szkoły tegoż klasztoru. Jakkolwiek był mistykiem, jednakże w pismach swoich zalecał nauki i trzymał się ściśle św. Augustyna. Najważniejsze jego dzieła są: „Didascalion” i „De sacramentis christianae fidei,“ „De arca mystica,“ „De vanitate mundi.” Najlepsze wydanie jego dzieł ogłoszono w Rouen w 1648 r., p. t.: „Hugo a Sancto-Victore opera omnia” (3 t.). Por. Liebnera „Hugo von St. Victor und die theolog. Richtungen seiner Zeit” (Lipsk, 1832); Hauréau „Les oeuvres de Hugues de St. V.“ (2 wyd., Paryż, 1886) i L'Huillier „Vie de St. Hugues” 1888).

Hugo Kapet, głowa domu Kapetyngów (ob.), trzeciej dynastji panującej we Francji. Ogłoszony 987 po śmierci bezdzietnego Ludwika V, ostatniego z Karlowingów, królem Francji, przekazał koronę synowi swemu Robertowi i † 996 r. Por. Kalcksteina „Geschichte des franz. Königthums unter den ersten Capetingern“ (Lipsk, 1877).

Hugonoci, po francusku *Huguenots*, pierwotnie szydercze przezwisko, później powszechnie przyjęta nazwa francuskich protestantów z czasów reformacji. Pochodzenie tego szyderczego przezwiska różni różnie wywodzą. Podług jednych od lichej monety, bitej za Hugona Kapeta, zwanej *hugonoty*. Inni wywodzą początek z Genewy, gdzie nazwę dawnego stronnictwa związkowych *Eidgenots* (z niem. *Eidgenossen*) przemieniono na **H.** Maimburg i Wolter przypuszczają, że powstało z holenderskiego *huitgenoten*; inni znów od rodzaju piecyka *huguenote* lub od *les guenon de Huss* (małpy Husowe). Scheler w swym „Słowniku etymologicznym franc." (Bruksela, 1862) przywodzi piętnaście objaśnień; gani je jednak, a natomiast twierdzi, że **H.** jest *diminitivum* imienia *Hugues* (Hugo). Idee, głoszone przez Kalwina, znalazły wkrótce żarliwych wyznawców we wszystkich warstwach społeczeństwa francuskiego. Ruch ten, w zasadzie religijny, połączył się z oporem niezadowolonej ludności przeciwko wzmagającemu się absolutyzmowi królewskiemu. Związana z dawnym kościołem władza królewska przeciwdziałała temu ruchowi, broniąc zarazem zasady autorytetu przeciwko indywidualizmowi protestanckiej myśli. Po długich walkach **H**-ów z katolikami, ogłoszony został przez Henryka IV w 1598 r. słynny edykt nantejski, przyznający H-om zupełną swobodę wyznania i wiele praw politycznych (ob. Francja, str. 260), Clemont Jakób, Coligny Kacper, Guise (Gwizjuszowie), Condé (Ludwik I), Henryk III i IV, Anjou Franciszek, Katarzyna de Medicis, Noc św. Bartłomieja, Karol IX, Liga święta). Por. Béza „Histoire ecclésiastique des Eglises reformées en France" (3 t., 1580, nowe wyd., 1883). Davila: „Storia delle guerre civili di Francia" (Wenecja, 1630); Lacretelle „Histoire de France pendant les guerres de la religion" (4 t., Paryż 1814—16); Browning „History of the Hugenots" (2 t., Londyn, 1828); Capefigue „Histoire de la Réforme, de la Ligue" (8 t., Paryż, 1834) i „Louis XIV, son gouvernement" (6 t., 1837); Peyrat „Histoire des Pasteurs des Désert" (Paryż, 1842); Castel „Les Huguenots et l'Eglise réformée de France 1559" (Paryż, 1859); Arquez „Hist. des assemblées politiques de Réformés en Fr. 1573—1622" (Paryż, 1859); Puaux „Hist. de la Réformation franc." (6 t., Paryż, 1859—64); Weiss „Histoire des refugiés protestantes de France" (2 t., Paryż, 1853); Hanna „Geschichte der Hugenottenkriege" (1872); Baird „History of the rise of the Huguenots" (1886, t. 2); Pool „History of the Huguenots" (1880); Sander „Die Hugenotten und das Edikt von Nantes" (Wrocław, 1885); Tylor „The Hugenots in the 17 century" (Londyn, 1892).

Hugtenburg, albo *Huchtenburg* Jan van, niderlandzki malarz bitew, * 1646 w Harlem, † 1733 w Amsterdamie. Uczeń swego brata *Jakóba van Huchtenburg* i van der Meulena w Paryżu. Wzorem były dla niego prace Wouwermana. Przewyższa Meulena, a zbliża się do Wouwermana w delikatności traktowania, a nawet w perspektywie powietrznej. Jego charakterystyka różnych namiętności, indywiduów i narodów budziła wielki we współczesnych podziw. Malował bitwy, stoczone przez księcia Eugenjusza Sabaudzkiego i Malborougha 1708 i 1709, reprodukowane później w oddzielnym zbiorze (Haga, 1725). Długi czas przebywał na dworze elektora palatyńskiego.

Hugues Clovis, polityk i publicysta francuski, * 1851 w Menèrbes (Vaucluse), od 18 roku życia czynny był jako dziennikarz w czasopismach radykalnych, w 1871 za artykuł w dzienniku *La Fraternité* skazany był przez sąd wojenny na trzy lata więzienia i 2,000 franków kary. Uwolniony w r. 1875, wszedł w skład redakcji dziennika *La Jeune République*. W 1877 z powodu zatargu z redaktorem bonapartystycznego pisma *L'Aigle*, wyzwany na pojedynek, zabił go, wskutek czego ratował się ucieczką do Neapolu, lecz 1878 stawił się dobrowolnie przed sądem w Aix i został uniewinniony. 1881 wybrany do izby deputowanych, zasiadł na skrajnej lewicy. W 1888 przyłączył się do bulanżystów i domagał się rewizji konstytucji. Ogłosił: zbiorki poezji „La petite muse" (1877); „Poèmes de prison," „Les soirs de bataille" (1883); „Les jours de combat" (1883); „Les évocations" (1885), kilka romansów i dramatów. — Żona jego w 1884 zabiła z rewolweru w gmachu sądowym literata Morina za oszczerstwo, mimo to była 1885 przez przysięgłych uniewinnioną.

Huicylopochtli (wym. uicilopoczli, skąd poszło Wicilipucli) najwyższe bóstwo wojny u starożytnych Meksykanów i Azteków, na którego cześć odprawiano wielkie uroczystości, połączone z ofiarami ludzi.

Huillard-Bréholles Jan Ludwik Alfons, historyk francuski, * 1817 w Paryżu, † 1871. Od 1838 do 1842 wykładał historję w liceum *Charlemagne*, następnie poświęcił się archeologji i był naczelnikiem sekcji w archiwum cesarstwa. W r. 1869 został członkiem akademji napisów. Z prac jego wymieniamy: „Recherches sur le monuments et l'histoires des Normands" (1844); „De la fondation de la maison de Souabe dans l'Italie méridionale" (Paryż, 1844); „Historia diplomatica Frederici secundi" (5 t., Paryż, 1852—59); „Vie et correspondance de Pierre de la Vigne" (ministra cesarza Fryderyka II) ze studjum nad ruchem reformistowskim w XIII wieku (Paryż, 1864); „Titres de la maison ducale de Bourbon" (1866). Oprócz tego redagował od 1843 z Magnin i Hauréau „Bulletin des comités historiques" i przełożył na francuski „Grande Chronique de Mathieu Paris" (9 t., Paryż, 1840—41). Umieszczał także

artykuły i rozprawy historyczne w różnych czasopismach.

Huissier (franc. od huis drzwi), dosłownie odźwierny, nazwa służby w ministerjach, oraz niższych urzędników sądowych, komorników.

Hujus anni (łac.), tego roku.

Hujus loci (łac.), na tem miejscu.

Hukal Józef, poeta i prawnik czeski, * 1793, † 1867 w Taborze, uczestnik rozbudzenia się ducha narodowego wśród studentów praskich. Poezje jego drukowano około 1820 r.; jedna z nich „Brzetislav a Juta" („Když miesiczek spanile svitil...") z muzyką M. Kniżeta stała się bardzo popularną.

Hukwaldski Jan, ob. Czapek ze San (Jan).

Hulajpol, dwie wielkie osady w gub. Ekaterynosławskiej, słynne z jarmarków; pierwsza w pow. Wierchniednieprowskim, a druga w Aleksandrowskim.

Hulakovsky Jan, pisarz i archeolog czeski, * 1804 w Brodzie Niemieckim, † 1877 tamże); kształcił się w Pradze i tamże był urzędnikiem archiwum miejskiego, oraz archiwum muzeum czeskiego do 1853. Ogłosił: „Zkráceni slov, užívana w rukopisech a listinách zvlásztie latinskych strzedniho vieku, pak i czeskych a staroslovanskych" (Praga, 1852); „O przetvorze czasoslov strzednich v czinna" (Musejnik, 1845); „O póvodu a promienách jmen rodnich" (Musejnik, 1860); artykuły w *Kvietach*, *Pamatkach archeolog.*, *Neues Lausitzer Magazin.*

Hulakovsky Jan Ew., profesor i pisarz czeski, * 1834 w Niemieckim Brodzie, wyświęcony 1857 na księdza, wykładał religję i języki nowożytne. Działalność jego literacka jest bardzo rozmaita i obfita. Pisał powieści („Matka a dcera," „Naplnienė proroctvi"), poezje („Drobné versze," dla młodzieży), kazania i dzieła religijne (wydał „Kancjonál svatok-lokotsky" Kamaryta, oryginalne „Diejiny hory Svatoklokotské" i „Stoleté jubileum trvani biskupstvi budiejovického," oraz wiele przekładów z Didona, Fouarda), rozprawy pedagogiczne, lingwistyczne (o języku francuskim i czeskim), wreszcie z zakresu folkloru: „Nasze przislovi v modernich jazycich" (1885) i „Czeská przislovi, srovnavana z przislovimi modernich a klass. jazyká" (1891).

Hulczyn *(Hultschin)*, miasteczko na Szląsku, w regencji Opolskiej, pow. Raciborskim, nad Opą, 2,850 miesz. (Polacy i Morawianie). Bitwa między Prusakami i Austrjakami 1759.

Hulewicz.

Hulewicz, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — orzeł dwugłowy czarny; w dolnem czerwonem — trzy lilje złote. U szczytu orzeł czarny dwugłowy. Nadany 1785 przez cesarza Józefa II.

Hulewicz, ród szlachecki litewsko-ruski, spolszczywszy się wziął za herb Nowinę i w różnych pokoleniach od wsi dziedzicznych różne przybierał nazwiska, jak: Wojutyńskich, Rukojemskich, Drozdeńskich, Cewowskich. Jedni z nich byli katolicy łacińskiego obrządku, drudzy, i to w większej liczbie, nieunici. — **Hulewicz** *Wojutyński z Wojutyna* Sylwester, † 1651, biskup przemyski grecko-katolicki, wiódł spory od 1637 r. z biskupem grecko-unickim aż do r. 1641, w którym nareszcie dozwolono mu sprawować swój urząd nad dyzunitami. Wedle aktów urzędowych, wjeżdżał na biskupstwo przemyskie 1657, gdyż na katedrze biskupiej zasiadał od r. 1613 biskup unicki, ale nieprawnie, Krupecki, a wedle ugody zawartej między unitami i nieunitami (1632) biskup nieunicki miał nastąpić dopiero po śmierci Krupeckiego. Stąd wywiązały się między **H.** a Krupeckim długie i gwałtowne spory. **H.** ze swymi adherentami popadł nawet za najazd Przemyśla w infamję, zdjętą jednak 1641 r. Po śmierci Krupeckiego objął zarząd djecezji 1651, ale niedługo potem umarł. — **Hulewicz** Wacław, kasztelan bracławski. Mianowany 1549—50 podsędkiem łuckim, posłował kilkakrotnie na sejmy. Zasługi wojskowe i cywilne zjednały mu wyższą godność kasztelana bracławskiego 1676. Data jego śmierci niewiadoma. — **Hulewicz** Benedykt, * 1750 we wsi Ujłowie, dawnem województwie bełskiem, † 1817. Przyjaciel Szczęsnego Potockiego, popierał usilnie konfederację targowicką. Po upadku rzeczypospolitej był we Lwowie urzędnikiem cywilnym. Za króla Stanisława używał sławy jako poeta i uchodził nawet za znakomitego; jakoż napisał wiele ód bądź oryginalnych bądź tłómaczonych, odznaczających się niepospolitym dowcipem, ale obok tego i rozwiązłością. Z prac swoich ogłosił: „Owidjusza Nazona Elegji miłosnych tłómaczenie ksiąg trzy" (Warszawa, 1820). Do sławy w żadnym razie praw nie posiada, i ten rozgłos, jakim swojego czasu się cieszył, nie tyle polegał na jego pismach, ile raczej na dowcipie i humorze wesołym, którym zawsze i wszędzie wszystkich umiał zabawić i rozśmieszyć. — **Hulewicz** Jan Marceli ogłosił „Drobne pisma" (Kraków, 1882).

Hull albo *Kingston-upon-Hull*, miasto portowe i hrabstwo we wschodniej Anglji, przy ujściu rzeki Hull do Humber; ma 200,000 miesz. i jest jednem z najważniejszych miast nadmorskich Anglji, jako punkt komunikacyjny z północną Europą. Wyborny port tutejszy osłoniony jest fortecą. **H.** ma wyborne doki, giełdę, wspaniały ratusz, piękny park, 2 teatry, muzeum, szkołę żeglarską, znaczną liczbę większych zakładów fabrycznych, a liczba przybywających tu rocznie okrętów dochodzi 6,000; połączone jest siecią kolei żelaznych ze wszystkiemi większemi miastami Anglji.

Hullin Piotr August, hrabia, generał francu-

ski za pierwszego cesarstwa, * 1758 w Genewie, † 1841. Jako zegarmistrz przybył do Paryża r. 1787, ale na handlu zbankrutował. Żądny sławy i wolności, rzucił się w wir rewolucyjny i został przez lud wybrany do Konwencji, gdzie zachowywał się umiarkowanie. Robespierre lękał się go i kazał uwięzić; upadek terorystów przyniósł mu wolność. W r. 1794 wszedł **H.** do armji włoskiej i 1796 był już generał-adjutantem Bonapartego; pomagał Napoleonowi w zamachu stanu 18 Brumaire'a (9 listopada 1799), następnie w stopniu generała dywizji otrzymał 1802 naczelne dowództwo nad gwardją przyboczną konsula, a 1808 został hrabią. Napoleon używał go wszędzie, gdzie potrzeba było roztropności, przychylności i energji. I tak prezydował **H.** w sądzie wojennym przeciwko ks. d'Enghien, później był komendantem Berlina i Wiednia, a podczas kampanji rosyjskiej i Paryża. Na tym urzędzie mimo całej czujności nie przewidział spisku Malleta (ob.), przez którego został niebezpiecznie w twarz raniony. Wyleczywszy się, towarzyszył cesarzowej do Blois. Podczas Stu dni był znowu komendantem Paryża. Skazany na wygnanie podczas drugiej restauracji, żył za granicą w największym niedostatku. Otrzymawszy 1819 pozwolenie powrotu do Francji, przepędził resztę życia w cichem ustroniu. Na swe usprawiedliwienie z uczynionego mu przez Savary'ego zarzutu o skazanie na śmierć ks. d'Enghien, ogłosił broszurę „Explication au sujet du jugement du duc d'Enghien" (1823).

Hüllmann Karol Dytrych, historyk niemiecki, * 1765 w Erdeborn, dawnem hrabstwie mansfeldzkiem, † 1846, od r. 1797 był profesorem we Frankfurcie nad Odrą, później w Królewcu i w Bonn. Celniejsze jego dzieła są: „Urgeschichte des Staats" (Królewiec, 1817); „Städtewesen des Mittelalters" główna jego praca (4 t., 1825—29); „Ursprünge der Kirchenverfassung des Mittelalters" (Bonn, 1831); „Jus pontificum der Römer" (Bonn, 1837); „Handelsgeschichte der Griechen" (Bonn, 1839); „Geschichte des Ursprungs der deutschen Fürstenwürde" (Bonn, 1842); „Geschichte des byzantinischen Handels" (1808); „Ursprünge der Besteuerung" (1818); „Staatsrecht des Altertums" (1820); „Staatsverfassung der Israeliten" (1834) i in.

Hülsen Botho, intendent generalny teatrów dworskich w Berlinie, * 1815, † 1886. Położył wielkie zasługi w dziedzinie ulepszeń administracyjno-teatralnych.—Żona jego *Helena H.* * 1829, † 1892, pisała romanse i wydała pośmiertne pamiętniki męża p. t.: „Unter zwei Königen. Erinnerungen" (1888).

Hülsen Chrystjan, filolog niemiecki, * 1858, sekretarz instytutu archeologicznego w Rzymie. Wydał wiele prac, dotyczących zabytków rzymskich.

Hülsse Juljusz Ambroży, technolog niemiecki, * 1812 w Lipsku, † 1876, pierwotnie był nauczycielem tamecznej szkoły handlowej, został 1840 profesorem i dyrektorem szkoły przemysłowej w Chemnitz, a 1850 dyrektorem szkoły politechnicznej w Dreźnie. Z pism jego zasługują na szczególną wzmiankę: „Allgemeine Maschinenencyklopädie" (2 t., Lipsk, 1839—44); „Sammlung mathem. Tafeln" (Lipsk, 1840—49); „Die Kammgarnfabrikation" (Sztutgard, 1861); „Die Technik der Baumwollspinnerei" (2 wyd., 1863) i liczne prace, dotyczące wyrobu maszyn i wystaw przemysłowych. Był też redaktorem pisma *Polytechnisches Centralblatt* (1835—50).

Hulst, miasto w niderlandzkiej prowincji Zelandji, nad odnogą rzeki Zachodniej Skaldy, połączone kilku kanałami z Helle Gat i Gandawą, ma 2,500 miesz., niegdyś było warowne.

Hulst Maurycy Lesage d'Hautecoeur d', teolog francuski, * 1841 w Paryżu. Wyświęcony na księdza w 1865, wyjechał do Rzymu. Po powrocie do Paryża został wikarjuszem w Belleville, a w 1875 mianowany był wikarjuszem generalnym Paryża i archidjakonem w Saint-Denis. Następnie został rektorem instytutu katolickiego w Paryżu. W 1890 wybrany był jako kaznodzieja do katedry Notre Dame, gdzie miewał kazania nietyle świetne i wzruszające, ile uczone i surowe, w których najchętniej poruszał kwestje tyczące się moralności. Po śmierci Mgr. Freppel **H.** miał go zastąpić jako kandydat konserwatywny i katolicki w izbie i wybrany został w 1892 deputowanym. Napisał: „Vie de la Mère Marie Thérèse, fondatrice de la Congrégation de l'Adoration" (3 wyd., 1883); „L'Instruction obligatoire" (1872); „Que vont devenir les Facultés libres" (1860); „L'Education supérieure" (1886); „Du Progrès en philosophie" (1887); „Vie de Just de Bretenières, missionnaire assassiné en Corée" (1889) i inne drobniejsze prace wydane p. t. „Mélanges oratoires" (1891).

Hułak-Artemowski Piotr, pisarz ukraiński, * 1790 w Smile w pow. Czerkaskim, gub. Kijowskiej, † 1865 w Charkowie, syn duchownego, kształcił się w akademji kijowskiej, a po jej zamknięciu w 1817, zapisał się na wolnego słuchacza uniwersytetu charkowskiego, którego kuratorem był wówczas hr. Seweryn Potocki, a jednocześnie dawał lekcje języka polskiego. W r. 1821 obronił rozprawę „O pożytku historji", w 1823 został profesorem nadzwyczajnym uniwersytetu, między innemi języka polskiego, od 1831 był inspektorem charkowskiego Instytutu panieńskiego, a od 1841 do 1849 rektorem uniwersytetu; w roku tym opuścił uniwersytet z powodu zajścia ze studentem Gruzinem, a w Instytucie nadal pozostał. Prócz wymienionej rozprawy magistranckiej, oraz dwóch mów uniwersyteckich, wydał rozprawę „De expediendis quibusdam antiquitatis slavonicae modis" (1827). Głównie jednak stanowisko swe w literaturze ukraiń-

skiej zawdzięcza poezjom, chociaż ich niewiele napisał. Pierwsze z nich były to przekłady na język rosyjski poetów francuskich i angielskich. Następnie zaczął pisać po ukraińsku, a między innemi przerobił baladę Mickiewicza „Twardowski“. Wpływ Krasickiego jest widoczny w wierszach: „Pan ta sobaka“, „Sołopij ta Chiwria, abo horoch pri dorozi“, „Plitoczka“, „Dwi ptaszki w klitci“. Do jednego z najpiękniejszych jego wierszyków „Tekła riczka newełyczka“ dorobił muzykę ówczesny profesor uniw. charkowskiego, Antoni Stanisławski, tłómacz Dantego na język polski. Część utworów **H.-A.** wyszła w Kijowie 1878 p. t. „Kobzar“. Por. Petrow „Oczerki ukrain. liter.“; Komarow w „Radzie“ (almanachu na 1883, Kijów).

Hum, wieś chorwacka w żupie zagrzebskiej, sławna przemysłem i handlem.

Humana non sunt turpia (łac.) — rzeczy ludzkie nie przynoszą wstydu.

Humaniora, *humaniores litterae* (z łac.), nauki humanistyczne, klasyczne, zowią się w pedagogice studja starożytności klasycznej, które za sprawą humanistów stanowiły za czasów renesansu punkt ciężkości nie tylko naukowego, lecz i ogólnego wykształcenia i uchodziły za ogólną podstawę wszelkiego wyższego i szlachetniejszego wychowania, bez względu na cele praktyczne, jedynie w celu kształcenia w człowieku człowieka. Ob. Humanizm.

Humanizm (od „humanus“ ludzki), tak się nazywa zwrot naukowy od ideałów średniowieczno-scholastycznych do szerszego, bardziej ludzkiego poglądu na życie i jego cele. Początek temu kierunkowi dało badanie zapomnianych arcydzieł starożytności klasycznej w w. XIV we Włoszech, a w XV i XVI w całej Europie. **H.** walczył z teologją scholastyczną i dążył do swobody badania naukowego i przez to przygotował grunt do Reformacji. Przedstawicieli tego kierunku zwano *Humanistami*. Do najsławniejszych humanistów należą: Reuchlin, Ulrich von Hutten, Erazm z Rotterdamu etc.—**H.** w pedagogji jest kierunkiem, któremu początek dał Krzysztof Cellarjusz (ob.), a T. M. Gesner (1691 — 1761) J. A. Ernest (ob.) i Ch. G. Heyne (ob.) rozpowszechnili, bądź bezpośrednio kształcąc swemi wykładami młodzież, później zostającą nauczycielami, bądź pośrednio przez wydania klasyczne autorów starożytnych (Humaniora). Dzięki wymienionym mężom Niemcy stały się drugą ojczyzną świata starożytnego, a gimnazja (ob.) niemieckie doszły szczytu rozwoju. Wzorem dla nich była organizacja szkolna bawarska, wypracowana przez Henryka Brauna 1777; w Prusiech popęd tu dał F. Gedike (ob.), Meierotto (1742—1800), *król rektorów*, i Bernhardi (1769—1820). **H.** w przeciwieństwie do Realizmu (ob.) mniej zwraca uwagi na pozytywną wiedzę, niż na rozbudzenie i wzmocnienie siły duchowej. Cel nauki widzi w przyswojeniu sobie greckiego i łaciny, a przez zgłębienie klasycznej starożytności sądzi, że potrafi istotnie ludzkie (humana) wykształcenie osiągnąć. Opiera się przeważnie na gramatyce, mniej na mówieniu, na dalszy plan usuwając filozofję, estetykę, historję. Inne umiejętności odsyła do uniwersytetów, uważając je za szkodliwe dla młodych umysłów. Ćwiczenie się w pisanie wierszy na sposób klasyczny, wypracowań doraźnych (extemporalia), z książek naumyślnie po to układanych, komentowanie formalnej strony pisarzów starożytnych i t. p. stanowią praktyczną stronę **H.** Polska była obcą temu kierunkowi. Górski, J. Herbest należą do wyjątków. Por. Erhard „Geschichte der Wiederaufblühens wissenschaftlicher Bildung“ (Magdeburg, 1827—32, t. 3); E. Voigt „Die Wiederbelebung des klassischen Altertums“ (2 wyd., Lipsk, 1880—81); Burckhardt „Kultur der Renaissance“ (4 wyd., 1885, t. 2); Geiger „Renaissance und Humanität in Italien und Deutschland“ (Berlin, 1881—83, przekład polski, Warszawa, 1897).

Humann Jan Jerzy, finansista francuski, * 1780 roku w Strasburgu, gdzie był bankierem, † 1842; wybrany 1820 roku do izby deputowanych, odznaczył się zdolnościami finansowemi; w latach 1832—36 był ministrem skarbu, wpłynął na uregulowanie budżetu, zaprowadził wielkie oszczędności i przyczynił się znakomicie do ożywienia przemysłu krajowego. Mianowany powtórnie 1840 ministrem skarbu, pracował gorliwie w tym samym kierunku aż do śmierci.

Humann Karol, inżynier, * 1839 r. w Steele, w prowincjach Nadreńskich, † 1896 w Smirnie, kształcił się w akademji budownictwa w Berlinie, z porady lekarskiej musiał przerwać studja i udał się na wyspy archipelagu Greckiego. Na wyspie Samos odkopał pomyślnie słynną świątynię Hery, następnie z polecenia rządu tureckiego zniwelował Palestynę i zdjął jej kartę, oznaczył przejścia przez Bałkan, zbadał pod względem geograficznym Azję Mniejszą, a zwłaszcza zyskał rozgłos wykopaliskami w Pergamie (1878—86). Ogłosił: „Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon“ (1880—82—88); „Reisen in Kleinasien und Nordsyrien“ (z Puchsteinem, 1090).

Humanus, pseudonim Marji Konopnickiej.

Humań (Umań), m. powiatowe w gub. Kijowskiej (dawniej w pow. i województwie Bracławskim); 28,628 miesz. (1897), nad rz. Humańką, pamiętne rzezią (ob. Gonta), dokonaną tu 1768 przez zbuntowane kozactwo. O ćwierć mili stąd leży sławna włość *Zofjówka*, uczczona poematem Stanisława Trembeckiego.—**H.** powiat, 3,784 w. kw., a lud. 322, 638 (1897).

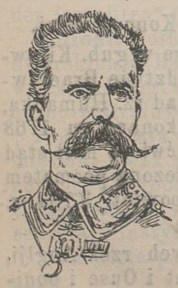
Humber, jedna z główniejszych rzek Anglji, powstaje z połączenia rzek Trent i Ouse i poniżej miasta Hull wpada do morza Północnego.

Z głównemi rzekami Anglji jest połączona za pomocą kanałów.

Humbert, rodem z Burgundji, a wychowany w klasztorze benedyktyńskim w Moyen Moutiers (blizko Toul). Zabrany do Rzymu 1049 przez Brunona, późniejszego papieża Leona IX, otrzymał arcybiskupstwo w Sycylji, następnie był kardynałem. Wysłany jako legat do Konstantynopola wojował tam przeciwko kościołowi wschodniemu ustnie i piśmiennie. Jego pismo „De azymo et fermentato, adversus Graecorum calumnias", jest odpowiedzią na uczynione przez M. Cerulariusa (ob.) zarzuty, że kościół zachodni naśladuje Judaistów co do przaśników i święcenia sabatu. Podobnej treści jest i „Responsio contra Nicetae libellum contra Latinos"; w dziele zaś „Brevis et succincta commemoratio" opisuje czynności deputowanych rzymskich w Konstantynopolu. **H.** od 1059 trzymał się strony papieża Mikołaja II, † między 1061 a 1073. Oprócz innych napisał też „Adversus Simoniacos lib. III". Jego pisma oraz biografja są w „Patrologji" ks. Migne'a (t. 143 z r. 1853).

Humbert Gustaw Amadeusz, prawnik i polityk francuski, * 1822 w Metz, studjował prawo w Paryżu, po uzyskaniu stopnia doktora był nauczycielem prywatnym umiejętności prawnych, od 1861 profesorem prawa rzymskiego w Tuluzie. W lutym 1871 roku wybrany do zgromadzenia Narodowego, w którego pracach brał udział wybitny. W 1875 mianowany senatorem dożywotnim, 1877 generalnym prokuratorem izby obrachunkowej. 1882 w ministerjum Freycineta został ministrem sprawiedliwości, lecz ustąpiwszy tegoż roku wraz z całym gabinetem, wybrany był wiceprezesem senatu; 1890 mianowany prezydentem najwyższej izby obrachunkowej. Ogłosił między innemi: „Essai sur les finances et la comptabilité publique chez les Romains" (2 t., Paryż, 1887) i „Organisation de l'Empire romain" (1892).

Humbert Rynald Karol Emanuel Jan Marja Ferdynand Eugenjusz, król włoski, syn króla Wiktora Emanuela II, * 1844, otrzymał wyższe wykształcenie i wcześnie poświęcił się sztuce wojennej. Brał czynny udział w wojnie przeciwko Austrji 1859, współdziałając następnie politycze narodowo-włoskiej, dążącej do podniesienia i zjednoczenia Włoch, zyskał popularność. Przed wybuchem wojny z Austrją 1866 udał się do Paryża, dla zbadania, jak będzie przyjęty aljans Włoch z Prusami. W bitwie pod Custozzą (22 czerw. 1866) dowodził, jako generał - porucznik, dywizją pod rozkazami Cialdini'ego i jego usiłowaniom przypisują, że odwrót nie zamienił się w ucieczkę; następnie w połączeniu z Bixio zasłaniał odwrót gener. Durando. Po zajęciu Rzymu (września 1870) został dowódcą załogi rzymskiej. Od r. 1866 czynnie zajmował się sprawami pokojowemi, a szczególnie handlem, przemysłem, oraz podniesieniem rolnictwa. Z tego powodu popularność jego ciągle wzrastała, do czego przyczyniała się niemało jego wolnomyślność na polu religji i polityki. W 1867 odwiedził Niemcy, w 1871 zaś swego brata Amadeusza w Madrycie. **H.** jest od 1868 żonaty z kuzynką Małgorzatą Marją Teresą (* 1851), córką swego stryja Ferdynanda, księcia Genui, i Elżbiety, ks. saskiej; z małżeństwa tego * mu się 1869 syn, Wiktor Emanuel, ks. Neapolu i przyszły następca tronu (ożeniony z księżniczką czarnogórską). Po śmierci ojca (9 stycznia 1878) wstąpił na tron włoski; rządzi, trzymając się ściśle konstytucji. Podczas podróży po kraju kucharz Passamante wykonał 17 listopada 1878 na życie króla zamach, lecz tylko ranił go lekko. Popularność króla wzrosła jeszcze po humanitarnem i odważnem wystąpieniu podczas trzęsienia ziemi w Casamicciola 1883 i podczas epidemji cholerycznej w Neapolu. W 1893 obchodzono uroczyście srebrne wesele pary królewskiej. (Ob. Włochy, dzieje).

Humbert I.

Humbert de Romanis, piąty generał dominikański, † 1277; po odbyciu nauk w Paryżu wstąpił do klasztoru 1224 i został prowincjałem francuskim, urząd generała złożył 1263. Najważniejszem jego dziełem jest: „Liber de his quae tractanda villebantur in concilio generali Lugduni, celebrando sub Gregorio papa X", w którem wytyka zdrożności duchowieństwa, oraz podaje rady pojednania się kościoła wschodniego z zachodnim. Uznawany jest przez niektórych za świętego.

Humboldt Karol Wilhelm, baron von, znakomity uczony niemiecki i szlachetny mąż stanu, * 1767 w Poczdamie, † 1835 w Tegel. Początkowe wychowanie otrzymał pod kierunkiem Campego i Engela. Na uniwersytet uczęszczał we Frankfurcie nad Odrą, a następnie w Getyndze, gdzie się zajmował głównie filologją pod Heynem i zaprzyjaźnił się z Jerzym Forsterem. Odbywszy podróż po Niemczech i Szwajcarji, zwiedził 1789 Paryż po wybuchu rewolucji, która silny na nim wywarła wpływ, następnie przebywał w Erfurcie i Wejmarze i wszedł tu w blizkie stosunki z Dalbergiem i Schillerem, a następnie z Goethem. W 1791 pojął za małżonkę Karolinę von Dacherösen († 1829), kobietę tak niepospolitych zdolności, że mogła podzielać z nim studja naukowe. Przebywszy potem kilka lat w Jenie, w gronie przyjaciół, 1797 po śmierci ojca udał się w podróż; po 2-letnim pobycie w Paryżu, następnie bawił w Hiszpanji, gdzie studjował głównie język Basków. W 1801 powrócił do Niemiec i wkrótce potem był wysłany jako nadzwyczaj-

ny poseł do Rzymu i tu obok czynności dyplomatycznych zajmował się i pracami naukowemi. Powołany 1808 do Prus, miał sobie powierzony zarząd ministerjum oświecenia. Na tem stanowisku zasługi **H.** są olbrzymie; uchronił Prusy od upadku duchowego po klęskach wojennych, 1810 głównie się przyczynił do otworzenia uniwersytetu berlińskiego. Wkrótce powrócił do prac dyplomatycznych i już 1810 był wysłany jako poseł nadzwyczajny do Wiednia. Od tego czasu imię **H.** jest ściśle połączone z najważniejszemi wypadkami nowej historji Prus i Niemiec. I tak, 1813 był obecny na kongresie w Pradze. 1814 uczestniczył na kongresie w Chatillon, oraz przy zawarciu pierwszego pokoju paryskiego, który podpisał wraz z Hardenbergiem, 1815 na kongresie wiedeńskim, od r. zaś 1816 pracował we Frankfurcie nad M. nad uregulowaniem kwestji granicznych niemieckich, oraz założeniem związku. Wkrótce potem został członkiem rady stanu, posłem w Londynie i brał udział w kongresie acheńskim. Po 1819, w skutek cofnięcia przez króla systemu reprezentacyjnego, usunął się od służby publicznej i zajął się wyłącznie literaturą. Działalność literacka **H.** była wielostronna. Jako poeta odznaczył się sonetami, elegją „Rom“ (1806) i metrycznym przekładem Eschilosa „Agamemnona“ (1816). Główną jednak jego zasługą były prace lingwistyczne, pomiędzy któremi odznaczają się „Berichtigung und Zusätze zu Adelung Mithridates über die cantabrische oder baskische Sprache“ (1817); „Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelst der baskischen Sprache“ (1821); „Ueber den Dualis” (1828); „Ueber die Kawisprache auf der Insel Jawa” (3 t. 1836—40), a szczególnie przedmowa do tego ostatniego, wydana także i oddzielnie p. t. „Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts“ (1836), w której położył podstawy umiejętnej gramatyki filozoficznej. Zbiorowe wydanie dzieł **H.** wyszło pod tyt. „Sämmtliche Werke” (7 t., Berlin, 1841—52). Por. Schlesiera „Erinnerungen an Wilh. v. H.“ (2 t., Stuttgard, 1843—46), a szczególnie Heyma „Wilh. von H.“ (Berlin, 1856); Theod. Distel Wilhelm H. letzten Lebensjahren).

Humboldt Wilhelm.

Humboldt Aleksander.

Humboldt Fryderyk Henryk Aleksander, baron, brat poprzed., przyrodnik, * 1769 w Berlinie, † 1859. Z początku poświęcał się filologji w Getyndze, tam jednak zwrócił się do nauk przyrodniczych i po wycieczce nad Ren ogłosił pierwszą swą pracę „Ueber die Basalte am Rhein“ (1790). Następnie z Gmelinem odbył podróż po Europie zach., poczem kształcił się w akademji handlowej w Hamburgu, a dalej w akademji górniczej we Freibergu i od 1792—7 zajmował wyższe miejsce górnicze w księstwach frankońskich, gdzie prowadził badania gazu wybuchowego w kopalniach. Po wielu niepomyślnych usiłowaniach znalazł nakoniec możność zwiedzenia krajów zwrotnikowych przy pomocy rządu hiszpańskiego. Z Europy odpłynął 1799 wraz z Bonplandem (ob.) i do 1804 zwiedził dokładnie Amerykę płd., Meksyk i Kubę. Na Chimborasso dosięgli wysokości 5810 metrów, której przed nimi nikt nie dostąpił. Po powrocie zajął się uporządkowaniem bogatych zbiorów i obserwacji, ściągających się do nauk przyrodniczych, geografji i etnografji, następnie z Gay-Lussac'iem zajął się badaniem składu powietrza i z małemi przerwami pozostał w Paryżu do 1827, gdzie od 1807 ogłosił wielkie dzieło o swej podróży w 2 wydaniach, każde po 29 tomów; pierwsza część pod tyt. „Voyage aux regions équinoxiales du Nouveau Continent” (3 t., 1809—25) obejmuje sprawozdanie historyczne. Odmówił przyjęcia ministerjum oświecenia w Prusiech, a wróciwszy do Berlina, miewał odczyty o fizycznej budowie świata. W 1829 na propozycję cesarza Mikołaja, wraz z Ehrenbergiem i Gustawem Rose, zwiedził Ural, Ałtaj, Dżungurję i morze Kaspijskie, czego rezultatami, między innemi, były obserwacje magnetyczne i oznaczenie położenia wielu miejsc. Opis tej podróży podał Humboldt w „Asie centrale i t. d.” (3 t., Paryż, 1843). W 1830 towarzyszył następcy tronu pruskiemu do Warszawy, następnie kilkakrotnie był wysyłany w poselstwie do Ludwika Filipa. Na ten czas przypada wydanie jego „Examen critique de la géographie du Nouveau Continent” (5 t., 1835—38). Ostatnie lata życia prawie wyłącznie przepędził w Berlinie. Do zasług jego naukowych należy przedewszystkiem położenie podstaw geografji roślin, a do tych badań, tak płodnych w następstwa, dodać należy poetyczne jego pojmowanie przyrody, czem nauczył ujmować jej całość. Prace jego w oddzielnych gałęziach wiedzy zadziwiają swą różnorodnością. Oznaczył na drodze astronomicznej położenie przeszło 700 miejsc w kolonjach hiszpańskich, wymierzył wysokości wielu gór, zbadał właściwości klimatyczne Ameryki płd. i położył podstawy klimatologji porównawczej. Wiele mu też zawdzięcza geologja, której się przysłużył dziełami: „Physique générale et géologie” (1807); „Fragments de géologie et climatologie asia-

tique“ (1832) i in. Poznał uporządkowanie wulkanów w szeregi (na szczelinach), pierwszy poprowadził izotermy (ob.), poznał, że siła magnetyczna ziemi rośnie od równika ku biegunom. Bogate zbiory roślin i zwierząt, jakie sprowadził, opracował częścią sam z Bonplandem, częścią Kunth. Badanie zabytków budownictwa starożytnych Meksykanów i Peruwjanów powiodło go do badań nad językiem i cywilizacją tych narodów: „Essai politique sur le royaume de la Nouvelle Espagne“ (2 t., 1811). Do zasług jego dodać też należy rozbudzenie zamiłowania do nauk przyrodniczych i pomoc, jakiej nigdy nie odmawiał, do czego mu pomogały bliskie stosunki z domami panującemi, chociaż nie ukrywał liberalnych poglądów na politykę i religję. Z innych dzieł jego wymienimy: „De distributione geogr. plantarum“ (1817); „Vue des Cordillières“ (1810). Najwięcej wszakże rozgłosu z jego dzieł miał „Kosmos“ (4 t., 1845—58), tłómacz. pols. J. Baranowskiego, Zeuschnera i E. Skrzyńskiego, Warszawa, 1852). W dziele tem pragnął zestawić w ogólnych zarysach całość naszej wiedzy o przyrodzie i wydobyć ogólne jej prawa. Obecnie dzieło to w znacznej części już przestarzałe, już nawet w swoim czasie nie stało na wysokości nauki, bo ogólne prawo, którego szukał **H.**, było już wygłoszone przez Meyera i Helmholza: jest to prawo zachowania energji. W każdym razie „Kosmos“ długo chciwie był czytany, wywołał wiele innych ważnych dzieł, a napełniony wspaniałemi obrazami natury i mnóstwem wiadomości, zostanie na zawsze pomnikiem genjuszu i obszernej wiedzy **H.** Oprócz „Kosmosa“ są tłómaczone na polski: „Obrazy natury“ (tłóm. Urbańskiego, 1860); „Podróże po Afryce i Ameryce“ (tłóm. Bohusza Szyszki, 2 t., 1860—1); „Podróże po Rosji“ (2 t., 1861); „O stepach i pustyniach“ (tłómacz. Zeuschnera). Por. Bastian „A. v. H.“ (1869); Klencke „A. v. H.“ (7 wyd., 1882); Ule „A. v. H.“ (4 wyd., 1870); Bruhns „A. v. H.“ (wraz z Carusem, Dovem i in., 3 t., 1882).

Humboldt-River, rzeka w północno-amerykańskim stanie Newada, początek bierze w *górach Humboldta*, ciągnących się od północnej granicy tego kraju w kierunku połudn.-zachodnim, i ubiegłszy 480 klm., wpada do *jeziora Humboldta*. Wzdłuż tej rzeki prowadzi droga żel. Central-Pacific.

Humboldta akademja, prywatny instytut naukowy w Berlinie, założony w 1878 z inicjatywy Maksymiljana Hirscha przez Centralny związek naukowy, mający na celu wykład systematyczny, zgodnie z ostatniemi wynikami badań, różnych umiejętności, osobom, które nie mogły słuchać ich w uniwersytecie. Wykładane tam są umiejętności, wiążące się z nazwiskiem braci Humboldtów: nauki przyrodnicze, filozofja, historja literat. i sztuki, ekonomja polit., prawo. Honorarjum docentów, po większej części profesorów uniwersytetu, reguluje się stosownie do liczby słuchaczów. Zakład pozostaje pod kontrolą rządu.

Humboldta zatoka, leży w północno-amerykańskim stanie Kalifornji, oblewa brzegi hrabstwa Humboldta, jest częścią wód oceanu Spokojnego, znajduje się w niej dobry port.

Humboldtilit, ob. Skapolit.

Humboldtyn, ob. Oksalit.

Humboldyt, ob. Datolit.

Humbug, wyraz używany w Ameryce półn. na oznaczenie fortelu, zmierzającego do wyciągania od kogo pieniędzy, odpowiadający niemieckiemu wyrazowi „Schwindel“. Królem humbugu nazywano słynnego przedsiębiercę amerykańskiego, Barnuma (ob.).

Hume Dawid, filozof szkocki sceptyczny, *1711 w Edymburgu, †1776; był z początku kupcem, od r. 1734—37 mieszkał we Francji. Cuda na cmentarzu St. Medarda, na grobie ks. Paris dokonywane, podobnie jak zwierzęcy magnetyzm D. F. Strausa, popchnęły **H.** do badań psychologicznych. Po powrocie do kraju próżno starając się o katedrę fil. moral. w Edymburgu, 1747 pojechał jako sekretarz St. Claira, posła wojskowego do Wiednia i Turynu, 1763 jako sekretarz hr. Hertfort, do Wersalu, 1752 bibljotekarz w Edymburgu, od 1767—68 podsekretarz Foreing office. Filozofja **H.** jest skończonym wyrazem zainicjowanego przez Bacona i Locka kierunku empirystycznego i krytycznego. Ponieważ kwestjonował on wartość wszelkiej lekceważącej doświadczenie metafizyki, charakteryzowano go przeważnie jako sceptyka. W głównem dziele swem „Enquiry concerning human understanding“ (Londyn, 1748, przełożył J. H. Kirchmann w 13 t. „Phil. Bibl.“, Berlin, 1869), zamierzywszy zbadać siły ludzkie i zakres naszego poznania, bada początek wyobrażeń i uważa, że wszystkie nasze ideje są skojarzeniem początkowych wrażeń (percepcji), pojęcie Boga nie jest wyjątkiem, bo jest tylko bezgranicznem spotęgowaniem ludzkich przymiotów mądrości i dobroci. Wszystkie przedmioty ludzkiego myślenia i badania dzieli na *stosunki myśli* (zasady matematyki), tylko przez działanie myśli wynalezione, i na *fakty*. Wnioski na ostatnich oparte wynikają z hipotezy przyczynowości (przyczyny i skutku), której z doświadczenia nabywamy. Najwyższym celem ludzkiej wiedzy jest zgromadzenie największej liczby empirycznych przyczyn i sprowadzenie ich do pewnej małej liczby ogólnych przyczyn. Wszakże ostatnia przyczyna jest niezbadaną. *Przyzwyczajenie* jest źródłem *wiary*, że znane empirycznie skąd inąd przyczyny i skutki powtarzają się i wywołują wzajem, i stąd tworzymy sobie pojęcie siły albo koniecznego związku, które przenosimy na same zjawiska. W etyce Hume moralność opiera na

uczuciu przyjemności lub niechęci z czynu. Na sympatji wrodzonej ludziom polega pochwała działania, dobrobyt ogólny mającego na celu, i odwrotnie. Znaczenie **H.** w filozofji polega na jego teorji przyczynowości, dla której Kant objektywną wartość zyskał, przyjmując ją w rząd kategorji, jak czas i przestrzeń. **H.** zajmował się także studjami historycznemi, wydanemi w zbiorowem dziele p. t. „History of England from the invasion of Julius Caesar" (6 t., Lond., 1763). Wszystkie dzieła **H.** wyszły 1827 w Edymburgu, ostatnio w Londynie 1870. Najlepsze wydanie pism filozoficznych **H.** sporządził Green i Grose (4 t., Lond., 1875). Autobiografję 1777 wydał Adam Smith; pisali o H. J. H. Burton „Life and corresp." (1846); F. Papillon „David Hume, précurseur d' Aug. Comte" (Wersal, 1868); Lars Albert Sjöholm „Det historisca sammanhanget mellan Humes skepticism och Kants kriticism" (Upsala, 1869); W. F. Schultze „Hume über den Causalbegriff" (Rostock, 1870); Giżycki „Die Ethik D. Humes" (Wrocław, 1878).

Hume Józef, mąż stanu angielski, * 1778 w Montrose w Szkocji, † 1855 r. w Burney-Hall, w hrabstwie Yorku; służył naprzód jako chirurg, następnie jako płatnik i pocztmistrz polowy w Indjach Wschodnich; nareszcie 1812 r. rozpoczął zawód polityczny, wszedłszy do izby niższej. Mianowany 1813 dyrektorem kompanji wschodnio-indyjskiej, 1818 r. wrócił znowu do parlamentu, występując śmiało i energicznie jako stronnik reform w finansach i obrońca wolności ludowych. Nie stracił odwagi nawet wówczas, kiedy John Russel i inni przywódcy liberalni zwątpili o szczęśliwem powodzeniu swych usiłowań, celem usunięcia nadużyć w państwie i kościele. Od r. 1830 stał na czele radykalistów i 1835 zniweczył plan torysowskiego związku oranżystów, którzy starali się usunąć od następstwa tronu wychowaną w zasadach liberalnych księżniczką Wiktorję. Za to ściągnął na się nienawiść torysów. I w następnych latach kilkakrotnie wybierany do parlamentu, walczył niestrudzenie przeciw monopolowi i przywilejom, oraz rozszerzeniem swobód politycznych. Jako reformator finansów nie miał sobie w izbie niższej równego. W r. 1859 wzniesiono mu w Montrose wspaniały pomnik.

Humerał czyli po łac. *Amictus*, a po grec. *anabolagion* (ambulagium), lniana chusta biała, służąca do pokrycia szyi, zatem rodzaj *Efodu* (ob.), jak też tak niektórzy nazywali, stanowi, część ubioru kapłańskiego przy odprawianiu mszy, zaprowadzonego na Zachodzie dopiero w VIII w.

Humiecki Stefan, wojewoda podolski za czasów saskich, syn Wojciecha, chorążego podolskiego i Izabelli Kątskiej, a siostrzeniec sławnego generała artylerji Kątskiego, został 1699 stolnikiem podolskim. Obrany na sejmie konwokacyjnym po śmierci Jana Sobieskiego 1696 marszałkiem izby poselskiej, odznaczał się mądrością i surowością, połączoną jednak z wyrozumieniem. W czasie bezkrólewia popierał elekcję księcia Contii, z tego powodu obwołany był marszałkiem rokoszu, zawiązanego w obronie kandydata francuskiego. Po uśmierzeniu rokoszu i pogodzeniu się z królem Augustem II mianowany pułkownikiem artylerji koronnej (1698). W r. 1702 został podstolim wielkim koronnym. W sprawie pomiędzy królem Sasem a Leszczyńskim **H.** trzymał się strony pierwszego. W 1706 posunięty na województwo podolskie. Po zawiązaniu się konfederacji tarnogrodzkiej przeciwko ciemiężtwom, jakich naród doznawał od Sasów, **H.** przystąpił do niej i przez cały czas jej istnienia był jednym z ważniejszych jej przedstawicieli. Mianowany 1726 przez króla generałem artylerji koronnej, w trzy miesiące został jednak pozbawiony tej godności za dawną opozycję przeciwko królowi. Pomimo niełaski królewskiej ciągle był używany do załatwienia najważniejszych spraw krajowych. Obok wielu zalet zaznaczyć trzeba w **H.** chciwość urzędów i starostw, dla których otrzymania mógł się nawet poniżyć do pochlebstwa. Rozumem wszakże, szlachetnością charakteru i gorliwością o dobro publiczne górował nad wszystkimi. Występował nawet przeciw liberum veto i zrywaniu sejmów. Po śmierci Augusta II stanął za Leszczyńskim, ale po upadku jego sprawy prędzej niż inni uznał Augusta III Sasa i w imieniu tego króla objął 1735 komendę Kamieńca. Po dwakroć był członkiem komisji do rozgraniczenia Polski od Turcji (1699 i 1703) i o czynnościach ogłosił drukiem „Relacje" (druga wyszła we Lwowie, 1729). † 1736.—**Humiecki** Józef, synowiec poprzedniego, kasztelan kamieniecki, † 1765 w dobrach swoich Wańkowcach na Podolu.

Humifikacja, butwienie, przeobrażanie odpadków roślinnych w próchnicę czyli czarnoziem.

Humilitas św., * 1226 w Faenza, † 1310. Po 10 latach małżeństwa z Ugolettem, żyła jakiś czas jako pustelnica, następnie założyła klasztor pod Faenzą i zaprowadziła w nim regułę *Vallombreuse*; następnie drugi we Florencji. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jej pamiątkę 22 maja.

Humiljaci (z łac. t. j. pokorni), pierwotnie stowarzyszenie pobożnych rodzin, powstałe XI w. w Lombardji głównie między rzemieślnikami, z których każdy pracował nie dla siebie, lecz na korzyść całego stowarzyszenia, a następnie dopiero otrzymywał na swoje potrzeby. Za ich założyciela uchodzi Medjolańczyk ze szlacheckiej rodziny, Jan Meda. W XII zaś w., gdy cesarz Henryk II pewną liczbę mieszkańców uprowadził z Lombardji w niewolę do Niemiec, ciż założyli

pomiędzy sobą stowarzyszenie *Braci Pokutujących*, i tu ich zwano *Barettinami*. Po powrocie wielu z nich do ojczyzny rozpowszechnili się **H.** i we Włoszech, a w sto lat potem za poradą św. Bernarda, opuścili swoje żony i zmienili habit szary na biały, oraz przyjęli regułę św. Benedykta. W 1201 papież Inocenty III nadał katolickiej frakcji tegoż stowarzyszenia osobne statuty. Pierwszy dla nich klasztor wzniesiono w Medjolanie. W dalszym czasie liczba ich wzrosła do 94 klasztorów, wielce bogatych. Gdy jednak w XVI w. nierząd i rozwiązłość między nimi doszły do najwyższego stopnia, Pius V, skazawszy czterech **H.** (1570 r.) na śmierć, za targnięcie się na życie św. Karola Boromeusza, bulą z d. 8 lutego 1571 r. zniósł na zawsze **H.** Mniszki zaś tejże reguły, powstałej z żon **H.**, za inicjatywą Medjolanki Klary Blassoni, utrzymały się we Włoszech aż do naszych czasów, nie stanowiły jednak rzeczywistego konwentu.

Huminowy kwas, ob. Próchniowy kwas.

Humiria *(Morzylist)*, rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych *(Sapotaceae)*, obejmujący drzewa w Gujanie i Brazylji, o liściach siedzących lub krótkoszypułkowych i kwiatach białych, drobnych. **H.** *balsamifera (Myrodendron amplexicaule)*, wysokie i grube drzewo, wydaje przez nacięcie balsam, twardniejący w żywicę, używaną w katarach chronicznych, na plastry i t. d.; kora żywiczna używa się na pochodnie. **H.** *floribunda*, drzewo od poprzedniego mniejsze, wydaje owoce jadalne, a balsam jego używa się jak kopaiwa.

Hummel Jan Nepomucen, jeden z najznakomitszych fortepjanistów i kompozytorów nowoczesnych, * 1778 w Presburgu. Początkowo uczył się muzyki u swego ojca *Józefa* **H.**, a gdy ten został powołany na dyrektora kapeli do Wiednia, Mozart, poznawszy niepospolity talent młodego **H.**, wziął go do swego domu i kierował jego studjami. Już 1788 odbywał ze swym ojcem podróże artystyczne po Niemczech, Anglji i Holandji. Wróciwszy 1795 do Wiednia, uczył się kompozycji u Albrechtsbergera i Salieri'ego; owocem tej pracy były różne sonaty, ronda i tria. Jako kapelmistrz w Esterhaz (do 1811) próbował sił także w muzyce kościelnej i dramatycznej. Powołany 1816 na kapelmistrza do Sztutgardu, występował publicznie, a mistrzowską grą na fortepjanie i wielkim darem improwizacyjnym taki budził podziw, że podług mniemania ogólnego mało kto go prześcignął. W 1820 otrzymał miejsce kapelmistrza w Wejmarze, gdzie odbywszy jeszcze kilka wielkich podróży (w Warszawie grał 1828), † 1837. W wielkiem swem dziele: „Szkoła na fortepjan" złożył dowody wieloletniego doświadczenia, oraz wskazał zasady gry i układu rąk. Kompozycje **H.**, zalecające się jasnością i potoczystością myśli, a także sumiennością obrobienia, składają się z koncertów, triów, sonat, mnóstwa drobnych rzeczy na fortepjan, oraz z kilku utworów kościelnych i dramatycznych. Te ostatnie nie miały powodzenia. Za to wielką mają wartość 2 wielkie msze, Sonata z *fis-moll*, 2 koncerty z *h-moll* i *a-moll*.

Humnicki, hr., v. *Gozdawa* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I czerwonem—trzy kopje złote w gwiazdę, środkowa żeleźcem na dół (Jelita); w II błękitnem—nad półksiężycem złotym takaż gwiazda (Leliwa); w III błękitnem, między ocelami podkowy złotej—krzyż kawalerski srebrny (Jastrzębiec); w IV dwudzielnem, z prawej czerwonem—róg bawoli srebrny, z lewej srebrnem—róg jeleni brunatny (Rogala); w V czerwonem—lilja srebrna (Gozdawa). Nad koroną hrabiowską 5 hełmów ukoronowanych: w I—

Humnicki I.

Humnicki II.

jastrząb z podkową i krzyżem (jak na tarczy); w II—pół srebrnego kozła; w III—na pawim ogonie—lilja srebrna; w IV—na pawim ogonie półksiężyc z gwiazdą (jak na tarczy); w V—róg srebrny bawoli i jeleni brunatny. Labry z prawej strony błękitne, podbite złotem; z lewej—czerwone, podbite srebrem. Nadany 1790 przez cesarza Leopolda II.—**H. II:** Na tarczy 4-dzielnej, w polu I czerwonem—lilja srebrna; w II dwudzielnem, z prawej czerwonem—róg bawoli czarny, z lewej srebrnem—róg jeleni brunatny (Rogala); w III czerwonem—krzyż srebrny (Dębno); w IV srebrnem—orzeł czerwony z gwiazdą złotą zamiast głowy (Orla Szaszor). Udzielony 1796 przez cesarza Franciszka II.

Humnicki Ignacy, literat polski, syn *Wincentego Humnickiego*, wojownika z czasów Kościuszkowskich, * 1798 r. w dziedzicznej majętności Czajęczyce, w Sandomierskiem, † 1864. Po przejściu nauk szkolnych w Krakowie, ukończył wydziały prawny i filologiczny w Uniw. Jagiellońskim. Oprócz pomniejszych utworów poetycznych, drukowanych w *Pamiętniku Warszawskim*, zostawił po sobie chlubną pamięć jako autor tragedji: „Goworek" (1817), „Edyp" (1818) i „Żółkiewski pod Cecorą" (1818), z których mianowicie ostatnia, w wykonaniu najznakomitszych aktorów, doznawała niegdyś niesłychanego na

scenie teatru warszawskiego powodzenia. Należał także do redakcji *Gazety Literackiej*, najpoważniejszego wówczas pisma, gdzie umieszczał rozprawy prozą.

Humor z łac. ciecz. **H.** *aquaeus* ciecz wodnista, **H.** *vitreus*, ciecz szklista, ob. Oko.

Humor (łaciński.), w pierwotnem znaczeniu wilgoć, od której harmonijnego rozłożenia w ludzkiem ciele zależało, wedle mniemania starożytnych lekarzów, duchowe i fizyczne zdrowie jednostki. W skutek tego wyraz ten otrzymał później znaczenie dobrego, wesołego usposobienia, a następnie w końcu XVIII w. stał się ogólnie używanem wyrażeniem pojęcia najwyższej formy komizmu. **H.** jest to w rzeczy samej komizm, ale komizm, którego ojcem boleść. Gdzie człowiek nieuprzedzony i pobłażliwy przeboleje zło jako objaw pojedyńczy i przemijający, gdzie dowcipniś smutek zaciera żartem, sam *humorysta* zagłębia się dalej i w objawie jednostkowym upatruje całość ogół. Boleść humorysty jest boleścią powszechną. Dla humorysty nie istnieje przywara jednostkowa, ale tylko ogólna jakaś wada, niedorzeczność, głupstwo. Jednakże i sam humorysta należy do tego świata niedorzeczności, który go tak smuci. Wie on o tem i dlatego staje się dobrodusznym, nawet miłym, śmieje się sam z własnej boleści, ale się śmieje „przez łzy". Wzruszenie takie, wśród samego śmiechu się uwydatniające, jest właśnie istotną cechą **H.**; gdzie wzruszenie to nie istnieje, tam niema **H.**, jeno dowcip lub satyra. Stosunkowo też prawdziwych humorystów jest mało. W starożytności **H.** jako odrębny rodzaj sztuki, mało lub wcale nie był znany. Czasy owe bowiem za mało do tego posiadały sentymentalności i nie znały bynajmniej owej boleści ogólnej. Dopiero epoka upadku wydała **H.** Arystofanesowski. Wieki średnie, obfitujące zresztą na polu wszystkich sztuk w najweselsze i najpocieszniejsze facecje, nie wznoszą się do godności czystego, prawdziwego **H.** Dopiero początki nowszych dziejów wydały Rabelais'go i Tischarta, w dramacie —Shakespeare'a, w romansie Cervantesa. Pod wpływem znakomitych humorystów angielskich XVIII w. (Sterne, Swift, Dickens i t. d.) rozpowszechniły się romanse humorystyczne i w innych literaturach. U nas prawdziwych humorystów niewielu; najcelniejsi z nich A. Wilkoński, Jan Lam, Bolesław Prus (A. Głowacki). — Wielkie zasługi dla teorji **H.** położył znakomity estetyk niemiecki Vischer (ob.). Por. Jean Paul „Vorschule der Aesthetik"; Bahnsen „Das Tragische als Weltgesetz und der H. als ästhetische Gestalt des Metaphysischen" (1877); Lazarus „Das Leben der Seele" (t. 1, 3 wyd., Berlin, 1883).

Humoralna patologja, ob. Patologja.

Humperdink Engelbert, kompozytor niemiecki, * 1854, kształcił się pod kierunkiem Lachnera i Rheinbergera w Monachjum. Był profesorem konserwatorjum w Barcelonie, Frankfurcie n. M. Później osiadł w Boppon. **H.** uważany jest za największego po Wagnerze kompozytora współczesnych Niemiec. Napisał opery: „Hänsel und Gretel" (wyst. 1893 w Weimarze); „Das Glück von Edenhall" (ballada na chór i orkiestrę, 1884); „Wallfahrt nach Kevlaer" (1887); „Die sieben Geislein" (bajka, 1896), oraz wiele pieśni i t. d.

Humphreys Henryk Noel, pisarz i ilustrator angielski, * 1810 w Birmingham, † 1879, kształcił się na kontynencie; ogłosił: „Views in Rome"; „British butterflies and their transformation" (3 wyd., 1860); „British moths and their transformation" (n. wyd., 1860, t. 2); „The illuminated books of the middle ages" (1847—49); „Ancient coins and medals" (1850); „The coinage of british empire" (n. wyd., 1868); „Stories by an archeaologish and his friends" (1856); „Ocean gardens" (1857); „The butterfly vivarium or insect-home" (1858); „History of the art of printing" (1867); „Holbein and the dance of death" (1868); „Master pieces of the early pointers and engravers" (1869); „Rembrandt and his etchings" (1871). Napisał także anonimowo kilka romansów i dramatyczną nowelę „Goethe w Strasburgu" (1860).

Humphry Jerzy Murray, chirurg angielski, * 1820, † 1896, był profesorem anatomji, następnie chirurgji w uniwersytecie w Cambridge. Z wielu prac jego ważniejsze: „O szkielecie ludzkim" (1858); „O miologji" (1872); „Starość i jej objawy" (1889).

Humulus, ob. Chmiel.

Humus, ob. Próchnica.

Hun *(Huhn)*, herb: W polu złotem, na srebrnym pasie prawo-ukośnym — trzy czerwone róże 4-listne. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1791 r. przez Stanisława Augusta. Por. „Księga herb." hr. J. Ostrowskiego.

Hun.

Hunan, prowincja na południu wielkiego jeziora Tung-Ting w Chinach południowych, przerznięta wielkiemi rzekami, wpadającemi do głównej rzeki Yang-tse-kiang; obejmuje 216,000 klm. kw. i 21 mil. ludności; stolicą jest miasto Czangsza-fu.

Hunanian Wartan, arcybiskup lwowki ormiańsko-unicki, † 1715 we Lwowie. Po ukończeniu nauk w Rzymie, udał się do W. Armenji, celem zaprowadzenia unji z kościołem rzymskim. Uwięziony przez tamtejszego patrjarchę armeńsko-kat. Przybył do Polski 1686 r., choć już w r. 1681 był mianowany arcybiskupem lwowskim. W r. 1691 zwołał do Lwowa pierwszy synod w Polsce tego wyznania. Wyjednawszy 1698 r. na koadjutorstwo Deodata Nersesowicza,

oddał mu w zupełności zarząd djecezji a sam poświęcił się wspieraniu ubogich. Por. Barącza „Żywoty sławnych Ormjan w Polsce“ (Lwów, 1856).

Hundeshagen Jan Chrystjan, leśnik, * 1783 w Hanau, † 1834, kształcił się w Heidelbergu, był od 1824 profesorem i dyrektorem instytutu leśniczego w Giessen. Z licznych pism jego wymienimy: „Encyclopädie der Forstwissenschaften“ (3 t., 1842—58); „Lehrbuch der land und forstwirthchaftlichen Naturkunde“ (4 t., 1827—1840).

Hundeshagen Karol Bernard, teolog, syn poprzedniego, * 1810 we Friedewaldzie pod Hersfeldem, † 1872, od r. 1847 był profesorem teologji w Heidelbergu, od 1867 w Bonn. Pomiędzy innemi wydał: „Der deutsche Protestantismus“ (Frankf., 1846, 3 wyd., 1849); „Das Princip der freien Schriftforschung“ (1852); „Der Weg zu Christo“ (1853); „Beiträge zur Kirchenverfassungsgeschichte und Kirchenpolitik“ (1864).

Hundred, wyraz anglo-saksoński, odpowiadający niemieckiemu *Hunderschaft (setnia)*. W najdawniejszych czasach anglo-saksońskich *hundred* tworzyło część osady albo późniejszego hrabstwa *(Scíre*, angiel. *Shire)* i mieszkającej w jego obrębie anglo-saksońskiej ludności. Oprócz tego nazywało się *hundretum*, *hundreta* zebranie ludzi wolnych takiej osady, zgromadzające się co miesiąc w sprawach sądowych. *Hundred* znaczyło jeszcze oddział 100 towarzyszów gildji czyli związków pokojowych *(fridhborg)*. Dzisiejsze jeszcze okręgi odpowiadają przeważnie granicom dawnych *hundredy*.

Hundredweight, centnar angielski, *Centweight*, w skróceniu *Cwt*, ob. Angielskie miary i wagi.

Hundsfeld, po polsku *Psie pole* (ob.).

Hüne Karol, baron v. Hoiningen, polityk niemiecki, * 1837, służył w wojsku do 1873. Potem osiadł na roli i zajął się sprawami publicznemi. Od 1877 zasiadał w parlamencie pruskim, a od 1884—93 w sejmie niemieckim. Należy do partji centrum.

Hunfalvy Paweł, lingwista i etnograf węgierski, * 1810 w Wielkim Sławkowie (Grossschlagendorf) na Spiżu, † 1891 w Budapeszcie. Po ukończeniu nauk w Kieżmarku a prawniczych w Peszcie, był nauczycielem u hr. Polmanickiego a w r. 1838 został adwokatem, w r. 1842 zaś profesorem prawa w Kieżmarku, w r. 1848 członkiem sejmu, 1859 został zwyczajnym członkiem węgierskiej akademji, później naczelnym jej bibljotekarzem. Wydał oprócz innych, jak „Chrestomatia finnica“ (1862), mnóstwo rozpraw w wydawanem przez siebie od r. 1855 piśmie: „Magyar Nyelvészet“; „Utazas a Baltenger videkein“ (Podróż do krajów nadbałtyckich, 1871, t. 2); „Az eszak osztjak nyelv.“(Język Ostiaków północnych, 1875); „Magyarország etnographiája“ (Etnografja węgier., 1876).—**Hunfalvy** Jan, brat poprzedniego, * 1820, † 1888. Po ukończeniu nauk w kraju i Niemczech, od 1846 profesor statystyki i historji naprzód w Kieżmarku, później w Peszcie. Oprócz innych wydał: „Historję powszechną“ (3 t., Pest. 1850—51); „Ungarn und Siebenbürgen in Originalansichten“ (Darmst., 1856) i „Wielka geografja fizyczna Węgier” (3 t., 1863—66). Główne jego dzieło jest „Geografja powszechna“, z której wszakże wydał za życia tylko 2 tomy (1844—86). Trzeci tom ogłosił z pozostałych rękopisów Thirring (Budap., 1890).

Hunia Dymitr, *Tymosiewicz*, *Tymaszewicz*, watażka kozacki, przywódca Kozaków. Odznaczył się już dzielnie za Pawluka pod Kumejkami. Uszedł następnie na Zaporoże, gdzie był obrany przez Kozaków starszym, t. j. pułkownikiem, pisał się zaś hetmanem wojsk j. k. mości zaporoskich. Wchodził w układy z hanem tatarskim i czynny wziął udział w powstaniu Ostranicy czyli Ostrzanina wiosną 1638 r. Gdy Ostranica rozgromiony pod Żołninem 13 czerwca uciekł za Sułę i niedobitków na los porzucił, objął nad nimi **H.** dowództwo i widząc przewagę po stronie Jeremiego Wiśniowieckiego prosił o przebaczenie; ponieważ jednak jakoby zwycięzca ciężkie kładł warunki, do zgody więc nie przyszło. Następnie cofnął się do ujścia rz. Stoica (dopływ Dniepru) i tu okopał się obozem 22 czerwca. Przybyły w tymże dniu hetman polny Mikołaj Potocki rozpoczął oblężenie, które wśród układów i ciągłych utarczek przeciągnęło się aż do początku sierpnia. Nareszcie po klęsce Filaneńki, przychodzącego Kozakom z odsieczą 6 sierpnia, przystali oblężeni na łagodne warunki, podyktowane przez hetmana, i poddali się 7 sierpnia, a 9 sierpnia rozchodzili się do domów. **H.** zaś wcale się nie pokazał, przepadł bez wieści. Bił się dzielnie, a w końcu zdradził widocznie sprawę, której nie mógł obronić. Komisja z Kozakami na Masłowym Stawie 4 grudnia 1638 r. zakończyła powstanie, podniesione przez Ostranicę.

Hüningen, *Grosshüningen*, po franc. *Hunigue*, miasteczko w Alzacji, na lewym brzegu Renu, ma 2042 m. (1890). Niegdyś była to silna twierdza, zbudowana przez Vaubana, która po kapitulacji 1815 przez Austrjaków zburzona została. Por. Franc Latruffe „Huningue et Bâle devant les traités de 1815“ (Paryż, 1863).

Hunowie (u średniowiecznych kronikarzów łacińskich *Hunni*, u grek. *Hunnoi*), naród najprawdopodobniej szczepu uralsko-czudzkiego, zjawiający się w historji podczas wielkiej wędrówki narodów. Co do ich pochodzenia różne są zdania uczonych. Jedni, jak De Guignes w „Histoire générale des Huns” (Paryż, 1756—58), z nowszych zaś Neumann w „Die Völker des südl. Russlands in ihrer geschichtl. Entwickelung“ (Lipsk, 1847), widza w nich wymienianych przez pisarzy chińskich Hiung-nu, t. j. naród szczepu

mongolskiego, panujący długo nad Chińczykami i pod koniec I w. po Chr. częścią wyniszczony przez nich, częścią zaś wyparty w stepy Kirgiskie, gdzie ich potomków, pomiędzy rz. Irtyszem a jeziorem Aralskiem, znajdujemy jeszcze 448 r. Inni, jak Klaproth w „Recherches sur la migration des peuples“ (jako dodatek do „Tableaux historique de l'Asie etc.,” Paryż, 1826) i Hunfalvy, zaliczają **H.** do plemienia fińskiego, tem samem widzą w nich przodka Madziarów, a to na zasadzie, świadectwa Ruysbrocka, który w 1253 zwiedził ziemie uralskie i dowiódł, że tam znajduje się ojczyzna **H.**, zwana *Wielka Hunja* albo *Paskatir*, t. j. Baszkirja. Zdanie to podziela Palacki w *Czas. Czesk. Muzeum* 1834 r. i Szafarzyk w *Starož. słowiań.*, § 15, 4. Podług A. Thierry'ego w „Histoire d'Attila etc.” (wyd. Paryż, 1864), **H.** składali się ze związku plemion fińsko-uralskich z turecko-tatarskiemi pod władzą plemienia mongolskiego.—**H.**, pokrewni Awarom, Madziarom i in. gałęziom plemienia uralsko-czudzkiego, są znani najprzód Ptolemeuszowi i Djonizemu Periegecie (z II w. po Chr.), z samego jednak nazwiska, bez bliższego określenia. Dokładniejsze wiadomości o nich znajdujemy u historyków armeńskich, którym **H.** oddawna byli znani pod nazwą *Hunk*; kładą oni ich siedliska na północ od Kaukazu, w stepach pomiędzy Wołgą a Donem. Były więc o **H.** niejakie wieści, lecz dopiero w drugiej połowie IV w. po Chr. zostali powszechnie poznani. W r. bowiem 374 opuściwszy swe siedliska nad Wołgą, pod wodzą Balamira, podbili naprzód pokrewnych sobie Akacyrów, prawdopodobnie przodków późniejszych Chazarów, uderzyli potem na Dońskich Alanów, których pokonawszy, a następnie połączywszy się z nimi, przekroczyli 375 Don, zdruzgotali ostrogockie państwo Hermanryka, który nie chcąc przeżyć klęski, sam się przebił 376 r. Od tego czasu H-owie przez 80 lat prawie panowali wszechwładnie na północ od Dunaju. Zwyciężywszy Gotów, w połączeniu z wyzwolonymi z pod ich władzy Słowianami, przez Ruś, Polskę i Węgry czynili **H.** napady na Zachód i zagony ich sięgały aż do Skandynawji; już 388 pobierali roczny haracz od cesarzów wschodnich. Najście **H.** było przyczyną przesiedlenia się Wizygotów do Dacji i Mezji, oraz zmiany w położeniu innych ludów północno-zachodnich, a zwłaszcza Słowian i Niemców. **H.** podzieleni na liczne gałęzie, prawie niezawisłe od siebie, osiedlili się naprzód w stepach pomiędzy Wołgą a Dunajem, następnie zaś w dolinie Cisy i stąd rozpościerali swe zagony. Po śmierci Teodozjusza W. (395) wpadli do Azji i splondrowali ją, począwszy od Kaukazu aż do Syrji, w Europie zaś rozlały się ich 4 zastępy; jeden z nich pod wodzą Uldasa zagroził Carogrodowi (400) i umawiał się o pokój z Arkadjuszem (404), drugi pod Asparem walczył w Italji, trzeci pod Rugilasem (Roilasem) pokonał Trację (432), ostatni, pod wodzą Ruja (Ruasa), osiadły w Panonji, pobierał znaczną daninę roczną od cesarzów wschodnich. Po śmierci Ruja władza przeszła na Beleda (Bledę) i Attylę, synów brata jego Mundzuka, w r. zaś 444 na samego Attylę (ob.). Czasy panowania Attyli stanowią najświetniejszy okres potęgi H-ów. Po śmierci Attyli (454) rozpadło się ogromne jego państwo i złamaną została potęga **H.** Podbite narody wyzwalały się jeden po drugim, za przykładem Gepidów; kraj nad Dunajem i Cisą został oczyszczony od **H.**, którzy przeszli napowrót Prut i Dniepr i rozpadli się na pojedyńcze pokolenia, pod władzą udzielnych książąt. Jeden z nich Dengezich, syn Attyli, poległ około 468 r. w walce z Ostrogotami i wraz z nim zaginęła i nazwa **H.** Na zachodnim brzegu Donu utrzymały się jeszcze jakiś czas słabe resztki **H.** pod nazwą *Onogurów*, *Hunogurów*, *Uturgurów* i *Katurgurów*, pochłonięte w końcu przez pokrewne ludy. Oprócz dzieł powyżej wymienionych, por. Radloffa „Das Kudaktu Bilik” (1 cz. przedmowa, Petersburg, 1891).

Hunsrück, góry w Prusiech nadreńskich, w regencjach Trewiru i Koblencji, około 600 metr. wysokości. Jest to właściwie niewielkie pasmo gór, dzielące się na Hunsrück i Hochwald (800 metr.).

Hunt Henryk, radykalista angielski, * 1773 w Upavon, w hrabstwie Wilts, † 1835 r. Naprzód właściciel ziemski, potem piwowar w Bristolu; odznaczył się wielkim patrjotyzmem w chwili zamierzanego wkroczenia Francuzów do Anglji; od 1816 r. występował jako mówca ludowy i przywódca radykalistów, żądających reformy parlamentarnej. Za podżegające na mityngach mowy został aresztowany i na 3-letnie skazany więzienie. W r. 1825 stał znowu na czele zgromadzeń ludowych, domagających się zniesienia podatku od okien, i pracował nad uchyleniem praw zbożowych; w latach 1830—31 zasiadał w izbie niższej, ale nie miał wielkiego wpływu.

Hunt Jakób Henryk Leigh, brat poprzedniego, pisarz angielski, * 1784 r. w Southgate pod Londynem, † w Putney 1859 r. Już podczas pobytu w szkole odznaczał się łatwością pisania i umieścił kilka „Essays and juvenile poems” w „Juvenile Preceptor.“ Następnie rzuciwszy dosyć zyskowny urząd, poświęcił się wyłącznie dziennikarstwu. W dziennikarstwie londyńskiem, a mianowicie w wydawanem wspólnie z bratem od 1808 czasopiśmie „Examiner“ reprezentował radykalizm, nie oszczędzając ani osób, ani stosunków kościelnych i politycznych, które krytykował z całą śmiałością, gruntownością i wielkim talentem. Prześladowany przez swoich przeciwników i przesądy, skazany został 1812 za broszurę przeciwko księciu regentowi na dwulet-

nie więzienie; otrzymawszy uwolnienie, zwrócił się do poezji, a jako autor dramatyczny i głęboki krytyk, zjednał sobie znakomitą powagę. Jednocześnie wydał czasopisma: *The Reflector* i *The Liberal*, to ostatnie wspólnie z Shelleyem i Byronen. Sława jego poetycka głównie polega na poetycznym romansie „The story of Rimini“ (1816). Zostając w blizkich stosunkach z najsławniejszymi ówczesnymi poetami Anglji, był on niejako ogniwem, łączącem pobożną szkołę, zwaną Lake-School, z kierunkiem lorda Byrona, dopóki się z tym ostatnim, któremu nawet towarzyszył do Włoch, nie poróżnił. Wielkie wrażenie uczyniło wydane przez niego w tym przedmiocie dzieło „Lord Byron and some of his contemporaries“ (Londyn, 1828). Z innych prac **H.** wymieniamy: „A legend of Florence“ (1840), dramat: „The palfrey“ (1842), poemat opisowy: „Religion of the heart“ (1853), gdzie rozwija swoje poglądy na religję naturalną: „The old Court Suburb“ (2 t., Londyn, 1855) i „Autobiografy and reminiscences“ (3 t., Londyn, 1850, nowa ed. 1860), w której daje zajmujący obraz życia pełnego walk i ciężkich trudów. Zbiorowe wydanie utworów poetycznych **H.** („Poetical works“), wyszło w Londynie 1875 r., wybór tychże (2 t.) w 1891 r. Por. C. Kent „Leigh H. as poet and essayist“ (1889). Syn jego *Thornton Hunt*, * 1810, dał się także poznać jako romansopisarz („The Fosterbrother“ 3 t., 1845) i znakomity publicysta.

Hunt Robert, fizyk angielski, * 1807 w Devenport, sam sobie zawdzięczał wykształcenie naukowe, był konserwatorem archiwum górniczego w muzeum geologji praktycznej i profes. mechaniki w szkole górniczej. Pracował nad działaniem chemicznem promieni światła i wpływem ich na wzrost roślin, oraz nad fotografją. Dał początek wykazom statystycznym górnictwa angielskiego, obecnie corocznie ogłaszanym. Wydał znaczną liczbę rozpraw i kilka dzieł, między innemi traktat fizyki (1851).

Hunt Tomasz Sterry, chemik, * 1825 w Norwich (w stanie Connecticut), pierwotnie studjował medycynę, następnie zwrócił się do chemji i został laborantem w kolegjum Yale. W r. 1837 został chemikiem i mineralogiem *Geological survey* w Kanadzie, w r. 1872 prof. geologji w instytucie technologicznym w Massachusetts. Zajmował się badaniami polimeryzmu związków mineralnych, składem skał, wód mineralnych, oleju skalnego i in. Ogłosił: „Chemistry of the earth“ (1859), wykład chemji organicznej i in. Zbiór jego rozpraw wyszedł 1874.

Hunt William Holman, malarz angielski, * roku 1827 w Londynie. W r. 1846 wystawił pierwsze swoje obrazy, do których treść zapożyczał od poetów i powieściopisarzy, z tych główniejsze: „Doktor Rocheclife, odprawujący nabożeństwo“ (1847); „Ucieczka Magdaleny i Porfirjusza“ (1848); „Renzi“ (1849). W r. 1850 **H.** zwrócił się do kierunku, zwanego prerafaelizmem (ob.) i był jednym z najwybitniejszych jej przedstawicieli. W tej epoce wykonał: „Walentyn i Sylwja“ (1851); „Przebudzenie się sumienia“ (1855); „Światłość świata“ (1855); „Po zachodzie słońca w Egipcie“ (1867); „Cień śmierci“ (1873); „Równiny Estradonu“ (1877); „Okręt“ (1878); „Tryumf niewiniątek“ (1885); „Dzieciątko Jezus w Swiątyni“ (1890) i in.

Hunt Alfred Wiljam, malarz angielski, * 1830 w Liverpoolu, syn malarza, kształcił się naprzód w uniwersytecie oksfordzkim, następnie poświęcił się malarstwu. Tematem obrazów jego są po większej części wybrzeża morskie Anglji i Szkocji. Do najlepszych należą: „Wezbranie wód,“ „Sporny grunt,“ „Mgła poranna“ (1870); „Wschód księżyca“ (1872); „Na wybrzeżu hrabstwa York“ (1877) i in., oraz spora liczba akwarel.

Hunte, lewy dopływ Wezery, bierze początek w obwodzie Osnabruckim, w Prusiech, w stronie północnej od Melle, przechodzi przez jezioro Dümmer i ubiegłszy 188 klm., wpada pod Elsfleth do Wezery.

Hünten Emil, malarz niemiecki, botanik, * 1827 w Paryżu, studjował malarstwo w Antwerpji i Düsseldorfie, wykonał: „Kirasjerzy z czasów Fryderyka II,“ następnie odbywszy kampanję duńską 1864 r., austrjacką 1866 r. i przebywając w kilku obozach podczas wojny francuskiej 1870—71, wymalował szereg scen wojennych, z których ważniejsze: „Bitwa pod Hennersdorf“ (1855 roku); „Bitwa pod Reichenbach“ (1856 r., w galerji hanowerskiej); „Bitwa pod Zorndorf“ (1858) i in. z wojny Siedmioletniej, „Potyczka patrolów,“ „Rekonensans pod Sadową,“ „Następca tronu niemieckiego z gwardją pod Königgratz,“ „Strzelcy afrykańscy pod Sedanem,“ „Scena z bitwy pod Wörth“ (w berlińskiej galerji narodowej) i w. in. **H.** w 1878 został członkiem akademji berlińskiej, 1879 r. profesorem.

Hunter William, anatom, chirurg i akuszer, * 1718 w Long-Calderwood w Szkocji, † 1781 r., kształcił się w Edymburgu i Londynie, a w 1768 został profesorem anatomji w akademji sztuk pięknych. Najważniejszem jego dziełem jest: „Anatomy of the human gravid uterus“ (1775). Własnym nakładem wystawił teatr anatomiczny, w którym miewał prelekcje, a bogate jego zbiory przeszły na własność uniwersytetu w Glazgowie.

Hunter John, brat poprzed., również chirurg i anatom, * 1728 w Long-Calderwood, † 1793, uczył się anatomji u brata, następnie studjował medycynę w Oksfordzie, w r. 1790 został pierwszym generał chirurgiem armji i generalnym in-

spektorem szpitalów wojskowych; dzieła jego wielkiej używały wziętości. Trzymał się kierunku anatomiczno-patologicznego i wielki w tym względzie wywarł wpływ na współczesnych. Napisał: „Natural history of the human teeth" (1771); „On the nature of the blood, inflammation and gunshot wounds" (1794). Por. Mather „Two great Scotsmen, the broothers William and John **H.**" (1894).

Huntingdon, hrabstwo w środkowej Anglji, obejmujące 948 klm. kw. z ludnością 57,000, słynne z wielkiej urodzajności i hodowli pięknego bydła. Miasto główne Huntingdon ma 4,000 m. i pamiętne jest jako miejsce urodzenia Kromwella.

Hunyad, węgierski komitet w Siedmiogrodzie, graniczący na południe z Rumunją, 6,932 klm. kw. obszaru i 250,000 m.

Hunyadi Jan Korwin, głośny bohater węgierski, według podania naturalny syn cesarza Zygmunta, podług zaś innych Wuka i Sawety z Morżynajów, zamieszkałych w Siedmiogrodzie, a w takim razie z pochodzenia Rumun, * około 1387 r. w Huniadzie. Służył u wojewody wołoskiego, następnie za cesarza Zygmunta i Albrechta II wojewoda Siedmiogrodzki, walczył zwycięsko z Turkami, a po bitwie pod Warną (10 listopada 1444) obronił Węgry, jako namiestnik tego kraju, dla małoletniego Władysława II, od kilkakrotnych najazdów tureckich. W r. 1448 pobity został przez Turków (17 i 19 września) na Polu Kosowem nad rzeką Siknicą, a następnie pochwycony, trzymany był w Smederewie. W r. 1456 walczył pomyślnie i wsławił się na całą Europę, szczególnie bohaterską obronę Belgradu i śmiałym napadem na obóz turecki, którym zmusił sułtana (Mohameda II) do odwrotu 11 sierpnia 1456 w Zemliniu (Semlinie).—Starszy jego syn *Ładysław* **H.**, ban sławoński, z powodu, że słudzy jego (1456) zabili Ulryka hr. Celijskiego, został w 24 roku życia ścięty w Budzie, 16 marca 1457 r.—Drugi jego syn *Maciej Korwin* **H.** pozyskał 1458 r., jako Maciej I, tron węgierski (ob. Maciej Korwin). Por. Schmidt „Die Stammburg der Hunyade" (Hermanst., 1865) i Teleki „Epoka Hunyadego" (Peszt, 1852—57).

Hunyadi János (wym. *Janosz*), woda mineralna gorzka ze źródeł w Budzie (ob. Budapeszt), zawiera w 1000 częściach 19,7 siarczanu sody, 18,5 siarczanu magnezji, mniejsze ilości siarczanów wapna i potażu, chlorku sodu i węglanu magnezji, oraz 217 wolnego kwasu węglanego. Używa się przeciw obstrukcji, w cierpieniach hemoroidalnych i in.

Hunyadi Kéthely, jest innym rodem madziarskim z tytułem hrabiów (w młodszej linji od r. 1821), powstałym w końcu XVI w. Z tego rodu pochodzi *Julja* **H.-K.**, * 1831 r., a od roku 1858 małżonka Michała Obrenowicza, księcia serbskiego.

Hunziker Otto, historyk i pedagog szwajcarski, * 1841 w Hottingen (Zurych), studjował historję tamże, napisał: „Zur Regierung und Christenverfolgung der Kaisers Diocletianus und seiner Nachfolger" (Lipsk, 1868); „Zur Geschichte des Zofingervereins" (1868); „Wallenstein als Landherr" (1875); „Pestalozzi und Fellenberg" (1879); „Geschichte der schweizerischen Volksschule" (1881—83, t. 3); „Rousseau und Pestalozzi" (1885) i in.

Hupa, plemię Indjan, należące do Atabasków; żyją w Kalifornji płn. w liczbie około 460 dusz.

Hupei (t. j. na północy jeziora, mianowicie jeziora Tung-ting), prowincja w środkowych Chinach, niezmiernie urodzajna, mająca na 185,000 klm. kw. powierzchni 30 miljonów m. z miastem Wuczang-fu.

Hupfeld Herman, filolog niemiecki, * 1796 w Marburgu. Studjował teologję i filologję tamże, a następnie pod Geseniusen w Halli. Od 1825 profesor teologji i języków wschodnich w Marburgu, a od 1843 r. Halli, gdzie † 1866. Zasłużył się głównie jako badacz języków semickich, a mianowicie języka hebrajskiego, tudzież jako wielki znawca starożytności hebrajskich, oraz egzegezy Starego Testamentu. Oprócz licznych pism pomniejszych, między któremi celniejsze są: „De emendanda ratione lexicographiae semiticae" (Marb., 1827); „Über Begriff und Methode des so genannten biblischen Einleitung" (Marb., 1844), oraz początek dzieła „Ausführliche hebr. Grammatik" (t. 1, 1841); ogłosił jeszcze: „Uebersetzung und Auslegung der Psalmen" (4 t. Gotha, 1855—61); „Quellen der Genesis aufs neue Untersucht" (Berlin, 1853) i „Untersuchungen über die Feste der Hebräer" (4 zesz., Halla, 1852—65); „Die heutige theosophische und mythol. Theologie und Schrifterklärung" (Berlin, 1861). Występował także jako zwolennik wolności w państwie i kościele, a przeciwnik rządów biurokratycznych. Por. Riehma „Dr. Herman **H.** Lebens- und Charakterbild" (Halla, 1867).

Hura *(Łoskotnica)*, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, obejmujący drzewa zwrotnikowe, o liściach jajowatych, długoszypułkowych, i torebkach kulistych, rowkowanych. **H.** *crepitans* jest drzewem do 12 metrów wysokości mającem; owoc, wielkości pomarańczy, złożony z 12—18 komórek, przy dojrzałości otwiera się z hukiem i nasiona daleko odrzuca. Wszystkie gatunki obejmują sok mleczny, ostry. Nasiona używają się w cierpieniach organów trawienia.

Hura, *hurra*, niech żyje. Wyraz ten jest trybem rozkazującym tureckiego czasownika *urranak*, co znaczy zabijać. W rzeczywistości więc *hurra! hurra!* jest to samo co: zabij go! Za czasów istnienia janczarów, gdy sułtan czynił

ich przegląd, wydawali oni ten okrzyk, mając na myśli przyszłą walkę z nieprzyjaciołmi. Używano tego okrzyku w Niemczech już w XVIII w. przy szczuciu na polowaniu. Później okrzyk ten przyjęli Rosjanie, a od nich Anglicy. Dzisiaj używany jest powszechnie w znaczeniu wprost przeciwnem: vivat! niech żyje! Według innych okrzyk ten pochodzi ze staroniemieckiego *hurren*, poruszać się szybko. W wojsku niemieckiem według regulaminu okrzyk H. wydaje wojsko, idąc na bagnety, lub szarżując.

Hurban Józef Miłosław, działacz słowacki, doktor teologji, * 1817 w Beckowie na Węgrzech, gdzie ojciec jego Paweł **H.** był proboszczem ewangelickim, † 1888 w Hlbokiem. Po ukończeniu nauk w Peszcie (1840) został kaznodzieją w Brzezowie, gdzie założył szkołę niedzielną, a w 1841 proboszczem w Hlbokiem, na pograniczu morawskiem. Wydał oprócz innych „Podróż Słowaka do braci na Morawie i w Czechach“ (Peszt, 1841). W 1842—43 redagował czasopismo *Nitra*, *podarek dla cór i synów Słowacji*, *Morawji*, *Czechji i Szląska*, a od 1846 z Hodżą i Szturem *Slovenskje pohladi na vedi, umenja a literaturu*; ze Szturem zaś *Sloven. Narodnje Noviny* (1845); następnie wydał „Swatoplukowcy“ czyli „Upadek państwa wielko-morawskiego“ (1844). Działalność jego polityczno-narodowa doszła największych rozmiarów w 1848; stanąwszy po stronie słowiańsko-dynastycznej, dał początek dzisiejszej polityce Madziarów względem Słowian. Był w Pradze i Zagrzebiu na ówczesnych zjazdach słowiańskich, a następnie stanął zbrojnie przeciwko hegemonji madziarskiej wraz z Hodżą, Szturem i in.; stąd powstała nazwa *Hurbaniści*. W 1850 powrócił do swych obowiązków pasterskich i jął się nanowo pracy literackiej tak w jęz. słowackim, jako też w czeskim i niemieckim. Por. Józef Szkultety „Pamiatka dr. J. H.“ (Turczański św. Marcin, 1888); J. Vlczek „Dej. lit. slov.“ (1890).

Hurban Svetozar, syn poprzedniego, ob. Vajansky.

Hurdalek Józef Franciszek, * 1747 r. w Nachodzie, † 1833 w Pradze, po ukończeniu nauk fil. i teologicznych tamże, został księdzem kat. 1771. Sprawując różne urzędy kościelne, w 1776 otrzymał od nuncjusza papieskiego w Wiedniu prawo posiadania i czytania wszystkich książek zakazanych, z wyjątkiem tylko kilkunastu, wymienionych w danem pozwoleniu. W 1779 został radcą przewodniczącym w konsystorzu biskupim i prezesem seminarjum hradeckiego, a w 1782 komisarzem, wysłanym do Nachodu i Ilemnicy do zbadania faktu przejścia kilku gmin na wyznanie ewangelickie. W 1781 otrzymał rektorstwo seminarjum generalnego w Pradze; na tym urzędzie, z powodu swych liberalnych pojęć, doznał wielu przykrości. Upamiętnił się także usunięciem z kościoła ś. Salwatora skrzynki z relikwjami, które, jak znawcy uznali, były zwierzęcemi kośćmi. W 1794 otrzymał godność dziekana kapituły litomierzyckiej, a 1815, choć był stanu włościańskiego, biskupem djecezji litomierzyckiej. Pozyskawszy niezawisłość, jął zaprowadzać liberalne reformy. Między innemi spisał projekt co do zniesienia celibatu księży i zapewnienia ich rodzinom utrzymania, oraz zreformował cały system naukowy i pedagogiczny w swem seminarjum, z korzyścią dla oświaty i sprawy narodowej. Te i tym podobne zmiany ściągały nań oskarżenie przed papieżem o kacerstwo, a przed cesarzem o karbonaryzm. Musiał tedy wydalić kilku profesorów seminarjum i ustanowić za siebie zastępcę (1821), a następnego roku rezygnować z biskupstwa. Wydał pod pseudonimem M. A. Keladruh „Mravné wypravováni a povidaczky pro malé a dospiele“ (Hradec Kral. 1824). Por. „Svietozor“ (1890, str. 562); „Časop. katol. duchov.“ (1834, str. 104).

Hurdle-race (ang.), wyścigi koni z przeszkodami, jak płoty i rowy, które powinny być przeskoczone.

Hurdwar albo *Gangadwara*, t. j. brama Gangesu, miasto w obwodzie Saharaupur w prezydencie Bengalskiem państwa Anglo-Indyjskiego, przy wyjściu Gangesu z gór, jedno z najsławniejszych miejsc świętych, zwiedzane przez pielgrzymów, którzy tu swoje religijne odbywają kąpiele. W miesiącach marcu i kwietniu odbywa się tu jeden z największych jarmarków Azji.

Hurka Franciszek Fryderyk, tenorzysta i kompozytor, * 1762 r. w Merklinie pod Pragą czeską, † 1805 w Berlinie. Oprócz opery „Das wüthende Heer,“ napisał mnóstwo śpiewów i pieśni.

Hurko.

Hurko v. *Haki*, herb: W polu czerwonem, na belce srebrnej poprzecznej, łączącej barki dwóch takichże haków czy pałączków, złączonych nadto u dołu belką lewo-ukośną — strzała srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Herb szlachty polskiej z Witebskiego, znany już w w. XVII.

Hurko *(Gurko)* Józef, generał rosyjski, * 1828, kształcił się w korpusie paziów, a następnie w szkole sztabu głównego, w r. 1852 został kapitanem w pułku Dybicza, brał udział w kampanji krymskiej, w 1860 został fligel-adjutantem, w r. 1861 pułkownikiem, w 1863 tłumił powstanie w Polsce, 1866 otrzymał dowództwo pułku huzarów, 1867 mianowany generałem i dowodzącym pułkiem grenadjerów konnych gwardji, 1876 został generał-lejtenantem i komendantem dywizji jazdy gwardji, 1877 dowodził korpusem przedniej straży w armji dunajskiej, 7 lipca wziął Tyrnowę, przeszedł Bałkany i dotarł do Adrjanopola, w początkach sierpnia ustąpił przed Su-

lejmanem-paszą i zajął wąwóz Szypkę. Mianowany generał-adjutantem, udał się do Petersburga w celu poprowadzenia na plac boju swojej dywizji gwardji. Po powrocie do Bulgarji otrzymał w październiku dowództwo nad wielkim korpusem jazdy z poleceniem odcięcia Osmana-paszy w Plewnie od Sofji. 24 października pobił Szefketa-paszę pod Górnym Dubniakiem, 28 t. m. wziął Telisz. W końcu grudnia przeszedł Bałkany, 4 stycznia 1878 wszedł do Sofji, następnie do Filipopola, 16 i 17 stycznia rozbił armję Sulejmana-paszy i połączył się z armją rosyjską pod Adrjanopolem. W 1879 mianowany generał-gubernatorem petersburskim, 1880 utracił to stanowisko z powodu wydarzonego zamachu na życie cesarza. W roku 1882 został głównodowodzącym wojskami odeskiego okręgu wojennego, 1883 przeszedł na takież stanowisko do Warszawy. W r. 1894, wkrótce po śmierci cesarza Aleksandra III, ustąpił miejsca hr. Szuwałowowi, otrzymawszy rangę feldmarszałka.

Hürmüz Edward, arcybiskup armeńsko-unicki, * 1793 w Konstantynopolu. Wyświęcony r. 1816 jako mechitarysta na kapłana, przebywał w Rzymie, a w 1847 zamianowany został arcybiskupem *in partibus* w Chiraghu. Oprócz wielu tłómaczeń, jak: „Enejda," „Bajki Fedra", „Podróż Anacharsysa," „Przypadki Telemaka," wydał w języku armeńskim między innemi: „Początki retoryki" (Wenecja, 1839—56); „Początki poetyki" i „Traktat o wersyfikacji armeńskiej" (1839); „Ogrody" poemat w 4 pieśniach (1851), oraz zbiór poezji ulotnych, sielanek i t. d.

Huronowie, właściwie *Wyandoci* (Weiandoci), potężne niegdyś pokolenie Indjan w północnej Ameryce, należące do szczepu Irokezów. Nazwę **H.** (t. j. głowy dzików) otrzymali od Francuzów, z powodu właściwego stroju narodowego. W pierwszej ćwierci XVII wieku składali się z kilku sprzymierzonych pokoleń, osiadłych w 31 wsiach na wschodnim brzegu jeziora Hurońskiego. Około połowy XVII wieku wraz z sąsiadami swymi Attionandaronami zostali przez związek pięciu narodów (wschodnich Irokezów) po części wytępieni, po części zaś rozproszeni. Resztki **H.**, należących do najcywilizowańszych z pomiędzy wolnych Indjan i wcześnie przez francuskich misjonarzy nawróconych do chrześcijaństwa, długo zamieszkiwały dawne siedliska około Ohio, Michigan i w Kanadzie; obecnie w posiadłościach angielskich zamieszkuje kilkadziesiąt familji we wsi Loretto nad rzeką St. Charles, niedaleko Quebeku w Kanadzie, zajmując się po części polowaniem, po części zaś przemysłem (wyrobem łyżew, sanek, różańców i t. p.); część osiadła nad Sandusky wskutek układu z r. 1832 przesiedliła się w ilości 687 miesz. do Kansas, gdzie 1855 r. zyskała prawo obywatelstwa. W r. 1872 szczep ten liczył 264 dusz. Mowa ich odznacza się bogactwem przydechów, brak jej zaś głosek gardłowych; formy gramatyczne bardzo ubogie; wogóle jest wielce nie wyrobiona. Por. Parkman „The Jesuits in North-America" (Boston, 1867).

Huronska formacja, w geologji, górne piętro skał pierwotnych, między formacją laurentyjską a syluryjską, składa się przeważnie z łupków, z granitu, sjenitu, djorytu i djabazu, obfituje w rudy metaliczne. Nazwę ma od jeziora Hurońskiego, w którego kotlinie jest rozwinięta; występuje też w wielu innych okolicach ziemi.

Huronskie jezioro, leży w Ameryce północnej, dotyka od wschodu i północy Dolnej Kanady, od zachodu i południa Zjednoczonych Stanów Ameryki północnej; ma 61,340 klm. kw. rozległości i połączone jest kilku rzekami z jeziorami: Michigan, Erie, Ontario i Nipissing. Jezioro **H.** ma 230 metrów średniej głębokości, a 177 metr. wzniesione jest nad powierzchnię morza. Chociaż często nawiedzane gwałtownemi burzami, jednak dla żeglugi nie jest niebezpieczne.

Hurrikan, ob. Uragan.

Hurrur, właściwie *Herrer*, miasto warowne w kraju Somalów (w Afryce wschodniej), leży w dobrze nawodnionej okolicy, ma 15,000 m., fanatycznych mahometan, trudniących się handlem i przemysłem bawełnianym i jedwabnym. Pierwszym Europejczykiem, który je w 1854 r. zwiedził, był Burton.

Hurter Fryderyk Emanuel, historyk niemiecki, * 1787 w Szafhuzie, † 1865; po ukończeniu nauk teologicznych w Getyndze, był pastorem w kilku miejscowościach, a od 1815 w mieście rodzinnem. Wskutek wydania dzieła „Geschichte des Papstes Innocenz III und seiner Zeitgenossen" (4 t., Hamburg, 1834 — 42, 3 wyd., 1845) i innych okoliczności, jako podejrzany pod względem prawowierności, zmuszony został do złożenia swej godności 1840 r.; w 1844 rzeczywiście w Rzymie przyjął wyznanie rzymsko-katolickie i czyn ten wyjaśnił w piśmie „Geburt und Wiedergeburt" (2 t., Szafhuza, 1845—46). W r. 1846 zostawszy austrjackim radcą dworu i historjografem państwa, przeniósł się do Wiednia. Oprócz prac wymienionych wydał między innemi: „Geschichte Kaiser Ferdinands II und seiner Eltern" (11 t., Szafhuza, 1850), w którem dowiódł, że ma zdolności pisarza historycznego, ale nie posiada przymiotu bezstronności; „Denkwürdigkeiten aus dem letzten Decennium der 18 Jahrh." (1840); „Zur Geschichte Wallensteins" (1855) i in. Por. Hein. von Hurter „Friedrich von H. und seine Zeit" (2 t., Graz, 1876—77).

Hurwicz, *Hourwitz* Zalkind, uczony Żyd polski, * w Kownie około połowy XVIII wieku. Zamieszkiwał przez lat kilkadziesiąt w Paryżu, gdzie † 1812, mając 74 lat życia. Ogłosił drukiem: „Origine des langues," „Polygraphie ou l'art de correspondre à l'aide d'un dictionnaire dans toutes les langues," „Usprawiedliwienie czyli Apologja

Żydów," przetłómaczone na język polski i wydane w Warszawie 1796.

Huryski, *Huryssy*, t. j. jaśniejące białością, zowią się dziewice, które w raju Mahometa mają być jedną z nagród dla zbawionych Muzułmanów. Podług Koranu, są one uderzającej piękności, spoczywają w kwitnących wiecznie ogrodach, w altanach, na miękkich kobiercach, a darząc zbawionych najsłodszemi pieszczotami w swych objęciach, nie przestają mimo to nigdy być dziewicami.

Hus, nie zaś *Huss*, Jan, czeski reformator religijny, * 1369 w m. Husyńcu, w król. Czeskiem, stąd *J.* **H.** *z Husyńca*, † 1415 śmiercią męczeńską na stosie w Konstancji (w Badeńskiem). Po otrzymaniu stopnia magistra sztuk wyzwolonych uniwersytetu praskiego 1367, rozpoczął tamże wykłady z zakresu tychże nauk, oraz teologji. W 1401 wybrany na dziekana wydziału filozoficznego, w następnym zaś, zostawszy kaznodzieją kaplicy Betleemskiej (ob.) w Pradze, otrzymał święcenie kapłańskie. W tymże roku obrany rektorem uniwersytetu. Za przykładem J. Milicza z Kromierzyża (ob.), Tomasza ze Szczytnego (ob.), a głównie Macieja z Janowa (ob.), zaczął w swych kazaniach głębiej wnikać w zasady nauki chrześcijańskiej, piętnować nadużycia dygnitarzy kościelnych, występować przeciwko władzy świeckiej kościoła, żądając gruntownej reformy całej organizacji kościelnej. W owym już czasie napisał był kilka pism etycznych i teologicznych w językach łacińskim i czeskim, jak „O transubstancjacji" (zgodnie z nauką kościoła rzymskiego), „Córka" (wyd. w Pradze, 1825), „Zwierciadło człowieka grzesznego" (wyd. przy „Postyli" z r. 1563—1592 nie jest jego utworem), i t. d. Z pism tych, pisane po czesku (jak dwa ostatnie), jakkolwiek nie dorównywały głębokością myśli dziełom Tomasza Szczytnego, były za to więcej zrozumiałe ogółowi. Wtedy także celem ułatwienia czytania, ustalił ortografję czeską, ułożywszy abecadło dyjakrytyczne, które z niektóremi zmianami dotąd jest używane. Gorliwość jego kaznodziejska, ile się zdaje, spowodowała królową Zofję, że wybrała go na swego spowiednika; spory zaś pomiędzy królem Wacławem IV a hierarchją kościelną, toczące się od wstąpienia na tron tego monarchy, przyczyniły się do tego, że pozyskał przychylność wyższej szlachty i niemały wpływ na cały dwór królewski. Z takiego jednak swego stanowiska nie korzystał dla swych osobistych celów, nie pożądał żadnych dostojeństw. Zaczął tylko od tego czasu coraz ostrzej występować przeciwko ówczesnemu stanowi kościoła. W tym czasie poczęły się były bardziej niż kiedy upowszechniać w Czechach, a zwłaszcza w

Hus Jan.

Pradze, pisma J. Wiklefa (ob., oraz Hieronim z Pragi). Gdy zaś 45 zdań, wyjętych z pism tego angielskiego teologa, oddane zostały pod ocenienie rady uniwersyteckiej (1403), która ogłosiła je za kacerskie, **H.** z kilku innymi profesorami stanął w jego obronie, twierdząc, że zdaniom tym nadane jest błędne znaczenie. Z okoliczności tej wydał też obszerniej rozwiniętą rozprawę swą „O transsubstancjacji," czem zjednał sobie arcybiskupa praskiego Zbyńka do tyla, że ten mianował go kaznodzieją synodalnym i komisarzem do sprawdzenia cudu w Wilsnaku (w Brandenburgji). Z tego **H.** wywiązał się w ten sposób, że arcybiskup zakazał odbywanie pielgrzymek do tej miejscowości, a w kilku innych, we własnej djecezji, zniweczył tego rodzaju szalbierstwa. Gdy w r. 1408 powstał na nowo spór z powodu pism Wiklefa, a **H.** oskarżony został o głoszenie z kazalnicy kacerskich zdań, postanowił on skorzystać ze sporów króla Wacława z arcybiskupem Zbyńkiem, powstałych z powodu wybrania jednocześnie dwóch papieży (w Rzymie i Awinionie), z których jednego uznawał król, a drugiego arcybiskup, i wyzwolić uniwersytet praski z pod wpływu germanizacji, propagowanej przez cudzoziemskich profesorów, którzy byli stronnikami arcybiskupa. Celem więc usunięcia owych dążności wyjednał u króla przywrócenie pierwotnej ustawy uniwersyteckiej, zawartej w akcie fundacyjnym Karola IV, mocą której w radzie uniwersyteckiej Czesi powinni mieć trzy głosy, a cudzoziemcy jeden. Po wydaleniu się z Pragi skutkiem tego prawie wszystkich Niemców, **H.** powtórnie wybrany został na rektora uniwersytetu (1409). Arcybiskup zaś, mszcząc się za to, wystąpił do Rzymu ze skargą na **H.** o podburzanie ludu przeciwko władzy kościelnej, oraz że domaga się udzielania sakramentów bezpłatnie i t. p., a następnie zakazał miewania kazań we wszelkich kaplicach i obłożył miasto interdyktem na czas pobytu w niem **H.** Dnia 10 lipca 1410 arcybiskup nakazał spalenie przeszło 200 tomów pism Wiklefa, a **H.** wezwany przez papieża do Rzymu dla obrony znienawidzonego arcybiskupa, nie stawił się, wskutek czego d. 18 lipca t. r. arcybiskup rzucił nań klątwę. Gdy z rozkazu papieża Jana XXIII, celem zebrania pieniędzy, potrzebnych na wojnę przeciwko królowi neapolitańskiemu, zaczęto 1412 r. sprzedawać odpusty, **H.** wystąpił przeciw temu nietylko w kazaniach, lecz i w publicznych rozprawach, a nadto w listach, rozsyłanych po kraju i za granicą, a mianowicie do Polski. **H.** uznany został przez papieża za kacerza i wyklęty. Wywołało to ogólne wzburzenie ludu, i król zniewolił **H.** do wydalenia się z Pragi. W czasie swego pobytu na prowincji, gdzie nie przestawał kazać licznie zgromadzającym się słuchaczom, wydał kilka pism, a między niemi w języku czeskim „Postylę," w łacińskim zaś rozprawę „De Eccle-

sia," w której występuje już silniej przeciwko ustrojowi kościoła twierdząc, że głową kościoła jest tylko Chrystus Pan, że jedynem źródłem religijnej prawdy jest prawo Chrystusa, objawione w Piśmie Świętem, że posiada ono daleko większą powagę niźli tradycja kościoła i postanowienia papieża, że najwyższą władzą kościelną jest sobór, który wyrokuje na podstawie Pisma Świętego, że cesarz Konstanty W. zbłądził, przyznawszy kościołowi prawo do posiadania własności ziemskiej i t. p. Powszechne domaganie reformy kościoła „w głowie i członkach" zniewoliło papieża Jana XXIII do zwołania soboru do Kostnicy (Konstancji), ciągłe zaś niepokoje w Czechach, króla Wacława do wysłania **H.** na ten sobór, aby się uprawiedliwił z zarzutu kacerstwa. Otrzymawszy tedy **H.** od cesarza Zygmunta list żelazny, zapewniający mu bezpieczeństwo osobiste, a nadto od inkwizytora papieskiego zaświadczenie, że w jego pismach i nauce nic kacerskiego nie znajduje, udał się do Kostnicy (1414) w towarzystwie dodanych sobie przez króla Wacława trzech panów czeskich: Jana z Chlumu, Wacława z Duby i Henryka z Lacenboka. Po trzech atoli tygodniach pobytu w tem mieście, został uwięziony z rozkazu kardynałów, na skutek oskarżenia, podanego przez pewną liczbę księży z Czech. Gdy zaś cesarz Zygmunt wstawiał się za nim, oświadczono, że list bezpieczeństwa udzielony mu z ujmą dla kościoła, a przez usta kardynała P. d'Aill (ob.) dodano, że **H.** jest rewolucjonistą, i że nauka jego w następstwie sprowadzić może upadek monarszych tronów. Tymczasem śledztwo jego winy przeprowadzone zostało tajemnie i wyrok śmierci wydany. Na domaganie się dopiero szlachty czeskiej i cesarza Zygmunta, dozwolono **H.** przemawiać wobec soboru przez trzy dni. Następnie zaś zażądano, aby odwołał swe przekonania jako błędne. Gdy jednak odmówił zadośćuczynienia temu żądaniu, ogłoszony został w dniu 6 lipca 1415 r. za zatwardziałego kacerza i skazany na karę śmierci przez spalenie. Wyrok ten spełniony został tegoż samego dnia pod miastem, nad brzegiem Renu. Z wielkim hartem ducha zniósł **H.** męczarnie swojej egzekucji. Na krótko przed śmiercią **H.** dowiedziawszy się, że Jakóbek ze Strzybra, począł udzielać komunję i wszystkim łaikom pod dwiema postaciami, napisał kilka rozpraw, a między temi i „O Sakramencie Ciała i Krwi P.," w której uznaje tę formę za zgodną z Pismem św. Rozprawa ta wywarła wielki wpływ na jego stronników w Czechach i dała im zachętę do dalszego działania w reformacyjnym kierunku. W r. 1417 zwolennicy jego zasad, uznawszy go za świętego męczennika, zamieścili jego imię w kalendarzu, z którego dopiero po r. 1620 zostało wypuszczone. Prócz wielkiego znaczenia, jako reformator kościelny, zajmuje **H.** także pierwszorzędne miejsce jako orędownik języka czeskiego. Wprowadził do niego nową ortografję, która z małemi zmianami dotychczas jest zachowywana. Wzorowemu stylowi swoich kazań, rozpraw i pism czeskich, zebranych później w jedną całość (3 t., Praga, 1865—68) zawdzięcza **H.** pierwszorzędne stanowisko pośród pisarzów czeskich. Był także autorem kilku pieśni poetyckich treści religijnej.— Oprócz wymienionych i w. in. napisał: 1) „Traktat o siedmiu grzechach śmiertelnych" (wyd. w Norymberdze przy „Postyli" z r. 1653); 2) „Traktat o sześciu błędach" (tamże), będący przekładem, opatrzonym dodatkami, głośnego w swym czasie pisma „De sex erroribus," zawieszonego 1413 na ścianach kaplicy Betleemskiej, a wydanego jak i kilka innych w „Historia et Monumenta Joan. **H.** atque Hieronymi Pragensis" (w Norymberdze 1558 i 1715); 3) „Dziewięć artykułów" i t. d. (przy „Postyli" z r. 1563), obejmujących niektóre poglądy dogmatyczne, jak np. „o orędownictwie N. Panny i Świętych, o czyścu, pielgrzymkach, cudach" i t. d.; 4) „Traktat o pośmiertnem" (przy „Postyli" i przy „Hospodarz Bertwina z Ploskowic" z 1587), w którym dowodzi, że panom nie godzi się brać od swych poddanych *mortuarium*. Dziewięć jego listów, z wielu innych, tu i owdzie drukowanych, zamieszczono w „Czasopismie Muzeum Czes." z r. 1848. Znajdujące się zaś w „Monumenta" przetłómaczone są niedokładnie; podobnież w „Epistolae quaedam piissimae et eruditissimae Johannis H." (Wittemberg, 1537). Poprawił też czeski przekład Pisma św. z XIV wieku. Najpierwszym wydawcą pism **H.** był Ulrych Hutten. Por. Gliszczyński „Hus i Husyci" (Warszawa, 1859); Encykl. Powszechna Orgelbranda, t. 12, str. 339 (Warszawa, 1863); Berger „J. H. und König Sigismund" (1872); Denis „Hus et la guerre des Hussites" (Paryż, 1878); Van der Haegen „Jean H., exposé et sa doctrine" (Alençon, 1887).

Husarze, rodzaj jazdy najwyborniejszej w Polsce, której nazwę jedni wywodzą od węgierskich huzarów (ob.), drudzy z serbskiego *gusar* (jeździec), zapewne synonimu huzara. W niektórych rękopismach Wincentego Bogusławica (*Monum.* Biel. II, 409) znajdujemy objaśnienie *velites id est cursores*, co się powtarza i u Mirzwy (ibid. 408). Noty te, z XV i XVI wieku pochodzące, zdają się być źródłową wskazówką początku nazwy **H.** jako *skrzydłowi* (boki wojska *pokrywający*), czyli biegacze, *cursores*=husarze. Szyszaki husarskie były opatrzone skrzydłami z blachy, rysunki wskazują skrzydła, czy to do ramion, czy do siodła przymocowane, a u pleców **H.** widniejące. Szabla u boku, pod kolanem koncerz (miecz długi), młot (do rozbijania zbroi, na sznurze), kopja i pistolety stanowiły uzbrojenie **H.** Strój zbytkowny, a zbroja kosztowna, wywoływały słuszne oburzenie Starowolskiego („Prawy rycerz," rozdz. 5, 6), który zaznacza, że „dawniej gońca był z kopję prze-

dni“ a „drzewko porzuciwszy, był rajterem że strzelbą i pałaszem; był kozakiem zbroję z siebie zdjąwszy, był i piechotnym we zbroi, gdy król albo hetman prosił.“ Hetman Stanisław Jabłonowski (ob.) 1689 r. kopje **H.** zastąpił palną bronią. Za Augustów służyli do parady. Kampenhauzen Jan Mikołaj (ob.) uformował pułk jeden z mieszanego stanu ludzi, bez żelaza, zwany *lansjerami*. Nie przyszło już do formacji pułku **H.** w dawnym rynsztunku, mimo „Chwały i apologii kopji i pik i t. d.“ (w Kaliszu, 1737). W dziejach Polski **H.** piękną zajmują kartę; wiele zwycięstw odniesiono dzięki ich sprawności i waleczności. Jan Sobieski wielkie zwycięstwo pod Chocimem r. 1673 zawdzięczał 15-stu chorągwiom husarzy. W ogóle **H.** cieszyli się taką sławą, że stali się nawet postrachem dla każdej jazdy nieprzyjacielskiej. Podobno wspaniały widok przedstawiały chorągwie husarzy, czy gdy to do popisu stawały, czy w sprawnym szyku rozwijały się na polu bitwy wobec nieprzyjaciela.

Husarzewski v. *Prus* i *Sas*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — półtora krzyża srebrnego; w dolnem błękitnem, nad półksiężycem srebrnym — trzy srebrne gwiazdy. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany za waleczność 1676 r. przez Jana III. Por. „Ks. herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Husarzewski.

Huschke Jerzy Filip Edward, prawnik niemiecki, * 1801 w Münden, † 1886 naprzód profesor prawa w Rostoku, a od 1827 we Wrocławiu, zasłużył się wielce, jako autor licznych monografji, dotyczących starożytności szląskich i historji prawa rzymskiego. Jako prawnik, był zwolennikiem kierunku historyczno-filozoficznego. Ważniejsze jego prace naukowe są: „Studien des römischen Rechts“ (Berlin, 1830); „Die Verfasssung des Königs Servius Tullius“ (Heidelberg, 1838); „Ueber das alte römische Schuldrecht“ (Lipsk, 1846); „Die oskischen und sabellischen Sprachdenkmäler“ (Lipsk, 1856); „Die iguvischen Tafeln“ (1859); „Das alte röm. Jahr und seine Tage“ (1869); „Zur Pandektenkritik“ (1875); „Die Lehre des röm. Rechts vom Darlehn“ (1882). Z jego pism kościelno-politycznych na uwagę zasługują: „Theol. Votum eines Juristen“ (1832); „Was lehret Gottes Wort über die Ehescheidung?“ (1860) i in.

Husemann Teodor, farmakolog, * 1833 r. w Detmold, studjował medycynę w Getyndze, Würzburgu i Berlinie, następnie praktykował jako lekarz, 1873 został profesorem farmakologji i toksykologji w Getyndze. Napisał: „Handbuch der Toxicologie“ (1862) wraz z Augustem Husemannem, profesorem w Churl (* 1833, † 1877 r.); „Die Pflanzenstoffe“ (z tymże i Hilgerem, 2 wyd., 1883—84, 2 t.); „Handbuch der gesamten Arzneimittelehre“ (2 wyd. 1883, 2 t.); „Handbuch der gerichtlichen Medizin“ (1882, 2 t.) i in.

Husiatyn, *Usiatyn*, miasto powiatowe w Galicji, ma 6,200 ludności i oddzielone jest rz. Zbruczem od miasteczka Husiatyna, położonego w gub. Podolskiej, pow. Kamienieckim.

Huskisson Wiljam, mąż stanu angielski, * 1770 r. w Worcestershire, † 1830 r., wcześnie odbył podróż do Francji, brał udział w szturmie Bastylji, był za gabinetu Pitta podsekretarzem stanu i sekretarzem ministerjum finansów; w r. 1814 został generalnym dyrektorem lasów i członkiem rady tajnej, 1822 prezesem admiralicji i izby handlowej, 1827 r. sekretarzem stanu do spraw kolonji, a za rządów Wellingtona sekretarzem stanu spraw zagranicznych. **H.** opuścił 1828 służbę publiczną, zostawiwszy po sobie pamięć gorliwego obrońcy wolności handlowej w najrozleglejszych kierunkach. Skutkiem wypadku, doznanego na kolei żelaznej, zakończył życie 1830. Wybór jego mów („Speeches“) wyszedł 1831 w Londynie w 3 t.

Huss Henryk, inżynier, syn oficera b. w. p., * 1838 w Krakowie, gdzie ukończył szkołę techniczną, następnie kursa matematyczne w uniwersytecie Jagielońskim, a wydział inżynierski w szkole politechnicznej w Wiedniu. Zawód inżynierski **H.** rozpoczął przy budowie drogi żelaznej galicyjskiej Karola Ludwika w 1858 r., następnie w 1860 r., budował drogę bydgoską, od Łowicza do Aleksandrowa. Przez lata 1863—67 **H.** był starszym inżynierem budowy drogi Terespolskiej, obok tego wykonał w 1867 r. wał ochronny, zabezpieczający Pragę od wylewu Wisły. Podług własnego projektu w 1871 r. **H.** wykonał budowę drogi Grajewskiej, od Białegostoku do Goniądza. Zarząd drogi Terespolskiej powołał powtórnie **H.** w 1874 r., na naczelnika wydziału inżynierskiego tejże drogi, jako pomocnik dyrektora Chrzanowskiego (ob.) **H.** wykonał drogę Obwodową, dla połączenia komunikacji kolei Warsz.-Wiedeńskiej z drogami prawego brzegu Wisły. Z polecenia ministerjum komunikacji, powołano **H.** w 1883 r. na naczelnego inżyniera, do przeprowadzenia budowy rządowych dróg żelaznych Poleskich. Przecięcie rzeki Prypeci, oraz wielkich bagien Pińskich, dla przeprowadzenia tejże linji, było wykonane według własnego projektu i pod kierunkiem **H.** Wydał specjalny Album kolei, od Wilna do Równego w 1883—5 in folio 2 ar. tekstu i 127 arsz. rysunków litograficznych. **H.** jest twórcą i założycielem pierwszej wązkotorowej kolejki Wilanowskiej pod Warszawą w 1890 r.

Huss Józef, budowniczy, brat poprzedniego, * w Krzeszowicach pod Krakowem. Po ukończeniu instytutu technicznego w Krakowie, kształcił się w 1864—6 r. w akademji budowniczej

w Berlinie. Praktykę zawodową odbywał u budowniczego J. Orłowskiego, a w r. 1867 prowadził budowę pałacu L. Kronenberga przy ul. Mazowieckiej, pod naczelnym kierunkiem budowniczego berlińskiego J. Hitziga. Po złożeniu egzaminu w Petersburgu na budowniczego w roku 1875, **H.** uzyskał prawo wolnej praktyki. Od tego czasu wykonał główniejsze budowle; w alei Ujazdowskiej: willę dla wice-prezesa b. Banku Polskiego A. Nagórnego i willę dla senatora Karnickiego; rekonstrukcję pałacu „Królikarni" hr. W. Pusłowskiego po zupełnem spaleniu, kościół w Czermnie g. Piotrkowskiej, według szkicu E. Cichockiego; plany kościoła św. Augustyna przy ulicy Nowolipki, wykonał w stylu romańskim—włoskim i budowę prowadził od 1890—95 r. Dokonał rekonstrukcji pałacyku w stylu gotyckim; L. hr. Krasińskiego w Opinogórze. Wzniósł pałac J. hr. Tyszkiewiczowi w Zadroczu pod Wilnem, dom dla magazynu firmy B. Hersego, na rogu placu Zielonego i Marszałkowskiej, w stylu Ludwika XVI i w. in. **H.** odznaczony został medalem bronzowym za prace na wystawie sztuki polskiej w Krakowie w 1887 r., otrzymał I nagrodę na konkursie „Domu dochodowego" przy Teatrze w Warszawie w 1888 r. i II nagrodę za wykonanie projektu planu „dworca kolei Warsz.-Wiedeńskiej" w 1891 r. i powołany został przez radę zarządzającą do wykonania tego projektu, którego później zaniechano.

Hussein-Awni-pasza, generał i mąż stanu turecki, * 1819 w Azji Mniejszej, † 1876, odznaczył się w czasie wojny krymskiej, jako naczelnik sztabu generalnego, następnie został dyrektorem szkół wojskowych, w 1859 — 60 miał udział w wojnie z Czarnogórzem, po której został prezesem rady wojennej, w 1867 r. wysłany został na Kretę dla stłumienia wybuchłego tam powstania, 1869—71 i 1873—5 był ministrem wojny i na tem stanowisku położył zasługi reorganizacją wojskowości tureckiej. W kwietniu 1875 złożony został z urzędów, ale już w sierpniu tegoż roku objął znowu ministerjum wojny, a po wstąpieniu na tron Murada V 30 maja 1876, został przytem głównodowodzącym armją, ale już 15 czerw. t. r. razem z ministrem Reszydempaszą został zamordowany na posiedzeniu rady ministrów.

Hüsser Franciszek, historyk muzyki, * 1845 w Monasterze w Westfalji, † 1889 r., studjował filologję romańską, następnie przebywał w Londynie, gdzie w czasopismach pomieszczał sprawozdania muzyczne. Ogłosił: „The troubadours a history of provençal life and literature in the middle ages" (Londyn, 1878); „Richard Wagner und the music of the future" (1874, to samo pierwej po niemiecku p. t. „Die Poesie in der Musik," Lipsk, 1875); „Musical studies," zbiór rozpraw w *Timesie* i *Fortnightly Review* (1880); „Italian and other studies" (1883); „Half a century of music in England 1837—87" (1889). Do „Encyclopaedia Britannica" opracował między innemi artykuły o Beethovenie i Händlu, a do wydawanego przez siebie zbioru biografji „Great musicians" tom o Ryszardzie Wagnerze.

Hussovianus, *Husowczyk* Mikołaj, poeta polsko-łaciński XVI w., * w okolicach Krakowa z ubogich rodziców, otrzymał wyższe wykształcenie, bawił w Rzymie, jako domownik Erazma, biskupa płockiego. Napisał: „De bisonte et ejus venatione" (Kraków, 1523; 2 wyd. Petersburg, 1855), z okazji skóry żubra, nadesłanej do Rzymu przez Radziwiłła, wojewodę wileńskiego, na życzenie papieża Leona X; „De nova et miranda victoria, quam Sigismundus a Turcis reportavit, elegiacum carmen" (Kraków, 1524). Na łożu śmiertelnem napisał „De vita et gestis Divi Hyacinthi, poëma heroicum" (Kraków, 1525). Utwory te, napisane niezłą łaciną, nie wznoszą się do znaczenia poezji; nie używa porównań mitologicznych. W żywocie św. Jacka, odznaczającym się pobożnością, powstaje na różnowierców.

Hustings, wym. hestings, estrada mówców przy wyborach do parlamentu.

Hustopecz *(Auspitz)*, miasto w Morawji, pow. Berneńskim, 3,639 miesz., fabryka lakieru, uprawa wina, owoców i lukrecji. W r. 1605 i 1623 przez wojska Boczkaja i Betlena Gábora, a w r. 1643 i 1645 przez Szwedów zrabowane.

Husy (z), albo *Hus*, inaczej *Husynecki* Mikołaj, pierwotnie nazywał się Mikołaj z Pistnego i Czychtic na Prachaticach, burgrabia król. na zamku *Husa* pod Husyńcem, następnie jeden z wodzów taboryckich za czasów Jana Żyżki, sławny wielkiem zwycięstwem, odniesionem nad Ulrykiem z Rozenberga, oblegającym Tabor; † 1421 r. w skutek złamania nogi pod Pragą.

Husyci, nazwani zostali i są dotąd nazywani jeszcze stronnicy Jana Husa (ob.), a stąd *Husytyzm*, *Wojny Husyckie* i t. d. Wielu miesza *Husytów* z *Chasydami* (ob. Chasidim).

Husynec, miasteczko w Czechach, w Pracheńskiem, nad rz. Blanicą, pamiętne urodzeniem Jana Husa (1369).

Husz, ob. Chusz.

Huszar Adolf, rzeźbiarz węgierski, * 1843 r. w Neusohl w Węgrzech, † 1885 r., kształcił się w Wiedniu, 1869 otrzymał od rządu węgierskiego stypendjum na trzy lata, a wkrótce pierwszą nagrodę konkursową za pomnik Eötwösa dla Budapesztu. Oprócz wielu popiersi, jak cesarza Franciszka Józefa, Franciszka Deaka, Franciszka Pulszky'ego i in., wykonał jeszcze: grupę marmurową „Wenus i Amor"; figury czterech pór roku do pałacu ogrodowego w Budzie (1882); kolosalny pomnik aradzkich męczenników i również wielkich rozmiarów pomnik Deaka (nieskończony). Od r. 1881 był profesorem rzeźbiarstwa w szkole rysunkowej w Budapeszcie.

Huszcza, *Huszczanin*, herb: W polu barwy niewiadomej, pod belką poprzeczną, krzyżem kawalerskim obarczoną, ku dołowi załamaną i zgiętą w boki — kółko na sznurku, przytwierdzonym w załamaniach. Nad hełmem korona. Por. „Ks. herb.“ J. hr. Ostrowskiego.

Huszcza.

Huta, budynek z machinami do hutniczego przerabiania rud i wydobywania z nich metali (ob. Hutnictwo). W dalszem znaczeniu i inne fabryki, w których się przerabiają materjały surowe, jak **H.** szklana.

Huta bankowa, ob. Dąbrowa.

Hutcheson Franciszek, najwybitniejszy przedstawiciel tak zw. szkockiej filozofji, * 1694 w Irlandji, † 1747 r.; od 1729 profesor w Glazgowie, dopatrywał się dobra w skłonnościach sympatycznych, które biorą źródło z moralnego uczucia *(moral sense)*, zadowalającego się ogólnem szczęściem. Miłość do ludzi i wogóle istot do siebie pokrewnych, ogarniająca wszystko, o ile interes indywidualny nie stoi na przeszkodzie i nie ogranicza jej, wedle **H.** da się porównać z ogólnem ciążeniem. Egoizm (miłość siebie samego) o tyle jest uprawniona, o ile jesteśmy cząstką ogółu, więc w sobie ogół kochamy. Należy z Francuzem Aimé i Niemcem Baumgartenem do założycieli estetyki (ob.). Pisał: „Inquiry into the original of our ideas of beauty and virtue“ (1725; przekład niemiecki we Frankfurcie, 1762); „System of moral philosophy“ (wydane przez Leechmana w r. 1755 wraz z biografją autora); „Philosophiae moralis institutio compendiaria, ethices et juris prudentiae naturalis principia continens“ (Glazgow, 1745). Zbiorowe wydanie dzieł **H.** wyszło w Glazgowie w 5 tomach w r. 1772. O nim, Shaftesburym, Clarkem, Smith, pisał A. Thilo „Die englische Moralisten“ (w *Zeitschrift für exacte Philos.*, 1871, IX, 3).

Hutchinson Jan, teolog angielski, * 1670 r. w Spennythorne, w królestwie Angielskiem, † 1737 r., założyciel mistycznej szkoły filozoficznej, czyli tak zwanego *Hutchinsonjanizmu.* W czasie podróży po Europie badał nauki przyrodnicze, a w r. 1724—27 wydał dzieło: „Moses's Principia,“ w którem broni kosmogonji Mojżeszowej przeciwko teorji ciążenia Newtona. W pismach swych twierdził, że Pismo św. obejmuje zasady wszelkiej filozofji. Jego zasady religijne najdokładniej rozwinięte w „Thoughts concerning religion“ (Edynburg, 1743). Zbiór jego pism wyszedł w 13 t. w Londynie 1749—65.

Hutchinson, John *Hely-*, drugi hrabia Donoughmore, generał angielski, * 1757 r. w Dublinie, † 1832 r. Mianowany pułkownikiem, odbył kampanję w Szampanji 1792, a 1794 własnym kosztem wystawił pułk, objął nad nim dowództwo i przyczynił się do uśmierzenia powstania irlandzkiego (1794). W stopniu generał-majora walczył zaszczytnie 1799 r. w Holandji; 1801 r. popłynął do Egiptu, po bitwie pod Aleksandrją (21 marca) objął naczelne dowództwo nad armją angielską, zmusił generała Belliard'a 27 czerwca do kapitulacji, następnie udał się pod Aleksandrję i znaglił generała Menou 31 sierpnia do poddania się z całem wojskiem. W nagrodę za tę świetną kampanję wyniesiony został 16 grudnia 1801 do godności lorda *Knocklofty*; 1806 r. jeździł w nadzwyczajnej misji do Rosji i po zawarciu pokoju tylżyckiego wrócił do Anglji.

Hutchinson, John *Hely-*, synowiec poprzedniego, trzeci hrabia Donoughmore, kapitan, * 1787 r., wsławił się 1815 ocaleniem skazanego na śmierć Lavalette'a, którego w przebraniu oficera angielskiego przeprowadził przez belgijską granicę i † jako lord namiestnik Tipperary w Palmerston-House, w hrabstwie Dublińskiem 1851 r. W godnościach nastąpił po nim jego najstarszy syn Ryszard *John Hely-Hutchinson*, vice-hrabia Suirdale, * 1823 r., jako czwarty hrabia Donoughmore, † 1866.

Hutchinson Tomasz Józef, podróżnik angielski, * 1820 r. w Stonyford w Irlandji, † 1885 r.; jako lekarz miał udział w wyprawie do Nigru i Binue 1854—55, został 1855 konsulem brytańskim na Fernando Po, 1861 w Argentynie, w r. 1873 osiadł w majątku swoim w Irlandji. Ogłosił: „Narrative of the Niger-Tshadda and Binuë expedition“ (2 t., 1855); „Ten years wanderings among the Ethiopians“ (1861); „The Parana“ (1868); „Two years in Peru“ (2 t., 1874) i in.

Hutchison Jan, rzeźbiarz angielski, * 1832 r. pod Edymburgiem, kształcił się w Trustees Academy, a później był uczniem Roberta Scott Lauder'a. W r. 1859 wystawił w królewskiej szkockiej Akademji kolosalnych rozmiarów biust Harald Hardrada. Następnie odbył podróż do Włoch i w r. 1860 wystawił „Matronę Rzymską“ i „Pasquecia.“ Oprócz powyższych wykonał: „Robert Bruce“; „Baron Bradwardine, Hal ó the Wynd, the Glee maiden, Flora Melvor,“ cztery figury naturalnej wielkości do pomnika Walter Scotta w Edymburgu, biusty: Hamleta, Dantego, Don Quichotte'a i in.

Hutnictwo, część chemji stosowanej, która podaje metody otrzymywania na wielką skalę metali z rud. Często uważa się ją za jednoznaczną z metalurgją, zwykle jednak rozumie się przez metalurgję dział teoretyczny, przez **H.** część bardziej praktyczną. Sztuka wydobywania metali sięga czasów przedhistorycznych; w starożytności znano złoto, srebro, miedź, cynę, ołów, żelazo, rtęć; w wiekach średnich poznano arsen, antymon, bizmut, cynk. Pierwszy traktat naukowy **H.** ogłosił Agricola (ob.), rozwinęła się wszakże metalurgja w wieku XIX, gdy proces palenia wyjaśniony został. Najnowszy postęp

H. wiąże się z wprowadzeniem machin dynamo-elektrycznych, które dały możność wydzielania metali z rud drogą elektrolityczną. Por. Łabęcki „Górnictwo polskie“ (2 t., 1841); Gurlt „Górnictwo i hutnictwo,“ przekład polski Kosińskiego (1883); Schnabel „Lehrbuch der allgemeinen Hüttenkunde“ (1890); „Handbuch der Metallhuttenkunde“ (1894); Perly „Metallurgie“ (4 t., przekład niemiecki 1862—88).

Hutor.

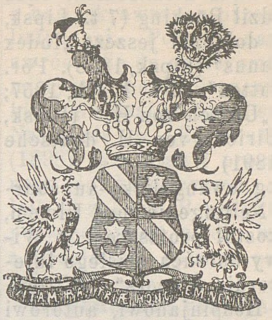
Hutor, *Kotwica*, herb: Pole czerwone, figura na nim, wyraźna na obocznym rysunku. U szczytu trzy pióra strusie.

Hutorowicz Jozafat, arcybiskup grecko-unicki smoleński, † 1702 r. Skończywszy nauki filozofji u Bazyljanów w Wilnie, był kaznodzieją w Witebsku, następnie udał się do Rzymu, gdzie miał otrzymać godność doktora teologji. Po powrocie do kraju, został superjorem wileńskim i t. d., a po śmierci J. Malijewskiego, zaczął się starać o arcybiskupstwo, które nareszcie po dwu latach zabiegów otrzymał 1688 r., po śmierci współzawodnika Oburcewicza.

Hutowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Brzesko-Litewskiem, powiecie Pińskim. W r. 1771 składało się z dóbr Hutowa i wsi Kleszcze z przyległościami. Posiadał je w tym roku Józef Bystry, kasztelan brzesko-litewski, opłacając kwarty złp. 558, a hyberny złp. 400. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły szczegółową komisję z 7 urzędników litewskich dla ostatecznego uregulowania granic tego starostwa, które w skutek klęsk wojennych i zaborów sąsiedzkich, od wielu lat były niepewne i liczne sprawy o nie toczono.

Hutski *z Krzywoklatu* Maciej, zw. niekiedy mylnie *Kutski*, znakomity malarz czeski, * w posiadłościach królewskich grodu Krzywoklackiego, † między r. 1596 a 1600. Celuje on perspektywą, ową niepokonaną trudnością dla ówczesnych malarzy. W r. 1585 dokończył malowidła ścienne w kaplicy św. Wacława na zamku praskim, a kopję ich wykonał na pergaminie i ofiarował swemu opiekunowi, arcyksięciu Ferdynandowi. (W galerji obrazów w Wiedniu).

Hutten-Czapski, hrabia, v. *Leliwa*, odm.. herb: Na tarczy 4-dzielnej w polu I i IV czerwonych—dwa pasy srebrne prawo-ukośnie (Hutten); w II i III błękitnych, nad złotym półksiężycem—takaż gwiazda (Leliwa). Nad koroną hrabiowską dwa hełmy: nad I (bez korony)—mąż z brodą, czerwono odziany, w czapce czerwonej z białym wyłogiem, z trzema piórkami z przodu, dwoma z tyłu; nad drugim ukoronowanym—na pawim ogonie półksiężyc złoty z gwiazdą (jak na tarczy). Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej błękitne, podbite złotem. Po bokach tarczy—gryfy białe, mające na piersiach tarczę z Leliwą. Godło: „Vitam patriae, honorem nemini“ (Życie ojczyźnie, honoru—nikomu). Nadany 1874 Emerykowi hr. Czapskiemu, numizmatykowi.

Hutten-Czapski.

Hutten Ulrych.

Hutten Ulrych von, humanista niemiecki, rycerz i poeta, jeden z najodważniejszych obrońców duchowej wolności w epoce reformacji, * 1488 w zamku Steckelberg, w elektorstwie Heskiem, ze starożytnej rodziny rycerskiej, † 1523 r. W r. 1504 uciekł ze szkoły w Fuldzie; następnie przebywał na rozmaitych uniwersytetach; 1511 udał się do Witembergi, gdzie wydał dzieło o sztuce wierszowania, a stąd do Pawji dla studjowania prawa; następnie przez rok jeden zostawał w cesarskiej służbie wojskowej. W Niemczech dał się poznać swemi poezjami, mowami i listami, w których powstawał bardzo gwałtownie na księcia wirtemberskiego Ulrycha, mordercę jednego ze swych krewniaków. Imię **H.** głośniejszem się jeszcze stało, kiedy wystąpił po stronie Reuchlina przeciwko Dominikanowi Hoegstratenowi i wziął udział w wydaniu tak zw. „Epistolae obscurorum virorum.“ W czasie powtórnej podróży do Włoch, przekonał się ostatecznie o nadużyciach i zepsuciu mnichów i całego duchowieństwa i od 1518 raz po raz wymierzał jakiś pocisk przeciwko kurji rzymskiej, pomimo to mógł jeszcze do r. 1520 zachować służbę u arcybiskupa Moguncji Albrechta, lecz wkrótce ją porzucił, przyłączył się do związku szwabskiego, z którym wyruszył 1519 r. przeciwko Ulrychowi ks. wirtemberskiemu. Podczas tej wyprawy zapoznał się z Franciszkiem von Sickingen (ob.). Po ukończeniu wojny z zamku swojego Steckelberg ogłosił kilka pism przeciwko duchowieństwu. Prześladowany z tego powodu, wszedł w bliższe stosunki z Lutrem i czas pewien zostawał pod opieką Fr. von Sickingen. Nareszcie po nieszczęśliwej walce Sickingena z Ryszardem, arcybiskupem trewirskim, uciekł **H.** do Szwajcarji i tu tułając się, † na wyspie Ufenau, na jeziorze Zuryskiem. **H.** jest jed-

nym z najznakomitszych ludzi w Niemczech z epoki reformacji. Niesprawiedliwość, krzywda, ucisk, obłuda, oszustwo i tyraństwo oburzały szlachetną jego duszę. Więc potęgą swego pióra zdzierał im maskę i sprawiedliwie chłostał. Językiem łacińskim władał, jak mało kto lepiej. Najlepsze wydanie jego bądź niemieckich, bądź łacińskich pism, sporządził Böcking (7 t., Lipsk, 1859—70), do których dołączył jeszcze „Index bibliographicus Huttenianus“ (Lipsk, 1858). Por. Straus „Ulrich von Hutten“ (2 t., Lipsk, 1857; 4 wyd. 1878); H. Prutz „Ulrych von H.“ (Lipsk, 1876); Szamatolski „Ulrichs von H. deutsche Schriften“ (Strasburg, 1891).

Hutter Leonard, teolog ewangelicko-augsburski, * 1563 r. we wsi Nellingenie pod Ulmem, † 1616 r. W r. 1596 został profesorem w Witemberdze. Jako gorliwy obrońca ścisłego luteranizmu napisał: „Concordia concors“ (Wittenberga, 1614) przeciwko Hospinjanowi, autorowi „Concordia discors,“ przeciwko zaś Janowi Zygmuntowi, elektorowi brandeburskiemu, napisał „Calvinista aulico-politicus,“ tudzież objaśnienie ksiąg symbolicznych, mianowicie *Formula Concordiae* p. t. „Loci theologici“ (Witemberga, 1610) i in. Zwany był *Redonatus Lutherus*. K. Hase nazwał od jego imienia swoją dogmatykę symboliczną „Hutterus redivivus.“

Hutton James, geolog, * 1726 r. w Edymburgu, † 1797 r., studjował medycynę w Edymburgu i w Lejdzie, następnie osiadł w swym majątku, **H.** jest właściwym twórcą szkoły plutonicznej, która położyła koniec panowaniu szkoły neptunicznej Wernera. Napisał: „Theory of the earth“ (1802); „Considerations on the nature, quality and distinction of coal and culm“ (1877); „On the philosophy of light, heat and fire“ (1794).

Hutton Karol, matematyk, * 1737 r. w Newcastle nad Tyne, † 1823 r. w Londynie, był od 1772 do 1807 profesorem matematyki w akademji królewskiej w Woolwich. Wraz z Maskelyne'm badał odchylenie pionu pod wpływem góry Shehallien w Perthshire, co dało jedną z metod oznaczenia gęstości ziemi. Ogłosił: „Elements of conic sections“ (1787); „Mathematical and philosophical dictionary“ (2 t., 1795 — 96, 2 wyd. 1815).

Huwald.

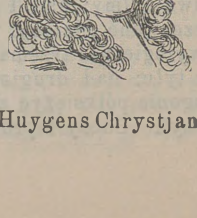
Huwald *(Houwald, Houwalt)*, herb: Na tarczy ściętej, w jednej czwartej od góry, w polu błękitnem — orzeł biały w koronie; w $^3/_4$ od dołu, dwudzielnej, w prawem czerwonem—lew złoty, w lewem—szachownica czerwono-srebrna. Nad tarczą korona baronowska. Indygenat z 1632.

Huxley Tomasz Henryk, zoolog, * 1825 r. w Ealing pod Londynem, † 1895 r., studjował medycynę i historję naturalną, a w latach 1846—59 towarzyszył kapitanowi Owen Stanley, jako lekarz, w wyprawie na ocean Wielki i do archipelagu Indyjskiego. W r. 1855 został profesorem historji naturalnej w szkole górniczej, 1862 profesorem fizjologji i anatomji porównawczej w Royal College of Surgeons. W r. 1884—85 był prezydentem Royal Society, w 1892 został członkiem rady tajnej. Pracami swemi, w których występuje jako gorliwy stronnik Darwina, znakomicie posunął znajomość naszą istot niższej organizacji. Ogłosił: „History of the oceanic hydrozoa“ (1858); „O stanowisku człowieka w przyrodzie“ (tłóm. pols. Lwów, 1871); „Lectures on comparative anatomy“ (1864); „Paleontologia indica“ (1866); „O przyczynie zjawisk w przyrodzie organicznej“ (tłóm. pols. Wrześniowskiego, 1873); „Anatomy of vertebrated animals“ (1871); „Anatomy of invertebrated animals“ (1877); „Zasady fizjologji“ (przekład Rozalii Nusbaum, Warszawa, 1892); „Wykład biologji praktycznej“ (tłóm. Wrześniowskiego, 1883); „Fizjografja, wstęp do nauki o przyrodzie“ (przekład polski Karczewskiego, 2 t., 1884); „Wstęp do nauk przyrodniczych“ (przekład pol. W. B., Warszawa, 1884). Por. „H. T. Huxley“ (*Wszechświat*, 1895).

Huy, miasto w belgijskiej prowincji Liège, położone na obu brzegach rz. Mozy, ma 15,000 miesz. i wielki zamek nad całą panujący okolicą, przeznaczony na więzienie stanu; kopalnie węgla kamiennego i wody mineralne. Tu znajduje się grób Piotra z Amiens.

Huydecoper Baltazar, filolog i poeta holenderski, * 1695 w Amsterdamie, † 1778, pełnił w swem mieście urząd ławnika. Z czterech jego tragedji najwięcej cenione są: „Achilles“ (1719) i „Arsaces“ (1715). Dał także metryczny przekład satyr i listów Horacego. Zbiór jego poezji wydano po śmierci poety (Amster., 1788). Jego poezje łacińskie wydał van Santen w „Deliciae poeticae“ (Leyd., 1796). Nierównie większe zasługi położył **H.** jako gruntowny znawca ojczystego języka. Jego uwagi do Vondela przekładu „Metamorfoz“ Owidjusza (Amsterdam, 1730), oraz jego wydania i objaśnienia rymowanej kroniki Melisa Stoke (3 t., Lejda, 1772) uważane są obok prac Lamberta Kate za początek i podstawę umiejętnego badania mowy holenderskiej.

Huygens *(Hugenius)* Chrystjan, matematyk i fizyk, * 1629 w Hadze, gdzie ojciec jego Konstanty († 1687), znany jako poeta, był sekretarzem księcia Oranji, † 1695; studjował w Lejdzie prawo, następnie matematykę, kilka razy zwiedzał Londyn i Paryż, gdzie od ministra Colberta otrzymał znaczną pensję. Prace jego bardzo są liczne i różnorodne. W rozprawie „De ratiociniis

Huygens Chrystjan

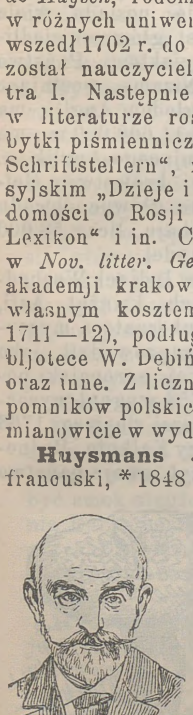
in ludo aleae“ (1656) położył pierwsze podstawy rachunku prawdopodobieństwa. Optyka zawdzięcza mu ulepszenie teleskopów; rozwinął zasady teorji undulacyjnej światła i wytłómaczył podwójne jego załamanie. Odkrył największy z księżyców Saturna. Ważne są dalej w matematyce liczne twierdzenia jego o różnych linjach krzywych, podał kwadraturę elipsy i hyperboli, poznał kształt linji łańcuchowej i in. Jemu też zawdzięczamy wynalazek zegarów, przez zastosowanie wahadła do ujednostajnienia ruchu kół. Napisał: „Horologium oscillatorium“ (1673); „Systema saturnium“; „Traité de la lumière“ (wyd. dopiero 1885). Ogólny zbiór jego dzieł wydał s'Gravesande (1724 i 1728), oraz towarzystwo naukowe holenderskie (t. 1—5, 1888—94).

Huygensa zasada, ob. Uginanie światła.

Huyn Ludwika, autorka, * 1843 w Koblencji, jako powieściopisarka używała pseudonimu M. Ludolff; napisała: „Erzählungen“ (Bonn, 1876); nowelle: „Der Talisman“ (1877); „Die Tochter des Spielers“ (1877); „Verschiedene Wege“ (1879): „Beata“ (1880); „Das Geschlecht der Reichenau“ (1882); powieści: „Felicitas“ (1883, t. 3); „Verschollen“ (1884, t. 2).

Huysen Henryk, zwany *Liber Baro Henricus ab Huysen*, rodem z Westfalji. Po odbyciu nauk w różnych uniwersytetach i podróży po Europie, wszedł 1702 r. do służby rossyjskiej, a w r. 1707 został nauczycielem w. ks. Aleksego, syna Piotra I. Następnie przebywał w Polsce. Biegły w literaturze rosyjskiej i polskiej zbierał zabytki piśmiennicze. Wydał: „Von den russischen Schriftstellern“, napisał też w jęz. franc. i rosyjskim „Dzieje i życie Piotra I“, i udzielał wiadomości o Rosji do Hübnera „Staats-Zeitung Lexikon“ i in. Co do rzeczy polskich umieścił w *Nov. litter. Germaniae* „Wiadomość o stanie akademji krakowskiej“ w r. 1709. Wydał też własnym kosztem „Historję Długosza“ (Lipsk. 1711—12), podług rękopisu, znalezionego w bibljotece W. Dębińskiego, a następnie i 13 księgę, oraz inne. Z licznych jego zbiorów, dotyczących pomników polskich, korzystał uczony Menceken, mianowicie w wydaniu listów Zygmunta Augusta.

Huysmans Joris Karol, powieściopisarz francuski, * 1848 w Paryżu, z rodziny pochodzącej z Holandji, potomek malarza Korneljusza **H.**, studjował nauki prawne, był urzędnikiem w ministerjum spraw wewnętrznych, w końcu poświęcił się wyłącznie literaturze. Napisał: „Le drageoir aux épices“ (1874); zabroniony ze względu na moralność romans „Marthe“ (1876); „Les Soeurs Vatard“ (1879); „Les croquis parisiens“ (1880); „En ménage“ (1881); „A rebours“ (1884), gdzie przedstawił świetnie typ dekadenta żyjącego nawywrót; „L'art moderne“ (1883). Ze współudziałem Zoli, Goncourta i in. wydawał od r. 1880 tygodnik *La Comédie humaine, organe du naturalisme.* Uczeń Zoli i Goncourtów był jednym z najjaskrawszych przedstawicieli szkoły naturalistycznej. Później nastąpił w nim przewrót, zwrócił się do okultyzmu i napisał głośny romans mistyczno-naturalistyczny, p. t. „Là bas,“(1895), w którym opisał praktyki satanistów współczesnych. Następnie w „En route“ i w „La cathédrale (1898) przedstawił proces nawracania się własnego do katolicyzmu. W r. 1900 wstąpił jako laik do zakonu Benedyktynów i ogłosił, że odtąd poświęci pióro swoje wyłącznie chwale Bożej, a specjalnie opisom piękna w sztuce religijnej.

Huysmans Joris.

Huysum Jan van, znakomity malarz holenderski kwiatów i owoców, * 1682 w Amsterdamie, † 1749. Kształcił się pierwotnie pod kierunkiem swego ojca *Justusa Huysum*, miernego malarza, na pejzażystę, później atoli poświęcił się malowaniu kwiatów i owoców; w tym rodzaju przewyższył wszystkich swoich poprzedników, jako niezrównany naśladowca żywej natury. Obrazy jego znajdują się we wszystkich większych galerjach, najwięcej posiada ich Petersburg. Z trzech jego braci, którzy również byli malarzami, *Justus van Huysum*, * 1659, † 1716, był znakomitym malarzem bitew; *Jakób van Huysum*, * 1680, † 1740 w Londynie, kopjował do złudzenia obrazy kwiatów i owoców swojego brata.

Huzarka, toż co attyla (ob.).

Huzary (z węgier. *husz*, dwadzieścia i *ar*, żołd), lekka jazda węgierska, zjawiająca się po raz pierwszy w XV w., gdy z 20 szlachty stawiany był jeden jeździec do jazdy regularnej, dzisiaj we wszystkich niemal wojskach europejskich zaprowadzona, ubrana w szamarowaną kurtkę, na której zarzucony dołman, spodnie obcisłe, krótkie buty węgierskie, kołpak i feltasza, spuszczona na 3 rzemieniach aż do kostek. Huzary uzbrojeni są zwykle w szablę, pistolety i karabinek i dosiadają koni mierzynów. Rodzaj ten broni obecnie wychodzi z użycia i zlewa się z ułanami (ob.). U nas spotykamy huzarów tylko za Księstwa Warszawskiego w liczbie dwu pułków.

Hven, mała wyspa skalista, mająca 8,1 klm. kw. powierzchni, na Zundzie, należy do szwedzkiego obwodu Malmö, pamiętna jako miejsce zamieszkania sławnego astronoma Tycho-Brahe, który zbudował tam zamek Uranienburg i obserwatorjum, z których pozostały już tylko gruzy.

Hviezdy, Jan z..., pseudonim, ob. Marek Jan Henryk.

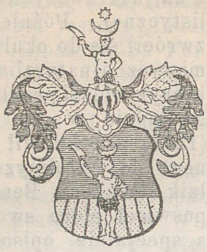
Hviezdoslav, pseudonim Pawła Orszaga (ob.), poety słowackiego.

Hy... Wyrazy, zaczynające się od tej zgłoski, a tu nie zamieszczone, ob. pod *Hi...*

Hyacynt, św. ob. Jacek św.

Hyacynt, Ojciec kaznodzieja, ob. Loyson Karol.

Hybener, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem, zajmującem $^2/_3$ tarczy, błękitnem, i w dolnem złotem, ośmiu zielonemi paskami, rozchodzącemi się perspektywicznie ku dołowi, niby zagony w polu, pod barkiem złotego półksiężyca, obejmującego rogami takąż gwiazdę —mąż w rzymskim stroju, z nożem w ręce prawej, a lewą opartą na biodrze. U szczytu—pół męża takiego, jak na tarczy. Labry błękitne, podbite złotem. Nadany w r. 1615 przez Jana Alberta ks. Radziwiłła geometrze Mikołajowi Hybenerowi, Prusakowi. Por. „Księga herbowa“ J. hr. Ostrowskiego.

Hybener.

Hybl Jan, pisarz czeski, * 1786 w Trzebowie Czeskiej, † 1834 w Pradze. Oprócz wielu przekładów, wydał znaczną liczbę książek ludowych. Redagował *Posztovské Noviny*, a następnie wydawał pismo zbiorowe „Rozmanitosti“ (1816—22), naukowy „Hyleos“ (1821—22), od r. zaś 1828 do 1832 „Indy a Nyni“. Przełożył: „Nejnovszą kronikę czeską“ Pabsta; napisał: „Historię czeského divadla“, którą umieścił na wstępie swego przekładu dramatu Zschokkego „Abelino“ (1813). Gorliwie a skutecznie pracował nad szerzeniem oświaty i poczucia narodowego wśród ludu i młodzieży.

Hybla, z przydomkiem *Megara*, miasto starożytne w Sycylji na północ Syrakuzy, założone około 728 przed Chr. przez wychodźców doryjskich z Megary, sławne z miodu zwanego *hyblejskim*. Już w 5 w. wpadło w ręce Syrakuz. Inne miasto *Hybla Geleatis*, lub „mała“, pierwotnie również miasto sycylijskie lecz wcześnie zhelenizowane, leżało u stóp Etny, na którą w starożytności w tem miejscu zwykle wchodzono. Tu czczoną była bogini Hyblea, której kapłani wykładali sny. Niewielkie ruiny znajdują się przy obecnem Paterno.

Hydaspes (z sanskr.), u starożytnych Greków nazwa dzisiejszej rzeki Dżelun (Jalum) w Pendżabie, wspominana często w wojennych wyprawach Aleksandra W., który tu pokonał Porusa.

Hydatis, ob. Tasiemiec.

Hydatogeniczne skały, skały, które powstały przez działanie wody, zwłaszcza z osadów wodnych, jak piaskowce, wapienie, sól kamienna. *Hydato-pirogeniczne skały*, skały, które powstały z magmy ognistopłynnej, przejętej nadgrzaną parą wodną.

Hyde Anna, ob. Clarendon Edward Hyde hr.

Hyde de Neuville Jan Wilhelm, hrabia zwany także *hrabią Bemposta*, gorący stronnik Burbonów, * 1776 w Charité-sur-Loir, † 1851. Po upadku Napoleona, Ludwik XVIII używał go do rozmaitych misji dyplomatycznych; po drugiej restauracji należał w izbach do stronnictwa ultrasów; został 1816 hrabią i posłem w Ameryce, a następnie wysłany był do Lizbony, gdzie pozyskał tytuł hrabiego Bemposta. Za gabinetu Villèle stracił urząd posła, mianowany 1828 ministrem wojny, usunięty został 1829 przez Polignaca. Po rewolucji lipcowej usunął się do życia prywatnego, ale nie przestał pracować w duchu legitymistów. Mimo usilnych starań nie był wybrany 1849 do zgromadzenia narodowego.

Hydepark, piękny i rozległy park publiczny w Londynie, połączony z ogrodami Greenpark i Kensington.

Hyderabad, Haidarabad. 1) **H.**, właściwie *Lwie miasto*, jedno z największych miast w Indjach, stolica państwa t. n., leży na wyżynie Dekanatu, nad rz. Mussy; posiada 415,000 miesz. Niegdyś dostarczało sławnych w całych Indjach tkanin bawełnianych, obecnie posiada wiele szlifierni drogich kamieni i jest głównem siedliskiem handlu klejnotami indyjskiemi. Państwo Hyderabad, czyli państwo Nizama, zostające w stosunku hołdowniczym względem Anglji, ma 214,179 klm. kw. powierzchni i 11,600,000 m., ma własnego Nizama, władcę hołdującego Anglikom. Państwo **H.** nazywano dawniej królestwem Golkondy albo Dekanu. 2) Miasto główne obwodu t. n. w prowincji Sind, w Bombaju, liczy 58,000 miesz. i prowadzi ożywiony handel.

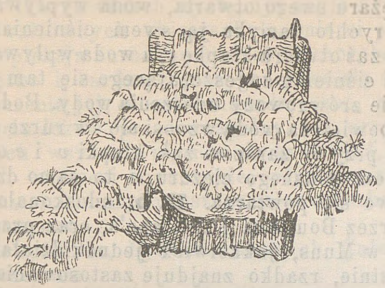
Hyder-Ali, władca Mysory w Indjach Wschodnich, jeden ze znakomitszych książąt Azji, * 1717, syn muzułmańskiego gubernatora mysorskiej twierdzy Bangalore, zaprowadził jako wódz naczelny armji mysorskiej europejski porządek i karność wojskową; 1758 wygnał mysorskiego radżę, po którego śmierci dopiero 1766 opanował cały kraj i, zdobywszy Kalkutę, Bednore, Onor i Kananor, powiększył swoje państwo o 3,360 mil. kw. Po jego śmierci 1782, nastąpił jego syn, sławny Tippo-Saib (ob.).

Hydnum, *Kolczak*, rodzaj grzybów z rodziny Hymenomycetes, o osadniku mięsistym, skórzastym lub korkowatym, tworzącym kapelusz lub

Hydnum imbricatum.

koralowato rozgałęzionym, którego dolna powierzchnia, dźwigająca zarodniki, utworzona jest z gęsto rozmieszczonych kolców. Jadalne są:

Hydnum coralloides.

H. *imbricatum*, *łoszuk*, brunatny, **H.** *repandum skrzypiel*, żółty, i **H.** *coralloides*, *kolczak koralowaty*. Niektóre szkodzą drzewom, w których się ich grzybnia rozwija.

Hydor, z grec. woda, używa się często w wyrazach złożonych—*hydr*..., *hydro*... (*hidr*...).

Hydra, *Wąż wodny*, gwiazdozbiór półkuli południowej, nad Lwem, Panną i Wagą, składa się z 52 gwiazd, między któremi najjaśniejsza zowie się *Sercem Hydry*. Nazywają ją też **H.** *samicą*, dla odróżnienia od konstelacji oznaczonej w nowszych czasach, położonej blizko bieguna połud., a zwanej **H.** *samcem*.

Hydra, wyspa grecka, na morzu Egejskiem, mająca 55,8 klm. kw. powierzchni, leży przy wschodnich brzegach Morei, jest skalista, bezdrzewna i pozbawiona wody słodkiej. Mieszkańcy tutejsi, w liczbie 6,700, są potomkami Albańczyków i do wojny r. 1821, w której się znakomicie przyłożyli do wyswobodzenia Grecji, zajmowali się głównie żeglugą, handlem nadbrzeżnym i uważani byli za najzręczniejszych majtków na morzu Śródziemnem. Miasto *Hydra*, jedno z najpiękniejszych w Grecji, wznosi się amfiteatralnie naokoło niewielkiego, ale doskonałego portu, jest rezydencją biskupa i ma 6,400 m.

Hydra, polip, ob. Stułbia.

Hydra lernejska, zwierzę bajeczne, zrodzone z Tyfona i Echidny, zamieszkiwało bagno Lerne w Peloponezie. Według podania miał to być smok stugłowy, którego Herkules z polecenia Eurysteusza zabił przy pomocy Jolaosa, zagrzebał w ziemię i przywalił ciężką skałą, zmaczawszy pierwej w zatrutej krwi smoka swoje strzały.

Hydracetyna, *pirodyna* ($_8H_{10}N_4O$), powstaje przez ogrzewanie fenylohydrazyny z kwasem octowym i tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. Używa się w medycynie przeciw nerwobólom i zewnętrznie przeciw liszajom.

Hydraemia, *wodnistość krwi*, stan chorobny, przy którym krew stosunkowo mniej niż zwykle stałych części składowych zawiera, a więcej wody, stąd upadek ogólnego odżywiania i łatwe przesiąkanie surowicy przez ścianki naczyń, skłonność do wodnej puchliny. Co do przyczyn i leczenia ob. Bezkrwistość.

Hydrangea, roślina, ob. Hortensja.

Hydrant, kran pożarny w wodociągach.

Hydrargillit *(gibbsyt, gibzyt)*, naturalny wodan glinki, minerał dosyć rzadki, krystalizujący w układzie jednoskośno-osiowym; bezbarwny lub czerwono biały, blasku perłowomacicznego; c. wł. = 2,36, twardość 2,5 do 3. Znajduje się w Złotoustiu na Uralu, w Villa Rina w Brazylji i w Richmond w Wirginji.

Hydrargyrosis, *zatrucie rtęcią*, ob. Rtęć (w medycynie).

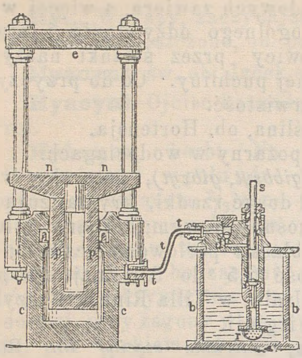
Hydrargyrum (z grec. wodniste czyli płynne srebro), żywe srebro, rtęć. **H.** *praecipitatum album*, biały osad rtęci, **H.** *sulfuratum rubrum*, cynober.

Hydrarthron, *wodna puchlina stawu*, proces zapalny, powstający przez uderzenie, zaziębienie, skutkiem którego znaczna ilość surowiczego płynu nagromadza się w jamie stawu; objętość stawu przytem powiększona, bolesność zwykle niewielka, lecz funkcje bardzo upośledzone. Choroba czasami prędko się kończy, czasami trwa uparcie i do zmian w stawie prowadzi. Leczenie polega na odciąganiach czyli rewulsjach (ob.), użyciu jodu, rtęci i innych środków ułatwiających wsysanie; wreszcie płyn w zbytniej ilości nagromadzony można wypuścić za pośrednictwem operacji, a mianowicie przez przekłócie.

Hydrastis, *Gorzknik, Drobiałka*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, którego gatunek **H.** *canadensis*, pospolity w Ameryce płn., ma łodygę długości stopy, kwiat zielonawy i owoc złożony, podobny do jeżyny. Korzeń *(yellow root)* daje wyciąg używany w chorobach żołądkowych. Skuteczną jego częścią składową jest *hydrastyna*, $C_{21}H_{21}NO_4$, tworząca kryształy bezbarwne, gorzkie. Ma zastosowanie w medycynie, podobnie jak i *hydrastynina*, powstająca przez jej utlenienie.

Hydraty, ob. Wodany.

Hydrauliczna prasa, prasa polegająca na tej zasadzie, że ciśnienie, wywarte w jednem miejscu na ciecz rozchodzi się w niej z jednakową siłą na wszystkie strony; można zatem to ciśnienie dowolnie uwielokrotnić, gdyż jeżeli ciśnienie wywarte jest za pomocą tłoka na pewną powierzchnię, to powierzchnia, dajmy 400 razy większa, będzie doznawała ciśnienia 400 razy większego; dla otrzymania żądanego skutku wystarcza, aby woda działała na dostatecznie wielką powierzchnię. Według tych zasad **H. p.** urządził Bramah (1797). Za pomocą drążka jednoramiennego tłok *s* (ob. fig.) posuwa się w górę, przez co woda ze zbiornika *bb* przez sito *r* zostaje wessaną do małej pompki i z niej przez rurę przewodnią *tt* przy opuszczaniu tłoka *s* wepchniętą do zbiorni-

Prasa hydrauliczna.

ka *cc*, w którym się posuwa tłok *pp*, dźwigający płytę *nn*, skąd ciało umieszczone między tą płytą ruchomą a płytą stałą *e*, doznaje ciśnienia. Ciśnienie przytem przez tłok pierwszy wywarte przechodzi do zbiornika, ale tam staje się tyleż razy większem, ile razy powierzchnia dolna tłoka drugiego jest większą, niż pierwszego. Przy stosunku wyżej podanym, człowiek wywierający ciśnienie 50 kilogramów wywrzeć może skutek 400,000 klg. Za pomocą wielkiej **H. P.**, użytej przy budowie mostu przez kanał Maine do wyspy Anglesey, dźwigano ciężary o miljonie klg. **H. P.** używa się dalej do wytłaczania soku z buraków, w fabrykach stearyny, w olejarniach, do wygładzania papieru i tkanin, do ściskania bawełny, siana, do wtłaczania powietrza w wielkie przestrzenie, jak to robiono przy budowie tunelu Mont-Cenis. W połączeniu z akumulatorami hydraulicznemi (ob.) zasada **H. p.** była zastosowana do budowy licznych przyrządów hydraulicznych, służących do kucia metali, do ich przecinania i nitowania, oraz do podnoszenia wind.

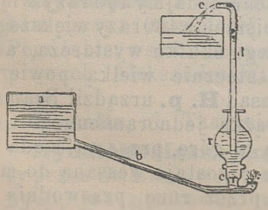
Hydrauliczne hamulce, przyrządy do powstrzymywania następstw uderzenia, składają się z walca wypełnionego gliceryną i tłoka, który przez uderzenie zostaje w walec wepchnięty, nacisk zaś łagodzi gliceryna.

Hydrauliczne motory, motory wprawiane w ruch działaniem wody, jak koła wodne i turbiny.

Hydrauliczne wapno, ob. Cement.

Hydrauliczne windy, ob. Winda.

Hydrauliczny baran, machina wynaleziona przez Montgolfiera 1797 r., a służąca do podnoszenia na pewną wysokość wody rzeki za pomocą siły samego prądu. W ogólności woda za pomocą **H. b.** podnoszoną być może z każdego zbiornika, z którego ma odpływ ku dołowi. Ze zbiornika *a* (ob. fig.) prowadzi rura *b* do zbiornika *r* wypełnionego powietrzem, skąd wznosi się ku górze rura *d*. Zbiornik zamknięty jest u spodu klapką *e* otwierającą się ku górze, swobodny zaś koniec rury *b* klapką *v* otwierającą się ku dołowi. Gdy klapka *c* jest zamknięta, a klapka *v* w skutek ciężaru swego otwarta, woda wypływa przy *v*, ale rychło zamyka ją swem ciśnieniem, zarazem zaś otwiera klapkę *c*, a woda wpływa do *r*, dopóki ciśnienie zagęszczającego się tam powietrza nie zrównoważy uderzenia wody. Pod naciskiem powietrza woda wznosi się w rurze *d* i wypływa przy *e*; zarazem zaś klapki *v* i *c* opadają skutkiem własnego ciężaru, i to samo działanie na nowo się powtarza. **H. b.** udoskonalony został przez Boultona i Leblanc'a, oraz przez Bollée'go w Muns, jakkolwiek jednak działa dosyć korzystnie, rzadko znajduje zastosowanie. Por. Kucharzewski i Kluger „Wykład hydrauliki wraz z teorją machin wodnych" (1876).

Hydrauliczny baran.

Hydraulika, właściwie toż co hydromechanika (ob.); zwykle wszakże pod tą nazwą rozumie się hydromechanikę praktyczną, t. j. wszelkie zastosowania praw równowagi a zwłaszcza ruchu cieczy, a zatem budowę pomp, turbin, lewarów, młynów wodnych, pras hydraulicznych i t. d. Por. Kluger i Kucharzewski „Wykład hydrauliki wraz z teorją machin wodnych" (2 t., Paryż, 1879); Meissner „Die Hydraulik" (2 wyd., 3 t., 1895); Scheffer „Die Hydraulik auf neuen Grundlagen" (1891).

Hydrazyna, $N_2 H_4 = H_2 N - N H_2$, powstaje jako siarczan przez ogrzewanie kwasu trójazooctowego ze stężonym kwasem siarczanym; w stanie wolnym wydzielić się nie daje, znany jest tylko jej wodan $N_2 H_4$, $H_2 O$, tworzący ciecz na powietrzu dymiącą, c. wł. 1,03, woni amonjakalnej, smaku palącego, wrzącą przy 118°. Sole jej są trujące. Przez podstawienie dają się z niej wyprowadzić zasady organiczne, zawierające w cząsteczce dwa atomy azotu. Z nich dalej powstają *związki hydrazowe*, których typem jest *hydrazobenzol* $C_{12} H_{12} N_2 = (C_6 H_5)_2 N_2 H_2$.

Hydremja, ob. Hydraemia.

Hydroboracyt, minerał występujący w skupieniach liściastych, biały lub jasnoróżowy. Jest to boran wapna i magnezji; znajduje się na Kaukazie i pod Stassfurtem.

Hydroceluloza, ob. Celuloza.

Hydrocephalus, *wodna puchlina głowy*, nagromadzenie surowiczego płynu między oponami mózgu; mózg przytem jest zawsze surowiczą też cieczą przesiąkły, i taka sama ciecz znajduje się w komórkach mózgowych. Przyczyną **H.** albo bywają stany ogólną puchlinę wodną (ob.) sprowadzające, albo miejscowe sprawy zapalne z surowiczym wysiękiem.—Często **H.** jest wrodzony i wtedy przy wyższych stopniach poznać go łatwo po znacznej objętości głowy i rozsuniętych kościach czaszkowych. W innych wypadkach i u starszych potrzeba w rozpoznaniu choroby kierować się ogólnemi objawami. **H.** prowadzi za sobą stępienie władz umysłowych,

w wysokim stopniu apatję, oraz konwulsje właściwe i wielu innym chorobom mózgowym. **H.** czasami trwa długo i zwolna stopniowo się rozwija; w innych razach występuje nagle i prędko przy gwałtownych objawach do śmierci prowadzi (apopleksja surowicza). Jest to choroba bardzo ciężka i bardzo często kończąca się śmiercią. Leczenie jej, w ogóle niewdzięczne, polega na użyciu leków przeciwzapalnych i przyśpieszających wsysanie płynów do krwi (jod, rtęć); czasami, u dzieci mianowicie, płyn przez przekłócie nieskostniałych jeszcze osłon czaszkowych się wypuszcza.

Hydrocharis, *Hydrocharideae*, ob. Żabiściek, żabiściekowate.

Hydrochelidon, ob. Jaskółka wodna.

Hydrochinon (paradwuoksybenzol) $C_6H_6O_2 = C_6H_4(OH)_2$, powstaje przy suchej destylacji kwasu chinowego, tworzy kryształy sześciokątne lub jednoskośnoosiowe, rozpuszcza się w wodzie gorącej, w alkoholu i eterze, topi się przy 169°; łatwo się ulatnia. Działa przeciwgnilnie, a słaby jego roztwór powstrzymuje fermentację alkoholową; używa się w fotografji do wywoływania obrazów.

Hydrochoerus, *kapibara*, **H.** *capybara*, zwierzę z rzędu gryzących, z rodziny morświnek, przeszło na 1 m. długie, ociężałe, z głową szeroką, o pysku tępo ściętym, bezogoniaste, barwy

Hydrochoerus.

brunatnej, zamieszkuje wybrzeża rzeki Orinoko. Pływa dobrze, zrządza szkody w plantacjach. Indjanie jedzą jego mięso, a zębów używają do ozdoby; ze skóry wyrabiają się dywany.

Hydrocoele, *wodna puchlina worka jądrowego*, proces zapalny, powstający skutkiem uderzenia lub innych przyczyn, i prowadzący za sobą nagromadzenie surowiczej cieczy pomiędzy dwoma listkami t. z. osłony pochwowej worka jądrowego (ob. Moszna). Objętość odpowiedniego worka powiększona. Leczy się przez nacisk, użycie jodu, rtęci i środków ułatwiających wsysanie. Często wypuszcza się ciecz przez przekłucie ścianek, a wstrzyknięciem drażniących środków ułatwia się zrośnięcie obu listków chorej osłony.

Hydrocores, pluskwy wodne, ob. Pluskwy.

Hydrocotyle, *Wąkrota*, *Pąpownik*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych; rośliny wodne, o kwiatach białawych, gwiazdkowato rozszerzonych. **H.** *asiatica*, na wilgotnych miejscach w ciepłych okolicach Azji, Afryki i Ameryki, ucho lzi w Azji płd. za środek chłodzący i moczopędny. Niektóre inne gatunki również uchodzą lub uchodziły za lekarskie.

Hydrodictyon, *Płóczeń*, rodzaj wodorostów z gromady zielenic, z jedynym gatunkiem **H.** *utriculatum*, tworzy długie, workowate siecie. Rozmnaża się w sposób bezpłciowy z zoosporów, oraz płciowy, z komórek, które dopiero, połączywszy się po dwie lub po kilka, dalej się rozwijają.

Hydrodynamika, część fizyki, obejmująca prawa ruchu cieczy,—mówi zatem o wypływie cieczy z naczyń, o jej przepływie przez rury i kanały. Ob. Wypływanie.

Hydroekstraktor, machina odśrodkowa, zastosowana do suszenia.

Hydroelektryczna machina, *Hydroelektryka*, ob. Elektryczne machiny.

Hydrofan, ob. Opal.

Hydrofillin, ob. Brucyt.

Hydrofon, przyrząd telefoniczny, ostrzegający o zbliżaniu się torpedowców lub innych statków nieprzyjacielskich, wprowadzony do marynarki francuskiej w r. 1887. Jest to dzwon żelazny, zapuszczony w wodę do głębokości 9—30 metrów, z płytą telefoniczną, którą zbliżający się statek wprawia w drganie z odległości 700 metrów.

Hydrofor, sikawka na wozie, która służy do zasilania wodą kilku innych sikawek, dogodna przy pożarach.

Hydrogenium, wodór (ob.).

Hydrograficzny papier, papier, na którym pisać można wyraźnie wodą. Jest to papier namoczony w wyciągu galasu i po wysuszeniu natarty sproszkowanym siarczanem żelaza. Przy zetknięciu z wodą występuje ten związek, który zwykłemu atramentowi nadaje czarność. Oczywiście **H.** p. winien być starannie chroniony od wilgoci.

Hydrografja, część geografji fizycznej, zajmująca się opisaniem wód, już lądowych, jak źródeł, rzek, jezior, już mórz i ich części. W szczególności rozumie się przez **H.** opis wód i wybrzeży ze względu na potrzeby żeglugi, skąd szkoły żeglarskie we Francji nazywają się hydrograficznemi. Badanie morza pod względem naukowym obejmuje się obecnie nazwą *oceanografji*. *Hydrograficzne karty* są to karty, na których podane są tylko rzeki danego kraju, przyczem uwzględnia się zwykle i orografję czyli rozkład gór.

Hydroidy, ob. Stułbiochełbie.

Hydroksyl, *reszta wodna*, w chemji jednowartościowa grupa atomów HO, która w związkach zastępuje atom chloru lub inne atomy jednowartościowe.

Hydroksylamina *(Oksyamonjak)*, $NH_3O = NH_2.OH$, powstaje przy redukcji kwasu azotnego i innych związków tlenowych azotu, tworzy kryształy bezbarwne, rozpływające się, które się przy 33^0 topią, a wyżej 100^0 wybuchają. Nagryza szkło i korek, roztwór alkoholowy jest bardzo trujący, w roztworze 1:1000 działa antyseptycznie.

Hydroliza, rozszczepianie się związków chemicznych, jak węglowodorów, ciał białkowatych, na dwie lub więcej części składowych, z przybieraniem wody. Dokonywa się to przez gotowanie z rozcieńczonemi kwasami lub zasadami, albo też pod wpływem pewnych fermentów.

Hydrologja, nauka o wodzie, w szczególności o wodach mineralnych.

Hydromagnezyt, minerał dwuskośnoosiowy, tworzy kryształy cienkie, igiełkowate albo snopkowate, lub też w stanie bulwiastym; twardość=3,5 c. wł.=2, 14, blask sklisty, biały. Jest to wodny, zasadowy węglan magnezji. Znajduje się w Morawji, na Negroponcie i in.

Hydromechanika, część fizyki, a w szczególności mechaniki, zajmująca się badaniem praw równowagi i ruchu cieczy; rozpada się zatem na dwie części *hydrostatykę* (ob.) i *hydrodynamikę* (ob). Ob. też Hydraulika.

Hydromeduzy, ob. Stułbiochełbie.

Hydrometeory, zjawiska atmosferyczne, zawdzięczające swój początek obecności w powietrzu pary wodnej, jak rosa, szron, mgła, chmury, deszcz, śnieg, grad, krupy.

Hydrometr, w ogólności przyrząd, służący do oznaczenia ciężaru, gęstości, szybkości i innych własności wody. Także to samo, co areometr (ob.).

Hydrometra, wypełnienie macicy płynem surowiczym, powstaje, gdy ujście macicy dla jakiejkolwiek przyczyny bywa zamknięte, a jama jej wypełnia się krwią (ob. Haematometra); po pewnym czasie krew ulega zmianom i zostaje wessaną, a jej miejsce ciecz surowicza zajmuje.

Hydrometrja, t. j. mierzenie wody, badanie wód pod względem ich głębokości, szybkości rzek, zmiany poziomu i t. p.

Hydronephrosis, *wodna puchlina nerki*, powstaje, gdy kanał wyprowadzający mocz z nerki bywa zatkany skutkiem jakiejkolwiek sprawy chorobnej. Mocz wtedy nagromadza się w miedniczce i kieliszkach nerki (ob.), substancja nerki, ulegając naciskowi płynu, coraz się bardziej ścieńcza, a nareszcie znika zupełnie i w miejsce nerki pozostaje błoniasty pęcherz, surowiczą cieczą wypełniony. Jednocześnie druga nerka powiększa się i pełni funkcje za obie, stąd choroba ta sama przez się nie jest niebezpieczną i jest bardzo trudną do rozpoznania.

Hydroparastaci, ob. Akwarjanie.

Hydropericardium, *wodna puchlina osierdzia*, nagromadzenie surowiczego płynu w rozmaitej ilości w jamie osierdzia (ob.). Jest to stan bardzo groźny dla życia i powstaje przy wysoko posuniętej ogólnej puchlinie wodnej (ob. Hydrothorax) i sam przez się ogólną puchlinę powiększa; zwykle po bardzo krótkiem trwaniu do śmierci prowadzi. Co do przyczyn ogólnych i metod leczenia, ob. Puchlina wodna.

Hydrophis, wąż wodny, ob. Węże.

Hydrophobia, *wodowstręt*, ob. Wścieklizna.

Hydrophyllum *(Czerpatka)*, rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, którego gatunek **H.** *canadense*, w lasach Ameryki płn., jest rośliną trwałą, o kwiatach błękitnych. Odwar ziela używa się w Ameryce przeciw skutkom ukąszenia jadowitych węży. Niektórzy uważają ten rodzaj za typ oddzielnej rodziny *Hydrophylleae*.

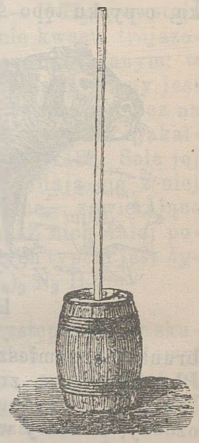
Hydrops, ob. Wodna puchlina.

Hydrorhachis, *wodna puchlina osłon rdzenia kręgowego*, proces chorobny najczęściej wrodzony i zwykle w prędkim czasie do śmierci doprowadzający.

Hydrosfera, powłoka wodna ziemi, t. j. ogół oceanów, w różnicy od skorupy stałej czyli litosfery.

Hydroskopja, badanie wody. Także mniemana zdolność, przypisywana niektórym ludziom, odczuwania źródeł w głębi ziemi.

Hydrostatyczna prasa, *prasa Reala*, przyrząd do wywierania znacznych ciśnień działaniem niewielkiej ilości wody. Polega na zasadzie, że ciśnienie wywarte na dno przez słup cieczy zależy od jego wysokości, nie zaś od istotnej ilości cieczy. Jeżeli w górnem dnie beczki (ob. fig.) osadzimy rurę, którą napełnimy wodą, dno beczki doznaje takiegoż ciśnienia, jakby wysokość samej beczki sięgała poziomu wody w rurce. W **H. p.** substancja poddana ciśnieniu znajduje się pod tłokiem ruchomym w naczyniu, którego pokrywa połączona jest z długą rurą, zakończona lejkiem. **H. p.** używa się głównie do otrzymywania wyciągów z materjałów roślinnych.—**H. p.** nazywa się też niekiedy i *hydrauliczna prasa* (ob.).

Zasada prasy hydrostatycznej.

Hydrostatyczna waga, *hydrostatyczne szalki*, waga zwyczajna, której jeden talerzyk jest zawieszony na krótszych łańcuszkach i opatrzony od spodu haczykiem do zawieszania na nim ciał. Służy ona do doświadczalnego sprawdzania prawa Archimedesa (ob. Archimedesa prawo) i do

wyznaczenia ciężaru właściwego (ob. Ciężar) ciał. W tym celu ważymy najpierw dane ciało zwykłym sposobem w powietrzu, następnie, uwiązawszy je na nitce u haczyka, zanurzany w wodę; równowaga będzie zerwaną, a dla jej przywrócenia należy dołożyć pewien ciężarek na krótszej szalce. Dodatek ten oznacza stratę, jakiej ciało doznało przez zanurzenie w wodzie, a tem samem, według prawa Archimedesa, ciężar wody tejże samej objętości. Jeżeli zatem ciężar ciała jest *a*, ciężarek dodany *c*, to ciężar właściwy ciała będzie $\frac{a}{c}$. Jeżeli w podobny sposób oznaczamy stratę, jaką ponosi na ciężarze jakakolwiek bryłka przez zanurzenie w wodzie i w danej cieczy, możemy oznaczyć ciężar właściwy tej ostatniej.

Hydrostatyczne łóżko, łóżko zbudowane przez lekarza angielskiego Arnotta, złożone z wanny wypełnionej wodą i pokrytej deką kauczukową, ponad którą znajduje się materac. Na takiem łóżku chory nie doznaje ucisku.

Hydrostatyczny paradoks, zasada, że ciśnienie wywarte na dno naczynia zależy tylko od wielkości dna, wysokości słupa cieczy i jej gęstości, nie zależy zaś od postaci naczynia, ob. Ciecz.

Hydrostatyka, część fizyki, obejmująca naukę o równowadze cieczy. Zastanawia się więc ona nad ogólnemi własnościami cieczy, bada prawa ciśnień przez ciecz wywartych; mówi o zachowaniu się ciał stałych w cieczy, którego główną zasadą jest prawo Archimedesa, a dalej o pływaniu ciał i o zastosowaniu prawa Archimedesa do wyznaczania ciężaru właściwego (ob. Ciecz). Tu też należą międzycząsteczkowe (molekularne) działania cieczy, więc włoskowość (ob.) i endosmoza (ob.).

Hydrotechnika, budownictwo wodne.

Hydroterapja, metoda leczenia chorób wodą, przeważnie o nizkiej temperaturze. Postępowanie hydroterapeutyczne obejmuje rozmaite części, mianowicie owijanie mokremi prześcieradłami, natryski z zimnej wody, kąpiele, półkąpiele, picie wody czystej i t. p. Woda zimna, której najczęściej używają, nie tylko obniża temperaturę ciała, lecz także, co zresztą posiada najdonioślejsze znaczenie, zmienia krążenie krwi w naczyniach włoskowatych i drażni zakończenia nerwów, wywołując drogą odruchową różne stany w oddzielnych organach. Nie ulega wątpliwości, że **H.** w wielu razach jest potężnym środkiem leczniczym. Woda w wielkiej ilości przyjmowana przepłókuje organizm i przyśpiesza przeróbkę materji; owijanie, natryski i podobne środki hartują ciało i wzmacniają, do czego się także przyłącza ruch i odpowiednie zajęcie. Najpotężniejszy wpływ **H.** uwydatnia się w nerwicach, jak histerja i neurastenja. Obecnie w Europie istnieje znaczna liczba zakładów hydroterapeutycznych, gdzie podobna kuracja jest stosowana. W Królestwie Polskiem dobrze urządzone zakłady są w Nałęczowie, Nowem Mieście i Grodzisku. Do zakładów hydroterapeutycznych zaliczyć także należy zakład księdza Kneippa w Wörishofen, jakkolwiek stosowana tam procedura wielce różni się w formie od postępowania w innych zakładach.

Hydrothorax, *wodna puchlina opłucnej*, nagromadzenie surowiczego płynu w jamie opłucnej (ob.), ma miejsce najczęściej przy ogólnej wodnej puchlinie, która powstaje albo wskutek złej czynności serca przy różnego rodzaju wadach sercowych, albo też jest następstwem zapalenia nerek. Znaczna ilość płynu staje się groźną dla chorego, gdyż uciskając płuca, w wysokim stopniu utrudnia oddech i krążenie krwi w płucach, co znów bardzo źle odbić się może na czynności serca, już i tak najczęściej mocno upośledzonej. Leczenie zmierza do podniesienia czynności serca i nerek, aby płyn z moczem z organizmu wydalić; przy bardzo wielkich ilościach płynu, grożących uduszeniem, wskazane jest wypompowanie.

Hydrotyka, *środki hidrotyczne*, toż co środki napotne.

Hydrozoa, ob. Stułbiochełbie.

Hydryndina, ciało otrzymywane z indyga, powstaje działaniem ługu potażowego na indynę. Jest to proszek żółty, w wodzie nierozpuszczalny, krystalizujący w małe pryzmaty.

Hyères, miasto we francuskim depart. Var, nad morzem Śródziemnem, położone w uroczej okolicy; ma 9,000 miesz. i słynie z nader łagodnego klimatu, zbawiennego dla osób dotkniętych chorobą piersiową i innemi cierpieniami, z tego powodu **H.** przez chorych licznie jest nawiedzane. Blizko brzegów leżą *wyspy Hieryjskie*, zwane przez starożytnych Stochodami. Wyspy te, bronione przez kilka fortów, mają 2,600 hektarów powierzchni i tylko 600 miesz.

Hyfasis, *Hypanis*, dopływ Indusu w Indjach Przednich, obecnie zwany Guara, u brzegów którego Aleksander W. naznaczył kres swoim zdobyczom.

Hygin (św.), biskup rzymski, około 136—140. Dwa dekrety, zwane od jego imienia, są sfałszowane przez Izydora. Pamiątkę jego obchodzą 11 stycznia.

Hyginus Kajus Juljusz, uczony gramatyk rzymski, z czasów Augusta, uczeń Aleksandra Polihistora i przyjaciel Owidjusza, wyzwoleniec cesarza, wielkie miał u niego łaski i otrzymał urząd bibljotekarza bibljoteki palatyńskiej; uważany jest za autora dwu doszłych do naszych czasów dzieł: „Fabularum liber,“ szacownego wyciągu z literatury dramatycznej, oraz „Poëticon astronomicon libri VI,“ ułożonego według Eratostenesa i in. Pierwsze dzieło było

jeszcze w wiekach średnich używane jako książka szkolna, a drugie miało także liczne koło czytelników. Najlepsze wydanie obu dzieł ogłosił Muncker w „Mythographi latini“ (2 t., Amsterdam, 1681) i van Staveren (2 t., Lejda, 1742). Krytyczne wydanie „Fabulae“ sporządził M. Schmidt (Jena, 1872), drugiego dzieła Bunte (Lipsk, 1875).

Hygjea (grec. *Hygieia*), grecka bogini zdrowia, córka Eskulapa (w późniejszych czasach nazywana jego małżonką), wyobrażana przez artystów z czarą, z której wąż pije. Kult jej przeszedł do Rzymu 293 r. przed Chr. pod mianem *Valetudo*, obok miejscowej *Salus*.

Hygiea.

Hygjena, część nauki lekarskiej, której zadaniem jest gruntowne zbadanie i dokładna znajomość zewnętrznych czynników życia i zależących od nich przyczyn chorobowych. Wiadomo z zasad fizjologji i patologji, że człowiek może żyć tylko przy ciągłem zachowaniu czynnego, wzajemnego stosunku z otaczającym go światem zewnętrznym, z którego czerpie pożywienie, wodę, powietrze, oddaje zaś ciepło, wodę, kwas węglany i cały szereg innych wydzielin; normalny przebieg życia możliwy jest tylko wśród takiego otoczenia, którego własności ulegają tylko pewnym, nieznacznym wahaniom. Łatwo tedy zrozumieć, że każda zbyt silna, lub też zbytnio przedłużająca się zmiana otoczenia wywołuje ze strony naszego ustroju reakcję chorobową. Kilka dziesiątków lat upływa zaledwie, odkąd **H.**, powodując się praktycznemi celami, mającemi na względzie popieranie spraw, dotyczących zdrowia i sprawności człowieka, zaczęła za pomocą udoskonalonych metod dochodzić wszelkich wchodzących w jej zakres spraw. Pettenkofer pierwszy przeprowadził liczne badania doświadczalne, tyczące się ogrzewania, wentylacji, odzieży, wpływu mieszkań w nowowybudowanych domach, oraz wody i powietrza, a przez to założył niewzruszone podstawy *hygjeny doświadczalnej*. Łącznie z Voit'em wskazał nadto podstawy, na jakich się opierają dzisiejsze nasze poglądy na pokarmy i odżywianie. Następnie, głównie z badań Kocha, poznano cały szereg zarazków chorobowych, a odkrycie to wyświetliło kwestję powstawania i szerzenia się chorób zakaźnych. Sprawdzone do dziś metody badań hygienicznych i otrzymane z nich wnioski co do poglądów etjologicznych, oraz praktycznych urządzeń hygjenicznych, wreszcie roztrząsanie mających opracować się kwestji, niemniej zwrócenie uwagi na te punkty, które służyć mają do dalszych badań—wszystko to stanowi treść dzisiejszej **H.** i jej nauczania. W zależności od tego, czy rozpatrujemy ogólne prawa zachowania należytej sprawności organizmu ludzkiego, czy też idzie nam o warunki życia pewnych tylko grup ludzi, poszczególnym zawodom się oddających, jak rzemieślnicy (szewcy, krawcy), górnicy, robotnicy fabryczni, czy też chwilowo w tych lub innych warunkach przebywających, dzielimy **H.** na *ogólną* i *specjalną* czyli *zawodową*. Pierwsza obejmuje czynniki kosmiczne, jak: grunt, powietrze, wodę, pokarmy i napoje, odzież, mieszkanie, wreszcie wszystkie jeszcze wpływy, jakim podlega każdy człowiek bez wyjątku; odnieść tu także należy naukę wyrabiania siły fizycznej, jak gimnastyka, fechtunek i t. p.; do drugiego działu zaliczamy **H.** przemysłową, wojenną, szpitalną, fabryczną, miejską i wiejską, hygjenę wieku dziecięcego, starości i t. p. W ogóle każdy zawód, każdy rodzaj zajęcia, ze względu na jemu tylko właściwe szkodliwości, posiada swe przepisy zapobiegawcze, swą własną hygjenę, mamy więc **H.** piekarzy, zecerów, garbarzy i t. p. Wszystkie państwa cywilizowane poznały już dzisiaj niezwykłą doniosłość **H.** tak w życiu jednostek, jak i całych społeczeństw, stąd ruch w dziedzinie urządzeń hygienicznych w ostatniej ćwierci XIX wieku jest bardzo żywy; tu należą: kanalizacje, wodociągi, izolacyjne szpitale dla chorych zakaźnych, osuszanie błot, regulacja rzek. Liczne czasopisma hygjenie poświęcone dążą do wszczepiania zasad hygjeny w najszersze warstwy społeczeństwa, a do tego celu dążą i towarzystwa hygjeniczne. Towarzystwo hygjeniczne, założone w Warszawie 1898, prace swe prowadzi w siedmiu wydziałach: hygjeny szpitali i przytułków hygjeny ludowej, hygjeny zdrojowisk i miejscowości klimatycznych, biologiczny, fizyczno-chemiczny i statystyczno-meteorologiczny, hygjeny miast i mieszkań, hygjeny wychowawczej, oraz hygjeny zawodowej i przemysłu. *Literatura.* Natanson „Hygjena praktyczna“ (Warszawa, 1890), tenże „Rady dla rzemieślników ku zachowaniu zdrowia“ (Warszawa, 1897); Flügge „Zasady hygjeny“ (przekład z niem., 1891); Sander „Zarys nauki o publicznej ochronie zdrowia“ (przekł. S. Markiewicza, 1891); Schroot „Życie i zdrowie człowieka“ (przekł. A. Fabiana, 1890); Brück „Jak ochraniać życie i zdrowie dziecka“ (przekł. M. Flama, 1892); Dornblüth „Hygjena pracy umysłowej“ (przekł. A. Fabiana, 1893); S. Sterling „Pielęgnowanie zdrowia“ (1896); E. Madejski „Djetetyka dzieci“ (Lwów, 1893); A. Kwaśniewski „Usterki hygieniczne w wychowaniu dziewcząt“ (Kraków, 1893). *Pisma: Zdrowie* (w Warszawie pod redakcją Polaka, od 1885); *Annales d'hygiène publique et de médecine légale* (Paryż, od 1829); *Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege* (od 1869); *Archiv für Hygiene* (Monach., od 1883); *Zeitschrift für Hygiene*

(Lipsk, od 1886); *Revue d'hygiène et de police sanitaire* (Paryż, od 1878).

Hygrograf, hygrometr automatycznie zapisujący swe wskazania.

Hygrologja, nauka o wilgotności powietrza.

Hygroma, zapalenie torebek maziowych.

Hygrometr, ob. Hygrometrja.

Hygrometrja (z grec, *wilgociomierstwo*), część fizyki kuli ziemskiej, a w szczególności atmosferologji, mająca za zadanie oznaczenie ilości pary wodnej w atmosferze (ob.). Rozróżniamy wilgotność bezwzględną i względną. *Wilgotność bezwzględna* jest to zawartość pary wodnej w danej przestrzeni powietrza. Ciężar ten pary wodnej można oznaczyć bezpośrednio, jeżeli daną objętość powietrza przeprowadzimy za pomocą aspiratora przez rurkę, napełnioną chlorkiem wapna, który parę wodną pochłania, a tem samem przybyt jego na wadze da nam zawartość pary. Można też ciężar ten oznaczyć pośrednio, przez wyszukanie prężności pary (ob. Para) i obliczenie stąd jej ciężaru. Dalton mianowicie okazał, a Régnault sprawdził, że prężność i gęstość pary w przestrzeni napełnionej powietrzem są takie same, jak w przestrzeni pustej, że przeto gęstość pary wodnej = 0,625 gęstości powietrza tej samej prężności; jeżeli przeto znamy prężność pary, łatwo stąd oznaczymy jej ciężar. Każda objętość powietrza przy danej temperaturze może obejmować tylko oznaczoną ilość pary oznaczonej prężności, a przestrzeń powietrza nasycona parą za najmniejszem oziębieniem doznaje skroplenia pary, wskutek czego tworzy się mgła lub chmury. Ważniejsze jest oznaczenie *wilgotności względnej*, t. j. stosunku ilości pary wodnej, zawartej w pewnej przestrzeni powietrza, do największej ilości pary w tejże temperaturze możliwej, zatem nasycającej już przestrzeń, gdyż stosunek ten pozwala poznać, czy skroplenie może nastąpić, czy nie. Jeżeli wilgotność względna jest blizko=1, to już słabe oziębienie wywoła skroplenie,—nazywa się wtedy powietrze bardzo wilgotnem. Jeżeli wilgotność względna jest małym ułamkiem, to powietrze może jeszcze wiele pary wodnej przyjąć do nasycenia, a powietrze nazywamy suchem. Ale że powietrze zimniejsze nasyca się już mniejszą ilością pary, to ta sama ilość pary wodnej może czynić zimne powietrze wilgotnem, a ciepłe suchem; nadto powietrze może zawsze tak zostać oziębionem, że będzie nasycone tą ilością pary, jaka się w niem znajduje. Temperatura, przy której powietrze jest już nasycone ilością pary w niem się znajdującą, zowie się *punktem rosy*. Przyrządy, służące do oznaczania wilgotności względnej powietrza, zowią się *hygrometrami*. *Hygrometr Daniella* (fig. 1) składa się z 2 kulek szklanych *A* i *B*, połączonych ze sobą rurką *abcd*, dwa razy prostokątnie zagiętą; jedna z tych kulek *A* jest częściowo napełniona eterem do *mn*, w części pozłocona i zawiera termometr *t*, podczas gdy druga kulka *B* otoczona jest muślinem. Drugi termometr *v* służy do odczytania temperatury powietrza. Na muślin puszcza się eter kroplami, przez którego szybkie ulatnianie kulka się oziębia i znajdujące się w niej pary eteru (pochodzące z drugiej kulki) skraplają się, przez co eter kulki *A* zaczyna szybko parować, wskutek czego znów ta kulka się oziębia. Jeżeli się oziębi do punktu rosy, to skrapla się na niej para otaczającego powietrza, co natychmiast wskazuje zmętnienie pasa pozłoconego, temperaturę zaś tę wskazuje termometr;

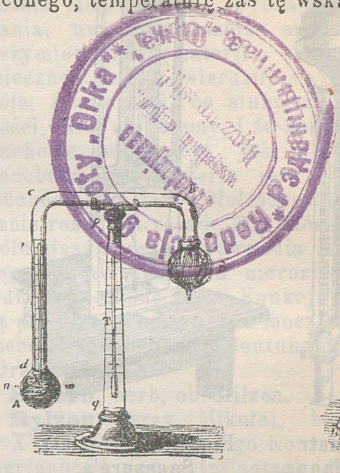

Fig. 1. Hygrometr Daniella.

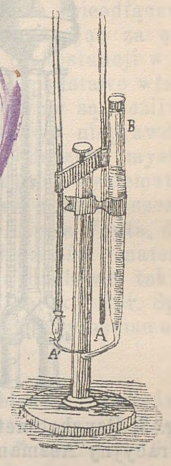

Fig. 2. Psychrometr Augusta.

jest to temperatura rosy. Z temi temperaturami i temperaturą powietrza, wskazaną przez drugi termometr, udajemy się do tablic podających prężność pary wodnej; obok punktu rosy podaną jest prężność, jaką ma para znajdująca się w powietrzu; obok temperatury powietrza prężność najwyższa, jakąby para w tej temperaturze mieć mogła; stosunek obu daje wilgotność względna. Ważne poprawki wprowadził do tego przyrządu Döbereiner, a ulepszony *hygrometr Régnaulta* daje rezultaty bardzo dokładne. Na innej zasadzie polega *psychrometr Augusta*; składa się on z 2 termometrów *A* i A^1 (fig. 2), umieszczonych na podstawce, z których jeden utrzymuje się w stanie wilgotnym za pomocą tkanki otaczającej jego kulkę i zanurzonej końcem w wodzie rury B. Im suchszem jest powietrze, tem z tej cieczy więcej będzie się ulatniało, a tem samem termometr będzie się obniżał, gdy drugi termometr podaje temperaturę powietrza. Z różnicy termometrycznej obliczyć można prężność istniejącej w powietrzu pary wodnej, do czego podane są tablice i wzory. Dokładniejszy jest *psychrometr aspiracyjny* Assmanna (fig. 3); składa się on

również z dwu termometrów, suchego i wilgotnego, ale wskazuje ściślej żądane temperatury stąd, że dokoła kulek termometrów przebiega prąd powietrza, wywołany za pomocą aspiratora, połączonego z górną częścią *t* przyrządu. Kulki obu termometrów osadzone są w rurach *c c*, które w pierścieniach *d d* łączą się ze zgiętemi rurami *f f*, mającemi przez kanał *g* ujście do zbiornika *t*, działanie więc aspiratora utrzymuje

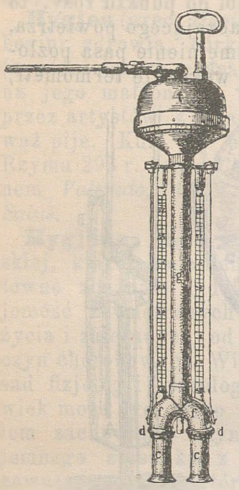

Fig. 3. Psychrometr aspiracyjny Assmanna.

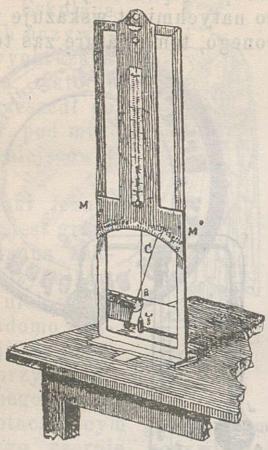

Fig. 4. Hygrometr Saussure'a.

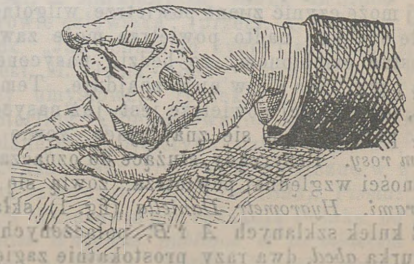
ciągły przepływ powietrza przez dolne otwory rur *c*. Do obliczania wilgotności służą wzory nieco odmienne od wzorów i tablic służących dla psychrometru Augusta.—Oprócz tych hygrometrów, urządzone są jeszcze w tymże celu przyrządy na tej zasadzie, że niektóre ciała organiczne mają własność przedłużania się w skutek napojenia wilgocią, a skracania po osuszeniu, jak np. włosy ludzkie, prążki fiszbinu, struny i t. d. W *hygrometrze Saussure'a* (fig. 4) włos *A B*, w jednym końcu utwierdzony, przechodzi w drugim przez bloczek *B* i jest naprężony za pomocą ciężarka *s*; przy wydłużaniu się włos porusza bloczek, a z nim skazówkę *C*, posuwającą się po skali *M M'*; oczywiście, że taki przyrząd nie przedstawia ścisłości, udoskonalony jednak *hygrometr dwunitkowy (bifilarny)* Klinkerfuesa (1875) daje dosyć dokładne rezultaty. Można też w ten sposób urządzić zabawne figurki, np. Kapucyna, któremu kaptur zakrywa na wilgoć głowę, otwiera parasol (fig. 5), lub też dwie figurki osadzone są na krążku tak, że podczas suszy jedna, przy powietrzu zaś wilgotnem druga figurka wysuwa się przed domek; obrót krążka dokonywa się za pomocą przytwierdzonej do niego struny, która się przy wilgoci wydłuża; przyrządy te, jako nie mające podziałki, zowią się *hygroskopami*. Do podobnych też przyrządów należą tak zwane *kwiaty barometryczne*; są to kwiaty wyrobione z płótna, pomalowanego chlorkiem kobaltu, który w powietrzu wilgotnem ma barwę różową, w suchem zaś staje się fjoletowym. Rozpowszechnione są też figurki, których suknie podobnej zmianie barwy ulegają. Są to wszakże tylko zabawki, nie mające znaczenia, jako hygrometry, a również w przepowiadaniu przyszłego stanu pogody wartości nie mają.—Za pomocą powyższych metod przekonano się, że wilgotność bezwzględna rośnie w ciągu dnia i roku wraz z temperaturą, w lecie wszakże, ponieważ prąd wstępujący powietrza unosi parę w górę, ma ona swą największość o 8 rano i wieczorem, najmniejszość o 3 rano i popołudniu. Na zwrotnikach dochodzi 15 milim. prężności, u nas najwyżej 10; przy wietrze południowo-zachodnim jest większą, niż przy innych. Wilgotność względna natomiast ma swą największość w porze najzimniejszej dnia, najmniejszość w porze najgorętszej, w ciągu roku jednak, jak wilgotność bezwzględna, idzie wraz z temperaturą. Jest różną w różnych okolicach, np. w Ameryce płn., gdzie wiatry płd.-zach. po kraju wieją, jest daleko mniejszą niż u nas; dlatego też tam ulatnianie jest daleko szybsze, niż w Europie, bielizna schnie prędzej, chleb prędko twardnieje, budynki mogą być natychmiast po wystawieniu zamieszkane; płyny człowieka ulatniają się daleko prędzej, przez co wymiana materji i przyswajanie stają się szybsze, a cała natura człowieka daleko bardziej ożywioną. (Ob. Chmura, Deszcz).

Fig. 5. Hygroskop.

Hygroskop, ob. Hygrometrja.

Hygroskopijne ciała, *ciała wilgotniejące*, ciała, które chciwie pochłaniają wilgoć z powietrza, jak chlorek wapnia; mogą być zatem użyte

Figurka z żelatyny.

do osuszenia pewnej przestrzeni powietrza. Własność tę mają i inne sole, które tak chciwie zabierają parę wodną, że rozpływają się w powietrzu wilgotnem. Inne ciała, jak włosy i struny, wydłużają się przez pochłanianie wilgoci i stąd służą do budowy hygrometrów (ob. Hygrometrja). Cienka figurka z żelatyny lub złota malarskiego, położona na dłoni, pochłania wilgoć, nabrzmiewa, zwija się, z powodu cienkości prędko wysycha, przez dotknięcie ręki znów się zwija, a ruchy te dokonywają się bardzo szybko. Również i różne ciecze, jak alkohol i kwas siarczany, są silnie hygroskopijne.

Hyjady (grec. *Hyades*), w greckiej mitologji nimfy, córki Atlasa i Pleony, które zabitego na łowach brata swojego Hyjasa tak serdecznie opłakiwały, że bogowie z litości przemienili je w gwiazdy. Liczba ich i pochodzenie różnie są podawane. Stanowią one konstelację, położoną na głowie Byka w kształcie litery V, której wejście razem ze słońcem zapowiadało u Greków porę dżdżystą.

Hyjena, zwierzę, ob. Hiena.

Hyksosy, t. j. królowie pasterzy, tak się nazywają w historji starożytnego Egiptu królowie pochodzenia semickiego 15—17 dynastji Manethôsa. Prawdopodobnie skutkiem wielkiego poruszenia ludów zachodnio-azjatyckich, plemiona semickie, zamieszkujące Syrję na granicach Egiptu, wtargnęły około 2100 przed Chr. na nizinę Nilu i zdobyły nie tylko Deltę, ale także ówczesną stolicę Memfis, którą uczyniły głównym punktem swego władztwa. Narodowe dynastje górnego Egiptu (tebańskie), mianowicie 13 i 14 Manethôsa, zdaje się, że przynajmniej czasowo musiały ulegać przewadze **H.** Dopiero po długich walkach w XVII w. przed Chr. za 17 dynastji zostali **H.** wypędzeni z Memfis i wyparci do Anaris (Avaris, późniejsze Pelusium). Nareszcie Tutmosys III (z 18 dynastji) wygnał ich resztki około 1500 przed Chr. do Palestyny. Oprócz dzieł Hengstenberga, Uhlemana, Saalschütza i t. d., por. szczególniej Brugscha „Histoire de l'Egypte“ (t. 1, Lipsk, 1859) i Chabas „Les Pasteurs en Egypte“ (Amsterdam, 1868).

Hyla, rzekotka, ob. Żaby.

Hylas, nadobny syn króla Drjopów, Tejodamanta, ulubieniec Herkulesa, któremu towarzyszył w wyprawie Argonautów. Gdy czerpał wodę z rzeki Askanjosa w Myzji, nimfy wciągnęły go w jej nurty.

Hyle (grec.), u filozofów greckich materja pierwotna.

Hylea (z grec. *hyle*, las), w geografji botanicznej, obszar ciągnący się od Andów do Atlantyku i od źródeł Orinoko do wyżyny brazylijskiej, obejmujący najznaczniejsze skupienie lasów w okolicach podzwrotnikowych, gdzie roślinność wyrasta bujniej, aniżeli w jakiejkolwiek innej okolicy ziemskiej.

Hyllos, syn Heraklesa i Dejaniry, prześladowany po śmierci ojca przez Eurysteusza, którego w końcu zabił. Sam zginął w pojedynku z królem tezejskim Echemosem. Był protoplastą Heraklidów doryjskich.

Hylobates, małpa, ob. Długorąk.

Hylologja (grec.), nauka o materji. Hyloleista, uważający materję za bóstwo.

Hylozoizm, pogląd, według którego materja *(hyle)* nie jest to substancja pozbawiona czucia, ale posiada pewne życie wewnętrzne, jej właściwe i od niej nieodłączne. Poniekąd i obecna szkoła materjalistów wyznaje te same przekonania, uważając wszelką siłę za nieodłączny przymiot ciała (materji), obie uznając za odwieczne. Locke twierdził, że o substancji w ogóle, jako czemś, co służy za podstawę własności, nic nie wiemy, i że zarówno są możliwe duchowe substancje, jak nie jest nieprawdopodobnem, że materja jest obdarzona myślą. Büchner oraz Jakób Moleschott (ob.) systematycznie rozwijali zasadę **H.**, której rozgłos szczególniejszy nadały porównania Karola Vogta, dążące do uwydatnienia nierozłączności materji i ducha w sensie **H.**: „Funkcje duchowe takim są produktem mózgu, jak mocz nerek.“ Por. Spitzer „Ursprung und Bedeutung des Hylozoismus“ (Graz, 1881).

Hylzen, herb, ob. Hilzen.

Hylzen Jerzy Mikołaj, biskup smoleński w XVIII w., syn Jerzego Konstantego, starosty marjenhofskiego w Inflantach, * 1692 lub 1693, † 1775 r. w Warszawie. Człowiek pobożny, skromny, pracowity i wyższemi obdarzony zdolnościami, znajdował łatwo wraz z bratem Janem Augustem protekcję u możnowładców, zwłaszcza u Sapiehów. W czasie bezkrólewia po śmierci Augusta II, stał po stronie Sasów. Początkowo proboszcz katedralny inflancki, 1738 regent kancelarji wielkiej koronnej po Antonim Lipskim, od 1740 pisarz wielki litewski, 1745 został biskupem smoleńskim. Przebywając po większej części w Warszawie, pracował z Załuskim, twórcą sławnej bibljoteki, nad jej założeniem. Gorliwy pasterz, zajmował się także literaturą i ogłosił wiele dzieł, ale nie wszystkie nawet z tytułu są nam znane. Wymieniamy z nich następujące: „Wojna duchowna“ Wawrzyńca Scupoli, przekład z włoskiego (Wilno, 1741); „Katechizm historyczny“ Klaudjusza Fleury, przekład z francuskiego (2 t., 1746); „Prawidła kaznodziejstwa“ (Regulae praedicandi, 1747); „List pasterski“ (Wilno, 1746), oraz kilka innych prac treści religijnej, przeważnie po łacinie napisanych.

Hylzen Jan August, brat poprzedniego, wojewoda miński w XVIII w. Jeszcze za życia ojca otrzymał przywilej królewski 1721 na starostwo Marjenhofskie; podróżował za granicą, a najwięcej po Niemczech. Poseł z Inflant na sejmy pacyfikacyjne 173 i 36 pracował nad pogodze-

niem Augusta III z narodem. W 1738 został regentem kancelarji w. lit. a 1744 kasztelanem inflanckim. Będąc 1749—50 marszałkiem trybunalskim, ogłosił dzieło historyczne p. t. „Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach, z wywodem godności i starożytności szlachty tamecznej, tudzież praw i wolności z dawna i teraz jej służących i t. d.“ (Wilno, 1750). Praca ta, zwłaszcza jej cz. II, obejmująca herbarz szlachty inflanckiej, ma wielką wartość jako materjał historyczny. Mianowany 1754 wojewodą mińskim, jak pierwej tak i teraz pracował gorliwie dla dobra kraju, jako mąż światły i pełen najlepszych dla niego chęci. Przy pomocy Jezuity Rotha, zwanego *apostołem łotewskim*, starał się o oświecanie ludu w dobrach swoich nad Dźwiną. Pod koniec życia osiadł w Warszawie, mało się mieszał do spraw publicznych i † 1767 r. Pisał o nim Bartoszewicz Juljan w dziele „Znakomici mężowie polscy w XVIII w.“ (Petersburg, 1853—1857, tom 2-gi, str. 239—260).

Hylzen Józef, syn poprzedniego, wojewoda mścisławski za Stanisława Augusta, * 1736 r., † 1786 roku w Rzymie. Odebrawszy staranne wychowanie w kraju i za granicą, został 1754 r. paziem królewskim, tego samego roku szambelanem, 1756 starostą brasławskim, 1760 kasztelanem inflanckim, 1767 r. wojewodą mińskim, a w dwa lata potem wojewodą mścisławskim. W ówczesnych wypadkach kraju mały biorąc udział, odbywał długie podróże po rozmaitych krajach Europy. Na nim wygasła rodzina Hylzenów.

Hylzen Justynjan, młodszy brat poprzedniego, generał-major wojsk koronnych za Augusta III, poseł inflancki na sejmy 1762 i 1766 i komandor maltański, mało się zajmował sprawami publicznemi kraju i, spokojne prowadząc życie, † w dobrach swoich Dagdach na Litwie 1778 r.

Hymans Salomon Ludwik, historyk, poeta i publicysta belgijski, * 1829 r. w Roterdamie, † 1884 r. w Brukseli, po przesiedleniu się rodziny do Antwerpji, przyjął poddaństwo belgijskie, w 1854 został profesorem historji w muzeum przemysłowem w Brukseli, 1857 głównym redaktorem dziennika *Etoile belge*, w 1865 r. wielce wpływowego *Echo parlementaire*, do izby deputowanych był wybrany 1859. Napisał: „Le Rhin monumental“ (Bruksella, 1857—61, t. 2); romanse: „La famille Buvard“ (1858); „André Bailly“ (1861); „Histoire populaire de la Belgique“ (1860, 18 wyd., 1880); „Histoire de Leopold I“ (1864); „Histoire politique et parlementaire de la Belgique“ (1877 i następ.); „La Belgique contemporaine“ (2 wyd., 1884); „Bruxelles à travers les âges“ (1883, t. 2), kilka tomów „Souvenirs de voyage“; „Six nouvelles“ (1882); „Types et silhouettes“ (1877) i in.

Hymans Henryk Szymon, estetyk belgijski, brat poprzedniego, * 1836 r. w Antwerpji, od r. 1867 r. dyrektor gabinetu miedziorytów w państwowej bibljotece w Brukseli. W r. 1879 został profesorem estetyki w akademji sztuk pięknych w Antwerpji, w 1886 w instytucie wyższym sztuk pięknych. Brał udział w wydawnictwach licznych publikacji estetyczno-archeologicznych, między innemi wydał: „Documents de la bibliothèque royale de Belgique“ (Bruksela, 1864) i „Compositions décoratives et allégoriques des grands maitres de toutes les écoles“ (1870—85); nadto: „Histoire de la gravure dans l'école de Rubens“ (1879) i „Le réalisme, son influence sur la peinture“ (1884).

Hymen, *Hymenajos*, bożek weselny, syn i wychowaniec Muz (Uranji, Klio, Terpsychory, Kalliopy). Poeci najrozmaitsze o nim przekazywali nam podania. Wyobrażają go zwykle, jako młodziana skrzydlatego, urody prawie niewieściej, z wieńcem na głowie, pochodnią weselną i zasłoną w ręku. — *Hymen*, *Hymenajos*, zwała się też u Greków pieśń weselna, śpiewana przez towarzyszki narzeczonej, kiedy ją prowadzono z domu rodzicielskiego do oblubieńca. Por. Schmidt „De Hymenaeo et Talasio“ (Kiel, 1886).

Hymen, ob. Dziewictwo.

Hymenaea, *Żarklin*, rodzaj roślin z rodziny strąkowych, z podrodziny brezyljowych (Caesalpinieae); wielkie drzewo obfitujące w żywice, wydające strąki skórzasto-drzewiaste, z licznemi nasionami w miąższu mączystym. Gatunkiem najwięcej znanym jest **H.** *courbaril* (*algoraba*, *jatai*, *anime*, *drzewo szarańczowe*, *lokustowe*), drzewo na 20 metrów wysokie, z którego głównie otrzymuje się kopal brazylijski, czyli zachodnio-indyjski. Liści i kory używają Indjanie w różnych chorobach; drewno nadaje się na wyroby.

Hymenaea i przecięcie strąka.

Hymenium, warstwa, zawierająca zarodniki w osadnikach grzybów i porostów.

Hymenoptera, ob. Błonkoskrzydłe owady.

Hymettus, sławna w starożytności góra, obfitująca w rośliny aromatyczne i wyborny marmur, zwana obecnie Trelo Vuni, położona w stronie południowo-wschodniej względem Aten. Miód, na tej górze otrzymywany, dotąd jeszcze powszechnej używa wziętości.

Hymn (greck. *Hymnos*), tak nazywali Grecy pieśń pochwalną, śpiewaną na cześć bogów lub bohaterów podczas uroczystych ofiar i obchodów świątecznych, przy wtórze muzyki i tańców obrzędowych. Stosownie do bóstw, rozmaite **H.** przybierał nazwy i różny nosił charakter, np. dytyramb, pean i t. d. Następnie nazywano **H.** każdą pieśń pochwalną lub odę, w których jakiś nadzmysłowy lub wzniosły przedmiot w górnym, poetycznym opiewano tonie. Najdawniejsze hymny, tak zwane homerowskie, opowiadały mitologiczne dzieje bogów i noszą charakter epiczny, późniejsze zaś, jak np. Pindara i Kallimacha, są już więcej utworami wyższej, natchnionej liryki; jeszcze późniejsze zbliżają się do refleksji, a nawet dydaktyki. Psalmy Hebrajczyków są to również hymny, tylko stosownie do swego wschodniego charakteru jeszcze podnioślejsze niż **H.** Greków i podobnież jak staroindyjskie (Rigweda) zawsze treści religijnej. W kościele chrześcijańskim pierwszymi twórcami **H.** byli: Klemens Aleksandryjski († ok. 217) i biskup (wschodni) Hieroteusz, później św. Grzegorz Nazjanzeński († 390), Synezjusz z Ptolemaidy († 412), św. Hilary, biskup zachodni († 368), św. Ambroży († 397), papieże: Gelazy, Grzegorz W. († 604), oraz św. Tomasz z Akwinu († 1275) i in. Kościół grecko-kat. używa nowszych **H.** św. Jana Damasceńskiego († 754), Józefa z Carogrodu, Teofanesa i in. Używanie **H.** w kościele rzymsko-kat. zatwierdził najpierw sobór toledański z 633, w samym jednak Rzymie weszły w użycie dopiero w XII w. Znany jest szczególnie hymn pochwalny św. Ambrożego „Te Deum laudamus“. Papież Urban VIII († 1644) poprawił je i kazał zamieścić w Brewjarzu (Rzymskim), z którego następnie zostały przełożone na różne języki. Nowsi poeci poświęcają hymny wylewowi głębszych uczuć i pomysłów treści filozoficzno-dydaktycznej, jak Goethe w Prometeuszu, w Anglji Shelley, we Francji Musset. Na język polski między innymi przekładali **H.** (z dawnych Brewjarzy) St. Grochowski, J. Białobocki i in.; w nowszych zaś czasach metropolita rzymsko-kat. ks. Ig. Hołowiński (Kraków, 1859). M. Luter i P. Gerhardt niektóre dawne **H.** zamieścili w chorale (w niemieckim przekładzie). Por. J. Monego „Hymny łacińskie wieków średnich“ (1853—55); E. Oloffa „Polnische Liedergeschichte“ (Gdańsk, 1744) i Kaysera „Beiträge zur Geschichte und Erklärung der alten Kirchenhymnen“ (2 t., Paderburg, 1886). Por. „Teorja poezji polskiej“ A. G. Bema (1899).

Hymnologja, zowie się znajomość śpiewów kościelnych (hymnów) i ich autorów, a od niedawnego czasu stanowi oddzielną gałąź naukową, obejmującą teorję tworzenia takich pieśni, ich krytykę i objaśnienia. Wprawdzie już Nicetus, biskup trewirski (563) w swej rozprawie „De psalmodiae bono,“ a Durandus w „Rationale divinorum officiorum“, mówią o śpiewie kościelnym, a z teologów ewangelickich Wetzel napisał w r. 1752 „Analecta hymnologica“, żaden jednak z nich nie utworzył teorji o tym pieśni rodzaju. Do najpierwszych zatem dzieł, traktujących **H.** jako umiejętność, należy Weissa „Versuch einer Theorie und geschichtl. Uebersicht des Kirchenliedes“ (Wrocław, 1842) i Langiego „Kirchl. Hymnologie“ (Zürich, 1844). Ważnemi pod tym względem są prace: Rudelbacha, Nitscha, Gauppa, Armknechta, Naumanna, Palmesa i Mohnikiego, Middeldorpfa, Pasiga, Thielego, Konlerta, Schauera, oraz Daniela „Thesaurus hymnologicus“ (1841).

Hyna Karol Ferdynand, filozof i pedagog czeski, * 1802, † 1881, ostatnio dziekan kapituły starobolesławskiej; najcelniejszem jego dziełem jest „Duszeslovi zkuszebné“ (1844), w którem rozwija myśl, że dusza jest podkładem zjawisk w czasie, a ciało—zjawisk przestrzennych.

Hyoscyamus, roślina, ob. Lulek.

Hypallage (z greck.), figura gramatyczno-retoryczna, polegająca na podstawieniu jednego pojęcia zamiast innego, np.: urok tych okolic, zamiast: te urocze okolice; albo na przemianie względnych form imion np.: ważne początki tych wypadków, zam.: początki tych ważnych wypadków; cichy wieczór—cisza wieczorna.

Hypanis, starożytna nazwa rzeki Bohu i Kubani.

Hypata, starożytne miasto w Tesalji, na stoku góry Oeta, sławne z licznych podań czarodziejskich. Dzisiaj to miasto nosi nazwę *Hypati* albo *Patradzik*.

Hypatja z Aleksandrji, córka matematyka Teona i uczennica jego w matematyce. Uczyła się filozofji w Atenach, a następnie wykładała ją w Aleksandrji z wielkiem powodzeniem. Wyszła za filozofa Izydora, lecz w tym związku miała zachować czystość dziewiczą. Zamordowaną została przez stanatyzowane tłumy ludu podczas wywołanego przez biskupa Cyryla zaburzenia, wymierzonego przeciw filozofom pogańskim (415 po Chr.). W filozofji starała się pogodzić nowoplatonizm z nauką Arystotelesa. Dzieła jej, które wszystkie zaginęły, miały zawierać komentarz do Diofantesa, do nauki o przecięciach stożkowych Apolonjusza z Pergi i Kanon astronomiczny. Wynalazek areometru jest jej mylnie przypisywany. Życie **H.** podało Kingsleyowi (ob.) treść do romansu pod jej nazwiskiem; u nas Marja Konopnicka osnuła na tym temacie jeden ze swych fragmentów dramatycznych. Por. W. A. Meyer „H. von Alexandria“ (Heidelberg, 1886).

Hyper (gr.) nad. W wyrazach złożonych oznacza nadmiar, zbytek.

Hyperanthera, roślina, ob. Moringa.

Hyperbasis, *Hyperbaton*, szereg figur retorycznych, polegających na odstąpieniu od zwyk-

łego szyku wyrazów, np. anastrofa, anakolut, hysteron proteron i t. d.

Hyperbola, linja krzywa, powstająca przez przecięcie stożka (fig. 1) płaszczyzną, która, nie idąc równolegle do jego tworzącej, przecina obie jego płachty. **H.** przeto składa się z dwu odnóg symetrycznych biegnących do nieskończoności,

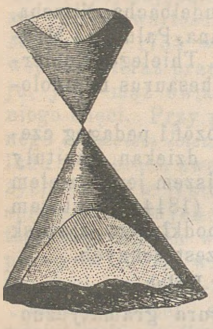

Fig. 1. Przecięcie hyperboliczne stożka.

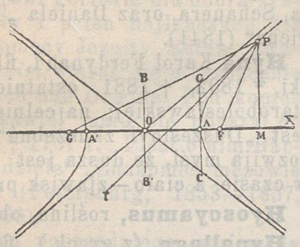

Fig. 2. Hyperbola.

z których każda znów się składa z dwóch części symetrycznych. Najbliższe punkty obu tych odnóg A,A′ (fig. 2) zowią się *wierzchołkami* **H.**, linja je łącząca AA′ *osią wielką*, na której przedłużeniu w obu odnogach leżą dwa punkty, zwane *ogniskami* **H.**, F,G. Różnica dwu linji, poprowadzonych od jakiegokolwiek punktu **H.** do obu ognisk (promieni wodzących), jest stale równą osi wielkiej; jest to główna własność **H.**, na zasadzie której można ją wykreślić. Oś druga czyli mała jest urojoną. Cechującemi są dla **H.** jej asymptoty (ob.), które krzyżują się w środku osi wielkiej w punkcie O. Styczna PT do **H.** dzieli kąt między promieniami wodzącemi GP i PF na dwie części równe. Dla nakreślenia asymptot prowadzimy z A prostopadłą do osi wielkiej, odcinamy na niej AC=AC′=OB i punkty C i C′ łączymy ze środkiem O. Jeżeli połowę osi wielkiej OA oznaczymy przez a, połowę osi małej OB przez b, to we współrzędnych prostokątnych OM=x, PM=y, równanie **H.** jest $\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$. Odległość OF=e stanowi mimośród linijny hyperboli, $\frac{e}{a}$ jej mimośród liczebny. Mimośród $e=\sqrt{a^2+b^2}$, mimośród liczebny jest większy od 1, a stąd pochodzi nazwa **H.** (z grec. *hyperbole*, nadmiar). Jeżeli a=b, **H.** nazywa się równoboczną. Por. Milinowski „Geometrie der gleichseitigen Hyperbel“ (1883); „Niewęgłowski „Geometrja“ (2 wyd., 1869).

Hyberbola w retoryce, figura wyrazowa, używana dla podniesienia oznaczenia ze szczególnym przyciskiem albo wielkości, albo też małości. **H.** ma więc wówczas zastosowanie, kiedy już w samym przedmiocie leży pojęcie czegoś nadzwyczajnego, co przechodzi zakres wiary naturalnej; np. *Jego sława niebios sięga*; w przeciwnem zaś znaczeniu użyta, służy **H.** do wyrażenia śmieszności. Stąd wyrazem *hyperboliczny* oznacza się wszystko, co przesadne.

Hyperboliczne funkcje, *funkcje potencjalne*, wyrażenia matematyczne, mające własności analogiczne do funkcji trygonometrycznych, mają ważne znaczenie w geometrji urojonej czyli nieeuklidesowej. Nazwa pochodzi stąd, że występują przy obliczaniu powierzchni zamkniętych odcinkami hyperboli. Por. Günther „Die Lehre von den Hyperbelfunktionen“ (1881).

Hyperboliczne logarytmy, ob. Logarytmy.

Hyperbolojda, powierzchnia krzywa, o której wyobrażenie daje jej postać najprostsza, **H.** *obrotowa*, utworzona półobrotem hyperboli około jednej z jej osi. Przypomniawszy sobie kształt

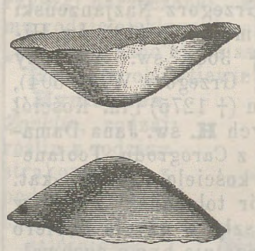

Fig. 1. Hyperbolojda dwupłachtowa.

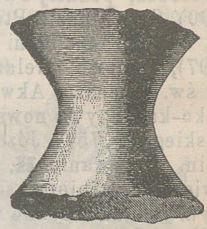

Fig. 2. Hyperbolojda jednopowłokowa.

hyperboli, łatwo zrozumiemy, że przez jej obrót około osi rzeczywistej powstaje **H.** o dwu odnogach, **H.** *dwupłachtowa* czyli *dwupowłokowa* (fig. 1), przez jej obrót zaś około osi urojonej **H.** *jednopłachtowa* (fig. 2).

Hyperboreje. Za górami Ripaj, znanemi Alkmanowi (610), z których Eschilos wywodził Dunaj (Ister) leżała kraina **H.** Wedle wypisów Stefana z Bizancjum i Ateneja, Rypeje są to samo co Alpy, a leżą za Arymaspami. Plutarch i Arystoteles mieszczą je na skraju Europy, ponad Północnym oceanem, oblewającym Gallów. Herodot nic o nich nie słyszał i twierdzi, że gdyby byli **H.**, to jest ludy u północnego, musiałyby istnieć i ludy u południowego ogniska wiatrów (Hypernotji). Pindar maluje **H.** jako lud szczęśliwy, wolny od wojen, chorób i starości. Symonides daje im 1,000-letni wiek, Hellanik przypisuje żywienie się owocami. Jest to więc lud idealny, podobny do Abjów. Obok tego jednak do Delfów z Hyperborejów przybywały poselstwa święte, złożone z 5 kobiet i 2 mężczyzn, za których zabicie ucinano włosy dzieciom w świątyni Apollina. Przenośnie, w późniejszych czasach, uży-

wano tej nazwy do oznaczania narodów mieszkających na północy Europy, np. Rosjan, Szwedów.

Hyperdulja, ob. Dulja.

Hyperemja, ob. Przekrwienie.

Hyperestezja, *nadczułość*, stan nadmiernej wrażliwości nerwów czuciowych; tem różni się od bólu, że nie występuje nigdy samodzielnie, lecz tylko przy najmniejszem dotknięciu lub drażnieniu skóry lub powierzchownych błon śluzowych. **H.** towarzyszy często nerwobólom (newralgiom), jest stałym objawem przy nerwicach, szczególnie przy histerji, gdzie sadowi się w pewnych, ściśle określonych okolicach ciała, występuje zawsze przy cierpieniu opon mózgordzeniowych, często także bywa przy zatruciach i ciężkich anemjach, w zależności od zaburzeń w odżywianiu nerwów obwodowych.

Hyperfizyka, tłómaczenie objawów natury przyczynami nadnaturalnemi.

Hypericum, *Hypericineae*, ob. Dziurawiec, Dziurawcowate.

Hyperides z Aten, jeden z najznakomitszych mówców i najzacniejszych mężów stanu ateńskich, syn Glaukipposa z atyckiej gminy Kollytos. Ukończywszy studja filozoficzne i retoryczne (podobno uczeń Platona i Isokratesa), występował początkowo w obronie spraw prywatnych, a następnie brał czynny udział w życiu politycznem i wespół ze swym przyjacielem (a potem rywalem), Demostenesem, działał w duchu stanowczo antymacedońskim. Posuwał się nawet dalej, gdyż po bitwie cheronejskiej przeprowadził dekret, skazujący na wygnanie samego Demostenesa, przystępniejszego dla widoków pokojowych. Po śmierci Aleksandra W., on to głównie zapalił Ateńczyków do zrzucenia jarzma macedońskiego w tak zwanej wojnie lamijskiej, ale po klęsce pod Krannonem (322 przed Chr.) musiał uciekać i został zamordowany na wyspie Eginie z rozkazu Antypatra. Był to człowiek wysoce wykształcony, ognisty mówca, pełen wytwornego smaku, ale zbywało mu na głębokości myśli i moralnej powadze Demostenesa i Likurga. Z licznych mów jego (52) zostały tylko fragmenty; dopiero 1847 Anglicy Harris i Arden znaleźli w grobach egipskich papirusowe zwoje, zawierające kilka mów całkowitych, innych zaś znaczne ułamki. Najlepsze wyd. pojedyńczych mów sporządzili Babington (Londyn, 1850); Schneidewin (Getynga, 1853); Sauppe (Getynga, 1859) i Comporetti (Piza, 1861, 1869); cała puścizna znajduje się w „Oratores attici" Müllera (t. 2, Paryż, 1858), ostatnio w wydaniu Blassa (2 wyd., Lipsk, 1881). Por. Schäfera „Demosthenes und seine Zeit" (2 t., Lipsk, 1856) i Böhneckie'go „Demosthenes, Lykurgos, Hyperides und ihr Zeitalter" (Berlin, 1864); Girard „Etudes sur l'éloquence attique"; „Lysias, Hypéride, Demosthène" (Paryż, 1874) i Bassi „Le quattro orazioni di J." (Tur., 1888).

Hyperius, właściwie *Gerhard* Andrzej, teolog protestancki, * 1511 w Ypernie, † 1564 w Marburgu; po ukończeniu nauk w Paryżu (1528—35), gdzie napisał „Annotationes in X libr. Ethicorum Aristotelis" i „Physices Aristotelae compendium", oddał się studjom pism Ojców Kościoła i prawa kanonicznego. Po odbyciu licznych podróży, w których przejął się zasadami reformacji kościelnej, udał się do Anglji; prześladowania jednak ewangelików zmusiły **H.** opuścić ten kraj (1540). Następnie osiadł w Marburgu, gdzie w 1541 został profesorem teologji. **H.** należał do złagodzonego kierunku Melanchtona. Wydał: „De formandis concionibus sacris" (1553); „De Theologo l. IV" (Bazyleja, 1556); po jego zaś śmierci wyszły: „Topica theologica" (Wirtemberg, 1565); „Methodi theologiae libri tres" (Bazyleja, 1566) zawierające systematyczny wykład nauki chrześcijańskiej; „Opuscula theol. varia" (Bazyleja, 1750) i in. Zbiór zaś wszystkich pośmiertnie wydanych w Bazylei 1581 pod tyt. „Hyperii Varia opuscula theologica" (t. 2).

Hyperjon, w mitologji greckiej, jeden z Tytanów, syn Uranosa i Gai, mąż Tei, ojciec Heljosa, Seleny i Eos; bywa też epitetem samego Heljosa.

Hyperkinesis, ob. Konwulsje.

Hyperkrytyka (grec.), zbyt surowa krytyka.

Hyperkultura (grec. łac.), przesadne wykształcenie, wyrafinowana cywilizacja.

Hyperlogiczny (grec.), przechodzący rozum.

Hypermetr, stopa lub pół stopy miarowej, zbywające w wierszu, co niekiedy u lepszych nawet poetów bywało nie tylko skutkiem przypadku, ale nawet rozmysłu, jeżeli szło o większy przycisk na jaki wyraz.

Hypermetropja, ob. Nadwzroczność.

Hypermnestra, jedna z Danaid, t. j. córek Danaosa (ob.), małżonka Linkensa; stała się z nim rodzicielką pokolenia Persydów, z których wyszedł Herakles.

Hyperodontidae, rodzina wielorybów (ob.).

Hyperortodoksja (grec.), przesadna prawowierność religijna.

Hyperprodukcja (grec.) nadprodukcja.

Hypersten *(Paulit)*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy augitów, ma nazwę od nadmiaru tlenku żelaza lub też od znacznej twardości w porównaniu z innemi minerałami tej grupy. Krystalizuje w szeregu rombowym, najczęściej czarny, nieprzezroczysty, blasku szklistego, twardość 6, c. wł. 3,3. Jest to krzemian magnezji i tlenku żelaza, z pewną ilością glinki i tlennika żelaza. Znajduje się w Kanadzie, Labradorze, na Harzu, w Norwegji i Persji. Używa się na wyroby galanteryjne.

Hyperstenit, skała zbliżona do gabro (ob.), wyróżniająca się zawartością hyperstenu.

Hypartrichosis, nadmierne uwłosienie.

Hypertrofja, ob. Przerost.

Hypha, ob. Pleśń.

Hyphaene, *Widlica, Sowicha*, rodzaj roślin z rodziny palm, drzewa afrykańskie o trzonie widlasto rozdzielonym, z liśćmi wachlarzowatemi; kwiaty dwudomowe, owoce wielkie z pestkami drzewiastemi. **H.** *thebaica (Cucifera thebaica)*,

Hypchaene. *a* owoce, *b* owoc przecięty.

palma dum, przeszło 9 m. wysoka, ma owoce jadalne wielkości jabłek, barwy i smaku piernika; z pestek owoców wyrabiają się drobne przedmioty. **H.** *argun* jest to palma karłowata, pospolita w Nubji.

Hyphasis, *Hydaspes* (ob.), starożytna nazwa lewego dopływu rz. Indu, do którego Aleksander W. doszedł w pochodzie swoim do Indji.

Hypnal *(monochloralantypiryna)*, substancja złożona z chloralu i antypiryny, tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie i topiące się przy 67°. Używa się jako środek nasenny i uśmierzający ból, zwłaszcza przy napadach kaszlu; zastępuje korzystnie chloral.

Hypnon, ob. Acetofenon.

Hypnos, grecki bóg snu, syn Nocy, podobnie jak Tanatos (Śmierć); towarzyszem jego był Morfeusz.

Hypnoskop, pierścień czyli walec stalowy, namagnesowany, służący według Ochorowicza do wykazania, czy osoba badana podlegać może zahypnotyzowaniu, a to przez właściwe uczucia, jakich doznawać ma po wsunięciu tego pierścienia na palec.

Hypnotica, środki nasenne.

Hypnotyzm, stan senny, nazwa przyjęta na oznaczenie objawów magnetyzmu zwierzęcego, na który uwagę zwróciły na nowo od 1879 przedstawienia magnetyzera duńskiego Hansena i innych. Badania wykazały, że nie stanowią one szarlatanerji, ale też nauczyły, że nic cudownego w nich upatrywać nie należy. Warunki powodzenia tych doświadczeń, jak to wykazali Heidenhain, Charcot i inni, polegają na pewnem usposobieniu systemu nerwowego. Nie u wszystkich osobników można wywołać stan uśpienia; udaje się to najłatwiej u jednostek o wrażliwym układzie nerwowym, a przeważnie u histeryczek. Takiż stan uśpienia i temi samemi środkami można wywołać i u zwierząt. Pewne wrażenia jednostajne, jak wpatrywanie się w przedmiot świecący, lub pociąganie ręką magnetyzera, sprowadzają pewne uśpienie niektórych części centralnego organu nerwowego, następuje wtedy częściowa utrata samowiedzy i rozwagi. W stanie uśpienia występują zmiany to w sferze ruchowej, czuciowej, lub intelektualnej; pierwsza przybiera postać *katalepsji* (ob.), w drugiej widzimy *znieczulenie*, lub też *przeczulicę* (*hyperestezję*), która tłómaczy nam takie zjawiska, jak słyszenie bicia zegarka ze znacznej odległości, odczuwanie ciepła ręki hypnotyzera na przestrzeni pół metra i t. p. W sferze intelektualnej widzimy powstawanie całego szeregu idei pod wpływem otrzymanych na jawie wrażeń. Z punktu widzenia naukowego stan hypnotyczny nadaje się do studjów nad mechanizmem nerwowym, może rzucić pewne światło na wpływ imaginacji na czynności mózgowe, dzisiaj ogólnie stawiane w zależności od naszej woli. Nadużycie **H.** wywołać może pewne niebezpieczeństwo, dlatego też uciekać się do niego należy przy zachowaniu odpowiednich ostrożności. Doświadczeniami hypnotycznemi u nas zajmował się najwięcej Bruner i Ochorowicz. Por. Preyer „Die Entdeckung des Hypnotismus“ (1881); Heidenhain „Der sogenannte tierische Magnetismus“ (1880); Weinhold „Hypnotische Versuche“ (1880); Lieger i Virchow „Der Hypnotismus“ (1881).

Hypnum, mech, ob. Rokiet.

Hypo (z grec.) w wyrazach złożonych znaczy *pod*, jak np. *hyposulfity*, podsiarkony.

Hypochloryt *(bizmutoferryt)*, minerał występujący w masach zbitych lub ziemistych, zielony, twardość 3,5. c. wł. 4,5. Jest to krzemian bizmutu i żelaza. Znajduje się w Saksonji.

Hypochondrja, zboczenie umysłowe, zdarzające się najczęściej u mężczyzn, a polegające na wyłącznem zajęciu się chorego jego niezmiernie przesadzonemi, a bardzo często całkiem zmyślonemi chorobami. **H.** napotyka się najczęściej u ludzi w wieku od 30—40 lat, po ciężkich przejściach moralnych, u osobników osłabionych i zniechęconych nadużyciem płciowem, hulaszczem życiem, złem trawieniem, wreszcie u cierpiących na wątrobę, serce, organy płciowe. Niewielkie cierpienia zdarzające się u nich, zwykle w organach płciowych i trawieniu, przykrzejsze na nich, niż na innych, wywierają wrażenie. Przy dłuższem trwaniu cierpienia zajmuje ono coraz więcej chorego i wreszcie cały jego umysł pochłania. Hypochondryk wciąż jest stanem swego zdrowia zajęty. Bezustannie bada i rozbiera wszystkie objawy: obłożony język jest dla niego kwestją niezmiernej wagi, nasuwającą najdziwaczniejsze

i najpoważniejsze obawy; studjuje on popularne dzieła lekarskie, przez co wciąż poznaje nieznane mu dotąd choroby i nowy materjał dla swej wyobraźni i strachu. Często stan ten maluje się już na obliczu hypochodryka: ma on wygląd człowieka nieszczęśliwego, bardzo strapionego; przy wysokich stopniach **H.** umysł chorego staje się niezdolnym do najmniejszych nawet czynności, a często także cierpi i ogólne odżywianie chorego, jakkolwiek żadnych zmian w poszczególnych organach nigdy się nie wykrywa. Leczenie **H.** jest trudne i mozolne; wymaga zarówno uwzględnienia ciała, jak i bezpośrednich wpływów na umysł chorego.

Hypocyklojda, *cyklojda skrócona*, ob. Cyklojda.

Hypoderma, owad, ob. Giez.

Hypogastrium, dolna część brzucha, poczynając od poziomej linji pępkowej.

Hypoginiczny, t. j. *podsłupkowy*, nazwa kwiatów, w których kielich, korona i pręciki osadzone są poniżej słupka na osi kwiatowej.

Hypoglossus, *nerw podjęzykowy*, stanowi dwunastą czyli ostatnią parę nerwów czaszkowych; nerw ten zawiaduje ruchami języka, stąd porażenia jego sprowadzają bezwład języka, niemożność wymawiania wyrazów.

Hypomochlion, punkt podpory drążka (ob.).

Hypopitys, roślina, ob. Korzeniówka.

Hypospadia, wada rozwojowa organizmu, polegająca na tem, że wylot cewki moczowej ma miejsce na dolnej powierzchni główki członka męskiego, lub też nawet u podstawy członka, który w takim razie wcale cewki nie posiada. **H.** towarzyszy zwykle innym wrodzonym ułomnościom.

Hypostaza (gr. *hypostasis*), podstawa, zasada, materja lub przedmiot (mowy, rozprawy), także istota, substancja rzeczy, w medycynie zastój krwi w płucach u ciężko chorych; w filozofji już była zaznaczoną przez Arystotelesa w ideologji Platona, jak „chorismos," t. j. rozdzielanie pojęć na drodze subtelnych logicznych wywodów i podstawianie (substitutio, hipostasis) produktu ich w formie osobowych niemal tworów za istotną rzeczywistość. Takiemi hypostazami są np. idee Platona Spinozy substancja — (najbardziej oderwany, w myśli uosobiony byt), Schopenhauera na pomieszaniu popędu sił natury i woli oparta zasada „jednej woli, jako rzeczy w sobie niezmiennej."—W mitologji **H.** nazywa się wytworzenie osobnego bóstwa z pojedyńczego przymiotu innego ogólniejszego bóstwa, tak np. według Gerharda Hygjea powstała przez **H.** z Ateny.

Hypotenuza, ob. Przeciwprostokątnia.

Hyppolit Louis Mondastin Floréal, prezydent rzeczypospolitej Haiti, * 1827 w Cap-Haiti, † 1896, syn ministra cesarza Faustyna I, służył w wojsku, podczas rewolucji 1865 z powodzeniem bronił fortu Bel-Air i mianowany został generałem. Był adjutatem gen. Telemaka i trzymał jego stronę w sporze o władzę z gen. Legitime. Po rozbiciu wojsk Telemaka i rozstrzelaniu go, **H.** wywołał powstanie, zwyciężył Legitime'a 1889 pod Port au Prince i był na jego miejsce wybrany prezydentem. Gdy w r. 1891 Stany Zjednoczone wysłały flotę w celu zajęcia stacji dla swych okrętów pod St. Nicolas, utworzył się spisek przeciw **H.**, który rozkazał wszystkich podejrzanych aresztować, następnie wskutek usiłowania wyswobodzenia więźniów, wszystkich zbiorowo rozstrzelać. Rządy jego były despotyczne aż do dzikości.

Hypsikles, matematyk grecki z Aleksandrji, żyjący około 170 r. przed Chr., jest autorem 14 księgi w „Elementach" Euklidesa o wielościanach foremnych, oraz pisma o ekliptyce (wyd. przez Manitiusa, 1888), w którem podany jest wzór na sumę postępu różnicowego, oraz podział koła na 360°. Por. Friedlein „De Hypsicle" (1873).

Hypsiprimnus, ob. Kangur.

Hypsometrja, mierzenie wysokości.

Hypsotermometr, ob. Barotermometr.

Hypsystarjanie *(Hypsystanie)*, sekta chrześcijańsko-judaistyczna, istniejąca w III i IV wieku w Kapadacji (w Azji Mniejszej). Nauka ich jest mieszaniną pojęć pogańskich z chrześcijańsko-żydowskiemi. Czcili jedynego Boga pod imieniem *Hypsistos* (najwyższy), ale nie przyznawali mu przymiotów ojca. Święcili sobotę, a co do pokarmów podobnież trzymali się przepisów ustaw Mojżeszowych. Św. Grzegorz Niszeński pod względem moralnym nie czyni im żadnych zarzutów. Por. C. Ullman „De Hypsistariis" (Hejdelberg, 1833) i Böhmer „De Hypsistariis" (Berlin, 1834).

Hyrax, zwierzę, ob. Góralek.

Hyrkan, dwaj najwyżsi kapłani izraelscy.—*Jan* **H.** I, syn Szymona, rządził krajem od r. 135 do 105 przed Chr., zawojował Samarytanów (129 przed Chr.) i skłonił Idumejczyków do przyjęcia mozaizmu; z Rzymianami wszedł w przymierze. Odstąpiwszy od sekty faryzejskiej, został saduceuszem. Z pięciu jego synów Arystobul i Aleksander rządzili krajem z tytułem królów.—**H.** II, wnuk poprzedniego, a syn Aleksandra, ogłoszony królem w r. 69 przed Chr. w Jerozolimie, został strącony przez swego brata Arystobula; później Pompejusz mianował go (w r. 63) najwyższym kapłanem i etnarchą, a 47 r. Cezar zatwierdził go w tej godności, jako dziedzicznej. Atoli Antygon, syn Arystobula, przy pomocy Partów, strącił go powtórnie z tronu i kapłaństwa (r. 40 prz. Chr.); kazał mu oberznąć uszy, aby go uczynić niezdolnym do kapłaństwa i oddał Partom, którzy uprowadzili go z sobą jako niewolnika do Seleucji. Na prośbę Marji wnuczki **H.** pozwolił mu Herod powrócić, lecz w r. 31 przed Chr., oskarżony o zdradę stanu, został ścięty.

Hyrkanja, starożytna nazwa wązkiego południowego wybrzeża morza Kaspijskiego, pomię-

dzy górami Elborus a morzem Kaspijskiem, które z tego powodu nazywano również morzem Hyrkańskiem. Jest to dzisiejszy Mazanderan. Kraina to bardzo urodzajna, zamieszkaną była przez Hyrkanów, dzielących się na pokolenia: Maxerae, Astabeni i Chiendi. **H.** była częścią medyjskiego później perskiego państwa, w połowie II wieku prz. Chr. wyzwoliła się z pod jarzma syryjskiego i była przez pewien czas niezależną. Stolicą było miasto Zadrakarta, później Hyrkanja przezwane.

Hyrosz Szczepan, historyk słowacki, * 1813 w Rużomberku, † 1888 w Liptowskim św. Michale, gdzie był proboszczem katolickim. Napisał obszerną monografję p. t.: „Zámok Lykavoc i jeho pani" (Turczański św. Marcin, 1876).

Hyrtl Józef, anatom, * 1811 w Eisenstadt w Węgrzech, † 1894; kształcił się w Wiedniu, w r. 1833 został tamże prosektorem, w 1837 profesorem anatomji w Pradze, a w 1845 w Wiedniu, w 1874 opuścił katedrę. Prace jego dotyczą przyrządu słuchowego, nauki o naczyniach, anatomji ryb i in. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Lehrbuch der Anatomie des Menschen mit Rücksicht auf physiologische Begründung und praktische Anwendung" (2 t., Wiedeń, 1855, 18 wyd., 1885, tłóm. pol. Neugebauera i Nowakowskiego, Warszawa, 1861 — 65); „Handbuch der topographischen Anatomie" (2 t., Wiedeń, 1860, 7 wydanie, 1882); „Handbuch der praktischen Zergliederungskunst" (Wieden, 1860). Licznemi preparatami przyczynił się też wiele do postępu technicznej części anatomji.

Hyrtl Józef.

Hysiae, miasto w starożytnej Beocji. Znajdowała się tu sławna świątynia i studnia Apollina, z której pijący zyskiwali dar przepowiadania przyszłości. Apollo tutejszy nazywał się *Hysios*.

Hyssopus, ob. Izop.

Hystaspes, wielkorządca Partji i Hyrkanji, ojciec Darjusza I. Poskromił powstanie tych prowincji w r. 517 prz. Chr. Wkrótce po wstąpieniu na tron syna zginął, spadłszy ze szczytu mauzoleum, które ten ostatni sobie wystawił.

Hystereza, w fizyce, objaw polegający na tem, że przy wzbudzaniu elektromagnetyzmu, gdy natężenie prądu się wzmaga, przyrost magnetyzmu nie następuje jednocześnie ze zmianą natężenia prądu, ale nieco się opóźnia, co też się dzieje i przy osłabianiu prądu. Tłómaczyć to można oporem magnetycznym (ob. Magnetyzm), i dlatego **H.** nazywa się też tarciem magnetycznem.

Hysterium, roślina, ob. Lophodermium.

Hysteron proteron, w stylistyce, odwrócenie porządku logicznego, chronologicznego, np.: „Umrzemy a pokonamy nieprzyjaciół!"

Hystrix, ob. Jeżozwierz.

Hyszman Filip, pisarz pedagogiczny czeski, * 1851 w Strakonicach, prócz wielu książek dla dzieci, wydał z Ot. Paroubkiem „Popis hejtmanství Slanského."

I.

I, samogłoska, u Greków nazywała się *jota*, które łącznie z hebrajską nazwą *jod* pochodzi z fenickiego i oznacza rękę. Jako dźwięk, jest *i* w języku naszym samogłoską podniebienną, nosi też nazwę miękkiej z tego powodu, że ma własność miękczenia poprzedzającej ją w wyrazie spółgłoski; dlatego to miękkość owej spółgłoski przed *i* nie oznacza się; wszakże należy to poczytywać za wadę naszej grafiki. Po spółgłoskach *cz*, *sz*, *ż*, *dż*, *rz*, zastępuje się przez *y* (np. *rozkoszy* zam. *rozkoszi*). Często *i* przestaje być samogłoską i jest tylko prostym znakiem miękczenia, zastępującym znak (ʹ), np. *cieszyć* zam. *ćeszyć*.—I znaczyło u Greków 9, ι = 9,000, u Rzymian jednostkę. Umieszczone przed *C* lub *M*, wyrażało tyle a tyle set lub tysięcy, np. *IIC* = 200, *IIIM* = 3,000. W języku angielskim *i* wymawia się jak *aj*, chociaż krótkie *i*, np. w wyrazie *mill*, posiada brzmienie polskiego *i*. Na dawniejszych monetach francuskich *I* znaczy mennicę w Limoges.

Ib., *ibid.* skrócenie z łac. wyrazu *ibidem*, znaczy, szczególnie przy przytoczeniach: tamże, w tem samem dziele, na tej samej stronicy.

Ibadan, miasto w państwie Joruba w Sudanie, ma 100,000 miesz.

Ibagué, miasto w stanie Tolima, w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Kolumbji, 1,290 metrów nad poz. morza, posiada szkołę wyższą, kopalnie rudy srebrnej, źródła siarczane, 18,000 miesz.

Ibanez Carlos, margrabia *Mulhacén*, geodeta, * 1825 w Barcelonie, † 1891; kształcił się w akademji inżynierji wojskowej w Guadalajara, a jako kapitan otrzymał wraz z Saavedrą polecenie wykonania wielkiej topograficznej karty Hiszpanji; następnie uorganizował instytut geodetyczny królestwa i stanął na jego czele. Pomiary hiszpańskie weszły w skład pomiarów europejskich południka, a **I.** po śmierci Baeyera został 1870 prezydentem trwałego komitetu tych pomiarów. W r. 1872 został też prezydentem komisji międzynarodowej miar i wag. Sprawozdania jego o pomiarach hiszpańskich obejmują 7 tom., a prócz tego ogłosił: „Tableau géographique et statistique de l'Espagne," z wielką kartą w skali 1:500000 (1888).

Ibar, prawy dopływ Morawy w Serbji, powstaje w sandżaku Nowybazar, pod Mitrowicą łączy się z Sitnicą i wpada do Morawy o kilka kilometrów poniżej Karonawca.

Ibarra, stolica prowincji Imbabura w rzeczypospolitej Ecuador, liczy 13,000 miesz., piękna katedra, szpital.

Ibas, *Ibbas*, biskup edeski (w Mezopotamji), † 457, zwolennik nestorjanizmu, w r. 446 oskarżony o rozszerzanie nauki Teodora z Mopsuesta, uwolniony jednak z pod zarzutu przez synody, odbyte w Tyrze i Berycie; atoli sobór efeski z r. 449 potępił go, chalcedoński, jednak w roku 451 przywrócił na biskupstwo, nakoniec piąty sobór konstantynopolski (553) wyklął go jako nestorjanina. **I.** wypowiedział swoje zasady w liście do Maresa (istnieje w tłómaczeniu greckiem). Spory te zwane są „Sporami trzech rozdziałów."

Ibea, angielska nazwa skrócona posiadłości brytańskich w Afryce wschodniej, złożona z pierwszych głosek wyrazów: Imperial British Eeast Africa.

Iberis *(Ubiorek)*, rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, obejmuje ziola i krzewy z liśćmi mięsistemi i łuszczynami jajowatemi lub kulistemi, w Europie południowej. *I. amara* o kwiatach białych i wonnych hoduje się często u nas, jako ozdobna, jak również **I.** *semperflorens* i **I.** *umbellata*. Nasiona dwóch tych gatunków używane były jako środek napotny.

Iberja, 1) tak nazywała się u starożytnych urodzajna kraina, położona między Kaukazem, Kolchidą, Armenją i Albanją, obejmująca dzisiejszą Georgję czyli Gruzję. Od Trajana aż do śmierci Juljana, to jest do czasu podbicia jej w IV wieku po Chr. przez króla perskiego Sapora II zostawała ona pod panowaniem rzymskiem.

Później pomimo ujarzmienia przez Persów zachowali swoich książąt narodowych z tytułem królów, którzy w V wieku w pobliżu dawnej stolicy Meszita zbudowali nową Thilisi (dzisiejszy Tyflis). Mieszkańcy mieli należeć do plemienia medyjsko-asyryjskiego i dzielili się na 4 kasty: kapłanów, szlachty, wojowników i rolników, oraz niewolników. Cześć religijną oddawali Mitrze aż do II wieku po Chr., w którym religja chrześcijańska została wprowadzona. 2) Starożytni nazywali także często *Iberją* półwysep Pirenejski, t. j. Hiszpanję i Luzytanję (Portugalię). Osiadło tu plemiona składały oddzielny naród *Iberów*, którzy zamieszkiwali nietylko cały półwysep, ale także południową część Galji (Akwitanję), wybrzeża półn.-zachod. i niektóre wyspy morza Śródziemnego. Iberowie stanowili ze względu na język odrębny szczep narodów, a potomkami ich, jak wykazują badania językowe, są Baskowie (ob.). Tworzyli oni znaczną liczbę po części monarchicznych, po części republikańskich państewek, których stopień kultury był jednak wielce rozmaity. W niektórych okolicach kwitło szczególnie rolnictwo i hodowla bydła. Z zakresu przemysłu zaznaczyć należy artystyczne obrabianie metalów i wysoko rozwinięte górnictwo (srebro i cyna). Posiadali Iberowie także bardzo rozpowszechnione narodowe pismo, którego początek najodleglejszej zdaje się sięgać przeszłości. Za najbardziej ucywilizowanych uchodzili Turdetanowie (w niższej Andaluzji), którzy posiadali stare pieśni bohaterskie i pisane ustawy, a po części Turdulowie (w Luzytanji); za najbardziej wojowniczych zaś Kantabrowie (w północnej części Starej Kastylji). Zabytkami staroiberyjskiej kultury są w znacznej ilości doszłe naszych czasów monety, które opisał Boudard w „Numismatique ibérienne“ (Paryż, 1859), później Heiss (Paryż, 1870) i Delgado (Sewilla, 1871—79). Ocalałe napisy wydał Hübner w „Monumenta linguae ibericae” (Berlin, 1893). Ze zmieszania się plemion iberyjskich z celtyckiemi powstali *Celtyberowie* (ob.), osiedli na wyżynach środkowej Hiszpanji. — Półwysep *Iberyjski* znaczy to samo, co półwysep Pirenejski.

Iberowie, ob. Iberja.

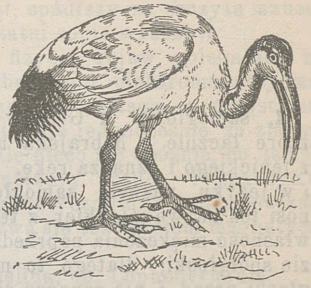
Iberus, starożytna nazwa rzeki Ebro.

Iberyjskie morze, nazywała się w starożytności część morza Śródziemnego przy południowych brzegach Hiszpanji i około wysp Balearskich.

Iberyjskie góry, ob. Hiszpanja.

Ibidem (łac.), przez skrócenie *ib.*, *ibid.* znaczy tamże, na tejże stronicy, w temże dziele.

Ibikus (grec. *Ibykos*), liryk grecki, współczesny Anakreona, * w Rhegium, w dolnych Włoszech; żył w drugiej połowie VI wieku prz. Chr. na dworze Polikratesa w Samos i † w mieście rodzinnem. Znane już w starożytności podanie, jakoby w podróży został przez rozbójników zabity, a mordercy jego zostali wykryci przez przelatujące wówczas żórawie, posłużyło Schillerowi za treść do jednej z jego ballad, p. t.: „Die Kraniche des Ibykus.” Ułamki przypisywanych **I.** siedmiu ksiąg poezji lirycznych w narzeczu dorycko-eolskiem, wydali Schneidewin w „Delectus poësis Graecorum elegiacae” (Getynga, 1839) i Bergk w „Poetae lyrici Graeci” (4 wyd., Lipsk, 1882). Były one treści bohatersko-erotycznej, a miały się odznaczać wielkim żarem fantazji i namiętności. Wraz z niemieckim przekładem wydał je Hartung w „Die griech. Lyriker” (5 t., Lipsk, 1856).

Ibis.

Ibis (*Ibis*), rodzaj ptaków z rzędu brodzących, z rodziny ibisów, włączanej też do rodziny bocianów lub czaplowatych, ma za cechy: dziób przedłużony, szczupły, przy nasadzie zgrubiały, łukowato zgięty; skrzydła szerokie i zaokrąglone; przód twarzy, niekiedy cała głowa i szyja nagie. Obejmuje ptaki w ciepłych krajach całej ziemi. Żywią się robactwem i mięczakami. Najbardziej znany jest **I.** *święty (I. religiosa, Threskiornis religiosa)*, na 75 cm. długi, a na 1,3 metr. szeroki, biały, z głową, szyją i dziobem czarnemi. Żyje towarzysko, buduje gniazda na ciernistych mimozach, w których składa 3—4 białe jaja. Czczony był w Egipcie częścią z powodu niszczenia robactwa, częścią że przylatując, zwiastował wylew Nilu. Uważany był za symbol Tota, boga mądrości, którego przedstawiano z głową ibisa. Gatunek europejski, **I.** *brunatny (I. falcinellus, Falcinellus igneus)*, 68 cm. długi, ciemno-kasztanowaty, z grzbietem i skrzydłami połyskującemi, rzadko bywa u nas widziany. **I.** *czerwony (I. rubra)* 63 cm. długi, żyje w Ameryce środkowej, łatwo daje się oswoić, ale w Europie nie przybiera barwy tak żywo czerwonej, jak w Ameryce.

Ibjański Wacław, inżynier, * 1843 w Bakajciach na Żmudzi, † 1893 we Lwowie; ukończył szkołę kadetów w Petersburgu, w r. 1863 i 1864 bawił w stronach rodzinnych, następnie kształcił się w politechnice w Zurychu i osiadł w Galicji jako inżynier. Zasłużył się wprowadzeniem systemu drewnianych mostów kratowych, dozwalającego przy użyciu niewielkich bierwion przesadzać znaczne rozpiętości. Mostów takich istnieje w Galicji kilkanaście, a największy wybudowano w 1885 na Sanie pod Jarosławiem, gdzie rozpiętość każdego z pól mostowych wynosi po

44 metry. Por. Thullie „Mosty drewniane" (Lwów, 1898, zeszyt II, mosty kratowe i rozporowe); Skibiński „Powszechna wystawa krajowa 1894" (Lwów, 1897, dział „Drogi i koleje").

Ibl Czeniek (Wincenty), pisarz czeski, * 1851 r. w Bratronicach w pow. Krzywoklackim, kształcił się w gimnazjum i uniwersytecie praskim, gdzie zajmował się szczególnie nowemi językami i stenografją; następnie poświęcił się nauczycielstwu i literaturze. Drukował swe prace beletrystyczne, naukowe i przekłady, w różnych czasopismach, po większej części pod pseudonimem *Cz. Bil* i *Lipina*. Z prac tych wymienimy tu: „Také sztudent" (powieść); „Hela" (poemat); „Bajky Puchmajerovy"; „Antické látky v novovieké dramatie vóbec, a v českém zvlasztie," większy i mniejszy słownik francusko-czeski (wespół z dr. J. Herzerem, 1896); przekładał poematy Byrona, bajki Lafontaine'a, Floriana, także z Hauffa, Halévy'ego, Puszkina, Lessinga.

Ibn (arab.), Ebn, to samo co Ben, t. j. syn.

Ibn Baddsza Abu Ber Mohammed ben Jahja, z przydomkiem Ibn al-Szajigh (syn złotnika), zwany *Avempace* lub *Aven Pace* przez scholastyków europejskich, * w końcu XI wieku w Saragosie, słynął jako medyk, filozof, astronom i matematyk. W 1118 w Sewili mieszkając, napisał traktat o logice, podobno (wedle Casisego) dotychczas zachowany w Eskurjalu. Potem mieszkał w Grenadzie i Afryce, † 1138, bardzo starym. Prócz innych, napisał ciekawe dzieło „Reguły samotnika," znane z przekładu Żyda Mojżesza z Narbonny w XIV wieku. W niem **I. B.** daje obraz duszy, rozwijającej się z fazy instynktu wspólnego ze zwierzętami, przez stopniowe oswabadzanie się z materjalności i względności do stopnia *intellectus acquisitus*, który jest emanacją, czyli wypływem czynnej inteligencji czyli Boga. Zdaje się **I. B.** łączył *intellectus materialis* z *virtus imaginativa*. Na szczycie poznania w sumieniu (samowiedzy), subjekt myślący zlewa się z objektem w identyczność. **I. B.** pierwszy wprowadził do Andaluzji filozofję perypatetyczną Arystotelesa. Jest on poprzednikiem Russa, gdyż cały ten rozwój odbywa się w samotności, w człowieku żyjącym bez związku z ludźmi, a który przez religję pozytywną przychodzi do poznania natury i Boga. Wszakże nauki tej religji są symbolami, wymyślonemi dla tłumów, niezdolnych czem innem dać się pokierować prócz strachu. Miał on także posiadać gruntowne wiadomości z zakresu muzyki. Pozostawił liczne próbki poetyckie. Por. Munka „Mélanges de philosophie juive et arabe" (Paryż, 1859).

Ibn-Batuta, Abu Abdallah Mehamed, sławny podróżnik arabski, * 1302 w Tangerze, w Maroko, † ok. 1377; był sędzią w Delhi i udał się jako poseł W. Mongoła do Chin; zwiedził nadto Rosję, państwo Bizantyńskie, Persję, archipelag indyjski i Afrykę północną (Timbuktu), a wróciwszy po 30 latach do kraju rodzinnego, ułożył opis swojej podróży (wyd. Defrémery Sanguinetti, 5 t., Paryż, 1855—59, 2 wyd., 1874—77 z przekładem francuskim).

Ibn-Chaldun Waly-aldin Abu-Seid Abdal-Rahman, * 1332 w Tunisie, † 1406 jako wielki kadi w Kairze, znakomity historyk arabski. Zostawił dzieło: „Historja Arabów i Berberów," z bardzo interesującą przedmową historyczno-filozoficzną, wysoko cenione na Wschodzie. Slane i Noel Desvergers wydali je w przekładzie francuskim (Paryż, 1841—43). Slane wydał także po arabsku i w przekładzie francuskim dzieło tegoż pisarza „Historja Berberów i dynastji muzułmańskich w Afryce wschodniej" (Algier, 1847—56). Por. A. von Kremer „I. C. und seine Kulturgeschichte der islamischen Völker" (Wiedeń, 1879); L. Gumplowicz „Ibn Chaldun, socjolog arabski."

Ibn-Dast Abu Ali Achmed ben Omar, podróżnik arabski, między 903—913 rokiem, zwiedzający kraje słowiańskie, opisał swe wrażenia w dziele p. t.: „Księga drogocennych kosztowności," której rękopis (№ 23,378) znajduje się w Brytańskiem muzeum. Ogłosił go profesor Chwolson w Petersburgu 1869, a krótkie streszczenie jego opisu Słowiańczczyzny pomieściła *Bibl. Warsz.* 1871, II, 505. Wiadomości, podane przez **I. D.,** uzupełniają i potwierdzają szczegóły, znane bądź z innych arabskich pisarzów, jak Ibn Foszlan, Masudy, Ibn el Kulli, Edrisiego i w. in., i nakazują mniemać, z Bielowskim i Lelewelem, że najobfitsze i najwiarogodniejsze źródło szczegółów o wypadkach zaszłych w Słowiańszczyźnie w ciągu czasu od IX do XI wieku można znaleźć wyłącznie w źródłach arabskich, których poznanie powinno leżeć na sercu wszystkich badaczów dziejów krajowych. „Monumenta veteris Poloniae historica" Bielowskiego przyniosły tylko list Ibn Szapruta (ob.).

Ibn-Fozlan *Foclan* albo *Fodlan* Achmud-ibn-F.-ibn-Abbas-Raszyd ibn-Hammad, wysłany był w 921 r. po Chr. przez kalifa bagdadzkiego Mokladera, do władcy Bulgarów Nadwołżańskich, a jak Ibn-Jakuta mówi, do „cesarza słowiańskiego." W czasie podróży spotkał się nad Wołgą z Rusami, którzy tam przybyli w celach handlowych, i ich też dotyczce jego dzieło, wydane przez C. M. Frähna p. t.: „Ibn Fozlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit" i t. d. (Petersburg, 1823).

Ibn-Szaprut, zwany *al Dzjami*, od miejsca urodzenia Jaen między Kordubą a Grenadą, z przydomkiem *Chasdaj*, lekarz, † 990; przyrządzał dryjakiew zwaną *foruk*, objaśnił posłom Konstantyna Porfirogenety r. 949 dzieło Dioskorydesa „O roślinach." Gdy r. 955 Otto I przysłał Jana Gorze do kalifa Abdaramana III, **I. S.** pośredniczył. Uleczył Sanchona I, króla Leonu, i przyczynił się do jego powrotu na tron. List jego do Chazarów pisany („Monum." Bielow. I) wspomina o

królu Gebalimów (górali), którzy są Słowianami, a pośredniczą w stosunkach Hiszpanji z Grecją i Chazarami.

Ibn-Tofail Abu Bekr Mohammed ben Abd el Malic I. T. al Keisi, przez scholastyków zwany *Abubacer*, * 1100 w Guadix w prowincji Granadzie, † 1185 w Maroko, gdzie wraz z Averroësem (ob.) cieszył się łaskami księcia Almohadów, wsławiony jako lekarz, matematyk, filozof i poeta, idzie dalej po wskazanej przez Ibn-Badszę (ob.) drodze. Główne jego dzieło, doszłe do nas „Hai ben Jakdhan" (Żyjący syn czuwającego), wypowiada tę samą myśl, co Ibn Baddszy „Reguły pustelnika," a mianowicie daje obraz stopniowego rozwoju zdolności człowieka aż do spólności duchowej z Bogiem. Wszakże **I. T.** różni się od Ibn Baddszy większym naciskiem, jaki kładzie na samoistny popęd rozwojowy człowieka w przeciwieństwie do instytucji i opinji społeczeństwa ludzkiego, rozwój ułatwiających. Pojęcia religijne są dla **I. T.** symboliczną obsłoną prawdy, do której pojęcia logicznego zbliża się filozof *Haji Ibn Jadkhana*, od dawna na hebrajski przełożonego przez Mojżesza Narbonne, wydał Ed. Pococke z łacińskim przekładem, p. t. „Philosophus autodidactus etc." (Oksford, 1671, 1700 i t. d.) z angielskim według łaciny przez Ashwella i kwakra Jerzego Keitha, według oryginału przez Simona Ockley. Pritius Jan Jerzy (Frankfurt, 1726) i J. G. Eichhorn („Der Naturmensch," Berlin, 1782) po niemiecku przełożyli. **I. T.** wydał także wiele pism o filozofji peypatetycznej i astronomji. Pisali o nim Ritter („Geschichte d. Phil., VIII" 104—115), Munk („Mélanges" 410—418).

Ibo, państwo murzyńskie i kraina po obu stronach Nigru niższego, w Afryce, obfitująca w drzewa oliwne. Miasto główne tegoż imienia liczy do 6,000 miesz.

Ibo, wyspa z miastem tejże nazwy w Afryce wschodniej, w Mozambiku portugalskim, 2,500 miesz., siedziba gubernatora i kilku domów handlowych. Ibo wraz z 27 innemi wysepkami tworzy archipelag Quirimba, stanowiący wraz z kilku faktorjami na lądzie afrykańskim oddzielny okrąg, liczący 6,600 miesz.

Ibrahim, sułtan otomański, * 1615, jako trzeci syn Achmeda I, wstąpił na tron 1640 po swoim bracie Muracie IV. Za jego panowania zdobyli Turcy Azow i Kandję. Był to monarcha nadzwyczaj okrutny, rozpustny i marnotrawny. Strącony z tronu, zaduszony został 1648; nastąpił po nim syn jego siedmioletni Mahomet IV.

Ibrahim-pasza, przysposobiony syn wicekróla Egiptu Mehmed-Alego (ob.), * 1789 w Kavala w Macedonji, jako najdzielniejszy wódz swego monarchy odegrał ważną rolę w utwierdzeniu i rozszerzeniu założonego w Egipcie państwa lennego. Odznaczył się naprzód jako wojownik pokonaniem Wehabitów (1819), których wypędził ze świętych miast Mekki i Medyny, oraz ujarzmieniem Sennaharu i Darfuru. Podczas wojny z wybijającą się na wolność Grecją dowodził 1825—28 wyprawą egipską w Morei, ale bez skutku. Wówczas **I.-p.** zreorganizował armję egipską na wzór francuskiej i cofnął się do Syrji. Gdy Mehmed-Ali postanowił Syrję zrobić przedmurzem swego państwa, **I.** zdobył 1831 r. Palestynę, St.-Jean d'Acre (25 maja 1832), oraz całą Syrję, pobił Turków pod Homs, Beilan i nareszcie (20 grudnia) pod Konieh w Azji Mniejszej, skutkiem czego Rosjanie wylądowali w Bosforze i powstrzymali jego tryumfy. Pomimo to Porta (14 maja 1833) musiała oddać całą Syrję wice-królowi Egiptu, zaś I-owi okrąg Adana za opłatą haraczu. Wówczas zajął się **I.** organizacją nowo zdobytych prowincji. W czasie powtórnie (1839) rozpoczętej wojny z Turcją, ciągłem usuwaniem się ściągnął Turków aż do Nisib, gdzie 24 czerwca pobił ich zupełnie i rozproszył. Ale pośrednictwo Europy (1840) pozbawiło go owoców z odniesionych zwycięstw. Odtąd żył na uboczu aż do lipca 1848, kiedy z powodu starości i choroby Mehmed-Alego został zatwierdzony przez Portę w charakterze wice-króla Egiptu; wkrótce jednak † 1848. Następcą jego był wnuk Mehmeda Alego, Abbas-pasza.

Ibsen Henryk, znakomity poeta norweski, * 1828 w Skien w Norwegji, syn kupca, młodzieńcze lata przepędził w warunkach świetnych, ale po bankructwie ojca, pracował naprzód w 16 roku życia u aptekarza, następnie wstąpił na wydział medyczny, lecz cierpiał tak wielki niedostatek, że rękopis dramatu swego „Katylina," zmuszony był sprzedać na makulaturę. W r. 1851 objął redakcję polityczno-satyrycznego tygodnika (bez tytułu, zwanego powszechnie *Manden*); był w latach 1851—57 dyrektorem teatru w Bergen, 1857 — 63 w Chrystjanji. Od r. 1864 do 1891 przemieszkiwał prawie ciągle za granicą, przeważnie w Dreźnie i Monachjum, po części w Rzymie, co mu pozwalało z tem większą zaciętością prowadzić rozpoczętą kampanję z ciasnemi i przesądnemi stosunkami swego kraju. W 1891 przeniósł się napowrót do Danji i żył odtąd w Chrystjanji. Największą sławę pozyskał jako dramaturg. Z dramatów jego wymienimy: „Haermaendene paa Helgeland" (1858), „Brand," utwór w rodzaju Fausta Göthego (1866, 8 wyd., 1877); „Peer Gynt" (1867); „Kejser og Galiläer" (1873); „Kongsemnerne" (1864, w przekł. niemieckim); „Kronprätendenten" (1872); z komedji: „De Unges Forbund" (1869); i „Kjaerlighedens Komedie" (Komedja miłości, 1863). Poezje liryczne „Digte"

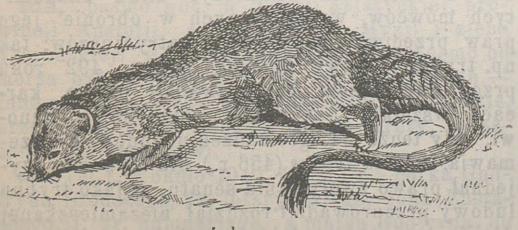
Ibsen Henryk.

wyszły w 2 wyd. 1875. Podczas pobytu swego za granicą, napisał: „Samfundets“ (1877); „Et Dukkehjem“ (1879, w przekł. niem. „Nora,“ przekład polski C. Danielewskiego p. t. „Nora,“ Warszawa, 1882); „En Folkefiende“ (1882, w przekł. niem. „Ein Volksfeind“ 1883); „Gjengangerne“ (w przek. niem. „Gespenster“ 1881, przekł. polski Ign. Suessera p. t. „Upiory“ (Złoczów, 1891); „Wróg ludu“ (tłóm. tenże, Złoczów, 1891); „Mistrz Solness“ (przełożył tenże 1893); „Vildanden“ (1884); „Rosmersholm“ (1886). W r. 1900 napisał epilog, p. t.: „Kiedyż zbudzimy się z pośród umarłych,“ w którym daje syntezę swojej twórczości. Liryczne jego utwory uważane są za perły literatury norweskiej. Por. Brandes „Björnsen och I.“ (Kopenhaga, 1882); Passarge „H. Ibsen“ (1883); O. Brahma „H. I. Ein Essay“ (Berlin, 1887); Vasenius „H. I.“ (Hels. 1879).

Ibsen Sigurd, syn słynnego poety i dramaturga, literat i polityk norweski, * 1859, od 1869 r. przebywał z ojcem za granicą, kształcił się w Monachjum i Rzymie; uzyskał tam stopień doktora praw. W r. 1884 powrócił do Norwegji, w 1885 wstąpił do służby rządowej, którą opuścił w r. 1889 i oddał się dziennikarstwu, agitując w duchu rozdziału Norwegji i Szwecji; od 1898 wydaje dziennik *Ringeren*. Wydał: „Unionen“ (1891); „Maendof magter“ (1894). Ożenił się z córką Björnsena (ob.).

Ica, departament nadbrzeżny w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peruwji, 21,761 klm. kw. (395,2 mil. kw.) i 60,000 m. Główne miasto San Geronimo de Ica, liczy 7,000 miesz., założone 1569 r.

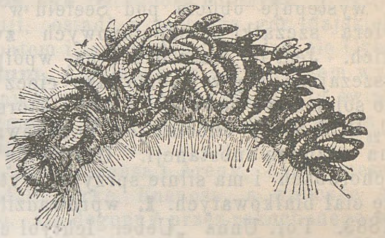
Ichneumon *(Szczurnik, Herpestes, Mangusta)*, rodzaj ssących drapieżnych, palcochodnych, z rodziny łasz czyli wiwer *(Viverrina)*. Cechy jego są: pysk ostry z nosem wystającym, ciało wysmukłe, odziane futrem podwójnem, niegęstem, nogi 5 (niekiedy 4) palcowe; ogon równej długości z ciałem, lub niewiele krótszy. Zwie-

Ichneumon.

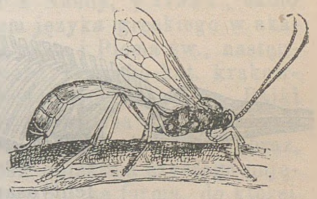
rzęta tu należące żyją na północnych brzegach Afryki, obyczaje mają podobne do łasic, żywią się myszami, ptakami, jajami ptaków i gadów, robakami; żywot wiodą nocny, są bojaźliwe i ostrożne. Najdawniej znany gatunek. **I.** *egipski, szczur Faraona (H. ichneumon)* był w poważaniu u Egipcjan, z powodu niszczenia jaj krokodylowych. Jest na 65 cm. długi, a na 20 cm. tylko wysoki, silnie zbudowany, zielonawo-szary. Żyje w Afryce płn. i Azji zach., gdzie niszczy kurniki; w Egipcie jest często oswojony i służy do tępienia szczurów. *Mungos (H. pallidus)*, w Indjach wsch., znany jest jako nieprzyjaciel okularników, które bez szkody pożera. *Maloncillo (H. Widdringtonii)*, w Hiszpanji, posiada długie włosy w ogonie używane na pendzle.

Ichneumony, *Gąsieniczniki (Ichneumonidae)*, rodzina owadów błonkoskrzydłych, obejmująca owady z ciałem wysmukłem, które jaja swoje składają w liszkach motylów; liszki rozwinięte

Microgaster nemorum. Poczwarki wydobywające się z gąsienicy prządki sosnowej.

z tych jajek żyją kosztem owej liszki, następnie gromadnie przebijając skórę, zabijają swą karmicielkę. Należy tu około 5,000 gatunków, rozdzielonych między 5 grup: *Ichneumones, Cryptides, Pimplariae, Ophionidae* i *Tryphonides. Gąsienicznik sosnowca (Anomolon circumflexum)* składa jajka w gąsienice sosnowca czyli prządki sosnowej, liczne gatunki rodzaju *Microgaster* w gąsienice motyli, gatunki rodzaju *Ephialtes* w gąsienice owadów toczących drzewo. Do bardziej znanych rodzajów należy też *Bracon* (ob.). W ogólności **I.** są użyteczne, niszczą bowiem owady dla lasów szkodliwe. Por. Gravenhorst „Ichneumonologia europaea“ (3 t., 1829, z dodatkiem Nees v. Esenbecka, 2 t., 1834); Ratzeburg „Die Ichneumonen der Forstinsekten“ (3 t., 1844—52).

Anomolon circumflexum.

Ichnusa, starożytna nazwa wyspy Sardynji, nadana z powodu jej kształtu, podobnego do podeszwy (Ichnos).

Ichor, u Homera ciecz, którą bogowie zamiast krwi posiadają. W medycynie ciecz krwisto-surowicza, odpływająca z wrzodów gangrenowatych.

Ichtyocentaur (grec.), starożytny, bajeczny potwór morski z tułowiem konia i rybim ogonem.

Ichtyodonty, kopalne zęby rybie, zwłaszcza zęby rekinów, używane dawniej do celów zabo-

bonnych, w szczególności jako amulety przeciw epilepsji.

Ichtyofagi (z grec. *rybożercy*), u Greków nazwa ludów, zamieszkujących wybrzeża morskie i żywiących się rybami.

Ichtyoftalmit, minerał, ob. Apofilit.

Ichtyoidea, płazy rybowate, dział płazów ogoniastych, ob. Płazy.

Ichtyokolla, klej rybi, ob. Karuk.

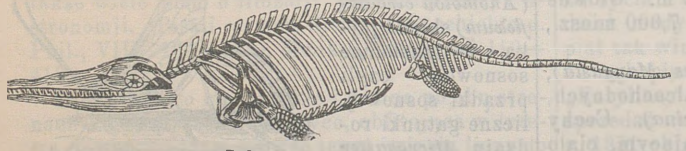
Ichtyol, *olej rybi*, środek lekarski, otrzymywany działaniem stężonego kwasu siarczanego na produkty destylacji pewnej skały bitumicznej, która występuje obficie pod Seefeld w Tyrolu i zawiera szczątki przedpotopowych zwierząt morskich. Jest to masa brunatna, wpółpłynna, rozpuszczająca się w wodzie jako ciecz mętna. Jest to sól sodowa pewnego kwasu, której wzór jest $C_{28}H_{36}S_3N_2O_6$, chociaż jest to zapewne mieszanina różnych substancji. Używa się w różnych chorobach i ma silnie sprzyjać wytwarzaniu się ciał białkowatych. **I.** wprowadził Unna w r. 1883. Por. Unna „Ueber Ichtyol und Resorcin“ (1887).

Ichtyolity, kopalne szczątki ryb.

Ichtyologja, część zoologji, obejmująca naukę o rybach (ob.).

Ichtyopterigii, grupa jaszczurek zaginionych z rzędu Enaliosaurów (ob.).

Ichtyosaurus *(Ichthyosaurus, Rybojaszczurka)*, rodzaj gadów zaginionych z gromady jaszczurek, rzędu *Enaliosauria*, grupy *Ichtyopterygii*, który poznano bliżej dopiero około 1819 r. Należące tu gady dochodziły 12 metrów długości, miały wejrzenie jaszczurek, ale wydłużony pysk i krótką szyję delfinów, zęby krokodyla, oczy ogromne, ogon dosyć długi i płetwy jak u wielorybowatych; kręgów było około 100, podwójnie wypukłych. Były to zwierzęta drapieżne, jak się zdaje, żyjące gromadnie. Znanych jest około 16 gatunków, **I.** *communis*, **I.** *atavus*, **I.** *trigonodon* i in. Występują głównie w pokładach jurasowych, rzadko już w kredowych. Por. Hawkins „Memoirs of Ichtyosauri and Plesiosauri“ (1834); Fraas „Die Ichthyosaurier” (1891).

Ichtyosaurus communis.

Ząb ichtyosaura

Ichtyosis, *łuszczyca*, chroniczne, prawie zawsze wrodzone cierpienie skóry, polegające na tworzeniu się łusek zrogowaciałego naskórka; łuski te najczęściej występują na wyprostnych powierzchniach łokci i kolan, później dopiero stąd szerzą się na inne części kończyn; większość chorych przytem ma dolegliwe swędzenie. Zupełne wyleczenie jest niemożliwe; choroba ciągnie się przez całe życie, leczenie sprowadza poprawę tylko na dłuższy lub krótszy okres czasu. Przyczyna choroby jest nieznana.

Ichtyotoksyna, trująca substancja białkowata, zawarta w krwi węgorza, wstrzyknięta do krwi zwierząt ciepłokrwistych przyśpiesza oddychanie, ale rychło działa paraliżująco na ośrodki nerwowe i zabija. Przyjęta do żołądka nie jest szkodliwa.

Ichtys (po grec. Ryba), w początkach chrześcijaństwa rodzaj rebusu, używanego jako symbol Chrystusa, gdyż pierwsze litery wyrazów greckich: *J*esus *Ch*ristos, *T*heu *Y*ios, *S*oter (J. Chr. Boga syn Zbawiciel), tworzyły słowo. Ichtys. Stąd rysunek ryby był symbolem Zbawiciela.

Icica *(Namastnica)*, rodzaj roślin z rodziny terpentyńcowatych, obejmujący drzewa żywiczne w Ameryce zwrotnikowej, a po części i w Azji, o liściach pierzastych i kwiatach białych, **I.** *araconchini*, w lasach Gujany, wydaje wonny balsam, który tam pod nazwą *arekuchini* lub *apakuchini* ma znaczenie lekarskie. **I.** *caranna* dostarcza żywicy wonnej *caranna*. Z **I.** *icicariba* pochodzi gatunek żywicy *anime*, z **I.** *viridiflora* żywica *elemi* gujańska, która w Brazylji często używa się na lekarstwo. **I.** *tacamahaca* w Kolumbji dostarcza wonnej żywicy *takamahak*.

Icilius, nazwisko rzymskiego rodu plebejuszów, który stronnictwu ludowemu dostarczył kilku znakomitych mówców, występujących w obronie jego praw przeciwko nadużyciom patrycjuszów; tak np. trybun ludowy *Spurius Icilius*, 492 roku przed Chrystusem, przeprowadził prawo, karcące wszelkie uchybienia czynione trybunowi, gdy tenże na zgromadzeniu ludowem przemawia. *Lucius Icilius* (456 r.) dla trybunów wyjednał prawo zwoływania senatu, a jako trybun ludowy przeprowadził rozdział niezamieszkanej dotąd ziemi Awentyńskiej pomiędzy plebejuszami, występuje (449) w legendzie o Wirginji jako jej narzeczony i jako jeden z przywódców powstania przeciwko decemwirom. W r. 409 dzięki trzem trybunom ludowym z rodu I. plebejuszowie po raz pierwszy uzyskali prawo do godności kwestorów i wnet potem do stanowiska konsulów.

Ickelsamer Walenty, pierwszy gramatyk niemiecki, współczesny Lutra, nauczyciel w Ro-

tenburgu, † około 1537 r. Oryginalny egzemplarz dzieła jego „Teütsche Grammatica“ znajduje się w bibljotece w Wolfenbüttel. Wydanie pierwsze 1881 r. we Fryburgu i 1882 w Berlinie. Pisma jego wydał J. Müller w „Quellenschriften und Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichts“ (Gotha, 1882).

I. C. N., skrócenie: In Christi nomine (łac.): W imię Chrystusa.

Icolmkill, poprzednio Jona, jedna ze szkockich wysp Hebrydzkich, oddzielona wązkim kanałem od wyspy Mull, obfituje w marmur i innego rodzaju kamienie. W wiekach średnich znajdował się tu słynny klasztor z zakładem naukowym. Obejmaje 27 klm. kw. i liczy 247 m.

Iconium (po grecku *Ikonion*), w starożytności miasto główne prowincji Likaonji w Azji Mniejszej: w wiekach średnich XI—XIII było stolicą sułtanatu Seldżuków, a obecnie pod nawą Konieh (ob.) posiada godne uwagi pomniki sztuk pięknych i budownictwa.

Icosandrus, kwiat o 20 pręcikach; stąd *icosandria* dwunasta klasa w układzie roślin Linneusza, obejmująca rośliny o 20 lub większej liczbie wolnych pręcików.

I. C. T., skrócenie: Jesu Christo Tutore (łac.) pod opieką Jezusa Chrystusa.

Icterus, *ptak baltymorski*, ob. Trupial.

Icterus, żółtaczka (ob.).

Ictitherium, zaginiony rodzaj zwierząt drapieżnych, znaleziony w pliocenie europejskim, przedstawia formę pierwotną hien dzisiejszych.

Ictonyx, ob Smierdziel.

Iczyn, *Jiczyn*, po niem. *Gitschin*, m. w Czechach, nad Cydliną, ma 8,500 m., gimnazjum, kilka innych szkół, starożytny, przez Wallensteina zbudowany zamek. Niegdyś było stolicą i rezydencją ks. Frydlandzkiego.

Id., skrócenie z wyrazu łac. *idem*, znaczy: *tenże*, (albo *toż* (np. o autorze lub dziele, zam. powtarzania nazwiska lub tytułu).

Ida, pasmo gór, w Turcji azjatyckiej, prowincji Anatolji, a starożytniej Myzji i ziemi Trojańskiej. Równina oddzielająca to pasmo od morza było widownią wielu greckich podań. — Inne pasmo I., teraz Ypsileriti, 2,456 m. wysokie, przechodzi przez środek wyspy Krety, od zachodu ku wschodowi.

Ida (bł.), * około 1040, † 1113 r, córka Godfryda Brodatego, ks. lotaryńskiego, żona Eustachego II, hr. bulońskiego, a matka Godfryda, de Bouillon, króla jerozolimskiego. Zbudowała wiele kościołów i klasztorów. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jej pamiątkę 13 kwietnia.

Idaho, stan, a do 1890 r. terytorjum półn.-amerykańskie, utworzone 3 marca 1863, z części terytorjów Washintognu, Oregonu, Nebraski i Utah, obejmuje 219,620 klm. kw., graniczy na północ z angielską Kolumbją, na wschód z Montaną i Wyoming, na południe z Newadą i Utah, na zachód z Washingtonem i Oregonem. Góry skaliste przerzynają I. w kierunku północno-zachodnim, od nich oddzielają się ku zachodowi odnogi Lewis, Wallanwallah i Clarkes. Klimat jest tu surowy, śnieg pada często jeszcze w miesiącach wiosennych. Ludność nieliczna (w 1870 znajdowało się tu 20,000 m.), wzrasta jednak ciągle i obecnie liczy około 85,000 głów. Zakładaniu nowych osad sprzyja obfitość trawy i dostatek wody. Kraj ten nadaje się więcej do hodowli bydła, aniżeli do rolnictwa; dość znacznem jest górnictwo.

Idajos, syn Dardanosa i Chryzy, przybywszy z Arkadji, osiadł u podnóża gór Idajskich nad Helespontem i tam zbudował świątynię Cybeli.

Idalium, przylądek na południowem wybrzeżu wyspy Cypru. Znajdowała się tu świątynia i gaj Wenery, która z tego powodu nosiła także nazwę Idalji.

Idas, syn Afareusa i Areny, heros meseński, uprowadził córkę Enenosa, a wnuczkę Aresa, Marpesę, ale dognany przez zakochanego w niej Apolina, musiał stoczyć z nim walkę. Zeus rozbroił obu zapaśników, a Marpesa wybrała powtórnie Idasa; córką ich była Kleopatra, małżonka Meleagra. Później **I.** z bratem swoim Linkeusem miał udział w wyprawie Argonautów, zabił Kastora i zginął od piorunu, spuszczonego przez Zeusa.

Idatte Krzysztof, nauczyciel ks. Józefa Poniatowskiego, rodem z Nancy, † 1792 r., około 1783 został profesorem języka greckiego w akademji krakowskiej, a także i Pisma św., następnie kanonikiem kapituły rzymsko-kat. krakowskiej. Wydał: „Chrestomatję grecką,“ „Bajki Ezopa“ i „Dwie mowy Isokratesa“ (po gr. i łac.).

Idea (z grec.), znaczy dosłownie: obraz, kształt; u Platona jest objektem czystego pojęcia, lub ostateczną zasadniczą formą, do której sprowadza się wszelkie zjawisko. Jest ona nieodmiennie jednaką i identyczną, wzniesioną po nad szranki przestrzeni i czasu, jak również wszelką zależność i względność czystą, t. j. niezmieszaną z niczem zmysłowem. Jest ona zatem zupełnem przeciwieństwem zmysłowo-empirycznej rzeczywistości, która wprawdzie do **I.** dąży, lecz pozostaje zawsze po za nią i tylko jako niedoskonały wizerunek lub odbicie ją przypomina. U Arystotelesa **I.** bierze udział, tkwi w szczególe. U Kartezjusza idee bywają: *wrodzone*, *nabyte* i *sztuczne*, jak np. syrena, koń skrzydlaty, t. j. nie naturalne. Wszystkie zaś mają różną ilość bytu lub doskonałości, czyli różną *realitas objectiva*. Idee, wyrażające substancje, są wyższe, niż te, które odpowiadają *modis accidentibus*. Wyobrażenie (idea) u K. nigdy nie jest mylne, takim być może tylko sąd, czy spostrzeżenie zgadza się z objektem. U *Spinozy* idea jest pojęciem *(conceptus)*, którą tworzy duch *(mens)*, jako istota myśląca *(res cogitans)*, przez co czyn-

ność ducha w akcie pojmowania lepiej oddaje się *(conceptus)*, niż *perceptio* (bierność wyrażająca). Idea *adaequata*, t. j. **I.** mająca cechy wewnętrzne prawdziwej idei (zewnętrzne są zwane *convenienția ideae cum suo ideato)*. Idee nie mają ideałów (perceptowanych rzeczy) za źródło, a rzeczy nie mają myśli za przyczynę. Porządek i związek idei jest taki, jak samych rzeczy, a myśli tak płyną z *cogitatio* Boga, jak rzeczy z *extensio* Jego. Każda idea adekwata jest prawdziwą, bo idee będące w Bogu zgadzają się z przedmiotami swemi *(ideatis)*. Fałsz leży nie w nich, lecz *in cognitionis privatione*. Dla *Locke'a* idea jest to samo, co *notio* (wyobrażenie), odrzuca idee wrodzone *(kojnaj ennojaj)*, zbijając dowody teorytyczne na korzyść ich przytoczone, t. j. wrodzoność zdań identyczności i przeciwieństwa, oraz praktyczne (moralności i t. p.). Ponieważ dusza jest kartą białego niezapisanego papieru, źródłem wyobrażeń jest wrażenie i zastanowienie. Z prostych idei powstają złożone: 1) sposobu, 2) treści, 3) stosunku. Leibniz twierdzi, że *les idées innés*, choć *non connues*, przerzynają duszę, jak żyły marmur i wedle nich chaos spostrzeżeń układa się, i uzupełnia Locka zdanie, *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu* (niema nic w inteligencji (rozumie), co nie było poprzednio w zmysłach), słowami: *Nisi ipse intelectus* (wyjąwszy sam rozum). Według *Kanta*, idea jest koniecznem pojęciem rozumowem *(Vernunft begriff)*, któremu nie odpowiada w zmysłach żaden przedmiot. Trzy spekulatywne *(transcendentalne)* idee wynikają z 3 wniosków (kategorycznego, hipotetycznego i dyzjunktywnego), utworzonych z pojęć rozumowych, idea psychologiczna duszy myślącej, kosmologiczna świata jako ogółu zjawisk, i teologiczna Boga, jako *ens realissimum*, czyli konieczne 3 syntezy: kategoryczna w subjekcie, hipotetyczna części w szereg, dyzjunktywna części w całość. U Schellinga w absolutnej identyczności ogółu ze szczegółem są szczególne jednostki, stanowiące przejście do indywiduów, i to są idee, które tylko umysłem pojąć można, a stąd filozofja jest umiejętnością idei, czyli odwiecznych prototypów rzeczy. Ustrój państwowy jest obrazem konstytucji państwa idei, absolut jest monarchą, idee obywatelami, pojedyńcze rzeczy niewolnikami i służbą. Tym sposobem **I.** łączy realizm scholastyczny z ideologją Platona. U Berkeleya idee są produktem naszych wrażeń, które że są tylko w tem co czuje, przeto i idee istnieją tylko u tego, który je ma, a pochodzą od Boga. U Hegla idea jest jednością pojęcia i rzeczywistości, samoistnym związkiem subjektu z objektem, a momentami jej są: życie, poznanie i duch absolutny. Według Schopenhauera idee są stopniami urzeczywistniającej się (objektywizującej się) woli, które wyrażają się w mnogich indywiduach, niby nieosiągniętych ideałach, zmiennych i znikomych. Każdy organizm wyobraża ideę, której jest odbiciem o tyle, o ile pozostaje siły po pokonaniu niższych idei, zabierających mu materję. Im bardziej je pokonywają, tym bliższe są ideału swej gatunkowej piękności. Dla Hume'a idea *(ideas thoughts)* jest mniej żywem przypomnieniem, które pod wpływem wrażenia *(impressions)* nowego staje się świadomem. Idee u Herbarta powstają ze stosunków czynów z sobą i z sądami estetycznemi i etycznemi. Por. Heyder „Zur Geschichte der Ideenlehre" (Frankfurt, 1874).

Idealizm, pogląd filozoficzny, głoszący, że tylko idee (ob.) posiadają byt rzeczywisty. W historji filozofji odegrał wielką rolę. Po hylozoizmie fizyków filozoficznych, szkole Empedokla, Anaksagory, Hipjasza, z Platonem powstała idea samodzielna, która nie jest ciałem zmysłowem, nie jest też czczym wyrazem, lub nabywa przez naukę doświadczalną, lecz poznaje się tylko przez myślenie. Arystoteles wprawdzie przyznaje Sokratesowi, że *słusznie* szczegółu nie oddzielał od ogółu, wszakże mówiąc o istocie rzeczy według pojęcia naszego, o tem, czem ona jest w sobie, rozróżniając więc kształt jej (objekt) od tego, jak ona się przedstawia (subjekt), utrwalił rozdział między obrazami myśli a świadectwem zmysłów, niezgodę pozoru i istoty, zjawiska i treści wprowadził do filozofji. Dodaje Arystoteles, że materja nie przechodzi cała w formę, której jest negacją, przeciwieństwem, przez co dualizm ciała i ducha nie rozwiązuje się u Arystotelesa, pomimo zbogacenia teorji Heraklita Platonem. Z teorją *wcielonego logosu* nastała szkoła filozofji chrześcijańskiej, oparta na zdaniu Anzelma Kanterburyjskiego (1034—93): *Credo ut intelligam*, której córką jest *idealizm dogmatyczny* Descartes'a i całej szkoły jego: Mallebranche, Geulinx, Spinoza, Leibniz, Berkeley, a nawet i Locke z empirji dowodzący dogmatu Boga. Z teologji przyjęta przez nich zasada ostatniej przyczyny, u Kanta prowadzi do *krytyki* źródła, zakresu, oraz granic poznania, w przeciwieństwie do *dogmatyzmu*, który bez uzasadnienia przedmioty wiary w zakres nauki wciągnął, i *sceptycyzmu*, który nie na zbadaniu wogóle granic poznania, lecz na niedostateczności dotychczasowych środków poznania oparł negację *transcendentalnych* (pozadoświadczalnych) rzeczy. Tak powstały *idealizm (transcendentalny) krytyczny* wykazał teoretyczną niemożność dowiedzenia 3 idei transcendentnych: Boga, wolności i nieśmiertelności, udowadniając ich praktyczną ważność. Kant uczył, że wyobrażeniom naszym odpowiada coś jako przyczyna (rzecz sama w sobie). Fichte dowodzi, że pojęcie o sobie *(ich jaźń)* jest naszem przeświadczeniem *(Bewusstsein, samowiedza)*, gdy „rzeczy w sobie" są tylko złudzeniem. Jest jednak obok tego niepojęta granica jaźni. Zasada jedynej pewności: *ja jestem*, i że rzecz sa-

ma w sobie jest taką, jaką każda inteligentna istota wystawia ją sobie, tworzy *idealizm subjektywny* Fichtego. Nie inne było zrazu wyjście Schellinga, który potem dowodząc, że każda filozofja albo z natury wywodzi inteligencję, albo odwrotnie, stwarza dwie nauki: filozofję natury i system idealizmu transcendentalnego, która na zasadach wykładowego w obu paralelizmu, wreszcie połączył w teorji, że w absolutnym rozumie jest prawda; różnica objektu i subjektu ginie, a poznawać rzeczy w sobie jest to je poznawać w absolutnym rozumie. Takie oderwanie się od siebie, by zająć stanowisko absolutnego rozumu i z niego wszystko ujmować, jest zobjektyzowaniem się, przeniesieniem się z subjektu w objekt, jest *idealizmem objektywnym* albo *identyzmem*. Na to Hegel odrzekł, że absolutny rozum Schellinga wystrzela niby z pistoletu bez uzasadnienia, t. j. wprost przez intelektualną intuicję, dalej jest on pojęty jako brak różnicy, gdy trzeba go ujmować jako ciągłe różniczkowanie się, samodzielne, nie schematyczne. Podejmuje więc tezę Fichtego, by rozum z siebie wydał wszystko, lecz w ten sposób, że zjawiska są takiemi nietylko dla nas, lecz w sobie samych, jako stadja rozwijającego się absolutu. Jest to *idealizm absolutny*, przeprowadzony z pomocą djalektycznego procesu w formie fenomenologji (ob.). Ze Schleiermacherem (ob.) zjawia się *idealny realizm*, dążący do zgody fizycznej i etycznej wiedzy, jako zupełne, wzajemne przeniknienie się faktów danych przez organiczne (zmysły) i intelektualne (myśl) funkcje. W etyce przez **I.** rozumie się wiarę w ideał moralny i w możliwość ukształtowania swego życia stosownie do wymagań tego ideału (przeciwieństwo materjalizmu etycznego). W estetyce oznacza pogląd, który w przeciwstawieniu do naturalizmu widzi zadanie sztuki w przedstawianiu i apostołowaniu idei, nie zaś odtwarzaniu nagiej rzeczywistości. Literatura ob. Filozofja.

Idealizm absolutny, ob. Hegel.

Idealizm dogmatyczny, kierunek filozoficzny, nie uznający istnienia świata zewnętrznego, a przyznający istnienie istot świadomych (subjektów). Krańcowa jego forma zwana solipsyzmem, zaprzecza *kategorycznie* wszystkiemu, co nie jest subjektem, jaźnią. (Ob. Realizm).

Idealizm krytyczny, kierunek filozoficzny, głoszący, że możemy poznać tylko stany naszej swiadomości, ale nie przedmioty zewnętrzne same w sobie. (Ob. Kant).

Idealizm objektywny albo **identyzm,** ob. Schelling.

Idealizm realny albo **realizm idealny,** kierunek filozoficzny, starający się pogodzić materjalizm (ob.) ze spirytualizmem (ob.), wyprowadzając świat zmysłowy i swiat duchowy z jakiegoś trzeciego wspólnego im pierwiastku. W psychologji **I. r.** nazywa się kierunek, rozpatrujący procesy cielesne i duchowne, jako różne strony jednej i tej samej istoty.

Idealizm subjektywny, ob. Fichte.

Ideał, jest to wyobrażenie, w którem umysł człowieka zamyka doskonały, wzorowy typ dla pewnego szeregu objawów rzeczywistości. Jak z tego wynika, różne narody, plemiona, a nawet jednostki w różnych epokach i krajach, mieć mogą różne **I.** Wszakże im dalej ludzkość rozwija się, im dokładniej poznaje swoje przymioty i im na właściwszy, zgodniejszy z praktycznością, t. j. z zupełnem ich wyzyskaniem, w działaniu je skierowywa, tym bardziej ideały, jako doskonałe, abstrakcyjne wzory stosunków, wyobrażeń i uczuć istotnych, do życia i do siebie u wszystkich narodów zbliżają się. *Państwo* np. Platona jest uidealizowaną konstytucją Sparty, konsekwentnem przeprowadzeniem w teorji niezupełnego jej objawu w praktyce. *Umowa społeczna* Rousseau'a jest wyidealizowanym stanem społeczeństwa, opartego na dobrowolnem zrzeczeniu się części swej wolności przez jednostki na korzyść ogółu i własną. Ideały przeto, jak i inna wiedza, muszą i mogą być przedmiotem nauki i wykształcenia. *Idealizowanie* jest to podnoszenie rzeczywistej wartości lub piękności danego przedmiotu, za pomocą sztucznego przedstawienia jego treści.

Idée fixe (franc.), myśl stale zajmująca umysł, zboczenie umysłowe.

Idei asocjacja, ob. Kojarzenie się pojęć.

Ideler Krystjan Ludwik, astronom i chronolog, * 1766 r. w Gross-Brese, pod Perlebergiem, † 1846 r., był dyrektorem nauk w korpusie kadetów i obok tego od roku 1821 profesorem uniwersytetu berlińskiego. Dzieła jego mają ważne znaczenie dla chronologji naukowej: „Handbuch der mathematischen und technichen Chronologie“ (2 t., 1825—26); „Lehrbuch der Chronologie“ (1831); „Die Zeitrechnung der Chinesen“ (1839); „Handbuch der französischen Sprache und Literatur“ (3 t., 1854); „Handbuch der englischen Sprache“ (3 t., 1838), dwa ostatnie wspólnie opracowane z Noltem.

Ideler Ludwik Juljusz, syn poprzedniego, * 1809 r. w Berlinie, † 1842 r., poświęcał się naprzód medycynie i naukom przyrodniczym, później oddał się głównie badaniom starożytności egipskich. Z licznych jego prac ważniejsze są: wydanie Eginharda „Vita Caroli Magni“ (2 t., 1839); „Phisici et medici graeci minores“ (2 t., 1841); „Psałterz koptyjski“ (1837), oraz „Hermapion“ (2 t., 1841).

Ideler Karol Wilhelm, krewny poprzednich, psychjatra, * 1795 roku w Benawisch w Marchji, † 1860 roku w Kumlosen, był profesorem medycyny w Berlinie i jednocześnie dyrektorem oddziału obłąkanych w szpitalu Charité. Główniejsze jego dzieła są: „Grundriss der Seelenheilkunde“ (2 t., 1835—38); „Biographien

Geisteskranker“ (1841); „Versuch einer Theorie des religiösen Wahnsinns“ (2 t., 1848—50); „Lehrbuch der gerichtlichen Psychologie“ (1857).

Idem (łac.), *tenże* albo *toż* (ob. Id.).

Identyczność (od łac. idem — to samo), tożsamość. Filozofja identyczności (Identitäts Philosophie) nazywa się systemat Schellinga, który twierdził, że myśl i byt są identyczne. Podobnej zasadzie hołdował Hegel (ob. Schelling, Hegel).

Identyczność w filozofji, ob. Identyczność.

Identyskop, rodzaj stereoskopu do łączenia w jeden obraz dwu fotografji jednej osoby.

Ideografja (grec. „pismo znakowe albo pojęciowe“), pismo, używające znaków oznaczających pojęcia, nie zaś głos, np. chińskie, dawniejsze klinowe. Ideogram — znak ideograficzny.

Ideokrata (grec.), zwolennik przewagi inteligencji w rządach.

Ideolog, marzyciel, człowiek niepraktyczny, utopista.

Ideologja Platona, zdaniem Arystotelesa jest wynikiem Heraklitowej nauki o stawaniu się nieustannem rzeczy *(panta réj)* z metodą Sokratesowa tworzenia pojęć. Plato, przejąwszy od Heraklita zasadę odmiany rzeczy zmysłowych, spostrzegł w zdaniu Sokratesa, że pojęcia raz dobrze utworzone, są niewzruszone, rzeczy nie zmieniające się, jak to Heraklit o zmysłowych orzekł, a będące objektem ostatnich. Te objekty nazwał ideami. W djalogu *Fedrus* idee, jako czyste istoty, tronują po za niebem; są bez barwy, woni i kształtu, i tylko dostępne badaniu przez *nûs*. Poznawanie ich jest wędrówką duszy do niebieskiego przybytku. W djalogu *Biesiada*, określa ideę piękna jako bezwzględny, oderwany, samodzielny byt, rozsypany po szczegółach przymiotu, piękny *(auto to kalon)*. Idea każda ma związek z odpowiedniemi pojedyńczemi ciałami *(kojnônia)*, jest przy nich *(parûsia)* mniej więcej w ten sposób, jaki jest związek słońca z ziemią, przez promienie pierwszego istnieje. Jeżeli naukowe poznanie *(nûs)* i zdrowy sąd *(doksa alêthês)*, istnieją jako 2 odrębne metody poznania, idee mają byt wedle Platona. Inaczej idee są *logos* (t. j. subjektywnym pojęciem), Plato rozwija to szczególnie w djalogu *Theatetes*. Przypisując ideom w djalogu *Sofista* ruch, życie, duszę i rozum, Plato wszedł w sferę mitycznej hypostazy (ob.), która wydała naukę *Filona* Żydowina (ob.), nowoplatonizm Sakkasa, a zwłaszcza Plotyna, Jamblicha i szkoły ateńskiej młodszego Plutarcha, Proklusa i in. W djalogu *Filebus*, idee porównał z liczbami, oznaczając je wyrazami *henades* i *monades*, a w rzeczach uznał 2 elementy *peras* (forma), *apeiron* (treść). Z jednością *hen* porównał ideę dobra. Plotyn przyjął system emanacyjny, wywodząc z tego *hen* wszystkie inne idee i zamykając idee w *nûs*. U Jamblicha pokazujący się system trójek i djalektyka, będąca dla Platona środkiem poznania idee, u Proklusa dochodzi do ostateczności. Podobieństwo, rozróżnianie i zwrot *(monê, proodos epistrofê)*, przez proces djalektyczny rozwoju z góry na dół (za Plotynem) wydaje świat, przez co powstaje nauka, będąca tylko co do kierunku przeciwieństwem teorji Pitagorejsko-Speuzypowej i Heglowskiej. Teorja *logosu* (ob.), rozwinięta przez szkołę aleksandryjską i ściśle łącząca się z teorją *hen* u Platona i nowoplatoników, oraz gnostycyzm, hypostazujący pojęcia, stanowią przejście do teorji Augustyna i ojców kościoła, zwłaszcza Djonizego Areopagity. Oparta na niej nauka Jana Szkota Erygony, streszczająca się w zasadzie do zdania *universalia ante rem*, wydała tak zwany *realizm* (ob.). Tymczasem zwolennicy Arystotelesa, a zwłaszcza Porfirego, wypowiedzieli zdanie, że ogólne pojęcia tkwią tylko w indywiduach (ob), universalia in re. Teorja *universalia post rem*, nominalistyczna Rosselina i konceptualizm Abelarda, w walce z poprzednią sprowadziły stanowczą opozycję Bakona z Verulamu przeciw tak zwanym *idola*, a będącym zabytkiem idei platońskich. — *Ideologją* zowią we Francji naukę, którą postawiono na miejscu metafizyki, coś w rodzaju filozoficznego eklektyzmu, którego przedstawicielami byli Destutt de Tracy „Elements d'idéologie“ (5 t., Paryż, 1801—15), Royer-Collard i Cousin. Ideologja w polityce lub życiu praktycznem jest to podporządkowanie wszystkich względów jednej z góry powziętej oderwanej idei.

Id est (łac.) w skróc.: i. e., to jest, to znaczy.

Idio..., *idjo...* w wyrazach złożonych znaczy *własny*, jak np. *idjografon*, *idjograf* — podpis własnoręczny, autograf.

Idiotikon (grec.), słownik djalektu (idjomu).

Idjoblasty, ob. Idjoplazma.

Idjom (greck. *Idjoma)*, znaczy w ogóle odrębność, właściwość, szczególnie w zastosowaniu do języka jakiegoś kraju lub narodu: djalekt, narzecze, szczególny zwrot językowy.

Idjopatyczny (z grec.), tym wyrazem oznaczają w sztuce lekarskiej symptomaty choroby, pochodzące bezpośrednio z jej przyczyn; wyraz *sympatyczny* ma przeciwne znaczenie.

Idjoplazma, nazwa wprowadzona przez Nägelego na oznaczenie tej substancji protoplazmatycznej, która przez rodziców przeniesioną zostaje na potomstwo i posiada w zarodku właściwości, występujące wyraźnie w osobniku dojrzałym. Daje się rozłożyć na najdrobniejsze cząstki materjalne, *idjoblasty*, które posiadają zdolność wytwarzania różnych substancji organizmu, jak substancji nerwowej lub mięśniowej. Siedliskiem **I.** ma być jądro komórek. Teorja ta uznania powszechnego nie zyskała.

Idjosynkrazja, szczególne usposobienie organizmu, wskutek którego uczuwa on popęd lub wstręt anormalny do pewnych rzeczy. Tak

istnieją osoby, nie mogące znieść pewnych pokarmów, zapachów, lekarstw, dostające gorączki po zjedzeniu poziomek lub soków; inne okazują wstręt do pewnych kolorów lub tonów, tak np. Cezar i Wallenstein nie znosili miauczenia kota, a Mozart dźwięków trąby. Kobiety ciężarne objawiają często **I.** względem niektórych przedmiotów. Podobna **I.** spotyka się i u chorych względem pewnych leków, które u osób takich wywołują wysypkę na skórze, wymioty lub rozwolnienie. Powody **I.** są nieznane, lecz prawdopodobnie zależy ona od systemu nerwowego, jego zbytniej wrażliwości w danym kierunku. **I.** częściej zdarza się u kobiet, niż u mężczyzn, i wogóle bywa wrodzoną, jakkolwiek nieraz występuje dopiero po przebyciu ciężkiej choroby. Ob. Antypatja.

Idjota, ob. Idjotyzm.

Idjotyzm, stan osłabienia władz umysłowych, najczęściej wrodzony, niekiedy nabyty we wczesnem dzieciństwie; występuje jako skutek ogólnego niedorozwoju mózgu i wyraża się zawsze przez osłabienie wszelkich sfer duchownych— inteligencji, woli i uczucia. Wskutek słabej wrażliwości na zewnętrzne podniety, idjota nie doznaje żadnych wrażeń, lub też otrzymuje je w bardzo słabym stopniu, a nawet nieraz w skażonej zupełnie formie. Stąd pochodzi u nich brak uwagi, pamięci i chęci mowy, osłabienie woli, powolność ruchów i ogólna ociężałość; powszechnym jest także zanik siły rozrodczej. Wogóle szkic objawów życia idjoty jest bardzo zmienny, w zależności od przewagi tych lub innych objawów. Czaszka idjotów prawie zawsze jest zdeformowaną, co znowu pociąga za sobą pewne zmiany i w mózgowiu. Dzieci epileptyków, alkoholików, psychopatów i histeryczek stanowią największą odsetkę wśród idjotów. Idjoci często dostają ataku furji, skąd obecność ich wśród zdrowych bez odpowiedniego dozoru może być bardzo niebezpieczną dla otaczających. Leczenie, jeśli wcześnie jest rozpoczęte, daje nieraz wyniki dodatnie, powinno się jednakże odbywać tylko w specjalnych zakładach, które istnieją we wszystkich prawie państwach europejskich. Por. Sollier „Psychologie de l'idiot et de l'imbécile“ (1890); Voisin „L'idiotie“ (1893); Piper „Zur Aetiologie der Idiotie“ (1893); *Zeitschrift für Idiotenwesen*, od r. 1885 przemienione na: *Zeitschrift für die Behandlung Schwachsinniger.*

Idmon, syn Apolina i Asterji, wróżbita, zginął podczas wyprawy Argonautów w Bitynji, gdzie był potem czczony jako bohater.

Idokraz *(wezuwjan, egeran)*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy epidotów, ma skład chemiczny jednakowy z granatem, krystalizuje jednak w graniastosłupy kwadratowe. Podobnie jak granaty, zawiera rozmaite zasady, ale prawie zawsze więcej pomieszane. Po większej części ma za zasadę wapno albo tlenek żelaza i jest zielony lub brunatny, czasem magnezję i wtedy jest białawy lub żółtawy; tlennik miedzi barwi go niebiesko i wtedy zwany jest *cyprynem.* Najczęściej **I.** jest skrystalizowany, ale występuje też w masach pręcikowych, włóknistych, ziarnistych i zbitych, i napotyka się w tychże skałach co granaty, często razem z niemi. Wielka ich ilość znajduje się wśród tufów pumeksowych u stóp Wezuwjusza. Tworzy też niekiedy małe warstwy, jak w Pjemoncie. Odmiany przezroczyste używają się w jubilerstwie.

Idolatrja (grec. idolon—kształt, obraz), cześć oddawana bożkom, bałwochwalstwo.

Idomeneusz, król Krety, wnuk Minosa, syn Deukaljona, poprowadził 80 statków pod Troję. Po ukończeniu wojny, wrócił szczęśliwie do domu. Według późniejszej legendy, podczas burzy morskiej ślubował Posejdonowi, że za szczęśliwym do domu powrotem poświęci mu pierwszą napotkaną osobę; osobą tą był syn jego. Ofiara ta spowodowała zarazę, i Kreteńczycy wygnali **I.** z kraju. **I.** udał się do Kalabrji i tam wystawił świątynię bogini Atenie; stamtąd przeniósł się do Kolofonu; pochowany na górze Kerkafos. Wedle Diodora, grób jego znajdował się w Knosos, gdzie czczono go jako bohatera.

Idotea, rodzaj skorupiaków jednakonogich, ob. Skorupiaki.

Idrac Jan Marja Antoni, rzeźbiarz francuski, * 1849 w Tuluzie, † 1884 r., kształcił się w Paryżu pod kierunkiem Guillauma, Caveliera i Falguière'a, w 1873 otrzymał nagrodę rzymską, 1879 medal pierwszej klasy za wykonany w marmurze posąg Merkurego; w 1881 pierwszy medal na wystawie monachijskiej za model gipsowy (później wykuty w marmurze i zakupiony do galerji Luksemburskiej), posąg poskromicielki wężów Salambo, wykonany według romansu G. Flauberta.

Idrja, miasto w księstwie Kraińskiem nad rzeczką Idrycą (Idria, Idrizza); 4,900 miesz., urząd górniczy i szkoła koronkarska; tutejsze kopalnie rtęci i cynobru odkryto w 1497 r.

Idrjalit *(ruda rtęciowa wątrobowa)*, minerał z rzędu żywic, jest mieszaniną pewnego bitumu, C_{80} H_{36} O_2, z cynobrem (17%) i małą ilością glinki, krzemionki, wapna i pirytu; barwy szarawej lub brunatnej, w rysie silnego blasku tłuszczowego, twardość nieco większa niż talku, c. wł.= 1,5. Jest topliwy, spala się z wywiązywaniem dymu, woni siarkowodoru, pozostawiając popiół brunatno-czerwony. Znajduje się w Idrji, gdzie bywa przyczyną silnych pożarów. Z większą ilością cynobru tworzy tak zwany cynober węglowy.

Idro, jezioro *(Lago d'Idro)*, 10 klm. długie, 2 klm. szerokie, we włoskiej prowincji Brescia, przez które przechodzi rzeka Chiese.

Idryl, węglowodór, ob. Fluoranten.

Idumejczykowie albo *Edomitowie*, lud pochodzenia semickiego, pokrewny z Izraelitami. Wywodzili **I.** swój początek od Ezawa, brata Jakóba; zamieszkiwali na płd.-zachod. granicy Palestyny małą, gorzystą krainę *Idumeję* (Edom), wypędziwszy stąd wprzódy Horitów, t. j. mieszkańców jaskiń. Za Hyrkana (120 r. przed Chr.) zostali wcieleni do państwa Judzkiego i dali temu królestwu panującą dynastję Herodjanów. Po ostatniej wojnie judzkiej, imię ich kraju tonie w nazwie *Arabja*.

Idun, t. j. lubiąca pracę, właściwie *Idhun*, bogini skandynawska, świadoma przyszłości, córka karła Ivalda, a żona Bragi, boga sztuki poetyckiej, właścicielka wybornych jabłek, których używanie wieczną zapewniało młodość. Z niewoli, w jakiej zostawała u olbrzyma Thiasti, wyswobodził ją Loki.

Idus, u Rzymian piętnasty dzień miesiąca marca, maja, lipca, października, a trzynasty w innych miesiącach. Dni te były poświęcone Jowiszowi, któremu kapłan *Flamen dialis* owcę *(Idulis)* poświęcał w ofierze.

Idylla, *Bukolika*, ob. Sielanka.

Idzi (św.) czyli *Egidjusz* (św.), znalazłszy 673 roku schronienie w puszczy leśnej, zwanej Vallis Flaviana, założył klasztor Benedyktynów, na zasadzie bulli 685 r. zależny tylko od Rzymu. Obok powstałe miasto St. Gilles, w X wieku już liczyło 33,000 miesz., miało swych rajców obieralnych, prawa, hrabiowie Tuluzy nosili tytuł *comte de St. Gilles.* Tu r. 1084 byli posłowie Władysława Hermana i Judyty, z prośbą o wstawienie się do nieba, by im narodził się syn, a r. 1128 po zabiciu Zbigniewa, Bolesław III był tutaj, jak roczniki i zapiska archiwalna w St. Gilles o darach przez niego tu wonczas uczynionych świadczy. (Przezdziecki „Slady Bolesławów za granicą“).

Idzi od św. Józefa, pseudonim Idziego Madejskiego.

Idzikowski Edmund, literat, * 1850 r. w Błaszkach, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, 1873 osiadł w Kaliszu, gdzie w miejscowym organie *Kaliszaninie*, pomieszczał sprawozdania literackie. Wspólnie z Parczewskim wydał „Noworocznik kaliski na r. 1876“ (Kalisz, 1875); † 1894 r. w Kaliszu.

Idźkowski Adam, architekt warszawski, * 1801, † 1879 r. w Lityniu na Podolu, wydał prace: „kroje architektury, obejmujące rozmaite jej kształty, uważane jako przedmiot piękności“ (Warszawa, 1832); „Plany budowli“ (Paryż, Warszawa i Petersburg, 1843, po polsku, francusku i rosyjsku); „Kościół archikatedralny św. Jana w Warszawie“ (Warszawa, 1843) i inne. Zostawił w rękopisie „Domy wiejskie“ z 54-ma tablicami, oraz 380 tablic różnych planów. Był magistrem budownictwa i miernictwa, budowniczym pałaców cesarskich i członkiem rady budowniczej w Warszawie.

If, wyspa skalista w zatoce Marsylskiej, ze zbudowanym przez króla Franciszka I zamkiem If, niegdyś więzienie dla przestępców stanu, w którem przesiadywał w 1774 Mirabeau, a później ks. Filip Egalité (Orleański).

I. f., skróc. ipse fecit (łac.)—sam zrobił.

Iffland August Wilhelm, znakomity aktor i dramaturg niemiecki, * 1759 r. w Hanowerze, † 1814 r. Wykształciwszy się w Gotha pod kierunkiem Eckhofa, zasłynął jako aktor (od 1779) teatru w Manheimie; 1796 przeniósł się do Berlina, gdzie †, jako generalny dyrektor teatrów królewskich. **I.** był niezrównanym we wszystkich rolach wyższej komiki i w rolach rzewnej czułości. W swoich utworach poetyckich okazał się wiernym i utalentowanym malarzem obyczajów miejscowych. Jego utwory dramatyczne świadczą o doskonałej technice scenicznej, wielkiej znajomości ludzi i tendencji obyczajowej. Z utworów tych utrzymały się dotąd na scenie: „Die Jäger“; „Dienstpflicht“; „Die Advocatin“; „Die Mündel“ i „Die Hagestolzen.“ Zbiorowe wydanie „Dramatische Werke“ z autobiografją wyszło w Lipsku (16 t., 1798—1802), z dodatkiem późniejszym „Neue dramatische Werke“ (2 t., Berlin, 1807—9). Wybór dzieł jego mieści się w 10 tom. (Lipsk, 1844 i Stuttgart, 1858—60). Por. Z. Funck „Erinnerungen aus dem Leben zweier Schauspieler, Iffland's und Ludwig Devrient“ (Lipsk, 1838); Koffk „Iffland und Dalberg“ (Lipsk, 1865); K. Duncker „**I.** in seinen Schriften als Künstler, Lehrer und Direktor der Berliner Bühne“ (Berlin, 1859).

Ifigenja (grec. *Ifigeneia)*, córka Agamemnona i Klitemnestry, poświęcona przez ojca w Aulidzie dla przebłagania Djany, która, obrażona za zabicie łani, przeszkadzała wypłynięciu Greków pod Troję. Tego mordu użyła Klitemnestra za pozór do usprawiedliwienia mężobójstwa. Inne wszakże podanie mówiło, że **I.** w chwili ofiary uniesiona przez Djanę do Taurydy, i tam będąc jej kapłanką, spotkała się z Orestem, swym bratem, szukającym oczyszczenia od krwi matkobójstwa. Poznawszy brata w chwili poświęcania go swej bogini, jako cudzoziemca, na ofiarę, z nim i posągiem bogini wróciła do Attyki. Postać ta jest przedmiotem dwu tragedji Eurypidesa p. t. „Ifigenja w Aulis“ i „Ifigenja w Taurydzie,“ z których pierwsza przełożona przez Goethego na niemiecki, a z tego na polski przez Jenikego. Racine napisał także tragedję „Ifigenja,“ a Gluck pod tym tyt. dwie opery. Opiewali też ją Eschilos i Sofokles.

Ifikrates, znakomity wódz ateński, odznaczył się w wojnie beockiej czyli korynckiej (396—387 przed Chr.), tudzież w wojnie tebańskiej (378—362) męstwem, doskonałą karnością wojska, lepszem jego uzbrojeniem i zaprowadzeniem no-

wej taktyki. Pod Koryntem zwyciężył Spartan; atoli w wojnie tych ostatnich przeciwko Tebom, walczył po ich stronie, przeszkodził postępom tebańskiego wodza Epaminondasa i nie dopuścił upadku stolicy spartańskiej. W r. 374 przed Chr. dowodził wszystkiemi najemnemi wojskami króla perskiego Artakserksesa przeciwko królowi egipskiemu Nektanabisowi, ale doznając licznych przeszkód od satrapy perskiego Farnabaza, wrócił potajemnie do Grecji, by dać pomoc naciśnionym przez Spartan Korcyrejczykom. Dla swej sumienności, wierności i szlachetności, aż do późnych dni życia cieszył się ogólnym szacunkiem i miłością spółobywateli, † między 355 a 348. Życie jego opisał pokrótce Cornelius Nepos, obszerniej zaś Rehdantz w dziele „Vitae Iphicratis, Chabriae et Timothei“ (Berlin, 1845).

Iganie, wieś w pow. Siedleckim, na lewym brzegu Muchawki, o 8 wiorst od Siedlec, pamiętna bitwą dnia 10 kwietnia 1831 r. Około 500 mieszkańców,

Igazuryna, C_{21} H_{30} N_2 O_4, alkaloid odkryty przez Desnoix (1853), wchodzący w skład wrodniego oka *(nuces vomicae)*, wydziela się z ługu, z którego wydaloną już została strychnina i brucyna. Tworzy pryzmaty jedwabiste, bezbarwne, łatwo rozpuszczalne w alkoholu, chloroformie i olejkach lotnych. Jest bardzo gorzka i działa na organizm trująco, jak strychnina i brucyna.

Igelstrem *(Igelström)*, herb: W polu czerwonem, na rzece wężykowatej srebrnej prawoukośnej — 5 czarnych pijawek. Nad tarczą 3 hełmy: w I z koroną baronowską o 7-u pałkach — dwa skrzydła barkami w lewo; w II z koroną szlachecką — łabędź biały z czarną pijawką w dziobie czerwonym; w III z koroną baronowską — dwa skrzydła barkami w prawo. Indygenat z r. 1768.

Igelstrem.

Igelstrom, rodzina niemiecka, osiadła zdawna w Kurlandji, gdzie posiadała dobra Zohden i Bischenhoff, oraz miewała głos rycerski na sejmach tego księstwa za czasów jego niepodległości. Za Stefana Batorego i Zygmunta III przenieśli się do powiatu Brasławskiego, a *Horald Igielstrohm* miał majątek Pustynie w hrabstwie drujskiem Uszli. On to i 8 jego krewniaków, z których Leon czy *Leonard Jan* był pułkownikiem aktualnym artylerji litewskiej i starostą gulbińskim za Stanisława Augusta, *Jerzy* i *Karol Antoni* byli oficerami polskimi, uzyskali 25 marca 1739 tytuł baronowski od Augusta III („Sygillaty,“ ks. 26). W r. 1767 zapadła konstytucja sejmowa p. t. objaśnienie indygenatu ur. Igielstrohmów („Vol. leg.“ VII, 797), w której *Józef*, syn Andrzeja, miał sobie nadane szlachectwo polskie. Niewiadomo, czy on jest z tej samej rodziny, co poprzedni. Brał udział za konfederacji radomskiej (ob.) jako pomocnik Repnina, ambasadora rosyjskiego, wywierając znaczny wpływ tak na konfederatów, jak na opinję publiczną, 1767 13 paźdz. uwięził Sołtyka, biskupa krakowskiego. R. 1768 dostał od króla Augusta order św. Stanisława, dla znaczenia swego przeważnego w Rzeczypospolitej. W 1793 (20 stycznia) dowódca korpusu wojsk rosyjskich w Polsce po Kachowskim, od 27 grudnia zastąpił ambasadora Sieversa, którego dymisji powód (ustanowienie w Polsce znaku virtuti militari) dzięki pomocy Ankwicza usunął. Gdy zwijanie wojsk polskich, sprowadziło powstanie, aresztował zwolenników jego w Warszawie i skłonił radę nieustającą do nagany postanowień rady powstańczej krakowskiej. Wysłał przeciw nim jenerałów Denisowa i Tormasowa w 7,000 wojska z 12 działami. Warszawy, mimo pomocy Szweryna, dowódcy kordonu pruskiego i własnych usiłowań, nie mógł utrzymać w posłuszeństwie. Musiał się cofnąć na Powązki. Por. Pistora (I t., „Pamiętników XVIII wieku“); „Pamiętniki“ Zajączka (tamże); Bluma „Ein russischer Staatsmann“, listy Essena i in. *Reinhold* był 1794 roku szambelanem Stanisława Augusta, zdaje się inny od barona tego imienia; 1793 r. mieszkał kolejno w Warszawie, Rydze, Petersburgu i Wołyniu, gdzie nabył majątek. Kochanką jego była Honorata Stępkowska, wojewodzianka kijowska, dziedziczka Łabunia, 1) za Jerzym Marcinem Lubomirskim, barskim awanturnikiem, 2) za Teofilem Załuskim z konfederacji targowickiej, podsk. kor. nadwornym. Długo jeździła za Rejnholdem, wreszcie poszła za niego i dostała zapis jego majątku. „Zalecanki te do podskarbiny, mówi J. Bartoszewicz, należą do najskandaliczniejszych dziejów naszego wieku XVIII.“

Igiel, jezioro w powiecie Suwalskim, około 18 wiorst na północ miasta Suwałk, ciągnie się od wsi wielka Przejma w kierunku wschodnio-północnym do wsi Igiel, długie 4 wiorsty, ma 30 morgów przestrzeni, głębokie stóp 20. Przepływa przez nie rz. *Szelmentka*.

Iglaste, drzewa, ob. Szyszkowe.

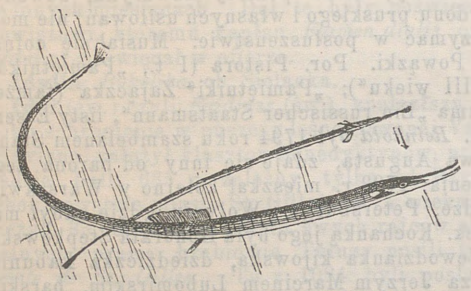
Iglau (Igława), po czesku *Jihlawa*, stolica powiatu t. n. w margr. Morawskiem, nad rz. Igławą; 24,000 ludności, liczne fabryki sukna, wielka fabryka tytuniu i inne, gimnazjum wyższe, teatr, muzeum. Pamiętne zawartym tutaj 25 lip. 1436 r. układem, mocą którego cesarz Zygmunt został królem czeskim, oraz ogłoszeniem kompaktatów Bazylejskich (5 lipca t. r.).

Iglawa, rz. w margr. Morawskiem, bierze początek na granicy Czesko-Morawskiej pod m. Igławą, długa 182 klm., wpada do rz. Tai.

Iglesias de la Casa Józef, poeta hiszpański, * 1748 r. w Salamance, założyciel sala-

manckiej szkoły poetów, która trzymając się klasycznych wzorów narodowych, zwłaszcza Balbueny i Quevedy, wywierała wielki wpływ na spółczesną literaturę hiszpańską. **I.** † 1791 jako pleban w djecezji Salamanka. Zbiór jego poezji narodowych, wielce lubionych w całej Hiszpanji, wyszedł dopiero po jego śmierci (2 t., Salamanka, 1798). Szczególnie się podobały jego poezje żartobliwe z epoki młodości, zwłaszcza tak zwane listki, „Lettrillas“, w których smaga śmieszności swojej epoki i swego narodu; utwory lat późniejszych o wiele są niższe. **I.** zaleca się przedewszystkiem klasyczną czystością języka, łatwością wierszowania i narodową nawskroś myślą. Wybór jego pism przetłómaczył na niemiecki Katzler (Gdańsk, 1862).

Iglica *(Syngnathus)*, rodzaj ryb kościstych z podrzędu zamknięto-pęcherzowych, obejmuje ryby bardzo wydłużone, najczęściej o wyraźnych 7 krawędziach, z wielką płetwą grzbietną. Samce posiadają torbę podogonową, w której się jaja

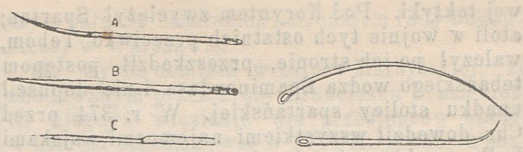

Iglica.

rozwijają. Należy tu około 50 gatunków we wszystkich morzach. *S. acus*, *igła morska*, *trąba morska*, 30—90 cm. długa, żyje w morzach europejskich, trzymając się w pobliżu brzegów, gdzie karmi się drobnemi zwierzątkami.

Iglicznia, toż co bobodrzew (ob.).

Igła (franc. *aiguille*, z łac. *acicula*, zdrob. *acus*, ostrze), drobny pręcik zaostrzony, służący do szycia. W **I.** wyróżniamy ostrze, trzon i główkę, w której znajduje się otwór, zwany uszkiem. Wyrób **I.** polega obecnie na podziale pracy, tak że przechodzą przez ręce 100 lub 120 robotników, nim dostają się do handlu. Wszystkie operacje, które wyrób **I.** stalowych obejmuje, rozpadają się na 4 serje: 1) przeróbka drutu na igły,—kalibrowanie drutu, przecinanie, zaostrzenie, przebijanie uszek; 2) hartowanie; 3) wygładzanie; 4) liczenie i pakowanie. Każda z tych robót rozpada się na oddzielne czynności i używa odpowiednich machin. W handlu wyróżniają się **I.** według postaci uszek (okrągłe i podłużne), długości, stopnia wyostrzenia, jak również i zależnie od celu, do jakiego służą (**I.** tapicerskie, szewckie, żeglarskie, siodlarskie, do szycia worków i t. d.). **I.** chirurgiczne wyrabiają się ze złota, platyny, srebra lub stali. **I.** znane były od najdawniejszych czasów, pierwotnie wyrabiane z rogów lub kości, następnie z bronzu, miedzi, złota i żelaza. W dawnych igłach bronzowych uszko znajduje się wpośrodku; uszka wyrabiano początkowo przez przylutowanie lub zgięcie drutu, przebijać je zaczęto w XIV wieku, a machiny do wyrobu **I.** ukazały się dopiero w XIX wieku.

A. igła do szycia worków, B. igła żaglowa, C. igła machiny do szycia.

Igły chirurgiczne.

Igła Kleopatry, ob. Obelisk.

Igła magnetyczna, ob. Magnetyzm.

Igła morska, ryba, ob. Iglica.

Igława, miasto, ob. Iglau.

Ignacy św., zwany *Theoforos*, ma być uczniem św. Jana Ewang. i św. Piotra apostoła, a przez św. Pawła ustanowiony biskupem w Antjochji Syryjskiej, gdzie urząd ten sprawował przez 40 lat. W r. 104 skazany przez cesarza Trajana na śmierć, odesłany do Rzymu i tu został pożarty przez zwierzęta (G. Volkmar w „Rhein Mus.“ 1857 r.). Kościół grecki obchodzi jego pamiątkę 20 grudnia, rzymski zaś 1 lutego. Pod jego imieniem doszło do naszych czasów listy zdają się być przerobione z dawniejszego tekstu jak tego ślady daje krótka syryjska recenzja 3 listów (do Rzymian, Efezów i Polikarpa), które w Berlinie, 1849 z rękopisu egipskiego W. Cureton ogłosił p. t. „Corpus Ignatianum“. Pismo to wraz z listem Polikarpa do Filippów tchnie duchem św. Jana i hierarchicznym. Tylko uległość Bogu, Chrystusowi, biskupowi i przepisom apostołów może uchronić od herezji. Pisali o P. Bunsen „Die 3 echten u. d. 4 unech. Briefe d. I. v. A.“ (Hamburg, 1847); Baur „Untersuchungen über die Ignatianischen Briefe“ (Tubing, 1848); Hilgenfeld „Die apostol. Väter“ (Halla, 1853); Lipsius „Ueber das Verhältniss des Textes der drei syr. Briefe des Ignatius zu den übrigen Recensionen der Ignatinischen Literatur“ (Lipsk, 1859); Fr. Böhringer „Kirchengeschichte der 3 ersten Jahrh.“ (Zürich, 1861); A. Merx „Meletemata Ignatiana“ (Halla, 1861), w nowszych czasach Zahn „J. von Antiochien“ (Gotha, 1873); Lighfoot (3 t., Lond., 1885—1889); Funk (Tub., 1883) i Völter „Die Ignatianischen Briefe...“ (Tub., 1892). Tekst grecki zawierają w sobie wydania: „Patres apostolici“ Hexelego (4 wyd., Tüb., 1855; Jacobsona 2 t., Oxford, 1851) i Dressela (Lipsk, 1858).

Ignacy, św., * 790 (796), † 878, patrjarcha konstantynopolski, syn cesarza Michała I, zabrany Armeńczykom przez Leona V i osadzony w klasztorze, mianowany w r. 847 patrjarchą powstawał przeciwko samowolnym rządom i rozwiązłości Michała III i jego wuja Bardasa, wskutek czego w r. 857 wygnany został; w r. 867 atoli po usunięciu Focjusza (ob.) przywrócony. Jego pamięć obchodzi kościół grecki i rzymski (23 października).

Ignacy, gramatyk, metropolita nicejski, żyjący w IX w. Oprócz wielu listów, które do nas nie doszły, znane są dwa przez niego napisane życiorysy: *patrjarchy Tarasjusza* i *patrjarchy Nicefora.*

Ignacy, autor rosyjski, djakon biskupa smoleńskiego Michała, żyjący w drugiej połowie XIV w. Napisał opis podróży swojej Donem do Konstantynopola, odbytej 1389 r. a zamieszczonej w *Latopisie Nikonowskim* („Rus. Wremiennik“ i Hist. Rus. Tatiszczewa, 4 t.).

Ignacy św., założyciel Jezuitów, * 1491 w Loyola (w Hiszpanji), stąd zwany **I.** *Lojola,* † 1556 w Rzymie. Będąc paziem na dworze króla Ferdynanda V udał się na wojnę neapolitańską z 7 swymi braćmi. W r. 1521, broniąc przeciwko Francuzom Pampeluny, został raniony w obie nogi, a w następstwie tego chromym. Straciwszy tym sposobem możność pozyskania sławy w zawodzie wojskowym, pod wpływem czytania żywotów świętych, postanowił był zyskać ją za pośrednictwem poświęcenia się ascetycznemu życiu. Zamieszkał więc w klasztorze w m. Monresie, gdzie dawszy się poznać ludowi ze swej świątobliwości, osiadł w nieprzystępnej jaskini, w której odbywszy *excercitia spiritualia,* powziął myśl założenia bractwa, któregoby zadaniem było walczyć „ku większej chwale bożej“. W tym celu udał się do Ziemi św. z zamiarem nawracania tam *pogan* (1523). Gdy jednak prowincjał franciszkański nie dozwolił mu miewania kazań, jako nie posiadającemu na to upoważnienia, powrócił 1524 do Wenecji, gdzie przekonawszy się, że zbywa mu na nauce, zaczął się w Barcelonie uczyć łaciny, a po dwu latach wstąpił do uniwersytetu w Alcalasce. Zajmując się tu katechizowaniem dzieci bez pozwolenia, oskarżony przez inkwizycję św., skazany przez biskupa na więzienie, w którem przebył dni 42. Następnie wezwany przez biskupa toledańskiego udał się do Salamanki, gdzie także za swą niezwyczajną gorliwość misjonarską był więziony. W r. 1528 przesiedlił się do Paryża, gdzie żyjąc z żebraniny, doskonalił się w języku łacińskim i słuchał filozofji przez lat 4. Tu zjednał sobie kilku towarzyszów, najpierw ks. Piotra Lefevra (Fabera) z Sabaudji, następnie swych ziomków: Franciszka Ksawerego, później św. (ob.), Jakóba Layneza (ob.), Alfonsa Salmerona (ob.) i dwu innych. Wszyscy oni zaprzysięgli uroczyście (15 sierp. 1534) poświęcić się zbawianiu swych bliźnich w Palestynie, lub gdzie im papież wskaże, a przytem zobowiązali się żyć w czystości i ubóstwie. W oznaczonym dniu 1537 r. zgromadzili się wszyscy w Wenecji wraz z trzema nowymi towarzyszami. Głoszone i tu podejrzenia co do nieprawowierności św. **I.** potępione zostały przez legata papieskiego, a zwłaszcza przez arcybiskupa Jana P. Caraffę (późn. papieża Pawła IV), a następnie tak on, jak i jego towarzysze otrzymali święcenie kapłańskie (1537). Wojna z Turkami wstrzymała ich wyjazd do Azji. W r. zaś 1539 św. **I.** powołany został do Rzymu wraz z Lefevrem i Laynezem, a inni rozesłani byli po uniwersytetach włoskich, aby jednali sobie pomocników, a żywiąc się z jałmużny, kaznodziejowali po ulicach i katechizowali dzieci, W tym czasie przyjęli oni nazwę „Towarzystwa Jezusowego“ (Societas Jesu). W Rzymie św. **I.** i inni postanowili, aby ich towarzystwo przyjęło regułę mniszą z dodaniem czwartego ślubu *zupełnego posłuszeństwa papieżowi.* Papież projekt ten pochwalił i oddał go do ostatecznego ocenienia trzem kardynałom, z których kanonista Guidiccioni, uważając już liczbę zgromadzeń tego rodzaju za dostateczną, uznał projektowany za zbyteczny. Tymczasem „Towarzysze Jezusowi,“ zjednawszy sobie w świecie dobre imię, wzywani byli przez różnych książąt i biskupów. Taka wziętość spowodowała papieża Pawła III, że d. 27 września 1540 r. zatwierdził „Towarzystwo Jezusowe“ bullą „Regiminis militantis Ecclesiae,“ a św. **I.** obrany jednomyślnie jego generałem. Urząd ten jednak przyjął dopiero za namową swego spowiednika 17 kwietnia 1541. Jako generał, osiadłszy w Rzymie, gorliwie zajął się rozważaniem organizacji swego towarzystwa i układaniem dla niego regulaminów i instrukcji, werbowaniem i kształceniem nowicjuszów; ściśle badał zdolności swych podwładnych i stosownie do tego i miejscowej potrzeby rozsyłał ich na cały świat. Założył też w Rzymie przytułek dla katechumenów, inny dla sierot, oraz klasztor św. Marty dla ubogich i niecnotliwych dziewcząt i t. d., a nadto *Collegium Romanum* (1550) i *C. Germanicum* (1552). W r. 1609 ogłoszony został błogosławionym, a 1622 świętym. Żywot jego opisali między wielu innemi: Ribadeneira pod tyt. „Vita Ign.“ (Neapol, 1572); Bartoli, Maffei i Genelli; w nowszych zaś czasach Weniger p. t. „Leben des w. Ig. i L.“ (Innsbr., 1847).

Ignacy od św. Jana Ewangelisty, Karmelita Bosy, około r. 1600 napisał żywoty niektórych swoich zakonnych współbraci, oraz „Roczniki prowincji polskiej Karmelitów Bosych“ i „Komentarze na listy św. Teresy“.

Ignacy, biskup cypryjski, a następnie arcybiskup razański; Grek, wychowany w Rzymie. Za Dymitra Samozwańca wyniesiony 1605 r. na godność patrjarchy moskiewskiego, po upadku

(1606) jego wtrącony do klasztoru czudowskiego w Kremlu; przywrócony chwilowo przez Gosiewskiego, schronił się później do Polski.

Ignacy od P. Marji de Mercede, prowincjał Trynitarzy polskich i litewskich w drugiej połowie XVIII w. Wydał między innemi: „Odpowiedź bezimienia autorowi książeczki w tytule: Co jest Papież?“ (Warsz., 1789); „Zbiór praw papieskich o klauzurze zakonnej i t. d.“ (Lublin, 1793).

Ignacy od św. Stanisława, pseudonim Zawadzkiego.

Ignamy, białe bataty (ob.) z Gwadelupy, o wielkich i gładkich główkach przykorzeniouych. Ob. także Dioscorea.

Ignaszyno, miejscowość nad Amurem w Syberji wschodniej, na terytorjum chińskiem, w której znaleziono w ostatnich czasach tak bogate kopalnie złota, że już 1885 nad wydobywaniem go pracowało 5,000 robotników, przybyłych z nad Amuru, Szyłki i Arguni.

Ignatia, *Ignatiana (Drzewo ś. Ignacego)*, rodzaj roślin z rodziny toinowatych, obejmujący jedyny gatunek **I.** *amara*, krzew drzewiasty na Filipinach, którego nasiona nieprawidłowo kątowate pod nazwą *bobu ś. Ignacego* używane były przeciw epilepsji i cholerze. Są twarde, smaku gorzkiego. Zawierają strychninę i kwas igazurowy. Do Europy sprowadzili je około 1690 Jezuici, którzy drzewu nadali nazwę od imienia założyciela swego zakonu.

Ignatjew Mikołaj Pawłowicz, generał i dyplomata rosyjski, * 1828. Wychowany w szkole kadetów, walczył następnie na Kaukazie, w 1854 był adjutantem Berga, w 1856 został posłem pełnomocnym w Londynie i uczestniczył w pokojowym kongresie paryskim, na którym wyjednał dla Rosji korzystne granice z Rumunją, za co 1858 mianowany został generałem. W 1858 wstąpił do sekcji wschodniej ministerjum spraw zagranicznych. W 1860 mianowany został ministrem pełnomocnym w Pekinie, gdzie osiągnął ustąpienie kraju Nadamurskiego. W 1867 został ambasadorem w Konstantynopolu, gdzie rozwinął znaczną działalność i wzmocnił wpływ Rosji na Słowian tureckich, a przez Mahmuda-paszę nawet na samą Portę i stał się istotną potęgą w Konstantynopolu. Po wybuchu powstania w Bułgarji i wypowiedzeniu wojny Turcji przez Serbję i Czarnogórze starał się za pomocą konferencji mocarstw w Konstantynopolu 1876—7 zmusić Portę do ustępstw i do uległości Rosji, ale bezskutecznie. Wszelako umowa, zawarta 1878 w San-Stefano, była głównie jego dziełem. Przez czas jakiś mówiono o kandydaturze **I.** do tronu bulgarskiego. W 1879 mianowany czasowym generał-gubernatorem Niższego Nowogrodu; w kwietniu 1881 został ministrem dóbr państwa, a w maju t. r. po ustąpieniu Loris Melikowa ministrem spraw wewnętrznych i sprawował te obowiązki do czerwca 1872. W kwietniu 1888 wybrany prezesem komitetu słowiańskiego dobroczynności objął kierunek agitacji panslawistycznej. Por. Sigm. Hahn „Aus der Petersburger Gesellschaft“ (5 wyd., Lipsk, 1880).

Ignatowicz Mojżesz, pisarz serbski, wydał: „Nastawlenije k blagonrawiju u szest razgowororow“ (Buda, 1813); „Artello“ (tamże i t. r), oraz przełożył z rosyjskiego dramat „Agar u pustini“ (tamże, 1801).

Ignatowicz Jakób, pisarz serbski, redagował *Latopis Serbski* i napisał romans p. t.: „Djuradj Brankowicz,“ drukowany w temże piśmie.

Ignatowski Roman, lekarz, * 1805 w województwie Lubelskiem, † 1889, medycynę studjował w Warszawie, 1837 osiedlił się w Ciechocinku, który jemu zawdzięcza swój dzisiejszy rozwój. Napisał kilka rozpraw o wodach ciechocińskich i ich działaniu leczniczem.

Ignis et aquae interdictio (łac.), zakaz wspólności ognia i wody. Opisowa formuła wydalenia, kary, której starożytne prawo rzymskie nie znało.

Igni et ferro (łac.), Ogniem i mieczem.

Ignis fatuus (łac.), błędny ognik.

Ignis purgatorius (łac.), ogień czyscowy.

Ignobiles (łac.), nieszlachetni (w przeciwstawieniu do *Nobiles*, szlachetni, dobrze urodzeni.

Ignorabimus (łac.), nie będziemy wiedzieli, nie przekroczymy granic zakreślonych rozumowi ludzkiemu. Słowa Dubois Reymonda w mowie o granicach poznania natury (1872).

Ignorantia juris nocet, facti ignorantia non nocet (łac.), nieznajomość prawa szkodzi (t. j. nie usprawiedliwia winowajcy), nieznajomość rzeczy, stosunków nie szkodzi (t. j. może usprawiedliwić winowajcę).

Ignorantyni (z łac. a raczej z franc. *Frères ignorantins*), zowią się członkowie zgromadzenia, czyli bractwa, będącego gałęzią Jezuitów. Sami się oni mianują *Braćmi nauki Chrześcijańskiej* lub *B. Szkół Chrześcijańskich*. Założone ono zostało przez Jana de la Salle 1724 we Francji. Nie mogą oni posiadać święceń kapłańskich, składają jednak mnisze śluby i zajmują się wyłącznie bezpłatnem nauczaniem młodzieży i wychowaniem nauczycieli dla szkół elementarnych. Przed swem skasowaniem we Francji, w czasie zeszłowiecznej rewolucji, liczyli 121 kolegjów i tysiąc nauczycieli. Przywróceni tam zostali w 1808. Rozpowszechnieni są mianowicie we Włoszech, Belgji (w każdem niemal mieście), w Azji, Afryce i Ameryce. Z Niemiec, mianowicie z Prus, wyrugowani zostali w 1873.

Ignorantyzm, ob. Obskurantyzm.

Ignoratio elenchi (łac.), nieznajomość tego, co dowieść należy, pominięcie w dowodzeniu zasady, o którą idzie, wyjście z kwestji w dyspucie.

Ignosce eis, pater, quia nesciunt quid faciunt (łac.), daruj im, ojcze, bo nie wiedzą co czynią.

Ignoti nulla cupido (łac.), nie pożądamy tego, czego nie znamy.

Ignotus, pseudonim doktora Jana Brzezińskiego.

Ignotus, pseudonim Kazimierza Chłędowskiego.

Igołomia, wieś i gmina w gub. Kieleckiej, pow. Miechowskim, o ½ mili od miasta Wawrzyńczyc, ma starożytny kościół parafjalny, wystawiony w 1385 przez miejscowego plebana Świętosława. W Igołomi znajduje się komora celna od strony Austrji.

Igor Rurykowicz, * 865, po śmierci Olega (913) wielki książę kijowski; pokonał Drewlan, w 915 odparł Pieczeniegów i walczył z nimi powtórnie od 920, wspierał cesarza greckiego w wyprawie do Włoch 935, a w r. 941 sam się wybrał na Grecję i wojska jego zrabowały brzegi Bosforu, lecz ciężką poniósł klęskę; atoli we dwa lata potem, nowe zebrał siły, lecz ujęty i zabity pod Korostenem (945). Panował lat 32.

Igor Jarosławowicz, * 1036, † 1057; po śmierci ojca miał sobie od najstarszego brata Iziasława wyznaczoną dzielnicę Włodzimierską na Wołyniu. W r. 1057 otrzymał księstwo Smoleńskie.

Igor Olegowicz, w. ks. kijowski, w 1144 odbył wyprawę do Polski i Galicji, objął rządy w 1146, lecz po 14 dniach uwięziony i stracony został przez Iziasława Mścisławicza. Zginął w czasie buntu ludu kijowskiego w 1147.

Igor Hlebowicz, książę razański, † 1195 r., w 1177 wojował z w. ks. Wsiewołodem III, w r. 1183 z Bulgarami a 1186 z braćmi Wsiewołodem i Swiętosławem.

Igor Świętosławowicz, * 1151, † 1202, walczył w wyprawie jedenastu książąt na Kijów; w 1171 pomyślnie z Połowcami nad Rosią; w r. 1180 odziedziczył księstwo Nowogrodzkie; później na żądanie Swiętosława Wszewołodowicza, wraz z innymi wojował przeciwko ks. kijowskiemu; w 1185 wraz z bratem Wsiewołodem walczył z Połowcami, lecz pobity przy rzece Kajale, został wzięty do niewoli, skąd później uciekł. Wyprawa ta jest treścią poematu, znanego p. t. „Słowo o pułku Igorowym“ (ob.). W 1198 wstąpił na tron księstwa Czernihowskiego.

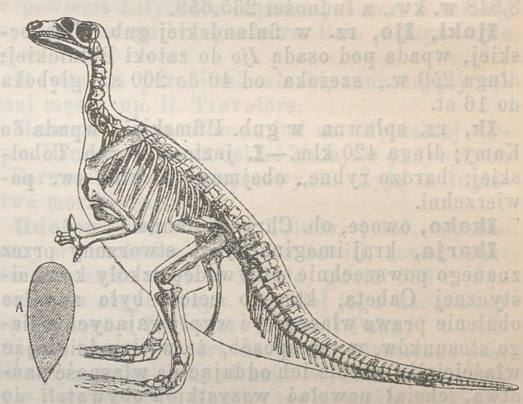
Igoroci, lub malajski, zamieszkujący płn.-zach. okolicę wyspy Luzon (Filipiny) w liczbie 35—40,000. Wioski ich składają się z domów na polach, zajmują się uprawą ryżu, kukurydzy, tytuniu, a umieją dobywać metale z rud i posiadają biegłych kowali. Z Hiszpanami staczali potyczki, tak, że ci dopiero w 1829 kraj ich zająć zdołali. Por. Blumentritt „Versuch einer Ethnographie der Philippinen“ (1882).

Igrzyska. Stanowiły je u starożytnych Greków wszelkie ćwiczenia, mające na celu wyrobienie siły muskularnej ciała, zręczności i zwinności ruchów, obok męstwa i hartu. Z nich powstały walki atletów, gladjatorów, wyścigi konne i wozowe (ob. *Cyrceńskie igrzyska)*, a następnie zapasy publiczne w dziedzinie sztuk i nauk. Najsławniejszemi w starożytności igrzyskami były: olimpijskie, pytyjskie, nemejskie i istmijskie.—*Igrzyska sekularne* (od łaciń. *saeculum*, wiek) u Rzymian odbywały się w Rzymie na pamiątkę setnych rocznic założenia tego grodu.

Igualada, miasto w hiszp. prowincji Barcelona, nad rz. Noya, ma 10,000 m. i liczne fabryki.

Iguana, ob. Legwany.

Iguanodon, rodzaj olbrzymich jaszczurek kopalnych, z rzędu dinozaurów. Z budowy zębów można wnosić, że była to jaszczurka roślinożerna, różniąca się od legwana silnemi nogami i potężnym ogonem, długości kodłuba; Mantell

Iguanodon.

A. przecięcie ciała między konczynami przedniemi a tylnemi.

przypuszcza, że na czole miała potężny róg. Pod wielu względami **I.** zbliżony był do ptaków, miał wydrążone kości i chodził na nogach tylnych, posiadających trzy palce. **I.** *bernissartrensis*, znaleziony w Belgji i Anglji, miał około 9 m. długości, był więc największą jaszczurką lądową Europy.

Igumen (z greck.), przełożony klasztoru (przeor, gwardjan) w kościele grecko-kat. W IV w. tak się zwał przełożony mnichów dla odróżnienia od przełożonego nad pustelnikami, t. j. archimandryty (ob.).

Iguvium, ob. Eugubińskie tablice.

Igwandu, kraj w Afryce, ob. Gando.

Ihering Rudolf, ob. Jhering.

Ihnatowski Ignacy, ogłosił drukiem: „Dzieło komisji granicznej między Polską i Noworosją, przez Karola Malczewskiego i Józefa de Witte polskich, oraz Potemkina i Bułhakowa rosyj-

skich komisarzów d. 15 lipca 1780 w Kryłowie rozpoczęte i t. d." (Warszawa, 1781).

Ihne Wilhelm, historyk, *1821 w Fürth pod Norymbergą, studjował filologję w Bonn, od 1847 był nauczycielem gimnazjalnym w Elberfeldzie, 1849 dyrektorem szkoły w Liverpoolu, 1873 profesorem historji w uniwersytecie Heidelberskim. Napisał: „Forschungen auf dem Gebiet der römischen Verfassungsgeschichte" (Frankf., 1847, Londyn, 1853); „Römische Geschichte" (Lipsk, 1868—90, t. 8); „Early Rome" (Londyn, 1876) i in.

I. H. S. (skróc.) Jesus hominum Salvator—Jezus Zbawiciel ludzi albo Jesum habemus socium —Jezusa mamy za towarzysza. Monogram będący symbolem Jezuitów. Jest to również skrócenie zdania: In hoc signo vinces (ob.).

Ihumeń, Igumeń, m. pow. w gub. Mińskiej, nad rz. Ihumeńką, 4579 m. (1897).—**I.** powiat, 8,848 w. kw., a ludności 235,659.

Ijoki, Ijo, rz. w finlandzkiej gub. Uleaborskiej, wpada pod osadą *Ijo* do zatoki Botnickiej; długa 250 w., szeroka od 40 do 200 s., głęboka do 16 st.

Ik, rz. spławna w gub. Ufimskiej, wpada do Kamy; długa 420 klm.—**I.** jezioro w gub. Tobolskiej; bardzo rybne, obejmuje 67 klm. kw. powierzchni.

Ikako, owoce, ob. Chrysobalanus.

Ikarja, kraj imaginacyjny, stworzony przez znanego powszechnie przywódcę szkoły komunistycznej Cabeta, którego celem było zupełne obalenie prawa własności i wypływających z niego stosunków, w ten sposób, że wydziedziczając właścicieli i mienie ich oddając na własność państwa, chciał powołać wszystkich obywateli do równego korzystania z kapitału narodowego za pomocą wspólnej pracy.

Ikarjos, bohater ateński, który gościnnie przyjmował Bachusa i za to był nauczony przez zeń uprawy wina. Wyciśnięty z winogron sok roznosił on w skórzanych workach i częstował nim ludzi; gdy zaś niektórym napój zawrócił głowę, zabito **I.** w mniemaniu, jakoby zatruł wino. Córka jego, Erigona, dotknięta żalem po stracie ojca, powiesiła się, a Zeus czy Bachus umieścił ją między gwiazdami; podobnież przenieśli się między gwiazdy wierny jej pies Maera i jej ojciec (Bootes albo Arkturos).

Ikarma, Jegarma, mała wysepka w gromadzie wysp Kurylskich; posiada źródła siarczane i ciągle dymiący się wulkan.

Ikaros, syn Dedala (ob.), będąc z ojcem więziony w Labiryncie na wyspie Krecie, oswobodził się z więzienia za pomocą skrzydeł z wosku zrobionych; gdy atoli skrzydła te z powodu zbytniego zbliżenia się do słońca stopniały, **I.** upadł i zginął w morzu w bliskości wyspy Samos. Ojciec pochował ciało Ikara na małej wyspie Ikaria (dzisiaj Nikaria albo Achikria), na zachód od wyspy Samos, i stąd poblizkie morze otrzymało nazwę *Ikaryjskiego.* Stąd też *Ikaryjczykami* nazywają ludzi, którzy, zbyt wiele na własne rachując siły, doznają potem zawodu.—Tę samą nazwę otrzymali stronnicy komunistycznej sekty Cabeta (ob. Ikarja).

Ikaźń, miasteczko nad małem jeziorem, niedaleko Brasławia, o 9 mil od Dzisny, w gub. Wileńskiej. W XVI w. był tutaj zamek, stanowiący własność książąt Prońskich. **I.** w późniejszym czasie była w posiadaniu księcia Lwa Sapiehy.

Ikilik (t. j. dwojak), srebrna moneta turecka po 2 gerusz, wartości 30 centymów.

Ikona (grec.), obraz, wizerunek; ikoniczny, przestawiający ten sam obraz; posąg ikoniczny, posąg naturalnej wielkości portretowy.

Ikonijski sobór, odbył się w m. Ikonijum (w Likaonji, w Azji Mniejszej), w końcu III w. (235) pod przewodnictwem Firmiljana; postanowił, że chrzest, dopełniony przez heretyckiego kapłana, jest nieważny.

Ikonion, stolica prowincji Likaonji w Azji Mniejszej; sobór 235 r.; 1190 r. zwycięstwo cesarza Fryderyka I; ob. Iconium.

Ikonoborcy, zowią się w Rosji ci odszczepieńcy, którzy nie oddają czci obrazom, a nawet potępiają wszelki wizerunek, mianowicie Duchoborcy, Mołokanie i wogóle wszyscy, zowiący się chrześcijanami duchownymi. Sekta ta przeszła do Rosji z państwa Bizantyjskiego, gdzie po raz pierwszy cesarz Leon III zakazał w r. 726 oddawania czci obrazom.

Ikonograf, przyrząd rysunkowy, podobny do pantografu (ob.).

Ikonografja i **Ikonologja** (z greck.), znawstwo obrazów, umiejętność udowodnienia i wskazania historji portretów znakomitych osób w starożytności, przedstawionych w posągach, biustach, na monetach i t. p. Michał Angelo i Ursinus w XVI w. na nowo nadali znaczenie tej sztuce, którą posunęli dalej jeszcze Canini w swej „Iconografia" (Rzym, 1669), a zwłaszcza C. Q. Visconti. W nowszych czasach rozszerzono tę sztukę do znajomości typów idealnych, czy to bogów czy też świętych chrześcijańskich. Ważne w tym względzie są prace wydane przez Radowitza „Die Iconographie der Heiligen" i „Christliche Kunstymbolik und Iconographie" (Frankf., 1839); „Histoire de Dieu, iconographie des personnes divines" (Paryż, 1844); tenże „Iconographie chrètienne grecque et latine" (1845); Wessely „Ikonographie Gottes und der Heiligen" (Lipsk, 1874); Barbier de Montault „Traité d'iconographie chrétienne" (2 t., Par., 1890). W literaturze polskiej mamy Ambr. Grabowskiego dziełko p. t. „Początek ikonografji naszej" (odbitka z „Bibl. Warsz." 1857), oraz prace Kraszewskiego i Łepkowskiego.

Ikonoklaści, Ikonomachowie, ob. Obrazobórcy.

Ikonolatrja, Idolatrja, Idololatrja (grec.), cześć obrazów i godeł. Por. Schwarzlose 1890.

Ikonomachja (grec.) walka ze czcią obrazów świętych.

Ikonoman (grec.) miłośnik zbieracz obrazów; żarliwy czciciel obrazów świętych.

Ikonostas, zowie się w świątyniach kościoła grecko-katol. przegroda, oddzielająca *sanktuarjum* (ołtarz) od nawy kościelnej, opatrzona w troje drzwi, z których środkowe (większe) zwane są *królewskiemi*, dostępne tylko dla kapłanów i zawieszone zasłoną; boczne zaś nazywają sią *djakońskiemi*. Z upływem czasu został **I.** ozdobiony obrazami, i stąd jego nazwa *Obrazostaw*.

Ikonostrof, przyrząd optyczny, ukazujący obrazy przedmiotów w położeniu odwróconem, używany jest przez miedziorytników i litografów.

Ikorec, rz. w gub. Woroneskiej, pow. Bobrowskim, wpada do Donu; długa 80 w. Przy jej ujściu za Piotra W. budowano statki dla m. Azowskiego.

Ikozaedr *(dwudziestościan)*, w mineralogji forma krystaliczna szeregu foremnego, otoczona 20 trójkątami, wszakże nie foremnemi, jak w dwudziestościanie foremnym (ob.), lecz 12 równoramiennemi, a 8 tylko równobocznemi. Jest to kombinacja 12-ścianu z 8-ścianem.

Ikozitetraedr *(dwudziestoczterościan)*, w krystalografji ogólna nazwa brył, należących do szeregu foremnego, a ograniczonych 24 ścianami. W ściślejszem znaczeniu **I.**, *leukocytoedr*, *trapezoedr* jest bryłą, której ściany są symetrycznemi trapezoidami z dwojakiemi bokami i trojakiemi kątami. Częste są kombinacje tej bryły z innemi formami szeregu foremnego.

Ikozitetraedr (leukocytoedr).

Ikra, jajka rybie. ob. Ryby.

Iksjolit, ob. Tantalit.

Iksjon, w mitologji greckiej, syn Flegjasa i Perimeli. Mienią go też synem Antjona (burzliwego), a wnukiem „błyszczącego wkoło" Perifajna. Uchodzi za ojca Pejrytousa i Centaurów. Rozkochawszy się w Herze, zamiast niej, uścisnął obłok, w jej kształty urobiony. Za to w piekłach przywiązany do koła, wciąż za powiewem wiatru z niem się obraca.

Ikskul-Hilleband Karol, hr., syn Piotra, dyplomata ruski, * 1817, † 1894 w Petersburgu, kształcił się w liceum carskosielskiem, następnie służył w ministerjum spraw zagranicznych w departamencie korespondencji wewnętrznej, gdzie pełnił obowiązki tłómacza. Od r. 1840 zajmował stanowisko sekretarza przy poselstwie rosyjskiem w Monachjum, Neapolu, Berlinie i Wiedniu, w r 1869 był wysłany w charakterze posła do Rzymu, gdzie pozostawał do r. 1891.

Iktinos architekt grecki, z wieku Peryklesa, wybudował z Kalikratesem Partenon w Atenach, a także świątynię misterjów Demetry w Eleuzis i świątynię Apollina w Figalji w Arkadji.

Ikwa, nazwa dwu rzek: 1) Poczyna się w Galicji, w obw. Złoczowskim, pomiędzy Brodami a Złoczowem, niedaleko Podkamienia, płynie na wschód i wchodzi w gub. Wołyńską; przybrawszy kierunek północny, płynie koło Dubna, Młynowa i pod Targowicą wpada z prawego brzegu do rz. Styr. Długa około 18 mil, spławna na przestrzeni mil 10-ciu. 2) Poczyna się w gub. Wołyńskiej, powiecie Starokonstantynowskim, płynie w kierunku południowo-wschodnim, wchodzi w gub. Podolską, płynie pod Starą Sieniawą w powiecie Lityńskim i poniżej Nowej Sieniawy wpada z lewego brzegu do rz. Boh. Długa około 50 wiorst.

Il (włosk.) przedimek włoski, oznaczający rodzaj męski, np. Il. Trovatore.

Ilanua, hiszp. *Illanos*, lud na filipińskiej wyspie Mindanao, pochodzi od Malajów przybyłych z Borneo i kobiet miejscowych. Żyją z łupiestwa morskiego.

Ildefons św., * 607 w Toledo, † 667, wychowany w szkole św. Izydora z Sewili, został opatem klasztoru Agli w Toledo, gdzie 658 r. wybrany na arcybiskupa. Z dzieł jego zachowały się: „Księga o Dziewictwie Marji Panny" i „Additio ad librum Isidori de Viris, illustribus post Hieronymum et Gennadium," wydane zaś zostały w Paryżu, 1576. Kościół rzymsko-katolicki pamiątkę jego święci 23 stycznia. Por. „Vida de S. Ildefonzo" (Walencja, 1727).

Ile (franc.) wyspa.

Ile-de-France, ob. Isle-de-France.

Ilek, lewy dopływ Uralu, długi około 400 w., bierze początek w gub. Orenburskiej, w górach Magałdyrskich, zwilża stepy kirgisko-kajsackie. Na prawym brzegu, o trzy mile od Uralu, dobywa się sól kamienna, zwana ilecką.

Ilergetowie, w starożytności plemię iberyjskie w Hiszpanji, zwanej *Hiszpanja Taraconensis*, na północ rzeki Ebro, z miastem głównem *Ilerda* (teraz Lerida). Znanym jest król **I.** Indibilis, który w drugiej punickiej wojnie stał po stronie Kartagińczyków i w 212 r. zdruzgotał rzymskie wojsko, dowodzone przez P. Korneljusza Scypjona. Zginął podczas bitwy z Rzymianami w 205 r.

Ileum, ob. Kiszki.

Ilex, ob. Ostokrzew.

Ilg Albert, historyk sztuki, * 1847 w Wiedniu, po ukończeniu uniwersytetu był urzędnikiem w muzeum austrjackiem, od 1873 kustoszem tamże, później dyrektorem. Oprócz wielu rozpraw, pomieszczonych w czasopismach specjal-

nych, napisał: „Geschichte und Terminologie der alten Spitzen" (Wiedeń, 1876); „Zeitstimmen über Kunst und Künstler der Vergangenheit" (1881); „Wappen der österreichischer Herrscherhauses" (1879); „Album österreichischer Bildhauerarbeiter des 18 Jahrhunderts" (Drezno, 1878—83); „Allegorien und Embleme" (1882). Od r. 1871 zasilał swojemi pracami wydawane przez Eiselbergera „Quellenschriften für Kunstgeschichte", a po śmierci jego sam został ich wydawcą.

Ilgiek, jezioro w gub. Suwalskiej, powiecie Sejneńskim, gminie Berzniki, zajmuje 143 morgów przestrzeni.

Ilgiel, jezioro w guberni Suwalskiej, powiecie Sejneńskim, w dobrach Ilgiel położone, zajmuje 15 morgów rozległości.

Ilgis, dwa jeziora w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim; pierwsze w gminie Justynów, ma 60 morgów, drugie w gminie Sereje, 15 morgów przestrzeni.

Ilhavo, miasto portowe w portugalskiej prowincji Beira, okręgu Aveiro, ma 7,700 m. W pobliżu jest wielka fabryka szkła i porcelany Vista Alegre.

Ili, jedna z ważniejszych rzek Azji Wyższej, bierze początek w Tartarji chińskiej w górach Tjanszan; poniżej Kuldży przechodzi do państwa Rosyjskiego i, ubiegłszy 1,500 klm., wpada do jeziora Bałkasz. Piękna kotlina rzeki Ili była sceną wielu ważnych wypadków w dziejach Azji środkowej.

Ilia, w mitologji rzymskiej, ob. Rhea Silvia.

Iliacos intra muros peccatur et extra (łac.)—popełniano błędy wewnątrz Troi i po za jej murami. (Horacy „Epistolae," 1, 2, 16).

Ilicineae, ob. Ostokrzewowate.

Ilić Jerzy (Gergur), pisarz chorwacki, Franciszkanin, biskup ruspeński, * w Wareszy, † roku 1813. Napisał: „Czetiri govorenja czudoredna" (Wenecja, 1876 i Zadar, 1851); „Kratko nadometnutje u knjižice *Od'uza me*" (1796) i t. d., oraz po chorwacku i łacinie „Epistolae Pastorales" (w Padwie, 1809).

Ilić Łukasz, *Slavoljub Slavonczević*, archeolog i pisarz chorwacki, * 1817 w Oryjewcu, w król. Sławońskiem. Po ukończeniu nauk filoz. i teologji w Zagrzebiu został wikarym kat. we wsi Welice, gdzie zajął się zbieraniem pieśni narodowych i t. p., następnie był nauczycielem religji w szkole kadeckiej w Panczowie. Wydał: „Slavonske varoszke pjesme" (Zagrzeb, 8 t., 1844—47); „Baron Franjo Trenk i slavonski Panduri" (tamże, 1845); „Narodni slav. obiczaji" (tamże, 1846); „Histor. Skizze der k. k. Militär-Communität Panczowa" (Panczowa, 1855).

Ilim, rz. w gub. Irkuckiej, płynie z południa na północno-zachód przez pow. Kireński; długa około 500 w., wpada do Wielkiej Tunguzki czyli Angary. Obfituje w ryby.

Iliniza, jedna z najwspanialszych gór wulkanicznych w rzeczypospolitej Ecuador, mająca 5,305 m. wysokości.

Ilińce, ob. Lińce.

Ilińscy, herbu Lis, rodzina książąt panujących niegdyś za Dnieprem.—**Iliński** Jarosław Jaropełkowicz, ostatni z panujących na Ilińsku, Borysowie i innych posiadłościach; władał tem księstwem do 1350 r. na mocy przywileju, wydanego 1329 r. przez Olgierda, w. ks. litewskiego. W przywileju tym wymienieni są wszyscy panujący poprzednicy aż do Jarosława Jaropełkowicza.—**Iliński** Onybij Dymitrowicz, wnuk poprzedniego, starosta nowogrodzki, otrzymał od Władysława Jagiełły 1390 r. prawem lennem ziemię Sieliszcze w pow. Mińskim i do dawnego herbu orła złotego przydany drugi herb Brama.—**Iliński** Aleksy, syn poprzedniego, pułkownik pancerny 1411 r., przyjął herb Lis, jako herb swojego teścia księcia Sawigajły, kasztelana trockiego.—**Iliński** Szymon, najstarszy syn poprzedniego, skarbnik miński, w r. 1478 zrzekł się godności książęcej, zastrzegając przecież prawa swoich dzieci.—**Iliński** Andrzej, syn poprzed., marszałek oszmiański, w r. 1490 przyjął napowrót tytuł książęcy, przeciw czemu zaniósł do grodu mińskiego protest brat jego **Iliński** Ostafi, z przyczyny że tytuł ten ciąży w społeczeństwie szlacheckiem.—**Iliński** Kazimierz, starosta niżyński, poniósł znaczne ofiary na obronę Białocerkwi, a mianowicie na utrzymanie garnizonu.—**Iliński** Jan Kajetan, syn poprzed., starosta grodowy żytomierski, w r. 1764 w czasie bezkrólewia wyznaczony był ze stanu rycerskiego do ułożenia paktów konwentów.—**Iliński** Janusz Stanisław, syn Jana Kajetana, generał inspektor kawalerji wojsk koronnych, poległ pod Kurowem 1792 r.—**Iliński** Józef August, młodszy brat poprzedniego, od r. 1792 także generał inspektor kawalerji wojsk koronnych, obrany marszałkiem gubernjalnym przez obywateli wołyńskich, udał się w potrzebach swej prowincji do Petersburga i otrzymał od cesarzowej Katarzyny II godność rzeczywistego szambelana z rangą generał-majora. Doznając względów cesarza Pawła, przyczynił się do uwolnienia więźniów, wziętych 1794 do niewoli. W roku 1797 mianowany tajnym radcą, senatorem i dziedzicem starostwa Ułanowskiego na Podolu. Miasteczko Romanów, w którem zamieszkał, wspaniale przyozdobił obszernym pałacem i podniósł do stanu kwitnącego, osiedlając w niem artystów i licznych fabrykantów; † w Petersburgu 1844 r., przeżywszy lat blizko 80.—**Iliński** Jan Stanisław, syn poprzedniego, zwany także *Janu-szem*, * 1785 w Romanowie, † 1860 r.; odebrawszy wychowanie zupełnie cudzoziemskie, pisał poezje w języku francuskim i wydał: „Les rêves d'âmes" (Paryż); „Le solitaire de Colonna" (Paryż, 1835); „Les brises d'automne" (Paryż,

1850), oraz romans „Elmire“ (Paryż, 1833). Uczył się także w kompozycji w Wiedniu i ułożył oprócz mnóstwa dzieł do śpiewu, wiele romansów, koncertów, marszów, fug, oraz kilka dzieł kościelnych.—**Iliński,** znany więcej pod imieniem *Iskander Beg* (ob.).

Iliński.

Iliński, hrabia, v. *Lis* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I złotem — mitra książęca; w II błękitnem — srebrna kotwica w kształcie litery **T;** w III błękitnem—orzeł srebrny ukoronowany; w IV złotem, na zielonej murawie — brama srebrna zamknięta; w V czerwonem — strzała srebrna, dwakroć przekrzyżowana. Nad koroną hrabiowską, w hełmie ukoronowanym — pół czerwonego lisa. Labry czerwone, podbite srebrem.

Ilirja (po łac. *Illyricum*), najpierw oznaczała kraje na wschodniej stronie m. Adrjatyckiego, zamieszkane przez *Ilirów* (ob.); następnie zaczęto tak nazywać, z dodaniem zwykle *magnum*, cały półwysep Wschodni czyli Bałkański, poczynając od Dunaju.—**I.** *Grecka*, obejmowała dzisiejszą północną Albanję od Epiru aż do rz. Drynu (albańskiego); *Właściwa* zaś (zwana też *barbarzyńską*), obejmowała przestrzeń między rzeką Neretwą (Naron) a Drynem, m. Adrjatyckiem a Dryną (Górną) i była jądrem państwa Iliryjskiego, które wiodło w III i II w. przed Chr. częste wojny w Rzymianami. W I w. zajęli Rzymianie oprócz poprzednio zdobytej południowej części **I.** i Dalmację. Z krajów tych urządzoną została prowincja rzymska, zwana *Illyricum*, sięgająca od rz. Kerki (w Dalmacji) do Drynu, a następnie rozciągnęła się aż do rz. Raszy w Istrji, na wschód zaś do Dryny, a na północ do Sawy. Za cesarza Konstantyna (325) zmieniły się granice **I.** przez odjęcie jednych, a przydanie drugich prowincji. Po rozpadnięciu się cesarstwa rzymskiego, część **I.** pod nazwą *Wschodniej*, przyłączona do cesarstwa Bizantyńskiego, reszta zaś pod nazwą *Zachodniej* pozostała przy cesarstwie rzymskiem. W w. VI i VII większą część **I.** zajęli Słowianie, a wygnawszy Awarów, założyli państwo *chorwackie*, *serbskie i bulgarskie*; w części zaś zachodniej osiedlili się Słoweńcy (Korutańcy). Nazwa **I.** od tego czasu znikła w rzeczywistości, ale nie z ksiąg, w których raz używaną jest w znaczeniu ściślejszem, drugi raz obszerniejszem. Farlati we wstępie do swego dzieła „Illyricum Sacrum“ (Wenecja, 1751—1819) podaje obszerne wiadomości o **I.** i jej dziejach.—Nazwa **I.** *(Illyricum)* weszła do zbioru ustaw król. Węgierskiego i oznaczała tak zwane *Królestwo Trójjedyne (illyrica regna Croatia, Slavonia et Dalmacia)*. W r. 1809, w skutek traktatu wiedeńskiego cesarz Napoleon I wskrzesił tę nazwę, utworzywszy z południowych prowincji cesarstwa austrjackiego *Prowincję Iliryjską*, obejmującą część Korutan, pow. Bielacki, Krainę, Istrję, Goryceję, część Chorwacji (przymorskiej i pogranicznej), oraz Dalmację. Po powrocie tych krajów do cesarstwa Austrjackiego w r. 1815, utworzone zostało z Korutan, Krainy Gorycji, Istrji (z Tryjestem) nowe *królestwo Iliryjskie*, składające się z dwu gubernji, ze stolicami w Lublanie i Tryjeście. Od r. 1849 królestwo **I.** wcielone do cesarstwa Węgro-austrjackiego obejmuje trzy obwody administracyjne: księstwo Karyntję, księstwo Krainę i Pomorze. W r. 1890 liczyło 1,555,350 miesz.

Ilirowie, zwały się w starożytności liczne plemiona, które zamieszkiwały wschodnie wybrzeże Adrjatyckiego morza od ujścia rzeki Po aż do morza Jońskiego. Potomkami tego narodu są dzisiejsi Albańczycy czyli Szkipetary (ob. Arnautowie). **I.** dzielili się na Liburnów, Bulinów, Hylinów, Wadjów, Nestów, Enchelejów, Dokleatów, Skodrynów, Dasaratów, Partinów, Pannonów, Dardanów i t. d. W epoce t. zw. doryjskiej wędrówki (XII w. przed Chr.) zajęli **I**-owie Epir, Etolję i Arkananję i wyparli osiadłą tam ludność heleńską. Dopiero w kilka stuleci później ziemie te dzięki rozchodzącej się z Peloponezu kolonizacji, stały się na nowo greckiemi. O **I.** ob. Lelewela „Narody na ziemiach Słowiańskich“ (Poznań, 1853, str. 344—372).— Z powodu wędrówek Celtów w V i IV w. przed Chr. zmieniły się siedziby **I.**, którzy następnie zmieszawszy się z nimi i innemi narodami, wytworzyli nowe narodowości, albo też zupełnie, mianowicie przez Rzymian (35—33 przed Chr.) byli wytępieni. Por. I. Hanna „Albanesische Studien“ (Jena, 1854); P. J. Szafarzyka „Starożytności słowiańskie,“ „Ueber die Abkunft der Slaven“ (Ofen, 1828, str. 158—180) i Zippla „Die rom. Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus“ (Lipsk, 1877). Ze zniknięciem **I.** nazwa ta przeniesioną została przez pisarzów średniowiecznych na Słowian, zajmujących te kraje, skąd powstało mniemanie, że I. byli Słowianami, a stąd znów po r. 1830 powstał tak zwany *Iliryzm* (ob.). W języku urzędowym w państwie austrjackiem (w w. XVIII) wyrażenie *natio Illyrica* oznaczało Serbów, należących do kościoła grecko-kat., których przedtem zwano *natio Rasciana* i t. p., język zaś ich w aktach władz kościelnych rzymsko-kat. zwał się *lingua ilyrica.*

Iliryzm. Pod tym wyrazem rozumie się kierunek narodowych ruchów pomiędzy Słowianami Południowymi. Twórcą jego był Ludwik Gaj (ob.). Idea zjednoczenia się wszystkich tych Słowian, t. j. Serbów, Chorwatów, Słowieńców i t. d. za pomocą jednego języka piśmiennego, na

który wybrano narzecze sztokawskie (serbsko-dalmackie), dosyć się była upowszechniła. W tym celu ziemie, zamieszkane przez te plemiona, nazwano *Wielką Ilirją*. Dążność tę atoli uznali Madziarowie za szkodliwą ich zamiarom wynarodowienia Słowian; podobnież Serbowie, jako mający na celu pozyskanie hegemonji w krajach, składających dawne carstwo Serbskie, uznali w tem niebezpieczeństwo dla siebie. Madziarowie zaczęli wytwarzać sobie stronnictwo pomiędzy tymi Chorwatami, którzy nie życzyli sobie poświęcić swej dotychczasowej nazwy prowincjonalnej, obiecując im różne ustępstwa. Stronnictwo to złożyło się głównie i zwolna ze szlachty, która następnie otrzymała nazwę *Madziaronów*. Wynikłe stąd spory wywołały w r. 1843 reskrypt cesarski z d. 11 stycznia 1843 r., w którym zakazano używania wyrazów *Ilirja*, *iliryjski* i t. d. w książkach i w pismach urzędowych. *Madziaryzm* odniósł zwycięstwo. Nareszcie z uwagi, że i Serbowie przeciwni są tym nazwom, zaniechano ich, i w r. 1848, choć idea sama silniej wystąpiła, wyrażeń tych już nigdzie nie użyto, a natomiast zaczęto używać *Jugoslovane* (Słowianie południowi). Dotychczas jednak i ten wyraz niebardzo się upowszechnił z powodu, że uczucie plemienne, jak mówi dr. Raczki, „jest jeszcze między południowymi Słowianami silniejsze, aniżeli poczucie narodowe," choć Serbowie i Chorwaci mają jeden wspólny język piśmienny, różniący się tylko graficznie.

Ilion, po łac. *Ilium*, dawniejsza nazwa wsławionego później miasta Troi, w Troadzie, według podania nazwana od *Ilosa*, syna Trosa. Znacznie później po zburzeniu tego grodu, na zachód od niego, powstało na tem miejscu *Nowe Ilion*, któremu Aleksander W. rozmaite nadał przywileje. Ob. Troja.

Ilithyia, forma łacińska nazwy greckiej bogini *Eileithyia*, Ejlejtyja, przychodzącej w pomoc położnicom; była córką Hery. Później Rzymianie uważali ją za jedno z Djaną. Ejlejtyja było pierwotnie jednym z przydomków samej Hery.

Ilja, rzeka, poczyna się w gub. Mińskiej, płynąc ku zachodowi, wchodzi w gub. Wileńską, pow. Wilejski, i wpada do rzeki Wilji. Długa 60 wiorst.

Ilja, miasteczko rządowe w gub. Wileńskiej, pow. Wilejskim, nad rz. Iją; ma około 600 m. Dawniej liczyło się do województwa i powiatu Mińskiego.

Ilja Muromiec, z przydomkiem *Stary Kozak*, legendowy bohater z czasów ks. Włodzimierza W., * we wsi Karaczorowie pod Muromem. Zwłoki jego mają spoczywać w pieczarach kijowskich. Por. Rambaud „La Russie épique" (1876); Wollner „Untersuchungen über die Epik der Grossrussen" (1879); Iłowajskij w *Rus. Arch.* 1893.

Iljacka tablica *(Tabula iliaca)*, starożytna płaskorzeźba, wykopana w XVII w. na drodze Apijskiej, w okolicy Alle-Frattochie, przedstawiająca niektóre sceny wojny trojańskiej. Pomnik ten służył prawdopodobnie gramatykom przy nauce w szkołach, dla uzmysłowienia wypadków opisanych w pieśniach Homerowych. Ryciny i objaśnienia tej tablicy wydali Fabretti i Milli. Znajdują się one również w dziele „Annali dell' Instituto archeologico" (t. 1, Rzym, 1830). Najlepszą reprodukcję tej płaskorzeźby, znajdującej się obecnie w muzeum Kapitolińskiem w Rzymie dał O. Jahn w „Griech. Bilderchroniken" (Bonn, 1873).

Iljada (grec. *Ilias*), ob. Homer.

Iljev Atanazy, folklorysta bulgarski, * 1852 roku w Starej Zagorze, dyrektor gimnazjum żeńskiego. Kształcił się w Bulgarji, Serbji i Czechach. W r. 1875 był więziony przez Turków, a następnie pozbawiony prawa nauczania. Po oswobodzeniu Bulgarji, był prefektem departamentów Kizil Agacz, Stara Zagora i Szumla do r. 1886. Oddawna zbierał materjały ludoznawcze i umieszczał je w „Sborniku za narodni umotworenija i knižnina," wydaw. przez minist. oświaty, a redagowanym przez niego samego i d-ra Szyszmanowa. Umieścił tam i w innych pismach wiele prac o bulgarskich pieśniach, zwyczajach i t. d.

Ilkeston, miasto fabryczne w hrabstwie Derby w Anglji, 20,000 miesz.

Ill, prawy dopływ Renu w Vorarlbergu, 60 klm. długi. — **Ill,** lewy dopływ Renu w Alzacji, wypływa ze wzgórz Jurajskich, 205 klm. długi, wpada do Renu poniżej Strasburga.

Illanos, ob. Ilanua.

Ille Edward, rysownik i malarz niemiecki, * 1823 w Monachjum, kształcił się w akademji sztuk pięknych tamże, następnie pracował dla kilku pism ilustrowanych, nadto wykonał: „Siedem grzechów śmiertelnych," „Temperamenty," „Hanswursts lustige Streiche," wielką liczbę rysunków i akwarel, jak „Nibelungersage nach den Liedern der ältern Edda," „Parcival," „Lohengrin," „Tannhäuser," „Hans Sachs und Nürnbergs Blütezeit," „Wojna Trzydziestoletnia," „Książę Eugenjusz." Nadto napisał dramat „Kaiser Joseph II" (1863); „Gedichte" (1855). Od r. 1868 jest profesorem w akademji monachijskiej.

Ille et Vilaine, departament we francuskiej prowincji Bretanji, ma na 6,990 klm. kw., 627,000 ludności. Jest to płaskowzgórze pagórkowate, niezbyt urodzajne, lesiste, przerznięte rzekami Vilaine, Ille, Samnon, Cher, Seiche i t. d. Klimat umiarkowany; z produktów najważniejsze: pszenica, żyto, owies, jęczmień, len, konopie, tytuń i inne. Departament ma za miasto stołeczne Rennes i dzieli się na 6 okręgów: Rennes, Fougères, Monfort, Rédon, Saint-Malo i Vitré.

Iller, rzeka w południowo-zachodniej Bawarji, bierze początek pod Breitach, płynie ku północy, na długości 8 mil stanowi granicę pomię-

dzy Bawarją a Wirtembergiem i pod Ulmem, ubiegłszy 165 klm., wpada do Dunaju.

Illicinus Piotr, Włoch rodem ze Sjeny, prof. języka greckiego w Akademji krakowskiej, od r. 1552 kanonik strygoński, a następnie przełożony szkoły pięciokościelskiej w Węgrzech, ogłosił kilka panegiryków łacińskich i innych utworów prozą i wierszem.

Illicite (łac.), w sposób niedozwolony.

Illicium, drzewo, ob. Badjan.

Illiger Jan Karol Wilhelm, entomolog, * 1775 w Brunświku, † 1813 w Berlinie, gdzie był profesorem i dyrektorem muzeum zoologicznego. Ogłosił: „Verzeichnis der Käfer Preussens“ (1798); Oliviera „Entomologie“ (12 t., 1800); „Magazin für Insektenkunde“ (5 t., 1801—6, 2 wyd., 1822).

Illimani, jeden z najwyższych wierzchołków w Kordyljerach w Boliwji, na 6,410 metrów wysoki.

Illinois, rzeka w północno-zachodniej części Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, bierze początek z połączenia dwu rzek Des Plaines i Kankakee i, ubiegłszy 410 klm., wpada do Mississippi. Spadek ma tak mały, iż podczas wiosennych wezbrań woda Mississippi wchodzi na 16 mil w głąb jego koryta.

Illinois, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, graniczy ze Stanami Wisconsin, Indjana, Kentucky, Missouri i Jowa, oraz z jeziorem Michigan, ma 146,720 klm. kw. rozległości i stanowi po większej części na 170 metr. nad poziom morza wniesioną wyżynę, lekko pochyloną ku południo-zachodowi. Gór, właściwie mówiąc, tu niema, jedynie nad brzegami rzek wznoszą się wysokie i strome skały. Do ważniejszych rzek, oprócz Illinois i pogranicznej Mississippi, należą tu jeszcze Kaskaskia, Embarras, Little, Wabash i inne. Klimat dość łagodny, ale niejednostajny, z ostrą zimą i gorącem latem. Roczna średnia temperatura wynosi 12° C. ciepła. Grunt bardzo żyzny, dostarcza wielu dobrych pastwisk. Ważniejsze jego produkty są: mais, pszenica, żyto, owies, kartofle, tytuń, len, owoce, wino, wielkie lasy i t. d. Zwierzęta domowe, jak konie, piękne i liczne stada bydła, świń, owiec i t. d., są tu chowane. Z minerałów: srebro, ołów, miedź, sól, węgle kamienne i żelazo uważają się za najważniejsze. Ludność, składająca się prawie wyłącznie z białych, wzrasta szybko. W r. 1850 było tu 851,470 miesz., w 1866 r. 1,711,950, a w r. 1870 spotykamy już 2,539,890 miesz., w 1890 zaś liczono tu 3,826,351 miesz., w tej liczbie 57,879 kolorowych. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Przemysł jest bardzo silnie rozwinięty. Pod tym względem **I.** zajmuje trzecie miejsce wśród stanów; w r. 1890 w 20,482 zakładach przemysłowych wyprodukowano tu towarów za 908,640,280 dolarów. Handel znaczny, przeważnie wewnętrzny. Liczne koleje żelazne, kanały, oraz jezioro Michigan i rzeka Mississippi stanowią jego drogi. Konstytucja pochodzi z r. 1848. Według niej, na czele władzy wykonawczej stoi gubernator, wybierany przez naród na lat cztery; pomocnikiem jego, a zarazem prezydentem senatu i sekretarzem skarbu i stanu, jest wicegubernator *(lieutenant guvernor)*. Władza prawodawcza spoczywa w ręku zgromadzenia ogólnego *(general assembly)*, składającego się z 50 członków senatu i 153 członków izby reprezentantów. Pierwsi wybierani są co 4, a drudzy co 2 lata. **I.** posyła do kongresu w Waszyngtonie 20 członków do izby reprezentantów; przy wyborze prezydenta Stanów Zjednoczonych ma 22 głosy. Najwyższą władzę sądową sprawuje wyższa izba sądowa *(Supreme Court)*, która jest zarazem sądem apelacyjnym stanu. Stolicą stanu jest miasto Springfield, ale najważniejszem miastem jest Chicago. Por. Wallace „History of I. and Louisiana under the French rule” (Cincinnati, 1893).

Illipa, ob. Bassia.

Illiquidus (łac.), niepłynny, w języku prawnym: nieudowodniony, w przeciwieństwie do liquidus.

Illo, wódz austrjacki, ob. Ilow.

Illustrated London News, pismo angielskie wychodzące w Londynie, założone w roku 1842 przez drukarza Herberta. Jest to illustrowana kronika chwili bieżącej.

Ilm, rzeka, bierze początek na północnym stoku lasu Turyngijskiego, pomiędzy wierzchołkami Schneekopf i Finsterberg, i ubiegłszy 120 klm., wpada pod Grossheringen, poniżej Sulza, do Saali.

Ilmanowski, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — trzy złote kopje w gwiazdę (środkowa ostrzem na dół); w lewem błękitnem — naturalny jeleń wspięty. U szczytu, między dwoma skrzydłami, przebitemi każde ukośnie strzałą, pod trzema złotemi gwiazdami — róża srebrna. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone — podbite złotem. Nadany 1581 pod Pskowem. Por. „Księga herbowa” hrabiego J. Ostrowskiego.

Ilmanowski.

Ilmen (niegdyś *Mojsk*, z fińsk. Uli-ma, z czego skrócone ruskie Mojsk; u Jordanesa wspomniani *Ulme-Rugi*, u Tacyta *Lemovi* i *Rugi* tu siedzieli), jezioro w gub. Nowogrodzkiej, przestrzeni 918 klm. kw.; największa długość w. 55, a najmniejsza szerokość między Ustryką i Nowogrodem w. 28; głębokości 2—9 metr. Rybołówstwo zatrudnia przeszło 20,000 ludzi. Wypływa z niego rz. Wołchow.

Ilmenau, miasto w wielkiem ks. Sachsen-Weimar-Eisenach, okr. Wejmarskim, miejscowość kąpielowa, stacja klimatyczna u stóp Lasu Turyngijskiego; zamek książęcy, szkoła techniczna, przemysłowa i kilka innych, fabryki szkła i porcelany, zakład wodoleczniczy, sanatorjum dla nerwowych, kurhauz i t. d. Liczba mieszkańców wynosi 6,500; liczba gości kąpielowych przechodzi 5,000.

Ilmenit, *żelaziak tytanowy*, ob. Tytan.

Ilmeńskie góry, w północnej części gubernji Orenburskiej, ciągną się po prawym brzegu rz. Mijasa, na przestrzeni 80 wiorst, do jeziora Argasela (Argaseja). Część południowa kamienista, a północna, około jeziora Mijasowego, pokryta rosłym lasem.

Ilnicka Marja z Majkowskich, poetka polska, * w Warszawie, † 1895. Oprócz wielu drobniejszych utworów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, ważniejsze jej prace większych rozmiarów są: przekład z angielskiego poematu Walter-Skota, p. t.: „Pan dwuset wysp" (w *Bibljot. Warsz.*); dramatyczny obraz „Alchemik;" komedje: „Panny Konopianki," grywane w teatrze Rozmaitości i „Kto winien" (w *Tyg. Ilustr.* 1861); „Ilustrowany skarbczyk polski" (Warszawa, 1861, 2 ed., 1863), w którym historja polska opowiedziana jest wierszem; przekład Göthego romansu „Powinowactwo z wyboru" (Warszawa, 1866).

Ilnicka Marja.

Powieści: „Pan profesor," „Nauczycielka," „Sarjusze," „Tarłowa góra," „Kamienna Wola," „Księżniczka Beata," „Za szczęściem," „Na starym gruncie." Oprócz tego wiele poezji i artykułów literackich umieszczała w pismach czasowych. Jako poetka, przeważnie liryczna, władała **I.** dobrze językiem ojczystym, a utwory jej zalecają się prostotą, natchnieniem, ciepłem uczucia i rzewnością, graniczącą niekiedy z sentymentalnością. Od 1865 była Ilnicka redaktorką pisma tygodniowego *Bluszcz*.

Ilnicki Wasyl, pisarz małoruski, * 1823 w Pidpeczarach pod Stanisławowem, † 1895 tamże, syn księdza unickiego, uczył się we Lwowie filozofji i teologji, 1848 wyświęcony. Następnie dokończył studja uniwersyteckie w Wiedniu i został nauczycielem gimnazjum w Stanisławowie, a potem dyrektorem gimnazjum w Tarnopolu, wreszcie we Lwowie. Był członkiem rady szkolnej i kanonikiem kapituły lwowskiej. Pisał wiele z zakresu geografji, historji, krytyki, estetyki, podróży, pedagogji, nauk przyrodniczych, beletrystyki; ogłaszał swe prace osobno i w czasopismach, często też używając pseudonimów: Denys z nad Sereta, Denys z Pokutia. Powieści jego należą do najlepszych w literaturze rusińskiej; monografje: „Starodawnyj Zwenihorod," „Terebowla" (1862); „Visty pro zemlu i diji Rusynyw" (1869—70); „Perehlad južnoruskoj istoriji" (1875). Brał czynny a owocny udział w życiu obywatelskiem.

Iloci, ob. Heloci.

Iloczas, ob. Prozodja.

Iloczyn, ob. Mnożenie.

Iloraz, ob. Dzielenie.

Ilos, według podania trojańskiego, przybył do Frygji i założył między rzekami Simoensem a Skamandrem Ilion (Troję, ob.).

Ilość, w matematyce wszelka wielkość ogólna, niewyznaczona ani co do swej jedności, ani wielokrotności. **I.** stanowią podstawę rachunku algebraicznego, gdzie oznaczają się głoskami alfabetu.

Ilow *(Illo)* Krystjan, wódz austrjacki, powiernik Wallensteina, pochodził z Brandenburgji, brał udział w „pilzeńskim układzie," w r. 1634 został zamordowany w Eger.

Ilowe, niem. *Eule*, miasto górnicze w czeskim pow. praskim, 1,600 miesz., niegdyś bogate kopalnie złota.

Ilszna albo *Lśna*, rzeka, bierze początek w lasach prużańskich i szereszowskich, tworzących część puszczy Białowieskiej, i o 2 mile poniżej Brześcia wpada do Bugu.

Iluminaci (z łac.=*oświeceni)*, po hiszp. *Alombrados*, sekta pseudo-mistyczna, powstała w Hiszpanji około 1575 roku. Wkrótce atoli podupadła wskutek skazania na śmierć jej naczelników przez inkwizycję św. Wznowioną jednak została 1623 czy 1627 r. przez ks. Jana de Villalponda (na Teneryfie) i Karmelitankę Katarzynę *a Jesu*. Twierdzili, jak inni mistycy i kwietyści tegoż nazwiska w XV wieku, że modlitwa wewnętrzna jest spełnieniem całego zakonu; dobre uczynki, sakramenty i kazania nie są konieczne, że jest stan doskonały, który pozwala widzieć Boga na ziemi, że im wszystko wolno, niema dla nich nic grzesznego i t. p. — Podobnież **I.** zjawili się około r. 1634 w Pikardji pod wpływem ks. Piotra Guerina, który odrzucał posty, pokutę i t. d. Zapowiadali oni, że w ciągu lat 10 zasady ich upowszechnią się na całym świecie, i że wtedy nie będzie potrzeba ani księży, ani mnichów, twierdząc przytem, iż cały kościół chrześcijański pogrążony jest w ciemnocie i nieświadomości. Wytępieni oni zostali we Francji za Ludwika XIII. — W XVII i XVIII w. istniały w Hiszpanji i dzisiejszej Belgji towarzystwa czyli bractwa polityczno-religijne, zwane **I.** Najgłośniejszem jednak z nich stało się założone w 1776 r. w Ingolsztadzie przez Adama Weishaupta (ob.), który tym sposobem zamierzył był zniweczyć szkodliwe dla ludzkości działanie Jezuitów i rozpowszechnić między ludźmi liberalne poglądy religijne i polityczne. Liczba członków tego towarzystwa znacz-

nie się rozpowszechniła w Niemczech południowych (przeszło 2,000 członków), lecz w r. 1784 skasowane zostało w Bawarji. Por. Findel „Geschichte des Freimauerei" (5 wyd., Lipsk, 1883); Weisshauplit „Apologie des I."(1786), oraz „Vollständige Geschichte der Verfolgung der Ill." (1786) i „Nachtrag zur Rechtfertigung meiner Absichten" (1787).

Ilustracje, nazwiskiem tem oznaczają obecnie obrazki drzeworytowe, dołączane do drukowanych tekstów, celem ich objaśnienia. Już w w pierwotnych czasach sztuki drukarskiej ilustrowano w ten sposób książki (ob. Drzeworytnictwo). Naiwna uciecha ludu z obrazkowych przedstawień spowodowała pierwszych drukarzy, że książki przeznaczone dla mas ozdabiano **I.** drzeworytowemi. W epoce reformacji (mianowicie w Niemczech) literatura ilustrowana wielce się wzmogła. Oprócz książek ludowych ozdabiano wybornemi drzeworytami i dzieła poważne z dziedziny historji i nauk przyrodzonych. Z upadkiem drzeworytu zmniejszał się i zmysł do **I.** Zresztą aż do połowy XIX w. zastępowano drzeworyt wyłącznie miedziorytem i litografją. Obszerniejsze dzieła z **I.** drzeworytowemi zjawiają się znowu, lubo z rzadka, w ostatniej ćwierci XVIII w. Popęd ku temu dał w Anglji swemi pracami Tomasz Bevick (ob.). Właściwa literatura ilustrowona poczyna się dopiero z drugą ćwiercią XIX w., naprzód w Anglji, potem we Francji, w Niemczech, a następnie i w innych krajach cywilizowanych. Stosownie do celu **I.** można literaturę ilustrowaną podzielić na 3 klasy: 1) interes czysto *dydaktyczny* mają **I.** w dziełach matematycznych, przyrodniczych, fizycznych, geologicznych, technicznych i t. d.; do tejże klasy zaliczyć trzeba portrety, herby, autografy, plany i mapy w dziełach historycznych oraz kopje utworów artystycznych w książkach, dotyczących historji sztuki i cywilizacji; 2) tak zwane *dzieła ilustrowane* (ouvrages illustrés), w których obrazek służy jeno za ozdobę; oprócz pism poświęconych dla dzieci i młodzieży należą tu także utwory, w których główną rzeczą obrazki, wykonane ręką artysty tekst zaś podrzędną, oraz *wydania ilustrowane* najprzedniejszych dzieł literatury. We wszystkich prawie krajach celniejsze dzieła poetyczne ozdobiane są dziś pięknemi **I.**, które jako utwory wskroś artystyczne, nieraz mistrzowskie, mają podwyższać piękność samej poezji. W ostatnich czasach, dzięki ulepszeniu techniki ilustracyjnej, pisma i książki ilustrowane stały się ważnym czynnikiem popularyzacji sztuk plastycznych, dając reprodukcje arcydzieł artystycznych malarstwa i rzeźby. Pomiędzy francuskimi ilustratorami najznakomitsi są: bracia Devéria i Johannot, Gavarni, Grandville, Meissonnier, Raffet, Bertal, Doré (ob.) i t. d.; między niemieckimi: Richter, Menzel, Schnorr, Hosemann, Neureuther, Kaulbach, Genelli, Führich i t. d. U nas odznaczyli się: Smokowski, A. Zaleski „Błogosławiona" i „Zachwycenie" Lenartowicza, „Konrad Wallenrod" i „Grażyna" Mickiewicza, „Pieśń o Ziemi naszej" Pola; Lewicki „Pamiętniki" Paska; Kostrzewski, Tegazzo, Pillatowie, Matejko, Juljusz Kossak, Andriolli, Witkiewicz, Maszyński, Antoni Kamieński, Gorski, Jan Holewiński, Piotr Stachiewicz, Sawiczewski i H. Piątkowski. W tego rodzaju artystycznych **I.** obok drzeworytów utrzymują się jeszcze miedzioryty, staloryty i litografje, w dziennikarskich zaś **I.** panował przeważnie drzeworyt, który w ostatnich czasach wypierany jest przez fototypię (ob.), cynkografję (ob.), światłodruk (ob.) i inne metody mechaniczne. 3) *ilustrowane czasopisma* powstały naprzód w Anglji, gdzie *Penny Magazine* (1832) i *Illustrated London News* (1842) są prototypami wszelkiego rodzaju czasopism ilustrowanych. U nas pierwszy popęd ku temu dały *Wolne żarty* (1858 w Warszawie). Dziś wychodzące u nas czasopisma ilustrowane są: *Tygodnik ilustrowany*, *Wędrowiec*, *Przyjaciel dzieci*, *Bluszcz*, *Kolce*, *Zorza*, *Mucha*, *Tygodnik Polski*, *Kurjer świąteczny* (wszystkie w Warszawie), *Wisła*; zagranicą wychodzą *Strzecha*, *Szczutek* (we Lwowie), *Przyrodnik* i *Djabeł* (w Krakowie). Z dawniej wychodzących wymieniamy: *Magazyn powszechny*, *Wieniec*, *Opiekun Domowy*, *Kłosy*, *Tygodnik powszechny* (w Warszawie); za granicą wych.: *Przyjaciel ludu* (w Chełmie); *Promyk* (w Poznaniu); *Postęp* (w Wiedniu). Posługują się **I.** także i wydawnictwa nieperjodyczne, up. *Kalendarze*. W Niemczech: *Gartenlaube*, *Daheim*, *Vom Fels zum Meer*, *Illustrirte Zeitung*, *Zur guten Stunde*, *Fliegende Blätter*, *Kunst für Alle*, *Moderne Kunst*. We Francji: *Illustration*, *L'art Moderne*, *Monde illustré*, *Journal Amusant*. W Anglji: *Illustrateul London News*, *The Graphic*, *Panch*, *The Artiste*, *Studio*. Por. Joh. Geffken „Der Bilderkatechismus des XV Jahr." (1855); Duc de Rivoli „Bibliographie des livres à figures venitien de la fin du XV siècle et du commencement du XVI".

Iluzja, omamy zmysłowe, błędne wyobrażenia o przedmiocie istniejącym w rzeczywistości (ob. Halucynacje). Człowiek zamiast przedmiotu rzeczywiście przed nim stojącego, zamiast głosu, który w bliskości niego się odzywa, widzi i słyszy zupełnie co innego. **I.** łatwiej wywołane bywają u ludzi z przytępionemi zmysłami, gdy nastrojona w pewnym kierunku wyobraźnia łacniej pewne obrazy od innych przyjmuje. **I.** towarzyszy bardzo wielu formom obłąkania, gdzie obraz rzekomy przedstawia się często w postaci czarta, głosów anielskich i t. p. Nie potrzeba wszakże do wywołania **I.** wysokiego stopnia obłędu; wiadomo, że strach np. i u zdrowych ludzi jest źródłem licznych iluzji.

Ilva, starożytna nazwa wyspy Elby (ob.).

Ilwa, ob. Ostokrzew.

Il y a de juges à Berlin (fr.)—są sędziowie w Berlinie, frazes wyjęty z nowelli Andrieux'ego „Le meunier de Sans-Souci“, w której młynarz odpowiada w ten sposób królowi Fryderykowi II, pragnącemu mu zabrać młyn.

Ilza *(Ilse)*, rzeka w pruskiej prow. Saskiej, wypływa z gór Brocken, przepływa piękną dolinę Ilsethal, opuszcza Harc u Ilsenburga i wpada przy Börssum do rz. Oker.

Ił, glina garncarska, ob. Glina.

Iława, niem. *Deutsch Eylau*, miasto w pruskiej reg. Marienwerder, okr. Rosenberg, stacja węzłowa dróg żelaznych Toruń Osterode i Marienburg-Mława, liczy 5,700.

Iławka, niem. *Eylau*, zwykle *Preussisch-Eylau*, miasto powiatowe w obwodzie pruskiej regencji królewieckiej, mające 3,520 m.; pamiętne jest morderczą bitwą, stoczoną tutaj 8 lutego 1807 r. pomiędzy Napoleonem a Rosjanami i Prusakami, dowodzonymi przez Benigsena i Lestocqa, w której obie strony przypisywały sobie zwycięstwo.

Iłgowski.

Iłgowski v. *Abdank* odm., herb: W polu czerwonem, nad dwoma wrębami srebrnemi, tworzącemi literę W — takaż strzała, przez pierścień czerwony przewleczona. U szczytu trzy pióra strusie.

Iłgowski Jan, publicysta, pomieszcza artykuły i korespondencje w *Kraju*; napisał powieść „Z przełomu, kartka z lat minionych“ (Warszawa, 1883).

Iłowajski Dymitr Iwanowicz, historyk rosyjski spółczesny, prof. historji w uniwersytecie moskiewskim; podczas wojny rusko-tureckiej 1877—78 ogłosił szereg ciekawych artykułów politycznych; z licznych jego rozpraw, umieszczanych w czasopismach petersburskich i moskiewskich, wymienimy „Polskie sejmiki w XVIII wieku“ (*Russkij Wiestnik*, 1862). Oddzielnie ogłosił: „Historja księstwa Razańskiego“ (Moskwa, 1858); „Krótki rys historji rosyjskiej” (2 wyd., 1870); „Swiat starożytny i wieki średnie“ (6 wyd. 1867); „Podręcznik historji powszechnej“ (2 t., 11 wyd., 1870, przekład polski 1867); „Podręcznik historji Rosji“ (2 t., 1870) i „Sejm Grodzieński 1793“ (1870, w przekładzie polskim Iwanowskiego, Poznań, 1872).

Iłowla, rz. poczyna się w pow. Kamyszyńskim, gub. Saratowskiej, długa 267 klm., wpada do Donu w ziemi Wojska Dońskiego.

Iłowski.

Iłowski v. *Prawdzic* odm., herb: W polu purpurowem, nad srebrnym murem z blankami—pół czarnego lwa. U szczytu—łódź srebrna.

Iłowski Stanisław, filolog polski z XVI w. Rok jego urodzenia i śmierci niewiadomy. Prawo i literaturę starożytną studjował w Padwie około 1543, a w Bolonji otrzymał stopień doktora prawa 1565 i wydał tamże t. r. mowę „De laudibus Iurisprudentiae“. Był kanonikiem płockim, ale większą część życia przepędził za granicą; żył w przyjaźni z Goślickim i miał możnych opiekunów w Przerębskim, Mik. Radziwille, Uchańskim i Myszkowskim. Odznaczył się głównie jako tłómacz. Przełożył bowiem oprócz mowy Senezjusza, bisk. cyrenejskiego (Wenecja, 1543; 2 ed., 1563; 3 ed., 1633), niektóre pisma Djonizjusza z Halikarnassu (Paryż, 1556), wydane później wraz z księgą Demetrjusza Flerejskiego o wymowie (Bazyleja, 1557) i mowy ś. Bazylego (Wenecja, 1564; inne ed. z tekstem greckim wyszły we Frankfurcie 1598 i 1611). Przekład ten znajduje się także kilka razy przedrukowany w ogólnym zbiorze dzieł ś. Bazylego.

Iłów, osada należąca do księstwa Łowickiego, w gub. Warszawskiej, pow. Sochaczewskim, liczy 500 m.; domów ma 7 murowanych i 20 drewnianych.

Iłłuksztа, *Illuxt*, m. powiatowe w gub. Kurlandzkiej, nad rz. Iłłukształ (Lukstą), a od Dźwiny wiorst 4; założone w XVII wieku; 237 domów i 2,500 miesz. — *Iłłukszcki* pow. zajmuje południ.-wschodni kraniec gub. Kurlandzkiej nad rz. Dźwiną, ma 1974 wiorst kw. rozległości, 66,697 mieszkańców (1897). Miasta żadnego niema, tylko miasteczka: Iłłukszta, Stary Subbat i Nowy Subbat. Rzeki: Dźwina, oraz wpadające do niej: Rubież, Iłłukszta, Dwieta, Eglona.

Iłża, osada w gub. Radomskiej, pow. Iłżeckim, o 3 mile od Wąchocka, nad rz. Iłżanką (ob.), niegdyś własność biskupów krakowskich, ucierpiała wiele od napadów tatarskich w latach 1241 i 1260 i od późniejszych pożarów, a szczególnie od pożarów w 1744 i 1831. Znajdują się tu ruiny starożytnego zamku, z którego pozostała część wieży świadczy jeszcze o dawnej jego piękności. Dawnym zabytkiem Iłży jest tutejszy kościół parafjalny, zbudowany około 1480 przez Stanisława z Wajszyc, proboszcza miejscowego i oficjała sandomierskiego. Obecnie Iłża liczy 3,700 miesz. *Iłżecki powiat* ma prawie 37 mil kw. rozległości i 111,657 ludności (1897). Miasta niema żadnego, osad jest 10, a gmin 24.

Iłża, wyraz użyty w artylerji Jakubowskiego na oznaczenie racy, a raczej rurki walcowej z klejonego papieru, która się palną zaprawą nabija i stanowi główną część racy.

Iłżanka albo **Białka,** rz. w gub. Radomskiej, powstaje w powiecie Radomskim z kilku strumieni, płynących ku wschodowi z pod wsi Bierzkowa, Zbijowa, Kierza, Jagodnej, Mirowa, a łączących się w powiecie Iłżeckim; płynie koło Seredzic, Iłży, gdzie przybiera kierunek północno-wschodni, dalej koło Wólki, Kowalkowa i pomiędzy Miechowem a Kazanowem uchodzi z prawego brzegu do rzeki Chotczy; ta ostatnia wszakże,

aż po ujście do Wisły, nazywaną bywa także niekiedy Iłżanką. Długość do połączenia się z Chotczą 34 wiorsty.

Imaginacja (z łac.), ob. Wyobraźnia.

Imam (arab.=*przełożony*, nauczyciel), członek *ulemów* czyli duchowieństwa mahometańskiego. Obowiązkiem **I.** jest odprawiać modlitwy i odczytywać Koran w meczetach, miewać kazania, nieść pomoc chorym, błogosławić śluby małżeńskie i t. p. U ludu w wielkiem są poważaniu. Sam sułtan jako duchowny naczelnik mahometanów nosi tytuł *Imama*. **I.** zowią się także słynni teologowie, mianowicie założyciele czterech ortodoksyjnych szkół prawa.

Iman (arab.) wiara, a specjalnie wiara mahometańska, stąd *Erbabi-Iman*, ludzie wiary mahometańskiej.

Imandra, wielkie jezioro w pow. Kiemskim, gub. Archangielskiej, obejmujące powierzchni 852 klm. kw., łączy się kanałem z m. Białem.

Imaos, u starożytnych Greków wiecznym śniegiem pokryte góry w Azji, stanowiące przedłużenie pasma Parapamisus i odpowiadające zachodniemu pasmu Himalai.

Imatra, wodospad na rz. Wuoksie, pod wsią Imatrą i Sałtałą, w gub. Wyborskiej (w w. ks. Finlandzkiem), spadający ze skały granitowej 20 metrów wysokiej. Szum słychać o 10 wiorst.

Imbabura, wulkan 4,582 metrów wysoki, w rzeczypospolitej Ecuador, leży na wyniosłej płaszczyźnie Quito. — Prowincja *Imbabura*, w obwodzie Quito, liczy 68,000 miesz. na 10,700 klm. kw.

Imbauba, *ambauba*, drzewo, ob. Cecropia.

Imbault-Huart Kamil, orjentalista i konsul francuski, * 1857 r., † 1897 r. w Kantonie. Po ukończeniu studjów w szkole języków wschodnich, był naprzód tłómaczem w konsulacie w Szangai, następnie konsulem w Kantonie. Napisał: „Histoire de la Conquête de la Birmanie par les Chinois“ (1878); „Recueil de documents sur l'Asie centrale” (1881); „Anecdotes, historiettes et bons mots en chinois parlé“ (1882); „La poésie chinoise du XIV au XIX s.“ (1886); „Cours éclectique graduel et pratique de la langue chinoise parlée“ (1887—1890); „Manuel de la langue coréenne“ (1889); „Formose“ (1897) i in.

Imbert Bartłomiej, poeta francuski, * 1747 r. w Nismes, † 1790 r. w Paryżu, odznaczył się głównie swemi bajkami, których wybór mieści się w „Ouvrages poétiques” (2 t., Haaga, 1777). Chwaloną także jest jego komedja „Le jaloux sans amour.“ Próbował także sił i w romansie, ale z małem powodzeniem.

Imbert de Boudeaux Wilhelm, literat francuski, * 1744, † 1803 r. Rodzina skłoniła go do przyjęcia ślubów zakonnych, lecz **I.** uciekł wkrótce z klasztoru, mszcząc się za dawny przymus rozmaitemi odkryciami niedyskretnemi i skandalicznemi. Ogłosił „Anecdotes du XVIII siècle“ (2 t., Londyn, 1783—85) i „Chronique scandaleuse“ (5 t., 1783 i 1791).

Imbert de Saint-Amand Artur Leon, baron, literat francuski, * 1834 r. w Paryżu, kształcił się tamże. W r. 1855 wszedł do ministerjum spraw zewnętrznych, gdzie w r. 1866 został sekretarzem, a w r. 1869—82 ministrem. **I.** wsławił się wydaniem szeregu prac, tyczących się słynnych kobiet z czasów pierwszego Cesarstwa i Restauracji. Z tych wymienić należy: „Les Femmes de Versailles“ (1875—79); „Les Femmes des Tuileries“ (1880—87); „Portraits de femmes françaises du XVIII et XIX siècle“ (1869); „L'Abbé Deguerry, curé de la Madeleine“ (1875); „Souvenirs“ (1872); „Les Femmes de la Cour des derniers Valois“ (1872); „Madame de Girardin“ (1874); „Portraits de grandes dames“ (1875); „La Captivité de la duchesse de Berry“ (1890); „La Cour de Louis XVIII“ (1891); „La Cour de Charles X” (1891); „Marie-Amélie et la Cour de Palerme“ (1891).

Imbicja, t. j. napojenie, przenikanie cieczy w ciała stałe.

Imbier *(Zingiber)*, rodzaj roślin z rodziny imbierowatych, obejmujący rośliny trwałe w Indjach Wsch. i Zach., o korzeniu długim, rozgałęzionym, jakby stawowatym, o liściach wielkich, poziomo rozpostartych. Jako rośliny lekarskie i korzenne są ważne: **I.** *właściwy (Z. officinale, Amomum zingiber)*, o kwiatach purpurowych, żółto-plamistych; w stanie dzikim już się nie znajduje. Używany bywa jego korzeń, który przybywa do handlu wysuszony lub zaprawiony, właściwej woni korzennej i smaku palącego. Rozróżnia się: **I.** *biały* czyli *jamajski* i *czarny* czyli *barbadoski*, stosownie do tego, czy korzenie są obrane ze skórki, czy nie. Rozróżniają też **I.** stosownie do krajów, z których pochodzi. Główną jego częścią składową jest olejek imbierowy. **I.** zaprawny w cukrze jest w niektórych krajach lubiany, jako środek wzmacniający żołądek. **I.** znany był Grekom i Rzymianom, w wiekach średnich miał ważne znaczenie w stosunkach handlowych między Europą a Indjami Wsch. W wieku XVI sprowadzony został do Ameryki. **I.** *kasumunarowy (I. cassumunar)* dostarcza *cytwaru*, czyli **I.** *żółtego*, obecnie w Euro-

Imbier i jego kwiat

pie nieużywanego, również jak i korzeń *I. zerumbet*. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne.

Imbierowate *(Zdziebłowate, Kwiatotrzcińce, Zingiberaceae)*, rodzina roślin jednoliścieniowych, mająca następujące cechy: kwiaty dwupłciowe, nieforemne; okwiat sformowany napozór z 3 lub 4 okrążków nieforemnych i płatkowatych; zewnętrzny okrążek zielny, korona 3-płatkowa; krążek wewnętrzny utworzony jest z płatkonitek *(staminodia)*, t. j. nitek pręcikowych, zamienionych w płatki; pręcik jeden, do nasady rurki przyrosły, z pylnikiem 2-komórkowym. Owoc uwieńczony szczątkami okwiatu, zwykle torebkowaty, najczęściej wielonasienny, ziarna prawie kuliste lub kątowate. Należą tu zioła trwałe, o kłączu korzeniowym pełzającym lub bulwiastym, rzadko o korzeniu włóknistym, o liściach szerokich, całobrzegich i kwiatach zebranych w grona lub wiechy. Są właściwe okolicom zwrotnikowym, bogate w olejki eteryczne i mączkę.

Imbramowice, wieś w gub. Kieleckiej, pow. Olkuskim, nad rz. Dłubnią, o $1^3/_4$ mili od Wolbroma położona; liczy 250 miesz. Znajduje się tu kościół z klasztorem Panien Norbertanek, założonym w r. 1228 przez Iwona Odrowąża, biskupa krakowskiego, tudzież oddzielny kościół parafjalny, wystawiony 1755 przez ksienię Zofję Grotównę.

Imbrem in cribrum gerere (łac.)—lać wodę na przetak (Plaut).

Imbriani Wiktor, poeta i krytyk, * 1840 r. w Neapolu, † 1886 r. pod Neapolem, historję i filologję studjował w Neapolu, Zurychu i Berlinie, jako ochotnik brał udział w wojnie 1859 i 1866 przeciw Austrji. Gwałtowność i namiętność, z jaką występował zarówno w polityce (krańcowy monarchista), jak i w literaturze, naraziła go na mnóstwo pojedynków i zatruła mu życie ciągłemi niepokojami. Ogłosił: „Conti popolari delle provincie meridionali“ (2 t., Turyn, 1871—72); „Dodici canti pomiglianesi“ (1876); „La novellaja fiorentina“ (1877); „La novellaja milanese“ (1879) i in. Ogłosił tom poezji własnych p. t. „Esercizi di prosodia“ (1874); „Fame usurpate“ (1877) i inne. Pisał także wiele o Dantem.

Imbriani-Poerio Matteo Renato, polityk włoski, * 1843 r. w Neapolu, służył wojskowo. W r. 1878 założył pospołu z Boviem związek „Irredenta“ (ob.), zaczął wydawać gazetę, napisał *L'Italia degli Italiani* których tendencja skierowaną była przeciw Austrji, w celu odebrania od niej ziem włoskich (Tryjestu etc.). W 1889 I. został wybrany do parlamentu, gdzie występował bardzo gorąco, jako rzecznik ideałów „Irredenty.“ W 1893 r. wybór jego do parlamentu został unieważniony.

Imbricaria *(Dachowiec)*, rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych *(Sapotaceae)*, z głównym gatunkiem **I.** *borbonica*; jest to wielkie drzewo z sokiem mlecznym w Indjach Wsch.; drzewo nadaje się na wyroby, zwłaszcza na gonty, owoce zaś pomarańczowe są jadalne.

Imbricatus, t. j. cegłowy, w botanice układ części rośliny, gdy jak cegły lub łuski rybie zakrywają się brzegami.

Imbroglio (włos.), zamieszanie. W muzyce pewien rodzaj rytmu nierównego.

Imbros albo *Imroz*, wyspa turecka na morzu Egejskiem, położona w stronie północno-zachodniej od wejścia do Dardanelów; obejmuje 255 klm. kw. powierzchni z ludnością 6,000; główne miasteczko *Kastron*.

Imerecja, *Imeretja (Imerathia)*, starożytna *Kolchida*, następnie część *Gruzji*.—Królestwo **I.** powstało w skutek podzielenia państwa gruzyjskiego przez króla Aleksandra I, którego syn Wachtang († 1431) otrzymał tę prowincję wraz z innemi. W XVIII w. król Salomon I, nie mogąc sobie poradzić z Turkami, wezwał pomocy Rosji (1745). W skutek wojen domowych, zajętą została przez jej wojska w r. 1804, i Salomon II przyjął poddaństwo rosyjskie. W r. 1810 usiłował odzyskać niezależność, i skutkiem tego **I.** zamienioną została w prowincję kraju Kaukaskiego, obecnie stanowi część gub. Kutaiskiej.

Imeretyńcy, pokrewni Gruzińcom, zamieszkują dawniejszą Imerecję (ob.); należą do kościoła grecko-katolickiego i liczą około 160,000 ludności.

Imeretyński Aleksander Konstantynowicz, książę *Bagratjon* **I.**, generał rosyjski, * 1837 r., odebrał wychowanie w korpusie paziów, 1855 r. wstąpił do gwardji, 1859—62 kształcił się w petersburskiej akademji wojennej, poczem zaliczony został do sztabu generalnego gwardji, walczył przeciw powstaniu polskiemu, w 1869 został generałem i naczelnikiem sztabu okręgu warszawskiego, 1872 pomocnikiem inspektora bataljonów strzeleckich, w 1877 dowódcą 2 dywizji piechoty w Kazaniu, która została przyłączoną do armji pod Plewną, miał udział w jej oblężeniu i przejściu przez Bałkany. Po ukończeniu wojny, został na miejsce Niepokojczyckiego naczelnikiem sztabu generalnego i generał-adjutantem, w r. 1881 głównym prokuratorem, a następnie prezesem sądu wojennego. W 1883 mianowany komendantem 6 korpusu w Warszawie, a w r. 1896 po ustąpieniu feldmarszałka Hurki, generał-gubernatorem warszawskim.

Imersja, zanurzanie. **I.** w astronomji, ob. Wynurzenie.

Imersyjne soczewki, *imersyjny mikroskop*, ob. Mikroskop.

Imezatyna, ob. Izatyna.

Imhoof-Blumer Fryderyk, numizmatyk, * 1838 r. w Winterthur w Szwajcarji, ukończył

studja klasyczne, w r. 1871 ofiarował rodzinnemu miastu gromadzony od młodych lat zbiór szwajcarskich monet i medali, zawierający około 11,000 sztuk; od 1879 był członkiem pruskiej akademji nauk i uchodził za najlepszego znawcę numizmatyki. Ogłosił wiele prac z tej dziedziny wraz z tablicami, z których ważniejsze: „Zur Münzkunde und Paläographie Böotiens“ (Wiedeń, 1871); „Die Münzen Akarnaniens“ (1878); „Porträtköpfe auf römischen Münzen der Republik und der Kaiserzeit“ (Lipsk, 1879); „Monnaies grecques“ (1883); „Die Münzen der Dynastie von Pergamon“ (1884); „Porträtköpfe auf antiken Münzen hellenischer und hellenisiertes Völker“ (Lipsk, 1885); „Griechische Münzen” (1890).

Imhotep, bóg egipski, zwany po grecku Imuthes. Był synem Phtha i odbierał cześć w Memfisie. Wyobrażano go w postaci łysego człowieka, który czyta zwój papirusowy. Później uchodził za wynalazcę medycyny i był utożsamiony przez Greków z Asklepjosem (Eskulapem).

Imidy, związki chemiczne, ob. Amidy.

Imiesłów (łac. *participium*), jest to forma imienna, (później też przysłówkowa), urobiona od tematu słownego, której znaczenie ściśle zależy od znaczenia tematu, a przez końcówki wyraża wzgląd czynności, rodzaju, liczby, przypadku i czasu. Imiesłowy dają się rozłożyć na zdania. W językach indoeuropejskich z takiego ściągnięcia zdań pobocznych powstała wielka liczba form imiesłowowych, których użycie w językach starszych jest znacznie większe, niż w nowych.

Imię (łac. *nomen*), w gramatyce nazwa klasy wyrazów, służących na oznaczenie bądź osoby lub rzeczy (*rzeczowniki* i zastępujące je *zaimki*), bądź też ich przymiotu lub własności (*przymiotniki*, niektóre *zaimki*, *liczebniki*). W **I.** rozróżniamy rodzaje, po większej części z zakończenia, oraz rozmaite względy i stosunki, w jakich się jeden wyraz względem drugiego znajduje, nazwane przypadkami i liczbami, a to przez przyczepienie końcówek, lub też niekiedy przez zmiany, zachodzące wewnątrz wyrazu. Do **I.** zaliczają się także formy słowne, odmieniające się przez przypadki, t. j. imiesłowy. Co się tycze podziału **I.**, to najważniejszy jest na **I.** *pierwotne* lub *drugorzędne*, urobione z innych **I.** Inne podziały (np. na żywotne i nieżywotne, zmysłowe i oderwane, własne i pospolite i t. p.) są utworzone w celach praktycznych.

Iminy, związki chemiczne, wyprowadzające się z amonjaku (NH_3) przez zastąpienie 2 atomów wodoru rodnikiem alkoholowym dwuwartościowym, jak np. $NH_2 . C_2H_4$ — imin etylenowy. Ob. Amonjaki złożone.

Imisz Henryk Jaromir, dr. teologji, proboszcz ewangelicki pod Budyszynem, zasłużony pisarz i działacz łużycki, * 1819 na Łużycach Górnych w Bukojnie. Po śmierci Hórnika stał się najpopularniejszą osobistością w swojej ojczyźnie. Jeszcze będąc w gimnazjum budyszyńskiem, założył „Societas slavica,” trwającą dotychczas, a mającą wielkie zasługi w dziejach odrodzenia Łużyc. Od samego początku istnienia „Maćicy serbskiej” należy do jej głównych kierowników. W jej „Czasopisie” ogłosił: „Wasznja Wósliszczanskich Serbow przi narodźe a wumreću” (1856); „Pokazka z serbskeje synonymiki” (1860); „Synonymika a składba serbskich wjazawkow” (1895). Wydał też „Der Panslavismus, unter den sächsischen Wenden mit russischen Gelde betrieben und zu den Wenden in Preussen hinübergetragen. Deutsche Antwort eines sächs. Wenden” (1884). — Żona jego *Mila* (Emilja), z domu Pfulówna, * 1827, † 1895, pisała poezje patrjotyczne i religijne; pomagała bratu swemu do ułożenia jego słownika serbsko-niemieckiego.

Imitacja (łac.), naśladownictwo, zwłaszcza w zakresie jubilerstwa. Por. Lehner „Die Imitationen. Anleitung zur Nachahmung von Natur und Kunstprodukten” (2 wyd., 1892).

Imitatio Christi (łac.)—naśladowanie Chrystusa.

Immaculata Conceptio B. V. Mariae. Ob. Niepokalane Poczęcie N. Marji P.

Immanentny, termin filozoficzny, oznacza; pozostający, tkwiący w samej rzeczy. *Causa immanens* przyczyna, tkwiąca w samym przedmiocie, który odbiera, czy odczuwa jej działanie (w przeciwstawieniu do Causa transiens). Według Spinozy, Bóg jest immanentą przyczyną świata, t. j. stanowi z nim jedność i nie działa na niego z zewnątrz. U Kanta, immanentnem używaniem rozumu jest używanie go we właściwych granicach. Próba przekroczenia tych granic nazywa się dążeniem transcendentnem. Immanentność więc jest przeciwstawieniem transcendentności.

Immaterjalizm jest w ogóle twierdzenie filozoficzne, że duch jest czemś zupełnie różnem od materji, lub że materja wcale nie istnieje, tylko duch. **I.** albo *Fenomenologja* Berkeleya (1685—1753) i Artura Collier (1680—1732) uważa świat zmysłowy nietylko za rzecz nie dającą się dowieść, lecz wprost za fałszywą hipotezę. Istnieją tylko duchy i ich funkcje, t. j. istoty myślące, których naturę składają wrażliwość i wola. Wrażenia nasze o świecie są tylko w nas, ideje są ich produktem czysto subjektywnym, a nasze wrażenia zmysłowe pochodzą od Boga, w którym są jak archetypy, gdy w nas są etypy (obrazy pierwowzorów). Stąd zamiast mówić: Słońce jest przyczyną ciepła — powinniśmy mówić: Bóg za pomocą zmysłu widzenia ostrzega nas, że doznaje my wrażenia ciepła. Natura więc jest związkiem idei, prawami natury jest następstwo idei (*associatio idearum*). Tym sposobem **I.** przychodzi do twierdzenia, że rzeczy zmysłowe są czystemi zjawiskami naszej myśli (*fenomenologja*); rzeczy odrębne od naszych myśli mogą istnieć, ale zbija

tę możność niepodobieństwo objaśnienia działania wzajemnego na się sprzecznych substancji.

Immatrykulacja (z łac.), zapisywanie nazwisk do spisów publicznych, a mianowicie wychowańców uniwersyteckich do regestrów tych zakładów naukowych.

Immensus (łac.) niezmierzony, olbrzymi, ogromny.

Immermann Karol Lebrecht, dramaturg i romansopisarz niemiecki, *1796 w Magdeburgu. Od dzieciństwa już okazywał skłonność do poezji. Po ukończeniu gimnazjum w rodzinnem mieście rozpoczął 1813 studja uniwersyteckie na wydziale prawnym w Halli. Wypadki ówczesne powołały go pod broń, i **I.** odbył wyprawę 1815 r., poczem wrócił do Halli. Wkrótce po ukończeniu uniwersytetu został 1819 audytorem w Münster, a 1827 radcą sądu krajowego w Düsseldorfie, gdzie przez długi czas był zarazem administratorem miejscowego teatru; † 1840 roku, zajęty pisaniem swych „Memorabilien" (t. 1, Hamburg, 1840). W karjerze literackiej zyskał głośne imię utworami dramatycznemi, które mimo wielu zalet nadają się raczej do lektury, niż na scenę. Z tragedji **I.** najcelniejsze: „Das Thal von Ronceval" (1822); „Cardenio i Celinde" (1826); „Kaiser Friedrich II" (1828); trylogja „Alexis" (1832) i „Merlin" (1831), dwie ostatnie są najpiękniejszymi jego utworami; z komedji zaś najlepsze: „Das Auge der Liebe" (1824); „Die Verkleidungen" (1828) i „Die Schule der Frommen" (1829). Broniąc się przeciw napastującemu go Platenowi, napisał: „Der im Irrgarten der Metrik umhertaumelnde Cavalier" (Hamb., 1829). Piękną jest także humorystyczna powiastka „Tulifäntchen" (tamże, 1827, n. wyd., 1862). Najważniejsze atoli zasługi położył **I.** jako romansopisarz, a mianowicie jako autor dzieł: „Epigonen" (3 t., Düsseld, 1836); i „Münchhausen" (4 t., tamże, 1838—39). Próbował także sił i w poezji lirycznej, dowodem czego jego „Gedichte" (1825). Zbiorowe wydanie wszystkich prac **I.** wyszło w 14 t. (Düsseld, 1835—43). Putlitz, wydał jego „Theaterbriefe" (Berlin, 1851) i ogłosił: „Karl **I.** Sein Leben und seine Werkes" (2 t., Berlin, 1870); Brandes „Jung Deutschland". Por. także Freiligratha „Karl I. Blätter der Erinnerung an ihn" (Stuttg., 1842).

Immerman Karol.

Immigracja (łac.), przywędrowanie, przybywanie ludności do kraju, w przeciwieństwie do emigracji, wychodztwa z kraju; immigrant, przybysz.

Imminens (łac.), przodujący, groźny.

Immobilia (łac.), nieruchomości.

Immortele, kwiaty, ob. Nieśmiertelniki.

Immola fides (łac.) „wierność niewzruszona," dewiza orderu brunświckiego Henryka Lwa.

Immunitas (łac.—*wyłączenie, przywilej*), posiada wielkie znaczenie zwłaszcza w kościele rzymsko-katol., choć nie takie już, jak niegdys. **I.** *ecclesiastica* uwalnia osoby duchowne i majątki kościelne od wszelkich opłat, podatków i obowiązków polityczno-administracyjnych, jakim ulegały osoby i majątki świeckie. Dzieli się ona na *rzeczową* (miejscową), t. j. służącą kościołom, klasztorom i ich posiadłościom, oraz na *osobistą*, t. j. uwalniającą od służby wojskowej, kwaterunku i innych t. p. posług dla dobra kraju. Sobór lateraneński z r. 1212 zabrania pod klątwą nakładanie podatków na posiadłości kościelne bez zatwierdzenia biskupa lub papieża. Art. 339 księgi V kapitularzy Karola W. skazuje na grzywny i karę (pokutę) kościelną naruszających **I.** Przywilej ten bierze początek z urządzeń cesarza Konstantyna W. Pod względem kryminalnym **I.** oznacza oswobodzenie pewnych osób lub czynów od ścigania w zwykłej drodze. Taka **I.** przysługuje członkom parlamentu, którzy za przewinienia, wypływające ze sprawowania swego mandatu, mogą odpowiadać tylko przed zgromadzeniem deputowanych.—Pod względem fizjologicznym **I.** oznacza odporność ciała lub pojedyńczych organów na działanie pewnych chorobliwych wpływów, zwłasza niewrażliwość na bakterje zakaźne.

Imnau, zakłady kąpielowe w dawnem księstwie Hohenzollern-Sigmaringen, blizko Hechingen w Prusiech, wśród gór, na 4,000 metrów nad poziom morza wyniesione. Są to bogate szczawy żelaziste.

Imola, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Bolonja, nad rz. Santerno, jest rezydencją biskupa i liczy 11,000 m.

Imola (Innocenty da), właściwie *Innocenzo Francucci* z Imola, malarz historyczny, * około 1494, uczeń Franc. Francia i jeden z najszczęśliwszych naśladowców Rafaela. Najcelniejszemi jego utworami są freski i obrazy kościelne w Pinakotece i w kościele św. Michała w Bolonji, gdzie zakończył życie około 1550 r. Główne jego dzieło „Rodzina Święta" znajduje się w katedrze w Faënza.

Imo pectore (łac.) z głębi serca.

Imp., skrócenie Imperium, Imperator, Imperativus, albo też Imprimatur.

Impar (łac.) nierówny.

Imparitas status, wyrażenie dawnego prawa polskiego, oznaczające nierówność stanu, przywłaszczenie klejnotu szlachectwa przez osobę nie mającą do tego żadnego prawa, ani z tytułu, ani z rodu swojego.

Impartial (fr.) bezstronny.

Impartiaux bezstronni.

Impasto w malarstwie grube nakładanie farb,

szczególnie przy podmalowywaniu, w sztycharstwie zacieranie punktów i rysów.

Impatiens, *Niecierpek, Balsamina*, rodzaj roślin z rodziny balsaminkowatych, obejmujący zioła o łodydze węzłowatej, w krajach cieplejszych. Kwiaty mają pojedyńcze, torebki podłużne, wielonasienne. U nas przytrafia się tylko **I.** *noli tangere (nietykałek, gniewosz)* o kwiatach żółtych z krzywą ostrogą. Liście były niegdyś lekarskie, obecnie służą niekiedy do farbowania wełny na żółto. **I.** *balsamina, balsamina ogrodowa*, z kwiatami białemi lub czerwonemi; niegdyś wyrabiano z niej balsam na rany, skąd nazwa. Niektóre inne gatunki, jak **I.***sultani*, **I.** *glandulifera*, **I.** *tricornis*, hodowane są także jako ozdobne.

Impavidum ferient ruinae (łac.)—cytata z Horacego („Ody" 3, 3 7), którą poprzedzają słowa: „Si fractus illabatur orbis;" to znaczy: jeśli firmament niebieski się zawali, gruzy przywalą mnie nieustraszonego (t. j. nie przerażą mnie).

Impeachment (ang.), skarga o zdradę stanu, podana przez izbę gmin do sądu izby parów przeciwko ministrom, generałom etc. Ostatni raz oskarżono w ten sposób Warrena Hastingsa (1788) i lorda Melwille'a (1805).

Impedancja, opór, jaki przewodniki stawiają prądom elektrycznym, ulegającym silnym i szybkim zmianom.

Impedimenta (łac.), przeszkody.

Impensae (łac.), koszta, wydatki, wykłady na rzecz innych; **I.** necessariae potrzebne; utiles, pożyteczne; voluptuariae, zbyteczne.

Imperativus, Imperatyw, tryb rozkazujący. *Imperatyw kategoryczny* ob. Kategoryczny.

Imperator (łac.), tak się nazywał w szerszem znaczeniu u Rzymian każdy dostojnik, posiadający w swych ręku *imperium* (ob.), w szczególności głównodowodzący armją. W zasadzie wodzowie zyskiwali prawo do tego tytułu dopiero po zwycięskiej bitwie, już to na zasadzie upoważnienia Senatu, już to jeśli wojsko jednomyślnie obwoływało wodza **I-em.** Tytuł ten służył jako imię honorowe, ale ustawał wraz z odbytym tryumfem. W inny sposób otrzymał od senatu za powrotem z wojny hiszpańskiej Juljusz Cezar dożywotni tytuł *Imperatora* z prawem przekazania swoim potomkom. W podobnem znaczeniu otrzymał od senatu ten tytuł i Oktawjan r. 29 przed Chr. po bitwie pod Actium. Ponieważ tytuł imperatora i późniejsi nosili cesarze, przeto z czasem nabrał on tego samego znaczenia, co cesarz. W szkołach jezuickich **I.** zwano prymusów.

Imperatoria, *Miarz, Starodub*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, zioła o liściach szerokich, białych kwiatach i owocach płaskich. **I.** *ostruthium, M. lekarski, mistrzowiec*, na Alpach i innych górach Europy środkowej; używa się korzeń, głównie w weterynarji, jako środek pobudzający organy trawienia.

Imperatoryna *(peucedanina)*, część składowa korzeni roślin *Imperatoria ostruthium* i *Peucedanum officinale;* przedstawia się w postaci kryształów rozpuszczalnych w eterach i olejach.

Imperforata, *jednootworowe*, ob. Korzenionóżki.

Imperial Federation League (Liga cesarsko-federacyjna), związek angielski, założony w 1884 w celu wzmocnienia węzłów pomiędzy królestwem W. Brytanji a kolonjami angielskiemi. Trwał do 1893 i wtedy rozpadł się na związki drobniejsze, ale w r. 1895 powstał na nowo pod nazwą *British Empire Leaque* (Liga cesarsko-brytańska), pod kierunkiem hr. Devonshire.

Imperial Institute, Instytut cesarski założony w Londynie w celu popierania łączności Anglji z kolonjami przez ks. Walji, z okazji 50-letniego jubileuszu królowej Wiktorji (1887), otwarty w 1893.

Imperium (z łac.), najwyższa władza wojskowa, sądowa i wykonawcza w starożytnym Rzymie, nadawana pierwotnie królom, a za rzeczypospolitej przez *lex curiata* wyższym urzędnikom, mianowicie konsulom i pretorom. **I.** różniło się tem od *potestas*, że ta ostatnia oznaczała ograniczoną władzę każdego urzędnika, stosownie do zajmowanego przezeń urzędu. Godłem **I.** byli liktorowie (ob.); urzędnicy posiadający **I.** mieli prawo zarządzania wyższych auspicjów. Później **I.** znaczyło i dotąd jeszcze znaczy to samo, co cesarstwo.

Imperium in imperio (łac.), państwa w państwie. Stronnictwo polityczne, społeczne, religijne lub jakakolwiek instytucja, wyzwalająca się z pod obowiązujących praw i usiłująca rządzić się prawami własnemi, nazywa się *Imperium in imperio*, lub *Status in statu.*

Imperjalizm, to samo co cezaryzm, system monarchiczny, dążący do rozszerzenia granic i potęgi państwa za pomocą podbojów. We Francji imperjalistami nazywają Bonapartystów, w Anglji—zwolenników wszechświatowego panowania Anglji.

Imperjał, złota 10-rublowa moneta rosyjska, dzieląca się na dwa półimperjały. Jedne i drugie zaczęto wybijać 1764. Według prawa z 7 grudnia 1885 ustanowiony został **I.** wagi 290,4 doli, czyli 12,90388 grama, ze złota próby $^{9}/_{10}$. **I.** te mają od 1895 wartość 15 rubli srebrnych, a nowe imperjały i półimperjały, wartości 10 i 5 rubli, zmniejszone zostały w odpowiednim stosunku.

Imperjały, *Imperiales*, owce hiszpańskie (merynosy), dające najpiękniejsze runo, a pochodzące z owczarni królewskich.

Impertynencja (łac.), niestosowność bezczelna.

Impetigo *(strupień)*, forma zapalenia skóry (ob. Dermatitis), pokrewna ekcemie (ob.), wystę-

pująca w postaci pęcherzyków, wypełnionych mętną cieczą, po których pęknięciu ciecz się wylewa, zasycha i tworzy strupy; od tych strupów choroba nosi swą nazwę.

Impetus (łac.), wzburzenie psychiczne, afekt.

Implikować (łac.), coś zawierać w sobie; implicite, zawierające w sobie z natury rzeczy (przeciwieństwo: explicite).

Imponderabilia, ob. Nieważniki.

Import (łac.), przywóz; importować, wwozić coś.

Impositio manuum (łac.), nałożenie rąk.

Impositio silentiae (łac.), obowiązek milczenia.

Impostor (łac.), oszust. *Impostores docti*, oszuści uczeni fałszujący teksty.

Impotentia, ob. Niemoc płciowa.

Impozycja (łac.), położenie rąk w celu błogosławieństwa; narzucenie swej woli, władzy nałożenia podatku.

Impregnacja, napojenie, przenikanie, w szczególności przenikanie obcej substancji do skały lub szczątków organicznych, które w ten sposób kamienieją. Ob. Skamieniałości.

Impresarjo (włos.), przedsiębierca przedstawień teatralnych lub koncertów.

Impresja (łac.), naciśnienie, wrażenie.

Impresjonizm, nowa szkoła malarska, stworzona przez francuskiego malarza Edwarda Manela (ob.), polegająca na przelaniu na płótno plam kolorowych w stosunku właściwym jednych do drugich, bez głębszego studjowania szczegółów i z pominięciem strony rysunkowej. W obrazach wyznawców tej szkoły natura przedstawia się jako zbiór różnych tonów, obok siebie położonych i rozjaśnionych światłem atmosfery, celem uchwycenia wrażenia, jakie przyroda, oblana światłem dnia lub słońca, sprawia na człowieku w pierwszej chwili, to jest nim zdoła on sobie widziane przedmioty zanalizować. Zwolennikami tego kierunku w sztuce są we Francji: Alfred Stevens, Bastien-Lepage, de Nottis, Henryk Gervex, Duez, Boldini, Bereaud, Collin, Dagnan-Bouveret, Caillebot, Monet, Cezanne, Pissaro, Puvis de Chavanne, Bernard, Rafaelli i in. Z malarzy polskich do zwolenników **I.** należą: Podkowiński Władysław, Pankiewicz, Olga Boznańska i in. Wpływ **I.** odbił się także na twórczości poetyckiej. Mianem impresjonistów, dekadentów lub symbolistów oznaczamy takich pisarzów nowoczesnych, którzy usiłują wrażenia rozmaitych przedmiotów oddać z fizyczną niemal wiernością, a właściwie opisać lub przedstawić je w ten sposób, aby wywołały one w nas wrażenie identyczne z tem, jakiego doświadczamy przy zetknięciu się z niemi w rzeczywistości. Por. J. Plowerta „Petit glossaire pour servir à l'intelligence des auteurs decadents et symbolistes“ (Paryż, 1887) i Muthera „Geschichte der Malerei im 19 Jahrh.“ (Monachjum, 1893).

Impreza (włos), zamysł. przedsięwzięcie.

Imprimatur (łac.), — „niech będzie drukowane,“ napis cenzuralny na książkach i drukach.

Impromptu (franc.), coś wytworzonego bez przygotowania, w szczególności poezja lub muzyka.

Improwizatorowie *(improvisatori)*, w ogóle wygłaszający coś wierszem lub prozą bez przygotowania, w szczególności zaś nazywają się tak we Włoszech poeci, którzy bez przygotowania *(ex improviso)* układają wiersze na każdy żądany temat, deklamują lub też śpiewają je przy towarzyszeniu instrumentu. Dar improwizowania spotyka się często u narodów z żywą wyobraźnią, np. u Negrów i Arabów. Znane były improwizacje Egipcjanom, Hebrajczykom, Grekom, Rzymianom. Improwizatorami byli także zapewne skaldowie skandynawscy bardowie szkoccy, trubadurowie prowansalscy, lirnicy i gęślarze słowiańscy. W Europie jednak największy interes budziła poezja improwizowana (i to po łacinie) od najdawniejszych czasów na dworach książąt włoskich w Urbino, Ferrarze, Mantui, Medjolanie i Neapolu. W XV w. za przybyciem do Włoch uczonych Greków z Konstantynopola weszły w zwyczaj sympozje (ob.). Lubił je wielce Leon X; z pomiędzy uczonych zbierających się przy jego stole, odznaczał się szczególnie swemi improwizacjami And. Marone (* 1474, † 1527). Po śmierci Leona X zaprzestano używać języka łacińskiego. Z pomiędzy **I.** włoskich słynęli: Silvio Antoniano (* 1540 w Rzymie), *Poetino* zwany Perfitti (* 1680 w Sienie, † 1747 w Rzymie), Metastasio (ob.), Zucco († 1764 w Weronie), opat Lorenzi, adwokat Bernardi z Rzymu, Lud. Serio i Lud. Rossi (obaj straceni w Neapolu podczas rozruchów 1799), Fr. Gianni (* 1760), Tom. Sgricci (* 1798 w Arezzo, † 1836 we Florencji), Cicconi (w Rzymie 1829 improwizował całą epopeję), Bindocci ze Sieny, Giustiniani (dwukrotnie dał się słyszeć w Warszawie). Z *improwizatorek* najsłynniejszą jest Magd. Moralli Fernandez z Pistoi († 1800), znana w akademji Arkadyjczyków pod nazwą *Corinna Olimpica*; obok niej zasługują na wzmiankę: Fortunata Sulgher-Fantastici z Livorno, Rosa Taddei z Rzymu, Ter. Bandettini z Lukki († około 1756), Mazzei z domu Lanti i w nowszych czasach Beatrice di Pian degli Ontani i Sycyljanka Giovannina Milli. U Francuzów improwizacja niebardzo się przyjęła; z dawniejszych tego narodu improwizatorów celniejsi: Dangeau, Piron i kawaler de Baufleurs; z nowszych Eug. de Pradel. Niemcy rownież nie wielu mogą się poszczycić **I.**; do znakomitszych należą O. L. B. Wolff z Altony († 1851), M. Langenschwarz, K. Richter, Karolina Leonhardt-Lyser, Ed. Beerman i Wilh. Hermann, ostatnio austrjacki nauczyciel gimnazjalny Rysz. Neubaur. Holendrzy mają swego Wilhelma de Clercq. U nas świetny dar improwizatorski posiadał

Mickiewicz; improwizowali także: Słowacki, Zaleski, Odyniec, Syrokomla i in., ale wszystkich łatwością i obfitością przewyższyła Deotyma (ob. *Łuszczewska Jadwiga*). W muzyce podobną łatwością celowali u Niemców Beethoven i Hummel, u nas Szopen. Por. Cochin „Boccace, Etudes italiennes“ (Paryż, 1890).

Impudencja (łac.), bezwstyd, nieczystość.

Impuls, popęd, podnieta, przyczyna powodująca nagłe działanie.

Imputacja (łac.) obwinienie; imputacyjny, zawierający obwinienie, imputować obwiniać, posądzać, przypisywać.

Imtijaz, order turecki.

In, w chemji symbol atomu indu.

In absentia (łac.), w nieobecności.

In abstracto (łac.), w oderwaniu; pojęcie, rozważane samo w sobie z wyłączeniem związków i szczegółów. Jego przeciwstawieniem jest pojęcie *in concreto*.

Inachus, dawniej Haliakmon, a obecnie *Panitsa*, rzeka w Pelopenezie, skrapia równinę Argos i wpada do zatoki argulińskiej (Nauplji).

Inachus, w mitologji greckiej, jeden z bohaterów greckich, syn Okeanosa i Tetydy, ojciec Foroneusza, Egialeusa i Io, protoplasta starożytnego rodu królów argiwskich, istniejącego przez ciąg blizko czterech wieków. Od jego imienia otrzymała swą nazwę rzeka **I.** (ob. wyżej).

In aeternum, na wieki.

Inama-Sternegg Karol Teodor, ekonomista, * 1843 w Augsburgu, studjował historję, nauki państwowe i prawne w Monachjum, 1868 został profesorem w Insbruku, 1880 w Pradze, 1881 dyrektorem statystyki administracyjnej w Wiedniu, a jednocześnie miewał odczyty w uniwersytecie. W r. 1891 został dożywotnim członkiem izby panów. **I.** jest przedstawicielem historycznej szkoły w ekonomji politycznej. Napisał: „Verwaltungslehre“ (1870); „Untersuchungen über das Hofsystem in Mittelalter“ (1872); „Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften in Deutschland während der Karolingerzeit“ (1878); „Deutsche Wirtschaftsgeschichte“ (1879); „Sallandstudien“ (1889). Nadto ogłosił wiele rozpraw statystycznych.

Inambu, ptak, ob. Rhynchotus.

In anima vili (łac.), na duszy podłej. Doświadczenia naukowe lekarzy, jak badanie własności trucizn, szczepienie zarazków różnych chorób i t. p., dokonywane na zwierzętach, nazywają się próbami na życiu, nie mającem wartości, *in anima vili*.

In annum sequentem (łac.), na rok następny.

In antecessum (łac) — według tradycji na rachunek przyszłości.

In armis (łac.), pod bronią.

In articulo mortis (łac.), w ostatniem niebezpieczeństwie. Kościół udziela rozgrzeszenia tylko po odbyciu spowiedzi, lecz odstępuje od tego warunku *in articulo mortis*, t. j. wobec grożącej lada chwila śmierci.

Inauguracja (łac.), oznaczała u Rzymian uwolnienie, lub obserwację poświęconych bogom ptaków, z których zachowania się augurowie wróżyli o powodzeniu danego przedsięwzięcia; następnie uroczyste rozpoczęcie czynności, poświęcenie budowli, objęcie władzy przez urzędnika i t. p.

In blanco, ob. Blanco.

In bona pace (łac.), w dobrem porozumieniu pokoju.

In brevi (łac.), w krótkości.

In casum (łac.), w danym wypadku. *In casum necessitatis* (łac), w razie konieczności.

In cauda venenum (łac.) w ogonie trucizna. Źródłem tego przysłowia jest spostrzeżenie, iż trucizna skorpjona znajduje się w jego ogonie. Słowa te stosowane bywają do książki lub mowy, w całości niby życzliwej i dopiero w ostatniej części zawierającej złośliwość lub surową krytykę.

Incerta persona (łac.),—nieokreślona osoba.

Inch, cal angielski=2,54 centymetra, dzieli się na 12 lines po 12 seconds po 12 thirds.

Inchbald Elżbieta, z domu Simpson, aktorka i poetka angielska, * 1753 r. w hrabstwie Suffolk, † 1821 roku w Kensington pod Londynem; weszła w młodym wieku do tearu i zaślubiła aktora Inchbald'a, poczem do 1789 r. występowała w teatrze Coventgarden w Londynie. Napisała także kilka komedji i dramatów. Oprócz własnych utworów scenicznych, wydała zbiór ulubionych sztuk teatralnych rozmaitych autorów z biografjami i uwagami krytycznemi p. t.: „The British theatre“ (25 t., Londyn, 1806—9), oraz „Collection of farces“ (7 Londyn, 1809) i „The moderne theatre“ (10 t., Londyn, 1811). Jej romanse (nowe wyd. z biografją W. Scotta, 1880), niegdyś ulubione, są dziś zupełnie zapomniane. Boaden wydał jej „Memoirs“ (2 t., Londyn, 1833).

Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim (łac.). Unikając Charybdy, wpada się na Scyllę. W cieśninie Sycylijskiej sterczą naprzeciw siebie dwie skały: Scyllo (dziś Sciglio), niedaleko miasta Reggio, oderwana od półwyspu włoskiego i mająca około 200 stóp wysokości, i Charybda (dziś Calafaro) na brzegu Sycylji. W skutek krzyżujących się wiatrów i wiru wodnego w cieśninie, żegluga po niej i dzisiaj dla łodzi jest utrudnioną, a w starożytności, gdy znano tylko statki poruszane wiosłami, przejazd przez cieśninę groził niebezpieczeństwem. Żeglarze, unikając niebezpieczeństwa rozbicia się o Scyllę, wpadali w wir Charybdy, i stąd powstało przysłowie: *Incidit in Scyllam, qui vult vitare*

Charybdin. Wyraża ono dzisiaj trudność wyboru pomiędzy dwoma niebezpieczeństwami, których uniknąć niepodobna.

Incisio, *nacięcie*, najprostsza operacja chirurgiczna, wykonywająca się przez proste pociągnięcie noża.

Incl., skróc. *Inclusive* (łac.), włącznie.

In Coena Domini, zowie się jedna z najbardziej w swym czasie głośnych bul papieskich, ustanawiająca kary kościelne celem ochronienia władzy papieskiej. Powstała ona na początku XIV w. i przypisywaną jest Urbanowi V (1362—1370); nazywaną zaś tak została z rozkazu Piusa V (1567), dlatego, że ma być ogłaszaną corocznie w Wielki Czwartek. Sześciokrotnie była przerabiana, a ostatnio za Urbana VIII (1627). Obejmuje ona wykład wszelkich praw kościoła i obronę ich przeciwko władzom świeckim, oraz klątwę na wszystkich heretyków, do których zaliczają się tu i ewangelicy, wymienieni pod nazwą Luteranów, Cwingljanów i Kalwinistów. Wywołała ona opór ze strony rządów, a nawet zaburzenia we Francji w 1568. Odczytywanie tej buli zniósł formalnie Pius IX w r. 1869. Por. Lebreta „Pragmatische Geschichte der Bulle **In C. D.** i t. d." (4 t., Frankfurt i Lipsk, 1769 i 1772), oraz Daunenmayera w „Leitfaden in die Kirchengeschichte" (t. 4, str. 152).

In concreto (łac.), w danym oznaczonym wypadku (ob. Konkretny).

Incognito (łac.), wyraz określający człowieka, który dla ukrycia swego społecznego stanowiska, uniknięcia owacji lub odwrócenia od siebie uwagi z jakichkolwiek powodów, zmienia swoje nazwisko i tai swój stan rzeczywisty. Królowie i członkowie rodzin panujących, dla większej swobody w podróży i uwolnienia się od ceremonjałów powitania, odbywają niekiedy wycieczki *incognito.*

In commune bonum, *in communem utilitatem* (łac.)—dla dobra, pożytku powszedniego.

Incontinentia, niemożność zatrzymania kału albo moczu, przyczem te ekskrecje dobrowolnie wychodzą. **I.** zależeć może od dwóch zasadniczych przyczyn: albo cierpienie miejscowe uniemożliwia zwieranie się ujścia kiszki stolcowej lub pęcherza moczowego, albo też zmiany w odpowiednich ośrodkach rdzeniowych uniemożliwiają ich fizjologiczne działanie, jak pobudzanie mięśni wytłaczających lub hamujących. Do pierwszego rodzaju przyczyn należą kamienie pęcherzowe, przerost gruczołu krokowego, nowotwory pęcherza, stany zapalne w szyjce pęcherzowej, zaburzenia, które drogą ciągłego drażnienia organu wywołują częste i mimowolne jego skurcze. Mimowolne oddawanie kału spotyka się przy fistułach kiszki stolcowej, po operacji rozciągania jej. Najczęstszą jednakże przyczyną **I.** są cierpienia rdzenia kręgowego i mózgu. Przejściowo **I.** występuje podczas ataku epilepsji, apopleksji, a także w okresie nieprzytomności, podczas silnej gorączki (tyfus). **I.** moczu u dzieci spotyka się często niezależnie od jakiegokolwiekbądź właściwego cierpienia układu nerwowego. Wpływają na to: zbyt długi sen, nadmierna kurczliwość pęcherza, sprowadzająca zbyt gwałtowne wydzielanie się moczu, by zwieracz mógł je powstrzymać, oraz stan paralityczny zwieracza szyjki pęcherza moczowego. Taka **I.** zdarza się najczęściej w nocy i trwa bardzo długo. Leczenie zależy od rodzaju przyczyny **I.** wywołującej; kamienie pęcherza i nowotwory usuwa się na drodze operacyjnej, cierpienie rdzenia leczy się według ogólnych zasad neuropatologji.

In contumatiam, ob. Zaoczność.

In corpore (łac.) w całości, korporacyjnie.

In corpore sano anima quoque sana (łac.) zdrowa dusza w zdrowem ciele.

Incredibile dictu (łac.) nie do uwierzenia.

Incroyables, (fran.), dosłownie; nie do uwierzenia, nie dający się wyobrazić: tak zwano za czasów dyrektorjatu elegantów, ubierających się w sposób dziwaczny i oryginalny. Elegantki ówczesne nazywano „Merveilleuses."

In crudo (łac.) w stanie surowym.

Incubus, po polsku przyłożnik. Tak zwano u Rzymian, a później w średniowiecznej mistyce, duchy złe, które obcowały z kobietami. Odpowiedni duch żeński zwał się *Succubus.*

Ind *(Indium), In,* pierwiastek chemiczny, metaliczny, biały, miękki, mający wejrzenie platyny, c. wł. 7,4, ciężar atomowy 113,4, topi się przy 176°, jest mniej lotny aniżeli cynk i kadm, na powietrzu pali się płomieniem fioletowym z dymem brunatnym. Odkryty został w 1863 r. w blendzie z Freiberga, przez Reicha i Richtera, za pomocą badań spektralnych (ob. Analiza spektralna). Widmo jego składa się z dwu pręg indygowo-błękitnych (skąd nazwa). Jest to pierwiastek bardzo rzadki. Z tlenem wydaje czarny *tlenek indu* In O i żółty *tlennik indu* In_2O_3. Sole jego są w wodzie rozpuszczalne, smaku metalicznego; alkalja wydzielają z nich galaretowaty *wodan indu* $In_2H_6O_6$.

I. N. D., skróc. *In nomine Dei* albo *Domini*: W imię Boga, albo Pana.

Indagacja (z łac.), ob. Śledztwo.

Indaminy, barwniki smołowcowe, powstające przez utlenienie pewnych aminów czyli amonjaków złożonych, z których najprostszym jest *błękit fenylenowy* $C_{12}H_{11}N_3$. Działaniem kwasów łatwo ulegają rozkładowi i stąd w farbierstwie zastosowania nie mają.

Indazyna, barwnik z grupy indulin (ob.), rozpuszcza się w wodzie i alkoholu, tworząc roztwory niebieskie; daje zabarwienie bardzo trwałe.

Inde irae (łac.)—stąd gniew (Juvenalis).

Independenci (z łac. *niezależni, samoistni*), lub kongregacjonaliści, zowią się członkowie społeczności kościelnej ewangelic., powstałej pod wpływem zasad, głoszonych przez Roberta Browna (ob.) w latach 1581—6. Następnie za wpływem J. Robinsona i Jacoba przybrali nazwę **I.** i rozkrzewili się po za granicami Anglji, jak w Niderlandach 1720. Tu, a następnie w Ameryce, łączyli się w stowarzyszenia dla wspólnej praktyki religijnej czyli kongregacje. Pod Cromwellem, który był **I.**, doszli do najwyższego rozwoju. Jerzy Fox utworzył z nich stowarzyszenie przyjaciół, zwanych *Kwakrami* (ob.). Prześladowani w rozmaity sposób, weszli w związek 1691 r. z prezbiterjanami. Równouprawnienia jednak dostąpili dopiero 1828. Główną zasadą ich jest nieograniczona wolność rozumienia Pisma św., a każdą gminę uważają za samoistny i niezależny kościół, którego głową jest Chrystus Pan. Nie uznają zatem żadnych wyższych władz duchownych. Odrzucają wszelkie symbole wiary. Por. Robinsona „Apologia justa et necessaria“ (Lejda, 1619) i „Lavoy confession“ (Londyn, 1658); Fletcher „History of independency in England“ (nowe wyd., 1862, t. 4); Weingarten „Die Revolutionskirchen England“ (Lipsk, 1868).

In deposito (łac.), na przechowaniu, w depozycie.

Inderskie góry, na lewym brzegu rz. Urala, przy fortecy inderskiej, ciągną się z jednej strony do stepu kirgisko-kajsackiego, z drugiej zaś do gub. Astrachańskiej.

Inderskie jezioro, leży w stepie kirgisko-kajsackim, na lewym brzegu Uralu, w pobliżu fortecy t. n. Obwód jego wynosi 40 w., a dno jest pokryte grubą warstwą soli.

Indeterminizm, pogląd przeciwny determinizmowi, głoszący, że nie wszystko, co się dzieje, jest uwarunkowane koniecznością.

Index librorum prohibitorum, albo też tylko Index, zowie się wykaz tych książek, których kościół rzymsko-kat. zabrania czytać, mianowicie osobom świeckim. Wykaz takich książek, w których ustępy, przeciwne zasadom kościoła tego, usuniętemi zostały, zowie się **I.** *expurgatorii*, albo *Index librorum expurgandorum*. Pierwszy **I.** pojawił się 1546 r. w Löwen; pierwszy zaś właściwie rzymski **I.** ogłoszony został 1557 r. z rozkazu papieża Pawła IV. Sykstus ustanowił oddzielną kongregację do dalszego prowadzenia **I.**, a sobór trydencki przepisał stałą dla niego formę *(Index Tridentinus)*. W ciągu stulecia XIX **I.** miał kilka wydań. W rzeczypospolitej Polskiej *Index* wprowadzony był uniwersałami Zygmunta I, z d. 24 lipca 1520 r. i 7 marca 1523, skierowanemi głównie przeciw pismom Lutra. Uniwersał drugi za czytanie książek zakazanych groził konfiskatą dóbr i śmiercią na stosie. Dla odszukania takich książek inkwizytorowie mieli prawo odbywać rewizje w domach obywateli. Dekreta te powtarzane były później kilkakrotnie, i dopiero sejm czteroletni wprowadzając wolność druku, uchylił tym sposobem i kary za drukowanie, sprowadzanie i czytanie książek pomieszczanych na indeksie. W **I.**, ogłoszonym w r. 1888, znajdują się następujące dzieła polskie: Pisma Mikołaja Radziwiłła, Jana Pocieja, Jana Markiewicza, A. Nasielskiego, Łasickiego, Mickiewicza „O mesjanizmie“ (potępione dekretem z d. 15 kwietnia 1848); Wacława Maciejowskiego „Historja prawodawstw słowiańskich“ i „Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian“ i przekład polski „Historji filozofji“ Schweglera (z powodu znajdującego się tam oryginalnego dodatku o filozofji w Polsce).

Indiana (*State of Indiana*), *Indjana*, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Półn., leży między jez. Michigan, stanami: Michigan, Ohio, Kentucky i Illinois, obejmując 94,140 klm. kw. rozległości. **I.** przedstawia wielką równinę, ku południowi pasmem nizkich pagórków przerzniętą, skropioną rzekami: Ohio, Wabash, Maumee, White i Kaukakee. Klimat wogóle ma zdrowy, umiarkowany, z zimą ostrą, ale krótką; grunt urodzajny wydaje kartofle, żyto, owies, groch, tatarkę, len, konopie, owoce i t. d. Ze zwierząt najważniejsze: bydło domowe, świnie, konie, owce, a z minerałów: węgle kamienne, wapień, glinka porcelanowa, nafta. Przemysł jest przeważnie w związku z gospodarstwem rolnem i leśnem; najważniejszemi zakładami przemysłowemi są: młyny, odlewnie żelaza, fabryki maszyn, mebli, wozów, narzędzi rolniczych. Handel wyłącznie wewnętrzny. Liczba ludności w r. 1840 wynosiła zaledwie 685,866, a w 1890 doszła 2,192,404. Konstytucja z r. 1851 jest czysto demokratyczną. Na czele zarządu stoi gubernator, wybierany przez lud na lat 4, ma prawo łaski w przestępstwach kryminalnych; musi mieć przeszło 30 lat wieku i mieszkać od 5 lat w **I.** Pomocnikiem jego jest wice-gubernator, który z urzędu jest prezydentem senatu. Władza prawodawcza złożona jest w ręku senatu i izby reprezentantów, wybieranych przez obywateli Stanów Zjednoczonych, zamieszkałych przynajmniej od 6 miesięcy w **I.** i nie młodszych od lat 21. Do kongresu wysyła 13 reprezentantów.—*Historja.* **I.** należała dawniej do Francji, w r. 1763 przeszła w posiadanie Anglji, wzięła udział w wojnie o niepodległość i w 1783 weszła w skład Stanów Zjednoczonych, jako część terytorjum północno-zachodniego. Dopiero w 1816 r. utworzyła osobny stan.

Indianopolis, główne miasto stanu Indjana w unji północno-amerykańskiej, posiada 50 kościołów, uniwersytet, kilka szkół wyższych, akademję muzyczną, bibljotekę, arsenał, oraz 132,000 miesz. (1893).

Indicator, ptak, ob. Kukułki.

Indicatrix, ob. Krzywizna.

Indigofera, ob. Indygowiec.

Indium, pierwiastek chemiczny, ob. Ind.

Individuum, ob. Osobnik.

Indjanie, pierwotni mieszkańcy Ameryki, tak nazwani przez pierwszych odkrywców Nowego Świata, mniemających, że znaleźli w nim ostatni kraniec Indji. **I.** stanowią odrębną rasę ludzi, nazywaną także od ich cery *rasą czerwoną*, a od ich ojczyzny *rasą amerykańską*. Pod względem fizycznym różnią się **I.** od ras innych ciemno-miedzianym kolorem skóry, gładkiemi, czarnemi włosami, wydatnemi, na szerokiej, ale nie płaskiej twarzy, rysami, czołem ku tyłowi przytłoczonem i gęsto długiemi obrosłem włosami. Jakkolwiek charakterystyczne te cechy u pojedyńczych plemion rozlicznym naturalnie ulegają modyfikacjom, jednakże wszystkie ludy **I.** od oceanu Północnego aż do Ziemi Ognistej stanowią ten sam typ, nie tylko w składzie ciała, ale także w fizjognomji, własnościach psychicznych, mowie, produkcjach swego ducha. Z oblicza czerwonoskórnego Indjanina przemawia wszędzie, na północy, czy na południu, posępna, obojętna na wszystko surowość, smutek i ucisk ciężki. Im dziksze są plemiona, im więcej wycierpiały pod jarzmem czerwonych lub białych wrogów, tem trwożliwszy i ruchliwszy wzrok, tem nędzniejszy wyraz fizjognomji. Zupełne prawie odrętwienie zdaje się być dla Indjanina stanem najpożądańszym. U plemion, żyjących jeszcze w niewoli, miejsce surowości i dzikości zastępuje pewien rodzaj melancholji. Na tym punkcie zgodne są wszystkich badaczów podania, ale różne niezmiernie ze względu na duchowe własności tych tubylców amerykańskich. Wkrótce po odkryciu Ameryki bulla papieska (1535) musiała rozstrzygać wątpliwość, czy **I.** można zaliczać do rodu ludzkiego. Obserwacje nowsze dowiodły w każdym razie, że **I.** we względzie duchowym stoją daleko niżej od rasy kaukaskiej. Władza poznawania u rasy czerwonej jest słabsza i powolniejsza, fantazja tępsza, umysł mniej wrażliwy. Indjanin żyje tylko teraźniejszością, o przyszłości nie myśli; obojętny więc na śmierć, znosi wszystko bez skargi. Faktem tym objaśnia się także jego ociężałość, lenistwo, życie bez troski o jutro, o polepszenie materjalnego i moralnego bytu. Ale jeżeli myśl wycierpianych krzywd raz opanuje Indjanina, wówczas używa on wszystkich podstępów i wybiegów, dopóki nie nasyci swej zemsty. Z tej to mściwości rodzą się u niektórych plemion amerykańskich niesłychane okrucieństwa, długie wojny i straszny zwyczaj ludożerstwa. Jak z jednej strony brakuje **I.** głębszego rozumu, tak z drugiej niedostaje im i żywej wyobraźni; dowodem tego ich podania i mity, pojęcia religijne, ich poezja i krasomówstwo. Ten sam brak wyższego polotu fantazji, ruchliwości i rozmaitości form widać we wszystkich dziełach sztuki ucywilizowanych ludów amerykańskich. Plemiona północne stoją w tym względzie nieco wyżej od innych. Indjanin nie jest zdolny przyswoić sobie pojęć oderwanych; stąd też wypływa jego obojętność względem wyższych nauk religijnych, dzikość jego poglądów kosmogonicznych. Stosunki liczb pojmuje Indjanin z nadzwyczaj wielką trudnością. I w językach indyjskich, mających ten sam typ na całej przestrzeni od półn. Grenlandji do płd. krańca Patagonji, widać niższy stopień władzy myślenia. Należą one do tak zwanych języków *syntetycznych*, które z trudnością rozczłonkowują pojedyńcze pojęcia, częstokroć zresztą dwuznaczne i niejasne, a tem samem świadczące o bardzo powolnej pracy ducha. Podział naturalny plemion indyjskich dokonany być może jedynie na podstawie ich języków, których Brinton rozróżnia pięć grup: 1) *Grupa północno-atlantycka*: Eskimowie, Aleuci, Atabaskowie, Beotukowie, Algonkinowie, Irokowie, Czoktowie, Natchez, Pani czyli Kaddo, Dokota czyli Sju (Sioux) i Kiowaj. 2) *Grupa północno-pacyficzna*: mieszkańcy Kalifornji, Tlinkit, Hajda, Selisz, Sahaptin, czyli Nez-percés, Yuma i plemiona Pueblo. 3) *Gruna centralna*: gałąź szoszońska z plemionami Ute, Szoszoni, Komańcze; gałąź sonorska — plemię Pima i gałąź Nauhatl, do której należał dawny naród ucywilizowany Meksykanów; prócz tych głównych działów należą tu różne ludy meksykańskie: Maja w Yukatanie, Choles i Chinka w Gwatemali i inne ludy Ameryki środkowej. 4) *Grupa południowo-pacyficzna* obejmuje obszar kolumbijski z plemionami Chanquina, Choko, Timote i in., oraz obszar peruwjański z plemionami Ajmara, Atakuma, Kechna i in. 5) *Grupa południowo-atlantycka* obejmuje plemiona w obszarze Amazonki, jak Tupi, Arawakowie, Karibowie; dalej mieszkańców wyżyny Boliwiańskiej, Chikito i Yurukarowie, wreszcie plemiona pampasów, Araukanów, Patagonów i krajowców Ziemi Ognistej.—Prawie wszyscy **I.** obok polowania i rybołówstwa zajmują się też rolnictwem; ze zwierząt domowych posiadali tylko psa. W czasie odkrycia Ameryki kultura ich przypadała na okres kamienia szlifowanego, jakkolwiek umieli też obrabiać miedź, bronz, srebro i złoto. Broń była z kamieni, kości i drzewa, obecnie używają siekier żelaznych i strzelb. Podstawą życia społecznego nie była rodzina, lecz ród, oznaczany zwykle jakim symbolem, wziętym ze świata zwierzęcego; kilka rodów składa plemię, zarządzane przez radę, która obiera naczelnika. Dawne obyczaje wszakże giną w skutek zetknięcia z białymi; przeważna część ludności indyjskiej nawrócona została na chrześcijaństwo. W Ameryce płn. Indjanie

Eskimoska.

Indjanka z Fort Rupert.

Indjanin Pueblo.

Indjanin z Dakoty.

Indjanin z Kanzas.

Dziewczyna z plemienia Maja.

Gwatemalczyk.

Guarani.

Kobieta z plemienia Botokudów.

Peruwjańczyk.

Karaib.

Araukańczyk.

Araukanka.

Patagończyk.

Kobieta z Ziemi Ognistej.

coraz dalej są usuwani i ograniczani wskazanemi im obszarami (tak zwanych rezerwacji), często wszakże i z poręczonych im posiadłości przemocą usuwani. W skutek takich prześladowań liczba I. znacznie zmalała, niektóre plemiona zupełnie już wymarły. Natomiast w Ameryce południowej ludność indyjska dobrze się utrzymuje. Ogólną liczbę I. ocenia się na 9 — 10 miljonów, z czego na Stany Zjednoczone przypada 250,000, na Kanadę 120,000. W Stanach Zjednoczonych 134,000 I. żyje w tak zwanych agenturach; niezależnie od agentów 32,000; I. cywilizowanych jest 65,000. Do 60 agentur należy 57 miljonów hektarów, z czego wszakże tylko 7 miljonów przydatnych jest do uprawy (ob. Indyjskie terytorjum). Do zagłady I. przyczynia się najbardziej wódka i choroby płciowe. Por. Krzywicki „Ludy“ (1893); Peschel „Nauka o ludach“ (przekład Wisłockiego, 1876), Ratzel „Völkerkunde“ (2 t., 1895); Brinton „The americane race“ (1891); Waitz „Anthropologie der Naturvölker“ (t. 3 i 4, 1864); Catlin „Ilustrations of the manuers, customs and conditions of the North Americans Indians“ (2 t., 1876); Bancroft „The native races of the Pacific states of North America“ (5 t., 1875); Dall i Gibbs „Contributions to North American ethnography” (od 1877).

Indje. *India* nazywali starożytni Grecy i Rzymianie kraje znajome im tylko z podań, leżące z tamtej strony Indu, o których dokładniejsze wiadomości powzięli dopiero mianowicie od czasu zwycięskiej wyprawy Aleksandra W. Jeszcze w wiekach średnich, kiedy handel indyjski prowadzony był częścią przez pośrednictwo Egiptu, po części długiemi drogami karawanowemi przez Azję środkową, pomieszczano ten kraj pełen cudów na samych krańcach ziemi. Kiedy w drugiej połowie XV w. Kolumb na zachód popłynął, mniemał z początku, że w archipelagu Ameryki środkowej odkrył owe dotąd nieznane Indje. Vasco de Gama opłynął (1498) Afrykę ku wschodowi i odkrył dopiero najprostszą drogę morską do prawdziwych Indji. Odtąd te ostatnie kraje przezwane zostały Indjami Wschodniemi (ob.), archipelag zaś Ameryki środkowej Indjami Zachodniemi (ob.), pierwotni zaś mieszkańcy tego nowego świata otrzymali ogólną nazwę Indjan (ob.). Dla odróżnienia jednych od drugich, nazywają niekiedy mieszkańców Indji Wschodnich, Hindusami lub Indami. Por. Vivien de Saint-Martin „Etude sur la géographie grecque et latine“ (Paryż, 1858—60).

Indje przednie, Indje przedgangesowe, na północ graniczą z górami Himalajskiemi, które oddzielają je od Afganistanu i Beludżystanu, na wschód z Indjami tylnemi, na południo-wschodzie, południu i południo-zachodzie oblane są morzem Arabskiem i odnogą Bengalską. Indje przednie, z wyjątkiem 509 klm. kw., należących do Francji, i 3,358 klm. kw. posiadłości portugalskich, wchodzą w skład należącego do Anglji cesarstwa Indyjskiego, które prócz tego obejmuje zachodnią część Indji zagangesowych, oraz części Afganistanu, Beludżystanu i Kafiristanu, czyli obszar 4,950,784 kl. kw. (89,911 mil. kw.). Co do ustroju pionowego składają się Indje przednie z trzech odrębnych części: 1) spadających ku południowi tarasów gór Himalajskich; 2) niziny Indostańskiej, leżącej między Indusem i Gangesem a górami Himalajskiemi na północy, górami zaś Vindja na południu, tworzącej olbrzymią przestrzeń 40,000 mil. kw., mającą za podstawę linję przeprowadzoną od ujść Gangesu do ujść Indusu; urodzajne poprzecza obu tych rzek należą tutaj, równie jak słona i piaszczysta pustynia Turr; oraz 3) wyżyny Dekańskiej albo Dekanu (ob.), zajmującej południową część półwyspu, ograniczoną z północy górami Vindja, ze wschodu i zachodu górami Ghats (ob.), które ku zachodowi stromo nad morzem się wznoszą na pobrzeżu Malabarskiem, a łagodny mają spadek na wybrzeżu Koromandelskim. Ku południowi pod 12° szer. płn. oba pasma gór Ghats połączone są pasmem gór Neil Giri (Nilgiri), dosięgających 2,546 wysokości.—*Rzeki.* Oprócz głównych rzek Indusu i Gangesu, a w części i Bramaputry, posiadają Indje, a raczej Dekan, kilka mniejszych rzek, z których Nerbudda płynie na zachód równolegle w bliskości gór Vindja, zaś Mohammeddi (Mahanaddi), Godaweri, Kistna i Kaweri, płyną na wschód, przerzynają góry Wschodnie Ghats i wchodzą do zatoki Bengalskiéj, tworząc przy ujściu wielkie limany.—*Klimat.* Przedewszystkiem należy w Indjach odróżnić okolice nizkie od górzystych. Pierwsze posiadają klimat gorący, drugie umiarkowany. Pierwsze, nawiedzane częstemi ulewami i posiadające większą ilość wód, są bardziej wilgotne, drugie bardziej suche. Pierwsze posiadają roślinność podzwrotnikową, ale także są mniej zdrowe, drugie są chłodniejsze, roślinność na nich mniej bujna, ale za to daleko są zdrowsze. Pory dżdżysta i sucha zależą od musonów, tu perjodycznie wiejących. Od maja do września południowo-zachodni muson sprowadza deszcz na pobrzeżu Malabarskiem, a od października do stycznia dżdżysta pora przy wietrze północno-wschodnim panuje na pobrzerzu Koromandelskiem.—*Produkty.* Różnica

pionowego wyniesienia objawia się i w życiu roślinnem i zwierzęcem. W Himalajach roślinność nie jest zbyt silną. Tam lasy iglaste i rośliny strefy umiarkowanej północnej głównie spostrzedz można. Za to w nizinie Indostańskiej, szczególnie w miejscach dobrze nawodnionych, wegetacja jest może najsilniejszą na ziemi. Tam krzewy dochodzą wielkości drzew naszych, a drzewa dosięgają 30 metr. wysokości. Gaje sandałowe, hebanowe, drzewa smocze, różne gatunki palm, jak: kokosowa, sagowa, kapustna i t. d., drzewa bananowe, muszkatołowe, cynamonowe i goździkowe, imbier, herbata, pieprz i inne krzewy, ryż i zboże wszelkiego rodzaju, spotykają się tu wszędzie. Zwierzęta również są tu liczne: słonie, lwy, tygrysy, pantery, nosorożce, dziki, bawoły, krokodyle, węże jadowite i inne płazy i gady są postrachem mieszkańców. Postępując w okolice górzyste, drzewa podzwrotnikowe nikną lub karłowacieją: palma kokosowa znika na wysokości 300 lub 500 metr., banan na 1,000 metr., za to częstsze są tu lasy iglaste i flora strefy umiarkowanej. Ciała kopalne są także bardzo liczne: złoto, srebro, cyna, miedź, węgiel kamienny, siarka, sól, saletra, djamenty, szmaragdy, granaty, szafiry, rubiny, topazy spotykają się często.—*Ludność.* Według spisu z 1891, liczba mieszkańców całego cesarstwa Indyjskiego, nie licząc należącej do niego kolonji Adenu, wynosiła 291,149,152. Pochodzenia nieindyjskiego było w tej liczbie 1,037,521 miesz., z czego przypadało na Anglików 100,551, na inne narodowości europejskie 7,221; Chińczyków było 25,563, Arabów 18,091 i t. d.— Pod względem *religii* było 207,731,727 hindusów, 57,321,164 mahometan, 7,131,361 buddystów, 9,280,467 pogan, 2,284,380 chrześcijan, oraz pewna liczba wyznawców różnych sekt pogańskich.—*Oświata* stoi jeszcze na nader nizkim stopniu rozwoju. Większość ludności stanowią analfabeci. Liczba zakładów wychowawczych wynosiła w 1894 r. 147,590. Uniwersytety znajdują się w Kalkucie, Allahabadzie, Lahorze, Madrasie i Bombaju. Prasę reprezentuje 1,180 gazet i czasopism w języku angielskim i krajowych.—*Obyczaje.* Od najdawniejszych czasów wyróżniali się od innych ludów Indowie obyczajami. Poligamja była u nich dozwolona w trzech wyższych kastach, Sudrowie zaś mogli mieć tylko jedną żonę. Kobieta powtórnie za mąż w żadnej kaście wychodzić nie mogła; niema jednak śladu w prawodawstwie Manu przepisów nakazujących wdowie palić się ze zwłokami męża. Obyczaj ten później, jakkolwiek jeszcze przed Chr., się zjawił. Dziewczęta w ósmym roku uważane były za zdolne do wstąpienia w stan małżeński, którego celem było utrwalenie familji przez potomstwo męskie; kobiety były zamknięte wewnątrz domu, jednak nie tak, jak gdzieindziej na Wschodzie, gdyż mogły spacerować i nawet czynić ofiary w świątyniach. Dzisiaj używają Indjanki daleko większej swobody. Odzież mężczyzn i kobiet składa się z sukna, z białego lnu i różnokolowej bawełny, w święta zaś noszą szaty jedwabne. Ubranie urzędowe jest bramowane złotem. Pokarmem Indusów jest głównie ryż, potem mleko, owoce, miód, chleb i t. d. Napoje wyciągano z owoców i wina są używane, ale bardzo umiarkowanie. Główne zajęcie mieszkańców stanowi uprawa roli dla otrzymania ryżu, opjum, cukru, araku, indygo i t. d.; dalej idzie rybołówstwo, jedwabnictwo, przygotowywanie siarki i saletry; górnictwo nie ma wielkiego znaczenia. Zręczność Indów w wyrabianiu złotogłowiów, snycerstwie, przygotowywaniu dywanów i szalów ogólnie jest uznana. Głównemi punktami przemysłu indyjskiego są Madras, Kalkuta, Delhi, Kaszmir, Bombaj, Goa, Lahore i inne.—*Handel* w ostatnich czasach ogromnie się rozwinął dzięki ulepszonym komunikacjom. Obecnie pobudowano w wielu miejscach koleje żelazne, zaprowadzono telegrafy i urządzono żeglugę parową na ważniejszych rzekach. Handel morski jest bardzo silnie rozwinięty; przedewszystkiem prowadzą go Anglicy, potem Portugalczycy, Francuzi, Holendrzy i krajowcy. Płody krajowe są przedmiotem wywozu, towary zaś przerobione, złoto i srebro, stanowią artykuły przywozu.—Pod względem politycznym dzielą się **I.** na posiadłości europejskie i państwa niezależne. Posiadłości europejskie składają się z posiadłości angielskich, francuskich i portugalskich. Za państwa niezależne uważane są: Butan i Nepal. Posiadłości francuskie obejmują tylko 509 klm. kw., portugalskie zaś—3,358 klm. kw. Posiadłości angielskie są pod zarządem generalnego gubernatora (wicekróla), mianowanego przez koronę i składają się z posiadłości bezpośrednich i pośrednich. Bezpośrednie wynoszą 2,507,498 klm. kw., resztę stanowią posiadłości książąt zostających pod opieką Anglji, czyli państwa lenne indyjskie. Posiadłości bezpośrednie dzielą się na trzy prezydenctwa: Kalkuty albo Bengalu, Bombaju i Madrasu. Prezydenctwo Kalkuty jest tak wielkie, iż się rozpada na właściwą Bengalję, Północno-zachodnie prowincje i Pendżab. Prezydencje dzielą się na prowincje, a te na obwody. Państwa lenne, w liczbie 601, są w różnym stosunku zawisłości; jedne są tylko sprzymierzonemi, inne muszą wojsk dostarczać, inne utrzymywać u siebie wojska angielskie, inne jeszcze bezwarunkowo ulegać rozkazom urzędników angielskich.—*Armja* w 1894 składała się z 219,778 żołnierzy, a w tej liczbie 74,040 wojsk angielskich i 145,738 krajowych, pod dowództwem oficerów angielskich pozostających.—*Flota* składa się z 16 większych i 28 mniejszych okrętów.—*Dochody* w 1894 wynosiły 905,652,140, wydatki—921,122,120 rupij (rupja blizko 2 marki); dług państwowy doszedł w 1893 sumy 2,228 mil. rupij. Por. Duncan „Geography of India“

(Madras, 1876); Monier Williams „Modern India and the Indians“ (4 wyd., Londyn, 1887); G. Smith „Geography of British India“ (Londyn, 1883).

Historja. Starożytna historja **I.**, z powodu ubóstwa historycznej literatury sanskryckiej, zupełnie jest mityczna i ciemna. Faktem pewnym jest tylko to, że najdawniejsza kultura indyjska jest już wynikiem podboju. Z krain górzystych, otaczających **I.** od półn.-zachodu, przybyli w najdawniejszej epoce na niziny zdobywcy szczepu kaukaskiego (ob. Aryjczykowie), wyższą posiadający kulturę, ujarzmili mieszkańców pierwotnych i narzucili im własną cywilizację. Według astronomicznych dociekań H. Jacobi'ego to najście Aryjczyków przypada na więcej niż 4000 lat przed Chr. Ze zmieszania się tych różnych ludów powstał dzisiejszy naród *Hindu* ze swym podziałem na kasty, a z przyniesionej cywilizacji wyrosła jego religja, obyczaje i cała kultura. Początkowo kultura ta była o wiele czystszą, idealniejszą, aniżeli później; w pojęciach religijnych był niejako kult natury, w następnych wszakże czasach, pod wpływem surowej kastowości, przenika ją gruby zabobon, fanatyczna religijność, kult materjalny i despotyczna wyłączność. W perjodzie mitycznym dzieliły się **I.**, zwłaszcza Hindostan, na mnóstwo odrębnych państw, jak Ajudhja, Magadha i t. d.; rządzili w nich królowie i książęta *(radża)*, z których niekiedy kilku razem podlegało jednemu zwierzchniemu królowi *(maharadża)*. Bramani czyli kapłani, jako twórcy i konserwatorowie ustaw, mieli od najdawniejszych czasów wielki chociaż złowrogi wpływ na kształtowanie się życia państwowego i kierunek spraw publicznych. Nowości religijne, jak rozszerzenie Buddhaizmu (ob. artykuł *Buddha* i *Buddhaizm)*, wywoływały co czas jakiś wielkie wzburzenie umysłów. Religja i kultura indyjska przeszły i do innych krajów, np. na wyspy Jawę i Bali. Wielki zdobywca Rama, opiewany w „Ramajanie“, przeniósł oręż na Cejlon. Pewniejsze dzieje I. rozpoczynają się dopiero z podbojami Aleksandra W. (326 prz. Chr.) w Pendżabie. Grecy podali nam niejakie o **I.** wiadomości. Od tego czasu, a może już i wcześniej, prowadzili Grecy z Hindami handel drogą wodną i lądową (za pomocą karawan); niektórzy z Greków jeździli w interesach handlowych do **I.** i tam się osiedlali. Po śmierci Aleksandra W. wzniósł się indyjski król Sandrakottus (sanskr. *Czandragupta)* i zawładnął wszystkiemi krajami od Indu do Gangesu. Seleuk Nikanor, jeden z następców Aleksandra W., zostawał z nim w pokoju i dał mu za żonę swą córkę, a wnuk tegoż, Antjoch Teos, i sławny król buddystyczny Azoka w 256 przed Chr. zawarli z sobą układ. Odtąd stosunki Grecji z **I.** utrzymywały się ciągle. Grecko-baktryjski król Eukratydes (ob. Baktrja) zdobył nawet (181—161 przed Chr.) półn. część **I.**, która jednak wkrótce odpadła. Najdalej posunął swoje zdobycze w Indjach grecko-batryjski król Menander (około 100 przed Chr.), wspominany także w buddystycznej literaturze. Później panowali w **I.** Sakowie czyli Indo-scytowie, należący do szczepu turańskiego, ale ich stąd wyparł król Vikramaditja; panowanie tego władcy uchodzi za wiek złoty sztuki i literatury indyjskiej i uważa się za początek używanej dotąd jeszcze w **I.** rachuby czasu (56 prz. Chr.). Rzymianie utrzymywali także stosunki z **I.**; poselstwa indyjskie przybywały na dwory cesarzów rzymskich. W VIII w. po Chr. ustają skutkiem podbojów arabskich w Azji bezpośrednie związki między Europą a **I.**; jedynymi pośrednikami są Arabowie. Wpływ mahometanizmu na **I.** był dla tego kraju najfatalniejszy. Począwszy od XI w. fanatyczni zdobywcy mahometańscy w straszny sposób niweczyli samorodną kulturę indyjską, burząc niepodległość i świetność półn. państw indyjskich i wprowadzając do kraju całkiem inne, zarówno polityczne, jak religijne i społeczne żywioły. Uległ cały Hindostan i nigdy już (wyjąwszy jedynie niektóre miejscowości) nie odzyskał swej samodzielności; tylko na południu, w bardziej niedostępnym Dekanie, utrzymały się niepodległe dynastje. I tak panowały w Indjach mahometańskie państwa Gasnawidów, Ghuridów, wielu zdobywców afgańskich, Timura (ob.); Babur (ob.), potomek tego ostatniego, założył 1526 państwo wielkiego Mogoła, które w czasach swej świetności za Akbara (ob.) i Aureng-Zeyba (ob.) obejmowało cały Hindostan i większą część Dekanu. Rezydencjami Mogołów były miasta: Delhi i Agra. Były bezpośrednio prowincje rządzone przez nabobów i prowincje będące pod władzą własnych radżów, którzy Mogołowi składali tylko daninę. Począwszy od XVI w., poczęli się na wybrzeżach **I.** osiedlać Portugalczycy, zakładali twierdze i faktorje, doszli do wielkich posiadłości i wraz z niemi dzierżyli w swych rękach prawie przez lat 100 cały handel wschod.-indyjski. Z upadkiem Portugalji przy końcu XVI w. zajęli jej miejsce w **I.** Holendrzy. Wkrótce wystąpili i Anglicy jako handlarze europejscy, a założona przez nich 1600 angielsko-wschodnio-indyjska kompanja cały handel zagarnęła w swe ręce. Gdy zaś i Francuzom udało się zająć w **I.** niektóre terytorja (ob. Pondichery), wznowiła się zaraz między obu narodami dawna rywalizacja i krwawe z sobą toczono boje. Pokojem paryskim 1763 utraciła Francja wszystkie niemal swe nabytki. Równocześnie zaszła zmiana rzeczy i w Bengalu. Anglicy uderzyli na osłabione państwo wielkiego Mogoła i skutkiem wielu zwycięstw (pierwsze pod Plassy 23 czerwca 1757) zapewnili sobie władztwo nad dolnym Gangesem. Założycielem potęgi angielskiej w **I.** jest Lord Clive (ob.). Państwo wielkiego Mogoła jeszcze istniało, ale

szybkim krokiem do zupełnego dążyło upadku. Prowincje jedne za drugiemi wywalczały sobie niezależność. Sikowie (ob.) utworzyli niepodległe państwo Lahore w Pendżabie, a Maharaci (ob.) oderwali najlepsze cząstki od państwa Mogoła i w końcu zawładnęli samym Wielkim Mogołem, tak, iż stali się prawdziwymi władcami Indji. Niebezpieczniejszemi jeszcze były: zdobywcza wyprawa szacha perskiego Nadira 1739, podboje Afganów, a zwłaszcza wyprawy szacha Achmed-Abdallaha od 1747. Skutkiem takiego upadku potężnego niegdyś państwa potworzyło się wiele państw drobnych, ciągle z sobą toczących wojny. Anglja lękała się przewagi jednego z nich, tem bardziej że Francja zawsze podżegała przeciw niej tubylczych książąt. Przy pomocy francuskiej, Hyder-Ali (ob.), sułtan Mysore, doszedł znacznej potęgi i zamyślał o zniszczeniu panowania angielskiego. Kompanję ocaliła jednak energja W. Hastingsa (ob.), generalnego gubernatora angielskiego, a Tippo-Saib (ob.), syn i następca Hyder-Alego, musiał zawrzeć pokój 1784; kompanja znacznie swą przez to w I. rozszerzyła potęgę. W ponownej wojnie (1789—92) stracił Tippo-Saib połowę swych posiadłości, które dostały się w części Anglikom, w części zaś sprzymierzonym z nimi Maharatom i Nizamowi. Tymczasem Francuzi podczas kilkoletniego pokoju rozszerzali swój wpływ w I., rozbudzali nienawiść w krajowych książętach przeciw Anglikom, organizowali potężne wojska. W związku z temi planami Francji zostawała wyprawa Napoleona do Egiptu. Ówczesny gubernator angielski margr. Wellesley (1798—1805) zrozumiał grożące niebezpieczeństwo. Skłonił on Nizama do bardzo korzystnego dla Anglików przymierza. Tippo-Saib porwał wówczas za oręż, ale zawcześnie i przy zdobyciu Seringapatam (7 maja 1799) utracił tron i życie. Klęska ta i niepowodzenie wyprawy franc. w Egipcie odjęły śmiałość pozostałym stronnikom Francji, a podniosły wpływ i potęgę Anglji w Dekanie. Po długich bojach ulegli wreszcie 1818 i niezgodni między sobą Maharatowie. Ze wszystkich władców niepodległych utrzymali swą niezależność tylko radża Nepalu, emir Sindhu, maharadża Lahory i maharadża Sindia. W wybuchłej 1824 wojnie z Birmanami uzyskała kompanja pokojem w Yandabo 24 lutego 1826 Arakan (ob.) i Tenasserim. Ale im bardziej potężniała kompanja wewnątrz, tem trudniejsze było jej położenie nazewnątrz. W Persji bowiem i Afganistanie krzyżowała jej plany Rosja, torująca sobie drogę do zagrożenia panowaniu angielskiemu w I. Wojna z Afganami, rozpoczęta w październiku 1838, skończyła się strasznym odwrotem Anglików z Kabulu w grudniu 1841 i styczniu 1842. Zemścili się jednak za to Anglicy wielkiem spustoszeniem kraju i miast nieprzyjacielskich w wyprawie jesiennej 1842 r. a za powrotem ujarzmili niepodległych książąt: emira Sindhu (luty 1843 roku), maharadżę Sindia (w końcu 1843 roku), oraz pokonali Beludżów. Wypadki te zaszły za gubernatorstwa lorda Ellenborougha (ob.), z którego wojowniczości nie bardzo była zadowolona kompanja. Miejsce więc jego zajął (1844) generał Hardinge (ob.) i ten uwikłał się wkrótce w wojnę z Sikhami. Po pierwszych niepowodzeniach i niestanowczych bitwach pod Mudki (18 grudnia 1845) i Firusszah (21 grudnia t. r.), otrzymał walne zwycięstwa pod Aliwal (28 stycznia 1846) i Sobraon (10 lutego t. r.), skutkiem których upadła potęga Sikhów. Na mocy warunków pokoju w Lahorze 9 marca i ugody w Amritsir (16 marca), podzielono państwo Lahorę na dwie części, a ich władcy zostali wasalami Anglji. Oprócz tego musieli zapłacić kompanji ogromne koszta wojenne, oraz ustąpić kraj między Bias i Seltedż. Po nowych a krwawych zapasach z Sikhami i Mazułmanami, zjednoczonymi pod wodzą Dost-Mohammeda (1848—49), ogłoszono 29 marca 1849 wcielenie do posiadłości anglo-indyjskich Pendżabu z Peszawerem, t. j. całego państwa Sikhów z wyjątkiem Kaszmiru. W drugiej zaś wojnie birmańskiej (1852—53) otrzymali Anglicy Pegu i uzyskali prawo wolnej żeglugi na Irawaddji. Do znacznego rozszerzenia bezpośrednich posiadłości i w innych stronach I., przyczynił się najwięcej za swego gubernatorstwa (1848—56) lord Dalhousie (ob.). Zakładał on koleje i telegrafy, podnosił handel i przemysł, ale swym despotyzmem i gwałtownemi reformami obrażał narodowe przesądy krajowców, a zagarnięciem królestwa Oude (ob.) dał sygnał do ogólnego powstania, które groziło zupełnem zniszczeniem panowania brytańskiego w I. Następcą jego mianowany był (1 kwietnia 1856) Canning (ob.). Już podczas wojny z Persją (1856—57) wybuchały cząstkowe powstania wojskowe w Burhampur (12 Lutego) i Madras (6 marca 1857). Stłumiono je wprawdzie, ale wykazały one demoralizację sipahów (wojska złożonego z krajowców) i głęboką nienawiść przeciw uciskowi i nadużyciom kompanji, która w swem zarozumieniu lekceważyła już oddawna rozumne przestrogi takich ludzi, jak genjalny gen. Napier (ob.). Liczba wojska, z krajowców złożonego, w posiadłościach bezpośrednich wraz z kontyngensami państw lennych, wynosiła około 700,000 ludzi. Przeciw takiej masie znajdowało się wojsk europejskich w I. nie więcej nad 51,000. Jednakże gdy wojna wybuchła, mogli mimo to Anglicy stawić opór i czekać na posiłki z ojczyzny. Wypadek ten powszechno-dziejowy wykazał dowodnie wyższość Europejczyków nad azjatycką samowolą i barbarzyństwem. Za pobudkę do powstania, którego istotne przyczyny głębiej jednak leżały, posłużyło zaprowadzenie nowych ładunków, posmarowanych wołową lub wieprzo-

wą tłustością; pierwsze obrażało religijne uczucia Hindusów, drugie Mahometan. Zawiązał się więc przeciw Anglikom sojusz między obu ludami. Pierwszy wybuch przypadł 10 maja 1857 roku w Meerut (Mirat), gdzie sipahowie masami mordowali swych nieprzyjaciół. Stąd pośpieszyli sipahowie do Delhi, zajęli to miasto, mające wielką ważność jako punkt centralny, zagarniając skarbiec z 2 miljonami funt. ster., park artylerji ze 150 działami i niezliczone posiłki wojskowe; za tym przykładem poszły wszystkie niemal znaczniejsze miasta garnizonowe, i pożar ogarnął całe półn.-zachod. I. Wszędzie straszne rozpasanie i wyrafinowane okrucieństwa znamionowały czyny krajowców. Jeńców i bezbronnych rąbano w sztuki lub palono żywcem, wyrywano im oczy, zdzierano skórę, obcinano palce u rąk i nóg. Publicznie hańbiono kobiety, na bruku miażdżono dzieci. Lord Canning przedsięwziął stosowne środki; rząd angielski wysłał posiłki i mianował naczelnym wodzem Sir Colin Campbella (ob.); urzędnicy i oficerowie angielscy wyszli z pierwszego osłupienia, odzyskali właściwą sobie moc charakteru i energję, której następnie liczne złożyli dowody. Powstańcy działali bez planu i związku; niektóre pułki krajowców, jak górale himalajscy i Sikhowie, z nienawiści do Bengalów i Sipahów, pozostały Anglikom wierne i oddały im wiele usług. Również i książęta indyjscy nie przyłączyli się do powstania, oprócz tylko potomków wielkiego Mogoła w Delhi, krwiożerczego Nana Sahiba z Bithur pod Cawnpore i walecznej księżniczki Dżansi. Masy zaś ludu, obojętne zarówno dla sprawy narodowej, jak i dla rządu angielskiego, brały tu i owdzie udział w mordach i grabieżach, ale nie występowały do boju. Wśród takich okoliczności po 3-miesięcznem oblężeniu i szalonych trudnościach, walcząc naraz ze zrozpaczonym nieprzyjacielem, skwarami, cholerą, krwawą biegunką i febrą, zdobyli Anglicy szturmem Delhi 20 września 1857 r. Obwołany przez powstańców zdobywcą Indji 90-letni padyszach Bohadur, wzięty był w niewolę, inni Baharydzi rozstrzelani. Sipahowie rozproszyli się na wsze strony. Generał Havelock (ob.), zwyciężywszy w 3 bitwach (12, 15 i 16 lipca) Nana Sahiba, zajął Cawnpore (ob.) a po największych wysileniach i krwawych bojach twierdzę Luknow; miasto zaś samo zdobyte zostało dopiero 19 marca 1858 przez Campbella i Outrama. Wszędzie dokazywali Anglicy cudów waleczności i wytrwałości, tłumiąc groźne powstanie. W Pendżabie umiał utrzymać spokój główny komisarz Lawrence (ob.). Już jesienią 1857 począł się rozstrzygać los powstania. Posiłki, przybyłe z Europy pod naczelnym wodzem Campbellem, znacznie poparły działania generałów angielskich, którzy we wszystkich prawie miejscach walczyli szczęśliwie. Po zdobyciu Luknowa (19 marca 1858), walka zmieniała się w wojnę podjazdową, zwłaszcza gdy najzdolniejszego z wodzów indyjskich Tantia Topi, pokonał gen. Sir Hugh Rose w morderczych bitwach 22 maja i 19 czerwca. W maju zdobył Campbell prowincję Rohilkand, przytułek powstańców, a w grudniu Oude, tak, że przy końcu 1858 r. powstanie ostatecznie było złamane. Wiosną 1859 zamiast bojów, rozpoczęły się formalne na krajowców obławy, podczas których ginęły masy w ten lub inny sposób. Oprócz tego umiarkowanie lorda Canninga przyczyniło się niemało do przywrócenia spokojności. Najważniejszym rezultatem wielkiej tej wojny (1857 i 1858) było zniesienie wschodnio-indyjskiej kompanji (ob.). Rząd angielski wziął I. pod swoją bezpośrednią władzę (postanowienie ogłoszone w I. 1 listopada 1858), namiestnik mianowany został wicekrólem czyli Nawab-Wezyrem, królowa angielska przyrzekła dochować wszelkich zobowiązań względem książąt krajowych, przestrzegać tolerancji religijnej, dopuszczać „ile można" tubylców, bez różnicy wiary i pochodzenia do wszystkich urzędów, utrzymać wszystkie prawa zwyczajowe i szanować miejscowe obyczaje. Ogłoszono wreszcie częściową amnestję. Wszyscy możnowładcy i książęta I. są wedle nowego prawa indyjskiego (*India-bill*) z 2 sierpnia 1858 r., wasalami i poddanymi królowej angielskiej. Nazwisku *Indje* nadano większe znaczenie i rozciągnięto je do dawnych prowincji państwa Birmańskiego, półwyspu Malajskiego, Pinang i Singapore ze wszelkiemi prawami i przywilejami, jakie posiadała kompanja wschodnio-indyjska. Nad wykonaniem praw tych czuwa jeden z pierwszych sekretarzów stanu królowej; powierzono mu także sprawy perskie, ścisły z I. mające związek. Do pomocy dodano mu tak zwaną *Radę indyjską*, złożoną z 15 członków dożywotnich, którzy najmniej przez 10 lat służyli lub mieszkali w I. Usuwać ich może tylko postanowienie obu izb parlamentu brytańskiego. Prezesem tej rady jest sekretarz stanu do spraw indyjskich. Wicekróla państwa anglo-indyjskiego i kilku wyższych dostojników mianuje królowa; radców wicekróla i rady różnych prezydentur naznacza minister za zgodą rady indyjskiej, zaś wicegubernatorów prowincji i terytorjów wybiera wicekról, ale nominacje ich potwierdza królowa. Innych urzędników wyznacza minister w radzie z listy przedstawionych kandydatów, którzy wykazali odpowiednie kwalifikacje, stosownie do rozporządzeń z 21 maja 1855. Zgromadzenie prawodawcze indyjskie i najwyższy sędzia (*Chief Justice of the High Court of Indicature*) rezydują w Kalkucie. Armja zostaje pod rozkazami osobnego naczelnego wodza. Rządy wicekrólów (Canning 1855—62; Elgin 1862—63; Lawrence 1863—68; hr. Mayo 1868—72) zaprowadzają

INDOSTAN

Dług. Wschod 80 od Greenwich
70
75
85
90
35
30
25
20
15
10
Objaśnienia
Bezpośrednie Posiadłości Brytańskie
Państwa Lenne
pod zarządem Książąt Krajowych
Państwa pod zarządem Gubernatorów Gener.
Skala 1: 12.500.000.
Wielkość pisma oznacza względną ważność miasta
Wysokości w metrach
Dr. Żel.
Kanały Fr. - Francuskie
Port. Portugalskie
Posiadł.
MORZE ARABSKIE
OCEAN INDYJSKI
ZATOKA BENGALSKA
Kanał 9° Stopnia
Kanał 8° Stopnia
Wy Maledywskie
Lakkadywskie
Odnoga
Indus
Ganges
KASZEMIR
PENDŻAB
RADŻPUTANA
RADŻWARA
Sindh
Meswar
Malwa
Gudżarat
Khandesh
BERAR
PROWINCYE CENTRALNE
HYDERABAD
MADRAS
MAISUR
CEJLON
BENGALIA
PROW. ZACHODNIE
Kalkutta
Bombay
Madras (Mandradż)
Pandżim (Now. Goa)
Kolumba (Colombo)
Trikonamalai (Trincomali)
Negapattan
Maczlibandar (Masulipatam)
Wiszakhapattanam (Wizagapatam)
Trudżanahendri
Hajdarabad
Bangalur
Mangalur
Kalikut
Kotszi
Tiruwansantapuram (Triwandrum)
Pandicherry (Puducheri)
Cuddalore (Gudaluru)
Kumbakonam
Tandżawur
Trichinapalli
Madura
Dindigal
Salem
Karur
Kolhapur
Satara
Solapur
Golkonda
Nagpur
Czatisgarh
Raipur
Sambalpur
Bastar
Dżagdalpur
Sonpur
Balasor
Uścia
Midnapur
Kadżahi
Murszidabad
Bhagalpur
Santal
Mirsapur
Allahabad
Benares
Dżaunpur
Gazipur
Ghazipur
Gorakhpur
Kanpur
Lakhnau
Faizabad
Agra
Bharatpur
Dholpur
Gwalior
Dżabalpur
Narsinghpur
Hoszangabad
Betul
Burhanpur
Asirgarh
Indor
Ujjain
Mandu
Ratlam
Udżjain
Udipur
Dżodpur
Dżesalmer
Bikanir
Dżajpur
Alwar
Delhi
Karnal
Ambala
Ludhiana
Firozpur
Lahaur
Multan
Bahawalpur
Kurrachee
Haidarabad
Tatta
Sukkur
Jodhpur
Ahmadabad
Surat
Baroda
Kambaj
Bombay
Daman
Diu
Puna
Satara
Ahmadnagar
Aurangabad
Nasik
Dżalna
Dżalgaon
Khandesh
Berar
Nagpur
Wardha
Czanda
Bastar
Dżagdalpur
Sambalpur
Raipur
Bilaspur
Rewah
Allahabad
Mirsapur

reformy wewnętrzne, podnoszą dobrobyt materjalny, goją rany, zadane przez ową straszną wojnę i starają się za wszelką cenę i wszelkimi sposobami utrzymać ludność w spokoju. Zamordowanie najwyższego sędziego Normana (stycz. 1872) i hr. Mayo (luty 1872) nie było wynikiem ogólnego niezadowolenia, lecz dziełem mahometańskich fanatyków. Jak wielkie znaczenie mają **I.** dla W. Brytanji, może posłużyć za dowód to, że gotowa ona raczej zrzec się swej roli w Europie, aniżeli stracić przewagę na Wschodzie. Wielką też trwogę rzuciło na Anglików zdobycie Chiwy (1873) przez Rosję, dążącą widocznie ku **I.** Dla utrwalenia swej egzystencji w **I.**, stara się rząd brytański od 1860 o wytworzenie arystokracji gruntowej na wzór angielskiej, by tym sposobem zjednać dla swych interesów wielkich właścicieli ziemskich. Poczyna nawet zaprowadzać system samorządu. W wojnie z Butânem (1864—65) na mocy pokoju (zawartego 11 listopada 1860), uzyskała Anglja niewielką, ale ze względów strategicznych i handlowych bardzo ważną przestrzeń ziemi między Assam i rz. Tista. Wogóle jednak główną troską rządu brytańskiego po uśmierzeniu powstania 1857—58, było pokojowe wyzyskanie naturalnych bogactw kraju i reforma wewnętrznych stosunków. Wyłączywszy udział indyjskiej armji w wojnie chińskiej (1860—61) i abisyńskiej (1867—68), oręż angielski w **I.** spoczywał do r. 1878 w spokoju. Nieporozumienia Anglji z niezależnymi książętami malajskimi i z półwyspem Malaka (1876), jako też z Afgańczykami (1877), zostały wyrównane w drodze pokojowej. Za to straszne klęski głodowe, zwłaszcza w latach 1866, 1875—1877, zgładziły setki tysięcy tubylców. 1 stycznia 1877 **I.** otrzymały tytuł cesarstwa i ustanowiony został order korony indyjskiej, co na ludność indyjską korzystny dla Anglji wpływ wywarło. Od marca 1876—80 wicekrólem **I.** był lord Lytton, administrator energiczny i dbający o dobro ludności krajowej, a liczba Indów na wyższych posadach zwolna się zwiększa; od 1878 zapomogi na potrzeby głodowe mają stale do budżetu wchodzić, ale podniesienie w tym celu podatków wywołało w kwietniu 1878 w Surate (na płn. Bombaju) zaburzenia, szybko przytłumione. Długość linji dróg żelaznych w latach 1874—78, podniosła się z 8,869 do 9,795 kilometrów.—Wojna rosyjsko-turecka wywołała silne zajęcie mahometan indyjskich, tak, że liczba pism w narzeczach indyjskich doszła w końcu 1877 do 336; posypały się też liczne składki na rzecz Turcji. Gwałtowność prasy indyjskiej, wywołała pewne ograniczenie jej swobody. W kwietniu 1878 wojsko indyjskie wynosiło 186,000 żołnierzy, z czego część trzecia Europejczyków; w tymże czasie korpus indyjski przeprowadzony został na Maltę, co miało stanowić manifestację przeciw-rosyjską. Stosunki z Afganistanem dawno już były naprężone, a z plemieniem Afrydów, mieszkającem na płd. Afganistanu, na płd. zachód Peszawaru, musiał nawet rząd indyjski prowadzić wojnę w 1876. W 1878 jawna przychylność emira Szyr-Alego (ob.) dla Rosji i niedopuszczenie posła angielskiego, doprowadziło do wojny z Afganistanem, którą Anglja przeprowadziła pomyślnie. Stanowisko wicekróla po lordzie Lytton zajął od 1880 r. margrabia of Ripon. Wojna z Afganistanem (ob.) ukończyła się 1880 r. W r. 1884 wicekrólem na miejsce Ripona, mianowany został wytrawny dyplomata lord Dufferin, który w ciągu swojego 4-letniego urzędowania (do grudnia 1888), usiłował przeprowadzić dwa główne zadania: uspokojenie umysłów w wewnątrz i umocnienie państwa nazewnątrz. W r. 1885 przyłączoną została do państwa brytańskiego prowincja Ober-Birma. W październiku 1886 rząd angielski zmuszony był wysłać kilka pułków krajowego wojska do Ober-Birmy dla stłumienia wybuchłych tam rozruchów pomiędzy ludnością mahometańską i indyjską. Nadto za rządów Dufferina przedsięwzięte były wyprawy przeciwko Sikkimczykom i Tybetańczykom, do Kohistanu przeciwko Siafoszom i przeciwko Luszajom w górach pomiędzy Assam i Ober-Birma. W r. 1887, pretendent do korony afgańskiej Ejub-Chan, wydany został w ręce Anglików i w Rawalpindi osadzony. Godnem jest uwagi, że we wszystkich wyprawach, jakie Anglicy od tego czasu przedsiębrali lub zamyślali, oddziały indyjskie użytkowane były na równi z angielskimi, dla obrony interesów brytańskich. Przeciwko wyzyskiwaniu indyjskich oddziałów krajowych na cele europejskie, protestowała w r. 1878 opozycja w parlamencie, lecz nadaremnie. W r. 1888 następcą Dufferina na stanowisku wice-króla Indji został lord Landsowne. W r. 1892 oblężenie Pamiru przez Rosjan, dało Anglikom pohop do zawładnięcia chanatem Czitral i własnemi miejscowemi wąwozami górskimi, w następnym zaś roku za pośrednictwem posła Duranda, udało się Anglji odnowić przymierze odporne z emirem Afganistanu. W r. 1893 wice-królem indyjskim na miejsce Lansdowne'a został lord Elgin. — Co się tyczy *Kultury* starożytnych mieszkańców **I.**, to ponieważ objawami jej są głównie religja, literatura i sztuka, znajdzie przeto czytelnik bliższe szczegóły w artykułach: *Indyjska religja*, *Sanskrycka literatura*, *Indyjska sztuka*. Dla uzupełnienia zaś dodajmy słów kilka o urządzeniach politycznych i społecznych. **I.** dzieliły się na wiele niezależnych od siebie królestw, posiadających jednakową *ustawę religijno-polityczną*. Formą rządu była monarchja nieograniczona, z dziedzicznością tronu i prawem pierworodztwa. *Król* mógł każdemu prawem lennem nadawać ziemie i lenność znowu odbierać; tylko

posiadłości ziemskie nadawane Braminom, były nietykalne i wolne od podatków. Odpowiednio do tego systemu lennego, ustanawiał król nad obszernemi prowincjami wiceregentów, a ci znowu mniejsze obwody powierzali podnamiestnikom i dzierżawcom, którzy obowiązani byli za to składać różne, stosownie do czasu i okoliczności, daniny, a na wojnę dostarczać pewnego kontyngensu zdolnej do broni młodzieży. *Wojsko* staroindyjskie składało się z 4 oddziałów: piechoty, konnicy, słoniów i wozów. Król, pochodzący z kasty wojowników, znajduje się zawsze w otoczeniu kapłanów; wybiera sobie 7—8 ministrów (zwykle z pomiędzy Braminów), naradza się z nimi, ale ostatecznie wydaje postanowienia wedle własnej woli. Najważniejszym jego obowiązkiem jest czuwanie nad wymiarem sprawiedliwości. Powinien więc w każdej prowincji utrzymywać trybunał z 10 uczonych i sędziwych Braminów, sąd zaś najwyższy mieć na własnym dworze i sam rozstrzygać w ostatniej instancji. Dowodami sądowemi były ordalja najdziwaczniejszego rodzaju (trucizna, ogień i t. d.). — *Naród* od czasu przybycia Aryjczyków dzielił się na 4 kasty: 1) *Braminowie* (ob.), 2) *wojownicy (kszatrija)*, którzy przy zdobyciu kraju największe zajęli posiadłości, a zajmowali się jeno polowaniem i sztuką wojenną; 3) kasta *visas* obejmowała pasterzy, rolników i kupców; do 4) *sûdras*, należeli ujarzmieni krajowcy, którzy przyjęli mowę, prawa i obyczaje zwycięzców i z tego powodu otrzymali wolność osobistą; żyli już to jako niewolnicy i słudzy na dworach Aryjczyków, już to, podzieleni na cechy, zajmowali się rzemiosłami, sztukami, przemysłem i handlem. Nie wolno im było czytać, ani słuchać *Wedów*, ale nie byli uważani za nieczystych, jak to było z *Parjasami*, stojącymi po za obrębem i niżej owych 4 kast. Członkom kasty wyższej dozwolone były zajęcia kasty bezpośrednio niższej, odwrotnie zaś nigdy kasta niższa, nie mogła się oddawać zajęciom kasty wyższej. — Por. Lassen „Indische Alterthumskunde" (4 t., Bonn, 1844—62); Duncker „Geschichte des Alterthums" (2 t., 3 ed., Lipsk, 1867); Elliot „The history of India comprising the Muhamedan period" (8 t., Londyn, 1867—77); Wheeler „The history of India from the earliest ages" (4 t., Londyn, 1867—81); Ghose „The modern history of the Indian Chiefs, Rajas and Zamindars" (2 t., 1883); co się tycze historji państwa anglo-brytańskiego w Indjach, porów. oprócz dzieł Molcolma, Milla, Wilsona, Elphinstone'a (2 t., 5 ed., Londyn, 1866), Thorntona (6 t., Londyn, 1842—45), Knigghtleya, Beveridge'a (Londyn, 1860 sq.), Marshmana (Londyn, 1867) i t. d., szczególnie Neumanna „Geschichte des englischen Reichs in Asien" (2 t., Lipsk, 1857); tegoż „Ostasiatische Geschichte" (Lipsk, 1861); Trottera „The history of British Empire in India 1844 to 1862" (Londyn, 1865); tegoż „History of India under Queen Victoria" (2 t., 1887); Kaye „History of the Sepay war of India" (3 t., Londyn, 1866—76); Rennie „Bhotan and the story of the Dooar war" (Londyn, 1866); Torrensa „Empire in Asia, how we Came by it" (1872) i Lyalla „The rise of British dominion in India" (Londyn, 1893).

Indje tylne, Indje zagangesowe, inaczej *Indochinami* zwane, stanowią półwysep na południo-wschodzie Azji, pomiędzy 1° i 22° płn. szer. a 92° i 109° dług. wsch. od Gr. położony. Półwysep ten, oblany wodami odnogi Bengalskiej, cieśniny Malakki, odnóg Sjamskiej i Tonkińskiej, ma 2,126,500 klm. kw. i około 35 miljonów mieszk. Góry tutejsze są przedłużeniem Himalajów, przybierają jednak kierunek bardziej południkowy. Najważniejsze z nich są pasma: Arakan-Joma, Pegu-Joma, Pung-Lung, Tung-Gji i in. Rzeki wielkie płyną z północy ku południowi, a mianowicie: Bramaputra, Irawaddi, Kambodża, Menam i in. — *Płody* są takie same jak w Indjach przednich, szczególnie jednak wyróżniają się: ryż, trzcina cukrowa, herbata, kauczuk, gambir; piękne słonie (między nimi białe), salangi (indyjskie jaskółki); metale, drogie kamienie i t. d. — Mieszkańcy, Indochińczycy, należą do rasy mongolskiej, z wyjątkiem półwyspu Malakki, który zamieszkują Malajczykowie. — *Religją* w Indochinach panującą jest buddaizm. Malajczycy przeważnie wyznają Islam. Chrześcijan jest koło pół miljona. — *Rolnictwo* mniej tu rozwinięte niż w Indjach przedgangesowych. — *Przemysł* nic nieznaczący, z wyjątkiem hawełnianego i jedwabniczego. Handel w ręku Europejczyków. Pod względem politycznym dzielą się Indje zagangesowe na posiadłości angielskie i francuskie; samodzielnym jest tylko Sjam. Posiadłości francuskie obejmują 935,000, angielskie 826,248 klm. kw.

Indje wschodnie. Pod tą nazwą rozumieją niektórzy półwysep azjatycki między Himalajami, Indusem, Gangesem, odnogami Arabską i Bengalską położony, większość jednak geografów pod Indjami wschodniemi pojmuje oba półwyspy południowo-azjatyckie, razem z wyspami w stronie południowo-wschodniej tych półwyspów położonemi. Obejmują więc w tem obszerniejszem znaczeniu Indje wschodnie: 1) półwysep z tej strony Gangesu, bliżej Europy leżący, zwyczajnie Indjami przedniemi albo Indjami przedgangesowemi, dawniej Indostanem nazywany; 2) półwysep z tamtej strony Gangesu leżący, zwyczajnie Indjami tylnemi albo Indjami zagangesowemi, dawniej Indochinami nazywany; 3) wyspy leżące między Azją a Australją, zwyczajnie Indyjskim Archipelagiem zwane.

Indje zachodnie. *Geografja.* Pod tą nazwą rozumiemy wielką liczbę (blizko 400) wysp, położonych w Ameryce pomiędzy 27° i 10° szer. płn. i ciągnących się wielkim łukiem od półwyspu Florydy w kierunku wschodnim i południowo-

wschodnim aż do ujść rzeki Orinoko. Dzielą te wyspy, obejmujące ogółem 244,477 klm. kw., na *Wielkie* i *Małe Antylle* (ob.), oraz na wyspy *Bahama* (ob.). Cały archipelag zachodnio-indyjski uważają niektórzy na szczątki łańcucha gór, który niegdyś miał łączyć po stronie wschodniej Amerykę północną z południową. Zdanie to wspiera natura dna morskiego i wielkie ławy piasku koło Florydy i Jukatanu. Znajdujące się wogóle wyspy są górzyste, a niektóre góry dosięgają znacznej wysokości, jak np. Sierra del Cobre na Kubie (2,560 metr.), góry Błękitne na Jamajce (2,480 metrów, Cibao na Haiti). Małe Antylle są natury wulkanicznej i mają jeszcze dzisiaj czynne wulkany. Na Wielkich Antyllach znajdują się rozległe równiny (Llanos) i łąki (Sawanny). Klimat jego gorący, chociaż łagodzony przez położenie wyspiarskie i wiatry północno-wschodnie. Średnia temperatura roczna w okolicach górzystych nie o wiele przenosi 12° C., na nizinach przechodzi nieraz 25° C. Niektóre wyspy, jak np. Barbados, mają powietrze czyste i zdrowe, na innych żółta febra i cholera zrządzają straszne spustoszenia. Klęską ludności są także częste uragany i trzęsienia ziemi.—*Produkty.* Grunt na większych wyspach nadzwyczajnie urodzajny, na mniejszych z powodu wyniszczenia lasów i powstającej stąd posuchy mniej żyzny. Roślinność na niektórych wyspach nadzwyczaj silna; palmy (szczególnie kokosowe), drzewo mahoniowe, cedrowe, gwajak są bardzo pospolite; cukier, kawa, bawełna, tytuń, pieprz z Jamajki, indygo, kakao, aloes, szafran, wiele roślin lekarskich stanowią ważne artykuły handlu. Zwierząt, ssących szczególnie większych, I. zachodnie nie mają, za to jest wielka obfitość piękno-piórych ptaków, jak: kolibry, papugi, flamingi i t. d., owadów, żółwi i ryb. Kajmany trafiają się na większych, a jadowite węże na mniejszych wyspach. Metalów niewiele, z wyjątkiem miedzi, znajdującej się w znacznej ilości na Kubie. Z innych ciał kopalnych spotyka się asfalt, sól, siarka. — *Ludność* wynosi ogółem 5,690,223 miesz. i niejednakowo jest rozdzielona; niektóre wyspy, jak Barbados, mają ludność nadzwyczaj gęstą, inne, jak Bahama, bardzo rzadką. Pod względem pochodzenia są wielkie różnice. Główną masę ludności stanowią Negrowie, resztę tworzy rasa biała i mieszańcy. Ludność pierwotna amerykańska prawie zupełnie wytępiona została i ledwie szczątki jej znajdują się na niektórych wyspach, jak np. Trinidad. —*Religja* przeważnie katolicka, są jednak i wyznawcy kościoła protestanckiego i anglikańskiego. Główne zatrudnienie mieszkańców stanowi uprawa roli (plantacje) i handel, który jest nadzwyczaj rozwinięty i ważny. Pod względem politycznym Indje zachodnie stanowią przeważnie posiadłości państw europejskich, jako to: Portoriko i kilka małych wysp należą do Hiszpanji, Jamajka, Bahama, Barbados, Trinidad, Tobago i inne (razem 34,499 klm. kwadr.) do Anglji; Gwadelupa, Martynika, świętego Bartłomieja i część wyspy św. Marcina (razem 2,858 klm. kw.) do Francji; Curassao oraz drobne sąsiednie wysepki wraz z częścią św. Marcina (razem 1,130 klm. kw.) do Holandji; kilka drobnych wysp, obejmujących 310 klm. kw., należy do Danji. Kuba podlega Stanom Zjednoczonym, a Haiti i rzeczpospolita Dominikańska tworzą państwa niezależne.

Historja. Wyspy Bahama, Kubę, Haiti i Portorico odkrył Kolumb (począwszy od 1492 r.); nadano im nazwę **I. z.** w przeciwstawieniu do **I.** *wschodnich*, ponieważ sądzono, że znaleziono w nich owe okolice Indji szukane przez Kolumba. Obie główne grupy wysp zachodnio-indyjskich nazwano Antylami, od imienia urojonej wyspy *Antylia.* Odkrywcy znaleźli tu dwa różne plemiona z odmiennemi językami: wojowniczych Karaibów (ob.) i Arrawaków. Dziś małe ich tylko pozostały szczątki. Hiszpanie bowiem, osiedliwszy się, rozdzielili ziemię urodzajną między siebie (1503), ujarzmili mieszkańców pierwotnych, strasznie ich ciemiężyli i tępili. Kwitnący stan wysep na początku XVI w. chylił się do upadku już w drugiej połowie t. w., albowiem despotyzm hiszpański tamował rozwój sił wewnętrznych. Namiestnicy zależeli całkowicie tylko od rządu; handel krępowano coraz bardziej; żaden okręt innego narodu europejskiego nie mógł tu zawinąć, a kolonistom wolno było prowadzić handel z jednem tylko miastem hiszpańskiem (Sewillą, od 1720 z Kadyksem). Skutkiem takich urządzeń opuszczone przez kolonistów wyspy zamieniły się w pustynie. Dla zatamowania przemytnictwa, zburzono wszystkie miasteczka nadbrzeżne. Z upadkiem potęgi hiszpańskiej, poczynają się nieprzyjacielskie wyprawy różnych państw morskich. Największem niebezpieczeństwem jednak grozili (od 1630) kolonistom flibustjerowie (ob.), którzy utworzyli ostatecznie formalne państwo korsarskie. Na wielu wyspach dali oni podstawę do pierwszej kolonizacji. W XVII wieku poczyniły tu także nabytki różne państwa europejskie, i **I. z.** stawały się odtąd coraz ważniejszemi dla handlu powszechnego. W XVIII wieku doszły kolonje znowu do wielkiej świetności, ale zarazem bywały niejednokrotnie powodem do krwawych wojen między współzawodniczącemi mocarstwami europejskiemi. Niedawno z powodu Kuby zapaliła się krwawa wojna pomiędzy Stanami Zjednoczonemi Ameryki północnej a Hiszpanami (ob. Hiszpanja, Kuba). Por. Mantgomery Martin „The history, geography and statistics of the West-Indies" (5 t., Londyn, 1834—35); Southey „History of the West-Indies" (3 t., Londyn, 1827); Meiniche „Versuch einer Geschichte der europ. Colonien in Westindien" (Weimar, 1831); Moister „The West-Indies, enslaved and free" (Londyn, 1883); Eves „The West-Indies" (tamże, 1889).

Indo-Chiny, ob. Indje wschodnie.

Indoeuropejczykowie, przez Niemców za przykładem Fr. Schlegla chełpliwie *Indogermanami* zwani, nazwa nadawana wielkiemu szczepowi ludów, zamieszkującemu zachodnią część Azji, całą prawie Europę, z licznemi kolonjami we wszystkich częściach świata. Szczepowi temu nadają także rozmaite nazwy i tak bardzo słusznie zowią go, szczególnie uczeni francuscy, *aryjskim* (ob. Aryjczykowie), od pierwotnej rodowej nazwy *ârya*, mniej zaś słusznie ludy należące tutaj zowią *Sanskrytami* (W. Humboldt), *Jafetami* (Hupfeld, Görres i in.) i t. d. Blizkie pokrewieństwo pojedyńczych gałęzi i odnóg okazuje się tak z budowy fizycznej, jak również i z cech charakteru, objawiających się w duchowych, moralnych i religijnych objawach należących tu narodów, a mianowicie w ich dziejach; uwidocznia się zaś, wraz z oznaczeniem stopnia pokrewieństwa, przedewszystkiem przy porównawczym rozbiorze pojedyńczych języków, i to jest właśnie droga, którą wskazał Fr. Schlegel, systematycznie zaś ją rozwinął Fr. Bopp i jego szkoła. Podług najnowszych badań, wszystkie żyjące i wygasłe języki szczepu Indoeuropejskiego dadzą się podzielić na 8 gałęzi, z których każda rozpada się na pojedyńcze mowy będące, jak również mówiące temi językami narody, w bliższym względem siebie pokrewieństwie, niż względem należących do innej rodziny. 1) Grupa aryjska obejmuje: a) języki *indyjskie* (ob.), na których czele stoi *sanskryt* (ob.), przedstawiający w odrośli swej (języku *wed*) najstarożytniejszy, a tem samem najważniejszy dla gramatyki porównawczej język szczepu indoeuropejskiego; b) języki *irańskie* (ob.), zwane także i *perskiemi;* których najstarożytniejszemi przedstawicielami, jest język napisów klinowatych z czasów Achemenidów i język star. baktryjski nazwany także *zendem* (ob.). 2) Język *armeński*, uważany dawniej za odrośl języków irańskich, lecz teraz uznany za samodzielną gałąź indoeurop. szczepu. 3) Języki *greckie* (ob.). 4) Język *albański*, dawniej niesłusznie zaliczany do języków greckich. 5) Języki *italskie* (ob.), których przedstawicielem jest język *łaciński*, będący macierzą dzisiejszych *romańskich* (ob.). 6) Języki *celtyckie* (ob. Celtowie), blizkie wygaśnięcia. 7) Języki *germańskie*. 8) Języki *baltycko-słowiańskie* (ob.), rozpadające się na: a) baltyckie (litewskie, letyckie) i b) słowiańskie, których przedstawicielem jest język *st.-słowiański*, zwany też *st.-bulgarskim* lub *kościelno-słowiańskim*. Wszystkie te języki, powstałe z jednego wspólnego, nieznanego nam bliżej pnia, oddzieliły się od niego niejednocześnie. Jako siedlisko pranarodu indoeuropejskiego trzeba uznać wyżynę na północo-zachód od Pendżabu, a na północo-wschód od Iranu, leżącą pomiędzy Oksem, Jaksartem, górami Himalajskiemi i morzem Kaspijskiem. Wtedy już **I.,** podług badań Kuhna, Maksa Müllera, Schleichera, Picteta i in., znali związki familijne, posiadali stałe osady i zajmowali się rolnictwem oraz hodowlą bydła: były pomiędzy nimi zawiązki późniejszego ustroju państwowego, wiara zaś ich, zasadzająca się na czci światła, była ubóstwieniem sił natury. Z ludu tego, podług badań Schleichera, odłączyła się najpierw gałąź słowiańsko-litewsko-germańska i do Europy dostała się ponad brzegami morza Kaspijskiego. Następnie przeszła do Europy przez Azję Mniejszą i Trację gałęź, od której poszli Celtowie, Grecy i Italowie. Ostatnią gałęzią była grupa aryjska, t. j. Indowie i Irańczycy. Pierwsi przeszli przez Himalaje do Pendżabu, gdzie powstały najdawniejsze hymny Wed i następnie rozszerzyli się po dolinie Gangesu. Irańczycy ze starej Baktrji zajęli stopniowo całą wyżynę Irańską. Około 1870 r. większość lingwistów była tego zdania, że pierwotny pień językowy rozszczepił się nasamprzód na dwie grupy: azjatycką (Indowie i Irańczycy) i europejską (Grecy, Italowie i t. d.), ostatnia zaś później rozpadła się na nowe gałęzie. (Por. A. Fick „Die ehemalige Spracheinheit der J. Europas," Getynga, 1875). Nowsze poglądy na to zagadnienie streścił Bradke w „Beiträge zur Kenntnis der vor histor. Entwicklung unsers Sprachstammes" (1888). Przegląd języków całej grupy dał Bopp w „Vergleichende Grammatik" (Berlin, 1833 — 52, 3 wyd., 3 t., 1868—71) i Schleicher w „Compendium der vergleichenden Grammatik" (4 wyd., Wejmar, 1876), na zasadzie najnowszych zdobyczy lingwistyki Brugman w „Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen" (2 t., Sztrasburg, 1886—93). Badaniem pojedyńczych języków zajmowali się szczególnie: Grimm i Heyne (germańskich), Miklosich (słowiańskich), Schleicher (słowiańskich i litewskich), Zeuss (celtyckich), Benfey, Pott, Curtius (greckich), Fr. Müller i Spiegel (irańskich), Penka (skandynawskich), Tomaszek (poł.-ruskich). Z pism poświęconych badaniu języków indoeuropejskich najważniejsze są wydawane przez Kuhna „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" (od r. 1850 w Berlinie) i tegoż przy współudziale Schleichera „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung" (Berlin od 1858), oba pisma od r. 1876 złączone w jedno p. t. „Zeitschrift für vergl. Sprachforsch auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen." Najlepsze prace dotyczące szczepu indoeuropejskiego opublikowali: Pott w Erscha i Grubera „Allgemeine Encyklopädie" (sek. 2, t. 18, Lipsk, 1841); Schrader „Sprachvergleichung und Hogeschichte" (Jena, 1883); Pösche „Die Arier" (1878); Penka „Die Herkunft der Arier" (1886); B. Delbrück „Die indogerm. Verwandschaftsnamen" (Lipsk, 1890).

Indofenole, barwniki smołowcowe, powstające przez utlenienie aniliny i fenolu z kwasem chromnym. W technice ma zastosowanie **I.** han-

dlowy czyli *błękit naftolowy*, barwnik podobny do indyga, który przez ogrzewanie z cukrem gronowym i sodą wydaje *biel indofenolową (leukoindofenol)*, używaną w farbiarstwie.

Indogermanowie ob. Indo-Europejczykowie.

Indoina, $C_{32}H_{20}N_4O_5$, barwnik podobny do indyga.

Indol, C_8H_7N, znajduje się w drobnej ilości w kale ludzkim i w przewodzie pokarmowym, powstaje przy redukcji indyga i izatyny. Tworzy wielkie listki bezbarwne, woni nieprzyjemnej, rozpuszcza się w wodzie, topi przy 52° i wre przy 245°. Ma własności zasadowe i tworzy sole nietrwałe.

Indore *(Indor)*, państwo hołdownicze w Indjach Wschodnich, leży w środkowo indyjskiej krainie Malwa i obejmuje w kilku częściach 21,755 klm. kw. z ludnością 1,009,990 (1891); kraj to żyzny, przerznięty górami Vindhya i skropiony rzeką Narbada. Panującą ludnością są Maratowie. Założycielem obecnej dynastji był Mulhar-Rao, * 1693, † 1767, prosty żołnierz, który się odznaczył pod dowództwem Peiszwy; gdy po jego śmierci, z powodu sporów o następstwo tronu, wybuchły liczne spory i wojny domowe, Anglicy osadzili na tronie w r. 1852 księcia Mulkerjee, który w powstaniu 1857 zachował się wiernym dla swoich opiekunów. Miastem stołecznem i rezydencją księcia, mającego tytuł Holkara, jest miasto Indore, mające 92,500 m., stację drogi żelaznej, pałac władcy, szkołę wyższą, szpital.

Indos (z włosk. indoso—także giro, żyro), jest to ujęte w formę prawną ustąpienia wekslu, na odwrotnej jego stronie zaznaczone. Własność wekslu ciągnionego przenosi się za pomocą tego indosu, jest ustąpieniem (cesją), uprzywilejowaniem. Przywilej na tem polega, że w zwykłych stosunkach cywilnego zobowiązania ustąpienie powinno być doręczone dłużnikowi, t. j. dłużnik musi być zawiadomiony o tem, że należność, którą ma spłacić, winien uiścić nie pierwiastkowemu wierzycielowi, lecz innej osobie. Tymczasem indos doręczonym być nie potrzebuje, a wystarcza przedstawienie go w chwili wypłaty. Indosy są dwojakie: 1) zupełne czyli t. zw. regularne, które przenoszą własność wekslu i 2) niezupełne, nieregularne, będące tylko pełnomocnictwem. Indos regularny powinien obejmować: datę; wyrażenie odebranej waluty; nazwisko osoby, na której rzecz I. jest uczyniony i podpis indasanta (§ 137 K. H.). Indosant może jednak podpisać się tylko *in blanco*, z pozostawieniem wolnego miejsca na wypłacenie renty przez posiadacza wekslu. Indos przelewa na nabywcę wszystkie prawa, jakie miał indosant, ale pociąga też odpowiedzalność sądową za wypłatę wekslu, o ile od tej solidarności indosant na weksel nie został zwolniony (§§ 118 i 140 K. H). Indos, tych wszystkich warunków nie posiadający, jest indosem niezupełnym i równa się tylko prostemu pełnomocnictwu do odbioru pieniędzy (§ 138 K. H.).

Indostan, ob. Indje Wschodnie.

Indra, rz. w gub. Witebskiej, płynie w kierunku zachodnio-południowym, stanowiąc granicę pomiędzy powiatami Dynaburskim a Drysseńskim, i wpada z prawego brzegu do Dźwiny. Niegdyś odgraniczała Inflanty od Białej Rusi, czyli od województwa Połockiego.

Indra, od sanskr. *indh*, zapalacz, lub *indra*, błękitny, lub też dżdżysty, najwyższy bóg indyjski, jest właściwie ubóstwionem sklepieniem nieba, którego blask ukryty (Vritri) przez czarne obłoki deszczowe dał początek podaniu o jego walkach z wodnym smokiem (Ahi Dahaka). W późniejszych czasach przyćmiewają go zupełnie bogowie Brama, Siva, Wisznu. Przekład niektórych części Wed, zawierających odpowiednie podania, podał Krasnosielski (Bibl. Warsz., 1866). Por. także Muira „Oryginal Sanskrit Texts" (t. 5, Lond., 1870); Bergraing'a „Réligion védique" (Par., 1889).

Indrańskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Pojurskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 pierwotnie należało do dóbr stołowych królewskich i wtedy składało się z dóbr Indury z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Andrzej i Antonina Suchodolcowie, opłacając z niego kwarty złp. 331 gr. 5. Na sejmie Warszawskim z r. 1773 dla załatwienia licznych sporów o granice, Stany Rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję wyznaczyły z urzędników litewskich dziesięciu komisarzy do ostatecznego oznaczenia granic tego starostwa.

Indre, dopływ Loary w środkowej Francji, bierze początek w departamencie Cher i, ubiegłszy 245 klm., wpada do niej poniżej Tours.—Departament *Indre*, mający 6,905 klm. kw. z 293,000 ludności dzieli się na okręgi: Châteauroux, la Châtre, le Blanc, Issoudun. Jest to kraina bardzo żyzna, płaska, ma piękne łąki i lasy, chociaż trafiają się wydmy piaszczyste i bagna (pays de Champagne). Miasto główne Châteauroux.—Departament *Indre et Loire* leży po obu stronach rzeki Loary, zwany jest powszechnie „ogrodem Francji", jako nadzwyczaj urodzajny; składa się z części dawnej prowincji Touraine, części Orleanu, Poitou i Anjou; obejmuje 6,157 klm. kwadr. z ludnością 338,000 mieszkańców, i dzieli się na 3 okręgi: Tours, Chinon, Loches; kraina to nizka, ma ledwie kilka szeregów pagórków, skropiona jest Loarą, która tu przyjmuje Indre, Cher, Vienne, Miland i Brenne. Grunt tu nadzwyczaj żyzny, wydaje zboża, owoce, jarzyny i wiele innych roślin. Miasto główne Tours.

Indri (*Lichanotus*), rodzaj małpozwierzy z rodziny lemurów, zwierzęta z głową wydłużoną,

I n d r i.

drobnemi uszami, długiemi nogami i ogonem szczątkowym: futro mają bardzo gęste i wełniste. *L. indri (Bubakoto)*, 85 cm. długi, czarny, z brunatnemi i białemi znakami, i *L., mitratus*, nieco mniejszy, żyją na Madagaskarze i łatwo się oswajają. Pierwszy uważany jest przez krajowców za zwierzę święte.

In dubio (łac.) w wątpliwości, w wątpliwym wypadku.

Indukcja *(elektryczna)*, wzbudzanie prądów elektrycznych przez prądy elektryczne i przez magnesy. Wzbudzanie prądów przez prądy elektryczne zowie się **I.** *elektryczną (elektroindukcją)*, **I.** *woltaiczną (woltaindukcją)* lub po prostu **I.**, wzbudzanie zaś prądów przez magnesy **I.** *magnetyczną (magnetoindukcją)*. Zjawiska indukcyjne odkryte zostały przez Faradaya (1831). Prądy elektryczne wzbudzane być mogą przez prądy i magnesy w następnych warunkach: 1) jeżeli w pobliżu przewodnika elektrycznego zamykamy prąd, to w przewodniku tym powstaje prąd kierunku przeciwnego; 2) jeżeli w pobliżu przewodnika prąd otwieramy, powstaje w przewodniku prąd tego samego kierunku; 3) jeżeli do przewodnika zbliża się prąd, to w przewodniku powstaje prąd kierunku przeciwnego; 4) jeżeli od przewodnika prąd się oddala, to w przewodniku powstaje prąd tego samego kierunku; 5) i 6) jeżeli w pobliżu przewodnika magnetyzm się wzbudza (niknie), to w przewodniku powstaje prąd kierunku przeciwnego (tego samego) co kierunek prądów elementarnych magnesu; 7) i 8) jeżeli ku przewodnikowi magnes się zbliża (oddala), to w przewodniku powstaje prąd kierunku przeciwnego (tego samego) co kierunek prądów elementarnych magnesu. Prądy wzbudzające zową się *głównemi* lub *indukującemi*, prądy wzbudzone *ubocznemi*, *indukowanemi* lub *indukcyjnemi*. Za przewodniki dla obu prądów używa się pospolicie zwojów spiralnych z drutu miedzianego, *A* i *B* (fig. 1), gdyż wtedy znaczne długości na siebie działają; dla prądu głównego drut winien być grubym, aby prąd nie został osłabiony przez opór drutu, dla prądu ubocznego natomiast używa się drutu cienkiego. Końce drutu zwoju *A* łączą się z biegunami stosu *V*,

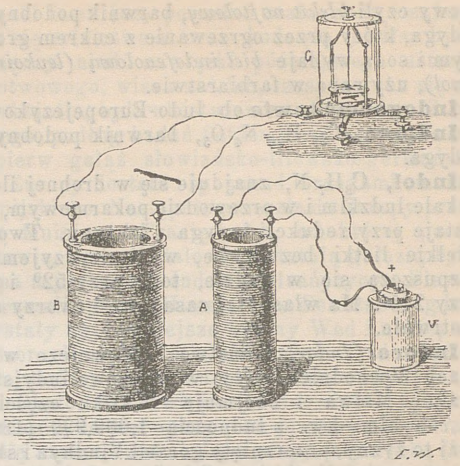

Fig. 1. Zwoje drutu do doświadczeń indukcyjnych.

końce drutu zwoju *B* z galwanometrem *G*. Gdy zwój *A* naprzemian wsuwamy w zwój *A* (fig. 2) i wysuwamy z niego, za każdym razem igła magnesowa galwanometru *G* odchyla się naprzemian w jedną i drugą stronę, co okazuje, że w skrętach drutu *B* wzbudzają się chwilowe prądy indukcyjne, przebiegające naprzemian w kierunkach przeciwnych. Podobnież powstają prądy indukcyjne, gdy drut prowadzący do stosu, w któremkolwiek miejscu naprzemian przerywamy i łączymy. Dla wykazania prądów wzbudzanych

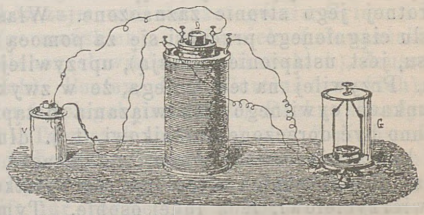

Fig. 2. Zwój główny wewnątrz zwoju indukcyjnego.

przez magnesy umieszczamy wewnątrz zwoju *B* (fig. 3) pręt żelazny *N*, do którego naprzemian zbliżamy i oddalamy magnes *M;* ruchy igły galwanometru *G* zdradzają powstawanie prądów w skrętach drutu *B* za każdem przesunięciem się magnesu. Prądy pod 1 i 2 powstają nietylko przy zamykaniu i otwieraniu prądu, ale także przy jego wzmacnianiu i osłabianiu; nadto powstają nietylko w przewodniku sąsiednim, lecz w samymże przewodniku, po którym prąd płynie; są to prądy zewnętrzne, czyli *ekstraprądy*. Prądy **I.** różnią się tem od głównych, że są bardzo krótkiego trwania i nie mają ekstraprądów. Z tego powodu prądy **I.** nadają się do sprowadzania

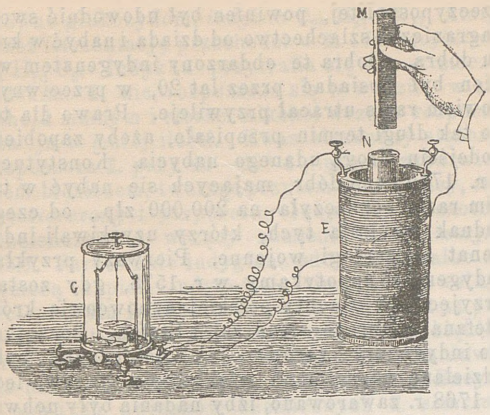

Fig. 3. Wzbudzanie prądów przez działanie magnesów.

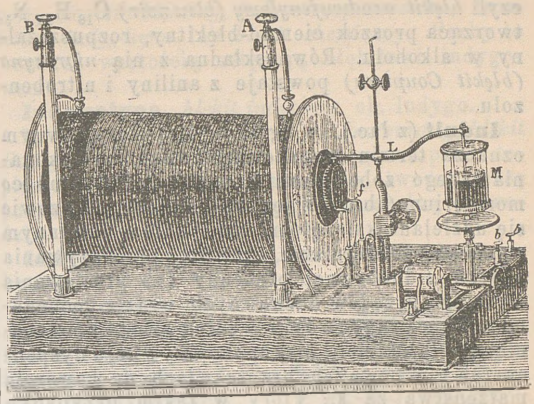

Fig. 4. Przyrząd indukcyjny Ruhmkorffa.

tych działań elektrycznych, które mają miejsce przy otwieraniu i zamykaniu prądu i w obu razach są jednakie, więc głównie dla celów fizjologicznych i gdy idzie o wywoływanie iskier. Siła elektromotoryczna prądów indukcyjnych jest proporcjonalna do liczby zwojów drutu ubocznego, jako też przy **I.** woltaicznej do iloczynu z siły prądu i liczby zwojów prądu głównego, przy **I.** magnetycznej zaś do momentu magnetycznego magnesu (Lenz 1835, Weber 1846); nadto rośnie ze zdolnością oporu drutu ubocznego, dla tego też na spiralne indukcyjne używa się licznych zwojów drutu cienkiego. Mogą też być wywołane i *prądy indukcyjne wyższych rzędów*, t. j. prądy wywołane przez prądy indukcyjne w sąsiednich przewodnikach; także i magnetyzm ziemski może wywoływać prądy indukcyjne (Faraday 1832). Do zjawisk indukcyjnych należy dalej *magnetyzm obrotowy* (ob.). Z *przyrządów* czyli *machin indukcyjnych* najwięcej są znane machiny do celów lekarskich (Dubois Reymond 1848 i liczne inne konstrukcje). Składają się one z dwu rolek, czyli zwojów drutu, z których jedna o drucie grubym jest indukującą i po niej przechodzi prąd ze stosu galwanicznego, druga o drucie cienkim jest indukcyjna; oba końce tego drutu zakończone są rączkami do trzymania, lub innem urządzeniem, stosownie do celów terapeutycznych. Nadto koniecznym jest przerywacz dla ciągłego przerywania, t. j. otwierania i zamykania prądu głównego (młotek Wagnera, disjunktor Dovego). W wielkich przyrządach indukcyjnych prądy wzbudzone są bardzo silne, a gdy końce drutu indukcyjnego nie są z sobą zetknięte, występują objawy znacznego napięcia elektrycznego, ujawniające się przeskakiwaniem wielkich iskier. Przyrząd do celu tego służący nazywa się *induktorem Ruhmkorffa*, albo też *cewą* lub *bobiną Ruhmorffa* (fig. 4). Prąd przybywający od stosu za pośrednictwem drutów, osadzonych końcami w szrubkach *b* i *b'*, nim dochodzi do skrętów drutu głównego, przebiega przez przerywacz czyli interuptor *M*; wskutek ciągłego przerywania prądu w zwojach drutu zewnętrznego wzbudzają się wciąż prądy indukcyjne; końce tego drutu czyli bieguny induktora *A* i *B* utrzymywane są na izolujących słupkach szklanych. Wewnątrz cewy znajduje się wiązka drutów żelaznych, która pod wpływem prądu magnetyzuje się i wzmaga jego działanie. Gdy zbliżamy ku sobie końce drutu *A* i *B*, przeskakuje między niemi z głośnym trzaskiem ciągły prąd iskier. Wspaniałe zwłaszcaa występują zjawiska, gdy wyładowanie elektryczne następuje w powietrzu rozrzedzonem, do czego służą *Geisslera rurki* (ob.). Machiny, w których prąd zostaje wywołanym za pomocą magnesów, noszą nazwę *magnetoindukcyjnych* czyli *magnetoelektrycznych* (ob.). Ob. też Galwanizm i Magnetyzm.

Indukcja filozoficzna, ob. Metoda.

Indukcyjna elektryczność, prądy elektryczne wzbudzone przez indukcję (ob.). Często także nazwą tą obejmuje się i elektryczność influencyjną, czyli elektryczność wzbudzoną przez wpływ.

Indukcyjna waga, ob. Mikrofon.

Indukcyjne prądy, ob. Indukcja.

Indukcyjne przyrządy, I. *machiny*, ob. Indukcja.

In dulci jubilo (łac.) w słodkiej uciesze, wesołości, zabawie.

Indulgencja (z łac.), ob. Odpusty.

Induliny, grupa niebieskich, fijoletowych, szarych i czarnych barwników smołowcowych, które powstają przy ogrzewaniu soli anilino-z azowemi związkami benzolu. Mają znaczne zastosowanie w farbiarstwie, korzystnie bowiem zastępują indygo i opierają się działaniu światła i powietrza. Najprostszą induliną jest *bengalina*

czyli *błękit azodwufenylowy (bleu noir)* $C_{18} H_{15} N_3$, tworząca proszek ciemno-błękitny, rozpuszczalny w alkoholu. Równoskładna z nią *nigrozyna (błękit Coupiera)* powstaje z aniliny i nitrobenzolu.

Indult (z łac.), w ogólnym języku prawnym oznacza termin wyznaczony komuś do wykonania danego zobowiązania, następnie to samo co moratorium (ob.). W języku kościelnym **I.** zowie się udzielane książętom, kardynałom lub innym wysokim dostojnikom prawo przekazywania użytku z duchownej prebendy lub przelewania wysokich urzędów duchownych wraz z dochodami na rzecz innych osób według swego upodobania. Papież udzielił biskupom przywileju dyspensy (ob.) w pewnych przeszkodach do zawarcia małżeństwa za **I.**, który w takim przypadku przywiązany jest do osoby biskupa i nie może być przelewany na kogo innego.

Induryt, proch bezdymny, używany w Ameryce północnej, wynaleziony przez Munroe'go. Otrzymuje się z bawełny strzelniczej.

Indus, *Sind*, po sanskrycku *Sindhu*, wielka rzeka w indjach Przedgangesowych, bierze początek z góry Kailasa w Małym Tybecie, przerzyna kraj wzdłuż północnego stoku Himalajów w kierunku od południo-wschodu ku północo-zachodowi, i przedziera się przez Himalaje w miejscu, gdzie one przytykają do gór Hindukusz; tworzy granicę pomiędzy leżącym z tej strony krajem Sików a Afganistanem i zdąża przez ziemię Sindu do morza Arabskiego, do którego wpada licznemi ramionami, tworząc na 150 klm. długą a 250 szeroką deltę, zwaną *Deltą Indusu*. Długość tej rzeki wynosi 3,200 klm., a porzecze jej 965,000 klm. kw. Z wielu dopływów **I.** najznaczniejsze są Kabul i pięć rzek skrapiających krainę, zwaną Pendżab (pięciorzecze). Pomimo znacznej głębokości i szerokości Indusu, żegluga na nim nie jest ożywioną.

Indusium, ob. Paprocie.

Industrja (z łac. pilność), wielki przemysł czyli przemył fabryczny, w różnicy od rzemiosł.

Indycht, toż co indygo (ob.).

Indyferentyzm (łac.—*obojętność*), jest to obojętność na sprawy, które wogóle uchodzą za ważne, np. na kwestje religijne, polityczne, moralne. Stosownie do tego **I.** bywa często skutkiem ogólnej apatji, ospałości, niewyrobienia, często wszakże wypływa ze świadomych przekonań, uznających daną dziedzinę zagadnień za małoważną.

Indygen, nazwa handlowa induliny (ob.).

Indygenat (z łac. indigena, krajowiec)—tak zwało się w Rzeczypospolitej Polskiej przypuszczenie szlachcica zagranicznego do przywilejów szlachty krajowej. Indygenat był dwojaki: miejski i szlachecki, albowiem szlachectwo w Polsce było miejskie i szlacheckie. Pragnący uzyskać indygenat, oprócz wykazania zasług, uczynionych rzeczypospolitej, powinien był udowodnić swoje zagraniczne szlachectwo od dziada i nabyć w kraju dobra. Dobra te obdarzony indygenatem winien był posiadać przez lat 20, w przeciwnym bowiem razie utracał przywileje. Prawo dla tego tak długi termin przepisało, ażeby zapobiedz podejściu drogą udanego nabycia. Konstytucja z r. 1775 cenę dóbr, mających się nabyć w takim razie, oznaczyła na 200,000 złp., od czego jednak uwolniła tych, którzy uzyskiwali indygenat za zasługi wojenne. Pierwszy przykład indygenatu napotykamy w r. 1578, gdy zostali przyjęci do szlachty polskiej synowcowie króla Stefana Batorego—Andrzej i Stefan. Początkowo indygenaty, zarówno jak i nobilitacje, były udzielane na sejmach większością głosów, lecz w 1768 r. zawarowano, iżby nadania były uchwalane koniecznie jednomyślnością. Dyplom na udzielony indygenat wydawał król, przed którym też indygenowany obowiązany był wykonać przysięgę na wierność rzeczypospolitej i królowi. Liczba indygenatów od najdawniejszych czasów aż do końca istnienia rzeczypospolitej wynosi 355.

Indygestja, zaburzenie w trawieniu, utrudnione trawienie.

Indygirka, rzeka w gub. Jakuckiej, powstaje z połączenia się rzeczek Omekonu i Kundusurnia; ubiegłszy 1,400 klm., wpada czterema odnogami od m. Lodowatego.

Indygo, *indycht (indicum)*, ważny materjał farbierski, zawierający w sobie bardzo piękny barwnik błękitny. Otrzymuje się z różnych gatunków roślin należących do rodzaju *indygowca* (ob.); urzet (ob.) wydaje barwnik podobny. W Indjach otrzymuje się **I.** przez poddanie fermentacji liści i łodygi właściwych roślin, zebranych w czasie kwitnięcia, w kadziach napełnionych wodą. Po 12 lub 15 godzinach ciecz wprowadza się do innych kadzi i porusza się ją gwałtownie w zetknięciu z powietrzem, co wywołuje osad błękitny. Następnie osad gotuje się w kotłach miedzianych, wyciska w płótnie, dzieli na kawałki sześcienne i suszy. Wysuszone liście indygowca dostarczają najwyżej 2 odsetki **I.** W handlu rozróżniają się gatunki **I.** zależnie od pochodzenia; najbogatsze w barwnik są: **I.** bengalskie, jawańskie i gwatemalskie. **I.** handlowe zawiera 50 do 90% substancji barwiącej, przedstawia się w postaci kawałków nieforemnych, najczęściej sześciennych, których odcień zmienia się między barwą błękitno-fijoletową a błękitno-czarniawą. Odmiany najbardziej cenione przedstawiają połysk miedziany. **I.** czyste przybiera nazwę *błękitu indygowego* czyli *indygotyny*; otrzymuje się przez ogrzewanie **I.** handlowego w prądzie wodoru i następne przesublimowanie w małych cząstkach; skład ma $C_8 H_5 NO$. **I.** nie znajduje się już utworzonem w roślinach. Schunck przypuszcza, że zawierają one ciało po-

krewne glukozydom, *indykan* C_{26} H_{31} NO_{17}, który przez fermentację przechodzi w **I.** i *indyjoglucynę* C_6 H_{10} O_6. Indykan przytrafia się też w moczu ludzkim. **I.** nie rozpuszcza się w wodzie, w alkoholu zimnym i eterze. Alkohol wrzący rozpuszcza je w małej ilości. Kwas siarczany stężony rozpuszcza **I.** przy 40—60° z pięknem zabarwieniem błękitnem, tworząc przytem dwa kwasy, *indygosiarczany* i *purpurosiarczany*. Kwas azotny rozcieńczony i wrzący zamienia **I.** w *izatynę* (ob.). Farbowanie indygiem odbywa się albo za pomocą kąpieli indygowej, zimnej dla wełny, a ciepłej dla jedwabiu i bawełny, albo też za pomocą roztworu siarczanego (ob. Saski błękit). Produkcja **I.** w Bengalji wynosi 5 mil., na Jawie 1,5 mil. kilogramów. W r. 1880 otrzymał Baeyer z pewnych związków chemicznych **I.** *sztuczne*, a w r. 1890 wytworzył je Heumann z fenyloglicyny przez stopienie z potażem gryzącym. Takie **I.** sztuczne zyskało już od r. 1894 zastosowanie praktyczne i rywalizuje z **I.** naturalnem.—**I.** znane było w starożytności, w nowszych czasach zaczęto **I.** używać we Włoszech, ale w wieku XVI i XVII używanie **I.** było srogo zabronione, by nie sprowadzało konkurencji farbiarskim roślinom krajowym. Por. Georgievics „Der Indigo" (1892); Lee „Indigo-manufacture" (1892).

Indygo białe, *indygogen*, C_{16} H_{12} N_2 O_2, ciało odkryte przez Chevreula (1812), otrzymuje się z indyga działaniem amalgamatu sodu, albo cynku lub żelaza w roztworze alkalicznym. Jest to ciało brudno-białe bez woni i smaku. Rozpuszcza się w alkoholu i eterze, roztwory te są żółte. Na powietrzu pochłania tlen i przechodzi w **I.** zwykłe.

Indygo chińskie, I. *zielone*, toż co *chińska zieleń* (ob.).

Indygo czarne, toż co *anilinowa czerń* (ob.).

Indygo czerwone, ob. Orselja.

Indygo fałszywe, toż co urzet (ob.).

Indygo mineralne, toż co *molibdenowy błękit* (ob.).

Indygo rozpuszczalne, ob. Indygosiarczane kwasy.

Indygogen, toż co *indygo białe* (ob.).

Indygoglucyna, ob. Indygo.

Indygolit, ob. Turmalin.

Indygosiarczane kwasy, dwa kwasy powstające działaniem stężonego kwasu siarczanego na indygo. Z roztworu indyga w kwasie siarczanym *(tynktura indygowa)* wydziela się *kwas indygo-jednosiarczany*, (*indygo-monosiarczany, purpuro-siarczany*) C_{16} H_9 N_2 O_2. SO_3 H; jest to proszek błękitny, w wodzie rozpuszczalny, który działaniem kwasa siarczanego przechodzi w *kwas indygo-dwusiarczany* (*ceruleino-siarczany*) C_{16} H_8 N_2 O_2 $(SO_3 H)_2$. Roztwór soli alkalicznej tego kwasu służy do farbowania wełny i jedwabiu (*błękit saski*). Mieszanina soli sodowych obu tych kwasów znajduje się w handlu jako *karmin indygowy*, *karmin błękitny*, *indygo rozpuszczalne*, *ceruleina*, *indygotyna* lub *błękit chemiczny*. Farby te wszakże wartością ustępują błękitowi indygowemu.

Indygotyna, *błękit indygowy*, ob. Indygo.

Indygowa purpura, *błękit purpurowy*, *błękit Bolleya*, farba niebieska, otrzymywana przez topienie indyga z siarczanem sodu, tworzy masę purpurową, krystaliczną, rozpuszczalną w wodzie.

Indygowa tynktura, ob. Indygosiarczane kwasy.

Indygowiec *(Indigofera)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowatych z podrodziny motylkowatych, obejmuje liczne gatunki zielne lub krzewiaste w krajach gorących, o liściach najczęściej nieparzystopierzastych, kwiatach różowych lub purpurowych, zebranych w grona lub kłosy, niektóre ważne jako lekarskie lub farbierskie, albo też znane jako ozdobne. **I.** *anil* uprawia się w Indjach i Ameryce połud., gdzie się korzeń używa przeciw syfilisowi, liście stanowią środek toniczny. Również lekarskie znaczenie mają: **I.** *astropurpurea*, **I.** *enneaphylla;* **I.** *tinctoria*, uprawiana przedewszystkiem w Amer. płd. i Indjach zach., głównie wydaje *indygo* (ob.), którego wszakże dostarcza też **I.** *anil* i niektóre inne gatunki.

Indygowiec. Kwiat, owoc i owoc otwarty.

Indygowy błękit, ob. Indygo.

Indygowy karmin, ob. Indygo-siarczane kwasy.

Indygowy papier, papier zabarwiony indygiem, używa się jako odczynnik na chlor, który go odbarwia.

Indyjska czerwień, ob. Angielska czerwień.

Indyjska figa, ob. Opuncja.

Indyjska filozofja, bierze początek w potrzebie pogodzenia sprzeczności zachodzących w Wedach, skąd powstała 4-ta ich księga *Kalpa* (uładzenie) i 5-ta, *Brahmana* (dogmatyczne rozprawy), objęte ogólną nazwą *Upanishad* (t. j. wykłady dla *siedzących* przez pokorę dla nauki), zawierające rytuał i wykład jego. Głównem ich zadaniem było pogodzić nowe pojęcie Brahmy z dawną indyjską religją (ob.), tak, że i w Indjach filozofja z teologji wyszła. Już Wedy znają 3 rodzaje wniosków i nadzwyczajnie subtelną djalektykę. Wyobrażenie zaś Brahmy jako duszy

świata, dawało **I. f.** ową tak potrzebną dla tego rodzaju badań jedyną zasadę, jeden punkt ogólny wyjścia dla całego systematu filozoficznego, który rzeczywiście jest tylko w abstrakcje zmienioną mitologją. Najdawniejszy system **I. f.** zowie się *Vedanta* (koniec Wed), t. j. zastosowanie pewnej metody do wykładu i usystematyzowania Wed, uważanych za grunt, który tylko oczyścić z zarzutów i nieporozumień potrzeba. Dualizm tkwiący w Wedach, między niematerjalnym Brahmą a naturą (jak w dogmatyzmie Descartesa) wydaje system *Mimansa* (badanie), w którym materja jest negowana, Brahma jako „najwyższy duch" (Paramatma) jest jedynym bytem, energja jego (Szakti) i rozwój stwarzają świat zmysłowy zewnętrzny (Maja), który jest czczą marą i zabawką „duszy świata". Byt ludzki, natura, wszystko to złudzenie. Badanie okazuje, że sam tylko Brahma istnieje, a my jesteśmy jego nierozdzielną cząstką. Przeciw takiemu zaprzeczeniu świata materjalnego wystąpił podobno mędrzec (Rishi) *Kapila* z systemem *Samkhja* (rozwaga), który opierając się na zasadzie, że każda rzecz jest skutkiem przyczyny, dochodzi do poznania pierwotnej przyczyny, jednej ale ślepej, t. j. natury *(mula prakriti)* i pierwiastku inteligentnego duszy, których jest kilka w człowieku. Dusza narusza spokój natury, z ich starcia powstaje *Ahankara*, samowiedza, indywiduum. Pierwotnych indywiduów jest pięć: eter, powietrze, ogień, woda i ziemia, 11 organów ludzkiego spostrzegania i czynności. Dusza nieustannie powleka się ciałem, z tych elementów złożonem. Celem życia jest odróżnienie i pojęcie odrębności duszy i natury, że dusza nie jest naturą—a tak jak w Mimansie ideał bytu jest w panteistycznym Brahmie, tak w Samkhji jest nim indywidualna dusza. Z systemu Kapili rozwinął się stanowczy sceptycyzm teologiczny, czyli ateizm. Ze zjawieniem się Buddy (ob.) system Kapili zyskał najtęższego zwolennika. Gautama Szakijamuni bowiem, jak Kapila, zaprzecza bytu bogów pojedyńczych, jak i jednej ogólnej duszy świata; przyjmuje dusze indywidualne, lecz zamiast zadowolić się z Kapilą samowiedzą, która na życie fizyczne pozwala się patrzeć niezależnie „jak na obrót koła raz pchniętego," Budda stawia zasadę powszechności zła, za jego źródło uznaje pożądanie, a środkiem jego usunięcia indywiduum, a przez to uniknięcie odradzania się dusz w systemie Kapili. Praktycznie więc *Nirwana*, stępienie wiedzy o sobie, równa się nauce Mimansy, roztopieniu się w Brahmie. Właściwie jednak jest to owładnięcie żądz, panowanie im. System *Joga* (zagłębienie) z III w prz. Chr., wykończony przez Pantadżalę z wieku II, jest odpowiedzią brahminów na teorję Budy w ten sposób, że z Kapili uznają wieczność materji, wiecznie przetwarzającej się, lecz wszystko co w jej objawach daje im wartość, jest samą duszą czynną świata t. j. Wisznu. Dusze indywidualne przyjęto, lecz one pochodzą z Brahmy jak Wisznu, więc emanacyjnie do niego wrócić mogą, jak to było w Mimansie. Z Buddą kładą nacisk na pełnienie obowiązków dla dobra innych, nietylko z urzędu kasty. Odrzucają ascezę dawną, męczeńską, przyjmując zatapianie się w duchu. Systemem filozoficznym nie jest *Nioja*, tylko teorją metody poznania, logiką. Z czasem zjawili się filozofowie bramańscy, których żaden z powyższych systemów nie zadowalał, i którzy z tego powodu zawarte w tych naukach doktryny kombinowali w szczególny sposób. Na szczególną uwagę zasługuje śród tego kierunku eklektycznego młodszy system Upanishad, tak zw. Çvetaçvatara-Upanishad (dzieło tłómaczone przez Maksa Müllera w „Sacred Books of the East", t. 15, Oksford, 1884) i jeszcze więcej poemat filozoficzny Bhagavad-Gita, który usiłuje połączyć systemy Vedanty, Samkhi i Joga. Por. Roer „Lecture on the Samkhya philosophy" (Kalkuta, 1854); Max Müller „Beiträge zur Kenntniss der J. Phil.", w *Zeitschrift d. deut. Morgenländ Gessel VI;* Colebrooke w *Transactions of the Royal Astice society II;* Vans Kennedy w *Asiatic Journal* (1839); Burnouf „Introduction à l'histoire de Buddhisme"; Humboldt „Ueber die Bhagavad-Gita"; Jolly „Navada smrti" (Kalkutta, 1855) i tegoż „Vishnusmrti" (tamże, 1884). Filozofja indyjska wywarła znaczny wpływ na filozofję europejską, a specjalnie na Schopenhauera i Hartmanna (ob.). W ostatnich czasach pod wpływem filozofji indyjskich powstał w Europie i Ameryce kierunek mistyczny, zwany teozofją (ob.) a mający licznych zwolenników. Por. I. Matuszewski „Mistyczne pisma Słowackiego w zestawieniu z doktrynami współczesnego okultyzmu" w zbiorze *Swoi i Obcy.*

Indyjska herbata, ob. Ostokrzew.

Indyjska kompanja, ob. Wschodnio-indyjska kompanja.

Indyjska literatura, ob. Sanskrycka literatura.

Indyjska muzyka, była w związku z muzyką, mimiką i tańcem, nie przedstawiała polifonji i harmonji, lubo znała takt. Prócz fletów, trąb i puzonów znano rodzaj instrumentu strunowego zwany *Vina.* Na korpusie z bambusowej rury, 4 stóp długości, a 3 cale szerokości, nawiązanych 7 strun metalowych, których głos odbijały dwie próżne dynie, pod spodem umocowane. Prócz stałego podstawka, cztery średnie struny miały ruchome podstawki, skracające struny z 30 na 6 cali. Głos był pełny i delikatny, 7 tonów na 3 oktawy podzielonych stanowi materjał **I. m.** Tony całe dzielą się na 4 ćwiarki. Wyobraźnia i scholastyczne zaciekanie się wydały wiele teoryjnych kombinacji, które nie spaczyły jednak wrodzonego smaku i słuchu z praktyki i nie dozwoliły zbyt odróżnić się od europejskiej. Wyraz *raga* u In-

djan oznacza wzruszenie, namiętność i melodję, t. j. kombinację tonów, w której instyktownie używają toniki, za punkt wyjścia i zakończenie, gdy pośrednie chody do kwinty dążą. Por. Ambrosa „Geschichte der Musik".

Indyjska religja, najdawniejsza, osnuła się na usymbolizowaniu zjawisk meteorologicznych i planetarnych. Bogi Indów są siłami natury, narzędziem lub wcieleniem żywiołów, ale obok tego z nimi łączą się pojęcia moralności, które proste mity zamieniają na religję. *Diaus* (div, jaśnieć, grecki *theos*, rzymski *Jupiter—divus pati*, pan światła, polski *dziw*) i *Varunas*, (grecki *Uranos* „obejmujący") są pierwszemi określeniami jednej i tej samej idei bóstwa. Dreszcz nieskończoności, tęsknota do czegoś wyższego budzi się pod gwiaździstem niebem; ono też obu przybytkiem. Wiatr tchnieniem Varuny, słońce okiem, on ma sznury na pętanie winowajców, on panem życia i śmierci, stwórcą i t. d. Otaczają go uosobione pojęcia moralności i stosunków ludzkich: *Aditja* (wieczni), albo *Asury* (duchowni), pokrewni Amszaspendom Persów, *Mitra* (przyjazny), *Arjaman* (czcigodny, dobroczynny), *Bhaga* (błogosławiący, zbożny), *Daksza* (przezorny) i w. in., których Homer zowie ogólnie Uraniones, Germanie,—Tyvar i Wanowie, Persi uosobili w czci w pierwiastku światła. Indywidualizując się coraz bardziej, I. R. wydaje mit. Słońce staje się przedmiotem czci, jako żywiciel (*Savitar*, por. Swintorag?), twórca (*Tvashtar*, por. Twardowski, Wulkau), źródło światła i życia (*Surja Helios*), a także i śmierci. Zorza, zwiastunka słońca (*Ûsha*, *Aurora*) i pierwsze jego promienie (*Açvini Dioskuroj*) dają początek licznym mitom, czysto naturalnego pochodzenia. W burzy objawiająca się władza Boga daje początek *Indrze* (por. Jupiter pluvius), wyobrażeniu jego jako byk spłodzony w mokrej chmurze, walk jego z chmurą nawalną („ukrywającą" *Vritri*, krowy niebieskie, t. j. chmury), lub ze smokiem *Ahi Dahaka;* (por. mity Kakus i Herkules, Apollo, pasterz Admeta i Hermes-Saramejas, spędzacz obłoków, liczne podania o smokach: pityjski, wawelski i t. d.). Towarzyszami Indry są *Maruty* (wiatry), synowie *Rudry*, odyńca niebieskiego (innego uosobienia burzy, por. odyniec u Lutyków), dusze przodków, bytujące w naturze jako pierwiastki elementarne (*Ribhus*), podobne do Elfów i karłów, dalej *Brigha*, *Angirasy*, i *Apsarasy* symbole błyskawic (Kuhn „Die Herabkunft des Feuers"). Dobrzy idą do państwa *Jamy*, źli do *Nirukti* po śmierci i łączą się tamci z dobremi, jasnemi, ci z ciemnemi siłami natury pod nazwą *Rakhasas*, w olbrzymy i potwory, biorąc między innemi postać wilków i psów żarłocznych. Ziemia zrazu połączona z bogiem nieba, jako małżonka, jest matką wszelkiego bytu, jak Dione i Gea. Na ziemi, głównym przedmiotem czci ogień *Agnis*, czy to sztuczny, czy niebieski, pośrednik ludzi i bogów „puhar, którym spełniają daną sobie ofiarę bogowie". Sok roślin *Saoma* ma takie same znaczenie i z czasem nabiera siły krępującej wolę bogów, których żywi w ofierze. Siła ta, dająca wzrost bogom (*bri*, rosnąć, stąd *brahma* i *barasman*), już w Wedach uosabia się w *Brihaspati* lub *Brahmanaspati*, jako treść ofiary i wszech czynów boskich (Haug „Rede über Brahma und die Brahmanen"). Siła słowa (*vaç*), jako poprzedniczka Janowego *logosu*, objawia się w wyrażeniu że „słowo poprzedziło wszystko, ono jest najświętsze". Ofiara jest środkiem łączącym przez szereg nieustannych czynności człowieka z przodkami i z bogiem (Maks Müller). W skutek nieokreślonych ściśle atrybucji, bogi u Indów zlewają się z sobą, w każdem pojedyńczem bóstwie istnieją wszyscy (Carière). Dla niego jest nazwa *Visvacarma*, „wszystkie czyny w sobie zawierający". Z tych wyobrażeń wysnuwa się pojęcie duszy świata, z której emanacyjnie bogi dawne i świat wysuwają się, t. j. Brahm (ob. Filozofja indyjska). Obok tego w dolinach Himalaja i Dekanu, bóg orkanu *Rudra* (ryczący), dla zażegnania skutków przezeń sprowadzanej burzy, wzywany mianem *Civa* (zbożny), staje się bogiem wszechświata, wszechtchnieniem (por. Upaniszady), mieszkającem na górach (*Giriça*), ma trójząb w ręku, bo 3 światami sprawuje, sprawcą jest rozwoju stąd bierze postać byka Indry, ostrokręgi falliczne (*linga*) stają się jego symbolem.—Cześć jego zaczyna się w epoce od 650—500 przed Chr. *Visznu*, najmłodszy z 12 *Aditi* (t. j. miesięcy), przebywający w jasnych, różnobarwnych obłokach, jest bogiem łagodnym porzeczy Gangesu, „unosi się nad wodami"; wąż Ananta (bez końca, jak obieg życia natury) w koło zwinięty, i lotus niebieski z pępka Wisznu wykwitający, symbol nieba, są jego atrybutem. Złotopióry ptak *Garuda* (symbol obłoków) jest jego rumakiem. Brahmani, reagując przeciw Budyzmowi, przyjęli Wisznu za czynny objaw Brahmy w świecie, za zmysłowe jego wcielenie się, dla ocalenia i odkupienia świata. Takich wcieleń (*Awatar*) zbawiciela Wisznu przyjęto z czasem 8. Uznając Brahmani życie za ciągłą wymianę powstawania i ginienia, tworzą trójcę (*Trimurti*). W Wisznu wcielili siłę postępową, Civa stał się bogiem śmierci, gotującej nowe życie, zlał się z Agni, Brahma był pierwotną siłą. Źródłem po temu zdaje się trójca budystów *Dharma* (prawo) *Budda* (wiedza) i *Sangha* (jedność obu). Tym dodano żeńskie bóstwa: *Sarasvati* mądrości, ładu i wdzięku, *Lakszmi* miłości i płodności, *Bhavani* (Pervati) łez. Synami Bhavani i Szywy byli opiekuni rodziny: Ganezy i wojowniczy Kastikieja. Bóg miłości *Kama*, Indra są obok tego wzywani. Żeńską połowicą całej trójcy była *Shakti*, której czciciele słynęli z rozpusty. W tym duchu przerobiono Mahabharatę i Ramajanę, pustelników i pokutników na pierwszy plan

wysuwając i dochodzą do tego, jak o Indjach słusznie mówi Duncker, że więcej wiedzieli o bogach niż o sobie. Nowa ta przeróbka Wisznu-Brahmy powstała w okresie 500 — 300 przed Chr.—Tak widzimy w **I. R.** jedność Boga, wcielenie, odkupicieli boskich i trójcę. Religja indyjska nie stała w miejscu, ona przechodziła przez różne fazy ob. Bramanizm, Buddyzm, Dżainizm. Hinduizm, Wedy, Brama, Wisznu, Sziwa. Por. Colebrooke „Essays on the religion and philosophy of the Hindus“ (Lond., 1858); Maks Müller „Origine et developpement de la religion etudiés à la lumière des religions de L'Inde“ (przekład z angielskiego Darmslebern); Wurm „Geschichte der Indischen Religions“ (Bazylea, 1874); Barth „Les religions de l'Inde“ (1880).

Indyjska sztuka, przedstawia trzy okresy rozwoju, zgodnie ze skądinąd znanemi objawami wpływu budyzmu (ob.) i brahmanizmu (ob.): a) *Budownictwo* zaczyna swój 1-szy okres z rządami króla Aszoki (250 przed Chr.), t. j. z przyjęciem budyzmu, sięga do pierwszych wieków po Chr. Cechują go półkuliste świątynie na cylindrycznej podstawie, z ostrzem na wierzchu, zwane po sanskrycku *stupa*, w djalekcie obecnym *topo* (co znaczy *mogiła*), *dagop* (relikwjarz), *chaitya* (dach), które uważano za symbol znikomości świata (bąbel wody) i przybytek zachowujący jakąś część ciała Budy, oraz klasztory zwane *vihara*, lub *chaitya* (gdy są wykute w skale). W tym ostatnim razie, podobnie jak bazyliki chrześcijańskie, składają się z nawy środkowej szerokiej i 2 bocznych węższych, które, zaokrąglając się, łączą po za dagopem, stojącym w miejscu wielkiego ołtarza. Słupy dzielą nawy i wspierają sufit, który w środkowej nawie odznacza się sklepieniem w ostrą dość podkowę, z mocno wystającem żebrowaniem. Najdawniejsze pomniki **I. sz.** są tak zwane *lwie słupy* (z wyobrażeniem lwa, co jest aluzją do nazwy Budy lwem z plemienia Sakja), do 40 stóp wysokie, wznoszone przez króla Aszokę w Delhi, Allahabad, pod Benares i Patna. Z topów najsłynniejsze są na wyżynie Malva koło miasta Bhilsa, gdzie jedna ma 120 stóp obwodu, 56 wysokości, nad rz. Kriszna w Amaravati i na Cejlonie, w stolicy dawnej Anurajapura, gdzie słynne 9-cio piętrowe *Lohaprâsâda*. Por. Cunningham „The Stupa of Bharhut“ (Londyn, 1879) i tegoż „Mahabodhi“ (t-że, 1892).—Z Chajtyjów słynne są w Behor, Udayagiri. 2-gi okres obejmuje czas od IV—VI po Chr. Z tego okresu, słynne są topy okręgu Manikiale, wzdłuż Kabulu, za zachód od Indu. W Ajunta i w Bang, nad rz. Nerbuddą, występują topy z salami, wspartemi na słupach, otoczone mniejszemi. W Kaszmirze topy odznaczają się sztuką dekoracyjną. 3-ci okres sięga do XIII wieku, odznacza się przewagą bramanizmu, i rozwojem vihar. Powstają właściwe świątynie *(Vimana)*, z bramami prowadzącemi do św. okręgu, a zwanemi *gopura* (Europejczycy zowią je pagodami). Najwięcej tego rodzaju pomników w północnej części zachodniego łańcucha gór Gat. Świątynie na wyspie Salsecie, koło Bombaju, tu należą, dalej w Ellorze, na wyspie Elefanta, koło Bombaju i na Koromandelu w ruinach Mahavellipore. Koło Kuttach zastanawiają pagody z cegły, np. Jagernauta z 1198 r. Por. Fergusson „History of Indian und Eastern architecture“ (Londyn, 1876), tegoż i Burgessa „The Cave Temples of India“ (Londyn, 1880).—b) *Malarstwo* i c) *Rzeźba* nie rozwinęły się w Indjach, jako sztuki samodzielne, lecz były przeważnie traktowane jako ozdoba budownictwa. Ostatnie odkrycia dowiodły w sposób niezbity, że rzeźba grecka miała silny wpływ na indyjską. W malarstwie wszakże obrazy ścienne w budowlach skalnych Adszanty osiągnęły już bardzo wcześnie wysoki stopień doskonałości. (Por. Burgessa „Archaeological survey of Western India“ № 9); rzeźba najciekawsze zabytki przedstawia w Ellorze, na Elefancie i Mahavellipore, nie bez wdzięku, znajomości natury, mimo często potwornego pomieszania ludzkich i zwierzęcych kształtów, utrzymana bywa harmonja. Rzadko jednak oddaje większe sceny. Najgodniejsze uwagi zbiorowe kompozycje są w Ajunta i Bang. W ostatnich czasach wielką zasługę w zbadaniu starych pomników sztuki indyjskiej położyła instytucja „Archeological Survey.“ Odkryto mnóstwo napisów i rzeźb. (Ob. rysunki).

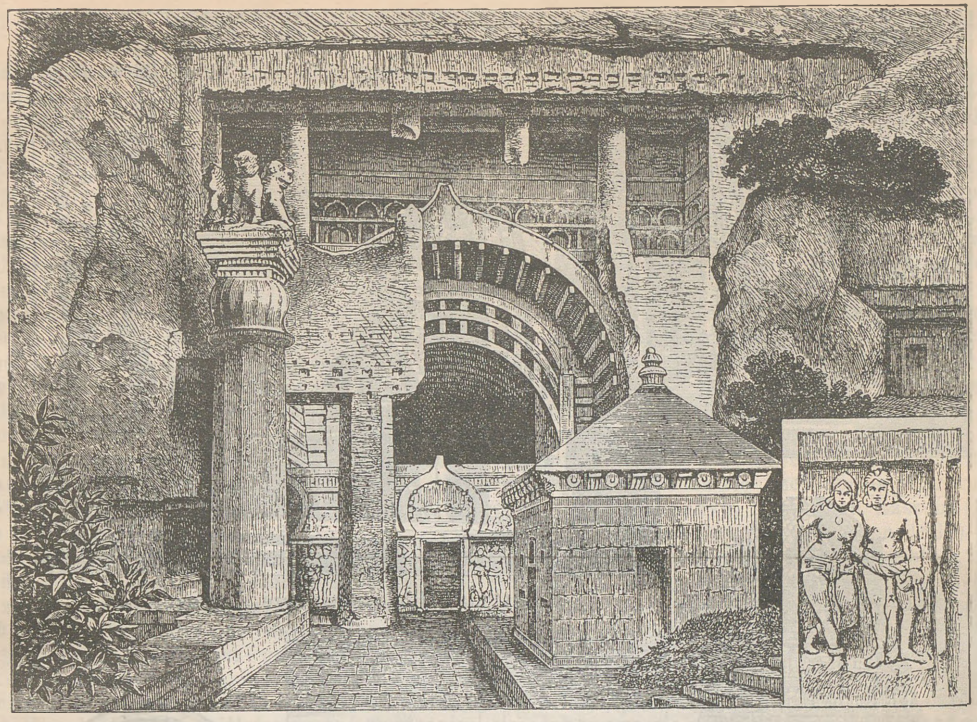
Indyjska trawa, toż co juta (ob.).

Indyjski Archipelag, zwany także Australazją, stanowi wielką gromadę wysp na południowschodzie Azji, między północno-wschodnią częścią oceanu Indyjskiego a oceanem Wielkim, tworzących jakby most wyspiarski, łączący Azję z Australją. Stosownie do swego rozpołożenia, cały ten świat wyspiarski rozpada się na trzy główne działy: 1) pas zewnętrzny, na północ i północo - wschód rozciągający się, złożony z wysp Moluckich, gromady Banda, Amboina i Ternate (Filipińskich); 2) pas południowy i południowo-zachodni, złożony z wysp Andamańskich i Nikobarskich, wielkich wysp Sundzkich, Sumatry i Jawy, i mniejszych wysp Sundzkich, położonych na wschód Jawy; 3) gromada środkowa, wewnętrzna, tu należą: wielkie wyspy Sundzkie, Borneo i Celebes, z wielu wyspami mniejszemi. Mieszkańcy archipelagu indyjskiego należą do plemienia malajskiego. Przyswoili sobie pierwej obyczaje i religję Indów, następnie, po zaprowadzeniu osad arabskich, religja Mahometa rozpowszechniła się pomiędzy nimi. Pod względem politycznym archipelag Indyjski zostaje głównie pod holenderskim, a część jego północna (Filipiny i t. d.) zostawała do ostatnich czasów pod hiszpańskim wpływem.

Indyjski balsam, ob. Peruwjański balsam.

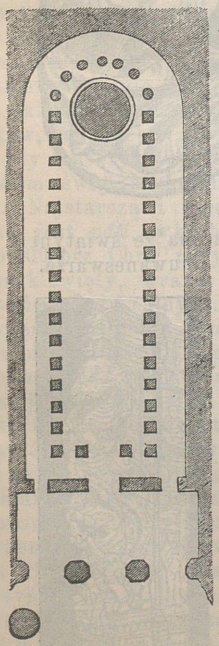
Indyjski kartofel, toż co batat (ob.).

Indyjski len, ob. Corchorus.

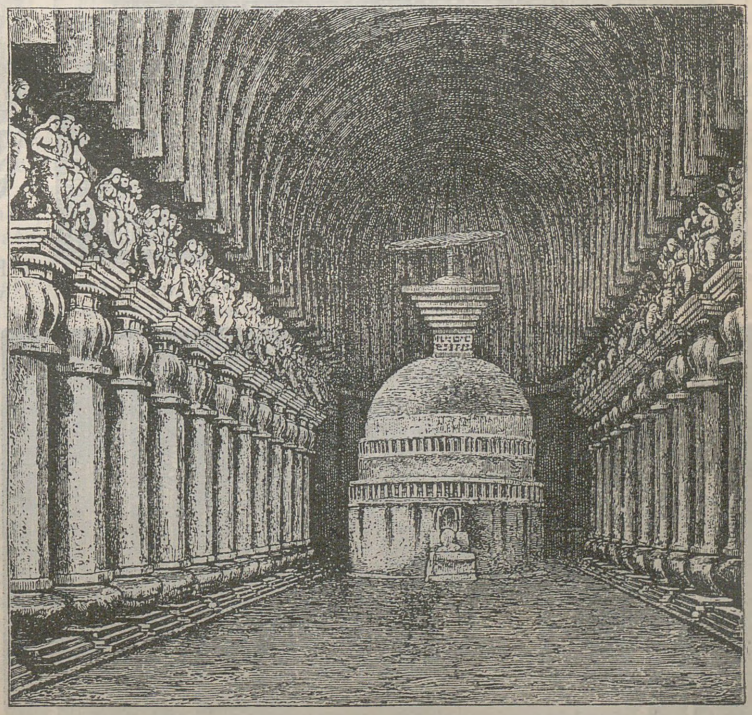

Wejście do świątyni, wykutej w skałach Karli.

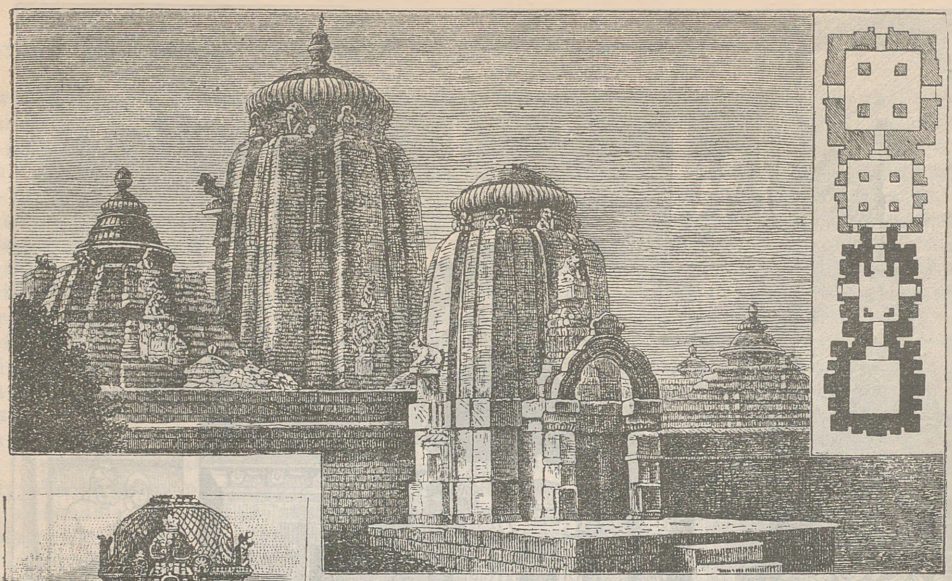
Płaskorzeźba z prawej strony wejścia.

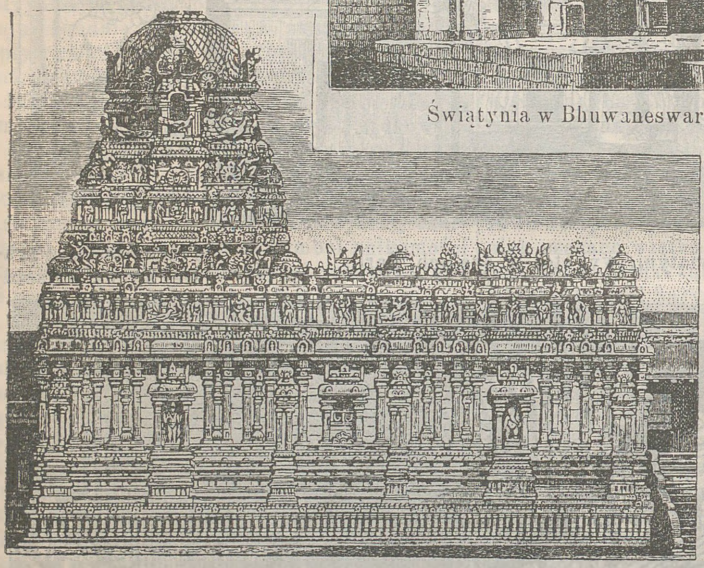
Plan świątyni w Karli.

Wnętrze świątyni w Karli.

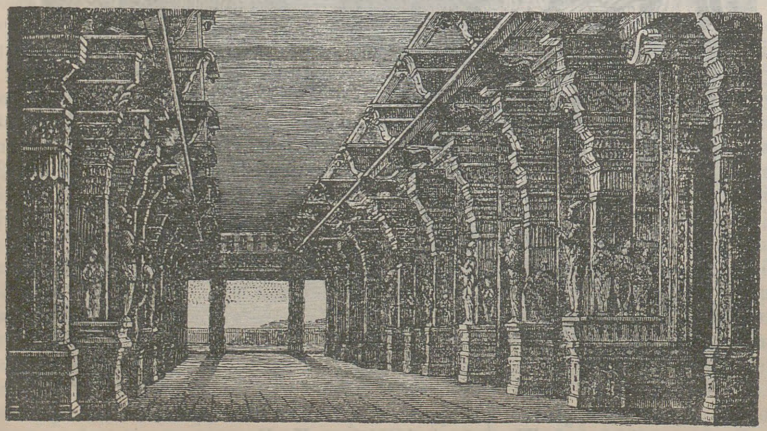
Świątynia w Bhuwaneswarze (Orissa)

Świątynia w Tandżurze.

Rzeźba ze świątyni w Bhuwaneswarze.

Wnętrze świątyni w Madurze.

Filar świątyni w Madurze.

Indyjski ocean, wielka kotlina morska na wschodniej półkuli, między Afryką, Azją, Australją i oceanem Południowym, obejmuje 73,325,872 klm. kw. (1,331,675 mil. kw.) przestrzeni. Zwrotnik Koziorożca dzieli go na dwie części: północną i południową. Północna, ograniczona z trzech stron lądem, wrzyna się głęboko w ląd Azjatycki, tworząc kilka wielkich odnóg, jako to: morze Czerwone, odnogę Perską, morze Arabskie i odnogę Bengalską. Wogóle część północna oceanu Indyjskiego jest ważniejsza od południowej. Pierwsza oblewa wiele wysp, szczególnie w stronie północno-wschodniej, jest często odwiedzana przez żeglarzy i stanowi drogę wodną między Afryką, Indjami, Chinami i Australją, druga jest otwartą, bez wysp, i dlatego rzadko bywa zwiedzana. Największa głębokość **I. o.** dotąd wysondowana wynosi 5,852 metry pod 9°18′ szer. płd. i 105°28′ dług. wsch. wzgl. Greenw. Por. Findlay „The Indian Ocean" (4 wyd., 1882).

Indyjski ogień, toż co bengalski ogień.

Indyjskie języki, w obszerniejszem znaczeniu zowią się wszystkie języki używane w Indjach przednich. Należą tu następujące cztery grupy: 1) Język drawidyjski na południu, 2) kolarski przeważnie w Indjach środkowych, 3) tybetański i 4) aryjski lub indo-europejski w okolicach Himalajów. W ściślejszem zaś znaczeniu przez **I. j.** rozumie się tylko języki fleksyjne, należące do szczepu aryjskiego, w przeciwstawieniu do języków aglutynacyjnych (skupiających) pierwotnych mieszkańców. Na czele **I. j.** aryjskiej grupy stoi *sanskryt* (ob.), z którego (podobnie jak z klasycznej łaciny dzisiejsze języki romańskie) wcześnie już rozwinęło się wiele innych, tak wygasłych, jako i żyjących dotychczas języków, będących w powszechnem użyciu, podczas gdy sanskryt pozostał aż do chwili obecnej językiem świętym braminów, oraz mową uczonych. Najstarszą i najważniejszą odroślą sanskrytu jest *pâli*, wyrobiony (podług Lassena) około 500 prz. Chr., przyjęty przez buddystów na język święty, wraz z niemi rozszerzył się na Cejlon i do Indji tylnych. Jest to, podług przypuszczenia Lassena *(Ind. Alterthümer*, II, 489) mowa ludowa zachodniego Indostanu, z okolicy pomiędzy rzeką Dżumną a górami Windhja, najbardziej ze wszystkich **I. j.** zbliżająca się do sanskrytu. Posiada bogatą literaturę, obejmującą oprócz ksiąg religijnych buddystów i obszernych na nie komentarzy, zbiory legend, jak „Rasavâhini," oraz ważne dzieło historyczne, pisane wierszami, pomiędzy któremi zasługują na uwagę rozpoczęte przez Mahanama, a kontynuowane przez Dhammakitti „Mahavansa," jak równie „Dipavansa" i „Dathadhatusansa." Z gramatyków tuziemnych odznacza się Kaczczajana (wyd. przez d'Alwisa, Colombo, 1863), oraz wielokrotnie komentowany Bâlâvatâra; ze słownikarzy Maggalana (wyd. Clougha, Colombo, 1824). Z europejskich uczonych zajmowali się jęz. pâli Spiegel, Burnouf, Fausböll i Grimolot. Por. Burnoufa i Lassena „Essai sur la Pali" (Paryż, 1826). Dalej idą djalekty ludowe, zmiękczone i z zatartemi formami odmianowemi, zwane przez Indjan *prâkrytem*. Już w 3 w. prz. Chr. odróżniano w nim kilka djalektów, jak Mahârâsztra, Çaurasenî (znany z napisów króla Açoki z 3 w.), Paiçâkî i wiele in. Jest to właściwie mowa przybyłych Arjów, skażona i zmiękczona w ustach ujarzmionych tubylców. W literaturze znalazł zastosowanie w dramacie, jako mowa klas niższych i kobiet, podczas gdy klasy wyższe używają sanskrytu. Oprócz tego w jednym z jego djalektów są spisane księgi święte Dżajnasów; wymienić nadto należy obszerny poemat „Setu-bandha." Prakryt był wcześnie obrobiony gramatycznie; z gramatyków krajowych odznacza się szczególnie Wararuczi (wyd. Cowella, Londyn, 1854); por. Lassena „Institutiones linguae Pracriticae" (Bonn, 1837). Na trzecim stopniu zepsutego sanskrytu stoją dzisiejsze **I. j.**, których Massen wylicza 26; oddaliły się one więcej od prakrytu, niż ten od sanskrytu. W porównaniu z sanskrytem są to prawdziwe wyrzutki; prawa głosowe, tak jasne i przejrzyste w sanskrycie, zmieniły się prawie w zupełności na inne, podobnie i formy odmiany; deklinacja dokonywa się po większej części za pomocą postpozycji, w konjugacji zaś powstały liczne formy złożone; przejęły nadto wiele wyrazów i form obcych. Najpotężniejszą z odrośli prakrytu jest *hindûi*, czyli średniowieczny **I. j.**, używający pisma dewanagari, którego zmodernizowaną formę, używającą także pisma dewanagari jest *hindi*, zwany także *thenth*, lub *khâri boli* (czysta mowa), przyjęty na język piśmienny przez niemahometańskich mieszkańców Indji, podczas gdy odnoga jego *hindustani*, używająca alfabetu arabsko-perskiego, jest mową Moslemów; powstała ona pod koniec XII wieku w Delhi, wyrobiła się jednak dopiero od czasów, gdy Timur założył w tém mieście swój obóz *(urdu)*, i z tej też przyczyny często jest zwana *urdu*, w wyższym zaś stylu zwie się *rekha* (pstrą, pomieszaną). Jednocześnie i w Dekanie pod wpływem mahometańskich zdobywców powstał język *dakhni*. Hindustani przyjęty został w nowszych czasach przez Anglików zamiast perskiego za język administracji i dyplomacji. Delhi, a od końca przeszłego wieku Lucknow, były punktami środkowemi oświaty i literatury mahometańsko-indyjskiej, której złoty okres stanowi wiek 18. Literatura tego narzecza jest dość zasobną, składa się jednak przeważnie z tłómaczeń i przeróbek z perskiego, arabskiego, sanskrytu i t. d. Wielu sekciarzy, jak Kabir, Nanak, Dadu i in., posiłkowali się tem narzeczem. Z poetów północnej Indji odznaczają się *Sauda z Delhi* († 1780) i *Mir-Mohammed-Taqui* (1801); z poetów zaś Dekanu, gdzie zakwitł szczególnie romans, wsławił się

mianowicie *Wali* (dzieła jego wydał Garcin de Tassy, 2 t., Paryż, 1837 — 39), dalej idą Uslat, Sirâdż i Azsâd. W języku hindui z końca 12 w. napisał Czand ważny poemat historyczny o Prithwi-Râdża, ostatnim królu Delhi; między rokiem 1488 — 1516 przypadają natchnione utwory reformatora religijnego Guru-Kabîr. Literatura języka hindi obejmuje wiele kronik poetycznych, z których godna wzmianki „Chatra-prâkasch“ (po ang. przez Pogsona, Kalkutta 1828) napisana przez Lal-Kavi i obejmująca dzieje królów Bundelkhundu. Około r. 1600 napisał Nabhadżi zbiór legendowych życiorysów świętych, p. t. „Bhâktamala.“ Z innych utworów poetycznych w języku hindi zasługują na wzmiankę Sri-Lalludżi-Lal-Kavi'ego „Premsagar“ (ocean miłości; przełożony prawie na wszystkie żyjące języki indyjskie); Bihari-Lal'ego (około 1500) „Sat-sai“ i Tilçidasa († 1624) „Ramajana.“ Przegląd literatury w języku hindustani i hindi, wraz z wyliczeniem więcej niż 700 pisarzów daje Garcin de Tassy w „Histoire de la littérature hindoui et hindoustani“ (t. 1 i 2, Paryż, 1839 — 49). Z podręczników do nauki języka odznaczają się Garcin de Tassy „Rudiments de la langue hindoustani“ (Paryż, 1829) i „Rudiments de la langue hindoui“ (Paryż, 1847); dalej gramatyki Shakespeare'a (5 wyd. Londyn, 1846); Forbesa (Londyn, 1846) i Duncana (Madras, 1863); ze słowników języka hindustani: Shakespeare'a (5 wyd., Londyn, 1846), Forbesa (Londyn, 1848 i 1861) i Yatela (Kalkuta, 1847), język zaś hindi słownik Thompsona (Kalkuta, 1846). Podstawą tak dla hindi, jak i dla hindustani, jest *Bradżbhâkha*, odnoga djalektu prakryckiego *çauraseni*, będąca w użyciu do dziś jako mowa kraju Bradż w Bundelkhund i używana szczególnie przez poetów. Literatura licznych nowoczesnych **I. j.** składa się głównie z tłómaczeń z sanskrytu, oraz z arabskiego, perskiego, hindustani i języków europejskich, oraz z pewnej liczby dziełek napisanych przez Europejczyków i krajowców w celach misyjnych lub oświaty. Ważniejsze z tych języków są: 1) *Bangali*, w zachodniej części Indji, gramatycznie obrobiony przez Haughtona (Londyn, 1821) i Yatesa (Kalkuta, 1847), leksykalnie zaś przez Haughtona (Londyn, 1834). 2) *Orissa*, zwany też *Urija* lub *Utkala* (gramatyka Suttona, Kalkuta, 1831, oraz tegoż słownik, 3 t:, Kuttak, 1841—3). 3) *Maharatti* (gram. Stevensona, Bombaj, 1843); słowniki zaś Molesworthа, Bombaj, 1831 i Padmandżi, Bombaj, 1863. 4) *Guzerati*, w półn.-zach. Indji (gram. Drummonda, Bombaj, 1808; słowniki: Mirza-Mohammed-Kazim, Bombaj, 1846; Karsandar Muldżi, Bombaj, 1862 i Szapurdżi Edaldżi, Bombaj, 1863). 5) *Sindhi*, w okolicach dolnego Indu (gram. Stacka, Bonn, 1849 i tegoż słownik, Bombaj, 1849—55). 6) *Pandżabi* (gram. Leacha, Bombaj, 1838 i słownik Harkeya, Kalkuta, 1850) i in. Nadto: Beames „Comparative grammar of the modern Aryan languages of India“ (2 t., 1872—79); Schlagintweit „Geographische verbreitung der Volkssprachen Ostindiens“ (1875); Cust „The languages of the East Indies“ (1878); Biddulph „Tribes of the Hindoo Koosh“ (Kalkuta, 1880).— Do **I. j.** nowszego pochodzenia należy także i język *cygański*, doszły do nas w formie zdziczałej, z mnóstwem obcych naleciałości, śladów przebywania Cyganów pośród rozmaitych narodów, ale którego podstawę, podług gruntownych badań Potta („Die Zigeuner in Europa und Asien“), trzeba szukać w mowie ludowej północnego zakątka Indji przednich. Z innych jeszcze djalektów na uwagę zasługują: na północo-wschodzie Asarni, i grupa północna: Nepali, Kamarni, Garhovali, Dogri, Kaszmiri.

Indyjskie konopie, ob. Apocynum.

Indyjskie lato (ang. *Indian summer*), w Ameryce północnej pogodny czas września i października.

Indyjskie terytorjum *(Indian Territory)*, obszar w Stanach Zjednoczonych, na zach. Missisipi, między 33°—37° szer. płn. i 94°—103° dług. zach. względem Greenw., obejmuje obszar 81,320 klm. kw. Klimat gorący i suchy nie sprzyja rolnictwu, ale nadaje się dobrze do hodowli bydła. Na wschodzie znajduje się węgiel. Na obszarze tym mieszka 193,000 ludzi (2 na 1 klm. kw.), z czego jest 70,000 Indjan, 108.000 białych i 15,000 Negrów i mieszańców. 60,000 Indjan należy do 5 pokoleń ucywilizowanych; są to: Czerokesi, Czykaja, Czokta, Krik i Seminole. Rząd Stanów Zjednoczonych utrzymuje tu 220 szkół kosztem 300,000 dolarów; misje pracują nad rozpowszechnianiem chrześcijaństwa. Główną osadą jest Telequah w kraju Czerokazów nad Illinois, z 1,200 miesz. Kilka linji dróg żelaznych przerzyna ten obszar w różnych kierunkach.

Indyjskie wychowanie, ma na celu wyuczenie członków każdej kasty (ob.) swych praw, obowiązków i zewnętrznego, do nich przywiązanego ceremonjału. Dziewczęta, w 7 lub 8 roku wydawane za mąż, zostają bez wychowania, prócz tancerek i bajaderek. Podobnie nie uczą się Sudrasy. Brahmani pobierają całkowitą edukację i przewodniczą kszatryjasom i wajszyjasom w czytaniu ksiąg świętych. Wychowanie elementarne ogranicza się na początkach rachunków, czytania i pisania, wedle zasad wzajemnego uczenia się. W szkołach wyższych (w Benares, Triziur i Nuddeach), przychodnie uczą się gramatyki, prozodyi i matematyki, interni poezji, dziejów, filozofji, astronomji, lekarstwa i prawnictwa. Uczeń 5 lat słucha, poczem dysputuje i wogóle 12—20 lat bezpłatnie bawi u nauczyciela, który hojnie uposażony od rządu, miewa po 6—12 uczniów, i tylko dary oraz posługi z uczucia płynące ma prawo przyjmować. Studjowanie Wed, przy ciągłem powtarzaniu wyrazu Om (symbol trójcy indyjskiej), jest ostatnim kresem **I. w.** Żelazna

łagodność jest metodą pedagogiczną. W ostatnich czasach wielu Indjan kształci się w uniwersytetach angielskich.

Indyk *(Meleagris)*, rodzaj ptaków grzebiących z rodziny grdaczy (Cracidae), mający za cechy: dziób krótki, silny, okryty przy nasadzie miękką skórą nagą, przechodzącą w narośl, soplowato zwisłą; na głowie i wyższej części szyi skóra naga, brodawkowata, pod gardzielą płatkowato obwisła; nogi miernie wysokie, 4-palcowe, u samca na tylnej stronie skoku tępa ostroga; ogon wachlarzowato rozwijalny. Rodzaj ten obejmuje dwa gatunki amerykańskie, z których pierwszy, **I.** *dziki (M. gallopavo)*, sprowadzony został do Hiszpanji 1524, ale w 1557 był jeszcze tak drogi, że rada wenecka ustanowiła, na czyich stołach „kogut indyjski“ zjawiać się może. Wkrótce rozmnożył się we wszystkich krajach Europy i stał się ptakiem domowym; żyje on gromadnie w lasach amerykańskich, lecz tępiony, staje się coraz rzadszym. **I.** odbywają pieszo wędrowki nieperjodyczne, żywią się nasionami, głównie żołędzią. Jest zawsze koloru ciemno-brunatnego, z mocnym miedzianym połyskiem, w zielonawy przechodzącym. W stanie domowym uległ znacznym odmianom barwy i zmalał. Gatunek drugi *M. ocellatus*, od poprzedniego o wiele piękniejszy, jest tak rzadki, że dotąd widziano kilka tylko jego egzemplarzy. Porów. Rodiczky „Monographie des Truthuhns“ 1882).

Indykan, ob. Indygo.

Indykator, przyrząd wskazujący ciśnienie pary w cylindrze machiny parowej; składa się on z małego walca, do którego dostaje się para wychodząca z cylindra machiny i działa na mały tłok uciskany sprężyną. Ołówek przyczepiony do pręta tego tłoka oznacza ruch jego na rozwijającym się papierze. **I.** wprowadzony został już przez Watta, następnie ulepszony był przez wielu konstruktorów. W **I.** Rosenkrantza (fig. 1) para z cylindra machiny wchodzi przez rurę S, zamykaną kranem L, i działa na tłok b uciskany sprężyną d. Kombinacja drążków połączonych z prętem tłoka b, mH, DK, HS, utrzymuje ołówek s, który kreśli linję krzywą na walcu T. Walec ten obłożony jest papierem, naciskanym sprężyną f, obrót zaś walca utrzymuje się działaniem ciężaru, uwieszonego na sznurze i, owiniętym dokoła walca w dolnej jego części. Linja krzywa czyli diagram (fig. 2), przez o-

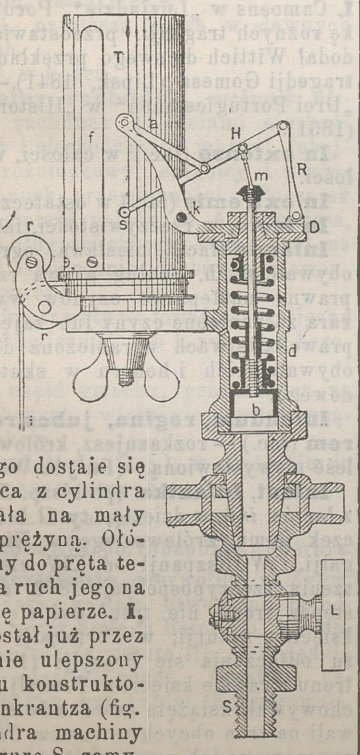

Fig. Indykator.

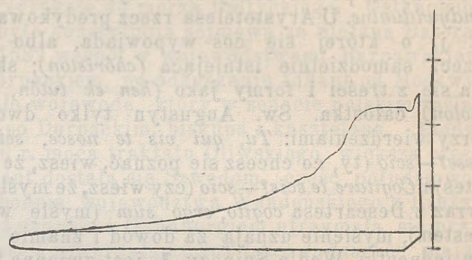

Fig. 2. Diagram indykatora.

łówek nakreślony, wskazuje przebieg ciśnienia pary; odcięte mianowicie oznaczają drogę przez tłok przebieżoną, rzędne każdochwilowe ciśnienie pary, a powierzchnia, linją krzywą ograniczona, pracę wykonaną przez parę. Do wymierzenia tej powierzchni służy planimetr, w nowej konstrukcji Hamanna stale z **I.** połączony, dozwalający wielkość tej powierzchni bezpośrednio odczytywać. Por. Pichler „Der Indikator“ (2 wyd., 1895).

Indykcja czyli *poczet rzymski*, perjod lat 15. Była to, jak się zdaje, pierwiastkowo nazwa podatku, wprowadzonego za czasów cesarstwa rzymskiego i ustanawianego co lat 15 na zasadzie dokonywanego szacunku posiadłości ziemskich. Od połowy IV w. po N. Chr., oznaczanie czasu odbywało się jeszcze przez wymierzenie roku **I**-i, t. j. roku bieżącego w obrębie danego okresu 15-letniego, przytem punktem wyjścia był 1 października 312, a według obliczenia przyjętego przez papieży 1 stycznia 313. Początek pierwszego okresu **I.** przypadał, jak się zdaje, 1 października 4 r. przez Chr. W wiekach średnich **I.** podawane były na wszystkich dokumentach obok zwykłej daty.

Indykolit, minerał, ob. Turmalin.

Indywidualizacja, ustalenie istoty indywidualności z jego części, właściwości i cech charakterystycznych; traktowanie osób według ich cech indywidualnych.

Indywidualizm, kierunek dążący do możliwego usamowolnienia jednostki z pod władzy społeczeństwa. W filozofji **I.** wychodzi z zasady, że tylko indywidua posiadają samoistność i byt rzeczywisty, i stanowi przez to przeciwieństwo uniwersalizmu, który twierdzi, że tylko całość istnieje, a indywidua są jedynie przejściowemi fazami bytu. W etyce **I.** oznacza kierunek stawiają-

cy za cel rozwój jednostki, nie gatunku. W polityce **I.** przeciwstawia się socjalizmowi i kolektywizmowi. Przedstawicielami **I.** są: Leibniz, Herbart i Lotze. Do najdalszych kosekwencji doprowadzili **I.:** Stirner i Nietsche.

Indywiduum (z łac.), właściwie to, co jest niepodzielne, *jednostka*, *osobnik*, istota, posiadająca obok cech gatunkowych, wspólnych innym podobnym, pewne cechy sobie tylko właściwe, *indywidualne*. U Arystotelesa rzecz predykowana, t. j. o której się coś wypowiada, albo też rzecz samodzielnie istniejąca *(chôriston)*; składa się z treści i formy jako *(hen ek tutôn, synolon)* całostka. Św. Augustyn tylko dwoma przytwierdzeniami: *Tu, qui vis te nosce, scis te esse?—scio* (ty, co chcesz się poznać, wiesz, że jesteś) i *Cogitare te scis?—scio* (czy wiesz, że myślisz) wraz z Descartesa *cogito, ergo sum* (myślę więc jestem), myślenie uznają za dowód i znamię bytu jednostki. Wedle Spinozy, **I.** jest zmienną formą dwu zasadniczych atrybucji jedynego substratu (substancji): myśli i przestrzeni. Locka indywiduum, jak i Leibniza jest przez swój byt osobnikiem (por. Piotr Aureol i Durand), Fichte I. B. nie zna genezy **I.**, choć domaga się jego bytu ze względów moralnych. Wedle Schopenhauera czas i przestrzeń są zasadami indywidualizacja *principia individuationis*. Hegel neguje indywidualność przez swoją fenomenologję, lubo za **I.** uważa byt odnoszący się do siebie, odpychający wszystko inne. Kościół przez odpowiedzialność transcendentną nawet po za grobem utrzymuje byt jednostek. *Indywidualność* będzie to zbiór wszystkich zasadniczych właściwości, (zwykle duchowych) różniących daną jednostkę od innych i stanowiących zatem jej treść samoistną.

Indyzyna, toż co mauweina (ob.).

Inedita (łac.), pisma nie wydane.

In effectu (łac.), w rzeczywistości, w skutku.

In effigie (łac.) w wizerunku. Formuła, wyrażająca akt kary dokonanej na wizerunku skazanego, w razie niemożności spełnienia jej na nim samym z powodu jego nieobecności.

Inercja, toż co bezwładność (ob.).

Ines v. *Trzy gwiazdy*, herb: W polu błękitnem, nad rogami złotego półksiężyca—trzy takież gwiazdy rzędem. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite srebrem. — Odmiana tegoż herbu, której rysunek podajemy, ma półksiężyc srebrny, gwiazdy w formie trójkąta ułożone i 5 piór u szczytu.

Ines.

Ines Wojciech, Jezuita, * w Małej Polsce 1620, † 1658 w Krakowie; ogłosił dzieła: „Lechias Ducum, Principum ac Regum Poloniae ab usque Lecho deductorum, elogia historico-politica et panegyrico lirica etc.“ (Kraków, 1655; 2 ed. tamże, 1665; Frankfurt, n. O. 1860 i Poznań, 1733); „Aoromatum epigrammaticorum latino-polonorum centuriae septem etc.“ (Kraków, 1653; ed. powiększona, Kraków, 1655, Gdańsk, 1655; Amsterdam, 1679 i Wrocław, 1686). Inne jego prace wylicza Brown w swej „Bibljotece“ (str. 201).

Ines de Castro, córka Pedra Fernandeza de Castro, z królewskiego rodu kastylskiego, dama dworu żony infanta portugalskiego Dom Pedra, który po jej śmierci (1345) tajemnie z **I.** się ożenił (1355) i miał z nią czworo dzieci. Jego ojciec Alfons IV, otrzymawszy wiadomość o tem małżeństwie, poświęcił **I.** polityce i kazał ją zamordować. Dom Pedro powstał wprawdzie przeciwko ojcu, lecz za pośrednictwem królowej pojednał się z nim wkrótce. Po zgonie Alfonsa, ścigając morderców i tych wszystkich, którzy się do śmierci jego żony przyczynili, niektórych z nich skazał na śmierć; ciało zaś zamordowanej **I.** wydobyte z trumny i wspaniale ubrane posadził na tronie i wszystkim grandom kazał kraj jej szaty ucałować, następnie pochował je powtórnie w Alcobaza z królewskim przepychem. Historja ta posłużyła niektórym poetom za przedmiot do utworów dramatycznych. Najpiękniej uwiecznił **I.** Camoens w „Luzjadzie“. Porównawczą krytykę różnych tragedji, przedstawiających losy **I.**, dodał Wittich do swego przekładu portugalskiej tragedji Gomesa (Lipsk, 1841).—Por. Raumera „Drei Portugiesinnen“ w „Histor. Taschenbuch“ (1851).

In extenso (łac.) w całości, w całej rozciągłości.

In extremis (łac.) w ostateczności.

In facto, w rzeczywistości, faktycznie.

Infamia (łac.), niesława, ograniczenie praw obywatelskich, podług prawa rzymskiego: albo prawne następstwo czynów występnych, albo kara za haniebne czyny lub zajęcie; w nowszych prawodawstwach ograniczona do odjęcia praw obywatelskich i honoru w skutek wyroku sądowego.

Infandum, regina, jubes renovare dolorem (łac.) — rozkazujesz, królowo, wznowić boleść niewysłowioną. (Eneida Wirgiljusza, II, 3).

Infant, Infantka (po hiszp. *Infante, Infanta*), z łacińs. *infans* dziecię, tytuł książąt i księżniczek domu królewskiego w Hiszpanji i Portugalji. W Hiszpanji od XIV wieku aż do utworzenia rzeczypospolitej 1873 roku tylko następca tronu nie tytułował się infantem, lecz księciem Asturji; w Portugalji zaś aż do czasu odłączenia się Brazylji (1825 r.) następca tronu zwał się księciem Brazylji. Tytuł **I.** zachowywali książęta nawet wówczas, gdy wstępowali na tron obcych mocarstw. Części kraju, wyznaczane na ich uposażenie, zwały się *Infantados* (łac. *infantagium*).

Infantado, rasa owiec (ob.).

Infanterja, ob. Piechota.

Infarctus, ob. Zawał.

In favorem (łac.), na korzyść.

Infekcja, ob. Zarazek.

Infekcyjne choroby, ob. Zakaźne choroby.

Inferi (łac.), mieszkańcy świata podziemnego, otchłani piekieł.

Inferje (po łac. *Inferiae*), u starożytnych Rzymian ofiary składane bogom podziemnym, na cześć umarłych.

Infernalia (łac.), rzeczy piekielne, djabelskie.

Infernalis lapis, kamień piekielny, ob. Srebro.

Infeudacja (z łac.), wprowadzenie w lenność. Składanie przysięgi w ręce suzerena, na klęczkach ze strony wasala, pocałunek, wręczenie proporca (*lancea vexillifera*) ze strony suzerena, były ogólnemi formami infeudacji. Kapelusz, rękawiczki, cząstka ziemi i t. p. także służyły do infeudacji.

In fide salus (łac.), w wierze zbawienie.

Infideles (łac.), niewierni.

In fidem (łac.), za wierność (poręcza); formuła potwierdzania zgodności kopji dokumentów z oryginałem.

Infiltracja, ob. Nasiąknięcie.

Infima (łac.), najniższa klasa w dawnych szkołach polskich.

In fine (łac.), w końcu.

Infinitezymalny rachunek, *rachunek nieskończonościowy*, rachunek z ilościami nieskończenie wielkiemi i nieskończenie małemi, obejmuje rachunek różniczkowy, całkowy i warjacyjny czyli rachunek przemienności. Początek tego rachunku odnieść należy do Archimedesa, który obliczenie długości okręgu koła oparł na rozpatrywaniu nieskończenie drobnych elementów tej linji krzywej.

Infinitivus, w gramatyce: forma bezokolicznа czasownika, bezokolicznik, lub t. zw. tryb bezokoliczny.

Infirmerja, część gmachu, przenaczona na pielęgnowanie chorych, właściwie szpital urządzony na małą skalę.

In flagranti delicto (łac.), w skróceniu: in flagranti—na gorącym uczynku.

Inflamacja, ob. Zapalenie.

Inflancka gubernja, ob. Liflandzka gubernja.

Inflancka kasztelanja, pierwotnie, za Zygm. Augusta, wendeńska, została utworzona po odzyskaniu Inflant przez Stefana Batorego, lecz obsadzona dopiero przez Zygmunta III. Rezydencją kasztelana było miasto Wenden. Ostatnim kasztelanem inflanckim był Antoni Kossakowski, mianowany 1789.

Inflanckie województwo, pierwotnie zwane Wendeńskiem od swego miasta stołecznego Wenden, stanowiło część Inflant, zamkniętą rzekami Dźwiną i Gowją (t. j. Gojwą czyli Aa), granicą w. księstwa Moskiewskiego od zamku Marienhausen ku Opoczce, obejmując prócz tego zamku jeszcze dwa inne: Lucyn i Rzeżycę. Na północ graniczyło z województwem Parnawskiem i Dorpackiem, na południe z Trockiem i Wileńskiem, na wschód z Połockiem i W. Księstwem Moskiewskiem, na zachód z Kurlandją (Semigalją) i przytykało do morza Baltyckiego. Ustanowione było konstytucją sejmową za Stefana Batorego 1582 wespół w województwami Parnawskiem i Dorpackiem, po odzyskaniu Inflant od Moskwy. Miało wojewodę, który w senacie polskim zasiadał po Dorpackim, biskupa i kasztelana. Kiedy, 1660 r. mocą traktatu Oliwskiego większa część Inflant dostała się Szwedom, część południowo-zachodnia województwa Wendeńskiego z Rzeżycą, Lucynem i Dynaburgiem utrzymała się przy Polsce i utworzyła *województwo Inflanckie*, mające być w swej nazwie niby wyobrazicielem trzech odpadłych województw inflanckich. Stąd też, zwłaszcza że i miasto Wenden, stolica województwa, zostało utracone, senatorowie wendeńscy, nie wyłączając biskupa, poczęli odtąd nazywać się *inflanckimi*. Ostatnim wojewodą inflanckim był Adam Ewald Felkerzamb, mianowany 20 października 1790, † 1794.

Inflanty. *Geografja.* Inflanty (po łacinie *Livonia*, po niemiecku *Livland*, po łotewsku *Widzzemme*), były dawniej krajem udzielnym, później wchodziły w skład Polski i Szwecji, a dziś należą do państwa Rosyjskiego. Graniczą one na południe z gubernją Kurlandzką i Witebską, na zachód z morzem Baltyckiem, na północ z gubernją Estlandzką, na wschód z Pskowską. Dzielono dawniej **I.** na szwedzkie i polskie. Szwedzkie stanowią dzisiejszą gubernję Liflandską, a polskie weszły w skład gubernji Witebskiej i stanowią jej powiaty Dźwiński, Rzeżycki i Lucyński. Naturalne granice tworzą: morze Baltyckie, rz. Dźwina i jeziora Pejpus i Pskowskie, zaś rzeka Ewikszta i jezioro Luban odgraniczały **I.** szwedzkie od polskich. Powierzchnia **I.** szwedzkich wynosiła 837 mil kw., a polskich 255 mil kw., razem więc obejmowały **I.** 1,092 mil kw. Kraj to wogóle płaski, równy, chociaż wzniesiony znacznie (w najwyższych miejscach blizko na 1,000 stóp) nad powierzchnią morza. Niektóre okolice posiadają wzgórza i doliny, i wtedy często tworzą piękne krajobrazy. Taką malowniczością odznaczają się brzegi rzeki Bolder-aa, oraz Dźwiny od Krasławia aż do pamiętnego w dziejach naszych Kircholmu. Z pojedyńczych gór najważniejsze są: Wehsenberg (1,200 stóp), Blauberg, Wolkenberg i Lauderska. Pomiędzy rzekami najważniejsza Dźwina, po niej dopiero idą: Narowa, Bolder-aa, Ewikszta, Ogra i Wielki Embach. Jezior jest mnóstwo (blizko 1,000), z tych trzy ogromne, jest to: Pejpus, Wirzjew i Luban (niegdyś „mare

Libanicum“). Wogóle powierzchnia wód stanowi w **I.** 16-ą część powierzchni lądu. Wiele jest tu także źródeł mineralnych, a między niemi wyróżniają się siarczane Baldona i Kemmern. Klimat umiarkowany, z powodu jednak wielkiej ilości wód i wysunięcia ku wschodowi zimniejszy, niż pod tą szerokością w Europie zachodniej. *Produkty.* Grunt w **I.** po większej części urodzajny, wydaje wielką ilość zboża, lnu, konopi, owoców i t. d. Wogóle liczą tu 1,100 gatunków roślin jawnokwiatowych (phanerogamów); drzew i krzewów jest 38 rodzajów. Lasy wielkie i piękne, złożone są głównie z sosny, świerku, brzozy. olszy i osiki i dostarczają wiele drzewa budulcowego. Zwierzęta domowe nie odznaczają się pięknością i poprawnością rasy; zwierząt dzikich ssących jest 49 gatunków, ptaków 238, ziemnowodnych 20 i około 100 rodzajów ryb. Ciał kopalnych niewielka ilość, najważniejsze z nich są: wapień, margiel, gips, granit, wyborna glina garncarska i torf. Pod względem pochodzenia składa się ludność **I.** z Łotyszów (przeszło połowa), Estończyków, Liwów, Finnów, Szwedów, Niemców, Polaków, Rosjan, Żydów, Białorusów i Cyganów. Co do religji, to protestancka ma wielką przewagę, dopiero po niej idą katolicka, prawosławna, kalwińska i żydowska. Mieszkańcy trudnią się w znacznej części rolnictwem. Przemysł koncentruje się zarówno jak i handel w okolicach Rygi. Najważniejsze gałęzie przemysłu stanowi fabrykacja wyrobów wełnianych, bawełnianych, lnianych, tytuniu, wyrobów żelaznych, garbarskich i t. d. Handel wywozowy przeważa nad przywozowym. Z miast najważniejsze są: Ryga, Jurjew, Dźwinsk, Arensberg, Krasław, Lucyn, Parnawa.

Historja. Pierwotna historja Inflant zupełnie ciemna. Starożytność ich sięga wieków przedchrześcijańskich. Ziemię tę zamieszkiwały oddawna ludy: Liwów (stąd Livonia, Livland) i Łotyszów. Normanowie i Rusini nawiedzali ją zapewne często, ale panowania swego ugruntować nie zdołali. Pewne dzieje zaczynają się dopiero z r. 1157 lub 58, kiedy kupcy bremeńscy, wyrzuceni burzą na brzegi **I.**, zawiązali z Liwami stosunki handlowe i coraz częściej poczęli dojeżdżać. Za nimi przybywali niemieccy misjonarze dla nawracania miejscowych pogan. I tak między innymi Augustjanin Meinhard zaczął pracę apostolską między Liwami, wówczas hołdownikami Włodzimierza, ks. połockiego; mimo wielu przeszkód, zaszczepił chrześcjaństwo, za co przez papieża w r. 1186 został mianowany pierwszym biskupem; zbudował też pierwszy kościół w Kircholmie († 1196). Następca jego, Bertold z Lochau, Cysters, prowadził dalej dzieło Meinharda, zrazu łagodnie, a potem szukając poparcia w sile oręża; niezadługo wszakże musiał uciekać przed poganami do Saksonji, gdzie ogłosił krucjatę, wrócił do **I.** ze zbrojną już Niemców tłuszczą, ale zginął w bitwie, przywodząc swym hufcom. Wysłany przez Bremeńczyków Albert de Buxhöwden (według Gustawa Manteuffla Albert de Appeldern), podjął znowu dzieło poprzedników, zbudował 1201 r. Rygę i wiele innych zamków, a przy pomocy założonego przez się zakonu rycerskiego *Kawalerów Mieczowych* czyli *Mieczowców* (ob.), nawrócił i podbił ludy, zamieszkujące **I.**, Kurlandję i Estonję, otrzymał od cesarza Henryka IV tytuł książęcy, oraz dyplom, oddający mu ziemie inflanckie, jako lenność cesarstwa. Albert († 1228) zostawił **I.** zorganizowane już należycie w ciało polityczne. Władzę rządzącą składali biskupi, z arcybiskupem ryskim na czele, Mieczowcy i Ryga. Lud, lubo obłożony pańszczyznami, nie był jeszcze zamieniony w niewolnika. Za czwartego biskupa Alberta II, Mieczowcy połączyli się 1237 r. z Krzyżakami (ob.) i stali się z czasem samodzielnymi **I.** panami. Naczelnicy Mieczowców czyli *mistrze*, toczyli szczęśliwe nieraz wojny z Rusią, Litwą i Polską, a wewnątrz tłumili bunty poddanych. Od 1289 r. zaczynają się waśnie między Mieczowcami a biskupami; rycerze mimo klęsk wzięli w końcu nad duchowieństwem górę. Mimo to wojna nie ustawała. W 1330 r. mistrz Monheim zdobył nawet Rygę i zagarnął zamki, oraz inne posiadłości, należące do kapituły ryskiej. W tymże czasie nabyli Mieczowcy od Danji Estonję, rozbili pod Lobiau sprzymierzonych z Litwą Rusinów i zapewnili sobie ostateczną nad arcybiskupami przewagę. Nareszcie po długich kłótniach stanęła ugoda, aby arcybiskupem ryskim był jeden z członków zakonu. Jakoż 1449 został nim kanclerz tego zakonu, Sylwester Stobwasser; zawarł on z mistrzem Mengdenem 1451 układ, mocą którego każda strona zatrzymała swe posiadłości z zachowaniem odpowiednich praw i swobód, a wkrótce t. r. podpisał tak zwany traktat kircholmski, dopuszczający mistrza do udziału w najwyższej władzy nad Rygą i tem samem torujący zakonowi drogę do całkowitej uzurpacji. Mimo to wszystko chciwość krzyżacka ciągle mąciła pokój. Mistrz Bernard Borch (od r. 1471) zabrał nareszcie wszystkie zamki, należące do arcybiskupa, i jego samego trzymał w więzieniu, w którem † Sylwester 1479 r. W wojnie z carem moskiewskim Iwanem Wasilewiczem I, poniósł Borch zupełną klęskę i naraził kraj swój na wielkie spustoszenie aż po Torwast i Felin (1481). Ryga niezadowolona z rządów krzyżackich, wzięła się do oręża, ale za mistrzowstwa Freitaga Loringhofa była przywiedziona do posłuszeństwa i ujarzmiona. Wewnątrz kraj zostawał w zupełnej prawie niemocy. Szlachta, niechętna i rycerzom i biskupom, ciemiężyła lud nielitościwie: brak jedności politycznej (zakon, biskupi i miasta rządzili w swym obrębie samowładnie, stanowiąc rodzaj niezgodnej między sobą konfederacji), groził

upadkiem dotychczasowej potęgi. W takim stanie rzeczy energiczną i skuteczną rozwinął działalność mistrz Walter Plettenberg (od 1494 r.). Lękając się wzrastającej potęgi carstwa Moskiewskiego, zawarł przeciw niemu 1501 przymierze odporne z Aleksandrem, w. ks. litewskim, także ze Szwecją, Danją i Norwegją, oraz z biskupami Inflant, Kurlandji i Estonji. Zwycięskiemi bojami (1501—2) zmusił w. ks. moskiewskiego do zawarcia naprzód 6-letniego rozejmu, a później (1504) pokoju na lat 50. Skutkiem sekularyzacji Alberta, w. mistrza Krzyżaków, Plettenberg oderwał się od zakonu, ale zachował stosunki z kapitułą krzyżacką w Morgenthеimie; w r. 1523 otrzymał tytuł księcia cesarstwa niemieckiego. Sprzyjając reformacji, unieważnił Plettenberg traktat Kircholmski i ośmielił tem Ryżan i Rewlan do tego stopnia, że uwięzili arcybiskupa Blankenfelda, broniącego praw kościoła, i przymusili do podpisania uciążliwych warunków, przeciw którym, otrzymawszy wolność, arcybiskup protestował i † 1528 w podróży do Madrytu, gdzie zamierzał szukać opieki u Karola V. Plettenberg tymczasem po wyborze na arcybiskupa powolnego Tomasza Schoninga, stał się rzeczywistym panem I., Kurlandji i Estonji, jakkolwiek nie ogłosił się monarchą. Roztropną i przebiegłą polityką postawił Plettenberg I. na szczycie potęgi i po 44-letnich rządach † 1535. Bogactwa jednak zrządziły u możnych zbytek i rozpustę, podczas gdy lud jęczał w ucisku i nędzy. Osłabienie kraju przez takie stosunki w latach następnych przywiodły do tego, że mistrz Gahlen za radą Fürstenberga, komtura felińskiego, człowieka gwałtownego i lekkomyślnego, zawarł z Iwanem Wasilewiczem II, po upływie 50-letniego pokoju (1554); rozejm 15-letni i zobowiązał się do płacenia haraczu. Wkrótce wszczęły się też rozsterki między stanami inflanckiemi a arcyb. Wilhelmem, margrabią brandeburskim, o jego koadjutora Krzysztofa, ks. meklemburskiego, obranego przez kapitułę ryską wbrew traktatowi wolmarskiemu (1546). Gahlen uległ arcybiskupowi. Ale nowy mistrz Fürstenberg, obrany z pominięciem marszałka Kaspra Münstera, postanowił zgnębić arcybiskupa. Münster zaś zbliżył się do arcybiskupa, zawiązał stosunki z Albertem, ks. pruskim, a przez niego z Zygmuntem Augustem, kr. polskim, postanowił zwalić Fürstenberga, uznać koadjutora i zawrzeć przymierze z Polską. Nim otrzymał jednak pomoc zzewnątrz, musiał przed Fürstenbergiem uciekać do Litwy. Zygmunt August, lękając się rozszerzenia granic W. Księstwa Moskiewskiego do Baltyku, wmieszał się w sprawy I., tembardziej że królowie polscy już oddawna byli protektorami arcybiskupa ryskiego. Otóż gdy poseł królewski do arcybiskupa, Kacper Łącki, został przez Mieczowców zamordowany, a sam arcybiskup, ślący pokorne prośby o pomoc, wraz z koadjutorem uwięziony, Polska, broniąc swego honoru, wypowiedziała wojnę i Zygmunt August na czele ogromnego wojska ruszył do I. (w lipcu 1557). Fürstenberg bez wystrzału zgodził się na podyktowane przez króla warunki (w Poswolu 13 września 1557), mocą których arcybiskup wrócił do praw swoich, a nadto zawarł mistrz przymierze odporne przeciw carowi moskiewskiemu. Iwan IV Groźny, przerażony takim rzeczy obrotem, wkroczył do I. i wszystko ogniem i mieczem pustosząc, bez żadnych powodów, postanowił kraj ten zdobyć. Fürstenberg w tak trudnem położeniu złożył urząd w ręce Gotarda Kettlera. Ale i ten nie mając żadnego powodzenia w wojnie (klęska pod Emersen 1560 r. złamała ostatecznie potęgę Mieczowców), zawarł w połączeniu z arcybiskupem i posłami inflanckimi w Wilnie 18 listopada 1561 z Zygmuntem Augustem traktat, mocą którego I. z zatrzymaniem swych ustaw, zostały wcielone do Polski i Litwy; przywileje i prawa stanów duchownego i świeckiego (szlachty) zatwierdzone, wolność wyznania augsburskiego zagwarantowana, Kettler, od ślubów zakonnych uwolniony, w lenność otrzymał Kurlandję z tytułem księcia i godnością namiestnika królewskiego w I. Tym sposobem zakon Mieczowców ostatecznie upadł, arcybiskupstwo się sekularyzowało, część duchowieństwa, szlachta i lud przyjęli reformację. Tak tedy straszny niegdyś sąsiadom zakon przyszedł do zupełnej zagłady, a kraj przedtem potężny, przeszedł w posiadanie 5 władców. Polsce bowiem dostał się tylko kraj, leżący po prawej stronie Dźwiny z m. Rygą; Narwa i Dorpat z przyległościami, zostawały w ręku cara moskiewskiego; Rewel z częścią Estonji posiadali Szwedzi; wyspę Oesel i prowincje Wieck Magnus, ks. holsztyński; Kurlandję zaś z Semigalją, dzierżył Kettler, jako lennik Polski. Każdy z tych władców zamyślał o rozszerzeniu swych posiadłości kosztem sąsiadów; stąd ciągłe, a dla kraju zgubne wywiązywały się walki. Polsce grozili Szwedzi, a Iwan Groźny, chcąc pierwszy odebrać Polsce I., zaczął wojnę, ale bez powodzenia (1561—65); sprzymierzony ze Szwedami, przedsięwziął wielką wyprawę 1564; poniósłszy jednak zupełną klęskę nad Ułą (24 stycznia 1564), musiał ścigany cofnąć się w głąb swego kraju, a wojna toczyła się dalej w I. i na pograniczach Litwy (1565—67) z Iwanem i Szwedami. Tymczasem Polska silniejszą stanęła nogą w I. Na żądanie bowiem szlachty, niezadowolonej z rządów Kettlera, ustanowił Zygmunt August swym namiestnikiem Jana Chodkiewicza (wrzesień 1566), a na sejmie grodzieńskim (26 grudnia 1566), zatwierdził wiekuistą unję I. z Litwą. Sejmy dla obu krajów mają być wspólne; gubernatorem może być Inflanczyk lub Litwin; kanclerz litewski jest zarazem inflanckim; w sądowych sprawach

nie ma apelacji do Litwy. Jednakże utrata Uły (wrzesień 1568) i bezustanne niepowodzenia zmusiły Iwana do zawarcia w Warszawie 3-letniego rozejmu 1571. Po obiorze Batorego rozpoczął Iwan nową wojnę z Polską i 1577 zdobył całe niemal **I.** Magnus obwołany został królem inflanckim, ale źle traktowany przez Iwana, opuścił jego stronę, i nienawistny za swe wiarołomstwa przeciwko W. Ks. Moskiewskiemu, jak i Polsce, nędznie dokonał żywota. Polacy niezbyt silny początkowo (1577) dawali odpór. Wkrótce jednak poczyniwszy przygotowania (1573) i zawarłszy sojusz ze Szwecją i Tatarami, rozpoczął Batory pamiętne w dziejach Polski i Rosji boje 1579 (wyprawa połocka), 1579—80 (wyprawa wielkołucka) i 1581 (wyprawa pskowska); skutkiem tego zawarty w Kiwerowej Horce (15 stycznia 1582) traktat zapewnił Polsce **I.**, które zostały podzielone na 3 województwa: Wendeńskie, Dorpackie i Parnawskie. Rewolucja Ryżan z powodu zaprowadzenia kalendarza gregorjańskiego (1585—86) była stłumioną bez żadnych dla obu stron szkodliwych następstw. Po obiorze królem polskim Zygmunta III, gdy stryj jego Karol, ks. Sudermanji, począł dążyć do przywłaszczenia sobie korony szwedzkiej, a Zygmunt III ogłosił wcielenie Estonji do **I.** (t. j. jako król szwedzki, ustąpił ją Polsce, by zagrzać naród do wojny przeciw stryjowi), stały się **I.** polem długoletniej między Szwecją a Polską wojny. Wojna ta, kilkakrotnie się ponawiająca, wyniszczyła strasznie **I.**, w znacznej części zdobyte przez Szwedów, a i samej Polsce niemałe za Jana Kazimierza przyniosła straty. Wreszcie po zmiennych losu kolejach, zakończyła się pokojem oliwskim 3 maja 1660 r. Na mocy tego traktatu większa część **I.** przeszła w posiadanie Szwecji, mniejsza zaś pozostała przy Polsce i nosiła odtąd nazwę **I.** *polskich*. Obie części rozgraniczała Dźwina. **I.** polskie podnosiły się szybko z ruin i zakwitły w następnych czasach ogólną pomyślnością mieszkańców. Przy pierwszym podziale Polski, wcielone zostały do Rosji (1772) i przyłączone do gubernji Witebskiej. **I.** zaś *szwedzkie* doznawały wielkiego ucisku pod despotycznemi rządy Karola XI, w wojnie Północnej były zdobyte przez Piotra W. (1709—1710) i pokojem nystadzkim 1721 r. ostatecznie mu przez Szwecję ustąpione. Tym sposobem całe dawne **I.** przeszły w posiadanie Rosji. Nie od rzeczy będzie dodać, że wszystka szlachta inflancka pochodzenia niemieckiego z bardzo małym wyjątkiem, z dawien dawna się spolonizowała i znakomite, nieraz niepomierne zasługi położyła dla Rzeczypospolitej. Dość wspomnieć rodziny: Hylzenów, Tyzenhauzów, Borchów, Korffów, Manteufflów, Platerów, Romerów i Zyberków. Źródła do historji **I.** są bardzo obfite. Oprócz kronikarzów i pisarzów dawniejszych, jak Henryk Łotwak, Baltazar Rüssow, Aug. Ferber, M. Wajssel, Jan Krasiński, Jan August Hylzen, Kwiatkowski, P. Eichhorn, Kasper Ceumern, Chryst. Kelch, J. G. Arndt, Konr. Gadebusch, Tom. Hiarn, W. Ch. Friebe, Jannau; por. szczególnie nowszych: de Bray „Essai critique sur l'histoire de la Livonie" (Dorpat, 1827); Merkla „Die freien Letten und Esten" (Ryga, 1820); Kohla „Die deutschruss. Ostseeprovinzen Kurland, Estland und Livland" (Sztutgard, 1840); Kruse'go „Necrolivonica" (Dorpat, 1842); tegoż „Urgeschichte der Ostseeprovinzen" (Moskwa); Schlözera „Livland und die Anfänge deutschen Lebens im baltischen Norden". (Berlin, 1850); Richtera „Geschichte von Livland"; Ottona von Rutenberga „Geschichte der Ostseeprovinzen"; Napierskiego K. E. „Chronologischer Abriss der älteren Geschichte Livlands" (Ryga, 1848); „Monumenta Livoniae antiqua" (Ryga, 1839); „Index corporis historico-diplomatici Livoniae" bardzo cenne źródła (Ryga, 1833—35); Schulza I. K. F. „Polska w r. 1793" (1870); Karwowskiego St. „De Livonia imperio Sigismundi Augusti regis Polon. subjecta" (1870); tegoż autora „Wcielenie Inflant do Litwy i Polski 1558—1561" (Poznań, 1873). Zbiory akt dawnych do historji Inflant wyszły w Rydze w 1876. Cenne są dzieła G. Manteuffla „Inflanty Polskie" (Pozn., 1879) i St. Ulanowskiej (Kraków). Nadto K. Bujnicki dał historję Inflant w „Rubonie." Wreszcie szczegóły, dotyczące obszernej bibljografji Inflant, czytelnik znajdzie w doskonałem dziele prof. Edwarda Winkelmana „Bibliotheca Livoniae historica" (Berlin, 1878), wykazującem dzieł i rękopismów 11,756. Mniej wyczerpującą bibljografję, wyszczególniającą tylko dzieła, traktujące o Inflantach polskich, podał Gustaw Manteuffel we wspomnianem wyżej dziele swojem na str. 163—168.

Infleksja, ob. Uginanie światła.

In flore, In floribus (łac.) — w kwiecie, w pełni rozwoju.

Inflorescencja, ob. Kwiatostan.

Influencja, *Influenza*, ob. Grypa.

Influencja elektryczna, elektryczność wzbudzana przez wpływ, ob. Elektryczność.

Influencyjna machina elektryczna, *machina działająca przez wpływ*, *machina elektroforowa*, machina elektryczna, polegająca na zasadach odmiennych, niż zwykłe elektryczne machiny (ob.) i odznaczająca się szczególnie silnem działaniem. Machina tego rodzaju zbudowana została pierwiastkowo przez Töplera (1865) i niemal współcześnie urządzona przez Holtza w sposób daleko prostszy. Machina ta składa się z dwu cienkich płyt szklanych, obok siebie umieszczonych, z których jedna *B* (fig. 1) może być wprawiona w szybki obrót za pomocą korby i krążka *S*, druga zaś *A* jest nieruchoma i wsparta na czterech słupkach szklanych lub ebonitowych. Tafla stała na dwu końcach jednej średnicy dźwiga dwa krąż-

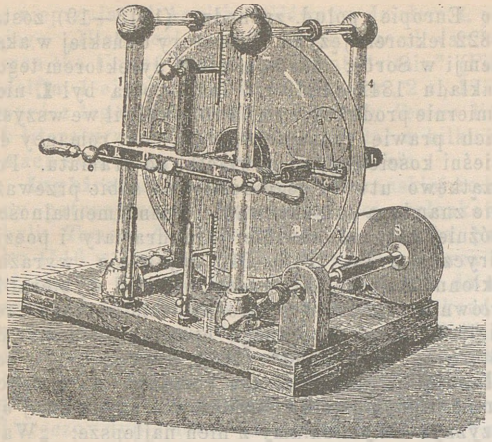

Fig. 1. Machina elektryczna Holtza.

ki papierowe *a* i *b*, z których przez otwory tej tafli wychodzą dwa zęby, kończące się bardzo blizko tafli ruchomej. Po za tą taflą ruchomą, naprzeciw owych krążków, umieszczone są grzebienie metalowe *vv* i *tt*, od których wychodzące pręty prowadzą do dwu konduktorów *kk*, zakończonych kulami *m* i *n*, które mogą być zbliżane i oddalane. Dla wykonywania doświadczeń z tą machiną zbliża się obie kule do zetknięcia, pociera się osobną tafelkę gumową futrem kociem, trzyma się ją po za jednym krążkiem papierowym i taflę wprawia w szybki obrót; po usłyszeniu szmeru trzeszczącego rozsuwa się konduktory i otrzymujemy wtedy między kulami ciągły przebieg iskier fjoletowych w postaci długich, zygzagowatych nici. Prąd iskier staje się silniejszym, jeżeli na prętach idących od grzebieni umieścimy mały kondensator, t. j. rurkę obłożoną cynfolją. Szczególnej zwłaszcza mocy nabierają iskry, gdy oba konduktory połączymy ze zbroją wewnętrzną i zewnętrzną butelki lejdejskiej (ob.). Najlepsze wytłómaczenie działania tej machiny podał Riess; początkiem działania jest mała ilość elektryczności, jaką się wzbudza na krążku gumowym, trzymanym przed tarczą; elektryczność ta przez wpływ wywołuje rozkład elektr. na grzebieniu i konduktorze przeciwległym, a w skutek dalszych rokładów i łączeń elektrycznych, staje się jeden konduktor dodatnio-elektr., drugi odjemnie elek. Iskry są objawem ciągłego łączenia się tych dwu elektryczności. Ciągłe to łączenie się elektr. zbliża niejako **M. i.** do stosów, tak, że można za pomocą niej wywierać działania magnetyczne, chemiczne i inne, korzystnie zwłaszcza zastąpić ona może induktor Ruhmkorffa (ob. Indukcja). **M. i.** wróciła znaczenie machinom elektrycznym, które je wobec stosów zupełnie już utraciły. W machinach nieco odmiennej konstrukcji, jak w machinach Vossa Wimshursta, w których obie płyty obracają się w strony przeciwne, zbyteczne jest nawet pobudzanie ich działalności za pośrednictwem krążka naelektryzowanego; drobna ilość elektryczności, jaka po każdem działaniu pozostaje, wzmaga się przez obrót machiny, są to więc machiny same się pobudzające. Tego rodzaju machina Lissera, zwana *Parva* (fig. 2), zaleca się taniością i jest dogodna do użytku szkolnego.

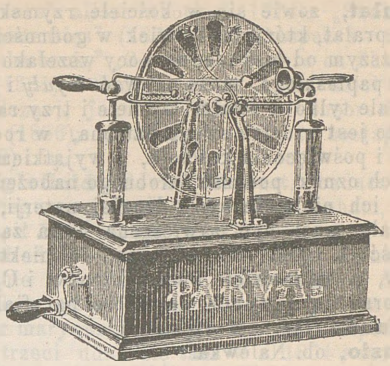
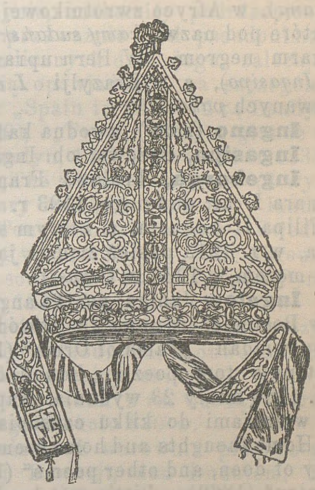

Fig. 2. Machina elektryczna Lissera.

In folio (łac.), w formacie arkusza.

In foro (łac.), na forum, przed sądem.

Infuła (z łac.), także *mitra* lub *cidoris*, u starożytnych Rzymian ozdoba głowy kapłanów w formie przepaski z białej wełny; noszona była później przez namiestników cesarskich, jako oznaka ich godności, następnie obrzędowe nakrycie głowy biskupa, zwykle z drogiego materjału i ozdobnie wyrobione. W kośc. rzymsko-kat. **I.** jest kształtu kończastego dwurożnego; w kościele zaś grecko-kat. i innych wschodnich jest ono podobne więcej do tak zwanej mitry czyli książęcej czapki. Por. Bocka „Geschichte der liturgischen Gewänder“ (3 t., Bonn, 1859—1871). — Załączony rysunek przedstawia infułę biskupa krakowskiego, Tomasza Strzępińskiego, z połowy XV wieku.

Infuła.

Infułat, zowie się w kościele rzymsko-kat. każdy prałat, który jakkolwiek w godności swej jest niższym od biskupa, na mocy wszelako przywileju papieskiego, może używać *infuły* i *pastorału*, ale tylko w swoim kościele i trzy razy do roku, to jest w dzień swego patrona, w rocznicę tytułu i poświęcenia kościoła, z wyjątkiem użycia tych oznak podczas żałobnego nabożeństwa. Infuła ich nie może być z drogiej materji, a na pastorale musi być zawieszona biała zasłona. Godność **I.** jest przywiązana do niektórych opactw, a mianowicie Benedyktynów i Cystersów, oraz do pewnych kościołów parafjalnych.

In fundo (łac.), w więzieniu.

Infusio, ob. Nalewka.

Infusoria, ob. Wymoczki.

Infusum, ob. Napar.

Inga *(Strzygoń)*, rodzaj roślin z rodziny strąkowatych z podrodziny czułkowatych, krzewy i drzewa Ameryki zwrotnikowej o kwiatach czerwonych lub białych, zebranych w kłosy lub główki; strąki linijne i płaskie, zawierają miazgę słodką i są jadalne. *I. vera*, pospolita na Jamajce i Trinidad, wydaje owoce przeszło 15 cm. długie, których miazga działa przeczyszczająco; drewno znajduje się w handlu pod nazwą *drzewa kokosowego*. *I. spectabilis*, w Panamie, wydaje owoce jadalne, długości 60 cm. *I. Marthae* ma owoce obfite w garbnik, znane pod nazwą *algarobilla*. *I. biglobosa (Doura, Parkia africana)*, w Afryce zwrotnikowej, wydaje nasiona, które pod nazwą *kawy sudańskiej* dają ważny pokarm negrom. W Peru uprawia się *I. Fauillei* (*Ingasipo*), a w Brazylji *I. edulis* dla owoców zwanych *pakai*.

Ingano (muz.), zwodna kadencja.

Ingasipo, drzewo, ob. Inga.

Ingeborga, królowa Francji, córka Waldemara I. hr. duńkiego, 1193 r. została małżonką Filipa II Augusta, z którym się wkrótce rozeszła, w r. 1213 papież zmusił ją do połączenia się z mężem, † 1236 w Corbeil.

Ingelow Janina, poetka angiel., * 1820, † 1897 w Bostonie, rozpoczęła zawód literacki zbiorem opowiadań „Tales of Orris“ (1860), wydała następnie tom poezji „Round of days,“ które do r. 1884 miały 23 wydania. Napisała wiele prozą i wierszami do kilku czasopism i nadto ogłosiła „Home thoughts and home scenes“ (1865); „A story of doon, and other poems“ (1867); „Mopsa the fairy“ (1869); „Little wonder-horn“ (1872); romanse: „Of the skelings“ (1872, 4 t.); „Tafed to be free“ (1875); „Don John“ (1876); „Sarah de Berenger“ (1880) i in. „Lyrical and other poems“ (1886).

Ingemann Bernard Seweryn, poeta duński, * 1789 w Thorkildstrup na wyspie Falster, † roku 1862 w Kopenhadze. Będąc jeszcze studentem uniwersytetu kopenhaskiego, ogłosił 1811 r. pierwszy zbiór poezji. Za powrotem z podróży po Europie połud.-zachodn. (1818—19) został 1822 lektorem języka i literatury duńskiej w akademji w Soröe; następnie był dyrektorem tegoż zakładu 1842—1849 r. Jako poeta był **I.** niezmiernie produkcyjnym. Próbował sił we wszystkich prawie rodzajach poezji, od romancy do pieśni kościelnej, od powiastki do dramatu. Początkowo utwory jego nosiły na sobie przeważnie znamiona subjektywności i sentymentalności, później zaś, mianowicie jego dramaty i poezje liryczne z lat 1815—21, objawiają wyraźną skłonność do objektywności. Odtąd wybierał **I.** głównie przedmioty narodowo-historyczne i religijne. Oprócz pięknego eposu „Waldemar de Store og hans Mänd“ (1824, 3 wyd., 1847), zasługują na uwagę liczne romanse, do których treść brał z dziejów średniowiecznych swej ojczyzny. Wymieniamy z nich najlepsze: „Waldemar Seier“ (1826); „Erik Menved's Barndom“ (1828); „Prinds Otto og hans samtid“ (1835) i „Landsbybornene“ (1852), podobno najcelniejszy jego utwór. Znakomitej są także wartości dwa poematy romantyczno-historyczne: „Dronning Margrete“ (1836) i „Holger Danske“ (1837). Wysoko również cenią Duńczycy jego pieśni religijne. Zbiorowe wydanie prac **I.** *Samlede skrifter* wyszło w 4 częściach: „Samlede dramatiske Digte“ (6 t., Kopenhaga, 1843, 2 wyd., 1853); „Samlede historiske Digte og Romaner“ (12 t., 1847—51); „Samlede Eventyr og Fortoeglinger“ (12 t., 1847—53); „Romanzer Sange og Eventyrdigte“ (10 t., 1845—65). Po śmierci poety wydał Galskjöt jego autobiografję „Min Levnetsbog“ (Kopenhaga, 1862). Większa część utworów **I.** tłómaczona była na niemiecki. Por. Heise'go „Breve til og fra **I.**“ (1879) i Petersena „Mindeskrift om **I.**“ (Kopenhaga, 1889).

In genere (łac.), w ogólności (przeciwstawienie do *in specie* w szczególności).

Ingerencja (łac.), wmieszanie się.

Ingermanlandja, nazwa utworzona przez Szwedów (mniej więcej 1617), z czuchońskiego *Ingerumai* (ziemia Ingrowska), oznacza dawny kraj Ingrów, obejmujący część gub. Petersburskiej, pomiędzy jeziorem Ładogą, Newą, odnogą Fińską, Narwią, Pskowem i Nowogrodem. Pierwotni jej mieszkańcy, zwani po rosyjsku *Iżorowie*, należą do plemienia fińskiego, liczącego dziś jeszcze 20,000 ludności. **I.** od r. 1609 należała do Szwecji, w 1703 r. przyłączoną została do państwa Rosyjskiego. Nazwa ta upowszechniła się w czasach Piotra W., zastąpiwszy dawną: *Ziemia Iżorska*.

Ingersol Karol Jared, mąż stanu, historyk i poeta półn.-amerykański, * 1782 w Filadelfji, † 1862 r., tamże. Pod koniec swych studjów naukowych odbył podróż do Europy i ogłosił tragedję „Edwy and Elgiva“ (1801). Wybrany 1812 r. do kongresu, zasiadał w nim aż do 1849: odznaczał się jako gruntowny znawca prawa

i nieprzyjaciel Anglji. Głównem dziełem **I.** jest jego „Historical sketch of the second war between the United States and Great Britain" (Filadelfja, 1-ej serji, 3 t., 1845, 2-ej ser., 2 t., 1852); oprócz tego umieszczał w *Quarterly Review* listy o literaturze amerykańskiej i wydał w kilku tomach swe mowy, miewane w kongresie.

Inghirami, nazwa dawnej toskańskiej rodziny patrycjuszów. Znakomitsi jej członkowie byli: *Tomasz Inghirami*, * 1470 w Volterra, † roku 1516 w Rzymie, znakomity poeta i mówca łaciński, z którego prac tylko kilka mów do naszych doszło czasów. Portret jego wykonany przez Rafaela znajduje się w pałacu Pitti we Florencji.—*Jakób Inghirami*, * 1565 roku, † roku 1623, odznaczył się za książąt florenckich Ferdynanda I i Kosmasa II jako dzielny generał i zręczny dyplomata.—*Kurcjusz Inghirami*, * roku 1614, † 1655, znany jest jako autor później za fałszywe uznanego dzieła „Etruscarum antiquitatum fragmenta" (Frankfurt, 1637).—*Franciszek Inghirami*, * 1772 w Volterra, † 1846 r. w Badia pod Florencją, gruntowny znawca sztuki starożytnej, początkowo kawaler maltański; odznaczył się w wojnie partyzanckiej przeciw Francuzom 1799 r. Od 1811 poświęcił się wyłącznie archeologji, mianowicie etruskiej, utworzył w dawnem opactwie Fiesole literacko-artystyczny zakład, który miał służyć za szkołę dla młodych artystów. Z dzieł jego nałcelniejsze: „Monumenti etruschi" (10 t., Florencja, 1820—27, z miedziorytami); „Galeria Omerica" (3 t., Florencja, 1829—51, z 388 miedziorytami); „Pitture dei vasi fittili" (4 t., Florencja, 1831—37, z 400 miedzioryt.); „Museo etrusco chiusino" (2 t., Florencja, 1833, z 216 miedzior.); „Lettere di etrusca erudizione" (Florencja, 1828 i 1839) i nieukończona „Storia della Toscana" (16 t., Florencja, 1841—45 z atlasem).—*Jan Inghirami*, brat poprzedniego, astronom, * 1779 r. w Volterra, † 1851, był naprzód kierownikiem obserwatorjum w Medjolanie, później powołany został do zarządzania stacją astronomiczną, założoną w kolegjum jezuickiem Ximeneza we Florencji (obecnie Collegio dei Scolopj); zasłużył się pracami „Effemeridi dell'occultatione delle piccole stelle soito la luna" (1809—30); „Effemeridi de Venere e Giove" (1821—14). Wydał też znakomitą kartę Toskanji (w stosunku 1 : 200,000).

Ingleby Klemens Mansfield, krytyk angielski, * 1823 pod Birmingham, † 1886, studjował matematykę i filozofję w Cambridge, 1855—58 był profesorem logiki i metafizyki w Birmingham, wiceprezesem Towarzystwa literackiego w Londynie. Znakomity znawca dzieł Szekspira, napisał wiele dzieł krytycznych, jak: „The Shakespeare fabrications" (1859); „A complete view of the Shakespeare controversy" (1861); „The still lion, an essay towards the restoration of Shakespeare's text" (nowe wyd., 1874); „Shakespeare's allasconbooks" (1874); „Shakespeare hermenenties" (1875); „Shakespeare, the man und the book," „Occasional papers on Shakespeare" (1881). Nadto napisał kilka dzieł treści filozoficznej, jak: „Outlines of theoretical logic" (1856); „An introduction to metaphysics" (1869) i in.

Inglefield Edward August, badacz okolic podbiegunowych, * 1820 w Cheltenham, † 1894, wstąpił 1834 do marynarki angielskiej i w 1879 został admirałem. W r. 1852 udał się na poszukiwanie Franklina; w r. 1853 udał się do wysp Beechey, gdzie towarzysz jego podróży Bellot, oficer marynarki francuskiej, śmierć poniósł; po raz trzeci udał się tam w r. 1854 i sprowadził część załogi Belchera, który wyprawił się na poszukiwanie Franklina, ale z 5 swych okrętów, 3 w lodach pozostawił. **I.** ogłosił „A summer's search for Sir John Franklin" (1853) i in.

Inglis Sir Robert Harry, mąż stanu angielski, * 1786 w Londynie, † 1855 tamże; uczony prawnik, jako przedstawiciel uniwersytetu oksfordzkiego zasiadał w parlamencie angielskim 1829—54 i stał na czele stronnictwa wysokiego kościoła. Nieprzyjaciel wszelkich nowości, występował przeciwko emancypacji katolików, przeciwko reformie parlamentu, przeciwko zniesieniu cła zbożowego i emancypacji Żydów. Był to człowiek wielkiej nauki, ale bardzo zacofanych pojęć.

Inglis Henryk Dawid, * 1795 w Edymburgu, † 1835 r. w Londynie, znakomity podróżopisarz angielski, pisał przeważnie pod pseudonimem *Derwent Conway*, z licznych dzieł jego, zalecających się pięknością opowiadania, na szczególną uwagę zasługują: „Spain in 1830" (2 t., Londyn, 1831, 2 wyd., 1839); „Tyrol, with a glance at Bavaria" (2 t., Londyn, 1833); „Ireland in 1834" (Londyn, 1835); „The Channel islands" (2 wyd. 1840; t. 2); „Solitary walks through many lands" (3 wyd., 1843); „Tour through Norway, Sweden and Denmark" (4 wyd., 1837); „Tour through Switzerland, the south of France and the Pyrenees" (nowe wyd., 1840, 2 t.).

Ingoda, po burjacku *Ingida*, rzeka poczynająca się w górach Jabłonnych, w obwodzie Zabajkalskim, blizko granicy chińskiej; złączywszy się w p. Nerczyńskim z rz. Ononą, tworzy rzekę Szyłkę. Długość około 600 w.

Ingolstadt, miasto i warownia pierwszego rzędu w Wyższej Bawarji, nad Dunajem, ma 20,656 (1895) miesz. i kilka godnych uwagi gmachów (dawny zamek rezydencjonalny, kościół P. Marji i t. d.). Założony tu w roku 1472 uniwersytet przeniesiono 1800 roku do Landshut, a 1826 do Monachjum. Forteca, zburzona przez Francuzów w 1800, przywrócona od 1827 roku. Miasto Ingolstadt było 1392 rezydencją książąt bawarsko-ingolsztadzkich, z których odznaczył się głównie Ludwik Brodaty.

Ingra, ob. Iżora.

In gratiam (łac.), z powodu, z okoliczności.

Ingredjencja, dodatek, część składowa mieszaniny, zwłaszcza lekarstwa.

In gremio (łac.), w całym komplecie.

Ingres Jan August Dominik, historyczny malarz francuski, * 1780 r. w Montauban, † 1867 w Paryżu. Przybywszy do Paryża w 1796, uczył się malarstwa pod kierunkiem Davida; chociaż już 1801 za obraz *Posłowie Agamemnona w namiocie Achillesa* otrzymał wielką nagrodę akademicką, jednak dopiero 1804 uzyskał przywiązane do niej stypendjum i wyjechał do Rzymu, skąd nadsyłane przezeń obrazy *(Odaliska, Śpiąca kobieta)* gorące znajdowały w Paryżu przyjęcie. W r. 1808 powrócił do Paryża i wykonał tu obraz „Edyp rozwiązujący zagadkę Sfinksa" (w Luwrze), lecz utwór ten został tak chłodno przyjęty, że **I.** na nowo powrócił do Włoch i pozostawał tu po części w Rzymie (od 1810—20), po części we Florencji aż do r. 1824, wszelkich pozbawiony środków i utrzymując się jedynie z malowania portretów. Z epoki tej pochodzi wiele pięknych jego utworów, jak „Rafael i Fornarina," „Romulus zwycięzca Akrona," „Sen Osjana," „Kaplica Sykstyńska," „Wirgiljusz czytający Encidę Augustowi i Oktawji," „Franciszka da Rimini," „Piotr Aretino odbierający pogardliwie łańcuch złotego runa od Karola V," „Tintoretto i Aretino," „Henryk IV i jego dzieci," „Chrystus oddający klucze od nieba św. Piotrowi" i in. Obrazy te więcej były cenione we Włoszech, niż we Francji. *Wotum Ludwika XIII* (1824, znajduje się w katedrze w Montauban), podniosłym spirytualizmem wielkie wywarło wrażenie, a **I.** został 1825 członkiem instytutu i stał się naraz przywódcą malarskiej szkoły idealistów, wobec rodzącego się romantyzmu. Z dwóch jego arcydzieł, wykazujących wyraźny wpływ stanc watykańskich: „Apoteoza Homera" (1827), na suficie Luwru, zadała drugi cios nowej szkole i powszechny zbudziła entuzjazm, zaś „Męczeństwo św. Symforjana" (1827, mieści się w katedrze w Autun) tak ostrej uległa krytyce, że mistrz usunął się do Rzymu (1834) w charakterze dyrektora akademji francuskiej. Drugi powrót **I.** z Rzymu (1841), przypadający w epoce reakcji przeciw szkole romantycznej, był najwyższym dla niego tryumfem. Odtąd każdy utwór **I.** z wielkim witano zapałem. Na wystawie 1855 zgromadzono w osobnej sali 40 jego obrazów: „Madonna z Hostją," „Narodziny Wenery Anadjomene" (1848) i „Nimfa" (1859), przypominają Rafaela. „Stratonika" (1836), „Apoteoza Napoleona I" (1848), na suficie ratusza paryskiego (zniszczona podczas pożaru w roku 1871), malowane są w stylu antycznym. Trzecie arcydzieło **I.** „Chrystus między uczonymi w kościele" (1862) zbliża się do wzniosłego stylu kościelnego. W jego *Odaliskach* podziwiać trzeba czystość i nieporównaną piękność form ciała niewieściego. Celował on także w historycznem malarstwie rodzajowem. We Francji uchodzi **I.** słusznie za najznakomitszego przedstawiciela poważnego malarstwa. Talent i zasługi jego są wielkie, jakkolwiek niekiedy przeceniane. Odznacza się **I.** przedewszystkiem poprawnością rysunku, czystością farb, doskonałą kompozycją i oryginalnym stylem. Obok tych zalet widać w utworach jego i wady, jak: brak inwencji, ożywiającego ciepła i delikatniejszego indywidualizowania, chłód i szorstkość kolorytu. Ogólną zaś cechą obrazów **I.** jest tęsknota do czegoś wyższego, niejasno i trwożnie wypowiedziana. Na nowsze malarstwo francuskie wywarł **I.** wpływ znakomity. W 1862 r. dekretem cesarskim powołany został do senatu. Arcydzieła jego rozpowszechnili w przepysznych miedziorytach najlepsi mistrze francuscy. Por. „Oeuvres de J. A. Ingres, gravées au trait par A. Reveil" (Paryż, 1851, ze 102 miedziorytami); Blanc **„I.,** sa vie et ses ouvrages" (Paryż, 1870); Delaborde **„I.,** sa vie, ses travaux etc." (tamże, 1870).

Ingrycht (z niem.), przegrody wewnątrz zamku, zastosowane do kształtu klucza.

Ingul, rz. stepowa w gub. Chersońskiej, wpada do rz. Bohu pod m. Nikołajewem. Wysokie jej brzegi utrudniają holowanie statków. Długość jej wynosi 200 klm.

Ingulec (w staroż. *Acsiacus*), rz. stepowa w gub. Chersońskiej, wypływa w okolicy Jelizawetgrada i wpada do Dniepru; długa 553 klm.

Inguszowie, plemię Czeczeńców (ob.) na Kaukazie, liczy około 15,000 głów w obwodzie Władykaukazkim.

Ingwinalny, *pachwinowy*, ob. Pachwina.

Inhalacja, *wziewanie*, postępowanie lecznicze, mające na celu stosowania środków lekarskich bezpośrednio na błonę śluzową dróg oddechowych. W tym celu płyn leczniczy rozpyla się na drobne bardzo cząsteczki, które pod pewnem ciśnieniem przenikają do gardzieli, krtani i oskrzeli. Jest to jeden z najczęstszych sposobów stosowania środków lekarskich w krtani. Do rozpylania cieczy służy *inhalator* Siegle'a, polegający na ssącem działaniu przepływającego strumienia pary (ob. Aerodynamika).

Inhalator, ob. Inhalacja.

Inherencja (łac.), przynależytość, stosunek dwóch rzeczy, które nie mogą być pomyślane jedna bez drugiej (np. materja bez ciężaru); inherować—być w czemś, należeć do istoty samej czegoś.

Inhibicja (łac.), przeszkodzenie, wstrzymanie; inhibitorium, zakaz urzędowy; inhibitorialia, wstrzymanie postępowania sądowego z polecenia wyższej instancji.

In hoc signo vinces (łac.) —pod tym znakiem zwyciężysz. Cesarz rzymski Konstantyn podczas bitwy z Maksencjuszem miał dostrzedz na niebie krzyż z napisem: **I. h. s. v.**, i uważając ten cud za daną sobie wskazówkę z nieba, został jawnie chrześcijaninem i religję chrześcijańską uznał za panującą w cesarstwie rzymskiem.

Inhumacja (łac.), pogrzebanie.

Inia, rodzaj delfinów (ob.).

Inicjały (z łac. initium, t. j. początek), *kapitele*, *uncjały*, są w drukarstwie większe litery początkowe, używane dla odznaczenia.

Inicjatywa (łac.), pierwszy krok, popęd ku jakiemuś działaniu, początkowanie; prawo (np. prawo parlamentu lub rządu) podawania projektów pod obrady i do przyjęcia.

In illo tempore (łac.)—w owych czasach.

In integrum restitutio (łac.), przywrócenie do poprzedniego stanu.

I. N. J., skróc. In Nomine Jesu (łac.), w imię Jezusa.

Injekcja, zastrzyknięcie pod skórę. Niektóre środki lekarskie dla szybszego ich działania wprowadzają się bezpośrednio pod skórę, skąd drogą wessania przechodzą do krwi.

Injektor, ob. Kocieł parowy.

Injuria (łac.), krzywda, obelga, obraza, zniewaga.

Inkarnacja, ob. Wcielenie.

Inkarnat (z łac. *caro*, mięso), barwa cielista, mięsna, pośrednia pomiędzy różową a białą.

Inkartady (franc.), dowcipne i wesołe sprawki.

Inkaso (handl.), ściąganie należności; *inkaso weksli*, ściąganie należności za weksle. *Inkasent* ściągający należności.

Inkierman, niegdyś twierdza, dzisiaj miasteczko w zachodniej części półwyspu Krymskiego, w pow. Symferopolskim, gub. Tauryckiej, w pobliżu ujścia rz. Czarny, pamiętne walną bitwą, stoczoną między wojskami rosyjskiemi a sprzymierzonemi d. 5 listopada 1854. W pobliżu znajdują się ruiny starożytnego Korsunia.

Inklinacja (z łac. skłonność), w matematyce pochylenie linji względem płaszczyzny lub dwu płaszczyzn między sobą. **I.** *magnetyczna*, nachylenie magnetyczne, ob. Magnetyzm ziemski.

Inkluz (łac.), duch mniemany, zamknięty w czem, np. w pieniądzu, przynoszącym szczęście.

Inkognito, ob. Incognito.

Inkompetencja, ob. Kompetencja.

Inkorporacja (łac.), wcielenie; inkorporować, wcielić, np. jeden kraj do drugiego.

Inkowie, *Inkasowie*, *Inka*, tak się nazywali władcy Peru przed zdobyciem tego kraju przez Hiszpanów. Pierwotna historja Peru zupełnie jest ciemna. Podania tylko i ruiny świadczą o dawno zanikłej potędze i wysoko posuniętej cywilizacji. Wedle tradycji zjawił się nagle między dzikimi Peruwjanami (około 1021, podług innych 949, czy też 1100) cudzoziemiec Manco Capac, nazywający się synem słońca; pojedyncze plemiona zjednoczył on w jeden naród i utworzył teokratyczne państwo, które pod jego następcami stało się najpotężniejszem ze wszystkich państw Nowego Swiata i istniało 4 wieki. Trzynasty *Inka* Atahualpa stracił państwo i życie 1533 skutkiem podboju hiszpańskiego. Wedle wiadomości, jakie pozostawili nam zdobywcy hiszpańscy o organizacji państwowej i społeczno-obyczajowym stanie Peruwjan, widać, że **I.** byli nie tylko władcami świeckimi, lecz uchodzili także za przedstawicieli bóstwa i wymagali bezwarunkowej uległości; rządzili jednak swym ludem, bezwłasnowolnym i podzielonym na kasty, łagodnie i roztropnie. Jeden tylko z 13 **I.** był właściwym zdobywcą; inni drogą spokojnego ujarzmiania powiększali swe państwo tak zręcznie, iż w epoce upadku rozciągało się ono od Quito aż do Chile. Największej świetności dosięgło za panowania Huayna-Capac (1745—1525). Istnieją jeszcze olbrzymie zwaliska magazynów i świątyń, a tak zwana *droga Inków*, przerzynająca Andy na 300-milowej prawie długości, dziś jeszcze po części jest w użyciu. W państwie **I.** cierpianym był tylko jeden język i jedna religja. Prawo zasłaniało lud od ucisku silniejszych. Książęta i szlachta (przez Hiszpanów *Orejones* zwani) uważali się za potomków obcego, zdobywczego plemienia i stanowili odrębną od ludu kastę. Pięknie kwitło rolnictwo, a po części i rzemiosła. Handlu nie znano. Naród żył w dobrobycie, dopóki go nie zdławili Hiszpanie. Niektóre rodziny mulatów peruwjańskich wyprowadzają swój początek od pobocznych gałęzi wygasłego rodu Inkasów. Najdokładniejsze, lubo niewystarczające, wiadomości o **I.** podali hiszpańscy zdobywcy, jak Cieza, Balboa, Oliva i Garcilaso de la Vega. Por. Prescotta „History of the conquest of Peru“ (3 t., Boston, 1847); Rivero i Tschudi „Antiguedades peruanas“ (Wiedeń, 1852); Wiener „Essai sur les institutions politiques, réligieuses etc., de l'empire des Incas“ (Paryż, 1874); Bochin „Das Inkareich“ (Jena, 1885).

Inkrustacja, *naskorupienie*, powłoka utworzona na ciele organicznem lub nieorganicznem przez zwolna osadzającą się na niem skorupę mineralną; najpospolitszym materjałem takich **I.** jest spat wapienny, jak np. w wodach mineralnych karlsbadzkich; bywa nim też krzemionka, tlenek żelaza i t. d. Przez analogję w anatomji patologicznej **I.** nazywają się osady wapienne lub utwory chrząstkowate, rozwijające się w tkankach organicznych. Także nazwa ozdoby na gmachach, meblach i t. p., robionej za pomocą nakładów z płyt marmurowych, złotych, hebanowych i t. d. Sztuka ta jest bardzo dawną; kwitła zwłaszcza w XV i XVI w.

Inkryminować (łac.), obwiniać; inkryminacja, obwinienie.

Inkubacja, w zoologji wylęganie się jaja lub okres rozwoju zarodka w jaju. W medycynie **I.** oznacza okres, dzielący chwilę zarażenia się czyli przeniknięcia zarazka do organizmu człowieka od wybuchu choroby. Okres ten bywa różny w różnych cierpieniach; gdy w jednem trwa zaledwie kilka godzin, jak w cholerze, w innych przedłuża się do kilku nawet tygodni, jak w tyfusie, malarji, syfilisie. Na długość inkubacyjnego perjodu, prócz samego rodzaju zarazka (bakterji), wpływają jeszcze inne czynniki, jak żywotność zarazka, nie zawsze jedna i ta sama, pora roku, odporność organizmu, warunki hygjeniczne. (Ob. Zakaźne choroby).

Inkunabuły (z łac. incunabuła, t. j. kołyska), lub *paleotypy*, zowią się pierwsze wytwory sztuki drukarskiej, których bibljografowie wyliczają do 24,000 (do 1500). Ostateczny kres, do którego noszą one tę nazwę, nie jest ściśle oznaczony, i różni bibljografowie rozmaicie go podają; zwykle dla zachodniej Europy przyjmuje się r. 1500, Panzer podaje 1536; dla druków polskich przyjmuje Maciejowski nawet 1564. Ważność **I.** polega na tem, że stanowią one prawie jedyne pewne źródła historji początków i rozwoju drukarstwa; niektóre z nich ciekawe są przytem dla historji sztuki, z powodu dodanych ozdób, jak również i pod względem naukowym, jako oddruk zaginionych rękopisów; ostatni wzgląd stosuje się zwłaszcza do wydań klasyków tak starych, jak i nowych, tak zwanych *editiones principes*. Znaczna liczba utworów średniowiecznych treści filozoficznej, teologicznej, kanonicznej i encyklopedycznej zachowała się jedynie w **I.** W pierwszych **I.** starano się wiernie naśladować kształt głosek rękopisów, inicjały, oraz wszelkie ozdoby dorabiając odręcznie. Z początku także nie używano oddzielnej karty tytułowej, umieszczając zwykle tytuł oraz miejsce druku, nazwisko drukarza i rok na końcu. **I.** wogóle są bardzo rzadkie i zwykle wysoko cenione; rzadkość ich pochodzi stąd, że pierwotnie drukowano zwykle każdego dzieła bardzo małą liczbę egzemplarzy (50—100), niekiedy zmieniając i poprawiając coś przy każdym prawie egz., tak, że często **I.**, podobnie jak rękopis, jest unikatem, oraz stąd, że początkowo drukowano rzeczy niezbędnie potrzebne, przez częste użycie ulegające zniszczeniu. Spisy **I.** podali Panzer w „Annales typographici“ (5 t., 1793—97), oraz „Annales der ältern deutschen Literatur“; Maittaire w „Annales typographici“ (5 t., 1722—41); Serna Santander „Dictionnaire bibliographique choisi du 15 siècle“ (3 t., Bruksela, 1805—7); Hain „Repertorium bibliographicum“ (4 t., Stuttgard i Paryż, 1826—38; uzupełnione przez K. Burgera, Lipsk, 1891), najważniejsze dzieło co do **I.** i Graesse „Lehrbuch d. Literaturgeschichte“ i „Trésor des livres rares“. Z nowszych Weigel i Zestermann „Die Anfänge der Buchdruckerkunst in Bild und Schrift“ (Lipsk, 1866); Burger „Deutsche und italienische I. in getreuen Nachbildungen“ (tamże, 1892); Campbell „Annales de la typographie neerlandaise au 15 siècle“ (Haaga, 1874—90). **I.** francuskie opisał Brunet w „La France litteraire au XV siècle“ i O. Thierry-Poux w „Premiers monuments de l'imprimerie en France au 15 siecle“ (Paryż, 1890). Polskie **I.** opisali: Hoffmann „De typographiis earumque initiis in Regno Poloniae“ (Gdańsk, 1740); Bandkie „De primis Cracoviae in arte typographica incunabulis“ (Kraków, 1812); Bentkowski „O najdawniejszych książkach drukowanych w Polsce“ (Warszawa, 1812); Lelewel „Bibljograficznych ksiąg dwoje,“ oraz Maciejowski w dodatkach do „Piśmiennictwa polskiego“.

Inkuzy, medale srebrne greckich miast południowej Italji, pochodzące z VI w. przed Chr., z jednej strony wypukłe, z drugiej wklęsłe, dla swojej rzadkości wielce cenione w gabinetach numizmatycznych.

Inkwizycja, Inquisitio haereticae pravitatis, *Sanctum officium*, tak się nazywał w kościele katolickim urząd duchowny, przeznaczony do śledzenia, wytępiania i karania herezji, t. j. zboczeń od nauki kościoła katolickiego. Początek tej instytucji spotykamy już za Teodozjusza W. i Justynjana. Za panowania tych cesarzów postanowieni urzędnicy *inkwizytorowie (inquisitores)* byli obowiązani śledzić heretyków, których dla ukarania odsyłano do miejscowych biskupów. W 385 wykonaną zostaje po raz pierwszy kara śmierci nad heretykiem (Pryscyljan). W XII w. wzrastający upadek moralny duchowieństwa i bezzasadne pretensje władz duchownych wywoływały energiczną opozycję w wielu umysłach. Powstawały sekty Katarów, Albigensów i Waldensów, którzy powadze kościoła przeciwstawiali powagę Pisma ś-go. Duchowieństwo poznało grożące mu wtedy niebezpieczeństwo i postanowiło używać środków gwałtownych dla odwrócenia go. W tym celu trzecie koncyljum lateraneńskie w r. 1179 i koncyljum werońskie w r. 1184 nakazuje biskupom surowe karanie odszczepieńców. Nie wystarcza to dla naczelników kościoła, i Inocenty III w 1198 postanawia wysyłanie legatów papieskich z władzą nadzwyczajną sądzenia heretyków, którym to legatom biskupi i arcybiskupi podlegać byli zmuszeni. Ten sam papież sprowadza krucjaty przeciw Albigensom i poleca na czwartem koncyljum lateraneńskiem w 1215 używanie teroryzmu przeciw herezji, jako środka zwyczajnego. Potwierdza to koncyljum tuluskie z 1229, które nakazuje, aby biskupi w swych djecezjach mieli jednego duchownego i dwu lub trzech świeckich, zajętych wyłącznie wyszukiwaniem kacerzy. Każdy, który heretyka oszczędzał, zostaje złożonym z urzędu i pozba-

wionym majątku. Dom, w którymby heretyk był wynaleziony, powinien być zburzony, a każdy lekarz nawet w śmiercią grożącej chorobie kacerzowi pomocy odmówić powinien. Tak dzikie i okrutne przepisy nie zawsze były wykonywane przez biskupów; dlatego papieże szukają posłuszniejszych narzędzi swej woli i znajdują je w zakonie Dominikanów. Grzegorz IX w 1232 i 1233 mianuje Dominikanów inkwizytorami i wysyła ich do Niemiec, Aragonji, Austrji, Lombardji i południowej Francji. Są oni niezależni od biskupów, przebiegają powierzone im miejsca i uroczyście wzywają duchowieństwo i lud do denuncjowania kacerzy, którym formują procesy. Procesy te różnią się od zwyczajnego naówczas postępowania przez to: 1) że nazwiska świadków zostają ukryte przed oskarżonym; 2) że świadkiem może być najbliższy krewny, współwinny, a nawet ostatni zbrodniarz; 3) że wprowadzone zostaje używanie tortur, z początku 1252 władzom świeckim przekazane, później samym inkwizytorom polecone. W 1312 Klemens V nakazał obecność i współdziałanie biskupów miejscowych przy poddawaniu tortorum. Kary bywały dwojakie: kościelne i świeckie. Do tych ostatnich należały; utrata czci i praw obywatelskich, konfiskata dóbr, publiczna chłosta, ciężkie i długoletnie, a często dożywotnie więzienie, nakoniec śmierć. Tu mniej upartych duszono, zatwardziałych zaś kacerzy palono na stosach (*actus fidei*, *auto-da-fé*). Dla ściągnięcia na siebie więzienia, a często i kary dość było nieostrożnego słowa, fałszywego świadectwa, lekkiego podejrzenia. Toż nie dziw, że jeden z duchowych (Bernard Delitiosi) woła, że przy takiem postępowaniu nawet apostołowie Piotr i Paweł nie mogliby się oczyścić od zarzutu kacerstwa. Pod wyrok **I.**, oprócz przekonań ściśle religijnych, jeszcze podpadały sprawy o czary i czarownice, o stosunki z djabłami, a w Hiszpanji sodomja, pederastja, wielożeństwo i inne. Najbardziej srożyła się inkwizycja we Francji południowej. We Włoszech była łagodniejszą, i tak w Wenecji i Toskanji ograniczona była nadzorem państwowym. Neapol bardzo wiele od niej ucierpiał. W Niemczech i krajach północnych była ona tylko zjawiskiem przechodniem. W Hiszpanji za to **I.** najlepiej się rozgościła. Tam do religijnych motywów dołączyły się pobudki polityczne. W 1478 papież Sykstus IX dozwolił Ferdynandowi i Izabeli mianowania i składania z urzędu ikwizytorów i konfiskowania na rzecz skarbu majątków skazanych ofiar. Tam urząd wielkiego inkwizytora był dożywotni, a piastowany przez takie osobistości, jak Torquemada (ob.), zwany „katem niezrównanym“, przy asystencji świeckich radców koronnych, przejmował dreszczem nietylko naród, ale wysoką szlachtę i biskupów. Dopiero za ministerjum Arandy (ob.) teroryzm inkwizycji w Hiszpanji ustał, a przynajmniej się zmniejszył, gdyż jeszcze w 1781 w Sewili palono publicznie kacerzy. Dekretem z 4 grudnia 1808 r. znosi Józef Bonaparte **I.**, która jednak po jego wypędzeniu zostaje przywróconą w 1814 i trwała prawie aż do końca panowania Ferdynanda VII pod postacią rządów biskupich w rzeczach wiary. W Portugalji **I.** nie miała tak silnej, jak w Hiszpanji działalności. Z Hiszpanji **I.** przeniesioną została do prowincji amerykańskich. Wprowadzenie jej do Niderlandów, gdzie za panowania Karola V, ofiarą jej padło, według pobieżnego tylko obliczenia 50,000 osób, spowodowało oderwanie tego kraju od państwa. Stosy ogniowe, według ogłoszonych w 1834 w Madrycie dokumentów za czas 1481—1808, pożarły 31,912 osób, zaś 291,456 osób podległo karom innym, jak więzienie dożywotnie, galery, konfiskata dóbr, infamja całej rodziny i in. W Anglji, z wyjątkiem krótkiego panowania okrutnej Marji, **I.** prawie wcale nie znalazła dla siebie gruntu. Por. Limborcha „Historia inquisitionis“ (Amsterdam, 1692); Cramera „Briefe über die Inquisition“ (Lipsk, 1785); Llorente „Histoire critique de l'inquisition d'Espagne“ (Paryż, 1815—1817); Herculano „Da origem e estabelecimento da inquisiçao em Portugal“ (3 t., Lizbon, 1854—59); Hoffmann „Geschichte der I.“ (Bonn, 1877—8, t. 2); Gams „Kirchengeschichte von Spanien“ (Regensburg, 1879); Molinier „L'inquisition dans le midi de la France au XIII et au XIV siècle“ (Paryż, 1880); Amabile „Il santo officio della inquisizione“ (2 t., 1892); P. Fredericque „Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandica“ (Haga, 1892).

Inkwizycja w Polsce. Pierwszy zjawia się podobno Bartłomiej de Praga 1257 (Rzyszcz I. N. 40), w roku 1305 Jan Polak, wysłany przeciw Beguinom, Fratryceljom i t. d. 1318 Peregryn Dominikanin i Mikołaj Franciszkanin na zasadzie bulli Jana XXII ustanawiają w djecezji Wrocławskiej i Krakow. *censores fidei*; 1326 inkwizytorem z bulli Jana XXII jest Piotr z Hołowni; 1327 Janisław, arcybiskup; jego sufragani, biskup kominski i prałaci odbierają bullę, zlecającą obiór wymownych Dominikanów, zdolnych *słowami* odeprzeć heretyckie błędy, napływające z Czech i Niemiec. W procesie Krzyżaków i Kazimierza W. podpisuje się Mikołaj, przeor dominikański z Sieradza i inkwizytor hereticae pravitatis w W. Polsce. 1348 r. słyną Piotr krakowski i Jan Chryzostom poznański, inkwizytorowie, używający ochoczo stosów, osobliwie na kobiety. Inkwizytor Stanisław († 1365), za gorliwość naznaczony został generalnym w Polsce. Statut wieluński 1424 i przywilej Władysława III 1436 popierają **I.**, nakazując we wszystkiem pomagać inkwizytorom a oskarżonych karać. W 1437 w Polsce inkwizytorem jest Marcin z Brześcia; 1454 Jakób Grzymała jest inkwizytorem generalnym, srogim na Husytów. W metryce koronnej są po-

stanowienia 1454 i 1464, zalecające dawanie pomocy **I.** W 1464 słyszymy o inkwizytorze Marcinie de Kace. Albert z Płocka 1505 tępi łosarjuszów (ob.), skazując trzech z tego towarzystwa na spalenie. Jost Dicz (Decius) podaje, że 1508 Żyda z inkwizycji oddano w ręce sądu świeckiego. Pawła Sarbińskiego, inkwizytora poznańskiego, ledwo szlachta nie utopiła w Warcie. 1542 Gamrat P., prymas, zwołał sobór, na którym obcych inkwizytorów zniesiono, przenosząc władzę **I.** do biskupów, choć już 1541 z 3 kandydatów przedstawionych przez kapitułę gnieźń., arcybiskup wyznaczał inkwizytora. 1552 sejm zakazał biskupom pociągać o herezje szlachtę, 1570 ostatnim lwowskim inkwizytorem był Melchjor z Mościsk.—1770 autor „Stimme gegen die Confäderaten" rzucił podejrzenie, że konfederacja barska miała projekt wprowadzić **I.** do Polski. Było inkwizytorów 44—55. W ogóle działalność inkwizycji w Polsce nie była tak straszną i opłakaną, jak w innych krajach.— Abrah. Bzowski „Propago D. Hyacynthi" (Wenecja, 1606); ks. Chodykiewicz „De rebus gestis in provincia Russiae ord. Praedicatorum"; Czacki „O prawach lit. i pol." (Poznań, 1844); Adrjan Krzyżanowski „Dawna Polska" (Warsz., 1844); ks. Barącz „Rys dziejów zakonu Kaznodziejskiego w Polsce" (Lwów, 1861).

Inkwizycja w prawie, ob. Śledztwo.

Inkwizycyjny systemat, ob. Śledczy systemat.

In loco (łac.) w miejscu.

In magnis et voluisse sat est (łac.)—w rzeczach wielkich jest wielką zasługą chcieć (Propercjusz).

In manus Tuas, Domine (łac.) w ręce Twoje, Panie.

In medias res (łac.) odrazu do rzeczy (Horacy).

In medio stat virtus (łac.) prawda w środku.

In minus (łac.) na zniżkę. Licytacja *in minus* jest współubieganiem się wielu osób o przyjęcie zobowiązań do wykonania jakiejkolwiek czynności, np. budowy, dostawy pewnych przedmiotów, za cenę niższą od naznaczonej.

Inn, starożytny *Oenus*, dopływ Dunaju, bierze początek na górze Munterasz w kantonie Gryzonów, przechodzi do Tyrolu, gdzie jednej z największych i najpiękniejszych dolin nadaje swoje nazwisko, pod Kufsteinem wchodzi do Bawarji, tworzy na pewnej przestrzeni granicę pomiędzy Bawarją a Austrją i, ubiegłszy 510 klm., wpada pod Passawą do Dunaju.

In natura (łac.) w naturze. Niektóre ciężary publiczne i w niektórych krajach podatki, składane nie w pieniądzach, lecz w przedmiotach, jak np. zboże, futra, owoce, robocizna i t. p., nazywają się podatkami *in natura*.

In naturalibus (łac.) nago. Właściwie *in puris naturalibus* (w czystej nagości). Wyrażenie Tomasza z Akwinu, zaczerpnięte z jego „Summa totius teologiae".

Innerwacja, Unerwienie.

Innocenty ob. Inocenty.

Inns of Court, zowią się angielskie korporacje prawne (od wyrazu ang. *Inn*, znaczącego mieszkanie szlachty, która sama jedna tylko była przypuszczana do nauki prawa, istniejące od w. XIII). Dawniej znacznie liczniejsze i ważniejsze, posiadały one audytorja (halls), do których obowiązani byli uczęszczać studenci przed przypuszczeniem ich do praktyki sądowej, gdy tymczasem obecnie zapisują się oni tylko do jednej z takich Inns, nie będąc obowiązani do uczęszczania na wykłady, których słucha rzeczywiście tylko mała liczba studentów, a nauki prawa uczą się praktycznie u jednego z adwokatów, mających tam swoje biura. Z takiemi *Inns of Court* łączą się *Inns of Chancery*, w których dawniej kształcili się przyszli urzędnicy biurowi, a które obecnie zamieszkane są przez pełnomocników i obrońców (attorney). Por. Pearce „History of the Inns of Court and Chancery" (Lond., 1848).

Innsbruck, stolica austrjackiego Tyrolu, przy ujściu rzeki Sill do Inn, ma 24,000 m., prowadzi znaczny handel tranzytowy pomiędzy Niemcami a Włochami, posiada kilka pięknych budowli, jak np. kościół św. Krzyża ze sławnym pomnikiem cesarza Maksymiljana I i wielu innemi historycznemi zabytkami, jak np. posągiem Andrzeja Hofera, kościół paratjalny św. Jakóba, kościół uniwersytecki, zamek cesarski (przed którym stoi konna statua cesarza Leopolda V), brama tryumfalna i t. d.; ma uniwersytet, muzeum, wiele fabryk i jest stolicą namiestnika.

Innuit, ob. Eskimosy.

Ino, córka Kadmosa i Harmonji, druga żona Atamanta, króla Beocji, matka Learchosa i Melikertesa, opiekunka dziecinnych lat Bachusa i z tego powodu nienawidzona przez Herę. Chciała zabić Fryksosa i Hellę, dwoje dzieci swego męża z pierwszego jego małżeństwa z Nefelą, ale te, ostrzeżone we śnie przez swą matkę, uciekły. Hera skarała Atamanta szaleństwem, podczas którego wygnał on Ino, a Learchosa roztrzaskał o skałę; Melikertesa zaś i Ino ścigał aż do urwiska skały Moluris, z której oboje rzucili się w morze, lecz ocaleni przez Afrodytę, zostali bogami morskimi, pod nazwiskami Leukotei i Palajmona. Na cześć Melikertesa ustanowiono igrzyska Istmijskie. Kult Ino-Leukotei rozpościerał się na całe wybrzeże morza Śródziemnego. Zresztą mit o Ino różnie bywa opowiadany, przyczyną czego jest to, że doskonale się nadawał do opracowań poetycznych. Z utworów dramatycznych Eschilosa „Athamas", „Sofokiesa „Ino" i „Athamas", Eurypidesa „Frixos" i „Ino" oraz Acheusa „Frixos" pozostały tylko ułamki.

Inocenty, imię 13 papieży. — **Inocenty** św. I (402—417), * w Albano, starał się usilnie,

aby zwierzchnictwo jego było uznane i przez biskupów wschodnich. Zwołując częste synody, zwłaszcza przeciw Pelagjanom, Donatystom i Nowacjanom, był poważany przez św. Jana Złotoustego, św. Augustyna i in., którzy wielokrotnie udawali się do niego w różnych kwestjach. Pozostały po nim różne pisma i dekretalja. Pamiątkę jego kościół rz.-kat. obchodzi 28 lipca. Listy jego wydał po niemiecku Węcłowski w „Briefe der Päpste“ t. 3 (w „Bibliothek der Kirchenväter“, 1877).

Inocenty II, (1130 — 43), z rodu Papareschich, musiał prowadzić walkę z popieranym przez szlachtę rzymską antypapieżem Anakletem II, wskutek czego schronił się do Francji, gdzie znalazł opiekę u św. Bernarda i uznany został przez króla francuskiego Ludwika VI za prawego papieża, a następnie i przez cesarza niemieckiego Lotara II, który wprowadził go (1133) do Rzymu. Wkrótce musiał wszakże umknąć do Pizy i dopiero po śmierci Anakleta i zrzeczeniu się Wiktora IV (1138) objął stolicę papieską. W podjętej wkrótce wyprawie przeciwko głównemu swem unieprzyjacielowi, Rogerowi Sycylijskiemu, wzięty został do niewoli i dopiero po wielkich ustępstwach odzyskał swobodę.

Inocenty III (1198 — 1216), * 1161, z dawnego rodu Contich w Anagni, † 1216 w Perugji. **I.** był istotnie najpotężniejszym papieżem. Co zamierzał i o czem marzył Grzegorz VII (ob.), to on osiągnął w zupełności: stał się duchownym i świeckim władcą niemal całego ówczesnego chrześcijańskiego świata, zwierzchnikiem wszystkich monarchów, którzy składali mu haracz i drżeli z całemi narodami przed jego interdyktami. On dał hasło do czwartej wyprawy krzyżowej (1202—1204), której owocem było założenie cesarstwa Latyńskiego w Konstantynopolu. Szczytem jego rządów był sobór lateraneński (1215), na którym uchwalono wyprawy krzyżowe przeciwko Albingensom i zatwierdzono zakony św. Dominika i św. Franciszka. Zatwierdził on jego naukę o transubstancjacji i zakaz czytania Pisma św., oraz skasował udzielanie Komunji pod dwiema postaciami, t. j. odjął świeckim, z wyjątkiem monarchów, wino (kielich), ustanowił spowiedź coroczną jako obowiązek i t. d. Pisma jego wyszły 1552 i 1557 w Kolonji. Listy zaś (19 ksiąg), wydał Baluze (Paryż, 1682), pismo zaś „O niedoli ludzkiego żywota“ wydał Rudolf (Arnsb., 1887). Por. Fr. Hurtera „Geschichte Papst Innocenz III und seiner Zeitgenossen” (4 t., Hamb., 1841—43); Deutsch „I. III und sein Einfluss auf die Kirche” (Wrocł., 1876); Schwemer „I. III und die deutsche Kirche“ (1883); Brischar „Papst I. III” (1883); Gasparin „Innocent III“ (Par., 1873); Denifle „Les registres d'Innocent III“ (Par., 1885); M. Gliszczyńskiego „Biografja Inocentego III“ (Bibljot. Warsz. z grudnia 1847 i stycznia 1848).

Inocenty IV (1243 — 1254), rodem z Genui. Z powodu sporów z cesarzem Fryderykiem II, uszedł do Lugdunu (1244) i tu na soborze powszechnym rzucił nań klątwę i złożył z godności cesarskiej. W r. 1251 powrócił do Rzymu. Na soborze lugduńskim usiłował zjednoczyć kościół grecki z rzymsko-katolickim, lecz usiłowania te pozostały bez rezultatu. Z powodu wielkiej jego biegłości w prawie kościelnem zwano go *Pater et organum veritatis.* Napisał komentarz o ks. V Dekretaljów Grzegorza IX i nadał kardynałom czerwony kapelusz. Por. Bergera „Les registre d'I. IV“ (Paryż, 1887) i Rodenberga „I. IV und das Königreich Sicilien 124—54” (Halla, 1892).

Inocenty V, * 1276 r., w Montier (w Sabaudji), w 5 miesięcy po wybraniu na papieża, † nagle 1276. Wyd. „Commentaria ad lib. IV Sententiarum Petri Lombardi” (3 t., Tuluza, 1657).

Inocenty VI, 1352—67, rodem Francuz, † w Awinjonie. Skasował liczne przywileje które kardynałowie pozyskali od Klemensa XI, zmniejszył liczbę urzędników papieskich, oraz wydatki dzienne i usunął wiele nadużyć na dworze i w administracji kościelnej. Rezydował w Awinjonie.

Inocenty VII (1404 — 1406), rezydował w Rzymie, skąd w skutek rewolucji umknął do Viterbo (1405), właśnie gdy jego antipapież Benedykt XIII, rezydujący w Awinjonie, udał się w podróż do Rzymu, celem wejścia z **I.** w układy. Oskarżany jest o nepotyzm.

Inocenty VIII (1484—92), rodem z Genui. Zwany był *Ojcem Ojczyzny* z powodu bardzo licznej rodziny, którą uposażył majętnościami kościelnemi. Wznowił postanowienia „Summis desiderantes“ 1484) przeciwko czarownikom i czarownicom i nadał tytuł królowi hiszpańskiemu Ferdynandowi „Katolicki“. Starał się powstrzymać postępy husytów w Czechach i rzucił klątwę na 900 twierdzeń Pica Mirandoli, jako na heretyckie. Por. Gregoroviusa „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter“ (t. 7, 3 wyd., Stuttgard, 1880).

Inocenty IX, panował od 29 paźdz. do 30 grud. 1591 r. Pozostawił kilka pism przeciwko Machiavellemu i Platonowi.

Inocenty VIII.

Inocenty X.

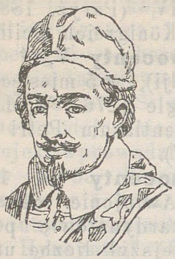
Inocenty X (1644 — 55), rodem z Rzymu, zostawał pod przeważnym wpływem swej brato-

wej, Olimpji Maldachiniowej, potępił 1651 r. pokój westfalski, a 1653 naukę Jansenistów.

Inocenty XI (1676 — 89), rodem z Como, wróg Jezuitów, potępił w ich pismach 65 zdań, jako niemoralne, miłosierny i humanitarny, starał się poprawić finanse za pomocą oszczędności, popierał Austrję w wojnie z Turkami; nieprzyjaciel *nepotyzmu*; potępił *pijetyzm* Michala Molinosa, ale zarazem wystąpił przeciwko tak zwanym *Wolnościom Galikańskim*. Benedykt XIV, oraz Klemens XI i XII, chcieli go ogłosić świętym.

Inocenty XI.

Inocenty XII.

Inocenty XII (1691 — 1700), wiernie naśladował swego poprzednika Inocentego XI. Bulle jego zebrane i wydane pod tyt. „Bullar. **I.** XII".

Inocenty XIII (1721 — 24), rodem z Rzymu, nadał cesarzowi Neapol tytułem lennym. Zakazał Jezuitom przyjmować nowych towarzyszów.

In octavo (łac.) w ósemce. Format książki, której kartki ósmą część arkusza obejmują, a ponieważ arkusze bywają różnej wielkości, więc i książki mogą być *in octavo majori* (ósemka większa), *in octavo minori* (ósemka mniejsza).

In odore sanctitatis (łac.) w stanie świętości.

Inokulacja, toż co szczepienie.

In optima forma (łac.) w najlepszej formie.

Inowłocław, Inowrocław (*Vladislavia Junior*, *Junivladislavia*), stanowił z okręgiem swoim część Kujaw (ob.), rządzonych przez Kazimierza (1247—68), syna Konrada Mazowieckiego; po jego zgonie Leszek Czarny (ob.) wziął Sieradz, Ziemomysł Łęczycę, potem Inowrocław, Władysław Łokietek Brześć Kujawski, Ziemowit Dobrzyń a Kazimierz Łęczycę. W odłączonym tak Inowrocławiu Ziemomysł, wielbiciel niemieckich Krzyżaków, ujrzał się zaraz na początku rządów pozbawionym Bydgoszczy, a potem i całego księstwa przez niechętnych sobie Kujawian, 1271, na korzyść Bolesława Pobożnego, Leszek Czarny tytułował się księciem Inowłodzia, koło 1278 wrócił dopiero Ziemomysł, zobowiązawszy się przytem Przemysławowi II oddalić Krzyżaków ze swego dworu i cofnąć zapisy im uczynione. Po zgonie Ziemomysła († 1287), synowie jego z Salomei, córki Sambora pomorskiego, jeszcze bardziej rozdrobnili dzielnice, bo Kazimierz wziął Gniewków ze Słońskiem (ob.), Przemysław († 1339 r.) Bydgoszcz, a Leszek Inowrocław. Ten ostatni na zasadzie pokrewieństwa, zaraz po śmierci Przemysława Wielkopolskiego zabrał Gdańsk z Pomorzem, ale nie mogąc utrzymać się, wydał swój zabór stryjowi Władysławowi Łokietkowi r. 1296. W r. 1303 zastawił ziemię Michałowską Krzyżakom, a nie mogąc wykupić, za dopłatą sprzedaje ją im za 500 grzywien 1317. W bójkach Krzyżaków z Łokietkiem dzielnice te prawie ciągle były w ich ręku. Gdy Przemysław i Leszek umarli bezpotomnie koło 1340 r., Kazimierza († 1365) syn, Władysław Biały (ob.), jako książę gniewkowski, od Kazimierza W. Inowłódź w lenno otrzymał, niezadługo wszakże i po śmierci żony za 1000 fl. sprzedał temuż. Pamiętny jest Inowrocławski gród zjazdem Kazimierza W. z Krzyżakami 22 lipca 1343 i powtórnym zjazdem Polaków z tymże zakonem 1396, na którym królowa Jadwiga, jakby wieszczym duchem, przepowiedziała upadek Krzyżaków. W r. 1772 miasto przeszło pod panowanie pruskie. — Inowłocław ma starożytny kościół św. Mikołaja, jeden z najdawniejszych w całej okolicy, również starożytny kościół Panny Marji, z którego tylko ruiny pozostały, nowy kościół ewangelicki, synagogę, gimnazjum, zakład leczniczy, kilka fabryk i 20,689 m. (1895).—*Inowłocławski* albo *Inowrocławski powiat* leży w Prusiech, w regencji Bydgoskiej i graniczy z powiatem Bydgoskim, Prusami zachodniemi (prowincją), Królestwem Polskiem, powiatami Szubińskim i Mogilnickim. Obejmuje $30^1/_2$ mil kw.; przeszło $^2/_3$ ludności stanowią Polacy. Z rzek najważniejsza Wisła, a po niej Noteć, której koryto w r. 1857—1859 uregulowano. Jezior bardzo wiele; najważniejsze z nich są: Gopło, Dłuczyna, Wojcin, Ostrowo, Mielno i Szarlej. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. Miast jest 4, a mianowicie: Inowłocław, Gniewkowo, Strzelno i Kruszwica.

Inowłocławska kasztelanja leżała w województwie Inowrocławskiem (ob.). Pierwszym kasztelanem, podług Niesieckiego, był Jan herbu Rogala roku 1402, ostatnim Jan Chrzciciel Dąbski, mianowicie 1783.

Inowłocławski zakon Krzyżaków z gwiazdą (6-ciokątną, jak krzyż czerwoną), mający za zadanie pielęgnować chorych i nędzarzy, z Pragi czeskiej, gdzie im papież Grzegorz IX 1238 oddał szpital św. Franciszka, przeszedł do św. Macieja we Wrocławiu 1253, i stąd wyszły dwie ich komandorje, w Inowłocławiu, znana 1268 z donacji Ziemomysła kujawskiego, 1294 r. powstał ich szpital św. Ducha w Brześciu Kujawskim, mając zapewnioną opiekę przez Łokietka od Dominikanów. Uposażając ich Łokietek 1208 i 1213 zastrzegł: 1) że jeżeli który z braci mu się nie spodoba, lub będzie szkodliwy ziemi i rycerstwu naszemu, takiego wygnać ma prawo; 2) nie wolno im będzie ani kapłana, ani laika *Niemca* przy-

jąć do zakonu. Oba te zastrzeżenia wyraźnie były wymierzone przeciw **I. z.**, korzystając ze smutnej nauki danej przez Krzyżaków, którzy urośli na zgubę Polski, jako zakon krwią i dążeniem obcy. Mniej za to uważano na prawa zwierzchnicze mistrza wrocławskiego (wykonywane np. 1389). Zwierzchnictwo to trwało do r. 1553, w którym mistrz Tomasz Smetana, widząc zniszczone mienie **I. z.** przez rozpustę braci i komandora, oddał je dożywociem St. Warkoczowi Maciejowskiemu, z warunkiem przywrócenia ich do pierwotnego stanu. 1593 opustoszałe mienie i szpitale biskup kujawski Hieron. Rozrażewski wcielił do dóbr biskupich. Przed 1617 pozostali bracia zakonni, wyłamawszy się z pod powagi swego mistrza we Wrocławiu, poddali się biskupowi wrocławskiemu, 1696; w r. 1706 zaznaczono, że ani ich śladu w Polsce wykryć nie można, a usiłowania mistrza 1713—1715, by na zasadzie posiadanych dokumentów **I. z.** odzyskać polskie ich dobra spełzły na niczem. Por. „Series et acta magistror. Wrat. etc." Tiebiegera (Stenzel „Ser. Rer. Sil. II") i Stenzel „Beiträge" w „Jahresbericht der hist. Sekt. d. Gesell. für Vaterländ. Cultur" (1838). Akty niektóre wydał Mosbach („Wiadom.") i Rzyszczewski.

Inowłocławskie starostwo grodowe, leżało w województwie i powiecie Inowłocławskim. Podług lustracji z r. 1664 zaliczały się do niego: miasto Inowłocław i wsie: Jaczewo, Turzany, Samborz, Batkowo, Bombino, Wierzbie, Marulewo, Kotczyska, Nikorzyn, Jaksice, Orłów, Myszczewice, Broniewo, Tuczno, Janikowe i Trzebiegoszcz. W r. 1771 posiadał je Józef Brzeziński, chorąży inowłocławski, opłacając z niego kwarty złp. 874 gr. 17, a hyberny złp. 1,760 gr. 13. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie Brzezińskiemu.

Inowłocławskie albo **Inowrocławskie województwo,** stanowiło wraz z Brzesko-Kujawskiem ziemię Kujawską czyli Kujawy. Oba te województwa wspólnie sejmikowały i używały jednego herbu, t. j. w złotem polu pół orła białego i pół lwa czarnego pod jedną koroną. Podział ten nastąpił prawdopodobnie po zgonie Kazimierza kujawskiego (r. 1268), gdy Ziemomysł otrzymał Inowrocław, a Łokietek Brześć. Granicami województwa **I.** aż do pierwszego podziału Polski były: na północ województwo Pomorskie i Wisła, która stanowiła także granicę od wschodu, na południe województwo Brzesko-Kujawskie, na zachód Gnieźnieńskie. Ziemie tu bardzo urodzajne i położenie sprzyjało handlowi. Województwo miało trzech senatorów, a mianowicie: wojewodę i kasztelana inowłocławskich, oraz kasztelana bydgojskiego; na sejm wysyłało razem z Brzesko-Kujawskiem 4 posłów i 2 deputatów na trybunał. Pierwszym wojewodą inowrocławskim był Maciej z Radolina w r. 1400. Ostatnim wojewodą inowłocławskim był Piotr Sumiński, w r. 1791.

Inowłodzka kasztelanja, leżała w województwie Łęczyckiem. Ostatnim kasztelanem był Antoni Kossowski, mianowany 1785 r.

Inowłodzkie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Łęczyckiem, powiecie Inowłodzkim i miało swego kasztelana. Składało się podług lustracji z r. 1661 z miasta Inowłodza, bardzo starożytnego i od niepamiętnych czasów stanowiącego własność królewską, z zamkiem przez Kazimierza W. założonym i ze wsi przyległych. W r. 1771 posiadał je Leon Moszyński, kasztelan lubelski, wraz z żoną Ludwiką z Załuskich, opłacając z niego kwarty złp. 1,505 gr. 11, a hyberny złp. 1,893 gr. 26. Na sejmie jednak warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej nadały w posiadanie emfiteutyczne toż starostwo z wójtostwami i sołectwami na lat 50 Łuszczewskiemu, sędziemu sochaczewskiemu. Głośne było to starostwo w Polsce z wyrobu doskonałego piwa, a Zygmunt I, chcąc po spaleniu zupełnem miasta, przyjść w pomoc zubożałym mieszkańcom, polecił starostom, ażeby po wsiach okolicznych piwa nie warzono i tylko inowłodzkie sprzedawano. Na polach tego starostwa Stefan Czarniecki, kasztelan kijowski, zniósł ze szczętem znaczny oddział Szwedów przy samem rozpoczęciu wojny w r. 1655.

Inowłódz, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Rawskim, po obu brzegach rzeki Pilicy położona; ma zwaliska starego zamku, w którym królowa Bona często przebywać miała, i szczątki bardzo starożytnego kościoła św. Idziego, wystawionego na górze r. 1082, przez króla Władysława Hermana. Inowłódz liczy obecnie 1,200 mieszk. Dzięki pięknemu swojemu położeniu, jest miejscem letniego pobytu mieszkańców Łodzi i posiada szereg willi.

Inowrocław ob. Inowłocław.

Inozurja, stan patologiczny, przy którym mocz zawiera *inozyt* (ob.); zdarza się to najczęściej przy chorobie cukrowej i przy chorobie Bright'a.

Inozynowy kwas, $C_{10}H_{14}N_4O_{11}$, znajduje się w soku mięsnym, zwłaszcza w mięsie kurzem, jest rozpuszczalny w wodzie i wydaje sole. Należy do produktów wstecznego przeobrażania substancji zwierzęcej.

Inozyt, *fazeomannit, cukier mięsny,* $C_6H_{12}O_6$, rodzaj glukozy niefermentującej, znajdujący się w różnych częściach organizmu zwierzęcego lub roślinnego. Znaleziono go w nerkach, płucach, sercu, w moczu, a także w groszku zielonym, kapuście, grzybach i in. Tworzy kryształy smaku słodkiego, w wodzie rozpuszczalne, topi się przy 120°.

In pace (łac.), w pokoju.

In partibus infidelium (łac. znaczy: *w prowincjach niewiernych*), tytuł dodawany sufraganom, t. j. biskupom, nie mającym własnych dje-

cezji, a sprawującym różne obowiązki przy biskupach djecezjalnych, powstał w XIII wieku. Nazwa takich biskupstw bierze się z miejscowości, w których istnieli lub mieli istnieć niegdyś rzeczywiście biskupi. Nie mają oni żadnej jurysdykcji i prawa używania biskupiego krzesła. Obecnie biskupów takich zowią także tytularnymi.

In persona (łac.), osobiście.

In pleno (łac.), w komplecie.

In plus (łac.), na zwyżkę. Licytacja *in plus* jest sprzedażą publiczną jakiegokolwiek przedmiotu osobie, dającej cenę wyższą od żądanej lub zaofiarowanej przez osobę inną.

In pontificalibus (łac.), w szatach ceremonjalnych.

In potentia (łac.), w możliwości, w nadziei. Termin filozoficzny Arystotelesa, wyrażający wszystko to, co się jeszcze nie ujawniło i znajduje się tylko w stanie możliwości. Jego kontrastem jest *in actu*—w rzeczywistości.

In praxi (łac.), w praktyce, w wykonaniu, w praktyce sądowej, w życiu codziennem.

In quarto (łac.), w czwartej części arkusza.

In rerum natura (łac.), w rzeczywistości.

I. N. R. I. skrócenie, Jezus Nazarenus Rex Judaeorum=Jezus Nazareński Król Żydowski. Napis na tablicy, przybitej do krzyża, na którym umarł Chrystus.

In saecula saeculorum (łac.), na wieki wieków.

Insar, miasto powiatowe w gub. Penzeńskiej, nad rz. Insarą (Insarką) i Issą, 4,264 m. *Insarski powiat*, 3,981 w. kw., a ludności 181,190 (1897).

Insecta, ob. Owady.

Insectivora, zwierzęta *owadożerne* (ob.); także owadożerne rośliny (ob.).

Inserat (łac.), ogłoszenie; inserować—ogłaszać w pismach.

Insolacja, działanie promieni słonecznych na ciała. Do mierzenia natężenia energji promienistej słońca służą różne przyrządy, jak aktynometr (ob.), pyrheljometr (ob.), bolometr (ob.); pomiary za pomocą przyrządów tych przeprowadzone dozwoliły oznaczyć ilość ciepła, jaką ziemia corocznie od słońca otrzymuje i jaką słońce na wszystkie strony rozsyła. Ob. Słońce.

In spe (łac.), w nadziei, w przyszłości.

Inspekcja, w naukach przyrodniczych i medycynie: *wygląd, wejrzenie* (ob.). W administracji nadzór wykonywany przez władzę, a w szczególności przez właściwych urzędników, zwanych *inspektorami*. W wojsku władza odpowiedzialna za należyty stan i dokładne wyćwiczenie różnych działów armji, jak **I.** artylerji lub konnicy.

Inspekcja fabryczna, jest to państwowa organizacja nadzoru nad wykonaniem przepisów prawa fabrycznego; współdziałanie w utrzymaniu dobrych stosunków między robotnikami a pracodawcami wchodzi w obrąb zadań inspekcji, której obowiązki w szczegółach polegają na dozorowaniu zakładów fabrycznych, ujawnianiu wykroczeń, pociąganiu winnych do odpowiedzialności sądowej, oraz zbieraniu potrzebnych (ze względu na dalsze cele prawodawcze) wiadomości o stanie i położeniu klas robotniczych. Organizacja ta najpierwej, bo już w 1833 r., zaprowadzoną była w *Anglji*, która zreformowała ją w r. 1878. Składa się tam **I.** fabryczna: 1) z głównego inspektora fabrycznego (chief inspector), podległego bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych; 2) z 4 *superintending inspectors*, między którymi podzielone są okręgi inspekcyjne w liczbie ogólnej 50; 3) z właściwych inspektorów, pełniących nadzór w wyznaczonych im okręgach i dobrze uposażonych (300 — 500 funtów sterlingów rocznej pensji); oprócz tego w okręgach i ze znacznie rozwiniętym przemysłem znajdują się pomocnicy inspektorów (junior inspectors); w skład organizacji tej wchodzą i lekarze fabryczni. — W *Szwajcarji* inspekcja fabryczna istnieje od 1871 r.; inspektorów mianuje rada związkowa, kierują się oni w swej działalności instrukcją z r. 1833. — W *Niemczech* inspekcja fabryczna z mocy prawa 1878 r., urządzoną została we wszystkich państwach związkowych z wyjątkiem Lubeki, Strelitza i ks. Lippe; prawo 1891 r. znacznie rozszerzyło kompetencję inspekcji, lecz wogóle organizacja ta wymaga jeszcze ulepszeń. — W *Austrji* prawo 1883 zaprowadziło inspektorów przemysłowych. — We *Francji* organizacja inspekcji jest niedostateczną. Istnieje ona tam od 1874 r. i składa się z inspektorów *okręgowych* (inspecteurs divisionnaires) od rządu i *departamentowych*—od departamentów; zwierzchni nadzór nad inspekcją fabryczną należy do komisji (commissions locales) w każdem arrondissement i do „najwyższej komisji" (supérieure), znajdującej się na czele całej inspekcji (członkowie komisji tych pełnią swe obowiązki bez wynagrodzenia). — We *Włoszech* inspekcja fabryczna również istnieje. — W *Rosji* **I.** zaprowadzoną została w r. 1882, w celu nadzoru nad pracą małoletnich, młodzieży i kobiet. W 1886 r. wydane były przepisy o nadzorze nad zakładami przemysłu fabrycznego, o najmie robotników do fabryk, tudzież o wzajemnych stosunkach fabrykantów i robotników, skutkiem czego zakres działalności inspekcji został znacznie rozszerzony. Przepisy te stosują się i do *Królestwa Polskiego*. W r. 1899 organizacja inspekcji została nieco zmieniona przez wprowadzenie urzędu *inspektorów okręgowych*, pozostających przy departamencie handlu i przemysłu. Do nich należy nadzór nad ścisłem wykonywaniem obowiązków przez organy inspekcji fabrycznej gubernji, wchodzących w skład danego *okręgu*, ujednostajnienie działalności tych organów i przedwstępne opracowanie materjałów statystyki przemysłowej. W każdej gubernji jeden z inspektorów otrzymuje godność *starszego*

inspektora fabrycznego. W całem państwie liczba inspektorów wynosi obecnie 251. Prawo 1899 r. dla zwierzchniej kontroli nad prawidłowem zastosowaniem przepisów prawa fabrycznego wprowadziło nową instytucję: główny urząd do spraw fabrycznych i górniczych.

Inspekty, rodzaj cieplarni ogrodowej, mający na celu wczesne wychowanie roślin, zwłaszcza warzyw, które stąd w handlu nazywają się inspektowemi. Por. Kaczyński „Warzywa inspektowe;" Rivers „Ogród pod szkłem" (przekł. polski Kaczyńskiego (1889).

In spiritualibus (łac.), w sprawach duchownych.

Instalacja, wprowadzenie na pewne stanowisko, na urząd. Także urządzenie pewnego przedsiębierstwa, nagromadzenie niezbędnego materjału, jak **I.** fabryki, **I.** elektryczna.

Instancja (z łac. *instantia*), oznacza zwyczajnie prośbę za kimś wnoszoną. W sądownictwie instancja znaczy stopniowanie zależnych od siebie sądów, tak, że sądy najniższe zowią się sądami pierwszej, wyższe z kolei, drugiej instancji i t. d. Instancja znaczy zatem wogóle sądy pewnego stopnia. Urzędy administracyjne posiadają również stopniowanie, do nich więc także może być zastosowanym wyraz **I.**

Instar omnium (łac,), jak wszyscy.

In statu quo (łac.), stan, w jakim się pewna sprawa znajduje w oznaczonym czasie.

Inster, rzeka w Prusiech wschodnich, początek bierze na północ miasta Pilokalnie, w powiecie t. n., płynie ku zachodowi w powiat Ragnicki, poczem skręciwszy ku południowi, wchodzi w powiat Insterburski i pod m. Insterburgiem, przyjąwszy z lewego brzegu rzekę Angrab (Angerapp), połączoną z rzeką Pissą, daje początek rzece Pregel. Długa 75 klm. Przyjmuje rzeki: z prawego brzegu: Pollac; z lewego: Rennecke, Meskuppe, Akmene, Daube, Eimenis z Szassupą, wielki i mały Niebudies i Strius.

Insterburg, po polsku *Instruć*, miasto powiatowe w Prusiech wschodnich, regencji gumbińskiej, nad rzekami Angrap i Inster; ma 23,544 miesz. (1895), jest fabryczne i prowadzi znaczny handel zbożowy. Tuż pod miastem leży zamek Georgenburg. Niegdyś było stolicą komtura krzyżackiego.

Institoris Michał, właściwie *Moszowski* (Mossótcy), ksiądz ewangelicki i pisarz słowacki, * 1733 w Bystrzyczce, † 1803 w Presburgu. W r. 1758 został kaznodzieją w Presburgu i urząd ten sprawował do śmierci. Gorliwy opiekun oświaty narodowej, tudzież obrońca literatury i języka czeskiego. Pisał po czesku, łacinie, niemiecku i madziarsku, między innemi: „Potrzebné ponapraveni" (1785) o zgodności nauki Braci czeskich z augsburską, „Strom bez korzene a czepice bez hlavy" (1793) i „Od Boha zlomena pycha naszich i bożich nieprzateló" (1799)—przeciw rewolucji francuskiej.

Instrukcja (z łac. *instructio*, nauczanie, wykazanie), oznacza przepisy, szczególnie piśmienne, według których rzecz jakaś ma być prowadzoną i wykonaną. *Instrukcja* w sądach jest ustanowienie i wyjaśnienie tych punktów, które właściwie przedmiot sporu między stronami (w procesach cywilnych) i główne punkta śledztwa (w procesach karnych) tworzą. Ma ona na celu przygotowanie sprawy do takiego stanu, aby ta sądzoną być mogła.

Instrukcje sejmikowe. Województwa i ziemie miały w Polsce szeroką autonomję prawodawczą i mogły stanowić dla siebie rozmaite urządzenia i prawa, które obowiązywały w ich granicach. Te prawa się stanowiły na sejmikach (t. j. małych sejmach wojewódzkich). Wszystko, co tylko dotykało miejscowego interesu, mogło być postanowione na tych sejmikach. Ale w sprawach, dotyczących całego kraju, szlachta po województwach nie mogła stanowić i była obowiązana odwoływać się do sejmu nawet w miejscowych swoich potrzebach, jeżeli te ostatnie wiązały się ze sprawą całej Rzeczypospolitej. A że szlachta nie mogła z powodu swej liczby w takich razach występować na sejmie osobiście, jak senat, wyznaczała więc z pośród siebie delegatów, czyli posłów na sejmy; ażeby jednak ci posłowie nie nadużyli zaufania swych pełnomocodawców, dawała im szczegółowe i ściśle określane przepisy, czego na sejmach żądać mają, na co się zgodzić, a czemu sprzeciwić powinni. Przepisy takie nazywano zwyczajnie *instrukcjami*, czasami *naukami*, gdyż miały one pouczać posłów, jak ci na sejmie postępować powinni. Przez takie instrukcje szlachta rzeczywiście dokładnie na sejmie reprezentowana, a wola jej spełniana była, niejednokrotnie ku pożytkowi rzeczypospolitej, gdyż prawa postanowione na sejmikach, bywały niekiedy bardzo pożyteczne, jako dopełnienia praw ogólnych, względnie do miejscowych warunków; i tym sposobem instrukcje sejmikowe były pośrednikiem do wzajemnego porozumienia się województw z rzecząpospolitą. Ale to była jedyna dobra strona instrukcji. Więcej za to było stron ujemnych. Posłowie bowiem byli niewolnikami zdania swych wyborców, i chociaż niekiedy czuli niesprawiedliwość instrukcji, odstąpić od niej nie mieli prawa. Częstokroć sprawa nowa przychodziła do sejmu, której roztrząsać poseł nie mógł, zasłaniając się brakiem odpowiedniej instrukcji. Uniwersały królewskie musiały zatem wszelkie kwestje, mające być przedmiotem obrad sejmowych, naprzód szlachcie przedstawiać, co także bardzo często szkodę państwu wyrządzało. Często posłowie nie chcieli przystąpić do żadnej uchwały, pókiby przedmiot obchodzący tylko jedno województwo, lub

ziemię, nie był rozstrząśnięty. Takie bowiem były instrukcje, które im dali pełnomocodawcy na wyjezdnem. I dlatego albo sejm był zerwany, albo musiał się zajmować rzeczami mniejszej wagi. One nakoniec może wpłynęły na powstanie *liberum veto*, gdyż wszystkie województwa uważały się za równouprawnione i o wszystkich bez jednego nie było można stanowić. Uchwała więc sprzeczna z wolą części nie mogła być postanowioną. Jeżeli zatem część szlachty dała instrukcje inne od ogółu, to prawo sprzeczne z wolą tej cząstki nie mogło być uchwalone. Poseł zaś zmienić swych instrukcji pod żadnym pozorem nie mógł. Niektóre instrukcje zapisywano do akt ziemskich lub grodzkich, inne wręczano tylko posłom na luźnej karcie, a nawet niekiedy bywały tylko ustnie sformułowane. Tymczasem ważną było rzeczą, aby I. te były jasne i wyraźne. Dlatego prawo 1768 postanowiło, aby instrukcje zaraz w czasie i na miejscu sejmikowania były umówione, spisane, odczytane i przez marszałka wraz z asesorami podpisane. Skrzetuski w „Prawie politycznem narodu polskiego“ wspomina, że województwa pierwotnie posłom swym zupełną moc dawały, później dopiero zaczęły przepisy dawać, i ten obyczaj, tak się upowszechnił, iż Franciszek Czapski, wojewoda chełmiński, w pisemku „Dom nadwerężony Rzeczypospolitej“ w dokładności instrukcji i ścisłem ich zachowywaniu widzi lekarstwo przeciw nierządowi. Nie tego jednak było potrzeba. Wypada nadmienić, że instrukcje sejmikowe były ważnym organem politycznego życia narodu, a jako znak opinji publicznej ówczesnej, grały taką rolę w społeczeństwie, jaką dziś dziennikarstwo. Województwa donosiły Rzeczypospolitej przez swoje instrukcje, co chciały czynić, co uważały, że potrzeba zmienić lub wprowadzić. Nie ulega wątpliwości, że instrukcje nieraz też żądały rzeczy niezgodnych z prawem publicznem, a nawet wprost szkodliwych. Jan August Hylzen słusznie dowodził posłom, układającym instrukcje niezgodne z prawem, że instrukcje do prawa, nie zaś prawo do instrukcji stosować się powinno. Instrukcje sejmikowe są drogocennym materjałem dla dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej i zbieranie ich oraz wydawanie stanowi wielką zasługę. Porównaj znakomite dzieła Adolfa Pawińskiego: „Sejmiki ziemskie r. 1374—1505“; „Rządy sejmikowe w Polsce r. 1572—1795.“

Instrument, narzędzie, *przyrząd*, zwłaszcza przyrząd muzyczny, lub przyrząd do badań naukowych, jak przyrząd fizyczny, chirurgiczny.

Instrumentacja, jest sztuką użycia instrumentów muzycznych do wydania potrzebnych odcieni w utworze tonalnym. Polega na szczęśliwym i właściwym wyborze, połączeniu i rozdziale warstw głosowych, oraz ich zabarwienia, w różnych instrumentach odrębnie istniejących. Monteverde w operze *Orfeo* (1607) użył klawikordów, arf, organów, piszczałek, trąbek i kilka rodzajów rzniętych instrumentów (altówki, liry t. j. 13-strunne altówki, skrzypce francuskie 4-strunne, bas de viole 7-strunny) i szarpanych (arfy i gitary), oraz puzonów. Nie łączył ich jednakże, lecz każdą fazę dramatu innym charakteryzował instrumentem. On pierwszy wprowadził i wynalazł *tremolo* (ob.). Koło 1634 Cavalli, Ceressini przeważnie używali rzniętych, a organu zamiast dętych. Lulli już brał do pomocy dęte drewniane (flety, oboje, fagoty i trąby). We Francji do Rameau, a we Włoszech do Scarlatti'ego i Somelli, orkiestra szła w trop za głosem. Od tych autorów staje się niezależną. Battistini z Florencji (1680) użył pierwszy wiolonczeli, od 1714 we Francji kontrabas (Violner), o trzech strunach, towarzyszył chórom. Po wynalezieniu klarnetu (1690) przez J. K. Denera, wszedł z fletrowersem i waltornią do I., która za Jomellego, Piccini'ego i Glucka, coraz więcej służąc do odmalowania uczuć, w utworach Galluppi Buranella (1703—1805) staje się pierwszą rzeczą, gdy śpiew staje się tylko dodatkiem *parlante*. Mehul i Cherubini pierwsi użyli 4 waltorni, pierwszy Rossini połączył wszystkie dęte z kwartetem smyczkowym, który wraz z cieniami (crescendo, decrescendo, forte piano i t. d.) datuje od czasu Dominika Mazzochi (1638).—Potężne cieniowanie zjednało nawet Rossini'emu tytuł *Monsieur de Crescendo*. Oficklejdy użył Spontini w *Westalce*, Heyden i Beethoven w symfonjach, Mozart w operze doprowadzili I. do doskonałości. I. Wagnera i Liszta odznacza się użyciem masy głosów (2—3 orkiestry na raz), przeciążeniem blachą, nużącą ucho monotonją, która płynie z wprawiania w ruch ciągle całego materjału orkiestrowego i t. d. Ta I. dąży do odtworzenia szkoły Glucka i melopei greckiej, bez melodyjności pierwszej, a skromności drugiej. Jest to muzyka przyszłości.

Instrumentalna muzyka, w przeciwieństwie do muzyki wokalnej, jest wyłącznie pisana dla instrumentów muzycznych i wymaga doskonałej instrumentacji (ob.), gdy wokalna rozporządza rejestrami głosów. Właściwa I. **m.** dzieli się na *orkiestrową* albo *symfoniczną*, w której wszystkie kategorje instrumentów, rznięte, dęte, szarpane i janczarskie są reprezentowane;—*pokojową (musique de chambre, Kammermusik)*, do której należą utwory pisane na ograniczoną liczbę instrumentów rzniętych lub mieszanych rzniętych z dętemi, i fortepjanem, jak tercety, kwartety, kwintety, oktety, oparte zawsze na stosunku kwartetu. Muzyka *wojskowa* posługuje się przeważnie bandą janczarską i blachami (dętemi metalowemi). Rzadziej występują w niej dęte drewniane, prócz piszczałek. Za jeden z odcieni muzyki I. pokojowej należy uważać grę fortepjanową solo, która zależnie od stylów muzy-

ki wogóle, dzieli się na poważną (*serio*, t. j. klasyczną i romantyczną: Weber, Schumann, Schubert, Chopin i t. d.) i salonową (*Musique de salon, pièces de bravour*), błyszczenie i sztuki łamane ma na celu.

Instygator (z łac. *instigo*), dawny urząd oskarżyciela publicznego, działającego w imieniu prawa w Koronie i Litwie, odpowiadający obowiązkom dzisiejszego prokuratora. Obowiązkiem instygatora było wnosić skargi o zdradę kraju i obrazę majestatu królewskiego, zawsze w porozumieniu z marszałkiem królewskim; do niego również należało pilnować dochodu z dóbr stołowych, wnosić skargi przeciw podskarbim, wszelkim dygnitarzom, starostom, szafarzom, poborcom, żupnikom i zgoła każdemu, ktoby uczynił jaką krzywdę skarbowi publicznemu, szkatule królewskiej, albo całemu stanowi szlacheckiemu. W sprawach prywatnych instygatorowie występowali ze skargą tylko na podanie strony pokrzywdzonej. Nieskazitelność koniecznie była wymagana po instygatorach. Instygator wielki był jeden w Koronie, drugi w Litwie. Po nich szli wice-instygatorowie, t. j. zwyczajni instygatorowie, którzy wszakże liczyli się do dygnitarzy.

Instygatorowie trybunalscy, byli starsi woźni w dawnem sądownictwie polskiem; jeden zostawał przy marszałku, drugi przy prezydencie. Utrzymywali porządek nie tylko w gmachu trybunalskim, ale i w całem mieście; winnych rozruchu w imieniu Rzeczypospolitej aresztowali, mieli dozór nad więzieniem. Na znak urzędu nosili laski na wzór marszałkowskich. Przed rozpoczęciem posiedzenia trybunału, jeden z nich wnosił do izby trybunalskiej krucyfiks, a drugi laskę marszałkowską. Tylko nizka szlachta ten urząd sprawowała.

Instynkt (łac. *instinctus*), popęd wrodzony zwierzętom do wykonywania pewnych czynności, które wydają się nam celowemi, sprzyjają bowiem zachowaniu się gatunku. Działania instynktowe ujawniają się zwłaszcza w budowie mieszkań, w troskliwości o potomstwo, w znajomości nieprzyjaciół, w pewnych sposobach ochrony i t. d. Wszystkie te czynności wydawały się niegdyś tak niepojęte, że wraz z Kartezjuszem uważano zwierzęta za machiny, działające według raz nadanego im popędu wrodzonego. Baczniejsza wszakże obserwacja wykazuje, że I. bynajmniej nie jest nieomylny, najczęściej prowadzi do celu jedynie śród warunków prawidłowych, a w okolicznościach zmienionych może się dla danego osobnika stawać nawet szkodliwym, jak to widzimy, gdy ćmy wpadają w płomień. Nadto I. nie jest też stanowczo niezmiennym, ale zmienia się pod wpływem okoliczności zewnętrznych i przez rozwagę samego zwierzęcia; są też I. chorobliwe, polegające na chybionym rozwoju organu psychicznego, i mogą nawet być sztucznie wywołane przez umyślne zboczenia mózgu. Jaśniejszy pogląd na znaczenie I. wypłynął dopiero z teorji Darwina o pochodzeniu gatunków (ob. Darwinizm). Podobnie jak w budowie zwierzęcia zachowują się i utrwalają zmiany dla zachowania gatunku korzystne, tak też i wszelkie nawyknienia, nałogi, przez dobór naturalny przechodzą w dziedzictwie na potomstwo; I. przeto nie jest uzdolnieniem indywidualnem, ale jest mądrością dziedziczną, właściwą gatunkom i rodzajom zwierzęcym. Na poparcie tego przytoczyć można I. wyuczone i sztucznie wyhodowane, jak uzdolnienia psów myśliwskich. Życie towarzyskie i łącząca się z tem troskliwość o potomstwo do rozwoju I. najbardziej się przyczynić mogła, rozbudza się bowiem przy tem popęd naśladownictwa, co daje początek czynnościom instynktowym. Dlatego to gromadnie żyjące mrówki i pszczoły wykonywają tak zadziwiające czynności instynktowe. Choćby nawet czynności te prowadzone były z pewną świadomością, to w każdym razie dzieje się to bez świadomości ich pożytku. W miarę, jak świadomość coraz większy udział w czynnościach bierze, ogranicza się też coraz bardziej u zwierząt wyższych obszar działalności instynktu, a u człowieka dorosłego schodzi wreszcie do drobnych szczątków, które przez rozum i wolę na wodzy są trzymane. Na podstawie starannych dostrzeżeń i doświadczeń sprowadza zresztą Bethe wszelkie objawy I. jedynie do odruchów, dokonywających się bez wszelkiej świadomości, tak jak człowiek upadający mimowolnie rękę przed siebie wyciąga; liczne ruchy instynktowe wykonywają różne zwierzęta niższe nawet po odcięciu głowy, co świadczy, że są to jedynie objawy odruchowe (ob. Odruchy). Por. Flourens „De l'instinct et de l'intelligence des animaux“ (4 wyd., 1861); Darwin „O powstawaniu gatunków“ (przekł. S. Dicksteina i J. Nusbauma, 1885); tegoż „Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt“ (przekł. K. Dobrskiego, 1874); Wundt „Wykłady o duszy ludzkiej i zwierzęcej” (1873—4); tenże „Grundzüge der physiologischen Psychologie“ (4 wyd., 1893); Romanes „Rozwój umysłowy człowieka“ (przek. K. Hertza, 2 cz., 1895—7); Wasman „Instinkt und Intelligenz im Tierreich“ (1897); Bethe w piśmie *Pflügers Archiv für Physiologie* (1897, 1898).

Instytucja (z łac.), urządzenie, zakład, wprowadzenie na urząd, w prawie kościelnem obrządek uroczysty, przez który kościół albo beneficjum powierza się danej osobie na zasadzie nominacji i prezentacji. I. oznacza także każde kanoniczne uposażenie.

Instytut francuski (*Institut de France*), jest zbiorową nazwą pięciu w Paryżu istniejących akademji. Najdawniejszą z nich jest *Académie française* (ob. Francuska akademja), która, istniejąc od 1635 r. jako zakład rządowy, rozpoczęła

swe posiedzenia 10 lipca 1637. Znany jest powszechnie wydany przez nią słownik francuski Liczba jej członków oznaczoną jest na 40 (40 „nieśmiertelnych"). Do tej akademji pod panowaniem Ludwika XIV przyłączoną została 1663 r. *Académie des inscriptions* (akademja napisów); pierwotnie miała ona tylko zadosyć czynić potrzebie ówczesnego smaku w dewizach, napisach i medalach, później jednak rozszerzyła zakres swej działalności i przybrała tytuł *Académie royale des inscriptions et belles lettres*; rozpoczęła posiedzenia 16 lipca 1701. Składa się również z 40 członków. Zakład ten zasłużył się wielce na polu historji, starożytności i filologji; oprócz *Mémoires*, wydaje *Collection de notices et extraits des manuscrits*, *Histoire littéraire de la France*, *Corpus inscripiionum semiticarum* (od r. 1881), oraz inne pisma zbiorowe, ściągające się do dziejów Francji. Trzecia francuska akademja *Académie des sciences* (nauk ścisłych), założona była 1666 przez Colberta, a 1699 r. przez Brignona nanowo zreorganizowana. Liczy 66 członków i 100 korespondentów; dzieli się na 11 sekcji. Prace swoje ogłasza w pismach *Bulletin* i *Mémoires*. Wydaje także pamiętniki nie należących do korporacji uczonych p. t. „Mémoires de savants étrangers". *Académie des beaux arts*, z 40 członków i 5 sekcji złożona, powstała z założonej 1648 przez malarza Lebruna, a 1655 patentowanej akademji malarstwa, ktora 1664 zreorganizowaną została przez Colberta pod nazwą *Académie royale de peinture et de sculpture*. Wydaje ona *Dictionnaire géneral des beaux-arts*. Oprócz tego istniała jeszcze *Académie royale d'architecture*, którą do życia powołał także Colbert 1671 r. Na miejsce tych czterech akademji ustanowiony został 25 października 1795 postanowieniem dyrektorjatu *Institut national des sciences et des arts* (Instytut narodowy) o trzech klasach *(Sciences physiques, et mathématiques, Sciences morales et politiques, Litérature et beaux arts)* z liczbą 144 członków; 23 czerwca 1803 został przez Napoleona na nowo przeistoczony, z podziałem na 4 klasy. W 1811 r. nazwę *Institut national* zmieniono na *Institut impérial*, a 1814 na *Institut royal*; oznaczał on miano zbiorowe tych 4 klas, które dekretem z d. 21 marca 1816 znowu otrzymały nazwy dawnych czterech akademji. Dekretem z 26 października 1832 przybyła do nich, jako piąta akademja, *Académie des sciences morales et politiques*, z podziałem na pięć sekcji (filozofji, filozofji moralnej, prawa, ekonomji politycznej i statystyki, historji i filozofji historji) i z 32 członkami. Mocą dekretu z 15 kwietnia 1855 r. akademja ta dzieli się na 6 sekcji i składa się z 40 członków zwyczajnych, 6 wolnych, 6 zagranicznych i 45 korespondentów. W r. 1887 liczba członków wolnych powiększoną została do 10. Akademja ogłasza swoje prace w *Mémoires* i *Séances et travaux*. Od 1848 r. do grudnia 1852 nosił Instytut nazwisko *Institut national*, a za drugiego cesarstwa przezwano go *Institut Impérial*. Dekretem z kwietnia 1855 zaprowadzono w organizacji Instytutu pewne zmiany. Każda z 5 akademji stanowi osobne ciało. Wspólnym funduszem administruje centralny komitet 10 członków pod przewodnictwem ministra oświaty. Institut de France ma corocznie jedno uroczyste posiedzenie (25 października), a co kwartał jedno zwyczajne. Wszyscy akademicy pobierają po 1,500, a sekretarze po 6,000 fr. Wszystkie pięć akademji posiadają bogate dotacje i udzielają znacznych nagród, z których kilka, jak np. *Prix Monthyon*, *Gobert*, *Volney* i t. d., są fundacjami prywatnemi.

Instytut moralnej poprawy dzieci w Mokotowie, powstał z inicjatywy hr. Fryderyka Skarbka, z ofiar dobrowolnych i pierwszego stałego zapisu Judyty Jakubowiczowej w r. 1830. Istniał początkowo przy ulicy Okopowej i mieścił 10 dzieci, w 1834 przeniesiony był za rogatki Wolskie i miał już 28 wychowańców, w 1845 r. na ul. Ordynacką, liczył 30 do 50 chłopców, wskutek grasującej 1848 i 1849 w Warszawie cholery, zmieniał kilkakrotnie pomieszczenie. Dzięki zapisowi Ksawerego i Julji Pusłowskich domu mieszkalnego z 49 morgami gruntu w Królikarni, oraz 6,000 rb, na utrzymanie dyrektora, osiedlił się tamże 1851 r., wreszcie w r. 1862 w Mokotowie. Zarząd Instytutu składają: kurator, intendent, dwóch pedagogów, nauczyciel religji i lekarz. W zakładzie obowiązuje program nauk szkół dwuklasowych miejskich, oraz pszczelnictwo i jedwabnictwo. Fundacje instytutu w r. 1899 wynosiły w gotowiznie 47,970 rb. i na hipotekach 5,761 rb., dochód 9,237 rb. i rozchód tyleż. Wychowańcy rekrutują się z dzieci oddawanych przez rodziców i opiekunów, oraz z sierot; pierwsi opłacają 6 rs. miesięcznie, drudzy utrzymywani są bezpłatnie, wszyscy w wieku 8 do 10 lat. Czas przebywania w zakładzie nieokreślony.

In summa (łac.) w ogóle, jednem słowem.

In summo gradu (łac.) w najwyższym stopniu.

Insurekcja (z łac. powstanie), zwała się w Węgrzech do r. 1848 zbrojna gotowość (pospolite ruszenie) szlachty, która na wezwanie króla obowiązaną była osobiście ze swymi poddanymi wychodzić na wojnę, w granicach kraju na swój, za jego granicami na koszt skarbu krajowego. Za ten obowiązek posiadała ona różne przywileje. Znakiem wezwania do **I.** było wywieszenie chorągwi wojennej na domu zarządu komitatowego i noszenie krwawego miecza po ulicach stolicy komitatu przez właściwego urzędnika, odzianego czerwonym płaszczem i ogłaszającego dzień i miejsce zebrania pod karą śmierci. Pamiętną jest **I.** z r. 1741. W czasie wojen za Napoleona I poczet takich *Insurgentów*, konnych i pieszych, przechodził niekiedy 50,000 (ob. Banderje).

In suspenso (łac.) *w zawieszeniu*, w niepewności.

Insynuacja (łac.), podszeptywanie, przypisywanie komuś czynu przez niego niepopełnionego; stąd: insynuować.

Inszan (Ongia Oola), góry na lewym brzegu rz. Huangho w Mongolji południowej, pomiędzy 108° a 112 dług. wsch. od Gr., na zachód od drogi karawanowej, prowadzącej z Pekinu do Kjachty, 30—40 klm. szerokie, 2,255 m. wysokie, obfitują w wodę, lasy i pastwiska.

Intarsja (Intarsiatura włos.), wyroby mozaikowe z drzewa, wykonywane w XV w. we Włoszech, w XVI w Niemczech; intarsja malowana, naśladownictwo mozaiki drzewnej za pomocą malowania, wynalezione przez L. Burgera. Por. Scherer 1891; wykłady: Teirick 1876, Meurer 1879, Rhenius 1881, Bender 1889.

Integralny (łac.), tworzący całość, pełny, całkowity; integrale—obligacje długu państwowego holenderskiego z 1814.

Integralny rachunek, *rachunek całkowy*, ob. Różniczkowy i całkowy rachunek.

Integumentum, powłoka, okrywa, zwłaszcza powłoka nasienia roślinnego.

Intelektualizm przeciwstawienie sensualizmu i empiryzmu. Kierunek filozoficzny, przypisujący rozumowi przewagę nad innemi czynnikami świadomości.

Inteligencja (od łac. *intelligo* rozumieć), stanowi przeciwieństwo do instynktu (ob.), pochodzącego od łac. *instigo*, popędu, z którego sprawy się nie zdaje. Za wyłączną sferę objawiania się **I.** uważają człowieka. Linneusz utworzył dział *homo sapiens*, Lichtenberg nazwał człowieka zwierzęciem szukającem przyczyn. Wedle lorda Monboddo (*On the origin and progres of languages*, po niemiecku przez E. A. Schmid z przedmową Herdera, Ryga, 1784) człowiek różni się tylko od zwierzęcia zdolnością abstrakcji, a w skutek tego możnością uogólnienia szczegółowych spostrzeżeń; ta zaś jest tylko wynikiem nabytej przez czas zręczności (habit). W filozofji **I.** nazywają zakres pojęć, wyrabianych po za obrębem spostrzeżeń zmysłowych, na drodze logicznego procesu. Z tej zasady wychodząc, Fichte i Schelling nazywali swoje systemy filozoficzne *intelektualnemi*, jako obchodzące się bez pomocy doświadczenia i zmysłów, w poznaniu świata. W życiu potocznem, *inteligentnym* jest człowiek, zastanawiający się nad przyczynami i celem swego działania, gdy moralny rozważa naturę obojga, złą lub dobrą. Życie lub praca *intelektualna* jest synonimem umysłowej, w przeciwieństwie do życia fizycznego, lub pracy fizycznej i często bierze się za jedno z wyrazem: *duch*, *duchowość*. Por. Taine „De l'Intelligence", przekład polski I. Tomaszewskiego.

Intellekt, rozum intelektualny, ściągający się do rozumu, wiedzy, poznania. Np. rozwój, wychowanie intelektualne w przeciwstawieniu do moralnego, estetycznego.

In tempore opportuno (łac.) *w czasie właściwym*.

Intendent (z łac.), zawiadowca, nadzorca. w organizacji wojskowej intendentem jest naczelny zawiadowca administracji wojskowej, czuwający nad wypłatą żołdu i opatrzeniem wojska w żywność i ubranie, *intendenturą* zaś, władza zajmująca się pod zwierzchnictwem **I.** administracją wojskową. Dostarcza żywności, odzieży i innych potrzeb.

Intensja, natężenie (ob.); stąd *intensywny*, silny, naprężony; wielkość intensywna, wielkość zawartości wewnętrznej, siły wewnętrznej, w przeciwności do wielkości *ekstensywnej*, rozprzestrzenionej, siły działającej nazewnątrz.

Intensywny, Intensywność (z łac.) napięty, oznacza przenośnie ześrodkowanie energji, skierowanej ku danemu celowi.

Intensywne gospodarstwo, gospodarstwo w które się wkłada wiele pracy w stosunku do obszaru ziemi, żeby z niej wydobyć bogaty plon.

Intensywne życie—życie bogate w treść wewnętrzną.

In tenui labor, at tenuis non gloria (łac.) drobny jest przedmiot, lecz sława niemała (Virgili).

Inter arma silent leges (łac.) podczas wojny milczą prawa (Cycero).

Intercelularny, *międzykomórkowy*. *Substancja międzykomórkowa*, ob. Tkanki.

Intercyza, jest to umowa przedślubna, urządzająca stosunki majątkowe między przyszłymi małżonkami. Pierwotnie w prawie polskiem **I.** zwano umowy prywatne, dotyczące stosunków mniejszej wagi. Ponieważ zaś układy o posag odbywały się prywatnie, dlatego **I.** otrzymała w końcu dzisiejsze swe znaczenie. Nazwa **I.** pochodzi od *intercidere* — rozrzynać i przeszła na pisma umowne, albowiem pisma te, dla zabezpieczenia się od fałszu, rozrzynano na części, z których jedną otrzymywała każda z umawiających się stron. Podług obowiązującego u nas prawa, **I.** posiada wszelkie cechy umowy z wyjątkiem wszakże, iż przez strony zmieniane być nie mogą, o ile ślub już nastąpił. W jednym tylko wypadku może nastąpić zmiana intercyzy między małżonkami, a mianowicie podczas sprawy rozwodowej lub separacyjnej, i to wyłącznie na wypadek ostatecznego wyrzeczenia rozwodu lub separacji. W Kod. Cyw. Polskim (z r. 1825) dane co do **I.** objęte są w ks. I tytule V (art. 207—230), gdzie postanowiono, że umowy takie winny być zawierane przez akt notarjalny i objawione pod nieważnością w akcie ślubnym. Gdy zaś jeden z małżonków jest handlującym, intercyza (stosownie do obowiązującego u nas art. 67 kodeksu handlowego francuskiego) winna być wywieszoną w sądzie handlowym (lub zastępują-

cym go okręgowym) tego okręgu, w którym małżeństwo było zawarte.

Interdykt (z łac. *zakaz*, *zabronienie*), zowie się w kościele rzymsko-kat. rodzaj kary kościelnej, większej od innych, lecz mniejszej od *anatemy* (ob. Klątwa). Pierwszą wiadomość piśmienną o **I.** przywodzi Baronius na 40 blizko lat przed Grzegorzem VII. Co do udzielania sakramentów **I.** zabrania tego tym wszystkim, którzy dali przyczynę rzucenia **I.**; innym dozwala udzielać tylko chrztu i rozgrzeszenia; umierającym zaś i komunji, ale bez namaszczenia olejem św. Co do nabożeństwa, jeżeli kościół podlega **I.**, takowe odbywać się nie może; jeżeli zaś uległa mu gmina, kraj lub jaka korporacja, może się odprawiać, lecz przy drzwiach zamkniętych i bez śpiewu i dzwonienia, z wyjątkiem na Anioł Pański i t. d. Pogrzeby mają się odbywać bez ostentacji. Zwłoki nieboszczyków, uległych **I.**, nie mogą być grzebane na cmentarzach poświęconych. Pod **I.** może podpaść i cmentarz, gdy na nim pogrzebany został kacerz, a w takim razie nikt na nim grzebany być nie może. **I.** nakładać może każdy, kto ma prawo *ekskomuniki* i *suspensy*. Nakłada się zaś albo *per modum poenae* albo *per modum censurae*. W w. XII i XII często rzucano **I.** *powszechny* na całe miasta i kraje, jak np. papież Aleksander III na Szkocję za nieprzyjęcie naznaczonego biskupa, na Polskę zaś Grzegorz VII za zabicie św. Stanisława.—W późniejszym czasie papieże uznali, że częste **I.**, zwłaszcza na ogół rzucane, demoralizują ludzi i szkodzą powadze władzy kościelnej. Sobór zaś bazylejski (sess. XX) orzekł, że nie należy karać miasta ani kraju za winy jednego człowieka, a tylko wtedy, gdy ogół jego mieszkańców lub zarząd dopuścił się śmiertelnego grzechu; gdyby zaś kara ta miała dotknąć jedną osobę, należy wezwać władzę, aby winowajcę wydaliła. Por. Ubelohde „Die Interdikte des römischen Rechts" (1889—93).

Interdykt w Polsce, najdawniejszy znajdujemy wspomniany w liście papieża Paschalisa II do arcybiskupa gnieźnieńskiego Marcina, za Władysława Hermana. W nim jest wzmianka o wyklęciu biskupa jednego przez Piotra arcybiskupa „wbrew kanonom". Mowa tu zdaje się być o biskupie Stanisławie, który wedle opisów Mateusza Cholewy i następnych, naprzód pogroził Bolesławowi II zagładą państwa, a potem go wyklął. Gallus podaje przykład nieco wcześniejszy klątwy rzuconej przez Gaudentego—Radzyna, arcybiskupa Polski (od 999 r.), lecz to zdaje się być schrześcijanionem podaniem. Za Władysława II Jakób, arcybiskup gnieźnieński, rzuca klątwę na niego pod Poznaniem, a żonę Agnieszkę, siostrę przyrodnią Konrada III, cesarza, wyklinają legaci papiescy, wprzódy rzucający klątwę na dostojników polskich. 1247 Prandota, biskup krakowski, uzyskał od Innocentego IV dla siebie wolność od wszelkich klątw legatów. Następnie klątwy spotykają Władysława Odonicza, Henryka Brodatego i innych książąt szląskich. Konrad Mazowiecki, Władysław Łokietek i Leszek Czarny ulegają tej strasznej w owych czasach broni możnowładztwa duchownego. Zbigniew Oleśnicki dotknął **I.** Kraków, przez co zwichnął sojusz Czech z Polską.—**I.** i klątwa były później używane przez papieży w obronie pretensji krzyżackiego zakonu do Prus, gdy chodziło o zatrzymanie ich, wbrew ich woli i interesom Polski, wiernej służebnicy katolicyzmu, w jarzmie Niemców, np. przez Hieronima, arcybiskupa kreteńskiego (ob.). Wskutek zatargów osobistych hetmana w. lit. Kaz. Sapiehy z biskupem wileńskim Brzostowskim 1694, padła klątwa biskupia na przeciwnika, ale ją Rzym zawiesił, godząc nową waśń o suspensę klątwy między prymasem a swoim legatem. **I.** był też używany bardzo często w sporach o dziesięciny.

Inferferencja ob. Krzyżowanie.

In tergo (łac.) na grzbiecie, na drugiej stronie.

Intérieur (fr.) — wnętrze. W malarstwie widok wewnętrzny domu, pokoju.

Interim (łac. *tymczasem*), zwało się za czasów reformacji kościelnej trojakie rozporządzenie, wydane przez cesarza niemieckiego Karola V i elektora saskiego Maurycego, a przepisujące tymczasowo, jak należy postępować w sprawach kościelnych, będących przedmiotem sporu, nim zostaną zdecydowane ostatecznie na soborze powszechnym, mianowicie trydenckim.— W roku 1541 Granvella wręczył w Ratyzbonie (Regensburgu) wyznaczonej przez sejm cesarstwa komisji, do której należeli ze strony rzymsko-kat. Eck, Pflug i Gropper, a ze strony ewangelickiej Melanchton, Bucer i J. Pistorius, memorjał, obejmujący zasady pojednania. Legaci papiescy Contarini i Moroni przejrzeli go. Zgodzono się na dogmata o doskonałości człowieka przed upadkiem, o wolnej woli, o grzechu pierworodnym i usprawiedliwieniu, lecz co do sakramentów i władzy kościoła nie nastąpiła zgoda, i 29 lipca cesarz zapowiedział na sejmie, że zaczęte układy wznowione będą na soborze, a tymczasem należy utrzymać spokój. Projekt ten ugody nazwany został **I.** *Ratyzbońskiem*. Na nowym sejmie 1547 r. cesarz wniósł inne **I.**, które znane jest w dziejach pod nazwą *Augsburskiego* (ob.).—Na sejmie w Lipsku 22 grud. 1548 r. za staraniem elektora Maurycego ułożone było przez Melanchtona, Bugenhagena i Majera nowe **I.**, zwane *Lipskiem*. Zabezpieczało ono wyznanie ewangelickie, ale zarazem uznawało władzę papieża i biskupów, o ile nadużywać jej nie będą. Stało się ono powodem rozdwojenia pomiędzy ewangelikami; moc zaś swą utraciło po traktacie pasawskim (1552 r.).—Por. Biecka „Dreyfaches Interim" (Lipsk, 1721).

Interlaken, osada w szwajcarskim kantonie Berneńskim, w zachwycającej okolicy górskiej,

pomiędzy jeziorami Brienz i Thun, przy końcu doliny Lauterbrunn, naprzeciwko miasteczka Unterseen; ma 2,500 m., piękny zamek i wspaniałe hotele. Jest to jeden z najbardziej ożywionych punktów dla wycieczek turystów w Szwajcarji. Rocznie bywa tu od 75,000 do 100,000 gości. W okolicy mnóstwo gości kuracyjnych; szczególnie zwiedzaną jest dolina *Bödeli*, a także *St.-Beatenberg*, położony na 1,148 m. nad powierzchnią morza.

Inter duos litigantes tertius gaudet (łac.) gdzie dwóch się kłóci, tam trzeci korzysta.

Interlinearny (łac.), międzywierszowy: wersja interlinearna, tłómaczenie dosłowne, znajdujące się między wierszami tekstu oryginalnego.

Interlinja (z łac.), zowie się w drukarstwie cienka blaszka z materjału drukarskiego, wkładająca się pomiędzy złożone wiersze, gdy zachodzi potrzeba rozsadzenia tych wierszy od siebie; czynność ta nazywa się *interlinjowaniem* i różni od *rozspacjowania*, którego celem jest rozsadzenie liter w wyrazie, a ku czemu służą tak zwane *spacje*.

Interlokutor (łac.), osoba trzecia wchodząca do rozmowy.

Intermedium (łac.), pierwszy między dwoma terminami.

Intermezzo (włosk.), po franc. *intermède*, po niem. *Zwischenspiel*, po polsku *Międzyakt*, nazywa się to wszystko, co jest wciśnięte pomiędzy dwa akty dramatu, jak kuplety, śpiewy, djalogi i t. p. Starożytni znali już krótkie, oderwane, luźno z sobą powiązane przedstawienia, przegradzające jedną sztukę od drugiej, by zapełnić niemi czas, użyty do przygotowań na następne widowisko. Istniały one także i w reprezentacjach średniowiecznych. W starych operach francuskich zjawiły się intermezza pod nazwą *Rondeaux* albo *Sarabandes*. Teraz nazwę intermezzów dają głównie drobnym operom komicznym, w których występuje jedna, a najwięcej dwie osoby; nie pozostają one zwykle w żadnym związku ani z poprzedzającem, ani z następującem po nich widowiskiem. Jednem z najpiękniejszych intermezzów jest Bardi'ego „Il Combattimento d'Appoline col serpente". W ostatnich czasach **I.** spotykają się często w operach młodo-włoskiej szkoły (Mascagni, Leoncavallo i in.). Por. Angeli „Notizie per la storia del teatro a Firenze nel secolo XVI, specialmente circa gli intermezzi" (1891).

Intermittens *(febris)*, *gorączka przepuszczająca*, ob. Zimnica.

Internacjonalny, międzynarodowy.

Internat (z łac. *internus*, wewnętrzny), zakład wychowawczy, w którym młodzież mieszka, wychowuje się i kształci w naukach, w wielu razach jednoznaczny z *alumnatem*. **I.**, jako zakłady wychowawcze, pozbawiające dzieci życia rodzinnego i wtłaczające je w system sztuczny, pożądane są tylko w wypadkach koniecznych, jako domy podrzutków, sierot, lub zakłady poprawcze.

International working's men's Association, zwana przez skrócenie Internacjonałem, albo Międzynarodówką, stowarzyszenie międzynarodowe robotników, założone podczas wystawy Londyńskiej, d. 28 wrześ. 1864, w St.-Martinshall. Robotnicy angielscy myśleli początkowo o organizacji zawodowej, Francuzi wnieśli do związku idee socjalistyczne, a Niemcy komunistyczne. Początkowo kierownikiem związku był Marx (ob.), który zasiadał w komitecie centralnym początkowo w Londynie, od 1872—w Nowym Yorku. W 1872 nastąpił rozłam. Przeciwnicy Marxa, t. zw. Federaliści, założyli nowy związek międzynarodowy. Por. Eichhoff „Die internationale Arbeiter Association" (1868); Villetard „Histoire de l'international" (1871); Testut „L'internationale et Jacobinisme" (1872); Di Mehring „Zur Geschichte der deutschen Socialdemokratie".

Internodia, ob. Międzywęźla.

Inter nos (łac.) między nami.

Internować, osadzać kogoś w danej miejscowości bez prawa dowolnego jej opuszczenia. Jest to rodzaj kary.

Internowanie (z łac.), usunięcie kogoś od granicy ku wnętrzu kraju; jest to postępowanie rządu względem emigrantów zagranicznych, mocą którego ci ostatni przymuszeni bywają usunąć się od granicy, gdzie ich pobyt mógłby być niebezpiecznym dla państwa sąsiedniego, i osiąść wewnątrz kraju.

Internuncjusz (z łac.), zowie się legat papieski, rezydujący przy mniejszych dworach zagranicznych, dla odróżnienia od nuncjuszów, lub też spełniający poruczenia w miastach, nie będących rezydencją monarszą.—Zwał się też tak i poseł austrjacki w Konstantynopolu.

Internuntii civitatum Prussiae albo **Deputati** (łac.), delegowani do miast większych pruskich: Torunia, Elbląga, Gdańska, którzy się zbierali na generał pruski.

Interpelacja, w słowniku parlamentarnym oznacza zapytanie, zwrócone przez deputowanych do rządu, w kwestjach dotyczących polityki zewnętrznej, lub wewnętrznej.

Inter pocula (łac.), z kielichem w ręku.

Interpolacja (z łac.), zowie się w krytyce filologicznej zmiana, przekształcenie, lub wsuwanie do pierwotnego tekstu pojedyńczych wyrazów, zdań lub rozdziałów całych, celem sfałszowania go; interpolować znaczy fałszować tekst.

Interpolacja *(zagęszczanie)*, w matematyce postępowanie mające na celu wtrącanie, pomiędzy dwa wyrazy pewnego szeregu wielkości, wyrazów pośrednich, które, o ile można, jak najściślej odpowiadają prawu, któremu ten cały szereg ulega. Tak np., gdy idzie o zagęszczenie wyrazów postępu geometrycznego lub arytmetycz-

nego, wyszukujemy między każdemi dwoma wyrazami w pierwszym razie średnio-arytmetyczną, w drugim średnio-geometryczną. Można też nakreślić bieg funkcji (ob.) geometrycznie (ob. Geometrja), wtedy na każdą wartość zmiennej, daną przez odciętą, rzędna daje wartość funkcji. **I.** ma zwłaszcza częste zastosowanie w astronomji, do czego służy odpowiedni *wzór interpolacyjny* Lagrange'a.

Interpretacja (z łac. *interpretatio*), znaczy tłómaczenie, objaśnienie tego, co jest niezrozumiałe i wątpliwe. Stąd najszersze zastosowanie ma **I.** w prawie, gdzie często myśl prawodawcy z powodu niedokładności, niejasności redakcji jest wątpliwą i niepewną. Wtedy sędzia musi uciekać się do **I.**, to jest wytłómaczenia wątpliwego przepisu prawa. Takie tłómaczenie może być albo *ustawowe* (**I.** *legalis*), gdy wątpliwą myśl prawodawcy przez inny przepis prawa objaśniamy, albo *naukowe* (**I.** *doctrinalis*), gdy tę samą myśl prawodawcy odnajdujemy na drodze naukowej. **I.** ustawowa może pochodzić albo wprost od prawodawcy, gdy ten sam objaśnia, co należy pod wątpliwym przepisem prawa rozumieć, i wtedy zwie się ona tłómaczeniem *autentycznem* (**I.** *authentica*), albo opiera się na zwyczaju prawnym, na praktyce sądowej i wtedy zowie się *zwyczajową* (**I.** *usualis*). Co się tycze interpretacji naukowej, ta może być albo *gramatyczną*, literalną, dosłowną (**I.** *grammatica*), gdy myśl prawa odszukujemy ze słów i przepisów gramatyki, albo *krytyczną* (**I.** *critica*), gdy myśl prawodawcy odnajdujemy przez porównywanie tekstu, albo wreszcie *filozoficzną* (**I.** *logica*), kiedy myśl prawa wyprowadzamy z jego ducha, z wewnętrznych jego pobudek. Ze względu na zakres rozciągłości tłómaczenia, interpretacja może być albo *rozciągłą*, szeroką (**I.** *extensiva*), kiedy myśl prawodawcy pojmujemy szerzej, niż ona rzeczywiście wyrażona, i pod dany przepis podciągamy wypadki takie, o których literalnie przepis ten nie wspomina, albo *ścieśnioną* (**I.** *restrictiva*), gdy tłómaczymy przepis według jego dosłownego brzmienia, albo wreszcie *wyjaśniającą* (**I.** *declarativa*), gdy tylko wyjaśniamy myśl prawodawcy co do niejasności i wątpliwości, nadając rozciągłość prawu taką, jaką chciał prawodawca według brzmienia tekstu.

Interpunkcja (z łac.), ob. Przecinkowanie.

Interregna w Polsce. Interregnum—czas pomiędzy panowaniem jednego króla a wstąpieniem na tron następnego. Zastępujący w tym czasie króla prymas, arcybiskup gnieźnieński, zwał się po łacinie Interrex (ob.), po polsku bezkról. W Polsce forma rządu od najdawniejszych czasów była zupełnie odmienną od rządów w innych państwach, więc też i bezkrólewie miało u nas zupełnie inne znaczenie, niż gdzieindziej. Nastąpić ono mogło w trzech przypadkach: albo po śmierci króla, albo po złożeniu go przez naród, jak się stało z Henrykiem Walezjuszem, gdy odjechał do Francji, albo po dobrowolnem złożeniu korony, jak uczynił Jan Kazimierz. Jakkolwiek w dziejach naszych już po śmierci Mieczysława Gnuśnego było bezkrólewie—gdy Ryksa chciała rządzić w imieniu małoletniego syna, na sposób niemiecki, ale musiała ustąpić—atoli właściwie bezkrólewia nasze zaczynają się dopiero po śmierci Ludwika węgierskiego (1382); wtedy to bowiem nastąpiło pierwsze burzliwe bezkrólewie, wywołane tem, że naród zapewnił Ludwikowi oddanie tronu jednej z jego córek, nie wymieniając osoby. Po śmierci Władysława Warneńczyka nastąpiło bardzo długie, i kilkoletnie bezkrólewie, zakończone przyjęciem korony przez Kazimierza Jagiellończyka. Po jego zgonie, bez względu na testament, w którym ten król wyraził pragnienie, aby w. księciem został Aleksander, a królem polskim Jan Olbracht, trwało bezkrólewie na Litwie kilka tygodni, a w Koronie kilka miesięcy. Po bezpotomnem zejściu Zygmunta Augusta następuje wielki przełom w dziejach bezkrólewia: traci ono cechę chwilowości i przypadku, a pozyskuje oddzielne prawa i ustawy, jakby jakiś stan normalny, zasadniczo przedzielający jedno panowanie od drugiego w życiu politycznem Rzeczypospolitej. W 1572 Polska musi o sobie myśleć i króla wybierać, ale formy elekcji nie przepisało jeszcze żadne prawo. Powstaje więc niepokój, i odbywa się mnóstwo zjazdów prowincjonalnych na obszernym obszarze Polski, połączonej z Litwą i jej prowincjami ruskiemi. W styczniu dopiero 1573 r. odbywa się w Warszawie konwokacja wszystkich stanów, na której uchwalono tymczasowo czas i formę elekcji. Po elekcji w maju 1573 bezkrólewie trwało jeszcze do koronacji w lutym 1574 r., nim przybył do Polski Henryk Walezjusz. Po jego ucieczce w czerwcu do Francji, mieliśmy znów bezkrólewie miesięcy 7—8. Za Jagiellonów nie było wcale konwokacji, a tylko prymas, zasięgnąwszy rady panów, ogłaszał wprost dzień elekcji, na którą zjeżdżała się szlachta; teraz zaś, kiedy bezkrólewie zostało uregulowane prawami, odbywają się trzy sejmy: pierwszy konwokacyjny, na którym stany Rzeczypospolitej oznaczają czas i formę elekcji, drugi elekcyjny i trzeci koronacyjny. Ale ścisłe i dokładne prawa o elekcji królów nigdy w Polsce, niestety, nie były ułożone i napisane. Bezkrólewie po Batorym, burzliwe i krwawe, trwało od grudnia 1586 do grudnia 1587. Po Zygmuncie III ciągnęło się miesięcy 9, od maja 1632 do lutego 1639. Po śmierci Władysława IV—miesięcy 8, od maja 1648 do stycznia 1649. Po abdykacji Jana Kazimierza—od września 1668 do czerwca 1669. Po zgonie Michała Korybuta Wiśniowieckiego bezkrólewie trwało krótko, gdyż nowo obrany król Jan III, zaraz po elekcji (a nie po koronacji) miał już wszystkie prawa królewskie. Je-

den Sobieski przez 1½ roku rządził państwem przed swojem ukoronowaniem. Bezkrólewie po Sobieskim trwało 15 miesięcy, z tego powodu, że ogromna większość szlachty opierała się obraniu królem Augusta II Sasa, popieranego głównie przez magnatów. Za drugiej wojny szwedzkiej było bezkrólewie i dwóch królów razem: Leszczyński i August III; bezkrólewie to ciągnęło się od lutego 1733 r. do stycznia roku następnego. Ostatnie bezkrólewie, po Auguście III, trwało 11 miesięcy do elekcji Stanisława Poniatowskiego, a 14 do jego koronacji.

Interrex (po grecku *mesobasileus*), międzykról, tak się zwał w starożytnym Rzymie najwyższy urzędnik, dzierżący władzę królewską podczas *Interregnum*, bezkrólewia, to jest czasu między śmiercią jednego a wstąpieniem na tron drugiego króla. **I.** musiał pochodzić z patrycjuszów i przez nich bywał mianowany (Liw. 1,32), dla czuwania nad wyborem nowego króla. Władza **I.** trwała tylko dni 5, po których upływie musiał on składać urząd, a ponieważ wybór króla zajmował czas dłuższy, przeto mianowano niekiedy w czasie jednego bezkrólewia 10, a nawet 14 interreges. Urząd ten widzimy w Rzymie i za czasów rzeczypospolitej, gdy konsulowie pomarli, gdy się władzy zrzekli, albo też gdy nie mogli kierować komicjami wyborczemi. **I.** miał oznaki konsulów i był poprzedzany przez liktorów.

Interrex w Polsce. Dosłownie znaczy; międzykról; że zaś interregnum nazywano bezkrólewiem, więc interrex był to *bezkról*, t. j. rządca Rzeczypospolitej w czasie bezkrólewia. Bezkrólem mógł być tylko pierwszy dostojnik w kraju, arcybiskup gnieźnieński. Widzimy, że po śmierci Przemysława, Łokietka i Kazimierza Wielkiego arcybiskup gnieźnieński już wpływa przeważnie na losy kraju,—ale pierwszy stworzył instytucję interrexa Zbigniew Oleśnicki (ob.), już za Jagiełły Wł. potężny, choć był tylko bpem krakowskim i kardynałem, jednak czerpiący znaczenie swe w słabości króla, sile swego charakteru i purpurze księcia kościoła, która go okrywała. Za Jadwigi atrybucje tej władzy dopiero wyrabiał i piastował sam naród, a raczej możnowładcy (ob. Horodelska unja). Patrjotyczna walka Oleśnickiego z królewskiemi rojeniami Witolda zaważyła zdaje się na korzyść biskupa krakowskiego w bezkrólewiu przed Janem Olbrachtem, którego nie prymas, lecz następca Oleśnickiego nominował. Jakkolwiek za Jagiellonów arcybiskup został prymasem i na sejmach pierwsze zasiadał miejsce, bezkrólem jednak we właściwem znaczeniu tego słowa nie był, bo urząd taki mógł prawnie być konieczny po raz pierwszy, kiedy umarł Zygmunt August bezpotomnie. Wówczas to w bezkrólewiu za Henryka Walezego roztrzygnęła się ważna kwestja przewodnictwa w rządzie, czy marszałek w. k., czyli też prymas ma być interrexem. Prymas Uchański w 1573 przezwał się wtedy pierwszym księciem w Rzeczypospolitej. Sejm konwokacyjny przyznał mu i następcom prawo zwoływania sejmów i sejmików przed elekcją króla, załatwiania mniejszych spraw państwa. Oprócz tego prymas uniwersałem ogłasza śmierć królewską, o większych sprawach donosi senatorom, opatruje wszystko, czyni wnioski do obrad, we wszystkiem stosownie do zwyczaju radząc się senatorów. Mimo to Siennicki Mikołaj, podkomorzy chełmicki, marszałek izby poselskiej jeszcze ogłosił Stefana Batorego (Łubieński „Polonoeutychia"), a Stan. Karnkowski, bp. kujawski koronował jego i żonę, 1586 uzyskał bulę prymasom, warującą wyłącznie koronowanie i ogłaszanie królów. Od 1632, interrex Jan Wężyk miał radę z 9 senatorów i 12 posłów złożoną, która 1648 za Łubieńskiego, urosła na 24 z senatu, 23 posłów, 1668 za Mikoł. Prażmowskiego pierwszych 27, drugich 36 (Vol. leg.). Myślał już o niej Uchański 1573 (Mosbach *Wiadom. do dz. pol.* 80). Pierwszy Maciej Łubieński z Łowicza rozesłał uniwersały za zgodą 4 senatorów i kanclerza Jerzego Ossolińskiego, wówczas bawiących w Łowiczu. Czartoryski Florjan, bp kujawski, nominat gnieźnieński, był interrexem 1673, i zwołał sejm ze Smardzewa, a siedział w Łowiczu. Bp. krakowski Trzebicki po jego † miał koronować Jana III, ale dokonał tego Olszowski, prymas, który za oblężenia pod Zórawnem chciał sejm zwołać, jak niegdy Dzierżgowski. Radziejowski ogłosił Contiego, bp. kujawski Dąbski Augusta II, za którego prymas Szembek Stan. jest niemal rejentem państwa za życia króla. Gdy † 1721, brat jego stryjeczny, Krzysztof, bp. kujawski, jako *wiceprymas*, obejmuje władzę („Teka" Podoskiego II, 173). Przy elekcji 1733, gdy prymas Teodor Potocki i bp. kujawski trzymali stronę Leszczyńskiego, St. Hozjusz, bp. poznański, ogłosił Augusta III, a Lipski, bp. krakowski, koronował go 1763. Wł. Alek. Łubieński tworzy urzędy referendarza, sekretarza, jego kanclerz pieczętuje nominacje i St. Aug. Poniatowski musiał je potwierdzić, gen. Mokronowski zostaje naczelnikiem poczt, podskarbiowie mieli mu płacić koszta reprezentacji interrexa (Bartoszewicz „Znak. mężowie polscy", II 67). Tym sposobem biskupi krakowscy i kujawscy wciąż spór wiodą z prymasem o władzę, przeważając się kolejno. Ostatni interrex z hetmanem i królem stanowi trójcę władz wzajem się niweczących. Wogóle Łubieński przyjął na siebie wiele z majestatu władzy. Był królem w zmniejszonym obrazie; sam rozdawał urzędy: była to nowość przedtem nieznana; rozdawał beneficja duchowne, probostwa i kanonje, miał prawo zwoływać szlachtę przez wici na pospolite ruszenie; słowem, na każdym kroku przywłaszczał sobie więcej władzy krolewskiej, niż wszyscy inni jego poprzednicy prymasi. Co się tycze zewnetrznych oznak godności **I.**, to on pierwszy po królu zasia-

dał w senacie, pierwszy dawał głos w obradach, mianował marszałka dworu, najczęściej jednego z kasztelanów, referendarzy, kanclerza i t. d. Niewolno było przy nim dobyć oręża, wolno mu było we wszelkich sprawach używać w sądach zastępców (prokuratorów) i t. d. Oto poczet naszych bezkrólów, w czasie bezkrólewi: 1) Jakób Uchański, w 1574—5; potem za niego Stanisław Karnkowski, w 1575—6; 3) Stanisław Karnkowski, w 1586—7; 4) Jan Wężyk, w 1632; 5) Maciej Łubieński, w 1648; 6) Mikołaj Prażmowski, w 1668—9; 7) Kazimierz Florjan Czartoryski, w 1673—4; 8) Michał Radziejowski, w r. 1696—7, a po nim Stanisław Dąbski, w 1697—8; 9) Teodor Potocki, w 1733, a po nim Stanisław Hozjusz; 10) Władysław Aleksander Łubieński, w 1764.

Interrogatorja (z łac.), zwały się w dawnem prawie polskiem pytania, które sędziowie podczas prowadzenia inkwizycji zadawali stawionym przed siebie świadkom.

Interview (z ang.), w terminologji dziennikarskiej oznacza rozmowę z jakąś wybitną osobistością, z jakim bohaterem chwili, prowadzona przez dziennikarza w celu opublikowania. Inteviewer dziennikarz, wypytujący artystów, polityków i t. d. o ich poglądy, gusta etc. w celu zdania z tego sprawy w gazetach.

Inter vivos (łac.), pomiędzy żyjącymi.

Interwał, *przestanek*, w muzyce stosunek dwu tonów pod względem ich wysokości. Ton niższy znajduje się, jak przyjęto, na pierwszym stopniu, wyższy określa się liczbą stopni djatonicznych, t. j. tonów objętych gamą, leżących pomiędzy nim a pierwszym. Najmniejszy **I.** zowie się *półtonem*, spotykany w gamie między trzecim a czwartym, oraz między siódmym a ósmym stopniem. **I.** innych, koło siebie będących, stopni gamy C zowią się *tonami*. **I.** pierwszego i drugiego stopnia zowie się *sekunda*, pier. i trzeciego *tercja*, v. *medjanta*, 1-go i 4-go *kwarta* lub *trytonus*, 1-go i 5-go *kwinta* v. *dominanta*, 1-go i 6-go *seksta* (często kwartę zowią *pod* lub *subdominantą*, a sekstę *naddominantą*). Interwał między 1-ym a 7-ym stopniem nazywa się *septymą*, nutą czułą *(note sentimentale)*, lub tonem wodzącym *(Leitton*, także *Unterhalbton)*, jako sprowadzający koniecznie **I.** ostatni w gamie między *toniką*, t. j. 1-ym stopniem, a 8-ym czyli *oktawą*. **I.** dalsze, jak nona, decima i t. d. mało są używane teraz, będąc raczej uważane za szeroką harmonję, t. j. rozsunięcie proste. *Odwracanie interwałów* stanowi podstawę *odwracania akordów* i polega na tem, że stopnie wyższe zmieniają położenie względem stałego niższego. Tak sekunda z góry na dół toniki przeniesiona, tworzy septymę (C—D, D—C) tercja odwrócona daje sekstę (C—E, E—C) i t. d., w ogóle interwale odwrócone dopełniają zawsze interwale zwykłe do liczby 9, i wedle tej formuły mogą być poznawane

1 2 3 4 5 6 7 8
8 7 6 5 4 3 2 1.

Przy odwróceniu **I.** zmieniają się ich nazwy w ten sposób, że ponieważ interwale gamy djatonicznej zowią się *wielkie*, odwrócenia ich stają się *małemi*, prócz kwart i kwint, które zawsze są *czyste*, także *unisono*, które przechodzą w oktawę. — **I.** *zmniejszone* lub *zwiększone*, powstałe przez ujęcie półtonu znakiem przypadkowym (♯, ♭, ♮), przechodzą w sobie przeciwne zwiększone i zmniejszone. Tercji i septym zwiększonych, a zmniejszonych sekund i sekst, nie używa się. Interwale odwrócone mogą nosić nazwę **I.**, z których powstały, ale z dodatkiem *dolny*, np. seksta jest dolną tercją. Interwale dzielą się jeszcze na *konsonanse*, t. j. takie, które stanowić mogą zupełne zakończenie sztuki, i tu należą czyste: oktawa, kwarta i kwinta, wielkie i małe: tercja i seksta. Inne są *dysonansami*, t. j. nie zadowalają ucha stanowczo, kończąc melodję (Lobe). Przy prowadzeniu głosów, t. j. przy łączeniu akordów, **I.** często się opuszczają, jak np. kwinta akordu 1-go, co się zawsze dzieje w związku 2 akordów septymowych, nigdy jednak septyma i tercja, zwłaszcza w stylu trzygłosowym. Chcąc nadać akordom postać czteroglosową, *podwaja się* interwale, najzwyklej tonika, w akordzie sekstowym (ob. Generał bas) podwaja się kwinta pierwotnego akordu, w dominanto septymowym tonika, w septymowych pobocznych tercja. Sekstowy zwiększony akord może tylko zdwajać tercją swoją. W stylu pięciogłosowym jest nieuniknione *podwajanie* **I.** i dotyka akordów septymowych nawet.

Interwencja, tak się nazywa w najogólniejszem znaczeniu udział trzeciego w sporze już istniejącym między dwiema stronami. **I.** spotykamy w prawie cywilnem i w prawie międzynarodowem. *W prawie cywilnem* interwenjent albo żąda przedmiotu spornego dla siebie, i wtedy jego interwencja jest główną *(interventio principalis)*, albo przyłącza się ze swem żądaniem do jednej ze stron spór wiodących, popierając ją swemi prawami, i wtedy interwencja jego jest pomocniczą *(interventio accessoria)*. Niekiedy łączą się te dwa rodzaje interwencji w tak zwaną interwencję mieszaną *(interventio mixta)*. Por. o interwencji art. 653—666 obowiązującej ustawy postępowania cywilnego. *W prawie międzynarodowem* interwenjentami nie są osoby prywatne, lecz państwa, a przedmiotem spornym jest jakaś kwestja polityki wewnętrznej lub zagranicznej innego państwa. Najczęściej **I.** taka odnosi się do kwestji wewnętrznych drugiego państwa, np. do uśmierzenia rozruchów, wybuchłych w innym państwie. Wogóle interwencja, jako mieszanie się w sprawy drugiego państwa, które jest dla siebie najważniejszą władzą i od nikogo zależeć nie może, sprzeciwia się pojęciu

samodzielności i niezawisłości państwowej, i dlatego dopuszczalną być nie powinna. Na zasadzie więc tego w nowszych czasach wytworzyła się w polityce zasada *nieinterwencji*, t. j. niemieszania się do spraw wewnętrznych drugiego państwa. Zasadę tę, tak sprzeczną z doktrynami wyznawanemi na kongresie wiedeńskim z roku 1815, postawiła po raz pierwszy rewolucja Lipcowa i ministerjum Kazimierza Perier. Nie należy jednak sądzić, aby zasada nieinterwencji była bezwarunkowo przyjętą. Dzieje nowoczesne zaprzeczają temu. Dość przypomnieć tu **I.** mocarstw zachodnich w wojnie Turcji z Rosją; **I.** Francji na rzecz papieża w 1867 r. i t. d. Główną różnicę między dawniejszą doktryną kongresu wiedeńskiego a dzisiejszemi teorjami stanowi zmiana pojęć o państwie. Przedtem za jedynego ,przedstawiciela państwa uważano monarchę, wezwanie więc jego o pomoc uważano jako wezwanie samego państwa. Dziś rzeczy się zmieniły. W razie sporu między władzą monarszą a wolą narodową, inne państwa, nawet wzywane przez monarchów, z **I.** nie występują, pozostawiając mieszkańcom możność urządzania się stosownie do ich potrzeb. O takiem zapatrywaniu się rządów przekonywają dzieje greckie, hiszpańskie i francuskie w ostatnich czasach. Por. Heiberga „Das Princip der Nichtintervention“ (Lipsk, 1842); Rottecka „Das Recht der Einmischung” (Freiburg, 1845); Hautefeuille „Le principe de Non-Intervention“ (Paryż, 1863); Stapleton „Intervention and Non-Intervention“ (Londyn, 1866); Holtzendorf „Die Idee des ewigen Völkerfriedens“(1883) i Geffcken „Das Recht der **I.** mit Beziehung auf Russland und Bulgarien“ (1887).

Intestinum, kiszka, *intestina*, kiszki, trzewia; *tractus isintestinalis*, przewód kiszkowy; ob. Kiszki.

Intonacja (z łac.), znaczy w muzyce trafne wzięcie właściwego tonu; głównym jej kierownikiem jest czystość tonu pod względem wysokości, piękność i sprężystość dźwięku i właściwa siła lub lekkość i cichość, stosownie do okoliczności. **I.** nazywają także śpiew duchownego przed ołtarzem, na który mu chór odpowiada.

Intra Jan Chrzciciel, powieściopisarz włoski, * 1832 r. w Calvenzano w prowincji Bergamos, od r. 1860 dyrektor liceum w Cremonie, od 1869 po zrzeczeniu się posady mieszka w Mantui, oddany pracy literackiej. Napisał szereg powieści i opowiadań, jak: „Ai bagni di mare“ (1869); „Agnese Gonzaga“ (1871); „Il sacco di Mantova” (1872); „L'ultimo dei Bonaccolsi” (1874); „In vilca” (1876); „Isa bella Adizzina“ (1881); „La cattedrale di Mantova“ (1886); „Izabella Clara d'Austria“ (1878) i in. W medjolańskich czasopismach „Archivio storico Lombardo“ i „Perseveranza” ogłosił wiele monografji.

Intrada, wstęp, jest krótką przegrywką instrumentów dętych, zakończoną na dominancie i nierozwiniętą.

Intra muros (łac.), wewnątrz murów, t. j. w mieście (nie publicznie).

Intransigeant (fr. od łac. słowa transigere — pogodzić, załagodzić) *nieprzejednany*, nazwa dziennika paryskiego i *radykalnych stronnictw* politycznych, jak np. rewolucyjno-komunistycznego w Hiszpanji, w r. 1873 i obecnie politycznego we Francji od 1871 r.

Intra parenthesim (łac.) w nawiasie.

Intreccio (włosk.), intryga, krótka sztuka sceniczna.

Introdukcja, jest pierwszym ustępem po uwerturze (ob.), złożonym z chórów i solów, lub samego chóru. Stanowi początek akcji. Niekiedy zastępuje miejsce uwertury, jak np. w „Ifigenji“ w „Taurydzie“ Glucka, „Cyruliku“ Rossini'ego, „Robercie Djable“ Meyerbeera; prolog „Romeo i Julietty“ Gounoda ma cechy introdukcji i uwertury.

Introit (z łac.=wchód, wstęp, przygotowanie), nazywa się *początek mszy św.*, kiedy kapłan odmawia głośno antyfonę (ob.). Podczas wielkiej mszy chór śpiewa tę samą antyfonę, i wtedy zowie się ona **I.** W kościele ewangelicko-augusb. praktykuje się także w niektórych miejscowościach **I.**, który rozpoczyna ksiądz odśpiewaniem jakiego ustępu z Pisma św., a chór odpowiada pieśnią podobnej treści.

Introligatorstwo, sztuka wiązania oddzielnych kartek i arkuszy w całość stanowiącą książkę. **I.** dawniejsze jest aniżeli drukarstwo, służyło już bowiem i do składania rękopisów. W starożytności rękopisy przechowywane były zwykle w futerałach, często pokrytych ozdobami artystycznemi. Niekiedy też używana była forma, do książek dzisiejszych zbliżona; były to cienkie i pobielone płytki drewniane, po obu stronach zapisane, w brzegu z sobą połączone i wspólną okładką ujęte. Nazywali to Rzymianie kodeksem (codex), a nazwa ta następnie przeniesioną została także na rękopisy pergaminowe i papierowe. W wiekach średnich, gdy przepisywanie książek pozostawało prawie wyłącznie w rękach zakonników, zajmowali się oni także i ich oprawą, zwykle przez proste zszycie kartek, które otrzymywały następnie okładkę pergaminową, skórzaną lub drewnianą, zwykle z przedniego brzegu spinaną za pomocą klamry i ozdabianą przez rytowników i złotników. Po wprowadzeniu dopiero drukarstwa **I.** rozwinęło się w rzemiosło samodzielne, posługujące się pierwotnie prostemi jedynie przyrządami ręcznemi, a obecnie rozwinięte już w przemysł fabryczny, polegający na podziale pracy przy pomocy machin, obsługiwanych motorami parowemi. Arkusze zadrukowane są przedewszystkiem *składane* przez dziewczęta lub chłopców, albo też przez maszyny, t. j. każdy arkusz oddzielny zo-

staje złożony według następstwa stron, stosownie do formatu druku, na dwie części (książki in folio), na 4 (książki w ćwiartce, in quarto), na 8 (w ósemce, in octavo), na 12 (w dwunastce, in duodecimo) lub większą jeszcze liczbę części. Tak złożone arkusze układają się jeden po drugim w należytym porządku, a w pokładach po 10 — 20 arkuszy stłaczają przez ubijanie młotami, albo też przesuwają się przez machiny do satynowania, które czynią papier gładszym i cieńszym. Potem następuje zszywanie arkuszy, zwykle w ramie zwanej *heftladą* (fig. 1), w której rozpościera się tyle nici, ile książka posiadać ma wiązadeł, co zależy od jej wymiarów; do nici tych przymocowują się oddzielne arkusze. Zamiast nici lub sznurków, do wielkich książek, jak do ksiąg handlowych, używają się taśmy. Przy takiem zszywaniu wiązadła tworzą na grzbiecie książki wyniosłości, których można uniknąć przez wypiłowanie rowków, w które nakładają się sznury; w tym razie książka posiada grzbiet płaski. Sznury odcinają się w takiej długości, by końce ich wystawały w obie strony poza zbiór arkuszy; końce te rozszczepiają się na włókna i wyrównywają, by następnie mogły być wklejane w okładki. W ostatnich czasach wprowadzono też wiązanie arkuszy drutami, co dokonywa się za pomocą machin (fig. 2), poruszanych nogą, lub też motorem parowym. Przy obsłudze jednej dziewczyny, może machina taka związać dziennie 15,000 arkuszy. W metodzie innej unika się zupełnie zszywania; arkusze obcinają się i na grzbietach, brzegom nadaje się chropowatość za pomocą pilnika, poczem naciera się je roztworem kauczuku. Gdy warstwa ta kauczuku zasycha, powleka się ją kilku jeszcze takiemiż warstwami, a wreszcie również roztworem kauczuku zakleja się grzbiet skórą lub płótnem, a na pasek ten, bez wiązadeł, nasadza się okładkę. Po zszyciu, grzbiet książki powleka się gorącym klejem i zaokrągla przez ubicie; po wyschnięciu klej się odmiękcza, książka znowu ubija, poczem osadza w prasie tak, by brzegi jej z trzech stron gładko dały się obciąć. Do obcinania tego służy odpowiedni hebel, a w wielkich zakładach dokonywa się to zapomocą machin. Gładkie brzegi książki barwią się kolorem jednym, lub też otrzymują powierzchnię nakrapianą, marmurkową, albo są złocone złotem malarskiem. Oprawa wyrabia się z tektury, do wymiarów książki odpowiednio przykrojonej; grzbiet i oprawa pokrywają się papierem, skórą lub tkaniną, a wreszcie pierwsza i ostatnia kartka książki spajają się z oprawą. Stosownie do materjału użytego na powłokę, rozróżnia się oprawa *w papier*, *w płótno*, *w półskórek*, gdy brzeg jest pokryty skórą, a okładki płótnem, wreszcie *w skórę* lub *w safjan*. Płótno introligatorskie jest to wytrzymała tkanina bawełniana, rozmaicie zabarwiona, która przez wyciskanie otrzymuje pozór skóry lub jaszczura (chagrin). Przy oprawach okazalszych tytuł książki wybija się na grzbiecie głoskami złoconemi, do czego przybywają jeszcze ozdoby, wybijane formami mosiężnemi. Na szczególnie ozdobne oprawy używa się powłoka z aksamitu różnych barw, płyty drewniane, okłady metalowe na krawędziach, płyty metalowe lub z kości słoniowej, rytowane lub zdobne malowidłami, wreszcie klamry, spinające okładki na przednich brzegach. Por. Bauer „Handbuch der Buchbinderei“ (1881); Michel „La reliure française“ (1879); „Journal für Buchbinderei“ (w Lipsku, od 1879), „Illustrierte Zeitung für Buchbinderei“ (w Dreznie, od 1868).

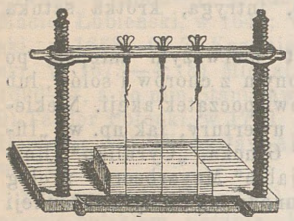

Fig. 1. Heftlada.

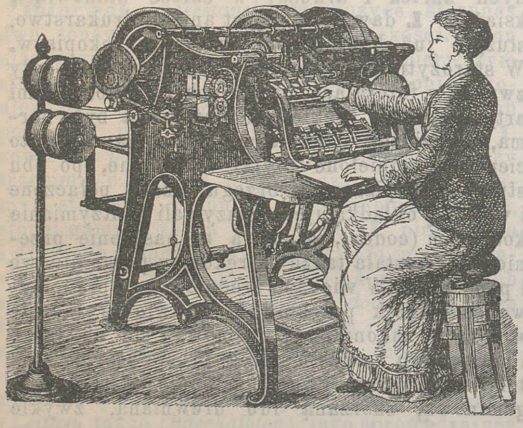

Fig. 2. Machina do zszywania drutem.

Intronizacja, akt objęcia władzy przez wysokiego dygnitarza kościoła, biskupa, arcybiskupa.

Intryga (z łac., intricare robić trudności), plątanie stosunków ludzkich w pewnym określonym celu. W dramacie splątanie węzła akcji i rozwiązanie go w sposób tragiczny, lub komiczny. W dramacie współczesnym intryga zeszła na plan drugi wobec tego, że akcja służy głównie do rozwinięcia charakterów. W dramacie hiszpańskim (Comedias di capa y espoda) mniej się troszczą o rysunek charakterów, więcej o powikłania sytuacyjne. Dlatego dramaty tego typu zowią się dramatami intrygi.

Intubacja, operacja, polegająca na wprowadzeniu przez usta do krtani rurki odpowiedniej formy, długości i szerokości, w celu rozszerzenia światła krtani przy sprawach chorobowych,

doprowadzających do znacznego, często śmiercią grożącego zwężenia; najczęściej się to zdarza przy krupie u dzieci. Rurka bywa metalowa lub kauczukowa. Od czasu odkrycia surowicy antydyfterytycznej, do intubacji uciekać się trzeba bardzo rzadko.

Intuicja, w filozofji bezpośrednie objęcie przedmiotu duchem bez uciekania się do pomocy logicznego rozumowania. Intuicja stanowi przymiot duchowy artystów i poetów, u Schellinga jest nową metodą poznania absolutnej identyczności, polega na tem, że gdy o pewnej rzeczy rozumem myślą, to byt tej rzeczy i myśl moja o niej jest u mnie jedno i to samo. **I.** jest więc równouprawnieniem myślenia i bytu. „W nas (mówi on) jest tajemnicza, cudowna zdolność przenoszenia się ze sfery zmian czasu w najwewnętrzniejszy, zupełnie wyswobodzony z zewnętrzności zakąt nas samych *(Selbst)* i tam oglądania odwieczności pod formą niezmienną. Ten pogląd intelektualny, czyli intuicja, jest wewnętrznem naszem, własnem doświadczeniem, od którego jedynie zależy nasza wiedza o świecie zazmysłowym." Na tem polega metoda zwana *konstrukcją*, a dowodząca, że w każdym szczegółowym stosunku lub przedmiocie, całość jest absolutnie wyrażoną. Zródłem dla tej teorji Schellinga jest idea *intuicyjnego rozumu* Kanta, która w nadzmysłowym substracie zjawiskowej natury źródło związku i celowości jej mechanizmu znajduje, i ogół jako podstawę możliwości powiązania się cząstek pojmuje. Jacobi'ego zdolność bezpośredniego ujmowania i pewność nadzmysłowości, którą on zowie *wiarą* lub *rozumem*, nie jest niczem innem tylko intuicją, t. j. dojściem czegoś odrazu, bez pomocy wiedzy, doświadczenia.

Inturskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie i pow. Wileńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się jeszcze w tym czasie do dóbr stołowych królewskich i składało się z miasteczka Inturki, nad jeziorem Giełota z przyległościami. W r. 1766 posiadał je Towiański, horodniczy wileński, opłacając z niego kwarty złp. 1,575, a hyberny złp. 1,200.

Intussuscepcja, przyjmowanie na wewnątrz. W botanice wzrost przez **I.** ma miejsce, gdy najdrobniejsze cząstki substancji wstępują między cząstki już istniejące i tem sprowadzają wzrost rośliny.

Inula, roślina, ob. Oman.

Inulina *(Helenina, Dalina, Synanteryna)*, $C_6H_{10}O_5$, ciało mączkowate, bardzo rozpowszechnione w świecie roślinnym. Znajduje się w korzeniach omanu *(Inula helenium)*, cykorji, georginji, w bulwie zwyczajnej *(Helianthus tuberosus)* i in., najobficiej w jesieni, a ginie na wiosnę z rozwojem młodych pędów. Otrzymuje się z główek georginji przez zmiażdżenie ich i przepuszczenie przez nie strumienia wody; przechodzi płyn mleczny, z którego się osadza **I.** Utworzona jest z ziarnek, przypominających mączkę. W wodzie zimnej jest bardzo mało rozpuszczalna, silnie we wrzącej. Roztwór wodny skręca na lewo płaszczyznę polaryzacji. Jod nadaje jej barwę brunatną, przechodnią. Przez długie gotowanie z wodą, lub działanie kwasami rozcieńczonemi, zamienia się w lewulozę (ob.). Por. Prantl „Das Inulin" (1870).

Inutile pondus terrae (łac.), nieużyteczny ciężar ziemi.

Inuus, małpa, ob. Magot.

Invaginatio, splątanie się kiszek, wywołujące w pewnem miejscu przerwę w ciągłości kanału kiszkowego. Jest to objaw bardzo poważny, wymagający chirurgicznej interwencji dla swego usunięcia.

Invenit (łac.) w skróceniu *inv.* wynalazł, wyraz kładziony zwykle u spodu miedziorytów, litografji i t. d., jako znak, że artysta sam był twórcą rysunku, nie zaś kopistą.

Inverness, najrozleglejsze hrabstwo w północnej Szkocji, obejmujące w sobie i większą część wysp Hebrydzkich; powierzchnia jego wynosi 11,021 klm. kw., z ludnością 89,317 (1891). Długa i głęboka dolina, przez którą przechodzi kanał Kaledoński, dzieli je na dwie równe części. Składa się ono głównie z wysokich, niedostępnych gór, pośród których mało jest gruntów zdatnych do uprawy. Za to wyborne pastwiska sprzyjają wielce hodowli bydła i owiec, która też stanowi główne zatrudnienie mieszkańców. Lud mówi przeważnie językiem gaelickim; język bowiem angielski używanym jest tylko przez wyższe towarzystwo. Miasto stołeczne Inverness, nad ujściem rzeki Ness, ma 20,900 miesz. i trzy porty.

In vili veste nemo tractat honeste (nowo-łac.), nikt nie szanuje człowieka w lichej odzieży.

In vino veritas (łac.), prawda w winie. Przysłowie odpowiadające polskiemu: Co na sercu u trzeźwego, to na języku u pijanego.

Invita Minerva (łac.) wbrew woli Minerwy. Słowa Horacego „Ars poetica," stosowane do autorów, którzy, nie posiadając zdolności lub talentu, a więc opieki bogini mądrości, Minerwy, uporczywie obstają przy swym zawodzie literackim lub naukowym.

Invitatorium (łac.), nazywa się w kościele rzymsko-kat. początek *Jutrzni* (ob.), kiedy jest śpiewany psalm 94: *Venite, exultemus Domino.*

Inwalid (z łac. *invalidus*, bezsilny) żołnierz z powodu kalectwa lub słabości niezdolny do dalszej służby frontowej. Od czasu zaprowadzenia wojsk stałych wszystkie państwa przyjęły na siebie opiekę nad tego rodzaju wojownikami, zabezpieczając ich byt odpowiednią płacą, lub urządzając dla nich *domy inwalidów*, w których znajdują stosowne pomieszczenie i utrzymanie.

W dawnej Polsce różnemi konstytucjami sejmowemi w w. 17 i 18 uchwalano zasiłki dla inwalidów; w wojsku polskiem między r. 1815—30 istniał korpus inwalidów i weteranów.

Inwarjanty, w matematyce, ob. Niezmienniki.

Inwektywa (z łac.) obraźliwe przemówienie, obelga słowna.

Inwencja (z łac.), wyraz techniczny, używany w estetyce i znaczący *Twórczość* (ob.).

Inwencja w muzyce, ob. Muzyka.

Inwentarz, po łac. inventarium, tak się nazywa spis pozostałości i rzeczy, czy to po zmarłym, czy po upadłym dłużniku, czy też po znikłym i t. d. Spis taki jest potrzebny, aby w danej chwili można mieć obraz stanu majątkowego pewnej osoby. Prawo pozwala sukcesorom przyjąć spadek z dobrodziejstwem inwentarza, to jest, o tyle, o ile ten spadek wyrazi się w stanie czynnym, po zaspokojeniu długów, i wtedy spadkobierca już nie jest odpowiedzialny z własnego majątku za długi spadkodawcy. Ob. Beneficium juris.

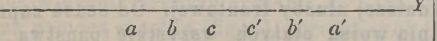
Inwersja, w chemji przeobrażanie cukru krystalicznego w glukozę i lewulozę, czyli w *cukier inwertowany*, ob. Cukier.

Inwersja przestawienie, w gramatyce i retoryce przestawienie wyrazów albo części zdania wbrew zasadom gramatycznym, a w celu osiągnięcia efektu stylowego, np. zamiast: Mądrość Boża jest wielka—powiada się, Wielka jest mądrość Boża.

Inwestytura (t. j. obłóczyny, od łaciń. *investire*), nazywano tak pierwotnie uroczyste nadanie komuś prawa posiadania jakiejkolwiek nieruchomości. Następnie wyraz ten znaczy w ogóle to samo, co nadanie lenności; w prawie zaś kościelnem nadanie lenności biskupowi przez symbol pierścienia i pastorała. *Spór o inwestytury* jest to spór między papieżami a cesarzami niemieckimi, wybuchły skutkiem tego, że papież Grzegorz VII wydał 1075 tak zwane *prawo inwestytury*, mocą którego zabronił pod grozą klątwy inwestytury świeckiej, t. j. nadawania lenności osobom duchownym przez panów świeckich, poczytując to za symonję. Ob. *Grzegorz VII*, *Paschalis II* (papieże), *Henryk IV*, *Henryk V* (cesarze niemieccy).

Inwolucja w filozofji mistycznej oznacza proces przeciwny ewolucji, t. j. zstępowanie ducha do nizin materji. Leibniz (ob.) nazywał śmierć **I.**

Inwolucja. Jeżeli na linji prostej XY

dany jest punkt O i sześć innych punktów, a, b, c, a', b', c', tak, że $Oa \cdot Oa' = Ob \cdot Ob' = Oc \cdot Oc'$. to punkty te są w *inwolucji*, a punkt O nazywa się środkiem inwolucji. Por. Niewęgłowski „Geometrja" (wyd. 2, 1869, str. 403 i nast.).—W medycynie **I.**, uwiąd ciała, ze starości wynikający.

Inżynier, ob. Inżynierja.

Inżynierja, pierwiastkowo nauka i sztuka budownictwa wojennego, obecnie obejmująca liczne inne gałęzie techniki, skąd rozróżniamy **I.** wojskową i cywilną, inżynierów wojskowych i cywilnych. Do pierwszych należą pjonierowie (do budowy szańców i dróg), saperowie (to samo, ale więcej ze względem na zdobywanie twierdz), minjerowie (do robót podziemnych), pontonjerowie (do prowadzenia mostów). Inżynierowie cywilni, stosownie do rodzaju swych zajęć, dzielą się na inżynierów górniczych, inżynierów dróg, inżynierów mostów, kolei żelaznych, wodnych, inżynierów mechaników, a obecnie i inżynierów chemików. Inżynierów wojskowych napotykamy najpierw u Hiszpanów i Włochów; w konstytucjach sejmowych polskich z XVII w. napotykamy niejednokrotnie wzmianki o inżynierach wojskowych. Przy reorganizacji wojska w r. 1788 ustanowiono skład korpusów inżynierskich. Pierwsza szkoła wojskowa wyższa założoną w Polsce została 1766 pod nazwą szkoły rycerskiej w Warszawie. Za Księstwa Warszawskiego utworzono szkołę artylerji i **I.** pod nazwą szkoły aplikacyjnej, w r. 1820 założono wyższą szkołę wojskową dla kształcenia oficerów artylerji i **I.**, która do r. 1830 wydała około 100 uczniów. **I.** cywilna zaczęła się istotnie rozwijać dopiero od końca zeszłego wieku. Nauki inżynierskie obejmują różne działy matematyki i właściwe nauki stosowane, wykładają się zaś w szkołach politechnicznych, lub też w instytutach specjalnych, zwanych szkołami dróg i mostów, górniczemi i t. d.

Io, w mitologji greckiej, piękna córka Iracha, króla argiwskiego, kapłanka Hery, zwana też Kallithoe lub Kallithyja, kochanka Zeusa, przemieniona z tego powodu przez Herę w białą jałówkę; wówczas Zeus przybrał postać byka. Wówczas Hera oddała tę jałówkę pod straż stuokiego Argusa (ob.). Prześladowana przez Herę, przebyła wiele krajów, aż dostała się do Egiptu, gdzie zrodziła Epafora, praojca rodu Danaów. Podania o niej i kult jej znajdzie się w związku z Izydą i Astartą. Opiewali ją Eschilos i Sofokles.

Iokaste, Iolaos, w mitologji greckiej, ob. Jokasta, Jolaos.

Iole, w mitol. greckiej, ob. Eurytos.

Ion, w mitologji greckiej, protoplasta Jończyków, prawnuk Deukaljona, syn Ksutosa, a według późniejszej legendy (Eurypides w tragedji „Ion") — Apollina i Kreuzy.

Ipeh, moneta, ob. Dong.

Ipekakuana, korzeń rośliny *Cephaëlis Ipecacuanha*, cienki, pomarszczony i pokrzywiony, zawiera w składzie swoim *emetynę* (ob.), oraz *kwas ipekakuanowy* $C_{14}H_9O_7$. **I.** należy do bardzo ważnych lekarstw; w małych ilościach użyta pobu-

dza błonę śluzową dróg oddechowych do obfitszego wydzielania; w większych ilościach użyta sprowadza wymioty i pomiędzy środkami wymiotnemi jedno z naczelnych miejsc zajmuje. Najwięcej **I.** dostarcza prowincja brazylijska Mato-Grosso.

I. p. i., skrócenie, in partibus infidelium= w dzielnicach, zamieszkanych przez niewiernych.

Ipolyi Arnold, historyk węgierski, * 1823, † 1886, jako biskup Grosswardeinu. Napisał: „Mitologję węgierską" (1854), oraz wiele prac z dziedziny historji, sztuki i cywilizacji węgierskiej.

Ipomea, *Wilec, Lejek, Lejkowój*, rodzaj roślin z rodziny powojowatych, obejmuje zioła i krzewy najczęściej wijące się, o kwiatach lejkowatych lub dzwonkowatych, zebranych w baldachy lub główki, w krajach cieplejszych; należy tu około 300 gatunków, niektóre znane jako rośliny ozdobne lub lekarskie. **I.** *maritima*, na brzegach

Ipomea. Obok kwiat i kwiat przecięty.

morskich, zawiera sok mleczny i używa się jako środek drastyczny. **I.** *purga*, z liśćmi sercowatemi i czerwonemi kwiatami tacowatemi, rośnie na stokach wschodnich Andów meksykańskich i uprawia się w okolicach zwrotnikowych dla bulw, które stanowią *jalapę* (ob.). Ozdobne są *I. coccinea, I. bona nox, I. nil, I. purpurea.* Do tego rodzaju należy też *batat* (ob.).

Ipomowy kwas, związek organiczny, powstający przez gotowanie konwolwuliny czyli jalapiny z kwasem siarczanym; co do składu i własności zbliża się do kwasu sebacylowego.

Ipsara albo **Psara,** u starożytnych *Psyra*, turecka wysepka skalista na morzu Egejskiem, położona na zachód wyspy Chios. Podczas wojny o niepodległość Grecji mieszkańcy, znani jako dzielni marynarze, wielce się odznaczyli i niejedną klęskę zadali flocie tureckiej.

Ipsissima verba (łac.), własne jego słowa.

Ipso facto (łac.), tem samem, samym czynem.

Ipso jure (łac.), z samego prawa.

Ipsus, Hipsus, miasto w Azji Mniejszej, pamiętne bitwą, stoczoną tu 301 przed Chr., w której Antygon pobity przez sprzymierzonych: Kasandra, Seleuka, Lizymacha i Ptołemeusza Nikanora, utracił życie i państwo.

Ipswich, miasto i hrabstwo w Anglji, nad spławną rzeką Orwell. Port, niegdyś zamulony, obecnie oczyszczony, jest nader ożywiony. **I.** na 32,8 klm. kw. liczy 57,500 miesz., posiada fabryki obuwia, ubiorów, machin i in. Do 1888 r. należało do hrabstwa Suffolk.

Ipuć, rzeka, bierze początek w gub. Smoleńskiej, na południe od Rosławia, przepływa 370 klm. i w gub. Mohylowskiej wpada do rz. Soży.

Ipuruma, ob. Mauritia.

I. q. skrócenie *id quod* (łac.)=to, co.

I. q. e. d. (łac.), skrócenie: *id, quod erat demonstrandum*=to, co było do dowiedzenia.

Iquique, miasto nadmorskie w rzeczypospolitej Chili, nad oceanem Wielkim; z tutejszego portu wypływa corocznie mnóstwo okrętów z saletrą chilijską i srebrem. **I.** jest miastem głównem chilijskiej prowincji Tarapacá i liczy 15,500 miesz.

Ir, w chemji symbol atomu irydu.

Ira, *Eira*, w starożytności miasto meseńskie, podczas drugiej wojny meseńskiej było podstawą działań wojennych Arystomenesa i dopiero po 11 latach oblężenia zostało zdobyte przez Spartańczyków.

Ira Aldridge, ob. Aldridge Ira.

Ira furor brevis est (łac.), gniew jest krótkiem szaleństwem (Horacy).

Irade (z arabskiego *wola*), w Turcji rozkaz sułtański, wydany na imię wielkiego wezyra, który go ogłasza.

Irak-Adżemi, dawna prowincja perska, obejmowała środek państwa, a w ostatnich czasach podzieloną została na 20 przeszło okręgów samodzielnych. Jest to kraj górzysty, suchy, ledwie przez małe stepowe rzeczki lub sztuczne kanały i stawy skrapiany; wydaje wszelkiego rodzaju zboże, owoce, arak, szafran, tytuń, bawełnę, złoto, srebro, arszenik i t. d. Mieszkańcy, Tadżykowie, Kurdowie i Turcy, zajmują się przeważnie rolnictwem, a także handlem (karawanowym) i przemysłem. Z licznych miast, kwitnących w dawniejszych czasach, dzisiaj większa część leży w gruzach. Najważniejsze miasta są: Ispahan i Teheran.

Irak-Arabi, starożytna Babilonja, leżąca w południowo-wschodniej części Turcji azjatyckiej, obejmuje paszaliki Bagdad i Basrah i zajmuje rozległą równinę nad dolnym Eufratem i Tygrysem, które się tutaj łączą, przybierając nazwę Szat-el-Arab. Mimo wielkiej urodzajności, mianowicie nad brzegami rzek, ziemia ta jest mało uprawna, gdy tymczasem w staro-

żytności słynęła z wielkiej żyzności i była doskonale uprawną. Mieszkańcy, po większej części Arabowie, prowadzą życie koczujące. Główne miasta prowincji są: Bagdad i Basrah.

Iran, właściwie *Eran* (staroperska *Arjana*, zend. *Airjana*, t. j. kraj Arjów), zowie się wielkie płaskowzgórze Azji, ciągnące się od gór Hindukusz aż do zatoki Perskiej i morza Arabskiego. Obejmuje ono Afganistan, Beludżystan, oraz właściwą Persję. Wyżyna Irańska ma 2,700,000 klm. kw. powierzchni, spada ona bardzo stromo ku Indusowi, na zachód zaś przechodzi tarasami w niziny Mezopotamji. Por. Spiegel „Eran, das Land zwischen Indus und Tigris" (Berlin, 1863).

Irańczycy, irańskie plemiona, grupa narodów mówiących językami irańskiemi (ob.) i pochodzących z jednego pnia. W starożytności należeli do nich mieszkańcy Medji, Persji i prowincji Arjany (ob.). Obecnie zaliczamy do tej grupy: 1) Persów wraz z Parsami, rozproszonymi w Indjach wschodnich, oraz Tadżikami, mówiącymi po persku, ale osiadłymi w Afganistanie, Beludżystanie, Bucharze, Chiwie; 2) plemię Tat w okolicach Baku i plemię Guranów w górach Zagos; 3) Knidów i Lurów; 4) Osetyńców na Kaukazie; 5) Buludżyńczyków, 6) Afgańczyków, oraz 7) plemię Galczawa płaskowzgórza Pamiru. Por. Spiegel „Eranische Altherthumskunde" (1871—1874).

Irańskie języki zowią się języki, należące do azjatyckiej gałęzi indo-europejskiego szczepu, najbliżej spokrewnione z gałęzią indyjską, nazwane tak od *Iranu*, kraju perskiego, leżącego na południe i południo-zachód od morza Kaspijskiego; niektórzy badacze od głównego języka tej gałęzi zowią je *perskiemi*. Należy tu przedewszystkiem język *perski*, dzielący się według epok, z których pochodzi, na: 1) *Staroperski*, którego najdawniejsze pomniki przechowały się w napisach klinowatych z epoki Achemenidów, a szczególnie Darjusza i Kserksesa (najważniejsze: *bagastański* i *persopolitańskie*). W odcyfrowaniu i zbadaniu gramatycznem napisów klinowatych, za przewodem Grotefenda, odznaczyli się: Rask, Burnouf, Lassen, Beer, Jacquet, Rawlinson, Oppert, Spiegel, a ostatnio Kossowicz; 2) *Zend* (ob.), zwany też od miejsca pochodzenia *Staro-baktryjskim*, w którym spisane są księgi święte Parsów, znane pod nazwą *Zendawesty* (ob.); 3) *Pehlewi* albo *Huzwaresz*, używany od początku panowania Arzacydów Partyjskich do V wieku po Chr., pochodzący prawdopodobnie z zachodniej granicy Persji i dlatego silnie przeniknięty elementem semickim, i to tem ściślej niż nowo-perski, że gdy ten ostatni przejął z arabskiego imiona, huzwaresz formuje i słowa z pierwiastków semickich; na gramatykę jednak element semicki wywarł niewielki wpływ. Język ten posiada dość bogatą literaturę religijno-obrzędową Persów, z której odznacza się: dokonane pod panowaniem Sasanidów przekład i parafraza pism Zoroastra, będące podstawą tradycyjnego rozumienia tych ksiąg przez dzisiejszych czcicieli ognia (*Vendidad-sade* i *Jaçna*, wydanie i przekład Spiegla, 1853); księgi dogmatyczno-religijne *Bundehesz* (wyd. Westergaarda, 1851), będące dość późną kompilacją; oprócz tego księgi historyczne, przekłady z sanskrytu, np. *Panczatantry* i in., a szczególnie napisy i legendy na monetach Sasanidów (zebrane przez Mordtmanna, 1854). Przegląd zabytków piśmiennych dał Spiegel (1851), gramatyki zaś wydali Müller, Spiegel (1856) i in. 3) Za czasów późniejszych Sasanidów (w VI i VII wieku po Chr.) weszła w użycie mowa *Parsi*, ojczysta w prowincji Fars, oczyszczona zupełnie od wpływów semickich. Zowią ją także *Pazendem*, gdy jest pisana alfabetem zendzkim (parsi używa pisma arabskiego); przez mahometan zaś jest nazwana *Gebri*, t. j. mową niewiernych. Jest to średniowieczny język perski, używany powszechnie w literaturze do XI wieku i przechowany do dziś jako język kościelny czcicieli ognia. Nosi na sobie czysto nowożytny charakter, a to przez zatracenie wielu końcówek odmianowych st.-perskich. Najczystszy typ jego znajdujemy w komentarzach do ksiąg świętych; w nim także jest napisany poemat największego poety perskiego Firdusi'ego (żyjącego w X wieku po Chr. za czasów Mahmuda Gaznewidy), p. t. „Szâhnâmeh". Gramatykę języka Parsi dał Spiegel (1851). 4) Pod wpływem panowania Arabów, oraz islamizmu powstał język *nowo-perski;* jest on pomieszany z wyrazami arabskiemi, podobnie jak i języki narodów, które przyjęły mahometanizm. Piszą go wyłącznie alfabetem arabskim, zastosowanym do języka perskiego. Przez Mongołów przeniesiony do Indji północnej, stanowił aż do najnowszych prawie czasów język dyplomacji, klas oświeconych i sądownictwa (wyparty przez Hindustani). Ma kilka narzeczy, mało dotychczas poznanych, jak Talisz, Ghilek, Masenderani, Tat i in. Literatura bardzo bogata (ob. Perska literatura). Najlepsze gramatyki wydali: Lumsden (2 t., Kalkuta, 1810, Jones (9 wyd., Londyn, 1828), Vullers (Giessen, 1840), Chodźko (Paryż, 1852), a najlepsze słowniki: Burhâni-Kati (Kalkuta, 1818); Ferbengi-Schnuri (2 t., Konstantynopol, 1846) i Hefitkulzum (7 t., Lucknow, 1822); dalej Meniński „Lexicon Turc.-Arab.-Persicum" (nowe wyd., 4 t., Wiedeń, 1780—1802), Richardson „Dictionary Persian, Arabic and English" (4 wyd. Johnsona, Londyn, 1812) i Vullers „Lexicon Persico-Latinum" (2 t., Bonn, 1853—59). Dalej zaliczamy do **I. j.** *Pusztu* albo *Afgański*, mowę ludową Afganistanu i Beludżystanu (wyższe klasy przyjęły język perski), używającą alfabetu persko-arabskiego i wielce skażoną przez przymieszki arabskie; przypadki formuje często za pomocą prae i postpozycji. Dzieli się na dwa narzecza (wschodnie i zachodnie), znacznie między sobą się róż-

niące. Jako język lit. jest używany do XV wieku; celniejsi pisarze są poeci: Abd-ur-Rahmna, Khuszhał-khan, Ahmed-szah-Abdali, Abd-ul-Hamid, niektórzy historycy i gramatycy. Gramatykę dali Dorn i Raverty.—Dalej język *Kurdów* w Kurdystanie i niektórych rozproszonych osadach, więcej skażony niż perski, posiada liczne przymieszki arabskie, mniej tureckich. Literatura nader uboga. Pisali o nim James Rich, Rödiger, Pott i in. Czyściej zachowany typ **I. j.** znajdujemy w języku *Osetyńskim* w środkowym Kaukazie, izolowanym zupełnie od pnia irańskiego, otoczonym ludami szczepu kaukaskiego, na zachód dotykającym się ludności tatarskiej. Oseci sami zowią się *Iron*, ziemię swą *Iron-sag*. Język osetyński dzieli się na trzy djalekty: Digoryjskie, Tagauryjskie i południowo osetyńskie. Literatury właściwej ten dziki naród góralski nie posiada. Gram. dał Sjögren (Petersburg, 1844) i Rosen (Lemgo, 1846). Nakoniec jako odrośl wcześnie oderwaną od pnia głównego i długo żyjącą życiem samodzielnem uważać trzeba język armeński (ob.), bez zaprzeczenia należący do **I. j.** i mający bogatą literaturę. Spiegel „Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen" (Berlin, 1882); Hübschmann „Iranischen Studien" (w „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" (1878); W. Geiger „Lautlehre des Balner" (1891); ten sam „Etymologie und Lautlehre des Afghanischen" (1893); Geiger i Kuhn „Grundriss der iranischen Philologie" (1895). Literatura staro-perska przez Ignacego Radlińskiego i literatura nowo-perska przez J. A. Święcickiego w „Dziejach literatury powszechnej" z ilustracjami, wydane przez Lewentala.

Irasek Aloizy, pisarz czeski, ob. Jirásek.

Irawaddi, *Irawaddy*, wielka rzeka w Indjach zagangesowych, najważniejsza w państwie birmańskiem, bierze początek we wschodniej części gór Himalajskich w Tybecie. Wchodzi pod miastem Amarapura w rozległą równinę Birmanji, przepływa ją i ubiegłszy mil 460, wpada kilku ramionami do zatoki Pegu, tworząc rozległą i urodzajną deltę. Jedna z jej odnóg przy ujściu, Rangun, jest środkowym punktem komunikacji wodnych Birmanji.

Irba, rz. w gub. Kurlandzkiej, powiecie Windawskim, wypływa z jeziora Usmajten i płynie ku północy pod nazwą *Anger*, przepływa przez jezioro Pussen, skąd, aż do ujścia w nią rzeki Sztendy, nosi nazwę *Angermünde*, wreszcie pod nazwą Irby wpada do morza Baltyckiego pod wsią Gross Irben. Długa od jeziora Usmajten do morza 65 klm.; szerokość zrazu nieznaczna, lecz po przyjęciu z prawego brzegu rzeki Sztendy dochodzi do 42 m. Brzegi piaszczyste.

Irbis, ob. Lampart.

Irbit, m. pow. w gub. Permskiej, nad rzeką Nejwą i Irbitem; 20,064 miesz. (1897), sławne wielkim jarmarkiem, powstałym około 1650 r.— **I.** *powiat*, 8,887 w. kw. z lud. 152,934.

Ireczek Józef, pisarz czeski, ob. Jireczek.

Ireland, arcybiskup, * 1838 w Burnchurch, w hrabstwie Kilkenny w Irlandji, kształcił się w Saint-Paul w Stanach Zjednoczonych północnej Ameryki, dokąd rodzice jego wyjechali, gdy był jeszcze dzieckiem, w 1853 wysłany był do Francji, gdzie studjował teologję w seminarjum w Hyères. Po powrocie do Saint-Paul w 1861, otrzymał tamże święcenia kapłańskie 21 grudnia. Podczas wojny domowej był jałmużnikiem wojskowym w Minnesota, później proboszczem katedry Saint-Paul, sekretarzem biskupa, reprezentował go na konsyljum watykańskiem, następnie mianowany został arcybiskupem Saint-Paul. Pracował gorliwie nad kolonizacją Minnesoty i był jednym z dyrekterów „National Colonization Organisation" i założył Towarzystwo wstrzemięźliwości w Minnesocie. W r. 1887 miał szereg konferencji w miastach angielskich i irlandzkich i dał ożywiony popęd do tworzenia towarzystw wstrzemięźliwości.

Irena, osada fabryczna nad rzeką Sanną, w powiecie Janowskim, gubernji Lubelskiej, założona 1837 przez Henryka hr. Łubieńskiego. Znajduje się tu wielka pudlingarnia i walcownia żelaza, zatrudniające około 120 robotników. Ogólna ludność osady wynosi około 400 dusz.

Irena św., rodem Atenka, sławna z rozumu i piękności, ale osławiona ze swych występków cesarzowa grecka; od 769 żona cesarza Leona IV. Otruła męża 780, wyniosła siebie i swego dziewięcioletniego syna Konstantyna VI na tron grecki i utrzymała się na nim, skazawszy na śmierć obu braci zamordowanego męża. Za jej wpływem na odbytym w Nicei (787) siódmym soborze ekumenicznym, przywróconą została poprzednio zabroniona cześć obrazów. Strącona r. 790 przez własnego syna, odzyskała tron 797 r. i kazała oślepić tegoż syna, który wkrótce potem umarł. Wielką świetnością dworu, przepychem i hojnością starała się pokrywać swe zbrodnie, lecz kiedy w r. 802 czyniła starania, ażeby zaślubić Karola W., nowo obrany cesarz Nicefor wygnał ją na wyspę Lesbos, gdzie † 803 r. Pamiątkę jej kościół grecko-kat. obchodzi 15 sierpnia.

Irendyk, pasmo gór południowo-uralskich, około 1,000 metrów wysokości, wznosi się pomiędzy rzekami Jaikiem, Sakmarą i wyższą częścią Białej.

Irene, właściwie **Eirene,** w mitologji greckiej, córka Zeusa i Temidy, najmłodsza z Hor, pierwotnie bogini pór roku, a następnie bogini pokoju. Stąd poszła nazwa *Irenejów*, pieśni pokoju. Irene posiadała w Rzymie wspaniałą świątynię, wystawioną przez Wespazjana.

Ireneusz św., rodem z Azji Mniejszej, uczeń Polikarpa († 167) i Papijasa, przybył do Galji,

gdzie w Lionie został księdzem, a po męczeństwie biskupa Potina, biskupem w Lionie i Viennie. Wedle Hieronima i Grzegorza z Tours, był umęczony za Sewera (202). Koło 180 r. zaczął pisać główne swe dzieło „Elenchos kaj anatropê tês pseudonymu gnôseôs“ i in. Przeciwnik Gnostyków (ob.), a zwłaszcza Walentynjanów (ob.), przyczynił się głównie do ustalenia zasad starokatolicyzmu. Zaznaczając tożsamość Boga i twórcy świata, z Pawłem różnicę objawień 2 zakonów przypisuje bożemu planowi, wedle którego prawo Mojżesza było wstępem do chrześcijaństwa. Syn, t. j. *Logos* i Duch św. z Bogiem Ojcem są jedynie narzędziami stworzenia i objawienia. Chrystus etykę stwierdził i rozszerzył, usuwając formalistykę. Człek przyjmuje lub odtrąca boży zakon i z wolną wolą poddaje się wiecznej karze lub nagrodzie. Dzieła **I.** stanowią VII tom Migne'a *Cursus Patrologiae completus*; (*Die Kirche Christi* Zürich, 1861), Duncker (Gettyng., 1843), M. Kirchner (*Theolog. Stud. hirch.* rok 1863), J. Körber (**I.** *de gratia sanct.* Wirceb., 1865). Pamiątkę jego kościół rzymsko-kat. obchodzi 28 czerwca. Por. H. Ziegler „J. der Bischof von Lyon“ (1871); Kunze „Die Gotteslehre des I.“ (1891).

Ireneusz (Falkowski), * 1762 w Białocerkówce pod Kijowem, † 1823 w Kijowie. W 1783 został mnichem, biskupem czehryńskim i koadjutorem metropolity kijowskiego. Od r. 1803 był rektorem akademji kijowskiej. Celniejsze jego pisma są: „Sokraszczenije cerkow. Chronologii, nazywajemoj naukoju o paschalii“ (Moskwa, 1797); „Christianae Orthodoxae Dogmatico-Polemicae Theologiae compendium“ (1802); wykłady listów do Rzymian (1806) i Galatów (1807); dwa kalendarze z artykułami historycznemi (1797). Pisał psalmy, hymny, elegje, komponował muzykę religijną. W Akademji Kijowskiej przechowuje się wiele jego rękopisów. Zajmował się fizjologją i astronomją. Por. G. Bulaszew „I. Falkowskij“ (Kijów, 1883).

Ireton Henryk, generał i wielce wpływowy mąż stanu podczas przewrotu państwowego w Anglji za Karola I (ob.), * 1611, pochodził z rodziny osiadłej w hrabstwie Nottingham i początkowo poświęcał się prawu. Po wybuchu wojny domowej oddał się na usługi stronnictwa parlamentowego i przy pomocy Cromwella, z którego córką się ożenił, został wkrótce generalnym komisarzem. W bitwie pod Naseby 1645, dowodząc lewem skrzydłem, został pobity i wzięty w niewolę, ale przez Cromwella wprędce oswobodzony. Roztropny i przebiegły, nieugiętego charakteru i fanatyczny, wywierał **I.** po Cromwellu największy wpływ na bieg rewolucji. Jako członek nadzwyczajnego sądu w sprawie Karola I, nakłonił ostatecznie wahającego się Cromwella do ukarania śmiercią króla. W sierpniu 1649 roku udał się wraz z teściem do Irlandji, celem ujarzmienia tej wyspy, i obaj przelewali potoki krwi, wytępiając katolików. Po odjeździe Cromwella objął tu naczelne dowództwo, w wielu krwawych bitwach przywiódł Irlandczyków do posłuszeństwa, jesienią 1651 zdobył po wielkich wysileniach ostatnią ich warownię Limerick, wyrznął większą część załogi i † w kilka dni potem 26 listop. 1651. Z polecenia Cromwella pochowany został w opactwie Westminsterskiem; za Restauracji zwłoki jego wykopano i publicznie spalono.

Irga (*Cotoneaster*), rodzaj roślin z rodziny różowatych (jabłkowych), obejmuje krzewy cierniste w cieplejszych krajach Europy i Azji, z których najwięcej znanym gatunkiem jest **I.** *pospolita* (*C. vulgaris*), krzew mający gałązki proste, liście okrągławo-jajowate, z wierzchu ciemnozielone, pod spodem biało-kutnerowate, kwiatki drobne, blado-różowe, w gronka poukładane, owoce czerwone, zwisłe. Rośnie w Krakowskiem po skałach wapiennych, na Karpatach, Pieninach, Tatrach i w całej Europie umiarkowanej i północnej, W ogrodach hoduje się dla ozdoby; drewno używa się na cybuchy i inne wyroby, z młodych gałązek wyrabiają się dobre miotły.

Irgiz *Większy*, rzeka z ujściem do Wołgi (z lewej strony), latem niespławna; długa 556 klm. **I.** *Mały*, rz. niespławna, wypływa w stepach Samarskich i wpada dwiema odnogami do Wołgi. Woda jej słonawa; dł. 160 klm.—**I.** *Złań*, rz. w gub. Samarskiej; długa około 130 klm.—**I.**, rz. w stepach Kirgiskich, wpada do jeziora Aksakalskiego; długa do 400 klm.

Iriarte Juan de, filolog hiszpański, * 1702 w Orotava na wyspie Teneryffie, † 1771 r. Po ukończeniu studjów filologicznych i prawnych został bibljotekarzem a 1742 tłómaczem ministerjum spraw zagranicznych w Madrycie. Ważniejsze jego dzieła są: „Katalog rękopisów bibljoteki królewskiej“ (Madryt, 1769); „Gramatyka łacińska“ (1771), oraz epigramaty i przysłowia wydane p. t. „Obras sueltas“ (2 t., Madryt, 1774). **Iriarte** Tomasz de, poeta hiszpański, synowiec poprzedniego, * 1750 w Orotava na Teneryffie, † 1791 r., od 1771 r. tłómacz w ministerjum spraw zagranicznych, a od 1776 archiwista najwyższego sądu wojennego w Madrycie, Sława jego poetycka polega głównie na utworze dydaktycznym „La musica“ (Madryt, 1780) i na „Fabulas literarias“ (1782), które były wielokrotnie wydawane i tłómaczone na obce języki. Oprócz tego tłómaczył dramaty francuskie, napisał sam kilka sztuk oryginalnych i ogłosił dla szkół kilka dzieł elementarnych. Ogólny zbiór jego dzieł „Obras“ wyszedł w Madrycie w 8 tomach 1805 r.

Iriartea (*Wyrwosięża*), rodzaj palm, właściwy Brazylji i Peru, o liściach pierzastych i kwiatach zebranych w baldachy zwieszające. **I.** *andicola* (*Ceroxylon andicola*, *woskownia*, *palma wo-*

skowa), dochodząca 50 metrów, rośnie na znacznych wysokościach i dostarcza pewnego rodzaju wosku, który wycieka z pnia. Wszystkie gatunki odznaczają się korzeniami przybyszowemi.

Iridectomia, *wycięcie tęczówki oka*, wykonywa się w sposób następujący: naprzód nożem odpowiedniej formy przecina się rogówkę (ob. *Kerutotomia)* u jej obwodu; następnie za pomocą szczypczyków, włożonych przez tę ranę, wyciąga się kawałek tęczówki i nożyczkami odcina. Jest to operacja wykonywana bardzo często. Przy plamach środkowych rogówki, zasłaniających źrenicę, za pomocą **I.** robi się sztuczną źrenicę; przed operacją katarakty wycina się część tęczówki, aby ułatwić wyjście zmętniałej soczewce. Wreszcie po **I.** gałka mięknie stale, i stąd operacja ta stanowi jedyny i skuteczny sposób leczenia jaskry (ob.).

Iris.

Iris, w mitologji greckiej, tęcza, także bogini tęczy, córka Taumanta i Elektry, córki Okeanosa, posłannica bogów do spraw ludzkich, u późniejszych zaś poetów wyłączna prawie posłannica Hery. Wyobrażaną bywa w postaci dziewicy ze złotemi skrzydłami, trzyma w jednej ręce konewkę, którą chmurom deszczu ma dostarczać, w drugiej laskę poselską (kerykejon). Alkajos nazywa Erosa synem jej i Zefira.

Iris, *tęczówka*, ob. Oko.

Iris, *Irideae*, obe Kosaciec, Kosaćcowate.

Iritis, *zapalenie błony tęczowej oka*, charakteryzuje się zmianą w barwie i wyglądzie tęczówki, powiększeniem ilości i zmętnieniem cieczy wodnej w przedniej komorze oka, zaczerwienieniem oka wokoło rogówki i silnym bólem ponad brwią; wysięk zapalny, jaki przy **I.** się tworzy bardzo często, przylepia tęczę do soczewki, albo całą źrenicę zasklepia, i stąd oko stale upośledza; w innych razach zapalenie przenosi się na błony głąb oka wyścielające (naczyniówkę) i zniszczeniem całego oka się kończy. **I.** rozwija się czasem bez powodu, czasami zapalenie przenosi się na tęczę z rogówki. Bardzo często stanowi jeden z objawów ogólnej choroby syfilitycznej. W leczeniu **I.** najważniejszą rolę gra atropina; przy **I.** syfilitycznem wprowadza się ogólne przeciwsyfilityczne leczenie.

Irkuck, m. gubernjalne, naprzeciwko ujścia rz. Irkuta do Angary, rezydencja generał-gubernatora i arcybiskupa; posiada 23 cerkwie, kościół katolicki i protestancki, gimnazjum, 3 szkoły żeńskie, 2 techniczne, 2 wojskowe, seminarjum, teatr, ożywiony przemysł i handel, i liczy (1897) 51,434 miesz.—**I.** *gubernja*, 743,472 klm. kw. i 506,517 m.; powierzchnia górzysta, a miejscami bagnista; grunt gliniasty i czarnoziem; klimat umiarkowany; obfituje w lasy i zwierzynę, oraz w żelazo, węgiel i grafit. **I.** *powiat*, 82,396 klm. kw. i 158,737 m.

Irkuckie generał-gubernatorstwo w Syberji wschodniej składa się z gubernji Irkuckiej i Jenisejskiej oraz obwodu Jakuckiego, obejmuje przestrzeń 7,271,642 klm. kw. i liczy 1,328,150 miesz. (1897).

Irkut, rz. spławna, wypływa z jeziora Iłczyrskiego, przy granicy chińskiej, a wpada pod Irkuckiem do Angary: długa około 360 klm.

Irlandja, *Geografja.* **I.** (w starożytności *Hibernia*, *Jerne)*, jedno z trzech królestw państwa Wielkiej Brytanji, obejmuje wielką wyspę, leżącą na oceanie Atlantyckim, oddzieloną od Anglji morzem *Irlandzkiem* (które na północy kanałem Północnym, a na południu kanałem św. Jerzego jest zakończone). Powierzchnia Irlandji wynosi 84,252 kilometrów kwadrat. i jest ograniczona przez wybrzeża nizkie od wschodu, skaliste od północy; wybrzeża te wogóle mają wiele zagłębień i tworzą znaczną liczbę zatok i portów. *Grunt* **I.** jest w ogóle dość równy. *Góry* tutejsze (Antrim, Mourne, Kerry, Sperrin, Dowbally) składają się z sjenitu, granitu, kwarcu i nie przechodzą 1,000 metrów wysokości. *Rzeki* nie są długie, ale mimo to spławne; ważniejsze z nich są: Shannon, Barrow, Bann, Blackwater i in. *Jeziora* są liczne; niektóre z nich porosłe są trzciną i sitowiem, inne zamieniają się w bagniska, które częstokroć w lecie mogą służyć za pastwiska. Klimat **I.** jest łagodny, chociaż nieco wilgotny; mróz i śnieg rzadko się tu zdarza. Z płodów roślinnych najważniejsze są rolnicze, a mianowicie: kartofle, len, konopie, zboże; dawniej były wielkie lasy, lecz te już zostały wyniszczone; ze zwierząt domowych (bo dzikich niema tu wcale) przedewszystkiem zasługuje na uwagę bydło, a dalej konie, świnie, owce, drób, króliki, wreszcie ryby, ostrygi i t. d. Minerały nie znajdują się w wielkiej obfitości, a z nich największe znaczenie mają: węgle kamienne, miedź, żelazo, ołów, marmur. *Ludność* **I.** zmniejsza się ciągle, skutkiem znacznego wychodztwa do Ameryki Północnej. Uwydatniają te cyfry: w 1841 r. było 8,175,120 m.; w 1861 było tylko 5,798,960 m.; w 1867 r. 5,557,200; w 1871 r. 5,420,750; w r. 1881 5,174,836, a w r. 1891 4.704,750 miesz. Ludność ta pod względem pochodzenia dzieli się na właściwych Irlandczyków (żartobliwie nazywanych *Paddy)*, pokrewnych góralom szkockim, i na przybyszów angielskich. Irlandczycy mówią własnym językiem, są dumni swem pochodzeniem, lubią muzykę i poezję, żyją ubogo, mieszkając w nędznych chatach. Są do-

broduszni, dzielni, gościnni, ale także mściwi i podstępni, oraz fanatycznie religijni. *Religja* w **I.** przeważnie katolicka (3,547,307 katolików czyli 75,4% było w r. 1891), potem największą liczbę wyznawców ma kościół episkopalny (600,103) i prezbiterjański (444,974). Inne wyznania nie upowszechnione. Głównem zatrudnieniem ludności jest rolnictwo; na drugiem miejscu stoi tkactwo, dalej idzie chów bydła, rybołówstwo, wydobywanie węgla, wyrób piwa, wódki, fabrykacja wyrobów bawełnianych i t. d. *Handel* w ostatnich czasach znacznie się ożywił. Główne produkty wywozu stanowią: mąka, bydło, słonina, solone mięso i masło, oraz towary lniane. Przywożone zaś są węgle kamienne, żelazo, towary kolonjalne i t. d. Na potrzeby handlu prócz rzek i kanałów służą także koleje żelazne, których głównem ogniskiem jest Dublin. Politycznie połączona jest **I.** z Anglją i Szkocją w jedno państwo Wielkiej Brytanji i wysyła do parlamentu w Londynie 135 członków, a mianowicie do Izby Wyższej 4 biskupów i 28 parów, do Izby Gmin 103 deputowanych. Na czele jej zarządu stoi lord namiestnik, poddany rozkazom gabinetu angielskiego. Pod względem administracyjnym dzieli się **I.** na 4 prowincje; Leinster, Connaught, Munster i Ulster. Herb **I.** stanowi złota harfa ze srebrnemi strunami w polu niebieskiem. Stolicą jest m. Dublin. Por. Venedey „Irland“ (Lipsk, 1844); Helfericha „Skizzen und Erzählungen aus Irland“ (Berlin, 1858); Hall „Physical geology and geography of Ireland“ (2 wyd., Londyn, 1891); Murphy „Ireland industrial, political and social“ (Londyn, 1870).

Dzieje. Pierwszymi znanymi mieszkańcami Irlandji byli Celtowie (ob.), którzy nadali wyspie miano *Erin*, t. j. wyspa zachodnia; Grecy przeistoczyli tę nazwę w *Jerne*, a Rzymianie w *Hibernia*. Przez cały przeciąg czasu, kiedy Brytanja była prowincją rzymską, nie posiadamy o **I.** prawie żadnych wiadomości piśmiennych. Kronikarze irlandzcy, piszący dopiero od X w., zapełnili całą epokę dawniejszą najdziwaczniejszemi baśniami. Aż do IV w. byli nazywani Irlandczycy (z powodu plemiennego pokrewieństwa) Szkotami, a jeszcze w wiekach średnich nawet nazywano wyspę Wielką Szkocją *(Scotia major)*. Starożytni Irowie żyli podzieleni na pokolenia pod zarządem dziedzicznych naczelników, posiadali wspólną własność ziemską i zajmowali się prawie wyłącznie hodowlą bydła. Około r. 430 Szkot Patryk wprowadził tu religję i oświatę chrześcijańską, skutkiem czego **I.**, wolna od wstrząśnień resztę Europy w owym czasie dotykających, stała się siedliskiem klasztornej uczoności i wysyłała apostołów na ląd stały. Napady Normandów i Duńczyków od IX w. zatamowały dalszy postęp kraju, a nawet cofnęły go znacznie pod względem oświaty. *Ludzie Wschodu* (tak nazywali tubylcy zdobywczych przybyszów) zdobyli wkrótce całą wyspę. Dopiero w XII w. zrzucili Irlandczycy pod przywództwem Briana Boroihme jarzmo najeźdźców. Gdy zaś i ci w połowie X w. przyjęli chrześcijaństwo, poddano cały kościół irlandzki na soborze w Drogheda 1152 pod władzę stolicy apostolskiej. Dzieliła się wyspa podówczas na 4 królestwa: Leinster, Munster, Ulster i Connaught, z których każde rozpadało się znowu na dziedziczne lenności, podległe jedne drugim i rządzone przez zależnych naczelników. Wszystkie te części zostawały w ustawicznych wojnach pomiędzy sobą. Dermod, ks. Leinster, wygnany przez Roderyka O'Connor, szukał 1167 opieki w Anglji i podał Henrykowi II sposobność do rozszerzenia władzy Anglików w Irlandji. Jakoż w 1169 r. wysłał tam Henryk II oddział swego wojska, które przywróciło Dermoda, zdobyło Waterford i Dublin. W grudniu 1171 r. wylądował w Irlandji sam Henryk II na czele 400 ryserstwa i 4,000 żołnierza; książęta Leinsteru i Munsteru poddali się dobrowolnie; Roderyk zaś po zawziętym oporze musiał 1175 roku zawrzeć ugodę, mocą której Henryk II wziął wschodnią część wyspy, a Roderyk zachodnią, jako wasal i dannik korony angielskiej. Baronowie angielscy wypędzili zaraz przemocą tamecznych naczelników, zaprowadzili prawa i ustawę angielską, a zdobyty kraj nazwali Marchją *(the pale)*. Odtąd posuwali Anglicy coraz dalej swoje zabory, skutkiem czego **I.** stała się polem straszliwych gwałtów i zawichrzeń. Wprawdzie Edward Bruce, rodem Szkot, przyszedł 1315 r. w pomoc Irlandczykom, został przez nich obwołany królem, lecz po 3-letnich krwawych bojach poległ w walce z nieprzyjacielem. Barbarzyństwo Anglików uniemożliwiało zlanie się obu narodowości i uwieczniało walkę z krajowcami. Prawo z r. 1367 ogłosiło Irów za nieprzyjaciół, zabroniło Anglikom wszelkiego łączenia się z nimi, tudzież przyjmowania ich języka i obyczajów. Podczas wojny dwu Róż (ob. Wielka Brytanja) stronnicy domu Yorków mieli tu przewagę. Henryk VII przywiódł do posłuszeństwa znaczną część niezależnych prawie baronów i nadał **I.** ustawę, zwaną od namiestnika ówczesnego *Poynings-Acte*, która trwała właściwie aż do nowszych czasów. Parlament irlandzki, w którym tylko Anglicy zasiadali, mógł się zgromadzać jeno za upoważnieniem namiestnika i musiał wnioski do praw przed dyskusją dawać pod rozwagę rządu. Jakkolwiek ze wzmocnieniem królewskości wzmocniła się i administracja kraju, to jednak mało z tego mieli pożytku mieszkańcy pierwotni; ucisk i ciemiężstwo zdobywców utrzymywały ich w stanie ciągłej dzikości i pewnej niezależności. Mimo bowiem wszelkich wysiłków większa część wyspy aż do początków XVI w. nie była jeszcze w zupełności przez Anglików podbita. Irowie żyli

pod rządem narodowych naczelników, podobni obyczajami i sposobem życia do dzikich. Reformacja, kiełkująca tu już za Henryka VIII i Edwarda VI, została wytępiona przez królową Marję. Gdy zaś Elżbieta zaczęła ją gwałtem zaprowadzać, wznawiały się ustawiczne powstania. Najgroźniejsze było powstanie z r. 1595, kierowanie przez Hug O'Neilla, hrabiego Tyrone, i uśmierzone dopiero 1599 r. przez lorda Mountjoy, który uspokoił i następne jeszcze powstanie r. 1601, przez Hiszpanów wspierane. Wypadki te bardziej jeszcze powiększały ucisk i pociągały za sobą niezliczone konfiskacje Więcej niż 600,000 morgów ornej ziemi odebrano krajowcom i rozdzielono między angielskich kolonistów. Jakób I usiłując reformami zjednać sobie naród i byt jego polepszyć, wszystkich mieszkańców Irlandji ogłosił obywatelami wolnymi i do zwołanego 1615 r. parlamentu przypuścił także Irlandczyków, ale nie katolików. Mimo to nie obeszło się bez mnogich, a niesprawiedliwych konfiskat. Katolicy, odmawiający przysięgi *(recusants)* królowi, jako głowie kościoła, byli wyłączeni od wszelkich urzędów publicznych. Pod panowaniem Karola I, a więcej jeszcze podczas angielskich wojen domowych, nowe wybuchały powstania, mające na celu bądź oderwanie się od Anglji, bądź też wspieranie króla przeciwko parlamentowi angielskiemu. Po wybuchu spisku (25 października 1641), uknutego przez Rogera More i O'Neilla zginęło, za wpływem fanatycznego duchowieństwa, około 50,000 pomordowanych protestanckich Anglików. Dla pomszczenia się tego czynu Cromwell, po straceniu Karola I mianowany przez parlament republikański namiestnikiem, wylądował w I. 15 sierpnia 1649 r., przelał potoki krwi i rzucił na mieszkańców powszechny przestrach. Zięć i następca jego Ireton (ob.) prowadził dalej dzieło wytępienia Irlandczyków. Barbarzyństwa Anglików nie miały końca. Uprawną ziemię rozdzielano między żołnierzy i kolonistów angielskich, a krajowcy setkami tysięcy błąkali się po lasach i bagnach, ginąc od głodu i zimna. Za Restauracji mało co polepszyło się nieszczęśliwe położenie katolickich Irów. Karol II położył przynajmniej kres prześladowaniu religijnemu. Podczas drugiej rewolucji angielskiej stanęła I. po stronie Jakóba II, ale mimo chwilowych powodzeń (1689) musiała uledz pod orężem Wilhelma III (1690—91) i ciężko za to została skarconą konfiskatą 100,000 morgów ziemi i banicją 12,000 ludzi. Protestanci organizowali po miastach tak zwane stowarzyszenia orańskie *(orangemen)* i niemiłosiernie prześladowali ludność katolicką. Oprócz tego ustanowiono barbarzyńskie prawa (tak zwane *penal laws)* dla tłumienia wszelkiego ruchu katolickiego lub narodowego. Prawa te, a raczej bezprawia, żywiły bezustanną nienawiść przeciw ciemiężcom i wywoływały owe rewolucyjne związki, będące charakterystycznem znamieniem nowszej historji irlandzkiej. Około 1760 r. ukazali się *Whiteboys* (t. j. biali chłopcy, ponieważ nosili na sukniach białe koszule), napadający na właścicieli ziemskich, dzierżawców, proboszczów, agentów i urzędników. W 1763 zjawili się tak zwani *Hearts of oak* (t. j. dębowe serca), którzy się zbuntowali z powodu ciężkich szarwarków. Jednakże gwałtowne te środki żadnej nie przynosiły ulgi. Dopiero z wojną o niepodległość osad amerykańskich zaczęły się łagodniejsze rządy, zwłaszcza gdy okoliczności ówczesne skłoniły rząd (1779) do utworzenia oddziałów Irlandzkich ochotników *(Irish volunteries)*. W r. 1782 nadano parlamentowi irlandzkiemu zupełną niezależność, zniesiono Poynings-Acte i katolicy otrzymali prawo nabywania posiadłości ziemskich, urządzania szkół i odprawiania obrządków religijnych. Nie zmniejszyła się jednak chciwość księży protestanckich, wyciskających uciążliwe na katolikach dziesięciny. Dla usunięcia tej niesprawiedliwości utworzyło się tajne towarzystwo, którego członkowie zwali się *Rightboys* (t. j. chłopcami prawa). Odtąd spory o dochody kościoła protestanckiego przybierały niekiedy charakter małej wojny. Wśród takich stosunków rewolucja francuska nigdzie może radośniej nie była powitana, jak w nieszczęśliwej I. W listopadzie 1791 r. utworzył się związek połączonych Irlandczyków *(United Irishmen)* i zażądał 1792 r. zupełnego uprawnienia katolików. Początkowo usiłował parlament angielski grożącą burzę odwrócić pojedyńczemi ustępstwy (zniesiono np. osławione *Penal laws)*, ale później wrócił znowu do środków gwałtownych, gdy się przekonał, że Irlandczycy objawili chęć całkowitego oderwania się od Anglji przy pomocy francuskiej. Działalność spiskowych nie ustawała. Bezskutecznem jednak było wylądowanie 25,000 armji francuskiej pod dowództwem generała Hoche w grudniu 1796 r. Odkrycie wielce rozgałęzionego i militarnie dobrze uorganizowanego spisku (stycznia 1798 r.) nie przeszkodziło zbrojnemu powstaniu, które zakończyło się jednak stanowczą klęską pod Vinegar-Hill 21 czerwca i strasznie krwawą sprowadziło reakcję. Zginęło około 30,000 ludzi. Powtórne wylądowanie Francuzów, w sierpniu t. r. spełzło także na niczem. Nie udały się również i późniejsze próby Francuzów, niesienia pomocy uciśnionej wyspie. Po tej katastrofie postanowili Anglicy złączyć parlament irlandzki z brytańskim i odjąć Irlandji osobną reprezentację, ożywiającą zawsze pragnienie niepodległości. Wniosek uczyniony w tej mierze odrzuciło stronnictwo narodowe z oburzeniem. Gdy jednak rząd angielski uciekł się do przekupstwa, przywiódł w końcu do skutku prawodawczą czyli tak zwaną ostateczną unję (26 maja 1800 r.) I. z Wielką Brytanją. Odtąd mieli Irlandczycy

wysyłać 32 parów (między tymi 4 biskupów) do izby wyższej i 100 deputowanych do izby niższej, używać równych praw i wolności z mieszkańcami W. Brytanji. Pierwszy zjednoczony parlament zebrał się 1801 r. Środek ten, jakkolwiek zbliżał do siebie dwie wyspy, nie zakończył wszelako długoletnich sporów religijnych i politycznych. Dla zjednania mas postanowił minister Pitt (ob.) przeprowadzić zupełną emancypację polityczną katolików. Gdy jednak projekt jego rozbił się o opór bigoty Jerzego III, utworzył się 1802 r. wielki związek katolicki *(Catholic Association)*, który dopiero w r. 1829 dopiął celu swoich usiłowań i na którego czele O'Connell (ob.) nieśmiertelną okrył się sławą. Wzmocnieni już teraz i w angielskim parlamencie katolicy pracowali głównie nad uchyleniem dziesięcin, składanych kościołowi protestanckiemu, a stronnictwo narodowe domagało się nawet zniesienia unji i założyło w tym celu, pod przywództwem O'Conella, stowarzyszenie zwane *Repeal association*. Przeciw tej agitacji ogłosił rząd angielski (whigowie) 1833 r. przymusowy bill irlandzki *(Irish coercion bill)* i surowych używał środków. Torysowie zaś dostawszy się w sierpniu 1841 do władzy, aresztowali 1843 r. O'Connella i skazali na jednoroczne więzienie. Tymczasem straszny głód w jesieni 1845 roku, a zwłaszcza w 1846 sprzątał tysiące ofiar, przed okropną nędzą setkami tysięcy opuszczała kraj ludność, udając się do Ameryki. Wśród tej klęski † O'Connell, a nowe stronnictwo, bardziej postępowe, tak zwana *Młoda Irlandja*, prześcignęła wszelkie jego żądania. Anarchiczne wybuchy, gwałty, zabójstwa z powodu spraw rolnych szarpały wyspę, a nędza materjalna rozwolniła węzły prawne. Wypadki Lutowe 1848 r. odbiły się w I. głośnem echem. Przywódcy Młodej Irlandji (Smith O'Brien, Mitchel, Duffy, Meagher i t. d.) weszli w porozumienie z republikanami francuskimi i przygotowywali zbrojne powstanie, którego wybuch uniemożliwiły tylko surowe środki rządowe. Po uspokojeniu kraju głód i choroby dziesiątkowały ludność, która całemi masami uciekała za Ocean. Ostatecznie jednak podniosło się rolnictwo i zakwitł na nowo przemysł. Potrzebom oświaty uczyniono zadość przez zakładanie gimnazjów pod nazwą *Queen's Colleges*, zapewniających też same przywileje zarówno katolikom jak i protestantom. Oba jednak wyznania podniosły opozycję przeciw *bezbożnym szkołom*, a religijne spory niejednokrotnie doprowadzały do krwawych starć, jak np. w Belfaście 1863 r. Tymczasem przygotowało się nowe powstanie, i to w Ameryce, gdzie miljony przemieszkujących teraz Irlandczyków wściekłą przeciw Anglji pałały nienawiścią. Spodziewając się niechybnego starcia między Anglją a Stanami Zjednoczonymi, podczas domowej wojny amerykańskiej utworzyli Irlandczycy tajemny związek, znany pod nazwiskiem *Fenjan*. Ponieważ historja I. od tej pory aż do dni ostatnich prawie jest historją fenjanizmu, odsyłamy przeto czytelnika do artykułu *Fenjanie*. Tu zrobimy tylko uwagę, ukazującą się dzisiaj w formie historycznego faktu, że ruch fenjański postawił sobie za cel ostateczny oderwanie I. od Anglji, ale cel ten mógł być osiągnięty chyba po wyłączeniu Anglji z szeregu państw europejskich i zniszczeniu jej potęgi kolonjalnej, czego znów fenjanizm, mimo całej swej potęgi, dokonać nie był w stanie. Fenjanizm zrobił dla I. przynajmniej tyle dobrego, iż rząd angielski, używając wszelkich represaljów, przekonał się, że środkami gwałtownemi słusznego niezadowolenia narodu nigdy nie stłumi. Jakoż sprawa irlandzka stała się kwestją palącą polityki angielskiej. Po zdławieniu więc ruchu fenjańskiego postanowił rząd angielski usunąć główne niesprawiedliwości i bezprawia, wywołujące ciągłe w I. niezadowolenie, mianowicie anglikański kościół urzędowy i tyranję obcych właścicieli ziemskich nad tubylczymi dzierżawcami. Oba te zadania oznaczono nazwą kwestji kościelnej i kwestji rolnej. Przez tak zwany bil kościelny z 1869 r. zniesiono w I. urzędowy kościół anglikański i uprawniono go z innemi wyznaniami irlandzkiemi, zaś przez bil rolny z 1870 r. wyzwolono irlandzkich dzierżawców od gwałtów właścicieli ziemskich. Tym sposobem położono koniec agitacjom rewolucyjnym i utorowano drogę do pojednania obu wysp, rozdzielonych dotąd największą nienawiścią. Mimo to jednak rozpoczęła narodowa partja irlandzka nową agitację, celem uzyskania tego, co oznaczono nazwę *Home rule* (ob.), to jest zaczęto się domagać odrębnej administracji i samorządu parlamentarnego. W roku 1875 obchodzono wielki jubileusz O'Connela. Gdy w roku 1876 wniosek Butta o wyznaczenie komisji do zbadania niedostatków rządu irlandzkiego został przez izbę odrzucony, wywołało to manifestację w Dublinie, która doprowadziła do krwawego starcia (15 sierpnia) „narodowców“ z „oranżystami.“ W ogóle stronnictwo narodowców, pod przewodem Smytha, dążące do zupełnego oderwania I. od Anglji, zyskuje przewagę nad stronnictwem *Home-rule*, pragnącem tylko samorządu I. Część tego ostatniego stronnictwa *(obstrukcjoniści)*, wbrew życzeniu jego przywódcy Butta, od r. 1877 stara się wszelkiemi sposobami utrudniać obrady izby gmin londyńskiej, co często ma wpływ na przebieg spraw. Co do nowych postanowień względem I. przytoczyć należy reformę sądownictwa, które zostało zbliżone do angielskiego, oraz prawo o zamykaniu gospód w niedziele. W początkach 1878 r. wielki popłoch wznieciły nowe morderstwa agrarne, zwłaszcza zabójstwo earla of Leitrim, znienawidzonego z powodu srogości względem swych dzierżawców. Por. Hulla „Phy-

IRLANDYA

LIT. TOW. AKC. S. ORGELBRANDA S-ów WARSZAWA

sical geology and geography of Ireland“ (Londyn, 1877). Po śmierci Butta 1879 r. przywództwo stronnictwa homerulu przeszło w ręce Shawa, następnie od 1880 r. Karola Parnella, który uorganizował ligę krajową (landliga) i wprowadził system *boycottowania* (ob.). W celu przeciwdziałania agitacji rząd ogłosił prawa wyjątkowe. Gladstone zaś wniósł do parlamentu projekt reform i po zawziętym oporze przeprowadził prawo (1881), na mocy którego na żądanie dzierżawcy lub właściciela gruntu kwestja czynszu dzierżawnego została uregulowaną i ułatwiona możność nabywania dzierżawionej ziemi na własność. Na projekt ten jednak stronnictwo Parnella nie zgodziło się, żądając zupełnego zniesienia czynszu i wywłaszczenia właścicieli dóbr. A chociaż rząd ligę rozwiązał i Parnella wraz z innymi jej przywódcami rozkazał aresztować (październik 1881), zaburzenia w I. nie ustały i przestępstwa agrarne trwały w dalszym ciągu. W r. 1886 Gladstone, porozumiawszy się z parnelistami, wystąpił z projektem samorządu dla Irlandji, polegającego na utworzeniu osobnego parlamentu w Dublinie i oddzielnego gabinetu, oraz wyznaczenia pewnej sumy na wykup ziemi od jej właścicieli na własność dzierżawców, gdy zaś parlament angielski projekty te odrzucił, w Irlandji ponowiły się nowe zaburzenia, które wywołały ogłoszenie surowych środków represyjnych i aresztowania przywódców ligi, oraz deputowanego Dillona (w grudniu 1887). Gladstone rozwiązał parlament, ale nowe wybory wypadły dla niego niepomyślnie i wskutek tego podał się dymisji. Ministerjum Salisbury'ego (1886—92), mając większość, nie chciało robić żadnych ustępstw Irlandji. Liga agrarna wystąpiła jawnie przeciw rządowi, który popierał land-lordów, i rozpoczęła się walka otwarta. Policja wyrzuciła opornych dzierżawców z ich siedzib, narodowcy staczali walkę z unjonistami (przeciwnikami samorządu). Rząd wytoczył przywódcom ruchu sprawy sądowe, ale sądy przysięgłych nie śmiały skazać nikogo. Uchwalono wyjątkowe prawa dla Irlandji. Biskupi katoliccy stanęli po stronie ligi agrarnej, ale papież potępił ich politykę specjalną encykliką (1888). Tymczasem wśród partji narodowców irlandzkich nastąpił rozłam. Parnellowi wytoczono proces o cudzołóstwo (1890), część jego zwolenników pomściła go, Gladstone z nim zerwał publicznie. Śmierć Parnella (ob. Parnell, Home-Rule) nie wskrzesiła jedności. W r. 1892 Gladstone znowu przyszedł do władzy i wystąpił z nowym projektem samorządu dla Irlandji; projekt ten przeszedł w izbie gmin, ale został odrzucony przez izbę lordów 419 głosami większości. Gladstone usunął się z życia publicznego, a ster rządu objął lord Roseberry (ob.), ale w 1895 r. ustąpił Salisburemu. W r. 1898 nadał samorząd hrabstwom irlandzkim, co osłabiło agitację Home-rulów, chociaż jej nie zniweczyło; partja ta istnieje nadal i podczas wojny z Transwalem zaznaczała niejednokrotnie swoje wrogie usposobienie względem Anglji. Wielu ochotników irlandzkich walczyło po stronie Burów, i w Ameryce Irlandczycy agitowali silnie przeciwko Anglji, domagając się interwencji na rzecz Burów. Rząd angielski zaczął kokietować Irlandję, przyznając pułkom irlandzkim prawo noszenia narodowej oznaki—trójlistka koniczyny—co dotąd było surowo wzbronione. Swoją drogą oznaki niezadowolenia nie ustawały: W r. 1900 tłum znieważył lorda majora Dublina za adres poddańczy do królowej, a po podróży jej do Irlandji mścił się na tych, co robili na jej cześć manifestacje. Oba odłamy partji pogodziły się w 1900 roku. Por. Seignobos „Dzieje polityczne Europy współczesnej“ (1811—1899, Warszawa, 1900), Montgomery „History of land tenure in Ireland“ (1889); Bellesheim „Geschichte der kathol. Kirche in Irl. von der Einführung dso Christenthums bis auf die Gegenwart“ (1890—91). Dawne kroniki irlandzkie wydał O'Connor p. t.: „Rerum Hibernicarum scriptores veteres“ z tłómaczeniem łacińskiem (4 t., Londyn, 1814—26). Por. dzieła historyczne Coxa (2 t., Londyn, 1689—90); Mac Geoghegana (3 t., Paryż i Amsterdam, 1758—63); O'Hallorana (2 t., Londyn, 1779); Lelanda (3 t., Londyn, 1773 i Dublin, 1814); Plowdena (2 t., Londyn, 1805); Gardona (2 t., Londyn, 1806); Linda z kontynuacją Brandesa (2 t., Lipsk i Drezno 1829—46); Haverty'ego „History of Ireland“ (Londyn, 1860);

Irlandja Nowa, ob. Nowa Irlandja.

Irlandzki język i literatura. Język I. jest odłamem galickiej gałęzi pnia celtyckiego (ob. Celtyckie języki). Rozróżnia się: staro-irlandzki (od VIII do X w. po Chr.), średniowieczno-irlandzki (do 1500 r.) i nowo-irlandzki. Staro-irlandzki nie pozostawił pomników piśmiennych ważniejszego znaczenia. W średniowiecznej irlandczyźnie natomiast zostało wiele legend bohaterskich prozą i wierszem, oraz bogata literatura kościelna i prawna. Wiele rzeczy spoczywa dotychczas w rękopisach. Od w. XVII język I. upada coraz bardziej. W r. 1861 mówiło po irlandzku 1½ miljona, w 1891 tylko po irlandzku mówiło 38,197, a po irlandzku i po angielsku 642,053. W celu ratowania języka od zagłady, powstało towarzystwo *Gaelic Union for the preservation and cultivation of the Irisch language.* Por. O' Curry „Lectures of the Manusript materials of ancient Irish History“ (2 wyd., 1878); D' Arbois de Jubainvill „Essai d'un catalogue de la litterature epique de l'Irelande“ (1883); Geus „Grammatica celtica“ (1871); Windisch „Kurzgefasste irische Grammatik“ (1879); słowniki: staro-irlandzki: Ascoli „Glossarium palaeo-hibernicum“ (w *Archivio glottologico italiano*). Windisch: „Irische Texte mit Wörterbuch“ (1880—84); nowoczesny:

O' Reilly „Irisch English Dictionary“ (1864) i Foley „English-Irish Dictionary” (1855).

Irmisch Jan Fryderyk Thilo, botanik, * 1816 w Sonderhausen, † 1879 r., był nauczycielem gimnazjalnym w mieście rodzinnem. Ogłosił: „Zur Morphologie der monokotyledonischen Gewächse“ (1850); „Beiträge zur vergleichenden Morphologie der Pflanzen“ (4 cz., 1854—63) i in.

Irokezowie, *Irokowie* (*Iroquois*), zbiorowa nazwa mniej lub więcej pokrewnych, niegdyś bardzo potężnych i wpływowych plemion indyjskich. Naród **I.** dzieli się na 2 grupy: większą północną i mniejszą południową. Północna składa się z dwu oddziałów: zachodniego i wschodniego. Do pierwszego należał słynny niegdyś związek pięciu narodów; drugi zaś stanowią Wyandotowie czyli Huronowie z Attionandaronami, czyli narodem neutralnym. Właściwi Irokowie, t. j. owe pięć narodów, a mianowicie Mohawki, Oneidasy, Onondagasowie, Cayugasowie i Senekasy, mieszkali na południu rzeki św. Wawrzyńca i jeziora Ontario, i rozciągali się od Hudsonu do górnego brzegu rzeki Alleghany i jeziora Erie. Polityczna, utworzona przez nich konfederacja była już bardzo potężna przed przybyciem Europejczyków i prowadziła krwawe walki z piemionami sąsiedniemi. W kulturze przewyższali **I.** ludy ościenne i znaczny potem mieli udział w wojnach francusko-angielskich. Obecnie znajdują się tylko ich resztki, rozproszone w Kanadzie i w stanie Nowego Yorku. W latach 1714 i 15 konfederacja przyjęła, jako szósty naród, resztę plemienia Tuskarorasów, wypędzonych z Karoliny. Ogólna liczba **I.** wynosiła w 1890 r. 16,000, z czego w Stanach Zjednoczonych 7,400. Por. Schoolcroft „History of the Iroquois“ (1846); Donaldson „The six nations of New-York“ (1892).

Ironja, u Sokratesa (ob.) stanowi negatywną stronę metody jego, gdy majeutyka (ob.) jest jej częścią pozytywną. **I.** jest udaniem filozofa, że nic nie umie i chciałby się od tych, z którymi rozmawia, czegoś nauczyć. Tymczasem przez ciągłe pytania, przez niespodziane wnioski i sprzeczności, w które rozmawiający zawikłali się, prowadzi do stałej zwrotki djalogów Sokratesowych: „Cośmy wiedzieli, samo się zaprzeczyło.“—Ironja, jako figura retoryczna, jest umyślną i uwydatnioną sprzecznością słów i myśli, użytą za dowód przekonywający. Por. Schasler „Das Reich der Ironie in kulturgeschichtlicher und ästhetischer Beziehung“ (Berlin, 1879).

Ironton, miasto w Unji północno-amerykańskiej, w stanie Ohio, nad rz. Ohio, w pobliżu kopalni rudy żelaznej i węgla, posiada fabryki żelazne i machin, założone 1849, liczy 11,000 m.

Irowec albo **Jirowec** Wojciech, ob. Gyrowec Albert.

Irpień albo **Repina,** rz. w gub. Kijowskiej, bierze początek w pow. Skwirskim, pod wsią Walicą, i wpada do Dniepru pod wsią Borkami. Do r. 1793, na mocy pokoju Grzymułtowskiego, stanowiła granicę pomiędzy rzecząpospolitą polską a państwem rosyjskiem.

Irracjonalne ilości, ob. Niewymierne ilości.

Irradjacja, t. j. *rozpromienienie*, zjawisko optyczne, polegające na tem, że powierzchnie jasne wydają się większemi, niż równe im powierzchnie ciemne; powierzchnie zatem białe, blizko położone, z sobą się zlewają, a linje proste ciemne, przed jasnem światłem, wydają się jakby przerwane wcięciem. Zjawiska te, dostrzeżone po raz pierwszy przez Keplera 1604 r., występują zwłaszcza silnie przy niezupełnej akomodacji (ob.). Pochodzi to stąd, że z powodu sferycznego i chromatycznego zboczenia oka, nawet przy zupełnej akomodacji, tworzą się na siatkówce w miejsce jasnych punktów małe kółka, które o wiele silniej występują przy akomodacji niezupełnej. Z powodu **I.** kwadrat jasny na ciemnem polu wydaje się większym, niż tejże samej wielkości ciemny na jasnem polu; cieńki drut przed jasnym płomieniem niknie; jasne pola szachownicy zlewają się w wierzchołkach. Właściwie w miejsce punktów nie tworzą się kółka, lecz małe elipsy, tak, że jasne kwadraty na ciemnem tle okazują się powiększonemi głównie na wysokość. Plateau (1838) tłómaczy **I.** rozszerzaniem się wrażeń światła na miejsca sąsiednie siatkówki. W skutek **I.** wązki sierp księżyca wydaje się, jakby należał do większego koła, niż sąsiednia część księżyca, rozjaśniona słabem światłem popielatem. Por. Plateau „Mémoire sur l'irradiation“ (1839); Welcker „Ueber Irradiation“ (1852).

Irredenta (*Italia irredenta*—Włochy niezadowolone), nazwa politycznego związku we Włoszech, dążącego do wyzwolenia z pod obcego panowania i przyłączenia do królestwa włoskiego prowincji, których mieszkańcy używają języka włoskiego, a więc: południowego Tyrolu, Gorycji, Istrji, Tryjestu, kantonu Tessin, Nizzy, Korsyki i Malty, nawet Dalmacji, należącej niegdyś do rzeczypospolitej weneckiej, chociaż tylko niewielka część jej mieszkańców miejskich mówi po włosku. Związek **I.** rozpoczął swą agitację w 1878, gdy kongres berliński, regulując kwestję wschodnią, pominął Włochy, gdy tymczasem Austrji przyznał Bośnię i Hercegowinę. Wtedy na czele **I.** stanął Garibaldi, do którego przyłączyły się stronnictwa: radykalne, republikańskie i socjaliści; rozpoczęto agitację w celu oderwania od Austrji południowego Tyrolu i Tryjestu, na posiedzeniu zaś odbytem w d. 21 lipca 1878 pod przewodnictwem Menottiego Garibaldiego, postanowiono formować bataljony ochotników i rozpocząć wojnę partyzancką. Ówczesny prezes gabinetu Cairoli nie stawił przeszkody agitacji, mimo to ruch ten ograniczył się tylko demonstracjami. Dopiero, gdy okupacja Tunisu przez

Francję skłoniła Włochy do zbliżenia się do Niemiec i Austrji, wystąpił nowy prezes gabinetu Depretis energicznie przeciw I. W sierpniu 1882 irredentyści tryjesteńscy uknuli zamach na życie cesarza Franciszka Józefa, lecz spisek został odkryty i jeden z członków związku, Oberdank, ujęty i w grudniu t. r. skazany na śmierć. Por. Haymerle „Italicae res“ (Wiedeń, 1879).

Irregularitas (łac.), nieprawidłowość, wyraz używany w prawie kanonicznem rzymsko-kat. na oznaczenie ułomności fizycznej lub moralnej, jak np. brak lewego oka, bękarctwo, zabójstwo i t. d., nie dozwalającej przypuszczenia dotkniętego taką przeszkodą do stanu kapłańskiego, wogóle niezdolność do zostania księdzem.

Irritantia, środki drażniące, jak jodyna, olejek krotonowy.

Irrygacja, ob. Nawodnienie.

Irrygator, przyrząd, służący do opłókiwania ran lub wymywania wnętrz dostępnych organów, jak macicy, pochwy, żołądka, nosa. I. składa się z naczynia blaszanego lub szklanego różnej wielkości, od dna którego odchodzi wydłużona szyjka, połączona rurką gutaperkową z kanką, czyli kranikiem. Ten ostatni wprowadza się do jamy organu, jak pochwy lub kiszki stolcowej, poczem otwiera się zaciskacz i I. unosi się mniej lub więcej wysoko, stosownie do tego, czy pożądanem jest silny lub słaby prąd płynu, w irygatorze zawartego.

Irsik Jan Walerjan, biskup i pisarz czeski, ob. Jirsik.

Irsza, rzeka, poczyna się w gub. Wołyńskiej, powiecie Żytomierskim, płynąc ku wschodowi, wchodzi w gub. Kijowską, powiat Radomyślski, i pod Zarudziem wpada z lewego brzegu do rzeki Teterowa. Długa około 100 wiorst, przyjmuje z prawego brzegu rz. Ważnię.

Irtysz, rz. w Syberji Zachodniej, bierze początek w górach Altajskich (Ałtaj Większy) i wpada do jeziora Zajsańskiego (Dżaison), pod nazwą *Górnego* albo *Czarnego* I.; następnie wypływa z tegoż, przechodzi przez wąwóz Ałtaja Małego i wpada pod osadą Samarowską do rz. Obi. Ważniejsze jej dopływy są: Iszym i Tobol. Dochodzi szerokości 1,830 metr. Spławna od jeziora Zajsańskiego. Długość I. wynosi 3,700 klm.; obszar dorzecza 1,676,000 klm. kw.

Irtyszak, książę syberyjski, następca pierwszego chana iszymskiego Onsona albo Ibaka, od którego imienia rzeka Irtysz swą nazwę otrzymała.

Irving Washington, ulubiony i bardzo utalentowany pisarz amerykański, * 1783 r. w Nowym Yorku, † 1859 r. w Sunnyside, niedaleko Tarrytown. Od 1800 r. odbywał studja w rodzinnem mieście w Columbio-College, a następnie zagrożony suchotami, podróżował po zachodniej Europie. W świecie literackim zjednał sobie wziętość, jako autor „Letters of Jonathan Oldstyle,“ umieszczanych w *Morning Chronicle*, i jako redaktor humorystycznego czasopisma *Salmagundi* (1807 — 1808). Następnie ogłosił dowcipną: „History of New-York by Dietrich Knickerbocker“ (2 t., Nowy York, 1809). Równocześnie studjował prawo, ale porzuciwszy myśl zostania adwokatem, poświęcił się kupiectwu. Podczas wojny z Anglikami (1812) służył wojskowo, a po zawarciu pokoju zajął się znowu kupiectwem i stracił cały prawie majątek. W podróży do Anglji zebrał materjały do pięknych obrazów z życia społecznego Anglików: „Sketch-book of Geoffrey Crayon“ (2 t., Londyn, 1820; z dzieła tego wyjęte powieści wyszły w przekładzie polskim, p. t. „Nadzwyczajne przygody człowieka osłabionych nerwów“ (Warszawa, 1826). Równie dobrego przyjęcia, jak i poprzednia praca, doznały dzieła „Bracebridge-Hall, or the humorists“ (2 t., Londyn, 1823) i „Tales of a traveller“ (2 t., Londyn, 1824). Po długim pobycie w Europie, wrócił 1832 do Ameryki, 1841 r. został posłem w Madrycie, gdzie mieszkał do 1846. Owocem jego badań historycznych są prace: „History of the life and voyage of Christopher Columbus“ (4 t., Londyn, 1828—30; przekład polski Em. Glücksberga, Warszawa, 1843); „Voyages and discoveries of the companions of Columbus“ (Londyn, 1831); „Chronicle of the conquest of Granada“ (2 t., Londyn, 1829); „History of Mahomet and his succesors“ (2 t., Londyn, 1850; przekład polski, Warszawa, 1858). Z innych prac jego celniejsze są: „Alhambra“ (2 t., Londyn, 1832); „Miscellanies“ (3 t., Londyn, 1835—36); „Adventures of Captain Bonneville“ (3 t., Londyn, 1837); „Oliver Goldsmith“ (Londyn, 1849) i „Life of George Washington“ (6 t., New York, 1855—59). Całkowity zbiór pism I. wyszedł w Nowym Yorku (15 t., 1848—50 i 27 t., 1882). Oprócz powyższych, mamy jeszcze w tłómaczeniu polskiem kilka innych prac I. Por. Pierre Irving „Life and letters of Washington I.“ (4 t., Londyn, 1862—64; n. wyd., 1883, t. 3); William Cullen Bryants „Discourse on the life, character and genius of W. J.“ (1860); Charls Dudley Warnes „Life of Washington“ (1881).

Irving Washingt.

Irving Edward, * 1792 r. w Annan, w król. Szkockiem, † 1834 r., kaznodzieja narodowego kościoła szkockiego w Londynie, z powodu marzycielskich swoich przywidzeń usunięty przez generalny synod szkocki w r. 1833. Celniejsze jego dzieła są: „Oracles of God“ (Londyn, 1822); „Sermons, lectures and speeches“ (3 t., Londyn, 1828). Obszerniejszą wiadomość o jego pracach obejmuje dzieło Hohla p. t. „Bruchstücke aus

dem Leben und den Schriften Irving's" (St. Gallen, 1839 i 51); Wilksa „E. Irving" (Berlin, 1854); biografja przez Mojżesza Oliphant (2 t., Londyn, 1862); Miller „History and doctrine of Irvingism" (2 t., Londyn, 1878). Zwolennicy jego, zwani *Irwingjanami*, utrzymują: że oswobodzenie ludzkości od grzechów może tylko nastąpić przez powrót na ziemię Chrystusa i ustanowienie nowych apostołów. Dar proroctwa, mówienia obcemi językami i czynienia cudów **I.** przypisują wyłącznie tylko kościołowi. — **Irwingjanizm,** nauka wspomnianej dopiero sekty, występuje na drodze literackiej w starym swoim organie, *The morningh watch*, a ostatniemi czasy znalazł także zwolenników i w Niemczech i w innych krajach. Zarząd kościelny **I.** jest ściśle teokratyczny.

Irving Henryk, zwany Brodrie, aktor angielski, * 1838 r. w Keinton, debiutował z powodzeniem w r. 1856, poczem występował na wszystkich znaczniejszych scenach, w r. 1871 angażowany został do teatru Lyceum w Londynie, gdzie świetnie grał Hamleta i został pierwszym angielskim tragikiem. Znakomitym był wykonawcą ról charakterystycznych, ostatnią jego rolą był Henryk VIII i Falstaff Szekspira w r. 1892. Por. Archer (1885).

Irvingia, drzewo z rodziny biegunecznikowatych *(Simarubaceae)*, drzewa z drobnemi żółtemi kwiatami i owocami jagodowatemi, które są w Afryce jadalne. **I.** *Barteri* dostarcza *chleba dika* (ob. Dika).

Irwingjanie, ob. Irwing Edward.

Iryd *(Ir)*, metal należący do grupy platynowej, jest biały, kruchy, trudniej od platyny topliwy; w kwasach się nie rozpuszcza, ciężar atomowy 192,7, c. wł. 22,3, topi się trudniej, niż platyna, dopiero przy 2300°. Wydaje 4 *tlenki:* tlenek irydu Ir O, półtorotlenek $Ir_2 O_3$, tlennik Ir O_2 i kwas irydowy Ir O_3, wydający z potażem sól, której roztwór jest błękitny. Przez ogrzewanie w chlorze tworzy *trójchlorek* **I.**, Ir Cl_3, który z chlorkami alkaljów wydaje chlorki podwójne, wzoru ogólnego R_3 Ir Cl_6. W naturze występuje wraz z platyną i osmem. Używa się głównie w stopach z platyną; stop 1 części **I.** z 9 cz. platyny używa się na wyrób miar normalnych. Odkryty został 1804 r. przez Tennanta.

Iryzujące szkło, *szkło tęczowe*, szkło przezroczyste, bezbarwne lub zabarwione, połyskujące barwami tęczowemi. Otrzymuje się przez wystawienie szkła gorącego jeszcze na pary mieszaniny azotanu baru, azotanu strontu i chlorku cynku. Szkło takie otrzymał najpierw Pantoszek w r. 1856. Podobnież można wyrobom glinianym nadawać polewę iryzującą.

Iryzyna, substancja zawarta w kłączu kosaćca, podobna jest do inuliny, a traktowana kwasami, wydaje lewulozę.

Isabeau albo **Izabela Bawarska,** córka Stefana II, księcia Bawarji, palatyna reńskiego, * 1371, † 1435 r. W czternastym roku życia poślubiła siedmnastoletniego Karola VI, króla francuskiego, i od pierwszych zaraz chwil tego małżeństwa, utrzymywała tajemne stosunki miłosne z bratem królewskim Filipem Orleańskim. Gdy król dostał pomieszania zmysłów, **I.** została regentką państwa i zawarła ohydny traktat w Troyes, mocą którego korona francuska została zapewnioną po zgonie Karola VI królowi angielskiemu Henrykowi V, narzeczonemu jej córki Katarzyny; **I.** wzgardzona od Anglików i zapomniana od Francuzów, żyła potem samotnie w pałacu Saint-Paul i tu † 1435.

Isabey Jan Chrzciciel, minjaturzysta i rysownik francuski, * 1767 w Nancy, † 1855. Przybywszy 1786 do Paryża, uczęszczał do pracowni Davida i utrzymywał się z malowania portretów minjaturowych, któremi zyskał sobie rozgłos podczas rewolucji. Większą jeszcze wziętość miały jego rysunki robione czarną kredą. Jako przyjaciel domu rodziny Bonapartych, wykonał piękny portret gen. Bonapartego w naturalnej postaci. Utwory jego, zalecające się genjalnem i powabnem traktowaniem przedmiotu, posiadają także w znacznej części wartość z powodu treści historycznej. Do takich należą zwłaszcza: „Odwiedziny konsula w fabryce braci Seveune w Rouen" i „Oberkampfa w Jouy, Przegląd wojska na dziedzińcu w Tuilleries" (wszystkie z 1804), oraz rysunki dotyczące koronacji Napoleona I. Nieporównanej doskonałości są także jego minjatury wielu członków kongresu wiedeńskiego, robione z natury. Arcydziełem tego artysty jest podobno „Widok przepysznych schodów Muzeum paryskiego" (1817). Posiadając względy u wszystkich panujących we Francji familji, zostawił portrety wielu członków tych rodzin. Wezwany 1835 do Petersburga malował minjatury całej familji cesarskiej.—**I.** Eugenjusz Ludwik Gabrjel, syn i uczeń poprzedniego, * 1804 w Paryżu, † 1886, zasłynął także jako znakomity malarz widoków morskich i krajobrazów. Do celniejszych jego utworów należą: „Wybrzeże w Honfleur" (1827); „Port Dunkierki" (1830); „Bitwa pod Texel" (1839); „Przyjęcie królowej angielskiej przez Ludwika Filipa w porcie Tréport" i „Odjazd królowej Wiktorji" (1846); „Alchemista" (1865); „Kuszenie św. Antoniego" (1869) i t. d. Doskonale malował także wnętrza starych kościołów i innych budowli.

Isabey, papier, ob. Bristolski papier.

Isachar, *Issachar*, piąty syn Jakóba i Lei, którego potomkowie, przybywszy do Palestyny, osiedlili się pod górą Taborem, pomiędzy pokoleniami Manasesa i Zabulona, od morza do Jordanu. Stolicą ich było m. Jezrael.

Isajos, mówca grecki, ob. Iseus.

Isajkowski v. *Prus*, odm., herb: W polu czer-

wonem—półtora krzyża srebrnego (bez dolnego lewego ramienia. U szczytu skrzydło, strzałą ukośnie przeszyte.

Isajkowski.

Isajkowski Franciszek Dołmat, biskup smoleński greckounicki, rodem ze szlachty ruskiej; najprzód kanonik wileński, od 1632 kustosz tamże, posłował tegoż roku od kapituły na sejm konwokacyjny warszawski, a wkrótce potem został sekretarzem króla Władysława II, następnie regentem kancelarji większej litewskiej, a od 1641 pisarzem wielkim litewskim i referendarzem. Uposażony obok tego pięciu bogatemi probostwami, prawie ciągle się znajdował przy boku królewskim, aż w 1649 otrzymał biskupstwo smoleńskie. Tu ciężkie nastały dla niego czasy, mianowicie wojna kozacka i **I.** † przed jej ukończeniem (1654), a po zajęciu Smoleńska przez wojska rosyjskie.

Isajłowicz Dymitr, pisarz serbski, * 1783 r. w Dolu (w Slawonji), † 1853 w Białogrodzie, od 1813 profesor instytutu pedagogicznego, ostatnio w Samborze, w 1830 wezwany przez księcia Miłosza Obrenowicza do księstwa serbskiego, sprawował tam od 1838 urząd prezesa komitetu instrukcji naukowej, od 1840 głównego sekretarza senatu, od 1848 głównego inspektora wszystkich szkół. Oprócz wielu pism filologicznych, metodologicznych i historycznych, był redaktorem *Serbskich Novin*, wydał słowniki franc.-niem.-serbski i łacińsko-serbski w 3 tomach, „Predloženije istorije pragmati czeske Kralj. Ugorskoj“ (1814); „Istorija trgovine od poczetka sveta do naszi vremena“ (1816).

Isakowicz Izaak, kaznodzieja polski obrządku ormiańskiego w archidjecezji lwowskiej. Ogłosił: „Kazania i nauki i t. d.“ (3 t., Lwów, 1872); „Ojcze nasz na ośm nauk pasyjnych rozłożony“ (1860); „Kazania niedzielne“ (1862); „Kazania pasyjne“ (1872) i in.

Isambert Franciszek Andrzej, * 1792, † 1857, adwokat paryski. Jako obrońca wielu obwinionych o przewinienia polityczne zjednał sobie znakomite stanowisko i sławę pomiędzy prawnikami francuskimi. Dzieła jego prawne używają wielkiej powagi pomiędzy uczonymi. Celniejsze z nich są: „Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la revolution de 1789“ (29 t., Paryż, 1821—33); „Code électoral et municipal“ (3 t., Paryż, 1831); „Histoire de Justinien et de son époque“ (Paryż, 1856, t. 2); „Pandectes françaises“.—Z jego synów *Baptysta Antenor* **I.** * 1817 r., jest także zasłużonym jurystą.

Isambert Franciszek Honorjusz Gustaw, publicysta francuski, * 1841 w Châteaudun (Eure et Loire), kształcił się w Vendôme, od 1860 w Paryżu, gdzie był współpracownikiem pism: *Mouvement*, *La Jeune France*, *La Voie nouvelle*. W 1870 korespondentem w *Temps*. W 1889 obrany był większością głosów deputowanym. Napisał: „La Loi militaire“ (1868); „L'Impôt expliqué par demandes et par reponses“ (1868); „Combat et incendie de Châteaudun“ (1871). Był współpracownikiem słownika politycznego wydawanego przez Blocka; w „Wielkiej encyklopedji“, w „Revue moderne“ i w „La Vie littéraire“.

Isanecki kanał albo **Isanok**, na oceanie Wschodnim, oddziela wyspę Unimak (wyspy Aleuckie) od amerykańskiego brzegu półwyspu Alaski; szerokość jego wynosi około 3 wiorsty, długość blizko 3 mile, głębokość do 16 stóp dochodzi.

Isatis, roślina, ob. Urzet. Także nazwa lisa polarnego, ob. Lis.

Isboset, Isbozet (*Mąż Boży*), ostatni syn Saula, króla izraelskiego, spółzawodnicząc z Dawidem ogłoszony królem przez pokolenie Benjamina, następnie uznany przez 10 in., ale po 7 latach pokonany został przez wojska Dawida i zabity zdradziecko 2956 przed Chr. (Czyt. II Król. 2 i 3).

Isbrannedes, Isbrandides, Isbrandt-Ides, znany w Rosji pod nazwiskiem *Elizarjusza Izbrandta*, rodem z Glückstadtu (w Holsztynie); przybył do Rosji jako kupiec, lecz zadłużywszy się, celem polepszenia swych interesów, podjął się poselstwa do Chin (za carów Iwana i Piotra Aleksiejewiczów). Po powrocie wydał w jęz. rosyjskim ciekawy djarjusz swej podróży, wraz z mapą przebytej drogi.

Ischemia, postać miejscowej anemji (ob.), która powstaje wskutek zwężenia arterji doprowadzającej krew do danej okolicy ciała. To zwężenie arterji zależeć może od ucisku arterji zzewnątrz (guz), od zwężenia się światła arterji z powodu pewnych patologicznych procesów na jej wewnętrznej błonie, od tworzenia się na wewnętrznej ściance arterji skrzepu, który zwężając światło naczynia, zmniejsza dopływ krwi, albo wreszcie z powodu skurczu ścianek arterji. Część ciała, dotknięta **I.**, jest bladą, chłodniejszą niż ta sama okolica po stronie przeciwnej, występuje w niej uczucie mrowienia, czucie dotyku osłabione.

Ischia (wym. *Iskja*), wyspa wulkaniczna na morza Tyreńskiem, należy do włoskiej prowincji Neapolu, leży przy wejściu do zatoki Neapolitańskiej, ma 45,9 klm. kw. powierzchni, 24,900 m. i sławne kąpiele mineralne gorące; jest bardzo urodzajną i dostarcza wybornego wina. Najwyższym punktem wyspy jest, do XIV w. wybuchający, wulkan Epomeo albo Monte-San-Nicolo, mający 792 m. wysokości. Główne miasta wyspy

są: na wschodnim wybrzeżu *Ischia*, z wygodnym portem i 3,200 ludności, tudzież na brzegu zachodnim *Fortio*. Por. Kaden „Die Insel Ischia“ (Luzerna, 1883).

Ischias, newralgja nerwu kulszowego, jeden z najczęściej zdarzających się i najprzykrzejszych nerwobólów; charakteryzuje się silnym bólem w nodze na przebiegu nerwu kulszowego. Co do przyczyn i leczenia, ob. Nerwoból.

Ischl, słynne zdrojowisko w arcyksięstwie Austrjackim, wyniesione na 1,445 st., nad poziom morza, leży wśród gór, w cudownem położeniu, jakiem niewiele miejsc leczniczych poszczycić się może. Najważniejszą składową częścią wód tutejszych jest sól kuchenna w znacznej ilości. Zętyca i świetne powietrze górskie przyczyniają się bardzo do skuteczności tych wód. Leczenie skuteczne w chorobach dróg oddechowych (katar oskrzeli, gardzieli i nosa) i trawiennych (katar żołądka i kiszek).

Ischuria, zmniejszenie się ilości wydzielanego moczu, ob. Anurja.

Isenburg, posiadłości książęce i hrabiowskie, położone częścią w pruskiej reg. Kassel, częścią w wielkiem księstwie Heskiem, obejmują 990 klm. kw. z ludnością około 58,000 dusz; głównym punktem jest miasto Offenbach. Od miejscowości tej ma nazwisko starożytny książęcy i hrabiowski ród w Niemczech.

Iseo *(Lago d'Iseo)*, jezioro 25 klm. długie, a 5 klm. szerokie, leżące u południowego podnoża Alp na granicy prow. włoskich Brescia i Bergamo, przez które przechodzi rzeka Oglio. Na jego brzegach południowych leży miasteczko Iseo, portowe, mające 2,100 m.

Iseran, jeden ze szczytów Alp Grajskich, w Sabaudji, ma 2,769 metrów wysokości.

Isère, lewy dopływ Rodanu, bierze początek na górze Iseran w dep. franc. Sabaudji, przechodzi pod twierdzą Barreau do dep. **I.** i ubiegłszy 298 klm. wpada powyżej Valence do Rodanu. Nazwany od tej rzeki departament francuski *Isère*, składający się z większej części dawnego Delfinatu, posiada na 8,235 klm. kw. powierzchni 568,933 ludności (1896). Jest to kraina górzysta, przerznięta wielu dolinami i wąwozami i przechodząca w równinę ku północy. Klimat ma umiarkowany, powietrze czyste, świeże i zdrowe, grunt urodzajny, zawierający wiele bogactw mineralnych. Departament dzieli się na cztery okręgi: Grenoble, Vienne, la Tour-du-Pin i St. Marcelin, z miastem stołecznem Grenoble.

Iserlohn, miasto powiatowe, w pruskiej regencji Arnsberskiej, nad rz. Baar; liczy 24,722 m. (1895) i jest jednem z najfabryczniejszych miast w Prusiech nadreńskich; szczególnie zasługują na uwagę wielkie fabryki wyrobów metalowych.

Isernia, miasto okręgowe w prow. włoskiej Campobasso, rezydencja biskupa, źródła mineralne, oraz 8,000 miesz.

Iset', Iseta, rz. zauralska, wypływa z jeziora *Iseckiego* (20 w, obwodu), w pow. Ekaterynburskim i ubiegłszy około 700 w., wpada w gub. Tobolskiej blizko Jałoturowska do Tobola; głęboka od 2 do 5 metr. Spławna dla mniejszych statków od Ekaterynburga, a dla większych od ujścia Mijasa.

Iseus (greck. *Isaios*), jeden z dziesięciu mówców ateńskich, rodem z Chalkis na Eubei, poświęcał się w latach 404—348 prz. Chr. wymowie sądowej i wykształcił wielu uczniów, pomiędzy którymi był także Demostenes. Z 64 mów, przypisywanych mu przez starożytnych, pozostało tylko 11, po większej części w przedmiotach sukcesyjnych; wydane zostało przez Schömanna (Greifswald, 1831) i przez Scheibego (Lipsk, 1860).

Is fecit, cui prodest (łac.), uczynił ten, komu na tem zależało.

Isior lub **Isiora** Mikołaj, pseudon. Jezuity Marcina Łaszcza (ob.).

Isiora, *Iszora* v. *Kruszyn* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach czerwonych, w prawem — skrzydło czarne, w lewem, pod gwiazdą złotą — takiż krzyż. U szczytu — skrzydło, jak na tarczy.

Isiora.

Isis, *koral biały*, ob. Gordonje i Koral.

Iskander (arab.), Aleksander.

Iskander, pseudon., ob. Hercen Aleksander.

Iskander-beg, ob. Skanderbeg.

Iskander-bej, właściwie hrabia *Iliński*, generał w armji tureckiej, * 1810 niedaleko Benderu w Besarabji, † 1861 r. w Konstantynopolu. Opuściwszy kraj po wojnie 1831, walczył naprzód w sprawie Dom Pedra w Portugalji, następnie jako dowódca korpusu ochotników w hiszpańskiej wojnie domowej po stronie Krystynosów, potem do 1847 odbył kilka wypraw w Algierze przeciw Abdelkaderowi. Po krótkiej wycieczce do Persji i Chin znowu powrócił do Algieru. Rewolucja lutowa 1848 zaprowadziła go do Węgier, gdzie walczył pod rozkazami Bema, dawnego towarzysza broni. Po upadku sprawy węgierskiej pod Vilagos przeszedł do Turcji. Odznaczył się tu naprzód jako sztaboficer pod dowództwem Omera-Paszy w Bośni i w Czarnogórzu, dalej nad Dunajem (gdzie odniósł zwycięstwo pod Krajową) i nareszcie w wojnie krymskiej w latach 1854—55. Ciężko raniony pod Eupatorją, mianowany został Ferik-paszą i w tym stopniu walczył jeszcze wraz z Omerem-paszą nad Ingurem. Czyny śmiałości, posuniętej nieraz do zuchwalstwa, otoczyły imię jego pewnego rodzaju legendą. Otrzymał 40 ran, a kil-

kakroć zostawiano go na placu boju jako poległego.

Iskanderje, turecka nazwa Aleksandrji (ob.).

Iskander-pasza, ob. Skander-pasza.

Iskier, rz. w Bulgarji, długa 300 klm., wpada do Dunaju.

Iskier albo **Sybir**, m. starożytne nad brzegami Irtysza, stolica chana Kuczuma, obecnie w gruzach, które zowią *Kuczumowem Gorodiszczem*; 19½ w. od Tobolska. Od tego miasta wzięła nazwę cała kraina od gór Uralskich do oceanu Wschodniego. Podupadło od czasu założenia Tobolska. W 1581 zdobył je Jermak, lecz wkrótce opuścił; w r. zaś 1581 usiłował zdobyć Mansurow i dopiero w r. 1587 zostało wzięte przez Rosjan.

Iskorość, pierwotnie *Korosten*, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Owruckim, nad rzeką Uszą położone, niegdyś siedlisko walecznego narodu słowiańskiego Drewlan; leży 8 mil od Żytomierza, a 4 od Owrucza. Olga, żona Igora, mszcząc się śmierci męża, zabitego przez Drewlan, zniszczyła Iskorość. Pod miastem, w rzece Uszy, znajdują się w skale wykute dwie wanny, w których według podania ludowego Olga używać miała kąpieli.

Iskra, drobna cząstka ciała rozżarzonego lub płonącego, od niego oderwana i padająca w pewnej odległości. Gdy uderzamy stalą o krzemień, lub inne twarde ciało, odrywają się iskry, które są cząstkami żelaza, rozżarzonego od ciepła, wzbudzonego uderzeniem. *Iskra elektryczna*, ob. Elektryczna iskra.

Iskra (*Giskra, Iskra*) z Brandysa Jan, znany w dziejach węgierskich wojownik i poplecznik króla Władysława (Ładysława). W młodym wieku służył wojskowo we Włoszech i wojował z Turkami. Po powrocie do Czech stanął (1437) na czele Taborytów (ob.), wysłanych przez cesarza Zygmunta przeciwko Turkom. W 1440 mianowany przez Elżbietę (matkę Ładysława) najwyższym hetmanem, następnie wielkorządcą krain podtatrzańskich. Gdy stronnictwo, nieprzyjazne Elżbiecie, ogłosiło Władysława polskiego królem węgierskim, **I.** odniósł zwycięstwo nad jego wojskami pod Koszycami (15 marca 1442). Po wybuchnięciu na nowo wojny z Turkami, przystąpił do związku ze swymi przeciwnikami, w bitwie jednak warneńskiej (1444) nie brał udziału, uważał bowiem tę wyprawę za przeniewierstwo. W czasie bezkrólewia walczył ze stronnictwem Jana Hunjada i w d. 5 września 1449 stoczył zwycięską bitwę pod Drzynowem. Po pokonaniu 1451 r. J. Hunjada, **I.** na skutek ugody w Sobocie Rzymawskiej, otrzymał 10,600 dukat. tytułem zwrotu wydatków wojennych; w następnym zaś roku, po uznaniu Ładysława królem, został jego przybocznym doradcą. W 1457 (po śmierci Ładysława) na mocy umowy, zawartej w Strażnicy (w margr. morawskiem), przyjął służbę u króla Macieja Korwina, jako wódz wojsk przeciwko Turkom. Wkrótce jednak rozpoczął starania, celem skłonienia króla polskiego Kazimierza do przyjęcia korony węgierskiej, lecz kwoli cesarzowi Fryderykowi zaniechał tego zamiaru, a gdy król Maciej wystąpił zbrojno przeciwko niemu i zdobył Koszyce, oraz kilka innych grodów, **I.** zawarł ugodę (1462), mocą której otrzymał gród Lipę i Solimosz, oraz 25,000 duk. W 1467 dowodząc wojskami węgierskiemi w wyprawie przeciwko Szczepanowi, hospodarowi wołoskiemu, poniósł klęskę (15 grudnia). Inne szczegóły jego życia nie są znane, albo też wątpliwej wartości.

Iskra, pseudonim Jana Finkelhausa.

Iskra Karol, ob. Giskra Karol.

Isla José Francisco de, pisarz hiszpański, * 1703 w Segowji. Wstąpiwszy do Jezuitów, słynął jako kaznodzieja i wyborny nauczyciel. Po wygnaniu Jezuitów przeniósł się do Bolonji, gdzie † 1781. Początkowo tłómaczył z francuskiego. Pierwszą oryginalną pracą jego było pisemko satyryczne „Triunfo del amor etc.“ (Madryt, 1746; 4 ed., 1804), w którem zręczną ironją wyszydzał Nawarczyków, uroczyście obchodzących wstąpienie na tron Ferdynanda VI. Sławę europejską i znakomite imię w literaturze hiszpańskiej uzyskał dziełem (wydanem pod pseudonimem *Don Francisco Lobon de Salazar*): „Historia del famoso predicator Fray Gerundio de Campazas alias Zotes“ (Madryt, 1758), w którem na wzór Cervantesa, opisując ironicznie życia swego bohatera; tak dzielnie wyśmiewał napuszystych kaznodziejów swego czasu, że inkwizycja książkę tę potępiła; druga część wyszła 1770 w zmyślonem miejscu druku „Campazas (t. j. Madryt) a costa he cosherederos de Fray Gerundio“. W późniejszych wydaniach „Coleccion de varios piezas relativas á la obra de Fray Gerundio” (3 t., Campazas, 1804; 4 t., Madryt, 1813; 6 t., Lion, 1824 i Lipsk, 1885, t. 2) dołączono jeszcze część trzecią. Przetłómaczył także „Gil Blasa“ Lesage'a (4 t., Madryt, 1797 i częściej); w przedmowie dowodził, że Lesage, ukradłszy rękopis pewnemu adwokatowi hiszpańskiemu z Andaluzji, przekład z niego udał za własny swój utwór. Po śmierci **I.** wydano jego „Cartas familiares“ (6 t., Madryt, 1790) i zbiór pozostałych prac p. t. „Rebusco de sus obras literarias“ (2 t., Madryt, 1797). Por. Goudeau „Les prêcheurs burlesques en Espagne“ (1891).

Islam (z arrb. *salama*=zaprzeć się), t. j. zupełne zaparcie się siebie i poddanie się woli Boga. Ob. Mahometanizm.

Islandja, wielka wyspa w północnej części oceanu Atlantyckiego położona, o 965 kl. od Norwegji, a o 360 kl. od Grenlandji oddalona, otoczona burzliwemi, przez znaczną część roku lodem pokrytemi wodami, ma 104,785 klm. kw. powierzchni. Wybrzeża jej z wielu przylądkami mają bardzo wiele wązkich zatok i zagłębień.

Grunt górzysty, szczególnie część wewnętrzna, gdzie pojedyńcze góry (Öräfa, Klofa, Snäfell) dochodzą 1,900 metr. wysokości. Jest tu także wiele wulkanów, jak Eyafiäl (1,705 metr.), Hekla (1,557 metr.), Skaptar, Kattagia i inne. Z wnętrza ziemi wytryskują w wielu miejscach gejzery, czyli źródła gorącej wody, wysoko w górę bijące. Klimat jest surowy, chociaż w lecie trafiają się dni gorące, a nawet ciepłe noce; średnia temperatura dochodzi + 4°. Rzeki krótkie, chociaż bogate w wodę (Huitaae, Thiorsaae); z jezior najważniejsze: My (nigdy nie zamarznięte), Thingwalla. Produkty w I. są: konie, bydło, reny, owce, psy morskie, sokoły, ptactwo wodne i ryby; rośliny niezbyt licznie przedstawiane, najważniejsze z nich są: jarzyny, kartofle, jagody i mchy; z minerałów zasługują na uwagę; spat islandzki, siarka, rodzaj węgla brunatnego. *Ludność*, w liczbie 71,000 głów, zamieszkuje jedynie część wyspy, do zamieszkiwania się nadającą, a obejmującą tylko 42,068 klm. kw. Pochodzi ona od Normandów, mówi własnym językiem i wyznaje religją luterańską. Islandczycy są poważni, wierni swemu słowu, gościnni, umiarkowani i uczciwi. Wszyscy umieją czytać i pisać i posiadają własną, starodawną i bogatą literaturę, którą wraz z podaniami żarliwie przechowują. Głównem ich zatrudnieniem jest rybołówstwo, chów bydła, polowanie, tkactwo i handel (puchem edredonowym i wełną). Islandja należy do Danji i zostaje pod zarządem specjalnego ministerjum i głównego naczelnika. Pod względem administracyjnym dzieli się na 22 obwody (syssel), które rozpadają się na parafje. Ma także I. na mocy rozporządzenia króla duńskiego z 1843 własne zebranie stanów (althing). Stolicą wyspy jest miasto Reykiavik. Por. Ebla „Geographische Naturkunde von Island“ (Królewiec, 1850); Poestion „I. Das Land und seine Bewohner“ (Wiedeń, 1885); Lock „Guide to Iceland“ (Charlton, 1882); Baumgartner „I. und die Faröer“ (Freiburg, 1889).

Historja. I. uważana pierwotnie bez żadnej podstawy za starożytną *Thule* (ob.), od 759 zamieszkana w niektórych miejscach na wybrzeżu wschodniem przez iryjskich mnichów, zaludnioną później była głównie przez Norwegów i lepiej poznana w latach 860 — 870 przez norweskich podróżników Nadd-Odda, Gardara i Flokki. Ten ostatni z powodu lodów napływowych, nazwał ją Islandją (*Eisland*, kraj lodów). Norwezczyk Ingolf pierwszy się tutaj stale osiedlił (874), a za nim poszli inni jego rodacy, niezadowoleni z rządów króla Haralda Haarfagera. Pierwotna hierarchiczno-arystokratyczna ustawa krajowa została w r. 927 przez Ulfiota, mocą postanowienia Althingu (t. j. zgromadzenia ludzi roztropnych wszystkich okręgów), zamieniona na ustawę arystokratyczno-republikańską. W r. 1000 zostało tu wprowadzone chrześcijaństwo i oświata zachodnio-łacińska; obok tego jednak poezja krajowa i nauki od czasu osiedlenia się pierwszych kolonistów, były tu już troskliwie pielęgnowane. Jednocześnie ustanowiono dwa biskupstwa: w Holar i Skalholt. W dawniejszych czasach przedsiębrali Islandczycy częste na północ podróże, podczas których odkryli 983 Grenlandję, a około 1000 r. część Ameryki; różne jej części nazwali: Helluland, Markland i Vinland. Później ciągnęli ku wschodowi i do Europy, dla zadośćuczynienia potrzebom religijnym i naukowym. Największej świetności dosięgła I. w połowie XII i na początku XIII w. (ob. *Snorri Sturluson*). Jednakże skutkiem wzrastającej potęgi i wzajemnej zawiści pojedyńczych możnowładców, udało się Hakonowi V, kr. Norwegji, przygotować 1262 połączenie I. z Norwegją, czego ostatecznie dokonał jego następca Magnus VI 1264 r. W r. 1380 razem z Norwegją dostała się I. Danji. Przy końcu XIV w. upadły zupełnie nauki i sztuki; poczęły się dopiero podnosić i ożywiać na nowo, kiedy król duński Chrystjan III wprowadził tu 1551 reformację. Chociaż z powodu wielu klęsk miejscowych, pochodzących z nieurodzajów, głodu, strasznych wybuchów wulkanicznych, znacznie (mianowicie w XVIII w.) zmniejszyła się ludność, mimo to jednak od połowy XVIII w. tworzyły się towarzystwa, które wiele zdziałały dla oświaty ludu. Na miejsce przez 9 wieków istniejącego Althingu, zaprowadzono rozporządzeniem rządu duńskiego z d. 8 marca 1843, na wzór metropolji, narodowe zgromadzenie stanów. Starcia konstytucyjne z Danją, trwające w r. 1848, zostały ułagodzone prawem z r. 1874. Odtąd Islandczycy pracują skrzętnie nad uregulowaniem swoich spraw wewnętrznych. Od r. 1882 kobiety niezamężne i samodzielne korzystają od 25 r. życia z prawa wyborczego w gminie i parafji. Od 1884 każdy właściciel ziemski obowiązany jest wydzierżawić grunt, którego nie uprawia. Por. Thienemanna i Günthera „Reise im Norden Europas, vorzüglich in Island in dem Jahre 1820 und 1821“ (Lipsk, 1827); Schleissner „I. undersögt fra et lägevidenskabligt Synpunkt“ (Kopenhaga, 1849); Sartoriusa von Waltershausen „Physik.-geogr. Skizze von I.“ (Götting., 1847); tegoż „Geolog. Atlas v. I.“ (Götting., 1853); Winkler „I., seine Bewohner, Landesbildung und vulkanische Natur“ (Brunświg, 1861); Preyer i Zirkel „Reise nach I. im Sommer 1861“ (Lipsk, 1862); Poestik „I. das Land und seine Bewohner.“ U nas o I. pisał Ksawery Sporzyński.

Islandzki język i literatura, ob. Skandynawskie języki i literatura.

Islandzki mech, ob. Obrost.

Islay, *Isla*, jedna z południowych wysp Hebrydzkich, ma 606 klm. kw. powierzchni i 7,300 miesz.; oddzielona jest przez cieśninę *Islay* od wyspy Jura i należy do hrabstwa Argyle.

Isle, rzeka we francuskim departamencie Dordogne, wpadająca pod Libourne do rzeki Dordogne, długość jej wynosi 235 klm. — **Isle,** miasto francuskie, w departamencie Vaucluse, ma 3,800 miesz. i liczne fabryki.

Isle Wilhelm de l', geograf królewskiej akademji nauk w Paryżu, żyjący w pierwszej połowie XVIII wieku, wydał w czterech rozmaitych edycjach mapę Polski: „Tabula Regni Poloniae, Ducatus Lithuaniae etc. ad usum Serenissimi Burgundiae Ducis" (Amsterdam, 1734).

Isle de Bourbon, ob. Réunion.

Isle de France, dawna prowincja francuska, składająca się z dawnych ziem: Hurepoix, Brie-Française, Gastinois, Mantois, Vexin-Français, Beauvaisis, Valois, Soissonnais, Noyonnais, Laonnais i Aunais, stanowiła nietylko jądro, ale i dziedziczne kraje Kapetyngów, to jest prawdziwe serce dzisiejszej Francji.—*Isle de France*, nazywali także Francuzi dzisiejszą wyspę św. Maurycego.

Isle de Réunion, ob. Réunion.

Isledź, rzeka, ob. Isłocz.

Isleworth, miasto w hrabstwie Middlesex w Anglji nad Tamizą, 22 klm. od mostu londyńskiego położone, posiada wielkie ogrody owocowe i warzywne, liczne wille, 16,000 miesz.

Islioz, *Islik*, *Islitz*, rzeka, poczyna się w gub. Kowieńskiej, pow. Poniewieskim, pod miasteczkiem Konstantynowem, płynąc w kierunku zachodnio-północnym, wchodzi w gub. Kurlandzką, powiat Bauski, a dalej w pow. Dobieński, gdzie pod wsią Isliczem wpada z lewego brzegu do rz. Aa. Długa 35 wiorst. Przyjmuje z lewego brzegu rzeki: Mowczewkę, Płoniankę i Birszupę czyli Berstein.

Islington, pierwotnie wioska w angielskiem hrabstwie Middlesex, obecnie część miasta Londynu, liczy 320,000 miesz.

Isluga, wulkan w Andach, na granicy Chile i Boliwii, 5486 m. wysoki. Na stoku jego, w wysokości 4267 m. leży wieś **I.**; na stronie połudn. przechodzi wąwóz *Pichuta*.

Isly, rzeczka w państwie Marokańskiem, blizko granicy algierskiej, pamiętna bitwą, jaką tu stoczył 14 sierpnia 1844 przeciwko Marokanom francuski marszałek Bugeaud, a która to bitwa zjednała mu tytuł *księcia d'Isly*.

Isly Tomasz Robert, książę d', ob. Bugeaud.

Isłocz, rzeka, mylnie *Iśledź*, poczyna się w gub. i pow. Mińskim, pod Rakowem, płynąc ku zachodowi, wchodzi w gub. Wileńską, powiat Oszmiański, gdzie skrapia wsie: Jacki, Białokonie, Rumy, Rosoliszki i wpada z lewego brzegu do małej Berezyny. Długa około 70 wiorst, z których 37 w gub. Wileńskiej; szeroka 6 metr., zdatna do spławu. Wpadają do niej: Wołożynka i Wirszawka.

Ismid, *Iskmid*, miasto w Turcji azjatyckiej, nad zatoką morza Marmora; ma 21,000 miesz., port, i jest rezydencją metropolity greckiego, oraz arcybiskupa ormiańskiego.

Isner Jan, profesor teologji w akademji krakowskiej i znakomity kaznodzieja, żyjący w połowie XV wieku; stał się pamiętnym w dziejach pomienionej akademji, jako dobroczyńca uczącej się młodzieży. Akademja krakowska posiada jego rękopis p. t. „De conscientia bona et mala."

Isoëtes, *Poryblin*, *Rypina*, *Leszczownik*, rodzaj widłaków, jedyny rodzaj oddzielnej rodziny *Isoëtaceae*, obejmuje zioła w Europie, Afryce płn. i Ameryce płn. **I.** *lacustris*, z liśćmi sztywnemi, ciemno-zielonemi, zarasta dna jezior.

Isola, miasto w Istrji, w okręgu Capo d'Istria, na skale wysuwającej się w zatokę Tryjesteńską, posiada cieplicę siarczaną i zakład kąpielowy, oraz port, 5,000 miesz.

Isola-Bella, Isola-Madre, Isola-de-Pescatori albo **Isola-Superiore,** trzy największe wyspy Borromejskie (ob.).

Isola-Grossa, *Isola Lunga*, urodzajna wyspa dalmacka, należąca do powiatu Zara, ma 118 klm. kw. i 3,300 miesz.

Isolani Jan Ludwik Hektor, hrabia, * 1586 r., † 1640 r, w Wiedniu; generał cesarski podczas wojny Trzydziestoletniej, znany dowódca Kroatów, który, jako zdrajca Wallensteina, otrzymał część jego posiadłości z tytułem hrabiego.

Isolepis, rodzaj roślin z rodziny ciborowatych, trawy z kłosami wielokwiatowemi i orzeszkami trójściennemi. **I.** *gracilis* z Indji wsch. i **I.** *pigmaea* z Europy płd., hodują się w doniczkach.

Isonzo, rzeka w austrjackiem hrabstwie Gorycji, wypływa z Alp julijskich, 125 klm. długa, wpada do morza Adrjatyckiego pod Tryjestem.

Isopoda, *Jednakonogie*, rzęd skorupiaków (ob.).

Isouard Mikołaj, zwany powszechnie *Nicolo de Malte*, kompozytor, * 1775 r. na wyspie Malcie, † 1818 r. w Paryżu. Oddając się pierwotnie handlowi, porzucił ten zawód i poświęcił się wyłącznie muzyce. Po ogłoszeniu pierwszych oper: „L'avviso ai maritati" (1794) i „Artaserse" (1795), został organistą i kapelmistrzem wielkiego mistrza maltańskiego. Przeniósłszy się następnie do Francji, przedstawił kilka nowych oper, z których: „Cendrillon" (Kopciuszek) i „Joconde" (1814, u nas „Hilary"), wielkiej doznały wziętości. Nie doczekawszy się przedstawienia podobno najlepszej swojej opery: „Aladin, ou la lampe merveilleuse," † w Paryżu. Zostawił przeszło 30 oper, w których znać świeżość i zręczność obok częstej powierzchowności.

Ispahan, *Isfahan*, największe po Teheranie miasto w Persji i stolica okręgu, do XVIII w. rezydencja perskich monarchów, liczyła jeszcze w XVII stuleciu do 700,000 miesz., z których obecnie zaledwie 60,000 pozostało; posiada obecnie wiele napół zniszczonych wspaniałych budo-

wli i znakomite na cały kraj szkoły. **I.** od dawna słynął fabrykacją wyrobów bawełnianych i broni, która uchodzi dotąd jeszcze za najlepszą w kraju. Upadek **I.** został sprowadzony przez trzęsienia ziemi (najstraszniejsze w 1853 r.), wojny domowe i przeniesienie stolicy do Teheranu.

Issa albo *Ussa*, rzeka w gub. Grodzieńskiej, powiecie Słonimskim; początek koło Pierchowicz, płynie do jeziora Zwiernickiego; potem skręca ku południowi do Jakimowicz, stąd zaś powraca do kierunku zachodniego i przepłynąwszy przez jezioro Albertyńskie, wpada z prawego brzegu do rz. Szczary, na południe miasta Słonima. Długa 90 klm., spławna na długości 35 klm., od wsi Błoszni, szeroka do 16 metr., głęboka od 1 do 3 metr. Przyjmuje z prawego brzegu rzekę Plechówkę.

Isserles Mojżesz, rabin, uważany pośród Izraelitów polskich za znakomitość największej powagi rabinicznej; autor dodatkowych przepisów kodeksu judaizmu, mających sankcję religijną u Żydów Polski, Niemiec i Francji, * 1524 r. w Krakowie i † tamże 1572 r., jako rektor szkoły talmudycznej, zwanej *Jeszybah*. Dzieła jego są: „Mechir Jojin“ (Kremona, 1559), uczony komentarz na biblijną księgę *Ester*; „Torath-Olah“ (nauka o całopaleniu, Praga Czeska, 1569); „Torath-Chatot“ (nauka o grzechach, Kraków, 157.), 77, 91); „Darka Moszeh“ (systemata Mojżesza); „Responsa,“ czyli wymotywowane decyzje rabiniczne, w przedmiotach wynikłych w naszym kraju i za granicą kwestji religijnych (Kraków, 1640).

Issoudun, miasto we francuskim departamencie Indre, przy drodze żelaznej z Orleanu do Limoges, ma fabryki maszyn i pergaminu, oraz 11.300 miesz.

Issus, miasto nadmorskie w Cylicji, nad zatoką t. n., prawdopodobnie dzisiejsze Ajazzo, pamiętne drugiem zwycięstwem, odniesionem 333 przed Chr. przez Aleksandra W. nad Darjuszem.

Issy, wieś w francuskim departamencie Sekwany, nad Sekwaną, ma 13,000 miesz. i wielkie fabryki wyrobów chemicznych.

Issyk-Kul, jezioro w obwodzie Semireczyńskim, pomiędzy dwiema odnogami Ałtaja; obejmuje 5,122 klm. kw. powierzchni. Okolice jego zamieszkane są po większej części przez Kirgizów Czarnych albo Burutów.

Istambul, turecka nazwa Konstantynopola.

Ister, ob. Dunaj.

Isthmus, toż co międzymorze, (ob. Istm).

Istm (greck. *Isthmos*), zwało się u starożytnych w ogólności każde międzymorze czyli przesmyk, w szczególności zaś Istmem nazywali starożytni międzymorze Korynckie, pomiędzy zatoką Korynecką a Saronicką, łączące Peloponez ze stałym lądem Hellady. W jego pobliżu, pod laskiem sosnowym, wznosiła się sławna świątynia Neptuna; obok niej na urządzonym stosownie placu teatralnym, naprzód co 3, a potem co 5 lat odbywały się na cześć Neptuna wielkie *igrzyska Istmijskie* (Isthmia), do których z czasem dołączone były próby muzyczne na cytrze i flecie, a później jeszcze i popisy dramatyczne. Zwycięzcy na takich popisach otrzymywali wieńce z gałązek sosnowych. Już tyran korynecki Periander powziął zamiar przekopania międzymorza Korynckiego, ale ani on, ani Demetrius Poliorketes, ani później Cezar nie zdołali planu tego wykonać. Dopiero Neron wytknął linję kanału i użył kilku tysięcy niewolników żydowskich oraz przestępców do budowy, która przerwaną została wskutek powstania Juljusza Vindexa (68 po Chr.). Wszakże i jemu, wobec ograniczonych środków technicznych w owych czasach, nie udałoby się przebić 80 metrów wysokich skał, wznoszących się na międzymorzu. Dopiero 1882 r. dzisiejszy rząd grecki przystąpił do wykonania planu Nerona. Ob. Korynt. Por. Krause „Die Pythien. Nemeen und Isthmien“ (Lipsk, 1841); Unger w „Philologus“ (t. 37, 1877).

Istota *(substantia)* rzeczy już odróżnioną została przez Arystotelesa i Platona, jako treść rzeczy wedle pojęcia naszego *(usia kata ton logon)* i idea. Des Cartes określa **I.**, jako „rzecz, która tak istnieje, że nie potrzebuje inszej rzeczy do istnienia.“ Wedle Spinozy substantia „jest w sobie i sama się poczyna, t. j. rzecz, której poczęcie nie wymaga uprzedniego bytu innej rzeczy, za której sprawą dopieroby powstała.” Tu jednak, jak sądzi Ueberweg *usia* Arystotelesa została pomieszaną z jego działającą przyczyną;— rozróżnione przez Kanta spólistnienie *(Subsistenz enyparchein)* i przyczynowość *(causalität)*, zlane są w jedno pojęcie. U Leibniza substancja jest siłą żywą, czynną *(actus)* i pojedyńczą całostką *(monada)*.—Od tej istoty są oddzielone atrybuty *(symbêbekos)* przypadkowe, zjawiskowe, jedynie dostępne poznaniu, gdy „rzecz w sobie,“ zdaniem Kanta, jest zupełnie nieznaną. Fichte jej zaprzecza, u Hegla jest ona zniesionym bytem, czyli przez negację do siebie zwróconem istnieniem, które warunkują tożsamość, różnica i powód (bytu). Zjawisko jednak nie jest pozorem, ale jest wypełnione istotą, i odwrotnie niema istoty, któraby w zjawisku nie wystąpiła. Według Schopenhauera Istotą bytu jest Wola. Nowsi filozofowie szkoły pozytywnej uważają istotę bytu za coś niepoznawalnego i uważają, że badanie jej, jako nie dające żadnych rezultatów, powinno być zaniedbane.

Istra, rzeka w gub. Kowieńskiej, pow. Poniewieskim; początek na północ miasta Poniewieża, płynie wśród błot w kierunku północnym koło miasteczka Pompian, poczem o 3 wiorsty na południe miasteczka Poswola wpada z prawego brzegu rzeki Ławeny. Długa 25 wiorst.

Isturiz, Don Francesco Xavier de, mąż stanu hiszpański, * 1790 w Kadyksie, † 1871. Był ra-

zem z bratem swoim *Tomaszem de Isturiz*, jednym z kierowników powstania 1 stycznia 1820 r. Mianowany 1823 r. prezesem Kortezów, głosował za zawieszeniem władzy królewskiej, za co skazany po restauracji na śmierć, musiał z kraju uciekać. Otrzymawszy 1834 r. od królowej regentki ułaskawienie, zyskał znakomity wpływ za ministerjum Mendizabala, po którego upadku sam został ministrem spraw zagranicznych i prezesem rady ministrów (15 maja 1836). Odstąpiwszy od wyznawanych dotąd przez się zasad, ściągnął na siebie nienawiść ludu i w skutku rewolucji 12 sierpnia 1836 przymuszony był powtórnie uchodzić z kraju. Atoli w następnym zaraz roku zaprzysiągł konstytucję, został prezesem kongresu i na tym urzędzie pozostał jeszcze za regencji Espartera. Po upadku gabinetu Narvaeza (w lutym 1846) sprawował urząd prezesa rady ministrów do kwietnia t. r.; w latach 1848 — 56 był posłem w Londynie, 1856 w Petersburgu i powtórnie znowu w Londynie 1858—62, a od marca 1863 do października 1864 w Paryżu.

Istrja, tak się zwała w starożytności zachodnia połowa półwyspu, utworzonego na morzu Adrjatyckiem przez zatoki: sinus Tergestinus i sinus Flanaticus, zroszona rzekami Arsia, Formio i Timorus, której mieszkańcy, Istrowie *(Istri)*, byli pochodzenia iliryjskiego. Dziś *Istrja* nosi tytuł margrabstwa, należy do Austrji i obejmuje 4,955 klm. kw. Wraz z Goryc ją i Tryjestem tworzy Pomorze austrjackie. Jest to kraj górzysty; niektóre góry, jak np. Monte Maggiore, Monte Sissol, Monte Golly, dochodzą 1,300 metr. wysokości; rzeki: Arsa i Quieto, jakkolwiek krótkie, są jednak żeglowne. Klimat umiarkowany, w lecie gorący; grunt wapienny i kamienisty, niezbyt urodzajny. Produkty: zboże, wino, mais, oliwki, figi, owoce południowe, drzewo budulcowe, dalej żelazo, marmur, ałun, kwarc, sól i t. d. Mieszkańcy w liczbie 318,000 są we wsiach Słowianie, mówiący narzeczem iliryjskiem, a w miastach Włosi. Wszyscy po większej części katolicy. Główne porty Istrji są: Capo d'Istria, Quieto, Pirano, Rovigno, w nich koncentruje się handel, prowadzony przez mieszkańców. Herb **I.** wyobraża złotą kozę na niebieskiem polu.

Herb Istrji.

Historja. Istrja lub *Histrja*, zamieszkana przez rozbójniczych Istrów albo Histrów, została ujarzmioną przez Rzymian 177 r. przed Chr.; w VI w. po Chr. podbili ją Goci; następnie dostała się w posiadanie cesarzów bizantyjskich, potem Karolingów, w połowie X wieku dostała się **I.** książętom Karyntji, a w 1170 otrzymali ją hrabiowie Andechs, książęta Dalmacji, poczem przeszła ona w posiadanie Wenecji; tylko część północno-wschodnia drogą spadku dostała się domowi austrjackiemu pod nazwą *Istrji austrjackiej*. Na mocy traktatu, zawartego w Campo-Formio, cesarstwo austrjackie zajęło i część wenecką, która wszakże w 1805 odstąpioną została Francji, stąd marszałek francuski Bessières otrzymał tytuł *księcia Istrijskiego*. W r. 1814 powróciła do cesarstwa austrjackiego, a w r. 1850 nadaną została dzisiejsza organizacja. Por. „Istrien. Hist. geograph. u. statist. Darstellung der istrischen Halbinsel nebst den Quarnerisch. Inseln" (Tryjest, 1863), oraz co do nazw słowiańskich, pominiętych w powyższem, Kozlera „Slovenski Zemjopis" (z mapą, Wiedeń, 1854); Amati und Luciani „L'Istria soto l'aspetto fisico, etnografico, amministrativo, storico e geografico" (1867); Franchetti „L'Istria, notte storiche" (1879); Combi „Istria studi storici e politici" (1886).

Istrji książę, ob. Bessières Jan Chrzciciel.

Istryjska przystań, nazywała się dawniej odnoga morza Czarnego, w pobliżu której leży Odesa.

Iszpartys, jezioro w królestwie Polskiem, gubernji Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gm. Łosiewicze, zajmuje 36 morgów powierzchni.

Iszylina, rzeka w gub. Kowieńskiej, powiecie Rosieńskim, początek na północ m. Rosień, płynie w kierunku południowo-zachodnim i wpada z prawego brzegu do rzeki Szaltony. Długa około 25 wiorst.

Iszym, po kirgisku *Isel* albo *Jesel*, rzeka w Syberji, wypływa ze stepu Kirgisko-Kajsackiego, wpada do Irtysza; długa 1,675 klm. W dolnej części spławna.

Iszym, miasto powiatowe gub. Tobolskiej, na lewym brzegu rzeki t. n., 7,161 miesz. (1897), kilka mydlarni i sławne jarmarki. — **I.** powiat (okrąg) 43,345 klm. kw. i 270,463 miesz. (1897).

Ita, palma, ob. Mauritia.

Ita diis placuit (łac.), tak się bogom podobało.

Itabiryt, żelazisty łupek mikowy, tak nazwany od góry Itabira w Brazylji.

Itacyzm, sposób wymawiania samogłosek języka starogreckiego, przeciwny *Etacyzmowi* (ob.). Nazwa ta pochodzi od litery I, której dźwięk nadają nowogrecy głoskom i dyftongom: i, y, ē, ei, oi. Zwolennikiem itacyzmu był Reuchlin, Etacyzmowi hołdował Erazm z Roterdamu, dla tego I. nazywają wymawianiem reuchlinowskiem, etacyzm—roterdamskiem. Por. Blass „Über die Aussprache des Griechischen" (1888).

Itagaki Taisune, hrabia, polityk japoński, był po wojnie japońsko-chińskiej ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie margrabiego Ito (ob.), z którego w 1896 wystąpił i doprowadził do upadku. W r. 1898 występował ostro przeciwko podwyższeniu podatku gruntowego i objął ster rządu pospołu z hrabią Okuma, ale gabinet ten upadł po 3 miesiącach.

Itaka, Ithaka, dziś *Thiaki*, jedna z wysp Jońskich, obejmuje 94 klm. kw., była ojczyzną Odyseusza. Oprócz zwalisk mniemanego zamku Odyseja zasługują tu na wzmiankę góry Neritos albo Neriton (dzisiaj św. Eljasza) i Neïon (teraz Stefano), które utworzyły port Reitron. Teraźniejsza ludność Itaki wynosi 8,800 miesz. i utrzymuje się przeważnie z rolnictwa. Miasto główne Vathi. Por. Schliemann „I., der Peloponnes und Troja“ (Lipsk, 1869); Bursian „Geographie von Griechenland“ (2 t., 1872); Herscher „Homerische Aufsätze“ (Berlin, 1881).

Itakolumit, skała łupkowa, złożona głównie z ziarn kwarcowych, między sobą spojonych. Występuje jako ogniwo formacji hurońskiej, zwłaszcza w Brazylji, gdzie w Minas Geraues i Goyaz tworzy wysokie góry, zwłaszcza szczyt Itacolumi. Zawiera często złoto i djamenty.

Itakonowy kwas, ob. Cytrynowy kwas.

Italiki (franc. *italique*, ang. *italic*), ukośne pismo łacińskie w druku, wprowadzone przez Aldusa Manutiusa; u nas zwykle jest nazywane *kursywą*.

Italiński, pierwotnie *Jarowiewicz* Andrzej, * 1743 w Kijowie, † 1827 w Rzymie. Od r. 1761 studjował medycynę i chirurgję w Petersburgu, a następnie w Londynie i Edymburgu; w 1784 r. poznany przez w. ks. Pawła w Paryżu, otrzymał 1781 r. urząd sekretarza poselstwa rosyjskiego w Neapolu, gdzie zajął się archeologją i zebrał znakomity zbiór starożytności. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła, został ambasadorem przy dworze neapolitańskim, a za cesarza Aleksandra w Konstantynopolu; w roku zaś 1817 został ministrem pełnomocnym w Rzymie. Napisał tekst drugiego zbioru waz starożytnych Hamiltona (4 t., Neapol, 1791 — 1809). Zbiory rękopismów wschodnich zapisał instytutowi azjatyckiemu w Petersburgu; bibljoteka zaś, licząca przeszło 30,000 tomów, przeszła w posiadanie różnych osób.

Italja, ob. Włochy.

Italos, *Italus*, według podania grecko-italskiego, król na samem południu półwyspu Apenińskiego, w kraju, którego pierwotnem mianem był właśnie wyraz „Italja.“ Król ów uczynił ze swego ludu pasterskiego — naród osiadły, rolniczy, zorganizował go i nadał prawa. Synami jego byli: Auson, Sikelos i Romos.

Italskie narody i języki. Italskiemi narodami w szerszem znaczeniu nazywają wszystkie te ludy, językowo mniej więcej od siebie się różniące, które w starożytności zamieszkiwały półwysep Włoski czyli Italję. W górnych Włoszech mieszkali: *Ligurowie*, lud niewiadomego pochodzenia, Gallowie i Wenetowie, naród szczepu iliryjskiego. Na właściwym półwyspie rozróżniają zwykle trzy pierwotne szczepy italskie: *Etrusków* w Etrurji (ob. Etrurja i Etruskowie), *Japygów* (ob.) i *właściwe narody Italskie*. Te ostatnie oznaczone przez starożytnych pisarzów greckich imieniem *Opików*, a przez nowszych nazwą *Italików*, stanowią jedną z familji narodów szczepu indoeuropejskiego i w najbliższem zostają pokrewieństwie z familją grecką. Italikowie przybyli do Włoch w czasach przedhistorycznych z północo-wschodu, dwoma oddziałami: jeden osiadł na zachód od Apeninów, drugi w samych Apeninach i w prowincjach na wschód od nich położonych. Do pierwszego należą *ludy łacińskie*, do drugiego *umbryjsko-sabelskie*. Narzeczami *gałęzi łacińskiej* mówili (przed założeniem osad greckich) nietylko właściwi Latynowie w Latium, ale także Auzonowie w Kampanji, właściwi Italowie w krajach zajętych później przez Lukanów i Brutyjczyków, a prawdopodobnie także i Sykulowie we wschodniej połowie Sycylji. Z mowy Latynów w Latium wyrobił się język łaciński, który po podbiciu Italji przez Rzymian stał się językiem panującym, rzymskim *(lingua romana)* zwany, a z tego wyrosły po upadku państwa rzymsko-zachodniego języki romańskie (ob.). Gałąź *umbryjsko-sabelska* albo *umbryjsko-samnicka* dzieliła się na mnóstwo narzeczy, dotąd dla braku pomników piśmiennych mało jeszcze zbadanych. Z niewielkiej liczby napisów poznano nieco dokładniej dwa jeno narzecza: *umbryjskie* w ścisłem znaczeniu, zachowane w Eugubińskich tablicach (ob.) i *oscyjskie* albo samnickie, którego jedynym pomnikiem jest *tabula Bantina* (ob. *Batia*); o djalektach Marsów i Wolsków mało co wiemy, a nic prawie o mowach Sabinów, Hirpinów, Picentów. W wyjaśnieniu owych pomników epigraficznych i w umiejętnem badaniu języków italskich zasłużyli się szczególnie Niemcy, a mianowicie: Grotefend, Lassen, Lepsius („Inscriptiones linguae umbricae et oscae,“ Lipsk, 1841); Kirchhoff i Aufrecht („Umbrische Sprachdenkmäler,“ 2 t., Berlin, 1849—51); Mommsen („Die unteritallienischen Dialekte,“ Lipsk, 1850); dalej Peter, Corssen, J. Curtius, Huschke i in. Wiele odpowiednich rozpraw mieści się w Kuhna „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ (Berlin, 1851 sq.); Nissen „Italische Landeskunde“ (1883); v. Czörnik „Die alten Völker Oberitaliens.“

Itapicuru, 1) rzeka w brazylijskiej prowincji Bahia, przebiegłszy 660 klm., wpada do oceanu Atlantyckiego; 2) rzeka w brazylijskiej prowincji Maranhao, bierze początek w Serra de Stapicurú i przepłynąwszy 1,000 klm., wpada do zatoki Sano José; nad jej brzegiem, niedaleko od ujścia, leży miasto t. n.

Itasca, jezioro w północnej części Minnesoty, z niego wypływa główne źródło rzeki Mississippi.

Ite, missa est (łac. *Idźcie, msza skończona*), słowa, któremi kapłan, zwróciwszy się do zgromadzonych, kończy mszę św. Przy uroczystej mszy słowa te odśpiewuje djakon. W adwencie, wielkim poście, w wigilje świąt i inne dni uroczyste, msza kończy się innemi słowy.

Item (łac.), także, podobnież, również.

Ithyphallos (grec.), symbol płodności, przedstawiający Fallusa (ob.), zrobiony ze skóry i noszony podczas procesji na cześć Djonizjosa.

Itinerarium, tak się nazywa spis leżących na pewnej drodze między dwoma głównemi miejscami stacji i przystanków z oznaczeniem ich odległości od siebie. Jeżeli takie Itineraria, dotyczące krajów mało dziś Europejczykom znanych, wielką mają wartość dla geografów i mapografów, to nierównie większą jeszcze mają ważność dla geografji świata starożytnego. Z tych **I.**, które doszły naszych czasów, najcelniejsze są: 1) „Itineraria Antonini," a mianowicie „Itinerarium provinciarum," zawierające pewną liczbę marszrut po prowincjach rzymskich w Europie, Azji i Afryce, i „Itinerarium maritimum," oznaczające najużywańsze drogi morskie i nadbrzeżne. Ogłoszone były prawdopodobnie po raz pierwszy za Antonina Karakalli, następnie zaś rewidowane i pomnażane, należą z postaci swej obecnej do epoki Djoklecjana i zastępowały miejsce nowoczesnych przewodników; 2) „Itinerarium Hierosolymitanum," ułożone przez jakiegoś chrześcijanina 333 r. po Chr. dla podróżników, udających się z m. Burdigala (Bordeaux) do Jerozolimy (najlepszą ed. obu tych Itinerariów sporządzili Pinder i Parthey, Berlin, 1848); 3) „Itinerarium Alexandri," krótki opis wyprawy Aleksandra W. do Persji, ułożony 350 r. po Chr. i wydany dopiero przez Angelo Mai (Medjolan, 1817 i Frankfurt, 1818); 4) kilka itinerariów po Ziemi świętej (np. Thietmara, Hugona, Płagon, Franciszka Pipino), wydanych w nowszych czasach przez Toblera, wreszcie **I.** Antonina (St. Gallen, 1863), ułożone około 570 r. Por. Tortia d'Urban „Recueil des itinéraires anciens" (1845).

Itneryt *(Ittneryt)*, minerał z grupy krzemianów, krystalizujący wszeregu równoosiowym; odłam ma muszlowy, twardość=5,5—6, c. wł.=2,37; przydymiono-szary lub niebieskawo-szary, blask tłusty, prześwieca na krawędziach; jest to podwójny krzemian glinki (z pewną ilością tlennika żelaza), oraz potażu, sody i wapna, z małą ilością siarczanu wapna i chlorku sody. Znajduje się w Kaiserstuhl pod Freibergiem.

Ito Hirobumi, hr., polityk japoński, * 1840 w Chosku, studjował języki holenderski i angielski w Nagasaki, odbył podróż po Europie, badał mennictwo w Ameryce, w 1871 założył mennicę w Osaka i nakłonił rząd do budowy pierwszej kolei żelaznej pomiędzy Tokio a Jokohamą. Przyczynił się do wprowadzenia konstytucji w Japonji, 1878 został ministrem spraw wewnętrznych, 1882 r. udał się do Berlina dla przestudjowania konstytucji pruskiej, 1885 mianowany hrabią i prezesem ministrów, pełnił ten obowiązek do 1887, w r. 1890 został prezesem rady stanu. Od 1892 — 1896 prezes ministrów. W okresie tym Japonja zawarła układ z Anglją, przeprowadziła zwycięską wojnę z Chinami i po zawarciu pokoju w Simonoseki, przyłączyła Formozę. Za te zasługi mianował cesarz hr. Itę margrabią. Próbował wpłynąć na Chiny, w porozumieniu z partją radykalno-narodową i bawił w tym celu w Pekinie, ale skutku nie osiągnął. W r. 1898 objął na nowo ster rządów. **I.** należy do najzdolniejszych polityków japońskich i cieszy się zarówno zaufaniem cesarza, jak i narodu.

Itome, warowne miasto w Mesenji, na górze *Itome*, dzisiejszej Monte-Vulcano, na której, według podania, Zeus miał być wychowywany przez nimfy, i na której potem wzniesiono mu świątynię, gdzie go czczono jako *Zeusa Itomatas*. Miasto Itome było podczas pierwszej wojny meseńskiej 734—724 przez 10 lat przez Spartanów oblegane, a przez Arystodama mężnie bronione, w trzeciej wojnie meseńskiej zostało zdobyte przez Spartan.

Iton, starożytne miasto w tesalskiej krainie Pytiotis (nazwane tak od *Itonusa*, syna Amfiktjona, który miał wynaleźć bicie monety); znajdowała się tu świątynia bogini Ateny.

Itrol, cytrynian srebra, używa się jako środek antyseptyczny przy opatrunkach ran i w chorobach skórnych.

Iturbide Don Augustyn de, cesarz meksykański, * około 1783 w Valladolid w Meksyku, bogaty właściciel gruntów; pokonał 1810 jako pułkownik milicji pierwsze powstanie meksykańskie, lecz później stanął na czele ogólnego sprzysiężenia, które w r. 1822 położyło koniec rządom hiszpańskim. 21 lipca 1822 pod imieniem *Augustyna I* ogłoszony był cesarzem meksykańskim, lecz niedołężnym rządem nie zadowolił narodu, opuszczony został przez dotychczasowych stronników, złożył koronę w ręce dyktatora nowego rządu demokratycznego, generała Bravo, 20 marca 1823 i odpłynął do Europy. Wróciwszy 1824 do Meksyku z polskim pułkownikiem Bieniewskim, został ujęty i 19 lipca rozstrzelany. Pozostała po nim wdowa i pięcioro dzieci otrzymały od kongresu roczną pensję w kwocie 8,000 piastrów z warunkiem osiedlenia się w Kolumbji, na miejscu wskazanem i w r. 1835 jeden miljon piastrów, oraz 1,100 klm. kw. gruntu w Texas, Nowym Meksyku i Kaliforni, zaś potomkowie jego w 1865 uzyskali od cesarza Maksymiljana tytuł książąt cesarskich. Mieszkają oni w Paryżu. **I.** zostawił pamiętniki, wydane w języku niemieckim w Lipsku, 1824. Por. Quina „Statement of some the principal events in the public life of Augustin de I, written by himself" (Londyn, 1824).

Iturea *(Auranitida)*, prowincja półn.-wschodniej Palestyny, w położeniu górzystem i zaludniona niegdyś przez naród koczowniczy, łupieski, który starożytni pisarze, jak Strabon i inni, uważali za jeden z najdzikszych pośród barbarzyńców. Po śmierci Heroda Agrypy I połączoną została za panowania cesarza Klaudjusza

(r. 50 po Chr.) z Syrją. Nazwa *Iturejczyków* pochodzi od *Jetura*, syna Izmaela (I Mojż. 25, 15. Paralip. 1, 31, 5, 19). Por. rozprawę F. Müntera pod tytułem „De Rebus Ituraeorum" (Kopenhaga, 1824).

Itys, ob. Filomele.

Itzehoe, miasto w pruskim okręgu regencyjnym Szlezwickim, nad rzeką Stör, posiada szkołę realną, instytut szlachecki dla dziewcząt, pomnik cesarza Wilhelma I, liczne fabryki, 13,000 miesz. Jest to najstarsze miasto w Holsztynie, do 1864 było siedliskiem zgromadzenia stanów holsztyńskich.

Itzstein Jan Adam von Jelany, liberał badeński, * 1775 w Moguncji, najprzód moguncki, potem badeński wyższy urzędnik wydziału sprawiedliwości, od 1819 radca sądu nadwornego w Manheimie; na sejmie badeńskim, którego od r. 1822 był członkiem, występował jako jeden z przywódców opozycji, skutkiem czego został usunięty z urzędu. W latach 1830—50 tak w izbie, jak i za jej granicami był głównym przedstawicielem stronnictwa liberalnego, jednakże podczas ruchów 1848 r. zupełnie dawny wpływ utracił. Później będąc zwolennikiem radykalizmu, przyłączył się do lewego krańca w zgromadzeniu narodowem frankfurckiem i razem z niem przeniósł się do Sztutgardu. Osiedliwszy się na końcu w majętności swej Hallgarten w Rheingau, † 1854.

Iva, roślina, ob. Krwawnik.

Ivanda, wieś wołoska w Banacie, o 4 mile od Temeszwaru odległa, posiada źródła, zawierające przeważnie siarczan sodu. Wody te są łagodnie przeczyszczające.

Ivaniszević, z włoska *Giovannizio*, Jan, pisarz dalmacki, * 1608 w Dolu na wyspie Braczu, kanonik hwarski, następnie złożywszy urząd kapłański, osiadł na ojczystej wyspie. W r. atoli 1600 przyjął opactwo klasztoru w Pawlanach, gdzie † 1665 r. Wydał 1642 r. w Wenecji zbiór poezji pod tytułem „Kita cvita razlikoga"; pisał też po łacinie i po włosku. Życiorys jego w *Zorzy Dalmatyńskiej* z r. 1845, oraz w „Glasoviti Hrvati" Kukuljevića-Sakcinskiego.

Ivetot, ob. Yvetot.

Iviczević Szczepan, Krunoslav, poeta chorwacki, burmistrz makarski (w Dalmacji), * 1801. Oprócz poezji okolicznościowych, życiorysów (np. Kaczića w *Zorzy Dalmatyńskiej*), wydał między innemi: „Pisma puczka" (Split, 1845), oraz zebrał pieśni narodowe dalmackie do zbioru Tomaszića.

Ivinskas L., działacz litewski, ob. Iwiński.

Iviza, Ibiza, największa z wysp Pityuzyjskich, należących do hiszpańskiej prowincji wysp Balearskich, obejmuje 592 klm. kw. i ma 25,000 miesz. Jest urodzajna, obfituje w wodę, ma klimat ciepły i zdrowy. Miasto główne *Iviça*, warowne i portowe, jest rezydencją biskupa, ma 7,500 m.

Ivrea, miasto okręgowe w prow. włoskiej Turynu nad rz. Dorą, niegdyś warowne; ma 6,000 miesz., kościół katedralny, dawną cytadelę, liceum, gimnazjum, szkołę techniczną, seminarjum duchowne; jest rezydencją biskupa.

Ivry, wieś w departamencie Eure, w okręgu Evreux, nad rz. Eure, we Francji, z gruzami opactwa, zamku z 10 wieku i pomnikiem, przypominającym zwycięstwo Henryka IV odniesione nad ligą, w d. 14 marca 1590 r. 1,050 miesz.

Ivry, wieś w departamencie Sekwany, w okręgu Sceaux we Francji, nad Sekwaną, oddalona o kilometr na południo-wschód od Paryża, przy kolei orleańskiej, 22,357 miesz.

Iwa, *Iwina*, ob. Wierzba.

Iwakista, jezioro w gub. Wileńskiej, powiecie Święciańskim, przy drodze z Połocka do Wilna; długie 7 wiorst, szerokie 2 wiorsty, głębokie $3^1/_2$ sążnia.

Iwalajoki (po lapońsku *Auweljoki*), rzeka w gubernji Uleaborskiej; wypływa z jeziora Kursuerwi i przebiegłszy mil 19, wpada do jeziora Euare.

Iwan, imię kilku książąt litewskich.—**Iwan Skirgiełło,** ob. Skirgiełło.—**Iwan Andrzejewicz,** syn Andrzeja Wingolta, gdy Połock 1386 zdobyty został przez Skirgiełłę, i Wingolt uwieziony na Litwę, a potem do Chęcin, schronił się **I.** do Pskowa, gdzie ojca przyjmował 1394, a na Zielone świątki 1399 złożył rządy, ustępując miejsca Iwanowi Wszewołodowiczowi, z rodu książąt Tweru, który 10 sierpnia, z woli Bazylego Dmitrowicza, w. ks. Moskiewskiego zjechał do Pskowa, by go zasłonić na jego żądanie od Witolda. W roku 1437 na kilka miesięcy wrócił **I.** do Pskowa, przyjęty chlebem, miodem i czcią, oraz ofiarą 10 marek żyta, tyluż owsa i 10 rublami. Zajął jego miejsce namiestnik kniaź Włodzimierz Daniłowicz, od 1439 rządził Pskowem syn Iwana, Aleksander, przybywszy z Tweru 1443 zjawił się wysłaniec w ks. Moskiewskiego, Aleksander Bazylewicz Czartoryski (ob.).

Iwan Włodzimierzowicz, pierwszy książę bielski, syn Włodzimierza Olgierdowicza (ob.), podobno był 1386 na ślubie Władysława Jagiełły, pewno dzieckiem. Gdy ten chciał się żenić z młodszą córką Andrzeja Algimuntowicza Holszańskiego (ob.), a Szymon, stryj i jej opiekun, nie chciał jej wydać przed starszą Wasilisą, wydano tę 1420—21 za Iwana. 1432 podpisał z bratem Andrzejem akt przymierza Swidrigiełły z Krzyżakami, gdy zaś wygnany Swidrigiełło z w. ks. litewskiego, poruszył w swoim interesie Ruś całą, a Iwan przeciw niemu wystąpił, Wasilisa dostała się w Bobrujsku w plen Swidrygielle, co męża jej 1435 skłoniło do połączenia się z nim. Wnet przecie **I.** poszedł w plen do Zygmunta Kiejstutowicza. Po Jerzym Lichwenowi-

czu (ob.) 1445, Iwana wezwali Nowogrodzianie i rządził nimi tenże do powrotu Jerzego. Od Białej, położonej nad Opszą, a z grodem i opolem darowanej sobie przez Jagiełłę przy ślubie z jego żelwicą, Iwan wziął nazwę *książąt Bielskich*. Córka jego wyszła za Jana Chodkiewicza. Miał 4 synów: Jana, Janusza, Teodora i Szymona. *Teodor* ten z ks. Holszańskim oraz Michałem Olelkowiczem 1482 uknuli spisek na oderwanie części Litwy po Berezynę dla w. ks. Moskwy. Wybuch miał nastąpić w dniu wesela Teodora z córką Aleksandra Czartoryskiego. Tapicer królewski trafił na skład broni i rzecz się wydała. Teodor zbiegł do Moskwy, kędy dostał grody Demon i Morew, żona do † została na Litwie. 1485 towarzyszył wyprawie, która przyłączyła Twer do Moskwy. Tweru ostatni książę Michał Borysowicz, sprzymieniec Kazimierza IV, wrócił do Polski. 1492 próbował Teodor wrócić na Litwę, ale go skazano na wygnanie do Galicza (ob.), gdy Iwan kniaź Łukomski, poseł Kazimierza IV (ob.), z Wołyniewem uknuwszy spisek na zabicie w. ks. Moskwy, wydał i Teodora. Już 1497 ożenił się Teodor z siostrzenicą rodzoną w. k. Moskwy Iwana Wasilewicza, księżniczką razańską, 1499 dowodził posiłkami, danemi carowi Kazania.—*Szymon*, brat jego, dostał majątek po nim z woli Kazimierza IV, przy którym się utrzymał mimo pretensji siostrzeńca Aleksandra Chodkiewicza 1495. Helena, żona Aleksandra, pisze 1503 o ojcu: „dla tego snadź wydał mnie do Litwy, aby bezpieczniej przejrzał rzeczoną ziemię i potem zagarnął. Niech się z tego raduje Szymon Bielski, który będąc tu na Litwie pokłócił własnych braci Michała i Iwana, a ks. Teodora wygnał w obce“ („Akty sobrannyje ross. imp. archeograficzeskoju ekspedicieju“ (Petersburg, 1836). Ten to Szymon, władca Siewierszczyzny z nadania Aleksandra, 1500 oskarżył go w Moskwie, że nasyła żonie Józefa władykę smoleńskiego, odstępcę prawosławnej wiary, a potem Bernardynów i prosi w. ks. o przyjęcie go w opiekę. Nim list Aleksandra z żądaniem wydania Szymona nadszedł, już nastąpił w maju 1500 zabór Brańska, Putywla, Drohobuż, rozbicie i plen Konstantego Ostrogskiego nad Wiedroszą, i 1508 do Moskwy odeszły traktatem Czernichów, Starodub, Rylsk, Nowogród Siewierski, Homel, Trubeck, Brańsk, Mceńsk, Lubecz, Serpejsk, Masalsk, Dorohobuż, Toropiec.—*Szymon Iwanowicz* Bielski, stryjeczny brat w 2-m stopniu Aleksandra, pan Smolan, które 1501 r. dostała Helena.—Synami Teodora byli: 1° *Dymitr*, najstarszy, 1519 osadził w Kazaniu lennika, z rozkazu Iwana w. ks. Moskwy, ale nad Oką został pobity przez chana krymskiego, zwierzchnika Kazania i Ostafiego Daszkiewicza 1524 i 1527 poprzestał na uległości Kazania. Po śmierci Iwana 1533 z bratem Iwanem i wdową był rejentem naznaczony, † 1550. 2° *Iwan*, jak Dymitr wojewoda Iwana, z nim i Iwanem, ks. Razania, oraz chanem Krymu chciał Razań 1527 oderwać od Moskwy. Iwan uszedł na Litwę, Bielscy przeprosili w. księcia. Iwan, z podmowy Szujskich, gdy Szymon zbiegł 1534 na Litwę, 4 lat siedział w więzieniu, jako podejrzany o stosunki z nim. Na chwilę uwolniony z więzienia 1538, aby przejednać Dymitra dla zamierzonych ślubów Bazylego Szujskiego z córką cara kazańskiego a siostrą cioteczną w ks. Moskwy, napowrót do więzienia wtrącony, 1540 r. zastąpił gnuśnego Iwana Szujskiego w regencji na żądanie ludu. Pobił Tatarów i Kazańczyków ale przez Szujskiego w nocy uwieziony do Białego jeziora, tam został zabity 1541. 3° *Szymon*, 1527 rokował z Zygmuntem I o pomoc w sprawie Razania i 1533 r. był już wojewodą moskiewskim, 1535 z Iwanem Lackim uszedł do Polski i uzyskał (wedle Stryjkowskiego) Żyżmory, Stokliszki, Kormiałowo; 1535 był na wyprawie Jana Tarnowskiego, w. k. hetmana, i Andrzeja Górki, star. wielkopolskiego, na Siewierszczyznę. W skutek traktatu Polski z Moskwą 1537, przestraszony o siebie Szymon z wolą króla jedzie do Ziemi św., ale w Carogrodzie złudzony obietnicą Solimana, że Turcy z Tatarami Perekopu najadą Moskwę, jeśli i Zygmunt ruszy, pisze do Zygmunta I, z prośbą o pomoc w odzyskaniu Białej, od 1503 posiadanej przez Moskwę, i Razania. Odpowiedź nie brzmiała pomyślnie. Szymon wrócił się do Moskwy, która zażądała wydania go, jako zdrajcy. Ocaliło go jeństwo u Nogajców, od których wykupił go chan perekopski. Od 1540 jest ajentem Zygmunta I u chana, wykonywa jego plany, odrzuca propozycje brata Iwana regenta. Rozejm 1542 położył kres działaniu Szymona. Dziećmi Dymitra byli: *Eudoksja*, żona Morozowa Michała, zabita z mężem i 2 synami z woli Iwana Groźnego, i *Iwan*, dla ocalenia ożeniony przez ojca 1555 z córką wroga Bielskich, Wasylego Szujskiego. Do niego pisali Zygmunt August i hetman Chodkiewicz przez Iwaszkę Kozłowa 1566 r., wzywając go i Jawnutowicza, ks. Mścisławskiego, do powrotu na Litwę, skąd wyszli przed laty. Iwan tłómaczy się, że przodkowie jego czci w Polsce nie doznawali, a teraz nie chcą służyć „swemu bratu,“ gdyż oni od Olgierda idą w 5-tym, a Zygmunt August w 4 stopniu pochodzi. (Por. Nowikow „Drewniaja Bibl. ross.,“ Karamzin, Daniłowa „Skarbiec Litwy“). Był ten Iwan namiestnikiem włodzimierskim. 1571 bierze udział w wyprawie na Krym. Na nim ród Bielskich wygasł. Tenutarjusze Białej zwali się także książętami Bielskimi, i z tych *Dawid Bielski* 1581 uciekł i osiadł w dożywocie danych dobrach w Augustowskiem. Inny Bogdan Jakowlewicz Bielski był miecznikiem i faworytem Jana Groźnego, zabity 1610 r. (Stadnicki „Bracia Władysława Jagiełły“).

Iwan, syn Jerzego Szymona Lichwenowicza

(ob.), w Mścisławiu ciągle rezydował, znany głównie z zapisów na cerkwie i monastyry („Akty zapadnoj Rosji“, I, II) † 1490—95. Na nim wygasł ród męski Szymona Lichwenowicza. Z żony Juljanny zostawił dwie córki, Anastazję i Juljannę, które 1495 Aleksander, w. ks. litewski, utrzymał przy Mścisławiu, dokąd ich przy wyjściu za mąż odpowiednio do stanu nie wyposaży. Anastazja poszła za Szymona Michałowicza, ks. słuckiego, praprawnuka Olgierda (ob.); Juljanna poślubiła Michała Iwanowicza, księcia na Zasławiu litewskim, praprawnuka Jawnuty Gedyminowicza (ob.), który 1499 dostał księstwo mścisławskie od Aleksandra i zaczął nową linję książąt mścisławsko-litewskich.

Iwan Daniłowicz Kalita, syn Daniła Aleksandrowicza, a wnuk Aleksandra Newskiego, w. ks. moskiewski (1328—1341). W r. 1305 podczas wojny brata swego Jerzego z Michałem Aleksandrowiczem twerskim, rozbił na czele drużyny perejasławskiej wojska wielkiego księcia. Gdy po zamordowaniu Michała wstąpił Jerzy na tron wielkoksiążęcy, **I.** zajął księstwo moskiewskie; gdy zaś 1325 Jerzy został zabity w hordzie przez Dymitra, syna Michała, wtedy **I.** z pomocą chana zdobył Twer i w r. 1328 zajął tron wielkoksiążęcy. Otrzymawszy od chana upoważnienie do poboru haraczu od innych książąt, sprawił to, że ci stali się pod pewnym względem zawisłymi od niego, jako w. ks. Nabył też kilka dzielnic książęcych drogą ugody i tak się zachowywał względem chana, że zapewnił wzrost swemu państwu. Przydomek *Kality*, otrzymał od *kalety* (worka) z pieniędzmi, przeznaczonemi dla ubogich.

Iwan Michałowicz, ks. twerski, * 1358, † 1426, żonaty z Marją, siostrą w ks. litewskiego Witolda (od r. 1375), pomagał mu 1406 r. w wojnie z w. ks. moskiewskim. Przez przyjacielskie stosunki z Litwą i zręcznem postępowaniem względem Ordy utrwalił swe panowanie.

Iwan Andrzejowicz, ks. możajski, wnuk Dymitra Dońskiego, w r. 1446 wszedł w związek z ks. Dymitrem Szemiaką i Borysem Twerskim przeciwko w. ks. Bazylemu Ślepemu. W r. 1453 zmuszony schronić się do Litwy, otrzymał od Kazimierza, króla polskiego, kilka grodów, jak Czernihów, Starodub, Homel i Lubecz.

Iwan III Wasilewicz, car i w. książę moskiewski (1462—1505), najstarszy syn Wasila Ociemniałego, * 1440 r. W roku 1469 oblegał Kazań, skąd po zawartej umowie, zwrócił swoje siły przeciwko Nowogrodowi, który mu się poddał 1478 r. W następnym roku chan złotej hordy Achmet wtargnął w granice Moskwy, **I.** wyruszył przeciw niemu w 180,000 wojska i wyparł za Okę. Ożeniwszy się z Zofją, siostrzenicą cesarza greckiego Konstantyna IV Paleologa, urządził świetny dwór i wszedł w ściślejsze związki z mocarstwami europejskiemi, zawarł pokój z Litwą i podniósł znakomicie władzę monarszą, ukorzywszy mniejszych książąt i bojarów. Wspierał Mengli Giraja przeciwko bratu i dopomógł mu osiąść na tronie, skutkiem czego nastąpiło trwałe między nimi przymierze. W roku 1474 wszczęte rozruchy w Nowogrodzie uśmierzył 1477 r. Wzrósłszy w potęgę we własnym kraju, mądrą polityką swoją wyswobodził się zupełnie z pod zwierzchnictwa chanów. W r. 1481 i 1482 r. prowadził wojnę z Inflantami, mszcząc się na Rycerzach Mieczowych za oblężenie Pskowa, następnie przyłączył do swego państwa księstwa: mierejskie, rostowskie i jarosławskie i podbił Twer 1488 a 1489 zawojował kraj wiacki i arski. W 1492 po śmierci króla polskiego Kazimierza, rozpoczął wspólnie z Mengli Girajem wojnę z Litwą, zakończoną w 1495. Następnie wiódł niekorzystną wojnę ze Szwecją. W r. 1499 podbił zachodnią część Syberji, a w r. 1500 książęta czernihowski i rylski uznali się jego poddanymi. W tymże czasie zajął część Litwy. Wojna ta skończyła się dopiero w r. 1503 rozejmem, mocą którego **I.** powrócił Aleksandrowi kilka miast, † 1505 r.

Iwan IV Groźny, car, samowładca i w. ks. moskiewski, wnuk Iwana III, * 1530, † 1584. W 1533 ogłoszony następcą tronu, pod opieką matki, Heleny z Glińskich i dumy bojarskiej. Gdy Helena umarła 1538 opanowali władzę książęta Szujscy, a po ich upadku 1543 książęta Glińscy. Objąwszy rządy w 1547, **I.** zajął się gorliwie sprawami państwa, w 1550 kazał wydać zbiór praw pod imieniem *Sudiebnika*, a w następnym *Stogław*, kodeks, obejmujący przepisy zarządu sprawami kościelnemi. W latach 1547—49—52 wojował z carem kazańskim. Wojna ze Szwecją, rozpoczęta 1555, zakończona została pokojem zawartym w Moskwie 1557, w tymże roku zawojował carstwo Astrachańskie, a w następnym rozpoczął wojnę z Krzyżakami. Dotknięty śmiercią żony Anastazji i oburzony sporem bojarów, pragnących zmiany rządu, zaczął panować okrutnie i mściwie. Po krótkiej wojnie w Inflantach, bez ważnych następstw, w 1563 wtargnął do Litwy i zajął Połock, a w następnym spustoszył ziemie litewskie i prowincję smoleńską. Jednoczesne wichrzenia bojarów wewnątrz kraju i ich zdrady jeszcze bardziej rozsrożyły **I.**, który przeniósłszy się do słobody Aleksandrowskiej pod Moskwą, uczynił ją miejscem najstraszliwszych swoich okrucieństw. Wkrótce potem rozpoczął wojnę z Polską, która bez ważnych następstw skończyła się rozejmem, zawartym 1569, a obok tego prowadził ustawiczną wojnę w Inflantach, gdzie Magnusa królem uczynił, i w którego sprawie już to jako obrońca praw jego, już też jako surowy karciciel jego przeniewierstw, przymuszony był raz po raz zbrojnie występować. Poddanie się Magnusa pod opiekę króla polskiego, Stefana Batorego, wywołało nową wojnę

z Polską w 1579, zakończoną pokojem zapolskim 17 stycznia v. s. 1582, mocą którego **I.** zrzekł się Inflant.

Iwan Iwanowicz, drugi syn cara Iwana Groźnego, * 1554, † 1582 w skutek ran, zadanych przez ojca, który oburzony na niego za wystąpienie w czasie układów pokojowych z Polakami z propozycją, aby wysłał go na odsiecz obleganemu Pskowu, uderzył go berłem kilkakrotnie w głowę.

Iwan V Aleksiejowicz, car i w. ks. moskiewski, syn cara Aleksego Michałowicza i Marji Miłosławskiej, * 1666 r. Ogłoszony carem wraz z przyrodnim bratem swoim Piotrem I 1682, † 1698. Sprawami jednak państwa zarządzała siostra Zofja do 1689 r., a potem Piotr I. Z sześciu jego córek, Anna była później cesarzową.

Iwan (VI), syn ks. brunświckiego Ulryka (ob.) i Elżbiety (Anny) Meklemburskiej (ob. Anna Leopoldówna), * 1740 w Petersburgu, † 1764 r. w Szliselburgu. Por. Aug. Golicyna „Biographie générale“ (Paryż, 1858, t. 26, str. 123). Por. Brückner „Die Familie Braunschweig in Russland“ (1876).

Iwan Rościsławicz (Berladnik), ob. Jan Rościsławicz.

Iwangorod, warownia na skalistym brzegu rz. Narwy, wprost m. Narwy, założona przez Iwana III w 1492. Znajduje się tu arsenał, zbudowany przez Karola XII.

Iwangród, twierda w powiecie Nowo-Aleksandryjskim gub. Lubelskiej, przy ujściu Wieprza do Wisły, założona 1842 na miejscu dawnej wsi Dęblin (ob.). **I.** jest stacją węzłową dróg żelaznych: Warszawa-Kowel, Iwangród-Łuków i Iwangród-Dąbrowa. Jako twierdza, **I.** z Warszawą, Nowo-Georgiewskiem i Brześciem Litewskim tworzą ważną linję obronną w Królestwie Polskiem.

Iwaniska, osada w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, nad rz. Koprzywianką i strugą Ściegańską, przy trakcie pocztowym z Opatowa do Staszowa, ma 1,700 m. Własność niegdyś rodziny Zborowskich, którzy, przyjąwszy wyznanie helweckie, tutejszy kościół farny około 1552 na zbór kalwiński obrócili.

Iwaniszew Mikołaj, profesor prawa, * 1812, a od 1862 do 1866 rektor uniwersytetu kijowskiego i członek komisji do przejrzenia akt dawnych. Oprócz kilku rozpraw w pismach czasowych wydał między innemi: „Pamiatniki, izdannyje wremiennoju komissieju i t. d.“ (wyd. od 1845 do 1852), „Żizń kniazia Andreja Michajłowicza Kurbskago w Litwie i na Wołyni“ (t. 2, Kijów, 1849); „Archiw jugo-zapadnoj Rossii“ (wyd. od 1859); „Postanowlenija dworian. prowinc. sejmow w jugo-zapadnoj Rossii“ (t. 1, Kijów, 1860) i t. d. Czyt. *Kurjer Wileński* z 1860—1862 i „Otwiet Kijewskoj komissii i t. d.“ (Kijów, 1862).

Iwaniszki, jezioro w królest. Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Marjampolskim, gminie Balwierzyszki; zajmuje 20 morg powierzchni i dochodzi 54 stóp głębokości.

Iwan-Jezioro, jezioro w pow. Wieniewskim, gub. Tulskiej, źródło rzeki Donu i Szati, długie do 160 sążni, a szer. 60.

Iwanow Teodor, dramaturg rosyjski, * 1777, † w Moskwie 1816. Wydał: „Cnota wynagrodzona“, dramat w 3 akt. (Moskwa, 1805); „Rodzina Staryczkowych“, dramat w 1 ak. (1808); „Nie wszystko złoto co się świeci“, komedja w 3 akt. (1808); „Marta Borecka“, tragedja w 5 aktach (1809) i inne.

Iwanow Andrzej, * 1777 w Moskwie, † w r. 1831, profesor malarstwa historycznego (1812) i członek akademji petersburskiej sztuk pięknych. Celniejsze jego obrazy są: „Młody Kijowianin z uzdeczką“; „Bój garbarza z Pieczeniegiem“; „Adam i Ewa“.—**I.** Aleksander, syn poprzedniego, malarz, * 1807 r. w Petersburgu, † 1858 tamże. Celniejsze jego utwory są: „Pryjam błagający Achillesa o wydanie zwłok Hektora“; „Józef tłómaczący sny w więzieniu“; „Bellerofont“; „Ukazanie się Zbawiciela ludowi“ (pracował nad nim 22 lata); „Pustynia nad brzegiem Jordanu“ i „Zdjęcie z krzyża Zbawiciela“.

Iwanow Mikołaj, * 1812, od 1834 profesor historji rosyjskiej w uniwersytecie kazańskim; wydał: „Przegląd ruskich kronik, znajdujących się w bibljotekach petersburskich i moskiewskich“; „Ogólne pojęcie o chronografach i opis niektórych odpisów tychże, znajdujących się w bibljotekach petersburskich i moskiewskich“ (1843) oraz inne.

Iwanowicz v. *Cholewa*, odm., herb: W polu czerwonem, między barkami dwóch haków — miecz. U szczytu między takiemiż hakami—pół strzały.

Iwanowicz.

Iwanowo - Wozniesieńsk, miasto w gub. Włodzimierskiej, pow. Szujskim, zwane „rosyjskim Manchesterem“, posiada 7 cerkwi, oraz znaczną liczbę fabryk wyrobów bawełnianych, fabrykę maszyn i 53,949 miesz. (1897). Wartość produkcji rocznej **I.** oraz okolicy wynosi przeszło 10 mil. rubli.

Iwanowska Jadwiga, fortepjanistka i deklamatorka, * 1869, kształciła się pod kierunkiem Michałowskiego, zaślubiona drowi St. Zalewskiemu, b. profesorowi w Tomsku. Koncertowała u nas i za granicą.

Iwanowska herbata *(Iwanczaj)*, w Rosji nazwa herbaty fałszowanej z liści brzozowych; jest to napój szkodliwy.

Iwanowski v. *Rogala* odm., herb: W polu czerwonym — róg jeleni srebrny i takiż łosi. U szczytu trzy pióra strusie.

Iwanowski.

Iwanowskie gorodyszcze, w gub. Włodzimierskiej, o 16 w. od m. Szui, na lewym brzegu rz. Tezy, otoczone wałem i porosłe lasem dębowym, znane jest z licznie znajdowanych tu starożytności.

Iwarankuza, korzeń ob. Andropogon.

Iwaszyncow Mikołaj, hydrograf, * 1819, † 1871, był prof. astronomji i nautyki w korpusie kadetów morskich w Petersburgu, kontradmirałem i prezydentem sekcji matematyki tow. geograficznego. Przeprowadził pomiary i badania morza Kaspijskiego i opis tych prac wydał w 2 t., 1866—69. Ogłosił też opis 38 podróży rosyjskich dokoła ziemi.

Iwein, bohater legendy (sagi) bretońskiej z cyklu legend o królu Artusie, opracowanej przez Hartmana von Aue w narzeczu środkowoniemieckiem.

Iwiński (*Iwinskas*) Laurynas, autor litewski, † 1883 r., nauczyciel, wydawca kalendarzów (1847—64 i 1877), mających wielkie znaczenie dla oświaty Litwy. W 1758 wydał przekład historji o św. Genowefie, słownik polsko-litewski i zostawił wiele rękopisów. W Pensylwanji powstało stowarzyszenie jego imienia do szerzenia znajomości Litwy na obczyźnie.

Iwje albo *Jewje*, miasteczko prywatne w gub. Wileńskiej, powiecie Oszmiańskim, w odległości 57 wiorst od Oszmiany i Lidy; handlowe, ma 2,200 mieszkańców. Miało drukarnię ruską i polską w latach 1611—1634.

Iwła (*Ibł*), rzeka na prawym brzegu Dniepru powyżej progów; pamiętna bitwą 1193 r., w której Rościsław Rurykowicz odniósł zwycięstwo nad Połowcami.

Iwnica, niem. *Eibiswald*, m. okręgowe w Styrji, 1,200 m., bogate kopalnie węgla kamiennego, huta szklana, kuźnice żelazne i stalowe, oraz starożytny zamek.

Iwo (ś.), * pod m. Beauvai we Francji około 1040, † 1116. Zostawszy opatem w Saint-Quentin, przywrócił karność i porządek w swoim klasztorze; w r. 1091 powołany został na biskupa w Chartres. Powstawał na nadużycia księży, a mianowicie na chciwość legatów papieskich i świętokupstwo urzędników kurji rzymskiej, oraz przeciwko królowi francuskiemu Filipowi, który porzuciwszy prawą żonę Bertę, ożenił się z Bertradą. Przypisują mu niektórzy autorstwo dzieł: „Pannormia“ i „Docretum“. Jego 287 listów wydano w Paryżu 1585 i 1610. Istnieją także jego kazania (24) i społczesna historja Francji. Pamiątkę jego kościół rzym.-kat. obchodzi (od 1570) 20 maja.

Iwo Helori (ś.), * 1253 w Chartres, gdzie był kapłanem i oficjałem, † 1303; upamiętnił się jako obrońca wdów sierot i ubogich; założył szpital w Losannec. Pamiątkę jego kościół rzymskokatolicki obchodzi 19, a w innych djecezjach 22 maja.

Iwo Odrowąż, *heres de Consca*, dziedzic Końskich, jak go nazywają dyplomaty, był podobno synem Saula Komesa z Końskich w Sandomierskiem, który 1145 dziesięciny z Końskich ustąpił klasztorowi trzemeszeńskiemu. Jako kanonik krakowski, podpisuje dyplomaty różnych osób w charakterze kanclerza Leszka Białego w 1207 i następ. Po zrzeczeniu się Wincentego Bogusławica został biskupem krakowskim 1218, a gdy po śmierci Henryka z Brenu, były spory między 2 elektami, bulla papieska z 4 listopada 1219 r. mianowała go arcybiskupem gnieźnieńskim. Zrzekł się tej ostatniej godności dla Wincentego. Gorliwy o szerzenie religji, miał założyć Duchaków (szpital ś. Ducha) w Prądniku, sprowadził Cystersów do Kaczycz, a potem do Mogiły, 1227 za radą i zgodą braci kanoników, t. j. kościoła św. Wacława (katedry) oddał kościół św. Trójcy zakonowi Dominikanów, do którego byli wstąpili dwaj jego synowcowie: Jacek i Czesław („Cod. dipl. Rzyszcz. I, N. 18). Stał się tym sposobem twórcą nowego kierunku w naszym kościele, gdyż prace Benedyktynów, zwrócone więcej do nabywania i szerzenia wiedzy, za jego sprawą ustępują działaniu więcej ascetycznemu i mistycznemu Dominikanów. Za rządów Iwona 1223 przybył trzeci z rzędu legat (Jan Malebranka, Piotr kardynał), Grzegorz de Crescentis (ob.) do Krakowa, zapewne w interesie małżeństw książęcych, a sam Iwon pod tę porę brał udział w wyprawie krzyżowej na Prusy przez Leszka Białego, Henryka Brodatego i Konrada, tak, że 5 sierpnia 1222 i 6 sierpnia 1223 w Łowiczu i Wirdeiowie na sejmach wspólnych tych książąt go znajdujemy. Po śmierci Leszka, stanął silnie przy Bolesławie Wstydliwym. Darowizna żeremi bobrowych nad Czarną, przez Leszka Białego uczyniona mu na sejmie w Suchedniowie (Gładysz. „Żywot bł. Prandoty“ N. 12) przyznanie mu przez tegoż zakwestjonowanej połowy wsi Pełczysk na sejmach w Rozegrohu i nad Szreniawą (ibid N. N. 10, 11), wreszcie podpis Iwona na darowiźnie prawłowów w Wolborskiem przez Grzymisławę, wdowę po Leszku, biskupowi Michałowi kujawskiemu (Rzyszczew. I, 31) dowodzą wierności Iwona dla rodziny Leszka Białego. Niewiadomo dotąd, czy tylko wieść roczników, że 1225 był Henryk Brodaty „*w*“ lub „*pod*“ Krakowem, i ta przyjaźń Iwona dla Leszka zrodziła powieść Długosza o wywołanej przez nieprzyjaźń Odrowążów do Gryfów wojnie tego roku Leszka z Henrykiem. Swobody udzielone djecezji kra-

kowskiej, duchowieństwu i zakonom w 1228 r. przez Władysława Polskiego (Gładysz. N 13) zdają się potwierdzać wniosek, wynikający z powyższego, że Iwon zyskiwał łaski od przeciwników Henryka Brodatego. Ta niechęć uwydatniła się w sporze z Wawrzyńcem, biskupem wrocławskim, na synodzie w Gnieźnie (Długosz) czy Sulejowie (Helcel) o pierwszeństwo po arcybiskupie gnieźnieńskim. Wawrzyniec posiadł je na zasadzie ówczesnej hegemonji Szląska w Polsce, Iwo apelował do Rzymu, który wyznaczył komisję (Długosz „Hist.“ s. a. 1227 list Grzegorza IX z 19 kwietnia bez roku Bartoszewiaz „Cod. d. p.“ III 12). Przy tej sposobności dobył Iwo dawne erekcje archidjecezji w Krakowie, które niewiadomo czy wywołały odnowienie jej istotne. To pewna, że Henryk Brodaty, r. 1229 zbudowawszy sobie zamek w Przegini, gdy Konrad rządził w Krakowie 1229 i 1230, musiał wypędzić Iwona, gdyż ten „umarł na wygnaniu“ 1229 r. 21 lipca. Tak przynajmniej podają roczniki („Monum.“ Bielow. II 803). Długosz podaje, że † w Burgu pod Modeną śród zabiegów o archidjecezję we Włoszech. Być może istotnie spory te były powodem jego wygnania. Wszyscy, począwszy od Pruszcza, nazywają go błogosławionym; ciało jego przywieziono 1615. Był członkiem pobożnym, dobroczynnym, nie żałującym swego mienia dla dobra ogółu, zwłaszcza kościoła; czyny miłości chrześcijańskiej przeplatał czynami zacności narodowej. Zdolny do poświęceń, pośrednik między waśniącymi się książętami, radca dobry i sprawiedliwy, wysoce przez współczesnych ceniony za przymioty serca, rozumu, cnoty, naukę i pracę, nie miał nieprzyjaciół. Por. *Dziennik Warszawski* z 1854, w lipcu.

Iwonicz, wieś w Galicji, na północnym brzegu Karpat położona, odległa o 24 mile od Krakowa i Lwowa, posiada słynne źródła wody słonojodowej, dwa źródła wody słono-jodo-bromowej, jedno źródło wody żelaznej i jedno siarczanej. W bliskości znajdują się bagna gazem błotnistym przesiąkłe; gaz, przez szczelinę obficie się wydobywający, odprowadzany bywa przez rury do zakładu inhalacyjnego. Wody **I.** należą do bogatych źródeł swego rodzaju i są bardzo skuteczne w cierpieniach, w których solanki (ob.) wogóle są używane, jak zołzy, reumatyzm, newralgje i t. d. Por. Dietl „Zdroje Iwonickie“ (Kraków, 1866); Bełza „Iwonicz i jego okolice“ (1885).

Iwowy olejek *(Ivaowy olejek)*, $C_{24}H_{40}O_2$, olejek eteryczny, niebieskawo-zielony, znajdujący się w gatunku krwawnika *Achillea moschatum (iva)*; smak ma gorzki, ogrzewający, woń silną eteryczną; działa na żołądek silnie ogrzewająco. W tejże roślinie znajduje się substancja gorzka, *iwaina*, $C_{24}H_{42}O_3$, która może być uważana za wodan powyższego olejku.

Ixelles, południowo-wschodnie przedmieście Brukseli, ma kilka pięknych kościołów, szkołę wojenną, fabryki porcelany, szkła, organów, 45,000 miesz. Na płd. park, zwany *Bois de la Cambre.*

Ixia *(Stuwdzięcznia)*, rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych, obejmuje rośliny ozdobne, cebulowe, pochodzące z Przylądka Dobrej Nadziei. Z cebulek wyrastają w ogóle liście mieczowate, z głąbikiem najczęściej jednokwiatowym. Kwiaty są zwykle różnokolorowe, w których przeważają barwy: różowa, purpurowa, żółta, fjoletowa. Pielęgnują się łatwo. Najbardziej ulubione gatunki są: **I.** *crocata*, **I.** *maculata*, **I.** *longifolia*, **I.** *coelestina.*

Ixodes, ob. Kleszcze.

Ixora *(Zamrocznia)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, obejmuje krzewy zawsze zielone, w Indjach Wschodnich i Afryce, o liściach przeciwległych i kwiatach pięknych, szkarłatnych, różowych lub białych, często wonnych. Korzenie gatunków. **I.** *grandiflora*, **I.** *coccinea*, używają się przeciw febrze; niektóre hodują się w cieplarniach, jako ozdobne. **I.** *odorata*, na Madagaskarze, dostarcza olejku wonnego.

Ixtlilxochitl (Fernando de Alva), historyk indyjski, potomek królów meksykańskich z Tezkuka, żył na początku XVI w. Będąc tłómaczem wicekrólów meksykańskich, zbierał wszelkie rękopisy i wiadomości o sprawach krajowych; skupił je w swych *Relationes.* Najważniejszym jego utworem są „Dzieje Czyczymeków,“ wydane przez lorda Kingsborough w 9 t. „Mexican Antiquities.“ Dzieło to, aczkolwiek przecenia ważność królów tezkukańskich, jest jednak ciekawe dla historji meksykańskiej i dosyć bezstronne.

Iynx, w mitologji greckiej, córka Pana i Echo, czy też Peitho, służebnica Iony, opiekująca się miłością Zeusa z Io i za to przez Herę przemieniona w ptaszka krętogłowa *(Iynx torquilla)*, któremu starożytni przypisywali czarodziejską władzę w sprawach miłosnych.

Iynx, ptak, ob. Krętogłów.

Iz, po włosku *Eso*, wysepka na m. Adrjatyckiem, w okręgu Zadarskim, $^1/_4$ mil kw. austr., posiada dwie wsie: *Iz Północny* czyli większy (850 m.) i *Iz Południowy*, czyli mniejszy (400 m.). W dwu kościołach paraf. rzymsko-katolic. odprawia się tak zwana liturgja głagolicka.

Iza—pseudonim Gabryeli Mrozowskiej.

Izaak (właściwie *Isaak)*, syn Abrahama i Sary, * 1892 r. przed Chr., † w Mamrze, licząc lat 180 (Gen. 21, 2 i nast.). Ożenił się z Rebeką, córką Betuela, brata Abrahamowego (Gen. 26). Był ojcem dwu bliźniaków Ezawa i Jakóba.

Izaak I, Komnenos (1057—59), syn Manuela Eratikon Komnenosa, wodza cesarza Bazylego II. Poślubiwszy Katarzynę, córkę Samuela króla bulgarskiego, doszedł do wielkiego bogactwa. Obrany cesarzem 1057 r., zwyciężył pod Nicea

cesarza Michała VI i zmusił go do abdykacji na swoją rzecz. Zabrał się energicznie do reformy, ale stan zdrowia nie pozwolił mu rządzić. Wyznaczywszy swoim następcą Konstantyna X Dukata, swego ministra finansów, wstąpił do klasztoru i † 1061.

Izaak II, Angelos, cesarz bizantyjski, 1185—95, syn Andronikosa Angelosa. Proklamowany cesarzem w r. 1185, został początkowo zwyciężony przez Andronikosa I Komnenosa, ale niezadługo potem, po zamordowaniu Andronikosa przez lud dostał się na tron. W r. 1195 złożony z tronu przez spisek, na którego czele stał jego brat Aleksios III, który go kazał oślepić. Kiedy jednak Aleksios III uciekł z miasta przed Krzyżowcami, Izaak wstąpił znowu na tron ze swoim synem Aleksiosem IV 1203 r. Ale zaraz potem 1204 r. najwyższy podkomorzy dworu Aleksios Dukos Murzuflos strącił ich z tronu i ogłosił się cesarzem.

Izaak z *Pragi*, nazywany we Włoszech *Arigo Tedesco* Henryk, * 1449 r., jeden z najdawniejszych i najlepszych kontrapunkcistów, uczeń Josquino. Cesarz Maksymiljan mianował go swoim kapelmistrzem. Około 1548 r. wydał w Norymberdze swoje pieśni. Niektóre z jego melodji i chorałów są przyjęte w kościele ewangelickim.

Izaak, syn Abrahama, Karaita, * 1533 w Trokach, † 1594 r., znawca teologji judaistycznej, języka polskiego i łacińskiego, oraz teologicznej literatury chrześcijańskiej krajowej; odbywał częste dysputy z uczonymi wszystkich wyznań i biskupami rzymsko-kat. W r. 1593 zebrawszy ich treść w jedno dzieło, wydał je tego roku p. t.: „Chizuk Emunah“ (Wzmocnienie wiary), wydanie następnie kilkakrotnie (Altdorf. 1681; Amsterdam, 1705 i 1717), oraz w tłómaczeniu na inne języki. W tłómaczeniu łacińskiem Wagenseila dzieło to nosi tytuł „Tela ignea Satanae.“

Izabela, barwa żółtawo-brunatna, jak barwa kawy mlecznej, ma nazwę od Izabeli, córki Filipa II, która postanowiła nie zmieniać koszuli, dopóki mąż jej Albrecht, arcyksiążę austrjacki, nie zdobędzie Ostendy, którą oblegał od r. 1601. Ponieważ oblężenie to trwało 3 lata, barwa koszuli odpowiadać mogła legendzie.

Izabela Kastylska, królowa hiszpańska, córka Jana II kr. Kastylji i Leonu, * 1451, zaślubiła 1469 r. Ferdynanda Katolickiego z Aragonu (ob. Ferdynand); 1474 po śmierci swego brata Henryka IV wstąpiła na tron Kastylji z pominięciem starszej swojej siostry Joanny. Jedną część panów zjednała sobie dla uskutecznienia tego zamiaru jeszcze za życia brata, innych zaś zmusił do posłuszeństwa orężem w bitwie pod Toro 1476 r. mąż jej Ferdynand. Gdy więc tym sposobem zjednoczono Kastylję z Aragonją, Ferdynand i **I.** poczęli się odtąd nazywać królem i królową Hiszpanji. Obu krajami rządzili wspólnie, sprawy jednak Aragonji zostawały głównie pod kierunkiem Ferdynanda. Z wdziękami swej płci właściwemi łączyła **I.** odwagę bohatera, roztropność ministra, bystrość prawodawcy i świetne przymioty zdobywcy. W sprawach państwa czynny zawsze brała udział. Za najwyższy cel swych rządów uważała wypędzenie z Hiszpanji Maurów, co też w części nastąpiło po zdobyciu Grenady. Od niej to Kolumb doznał największej pomocy i wsparcia w swoich podróżach dla odkrycia Nowego Świata. We wszystkich przedsięwzięciach dzielną był dla niej pomocą kardynał Ximenes (ob.). Zarzucano jej surowość, dumę, chciwość i niezmierną żądzę władzy; wyznać jednak trzeba, że wady te nie mniej przyczyniły się do rozwoju potęgi państwa, jak jej cnoty i talenty. Panujące wówczas *prawo kułaka* stłumiła zaprowadzeniem powszechnego pokoju i szybkiego wymiaru sprawiedliwości. Papież Aleksander VI obu małżonkom nadał tytuł katolickich z powodu ich gorliwości o wiarę katolicką. Nie tyle jednakże owa gorliwość, ile raczej zamiar utworzenia politycznej instytucji prześladowczej, skłoniły ją do zaprowadzenia w Hiszpanji inkwizycji (ob.). † 1504 w Medina del Campo. Por. Prescotta „History of Ferdinand and Isabella“ (Boston i Londyn); Nervo „I. la Catholique, reine d'Espagne“ (Paryż, 1874); Howard „**I.** of Castile” (1894); Balaoguer „Los reyls Catolicos” (1894).

Izabela, córka Henryka II, króla francuskiego, i Katarzyny Medicis, * 1545, † 1568 w połogu, przyobiecaną była w małżeństwo infantowi hiszpańskiemu Don Karlosowi, lecz, gdy ojciec jego Filip II owdowiał, oddaną została temu ostatniemu 1559 za żonę. Według podania Karlos miał utrzymywać z nią stosunki miłosne, skutkiem czego Filip II, odkrywszy je, syna na śmierć skazał. Historja tej królowej posłużyła Schillerowi za przedmiot do znanej tragedji „Don Karlos.”

Izabela II Marja Ludwika, eks-królowa hiszpańska, * 1830, córka Ferdynanda VII (ob.) i jego czwartej żony Marji Krystyny (ob.). Skutkiem zniesienia prawa salickiego (29 marca 1830), przez Ferdynanda VII, wyłączony był od tronu Don Carlos, a **I.** została następczynią tronu. Po śmierci króla (29 września, 1833) Marja Krystyna objęła regencję, jako opiekunka małoletniej córki, i stanęła u steru rządu. Gdy zaś wojna domowa wywołana powstaniem Karlistów, zwycięsko przez generała Espartero została stłumioną, musiała królowa regentka opuścić Hiszpanję (październik 1840), Espartero zaś objął regencję (maj 1841), a Arguelles był wybrany na opiekuna młodej królowej. Wkrótce po upadku Espartery i mianowaniu opiekunem Castanosa, ks. Baylen, ogłosiły kortezy 8 listopada 1843 królowę pełnoletnią. **I.** poślubiła 10 października

1846 swego krewniaka Franciszka d'Assis, syna infanta Franciszka de Paula, a równocześnie jedyna jej siostra wyszła za ks. Montpensier, syna Ludwika Filipa. Sprawa tych małżeństw stała się kwestją europejską i sprowadziła głębokie nieporozumienie między Francją a Anglją. Objąwszy sama rządy państwa, starała się **I.** o pojednanie stronnictw, zagojenie ran po wojnie domowej i stłumienie ducha fakcyjności. Używała też początkowo, mimo zbytecznego oddawania się rozkoszom, wielkiej popularności, zwiększonej jeszcze na chwilę zamachem fanatycznego księdza Marcina Marino (2 grudnia 1852). Ale kiedy podawszy skłonne ucho namowom Bravo-Murilla i absolutystów, dążyła do zniesienia konstytucji, zwróciła przeciw sobie opinję publiczną. Rewolucja 1854, kierowana przez O'Donnela, ledwie że nie sprowadziła upadku dynastji. Królowa tymczasem połączyła się ściśle z bigoteryjną kamarylą stronnictwa absolutystyczno-klerykalnego i dozwoliła na sprawy rządu wywierać przeważny wpływ osławionej mniszce Patrocinio. Taki stan rzeczy i gwałtowna polityka ministerjum Narvaeza (ob.) otoczyły tron **I.** wielu niebezpieczeństwy i ściągnęły nań nienawiść ludu. Stłumienie progresystowskiego powstania, wznieconego przez Prima (ob.) na początku 1866 r., wzmocniło bardziej jeszcze prąd reakcyjny. Ogólną nienawiść powiększał jeszcze wpływ ulubieńca królowej Karola Marfori, margr. Loja. W dziwnym kontraście z opinją publiczną o domowem życiu **I.** było odznaczenie jej cnoty i czystości przez Piusa IX (luty 1868). Gwałty Gonzalesa Bravo, następcy Narvaeza (w kwietniu 1863), wywołały rewolucję we wrześniu 1868 r. Królowa, bawiąca w San-Sebastian, na wieść o wybuchu powstania miała zamiar wracać do Madrytu, ale po klęsce pod Alcolea (28 września 1868) opuściła Hiszpanję wraz ze znienawidzonym Marforim. Z Pau we Francji ogłosiła namiętny protest przeciw dokonanym zmianom, zamieszkała następnie w Paryżu i starała się daremnie o interwencję u Napoleona III. Za jego radą podobno zrzekła się uroczyście praw do korony hiszpańskiej (25 czerwca 1870) na rzecz swego syna Alfonsa, który wstąpił na tron 1875 r. Wtedy **I.** powróciła do Hiszpanji i od tego czasu przebywając częścią tamże, częścią w Paryżu, intrygami swemi wywierała wpływ niekorzystny na syna swego Alfonsa XII i starała się przeszkodzić małżeństwu jego z księżniczką Montpensier. Gdy zaś nowy jej kochanek (Marfori popadł 1875 w niełaskę) został przez rząd z Hiszpanji wydalony, opuściła 1877 w rozdrażnieniu kraj i wróciła do Paryża, gdzie zawiązała nawet stosunki z Don Carlosem. Dopiero śmierć młodej małżonki Alfonsa XII sprowadziła pewne zbliżenie matki z synem. Oprócz infanta Alfonsa, późniejszego króla Alfonsa XII, * 1857 r., † 1885 r. ma jeszcze **I.** 4 córki: Marję Izabelę Franciszkę, * 1851, od 1871 r. wdowę po hr. Girgenti, Marję Berenquelę, * 1861, † 1879, Marję della Paz, * 1862, od 1883 małżonkę ks. Ludwika Ferdynanda bawarskiego i Eulalię, * 1864, od 1886 małżonkę ks. Antoniego Montpensier.

Izabela bawarska, ob. Isabeau.

Izabela Jagiellonka, ob. Zapolska Izabela.

Izabeli order, odznaka zaszczytna, udzielana w Hiszpanji i Portugalji.

Izagoge (z greck. *eisagoge*), wstęp, przygotowawcze wiadomości, potrzebne do pojęcia obszerniejszej jakiej nauki.

Izajasz, Jezajasz (po hebr. *Jeszajahu=Zbawienie Boże*), syn Amosa, pierwszy z czterech wielkich proroków, jak się zdaje z pokolenia Judy, żył prawdopodobnie w 1 połowie VII w. przed Chr., występował głównie w Jerozolimie. Proroctwa jego składają się z 66 rozdziałów, ściągających się do panowania Joathama, w pierwszej części, w drugiej do panowania Achaza, w ostatniej do czasów króla Ezechjasza. Nowoczesnymi wykładaczami **I.** są: Gesenius (3 t., Lipsk, 1820 i 1829), Hitzig (2 t., Heidelb., 1833), Heudewerk (2 t., Królewiec, 1838—43), Knobel (Lipsk, 1890), Henderson „The Book of the prophet Isaiah" (Londyn, 1840); Buhl (Kopenhaga, 1891); Duhm (Getynga, 1892). Por. Köstlin „Jeremias und **I.** ihr leben und Wirken" (1879).

Izametrale, *Izametralne linje*, linje łączące na kartach geograficznych miejsca, w których w pewnym czasie, zwłaszcza w oddzielnych miesiącach, temperatura jednakowo odstępowała do temperatury średniej. Linje te, wprowadzone przez Dovego, pozwalają wnosić, w których miejscowościach dane miesiące były nadmiernie chłodne lub ciepłe.

Izanemony, linje łączące na kartach geograficznych miejsca, gdzie wiatry posiadają jednakie natężenie średnie.

Izanomale, *Izanomalne linje*, ob. Izotermy.

Izar, dopływ Dunaju, bierze początek w Tyrolu, pod Hallanger, na północ Insbruku, skąd bystrym biegiem wchodzi do Bawarji i ubiegłszy 352 klm., wpada pod Isargmünd Deggendorf do Dunaju.

Izasław Włodzimierzowicz, syn Włodzimierza Światosławicza i Rogniedy, znienawidzony przez ojca za to, że w r. 989 przeszkodził zabiciu matki, wysłany został wraz z nią na wygnanie do Izasławia. W r. 995 został ks. płockim. † 1001 czy 1003 r.

Izasław Jarosławowicz, w. ks. kijowski (1054—1078), * 1025 r., wojował z Wszesławem, ks. połockim, którego pokonawszy nad Niemnem, zdradą ściągnął do Kijowa i w więzieniu osadził. Powstanie Kijowian oburzonych, że **I.** bezczynnie dozwala łupić Połowcom swe ziemie, zmusił **I.** do ucieczki i szukania pomocy u króla polskiego, Bolesława Szczodrego, gdy tymczasem Wsze-

sław z więzienia wszedł na tron. Wsparty przez Bolesława, powrócił do swego księstwa 1069 r. Mszcząc się na Wszesławie, wygnał go **I.** z Połocka i księstwo to oddał swemu synowi Mścisławowi. Wkrótce potem zmuszony do ucieczki przez braci Swiętosława i Wszewołoda, powtórnie schronił się do Polski, a (1075) udał się do cesarza Henryka IV. Gdy ani w Polsce, ani u cesarza pomocy nie otrzymał, zwrócił swoje starania do papieża Grzegorza VII, za którego wstawieniem się i własną wiedzony polityką, Bolesław Szczodry 1077 r. przywrócił go na tron. następnie, wspierając brata swego Wszewołoda, wygnanego przez synowców z Czernihowa, wyruszył zbrojno na Czernihowian i raniony w bitwie † 1078 r. Za jego panowania powstały sławne pieczary kijowskie.

Izasław Włodzimierzowicz, syn Włodzimierza Monomacha, ks. kurski, w r. 1095 opanował Murom, poległ w bitwie z Olegiem, ks. Czernihowskim 1095.

Izasław Mścisławowicz, w. ks. kijowski (1146—1154), syn Mścisława W. Po wstąpieniu ojca na tron kijowski (1125), otrzymał księstwo kurskie za Dnieprem, od stryja swego Jaropełka ks. perejasławskiego. Walczył najprzód z woli ojca przeciwko książętom połockim, a wygnawszy ich z pomocą wojsk swoich krewnych, pozyskał księstwa połockie i mińskie 1129 r., następnie wspólnie z Litwą przedsięwziął wyprawę do Inflant i Estonji, a po śmierci ojca, gdy stryj Jaropełk r. 1131 zajął tron kijowski, dostał dzielnicę perejasławską, z której wszakże niezadługo ustąpił dla stryja Wiaczesława, a sam zajął księstwo turowskie i pińskie, z którego atoli przez stryja wkrótce był wyparty. To dało powód do nowej wojny, skutkiem której **I.** przy pomocy krewnych swoich, za utracone księstwo turowskie, otrzymał Włodzimierz na Wołyniu. Gdy po śmierci Jaropełka, opanował Kijów książę czernihowski Wszewołod Olegowicz, **I.** łącznie z braćmi, wystąpił zbrojnie przeciwko niemu, lecz bez stanowczych następstw przyszło między nimi do układów, na mocy których **I.** za Włodzimierskie otrzymał powtórnie księstwo Perejasławskie i z Wszewołodem wszedł w ściślejsze stosunki przyjaźni. Smierć Wszewołoda (1146) powołała nareszcie na tron kijowski **I.**, jako najstarszego z ulubionej Kijowianom dynastji Monomachowiczów, co wszakże wplątało go w liczne zatargi i wojny, mianowicie z zazdroszczącym mu Swiętosławem czernihowskim, który wszystkich innych książąt przeciwko niemu podburzał, a między innymi Jerzego z Suzdala, Hleba, syna Jerzego, skutkiem czego nawet, po przegranej bitwie pod Perejasławiem, opuścił Kijów i schronił się z żoną, dziećmi i metropolitą do Włodzimierza na Wołyniu. Nowa, wszczęta z tego powodu wojna skończyła się pokojem, mocą którego **I.** ustąpił z w. ks. kijowskiego, a wziął za to Włodzimierz. Gdy wszakże Jerzy nie dotrzymał pokoju, **I.** powtórnie wszedł do Kijowa, ale wkrótce znalazł nowego współzawodnika w osobie Włodzimirka, księcia halickiego, który silną wsparty pomocą, rzeczywiście groźnym był dla niego, tak dalece, że **I.** ujrzał się przymuszonym przywołać Wiaczesława, ks. turowskiego, który przyjąwszy rządy Kijowa, jego, jako przyszłego następcę, przy sobie zostawił, dzieląc się z nim rządami księstwa. Odtąd **I.** więcej się już zajmował sprawami wojennemi swojego państwa, w których niejednokrotnie okazał się dzielnym i znakomitym mężem, występującym, jak od pierwszej młodości, tak i teraz zawsze tylko w sprawie pretensji własnych lub swoich najbliższych krewnych, † 1154.

Izasław Dawidowicz, w. ks. kijowski, (1157—61), syn Dawida Swiętosławowicza, z rodu Olgowiczów czernihowskich. Po śmierci Wiaczesława Mścisławowicza i chwilowych rządach Rościsława, w skutek niepomyślnej dla tego bitwy nad rz. Białowąsem, pozyskał Kijów i Perejasław. Z powodu ciągłych zatargów i wojen, zmuszony był dwukrotnie ustępować z Kijowa, który ostatecznie zdobył 1161 r.; poległ w bitwie t. r. w okolicach Kijowa.

Izasław Andrzejewicz, syn w. ks. Andrzeja Bogolubskiego, odbywszy 1159 r. z ojcem wyprawę przeciwko Bułgarom, † 1165 r.

Izasław Hlebowicz, syn Hleba Jurjewicza, raniony w bitwie z Bulgarami (pod Wielkim Grodem), 1182 r. † w powrocie do kraju.

Izasław, książę z rodu książąt kijowskich, syn Jarosława Izasławowicza, † 1196 i pochowany w Kijowie.

Izasław Michał Jarosławowicz, syn Jarosława Włodzimierzowicza nowogrodzkiego, posiadał czas jakiś księstwo Wielkich Łuk, † 1196.

Izasław Włodzimierzowicz, ks. razański, syn Włodzimierza Hlebowicza; brał udział w wojnie domowej w. ks. Wszewołoda Jurjewicza (1207 r.) z książętami razańskimi. W r. 1217 brat jego Hleb, pragnąc z drugim bratem Konstantym panować nad całą ziemią razańską, zabił go w Isadzie.

Izasław Ingwarowicz (Igorewicz), syn Ingwara, ks. łuckiego, zginął w bitwie z Mongołami na brzegach Kałki 31 maja 1224 r.

Izasław Włodzimierzowicz, ks. czernihowski, syn Włodzimierza Igorewicza, w wojnie z Włodzimierzem kijowskim i Danjelem halickim, pobił tego ostatniego pod Torczeskiem, a następnie zdobył Kijów (1234), skąd atoli w dwa lata potem został wygnany przez Włodzimierza. Po zdobyciu Kamieńca przez Mongołów, **I.** został ich sprzymierzeńcem i namówił lennika Batego, Kurelesa, do wyprawy na Halicz przeciwko Danjelowi; podczas tej wyprawy sam popadł w niewolę; † 1255 r.

Izatyna, $C_8H_5NO_2$, produkt utleniania indyga kwasem azotnym słabym, odkryty przez Erdmanna i Laurenta w 1841 r.; krystalizuje w większe lub mniejsze kryształy, żółto-czerwone, żywego blasku. Rozpuszcza się nieco w wodzie wrzącej, a silniej w alkoholu, dystylowana z potażem wydaje anilinę. Poddana działaniu chloru wydaje produkty podstawienia. Potaż gryzący na cieple rozpuszcza się w **I.** i tworzy *izatynjan potasu*; w stanie odosobnionym kwas izatynowy nie jest znany. Jeżeli przez roztwór gorący **I.** w alkoholu przepuszczamy gaz amonjaku, powstaje *imezatyna*. Knop i Bayer otrzymali indol (ob.) jako produkt redukcji **I.** Działaniem kwasu fenylohydrazynosiarczanego na **I.** powstaje *barwnik żółty izatynowy*, używany do farbowania wełny i jedwabiu.

Izaura Klemencja, dziewica z Tuluzy, * 1440, † 1500 czy 1513 zakonnicą; miała wskrzesić w mieście rodzinnem igrzyska kwiatowe *(Jeux floraux)* i zostawiła po sobie zbiór poezji i pieśni (Tuluza, 1505) w narzeczu prowansalskiem. Nowsi badacze utrzymują, że **I.** wcale nie istniała.

Izaurja, prowincja w południowej Azji Mniejszej, pomiędzy Pamfilją a Cylicją, której rozbójniczy acz waleczni mieszkańcy w latach 87—84 prz. Chr. połączyli się przeciwko Rzymianom z Mitrydatesem i w r. 67 przez Pompejusza pobici zostali. Jeszcze w V w. po Chr. zdobyli Soleucję, lecz odtąd zniknęli już z dziejów historycznych. Główne ich miasto Izaura, blizko góry Taurusu, leży dzisiaj w gruzach.

Izba Sądowa, jest to nazwa wyższej instancji sądowej w Rosji, rozpoznającej apelacje od wyroków i decyzji Sądów Okręgowych. Izb Sądowych w całem państwie istnieje 10, stosownie do liczby okręgów sądowych. W Warszawie znajduje się Izba Sądowa, jako instancja postawiona nad Sądami Okręgowemi w całem Królestwie Polskiem; zaprowadzona została w r. 1876, na skutek nowej organizacji sądownictwa. Wyroki Izby Sądowej poczytują się za ostateczne; odwołanie się od nich służy *tylko w drodze kasacji* do Senatu Rządzącego, a mianowicie do Departamentu cywilnego lub karnego stosownie do rodzaju sprawy.

Izbica, osada w gubernji Kaliskiej, powiecie Kolskim, ma 3,000 m. Znajduje się tu starożytny kościół.

Izbice, ob. Mosty.

Izbicki (Jizbicki Paweł) z Izbicy, poeta łacińsko-czeski, zabity w Pradze 1607, syn mieszczanina z Litomierzyc, Matjasza Litomierzyckiego, który otrzymał od cesarza Rudolfa II godność szlachecką z przydomkiem z Izbicy.

Izbieński lub **Izbiński,** ob. Izdbieński.

Izbor, bajeczny książę słowiański, syn Wandala, panującego w Sławeńsku (podług kroniki Joachima, biskupa nowogrodzkiego), posiadłszy to miasto po śmierci ojca, nazwał je Izborskiem, i † w młodym wieku z ukąszenia przez żmiję.

Izbornik, jeden z najdawniejszych pomników piśmiennictwa słowiańskiego, napisany przez djaka Jana dla w. ks. Swiatosława Jarosławicza Kijowskiego w r. 1073. Obejmuje wyciągi z różnych miejsc Pisma Św. i innych kościelnych. Znajduje się w bibljotece Woskresieńskiej Nowojerozolimskiej.

Izborsk *(Izboresk, Sboresk)*, starożytna warownia nad rzeką Orłówką, niegdyś siedlisko Truwora, brata Ruryka. Zbudowany podobno przez Krywiczów w r. 862; obecnie wieś w gubernji Pskowskiej. Od r. 1238 wielokrotnie napadany przez krzyżaków niemieckich, zwłaszcza w r. 1501 i 1502. W r. 1581 zajęty był przez Polaków.

Izborski Bolemir, ob. Marek Antoni.

Izdbieński Benedykt, z Izdebna rodem, zwany *Izbieński* albo *Izbiński*, herbu Poraj, † 1553. Mianowany kanonikiem krakowskim 1527, wyznaczony został 1532 do korektury praw koronnych; kantor krakowski, potem poznański, w r. 1545 biskup kamieniecki, a 1546 poznański. Bardzo surowo prześladował heretyków,

Izdbiński Jan z Ruszczy, marszałek ziem wielkopolskich, zgromadzonych pod Kołem 1590; wydał: „Krótkie opisanie zjazdu kolskiego" (1590), pismo nadzwyczajnie dzisiaj rzadkie.

Izdebno, jezioro w wielkiem księstwie Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, powiecie Mogielnickim.

Izdebska Władysława z Rogozińskich, zasłużona na polu pedagogicznem autorka, * 1829 w Warszawie. Matką jej była Salomeja z Magnuszewskich, siostra znakomitego poety, Dominika Magnuszewskiego. Idąc śladem swych poprzedniczek, z Tańskich Hofmanowej i Pauliny Krakowowej, starała się wpajać w młode pokolenie zasady wiary i moralności, wykazując młodym dziewczątkom wysokie posłannictwo kobiety. We wszystkich pracach tej autorki przebija serdeczna miłość ku młodocianej dziatwie naszej. Ogłosiła: „Wieczory z Babunią", opowiadania; „Praca bogactwem", powieść dla młodzieży; „Wianek", zbiór opowiadań wierszem i prozą; „Wiązka bławatków"; „Pamiętnik Babuni; „Wiano macierzyńskie", uwieńczone nagrodą na konkursie, ogłoszonym przez redakcję *Biblioteki Warszawskiej* w roku 1876; „Teatrzyk dla młodego wieku", w którym znajduje się praca tejże autorki uwieńczona nagrodą na konkursie lwowskim dziecięcych teatrów amatorskich. Wielu pomniejszemi pracami zasilała *Przyjaciela dzieci* i *Wieczory rodzinne.*

Izdebska Wł.

Izera (po niem. *Iser*), rzeka w król. Czeskiem, powstaje z połączenia się Wielkiej i Małej **I.**, długa 115 klm., wpada powyżej m. Bolesławi Starej (Altbunzlau) do Łaby (Elby).

Izerskie góry, pasmo gór w pruskiej regencji Lignickiej na Szląsku oraz w Czechach, część Sudetów, sięga od źródła rzek Zacken i Queiss aż do Nisy łużyckiej; są bardzo lesiste, dzikie i mało zamieszkane; składają się z kilku równoległych do siebie grzbietów. Najwyższą ich część stanowi grzbiet Izery (Iserkamm), dochodzący 1,000 metr. średniej wysokości; w jego południowej stronie leży 7 klm. długa, bagnista równina Izery *(Iserwiese)*, która jest najdziksżą okolicą w całych Sudetach.

Izet-bej, pseudonim Józefa Zielińskiego.

Izetjonowy kwas, $C_2H_6SO_4$, związek chemiczny, powstający, jeżeli kwas siarczany gotujemy z alkoholem bezwodnym lub eterem, nasycamy barytą, przecedzamy i nadmiar baryty strącamy kwasem siarczanym. Jest to ciecz syropowa, rozkładająca się wyżej 150°; tworzy sole krystaliczne.

Izium, miasto pow. w gub. Charkowskiej, na obu brzegach rz. Dońca, posiada 5 cerkwi, gimnazjum, kilka fabryk, teatr, bank kredytowy i 12,959 miesz. (1897). Na poblizkiej górze dawna warownia ziemna. **I.** *powiat*, 6,788 w. kw., a ludności 287,109.

Izmael (z hebr. = *wysłuchanie Boże)*, syn Abrahama i jego niewolnicy Agary, wygnany przez Sarę, razem z matką żył na pustyni. Uważany jest przez Arabów (Izmaelitów) za protoplastę. Żył lat 137 i miał 52 synów.

Izmael lub **Izmali-Pasza,** ob. Kmethy Jerzy.

Izmaelici, zowią się członkowie sekty mahometańskiej w Persji, Syrji i Indjach, powstałej w II w. po Mahomecie (VII po Chr.). Są oni gałęzią szyitów.—**I.** oznacza w ustawach węgierskich wyznawców Islamu.

Izmaelici (Arabowie), ob. Izmael.

Izmailja, miasto w Egipcie, wpośrodku międzymorza Sueskiego, na płn. brzegu jeziora Timsah i na wybrzeżu kanału wody słodkiej, poprowadzonego od Nilu, ma klimat niezdrowy, ale ulice szerokie i piękne place, 4,000 miesz. — **I.** jest też dzielnica Kairu.

Izmail-Pasza, pochodzenia czerkieskiego, * około 1815 r., † 1861 r. w Konstantynopolu, odznaczył się w armji tureckiej podczas wojny przeciwko Rosji 1828—29, następnie przeciwko Mehmedowi-Alemu w Syrji; potem walczył przeciwko powstańcom albańskim i bośniackim, tudzież przeciwko Czarnogórcom. W r. 1854 dowodził szczęśliwie jazdą turecką pod Czetate i mianowany został *muszyrem* (marszałkiem armji). Posunięty na generalissimusa w Azji Mniejszej, powrócił 1855 r., jako wódz naczelny wojsk tureckich nad Dunaj.

Izmail-Pasza, wicekról Egiptu od 1863 r., noszący tytuł *chedywa* od 1867 r., * 1830 w Kairze, † 1895 r., drugi syn Ibrahima-Paszy (ob.); wraz ze swym bratem Ahmedem odebrał staranne wychowanie we Francji. Wróciwszy 1849 r. do kraju, stanął w opozycji przeciw rządom Abbas-Paszy (ob.) i był jednym z najczynniejszych członków partji, utworzonej przez książąt z domu Mehmed-Alego. Mianowany przez swego stryja Said-Paszę członkiem rady państwa, piastował oprócz tego wiele wysokich urzędów. W r. 1861 sprawował regencję podczas dłuższej nieobecności wice-króla. W końcu tego roku objął naczelne dowództwo nad armją egipską, z którą przytłumił powstanie w Sudanie Górnym. Po śmierci stryja 18 stycznia 1863 został jego następcą i począł sprawować rządy w duchu swego poprzednika; ob. *Egipt.* Niesłychanie marnotrawne prowadzenie dworu doprowadziło **I.**, pomimo ogromnych podatków i licznych pożyczek, niemal do bankructwa; aby ocalić przynajmniej osobisty swój majątek, przestał wypłacać procenty od swych długów; pod naciskiem jednak mocarstw europejskich, występujących w obronie wierzycieli, poddał się ich żądaniom, a jako minister skarbu wstąpił do gabinetu anglik Wilson dla zupełnego zreorganizowania zarządu finansowego. Niepomyślna próba zdobycia Abisynji 1876 r. przyczyniła się też do zniszczenia uroku, jaki posiadał niegdyś **I.** w Europie z powodu swych rzekomych cywilizacyjnych dążności. Gdy przez ustanowienie służalczego ministerjum w kwietniu 1879 i nowe szalone wydatki, naruszył traktaty z mocarstwami i prawa wierzycieli (ob. Egipt), został przez sułtana z tronu złożony 25 czerwca 1879, a nie mogąc liczyć na poparcie kraju, wyrokowi temu poddał się bez oporu. Gdy sułtan nie dozwolił mu zamieszkać w Konstantynopolu, ani Francja w Algierze, osiadł w Neapolu z dwoma synami i haremem. Rząd egipski wyznaczył mu listę cywilną 50,000 funtów ster. Tak dalece ściągnął na siebie pogardę Europy i nienawiść poddanych, że upadku jego nikt nie żałował. 1887 zawarł układ z rządem egipskim, który po skapitalizowaniu jego pensji, wyznaczył mu grunta (wartości 1,630,810 funt.), 100,000 gotówką i 3 pałace, 2 w Egipcie i 1 nad Bosforem, w którym osiadł, pogodziwszy się z sułtanem.

Izmaił, miasto powiatowe w gub. Besarabskiej, nad odnogą Kilijską rzeki Dunaju, blizko ujścia rzeki Repidy; 31,293 miesz. (1897). W r. 1770 zdobyte przez wojska rosyjskie, a w 1790 szturmem przez Suworowa ze stratą 10,000 ludzi. W r. 1812 dostało się cesarstwu rosyjskiemu; przez traktat paryski 1856 r. przyłączone zostało do księstwa mołdawskiego, od r. 1878 znowu należy do Rosji. **I.** *powiat* liczy 244,134 miesz. (1897).

Izmajłowo, osada o 3 wiorsty od Moskwy, 2,200 miesz., niegdyś siedziba Michała Fiedoro-

wicza i Aleksego Michajłowicza. W r. 1731 założony tu zwierzyniec.

Izo..., z grec. *równy*, w wyrazach złożonych oznacza równość, jednakowość.

Izobarometryczne linje, linje krzywe, łączące na kartach geograficznych punkty na ziemi, w których średnia roczna obszerność wahań barometru jest jednaka.

Izobary, linje jednakowego ciśnienia barometrycznego, karty pogody, ob. Pogoda.

Izobronty, linje na powierzchni kuli ziemskiej, łączące punkty, w których podczas nadciągającej burzy słyszany był jednocześnie pierwszy grzmot. **I.**, wprowadzone przez Bezolda, dają obraz drogi, jaką przebiega przesuwająca się burza.

Izochasmy, linje łączące miejsca, w których zorza biegunowa z jednakową występuje obfitością.

Izochimeny, ob. Izotermy.

Izochinolina, $C_9 H_7 N$, substancja równoskładna z chinoliną, razem z nią znajduje się w smole węgli kamiennych.

Izochiony, linje jednakiej granicy śnieżnej, ob. Snieg.

Izochromatyzm, jednobarwność; *ciała izochromatyczne*—jednakobarwne.

Izochromowy werniks, werniks złożony z 2 części mastyksu, 6 cz. olejku terpentynowego i 4 cz. terpentyny weneckiej; służy jako lakier do malowideł, jako też do powlekania miedziorytów i litografji kolorowanych, które przez to otrzymują pozór obrazów olejnych.

Izochrona, *tautochrona*, ob. Cyklojda.

Izochronizm, *równoczesność*, ob. Wahadło.

Izochrony, linje na kartach geograficznych, łączące miejsca, w których burza jednocześnie dosięga najwyższego natężenia.

Izodynamy, *Izodynamiczne linje*, ob. Magnetyzm ziemski.

Izogeotermy, linje łączące na kartach geograficznych miejsca posiadające jednakową temperaturę gruntu w głębokości, gdzie nikną zmiany jej roczne.

Izogony, *Izogoniczne linje*, ob. Magnetyzm ziemski.

Izografja, sposób uwielokrotniania starych druków, jest właściwie tylko odmianą anastatycznego drukarstwa (ob.).

Izohiety, *izohysty*, linje na karcie ziemi, łączące miejsca o jednakowej rocznej ilości spadłego deszczu.

Izohipsy, linje łączące na kartach geograficznych punkty, jednako nad poziom morza wyniesione.

Izohisty, ob. Izohiety.

Izokliny, *Izokliniczne linje*, ob. Magnetyzm ziemski.

Izokrates, *Isokrates*, jeden z najsławniejszych mówców greckich, * 436 pr. Chr. w Atenach. Za nauczycieli miał Gorgjasa, Prodika i Teramenesa. Dla słabości głosu i wrodzonej bojaźliwości nie ośmielił się jednak nigdy występować publicznie; zajmował się wyłącznie prawie nauczaniem retoryki i pisaniem mów dla innych, za co drogo kazał sobie płacić. Z Platonem aż do późnej starości zostawał w bliskich stosunkach przyjaźni; był także wielkim czcicielem Sokratesa i sam jeden po jego śmierci nosił w Atenach żałobę. Przeciw sofistom występował ostro i energicznie. Główna zasługa **I.** polega na tem, że on pierwszy stosował krasomówstwo do celów praktycznych, mianowicie celem rozbudzenia obyczajności, i że dbał niezmiernie o gładkość i potoczystość stylu; stąd też wiele trawił czasu na wypracowanie mów swoich. Dla wolności Grecji taką żywił miłość i zapał, że po nieszczęśliwej bitwie pod Cheroneą (338 przed Chr.) dobrowolną umarł śmiercią w 98 r. życia. Z 60 mów **I.** (połowa tylko autentyczna), znanych jeszcze za czasów Plutarcha, 21 doszło naszych czasów. Najcelniejsze z nich są: „Panegyrikos," w której zagrzewa Greków do zgody przeciw Persom i „Panathenaikon," pochwala Aten (miał nad nią pracować lat 10). Celniejsze onych wydania oprócz w edycji „Oratores Attici" są: Koraisa (2 t., Paryż, 1807), Bremi'ego (Gotha, 1831), Baitera i Sauppe'go (2 t., Zürich, 1846), oraz Christiana wraz z tłómaczeniem niemieckiem (8 tomików, Stuttgard, 1833—46). Wybór dali Schneider (t. 1—2, Lipsk, 1859—62) i Reuchenstein (3 ed., Berlin, 1886), polski przekład „Upomnienie Izokratesa do Demonika" (1845). Por. Blass „Die attische Beredsamkeit" (1892).

Izokrymy, linje łączące miejsca, posiadające jednakową najniższą temperaturę zimy.

Izolacja, *odosobnienie.* We wszelkich chorobach zakaźnych, szerzących się drogą zarażania się jednego osobnika od drugiego, konieczną jest **I.** chorego, aby zapobiedz szerzeniu się choroby i tym sposobem źródło zarazy zniweczyć.

Izolatory, nieprzewodniki elektryczne, ciała odosobniające, ob. Elektryczność, Dielektryczna polaryzacja, Dielektryczne ciała.

Izomaltoza, $C_{12}H_{22}O_{11}$, rodzaj cukru, jednoskładny z maltozą, powstaje działaniem diastazy na mączkę i znajduje się w piwie.

Izomerja, ob. Równoskładność.

Izometrja, równość wymiarów; *wielkości izometryczne*, wielkości równomierne, mające jednakową miarę.

Izometropowe soczewki, soczewki do okularów ze szkła, posiadającego znaczniejszy spółczynnik załamania, aniżeli szkło dotąd na cel ten używane. Soczewki te zatem posiadać mogą słabszą krzywiznę, a stąd zmniejsza się ich aberacja. Różnica jest wszakże tak drobna, że oko zgoła odczuwać jej nie może, a nadto drobną tę korzyść znosi silniejsze roszczepianie barwne takiego szkła.

Izomorfizm, *izomorfja*, ob. Równokształtność.

Izonefy, linje na kartach geograficznych, łączące miejsca z jednakowo silnem zachmurzeniem.

Izop, *Hyzop, Józefek (Hyssopus)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmuje jedyny gatunek. **I.** *lekarski (H. oficinalis)*, w Europie płd., o kwiatach ciemnobłękitnych, czasem czerwonych lub białych, o liściach szczupłych, bezogonowych, mocnej, aromatycznej woni, powszechnie utrzymywany u nas w ogrodach. Kwiaty i ziele działają pobudzająco. Ziele przez dystylację wydaje olejek aromatyczny.

Izopatja, postępowanie lecznicze, podane przez weterynarza Luxa z Lipska (* 1776, † 1848); chciał on tworzące się w pewnych cierpieniach (ospa, syfilis) produkty przemiany materji, jak krew lub ropę, stosować w homeopatycznem rozcieńczeniu przy tychże chorobach, jako środek leczniczy. Por. Lux: „Die Isopathik der Kontagionen“ oraz „Zooiasis oder Heilungen der Tiere nach dem Gesetz der Natur“ (1836).

Izoperymetryczne figury, ob. Równoobwodowe figury.

Izopurpurowy kwas, *kwas fenylopurpurowy*, $C_8H_5N_5O_6$, powstaje działaniem cyanku potasu na kwas pikrynowy. Kwas sam wydzielony nie został, sole dają roztwory purpurowe. Sól potasowa i amonjakalna wybuchają za ogrzaniem. Ta ostatnia, pod nazwą brunatnego barwnika granatowego używa się do farbowania wełny i jedwabiu.

Izorachje, ob. Przypływ i odpływ morza.

Izotachy, linje łączące punkty jednakiej szybkości prądu w obrębie rzeki.

Izotalantozy, linje łączące na kartach geograficznych miejsca z jednakową chwiejnością roczną temperatury.

Izotermy, *Izotermiczne linje*, linje łączące na kartach geograficznych punkty ziemi, które mają jednaką temperaturę średnią roczną. Linje te, nakreślone najpierw przez Humboldta, następnie na podstawie dostrzeżeń, zebranych z większej liczby miejsc, znacznie dokładniej poprowadzone zostały przez Dovego, Hanna i Wilda. **I.** dają wprawdzie pojęcie o rozkładzie ciepła na ziemi, ale nie pozwalają wnosić o rocznym przebiegu temperatury w tem samem miejscu; tak np. Irkuck ma średnią temperaturę roczną 0° przy średniej temperaturze lata +14° i średniej temper. zimy —14°, podczas gdy Przylądek Północny przy tejże temperaturze średniej ma temper. średnią lata + 4° i temper. średnią zimy —4°. Dla tego już Humboldt zaproponował *izotery* i *izochimeny*, to jest linje łączące miejsca mające jednaką temperaturę średnią lata i zimy, Dove zaś *izotermy miesięczne*, to jest linje łączące miejsca o jednakowej temperaturze średniej miesięcznej, tak, że roczny przebieg ciepła na ziemi przedstawiony jest na 12 kartach. **I.** przebiegają w ogólności równolegle do równoleżników, wszakże okazują od nich znaczne zboczenia. Jeżeli obliczymy średnią temperaturę równoleżników przez podzielenie przez 360 sumy średnich temperatur wszystkich stopni i porównamy tę temperaturę średnią obliczoną czyli *normalną* z temperaturą rzeczywistą różnych punktów na tym równoleżniku, okaże się, że tylko niewiele punktów posiada tę temperaturę normalną. Linje łączące te miejsca nazywa Dove *linjami normalnemi cieplikowemi*. Inne miejsca mają temperaturę bądź wyższą, bądź niższą od normalnej, są cieplejsze lub zimniejsze. Różnicę między temper. średnią normalną a rzeczywistą nazywa Dove *anomalją*, a linje, łączące miejsca mające jednaką anomalję, *izanomalami* czyli *linjami izanomalnemi*; przebiegają one mniej więcej równolegle do normalnych cieplikowych i są od nich tem bardziej oddalone, im anomalja jest większą. Linje te okazują, że Europa północna, część oceanu Atlantyckiego i Ameryka płnc.-zach. są cieplejszemi, niż to wypada z ich szerokości geograficznej. Ob. Klimat. Por. Mohn „Zasady meteorologji“ (przek. S. Kramszyka, 1888, str. 17—63).

Izotery, ob. Izotermy.

Izotropja, ob. Równozwrotność.

Izowinny kwas, kwas organiczny, powstający przez stopienie kwasu winnego z metawinnym; sole mają mieć takiż skład, jak winiany kwaśne.

Izrael (hebr. *bojownik Boży*), nazwany został patrjarcha Jakób, następnie przeszedł ten przydomek na jego potomków, a później na cały naród.

Izrael Jerzy, * 1500 w Morawji, † 1588 tamże w Lipnicy. Wyświęcony na księdza kościoła Czesko-Braterskiego, był najprzód pasterzem gminy tarnowskiej w król. Czeskiem. Uwięziony i z innymi wygnany 1548 z kraju rodzinnego, na skutek edyktu cesarza Ferdynanda I, przybył do Wielkopolski, gdzie założył kilkadziesiąt gmin Braci Czeskich i został senjorem. Gorliwie się starał o doprowadzenie do skutku ugody, znanej pod nazwą konsensu sandomierskiego z 1570. Z powodu sędziwego wieku złożył senjorstwo 1580 i przeniósł się do ojczyzny. Prócz historji „O początkach i rozkrzewieniu się Braci Czeskich w Wielkopolsce“ (po łacinie) pozostawił wiele mów synodalnych w jęz. polskim, tudzież opisy synodów w Koźminku z r. 1555, Choczu 1558 i t. d.

Izraelske królestwo, ob. Hebreje.

Izwolski Aleksander Petrowicz, szambelan Najwyższego dworu i rz. radca stanu, dyplomata rosyjski, * 1856. Od 1888 przedstawiciel, a od 1894 minister rezydent rosyjski przy Watyka-

nie. Od 1896 poseł w Belgradzie, a od 1897 w Monachjum.

Izydor z Peluzji albo *Peluzjota*, zwany także *Aegyptius* (św.), * około roku 370 w Aleksandrji, † 450, opat klasztoru pod Peluzjum, w dolnym Egipcie, gorliwy zwolennik św. Jana Złotoustego, surowy karciciel złych obyczajów duchowieństwa. Jego listy (przeszło 200), nader ważne dla egzegezy i historji kościoła, wydane zostały w Paryżu, 1638. Por. Niemeyer „De Isidori Pelusiotae vita, scriptis et doctrina" (Halla, 1825); Glück „Isidori Pelusiotae summa doctrina moralis" (1848). Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jego pamiątkę 5 lutego.

Izydor Hispaleński albo *Sewilski* (św.), * około 560 w Kartaginie, † 636, biskup sewilski (Hispalis), jeden ze znakomitych uczonych swojego czasu. Z jego dzieł (wyd. F. Arevali, 7 t., Rzym, 1790—1803, Migne, 5 t., Paryż, 1850), celniejsze są: „Sententiarum de summo bono libri III;" Chronicon" (historja Gotów do r. 628, wyd. Röslera, Tübingen, 1838); „Collectio canonum ecclesiae" (później znacznie rozszerzone), oraz „Originum seu etymologiarum libri XX" (rodzaj encyklopedji, wyd. Becketa, Berlin, 1857); później w zebraniu łacińskich gramm. Gothfredusa w Genewie 1622 i Ott'a „Corpus grammaticorum" Lindemann'a w Lipsku, 1833). Pamięć jego kościół rzymsko katolicki obchodzi 4 kwietnia. Por. H. Hertzberg „Die Historien des Isidorus von Sevilla" (1874).

Izydor *Oracz* (św.), * w Madrycie w stanie włościańskim, † 1170. Zostawał w służbie u Jana de Vergasa za oracza, odznaczał się rzetelnością i pracowitością, wraz z żoną Marją, uważaną w Hiszpanji za świętą. Jest patronem Madrytu i wogóle wszystkich rolników. Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jego pamiątkę 10 maja.

Izydor, * w Solonice na końcu XIV wieku, † 1463 w Rzymie, archimandryta klasztoru św. Dymitrego w Carogrodzie, następnie pomocnik arcybiskupa iliryjskiego, w r. 1437 wyświęcony został przez patrjarchę konstantynopolskiego na metropolitę całej Rusi. W r. 1438 wraz z biskupem suzdalskim i innymi księżmi udał się na sobór ferarski, następnie przeniesiony do Florencji. Jako stronnik unji kościoła wschodniego z zachodnim, mianowany był kardynałem i legatem apostolskim wszystkich krajów północnych. Przybywszy do Budy we wrześniu wydał list pasterski do wszystkich eparchji litewskich, ruskich i inflanckich, w którym oznajmia o zjednoczeniu się obu kościołów. Na wiosnę przybył do Moskwy, celem ogłoszenia tej unji, ale źle przyjęty przez w. ks. i naród, został zamknięty w monasterze. W roku atoli 1443 umknął z więzienia i przybył do Tweru, a stąd do Rzymu, gdzie przyjęty został do rady kardynałów, pod nazwiskiem *kardynała ruskiego*. W r. 1452 wysłany był do Carogrodu, celem utwierdzenia chwiejącej się tam unji i tu przy zdobyciu Carogrodu (29 maja 1453 r.) dostał się do niewoli. Wyswobodziwszy się okupem 300 piastrów, powrócił do Rzymu, gdzie zrzekłszy się metropolji kijowskiej na imię Grzegorza, archimandryty św. Dymitra w Carogrodzie, mianowany został przez papieża Kaliksta III biskupem sabińskim we Włoszech.

Izydorskie dekretalja, czyli raczej *pseudo-izydorskie d.*, wyszły na jaw w połowie VIII wieku pod imieniem jakiegoś *Izydora Mercatora (Peccatora)* i były główną podstawą w średnich wiekach w rozwinięciu się hierarchizmu i teokratycznych pojęć w kościele rzymsko-katolickim. Wielu sądziło, że twórcą tego zbioru kanonów był Izydor Hispaleński (Sewilski, ob.), chociaż obejmują one akta z czasów po jego śmierci, jak uchwały synodu toledańskiego z r. 675 i soboru powszechnego VI z r. 681, listy papieży Grzegorza II i III, oraz Zacharjasza (715 — 741). **l. d.** zawierają między innemi: 50 kanonów apostolskich, dekreta 30 pierwszych papieży rzymskich, akt donacyjny cesarza Konstantyna W. Na fałszerstwo tych dokumentów zwrócił uwagę najpierw Jan Wiklef, następnie kardynał M. de Cusa (ob.) i autorowie *Centurji Magdeburskich* (ob.) wykazali ich podrobienie, a i sam nawet kardynał C. Baronius w swych „Annales Ecclesiastici" przyznał, że ma je także w podejrzeniu. Później przyznało to wielu innych pisarzów rzymsko-katolickich, a twórca tego zbioru nazwany został *Pseudo-Izydor*. Celem tego sfałszowania było niewątpliwie dać widoczny dowód legalności władzy papieskiej, i dlatego mieszczą się tam i słowa papieża Anakleta, że *Stolica apostolska w Rzymie ustanowiona przez samego Chrystusa Pana*. Znajdują się tam także i takie zasady, jakoby biskup rzymski nie podlegał żadnemu sądowi, nawet całego kościoła (soborowi), a tylko samemu Bogu, oraz że jest nieomylny; że żaden ksiądz nie ulega sądom świeckim; że świecki człowiek nie może skarżyć księdza; że monarchowie mają być posłuszni biskupom. Zbiór ten wydrukowany po raz pierwszy w Paryżu 1533; niedawno zaś wydany tamże przez ks. Migne, z rozprawą Philipsa. Por. „Linzer Monatschrift" (zeszyt 15, str. 3 — 23).

Izyk *(Iżycki)* Jan, * 1788 w Szląsku austrjackim, † 1845 w Kalwarji Zebrzydowskiej pod Krakowem, Bernardyn, malarz samouk, ozdobił tameczny klasztor wielu obrazami, między innemi: „Pobożność," „Władysław IV, składający dzięki za zwycięstwo pod Chocimem," „Bitwa pod Chocimem," „Zaślubiny Władysława IV z Cecylją Renatą," „Odwiedziny Franciszka I w Kalwarji." Inne jego obrazy są w Nowym Targu.

Iżaseg, wieś w Węgrzech, na wschód od Pesztu, pamiętna zwycięstwem, odniesionem przez wojska węgierskie 6 kwietnia 1849 r. nad wojskami cesarskiemi, dowodzonemi przez Windischgrätza, Jelaczica i Szlika.

Iżma, rzeka, bierze początek w gub. Wołogodzkiej, wpada do Pieczory w gub. Archangielskiej; długa około 380 wiorst. Nad jej brzegami mieszkają po większej części Samojedzi i Zyranie.

Iżora albo *Ingra*, rzeka w gub. Petersburskiej, wypływa z jezior Gatczyńskich i wpada do Newy przy wsi Ust-Iżory. Przy jej ujściu w. ks. Aleksander Jarosławicz w r. 1251 zwyciężył króla szwedzkiego Magnusa i z tego powodu otrzymał przydomek *Newskiego*.

Iżora, Iżorska ziemia, ob. Ingermanlandja, Ingrja.

Iżycki Władysław, oficer b. wojsk polskich, skrzypek, rodem z Krakowa, dawał długi przeciąg czasu koncerty z rozmaitem powodzeniem. Obok muzyki zajmował się także autorstwem. Utrzymując pensjonat w Krakowie i starając się ułatwić naukę młodzieży w sposób obrazkowy, wydał: „Nowy sposób obrazkowy uczenia dzieci gramatyki elementarnej za pomocą kolorów i figur geometrycznych" (Kraków, 1838). Inne jego prace są: „Krakus" pismo dla ludu (cz. 1—3, Kraków, 1848); „Krótki rys historji polskiej dla młodzieży pracującej" (Kraków, 1861); „Ksiądz Makary, opowiadanie Macieja Choiny z Puław" (Bochnia, 1864); „Abecadło historyczne dla grzecznych dzieci" (Nowy Sącz 1866), oraz tłómaczenia: Ségura „Odpowiedzi na zarzuty ducha czasu" i Colleta „Żywot św. Wincentego a Paulo" (Bochnia, 1854 i 1860). W epoce ruchu stolikowego wydał dwie broszury w tym przedmiocie; † 1867 r.

Iżycki Jan, malarz, ob. Izyk.

J.

J, w języku polskim, spółgłoska podniebienna albo średniojęzykowa; niegdyś wywierała (podobnie jak samogłoski *e*, *i*) wpływ miękczący na spółgłoskę poprzedzającą twardą, zmieniając ją na odpowiednią podniebienną czyli miękką, która następnie przerodziła się w inną spółgłoskę. Tą drogą powstały między innemi z połączeń *sj*, *zj* ogólnie-słowiańskie *sz*, *ż*, a z połączeń *tj*, *dj* ogólnie-polskie *c*, *dz* i t. p., podniebienne: *b'*, *p'*, *m'*, *w'*, *ś*, *ź*, także *t'*, *d'*, *r'*, z których następnie rozwinęły się dzisiejsze *ć*, *dź*, *rz*, i inne. Na początku wyrazów, oraz na początku zgłosek gdzie dziś piszemy *i*, np. inny, istota, moim, boi się..., mamy właściwie połączenie głosek *ji*, to jest: jinny, jistota, mojim, boji się i t. p. W najstarszych zabytkach (w. XIV — XV) spółgłoskę *j* wyrażano bądź literami *i* i *y*, bądź też z czeska literą g (iedno, moy, iest i gest=jest...), od wieku XVI, w drukach używano w tym celu dwóch znaków, *i* i *y* (iest, móy, woysko, Julian, historya); w wieku zaś XIX zamiast *i*, *y* weszła w użycie litera *j*: jest, mój, wojsko, Juljan, historja... (A. A. Kryński w „Słowniku języka polskiego," Warszawa, 1900).

J, w chemii, symbol jednego atomu jodu.

Ja, wyrazy tutaj nie zamieszczone, zaczynające się od tej zgłoski, ob. pod Dża.

Ja, ob. Jaźń.

Jabczarski Tomasz, łowczy trębowelski, * 1757, † 1824; dorobiwszy się znacznego majątku, pierwszy na Wołyniu otrząsnął się z dawnych przesądów szlacheckich i wskazał własnym przykładem drogę roztropnego i korzystnego połączenia gospodarstwa rolnego z przemysłem kupieckim. Zjednał sobie pomiędzy współobywatelami powszechny szacunek i zaufanie.

Jabczyński Jan Nepomucen, kanonik metropolitalny poznański, historyk i kaznodzieja, * 1799, † 1869 r. Zasłużył się literaturze naszej wielu cennemi pracami. Oprócz wydawnictwa czasopism religijnych: „Archiwum teologiczne etc." (2 t., Poznań, 1836—37), w którem się mieszczą rozprawy religijne, historyczne, dyplomaty i monografje, jak „O życiu i pracach Andrzeja Olszewskiego," „Przywileje archidjecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej," „Historja kolęd," „O pismach Bened. Herbesta," „Synod w Poznaniu r. 1621," „O klasztorach Cystersów," „O Hieronimie Powodowskim," „O życiu i pismach Mikołaja Zalaszowskiego," „Życie Jana Markiewicza," „Gazeta Kościelna" (8 t., Poznań, 1843—49), ogłosił następne pisma: „Wiadomość o synodach prowincjonalnych polskich i zbiorach ich statutów" (odbitka z Rocznika tow. przyj. nauk, Kraków 1849, t., IV); „Mowa miana przy pochowaniu zwłok ś. p. Marcina Dunina, arcyb. gnieźnieńskiego i poznańskiego" (Poznań, 1843); „Rys historyczny miasta Dolska i jego okolic i t. d." (Poznań, 1858); „Kazania i mowy treści religijnej, miane przez znakomitych mówców duchownych i t. d." (t. 1-szy, Poznań, 1858), dzieło znakomitej wartości kaznodziejskiej; „Prawodawstwo i prawa kościoła w Polsce aż do w. XV" (w Roczn. tow. przyj. nauk pozn., 1860, t. 1). Wiadomość historyczna o mieczu przechowanym w archikatedrze poznańskiej, którym, według podania, miał ś. Piotr uciąć ucho Malchusowi" (w Roczn. Tow. przyj. nauk pozn., 1860, t. 1). Z ks. Janiszewskim redagował także *Tygodnik kościelny* (Poznań, 1849—50).

Jabiru *(Mycteria)*, rodzaj ptaków z rodziny bocianów; jest to ptak wysoki, dziób ma ścieśniony, głowę i szyję nagą, lub opierzoną. Lot mają bardzo wytrwały. *M. senegalensis* w Afryce, ma białe lotki, zresztą jest czarny. *M. americana* czyli *tujuju*, wysoki na $1\frac{1}{2}$ m., na tyle głowy ma wielką czerwoną plamę, takiż pierścień na nagiej szyi, pierze są białe, dziób i nogi czarne.

Jablonsky, ob. Jabłoński.

Jabłecznik, ob. Cydr.

Jabłko, ob. Jabłoń.

Jabłko królewskie, jest to kula ozdobiona krzyżem, stanowiąca jedno ze znamion władzy cesarskiej i królewskiej; zwykle z drogiego wy-

robiona metalu i kosztownemi wysadzana kamieniami.

Jabłko miłosne, ob. Pomidor.

Jabłko rajskie, ob. Adamowe Jabłko.

Jabłko sodomskie, ob. Psianka.

Jabłko zimowe, ob. Melodinus.

Jabłko złote, ob. Pomidor.

Jabłkowe wino, ob. Owocowe wino.

Jabłkowity, koń maści jasnej, na której rozrzucone są ciemniejsze plamy w kształcie jabłek. W wyścigach, które wedle podań Matensza zwanego Cholewa przyniosły koronę jednemu z Leszków, konie są jabłkowite.

Jabłkowy eter, olejek jabłkowy, eter owocowy woni jabłek, jest to walerjan amylu, czyli eter walerowo amylowy (ob. Amylowy alkobol), używany do naśladowania woni jabłek przy wyrobie cukierków.

Jabłkowy kwas *(acidum malicum)*, $C_4H_6O_5$, kwas organiczny, napotykany w wielu roślinach, otrzymany został przez Scheele'go z soku jabłek. Otrzymuje się pospolicie z jagód jarzębiny, zbieranych przed ich zupełnem dojrzeniem. Przedstawia się w postaci małych igiełek krystalicznych, które na powietrzu się rozpływają, a topią się przy 100°. Roztwór wodny skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo; wszakże znanym jest też **J. k.**, nie skręcający płaszczyzny polaryzacji. Pod wpływem potażu rozpada się na kwas szczawiowy i octowy. Przy 180° **J. k.** rozpada się na wodę i na kwasy równoskładne, fumarowy i maleinowy, $C_4H_4O_4$. Kwas **J.** jest dwuzasadowy i tworzy sole w wodzie rozpuszczalne. *Jabłkan żelaza* używa się w medycynie, zwłaszcza przeciw bladaczce.

Jabłoczkowa świeca elektryczna, rodzaj lamp elektrycznych, zbudowany przez inżyniera Jabłoczkowa, † 1894 w Paryżu, ob. Elektryczne światło.

Jabłonica, rzeka w gub. Radomskiej, poczyna się w pow. Końskim, pod wsią Długa Brzezina, płynie w kierunku północno-wschodnim pod Rusinowem, Kochanowem, Rzucowem, Jabłonicą, Sulistrowicami, i wpada w pow. Radomskim pod Rykowem z prawego brzegu do Rykówki. Długa 15 wiorst. Przyjmuje powyżej Rzucowa z prawego brzegu rzeczkę Skłobę.

Jabłonka, rzeka w gub. Łomżyńskiej, poczyna się w powiecie Mazowieckim, pod wsią Żochy, na zachód Wysokiego Mazowieckiego; płynie w kierunku północno-zachodnim; za Jabłonką wchodzi w powiat Łomżyński, płynie pod wsiami Wdzienkuń, Wola Zambrowska, pod Zambrowem, i pod wsią Pokryte wpada z lewego brzegu do rzeki Gaci. Długa około 20 wiorst.

Jabłonków, *Jablunków*, niem. *Jablunkau*, miasto na Szląsku austr., w okręgu Cieszyńskim, malowniczo w Beskidach położone, posiada 2,600 miesz., przeważnie Polaków. W pobliżu słynna przełęcz *Jabłonkowska (*Jablunkapass), prowadząca do Węgier; przechodzi przez nią droga bita, oraz kolej żelazna, przeprowadzona przez tunel, 606 metrów długi.

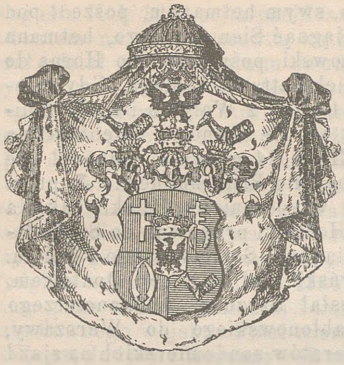
Jabłonna, wieś prywatna, park i pałac w gub. i pow. Warszawskim, na prawym brzegu Wisły, własność biskupów płockich, Karola Wazy, królewicza, księcia Michała i Józefa Poniatowskiego, a teraz Augusta hr. Potockiego. Ludność Jabłonny wraz z gminą wynosi 4,000 dusz. Stacja drogi żel. Nadwiślańskiej; miejsce pobytu letniego mieszkańców Warszawy.

Jabłonne góry *(Jabłonnyj Chrebiet)*, pasmo gór w Syberji Wschodniej, stanowiący dalszy ciąg gór Sajańskich; łączy się na północo-wschód z górami Stanowemi i kończy na południo-wschodzie stepem Gobi albo Szamo. Wysokość pasma Jabłonnego sięga 1,500 metr.; najwyższy wierzchołek, Sochonelo, ma 2,450 m.

Jabłonowscy, h. Prus 3-ci, pochodzili z Jabłonowa w Mławskiem. *Paweł* miał 3 synów, z których *Maciej*, rotmistrz, bił się pod Gdańskiem za Stefana, w Moskwie i na Inflantach za Zygmunta III; ożeniony z Katarzyną z W. Kłomnic Kłomnicką, przeniósł się do Kołomyi na Pokucie, gdzie † 1619.—Jego synem był *Jan Stanisław.* Ożeniony z Anną, córką Jana Ostroroga, wojewody poznańskiego, spłodził z niej Stanisława Jana i dwie córki, † 1647. Był miecznikiem koronnym i podczaszym królowej Cecylji Renaty, pierwszej żony Władysława IV. W r. 1640 r. był marszałkiem izby poselskiej. Na sejmie r. 1646 zimowym z podczaszym koronnym Ostrorogiem przyczynił się do załatwienia sprawy włości Trubecka, wymienionej za trakt Hadziacki, i oprawy Marji Ludwiki, która choć w ten sposób została wynagrodzoną za koszta, poniesione na spełzłą wyprawę z Wenecją, Kozakami i w. k. moskiew. przeciw Turkom. Na sejmie majowym 1647 r., burzonym przez Krzysztofa Opalińskiego, wojewodę poznańskiego, który pogniewał się o odmowę marszałkostwa nadwornego królowej, wystąpił **J.** z projektami poprawy głosowania, protestował przeciw rozejściu się sejmu przed uchwaleniem czegokolwiekbądź, a gdy groźba nie pomogła, powstał na zasadę jednomyślności w obradach. Zakrzyczano go jako nowatora, lżono, ale w końcu sejm przedłużył. **J.** † „z aprehensji." Por. Szajnochy 3 t. „Szkiców historycznych." O innych **J.** ob. na str. nast.

Jabłonowska Anna, ob str. 362.

Jabłonowski książę, v. *Prus III* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej w polu I czerwonem — półtora krzyża srebrnego bez dolnego prawego ramienia *(Prus I)*; w II, 2-dzielnem, z prawej strony czerwonem, z lewej błękitnem—kosa z półpodkową tworzące bark, na którym srebrne półtora krzyża bez prawego dolnego ramienia *(Prus II)*; w III czerwonem—dwie kosy ostrzami do góry skrzyżowane *(Kosy)*; w IV błękitnem — złota noga zbrojna, zgięta w kolanie *(Złotogoleńczyk)*; w V, mitrą książęcą nakrytem, srebrnem—orzeł czar-

Jabłonowski książę.

ny z tarczą na piersiach, w ukośną szachownicę czerwono-srebrną. Nad tarczą trzy hełmy: w I z koroną hrabiowską — ręka złota zbrojna z mieczem; w II z mitrą — dwugłowy orzeł czarny ukoronowany; w III z koroną hrabiowską — noga zbrojna złota, zgięta w kolanie. Labry czerwone, podbite srebrem. Wszystko okryte płaszczem książęcym z daszkiem ozdobnym u szczytu.

Jabłonowski hrabia, v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem, na zielonej murawie, pod dwugłowym orłem czarnym — mur czerwony o trzech basztach z bramą otwartą, w której mąż zbrojny z mieczem w prawej, a tarczą w lewej ręce. Nad koroną hrabiowską trzy hełmy ukoronowane: w I, na pięciu piórach (dwu czerwonych pomiędzy złotemi) — trzy baszty blankowane, jak na tarczy; w II — dwugłowy orzeł czarny; w III — pół męża zbrojnego z mieczem w ręce prawej, a lewą oparty na biodrze. Labry: boczne czerwone, środkowe czarne, wszystkie podbite złotem. Tarczę podpierają tygrysy.

Jabłonowski hrabia.

Jabłonowski. (Kotwica odm.)

Jabłonowski, v. *Kotwica* odm., herb: W polu czerwonem — kotwica srebrna ze słupem złamanym. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany roku 1775.

Jabłonowski Stanisław Jan, syn Jana Stanisława, * 1634 roku, † 1702 r., obożny i strażnik wielki koronny, 1664 wojewoda ruski, 1667 roku starosta świecki, 1676 roku hetman polny, 1682 roku wielki, 1693 roku kasztelan krakowski. Pod dowództwem Czarnieckiego odznaczył się już w wojnie i w r. 1655, podczas oblężenia Krakowa przez Szwedów, uratował szczęśliwie z tego miasta insygnja królewskie; w 1657 należał do wyprawy na Rakoczego, był przy oblężeniu Torunia, Rygi, w Danji. Obrany po Czarnieckim na województwo ruskie na Ukrainie, **J.** wygnał Brzuchowieckiego, który z za Dniepru przyszedłszy, spalił Korsuń i Czerkasy, oraz podsunął się pod Białocerkew. Od Tatarów **J.** dostał 3-go hetmana Kozaków (oprócz polskiego Tetery i rosyjskiego Brzuchowieckiego) z ramienia hana Oparę, ale jego miejsce zajął Doroszeńko, a wojsko, związawszy się pod Ustrzyckim i substytutem Boskim w konfederację, ruszyło pod Sokal do Lubomirskiego. Ledwo trochę Niemca zostało przy **J.** Za dalszych wojen bawił przy królu. Pod Podhajcami 1669 zawierał traktat z Tatarami (Załuski *Epist.* t. 1, 11—13), był z Sobieskim na wyprawie 1671 r. pod Chocimem, który zdobył (Ambr. Grabowski *Ojcz. wspominki* I, 199), podsunął myśl obioru Sobieskiego, był z nim pod Lwowem 1676, został wtedy hetmanem, był pod Żórawnem 1677, na zasadzie (przeszłej w konstytucje) myśli Sobieskiego urządzenia kolonji wojskowych, kupił dobra pod Trębowlą, Buczniową i Krzemieńcem i tam rozlokował wojsko (*Vol Legum*, V 455, *Pasek* ed., Tur., 368), był pod Wiedniem, Strygoniem, Parkanami, gdzie mu się basza Sylistrji oddał za jeńca. Był na daremnej wyprawie pod Kamieniec 1684 roku, choć zdobyto Jazłowiec. Przewodził 1685 r. wyprawie na Bukowinę, skąd ledwo mu z podstępami wrócić się udało (Jonsac „Hist. de Stan. Jabłonowski," przełożone 1789 na polski przez A. F.), 1686 r. daremna wyprawa na zdobycie Wołoszy dla królewicza Jakóba zwróciła się wbrew **J.** na Multany, skończyła się ucieczką z Jass. 1687 odpierał **J.** napady Tatarów, a w październiku z oburzeniem pod wodzą królewicza Jakóba, oblegał Kamieniec. 1688 r. do spółki z królową, która nie chciała, niechętna Leopoldowi, dalszej wojny z Turkiem i margrabią de Béthune miał przyczynić się do zerwania sejmu, już narażonego przez żądanie, by Jakób zasiadł przy tronie. Dzielnie spisał się pod Żwańcem, ciągle o Kamieniec zabiegając, ale musiał poprzestać na obsadzeniu granic. 1692 obwarował szańce św. Trójcy, a nie mogąc zdobyć Kamieńca, który Achmet ofiarował się oddać z Podolem i Ukrainą, byleby Polska odstąpiła ligi św., 1694 pobił pod Hodową 300 ludźmi 10,000 Tatarów, niby Leonidas (Załuski, II 1347), 1695 r., obronił

Jabłonowski Stanisław

Lwów od Tatarów i na wieść † Sobieskiego, obsadził Żółkiew jego w imieniu Rzeczypospolitej, uprzedzając zajęcie jej na rzecz Jakóba, lecz się zdał do podziału rodziny. Królowa, ziszczając pomysły spiskowych z r. 1682, miała projekt pójścia za **J.** i dania mu korony. 1697 był marszałkiem trybunału skarbowego do wypłaty zaległości dla konfederacji wojskowej Baranowskiego i dokonał jej uroczystego upokorzenia we Lwowie, co mu wielkiej moralnej powagi dodało czasu elekcji. Gdy rezydent rosyjski wręczył prymasowi i **J.** groźną notę przeciw **J.**, zgodzono się na Sasa. Na ostatniej wyprawie polskiej na Turka pod Kamieniec 1699 r., ledwo **J.** ukoił bójkę między Polakami a Sasami, których chciało wojsko wygnać, pod Brzeżanami. Przy odbiorze Kamieńca obiecał 20,000 dukatów, by przyśpieszyć zdanie, a gdy syn przedstawiał, że ich niema, **J.**: „Na taką potrzebę ojczyzny ciebie zastawię"—odparł. Tegoroczne też haniebne konstytucyjne dla Sasów były z podniet podobno **J.**, który nie chciał, mimo próśb Augusta, zgodzić się na wykup Elbląga, woląc tam Brandeburga niż Sasa. W wojnie z Palejem na Ukrainie, dość opieszałej, posądzano go o przekupstwo (Otwinowski). Na zjeździe w Rawie ruskiej zyskał łaskę Piotra W., który syna zwał „susidem," a do **J.** mówił, że gdyby był jego poddanym, słuchałby go jak ojca. Dowodzi to wielkiego znaczenia naówczas **J.** wobec Augusta, przeciw któremu, by zapobiedz sprowadzeniu Sasów, zasłaniał Sapiehów słowem i czynem, nie chciał wojny, † 1702 r. we Lwowie w dzień urodzin. Por. listy jego w *Athenaeum* Kraszewski (1848), Niemcewicz *Zbiór Pamiętników* V, Nielubowicz *Bibl. Ossolińskich* 1862 I i w *Dzienniku Warszawskim* 182, Otwinowski (wyd. Raczyński), Jonsac. Z żony Marji Anny Kazanowskiej miał 3 synów: Jana Stanisława (ob.) Jana Aleksandra (ob.) i Stanisława Karola (obożny w. k., † 1703) i 3 córki Elżbieta, zaręczona Ferdynandowi ks. Kurlandji, Anna, matka króla Leszczyńskiego, Jadwiga za Krasińskim, woj. płockim.—**Jabłonowski** Jan Stanis., syn poprzedniego, * 1670, † 1731, 1687 r. statysta i poeta, jeden z najznakomitszych ludzi swego wieku w Polsce, został chorążym narodowym, 1693 r. chorążym w. kor. wojewodą wołyńskim, 1697 r. ruskim. Był on 1701 w komisji pogranicznej do spraw z Turcją, podpisał 1704 akt konfederacji generalnej sandomierskiej (ob.) w odpowiedź uchwale detronizującej Augusta II warszawskiej. Brał udział w radach senatu z tymże królem we Lwowie 21 sierpnia i w październiku w Prusiech; dopiero gdy Karol XII poszedł na Wołyń 1706 r., przeszedł do swego siostrzeńca rodzonego króla Stanisława i uzyskał pieczęć w. kor. wbrew A. Ch. Załuskiemu, bpowi warmińskiemu. Gdy król Leszczyński 1708 z 6 pułkami Szwedów pod wodzą Grala Crassau i Polakami z **J.** Potockim, swym hetmanem, poszedł pod Lwów, aby przeciągnąć Sieniawskiego, hetmana Augusta, Jabłonowski pośpieszył po Horna do Poznania, a po Eichblatta do Elbląga. Gdyż Sieniawski wezwał Goltza z Wołynia i król Stanisław obronić by im się niemógł. Eichblatt na rozkaz Karola XII z 14 grudnia połączył się z generałem szwedzkim Ritterholmem. **J.** prosi go, by pośpieszył wkroczenie do Polski, tak dla dania możności Hornowi przybiedz do Stanisława, jak żeby odciągnąć Sieniawskiego i Goltza. W maju Leszczyński stał już pod Opatowem, a 15 sierpnia posłał Szczukę, podkanclerzego litewskiego, i Jabłonowskiego do Warszawy, wzywając konfederatów sandomierskich na zjazd polubowny. Obu uwięził Sieniawski. Piotr I w październiku 1709 r. żądał ukarania Jabłonowskiego, Potockiego i in. Stanisławczyków. Kiedy 1713 r. odżyły nadzieje króla Stanisława, Jabłonowski z nim się znosi i kieruje wielkiem sprzysiężeniem, które nawet pono „o życiu Augusta" miało myśleć. August, przejąwszy jego listy 13 sierpnia, odesłał go do Koenigsteinu, gdzie cztery lat siedział. Sejm niemy dopiero go uwolnił. Żonaty z margr. Joanną de Béthune, siostrzenicą królowej Marji Kazimiery. Pisał „Pamiętnik" od 1 maja 1728 r. i ciągnie go przez 2 lata (1698—1700), podając ciekawe szczegóły, lubo bez chronologji, o wyprawie pod Brzeżany, pobiciu Przebendowskiego w obozie, o zabiegach w odzyskaniu Kamieńca, o zjeździe Augusta II z Piotrem I w Rawie ruskiej. Por. Jul. Bartoszewicz „J. S. Jabłonowski, wojewoda ruski, i jego dziełko „Skrupił bez skrupułu" („Księga świata" 1859, 2); Bielowski „J. S. Jabłonowski i jego pamiętnik" (Lwów, 1862); „Skrupuł bez skrupułu" (1730, wyd. 2, ed. Turowski, 1858), jest właściwie nie traktatem polityki, lecz wykładem moralności; nie wskazuje żadnych prawie środków reformy, ale nadzwyczaj trafnie i bez litości biczuje drobne, powszednie czyny nieuczciwe i występki, jak czernienie ministrów, dokuczanie królowi, kłamstwo rozmyślne, pieniactwo i stronność w izbach sądowych, nieporządne obradowanie na sejmach, upozorowaną kradzież dochodów Rzeczypospolitej, którym to występkom społeczeństwo milcząco pobłaża. Pomniejszej wagi są: „Rozmowy umarłych Polaków" (ed. Tur., 1856), przekład Telemaka Fenelonowego (Sandomierz, 1726) i wiersze: „Historja obrazu N. M. P. Sokalskiej" (Lwów, 1724); „Zabawa chrześc., czyli życie i męka Pana Jezusa" (1700); „Nowy Ezop polski" (Lipsk, 1831, 1767, Supraśl, 1750). Por. Kazimierza Jarochowskiego „Jan Stanisław, Jabłonowski i zatarg jego z królem Augustem II-im" (opowiadania i studja historyczne. Serja III).

Jabłonowski Aleksander Jan, brat poprzedzającego, starosta buski, zdaje się po bracie 1693 wziął chorążostwo w. kor., podpisał elekcję 1697

Augusta II i 1699 sejm pacificationis, 1702 był z bratem na radzie senatu we Lwowie. 1703 r. brał udział w sejmie letnim dwuniedzielnym, odbytym w Lublinie pod teroryzmem Litwinów, i tylko będącym blichtrem, przez Augusta rzuconym szlachcie (Patkul). Jeździł na komisję 1710 do Gdańska, przychylnego Szwedom, przed 1724 r. ustąpił chorążostwa Branickiemu Gryfowi; † 1733.—**Jabłonowski** Jan Kajetan, syn Jana Stanisława, autora, 1736 r. starosta czehryński, 1754 r. wojewoda bracławski, † 1764. Podpisał sejm pacificationis 1736 r. z zastrzeżeniem praw ziemi Halickiej i konst. 1703 o żołdzie dawnego wojska. Pisał wiersze p. t.: „Księgi Ester, Judyty i Zuzanny“ (Lwów, 1747).—Jego brat **Jabłonowski** Stanisław Wincenty, † 1756 r., opisał w 217 r. stanzach „Pamiętne uprowadzenie wojska 1685 uczynione” (Zamość, 1745); dalej wydał „Tacyt polski albo raczej moralia Tacyta nad podchlebstwem“ (Lwów, 1744); „Męczeństwo św. Jana Nepomucena“ (Lwów, 1740); „Siedem łez grzesznika pokutującego“ (Lwów, 1740).—**Jabłonowski** Józef Aleksander, wojewoda nowogródzki (w Litwie), * 1712, † 1777 w Lipsku. Mąż wielce zasłużony w literaturze polskiej, uczony, znany z pisma, a więcej jeszcze z opieki i wsparcia, które dawał naukom w Polsce. Pisał po polsku, francusku i po łacinie. 1768 r. schronił się za granicę w czasie rozruchów w ojczyźnie. Dumny nad wyraz, wyrobił sobie 1743 r. tytuł książęcy w Prusiech i uzyskał tylko monarchom lub wielkim zasługom dostępny order św. Ducha francuski, oraz św. Huberta bawarski. Był członkiem akademji francuskiej, potem przebywał w Lipsku, gdzie założył towarzystwo naukowe imienia Jabłonowskich (ob.) *Societas Jablonoviana*. Wydał 1741 (Lwów); „Ustawy i zdania osobliwie o zepsuciu serca ludzkiego,” w Halli 1742 i 1755, oraz w Norymberdze 1751, „L'empire des Sarmates;” wywodzi tu Słowian od Sarmatów, podobnie jak Naruszewicz, i wykazuje elekcyjny charakter państwa polskiego od jego początków. Dzieło **J.** p. t.: „Heraldyka etc.“ (Lwów, 1742, 1748—1751 i t. d.), w ustępach, dawniejszych czasów dotykających bezkrytyczne, co do epoki **J.** spółczesnej obfite w szczegóły, zdradzające dokładną znajomość przedmiotu. Lepsza ta praca od Wielądka, a może i Niesieckiego. „Tabulae genealogicae Jablonovianae“ (Amsterdam, 1743, Warszawa, 1749); „Rollina dziejopis starożytny... na polskie wyłożony“ (Lublin, 1743, t. 1). Po łacinie napisał o alternacie województw poznańskiego z krakowskiem w senacie (*Orationes politicae*, Warszawa, 1746), mowę pogrzebową dla Anny Sanguszkówny, żony Karola D. Radziwiłła, kanclerza w. ks. l. (*Oratio*, Warszawa, 1747). W r. 1751 „Księgi niektóre Pisma św.” (Lwów) przełożył na polskie. Dzieło „Ostafi po polsku, Eustachius po łacinie etc.“ (Lwów, 1751) jest przerobione z Załuskiego Józefa, zawiera literaturę polską w rodzaju Krasickiego „Patriae Reipublicae litterariae Sarmatis amazonibusque eruditis Josephus princeps Jablonovius” (Lwów, 1752), jak poprzedni zajmuje się literaturą, a raczej bibljografją polską. W 1753 wydawszy „Trygometrję, 1754 r. we Lwowie drukował „Dodecas ducum Poloniae,“ historję dwunastu hetmanów, począwszy od Tarnowskiego. Dołączył do nich spis atrybucji, początku hetmaństwa. On też łożył koszt na wydanie atlasu, złożonego z 24 kart geograficznych kraju naszego przed pierwszym podziałem (po polsku, francusku i turecku), p. t.: „Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par districts etc.,” którą wypracował I. A. B. Rizzi Zannoni (Londyn, 1772).—**Jabłonowski** Roch, starosta bukowiński, kasztelan wiślicki o 1757 r., z wojewodą podlaskim Grądzkim (od 1771 r.) domagał się równouprawnienia chłopów. 1764 był wyznaczony do deputacji przy prymasie, podpisał elekcję Augusta.—**Jabłonowski** Antoni Barnaba, * 1733, starosta buski, marszałek trybunalski piotrkowski, 1760 r. wojewoda poznański, 1764 r. podpisał manifest przeciw konwokacji Czartoryskich, gwałtom na sejmikach, generale grudziąskim przeciw deklaracji 4 maja, tłómaczącej okupację i tamowanie głosu wolnego 7 maja 1771 r., był posłem od generalności barskiej do Francji, od 1782 r. kasztelan krakowski *ostatni*, † 1799 r., „Pamiętniki“ jego wyszły w „Sprawozdaniach zakładu Ossolińskich,” za rok 1874.—Syn jego **J.** *Maksymiljan*, * 1785 r. w Wiedniu, † 1846 r. na Wołyniu, był senatorem wojewodą, 1830 r. członkiem komisji wychowania 3 gubernji: Kijowskiej, Wołyńskiej i Podolskiej, potem senatorem, prezesem heroldji, członkiem rady administracyjnej i wielkim mistrzem dworu cesarskiego. Jego żona Teresa Lubomirska, * 1793 w Warszawie, † 1847 w Wenecji i pochowany przez syna Władysława w Czarnolesie, w kaplicy, którą z matką dźwignęła na miejscu domu Jana Kochanowskiego. Wysoko wykształcona, przez wiele lat pierwsze miejsce zajmowała w towarzystwie warszawskiem.— **Jabłonowski** Stanisław, młodszy syn Antoniego Barnaby, * 1762, † 1822, był szefem gwardji litewskiej pieszej i generał-majorem, posłował z Wołynia na sejm 1788, w r. 1790 był posłem w Berlinie. Za księstwa warszawskiego był senatorem kasztelanem, potem wojewodą.

Jabłonowski Władysław, generał, * 1769 r., pochodził z tej samej rodziny, której jedna gałąź osiadła w Lotaryngji; tam któryś **J.** pojął za żonę córkę naturalną, czy też wnuczkę Stanisława Leszczyńskiego; z tego małżeństwa właśnie urodził się Władysław. Służył w wojsku francuskiem, potem w polskiem i w stopniu generała dowodził legjami, wysłanemi na S.-Domin-

go, gdzie † 1802. — **Jabłonowski** Wacław, hr., ekonomista i publicysta, przez czas jakiś przebywał we Francji i Algierze; ogłosił „Esquisse d'un système de civilisation et de colonisation d'Algérie" (Paryż, 1840); „La France et la Pologne" (Paryż, 1843); „Gospodarstwo na połowę" (Zytomierz, 1861); „Appel aux conservateurs, ou la démagogie à la solde de l'étranger" (Paryż, 1851); „Do emigracji polskiej" (Paryż, 1843); „La France en 1849" (Paryż, 1849); „Le monopole ou la centralisation du débit etc." (Paryż, 1840); „Okólnik w imieniu Słowian przyjaciół Polski" (Bruksela) i in.

Jabłonowska Anna z Sapiehów, * 1727, † 1806, córka Kazimierza Karola Sapiehy, generała artylerji litewskiej, starosty wołpieńskiego i onikszteńskiego. Niewiasta wysoko wykształcona, biegła w naukach ścisłych i obcych językach, obok gruntownej znajomości ojczystego, głośna w czasach panowania Augusta z cnót, szlachetnego serca i rozumu. Wyszła za znanego z dziwactw i niezmiernej dumy Jana Kajetana ks. Jabłonowskiego, wojewodę bracławskiego (ob.). Gospodarstwo i dobrobyt włościan swoich, samodzielnie gospodarując w dobrach od r. 1764, podniosła do wysokiego stopnia. Ks. b. war. Krasicki upamiętnił jej rządy w wierszach:

Wszystkim chłopom, mieszczanom tego losu ży-
Jaki mają Wysokie, Kock, Siemiatycze [czę,

Przepisy dla oficjalistów, uprawy ziemi, przyrządzania napojów i lekarstw, dla zarządu zapasami zboża, wódek, hamerni i lasów, oraz fabryk, wreszcie porządku w mieście i wioskach, wydała p. t. „Ustawy powszechne dla dóbr moich rządców", we własnej drukarni w Siemiatyczach 1785 w 8 tomach, wydanie drugie w Warszawie nakładem Grölla, 1786—87. Piękna bibljoteka, oraz zbiory zoologiczny i mineralogiczny, przez nią w Siemiatyczach zostawione, z rozkazu Aleksandra I, zakupiono i zwieziono do Petersburga. Por. „Księga świata" (1860, t. I, 218); W. Chomętowskiego „Stanowisko praktyczne naszych kobiet": F. M. Sobieszczańskiego „Księżna Anna Jabłonowska" (Kalendarz illustr. Jana Jaworskiego, 1877).

Jabłonowski Aleksander, * 1829 w dawnej ziemi Czerskiej nad Wisłą (w Goźlinie), z rodziców Piotra i Marji Jabłonowskich. Ze szkół drohickich na Podlasiu przeszedł 1843 do gimnazjum w Białymstoku; studja uniwersyteckie odbywał od 1847 w Kijowie, na wydziale historyczno-filologicznym, potem w Dorpacie. Po opuszczeniu Dorpatu, oddawał się od 1853—58 zawodowi nauczycielskiemu, poczem odbywał dalsze studja za granicą; po powrocie 1869 z Północy, mieszkał w Warszawie, jeśli nie podróżował po Wschodzie. Z prac jego znaczniejsze: W wydawnictwie źródeł dziejowych: „Krzysztof Grzymułtowski wojewoda poznański" (tom 1, 1876): „Starostwa Ukraińskie w pierwszej połowie XVII w." (t. 4, 1877); „Ziemia Wołyńska w połowie XVI w." (1877, t. 6); „Sprawy wołoskie za Jagiellonów" (1878, t. X). W dziele „Polska XVI wieku pod względem geograficznym i statystycznym:" (t. XIX: „Wołyń i Podole" (1889); t. XX: „Ukraina" (część 1); t. XXI: „Ukraina" (część II); t. XXII: „Ukraina, Kijów, Bracław" (1896). Prócz tego drukował mnóstwo artykułów w *Ateneum*, *Bibl. Warszawskiej*, *Bluszczu*, *Dzienniku Literackim*, *Echu*, *Gazecie Polskiej*, *Kłosach*, *Kwartalniku historycznym*, *Pamiętniku II zjazdu Historyków Polskich*, *Przeglądzie rzeczy Polskich*, *Słowniku geograficznym* (Ukraina, Wołoszczyzna i Wołyń), *Tygodniku Illustrowanym*, *Wędrowcu*, *Wielkiej Encyklopedji Illustrowanej* i wielu in. Wydał także „Balladyna", tragedja J. Słowackiego, uwagi nad wewnętrzną treścią utworu. Zbiór artykułów jego ma wyjść w 5 tom.: „Polonica", „Ukraina", „Wołyń" i „Podole," „Diversa," „Slavica", „Słowianie Południowi", „Wołoszczyzna" i „Albanja".

Jabłonowski Władysław, lekarz, * 1841, † 1894 w Burgase Pimelijskim nad morzem Czarnem, ukończył nauki w Krakowie i Wiedniu, wyjechał 1867 na Wschód, gdzie jako lekarz wojskowy bawił prawie przez całe życie, studjując miejscowe stosunki i obyczaje i pisując do pism polskich. W r. 1881 osiadł w Konstantynopolu, ale niebawem został wysłany jako delegat komisji międzynarodowej dla zbadania dżumy w Persji. W 1888 osiadł w Burgas jako lekarz kwarantanny. Napisał: „Służba zdrowia w wojsku tureckiem" (1876); „Lekarze i leczenie w Turcji" (1882); „Zaraza morowa i cholera na Wschodzie w r. 1881" (1883); „Kazuistyka lekarska w Turcji" (1883); „Szkice sanitarne z Persji" (1885—87); „Cholera w Europie od 1884—87" (1887); „Listy z Albanji" (1889); „Przyczynki do epidemjologji Wschodu" (1891—94). Zostawił ciekawe pamiętniki, złożone w rękopisie w bibl. Akademji Umiejętności w Krakowie.

Jabłonowski Władysław (z ojca Juljana doktora medyc. i matki Marji z książąt Woronieckich), * 1866 na Podolu w Podlesiu w wsi Zabokrzyce. Szkoły średnie skończył w Białej-Cerkwi, guberuji Kijowskiej; uniwersytet ze stopniem kandydata nauk moralnych i politycznych w Genewie r. 1890, później studjował w Paryżu i w Lipsku, pracę literacką i publicystyczną rozpoczął w r. 1887 (artykuł w *Przeglądzie Tygodniowym*), później w *Głosie* (od 1889—1900), którego członkiem redakcji i współpracownikiem pozostawał aż do zmiany kierunku. Podróżował po Wschodzie, Turcji, Albanji etc., zapędził się na jakiś czas za Ural, a powróciwszy stamtąd 1895 r., zamieszkał na stałe w Warszawie. Napisał rozprawę: „Związki zawodowe robotnicze i ich znaczenie dla proletarjatu" (Paryż, 1893); studja, krytyki i t. p. w czasopismach: *Głos*, *Ateneum*, *Tygodnik Illustrowany*, *Przegląd Poznański*, *Gazeta Polska*, *Bluszcz*. Wy-

dał zbiór nowel p. t. „W zatoce śmierci“ i studjum o J. Słowackim p. t. „Dusza poety“. Oddaje się głównie krytyce literackiej. Studjuje literaturę powszechną.

Jabłonowskich towarzystwo naukowe *(Societas Jablonoviana)*, założone przez J. A. Jabłonowskiego, wojewodę nowogródzkiego (ob.) w Lipsku, a potwierdzone 14 listopada 1774 r. Myśl do niego założyciel powziął już 1760, będąc świadkiem powstania towarzystwa badaczów natury (*Gesellschaft der Naturforscher*) w Gdańsku, i ono 1766 rozpisało temat J. A. Jabłonowskiego: „Czy można dowieść historycznie przybycie Lecha między 550—560 do Polski?“—**J. t. n.** odznacza się zasadą udzielania z początku medali złotych za rozpisywane przez się do konkursu rozprawy w przedmiotach dziejów narodowych i matematyki. Pierwsze nagrody wziął Schlötzer 1766 i 1770 za dwie rozprawy: jedną dowodzącą bytu Lecha, drugą zaprzeczającą go, przyswoiwszy sobie uwagi Dobnera. 1838 r. Bentkowski Władysław zyskał medal za historję sejmów *(Vicissitudines comitiorum in stirpe Jagellonica regnante)*. H. Zeissberg, 1873, znany pracownik nad dziejami naszemi, profesor we Lwowie, a teraz w Insbruku, na temat z r. 1870, przedłużony do 1872, skreślił „Dziejopisarstwo średniowieczne w Polsce“ i otrzymał za to medal. Następne tematy przedłożono: na rok 1873 „Źródłowe dzieje polskiego handlu zbożem z zagranicą“. Na rok 1874: „Szczegółowe zbadanie stosunku, w jakim znajdują się w obrębie rodziny indo-europejskiej języki grupy litewsko-słowiańskiej do języków germańskich“ (pisownia systemu A. Schleichera). Na rok 1875: „Dzieje rozpowszechnienia się i rozwoju języka niemieckiego w Prusiech Wschodnich i Zachodnich aż do końca wieku XV“. Na rok 1876: „Połów i handel śledziami w obrębie mórz Baltyckiego i Niemieckiego“ i t. d. Na rok 1902 Tow. ogłosiło następny konkurs, wyznaczony przez sekcję historyczną: „Rozwój historjografji kultury od Herdera do Frejtaga, Richta i Burkhardta włącznie“. Nagr. 1000 marek. Wszystkie prace powinny być nadsyłane w jednym z 3 języków (łacińskim, francuskim, niemieckim), na ręce sekretarza **J. t. n.** Z początku wydawało „Vindiciae“, potem „Acta S. J.“. Od r. 1847 drukuje rozprawy uwieńczone.

Jabłonowskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Ruskiem, w ziemi halickiej, na Pokuciu. W roku 1771 składało się z miasteczka Jabłonowa nad rzeką Łuczką i wsi Celejowa. Przed zajęciem go przez rząd austrjacki było w posiadaniu Teresy Lipskiej, po zajęciu zaś w roku 1786 całe to starostwo oddano spadkobiercom Tadeusza hr. Dzieduszyckiego, jako częściowe wynagrodzenie za dziedziczne dobra Kossowskie z przyległościami, zajęte przez Austrję na saliny.

Jabłoń *(Pyrus malus)*, gatunek roślin z rodziny różowatych, plemienia jabłkowych, obejmujący znane drzewa owocowe. Różnica na pierwszy rzut oka od gruszy (ob.) jest ta, że **J.** ma liście na krótszych ogonkach i grubiej po brzegach piłkowane, kwiaty różowawe, a szyjki w kwiecie do połowy zrosłe, kiedy w gruszy są wolne. Owoc jest najczęściej okrągły, u góry i u dołu zagłębieniem opatrzony. **J.** *dzika, płonka (Pyrus pumila, Malus praecox)* napotyka się po całej Europie, jest drzewem do 10 m. wysokiem, o koronie nizkiej i szerokiej; owoce są drobne i kuliste, przypłaszczone, w obu końcach prawie stożkowo wgniecione, cierpko-kwaśne. Ta to dzika płonka przez pielęgnowanie wydała odmianę ogrodową *(Malus hortensis)*, która rozrodziła się w liczne inne odmiany, głównie w Europie środkowej; odmiany te uszlachetnione otrzymuje się przez sianie z ziarek lub szczepienie zrazów szlachetnych na innych pieńkach. Korzenie nie zachodzą tak głęboko, jak u grusz. Rozróżniają się pnie wysokie (do 10 m.) i karłowate; drewno ma słój nie tak twardy, jak gruszkowe, nadaje się jednak na wyroby tokarskie; z kory otrzymuje się barwnik żółty i oliwkowo-zielony. Owoc, *jabłko*, należy do owoców najbardziej ulubionych; kształt najczęściej okrągły, barwy żywe. Najważniejsze części składowe jabłka są: kwas jabłkowy 0,3—1 proc., nieco winnego i cytrynowego, cukier 4—12 proc., guma, mączka, gluten, wapno i olejek eteryczny. Woń i smak jabłek okazują istotne różnice od zupełnie kwaśnych do słodkich. Odmiany ich są bardzo liczne, już w 1650 r. znano ich 200, w r. 1831 towarzystwo ogrodnicze londyńskie opisało ich 1400. Najlepszą ich klasyfikację podał Diel, którą następnie udoskonalił Lukas, a według tego wszystkie odmiany jabłek zestawione są w 15 rodzin. Ważniejsze odmiany są: słodkie, winne, winniczki, windyczki, bursztówki, aporty, deporty, sztetyny, szczeciuki, renety, renetki, balsamki, jestonki, cyganki, wanatki, wierzbówki, maryjki, pierzgnięta, kalwile, szklanki, pepingi, ananasówki, rozmarynówki, kartuski, papierówki, jabłka tyrolskie, węgierskie. — Oprócz zwykłego użytku jabłka stanowią środek lekko czyszczący i chłodzący. Wyrabia się też z nich jabłecznik czyli cydr (ob.). Jabłko ma ważne znaczenie

Jabłoń.
Liście i owoc.

także w symbolice mitologicznej i biblijnej. Gatunki zbliżone do **J.**, *P. augustifolia P.* i *coronaria*, są to jabłonki dla ozdoby tylko po ogrodach pielęgnowane. Por. Jankowski „Sad i ogród owocowy“ (3 wyd., Warsz., 1893); „Dobór wzorowy odmian drzew owocowych“ (Kraków, 1897).

Jabłoński Franciszek, Franciszkanin,* w końcu panowania Stefana Batorego, lub na początku Zygmunta III, † 1699 we Lwowie; przebywał w klasztorach w Warszawie, Krakowie, Lwowie. Poznaniu, Lelowie i Korczynie; w 1688, będąc najsędziwszym w swem zgromadzeniu, pozyskał tytuł „Pater Provinciae“. Wydał: „Rota rumacjej rodowitemu Nałęczowi i t. d.“ (Poznań, 1685); „Żywot Józefa z Kopertynu“ (Kraków, 1587, przekład z Nuty'ego), oraz pozostawił w rękopisie niewykończony opis herbów polskich, ułożony, jak sam powiada, dla użytku oratorów (t. j. panegirystów). Herbarz ten wydał z rękopisu T. Ujazdowki w I t. „Pamiętnika Sandomierskiego“ (Warszawa, 1829), dodawszy wiadomości o życiu autora.

Jabłoński Danjel Ernest, *Jablonsky*, syn biskupa czesko-braterskiego, Piotra Figulusa, który od rodzinnej wsi Jabłonki przybrał nazwisko **J.**, * 1660 r. w Nassenhabenie pod Gdańskiem, † 1741 w Berlinie; po ukończeniu szkoły w Lesznie i odbyciu studji uniwersyteckich we Frankfurcie nad Odrą 1677 r., zwiedził Anglję i Holandję (1680—82) celem zbadania organizacji tamtejszych szkół. W r. 1683 został pastorem przy kościele ewang.-refor. w Magdeburgu, następnie rektorem szkoły w Lesznie, a w r. 1690 pastorem w Królewcu, we 3 lata zaś potem kaznodzieją nadwornym w Berlinie. W 1718 r. otrzymał urząd radcy konsystorza, 1727 członek zarządu kościoła ewang.-refor., a 1733 mianowany prezydentem akademji nauk berlińskiej. Wspólnie z Lebnizem gorliwie pracował nad zjednoczeniem gmin czesko-braterskich z innemi ewangelickiemi i w tym celu między innemi napisał: „Der Weg zum Friede“. Wydał „Biblia hebraica, punctis, vocalibus et accentibus juxta Masoretharum leges debite instructa i t. d.“ (Berlin, 1699 i 1712) oraz „Talmud“ (1715—21); nadto ważne dla dziejów polskich „Historia Consensus Sendomirieusis inter evangelicos regni Poloniae et Lithuaniae i t. d.“ (Berlin, 1731 i 1742); „Desideria oppressorum in Polonia evangelicorum“ i „Das getrübte Thorn oder die Geschichte so sich zu Thorn von dem 16 Julii 1724 etc. zugetragen“ (Berlin, 1725).

Jabłoński Paweł Ernest, syn poprzedniego, * 1693, poświęcał się nauce języków wschodnich, a szczególnie koptyjskiego; † 1757 rektorem szkoły we Frankfurcie nad Odrą. Oprócz kilku rozpraw, najważniejsze jego dzieło jest: „Pantheon Aegyptiorum, seu de Diis eorum commentarius“ (Frankfurt, 1750—52), do czasów źródłowych badań Lepsiusa uchodziło za powagę; jego „Opuscula“ wydał Water (1804).

Jabłoński Jacek, Benedyktyn z klasztoru na Łysej górze, historyk, kaznodzieja, żyjący w pierwszej połowie XVIII w., którego najważniejszem dziełem jest historja klasztoru Św.-Krzyskiego na Łysej górze, p. t. „Historia antiquissimi coenobii S. Crucis Calvi montis, ordinis S. Benedicti, dioeceseos cracoviensis etc.“ (Kraków, 1737).

Jabłoński Henryk, poeta polski, znany także pod pseudonimem *Henryka z Baru* i *Kmity Wacława*, * około 1818 w Barze, † 1869 w Zanzibarze. Przechodząc rozmaite w życiu koleje, od r. 1848 był na Kaukazie, potem przebywał ciągle na obczyźnie, zwiedził Turcję, Egipt, Algier, Saharę, Cejlon, osiadł wreszcie na Zanzibarze, jako członek konsulatu francuskiego. Początkowo umieszczał swe utwory w *Gwieździe Kijowskiej*, następnie bawiąc we Lwowie (1848—51), ogłosił kilka poezji po polsku i w djalekcie ruskim; zasilał także swemi pracami *Dnewnyk ruski*, *Dziennik Mód.* (1848); *Tygodnik polski* (1849); *Nowiny* i *Dziennik literacki* (1851—60); do dwu ostatnich czasopism przesyłał poezje i bardzo zajmujące listy ze Wschodu i Afryki. Osobno wydał „Gwido i Dumki“ (Lwów, 1855, 2 ed. Wilno, 1857). **J.** posiadał rzeczywisty talent poetycki. Z utworów jego wieje duch wzniosły i szlachetność uczucia, wyrażającego się nieraz w boleści i smutku z powodu przygód życiowych i długiego od stron rodzinnych oddalenia. Forma zawsze piękna, język czysty, wiersz pełen siły. Por. dzieje literatury Zdanowicza i Sewińskiego.

Jabłoński vel *Pawłowicz* Izydor, malarz religijny, * 1837 w Krakowie, tutaj kształcił się naprzód w szkole sztuk pięknych, następnie przez 3 lata w Niemczech i Włoszech do końca 1861. Zwiedził potem Grecję, Palestynę i Egipt, skąd jego obrazy mają często cechę orjentalną. Na tę podróż nie miał wiele środków i płacił rysowanemi, przez siebie portretami. Wróciwszy do kraju wymalował al fresco wnętrze kościoła ks. Misjonarzy w Krakowie. Celniejsze jego obrazy olejne, często z prawdziwem natchnieniem malowane, są: „Św. Wojciech“, „Wniebowzięcie N. P. Marji“, „Marja idąca do grobu“, „N. Panna Różańcowa“, „Św. Jan Nepomucen“, „N. P. M. Niepokalanego Poczęcia“, „Chrystus w grobie“ i in.

Jabłoński Antoni, budowniczy, * 1854 w Kaliszu. Po ukończeniu nauk w tamtejszem gimnazjum, w r. 1871 udał się do Petersburga, gdzie w r. 1877 ukończył akademję sztuk pięknych ze złotym medalem i następnie dwa lata był wolnym słuchaczem w petersburskim uniwersytecie na wykładach filozofji i nauk przyrodniczych. Powróciwszy do Warszawy, zajął się praktyką jako budowniczy wolno-praktykujący. 1883 r.

objął stanowisko budowniczego warszawskiego uniwersytetu, a następnie i budowniczego przy wydziale budowlanym Rządu gubernjalnego Warszawskiego. Oprócz tego od 1 marca 1888 do 11 lutego 1894 pełnił obowiązki budowniczego warszawskiego Maryjskiego Instytutu i od r. 1891 do 1893, budowniczego Okręgu Naukowego Warszawskiego. Jako p. o. budowniczego okręgu Naukowego, budowniczy Jabłoński sporządził projekt budowy gimnazjum żeńskiego w Piotrkowie i IV żeńskiego gimnazjum w Warszawie. Niezależnie od tego, z udziałem budowniczego Szyllera sporządził pierwiastkowy projekt halli targowych i centralnej rzeźni dla m. Warszawy. Jako budowniczy uniwersytetu oprócz wielu drobnych robót, wzniósł nowy gmach bibljoteki, obecnie wznosi gmach instytutu anatomo patologicznego i kieruje przebudową gmachu byłej bibljoteki na pawilon dla nowych audytorjów. W ostatnich czasach z polecenia głównego zarządu poczt, sporządził projekt pocztamtu dla m. Warszawy. Oprócz wielu projektowanych i wzniesionych prywatnych budowli w Warszawie i na prowincji, również w ostatnich czasach, miasto Płock powierzyło budowniczemu Jabłońskiemu przygotowanie projektu rzeźni i targowiska bydła dla m. Płocka. Napisał: „Co jest logiką w architekturze?“ (Warszawa, 1899).

Jabłoński, *Jablonsky* Boleslaw, ob. Tupy Karol Eugenjusz.

Jabłusznik, roślina, toż co koniszał. ob. Hippomane.

Jaborandi, liście, ob. Pilocarpus.

Jacaranda *(Rząb)*, rodzaj roślin z rodziny surmiowatych (*Bignoniaceae*), obejmujący krzewy i drzewa w Ameryce płd. i Indjach Zach., o liściach pierzastych, kwiatach zebranych w grona i torebkach okrągłych. **J.** *brasiliana* ma długie, żółte kwiaty i wielkie torebki, których miazga w stanie niedojrzałym używa się jako mydło, dojrzałe zaś owoce używają się jako lekarstwo w chorobach piersiowych. Drewno czarniawe, przejęte czerwonemi żyłkami (*drzewo jakarandowe*, *palisandrowe*, *sarkadon*, *sukkador*, *heban niebieski*), jest bardzo ścisłe i twarde i przyjmuje piękną politurę; najlepsze pochodzi z Rio Janeiro; nadaje się zwłaszcza na roboty fornierowe. **J.** *obtusifolia* dostarcza drewna *palisandrowego*.

Jaccoud Franciszek Zygmunt, lekarz, * 1830 w Genewie, w 20 roku życia przybył do Paryża, gdzie utrzymywał się z lekcji muzyki; jednocześnie studjował medycynę, w 1860 uzyskał stopień doktora, w 1869 był sekretarzem generalnym międzynarodowego kongresu lekarskiego, 1876 został profesorem patologji szczegółowej. Napisał: „Leçone de clinique médicale“ (1867 i 1872); „Traité de pathologie interne“ (1869—1872, 3 wyd., 1873; przek. polski p. t. „Wykład patologji szczegółowej“, 3 t., Warszawa, 1884); „Curabilité et traitement de la phthisie pulmonaire“ (1881); od 1876 ogłosił 20 tomów: „Nouveau dictionnaire de médecine et de chirurgie pratique“.

Jacek *Odrowąż* (święty), * 1183 we wsi Kamienice, w księstwie Opolskiem. Po ukończeniu nauk wyższych w Pradze czeskiej i Bolonji, z stopniem doktora obojga prawa, został kanonikiem katedralnym krakowskim. Pojechawszy ze stryjem swym Iwonem do Rzymu 1218, przyjął regułę św. Dominika, a za powrotem osiadł w klasztorze, założonym przez stryja, przy kościele św. Jacka w Krakowie. Był na misji w Kijowie. Wróciwszy do Krakowa 1240, † 1257. Kanonizowany 1594, a kościół obchodzi jego pamiątkę 16 sierpnia. Żywot jego napisał Wincenty Mick, Dominikanin, uzupełniany cudami 1388 — 1400, rękopis był przechowany w krakowskim klasztorze Dominikanów, użyty przy kanonizacji, dostał się do bibljoteki ks. Chigi w Rzymie (Sign. F IV 90), kopję otrzymał Bielowski A. do *Monumentów*, kopję Przezdzieckiego Al. drukuje Arndt W. U Bolandystów jest przedruk z 1517 Leandra. Z rękopisu Wincentego korzysta Długosz w 7 księdze historji. Por. Comtesse de Flavigny „St. Hyacinthe et ses Compagnons XIII siècle“.

Jachimowicz Grzegorz, metropolita grecko-kat. lwowski, cesarski radca tajny, * 1792, † 1863; początkowo profesor religji fakultetu filozoficznego we Lwowie, gdzie odznaczał się surowością względem uczącej się młodzieży i był wielce chwalony za swe niemieckie exhorty; w skutek szczególnego zaufania rządu został 1841 biskupem kapituły świętojurskiej we Lwowie, na której sprawy wywierał przeważny wpływ. W maju 1848 wyniesiony na biskupstwo przemyskie, został prezesem głównej rady narodowej rusińskiej we Lwowie; wybrany z Przemyśla do rady państwa, trzymał z rządem. W grudniu 1859 został metropolitą lwowskim. Wydał kilka kazań, oraz „Abhandlungen über die Regeln, nach welchen die Slaven des griechischen Ritus den Ostertag berechnen“ (Lwów, 1836).

Jachimowski Władysław Juljan, ksiądz, katecheta gimnazjalny w Brzeżanach i Stanisławowie, przełożył z niemieckiego: „Liturgika czyli wykład ceremonji i obrzędów kościoła katolickiego“ (Praga, 1882).

Jachimów, po niem. *Joachimstal*, właściwie *Stary* **J.,** pierwotnie *Thal*, po czesku *Jochmstal*, m. górnicze w król. czeskiem, wśród gór Kruszcowych *(Erzgebirge)*, nad potokiem Bystrzycą (Wezeritz); ma 5,800 m., kopalnie uranu i srebra, niegdyś bardzo bogate, urząd górniczy, huty, w których wyrabiają przeparaty uranowe.

Jachimów Nowy, po niem. *Neu-Joachimsthal*, wieś w pow. Praskim, w król. Czeskiem, wielkie huty żelazne od 1817 i fabryka naczyń żel. polewanych.

Jachno J., przyrodnik, jest nauczycielem seminarjum w Stanisławowie, członkiem towa-

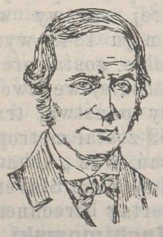
rzystwa zoologicznego w Wiedniu i towarzystwa geologicznego w Berlinie. W wydawnictwach Akademji umiejetności w Krakowie ogłosił: „Chrząszcze zebrane w okolicy Kotowej“ (1880); „Materjały do fauny malako-zoologicznej Galicji“ (1870); „Skamieliny miechowskie“ (1869); „O wężach galicyjskich“ (1867); „Rośliny Stanisławowa“ (1873).

Jachnowicz albo **Jacknowicz** Jan, kazno dzieja zakonu Jezuitów, * 1589 na Litwie, † 1668 w Wilnie, gdzie uczył gramatyki; poprzednio był rektorem kolegjów w Smoleńsku i Krożach. Słynął w swym czasie z wymowy i wielkiej żarliwości w nauczaniu ludu, do którego przemawiał w języku litewskim. Podczas morowej zarazy niósł wszystkim ratunek z narażeniem własnego życia; dla wspierania ubogich założył w Wilnie bractwo św. Łazarza. Wydał: „Naukę katechizmu“ (Wilno, 1628) i „Mowy katechizmowe“ (po litewsku, 1638). Pisma jego w języku polskim i litewskim wydane przytacza Brown w swej „Bibljotece“ (str. 203).

Jachowicz v. *Dąb* odm., herb: Na tarczy ściętej, w polach: górnem czerwonem i dolnem czarnem—pierścień złoty, wkoło którego trzy złote gałązki dębowe, każda o dwóch listkach i jednej żołędzi. U szczytu, między dwoma rogami czerwono-czarnemi — trzy złote żołędzie na jednym pniu o 4-ch korzonkach. Labry czarne, podbite czerwonem. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Jachowicz.

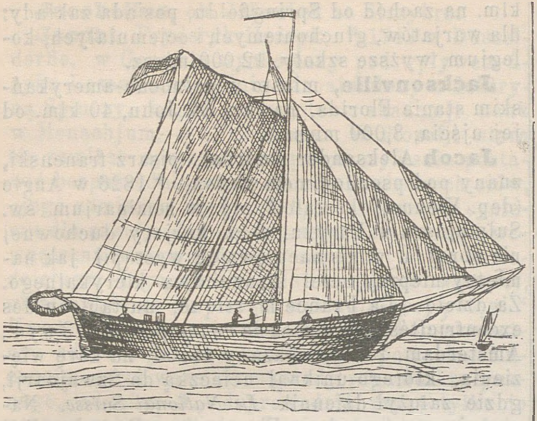

Jachowicz Stanisław.

Jachowicz Stanisław, pedagog i filantrop polski, * 17 kwietnia 1796 we wsi Dzikowie na Rusi Czerwonej, uczył się w Stanisławowie i Rzeszowie, oraz we Lwowie. Od 1818 urzędnik prokuratorji w Warszawie, wprędce oddał się pedagogji, nauczając języka polskiego, i na tem stanowisku wytrwał aż do śmierci 24 grudnia 1857 r. Pisał głównie dla dzieci pod rozmaitymi tytułami, wydając *bajki*, *powiastki*, *śpiewy*. Mniej jest prac **J.** dla rzemieślników i osób starszych, jak oto: „Książka dla rzemieślników“ (1855) i „Rozrywki dla młodzieży rzemieślniczej“ (1855—57). Pisma jego dla dzieci odznaczają się szczęśliwem zastosowaniem do miary ich pojęć, w czem równych siebie nie mają. Oto tytuły tych pism: 1) „Bajki i powiastki“ (Płock, 1824); 2) „Zbiór bajek i powiastek“ (1842—47); 3) „Pamiątka dla dobrych dzieci“ (Płock, 1827); 4) „Nauka w zabawie“ (1829); 5) „Dzienniczek dla dzieci“ (1837); 6) „Zabawki dla małych dzieci“ (1837); 7) „Rozmowy mamy z Józią“ (1846); 8) „Pamiątka dla Eryczka“ (1847 — 1852); 9) „Czytania dla Józi“ (1847); 10) „Zabawka abecadłowa“ (1848); 11) „Kalendarzyk dla dzieci“ (1848 — 49); 12) „Sto nowych powiastek“ (1850 i 1855); 13) „Pisma różne wierszem“ (1853); 14) „Śpiewy dla dzieci z nutami“ (1854); 15) „Książeczka dla Stefcia“ (1855); 16) „Nowe śpiewy dla dzieci“ (1856); 17) „Ćwiczenia pobożne“ (1857). Bajeczki i powiastki są z tych pism najlepsze. Redagował „Dziennik dla dzieci“ i „Leszka białego“, oraz „Kalendarzyki“ na r. 1848—49. Jako pedagog na polu języka rodzinnego napisał: „Elementarz“ i „Pomysły do poznania zasad języka polskiego“ (1858), w których zaczął jego naukę od stosunków i form myśli, czyli logiką i składnią poprzedził właściwą morfologję. Szczęśliwy ten pomysł, jedynie praktyczny w klasach niższych, mało dotychczas naśladowców znalazł. Jako filantrop, nietylko sam wychowywał u siebie sieroty, ale krzątał się gorliwie około powiększenia szkółki Towarzystwa Dobroczynności dla sierot i zebrał fundusz 80,000 na wystawienie dla nich domu na Nowym Świecie, który obecnie zajęła straż ogniowa, a sieroty znalazły przytułek w domu podominikańskim. W roku 1856 złożono mu w ofierze, jako wyraz wdzięczności narodowej, dzieło zbiorowe p. t. „Wieniec“ w 3 tomach, na które złożyli się różni i różnie, ale wszyscy w myśli uczczenia człowieka, obok którego tylko księża Falkowski i Baudouin stanąć mogą. Porów. Honorat Koźmiński „Mowa miana dnia 16 stycznia 1858“ (Warszawa, 1858).

Jachowicz Eryk, syn Stanisława, dziennikarz, * 1842, † 1893; kształcił się w Szkole Głównej warszawskiej, następnie był w szkołach nauczycielem języka polskiego, 1871 został urzędnikiem towarzystwa kredytowego m. Warszawy i jako archiwista pracował tam do 1892 r. Drobne swe prace pomieszczał w *Kurjerze Porannym*, *Codziennym*, *Gazecie Warszawskiej* i *Tygodniku Illustrowanym*. Brał udział w czynnościach Towarzystwa Dobroczynności, Ogrodniczego i innych instytucjach społecznych i filantropijnych. Wydał osobno, pod pseudonimem Józefa z Leszna, broszurę: „Jeszcze jeden głos w sprawie pomnika dla Mickiewicza“ (Warszawa, 1888).

Jacht (ang. *yacht*, wym. *jott*), statek o jednym maszcie i jednym pokładzie z trzema wielkiemi żaglami, odznacza się szybką jazdą. **J.** duńskie, na morzu Baltyckiem używane, nazywają się *Erröe Jacht*. (Rysunek na str. 367).

Jacht.

Jachta.

Jachta, herb: W polu barwy niewiadomej—rodzaj bramy, na której wierzchu słupek z półksiężycem. Por. „Księgę herbową“ hr. J. Ostrowskiego.

Jacini Stefan, polityk włoski, * 1827 w Casabuttano pod Kremoną, † 1891 w Rzymie; po ukończeniu studjów podróżował po Europie i Wschodzie, za dzieło „La proprietà fondiaria e la popolazione agricola in Lombardia“ (Medjolan, 1856). mianowany został członkiem instytutu medjolańskiego. Był współzałożycielem dziennika *Perseveranza*, 1860 otrzymał w gabinecie Cavoura tekę robót publicznych, którą w czerwcu 1861 ustąpił Boschiemu; objął ją powtórnie 1864 w gabinecie Lamarmory i położył zasługi w sprawie rozwoju kolei żelaznych, poczt i telegrafów. Od 1870 jest członkiem senatu. Napisał: „Due anni di politica italiana“ (1868); „Un pó di commento sul trattato di Berlino“(1878); „Sulla politica estera“ (1879); „Frammenti dell' inchiesto agraria“ (1883); „Pénsieri sulla politica italiana” (1889) i inne.

Jack (wym. *Dżak*), zdrobnienie angielskiego imienia John (Jan), przydomek nadawany majtkom floty angielskiej. *Union Jack*, *Old-Jack* popularna nazwa flagi angielskiej. *Jack of all trades* — majster do wszystkiego J. Pudding arlekin. *J. the Ripper*=Janko rozprówacz, nazwa pod jaką zasłynął nieznany zbrodniarz, mordujący prostytutki przez przecinanie im brzucha.

Jackowski.

Jackowski v. *Ryś* odm., herb: W polu błękitnem—ryś naturalny w koronie. U szczytu—6-promienna gwiazda złota z lilją błękitną na każdym z 5-ciu górnych promieni. Por. Bąkowski (herb) na str. 241 tomu II niniejszej *Encyklopedji*.

Jackowski Maksymiljan, ekonomista społeczesny, zamieszkały w W. Ks. Poznańskiem, ogłosił: „Sejmik gospodarczy w Toruniu“ (Toruń, 1867); „Wskazówki dla kupujących i przedających posiadłości ziemskie“ (1869); „Rzut oka na nasze zasady, sprawy i potrzeby“ (1870); „Ułomności nasze, oraz środki ku sprostowaniu“ (1871).

Jackson, główne miasto w stanie Mississipi w Unji północno-amerykańskiej, nad rzeką Pearl, 6,000 miesz. W dniu 14 maja 1863, zdobyte przez generała Granta, zostało zburzone. — *Jackson*, miasto w północno-amerykańskim stanie Michigan, nad rzeką Grand River, 20,000 miesz., w pobliżu kopalnie węgla.

Jackson Andrzej, siódmy prezydent Stanów Zjednoczonych północnej Ameryki 1829 — 1837, * 1767 w Waxhaw w południowej Karolinie, gdzie był adwokatem; został 1790 prokuratorem stanu Tennessee, 1797 senatorem, 1799 najwyższym sędzią w Tennessee, gdzie 1812 otrzymał w stopniu generał-majora naczelne dowództwo nad milicją krajową podczas wojny z Anglikami. Na czele 2,500 ludzi pobił Indjan Creeków i zdobył miasto Pensacola. Następnie otrzymawszy dowództwo nad wojskami linjowemi, w krótkim czasie porządnie je zorganizował i zadał Anglikom dotkliwą klęskę 8 stycznia 1815 r. Za samowolne rozporządzenia, przeciwne konstytucji, a wydane jeszcze przed zwycięstwem, skazany został przez sąd na zapłacenie 1,000 dolarów kary. W latach 1817 — 18 odznaczył się w bojach z Seminolami i zyskał, mimo pewnych nadużyć, wielką u mas popularność. Wybrany 1823 w Tennessee powtórnie senatorem, przedstawiany był 1824 jako kandydat do prezydentury; musiał jednak ustąpić przed Adamsem, ale przy następnych wyborach został prezydentem 1828. Historja jego rządów jest historją całej partji demokratycznej, której **J.** był duszą. Zniesienie banku Stanów Zjednoczonych, jako instytucji monopolizującej, obniżenie taryfy, wszechwładztwo pojedyńczych stanów we wszystkich sprawach niewyraźnie przez Unję sobie zastrzeżonych, ścisła interpretacja konstytucji, niedopuszczanie rządowi związkowemu żadnych reform w pojedyńczych stanach i przymusowe przesiedlanie Indjan na prawy brzeg Mississippi—oto były zasady i środki, którymi się kierowało stronnictwo demokratyczne i które **J.** bezwzględnie starał się przeprowadzić. Wybrany ponownie prezydentem, przeprowadzał energicznie swe reformy we względzie taryfy celnej i banków. Również stanowczo działał i w polityce zewnętrznej. **J.** † 1845 w swej posiadłości Hermitage w Tennessee. Por. Partona „Life of Andrew Jackson“ (3 t., New-York, 1861); Summer „Andrew Jackson“ (Boston, 1882); Dyer „General Andrew J.” (1891).

Jackson Tomasz Jonatan, zwany od męstwa *Stonewall*, t. j. *wał kamienny*, generał południowo-amerykański z czasów wojny domowej, * 1824 w Clarksburg w Wirginji. Po ukończeniu szkoły wojskowej w Westpoint odznaczył się w wojnie meksykańskiej, wystąpił z armji w stopniu majora 1852 i był profesorem matematyki w instytucie wojskowym Lexington w Wirginji. Po wybuchu powstania zaraz się do niego przyłączył, uorganizował w kwiet. 1861 pułk wojska, otrzymał w stopniu generała dowództwo nad południowym korpusem obserwacyjnym i przyczynił się do pierwszego zwycięstwa pod Bull-Run 21 lipca 1861; do wiosny 1862 trzymał się w dolinie Shenandoah, w maju wypędził nawet unjonistowskiego generała Banks, ale został pobity przez Fremonta 8 czerwca pod Cross-Keys. Rozwinięte przez **J.** w tych walkach energja, szybkość i przytomność umysłu uczyniły z niego jednego z najsłynniejszych w tej wojnie generałów. Tryumfator pod Gaines-Mills (27 czerwca), pobity pod Malvernhill (1 lipca) przyłożył się swemi operacjami podczas wyprawy sierpniowej do drugiego zwycięstwa pod Bul-Run (ob.); 14 września zdobył Harpers-Ferry wraz z 11,000 jeńców, ale z pod Antietam został wyparty do Wirginji. Pod Fredericksburgiem dowodził szczęśliwie prawem skrzydłem. Mianowany generał-lejtnantem, rozbił Hookera pod Chancellorsville 2 maja 1863. Wracając wieczorem tegoż dnia ze zwiadów, poczytany przypadkiem za nieprzyjaciela, został raniony i w skutek tego † 10 maja 1863. Por. Cooke „Stonewall J., a military biography“ (New-York, 1866); Dabney „Life of T. J. J.“ (2 t. 1866); Mary Anna Jackson „Life and Letters of General Thomas J. J. by his wife“ (1892); Parton „Life of General Stonewall J.“ (1893).

Jackson Abraham Revers, lekarz, * 1827 w Filadelfji, praktykował naprzód w stanie Pensylwanji, następnie osiadł w Chicago, gdzie założył słynny szpital dla kobiet. Napisał: „Removal of large urethro-vesicle calculus“ (1858); „Successful removal of both ovaries“ (1866); „Non-ovarian menstruation“ (1870); „Vesico-vaginal fistula“ (1871); „Treatment of uterine fibroids by the use of ergotino“ (1874).

Jackson Fryderyk, podróżnik podbiegunowy, studjował medycynę w Edymburgu, w 1888 odbył podróż do Grenlandji, 1893—4 podróżował z Samojedami na saniach, 1894 na jachcie Windward, za poparciem bogatego Anglika Hornsworthа, przedsięwziął wyprawę podbiegunową i przezimował na wybrzeżu ziemi Franciszka Józefa, gdzie dotarł do 81°20′ szer. płn., a 18 czerwca 1896 spotkał się niespodzianie z Nansenem (ob.). Następnie zwiedził inne okolice ziemi Franciszka Józefa, skąd wrócił w sierpniu 1897 r. Ogłosił: „The great frozen land“ (1895).

Jacksonville, miasto w stanie Illinois w hr. Morgan w Unji północno amerykańskiej, o 48 klm. na zachód od Springfieldu, posiada zakłady: dla warjatów, głuchoniemych i ociemniałych, kolegjum, wyższe szkoły, 12,000 miesz.

Jacksonville, miasto w północno-amerykańskim stanie Florida, nad rz. St. John, 40 klm. od jej ujścia, 8,000 miesz.

Jacob Aleksander Andrzej, pisarz francuski, znany pod pseudonimem *Erdan*, * 1826 w Angle (dep. Vienne), kształcił się w seminarjum św. Sulpicjusza w Paryżu, lecz karjery duchownej nie obrał i w pismach swoich wystąpił jak namiętny nieprzyjaciel stronnictwa klerykalnego. Za dzieło „La France mystique, au tableau des excentricités réligieuses de ce temps“ (2 t., 3 wyd., Amsterdam, 1860), skazany został na karę więzienia, którego uniknął ucieczką do Szwajcarji, gdzie założył dziennik *Le National Suisse*. Następnie przebywał we Florencji, w Rzymie, skąd pisywał korespondencje do *Siècle* i innych dzienników; † 1878 we Frascati. Z pism jego godne wzmianki „Petites lettres d'un républicain rose“ (1848).

Jacobaea, t. j. *Jacobina z Holandji*, zwana także *Bawarską*, córka i dziedziczka Wilhelma VI bawarskiego, hrabiego Holandji i Henegawji, * 1401, † 1436 w Teilingen nad Renem; w r. 1417 jako wdowa po Delfinie francuskim, objęła Holandję i Henegawję w chwili, kiedy kraje te przez dwa przeciwne sobie stronnictwa Hoeksów i Kabeljanów najokropniej były wstrząsane; za wpływem pierwszego z tych stronnictw zaślubiła Jana z Brabantu, z którym jednakże wkrótce się rozłączyła, jak równie i z drugim swym mężem Humphreyem Gloucester. Gdy wbrew układom z Filipem Dobrym, ks. Burgundji, zawarła potajemny związek z niejakim Franko de Borsele, Filip Dobry go uwięził, a **J.** musiała 1433 posiadłości swe ustąpić Burgundji, by ocalić mężowi życie. Jakkolwiek często lekkomyślna, ukazuje się wszelako **J.** jako kobieta szlachetna i pożałowania godna. Por. Löher „Jacobaea von Baiern“ (2 t., Nördlingen, 1862—69).

Jacobaea, zwana także *Jakoba* albo *Jakobina*, córka Filiberta, margrabiego Baden-Baden i Mechtyldy bawarskiej, * 1558, zaślubiła 1585 Jana Wilhelma, syna niedołężnego Wilhelma IV, księcia Jülichu, który 1592 nastąpił po swoim ojcu i popadł także w chorobę umysłową. Wówczas **J.**, oddawna już nieporządnemu oddana życiu, uczyniła swój dwór w Jülichu sceną wyuzdanej rozpusty. Za podnietą zawistnej swej szwagrowej Sybilli, została oskarżona 1595 przez stany krajowe przed cesarzem, ale przed ukończeniem jeszcze procesu, znaleziono ją 1597 zaduszoną w łożu. Morderstwo to przypisywano nadwornemu marszałkowi Schenckernowi. Por. Haupt „J. Herzogin von Jülich“ (Koblenz, 1820). **J.** jest przedmiotem kilku utworów dramatycznych, z których największą sławę ma Kuglera „Jacobäa“ (Sztutgard, 1850).

Jacobellus, ob. Jakoubek ze Strzybra.

Jacobi Fryderyk Henryk, * 1743 w Düsseldorfie, w Genewie wychowany pod wpływem fizyka Lesage'a, wcześnie zaznajomiony z doktryną Spinozy, kupiec, prezydent akademji nauk w Monachjum, † 1819 tamże. W filozofji stara się zamiast systematyzującego myślenia postawić bezpośrednią wiarę. Według własnych słów, „jego zamiarem nigdy nie było utworzenie systemu dla szkoły. Jego pisma wiążą się z sobą i wewnętrzną historją jego ducha, i nietyle są samodzielnym jego płodem, ile wynikiem wyższej, gwałtownie go do pisania nakłaniającej potęgi." Uważając Spinozy system za jedynie konsekwentny, odrzuca go jako niezgodny z potrzebami uczucia, gdyż wszelkie wywody rozumu krytycznego, zdaniem **J.**, doprowadzić mogą tylko do pojęcia całości świata, ale nie zaświatowego jego twórcy, a następnie wydają fatalizm i ateizm. Wypowiedziawszy to w „Ueber die Lehre des Spinoza in Briefen an Mendelssohn" (Wrocław, 1785, 3 wyd., 1879), w następnej „Dawid Hume über den Glauben, oder Idealismus u. Realismus" (Wrocław, 1787) broniąc się przeciw zarzutom marzycielstwa, nienaukowości i papizmu, określa bliżej swą naukę i zbija Kanta, tak w tej pracy, jak i w „Ueber das Unternehmen des Kriticismus die Vernunft zum Verstande zu bringen" (1802). W nich **J.** odróżnia swą wiarę, która płynąc z wewnętrznego przymusu, z objektywnego uczucia, jak Kanta postulaty praktycznego rozumu, ujmuje bezpośrednio nadzmysłowość,—od ślepej wiary, t. j. potrzebującej obcych powag. Uczucia wedle **J.** są najwyższą różnicą ludzi od zwierząt. Dla Kanta krytycyzmu postawił zabójczy dylemat w kwestji objaśnienia: co jest wrażenie *(affection)*: czy wynikiem zjawiska, czy rzeczy w samej sobie? Pierwsze są wyobrażeniami, jako zjawiska, co wiedzie do absurdu, że przed wszystkiemi zjawiskami były zjawiska jako ich źródło. Druga wersja przyjęta przez Kanta przeciwi się krytycznej doktrynie przyjmującej tylko związek przyczyny i skutku w świecie zjawiskowości, nie zaś rzeczy w sobie. Spinozista wedle **J.** pozbawia się najszlachetniejszej części duchownego życia. **J.** nie zadowala się i Fichtego redukcją wiary w Boga na wiarę w moralny porządek świata. Schellinga posądza o ukrycie istotnych konsekwencji Spinozyzmu i oświadcza, że światło jest w naszem sercu, ale przeniesione w rozum gaśnie, i dlatego to Jacobi sam nazywa się *poganinem z rozumem, a chrześcijaninem z uczuciem.* Chrystjanizm dla **J.** jest wiarą w osobowego Boga, moralną wolność i wieczność jednostki ludzkiej. Wszystkie prace **J.** wydał Cotta 1853 roku „Werke" w trzydziestu kilku tomach. Jego *to czyste pojęcie* chrześcijaństwa przyjęli Fryderyk Koppen, Kajetan Wepller, Jak. Salat, Chr. Weiss, Jan Neab, J. I. F. Ancillon. Por. Kuhn „J. und die Philosophie seiner Zeit" (1834); Deycks „J. im Verhältnis zu seinen Zeitgenossen" (1849); Zirngiebl „F. H. Jacobis Leben, Dichten u. Denken" (1867); Harms „Ueber die Lehre von F. H. J." (1876).

Jacobi Jan Jerzy, poeta niemiecki, starszy brat poprzedniego, * 1740 w Düsseldorfie, † 1814, był profesorem nauk wyzwolonych we Freiburgu w Bryzgawji. Zbiorowe wydanie dzieł jego „Sämmtlichen Werke" wyszły w 7 tomach (Zürich, 1807—13) i w 4 tomach (1825).

Jacobi Maurycy Herman, technolog i fizyk, * 1801 w Poczdamie, † 1874, przebywał jako budowniczy w Królewcu, w 1835 został profesorem budownictwa w Dorpacie, 1837 w Petersburgu, gdzie został 1842 akademikiem i członkiem rady przemysłowej przy ministerjum finansów. Odznaczył się głównie jako wynalazca galwanoplastyki (ob.), dalej pracami nad zastosowaniem elektromagnetyzmu do poruszania machin, jako też doświadczeniami nad światłem elektrycznem. Ogłosił: „Die Galvanoplastik" (Petersburg, 1840); „Mémoire sur l'application de l'électromagnetisme au mouvement des machines" (1835), oprócz wielu rozpraw w pamiętnikach petersburskiej akademji nauk.

Jacobi Karol Gustaw Jakób, matematyk, brat poprzedniego, * 1804 w Poczdamie, † 1851, matematykę i inne nauki studjował w Berlinie, gdzie 1824 został docentem, w następnym roku przeniósł się do Królewca, gdzie od 1829—42 był profesorem zwyczajnym matematyki; ostatnie lata życia przepędził w Berlinie, jako członek akademji nauk. Znakomity jako profesor, zasłużył się nauce posunięciem wielu części analizy wyższej, zwłaszcza teorji funkcji eliptycznych. Główne jego dzieła są „Fundamenta novae theoriae functionum ellipticarum" (1829), „Canon arithmeticus" (1839); „Vorlesungen über Dynamik" (1866). Zbiór wszystkich jego prac wydała akademja berlińska w 8 t. (1881—1891).

Jacobi Abraham, lekarz, * 1830 w Hartum w Westfalji, kształcił się w Greifswaldzie, Getyndze i Bonn, 1851 zaplątany w proces komunistyczny, odsiedział dwa lata w więzieniu, po uwolnieniu zaś wyjechał do New-Yorku, gdzie został profesorem w kolegjum medycznem i prezesem towarzystwa lekarskiego. Ogłosił: „Contributions of obstetrics and uterine and infantile pathology in 1858" (1859); „Dentition and its derangements" (1862); „The raising and education of abandoned children in Europe" (1870); „Treatise en diphtheria" (1881).

Jacobi Herman Jerzy, sanskrytolog niemiecki, * 1850 w Kolonji, kształcił się w Bonn, Berlinie i Londynie, potem zwiedził Indje, obecnie jest profesorem w Bonn. Pisał przeważnie o gramatyce prakrytu, o dżainizmie i o literaturze sanskryckiej. Jedna z najważniejszych jego prac jest „Uber das Alter der Rigveda" (1893); „Das Ramayan Geschichte und Inhalt" (1893) etc.

Jacobini Ludwik, kardynał i sekretarz stanu papieski, * 1832 w Genzano, † 1887 w Rzymie, wychowany był w Rzymie, gdzie stryj jego był ministrem robót publicznych. W młodym wieku został sekretarzem kongregacji *pro propaganda fide*, a w 1874 arcybiskupem tesalonickim i jako pronuncjusz wysłany został do Wiednia. Zręczność, jaką na stanowisku tem wykazał, spowodowała papieża Leona XIII do poruczenia mu układów z Prusami, w 1879 został kardynałem, w 1880 sekretarzem stanu kurji papieskiej. Portret z życiorysem jego pomieścił *Tyg. illustr.*, z 1887, t. 1, str. 159.

Jacobs Chrystjan Fryderyk Wilhelm, znakomity humanista niemiecki, * 1764 r. w Gotha, † 1847 tamże; studja uniwersyteckie odbył w Jena i Getyndze. Od 1785 nauczyciel gimnazjalny w mieście rodzinnem, 1807 powołany został do liceum w Monachjum, lecz 1810 powrócił znowu do Gotha, gdzie objął urząd nadbibljotekarza i dyrektora gabinetu numizmatycznego, a 1831 został dyrektorem wszystkich zbiorów sztuki. Z nauki starożytności klasycznej, której rozmaite gałęzie z zupełnem uprawiał powodzeniem, umiał **J.** wydobyć wiele stron najpiękniejszych i podać je w przystępnej formie wykształconym klasom jako własność ogółu. Ogromna produkcyjność ducha okazuje się w długim szeregu dzieł jego, zalecających się z jednej strony poprawnym i eleganckim stylem, a z drugiej gruntownością i smakiem. Z uczonych prac jego ważniejsze są wydania: „Anthologia Graeca“ (13 t., Lipsk, 1794—1814), nowe opracowanie (4 t., Lipsk, 1813—17); Achilesa Tatiusa (2 t., Lipsk, 1821); „De natura animalium“ Aeliana (2 t., Jena, 1832), tudzież tłómaczenia Vellejusa (Lipsk, 1793), wyboru z antologji greckiej, p. t. „Tempe“ (2 t., Lipsk, 1803) i Demosthenesa „Staatsreden und Rede für die Krone“ (2 wyd., Lipsk, 1833). Mowy swoje i rozprawy w przedmiotach starożytności klasycznej wydał w dziele zbiorowem p. t. „Vermischte Schriften“ (3 t., Gotha, 1823—24, t. 4—8, Lipsk, 1829—44). Wiele cennych rozpraw umieszczał we współczesnych czasopismach naukowych; osobno zaś ogłosił „Beiträge zur ältern Literatur“ (3 t., Lipsk, 1835—43). Co do nauki języka greckiego zasłużył się jako wydawca dzieła „Elementarbuch der griechischen Sprache“ (4 t., Jena, 1805). Jego prace beletrystyczne wychodziły zbiorowo p. t. „Schriften für die Jugend“ (3 t., Lipsk, 1842—44); „Erzählungen“ (7 t., Lipsk, 1824—1837); „Aehrenlese aus dem Tagebuche des Pfarrers zu Mainau“ (2 t., Lipsk, 1823—25); „Schule für Frauen“ (7 t., Lipsk, 1827—29). Rys swego życia podał w piśmie „Personalien“ (Lipsk, 1840, 2 wyd., 1848). Po śmierci **J.** wydał Wüstemann jego odczyty, miewane dla ówczesnego następcy tronu bawarskiego Ludwika, p. t. „Hellas“ (Berlin, 1852). Jego „Chrestomatja“ czyli „Wypisy greckie“ opracowane przez Żukowskiego, a ostatnio przez Fechta (Warszawa, 1862), używane były i w naszych szkołach. Por. Wüsltemann „Fr. Jacobsi laudatio“ (1847).

Jacobs Paweł Emil, malarz, syn poprzedniego, * 1803 w Gotha, † 1866 r.; kształcił się w Monachjum i Rzymie. Liczne odbywał podróże i długo mieszkał za granicą. Za „Wniebowstąpienie Chrystusa“ i „Wieczerzę Pańską“, wykonane w Petersburgu dla klasztoru Smolnego, przyjęty został do akademji petersburskiej. W 1840 osiadł w Gotha, gdzie dla kościoła Augustjanów wymalował „Ukrzyżowanie Chrystusa“ i odbył jeszcze 3 podróże do Rzymu. Z utworów jego pendzla, oprócz już wymienionych, oraz znacznej liczby pięknych obrazów z historji biblijnej, zasługują na uwagę obrazy w pałacu w Hannowerze, wielki obraz rodzajowy: „Sułtanka Szecherazada“, „Luter na sejmie w Worms“ i „Niewolnicy greccy“. **J.** był także członkiem akademji berlińskiej.

Jacobs Jakób Albert Michał, zwany także *Jacobs-Jacobs*, * 1812 w Antwerpji, † 1879, malarz belgijski, profesor akademji malarskiej w Antwerji, odznaczał się głównie jako malarz krajobrazów i widoków morskich. W Berlinie w Galerji narodowej znajduje się obraz „Greckie jezioro“ z 1848; w Nowej Pinakotece w Monachjum kilka obrazów.

Jacobsen Jens Piotr, powieściopisarz duński, * 1847 studjował botanikę w Kopenhadzie, przełożył Darwina „O pochodzeniu gatunków“ i „O pochodzeniu człowieka“, poczem poświęcał się beletrystyce. Oprócz kilku nowel, napisał romanse: „Fru Marie Grubbe“ (3 wyd., 1893), uważane za arcydzieła charakterystyki społecznych klas duńskich w w. XVII; „Niels Lyhne“ (2 wyd., 1885); i in. † 1885. Zbiorowe wydanie prac jego wyszło w 1887. Pozostawił „Digte og Udkast“, które ukazały się z 1886 i w tymże roku wyszedł zbiór jego prac (2 wyd., 1893). Por. Ola Hanson „Młoda Skandynawja“ (przekład polski, 1893).

Jacobson Henryk Fryderyk, * 1804 w Kwidzynie (Marienwerder) † 1868, znawca prawa kościelnego, od 1836 profesor prawa w Królewcu i zwolennik wolnego rozwoju w kościele ewangelickim. Między innemi wydał „Geschichte der Quellen des Preuss. Staats“ (3 t., Królewiec, 1837—44); „Kirchenrechtliche Versuche“ (2 t., Berlin, 1831—1833). Ważną jest także jego praca p. t. „Der Preussische Staat“ (Lipsk, 1854); „Uber das österreichische Konkordat“ (1856).

Jacobson Edward, komedjopisarz niemiecki, * 1833 na Szląsku, medycynę studjował w Berlinie. Napisał szereg komedji i fars, które miały powodzenie na scenach niemieckich, jako to: „Meine Tante—deine Tante“ (1858); „Verwandlungen, oder: für jeden etwas“ (1858); „Bei Wasser und Brot“ (1859); „Lady Beefsteak“ (1860); „Wer zuletzt lacht“ (1861); „Lehmanns Jugend-

liebe“ (1862); „Backfische, oder: ein Mädchenpensionat“ (1864); „Seine bessere Hälfte“ (1864); „Narziss in Frack“ (1865); „Beckers Geschichte, oder: am Hochzeitstag“ (1867); „Singvögelchen“ (1867); „Humor verloren—alles verloren“ (1867); „Kammerkätzchen“ (1869); „1733 Thaler 22½ Silbergroschen“ (1870); „500,000 Teufel“ (sztuka ta miała przeszło 300 z rzędu przedstawień w Berlinie); „Die Galoschen des Glücks“ (1876); „Die Lachtaube“ (1883); „Der jüngste Lieutnant“ (1883); „Die Kleine Schlange“ (1885); „Der Nachbar zur Linken“ (1887); „Das lachende Berlin“ (1888); „Salontirolerin“ (1888); „Junge Garde“ (1889); „Goldfuss“ i in.

Jacoby Jan, polityczny agitator niemiecki, * 1805 w Królewcu, † 1877. Ukończywszy studja medyczne w Berlinie i Heidelbergu, osiadł 1830 w Królewcu, gdzie jako lekarz miał dużą praktykę. Podczas powstania polskiego 1831 udał się na teatr wojny, celem badania cholery i niesienia lekarskiej pomocy. Obok zajęć swego powołania działał gorliwie przeciwko wszelkim nadużyciom, a zwłaszcza na polu polityki. Z tego powodu za broszurę „Vier Fragen, beantwortet von einem Ostpreussen“ (Manh., 1841) był skazany na 2½ roku zamknięcia w fortecy, ale 1843 uwolniony przez sąd apelacyjny. I później skazywany był kilkakrotnie na kary więzienne i pieniężne. W 1848 był jednym z przywódców opozycji. Członek pierwszego parlamentu we Frankf. nad M., zajmował następnie bardzo wybitne stanowisko w pruskiem zgromadzeniu narodowem, dążąc nie tyle do utrwalenia życia konstytucyjnego, ile raczej do urzeczywistnienia demokratycznej rzeczypospolitej. Działalność swoją poświęcał głównie uorganizowaniu tak zwanego stronnictwa ludowego. 1849 zasiadał w drugiej izbie pruskiej, a później w niemieckiem zgromadzeniu frankfurckiem, po którego rozwiązaniu wyjechał do Szwajcarji. Obwiniony o zdradę stanu, wrócił do Królewca i po 7-tygodniowem areszcie śledczym został uwolniony przez sąd przysięgłych (grud. 1849). W 1859 ogłosił broszurę „Die Grundsätze der preussischen Demokratie“ (Berlin). Odrzuciwszy dawniej dwukrotnie mandat poselski, przyjął go dopiero 1863 i czynny brał udział na sesjach w izbie deputowanych 1864 i 65 jako przywódca krańcowej opozycji. W 1866 odsiadywał więzienie za mowę do wyborców i za biografję Henryka Simona (Berlin, 1865). Walcząc ciągle w imię zasad demokratycznych, działał przeciwko wielko-niemieckiej Prus polityce. Po upadku Napoleona III ogłosił (1870) manifest przyjazny dla rzeczypospolitej francuskiej i występował energicznie przeciw aneksji Alzacji i Lotaryngji, za co wraz z innymi przywódcami demokratycznymi był uwięziony. Po wytoczeniu procesu Liebknechtowi i Bebelowi, naczelnikom socjalistów niemieckich, skazanym na karę więzienia, ogłosił publicznie, że należy do ich stronnictwa (w kwiet. 1872). Przy wyborach 1871 nie przyjął ofiarowanej kandydatury i żył zdala od działalności politycznej. Oprócz pism powyższych wydał kilka dzieł lekarskich, oraz pewną liczbę broszur, mów i t. d., po większej części treści politycznej, zawartych w „Gesammelte Schriften und Reden“ (2 t., 1872).

Jacolliot Ludwik, pisarz francuski, bawił długi czas w Indjach, jako sędzia w Pondichery i napisał mnóstwo dzieł w formie beletrystyczno-opisowej, w których opisywał zwłaszcza cuda fakiryzmu: „Voyage au pays de Bayadère“, „Voyage au pays des Perles“; „Voyage au pays des Elephants“; „Voyage au ruines des Golconde“; „Voyage au pays de fakirs charmeurs“; „Voyage au pays de Cachemirs“; „Voyage aux grandes ruines de l'Indoustan“; „Le spiritisme dans le monde“. W przekładzie polskim: „Tajemnice Afryki“ tłómaczył K. Jurkiewicz; „Swiat zagrobowy w świetle nauki“ (Warszawa, 1891).

Jacoponus, także **J.** *de Benedictis* albo *Jacoponi da Todi*, mnich franciszkański z Todi; * około 1230, † 1306. Będąc prawnikiem, wiódł hulaszcze życie, następnie jako mnich okazał się tak moralnym, że aż poważył się strofować papieża Bonifacego VIII, gdy ten oblegał m. Palestrynę (Praeneste), za co został wyklęty i na dożywotnie skazany więzienie, w roku atoli 1303 ułaskawiony. **J.** wsławił się jako znakomity poeta łaciński i uważany jest za autora pieśni „Stabat mater“. Jego „Poesie Spirituali“ wydał Mortara (Lucca, 1819); „Dies irae“. Por. Ozanam „Les poètes franciscains en Italie“ (1852); Ancona „Studj sulla letteratura italiana de'primi secoli“ (1884).

Jacotot Jan, * 1770 w Dijon, do 1838 profesor w Louvain; † 1840. W pracy swej p. t. „Enseignement universel“ stawia 2 zasady: 1) że wszyscy ludzie jednakową mają inteligencję. „Brak nam tylko czasami chęci, niech więc uczeń nie mówi, że czego nie może; niech powie, że mu się nie chce, a zgodzimy się na to“; 2) „Wszystko jest we wszystkiem“—to znaczy, że poznawszy gruntownie jednę książkę, pozna inne, wszakże zawsze „należy dać zmysłom poznać rzecz, o której się mówi.“ Stąd wypłynęły następne cechy metody Jacotota: a) po odrzuceniu wszech gotowych już reguł, uczeń sam poznaje fakty i uogólnia je; b) drugą cechą metody **J.** jest wytrwałość przy jednym aż do zupełnego przyswojenia sobie danej treści; c) ciągłe porównywanie rzeczy nabytych z nowoprzybywającemi; d) rozmaitość środków pedagogicznych, uczenie się na pamięć, wydawanie, rozdzielanie, porównywanie i odróżnianie, rozszerzanie, skracanie, zastosowywanie i t. d. ustne i piśmienne; e) nieustanne podniecanie działalności samego ucznia przez pedagoga, który ogranicza się tylko badaniem i doświadczaniem, czy studjum idzie dobrze. Tak

np. w czytaniu na pamięć uczy się dziecko zdania, przy jednoczesnem wskazaniu wyrazów odpowiednich, potem, zgłosek, liter, i przy nowem zdaniu musi szukać wśród nowego materjału dawnego, i z niego korzystać. Pisanie idzie jednocześnie tak samo. Przy nauce swego języka, dzieci uczą się 6 ksiąg pierwszych Telemaka na pamięć, potem je opowiadają swemi wyrazami, a nauczyciel wskazuje ustnie i z gramatyki pewne nieuniknione ogólniki, a uczeń do nich dobiera przykłady. Przy obcych językach całe perjody są tłómaczone (*Epitome historiae sacrae*, *Nepos*, *Horacy)* i potem odpowiednie zdania, wyrazy wyszukiwane i porównywane. Jacotot'a „Méthode d'enseignement universel" była kilkakrotnie tłómaczoną.

Jacquard Józef Marja, mechanik, * 1752 w Lyonie, † 1834. Z początku był uczniem u introligatora, pracował następnie w lejni czcionek, wreszcie sam założył fabrykę wyrobów jedwabnych, przyczem jednak stracił cały swój majątek. Już przed rokiem 1790 dążył do poprawy warsztatów do tkanin wzorzystych, mianowicie do zastąpienia przyrządem mechanicznem robotnika zwanego *tireur des lacs*, a pomimo przeszkód, jakie napotykał w czasie rewolucyjnym, doszedł do tego ostatecznie w 1806 i już w 1812 było we Francji czynnych 18,000 jego warsztatów tkackich, które i dotąd nie uległy znacznym ulepszeniom. W 1840 wystawiono mu w Lionie pomnik. Por. Gransard „J., sa vie etc." (3 wyd., Lille, 1884).

Jacquard Klaudjusz, malarz francuski, * 1805 w Lyon, † 1878; kształcił się w miejscowej akademji. Początkowo poświęcał się malarstwu hist., później zaś uprawiał malarstwo rodzajowe i doszedł w niem znakomitej biegłości. Bawiąc 1852—55 w Boulogne-sur-mer wykonał między innemi pięknemi dziełami słynny obraz: „Mer buloński odmawia kapitulacji Henrykowi VIII w. 1544 r.," zdobiący salę honorową ratusza. Za powrotem do Paryża przyozdobił malowidłami ściennemi kaplicę N.ª P. Marji w kościele ś. Filipa. Z wielu innych prac **J.** wymieniamy: „Pocałunek przy pożegnaniu"; „Dzieci malarza"; „Paź niedyskretny"; „Zdobycie Jerozolimy"; „Sieroty"; „Ostatni klejnot"; „Chrzest Klodoweusza"; „Dante w Rzymie"; „Dzień Wielkanocny" (1865); „Powrót starego przyjaciela" (1868); „Bonaparte w Nicei" (1869) i t. d. Wykonał także mnóstwo portretów.

Jacquemart Albert, historyk sztuki, * 1808 w Paryżu, † 1875 tamże; był urzędnikiem w ministerjum skarbu. Znanym jest z dzieł: „Histoire artistique industrielle et commerciale de la porcelaine" (1862); „Merveilles de la céramique" (3 t., 1866—9); „Histoire de la céramique" (4 wyd., 1883, t. 3); „Histoire du mobilier" (2 wyd., 1884).—**J.** Juljusz Ferdynand, syn pop., malarz i rytownik, * 1837, † 1880 w Nizzy, znanym jest z wielu obrazów, a zwłaszcza jako ilustrator wielu ozdobnych dzieł, jak wydawnictw swego ojca, Barbeta de Jouys, „Gemmes et joyaux de la couronne", ilustracji do *Annales archéologiques*, *Gazette des Beaux-Arts* i in.

Jacquemart Nélie, malarka francuska, * 1845 w Paryżu, uczennica Cognieta, wykonała wiele wybornych portretów znakomitych osób, jak ministra oświaty Duruy (1869), marszałka Camoberta (1870), Thiersa (1871), ministra sprawiedliwości Dufaura (1873), hr. Palikao, margr. de Montesquieu i ks. Decazes (1878).

Jacquerie, nazwa powstania chłopskiego, wywołanego w półn. Francji 1358 przez ogólne rozprzężenie tego państwa, skutkiem wojen z Edwardem III, kr. angielskim. Miano to pochodzi stąd, że szlachta nazywała *Jacque Bonhomme* chłopów, znoszących cierpliwie wszelkie męczarnie. Pierwszy pochop do powstania dały straszne spustoszenia wiosek przez Karola Złego z Nawary. Chłopi, ciemiężeni przez zdziczałą i rozpustną szlachtę, porwali za oręż, setki zamków zrównali z ziemią, mordowali swych panów, hańbili ich żony i córki. Wkrótce rozszerzył się pożar z okolic Beauvais i Clermont do prowincji: Brie, Soissonnais, Laonnais, oraz na brzegi rzek Marne i Oise. Niezliczone tłumy wieśniaków z bronią w ręku dopuszczały się strasznych okrucieństw, aby, jak się wyrażali, czynić to, co im czyniono. Jakkolwiek powstanie to było kierowane bez żadnego planu i związku, a nadto nie znalazło poparcia u mieszczan, skończyłoby się jednak zapewne zupełnem wytępieniem panów, gdyby połączone z sobą wszystkie stronnictwa szlacheckie nie stłumiły krwawo groźnego ruchu. Por. Luce „Histoire de la J." (Paryż, 1860).

Jacquin Mikołaj Józef, botanik, * 1727 w Lejdzie, † 1817, był lekarzem w Wiedniu, 1754—59 zwiedził Indje Zachodnie, po powrocie został profesorem chemji i botaniki w Schemnitz, a następnie w Wiedniu, gdzie był też dyrektorem ogrodu w Schönbrunn. Główne jego dzieła są: „Flora austriaca" (5 t., 1773—78); „Icones plantarum rariorum" (3 t., 1871—93); „Collectanea ad botanicam, chemiam et historiam naturalem spectantia" (5 t., 1786—96).—Syn jego Józef Franciszek **J.**, * 1766 w Schemnitz, † 1839, również botanik, był profesorem w Wiedniu i ogłosił „Eclogae plantarum rariorum" (2 t., 1811—42) i in.

Jacsławk Mikołaj, ksiądz, pisarz górno-łużycki, * 1827 w Nowoślicach † 1862, w Niebielczycach; używał pseudonimów: Milna Delanski, Nyszporec Bosćij; był współzałożycielem stowarzyszenia łużyckiego „Serbowka" w Pradze. Pisał wierszem i prozą, liryki i humorystykę, w *Jutniczce*, *Łužiczanie*. P. też „Jubilejni spisy Serbowki" (1894).

Jacta est alea (łac. *kość rzucona*). Cezar z wojskiem przez Rubikon, granicę Rzpltej rzymskiej,

przechodząc, użył tego wyrażenia, przez co nieprzyjacielem jej się uznał; używane bywa na oznaczenie kroku nieodwołalnie zmieniającego stanowisko działacza, tyle co: *okręty za sobą spalić.*

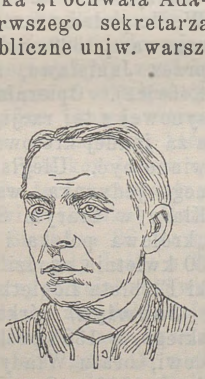
Jacuński Bolesław, rzeźbiarz, kształcił się w akademji petersburskiej, a później w Rzymie; następnie zamieszkał w Wilnie. Brał udział w konkursie na pomnik Mickiewicza; głównem jego dziełem jest płaskorzeźba w bronzie p. t. „Pietà.“

Jacyna.

Jacyna, herb: W polu czerwonem, w środku podkowy złotej — strzała srebrna, u dołu rozdarta, i półtora krzyża srebrnego. Nad hełmem—korona.

Jacyna Adam Antoni, * 1785 r. we wsi Rypnie (gub. Witebskiej). W 1802 wstąpił do zgromadzenia Dominikanów w Zabiałach w powiecie Drysieńskim; w roku 1807 został nauczycielem w Grodnie, później w Nowogródku. Wystąpiwszy z zakonu 1810 wyświęcił się na kapłana świeckiego i w latach 1811—16 był profesorem w Sejnach. Następnie wyjechał dla dalszego kształcenia się w naukach do Francji i Niemiec, skąd wróciwszy ze stopniem doktora filozofji i nauk wyzwolonych (1818), powołany został na sekretarza (pierwszego) nowo założonego uniwersytetu warszawskiego. Udając się do wód zagranicznych, † w Kaliszu 1822. Z prac jego filologicznych wyszło bezimienne pismo p. t. „Observationes de studio linguae latinae“ (Warszawa, 1820). Inne liczne dzieła w przedmiocie filologji zostawił w rękopismach. Por. Fr. hr. Skarbka „Pochwała Adama Antoniego Pacyny“, pierwszego sekretarza uniw. warsz. (Posiedzenie publiczne uniw. warsz. 31 lipca 1822).

Jacza, ob. Acza.

Jaczewski Fran.

Jaczewski Franciszek, biskup lubelski, * 1832 r., kształcił się w akademji duchownej w Warszawie, święcenia kapłańskie otrzymał 1855. Następnie wykładał w seminarjum janowskiem Pismo św. Mianowany kanonikiem honorowym podlaskim, był następnie proboszczem w Soczku łukowskim. Po śmierci bpa Wnorowskiego kapituła lubelska obrała go na administratora djecezji lubelskiej. Ogłosił kilka prac, poświęconych wyjaśnieniu Pisma św.

Jaczno, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim; gminie Stara Hańcza; zajmuje 60 morgów powierzchni.

Jaczo z Kopenik, książę wendyjski, wygnany 1157 przez Albrechta Niedźwiedzia; jak mówi podanie, podczas ucieczki zawiesił tarczę swą na dębie nad Hawelą i przyjął chrzest.

Jaczyński.

Jaczyński v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem, w środku podkowy złotej—dwa krzyże kawalerskie srebrne. U szczytu — jastrząb z dzwonkiem u nogi, w prawej łapie trzymający podkowę taką, jak na tarczy.

Jadam (z Zatora), pseudonim Adama Gorczyńskiego (ob.).

Jadassohn Salomon, fortepjanista i kompozytor, * 1831 r. we Wrocławiu, kształcił się w konserwatorjum lipskiem, gdzie 1871 roku został nauczycielem gry na fortepjanie. Skomponował wiele symfonji, kwartetowe trio, pieśni i t. p., nadto napisał: „Lehrbuch der Harmonie“ (Lipsk, 1883); „Die Lehre vom Kanon und von der Fuge“ (1884); „Lehrbuch des Kontrapunktes“ (1884); „Die Formen in den Werken der Tonkunst analysiert etc.“ (2 wyd., 1894); „Lehrbuch der Instrumentation“ (1889); „Die Kunst zu modulieren und zu präludieren“ (1890) i „Allgemeine Musiklehre“ (1892).

Jade *(Jahde)*, spławna rzeka nadbrzeżna w wielkiem księstwie Oldenburskiem, długa 22 klm., uchodzi do zatoki *Jade* morza Północnego. Dogodne warunki tego ujścia pod względem żeglugi skłoniły rząd pruski do założenia tam portu wojennego, i w tym celu nabył 1853 od Oldenburga pas nadbrzeżny zatoki; prace koło budowy portu rozpoczęły się w roku 1855, a w r. 1869 zostały ukończone. Port ten ma 376 metrów długości, a 220 metr. szerokości, na płd. zaś portu wojennego znajduje się port handlowy; niedaleko ma ujście kanał idący od rzeki Ems do **J.** Obszar **J.** należy teraz do prowincji pruskiej Hanoweru i posiada jedno tylko miasto, Wilhelmshaven.

Jadeit, minerał, ob. Nefryt.

Jadownickie strstwo niegrodowe, leżało w wdztwie Krakowskiem, powiecie Czchowskim. W 1770 składało się z dóbr Jadowniki z wybraniectwem i wsi Maszkienice. W tym czasie było w posiadaniu Aleksandra Łętowskiego, podczaszego krakowskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 3,025, a hyberny złp. 1753 gr. 22. Po zajęciu go przez rząd austrjacki oddano je d. 1 lipca 1787 spadkobiercom hr. Kossakowskiego, jako częściowe wynagrodzenie za dziedziczne dobra Bohorodczany i Lissowice, zajęte przez Austrję na saliny.

Jadowskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Nurskiej. Podług lustracji z 1660 powstało z dawniejszego sstwa rożańskiego, przez odłączenie wsi: Jadowo, Borzymy, Zawieściechy, Wójty albo Zawady. W 1771 było w posiadaniu Jana Kuczyńskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 1,156, a hyberny złp. 162. Na sejmie warszawskim z 1773—

1775 Stany Rzpltej nadały toż sstwo na 50 lat w emfiteutyczne posiadanie generałowi Malczewskiemu. Z powodu jednak sporu, wynikłego między Kuczyńskim a Malczewskim względem tego sstwa, sejm rzeczony przez oddzielną konstytucję, nakazał jego ostateczne zawyrokowanie w sądach asesorskich przed wszystkiemi sprawami dopełnić.

Jadów, osada w gub. Warszawskiej, pow. Radzymińskim, leży nad rzeczką Osownicą; ma około 1,000 m.

Jadryń, m. powiatowe gub. Kazańskiej, na prawym brzegu rz. Sury, o kilka mil od jej ujścia do Wołgi; 2,467 m. (1897).—*Jadryński powiat*, 2,964 w. kw., z 156,057 m. (Rosjanie, Czuwasze), zajmujących się po większej części rolnictwem; powierzchnia powiatu jest równiną przerzniętą gdzieniegdzie niewielkiemi pagórkami, nad brzegami Sury bagnista; grunt urodzajny.

Jadwiga (święta), księżna śląska i polska, * 1166, córka Bertolda, ks. Meranü margr. badeńskiego, żona Henryka Brodatego (ob.). Urodziwszy mężowi trzech synów Bolesława, Konrada i Henryka, i trzy córki, za porozumieniem się z mężem ślubowała powściągliwość małżeńską 1245 roku i wreszcie osiadła w wystawionym przez męża 1202 klasztorze panien Cystersek w Trzebnicy, w którym już najmłodsza córka Jadwigi, Gertruda, ksienią została; † 1243, wystawiwszy 1221 klasztor Franciszkanów w Krośnie i pod temże miastem na górze kościół parafjalny wraz z probostwem. Tam odwiedził ją św. Franciszek z Asyżu, pomagając w urządzeniu klasztoru. Zaliczona w poczet świętych w 1267, kościół rzymsko-kat. obchodzi jej pamiątkę 15 października. Por. „Vita s. Hedvigis" u Stenzla „Scr. sil." III; A. Lipnickiego „Życie św. Jadwigi" i t. d. (Wilno, 1856). Dodaną jest w końcu „Książeczka do nabożeństwa św. Jadwigi", wydana po raz pierwszy przez Mottego, Poznań, 1823 i Kraków, 1849; pisali o tej książeczce W. B. Maciejewski w „Piśmiennictwie" i Małkowski w „Przeglądzie najdawniejszych pomników języka polskiego" (Warszawa, 1872). Por. „Życie św. Jadwigi" (Warszawa, 1862, staraniem Bibljot. Warsz.); Andrzeja Kucharskiego „Kwestja rodowodu św. Jadwigi" (Pam. relig. moral., tom XXVII); Józefa Metlewicza „O źródłach do opisu życia św. Jadwigi" (tamże, tom XXVIII); Lewockiej Kat. „Krótki rys życia św. Jadwigi"; Knoblicha Ang. „Histoire de la Sainte Hedwige" (1865, toż po niemiecku 1860) i t. d. Z dawniejszych dzieł, traktujących o Jadwidze wspomnimy: Wawrz. Suriusa „Vitae Sanctorum" (Coloniae Agrippinae, 1617, przeróbka dziełka Engelberta Cystersa); „Legende der heyligen Hedwigis" (Wrocław, 1504); „Zwierciadło przykładności, t. j. świętobliwy żywot wielkiej służebnicy Boskiej św. Jadwigi przez księdza Ludwika Miskę i t. d." (Kraków, 1742).

Jadwiga, córka Bolesława Pobożnego wielkopolskiego (ob.), poślubiona Władysławowi Łokietkowi (ob.); w czasie, gdy mąż był „pozbawiony ziem swoich", doznawała opieki i znalazła przytułek u Gerki, mieszczanina w Radziejowie, za co Łokietek dał mu tamże dziedzictwem sołtysostwo na prawie magdeburskiem 1310 r. w kwietniu (*Cod.* Rzyszcz. i Muczk. I. N. 103; por. ibid. II N. 379) 1318 Jadwiga „z bożej łaski Krakowa, Sandomierza i król. polskiego księżna" nadaje w Krakowie w lipcu wsi Czołowu różne swobody (ibid. II N. 378 i 379). Prawna ta czynność Jadwigi przewyższa dowody władzy Eufrozyny, księżny łęczycko-kujawskiej, działającej za zgodą swych synów Władysława i Kazimierza 1274 (ibid. II 358), oraz Anastazji, wdowy Ziemowita, a bratowej Jadwigi po mężu, która tytułuje się „dux łęczycko-dobrzyński" i działa wraz ze swymi synami, książętami Władysławem i Ziemowitem 1316 (ibid. II N. 375). Działa tu bowiem Jadwiga za życia męża i piastuje prawie jego tytuły z 23 lipca 1318 (ibid. II 128), poczem Stefan Panceneus (Puchnera, Puchery?) i Janisław, arbp gnieźnieński, jako starostowie Polski występują. Papież zaś Jan XXII, w liście datowanym 19 września a 3-cim rządów swoich, do bpa Gerberta kujawskiego, nazywa z naciskiem Władysława Łokietka ducem et haeredem et etiam possessorem (Rejnald „An. Eccl." s. u. 1318, Długosz I 966), jakby na dowód, że była chwila, że Wład. nosił tylko tytuł, a nie dzierżył władzy. 1312 taki sam akt w Krakowie wydała. Wedle podań roczników wraz z mężem była koronowaną 1320 w dzień św. Marka (25 kwietnia), przez Janisława, arbpa gnieźn. (ob. Janisław Kotwicz). Opierała się koronacji swej drugiej synowej z tej racji, że sama była koronowaną, a za jednej królowej żyjącej, drugiejby niepowinno być. Uległszy wreszcie prośbom ukochanego jedynaka, wstąpiła 1333 do zakonu św. Klary w Starym Sączu, który uposażyła jako „królowa polska i pani sandecka". Roku 1310, 30 kwietnia urodził się jej Kazimierz W. i 2 córki Elżbieta Łokietkówna i Małgorzata. † 1339.

Jadwiga, córka Władysława, księcia opolskiego, w 1386 poślubiona Aleksandrowi Wigundowi, bratu Władysława Jagiełły, wniosła mężowi 1390, gdy ojciec jej chciał w Mogilnie schwytać Jagiełłę 1389 i sam w pęta popadł, z których dobył się, zadość uczyniwszy słowu, w Niepołomicach danemu, że da w posagu ziemie: Włocławską *(vladislaviensis*, teraz Włocławek), Tucznowską i Bydgoską, zięciowi zaś w dożywocie ziemię Dobrzyńską. Posag, po bezdzietnej i nagłej śmierci Wiganda, 1392 wrócił do Opolczyka (Stadnicki „Bracia Władysława Jagiełły" 245).

Jadwiga, córka Władysława Jagiełły i Zofji, 1425 miasta różne ślubowały wierność jej rodzi-

com, Witoldowi, Władysławowi III, a gdyby ten † i jej samej **J.**, „jeszcze niepoślubionej", jako swoim *panom*. T. r. zakupował 3 mszy tygodniowych Jagiełło w niedziele za dusze: swoją, Zofji, Witolda, Władysława III, Jadwigi — w poniedziałek za dusze Zofji i córek Jadwigi, Anny i Elżbiety, u Dominikanów w Brześciu. Poszła za Fryderyka brandeburskiego.

Jadwiga d'Anjou, królowa polska, * 1371 z Ludwika (Loisa), króla Węgier, i Elżbiety Bośniaczki (ob.), została poślubioną ówczesnym obyczajem 1379 Wilhelmowi rakuskiemu (ob.) w Hajmburgu, gdzie rodzice „ułożyli oboje obok siebie", na znak *przyszłego* małżeństwa 15 czerwca.

Jadwiga d'Anjou.

Lois za 4 lat przy ślubie rzeczywistym zobowiązał się wypłacić 200,000 dukatów posagu, a ojciec Wilhelma 300,000 wiana, warując niemożność wypłaty terminowej rocznej intratą od 200,000. Poczem **J.** pojechała do Wiednia, Wilhelm do Budy na dalsze wychowanie. **J.** dostała Treviso w wianie. Nowe potwierdzenia tych umów nastąpiły 1380, 1381, podpisane przez różnych dygnitarzy i mieszczan 8 miast, zapewniając w „lat pięć po 1378" małżeńskie pożycie poślubieńców hajmburskich. Ponieważ wogóle jedna z 3 królewien węgierskich miała rządzić w Polsce, Katarzyna umarła, a nie chciano w Polsce przyjąć znienawidzonego męża Marji, Zygmunta brandeburskiego, i uchwały w Radomsku, Wiślicy i Pyzdrach żądały zamieszkania królowej w Polsce, a nawet żeby obie korony były rozdzielone, 26 lutego 1383 Elżbieta przez usta biskupa Wesprymu Mikołaja w Sieradzu prawa wierności Polaków z Marji przenosi na Jadwigę, która tym sposobem głównie dzięki Wielkopolanom zyskała koronę. Wielkopolanie teraz zakrzątnęli się około wyniesienia Zimowita (Semka) Mazowieckiego na tron. Już w Sieradzu 28 marca, ledwo go nie ogłoszono królem, gdy Jaśko z Tęczyna, kasztelan wojnicki, przypomniał zobowiązania względem **J.** Przystano, ale dokładając rodzaj paktów konwentów (ob.). Dano czas do Ziel. Świątek, przybyć do Polski, gdzie **J.** miała zamieszkać. Inaczej obierać mogą innego króla. Dalej żądano od **J.** zwrotu Rusi Czerwonej i ziem danych Władysławowi Opolczykowi przez jej ojca. Wtedy Ziemowit z abpem Bodzantą ułożyli dopuścić **J.** do Krakowa tylko żoną księcia mazowieckiego, i obaj, by ją porwać, zbrojno ruszyli do Sącza na 10 maja, niedopuszczeni do Krakowa przez mieszczan, spoczęli w N. Mieście Korczynie. Dla wylewów **J.** nie przyjechała, ale za to matka jej zaprosiła liczne grono magnatów do siebie, i ci wbrew dawnym umowom, by się zabezpieczyć od Ziemowita, dopuścili do korony **J.** i Marję, w razie śmierci jednej dając ją drugiej, aż do dojścia ich dzieci do pełnoletności i możliwego wtedy rozdziału koron Węgier i Polski. Odroczono też przyjazd do ś. Marcina, w zamian czego Małopolanie mogli rozrządzać ręką Jadwigi. Rozgniewany Semko spalił Książ, zabrał Brześć kujawski, Kruszwicę, Łęczycę i wreszcie w Sieradzu królem ogłoszony został. Powszechny krzyk spadł na Bodzantę arcybiskupa, który ściągnął na się niechęć Krakowian za odstępstwo **J.**, Semka zaś za to, że go nie koronował. Grzymalici zrujnowali mu dobra. Elżbieta Bośniaczka z Zygmuntem wysłała posłów do Rzymu, by go papież zrzucił. Tymczasem 14 sierpnia pogodzili się Semko z Krakowianami, choć jednocześnie ostatni przeciw niemu wezwali pomocy węgierskiej. Władysław Opolczyk zapośredniczył półroczne zawieszenie broni. Na zbliżający się ś. Marcin nowe zwłoki Elżbieta co do wydania **J.** uczyniła, ale gdy w Radomsku 1384 2 marca przez Przecława Wąwelskiego naznaczyli jej termin 2-miesięczny, jeszcze zwleczono do 20 maja w Sączu, wbrew poprzednim postanowieniom. Jeszcze w lato 1384 i koło 22 września dwa nowe zjazdy złożono, i dopiero wtedy przybyła **J.** Takie bezkrólewie wielce szkodziło krajowi, wydając go na łup różnych krajowych łupieżców, zwłaszcza Nałęczów i Grzymalitów. Posądzono nawet magnatów, że nie chcą wogóle króla, lecz sami rządzić Polską pragną, zostawiając Jadwigę bez męża. Zaczęto ją wreszcie swatać to z Ziemowitem, to z Władysławem Opolczykiem, wreszcie z Jagiełłą, z Wilhelmem rakuskim. Nim do rozstrzygnięcia losów jej doszło, **J.** wydała jako królowa kilka dokumentów. Kiedy już układy z Jagiełłą stanęły, nowe zawiązał ojciec Wilhelma, który teraz osobiście przybył do Krakowa, po consummatio matrimonii. Gdy Wilhelma nie wpuszczono na zamek, Jadwiga na balach bywała u niego w klasztorze Franciszkanów. Ledwo już raz nawet nie dopełnił małżeństwa, ale musiał uciec. 12 stycznia 1368 oddano rękę Jadwigi Jagielle, a ją ledwo od udania się do Wilhelma na noc ślubną wstrzymał Dymitr z Goraja. W końcu miłość i skrupuły przemogły względy polityczne. Witold wyjaśnił jej śmierć Kiejstuta, bpi nicość ślubów hajmburskich, które obecnie odwołano; 18 lutego 1386 nastąpił ślub z Jagiełłą. Gdy mąż udał się na chrzest Litwy, Jadwiga 1387 odzyskała spokojnie Ruś od wielkorządzcy Bubeka, trzeba tylko było zdobywać Halicz. 1397 na zjeździe w Inowrocławiu Krzyżaków z Jagiełłą **J.** wywróżyła mu klęskę i upadek. Tegoż roku uzyskała od papieża Bonifacego IX pozwolenie na założenie kolegjum teologicznego w Krakowie; 22 czerwca 1399 powiła córkę Elżbietę Bonifację, która zmarła, a † 17 lipca 1399; zeszła ze świata

1 Jadwiga w 27 roku życia. Postać to piękna w dziejach naszej przeszłości. Uczyniwszy ofiarę z uczuć najdroższych dla dobra narodu, nie była szczęśliwą małżonką szorstkiego i podejrzliwego Jagiełły. Przyłączenie Litwy, do korony, nawrócenie narodu pogańskiego, ugruntowanie Akademji krakowskiej, zostaną nigdy niewiędnącemi liśćmi w wieńcu jej zasług. Kochała język polski, była pobożną, hojną dla ubóstwa, czułą na krzywdę ludu wiejskiego. Dla oświaty Litwy wielkie oddała zasługi, sama z mężem apostołowała, dla młodych Litwinów ufundowała stypendja na uniwersytecie praskim. Pochowana w katedrze na Wawelu po lewej stronie wielkiego ołtarza. Por. Szajnochy „Jadwiga i Jagiełło“ którego główną zasługą jest wykrycie czczości teorji J. Moraczewskiego, biskupa Łętowskiego („Katolog biskupów” 1852. Por. „Czas” 26 i 27 stycznia 1856, przedruk przy tragedji „Jadwiga żona Jagiełły”), W. Pola i Bartoszewicza, którzy uważali, że jest jakaś idealność w dwoistych ślubach Jadwigi z Wilhelmem i Jagiełłą. Przezdziecki Aleksander nap. „Życie domowe Jadwigi i Jagiełły” (Warszawa, 1854). Z obcych o **J.** pisała Junot Laura Permon „Hedwige, reine de Pologne” (Paris, 1838). W poezji **J.** występuje jako bohaterka utworów dramat. Al. Przezdzieckiego, Józ. Szujskiego, Felicjana i innych.

Jadwiga, pseudonim A. Pospiszilowej.

Jadwiga Teresa, ob. pseudonim pani Papi, autorki powieści dla młodzieży.

Jadwigi, *jadwiżki*, statki wodne, rodzaj galarów, do spławu na rzekach królestwa Polskiego używane; potrzebują do obsługi 4 ludzi, zagłębiają się do 2 stóp i zabierają 240—450 korcy zboża.

Jadźwingi, a właściwie *Jetweż* w źródłach ruskich, u Gallusa *Getae* v. *Sarmatici*, co odpowiada króla Alfreda *Gotia* v. *Datia* (przemianą *g* w *d*). Mendog litewski zowie *Jetwesen* v. *Denowe*, co wedle Swieżawskiego („Zarysy“ I § 49 n.) przez nagłośne *d* powstało z Neuri (ob.), a przez *j* zmieniło się w **J.** Wincenty Bogusławic ma już nazwę *Getae* v. *Pollexiani*, co jest tylko łacińską formą: *Polak*, lubo z czasem wydało *Podlasie* (ob.). Bogufał za *Getarum genus* pisze *Lechitarum g.*, co dowodzi słowiańskiego pochodzenia **J.**, jako też znajdowanie się wsi *Danowo* pod Rajgrodem, a pod Goniądzem *Jaćwież*, wśród ludności po polsku mówiącej (por. Szulc „O znacz. Prus daw.“). Nazwa Prusów im nadana przypomina synonim jaźwierza borsuka, w norach żyjącego. **J.** też b. długo mieszkała obyczajem słowiańskim wśród błot niedostępnych. W podaniach skandynawskich słynący olbrzymi *jötunn*, *jötnar*, choć mieszczeni w Finlandji, wzięli miano od **J.**; przynajmniej Mone i Szafarczyk wiele na to przytoczyli przykładów, że imiona bogów powstawały z nazw ludów. Źle czytany ustęp w Jordanesa (ob.) spisie ludów podległych Gotom, a do **J.** stosowany przez Szafarzyka, *Jacuinxes*, brzmi właściwie z poprzednim wyrazem *Scythas in Aunxis*, to jest Scytowie (ob. Flavia) w Auksztote czyli Litwie. Podanie o Piotrze Hugonie Duninie, a właściwie Doninie, że bawił w Danji, mogło prócz z nazwy jego, powstać z jego bojów w ziemi Danowe. Por. Korzeniowskiego Ign. Edw. Nałęcza „Krótka wiadomość o Jadźwingach” (Wilno, 1839). Historja **J.** patrz w artykule Podlasie. Por. też czasopismo *Wisła*.

Jaeger Henryk Bernard, norweski historyk literatury, * 1854, † 1896, napisał: „Litteraturhistorische Pennetenguinger” (1878); „Norskie Forfatbere” (1883); „Henrik Ibsen 1828—1888” (1888, przekład niemiecki Zschaliga, 2 wyd., Drezno, 1897); „Henrik Ibsen og hans Vaerker” (1892), oraz „Illustreret Norsk Litteratur historie“ (1892—96), dzieło zbiorowe. Prócz tego pisał dla sceny: „Löse Fugle” (1882); „Arvegods” (1885).

Jaen (wym. Chaen), niegdyś królestwo maurytańskie w Hiszpanji, obecnie prowincja hiszpańska, w Andaluzji leżąca, obejmuje 13,480 klm. kw. z ludnością 440,000. Miasto stołeczne *Jaen*, nad rz. Rio de Jaen (przytok rzeki Gwadalkwiwir), jest rezydencją biskupa, ma 26,000 m., kościół katedralny w stylu rzymskim, cytadelę maurytańską i inne budowle starożytne z czasów arabskich, kiedy Jaen było jednem z najbogatszych miast na półwyspie pirenejskim.

Jaenichius Piotr, historyk, * 1679 w Fürstenbergu, w Niższych Łużycach, od 1706—38 był rektorem gimnazjum w Toruniu, gdzie † 1738. Ważniejsze jego dzieła są: „Meletemata Thorunensia, seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam et Prussicam, politicam, phisicam, rem monetariam ac literariam spectantes“ (4 t., 1726, ostatni tom Wrocław, 1762); „Notitia Bibliothecae Thorunensis i t. d.“ (Jena 1723). Wydał także z własnemi dodatkami dzieło Böhma „De interregnis in Regno Poloniae“ (Toruń, 1733).

Jafet (hebr.=*rozgałęziony, rozprzestrzeniony)*, trzeci syn Noego. Jego potomkowie *(Jafetyci)* podług podania (1 Mojż. 5, 9, 10) rozmnożyli się głównie w północnej Azji i Europie, i dlatego **J.** uważany jest za protoplastę Armeńczyków, Medów, Greków, Traków i t. d., a podług podań arabskich i Turków, przez swego syna Turka. Stąd też nowsi badacze języków (pomiędzy innymi Görres) narody indeuropejskie i ich języki zowią *jafetyckiemi*.

Jaffa, Joppe, w Biblji *Jafo*, starożytne miasto warowne w Syrji, w paszaliku Damasceńskim, było w czasie wojen krzyżowych, jako port morski, przez długi przeciąg czasu kością niezgody pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami, aż nareszcie w r. 1267 chrześcijanie na zawsze je utracili. W r. 1799 Napoleon zdobył je szturmem; w r. 1832 zajął Jaffę Mehmed-Ali,

któremu Turcy odebrali ją napowrót 1840 r. Obecnie liczy 10,000 miesz. i stanowi najbliższy port dla odległej stąd o 9 mil Jerozolimy.

Jaffé Filip, historyk niemiecki, * 1819 r. w Swarzędzu, w Poznańskiem; po ukończeniu gimnazjum w Poznaniu słuchał wyższych nauk w uniwersytecie berlińskim; ogłosił wielkiej wartości dzieła: „Geschichte der deutschen Reiches unter Lothar dem Sachsen" (Berlin, 1843); „Geschichte des deutschen Reiches unter Conrad III" (Hanower, 1845); oraz „Regesta pontificum Romanorum" (Berlin, 1851, 2 wyd., 1885—88), za które papież Pius IX złożył mu listowne podziękowanie, a akademja berlińska znaczną wyznaczyła mu nagrodę. W r. 1850 poświęciwszy się medycynie, otrzymał stopień doktora 1853 r. i był lekarzem praktykującym w Berlinie, ale nie porzucił prac i na polu historycznem, czego dowodem są jego ważne artykuły w wielkiem dziele Pertza: „Monumenta Germaniae historica," tudzież w czasopiśmie „Der Orient," oraz wydana przezeń „Bibliotheca rerum Germanicarum" (1 t., „Monumenta Corbeiensia", Berlin, 1864, 2 t., „Monumenta Gregoriana" (Grzegorz VII), tamże, 1865; 3 t., „Monumenta Moguntina," tamże 1866; 4 t., „Monumenta Carolina," tamże, 1867). Jakkolwiek lekcje jego z dziedziny paleografji, chronologji, dyplomatyki i t. d. cieszyły się wielkiem uznaniem słuchaczów, nie otrzymawszy jednak, nawet po przyjęciu religji chrześcijańskiej, wyższego stanowiska naukowego, zawiedziony w swej ambicji, zastrzelił się w Wittembergu 1870 r.

Jaffet Jan, historyk czeski, * w połowie XVI wieku, † 1614 w Horażdiowicach, ksiądz, zostawił wiele pism, dotyczących „Jednoty," treści historycznéj i polemicznej. Por. Jar. Goll „Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhm. Brüder" (1878, str. 80).

Jaffna, wyspa, ob. Dżaffna.

Jagara, *jaggery*, *jagre*, cukier z palmy kokosowej.

Jagemann Chrystjan Józef, uczony niemiecki, * 1735 w Dingelstädt, w Eichsfeldzkiem, bibljotekarz księżniczki wejmarskiej Amalji, † roku 1804; jako autor *Słownika* i *Gramatyki włoskiej*, tudzież jako wydawca opracowanego przez się dzieła Tiraboschi'ego „Storia delle letteratura italiana" (3 t., Lipsk, 1771—84), zasłużył się w Niemczech rozpowszechnieniem znajomości języka i literatury włoskiej.—Jego syn, **Jagemann** Ferdynand, * 1780 w Wejmarze, † 1820, był dobrym malarzem.—Siostra zaś pierwszego **Jagemann** Karolina, * 1778 r. w Wejmarze, † 1848; śpiewaczka i artystka dramatyczna, jako ulubienica wielkiego księcia Karola Augusta, który jej nadał majętność szlachecką Heigendorf, wywierała swego czasu przeważny i zbawienny wpływ na scenę wejmarską.

Jäger Albert, historyk austrjacki, * 1801 w Schmaz w Tyrolu, † 1891 w Innsbrucku, był od 1845 r. profesorem historji w Innsbrucku, od r. 1851 w Wiedniu. Napisał: „Tirol und der bayrisch-französische Einfall 1703" (1844); „Der Streit des Kardinals Nikolaus von Cusa mit Herzog Sigismund von Oesterreich" (1861, t. 2); „Kaiser Joseph II und Leopold II. Reform und Gegenreform" (1867); „Tirols Rückkehr unter Oesterreich etc." (1871), oraz wiele rozpraw w czasopismach naukowych.

Jäger Gustaw, historyczny malarz niemiecki, * 1808 w Lipsku, † 1871 r. tamże, uczeń Schnorra i Carolsfelda. Wsławił się jako autor fresków wykonanych w królewskich pałacach w Monachjum i Wejmarze. W r. 1847 został **J.** dyrektorem akademji sztuk w Lipsku. W obrazach olejnych traktował głównie przedmioty historyczno-biblijne. Najcelniejszym utworem jego pendzla jest „Złożenie Chrystusa do grobu."

Jäger Emil Fryderyk Oskar, historyk i pedagog, * 1830 w Sztutgardzie, jest od 1865 dyrektorem gimnazjum w Kolonji. Ogłosił: „John Wycliffe und seine Bedeutung für die Reformation" (Halla, 1854); „Geschichte der Römer" (5 wyd., 1884); „Geschichte der Griechen" (4 wyd., 1882); „Die punischen Kriege" (3 t., 1869—70); „Geschichte der neuesten Zeit vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart" (3 t., 1874—5); „Weltgeschichte" (Lipsk, 1887, t. 4); „Aus der Praxis. Ein pädagogisches Testament" (Wiesb., 2 wyd., 1885); „Das humanistische Gymnasium" (1889); „Auswahl wichtiger Aktenstücke zur Geschichte des 19 Jahrh," (1893); „Pro domo. Reden und Aufsätze" (1894); „Diaktik und Methodik des Geschichtsunterrichts" (1895).

Jäger Gustaw, zoolog, * 1832 w Börg w Wirtembergji, syn proboszcza Karola **J.,** autora kilku dzieł historycznych (* 1794, † 1842 r.), kształcił się w seminarjum ewangelickiem w Urach, oraz w uniwersytecie tubingeńskim i wiedeńskim, był docentem w Wiedniu, gdzie założył ogród zoologiczny, 1866 r. został profesorem akademji rolniczej w Hohenheim pod Sztutgardem, gdzie zarazem objął następnie katedrę zoologji w politechnice i fizjologji w szkole weterynarji. Należy do najgorliwszych przedstawicieli i popularyzatorów teorji Darwina. Ogłosił „Zoologische Briefe" (1864—76); „Die Darwinsche Theorie und ihre Stellung zur Moral und Religion" (1868); „Lehrbuch der Zoologie" (2 t., 1871—77); „Skizzen aus dem Tiergarten" (1866—71); „Das Leben im Wasser" (1868); „Deutschlands Tierwelt in ihren Standorten eingeteilt" (2 t., 1874); „Die menschliche Arbeitskraft" (1878); „Seuchenfestigkeit und Konstitutionskraft (1878); „Aus Natur und Menschenleben" (1893) i in. Pod tyt.: „Entdeckung der Seele" (1879) ogłosił rozprawę, w której starał się wykazać, że właściwe substancje wonne w wyziewach zwierząt są przyczyną afektów, popędów

i instynktów zwierzęcych. Wywody jego często są zbyt fantastyczne. Badania te doprowadziły go nadto do wniosku, że wszelka odzież z włókien roślinnych jest szkodliwa, zaleca więc wyłącznie odzież wełnianą. Wywołał żywą agitację w obronie swej „odzieży normalnej," ale uznania zjednać jej nie zdołał. W przedmiocie tym ogłosił „Wełniarstwo. Odzież powszechna jako ochrona zdrowia" (przekł. polski Steinhausa, 1886).

Jägerman Józef, inżynier polski, * 1843 r. w Wadowicach pod Krakowem, kształcił się w akademji technicznej we Lwowie i w politechnice w Wiedniu, następnie był asystentem katedry inżynierji we Lwowie, potem inżynierem towarzystwa budowy kolei Czerniowce-Suczawa. Od r. 1870 był profesorem nauk inżynierskich w szkole politechnicznej we Lwowie, 1887 r. otrzymał emeryturę. Rozprawy swe pomieszczał w czasopismach technicznych i wydał „O regulacji Dniestru" (1880).

Jägerndorf, po czesku *Kiernów*, *Kierniów (Karnovia)*, m. okręgowe w Szląsku austrjackim, nad rzeką Opawą Czarną i Opawicą, 14,500 m., trudniących się głównie wyrobem sukna. Niegdyś było stolicą księstwa t. n., powstałego po śmierci Mikołaja III, ks. opawskiego († roku 1365), którego najstarszy syn Jan I otrzymał je w udziale.

Jägersdorf, *Gross-Jägersdorf*, wieś w pruskiej regencji gumbińskiej, niedaleko Insterburga, pamiętna jest zwycięstwem, odniesionem 30 sierpnia 1757 r. przez Rosjan nad Prusakami.

Jagicz Watrosław, znakomity filolog słowiański, * 1838 w Waraždynie w Chorwacji, kształcił się w Wiedniu i 1868 — 70 był nauczycielem gimnazjalnym w Zagrzebiu; za ministerjum Raucha wydalony z tej posady, był sekretarzem akademji zagrzebskiej, a 1871 r. udał się w podróż naukową do Niemiec i Rosji. W r. 1872 objął katedrę językoznawstwa porównawczego w Odesie, a 1874 katedrę języków słowiańskich w Berlinie. W 1878 został członkiem akademji krakowskiej, profesorem uniwersytetu petersburskiego w r. 1880, zaś od 1886 wykładał filologję słowiańską w uniwersytecie wiedeńskim. Liczne jego prace pomieszczone były w „Pamiętnikach akademji zagrzebskiej," w „Književniku," szczególnie w „Archiv für slav. Philologie." Oddzielnie ogłosił: „Grammatica hervatskoga jezika" (Zagrzeb, 1864); „Historia književnosti hervatskoga naroda" (1867, dodatki 1868) i in. Od 1876 z Nehringiem i Leskienem wydaje „Archiv für slavische Philologie." Por. art. Fr. Pastrnka w „Ottovym Slovniku Naucnym" (t. XII, 1897).

Jagiellonka Anna, ob. Anna Jagielonka.

Jagiellonka Katarzyna, ob. Katarzyna Jagiellonka.

Jagiellonowie, dynastja książąt litewskich, która za wolą i życzeniem panów małopolskich, w osobie męża Jadwigi d'Anjou (ob.), Jagiełły Władysława I (ob.), wstąpiła na tron krajowy 1386 r. Za tej dynastji następne ważne fakty spełniły się: 1) powiększenie krajów Jadwigi posiadanemi przez Jagiełłę, które przez szereg unji 1413, 1499, 1569 ostatecznie połączyły się, mimo oporu Witolda, Glińskiego, Gasztoldów, Radziwiłłów i w. in. Ruś Czerwona 1387, Prusy Zachodnie 1466, Mazowsze ostatecznie 1526 stanowią część Korony. Prusy Wschodnie 1466. 1525, Lauenburg i Bytom 1526 stają się lennami, podobnie Kurlandja, 1561 Inflant część poddaje się. Spiż 1412, Siewierz 1443, Oświecim 1453, Zator 1494, pieniędzmi nabyte. Za Kazimierza Jagiellończyka Polska jest jądrem systemu państw śródeuropejskich, gdyż jego synowie zasiadują na tronie Czech i Węgier (do 1526). 2) Już za Zbigniewa Oleśnickiego (ob.) i Jagiełły do wysokiego stopnia doszła powaga kościoła, znajduje dzielnego oponenta w osobie Kazimierza III-go Jagiellończyka, za prymasa Dierżgowskiego 1550 r. potęguje się aż do zwoływania sejmów. Objawiający się wpływ husytyzmu wydał 3 maja 1439 r. konfederację korczyńską, którą właściwie „Duch rycerskiej swywoli emancypował się przez herezję z tradycyjnej grozy moralnej." Tu też należą stosunki z Korybutem. Jednocześnie wszakże wbrew interesom kraju a gwoli idei kościoła, kładzie Warmeńczyk głowę w wojnie z Turkami, a rokiem wprzódy podpisuje akt unji florenckiej dwu kościołów. Jan Olbracht podnosi myśl wojny i wygnania Turków z Europy, staje sojusz Polski, Litwy i Czech, oraz Węgier 1498 i 1499 z Ludwikiem XII r. 1500. Ale pomysł spełza jak 1648, wydaje tylko ponowienie unji 1499 r. Zabiegi książąt Bielskich rozżarzają scysję w w. księstwie z powodu Heleny Aleksandrowej. W Koronie reformacja szerzy się. Łaski Jan marzy o zbudowaniu kościoła narodowego; zdaje się, że prymas Uchański był skłonny go popierać. Liczono (Czacki), że Zygmunt August, wskutek nieuzyskania rozwodu z Katarzyną rakuską, pójdzie w tropy Henryka VIII angielskiego (ob.). 3) Szlachta doszła do szczytu władzy, stan wiejski i miejski został zdławiony (ob. Szlachta, Chłop, Kmieć). 4) Teutonizm zwyciężony pod Grunwaldem odradza się przez Alberta pruskiego. Z Witoldem ginie przewaga na Wschodzie. Za Władysława II Jagiełły, pierwszego z tego domu (1386—1433), zadzierzga się unja, zwyciężony zakon, hysyci czescy i malkontenci węgierscy odtrąceni, wbrew politycznie mądrej a nietrudnej polityce; Witold działa potężnie na wschodzie, asymilując; akademja rozwija się. Za jego syna Władysława III Warneńczyka (1433—1444), naród nawyka do autonomji i zacięty bój wiedzie o nią z monarchizmem Kazimierza III Jagiellończyka (1444—92), kruszy wysiłki Jana Olbrachta (1492—

1501), Aleksandra I (1501—1505) i Zygmunta Starego I (1505—48), za którego w pełny rozstrój wojny kokoszej rozkwita. Za syna ostatniego Zygmunta II Augusta (1548—1572) elekcja ogarnia i kraj jego dziedziczny; bój o Barbarę jest symbolem ostatniej *wyłączności* krwi na tronie, na którym *poddanka* zasiada. „Pod trumną Zygmunta Augusta, powiada Szujski, widzimy przepaść nieobrachowanej głębokości.” Przedwczesna śmierć tego króla stała się dla Polski nieobliczonem w skutkach nieszczęściem, data jej (72) jest zarazem datą zgonu złowróżbnego a ostatniego po kądzieli Jagiellona i datą ziszczenia się jego wróżb.

Jagiellończyk Kazimierz, król polski, ob. Kazimierz Jagiellończyk.

Jagielna, albo *Swinka*, rzeka w gub. Lubelskiej; początek ma w pow. Chełmskim, pod wsią Tarnowem, na północo-zachód Sawina, płynie ku zachodowi pod Cycowem i Puhaczowem, poczem wchodzi w powiat Lubartowski i pod Łęczną wpada z prawego brzegu do Wieprza. Długa wiorst 28.

Jagielówna Apolonja, dziewica znana z odwagi i poświęcenia się w opatrywaniu rannych podczas wojny węgierskiej 1848 r. Niejednokrotnie, w razie potrzeby, walczyła obok najmężniejszych wojowników. W grudniu 1849 r. przyjmowaną była z wielką czcią w Ameryce Północnej, a dzienniki tamtejsze obszernie opisywały jej czyny.

Jagielnica, miasteczko nad rzeczką Czerkaską, w Galicyjskim obwodzie i pow. Czortkowskim; ma 3,400 miesz. Jako wieś wspominana już 1448 r., zamieniona na miasto 1517.

Jagielski Ludwik, * 1821 w w. ks. Poznańskiem, † 1884 r. Po ukończeniu nauk w gimnazjum poznańskiem, słuchał kursów prawa i filozofji w Berlinie, ale je porzucił i od roku 1843 do 1853 kształcił się w malarstwie częścią w Dreźnie, częścią w Belgji. Po powrocie do kraju poświęcał się pracom artystycznym i literackim, pomagając Tytusowi Działyńskiemu w uczonych jego wydawnictwach. Z artystycznych jego utworów jest piękny obraz „Greczynka niewidoma,” z literackich zaś; „Fritjofowa Saga” Izajego Tegnera (Poznań, 1856); „Zabytek dawnej mowy polskiej” (Poznań, 1857) i t. d. W r. 1859 redagował *Dziennik Poznański.*

Jagiełło Ignacy, magister filozofji, nauczyciel języków starożytnych i literatury gimnazjum w Winnicy, * 1784 r. we wsi Remejszach, pow. Wiłkomierskiem, † w Winnicy 1849 roku. Z prac jego, najważniejszą jest przekład „Dziejów rzymskich Liwjusza,“ poprzedzony uczonym wstępem o cywilizacji Greków i Rzymian, dotąd w rękopisie; ustęp z tego dzieła drukował w *Dzienniku Wileńskim* (r. 1828, VI, 329—340); rozprawę o „Mitologji“ umieścił w *Tygod. Wil.* (VI, 257—280).

Jagiełło Władysław, ob. Władysław II Jagiełło.

Jagiełowa góra (niem. *Hagelberg*), wzgórze pod Gdańskiem, łączące się z górą *Biskupią*, u których stóp rozkłada się miasto. Obwarowana w r. 1655 podczas napadów szwedzkich, obecnie jest silną warownią. Nazwa pochodzić ma od legendowego władcy Jagiela, który lud okoliczny uciskał.

Jagienki, ob. Szarota.

Jagły, ob. Proso.

Jagnię, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem — jagnię srebrne ze złotą chorągiewką; w dolnem srebrnem — dwa pasy czerwone. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1791 roku.

Jagnię.

Jagnię, ob. Owca.

Jagoda *(bacca)*, owoc mięsisty, soczysty, zawierający w sobie kilka drobnych nasion, jak w porzeczce, agreście, winorośli, berberysie, borówce. Jeżeli owoc utworzony jest z licznych, odosobnionych, mięsisto-soczystych, jednonasionowych jagódek, osadzonych na wspólnym osadniku, zowie się *wielojagodą (syncarpium, bacca conglobata)*, jak np. w malinie, lub poziomce.

Jagodina, miasto w Serbji, w obwodzie Morawskim, nad Bielicą, 4,700 miesz., progimnazjum; obok znajdują się zwaliska wielkiego meczetu. Jest jednem z głównych ognisk handlu trzodą chlewną.

Jagodoszyszka, ob. Szyszka.

Jagody czarne, ob. Borówka.

Jagody czerwone, ob. Poziomka.

Jagody małpie, ob. Bagnówka.

Jagody żydowskie, ob. Momordica.

Jagodyński Stanisław Serafin, wierszopis polski, rodem z województwa Bełskiego, dworzanin Zygmunta III i Władysława IV, lubiony powszechnie dla wesołości i dowcipu, oraz nadzwyczajnej łatwości rymowania. Pisał wiele wierszy okolicznościowych, nabożnych i satyrycznych; przekładał z łacińskiego pieśni kościelne, a z włoskiego różne utwory sceniczne. Z oryginalnych prac jego najlepsze są: „Dworzanki, czyli epigramata różne,“ w których naśladował Jana Kochanowskiego, nieraz z powodzeniem (Kraków, 1621); dowcipne są także jego satyry, p. t.: „Grosz Jagodyńskiego pod zasłoną i ozdobą skrzydeł króla ptaków etc.” (Kraków, 1620, 2 ed., tamże, 1705, 3 ed., w *Bibl. Pol.*, Turowskiego, zesz. 29, z r. 1860). Gładkie są także jego wiersze weselne, p. t.: „Nymphica Aleksandra Chałeckiego z A. M. Woynianką” (Wilno, 1617). Mimo niezaprzeczonych zdolności, niezbyt jednak ufając własnej muzie, zajmował się najwięcej przekładami dzieł literatury zagranicznej. Wybornem pomiędzy innemi jest

jego tłómaczenie z włoskiego alegorycznego dramatu Ferdynanda Saracinelli: „Wybawienie Rugiera z wyspy Alcyny i t. d." (Kraków, 1628, przedruki: w *Bibl. starož. pisarz. pol.* Wójcickiego, t. 3, 1854 i w *Bibl. polsk.*, Turowskiego, zesz. 29, r. 1860), gdzie mieszczą się także wiersze weselne, p. t.: „Nymphica." Język **J.** w „Wybawieniu Rugiera" piękny, czysty i pełen ognia. Tłómaczył też Petrarki „Tryumf miłości" i 3 sonety.

Jagst, rzeka, ob. Jaxt.

Jagua, palma, ob. Maximiliana.

Jaguar, gatunek rodzaju kota (ob.).

Jagużyński Paweł, hr., * 1683 r. w Polsce, † 1736 roku. Osiadłszy z ojcem i całą rodziną w Rosji, wstąpił do wojska i został adjutantem Piotra I. W r. 1713 wysłany do Kopenhagi celem połączenia floty duńskiej z rosyjską; następnie wysyłany był w rozmaitych zleceniach do Danji, Meklemburga, Holandji, a 1717 r. do Francji. W r. 1719 udał się z innymi jako pełnomocnik rosyjski na kongres alaudzki. W następnym posłował do Wiednia, w celu przywrócenia przyjaznych stosunków Rosji z Austrją. W roku 1722 mianowany oberprokuratorem senatu, a 1725 r. otrzymał tytuł hrabiego. W latach 1732—1735 był posłem przy dworze berlińskim, a następnie został ministrem gabinetu.—Jego syn, *Sergjusz* **J.,** był generał-porucznikiem i wielkim szambelanem dworu, brat zaś pułkownikiem wojsk rosyjskich; † 1722 r. w Moskwie.

Jahde, rzeka, ob. Jade.

Jahn Fryderyk Ludwik, zwany ojcem gimnastyków *(Turnvater)*, * 1778 r. w Lanz, w ziemi brandeburskiej Priegnitz, jako nauczyciel nadetatowy gimnazjum kolońskiego w Berlinie, założył 1811 r. zakład gimnastyczny na placu zwanym Hasenhaide i w r. 1813 w chwili powstania Niemiec, do którego słowem i przykładem wielce się przyczynił, wstąpił do korpusu Lützowa i razem z nim wszedł 1815 r. do Paryża. Wróciwszy do Berlina, miewał odczyty o narodowości niemieckiej i otrzymał od rządu pensję jako nauczyciel gimnastyki. W r. 1819, podejrzany o rozszerzanie zasad demagogicznych, został uwięziony i po kilkakrotnej inkwizycji skazany na dwuletnie zamknięcie w fortecy, jednakże w następnym zaraz roku był ułaskawiony. Mając sobie kilkakrotnie zabraniany pobyt w Berlinie, przemieszkiwał we Freiburgu nad Unstrutą. W r. 1848 wybrany został do niemieckiego zgromadzenia narodowego. † 1852 r. w Freiburgu. Z pism jego zasługują na wzmiankę: „Das deutsche Volksthum" (Lubeka, 1810 i 1817 r.); „Runenblätter" (Naumburg, 1814); „Neue Runenblätter" (Naumburg, 1828). Oprócz tego wydał wspólnie z Eiselenem „Die deutsche Turnkunst" (Berlin, 1816). Życiorysy **J.** napisali: Culer (1831), Pröhle (1855).

Jahn Otto, znakomity filolog i archeolog niemiecki, * 1813 w Kiel, † 1869 w Getyndze. Studja uniwersyteckie odbywał w Kiel, Lipsku i Berlinie, poczem w celach naukowych podróżował do Kopenhagi, Paryża, Szwajcarji i Rzymu. Za powrotem (1839) doktoryzował się, został w 1842 r. profesorem filozofji i archeologji w Greifswald, a 1847 r. w Lipsku; tu atoli z powodu czynnego udziału w ruchach politycznych 1848 i 1849 otrzymał 1851 r. dymisję. W 1855 mianowany został profesorem filologji klasycznej i archeologji, a jednocześnie dyrektorem akademicznego muzeum sztuk w Bonn, gdzie od r. 1861 zarządzał także tamecznem seminarjum filologicznem. Działalność literacka **J.** jest bardzo rozległa; nie ogranicza się albowiem jeno na archeologji, krytyce i egzegezie pisarzów starożytnych, ale obejmuje także zakres krytyki muzykalnej i literacko-historycznej. Z licznych jego prac archeologicznych, które w części drukowane były poprzednio: w „Archäologische Aufätze" (Greifswalde, 1845) i w „Archäologische Beitrage" (Berlin, 1817), na szczególną uwagę zasługują: „Telephus und Troilus" (Kiel, 1841); „Pentheus und die Mänaden" (Kiel, 1842); „Die hellenische Kunst" (Greifswalde, 1846); „Beschreibung der Vasensammlung des Königs Ludwig" (Monachjum, 1855); „Die Ficoronische Cista" (Lipsk, 1852); „Die Wandgemälde des Columbariums der Villa Pamfili" (Monachjum, 1857); „Darstellungen griech. Dichter auf Vasenbildern" (Lipsk, 1861); „Röm. Alterthümer von Vindonisa" (Zürich, 1862); „Ueber bemalte Vasen mit Goldschmuck" (Lipsk, 1865) i t. d. Z prac filolog.-krytycznych celniejsze są: wydania Persjusza (Lipsk, 1843), Censarinusa (Berlin, 1845), Florusa (Lipsk, 1852); „Periochae" Liwjusza (Lipsk, 1853) „Psyche et Cupido" Apulejusa (Lipsk, 1856, 3 wyd., 1884); „Elektry" Sofoklesa (Bonn, 1861, 3 wyd., 1882), a mianowicie Juvenalisa (Lipsk, 1867 i 1868). Z innych dzieł **J.** wymieniamy jeszcze: „Ueber Goethes Iphigenie" (Greifsw. 1843); „W. A. Mozart" (4 t., Lipsk, 1856—60, 2 ed., 1867); wzór prac tego rodzaju: „Ludwig Uhland" (Bonn, 1863); „Biographische Aufsatze" (Lipsk, 1867); „Gesammelte Aufsätze über Musik" (Lipsk, 1866) i „Aus der Alterthumswissenschaft" (Bonn, 1868). **J.** należał bez zaprzeczenia do najuczeńszych ludzi tegoczesnych w Niemczech. Por. A. Springer „Gedächtnisrede auf O. J." (Grenzboten, 1869).

Jahn Jilji Vratislav, pedagog czeski, * 1838 w Pardubicach, kształcił się w kierunku realnym, a jednocześnie pisał poezje (pierwsza „Mnich" w r. 1858). Redagował „Obrazy života" w r. 1861 i 62; pracował w „Slovniku naucnym" Riegra i Kobra, „Narodnich Listach," był przez lat 30 dyrektorem szkoły realnej w Pardubicach. W r. 1885 został posłem do ra-

TABLICA JAJ PTASICH.

1) Remiz (Aegitalus pendulinus). 2) Słowik szwedzki (Cyanecula suecica). 3) Perkoz (Podiceps auritus). 4) Jaskółka (Chelidon urbica). 5) Dzierżba srokosz (Lanius excubitor). 6) Szpak (Sturnus vulgaris). 7) Wilga (Oriolus galbula). 8) Drozd paszkot (Turdus viscivorus). 9) Sroka (Pica caudata). 10) Pliszka (Motacilla alba). 11) Drozdzik (Pratincola rubetra). 12) Pełzacz (Certhia familiaris). 13) Jerzyk (Cypselus apus). 14) Pustułka (Finnunclus alaudarius). 15) Kawka (Corvus monedula). 16) Słowik alpejski (Accentor modularis). 17) Kręgogłów (Iynx torquilla). 18) Kormoran (Phalacrocorax carbo). 19) Cyraneczka (Anas crecca). 20) Słowik drozdówka (Acrocephalus turdoides). 21) Drozd skalny (Saxicola oenanthe). 22) Pokrzewka (Sylvia orphea). 23) Muchołówka Muscicapa Atricapilla). 24) Królik (Regulus cristatus). 25) Czapla (Ardea comata). 26) Czapla (Ardea cinerea).

dy państwa. W r. 1894 wyszedł do emerytury, osiadł w Padze i został współredaktorem „Chemickiej Knihovni technologickiej“ i „Časop. pro prómysl chemicky.” Napisał wiele poezji, kilka dramatów, wiele rozpraw naukowych i studjów z dziejów nauki, między innemi „Alchemie w Czechach“ (1880), życiorys Fr. L. Riegra. Por. o nim pracę J. Wegera (Pardubice, 1888).

Jahns Maks, pisarz wojskowy, * 1837 w Berlinie, kształcił się w szkole technicznej, od 1857—64 był oficerem, następnie oddał się studjom germanistycznym. Podczas wojny 1866 r. znowu wstąpił do wojska, należał do naukowego oddziału sztabu generalnego, od 1872 wykładał historję sztuki wojennej w berlińskiej akademji wojskowej, w 1886 wystąpił z armji. Ogłosił: „Deutsche Feldzüge gegen Frankreich” (1871); „Ross und Reiter in Leben und Sprache, Glauben und Geschichte der Deutschen“ (2 t., 1872); „Die Kriegskunst als Kunst“ (1874); „Handbuch der Geschichte des Kriegswesens“ (1878—80); „Ueber Krieg, Frieden und Kultur“ (1893) i w. in.

Jahorlik, Jahorłyk Mokry *(Jagorłyk)*, rzeka kotliny dniestrowej, płynie pomiędzy powiatami Tyraspolskim w gub. Chersońskiej a Bałckim w gub. Podolskiej i wpada do Dniestru. Na jej pobrzeżu znajduje się wyborny kamień litograficzny.—**J. Większy** *(Jegorlik)*, rzeka w gub. Stawropolskiej, długa 280 wiorst, wpada do rzeki Manycza.—**J. Średni** czyli *Śmierdzący* wpada także do Manycza.

Jahorlik, *Jahorłyk*, osada w pow. Bałckim, gub. Podolskiej, nad Dniestrem, przy ujściu do niego rz. Jahorlika, niegdyś warowna. W pobliżu znajduje się słup trójgraniasty z kamienia ciosowego, wzniesiony za króla polskiego Augusta II, oznaczający niegdyś granicę Rzeczypospolitej od państwa tureckiego.

Jahwe *(Jehowa)*, nazwa Boga w języku Hebrejów. Etymologja tego imienia jest ciemną, w każdym razie zdaje się nie oznaczać ani Stwórcy, ani „istniejącego.“ Używane dawniej wymawianie Jehowa wynikło stąd, że w języku hebrajskim, w którym samogłoski oznacza się punktami dodawanemi do spółgłosek, dodano do liter JHVH, oznaczających imię Boga, punkty samogłoskowe, przynależne do wyrazu Adonai, a to w tym celu, żeby w czytaniu głośnem nie wymawiać świętego imienia, lecz zastępować je synonimem Adonaj (Pan). Jeżeli zaś wyraz Adonaj poprzedzał tetragram JHVH, wtedy dodawano do niego samogłoski wyrazu *Elohim* (ob.). Za Abrahama, Izaaka, Jakóba nazwa **J.** nie była znaną, tylko *El Szaddaj*, t. j. *El potężny* (Exod. 6,2), a także *El Eljon*, t. j. *El wzniosły*. Jeszcze Jakób „zapaśnikiem *Ela*“ *(Isra-El)* zwany, poświęca kamienie w Bethel (dom boży) i w Gilead Pniel (oblicze boże). Rogi ołtarza, cielec złoty i wąż miedziany, zwany *Nehustan*, przez Hiskjasza dopiero zniszczony, okazują, że kult posługiwał się obrazami symbolicznemi bóstwa. Dopiero prorocy (ob.), w swej walce z obcemi kultami, oczyszczają pojęcie **J.** Już Eljasz użył posuchy i głodu za Achaba, za wskazówkę gniewu **J.** wobec kultu Baala. Prześladowania, jakich doznawali prorocy od rodu Omri, spotęgowało ich uczucie dla **J.**, który w przeciwieństwie do rozpusty i zbytków kultu zagranicznego, żąda przez usta Amosa, za Jeroboama II (822 — 761), prawości w postępkach, odpycha formy dawne swego kultu, żąda poprawy w obyczajach, w której braku grozi potęgą Asyrów. Jezajasz grozi kaźnią **J.**, bo wobec czcią bogów fałszywych jego zapomniano i, coraz bardziej odtrącając praktyki religijne, podnosi zasługi moralności życiowej. Wykazuje nicość środków ziemskich, kładzie nacisk na łaskę **J.** i odwieczne jego widoki, obecnie spełniające się. Ezechjel podnosi się z rezygnacji Jeremjaszowej; niewola go upaja, serafiny kultu perskiego unoszą go na swych skrzydłach w przyszłość, marzy o odbudowie kościoła Salomona, głosi braterstwo Judy i Izraela (37,16—22). Powstaje wiara w nieśmiertelność ziemską państwa Hebrejów, która stworzyła chiljastów i zjawia się wiara w Mesjasza (ob.). Juda Gabaonita, Bar Kochba ten kierunek reprezentują. Zarazem powstaje królestwo nie z tego świata, a braterstwo Judy i Izraela obejmuje świat cały. Dwa prądy równości przez miłość i prawo zaczynają go odtąd nurtować.

Jaik, ob. Ural.

Jaina, sekta, ob. Dżajnizm.

Jaipur *(Dżajpur)*, państwo hołdownicze w Indjach wschodnich, między 25°43′ — 28°27′ szer. płn. i 74°50′—77°15′ dług. wsch. od Gr., obejmuje 37,462 klm. kw. z 2,820,000 miesz., przeważnie Hindusów. Miasto główne t. n. posiada stację drogi żelaznej, mury warowne, pałac maharadży, piękne ogrody, szkoły, szpital, muzeum i liczy 160,000 miesz.

Jais, francuska nazwa gagatu (ob.).

Jajce, warowne miasto okręgowe w Bośni, nad rz. Pliwą, która tu tworzy wspaniały, 30 metrów wysoki wodospad. **J.** było niegdyś stolicą królów bośniackich i posiada wiele zabytków archeologicznych i historycznych. Obecnie liczy 3,800 miesz.

Jajko, *jaje*, *jaje płodowe (Ovum, Ovulum)*, utwór wyrabiany przez organy płciowe żeńskie zwierząt i będący pierwszym zaczątkiem organizmu. Jaja rozwijają się w jajnikach (ob.); każde **J.** znajduje się w oddzielnej torebce zwanej *pęcherzykiem Graafa*. **J.** jest to właściwie pojedyńcza, wielkich rozmiarów komórka (ob.); otoczone jest stosunkowo grubą błoną — *błoną przezroczystą (Zona pellucida)*; w treści, wypełniającej tę błonę, zwanej *żółtkiem*, znajduje się pęcherzyk zarodkowy Purkyniego, odpowiadający jądru komórki, a w nim odróżnić jeszcze można plamkę zarodkową Wagnera, odpowiadającą ją-

derku. Skutkiem pęknięcia pęcherzyka Graafa (ob. Miesiączka) jajko dostaje się do jajowodu (ob.), a następnie do macicy; jeżeli w tym przebiegu zetknie się z nasieniem męskiem, zostanie zapłodnione (ob. Zapłodnienie) i dalej zaczyna się rozwijać. Rozwój jajka polega na tem, że zaczyna się ono dzielić na coraz większą liczbę komórek (ob. Embrjologja), tworząc w ten sposób coraz większą kulkę, z coraz większej liczby coraz drobniejszych komórek złożoną; komórki, wypełniające wnętrze tej bryłki, przeobrażają się na ciecz, i bryłka w ten sposób zmienia się w pęcherzyk komórkową błoną okryty. Na oponie tego pęcherzyka w jednem miejscu tworzy się zgrubienie, od większego nagromadzenia się komórek zależące; zgrubienie to nazywa się *polem zarodkowem* i ono to wyłącznie daje początek przyszłemu organizmowi (ob. Rozwój płodu), podczas gdy reszta zarodkowego pęcherzyka gra tylko rolę czasowego pokarmu i znika stopniowo.—Na tym stopniu rozwoju znajdują się jajka ptasie wydo-

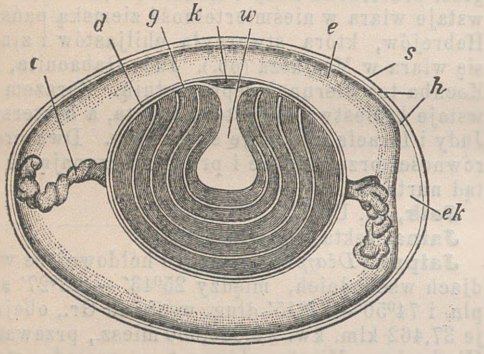

Fig. 1. Przecięcie jajka kurzego.

c cholaza, *d* opona żółtka, *g* żółtko żółte, *k* pole zarodkowe, *w* żółtko białe, *e* białko, *s* skorupa wapienna, *h* opona białka, *ek* komora powietrzna.

stające się na zewnątrz; istotną ich częścią składową jest żółtko, na którego oponie pole zarodkowe z łatwością odróżnić się daje; białko zaś i wapienna skorupa są to wydzieliny jajowodu, pokrywające to jajko od zewnątrz (fig. 1). **J.** ptaków różnią się między sobą wielkością, ciężarem, postacią, budową mikroskopową skorupy, jej zabarwieniem, plamami i rysunkami, a stąd znajomość jajek *(oologja)* daje ważną pomoc ornitologji, zwłaszcza w systematyce ptaków. Z 11,600 gatunków ptaków, obecnie znanych, 4,200 składa **J.** jednobarwne, a w tej liczbie jest 3,200 białych, 800 zielonawych, pozostałe posiadają różne odcienie żółte, czerwone, brunatne i czarne. Załączona *tablica barwna* przedstawia **J.** 26 ptaków europejskich.—**J.** gadów, płazów, ryb, oraz zwierząt bezkręgowych posiadają formy bardzo rozmaite; dla przykładu podajemy rysunki jajek: babki (Gobius), ryby z rzędu zamkniętopęcherzowych, wraz z zarodkiem (fig. 2),

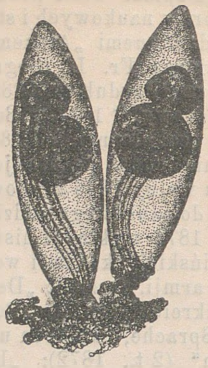

Fig. 2. Jajka babki (Gobius) wraz z zarodkiem. Powięk. 20 : 1.

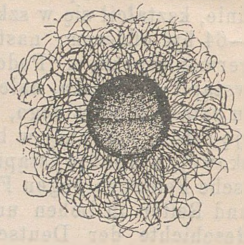

Fig. 3. Jajko belony (szczupaka morskiego), powięk. 5 : 1.

belony czyli szczupaka morskiego (fig. 3), ślimaka purpurowego Murex (fig. 4), modliszki (Mantis), owada z rzędu prostoskrzydłych, w przecięciu (fig. 5) i sepji (fig. 6).

Fig. 4. Jajka ślimaka Murex, $\frac{1}{2}$ wielkości naturalnej.

Fig. 5. Jajko modliszki w przecięciu. Wielkość naturalna.

Żółtko jajek ptasich zawiera 51,5 proc. wody, 15,76 witeliny, 21,3 margaryny, 0,44 cholesteryny, 8,4 substancji fosforycznej, 0,3 cerebryny, 0,28 chlorków sodu i potasu, 1 proc. siarczanów wapna i magnezji i in. Białko jest stężonym roztworem albuminu i różnych soli. Skorupa zawiera 92 — 95 proc. węglanu wapna, 3—6 proc. substancji organicznych, oraz drobne ilości węglanu magnezji, fosforanu wapna i soli żelaza. — Jajka ptasie stanowią pożywny i łatwo strawny pokarm; Indjanie amerykańscy używają też na pokarm jaj

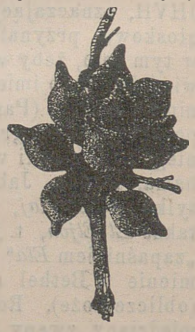

Fig. 6. Jajka sepji.

żółwi i kajmanów; jaja ryb dają również pokarm powszechnie ulubiony; z ikry jesiotrów i niektórych innych ryb wyrabia się kawior (ob.).—Ciężar przecięciowy wielkich jaj kurzych wynosi 60 gramów, z czego na skorupę przypada 6, na białko 36, na żółtko 18 gr. Ze względu na zawartość ciał białkowatych przyjąć można, że 30 jajek ma wartość równoważną z 1 kg. mięsa wołowego. Świeże **J.** mają ciężar właściwy 1,078—1,094; przy przechowywaniu **J.** ich c. wł. zmniejsza się, tak, że po 3 tygodniach schodzi już do 0,5. W 5 —10 procentowym roztworze soli kuchennej **J.** świeże toną, mniej świeże bujają w nim, a zepsute wypływają na powierzchnię. **J.** świeżo zniesione są przeświecające i posiadają drobny tylko pęcherzyk powietrza na końcu; jajka zepsute są nieprzezroczyste. Do rozpatrywania jaj w świetle przechodzącem służy *owoskop* (fig. 7), złożony ze skrzynki *A*, w której znajdu-

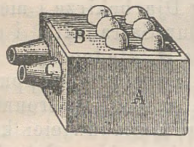

Fig. 7. Owoskop.

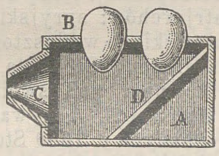

Fig. 8. Owoskop w przecięciu.

je się zwierciadło *D* (fig 8), pochylone pod kątem 45°. Ściana górna *B* zawiera otwory, w których umieszczają się **J.** badane; w ścianie przedniej osadzone są szkła oczne *C*, jak w lornetce teatralnej. Światło przedostające się przez **J.** odbija się od zwierciadła i dochodzi do oczu obserwatora, który łatwo każde zmętnienie jajka dostrzedz może. Nieco inaczej zbudowany owoskop dozwala badać **J.** za pośrednictwem płomienia gazowego. — W r. 1890 wywiozła Rosja 808 miljonów sztuk **J.**, Austrja 60 mil. kg., Włochy 15 mil. kg., Anglja w r. 1811 sprowadziła 1,275 mil. sztuk **J.** W Paryżu **J.** sortują się wedle wielkości, za pomocą pierścieni metalowych o średnicy 38—40 milimetrów.

Jajka jelenie, ob. Jeleni grzyb.

Jajko djable, ob. Sromotnik.

Jajko roślinne, ob. Załążek.

Jajnik *(Ovarium)*, najistotniejsza część organów płciowych żeńskich, organ wytwarzający jajka. U kobiety jajnik ma postać spłaszczonego owala, jest podwójny i znajduje się z każdej strony macicy, przyczepiony do niej więzem sznurkowatym. **J.** od zewnątrz okryty jest nabłonkiem i kilku warstwami zbitej tkanki; w samym środku pulchna tkanka obficie zawiera naczynia; pomiędzy tą środkową częścią a zewnętrzną oponą znajduje się najważniejsza gruczołowa warstwa organu; istotną jej częścią składową są pęcherzyki Graafa, których w jednym jajniku do 36,000 naliczyć można. Pęcherzyki Graafa mają wielkość rozmaitą, od mikroskopowej wielkości do dostrzeganych łatwo gołem okiem. Najmniejsze torebki są otoczone tkanką łączną, wysłane od wewnątrz jedną warstwą komórek nabłonkowych i zawierają w środku jedną, większą od nabłonkowych komórkę, pierwotne jaje. Z rozwojem pęcherzyki Graafa rosną coraz bardziej, liczba komórek powiększa się, środkowe roztapiają się na ciecz śluzową; pęcherzyk Graafa przedstawia się wtedy jako torebka, ciągliwą cieczą wypełniona, od wewnątrz wysłana warstwą nabłonkowych komórek; w jednem miejscu nabłonek jest zgrubiały, tworzy t. z. wzgórek jajowy i zawiera dojrzałe duże jajko. Skoro ilość płynu wewnątrz pęcherzyka dojdzie pewnej miary, powłoczka wewnętrznego ciśnienia przezwyciężyć nie może, pęka i zawartość pęcherzyka zostaje wyrzuconą do jajowodu (ob.); w ten sposób u kobiet co miesiąc jedno jajko z jajnika się wydostaje, i to stanowi zasadę miesiączki (ob.). Pęcherzyk po pęknięciu krwią wypełniony ściąga się, kurczy i pozostaje jako ciałko żółte, wieczny ślad odbytej miesiączki. U płodu pierwotnie **J.** są to wałeczki z tkanki łącznej, pokryte warstwą nabłonka; nabłonek się rozmnaża i ku wewnątrz do grubiejącego podścieliska wysyła odnogi; odnogi te drobne zlewają się z sobą i u noworodków przedstawiają się pod postacią długich powrozków gruczołowych, złożonych z komórek; pojedyńcze komórki gdzieniegdzie powiększają się, stanowiąc jajka pierwotne; wreszcie tkanka łączna, wrastając wązkiemi pasmami w taki twór gruczołowy, dzieli go na pojedyńcze oddziały, stanowiące pęcherzyki Graafa. Z chorób jajnika częściej zdarzają się zapalenia (ob. *oophoritis)* i nowotwory, jak rak, mięsak, włókniak, najczęstszą wszakże i najosobliwszą chorobą jajnika są torbiele i torbielaki (ob.), właściwie gruczolaki.

Jajowody, *trąby Fallopjusza*, składowa część wewnętrznych żeńskich organów płciowych; u kobiety są parzyste i mają postać trąbki, której jeden koniec, bardzo wązki, łączy się z jamą macicy, drugi otwór, szerszy i nierównemi strzępami zakończony (ogryzek djabli) otwiera się swobodnie do jamy brzusznej; w czasie miesiączkowania strzępki **J.** obejmują jajnik i wypadające jajko dostaje się do jajowodu, a następnie do macicy. Zapłodnienie jaja kobiecego przez plennik nasienny męski odbywa się w jajowodzie, a stąd dopiero przechodzi do macicy, gdzie ulega dalszym zmianom rozwojowym (ob. Jajko, Embrjologja, Rozwój płodu).

Jajożyworodne *(Ovovivipara)*, podgromada II zwierząt ssących w układzie Karola Bonapartego, obejmująca zwierzęta workowate i jednoodchodowe. W skupieniu tem części płciowe są od kanału odchodowego nieoddzielone, macica dwuotworowa, płód niedoskonały, dopiero ze-

wnątrz macicy dojrzewa; moszna umieszczona jest z przodu korzenia w tył zwróconego.

Jajwa, dopływ rzeki Kamy, w guber. Permskiej, długa 260 klm.

Jak, *yak*, wół tybetański, ob. Wół.

Ja-Ka-Ra, pseudonim Jana Kazimierza Radeckiego.

Jakarandowe drzewo, ob. Jacaranda.

Jakczić Jerzy ob. Jakszić.

Jakimowice, wieś w gub. Radomskiej, pow. Końskim, o ½ mili od osady Radoszyc. Tu 18 listopada 1794 złożyła broń resztka wojska polsk.

Jakimowickie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie Mińskiem, pow. Mozyrskim. W r. 1766 składało się z dóbr Jakimowicze, z folwarkami Koszyce, Wołożewicze i Siekierzyce. W tymże roku posiadał je Ludwik Jeleński, podkomorzy mozyrski, opłacając z niego kwarty złp. 424 gr. 1, a hyberny złp. 495.

Jakimowicz, herb, ob. Ogończyk.

Jakimowski Marek, szlachcic polski, rodem w m. Baru na Podolu; miał udział w wyprawach wojennych pod hetmanem Żołkiewskim; po nieszczęśliwej bitwie pod Cecorą 1620 r. wzięty został do niewoli tureckiej. Wieziony morzem do Aleksandrji, przy pomocy towarzyszów niewoli Stefana Szatanowskiego i Jana Stołczyny, blizko wyspy Melteliny zabiwszy kapitana, opanował okręt turecki i dostał się do Mesyny, a stąd do Rzymu, gdzie papież Paweł III w nagrodę waleczności obdarował go krzyżem złotym. Czyn ten Jakimowskiego opisany jest po włosku w broszurze p. t.: „La conquista della galera di Alessandria nel proto di Meteline call' spra oraggio del capitano Marco Jakimowski Polaco etc." (Rzym, 1623), tłómaczenie polskie wyszło w Krakowie (1628); jest także przedrukowana w „Starożytnościach historycznych polskich" Grabowskiego (t. 1). Al. Groza poświęcił mu jeden ze swych poematów.

Jakimowski Janusz, pseudonim Z. Małachowskiego.

Jakob Ludwik Henryk von, * 1759 r. w Wettinie, † 1827 w kąpielach Lauchstädckich. W roku 1791 profesor filozofji w Halli, a od r. 1807 do 1809 nauk politycznych w Charkowie, następnie urzędnik ministerjum finansów w Petersburgu, w r. 1816 udał się do Halli na profesora rzeczonych nauk. Napisał kilka ksiąg dla gimnazjów rosyjskich i projekt kodeksu karnego dla cesarstwa rosyjskiego, oraz wydał między innemi: „Lehrbuch der Nationalökonomie" (Halla, 1805, 3 wyd., 1825); „Grundriss der allgemeinen Logik" (1800, 2 wyd.); „Antimachiavell" (1796); „Die Staatsfinanzwissenschaft" (1821); „Grundsätze der Polizeigesetzgebung" i t. d. (tamże, 1821 i 1836).—Córka jego *Tereza Albertyna Ludwika*, znana jest pod pseudonimem *Talvj* (ob.).

Jakobeny, wieś na Bukowinie, w okr. Kimpolung, nad rzeką Bystrzycą; 670 miesz., kopalnia braunsztajnu, huta żelazna. W okolicy pokłady marmuru, źródła siarczane, piękny park.

Jakobici, sekta monofizytyczna w Mezopotamji, Syrji i Persji, zwana tak od Jakóba Baradasa Zanzalosa, † 578, biskupa edeskiego w Syrji, który rozproszonych monofizytów za czasów Justynjana zgromadził i uorganizował w społeczność kościelną. Niezależni od Konstantynopola i Rzymu, utrzymywali się głównie pomiędzy chrześcijańskimi Arabami (ob. Arabscy chrześcijanie), a zwłaszcza za panowania władców arabskich. Mniej różniąc się niż inni monofizyci od kościoła grecko-kat., przyjmują obrzezkę przed chrztem i przyznają Chrystusowi P. jedną tylko naturę boską, a skutkiem tego nie uznają soboru chalcedońskiego. Około r. 1352 ulegli prześladowaniu, mianowicie w Egipcie, gdzie odłączeni tym sposobem od azjatyckich, wytworzyli kościół koptyjski. Obecnie w Syrji i Mezopotamji liczą do 40,000 rodzin i mają dwu patrjarchów: syryjskiego w Djarbekirze i mezopotamskiego w klasztorze Dur-Safrańskim i pod Mardinem. Szczupła liczba **J.** zjednoczyła się z Rzymem pod swoim patrjarchą z Aleppu.

Jakobici, nazywali się w Anglji stronnicy wygnanych r. 1689 Stuartów, a mianowicie: króla Jakóba II (ob.), jego syna i wnuka. Szlachta wyższej Szkocji, pojedyńcze rodziny szlacheckie Anglji, część duchowieństwa anglikańskiego i katolicy należeli do ich liczby. Utrzymywali oni ciągle stosunki z wygnanymi książętami i występowali niejednokrotnie w ich sprawie, knując spiski lub też chwytając jawnie za oręż, jako to miało miejsce w powstaniach 1715 i 1745. Atoli jeszcze przed zupełnem wygaśnieniem rodu Stuartów, stronnicy ich zniknęli ze sceny dziejowej, tępieni przez rząd angielski. Mimo to jednak zachowali Szkoci aż do nowszych prawie czasów dla upadłego domu królewskiego pewną cześć marzycielską, która się nawet stała żywiołem poezji ludowej. Z pomiędzy wielu utworów poetycznych i pamiętników, ściągających się do tego faktu, wymieniamy: „Culloden papers" (Londyn, 1815); Hogga „Jacobite relics" (2 t., Edynburg, 1819); Chambersa „Jacobite memoirs" (Edymburg, 1834) i Jessego „Memoirs of the Pretenders and their adherents" (2 t., Londyn, 1845); Doran „London in Jacobite times" (1877—79, t. 2).

Jakobina, albo *Jacobaea* z Holandji, ob. Jacobaea.

Jakobini, dawniejsza nazwa Dominikanów we Francji, nadawana im od ich klasztoru w Paryżu, przy ulicy św. Jakóba. Jeden z trzech klasztorów dominikańskich w tem mieście, przy ulicy św. Honorjusza, był miejscem posiedzeń klubu rewolucyjnego Jakobinów (ob.).

Jakobini *(Jacobins)*, tak się nazywali członkowie klubu politycznego, którzy na bieg wielkiej rewolucji francuskiej wywierali wpływ prze-

ważny i stanowczy. Zaraz po zebraniu się stanów generalnych 1789 utworzył się w Wersalu polityczny klub Breton, złożony z członków zgromadzenia, reprezentujących wszystkie odcienia liberalne. Gdy zaś dwór przeniósł się do Paryża, klub ten osiadł (listopad 1789) w klasztorze Jakobinów (stąd miano **J.**), nazwał się *Stowarzyszeniem przyjaciół konstytucji* (Société des amis de la constitution), składał się z ludzi, nie należących do zgromadzenia narodowego, miewał posiedzenia regularne i publiczne; wybornie zorganizowany, utrzymywany w karności i jedności, szerzył agitację rewolucyjną po całym kraju, paraliżował działalność rządu i samego nawet zgromadzenia narodowego. Żywioł rewolucyjny wzmagał się w klubie coraz bardziej, tak, że po śmierci Mirabeau i ucieczce króla rozerwała się dotychczasowa jedność klubistów, i republikanie oddzielili się od konstytucjonistów, którzy założyli osobny klub w klasztorze Feuillantów (ob. Feuillants). Odtąd wywierali **J.**, składający się z Żyrondystów i stronników Robespierre'a, Dantona i t. d., nieograniczony wpływ na masy ludu i utworzyli nawet ze swych członków ministerjum (marzec 1792 r.). Wszystkie ważniejsze wypadki, jak: wypowiedzenie wojny, zniszczenie monarchji, zwołanie konwencji narodowej i t. d., było po większej części dziełem **J.**, a rozprawy w klubie budziły więcej interesu niż dyskusje w ciele prawodawczem. Po zwołaniu *konwencji narodowej* (ob.) we wrześniu 1793 r. dosięgnął klub **J.** z Robespierre'm na czele swego szczytu znaczenia. Śmierć króla, upadek Żyrondystów (maj 1793), powstanie ludu przeciw bogatemu mieszczaństwu, teroryzm wreszcie, wszystko to wyszło z inicjatywy **J.** i przez nich było przygotowane. Komitety dobra i bezpieczeństwa publicznego składały się z **J.** Z upadkiem Robespierre'a (9 Thermidora 1794) stracił i klub **J.** dawną swą potęgę; wkrótce został nawet zamknięty (11 listopada 1794), a zabudowania jego później zburzono. Ostatniemi znakami życia jakobinizmu były powstania 12 Germinala i 1 Prairiala 1795, oraz spisek Babeufa (ob.).—Por. Zinkeisena „Der Jakobinerclub“ (2 t., Berlin, 1852—1853); Taine „Origines de la France moderne“ (1881, Par.); „La conquête Jacobine” (1881); Aulard „La société des Jacobins“ (1890—93).

Jacobson.

Jakobson, *Gehema*: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem—skrzydło orle srebrne, w lewem czerwonem—stopa orla złota. U szczytu to samo, co na tarczy. Nadany 1624 przez Zygmunta III.

Jakobus de Voragine, teolog, * 1230 r. w Viraggio pod Genuą, † 1298 r. W r. 1292 został arcybiskupem genueńskim. Przełożył Biblję na język włoski i napisał sławną „Legenda aurea sive historia Lombardica,“ zbiór legend, który cieszył się w wiekach średnich wielką popularnością i dawał tematy wielu poetom. Przełożono go na wiele języków. Z wielu wydań Legendy Złotej wymieniamy nowe Grüssego (Lipsk, 1846, powtórzoną 1850).

Jakonet, *żakonet* (franc. *jaconas*), tkanina bawełniana, gęstsza od muślinu, biała lub wzorzysta, używana na suknie damskie.

Jakoubek ze Strzibna (z łacińska *Jacobellus*), † 1429 r. W r. 1400 był już profesorem uniwersytetu praskiego, a 1404 księdzem. Jako gorliwy stronnik reformy kościelnej, występował w rozprawach z powodu spalenia pism J. Wiklefa i na synodzie 1413 r., na którym król Wacław usiłował zagodzić spór pomiędzy Husem a prałatami, silnie domagał się odebrania księżom zarządu majątkami ziemskiemi, a po odjeździe Husa do Konstancji przeniósł spór na pole liturgiczne, ucząc, że sakrament Wieczerzy P. udzielany być powinien wszystkim pod dwiema postaciami. Na synodzie 1421 r. wybrany jednym z czterech członków zarządu kościelnego utrakwistów, objął urząd kaznodziei kaplicy Betleemskiej. Po objęciu rządu kraju przez Zygmunta Korybutowicza powrócił z wygnania, a 1427 r. został administratorem djecezji praskiej. Z pism jego znane są niektóre *Kazania* po czesku i łacinie (wyd. 1545), „Pieśń o ciele i krwi Pańskiej“, „Epistoły niedielni“ (wyd. 1564) i in.

Jakowa, ob. Djakowa.

Jakowe drewno, *Jakwood, drewno pomarańczowe*, drewno z drzewa *Artocarpus integrifolia* (ob. Chlebowiec); świeże jest żółte, następnie brunatnieje, używa się Indjach Wschodnich i Anglji w stolarstwie i tokarstwie.

Jakowicka-Friderici Adelina, śpiewaczka, * 1838, uczennica Dobrzyńskiego (jako pianistka) i Dobrskiego (jako śpiewaczka). W r. 1865 21 marca wystąpiła pierwszy raz w „Lunatyczce,“ następnie w „Ernanim“ i „Robercie“, przez lat kilkanaście była artystką opery warszawskiej, występowała z wielkiem powodzeniem we Włoszech i Paryżu, do 1886 była nauczycielką śpiewu w szkole, utrzymywanej przez dyrekcję teatrów warszawskich.

Jakowicki Ignacy, geolog, * 1797, † 1847 r., kształcił się w uniwersytecie wileńskim, 1835 r. został lekarzem weterynarji, a 1839 r. lekarzem medycyny, był profesorem adjunktem mineralogji w uniwersytecie wileńskim. Ogłosił: „Wykład oryktognozji i początków geognozji,“ podług Wernera (Wilno, 1825); „Mineralozja zastosowana do sztuk, rzemiosł, fabryk i rolnictwa, ułożona na klasę III“ (1827); „Obserwacje geognostyczne w guber. zachodnich i północnych“ (1831); „Postrzeżenia geognostyczne w kraju od morza Baltyckiego do Czarnego“ (w *Dzien. wil.* z r. 1830).

Jakowlewskie zakłady górnicze, w gub. Permskiej i Wiackiej, zatrudniają kilkanaście tysięcy ludzi.

Jakowski Marjan, lekarz, * 1857 r. w Białej Radziwiłłowskiej, medycynę studjował w Warszawie, od 1881—1886 był asystentem kliniki djagnostycznej, 1886—1896 zarządzał pracownią bakterjologiczną przy szpitalu Dzieciątka Jezus, od 1896 r. jest ordynatorem tegoż szpitala. Od 1888—1891 był sekretarzem Tow. lekar. warsz.; od r. 1892—1897 redaktorem *Pamiętnika towar. lekar. warsz.* i *Przeglądu piśmiennictwa lekarskiego polskiego*. Ogłosił: „O gruczole mlecznym“ (1881); „O rozwoju tkanki tłuszczowej“ (1884); „Grzybki chorobotwórcze“ (1886); „O twardzieli nosa“ (1887); „W kwestji etjologji zapalenia opłucnej“ (1892); „Przyczynek do kwestji zakażeń mieszanych u suchotników“ (1893); „O zakrzepach żylnych pochodzenia zakaźnego“ (1898).

Jakób, imię: franc. Jacques, ang. James, włos. Jacopo, hiszpańskie Jago lub Jayme.

Jakób (hebr. *Jaakob*), syn Izaaka, wnuk Abrahama, trzeci i ostatni patrjarcha, który przez 12 synów został protoplastą narodu hebrajskiego. **J.** w stosunkach swoich z bratem bliźniakiem Ezawem, jak również z teściem Labanem, przedstawia się niezupełnie wolnym od zarzutu, † w Gosenie w Egipcie, mając 147 lat wieku. Por. Bernstein „Ursprung der Sagen von Abraham, Isaak und **J.**“ (1871).

Jakób (św.), zwany *Większy*, syn Zebedeusza, starszy brat ś. Jana Ewangelisty, rybak, a następnie jeden z pierwszych uczniów Jezusa Chrystusa i apostoł, rodem z Betsaity, przemieszkiwał najczęściej w Jerozolimie, gdzie skazany został przez Heroda Agrypę na ścięcie r. 42 po Chr. (Mat. 3, 17.—20, 20. 4, 21.—Mar. 1, 19. 3, 17. Łuk. 9, 52—56). Utrzymują, że opowiadał Ewangelję w Hiszpanji i że zwłoki jego cudownie przeniesione do Komposteli w r. 800, co jest błędem, gdyż † przed rozesłaniem ap. Por. Rojko „Religions- und Kirchengeschichte“ (t. II, § 16 i 64).

Jakób (ś.), zwany *Mniejszy*, a także *Klopas* (Jan 19, 5) i *Keofas* (Łuk. 14, 18), syn Alfeusza (Mar. 15, 40.—Łuk. 6, 15.—Dzieje Ap. 15, 13—21). Ojcowie kościoła twierdzą, że był pierwszym biskupem jerozolimskim, a Hegesippus, że w 30, a podług innych w 63 lat po śmierci Chrystusa, był ukamienowany za kazanie, które miał w świątyni jerozolimskiej. Por. Rojko „Religions- und Kirchengeschichte“ (t. II, § 20 i 65). List jego, napisany w języku greckim, zwany powszechnym, wystosowany jest do Żydów nawróconych, a rozproszonych po za granicami Palestyny, mianowicie w Egipcie.

Jakób z Nizyby, *Wielki* (św.). † około r. 350, pustelnik w górach Kurdyjskich, potem biskup w Nizybie, miał mieć udział w soborze nicejskim 325 r. Podawane za jego mowy (18) i list w tłómaczeniu ormiańskiem (Rzym, 1756) nie są autentyczne. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 15 lipca.

Jakób, imię kilku królów szkockich, a także angielskich.—**Jakób** I, król szkocki, 1424—37, * 1394 syn Roberta III. Wysokie wykształcenie umysłu winien był długiej niewoli angielskiej, w którą popadł w czasie swej podróży do Francji 1405. Po śmierci ojca 1406 r. ogłoszony był wprawdzie królem, lecz dopiero w r. 1424 po otrzymaniu wolności, wstąpił na tron Szkocji, którą znalazł w najstraszliwszym nieładzie i rozprzężeniu. Postanowił więc ukrócić nadużycia szlachty, a przeprowadzeniem niektórych reform podnieść kulturę kraju i wydobyć lud ze stanu zdziczenia. Rozszerzając przywileje mieszczan w parlamencie, ustanawiając milicję krajową i sprowadzając zagranicznych rękodzielników, starał się podnieść mieszczaństwo i złamać potęgę szlachty, i tak już obrażonej z powodu odjęcia jej nieprawnie posiadanych dóbr koronnych. Uknuła więc szlachta spisek, i **J.** został zamordowany 20 lutego 1437 przez Roberta Grahama i jego wspólników. Żona **J.** była córką ks. Somerset, piękna Anna Beaufort, którą poznał i pokochał podczas swej niewoli na zamku Windsor. Historję tej miłości opisał w pięknym poemacie „The King's Quhair,“ najlepsze wydanie Skeat'a. Niektórzy przypisują mu wynalazek narodowych melodji dolno-szkockich; pewnem jednak jest tylko to, że ulepszył kościelną muzykę szkocką. Jego poezje, pisane w języku szkockim i łacińskim, wydane zostały przez Tytlera p. t.: „The poetical remains of king James“ (Edynburg, 1733).—**Jakób** II, 1437—60, syn i następca poprzedniego, * 1430 r.; od czasu swej pełnoletności panował roztropnie i surowo karał buntujących się panów. W czasie kiedy zamierzał nieść pomoc wygnanej królowej angielskiej Małgorzacie, † 1460 pod miastem Roxburgh. Jego żona, Marja księżna Geldrji, prowadziła dalej oblężenie i zdobyła to miasto.—**Jakób** III, 1460—88, syn i następca poprzedniego, * 1451, panował po tyrańsku i zginął w czasie powstania szlachty szkockiej 11 czerwca 1488 r. w bitwie pod Bannockburnem. Zaślubiony był z Małgorzatą, córką króla duńskiego Chrystjana I.—**Jakób** IV, 1488—1513, syn i następca poprzedniego, * 1475 r., objął rządy 11 czerwca 1488 i sprawował je roztropnie. Sprzymierzywszy się z Francją przeciwko Anglji, poległ 9 września 1513 w bitwie z Anglikami pod Flodden. Żoną jego była Małgorzata, córka króla angielskiego Henryka VII, skutkiem czego korona angielska przeszła następnie w dom Stuartów.—**Jakób** V, 1513—42, syn i następca poprzedniego, * 1512; wstąpił na tron po swym ojcu 1513, zostawał z początku pod ustanowioną regencją, a w 17 roku życia sam objął rządy. Ponieważ

usiłował rozkrzewić w Szkocji reformację, przeto w wyprawie swej przeciwko Anglji został opuszczony przez szlachtę. Z tej przyczyny dotknięty melancholją, † 1542 r. Pierwszą jego żona była Magdalena, córka króla franc. Franciszka I; drugą Marja, ks. lotaryńska, córka ks. Klaudjusza de Guise, z którą spłodził nieszczęśliwą Marję Stuart, swoją następczynię.—**Jakób** I, król W. Brytanji i Irlandji, 1603—25, jako król szkocki (od 1567) *Jakób VI*, syn Marji Stuart i Henryka Darnleya, * 1566 w Edymburgu, po przymusowem zrzeczeniu się korony przez swą matkę 24 lipca 1567 r. został ukoronowany królem szkockim. Kiedy kraj jego pod rządami chciwych regentów cierpiał wiele od feudalnej arystokracji, oraz z powodu interwencji Anglji i Francji. **J.** tymczasem spędzał wiek dziecinny w Stirling i pod kierunkiem swego nauczyciela Buchanana wielkie w naukach czynił postępy. Zdaje się, że już wcześnie nabrał przesadzonego o władzy królewskiej pojęcia, które dla niego, a bardziej jeszcze dla jego potomków miało się stać tak fatalnem. Gdy doszedł wieku młodzieńczego, wydzierały go sobie nawzajem stronnictwa, chcąc utrzymać swój wpływ na sprawy rządu. Obojętny z początku na los więzionej matki, zaczął później grozić Elżbiecie wojną, ale gwoli widokom na tron angielski, a w końcu nawet dla rocznej pensji 4,000 funt. ster., przyznanej mu przez Elżbietę, nie tylko ułagodził swój gniew, lecz nawet zawarł 1588 nowe z Anglją przymierze. Przy pedanterji, braku charakteru i opieszałości króla, Szkocję wichrzyły ciągle zawistne stronnictwa i spory religijne. Po śmierci Elżbiety 1603 r., jako prawnuk Małgorzaty, córki Henryka VII, został **J.** obrany królem angielskim. Przejęty zasadami despotyzmu, słaby i pełen próżności, począł się zaraz otaczać ulubieńcami. Złączywszy się ze stronnictwem kościoła episkopalnego, prześladował naprzód prezbiterjanów, a potem katolików, co sprowadziło roku 1605 pamiętny *spisek prochowy*. Jego rządy samowolne i lekceważenie prerogatyw parlamentu przygotowały powstanie, które wybuchło za jego następcy; przez swą chwiejność w polityce zagranicznej i przez nieudzielenie pomocy swemu protestanckiemu zięciowi, Palatynowi Fryderykowi V, w sprawie czeskiej, ściągnął na siebie niechęć i pogardę państw zagranicznych. † 1625 r. Żoną jego była od 1589 Anna, ks. duńska. Z jego dzieci: syn Karol I (ob.) odziedziczył po nim koronę, a córka Elżbieta była żoną Palatyna Fryderyka V. Pozostałe po nim pisma „Opera," świadczące o wyższem wykształceniu umysłu, wydał biskup Montacute (Lond., 1619). Próbował też **J.** sił jako poeta w dziele: „Essays of prentice in the divine art of poesie" (Edynb., 1584). Por. Nicholsa „The progresses, processions and festivities of King James I" (3 t., Londyn, 1829) i D'Israeli'ego „Inquiry, of the literary and political character of James I" (Lond., 1816); Goodman „The court of king James I" (1839); Gardiner „History of England from the accession of James I" (1863).

Jakób I.

Jakób II, król W. Brytanji i Irlandji, 1685—88, drugi syn Karola I, wnuk poprzedniego, * 1633 r. Otrzymał staranne wychowanie; nosił przed wstąpieniem na tron tytuł księcia Yorku. Uwięziony podczas rewolucji 1646, uciekł 1648 do siostry swej Marji, żony Wilhelma II, ks. Oranji, a następnie do matki Henrjety, córki Henryka IV. Na obczyźnie prowadził dosyć awanturnicze życie w służbie wojskowej francuskiej i hiszpańskiej. Po restauracji Stuartów otrzymał od brata swego Karola II godność wielkiego admirała i naczelne dowództwo nad flotą angielską. Jako prezes kampanji afrykańskiej wzniecił wojnę z Holandją i odniósł nad jej flotą stanowcze zwycięstwo niedaleko Lowestoffe (3 czerwca 1665). We Francji przeszedł potajemnie na łono kościoła katolickiego i ogłosił to publicznie (1671) po śmierci pierwszej swej żony. Nienawiść ludu z powodu tej zmiany religji potrafił zatrzeć zaszczytnemi czynami w wojnie z Holandją 1672 r. Skutkiem słynnego aktu, zwanego *Test-bill*, z 28 lutego 1673 r., złożył wszystkie swoje urzędy. W r. 1679 musiał dla mniemanego sprzysiężenia katolików szukać schronienia w Brukseli, i wtedy izba niższa ogłosiła go za pozbawionego wszelkich praw do korony. Wróciwszy atoli do kraju po rozwiązaniu parlamentu 1680 r., był jakiś czas namiestnikiem Szkocji, a następnie wywierał taki wpływ na słabego brata, że ten przyjął go do rady stanu i oddał w jego ręce ster rządu. Po śmierci Karola II wstąpił na tron angielski (6 lutego, 1685) i przyrzekł szanować wszystkie swobody. Mimo to jednak przedsiębrał środki celem ugruntowania monarchji absolutnej i przywrócenia katolicyzmu. Z rozjątrzenia narodu przeciw królowi korzystał ks. Monmouth, naturalny syn Karola II, wygnany do Niderlandów. Chcąc bowiem tron opanować, wylądował z Anglji 11 czerwca 1685 r., ale pobity t. m. pod Sedgemoor, poszedł ze swymi stronnikami na szafot. Oddawszy się w ręce papistów, usiłował **J.** przeprowadzić równouprawnienie katolików z wyznawcami kościoła episkopalnego i dopuszczał się w tym celu wielu niesprawiedliwości. W 1687 ogłosił powszechną tolerancję, a opornych biskupów wtrącił do Towru. Król nie miał dotąd potomstwa. Otóż gdy mu żona powiła 10 czerwca 1688 r. syna, lud uważał dziecię za podsunięte, a przywódcy whigów zwrócili się do jego

zięcia, Wilhelma, księcia Oranji, który w listopadzie 1688 r. wylądował w Anglji. Daremnie **J.** starał się teraz na inną zwrócić drogę; wszyscy go opuścili, i 27 grudnia 1688 r. uszedł do Francji, gdzie Ludwik XIV oddał mu na mieszkanie pałac St. Germain. Parlament ogłosił go 22 stycznia 1689 za pozbawionego tronu i wyniósł na jego miejsce księcia Oranji, pod imieniem Wilhelma III. Tym sposobem dokonała się ważna w historji angielskiej rewolucja. Z Francji utrzymywał **J.** ciągłe stosunki ze swymi stronnikami (ob. Jakobici) w Anglji, starając się za ich pomocą odzyskać utraconą koronę. **J.** † 1701 w St. Germain. Zaślubiony był: 1) z Anną Hyde, córką późniejszego hr. Clarendon; 2) z Marją d'Este, ks. Modeny. Jego córki z pierwszego małżeństwa, Marja, żona Wilhelma księcia Oranji i Anna, żona Jerzego, księcia duńskiego, wstępowały kolejno na tron angielski Syn z drugiego małżeństwa, Jakób III (ob.) znany jest w dziejach pod nazwą *Pretendenta*. Por. Clarkego „Life of James II" (2 t., Londyn, 1816).

Jakób III, *Pretendent*, zwany także *kawalerem St. Georg*, syn poprzedniego, * 1688 r., uznany został 1701 r. przez Francję, Hiszpanję, papieża, Modenę i Parmę za króla angielskiego. Ludwik XIV wyznaczył mu pensję i używał za narzędzie postrachu przeciw potędze brytańskiej. Gdy wyprawa floty franc. (1707), mająca osadzić Pretendenta na tronie, nie powiodła się, a parlament angielski naznaczył za jego głowę 100,000 funt. st. nagrody, poszedł **J.** walczyć do Flandrji pod marszałkiem Villarsem. Na mocy pokoju utrechckiego (1713) uznała Francja zaszłe w Anglji zmiany i musiała odmówić dalszej gościnności pretendentowi. Wszystkie pokuszenia Jakobitów i wysiłki pretendenta nawet przy pomocy zagranicznej (1715—16, 1719, 1720) były bezowocne. Nie powiodła się również i wyprawa (1745) jego syna Karola Edwarda (ob.), pokonanego w bitwie pod Culloden 27 kwietnia 1746 r. Ostatki życia przepędził **J.** w Albano, gdzie † 1766 r. Żoną jego była Marja Klementyna Sobieska, córka Jakóba Sobieskiego.

Jakób, imię dostojników kościelnych w Polsce:

Jakób I, arcybiskup gnieźnieński, znany z opisów Mateusza Cholewy, w buli papieskiej z 2 stycznia 1146 r., jako zmarły, wspominany jest pod literą początkową L. (Lubomir i Jakób apostołowie święci 1 maja). Pochodził z rodu Szreniawa albo Drużyna, o ile się zdaje, był następcą Marcina, arcyb., godzącego jeszcze spory synów Władysława Hermana. Roku 1136 do niego wystosował papież Inocenty III bulę, potwierdzającą posiadłości archidjecezji gnieźnieńskiej (Raczyń. *Cod. M. P.*, I). Potwierdził nadanie Salomei, wdowy po Bolesławie III, dla Mogilna, wraz z komesem Wszeborem (*Mon. Biel.* I), z którym potem przystał do braci prześladowanych przez Władysława II i pod Poznaniem go wyklął, przyczem namiot w. księcia na głowę mu swym wozem miał obalić (*Mon.* II), † 1145 (Rzyszcz, II N. 436 I, 1).

Jakób II (jak się sam tytułuje), nosi w rocznikach przydomek *Świnka*, który przypomina imię Swanca (palatyn gdański 1286 r.), z rodu osiadłego w Sieradzkiem, nastąpił po Włościborzu 1283 r.; w r. 1293 zjawia się jakiś Filip, arcybiskup gnieźnieński (Jabczyński, *Archiwum teol.* i, 93), gdy jeszcze „Jakób II" w stycz. 1291, a może i później, oraz 25 kwiet. 1293 r. wystawia dokumenty (Rzyszcz. i Damalewicza *Series arch. Gnesn.* 170). Jakób ten odprawił synody 1285 w Łęczycy, 1290 w Gnieźnie, załatwiające klątwą spór Henryka IV z biskupem wrocławskim Tomaszem II o dziesięciny, oraz w Gnieźnie 1309 r. dotyczący poboru wolnej dziesięciny. Spory te miały tem większą wagę, że łączyły się z wciskaniem się rycerzy i osadników do Polski, kędy ani świętopietrza, ani dziesięcin „obyczajem ziemskim" nie chcą płacić, a w dodatku „naród polski przez nich jest uciemiężony, wzgardzony, wojną trapiony, przywilejów i zwyczajów chwalebnych ojczystych pozbawiony, wśród milczenia północy *(noctis intempeste silencio)* z własnego majątku ograbiony". Słowa te listu synodu Łęczyckiego, na którym Jakób arcybiskup, Paweł z Przemankowa krakowski, Jan poznański, Tomasz włocławski i drugi płocki i Wisław kujawski biskupi podpisali się, okazują, że duchowieństwo w tej epoce było twierdzą narodowości przeciw Niemcom (lut. 1285 r. w *Steinzla Urkundenbuch z. B. Breslau*, 151). Nie poprzestając na tem, Jakób daną sobie przez papieża Marcina VI chorągiew z krzyżem wręczył Leszkowi Czarnemu na wojnę z Tatarami 1284 w rok po elekcji i namaszczeniu swojem (ibid. 167). A choć był świadkiem 1292 r. w październiku zrzeczenia się Władysława Łokietka praw swoich do W. Polski i hołdu jego z Sieradza i Kujaw Wacławowi czeskiemu w Sieradzu (akty u Roeppla), już 14 stycznia 1293 otrzymał od Łokietka i Kazimierza braci, oraz Przemysława, „dziedziców Krakowa", przyrzeczenia wynagrodzenia strat, przez gnieźnieńską katedrę poniesionych, w wojnie o odzyskanie W. Polski toczonej. Miał ten z 3 książąt dać 300 grzywien srebra Jakóbowi, kto pierwszy tron obejmie (Raczyń, *C. d. M. P.* 84). Padło to na Przemysława, którego 26 czerwca 1295 ukoronował w Gnieźnie. W trzy lat później z gronem biskupów odbierał od Henryka I, dziedzica Królestwa Polskiego (ob.), w Kościanie przywileje dla kościoła polskiego, popierające stronę narodową, której na innej drodze dawał pomoc, nakazawszy (1285), by beneficjów nie otrzymywali cudzoziemcy, a szkół nauczyciele koniecznie po polsku musieli mówić; † 1313—14, po wakansie kilkoletnim, w czasie którego Borysław (ob.), w 1317 roku nominowany, ustąpił

w listopadzie miejsca Janisławowi Kotwiczowi.

Jakób III z Sienna, arcybiskup gnieźnieński, ob. z Sienna Jakób.

Jakób IV Uchański, arcybiskup gnieźnieński, ob. Uchański Jakób.

Jakób I, cesarz haityjski ob. *Dessalines* Jan Jakób.

Jakób-Beg, władca Kaszgaru, * 1820 r. w Taszkencie; syn nauczyciela religji, wstąpił do wojska, a przez ożenienie się z córką gubernatora Taszkentu (1852) zyskał możnych przyjaciół i został gubernatorem twierdzy Akmasdszyd (teraz Perowsk); w 1864 bronił walecznie, lubo bezskutecznie, przeciw Rosjanom Tszemkentu i Taszkentu. W 1865 dodany został przez Chudujara, chana Kokanu, jako generał, Buzurgchanowi, wysłanemu dla odzyskania Kaszgaru, odpadłego do Chin. **J.** opanował główne miasta, zgromadził wojska i bogactwa, odesłał Buzurgchana do Kokanu i pod nazwą Atalika Ghazi (władcy wiary) ogłosił się panującym. W roku 1877 zamordowany przez jednego ze swych dworzan. Por. Boulger „Life of Yakoob Beg“ (1878).

Jakób-chan, emir Afganistanu, * 1849, syn Szyr-Alego, objął rządy Afganistanu po ucieczce ojca 1878 i zawarł przymierze z Anglikami 1879. Gdy następnie mianowany rezydentem major Cavagnari przybył 24 lipca do Kabulu i został przez tłum wraz z orszakiem swym zamordowany, **J.** aresztowany przez przybyłe wojska angielskie, odesłany był 13 grud. 1879 do Indji, tam internowany, na jego zaś miejsce mianowany był emirem Abd ur. Rahman.

Jakób de Vitry, po łac. *Jacobus Vitriacus*, * w Vitry, † 1240 w Rzymie, Augustjanin, od roku 1217 do 1229 biskup ptolemajdzki (Akra), ogłaszał wyprawę krzyżową przeciwko Albigensom i Saracenom. W r. 1229 został kardynałem i biskupem w Tuskulum, później legatem papieskim we Francji, Brabancie, Niemczech i w Ziemi Swiętej. Ważniejsze z jego dzieł jest: „Historia orientalis” i mniejszej wartości „H. occidentalis”, w Martenego i Duranda „Thesaurus novus anecdotorum” (3 t.).

Jakób z Veletri. Gdy biskup krakowski Prandota, kapituła i duchowieństwo djecezji wysłali list do papieża Inocentego IV z prośbą, by biskupa Stanisława ze Szczepanowa (ob.) kanonizował, papież 1250 zlecił arcybiskupowi Pełce, biskupowi Tomaszowi z Wrocławia i opatowi Lubusza Henrykowi wygotować śledztwo w rzeczy cudów. 1251 udali się do Rzymu krakowscy kanonicy: mistrz Jakób, doktor dekratów i mistrz Gerhard z wielu braćmi Dominikanami i Franciszkanami, w celu uzyskania kanonizacji, wszakże dopiero 1252 r. 26 maja dziwnem poleceniem (Pertz *Mon. Ger.* 19, 599 n. 89) nakazał papież Jakóbowi z Veletri udać się do Polski i powtórne śledztwo zarządzić. Dotąd akty te znajdują się w bibljotece jagielońskiej, w formie wielkich pergaminowych zwojów, z których artykuły 9—46 zawierają cudy męczennika. 1253 kanonicy Jakób i Gozwin pojechali z dobrym raportem do Rzymu, ale między wielu kardynałami szczególnie oporem odznaczał się kardynał Ostji, Reginald, dowodząc, że zbyt dawno umarł Stanisław, by go teraz można było kanonizować. Gdy jednak święty i na nim cudu dokonał, kanonizacja odbyła się 17 września 1253 roku w kościele św. Franciszka z Asyżu. Lelewel i Szajnocha tę kanonizację uważają za tryumf kościoła i szlachty nad monarchją.

Jakób Jozue Heszel lub **Joszyja ben Hirsz** z Krakowa, znakomity kazuista i erudyt talmudyczny, * w drugiej połowie XVII w., † 1756 r. Był rabinem we Lwowie, Berlinie, Metzu, a od 1741 we Frankfurcie n. M., gdzie pod tyt. „Pene Jehoszna“ wyd. *Komentarz* na 15 przeszło traktatów talmudycznych, wydany kilkakrotnie, a ostatnio w Warszawie 1863. Był przeciwnikiem Jonatana Eibeszyca (ob.).

Jakób z Leszna, syn Mojżesza, sławny erudyta talmudyczny, był rabinem naprzód w Lesznie, potem w Stryju (w Galicji), gdzie † 1832. Ważniejsze jego dzieła są: „Chawos Daat“; „Netybot hamyszpot“; „Mekor Chaim“; „Torat Gifin“ i t. d., wielokrotnie przedrukowywane w kraju i za granicą.

Jakób de Voragine ob. Jakobus.

Jakóba laska, nazwa trzech gwiazd w konstelacji *Orjona* (ob.). **J. l.** *(baculus Jacobi, radius astronomicus)* nazywał się dawny przyrząd astronomiczny, złożony z długiego pręta, po którym przesuwał się pręt prostopadle do niego osadzony. Na końcach prętów osadzone były wzierniki, przez które obserwowano gwiazdy, skąd można było oznaczać odległość kątową dwóch gwiazd. **J. l.** używana była przez żeglarzy.

Jakóbek, roślina, ob. Starzec.

Jakóbówki, odmiana gruszek. ob. Grusza.

Jaksa ob. Jaxa.

Jaksartes, nazwa starożytna Syr-Darji (ob.).

Jakszić *(Jakczić)* Jerzy, poeta serbski, urod. w Czarnogórzu, † 1878 w Białogrodzie. Często zmieniał zajęcia: kształcił się w malarstwie, był nauczycielem, próbował życia klasztornego, walczył w r. 1849 przeciwko Węgrom, wreszcie był korektorem drukarni w Białogrodzie. Obok tego napisał około 150 poezji lirycznych i epickich, 29 powiastek i dramatów, jak: „Seoba Srbala“ (1862, nagrodzone przez Maticę Serbską), „Jelisaveta, knieginia crnogorska“ (1868); „Stanoje Glavasz“ (1878); w liryce był bajronistą.

Jakub Ernest Bohuwier, pisarz górno łużycki, * 1800, † 1854 w Budyszynie, proboszcz kościoła ewang. tamże, a od r. 1840 także cenzor pism łużyckich. Upamiętnił się swą gorliwością w rozszerzaniu pomiędzy rodakami zamiłowania do piśmiennictwa ojczystego, w r. 1848 wyjednał

odbywanie nabożeństwa w języku łużyckim w Dreźnie i wielu innych kościołach. Jego staraniem powstało towarzystwo wymowy ojczystej i wiele innych, mających na celu oświatę w duchu narodowym. Oprócz prac w języku niemieckim, napisał wiele dziełek ludowych i artykułów do pism czasowych. W r. 1849 wybrany na sejm, oskarżony tam przez Niemców o dążności panslawistyczne, dowiódł im, że panslawizm Słowian zachodnich nie to ma znaczenie, jakie mu oni i inni nadają. Skreślił z Kućankiem „Srbske Horne Łužicy“ (1848).—Syn jego, *Jan Ernest Jerzy*, również proboszcz ewangelicki, * 1839 w Budyszynie, pracował w tymże co ojciec kierunku. Prócz prac popularnych i religijnych po łużycku, napisał: „Das wendische Rügen in seinen Ortsnamen“ (1894). W latach 1881—91 był wespół z Domaszką redaktorem *Missionskiego pósła*.

Jakubec Józef, poeta czeski, * 1858, † 1889 r. w Pradze. W 1876 napisał pierwszy swój poemat „Salma“, potem wiele ich drukował w czasopismach. Zbiór ich ukazał się w latach 1887—90 p. t.: „Povidky z kraje ve verszich“. Szczególnie opiewał życie wiejskie. Szczególnie studjował Mickiewicza, Turgieniewa i Hohola. Życiorys jego znajduje się w *Humoristickich listach* z r. 1888 i *Svietozorze* (XXIII, 370).

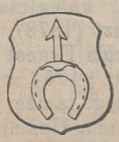
Jakubec Jan, pisarz czeski, * 1862 w Libuncu, nauczyciel, zajmuje się głównie dziejami literatury; prócz licznych krytyk, napisał: „O významu (znaczeniu) Aut. Marka pro czeskou literatru“ i t. p. (1890); „Ant. Marek“ (1896). Zajmuje się szczególnie Kollarem i kilka studjów o nim ogłosił. W *Czeskim lidzie* są jego prace z zakresu djalektologji czeskiej.

Jakubowice murowane, wieś prywatna w gubernji i powiecie Lubelskim, o $^1/_2$ mili od Lublina odległa, nad rzeką Bystrzycą. Znajduje się tu dawny, napół zniszczony zamek, pono wystawiony przez Jakóba Sobieskiego. Na poblizkiej kępie wzniesiony był kopiec, z tablicą kamienną, z napisem: „Tadeuszowi Czackiemu“.

Jakubowicz v. *Junosza* odm., *Paschalis*, herb: W polu zielonem, na pagórku—baran srebrny z chorągiewką czerwoną. U szczytu—skrzydło

Jakubowicz I.

Jakubowicz II.

przeszyte strzałą. Nadany 1791 r. przez Stanisława Augusta.—**J.** II: W polu barwy niewiadomej, na barku podkowy—strzała bez opierzenia. Por. „Księga herb.“ J. hr. Ostrowskiego.

Jakubowicz Antoni, Ormianin warszawski, * 1789 na okręcie pod Konstantynopolem, † 1842; wychowany z woli opiekuna jako sierota u Dzieciątka Jezus, uczył się u ks. Pijarów, 1808 r. wszedł do artylerji jako kanonjer, odbył kampanje 1809 i 1812, a wzięty do niewoli, był do 1815 tłómaczem w kancelarji horodniczego miasta Saratowa. Powróciwszy do Warszawy wszedł napowrót do b. wojska polskiego, które w r. 1831 opuścił w stopniu porucznika artylerji. W roku 1832 mianowany sekretarzem tłómaczem do języka rosyjskiego w komisji rządowej prz. i skarbu. Ogłosił: „Arytmetyka i pierwsze zasady algebry“ (1822); „Wiadomości o broni ręcznej i palnej“ (1824); „Słownik rosyjsko-polski“ (2 t., Warszawa, 1825—28); „Nowa gramatyka francuska i t. d.“ (Warszawa, 1833); „Historja Starego i Nowego Testamentu“ (1836), oraz inne prace, które wymienia Estreicher w swej „Bibljografji“ (t. II, str. 188—189).

Jakubowicz Władysław, ze zgromadzenia Pijarów, magister b. Szkoły Głównej, następnie wikary u WW. SSw. w Warszawie, † 1878, przetłómaczył Wapplera „Historję kościoła“ (1871).

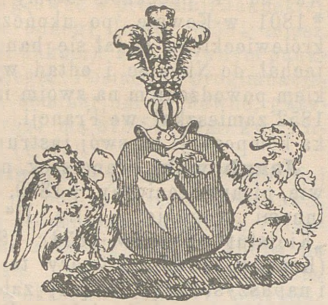
Jukubowicz Maksymiljan, filolog polski, * 1785 na Wołyniu, † 1853 w Żytomierzu, uczeń akademji wileńskiej, następnie profesor języków i literatur starożytnych w szkołach: łuckiej, święciańskiej, świsłockiej i warszawskiej, a potem w liceum krzemienieckiem do 1832 r., zaś od 1834 r. profesor literatury starożytnej w Kijowie, nareszcie od 1842 w Moskwie. Ogłosił następujące dzieła ważniejsze: „Gramatyka języka polskiego“ (2 tomy, Wilno, 1823; później wydana w 3 częś. Wilno, 1825—27); „Gramatyka języka łacińskiego“ (4 części, Wilno, 1825—26); „O sposobie uczenia języków“ (Krzemieniec, 1820); „Chrześcijańska filozofja życia w porównaniu z filozofją naszego wieku panteistyczną“ (3 części, Wilno, 1853), oraz „De virtute Romanorum antiqua, ejusque causis“ Moskwa, 1841). Wiele prac pozostało w rękopisach.

Jakubowski I v. *Topór* odm., herb: W polu czerwonem—półksiężyc złoty, zwrócony rogami do topora srebrnego z rękojeścią złotą. Nad hełmem korona. Nadany neoficie Sebastjanowi, podporucznikowi, przez Stanisława Augusta 1790 r. Por. „Księg. herb.“ J. hr. Ostrowskiego.—**J.** II: W polu czerwonem, na toporze—gołąb srebrny, obok gwiazda. U szczytu trzy pióra strusie. Tarczę podtrzymują orzeł i lew. Nadany przez Stanisława Augusta 1764 r.

Jakubowski v. *Kopacz* odm., herb: W polu srebrnem — skrzydło czarne na takiejże stopie orlej.

Jakubowski I.

Jakubowski II.

Jakubowski baron.

Jakubowski (Kopacz).

Jakubowski (baron), v. *Topór* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I srebrnem, nad murem czerwonym—pół orła dwugłowego; w II czerwonem, na toporze z drzewcem złotem—gołąb i gwiazda złota; w III czerwonem—topór z drzewcem złotem; w IV błękitnem—srebrna rzeka (Krzywaśń) z krzyżykiem kawalerskim u góry. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—pół orła, jak na tarczy, w II—topór. Labry czerwone, podbite srebrem. Nadany 1808 przez cesarza Franciszka I.

Jakubowski Walenty, wierszopis polski, współczesny Jana Kochanowskiego, pisarz grodzki krakowski i sekretarz królewski, człowiek uczony i według świadectwa Paprockiego historyk i poeta niepospolity (Klejnoty, str. 52), † 1582; ogłosił tłómaczenie Muzeusza „Leander i Hero" (Kraków, 1572), oraz „Antigone, Tebańska dziewica", naśladowanie Antygony Sofoklesowej (Kraków, 1574). W wierszowaniu okazał prawdziwy talent, są miejsca w tych pracach bardzo piękne. „Antigone" jest obecnie książką nadzwyczajnej rzadkości.

Jakubowski Wojciech, marszałek polny wojsk francuskich, * 1713 w województwie Krakowskiem, † 1784 w Warszawie. Po ukończeniu szkoły u Jezuitów we Lwowie, zyskał zdolnościami swemi protekcję Tarłów i udał się do Francji, gdzie pod opieką Stanisława Leszczyńskiego wstąpił 1734 do pułku kawalerji *Royal-Pologne* i 1749 otrzymał stopień pułkownika. W roku 1754 przeszedł do wydziału dyplomatycznego, został członkiem sekretnej korespondencji, utworzonej przez Ludwika XV w interesie wyniesienia na tron polski ks. de Conti i, przybywszy 1755 jako agent dyplomatyczny do Polski, był pośrednikiem między Klem. Branickim, hetmanem w. kor. i dworem wersalskim. Od 1764 pełnił obowiązki sprawującego interesa Francji, a od 1773 rezydenta, lecz bez urzędowego charakteru. W kraju zostawał **J.** w bliskich stosunkach z przywódcami stronnictwa postępowego. W nagrodę położonych tutaj zasług został 1768 generałem brygady, a 1780 marszałkiem polowym i baronem. Szczególnie są ciekawe jego relacje o konfederacji barskiej, przechowane w archiwach spraw zagranicznych w Paryżu. Przełożył na język polski niektóre pieśni Horacjusza, umieszczone w dziele: „Pieśni wszystkie Horacjusza przekładania różnych" (Warszawa, 1773) i wydał „Bajki Ezopa wybrane, wierszem fracuskim przez de la Fontaine ułożone, przez Wojciecha Jakubowskiego i t. d." (Warszawa, 1774). Inne drobniejsze jego prace były drukowane w czasopiśmie *Zabawy przyjemne i pożyteczne* w latach 1769 — 1777. Wydał także wszystkie wiersze St. Konarskiego z krótką jego biografją (Warszawa, 1788).

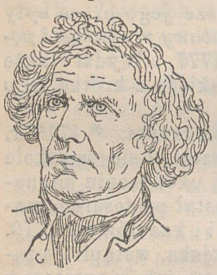
Jakubowski Józef, artylerzysta, * 1743 r. w Krakowskiem, † 1814. Kształcił się w szkole wojskowej w Metz, po której ukończeniu mianowany kapitanem artylerji, został profesorem matematyki w korpusie artylerji i kadetów od 1779. W r. 1781, wystąpiwszy z wojska, wstąpił do zakonu Misjonarzy, 1796 obrany ich wizytatorem generalnym. W r. 1794 znów powołany do szkoły artylerji, na rozkaz Kościuszki, w czasie oblężenia Warszawy przez Prusaków, objął dowództwo nad baterjami i przyśpieszył oswobodzenie stolicy. Ogłosił: „Nauka artylerji i t. d." (3 t., Warszawa. 1781—83); „Nauka matematyki do użycia artylerji francuskiej napisana przez Bezout" (Warszawa, 1781); „Krótki zbiór historji greckiej i t. d." (z francuskiego, Warszawa, 1791); „Lekcje elementarne fizyki, hydrostatyki, astronomji i meteorologji, z traktatem o sferze" (Warszawa, 1809); „Zasady wymowy świętej i t. d.". Redagował też do 1789 „Wyjątki z dzienników paryskich".

Jakubowski Wincenty, * 1751 w Maniewie w Krakowskiem, † 1826 w Warszawie. Po ukończeniu szkół rzeszowskich wstąpił do zgromadzenia Pijarów, został w r. 1765 nauczycielem i był kilkakrotnie rektorem w rozmaitych konwiktach. W r. 1806 obrany prowincjałem, sprawował te obowiązki przez 3 lata; następnie znowu był rektorem w Górze. Przełożył z francuskiego dzieło Tissota „Przestroga dla ludu względem zachowania się w czasie choroby" (3 t., Warszawa, 1773); „Kazania krótkie, do wieku i obyczajów edukującej się młodzieży

przystosowane“ (Warszawa, 1808); „Kazania niedzielne w konwikcie miewane“, oraz przekład ksiąg 10, 11 i 12 *Enejdy* Wirgiljusza (1809). Pisał także wiersze łacińskie, a w rękopiśmie zostawił tłómaczenie Pascala „Myśli o religji.“

Jakubowski Józef, lekarz, * 1796, † 1866, medycynę studjował w Krakowie, został tamże fizykiem miejskim, lekarzem szpitala św. Ducha, następnie profesorem. Ogłosił: „Quaedam de cholera indica Cracoviae observata“ (1834); „Choreae Sti Viti traumaticae exemplum“ (1838); „Opis epidemicznej cholery w okręgu krakowskim w r. 1849 panującej“ (1850); „O przeszkodach w leczeniu“ (1852). Życiorys jego podał Skobel (*Przegl. Lek.*, 1874).

Jakubowski Adam, Pijar, * 1801 w Warszawie, † 1882 r. Szkoły skończył u Pijarów, poczem wstąpił do tegoż zgromadzenia. Od r. 1820—23 był prof. matematyki i literatury w Radomiu, do 1832 w konwikcie Pijarow na Żoliborzu, dokąd go powołano na miejsce K. Brodzińskiego, w szkole wojewódzkiej na ulicy Długiej, od 1833 proboszczem w Gowarczowie i Białaczowie, od 1840 rektorem Pijarów w Krakowie do 1859 r. Następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie od 1862 był członkiem rady wychowania i (1862) prezesem komitetu egzaminacyjnego dla kandydatów do Szkoły Głównej; następnie był proboszczem parafji Św. Krzyskiej i kanonikiem katedralnym. Jako członek towarzystwa nauk. krakowsk. i tamtejszego towarzystwa rolniczego, ogłosił wiele prac w krakowskich pismach perjodycznych, z których celniejsze są: „Czem u nas jest teraz gospodarstwo wiejskie, a czem być może i powinno“ (1850); „Rozbiór zasad odnoszących się do gospodarstw wielopolowych płodozmiennych“ (1861); „O robociźnie w Galicji“ (1855); „Myśli o podniesieniu przemysłu i fabryk w Galicji“ (Kraków, 1853); „O sposobach rozszerzenia oświaty pomiędzy ludem wiejskim“ (1850); „Zbiór wierszy ku nauce i zabawie“ (1849); „O wadach w wychowaniu publicznem“ (1852); „O wpływie dostrzeżeń meteorologicznych na dobro i postęp rolnictwa“ (1861); z innego zakresu są znane prace jego: „Kilka uwag w zastosowaniu do obrotów stołowych wypukiwań i magnetyzmu zwierzęcego“ (Kraków, 1853) i „O Tygodniku Warszawskim, umieszczonym w Czasie“ (Lwów, 1855). Redagował także czas jakiś *Rocznik Towarz. roln. krak.* i *Dodatek prawniczy* do *Czasu*.

Jakubowski Adam.

Jakubowski Samson, wynalazca instrumentu muzycznego, zwanego harmoniką słomkową czyli słomianą, złożonego z 24 kawałków drzewa na 4 pęczkach słomy przymocowanych * 1801 w Kownie, po ukończeniu uniwersytetu królewieckiego oddał się handlowi, 1827 r. wyjechał do Niemiec i odtąd występował z wielkiem powodzeniem na swoim instrumencie. Od r. 1852 zamieszkał we Francji. Napisał także kilka kompozycji na swój instrument.

Jakubowski Franciszek, notarjusz w Krakowie, pisarz sceniczny, † 1869. Napisał pomiędzy innemi tragedje: „Filip II“ (Kraków, 1858); „Kiejstut“ (Kraków, 1858); „Samuel Zborowski“ (Kraków, 1862), Utwory te grzeszą przesadą i napuszystością. Więcej zalet mają jego wiersze ulotne, mianowicie: „Dumy historyczne“ w „Orle Białym“ (1848) i „Poezje“ (Warszawa, 1831).

Jakubowski Leopold, prawnik i ekonomista, * 1819 w Lemieszówce na Podolu, † 1873 tamże; kształcił się w Kijowie i Petersburgu oraz Heidelbergu i Paryżu, następnie wykładał ekonomję w jednym z wyższych zakładów naukowych w Petersburgu. Ogłosił: „Pierworys prawa czyli encyklopedja prawoznawstwa“ (Petersb., 1860); „Zasady gospodarstwa społecznego“ (Żytomierz, 1861), oprócz licznych prac w pismach warszawskich.

Jakubowski Maciej Leon, lekarz, bratanek lekarza Józefa **J.** (ob.), * 1837 roku w Krakowie, medycynę studjował w Krakowie, następnie oddał się chorobom dziecięcym i w r. 1863 został docentem, a w 1873 prof. tego przedmiotu w Krakowie. Staraniem jego założony został w tem mieście szpital dziecięcy. Ogłosił „O niestrawności u niemowląt“ (1864); „Rzut na dzieje piśmiennictwa i zakłady pedjatryczne“ (1865) i in. Pod jego kierunkiem dokonany został przekład Steinera.

Jakuci, naród pochodzenia tatarskiego, mieszkający w prowincji jakuckiej w Syberji nad rzeką Leną, a po części i w gub. Jenisejskiej, nazywający sami siebie *Sachaj*. **J.** dzielą się na 195 pokoleń, liczących około 20,000 głów. Żyją rozproszeni, po jednej albo po dwie jurty, w miejscach zdatnych do hodowli bydła, które stanowi główne ich utrzymanie, trudnią się przytem myśliwstwem i rybołówstwem, handlem futrzanym, ciesiołką, oraz przewożeniem towarów z Jakucka do Ochocka. Zimą mieszkają w drewnianych jurtach, ziemią obłożonych, a w lecie w szałasach brzostowych. Urzędownie należą do kościoła prawosławnego, w rzeczywistości jednak są dotąd, z małym chyba wyjątkiem, poganami. Por. Wacław Sieroszewski „Jakuty,“ monografja wydana przez Cesarskie Tow. Geograf. w Petersburgu (przekład polski pod prasą). Prócz tego W. Sieroszewski napisał wiele powieści, w których odtwarza bardzo dokładnie życia i obyczaje Jakutów („Na kresach lasów“, „W Matni“, „Chajłach“, „W ofierze bogom“, „Dno nędzy etc.“); Müller „Unter Tungusen undJakuten“ (Petersb., 1882).

Jakuck, miasto główne w prowincji Jakuckiej, na lewym brzegu odnogi Leny; 6,534 miesz. (Rosjanie, w części Jakuci). Jest głównym punktem handlu futrzanego. Posiada 2 progimnazja, klasztor, 6 cerkwi, seminarjum duchowne, gazetę. **J.** *powiat* (okrąg) ma 878,579 klm. kw. i liczy 143,799 miesz. (1897).

Jakucka prowincja, w północno-wschodniej Syberji, graniczy na północ z morzem Lodowatem, na wschód z prowincjami Amurską i Nadmorską, na południe z Zabajkalską i Irkucką, na zachód z Jenisejską. Obejmuje 3,971,414 klm. kw., dzieli się na 5 okręgów: jakucki, olekmiński, wilujski, wierchojański i kołymski. Tylko nadbrzeżne okolice środkowej Leny są zdatne do rolnictwa, a mianowicie w okręgach jakuckim i olekmińskim, gdzie sieją żyto, wydające około 15 ziarn; część północna składa się z tundrów. Średnia temperatura wynosi w Jakucku—11,2°, największe mrozy dochodzą do—62°, największe upały do + 45°. Ludność prowincji wynosi 261,731 (Jakuci, Tunguzy, Burjaci, Łamuty, Jukagiry i Rosjanie). Najludniejsze miejscowości są pomiędzy Leną i Aldanem, oraz nad brzegami Wiluja, Amgi i Kołymy. **J. p.** należy do generał-gubernatorstwa Irkuckiego; miasto główne *Jakuck* (ob.).

Jakun Mirosławicz, posadnik (namiestnik) nowogrodzki (1156). W bitwie 25 stycznia 1170 r. pokonał Mścisława, syna Andrzeja Jurjewicza Bogolubskiego, który chciał opanować Nowogród. Kiedy potem Nowogrodzianie pogodzili się z Bogolubskim, w miejsce **J.** obrany został posadnikiem Żyrosław.

Jakuńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Wileńskiem, powiecie Oszmiańskim. W r. 1766 posiadał je Frąckiewicz, a następnie Zienkowiczowie, którzy z niego opłacali kwarty złp. 750.

Jakuszewski, *Jakuszowski* v. *Szaława*, odm., herb: W polu błękitnem — złoty pierścień z takimże krzyżem kawalerskim wewnątrz i na wierzchu. Nad hełmem korona.

Jakuszewski.

Jal August, literat francuski, * 1795 w Lyon, † 1873. Po ukończeniu szkoły w Brest wstąpił do służby wojskowej na flocie i walczył w obronie Paryża 1815 roku. Za restauracji poświęcił się wyłącznie literaturze; pisał najwięcej krytyk artystycznych. Mianowany 1831 urzędnikiem sekcji historycznej w ministerjum marynarki, został później historjografem i konserwatorem archiwów tegoż ministerjum. W misjach naukowych wysyłany był 1834 do Włoch, a 1841 do Grecji i Turcji. **J.** napisał ogromną liczbę dzieł, poświęconych po większej części studjom artystycznym albo archeologji morskiej. Wymieniamy tu najważniejsze tylko: „Mes visites au musée du Luxemburg“ (1818); „L'artiste et le philosophe” (1824); „Dictionnaire théâtral” (1825); „Le peuple au sacre” (1829); „Scènes de la vie maritime“ (3 t., 1892); „Les causeries du Louvre“ (1813); „De Paris à Naples“ (2 tomy, 1835); „Archéologie navale“ (2 t., 1839); „Soirées du gaillard d'arrière“ (3 t., 1840); „Glossaire nautique“ (1848), za którą otrzymał nagrodę Goberta; „La flotte de César“, studja o marynarce starożytnej (1861); „Dictionnaire critique de biographie et d'histoire“ (1864).

Jalapa, *Xalapa* (wym. Chalapa), miasto w stanie meksykańskim Veracruz, w bardzo pięknej okolicy; ma 18,000 miesz. i piękny kościół katedralny, jest rezydencją biskupa; dawniej było głównym składem handlu pomiędzy Veracruz a Meksykiem.

Jalapa, bulwy wilca *(Ipomea purga, Convolvulus jalapa)*, rośliny rosnącej w Meksyku na górach Andzkich (ob. Ipomea). Bulwy są kuliste, albo mniej lub więcej wydłużone, rozmaitej wielkości; pierwsze otrzymujemy w całości, drugie pokrajane na części; do Europy dostają się te bulwy przez miasto Jalapę (skąd ich nazwisko) w Veracruz; znane są od początku XVII wieku. Działającą częścią **J.** są żywice, których posiada kilka, mniej lub więcej dokładnie pozwalających się oddzielić; najważniejszą z nich jest *konwolwulina* czyli *jalapina* $C_{31}H_{50}O_{16}$, substancja amorficzna, bez woni i smaku, trudno rozpuszczalna w wodzie, topiąca się przy 150°; rozpuszcza się w alkaljach i wydaje z niemi *kwas konwolwulinowy*. Ze względu działania swego na organizm **J.** należy do leków drastycznych.

Jalapina, ob. Jalapa.

Jaley Leon Ludwik Mikołaj, rzeźbiarz francuski, * 1802 w Paryżu, † 1866. Kształcił się w szkole sztuk pięknych pod kierunkiem Carterliera i otrzymał wielką nagrodę konkursową (1827) za posąg „Mucjusza Scewoli“. Podczas pobytu we Włoszech wykonał płaskorzeźbę, wyobrażającą „Scenę pasterską“. Z utworów jego oprócz mnóstwa biustów, wymieniamy najcelniejsze posągi: „Modlitwa“, „Wstyd“, „Generał Reyer“, „Książę Orleański“, „Bachantka“, „Miłość Macierzyńska“, „Marzenie“, „Objawienie“ (1863), „Sprawiedliwość“ i „Przemoc“ (1865), zdobiące fasadę pałacu sprawiedliwości, oraz piękną grupę marmurową „Gloria in exelsis“. W r. 1856 został **J.** członkiem akademji sztuk pięknych na miejsce Davida D'Angers.

Jalin Gustaw de, pseudonim Aleksandra Dumasa i G. Fould'a.

Jalisco ob. *Xalisco*.

Jałpusz, lewy dopływ dolnego Dunaju; bierze początek w Besarabji, na południo-zachód od Kiszyniowa i przez jezioro t. im., mające 230 klm. kw. obszaru, w Mołdawji południowej wpada do Dunaju.

Jaluit, największa i najważniejsza z wysp Marszałkowskich, na oceanie Południowym położonych; jest to ławica koralowa, czterema kanałami przerznięta, otaczająca lagunę, na której rozrzuconych jest 55 drobnych wysepek, obejmujących 90 klm. kw. z 1000 miesz.

Jałmużnik (franc. aumônier, ang. almoner) pierwotnie zwano tak zakonnika, który miał powierzony sobie zarząd funduszami z jałmużn, później dostojnika duchownego na dworach królewskich, zawiadującego wsparciami; obecnie we Francji zowią się **J.** duchowni wojskowi i przy zakładach katolickich; tamże stał na czele duchowieństwa wielki **J.** (Grand Aumônier de France) ustanowiony przez Franciszka I; w Anglji godność: Hereditary Grand Almoner (dziedziczny) jest synekurą, zaś lord High-Almoner (wielki **J.**) jedną z najwyższych godności dworskich.

Jałomica (Jalomnica), rzeka w Wołoszczyźnie, bierze początek w wąwozach Tercburskich na granicy Siedmiogrodzkiej i, ubiegłszy 225 klm., wpada pod Hirsową do Dunaju. Znana jest już w IV wieku pod nazwą *Iłowaczy* (Ilivakia).

Jałowcowy olejek, olejek eteryczny, otrzymywany przez dystylację roztartych jagód jałowcowych z wodą, ma smak korzenny, silną woń, c. wł. 0,88. Używa się do wyrobu eterów i w medycynie. *Olejek drzewa jałowcowego*, znajdujący się w handlu, jest to tylko olejek terpentynowy, rektyfikowany ponad drzewem jałowcowem.

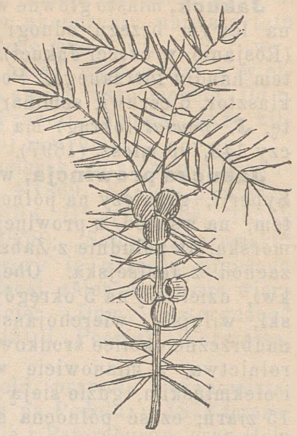
Jałowcówka, *jałowcowa wódka*, ob. Jałowiec i Gin.

Jałowicki, *Jałowski* v. *Syrokomla* odm., herb: W polu czerwonem, nad dwiema krokwiami srebrnemi w kształcie litery **W,** —strzała złota i dwa miecze na niej ukośnie skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie. Zamiast mieczów bywa krzyż ukośny, lub dwukrotne przekrzyżowana poziomo strzała.

Jałowicki.

Jałowiec (*Juniperus*), rodzaj roślin z rodziny szyszkowatych, z plemienia cyprysowatych, o kwiatach rozdzielno-płciowych (dwudomowych); kwiaty męskie zebrane są w drobne szyszeczki z pylnikami osadzonemi na dolnym końcu tarczowatej łuski; żeńskie są mniejsze, kulistawe: łuski ich, dojrzewając, stają się mięsiste i z sobą zrastają, tak, że tworzą jagodę pozorną, kulistą, obejmującą 3 nasiona, kanciaste, kamykowate. Rodzaj ten obejmuje krzewy lub drzewa żywiczne, zawsze zielone, głównie na półkuli północnej. **J.** *pospolity* (**J.** *communis*), krzew pospolity w Europie i Azji płn. na wzgórzach płonnych i nieurodzajnych, kwitnie do końca maja, w przyjaznych warunkach wyrasta w drzewo średniej wielkości. Ma korę czerwonawo - brunatną z gałązkami w górę wzniesionemi; jagody ciemnogranatowe, słodkawo - korzennego smaku, dopiero w drugim roku dojrzewają, zawierają one olej eteryczny, żywicę, gumę i wiele cukru (39%), który sprawia, że jagody są zdolne do fermentacji winnej, na czem polega ich użycie do pędzenia wódki, jałowcówki (u Słowaków borowiczka). Sok przyrządzany z tych jagód stanowi środek moczopędny; jagody są chciwie jadane przez kwiczoły i jemiołuchy. Jagody i suche gałęzie używają się do kadzenia. Żółtawo-białe, albo czerwonowo-żółte, wonne drewno zdatne na wyroby stolarskie, tokarskie i mechaniczne. Na Alpach i Karpatach rośnie gatunek mniejszy **J.** *alpejski* (**J.** *nana*). **J.** *rudojagodny* (**J.** *oxycedrus*), nad morzem Śródziemnem, oprócz użytków tychże, co **J.** pospolity, dostarcza olejku *huile de lade*, używanego we Francji przeciw parchom owiec. **J.** *wirginijski*, *Cedr czerwony* (**J.** *virginiana*), pochodzący z Ameryki, hoduje się w ogrodach; drewno jego używa się na oprawę ołówków. *Sawina* (**J.** *sabina*), właściwa okolicom cieplejszym Europy, przytrafia się i w Galicji na górach, hoduje się często w ogrodach; ma jagody błękitne. Cała roślina ma woń przejmującą, terpentynową i smak gorzki, nieprzyjemny. Z młodych gałązek otrzymuje się olejek (*oleum sabinae*), który stanowi środek rozgrzewający i pobudzający układ naczyniowy; używa się zwłaszcza w cierpieniach macicy. Sawina liczy się do roślin trujących i uchodzi za środek spędzający płód, dlatego gdzieniegdzie hodowanie jej w otwartych miejscach jest zabronione. **J.** *wyniosły* (**J.** *excelsa*) drzewo postaci cyprysa, w Grecji i na Wschodzie, dostarczał w starożytności drzewa cedrowego na wyroby i na trumny.

Jałowiec.

Jałowiecki Józef, ks., teolog i etnograf, którego prace pomieszczała w rocznikach swoich Krakowska Akademja Umiejętności, † 1885 r. w Krasławiu nad Dźwiną.

Jałowo, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Suwalskiej, powiecie Suwalskim, gminie Kadaryszki, zajmuje 30 morgów powierzchni.

Jałowski, herb, ob. Jałowicki.

Jałowskie starostwo niegrodowe, było poło-

żone w województwie Nowogrodzkiem, powiecie Wołkowyskim. W r. 1766 posiadali je Jan i Monika Horainowie, kasztelaństwo Brzescy, którzy opłacali z niego kwarty złp. 3,751 gr. 28. Na sejmie jednak Warszawskim z r. 1773—75 Stany Rzeczy-Pospolitej, przez oddzielną konstytucję, nadały toż starostwo Michałowi Bułharynowi, pisarzowi ziemskiemu i posłowi wołkowyskiemu, w posiadanie emfiteutyczne na lat 50, z warunkiem opłacania z niego rocznie złp. 15,000, w dwu ratach, do skarbu w. ks. litewskiego.

Jałozo v. *Dąbrowa* odm., herb: W polu błękitnem, nad szablą w poprzek—podkowa złota z takimże krzyżem na barku i przy każdym ocelu. U szczytu skrzydło przeszyte strzałą. Por. „Ks. herbową“ hr. Ostrowskiego.

Jałozo.

Jałówka.

Jałówka, v. *Paprzyca* odm,, *Jałowki*, *Jalowke*, herb: W polu czerwonem—koło młyńskie srebrne. U szczytu skrzydło.

Jałta, miasto powiatowe i portowe w guberuji Tauryckiej, leżące w prześlicznem położeniu na połud. brzegu Krymu, na wschód od Bałakławy, a na południe od Symferopola. Niegdyś ludne, upadło zupełnie po trzęsieniu ziemi w XV w. Katarzyna II osadziła tu w 1779 r. kilka rodzin arnauckich. Ucierpiało znacznie podczas wojny Krymskiej. Ulubione miejsce letniego pobytu. W pobliżu pałac cesarski Liwadja. **J.** liczy 13,269 miesz. (1897). — *Jałcki powiat* ma 1550 w. kw.; powierzchnia górzysta, przerznięta wąwozami i skropiona licznymi górskimi potokami; klimat ciepły; góry pokryte lasami, na spadkach zaś porosłe wysoką trawą. Mieszkańców 70,228, zajmujących się rolnictwem, uprawą wina i tytuniu, chowem bydła i rybołóstwem. W leżącej w powiecie wsi Jurzuf znajdują się szczątki fortyfikacji z czasów Justyujana I.

Jałutorowsk, miasto okręgowe w gub. Tobolskiej, na lewym brzegu rzeki Tobola, na miejscu dawnego tatarskiego miasteczka *Julu Tura*; 3,453 miesz. — *Jułutorowski okrąg* na 21,628 klm. kw. ma 190,096 miesz. (1897); powierzchnia w zachodniej stronie górzysta, we wschodniej płaska, w północnej bagnista, zroszona około 70 rzekami oraz blizko 300 jeziorami; grunt gliniasty i piaszczysty, koło jezior i rzek urodzajny; mieszkańcy zajmują się rolnictwem, a szczególnie uprawą lnu, hodowlą bydła, rybołówstwem i myśliwstwem.

Jam, naród, ob. Jem.

Jama, *Yama*, ukróciciel, w mitologji indyjskiej bóg śmierci i sędzia umarłych. W Wedach występuje wraz z siostrą swoją Jami, jako pierwszy człowiek, który w świecie podziemnym przygotował siedlisko dla swoich następców.

Jama.

Jamagata, margrabia, feldmarszałek japoński, * 1838 roku. Podczas wojny domowej 1868 r. walczył **J.** po stronie Mikada przeciwko Szogunowi i przyczynił się do zwycięstwa. W r. 1869—70 podróżował po Europie i badał stosunki wojskowe. W 1874 mianowany był wodzem naczelnym armji japońskiej; w r. 1877 stłumił na czele zorganizowanych po europejsku wojsk powstanie, wywołane przez b. ministra wojny Saigo Takamori. Później był Jamagata kolejno ministrem wojny, spraw wewnętrznych i sprawiedliwości i pracował nad organizacją i wydoskonaleniem armji. W r. 1894, kiedy wybuchła wojna z Chinami, został znowu wodzem naczelnym armji, która wylądowała na Korei i odznaczył się pod każdym względem. Na początku grudnia 1894 r. wrócił do Japonji i został znowu ministrem wojny, otrzymawszy za zasługi tytuł margrabiego. W r. 1895 zrzekł się teki ministra i został głównym inspektorem armji. W r. 1896 wyjechał do Petersburga na koronację, jako ambasador nadzwyczajny i zwiedził Londyn, Paryż i Berlin.

Jamajcyna, ob. Berberyna.

Jamajka, jedna z wielkich Antyllów, czyli wysp zachodnio-indyjskich, na południe od Kuby, a na zachód od San Domingo położona, obejmuje 10,859 klm. kw. powierzchni i należy do Anglji. **J.** wewnętrzna jest górzysta (góry Błękitne), ma znaczną liczbę małych, górskich rzek i strumieni, wiele czarownych dolin i jezior; jest nadzwyczaj urodzajną, ale często podlega strasznym trzęsieniom ziemi. Stanowi ona najważniejszą posiadłość angielską w Indjach zachodnich, obfitującą we wszystkie produkty strefy gorącej. W ogólnej ludności, wynoszącej 639,491 (1891), znajduje się 14,692 białych, przeważnie Anglików, 121,955 mieszańców, 288,624 negrów, 481 Chińczyków. Wyswobodzenie niewolników w r. 1838 wpłynęło nader ujemnie na stan plantacji na wyspie, które jednakże od r. 1886 znów się zaczęły podnosić. Pod uprawą znajduje się 28,820

hektarów. Głównemi artykułami wywozu są: cukier, arak, kawa, imbier, ryż i t. d. Na czele rządu stoi gubernator angielski. Najważniejszym portem i najważniejszym punktem handlowym wyspy, oraz stolicą jej, jest miasto Kingston. Jamajka została odkrytą 1494 roku przez Kolumba i przez niego nazwana Isle-de-Santiago, w 1509 osadzona przez Hiszpanów. W r. 1655 opanowana została przez Anglików, którzy nadali jej dzisiejszą nazwę. W 1807 ustał przywóz niewolników, gdy 1700—1786 sprowadzono ich na wyspę 600,000; w dniu 1 sierpnia 1838 wszyscy niewolnicy otrzymali wolność, zaś ich panowie odszkodowanie po 394 marki za głowę. Od tego czasu wyspa, niegdyś kwitnąca, zubożała, a stan ten pogorszył się jeszcze więcej wskutek powstania, stłumionego 1865 z bezprzykładną surowością. Karano winnych i niewinnych: oprócz poległych w walkach, lub rozstrzelanych bez sądu negrów, skazano na śmierć 330, w tej liczbie deputowanego Gordona, przeszło 600 bito kijami lub skazano do więzienia, przeszło 1,000 domów zrównano z ziemią. Gubernator Eyre, który dopuścił się tych okrucieństw, był wprawdzie odwołany, lecz nie ukarany. W r. 1866 wprowadzona została nowa konstytucja. Por. Gardier „History of J." (Londyn, 1874); Sinclaire i Fyfe „Handbook of J." (rocznik).

Jamajkowo drzewo, ob. Haematoxylon.

Jaman, *Dent de Jaman*, góra w południowej części szwajcarskiego kantonu Frejburskiego, 5,780 stóp wysoka, przez którą, na wysokości 4,570 stóp, przechodzi droga do Waadt.

Jamb (po gr. *jambos)*, tak się nazywa stopa wierszowa, złożona z jednej głoski krótkiej i jednej długiej (⏑ —); wiersz, z takich stóp złożony, nazywa się *wierszem jambicznym*. Wynalazcą tej miary miał być poeta grecki Archilochos (ob.), który jej używał najczęściej do poezji satyrycznej, stąd też u starożytnych jamby znaczyły nieraz to samo, co satyry. Wiersza jambicznego jedenasto i dwunasto-zgłoskowego najpospoliciej używali starożytni w komedjach i tragedjach; za ich przykładem poszli Niemcy; w naszej literaturze niektórzy poeci (np. Korzeniowski) używali także tej miary w wierszach białych.

Jamblichus, romansopisarz grecki, pochodzenia syryjskiego, żył za czasów Lucjusa Verusa, napisał „Babylonica" w 35 księgach, opisujących przygody pary kochanków Rhodanesa i Sinonidy, z 16 pierwszych ksiąg pozostało streszczenie dokonane przez patrjarchę Focjusza.

Jamblichus z *Chalcys*. w Kolesyrji, † koło 330 za Konstantyna W., przed ścięciem swego ucznia Sopatra. Słuchał naprzód nowoplatonika Anatoljusa, ucznia Porfirego, a potem samego Porfirego. Już bezpośredni **J.** uczniowie wierzyli w jego cuda i zwali go *thêjos* boski (Proklus) lub *thejotatos* (Juljan). Prócz komentarzy do Platona i Arystotelesa pisał „Chaldaikê telejototê theologia" (znana jest 28 księga) i zachowane dzieła „Peri tû Pythagorikû biu" (Kiessling 1815 w Lipsku i Westerman 1850 w Paryżu); „Logos protreptikos ejs philosophian" (Kiessling 1813 w Lipsku), „Peri kojnês mathematikês epistemês peritês Nikomachû arithemetikês ejsagôgês" i „Theologumena thês arithmetikês" (Ast. Lipsk, 1817). Czy **J.** pisał o tajemnicach egipskich (wydał G. Parthey Berlin 1857 i wydał Thom. Taylor 1816 r. przedruk 1896), jest rzeczą wątpliwą. Listy Juljana do Jamblicha są fałszywe. Jamblich użył idei nowoplatońskiej za środek uzasadnienia wielobóstwa (por. H. Kellner w „Theol. Quartalschr." 1867, zesz. 3) i stara się usprawiedliwić spekulatywnie mistycyzm. Po nad jednostką *(hen=agathon)* Plotina, Jamblich stawia bezprzymiotowy wszechpoczątek *(he pantêj arthêtos archê)*, wydający świat rozsądny *(Kosmos noêtos)*, z którego znów wyszedł świat świadomy *(K. noeros)*. Pierwszy obejmuje objekty myślenia, czyli ideje, drugi istoty myślące. Oba trychotomicznie dzielą się jeszcze na siódemki i wreszcie również roztrojona sfera psychiczna. Do świata należą imanentnie dusze bogów pogańskich, aniołów, demonów, bohaterów, na tysiące pomnożonych przez **J.** i matematycznie w sposób Pitagoresa poszykowanych. Ostatnie miejsce zajmuje zmysłowość. Jest **J.** założycielem szkoły syryjskiej nowoplatończyków, do której należą Teodor z Asine, Sopater z Apamei (ścięty przez Konstantyna W., że sprowadził ciszę na flotę prowjantową), Dexippus, Aedesius z Kapadocji, nauczyciel licznej szkoły filozofów, którzy wpłynęli na teorje cesarza *Juljana Apostaty* (ob.). Cechą ich teurgja (cud, twórczość) i reakcja przeciw chrześcijaństwu. Salustjusz, przyjaciel cesarza, autor podręcznika nowoplatońskiej filozofji, Temistjusz Euphradês (ob.), Aureli Makrobjusz (ob.), autor Saturnalji, starszy Olimpiodorus, Hypatja (ob.) i Martianus Capella (ob.) tu należą.

Jambłusznik, ob. Jambosa.

Jambol, miasto w Rumelji wschodniej, leżące po obu brzegach rz. Tundży; liczy 11,500 miesz.; ma liczne fabryki safjanu; zwycięstwo Rosjan nad Turkami 2 sierpnia 1829.

Jambosa, *Jambo*, *Jambłusznik*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący piękne, zawsze zielone drzewa, o liściach krótkoogonkowych, jasnokropkowanych, przeciwległych, kwiatach okazałych, owocach wielkich, jadalnych. **J.** *purpurescens*, w Indjach zachodnich i na Malace, wydaje smaczne i wonne owoce. *J. vulgaris (Eugenia jambus)*, uprawiana w okolicach zwrotnikowych, wydaje owoce, które zaprawione zalecają się w gorączkach. Owoce gatunku **J.** *domestica*, na wyspach wschodnio-indyjskich, mają woń róży, noszą nazwę *jabłek różanych* lub *malajskich*.

Jamburg, miasto powiatowe w gub. Peters-

burskiej, nad rz. Ługą, ma 4,166 miesz. (1897).— **J.** powiat liczy 86,492 miesz.

James, z łac. *Jamesius* Tomasz, teolog angielski, * 1571 w Newport, † 1629. W pismach swych z wielką usilnością starał się wytykać błędy, wprowadzone przez pisarzów rzymsko-katolic. do pism ojców kościoła. Wydał: „Bellum papale" (1600); „Apology for John Wickliffe" (1611); „The Jesuits Downfall theatened for their wicked lives, accurted manners, heretical doctrin etc." (1612); „A treatise of the corruption of scriptures, councils and fathers" (1611); „Judex librorum prohibitorum a pontificiis" (1627).

James A. F„ teolog rzymsko-katolicki francuski, * około 1800 w Auvergne, kapelan szkoły politechnicznej i wikarjusz generalny paryski. Oprócz tablic synoptycznych o życiu i podróżach Jezusa Chrystusa, o historji kościelnej i francuskiej (1832—34) i in.; wydał nadto: „Histoire du Nouveau Testament et des Juifs" (1836 i 1848); „Histoire de l'ancien Testament" (1839); „Repertorium biblicum" (1844); oraz przejrzał 4 wydanie „Dictionnaire hist. de la Bible" (1846).

James Jerzy Payne Rainsford, romansopisarz angielski, * 1801 w Londynie, † 1860 w Wenecji; odebrawszy staranne wykształcenie, rozpoczął zawód literacki drobnemi nowelami, które wydał p. t. „String of pearls" (2 t.). Zachęcony następnie przez Washingtona Irvinga i Walter Scotta, ogłosił cały szereg romansów, z których wymieniamy najcelniejsze: „Richelieu, a tale of France" (1829); „De l'Orme" (1830); „One in thousand" (1835); „Morley Ernstein, or the tenants of the heart" (1842); „Arrah Neil" (1845); „Heidelberg" (1848) i t. d. Później przeniósł się do Ameryki, gdzie 1852 został konsulem angielskim w Norfolk, ale nie zaprzestał bynajmniej działalności literackiej. W 1858 mianowany był generalnym konsulem w Wenecji. **J.** pracował także nad historją. Z dzieł jego w tym rodzaju najważniejsze: „Memoirs of great commanders" (1832, nowe wyd., 1872); „History of the life, of Edward the Black Prince" (1836); „Life and times of Louis XIV" (4 t., 1838); „Agnes Sorel" (1853); „Lord Montagu's page" (1858) i t. d. Po śmierci autora wydano romans „Bernard Marsh" (Londyn, 1864). **J.** posiadał niepospolity dar inwencji i umiał z wielką zręcznością wikłać i rozwiązywać węzeł intrygi.

James Henryk, powieściopisarz amerykański, * 1843 w New Yorku; napisał: „Transatlantic sketches" (1875); „The Europeans" (1878); „Daisy Miller," „Confidence" 1879); „Madonna of the future" (1879); „Portrait of a lady" (3 t., 1881); „Washington square etc." (1881); „Tales of three cities" (1884); „Bostonions" (1886); „Princess Camassima" (1886); „Aspern toles" (1888(i in. W polskim przekładzie posiadamy powieść „Amerykanin" tłóm. A. Callier (Lwów, 1878).

Jameson Jerzy, zwany także *Jamessone*, malarz angielski, * 1586 w Aberdeen, † 1644 w Edymburgu; wykształcił się pod kierunkiem Rubensa na znakomitego malarza; jego portrety, obrazy historyczne i krajobrazy wielce były poszukiwane i zjednały mu przezwisko szkockiego Van Dycka. Najpiękniejsze utwory **J.** są rozpowszechnione sztychem w Pinckertona „Scotish gallery" (Londyn, 1799).

Jameson Anna, literatka angielska, * 1794 w Dublinie, córka malarza Murphy, rozwiedziona z Robertem Jameson (wyższym urzędnikiem angielskim w Kanadzie), † 1860 w Londynie; ustaliła swą sławę dziełem „Diary of an invalid" (1826, 3 wyd., 1838), po którem ogłosiła cały szereg nader zajmujących i dowcipnych szkiców podróżniczych. Główna jej atoli zasługa polega na dziełach w przedmiocie historji i krytyki sztuki. Do tych ostatnich należą: „Handbook to the public galleries of art" (2 t., Londyn, 1841); „Companion to the most celebrated private galleries in England" (Londyn, 1844), tudzież „Memoires and essays" (Londyn, 1846); „Sacred und legendary art" (4 wyd., Londyn, 1865, 5 wyd., 1895); „Legends of the monastic orders" (Londyn, 1849, 3 ed., 1866, 4 wyd., 1890); „Legends of the Madonna" (Londyn, 1853, 3 ed., 1865, 4 wyd., 1890), i t. d.; ostatnią jej pracę „History of Our Lord and his precursor St. John Baptist, as represented in Christian art" dokończyła pani Eastlake (2 t., 1864). Obok prac literackich zajmowała się także kwestjami społecznemi, mianowicie dotyczącemi płci niewieściej. Por. Geraldine Macpherson „Memoirs of the life of Anna J." (1878).

Jameson, sir Henry, geodeta, * 1803 w Truro w Kornwalji, † 1867, kształcił się w akademji wojskowej w Woolwich, w 1844 został dyrektorem pomiarów geologicznych w Irlandji, od 1857 do 1870 był dyrygentem departamentu topograficznego w ministerjum wojny. Ogłosił: „Ordonance trigonometrical survey of Ireland" (1858); „Account of the principal triangulation of the United Kingdom" (1864) i in. Za pomocą własnej metody fotocynkograficznej wydał facsimile „Domesday-book" (32 tomy) i innych dawnych rękopisów.

Jameson Start Leander, lekarz i awanturnik, * 1853 w Edymburgu, studjował medycynę w Londynie, w r. 1878 dla zrobienia karjery udał się do Ziemi Przylądkowej w Afryce, gdzie został lekarzem Cecila Rhodesa, pierwszego ministra kolonji Kap. Podzielając jego plany rozszerzenia wpływu Anglji, stał się gorliwym agitatorem, za wyleczenie od podagry Lobengueli, władcy kraju Matavela, uzyskał koncesję na eksploatację kopalni djamentów, zaś od króla kraju Maskona, pozwolenie na osiedlenie się kompanji angielskiej. Zdobywszy popularność pomiędzy emigrantami angielskimi, został 1891 dyrektorem kompanji angielskiej Afryki południowej zwanej *Chartered Company*, następnie administratorem kraju Ma-

skona. W porozumieniu z Cecilem Rhodesem postanowił zawładnąć rzeczpospolitą Transwalską i w tym celu na czele oddziału złożonego z tysiąca ludzi wkroczył w jej granice, lecz pobity przez Burów, dostał się do niewoli 2 stycznia 1896 r. i na reklamację rządu angielskiego odesłany został do Londynu, stawiony przed sądem przysięgłych i w d. 28 lipca 1896 skazany na 15 lat więzienia. W grudniu t. r. wypuszczony z powodu choroby. Najście **J.** na Transwaal znalazło dalszy ciąg w wojnie Anglji z Burami.

Jamesonit, minerał z grupy siarkosoli, krystalizuje w szeregu rombowym; kryształy są pospolicie graniastosłupami; twardość 2 do 2,5; c. wł. = 5,5; barwa stalowo-szara, lub ciemno-ołowiana. Jest to siarek ołowiu i siarek antymonu z pewną ilością żelaza i miedzi. Znajduje się w Kornwalji, Walencji, w Koszycach na Węgrzech, Nerczyńsku, w Brazylji.

James-River, rzeka w Wirginji, w Stanach Zjednoczonych Ameryki, powstaje z połączenia rzek Jackson i Cow Pasture, przedziera się przez pasma gór środkowych kraju, przechodzi około Richmond i ubiegłszy 720 klm., wpada do zatoki Chesapeak.

Jamestown, główne miasto wyspy św. Heleny, położone na wybrzeżu północnem, 5,000 miesz., wolny port, siedziba gubernatora.

Jamestown, miasto w stanie New York, w Unji północno-amerykańskiej, 16,000 miesz.

Jamgurczej, murza nogajski, w r. 1480 wspólnie z Iwaszką, ks. ułusów szybańskich (tiumeńskich), pokonał swego szwagra chana ordyńskiego Achmata; w r. 1500 obległ Kazań, lecz odparty przez Rosjan.—**J.** car astrachański, w r. 1554 przez wojska cara Iwana IV, zmuszony był umknąć z Astrachania do Azowa. W następnym roku usiłował odzyskać swe carstwo.

Jamiltepec, miasto w stanie Oajaca, nad rz. Chimotepec, w rzeczypospolitej Meksykańskiej, liczy 4,000 miesz.

Jamin Juljan Celestyn, fizyk, * 1818, † 1886, kształcił się w szkole normalnej, następnie był nauczycielem w kolegjum Bourbon, później profesorem szkoły politechnicznej, a od 1863 w fakultecie nauk ścisłych. W 1868 wszedł do instytutu. Z prac jego ważniejsze są nad przecieplaniem, nad spółczynnikiem załamania światła, oraz nad wielu ustępami nauki o elektryczności i magnetyzmie. Ogłosił „Cours de Physique“ (3 t., 1863—68, 4 wyd. 5 t., 1885-91), oraz „Petit traité de physique“ (1870).

Jamnice *(Jemnice)*, miasto w margrabstwie Morawskiem, w pow. Znoimskim, niegdyś górnicze, z bogatemi kopalniami złota; 2,700 miesz., piękny gotycki kościół parafjalny i obszerny pod miastem zamek. Jest to jedno z najdawniejszych miast morawskich, siedziba ks. Jaromira (1138) i ks. Swiętopełka (1197).

Jamnicka dolina, dolina tatrzańska w Tatrach liptowskich, po południowej stronie głównego grzbietu Tatr. Długość jej wynosi 7 klm.

Jamnik, *taks*, odmiana psa (ob.).

Jamochłonne, *Bezjelitowe (Coelenterata, Zoophyta*, t. j. roślinozwierze), oddział zwierząt organizacji bardzo prostej, stanowiący u Cuviera gromadę. W nowszych systemach z działu tego utworzono oddzielny typ (ob.), różniący się od pierwotworów wyraźną budową komórkowatą; układ ciała przeważnie promienisty, wewnątrz ciała jama wspólna dla czynności trawienia i krążenia, tak zwana przestrzeń gastrowaskularna, t. j. żołądkowo-naczyniowa (skąd pochodzi ich nazwa: *coeloma* jama i *enteron* wnętrzności); system kanałów prowadzi od powierzchni ciała do tej jamy. Większa ich część rozwija się z jajek, które na całem ciele powstają, zarówno jak i żyjątka nasienne; oprócz tego jednak wszystkie rozradzają się obok tego bezpłciowo, przez pączkowanie, stąd tworzą się kolonje zwierząt, często posiadające wspólne życie, do czego w wielu razach przyczynia się i wspólne rusztowanie wapienne lub krzemionkowe. Typ ten dzieli się na 5 gromad; *gąbki*, *korale* czyli *polipy*, *akalefy* czyli *krążkopławy*, *hydromeduzy* czyli *stułbiochełbie* i *grzebienice* (ob. te nazwy). Oprócz gąbek, cztery dalsze gromady w pospolitem życiu obejmuje się nazwą polipów, w znaczeniu wszakże ściślejszem nazwa ta tycze się tylko gromady korali. W rozwoju swoim przedstawiają często ciekawe zjawisko przemienności, t. j. że potomstwo nie jest do rodziców podobne, a dopiero po 3 lub 4 pokoleniach wraca do pierwotnej formy. Niekiedy w jednej kolonji żyją osobniki rozmaite; wtedy każda grupa ma osobne przyrządy i ma oddzielne przeznaczenie w utrzymaniu życia kolonji; stanowi to zjawisko *polimorfizmu*.

Jamont Edward Ferdynand, generał franc. * 1831. Odznaczył się w wojnie krymskiej, włoskiej i meksykańskiej. W r. 1885 dowodził korpusem w Tonkinie; ofiarowaną mu tekę ministra wojny odrzucił (1895). Zaraz potem został inspektorem armji, na miejsce ustępującego Gallifeta. Należy do najwyższej rady wojennej.

Jampol, miasto powiatowe w gubernji Podolskiej, na lewym brzegu Dniestru, przy ujściu do niego Rusawy, ma 6,709 mieszkańców (1897). —**J.** powiat stanowi część gub. Podolskiej, ma 65¼ mil kw. i 267,321 miesz.

Jam proximus ardet Ucalegon(łac.)—Ukalegon już gore! Ukalegon był to obywatel trojański, którego dom, położony obok pałacu Anchizesa w Troi, był jednym z pierwszych podpalonych przez Greków (Wirgili). Słowa te stosowane są w razach grożącego i blizkiego niebezpieczeństwa.

Jam satis prata biberunt (łac.)—już dość łąki piły (Wirgili).

Jamysz, Jamyszewskie jezioro słone, w pow. Bijskim, gub. Tomskiej, około 9 wiorst obwodu, a odległe o półsiódmej wiorsty od Irtysza i fortecy *Jamyszewskiej* (na prawym brzegu Irtysza, zbudowanej 1715 roku). Na dnie jego znajduje się gruby pokład soli, przewyższającej swą białością i dobrocią wszystką inną z syberyjskich jezior.

Jan, imię 23 (24) papieży. — **J.** I. św. 523—526, rodem z Toskanji; po roku 524 w imieniu Teodoryka, króla ostrogockiego, posłował do cesarza Justyna w sprawie Arjanów, których tenże protegował; nie spełniwszy jednak zlecenia w myśl Teodoryka został wtrącony w Rawennie do więzienia i tu †. Kościół rzym sko-kat. obchodzi jego pamiątkę 27 maja.— **J.** II, 532 — 535, Rzymianin, z powodu upo wszechnionej w Rzymie symonji, przezwany *Merkurym.*—**J.** III, 560—573, rodem z Rzymu, objął władzę dopiero w 4 mies. po wyborze, z powodu iż cesarz Justynjan nie chciał go zatwierdzić.—**J.** IV, 640—642, rodem z Dalmacji; potępił naukę o jednej woli w Chrystusie.—**J.** V, 685—686, rodem z Antjochji, ma być autorem dzieła „De dignitate pallii". — **J.** VI, 701 — 705, rodem z Grecji, nie mógł otrzymać zatwierdzenia przez cesarza Tyberjusza Absymara.— **Jan** VII, 705—707, rodem z Grecji, odznaczył się słabym charakterem. Podanie o papieżycy Joannie stosują do niego.—**J.** VIII, 872—882, Rzymianin; przewodniczył na pięciu soborach; ukoronował Karola Łysego na cesarza, za co otrzymał korzystne dla władzy papieskiej przywileje, uznawszy Focjusza za patrjarchę konstantynopolskiego, wkrótce wyklął go jako odszczepieńca. Jako przeciwnik Karlomana został uwięziony przez jego stronników; później zaś uniknąwszy otrucia, został zabity młotem przez swego krewnego. Jego listy (300) są bardzo ważne pod względem historycznym.—**J.** IX, 898—900, rodem z Tivoli, uznawszy Lamberta prawym cesarzem, przyznał mu też i prawo brania udziału w wyborze papieży rzymskich. — **J.** X, 914 — 928, Rzymianin, wybrany przez intrygę swojej kochanki Teodory, znakomitej Rzymianki; wojował osobiście z Saracenami; zatwierdził wybór pięcioletniego Hugona, syna hr. akwitańskiego, na arcybiskupa rejmskiego. Po opanowaniu Rzymu przez margrabiego toskańskiego Gwidona, męża Marocji, córki rzeczonej Teodory, został uwięziony, a następnie i uduszony.—**J.** XI, 931—936, syn poboczny papieża Sergjusza III i wspomnianej Marocji, wtrącony do więzienia na całe życie przez hr. Alberyka, swego brata z innego ojca.—**J.** XII, 956—964, wnuk Marocji, a syn rzeczonego hr. Alberyka; pierwszy z papieży zmienił swe imię chrzestne po wstąpieniu na tron papieski, przed 18 rokiem swego wieku. W r. 962 ukoronował króla niemieckiego Ottona I na cesarza, za co ten potwierdził mu donację Pepina i Karola W., lecz w następnym roku stracił go z papiestwa. Gdy zaś później odzyskał władzę, został zabity przez męża, który zastał go na cudzołóstwie ze swą żoną.—**J.** XIII, 965— 972, syn biskupa Jana; uwięziony przez niechętnych sobie panów rzymskich, umknął z więzienia, a następnie przywrócony do władzy przez Ottona I—**J.** XIV, 983—985, ujęty przez antypapieża Bonifacego VII zmarł w więzieniu św. Anioła w 8 miesięcy od wyboru.—**J.** XV, 985, umarł przed otrzymaniem konsekracji, dlatego zwykle jest pomijany, † 996.—**J.** XVI, a rzeczywiście z przyczyny powyższej XV, 986—996, Rzymianin. W r. 993 zaliczył w poczet świętych biskupa augsburskiego Ulrycha, czem dał początek dopełniania kanonizacji przez papieży rzymskich, a którą dotąd wykonywać miał prawo każdy biskup.—**J.** (XVII) XVI, † 998 r., rodem z Kalabrji, wyniesiony na papiestwo przez Krescencjusza, lecz razem z nim wtrącony do więzienia, gdzie i zmarł. Uważany za antypapieża Grzegorza V, mieści się jednak w poczcie papieży z powodu, że następny papież Jan oznaczony został liczbą XVII, a za nim i inni tego imienia dalszą porządkową liczbą. — **J.** (XVIII) XVII, 1003, rodem z Marchji Ankońskiej, † po 5 miesiącach papiestwa, nie pozostawiwszy żadnego historycznego śladu.—**J.** (XIX), XVIII, *Fasanus,* 1003—1009, Rzymianin, twierdzą, że był strącony z tronu i † w klasztorze św. Pawła w Rzymie.—**J.** (XX) XIX, 1024—1033, brat swego poprzednika Benedykta VIII, senator rzymski; koronował w Rzymie cesarza Konrada II. — **J.** (XXI) XX, nie powinienby być także liczony jak **J.** (XVII) XVI, gdyż uważany jest za jednego z trzech jednoczesnych antypapieży. — **J.** (XXII) XXI, 1276 — 1277, rodem z Lizbony, zwany *Clericus Universalis,* studjował filozofję i medycynę. Jego pisma z zakresu tych nauk, są pod imieniem *Piotra Hiszpana.*—**J.** (XXIII) XXII, 1316—1334, * 1244 w Cahors, wybrany w Ljonie we 2 lata po śmierci Klemensa V. Arcybiskup awinjoński od r. 1310; założył stolicę papieską w Awinjonie; chciał strącić z tronu Ludwika Bawarskiego i w tym celu trzykrotnie go wyklinał, a mianowanego przezeń papieżem Mikołaja V ujął i osadził w więzieniu, gdzie przymusił go do złożenia tjary. Podobnież wyklął Jana z Gandawy i innych prawników, którzy zaprzeczyli mu prawa wtrącania się do spraw świeckich. Za swą naukę o wzywaniu świętych uznany był przez uniwersytet paryski za kacerza. Napisał był kilka dzieł do zbioru „Corpus juris canonici", dodał nowe dekretalja, zwane *Extravagantes.*—**J.** (XXIV) XXIII, 1410—1417, rodem Neapolitańczyk, w r. 1402 otrzymał kardynalstwo. Twierdzą, że otruł swego poprzednika Aleksandra V, który tylko za jego staraniem został papieżem na soborze pizańskim. Na soborze konstancjeńskim przyrzekł był (1415) złożyć tjarę papieską

Jan XXIII.

pod warunkiem, że i dwaj inni: Grzegorz XII i Benedykt XIII, toż samo uczynią, lecz wkrótce umknął do Szaffhuzy a następnie do Fryburga, w nadziei, że tym sposobem sobór się rozejdzie, a on utrzyma się na papiestwie. Tymczasem sobór zrobił mu 70 ciężkich zarzutów i złożył z tronu i w skutek tego został uwięziony we Fryburgu. Zdołał jednak wydobyć się z więzienia i udał się do Florencji, gdzie przebywał nowowybrany papież Marcin V, którego uznawszy i złożywszy zrzeczenie się swych pretensji, został przywrócony do poprzednich godności i mianowany dziekanem kolegjum kardynalskiego, lecz zmarł w pół roku potem (1419). Pozostało po nim kilka epigramatów, mnóstwo listów i bul, oraz poemat „De varietate fortunae“, napisany w więzieniu.

Jan, imię kilku cesarzów bizantyjskich. — **Jan** I *Zimisces*, wódz i zięć cesarza bizantyjskiego Romana II, po którego śmierci (969), zamordował Nicefora Fokasa, drugiego męża Teofanji, wdowy po Romanie, i panował do r. 976; został otruty przez eunucha Bazylego. Wsławił się zwycięstwy nad Rusią, Bułgarami i Saracenami.—**Jan** II *Komnenos*, syn i następca (1118) Aleksego Komnena, panował do r. 1143, w którym zginął na polowaniu od zatrutej strzały.—**Jan** III *Vataces*, ukoronowany cesarzem w Nicei 1222 wówczas, kiedy Łacińczycy dzierżyli w swem posiadaniu Konstantynopol. Pojął za żonę jedyną córkę Teodora Laskarysa; † 1225.—**Jan** IV *Kantakuzenos*, przeniewierczy opiekun dzieci cesarza Andronika III: Paleologa i Emanuela. Ogłosiwszy się 1342 cesarzem w Tracji, jednocześnie kiedy Jan Paleolog został ukoronowanym w Konstantynopolu, prowadził z tym ostatnim 3-letnią wojnę, a w końcu pojednawszy się z nim, został 1356 mnichem na górze Atos. Żył podobno do 1411 r. Napisana przezeń „Historja bizantyjska“ od 1320—55, zamieszczoną jest w *Zbiorze pisarzów bizantyjskich*. — **Jan** V *Paleolog* (1341—91), następca ojca swojego Andronika III. Początkowo musiał dzielić władzę z opiekunem swym Janem Kantakuzenem i zaślubić jego córkę. Później jednakże po 3-letniej wojnie usunął go od współrządów i panował sam jeden. Był to monarcha niedołężny i nieszczęśliwy.—**Jan** VI *Paleolog*, wnuk poprzedniego, wstąpił na tron 1425 r. i rządził krajem nieszczęśliwie do śmierci, zaszłej 1448. Turcy tak dalece rozszerzali swe podboje, że Jan VI musiał prosić pomocy u Łacińczyków. Zgodził się na połączenie obu kościołów greckiego i łacińskiego. Osobiście znajdował się na koncyljum ferarskiem 1439, które tę unję przeprowadziło.

Jan, imię dwu królów francuskich.—**Jan** I, syn pogrobowy Ludwika X, * 1316, żył tylko dni pięć.—**Jan** II *Dobry*, syn i następca Filipa VI Walezjusza, * 1319, ukoronowany w Rheims 1350. Zwyciężony 1356 przez Edwarda księcia Czarnego, syna Edwarda III, w bitwie pod Poitiers, wzięty był do niewoli i zaprowadzony do Londynu, gdzie zostawał aż do pokoju zawartego w Bretigny (1360). Nie mogąc zapłacić umówionego okupu, wierny swemu słowu powrócił do Londynu i † tutaj 1364. Podczas jego niewoli Francja była dręczona ciągłemi wojnami domowemi.

Jan, imię trzech królów szwedzkich.—**Jan** I, zwany *Młodym*, syn Swerkera, panował 1219—1222.—**Jan** II, zarazem król duński i norweski, syn Chrystjana I, * 1455, panował 1481—1512.—**Jan** III, syn Gustawa Wazy, * 1537, pozbawił tronu swego brata Eryka XIV (ob.) 1568 i panował do † 1592 r. Przeszedłszy na katolicyzm, ożenił się 1562 z Katarzyną Jagiellonką, siostrą Zygmunta Augusta. Z tego małżeństwa urodził się Zygmunt III, król polski.

Jan, imię sześciu królów portugalskich.—**Jan** I, syn naturalny Piotra I i Teresy Lorenzo, * 1357; jako regent sprawował rządy od 1383, jako król panował 1385—1433.—**Jan** II, 1481—1495, * 1455, syn i następca Alfonsa I. Zdobył kilka miejsc w Afryce i odznaczył się w bitwie pod Toro przeciw Kastylczykom, za co otrzymał przydomek *Wielkiego*. Wspierał żeglugę i przylądek Burz nazwał przylądkiem Dobrej Nadziei; odrzucił jednak ofiarę Kolumba. — **Jan** III, 1521—57, brat i następca Emanuela W. (ob.). Wspierał handel i sztuki. Jego statki odkryły Japonję. W państwie swem zaprowadził **J.** inkwizycję.—**Jan** IV z Braganzy, z przydomkiem *Szczęśliwy*, założyciel nowej dynastji Braganckiej, panował 1649—56, * 1604. Portugalczycy, podniósłszy oręż przeciwko ciemiężtwu panujących Hiszpanów i pokonawszy ich, oddali koronę portugalską **J.**, ks. Braganzy, 1640 **J.** wypędził Holendrów z Brazylji (1654), ale stracił Cejlon.—**Jan** V, 1705—50, * 1689, syn i następca Piotra II. Podczas hiszpańskiej wojny sukcesyjnej połączył się z innemi mocarstwami przeciw Francji. Po pokoju utrechckim Portugalja używała jednak głębokiego pokoju.—**Jan** VI, Marja Józef Ludwik, król portugalski i cesarz brazylijski, * 1767, wnuk króla Józefa I, a syn królowej Marji i Infanta Dom Pedro, który jako król nazywał się Piotr III (1786). Od 10 lut. 1792 jako książę Brazylji sprawował regencję w imieniu obłąkanej matki. W 1793 r. przystąpił do pierwszej koalicji przeciw Francji, ale mocą pokoju w Badajoz (6 stycz. 1801) musiał Hiszpanji ustąpić Olivenza, a Francji część Gujany. W list. 1807 Napoleon I, gdy **J.** nie chciał wykonywać jego rozporządzeń względem Anglji, ogłosił dom Braganza za odpadły od tronu, i armja francusko-hiszp. w kroczyła do Portugalji. Wówczas **J.**

ustanowił juntę regencyjną (26 list. 1807), a następnego dnia odjechał ze swą rodziną do Brazylji. Rio-de-Janeiro ogłosił 1 maja 1808 protest przeciw wszystkiemu, co zaszło w Portugalji. Anglja wzięła Portugalję w swą opiekę, a Beresford (ob.) wywierał ogromny wpływ na rządy kraju. Po śmierci matki (20 mar. 1816) został **J.** rzeczywistym królem. W 1821 wrócił do Portugalji, a 1 paźdz. 1822 zaprzysiągł nową wolnomyślną konstytucję, przeciw której prowadzili zgubne machinacje jego żona Karolina i syn Dom Miguel. Król ich wypędził wprawdzie, ale zniósł zarazem konstytucję. Wkrótce wszakże wygnańcy ci wrócili i ponownie w kraju wichrzyli. W 1825 uznał niepodległość Brazylji; † 1826, naznaczywszy regentką Portugalji córkę Marję Izabelę. Jego małżonka, Karolina hiszpańska, powiła mu dwu synów: Pedra i Miguela. Pierwszy z nich został 1822 cesarzem Brazylji i zrzekł się 1826 korony portugalskiej na rzecz swej córki Marji da Gloria. (Ob. *Braganza*, *Brazylja* i *Portugalja*,

Jan Nepomucen Marja Józef, król saski od r. 1854, jeden z najwykształceńszych książąt naszych czasów, syn ks. saskiego Maksymiljana i księżny Parmy, * 1801, † 1873; otrzymawszy bardzo staranne wychowanie, wszedł w 20 roku życia jako rzeczywisty członek do tajnego kolegjum finansów, w którem 1825 r. objął zwierzchni kierunek nad jednym z departamentów. W r. 1821 odbył podróż do Włoch z bratem swoim Klemensem, zmarłym w tej podróży. Owocem jego prac naukowych we Włoszech było tłómaczeni „Boskiej Komedji" Dantego, opatrzone krytycznemi i historycznemi objaśnieniami, które wyszło pod przybranem nazwiskiem „Philaletesa" (3 t., Lipsk, 1839—49, ostatnie wyd. 1877). Po wyborze najstarszego brata na współregenta, stanął **J.** 1830 na czele komisji, wyznaczonej do utrzymania spokojności publicznej, objął dowództwo nad gwardją komunalną i wszedł do rady tajnej; następnie był prezesem rady stanu i wszedł do pierwszej izby stanów. Tutaj należał do najznakomitszych członków i brał udział we wszystkich najważniejszych pracach; w swoich sprawozdaniach, mowach i pismach złożył dowody wysokiego rozumu, wielkiej szlachetności i patrjotyzmu. Odznaczał się zawsze duchem pojednawczym. Po śmierci brata swego Fryderyka Augusta II (9 sierp. 1854) wstąpił na tron saski i w zarządzie kraju szedł śladami poprzednika. W wojnie 1866 stał po stronie Austrji, a w wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 po stronie Prus. (Ob. Saksonja). Ze związku małżeńskiego, zawartego 21 listop. 1822 z Amalją Augustą, ks. bawarską (* 1801), urodziło się 3 synów i 6 córek: następca tronu Albert (ob.), Ernest (* 1831, † 1847). Jerzy (* 1832), od 1859 mąż Marji Anny, infantki portugalskiej, i sześć córek, z których tylko dwie pozostają przy życiu: Elżbieta (* 1830, od 1855 wdowa po księciu Genui) i Zofja (* 1845, od 1865 żona Karola Teodora, ks. bawarskiego). Por. von Falkenstein „J. König von Sachsen, ein Lebensbild" (1878); Döllinger „Gedächtnisrede auf König J. von Sachsen" (1874).

Jan, imię kilku elektorów i książąt saskich.— **Jan** *Stały*, elektor saski 1525—32, * 1468, syn elektora Ernesta, nastąpił po swoim bracie Fryderyku Mądrym 1525 r. i był jednym z pierwszych stronników reformacji. W r. 1526 zawarł przymierze torgawskie z landgrafem heskim Filipem I i przybył na sobór w Spirze; 1528 kazał odbyć ogólną wizytę kościołów w swoich krajach i 1529 założył protestację przeciwko postanowieniom sejmu spirskiego, nieprzychylnym sprawie reformy; 1530 złożywszy na sejmie w Augsburgu wyznanie augsburskie (ob. *Augsburskie wyznanie*), usiłował przywieść do skutku związek smalkaldzki, † 1532 w Schweinitz pod Wittenbergiem nie doczekawszy się spokoju religijnego.—**Jan Fryderyk** I, zwany *Wspaniałomyślnym*, ostatni elektor saski z linji Ernestyńskiej, 1532—47, syn poprzedniego, * 1503 w Torgawie, sprawował rządy po śmierci ojca za siebie i swego nieletniego brata Jana Ernesta, któremu 1542 r. odstąpił zarząd Koburga z dodatkiem 14,000 fl. Jako gorliwy protestant, wspólnie ze sprzymierzeńcami szmalkaldzkimi wygnał Henryka księcia Brunświku z jego własnych posiadłości. Obok tego zostawał w ciągłej niezgodzie z krewniakiem swym Maurycym, księciem saskim. Wojna, która z wiosną 1542 pomiędzy obudwoma wybuchnąć miała, została szczęśliwie odwróconą przez Filipa, landgrafa heskiego. Podczas wojny między cesarzem Karolem V a związkiem smalkaldzkim Maurycy stanął po stronie ostatniego i spustoszył kraje Jana Fryderyka, po czem tenże, wetując poniesione krzywdy, nietylko własne odzyskał ziemie, ale nadto zdobył kraje Maurycego, za co jednak ogłoszony został przez cesarza banitą; zwyciężony zaś 24 kwiet. 1547 w bitwie pod Mühlberg, popadł w niewolę. Przyjąwszy obojętnie wyrzeczony na się wyrok śmierci, który zapewne nigdy spełnionym być nie miał, zrzekł się elektorstwa w swojem i swego potomstwa imieniu i pozostał nadal jeńcem cesarza. Gdy Maurycy zwrócił 1552 swój oręż przeciwko cesarzowi, Jan Fryderyk został oswobodzony z niewoli i wrócił do Turyngji. Po śmierci bezpotomnego brata swego Jana Ernesta (1553) odziedziczył jego posiadłości, ale nie mógł już odzyskać godności elektorskiej; † 1554 w Wejmarze. Zaślubiony z wierną mu we wszystkich kolejach życia Sybillą, ks. Kliwji, pozostawił trzech synów: Jana Fryderyka II, Jana Wilhelma i Jana Fryderyka III. Por. Burkhardta „Die Gefangeschaft J's des Grossmüthigen" (Weim., 1863).—**Jan Fryderyk** II, czyli *Średni*, książę saski, * 1529, syn poprzed-

niego, po kapitulacji wittenberskiej, wspólnie z bratem swym *Janem Wilhelmem*, (* 1530), objął w imieniu młodszego brata zarząd przypadłych mu posiadłości; wykonywając wolę ojca, założył 1552 uniwersytet w Jenie. Po zgonie ojca, mocą dobrowolnej między braćmi ugody, miał sobie na pewien oznaczony czas poruczone rządy całego kraju. Gdy atoli *Jan Fryderyk III*, (* 1537), † 1565 bezdzietnie, dwaj pozostali bracia podzielili się jego dziedzictwem, przyczem **J. F.** wybrał sobie księstwa Wejmarskie i Gotajskie, bratu zaś oddał księstwo Koburskie. Za przyjęcie w swoją opiekę banity Wilhelma z Grumbachu, sam podległ 1566 banicji, której egzekucja została poruczona Augustowi saskiemu. Pojmany 13 kwietnia 1567 r., został uwięziony w Wienerisch-Neustadt w Styrji i tu † 1595. Dwaj jego synowie, *Jan Kazimierz* i *Jan Ernest*, zmarli bez potomków płci męskiej 1632 i 1638, a posiadłości ich przeszły na własność linji wejmarskiej. Por. Becka „J. der Mittlere, Herzog zu Sachsen" (2 t., Weim., 1858).—**Jan Jerzy** I, elektor saski, 1611—56, * 1585, syn elektora Chrystjana I i Zofji Brandeburskiej, nastąpił 1611 po swym bracie Chrystjanie II. Podczas Trzydziestoletniej wojny trzymał początkowo stronę cesarza, ale 1631 przyłączył się do Szwedów; pokojem zaś praskim (20 maja 1635), otrzymawszy jako własność dziedziczną posiadane dotąd w zastawie Łużyce, połączył się znowu z cesarzem i wypowiedział wojnę Szwedom 6 paźdz. 1635. Naraził przez to kraj swój na wieloliczne klęski, zadawane mu zarówno przez sprzymierzeńców, jak nieprzyjaciół, i musiał w końcu zawrzeć ze Szwedami zawieszenie broni w Kötzschenbroda 27 sierp. 1645. Na mocy pokoju westfalskiego (1648) zatrzymał w posiadaniu Łużyce oraz biskupstwa miśnijskie, merseburskie i naumburskie, nie troszcząc się bynajmniej o polepszenie stanu swego kraju, zniszczonego wojną, † 1656. Godność elektorską otrzymał najstarszy syn jego, Jan Jerzy II; trzej zaś młodsi synowie założyli linje boczne: Sachsen-Weisenfels, Sachsen-Merseburg i Sachsen-Seitz (ob. *Saksonja*).—**Jan Jerzy** II, elektor saski, 1656—80, syn poprzedniego, * 1613; po śmierci cesarza Ferdynanda III sprawował wikarjat państwa i przyczynił się najwięcej do obioru Leopolda. Jakkolwiek usposobienia nie wojowniczego, wspierał jednak cesarza podczas wojny z Francją. W 1660 otrzymał część ziemi henneberskiej, a 1677 zawarł układ sukcesyjny z Sachsen-Lauenburgiem; † 1680 we Freiburgu.—**Jan Jerzy** III, elektor saski, 1680—91, * 1647, syn i następca poprzedniego. Talent znakomitego wodza okazał w wojnie z Francją 1673. Podczas oblężenia Wiednia 1683 pomagał dzielnie Polakom pod Janem Sobieskim w bojach z Turkami. W r. 1690 objął dowództwo nad armją niemiecką przeciwko Ludwikowi XIV, i chociaż dotarł aż do Landau, nic więcej nie mógł jednak zrobić i rozchorowawszy się w obozie, † 1691 w Tubindze.—**Jan Jerzy** IV, elektor saski, 1691—94, syn i następca poprzedniego, * 1668. Jego matka była księżniczką duńską, i stąd nazywano go także następcą tronu duńskiego i norweskiego. Zakochany w Magdalenie Sybili von Neitschütz (* 1675), wyniósł ją 1693 do godności hrabiny von Rochlitz i miłość tę przechował nawet mimo związku małżeńskiego z Eleonorą Erdmutą Ludwiką Sax-Eisenach, owdowiałą margrabiną Brandebursko-Ansbaską. Podobnie jak ojciec, trzymał się strony cesarza i występował przeciwko Francji. Zaraziwszy się ospą od swej kochanki († 17 kwietnia 1694), † 27 tegoż miesiąca, zostawiwszy rządy bratu, Augustowi II (ob.) *Mocnemu*. — **Jan Jerzy** Kawaler (Chevalier) de Saxe, syn naturalny Augusta I Mocnego króla polskiego i elektora saskiego, oraz księżny Urszuli Lubomirskiej, małżonki wielkiego podkomorzego ks. Lubomirskiego, urodz. von Bockum i podniesionej po narodzeniu się syna do godności księżny rzeszy (1722) i zaślubionej księciu Fryderykowi Ludwikowi Wirtemberskiemu, († 1744). Kawaler de Saxe, * 1704, kształcił się w Rzymie u Jezuitów i wstąpił do zakonu Maltańskiego, który opuścił w r. 1729 i wszedł do służby wojskowej w Saksonji, gdzie dosłużył się godności feldmarszałka (1762). 1770 zrzekł się wszystkich urzędów i godności i † 1774. Por. O'Byron G. „Chevalier de Saxe" (Drezno, 1778).

Jan Chrzciciel Józef Fabjan Sebastjan, arcyksiążę austrjacki, * 1782, szósty syn cesarza Leopolda II; 1800 otrzymał naczelne dowództwo nad wojskiem austrjackiem. 1805 pociągnął do Tyrolu i w Vorarlbergu kierował uzbrojeniem ludu. Po stracie Tyrolu przekazał wszystkie swe zbiory naukowe dla uniwersytetu w Insbruku, który obrał go stałym rektorem. Podczas przygotowań do nowej wojny, pod jego kierunkiem postanowiono i wprowadzono w wykonanie wielkie środki obrony narodowej, mianowicie urządzono rezerwy i landwery. Przy pomocy Hormayra uskutecznił **J.** potrzebne przygotowania do powstania Tyrolu i 1809 dowodził wewnętrzną armją austrjacką. W r. 1811 założył instytut Johanneum w Gracu. Podczas wojny 1813—15, jako dowódca rezerwy, zmusił do kapitulacji Hüningena, zresztą żadnego nie brał ani w działaniach dalszych wojennych udziału, ani wogóle w sprawach politycznych, popadłszy w niełaskę u dworu. Przebywał tedy po większej części w Hradcu, oddając się naukom i używając powszechnej w narodzie popularności. Dopiero 29 czerwca 1848 w zgromadzeniu narodowem frankfurckiem wybrany został znakomitą większością na zawiadowcę państwa; 20 grudnia 1849 złożył tę godność i wrócił do Styrji, gdzie † 1859 w Hradcu. Od 1827 r. zaślubiony był morganatycznie z Anną Plochel (* 1804), która później otrzymała

tytuł hrabiny Meran i baronowej Brandhof; ze związku tego * mu się 1839 syn Franciszek, hrabia Meran i baron Brandhof, † 1891 w Abazji. Por. Schneidawind „Leben des Erzherzogs J. von Österreich" (1849); Schimmer „Leben und Wirken des Erzherzogs J." (1849); Schlossar „Erzherzog J. von Österreich und sein Einfluss auf das Kulturleben der Steiermark", tego samego „Erzherzog J. Baptist von Österreich" (1880); następujące prace Krones'a „Zur Geschichte Österreichs 1792—1816" (1886); „Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren" (1892); „Aus dem Tagebuche Erzherzog Johanus von Österreich 1810—1815" (1891); „Tirol 1812—1816 und Erzherzog J. von Österreich" (1890).

Jan Nepomucen Salwator, arcyksiążę austrjacki, ks. toskański, * 1852 we Florencji, młodszy syn arcyksięcia Leopolda toskańskiego, służył naprzód w strzelcach, następnie w artylerji, 1876 został pułkownikiem i dowódcą pułku w Komornie, 1878 komendantem brygady pieszej w Wiedniu i w t. r. dowodził nią w okupacyjnej armji w Bośni, 1879 mianowany dowódcą dywizji i feldmarszałkiem porucznikiem, od 1883 dowodzi dywizją w Linzu. Napisał: „Betrachtungen über der Organisation der oesterreichischen Artillerie" (Wiedeń, 1875); „Geschichte des k. k. Linien-Infanterieregimentes Erzherzog Wilhelm Nr. 12" (1877—80, t. 2); „Drill oder Erziehung" (1883); napisał tekst do baletu „Die Assassinen" i przeciw spirytyzmowi „Einblicke in den Spiritismus" (5 wyd., 1885). 1887 pozbawiony dowództwa z powodu ostrej krytyki systemu głównodowodzącego armją arcyksięcia Albrechta, oraz popierania kandydatury ks. Ferdynanda Koburskiego do tronu bulgarskiego. W 1889 zrzekł się rangi i wszystkich godności, złożył egzamin na kapitana marynarki w Rjece i pod nazwiskiem Jana Ortha wyjechał z Hamburga do Valparaiso. Od tego czasu zaginął bez wieści, prawdopodobnie utonął w morzu z całą załogą i własnym parostatkiem, gdyż wszelkie usiłowania odszukania go okazały się bezskutecznemi.

Jan, cesarz abisyński, * 1832, nazywał się właściwie Kassai i był gubernatorem Tigre. 1867 wypowiedział posłuszeństwo i ogłosił się niezależnym księciem tej prowincji. Gdy 1868 Anglicy przedsięwzięli wyprawę przeciw królowi Teodorowi, zawiązał z nimi przymierze. W r. 1872 koronował się jako *Negus Negesti* (król królów) pod imieniem Jana I, 1875—76 pomyślnie odparł wojska egipskie, 1878 zwyciężył króla Szau, Menelika, 1880 Ras Adale, księcia Godjom i pozostawił ich na stanowisku wice-królów. Od tego czasu zapanował nad całą Abisynją. Był zawziętym nieprzyjacielem mahometan, których w państwie swem kazał przemocą chrzcić i usiłował utrzymać przyjacielskie stosunki z państwami europejskiemi. Poległ w bitwie z arabskimi derwiszami w d. 9 marca 1889. Następcą tronu mianował synowca swego Mangaszę.

Jan z Książąt Litewskich, biskup wileński i poznański, * na Szląsku około 1498, był synem naturalnym Zygmunta Starego i Katarzyny Telniczanki, czy Talmiczanki, pięknej, ale nizkiego pochodzenia dziewczyny ze Szląska, którą Zygmunt, zostawszy królem, sprowadził do Krakowa i wydał za Jędrzeja Kościeleckiego, kasztelana wojnickiego. Młody **J.** wychowywał się na dworze królewskim, pod okiem samego Zygmunta; w 19 roku życia został kanonikiem katedralnym płockim, wkrótce potem kanonikiem i proboszczem katedralnym poznańskim, a 1519, będąc jeszcze klerykiem, biskupem wileńskim. Wyświęcony po dojściu do wieku dojrzalszego na aktualnego biskupa, zajmował się gorliwie swoją djecezją. 1526 złożył pierwszy raz w mieście Wilnie synod djecezjalny, którego uchwały kazał wydrukować p. t. „Statuta Vilnen. dioecesis, sinodaliter per illustrissimum principem et reverendissimum dominum Joannem ex ducibus Lithuaniae, Dei gratia Episcopum Vilnens." i t. d. Nielubiony od królowej Bony, która podówczas najwięcej z synem Zygmuntem Augustem na Litwie przesiadywała, za jej wpływem przeniesiony został na biskupstwo poznańskie 1536, i tu niezadługo po swojem przybyciu (1537) † 1538. Chlubną o nim wzmiankę pozostawił baron Herbersteiu (ob.) w dziele „Rerum Moscoviticarum", niemniej Piotr Kojałowicz, Jezuita; Stanisław Chrosceski napisał na śmierć jego wiersz „In mortem Joannis de Ducibus Lithuaniae". Por. Bartoszewicza „Królewicze biskupi" (Warszawa, 1851); Osińskiego „Opis biskupów wileńskich" (Warszawa, 1858); Przyałgowskiego „Żywoty biskupów wileńskich" (Warszawa, 1860).

Jan II, książę Lichtenstein, ob. Lichtenstein.

Jan, opat witowski (pod Piotrkowem trybunalskim), nieodstępny towarzysz króla Władysława Łokietka, ułożył pieśń o Męce Pańskiej, śpiewaną niegdyś po kościołach w czasie postu.

Jan, egzarcha bulgarski (legat patrjarchy), czynny i płodny pisarz staro bulgarski za cara Symeona (888—927). Między innemi napisał „Hexameron", t. j. wykład pierwszych rozdziałów I ks. Mojżeszowej (najdawniejszy rękopis z 1263 w Bibl. Synodal. w Moskwie) i przełożył Teologję ś. Jana Domasceńskiego, p. t. „Niebiosa" (rękopis jak wyżej), oraz tegoż Djalektykę czyli Filozofję i Gramatykę grecką. Por. Kotajdowicza „Joan Egzarch" (Moskwa, 1824).

Jan I, biskup wrocławski, następca Hieronima (ob.), pierwszego po restauracji djecezji przez Kazimierza-Karola (ob.), rządził djecezją 1062—1072. O nim napisał żywociarz bpów wrocławskich (ed. Somersb.), że pierwszym był Polakiem na tej djecezji. Jest to późna wskazówka wyobrażeń, jakie miano o Bolesławie II, który

wszędzie Polaków biskupów osadzał, jako o wrogu cudzoziemczyzny.

Jan II, biskup wrocławski, zwany Janik, a także Janisław. Wedle podań źródła z XIV w. (Stenzel, „Scr. R. Sil." I), miał być przeniesiony dla swoich zasług na stolicę arcbpią do Gniezna, kędy umarł niewiadomo kiedy. W istocie 1148 podpisuje Jan, arbp. gnieźnieński, akt nadawczy Zbiluta dla klasztoru Cystersów w Łęknie (Codex Rzyszcz. i Muczk. I N 2), ale w tymże roku Piotr był arbpbm (Lelewel „Pol. W. Sred. III). Istnieje akt z 1149, potwierdzający dawniejszy z 1139, z podpisem Jana, biskupa wrocławskiego, Mateusza, krakowskiego, Stefana lubuskiego i innych (Stenzel, ibid). I znów jest akt z 1152 (właściwie z 1153), fundujący w Brzeźnicy, później zwanej Jędrzejowem, a będącej dziedzictwem Jana „jeszcze biskupa" i jego braci klasztor Cystersów i obdarzający ich wsiami i dziesięciną (Paprocki „Herby", ed. Turow. 117; Damalewicz „Series arpp. Gnesn." 97). Od 1155 Walter jest biskupem wrocławskim (Stenzel), do tego przeto czasu musiał być Jan II zwierzchnikiem tej djecezji. Rękopisy z XIV i XV wieku kroniki Wincentego Bogusławica, autorstwo pierwszych jej 4 ksiąg przypisując Mateuszowi Cholewie, dodają, że były ułożone w formie djalogu między Mateuszem a arcybiskupem Janem gnieźnieńskim. W niektórych rękopisach przekręcono to w ten sposób, że Jan i Mateusz pisali kronikę ową. W uderzający też sposób zakończenie trzeciej księgi „Zaśnijmy w Panu" zgadza się z podaniami dyplomatu (u Gładyszewicza) i roczników, wedle których Mateusz † 31 grudnia 1166 lub 1165, a Jan, arbp gnieźnieński, † 1167. Jestto pewnie dopisek Wincentego, który wtrąciwszy powyżej wiadomość o zgonie Bolesława IV 1173, dał asumpt jednemu z przepisywaczów (rek. N. 26) do powieści: Matheus vero et Joannes, archiepiscopus gnesnensis, desinit (brak skrócenia za desinerint?) scribere tempore Boleslai Crispi.

Jan (Pop), kapłan czy arcybiskup grecko-kat. nowogrodzki, imieniem Eljasz (Ilja), następnie prosty mnich, † 1186; autor „Latopisu nowogrodzkiego," stanowiącego dalszy ciąg „Nestora". Przy tem jego dziele Tatiszczew znalazł pierszą kopję „Prawdy Ruskiej".

Jan, sędzia poznański, ob. Djabeł Krwawy.

Jan Albert Olbracht, król polski (1492—1501), syn Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki, urodzony 1459 w Krakowie. Korzystając z chwili i wskazówek testamentu jego brata Kazimierza III Jagiellończyka (ob.), Litwa obrała w. księciem Aleksandra, nie czekając Korony. Litawor Chreptowicz wyraźnie żądał od Aleksandra, by tylko litewskim i witoldowym (antiunickim) sposobem rządził. W Koronie elekcja prócz 3 braci, wahała się jeszcze między nimi a Januszem II mazowieckim (ob.), którego Fryderyk kardynał z 1,600 rycerstwa przeparł, mimo Zbigniewa Oleśnickiego, stojącego po stronie mazowieckiej. Obrano Olbrachta, choć Zygmunta popierał Rafał Leszczyński i Tarnowscy. Gdy Janusz II † 1495, **J.** zajął Płockie, Konradowi jego bratu dał lennem Czerskie, a Warszawę, Wyszogród, Zakroczym, Ciechanów, Łomżę i Nowydwór dożywociem 1496. — Roku 1498 kupił za 80,000 złp. i 200 grzywien rocznej pensji Zator, od 1438 hołdowniczy. Od 1493 namawiany przez posła Wenecji do wojny z Turkami; w Lewoczy 1484 zjechali się bracia Władysław czeski, Jan O., Zygmunt głogowski i kardynał Fryderyk i podobno ułożyli wygnanie Stefana z Multan i osadzenie tam Zygmunta. Tak zyskawszy podstawę działania, miano ruszyć na Turka, z celem wygnania go, oswobodzenia plemion słowiańskich z niewoli i zabezpieczenia granic Rzeczypospolitej. Wyprawa bukowińska 1499 stała się tylko grobem może umyślnym (ob. Kalimachowe rady), grobem zbyt potężnej szlachty i jednocześnie okropną klęską, która zrujnowała wszystkie plany Olbrachta, dotyczące jego dążeń monarchicznych, a zamiary przeciw Turkom, wydały tylko odnowienie unji 24 lipca 1499 i pięcioletni rozejm 1500 z Bajazetem tureckim. Do odnowienia unji przyczyniły się i obawy przed Iwanem Groźnym, który 1491 uknuł z cesarzem Maksymiljanem *pierwszy projekt rozbioru* Polski, a 1493 najechawszy Litwę, pokojem zyskał Wiaźmę, Chlepień, Olekseń, Rosławl, Weniew, Mścisław, Torusy, Oboleńsk, Kozielsk, Szreńsk, Nowosielsk, Bietew, Odojów, Worotyńsk i Peremyśl. W zamian za to Litwa odzyskała Lubuck, Mceńsk, Brańsk i Sierpiejsk (Traktat 7 lutego 1494). Następnego roku nastąpiło ożenienie się brata królewskiego, Aleksandra, w. ks. litewskiego, z córką Iwana, Heleną, za obwarowaniem, że jej mąż zapewni możność nabożeństwa prawosławnego i do wiary łacińskiej nakłaniać nie będzie. Klęska pod Wiedroszą Litwy, napaść Tatarów aż na Ruś Czerwoną z podmowy Iwana 1500, będące tylko dalszym ciągiem napadów 1499 i najazdu multańskiego Stefana 1498, zakrwawiły schyłek rządów Jana O., który po † w. mistrza krzyżackiego, żądał hołdu od Fryderyka saskiego, nowego mistrza i groził mu wojną, zjechawszy do Torunia, gdy nagle † 15 czerwca 1501. Z czasów panowania Jana O. jest ważnem potwierdzenie statutu nieszawskiego z 1454. Staje zasada: neminem captivabimus nisi jure victum. Starostwa oddzielone od dygnitarstw (prócz krakowskiego), które zawsze dostawać się mają posesjonatom ziemi, w której wakują. Odrębność ta znika już co do pieczęci wielkiej i małej, oraz urzędów dworskich,

Jan Olbracht.

które nie wedle ziem mają być dawane. Może to służyć za dowód zacierania się ostatecznego ziemskich kanclerzy (ob.). Prawodawstwo i prawo wojny przyznane sejmom, jako też ograniczenie podatków do łanowego. Jednocześnie upodlony jest stan kmieci. Obostrzono prawo przenoszenia się kmieci z miejsca na miejsce, wyjęto ich z pod sądów ziemskich, pozwolono jednemu tylko synowi kmiecemu uczyć się. Plebejom dozwolono wstępu tylko do beneficjów gnieźn., płockiego, włocławskiego i krakowskiego. Mieszczan odsądzono od kupna dóbr ziemskich na prawie rycerskiem. Szlachta wolna od ceł, czopowego, ma wolną żeglugę po Wiśle do Gdańska. Jednocześnie 1496 Jan O. nie dozwolił kupcom wrocławskim handlować bezpośrednio z Rusią, Prusami, Mazowszem i Litwą, nakazując kupcom ruskim nie do Wrocławia, lecz Krakowa, Poznania i Kalisza jeździć i odwrotnie. 1498 pozwolił tylko Wrocławianom kupczyć z Prusami, zniósłszy monopol na targ toruński, w zamian dostawionych sobie dział i prochu na wojnę z Turkiem. Zakaz ten zresztą, wedle Jana O., pochodził stąd, że Wrocławianie i Ślązacy wogóle, wysokie ażjo na swą monetę kładli, Władysław zaś czeski tłómaczył, że to było skutkiem upodlenia umyślnego monety przez Krakowian po klęsce bukowińskiej (por. Dokumenty od 1496 do 1499. „Przyczynki do Dziejów Polskich“, Mosbach, str. 117—121). Opracowania: Ł. Gołębiowskiego „Dzieje Polski za panowania Jagiellonów“ (1846 i 1848); Albertrandego „Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków“ (1827); J. S. Bandtkiego „Dzieje narodu polskiego” (Wrocław, 1835); Czernego Fr. „Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków“ (Kraków, 1872); Kniaziołuckiego „Johann Albert, König v. Polen“ (Leipzig, 1875); M. Bobrzyńskiego „Sejmy polskie za J. Olbrachta i Aleksandra“ (Aten., 1876). Por. też: „Kalimacha rady królowi Olbrachtowi“ (z rękop.) A. Grabowskiego, Pszczołka Krak. t. II, 1821; Pam. Platera I, Wiszniewski, Hist. lit., III; Pam. słuch. uniw. Jagiell. (Kraków, 1887).

Jan Albert, kardynał syn króla Zygmunta III i Konstancji, arcyks. rakuskiej, * 1612 w Warsz., 1621 bp. djecezji warmińskiej, którą w jego imieniu zarządał bp. Hippony Michał Działyński, odkąd Zygmunt na sejmie 1624 zapewnił, że J. A. będzie wyświęcony. 1632 został już nawet na wstawienie stanów bpem krakowskim obrany, wyprosił kardynalstwo u papieża.—Po elekcji Władysława IV złożył przysięgę jako senator, a z braćmi—że uważać się będą za równych reszcie obywateli. Wyjechawszy do Włoch, † w Padwie 1634. Za jego już nieobecności odbył się synod 1634, październikowy, w Krakowie; (por. Jul. Bartoszewicz „Królewicze biskupi“ 1851); bp. Łętowski „Katalog biskupów“ (Kraków, 1852).

Jan I Asien, Jan II Asien i Jan III Asien, ob. Asan.

Jan Austrjacki, ob. Juan d'Austria.

Jan Bez Ziemi, król angielski, 1199—1216, * 1167, najmłodszy syn Henryka II (ob.); chociaż był ulubieńcem ojca, brał jednak mimo to udział w powstaniu przeciw niemu. Kiedy brat jego Ryszard I (ob.) Lwie serce, jako król angielski, popadł w niewolę austrjacką, **J.** połączył się 1193 z Filipem II Augustem, kr. Francji, celem odebrania bratu korony. Plany jego rozbiły się wszelako o stanowczość biskupów i rady regencyjnej. Po śmierci Ryszarda został **J.** ukoronowany 23 maja 1199 królem angielskim, jakkolwiek bliższe miał prawa do tronu jego synowiec Artur (ob.), ks. Bretanji. Odepchnąwszy pierwszą swą żonę, córkę hr. Gloucester, poślubił piękną Izabelę córkę hr. Angoulême. Ponieważ jednak Izabela była już zaręczona z hr. de la Marche, więc z powodu tej okoliczności uwikłał się **J.** w wojnę ze swymi wasalami francuskimi. Równocześnie i Filip II August, broniąc praw Artura, rozpoczął z **J.** wojnę (1202), podczas której Artur był wzięty w niewolę i własnoręcznie przez **J.** zamordowany. Czyn ten haniebny, jak również nikczemny charakter **J.** sprawiły to, że wasalowie franc. od niego odpadli, a angielscy, opuściwszy go, odjechali do kraju. Około tegoż czasu, wywiązał się spór z Inocentym III. Papież ten mianował arcybiskupem Canterbury kardynała Stefana Langton, gdy zaś **J.** odmówił potwierdzenia i prześladował nadto duchowieństwo, wyklął go Inocenty III 1209, a przejednani możnowładcy znowu odstąpili króla. W 1212 Papież ogłosił **J.** za pozbawionego tronu, wykonanie tego wyroku powierzył Filipowi II Augustowi i formalną przeciw **J.** począł gotować krucjatę. Jednakże z obawy przed przewagą Francji, wszedł z nim 1213 w układy. **J.** otrzymał obsolucję, ale pod warunkami do tego stopnia hańbiącemi, że nawet Anglję i Irlandję uznał za lenność papieską i jako wasal zobowiązał się płacić dworowi rzymskiemu roczny czynsz lenniczy. Tymczasem obrażeni baronowie i niezadowolone mimo tylu ustępstw duchowieństwo połączyli się z sobą w styczniu 1215, by gwałcone przez króla prawa publiczne zachować w całości, jako szaniec przeciw despotyzmowi. Duszą tego związku był arcyb. prymas Langton. Gdy **J.** żądania związkowych odrzucił, chwycili oni za oręż, zdobyli Londyn i zmusili króla (19 czerwca 1215) na łące między Staines i Windsor do zatwierdzenia wszystkich swobód, które znane pod nazwą *Magna Charta* (ob.) stały się podwaliną konstytucji angielskiej. Wszelako na żądanie **J.**, Papież potępił te swobody i karał klątwą opornych. Wybuchła więc ponownie wojna domowa. Ponieważ **J.** dopuszczał się wielu okrucieństw, więc baronowie, przywiedzeni do ostateczności, oddali koronę angielską Ludwikowi, synowi Filipa II

Augusta. Ludwik wylądował w maju 1216 z silnem wojskiem i zajął z Londynem całą niemal połud. i wsch. Anglję. Pośród takich okoliczności † Jan 19 października 1216, gotując się do obrony swego tronu. Wiarołomstwo, chciwość, okrucieństwo i rozpusta—oto wybitne cechy jego charakteru. Naród odwrócił się jednak od Francuzów i wyniósł na tron Henryka III (ob.), dziewięcioletniego syna **J.**, pod opieką hr. Pembroke. Por. Pauli „Geschichte von England“ (t. III, Gotha, 1853); Pearson „History of England“ (t. II, 1868).

Jan Boży (św.), poprzednio *Jan Ciudad* (z Ciudatu), * 1495 w Monte-Major-el-Novo (w Portugalji), † 1550 w Grenadzie. W 9 roku życia porwany z domu rodzicielskiego był pastuchem, następnie służył w wojsku Karola V i miał udział w wyprawie przeciwko Turkom. Później sprzedawał obrazki i książki nabożne w południowej Hiszpanji, a w Grenadzie pod wpływem kazania postanowił zostać ascetą i nazwisko swe *Ciudad* zamienił na *de Deo*. Następnie poświęcał się pielęgnowaniu chorych i przy pomocy dobroczynnych ofiar, założył konwent *Bonifratrów*, czyli *Braci Miłosierdzia* (ob.). Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamiątkę 8 marca.

Jan Briegar, wspomniany przez Paprockiego w „Herbach rycerstwa“ (ed. Turow., 698) i Szymona Starowolskiego „Elogia et Vitae p.“ (47) historyk, miał wedle niektórych pisać przed Wincentym Bogusławicem („Janociana“ II, 30—31). Załuski bp. napróżno pracy jego poszukiwał. Mosbach („Godysław Pasek“ 81 n. 49) domyśla się, że Paprocki omyłką stworzył dziejopisa, z nadpisu rękopismu, który zawiera kroniki Bogufały, Jana z Czarnkowa i roczniki, a który król Stanisław August w sierpniu 1767 darował bibljotece Załuskich „Chronika Joannis Briegar de Ossiek“. Jan ten Brygar, z Osieka rodem, był wikarjuszem i altarystą w katedrze krakowskiej (jak opiewa dalej tytuł) i dostał ten rękopism od Andrzeja z Kościelca. Posiadał go przez pewien czas Krzysztofor Massini, niewiadomo czy przed Andrzejem z Kościelca, czy przed królem. Obecnie cały ten rękopism, obfitszy od znanych wydań Bogufały, jest w Petersburgu pod znakiem A. F., IV, N. 31. Jakiś Piotr Briegier był 1413 r. w Krakowie, rodem Niemiec, być może krewniak Jana (Wiszniewski Hist. lit. II 139).

Jan Chaldejewicz, wojewoda zwienigródzki, podczas wojny w. ks. Wszewołoda z księciem halickim Włodzimirkiem 1146, energicznem wystąpieniem przeciwko chcącym się poddać mieszkańcom Zwienigroda, ocalił to miasto i zmusił Wszewołoda do odstąpienia od jego murów.

Jan Chryzostom (św.), ob. Jan (św.) Złotousty.

Jan Chrzciciel (św.), syn kapłana Zacharjasza i Elżbiety, krewniaczki matki Chrystusa P., * na 6 miesięcy przed Chrystusem P. W 15 roku panowania cesarza Tyberjusza (29 po Chr.), a w 30 życia swego wystąpił na pustyni Judzkiej i w ziemi nad Jordanem jako prorok, zachęcając lud do poprawy, a przyjmujących jego naukę utwierdzał w tem postanowieniu chrztem w rzece Jordanie (ob. Chrzest), i dlatego zwany jest *Chrzcicielem*. Na żądanie Herodjady (ob.) wtrącony do więzienia i tam około świąt wielkanocnych ścięty z rozkazu Heroda (ob.). Pamiątkę jego kościół rzymsko-kat. obchodzi dwukrotnie, t. j. 24 czerwca jako rocznicę urodzin, śmierci zaś 29 sierpnia, jako w rocznicę znalezienia jego głowy. Po śmierci **J. Chrz.** niektórzy z uczniów jego utworzyli osobną sektę, która później przyjęła zasady Gnostyków (ob.) i dotąd istnieje na Wschodzie pod nazwą *Chrześcijan* czyli *Uczniów św.* **J. Chrz.**, albo *Sabestów*.

Jan z Czarnkowa, ob. z Czarnkowa Jan.

Jan D'Albret, król Nawarry, ob. Albret.

Jan (św.) Damasceński, zwany *Chrysorroas* lub *al Mansur*, * około 700 w Damaszku, † 754 (760) r. w klasztorze św. Saby pod Jerozolimą. Po śmierci ojca otrzymał urząd w radzie kalifa damasceńskiego; po roku zaś 730, gdy cesarz Leon Izaurjk wydał edykt przeciwko czci obrazów (świętych), wystąpił przeciwko temu zakazowi, twierdząc, że w tym względzie stanowić może tylko sam kościół. Wskutek oskarżenia przez cesarza Leona, na mocy sfałszowanego listu, jakoby projektował mu wydać miasto Damaszek, kalif rozkazał mu uciąć prawą rękę, lecz, jak się zdaje, wnosząc z legendy o zrośnięciu się, skazany był tylko na wygnanie. Między innemi napisał: „De orthodoxa fide,“ czem dał początek chrześcijańskiej dogmatyce. Pisma jego wydane w Paryżu (w języku greckim i łacińskim) 1712 r. (2 t., in folio). Pamiątkę jego święcą 6 maja.

Jan z Dukli (błogosławiony), * 1414 r. w m. Dukli, blizko granicy węgierskiej, † 1484 w Dukli. Nauki ukończył w akademji krakowskiej, poczem udał się na pustynię w góry Karpackie i tam na wyniosłej skale, w lesie, opodal wsi Cergowy mieszkał przez lat trzy, następnie wstąpił w Krakowie do zgromadzenia Franciszkanów, którego został w krótkim czasie kustoszem prowincji polskiej. Po przybyciu do Krakowa św. Jana Kapistrana z 12 zakonnikami ściślejszej reguły czyli Obserwantów (Bernardynów), przeszedł do ich zgromadzenia. Pamiątkę jego kościół rzymsko-kat. obchodzi w następną Niedzielę po oktawie śś. Apostołów Piotra i Pawła.

Jan (św.) *Ewangelista* i Apostoł, syn Zabedeusza rybaka, a brat apostoła Jakóba Większego, rodem z Betsaidy, także rybak, uczeń św. Jana Chrzciciela. Zyskał szczególną łaskę i zaufanie Chrystusa P. Za Domicjana wysłany na wyspę Patmos, gdzie napisał swe *Objawienie* około 96 r. Uwolniony wraz z innymi wygnańcami osiadł w Efezie i tu (jak twierdzi Ireneusz) spisał swą *Ewangelję*. Oprócz tego przypisują mu *trzy listy*.

† tam w późnych latach (przeszło 90) w 101 r. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamięć 27 grudnia.

Jan Franciszek Regis (św.), * 1597 r. w Foncouverte, w djecezji narbońskiej, † 1640; uczył się u Jezuitów w Béziers, a w 18 roku życia wstąpił do ich konwentu w Tuluzie. W r. 1630 otrzymał święcenie kapłańskie; dziesięć lat przebył na misjonarstwie. Pamiątkę jego obchodzą 16 czerwca. Jego kazania w przekładzie polskim wydane w Warszawie (t. 2), a żywot w Paryżu 1817 r. przez ks. Daubentona.

Jan z Głogowy, ob. Głogowczyk Jan.

Jan Gwalbert (św.), * we Florencji, † 1073, syn **G.** szlachcica florenckiego, porzuciwszy zawód żołnierski wstąpił wbrew woli ojca do klasztoru, z którego po kilku latach umknął pokryjomu i osiadł w Vallis Umbrosa (Walombroza), gdzie znalazłszy dwu mnichów, wystawił klasztor za pieniądze dane na ten cel przez księnię poblizkiego klasztoru św. Hilarego i założył zgromadzenie, zwane stąd *Walombrozjanami*, które następnie za jego opactwa z pewną zmianą przyjęło regułę św. Benedykta i zatwierdzone zostało przez papieża Aleksandra II w. 1070. Później założył pięć innych takichże klasztorów. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamięć 12 lipca.

Jan (św.) *Jałmużnik*, patrjarcha aleksandryjski (606—616), * na wyspie Cyprze. Będąc patrjarchą, wspierał codziennie przeszło 7,000 ubogich i chorych, wykupował więźniów i niewolników. † 616 r. na Cyprze, gdzie się schronił podczas najścia Persów. Kościół rzymsko-kat. obchodzi jego pamięć 23 stycznia.

Jan z Jensztejna (Jencenistejna), † 1400 roku w Rzymie, arcybiskup praski po śmierci swego stryja Jana Oczka (1380), zamiłowany „w rozkoszach świata tego“ miłym był towarzyszem króla Wacława IV do czasu morowej zarazy, która dotknąwszy go, tak silnie zawładła jego umysłem, że popadł w surowy ascetyzm i stał się żarliwym obrońcą wyższości władzy kościelnej nad świecką. Zamiar króla Wacława utworzenia nowej djecezji biskupiej z części praskiej, ze stolicą w opactwie kladrubskiem, wywołał zacięty spór, zakończony chwilowo śmiercią Jana z Pomuka (ob.). W skutek nowych nieporozumień **J.** z **J.**, udał się do Rzymu ze skargą na króla. Gdy jednak papież Bonifacy IX miał interes nienarażenia sobie króla Wacława, zabiegi **J.** z **J.** nie odniosły skutku, owszem zmuszonym się ujrzał rezygnować z arcybiskupiej godności (1396). Otrzymał atoli w nagrodę tytuł patrjarchy aleksandryjskiego, a arcybiskupem praskim został jego siostrzeniec Olbram ze Skworcy, który zobowiązał się był wypłacać mu pewną roczną płacę, lecz obowiązku tego wkrótce zaniechał, i **J.** z **J.** ostatnie lata swego życia przepędził w niedostatku.

Jan Kanty (*Cantius*) (św.), * w m. Kętach, † 1473 r. Nauki pobierał w akademji krakowskiej w r. 1413 do 1417, w którym otrzymał stopień magistra, a następnie doktora teologji, którą tamże wykładał, otrzymawszy święcenie kapłańskie. Wkrótce potem zasłynął jako kaznodzieja. Był w Jerozolimie i cztery razy w Rzymie; po powrocie do kraju otrzymał probostwo olkuskie, ale po niejakim czasie zrezygnował z niego i powrócił do obowiązków profesora. Zaliczony w poczet świętych 1767 r. Pamiątkę jego kościół rzymsko-kat. obchodzi 20 listopada.

Jan Kapistran (św.), * 1386 r. w Capistra (w Abruzzach), † 1456 r. Po odbyciu w Perugji studjów prawniczych, otrzymał urząd przy królu sycylijskim Władysławie; w czasie zatargów króla z Perużanami uwięziony przez swych nieprzajaciół. Wykupiony z więzienia, został Franciszkaninem i wsławił się jako kaznodzieja we Włoszech, Niemczech, Węgrzech, Czechach i Polsce. Będąc wikarjuszem Bernardynów we Włoszech, wielce się przyczynił do reformy tej gałęzi reguły św. Franciszka. Przemieszkawszy 9 miesięcy w Krakowie, udał się do Węgier. Zwykle kazania miewał po łacinie, a tłómacze dopiero jego myśli ogłaszali w języku krajowym. Gorliwie popierał krucjatę przeciwko Turkom i osobiście towarzyszył Janowi Korwinowi w bitwie pod Białogrodem 1456 r. Pozostawił mnóstwo listów i innych pism, jak: „De dignitate ecclesiastica,“ „De potestate Papae et Concilii,“ „De sapientia Christi,“ „De paupertate Christi,“ i t. d. Pamiątkę jego kościół rzymsko-katolicki święci 13 października.

Jan Karol, von, filolog niemiecki, * 1836 r., pisał wiele o muzyce greckiej. Wydał „Musici scriptores graeci“ (1895), dołączywszy do tego „Historję akustyki greckiej,“ oraz „Melodiar. religiae“ (1899). Prócz tego napisał „Die griechischen Saiteninstrumente“ (1882).

Jan Kazimierz Waza, król polski, syn Zygmunta III i Konstancji, * 1609 w Krakowie, brał udział 1624 r. w wyprawie cesarskiej, 1635 r., na Bernarda ks. Wejmaru, służącego wonczas Francji, 1637 r. jeździł po Cecylję Renatę dla brata, 1638 pojechał do Hiszpanji animi causa, zagnany burzą do Tour du Bouc (o 8 mil od Marsylji), dopiero 1641 r. dobył się z więzienia, gdzie go trzymał Richelieu, niby za to, że szpiegował porty Francji, by tem łacniej potem pokierować flotą hiszpańską, której miał zostać admirałem. 1643 wstąpił do Jezuitów, 1645 zostaje kardynałem, 1646 r. na wieść o wojnie tureckiej śpieszy z powrotem do kraju. „Bacząc na dziel-

Jan Kazimierz.

ność charakteru, jaką **J. K.** w pierwszych latach swego panowania rozwinął, należy te objawy brać za pragnienie wypełnienia tej próżni wewnętrznej, jaką w sobie ludzie czynu czują“ (Szujski). Pod grozą klęski korsuńskiej 26 maja 1648 r., skrzyżowania układów przez srogą represję Jeremiego Wiśniowieckiego (ob.) z Kozakami (ob.), zebrał się sejm konwokacyjny (6 lipca), i wysławszy w końcu Kisiela (ob.) na rokowanie z nimi, potwierdził 3-ch regimentarzy (Ostrogski, Koniecpolski, Ostroróg — pierzyna. dziecina i łacina), dodając im 31 komisarzy. Gravamina dysydenckie odłożono do elekcji, na 6 października naznaczonej. Klęska pilawiecka, której nie zagładziła dzielna obrona mieszczan Lwowa pod Krzysztofem Grodzickim, opuszczonych przez szlachtę, oblężenie Zamościa przez Chmielnickiego i rabunek Sandomierza zajęły czas do elekcji. Wśród oburzenia szlachty na panów, za wpływem Ossolińskiego kanclerza, Kisiela, królowej, a wreszcie i Chmielnickiego, stanął obiór **J.** Kazimierza, gdy Karol Ferdynand Waza (ob.) ustąpił 13 listopada, a 20 listopada nominacja nastąpiła. Chmielnicki, usprawiedliwiając się, że tylko gwałty Wiśniowieckiego i Aleksandra Koniecpolskiego do napadu go skłoniły, cofnął się do Kijowa na wezwanie króla i przyjął 24 lutego 1649 roku rozejm, dla dalszych układów. 17 stycznia koronacja, 31 maja ślub z Marją Ludwiką, dla „oszczędności,“ by nie było dwu królowych, odbyto. Mimo rozejmu, hufce „królewiąt“ przekraczały linję neutralną i rznęły Kozaków i chłopstwo. Prysły więc układy, wojska musiały cofnąć się pod Zbaraż, gdzie ich obległ Chmielnicki z Tatarami, a gdy **J. K.**, ogłosiwszy go zdrajcą i buntownikiem, stanął pod Zborowem, osaczył i króla. 17 sierpnia, za protekcją Islamgieraja, hana tatarskiego, stanęła ugoda zborowska, mocą której Tatarom haracz 200,000 tal. przyrzeczono, za co obiecywali pokój; Kozakom zaś wracano prawa, przyrzekano rejestr 40,000 z dóbr królewskich i szlacheckich, wypędzenie Żydów i Jezuitów, miejsce metropolicie w senacie. Mieli być 3 wojewodowie schizmatycy, Chmielnicki starostą czehryńskim i hetmanem, wreszcie wszystkim amnestji udzielono. „Ugoda zborowska upokarzała Lachów, wypełniała program kozacki.“ Na sejmie 22 listopada szlachta unosiła się nad Wiśniowieckim, okazując tem niechęć do ugody, metropolity nie dopuszczano do sejmu. To też Chmielnicki już w czerwcu ogłosił się poddanym Turków, a gdy **J. K.** coraz bardziej przechylał się do stłumienia Kozactwa orężem, czego przeciwnik J. Ossoliński, kanclerz, właśnie † roku 1650, wojska do nowej wojny pod Kamieniec się ściągały. Niezwykłą pracowitość i energję w tej mierze okazał sejm 6 grudnia, który znów Chmielnicki nowemi żądaniami obesłał. Dla pozoru i zyskania na czasie wysłano przeważnie katolicką komisję, z St. Zarębą, biskupem kijowskim na czele, do Chmielnickiego, który knuł zmowy z Rakoczym (ob.). Kostka Napierski (ob.) zajął Czorsztyn na czele uzbrojonych wieśniaków, którzy i w W. Polsce ruszyli się. Zdławiono te ruchy ogólnej niechęci przeciw królewiętom. Trzydniowa bitwa pod Beresteczkiem 28—30 czerwca 1651 r. okryła chwałą **J.** Kazimierza, któryby był zniósł wtedy całe Kozactwo, gdyby nie zawiść Krzysztofa Opalińskiego, woj. poznańsk., i Hieronima Radziejowskiego, dwu warchołów, i ich narzędzia mimowolnego Marcina Dębickiego, który sprowadził rokosz. Przez nich „zwycięstwo beresteckie, równe grunwaldzkiemu w znaczeniu,“ zależało znowu od *ugody* białocerkiewskiej 28 września 1651 r., jak zwykle niedotrzymanej. Tylko 20,000 rejestrowych Kozaków jest wolnych, ale do nich z Litwy brać niewolno; z Kijowa mało. Wojska polskiego nie będzie w Ukrainie. Żydom i Polakom wolno wrócić. Religja grecka uznana. Czehryń własnością hetmanów, którzy zerwą z Tatarami. Sejm i król potwierdzą traktat obustronnie zaprzysiężony. Sejm atoli 1652 zerwał Siciński z podmowy Janusza Radziwiłła, który z dwoma powyższymi i i Stefanem Zamojskim, miecznikiem sieradzkim, sprawę osobistą Radziejowskiego i wakansów użyli do napaści na króla za bezskuteczność wyprawy beresteckiej. Klęska pod Batohem Kalinowskiego (ob.), mającego wstrzymać Chmielnickiego w wyprawie na Multany, wynikła z braku ostrożności, niestosowania słów do siły i czasu, była wichrzycielom odpowiedzią. Umarł i Kisiel, drugi zwolennik zgody z Kozakami, którzy ciągnieni przez Buturlina do Moskwy, przez Radziejowskiego do Szwecji, a po wyprawie króla zakończonej ugodą żwaniecką z Tatarami 14 grudnia 1653 r., przez tychże opuszczeni, przecięli dalsze porozumienie z Polską poddaniem się carowi Aleksemu w Perejasławiu, w styczniu 1654 r. Jest to *pierwszy owoc* przechylenia się **J. K.** na stronę polityki szlacheckiej, wbrew planom Władysława IV, Kisiela, Ossolińskiego i samego Chmielnickiego. W sprawie tytułu króla szwedzkiego, z sejmu 1652 r. broniącego w Radziejowskim infamisie „wolności polskiej,“ król wysłał Kanasila do Krystyny szwedzkiej, zrzekając się tytułu króla szwedzkiego, dla spokoju. Nieprzyjazny królowi i pragnący się na nim zemścić Radziejowski, przez posłów Rocqa 1653 r., Kocha 1654 r., oraz Jana Majera de Liliental, niby pod pozorem układów o sojusz przeciw w. ks. Moskwy i sporów o tytuły, wywiedział się o stanie umysłów, niechętnym dla **J.**, i wreszcie w Polsce zadzierzgnięto „konspirację“ ze Szwedami przeciw **J.**, do której przystąpili dysydenci (Linage de Vauciennes *Mémoires de ce qui c'est passé en Suède* 1645, 1655, Kolonja 1677 r.; por. list Andrzeja Trzebieckiego). W 1655 r. uchwalono z obu stron wojnę,

w Sztokholmie w marcu, w Grodnie w maju, a do Warszawy przed sejmem Koch przywiózł do senatu list od Radziejowskiego, wyłuszczający *różność spraw króla i Rzeczypospolitej*. Senat odpowiedział godnie, ale za to pod Ujściem 1655 r. pospolite ruszenie wielkopolskie z wojewodami Krz. Opalińskim poznań., Karol. Grudzińskim kaliskim, Jakóbem Rozdrażewskim inowrocławskim, Piotrem Opalińskim podlaskim, i 2 kasztelanami, uznało protekcję Karola Gustawa dla Poznańsk. i Kalisk., oddały mu na własność królewszczyzny, dochody i cła i t. d., grożąc opornym konfiskatą dóbr na rzecz króla Szwecji. Hetman i koniuszy Radziwiłłowie w Kiejdanach uznali go w. ks. litewskim. Bp. żmujdzki akt submisji z Radziwiłłami podpisał. **J.** pod Opocznem złożył komendę na St. Lanckorońskiego i z porady 40 senatorów schronił się do Szląska, mówiąc do Jerzego Lubomirskiego: „Ustępuję dla spokoju i dobra Rzplitej i życzę sobie tylko, aby pamięć o mnie zachowali w sercu Polacy.“ Czarniecki musiał zdać Kraków Szwedom, gdy z Al. Prackim, substytutem skonfederowanego wojska kwarcianego, poddali się tymże, z chorągwiami Dymitra Wiśniowieckiego, Aleks. Koniecpolskiego, Jana Sapiehy, Piaseczyńskiego i Jana Sobieskiego. St. Potocki hetman pobity został przez Chmielnickiego pod Gródkiem, i tylko męstwo mieszczan i Krzysztofa Grodzickiego Lwów ocaliły przed zaborem na rzecz Aleksego. Bp. grecki lwowski Żeliborski skłaniał Chmielnickiego do odwrotu. Sieradzkie z J. Koniecpolskim, wojewodą, poddało się 17 sierpnia 1655, zaś 21 października delegaci województw: krakowskiego, sandomirskiego, lubelsk., ruskiego, bełsk., wołyńsk. i kijowsk. uznali Karola Gustawa królem polskim, a w odpowiedź na tegoż wezwanie z 28 października resztki wojska, ocalałe od Szwedów pod Wojniczem, od Chmielnickiego pod Gródkiem, z obu hetmanami 3 listopada poddały się nowemu królowi. Tak **J. K.** *sam naród się wyrzekł* 1655 r. Zachwiał się i J. Lubomirski, a biskup krakowski Gębicki w liście do niego z 5 listopada radzi zapytać się **J. K.** o zamiary, a że odpowie pewno niepomyślnie, skłonić Karola Gustawa do złożenia sejmu i przyjęcia katolicyzmu. Nawet akt tyszowieckiej konfederacji (ob.), będącej objawem reakcji narodowej przeciw Szwedom, składa się koniecznością, że stan rycerski przyjął protekcję Szwedów. Nie wiąże się też przy **J. K.**, bo nie wie, „czy król wygnany, za całość religji katolickiej, praw i swobód dobrowolnie i chętnie się ofiaruje.“ Na Szląsku **J. K.** ofiarował swą koronę dla ocalenia kraju dzielniejszym od siebie: Rakoczemu (ob.), Ferdynandowi III cesarzowi, i elektorowi brandeburskiemu. Jednocześnie **J. K.** wydał uniwersał, wzywający do powstania „bez czekania na wodzów i wojewodów,“ gromadząc się kupkami „z własnymi poddanymi.“ Kozactwo, ujęte aktem 4 maja 1655 r. jeszcze, obiecującym szlachectwo, a chłopstwu oczynszowanie, z naciśnionym przez hana Tatarów Chmielnickim, uznaje **J. K.** swym królem. Han z 40,000 Tatarów z pod Halicza pisze, by król wracał i wzywa hetmana Potockiego do wspólnej napaści na Szwedów. Tak Tatarzy ratowali Polskę. W kraju na Szwedów powstał Krzysztof Żegocki (ob.) w W. Polsce, na Podgórzu Nowy Sącz i włościanie z Nawojowy pod Felicjanem Kochowskim i Wąsowiczem; ruszyła się i szlachta z Konstantym Lubomirskim, starostą sandeckim, Wrzeszczowica zabili chłopi wielkopolscy. Kordecki Augustyn (ob.) obroną Częstochowy rozniecił zapał religijny. Pod jego wpływem **J. K.** we Lwowie 1 kwietnia 1655 r. składa votum, że uwolni ze wszystkiemi stanami lud od ciężarów i ucisków, *za którego łzy i krzywdy siedmioletnie klęski Polskę nawiedziły*. Powstaje myśl zniesienia sejmików, oddania władzy w ręce króla i senatu, gdy stan rycerski ma tylko przedstawiać swe potrzeby. Dzielna doradczyni króla, Marja Ludwika Gonzaga (ob.), podnosi projekt obioru następcy za życia króla. Ferment ludowy nawet podobno odwołał przeleknioną o swe włości szlachtę z pod Warszawy i był powodem klęski **J. K.** 1656 (Rudawski 250—51), będąc zachęcany przez Karola Gustawa darowizną ziemi do denuncjowania opieszałej dla Szwedów szlachty (Puffendorf 174, edykt Karola Gustawa z 1 maja 1656 r. u Rudawsk.). Wyjątkowa władza Czarnieckiego, który z **J. K.** głównie płoszy Szwedów, niezależnego od hetmana i marszałka, sieje pierwsze zarody późniejszego gniewu Jerz. Lubomirskiego (ob.), który np. pod Gnieznem nie brał udziału w bitwie ze Szwedami (Jemiołowski), a następnie obraca w niwecz projekt następcy za życia **J. K.** Wobec umów Karola Gustawa z elektorem, to 26 czerwca 1656 r. w Malborgu, oddających mu w dziedzictwo Poznań, Kalisz, Łęczycę, Sieradz i Wieluń, to znowu w Labiau 20 listopada w zamian W. Polski udzielne Prusy książęce i Warmję, to z Rakoczym w styczniu 1657 w Samos Ujvar, rozbierających Polskę, a *pomocy tylko od Tatarów* (Des Noyers 313), **J. K.** za pomocą zbrojną przyrzekł koronę Ferdynandowi III, a potem Leopoldowi 1657 r. Dopiero 1684 przy sojuszu Sobieskiego z Austrją, ta zrzeka się tego przyrzeczenia (Plebański 361—2 nota). Przez traktat w Welawie i Bydgoszczy zrzekł się **J. K.** Prus, Bytomia i Lauenburga 19 września 1655 r., przez co odciągnął elektora od Szwecji, Kozaków przejednał **J. K.** hadziacką ugodą (ob.) i obrócił ich na Szwedów z Wyhowskim, lubo obcy żywioł znalazł podporę w Jerzym Chmielnickim synu. Wreszcie stanął pokój oliwski 3 maja 1660, warujący powrót Elbląga, Malborga, Kurlandji, Inflant po Dźwinę, akt i t. d., zapewniający wpływ gwarantce pokoju, Francji, na sprawy polskie. Cudnów uzu-

pełnia Hadziacz. Okupiony jednak drogo spokój niszczeje. Z woli narodu Kozacy giną dla Polski. Zapał 1655 r. kończy się wygnaniem Arjanów 1658 r.; projekt obioru następcy i zapewnienia przez to silniejszej władzy upada, w obec niechęci J. Lubomirskiego do popieranych przez królową, główną propagatorkę obioru następcy, Sobieskiego Jana (ob.) i Czarnieckiego Stefana. O zapłatę burzące się wojsko zawiązuje ciągle wojskowe konfederacje (ob.), hamujące powodzenie wojny z w. ks. mosk. o Litwę, mordujące hetmana (Gosiewskiego). Niebawem wybucha rokosz Lubomirskiego, popierany przez Austrję, którą **J. K.** porzucił za niedanie pomocy w wojnie ze Szwecją. Nic dziwnego, że wśród bratobójczej wojny z królewiętami stanął rozejm w Andruszowie 1666 r., potwierdzony dla Austrji przez Grzymułtowskiego i będący punktem wyjścia dla rozbioru. Złamana Marja Ludwika †, jeszcze przed śmiercią będąca powodem starcia Piotra Ożgi z królem na sejmie, na którem zrzeczono się planu obioru, i potwierdzenie układu łęgonickiego z Lubomirskim, warującego to zrzeczenie, nastąpiło. Zgorzkło życie **J. K.** i bez względu na walkę stronnictw Nejburga i Kondeusza, złożył koronę 16 września 1868 r., „złamany obradami“ jak mówił. Niby ostatnie pożegnanie od kraju, który go wyrzekł się 1655, który sam się zabijał zaślepiony przez oligarchów i czynił go win swoich kozłem J. *(nitium)*, C. *(alamitatum)* R. *(egni)*, odebrał **J. K.** kondemnatę z racji szlachcica Pisarskiego (Jerlicz). † **J. K.** w Nevers, jako beneficjonarz dóbr opackich 16 grudnia 1672 r. Zwłoki jego, w cztery lata przewiezione do Polski, zostały pochowane w grobach królewskich na Wawelu. Czasy panowania **J. K.** należą do bardzo smutnych w dziejach Rzeczypospolitej; utraciła ona bowiem wtedy Smoleńsk, Czernihów, Ukrainę za dnieprską, Lauenburg i Bytów. Hołdownik pruski, wyłamany z lenności polskiej, dał początek zgubnemu dla Polski królestwu Pruskiemu. Kozacy i Tatarzy zabrali przeszło 800,000 ludności; oprócz tego były straty w ludziach, spowodowane przez głód i wojny krwawe, oraz wygnanie Arjanów. Przemysł, handel, oświata upadły. Szwed zrujnował kraj i uwiózł bogate łupy. **J. K.** długo znajdował się pod pręgierzem najsurowszej krytyki historycznej, potępiającej go bezwzględnie. W ostatnich jednak czasach obudziła się reakcja, zapoczątkowana przez J. Szujskiego, a usiłująca rehabilitować tego króla. Nienawidzony przez naród, surowo sądzony za swoją lekkość, niestałość, chwiejność, brak energji w doprowadzeniu do końca sprawy, nawet w dobrej myśli podjętej, **J. K.** nie był wszakże człowiekiem nizkim; rycerz dzielny, polityk wytrwały, do zamachu stanu może najskłonniejszy i najzdolniejszy, gdyby miał poparcie, posiadał inteligencję żywą, stać go było na chwile piękne (śluby lwowskie), życzył krajowi dobrze i wraz z żoną swoją i doradczynią, Marją Ludwiką, pragnął dla uratowania go oprzeć jego ustrój na trwalszych podstawach (sprawa elekcji za życia króla), Szujski zalicza go do najwybitniejszych postaci historycznych ówczesnej Europy, w Polsce zaś do panujących, którzy wobec nawału klęsk i trudności najwięcej rozwinęli energji. Pisali o **J. K.** najpoczciwiej Szujski („Dzieje Polski, III“), Jan Konrad hr. Załuski „Uwagi nad projektem obioru ks. Ludwika Kondeusza na tron“ (Jasło, 1857); Plebański J. K. „**J. K.** Waza, Marja Ludwika Gonzaga“ (Warszawa, 1862); Antoni Walewski uważa epokę koło 1655 r. za ekstrakt niejako całych dziejów Rzeczypospolitej i, lubo zwolennik polityki austrjackiej, wiele światła rzuca na tę dobę. Między innemi wskazuje nieznany fakt polityki gabinetowej (znany i za Władysława IV). Napisał on „Historję wyzwolenia Polski za panowania **J. K.**“ (Kraków, 1866—68) i „Historję wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kazimierza“ (Kraków, 1870—1872). Nadto por. M. Krajewskiego „Dzieje Jana Kazimierza“ (Warszawa, 1846); J. Plebańskiego „J. K. Waza i Marja Gonzaga“ (Warszawa, 1862); J. Muczkowskiego „Obrona Krakowa 1655“ (Kraków, 1858); K. Jarochowskiego „Wielkopolska w czasie wojny szwedzkiej“ (Poznań, 1864); W. Grauerta „Die Thronentsagung d. Johann Casimir“ (Wien, 1851); Droysena „Die dreitägige Schlacht bei Warschau“ (Leipzig, 1864); Wł. Seredyńskiego „Sprawa obioru następcy po Janie Kazimierzu“ (Kraków, 1865); S. Kubali „Szkice historyczne“ (Lwów, 1880); W. Czermaka „Z czasów Jana Kazimierza Studja historyczne“ (Lwów, 1893).

Jan (św.), *Klimak* albo *Synaita* lub *Scholastyk*, † po 580 r. W 16 roku życia (po r. 530) wstąpił do klasztoru na Synai, a po 4 letnim tu pobycie osiadł w sąsiedniej pustyni, gdzie przez lat 40 prowadził życie ascetyczne. Później został opatem tegoż klasztoru. Jest autorem książki p. t.: „Klimax tou paradeisou,“ od której powstał jego przydomek. Jezuita M. Rader wydał jego dzieła w języku greckim 1632 w Paryżu, „Klimax“ zaś przełożył na język francuski Arnauld d'Andilly, p. t. „Climax ou echelle des vertus“.

Jan z Koszyczek, bakałarz, przełożył: „Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marchołtem grubym a sprośnym“ (Kraków, 1521), oraz dzieło: „Historja piękna i ucieszna o Poncjanie, cesarzu rzymskim, jako syna swego jedynego Djoklecjana dał w naukę i ku wychowaniu siedmiu mędrcom i t. d.“ Jest to najdawniejsza w literaturze naszej powieść, przekład znanego średniowiecznego romansu francuskiego „Le roman de septs sages de Rome.“ Dzieła tego, począwszy od XVI wieku, było kilka wydań; ostatnie wyszło w Sączu 1866 r.

Jan od Krzyża św. *(Joannes a Cruce, Jan Yepes de Ontiveros)*, towarzysz św. Teresy i jej współpracownik w reformie Karmelitów, * 1542, † 1591. Był Karmelitą od 21 roku życia swego; atoli prześladowany przez własnych współbraci, sprzeciwiających się wprowadzanym przez niego reformom, przesiedział 9 miesięcy o chlebie i wodzie w więzieniu klasztornem, z którego uwolniony dopiero został za staraniem św. Teresy. Później jednak sprawował wyższe urzędy klasztorne. Napisał kilka dzieł mistycznych, jak „O ciemnej nocy“ i „O wejściu na górę Karmelu“ (wydane w 2 t. w przekładzie francuskim w Paryżu, 1694). Kościół rzymsko-katolicki obchodzi jego pamiątkę 24 listopada.

Jan z Lejdy, ob. Bockold, Bockhold, Beckelson Jan.

Jan Luksemburski, król czeski, syn cesarza rzymsko-niemieckiego Henryka VII, * 1295, mając lat 14, roku 1310 poślubił 22-letnią Elżbietę, córkę Wacława II, króla Czech i Polski (ob.) i Ryksy Przemysławówny II, a przez to nabył wszelkich praw na swą żonę, przez zrzeczenie Łokietka spadłych (ob. Henryk I, dziedzic król. pol.). Książęta śląscy kolejno praw swych na niego zrzekali się (Somersb. *Script. Rer. Sil.* I), tak, że 1323 ledwo Bolko lignicki uznawał Łokietka (ibid. III 144). Nie poprzestając na tem, „po długich sporach“ zmusił Wacława mazowieckiego 1329 do uznania się lennikiem Czech i przymierza przeciw Łokietkowi „królowi Krakowa“ (Oryginał u Narusz. 8, 207). Dnia 3 kwietnia 1329 Jan dał prawo Krzyżakom fundowania miast w Dobrzyńskiem (Dogiel), a 1330 roku 16 marca, zbył ją, obligując się nie wprzód z Łokietkiem i jego synowcem zawrzeć pokój, aż się Dobrzynia zrzeką (ibid). 1332 r., tytułując się królem Czech i Polski, w razie zgody z królem krakowskim przyrzeka odstąpić ziem między Wisłą a Notecią położonych (Rzyszcz. i Muczk. C. D. II). Rozejm między **J.**, Polską i Mazowszem, zawarty 1331, przedłużono 1334 i w zastaw dano Ziemowitowi Brześć, prócz cła w Raciążu, lub Maciejowi, kujawskiemu biskupowi, który mieli dostać Krzyżacy, w razie takiego wyroku Jana i Karola Roberta. W Trenczynie i 1335 w Wyszohradzie węgierskim, Jan miał zapewnioną neutralność od Węgier w razie wojen o Śląsk (które wypadły 1336), i zrzekł się praw do Polski za 20,000 kóp groszy praskich, a wziął Śląsk i Mazowsze. Kazimierz W. dowodził, że miał większe prawo do Wielkopolski (inferioris Poloniae), jako stryj Ryksy, która, że *kobieta, nie mogła dziedziczyć państwa.* Mimo to Jan wpływał jeszcze na przebieg sporu z Krzyżakami, 1337 wziął mianowicie w zastaw Brześć i Dobrzyń, które w razie zrzeczenia się Chełma i Pomorza miał wydać Kazimierzowi W. do św. Trójcy, a w razie przeciwnym wraz z Włocławkiem, trzymanym przez Polaków Krzyżakom. W Poznaniu Jan z Kazimierzem W. ustanowili trybunały do spraw pogranicznych. Jeszcze 1345 najechał Jan Polskę, doszedł do Miechowa, ale rozbito go pod Lelowem z pomocą Węgrów. Prawa Jana do Polski oczywiste, lubo nieprzyjęte przez naród, jak obu Wacławów, okupione zostały stratą Śląska i Płocka. Łokietek chciał je przejąć, żeniąc Kazimierza W. z dziecinną jeszcze Judytą (ob.), córką Jana Luksemburskiego *(Chr. Aulae regiae, ed Freher 83)*, 1341 Jan chciał wydać ukochaną Kazimierzowi W. Małgorzatę bawarską, ale ta † (Naruszewicz 9, 85). Por. Znakomite dzieło Franc. Palackiego „Dzieje narodu czeskiego“ (Dějiny České).

Jan Luksemburczyk albo *Luksemburski*, król czeski, syn cesarza rzymsko-niemieckiego Henryka VII i Małgorzaty Brabanckiej, * 1296. W r. 1310, mając lat 14, powołany na tron czeski, a następnie ożeniony z księżniczką czeską Elżbietą, najmłodszą córką Wacława III, króla czeskiego. Mając czynny udział w wojnach włoskich i wszystkich innych zagranicznych, wspierał głównie Francję, mianowicie od chwili, kiedy syn jego, późniejszy cesarz Karol IV, ożenił się z Blanką Walezjanką. Chciwy sławy, szukał jej po całej Europie, uważając Czechy jakoby za skarbnicę; skutkiem tego wiódł wojny bezustanne, a między temi i o koronę polską (ob. Jan, król polski). W r. 1334 ożenił się powtórnie z Błażeną (Beatą czyli Beatryksą), córką Ludwika Burbońskiego. Pomimo utraty wzroku (1340) pośpieszył osobiście z pomocą królowi francuskiemu Filipowi, prowadzącemu wojnę z królem angielskim Edwardem III, i tu poległ w pamiętnej bitwie pod Crecy 1346 r. Por. Schötter (2 t., 1865, Brandeburgja, elektorzy).

Jan Lutek z Brzezia, ob. z Brzezia Lutek Jan.

Jan z Łańcuta, ob. z Łańcuta Jan.

Jan (św.) **z Matty,** * około 1153 w Famon, na pograniczu Prowancji, † 1213 w Rzymie. Otrzymawszy święcenie kapłańskie wraz ze św. Feliksem Walezym, udał się do Rzymu, celem ustanowienia bractwa do wykupowania niewolników z rąk Barbaresków. Papież Innocenty III zgodził się na żądanie św. **J. z M.** i zatwierdził 1198 r. „Konwent Braci Trójcy Przenajświętszej czyli Trynitarzy“ (ob.). Kościół rzym.-kat. obchodzi jego pamiątkę 8 lutego.

Jan Nepomucen św., właściwie *Jan z Pomuka*, zwany *Johanek*, syn Wolfina († 1373). W 1373—81 był pierwszym pisarzem kancelarji arcybiskupa praskiego. W owym czasie trudnił się także wypożyczaniem pieniędzy osobom świeckim i duchownym, oraz wystawił wspólnie z Janem, pisarzem katedralnym dworu arcybiskupiego, dom w Pradze (1376). Święcenie kapłańskie otrzymał pomiędzy r. 1378 a 1380, w którym już był altarzystą w kaplicy św. Erharda i Otylji przy kościele św. Wita. W tymże

roku został proboszczem kościoła św. Hawła na Starem Mieście Praskiem, z łaski papieża, za co zapłacił do skarbu papieskiego 14 kóp groszy (1381 r.). Probostwa tego jednak nie objął osobiście, lecz powierzył je ówczesnym zwyczajem tak zwanemu *wiceplebanowi (conventor ecclesiae)* za umówioną część dochodu; sam zaś oddał się studjom prawniczym na uniwersytecie praskim i w r. 1386 otrzymał stopień doktora prawa kościelnego *(doctor decretorum)* z uwolnieniem od opłaty. W tym czasie został także kanonikiem, co znaczy, że miał względy u arcybiskupa Jana z Jensztejna (ob.), tak jak poprzednio u jego poprzednika Jana Oczka z Właszymia. Wkrótce potem otrzymał kanonję wyszehradzką, a 1389 r. został wikarjuszem głównym arcybiskupstwa praskiego. W r. 1390 pomieniał się na swe probostwo z niejakim Linhartem za arcydjakonję przy kościele praskim. Gdy w r. 1393 dawne spory pomiędzy królem Wacławem a arcybiskupem Janem na nowo wybuchły, zwłaszcza z przyczyny klątwy, rzuconej na podkomorzego królewskiego, Zygmunta Hulera, a potem z powodu oddania opactwa kladrubskiego wbrew życzeniu króla, który zamierzał uposażyć niem nowo założyć się mające biskupstwo, **J. z P.** jako powiernik arcybiskupa ściągnął na siebie gniew jego, zwłaszcza, że jako wikarjusz generalny, udzielił potwierdzenia nowo ordynowanemu opatowi. Z obawy przed królem umknął z oficjałem arcybiskupim Mikołajem Puchnikiem (10 marca) do Rudnicy, gdzie natenczas przebywał sam arcybiskup. W kilka dni jednak powrócił wraz z arcybiskupem, który miał ten spór załatwić na drodze ugody, stosownie do propozycji, ułożonej przez królewskich radców. Gdy jednak 20 marca król i arcybiskup zjechali się, każdy ze zbrojnym orszakiem, król Wacław, rozgniewany jakąś propozycją arcybiskupa, kazał aresztować go razem z *doktorem Johankiem*, Puchnikiem i in. Arcybiskup zdołał uciec pod zasłoną swego orszaku. Wszyscy inni uwięzieni zostali w kilku miejscach. **J. z P.** i Puchnik zaraz wieczorem wzięci na tortury, a następnie około 9 godziny wieczorem **J. z P.** zrzucony został z mostu do Wełtawy (1393 r.). Zwłoki jego pochowano w kościele św. Wita. Pisarze XVI w. zapisują ten wypadek na rok 1381. W owym w. już był uważany za męczennika, ale oddawanie mu czci wzmogło się dopiero w XVII w., po bitwie Białogórskiej. Już cesarz Ferdynand starał się o jego kanonizację; dopiero w r. 1729 uznał go za świętego kościół rzymsko-katol. Pamiątkę jego obchodzą 16 maja.

Jan Nieustraszony, hr. Nevers, po śmierci swego ojca Filipa Zuchwałego (1404) książę Burgundji, * 1378. Zostawszy naczelnikiem stronnictwa Burgundzkiego, przeciwnego Armaniakom (ob. Armagnac), kazał zamordować 1407 księcia orleańskiego. W r. 1418 zajął podstępem Paryż, gdzie straszną sprawił rzeź pomiędzy Armaniakami. W roku następnym pojednał się z Delfinem, ale zamordowany został na umówionej z nim schadzce na moście Monteraut 1419.

Jan z Nissy, malarz kościelny, kanonik regularny lateraneński i ulubieniec Kazimierza Jagiellończyka. Z utworów jego znany jest tylko obraz „Wszystkich Świętych," znajdujący się w kościele Bożego Ciała w Krakowie.

Jan Orth, ob. Jan Nepomucen Salvator, arcyksiążę austrjacki.

Jan Parricida (Ojcobójca), * 1290, zwany także *Janem Szwabskim*, wnuk Rudolfa Habsburga, sprzysiągłszy się z panami Szwabji Wyższej przeciwko swemu stryjowi, cesarzowi Albrechtowi I, z powodu że nie był przypuszczany do rządów nad krajami dziedzicznemi, zamordował go (maj, 1308) w okolicy dawnej Vindonizji (Windisch w Argowji). Spólnicy tej zbrodni ogłoszeni zostali bauitami przez cesarza Henryka VII i całe życie byli ścigani przez nieubłaganą zemstę wdowy Elżbiety i córki zamordowanego, Agnieszki, królowej węgierskiej. Jan zakończył życie jako mnich, podług jednych w Pizie, podług innych zaś w majątku swoim Eigen 1360.

Jan Philoponus, albo od miejsca swego urodzenia *Jan Alexandrinus*, żył przy końcu V i na początku VI wieku. Głośny jako monofizyta i uczony komentator Arystotelesa, obwiniony został w końcu o kacerstwo. Oprócz komentarzy nad Arystotelesem, pozostały jeszcze po nim rozmaite pisma teologiczne, filozoficzne i gramatyczne.

Jan Prezbiter, arcybiskup, albo po prostu **Pop Jan,** ksiądz Jan, legendowy król Wschodu. Wierzono w jego istnienie do tego stopnia, że papież Aleksander III w 1177 wysłał do niego lekarza Filipa z listem do: „Indorum rex, sacerdotum sanctissimus," aby go nakłonić do przyłączenia się do kościoła katolickiego. Filip zginął bez wieści. Papież Inocenty IV (1245) powierzył Dominikanom i Franciszkanom misję odszukania królestwa księdza Jana. Jak się zdaje, istniał rzeczywiście w epoce zawojowania Antjochji jakiś książę chrześcijański (Nestorjański) w owej okolicy. Marcin Polo wspomina o nestorjańskim królu Jerzym w Indjach, który miał być szóstym z rzędu następcą księdza Jana. Później jednak przeniesiono owo królestwo z Indji do Abisynji. W XIV wieku król etjopski uchodził za księdza Jana i wysyłał jakoby poselstwa do kurji rzymskiej, do Portugalji i Aragonji. W legendach i poematach ówczesnych odgrywa ksiądz Jan wielką rolę. Por. Schott „Kitai karakibai und der Priester J." (Archiv für wissensch. Kunde von Russland, 1869); Oppert „Der Presbyter J. in Sage und Geschichte" (1870); Jarneke „Der Priester J." (Lipsk, 1876—79).

Jan III Romka, biskup wrocławski, ob. Romka Jan III.

Jan IV Roth, biskup wrocławski, ob. Roth Jan.

Jan Sarkander św., *1576 w Skoczowie na Szląsku Cieszyńskim, †1620. Nauki pobierał w Ołomuńcu, a następnie w seminarjum w Pradze. W Gradcu Styryjskim otrzymał święcenie kapłańskie; powróciwszy do margrabstwa Morawskiego, ostatnio był proboszczem w Holeszowicach (1616). Odznaczył się jako kaznodzieja. W r. 1619 odbył podróż do Częstochowy. W czasie najścia Lisowczyków, posłanych przez krola Zygmunta w pomoc Ferdynandowi II, popadł w podejrzenie o zdradę kraju. Skutkiem tego musiał się ukrywać; uwięziony został w Ołomuńcu, gdzie i zmarł w skutek tortur, użytych celem wymożenia zeznań. Beatyfikowany 1860 r.

Jan, zwany *Żelazny* (od zbroi, którą zwykle nosił), litomyski, a później ołomuniecki, * w Pradze, †1430 w Ostrzygoniu (w Węgrzech). Żarliwy przeciwnik Jana z Husyńca, domagał się na synodzie praskim, aby jemu i jego zwolennikom całkowicie zakazać kaznodziejstwa i wszystkie księgi w języku czeskim, przez nich napisane, potępić i zniszczyć. Gdy zaś i na soborze konstancjeńskim nie mógł się doczekać potępienia Husa, udał się tam i gorliwie zabiegał, ażeby sobór jak najśpieszniej ukrócił wszelkie nowatorstwa. Gorliwość ta **J. Ż.,** a przytem także i to, że oddawna był on stronnikiem cesarza Zygmunta, wywołała przeciwko niemu nienawiść nietylko szlachty czeskiej i króla Wacława, lecz i arbiskupa praskiego Konrada, oraz biskupa ołomuneckiego Wacława i in., tak silną, iż nie śmiał ukazać się w kraju bez listu bezpieczeństwa i biskupstwo ołomunieckie objął dopiero 1420 r., po śmierci króla Wacława. W r. 1426 otrzymał godność kardynała *(sub titulo s. Cyriaci in Thermis).*

Jan VI Sitsch a Stubendorf (1600—1608), biskup wrocławski.

Jan Sobieski, król polski, syn Jakóba Sobieskiego, kasztelana krakowskiego (ob.) i Teofili Daniłłowiczówny, wnuczki hetmana Żółkiewskiego, * 2 czerwca 1624 w Olesku, był chorążym w. k. 1656, hetmanem p. k. po Czarnieckim 1665 r., 17 stycznia t. r. marszałkiem w. k. po Jerzym Lubomirskim, 5 lutego 1668 hetman w. k.; ożeniony z Marją Kazimierą d'Arquien, wojewodziną sandomierską 5 lipca 1665; obrany na tron pod Wolą 21 maja 1674, koronowany przez prymasa J. Olszowskiego 2 lutego 1676, †1696 w Willanowie. Wychowany starannie, młodość spędził na naukach w Krakowie i w podróży za granicą z bratem Markiem, 1648 wrócił do kraju, był banitą (Szajnocha „Szkice“ III), walczył z bratem 1651 pod Beresteczkiem i pod Batohem 1652, wskutek układów Jana Kazimierza pod Żwańcem 14 grudnia 1653, poszedł Jan na zakładnika do Krymu, 1655 przystawszy do Karola Gustawa, z Aleks. Koniecpolskim, Dymitrem Wiśniowieckim zajmował dla Szwedów Prusy. Dnia 2 marca 1656 z powyższymi i Piasoczyńskim wymówił w Zambrowie posłuszeństwo im i dążąc ku Sandomierzowi na Brześć i Podlasie, ledwo nie obskoczył Karola Gustawa i wideł Sanu i Wisły. Brak artylerji u Polaków uratował Szwedów. Brał udział w 3-dniowej (29—31 lipca) bitwie pod Warszawą, w wyprawie cudnowskiej, która zakończyła się powrotem Kozaków do Polski (17 paździer. 1660). Za sprawy elekcji następcy, był zwolennikiem księcia d'Enghien, w r. 1663 wojował z królem na Ukrainie, kędy Tatarów 40,000 sprowadził, dzielnie spisał się pod Staromłynem, 1664 — 65 gonił się z Lubomirskim, po którego destytucji został marszałkiem w. k. i był przeciwny z biskupem Prażmowskim i Pacem Krysztofem pokojowi z nim. Brał udział w bitwie pod Mątwami 1666. Gdy 1667 r. ogromny napad Tatarów krymskich, nogajskich i budziackich z Kozakami Doroszeńki ruszył na Ruś Czerwoną, Sobieski u Podhajec ich zatrzymał 16 października. Gałga i sułtanowie obiecywali przyjaźń za zwykły haracz, Doroszeńko zyskał amnestję i potwierdzenie hetmaństwa. Machowski wzięty pod Batohem 10 listopada 1666 wrócił z niewoli. Na sejmie 1668 r., 24 lutego, składając relację z tej wyprawy, był wezwany przez króla z wojskiem, aby zasłonił bisk. Bonzy z Beziers, posła Francji, nienawidzonego przez szlachtę za popieranie elekcji ks. Nejburga. Na sejmie konwokacyjnym, pod naciskiem szlachty, wyłączył prymas ks. Condé z liczby kandydatów za jego namową (6 czerwca 1669), a chcąc obaj zwlec elekcję, byli powodem starcia koło szopy 17 czewca. W ich nieobecności obrano Michała Korybuta. „Dzieło to boskie,“ mówił prymas.—„Raczej tego, co pisał cenzurę“ (Olszowski), zauważył Sobieski. By utrudnić ułożenie paktów konwentów 21 czerwca, żądano odesłania ich do koła rycerskiego, a korzystając ze sporów o ordynację między Zamojskimi a matką króla, Sobieski złożył laskę. Zastąpił go marszałek nadworny Klemens Branicki i 6 lipca zaprzysiągł (wbrew **J. S.**) Michał pakta. Odtąd Sobieski, osiadłszy na Rusi, gdzie, nie szczędząc kosztów, kaptował szlachtę, mnożył wojsko, korespondował z ministrem Lionne w Paryżu i posłem Francji w Wiedniu, żonę w sierpniu wysłał do Wersalu na układy, spór toczył z hetmanem polnym Dymitrem Wiśniowieckim, a knuł zmowę z Morsztynem i Grzymułtowskim Krz., oraz prymasem dla ks. Longueville. Schwytano listy Lionne'a, domagające się zerwania sejmu, wydania twierdzy Francuzom i związku wojska. Na sejm 1670 r. stanęli deputaci od wojska Sobie-

Jan Sobieski.

skiego, żądając satysfakcji dla honoru wodza i zapłaty; pozwolono 12,000 zaciągu i płatniczy trybunał w Radomiu ustanowiono. Niedojście układów z Francją zbliżyło Sobieskiego z królem; Dymitr Wiśniowiecki ożenił się z siostrzenicą przyrodnią hetmana, który przyjechał do Warszawy w maju 1671 i zyskał pełnomocnictwo do układów z Doroszeńką bez względu na Hancúkę *(Ojc. Sp. II, 139)*. Gdy Turcja wzięła Doroszeńkę w opiekę (ibid 143), Sobieski na wypowiedzenie jego wojny z 24 sierpnia odpowiedział zaborem Ładyżyna, Krasnego, Szarogrodu, Brahiłowa, Rajgroda, Działowa, Winnicy (18 września). Sciany i in. Mohylowa, Bracławia, zwyciężył Doroszeńkę z Nuredynem pod Kalnikiem (21 października), ale pozbawiony pomocy Litwy wrócił do Lwowa, gdzie z fatygi ciężko zachorował. Gdy w grudniu 1671 Doroszeńko wziął górę, dwór to przypisał Sobieskiemu, ale obrony nie gotował, Longueville zjawił się u hetmana w Żółkwi, u prymasa w Łowiczu; na propozycje zgody z królem odrzekł Sobieski 28 kwietnia 1672 skargą na zauszników królewskich, lekceważenie Turka (ze wstrętu do aukcji wojska, a przez to do wzmożenia władzy hetmana) i niepoprawianie paktów konwentów. Na sejmie 25 maja stanął z roboty Paców projekt konfeder. Litwy i W. P. przeciw malkontentom i Turkom przy królu i całości granic, a właściwie przeciw **J. S.**, który w końcu na wezwanie przyjaciół 18 czerwca zjechał zbrojnie. Wobec gróźb wezyra Kiuprulego, śmierci Longuevilla (12 czerwca), zerwania się układów detronizacyjnych prymasa z Wiedniem, zgoda **J.** z królem ledwo nie stanęła. Sejm przez Pacowskich stronników burzony bez załatwienia kwestji paktów, egzorbitancji i wojska, zakończył się. Pospolite ruszenie, zwołane pod Lublin, nie zapobiegło zdobyciu Kamieńca przez Mahometa IV, Sobieski zamiast bronić Lwowa, z woli króla miał się z nim łączyć w Lubelskiem, a potem w Bełzie (2 października). Skończyło się na pokoju w Buczaczu i konfederacjach gołąbskiej i szczebrzeszyńskiej (ob.) 5 marca 1673 Sobieski radził sojusz z Europą i Doroszeńką przeciw Turkom, 60,000 wojska i wojny zaczepnej. Mimo to 1 lipca postanowiono trzymać się odpornie; 11 października z pod Glinian, gdzie Wołosza i Multany przybyli poddać się Polsce, jeśli zwycięży, ruszył Sobieski pod Chocim przez Bukowinę, wbrew hetmanom litewskim, kędy odniósł walne zwycięstwo nad Huseinem 11 listopada 1673 r. Litwa oparła się dalszemu pochodowi, wojsko chciało hybern, z Cecory uciekł Kapłan pasza. 1 grudnia wracał Sobieski, już we Francji (list pani Sevigné) uważany za przyszłego króla, choć jeszcze popierał Kondeusza. Sejmiki litewskie, podburzane przez Paców, wyłączały Piasta na sejmie elekcyjnym, gdzie Pacowie zbrojno stanęli, obrany marszałkiem Ben. Sapieha przyjaciel Sobieskiego, i dzięki temu odrzucono ekskluzję Piasta. 2 maja odbył wjazd Sobieski, jako prawdziwy tryumfator. Gdy Eleonora odrzuciła ślub z synem 14-letnim palatyna Renu, Nejburg nie miał zwolenników. Sobieski oświadczył Forbinowi (ob.), że tylko stawiąc własną kandydaturę, przeprzeć może Lotaryńskiego Karola. 19 maja postawił ją Jabłonowski, woj. ruski, poparł A. M. Fredro, St. Dąbski, biskup chełmski, marszałek konf. gołąb., Stefan Czarniecki i 13 województw w Koronie; Litwa z Pacami opierała się aż do 21 maja, którego to dnia Trzebicki, biskup krakowski, okrzyknął Sobieskiego. Odłożywszy koronację, Sobieski 1676 ruszył na Ukrainę, gdy Mahmud IV nie chciał pokoju na warunkach zwrotu Kamieńca i Podola. Zajął Trębowlę, Bar, Mohylów, Kalnik i Bracław; Kamieńca nie mógł zdobyć, bo Pac z Litwą odmówili pomocy, a Radziwiłł, hetman lit., cofnął się z hybern w Bracławiu. Jednając sobie Ukrainę łagodnością, Hohola dał Kozakom Skierkę Zaporożu, i po próżnych rokowaniach z Tatarami, znajdując ciągłe zawady ze strony Dymitra Wiśniowieckiego, stacza pod Lwowem 22 sierpnia 1675 r. zwycięski bój (Szajnocha „Szkice" II), który jednak do odzyskania Kamieńca nie doprowadził. Owszem Doroszeńko i Skierko oddają się carowi. Pozbawiony środków król śpieszy na koronację. Na sejmie koronacyjnym 1676 nie dochodzi projekt 3-letniości hetmaństwa koron., a zależności polnego lit. od króla, a zostaje martwą literą konstytucja *o stałem wojsku* (do którego każde 28 dymów, należących do ziemian, mieszczan i kapitalistów dostawiać miało jednego rekruta). Wnet przyjechał Béthune, poseł francuski, szwagier królestwa, projektujący osłabienie Austrji przez związek z Tekelim węgierskim i odzyskanie Prus książęcych przez związek ze Szwecją przeciw elektorowi (Pomponne w „Bibljotece Ossolińskich" 1864, IV). W nowej wyprawie przeciw Turkom, którzy pod wodzą Ibrahima Szejtana znowu zaczepili Polskę i pokoju pod Żórawnem 16 października 1676 Sobieski odzyskał $^2/_3$ Ukrainy, z której $^1/_3$ miało zostać Kozacką pod opieką Turków, jasyr z 1676 i zakładnicy z 1672 wracają, handel wolny; Turcja i Tatary pomagają rzeczypospolitej, wreszcie Bernardyni mieli zyskać grób Chrystusa i kościół w Betleem. Tym sposobem stanął Sobieski po stronie Francji, kojarząc się z Turcją. Obrażony za to dawny poseł (Odeschalchi) Innocenty XI kazał pokój Żórawiński zerwać, a gdy i Marja Kazimiera (ob.), obrażona osobiście na Ludwika XIV, postanowiła się na nim zemścić, nastąpiła prolongata pokoju andruszowskiego 1678 r. w Moskwie na zalecenie papieża i cesarza. Na sejmie zaś w Grodnie, jako dalszy ciąg tamowania ochotniczych posiłków na korzyść Węgrów przez Dymitra Wiśniowieckiego i królową, zapada konstytucja *przeciw zbrojnym kupom*, i staje rada przy królu w celach wielkiego sojuszu przeciw Turcji. Ulubiona ta myśl Sobieskie-

go; krucjaty dochodzi szczytu w wiekopomnej obronie Wiednia 1683, dla której zawarł Grzymułtowskiego pokój (ob.) i ściągnął na się elektora brandeburskiego, pogodzonego od 1679 z Francją przeciw cesarstwu. Elektor 1681 małżeństwem syna swego Ludwika z córką Bogusława Radziwiłła († 1669), skrzyżował plany króla, pragnącego połączyć swego syna z bogatą dziedziczką i urósł na Litwie w groźną potęgę, którą osobną ugodą **J. S.** musiał krępować. Wyprawa króla na Wołoszczyznę (1686) celem zdobycia jej dla syna nie udaje się. Na domiar złego 3 maja tegoż roku stają pakta Grzymułtowskiego z Moskwą. Polska wtedy odstąpiła ostatecznie Kijowa, Smoleńska, Drohobuża i Czernihowa. Gdy Ludwik † 1687, Sobieski ponownie chciał wyswatać syna Jakóba; Austrja wywdzięczyła mu się pomocą Nejburgowi w zaślubieniu wdowy Ludwikowej 1688, podobno nie bez udziału Sapiehów. Spisek zadzierżgnięty 1683 r., do którego wchodził Grzymułtowski, Jan Wielopolski, Morsztyn, St. Lubomirski, marszałek w. ks., Kazimierz Sapieha, by detronizować króla, ale w związku z Francją, wykryty zostaje 1688 r., wszakże w tej formie, że Sapiehowie Benedykt, podskarbi lit. i Kazimierz, hetm. lit., Marcin Zamojski, podskarbi, Rafał Leszczyński, ojciec późniejszego króla, Pieniążek, sieradzki woj., Kazimierz Opaliński, biskup chełmski, Wielopolski kanclerz i szwagier królowej (dawny Francuz), chcieli detronizować króla na korzyść Karola lotaryńskiego. Należał też do spisku i kanclerz Marcjan Ogiński. Sapiehowie z Nejburgiem i elektorem zawarli umowę za 60,000 tal. dla jednania głosów. Przyszło na sejmie do burd bisk. chełmskiego z Matczyńskim, woj. bełskim, i Brzostowskiego, bisk. wileńskiego, z Dąbrowskim, posłem wileńskim, należących do stronnictw króla i jemu przeciwnego. Na sejmie 1693 r. Brzostowski bezpośrednio starł się z Sapiehą Kaz., het. w. l., przez co i ten sejm się rozszedł. W gwałtowności równał się z sejmem 1685, gdzie król na Paca do korda się porwał, gdy mu ten wyrzucał utratę ziem od wschodu i dążenia absolutyczne, a Pac odparł, że może króla drugi raz naznaczyć. Małżeństwo Jakóba Sobieskiego (ob.) z Austrjaczką, jak wprzódy z Radziwiłłówną, o nowe króla zniewagi przyprawiało, z czem łączyły się czcze wyprawy na Bukowinę (druga wyprawa w sierpniu 1691), w celu zbudowania tam państwa niezależnego dla syna, za podmową Austrji. Rzucone w 1688 przez biskupa chełmskiego królowi w oczy żądanie abdykacji 1695 wychodzi na jaw w nazywaniu Kazimierza Sapiehy królem, „gdy król Jan podupadł,“ i w zerwaniu tegorocznego sejmu. Tymczasem, zapędziwszy się aż pod Lwów, gdzie walczył z nimi Jabłonowski, Wielki król-wojownik, w opłakanych i bezsławnych ostatnich swoich latach zszedłszy na stanowisko rozjemcy między kłócącem się możnowładztwem, sam oddany powiększaniu fortuny domowej dla zapewnienia dzieciom przyszłości, kołatany niezgodą żony z Jakóbem i kaprysami ukochanej niegdyś Marysieńki, wśród zgryzot i upokorzenia, złamany i zwątpiały umarł 17 czerwca 1696 r. w Wilanowie. Po śmierci jego nastąpiło jedno z najniemoralniejszych, najfatalniejszych bezkrólewi. Tatarzy coraz bardziej nastawali od Wschodu. Chciwe w starości gromadzenie skarbów przez króla, który handlował urzędami, prawą rękę miał w Żydzie Betsalu i Żydom też puszczał w arendę dobra swoje i ekonomje królewskie, ćmią zasługi Sobieskiego. Nadaremnie kusił się o podtrzymanie polskiej Kozaczyzny przez Hohola i Kunickiego, oraz zwoływał synody z roku 1680 i 1681, z drugiej strony dając się wciągnąć do polityki korzystnej tylko dla Austrji, a okupionej odsłonieniem się Polski od Wschodu. Obraził na się szlachtę chęcią zapewnienia tronu Jakóbowi w duchu dziedziczności tronu, a nie umiał ukrócić pychy możnowładczej w Pacach i Sapiehach, która była nemezą za opozycję niegdyś Sobieskiego przeciw Michałowi Korybutowi. Biegł na obronę Wiednia, a Kazimierza Łyszczyńskiego, oskarżonego przez Brzoskę, jego wierzyciela, kazał spalić za ateizm 1688. Jednocześnie Inocenty XI łowi sobie kreatury kapeluszem kardynała (Denhof, opat wąchocki, prymas Radziejowski). Brał Sobieski moralne policzki od Francji z powodu pychy żony, od Austrji w odwdzięk za Wiedeń, od swoich poddanych, zarzucających mu, że rządzić nie umiał, od dzieci. Był typem szlachcica na tronie zawojowanego od żony i sąsiadów i własnej służby, trutego ciągle intrygami, sporami domowymi i widokiem nieładu w kraju. Był to jednak król głęboko przywiązany do ojczyzny, pomimo łakomstwa zbiorów dla dzieci, umiał być hojnym dla dobra ogółu; wyższością umysłu obdarzony, miał serce dobroci niewyczerpanej, był szczerym przyjacielem, światłym człowiekiem (posiadał gruntownie języki łaciński, francuski, włoski, także niemiecki i turecki), imał się pióra, a wojownikiem był znakomitym. Należy niezaprzeczenie do rzędu największych królów polskich; *ostatnim* wielkim, a nigdy niezapomnianym bohaterem-zbawcą w historji powszechnej, jeżeli zważymy, że od czasu jego sławnego zwycięstwa pod Wiedniem groźna przedtem Europie potęga turecka przestała być raz na zawsze straszną. Z opracowań, dotyczących dziejów panowania Sobieskiego por. Salvand'yego Narcyza „Histoire de Jean Sobieski“ (Paris, 1827); A. Walewski „Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III“ (Kraków, 1874); Kantecki „Spisek roku 1688“)Przewodn. liter., 1877); K. Szajnochy „Opowiadania o Janie III“ (opowiadanie Z. Mściciel, wydane w Żytomierzu, 1860); Ant. Zyg. Helcla „O dwukrotnem zamężciu księżniczki Ludwiki Karoliny Radziwiłłównej i wynikłych stąd w Polsce zamieszkach“ (Kraków, 1857); Coyer

„Historja Jana Sobieskiego“ (Wilno, 1852); Wład. Zawadzki „Jakób i Konstanty Sobiescy“ (Lwów, 1862); Al. Jabłonowski „Grzymułtowski, szkic histor.“ (*Ateneum*, 1876); Kaz. Jarochowski „Przyczynek do dziejów bezkrólewia po Michale Wiśniowieckim i pierwszych miesięcy Jana Sobieskiego“ (opowiad. i studja histor., serja III); tegoż autora: „Wyprawa i odsiecz wiedeńska“ (opow. i studja hist., serja nowa, Poznań, 1884); Stan. Tarnowski „Wspomnienie o Janie Sobieskim“ (Kraków, 1883); Kluczycki Fr. „Acta Joannis Sobieski, pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego“ (Kraków, 1880—82) i in. Por. też Lud. Finkel „Bibljografja hist. polskiej“ (Lwów, 1891), gdzie podano mnóstwo źródeł. Ostatnio o Sobieskim pisali: W. Czermak „Potrójne śluby Jana Sobieskiego i Marysieńki“ (Przew. nauk i liter z 1890, Lwów), oraz Tadeusz Korzon „Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629 — 1674“ (Kraków, 1898).

Jan Szlązak, tak nazwany przez Somersberga autor *Chronica Polonorum*, albo *Chronicon Polono-Silesiacum* (wydanej przez Somersberga *Scr. Ber. Sil.* I, Mizlera III, Jabłonowskiego i Załuskiego Warszawa, 1752, Stenzla *Script. Rer. Sil.* I, Arndta w Pertza *Mon. Ger.* 19, 553). Kronika ta jest pierwszą próbą ciągłych dziejów szląskich, które zrazu utopione w dziejach Polski, coraz bardziej się potem specjalizują (O. Lorenz „Deutschland Geschichte Quellen“). Źródłem jej zrazu jest Wincenty Bogusławic, może *Vitra Petri Wlast.* Kończy się wątek jej na śmierci Bolesława II Łysego z Legnicy († 1278), ale jeszcze wspomina o wypadkach z końca XIII wieku. Roeppel *(Zeitschrift d. V. f. G. u. A. Schl.* I 201) i Arndt odnoszą ją do XIV wieku. Najdawniejszy jej rękopis, pisany właśnie przez Janka, datuje z 1359. Füldener *(Bio-et Bibliogr. Silesiaca*, Laubau, 1731) poczytuje autora za szląskiego kleryka z Brzegu; Runge *(Natitia)* mieni nim wrocławskiego kanonika Jana, zwanego *bonum mane* (Guttentag); Heyne *(Dokum. Gesch. des Bist. Bres.* I) uważa go za brzeskiego (z Brzegu) kanonika. W każdym razie autor był Niemcem.

Jan V Turzo, biskup wrocławski, ob. Turzo.

Jan Wielki, malarz krakowski, przyozdabiał za Kazimierza Jagiellończyka pokoje zamku krakowskiego i malował sklepienia w kaplicy św. Ducha i św. Krzyża w tamecznej katedrze.

Jan Władysław, car bulgarski (1015—18), syn Arona Szyszmanowicza, zabitego przez brata Samuela, uniknął śmierci przy pomocy bratanka swego Gabrjela Radomira Samuelowicza, późniejszego cara bulgarskiego. Wymordowawszy głównych członków swego rodu, wstąpił na tron (1015 r.). W czasie wojny z cesarzem Bazylim II, gdy **J. W.** oblegał Dracz, cesarz zdobył stolicę Ochryde, lecz odparty został przez hetmana Iwacego. Wojna trwała i w 1017 r., a **J. W.** opodal m. Ostrowa poniósł klęskę i cofnął się na początku 1018 r. pod Dracz, gdzie podczas oblężenia tego grodu otrzymał śmiertelną ranę. Śmierć jego sprowadziła zawojowanie carstwa bulgarskiego przez cesarza Bazylego, który odtąd otrzymał przydomek *Bulgarobójcy* (Bulgaroktonos).

Jan św. Złotousty (*Chrysostomus*), znakomity mówca, * 347 w Antjochji, † 407 w Poncie. Przed 27 rokiem swego życia przyjął chrześcijaństwo i został lektorem. Gdy dowiedział się, że go chcą wybrać na biskupa, schronił się na pustynię i w odpowiedzi swemu przyjacielowi Bazylemu, który go za to strofował, napisał sześć ksiąg „O ważności urzędu biskupiego”. Powróciwszy do Antjochji, został w r. 385 kapłanem. Następnie obrany był biskupem, a 397 patrjarchą konstantynopolskim. Zwołał sobór do Efezu, celem porozumienia się z arjanami. Naraziwszy się przez usunięcie 6 biskupów, oskarżonych o symonję, wielu możnym, a zarazem i swemi kazaniami obraziwszy cesarzową Eudoksję, został przez synod chalcedoński złożony z urzędu i wygnany; w roku zaś 404 powtórnie był pozbawiony patrjarchatu przez synod konstantynopolski i wysłany do m. Kukusu w Armanji, a stąd znów do Pitji nad morzem Czarnem. Kościół rzym. kat. obchodzi jego pamiątkę 27 stycznia i 14 września. Pozostało po nim *67 kazań o Genezie*, *kilkaset Homilji* i wiele innych. Najlepsze ich wydanie wyszło w Paryżu 1718—20 (w 13 t.), oraz 1834—40. O jego życiu pisało kilku, najobszerniej A. Neander (2 t., Berlin, 2 wyd., 1832).

Jan z Żeliwa, mnich klasztoru żeliwskiego, a w r. 1419 kaznodzieja husycki (taborycki) przy kościele w Nowem Mieście Praskiem. Jako demagog, wielki wpływ wywierał swemi ognistemi kazaniami, w których silnie potępiał cesarza Zygmunta, porównywając go z apokaliptycznym smokiem. Za jego zachętą utworzoną została w Pradze siła zbrojna na obronę ojczyzny i kielicha (t. j. Komunji pod dwiema postaciami). Po zwycięskiej bitwie wyszehradzkiej osiągnął zupełny wpływ, nie tylko w Pradze, lecz niemal w całym kraju. Usiłowaniem jego było głównie utrzymać jakikolwiek związek pomiędzy Taborytami a Prażanami. W r. 1421 stanął na czele wyprawy do wschodnich Czech, a następnie wybrany został wraz z Jakoubkiem i dwoma innymi na członka zarządu kościelnego. Stronnictwo szlacheckie, zdoławszy przeprowadzić wybór Haczka Ostrowskiego z Waldsztejna na hetmana najwyższego praskiego, w miejsce wybranego poprzednio za wpływem **J. z Z.** Jana Hwiezdy z Wicemlic, uważając swą władzę za niepewną, dopóki żyje **J. z Z.,** wezwali go pod pozorem narady wojennej (na d. 9 marca 1421 r.) i tu uwięziwszy, zamordowali razem z dwunastu jego zwolennikami. (Por. Palackiego *Dzieje narodu Cz.* III, I, str. 464). Zabójcy **J. z Z.** zostali przez

lud wymordowani lub uwięzieni, i obrano nowy rząd z żywiołów demokratycznych.

Jan, pseudonim Jana Eminowicza.

Jan z nad Berezyny, pseudonim Jana Mikulskiego.

Jan Damascen od Matki Boskiej, pseudonim ks. Jana Kalińskiego.

Jan z Górecka, pseudonim ks. Jana Olszańskiego.

Jan z Nowego Targu, pseudonim Jakóba Janidłowskiego.

Jan z Oświecimia, pseudonim Jana Kantego Rzesińskiego.

Jan z Pleszowicz, pseudonim Jana Aleksandra hr. Fredry.

Jan z Płońska, pseudonim Jana Majorkiewicza.

Jan z Puszczy, pseudonim Antoniego Zaleskiego.

Jan z Rzeszowa, pseudonim Winc. Niewiadomskiego.

Jan ze Sliwina, ob. Kirkor A. H.

Jan z Wołynia, pseud. J. Nitowskiego.

Jan Sahib, poetka indyjska, * 1820 w Fursukabad, napisała w języku hindustańskim (1847), między innemi piękny poemat p. t. „Dirwan“; wszystkie jej utwory poetyckie mają się odznaczać wdziękiem i dowcipem.

Jana, rzeka w prowincji Jakuckiej; wypływa z jeziora w górach Wierchojańskich, długa 1,030 klm., wpada pięciu ujściami do m. Lodowatego.

Janauschek Fanny, właściwie Franciszka Magdalena Romance, znakomita aktorka, * 1830 w Pradze Czeskiej, poznana z talentu swego przez reżysera Stögera uczyła się muzyki u Stegmayera, a sztuki dramatycznej od aktora K. Baudiusa; po raz pierwszy wystąpiła w Pradze z wielkiem powodzeniem. W r. 1846 grywała po miastach saskich, trudniąc się zarazem wyrobem kwiatów na sprzedaż. W Wirtembergu występowała jako aktorka przyjezdnej trupy. W r. 1847 wstąpiła do teatru w Kolonji, skąd na skutek rekomendacji R. Benedixa przyjętą została do teatru we Frankfurcie (1858) i tu była do r. 1860 ulubienicą publiczności. W r. 1861 weszła w skład personelu teatru dworskiego w Dreźnie. Następnie występowała w rolach gościnnych, jak na teatrze dworskim w Wiedniu. W rolach bohaterek, a zwłaszcza bohaterskich matek, wyrównała najlepszym aktorkom niemieckim. Odznacza się w tragedji (królowa Elżbieta, Izabela), i dlatego zwaną bywa *niemiecką Rachelką.*

Janczara pamiętniki, pod tytułem „Pamiętniki Janczara Polaka, przed rokiem 1500 napisane“, wydane w języku polskim po raz pierwszy w Warszawie 1828 w „Zbiorze pisarzów polskich” Gałęzowskiego z rękopisu, znalezionego w jednym z klasztorów w Berdyczowie. A. Kucharski i W. Trębicki mniemają, że przetłómaczone były z czeskiego na polski, Maciejowski zaś sądzi, jakoby one były pierwotnie pisane w języku serbskim i z tego języka przekładane na polski i czeski, gdy tymczasem autor czeski Jireczek utrzymuje, że oryginalnie były pisane po polsku, a na język czeski tłómaczone (1565). Autor ich Janczar, Michał Konstantynowicz, czy Konstanty Michałowicz z Ostrowicy, spisywał je między r. 1490 i 1515, a mówiąc w nich o sposobie wojowania z Turkami, wspomina o Władysławie Warneńczyku i królu Kazimierzu, wreszcie o Janie Olbrachcie i klęsce jego na Bukowinie. Wyd. 2 Pamiętników wyszło w Sanoku 1857, trzecie tamże r. 1868. Pierwsze wydanie czeskie w Litomyślu roku 1565. Dzieło to przetłómaczone i na język łaciński 1563. Por. Trębickiego „Bibl. Warsz.” (z 1855, t. 3); W. A. Maciejowskiego „Piśmiennictwo Polskie” (t. 1); Jireczka „Rozprawy z oboru historie, filologie a literatury. Rocznik prvni” (Wied., 1860).

Janczarka, strzelba niekalibrowa, dawniej przez janczarów, następnie zaś w niektórych wojskach nieregularnych, a mianowicie przez Kozaków, używana.

Janczarowie, (tur. jeni czeri t. j. nowa milicja), milicja turecka ustanowiona 1329 przez sułtana Orkhana i złożona z wziętych do niewoli młodych chrześcijan, zmuszonych do przejścia na wiarę muzułmańską; w r. 1360 Murat I zupełnie ją zorganizował, obdarzył licznemi przywilejami i pomnożył do 12000 ludzi. Każdy piąty jeniec polski chrześcijański przeznaczany bywał do Janczarów, chociaż i wielu młodych Turków, zachęconych ich przywilejami, wstępowało dobrowolnie do tej broni. Charakterystycznym strojem **J.** była wysoka czapka z białego filcu ze spadającą w tyle falbaną. Pod koniec XVII w. korpus ten liczył już w sobie wielu ochotników nietylko muzułmanów, lecz i chrześcijan. W najświetniejszych czasach liczba Janczarów dochodziła do 60,000, a później licząc do nich i Janczarów nieregularnych (Jamaków) wzrosła w całem państwie do 400,000. Podczas pokoju zastępowali oni miejsce policji; w wojnie z powodu gwałtownych natarć byli prawie niezwyciężonymi. Zdobycie Konstantynopola w 1453 zawdzięczał Mohamed II przedewszystkiem współdziałaniu **J.** Z pośród nich wybierano gwardję przyboczną sułtana i marynarzy. Stanowili oni stan oddzielny, i świadomi swej potęgi, stali się niebezpiecznymi dla samych sułtanów, pragnących ograniczyć ich władzę i usunąć od wpływu na rządy państwa. Podobne usiłowanie Selim II przypłacił życiem. Nakoniec udało się (1826) Mahmudowi II wytępić ich zupełnie, utworzywszy przedtem 40,000 wojsk regularnych, z tych 20,000 w samym Konstantynopolu, na wzór europejski. W maju 1826 wydał on rozkaz wcielenia **J.** do wojsk regularnych, i gdy ci w liczbie 20,000 odmówili posłu-

szeństwa i podstąpili pod pałac sułtański, sułtan rozkazał wywiesić chorągiew Mahometa, wzywającą wiernych do broni i z nowoutworzonem wojskiem zaatakował buntowników, wyparł ich do koszar, które, spalił wraz z 8,000 tych, którzy się w nich oszańcowali, resztę zaś wymordował lub rozproszył. W d. 16 czerw. 1826 wojsko **J.** ogłoszone zostało przez muftiego za skasowane, i na nazwisko ich rzucono przekleństwo. Liczbę zabitych wówczas janczarów obliczają na 15,000, spalonych zaś na 20,000 ludzi. Na miejsce J. utworzeni zostali *nizami* (wojsko regularne). Historję tego krwawego epilogu opisał Es-Said-Mohammed Essad (Konstantynopol, 1828, we franc. przekładzie Percevala, Par., 1833).

Janczarska muzyka czyli *turecka muzyka*, jest właściwie dziką hałaśliwą wrzawą wojenną Turków. Dzisiaj mianem tem oznaczają muzykę, w której melodję prowadzą instrumenty dęte, inne zaś, skierowane na jeden ton, służą tylko do uwydatnienia rytmu. Główne z tych instrumentów są: wielki i mały bęben, talerze janczarskie, półksiężyc z wiszącemi dzwoneczkami, tam-tam chiński, tryanguł i t. p. W Europie **J. m.** dostała się do orkiestry w XVIII wieku i niekiedy wprowadzaną była do opery (np. przez Hassego). Dzisiaj znajduje największe zastosowanie w muzyce wojskowej.

Janczewski Kazimierz Glinka, leśnik, * 1794 w Białostockiem, † 1880, był naczelnikiem sekcji w komisji skarbu, oraz profesorem leśnictwa w instytucie rolniczym w Marymoncie. W r. 1861 otrzymawszy emeryturę zamieszkał w Rawskiem. Od r. 1837 redagował pismo *Sylwan*; ogłosił nadto „Naukę o torfie“ (Warsz., 1840).

Janczewski Edward Glinka, botanik polski, * 1846 w Blinstrubiszkach na Żmujdzi, 1873 został docentem anatomji i fizjologji roślin w uniwersytecie krakowskim, a 1875 profesorem tegoż przedmiotu. Od 1876 jest członkiem akademji umiejętności w Krakowie. Napisał znaczną liczbę rozpraw botanicznych, jak: „Morphologische Untersuchungen über Ascobolus furfuraceus” (1871); „Le parasitisme du Nostoc lichenoides” (1872); „Vergleichende Untersuchungen über Entwicklung des Archegonium” (1872); „Recherches sur les Porphyra” (1872); „Les propagules du Sphacelaria cirrhosa” (1872); „Przyczynki do historji rozwoju trzęsidłowatych” (1873); „Poszukiwania nad wzrostem wierzchołkowym korzeni roślin okrytoziarnowych” (1874); „Poszukiwania nad rozwojem korzonków u roślin ziarnowych“ (1874, trzy ostatnie także po francusku); „O rurkach sitkowych w korzeniach“ (1874); „Recherches sur l’accroissement du thalle dans les Phéosphorées“ (1875); „Rozwój pączka u skrzypów“ (1876); „O rozwoju płodnicy krasnorostów“ (1876) i in.

Janda Bogumił (pseudonim: *Cidlinsky*, *Lánsky*), pisarz czeski, * 1831 pod Podiebradami, † 1875 w Pradze, studjował prawo i filologję słowiańską, zaczął pisać nowele w 1851, następnie poezje epickie i powieści historyczne; drukował je w czasopismach i wydawał osobno. Wybitniejsze jego prace są: „Jan Talafus z Ostrowa” (1864); „Pod Vyszehradem“ (1868); „Anna Miestecká” (1870); „Boczek” (1871); „Za krezin Jaromierz“ (1869). Przekładał wiele z polskiego, francuskiego i rosyjskiego.

Jandaurek Juljan, profesor, napisał: „Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowine“ (Die Länder Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild, t. 10) Wiedeń, 1884).

Jandołowicz Marek, ob. Marek ksiądz, Karmelita.

Jandová Zofja, pseudonim Franc. Władysława Czelakovskiego.

Janek z Bielca, pseudonim Jana Kantego Gregorowicza.

Janek z pod Głodomanka, pseudonim ks. Jana Perges.

Janenko, nakaźny hetman Jerzego Chmielnickiego; zdobył 1678 i spustoszył Kaniów, a w roku następnym, porzuciwszy Chmielnickiego, ogłosił się hetmanem Ukrainy Zadnieprskiej; porażony jednak za Dnieprem przez pułkownika Semena Skoropadzkiego, utracił hetmaństwo.

Janesville, miasto w północno-amerykańskim stanie Wiscousin, nad rz. Rock-River, ma 12,500 miesz., wiele zakładów fabrycznych i wielki szpital ociemniałych.

Janet Paweł, filozof francuski, należący do szkoły Cousina, specjalnie zajętej historją filozofji, którą sam Janet nie eklektyczną lub spirytualną, lecz psychologiczną nazywa, * 1823 r. w Paryżu, † 1899 r.; kształcił się w liceum św. Ludwika i w szkole Normalnej, 1848 został profesorem filozofji w uniwersytecie strasburskim, 1857 w liceum Ludwika W., 1864 w uniwersytecie paryskim. Jest on najdzielniejszym i najgruntowniejszym przedstawicielem francuskiej filozofji spirytualistycznej. W r. 1860 ogłosił studjum nad djalektyką Platona i Hegla „Etudes sur la dialectique dans Platon et dans Hegel” (Paryż, 1860), a w lat cztery później wystąpił z krytyką Büchnerowskiego materjalizmu p. t. „Le matérialisme contemporain en Allemagne” (w Bibliothèque de Phil. contemp.), którą K. A. v. Reichlin Meddig przełożył na niemiecki, a przedmową opatrzył J. Herman Fichte (Paryż i Lipsk, 1867), G. Masson na angielskie (1866, Londyn); E. Rossi na włoski; polski przekład p. t. „Materjalizm współczesny“ wyszedł 1878 i inne dwa oryginalne dzieła „Philosophie du bonheur“ (Paryż, 1864, 4 wyd., 1873) i „Le cerveau et la pensée“ (Paryż, 1866). Wydawszy roku 1866 dzieła filozoficzne Leibniza z objaśnieniami swego pióra „Oeuvres philosophiques de Leibniz avec une introduction et des notes“ (2 t., Paryż,

1866), zasilał odtąd *Revue de deux mondes* swemi artykułami, które bądź przedstawiały Spinozę i jego system, wedle najświeższych studjów (p. t. *Revue* 1867, t. 70), bądź teorje i żywot Wiktora Cousin (*Revue* 1868, t. 176), bądź dawały obraz spirytualizmu francuskiego w dziewiętnastym wieku (*Revue*, 1868, t. 75) i zasługi Descartesa (*Revue*, 1868, t. 73). W maju 1870 w *Journal de Savants* pomieścił artykuł o stosunku teorji Kanta i Swedenborga. Ogłosił nadto: „La famille“ (10 wyd., 1873); „La crise philosophique“ (1865); „Histoire de la science politique“ (3 w., 1886); „Les problèmes du XIX siècle“ (1872); „La morale“ (1874); „Philosophie de la Révolution française“ (1875); „Les causes finales“ (1876); „La philosophie française contemporaine“ (1879); „Le Saint-Simonisme“ (1878); „Traité élémentaire de philosophie“ (4 wyd., 1884); „Les maîtres de la pensée moderne“ (1883); „Les origines du socialisme contemporain“ (1883); „La philosophie de Lamennais“ (1890).

Janežicz Antoni, pisarz słowiński, * 1828 w Celowcu (Klagenfurt), gdzie następnie był nauczycielem języka ojczystego i redaktorem pisma *Slovenska Bczela* (1850—53), oraz *Dziennika Praw* w języku słowińskim, później „Glasnika slovenskego slovstva“ i in. Wydał 1852 r. zbiór pieśni i przysłowi narodowych p. t. „Cvetje slovanskega naroda,“ „Słownik słowińsko-niemiecki i niemiecko-słow.“ (1854), oraz t. r. „Gramatykę słowińską,“ w roku 1860 almanach p. t. „Zornica,“ a 1861 „Cvjet slovenske poezije.“

Jang-tse-kiang, także *Ta-kiang*, rzeka Niebieska, albo tylko *Kiang*, rzeka w Chinach, stanowi główną podstawę komunikacji wodnej tego państwa; bierze początek jako Mur-Ussu, na północno-wschodnim stoku gór Tanglo, przepływa następnie wschodnią część Tybetu i po wielu zgięciach i zboczeniach wchodzi de Chin właściwych; tu przybiera prawie równoległy kierunek z rzeką Hoangho, przechodzi pod Nankinem i po biegu około 5,300 klm. wynoszącym wpada do morza Wschodniego (Tung Hai). Obszerna jej delta połączona jest kanałem Cesarskim z rzeką Hoangho. Porzecze **J.** wynosi około 1,872,000 klm. kw.

Janica, rzeka w w. ks. Poznańskiem, powiecie Ostrzeszowskim, wypływa niedaleko wsi Parzynowa, płynie ku wschodowi koło miast Kempna, Baranowa i wpada z lewego brzegu do Prosny, naprzeciwko Wieruszowa. Długa 3½ mili.

Janicki Klemens, znakomity poeta łacińsko-polski XIV w., * 1516 w Januszkowie pod Żninem w Wielkopolsce z rodziców wieśniaków. Wątłej budowy i pięknej urody syna nie sposobił ojciec do swego powołania, ale oddał go na naukę do Żnina, a potem do szkoły Lubrańskiego w Poznaniu, gdzie młody Klemens, celując zdolnościami, pod kierunkiem F. Bedermana szybkie w naukach robił postępy. Wcześnie też (1532) dał się już poznać i z talentu poetyckiego. Ubóstwo groziło zamiarom dalszego kształcenia się, kiedy wyniesiony 1535 r. na arcybiskupstwo gnieźnieńskie Andrzej Krzycki zajął się losem **J.** i dał mu wolny przystęp do swego dworu. Po śmierci Krzyckiego (1537) opiekował się nim Piotr Kmita, wojewoda krakowski. Protegowany przez tych możnowładców, bawił na ich dworach, zwiedził kraj i wyjechał do Włoch 1538, gdzie dalsze studja odbywał w Padwie pod kierunkiem słynnego humanisty Łaz. Bonamika, zawiązał stosunki ze znakomitościami zagranicznemi, zyskał względy kardynała Piotra Bembo, a za swe poezje otrzymał od papieża Pawła III wieniec laurowy, od akademji zaś padewskiej stopień doktora filozofji. Wieniec ten i dyplom doktorski wziął **J.** z rąk Jerzego Contarini'ego, patrycjusza weneckiego, 12 lipca 1540. Chory na wodną puchlinę wrócił t. r. do kraju, a jakkolwiek otaczany opieką różnych możnowładców, przyjaźnią wielu znakomitości spółczesnych i troskliwością lekarzów, † 1543 w Krakowie. Obdarzony z natury niepospolitym talentem poetyckim, wykształcony przytem na pisarzach klasycznych, zasłynął **J.** w świecie jako znakomity poeta łaciński. Wszystkie jego utwory należą do rodzaju lirycznego; gładkością wiersza przypominają Owidjusza, rzewnością uczucia Katulla i Tybulla, a dowcipem Marcjalisa. W krótkiem, ale pełnem smutku i zawodów życia śpiewa **J.**, jak sam mówi, cierpienia, bóle i dolegliwości, z głębi duszy smętne dobywa tony, nie zapominając wszakże nawet w pięknej krainie włoskiej o ojczystej swej ziemi. Podczas choroby, w chwilach, gdy boleści ustępowały, najpiękniejsze składał wiersze. Prace **J.** jego są następujące: „Tristium Liber I, Variarum Elegiarum Liber I“ (czyli 2 ks. elegji); „Epigrammatum Liber I“ (Kraków, 1542); „Epithalamium Ser. Regi Poloniae D. Sigis. Augusto“, t. j. wiersz na wesele króla Zygmunta Augusta (Kraków, między 1545 i 1548; 2 ed., Boehmiusa Ehrenfrieda p. t. „Clementis Janicii Poloni poëtae laureati, poemata“ (Lipsk, 1455); „Vitae Regum Poloniae elegiaco carmine“ (1 ed., Antwerp., 1563, przedrukowywane niejednokrotnie); do wszystkich niemal edycji tego poematu dołączony jest wiersz: „In polonici vestitus varietatem atque inconstantia dialogus etc.“ t. j. djalog o niestałej rozmaitości odzieży u Polaków; „Vitae archiepiscoporum gnesnensium“, wydane przez And. Trzecieskiego (Kraków, 1574); „Quaerella Reipublicae Regni Poloniae anno 1538“ (b. m. i r.). Tłómaczyli **J.** na polski częściowo; Marc. Paszkowski, Sygiert, Zagórski i Urmowski; wszystkie zaś prawie elegje i epigramaty przełożył Syrokomla (Wilno, 1848, 2 ed. 1851). Ocenienie pism **J.** dali: Masłowski w dziełku „De vita et poësi Clementis Janicii“ (Wrocław, 1857); Zyg. Węclewski w

rozprawie „Disputatio de Clementis Janicii scriptis et editionibus“, umieszczonej w *Index lectionum* Szkoły Głównej warszawskiej (Warszawa, 1865), w której ustalił następstwo utworów **J.** i sprostował tekst, wielokrotnie w wydaniach poezji **J.** fałszowany; ten sam w drugiej rozprawie: „Wiadomość o życiu, pismach, wydaniach i przekładach poezji Kl. Janickiego“ (Warszawa, (1869). Por. J. M. Ossolińskiego „Wiadomości hist. kryt.“ (t. 4, Lwów, 1852); Ludwika Ćwiklińskiego „Klemens Janicki, poeta uwieńczony, 1516—43“ (Kraków, 1893).

Janicki Stanisław, matematyk, * 1797 w Moskarzewie blizko Szczekocin, † 1855; matematykę studjował w Krakowie i w Warszawie, następnie przez trzy lata za granicą, po powrocie został profesorem matematyki w szkole wojewódzkiej płockiej, 1824 otrzymał stopień doktora filozofji. Mianowany 1825 pierwszem adjunktem przy warszawskiem obserwatorjum astronomicznem, w latach 1826—27 zwiedził powtórnie w celu naukowym Niemcy, Francję i Anglję, a po powrocie objął katedrę mechaniki technicznej w szkole politechnicznej w Warszawie. Po roku 1830 był profesorem kursów dodatkowych i członkiem komitetu egzaminacyjnego, 1843 został urzędnikiem dyrekcji ubezpieczeń, a 1854 jej radcą. Ogłosił rozprawę „O machinach parowych” (1823), oraz wiele innych, w wydawawanym przez siebie *Pamiętniku umiejętności czystych i stosowanych.* Od 1832 wydawał *Kalendarz domowy i gospodarski.*

Janicki Ignacy, doktor filozofji, pedagog, bibljotekarz księgozbioru Ordynacji hr. Krasińskich w Warszawie, syn rolnika, * 1823. Nauki szkolne i uniwersyteckie pobierał w Krakowie, a po ukończeniu studjów matematycznych był od r. 1843 do 1853 zastępcą adjunkta, wykładając jednocześnie fizykę doświadczalną w technice krakowskiej. Przy wprowadzeniu do wykładu języka niemieckiego usunął się z urzędu i poświęcił się prywatnemu zawodowi nauczycielskiemu. Wezwany w r. 1856 do Opinogóry, objął kierunek nad kształceniem synów Zygmunta Krasińskiego, z którymi przepędził czas od r. 1857—63 w Paryżu, korzystając tam z wykładów Régnault'a i Depretza. Po założeniu w Warszawie *Kroniki Rodzinnej*, był czas niejaki jej redaktorem i umieścił w niej rozbiór „Historji włościan” Wacława Maciejowskiego i jego „Dodatków do prawodawstw słowiańskich“. Po śmierci Chomentowskiego został kustoszem Bibljoteki ordynacji hr. Krasińskich, na którem to stanowisku † 11 lutego 1886. Za jego bibljotekarstwa u Krasińskich, wyszły pod jego dozorem następujące dzieła: „Akta poselskie i korespondencje Franciszka Krasińskiego 1558—76“ (Bibljot. ord. Krasińskich, Kraków, 1872); „(Saady) Perska księga na polski język przełożona od Imci pana Samuela Otwinowskiego“ (Bibljoteka ord. Krasińs., tom IV, Warszawa, 1879); „Akta historyczne do panowania Stefana Batorego, króla Polskiego, od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579“ (Bibl. ord. Krasińs. tom V i VI, Warszawa, 1881); „Pamiętniki do historji życia i czynów Jana Sobieskiego przez Filipa Dupont'a“ (Bibljot. ord. Kras., tom VIII, Warszawa, 1885).

Janicki Stanisław, inżynier, * 1836, † 1888; kształcił się w szkole politechnicznej w Hanowerze, następnie pracował w fabryce budowy lokomotyw i mostów żelaznych we Francji. Budował mosty na kolei Warszawsko-Petersburskiej i był pomocnikiem inżyniera głównego przy budowie mostu żelaznego pod Warszawą, 1864 powołał go Lesseps do współpracownictwa w budowie kanału Suezkiego; kierował urządzeniem portu w Rjece (Fiume) i skończył go 1879, następnie był dyrektorem towarzystwa żeglugi parowej na rzece Moskwie. Napisał: „Note sur les divers moyens employès pour améliorer les conditions de navigabilité des rivières“ (Paryż, 1880).

Janiculus (Janiculum), jeden z siedmiu pagórków, na których Rzym jest zbudowany, na prawym brzegu Tybru.

Janidłowski Jakób, doktor filozofji i prawa, profesor filozofji i prawa kościelnego w akademji krakowskiej, odbył 1594 podróż naukową do Włoch, skąd powróciwszy, obok pełnienia obowiązków nauczycielskich, zasiadał przeszło lat 20 w sądach duchownych i był długi przeciąg czasu cenzorem ksiąg duchownych w Krakowie. Sprawując po trzykroć urząd rektora, prowadził walkę z Jezuitami i opierał się planom zakładania szkół w Krakowie, † 1626 tamże. Z dzieł jego najważniejszem jest: „Processus judiciarius ad praxim fori spiritualis regni Poloniae conscriptus i t. d.“ (Kraków, 1606, 1619 i 1643). Wedle Radymińskiego był także autorem dwu broszur, wydanych po polsku w obronie akademji przeciw Jezuitom 1612, pod nazwiskiem księdza Jana z Nowego Targu. Wielewiecki przypisuje je Janowi Najmanowiczowi. Obie zostały umieszczone na indeksie ksiąg zakazanych.

Janiewicz Feliks, skrzypek polski, żyjący około 1775 w Paryżu i 1786 w Medjolanie. Wydał w Paryżu 4 wielkie koncerta na skrzypce.

Janikowski Krzysztof Stanisław, sławny fałszerz dyplomatów i starych dokumentów za panowania Władysława IV. Uwodził wielu łatwowiernych, którzy podrobione przez niego dokumenta za drogie nabywali pieniądze i znacznego dorobił się tym sposobem majątku; gdy zaś fałszerstwo zostało wykryte, Janikowski, unikając kary śmierci, schronił się za granicę; † 1680.

Janikowski Andrzej, lekarz, * 1799 w Pilznie, w Galicji, † 1864. Medycynę studjował w Krakowie, następnie w Wiedniu i Paryżu do 1824. W 1826 został profesorem chirurgji teoretycznej w uniwersytecie warszawskim. W 1832

powołany na członka rady lekarskiej, a 1838 mianowany jej członkiem etatowym, pełnił zarazem od 1849 r. obowiązki jej sekretarza naukowego. W 1857 wezwany został na członka komitetu zarządzającego czasowo nowo otworzoną w Warszawie akademją medyko-chirurgiczną, w 1859 objął katedrę medycyny sądowej, policji lekarskiej i psychjatrji, pełniąc zarazem obowiązki sekretarza naukowego tejże akademji, a w 1861 zajmował stanowisko jej prezydenta; już jednak w 1862 z powodu nadwątlonego zdrowia uwolnił się od tych obowiązków i zajmował się wyłącznie praktyką lekarską. Ogłosił: „Wiadomość o ratowaniu osób w stanie pozornej śmierci będących“ (Warszawa, 1839 i 1846); „Zasady dochodzeń sądowo-lekarskich w przypadkach uszkodzeń ciała“ (1847); „Zasady dochodzeń sądowo-lekarskich co do wieku, płci, funkcji płciowych i tożsamości osób” oprócz wielu rozpraw, drukowanych w „Pamiętniku lekarskim“ i w „Pamiętniku towarzystwa lekarsk. warszawskiego“.—Brat jego, Teofil **J.**, kupiec warszawski, * 1801, † 1840, zasłużył się założeniem pierwszej w Warszawie ochrony.

Janikowski Stanisław, syn Andrzeja, * 1833 w Warszawie, † 1881 w Krakowie, medycynę studjował w Dorpacie; 1858 stopień doktorski uzyskał, następnie do 1861 przebywał zagranicą. Do 1865 redagował *Pamiętnik towarzystwa lekarskiego warszawskiego*, następnie *Przegląd lekarski* i *Dwutygodnik hygjeny publicznej i sądowej*. W r. 1866 powołany został do uniwersytetu jagiellońskiego na profesora medycyny sądowej i policji lekarskiej i w przedmiocie tym ogłosił wiele artykułów w *Tygodniku lekar. warsz.* (1860—62), w *Pamiętniku Tow. lekar. warsz.* (1863—1866), wreszcie w *Przeglądzie lekarskim krakow.* od 1866; niektóre z tych artykułów wyszły także osobno, jak: „Materjały do dziejów hygieny i policji lekarskiej w Polsce“ (Warszawa, 1864—1867, 3 poszyty); „O wściekliźnie i zapobieganiu tejże“ (Kraków, 1872); „Słowniczek wyrazów psychjatrycznych“ (1880) i in.

Janikowski Leopold, podróżnik, * 1856 r., ukończył gimnazjum w Kaliszu, następnie wprawił się do obserwacji meteorologicznych w obserwatorjum warszawskiem. W r. 1881 razem z Rogozińskim i Tomczakiem udał się do Afryki zachodniej, zwiedził Maderę, wyspy Kanaryjskie, rzeczpospolitą Liberyjską, trzy lata przepędził w Kamerunie, skąd 1885 r. wrócił do kraju. W r. 1886—90 sam odbył podróż po Afryce płd.-zach., zwiedził kraj plemienia Fan i góry Kryształowe. Przywiezione z Afryki zbiory, w liczbie około 1300 okazów, złożył w założonej przez siebie (1891) wespół ze Szczęsnym Jastrzębowskim „stałej wystawie etnograficznej,“ która mieści się w Muzeum przemysłu i rolnictwa w Warszawie i pozostaje pod jego zarządem. Sprawozdania z podróży umieszczał w biuletynach towarzystwa geograficznego paryskiego, którego jest członkiem. Pracę „Fernando-Poo“ wydało to towarzystwo w 1885 w oddzielnej odbitce. Z podróży przesyłał liczne korespondencje do pism, głównie do *Kurjera Warszawskiego*. Po powrocie pierwszym i drugim miał kilka odczytów w Warszawie i większych miastach kraju.

Janin Juljusz Gabrjel, słynny krytyk i romansopisarz francuski, * 1804 w Saint-Etienne, † 1874, syn adwokata. Po ukończeniu szkół w rodzinnem mieście i w Paryżu, był nauczycielem prywatnym i pisywał artykuły do czasopism teatralnych; opuściwszy ultra-rojalistyczną gazetę *Quotidienne*, przeszedł do dzienników liberalniejszych i przeniósł swe harce na pole polityki. W pierwszym swym romansie „L'âne mort et la femme guillotinée” (1829, n. wyd., 1860) nagromadził w sposób dziwny wiele rzeczy pięknych, tkliwych i okropnych, mających okropniejsze jeszcze zakończenie. W innym romansie (najobszerniejszem swem dziele) „Barnave“ (4 t., 1831, n. wyd. 1860), daje cały szereg epizodów i kontrastów, na których tle maluje hańbę Filipa Egalité z gwałtowną satyrą we wstępie przeciw Orleanom. Mimo to wszakże odzyskał wkrótce łaski u króla Ludwika Filipa i w 1836 objął redakcję feljetonu teatralnego w *Journal des Débats*. Wejście **J.** do tego dziennika stanowi epokę nietylko w życiu jego, ale nawet może w historji spółczesnej krytyki literackiej we Francji. Zaniechawszy dogmatycznej surowości i sztywności swych poprzedników, potrafił lekkością i wytwornością stylu, wesołym dowcipem i paradoksalnemi wycieczkami dla feljetonu zyskać nieograniczone względy publiczności. Nie jedna znakomitość literacka lub artystyczna upadła, albo się wzniosła za sprawą jego krytyki. **J.** sam nazywał siebie *Księciem krytyki* i długie lata w rzeczach literatury rządził najsamowolniej i najdespotyczniej. Po rewolucji lutowej rzucił się znowu na pole polityki, by rehabilitować Ludwika Filipa lub walczyć przeciw nowym ludziom, stojącym u steru władzy. Wkrótce zwrócił się jednak ostatecznie do swych literackich *Causeries*. Od 1870 był członkiem akademji. W 1873 porzucił feljeton i zamieszkał w Passy pod Paryżem. Oprócz dzieł wymienionych ogłosił jeszcze **J.** w rodzaju romansu i noweli: „Contes fantastiques” (4 t., 1832, n. wyd., 1863); „Contes nouveaux“ (4 t., 1833); „Le chemin de traverse“ (2 t., 1836, n. wyd., 1874); „La religieuse de Toulouse“ (2 t., 1850); „Petits bonheurs” (1861); „Contes bleus“ (1863) i t. d.; w rodzaju obrazów z podróży i opisów malowniczych: „Voyage en Italie“ (1839); „La Normandie historique pitoresque et monumentale“ (1842—43 z miedziorytami); „La Bretagne historique“ (1844) i t. d. z zakresu historji literatury: „Tableaux anecdotique de la littérature française depuis François I“ (1829); „Histoire du théâtre à quatre

sous“ (1832); „Poésie et l'éloquence à Rome“ (1863); „Béranger et son temps“ (1866); „Paris et Versailles il y a cent ans“ (Paryż, 1874); „Contes, nouvelles et récits“ (1884); nadto pisał mnóstwo artykułów do dzieł zbiorowych, dzienników, „magazynów,“ albumów, oraz wiele przedmów, wstępów, biografji do dzieł nowszych i dawniejszych nowo przedrukowywanych. Najważniejszem jednak dziełem **J.** jest zbiór najcelniejszych jego feljetonów, zatytułowany pompatycznie: „Histoire de la littérature dramatique“ (6 t., 1868). Wybór jego pism wydał A. de la Fizelière p. t. „Oeuvres diverses“ (12 t., Paryż, 1875—78). Por. Piedagnel „Jules J. 1804—74“ (Paryż, 2 wyd., 1877).

Janina (gr. *Joanina*), wilajet turecki, obejmujący południową Albanję (starożytny Epir) i część Akarnanji i Etolji. Prowincja ta zostawała niegdyś pod zwierzchnictwem rozlicznych wodzów wojskowych, którzy mniej więcej starali się utrzymać w niezależności względem rządu tureckiego. W końcu (1822) Ali-Pasza, namiestnik Janiny, rozmaite prowincje przyległe połączył w jedną całość i poddał pod bezpośrednią władzę Porty ottomańskiej.

Janina (tur. *Jania*), miasto główne wilajetu t. n. w Turcji europejskiej, leży nad jeziorem **J.**, posiada liczne meczety, 7 kościołów, gimnazjum greckie, szkoły, szpital. Miasto liczy do 30,000 miesz., przeważnie Greków, którzy prowadzą nader ożywiony handel i przemysł. **J.** jest rezydencją metropolity greckiego. Jest to miasto bardzo stare, odbudowane przez cesarza Jana Komnena 1118 r., było w tymże wieku zburzone przez Normanów, następnie pozostawało pod władzą serbską, w r. 1422 poddało się sułtanowi Muradowi. (Ob. Janina, wilejat).

Janina I v. *Pole w polu*, herb: W polu czerwonem—tarcza fjoletowa czy brunatna. U szczytu ogon pawi. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego. — **J. II:** W polu czerwonem—tarcza rycerska w profilu.

Janina I.

Janina II.

Janina, pseudonim Joanny Swieżawskiej.

Janina, pseudonim Anieli Załuskiej.

Janina Kazim., pseudonim Kazimierza Kaszewskiego.

Jänisch, ob. *Janocki* Jan Daniel Andrzej.

Janisław Kotwicz, arcybiskup gnieźnieński; po konfirmacji arcybiskupa Borysława w 1317, Janisław został jego następcą 7 listopada 1317 (Caro „Geschichte Polens“ II 77 n. 2.). Rządy Janisława przypadły na nader ważną chwilę dziejów w Polsce. Najprzód Polska była rozerwaną. Henryk II, dziedzic królestwa polskiego (ob.), władał w Głogowie i Poznaniu, Łokietek przybiera także tytuł 1314 dziedzica, rządzi Małopolską i swemi dziedzicznemi księstwami. W 1318 Stefan, zwany *Pancaneus*, starosta *(capitaneus)* królestwa polskiego i Kujaw, pozwala kupcom toruńskim przejazdu przez swe ziemie do Kalisza i Konina (Vogt II, N. 86 C. Bor.). Skoro Paprocki ród Kotwiczów wywodzi od *Jana Puchnera* w ziemi Wschowskiej, którego wnukiem po Henryku miał być Janisław, Stefan ten, być może, jest bratem Janisława i jego poprzednikiem w urzędzie starosty. Bo 1320 (por. Rzyszcz. i Muczk. Cod. II) **J.** bierze tytuł *Capitaneus, gubernator seu rector* ziemi brzeskiej i radziejowskiej, a następnie *Capiteneus regni Poloniae et ducatus Cuyaviae.* Dokumenty przezeń wystawione podpisują: Filip, kanclerz królestwa polskiego, Jan, kanclerz J. M. króla polskiego. Potwierdza sprzedaże, ogłasza św.-pietrze, godzi spory Krzyżaków z Lubieszowa z biskupem kujawskim (zwracając się do Władysława, króla polskiego), biskupów płockiego i kujawskiego o granice swych djecezji i t. d. 1319 we wrześniu był wyznaczony przez papieża do komisji, mającej powyższe spory załatwić z Krzyżakami ostatecznie i niezwłocznie, wraz z Domaratem, biskupem poznańskim i Mikołajem, opatem mogilskim, do których ze swej strony dodał Władysław Filipa, kanclerza sieradzkiego, podkanclerzego koronnego i Jana, kanonika rudzkiego a swego kapelana w kwietniu 1320. Krzyżacki plenipotent Sygfryd z Papowa ujechał, i **J.** zawyrokował zwrót 3 powiatów Pomorza (Gdańsk, Gniew i Swieca), 30,000 grzywien strat i 150 groszy kosztów sądowych. Zważywszy czynność monarchiczną Jadwigi, żony Łokietka (ob.), wypada mniemać, że pod tę porę jakiś rodzaj bezkrólewia w dzielnicach Łokietka miał miejsce. W 1326 odebrał Łokietek i Janisław od papieża Jana XXII wezwanie, by popierali inkwizycję, którą był w maju 1318 ustanowił w Krakowie z Peregrynem z Opola, Dominikanem, i Mikołajem z Krakowa Franciszkanem, na djecezję krakowską i wrocławską, skoro Muskata, biskup krakowski, niedbale występował przeciw sekcie Dulcynów (bull. dominic.). Gdy 1330 Marcin, biskup kujawski, dla odzyskania dóbr zabranych i Raciąża przez Krzyżaków z Florjanem, płockim, Ottonem chełmiń-

skim i Rudolfem pomezańskim, zawarł z Wernerem mistrzem umowę, zapewniającą tymże biskupom ich mienie pomorskie, pod warunkiem opieki krzyżackiej, zawarowanego umową potwierdzenia król i Janisław odmówili, a papież wydelegował ostatniego i biskupa poznańskiego do załatwienia tej sprawy, z prawem wyklęcia nawet Krzyżaków (por. Lengnich „Hist. Prus. I, akt w Toruniu 1330, bulla u Dogiela 50); 1391 na trzeci dzień po ś. Wicie król pozwolił mu w procesach stawać przez plenipotentów (Naruszewicz 9, 102 n. 1). Wedle kalendarza władysławskiego (*Mon.* Bielow. II 944), **J.** † w dzień św. Barbary 1341 w Łęczycy. 14 stycznia 1342 Jarosław, archidjakon gnieźnieński, nastąpił obiorem kapituły po Janisławie, który wedle dat roczników siedziałby lat 23 (1318—41) na swej stolicy. W ciągu swych rządów **J.** ukoronował Łokietka z Jadwigą 1320 w dzień św. Marka i Kazimierza W. z Anną Gedyminówną 1331 na św. Marka ew. w towarzystwie biskupów Janów, krakowskiego i poznańskiego, Macieja, kujawskiego, Stefana, lubelskiego. Za **J.** odbyły się synody 19 lutego 1326 w Uniejowie wobec Nankiera—Krakowa, Florjana—Płocka, Macieja—Kujaw i Jana—Poznania biskupów, oraz delegatów kapituł Wrocławia i Lubusza, regulujący sprawy kościelne, oraz zagodził spór o dziesięciny między królem i szlachtą a biskupem Bogorją w Chęcinach 1330 r. 14 czerwca (por. Helcel „Star. Pom. Pr. Pol. I"). Por. J. Bartoszewicza „Arcybiskupi gnieźnieńscy" (Warszawa, 1858).

Janiszewska Julja, autorka pisząca pod pseudonimem *Bronisławy*, * w Horodence w Galicji, † 1868 w Warszawie; była nauczycielką w szkołach rządowych i prywatnych. Ogłaszała liczne utwory w różnych czasopismach i noworocznikach, zwłaszcza w *Kółku domowem*, *Przeglądzie naukowym*. Do celniejszych należą: „Potrójne swaty", szkic historyczny; „Krzysztof Zbaraski w Konstantynopolu"; „Wędrówka przez upłynione wieki"; „Kobieta na katedrze"; „Ze źródeł" (przekł. z ks. Gratry, Warszawa, 1867) i inne.

Janiszewski Aleksander Marcin, * 1783 r. w gub. Wołyńskiej, uczeń Bacciarellego, później nauczyciel rysunków i kaligrafji w dawnych szkołach wojewódzkich; † 1823; znany z dowcipu i humoru, zostawił wiele bajek, drukowanych w *Tygodniku Warszawskim* Brunona Kicińskiego. Oprócz tego wydał „Nowe wzory polskie, francuskie i niemieckie" (Warszawa, 1821), oraz 3 numery pisma humorystycznego *Mucha* (Warszawa, 1822).

Janiszewski Leon, literat polski, * 1810 r. w Kaliszu, † 1861. W 1828 chodził na uniwersytet warsz., następnie był dyrektorem przez lat 10 muzyki wojskowej saperów w Bobrujsku, a od 1841 dyrektorem i nauczycielem muzyki w rządowym instytucie panien w Tyflisie. Oprócz licznych prac literackich, drukowanych w rozmaitych czasopismach wileńskich i warszawskich, tudzież tłómaczeń wyjątków z dzieł Puszkina, Herdera i innych, napisał poemat „Cyganie", „Opis monasteru ś. Dawida" i t. d.

Janiszewski Jan Chryzostom, ksiądz, * 1818 w w. ks. Poznańskiem, † 1891 w Gnieźnie. Po ukończeniu gimnazjum w Lesznie słuchał teologji we Wrocławiu, a filozofji i historji w Berlinie; wyświęcony 1844 na kapłana, był wikarjuszem w Trzemesznie, nauczycielem przy tamtejszem gimnazjum, profesorem i regensem seminarjum duchownego w Poznaniu, proboszczem w Kościelcu, w końcu biskupem sufraganem poznańsko-gnieźnieńskim. Wysokiemi zdolnościami, krasomówstwem i pracą około dobra powszechnego zyskał sobie wielką wziętość w Wielkopolsce. Niejednokrotnie posłował na sejm pruski do Berlina; w 1848 był także posłem z Poznańskiego na sejmie frankfurckim, gdzie głośne zjednał sobie imię energiczną mową (Frankfurt, 1848) przeciw wcieleniu ks. poznańskiego do Rzeszy niemieckiej. Z prac **J.** treści teologicznej, najważniejszą jest: „Bezżeństwo kapłańskie w kościele katolickim" (Gniezno, 1861). **J.** słynął także jako znakomity kaznodzieja. Ogłosił: „Dwadzieścia umów i kazań przygodnych" (Lwów, 1878); „Pius IX papież"; „Historja prześladowania kościoła katolickiego w Prusach 1870—76" (przekład francuski, Paryż, 1879); „Kościół i państwo chrześcijańskie" (Poznań, 1891).

Janitschek Hubert, historyk sztuki, * 1846 w Tropawie, † 1893 w Lipsku, kształcił się w Hradcu, następnie we Włoszech, 1877 został kustoszem austrjackiego muzeum sztuki i przemysłu w Wiedniu, 1879 profesorem historji sztuki w uniwersytecie praskim, 1881 w Strasburgu, 1892 powołany do Lipska. Głównie zasłużył się swojemi studjami nad historją sztuki włoskiej i niemieckiej. Oprócz wielu rozpraw, pomieszczonych w czasopismach naukowych. Ogłosił: „Zwei Studien zur Geschichte der karolingischen Malerei" (1885); „Geschichte der deutschen Malerei" (1882—89, w Grote'a „Geschichte der deutschen Kunst"); „Die Kunstlehre Dantes und Giottos Kunst" (Lipsk, 1892); od 1880 jest redaktorem *Repertorium für Kunstwissenschaft*.

Janke Franciszek Józef, literat czeski, * 1848, † 1888, redagował czasopisma: „Polaban" i „Polabské Noviny," oraz „Divadelną Knihovnę," której był założycielem. Napisał kilka komedji i fraszek, np.: „Nehas, co tie nepáli," „Montek a Kapulet," „Pól hodiny kniżetem," „Krakonosz," „J. K. Tyl" i in.

Janke A., oficer wojsk pruskich i pisarz, ogłosił: „Skizzen aus dem europäischen Russland, mit besonderer Berücksichtigung militärischer Verhältnisse I. Th.: Warschau und Polen, II St. Petersburg und Finland" (Berlin, 1879).

Jankielewicz Mowsza, pseudonim Jana Kamieńskiego.

Jankiewicz.

Jankiewicz, *Jankajtys*, herb: W polu błękitnem, pod trzema gwiazdami złotemi — pas fjoletowy, a pod nim pół orła srebrnego. U szczytu skrzydło czarne z gwiazdą złotą. Nadany 1564.

Janko Paweł, muzyk, * 1856 roku na Węgrzech, kształcił się w Wiedniu, zyskał rozgłos wynalezieniem nowej klawjatury, składającej się z sześciu szeregów klawiszów, leżących na sobie w formie tarasu i obejmujących tylko po jednej skali chromatycznej. Napisał: „Mitteilungen über die Janko-Klaviatur“ (Wiedeń, 1889).

Janković Em., pisarz dramatyczny serbski, * 1758, † 1792, napisał i przełożył wiele utworów teatralnych, a między niemi pierwszą komedję serbską: „Wdzięczny syn,“ w mowie „prostoserbskiej.“ Słynie z czystości języka.

Jankowac, miasto w węgierskim komitacie Bacs, mające około 10,000 ludn.

Jankowicz.

Jankowicz, herb: W polu barwy niewiadomej—figura wyraźna na obocznym rysunku. Nad hełmem korona. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Jankowicz Aleksander, * 1810 w Temeszwarze, od r. 1829 urzędnik w księstwie serbskiem, w roku 1839 został sekretarzem ks. Michała. W r. 1842, mając czynny udział w rewolucji, został w nowym rządzie dyrektorem kancelarji książęcej i wywierał przeważny wpływ na wewnętrzne zmiany, jakie zaprowadzone zostały w tym kraju. W 1843 był kanclerzem państwa, w latach 1847—1848 ministrem sprawiedliwości, wyznań i oświecenia, 1850 senatorem, a następnie od 1855—1859 ministrem spraw zagranicznych.

Jankowo, jezioro w w. ks. Poznańskiem, położone w części wschodniej powiatu Gnieźnieńskiego.

Jankowski.

Jankowski v. *Łodzia* odm. herb: W polu czerwonem, na złotej łodzi—krzyż srebrny.

Jankowski Bodzanta, mianowany 1348 biskupem krakowskim, pamiętny jest w dziejach krajowych jako karciciel rozwiązłych obyczajów króla Kazimierza Wielkiego, † r. 1366 w Kielcach. Por. Łętowskiego „Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich“ (tom 1, Kraków, 1852).

Jankowski Konstanty, poseł sandomierski na sejm grodzieński podziałowy 1793, żądał, aby wysłano z domaganiem się ewakuacji wojsk prusko-rosyjskich i pomocy od Austrji, co zamieniono na zawiadomienie wszech dworów o okupacji. 3 sierpnia oponował z Suchodolskim kasztel. smoleńskim, Mikorskim, Karskim, Szydłowskim, Ks. Błeszyńskim, Stoińskim, Chodźką, Gołyńskim, Krasnodębskim i k. in. przeciw traktowaniu z Buchholzem, posłem pruskim, w kwestji handlowej, z wyłączeniem cesji portów lub terytorjów. Akt konfederacji grodzieńskiej (ob.), przeciw targowickiej wymierzonej, podpisał **J.** i innych 21. To zastrzeżenie prócz niego zrobili: Tadeusz Szemiot, wołyński, Józef Wojna Orański, bełski, Godaszewski, trocki, Ignacy Gosławski i Ksawery Błeszyński, sandomierscy, Rokitnicki, Karski i Szydłowski, wielkopolscy, Józef Kimbar, upicki, Chojnowski, wiski, Djonizy Mikorski, mazowiecki, Kacper Bogucki warszawski, Szymon Skarzyński, łomżyński, Andrzej Ciemniewski, rożański, Krasnodębski, liwski, Stefan Niezabitowski, słonimski, Drągowski, bielski, Kaz. Szydłowski, ciechanowski, Maksym. Jazdowski, wileński, posłowie, Karski i Ciemniewski opierali się przysiędze w Polsce osiadłym Francuzom Ludwikowi XVII, jako wymierzonej przeciw Rzpltej francuskiej (5 listopada).

Jankowski Placyd, pisarz, znany w literaturze naszej pod pseudon. *John of Dycalp*, syn księdza unickiego, * 1810 w gub. Grodzieńskiej, † 1872 r. w Żyrowicach, powiecie Słonimskim. Ukończywszy szkoły w Wilnie, wstąpił do stanu duchownego i następnie został protojerejem przy katedrze żyrowickiej, oraz wiceprezesem litewskiego konsystorza prawosławnego w Żyrowicach, a później w Wilnie. **J.** pisał głównie tylko powieści. Sława humorystów angielskich pobudziła go do tego, że starał się usilnie o zaszczepienie humorystyki angielskiej w literaturze polskiej. Napisał w tym rodzaju cały szereg powieści, ale nie dorównał żadnemu z celniejszych pisarzów angielskich. Nie posiadając wielkich zdolności, grzeszy nieraz przesadą i manjeruje sposób opowiadania. Zaleca się jednak trafnym poglądem na życie, a często rzewnością i prawdziwym dowcipem. Z prac jego powieściopisarskich (czyt. Estrejchera „Bibljog. Polska“ II str. 199—200) najlepsze: „Pisma przedślubne i przedsplinowe“ (2 t., Wilno, 1841); „Zaścianek“ (Wilno, 1841); „Opowiadania” (Wilno, 1843); „Nowe opowiadania” (Lipsk, 1847; 2 ed., Bruksela, 1862); z innych wymieniamy: „Ostatni upiór w Bielhradzie” (Wilno, 1842); „Pamiętniki Elfa” (2 t., Wilno, 1843); „Doktor Panteusz w przemianach” (Wilno, 1845; 2 ed., Bruksela, 1862), obok tego zasługują na wspomnienie „Przeczucie” ko-

Jankowski Placyd.

medyjka w 3 aktach (Wilno, 1842), oraz tłómaczenia Szekspira, Goethego, Manzoniego, Pellico. Własne poezje umieszczał w *Ateneum* Kraszewskiego, wespół z którym napisał „Powieść składaną“ (Wilno, 1843). Po śmierci autora wyszły „Fanaberje pana Starosty Kaniowskiego” (Warszawa, 1873). Życiorys **J**-go skreślił J. J. Kraszewskiego w Tyg. Ill. 1873.

Jankowski Józef Emanuel, profesor filozofji w uniwersytecie krakowskim, † 1847 r. w Krakowie; przeciwnik Hegla i Trentowskiego, ogłosił drukiem: „Krótki rys logiki wraz z jej historją“ (Kraków, 1822); „Rozprawa o niektórych różnicach, jakie zachodzą między starożytną a późniejszych wieków filozofją“ (Kraków, 1825); „O różnicy, jaka zachodzi między prawem przyrodzonem a nadanem w teorji umów“ (Roczn. Tow. nauk. Krak., 1831).

Jankowski Edmund, botanik i ogrodnik polski, * 1849 w Warszawie, studjował nauki przyrodnicze w Warszawie i uzyskał stopień kandydata; następnie jako praktykant pracował w ogrodzie pomologicznym w Warszawie i uzyskał tam stopień ogrodnika, poczem jeszcze zwiedził różne ogrody w Europie i był uczniem w szkole hodowli drzew w Paryżu. Po powrocie został starszym dyrektorem ogrodu pomologicznego, następnie założył własny ogród owocowy w Jankowie pod Warszawą. Miał wybitny udział w założeniu towarzystwa ogrodniczego w Warszawie. W ogólności pracami swemi, dziełami i odczytami wpłynął na podniesienie ogrodnictwa w Polsce, a w szczególności starannie zajmuje się rozwojem pomologji polskiej, czyli badaniem owoców swojskich i przyswojonych, które się u nas udają. Ogłosił: „Krzew winny, jego hodowla w gruncie i w budynkach“ (Warszawa, 1877, 2 wyd., 1885); „Kwiaty naszych ogrodów“ (1877); „Sad i ogród owocowy“ (Warsz., 1878, 3 wyd., 1893); w dziele tem traktat o drzewach karłowatych jest pierwszy w języku polskim; „Kwiaty naszych mieszkań“ (Warszawa, 1879—1880); „Ogród przy dworze wiejskim“ (2 t., 1888); „Ogrodnictwo przemysłowe“ (1891); „Podręcznik dla ogrodniczków, praktykantów ogrodniczych i ogrodników wiejskich“ (1896); „Sad przy chacie“ (1892); „Ogrody polne“ (1884); „Ogród na piasku“ (1897). Założył i redagował tygodnik *Ogrodnik polski*.

Jankowski Czesław (pseudonimy: *Czesław*, *Cześnik* i in.), poeta i dziennikarz polski, * 1857 w rodzinnej majętności Polanach (gub. Wileńska, pow. Oszmiański). Nauki gimnazjalne odbywał w Mitawie (1870—1877), uniwersyteckie w Warszawie (1878, na wydziale filologicznym) i w Krakowie (1879—1882, na wydz. filozoficznym). Zawód literacki rozpoczął w 1876 r. od drobnych poezji, zamieszczanych w rozmaitych czasopismach, zawód dziennikarski jako członek redakcji *Kurjera Warszawskiego* (1882—1885). Po czterech latach stałego przebywania i gospodarzenia na wsi wrócił w 1889 r. do Warszawy, gdzie jako członek redakcji: *Kurjera Codziennego*, *Tygodnika ilustrowanego* i *Słowa*, oraz współpracownik *Ateneum*, *Echa tatr.*, *Bibljot. Warsz.*, *Kraju*, napisał liczbę niemałą feljetonów, sprawozdań literackich i estetycznych, nowel, poezji, kronik tygodniowych, szkiców z podróży etc. W kilku dłuższych wycieczkach za granicę, zwiedził niemal Europę całą. Od 1893 osiadł powtórnie na wsi i w chwili obecnej, nie zrywając ani z literaturą, ani z dziennikarstwem, przebywa kolejno bądź w Polanach, bądź w Petersburgu, jako od lat dwóch członek redakcji *Kraju*. W książkowem wydaniu wyszły następujące jego prace: „Poezje I“ (1879); „Poezje II“ (1881); „Poezje III“ (1884); „Arabeski“—nowele prozą (1884); „Capriccio“—cykl poezji (1889); „Sylwetki poetów“ (1891); „Z notatek turysty” (1892); „Rymów nieco“ (1892); „Po Europie”—kartki z podróży (1894); „Powiat Oszmiański—Materjały do dziejów ziemi i ludzi,” tomów cztery, pierwszy (1896), drugi (1897), trzeci (1898), czwarty w druku; „Korespondencja ks. Karola Radziwiłła Panie Kochanku—z archiwum w Werkach“ (1898).

Jankowski Czes.

Jankowski Czesław, malarz polski, * 1862 r. w Warszawie, uczęszczał do gimnazjum IV w roku 1872 następnie do r. 1878 do realnej szkoły Pankiewicza w Warszawie, poczem chodził w roku 1880 do szkoły rysunkowej przez 1 rok i wyszedł z oddziału ostatniego t. z. „Natury.“ W roku 1885 wyjechał do Krakowa; w r. 1888 do Paryża wskutek zaproszenia na współpracownika stałego w paryskiej „Illustration.” Stworzył cały szereg ilustracji, rysunków, akwarel i obrazów w Paryżu aż do r. 1890; w Krakowie również cały szereg obrazów akwarelowych, współpracownictwo w *Świecie*, obrazki olejne i konkurs na „Album artystyczny,“ zdobyty z 1-szą nagrodą. Wyjeżdżał w charakterze korespondenta rysownika do Oberamergau na mistyczne przedstawienia, oraz w różne punkta Francji i zagranicy R. 1891—2: „Sen matki“ (8 kart.); „Emigracja“ (1893); „Niedopalona gwiazda“ (cykl). Współpracownictwo w Niemczech, Anglji, Ameryce i t. d. Ilustracje do „Dziadów“ r. 1895—6—7. W tymże czasie obrazy olejne: „Idę;“ „Wydziedziczony“ (cykl); Wystawa u Petit'a. Obraz olejny r. 1897—8: „Przeznaczenie;“ różne pastelowe obrazy i cykle: „Bratki,“ „Gazouillements,“ „Marzenie“ etc.

Jankowski Józef, poeta, * 1865, we wsi Wiśniewie, gub. Siedleckiej, nauki pobierał w gimnazjum łomżyńskiem i na uniwersytecie war-

szawskim (wydział filologiczny) do roku 1883; ukończył również szkołę dykcji i deklamacji przy warsz. Tow. muzycz. Od r. 1896—1897 podpisywał, jako redaktor, *Kurjer świąteczny*. Od 1897, aż do ostatniej doby, figurując jako współwydawca, pozostaje faktycznie tego pisma kierownikiem. „Staccato," zbiorek poezji (1892); „Strachy," kaprys sceniczny wierszem (1893); „Siostra Łucja" i in. (1894); „Żyje" jednoaktówka dramat. wierszem (1894); „Lalka"—żart satyryczny wierszem (1895); „Rytmy i Rymy" tom poezji (1897); „Lalka" — wydanie powtórne (1899); „Z serji lirycznej" — poezje (1900). Umieszczał poezje we wszystkich prawie czasopismach polskich.

Jankowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej. Składało się w r. 1771 z wsi: Jankowo i Trzebiegosz z folwarkami. W tymże roku posiadał je Tomasz Dembowski, komornik ziemski płocki, wraz z żoną Juljanną z Kapenhauzenów, opłacając z niego kwarty złp. 552 gr. 3, a hyberny złp. 39 gr. 15. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w 50-letnie emfiteutyczne posiadanie Adamowi Sumińskiemu, chorążemu rypińskiemu i jego wszystkim następnym spadkobiercom, zachowując wszakże dożycie poprzednich dzierżawców.

Janków albo *Jankowice*, miasteczko w czeskim pow. Selczan, liczy 690 m.; pamiętne jest zwycięstwem, odniesionem tutaj 6 marca 1645 przez Szwedów pod dowództwem Torstensona nad Austrjakami, dowodzonymi przez Hatzfelda.

Jan Mayen, bezludna wyspa na północnem morzu Lodowatem, leży pomiędzy Europą a Szpicbergiem, pod 71° północnej szerokości, odkryta 1611 r. przez marynarza holenderskiego t. n.

Jannasch Robert, ekonomista, * 1845 w Köthen, nauki przyrodnicze i ekonomię polityczną studjował w Heidelbergu i Berlinie, następnie nauki prawne, 1871 r. został profesorem akademji rolniczej w Prószkowie, 1874 dyrektorem biura statystycznego w Dreźnie, 1878 prezesem towarzystwa handlowo-geograficznego w Berlinie. Napisał: „Abhandlungen über Nationalökonomie und Statistik" (Bazylea, 1869); „Die Trades-Unions oder Gewerbvereine" (1870); „Der Musterschutz und die Gewerbepolitik des Deutschen Reichs" (1873); „Der Markenschutz," „De europäische Baumwollenindustrie" (1882); „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung" (1885) i in.

Jannet Klaudjusz, ekonomista francuski, był profesorem ekonomji w Paryżu. Napisał: „Les Etats-Unis centemporains" (1875); „Les faits économiques et le mouvement social en Italie" (1889); „Le socialisme d'Etat et la reforme sociale" (1890).

Janocki Jan Daniel Andrzej, bibljograf polski, * 1720 roku w Międzychodzie (Birnbaum), w Wielkopolsce, z rodziców niemieckich nazwiskiem Jänisch. Będąc w młodości swojej w Dreźnie, gdzie dla utrzymania życia należał do śpiewaków chóru kościelnego, zwrócił na siebie uwagę Józefa Andrzeja Załuskiego, który go zabrał z sobą do Polski i skłonił w Warszawie 1750 do przejścia na wiarę katolicką, do zostania duchownym i przyjęcia dozoru nad jego wielką bibljoteką. Skutkiem zbytecznej pracy utracił **J.** 1775 r. wzrok i podległ hipochondrji, w której † 1786 r. Zostawał w bliskich stosunkach z ówczesnymi uczonymi w Warszawie, doznawał względów króla i wielu możnowładców. Ogromna pracowitość, wielka erudycja, troskliwość w śledzeniu szczegółów i skrupulatność w opisywaniu ksiąg czynią dzieła jego niezmiernie dla literatury naszej ważnemi, mimo to, że niezawsze zalecają się one bezstronnością. Najlepsze dzieło **J.** jest: „Janociana, sive clarorum atque illustrium polonicae auctorum mecenatumque memoriae miscellae" (2 t., Warszawa, 1776—79, t. 3, wydał Linde, tamże. 1819). Wielką także mają wartość: „Nachrichten von denen in der Hochgräflichen Zaluskischen Bibliothek sich befindenden rahren polnischen Büchern" (Drezno, 1747); było to pierwsze dzieło zawierające gruntowne wiadomości do bibljografji i literatury polskiej; „Polonia literata nostri temporis" (Wrocław, 1750); „Specimen catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Zaluscianae" (Drezno, 1750); „Lexicon der jetzt lebenden Gelehrten Polen" (Włocław, 1755); „Polnischer Büchersaal etc." (Wrocław, 1756); „Vita Josephi Andreae Załuski, Episcopi Kijoviensis;" inne jego prace, lubo mniej ważne, zawierają jednak wiele ciekawych i nieraz bardzo cennych wiadomości. Pozostały po nim w rękopisie opis kart geograficznych Polski przełożył na język polski i, znacznie pomnożywszy, wydał E. Rastawiecki p. t.: „Mapografja dawnej Polski" (Warszawa, 1846), Oprócz tego umieszczał **J.** sprawozdania o wychodzących spółcześnie książkach polskich w „Leipziger Neue Zeitung von Gelehrten Sachen." Por. Estreichera „Jan Andrzej **J.**" (Kraków, 1869).

Janopol, piękny pałac biskupów żmujdzkich, wybudowany 1762 r. nad rz. Wirżuwianką przez biskupa Jana Łopacińskiego.

Janoreński, herb: W polu srebrnem—popiersie błękitno ubrane, na głowie krymka błękitna z takiemiż uszami. U szczytu — takież popiersie, zwrócone w drugą stronę (na lewo). Labry błękitne, podbite srebrem.

Janoreński.

Janosik albo *Janoszyk*, sławny zbójca w Tatrach polskich, żyjący w końcu zeszłego wieku. Łączył on w sobie wedle podań góralskich urodę, rozum, siłę nadzwyczajną, zręczność, dobroć i szlachetność. Zdradzony przez kochankę, zginął na szubienicy. Krążą o nim różne powieści między naszymi góralami.

Janosza Fel„ pseudonim Fel. Ehrenfeuchta.

Janoszka Jerzy, pisarz słowacki, * 1856 r. w Dolnym Kubinie, pastor ewangelicki, od młodu pisuje pod pseudonimem Bystersk iego. Od 1887 wydaje organ „Cirkevné listy.“ Osobno wydał: „Tristoročná pamiatka Jura Tranovského.“

Janota Wojciech, pedagog czeski, * 1828 pod Rakownikiem; zasłużył się zakładaniem i kierownictwem różnych szkół; zaczął pisać w sprawach pedagogicznych i dla młodzieży od 1848 r. Redagował pisma: „Poutnik od Otavy,“ „Otavan,“ „Pisek.“

Janota Eugenjusz, ksiądz, pisarz polski, który pisywał i po niemiecku; początkowo był nauczycielem w Cieszynie, następnie w Krakowie, a od 1873 r. profesorem języka i literatury niemieckiej w uniwersytecie lwowskim, oraz członkiem rady szkolnej w Galicji, † 1878 we Lwowie. Był to wytrawny pedagog i pisarz bardzo zasłużony. Wyborne są jego prace historyczno-etnograficzne i historyczno-geograficzne, jak: „Wiadomość historyczna i geograficzna o Żywieczczyźnie“ (Cieszyn, 1859); „Bardjów, historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy“ (Kraków, 1862); „Przewodnik w wycieczkach na Babią górę, do Tatr i Pienin“ (Kraków, 1860); „Zapiski o zaludnieniu dolin Dunajca i Popradu na Spiżu“ (Kraków, 1864); „Spiewnik kościelny dla młodzieży szkolnej“ (Kraków, 1859). Dowody rozległych badań i gruntownej znajomości języka niemieckiego złożył w dziełach: „Główne zasady gramatyki języka niemieckiego i t. d.“ (Kraków, 1854, 2 ed. 1856) i „Gramatyka języka niemieckiego“ (Kraków, 1865, 3 ed. 1868. Pisał także monografję zwierząt („Obrazki z życia zwierząt,“ 2 książeczki, Kraków, 1870, „Salamandra plamista,“ Kraków, 1871). Z Piekosińskim wydał cenny zbiór dyplomów klasztoru Mogilskiego p. t.: „Diplomata monasterii Clarae tumbae“ (Kraków, 1865).

Janotha Natalja, fortepjanistka, * w Warszawie, córka profesora warszawskiego konserwatorjum, pod którego kierunkiem kształciła się, dalsze studja odbywała w Berlinie. Występowała w wielu miastach europejskich, oraz na dworze królowej angielskiej, w 1885 r. koncertowała w Warszawie.

Janouszek Franc., ob. Janauschek.

Janowa, Maciej z..., zwany *Magister Parisiensis*, teolog czeski, uczeń Milicza z Kromieryża, * około 1350, † 1394; nauki kończył w Pradze i uniwersytecie paryskim (lat 6). Po powrocie do kraju z Rzymu, został 1381 kanonikiem kościoła św. Wita w Pradze. Oddawszy się w zupełności studjom naukowym, napisał wiele dzieł teologicznych, które następnie zebrał w jeden zbiór i dał mu tytuł: „De regulis Veteris et Novi Testamenti,“ chociaż właściwiej zwaćby się był powinien: „Badania prawego i nieprawego chrystjanizmu.“ Jak sam mówi w przedmowie „dawał pierwszeństwo Pismu św. przed pismami Ojców kościoła i więcej brał na uwagę życie chrześcijańskie, aniżeli naukę;“ przeto powstawał przeciwko obłudnikom, bigotom, potępiał mechaniczne modlitwy i ceremonje, nie pochwalał czci świętych i relikwji. Zalecał też Wieczerzę P. pod dwiema postaciami. Zmuszony był w roku 1389 odwołać swe zasady. Miał później wielki wpływ na Jakoubka i Jana Przybrama. Por. Palacki „Dzieje Nar. Cz.“ (t. III, 1, str. 23) i F. Böhringer „Die Vorreformatoren etc.“ (2 t., Zurich, 1858).

Janowiec *(Genista)*, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, obejmujący krzewy w krajach umiarkowanych, o liściach pojedyńczych i kwiatach żółtych. Kielich 2-wargowy, w koronie warga górna 2, dolna 3-zębowa, strąk wielonasienny, ścieśniony. **J.** *farbierski (G. tinctoria)* rośnie po suchych łąkach lub brzegach lasów w Europie; u nas jest bardzo pospolity, kwitnie w czerwcu i lipcu. Używają go do farbowania tkanin lnianych i wełnianych na żółto. Gotowany z przydatkiem potażu daje farbę pomarańczową, z kredą zaś, ałunem i wapnem wydaje żółtą farbę. Pod względem lekarskim jest dziś zapomniany. W kraju naszym zdarzają się jeszcze dwa inne gatunki **J.**, mniej żółtego barwnika zawierające: **J.** *kolczysty (G. germanica)* i **J.** *osuszony (G. pilosa). G. canariensis*, na wyspach Kanaryjskich, dostarcza wonnego drzewa, różanego czyli rodyjskiego. Niektóre gatunki zaliczane do **J.** niektórzy botanicy przenoszą do rodzaju żarnowca (ob.).

Janowiec, osada w gub. Radomskiej, pow. Kozienickim, naprzeciw Kazimierza, o 2 w. od Wisły, niegdyś wieś Syrokomla, własność Firlejów, potem Tarłów i Lubomirskich. Znajdują się tu ruiny wielkiego zamku, dziś jeszcze zdumiewające swoją okazałością, do których wiele łączy się wspomnień historycznych. Ludność osady wynosi 1,500 miesz.

Janowski v. *Janina* (ob.) odm., herb: W polu czerwonem—tarcza złota. U szczytu ogon pawi.

Janowski Michał i Walenty, malarze, dwaj bracia urodzeni w Krakowie i żyjący około połowy XVIII w. Obrazy pierwszego znajdują się w Krakowie u Kapucynów, Reformatów, w Kalwarji i innych miejscach; obrazy zaś drugiego w katedrze krakowskiej i u ks. Franciszkanów.

Janowski Mikołaj, profesor teologji i wymowy kościelnej przy szkole głównej krakowskiej, od 1820 r. kanonik krakowski i proboszcz

u św. Mikołaja, następnie u św. Florjana w Krakowie, † 1836 r. Ogłosił drukiem: „O stosunku ducha religji z duchem praw" (Rocz. tow. nauk. krak., t. 6) i „Nekrolog księdza Sebastjana Czochrona, profesora akademji krakowskiej" (tamże w t. 10).

Janowski Ludwik, literat polski, wydał: „Geografja czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi" (Warszawa, 1819); „Historja powszechna od początku wiadomości historycznych aż do naszych czasów" (t. 1, Warszawa, 1836); „Propedentyka czyli nauki przygotowawcze do historji powszechnej" (Warszawa, 1846).

Janowski Jan Nepomucen, publicysta polski, * 1803 w Konopiskach, † 1888 r. w Juvisy pod Paryżem. Po ukończeniu studjów prawnych w Warszawie otrzymał urząd w ministerjum skarbu; od r. 1829 był bibljotekarzem Towarzystwa przyjaciół nauk i równocześnie należał do współpracowników *Korespondenta Warszawskiego* i *Temidy polskiej*. Po wybuchu powstania 1830 r. został **J.** głównym redaktorem *Gazety polskiej* i bronił sprawy ludu przeciw szlachcie; emigrował następnie do Francji, zawiązał blizkie stosunki z najznakomitszymi członkami stronnictwa republikańskiego i znosił wiele prześladowań od rządu Ludwika Filipa. Wypędzony z Francji 1849 r., wrócił do Paryża 1853 r. i pisywał artykuły do *Demokraty polskiego*, czasopisma wychodzącego w Londynie. Następnie osiadł w okolicach Paryża. Z prac jego wydanych oddzielnie, oprócz wielu broszur treści politycznej, wymieniamy: rozprawę „Investigentur omnes sententiae et loci juris romani, quotquot in Cadlubcone occurrant et indicentur fontes eorum" (Warszawa, 1827); „Considerations sur la nationalité française en XVIII siècle" (Paryż, 1842); „Les derniers moments de la révolution de Pologne en 1831" (1833); „Jezuici w Polsce," wyciąg z Moraczewskiego, pomnożony uwagami **J.** (Paryż, 1861); „Rzym i Polska" (Lipsk, 1863), zbiór kilku dokumentów historycznych do epoki po 1830 r.

Janowski Jan, współczesny historyk francuski, syn Polaka, od dawna osiadłego we Francji, zupełnie się wynarodowił i podpisywał *Yanoski*; profesor historji w liceum Napoleońskiem, od 1841 zastępca Micheleta w Collège de France, † 1851 r. w Paryżu. Ważniejsze jego prace są: „La Syrie ancienne," w zbiorze p. t.: „Univers pittoresque;" rozprawa o „Kartaginie i zabytkach punickich," zamieszczona w tymże zbiorze: „Collection de chroniques, mémoires et autres documents pour servir à l'histoire de France." Wiele rozpraw i artykułów umieszczał w dzienniku *National*.

Janowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mazowieckiem, w ziemi Ciechanowskiej. Podług lustracji z r. 1660 okazuje się, iż powstało z dawniejszego starostwa Przasnyskiego i wówczas składało się z miasteczka Janowa nad rz. Orzycą i ze wsi Janowa z folwarkiem i młynem. W tymże czasie starostwo to z mieszkańcami Przasnysza i Chorzel, składało się w $^1/_4$ części na wóz wojenny w czasie pospolitego ruszenia. W r. 1770 posiadał je Stanisław Radzimiński, podkomorzyc ciechanowski, opłacając z niego kwarty złp. 905 gr. 1, a hyberny złp. 574 gr. 21. W roku jednak 1773 na sejmie warszawskim, Stany Rzeczypospolitej nadały te posiadłości na własność emfiteutyczną Rościszewskiemu, podstolemu przasnyskiemu, z warunkiem opłacania czterech kwart podług z r. 1765.

Janowskie starostwo niegrodowe, leżało województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. W r. 1770 składało się z miasteczka Janowa nad rzeką Wereszczycą i ze wsi: Zalesie, Porzyce, Stradecz, Stawki, Borki, Tyczna, Sucholas, Wielkopole i Wroców. W tymże czasie posiadał je Andrzej Mokranowski, starosta ciechanowski, opłacając z niego kwarty złp. 6,491 gr. 3, a hyberny złp. 108 gr. 20. Zajęte przez rząd austrjacki w d. 15 czerwca 1784 r., zostawało w administracji rządowej aż do r. 1868, poczem sprzedano je spółce Simundta i Kirchmajera, od spółki zaś zakupił te posiadłości Agenor hr. Gołuchowski, namiestnik Galicji.

Janów, zwany *Podlaski* lub *Biskupi*, osada w gub. Siedleckiej, pow. Konstantynowskim, nad rzeczką Krzywką, o 2 wiorsty od Buga, pierwotnie wieś Porchów, w r. 1465 przez biskupa łuckiego, Jana Lasowicza, na miasto zamieniona, ma 3,000 miesz. Ma kościół katedralny, założony 1428 roku przez Witolda, odbudowany po pogorzelach w latach 1522 i 1729 r., a starannie ozdobiony przez biskupa Benjamina Szymańskiego. Jest tu także zakład stada rządowego koni. **J.** był niegdyś własnością i rezydencją biskupów łuckich, z których niektórzy, a między nimi i znakomity historyk Adam Naruszewicz, tu są pochowani. Od r. 1818 do 1866 **J.** był rezydencją biskupów djecezji podlaskiej.

Janów, osada w gub. Płockiej, pow. Przasnyskim, ma 2,060 miesz.

Janów, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Częstochowskim, ma 1,013 miesz.

Janów Ordynacki, miasto powiatowe gub. Lubelskiej, położone nad rz. Białą, przy trakcie wiodącym z Lublina do Zamościa. Niegdyś wieś Biała, podniesione zostało do rzędu miast 1640 przez Katarzynę z Ostroga Zamojską, małżonkę Tomasza Zamojskiego; ma obecnie 7,927 miesz. Jest tu wspaniały kościół murowany, słynący cudownym obrazem N. Panny, zarząd powiatu, zarząd miejski, zarząd akcyzy, szpital, więzienie. W publicznym ogrodzie spacerowym znajduje się pomnik z kamienia ciosowego, wznie-

siony dla Tadeusza Kościuszki.—*Powiat Janowski* ma $34^1/_2$ mil. kw. i 117,683 miesz. (1897), obejmuje 2 miasta, 4 osady i 13 gmin.

Jansa Leopold, kompozytor muzyczny i znakomity skrzypek czeski, * 1797, † około 1856 r., odbył studja prawne w Wiedniu, następnie poświęcił się wyłącznie muzyce. Od r. 1823 nadworny muzyk hr. Brunświckiego, w rok potem powołany został do orkiestry dworskiej w Wiedniu; od 1833 r. został dyrektorem muzyki i profesorem skrzypiec w wiedeńskim uniwersyteckim konwikcie. W r. 1850 odbył podróż do Londynu i wziął tam udział w koncercie na korzyść wychodzców węgierskich, za co popadłszy w niełaskę, był pozbawiony miejsca. Jako kompozytor był **J.** płodny; pozostały po nim koncerta na skrzypce, kwartety, tria i duety na instrumenta smyczkowe, fantazje, ronda, warjacje i inne salonowe utwory na skrzypce, oraz kilka utworów kościelnych. Utwory jego na skrzypce są w stylu miłym, łatwo zrozumiałym i melodyjnym i wiele z nich stanowią wyborne ćwiczenia dla poczynających skrzypków. Utwory religijne **J.** są mało rozpowszechnione.

Jansen Cornelis, ob. Jansenius.

Jansenius, *Jansen, Johannssohn* Korneljusz, biskup rzymsko-kat. gandawski, * 1510, † 1576. Wydał ważne dzieła w języku łacińskim: „Konkordancja Ewangelji"; „Komentarze na Psalmy, „Przypowieści, księgi Mądrości, Eklezjastyka i Ewangelje".

Jansen (Jansenius) Korneljusz, synowiec poprzedn. * 1585 r. w Acquoi pod Leerdam w Holandji, † 1638 r. Nauki pobierał u Jezuitów w Utrechcie, następnie w Lowanjum i Paryżu. Już na uniwersytecie lowańskim, na którym zasady i pojęcia Michała Bajusa (ob.), rozważające kwestje stosunku, zachodzącego pomiędzy łaską boską a wolną wolą człowieka, miały licznych zwolenników, zaprzyjaźnił się był z Janem du Verger de Hauranne, gorliwym propagatorem tak zwanego *Bajanizmu.* Za wpływem jego został **J.** profesorem kolegjum w Bajonie, w rodzinnem mieście du Vergera. Tu obadwaj gorliwie badali pisma św. Augustyna. Następnie **J.** powrócił do Lowanjum na profesora Pisma św. (1617). Umówił się on z du Vergerem, że każdy z nich napisze dzieło, dopełniające się wzajemnie, celem usprawiedliwienia M. Bajusa i wykazania światu nicości scholastycznej dogmatyki Jezuitów. Du Verger gromadził zwolenników dla tej sprawy we Flandrji, a **J.** udał się przez Francję do Hiszpanji. W agitacji tej przeciwko Jezuitom udało się im zjednać pomiędzy innymi i kilka wpływowych osób. **J.** uważany był już wtedy za ozdobę i pochodnię uniwersytetu lowańskiego. Satyra jego na królów francuskich, pod tyt. „Mars Gallicus", zjednała mu rozgłos a 1635 r. i biskupstwo ypernskie (w Niderlandach). Jansen w swej nauce wyjaśnił różnicę pomiędzy tak zwanym *Augustjanizmem historycznym* a *Augustjanizmem,* praktykowanym w kościele rzymsko-katol., uznawszy go za *Semipelagjanizm,* i zgodnie z Kalwinem **J.** doprowadził naukę *o predestynacji* do ostatecznych jej konsekwencji. We dwa lata po śmierci **J.** (1640), stosownie do umowy z du Vergerem, wyszło za pozwoleniem władzy kościelnej i rządowej jego dzieło pod tyt. „Augustinus, sive doctrina s. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina etc." (3 t., Lowanjum, staraniem Fromonda i Kalena). Treść tego dzieła, nad którem **J.** pracował 22 lata, znana już była Jezuitom. Jak **J.** w tem dziele wyświetla dogmatykę, wyprowadzając na jaw autentyczną naukę św. Augustyna o łasce, wolnej woli, o grzechu i predestynacji, tak du Verger w swem „Petrus Aurelius" silnie broni władzy biskupiej przeciwko wszechwładztwu kurji rzymskiej. Du Verger został osadzony w klasztorze w Port-Royal de Champs pod Paryżem, gdzie była ksienią Angelika z rodu Arnauldów, głośnych w swym czasie z uczoności przeciwników Jezuitów. Stała się ona gorliwą zwolenniczką zasad du Vergera. Gdy mniszki z Port-Royal przeniosły się do Paryża, w dawnym ich klasztorze osiadło kilku Arnauldów, a między innemi i Antoni Arnauld (ob.), oraz wielu innych, pragnących pod przewodnictwem du Vergera żyć w jedności dla dobra nauki i oświaty rodu ludzkiego. Wkrótce wszczęły się spory piśmienne pomiędzy du Vergerem a Jezuitami; powstawał on bowiem przeciwko częstemu przystępowaniu do sakramentu Komunji. Richelieu kazał go uwięzić 1638 r. i dopiero po śmierci tego ministra został uwolniony 1642 r. Następnie już po śmierci du Vergera, wystąpił do walki z Jezuitami Ant. Arnauld pismem: „De la frequente Communion" (1642), w którem wytyka Jezuitom, że każdemu dozwalają przystępować do Komunji codziennie. W roku 1642 papież Urban VIII wydał bullę *In eminenti,* potępiającą owo dzieło **J.** Rząd holenderski nie uznał tej buli, a Sorbona uczyniła przeciwko niej 24 zastrzeżenia. W r. 1644 A. Arnauld wydał pismo, broniące potępionego dzieła **J.** Syndyk wydziału teologicznego w Paryżu wybrał siedem zdań z tego dzieła i przedstawił pod ocenienie kolegjum tego wydziału, gdy jednak 60 zwolenników tak zwanego *Jansenizmu* odwołało się do parlamentu, wydział teologiczny wstrzymał się z sądem, postanowiwszy przedstawić je synodowi, mającemu się zebrać 1650 r. w Paryżu. Ale 85 prałatów zażądało sądu papieskiego, i bulla Innocentego X *Cum occasione* (1653) uznała pięć pierwszych zdań za kacerskie.—*Janseniści,* odznaczając się surową moralnością, posiadali powszechne poważanie; czując się zaś potępionymi w skutek wpływu Jezuitów, wystąpili z obroną, twierdząc, że myśl zawarta w pismach **J.** nie jest ta, jaką przedstawia bulla. W tym także czasie Błażej

Pascal (ob.) wydał 15 pism „Lettres écrites par Louis Montalte" (1656) przeciwko moralności Jezuitów w obronie *Jansenistów*. Jezuici nie odpowiedzieli wprawdzie publicznie, ale za to tem silniej agitowali potajemnie, i papież Aleksander VII stanowczo oświadczył bullą swą *Ad sacram*, wydaną w r. 1656, że potępione pięć zdań **J.** znajdują się istotnie w jego pismach. Polecił przytem, aby od wszystkich księży, mnichów i mniszek wymagane były formularze na dowód, że uznają obie bule papieskie. Gdy mniszki z Port-Royal wzdragały się podpisać ów formularz, 60 z nich osadzono w więzieniu (1666), oraz kilku innych w Bastylji. Atoli czterech biskupów oświadczyło się przeciwko takiemu postąpieniu kurji rzymskiej, twierdząc, że w takich sprawach i sam papież może pobłądzić. W r. 1688 papież Klemens IX kazał uwolnić wszystkich uwięzionych. Za Ludwika XIV Janseniści silnie byli prześladowani, i wielu z nich przeniosło się do Niderlandów. W r. 1693 Pasquier Quesnel, uczony Oratorjanin, wydał Nowy Testament z uwagami w duchu Jansena p. t. „Le nouveau testament en français avec de reflexions morales". Jakkolwiek dzieło to pochwalone zostało przez biskupa chalońskiego A. de Noaillesa i Bossueta, wyszła przeciwko niemu nowa bulla *Vineam Domini* (1705). Mniszki z Port-Royal de Champs zaprotestowały, i z rozkazu króla (1708 r.) zgromadzenie ich zostało zwinięte, a one rozwiezione do różnych djecezji, klasztor zaś ich zburzony. Jezuici w tym czasie rozwinęli silną agitację przeciwko Jansenistom. Księga „Le nouveau testament" na nowo została zbadana, i bulla Klemensa IX z r. 1713 *Unigenitus* uznała sto i jedno zdań za niebezpieczne i tchnące jansenistycznem kacerstwem. Po śmierci króla Ludwika XIV, de Noailles i czterej biskupi, oraz niektórzy doktorowie Sorbony, odwołali się do soboru powszechnego. Otrzymali oni jak i ich stronnicy nazwę *Appellantów* lub *Antikonstytucjonistów*; ci zaś, którzy bullę *Unigenitus* przyjęli—*Akceptantów* lub *Konstytucjonistów*. Parlament oświadczył się za *Appelantami*. W r. 1719 wydaną została nowa bulla *Pastoralis officii*, mocą której każdy nie uznający bulli *Unigenitus*, choćby posiadał godność kardynalską, podpadał pod ekskomunikę. Wielu biskupów uległo, opór parlamentu trwał niedługo, a w 1820 bulla przyjęta została przez całą Francję i ogłoszona jako prawo państwowe; wytrwał tylko de Noailles aż do roku 1728, w którym ją uznał na usilne prośby samego papieża Benedykta XIII; w roku zaś 1730 poszedł za jego przykładem cały kler francuski. Sprawa *Jansenistów* nabrała siły na nowo po śmierci djakona *François de Paris*, świętobliwego męża, na którego grobie zgromadzeni powstawali przeciwko rzeczonej bulli. Gdy jednak król zakazał parlamentowi decydować kwestje kościelne, *Janseniści* i *Apellanci* zamilkli, i milczenie to dotrwało do r. 1750. Spory te wznowił w tym czasie sam arcybiskup paryski Krzyszt. de Beaumont przez rozporządzenie, aby umierającym nie udzielano sakramentów, dopóki nie wyzna formalnie, że uznaje bullę *Unigenitus*. Parlament domagał się od króla, aby zmusił arcybiskupa do cofnięcia tego rozkazu. Król stanął po stronie arcybiskupa. Celem jednak załagodzenia tej sprawy, przedstawiono ją papieżowi, i Benedykt XIV zadecydował, że sakramentów odmawiać należy tylko jawnym odszczepieńcom; podejrzani zaś powinni być tylko napominani. Spory *Jansenistyczne* ucichły dopiero w skutek zniesienia zakonu Jezuitów i wybuchłej rewolucji francuskiej. W ten sposób powstał w łonie kościoła rzymsko-kat. oddzielny kościół, który zorganizował się 1723 r. w Niderlandach i istnieje dotąd pod nazwą *Kościoła uczniów św. Augustyna*; ma arcybiskupa w Utrechcie, oraz dwu biskupów w Harlemie i Dewenterze. Uznaje on za głowę swą widzialną papieża rzymskiego, ale nie przyznaje mu nieomylności i odrzuca bullę *Unigenitus* i wszystkie inne jej podobne. Zwolenników tego kościoła liczą na 60,000 w 25 parafjach. W r. 1873 Janseniści powodowani jednakowością swego stosunku do kurji rzymskiej ze starokatolikami, przyszli im z pomocą w organizowaniu się w kościół, wyświęciwszy pierwszego ich biskupa w osobie J. H. Reinkensa. Kościół ten zowią czasami *holendersko-starokatolickim*. Por. Leydeckera „Hist. Jansenismi" (Traj. ad Rhen., 1695); Gerborona „Hist. générale du Jansenisme" (Amsterdam, 1700); Lafiteau „Histoire de la constit. Unigenitus" (1737); N. Fontaine „Mémoires pour servir à l'histoire du Port-Royal" (Kolon, 1738); Reuchlina „Geschichte v. Port-Royal" (2 t., (Hamburg, 1839—44). Fuzet „Les Jansenistes du XVII siècle" (Paryż, 1877); Sainte-Beuve „Port Royal" (4 wyd., 1878, t. 7); Rocquain „L'esprit révolutionnaire avant la Révolution 1715—1789" (1878); Séché „Les derniers Jansénistes" (Par., 1891 — 92); Döllinger und Reusch „Geschichte der Moralstreitigkeiten in der röm.-kat. Kirche" (t. 1, Nördl., 1889).

Janseniści, ob. Jansenius.

Jansenizm, ob. Jansen.

Janssen Piotr Juljusz Cezar, astrofizyk, * 1824 w Paryżu; jest od 1873 członkiem akademji nauk i francuskiego biura długości, od 1877 zarządza obserwatorjum fizyczno-astronomicznem, założonem według jego skazówek w Meudon pod Paryżem. Prace jego dotyczą głównie analizy spektralnej. Poznał, że linje atmosferyczne widma słonecznego pochodzą od pary wodnej. W czasie zaćmienia słońca 1868 odkrył, że protuberancje słoneczne są płonącym wodorem i podał sposób obserwowania ich nietylko podczas zaćmień. W 1870 wykrył drogę do analizy spektralnej ilościowej. W 1874 obserwował w Japonji przejście Wenery przez tarczę słoneczną. Za pomocą wielkiego fotoheljo-

grafu otrzymał znaczną liczbę fotografji słońca, które się przyczyniają do dokładniejszego poznania powierzchni słońca. Przyczynił się znacznie do założenia obserwatorjum na szczycie Mont-Blanc, a w r. 1893 przeprowadził tam ważne badania nad linjami telurycznemi widma słonecznego.

Janssen Jan, teolog i historyk niemiecki, * 1829 r., † 1891 r., od roku 1854 professor gimnazjalny we Frankfurcie nad Menem, w r. 1860 wyświęcony na księdza, w r. 1880 został prywatnym prałatem papieskim, w r. 1875 wybrany do parlamentu, zasiadał w centrum. Wybrany ponownie w r. 1876 zrzekł się mandatu. Ogłosił: „Russland und Polen vor hundert Jahren“ (Frankfurt, 1865); „Zur Genesis der ersten Theilung Polens“ (Freiburg, 1865); „Geschichte des deutschen Volks seit dem Ausgang des Mittelalters“ (1877—94, t. 7), w którem przypisuje reformacji upadek sztuk i nauk w Niemczech: „Zeit und Lebensbilder“ (1875); „Don Bosko und das Oratorium vom heil. Franz. von Sales“ (1886) i wiele innych. Dzieła **J.** grzeszą brakiem objektywności; zabarwione są one zawsze tendencją ultramontańską. W tym jednak kierunku jest on jednym z najznakomitszych pisarzów niemieckich. Por. Pastor „Johannes J. 1829—91, Ein Lebensbild“ (Freib., 1892); Schwann „Joh. J. und die Geschichte der deutschen Reformation“ (Mon., 1893).

Janssens (van Nuyssen), * około 1575, w Amsterdamie, † 1632, niderlandzki malarz historyczny, współczesny i współzawodnik Rubensa; nie zdołał wszakże jak tamten wznieść się do samodzielnego stylu narodowego, lecz trzymał się zawsze manjery włoskiej; piękne utwory jego pendzla znajdują się w wielu kościołach Flandrji i większych galerjach niemieckich. Najcelniejszemi jego pracami są: „Złożenie do grobu“ i „Madonna z dziecięciem“ w kościele Karmelitów w Antwerpji. Odznaczał się **J.** szczególnie jako doskonały rysownik i wyborny kolorysta.— Imiennicy jego: Korneljusz **Janssens,** * 1590, * około 1660 i Wiktor Honorjusz **Janssens,** † 1664 w Brukseli, † 1739 tamże, wsławili się także jako portreciści i malarze historyczni.

Janson Paweł, polityk belgijski, * 1840, został w 1862 adwokatem i jako przywódca partji republikańskiej atakował ministra Frère-Orban'a. W skutek silnego głosu i niepohamowanej wymowy, otrzymał przydomek *L'homme boulet*—człowiek-kula. W 1877 wybrany do parlamentu. **J.** jest prezesem Association libérale w Brukseli. W r. 1888 bronił w Mons anarchistów przed sądem. W r. 1889 wybrany powtórnie do parlamentu. Przy rewizji konstytucji 1891—93 domagał się ogólnego głosowania.

Janson Krzysztof Nagel, poeta norweski, * 1841, był początkowo nauczycielem, później otrzymawszy (1876) pensję od parlamentu oddał się poezji wyłącznie. W r. 1882 zrzekł się pensji, wyjechał do Ameryki i został księdzem w sekcie unitorystów. Większość swoich utworów pisał djalektem norweskim, niektóre z nich przełożono na język literacki, t. j. duński, np. „Fraa Bygdon“ nowella (1866); „Norske Digt“ (1867); „Tosgrim“ (1872); „Den Bertekue“ (1868), oraz epos „Sigismund Bresteson“ (1872) i dramaty „Arason“ (1877) i „Austausgre Sol og vestausgre Maane“ (1879).

Janson Forbin, ob. Forbin Janson.

Jantak Szakar, gatunek cukru, sprowadzany w wielkiej ilości na targi wielkich miast Azji środkowej, zwłaszcza Bucharji, Samarkandy, Taszkentu i Turkestanu, będący w powszechnem użyciu u tamecznych mieszkańców. Jest to masa kleista, żółtawo-szara, wilgotniejąca, pochodząca z wysięku rośliny dotąd bliżej nie znanej. **J. S.** zawiera 56% substacji cukrowatej, 11,4% wody, 21,7% zanieczyszczeń.

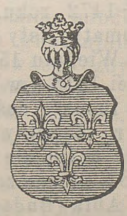
J. Antoni, Dr., pseudonim Antoniego Józefa Rollego.

Jantsekjang, rzeka, ob. Jang-tse-Kiang.

Januarjusz św., biskup benewentyjski, ur. w Neapolu za czasów Djoklecjana w połowie III w. W r. 305 dręczony rozmaitemi męczarniami wraz z innymi w owym czasie chrześcijanami, następnie został ścięty w Puteoli. Zwłoki jego spoczywają w Neapolu w podziemnej kaplicy kościoła, mianowanego od jego imienia. Jest patronem rzeczonego miasta. Kościół rzymsko-kat. pamięć jego święci 19 września. W r. 1738 król neapolitański utworzył order pod nazwą św. **J.**

Januarjusza św. order, ustanowiony 1738 przez Karola III, króla Obojga Sycylji, później hiszpański, 1806 zniesiony, 1814 przywrócony, składa się z krzyża ośmiokątnego z wizerunkiem św. **J.** w środku, zawiesza się na wstędze błękitnej.

Janulewicz, herb: W polu błękitnem—trzy srebrne lilje. Nad hełmem korona. Nadany z nobilitacją 1792 przez Stanisława Augusta.

Janulewicz.

Janus.

Janus, bóstwo Rzymian, prawdopodobnie pochodzenia pelazgickiego, rządca roku i wszystkich zdarzeń ludzkich, pan wojny i pokoju. Wyobrażano **J.,** siedzącego na promieniejącym tronie, z berłem w prawicy, a kluczami w lewicy, o dwu twarzach, młodzieńca i starca; jedna była

zwrócona naprzód, druga w tył; upatrywano w tem już to symbol mądrości, już to ponawianie się pór roku, już to (zwłaszcza gdy bywały wizerunki i czterotwarzowe) cztery strony świata, już to wreszcie widziano w takiej postaci urząd najwyższego odźwiernego w niebie i na ziemi. Pod opieką **J.** zostawały wszystkie wchody i przejścia *(januae* i *jani)*, drzwi i bramy. Był on bogiem dnia i nocy; od niego otrzymał pierwszy miesiąc w roku nazwę *Januarius*, a pierwszy dzień roku *(Calendae Januariae)* był głównem jego świętem. Romulus zbudował na cześć **J.** słynną świątynię, która wedle rozporządzeń Numy była otwarta podczas wojny, a zamknięta w czasie pokoju. W ciągu lat 700 była tylko 3 razy zamknięta: za Numy, po drugiej wojnie punickiej i za Augusta.

Janus Panonius lub **Pannonius,** właściwie *Jan Czermicze*, * 1434 w Slawonji, biskup rzymsko-katolicki pięciokościelski (Fünfkirchen) w Węgrzech i poeta łaciński XV w. Po ukończeniu nauk pod przewodnictwem swego wuja, późniejszego arcybiskupa ostrzygomskiego, Jana de Zredna Witeza (ob.), udał się na dalsze studja naukowe do Włoch, gdzie przebył przeszło 11 lat. Po powrocie do Węgier służył wojskowo, z powodu jednak słabowitego zdrowia porzucił ten zawód i został księdzem, a wkrótce kanonikiem wielkowaraždyńskim i proboszczem titelskim, w r. zaś 1458 sufraganem wspomnianego swego wuja, następnie w 1459 biskupem pięciokościelskim. Z polecenia sejmu segedyńskiego posłował do papieża Pawła II z żądaniem pomocy przeciwko Turkom. W r. 1164 towarzyszył królowi Maciejowi Korwinowi do Bośni, a 1469 do Czech. Wierny radca tego króla, stał się później jego wrogiem, biorąc udział w sprzysiężeniu szlachty, do którego należał i jego wuj. Miał także udział w poselstwie, które ofiarowało koronę węgierską Kazimierzowi, królewiczowi polskiemu. Gdy zaś król Maciej przy pomocy wojsk morawskich i szląskich pokonał stronników Kazimierza, **J.**, obawiając się swego wuja, umknął do Zagrzebia, gdzie † 1472 roku. Napisał, oprócz innych, różne poematy, listy i epigramaty, wydane najpierw w Wiedniu 1512 r., następnie powiększone w Bazylei 1518 i w Bolonji 1522 i t. d., oraz „Juveniles lusus“ (naśladowanie z Martialisa), wyd. 1569 r. Zupełny zbiór jego pism wydał J. N. Conradi w Budzie 1754, a S. hr. Teleky w Utrechcie 1784, liczne zaś dopełnienia wyszły w „Analecta“ Abla (Budapeszt, 1880).

Janusz, imię polskie, przerobione z *Joannes*. Tego imienia są 3-ej książęta mazowieccy.

Janusz I, zwany *Starszym*, od r. 1387, książę mazowiecki, ruski, pan i dziedzic na Czersku, Warszawie, Zakroczymiu, Wyszogrodzie, Ciechanowie, * 1329, syn Ziemowita III i Eufemji, księżniczki śląskiej, tytułem dzierżawy objął swą dzielnicę za życia jeszcze ojca, 1379. Obcy zabiegom młodszego brata swego Ziemowita księcia płockiego, za rządów Ludwika d'Anjou, Janusz wielki miłośnik pokoju, uznał dobrowolnie zwierzchnią władzę tego króla, a po przybyciu Jadwigi do Krakowa, jeden z pierwszych uznał jej prawa do korony i żył w nieprzerwanej zgodzie z Jagiełłą, którego nawet skłonił do pojednania z Witoldem. Zdradzony kilkakrotnie przez Krzyżaków, w r. 1410 walczył przeciwko nim wraz z Jagiełłą. W r. 1406 przeniósł stolicę swoją i kolegjatę z Czerska do kościoła św. Jana w Warszawie, gdzie zbudował także warowny zamek nad Wisłą. Rządy jego dały Mazowszu byt szczęśliwy i kwitnący. Za niego uchwalono wiele praw i zebrano w jeden *statut*, obowiązujący wszystkich książąt mazowieckich. Był rozsądny, mądry sprawiedliwy i pobożny. † 1429.

Janusz II, książę mazowiecki, ruski, oraz ziem płockiej, rawskiej, sochaczewskiej, gostyńskiej, ciechanowskiej, pan wiski i bełski, syn Bolesława II, objął rządy 1463, ostatni książę płocki. Za jego panowania, od 1467 srogie klęski, jak zaraza, głód i nieurodzaj, dotykały tę część Polski. Po śmierci króla Kazimierza IV, zjechał zbrojnie na sejm do Piotrkowa, w celu ubiegania się o koronę, lecz energja królowej matki Zofji ocaliła ją dla Jana Alberta. † 1495 bezdzietnie.

Janusz III, ostatni książę mazowiecki, panujący w Warszawskiem i Czerskiem, * 1502, syn Konrada i Anny Radziwiłłówny. Objął rządy po zgonie brata Stanisława 1524, † 1526, leży z bratem u św. Jana. (Anna Nakwaska napisała z podania, że † z filtru miłosnego, danego sobie przez Radziejowską, powieść „Czarna Mara“). Por. Hipolita Kownackiego „Dzieje w księstwie Mazowieckiem“, Pamiętnik warszawski z r. 1820 (t. XVI—XVII); T. Kozłowski „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“ (1858); H. Szajnochy „Jadwiga i Jagiełło“; K. Wł. Wójcickiego „Ostatni książęta mazowieccy *(Tygodnik Illustr.*, t. V, z r. 1862).

Janusz I, h. Tarnawa, po † Fulka czyli Pełki, arcybiskupa gnieźnieńskiego, 1253 r. z proboszcza został obrany jego następcą, a gdy przez delegację paljusza nie mógł otrzymać, sam pojechał do Rzymu. W r. 1262 pisał do Dominikanów polskich Urban IV papież (21 i 23 maja), aby głosili odpust za udanie się w pomoc cesarstwu łacińskiemu w Carogrodzie. Roku 1269 zjawia się książę de Polena między przysięgającymi iść do Włoch *(An. Placent.* Gibel, Pertz 18, 540), wątpliwą wszakże jest rzeczą, by to było na skutek owych wezwań Urbana. We wrześniu (17) 1262 odbył się synod w Sieradzu, pod prezydencją Janusza, i na nim zdaje się (prócz uchwał Helcel *Stav. Pom. Pr. Pol.* I 358) wyklął sektę biczowników, których zalecał więzić książętom polskim (Roczniki dają datę 1262). 1265 wypadła gorsząca sprawa o wyświęcenie Falen-

ty, dziekana gnieźnieńskiego, którego wbrew dwoistej elekcji kapituły poznańskiej, na żądanie rodziców chrzestnych Falenty, Bolesława Pobożnego i Jolanty, jego żony, na biskupa poznańskiego wyznaczył. Sprawa oparła się o Rzym, gdzie za elektem kapituły zwycięsko przemówił Godysław Baszko (ob.), opisujący te sprawy, i gdy elekt drugi kapitulny zrzekł się wyboru, papież wyświęcił na biskupa poznańskiego Mikołaja, wysłanego do Polski legata w celu kanonizacji św. Jadwigi (ob.). Nie był też Janusz szczęśliwym przy elekcji biskupa krakowskiego Pawła z Przemankowa (28 paźdz. 1266 potwierdził go w Uniejowie, a w Lelowie 1267 wyświęcił w sobotę przed 2-gą niedzielą postu), który takież samo zgorszenie jak Falenta sprowadził. Synody za to mnożyły się. Po synodzie 1262 r., nastąpił hypotetyczny synod legata Anzelma, biskupa warmińskiego, 1263, w Dankowie 1267, 16 paźdz. przyjąwszy zdaje się uchwały synodu wrocławskiego z 2 lutego 1267 legata Gwidona, posłał ich część Mestwinowi pomorskiemu. Po dopełnionej kanonizacji św. Jadwigi, 16 sierpnia 1269 w Pajęcznie z Piotrem, biskupem mazowieckim, ogłosił 40-dniowy odpust dla odwiedzających zwłoki świętej, co Wolimir kujawski 1270, a Paweł krakowski 1277 powtórzyli. Nowy synod odbył się w Sieradzu 1270, we wrześniu i 1271 zdaje się pod Kaliszem wraz z Sejmem 5 lipca 1271 odebrał skargi Tomasza, biskupa wrocławskiego, na spustoszenia w Szląsku i Lubuszu czynione przez Bolesława V, lecz podobno zadość im uczynić nie mógł, bo już 26 sierpnia 1271 Janusz zmarł.

Janusz II (lub Jan), *Suchywilk*, Grzymalita, syn Cztana czyli Przecława, woj. kaliskiego i starosty wielkopolskiego 1369 r. (Rzym. I 131, por. *Monum.* Bielow. II 675), a brat Piotra, który konno wpław Wisły z dzieckiem i żoną, ze wsi swej Baranów uciekł 1376 przed Litwą. Za przyczynieniem się swego wuja Jarosława Bogorji, arcybiskupa gnieźnieńskiego, został mianowany kanonikiem wrocławskim, na który to urząd nauką jako *doktor dekretów* mógł zresztą zasługiwać, 1347 w tej godności podpisuje akty różne jako świadek. Zdaniem tegoż Helcla, należał do redakcji statutu wiślickiego, 1355 występuje w godności proboszcza gnieźnieńskiego i kanclerza ruskiego. Gdy zmarł Zbiszko, kanclerz i dziekan krakowski, Bodzanta, biskup krakowski, wyznaczył mu następcą Ottona Lissowicza, który za namową króla ustąpił godności Januszowi. Obecnie objął tenże i urząd kanclerza krakowskiego, należał do rady królewskiej, w której uchodził za najmędrszego z magnatów polskich, i tak wielki miał wpływ na Kazimierza W., że ten jego wolą zdawał się kierować (Janko z Czarnkowa). Piastował te godności i po zgonie Kazimierza W., którego testamentu był wykonawcą i zachowawcą aż do przybycia Ludwika d'Anjou. Między 1372—73 zostaje proboszczem katedralnym krakowskim, i gdy Jarosław Bogorja oślepłszy zrezygnował, za jego i króla Ludwika wolą obrany, po chwilowej zwłoce, sam pojechawszy do Awinjonu, przez Wilhelma kardynała został wyświęcony w styczniu 1374 na arcybiskupa. Na tem stanowisku 1375 r. wbrew swej woli ujrzał obranego i wyświęconego na biskupa poznańskiego w Awinjonie Mikołaja z Kurnika. 1376 zwołał synod do Uniejowa na 7 września, w celu złożenia daniny dwuletniej, wymaganej przez Mikołaja, biskupa Majorki, legata papieskiego. Mając uprowadzone przez złodziejów, (3 braci z Drezdenka: Dobrogosta, Arnolda i Ulryka) konie kapituły i w zapisu Kazimierza W., wyklął ich w Rogoźnie i Drezdenku, lecz obawiając się od Elżbiety królowej gorszych strat, zniósł bezskuteczny interdykt. Gdy Władysław Opolczyk, wybrawszy z dóbr djecezji płockiej w swem księstwie po pół grzywny podatku, został za to wyklęty przez swego biskupa, Janusz go bez porady kapituły wyzwolił i 13 maja 1381 służył mu za 4-go rękojemcę wynadgrodzenia strat tych w Złotorji. Gdy zaś **J.** przystał za namową Damarata, swego krewnego a starostę wielkopolskiego, na obłożenie majątków kościelnych poradlnem, czem się zdradził, że podzielał widoki Opolczyka Zawiszy, krakowskiego, i Mikołaja z Kurnika, poznańskiego, biskupów, w kwestji wymuszenia tą drogą koncesji na następstwo tronu i takowe potwierdzał w Koszycach, słusznie Janko z Czarnkowa wyrzuca mu niedbałość o sprawy kościoła. W sporach też z Ziemowitem Mazowieckim był nieszczęśliwy, straciwszy prawie całe Łowickie, z podstępów swego wroga osobistego Mikołaja z Kurnika. † 1382, pochowany w Żninie. Nastąpił po nim Bodzanta.

Janusz, pseudon. *Winc. Pola.*

Janusz W., pseudonim S. Ropelewskiego.

Januszkiewicz Adolf, * w Nieświeżu 1808. Ukończywszy gimnazjum w Winnicy, słuchał wyższych nauk w uniwersytecie wileńskim, następnie, mimo młodego wieku, wybrany został na sejmiku gubernjalnym w Kamieńcu deputatem sądu głównego izby cywilnej. Po r. 1830 przebywał w Moskwie, Symbirsku, Wiatce, Kijowie, Tobolsku, Iszymie, Omsku i kilkakrotnie, jako urzędnik kancelarji naczelnika sybirskich Kirgizów, zwiedzał ich hordę. W r. 1852 osiadł w Niżnie-Tagilsku, w górach Uralskich, jako bibljotekarz i inspektor ogrodów hr. Anatola Demidowa, ks. San-Donato. W r. 1856 powrócił do kraju i † 1857 w Dziahylnie. Część jego „Listów ze stepów Kirgiskich" i „Wyjątki z dziennika podróży," były drukowane w *Bibl. Warsz.*; zebrane zostały w jedno przez Eust. Januszkiewicza i Fel. Wrotnowskiego w dziele: „Żywot A. J. i jego listy ze stepów Kirgiskich" (Paryż, 1861).

Januszkiewicz Eustachy, młodszy brat poprzedniego, * 1805, † 1877 w Brukseli, gdzie ostatnie lata życia przepędził. Ukończył nauki w uniwersytecie wileńskim i zajmował się interesami dóbr Radziwiłłowskich. Po upadku powstania Listopadowego, w którem czynny brał udział jako adjutant Różyckiego, emigrował i osiadł stale w Paryżu, gdzie założył znaczną księgarnię, wydawał wiele dzieł dotyczących Polski i był jednym z najbardziej wpływowych i czynnych ludzi na emigracji. Początkowe prace zamieszczał w *Dzien. Wileńsk.*, później zaś oprócz *Pielgrzyma polskiego* (pismo polityczne i literackie, Paryż, 1833, numerów 16), redagował „Przegląd rzeczy polskich“ i wydał między innemi „Wspomnienia z czasu oblężenia Paryża“ (Kraków, 1871). Życiorys Eustachego **J.** w t. 2 „Rocznika Tow. literacko-historycznego w Paryżu 1873—8“ (Paryż, 1879).

Januszowicz v. *Snop*, herb: W polu barwy niewiadomej — snop jęczmienia, opasany wstęgą, między trzema listkami dębowemi. Nadany za waleczność przez Jana Kazimierza 1662 r.

Januszowicz.

Januszowski Jan, znakomity drukarz, autor i tłómacz, * 1550 r. w Krakowie. Pierwszą młodość przepędził na dworze cesarza Maksymiljana, następnie był sekretarzem Zygmunta Augusta i Stefana Batorego do r. 1577; przez Zygmunta III uszlachcony. Odtąd trudnił się po † ojca Łazarza Andryszowicza, także drukarza, drukarnią, którą tak zawiadował, że dorównywała najsławniejszym zagranicznym, położył pewne zasługi w ortografji i w tym celu zebrawszy pomysły odpowiednie Jana Kochanowskiego i Łukasza Górnickiego, wydał je 1594 p. t.: „Nowy Karakter polski z drukarni Łazarzowej i Orthographia Polska *Jana Kochanowskiego, Jana Januszowskiego, Łukasza Górnickiego, r. Pańskiego 1594.*“ Po śmierci żony, zamknął drukarnię i wstąpił do stanu duchownego. Otrzymawszy archidjakonję sandecką i plebanję w Solcu, † 1623. Był to człowiek zacny i zasłużony w literaturze polskiej, pisał dużo wzorową i bardzo piękną polszczyzną. Ważniejsze jego dzieła są: „Statuta, prawa i konstytucje koronne łacińskie i polskie ze Statutów Łaskiego i Herburta i z konstytucji koronnych zebrane“ (Kraków, 1600); „Przywileje koronne, któremi się potwierdziają prawa wszystkie pospolite i osobne” (1600); „Verificatio albo zgadzanie statutu Januszowskiego ze statutami Łaskiego, a Herburtowemi łacińskiemi,” „Wywód albo obmowa ze strony statutów koronnych“ (1602); „Trzy duchowne bractwa miasta lwowskiego i t. d.” (Kraków, 1585); „Oksza Stanisława Orzechowskiego na Turka” (Kraków, 1590) i bardzo wiele innych polskich i łacińskich. Wiele dzieł zostawił w rękopisach.

Jański v. *Doliwa* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, o barwach niewiadomych, w polu I i IV — orzeł; w II i III—pas poprzeczny z dwiema różami. U szczytu pół lwa.

Jański.

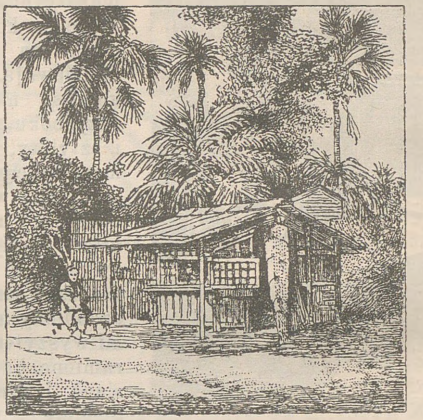
Jańskie, *Wierchnie - Jańskie*, pasmo gór w Syberji północno-wschodniej, leżące pod 64° 20′ szerokości północnej, pomiędzy rzekami Leną a Janą.

Japelj Jerzy, pisarz słowiński, * 1774 w Krainie, † 1807 w Celowcu, proboszcz katolicki w kilku miejscowościach, a ostatnio kanonik i inspektor szkół w Karyntji. Należał do składu tłómaczów Pisma św., wydanego w 1784—1804 r. Wydał nadto kilka książek nabożnych i religijnych, „Kazania niedzielne“ (2 t., 1794); w rękopisie zaś pozostawił „Gramatykę słowińską,“ w której oświadcza się za zjednoczeniem się językowem wszystkich Słowian południ., wreszcie przekład poezji Gelerta, Kleista, Hagerdorna, Mendelssohna i własne utwory humorystyczne. Na krótko przed śmiercią był wybrany na biskupa Serckiego.

Japet, grec. *Iapetos*, jeden z Tytanów, syn Urana i Gei, mąż Klimeny, córki Okeanosa, ojciec Atlasa, Prometeusza, Epimeteusza i Menojtiosa, dziad Deukaljona. Welcker dopatruje się związku pomiędzy jego imieniem a Jafetem (ob.).

Japonja, państwo w Azji wschodniej, w języku krajowców zwane *Nippon*, t. j. wschód, składa się z łańcucha wysp od 24 do 51° szer. półn. ciągnących się, wodami oceanu Wielkiego, morza Japońskiego i cieśniny Korea oblanych. Długi ten szereg wysp dzieli się na 4 grupy: 1) *Stara* **J.** (30—41° szer. płn.) obejmuje 8 wysp, z których największą jest *Hondo (Honszu, Nipon)*, obok której na stronie płd. leżą *Kiusiu* i *Szykoku*. 2) Wyspa *Jeso (Hokkaidoe)*, na płn.-wschód Hondo. 3) *Kuryle (Chi-jima*, t. j. tysiąc wysp), między któremi jest 36 wysp większych, między Jeso i przylądkiem Łopatką. 4) Wyspy *Liu-kin (Luczu, Okinawa)*, na płd. Oprócz tego należą do **J.** wyspy Bonin, a od 1895 i wyspa Formoza. Wraz z tą ostatnią rozległość całego kraju wynosi 416,966 klm. kw. (7,572 mil kw.), z czego na samą wyspę Hondo przypada 223,520 klm. kw. Większe wyspy są górzyste, a wszystkie prawie grunt mają wulkaniczny. Największe z wulkanów, Fasjama (3,750 m.) i Ontake(3020 m.), znajdują się na wyspie Nipon i powodują częste trzęsienia ziemi. Większych rzek w Japonji, z przyczyny niezbyt wielkiej szerokości kraju być nie może i niema. Największa z nich jest Jodogawa, wypływająca z jeziora Mitsa i wpadająca do morza pod Osaka; do pomniejszych rzek należą Kitana, Okuma, Adsuma i Kiso, uchodzące do oceanu, oraz Sinano, Tsu i Mogami, wpadające do morza Japońskiego. *Klimat* jej

z powodu znacznej odległości między częściami północnemi i południowemi, oraz górzystości kraju, nader jest rozmaity. Wogóle jednak zimniejszy, niżby sądzić należało z powodu takiej geograficznej szerokości, ale za to zdrowy. Średnia temperatura lata na wyspie Nipon dochodzi 15° C. ciepła. Największa ilość deszczu spada w maju i czerwcu, sierpień jest stosunkowo najwięcej suchy. Z *produktów* japońskich najważniejsze są: ryż, pszenica, mais, tatarka, proso, herbata, bawełna, kamfora i owoce. Nipon ma na południu produkty południowej Europy, a na południowych wyspach udaje się nawet roślinność stref zwrotnikowych. Ze zwierząt dzikich znajdują się niedźwiedzie, jelenie, lisy, dziki, szakale, małpy, zające i zwierzęta ssące morskie; z domowych bydło, konie małe, świnie, owce, piękny drób i ptastwo, psy, ryby. Bogactwo mineralne **J.** już dawno jest znane; od VII wieku po Chr. wydobywają już srebro, a od VIII złoto, dalej idzie, ałun, saletra, sól, węgiel kamienny (około 800 kopalń), ruda żelazna, ołów, a także glina garncarska i glinka porcelanowa. *Ludność* właściwej Japonji wynosiła 1 stycznia 1898 r. 43,228,863 głów, z czego 21,823,651 mężczyzn i 21,405,212 kobiet; ludność Formozy wynosi 3,300,000, razem więc przeszło 45,500,000, a średnio na 1 klm. kw. przypada 110 miesz. Stolica kraju, Tokio, liczy 1,407,000 mieszkańców, Ojaka 760,000, Kioto 333,000, a ogółem jest 50 miast z ludnością ponad 50,000. Według stanów przypada na szlachtę, potomków dawnych panów feudalnych *(kwosoku)* 4,000, na dawną kastę rycerską *(samurai, sizoku)* przeszło 2 mil., reszta na lud *(hemin);* członkowie rodziny cesarskiej nazywają się *kozoku.* Kwasoku rozpadają się na 5 stopni: *ko* (książęta i margrabiowie), *haku* (hrabiowie), *szy* (wicehrabiowie) i *dau* (baronowie). Samurai dzielili się dawniej również na kilka stopni, a obecnie jeszcze zajmują główne urzędy wojskowe i cywilne. Hemin rozpadają się na 3 klasy: *hijikuszo* czyli chłopów, *szokain* czyli rzemieślników i *akindo* czyli kupców, do których też należy pogardzana dawniej klasa *eta*, złożona z garbarzy i przerabiaczy skóry. Ludność ta, oprócz niewielu Mandżurów i Ajnów, złożona jest głównie z Japończyków, pochodzenia mongolskiego, mających cerę żółtawą, włosy i oczy czarne, wzrost dobry. Charakter Japończyków ma wiele dodatnich rysów; są oni pilni, grzeczni w obejściu, umiarkowani, ale także dumni, namiętni, podejrzliwi, przesądni, mściwi i pogardzający niebezpieczeństwem. Pojedynki między Japończykami polegają na tem, że obrażony rozpruwa sobie brzuch, przez co zmusza obrażającego do uczynienia tego samego, a gdyby ten ostatni tego nie uczynił, pozostaje na zawsze zhańbionym. Japończycy żyją w monogamji, chociaż bogatsi mają nałożnice. Kobiety dojrzewają wcześnie i już w 8 roku życia niekiedy rodzą dzieci. Narzeczone czernią sobie zęby, co później zachowują i mężatki. Zalotnice publiczne są w wielkiej ilości i mieszkają albo we własnych, często z przepychem urządzonych

Herbaciarnia pod Tokio.

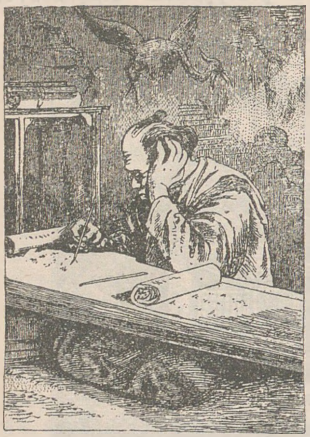
domach, albo też w kawiarniach, a raczej herbaciarniach, skąd po wysłużeniu swego czasu wychodzą za mąż, stając się gospodyniami domu, szacowanemi i poważanemi. Japończycy strzygą głowy i golą brody, zostawiając tylko mały pęczek włosów na głowie; duchowni, lekarze

Rycerz starojapoński. Oficer. Dama.

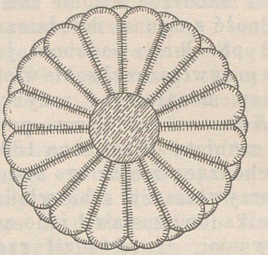
i rozwódki mają głowy całkowicie ogolone, mężatki noszą włosy ułożone w szyniony i z tyłu przepinają je złotą lub srebrną szpilką, wyrywają przytem wszystkie włosy z brwi; panny far-

bują sobie wargi na kolor czerwony lub fjoletowy. Japończycy noszą pewien rodzaj szlafroków z szerokiemi rękawami, stosownie do stanu i zamożności jedwabnych, bawełnianych, lub konopnych nawet, których mężczyźni często sześć, a kobiety do 20 na siebie nadziewają. Znakomitsi noszą przy boku szable i sztylety, przymocowane pasem, dwa razy w koło opasującym. Ubiór urzędowy zwyczajnie jest dłuższy i szerszy, ozdobiony herbami wyszytemi na ramionach, piersiach i plecach. Spodnie noszą wojownicy i podróżnicy, oraz ludzie wyższego znaczenia. Pończoch używają rzadko, za trzewiki służą im słomiane sandały. Kapeluszy z małym daszkiem, a szerokiemi skrzydłami, używają tylko w czas słotny. Kolor odzieży zwyczajnie jest czarny, barwa biała jest oznaką żałoby, zresztą ubodzy porą letnią chodzą bardzo często nago. Zwyczaj palenia tytuniu jest tu nader upowszechniony. Japończycy jedzą po większej części ryż i ryby, mięsa używają jedynie wyznawcy Konfucjusza. Pokarmy przyrządzają smacznie, za napój służy im piwo i herbata. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo, wielce tu udoskonalone, dalej idą ogrodnictwo, rybołówstwo i jedwabnictwo. Przemysł wyrobów lakierowanych, porcelany, zwierciadeł metalowych, wyrobów garbarskich, jedwabnych, bawełnianych, jest bardzo rozwinięty. *Oświata* znacznie się podniosła od 1871 r., kiedy powstało ministerjum oświecenia publicznego. Nauka elementarna jest obowiązująca, w roku 1891 istniało 25,396 szkół początkowych. Uniwersytet w Tokio liczył w 1894 r. 150 profesorów i 1396 studentów; profesorowie europejscy wykładają po angielsku, francusku i niemiecku, wydziałów jest sześć: prawny, lekarski, techniczny, filozoficzny (z literaturą), przyrodniczy i rolniczy. Oprócz tego istnieje 7 gimnazjów, 165 szkół średnich, 10 szkół handlowych, 7 rolniczych, 2 żeglarskie, 2 wojskowe, konserwatorjum muzyczne, szkoła sztuk pięknych, 31 szkół wyższych dla dziewcząt. Pierwsza gazeta zjawiła się w 1872 r., a w r. 1880 było już 716 czasopism ze 188 miljonami egzemplarzy. Nominalnie istnieje swoboda prasy, prawa wszakże prasowe są bardzo ostre. Książek w 1890 roku wyszło przeszło 18,000. Pod względem religijnym mieszkańcy dzielą się na: 1) wyznawców religji Sinto, zasadzającej się głównie na czci duchów; 2) buddaistów, którzy tu są od 552 po Chr., i wreszcie po 3) czcicieli religji Szuto albo Siza, podobnej pod względem zasad do nauki Konfucjusza. Chrześcijaństwo, jakkolwiek obecnie się rozszerza, ma jednak dotychczas niewielką liczbę wyznawców. W 1893 liczba krajowców chrześcijan wynosiła 103,637, z czego katolików było 45,000 pod trzema biskupami; 21,239 było wyznania prawosławnego, pozostali należeli do wyznania protestanckiego. *Handel* **J.** zagraniczny nie miał żadnego znaczenia do 1851, w którym Amerykanom udało się zawrzeć traktat z Japonją i uzyskać otwarcie dwu portów, odtąd handel zaczął się ożywiać. Przedtem zaś stosunki z cudzoziemcami, z wyjątkiem jedynie Chińczyków i Holendrów (którzy przecież także doznawali wiele ograniczeń i upokorzeń), pod karą śmierci były zabronione. Obecnie handel szybko się rozwija; w r. 1897 wynosił przywóz 219,155,358, a 1898 r. 277,502.157 jenów, wywóz zaś 163,135,077 i 165,753,753 jenów. Ważny przedmiot przywozu stanowią wyroby wełniane. odkąd Japończycy zaczęli nosić odzież europejską, a wojsko również otrzymało umundurowanie europejskie; hodowla owiec dotąd nie rozwinęła się Japonji. Handel znajduje poparcie w banku państwowym i znacznej liczbie (przeszło 1,300) banków prywatnych. Jednostką monetarną jest *jen* (ob.), wartości 130 kop.; od 1897 obowiązuje waluta złota, a mennica od tego czasu wybija tylko monety złote. *Rząd* był do 1889 despotyczny; cesarz, mający tytuł *dairi* albo *mikado*, również jak i cały jego ród uważany był za świętego; po wstąpieniu na tron stawał się sam żywym Kami, t. j. Bogiem, i żadnemu świeckiemu człowiekowi nie wolno było nań spoglądać. Nie wolno temu władcy było chodzić pieszo, ani też wystawiać się na padnięcie choćby jednego promyka słońca, czynności te bowiem pozbawiłyby go przymiotu boskiego. Dawniej musiał on co rano z koroną na głowie siedzieć na tronie w postawie nieruchomej; nie mógł on wtedy zwrócić oczu w żadną stronę, bo wierzono, że spojrzenie to przyniosłoby nieszczęście tej okolicy, w którąby się zwróciło. Następnie umieszczano, zamiast władcy, na tronie już tylko samą koronę. Raz w rok tylko wolno było cesarzowi przechadzać się po galerji zewsząd zamkniętej, a tylko ze spodu mającej otwory, przez które ciekawi mogli oglądać nogi boskiego ich monarchy. Do niedawnego czasu obok cesarza duchownego dairi, rezydującego w Miako, był jeszcze władca świecki, *kubo* czyli *tajkun*, od którego zależni byli rządcy prowincji, zwani *damios*. Od 11 lutego 1889 posiada **J.** konstytucję, według

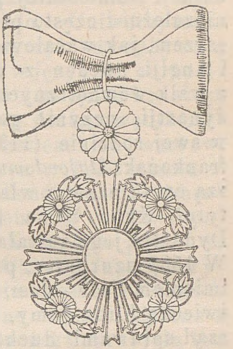

Pisarz.

której obok cesarza (mikado) istnieje rada tajna *(samitsuin)*, złożona z ministrów i 15 radców. Sejm *(kokkai)* składa się z izby panów i izby deputowanych *(czugiin)*. Do pierwszej należą członkowie rodziny cesarskiej i szlachty, częścią dziedziczni, częścią wybierani przez członków swego stanu, ogółem 252 osób. Izba deputowanych składa się z 300 członków, obieranych na 4 lata; prezydentów obu izb mianuje cesarz. Po usunięciu systemu feudalnego 1872 r. wprowadzoną została nowa *administracja*, według której kraj dzieli się na 47 obwodów *(ken)*, oprócz trzech obwodów stołecznych *(fu)*: Tokio, Osaka i Kioto; samorząd gminny wprowadzony został 1889 r. *Sądownictwo*, dawniej cechujące się samowolą i okrucieństwem, przekształcone zostało na sposób europejski; istnieje sąd kasacyjny, sąd administracyjny, 7 sądów apelacyjnych, 48 sądów prowincjonalnych i 299 sądów niższych. *Finanse* w ostatnich latach nie przedstawiają się korzystnie, budżet bowiem okazuje deficyt; dochody proponowane na rok 1898 wynosiły 238,709,484, wydatki 249,547,286 jenów, dług państwowy 419,380,217 jenów. *Komunikacje.* Długość dróg żelaznych w r. 1897 czyniła 4032 klm., w budowie było 3020 klm. Urzędów pocztowych było w tymże 1897 r. 4007, linje telegraficzne miały długość 19,255 klm.; pomiędzy wyspą Kiusiu a Formozą poprowadzono drut podmorski, długości 1280 klm. Flota handlowa składała się 1893 z 18193 okrętów budowy japońskiej i 643 parowców, obejmujących 102,322 ton, oraz 778 okrętów żaglowych budowy europejskiej.— *Wojsko.* Służba wojskowa była przywilejem klasy samurajów, od 1889 r. wprowadzona jest powszechna służba wojskowa; mieszkańcy muszą odbywać służbę wojskową, po ukończeniu 20 lat życia, 3 lata w armji czynnej lub 4 lata w marynarce i 4 lata w rezerwie armji czynnej lub 3 lata w marynarce i 5 lat w armji terytorjalnej; nadto wszyscy mężczyźni od 17 do 40 roku życia zaliczają się do armji narodowej. Armja składa się z 1 dywizji gwardji i 6 dywizji wojsk linjowych, każda dywizja z 4 pułków piechoty, 1 pułku konnicy, 1 pułku artylerji, 1 bataljonu pjonierów i 1 bataljonu służby pociągowej. Etat armji na r. 1896 obejmował 3,707 oficerów, 9,467 podoficerów i 82,617 żołnierzy. *Flota wojenna* liczyła w 1897 r. przeszło 60 okrętów, w tej liczbie 3 pancerniki, z których jeden zdobyty został na Chińczykach; w tymże czasie kilka wielkich okrętów wojennych było przygotowywanych w warsztatach europejskich i amerykańskich. Personel floty w r. 1897 obejmował 9 admirałów, 111 kapitanów, 1,201 różnych oficerów, inżynierów i lekarzy, 1,790 podoficerów i 9,421 majtków.—*Herb państwa* przedstawia kwiat chryzantemy na polu zwykle złotem; flaga handlowa jest biała z czerwoną tarczą słoneczną w pośrodku; na fladze wojennej od tej tarczy idą rozszerzające się ku obwodowi promienie. **J.** posiada trzy ordery: order wschodzącego słońca (od 1875), order chryzantemy (1876) i order uświęconego skarbu, czyli order zwierciadlany.—*Literatura:* Harada „Die japanischen Inseln" (1890); Bousquet „Le Japon des nos jours" (2 t., 1877); Munzinger „Die Japoner" (1898); Peery „The gist of Japan" (1897). Atlas Japonji wydał Hassenstein (8 kart, 1877).

Herb Japonji.

Order chryzantemy.

Historja. Starożytne dzieje **J.** zupełnie są ciemne. Pewnem jest tylko to, że Ainowoie (ob.) składali pierwotną jej ludność. Wcześnie już wszakże (około 1240 prz. Chr.) przybywali koloniści chińscy, wypierali tubylców ku północy i szczepili cywilizację chińską, której typ, mimo samodzielnego w następnych czasach rozwoju, wszędzie jest jeszcze widoczny. Początek pewnej historji łączy się z nazwiskiem założyciela japońskiego państwa *Sinmu* (boski wojownik), który (prawdopodobnie pochodzenia chińskiego) 660 r. przed Chr. (rok stanowiący zarazem początek ery japońskiej) zdobywszy Kiusiu, a potem Nipon, został pod nazwą *Mikado* władcą, łączącym w swych ręku władzę świecką i duchowną; † 585 po 75-letniem panowaniu. Japończycy uczynili z niego narodowego bohatera, wyprowadzają jego rodowód od bogów i swych mikadów uważają jako dalszy ciąg jego dynastji. Dziesiąty mikado (97—30 prz. Chr.) z powodu trwającej wojny z Ainami zaprowadził urząd czterech naczelnych dowódców wojskowych *(sjogun* albo *dżogun)*, w których ręce przeszła cała władza nad państwem. Niezmiernie ważnem dla historji **J.** był okres pomiędzy schyłkiem II w. a drugą połową VI w. po Chr. W tym bowiem okresie, rozpoczynającym się wojnami cesarzowej Czingo (201—270 po Chr.) z Koreą i zamykającym się wprowadzeniem buddyzmu (552), otrzymała **J.** z Chin za pośrednictwem Korei chińskie pismo (pod koniec III w.) i wszystkie zalążki późniejszej swojej naukowej i technicznej cywilizacji. Z biegiem czasu władza mikadów zaczęła upadać, i rządy państwa przybierały powoli charakter monarchji feu-

dalnej. Namiestnicy prowincji stawali się prawie niezależni i często prowadzili wojny z samym cesarzem, jak wasalowie w średniowiecznej Francji i Anglji. Jeden z nich Joritomo, korzystając z walk wewnętrznych i zaburzeń w łonie samej dynastji, uczynił godność sjoguna dziedziczną w swej rodzinie (1192 po Chr.), podobnie jak frankoński *Majordomus* przywłaszczył sobie większą część praw i władzy monarszej i przybrał tytuł Kubo-Sama (*Kubo*=wódz, *Sama*=pan). Dynastja jego została usunięta przez inną 1334. W 1585 uzurpator, pochodzący z nizkiego stanu, imieniem Fide—Josi, przywłaszczył sobie władzę świecką Kubo-Samy, mikadowi zostawił jeno zarząd sprawami duchownemi, zaprowadził rząd despotyczny, przyjął tytuł *Taiko-Sama* czyli *Taikun* (pan nieograniczony) i odznaczył się jako mąż stanu i jako wojownik. Umiał trzymać na wodzy niespokojnych książąt i rozpoczął zaborcze wyprawy przeciw Korei i Filipinom; zamierzał nawet ujarzmić Chiny, ale śmierć 1598 plan ten zniweczyła. Małoletniemu jego synowi odebrał władzę opiekun tegoż Ije-Jasu albo Gangin, książę Mikawa, a potomkowie jego do dziś dnia zasiadają na tronie japońskim. Uregulował on następstwo tronu w swym domu, zamknął mikada w jego pałacu w Miako, a własną rezydencję przeniósł z Miako do Jedo. Oprócz tego nadał ustawę i prawa, które od 1600 aż do rewolucji 1868 się utrzymały, zapewnił państwu nieprzerwany prawie pokój i zabronił cudzoziemcom przystępu do **J.** Pierwsze o **J.** wiadomości znajdujemy u podróżników i geografów arabskich. Z Europejczyków dokładniejszy opis **J.** dał pierwszy Marco Polo (ob.) w XIII w. Wiadomości o tym kraju zbierał on w Chinach i nazywa go właściwie *Zipango* albo *Sipangu*, t. j. państwo wschodnie (chińs. *Dżi-pen-Kue* albo *Szi-pen-Kue*). W epoce odkryć wielu żeglarzów marzyło o odszukaniu tego Zipango. Dopiero wszakże 1542 czy 1545 trzej zbiegli majtkowie portugalscy wylądowali na wyspie Tanegaszima i po przyjacielsku byli przyjęci. Odtąd począł się rozwijać handel z Portugalczykami, wielce dla nich korzystny, a misjonarze pod przewodnictwem św. Ksawerego szerzyli w **J.** chrześcijaństwo. Misjonarze wszakże, zjednawszy sobie silne stronnictwo między Japończykami, zaczęli się mieszać do spraw politycznych, i skutkiem tego ściągnęli na się po rewolucji 1585 r. nienawiść nowego władcy, który 1587 r. wydał edykt, nakazujący wypędzenie z kraju apostołów chrześcijańskich i zburzenie wszystkich kościołów. Nie zaraz wprawdzie dekret ten wykonano, ale już 1596 roku nastąpiło krwawe prześladowanie chrześcijan, co było początkiem 40-letniej domowej i religijnej wojny. Knowania chrześcijan japońskich, połączonych z Portugalczykami, wykryte przez Holendrów, były powodem, że 1637 wypędzono z **J.** wszystkich Portugalczyków i srodze tępiono chrześcijanizm. W jednym dniu 12 kwietnia 1638 wymordowano 37,000 chrześcijan. Końcową sceną tych prześladowań było zburzenie zamku Szimabara pod Nagazaki (15 kwietnia t. r.) dokąd schroniła się reszta japońskich chrześcijan. Wówczas to właśnie przyjęła **J.** system zupełnej od reszty świata izolacji, co dotąd stanowczo było przeciwnem jej polityce. Jedni tylko Chińczycy i Holendrzy mogli z **J.** utrzymywać stosunki; ci ostatni rozwinęli wprawdzie z czasem swój handel, ale musieli za to znosić najróżniejsze upokorzenia i płacić nawet daninę. Usiłowania innych narodów celem zawiązania stosunków handlowych były całkiem bezowocne. Dopiero po pokoju nankińskim 1842, otwierającym częściowo Chiny dla Europy, zmieniła **J.** dotychczasową politykę. Pod naciskiem floty amerykańskiej musiała zawrzeć (31 marca 1854) ze Stanami Zjednoczonemi traktat pokojowy i handlowy (ratyfikowany 21 lutego 1855), mocą którego okręty amerykańskie miały dozwolony przystęp do dwu portów Simoda i Hakodade. Toż samo uzyskali Anglicy (1854), Rosjanie (1855) i Holendrzy (1856), którzy uwolnili się od zwyczajnych ograniczeń i mogli nawet wykonywać swe obrządki religijne. Wypadki w Chinach (ob.) 1858 wpłynęły na **J.** na tyle, że nowe traktaty ze wszystkiemi niemal mocarstwami europejskiemi i z Ameryką (1858—64) otworzyły tym ostatnim przystęp i do innych portów. Anglja największe zapewniła sobie korzyści. Tymczasem rozbudziła się w **J.** potężna przeciw cudzoziemcom opozycja; zgładziła nawet dwu z kolei tajkunów i wywołała krwawe zamieszki w najwyższych sferach. Nowy tajkun, porozumiawszy się z mikadem, wystąpił (1862) jawnie przeciw pozawieranym traktatom, a feudalna szlachta, trzymając obu pod swym wpływem, pobudzała lud do mordowania cudzoziemców. Wynikłe z tych powodów nieporozumienia zostały usunięte pod naciskiem marynarki państw morskich (Francji, Anglji, Holandji, Stanów Zjednoczonych) na korzyść cudzoziemców (1864—65). Odtąd postępuje **J.** szybko na drodze postępu, i w rozwoju cywilizacji nie przewyższył jej żaden naród azjatycki. W latach od 1866 do 1892 zawarła Japonja nowe traktaty handlowe z Belgją, Szwecją i Norwegją, Niemieckim Związkiem Północnym, Austro-Węgrami, wyspami Sandwich, Chinami, wreszcie z Koreą (1876), Meksykiem i Nikaraguą (1892). Ulegając niezbędnej konieczności i widokom własnych korzyści, porzuca **J.** stanowczo dawny system izolacji. Otwiera wolnemu handlowi najlepsze swe porty, tępi bezduszne formy zakorzenionego despotyzmu, niszczy wyłączności uprzywilejowanego stanu, a przez to tamuje jego żądzę niezależności i zapędy rewolucyjne. Zniesienie w ostatnich czasach godności tajkuna i wcielenie posiadłości książąt lennych do terytorjów cesarskich (1871)

przywróciło dawne prawa mikadowi, który postanowił nawet utworzyć dwie izby, jako ciało przy jego boku doradcze. Pierwszy ten krok na drodze do konstytucjonalizmu pociągnął za sobą przeróżne zmiany w innych gałęziach życia publicznego. I tak reorganizują wojsko na sposób europejski, reformują dla ułatwienia stosunków handlowych system monetarny, przekształcają szkoły, wysyłają tłumy zdolnej młodzieży do Europy i Ameryki, aby ta przyswoiła swej ojczyźnie kulturę i obyczaje europejskie, budują koleje, telegraty, rozszerzają działalność poczt, zakładają banki i t. d. Przeciw chrześcijaństwu jeno występował rząd japoński surowo i nie dozwalał w swem państwie wolności wyznania. Ale i w tym względzie porzucono w końcu dawną politykę. Edykt cesarski odwołał (początek 1873) wszystkie prawa prześladowcze, grożące dotąd karą więzienia i deportacji, a nawet śmiercią tym Japończykom, którzyby wyznawali wiarę Chrystusa. 1 kwietnia 1886 przystąpiła **J.** do powszechnego związku pocztowego. Na czele tego ruchu postępowego stoi energiczny cesarz Mutsuhito, który 3 listopada 1889 mianował swoim następcą najstarszego swego syna Joszihito. Zarząd kraju od r. 1876 ustanowiony jest według wzorów europejskich, władzą centralną jest gabinet *(seiin)*, któremu 11 ministrów zdaje sprawę; ciała obradujące stanowią senat, złożony z wyższych urzędników, i zgromadzenie przedstawicieli prowincji, mające na powołanie mikada zbierać się corocznie. Niezależnie od tego daimiosi utworzyli 1874 związek dla obrony swych interesów, który nie jest bez wpływu politycznego. Liczba prowincji 84. Sprawiedliwość od 1872 oddzieloną jest od administracji, postępowanie sądowe jest jawne, tortury od 1875 zniesione. W lipcu 1878 otwartą została szkoła politechniczna. Powstanie przytłumione 1874, wybuchło znowu 1876 na płd. wyspy Nippon i w Kiusiu. Setki samurajów (szlachty) oddały głowę pod miecz katowski, pomimo tego krwawa walka do lipca 1877 wiodła się dla wojsk rządowych nieszczęśliwie, i dopiero we wrześniu powstanie zostało przytłumione. Wogóle ludność nie sprzyja zapamiętałemu wprowadzaniu przez rząd obyczajów europejskich. W maju 1876 udało się **J.** nakłonić Koreę do otworzenia swoich portów dla handlu wszechświatowego. Zawarty został pomiędzy obu państwami przyjacielski układ, stwarzający dla Japończyków nowe pole zbytu, lecz będący zarazem źródłem nowych zatargów w latach 1882, 1884, 1885 i 1893, w których **J.** potrafiła wszakże swoje prawa utrzymać. Wyspy Liu-Kiu, które dotąd zostawały tylko pod zwierzchniczą władzą **J.**, zostały do niej faktycznie w 1879 przyłączone. Jakkolwiek rząd nie stawia tamy rozprzestrzenianiu się chrześcijaństwa, to wszakże dotąd wyznawców różnych kościołów chrześcijańskich liczyć można w **J.** ledwie 25,000. Dla szkół średnich i wyższych rząd czyni bardzo wiele. Uniwersytet w Tokio liczy wielu słuchaczów, wykłady odbywają się po większej części dotąd w językach europejskich. W 1882 wprowadzono dwa nowe kodeksy: prawodawstwo karne i ustawę postępowania karnego, opracowane według francuskich wzorów. W 1889 ogłoszoną została, a w 1890 weszła w wykonanie dawno obiecana konstytucja, wzorowana na pruskich ustawach. W r. 1894 powstanie, które wybuchło na Korei dało powód do wojny chińsko-japońskiej. Chiny i Japonja wysłały wojska dla uśmierzenia rokoszu i wskutek tego wynikł konflikt. Wojnę wypowiedziano 1 sierpnia 1894. Ludność japońska przyjęła ten fakt z entuzjazmem; składki dobrowolne płynęły ze wszech stron. Powodzenie sprzyjało **J.**, która zmiażdżyła niedołężne wojska chińskie. Wojnę zakończono pokojem w Simonoseki, 17 kwietnia 1895, ze strony Chin był pełnomocnikiem Li-Hung-Czang. Chiny ustąpiły półwysep Liautung, wyspy Formozę i Pescadores, oraz zobowiązały się wypłacić 200 miljonów taelów odszkodowania. Rosja, Francja i Niemcy zaprotestowały przeciwko oddaniu półwyspu Liau-Tung, i **J.** zrzekła się go za 30 miljonów taelów. Interwencja mocarstw wywołała w **J.** wrzenie, zajęcie Formozy przyszło z pewnemi trudnościami. Wpływ **J.** na Korei słabnie, a wzmaga się natomiast wpływ Rosji. Hrabia Ito (ob.), który był prezesem ministrów w epoce zawierania pokoju, stracił popularność i musiał się podać do dymisji (1896), a następcą jego został hrabia Matsaka i on jednak musiał ustąpić (1898) hrabiemu Okuma. Ten ustąpił niebawem ster rządu hrabiemu Ito. Wobec postępującej naprzód kwestji podziału Chin pomiędzy mocarstwa europejskie zachowuje się **J.** wyczekująco. W kwietniu 1900 rozeszły się pogłoski o możliwości wojny z Rosją. Gazety japońskie odzywały się z niepokojem o zbrojeniu się Rosji na Wschodzie, i w **J.** rozpoczęto także przygotowania wojenne. Za możliwy powód wojny podawano chęć zabrania wyspy Kojedo. Z dzieł, traktujących o **J.**, oprócz dawniejszych Kampfera (ob.), Thunberga (ob.) i Siebolda (ob.), wymieniamy z nowszych szczególnie: Mac Farlane'a „Japan, an account geographical, physical and historical“ (Londyn, 1851); Hawksa sprawozdanie o wyprawie północno-amerykańskiej Perry'ego (3 t., New-York, 1856); Fraissineta „Le Japon“ (2 t., Paryż, 1856; 2 ed., 1864); Neumanna „Das Reich Japan und seine Stellung in der westöstlichen Bewegung“ (Monachjum, 1857); Lühdorfa „Acht Monate in Japan“ (Brema, 1858); B. Taylora (1872); dzieła podróżnicze Alcocka „The capital of the Tycoon“ (2 t., Londyn, 1863); Fortune'a „Yedo and Peking“ (Londyn, 1863); „Wernera (2 t., Lipsk, 1863); Marona, Spiessa, Rein „Japan nach Reisen und Studien“ (Lipsk, 1881—86);

Griffis „The Mikados empire“ (2 wyd., New-York, 1884); Depping „Le Japon“ (Paryż, 1883); Gonse „L'art japonais“ (1883); Audsley „The ornamental arts of J.“ (1885); Anderson „The pictoral arts of J.“ (1886); Thorpe „History of J.“ (1885); Lamairesse „Le Japon, histoire, religion, civilisation“ (Paryż, 1892); Munzinger „Die Japoner“ (1898).

Japońska mitologja i religja. Za pierwszych ludzi uważają Japończycy *Izanagi'ego* i *Izanami*, brata i siostrę pochodzenia boskiego. Potomek ich *Kamu Yamoto Iwarebiko*, zwany po imieniu *Dzimmu Tenno*, miał być pierwszym cesarzem japońskim. Cześć dla tych przodków mitologicznych wytworzyła narodową religję Japońską zwaną *Szinto*, t. j. droga bogów. Szintoizm przechodził przez różne fazy, a w wiekach średnich złączył się nawet z buddyzmem (ob.), przyjąwszy nazwę *Ryobuszinto*. Prace uczonych japońskich, jak Motoori i Norinaga, przedsięwzięte w XIV w., oczyściły Szintoizm z naleciałości buddystycznych i około 1870 po restauracji cesarstwa (ob. Japonja, dzieje) Szintoizm został podniesiony do godności religji państwowej. W Szintoizmie składa się cześć mnóstwu bogom, reprezentującym siły natury, pożywienie, rzeki, góry, choroby etc. Na czele stoi bogini słońca Tenszo - Kodaijin, której świątynia stoi koło miasteczka Yamada w prowincji Ize. Prócz tego odbierają cześć boską cesarzowie jako potomkowie bogini słońca, oraz wielcy ludzie, wynalazcy etc. Boginią pożywienia jest Inari, której towarzyszy lis. Prócz tego istnieje mnóstwo bóstw lokalnych. Obok Szintoizmu religji urzędowej pozostał Buddyzm, rozdzielony na 12 sekt i będący drugiem wyznaniem ludności, zwłaszcza wiejskiej, która należy zwykle i do szintoizmu i do jednej z sekt Buddystycznych współcześnie. Rząd obecnie nie popiera buddyzmu. Por. Cobbola „Religion in Japan. Nonjo Short history of the 12 Japonese Buddist sect“ (Tokio, 1887).

Mnich (budd.).

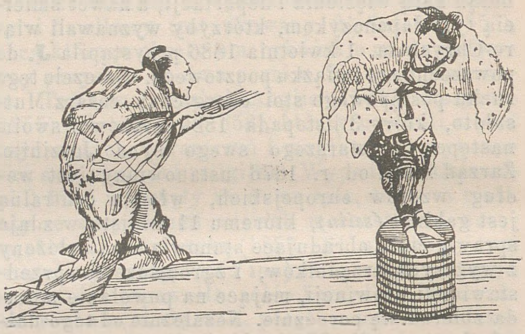
Zakonnica (budd.).

Japońska róża, ob. Kamelja i Hortensja.

Japońska sztuka, została dopiero niedawno właściwie oceniona i wywarła nawet pewien wpływ na sztukę europejską. Najmniej zbadane jest dotąd *Budownictwo*; zrodziło się ono pod wpływem chińskiego. Świątynie (Mia) stoją zwykle na wzgórzach, albo wśród gajów. Gmach, pokryty wygiętym u brzegów dachem, stoi na kolumnach. Domy mieszkalne zwykle drewniane, są najczęściej jednopiętrowe. Pokoje oddzielone są parawanami. *Malarstwo* także wzięło początek z Chin około V wieku po Chr. Najstarszym pomnikiem są malowidła ścienne w świątyni buddystycznej Horinji w Nara. Długi czas malarstwem trudnili się Chińczycy i Koreańczycy. Z miejscowych zasłynął w VIII w. Koseno-Kanaoka, twórca obrazu Szotoku-Daiszi, przechowywanego w klasztorze Nimzaji w Kioto. Powoli zaczęło się wytwarzać malarstwo narodowe, świeckie, które szło innemi drogami niż religijne, trzymające się tradycji chińskich. Początek szkoły narodowej zwanej Jamatoriu, datuje od malarza Kasuga Motomitsu (w XI). W w. XIII słynął Fujiwara-non-Tsunetaka, który nadał szkole narodowej miano *Tosa*, używane dotychczas. Szkoła narodowa obrabia tematy, czerpane z legend i historji miejscowej. Odznacza się delikatnością rysunku, i wykończeniem szczegółów, oraz pewną specjalną manjerą w traktowaniu postaci ludzkich. Do najwybitniejszych przedstawicieli należą Mitsunobu (1496—1593) i syn jego Mitszuszige († 1560), których potomkowie do ostatnich czasów działali na polu sztuki. Już w XIV wieku powstała reakcja przeciwko szkole narodowej. Josetsu, kapłan z Kioto założył szkołę,

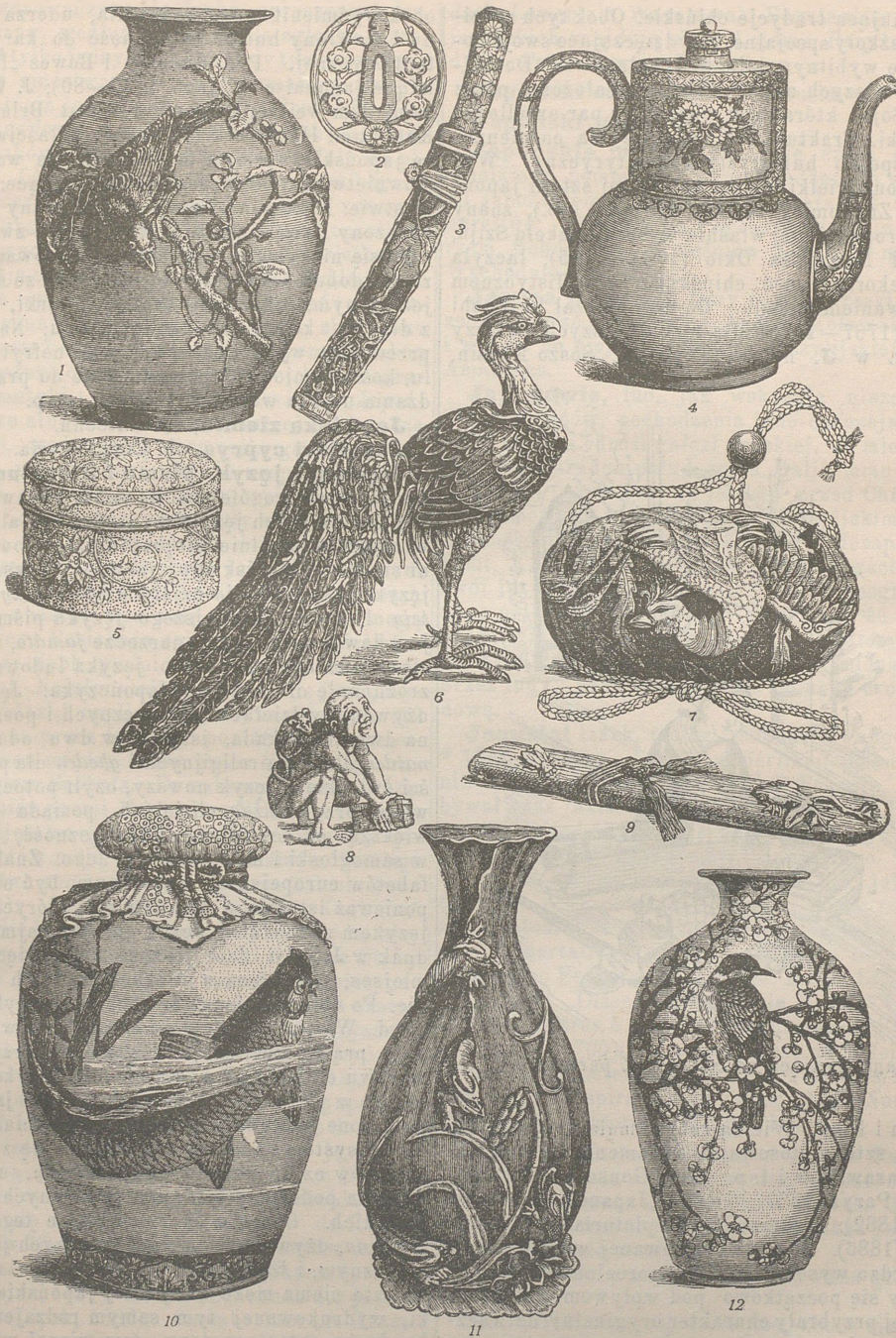
Portret Toyosuki'ego (w. XIX).

Obrazek rodzajowy Hokusai'a (w. XIX).

Małpy (rysunek z XIX w.).

1) Waza bronzowa. 2) Garda szabli wycięta z żelaza. 3) Sztylet z rękojeścią z kości słoniowej. 4) Dzbanek fajansowy (Satsama). 5) Szkatułka. 6) Kogut z miedzi emaljowanej. 7) Szkatułka do lekarstw. 8) Figurka z kości słoniowej. 9) Futerał do noża z drzewa ozdobionego bronzem. 10) Waza z porcelany z emalją. 11) Waza do kwiatów. 12) Waza porcelanowa z niebieską ornamentacją.

pielegnującą tradycje chińskie. Obok tych rodziły się szkoły specjalne, zawdzięczające swoje powstanie wybitnym talentom malarskim. Do najwybitniejszych należy Tobo-je, założona przez Tobo-Sojo, która nosi charakter par excellence japoński. Traktuje ona tematy życia codziennego w sposób humorystyczno-satyryczny. Wywarła ona wielki wpływ na rozwój sztuki japońskiej. Znakomity malarz *Hokusai* (ob.), znany i w Europie, z niej właśnie wyszedł. Szkołę Szijo, założył Marujama Okio (1733—1795); łączyła ona dekoracyjność chińską z naturalistycznem traktowaniem modelu. Do niej należał Ki-Kuchi Yozai (1787—1878). Do wybitniejszych malarzy XIX w. w **J.** należą Toyosaki, Soszo Kausin,

Dama grająca na cytrze. (Z parawanu).

Rinsen i Kieu. Wielką rolę w malarstwie **J.** odgrywa sztuka stosowana, ornamentacja wachlarzy, parawanów i t. p. Por. Gouse „L'art japonais“ (Paryż, 1883); Gierke „Japanesische Malerei“ (1882); Anderson „The pictorial arts of Japan“ (1886). W sztuce stosowanej wogóle zaszła **J.** bardzo wysoko. Wyroby porcelanowe kształtowały się początkowo pod wpływem chińskim, później przybrały charakter oryginalny, dziwaczny i dowcipny w traktowaniu ornamentacji, złożonej z kwiatów (Peoni i Chryzantemów) i zwierząt (żółwie, żórawie, żaby etc. Podobny charakter noszą wyroby bronzowe, lakowe oraz rzeźby z kości słoniowej i drzewa, w których obok wyśmienitego wykończenia, uderza jowjalny i niewinny humor i skłonność do karykatury fantastycznej. Por. Audsley i Bowes „La céramique japonaise“ (Paryż, 1877—80); J. V. Falke „Aus dem weitem Reichs der Kunst. Brinckmann Kunst und Handwerk in Japan“. Właściwe sztuce japońskiej formy i terminy, które weszły do słownictwa artystycznego są następujące: W malarstwie: Kakemono—zwój pomalowany i przeznaczony do zawieszania; Makimono—zwój, którego się nie wiesza. W sztuce stosowanej: Inro—ozdobna szkatułka do lekarstw ze sznurem jedwabnym; Okimono—drobne figurki, rznięte z drzewa, kości, lub lane z metalu; Netzuke—przedmioty wyrzynane z drzewa, nefrytu, koralu, kości słoniowej i przeznaczone do przytwierdzania u pasa worka z tytuniem i t. p.

Japońska ziemia, ob. Katechu.

Japoński cyprys, ob. Cryptomeria.

Japoński język, pismo i literatura. *Język* japoński wogóle nosi na sobie wprawdzie cechy tak zwanych języków turańskich, ale stanowi mimo to zupełnie odrębny szczep mowy i różni się tak od chińskiego, jako też od wszystkich języków wschodnio-azjatyckich *wielozgłoskowością*. Podstawą dzisiejszego języka piśmiennego jest dawniejsze, czyste narzecze *jamâto*, różniące się znacznie od nowszego języka ludowego, ale zrozumiałe dla każdego Japończyka. Język ten, używany w dziełach historycznych i poezji, oraz na dworze mikada, istnieje w dwu odmianach: *naiden* dla pism religijnych i *gheden* dla pism treści świeckiej. Język nowszy, czyli potoczny, ma wiele przymieszek chińskich, posiada wszakże większą od chińskiego dźwięczność, obfituje w samogłoski i mile wpada w ucho. Znakami alfabetów europejskich wyrażonym być nie może, ponieważ istnieją w nim dźwięki, których zbywa językom zachodnim. Język chiński zajmuje jednak w Japonji dziś jeszcze mniej więcej takie miejsce, jak łacina w wiekach średnich w Europie. Po chińsku pisane są roczniki, encyklopedje i t. d. W ostatnich dopiero czasach zauważyć się daje prąd przeciwny, dążący do ograniczenia wpływu chińskiego i odrodzenia języka japońskiego w pierwotnej czystości.—*Pismo* japońskie połączone jest z największemi trudnościami. Graficzny system Japończyków składa się z 47 charakterów czyli znaków zgłoskowych, utworzonych na podstawie tyluż ideograficznych znaków chińskich. Obecnie są dwa rodzaje tego pisma: *firakana*, używane w dziełach, pisanych językiem potocznym, i *katakana* w glosach i objaśnieniach. Zresztą niema może ani jednej japońskiej książki, wydrukowanej tym samym rodzajem szryfty, bo im autor uczeńszy, tem więcej wplata do swego dzieła czystych ideograficznych znaków chińskich. Piszą, tak jak i w Chinach, pendzelkiem, w linjach pionowych z góry na dół, idących równolegle od strony prawej ku lewej. Nie-

dawno wprowadzono do druku uproszczoną formę firakany, według której każda zgłoska wyrażaną jest tylko jednym znakiem gdy tymczasem poprzednio mnóstwo rozmaitych znaków służyło do wyrażenia jednej i tej samej zgłoski. Podjęte ostatnio usiłowania zastąpienia japońskich i chińskich znaków alfabetem łacińskim spełzły na niczem. — *Literatura* japońska bardzo jest bogata, i to we wszystkich gałęziach. Z dzieł znanych bliżej Europejczykom zajmuje obok roczników państwowych najważniejsze miejsce wielka encyklopedja chińsko-japońska (105 t., Jeddo 1714). Są liczne opisy geograficzno-topograf. wszystkich prowincji i miast ważniejszych, zbogacone szczegółami historycznemi. Nadzwyczaj zasobną jest literatura chińskiej i japońskiej leksykografji i gramatyki. Chętnie też poświęcają Japończycy swe studja historji naturalnej (zwłaszcza botanice), medycynie, farmacji, gospodarstwu rolnemu, przemysłowi. Wielu uczonych badało sanskryt, jako też język Korejczyków. Religje Buddy i Konfucjusza stworzyły również bogatą literaturę. Najdokładniejszem dziełem o administracji kraju i formie rządu jest „Speculum rei militaris" (5 t., Jedo, 1818). Co się tycze poezji, to na jej ubóstwo wcale się uskarżać nie mogą Japończycy. Posiadają oni wiele, po części bardzo starożytnych, pieśni treści mitologicznej i historycznej. Najsłynniejszą ich epopeją jest „Fejke monogataxi," czyli historja dynastji Fejke (12 t.), ułożona przez Inkinago po 1183 r., a rozpowszechniona między ludem przez ślepego śpiewaka, imieniem Seobuts. Do zakresu liryki należą: słynny zbiór poezji Manjosju z VIII wieku (30 t.), utwory Sjotetsa († 1459) i w. in. Niemniej reprezentantów mają epigramat i dramat. Istnieje też mnóstwo romansów, jak: „Życie księcia Iwagi" (12 t.); „Czyny sławnej dziewicy Kagamis" (5 t.); „Siedm rzeczy szczęśliwych i siedm nieszczęśliwych" (5 t.); „Przypadki miłosne Otoby i Tansits" (2 t.) i t. d. Wiele romansów historycznych tłómaczyło wychodzące w Genewie czasopismo „Atsumegusa." Literatura chrześcijańska bardzo uboga. Nowy Testament miał być już przetłómaczony w XVII wieku (Miako, 1613). Bardzo bogata natomiast jest literatura japońska w legendy i baśni, których treść sięga aż do stworzenia świata. Właściwe studja nad językiem i literaturą japońską rozpoczęły się w Europie dopiero najnowszemi czasy. Oprócz Siebolda (ob.), zasłużyli się najwięcej z Francuzów de Rosny, z Anglików Medhurst i Alcock, z Niemców Schott i Pfizmaier. Por. także: Hoffmann „Japan Sprachlehre" (Lejda, 1877); Noack „Lehrbuch der japan. Sprache" (Lipsk, 1886); Chamberlain „A Grammar of the Japanese language" (Londyn, 1886); Lequeux „Le théâtre japonais" (Paryż, 1889); Lange „Lehrbuch der japan. Umgangssprache" (Berlin, 1890); J. A. Swięcicki Literatura japońska (w Dziejach liter. powszechnej z ilustr., wydanie Lewentala, Warszawa). Bogate zbiory ksiąg japońskich znajdują się w Lejdzie, Paryżu, Londynie, Petersburgu i Berlinie.

Japoński orzech, ob. Salisburia.

Japoński wosk, ob. Rhus.

Japońskie morze, zowie się część oceanu Wielkiego, pomiędzy Koreą, Mandżurją a wyspami Japońskiemi; jest zasłane skałami i bardzo burzliwe. Cieśnina La Peyrouse łączy je z morzem Ochockiem, a cieśnina Korea z morzem Wschodnio-Chińskiem.

Japura *(Yapura)*, lewy dopływ rzeki Amazonki, bierze początek w Andach Kolumbijskich i wpada do niej w prowincji brazylijskiej Alto-Amazonas.

Japygowie, lud, jak wskazuje nieznaczna liczba napisów, pochodzenia indo-europejskiego, może starsza odrośl gałęzi greckiej. **J.** mieszkali na samym krańcu połud.-wsch. Italji, mianowicie w Apulji (gdzie już na lat 100 przed Chr. byli zhelenizowani) i na półwyspie Mesapijskim czyli Kalabryjskim. Właściwi **J.** wraz z Mesapijczykami, Kalabryjczykami i Salentynami zachowali swój język aż do epoki cesarstwa. Z geograficznego położenia **J.** wnioskować można, że są oni najdawniejszymi mieszkańcami, t. j. historycznymi tybulcami Italji, o ile ta zaludnioną była przez ludy, przybywające od północy drogą lądową.

Jaquelot Izaak, teolog francuski ewangelicki, * 1647 w Vassy, † 1708 w Berlinie; po odwołaniu edyktu nantejskiego opuścił Francję, przebywał czas jakiś w Heidelbergu, potem w Hadze, a ostatnio (od 1708) w Berlinie, gdzie był powołany na pastora i kaznodzieję francuskiego. Wsławił się jako wymowny kaznodzieja, oraz jako autor wielu pism polemicznych, przeciwko różnym systematom filozoficznym. Główniejsze z pism **J.** są: „Dissertations sur l'existence du Dieu etc." (przeciwko Epikurowi i Spinozie, Haga, 1697, Paryż, 1744); „Dissertations sur le Messie" (Haga, 1699); „Lettres à messieurs les prélats de l'Eglise gallicane" (1700); „La conformité de la foi avec la raison" (Amsterdam, 1705); „Traité de la verité et de l'inspiration du Vieux et du Nouveau Testament" (Roterdam, 1715) i in.

Jaquotot Marja Wiktorja, * 1778 w Paryżu, † 1855, wsławiła się malowaniem na porcelanie; pracowała głównie dla fabryki w Sèvres. Oprócz malowideł historycznych piękne są także jej portrety wielu spółczesnych.

Jar, wądół, parów, nazwa używana głównie na Ukrainie.

Jar, *jarka, jarzyna, zboże jare*, zboże siane na wiosnę, ob. Zboże.

Jara, jezioro w gub. Kowieńskiej, pow. Wilkomierskim, błotniste i porosłe wysoką trawą, przez co ma pozór łąki zalanej wodą. Długie około $3\frac{1}{2}$, szerokie blizko $\frac{1}{2}$ wiorsty. Od północy

wpada w nie rz. Sztekszna, która wypływając na południe przybiera nazwę Jary.

Jaraczewska Elżbieta z hr. Krasińskich, powieściopisarka polska, * 1792, † 1832 w Krakowie. Wychowanie odebrała staranne, od dzieciństwa odznaczała się bystrością pojęcia i dowcipu. Zaślubiona z Adamem Jaraczewskim, dawnym wojskowym, mieszkała stale na wsi w Lubelskiem, gdzie też napisała wszystkie swe dzieła. Autorstwu poświęciła się w wieku dopiero późniejszym; na lat kilka przed śmiercią oziemniawszy, musiała swe myśli dyktować. Po wypadkach 1830—31 r. rozstała się z ukochanym mężem, który wyjechał za granicę. Już po śmierci jego przybyła do Krakowa. Powieści **J.** są następujące: „Zofja i Emilja“ (2 tomz, Warszawa, 1827, nowa ed. w „Bibl. domowej,“ Bruksela, 1862), w której wystawia autorka przeciwieństwo wychowania miejskiego i wiejskiego; „Wieczór adwentowy” (2 t., Warszawa, 1828, n. ed. w „Bibl. domowej,“ Bruksela, 1862), najcelniejszy jej utwór, złożony z kilku luźno powiązanych opowiadań; „Pierwsza młodość, pierwsze uczucia” (4 t., Warszawa, 1829, n. ed. w „Bibl. domowej,“ Bruksela, 1862); „Upominek dla dzieci czyli krótkie powieści moralne“ (Warszawa, 1828). Zbiorowa edycja wyszła we Wrocławiu (4 tomy, 1845), z biografją autorki, skreśloną przez Wiktorję Ossolińską. Obok Bernatowicza należy **J.** do najcelniejszych powieściopisarzów w epoce Królestwa kongresowego przed 1830 r. Posiadała ona wielką łatwość opowiadania i szczególną zdolność kreślenia charakterów. Kraszewski, Michał Grabowski, Al. Tyszyński, St. Tarnowski, P. Chmielowski przyznają jej utworom oryginalność i pilną obserwację, obok powyżej wymienionych przymiotów. Powieści jej mają jeszcze niezaprzeczoną wartość i z tego względu, że dają wierny, rzeczywisty obraz owoczesnego społeczeństwa. **J.** wywarła znaczny wpływ na nasze powieściopisarstwo, przygotowawszy, wespół z innymi nową jego fazę. Por. Stanisław Tarnowski „Romans polski na początku XIX wieku“ (Kraków, 1871); Piotr Chmielowski „Elżbieta z hr. Krasińskich Jaraczewska“ (Autorki polskie XIX wieku, Warszawa, 1885); Jana Nitowskiego pracę o Jaraczewskiej w „Albumie biograficznem zasłużonych Polaków i Polek XIX wieku.“

Jaraczewska Elżb.

Jaraczewski v. *Zaręba* odm., herb: W polu fjoletowem czy brunatnem, nad murem srebrnym z blankami i o czterech strzelnicach w kształcie krzyżów ozdobnych—pół złotego lwa. U szczytu także pół złotego lwa.

Jaraczewski.

Jara-jara, eter metylowy naftolu, $C_{10}H_7O.CH_3$, tworzy białe, połyskujące listki, woni pomarańczowej; roztwór wodny używa się w perfumerji zamiast olejku kwiatów pomarańczowych.

Jarańsk, miasto powiatowe w gub. Wiackiej, nad Jaranią (dopływem Pyżmy), 4824 miesz. (1897).—**J.** *powiat* ma rozległości 11,641 w. kw. i 373,406 miesz., zajmujących się przeważnie rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem i przemysłem, szczególnie leśnym i płócienniczym. Powierzchnia wzgórkowata, pokryta lasami, grunt w części północnej piaszczysty i gliniasty, we wschodniej czarnoziemny.

Jarbas, król Gaetulów, który sprzedał Dydonie grunt, na którym powstała Kartagina. Następnie wojował z Dydoną, gdy odtrąciła jego miłość.

Jarcke Karol Ernest, uczony prawnik i polityczny pisarz niemiecki, * 1801 w Gdańsku, † 1852. Ukończywszy studja prawne w Bonn, gdzie z protestantyzmu przeszedł na wiarę katolicką, był naprzód adwokatem w Kolonji, w 1825 został profesorem uniwersytetu w Berlinie, gdzie założył przeciwrewolucyjne czasopismo *Politisches Wochenblatt;* od 1832 — 49 był radcą w nadwornej kancelarji państwa w Wiedniu; w końcu poświęcił się zupełnie pracom literackim. Z prac jego najważniejsze: „Handbuch des gemeinen deutschen Strafrechts“ (3 t., Berlin, 1827 — 30); „Die französische Revolution von 1830“ (1831) bezimiennie i „Vermischte Schriften“ (4 t., Monachjum, 1837 — 54). Oprócz tego był spółpracownikiem kilku czasopism politycznych.

Jarczowce, wieś w Galicji, w pow. Złoczowskim, znajdowała się tu do niedawna najsławniejsza w Galicji stadnina koni arabskich, założona przez Juljusza hr. Dzieduszyckiego.

Jard, *yard*, ob. Angielskie miary.

Jardęga, albo *Wardęga*, rzeka w Prusiech zachodnich, wypływa w pow. Kwidzyńskim z jeziora przy wsi Klec, wpada z prawego brzegu do Ossy, długa przeszło 3 mile.

Jarecki Henryk, muzyk i kompozytor, * 1846 w Warszawie, uczeń Moniuszki, przewodniczył w 1873 lwowskiej teatralnej orkiestrze. Napisał symfonję p. t. „Święto Majowe,“ operę „Król kuźni“ do słów Podwyszyńskiego i Wojdałowicza (1875); „Mindowe“ do słów Słowackiego i inne. Por. *Tygodn. Ilustr.* z 1897.—Inny *Jarecki*, między 1830 — 1860 był paukerem w orkiestrze teatru warszawskiego, zdolny muzyk, napisał cenioną uwerturę.

Jarecki Henryk.

Jareńsk, miasto powiatowe gub. Wołogodzkiej, nad rzeką Kiżmołą i Jarenką, 991 miesz.; handel futrami, łojem i zwierzyną. — **J.** *powiat*, 50,985 wiorst kw.; miejscowość nadzwyczaj lesista, nad brzegami rzek wzgórkowata, w lasach wielkie bagna; główne rzeki Wyczegda Jarenka, Wym i Wamka. Mieszkańców 47,038, pomiędzy którymi wielu Zyrjanów, przeważnie chrześcijan, odprawiających nabożeństwo w swoim języku. Zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo (głównie sieją jęczmień), połów zwierzyny i ptactwa, oraz otrzymywanie dziegciu i smoły; nad Wyczegdą budują także statki; znaczna część ludności pracuje w Seregowskiej warzelni soli.

Jargeau, miasto w depart. franc. Loiret, okr. Orléans, na lewym brzegu Loary, ma kościół z XI XVII wieku i 1,500 miesz.

Jargon *(Jargonium)*, mniemany pierwiastek chemiczny, odkryty przez Sorbego 1869 za pomocą analizy spektralnej, który miał stanowić część składową niektórych hjacyntów z Cejlonu, zwanych *jargon* (ob. Cyrkon). Odkrycie to wszakże okazało się błędnem.

Jarkand, główne miasto chińskiej prowincji t. n. w Turkestanie wschodnim i główny punkt handlowy na drodze z Indji przez Azję wyższą do Kaszgaru, położone na 1,175 metr. nad poz. morza, nad rz. **J.**, posiada 160 meczetów, 12 karawanserajów, 75,000 miesz.

Jarkowac, wieś w Banacie, na 3 godziny na wschód od Tomaszewca, pamiętna zwycięstwem, odniesionem w grudniu 1848 r. przez wojska węgierskie nad Szupljikacem, skutkiem której Banat był stracony dla ruchu serbskiego.

Jarkowski Paweł, bibljograf polski, * 1781 w Krakowskiem, ukończył szkołę krzemieniecką, tamże był od r. 1801 nauczycielem języka francuskiego a od 1805 bibljotekarzem w Krzemieńcu, gdzie wykładał następnie gramatykę powszechną i bibljografję do r. 1832. Po przeniesieniu 1834 bibljoteki krzemienieckiej do Kijowa, był bibljotekarzem uniwersyteckiej bibljoteki do śmierci, zaszłej 1845 r. Ważne prace bibljograficzne, filologiczne i historyczne tego uczonego spoczywają dotychczas w rękopisach. Oto ich tytuły: „Kurs bibljografji," „Zasady powszechnej gramatyki;" „Historja Bibljoteki Liceum wołyńskiego," „O rozwoju oświaty w gub. Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej."

Jarkowski Antoni, brat poprzedniego, pierwszy prefekt liceum krzemienieckiego, zmarły w Krzemieńcu w późnej starości 1828, ogłosił kilka mów okolicznościowych, objaśniających dzieje szkoły krzemienieckiej, oraz „Korespondencje w przedmiotach oświecenia narodowego z Hug. Kołłątajem (w dziełach tegoż), z Tad. Czackim, Hier. Strojnowskim i J. Sniadeckim" (w *Athenaeum*, 1848).

Jarl, godność w staroskandynawskich państwach, odpowiadającą dzisiejszemu namiestnikowi królewskiemu. W Szwecji **J.** oznaczał później najwyższego urzędnika królewskiego. Z **J.** powstało angielskie *Earl*.

Jarloch, kronikarz czeski, *Jerloch*, ob. Gerlach (str. 115 tomu VI).

Jarłyk, *jerłyk*, po tur. dokument, odezwa), za czasów panowania Mongołów w Rosji oznaczało manifesty i przywileje, wydawane przez chanów. Obecnie oznacza dokumenty celne.

Jarmark, zjazd kupców, sprzedawców i publiczności, odbywany w stałych terminach w pewnych miejscowościach, w celu z jednej strony sprzedaży, z drugiej nabycia towarów.

Jarmeritz po niem., a po czesku *Jaromierzyce*, miasto nad rz. Rokitną, która odtąd zowie się Jaromierzycą, w margr. Morawskiem, 1,500 miesz., piękny zamek i park książąt Kaunickich, oraz wspaniały kościół parafjalny, zbudowany 1715—38 w stylu noworzymskim.

Jarmolińce, miasto w gub. Podolskiej, pow. Płoskirowskim, u źródeł Uszycy; odbywa się tu wielki jarmark w dniu św. Piotra i Pawła.

Jarmund Stanisław, inżynier, ogłosił: „O budowie dróg i mostów" (2 t., 1861—63); „Zasady budowy i utrzymania dróg żelaznych" (1874).

Jarmundowicz Kazimierz, kanonik krakowski i dziekan olkuski, profesor prawa w Akademji krakowskiej w pierwszej połowie XVIII wieku. Oprócz kilku panegiryków, po polsku i po łacinie pisanych, przypisują mu także dzieło bezimiennie wydane p. t. „Sumarjusz umiarkowania monety starej i dzisiejszej" (Kraków, 1755).

Jarmusiewicz Jan, ksiądz, pisarz, muzyk, malarz i mechanik, * 1781 w Zarzeckiej Woli pod Leżajskiem w Galicji, z rodziców włościańskich, † 1844 jako pleban w Zaczerniu pod Rzeszowem. Po ukończeniu gimnazjum w Rzeszowie, był naprzód nauczycielem prywatnym, następnie słuchał kursów filozofji we Lwowie i 1807 został kapłanem. Wynalazł nowy instrument, zwany klawjolinem czyli fortepjanem smyczkowym; ogłosił drukiem: „Chorał gregorjański rytualny, historycznie objaśniony, na teraźniejsze nóty przełożony, dla użytku chórów kościelnych, z akompanjamentem organu lub fortepjanu" (Wiedeń, 1834); „Mowy dla ludu wiejskiego krótkie i łatwe, na wszystkie niedziele i święta" (t. 1, Wiedeń, 1841, t. 2, Lwów, 1853); „Nowy system muzyki czyli gruntowne objaśnienie metody, harmonji i kompozycji muzykalnej, według zasad dotąd nieznanych" (Wiedeń, 1843).

Jarmuta, góra w Pieninach, w wiosce Szlachtowej, przyległej Szczawnicy. Szukano w niej złota za Marji Teresy, czego śladem pozostała z tych czasów sztolnia. Ob. *Bibl. Warsz.* 1848, t. 3, str. 503 i 506.

Jarmuż, ob. Kapusta.

Jarnac, miasto we francuskim depart. Charente, ma 4,500 miesz. i pamiętne jest bitwą, stoczoną 13 marca 1569 pomiędzy katolikami a hu-

gonotami, w której poległ książę Kondeusz.

Jarnevićowa Dragojła, poetka chorwacka, oprócz licznych utworów, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydała w 1843 trzy powieści, p. t. „Domorodne poviesti.“

Jarniewskie albo *Jerniewskie* starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Nowogródzkiem, pow. Słonimskim. W r. 1766 posiadał je Aleksander Mikulski, wojski słonimski, opłacając z niego kwarty złp. 392. W r. 1773 składało się z dóbr Jarniew i Kokoszyce, które na sejmie warszawskim z tegoż roku stany rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję nadały wraz ze starostwem lubonickiem i dzierżawą Stoupiszczem, w pow. Rzeczyckim, w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Michałowi Pruszanowskiemu, sędziemu grodzkiemu i podczaszemu rzeczyckiemu, z warunkiem opłacania do skarbu czterech kwart podług taryfy z r. 1765.

Jarnik Urban, autor słowiński, proboszcz katolicki w Moosburgu, w Korutanach, * 1784 r., † 1844. Wydał: „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat“ (1813); „Andeutungen über Kärntens Germanisierung;“ „Sammlung altslavischer Wörter, welche im windischen Dialekte fortleben“ (1822); „Versuch eines Etymologikons der sloven. Mundart in Innerösterreich“ Celowiec, 1832), oraz kilka dzieł dla młodzieży w języku ojczystym. Ułożył też „Słownik niem.-słowiń.-łaciński,“ wydrukowany tylko w części. Za młodu drukował poezje. Brał udział w wydawnictwach: „Carinthia“ i „Kärntnärische Zeitschrift.“

Jarnik Jan Urban, filolog czeski, * 1848, w r. 1876 uzyskał stopień doktora filozofji, od 1882 profesor filologji romańskiej w uniwers. praskim. Specjalnie bada język rumuński i albański, o których kilka rozpraw ogłosił. W r. 1885 wydał z A. Bârseanem zbiór pieśni rumuńskich z Siedmiogrodu. W r. 1894 ogłosił „Dvie verse starofrancouské legendy o sv. Katerzinie aleksandrijské.“ Przekładał rzeczy czeskie na język rumuński. Charakter autobiograficzny mają jego prace: „Jak jsem szel na studie“ (1893 w Almanachu Pelcla) i „Kus ze života chudého českého studenta ve Vidni“ (1895).

Jarnowicz, z włoską *Giarnovich* Jan, nazwany też *Mane*, kompozytor i muzyk, * 1745 w Palermo, z rodziców pochodzenia słowiańskiego, † 1804 w Petersburgu. W Paryżu 1770 zyskał sławę pierwszego skrzypka swego czasu; od 1780 dyrektor kapeli Fryderyka Wilhelma w Berlinie; w 1786 r. grał kilka koncertów w Wiedniu, następnie przebywał w Petersburgu, Londynie, Hamburgu i ostatnio znów w Petersburgu. Utwory **J.** wychodziły w Paryżu, Berlinie, Amsterdamie i Petersburgu.

Jarochowski Kazimierz, jeden z celniejszych spółczesnych historyków, * 1829 w Sokolnikach w Poznańskiem, † 1888. Ukończywszy gimnazjum w Poznaniu, studjował prawo w Berlinie, od 1846 był pół roku więziony, w 1850 wstąpił do pruskiej służby rządowej, w której od 1862 do 1882 pełnił urząd sędziego w Poznaniu. Obok zatrudnień obowiązkowych zajmował się badaniami historycznemi. W roku 1878 został członkiem korespondentem Akademji Umiejętności w Krakowie. Ogłosił następujące prace: „Teka Gabrjela Junoszy Podoskiego” (6 tom., Poznań, 1856—61); „Dzieje panowania Augusta II od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską” (Poznań, 1856 i 1874); „Opowiadania historyczne” (Poznań, 1860): „Car Piotr i carewicz Aleksy, studjum historyczne” (Poznań, 1862); „Opowiadania i studja historyczne” (t. 2, Poznań, 1863; t. 3, Warszawa, 1877); „Wielkopolska w czasie pierwszej wojny Szwedzkiej od r. 1655 do 1657” (Poznań, 1864); „Sprawa Kalksteina“ (Warszawa, 1878); „Oblężenie Poznania przez Patkula 1709“ (Poznań, 1879); „Literatura poznańska“ (Kraków, 1880, pod pseudonimem Seweryna Przerowy); „Jesienna kampanja Karola XII i Augusta II z r. 1704“ (1881); „Nowe opowiadania i studja historyczne“ (Kraków, 1882); „Opowiadania i studja historyczne“ (Poznań, 1884); „Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny“ (Poznań, 1886); „Rozprawy historyczno-krytyczne“ (Poznań, 1889, wydanie pośmiertne). Oprócz tego **J.** drukował wiele rozpraw krytycznych, literackich i politycznych w *Atenaeum*, *Przeglądzie polskim*, *Przewodniku naukowym i literackim*. Zasługi jego na polu publicystycznem niemniej są wielkie. Wszystkie prace **J.** odznaczają się gruntownością i umiejętnem przedstawieniem rzeczy. Wogóle stanowisko tego historyka w literaturze naszej jest wybitne. Życiorys jego wraz z portretem podał *Tygodnik Ilustrowany* w r. 1885 (№ 128). Por. Władysława Smoleńskiego „Stanowisko Kazimierza Jarochowskiego w historjografji polskiej“ (*Bibljot. Warszaw.* z 1888 r., tom 3-ci).

Jarochowski K.

Jarocin lub **Jaroczyn,** miasteczko w W. Ks. Poznańskiem, niedaleko rzeczki Lutyni, stacja węzłowa czterech dróg żel., 3,000 miesz., ożywione jarmarki na bydło. W pobliżu pałac ks. Radolińskich.

Jarocki, herb: W polu barwy niewiadomej — serce z krzyżem równoramiennym na wierzchu, a kawalerskim we środku. Por. „Ks. herb.“ hr. Ostrowskiego.

Jarocki.

Jarocki v. *Rawa* odm., herb: W polu złotem, na czarnym niedźwiedziu biegącym — panna czerwono ubrana z rozpuszczonymi

włosami, koroną na głowie, rękoma wzniesionemi. U szczytu między rogami jeleniemi pół niedźwiedzia.

Jarocki Rawa odm.

Jarocki Feliks Paweł, zoolog, * 1790 pod Pacanowem, † 1864. Nauki przyrodnicze studjował w uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie 1814 r. otrzymał stopień doktora; zawód nauczycielski rozpoczął w Krakowie. Następnie był krótko nauczycielem w Poznaniu, skąd 1815 r. powołany do Warszawy, wysłany został kosztem rządu do Berlina i Paryża. Po powrocie 1817 roku był nauczycielem w Kaliszu, następnie urządził istniejący dotąd gabinet zoologiczny w Warszawie i w r. 1819 objął katedrę zoologji w uniwersytecie warszawskim. Po zamknięciu tegoż uniwersytetu był od 1832 do 1862 dyrektorem pozostałych gabinetów. Liczne jego pisma o rozmaitych przedmiotach historji naturalnej świadczą o wielkiej jego pracowitości. Ogłosił wiele rozpraw zoologicznych, zamieszczonych w *Pamiętnikach tow. przyj. nauk.* Największem jego dziełem jest: „Zoologja czyli zwierzętopismo ogólne“ (6 tom., Warszawa, 1821—27, 5 pozostało w rękopiśmie). Wyszły też jego „Pisma rozmaite wierszem i prozą“ (2 t., 1830) i „Treść zoologji“ (1851).

Jaroczewski.

Jaroczewski v. *Zagłoba* odm., herb: W polu błękitnem, na mieczu — podkowa srebrna. U szczytu skrzydło, przeszyte strzałą.

Jaromierz, miasto w Czechach, w pobliżu fortecy Josephstadt, przy ujściu rzeki Aupy do Elby, sąd okręgowy, kościół dekanalny z pomnikiem zamordowanego 1554 ks. Dymitra Sanguszki, 7,000 miesz. W roku 1421 zdobyte było przez husytów, 1645 r. oblegane przez Szwedów. O 4 klm. na północ leżą Jerzmanice, miejsce urodzenia Albrechta Wallensteina.

Jaromiłka, rzeka w gub. Podolskiej, powiecie Kamienieckim; początek bierze we wsi t. n., płynie ku południowi i pod miastem Smotryczem wpada z prawego brzegu do rz. Smotrycz. Długa 20 wiorst.

Jaromir, książę czeski, syn Bolesława II, po którego śmierci został przez starszego swego brata Bolesława Ryżego wytrzebiony, powołany na tron w styczniu 1003 r., ustąpił z kraju przed królem polskim Bolesławem Chrobrym, ale w r. 1004, wsparty przez cesarza niemieckiego Henryka II, powrócił na tron czeski i rządził krajem do 1012 r., w którym zrzucił go z tronu młodszy brat Ulryk. Wydany przez Henryka Ulrykowi, osadzony w więzieniu 1013 r., a gdy w r. 1033 Ulryk dostał się w niewoli cesarza niemieckiego, panował **J.** wspólnie z synowcem Brzetysławem blizko rok cały. Gdy zaś Ulryk powrócił, kazał go oślepić. Nareszcie zabity w r. 1037 przez mordercę nasłanego nań przez starostę Kochana Werszowca.

Jaromir Gebhard, najmłodszy syn Brzetysława I, ks. czeskiego, † 1089; przeznaczony przez ojca na księdza już w młodości, w r. 1068 został biskupem praskim, u Niemców pod imieniem Gebharda. Z powodu zatargów, a następnie gwałtu, jakiego się dopuścił na osobie Jana, biskupa ołomunieckiego, złożony z biskupstwa i wezwany był do Rzymu (1074), gdzie usprawiedliwiwszy się, był napowrót przywrócony. W r. 1077 został kanclerzem cesarstwa niemieckiego. Usiłując wcielić biskupstwo ołomunieckie do praskiego, zmuszony był opuścić kraj i schronić się do Węgier.

Jaromir, syn ks. czeskiego Borzywoja II; wyprawiony przez ks. Sobiesława II na pomoc cesarzowi Niemiec, Lotarjuszowi, walczył we Włoszech (1131) na czele 300 wyborowego rycerstwa czeskiego.

Jaroński Feliks, ksiądz, proboszcz kościoła W. W. Swiętych i prof. filozofji w Krakowie, po zajęciu go przez Austrjaków i przywróceniu katedry logiki i filozofji spekulatywnej, usuniętych 1781 przez komisję edukacyjną z wykładów. Wydał 1810 dziełko: „Jakiej filozofji Polacy potrzebują;“ określa ją, jako wykład wspólnych wszystkim umiejętnościom wiadomości, jakich tylko rozum ludzki dojść może, pozbieranych dla uczynienia człowieka lepszym i szczęśliwszym. Dzieli ją na *teoretyczną:* logikę, metafizykę natury i historję filozofji, i na *praktyczną,* metafizykę obyczajów, prawo filozoficzne i wprawę roztropności. Roku 1815 wydał wstęp do filozofji i logikę p. t. „O filozofji“ wedle dziełka G. J. Wentzla z 1807 r. Załączył kazanie z 1802 i rozprawę „O władzach człowieka“. Pisał też mowę na pogrzeb R. Czerwiakowskiego i „De Michaeli Vratislaviensi diatribe“.

Jaroński Feliks, pianista, * 1827, † 1877; kształcił się w Paryżu, gdzie następnie koncertował z powodzeniem, około r. 1850 wydał u Kauffmana w Warszawie kilka kompozycji na fortepjan, osnutych na tematach ukraińskich, jak „Handzia caca, mołodyczka“, pieśni religijne i in.

Jaropełk Swiatosławicz, w. ks. kijowski, od 973 r., * 945. Wojował z bratem swoim Olegiem, poległym pod Owruczem, a potem z drugim bratem bratem Włodzimierzem, który go zdradą pozbawił życia około r. 980. — **J.** Izasławowicz, otrzymawszy w r. 1078 od ojca dzielnicę wyszogrodzką, a następnie od stryja Wszewołoda Jarosławicza Włodzimierz Wołyński i Turów, w r. 1085 podniósł oręż przeciwko stryjowi i chwilowo był wyzuty ze swoich posiadłości i umknął do Polski; odzyskawszy je (1086), był zamordowany w czasie podróży do Zwienigrodu

1086 r.—**J.** Włodzimierzowicz, w. ks. kijowski (1132—38), syn Monomacha, * około 1082 r. W 10 roku życia poszedł z ojcem na wyprawę przeciwko Połowcom, następnie wojował nad Donem, Prypecią i Dźwiną, przeciwko Hlebowi, ks. mińskiemu, który się wyłamywał z pod posłuszeństwa jego ojcu. Otrzymawszy po śmierci ojca 1125 r. księstwo perejasławskie, dopiero w r. 1132, po skonie brata, wstąpił na ks. kijowskie. Podzielił on swoje posiadłości pomiędzy braci Andrzeja i Izasława. † 1138 w Turowie.—**J.** Izasławowicz, w r. 1161 miał udział w wojnie Izasława Dawidowicza przeciwko Jerzemu Jarosławowiczowi, a 1167 pomagał bratu swemu Mścisławowi II do zdobycia Kijowa. † tego r. podczas wyprawy przeciw Połowcom.—**J.** III Rościsławicz, ks. suzdalski. Wygnany 1162 r. z Suzdala przez stryja Andrzeja Bogolubskiego, a po śmierci jego w roku 1194 wybrany na w. ks. Włodzimierskiego nad Klaźmą, wraz z bratem swoim Mścisławem, ale złe rządy jego sprawiły, że naród potajemnie wezwał w jego miejsce Michała, jego stryja. **J.** udał się do swego zięcia (do Razania), wydany jednak Michałowi, został osadzony w więzieniu i oślepiony. W 1177 otrzymał od Nowogrodzian Torżek, ale tu oblężony przez Wszewołoda, † w więzieniu, około 1196.

Jaropkin-Klapik Michał, djak, sprawował 1488 r. poselstwo do króla polskiego Kazimierza, a w latach 1494 i 1503 do króla Aleksandra w Wilnie. Był jeszcze i w r. 1508 razem z innymi posłami w Wilnie przy zawarciu przymierza pomiędzy Polską a w. ks. Moskiewskiem.

Jaropołcz, sioło w okolicy Moskwy, darowane przez cara Fedora Aleksiejowicza b. hetmanowi Doroszeńce, który tu † 1692 r. Biały kamień nad rz. Łamą pokrywa jego zwłoki.

Jarosław, nad Sanem, starożytne miasto polskie w dawnem województwie ruskiem, obecnie w obwodzie przemyskim, w Galicji, już w wieku XIV miał znaczenie historyczne i był zajmowany kolejno przez Węgrów i Polaków. Od 1382 stanowczo przyłączony do Polski, prowadził obszerny handel i był w stanie kwitnącym, pomimo klęsk, jakie go spotykały w wieku XV. Pomyślność Jarosławia utrzymała się jeszcze w XVIII w. Świadczy to opis Galicji z 1768, w którym Jarosław uważany tam jest za pierwsze miasto po Lwowie. Obecnie Jarosław ma 18,000 miesz., gimnazjum, kilka kościołów i klasztorów, kilka fabryk; jest siedzibą władz powiatowych i prowadzi ożywiony handel zbożem i drzewem.

Jarosław *(Jarosławl)*, miasto stołeczne gubernji Jarosławskiej, przy ujściu Kotorosty do Wołgi, od 1219 r. zostawało pod rządem własnych książąt, z których ostatnim był Andrzej w r. 1607; 70,610 miesz. (1897), liczne fabryki; prowadzi nader ożywiony handel.—**J.** *gubernja* obejmuje 35,613 klm. kw. powierzchni z ludnością 1,072,478 (1897); dzieli się na 11 powiatów. — **J.** *powiat*, 3,404 klm., a ludności 210,376.

Jarosław.

Jarosław, herb: Na tarczy, pasem złotym ukośnie ściętej, w polu górnem czerwonem — jednorożec, w dolnem błękitnem — delfin złoty. U szczytu, między dwoma czarnemi skrzydłami—gwiazda złota. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone, wszystkie podbite złotem. Godło: „Beatus, qui utilis" (Szczęśliw, kto pożyteczny). Nadany 1840 przez cesarza Mikołaja I.

Jarosław, syn Bolesława I księcia na Wrocławiu, pierwszy książę opolski od 1177, gdy połączywszy się ze stryjem swym, Mieszkiem Władysławowym, podobno z obawy przed macochą swą Adelajdą, wygnał z nim ojca, który uciekł do Kazimierza Sprawiedliwego. Poparł wygnańca książę krakowski, który rokoszan wynagradzając, Jarosławowi oddał Opole 1184, kiedy ten został biskupem wrocławskim, dodał Otmuchowską ziemię czyli Nissę (Stenzel *Urkundenbuch*, 33), które umierając 1201 przekazał **J.** djecezji wrocławskiej, a Opole stryjowi Mieszkowi Kulawemu, będącemu już księciem Raciborza.

Jarosław, imię książąt ruskich.—**Jarosław Mądry** Jerzy, wielki książę kijowski, autor *Prawdy ruskiej* (ob.), syn Włodzimierza I. Panował naprzód w Rostowie, potem w Nowogrodzie i dopiero po śmierci ojca z pomocą Waregów i Nowogrodzian opanował Kijów, który zajął był Świętopełk. Pobity przez Bolesława I, króla polskiego, schronił się do Nowogrodu. Po odejściu Bolesława, opanowawszy powtórnie Kijów, wojował ze swoim bratem Mścisławem, który go chciał wyzuć z tej dzielnicy; ale wojna ta skończyła się przymierzem, zawartem w Horodcu, 1026 r. W r. 1030 wyprawił się na Czudź, gdzie założył miasto Jurjew (Dorpat), zdobył Bełz i grody czerwińskie. Następnie wojował z Pieczyngami, którzy na kraj jego napadli, i pobił ich w wielkiej bitwie pod Kijowem; dalej z Jadźwingami, Litwą i Mazurami; później znowu na Carogród, lecz odparty został przez Greków. W Kijowie zbudował wspaniałą cerkiew św. Zofji, osadził przy niej metropolitę, 1054 r. Jego córka Anna wyszła 1048 za króla francuskiego, Henryka I.—**J. Jaropełkowicz,** ks. berestowski, otrzymał po ojcu gród Brześć nad Bugiem, na Pograniczu Polski. W r. 1101 napadał **J.** z kilku innymi książęty na Polskę i został pobity przez Bolesława Krzywoustego. Burzliwy i niespokojny, pragnąc opanować niektóre grody na Wołyniu, zamierzał zbrojną wyprawę przeciwko Jarosławowi,

synowi Swiętopełka, lecz zrdadziecko pojmany przez niego nad Nurzem r. 1102 i uprowadzony do Kijowa, gdzie † 1103 r.—**J. Świętopełkowicz,** zwany *Jarosławcem*, ks. wołyński i włodzimierski, wsławił się w wyprawach na Połowców (1111) i na Jadźwingów. Powiększywszy potem swoją dzielnicę Drohobużem, wojował z w. ks. kijowskim Monomachem 1117 r. Zmuszony szukać przytułku, znalazł go u swego szwagra, Bolesława Krzywoustego, z którego pomocą w r. 1121 wyprawił się na zdobycie Czerwieńska. Tu odparty, uciekł się po pomoc do króla węgierskiego Stefana, z którego wojskiem wszedł do księstwa Włodzimierskiego i tu zginął, zamordowany pod Włodzimierzem 1123 r.—**J. Świętosławicz,** ks. czernihowski, otrzymał księstwo muromskie, wygnany został przez Wszewołda Olegowicza, † 1229 r. w Muromie.—**J. Izasławowicz,** ks. łucki, chwilowo kijowski, panował pierwotnie na Turowie, potem w Nowogrodzie, gdzie niedołężne rządy sprowadziły jego wygnanie 1154 r. i przeniesienie się do Włodzimierza na Wołyniu, a następnie, w skutek podziału między braćmi, do Łucka, skąd r. 1158 służył bratu swemu Mścisławowi przeciwko Połowcom. Śród ciągłych wojen z książętami sąsiednimi, był przez pewien przeciąg czasu panem Kijowa, z którego wygnany przez Swiętosława, wkrótce do niego powrócił. Wszakże niedługo tu zabawił; wyparty znowu przez księcia Romana, zmuszony był uchodzić do Łucka w r. 1176 i tam wkrótce życie zakończył.—**J. Ostromysł,** syn Władymirka, księcia na Haliczu, nastąpił po † ojca 1152 i zaraz prawie rozpoczął wojnę z Izasławem Mścisławiczem, ks. kijowskim, i pobity przez niego został nad Seretem; później walczył w sprawie swego teścia, Jerzego Suzdalskiego, przeciwko Monomachowiczom, a nawet wszedł do Kijowa. Po swoim powrocie do Halicza 1165 przyjął u siebie Andronika Komnena, który uciekł z więzienia carogrodzkiego, W r. 1173 za przytułek dany synowi Włodzimierzowi wpadł do księstwa Łuckiego i spalił kilka grodów, 1187. Żonaty był z córką w. ks. Wszewołoda suzdalskiego *(Latop. kijow.)*.—**J. Włodzimierzowicz,** wnuk Mścisława, w. ks. kijowskiego. Nie mając własnej dzielnicy, służył sprawie Wszewołoda, ks. suzdalskiego, przeciwko Nowogrodzianom, Razaniowi. W r. 1187 powołany przez Nowogród do objęcia rządu, panował tu przez lat 9, biorąc czynny udział we wszystkich sporach i wyprawach wojennych Nowogrodzian przeciwko sąsiednim krajom i książętom. Potem, wygnany przez swoich poddanych, osiadł w Torżku, lecz niezadługo znowu powrócił na to księstwo i w r. 1198 uczynił wyprawę na ziemię połocką. Mimo wiernej przyjaźni z Wszewołodem, ks. suzdalskim, ten ostatni na nowe żądanie Nowogrodzian usunięcia **J.**, przysłał im swego syna Swiętosława. Wtedy **J.**, opuściwszy ostatecznie księstwo, udał się do książąt kijowskich i niejednokrotnie służył zbrojno ich sprawie; † po r. 1206.—**J. Krasny, Mścisławowicz,** rządził w latach 1176—78 w Nowogrodzie, skąd wysłany został do rządzenia Wołokiem-Łamskim, a po zburzeniu tego miasta, otrzymał Perejasław południowy, gdzie † 1109 r.—**J. Romanowicz,** po zabiciu ks. razańskiego Konstantyna przez Jurja Daniłowicza, panował spokojnie pod opieką chana na księstwie Razańskiem. — **J. II Wszewołodowicz.** Mając 10 lat wieku, otrzymał 1201 r. księstwo perejasławskie południowe, skąd wygnany (1206) przez Wszewołoda Czarnego, otrzymał od ojca Razań, a po śmierci jego powrócił do Perejasławia. Obrany 1215 r. księciem nowogrodzkim, odznaczył się okrutnem postępowaniem ze swymi poddanymi. Z tego powodu wynikła wojna pomiędzy nim a Mścisławem, teściem jego, działającym wspólnie z Nowogrodzianami. **J.** pobity (12 kwietnia 1215) na polu Lipeckiem, ratował się ucieczką. W siedm lat potem Nowogród znowu przywołał go do siebie. Wojował w Litwie, mszcząc się za jej łupieże, dokonane w granicach jego kraju, a wkrótce potem ruszył do Finlandji, skąd mnóstwo przyprowadził jeńców. W r. 1216 otrzymał Kijów, zostawiwszy w Nowogrodzie swego syna Aleksandra, a z Kijowa, po zburzeniu Włodzimierza przez Batego, przeniósł się 1238 r. do tego ostatniego miasta. W r. 1246, udawszy się z poddaństwem do hordy, umarł w tej podróży 30 września.—**J.** III Atanazy, książę twerski, potem w. ks. włodzimierski i nowogrodzki, brat Aleksandra Newskiego, * 1230 we Włodzimierzu. Naprzód panował w Twerze; w r. 1264 utrzymał w. ks. Włodzimierskie, a jednocześnie prawie i Nowogrodzianie uznali go za swego rządcę, † po 1270 w podróży do hordy.—**J. Aleksandrowicz,** ks. proński, panował w Rościsławiu od r. 1342 do śmierci 1344 r.—**J.** Atanazy **Włodzimierzowicz,** otrzymał od ojca 1410 połowę Horodca i Małojarosławiu, † 1426 r. w Moskwie.

Jarosław ze Szternberka, wódz czeski z pierwszej połowy XIII w. za panowania Wacława I, sławny wielkiem zwycięstwem, odniesionem w r. 1241 nad Mongołami pod Ołomuńcem, przeciwko którym wysłany był przez króla w 8,000 żołnierza z Czech; w Morawji zaś, zebrawszy 12,000, zamknął się w Ołomuńcu. Zwycięstwo to jest opowiedziane w poemacie, mieszczącym się w tak zwanym „Rękopisie Królodworskim" (ob.). Por. Jireczka „Die Echtheit der Koeniginhofer Handschrift" (Praga, 1862, str. 172), gdzie **J.** uważany jest za Jarosza z Podiehus i ze Sliwna.

Jarosław *Bogorja ze Skotnik*, arcybiskup gnieźnieński. Roku 1385 w Wyszehradzie węgierskim z Kazimierzem W. byli „Mikołaj de Bogrej, wojewode de Cracovia," „Passek de Bogrej, Sandomiriae judex provincialis," jak się sami

podpisali. Naruszewicz mniemał, że to są Bogorjowie (9, 22). Zdaje się, byli to Jarosława krewniacy. Janko z Czarnkowa czyni go stuletnim, musiałby więc rodzić się 1276 r. Czas jakiś był wybitnym członkiem uniwersytetu bolońskiego. (Por. artykuł ks. A. Brykczyńskiego w № 5 *Tygodnika ilustrowanego* z roku 1900). Był przy zgonie Łokietka, jako archidjakon krakowski, i ze Spicimirzem, kasztelanem, zachęcili go, by dał naukę postępowania swemu synowi. 1339 r. był archidjakonem warszawskim i plenipotentem do wyroku w sprawie Krzyżaków. 1314 r. 14 stycznia w Awinjonie został poświęcony na arcybiskupa gnieźn. (Janko z Czarnkowa). Kalendarz Władysławski daje na to datę 19 lutego, a Paprocki 13 lutego 1342 r. Omyłką więc imię jego zamiast Janisława położył Janko z Czarnkowa 1333 r. (ed. Bielow.). 1343 r. podpisał z innymi w Kaliszu zwrót Krzyżakom Pomorza i ziem Michałowskiej i Chełmińskiej (Dogiel). Odbył synod prowincjonalny jeden w Kaliszu 8 stycznia 1357, kodyfikując uchwały swych poprzedników i nowe wydając sam, i drugi, nieznanej daty, potwierdzający ustawę Nankiera biskupa z 1320, o obłożeniu interdyktem miejsc, kędy raniono lub zabito duchownego, co złagodził był Janisław Kotwicz. Był niechętny złamaniu testamentu Kazimierza W. i tłómaczył Ludwikowi, że lubo Zambr i Wilczko orzekli, że nikt, umierając nie może testamentem rozporządzać z włości dziedzicznych, przecie to się tylko stosuje do ziemian. *Prawa monarsze w tym względzie są zupełnie nieznane.* Następnie żądał **J.** z pewną częścią magnatów (nobilium) i *posłowie powszechności starszej Polski* (nuncii communitatis Poloniae majoris) żądali, by Ludwik koronował się w Gnieźnie. Złudzeni obietnicą, że w Gnieźnie zasiądzie w majestacie, ukoronował go **J.** w Krakowie wobec Florjana krakowskiego i Piotra lubuskiego biskupów, *dwu tylko* książąt: opolskiego Władysława i szczecińsko-pomorskiego Kazimierza, i *małej liczby* magnatów r. 1370. Bielowski sądzi (*Mon.* II, 703), że z jego dworu w Uniejowie schwytano Janka z Czarnkowa. Działo się to jednak 1374, gdy 1372, między 20—23 grudnia Jarosław ze starości oślepł, 1373 niepokojony przez najazdy Mazurów, ustąpił Januszowi Suchywilk, a ten 3 lipca 1374 objął urząd. Jarosław zaś zachował sobie dochody na Pomorzu, dziesięciny z Kaliskiego i zamek Opatów z okolicą. Potem siadł w klasztorze lędzkim, † 17 września w Kaliszu. (Janko 672), 16 lub 19 (*Mon.* II 932) 1376. Z gruntu odbudowywał kościół gnieźnieński, obwarował zamki Łowicz, Uniejów, Opatów i Kamień, dwory pobudował i t. d. A gdy za objęcia przezeń djecezji ledwo grzywna była dochodu z Łowickiego, **J.** tyle wsi tam pozakładał, że było 800 grzywien dochodu, prócz opłat zbożowych. Chwali go Janko, że nic nie stanowił bez wiedzy i woli swych prałatów i kanoników.

z Jarosławia, tak się pisze gałąź rodu Tarnowskich i Mielsztyńskich. Najdawniejszy jest *Spytek*, „pan na Jarosławiu" z 1429, syn Jana z Tarnowa († 1409) (ob.), a brat Jana z Tarnowa, wojskiego krakow., do 1433 i Rafała z Tarnowa, † 1412 r., kasztelana wojnickiego (Szajnocha *Jadw.* i *Jan.*, ed. 2, II, 369—373). W r. 1413 i 1431, Spytko, dziedzic na Tarnowie i pan Jarosławski, uposaża Jarosław (por. Siarczyńskiego „Wiad. o Jar."); Spytko Jarosławski zginął pod Warsz., 1444. Synem Rafała był *Rafał de Jarosław*, haeres in Przeworsk, 1462 żyjący (Nakielski *Miechovia* 517). Jakiś *Jan*, syn Rafała, kasztel. wojnicki, znany jest 1450 (Paprocki *Herby* 482), być może brat powyższego. *Spytko* (II) z *Jarosławia* jest roku 1470 kasztelanem przemyskim (Rzyszcz. i Muczk. II 545), 1479 woj. ruski i starosta, w r. 1491 podpisuje się na akcie fundacji kościoła WW. SS. w Krakowie jako wojewoda sandomierski i starosta lwowski, wraz z *Rafałem*, kasztelanem i starostą sandomirskim, marszałkiem w. ks.; „bracia de Jarosław" (Paprocki *Herby* 482 z poprawką 1391 na 1491 wedle Naruszewicza X 128 i Szajnochy l. c.). W r. 1499, jako wojew. krak., Spytko podpisał akt Jana Olbrachta (Rzyszcz. I 355), mocą którego ochrzczony Żyd litewski Stanisław Onejko jest przypuszczony do herbu Merawy i rodu szlacheckiego biskupa Miednickiego Macieja. 1501 jako kasztelan krakowski z Rafałem z Jarosławia, kasztelanem przemyskim, podpisał w Piotrkowie akt odnowienia unji za Aleksandra (Rzyszcz. I 356). Ten to zdaje się Spytko uzyskał 1470 r. utworzenie w Jarosławiu pierwszej *ordynacji w Polsce* (ob.), którą już Zygmunt I w 1519 zniósł (Czacki „O pr. pol. i lit." II 12). Żyje jeszcze 1505.

Jarosz Bejła, pseudonim Rzewuskiego Henryka (ob.).

Jarosza, pseudonim Seweryny z Żochowskich Pruszakowej (ob.).

Jaroszewicz Florjan, Reformat, żyjący w połowie zeszłego wieku w Krakowie i Lwowie; ogłosił drukiem: „Matka świętych Polska albo żywoty świętych, błogosławionych, wielebnych, świętobliwych, pobożnych Polaków i Polek, z różnych autorów, pism zebrane i spisane" (Kraków, 1767, 2 ed., 4 t., Piekary, 1859); „Principia Theologiae asceticae ad usum et captum Tirocinii religiosi Ord. Min. s. Francisci i t. d." (Lwów, 1752); „Stare błędy światowej mądrości przeciw powściągliwości panieńskiej, wdowiej, kapłańskiej i zakonnej, przez wolnowierców odnowione i t. d." (Lwów 1771); „Stary argument światowej mądrości przeciw powściągliwości panieńskiej, wdowiej, kapłańskiej, przetrząśniony" (Lwów, 1771).

Jaroszewicz Józef, prawnik i historyk polski, * 1793, po ukończeniu uniwersytetu wileńskiego wykładał w liceum krzemienieckiem prawo rzymskie i polsko-litewskie, stąd 1826 prze-

szedł na profesora prawa do uniwersytetu wileńskiego, gdzie 1828 otrzymał jeszcze katedrę dyplomacji i statystyki krajowej, † 1860 w Bielsku pod Grodnem. Ogłosił następujące prace: „O wpływie religji chrześcijańskiej na cywilizację Słowian" (*Dzien. Warsz.*, 1826); „O stanie Litwy do przyjęcia wiary chrześcijańskiej" (w *Zniczu* 1834); „Litwa pod względem cywilizacji w trzech pierwszych jej chrześcijaństwa wiekach" (tamże, 1835); „O Herulach, pobratymcach Litwinów" (Wilno, 1840); „Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII w.", najważniejsze jego dzieło (3 części, Wilno, 1844—45). Oprócz tego wiele rozpraw i artykułów umieszczał w pismach czasowych. Dokładny spis prac jego podała *Gazeta Polska* (1862, N. 22). Wszystkie one dowodzą wielkiej erudycji, usilnej pracy i staranności.

Jaroszewo, jezioro w w. ks. Poznańskiem, pow. Międzychodzkim, położone między Wartą traktem berlińskim.

Jaroszewski Zygmunt, agronom, * 1832 r. w Prądniku, kształcił się w uniwersytecie krakowskim, następnie osiadł na roli, † 1891 w Kalwarji Zebrzydowskiej. Napisał: „Gospodarstwo wzorowe" (2 wyd., Kraków, 1880), nagrodzone przez akademję krakowską; „O płodozmianach". Był współzałożycielem czasopisma *Gospodyni wiejska* (1876), zmienionego na *Dwór wiejski*, muzeum pszczelniczego w Warszawie; w 1889 redagował w Krakowie pismo *Rozwój gospodarczy, wiejski i przemysłowy*.

Jaroszyńska Eugenja, pisarka bukowińska, * 1868 w Czunkowie na Bukowinie, nauczycielka, z początku pisała po niemiecku. Obecnie pisze po rusińsku nowele i inne utwory z życia tamtejszego, oraz dla dzieci. Zebrała około 500 pieśni rusińskich z Bukowiny.

Jaroszyński.

Jaroszyński v. *Korczak* odm., herb: W polu czerwonem, na trzech srebrnych wrębach — strzała. U szczytu trzy pióra strusie: czerwone, złote i błękitne.

Jaroszyński Tadeusz, rysownik i malarz, * 1863 w Wólce Dobrzyńskiej, w gub. Siedleckiej, uczył się w gimnazjum lwowskiem (1874) i piotrkowskiem, następnie studjował rysunek i malarstwo w szkole rysunkowej warszawskiej (1883 i 1884), i potem w akademjach paryskich (z przerwami 1884—1892). Dostarcza rysunków i ilustracji do pism i wydawnictw, do dzieł naukowych, szczególnie lekarskich. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego jest przez niego rysowaną. W 1889 wystawił w Warszawie 4-aktową sztukę „Ścigana". Od 1896 pisze artykuły z dziedziny sztuk pięknych w *Głosie*, *Gazecie Polskiej* i *Wieku*.

Jarretière (fr.), podwiązka. Ordre de la J. —order podwiązki.

Jarrow, miasto w hrabstwie Durham w Anglji, nad rz. Tyne, obok South-Shields, fabryki płótna żaglowego i warsztaty okrętowe, 34,000 m.

Jarry de Mancy Adrjan, historyk francuski, * 1796, † 1862. Ukończywszy szkołę normalną, wykładał historję w kolegjum św. Ludwika, a po rewolucji lipcowej w szkole sztuk pięknych. Z prac jego wymieniamy: „Les concours de l'université" (1826); „La Russie et les Polonais en 1829"; „La Turquie et les Grecs en 1829"; „Tableau des révolutions de Pologne" (1831), opracowane wespół z Leonardem Chodźką; „Tableau des révolutions de Portugal" (1832); „Les hommes utiles de tous pays" (5 t., 1833—41).—Żona jego *Jarry de Mancy* Adela, z domu *Le Breton*, * 1794, poświęcała się malarstwu i odznaczyła się jako autorka dzieł: „Traité de perspective simplifié" (2 t., 1828) i „Le dessin d'après nature et sans maître" (2 t., 1829—30).

Jarves James Jackson, pisarz amerykański, * 1818 w Bostonie (Massachusetts), kształcił się tamże, kilka lat spędził w Honolulu, gdzie założył pierwszy dziennik p. t. *Polynesian*. Następnie zwiedził Kalifornję, Meksyk, środkową Amerykę, osiadł w Paryżu, potem we Florencji, gdzie zbierał obrazy dla galerji amerykańskich. Napisał: „History of Havaï or Sandvich Islands" (1843); „Scenes and scenery of the S. Islands" (1844); „Kiana a Trad. of Havai" (1857); „Conf. of an inquirer" (1857); „Art Thoughts" (1869); „Glimpse at the Art of J." (1876).

Jaryczówka, rz. w Galicji, poczyna się w obwodzie Lwowskim na granicy Żółkiewskiego, pod Sieciechowem, i dwoma ramionami pod Kutkorzem i Pełtwią wpada z lewego brzegu do Pełtwi. Długa przeszło 4 mile.

Jaryło, jest uważany za bóstwo Słowian pogańskich; niektórzy utożsamiają go z Herowitem, lub Rugiewitem Słowian nadbałtyckich. Zdaje się wszakże, że jest to tylko nazwa uroczystości, odbywanej podczas przesilenia letniego. W niektórych okolicach ruskich uroczystość ta przypada jednocześnie z Kupałą, częściej wszakże o tydzień później, koło 30 czerwca, albo też trwa cały tydzień, poczynając od św. Jana Chrzciciela. W niektórych znów okolicach uroczystość **J.** zlała się ze świętem św. Jerzego. W Woroneżu wybierano 30 czerwca mężczyznę, ubierano w barwne szaty, zdobiono kwiatami, wstążkami, dzwonkami, i tak ubrany chodził po ulicach wśród śpiewów, muzyki i tańców tłumu towarzyszącego; zabawa kończyła się podziałem zebranych na dwa obozy i bójką. W Kostromie i na Małej Rusi odbywano pogrzeb **J.** w postaci lalki, wśród pieśni żałosnych, poczem następowała uczta. Na Białej Rusi sadzano na białego konia ubraną biało dziewczynę, niby młodzieńca, i ona przedstawiała **J.**, mając

wieniec na głowie, a w ręku garść kłosów; przytem śpiewano pieśni.

Jarząbek, ptak, ob. Głuszec.

Jarzębina, *Jarząb (Sorbus)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych, plemienia jabłkowych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną 5-płatkową, owocem 1—5 nasiennym; należą tu krzewy i drzewa o liściach pierzastych lub pojedyńczych i kwiatach białych, ułożonych w baldaszkowate grony. **J.** *zwyczajna (S. aucuparia)*, drzewo piękne, niekiedy do 15 metrów dorastające, o liściach nieparzysto pierzastych; owoce, zwane *jagodami jarzębinowemi*, po dojrzeniu koralowej czerwoności, cierpko-kwaśne, po odleżeniu nabierają smaku przyjemnego i są jadalne, używają się też na wyrób wódki, octu i kwasu jabłkowego; drewno dosyć twarde służy na wyroby stolarskie i kołodziejskie. **J.** *klonowa*, *grusza klonowa (S. torminalis)*, zwana *bereką*, *brzekinią* lub *brzękiem*, jest drzewem niewielkiem, przytrafia się u nas tylko w połud. części kraju, liście ma wielkie w 5 lub 7 klapek wycięte, owoc owalny, po dojrzeniu brunatny, białemi kropkami upstrzony, po odleżeniu jest jadalny. *S. aria*, drzewo w Europie płd., i *S. arbutifolia*, krzew z Ameryki płn., hodują się w ogrodach.

Jarzębski Adam, muzyk królewski i budowniczy za panowania Władysława IV, opisał wierszem m. Warszawę w dziele p. t. „Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy z okolicznościami jej dla kompanji dworskiej i t. d.“ (1643). Dzieło to wcale nie poetyczne, ale bardzo zajmujące i ciekawe, jest dzisiaj wielką rzadkością. J. U. Niemcewicz umieścił opis ten przerobiony na prozę w swych „Pamiętnikach o dawnej Polsce“. Oprócz tego **J.** zostawił podobno rękopis, w którym mają się znajdować jego „Pamiętniki“. Niekompletny egzemplarz „Gościńca“, znajduje się, ile wiadomo, tylko w bibljotece Kórnickiej.

Jarzymowski Stefan, rzeźbiarz, autor figur i grup w terakocie: „Lunatyk“, „Prządka na bidce“ i in.

Jarzyniec, ob. Corchorus.

Jarzyny, ob. Warzywa.

Jasak, roczny podatek w pieniądzach lub skórach zwierzęcych, składany w Rosji przez niektóre plemiona pasterskie, jak przez Kirgizów syberyjskich.

Jäschke Henryk August, misjonarz i orjentalista, * 1817 w Herrnhucie, † 1883. Od 1856 do 68 pracował jako misjonarz w Tybecie i, przyswoiwszy sobie dokładnie język miejscowy, kierował przekładem Biblji na język tybetański. Główne jego dzieła: „Handwörterbuch der tibetischen Sprache“ (1871—75); „Tibetan-English dictionary“ (Londyn, 1882); „Tibetan grammar“ (2 wyd., tamże, 1883).

Jasenovicz Józef, pisarz czeski, ob. Vévoda.

Jasiel, albo *Jasiołka*, rz. w Galicji, początek bierze w obwodzie sanockim, na samej granicy węgierskiej, pod górską wsią Jasiel; pod Jasłem w obwodzie tarnowskim wpada z prawego brzegu do Wisłoki. Długa 70 klm.

Jasielskie albo **Jasłowieńskie starostwo** niegrodowe, znajdowało się w wdztwie Krakowskiem, powiecie Bieckim. Z lustracji w 1660 odbytej okazuje się, iż powstało z dawniejszego sstwa Bieckiego i wówczas składało się z miasta Jasła (ob.), nad rz. Jasiołką przy ujściu do Wisłoki, i ze wsi Gorajowice, Kączarowy, Brzyszczki, Hankówka, Trzciennica, Jaronówka, Tarchów, Gątki i Osownica. Od 1754 posiadał je Andrzej Moszczeński, wda inowrocławski, wraz z żoną Elżbietą z Przebendowskich, opłacając kwarty złp. 6,018 gr. 25, a hyberny złp. 1,910 gr. 26. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, tenże zamienił je w 1788 d. 1 lipca za Pistyn i Wybranówkę, dziedziczne dobra Marji Anny hr. Ponińskiej, miasto zaś w 1799 mianowano stolicą obwodu.

Jasienickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Pomorskiem, powiecie Świeckim. Wedle lustracji z 1664 składało się ze wsi: Jasieniec Nowy i Stary, Klonowy z folw., Serocko i dwu folwarków: Przebendowski i Rudzyński. W r. 1771 posiadał je Jakób Tuchołka wraz z żoną Zofją z Trembeckich, opłacając z niego kwarty złp. 1,246 gr. 8, a hyberny złp. 1,145 gr. 28.

Jasieniecki, herb. **J.** I: W polu czerwonem — kotwica srebrna lub złota ze słupem nakształt litery **T.** U szczytu 5 piór strusich. — **J.** II: W polu

Jasieniecki I.

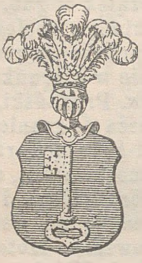
Jasieniecki II.

czerwonem, pod barkiem półksiężyca z gwiazdą między rogami — dwa haki u dołu i u góry załamane, we środku połączone belką, na której strzała. U szczytu 3 pióra strusie.

Jasieńca, Paweł z..., herbu Poronia, starosta bełski i chełmski, później malborski, w 1470 stolnik sandomierski, potem podskarbi koronny, a 1480 kasztelan sandomierski. Odznaczył się w r. 1461 podczas wojny z Krzyżakami w bitwie pod Puckiem. W lat 10 później towarzyszył Władysławowi, synowi Kazimierza Jagiellończyka, do

Czech, na czele wojska polskiego, i wysyłany był do zawierania układów z Węgrami i Niemcami (1473 w Augsburgu, 1474 w Norymberdze). W 1485 uzyskał od króla przywilej na założenie miasta Uchania w ziemi Ruskiej, powiecie Chełmskim. W późniejszym wieku przeniósł się do Prus królewskich i tam dał początek domowi Jasieńskich.

Jasieńczyk, herb: **J.** I v. *Klucz Jasienice, Jasiona.* W polu błękitnem—klucz złoty. U szczytu 5 piór strusich.—**J.** II: W polu błękitnem—klucz z zębami na obie strony. U szczytu 3 pióra strusie. Por. „Ks. herb." hr. J. Ostrowskiego.—**J.** III, v. *Klucz rozdarty*: W polu czerwonem—klucz srebrny z zębem na obie strony w kształcie litery **T.** z gwiazdą złotą z lewego boku.

Jasieńczyk I.

Jasieńczyk III.

Jasieńczyk Jul., pseudonim Adolfa Jabłońskiego.

Jasieńczyk Marjan, pseudonim Wacława Karczewskiego.

Jasieński, *Jasiński* v. *Wąż* odm., herb: W polu czerwonem — dwa złote węże. U szczytu 5 piór strusich.

Jasieński, herbu Jastrzębiec. Pierwszy ze swego rodu herbu Poronia, który osiadł na Litwie. Pod Wilnem na Łysej Górze odznaczył się wielkiem męstwem, porwał bowiem z grona biesiadujących Krzyżaków ich mistrza i przyprowadził jeńcem do Wilna.

Jasieński.

Jasieński Jakób, generał polski, herbu Rawicz, * w Wilnie, zrazu kanonjer w artylerji litewskiej, potem wicebrygadjer z rangą kapitana, był nauczycielem w korpusie kadetów w Warszawie. Posunięty na pułkownika inżynierów litewskich, odznaczył się 1792 w bitwach pod Zieleńcami i Dubieńką. W 1794 mianowany naczelnikiem artylerji. Kołłątaj, znając niepospolite zdolności **J.**, jego energję i stanowczość w działaniu, chciał go postawić na czele całego ruchu w miejsce Kościuszki. Objął dowództwo nad jedną dywizją. Po bitwie pod Maciejowicami bronił przedmieścia Pragi i tu zginął 4 listopada 1794. Posiadając znakomite zdolności poetyczne, zostawił wiele poezji tak oryginalnych, jak i tłómaczonych, z których więcej znane są: „List Barnawela do Trumana, swego przyjaciela, pisany z więzienia" (Warszawa, str. 31) i „Bajki", drukowane w „Zabawach przyjemnych i pożytecznych" Godebskiego; w rękopisie: „Wiersz do Stefana Batorego", „Sprzeczki pobożne" i „Ciancia", poemat żartobliwy. Wyjątki z dwu ostatnich poematów były w znacznej części ogłoszone w *Tygod. Wileń.* **J.** jest także autorem znanej powszechnie piosnki: „Chciało się Zosi jagódek i t. d.". Wszystkie pisma **J.** wydał K. Wł. Wójcicki (Kraków, 1869). Mickiewicz zostawił urywek dramatu, noszącego tytuł „Jakób J.". Życiorys i portret w *Tyg. Illustr.* z 1885, str. 105.

Jasieński Henryk, obywatel ziemski i publicysta, * 1837 na Podolu austrjackiem w Janowie, fakultet prawny ukończył we Lwowie 1858, stopień doktora praw uzyskał w Krakowie. Napisał: „Nędza w Galicji"; „Kobieta XIX stulecia" (Lwów, 1880) i „Dzicz na Podolu".

Jasińska Magdalena z Leżańskich, znakomita artystka dramatyczna, * 1770 na Podlasiu, † 1800 w Warszawie. Zostając przy teatrze w Nieświeżu, rozkochała się w młodym artyście Jasińskim, ale z powodu jego niestałości dostała obłąkania zmysłów. Uleczona jednak powrotną miłością kochanka i poznana przez Wojciecha Bogusławskiego, zaczęła występować 1785 w Wilnie w operach włoskich. W następnym roku przybyła do Warszawy i tu zaślubiła Jasińskiego. Odtąd z wielkiem powodzeniem grywała pierwsze role w tragedjach na scenach: warszawskiej, krakowskiej i lwowskiej.

Jasiński Barlaam, † 1707, profesor akademji duchownej kijowskiej, a od 1669 jej rektor, w r. 1690 został metropolitą kijowskim. W sporze: pod czyim zwierzchnictwem ma być metropolja kijowska, czy pod patrjarchą moskiewskim, czy konstantynopolskim, oświadczył się za drugim. Pozostawił w rękopisie dzieło pod tyt.: „Ikona, ili izobrażenije dieł moskowskago patrjarszago prestoła" (w Bibl. synodalnej w Moskwie).

Jasiński Ksawery, komornik graniczny województwa Gnieźnieńskiego w połowie XVIII w., ogłosił: „Zbiór konstytucji koronnych, materji status i juryzdykcji sądowych tyczących się, od r. 1764 dnia 7 marca do r. 1780 d. 2 marca, sposobem inwentarza ułożony" (Warszawa, 1781).

Jasiński Jakób, lekarz, * 1791 w Warszawie, † 1855. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim, później w Berlinie i w Wiedniu, był w latach 1816—17 fizykiem powiatu lipnowskiego, a od 1831 fizykiem miasta Warszawy. Ogłosił kilka rozpraw naukowych w czasopismach lekarskich, niemieckich i polskich.

Jasiński Filip, ostatecznie mecenas przy sądzie kasacyjnym Król. polskiego, † 1843, wydał: „Kodeks postępowania sądowego kryminalnego“ (tłóm. z franc., Warszawa, 1810 i 1811); „Kodeks przestępstw i kar“ (tłóm., 1811); „Motywa kodeksu francuskiego kryminalnego“ (tamże).

Jasiński Marceli, zwany *Doroszeńko*, kompozytor muzyczny w Kijowie; oprócz wielu ułożonych przez siebie szumek, kozaków i ukrainek (1863), zamieszczał swe artykuły treści muzycznej w czasopiśmie *Ruch muzyczny*.

Jasiński Jan Tomasz Seweryn, aktor i dramatyk polski, * w Warszawie 1806, † 1879, niegdyś uczeń liceum; od 1821 uczeń szkoły dramatycznej; wystąpił pierwszy raz na scenę w 1826, odznaczył się następnie znakomitą grą, głównie w Teatrze Rozmaitości. Mianowany reżyserem, a potem dyrektorem teatrów warszawskich, opuścił scenę w 1862 jako emeryt. Oprócz prac oryginalnych, wydanych oddzielnie: „Przyjaźń i zbrodnia“, powieść (Warszawa, 1829); „Kawiarnia“, komedjo-opera (Warszawa, 1830); „Nowe bajki, przypowieści i epigramata“ (Warszawa, 1866), ogłosił „Prace dramatyczne“, zbiór utworów oryginalnych i tłómaczonych (t. 15, Warszawa, 1838—39), oraz przekłady: „Wieczory Zimowe“ (t. 16, Warszawa, 1844); „Zampa czyli Narzeczona z marmuru“, opera komicz. z franc. (Warszawa, 1834) i „Podróż na Wschód“ Lamartine'a.

Jasiński Ignacy, malarz, * 1834 w Kaliszu, † 1878 w Meranie, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Warszawie, po 1862 przepędził lat kilka w Rosji; po powrocie pracował czas jakiś w kilku muzeach zagranicznych. Oddawał się głównie malarstwu portretowemu i religijnemu („Objawienie Matki Boskiej“ w kościele Św. Krzyża w Warszawie, „Święta Weronika“, „S. Józef“, „Przemienienie Pańskie“ w kościele W. Swiętych w Warszawie, „Opieka św. Józefa“ w kościele katolickim w Ekaterynosławiu) i in., próbował też sił swoich w malarstwie rodzajowem „Slub sierocy“, „Jan Zamojski u Kochanowskiego“, „Bracia rozbójnicy“, „Ojciec Hilary“, „Obłąkana“ i inne.

Jasiński Roman, lekarz, * 1853 w Warszawie, † 1896, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, od 1877 do 1881 był ordynatorem kliniki chirurgicznej warszawskiego szpitala dla dzieci. Napisał: „Dzisiejsze stanowisko ortopedji“ (1879) „Dzieje i znaczenie przeciwpasożytnego leczenia ran“ (1878); „Spostrzeżenia dotyczące leczenia choroby Potta“ (1881); „Listy o opatrywaniu ran“ (1882); „Uwagi dotyczące bygjeny szkół“ (1882); „Wskazanie przyczynowe do leczenia bocznych skrzywień kręgosłupa“; „Djagnostyka chirurgiczna“ (Warszawa, 1894) i in.

Jasiński Roman.

Jasiński Feliks, brat pop., inżynier, * 1855 w Warszawie, † 1899 w Petersburgu, kształcił się w petersburskim instytucie dróg i komunikacji, był inżynierem m. Wilna, następnie profesorem mechaniki w uniwersytecie dróg i komunikacji w Petersburgu. Ogłosił „Teorja wytrzymałości prętów na zgięcia podłużne“ (w *Przeglądzie technicznym*) i in.

Jasiołda, rzeka, bierze początek w gub. Grodzieńskiej, powiecie Prużańskim, z rozległych błot blisko wsi Truchnowicz, prawie na granicy powiatu Wołkowyskiego; płynie w kierunku południowo-wschodnim przez pow. Prużański, poczem od wsi Szylina do Podrzecza po granicy tegoż powiatu z Słonimskim; pod Berezą Kartuską przerzyna szosę warszawsko-moskiewską, odtąd stanowi granicę powiatów Kobryńskiego i Słonimskiego; od wsi Żaber zwraca się na wschód, przepływa przez jeziora Sporowskie i Motolskie i koło Czemieryna wchodzi w gub. Mińską, gdzie pod wsią Kaczanowce wpada z lewego brzegu do Prypeci. Długa 250 wiorst, z których na 160 żeglowna. Wpadają do niej z prawej strony: małe rzeczki Sielc, Winiec, Swiętopułka i większa Pina; z lewej: Parchownia, Temra, Zobka, Radochowcza, Dorohobużka i kanał Ogińskiego, za pośrednictwem którego łączy się Niemen z Dnieprem.

Jasiołka, ob. Jasiel.

Jasion, herb: W polu błękitnem—trzy gęsie pióra srebrne. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1848 przez cesarza Mikołaja I.

Jasion.

Jasionka albo *Cienka*, rz. w gub. Warszawskiej, powiecie Radzymińskim; poczyna się pod Głęboczycą, na północ Dobrego, płynie w kierunku północno-zachodnim, a przecięta koło Tłuszcza drogę żelazną, skręca więcej ku południowi i pod Kłębowem wpada z prawego brzegu do Rządzy. Długość 21 wiorst. Przyjmuje z prawego brzegu Rynię, z lewego Borucę.

Jaskier *(Ranunculus)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych (ob.), cechujący się kielichem 3—5, listkowym, 5 płatkami krótkopaznogciowemi, które u dołu opatrzone są dołkiem miodnikowym, pręcikami licznemi, słupkami zakończonemi u góry krótkim dzióbkiem; należą tu zioła trwałe, po łąkach, z sokiem ostrym, mniej lub więcej trującym, o liściach porozcinanych i kwiatach białych lub żółtych, błyszczących; gatunki liczne (do 300), właściwe są głównie strefie umiar-

Jaskier.

kowanej półn. U nas są pospolite: **J.** *wielki (R. lingua)*, **J.** *płomieńczyk (R. flamula)*, **J.** *leżący (R. reptans)*, **J.** *ostry (R. acer)*, **J.** *rozłogowy (R. repens)*, **J.** *główkowy (R. bulbosus)*, **J.** *jadowity (R. sceleratus)*, **J.** *wodny (R. aquatilis)* i in. Po ogrodach hoduje się jako ozdobny, pod nazwą *ranunkułu*, gatunek *R. asiaticus*, pochodzący ze Wschodu, kwiaty ma piękne i duże, różnej barwy, oprócz niebieskiej. *R. ficaria*, ob. Ziarnopłon.

Jaskier Mikołaj, prawnik polski, sekretarz magistratu m. Krakowa, * 1504 we Lwowie, pobierał nauki prawne w akademji krakowskiej, gdzie wówczas wykładał sławny Grzegorz Szamotulski; † w Krakowie około r. 1560, zostawiwszy po sobie nader ważne, a dzisiaj bardzo rzadkie dzieło, p. t.: „Juris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur, libri tres“ (Kraków, 1535).

Jaskold, herb: W polu barwy niewiadomej — podkowa barkiem do góry, obejmująca ocelami koniec miecza. U szczytu trzy pióra strusie. Por. „Ks. herb.” J. hr. Ostrowskiego.

Jaskold.

Jaskolecki.

Jaskolecki, v. *Radwan* odm., herb: W polu srebrnem — chorągiew kościelna czerwona, o trzech połach ze srebrną frendzlą, z krzyżem kawalerskim srebrnym nad środkową połą i pierścieniami po obu końcach drzewca. U szczytu 5 piór strusich: dwa czerwone między trzema złotemi.

Jaskólski Stanisław Marjusz, herbu Leszczyc, starosta stuliński i rzemieńczucki, strażnik polny koronny, dowodził 1651 r. przeciwko Kozakom pod rozkazami Mikołaja Potockiego i odznaczył się w bitwie pod Białocerkwią. Czynny też brał udział w walkach z Kozakami, w Multanach i na Ukrainie 1653 r. W r. 1654 wysłany do Rakczyseraju uzyskał pomoc od chana (Mechmet Gereja). Podczas wojny szwedzkiej Jaskólski pozostał wiernym królowi Janowi Kazimierzowi i konwojował go do Gdańska. Jadąc r. 1657 w poselstwie do Carogrodu, przez Rakoczego uwięziony w Potoku. Wkrótce potem, gdy niepłatne wojsko zawiązało konfederację, Jaskólski został obrany jej marszałkiem i silnie występował w sprawie tegoż wojska. Po uspokojeniu wojska, otrzymał 1662 r. dobra Czaple w województwie Podolskiem i został kasztelanem sanockim, a 1680 r. wojewodą czernihowskim. † 1689.

Jaskółcze gniazda, *gniazda jadalne*, ob. Salangana.

Jaskółcze ziele, ob. Glistnik.

Jaskółczy ogon, gatunek motyla, inaczej zwany *paziem królowej*, ob. Motyl. Podobną nazwę ma też układ kryształów gipsu; w mechanice praktycznej i budownictwie połączenie części konstrukcji za pośrednictwem wzajemnie na siebie zachodzących trapezów. Także ornament architektoniczny w stylu anglo-normandzkim (ob. fig.).

Jaskółczy ogon.

Jaskółka *(Hirundo)*, rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z rodziny jaskółek, mający za cechy: dziób bardzo krótki, mocno spłaszczony, paszcza obszerna, po za oczy przecięta; nogi słabe, krótkie, z 3 palcami przodowemi i jednym w tył zwróconym; ogon mniej lub więcej widłowato wycięty o 12 sterówkach. Rodzaj ten zawiera około 40 gatunków, rozproszony jest po całej ziemi. Są to ptaszki towarzyskie, łagodnych obyczajów, obdarzone bystrą lotnością; żywią się tylko owadami, za któremi się po całych dniach w powietrzu uganiają. Z powodu wątłej budowy nóg nigdy prawie nie chodzą po ziemi. Śpiew ich jest pośpieszny, świergotliwy. Jedne trzymają się w bliskości mieszkań, inne

Jaskółka.

przy górach lub wodach. Gniazda budują w różny sposób, jedne z błota ulepionego śliną, inne grzebią nory. Dziwne jest mniemanie o zimowaniu **J.** w wodzie; nasze **J.** zimują w Afryce. Z. **J.** europejskich przepędzają u nas lato: *Dymówka (H. rustica, Cecropis rustica)*, 18 cm. długa, z ogonem mocno rozwidlonym i rdzawem podgardlem, gnieździ się w kominach i na poddaszach; *Oknówka (H. urbica, Chelidon urbica)*, 14 cm. długa, z nóżkami kosmatemi, ogonem słabo wyciętym i białym kuprem, gnieździ się nad oknami i pod grzymsami gmachów; *Grzebółka, grzebielucha (H. riparia)*, 13 cm. długa, z wierzchu szara, grzebie na gniazda głębokie nory. **J.** *chińska*, ob. Salangana.

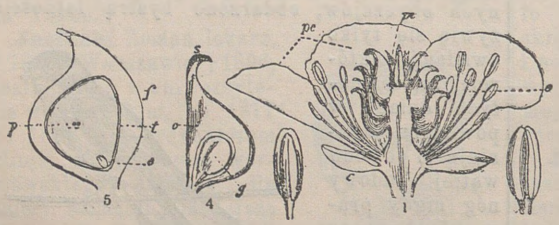
Jaskółka morska, ob. Płetwolot.

Jaskółka, pseudonim J. N. Rajskiego.

Jaskółka, pseudonim Jadwigi Zeitheim.

Jaskra *(Glaucoma)*, jedna z bardzo częstych i bardzo niebezpiecznych chorób oczu, której istota najrozmaiciej była tłómaczona i dotychczas jeszcze nie jest stanowczo rozjaśniona. Wszystkie niemal jej objawy sprowadzić się dają do powiększonego wewnątrzgałkowego nacisku. Stąd rogówka nieco spłaszczona, tęcza przybliżona do rogówki, źrenica rozszerzona i po za nią bardzo charakterystyczny zielonawy odcień; przy dotykaniu gałka przedstawia znakomitą twardość, a przez oftalmoskop dojrzeć można nerw zagłębiony skutkiem ucisku: ten sam ucisk łatwo do zaniku nerwu prowadzi, stąd wzrok upośledza albo całkowicie go gubi. Choroba rozwija się albo powoli, albo prędko (**J.** *ostra)* i wtedy towarzyszy chorobie zaczerwienienie oka i silne bóle w odpowiedniej połowie głowy. Długo leczono **J.**, jako zapalenie, ogólnemi przeciw zapaleniu sposobami; Graefe zaczął ją leczyć przez wycięcie tęczy (ob. iridectomia) i przez tę metodę osiągnął dobre rezultaty, jakkolwiek wogólności **J.** należy do chorób dotychczas nieuleczalnych.

Jaskrowate *(Ranunculaceae)*, rodzina roślin, obejmująca zioła ostre, trwałe, rzadziej krzewy z sokiem wodnistym, liśćmi w podstawie pochwiastemi, różnie wcinanemi, z kwiatami różnej barwy, których kielich 3—6-działkowy jest zielony lub koronowaty, czyli różnie ubarwiony, a korona 5—lub wielopłatkowa, pręcików i słupków mnóstwo, owoc—orzeszek, torebka, lub jagoda pozorna. Do jaskrowatych należą: anemony, milki czyli adonisy, jaskry, pełniki, orliki, ostróżki, tojady, powojnice, przelaszczki, piwonje i in. Obejmuje około 1,200 gatunków w 30—34 rodzajach. Niektóre zawierają alkaloidy trujące lub używane w medycynie, niektóre gatunki hodują się w ogrodach jako ozdobne.

Kwiat jaskra ostrego. 1 przecięcie kwiatu, *c* kielich, *pe* płatki, *e* pręciki, *pi* słupek; 2 i 3 pylnik widziany z obu stron; 4 przecięcie zawiązka owocowego, *g* zalążek, *s* znamię; 5 przecięcie orzeszka dojrzałego, *f*, *t*, *p*, osłony nasienne, *e* zarodek.

Jaskulski A., ksiądz, nauczyciel religji i języka hebrajskiego w gimnazjum w Ostrowiu w w. ks. Poznańskiem, napisał „Gramatykę języka hebrajskiego“ (Poznań, 1878).

Jaskułecki.

Jaskułecki, herb: W polu błękitnem, nad czarną kotwicą, sznurem srebrnym okręconą, dwa złote półksiężyce, barkami zetknięte, górny obejmuje rogami 6-promienną gwiazdę złotą. U szczytu, na pawim ogonie — półksiężyc z gwiazdą 6-promienną złotą między rogami.

Jasło, miasto powiatowe w Galicji, obwodzie Sanockim, przy ujściu Jasiołki do Wisłoki położone, liczy 4,600 mieszkańców. Znajdują się tu szczątki dawnego zamku obronnego, kościół farny i zniesiony klasztor Karmelitów, słynny cudownym obrazem Matki Boskiej, zwanej węgierską, i studnia w kaplicy, którą pobłogosławić miał św. Wojciech, gdy szedł z Węgier do Polski; gimnazjum. W okolicy znajdują się obfite źródła nafty.

Jasmin Jakób, albo *Jansmin*, ludowy poeta francuski, * 1798 w Agen, w Langwedocji, † roku 1864 tamże; syn krawca, sam był perukarzem, a obok tego uprawiał poezję. Po raz pierwszy wystąpił 1825 roku z utworem w narzeczu miejscowem pod tyt.: „Me cal mouri” (umrzeć muszę); od tego czasu ogłosił cały szereg prac swych poetyckich, któremi zyskał sławę nie tylko we Francji, lecz i w Europie całej. Naturalna wesołość, szczęśliwe zwroty, rymy lekkie i przejrzyste, jakiś urok przejmujący i sentymentalny zapewniły utworom **J.** szybką popularność. Najznakomitsi krytycy francuscy (St.-Beuve, K. Nodier) pisali pochlebne o dziełach jego recenzje. Z utworów **J.** najcelniejsze: „Lou chalibari” (Charivari, 1825); „Lou tres de Mai“ (Trzeci Maj, 1830); „L'abuglo del Castel-Cuillé” (Slepa dziewczyna z Castel-Cuillé, 1836); „Lous dous frays-bessous“ (Bliźnięta, 1847) i zbiór p. t.: „Les papillotes de Jasmin“ (część I, 1835, część II, 1843). **J.**, prawdziwy spadkobierca trubadurów, wskrzesił ich ducha i język.

Mniej cenione są poezje polityczne **J.**, np. poświęcone Polakom: „As debéris de la nation polonéze" i „Lous acuzéls bougat-jours."

Jasmund, półwysep tworzący północną część wyspy Rugji.

Jasna, jedna z ksiąg świętych Parsów, obejmująca zbiór modłów i hymnów do bóstw Zoroastrowych, ob. Zendawesta.

Jasna Góra, ob. Częstochowa.

Jasnoch, po łac. *Lucidus*, mniemany pierwszy biskup kruszwicki 993 r., herbu *Alba Luna*, t j. na czarnem polu biały półksiężyc obejmuje z dołu czarną głowę końską. Fakt, że kaplica świętego Wita, wznosząca się w Kruszwicy, zajęła miejsce dawnej świątyni Swantewita, który jeszcze wojsku Bolesława Krzywoustego ze swą włócznią przewodniczył pod Nakło (por. *Monum.* Bielowski, II 340, 503 Długosz, ed. Lip. II, 394 s. a 1113), i że Swantewitowi lub Trygławowi koń służył bądź do wojny, bądź do wróżb dawania, nasuwa myśl, że herb Jasnocha jest aluzją do pogańskiego kultu Swantewita w Kruszwicy. Djecezja kruszwicka nie prędzej zdaje się niż 1088 powstała.

Jasnota (*Lamium*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmujący zioła europejskie, o łodydze 4-kątnej, liściach szorstkich, sercowatych, kwiatach zebranych w okólki, z miodnikami na dnie. **J.** *biała (L. album)*, zwana *pokrzywą głuchą* czyli *martwą*, o kwiatach białych, po 20 w okółku, pospolita w całej Europie koło dróg, płotów i t. d. Ziele i kwiaty były niegdyś lekarskie; ziele młode używa się gdzieniegdzie za jarzynę. **J.** *plamista (L. maculatum)*, również pospolita, ma kwiaty purpurowe, po 20 w okółku i liście biało plamiste, **J.** *purpurowa (L. purpureum)*, pospolita na polach, używa się gdzieniegdzie przeciw mólom i pluskwom. Niektóre hodują się jako ozdobne, **J.** stanowi wyborny pokarm dla pszczół, gdyż wcześnie kwitnie i wydziela dużo cukru.

Jaspis, minerał stanowiący odmianę kwarcu niekrystalicznego, nieprzezroczysty, na krawędziach tylko przeświecający, zabarwiony tlenkiem żelaza lub jego wodanem na żółto lub brunatno; zresztą występują tu i inne barwy. Ważniejsze jego odmiany są: **J.** *pospolity*, **J.** *agatowy*, **J.** *wstęgowy*, **J.** *kulisty*, czyli *egipski*. Znajduje się na Uralu, w Toskanji, Badeńskiem i Egipcie. Używa się na blaty stołowe, tabakierki, oprawy do noży i t. t.

Jaspisowa porcelana (ang. *jasperware*), fajans wyrabiany w Anglji ze smugami lub żyłami.

Jasski traktat, zawarty za pośrednictwem hr. Bezborodki, 9 stycznia 1792 r., pomiędzy cesarstwem Rosyjskiem a Turcją, mocą którego cesarstwo Rosyjskie otrzymało całą przestrzeń od Dniepru i Bohu do Dniestru, razem z Oczakowem, a nadto Porta obowiązała się utworzyć z Mołdawji i Wołoszczyzny niezależne państwo. **J. t.** potwierdził w zupełności traktat Kuczuk-Kajnardżyjski.

Jassy, miasto okręgowe w Rumunji, dawniej stolica Mołdawji, nad rz. Bachlują, liczy 90,000 miesz., między którymi 50,000 żydów; posiada około 50 kościołów, 58 synagog, dawny pałac książęcy, teatr, piękne hotele i sklepy, uniwersytet z 200 studentami, akademję malarską, kilka szkół średnich. **J.** są rezydencją metropolity obrządku greckiego, biskupa katolickiego i sądu apelacyjnego. Jest to ważny punkt handlowy.

Jastrow, *Jastrowie*, miasto w Prusiech Zach., w pow. Wałeckim, 5,500 miesz., fabryki cygar, maszyn, przędzalnie. Prawa miejskie otrzymał 1603 r. od Zygmunta III.

Jastrow Markus, * 1829 w Rogoźnie, w Poznańskiem, doktor filozofji uniwersytetu w Halli; po ukończeniu uniwersytetu był nauczycielem w Berlinie, a 1858 —1862 roku kaznodzieja synagogi w Warszawie. Potem był kaznodzieją w Filadelfji. Oprócz rozprawy „De Abraham Ibn Esra philosophiae principiis" (Halla, 1856), napisał kilka nowel, osnutych na tle podań i legend żydowskich (po niemiecku) i kazań (po polsku). Umieszczał także artykuły naukowe we Frankla „Monatschrift für Wissenschaft des Judenthums."

Jastrow Ignacy, historyk niemiecki, * 1856 w Nakle, studjował nauki we Wrocławiu, Berlinie i Getyndze, jest profesorem historji w uniwersytecie berlińskim. Napisał: „Zur strafrechtlichen Stellung der Sklaven bei Deutschen und Angelsachsen" (1878); „Geschichte der deutschen Einheitstraums und seine Erfüllung" (3 wyd., 1890); „Die Volkzahl deutscher Städte am Ende des Miltelalters und zu Beginn der Neuzeit" (1886); „Ueber Welthandelsstrassen in der Geschichte des Abendlandes" (1887); nadto redaguje „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft" i „Historischen Untersuchungen" (1886 i nast.).

Jastrow Józef, psycholog, * 1863 w Warszawie, w czwartym roku życia wyjechał z rodziną do Ameryki, kształcił się na uniwersytecie w Pensylwanji, 1886 r. uzyskawszy stopień doktora, został 1888 profesorem psychologji porównawczej w uniwersytecie w Madison. Prace swe pomieszczał w różnych czasopismach naukowych, nadto zaś ogłosił: „Comparative psychology" (1890); „The time-relations of mental phenomena" (1890).

Jastruń, *Złocień (Chrysanthemum)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, z plemienia promienistych, obejmuje zioła trwałe, rzadko podkrzewy, po całej ziemi rozrzucone. **J.** *indyjski (C. indicum)*, pochodzi z Chin i Japonji, o kwiatach ozdobnych, często pełnych, rozmaitej barwy, hoduje się dla ozdoby, wydał przez uprawę bardzo liczne odmiany, obecnie bardzo ulubione, jako rośliny pokojowe i ogrodowe. **J.** *zbożowy (C. segetum)*, z kwiatem żółtym, trafia się u nas mię

Różne odmiany jastrunia.

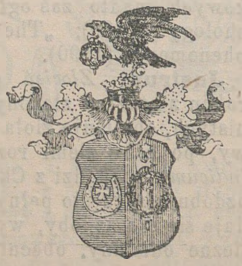
dzy złożem, **J.** *łąkowy*, zwany *stokrocią większą* lub *wołowem okiem*, ozdoba naszych łąk, kwiaty ma wielkie, o promieniach białych, do rumianowych podobne. *C. Zawadzkii* czyli *C. sybiricum* znajduje się w Syberji i na Pieninach. Z *C. roseum*, w Persji i Kaukazie, pochodzić ma proszek perski na wygubienie robactwa. Por. Lebl „Das Chrysanthemum“ (1892).

Jastrząb *(Astur)*, rodzaj ptaków z rzędu drapieżnych, z rodziny sokołów, ma dziób krótki i zakrzywiony, skrzydła krótkie, do połowy ogona sięgające, zaokrąglone, nogi wysokie, z długiemi palcami, o mocno zakrzywionych i bardzo ostrych pazurach. **J.** karmi się tylko żywym łupem, jest odważny jak sokół, chociaż mniej lotny od niego, za łupem ugania się uporczywie. Gnieździ się na drzewach niezbyt wysokich, znosi jaja niebieskawo - białe lub pokryte rdzawemi plamami. U nas znajdują się dwa gatunki: **J.** *właściwy (A. palumbarius)*, 70 cm. długi. a 1,3 m. szeroki, zwany *kurnikiem*, *kuropatwiarzem* lub *gołębiarzem*, największy szkodnik na zwierzynę i ptactwo domowe, i *krogulec (A. nisus)*, 41 cm. długi, 79 cm. szeroki, żywiący się ptaszkami drobniejszemi, przez niektórych zoologów oddzielany rodzajowo od poprzedniego.

Jastrząb.

Jastrzębczyk, herb: Na tarczy 2-dzielnej, w polu prawem błękitnem, w środku złotej podkowy — krzyż kawalerski złoty; w lewem czerwonem — pod 6-promienną gwiazdą srebrną — pęk liktorski złoty z toporem, otoczony wieńcem wawrzynowym. U szczytu jastrząb, z dzwonkiem u lewej nogi, w prawej szponie trzymający snop liktorski z wieńcem (jak na tarczy). Labry z prawej strony czerwone, z lewej błękitne, wszystkie podbite złotem. Nadany 1841 roku przez cesarza Mikołaja I.

Jastrzębczyk.

Jastrzębczyk, pseudonim Władysława Połubińskiego.

Jastrzębczyk, pseudonim Zborowskiego.

Jastrzębie wyspy, ob. Azorskie wyspy.

Jastrzębiec *(Hieracium)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła trwałe, głównie w Europie i Azji półn., o kwiatach żółtych. Z 400 około gatunków 25 rośnie dziko w ziemiach dawnej Polski. Niektóre gatunki są lekarskie, inne ozdobne. Synonymika jest tu nadzwyczaj bogata, tak, że to utrudnia ustalenie gatunków. *H. pilosella*, zwany *kosmaczkiem* lub *niedośpiałkiem*, pospolity jest wszędzie po miejscach suchych, piaszczystych. Ziele i kwiaty, gorzkawo-ściągające, używały niegdyś wielkiej wziętości w biegunkach i krwotokach. Gatunki alpejskie są mniejsze, Tatry i Beskidy liczą ich 7 gatunków. Liczne gatunki **J.**, rosnące po łąkach, dają dobre i zdrowe siano; poznać je wogóle można po brudno-żółtym puchu, jaki pozostaje w koszyczkach po okwitnieniu.

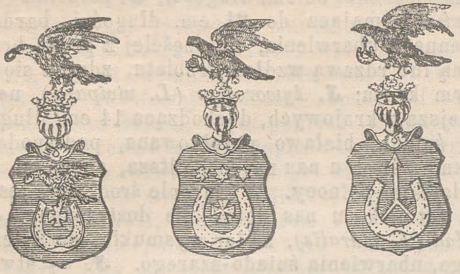
Jastrzębiec, herb: **J.** I v. *Bolesta*, *Boleszczyc*, *Jastrzęby*, *Kamiona*, *Ludbrza*, *Lubrza Łazanki*, *Nagorza:* W polu błękitnem — złota podkowa. U szczytu jastrząb. — **J.** II: W polu błękitnem, w środku złotej podkowy — krzyż kawalerski złoty. U szczytu jastrząb ze złotemi dzwonkami u nóg, trzymający podkowę z krzyżem w prawej łapie. — **J.** III różni się od poprzedniego tem, że jastrząb ma dzwonek u lewej nogi i podkowy nie trzyma. — **J.** IV różni się od poprzedniego (III) tem, że jastrząb trzyma pierścień w dziobie. — **J.** V: W polu błękitnem, w środku złotej lub srebrnej podkowy — krzyż kawalerski złoty, na którym jastrząb z dzwonkiem u lewej nogi i pierścieniem w dziobie. U szczytu takiż jastrząb. — **J.** VI: W polu błękitnem, pod trzema gwiazdami złotemi, podkowa złota z takimże krzyżem we środku. U szczytu —

Jastrzębiec I.

Jastrzębiec II.

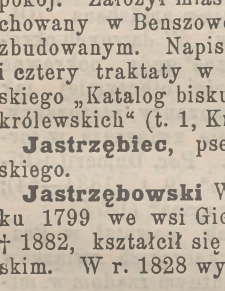
Jastrzębiec V. Jastrzębiec VI. Jastrzębiec VII.

jastrząb z dzwonkiem u lewej nogi, a w prawej trzymający podkowę złotą z takimże krzyżem we środku.—**J.** VII: W polu błękitnem, w środku złotej podkowy—srebrna strzała, w części opierzonej rozdarta. U szczytu jastrząb z dzwonkiem u lewej nogi, a w prawej trzymający podkowę ze strzałą, jak na tarczy.—Odmianą Jastrzębca jest też herb Abrahamowicz: W polu błękitnem, w środku złotej podkowy—krzyż kawalerski złoty bez lewego ramienia. U szczytu na ogonie pawim—jastrząb czarny z pierścieniem w dziobie.

Jastrzębiec Wojciech, urodzony w Łubnicy pod Staszowem, syn ubogich rodziców, poświęciwszy się stanowi duchownemu, był naprzód biskupem poznańskim, potem krakowskim, a roku 1423 arcybiskupem gnieźnieńskim. Koronował dnia 12 lutego 1423 roku królową polską Zofję, żonę Władysława Jagiełły. Jako kanclerz koronny czynny brał udział w sprawach państwa. W r. 1433 był jednym z rozjemców w sporach z Krzyżakami, a 1434 zawierał z nimi pokój. Założył miasto Jastrzębiec; † 1436, pochowany w Benszowej, w klasztorze przez się zbudowanym. Napisał „Gramatykę łacińską“ i cztery traktaty w tymże języku. Por. Łętowskiego „Katalog biskupów, prałatów i kanoników królewskich“ (t. 1, Kraków, 1852).

Jastrzębiec, pseudonim Ignacego Kliszewskiego.

Jastrzębowski Wojciech, przyrodnik, * roku 1799 we wsi Gierwata, w Przasznyskiem, † 1882, kształcił się w uniwersytecie warszawskim. W r. 1828 wynalazł narzędzie do kreślenia kompasów na wszelkich powierzchniach i do rozwiązywania łatwym sposobem wielu zagadnień astronomicznych. Mianowany w następnym roku adjunktem przy katedrze historji naturalnej, został 1836 r. profesorem zoologji, botaniki, mineralogji i fizyki w instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, w 1858 r. nadzorcą szkoły powiatowej 3-ej w Warszawie, a wkrótce potem komisarzem leśnym do uprawy lasów rządowych i ustalenia wydm piaszczystych w Broku. Jako profesor instytutu rolniczego, zyskał niesłychaną miłość uczniów i przy ich pomocy położył ważne usługi dla znajomości flory krajowej. Ważniejsze jego dzieła są: „Kompas polski“ (Warszawa, 1843); „Przepowiednie pogody, słoty, wiatru i t. d.“ (1847); „Układ świata, zastosowany do potrzeb powszechnych“ (1847); „Historja naturalna, zastosowana do potrzeb życia praktycznego“ (1848); „Stychologja, czyli nauka o początkach wszech rzeczy“ (1849 i 1856); „Mineralogja, czyli nauka o kamieniach” (1851), oprócz wielu rozpraw, drukowanych w rozmaitych czasopismach. Por. Rostafiński „W. **J.,** jako botanik“ (*Wszechświat*, 1883).

Jastrzębowski Wojc.

Jastrzębski Ludwik Korwin, archeolog, * 1805 na Wołyniu. Ukończywszy nauki w Paryżu, poświęcił się głównie paleografji. On pierszy krytycznie ocenił sławną księgę „Texte du Sacre“, na którą władcy Francuzów przysięgali w czasie koronacji w Rheims, wykazawszy, że jest pisana po słowiańsku, a mianowicie część pierwsza cyrylicą, druga zaś głagolicą. Dowiódł także, iż to jest autograf ś. Prokopa, bisk. sazawskiego w Czechach, dokonany 1030. Uczeni czescy i niemieccy uznali słuszność jego wywodów. Sprawozdanie o tem umieścił **J.** w *Journal général de l'éducation publique* z 1839 (osobna odbitka, Paryż, 1839). Będąc w Rzymie, wydał jeszcze „Notice sur le manuscrit de la Bibliothèque de Rheims, connu sous le nom du Texte de Sacre“ (Rzym, 1845), tudzież „Polskie Wizytki czyli historja fundacji pierwszego klasztoru zakonnic Nawiedzenia Panny Marji w Warszawie” (Rzym, 1849; 1 ed. w „Porttolio Marji Ludwiki”, Poznań, 1844). Znękany długą i mozolną pracą, w przystępie obłąkania, odebrał sobie życie w Rzymie 1852.

Jaswońskie starostwo niegrodowe, mieściło się w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Jaswońskim. W 1776 składało się z miasta Jaswojnie, między rz. Dubisą a Niewiażą, pod Kiejdanami leżącego, i ze wsi Pilsupie, Imienicze i Bołosz z przyległościami. W 1771 było w posiadaniu Szczyta, który z niego opłacał kwarty złp. 3,248 gr. 5. Podług spisów podskarbińskich dobra Jaswojnie w 1569 zaliczały się do ekonomji królewskich.

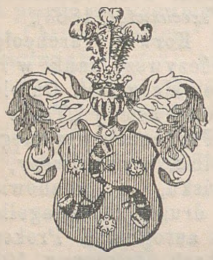
Jasyr, *Jassyr*, niewola u Tatarów lub Turków; wyraz pochodzi od wyrazu tureckiego *ésir* jeniec.

Jaszay Paweł, historyk węgierski, * 1809, był sekretarzem prezesa gabinetu węgierskiego hr. Ludwika Batthyanyego, † 1852. Głównem jego dziełem jest „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ (Dni narodu węgierskiego po klęsce pod Mohaczem) dzieło opracowane na podstawie źródeł archiwalnych, obejmujące historję

tylko pięciu miesięcy (Peszt, 1846). Jego również w języku węg. napisane „Roczniki narodu węgierskiego od czasów najdawniejszych aż do Bulli Złotej“ wydał Franciszek Toldy (Peszt, 1855).

Jasz-Bereny, miasto w węg. komitacie Jasz-N.-Kun-Szolnok, dawniej miasto stołeczne okręgu Jazygów, nad rz. Zadźwą (Zagy); 25,000 m. W tym samym komitacie leżą miasta: Jasz-Tenyszaru, 4,800 m., Jasz-Apathi, 10,500 m., Jasz-Kizer, 6,000 m., Jasz-Alzo-Sz.-György, 4,800 m., Jasz-Ladany, 8,300 m.

Jaszczołd, v. *Trąby* odm., herb: W polu czerwonem—trzy trąby czarne w złoto oprawne, między różami srebrnemi. U szczytu trzy pióra strusie.—**J.** II: W polu srebrnem—trzy czarne

Jaszczołd I.

Jaszczołd II.

trąby w srebro oprawne, mundsztukami pod różą zetknięte, i po trzy róże nad barkiem każdej trąby. U szczytu dwie trąby. Por. „Ks. herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Jaszczołd Wojciech, * 1763 we wsi Jaszczołdach w ziemi Drohickiej. Wykształcony za granicą, był biegłym budowniczym, rzeźbiarzem, malarzem i rysownikiem; wróciwszy do kraju, pracował przy urządzaniu Zofjówki, Arkadji i Wilanowa; † 1821 w Warszawie.

Jaszczur, ob. Garbarstwo.

Jaszczurka (*Lacerta*), rodzaj gadów z rzędu jaszczurek (ob.), z rodziny rozszczepnojęzykowych (*Fissilingues*); są to zwierzęta mające język długi, wysuwalny, widełkowato rozszczepiony, zęby z boku do wewnętrznej strony szczęk przystawione, wewnątrz u podstawy próżne; głowę listkami wielokątnemi, a spód ciała prostokątnemi tafelkami, w szachownicę ułożonemi, pokryty. Około szyi kołnierzyk, utworzony z łusk większych. Z wielu gatunków, żyjących na starym lądzie, u nas znajdują się trzy, a mianowicie: **J.** *zielona* (*L. viridis*), największa i najozdobniejsza, w puszczy Kampinoskiej znajdo-

Jaszczurka.

wana, dochodzi 36 cm. długości; **J.** *pospolita* (*L. stirpium*), mająca do 21 cm. długości, bardzo zmiennego ubarwienia, najczęściej z pręgą brunatną lub rdzawą wzdłuż grzbietu, zdarza się w całym kraju; **J.** *żyworodna* (*L. vivipara*), najmniejsza z krajowych, dochodząca 14 cm. długości, śniada, białawo perełkowana, pod spodem pięknie żółta, u nas najpospoiltsza, zachodzi aż do dalekiej północy. W Europie środ. żyje jeszcze gatunek, u nas dotąd nie dostrzeżony, **J.** *skalna* (*L. muralis*), nader wysmukła, do 21 cm. długa, ubarwienia śniado-szarego. **J.** są stworzeniami zupełnie niewinnemi, karmią się owadami i pod tym względem są pożyteczne.

Jaszczurka, rodzaj małego działka z XVII w.

Jaszczurki (*Saurii*), rzęd zwierząt z gromady gadów (ob.), obejmujący zwierzęta, mające ciało podłużne, przechodzące stopniowo w długi ogon; opatrzone najczęściej 4 krótkiemi nogami, rzadko dwu, lub beznożne (padalce). Pokrycie ich jest łuskowate. Od wężów różnią się obecnością nóg, a zwłaszcza urządzeniem paszczy, oka, ucha, płuc. Gęba ich nie może się rozszerzać, jak wężów, oko opatrzone jest ruchomemi powiekami, błona bębenkowa od zewnątrz widoczna, płuca z dwu płatów złożone, żebra z kością mostkową połączone. W całym rzędzie niema jadowitych. Należy tu 400 rodzajów z 1900 gatunków, zebranych w 30 rodzin, które zostawiono w 5 grup zależnie od postaci języka: 1) *Krótkojęzykowe* (*Brevilingues*): padalec, scynki; 2) *Robaczkojęzykowe* (*Vermilingues*) z jedynym rodzajem chameleona; 3) *Rozszczepnojęzykowe* (*Fissilingues*): jaszczurki, ostrzegacze, warany, amejwy; 4) *Grubojęzykowe* (*Crassilingues*): gekony, iguany czyli legwany, bazyliszek, strasznice czyli agamy; 5) *Obrączkowe* (*Amphisbaenidae*) z rodzajem amfisbena. (Ob. nazwy oddzielnych rodzajów). W dawnych okresach geologicznych żyły liczne gady, pokrewne jaszczurkom, często wielkości olbrzymiej, jak ichtjozaury, enaljozaury, dinozaury, pterozaury, których szczątki znajdują się zwłaszcza w formacji jurajskiej i kredowej. Por. Dumeril i Bibron „Herpetologie générale“ (9 t., 1834—54); Schreiber „Herpetologia europaea“ (1875).

Jaszczurkowy związek, powstał w Prusiech 1397, na wzór wielu rycerskich związków w Niemczech, przeciw absolutnym rządom w. mistrzów krzyżackich, w obronie reprezentacyjnego systemu. W tym celu rycerze zakonu połączyli się z miastami, równie przez zakonnych zwierzchników ciśnionemi, czego rezultatem było zrzucenie Henryka Plauen i wyniesienie się Michała Hochmajstra, który do swego boku przybrał 1413 radę z rycerzy i mieszczan. Nie przestał i wtenczas **J. Z.** niepokoić, wreszcie za Pawła Russdorfa (od 1422), gdy mistrz niemiecki, zawiadowca Niemiec i Czech, pokłócił się z w. mistrzem o pierwszeństwo, rycerze jaszczurkowi, Hans i Gabrjel Bajseny, Hans Ezengenberger,

Augustyn Schwewe i Thieleman von Wege, olbrzymi związek z miastami pruskiemi uknuli, szczególnie na „pfundzol“ narzekający. Za Ludwika Erlichhausen (od 1449) wprost odmówili hołdu, jeżeli uciążliwości nie będą zniesione, a gdy po chwilowej zgodzie, zapośredniczonej przez Hansa Bajsen, legat papieski bp. Algarvii Ludwik Silves związek potępił, a cesarz Fryderyk kazał go rozwiązać, Gabrjel Bajsen rokował z prymasem w Gnieźnie, Mikołaj Szarlej, woj. brzesko-kijowski, poprzyjaźnił się z **J. Z.**, hetman Koniecpolski w Toruniu dalej posunął układy. Gdy wreszcie ostatnie układy z cesarzem prysły, 4 lutego 1454 wypowiedział związek posłuszeństwo w. mistrzowi, a 18 lutego 1454 zjawili się posłowie od niego w Krakowie, poddając Prusy Polsce.

Jaszczuroptak, polska nazwa zaginionego ptaka Archaeopteryx (ob.).

Jaszczurówka, jedyna cieplica na ziemi polskiej, znajdująca się u półn. stóp Tatr, na granicy Węgier i Galicji, pierwszy raz dokładniej opisana przez Zejsznera, bliżej zbadana przez Skobla i Ad. Aleksandrowicza. Leży na wysokości 908 m. nad poziomem morza; temperatura jej wynosi 18°C, ilość części stałych bardzo nieznaczna, za to znaczna ilość gazów, mianowicie azotu; **J.** należy więc do źródeł ciepłych, chemicznie obojętnych, i stąd jest nader odpowiedna do kąpieli. Jest tu zbudowana łazienka w kształcie basenu, która latem licznie jest uczęszczaną przez gości Zakopanego.

Jaszmak, zasłona kobiet w Turcji, składa się z dwóch zapinanych szpilką z tyłu głowy kawałków muślinu białego, zakrywa głowę i twarz, a tylko oczy i koniec nosa są odsłonione.

Jaszowski Stanisław, publicysta i powieściopisarz, * 1805 w Czyżkach w Samborskiem, † 1842 we Lwowie, należał do najczynniejszych pisarzów w epoce wskrzeszenia literatury w Galicji; z licznych prac jego największego doznały powodzenia „Powieści historyczne“ (5 t., Lwów, 1829—31).

Jaszuny, wieś o 4 mile od Wilna, przy trakcie pocztowym, wiodącym na Lidę do Grodna, pamiętna zgonem Jana Śniadeckiego, którego zwłoki tu spoczywają.

Jaśkiewicz Jan, lekarz, * 1748 we Lwowie, † 1809; był od 1780—87 profes. uniwers. krakowskiego. Jego staraniem zaprowadzoną została przy tymże uniwersytecie pracownia chemiczna, tudzież ogród botaniczny i gabinet historji naturalnej. Ogłosił: „O wodach siarczanych krzeszowickich“; „O atmosferze, jej składzie i widokach napowietrznych“; „O bogactwach krajowych w trzech wydziałach natury“; tudzież „Tablicę mineralogiczną“, używaną onego czasu w wykładach szkolnych.

Jaśkowski Jan Nepomucen, poeta polski, * 1807 w Wąchocku, † 1882 w majątku Chociwiu w Rawskiem. Początkowe nauki pobierał w mieście rodzinnem u Cystersów, a następnie w szkole wojewódzkiej w Radomiu u Pijarów; 1830 wstąpił do uniwersytetu warszawskiego, ale musiał wkrótce przerwać studja z powodu wypadków ówczesnych. Później był nauczycielem prywatnym, w końcu wróciwszy z Wrocławia, gdzie bawił, 1841 osiadł w Łęczyckiem, a potem w Rawskiem i oddał się rolnictwu. Posiadając rzeczywiście wysokie zdolności poetyckie, pisał drobniejszych rozmiarów wiersze, jak: legendy, balady, elegje, dytyramby i zamieszczał je w *Przyjacielu ludu* (w latach 1836, 37 i 38), w *Tygod. literackim* (1840) i w *Bibl. Warsz.* (1841 i 42). Szczególnie piękne są niektóre jego elegje, a „Ballada, jakich wiele“ zyskała znaczną popularność. Do celniejszych jego poezji należą, prócz powyższej, następujące: „Grosz wdowi“, „Na kwiat powoju“, „Stary Robin Grey“, „Ballada jakich mało“ i inne. Tłómaczył też „Wezwanie N. Marji Panny“ Petrarki i „Piekło“ Dantego. Ostatnim jego wierszem był utwór, wywołany klęską Ślązaków, a wydrukowany w *Kłosach* 1880 p. n. „Z głodu“. Zbiorek jego pieśni wydała wdowa pod nap.: „Jan Nep. Jaśkowski. Poezje“ (z portretem fotograficznym, Warszawa, 1883). W zbiorku tym jednak pominięto wiele pięknych utworów. Pisał o **J.** Adam Pług w *Kłosach* (1882, N. 883), oraz Piotr Chmielowski „Jan Nepomucen Jaśkowski“ (Sprawozdanie z czynności komitetu zarządzającego kasą pomocy, dla osób pracujących na polu naukowem imienia Józefa Mianowskiego za 1883).

Jaślikowski Józef Karol, filolog, * 1802 w Łęczycy, † 1857, magister nauk wyzwolonych uniwersytetu warszawskiego, ostateczne nauczyciel języków starożytnych w szkołach warszawskich i profesor akademji duchownej. Ogłosił: „Wiadomość o życiu i pismach Marka Fabjusza Kwintyljana“ z przekładem rozd. I ks. 10 o sztuce krasomowskiej (Warszawa, 1830); „Wiadomość o lordzie Bajronie i jego pismach“ (Pamiętnik Warsz. z 1823). Wyjątki tłómaczeń z „Mesjady“ Klopstocka umieścił w *Bibljotece Warszaw.* (1846), a z „Przemian“ Owidjusza w *Pielgrzymie*, gdzie się znajdują i inne jego przekłady z franc., oraz rozbiory dzieł różnych. Był także **J.** współpracownikiem *Athenaum*, *Znicza* i *Roczników komisji archeologicznej.*

Jaślin.

Jaślin, herb: W polu błękitnem, pomiędzy trzema gwiazdami złotemi — zielona gałązka wawrzynu, skrzyżowana z szablą. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite złotem. Godło: „Semper honeste“ (zawsze szlachetnie). Nada-

ny 1842 roku. Por. „Ks. herb." hr. J. Ostrowskiego.

Jaślinek *„dzwonek alpejski" (Soldanella)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, obejmujący zioła trwałe w Europie środkowej. **J.** *alpejski (S. alpina)* na Alpach, Tatrach i innych górach, bardzo piękna roślina, o kwiatkach błękitnych, z koroną dzwonkowatą, porasta miejsca mokre. Hoduje się jako ozdobna w doniczkach lub gruncie, jak również gatunki: *S. pusilla*, *S. montana*.

Jaślinek.

Jaśmin, *Dzelżamin (Jasminum)*, rodzaj roślin z rodziny jaśminowatych, cechujący się kielichem rurkowatym, 5—8-zębnym, koroną tacowatą, 5—8 dzielną, i jagodą dwukomórkową; rośliny głównie właściwe Indjom i Afryce, w 90 około gatunkach: **J.** *zwyczajny* (**J.** *officinale)* w Eur. połud., jest krzewem dochodzącym 2—3 metr. z kwiatami białemi, wonnemi, które dawniej uchodziły za środek wzmacniający nerwy, obecnie jednak używają się tylko do przyrządzania *olejku jaśminowego*, który się otrzymuje przez nalanie na kwiaty olejku behenowego. Olejek jaśminowy zresztą otrzymać można i z innych gatunków **J.**, jak **J.** *malabarski* (**J.** *grandiflorum)*, **J.** *arabski* (**J.** *sambac)* i in., hodowanych w ogrodach i oranżerjach. Niewłaściwie nazywają u nas **J.** wcale inną roślinę *jaśminiec* (ob.).

Jaśmin.

Jaśminiec.

Jaśminiec *(Philadelphus)*, rodzaj roślin z rodziny jaśmińcowatych, obejmujący piękne krzewy, właściwe głównie Ameryce płn. o gałęziach i liściach przeciwległych i kwiatach białych, u niektórych gatunków wonnych. **J.** *wonny* (*P. coronarius)*, zwykle *jaśminem dzikim* zwany, rośnie dziko w Europie południowej i u nas jest pospolity w ogrodach, parkach, a nawet około chat wiejskich. Dochodzi 2—3 metrów; liście ma pojedyńcze, eliptyczne, piłkowane, ząbkowane i kwiaty po 4—6 gronkowato ułożone, z mocnym, właściwym sobie zapachem; kwitnie w czerwcu i lipcu. Inne gatunki ozdobne są: *P. grandiflorus*, *P. floribundus*, *P. speciosus*.

Jaśminowate *(Jasmineae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca krzewy lub podkrzewy; liście naprzemianległe, nieparzysto pierzaste lub pojedyńcze; kwiaty foremne, dwupłciowe, białe lub żółte, zebrane w baldaszkogrona, lub wiechę; kielich o 5 lub 4 więciach, lub 5—8-ząbkowy, trwały, korona podzawiązkowa, jednopłatkowa, niemal tacowata, 5—8 klapkowa; pręcików 2, do rurki korony przymocowanych i niewysuniętych; zawiązek wolny, o 2 komórkach, 1—2-zalążkowych, znamię główeczkowate lub dwuklapkowe. Owoc—jagoda, albo torebka sercowata, 2-komórkowa, ziarno niemal płaskie. **J.** są spokrewnione z oliwowatemi; zawierają najczęściej pierwiastek gorzki i ściągający; wiele z nich odznacza się wonnością i pięknością kwiatów; właściwe są strefie międzyzwrotnikowej.

Jaśminowe drzewo, ob. Erithalis.

Jaśminowy olejek, ob. Jaśmin.

Jaśmińcowate *(Philadelpheae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca krzewy o liściach przeciwległych, pojedyńczych. Kwiaty foremne, dwupłciowe, białe, zazwyczaj wonne, zebrane w podbaldaszki, kielich nazawiązkowy, trwały, 4—10-dzielny, płatków 4—5—7 lub 10, pręciki osadzone z płatkami na krążku obrączkowym, uwieńczającym zawiązek, w liczbie względem nich wielokrotnej; zawiązek dolny o 3—4—10 komóreczkach; torebka 3—10-komórkowa, ziarna o skórce błoniastej. Mała ta rodzina zbliża się do skalnicowatych, a zwłaszcza do plemienia hortensjowych. **J.** niezbyt pospolite, najczęściej trafiają się w Eur. połud., Indjach i Japonji.

Jatagan (z tur.), broń sieczna narodów wschodnich, pałasz obosieczny, długość 60 cm., w pochwie ozdobnej, zatknięty zwykle za pasem, z rękojeścią często kosztowną. **J.** był główną bronią janczarów.

Jatai, nazwa miejscowa drzewa Hymenaea courbaril, ob. Hymenaea.

Jataka, Dżataka, nazwa legend o życiu i odrodzeniach Buddy. Specjalną nazwę **J.** nosi zbiór takich legend w języku Pali. Por. Birth „Stories of Jataka Tales".

Jateorhiza *(Jatrorrhiza)*, rodzaj roślin z rodziny miesięcznikowatych (Menispermaceae), wijące się krzewy, o liściach dłoniasto-klapkowatych; owoc jest pestkowcem jajowatym, jedno-

nasiennym. **J.** *palmata (Cocculus palmatus)*, krzew w Mozambiku, na Madagaskarze i na wyspach wschodnio-indyjskich, omszony gęstemi włosami. Korzeń, złożony z walcowatych główek mięsistych, długości 30 cm., ma znaczenie lekarskie i znajduje się w handlu pod nazwą *colombo*; ma smak gorzki, wodę barwi na żółto i oprócz szczawianu wapna zawiera substancję gorzką *kalumbinę* czyli *kolumbinę* $C_{21} H_{22} O_7$, oraz *kwas kalumbowy*. Używa się w chorobach organów trawienia; u krajowców Afryki wschodniej jest w wielkiem poważaniu.

Jativa, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Walencji, piękny kościół, teatr, cyrk do walki byków, 15,000 miesz. Jest miejscem urodzenia papieża Aleksandra VI Borgia i malarza Ribera.

Jatrochemiczna szkoła, w medycynie, ob. Chemijatrja.

Jatromatematyczna szkoła, także *szkoła jatromechaniczna* albo *jatrofizyczna*, szkoła lekarska, powstała we Włoszech w XVII w., która starała się wszystkie sprawy organizmu oprzeć na matematycznych i fizycznych zasadach. Santoro, profesor w Padwie i Wenecji, obliczając ilość pokarmu, wydzielin i wagę ciała, zmuszony był przyjąć przeziew skórny. Jako założyciel szkoły słynie Borelli (ob.), zasłużony przedewszystkiem przez swe prace nad mechaniką szkieletu ludzkiego. Malpighi i Bellini, przez odkrycie włoskowatego krążenia i ciałek krwi, wykazali możność zastoju jej, który się wkrótce stał środkiem ciężkości jatromechanicznych teorji. Jerzy Bagliri i Donzellini przeprowadzają już teorje mechaniczne we wszystkich sprawach fizjologicznych; krążenie krwi to mechanizm hydrauliczny, płuca to miech, przewód pokarmowy to sito, a różnice wydzielin zależą od różnicy światła naczyń. Fantoni wykazał związek mechaniczny między wadami serca a objawami, jakie te wady zwykle sprowadzają. Praktykę lekarską oddzielali jatromechanicy od nauki ścisłej i w niej czystą empirją się kierowali. Gugliemini, Buzziclave, Sandri, Mazzini gubili się w fantastycznych teorjach cząsteczek i działania leków. Jeszcze w XVIII w. w rozmaitych krajach znaleźć można szczątki tej szkoły, która bardzo ważnemi odkryciami i teorjami wzbogaciła naukę.

Jatropha, *Obrzydlec*, *Orzech obrzydły*, rodzaj roślin z rodziny wilczomleczowatych, obejmujący drzewa, krzewy lub zioła w Indjach Zach. i Ameryce połud., niektóre znane jako rośliny lekarskie lub ozdobne. **J.** *curcas (Curcas purgans)* zawiera we wszystkich swych częściach ostry sok mleczny, który atakuje nawet srebro i na płótnie zostawia trwałe plamy; nasiona działają drastycznie i pod nazwą *nasion rzącznika większego* były używane w medycynie; podobnież działanie ma i olej w nich zawarty, zwany olejem *piekielnym* lub *kurkasowym*. **J.** *manihot, manjok*, ob. Manihot.

Jatryka, *jatrotechnika*, sztuka lekarska, praktyka lekarska.

Jaubert Piotr Amadeusz Emiljan Probus, orjentalista francuski, * 1779 w Aix w Prowancji, od 1801 profesor języków wschodnich w Paryżu; jako tłómacz towarzyszył gen. Bonapartemu w wyprawie egipskiej i był przezeń używany za konsulatu i cesarstwa do załatwiania różnych spraw z mocarstwami wschodniemi. Przez wiele lat był tłómaczem w Konstantynopolu i Persji, w końcu profesorem języka perskiego w Collège de France; za Ludwika Filipa radca stanu i par Francji, † 1847; zasłużył się głównie jako autor dzieła „Eléments de la grammaire turque“ (2 wyd., Paryż, 1834) i jako tłómacz Geografji Edrisi'ego (2 t., Paryż, 1836—40); ogłosił nadto „Voyage en Arménie et en Perse” (1821—1860); redagował *Dictionnaire français-berbère* (1844).

Jauer (pol. *Jawor* albo *Jawory*), m. pow. w pruskiej regencji lignickiej, nad rz. Nisą Dziką czyli Jaworką (Wüthende Neisse), 11,600 m., liczne fabryki i rozległy handel zbożem. W starożytnym zamku tutejszym urządzono dom poprawy, szpital i dom obłąkanych. Było niegdyś stolicą *księstwa Jaworskiego* (ob.).

Jauernig, ob. Jawornik.

Jauffroy Franciszek, rzeźbiarz francuski, * 1806 w Dijon. Kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu, a następnie we Włoszech. Za powrotem do kraju wykonał wiele pięknych utworów, z których najcelniejsze: „Kain przeklęty“ (1838); „Dziewica powierzająca pierwszą tajemnicę Wenerze“ czyli „Naiwna szczerość“, w muzeum Luksemburskiem (1839); „Wiosna i Jesień“ (1845); „Opuszczenie“ (1853). Wykonał także wielką liczbę biustów wysoko cenionych. W 1857 został członkiem akademji sztuk pięknych, a 1863 profesorem rzeźbiarstwa w szkole sztuk pięknych.

Jauner Franciszek, aktor i przedsiębierca teatralny, * 1832 w Wiedniu, † 1900. Zasłynął głównie jako doskonały reżyser i dyrektor. Prowadził czas pewien (1875—80) operę wiedeńską, później 1881 Ringtheater, który się spalił w tym samym roku. Od 1884 był współdyrektorem teatru „An der Wien“. W 1895 objął „Carl Theater“ w Wiedniu.

Jauregui y Aguilar Juan de, poeta i malarz hiszpański, * około 1570 w Sewili, koniuszy królowej Izabeli, pierwszej małżonki Filipa IV, † przed 1650. Zasłużył się głównie tłómaczeniem Tassa „Aminta“ (I wyd. Rzym 1607; II, razem z własnemi oryginalnemi „Rimas“, Sewila, 1618), które dziś jeszcze uważane jest za wzór prac tego rodzaju i nierównie wyższą ma wartość, aniżeli jego tłómaczenie Lukana „Farsalji“ (Madryt, 1684). Przypisują mu także większych rozmia-

rów oryginalny poemat „Orfeo“ (Madryt, 1621), jakkolwiek utwór ten zamieszczony jest w poezjach Don Augustyna de Salazar y Torres. Wszystkie dzieła poetyczne **J. y A.** drukowane były w „Colleccion“ Fernandeza (t. 6—8, Madryt, 1789—1819). Jako malarz należał **J.** do szkoły florenckiej; portrety jego (między nimi i Cervantesa) wysoko były cenione. Jego komedja „El retraido“ (1663) jest nieudatną satyrą na Queredo.

Jaureguiberry Jan Bernard, marynarz francuski, * 1815, † 1887. Po ukończeniu szkoły żeglarskiej wstąpił 1832 r. do służby na flocie i 1860 został kapitanem okrętu. Odznaczywszy się w Krymie, w Chinach i w kolonji Senegalskiej, której był gubernatorem, otrzymał 1869 stopień kontr-admirała. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1878—71) dowodził 1-ą dywizją 16 korpusu i odznaczył się szczególnie w bitwie pod Patay (1 grudnia 1870); następnie jako dowódca 16 korpusu zasłaniał walecznie odwrót armji loarskiej gen. Chanzy ku zachodowi. Mianowany za to wice-admirałem, został po ukończeniu wojny prefektem okręgu morskiego w Tulonie. Od 1879 do 1883 dwukrotnie był ministrem marynarki. Od r. 1879 był dożywotnim członkiem senatu.

Jaurès Konstanty Ludwik Jan Benjamin, marynarz francuski, * 1823, † 1889. Po ukończeniu szkoły żeglarskiej wstąpił do służby na flocie, brał udział w wyprawach krymskiej, włoskiej, chińskiej, kochinchińskiej i meksykańskiej; 1869 został kapitanem okrętu. Podczas wojny francusko-niemieckiej (1870—71), gdy flota francuska była bezczynną, mianowany generałem brygady, a potem dywizji, dowodził 21 korpusem nad Loarą i niejednokrotnie się odznaczył w owej świetnej, acz nieszczęśliwej kampanji. Po ukończeniu wojny otrzymał 1871 stopień kontr-admirała i został wybrany deputowanym do zgromadzenia narodowego. 1876 mianowany senatorem, od 1877 był posłem w Madrycie, 1888 w Petersburgu, stąd odwołany 1883, powrócił do służby marynarskiej. W lutym 1889 objął tekę ministra marynarki w gabinecie Tirarda.

Jaurès Jan Leon, syn admirała Konstantego **J.**, * 1859 w Castres, od 1881 profesor filozofji w Tuluzie, w 1885 był deputowanym republikańskim. Napisał: „De la réalité du monde sensible“; „De primis socialismi germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte et Hegel“ (1892). Później przechylił się do socjalizmu i jest jednym z wybitniejszych jego przywódców we Francji.

Jauri, *Yauri*, kraina nad środkowym Nigrem, zamieszkana przez Fellatów.

Javornicky Jan, autor licznych czeskich dzieł elementarnych i popularnych, * 1785 w Wysokiem Mycie, † 1847 r. w Cyrkwicy; od r. 1808 ksiądz kat. i katecheta szkoły wyższej w Nowych Dworach, następnie (1815) jej rektor, a później proboszcz cyrkwicki. Wydał mnóstwo książek oryginalnie napisanych lub tłómaczonych, jak „Pieśni dla młodzieży szkolnej“ (Praga, 1817); „Bibljoteka czeska dla kochających język macierzyński i miłujących nauki i cnoty“ (1830—43); „Niema duchów i strachów“ (1824); „Nauka o sprawiedliwości chrześcijańskiej“ (1826). Używał pseudonimu *Ivan Javorsky.*

Javornik Placyd, pisarz słowiński, proboszcz kat. i profesor w ks. Korutańskiem, gorliwy opiekun narodowości słowińskiej, przełożył z oryginału na język ojczysty Stary Testament.

Javórek Józef, * 1741 r. w Beneszowie, † po 1803 r., Benedyktyn klasztoru sazawskiego, w król. Czeskiem, przełożył na język czeski „Przypadki Telemaka“ (Praga, 1796—97) i napisał „Postyllę czyli różne nauki chrześcijańskie na niedziele całego roku“ (2 t., Praga, 1819). Skomponował kilka utworów muzycznych.

Javórek Józef, brat poprzedniego, muzyk, * 1756 w Beneszowie, † 1840 r. w Warszawie Nauki pobierał w klasztorze sazawskim, po którego kasowaniu razem z bratem udał się za granicę. W r. 1793 przybył do Polski i był na dworze ks. Michała Radziwiłła. W r. 1800 został profesorem konserwatorjum warszawskiego i nauczycielem Fr. Chopina.

Javórek Karol, znakomity malarz historyczny czeski, * 1815 r. w Pradze, doskonalił się w Pradze, był w Belgji. Zasługują na uwagę z jego utworów: „Pożegnanie J. Husa z Czechami w Kostnicy“ i „Smierć cesarza Albrechta.“ Por. art. w Ottovym „Slovniku naucznym.“

Javórek Jan Jarosław, filolog czeski, * 1825 w Blatnie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie praskim, 1847 był nauczycielem prywatnym, a od r. 1849 do 1850 redaktorem czasopisma polityczno-popularnego czeskiego Vlastimil. Otrzymawszy urząd w ministerjum oświaty, przeniósł się do Wiednia i był spółpracownikiem ezeskiego *Dziennika wiedeńskiego.* W tymże 1851 został nauczycielem w Lewoczy, w Węgrzech, a 1862 w Pradze. Drukował między innemi: „O znemravnielosti republiky rzimské za poslednich dob,“ „O svatem tydni w Rzimie,“ „O póvodie a vyvoji lasky u vszech narodó,“ „Brus jazyka czeského.“

Javorsky Ivan, ob. Javornicky.

Jawa, w narzeczu krajowców *Djawa-tanah* (kraj) albo *Djawa-nusa* (wyspa), jedna z wielkich wysp Zundzkich, położona między morzami Zundkiem (Jawa) i Indyjskiem, oddzielona jest od wyspy Sumatry cieśniną Zundzką. Długość jej z zachodu ku wschodowi wynosi 1,000 klm., szerokość 75—195 klm., a powierzchnia 126,447 klm. kw. Wulkaniczne pasmo gór przerzyna ją całkowicie. Pasmo to liczy wiele (45) wulkanów i ma kilka wierzchołków przechodzących 3,000 metr. wysokości, jak Semeru (3,666 m.)

z olbrzymim kraterem, Gede (3,030 m.), Lawu (3,330 m.) i in. Rzeki dla małej szerokości wyspy nie są znaczne. Klimat bardzo przyjemny i z wyjątkiem części północnej dość zdrowy; trzęsienia ziemi częste. Grunt bardzo urodzajny. Ludność w r. 1892 wynosiła 24,268,094 głów i składa się przeważnie z Jawańczyków, pochodzenia malajskiego, mających skórę żółtawą (barwa złoto-żółta uchodzi za piękną), włosy ciemne, oczy czarne. Charakter ludności jest łagodny; wogóle Jawańczycy są rozsądni, przezorni, ale za to mściwi i zabobonni. Ubierają się w szerokie płaszcze, krótkie spodnie i kaftany, namaszczają sobie włosy, czernią zęby, lubią gry, widowiska, walki kogutów i tańce.—*Religja* mahometańska jest dominującą; chrześcijańska robi znaczne postępy. Produkty prawie takież, jak w Indjach; a więc: ryż, trzcina cukrowa, indygo, tytuń, mais, kawa, arak, bawełna. Przemysł nierozwinięty, handel w ręku Europejczyków. Wywóz znaczniejszy od przywozu. W r. 1892, nie licząc handlu rządowego, przywieziono tu towarów za 112,682,000, wywieziono za 136,711,000 guldenów. Pod względem politycznym **J.** należy do Holandji i wchodzi w skład Indji Holenderskich. Cała prawie ziemia uprawna na wyspie jest własnością rządu, który oddaje ją krajowcom w dzierżawę i kupuje poźniej od nich wszystkie produkty. Tylko dzięki umiejętnemu postępowaniu z krajowcami, oraz tolerowaniu i obronie ich religji i obyczajów, mogą europejczycy (których liczba na całej wyspie wynosi tylko 47,000) panować nad olbrzymią liczbą ludności miejscowej. Wyspa podzieloną jest na 23 rezydentury, rządzone przez holenderskich rezydentów. Rezydentury dzielą się na rejencje, a te ostatnie składają się z posiadających własny samorząd wiosek czyli gmin. Corocznie gmina rozdziela grunt swój między wszystkich swoich członków, którzy spełniają za to określone powinności. Dwie rezydentury, a mianowicie Surakarta i Dżokdżokarta, posiadają obok urzędowych rezydentów także swoich własnych książąt panujących. Wraz z sąsiednią wyspą Madurą i kilku drobnemi wysepkami tworzy **J.** oddzielną całość administracyjną, podległą gubernatorowi, który zależnym jest od gubernatora generalnego Indji Holenderskich, rezydującego w Batawji. **J.** posiadu około 1,500 klm. dróg żelaznych i przeszło 4,000 klm. długą sieć telegraficzną. Stolicą jest Batawia (115,000 miesz.); inne ważniejsze miasta są Surabaja i Surakarta. Por. Money: „**J.**, or how to manage a colony“ (Londyn, 1861, 2 t.); Müller „Beschreibung der Insel **J.**“ (Berlin, 1865); Bastian „Indonesien,“ t. 5 (Berlin, 1894).—*Historja.* **J.** była już znaną Ptolemeuszowi pod nazwą *Jabadiu*, co ma znaczyć wyspa Jęczmienna. W najdawniejszych już czasach otrzymała cywilizację swoją z Indji; mieszkańcy wyznawali religję Brahmy. Dowodem tego są szczątki świątyń, wizerunków bogów i pomników grobowych. Arabowie, zdaje się, już około 580 r. nawiedzili **J.** i rozszerzyli tu islam, który jednakże dopiero w XV w. stał się religją panującą. W XV w. kwitnęły tu dwa silne państwa indyjskie: Padżadżaran na zachodzie i Madżopahit na wschodzie. Kiedy wszakże przy końcu XV w. Arabowie wprowadzili tu islam, upadło naprzód 1474 r. państwo Madżopahit, a w r. 1380 i Padżadżaran; na to miejsce założyli Arabowie królestwo Bantam i cesarstwo Mataram. Z Europejczyków pierwsi zawinęli tu pod wodzą Henriqueza Lerna z Malagi Portugalczycy (1522) i założyli kilka faktorji, ale byli wypędzeni później przez przybyłych tu Niderlanczyków, którzy w r. 1596 osiedli na wyspie i pośród ustawicznych wojen z krajowymi książętami rozszerzali coraz więcej swą władzę. W r. 1811 Anglicy zdobyli **J.**, która na mocy pokoju londyńskiego 1814 r. znowu powróconą została Niderlandom. Od czasu zarządu van der Boscha (1830) materjalny dobrobyt tego kraju podnosi się ciągle. Mimo to musieli Niderlandczycy niejednokrotnie zwalczać powstania krajowców; najniebezpieczniejsze wybuchło pod wodzą Diepo Negoro 1825 r. W 1873 Niderlandczycy ponieśli nawet dotkliwą klęskę w walce z sułtanem państewka Aczynu. Por. Rafflesa „History of Java“ (2 t., Londyn, 1817, nowe wyd., 1830); Roorda van Eijssinga „Jets over nederlandsch India“ (t. 1—4, Kampen, 1836—50); Bruijn Kopsa „Statistiek van den handel en de scheepraart op Java en Madura“ (2 t., Batawia, 1857—59); Kuijpersa „Der Indische Archipel“ (Gotha, 1861); Barringhona d'Almeida „Life in Java“ (2 t., Londyn, 1864); Vetha „**J.** geographisch, ethnologisch, historisch...“ (3 t., Harlem, 1882); van Deventer „Geschiedenis der Nederlanders op. **J.**“ (Lipsk, 1890).

Jawa, morze, część morza Zundzkiego.

Jawańska małpa, ob. Makako.

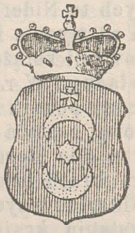
Jawański język należy do szczepu języków malajsko-polinezyjskich (będących podług klasyfikacji M. Müllera odrośla południowej gałęzi języków turańskich); w szczepie tym tworzy wraz z językami Sundy, Madury i Bali jedną ściślejszą grupę, przytem z uwagi na dawną i bogatą literaturę jest jednym z nielicznych języków urobionych tego szczepu, rozpada się na trzy narzecza: *Kromo*, język dworski, *Madro*, język klas oświeconych i *Ngoko*, właściwy język ludowy. Oprócz tego szczególnie w poezji używa się *Kawi*, język święty Jawańczyków, oddawna zamarły, silnie przenikniony żywiołem sanskryckim. Literatura bierze osnowę z literatury sanskryckiej. Jawańczycy lubią szczególnie widowiska teatralne, do których przedmiot bywa brany z mitologji lub dziejów krajowych. Gramatyki **J. j.** wydali Holendrzy: Gott. Brückner (1830), J. F. C. Gericke i Roorda

van Eijsinga, A. C. Vreede (4 wyd., 1893), Favre (1866), Bohatta (1892), słowniki zaś A. D. Cornet de Groot, A. D. de Wilde, P. Janz (1892). Por. W. Humboldta „Ueber d. Kawisprache auf d. Insel Java" (3 t., Berlin, 1836—40); Favre „Grammaire javannaise" (Paryż, 1866); „Dictionnaire javanais-français" (1870) i Dulaurcier „Memoire sur les cours de langue malaye et javanaise" (Paryż, 1843).

Jawelowa woda *(Eau de Javelle)*, ług potażowy, nasycony gazem chlorowym i zawierający obok podchloranu potażu, chlorek potasu; używaną była dawniej do bielenia.

Jawnokwiatowe rośliny, *jawnopłciowe rośliny*, ob. Rośliny.

Jawnucia, herb: W polu czerwonem—gwiazda złota między rogami dwóch złotych półksiężyców, z których wierzchni obarczony złotym krzyżem kawalerskim. Nad tarczą mitra książęca.

Jawnucia.

Jawnuta Gedyminowicz, po śmierci ojca, zaszłej 1340, r. został, lubo najmłodszy, wielkim księciem litewskim, czynił wyprawy na Krzyżaków. Te nań ściągnęły straszny odwet 1442 r., w którym wzięli udział Węgrzy, Czesi, Brandeburgja, hrabia Holandji i in. Z Kiejstutem, Lubartem, Jerzym Korjatowiczem, za siebie i nieobecnego Olgierda, Korjata i in. zawarli traktat 1341—42 z Kazimierzem W. i książętami Mazowsza, spadkobiercami po Jerzym II Czerwonoruskim o Włodzimierz, Łuck, Bełż, Chełm i Brześć (ob. Jerzy Narymuntowicz). Strącony przez Olgierda 1345 r., uszedł do Moskwy, gdzie ochrzcił się 23 września 1346 pod imieniem Iwana, i pogodziwszy się potem z braćmi, otrzymał w dziale Zasław (Zasławl) w Mińskiem; 1366 r. brał udział w układach z Polską. W dziale spokojnie rządził; † przed 1386 r.—*Szymon*, syn Jawnuty, podpisał 1411 r. tranzakcje Jagiełły z Krzyżakami. Drugi syn *Michał*, dux Zaslawiensis, uczynił submisję Jagielle 1386 w Krakowie 1 marca. Tego Michała synowie, *Andrzej* i *Jerzy*, poddali się 1401 r. Jagielle. Na wnukach Jerzego wygasł ten ród. *Fiedor*, ostatni († 1540) książ. *zasławski litewski*, wydał jedynaczkę Zofję za Jana Hlebowicza, wojewodę wileńskiego, który, spłaciwszy rodzeństwo, Zasław objął. Inny od tych Zasławskich jest ród tegoż imienia na Wołyniu, idący od Wasyla Fedorowicza († 1450) Ostrogskiego, a wygasły na siostrzeńcu króla Jana Sobieskiego, Aleksandrze, woj. krak. † 1673.

Jawor, góra, ob. Arber.

Jawornik, góra w Beskidach, w margrab. Morawskiem, pod Frausztatem; 1,017 metr. wysokości.

Jawornik, niem. *Jauernig*, miasto powiatowe na Śląsku austrjackim, w księstwie Opawskiem, 3,000 miesz., przeważnie Niemców; browar, pomnik urodzonego tu poety Sedlitza.

Jaworowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. Podług lustracji z r. 1627 zaliczały się do niego: miasto Jaworów (ob.) i wsie: Nowy Jeżów, Szkło, Stary Jeżów, Czernielawa, Olszanica, Wierzbiany, Trzcianiec, Tuczempy, Krechów, Kunin, Wola Kunińska, Załuże, Skwarzawa, Wólka Cejkowa, Małoszkowice, Zawadów, oraz 5 folwarków i 9 stawów. W r. 1771 posiadał to starostwo Franciszek Ksawery Branicki, het. w. kor., opłacając kwarty złp. 18,817 gr. 14, a hyberny złp. 3,236 gr. 28. Słynne to w dziejach polskich starostwo głośniejsze było pobytem i przebywaniem w niem Jana III Sobieskiego, zwłaszcza po wyprawie Wiedeńskiej. O wszelkich zmianach terytorjalnych tego starostwa po zajęciu go przez rząd austrjacki, por. w dziele Czemeryńskiego od str. 150.

Jaworów, miasto powiatowe w galicyjskim obwodzie Przemyskim, nad rzeką Krakówką, niegdyś ulubione miejsce pobytu króla polskiego Jana III Sobieskiego, ma 10,000 miesz.

Jaworów, wieś galicyjska, w obwodzie Kołomyjskim, pow. Kołsowskim; ma 2,400 ludności, bogate pokłady węgla brunatnego i źródło oleju skalnego.

Jaworski (hrabia) v. Sas odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I błękitnem — złota lwia głowa ukoronowana, buchająca czerwonym płomieniem (Zadora); w II czerwonem — topór srebrny; w III czerwonem — trzy złote kopje w gwiazdę (Jelita); w IV dwudzielnem, z prawej strony czerwonem—róg bawoli srebrny, z lewej, srebrnem—róg jeleni brunatny (Rogala); w V błękitnem, nad srebrnym półksiężycem—strzała żeleźcem do góry, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami (Sas). Nad tarczą 5 hełmów ukoronowanych: w I—pół kozła, w II—ukoronowana głowa lwia złota, buchająca płomieniem, w III—ogon pawi strzałą przeszyty, w IV—topór, w V—róg bawoli i jeleni. Labry przy pierwszych trzech hełmach—błękitne, podbite złotem, przy dwóch ostatnich—czerwone, podbite srebrem. Nadany 1779 przez Marję Teresę.

Jaworski.

Jaworski Stefan, metropolita greko-kat. razański, * 1658 czy 1652 we Lwowie, czy w Jaworze na Wołyniu, † 1772 w Moskwie. Po ukończeniu nauk w Kijowie, a następnie w Jezuitów we Lwowie i Poznaniu, wstąpił do zakonu św. Bazylego w Kijowie, gdzie został profesorem i kaznodzieją. Przybywszy 1700 r. do Moskwy, zjednał sobie względy Piotra W., który go mianował arcybiskupem metropolitą, a 1702 patrjarchą. W r. 1821 został prezydującym św. Synodu. Napisał kilka dzieł teologicznych, jak „Kamień wiery prawosł.-katolicz.-wostocznoj cerkwi" i in., oraz „Kazania i mowy pogrzebowe," wydane w Moskwie 1804 r.

Jaworski Stanisław, Jezuita, * 1711 w Wielkopolsce, † 1782 r., nauczyciel wymowy i poezji w Jarosławiu, Krasnymstawie, Kaliszu, Piotrkowie, Lublinie, Lwowie, Krzemieńcu, Krośnie i Gdańsku. Oprócz dwu mów wydał: „Jonathas, tragedja święta" (Kalisz, 1746); „Specimina literaria laborum in Reipublicae Orthodoxae atque Ecclesiae obsequia susceptorum etc." (Warszawa, 1767); „Uwagi na Wolfganga Baltazara Ad. de Steinwena dzieło: „De regiae in Polonia dignitatis origine" (Frankfurt n. Od. 1758; Warszawa, 1767); „Pierwszy grunt języka łacińskiego" (Lwów, 1779).

Jaworski Apolinary, polityk austrjacki, * 1825 r. w Galicji, studjował prawo w Lipsku i Wiedniu, poczem wstąpił do służby rządowej w sądownictwie. Od 1870 jest członkiem sejmu galicyjskiego i posłem w radzie państwa, 1887 r. mianowany stałym członkiem sądu państwowego, 1888 r. został przywódcą klubu polskiego, w 1893 r. ministrem bez teki w gabinecie Windischgraetza (ob. Austrja). Zatrzymał ten urząd w gabinecie Kilmansegga, ale w październ. 1895 r. ustąpił z ministerjum.

Jaworski Walery, lekarz, * 1849 we Florynce pod Sączem, kształcił się najpierw w uniwersytecie lwowskim, następnie medycynę studjował w Krakowie, gdzie stopień doktora otrzymał 1880 r. W r. 1882 habilitował się tamże jako docent, a w r. 1889 został profesorem medycyny wewnętrznej. Przeprowadził liczne badania doświadczalne i kliniczne nad sprawami trawienia, nad działaniem wody karlsbadzkiej, nad zachowaniem się gazów w żołądku, wartością pożywczą i leczniczą peptonów i in., a w ogólności nad mechanizmem i chemizmem czynności żołądka. Oprócz bardzo wielu rozpraw w *Przeglądzie lekarskim*, *Gazecie lekarskiej*, *Deutsches Archiv für Klinische Medicin*, *Zeitschrift für Therapie* i innych pismach lekarskich ogłosił: „Zarys patologji i terapji chorób żołądka" (Warszawa, 1889); „Podręcznik chorób żołądka wraz z djetetyką" (Kraków, 1893, 2 wyd., 1899); „Cholera i jej leczenie" (Kraków, 1892); „O zanieczyszczeniach powietrza szkolnego" (Kraków, 1886); „Aquae minerales. Aquae medicinales" (Kraków, 1900).

Jaworskie (Jauer) **księstwo**, ze stolicą Jawor (Jauer), o 2 mile od Lignicy, Striegau, 2¼ od Swidnicy, należało do księstwa lignickiego, przez Henryka V (1290—1296) lignicko-wrocławskiego, zostało oddane bratu Bolkowi Swidnickiemu. Gdy ten † 1302 r., syn jego Henryk I otrzymał Jawor, a poślubiwszy Agnieszkę, córkę Wacława I, króla polskiego, i Elżbiety, córki Bolesława Pobożnego, † bez dziedzica. **J. ks.** 1346 przeszło w ręce jego synowca Bolka II, ostatniego księcia świdnickiego. Ten ułożył się z cesarzem Karolem, mężem Anny, córki brata swego Henryka II, † 1345 r., że ona będzie sprawować ks. **J.**, skoro Agnieszka, żona jego, a córka Leopolda austrjackiego, przeżywszy go, umrze. Zostało potem przyłączone do Czech, na zasadzie zrzeczenia się Bolka Swidnickiego 1353 r. (Somersb., I 864) i Kazimierza w 1356 r. (Naruszewicz, IX, 201).

Jaworze, niem. *Ernsdorf*, miasto na Śląsku austrjackim, w pow. Bielskim, u stóp Beskidów, 263 m. nad poz. morza, 2000 miesz. Osada klimatyczna i zakład hydropatyczny od r. 1863. Opis podał *Tygodn. ilustr.* 1877 r.

Jaworznia, wieś prywatna o 7 wiorst na zachód od Kielc. W przyległej górze ma dwa łomy marmuru białego i blado-różowego.

Jaworzno, miasteczko w Galicji, pow. Chrzanowskim, o 7 mil od Krakowa odległe; posiada obfite kopalnie węgla, pokłady rud żelaznych, hutę cynkową, fabrykę szkła i witrjolu, oraz 5,500 miesz.

Jaworzyna Wielka, góra w Beskidach, na granicy Węgier i Morawji, 967 metr. wysoka.— **Jaworzyna Mała,** druga góra tamże.

Jaworzynka, znaczny potok i dolina w Tatrach spiskich, po półn. stronie głównego grzbietu Tatr, w obr. gm. Jaworzyny spiskiej, także *Jaworowym* potokiem i *Jaworową* doliną zwane.

Jaworzynka, dolina w Tatrach nowotorskich, na południo-wschód od Kuźnic zakopiańskich. Dolinę tę przerzyna potok górski Jaworzyna, powstający z dwóch strug, jednej, płynącej z pod Kopy Królowej, a drugiej z pod Kopy Magóry.

Jawór, ob. Platan i Klon.

Jaxa z Miechowa, czyli Jakób, zdrobnione w „Jaśko," jest znany jako mający przydomek „Książę" *(cognominatus dux)*. Helcel i Giesebrecht uważają go za syna książąt serbskich, którzy ulegli pod przewagą margrabiów brandeburskich. W rękop. król. Baszkona jest on też rzeczywiście zwany *filius ducis Sorabiae*. Interpolator też Baszkona uczynił go jednym z synów Lestka, a księciem Sorabji. Wedle kroniki Pulkawy (z 1319) miał on być wujem Przybysława—Henryka, księcia Brandeburga, który, jak się zdaje, był zbiegiem z Łużyc, jako Cres-

centius (Jencz „Poviest wo serbskich kralach“ w *Czas. Serb. Maticy*, 1849, 1850, I, 36...“ Smolar „Piesniczki hornych, a dolnych Łużiskich Serbow“ Grima, 1844, II, 274). 1145 w czasie ślubu z Beatryksą, córką Piotra Hugona Własta Dunina, oślepiono mu teścia. Wtedy podjął zań zemstę (kronika Piotra Włodzimierza syna, wydana przez Mosbacha, przezwała go Rogerem, w czasie tej roli). 1157 zajął do 11 czerwca Branibór, przed wyprawą Fryderyka I, i bił brakteaty *Jakza Coptnik Knen*. Wraz z szwagrem swoim Świętosławem wzywał Kazimierza II do Krakowa przeciw Bolesławowi IV, 1162 udał się do Jerozolimy, skąd sprowadził do Miechowa zakon Bożogrobców, † 1176 r. J. S. Bandtke „Jaxa Fürst v.Syrbien... einerley mit den brandeburgischen praet. Jasso“ (*Unt. crit. Analect.*, 230—234), Giesebrecht („Wend Gesch.“ III 16), Helcel „O klasztorze Jędrzejów“ (1652), M. Fr. Rabe „Jasso v. Copnic, ein polnischer Heerführer“ (Berlin, 1856), Bartoszewicz w „Książce zbiorowej“ dla K. W. Wójcickiego.

Jaxt, *Jagst*, rzeka w Wirtemberskiem, ubiegłszy 195 klm., wpada pod Jaxtfeld do Nekary. Od niej nazwany został okrąg wirtemberski *Jaxt*, obejmujący 5,139 klm. kw. z ludnością 403,000, którego miastem głównem jest Ellwangen.

Jazda, *kawaleria*, *konnica*, rodzaj wojska, walczący konno. Niektóre narody dzikie, Scyty, Mongołowie, Tatarzy, Indjanie amerykańscy (od czasu odkrycia Ameryki), a z cywilizowanych Polacy przeważnie używali jazdy. Wiele ludów germańskich nie znało walki z konia. Ludy klasyczne, zwłaszcza Grecy, także Celtowie, chętniej używali wozów wojennych niż konnicy, którą Rzymianie uważali tylko za osłonienie skrzydeł (alae) legjonu i przeważnie rekrutowali z obcych ludów podbitych. W wiekach średnich z rycerstwem jazda wystąpiła na pierwszy plan, i w tej dobie Polacy dotrwali do upadku Rzeczypospolitej. Husarze (ob.) jeździli jeszcze prezentować się Ludwikowi XIV, Lisowczycy (ob.) zasłynęli w wojnie 30-letn. Wynalazek prochu, zaprowadzenie stałego wojska i rozwój gmin sprzyjał kształceniu się piechoty. Kampanje Napoleona I i ostatnie wojny dały przewagę artylerji. Obecna kawalerja przedstawia jakby zabytki różnych epok. Kirasjerzy, cent-gardes i inne są zabytkiem rycerstwa; ułani, lanciers, cheveaux-legers, chasseurs, kozacy, huzarzy odpowiadają okresowi ludów dzikich azjatyckich (wiek X—XIII) w Europie; dragoni, służący konno, a znający piesze ewolucje, odpowiadają epoce przechodowej. Przez pewien czas istniejący podział na kawalerję ciężką i lekką, wskutek niepraktyczności hełmów i pancerzy, na których użyciu opierał się, obecnie wychodzi z użycia. Rosja posiada obecnie 100, Niemcy 98, Austrja 42, Francja 89, Anglja 31, Włochy 24 pułki konnicy. Por. Denison „History of cavalery“ (1877); o jeździe polskiej pisał Konstanty Górski. Por. „Słownik rzeczy starożytnych,“ ułożony przez Z. Glogera (1896).

Jazdów, niegdyś pół mili od Warszawy, letnie mieszkanie książąt mazowieckich, w XIII wieku wzmiankowany u kronikarzy jako miasto na Mazowszu; dzisiejszy Ujazdów jest już w obrębie Warszawy.

Jazgad, miasto w tureckim wilajecie Andory, w Azji Mniejszej; w pobliżu, w wiosce Boghazkei znajdują się ruiny z rzeźbami wykutemi w skale; mają to być szczątki miasta kapadockiego, zburzonego przez Krezusa.

Jazgarek, herb: Tarcza dwudzielna, pole prawe srebrne, lewe czerwone; przez oba w poprzek jedna ryba złota, a nadto w prawem trzy róże. U szczytu trzy gałązki różane z kwiatami. Nadany 1790 przez Stanisława Augusta.

Jazgarek.

Jazgarz *(Acerina)*, rodzaj ryb z rzędu cierniopromiennych, rodziny okuniowatych. Główną jego cechą jest, że obie płetwy grzbietowe, ciernista i miękkopromienna, stykają się z sobą i tworzą jakby jedną płetwę; zęby **J.** są drobne, na bokach głowy znajdują się jamki głębokie. Główny gatunek, *A. cernua*, lubi wody czyste, zwłaszcza rzeki o dnie piaszczystem, dorasta 20—25 cm. długości; ma mięso smaczne i zdrowe.

Jazieńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Połockiem. Wedle metryk litewskich, powstało w r. 1625 z tego powodu, iż mieszczanka połocka Anna Koszczanka Biedrzycka, właścicielka dóbr Jazno, zmarła bez żadnych spadkobierców. Podług praw ówczesnych dobra takie przechodziły do dyspozycji królewskiej prawem kaduka. Na mocy więc tego król Zygmunt III przywilejem z d. 18 kwietnia 1625 nadał je w posiadanie Janowi Cywińskiemu. Później przyłączono do tych dóbr dwie wsie: Horki i Perebrodki, i w takiej przestrzeni dzierżyli następnie to starostwo Kazimierz Dunin Kuniński i Anna z Pakoszów. Po śmierci ich posiadał je Marcin Motowski, a wreszcie ostatnimi posiadaczami byli Józef i Franciszka z Żabów Bohomolcowie, a to z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 21 maja 1766. W tym roku opłacano z tego starostwa kwarty złp. 413 gr. 17, a hyberny złp. 68.

Jazjon (z greck. *Jasios*, *Jasion*, *Jasos)*, syn Zeusa i Elektry, brat Dardanosa z Samotraki, ulubieniec Demetry, zabity piorunem przez Zeusa, był czczony w misterjach samotrackich, jako bóstwo urodzajów.

Jazłowiec, miasteczko w Galicji, nad rzeką Olchowcem, w pow. Buczackim, ma 3,200 ludności. Por. Barącz „Pamiątki Jazłowieckie“ (Lwów, 1852).

Jazłowieccy, herbu Abdank, starożytny dom polski, zamieszkały na Podolu; członkowie jego zajmowali się, szczególnie za Jagiellonów, w bojach z Tatarami i Turkami, dzielnie broniąc Rusi i Podola. Gniazdem ich rodzinnem był Jazłowiec (ob.). Znakomitsi tego domu przedstawiciele są: *Jazłowiecki* Wacław, wojewoda podolski między 1470 a 1477, starosta ruski, wsławił się w walkach z Tatarami; pod koniec życia urząd swój złożył dobrowolnie.—*Jazłowiecki* Jerzy, wojewoda ruski, hetman w. koronny, pisał się z Buczacza; od młodości poświęciwszy się zawodowi rycerskiemu, pod hetmanem Mikołajem Kamienieckim (1515) walczył na pograniczu Polski przeciwko pogaństwu przez całe niemal życie i był wysyłany w poselstwie do Turcji. Mianowany kasztelanem kamienieckim 1563, jeździł powtórnie do sułtana Solimana. Po powrocie został wojewodą podolskim 1567, a w 1569 ruskim. Po śmierci hetmana Sieniawskiego otrzymał dowództwo wojska pogranicznego z prawami hetmańskiemi i na tem stanowisku pilnie strzegł granic rzeczypospolitej. W r. 1571 ucierał się z Tatarami, a zaraz potem z Iwonią, pretendentem do hospodarstwa wołoskiego. Gorliwy strażnik granic kraju, za ciężkie trudy nie otrzymał żadnej ważniejszej nagrody; † na początku wiosny 1575, a szlachta wybrała na jego miejsce hetmanem pogranicznego wojska Mikołaja Sieniawskiego.—*Jazłowiecki* Mikołaj, syn poprzedniego, starosta śniatyński, lubaczowski, czerwonogrodzki i sokalski; w r. 1576 jeździł do króla Stefana Batorego z doniesieniem o jego elekcji na tron polski. Po powrocie, jako posiadacz bogatych włości na Podolu, Rusi i Ukrainie, tam głównie przebywał i wsławił się w bitwach z Tatarami i Wołoszą. W jednej z nich pojmał *Jankulę*, udającego się za potomka hospodarów wołoskich, i przyprowadził do Lwowa, gdzie ten z rozkazu króla Stefana, jako nieprzyjaciel Polski, śmiercią został ukarany. Po zgonie Batorego, **J.**, nieprzyjaciel Zamojskiego, popierał arcyksięcia Maksymiljana na tron polski; ale kiedy Zygmunt utrzymał się przy koronie, był jednym z pierwszych, co przeszli na jego stronę, chociaż żadnej od nowego króla aż do śmierci nie otrzymał za to nagrody. Podczas wojny turecko-austrjackiej 1594 Tatarzy wyszli z Krymu gromadnie i, niosąc pomoc Turkom, spustoszyli Pokucie, a z pod Samborza przez Karpaty wdarli się do Węgier. Korzystając z nieobecności głównych sił tatarskich, **J.** powziął śmiały zamiar opanowania Krymu. Nie otrzymawszy jednak pomocy od hetmana Zamojskiego, najął Kozaków i sam jeden na ich czele przedsięwziął wyprawę. Tymczasem Kozacy w pochodzie na wsze strony rozlecieli się, a **J.** musiał wracać z niczem, wyłożywszy znaczne nakłady. † ze zgryzoty i pochowany został w kościele Dominikańskim, przez siebie założonym w Jazłowcu.—*Jazłowiecki* Hieronim, brat poprzedniego, starosta sokalski i czerwonogrodzki; za czasów Stefana Batorego i Zygmunta III, wzorem przodków swoich, spędził całe życie na bitwach z Tatarami; 1605 mianowany był wojewodą podolskim; † 1607, jako ostatni potomek swego rodu. Ogromne dobra jego przeszły wraz z ręką pozostałej po nim wdowy Eleonory, ks. Ostrogskiej, w posiadanie Jana Jerzego Radziwiłła. Później dzierżyli te majątki: St. Koniecpolski, Lubomirscy i Poniatowscy.

Jazon, mityczny bohater grecki, syn Ajsona, króla Jolku w Tesalji i Alkimedy, zachęcony przez swego stryja Peljasa do wyprawy Argonautów (ob.), przybył do Kolchidy, zjednał sobie pomoc Medei, z którą po długiem życiu tułaczem wrócił do ojczyzny i musiał ustąpić rządów Akastowi, synowi Peljasa, a wraz z Medeą uszedł do Koryntu. Po dziesięcioletniem pożyciu, wygnał ją wraz z dziećmi, by zaślubić córkę Kreona, króla korynckiego. Medea, zamordowawszy dzieci swoje z Jazonem spłodzone, Mermerosa i Feretosa, schroniła się do króla ateńskiego Egeusza. Skutkiem tego, **J.** z rozpaczy życie sobie odebrał. Według innych podań, **J.** miał się pojednać z Medeą i za powrotem do Kolchidy wraz z małżonką, miał osiągnąć koronę swojego teścia.

Jazownica, rzeka, ob. Wązownica.

Jazumowicz Tomasz, * 1809 w Rubikach, † 1851 w Worniach, gdzie był inspektorem seminarjum, wydał w djalekcie żmujdzkim „Senas auksa altorius“ (1846).

Jazumowicz Wincenty, brat Tomasza, * 1819, był proboszczem w Lepławkach, wydał cały szereg utworów ludowych po żmujdzku.

Jazumowicz Antoni, brat poprzednich, został proboszczem w Widzach. Napisał: „Homiletyka,“ „Dzieje kościoła na Żmujdzi“ (1855).

Jazygi przez Tacyta *(Hist. III, 5, Ann. XII, 29)*, uważani za Sarmatów, jako jeźdźcy odznaczają się w dziejach. Rys ich obyczajów, pod nazwą Sarmatów ogólną, daje Amjan Marcelin (XVII, 12, 13) i Pomponjusz Mela (I, 19) pod nazwą Ixamatas (Efor), Ptolemeusz (III, 7) zowie ich **J.** *metanastae*, t. j. błąkający się. Koło 358 r. po Chr. siedzą nad Cisą, w tak zwanem Potyszu (Partiscus), *Sarmatae Limigantes servi*, w siedzibach wygnanych swych do Wiktofalów panów, których zowią *Sarmatae liberi* (Amm. Marc. XXIX, 15), albo *Arcaragantes* (S. Hieronim). Zważywszy, że Jazygów Plinjusz (IV, 12) mieści na stepach między Cisą a Carnuntum, Ptolemeusz (III, 7 i 5) rozsadza ich od gór Sarmackich do Karpis(Karpat), Germanów i Dunaju, sądzić można, że najdawniejsze ich dzieje znajdujemy pod nazwą *Iksamatów*, za króla bosforskiego Satyra (349—311), walczących długo z Sindami, t. j. Wendami, u Donu i morza Azowskiego (Poljen VIII, 55, Ptolemeusz, V, 9). Później nazwa Roksolanów, tyle podobna do Arcaragantes czyli Sarmatae liberi, zastępuje miano Iksamatów, i pod tą nową nazwą,

obok Jazygów, wspomina ich Ptolemeusz nad morzem Czarnem. — Koło 51 po Chr. już pod nazwą Jazygów przyczyniają się do upadku państwa Kwadów Wanjusa. — Koło 69 zostają odparci przez Planka Sylwjusza z Mezji (69—79).—Koło 103 r. po Chr. Decebal dacki, z gór, w których Jazygowie zaparli jego rodaków, wystąpiwszy, zagarnął im wiele ziem po pierwszej wojnie Drajana z Dakami, co nową wojnę wywołało (Dio Cas, LXVIII, 10) z Trajanem, opiekującym się **J.** W połowie IV wieku powstają servi Limigantes, t. j. Słowianie (Szaraniewicz, Szafarzyk), w miastach Jazygów rolą zajęci, i wypędzają swych władców, których część pod nazwą Transiugitani (Transmontani) za Karpatami już siedziała, a inni uszli do Wiktofalów. Konstantyn W. wsparł Arcaragantów z pomocą Tajfalów, Limiganci uciekli daleko, nad Arcaragantami Zizais objął rządy. W rok później nowe starcie nastąpiło Konstantyna W. z Limigantami, z których języka poznajemy wtedy wykrzyk „marha" „znak boju" (por. Marzana Am. Marcel. XIX, 10, 11). Roku 371 nowe ich napady się zaczęły, a jednocześnie z najazdem Hunów ze Wschodu ruch ludów północnych udziela się podbitym szczepom między Markomanami, Kwadami a morzem Czarnem, i społem te przechodzą za Dunaj (Am. Marc. XXXI, 4). Odtąd ślad Jazygów, Sarmatów i Limigantów Słowian ginie w pomnikach. Znać pierwsi, jak tyle innych ludów, rozpłynęli się w tłumach nowych najeźdźców. Później nad Cisą zjawiają się Kumani (Kunsàg), pokrewni Połowców (ob. Flavia), służący w wojsku węgierskiem jako łucznicy *(jàszok* po węgiersku) i procarze (philistaei). Stąd poszło mniemanie, że Joszoki są Jazygi. Naruszewicz i Szafarzyk byli przekonania, że Jadźwingowie są szczątkiem Jazygów. Pisał o **J.** Hönnig „De rebus Jazygum s. Jazuingorum ex Asia in Ungariam et Poloniam transgressorum etc." (Królewiec, 1802). Por. także Gyarfasa „Geschichte der J. und Kumanen" (4 t., Szolnok, 1870—84).

Jazygów *okrąg*, dawny okrąg oddzielny na Węgrzech, był otoczony komitatami Peszt-Pilińskim, Heweskim i Solnickim; skropiony rzekami Zadwą i Krasną, miał na przestrzeni 20 mil kw. 60,000 miesz., przeważnie Madziarów, wyznania katol., zamieszkałych w 5 miasteczkach, 6 wsiach i 6 osadach, głównem miastem było Jasz-Bereny; inne miasta Jasz-Apàthy, Arok-Szàllàs; Grunt urodzajny, wyborne pastwiska. Przed r. 1848 okrąg **J.** wraz z Wielką i Małą Kumanją tworzył trzy dystrykty szlacheckie, którym Marja Teresa 1745 potwierdziła dawne prawa i które później otrzymały udział i głos na sejmie.

Jazykow Dymitr, historyk rosyjski, * 1773 w Moskwie, † 1845. Od r. 1786 do 1797 służył w wojsku, następnie od 1802 był urzędnikiem, a od 1833 dyrektorem departamentu oświaty narodowej. Między innemi przetłómaczył Szlecera „Nestora" (1808); pisał i oryginalnie. On pierwszy usiłował usunąć z pisma rosyjskiego ъ, ь, Ѣ.

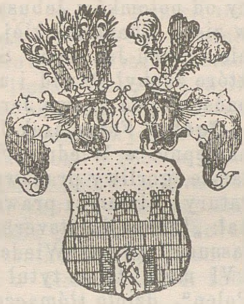
Jazykow Mikołaj, poeta rosyjski, * 1801 r. w Symbirsku, † 1846 w Moskwie; znakomitszym jego utworem jest „Żar-Ptica." Zbiór jego utworów wydany w Moskwie (2 t., 1855).

Jaź *(Idus)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowatych, zaliczany był dawniej do rodzaju *Leuciscus;* cechuje się głównie zębami na kościach gardłowych; pletwa grzbietowa i podogonowa o niewielkiej liczbie promieni, obie bez kolca w przodzie, usta bez wąsów. **J.** znajduje się u nas w rzekach i jeziorach całego kraju, nie jest jednak pospolity; dorasta 50 — 55 cm. długości i waży około 3 kg.; mięso jego żółtawe, mniej jest cenione niż leszcza.

Jaźń (od „ja"), oznacza w filozofji to, co jest punktem centralnym samowiedzy, czyli poczucia siebie samego jako istoty myślącej, czującej i niezmiennej w przeciwstawieniu do zmian świata zewnętrznego. *Cogito ergo sum*=myślę więc jestem—tak sformułował Descartes poczucie własnego istnienia u człowieka. Po niemiecku „jaźń" wyraża się przez zaimek „ich" wzięty w formie rzeczownikowej „das Ich" (Ego). Termin jaźń wprowadził do języka polskiego Trentowski, tworząc od niego przymiotnik „jaźniowy," oraz rzeczownik „jaźniowość" — czasownik „ujaźniowić," które jednak nie utrzymały się w języku. Niektórzy do dziś dnia używają zamiast „jaźń" zaimka „ja" w rzeczownikowej formie. Jaźni nie należy utożsamiać z indywidualnością cielesną; tkwi ona głębiej, stanowiąc idealne jądro naszej istoty, dlatego nikt nie jest w stanie odczuć bezpośrednio i rzeczywiście żadnej jaźni, prócz swojej własnej. W systematach metafizycznych kwestja istoty jaźni, t. j. podmiotu myślącego (subjekt), oraz jego stosunku do przedmiotu spostrzeganego (objekt) odegrała rolę pierwszorzędną. Wszystkie prawie systematy idealistyczne (ob. Filozofja, Filozoficzne kierunki, Idealizm) uważały jaźń za główną treść bytu. Kant, mówiąc o transcendentalnej jedności spostrzeżeń (apercepcji) w naszej wiedzy o sobie *(Ichbewustsein)* i oświadczając, że ja *(subjekt myślący)* i rzecz w sobie *(istota)* mogą być jedną i tą samą treścią (co opuścił później), utorował drogę teorji Fichtego o **J.** Filozof ten, zgodziwszy się z Reinholdem i Szulcem, że cały system filozof. należy z jednej zasady wywieść, odrzuca „zdanie świadomości" (*Satz des Bewusstseins)* Reinholda, wedle którego „w świadomości subjekt odróżnia pojęcia subjektu i objektu" i oświadcza wbrew Kantowi, że „logiczna prawda jest dla każdej myślącej i skończonej istoty prawdą rzeczywistą." Ja, będące podstawą nauki Fichtego, czyli Ja intelektualnego poglądu, jest prostą tożsamością istoty myślącej i myśli, czystą formą jaźni (jak to Kamiński i Trętowski opisują) istoty myślowej, wedle ogólnych zasad utworzonej,

a przez to znoszącej indywidualność, t. j. szczegół. Psychologja nowoczesna zostawia kwestję istoty jaźni na boku, jako rzecz niepoznawalną, i bada natomiast objawy, warunkujące powstawanie poczucia jaźni w świadomości człowieka, rozwój tego poczucia, oraz zaburzenia i choroby, jakim ono podlega. Por. Kraft Ebing „Psychiatrie“ (Sztutgard, 1878); Kirn „Die Periodischen Psychosen” (Sztutgard, 1878); Höffding „Psychologja“ (przekład polski Daszyńskiego, Warszawa, 1890).

Jaźwiec, ob. Borsuk.

Jaźwiński.

Jaźwiński v. *Grzymała* odm., herb: W polu złotem — mur czerwony z trzema basztami blankowanemi; w bramie otwartej — rycerz w zbroi, z mieczem. Nad tarczą — dwa hełmy ukoronowane: w I, na ogonie pawim—trzy baszty czerwone, blankowane, w II—trzy pióra strusie, jedno czerwone między złotemi. Labry czerwone, podbite złotem. Por. „Ks. herb.” hr. J. Ostrowskiego.

Jaźwiński Antoni, doktor filozofji uniwersytetu wileńskiego, zostawał do r. 1819 w służbie wojskowej, jako kapitan artylerji; znany jest powszechnie jako autor licznych pism w przedmiocie wynalezionej przez siebie metody, ułatwiającej pamięciowe wyuczenie się historji, a mianowicie chronologji, za pomocą przedstawienia obrazkowego. Dzieła swoje pisał i wydawał po większej części w języku francuskim. Por. Estreicher „Bibljogr. polska“ (t. 2, str. 214—215). Podług metody jego układali dzieła: Jaroński, Einerling, Michalski, generał Bem, Łżycki (stosując ją do uczenia gramatyki elementarnej) i in. Metoda **J.**, obok pewnych zalet, ma jednak tę wadę, że jest zbyt mechaniczna, polega bowiem wyłącznie na pamięci.

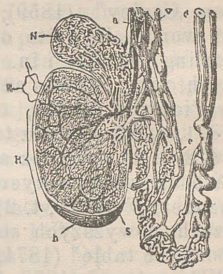
Jaździewski Władysław, prawnik, * 1835, † 1895; po ukończeniu kursów prawnych, poświęcił się adwokaturze, pracował z zamiłowaniem na polu archeologji i numizmatyki, był wiceprezesem Towarzystwa przyjaciół nauk w Poznaniu, wspólnie z Erzepkim rozpoczął wydawnictwo „Zapisek archeologicznych,“ wydał też „Wiadomości i uwagi o malowanych naczyniach grobowych, znalezionych w W. Ks. Poznańskiem” (1880); „Wykopaliska jarocińskie, a mianowicie monety Bolesławów czeskich“ (1879).

Jaździewski Ludwik, ksiądz, * 1838 w Poznaniu (por. *Tyg. ilustr.* 1886, t. I, 29), teologiczne studja kończył w seminarjum poznańskiem, następnie na uniwersytecie w Monachjum, 1861 uzyskał stopień doktora teologji i święcenia kapłańskie; 1862 r. był kaznodzieją przy katedrze warszawskiej i profesorem egzegezy w akademji duchownej. W końcu 1863 udał się jako misjonarz apostolski do Anglji, następnie do Rzymu. Od 1866 jest proboszczem w Zdunach. Jako poseł do parlamentu niemieckiego brał żywy udział w dyskusjach z okazji ustaw majowych, a mowy jego odznaczały się głęboką erudycją w sprawach kościelnych. Od r. 1873 jest nieprzerwanie członkiem pruskiej izby poselskiej. W r. 1892 mianowany domowym prałatem papieskim.

Jaździewski Ludwik

Jądra (*Testicula*), istotna część składowa organów płciowych męskich, gruczoły wyrabiające nasienie (ob.) męskie. U mężczyzny **J.** są parzyste i zwieszają się w worku jądrowym (mosznie). **J.** są przedzielone na kilkaset stożkowatych części; w każdej z nich znajduje się bardzo długa, cienka i mocno zwinięta rurka; wnętrze tej rurki wysłane jest nabłonkiem, w którego komórkach rozwijają się nitki nasienne; następnie nitki się oswabadzają i przez kanał przyjądrza (ob.) wydalają. Choroby jądra są ważne, bo często bezpłodność za sobą prowadzą. Spotykamy tu rozmaite zboczenia w rozwoju: jądra, zamiast na zewnątrz się wydostać, przez całe życie w jamie brzusznej pozostają (kryptorchysmus), brak jednego, lub obu jąder (bardzo rzadko). Z chorób właściwych napotyka się najczęściej zapalenie jądra (orchitis), rak, gruźlica.

Jądro H i przyjądrze N. *d* przewód nasienny, *a* tętnice, *v* żyły, *h* powłoka jądra, *s* przegrody stożkowatych części jądra, *k* wysunięte kanały nasienne, *e* sploty kanałów nasiennych, które łączą się w przewód ostateczny *d*.

Jądro, *jąderko*, część składowa komórki (ob.).

Jąkanie, wymawianie wadliwe, utrudnione łączenie zgłosek, nie jest następstwem zboczeń w budowie anatomicznej przyrządów głosowych, ale polega raczej, zwłaszcza u osób młodszych, na niedostatecznem owładnięciu ich wolą. **J.** ustępuje zwykle przy śpiewie, przy deklamacji patetycznej, ale skoro wpływy przestają na jąkającego się działać, następuje zerwanie zgodno-

ści między ruchami, od których zależy tworzenie głosek, a ruchami sprawiającemi wydychanie, co właśnie jest powodem **J.** W ogólności źródło tej wady nie jest dostatecznie znane, a usunięcie jej wymaga długich ćwiczeń i cierpliwości. Pokrewnem jąkaniu jest *szeplenienie*, które jest nieudolnością wymawiania pewnych głosek; różnych rodzajów tej wady wymowy jest prawie tyleż, co głosek; niekiedy polega to na wadliwem łączeniu zgłosek i wyrazów. Por. Jaccoud „O zakłóceniach mowy“ (przekład polski, Warszawa, 1874); Ułtuszewski „Fizjologja mowy“ (1895); Gutzman „Das Stottern” (2 cz., 4 wyd., 1892—95); Ernst „Das Stottern und seine Heilung” (1892).

Jeaffresson John Cordy, powieściopisarz angielski, * 1831 we Framlingham w hrabstwie Suffolk, studjował prawo w Oksfordzie, w 1859 został adwokatem w Londynie, gdzie mieszka dotychczas. Napisał: „Crewe Rise” (1854); „Miriam Copley” (1859); „Live it down” (1863); „A woman in spite of herself” (1872); „Lottie Darling” (1874) i in. Nadto wiele dzieł naukowych, jak: „Novels and novelists from Elizabeth to Victoria” (1858, t. 2); „Annals of Oxford” (1871, t. 2). Oprócz tego: „Brides and bridals” (1872, t. 2); „A book about doctors” (1862, t. 2); „A book about lawyers” (1866); „A book about the clergy” (1870, t. 2) (są to szkice historyczne trzech powyższych stanów w Anglji); „A book about the table” (1874, t. 2); „A young squire of XVII century” (1878, t. 2); „The real lord Byron, new views of the poet's life” (1883); „The real Shelley” (1885, t. 2). W r. 1893 napisał życiorys królowej „Victoria, Queen and Empress” (2 t.).

Jean Paul, ob. Richter Jean Paul Fryderyk.

Jeanne d'Albret ob. Albret.

Jeanne d'Arc ob. Joanna d'Arc.

Jeanron Filip August, malarz francuski, * 1809 w Boulogne-sur-Mer. Przybywszy do Paryża 1828, poświęcał się malarstwu i literaturze. Przyjaciel Godfryda Cavaignaca, czynny brał udział w rewolucji lipcowej. Do większej części swych utworów (np. „Dwanaście epizodów z życia proletarjatu”) czerpał treść z życia ludu i przedstawiał je w guście szkoły realistycznej. Najcelniejsze jego prace są: „Mali patrjoci” (1831); „Kowale w Corrèze” (1836); „Rybacy na promie” (1852); „Rafaeli Fornarina” (1857); „Zuawi na brzegu morza“ (1861); „Kąpiele w Bonnettes“ (1863); „Widok przylądku Cauronne” (1869) i t. d. Mianowany 1848 dyrektorem muzeów narodowych, pełnił 2 lata te obowiązki i zasłużył się rozklasyfikowaniem obrazów w Luwrze, założeniem muzeum egipskiego i pomnożeniem oddziału etnologicznego. Co się tycze prac literackich, to oprócz artykułów umieszczanych w różnych czasopismach, wydał **J.** w latach 1845—52 kilka dzieł i broszur z zakresu sztuki, jak: „Histoire de l'école française”; „Origine et les progrès de l'art“ etc.

Jebavy Wacław, symboliczny i mistyczny poeta czeski, używający pseudonimu Otokar Brzezina, * 1868 w Początkach. Jest nauczycielem. Prócz utworów, rozproszonych w czasopismach, ogłosił w r. 1895 zbiór poezji: „Tajemné dálky,” w r. 1896: „Svitání na zapádie,” 1897: „Vietry od Póló”. Por. artykuł F. V. Krejczego „Czesky mystik a symbolista” w *Rozhledach* z r. 1895, oraz studjum S. Bouszki w *Novym živocie* z r. 1896. Niektóre jego poezje przełożył na język polski M. Szukiewicz w *Życiu*.

Jebuzyci, Jebuzejczycy, naród pochodzący od potomków Jebusa, syna Chanaana, żyjący w ziemi Chananeńskiej, w południowej Palestynie, przed Jezusem. Stolicą ich było m. Jebus, które zdobył Dawid i uczynił je stolicą swojego państwa pod nazwą Jerozolimy.

Jeckel Franciszek Józef, adwokat w Galicji, następnie w Wiedniu, * 1762 w Wiedniu, † 1816 tamże, gorliwy pracownik na niwie dawnej literatury, historji i prawodawstwa polskiego; wydał: „Polens Staatsveränderungen und letzte Verfassung” (6 cz., Wiedeń, 1800—1809); części V i VI mają także tytuł „Handelsgeschichte von Polen“, dzieło tłómaczone przez Koust. Słotwińskiego p. t. „O Polsce, jej dziejach i konstytucji“ (Lwów, 1819); „Dissertationes juridicae“ (Wiedeń, 1801); „Schlachten der Alten“ (Tübingen, 1810); „Galiziens Strassen und Brückenbau“ (Wiedeń, 1809), przekład polski dał Ant. Gliszczyński w *Pamiętniku Warszawskim* (r. 1816, t. 6); tudzież „Historję literatury polskiej“, w języku niemieckim, stanowiącą część wielkiego dzieła, wychodzącego w Getyndze od r. 1766 p. t. „Geschichte der Künste und Wissenschaften seit der Wiederherstellung derselben bis an das Ende XVIII Jahrh.“ (t. 40).

Jecur, wątroba (ob.).

Jeczminek, narodowy bohater Morawski, który ma się zjawić dla oswobodzenia Morawji w chwili niebezpieczeństwa, podobnie jak rycerze z Blaniku w Czechach. Był synem pana Chropińskiego, zrodzonym z tyranizowanej przez męża matki, podczas jej ucieczki, w jęczmieniu; stąd jego miano **J.** Pan Chropina, żałując ich, naprożno wyglądał ich powrotu. Istnieje też przysłowie: „Hledasz Jeczminka“ (wyglądasz **J-a),** lub: „Ztratil se, jak **J.**“.

Jeddo, miasto, ob. Tokio.

Jeden, *Joeden Koniecpolski*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem—ręka zbrojna z mieczem; w dolnem błękitnem—lew z różą pod prawą łapą. U szczytu, nad

Jeden.

złotym półksiężycem — gwiazda złota. Labry błękitne, podbite srebrem. Szlachectwo przyznane 1677 r. przez Jana Sobieskiego.

Jedenastozgłoskowe wiersze, *Hendekasyllaby*, zowie się miara wierszowa, wprowadzona do liryki łacińskiej przez Katulla, złożona z 2 spondejów, 2 trochejów i 1 daktylu.

Jedlanka, rzeka w gubernji Siedleckiej, powiecie Włodawskim, wypływa pomiędzy Krasnem a Lejnem, płynie ku północy i uchodzi do jeziora Tulnickiego, przez które przepływa Tyśmienica. Długa przeszło 15 wiorst.

Jedlersdorf *(Gross. J.)*, wieś w Austrji Dolnej, okr. Korneuburg, na północ od Wiednia, przy linji tramwaju parowego Wiedeń - Stammersdorf położona, ma liczne fabryki i 8,000 miesz. Od r. 1894 stanowi przedmieście Wiednia.

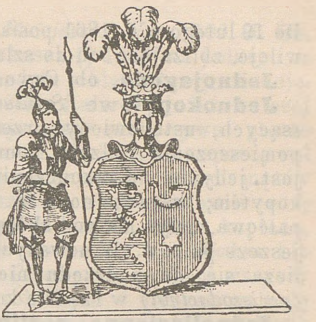
Jedliczka Augustyn, ksiądz patrjota i pisarz czeski, * 1795 w Kasejowicach, † 1869 w Zaborzu. Napisał dramat: „Mieczisław a Branka“, „Divadla pro dieti“, artykuły w czasopiśmie *Szkola a život*, przy wydaniu „Kroniki Hájkovej“ (w r. 1818); w rękopisie zostawił zbiór pieśni łowieckich. Por. Urbanek w *Viest Bibl.* z r. 1869, str. 52.

Jedliczka Bohdan, filolog i pedagog czeski, * 1838 w Petrowicach pod Rakownikiem, w r. 1865 otrzymał doktorat z wydziału filozoficznego, w r. 1890 z powodu choroby opuścił profesorstwo w gimnazjum realnem na Małej Stranie, w którem przez 23 lata wykładał. Wydał wiele prac z zakresu filologji i językoznawstwa klasycznego i czeskiego w programach gimnazjalnych, *Kroku*, *Czasopisie Muzeum Czeskiego*, *Listach filologickich*, *Paedagogische Encyclopädie*. W r. 1890 został członkiem Akademji czeskiej. Jest też znawcą muzyki w praktyce i teorji, redagował czas jakiś *Hudebni Listy*, gdzie umieścił pracę o rozwoju muzyki od początku w. XVIII aż do naszych czasów, a w *Daliborze* „Hudebni kapela Rudolfa II v Praze“. W rękopisie spoczywa jego praca niemiecka p. t. „Platons Verhältnis zu den griechischen Volksmythen“.

Jedliczka Otakar, lekarz i pisarz czeski, * 1845 w Horzyniewsi, † 1883 w Smirzycach. Utwory jego: nieco poezji, szkice, nowele, powiastki, rozproszone po czasopismach, wyszły osobno w r. 1873, oraz w r. 1882 w dwóch tomach p. t.: „Novelety starszi i noviejszi 1864—1881“. Zajmował się też publicystyką w czasopismach politycznych; osobno wydał „Mistr Jan Hus“ (z Göblem Kopidlańskim, Praga, 1869); „Obraz života a pósobeni J. Jungmanna“ (1873); „Jan Žižka“ (1874); „Pomnienka z hor“ (1882); „J. Barak“ (1883); „Boje w Czechach a na Moravie za války r. 1866“.

Jedlina, ob. Jodła.

Jedlina, herb: Na tarczy dwudzielnej, ze skrajem złotym, w polu prawem błękitnem — pół lwa srebrnego; w lewem czerwonem, pod złotym rogiem myśliwskim — gwiazda złota. U szczytu trzy pióra strusie. Przy tarczy stoi rycerz zbrojny z harfą przez plecy, na włóczni oparty, prawą ręką lwa na tarczy wskazujący. Nadany 1790 r. przez Stanisława Augusta.

Jedlina.

Jedlinki, ob. Skrzyp.

Jedlińsk, osada w gubernji i powiecie Radomskim, nad rzeką Radomką czyli Radomierzą, o $^3/_4$ mili od Radomia; ma 910 m. W XVI i XVII w. istniała tu sławna szkoła i zbór kalwiński, obecnie jest wspaniały kościół parafjalny, wystawiony 1752 przez Andrzeja Załuskiego, biskupa krakowskiego. W r. 1809 zaszła tu potyczka, stoczona z wojskiem austrjackiem przez wojsko polskie, dowodzone przez generała Zajączka.

Jedlna, wieś prywatna w powiecie Kozienickim, bardzo starożytna, niegdyś ulubione miejsce pobytu Władysława Jagiełły i jego rodu, pamiętna tem, że tu ułożono 1430 r. statut, który w trzy lata potem ogłoszony był w Krakowie. Obecnie Jedlna liczy 180 domów i ma 1,500 ludności. Znajduje się tu bardzo piękny kościół parafjalny.

Jednobarwne światło, *jednorodne światło*, ob. Barwa.

Jednobudowe szeregi *(szeregi homologiczne)*, w chemji grupy związków organicznych, okazujących podobny skład i odpowiednie własności, tak, że znajomość własności jednego z ciał podobnej grupy pozwala wnioskować o własnościach wszystkich innych. Ciała **J.** między sobą ulegają też podobnym rozkładom. Najlepiej zbadane są pod tym względem alkohole (ob.) i ich pochodne. Nauka o **J. s.**, postawiona przez Gerhardta i Laurenta, znacznie się przyczyniła do rozwoju chemji organicznej, powiodła też do zestawienia pierwiastków w układ naturalny. Ob. Chemja.

Jednodomowe rośliny, *jednopienne (Monoecia)*, rośliny, w których kwiaty oddzielnopłciowe, t. j. pręcikowe i słupkowe, wyrastają na tej samej roślinie, w różnicy od roślin dwudomowych (ob.). Rośliny te stanowią 21 klasę w układzie Linneusza.

Jednodworzec, oznacza w cesarstwie Rosyjskiem człowieka osiadłego na wsi, zaliczonego do stanu pośredniego pomiędzy szlachtą a chłopami. Por. Czackiego „O litew. i pol. prawach“ (t. 1). Za panowania Mikołaja I, wszystką tak zwaną szlachtę zagonową zamieniono na **J.**

Do 19 lutego n. s. 1861 posiadali oni pewne przywileje, zbliżające ich do szlachty.

Jednojagoda, ob. Czworolist.

Jednokopytowe *(Solidungula)*, rząd zwierząt ssących, ustanowiony przez Blumenbacha dla pomieszczenia rodzaju konia. Rząd ten oparty jest jedynie na zakończeniu nogi pojedyńczem kopytem; wszakże noga ta właściwie jest trójpalcowa, gdyż ma pod skórą wyraźne ślady dwu jeszcze palców. W nowszych układach konia zalicza się do podrzędu nieparzystopalczystych *(perissodactyla)* w rzędzie kopytnych.

Jednoliścienne rośliny, *Jednoliścieniowe, (Plantae monocotyledoneae)*, dział roślin, których zarodek posiada jeden tylko liścień (ob. Nasienie). Rośliny te posiadają korzeń najczęściej wiązkowy, nie zaś gałęzisty, łodygę zazwyczaj pojedyńczą, obleczoną pochewkami liściowemi, wewnątrz dętą i kolankową; w łodygach drzewnych (trzonach) wiązki włókno-naczynne są porozrzucane w miękiszu; liście są całkowite, o nerwach równoległych, lub nieco rozgałęzionych. Liczebność w kwiatach troista, albo takaż podwojona lub potrojona. Należą tu rodziny trawiastych, liljowatych, bananowatych, imbierowatych, storczykowatych, ananasowatych.

Jednomian, ob. Ilość.

Jednoodchodowe *(Monotremata, Ornitodelphia)*, rząd zwierząt ssących, obejmujący dwa rodzaje: dziobaka (ob.) i kolczatkę (ob.). Główną ich cechą jest jeden tylko wspólny kanał odchodowy, podobnie jak u ptaków, w którym mieszczą się i organy rodne; prócz tego odznaczają się pyskiem zakończonym dziobem rogowym, do kaczego podobnym i błoną powleczonym; między mięśniami brzusznemi znajdują się dwie kości torebne *(ossa marsupialia)*, oparte na przedniej stronie miednicy, jak u workowatych, lecz śladów torby brzusznej nie posiadają; zresztą niektóre szczegóły budowy szkieletu zbliżają go do ptasiego, tak, że ten rząd stoi na przejściu od ptaków do ssących; koncha usznych nie mają, ani zębów właściwych. Samce posiadają u nóg tylnych po jednej ostrodze, podobnej jak u niektórych ptaków grzebiących, a której mylnie przypisywano własności jadowite. Wydają na świat żywe potomstwo, nagie i ślepe, z dziobem miękkim, o brzegach mięsistych, język zaś szeroki przystaje zupełnie do brzegów szczęki górnej, co daje im możność ssania.—Obyczaje ich zresztą mało dotąd poznane. Por. „Catalogue of the Marsupialia and Monotremata, British Museum“ (1889).

Jednopienne ob. Jednodomowe.

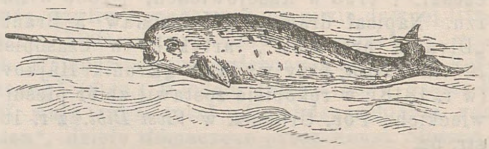
Jednopłatkowe rośliny *(Monopetalae)*, rośliny o zrosłych płatkach korony, dział roślin dwuliścieniowych w układzie naturalnym Jussieu'go.

Jednopłciowe *(Monogamia)*, kwiaty zawierające same tylko pręciki lub same tylko słupki.

Jednopręcikowe *(Monandria)*, rośliny, których kwiaty zawierają jeden tylko pręcik, stanowiły pierwszą klasę układu Linneusza.

Jednoroczne, rośliny, które cały swój rozwój dokonywają w ciągu jednego roku, w różnicy od roślin *dwuletnich* (ob.).

Jednorożec *(Monodon)*, jedyny rodzaj rodziny narwali z rzędu wielorybowatych, cechujący się głównie systemem zębowym; zwierzęta te posiadają dwa tylko zęby w kości międzyszczękowej, z których zwykle jeden, po prawej stronie będący, rozwija się w potężny oręż, podobny do rogu, długi na kilka metrów, prosto sterczący w kierunku ciała, spiralnie skręcony; u niektórych osobników rozwijają się oba zęby; samice zwykle zębów nie mają. Wogóle podobne są do delfinów o głowie zaokrąglonej. Należy tu jedyny gatunek *M. monoceros*, *narwal*. Barwa jego

Jednorożec.

jest zmienna; młody ma grzbiet szary z ciemniejszemi plamkami, dorosły jest białawy, upstrzony plamkami szaremi lub brunatnemi; brzegi płetw ma czarniawe. Długość jego dochodzi 6 m. Zamieszkuje głównie morze Północne, pomiędzy Grenlandją a Islandją, przebywa gromadnie, bardzo szybko pływa i ma być niebezpiecznym nieprzyjacielem wielorybów, u których ubiega się głównie o tłusty język. Mięso **J.** jest ulubionym pokarmem Grenlandczyków i daje tran wyborny, a zęby służą do rozmaitych wyrobów, podobnie jak kość słoniowa. Niegdyś przypisywano im cudowne własności i uważano za róg bajecznego zwierza, przytoczonego w Biblji pod nazwą jednoroga; dlatego to w herbie angielskim jednoróg dźwiga róg narwala.

Jednoróg, rodzaj granatnika (ob.).

Jedność, *jednostka*, w matematyce wielkość służąca za miarę innych wielkości tego samego rodzaju, jest pierwiastkiem składowym tych ostatnich. Gdy jedność co do swej natury jest nieoznaczona, liczba jest niemianowaną, np. pięć, siedm; gdy zaś rodzaj jedności jest oznaczony, liczba będzie mianowaną, jak np. dziesięć rubli, pięć łokci; jednością rubli jest jeden rubel, jednością łokci jest jeden łokieć. Co do jednostek zasadniczych układów miar, ob. Metr, Bezwzględny, Mechaniczne jednostki, Elektryczne jednostki.

Jednota Braci Czeskich czyli **Kościół Czeski** lub **Czesko-Braterski.** Gdy XV w. większość narodu czeskiego (ob. Utrakwiści) przyjęła kompaktaty Bazylejskie (ob.), mniej-

szość jego (ob. Taboryci), nie zgadzając się na zawarte w nich warunki, wytrwała przy swych zasadach, z zamiarem bronienia ich orężem. Wkrótce jednak (1452) ulegli przemocy króla Jerzego z Podiebrad, i skutkiem tego nastąpiła w ich pojęciach znaczna przemiana: zasady swe zwiększyli jednym więcej artykułem wiary, t. j. że w prawym kościele Chrystusowym nie może istnieć przemoc i że wszelkie gwałty usunięte być powinny z kościoła; że kościół chrześcijański uległ skażeniu, gdy cesarz Konstanty W. z całem swem wszechwładztwem został przyjęty do społeczności chrześcijańskiej, która do owego czasu rządziła się tylko miłością Boga i bliźniego. Tak nauczał między innemi Piotr Chelczycki (ob.). W rozwoju takich pojęć dawał im niejako otuchę sam arcybiskup administrator praski utrakwistowski, Jan Rokycana (ob.), zwłaszcza że jednym z gorliwszych zwolenników tych dążności był krewny J. Rokycany, niejaki Grzegorz. Celem wprowadzenia w praktykę tych zasad, wielu z nich 1457 r. osiedliło się we wsi Kunwaldzie, gdzie przestrzegali surowej moralności, żywiąc się własną pracą; w 1467 zaś roku zgromadziwszy się do wsi Lgoty obrali sobie trzech starszych (biskupów) i tym sposobem założyli nowy kościół chrześcijański, którego członkowie zaczęli się mianować *Braćmi*, a ogół jego *Jednotą*. Wieść o powstaniu tego kościoła, jednając mu zwolenników, wywołała zarazem i prześladowania ze strony rządu. Opieka kilku możnych uratowała **J. Br. Cz.** od zatraty, a nawet sprowadziła znaczną liczbę zwolenników, nietylko w Czechach, lecz i na Morawach. Przeciwnicy *Braci Czeskich*, nie mogąc ich potępić pod względem moralnym, zarzucali tylko znieważanie sakramentu Wieczerzy P. dlatego, że nie uznawali w nim *transsubstancjacji* (ob.). Gdy następnie pomimo prześladowań zaczęli się przyłączać do **J. Br. Cz.** i ludzie, posiadający urzędy i majątki ziemskie, wszczęły się spory; podług bowiem dotychczasowych zasad, wszyscy nowo przybyli powinni się zrzec jednych i drugich. Tak utrzymywali dawniejsi członkowie, ci zaś, którzy później do niej przystąpili, pragnąc zjednać jej trwalsze stanowisko i zabezpieczyć od prześladowania, twierdzili, że zarówno bogaci, jak i posiadający urzędy mogą być przyjęci, byleby swej władzy i majątku używali godnie. Takiego zdania był brat Łukasz, który jawnym członkiem **J. Br. Cz.** został 1480 r. i odznaczał się nad innych wyższą nauką. Spory te rok rocznie były wszczynane na synodach. Pierwsze stronnictwo, potępiające bogactwo, były w większości do r. 1496. W tym tedy roku na synodzie w Chlumcy orzeczono, że urzędy i majątek nie wyłącza ze społeczności chrześcijańskiej, jeżeli obojga używa się godziwie. Przeciwne stronnictwo oddzieliło się pod przewodem Amosa ze Sztiekna i utrzymywało się do r. 1542 pod nazwą *Jednoty Mniejszej*. W r. 1500 **J. Br. Cz.** obrała brata Łukasza († 1528) na jednego ze swych starszych i nadała sobie stałą organizację. Na czele tego kościoła stali trzej lub czterej *starsi*, z których najstarszy zachowywał pewne pierwszeństwo. Zarząd zwierzchni spoczywał w ich ręku i kilku przydanych im innych mężów (konsenjorów), którzy z nimi stanowili *radę ściślejszą*. Każda gmina (zbór) miała kapłana, któremu do pomocy dodawany był *djakon* lub *subdjakon* (akolita). Pierwotnie byli oni wszyscy rzemieślnikami lub rolnikami i utrzymywali się z własnej pracy. Dopiero w drugiej połowie XVI w. większość ich otrzymała uposażenie. Nauka rozwijała się na podstawie zasad; zmieniała się tylko co do używania władzy i majątku. Wszelkie postanowienia stosowały się do jednej lub drugiej, oraz względem dobra całego kościoła i pojedyńczych jego członków. Wszelki zbytek, nadużycie władzy, niewstrzemięźliwość i t. d. były potępiane. Szło tu głównie o moralność. Znakomitym teologiem był brat Łukasz, który w licznych swych pismach nietylko bronił nauki swego kościoła, lecz i rozszerzał ją znakomicie. Prześladowanie tego kościoła ustało na czas pod panowaniem króla Władysława Jagiellończyka i dopiero na początku XVI w. rozpoczęło się nanowo, tak ze strony katolików rzymskich, jak i utrakwistów. Zażądano, aby się zjednoczyli z jednymi albo drugimi, a w r. 1508 wydany został mandat królewski, w którym jako *Pikardom* zagrożono karami, ustanowionemi w dawnych wiekach na kacerzy. Wpływ jednak kilkunastu znakomitych mężów, należących do społeczności tego kościoła, zdołał zneutralizować powyższe rozporządzenia. — Gdy Ferdynand I wstąpił na tron czeski, znalazł między wielu swymi stronnikami gorliwych opiekunów *kościoła czeskiego*. Ci, przy pomocy uczonych księży tego kościoła, ułożyli wyznanie wiary i podali je królowi Ferdynandowi do zatwierdzenia (1535 r.). Jakkolwiek to nie wyjednało równouprawnienia tego kościoła, wstrzymało jednak zamierzone jego prześladowanie. Nadszedł jednak 1546 r., w którym rozpoczęła się wojna pomiędzy związkiem Szmalkaldzkim a cesarzem niemieckim Karolem V. Wezwani przez króla Ferdynanda Czesi, aby wyruszyli w pomoc cesarzowi, odmówili przekroczenia granic kraju i zaczęli się przygotowywać, celem poparcia tych, którzy bronili wolności sumienia. Po odniesieniu zwycięstwa przez Karola V. pod Milbergiem, król Ferdynand wystąpił przeciwko przewódcom opozycji czeskiej. Skorzystali z tego przeciwnicy **J. Br. Cz.** i poczęli ich oskarżać jako głównych agitatorów tej opozycji. Rada królewska postanowiła była wytępić wrogów monarszej woli. Naprzód uwięziony został biskup Jan Augusta (ob.). Wszelkie zgromadzenia *Braci Czeskich* były zakazane w całym kraju, a w roku 1548 na-

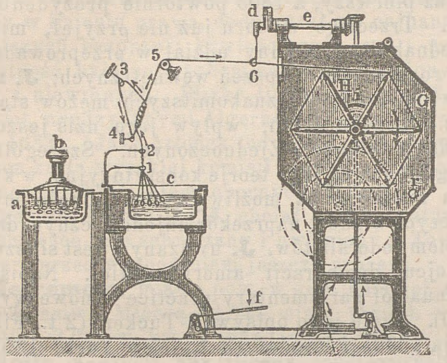
kazano im opuścić ojczyznę w przeciągu 42 dni. Przeszło tysiąc rodzin osiedliło się w Polsce i Prusiech. Pozostali musieli się ukrywać lub pozornie przyłączyć się do utrakwistów. Utrzymali się tylko w Morawji, gdzie opozycja przeciwko woli króla Ferdynanda nie była tak jawną, jak w królestwie Czeskiem. Prześladowanie to trwało do 1560 r. Ze wstąpieniem na tron czeski cesarza Maksymiljana II nastała pomyślniejsza dola dla *Braci Czeskich*. W tym czasie biskup Jan Błahosław (ob.) przełożył na język czeski Nowy Testament, czem dał początek Biblji Kralickiej. Korzystając z czasu, postanowili na nowo domagać się równouprawnienia swego kościoła, i w r. 1575, gdy cesarz Maksymiljan zwołał sejm do Pragi, na którym przedstawiona została i kwestja spraw kościelnych, *Bracia Czescy* podali swe *wyznanie wiary (Confessio Bohemica)*, zmierzające do zjednoczenia się z utrakwistami, którzy kompaktaty bazylejskie uważali już za szkodliwe sobie. Celu jednak nie osiągnęli. Dopiero w r. 1608, gdy król Rudolf II utrzymał się na tronie jedynie tylko z dobrej woli Czechów, przyrzekł im był zadosyć uczynić w kwestji wolności sumienia. W r. 1609 nastąpiło zjednoczenie Braci czeskich z utrakwistami, a Rudolf II aktem z d. 9 czerwca t. r., wydanym głównie za wpływem Wacława z Budowa (ob.), zatwierdził *wyznanie czeskie* z r. 1575. Utworzony został wspólny konsystorz do spraw małżeńskich, egzaminowania księży i ich ordynowania; zarząd jednak gminny (zborowy) był oddzielny. Stosunek taki wywołał wkrótce spory, utrakwiści bowiem, będąc w większości, zaczęli się domagać, aby *Bracia Czescy* odstąpili od swych zwyczajów, a zwłaszcza karności kościelnej, która była bardzo ścisła, oraz aby w każdej miejscowości był tylko jeden proboszcz, nie zaś dwaj, jak dotąd: jeden dla jednych, a drugi dla drugich. Nadszedł atoli pamiętny bitwą białogórską rok 1620. Znane prześladowanie *heretyckich* Czechów, pod przewodem Jezuitów, z pomocą cudzoziemskiego żołdactwa, zmusiły *Braci Czeskich* do opuszczenia ojczyzny. Część ich udała się do północnych Węgier, reszta zaś do Polski, gdzie istniejące już od r. 1548 gminy pod opieką Górków, Ostrorogów, Leszczyńskich, Krotowskich i in. weszły z innemi ewangelickiemi na synodzie w Koźminku 1555 r. w unję, pod nazwą *Fratres Unitatis*, pozostając zarazem w zjednoczeniu z morawskiemi, mającemi zwierzchni zarząd w Iwanczycach, za pośrednictwem synodów wspólnych, odbywanych raz w Polsce, a drugi na Morawach. Wygnańcy ci osiedlili się byli najliczniej w Lesznie, gdzie była siedziba zwierzchniego zarządu jednoty wielkopolskiej i szkoła główna, założona 1555 r., oraz drukarnia. Bracia Czescy, przewidując dążności Jezuitów, postanowili ściślej zjednoczyć się z ewangelikami wyznania augsburskiego i helweckiego, i tym celem za staraniem jednego z najżarliwszych orędowników tego zjednoczenia, starszego (biskupa) Szymona T. Turnowskiego (ob.) na synodzie generalnym w Sandomierzu 1570 r. nastąpiła unja (ob. *Konsens Sandomierski*), wskutek której na mocy uchwały synodu Władysławskiego z r. 1583, a następnie Ostrogskiego z r. 1627 Bracia Czescy zleli się zupełnie z kościołem ewangelicko-polskim (ob.).—Z osiedlonych członków kościoła czesko-braterskiego w Łużycach, mianowicie w m. Herrnhucie, powstała społeczność kościelna (obecnie niemiecka), zwana *Braćmi Morawskimi* (ob. Herrnhuci). Por. Węgierskiego „Historia Eccles. Slavon." (Lib. I); Jana Łaskiego „Historia de origine et instut. Fratr. Bohem." w bibljotece Getyngeńskiej); „Wyznanie wiary Braci Czeskich" (w jęz. polskim, 1579); Jana A. Komeńskiego „Historia Fratr. Bohem." (Heidelberg, 1605); Friesego „Beiträge zu der Reformations Geschichte in Polen i t. d." (Wrocław, 1786) i Łukaszewicza „O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce" (Poznań, 1835). Por. też artykuł w *Ottovym Slovniku Naucznym*, t. XIII, 1897.

Jednowiązkowe *(Monadelphia)*, kwiaty, w których pręciki zrosłe są w jedną wiązkę, bądź nitkami (zrosłonitkowe), bądź pylnikami (zrosłopylnikowe).

Jednowiercy, zowią w kościele grecko-ruskim tych, którzy trzymają się dawnych obrzędów i ksiąg kościelnych, drukowanych przed patrjarchą Nikonem, a zatem nie uznają ksiąg liturgicznych i innych, poprawionych przez tegoż. Urządzenie kościelne otrzymali w roku 1780.

Jedwab, nić cieńka i błyszcząca, jaką wydaje gąsienica jedwabnika (ob.), gdy się w poczwarkę oprzędza. Gąsienica ta wydziela z dwu otworów pod pyszczkiem substancję konsystencji miodu, która na powietrzu bardzo prędko krzepnie. Nić **J.** jest spłaszczona, barwy białej lub żółtawej, składa się z 66 odsetek fibroiny (ob.) i 33 odset. substancji kleistej (serycyny). Oprócz tego **J.** zawiera wosk, tłuszcz, a w powłoce zewnętrznej pewien barwnik. Nić pojedyńcza ma grubość między 0,013 a 0,026 milimetra, daje się wydłużyć o $^1/_{10}$ do $^1/_5$ swej długości i posiada bardzo znaczną wytrzymałość. Długość nici jednego oprzędu *(kokona)* wynosi około 3,700 metr., z tego wszakże tylko 300—600 metrów do użytku się nadaje, zewnętrzne bowiem warstwy są zbyt wiotkie, wewnętrzne zaś mają zbitość pergaminową. Gdy się poczwarka rozwija w motyla, przebija tkankę i uchodzi; nici są wtedy tak rozerwane, że używać ich nie można. Dla tego poczwarki się zabijają przed zupełnem ich wykształceniem przez wysokie gorąco (57—75°). Następnie kokony się suszą i rozwijają. Stosownie do tego, jakiej grubości chcemy mieć **J.**, przy rozwijaniu kokonów skręca się razem nici kilku kokonów, zwykle 3—8, niekiedy 15—20.

W tym celu kokony odmiękczają się wodą i parą w temperaturze 90—100°, następnie wprowadzają do miski a (ob. fig.) z wodą 60—70°, gdzie uderzane są przesuwającą się w górę i na dół szczotką, która je od warstwy wierzchniej oswobadza. Stąd przechodzą do naczynia c z wodą 50—60°, a po połączeniu kilku nitek kokonowych w jedną, prowadzi się ją przez otworki 1

Przyrząd do przędzenia jedwabiu.

i 2, przez bloki 3, 4, 5, przez otwór 6 i owijają się dokoła sześciobocznego wrzeciona H, pozostającego w ruchu. Otworek 6 znajduje się na końcu pręcika, połączonego z wałem *de*, który utrzymuje się w ruchu, by nić układała się w skręty szrubowe na wrzecionie H, które obraca się za pośrednictwem pedału f, połączonego z wałem i. Aby nici zarazem się suszyły, wrzeciono mieści się w puszce G, dokąd przybywa para przez rurę r. Skutkiem odmiękczenia substancji kleistej nici kokonów sklejają się, nie wymagając do tego skręcenia.—Stosownie do sposobu przędzenia **J.**, nosi on w handlu rozmaite nazwy, jak: *orsoy*, *trama*, *marabat*, *pela*, *kusir*, **J.** *kordonkowy*, zewnętrzne warstwy kokonu i odpadki dają *floret* (ob.). Tkaniny jedwabne noszą także w handlu rozmaite nazwy. Oprócz **J.** prawdziwego z jedwabników otrzymuje się też jedwab pośledniejszy czyli dziki z kilku innych prządek (ob. Jedwabnik). Hodowla jedwabników najpierw rozpoczęła się w Chinach, podobno na 4,000 lat przed Chr., obecnie kraje dostarczające najwięcej **J.** są: Chiny, Japonja, Persja, Francja, Włochy, Hiszpanja, Algier. U nas pomimo wielu usiłowań hodowla jedwabników dotąd rozwinąć się nie mogła. Od czasu zjawienia się choroby jedwabników (ob.) produkcja **J.** w Europie znacznie się zmniejszyła, natomiast powiększył się przywóz jego z Azji. Ogólna produkcja **J.** wynosiła 1890 r. 24,992,000 kg., z czego na Chiny przypadało 11, na Japonję 6, na Europę 4,6 miljonów kg. Por. Pariset „Histoire de la soie“ (Paryż, 1866); Quatrefage „Essai sur l'histoire de la sericulture” (Paryż, 1860); Moyret „Traité de la teïnture des soïes“ (Lyon, 1879); Rondot „L'art de la soie” (2 wyd., Paryż, 2 t., 1885—87); Kalesse „Geschichte der Seidenwebkunst“ (Lipsk, 1883); Kozubowski „Jedwabniki dębowe i bałwianowe“ (Kraków, 1877).

Jedwab dziki, ob. Jedwab.

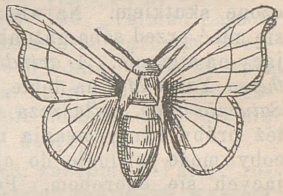
Jedwab roślinny, ob. Trojeść.

Jedwab sztuczny *(artisella)*, nici wyrabiane z bawełny strzelniczej i pewnych dodatków, przewyższają połyskiem jedwab prawdziwy i używają się na kordonki, frendzle i wstążki.

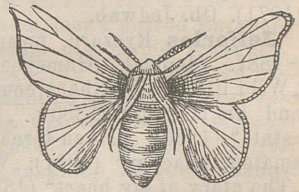
Jedwabne, jezioro w gub. Warszawskiej, pow. Włocławskim, w leśnictwie Włocławek, zajmuje ½ morga przestrzeni.

Jedwabne drzewo, ob. Atłasowe drzewo.

Jedwabnik *(Bombyx mori)*, gatunek owadów łuskoskrzydłych czyli motylowatych, z rodzaju prządki (ob.). Gatunki jej są w ogóle podobne do ćmy, mają różki nitkowate, równowązkie, podwójnie grzebieniaste, trąbkę krótką, odwłok gruby, w końcu przytępiony, skrzydła wązkie, w spoczynku na dół opuszczone, grzbiet i przednie nogi włoniste. Gąsienica naga, z małym różkiem ogonowym, o 7 do 8 parach nóg, poczwarka w przędzy ukryta. **J.** jest to motyl białawy, 3 do 4 cm. szeroki, ma na przednich skrzydłach 3 ciemne poprzeczne pręgi i jedną plamę półksiężycowatą. Gąsienica jest barwy brudno - białej lub zielonawej; przechodząc w poczwarkę, z gruczołków pod pyszczkiem, kończących się dwoma otworkami, wydziela substancję, która krzepnie w jedwab (ob.), a w powstającym stąd oprzędzie czyli kokonie gąsienica zasklepia

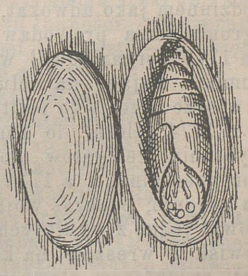
Jedwabnik—samiec.

Jedwabnik—samica.

Gąsienica jedwabnika.

Oprzęd zamknięty i otwarty.

się zupełnie. Natychmiast po wyjściu z oprzędu samiec poszukuje samicy, która znosi około 500 drobniutkich jaj, poczem natychmiast oboje kończą życie. Gąsienice **J.** żyją liśćmi morwy, tak, że hodowla ich ściśle jest z tem drzewem związana; pierwszeństwo dają gatunkom *Morus nigra*, *M. intermedia japonica*, *M. rosea*, ale też powszechnie używają i morwy białej *(M. alba)*. Jaika przechowują się przez zimę i w czerwcu rozkładają na liściach morwowych w temperaturze 18° C., którą się podnosi następnie do 26°; gąsienice po 35 do 40 dniach życia zaczynają się oprzędzać i robotę tę kończą po 3—4 dniach, a już po 14 dniach zaczynają wychodzić motyle. Nieprzyjaciołmi **J.** są wróble, kury, mrówki. Niebezpiecznemi ich chorobami są muskardyna, pochodząca od grzybka *Botrytis bassiana* (ob. Botrytis) i gattina czyli suchoty, od grzybka *Nosema bombycis*. Choroba ta, która się ukazała około 1856 r., zwróciła uwagę na inne prządki, jakkolwiek dotąd usiłowania nie zostały uwieńczone skutkiem. Największą przyszłość zdają się mieć przed sobą gatunki: *Attacus cynthia* żyjący na ailancie, *A. arindia* na rzączniku i *Antherea Yama Mai* na dębie, oraz *Attacus cecropia*, *Saturnia atlas*, zwłaszcza *Attacus polyphemus*. Są też próby skrzyżowania różnych gatunków **J.**, coby może powiodło do okazów, silniej opierających się chorobom. Por. Haberlandt „Der Seidenspinner des Maulbeerbaums“ (1871); Pasteur „Etudes sur les maladies des vers à soie” (1871). Ob. Jedwab.

Jefferies Ryszard, pisarz angielski, * 1848, † 1887. Napisał, „Gamekeeper at home” (1878); „Wild life in a Sauthern county“ (1879); „Hodge and his masters“ (1830); „Round about a great estate“ (1880); „Green ferne farm“ (1880); „The amateur poacher“ (1881); „Wood magic“ (1881); „The story of my heart“ (1883); „The life of the fields“ (1884); „Red deer“ (1884); „After London“ (1885); „The open air“ (1885); „Amaryllis at the fair.“

Jefferson Tomasz, trzeci prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, 1801—9, * 1743 r. w Shadwell w Wirginji, † 1826 r. Po ukończeniu kursów prawnych, osiadł w mieście rodzinnem jako adwokat, został 1769 członkiem zgromadzenia prawodawczego Wirginji, w roku 1773 zorganizował wraz z Henrym i Carrem komitet mający na celu współdziałanie kolonji w oporze przeciwko polityce brytańskiego rządu, w r. 1774 należał do konwencji, powołanej dla wybrania delegatów do pierwszego kongresu kontynentalnego, a 1775 r. został deputowanym na kongres; podczas wojny o niepodległość zajmował jedno z wybitnych w swym narodzie stanowisk i wreszcie na kongresie 4 lipca 1776 r. był redaktorem sławnego aktu niezależności. Jako członek zgromadzenia prawodawczego Wirginji, zmienił feudalno-arystokratyczne prawo zasadnicze tego stanu, w duchu rzeczonego aktu niezależności. Mianowany 1779 gubernatorem, został 1784 r. posłem w Paryżu, a 1786 w Londynie. Obrany 1790 sekretarzem stanu w rządzie Unji, wydał ważne rozporządzenia w przedmiocie jedności menniczej, miar i wag, w przedmiocie rybołówstwa i handlu. Uwolniwszy się od tych obowiązków r. 1793, obrany został 1800 r. po raz pierwszy, a 1805 powtórnie prezydentem unji. Trzeciego wyboru już nie przyjął, mimo to jednak brał czynny udział w przeprowadzeniu rozmaitych ulepszeń wewnętrznych; **J.** należy do rzędu najznakomitszych mężów stanu półn.-amerykańskich; wpływ jego dziś jeszcze działa w Stanach Zjednoczonych. Szczególnie uwagi godne są jego teorje konstytucyjne, w których nastawał na możliwą samodzielność pojedyńczych stanów naprzekór unjonistycznym dążnościom federalistów. **J.** uważanym jest słusznie za ojca demokracji amerykańskiej. Napisał: „Manual of parlamentary practice“ (nowe wyd., 1840). Życie jego opisywali Tucker (2 t., Filadelfja 1836) i Randal (3 t., New-York, 1857), Padton (Boston, 1874); Morse (1883). Zbiór pism jego wraz z autobiografją i z wysoce dziś jeszcze cenionym podręcznikiem praktyki parlamentarnej wydał kongres 1853 w 9 tomach.

Jefferson City, stolica północno-amerykańskiego stanu Missouri, nad rz. Missouri, stacja dróg żel. Missouri-Pacific i Chicago-Alton, posiada kilka pięknych gmachów publicznych, fabryki i 6,800 misz.

Jeffersonville, miasto w północno-amerykańskim stanie Indiana, nad rz. Ohio, połączone wspaniałym mostem z Louisville, 11,000 miesz.

Jeffrey Francis, lord, wpływowy krytyk i uczony prawnik ang., * 1773 w Edymburgu, † 1850. Będąc od 1794 adwokatem, obrany został 1821 r. lordem rektorem uniwersytetu glazgowskiego, 1829 dziekanem fakultetu prawnego Szkocji, 1830 r. mianowany lerdem adwokatem Szkocji, a 1834 sędzią sądu zwanego *Court of session*. **J.** był jednym z założycieli czasopisma *Edinburgh Review* i głównym jego redaktorem 1802—29. Czasopismo to z wielkim talentem i powodzeniem broniło liberalnych idei XIX w. i wywierało przeważny wpływ nie tylko na literaturę, ale także, jako organ whigów, i na politykę Anglji. Oględne kierownictwo **J.** przyczyniło się do tego niemało, jakkolwiek ostrą krytyką narażał się na liczne nieprzyjemności. Tak np. musiał się (1806) pojedynkować w Moore'm, a przez Byrona był schłostany w słynnej rozprawie „English bards and Scotch reviewers.” Później jednak obaj ci poeci byli gorącymi przyjaciołmi **J.** Jego artykuły i rozprawy, zamieszczone w *Edinburgh review*, wyszły oddzielnie p. t.: „Contributions to the Edinburgh review“ (2 wyd., 3 t., 1853). Biografję **J.** napisał lord Cockburn (2 t., Edymburg 1852). Por. także

Carlyle'a „Reminiscences“ (2 t., Londyn, 1881, nowe wyd., 1887).

Jeffreys albo *Jefferys* Jerzy, osławiony sędzia i lord kanclerz angielski za panowania Jakóba II, * 1648 w Acton w Walji, † 1689 r. Od młodości poświęcił swe zdolności adwokackie dworowi, a podczas długiego urzędowania odznaczał się okrucieństwem i surowością, z jaką ścigał wszystkich nieprzyjaciół korony. Działając niby w imieniu prawa, dopuszczał się najhaniebniejszych bezprawi; krwiożerczość jego i przewrotność była postrachem zarówno dla winnych, jak i niewinnych. Blizko 400 osób posłał **J.** na szafot, między innymi Algernona Lidney (w grudniu 1683). Jako członek (od 1686) ustanowionej przez króla wysokiej komisji odznaczył się brutalnem traktowaniem opornych biskupów. Po wygnaniu Jakóba II i **J.** chciał szukać ratunku w ucieczce, ale schwytany i uwięziony w Tower, umarł przed wytoczeniem jeszcze procesu.

Jefremow, miasto pow. w gub. Tulskiej, nad rz. Krasiwą Mieczą, 9,044 miesz. (1897). — **J.** powiat, 3,622 w. kw., a ludności 171,672.

Jefte, v. *Iftach*, syn Gileada, sędzia izraelski, walczył szczególnie przeciwko Amonitom. Ślubowawszy przedtem, że w razie zwycięstwa poświęci na ofiarę pierwszą napotkaną w powrocie istotę, miał rzeczywiście poświęcić jedyną swą córkę (czyt. ks. Sędziów, 31—22). Na tle tego zdarzenia Meyerbeer napisał operę p. t.: „Die Tochter Jephtah.“

Jegliniec, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, zajmuje 36 morgów przestrzeni i jest 30 stóp głębokie.

Jegorjewsk, miasto pow. w gub. Razańskiej. nad rz. Guślenką, 19,241 miesz.—**J.** powiat, 3,519 w. kw., a ludności 157,413 (1897).

Jegrznia, rzeka w gub. Łomżyńskiej, pow. Szczuczyńskim, wypływa z jeziora Rajgrodzkiego pod Rajgrodem; stąd w kierunku wschodniopołudniowym przepływa przez jezioro Dręstwo, płynie dalej pod Kuligami i poniżej Ciszewa wpada z lewego brzegu do Łeku. Długość przeszło 15 wiorst.

Jehowa, ob. Jahwe.

Jehu, syn Józefata, wódz króla izrael. Jorama, obwołany przez wojsko królem, napadł Jorama w Jesreel, zabił go, wytępił rodzinę Achaba, zburzył świątynię Baala i wszystkich jego wyznawców kazał zgładzić. Wypadki te, które opinja ludu uważała za przyczynę narodowych klęsk następnych stuleci, przypadają około 843 przed Chr., † 861 r. przed Chr., po 28-letniem panowaniu. Zniósł cześć Baala, lecz przymuszony był ustąpić Syryjczykom całą wschodnią część kraju nad Jordanem. (Czyt. ks. Król. II).

Jehu, prorok izraelski, który królowi Baasowi, przepowiedział upadek.

Jehu Towarzysze *(les compagnons de Jehu)*, tajemne stowarzyszenie rojalistów w południowej Francji, napadające na przesyłki skarbowe rządu 1-szej Rzeczypospolitej, w celu zebrania funduszów potrzebnych na poparcie sprawy Burbonów.

Jehuda, syn Nisana, rabi kaliski, znakomity talmudyczny kazuista, zostawił dzieło „Bet-Jehu-dah“ (Frankfurt nad Odrą, 1687).

Jehuda, syn Mojżesza z Lublina, żyjący w XVIII w., wydał dzieło „Peri Szabat,“ komentarz na niektóre ustępy z Pentateuchu i Miszny (Żółkiew, 1737), oraz „Reszyt Bykurim” i „Wikuach Jesep wehaszbatim.“

Jehuda ben Samuel Ha Lewi, ob. Halewi Jehundah (ben Samuel).

Jehuda Löb, syn Zewa, zwany Ben-Zew, Izraelita polski, * 1764 r. w Lelowie, † 1811 r. w Wiedniu; głośny w piśmiennictwie hebrejskiem gramatyk, leksykograf, egzegeta i pedagog. Przybył 1787 r. do Berlina, gdzie wydał uwagi i komentarz do dzieła „Saadia Gaona ha-Emunot —weha-Deot.“ Następnie bawił we Wrocławiu lat 10 i tu wydał 1796 „Talmud Leszon Ibri,“ oprócz innych jeszcze prac ważnych. Przeniósłszy się następnie do Wiednia, wydał słownik hebrajsko-niem. i niem.-hebr. p. t.: „Ocar Haszaraszym.“ We wstępie do niego znajduje się krótki rys historji liter. hebrejskiej.

Jejeebhoy Jamsetjee, znakomity Pars, * roku 1783, † 1859, z ubogich rodziców, wyszedł na jednego z najbogatszych kupców Indji, a przez swój szlachetny liberalizm i miłość bliźnich nietylko śród współrodaków, lecz i pośród Europejczyków wysoki obudził dla siebie szacunek. W r. 1842 królowa angielska mianowała go kawalerem, a 1857 baronetem (pierwszy tego rodzaju tytuł w Indjach). Człowiek ten, wiedziony uczuciem ludzkości, poświęcił przeszło 5 miljonów rupji na szpitale, zakłady naukowe, budowę dróg, domy gościnne dla podróżnych i t. p. urządzenia, zostawiwszy przeszło 8 milj. rupji majątku. Tytuł baroneta odziedziczył najstarszy jego syn *Cursetjee*, * 1811, który wraz z braćmi prowadził dalej ojcowski dom handlowy.

Jejsk, miasto warowne i portowe, oraz stolica okręgu t. n. w kraju Kozaków Czarnomorskich, prowincji kubańskiej, przy ujściu rzeki Jeji do morza Azowskiego, 35,446 ludności. Obszerny handel kawiorem, skórami i zbożem.—**J.** *okrąg* 16,935 klm. kw. z 276,636 miesz.

Jejunum, czcza kiszka, ob. Kiszki.

Jekaterynburg, ob. Ekaterynburg.

Jekatarynodar, ob. Ekaterynodar.

Jekaterynogród, ob. Ekaterynogród.

Jekaterynosław, ob. Ekaterynosław.

Jekoryna, substancja organiczna, zawierająca siarkę i fosfor, występuje w wątrobie zwierząt ssących, znaleziona także w mózgu człowieka, w wodzie nabrzmiewa i przechodzi w masę rozpuszczalną w nadmiarze wody.

Jelaczić (według dawnej pisowni *Jellachich*) z *Bużyma* Franciszek, baron, * 1746 w Petrini, † 1810 w Zala-Apáth, generał austrjacki od r. 1797; w r. 1794 będąc pułkownikiem i dowódcą strzelców chorwackich, odznaczył się w wojnach przeciwko Francuzom. W r. 1805 broniąc Vorarlbergu, zmuszony był 14 listop. poddać się generałowi Augereau.

Jelaczić Józef, hr., najstarszy syn poprzedniego, * 1801 w Petrowaradynie, † 1859 w Zagrzebiu; po wyjściu z akademji terezjańskiej został porucznikiem dragonów, w roku zaś 1842 pułkownikiem 10 pułku pogranicznego banackiego. W r. 1848 na żądanie Chorwatów mianowany generałem i banem chorwacko-słowackim; następnie feldmarszałkiem-porucznikiem i dowódcą komendy banacko-waraždyńsko-karłowackiej. Na tem stanowisku występował zbrojno przeciwko Madziarom. Na czele 40,000 wojska pogranicznego wszedł do Wiednia; w r. 1849 został feldceechmistrzem, dowodził armją południową przeciwko Bemowi, z początku dosyć szczęśliwie, lecz 14 lipca 1849 r. został pod Hegyes (Werbasem) stanowczo pobity. W lutym 1853 r. otrzymał dowództwo korpusu obserwacyjnego nad niższym Dunajem i w następnym tytuł hrabiego i urząd gubernatora Chorwacji i Sławonji. Poetyczne jego utwory w języku niemieckim wydane w Wiedniu 1851. Por. „Le général baron J. de Busim“ (Paryż, 1852); Hirtenfeld „Baron J., biograf. Skizze“ (Wiedeń, 1861); Pejaković „Aktenstücke zur Geschichte des kroat.-slavon. Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848“ (Wiedeń, 1861).

Jelawa, rzeka, ob. Zielawa.

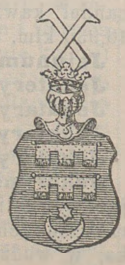
Jelec, miasto pow. gub. Orłowskiej, nad rzeką Sosną, 37,455 miesz., gimnazjum, różne szkoły specjalne, bank, liczne fabryki. Obszerny handel zbożowy. **J.** *powiat*, 4,339 w. kw., ludności 283,926 (1897).

Jelec *(Squalius)*, rodzaj ryb z rodziny karpiowych, o ciele okrągławem i z wielką głową. **J.** *właściwy (S. leuciscus)* jest pospolity w naszych wodach; dorasta zaledwie 25 cm. długości; jest koloru srebrzystego, z płetwami blademi; odznacza się zwinnością w pływaniu i częstem wyskakiwaniem nad powierzchnię wody. Mięso jelca jest mało cenione. *Kleń (S. cephalus, S dobula)*, 60 cm. długi, na grzbiecie czarno-zielony, pospolity jest w wodach Europy środkowej, a mięso ościste również nie jest cenione.

Jelec v. *Leliwa* odm., herb: **J.** I: W polu błękitnem, między rogami złotego półksiężyca — gwiazda złota. U szczytu dwie złote chorągwie kościelne, o trzech połach, jedna nad drugą. **J.** II: W polu błękitnem, nad półksiężycem złotym, obejmującym rogami gwiazdę złotą — dwie chorągwie złote kościelne, jedna nad drugą, o trzech połach. U szczytu dwa haki srebrne, ukośnie skrzyżowane. Por. „Ks. herb.“ hr. J. Ostrowskiego.

Jelec I.

Jelec II.

Jelen Aloizy, * 1801 w Swietli, w królestwie Czeskiem, † 1857; dyrektor akademji muzycznej Zofijskiej w Pradze (1848—41), założonej głównie jego zabiegliwością; od r. 1848 archiwista ministerjum w Wiedniu. Jest autorem kilku ulubionych narodowych melodji czeskich. Por. *Hudebni listy* z r. 1873.

Jeleni, Grzegorz z..., ob. Hruby z Jeleni.

Jeleni grzyb *(Elaphomyces granulatus)*, grzyb z rodzaju Elaphomyces (ob.), małe, kulisto przedłużone i spłaszczone grzybki, rosnące pod ziemią w lasach górzystych, w całej umiarkowanej Europie, u nas na podgórzu Karpackiem; używane są jako środek pobudzający dla zwierząt.

Jeleni korzeń, ob. Wieprzyniec.

Jeleni róg *(Cornu cervi)*, róg jelenia i danjela (ob. Jeleń), co do składu chemicznego zbliżony jest do kości, zawiera bowiem 57 proc. fosforanu wapna, 7 proc. węglanu wapna i 36 proc. substancji klejodajnej. Daje się obrabiać i używa na wyrób świeczników, mebli, opraw do noży, a w cienkich płytkach służy do fornierowania skrzynek. Z odpadków przez gotowanie wyrabia się galareta, niegdyś uważana za środek bardzo pożywny. Przez suchą destylację wydaje różne produkty, jak *sól roju jeleniego* i *olej zwierzęcy*, dawniej używane w medycynie. — **J. r.** nazywa się sumak (ob.).

Jelenie łzy, ob. Bezoar.

Jelenie sadło, wytopiony tłuszcz jelenia, niegdyś używany na maście i plastry, zastępuje się obecnie sadłem wołowem i baraniem.

Jeleniec, roślina, ob. Wieprzyniec.

Jeleniew Teodor, pisarz rosyjski, wydał w Petersburgu: „Perwyje szagi oswobożdenija pomieszczicziich krestjan w Rosji“ (1886); „Polskaja cywilizacija i jeja wlijanije na Zapadnuju Ruś“ (1863); „Finlandskij sowremennyj wopros“ (1891); „Uczenije o finlandskom gosudarstwie“ (1893). W *Oteczestwennych zapiskach* Nekrasowa ogłosił pod pseudonimem Skaldina „Piśma iz prowincii“.

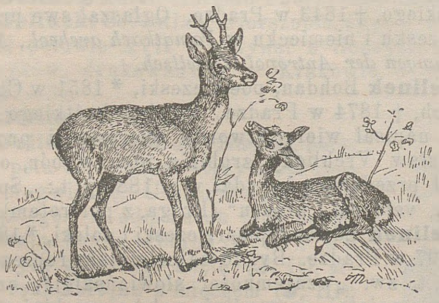
Jeleń *(Cervus)*, rodzaj zwierząt ssących, z rzędu przeżuwających, odznacza się budową rogów gałęzistych, pełnych, z jednolitej masy kostnej złożonych, które samce tylko posiadają, z wyjątkiem renifera, którego samice są także rogami opatrzone. Rogi te spadają corocznie i w przeciągu kilku miesięcy napowrót odrastają, do pewnego wieku coraz większe i z coraz większą liczbą odnóg. Podczas rośnięcia rogi powle-

czone są skórą, włosem wełnistym porosłą, pod którą przebiega znaczna liczba naczyń krwionośnych; w miarę twardnienia rogów skóra usycha i spada. Sierść **J.** jest pojedyńcza, spłaszczona, sucha i krucha; renifer tylko pod nią posiada gęsty puch wełnisty. Jelenie kształty mają wysmukłe, nogi szczupłe i zgrabne, do szybkiego i lekkiego biegu usposobione. Oprócz Australji

Jeleń.

i Afryki południowej, znajdują się we wszystkich częściach świata, żyjąc w lasach i zaroślach, położonych głównie śród równin. Żywią się trawami, liśćmi, porostami i ziarnem zbożowem. Mięso jelenia jest jadalne, w niektórych gatunkach jest bardzo cenione. Skóra wyprawiona na zamsz używa się na wyroby, podobnie jak i rogi (ob. Jeleni róg). Z 40 przeszło gatunków

Sarna.

J. żyją u nas; **J.** *zwyczajny (C. elaphus)*, 2,3 m. długi, 1,5 m. wysoki, samiec z rogami o wielu odnogach, ma u myśliwych nazwy od liczby tych odnóg (dziesiątek, dwunastek i t. d.), ma postać okazałą, znajduje się w lasach po lewej stronie Wisły. *Sarna (C. capreolus)* z rogami o 3 odnogach, pospolita w całym kraju. *Łoś (C. alces)*, największy w całym rodzaju, 2,9 m. długi, 1,9 m. wysoki, ważący do 500 kg., z rogami łopatkowato rozszerzonemi i spłaszczonemi, znajduje się na Litwie i Polesiu. W zwierzyńcach hoduje się *Danjel (C. dama)*, rogi dłoniaste, rozszerzone, w stanie dzikim nigdzie się już nie znajduje. Z obcych gatunków ważne są: *Renifer (C. tarandus)* u ludów północnych jest jedynym zwierzem domowym, jakkolwiek zupełnie oswojony nie jest, Hodowla reniferów podtrzymuje byt Lapończyków i mieszkańców Syberji; do utrzymania rodziny potrzeba 200 reniferów, a 500 zapewnia byt dostateczny; sprzyja on życiu koczującemu

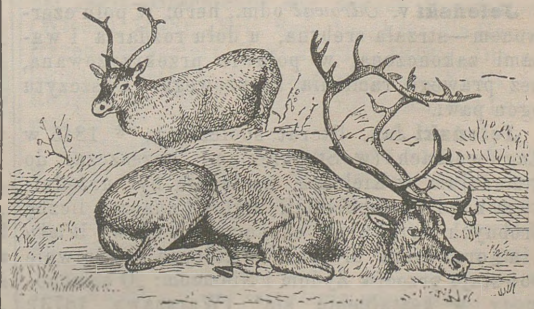

Głowa łosia.

Danjel.

tych ludów, jest ich zwierzęciem pociągowem i dostarcza im mięsa, a pożywienie sam sobie wyszukuje. *Mundżak (C. muntjack, Cervulus muntjack)*, w Azji południowej, rogi ma osadzone na kostnych podstawach. *Axis (C. axis)* w Indjach

Renifer.

Wsch., jest wielkości danjela. Szczątki kopalne **J.** są dosyć pospolite, zwłaszcza w pokładach pliocenicznych. **J.** *olbrzymi (C. megaceros)* miał rogi długości 1,9 m., które w końcach oddalone były między sobą na 3,75 m.; żył podobno w Europie jeszcze do XII wieku. Renifer w czasach przedhistorycznych rozpościerał się aż do gór Alpejskich.

Jeleń, herb: **J.** I: W polu czerwonem—jeleń czarny ze srebrną przepaską. U szczytu rogi jelenie złote —**J.** II: W polu błękitnem, nad złotym płotem—pół jelenia naturalnego. U szczytu—pół jelenia. Nadany 1515 r. **J.** III (pływający): W polu barwy niewiadomej, pod 6-promienną gwiazdą—jeleń wśród nurtów. Por. „Ks. herb." hr. J. Ostrowskiego.

Jeleń I.

Jeleń II.

Jeleń III.

Jeleńczyk v. *Opole,* herb: W polu barwy niewiadomej — głowa jelenia, mieczem przebita. Nad hełmem korona.

Jeleńczyk.

Jeleński.

Jeleński v. *Odrowąż* odm., herb: W polu czerwonem—strzała srebrna, u dołu rozdarta i wąsami zakończona, w połowie przekrzyżowana, bez prawego ramienia krzyżowego. U szczytu ogon pawi.

Jeleński Jan, literat spółczesny, * 1845 w Łagiewnikach (w Stopnickiem); uczęszczał do gimnazjum w Kielcach, następnie był urzędnikiem kolei Terespolskiej. Ogłosił znaczną liczbę drobnych artykułów ekonomicznych w *Wieku* i in., oraz kilka broszur, w których gwałtownie powstaje przeciw Żydom i Niemcom: „O samopomocy w kształceniu się" (Warszawa, 1873); „O skierowaniu Żydów ku pracy w rolnictwie"; „Nasz świat finansowy" (1874); „Niemcy, Żydzi i my" (1876); „Dworacy Żydów" (1878); „Pomoc własna klas niezamożnych". Redaguje od 1882 w Warszawie tygodnik *Rola,* o barwie jaskrawo-antysemickiej i konserwatywno-klerykalnej.

Jelinek Józef, muzyk i kompozytor, * 1758 w Sedlcy, w królestwie Czeskiem, † 1825 w Wiedniu; po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Pradze wyświęcony na kapłana katolick. 1786 r. W muzyce, a mianowicie na organach, doskonalił się pod J. Segertem († 1782); był kapelanem i nauczycielem muzyki u hrabiów Kińskich. Wydał 25 rozmaitych kompozycji. Wiele utworów muzycznych, skutkiem popularności **J.**, było wydawanych pod jego nazwiskiem, chociaż nie od niego pochodziły.

Jelinek Franciszek, * 1783 w Hrochowym Tyńcu, † 1856 w Litomyślu, gdzie był rzeźnikiem; wydał: „Historję m. Litomyśla" (3 t., 1838) i zostawił po sobie znakomity zbiór różnych aktów i przywilejów, chronologicznie ułożonych. Dostały się one klasztorowi Augustynjanów w Starem Bernie.

Jelinek Karol, meteorolog, * 1822 w Bernie (Morawji), * 1876 w Wiedniu; był od 1852 prof. matematyki w instytucie politechnicznym w Pradze, od 1863 dyrektorem centralnego biura meteorologicznego w Wiedniu. W Pradze był 1862—1866 posłem na sejm, 1870—73 referentem szkół technicznych w austrjackiem ministerjum oświaty. Ogłosił: „Anleitung zur Anstellung meteorologischer Beobachtungen" (1869, 3 wyd. 1884) i in. Z Hannem redagował „Zeitschrift der österreichischen Gesellschaft der Meteorologie".

Jelinek Brzetysław Józef, archeolog i antropolog czeski, konserwator miejskiego muzeum praskiego, † 1843 w Pradze. Ogłaszał swe prace po czesku i niemiecku w *Pamatkach archeol., Mittheilungen der Antropol. Gesellsch.*

Jelinek Bohdan, poeta czeski, * 1851 w Cholticach, † 1874 w Pradze. Pomimo krótkiego życia, napisał wiele utworów wierszem i prozą. Jarosław Vrchlicky zrobił z nich wybór, opatrzył przedmową i wydał w r. 1880 p. t.: „Spisy B. J., verszem i prosou" (Praga, z portretem).

Jelinek Edward, pisarz czeski i polski, * 1855, † 1897 w Pradze. Był to najcelniejszy reprezentant t. zw. „wzajemności słowiańskiej", szlachetnie pojętej, szczególnie polsko-czeskiej. Zaczął pisać w r. 1873. Ogłosił mnóstwo prac osobno i w czasopismach, np. „Historické humoresky" (1884), pod pseudonimem E. J. Pražsky; „Czrty kozácké" (1885); „Czrty litevské" (1886); „Ukrajinské dumy" (1888); „Czrty várszavské"; „Jasem i stinem" (1891—94); „Z posledního polského hnuti" (1892); „Polské pani a divky" (1884); „Dámy starszich salonó polskych" (1888); „Slovanské navstievy" (1889); „Slovanské czrty" (1889); „Honorata z Wiśniowskych Zapová" (1894); „Stare obrázky";

„Zakopane“; „Panske sadiby“; „Projižd'ky“; „Pro shodu czesko-polskou“ (1887); „Vieci polské“ (1893); „Ke sporu ruske-polskému“ (1891); „Zapomenouty kout slovanský“ (t. j. Kaszuby, 1894); „Pohledy do Litvy“ (1895); „Idea słowiańska w Czechach“ (1881); „Listy o towarzystwie czeskiem“ (1881); „Listy o wystawie czeskiej“ (1891); „Listy o rzeczach morawskich“ (1894); „Bibljografja dzieł, rozpraw i artykułów czeskich, dotyczących rzeczy polskich“ (1879, 1884, 1887); „Obrazki czeskie z czasów odrodzenia“ (1895); „Korespondencja Adama Rościszewskiego z Wacławem Hanką“ (1894); „Listy Wojciecha Cybulskiego do Wacława Hanki“ (1894); „Motylek z norské pohádky“ (1893); „Nahodilosti“ (1895); „Banátské zrcadlo“ (1897); „Soirée u pana Zahorskeho“ (komedja, 1894); „Róże z Asisi“ (komedja); „Korouhevnik“ (komedja); „Svaty obrázek“ (przekład jednoaktówki Wilkońskiej). Od r. 1881 do 1887 wydawał *Slovansky sbornik* pod dewizą: „Poznejme se!“ W r. 1881 przewiózł zwłoki poety Bolesława Jabłońskiego (E. Tupego) z Krakowa do Czech i wydał o tem „Vzpominku“. Opracował drugie wydanie gramatyki polskiej Szpachty, wydał ze słownikiem i objaśnieniami „Pana Geldhaba“ Fredry. Pisał korespondencje do pism polskich, między innemi „Listy z Czech“ do *Tygodnika Ilustrowanego*; odwrotnie, do pism czeskich pisał o stosunkach i rzeczach polskich. Zwiedził, i to nie jednokrotnie, wszystkie prowincje polskie. Zostawił rękopisy i materjały do zamierzonych prac obszerniejszych, między innemi „O polském upadku a znovuzrození“, oraz „Wspomnienia“ z życia własnego.

Jelinek Adolf, Herman i Jerzy ob. Jellinek.

Jeliński Sebastjan, wierszopis, żyjący w drugiej połowie XVII w., słynął z licznych panegiryków, drukowanych w Krakowie w latach 1681—88.

Jelita, ob. Kiszki.

Jelita v. *Koźlarogi*, *Nagody*, herb: W polu czerwonem—trzy złote kopje w gwiazdę. U szczytu pół kozła rogatego. W odmianach tego herbu bywają kopje srebrne (**J.** III), a u szczytu albo rogi koźle (**J.** II), albo ręka zbrojna z mieczem (**J.** III); w **J.** III nadto pole jest błękitne, nie czerwone.

Jelita I.

Jeliteńko, pseudonim Jul. Czerkawskiego.

Jelizawetgrad, ob. Elizabetgród.

Jelizawetpol, ob. Elizabetpol.

Jellaczicz, *Jellachich*, Franciszek, ob. Jelaczić.

Jellenta Cezary, pseudonim N. Hirszbanda.

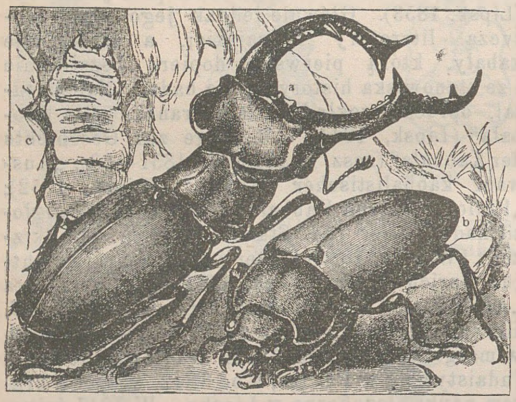
Jellinek Adolf, znakomity uczony i kaznodzieja żydowski, * 1821 w Dersłowicach pod Węgierskim Brodem, † 1893 w Morawji, w Prostiejowie i Mikulowie, następnie przez kilka lat w Pradze poświęcał się studjom talmudycznym i językowym; w 1842 udał się do Lipska, gdzie studjował języki wschodnie i filozofję. Od 1845 kaznodzieja gminy izraelskiej lipskiej, od 1857 przeszedł na takież stanowisko do Wiednia, gdzie założył seminarjum dla teologji żydowskiej. **J.** należał do stronnictwa umiarkowanie postępowego, gorliwie starał się o zaprowadzenie wiedzy pomiędzy swymi spółwyznawcami, pomiędzy którymi pozyskał wielki wpływ. Jako kaznodzieja zjednał sobie zarówno w Lipsku, jak i w Wiedniu, rozgłos; wydanie zbiorowe jego kazań wyszło w 3 t., (Wiedeń, 1862—66). Jako uczony i pisarz rozwinął wielostronną działalność tak w pismach czasowych (*Orient*, *Univers israélite*, *Sabbatblat)*, jako też i w oddzielnych dziełach, z których odznaczają się „Sefat Chachamim“, czyli objaśnienie spotykanych w Talmudzie perskich i arabskich wyrazów (Lipsk, 1846, dodatek 1847); wydanie poezji Salomona Ibn Gabirola, słownika Monachem de Lousano p. t. „Maarich“ (Lipsk, 1853). Głównie jednak jego prace dotyczą literatury hebrajskiej, a szczególnie kabały, którą pierwszy dopiero bezstronnie i ze stanowiska historycznego badał. Należą tutaj, oprócz przekładu dzieła Francka „Die Kabbala“ (Lipsk, 1844), „Beiträge zur Geschichte der Kabbala“ (zesz. 1 i 2, Lipsk, 1851—53); „Auswahl kabbalistischer Mystik“ (Lipsk, 1852); „Philosophie und Kabbala“ (tamże, 1854). Ogłosił nadto: „Der jüd. Stamm. Studien und Skizzen“ (Wiedeń, 1869) i „Der jüd. Stamm in nichtjüd. Sprichwörtern“ (3 cz., 1881—82). Por. Josta „Adolf J. und die Kabbala“ (Lipsk, 1852).—**J.** Herman, brat poprzedniego, * w Dersłowicach w marg. Morawskiem 1822, studjował teologję judaistyczną w Pradze, a od 1842, wespół z bratem nauki filozoficzne w Lipsku. W 1847 ścigany za udział w ówczesnych wstrząśnieniach politycznych umknął z Lipska, przebywał w rozmaitych miejscowościach. W 1848 przybył do Wiednia, gdzie zajmował się nader gorliwie dziennikarstwem w duchu radykalnym i antisłowiańskim. Lubo nie miał osobistego udziału w boju, mimo to d. 22 listopada 1848 rozstrzelany. Wydał „Krit. Geschichte der wiener Revolution“ (Wiedeń, 1848); „Krit. Sprechsaal für die Hauptfragen der oesterr. Politik“ (3 t., 1848); „Die religiosen Zustände der Gegenwart oder Kritik der Religion der Liebe“ (1847); „Uriel Acosta's Leben und Lehre“ (1847).

Jellinek Jerzy, publicysta, syn Adolfa, * 1851 w Lipsku, kształcił się w uniwersytetach: wiedeńskim, heidelberskim i lipskim, 1874 wstąpił do służby rządowej w Wiedniu, którą wszakże wkrótce opuścił i poświęcił się wyłącznie pracy literackiej. W r. 1883 został profesorem prawa państwowego w uniwersytecie wiedeńskim, 1889 w Bazylei, w 1891 w Heidelbergu. Napisał: „Die sozial-ethische Bedeutung von Recht, Unrecht

und Strafe“ (Wiedeń, 1878); „Die rechtliche Natur der Staatenverbindungen“ (1882); „Oesterreich, Ungarn und Rumänien in der Donaufrage“ (1884); „Gesetz und Verordnung“ (1887); „System der subjektiven öffentlichen Rechte“ (1892).

Jelnia, miasto pow. w gub. Smoleńskiej, nad rz. Deśną, ma 3 cerkwie, bank kredytowy, fabrykę sukna i 2,429 miesz. **J.** *powiat* obejmuje 427,797 dziesięcin i liczy 142,225 m. (1897).

Jelonek *(Lucanus)*, rodzaj owadów z rzędu tęgopokrywych, z rodziny blaszkorogich *(Lamellicornia)*, odznaczający się nadzwyjnem rozwinięciem żuwaczek natury rogowatej, przybierających u samca kształt rosochatych rogów, które przypominają rogi jelenie; może on żuwaczki składać i otwierać jak nożyce i mocno niemi ściskać. Prócz tego **J.** odznacza się kształtem czworograniastym wielkiej głowy i rożkami blaszkowatemi, składającemi się z 10 stawów, z których 3 lub 4 ostatnie są grzebieniasto-ząbkowane. **J.** *rogaty (L. cervus)*, największy z tęgopokrywych naszego kraju, gdyż miewa do 10,5 cm. długości, jest barwy ciemnokasztanowej, żyje w lasach dębowych prawie całej Europy, gdzie daje się widzieć w czerwcu i lipcu. Przebywa głównie w dębach próchniejących, gdzie w dzień siedzi spokojnie, wylatuje zaś z szelestem w nocy. Samica mniejsza od samca. Gąsienica ma skórę fałdzistą, białawą, głowę czerwono-żółtą, po kilku dopiero latach zamienia się w poczwarkę, która jest z początku biała, potem żółtawa. Rzymianie zawieszali dzieciom **J.** na szyi, jako ochronę od chorób.

Jelonek. *a* samiec, *b* samica, *c* gąsienica.

Jelski v. *Pielesz* odm., herb: W polu czerwonem, pod krzyżem kawalerskim lub gwiazdą srebrną — dwa miecze skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie.

Jelski I.

Jelski Ludwik hr., finansista polski, † 1844 w Neris we Francji, był urzędnikiem komisji skarbu pod Lubeckim, zajmował się pracami przygotowawczemi do założenia Banku Polskiego i po jego otwarciu 1828 został pierwszym jego prezesem. Po 1881 przebywał w Paryżu, gdzie ogłosił: „Lettre de Junius II sur le ministère français“ (1831); „Histoire de la révolution“ (1835) i in.

Jelski Kazimierz, rzeźbiarz, † 1867; był prof. rzeźby w uniwersytecie wileńskim. Ogłosił: „O związku architektury, skulptury i malarstwa“ (Wilno, 1822). Życiorys jego mieści się w *Gaz. Warsz.* z 1867, N. 130.

Jelski Aleksander, rolnik i publicysta, * 1834 w Dudziczach, pow. Ihumeńskiego, gub. Mińskiej; kształcił się w gimnazjum mińskiem, 1852 wzięty do wojska, z którego uwolniony 1856, osiadł na roli, gdzie oddał się gospodarstwu i literaturze, pomieszczając swe prace w *Kurjerze wileńskim*, a następnie w wielu czasopismach polskich. Z bardzo wielkiej liczby jego artykułów, polemik, korespondencji i biografji, ważniejsze: „Monografja Mińska“ (w *Niwie*, 1873); „Uwagi o pszczelnictwie“ (1874); „Pogląd ogólny na stosunki ekonomiczne w guberniach Zachodnich“; „Wycieczka do Szczors“ (1880); „O manji tytułów u nas“ (1881); „O kwestji czynszowej na Litwie“ (1883); „Kwestja konstytucji w gubernjach Zachodnich“ (1884); „Uwagi w kwestji włościan“ (1884); „O gwarze białoruskiej“ (1885); „Piwo i piwowarstwo w przeszłości naszej“ i w. in. W „Słowniku geograficznym“ zamieścił kilka tysięcy opisów miejscowości gub. Mińskiej; nadto: „Zbiór przypomnień, legend, zabobonów, bajek i t. d. białoruskich“; „Słowniczek gwary żebraczej na Białej Rusi“ i in.

Jelski Michał, obywatel gub. Mińskiej, znakomity skrzypek, był uczniem Lipińskiego i Vieutempsa. W 1862 występował publicznie we Frankfurcie n. M. i napisał kilka kompozycji na skrzypce, wiele artykułów o muzyce, porównanie Lipińskiego z Paganinim (1860); w r. 1884 koncertował w warszawskiem Towarzystwie muzycznem.

Jelski Konstanty, podróżnik i naturalista polski, * 1838 w Ladzie (gub. Mińskiej), † 1896, nauki przyrodnicze studjował w Kijowie, gdzie następnie został nauczycielem w gimnazjum żeńskiem. Po powrocie z wycieczki naukowej do Krymu, wraz z prof. Kesslerem, został kustoszem gabinetu; w tym czasie ogłosił rozprawę o mięczakach okolic Kijowa. W kilka lat później udał się do południowej Ameryki, gdzie przebywał kilka lat w Kajennie, przedsiębiorąc stąd ciągle wycieczki w okolice; zebrał tam znaczną liczbę ptaków, węży, ryb, zwłaszcza pająków dotąd nieznanych, oraz ssących i mięczaków; zbiory te otrzymał gabinet zoologiczny warszawski, a opracowaniem ich zajął się Taczanowski (ob.). Kosztem hr. Branickiego udał się następnie **J.** do Peru, gdzie przebywał wraz z towarzyszem swo-

im Stolzmanem, i gdzie pobyt jego wydał rezultaty bogatsze jeszcze aniżeli w Gujanie; między innemi znalazł nieznane zwierzę ssące *Dinomys*, około 60 nieznanych gatunków ptaków, oprócz mnóstwa istot niższych. W r. 1878 powrócił do kraju i został w Krakowie kustoszem zbiorów przyrodniczych akademji umiejętności. Życiorys jego ogłosił J. Sztolcman (Wszechświat, 1897).

Jełabuga, m. pow. gub. Wiackiej, nad rz. Kamą, 9,776 m.—**J.** *powiat*, 7 416 w. kw. a ludności 242,199 (1897).

Jełagin Jan, autor rosyjski, * 1725, † 1796. Po wyjściu z korpusu kadetów w Petersburgu służył wojskowo, następnie był dyrektorem teatru i prezydentem loży masońskiej, a od 1768 r. członkiem gabinetu i kancelarji dworskiej, następnie senatorem i wielkim mistrzem dworu. Oprócz wielu pięknych przekładów, wydał „Opyt powiestwowanija o Rossii“ (Moskwa, 1803).

Jełaniec, rz. w gub. Podolskiej, powiecie Olhopolskim, poczyna się w północno-wschodniej stronie m. Olhopola, płynie w kierunku południowo-wschodnim pod Bondarówką i wpada z lewego brzegu do rz. Sawrań, zaraz powyżej ujścia tejże do Bohu. Długa przeszło 35 wiorst.

Jełat'ma, m. pow. w gub. Tambowskiej, nad rz. Oką, ma gimnazjum, 12 cerkwi, ożywiony handel zbożem, oraz 4,533 m.—**J.** *powiat*, 3,569 w. kw., a ludności 142,415 (1897).

Jełczenie, przeobrażenie chemiczne tłuszczów (ob.).

Jełowicki, *Jałowicki*, *Brama*, v. *Bożeniec* odm., herb: **J.** I: W polu czerw.—rodzaj bramy srebrnej z krzyżem kawalerskim srebrnym na wierzchu. U szczytu 5 piór strusich.—**J.** II: W polu

Jełowicki I.

Jełowicki III.

błękitnem—czerwona brama z krzyżem.—**J.** III: W polu barwy niewiadomej—brama z krzyżem na wierzchu i z krzyżami u obu podstaw. U szczytu 3 pióra strusie.

Jełowicki Mikołaj, pisarz polski, * 1794 na Wołyniu, † 1867 r. w Paryżu, ogłosił znaczną liczbę prac, jak: „Zakonnica”, powieść (Lwów, 1854); „Biesiada krzemieniecka“ (2 roczniki, 1857 i 8, Paryż, 1861), tłómaczył Liguorego „Dzieje apostolskie“ i in.

Jełowicki Edward, * 1803 w Hubniku, pow. Hajsyńskim, na Podolu, potomek starego rodu książąt Perejasławskich. Wychowanie otrzymał wraz z braćmi początkowo w domu rodzicielskim, następnie w Wiedniu. Ruch 1831 znalazł w rodzie Jełowickich gorliwych stronników. Gdy jednak ruch na Podolu z powodu bezczynności większej części mieszkańców nie udał się, i gdy nadto ojciec **J.**, Wacław, padł na polu bitwy, Edward wraz z braćmi, Aleksandrem i Eustachym, udał się do Warszawy, wstąpił do wojska i został pułkownikiem. Po upadku powstania listopadowego nie było o nim nic słychać aż do 1848; wonczas znajdujemy go razem z innymi wychodźcami polskimi w Wiedniu, jako dowódcę artylerji w powstaniu wrześniowem; 20 września stoczył bój z Chorwatami na cmentarzu św. Marka, skąd ich wyparł. Po zajęciu Wiednia **J.** został wzięty do niewoli i rozstrzelany na rozkaz ks. Windischgrätza.—**J.** Aleksander, kaznodzieja polski, brat poprzedzającego, * 1805. Do 1830 mieszkał w powiecie Hajsyńskim i zajmował się gospodarstwem. Po upadku powstania listopadowego, w którym czynny brał udział, przeniósł się do Francji, zamieszkał w Paryżu; początkowo założył księgarnię oraz drukarnię, a następnie został księdzem zgromadzenia Zmartwychwstańców, których był przełożonym. † 1877 w Rzymie. Oprócz dzieł treści religijnej, oryginalnych lub tłómaczonych, oraz wielu mów i kazań, wydał: „Rocznik emigracji polskiej“ (Nrów 42, Paryż, 1836); „O towarzystwie wzajemnej pomocy“ (Paryż, 1833); „Wiadomości krajowe i emigracyjne“, pismo histor.-literackie (Paryż, 1835—57) i t. d. Czyt. Estreichera „Bibljogr. polska“ (t. II, str. 217—219). Jako kaznodzieja zajmuje **J.** poczesne miejsce między nowszymi mówcami. Autobiografję, sięgającą po koniec 1831, wydał p. t. „Moje wspomnienia“ (2 t., Paryż, 1839 i Kraków, 1891).

Jem, Jam, naród czudzki, wspominany w latopisach ruskich (i u Nestora), podług Karamzina w południowo-zachod. części dzisiejszej Finlandji (Tawastland). Domysły Schlözera nie zasługują na uwagę.

Je maintiendrai (fr.), utrzymam, zachowam; dewiza orderu luksemburskiego korony dębowej.

Jemappes, osada fabryczna w belg. prow. Hennegawji, okr. Mons, nad rz. Haine położona, posiada pokłady węgla, huty szklane, fabryki przetworów chemicznych, 12,000 miesz. Pamiętna zwycięstwem, odniesionem tu d. 6 listopada 1792 r. przez Francuzów pod dowództwem generałów Dumouriez i ks. Egalité nad Austrjakami.

Jemen, inaczej **Arabja Szczęśliwa,** prowincja Arabji, obejmująca cały pas nadbrzeżny od Hedżasu aż do cieśniny Bab el Mandeb, w ogólnej rozległości 200,000 klm. kw., ma około 750,000 ludności. W miejscach dobrze nawodnionych jest urodzajna i dobrze uprawna, wydaje

wtedy zboże, cukrową trzcinę, daktyle, wino, kawę i inne owoce. Od 1841 zostaje pod bezpośredniem zwierzchnictwem Turcji, dawniej zależała od Egiptu.

Jemieliste, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, w dobrach Filipów; obejmuje 36 morgów przestrzeni.

Jemielski Marcin, bakałarz filozofji i nauk wyzwolonych, oprócz panegiryków wydał broszurę „Iż tytuły cudzoziemskie przeciwne są prawu i szkodliwe Polsce“ (1622, b. m. d.).

Jemioła *(Viscum)*, rodzaj roślin z rodziny gązewnikowatych *(Loranthaceae)*, cechujący się kwiatami rozdzielnopłciowemi; męskie bez kielicha, o koronie 4-dzielnej, pręcików 4, do działek przymocowanych; w żeńskich w miejsce kielicha brzeżek niewyraźny, płatków 4 wolnych, do zawiązka przymocowanych, znamię siedzące, płaskawe; owoc jest jagodą jednonasienną; obejmuje małe, zielone krzewy pasożytne, na gałęziach drzew liściastych, we wszystkich klimatach, o gałęziach widlasto się dzielących, niemal

Jemioła. *a* kwiat męski, *b* żeński w przecięciu, *c* owoc, *d* owoc przecięty, *e*, *f* przyczepienie jemioły do żywiącej ją rośliny, w przecięciu poprzecznem i podłużnem.

czworobocznych, liściach przeciwległych i kwiatach drobnych, niezabarwionych. Najważniejszym gatunkiem jest **J.** *zwyczajna (V. album)*, żyjąca na pniach i gałęziach różnych drzew, na topoli, lipie, wierzbie, wiązie, klonie, jabłoni, gruszy,—co do dębów, to wątpliwa; jagody po dojrzeniu białe, wielkości grochu, wypełnione sokiem lepkim i klejowatym, używane były niegdyś, jak i młode gałęzie, przeciw epilepsji. Jagody te są ulubionym pokarmem drozdów. U Druidów **J.** była rośliną świętą i odgrywała ważną rolę w mitologji północnej.

Jemiołowski Mikołaj, szlachcic polski, właściciel cząstki Swaryczowa, w Bełskiem; jako towarzysz lekkiej chorągwi służył wojskowo za Jana Kazimierza, w 1669 był poborcą podatków na wojsko uchwalonych, a 1683 rewizorem powiatu Grabowieckiego, † 1693; zostawił po sobie „Pamiętniki, obejmujące dzieje Polski od 1648—1679“, wydane z rękopisu Rogalińskiego przez Aug. Bielowskiego (Lwów, 1850). **J.**, człowiek nieuczony, ale zajęty ciągle sprawami publicznemi, podaje wiele rzeczy bardzo ciekawych i skąd inąd nieznanych. Najobszerniej opowiada o wojnie szwedzkiej. Jest on rubaszny, jowjalny, a obok tego pobożny, nawet zabobonny.

Jemiołucha, *Jemioluszka (Bombycilla, Ampelis)*, rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z rodziny muchołówek, mający za cechy: dziób krótki, haczykowaty, nogi krótkie, poskoczne, skrzydła mierne, śpiczaste, upierzenie sute, bawełniste. Żywią się różnemi jagodami i należą do ptaków towarzyskich, niebojaźliwych, łagodnych i świergotliwych. Lato przepędzają na dalekiej północy, na zimę zalatują w kraje umiarkowane. Należące tu 3 gatunki są czubate, a w ubarwieniu przedstawiają małe, międzygatunkowe różnice. **J.** *europejska (B. garulla)*, 20 cm. długa, 35 cm. szeroka, czerwonawo-szara, przebywa u nas w zimie, żywi się głównie jałowcem i jemiołą, nabiera smaku kwiczołowego; łatwo chwytana w rozmaite sidła, stanowi jeden z ulubionych przedmiotów łowiectwa leśnego.

Jemtland, prowincja w Szwecji północnej, tworząca wraz z sąsiednią Herjeadalen okrąg (län) Jemtlandji albo Östersundu, który obejmuje 52,219 klm. kw. i liczy 100,000 miesz. Jest to okolica górzysta, posiadająca wielkie lasy i liczne jeziora.

Jen (*yen*), jednostka monetarna japońska od 1871 r.=100 sen, ważąca w złocie $1^2/_3$ grama, próby $^9/_{10}$, w srebrze 26,956 grama, również próby $^9/_{10}$, wartości 1,90 rubla. Ze złota bite są sztuki po 2, 5, 10 i 20 **J.**

Jena, miasto nad rz. Saalą, w Sasko-Wejmarskiem, siedlisko słynnego uniwersytetu, założonego w 1558 r., sławnego z wykładów filozofji (Fichte, Schelling i Hegel), bibljoteki i innych zbiorów, oraz wyższego sądu apelacyjnego; liczy 16,000 miesz.; oprócz uniwersytetu, przy którym znajdują się też liczne kliniki i laboratorja, posiada **J.** gimnazjum, dwie szkoły realne, jedną przemysłową, słynną w całym świecie fabrykę przyrządów optycznych i szkieł. **J.** pamiętna jest wielką bitwą, stoczoną tutaj 14 października 1806, w której Napoleon I, dowodząc armją, liczącą 106,000 ludzi, pokonał 130,000 Prusaków. Z generałów cesarza głównie odznaczył się Davoust. Por. Ortloff „Jena und die Umgegend“ (Jena, 1876); Biedermann „Die Universität J.“ (Jena, 1858).

Jencz Karol August, pisarz górno-łużycki, * 1828, † 1895 w Palowie, gdzie był proboszczem

przez ostatnich lat 40 swego życia. Prace jego mieszczą się głównie w *Czas. Maćice Serbskeje*, są treści bibljograficznej i objęły piśmiennictwo łużyckie do r. 1880 od najdawniejszych czasów. Prócz tego drukował prace z zakresu dziejów i kultury („Powieść wo serbskich kralach“, „Stavizny serbskeje riecze a narodnosće“, „Pribóh Flinc“, „Pohanske pohrjebniszća w Serbach“ i in.), książki dla ludu i t. d.

Jendl Teodor, lekarz, * 1862, † 1895 śmiercią samobójczą, medycynę studjował w Krakowie i w Paryżu, następnie osiadł we Lwowie. Ogłosił studja w różnych czasopismach psychologiczne i literackie, jak: O najnowszym ruchu literackim we Francji, o Bourgecie, oraz odczyty: „Neuroza a pesymizm“; „Mgławica myślowa“ i studjum socjologiczno-lekarskie „Szkodliwi“.

Jenec z Janowic Jan, znakomity wódz czeski, który w r. 1472, za panowania w Czechach Władysława II Jagiellończyka, odznaczył się w wojnie przeciwko stronnikom króla węgierskiego.

Jenełajcie, jezioro w guberuji Kowieńskiej, powiecie Szawelskim, w północno-wschodniej stronie miasta Kurtowian; długie przeszło 1 wiorstę, szerokie około pół wiorsty. Dno ma gliniaste.

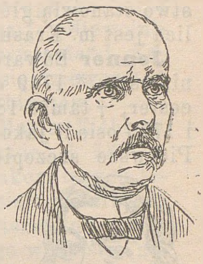
Jeni, w złożonych nazwach geograficznych tureckich znaczy „nowy“, jak *Jenipasar*—Nowy Bazar.

Jeniec, człowiek wzięty w niewolę wojenną. Dawniej obchodzono się z **J.** bardzo surowo, obecnie są oni pod opieką prawa wojennego. Po wojnie następuje zwykle wymiana jeńców. Wypuszczają niekiedy **J.** na słowo honoru, to znaczy pod warunkiem, że nie będzie brał udziału w dalszej walce. **J.,** który złamie słowo, dostawszy się powtórnie do niewoli, traci prawo nietykalności życia.

Jenikalska albo **Taurycka cieśnina,** łączy m. Czarne z Azowskiem. Szeroka 15 w., głęboka od 18 do 35 stóp; zamarza.

Jenike Emil, kompozytor muzyczny, * 1815 w Warszawie, † 1852 tamże. Kształcił się w swej sztuce u Birnbacha w Berlinie. Po powrocie stamtąd, zamieszkał, jako nauczyciel muzyki, w Warszawie, później zaś w Łomży. Wydał kilka pięknych kompozycji na fortepjan i do śpiewu. Z przyjacielem swym, Oskarem Kolbergem, zbierał melodje pieśni ludu naszego w okolicach Warszawy. Życiorys jego znajduje się w *Bibl. Warsz.* (1852, tom IV).

Jenike Ludwik, brat młodszy poprzedniego, * 1818 w Warszawie. W 1838 zaczął pisywać do różnych wydawnictw ówczesnych, większe zaś prace umieszczał w *Bibl. Warsz.*, a później w *Ateneum.* Od 1852 do 1859 był redaktorem *Księgi Świata*; następnie zaś objął redakcję *Tygodnika Ilustrowanego*, od której usunął się dopiero z końcem 1886. Osobno wydał: „Historję nowożytną,“ opracowaną podług Rottecka (Warszawa, 1852); przekłady z Göthe'go: „Torquato Tasso“ (Warszawa, 1861); „Ifigenja w Taurydzie“ (Warszawa, 1863); „Herman i Dorota“ (Warszawa, 1872); „Reineke-lis“ (Warszawa, 1877); „Faust“ cz. pierwsza (Warszawa, 1889, i to samo Złoczew, 1892, z wyjątkami cz. drugiej); „Egmont“ (Warsz., 1889, w Bibl. najcel. utworów); „Z mojego życia“ (Warszawa, 1895, tamże); „Zriny,“ przekład z Körnera (Warszawa, 1867). Oryginalnie napisał i wydał: „O znaczeniu rytmu w poezji, a mianowicie o rytmiczności języka polskiego“ (Warszawa, 1865); „Stefan Czarniecki“ (Warszawa, 1891); „Kronika zboru ewangelicko-augsb. w Warszawie“ (Warszawa, 1892); „Młodość Göthego“ z dołączeniem zbiorku niedrukowanych dotąd poezji jego (Warszawa, 1897). Był także spółpracownikiem wielkiej Encyklopedji Powszechnej Orgelbranda i Encyklopedji ogólnej wiedzy ludzkiej Ungra. W rękopisie ma swoje wspomnienia, które jednak dopiero po śmierci autora mają być drukowane. Na polu pracy społecznej **J.** jest członkiem wielu instytucji, a zwłaszcza jako prezes Kolegjum ewangelickiego; przez lat 21 dążył z powodzeniem do jednoczenia i godzenia sprzecznych nieraz z sobą wymagań narodowościowych.

Jenike Ludwik.

Jenike Zofja, ogłaszała swe prace pod pseudonimem Marcelego Strzemieńczyka. Napisała: „Orchidee,“ nowele (Warsz., 1899).

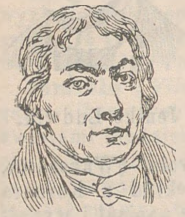
Jenisej, rzeka syberyjska, powstaje z połączenia dwu rzek, Ułu-Keme i Bej-Keme, przerzyna góry Sajańskie i wpada do morza Lodowatego. Długa 4,750 klm. Porzecze jej obejmuje olbrzymią przestrzeń, 2,712,000 klm. kw. (49,250 m. kw.). Po złączeniu się z Angarą ma 1,500—2,000 m. szerokości, następnie płynąc przez tundry, usiana licznemi wyspami, dosięga 50 klm. szerokości, u ujścia zwęża się do 22 klm.

Jenisejsk, m. pow. gub. Jenisejskiej, nad rz. Jenisejem; posiada 8 cerkwi, 9 klasztorów, progimnazjum, muzeum i 11,539 miesz. (1897).—*Jenisejski okrąg* ma 437,470 klm. kwadr. i 65,214 miesz. (1897).

Jenisejska gubernja, w Syberji wschodniej, dochodzi na północ do m. Lodowatego, graniczy z gubernją Irkucką i prowincją Jakucką, z gub. Tomską i Tobolską, oraz Chinami, obejmuje przestrzeń 2,556,756 klm. kw. (45,518 mil. kw.) i liczy 559,902 miesz. (1897). Tworzy ona rozległą równinę, zaległą licznemi bagnami, której najważniejszą część zajmuje *Step Jenisejski*; południowe tylko jej okolice wydają niektóre rośli-

ny i owoce; dlatego też myśliwstwo i rybołówstwo stanowią główne zatrudnienie ludności. Stolica jest m. Krasnojarsk.

Jenner Edward, lekarz, wynalazca szczepienia ospy, * 1749 w Berkeley, w hrabstwie Gloucester, † tamże 1823 r., kształcił się w Londynie i 1775 osiadł jako chirurg w mieście rodzinnem. Pierwsze szczepienie wykonał w czasie panującej zarazy 14 maja 1796 i wynalazek swój ogłosił p. t.: „Inquiry in to the causes and effects of the variolae vaccine" (Londyn, 1798). Jako zbawca ludzkości, uzyskał 1807 roku 10,000, a 1807 r. 20,000 funt. st. wynagrodzenia narodowego, tudzież prawo obywatelstwa miasta Londynu, chociaż obok tego napotykał wiele przykrości od zazdrosnych i nieprzyjaciół.

Jenner Edward.

Był prezesem założonego na jego cześć Royal Jennerian Society. Napisał: „Further observations on the variolae vaccine or cow-pox" (1799); „On the varieties and modifications of the vaccine pustule occasional by an herpetir state of the skin" (1819). Por. Baron: „Life and correspondence of Jenner" (2 wyd., Londyn, 1850).

Jenner Wiljam, lekarz, * 1815, † 1898 r., był profesorem anatomji patologicznej w Londynie, od r. 1861 lekarzem królowej Wiktorji, od 1868 członkiem towarzystwa królewskiego w Londynie. Pierwszy wykazał różnice, zachodzące pomiędzy tyfusem a gorączką tyfoidalną. Ogłosił dzieła o chorobach skóry, chorobach serca, chorobach dzieci i in.

Jenonja, herb: W polu srebrnem—głowa jelenia naturalna. Nad koroną szlachecką trzy pióra strusie. Nadany 1781 przez Stanisława Augusta.

Jenonja.

Jenotajewsk, miasto pow. w gub. Astrachańskiej, nad Wołgą 2,807 m. (1807), rezydencja władzy administracyjnej Kałmyków.— **J.** *powiat* ma 31,739 w. kw., a ludności 75,208.

Jensen Piotr Andrzej, * 1812 w Bergen, od 1859 proboszcz Chrystjanji, jeden z najpłodniejszych poetów i autorów Norwegji, który oprócz kazań, pism teologicznych i pedagogicznych, napisał także znaczną liczbą dramatów, oraz poezji lirycznych i religijnych. † 1867 w Chrystjanji.

Jensen Adolf, kompozytor, * 1837 w Królewcu, † 1879, przebywał w Rosji, Poznaniu, Kopenhadze, mieszkał w Dreźnie i w końcu w Baden Baden, gdzie zmarł. Znany jest zwłaszcza jako kompozytor pieśni. Wzruszający rys cierpienia i czułości łączy się w jego utworach z najdelikatniejszym wdziękiem i skończoną formą. **J.** jest jednym z najwybitniejszych talentów melodyjnych nowszych czasów; z większych jego kompozycji wymienimy „Córka Jefty." Ogłosił także utwory na fortepjan, cykl pieśni „Dolorosa," „Eroticon" i in.

Jensen Wilhelm, powieściopisarz niemiecki, * 1837 w Heiligenhafen w Holsztynie, studjował medycynę w Kielu, Würzburgu i Wrocławiu, później mieszkał w Monachjum i Sztutgardzie, 1869—72 r. był redaktorem „Norddeutsche Zeitung" we Flensburgu, od r. 1882 mieszka w Monachjum. Ogłosił: „Minatka" (1871); „Unter heisserer Sonne" (1869); „Die Namenlosen" (1873); „Nirvana, drei Bücher aus der Geschichte Frankreichs" (4 t., 1877); „Karin von Schweden" (1878); „Gedichte" (2 wyd., 1872); „Lieder aus Frankreich" (2-gie wyd., 1873); „Nach Sonnenuntergang" (1879); „Vom römischen Reich deutscher Nation" (1882); „Versunkene Welten" (1883. t. 2); „Ueber den Wolken" (1882); „Der Teufel in Schiltach" (1883); „Die Pfeifer von Dusenbach" (1884); „Metamorphosen" (1883); „Vom alten Stamm" (1884, t. 3); „Das Tagebuch aus Grönland" (1885, t. 3); „Götz und Gizela" (1886); „Jenseits des Wassers" (1892); „Vom Wegrand" (1893) i in. Powieści jego zalecają się żywą fantazją i silnym kolorytem. Posiada nadto dar stwarzania nastroju.

Jensztein, Jan z..., ob. Jan z Jensztejna.

Jentzsch Alfred, geolog, * 1850 w Dreźnie, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Lipsku, 1875 r. został geologiem towarzystwa ekonomicznego w Królewcu, następnie profesorem tamecznego uniwersytetu. Napisał: „Ueber die Ursachen des Eiszeit" (1873); „Schwanken des festen Landes" (1875); „Bericht über die geologische Durchforschung der Prowinz Preussen" (2. t., 1877—78); „Bericht über gegeologische Durchforschung des norddeutschen Flachlandes 1878—80 (1881) i in. Nadto wydał geologiczną kartę Prus wschodnich i zach. (1876).

Jepifań, miasto, ob. Epifań.

Jequitinhonha, rzeka w Brazylji, bierze początek w prowincji Minas-Geraës, łączy się z rz. Arassuahy, przepływa przez prowincję Bahia i ubiegłszy 740 klm., wpada do oceanu Atlantyckiego.

Jeran Łukasz, pisarz słowiński, * 1818, † 1896, wyświęcony na księdza w 1847 r., od 1882 kanonik, jeden z założycieli (1842) i spółpracownik czasopisma *Novice*, od 1852 redaktor dziennika kościelnego *Zgodnja Danica;* ogłosił kilka książek do nabożeństwa, pisał poezje. Por. K. Glaser „Zgodovina slovenskoga slovstva" (Lublana, 1896, t. III).

Jeremi, pseudonim Kornela Ujejskiego.

Jeremjada, znaczy lamentacja, tren, na wzór trenów Jeremjasza.

Jeremjasz *(Irmjah, Irmjahu)*, drugi z rzędu wielkich proroków Starego Zakonu, syn kapłana

Hilkjasza, * w Anathol, pod Jerozolimą, w młodym już wieku (625 przed Chr.) zaczął występować jako prorok, karcąc naród właśnie w czasie największego upadku królestwa Judzkiego. Z początku wygłaszał swoje proroctwa ustnie i dopiero w r. 604 wszystkie swoje dotyczasowe wyrzeczenia podyktował swemu pisarzowi Baruchowi. Przepowiadając upadek państwa w razie dalszego zgorszenia, oskarżony został o obrazę Boga, lecz dzięki przychylnie usposobionym urzędnikom królewskim został uniewinniony. Później atoli ostarżony o zdradę stanu, wtrącony do więzienia z rozkazu Zedekjasza, uwolniony został przez Nabuchodonozora, który mu pozwolił przebywać w Judei. Później atoli udał się do Egiptu, gdzie † około 570 r. przed Chr., prześladowany przez swych ziomków. Z pism jego, proroctwa i treny znajdują się w kanonie Starego Testamentu. Mowa **J.**, zastosowana do położenia, w jakiem się znajdował, poważna, prosta, niemal bez ozdób, jak przystoi prawdziwej boleści; staranniej opracowana w pierwszych rozdziałach, energiczniejsza i wyższego polotu, gdzie święta miłość ojczyzny ożywia proroka i gdzie ciska złowieszcze słowa przeciw Babilonowi. Por. Köstlin „Jeremias and Jesaias, ihr Leben und Wirken“ (Berlin, 1879); Cheyne „Jeremiah, his life and times“ (1888).

Jeremjasz II, patrjarcha grecko-kat. konstantynopolski, * 1536 r. w Akelu nad morzem Czarnem, † 1594 r. Będąc metropolitą laryskim (w Tesalji), w r. 1572 po ustąpieniu Metrofanesa został patrjarchą. Był dwukrotnie składany z tej godności, z powodu sporów z Metrofanesem, Pachomjuszem i Teoleptem, którzy się z nim o patrjarchat ubiegali, a ostatni oskarżał go o znoszenie się z kurją rzymską. W r. 1593 zwołał sobór, na którym zatwierdził erekcję patrjarchatu w Moskwie.

Jerez *(Cherez)*, ob. Xeres.

Jerica (Pablo de), poeta hiszpański, * 1781 w Vittoria, słuchał naprzód prawa, potem poświęcił się handlowi, a od 1814 do 20, jako stronnik konstytucji, musiał szukać schronienia we Francji. Za powrotem do kraju sprawował kilka urzędów w sądownictwie, a 1823 przeniósł się ostatecznie do Francji. Jako poeta, odznaczył się w literaturze hiszpańskiej bajkami, opowiadaniami komicznemi i epigramatami. Prace jego literackie są: „Poesias“ (Bordeaux, 1838); „Lettrillas y fabullas” (tamże, 1838); „Colleccion de cuentos, fabullas etc.“ (1831); „Miscellanea instructiva y entrenida“ (4 t., Bordeaux. 1836).

Jerichau Jens Adolf, znakomity rzeźbiarz duński, * 1816 w Assens na wyspie Fionji, † roku 1883, kształcił się początkowo w akademji kopenhaskiej, a od 1839 r. w Rzymie; w 1849 r. został członkiem i profesorem akademji w Kopenhadze, a później i jej dyrektorem. Najcelniejsze utwory **J.** są „Herkules i Hebe“ (1846, grupa olbrzymich rozmiarów); „Myśliwy z panterą,“ „Chrystus,” „Adam i Ewa po upadku,” oraz posągi: „Król Dawid,“ „Chrystus,” „Niewolnica,” „Anioł śmierci,“ „Zmartwychwstanie“ i „Kobieta śpiąca“ (1867); „Kąpiące się dziewczęta“ i in. Oprócz tego wykonał wiele biustów.

Jerichau-Baumann Anna Marja Elżbieta, żona poprzed., * 1819 w Warszawie, † 1881 r. w Kopenhadze, zalicza się do znakomitszych tegoczesnych artystek w zakresie malarstwa. Kształciła się w Düsseldorfie. Pierwotnie malowała przedmioty z życia ludowego w Polsce (np. „Chłopi opuszczający swą wioskę”), później (bawiąc od 1845 w Rzymie), opracowywała więcej przedmioty z życia ludu włoskiego („Scena przy studni“ i „Sceny karnawałowe i t. d.”) i duńskiego (np. „Majtek suszący sieci). Z innych jej utworów wymieniamy: „Czytanie Biblji,” „Syrena północna,“ „Rozkosze matki“ (1861); „Ranion y żołnierz,“ „Dobrzy koledzy“ (1867); „Finis Poloniae“ (1869). Jakkolwiek sposób jej przedstawiania wogóle ma w sobie coś męskiego, śmiałego, energicznego, mimo to przecież umie artystka uwydatniać i strony najczulsze, np. stosunek matki do dziecięcia, w sposób prawdziwie niewieści.

Jerichau Harald, malarz duński, syn poprzednich, * 1852 w Rzymie, † 1878 r. Wsławił się jako pejzażysta. Malował po większej części widoki okolic Rzymu. Objechał Grecję, Turcję i Azję Mniejszą, później osiadł w Rzymie, gdzie ten umarł. Najcelniejsze jego utwory są: „Wybrzeże w Sorrento“ i „Karawana“ (Muzeum kopenhaskie).

Jerlica, pseudonim H. Jaworskiego.

Jerlicz v. *Lis* odm., herb: W polu czerwonem—strzała srebrna, dwa razy ukośnie przekrzyżowana. U szczytu pół lisa czerwonego.

Jerlicz.

Jerlicz Joachim, herbu Lis, * 1598 roku we wsi Kolenka pod Ostrogiem, rozpoczął służbę rycerską 1617 pod buławą Stanisława Żołkiewskiego, walczył 1619 przeciw Tatarom, następnie został w kancelarji Lipskiego, podkanclerzego koronnego; 1621 r. bił się znowu z Turkami, lecz raniony pod Chocimem, porzucił zawód rycerski; w r. 1648 podczas powstania Chmielnickiego, napadnięty w majętności swojej Koczerowie (na Polesiu) przez Kozaków, opuścił dom i rodzinę, osiadł w monasterze Pieczerskim w Kijowie, a wkrótce walczył znowu pod rozkazami Stefana Czarnieckiego. Data jego śmierci niewiadoma. **J.** zostawił po sobie pamiętnik, p. t.: „Latopisiec albo kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i teraźniejszych czasów, z wieku i życia swego na tym padole świata i t. d.,” wydany przez K.

Wł. Wójcickiego (2 t., Petersburg, 1853). Pamiętnik swoj zaczął **J.** pisać jeszcze w Pieczerskim monasterze, a doprowadził go do 17 kwietnia 1673 r. Kreśli w nim wierny obraz czasów za panowania Wazów i surowo karci wady ówczesne, czy to je widzi na dworze, czy wśród społeczeństwa. **J.** uzupełnia w wielu razach spółczesnego sobie Paska, jakkolwiek mu nie dorównywa w dosadności i barwistości malowania stosunków owej epoki. Daje **J.** wiele cennych szczegółów do charakterystyki Czarnieckiego i dość pełny obraz panowania Michała Korybuta.

Jerłyk, ob. Jarłyk.

Jermak Tymofiejew, zdobywca Syberji, ataman Kozaków Dońskich, zajmował się razem ze swoim oddziałem łupieżą nad Wołgą, aż pobity przez wojsko cara Iwana IV Wasilewicza, uszedł ze swą drużyną w góry Uralskie, skąd, wsparty przez Strogonowych, bogatych kupców, przedsięwziął wyprawę do Syberji, pokonał tam Tatarów i Woguliczan 1582 r. pod dowództwem chana Kuczuma, zdobył jego stolicę Iskier, poczem wszystkie ludy do Irtyszu poddały się. Tak zdobyty kraj oddał pod władzę cara Iwana, sam zaś przybrał tytuł księcia Syberji. W. 1584 wojna z Kuczumem wznowiła się, **J.** utonął w nurtach Irtysza, ścigany przy Kuczuma. W nowszych czasach wystawiono mu pomnik w Tobolsku.

Jermakowy perekop, zowie się kanał przeprowadzony nad Irtyszem, z jeziora położonego nad Wagajską Łuką do jurtów Baigaryńskich, leżących ponad Irtyszem.

Jermołajew Aleksander, * 1780 w Astrachaniu, † 1823 r., rosyjski filolog, numizmatyk i archeolog, zasilał swemi radami i badaniami wielu uczonych rosyjskich. Prace jego pozostają w rękopisie w bibljotece publicznej petersburskiej.

Jermołow Aleksy), wódz rosyjski i dyplomata, * 1772 w gub. Orłowskiej, † 1861 r., odznaczył się w wojnach z Francją od r. 1794. W r. 1817 został generał-gubernatorem Gruzji, następnie nadzwyczajnym posłem w Persji, gdzie z wielkiem powodzeniem występował przeciwko Anglji. Wróciwszy do urzędu, zajmował się gorliwie krzewieniem handlu i kolonizacją. W roku 1820 **J.** uśmierzył powstania w Imeretji, Mingrelji i Gurji. W r. 1826 pobił Persów, Czeczeńców. W r. 1826 usunięty z powodu małej przychylności ku niemieckiemu stronnictwu, przebywał w Moskwie pod dozorem policyjnym, zajmując się literaturą. Po wstąpieniu jednak na tron cesarza Aleksandra II został generałem artylerji, członkiem rady państwa, a r. 1855 dowódcą pospolitego ruszenia. Opisał swoją podróż do Persji i wojnę 1812 r. („Materjały do historji wojny 1812 r.")

Jermołow Klaudjusz, generał rosyjski, syn poprzedniego, * 1824, † 1895, służył wojskowo i odznaczył się w wielu bitwach.

Jermołow Aleksy Siergiejewicz, minister rosyjski, w r. 1868 wstąpił do ministerjum domenów, później pracował w ministerjum skarbu, był dyrektorem departamentu podatków pośrednich, 1892 r. został towarzyszem ministra skarbu, a 1894 ministrem rolnictwa.

Jeroboam (Jerobeam), imię dwu królów izraelskich.—**J.** I (975—954 przed Chr.), syn Nebata, wódz wojsk Salomona, zbuntował się przeciw niemu, ale musiał uciec do Egiptu; po złożeniu z tronu Rehabeama, wybrany przez 10 pokoleń królem, kazał w miastach Danie i Bethelu wystawić cielców złotych, celem zapobieżenia pielgrzymkom swoich poddanych do świątyni jerozoliskiej. Po wyjściu kapłanów do Judei, wybrał kapłanów z pośród ludu.—**J.** II (825—784), syn Joasa, odniósłszy świetne zwycięstwo nad Syryjczykami, podniósł swoje państwo do stanu kwitnącego; pomimo to prorocy Amos i Ozeasz poznali istotne położenie i słusznie przepowiadali państwu i dynastji rychły upadek.

Jerôme, po franc. Hieronim.

Jerôme, Klapka Jerôme, autor dramatyczny i krytyk angielski, * 1861 r. w Valsall, przybył dzieckiem do Londynu, kształcił się w Marylebone, był aktorem i publicystą. Napisał: „On the Stage and off" (1885), komedja w jednym akcie p. t.: „Barbara" (1887); „Sunset" (1888) i „Wood Barron Farm," w trzech aktach. Sławę literacką zyskał jednak nie utworami scenicznemi, lecz fantazjami pełnemi humoru p. t.: „Idle Thought of an Idle fellow" (1886) i „Three Menin a boat" (1889).

Jerozolima, ob. Jeruzalem.

Jerozolima nowa, miasteczko dla Żydów po za okopami Warszawy, przed r. 1775 wbrew ustawom wzniesione przez ks. Aug. Sułkowskiego, marszałka rady nieustającej; skutkiem nacisku ks. Stanisława Lubomirskiego, marszałka w. kor., pomimo starań i przekupstwa Żydów, rozrzucone i zniesione dnia 23 stycznia 1776 r.

Jerrold Douglas, humorysta i dramaturg angielski, * 1803 w Londynie, † 1857 r. Sprzykrzywszy sobie odrazu służbę na flocie, poświęcił się literaturze. Przez pewien przeciąg czasu żył w największym niedostatku, dopóki dramatem morskim „Black-eyed Susan" (1823) nie zyskał sobie względów publiczności, a mistrzowkim dramatem z codziennego życia: „The rent day" nie ustalił sławy literackiej. Teraz szybko wydawał jedne po drugich komedje, facecje i melodramaty, które zjednywały mu coraz większy rozgłos i znaczny przynosiły dochód. Drukował je najczęściej w czasopiśmie „Punch." Objąwszy redakcję „Illustrated Magazine," pisał w nim „The chronicles of Clovernook." które stanowią najświetniejszą jego pracę (zbiorowe wyd.,

Londyn, 1846). Z innych dzieł **J.** wymieniamy: „Men of charakter“ (3 t., Lodnyn, 1838); „Punchs letters to his son“ (Londyn, 1843), oraz utwory sceniczne: „Time works wonders,“ „Bubbles of the day” i „Retired from business“ (1851). Od 1852 wydawał polityczny dziennik *Lloyd's Weekly London Newspaper*. Zbiorowe wydanie jego dzieł ogłoszono w r. 1559, w 4-ch tomach.

Jerrold, Wiliam Blanchard, * 1826, † 1889, syn poprzed., odznaczył się jako dziennikarz i dramaturg. Oprócz biografji swego ojca „Life and remains“ (Londyn, 1858), ogłosił wiele komedji i krotochwil, z których celniejsze są: „Cool as a cucumber“ (1850) i „The chatterbox” (1859). Podczas pobytu w Paryżu napisał: „Imperial Paris“ (1855) i „The childern of Lutetia“ (1864). Wydał nadto: „On the boulevards“ (1867); „Paris for the English” (3 wyd., 1868); romanse: „Two lives“ (1865); „Up and down in the world“ (1866, t. 3); „The Gavroche party” (1870); „At home in Paris, at peace and at war“ (1871, 2 t., „The Christian vagabond“ (1873) i in. Nadto: „Life of Napoleon“ (1875—77, t. 4); „London, a pilgrimage,” z ilustracjami Dorégo 1872); „Egypt under Ismail Paska“ (1879): „The Belgium of the East“ (1882). Po śmierci ojca objął wydawnictwo *Lloyd's Weekly Newspaper*.

Jersey, największa z wysp angielskich na Kanale położonych, w pobliżu wybrzeża zachodniego dep. franc. Manche, ma 116,2 klm. kw. i 54,600 miesz., z miastem głównem St.-Hellier. Język francuski jest językiem urzędowym; lud mówi jeszcze narzeczem staro-normandzkiem.

Jersey-City, miasto w północno-amerykańskim stanie New Jersey, położone nad rzeką Hudson, naprzeciwko Nowego Yorku, ma 165,000 miesz., olbrzymie elewatory zbożowe, liczne fabryki i wille kupców z Nowego Yorku.

Jerusalem Jan Fryderyk Wilhelm, znakomity kaznodzieja, * 1709 w Osnabrück, wiceprezes konsystorza w Wolfenbüttel, † 1789. Był to jeden z najoświeceńszych ludzi swego czasu. Z prac **J.** na szczególną uwagę zasługują: „Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion” (2 t., Brunświk, 1768 — 1879); „Nachgelassene Schriften“ (2 t., Brunświk, 1792—93).

Jerusalem Karol Wilhelm, syn poprzedniego, uczeń prawa politycznego, * 1747, zastrzelił się 1772 z powodu nieszczęśliwej miłości. Na tle tego wypadku Goethe osnuł znany powszechnie utwór „Cierpienia młodego Werthera.”

Jerusalem Wilhelm, historyk, filozof i pedagog, * 1854 w Drenicy pod Chrudimem w Czechach; studjował filologję i historję w Pradze, 1885 mianowany nauczycielem gimnazjalnym w Wiedniu. Napisał: „Alexanders des Grossen Leben und Thaten“ (1885); „Zur Reform des Unterrichts in der Philosophischen Propädeutik” (1885); „Psychologische Sprachbetrachtung“ (1886); „Lehrbuch der empirischen Psychologie“ (2 wyd., 1890) i in.

Jeruzalem, inaczej **Jerozolima,** po grecku *Hierosolyma*, po turecku *Soliman* albo *Kudzy Szeryf*, po arabsku *El Kods*, niegdyś stolica Judei, obecnie miasto w Turcji Azjatyckiej, leży w górzystej, na 725 — 789 metr. nad poziom morza wzniesionej, ubogiej w wodę okolicy, w odległości 6 mil od morza, a 4 mile od Jordanu. Starożytne **J.** leżało na trzech pagórkach Syon (Zion), Aksa i Morja, pod Herodem przybrano jeszcze czwarty, Bezetha. Na każdym z pagórków była oddzielna część miasta, obwiedziona własnym murem. Mury zewnętrzne były bardzo grube, do 10 łokci, i wysokie do 25 łokci, miały 90 wież, z początku 5, a później 13 bram. Obecnie **J.** otoczona jest murem, wzniesionym z rozkazu sułtana Solimana w 1534. Mur ten 40 stóp wysoki i 3 szeroki, mieści w sobie 34 wieże i ma obwodu blizko $^5/_8$ mili. W starożytności Jerozolima miała przeszło 120,000 miesz., a prócz tego w czasie wielkich świąt przybywało tu po kilkakroć sto tysięcy pielgrzymów z prowincji. Obecnie ma ona około 50,000 miesz., w tem 8,000 mahometan, 30,000 Żydów; wśród chrześcijan przeważają wyznawcy obrządku wschodniego. Domy zbudowane w części z kamienia, w części z gliny, są nizkie i niewygodne, ulice ciasne i nie wszędzie brukowane; dzielnica, zamieszkana przez żydów przedstawia obraz nieporządku, największej nieczystości i nędzy. Przemysł mieszkańców nierozwinięty, ogranicza się tkactwem i wyrabianiem pantofli. Handel dość ożywiony, szczególnie ryżem, oliwą i świętościami, jak np. różańcami, krzyżykami, relikwjami i t. d.—Z pomiędzy gmachów zasługują na uwagę: klasztor armeński i kościół ewangelicki na górze Syon, kościół Grobu Swiętego, w którym wyznawcy rzymsko-katolickiej, greckiej i armeńskiej religji mają oddzielne części dla odprawiania nabożeństwa, kościół Zbawiciela, dalej meczet muzułmański na górze Morja i t. d. — Zasługują także na wspomnienie: *via dolorosa* (droga, którą Chrystus przechodził z góry Oliwnej na Golgotę), góra Golgota, Kalwarja, gdzie Chrystus był ukrzyżowany.

Historja. Pierwotnie **J.** była w ręku Jebusytów, którzy na górze Syon zbudowali zamek Jebus. W czasie opanowania Palestyny przez Izraelitów, w **J.** rządził król Adoni Zedek. Pomimo iż ten dostał się do niewoli, miasto opierało się czas długi, i dopiero Dawid zdobył je całkowicie i znacznie ozdobił. Salomon przyozdobił je wielu gmachami, i wybudowawszy tu wspaniały kościół, uczynił je ważnem pod względem religijnym. Po rozdzieleniu się państwa żydowskiego, **J.** pozostało stolicą Judy. Bogactwami swemi przyciągało wielu zdobywców, którzy kilkakrotnie je łupili (975 Egipcjanie, 826 Izraelici, później Asyryjczycy, Egipcjanie, Babilończycy). Zburzone przez Nabuchodonozora, zostało odbu-

dowane za Cyrusa. Następnie było ofiarą chciwości Ptolemeusza Lagi i Antjocha Epifanesa. Za Machabeuszów znacznie się podniosło, ale już w 64 r. zdobył je Pompejusz, który mury miasta zburzyć rozkazał; w 37 r. po Chr. opanował je przy pomocy Rzymian Herod. — Po jego śmierci Palestyna, jako prowincja rzymska, rządzona była przez prefektów, i **J.** była w stanie bardzo kwitnącym aż do r. 70 po Chr., w którym z powodu powstania Żydów zostało zburzone przez Tytusa. W r. 118 odbudował je, jako *Aelia Capitolina*, cesarz Hadrjan; niewolno tu jednak było Żydom osiedlać się pod karą śmierci. — Za Konstantyna W. zburzono w **J.** świątynie i ołtarze pogańskie, a cesarzowa Helena kazała zbudować tu kościół Grobu Chrystusowego. Odtąd pozostawało w ręku chrześcijan aż do r. 638, w którym przeszło w posiadanie Arabów. W wiekach średnich licznie odwiedzane przez pielgrzymów, było jednym z powodów do wojen krzyżowych. Zdobyte przez krzyżowców 1099 r. i uczynione stolicą królestwa Jerozolimskiego, było przedmiotem wielu walk staczanych w jego okolicach. Zdobyte przez Saladyna pozostawało długi czas w ręku muzułmanów, a oddane w 1229 Fryderykowi II, wróciło już w 1244 do mahometan i od 1517 r. zostaje w posiadaniu Turków. Por. Chateaubriand „Itinéraire de Paris à Jerusalem“ (Paryż, 1811); Plamner „Palästina“ (Lipsk, 1838); Wolff „Jerusalem“ (Lipsk, 1857); Lorenz „Jerusalem“ (Kiel, 1859); Sepp „J. und das Heilige Land“ (2 wyd. 2 t., Regensburg, 1876); de Saulcy „Jérusalem“ (Paryż, 1881); Guérin „Jerusalem “ (Paryż, 1889); przewodniki dla turystów Baedekera i Meyera.

Jerwina, $C_{30}H_{46}N_2O_3$, alkaloid z ciemierzycy białej *(Veratrum album)*, po raz pierwszy przez Simona w r. 1837 otrzymany, jest krystaliczny, bezbarwny, nierozpuszczalny w wodzie, rozpuszcza się w alkoholu.

Jerycho *(Hiericho)*, w starożytności handlowe i zamożne miasto w Palestynie, w dolinie Jordanu, na zachodnim brzegu tej rzeki, w pięknej i rozkosznej okolicy położone. **J.** było grodem bardzo starożytnym; w r. 1605 przed Chr. zostało zdobyte przez Żydów, następnie było siedliskiem szkoły proroków. Herod zbudował tu wspaniały pałac królewski. Za Wespazjana zburzone, za Hadrjana odbudowane, nigdy już nie dosięgło dawnej wielkości i ostatecznie w czasie wojen krzyżowych zostało zniszczone. Obecnie nazywa się *Ericha* albo *Richa* i składa się z kilkunastu chat, zamieszkanych przez Felachów, i cerkwi prawosławnej.

Jerychońska róża, ob. Anastatica i Asteriscus.

Jerzábek Franciszek, pisarz czeski, * 1836 w Sobotce, † 1893 w Pradze, prof. w wyższej szkole panien w Pradze, okazał talent liryczny w poezjach, zamieszczanych w *Lumirze*. Przedewszystkiem wszakże odznaczył się jako poeta dramatyczny w utworach: „Služebnik swego pana“ (1871); „Veselohra“; „Cesty verzejneho minieni“; „Syn czlovieka“ (1878); „Závist“ (1885). Nadto „Stará doba romantického basnictví“ (1884). Pisał też i rozprawy polityczne. Por. Lipnicki w *Przegl. pol.* z 1883 r.; Turnovsky w *Osviecie* z 1893 r. Miał udział w redakcji *Pokroka*, był posłem na sejm krajowy i do rady państwa.

Jerzábek Wiktor Kamil, pisarz czeski, * 1859 w Litomyślu, pisał utwory beletrystyczne; osobno wydał: „Obrazy života“ (1891); „Nové povidki a obrázky“ (1894); „Z minulych dob“ (1894); „Ze svieta prostych lidi“ (1897).

Jerzego order: 1) bawarski, ustanowiony podczas wojen krzyżowych, odnowiony 1729 r. przez Karola Alberta (cesarza Karola VII), tylko dla wysokiej szlachty; 2) rosyjski order wojskowy, ustanowiony 1769 r., dający prawo do emerytury.

Jerzmanowski (baron) v. *Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem, w środku podkowy srebrnej, krzyżem kawalerskim złotym obarczonej—strzała srebrna. Nad koroną baronowską francuską—skrzydło czarne, strzałą przeszyte. Rysunek ob. przy opisie herbu Dołęga I.

Jerzmanowski Franciszek, poseł łęczycki na sejm 1773 r., oponował przeciw konfederacji Ponińskiego: z Rejtanem i Korsakiem, posłami nowogródzkimi, Radoszewskim, Zarembą, Suchecckim i Tyznowskim, sieradzkimi, Dunin em, Kożuchowskim i Bokuziewiczem, łęczyckimi. Ostatni 21 kwietnia miał pod kontuszem laskę marszałkowską. 22 lipca na delegacji, wzywał do oporu, gdy poseł Rewitsky przedłożył traktat podziałowy do potwierdzenia bez zmiany. Czetwertyński, bracławski, i Pruszanowski, miński, posłowie, zanieśli protest do grodu. 2 lutego 1774 r. ministrowie zażądali osobną notą, aby **J.**, Biesiekierski i Wilczewski podpisali akt rozbiorowy, grożąc, że nie przystąpią do artykułów dodatkowych. **J.** do końca protestował. Na reasumpcji 27 marca Dunin i **J.** zażądali rozwiązania konfederacji wolnego sejmu, w czem ich poparł poseł łomżyński Przyjemski. Przy żądaniu turnów przez posłów łęczyckich, zakrzyczał ich Poniński i sesję solwował. Bronił wtedy delegacji Kurzenicki, poseł piński. Gdy 11 kwietnia odczytano nominacje do Rady nieustającej, i Poniński zażądał hurtownego potwierdzenia delegacji, zaprotestowali Lubomirski, senator, i **J.**, Kożuchowski, Dunin, Biesiekierski, Czetwertyński, Przyjemski, oraz Skirmunt, i wyszli z sali. 12-go kwietnia **J.**, Kożuchowski, Dunin i Przyjemski wnieśli do grodu manifest przeciw aktom delegacji, podpisanym przez resztę. 1788 **J.** należał do sędziów sejmowych, z hetmanem Branickim i Ignacym Potockim do sprawy Ponińskiego, podskarbiego.

Jerzmanowski Józef, literat polski, * 1814, * 1878; pisywał do czasopism warszawskich, galicyjskich, był sekretarzem Towarzystwa rolniczego krakowskiego. Napisał „Historję uniwersytetu warszawskiego i jego zakładów."

Jerzy (św.), patron wojowników, pochodził według podania z arystokratycznej rodziny w Kapadocji, wstąpił do wojska rzymskiego za Djoklecjana, lecz kiedy ten rozpoczął prześladowanie chrześcijan, **J.** wyrzucał mu okrucieństwo, za co w r. 303 zginął śmiercią męczeńską; wystawiają go w postaci rycerza, przebijającego z konia włócznią smoka. **J.** był bohaterem wielu utworów poetyckich. W XIII wieku Reinbot von Durn poświęca mu duży poemat epiczny. W tymże wieku stan rycerski we Francji utworzył związek dla wzajemnego wspierania się w walce przeciw niewiernym, nazwany stowarzyszeniem św. Jerzego, który był jego patronem.—Pamiątkę jego święci kościół katolicki 23, a grecko-katolicki 24 kwietnia.

Jerzy Pizyda (*Pisides*), żyjący w VII w., po Chr., autor poematu jambicznego o stworzeniu świata, sławnego niegdyś pod nazwą *Hexameronu*, ale dziś zapomnianego; pozostało z niego zaledwie kilkaset wierszy. Inne jego dzieła, jak: „Wyprawa Herakljusza przeciw Persom", „O próżności życia" i t. d., są zamieszczone w „Kolekcji bizantyńskiej".

Jerzy Synkellos, historyk grecki, żyjący pod koniec VIII w., zostawił po sobie „Chronografję", dochodzącą do 294 naszej ery.

Jerzy, zwany *Hamartolos*, mnich bizantyński, żyjący w IX wieku, napisał kronikę od stworzenia do r. 842, t. j. do panowania Michała III, którą za cesarza Konstantego Porfirogenity jakiś logotet, najprawdopodobniej Szymon Metafrastes, doprowadził do śmierci Romana I, t. j. do 948 r. Z kroniki tej korzystali często późniejsi pisarze, wypisując najczęściej ustępy, lub przerabiając je; zachowała się ona w wielkiej liczbie rękopisów, należących do dwu redakcji: starszej i nowszej. Najlepsze wydanie sporządził Muralt (Petersburg, 1880). Obie redakcje przełożone są na język staro-słowiański, starsza, dochowana w rękz XII lub XIII wieku, prawdopodobnie przez kronikarza kijowskiego Nestora, który wiele z niej wypisał w swej kronice; nowsza w rękz XIV w. Por. „Abhandlungen der böhm. Gesellschaft der Wissensch." (z 1848).

Jerzy z Trebizondy, pisarz grecki, * 1396 na wyspie Krecie, przybył do Włoch około 1420 jako nauczyciel języka greckiego, filozofji i retoryki i osiadł w Wenecji; później przeniósł się do Rzymu, gdzie papież Eugenjusz IV polecił mu tłómaczenie różnych dzieł z języka greckiego na łaciński. Z tych jego przekładów znamy „Problemata" i „Retorykę" Arystotelesa, „Almagesta" Ptolemeusza, oraz „Księgi" Platona. Wywiązawszy się niedbale z tego zadania, † 1486 w Rzymie, w ostatniej nędzy.

Jerzy Franza, historyk bizantyński, * 1401 w Konstantynopolu, † w klasztorze na wyspie Korfu; zostawił po sobie „Kronikę Konstantynopolską" od 1259 do 1477.

Jerzy, imię książąt Rusi Czerwonej. — **Jerzy I,** bliżej nieznany, wspominany jest przez Jerzego II w szeregu przodków, „nasz pradziad Danjel, syn Romana" (ob.) i Lew Daniłowicz (ob.), Jerzy „nasz dziad" lub poprzedników, Roman († 1205), Danjel († 1264), Lew, Jerzy († 1216), Andrzej († z Lwem koło 1324).—Por. akty u Karamzina, wyd. polskie, IV n. 268.—**Jerzy II.** Bielowski (*Movum.* II, 620—629), uważa, że Janko z Czarnkowa, pomyliwszy tylko synów Trojdena, księcia mazowieckiego, stryjeczno-stryjecznego brata Kazimierza W., Jerzym nazwał Bolesława, syna tegoż Trojdena i Marji, córki Lwa ruskiego. Ten to Jerzy Bolesław po śmierci Lwa i Andrzeja koło 1324, a przed 1327 r. (ob. list Jana XXII do Łokietka u Naruszewicza 8, 201, por. 184 — 185 noty), zaczął panować, jako i jego krewniacy, pod opieką Tatarów. Jako Georgius, dux Russiae, zostawał w ciągłych stosunkach z zakonem krzyżackim (1325, 1327, 1334, 1335), przybierał też tytuł „Georgius natus dux totius Russiae minoris, Dominus Georgius rex Russiae i Princeps Laodimiriae." Jego krewniakiem tytułował się Sieghard ze Szwarcburga, komtur z Birglau, podobnie jak Ziemowita kujawskiego, brata Łokietka, Günther ze Szwarzburga (Caro „Geschichte Pol. II, 221, n. 1), oczywiście udowadniając tem rodowód mazowiecki Bolesława Jerzego. Zrazu papież był zmuszony nalegać na Łokietka, by ten swego *pronepotem nobilem ducem Boleslaum* powstrzymywał. W końcu nastąpił przewrót, bo 1340 r. Rusini otruli Bolesława Jerzego za jego gwałtowne dążności ortodoksyjne. Był on żonaty z siostrą rodzoną Anny Aldony, żony Kazimierza W., a córką Gedymina (ob.), imieniem Marją (Naruszewicz, 9, 69, n. 1). Tytułu mu zaprzeczał Henryk Sagański. Po jego zgonie Lubart Jawnuta i inni ks. litewscy zawarli dwuletnią umowę z Kazimierzem W., książętami Mazowsza Ziemowitem i Kazimierzem, pod warunkiem, że do Polski odejdzie Lwów, Litwini zajmą Włodzimierz, Łuck, Bełz, Chełm i Brześć, a Jerzy Narymuntowicz (ob.) obejmie Krzemieniec. Zamków jednak nie będą znosili, ani z sobą się swarzyli, a w razie czego zdadzą się na pośrednictwo Węgrów (Kromera „Inwentarz dyplomatów kor."). Jednocześnie Benedykt XII, 1 sierpnia ogłosił krucjatę na pogan, a 16 sierpnia 1340 pisał do Uzbeka, dziękując mu za dary jego, jego żony Tajdoli i syna Innibeka, przysłane sobie z wezwaniem, aby poprzestał waśni z królami Polski i Węgier, zdając się na papieskie pośrednictwo. Chciał tym sposobem zapobiedz wtargnięciu Tatarów na Ruś Czerwoną, o czem

pisał Łokietek 1314 do Jana XXII, domagających się od Kazimierza W. zwykłej daniny. Najazd mimo to nastąpił, a gdy Węgrzy i Polacy udali się po pomoc do cesarza Ludwika, pierwszym odpowiedział, że wolałby język Karola d'Anjou pożreć, niż w czemkolwiek być pomocą, a Kazimierzowi W., „królowi Krakowa," że „królowie możni i dzielni niech sami się bronią." Tatarzy pobici na głowę, zdaje się pod Lublinem, cofnęli się w popłochu i uszli do Prus, kędy ich Krzyżaki wycięli. Dopiero 1364 Kazimierz W. uzyskał od papieża zwolnienie z układu z książętami litewskimi (Mosbach „Wiadom." 43-45, por. „Monum." II, 631, 860).

Jerzy Narymuntowicz, 1341 objął zamek krzemieniecki po Jerzym II (Kromer *Inventarium) in sequestro*, o ile się zdaje z ziemią Bełską. Janko z Czarnkowa przynajmniej go tytułuje księciem bełskim (*Mon* II 631). Roku 1365—66 na dokumentach Kazimierza W. występuje Jerzy dux Livonia (Mosbach *Wiad.* 46). Bielowski okazał, że Livivia nazywano Lwów (Mon. II 860 885), który 1353 o ś. Trójcy Litwini spustoszyli, a który od 1340 zostawał w ręku Kazimierza W. (ob. Jerzy II książę czerwonoruski). W r. 1349 obtinuit Russiam Kazimierz, 1350 spustoszyła ją Litwa, a 1351 ruszył Kazimierz na Livoviam, ale niczego nie dokonał. Wnosić stąd wypada, że Livovia jest to wołyńska czyli włodzimierska ziemia (Długosz II 1150), i Jerzy pisał się jej księciem. 1366 nastąpił układ między Kazimierzem W. a Litwą (Naruszewicz 9,245, Szajnocha „Jadw. i Jag." ed. 2 III 367). Lubart wziął ziemię łucką (Luceorensis) ze swemi zależnościami (Stożek, Daniłów, Zakamień Szumesk, Ostog, Połonna, Miedzyboże), oraz włodzimierską (Wetły, Zbaraż, Czarny Horodek, Kamień i Mielnica), Kazimierz W. wziął zamki: Łuck, Włodzimierz (na znak supremi dominii) z ziemiami miast: Horodel, Luboml, Turzymsk, Raten, Koszer, Włuczym, a nadto Krzemieniec, Boreml, Olesko, Bełz, Grabowiec, Chełm, Szczebrzeszyn i Łopatyn. Czasu wojny w. książę Lubart i król będą sobie pomagali, komisja mieszana, złożona z Krota, lubelskiego podkomorzego, i Rafała, komornika królewskiego, oraz Olizara od Olgierda, a od Lubarta Iwana Modłyszyńskiego, rozsądzać miała w Horodle sprawy graniczne, stosownie do narodowości odpow. prawami. Połów ryb, zwierząt i produktów na obcej ziemi zabroniony. Wreszcie Kazimierz W. zrzekał się praw do Brześcia i Kamienicy, Drohiczyna, Mielnika, Bielska oraz Kobrynia.—Mimo to Jerzy 1366 dostaje Chełm; 1373 spólnie z Kiejstutem i Olgierdem, jako książe bełski, przekroczyli San, dotarli do Tarnowa, gdzie spłoszyli wdowę po Michale Tęczyńskim, kasztelanie wiślickim, oraz Pietrasza, syna Oztanowego, a brata arcybiskupa Janusza; 1377 Ludwik Węgierski obległ Bełz, a Chełm zdobył. Za pośrednictwem Kiejstuta poddał się **J.** Ludwikowi, który dał mu za Bełz Lubaczów i 100 grzywien z dochodów Bochni (*Mon.* II 631, 675, 679). 1379 bawił w Nowogrodzie, 1386 towarzyszył Jagielle do Krakowa (ib. 912), 1386—7 podpisywał dokument jako książę bełski („Panow. Jag." I, 6,501).

Jerzy, syn Lingwena albo Lichwena = Szymona, namiestnik nowogródzki i książę mścisławski, 1422 r. podpisał traktat melneński między Koroną, Litwą i Krzyżakami, 1428 towarzyszył Witoldowi w wyprawie na W. Nowogród, który mimo to prosił potem Świdrygiełłę o **J.** za namiestnika 1432, gdzie uciekł z więzienia, w jakie go wtrącił Zygmunt Kiejstutowicz w Oszmianie. 1438 podejmował księcia Cleve, który przez ziemie zakonu i Ruś jechał do Palestyny. Po objęciu władzy przez Kazimierza Jagielończyka na Litwie, **J.** wrócił 1440 na Litwę, i od w. księcia dostał ojcowskie księstwo w Mścisławiu, lecz w przejeździe Smoleńszczanie okrzyknęli go hospodarem; on zajął jeszcze Witebsk i Połock. Gdy Kazimierz Jagiellończyk zbrojnie swą władzę w tych miastach przywrócił, Jerzy uciekł do Moskwy, wnet trapiony tęsknicą, przez Jana Gasztolda, swego kuma, uzyskał powrót 1442—43 do Mścisławia, a 1444 napowrót rządził w Nowogrodzie z ramienia w. ks. Znów jednak ogłasza się stronnikiem Michała, syna zabitego Zygmunta Kiejstutowicza, uchodzi do Prus, Moskwy 1445. Za wstawieniem Krzyżaków odzyskuje Mścisław, ale już rezyduje na łasce w Nowogrodzie, skąd jeszcze 1447 wyprawił się do Wilsnaku *zum heiligen Blute*. Niezadługo potem umarł. Z Zofji miał *Iwana*, który rządził w Mścisławiu, 1490—1495, jako ostatni Lingwenowicz. Z Juljanny pochodzące dwie jego córki, Anastazja i Juljanna, poszły za książąt słuckich i zasławsko-litewskich (por. Stadnicki, „Bracia Władysława Jagiełły").

Jerzy I, książę słucki, syn Szymona, wnuk Michała Olelkowicza, a praprawnuk Włodzimierza Olgierdowicza, z matką swą Anastazją, przez Lingwena także Olgierdówną, pierwszą *księżną słucką* po mężu, bronił się w Słucku przeciw Tatarom 1505, a potem przeciw Michałowi Glińskiemu, który jako jego opiekun i ojczym chciał zbudować królestwo litewskie. 1511 z Andrzejem Niemirowiczem, namiestnikiem kijowskim, pobił Tatarów pod Kijowem; 1529 ożenił się z Heleną, córką Mikołaja Radziwiłła, kanclerza lit. i woj. wol., i za wstawieniem się Zygmunta Augusta 1531 r. uzyskał pozwolenie od papieża, żeby nietylko synowie szli w wierze za ojcem, ale żeby córki były chrzczone *alternatą*. Z niej miał *Szymona*, męża Halszki z Ostroga, i *Jerzego II*, do którego pisał 1558 w sprawach duchownych Zygmunt August. Po jego zgonie, nie wezwany sam jeden na konwokację przez radę koronną w Krakowie, powoływał się na swe prawa do zasiadania w senacie. Pozwolili mu na elekcji zasiąść tam, gdzie siadywał dawniej, t. j. przy biskupie

wileńskim (gdzie Radziwiłł Mikołaj od 1560 zasiadał). Nie stanął jednak na elekcję, na której, lubo potomek jedyny Olgierda, ani jednego głosu nie zyskał. Snadź mimo, że pisał się księciem na Słucku *z bożej łaski*, zblakła gwiazda Olgierda. **J. II** ożenił się z Katarzyną Tęczyńską, i miał 3 synów: Jerzego, Aleksandra i Szymona, którym Stryjkowski swą kronikę dedykował. Aleksander i Szymon przyjęli katolicyzm i † 1591 — 1593. Pierwszy pochowany u Jezuitów w Krakowie, drugi w Lublinie, podobno fundator lubelskiego klasztoru Jezuitów, a mąż Zofji Meleckiej, hetmanówny. Obaj bezdzietni. Trzeci Jerzy 1584 już przywiesił nawet herb ruski, nie Pogoń; jego córka Zofja stała się przedmiotem sporów Chodkiewiczów i Radziwiłłów, jako *ostatnia z książąt słuckich*. Poszła za Janusza Radziwiłła, † 1617 r.

Jerzy Wilhelm, książę na Brzegu, ostatni z Piastów; po dziewięciomiesięcznem panowaniu † 1675, w 15 roku życia, jak wieść niesie, otruty.

Jerzy Aleksandrowicz, Cesarzewicz Następca tronu, drugi syn Aleksandra III, a brat Najjaśniejszego Pana Cesarza Mikołaja II, * 1871, † 1899 w Abbas-Tumanie.

Jerzy z Podiebrad, albo *Podiebradzki*, król czeski, 1458—1471, ostatni i najsławniejszy z rodu krajowego, a obok tego jeden z najznakomitszych mężów swego czasu i narodu; * 1420 w Podiebradach, dziedzicznym grodzie ojca swego Wiktoryna Boczka z Kunsztatu i na Podiebradach († 1427), gorliwego husyty i osobistego przyjaciela Żyżki. **J.** od najpierwszej już młodości rzucił się z całym zapałem w wir walk domowych, dzielących wówczas Czechy na dwa stronnictwa: królewskie (katolickie) i narodowe (husyckie). Za panowania Zygmunta († 1437) **J.**, podobnie jak i cała jego familja, należał do partji umiarkowanej, łączącej się z królewską. Jako 14-letni młodzieniec w pamiętnej bitwie pod Lipanami (1434) walczył po stronie panów przeciwko Taborytom. Lecz już podczas wyboru nowego króla (1438) **J.** jest jednym z wodzów partji narodowej, która, odrzucając Alberta Rakuskiego, wybranego przez panów katolickich, Pragę i Kutnohorę, powoływała na tron czeski Kazimierza Jagiellończyka. W wynikłej z tego powodu walce, uratował **J.** 1438 przywódców partji narodowej od pewnej porażki, dał odsiecz Taborowi i zmusił Alberta do cofnięcia się do Pragi. Od tej chwili datuje się wzięt ość **J.**, który po Hynku Ptaczku z Pirkszteina uważany jest za przywódcę stronnictwa. Gdy po † Alberta (1439) Ptaczek został regentem w imieniu małoletniego króla Ludwika Pogrobowca, **J.** powierzono ważny urząd starosty (hejtmana) pow. Bolesławskiego. Po † Ptaczka (1443) nietylko że pow. Kourzymski powołał **J.** na swego starostę, lecz i na zjeździe, odbytym przez stronników Ptaczka w Kutnej Horze, poddali mu się wszyscy jako *najstarszemu*. Takim sposobem 24-letni **J.** stanął na czele utrakwistów, stanowiących wtedy większość narodu czeskiego. Na tem stanowisku zjednoczył ściślej stronnictwa narodowe i starał się o stłumienie niezgód domowych. Gdy *jednota czasławska* (obywatele pow. Kourzymskiego, Czasławskiego, Chrudimskiego i Hradeckiego) wybrała go 1448 swym starostą, **J.** żeby i faktycznie dojść do władzy, będącej ten czas w ręku utrakwistów zimnych, przechylających się ku Rzymowi, których przywódca najwyższy burgrabia Menhart z Hradca, był ślepem narzędziem w ręku Ulryka z Rozenberku, postanowił zająć Pragę, a z nią i najwyższe urzędy. W tym celu zebrał wojsko, pod pozorem wyprawy na Fryderyka Saskiego, nagłym napadem zdobył 1448 Pragę, wziął do niewoli Menharta, wypędził panów i urzędników katolickich, a na ich miejsce ustanowił nowych, nie zwracając przytem uwagi na wyznanie, i zmusił stolicę do uznania siebie za wielkorządcę Czech. Wynikła z tego powodu walka z Ulrykiem z Hradcu zakończyła się 1450 wypuszczeniem na wolność Menharta, poczem **J.** wyprawił się na Fryderyka, margr. miśnijskiego, żeby go ukarać za wzięcie udziału w tej walce, dotarł do Lipska i zdobył Gerę. Wtedy Ulryk z Rozenberku ustąpił ze sceny politycznej, a **J.** 1452 uznany został przez cały kraj za namiestnika; tegoż roku wziął Tabor, położywszy przez to koniec tej sekcie i państwu w państwie, pod Budiejowicami pogromił resztki jednoty pańskiej katol. Władzę swą zachował i po koronowaniu Władysława (1453), po † którego (1457) był jednomyślnie wybrany na króla i koronowany 7 maja 1458. Wybór króla utrakwisty sprawił wielką radość w Czechach, wywołał jednak opór w Morawji, a tem bardziej w Szląsku i na Łużycach, tak, że **J.** musiał orężem zdobywać władzę. Po krótkim oporze, był przyjęty w Bernie, musiał jednak zdobywać Igławę; dalszej wyprawie na Szląsk przeszkodziła walka z Albertem, bratem cesarza, zakończona wkrótce pokojem w Wiedniu. W tym czasie i w Węgrzech szlachta powstała przeciwko królowi Maciejowi (Matjaszowi), ofiarując koronę **J.**, a gdy ten jej nie przyjął, cesarzowi Fryderykowi III, który chcąc zepewnić sobie pomoc **J.**, wszedł z nim w najserdeczniejsze stosunki i wspierał gdzie mógł. Gdy w następstwie uznali **J.** za króla papieże Kalikst III, a potem Pius II, i gdy na zjeździe chebskim (1459) wszedł w stosunki familijne z ks. saskimi i brandenburskimi, zwolna poddały się władzy **J.** Szląsk i Łużyce; tylko Wrocław trwał dalej w uporze. W tym czasie i w Rzeszy niemieckiej, trapionej walką pomiędzy książętami, zwrócono oczy na **J.**, i chciano go, jako króla rzymskiego, postawić na czele obok cesarza Fryderyka; zamiar ten nie przyszedł do skutku, rezultatem jednak jego było ponowienie zgody z Maciejem węgierskim, zerwanie stosunków z cesarzem i walka z margr.

brandeburskiem, w skutek której i Dolne Łużyce 1462 przyłączyły się do Czech. Na ogólne żądanie narodu wyprawił **J.** poselstwo do papieża z prośbą o potwierdzenie kompaktatów. Jednakże Pius II odmówił spełnienia tego i nawet, gdy **J.** rozkazał aresztować legata papieskiego Fantina, 1463 uznał go publicznie za kacerza i mimo wstawiennictwa cesarza i innych książąt rzucił nań klątwę. Nastąpiło zupełne zerwanie z kurją rzymską. Następca Piusa, Paweł II jeszcze ostrzej powstał przeciwko **J.**, podburzył Wrocław i szlachtę do powstania przeciwko husyckiemu królowi. Utworzona 1465, za przewodem najwyższego burgrabiego Zdeńka ze Szternberku, jednota pańska, wspierana przez papieża i cesarza, dążyła, choć bez skutku, do wznowienia walki religijnej w Czechach. 1466 wtargnęła nawet wyprawa krzyżowa niemiecka do Czech, lecz była do szczętu zniesioną. Papież ponowił klątwy i skłonił Macieja węgierskiego do najścia Morawji. **J.** protestował publicznie i odwołał się do soboru powszechnego, przywołał z wygnania Taborytów i upokorzył zbuntowanych poddanych, pobił wojska krzyżowców szląskich i niemieckich, i gdy go zdradził cesarz Ferdynand, zawarł korzystne dla siebie zawieszenie broni. 1467 Wiktoryn, syn **J.**, wpadł do Austrji i spustoszył ją; również i Węgrzy, otoczeni pod Wilemowem, zmuszeni do proszenia o zawieszenie broni. Nie zważając na szlachetność **J.**, już następnego roku (1468) zdradził go kr. Maciej i kazał się koronować w Ołomuńcu na kr. Czech i margr. Morawji. W odpowiedź na to zwołał **J.** 1469 sejm do Pragi i zalecił zgromadzonym stanom za swego następcę Władysława Jagiellończyka, z pominięciem własnych synów. Wtedy oprócz Polski stanęli po stronie **J.** tak cesarz, jako i katoliccy jego poddani, i Węgrzy z łatwością byli zmuszeni do żądania pokoju. Wkrótce potem † **J.** 1471. Por. Palackiego „Diejiny“ t. IV i Jordana „Das Königthum Georg von Podiebrad“ (Lipsk, 1861); Bachmann „Böhmen und seine Nachbarländer unter Georg v. Podiebrad 1458—1461“ (Praga, 1878).

Jerzy, imię 4 królów angielskich.—**J. I** Ludwik, król Wielkiej Brytanji i Irlandji, 1714—27, i elektor hanowerski od 1698, * 1660 w Hanowerze, syn Ernesta Augusta Lüneburskiego, potem elektora hanowerskiego i słynnej z mądrości Zofji z Palatynatu, wnuczki króla angielskiego Jakóba I. Zaślubił 1682 Zofję Dorotę, córkę ostatniego księcia Celle, skutkiem czego pozyskał 1705 kraje celijskie. Małżeństwo to, z którego miał dwoje dzieci: Jerzego II i Zofję Dorotę, małżonkę Fryderyka Wilhelma I, króla pruskiego, było z winy samego Jerzego bardzo nieszczęśliwe, i dlatego królowa została uwięzioną na całe życie. W 1698 Jerzy odziedziczył Hanower, a 12 sierpnia 1714, jako najstarszy syn Zofji, wstąpił na tron angielski, i w jego osobie dom hanowerski przyszedł do posiadania korony Wielkiej Brytanji. Ukoronowany 31 października, rozwiązał gabinet torysów Oxforda (ob.), postawił wigów u steru rządu pod kierunkiem Walpole'a (ob.), krwawo stłumił 1715 powstanie Stuartów, tępił Jakobitów (ścięcie adwokata Loyer 1723), ustanowił siedmioletnie trwanie parlamentu, zatrzymał nadal stałe wojsko i nazewnątrz rozwinął tak energiczną politykę, że zapewnił Anglji górujące w Europie stanowisko. **J.** nie lubił przebywać w Anglji, nie nauczył się nawet dobrze języka angielskiego i corocznie wyjeżdżał do ulubionego Hanoweru, dla którego podczas wojny północnej zjednał Bremen i Verden. Wogóle był to monarcha ze stosunkami angielskiemi zupełnie nieobeznany i przez Anglików bardzo nielubiony; † w Osnabrück 1727, pochowany w Hanowerze.

Jerzy II August, król Wielkiej Brytanji i Irlandji, elektor hanowerski, 1727—60, syn i następca Jerzego I, * 1681. Wstąpił na tron 1727; podobnie jak ojciec opierał się na stronnictwie wigów, a ministrowie Walpole i Chatham otoczyli blaskiem jego panowanie. Mężny osobiście, walczył już 1708 pod dowództwem Marlborougha i 27 czerwca 1743 odniósł pod Dettingen zwycięstwo nad Francuzami. Wielkie powstanie Jakobitów w 1745 uśmierzył jego syn, książę Cumberland. Pod koniec swego panowania popadł w wojnę z Francją, której końca nie doczekał, zaplątany w wojnę siedmioletnią, stał po stronie Fryderyka W. Uczynił on bardzo wiele dla marynarki angielskiej. W Hanowerze, do którego szczególne miał upodobanie, założył uniwersytet w Getyndze (1734). Pod jego rządami założono również Muzeum Brytańskie. † nagle 1760 w Kensington. Ożeniony był od 1705 z Wilhelminą Karoliną, ks. Ansbach (* 1683, † 1737), która wywierała nań wpływ znaczny i zostawiła mu ośmioro dzieci. Z najstarszym swym synem Fryderykiem Ludwikiem, ks. Walji (* 1707, † 1751), żył w jawnem i największem poróżnieniu. Por. Walpole „George II, memoirs of his reign“ (1851, t. 3); „History of the reign of Georg II“ (anonim. 1885).

Jerzy III Wilhelm Fryderyk, król Wielkiej Brytanji i Irlandji, 1760—1820, do 1815 elektor, a odtąd król hanowerski, * 1738, wnuk Jerzego II, a syn Fryderyka Ludwika, ks. Walji i Augusty, ks. Sax.-Gotha, wstąpił na tron po swym dziadku 1760. Otoczony torysami, powołał do władzy misterjum Bute, a następnie ministerjum Grenville i North; po nieszczęśliwej wojnie z północnoamerykańskiemi osadami, wigowie przyszli do steru rządu, i król zmuszony był przyjąć gabinet Foxa, który atoli nie zdołał się długo utrzymać. Później za gabinetu Williama Pitta i jego następców prowadził długoletnią walkę z rewolucją francuską i z cesarstwem, w ciągu której wewnątrz kraju, a mianowicie w Irlandji, suro-

we sprawował rządy. Jeszcze w 1765 objawiały się w króla symptomata choroby umysłowej, która w 1810 zamieniła się na wyraźne obłąkanie, skutkiem czego książę Walji 10 stycznia 1811 ogłoszony został regentem. W końcu ociemniawszy zupełnie, † **J.** w Windsor 1820. U ludu nie miał **J.** żadnej popularności, i z tego powodu wykonano kilka na jego życie zamachów (1786, 1796, 1800), których król szczęśliwie jednak uniknął. Życie prywatne prowadził **J.** wzorowe; najchętniej przestawał z rodziną, w chwilach wolnych zajmował się gospodarstwom wiejskiem. Za jego panowania doszła Wielka Brytanja szczytu swego rozwoju i zajęła najpotężniejsze stanowisko między mocarstwami świata, co wszakże przypisać należy nie tyle polityce króla, ile raczej wielkim wypadkom spółczesnym, znakomitym mężom stanu i utalentowanym wodzom. Strata Ameryki była wynagrodzona zdobyciem Indji, zajęciem przylądka Dobrej Nadziei, wysp Jońskich i t. d. Ożeniony 1761 z Zofją Karoliną, ks. Meklemburg-Strelicką (* 1744, † 1818), miał 7 synów: swego następcę Jerzego IV, Fryderyka ks. York (ob.), Wilhelma Henryka ks. Clarence, późniejszego króla Wilhelma IV (ob.), Edwarda ks. Kent, († 1820), ojca królowej Wiktorji, Ernesta Augusta (ob.) ks. Cumberland, później kr. hanowerskiego, Augusta Fryderyka ks. Cambridge (ob.) i 6 córek.—Por. Aikina „Annals of the reign of king George III“ (2 t., Londyn, 1820); Hughesa „History of England from the accession of George III“ (7 t., Londyn, 1836); Broughama „Historical sketch of statesmen who flourished in the time of George III“ (Londyn, 1839); Masseya „History of England during the reign of George III“ (4 t., Londyn, 1861—63); Phillimore „History of England, Reign of George III“ (t., 1863); Walpole „Memoirs of the reign of G. III“ (4 t., Londyn, 1847); „Correspondance of George III with Lord North“ (wyd. przez Donne'a, 2 t., 1867).

Jerzy IV Fryderyk August, król Wielkiej Brytanji, Irlandji i Hanoweru, 1820—39, syn Jerzego III, * 1762. Przy wrodzonych zdolnościach otrzymał surowe, ale staranne wychowanie i klasyczne wykształcenie. Doszedłszy pełnoletności, wystąpił jako skończony gentleman i przyjaciel opozycyjnego stronnictwa wigów. Wkrótce jednak okazał się marnotrawcą, graczem i rozpustnikiem. Potajemny jego związek małżeński z piękną wdową wyznania katolickiego Fitzherbert, oraz długi, wynoszące ½ mil. funtów ster., były powodem gorącym rozpraw w parlamencie. Książę tracił przez to szacunek u narodu. Pod warunkiem, że zapłacą długi i powiększą pensję, zawarł 8 kwietnia 1795 prawny związek z krewniaczką swą, Karoliną ks. Brunświcką, ale już 1796 rozłączyli się małżonkowie. Od czasu rozłamu w stronictwie wigów (1792), książę coraz bardziej odsuwał się od swoich dawnych przyjaciół. Król Jerzy III odmawiał wrogo usposobionemu synowi wszelkiego udziału w służbie cywilnej i wojskowej. Pomimo to i pomimo wzgardy, okazywanej **J.** przez lud, objął on z powodu nieuleczonej słabości ojca regencję 10 stycznia 1811, powierzył ster rządu torysom z Percevalem na czele i ściągnął na się tym sposobem nienawiść dotychczasowych przyjaciół wigów. W parlamencie ciężko został dotknięty rozprawami o prowadzeniu się swej żony. W ruchliwej epoce 1814—14 przebywał w Anglji i przedsiębrał wielkie budowle, które, pożerając ogromne sumy, zdradzały raczej przepych, aniżeli smak i gustowność. Zwłaszcza podczas wizyty londyńskiej sprzymierzonych monarchów Rosji, Austrji i Niemiec (1814) roztoczył on niesłychanie kosztowny przepych. Po pokoju paryskim czynny brał udział w układach politycznych i okazywał się bardziej konstytucyjnym od swych ministrów. Na kongresie wiedeńskim żądał jako regent hanowerski nadania konstytucji państwom niemieckim i nie chciał przystąpić do świętego przymierza. W tymże czasie objął opiekę nad książętami i ziemianami brunświckimi i złożył ją po dojściu do pełnoletności księcia Karola 1823. Uległość jego dla torysów tak wielkie budziła w narodzie niezadowolenie, że wywoływała powstania ludu i ową w parku St.-James groźną napaść rozjątrzonego ludu, przed którym jednak umknął regent szczęśliwie. Po śmierci ojca (29 stycznia 1820) koronował się z niesłychanym przepychem 19 lipca 1821. Śmierć małżonki (sierp. 1821), której odmawiał praw i tytułu królowej, uwolniła go od przykrych skutków prowadzonego właśnie procesu. Po śmierci Castlereagha (sierp. 1822) postawił na czele rządu liberalny gabinet Canninga, a gdy ten umarł, powołał do steru władzy Wellingtona, z którym, mimo emancypacji katolików, poczęła się reakcja w polityce zewnętrznej (ob. Wielka Brytanja). Hanowerowi (ob.) nadał konstytucję 1810. Schorzały żył **J.** pod koniec panowania w zupełnem odosobnieniu w Windsorze i † 1830 tamże. Ponieważ jedyna jego córka Karolina i starszy brat, książę York, pomarli bezdzietnie, przeto wstąpił na tron drugi jego brat Wilhelm IV (ob.). Por. Wallace „Memoirs of the life and reign of George IV“ (3 t., Londyn, 1832); Karolina Bury „Diary illustrative of the times of George IV“ (2 t., Londyn, 1838); książę Buckingham „Memoirs of the court of the Regency“ (Londyn, 1856); „Court of George IV“ (Londyn, 1858); Fitzgerald „The life of George IV“ (1881, t. 2); Mac Carthy „History of the four Georges“ (1844 i nast., t. 4).

Jerzy V Fryderyk Aleksander Karol Ernest August, król hanowerski 1851—1866, jedyny syn króla Ernesta Augusta (ob.) księcia Cumberlanda, * 1819 w Berlinie, † 1878 w Paryżu. Pod okiem matki swej otrzymał staranne wychowanie i okazywał wiele zdolności jako kompozytor mu-

zyczny. Chorując długo na oczy, zaniewidział całkowicie 1840 r. W 1843 ożenił się z Marją, księżniczką altenburską (* 1818), a po śmierci ojca (18 listopada 1851) wstąpił na tron i wogłoszonym patencie zapewnił nienaruszalność konstytucji krajowej. Mimo to wszakże, wyrobiwszy sobie pod wpływem matki urojone pojęcie o władzy monarszej, przeceniając oraz własne zdolności i swą potęgę, dążył bezustannie do ustalenia rządów autokratycznych. Przeciw Prusom żywił zawsze największą nieprzyjaźń. Dlatego w r. 1866 stanął po stronie Austrji, ale zwyciężony w bitwie pod Langensalza (27 czerwca 1866), wyzuty przez Prusy z własnego królestwa, zamieszkał w Hietzingu pod Wiedniem, nie przestając wszelkiemi możliwemi sposoby działać na szkodę Prus. **J.** zajmował się z zamiłowaniem sprawami teologicznemi; jego absolutyzm miał silną przyprawę mistycyzmu, od roku 1857 sprzyjał nawet wolnomularstwu, które chciał zużytkować w celach politycznych; w dawnem swem królestwie popierał nowoczesny ortodoksyjny luteranizm i przestrzegał ściśle praw kościoła katolickiego. W r. 1876 przeniósł się z najstarszą swoją córką Fryderyką do Paryża.—Syn jego Ernest August, * 21 września 1845, przybrał po śmierci ojca tytuł księcia kumberlandzkiego, ale zastrzegł sobie w piśmie do mocarstw prawa do Hanoweru, dlatego też rząd pruski nie wypłacił mu sum skonfiskowanych ojcu.—Starsza córka Jerzego V, ks. Fryderyka, * 9 stycznia 1848, zaślubiła w 1880 barona v. Paweł Rammingen i mieszka w Anglji; druga zaś Mary, * 3 grudnia 1849, niezamężna. Por. Klopp „König G. V“ (Hanower, 1878; Wehrs „Biographie und Gedächtnisschrift auf König G. V“ (1878); Meding „Memoiren zur Zeitgeschichte“ (3 t., Lipsk, 1881—84).

Jerzy I Chrystjan Wilhelm Ferdynand Adolf, król Hellenów od 1863, drugi syn Chrystjana IX, króla duńskiego i królowej Ludwiki, * 1845. Przed wstąpieniem na tron grecki nosił imię Wilhelma. Kształcił się w Kopenhadze i wstąpił do służby wojskowej w marynarce duńskiej. Podczas pobytu w Londynie 1863 przedstawiony przez rząd angielski za zgodą Francji i Rosji na kandydata do tronu greckiego, jednogłośnie obrany został królem przez zgromadzenie narodowe heleńskie 30 marca 1863 pod imieniem Jerzego I. Wybór jego przyśpieszył wcielenie wysp Jońskich do Grecji. Jerzy I, zrzekłszy się wszelkich praw do tronu duńskiego na korzyść młodszego rodzeństwa, stanął w porcie Pireus 30 października, zaprzysiągł konstytucję i objął rządy kraju (ob. Grecja). Trzymał się niemal zdala od rządów, które pozostawia zupełnie przywódcom stronnictw greckich, ale to ściąga nań zarzut ospałości; zarzucali mu również sprzyjanie cudzoziemcom. Gdy w 1876 r. wraz z rodziną udał się w podróż za granicę, sądzono, że już do kraju nie wróci. Zupełne nieziszczenie nadziei greckich, rozbudzonych podczas wojny rosyjsko-tureckiej, wpłynęło więcej jeszcze na utratę popularności jego w kraju. Wszelako dzięki konwencji 1881 r. udało mu się odzyskać dla Grecji większą część Tesalji i Epiru. W każdym razie panowanie jego zapewniło Grecji prócz zupełnego spokoju wewnętrznego, wiele dodatnich rezultatów, jak wytępienie rozbójnictwa, rozwój nauki i sztuki, podniesienie się przemysłu i polepszenie środków komunikacji. Wojna grecko-turecka z r. 1897 przysporzyła mu niemało kłopotów i nieprzyjemności (ob. Grecja). Żonaty jest od 1867 z Olgą, córką w. ks. Konstantego Mikołajewicza, (* 1851); z tego małżeństwa ma pięciu synów: następcę tronu księcia Sparty, Konstantego, * 1868, ks. Jerzego, * 1869, który obecnie (od 1898) jest generał-gubernatorem usamowolnionej wyspy Krety (ob.), ks. Mikołaja, * 1872, ks. Andrzeja, * 1882 i ks. Krzysztofa, * 1888, oraz trzy córki.

Jerzy I.

Jerzy Brodaty, książę saski, 1500 — 39, * 1471, † 1539, syn Albrechta Odważnego (des Beherzten) i Zedeny, Czeszki, przeznaczony początkowo do stanu duchownego, sprawował kilkakrotnie rządy w imieniu nieobecnego ojca, a sam wstąpił na tron 12 września 1500. Jakkolwiek nie była mu wrogą reforma religijna, sądził jednak, że ona tylko przez papieża i sobór może być z pożytkiem zaprowadzoną, i dlatego też, obrażony przez Lutra, występował gorliwie i surowo przeciwko jego zasadom. Z równą surowością wystąpił w 1525 przeciwko wojnie chłopskiej, którą także uważał za następstwo reformacji. Małżonką jego była od 21 listopada 1496 Barbara, królewna polska (* 1478, † 1534). W żałobie po śmierci małżonki i dziewięciorga dzieci zapuścił książę brodę i już nigdy jej nie golił. Po jego zgonie, korona saska przeszła na jego brata, Henryka Pobożnego, gorliwego stronnika reformacji.

Jerzy, ks. saski, generał piechoty, * 8 sierpnia 1832, drugi syn króla Jana, w 1856 został majorem, w wojnie 1866 dowodził brygadą jazdy jako generał-major, brał udział w wojnie z Francją 1870—71. W r. 1873 objął naczelną komendę 12 korpusu armji, 1888 mianowany został generał-feldmarszałkiem. W 1859 zaślubił infantkę portugalskę Marję Annę (* 21 lipca 1843, † 5 lutego 1884), z którą miał sześcioro dzieci. W r. 1854 przyjął prezesostwo saskiego stowarzyszenia dla badania starożytności, w 1864 z okazji stuletniego jubileuszu akademji sztuk plastycznych w Dreźnie został jej kuratorem. Jest domniemanym następcą tronu saskiego.

Jerzy Fryderyk Wilhelm Ernest, książę pruski, syn ks. Fryderyka i Ludwiki, ks. anhalt-bernburskiej, * 1826. Od r. 1866 generał kawalerji w armji pruskiej. Ks. Jerzy zjednał sobie roz-

głos całym szeregiem prac dramatycznych, które ogłaszał pod pseudonimem *Jerzego Konrada*. Niektóre z nich znalazły powodzenie na scenach niemieckich, mianowicie: „Phädra" (dramat, grywany i na scenie warszawskiej), „Kleopatra" i „Wo liegt das Glück" (1877). Z innych jego utworów chwalą także: „Don Sylvio," „Die Marquise von Brinvilliers," „Electra," „Yolanthe," „Der Alexanderzug," „Lurley und Katarina Poisin," „Rudel und Melisande," „Der Talisman," „Medea," „Christine von Schweden," „Arion," „Umsonst," „Elfrieda von Monte Salerno" (1875); „Adonia" (1877); „Ferrara" (1878); „Katharina von Medicis" (1884); „Conraden" (1887); „Sappho" (1887). Zbiorowe wydanie jego dramatów ogłoszono w Berlinie (4 t., 1870).

Jerzy Fryderyk Karol Józef, wielki książę meklemburg-strelicki, * 1779 r. w Hanowerze, † 1860, trzeci syn wielkiego księcia Karola Ludwika Fryderyka, z pierwszego jego małżeństwa z Fryderyką hesko-darmsztadzką, wstąpił na tron po swoim ojcu 6 listopada 1816 i zaślubił 12 sierpnia 1817 Marję, księżniczkę hesko-kaselską (* 21 stycznia 1796). Zniósł poddaństwo, ozdobił wspaniale stolicę swego państwa, założył wiele zakładów pożytecznych, podniósł rolnictwo i oświatę kraju. Podczas ruchów politycznych 1848 złączył się z Prusami i nie udzielił żadnych koncesji, przez inne rządy czynionych. Opór jego przeciwko nowej konstytucji bratniego kraju Szwerynu przyczynił się wielce do jej uchylenia. **J.** † 1860, zostawiwszy tron najstarszemu synowi Fryderykowi Wilhelmowi.—Drugi jego syn, książę *Jerzy*, * 1824, generał rosyjski, od 1851 zaślubiony z wielką ks. Katarzyną (* 28 sierpnia 1827), córką w. ks. Michała, znany jest jako posłannik rosyjski podczas zawikłań wschodnich. † 1876 r. w Petersburgu.

Jerzy Czarny, ob. Karadżiordżia.

Jerzy Wiktor, książę Waldeck, ob. Waldeck.

Jerzy z Ludwinowa, pseudonim Jerzego Ręczyńskiego.

Jerzyce, wieś pod Poznaniem, posiada fabrykę przetworów chemicznych, zatrudniającą 350 robotników, fabryki cygar i dachówek, cegielnię, browar i 16,000 miesz.

Jerzyk (*Cypselus*, *Micropus*), rodzaj ptaków blizki jaskółek, zaliczany jednak w różnych układach do różnych rzędów, wróblowatych, długorękich lub krzykliwych, ma za cechy: dziób bardzo krótki, trójkątny, w znacznej części w piórach nasadowych skryty; paszcza obszerna, nogi bardzo krótkie, wszystkie 4 palce naprzód skierowane, skrzydła bardzo długie, wązkie i ostre, ogon mniej więcej widłowaty. Obyczaje ich są bardzo podobne do jaskółczych, gnieżdżą się w dziurach skał, murów i starych drzew, w których ścielą sobie liche gniazda ze słomy i innych grubych materjałów, mocno własną śliną zlepionych. Żywią się owadami, za któremi się nieustannie upędzają. Z 20 znanych gatunków, jeden tylko *C. murarius (C.apus)*, 18 cm. długi, 40 cm. szeroki, czarny z połyskiem zielonawym, przylatuje do nas na lato i bawi od połowy maja do połowy sierpnia. **J.** *górny (C. alpinus)*, znacznie większy od poprzedzającego, znajduje się w Tatrach.

Jerzyk.

Jerzykowski Antoni, filolog polski, * 1821 w Poznańskiem, † 1889 r. Po ukończeniu gimnazjum, studjował filologję w uniwersytecie wrocławskim, gdzie otrzymawszy 1842 r. stopień doktora filozofji, został nauczycielem w Trzemesznie; obecnie (1873) jest nauczycielem przy gimnazjum św. Marji Magdaleny. **J.** zdolny, wytrawny pedagog i zasłużył się jako autor, tłómacz lub wydawca wielu podręczników do nauki języka ojczystego, języków klasycznych, geografji i histo.ji. Do takich należą między innemi: „Geografja do początkowego użycia etc." (Ostrów, 1846, 2 wyd., Poznań, 1864); „Zadania do tłómaczenia z greckiego na polskie i z polskiego na greckie" (Trzemeszno, 1865); „Zadania do tłómaczenia z łacińskiego na polskie i z polskiego na łacińskie" (dla klas niższych, Lesz., 1852, 4 wyd., Gniezno, 1880, dla klas średnich, oddział I, 1866 i 71; oddział II, 1870); „Gramatyka polska dla początkowego użytku" (Poznań, 1872); „Gramatyka łacińska dla szkół gimnazjalnych i realnych" (3 wyd., Gniezno, 1880); „Mała gramatyka języka niemieckiego dla początkującej młodzieży polskiej" (6 wyd., 1880); „Słownik ortograficzny z dodaniem niepolskich wyrazów i wyrażeń" (Poznań, 1885).

Jerzykowski Stanisław, lekarz, * 1847 r. w Ostrowiu w w. ks. Poznańskiem; medycynę studjował we Wrocławiu, następnie osiadł w Poznaniu, jako lekarz praktyczny. Napisał: „Popularny wykład o budowie, pożywieniu i pielęgnowaniu ciała ludzkiego" (2 wyd., Poznań, 1883); „O powietrzu w stosunku do odzieży, mieszkania i ziemi" (2 wyd., 1884); „Przewodnik dla felczerów, sióstr miłosierdzia i wogóle osób, zajmujących się pielęgnowaniem chorych" (1886); „Rady i nauki dla niewiast we właściwych im słabościach i potrzebach" (1887).

Jerzysław.

Jerzysław, herb: W polu błękitnem, pod gwiazdą złotą—głowa jelenia srebrna. U szczytu trzy pióra strusie. Nadany 1823 roku przez cesarza Aleksandra I

profesorowi uniwersytetu Godfrydowi Frejerowi.

Jeschken (po czesku *Jesztied*), góra w Czechach, na południo-zachód od miasta Liberca (Reichenberg), 1013 metrów wysoka.

Jesd, *Jezd*, miasto główne niewielkiej perskiej prowincji t. im., ma około 40,000 m. i jest jednym z najważniejszych punktów handlu wewnętrznego tego kraju. Słynie także z wyrobu najlepszych w Persji tkanin jedwabnych, dalej dywanów i obuwia.

Jesen *(Jessen, Jesenius)*, właściwie *Jeseński z Jesenego* Paweł, ksiądz braci czeskich, obrany 1589 biskupem, † 1594 w Bezuchowie; był jednym z tłómaczów i komentatorów Biblji czeskiej, zwany *Kralicką*.

Jesenská Różena, autorka czeska, * 1863 na Smichowie, zajmuje się nauczycielstwem i wydała zbiory poezji, przeważnie lirycznych: „Usmievy“ (1889); „Okamžiky“ (1890); „S vlasztovkami“ (1891); „Konec idylly“ (1892); „Trzi listy“ (1892); „Slitovani a láska“ (1895, nagrodzone przez Akademję czeską); dramat: „V žiti proudech“ (1893); dla dzieci: „Dvie povidky“; „Basniczky“; „Pohádky verszem“; „Jarmila“.

Jesi, u starożytnych *Aesis*, miasto w prowincji włoskiej Ancona, nad rzeką Esino, ma 12,200 m.; fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych. **J.** jest rezydencją biskupa, posiada gimnazjum, szkołę techniczną, oraz kilka gmachów starożytnych.

Jesi Samuel, * 1789 w Medjolanie, sławny miedziorytnik, † 1853 r. we Florencji, pracował głównie nad rysunkami i obrazami Rafaela, które znakomicie reprodukował. Do celniejszych jego utworów należą: „Wygnanie Hagar“ (podług Guercina), „Madonna z Janem i św. Stefanem“ (podług Fr. Bartolommeo).

Jesień, ob. Pory roku.

Jesioklon, ob. Klon.

Jesion *(Fraxinus)*, rodzaj roślin z rodziny oliwowatych; cechy jego są: kwiaty już rozdzielno, już dwupłciowe, z kielichem 3 lub 4-dzielnym i takąż koroną, lub też okrycia kwiatowego niedostaje; zawiązek dwukomóreczkowy, z zalążkami wiszącemi; owoc skrzydlak jednonasienny, płaski, lancetowaty; należą tu wysokie drzewa o liściach przeciwległych, najczęściej nieparzysto-pierzastych i kwiatach zebranych w wiechy kupkowate; rozprzestrzeniony po całej ziemi w 50 około gatunkach, ważnych w leśnictwie i technice. **J.** *zwyczajny (F. excelsior)* dochodzi 40 m., przy średnicy 90—125 cm., i żyje do stu lat, dochodzi w Europie do 62° szer., u nas dosyć się często przytrafia w lasach liściastych, lubi zwłaszcza płaszczyzny, nieco wilgotne; kwitnie w kwietniu i maju, liście składają się z 8—15 listków, lancetowatych, spiczastych, bezogonkowych, piłkowanych; odznacza się dużemi, czarnemi, prawie czworograniastemi pąkami. Niegdyś w medycynie używane były liście, nasiona i kora, ta ostatnia w miejsce chiny. Kora używa się w garbarstwie; drewno białe, trwałe i twarde, używa się na meble, pod względem opałowym zostaje do buczyny w stosunku 88: 100; popiół wydaje wiele potażu. Nieprzyjaciołmi **J.** są kantarydy i zwierzyna. Przez kulturę

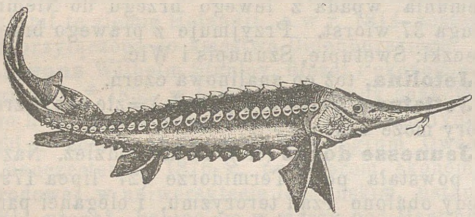

Jesion. 1 pęd kwitnący, 2 liść, 3, 4 kwiat dwupłciowy, 5 kwiat męski, tylko z dwóch pylników złożony, 6 zawiązek owocowy, z przodu ścięty, z zalążkami, 7 tenże w przecięciu poprzecznem, 8 gałązka z owocami, 9 owoc otwarty, 10 nasienie z zarodkiem, 11 to samo w przecięciu poprzecznem.

otrzymano wiele odmian, jak **J.** *płaczący (F. pendulosa)* z gałęźmi wiszącemi, **J.** *złoty (F. aurea)* z gałęźmi żywo żółtemi, **J.** *pręgowany (F. jaspidea)*, **J.** *srokaty (F. erosa)*, **J.** *kędzierzawy (F. crispa)*, z liśćmi pozwijanemi, **J.** *jednolistny (F. heterophylla)*.—Z innych gatunków godny jest uwagi **J.** *mannowy (F. ornus)*, drzewo dochodzące 10 m., liść zwykle 7-listkowy, rośnie w Europie płd., zwłaszcza w Sycylji i Kalabrji. Z pnia wypływa słodki sok, krzepnący na powietrzu i znany pod nazwiskiem manny (ob.).

Jesiotr *(Acipenser)*, rodzaj ryb z rzędu kostołuskich *(Ganoidei)*, z grupy chrząstkowatych *(Chondrostei)*, stanowi typ rodziny jesiotrowatych. Szkielet **J.** jest niedoskonale skostniałym, natomiast tarcze kostne, stanowiące pokrycie ciała, są nader twarde, ułożone w 5 rzędów. Kształt ogólny ciała jest wysmukły, wrzecionowaty, głowa przedłużona w ryj, mocno naprzód wystający, pod którym przed otworem ust wiszą 4 wąsy w poprzek ustawione; usta dolne pod ryjem umieszczone, zupełnie bezzębne. Skrzele zbudowane jak u ryb kościstych. Ogon z dwu płatów nierównych złożony, z których górny jest większy od dolne-

go. Płetwa grzbietowa 1 tylko, daleko na tył ciała cofnięta, płetw parzystych obie pary się znajdują. Rodzaj **J.** obejmuje liczne gatunki, żyjące w wodach umiarkowanego pasa starego lądu; właściwie są to ryby morskie, odbywające w pewnych porach roku wędrówki do rzek dla złożenia iskry, a pod jesień do morza wracające; chociaż niektóre gatunki, jak np. w Wołdze i Uralu, pozostają w nich i przez zimę, gdzie odbywają sen zimowy, leżąc nieruchomo na dnie, pokryte śluzem wydzielonym przez skórę. **J.** mają w ogólności mięso smaczne, a jako największe w wodach słodkich, chciwie są łowione. Oprócz mięsa dają jeszcze dwa ważne produkty, *kawior* (ob.) i *klej rybi* czyli *karug*, otrzymywany z pęcherza pławnego; rozmaicie się przygotowuje, a używany jest jako najmocniejszy klej do

Jesiotr.

spajania przedmiotów drobnych i delikatnych, na wyrób plasterka angielskiego, na klej ustny (*Mundleim*) i t. p. — W wodach Europy płn.-zach. znajduje się tylko **J.** *zachodni* (*A. sturio*), 2—6 m. długi, na górnej stronie brunatny, na dolnej biały; w kwietniu wchodzi do Wisły, gdzie daleko się posuwa; znajduje się też w morzu Czarnem i Kaspijskiem. Inne gatunki są: **J.** *wschodni* (*A. Güldenstädtii*), w rzekach morza Czarnego i Kaspijskiego; *Siewruga* (*A. stellatus*), 2 m. długa, w tych samych wodach; *Wyż* (*A. huso*), największy, dochodzi 8 m. długości, a wagi do 1600 kg. *Sterlet*, *Czeczuga* (*A. ruthenus*), najmniejszy, lecz najsmaczniejszy, około 10 kg. wagi, na 1 m. długi, znajduje się w Dunaju, Dnieprze, Wołdze, Obi, Jeniseju. Monografję **J.** podali Fitzinger i Heckel w *Rocznikach muzeum Wiedeńskiego*, t. 1.

Jeske I, *Jeska*, *Jeski*, *Jaski* v. *Półkozic* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem czerwonem—osła głowa srebrna, w lewem błękitnem—lew złoty z maczugą srebrną w łapach.

Jeski.

Nad hełmem korona. Labry z prawej strony czerwone, podbite srebrem, z lewej błękitne, podbite złotem. Nadany 1630 r. przez Zygmunta III przy adoptacji Mikołaja Półkozica Wolskiego, marszałka w. kor., Andrzejowi, tajnemu radcy elektora brandeburskiego, i Izraelowi, konsulowi Gdańska, braciom Chone, zwanym Jaski, których dziad, Paweł, otrzymał szlachectwo od cesarza Karola V.—**J.** II: W polu srebrnem, na trzech belkach czarnych, ku dołowi tarczy coraz dłuższych—pół lwa złotego ze złotą gałązką w łapach. U szczytu też belki i pół lwa, jak na tarczy. Por. „Księgę herbową“ J. hr. Ostrowskiego.

Jeske August Adam, * 1836 w Trzemesznie, w w. ks. Poznańskiem, † 1875 w Warszawie. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, studjował, jako stypendysta poznańskiego towarzystwa pomocy naukowej, na uniwersytecie berlińskim nauki filologiczno-historyczne, po których odbyciu przebywał czas krótki w w. ks. Poznańskiem, redagując 1863 czasopismo *Nadwiślanin*; stamtąd przeniósł się na stałe do Warszawy r. 1864. Zajmując się wychowaniem domowem, powziął myśl wydawnictwa pedagogicznego, któreby zaradzić potrafiło potrzebom wychowania naszego i wprowadzić je na tory najnowszej pedagogiki. W r. 1875 począł tedy wydawać szereg książek elementarnych, pod ogólnym tytułem „Systematyczny kurs nauk,“ w którym przeprowadzał metodycznie cały postępowy tryb filozoficznego i naukowego wychowania dzieci od lat 3 do 14. Wydawnictwo to miało obejmować 25 podręczników, stanowiących całość zupełną, podjętą w myśl jednego planu i systemu. Zasługą **J.** jest głównie to, że on pierwszy u nas przeprowadził systematycznie w wykładzie swoim metodę *indukcyjną*, wspartą jednocześnie na podstawie *nauki poglądowej*. Wydał: „Metodyczna geografja“ (Warszawa, 3 wyd., 1882); „Arytmetyka dla dzieci“ (1885); „Gramatyka języka polskiego” (1886); „Mała stylistyka dla dzieci od lat 9 do 12“ (1886).

Jeske Bolesław, rządowy pruski inżynier i architekt, radca regencyjny w Berlinie, * roku 1849 w Poznaniu. Nauki gimnazjalne odbył w Śremie i Poznaniu, studja uniwersyteckie w akademji rządowych budowniczych w Berlinie. Budował parlament niemiecki w Berlinie i mennicę.

Jeske-Choiński Teodor, ob. Choiński.

Jesmońskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Witebskiem, pow. Orszańskim. W r. 1771 posiadał je Przezdziecki, opłacając kwarty złp. 771 gr. 2, a hyberny złp. 180.

Jessa albo *Ulanka*, rz. wypływa w gub. Mohylowskiej, płynąc w kierunku zachodnio-północnym, wchodzi w gub. Mińską i wpada z prawego brzegu do Uły, niedaleko połączenia się z tą rzeką kanału Berezyńskiego.

Jesse Jan Haneage, pisarz angielski, * 1808 w Londynie, był urzędnikiem admiralicji, * 1874. Ogłosił: „Memoirs of the court of England during the reigns of the Stuarts“ (1839—40, 4 t.,

3 wyd., 1857, t. 3); „The court of London from the revolution in 1688 to the death of George II“ (1843, t. 3); „Literary and historical memorials of London“ (1847, t. 2, dalszy ciąg 1850, t. 3); „Richard III and his conteporaries“ (1861); „London, its celebrated charakters and remarcable places“ (1870, t. 3); „Memoirs of celebrated Etonians“ (1875, t. 2) i in. Za najważniejsze jego dzieła uchodzi „Memoirs of the life and reign of George III“ (1867, t. 3.).

Jessen, ob. Jesen.

Jessenius, J. *de Magna Jessen*, właściwie *Jeseński* Jan, lekarz, * 1566 r. we Wrocławiu, † 1621, medycynę studjował w Witemberdze i Padwie; uczył następnie w Witemberdze. W roku 1600 powołany do Pragi, był profesorem oraz dziekanem wydziału lekarskiego i pierwszy odbywał w Pradze sekcje na trupach. Był następnie lekarzem nadwornym cesarza Rudolfa II i następcy jego Mateusza; 1618 r. obrany rektorem uniwersytetu praskiego. W powstaniu stanów czeskich przeciwko Ferdynandowi II dwukrotnie jeździł do Pesztu, celem skłonienia Węgrów do wspólnego działania z Czechami, i za to po bitwie Białogórskiej został ścięty. Napisał: „Zoroaster seu philosophia de universo” (Witemberg, 1593); „Programma de origine et progressu medicinae“ (1600); „De plantis“ (1601); „De cute et cutaneis affectibus“ (1601); „Anatomiae historia“ (1601) i in.

Jesso albo *Jeso*, najbardziej ku północy wysunięta wyspa z czterech wielkich wysp japońskich, leży na północ wyspy Nipon, zajmuje 81,374 klm. kw. (1,478 mil. kw.), stanowi kraj górzysty, leśny i obfitujący we wszelkiego rodzaju kruszce; klimat ma zimny, grunt niezbyt urodzajny. Liczba miesz. wynosi około 314,000 głów, w tem 50—80,000 rybaków, którzy tylko w lecie na **J.** się zatrzymują; pierwotnych mieszkańców wyspy, Ajnów, jest już tylko 12,000. Stolicą wyspy jest Sapparo, a najważniejszem miastem i portem wywozowym jest Hakodate.

Jesus Nasarenus Rex Judaeorum (łac. skróc.: J. N. R. J.)—Jezus Nazareński król Żydowski; taki napis był z rozkazu Piłata pomieszczony na krzyżu Chrystusa.

Jeszil-Irmak, rzeka w Azji Mniejszej, bierze początek w górach Antytaurus i wpada na wschód od Samsun do morza Czarnego.

Jeszin Paweł z Bezdiezca, uczony Czech, * w 2-ej połowie XVI w. w Czernowicach, † po r. 1632, od 1620 syndyk Nowego Miasta Pragi, wydał tam 1620 po raz piewszy, porównawszy 7 rękopisów, kronikę Dalimila, p. t. „Kronika stara klasztoru Bolesławskiego i t. d.“, którą wkrótce, z wyjątkiem ocalałych 6 egzemplarzy, wykupili i spalili Jezuici. Oprócz tego wydał ważne dla historji prawa czeskiego dzieło „Majestas Carolina, sive Constitutiones Caroli IV, Romanorum Imp. etc.“ (Hanoviae, 1617).

Jeszina Józef, pisarz czeski, * 1824, † 1889, ksiądz, zajmował się językiem cygańskim i wydał: „Romani Czib czili jazyk cikánsky“ (Praga, 1882; wyd. II z udziałem prof. M. Hattali), oraz „Slovnik czesko-cikánsky a cikánsko-czeský“, z powiastkami cygańskiemi (Kutna Hora, 1889).

Jeszybah (hebr. *siedzenie*), w liczbie mnogiej *Ieszybot*, starożytna nazwa talmudycznych akademji palestyńskich i babilońskich, których przełożony nosił tytuł Rosz Jeszybah. Takie Jeszybot kwitły także w Polsce, na Rusi i Litwie jeszcze w XVI w.

Jeś, rz. w gub. Suwalskiej, pow. Marjampolskiw, poczyna się na północ wsi Igliszkany, o 2 mile na wschód od miasta Marjampola; płynie w kierunku wschodnio-północnym i poniżej Poniemunia wpada z lewego brzegu do Niemna. Długa 37 wiorst. Przyjmuje z prawego brzegu rzeczki: Swętupię, Szunupis i Wić.

Jetolina, toż co analinowa czerń.

Jettatura, gettatura (włosk.)=złe oko, wzrok, który może urzec.

Jeunesse dorée (fr.), złota młodzież. Nazwa ta powstała po 9 Termidorze (27 lipca 1794), kiedy obalono rząd teroryzmu, i eleganci paryscy zaczęli używać życia i odziewać się wykwintnie; nazwa ta oznacza dotąd elegantów wielkomiejskich.

Jeux floraux, t. j. igrzyska kwiatowe, nazywały się tak popisy poetyckie, które się corocznie odbywały w Tuluzie, pod przewodnictwem stowarzyszenia, nazwanego później *Académie des Jeux floraux*. Pewna liczba obywateli tuluskich, pragnąc przyjść z pomocą upadającej poezji trubadurów, założyła w tym celu stowarzyszenie poetyckie. W r. 1323 siedmiu członków tegoż (*Sept trobadors de Tolosa*), wezwała na 1 maja 1324 wszystkich zwolenników tak zwanej sztuki wesołej *(gay saber* albo *gai savoir)* do popisu poetyckiego. Zwycięzca miał zapewnioną nagrodę i tytuł *doktora wesołej sztuki*. Arnold Vidal de Castelnaudary otrzymał wówczas jako nagrodę złoty fijołek. W r. 1325 towarzystwo to przybrało nazwę *Consistori de la gaya sciensa*, które mimo licznych przeszkód przetrwało pod tem mianem do r. 1484. W tym ostatnim roku zagrożone upadkiem, ale wskrzeszone na nowo przez Klemencję Isaure, przybrało z powodu, że nagrody jego składały się z kwiatów, wyżej przytoczoną nazwę *Jeux floraux*. Za wpływem akademika Laloubère towarzystwo to, zupełnie przeistoczone w r. 1695, przybrało nazwę *Académie des Jeux floraux* i pod tem imieniem utrzymało się aż do naszych czasów. W 1696 poczęła wydawać owa akademja „Recueil annuel de l'académie,“ obejmujący premjowane poezje i rozprawy towarzystwa. Por. Poitevin Peitavi „Mémoires pour servir à l'histoire des jeux floraux,“

Tuluza, 1851); Gotien Arnoult „Monuments de la littérature romane, publiés sous les auspices de l'académie des jeux floraux“ (3 t., Tuluza, 1841—51). Por. także Böhmera „Die provençal Poesie der Gegenwart“ (Halla, 1870); Schwana „Die Entstehung der Blumenspiele“ (1884); Chabarieau „Origine et établissement de l'Académie des jeux floraux“ (Tuluza, 1886).

Jever, miasteczko w wiel. ks. Oldenburskiem, połączone spławnym kanałem z morzem Północnem; ma 5,200 miesz., stary zamek i gimnazjum.— *Ziemia Jever* (Jeverland), po wygaśnięciu 1603 dawnego domu oldenburskiego, przeszła w posiadanie domu Anhalt Zerbst, a po wygaśnięciu i tego ostatniego 1793 r. w posiadanie cesarzowej rosyjskiej Katarzyny II, jako księżniczki z domu Anhalt-Zerbst, skutkiem czego Rosja otrzymała miejsce i głos na sejmie związku niemieckiego. W r. 1807 cesarz Aleksander odstąpił tę ziemię Holandji, a w r. 1814 została ona przyłączona do księstwa Oldenburskiego.

Jevons Wilhelm Stanley, filozof i ekonomista angielski, * 1835 w Liverpoolu, wnuk znakomitego historyka Roscoe, kształcił się w Londynie, 1866 r. został profesorem w kolegjum Owena w Manczesterze, 1876 r. profesorem ekonomji narodowej w uniwersytecie londyńskim, ustąpił 1881, utonął, kąpiąc się w morzu pod Hastings 13 sierpnia 1882 r. Główne jego dzieła: „Substitution of similars the true principle of reasoning“ (1869); „Theory of political economy“ (2 wyd., 1879); „The principles of science: a treatise on logic and scientific method“ (2 wyd., 1877); „Elementary lessons in logic“ (7 wyd., 1879); „Money and the mechanism of exchange“ (4 wyd., 1878); „The state in relation to labour“ (1882). Po jego śmierci wydano: „Methods of social reform, and other papers“ (1883) i in.

Jewett Sara Orne, autorka amerykańska, * 1849, pisująca pod pseudonimem *Alice Eliot*. Do najznakomitszych jej rzeczy należą: „New England Tales“ (1892); „The country of the pointed tirs“ (1896) etc.

Jewłaszewski (N.), władyka piński i turowski greckiego obrządku, 1573—75; pochodził od dawnych bojarów ruskich, którzy pod wpływem Polski na Litwę, zmieniali się w szlachtę i przyjmowali herby polskie. **J.** miał posiadłość ziemską, prawdopodobnie w województwie Nowogródzkiem, † 1575 r.

Jewłaszewski (Fedor), autor pamiętników ruskich, syn poprzedniego, * 1546, prawdopodobnie w Nowogródzkiem, w 1564 r. walczył już w wojnie z w. ks. Moskiewskiem, następnie zostawał w służbie u króla, załatwiając interesa prawne; po śmierci Zygmunta Augusta załatwiał takież sprawy, będąc na usługach Mikoł. Krz. Radziwiłła, a później Chodkiewiczów. Ojcu wyrobił władyctwo, ale sam przeszedł do kościoła reformowanego. W r. 1592 obrany był podsędkiem nowogródzkim. **J.** ważne w literaturze naszej zajmuje miejsce, jako autor pamiętników, napisanych po rusku, przetłómaczonych na język polski przez Eug. Ciemniewskiego i wydanych przez Tad. ks. Lubomirskiego p. t.: „Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, nowogródzkiego podsędka 1546—1604“ (Warszawa, 1860). Dzieło to nie wielkie, ważne naprzód jako zabytek literatury ruskiej w Polsce, a powtóre jako źródło, pozwalające ocenić potęgę wpływu cywilizacji polskiej na Litwę i Ruś, oraz wskazujące proces przeistaczania się pod tym wpływem żywiołów rusko-litewskich na polskie. **J.** sam uległ temu prądowi; mając zaś liczne stosunki ze szlachtą i panami, znając kraj doskonale, daje wiele drobnych wprawdzie szczegółów, ale interesujących z tego względu, że dotyczą wewnętrznych dziejów ówczesnej Rzeczypospolitej.

Jewłaszewski Kazimierz Ludwik, prawdopodobnie krewniak, może nawet synowiec poprzedniego, sekretarz królewski za Zygmunta III, komisarz w rozmaitych sprawach rzeczypospolitej. Na sejmie 1647 jako poseł występował przeciwko Januszowi Radziwiłłowi o zburzenie w dobrach swoich krzyżów i innych godeł katolicyzmu, co okazało się fałszem, jak na to dowody złożył sędziwy ksiądz katolicki z dóbr Radziwiłła. Mianowany 1655 r. kasztelanem smoleńskim, zawierał **J.** traktaty z Kozactwem 18 września 1658 r., a zaraz potem posunięty był na wojewodę brzesko-litewskiego. Spędziwszy większą część żywota w usługach kraju, † 1664.

Jezabel, córka Etbaala, króla Sydonu, żona Achaba, króla izraelskiego, główna opiekunka bałwochwalczej czci Baala i Astarty w królestwie Izraelskiem i Judzkiem. Została zabitą z rozkazu Jehu, kiedy ten, mszcząc się krwi proroków i sług Bożych, wytępił cały ród Achaba.

Jezajasz, ob. Izajasz.

Jezbera Franciszek Jan, Czech z pochodzenia, docent języków słowiańskich w uniwersytecie warszawskim, * 1829 w Brzeźnicy w Czechach; od r. 1843 uczył się w Pradze; około r. 1848 poświęcił się studjom nad Słowiańszczyzną i poznawał narzecza słowiańskie. W roku 1858 podróżował po Łużycach, Saksonji i Prusiech. Od r. 1861 był profesorem języka rosyjskiego i serbskiego w instytucie politechnicznym praskim. Następnie przebywał kilka lat w Rosji; od 1869 wykłada w uniwersytecie warszawskim. Korzyść dla Słowiańszczyzny widzi w przyjęciu przez wszystkie narody słowiańskie cyrylicy i myśl tę przeprowadza w swych pismach, drukowanych przeważnie po rosyjsku, nadto zwykle cyrylicą. Napisał: „Kyril a Method nepsali nikdy hlaholsky než kyrilsky“ (Praga, 1858), wymierzone przeciwko Szafarzykowi; „Obrana“ (obrona poprzedniej pracy); poemat „List ke vszem slovanskym druhóm mojim“; „O pismenech vszech slovanskych národów“ (Praga, 1860);

„Póvodni zpievy a básnie“ (Praga, 1861); „Rusové, Srbové, Polaci a Czechové i t. d.“ (Praga, 1863) i wiele in. Wszystkie płody literackie **J.** ciekawe są pod względem psychologicznym, a szczególnie *Katalog* jego zbiorów, drukowany w Warszawie.

Jezd, miasto, ob. Jesd.

Jezdechast, miasto w perskiej prowincji Paristanie, położone przy drodze z miasta Szyras do Ispahnu, tworzy naturalną, silnie obwarowaną twierdzę.

Jezercy, po grecku *Ezeritai*, starożytne plemię słowiańskie, osiadłe w południowej części Peloponezu, około miasta Helos, z którego rozwalin zbudowało sobie stolicę *Jezero* i opłacało haracz cesarzom greckim, do połowy X w. Odtąd dzieje tego plemienia nikną zupełnie pośród innych plemion, osiadłych w granicach Grecji.

Jezerczić albo *Dobretić* Marek, Bośniak, Franciszkanin, a następnie biskup eretryjski i namiestnik apostolski w Bośni, * w Dobreticzu, † 1784; wydał 1782 „Kratko skupljenje ćudoredne iliti moralne bogoslovice sverhu sedam katoliczanske cerkve sakramentah i t. d.“ (w Ankonie). W pięknej przedmowie mówi o pisowni ilirskiej.

Jezerni Hora, po niem. *Osser*, szczyt w górach Szumawskich, zwany po czesku z drugim podobnym jemu, *Persa Matki Boži*, ma około 1,200 m. wysokości.

Jezerni Stiena, po niem. *Seewand*, szczyt w górach Szumawskich, pomiędzy jeziorami Czertowem a Czarnem, ma 1,100 m. wys.

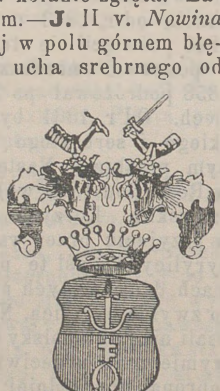
Jezerski Werch albo *Cerkvine*, góra w Czarnogórzu, na którą krajowcy w uroczystość św. Trójcy odbywają pobożne pielgrzymki.

Jezierna, miasteczko w powiecie Złoczowskim, w Galicji, przy drodze żel. Lwów-Podwołoczyska, ma 5,600 m.

Jezierski (hrabia) I v. *Nowina* odm.; herb: W polu błękitnem, nad srebrnem uchem od kotła—miecz. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—noga zbrojna, w kolanie zgięta. Labry błękitne, podbite srebrem.—**J.** II v. *Nowina i Prus* II: Na tarczy ściętej w polu górnem błękitnem—miecz do środka ucha srebrnego od kotła wetknięty; w dolnem, czerwonem, na dwóch kosach, dołem związanych, u góry skrzyżowanych końcami—półtora krzyża srebrnego. Nad koroną hrabiowską dwa hełmy ukoronowane: w I-m noga zbrojna w kolanie zgięta, w II-m—ręka zbrojna z mieczem. Labry z prawej strony błękitne, z lewej czerwone, podbite srebrem.

Jezierski I.

Jezierski II.

Jezierski Stefan, zwany *Paludanus*, poddziekan u ś. Florjana w Krakowie, żyjący w pierwszej połowie XVII w., jest autorem licznych panegiryków kościelnych i świeckich, pisanych po łacinie.

Jezierski Lewald Jacek, h. Prus, * 1722 z Ludwika, komornika łukowskiego, dziedzica na Sarnowie, Kierzkowie, Burcu i in. i Wiktorji Stożcickiej, skarbnik 1761, posłował na sejm 1761 z Lubelskiego, 1772—1775 na delegację Ponińskiego, 1774 z ziemi Nurskiej posłował, jako miecznik łukowski, 11 kwietnia 1785 został nowo kreowanym jedynym kasztelanem łukowskim i wziął w zastaw Dziecinów, Osieck, Tyśmienicę, Jodłonkę, z których brał tytuł starosty, komisarzem mianowany przez prymasa Podoskiego, wedle Kitowicza dorobił się na tej posadzie 200,000. Zasiadał na sejmie 4-letnim i zaprojektował złośliwie, by w izbie powieszono zegar, nie dozwalając dłużej kwadransa mówić. † 1805 w Otwocku, dzierżawionym od Bielińskiego marszałka. Słynął z dowcipu; 1776 założył łazienki (na Kasztelańskiem v. Banzemera), które że niby przez wolne kobiety dozorowane, dały powód ostrej odpowiedzi **J.** szydzącym z niego damom „Jak się mają kasztelanki?“ „Źle, bo rywalizujecie z niemi!“ Zalecał królowi, by posłał do burzenia Bastylji w Paryżu starostów. Budował wsie w Sandomierskiem, w Maleńcu pierwszą fabrykę stali i kos, warzelnię soli pod Łęczycą, rudokopy miedziane w Opoczyńskiem, zwane Miedzierze. W Otwocku tak urządził fabryki, że za to dostał od Austrji tytuł hrabiego. Wychwala go Naruszewicz (10, 45) za te fabryki i ekonomikę, za budowę tamy w Warszawie, zasłaniającej miasto od wylewów, za projekt podatku od tabaki i urządzenie nowo założonej przez się fabryki tytuniu. Proponował osadzenie na tronie dynastji angielskiej, jako popierającej handel i przemysł, wyszydził jednak żądania mieszczan, aby utworzyli trzecią izbę sejmową, nazywając ich szynkarzami, kramarzami i przypisując im samym upadek miast. Był stronnikiem dziedziczności. Drukowane są jego: „Mowy... na sejmie“ 1764 (Warszawa t. r.); „Traktaty polskie, z sąsied. mocarstwami zawarte od 1657“ (1789); „Historja odkrycia Ameryki przez Kolumba“ (z fr., przekł. Robertsona 1789); „Jezierski, kasztelan łukowski, zdanie swoje o panowaniu dożywotniem sukcesjonalnem“... (1790); „J. k. ł., jak życzy tak pisze“ (1791); „Kopja listu do Angielczyka pisanego“ (Warszawa, 1791) i „Mowy,“ pojedyńczo drukowane.

Jezierski Franciszek Salezy, z tejże co poprzedni rodziny i również znakomity publicysta, * 1738 w ziemi Łukowskiej, pierwotnie prawnik, następnie wojskowy, straciwszy w służbie obozowej niewielkie mienie, wstąpił do zgromadzenia księży Misjonarzy w Warszawie i wyświęcony na kapłana był niepoślednim kaznodzieją. Po odbytej podróży do Włoch, został kanonikiem kolegjaty kaliskiej i lubelskiej; mianowany przez komisję edukacyjną rektorem szkoły akademickiej w Lublinie, a następnie wizytatorem generalnym szkół, mówił wszędzie bezwzględną prawdę i wytykał wady, karcił obojętność, ale przez to naraził się wielu obywatelom i został z pożytecznie zajmowanej posady wizytatorskiej usunięty. Od 1785 pełnił czas jakiś zastępczo obowiązki bibljotekarza uniwersytetu. Doznając jednak i tu niesprawiedliwości, porzucił zupełnie zawód nauczycielski. Podczas sejmu czteroletniego pracował wspólnie z Kołłątajem nad rozmaitemi projektami, mającemi na celu całkowitą zmianę dawnego stanu rzeczy w kraju, ogłaszał szeregi broszur i dzieł rozmaitej treści, walcząc zawsze siłą rozumowania lub bronią dowcipu i śmieszności przeciwko wadom i pojęciom staroszlacheckim. Przekonaniami swemi należał do partji najskrajniejszej obozu reformatorskiego. Gorący zwolennik zasad rewolucji francuskiej, żądał i we własnym kraju radykalnej zmiany stosunków społecznych i w tym celu działał zarówno pismami, jak czynem. Mowy swoje na zgromadzeniach klubowych, któremi kierował, zwykł był kończyć temi słowy: „Co było na górze, będzie na dole, a co było na dole, będzie na górze". Nienawidził możnowładców, nie lubił szlachty a bronił śmiało mieszczan i ludu wiejskiego. † 1791 w Warszawie. Wszystkie niemal prace literackie **J.**, oprócz jeno dwu romansów tendencyjnych „Goworek herbu Rawicz, wojewoda sandomierski, powieść z widoków we śnie" (Warszawa, 1789) i „Rzepicha, matka królów, żona Piasta etc." (Warszawa, 1790; 2 ed., tamże, 1794) są treści politycznej. Ważniejsze z nich są: „O bezkrólewiach w Polsce i o wybieraniu królów, począwszy od Zygmunta Augusta aż do naszych czasów" (Warszawa, 1790); „Katechizm o tajemnicach rządu polskiego, jaki był około 1735 etc." (Warszawa, 1790, 2 ed. pod zmienionym nieco tytułem t. r.), dziełko napisane bardzo dowcipnie; jest to wyborna satyra dawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej, pełna palącego sarkazmu i bolesnych zarzutów; niewątpliwie najlepsza to praca **J.** „Jarosza Kutasińskiego, herbu Dęboróg, szlachcica łukowskiego, uwagi nad stanem nieszlacheckim w Polsce" (Warszawa, 1790) obrona mieszczan; „Ktoś piszący z Warszawy d. 11 lutego 1790", jest to odpowiedź krytyczna na pismo: „I ja też", którego autorem nie jest **J.**, jak chce Bentkowski, lecz ktoś inny; „Duch nieboszczki Bastylji etc." (Warszawa, 1790) i wiele innych. Już po śmierci autora wydano: „Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownemi do rzeczy uwagami objaśnione" (Warszawa, 1792), rodzaj małej encyklopedji, w której pełno jest wiadomości do rzeczy polskich, kreślonych w tonie dowcipnym i satyrycznym.

Jezierski Michał, powieściopisarz i poeta, * 1811, zamieszkały na Ukrainie, † 1891, ogłosił zbiór poezji (Wilno, 1837), powieści (tamże, 2 t., 1843), komedje (Kijów, 1857); powieści: „Pan kasztelan" (1841); „Julia i Marja" (1843); „Intryga włóczęgów" (1854); „Konkurenci"; „Letarg" (1855); „Złota tabakierka", „Ekonomowa" (1857); „Córka morza" (1875, 1887). Komedje: „Kabała panny chorążanki"; „Kaprys i głupota" (1857). Dramat: „Ofiary zasad" (1880) i in. „Ostatnia miłość ostatniego króla" (Kraków, 1884); „Zemsta kasztelanowej" dramat w 4 akt. (Warszawa, 1887); „Pani Podkomorzyna" opowiadanie historyczne (1881); „Z dziejów dawnej Polski" (studjum histor. 1882).

Jezierski Feliks, pisarz polski, * 1817 we wsi Kozłówce, w Lubelskiem. Po ukończeniu gimnazjum lubelskiego kształcił się od 1836 na uniwersytecie moskiewskim; 1840—62 był nauczycielem w Lublinie, a następnie aż do 1873 inspektorem jednego z gimnazjów w Warszawie. Oprócz rozpraw filologicznych i filozoficznych, umieszczanych w *Tygod. Petersburskim*, *Przegl. naukowym* i *Bibl. warszaw.*, wydał osobno: „Przygotowania do wiedzy mowy polskiej" (Warszawa, 1843); „Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego" (Warszawa, 1847); „Rzecz o pojęciach ludzkich, ich przechodzeniu i rozwijaniu się" (Warszawa, 1846). Z angielskiego tłómaczył także poezje: Longfellowa „Duma o Hiawacie" (Warszawa, 1860); „Złota legenda"; „Ewangelina"; „Faust" Goethego (1857); Fulhama „Biała góra" (Lublin, 1861); Arnolda „Soroa i Rustem" (w *Bibl. Warsz.* 1862); Brandesa „Główne prądy literatury w XIX w."; Langego „Historja filozofji materjalistycznej"; Shelleya „Prometeusz", oraz „Dzieje literatury angielskiej (w „Dziejach literatury powszechnej" z illustr., wydaw. Lawentala Warszawa).

Jezierza I, *Jeziora*, herb: W polu czerwonem—krzyż kawalerski złoty, a na nim kruk, pierścień w dziobie trzymający. U szczytu—3 pióra strusie.—**J.** II różni się tem od poprzedniego, że u szczytu zamiast piór strusich znajduje się kruk taki, jak na tarczy.

Jezierza.

Jezierzany, miasteczko w Galicji, w pow. Borszczowskim, o ćwierć mili od rzeki Hnilawy położone, liczy 2,600 miesz.

Jezierzyce, niem. *Geserich-See*, wielkie jezioro na pograniczu Prus zachodnich i wschodnich, w pow. Suskim i Morawskim. Posiada liczne wyspy, półwyspy i zatoki; długość jego wynosi 3 mile, szerokość około ¼ mili.

Jezierzyckie albo **Ozierysk'ie** starostwo niegrodowe, znajdowało się na granicy wdztwa Witebskiego i Polockiego. Podług metryk litewskich z 1619 należały do tego sstwa: miasto obronne Jezierzyszcze (ob.) i dobra Toroczany, Koziany, Czortowicze, Swinie, Uhło, Kopne, Stojowicze, Rowna, Ostrowna i Stajki. Od 1580 było w kolejnem posiadaniu familji Grocholskich, książąt Sokolińskich, Statkiewiczów, książąt Ogińskich z Kozielska; Poniatowskich, wreszcie z mocy przywileju Augusta III, od d. 31 października 1744 dzierżył je Antoni Sołłohub z żoną Brygidą, z książąt Radziwiłłów, opłacając z niego kwarty złp. 10,250, a hyberny złp. 6,020. Na polach tego sstwa w 1564 d. 13 lipca Stanisław Pac odniósł zwycięstwo.

Jezierzyszcze albo *Ozierzyszcze*, w gub. Witebskiej, niegdyś silna twierdza litewska, położona śród jeziora, z którego się poczyna rzeka Obola.

Jeziorański Antoni, generał, zostawił pamiętniki, ogłoszone we Lwowie p. t. „Pamiętniki generała Antoniego Jeziorańskiego“ (w Bibljotece nowości, t. II, 1880).

Jeziorański Feliks, autor i publicysta * 1820 w Dąbrowie gub. Siedleckiej, ukończył wydział techniczny z wykładem prawa trzechletnim, w 1838 został urzędnikiem w cywilnym trybunale warszawskim i przechodząc kolejno stopnie hierarchji sądowej doszedł do posady sędziego apelacyjnego. Opuścił służbę z chwilą ogłoszenia reformy sądowej; † 1896 w Warszawie. W r. 1879 założył *Gazetę sądową* i do zgonu był jej redaktorem. Wydał: „Ustawy hypoteczne i przepisy o zatwierdzaniu aktów notarjalnych“ (Warszawa, 1882—1896, cz. 2); „W obronie praktyki sądowej“; „O celu i znaczeniu przepisów o zatwierdzaniu aktów notarjalnych“; „O różnych rodzajach wpisów hypotecznych niestanowczych“; „Podręcznik dla sądów pokoju Król. Polskiego“ (1878); „O prawie stron do pojednania się“ (1870); „O znaczeniu kontraktów pozahypotekowych“ (1875).

Jeziorki, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim; zajmuje 15 morgów przestrzeni.

Jeziorna, rzeka w gub. Warszawskiej; początek w pow. Grójeckiem pod Wygnanką; płynie ku wschodowi przez Jeziorka, Jeziora, Koźmin, wchodzi w powiat Górno-Kalwaryjski, od Gościeńczyc skręca ku północy, wchodzi w powiat Warszawski, od Piaseczna przybiera kierunek północno-wschodni, płynie pod Jeziorną i pod Wilanowem wpada z lewego brzegu do Wisły. Długa 50 wiorst; przyjmuje z prawej strony Krasnę, z lewej Tarczankę.

Jeziorna, wieś fabryczna, nad rzeczką Jeziorną, w powiecie Warszawskim, odległa o 2½ mili od Warszawy. Należy do niej osada zwana *Jeziorną Bankową*, w której znajduje się wielka fabryka papieru, od 100 lat przeszło istniejąca; rozwój jej rozpoczyna się od 1835, i wtedy dobrocią wyrobu stanęła prawie na równi z zagranicznemi. 1869 sprzedaną została Karolowi Roesler; obecnie jest własnością Natansonów.

Jezioro, zagłębienie lądowe, wodą wypełnione, różnej rozległości, otrzymuje swój zasób wody bądź przez dopływy, bądź bezpośrednio przez opady atmosferyczne, traci go zaś przez odpływ lub ulatnianie. Podobnie jak stawy, należą do kategorji wód stojących. Rozróżniają się **J.** trzy gatunki: **J.** nie mające żadnego związku z rzekami; **J.** dające początek rzekom, oraz **J.** przyjmujące wody dostarczane przez rzeki i dające niekiedy początek innym rzekom. Zależnie od wyniesienia nad poziom morza podzielić je można na **J.** *górskie* i **J.** *równin.* **J.** Rakus-Tol i Manzaraur w Himalajach położone są na wysokości 4,650 m., morze Kaspijskie zaś, które jest największem jeziorem (436,452 klm. kw. bez wysp) przypada o 25,6 m. poniżej poziomu morza Czarnego, a morze Martwe o 394 m. poniżej poziomu morza Śródziemnego. Inny podział **J.** polega na warunkach geologicznych ich utworzenia się. Największą głębokość posiada **J.** Bajkalskie 1248 m. Woda jezior dla małej zawartości soli przeważnie uważaną być może za wodę słodką; są jednak **J.** słone, sodowe (z węglanem sody), gorzkie (z siarczanem magnezji), boraksowe. Temperatura wody w **J.** zmienia się w ogólności z porą roku. Ponieważ woda ma największą gęstość przy 4°, w ogólności przeto woda cieplejsza przypada wyżej. Jeżeli temperatura wody na powierzchni jest stale niższa od 4°, **J.** należy do typu **J.** biegunowych czyli polarnych. Por. Penck „Morphologie der Erdoberfläche“ (2 t., 1894).

Jezioro Wielkie, znajduje się w W. Ks. Poznańskim, pow. Międzychodzkim, między rzeką Wartą a traktem berlińskim.

Jeziorosy albo **Jeziorocze,** starostwo niegrodowe, leżało przy granicy Kurlandji i powiatu Brasławskiego, dziś Nowoaleksandrowskiego, w wdztwie Wileńskiem. Składało się z małego miasteczka Jeziorosy, nad jeziorem tegoż nazwiska, o mil 10 od Brasławia odległego, i ze wsi naokoło położonych.

Jeziorowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Krakowskiem, powiecie Lelowskim. Podług lustracji z r. 1660 powstało ze sstwa żarnowieckiego, przez odłączenie od niego wsi Jeziorowic z folwarkami i przyległościami. W 1771 posiadał je wraz z żoną Antoni Sikorski, miecznik chęciński, opłacając z niego

kwarty złp. 793 gr. 3. Ze zaś tenże posiadacz na meljorację tego sstwa wydał znaczną sumę złp. 40,000, przeto na sejmie warszawskim (1773—1775) stany Rzpltej, przez oddzielną konstytucję, oddały mu na lat 40 w posiadanie toż sstwo z warunkiem, iż nie wprzód z tej posesji miał ustąpić po latach 40, aż skarb Rzpltej wypłaci mu rzeczoną sumę.

Jezira. Dosłownie: stworzenie, początkowa nazwa pierwszej księgi Mojżesza. Późniejsza księga (Sefer) J. przypisywana Abrahamowi, lub rabinowi Akibie (I w. po Chr.), pochodzi z VII—VIII w. po Chr. i stara się wytłómaczyć jedność stworzenia za pomocą rozlicznych kombinacji cyfr i liter. Pierwsze wydanie z 5 komentarzami wyszło w Mantui 156. Tłómaczone wielokrotnie na łaciński. Wyszło po niemiecku w przekładzie Meyera (Lipsk, 1830).

Jezuaci, zgromadzenie zakonne pod wezwaniem św. Hieronima, założone w XIV w. (około 1363) przez *Jana Columbini* albo *Columbino*, bogatego patrycjusza z Sienny, który, rozdawszy cały swój majątek na cele dobroczynne, otrzymał 1377 od papieża Urbana V przyzwolenie na założenie tego zakonu z regułą św. Benedykta, która później zmienioną została na regułę św. Augustyna. Zgromadzenie to było założone dla pielęgnowania chorych i ubogich. Zakonnicy nosili białe sutanny z brunatnemi płaszczami. **J.** zostali zniesieni 1668 przez papieża Klemensa IV, na prośbę rzeczypospolitej Weneckiej. Żywot Jana Columbini wydał ks. Fryderyk Pösl (Ratyzbona, 1846). Niewieścia gałąź tego zgromadzenia (Jezuatki), założona przez Katarzynę Colombini, krewną Jana, nie była zniesiona przez Klemensa IX i istnieje dotychczas we Włoszech.

Jezuici albo *Towarzystwo Jezusowe (Societas Jesu)*, zakon religijny, który w dwu-wiekowym przeszło okresie swojego istnienia, zręczną polityką, wytrwałem dążeniem do raz obranego celu, przy obfitych środkach materjalnych, doniosły na narody i ich dzieje wpływ wywierał. W 1534 Ignacy Lojola, Hiszpan, uczeń wszechnicy paryskiej, ze swoimi spółtowarzyszami: Piotrem Lefèvre, Francisz. Ksawerym, Jak. Lainez, Alfons. Salmeron i Mikoł. Bobadillą, zjednoczywszy się w duchowne bractwo, postanowili udać się do Ziemi św. w celu nawracania niewiernych; ale gdy wojna z Turkami zamiarom tym stanęła na przeszkodzie, stowarzyszeni bracia rozproszyli się po uniwersytetach włos., nowych dla siebie jednając zwolenników. Wtedy Lojola, wespół z Lainezem i Lefèvrem, przybywszy do Rzymu, posłuszni jakoby boskiemu we śnie widzeniu, zawiązali bractwo pod nazwą *Towarzystwa Jezusowego*, którego regułę, opartą na ślubach czystości, ubóstwa i nieograniczonego posłuszeństwa swojej zwierzchniczej władzy, pap. Paweł III 1540 zatwierdził i założyciela zakonu, Ign. Lojolę, pierwszym mianował generałem. Była to chwila, w której Marcin Luter gromił nadużycia dworu rzym., rozprzężenie obyczajów duchowieństwa i sprzedaż odpustów; nowy przeto zakon, występując w obronie powagi i władzy papieskiej, hojne pozyskał przywileje. Jakoż Juljusz III, usunąwszy zakon Lojoli z pod władzy świeckiej i biskupiej, poddał go jedynie posłuszeństwu papieża i generała. Jezuici mieli moc spełniania wszelkich ceremonji i obrzędów, nawet względem osób klątwą dotkniętych, mogli nabywać dobra, zakładać kościoły i klasztory bez porozumiewania się z Rzymem, zmieniać wykonane śluby na dobre uczynki, rozsyłać na nauczycieli członków swojego towarzystwa, nadawać stopnie akademickie i w danym razie udzielać sobie dyspensy od godzin kanonicznych, postów i brewjarza. Według planu następcy Lojoli, Laineza, Jezuici dzielili się na 4 klasy: *Kandydatów*, t. j. ludzi świeckich, ślubami zakonnemi nie związanych, jakimi byli: Zygmunt III, kr. pols.. i Ludwik XIV, kr. fran.; *Nowicjuszów*, wybieranych z pomiędzy zdolniejszej młodzieży, których w 2-letniej próbie w naukę i regułę zakonną wdrażano; mogli oni w każdej chwili wystąpić lub być zwolnieni, po dwóch latach wykonywali przepisane śluby i odtąd nie mogli już bez pozwolenia przełożonego zakonu opuścić, wówczas przechodzili do klasy następnej: *Scholastyków* czyli nauczycieli szkół (coadjutores spirituales), którzy studjowali przez 5 lat nauki humanitarne (humaniora) i filozofję, później przez 5 lat byli nauczycielami tych przedmiotów, poczem 5 lat kształcili się w teologji; z nich rekrutowała się klasa 4 *profesów*, od których przyjmowaną była ostateczna uroczysta przysięga (professi quatuor votorum); ci dopiero mogli otrzymać wyższe godności w zakonie: misjonarzy, rezydentów, rektorów. Wybierany z pomiędzy tych ostatnich generał zakonu miał sobie dodaną przyboczną radę, złożoną z *admonitora* i 5 *asystentów*, reprezentujących naród włoski, niemiecki z polskim, francuski, hiszpański i portugalski. Rada ta wszakże nie krępowała generała, którego władza była prawie niegraniczoną. Wprawdzie pap. Innocenty X w r. 1646 postanowił, aby co dziewięć lat zwoływane były generalne zgromadzenia delegatów jezuickich, mających formalnie najwyższe artykuły władzy w zakonie, lecz rozporządzenie to zostało w 1746 przez Benedykta XIV uchylone. Generał mianował prowincjałów, superjorów, rektorów, magistrów, z obowiązkiem składania mu co kwartał raportów o charakterze braci klasztornych, jak również o politycznych i zakonnych wypadkach. Osłonieni potężną opieką papieży, królów i możnych, Jezuici szybkie w rozwoju swego zakonu czynili postępy. Już w chwili zgonu swojego założyciela (1556), zgromadzenie w 12 prowincjach liczyło 1,000 członków. Pierwsze kolegjum Jezuickie założył 1540 Francisz. Ksawery z Rodrygezem w Portugalji.

Odtąd w rosnącym postępie mnożyły się ich klasztory w Hiszpanji, Niemczech katolickich, Belgji, Bawarji, Czechach, Polsce i Litwie. Jezuici zagarnęli nadto pod swoją władzę uniwersytety w Wiedniu, Ingolsztadzie, Pradze, a o zawładnięcie innych, jak w Lowanjum i Krakowie, usilne czynili zabiegi. Jedynie w Anglji nie mogli znaleźć dla siebie gruntu. Do tak szybkiego wzrostu dopomagał im odmienny tór postępowania; o ile bowiem Franciszkanie swoją szorstkością, a Dominikanie groźną inkwizycją naród odstręczali, o tyle Jezuici pozorną łagodnością i polorem, pod godłem chwały boskiej (*ad majorem Dei gloriam*), na wszystkie warstwy narodu korzystnie dla swych celów oddziaływać umieli. W tym też działając kierunku, szybkie i poza krańcami Europy czynili postępy. Franciszek Ksawery, niosąc światło wiary do Azji, umacniał wpływ towarzystwa Jezusowego w Indjach Wsch., Kochinchinie, Malace, Cejlonie, Japonji. W Ameryce znaleźli wstęp do Brazylji i Paragwaju; w jednej tylko Afryce, u Kafrów i w Abisynji, misjonarskie ich zabiegi opór znalazły. W 1618 w 32 prowincjach Jezuici liczyli już 13,112 członków, a w r. 1640 generał Viteleschi uroczyście święcił setną rocznicę istnienia zakonu. W 1759 liczba członków zakonu wynosiła przeszło 22,000. Wszelako coraz groźniejszy jego wpływ na sprawy świata i zawiść reszty duchowieństwa, wywołały konieczność położenia tamy groźnym dla rządów i ludzkości postępom zakonu. W 1593, Arnauld, adwokat parlam. parys., powstał jawnie przeciwko Jezuitom z uzasadnionym zarzutem tajnego knowania z Hiszpanją na szkodę Francji i poduszczenia Portugalji do wojny z Maurami w Afryce, którą król Sebastjan życiem przypłacił. Zamach wychowańca Jezuitów, Barrière'a, na życie Henryka IV i dokonane zabójstwo tego króla przez innego ich wysłańca, Ravaillaca, spowodowało wypędzenie Jezuitów z Francji. Jednym z najzawziętszych nieprzyjaciół zakonu Jezusowego był margr. Pombal, minis. Józefa Emanuela I, kr. portug. Stawiony przez nich widokom rządu opór w Paragwaju i zamach na życie króla spowodowały usunięcie ich z krajów portug. (1750). We Francji, dokąd za sprawą Jez. Cottona, powrót został im dozwolony (1603), wywołany za monopol handlu na wys. Martynice proces żywe przeciwko Jezuitom wywołał oburzenie. Pascal wystąpił ze słynnemi „Lettres provinciales" (1656—57), w których cały kodeks moralny Jezuitów podał w powszechną pogardę. W 1761 parlament nakazał zamknięcie ich szkół, uznał zakon za nieistniejący, a wyrok ten Ludwik XIV, na wniosek minis. Choiseul, podpisał. Francja liczyła wtedy 4,000 Jezuitów. Takiż los spotkał ich w Hiszpanji (1767), w król. Obojga Sycylji i w Parmie. W 1769, na żądanie posłów hiszp., neapolit. i francus., Klemens XIII na zwołanym konsystorzu miał wyrzec zniesienie zakonu, lecz nagła, dniem wpierw śmierć papieża zamiarów tych urzeczywistnić nie dozwoliła. Dopiero następca jego, Klemens XIV Ganganelli, na wniosek dworu wersals. i wied., bullą „Dominus ac Redemptor noster" z d. 11 lipca 1773, ostatecznie zakon Jezuitów zniósł i sam w rok potem życie zakończył. Przewidział to zapewne Klemens XIV, wyrzekłszy przy podpisaniu bulli: „Questa suppressione mi dara la morte". Następca jego, Pius VII, przyjazny zakonowi, potwierdził pozostawione przez ces. Katarzynę II klasztory jezuic. na Litwie i Białej Rusi, a bullą *Sollicitudo omnium* z d. 7 sierpnia 1814, zakon Lojoli we wszystkich krajach katolic. przywrócił. Odtąd generałami zakonu byli: Tad. Brzozowski (Polak), Aloizy Fortis, Jan Roothaan, Piotr Beckx, Antoni Anderledy, od r. 1892 Hiszpan Ludwik Martin. W 1815, Ferdynand VII przywrócił ich w Hiszpanji i oddał posiadane poprzednio dobra. Rugowani i przywracani skutkiem zmiany rządów, ostatecznie 1868 z Hiszpanji usunięci zostali. We Francji za rządu Burbonów tolerowano Jezuitów, bez możności nauczania po szkołach; w r. 1848 odzyskali znów przywileje zakładania szkół i nowicjatów, lecz w 1880 ostatecznie zostali usunięci. W Rosji skasowano ich 1820; w Portugalji 1833, w Szwajcarji 1848. Cierpiani w Anglji, osiedlili się 1845 na wyspie Malcie, istnieją jeszcze w Austrji, Belgji, St. Zjedn. i w Indjach Wsch. We Włoszech są od 1859 tylko faktycznie cierpiani. Wpływ tego zakonu i jego działalność rozmaicie dotąd oceniane; nie ulega atoli wątpliwości, że stłumianie wszelkich głębszego myślenia objawów, hamowanie samodzielności ducha i wdrażanie do obłudnego posłuszeństwa było celem szkolnego wychowania poruczonej jej młodzieży, a wyłączne posługiwanie się w wykładzie nauk łaciną tłumiło rozwój narodowej literatury. Na dowód dość tu przytoczyć potworny makaronizm, w jaki piękny język naszych pisarzów okresu Zygmuntowskiego przeobraził się w XVII i XVIII wieku. Wewnętrzny układ zakonu Jezuitów jest na małą skalę obrazem hierarchji całego kościoła. I tu z jednego ogniska w rozmaitym zakroju, a zawsze do jednego zmierzające celu, rozchodzą się promienie. Jakkolwiek obecnie liczba Jezuitów jest stosunkowo dość nizka, liczny wszelako zastęp tajnych ich agentów daje przekonanie, że towarzystwo Lojoli, wierne swej tradycji, powolnie a wytrwale dąży do odzyskania dawnego wpływu i znaczenia. Liczba członków zakonu Jezusowego w 1871 wynosiła 8,800, w 1810 według „Catalogus Societatis Jesu" 10,511, w tej cyfrze kapłanów 4,859. Najwięcej Jezuitów liczy prowincja Kastylska (909) i Niemiecka (852). W 1841 było **J.** 3,653, od tego czasu liczba ich potroiła się. Leon XIII w 1886 wrócił zakonowi **J.** wszystkie przed kasatą posiadane prawa. W 1889 stowarz. Jezuitów liczyło 12,306 człon-

ków i dzieliło się na 5 asystencji, 23 prowincje i 3 misje. Najwięcej było ich w Niemczech (1000). Leon XIII wszystkie przyznane dawniej zakonowi przywileje w 1885 potwierdził. Jakkolwiek zakon **J.** w żadnym kraju nie odzyskał dawnego stanowiska, nie mniej wpływ jego w sprawach kościelnych jest bardzo wielki. Dziejopisarze Jezuitów: Wolff, Scheffer, Jordan, Pradt, Duller, Ellendorf, Kortum, Cretineau-Jolly, Sugenheim, Baliński „Dawna akad. wileńs." (1862), Ad. Krzyżanowski „Dawna Polska" (1849). Por. Nippold „Der Jesuitenorden von seiner Wiederherstellung bis zur Gegenwart" (1867); Hoffman „Geschichte und System des Jesuitenordens" (Mannh., 1870); Huber „Der Jesuitenorden nach seiner Verfassung und Doktrin, Wirksamkeit und Geschichte" (Berlin, 1873); Tavagnutti „Bibliotheca catolica Societatis Jesu" (Wiedeń, 1891); Zirngiebl „Studien über das Institut der Geselschaft Jesu" (Lipsk, 1870).

Jezuici w Polsce. Pierwszym z Jezuitów w Polsce był Canisius Piotr (ob.), który 1552 r. przybył z nuncjuszem Kamilem Montovato, biskupem Satriano i Thierrym Gérard do Krakowa, a potem na sejm piotrkowski. Hozjusz (ob.) jednak dopiero osadził ich w Brunsberdze 1564, za nim poszedł biskup płocki, Andrzej Noskowski, przeznaczając im kolegjum w Pułtusku. **J.**, zająwszy tak stanowiska w Prusiech niegdy krzyżackich i na „ciemnem" Mazowszu, za pośrednictwem wójta wileńskiego, Augustyna Mieleckiego Rotunda, i biskupa wileńskiego, Protasewicza Walerjana, osiedli 1569 r. na czacie w Wilnie przeciwko głowie litewskiej reformacji, Radziwiłłowi Czarnemu, z Sunnerem Franc., Hiszpanem, Baltazarem Hostaunskim i Andrzejem Fryzem z Moraw na czele. 1570 objął w Wilnie ster **J.** Warszewicki Stanisław (ob.), a do pomocy mu przybył 1573 r. Piotr Skarga (ob.), wychowańcy lub dzieci mazurskie, z których ostatni zostaje rektorem pierwszej akademji jezuickiej w Wilnie 1579 r. Tak poparci Jezuici przez Stefana Batorego, tego samego roku stają w Krakowie, dzięki miejscowemu biskupowi Piotrowi Myszkowskiemu, 1580 w Płocku, 1582 r. w Rydze umieszcza **J.**, monarchizmu narzędzie w nich widzący, Batory. Lwów 1596 przez Solikowskiego, 1596 przez Karnkowskiego, arbpów, zyskuje tych dobroczyńców, którzy wnet rozdzieleni na 4 prowincje: Polską, Litewską, Mazowiecką i Ruską, sprawdzili na Polsce słowa papieża Klemensa XIV, 1773 o sobie wyrzeczone *(questa suppressione mi dara la morte)*. 10 października 1574 r., potem w czerwcu 1575, napadnięto protestanckie kościoły i cmentarze w Krakowie, 1582 Jezuita Possewin, ułudzony propozycjami Iwana co do poddania się Rzymowi, wstrzymuje Stefana w zwycięskim pochodzie, 1535 i 1586 r. w Rydze wybuchła niechęć do Jezuitów przez śmierć króla, opiekuna ich, unikła srogiej kary. Zygmunt III rozpoczął złotą dla **J.** epokę. W Krakowie 1591, w Poznaniu 1593 przez nich podniecony lud i studenci napadli na protestantów i niszczyli ich kościoły, co Piotr Skarga pochwalił, a Zygmunt III 1596 nakazem zwrotu kościołów w Elblągu, Toruniu i Gdańsku (mimo krwawego oporu), 1595 r. za prawowite uznał. Przejmując listy patrjarchy carogrodzkiego w rzeczy unji Greków z protestantami 1573 r., tamowali zgodę tych wyznań i stali się, jak 1562 dowodził Rafał Leszczyński, źródłem wszelkich niepokojów. W r. 1606 zjazd sandomierski wprost żądał ich wygnania dla przywrócenia zgody, a gdy 1607 rokosz zjechał się pod Stężycę, Michał Kopystyński, biskup przemyski, przeciwnik unji brzeskiej, przez **J.** sklejonej 1595 r., wezwał jego pośrednictwa do Zygmunta III w obronie kościoła greckiego. Już Krowicki Marcin 1545 r. przestrzegał Zygmunta I, że **J.** nieprzychylni są oświacie i tronowi, kształcąc ludzi podobnych sobie „jak trup," i w istocie 1612 uzyskali od Zygmunta III zamianę swych szkół poznańskich na akademję, by zdławić szkołę Lubrańskich i filję krakowską, co wywołało protestacje sejmu 1613 r., i wreszcie zniesienie akademji **J.** przez papieża. 1622 r. otwarli swoje szkoły w Krakowie, dopiero 1635 z woli sejmu zamknięte. Jezuitów praktykom Władysław IV przypisując wejście Jana Kazimierza do zakonu, chciał ich wygnać, a przynajmniej sprowadził im przeciwników 1643 r. w Pijarach (ob.). Od 1722 r. dzięki biskupowi Konst. Brzostowskiemu osiedli w Wilnie. Już to jednak za późny był ratunek. Rokosz Zebrzydowskiego, pod Guzowem rozbity, zarówno godził w handel Zygmunta koroną, jak i sztuki jezuickie, które, jak powiada Maciejowski, równie straszne dla Polski, jak Krzyżacy, „odjęły jej miłość u ludów, Ruś, Prusy, Inflanty na nią poburzywszy." Jezuitom dzięki, Lach poszedł w nienawiść na Ukrainie i rzeź humańska była tego skutkiem; ślepy ich prozelityzm zakrwawił Połock 1623, zniweczył trud Mniszchów Rożyńskich, Żółkiewskich, odtrącił reformowane krainy pobrzeży baltyckich, sprowadził ponure sceny toruńskie 1726, prześladowaniem dysydentów dał pole działaniom nieprzyjaznym. Stracili Szwecję przez Jezuitów Wazowie. Jedną ręką dając krajowi mówców i małą liczbę uczonych, drugą budzili pobożność zewnętrzną, w licznych koronacjach obrazów śś., kanonizacjach i t. d. znajdującą wyraz. Objąwszy w swe ręce edukację, do wykrętnej gadaniny przyzwyczajali młodzież, później dobro kraju poświęcającą na sejmach dla popisu wymową. Alwara za światło dla rozumu, a monitora boćkowskiego za kierownika dla ciała swych pupilów obrawszy, po szkołach trzymają ich długo: 1) dla podarunków od rodziców, 2) dla ujęcia sobie ich samych w dojrzalnym wieku do zakonu. Nie mogąc Brożka (1581—1652) za te wykrycia skarcić, osma-

gali i wygnali drukarza, prześladowali Klonowicza, zaprowadzili 1618 cenzurę, 1617 index libr. prohibitorum wydali. Po przywróceniu rozwiązanego zakonu (ob. Jezuici), osiedli w w. ks. Poznańskiem i dopiero 1873 r. zostali wydaleni. W Galicji Kraków jest ich ogniskiem.

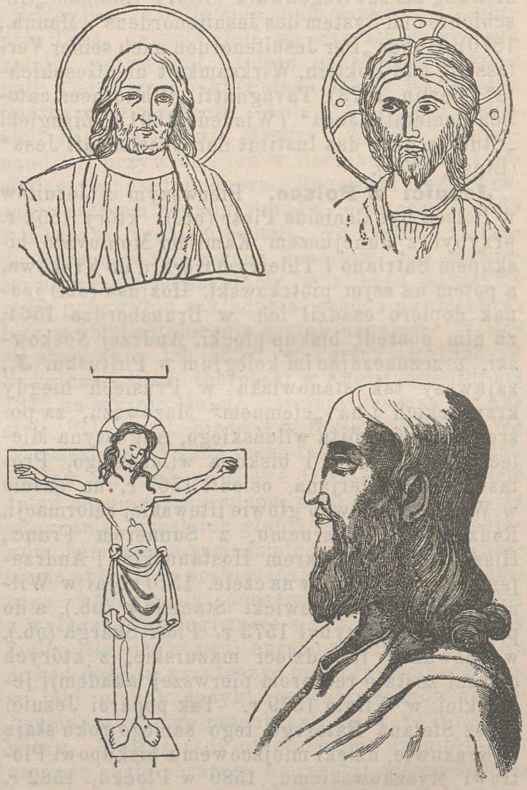
Jezuicki styl, styl architektoniczny XVII w. odznaczający się wspaniałością i przeładowaniem ornamentacji. Jest to właściwie styl „baroko," zastosowany do budownictwa kościelnego. Bogactwo dekoracji nie idzie w parze z logiką i bogactwem fantazji artystycznej. Do najwybitniejszych budynków w tym stylu należą; kościoł „del Gesu" w Rzymie i kościoł św. Michała w Monachjum." —*Jezuickim* stylem w literaturze nazywa się również styl, przeładowany ozdobami i makaronizmami, pokrywającemi pustkę myślową.

Jezuitki, zgromadzenie zakonne, założone podług jednych przez dwie Angielki, podług innych zaś przez Izabelę Rosella z Barcelony, zostało zniesione przez papieża Urbana VIII w roku 1631.

Jezupol, małe miasteczko w Galicji, pow. Stanisławowskim, nad rz. Bystrzycą, posiada piękny klasztor Dominikanów, założony 1598 r. przez Jakóba Potockiego, wojewodę bracławskiego, liczy 3,600 miesz.

Jezus, syn Syracha, ob. Ekklezjastyk.

Jezus Chrystus (po hebrejsku *Jeszua*, zbawca), druga osoba Trójcy św., Syn Boży, Bóg i Człowiek, zbawiciel i odkupiciel rodu ludzkiego, twórca religji chrześcijańskiej, potomek królewskiego rodu Dawida, urodził się w miasteczku Betleem, w okolicach Jerozolimy, za panowania cesarza Augusta, za sprawą Ducha św. z Marji, oblubienicy cieśli Józefa. Pokłon, oddany Dziecięciu przez mędrców ze Wschodu, i podejrzliwa stąd w królu Herodzie obawa, zmusiły rodziców chronić się ucieczką do Egiptu. Po śmierci Heroda, powróciwszy w rodzinne strony, zamieszkali w dawniejszej swojej siedzibie, w Nazaret Galilejskiem. Tu Jezus przeżył młodzieńcze lata, z których Ewangeliści ten tylko rys nam przekazali, że już jako 12-letni młodzieniaszek, przybywszy z rodzicami do świątyni Jerozolimskiej, swoją światłą z uczonymi dysputą powszechny obudził podziw. W 30 r. życia znajdujemy Jezusa w okolicach Martwego morza nad Jordanem, którego wodą, jako symbolem chrztu, Jan Chrzciciel namaścił i umocnił do wielkiego w przyszłości zawodu. Po 40 dniach samotnego na puszczy pobytu i dojrzałej swego posłannictwa rozwadze, ożywiony boską siłą ducha i miłością ludu, obok daru słowa i charakteru bez zmazy, rozpoczął w Palestynie naukę, głosząc blizkie królestwo niebieskie. Patrząc z boleścią na upadek narodu, świętym ożywiony ogniem, wystąpił do walki z kapłanami i faryzeuszami, których fałszywe dążności na błędne wiodły lud manowce. Siłą woli i słowa zdzierał **J.** z tych przywódców ciemnoty obłudną larwę, a wiodąc lud do samodzielności i moralnego odrodzenia, tłómaczył przyjście Mesjasza, błędnie dotąd przez faryzeuszów głoszonego. O ile bowiem ci w poduszczaniu ludu do zrzucenia jarzma rzymskiego mieli jedynie na celu utrwalenie swoich hierarchicznych rządów, o tyle Jezus, daleki żądzy świeckiego panowania, tylko prawdę i miłość bliźniego za cel ziemskiej szczęśliwości wskazywał. Jakoż zaraz w początkach swojego misyjnego zawodu, wybrawszy z pomiędzy spółziemian szczupłe grono przyjaciół, **J.** przebiegał z nimi kraj podczas świąt paschy i miesięcy letnich, a korzystając z każdej sposobności, krzewił w narodzie nieznane dotychczas zasady moralności i religji. Już sam wykład nauki, zastosowany do umysłowego poziomu słuchaczów, jasność, prostota i połączone z godnością umysłowienie przedmiotu, poparte cudownem chorych i kalek uzdrawianiem, chętnych jednały mu prozelitów. Wkrótce też, z niższych zwłaszcza warstw ludu, **J.** otoczył się liczną rzeszą uczniów i zwolenników. Szli za nim pogardzani nawet celnicy, możni zaś, ucze-

Średniowieczne wizerunki Jezusa Chrystusa.

ni, kapłani i faryzeusze nienawistnem nań, jako na oświeciciela ludu, patrząc okiem, zgubę mu gotowali. Jakoż w trzecim roku publicznej działalności, gdy Zbawiciel, ostateczny koniec swój przewidując, w gronie uczniów pożegnalną spożywał wieczerzę i symboliczne religijnego zebrania zostawiał im znamiona, wrogowie z pomocą zdrajcy Judasza, jako niebezpiecznego burzyciela, w moc rzymskiej władzy go oddali. Wiedział dobrze **J.**, że imię Mesjasza, torujące mu pierwiastkowo drogę w zamierzonym celu, stanie się teraz przyczyną upadku; że lud, niezdolny do powstania z moralnej nędzy, a zawiedziony w nadziei pozyskania materjalnego dobrobytu, chętnie jako fałszywego w swojem rozumieniu Mesjasza, na zgubę go poda. Pozostały dwie drogi ocalenia: opór lub ucieczka. Jako Bóg, swoją wszechmocą mógł w jednej chwili zniszczyć wrogie nieprzyjaciół zamiary; jako człowiek, w obawie śmierci modlił się do Ojca przedwiecznego, by oddalił od niego ten kielich, przyjął wszelako w pokorze cios mu zgotowany i poniósł śmierć z wiarą, że rzucony przez niego boski posiew tem obfitszy plon wyda. Oskarżony o bluźnierstwo i zniewagę Boga, stawiony jako uzurpator przed Poncjuszem Piłatem, możnowładcą rzym., po licznych obelgach i mękach, ów boski przyjaciel strapionych i nieszczęśliwych, zwiastun bratniej równości, duchowy rycerz w walce za swobodę i prawa ludu, jak zbrodniarz, oddał ducha na krzyżu, z tą wszelako wiarą, że rozpoczęte przez Niego dzieło, tryumf uwieńczy. Po trzech dniach powstawszy z martwych, przebywał jeszcze 40 dni w gronie swoich uczniów, w ich ręce dalsze krzewienie nauki poruczył, siłą Ducha ś. uzbroił, poczem widomie w niebiosa wstąpił.—Z powyższego zarysu życia Jezusa weźmy jeszcze niektóre ustępy pod rozwagę. Opierając się na poczynionych dotychczas badaniach, rok narodzenia Chrystusa dokładnie nie da się oznaczyć. Większa część uczonych zgadza się, że według rachuby Djonizjusza, data narodzenia **J.** na 750 lat po założenia Rzymu jest o kilka lat późniejszą; wiadomo bowiem, że Herod już przed świętami wielkanocnemi wyżej przywiedzionego roku życie zakończył, **J.** więc urodził się na 4 lub więcej lat przed naszą erą. Równa niepewność nastręcza się co do roku śmierci. Ponieważ Chrystus wkrótce po ukazaniu się Jana Chrzciciela naukę swą opowiadać zaczął i tylko trzykrotnie święto paschy obchodził, wnosić więc można, że śmierć jego przypadła na 781 lub 783 r. po zbudowaniu Rzymu. Co do krewnych, Nowy Testament wymienia Marję, siostrę matki Jezusa, która zaślubiona Klafeusowi czy Alfeuszowi, była matką Jakóba młodszego i Józefa; Elżbietę, krewną czy znajomą Marji, żonę kapłana Zacharjasza, a matkę Jana Chrzciciela; żonę Zebadeusza, a matkę apostołów Jakóba i Jana.—Okres nauczycielskiego zawodu Jezusa, również jak chronologiczne następstwo towarzyszących mu okoliczności, rozmaicie są podawane. Według ewangelji synoptycznych, **J.** po kuszeniu od czarta i uwięzieniu Jana Chrz. przebywał wyłącznie w Kafarnaum w Galilei. Najczęściej spotykamy go w pięknej i ludnej okolicy jeziora Tyberjadzkiego. W Jerozolimie raz tylko podczas ostatniej paschy miał się znajdować; według zaś podania Jana Ewangelisty, **J.** przebywał najczęściej w Judei, a w samej Jerozolimie obchodzić miał 5 żydowskich uroczystości, z tych 2 paschy. Według więc tych podań, Zbawiciel nasz misyjne swoje posłanictwo sprawował lat 3. W opowiadaniu nauki, wykładanej w synagogach, na placach publicznych, w polu lub przysionkach świątyń, **J.**, posługując się zwykle porównaniami, alegorją, gnomami, korzystał zarazem za wszelkiego wydarzenia, zasłyszanej wieści, lub z obserwacji w przyrodzie czerpanych. Aby się zniżyć do pojęcia słuchaczów, Zbawiciel przyoblekał naukę swą w szatę harmonizującą ze zwyczajami i obyczajami żydowskiemi. Głębsze, dogmatycznej treści mowy, przywiedzione w Ewangelji Jana, świadczą, że o ile Boski nasz nauczyciel przemawiał do ludu sentencjami i parabolami, o tyle w kole uczonych i kapłanów, rozprawiając o przedmiotach wyższej gnostyki, umiał być mistyczno-wyczerpującym. Naśladując proroków Star. Testamentu, w mowach swoich posługiwał się symboliką, a przemawiał do rzeszy zwykłym w Palestynie syryjsko-chaldejskim językiem. Piśmiennych prac **J.** nie pozostawił, a dalsze krzewienie swojej nauki wybranym przez siebie apostołom poruczył. Stosując się do żydowskich o spodziewanym Mesjaszu wyobrażeń, **J.** daleki w zdziałanych przez siebie cudach od pozornej ostentacji, nadawał im zawsze cel dobroczynny; ograniczał się więc wskrzeszaniem umarłych, lub uzdrawianiem takich chorób, dla których środki lekarskie były bezsilnemi (epilepsja, paraliż, trąd, ślepota). W leczeniu posługiwał się niekiedy zewnętrznemi środkami, lubo najczęściej samem żywem słowem lub dotknięciem, jako boską obdarzony mocą, zdrowie chorym przywracał. Śmierć Jezusa niezwykle szybko, bo w kilka godzin nastąpiła, co tłómaczyć się daje poprzedniemi mękami i wycieńczeniem. Co się tycze zmartwychwstania, faktem jest, że rano w pierwszym dniu tygodnia po ukrzyżowaniu znaleziono grób Chrystusa opróżniony. Prócz tego, tak apostołowie, jak i rzesza, gminę ich składająca, z żywem przekonaniem świadczyli, że oglądali **J.** po ukrzyżowaniu, a o rzeczywistości faktu niezachwiana ich wiara wątpić nie pozwala. Apostoł Paweł powołuje się w tej mierze na 500 tego wypadku spółczesnych świadków. Co się tycze powierzchowności Chrystusa, nic nam w tej mierze pewnego nie przekazano. Już za czasów św. Augu-

stына kreślono znane dotąd wschodniej piękności typy Jezusa, o długich, środkiem rozczesanych włosach, z krótką, na dwoje przedzieloną brodą. Bizantyjskie malowidła i niektóre w rzymskich kościołach zachowane mozaiki przekazały nam tradycyjny wizerunek Zbawiciela. Źródłem wiadomości o życiu Jezusa Chr. jest N. Testament, mianowicie 4 Ewangelje: śś. Mateusza, Marka, Łukasza i Jana. Pisarze rzymscy, jak: Tacyt, Plinjusz, Swetonjusz, Lucjan, pobieżnie zaledwo o Jez. Chr., jako o przywódcy pewnej sekty żydowskiej, wzmiankują. Wiadomości zawarte w Koranie i ludowe klechty Arabów i Persów mają swoje źródło w apokryficznych księgach N. Testamentu. Z nowszych badaczów wymienimy niektóre krytyczno-histor. dzieła: Paulusa „Das Leben Jesu als Grundlage einer Geschichte des Urchristenthums“ (1828); Hasege „Das Leben Jesu für akadem. Vorlesungen” (1854). Krytyczne dzieła Straussa „Das Leben Jesu” (2 t., 1835) i Renana „Vie de Jésus“ (1863), nie potrafiły zachwiać wiekami utrwalonej wiary, a uczeni, jak: Neander, Krabbe, Hartmann, Lange, Sepp, Colani, Scherer, Coquerel, oraz Ojciec Didon przeprowadzoną gruntowną polemiką dostatecznie chwiejność ich zasad wykazali. Literatura polska bogata jest w opisy życia Jezusa Chr. Z pomiędzy wielu w tym przedmiocie autorów, wymienimy: Baltazara Opecia, Jak. Wujka, Er. Glicznera, Szym. Bielskiego, Kosickiego, T. Nowosielskiego, Żochowskiego, ks. Pawła Rzewuskiego, Leona Rogalskiego. O poglądach Renana pisał ks. dr. Stefan Pawlicki, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, w książce: „Żywot i dzieła Ernesta Renana” (1896).

Jeż *(Erinaceus)*, rodzaj ssących owadożernych; zwierzę to następne ma cechy: u wszystkich nóg po 5 palców, uzbrojonych pazurami kopnemi, podeszwę nagą, pysk przedłużony, ogon krótki lub niema go wcale, wierzch ciała po uda, ramiona i ogon okryty kolcami ostremi, zębów 32—40. Są to zwierzęta łagodne i bojaźliwe, bronią się od napaści drapieżnych zwierząt przez zwinięcie się w kłębek, tak, że nogi, głowa i cała powierzchnia spodnia chowa się do środka. Dla naszego **J.** najniebezpieczniejsze są borsuk i puhacz. **J.** karmi się owadami, drobnemi ssącemi, żabami, jaszczurkami. Przypisywany mu zwyczaj zbierania jabłek na kolce, przez tarzanie się po ziemi, jest fałszem. Gatunki znajdujące się w krajach północnych odbywają sen zimowy, ukrywając się pod stosami gałęzi, kamieni lub w norach. Właściwe są tylko staremu lądowi. U nas żyje **J.** *pospolity (E. europaeus)*, 25 — 30 cm. długi, z ogonem 2,5 cm. długim; znajduje się w całej Europie, z wyjątkiem okolic najzimniejszych. Przebywa w dziuplach drzew, lub też kopie sobie jamę o dwu wyjściach. Daje się oswoić i służy do tępienia myszy, oraz karaczanów, ale piżmowa woń czyni go uciążliwym w domu.

Jeż.

Jeż, herb: W polu czerwonom — jeż czarny. U szczytu trzy pióra strusie.

Jeż.

Jeż Teodor Tomasz, pseudonim Zygmunta Miłkowskiego (ob.).

Jeżatka, ob. Jeżozwierz.

Jeżek Józef, pisarz czeski, * 1848, † 1885, wystąpił jako poeta w r. 1870 w *Ruchu*, potem pisał do różnych czasopism beletrystycznych i do *Pravnika*. W r. 1880 ogłosił zbiorek powiastek i humoresek p. t.: „Ve snu a bdieni“.

Jeżek Jan, pisarz czeski, ksiądz, * 1849, od r. 1883 profesor w „wyższej realce” praskiej, wydał wiele książek oryginalnych i tłómaczonych: „Zásluhy duchovenstva o rzecz a literaturu czeskou“ (od r. 1780 do 1880); poezje: „Za szera“ (1880); „Jarni kviety“ (1882); biografje Puchmajera, Danesza, Rzezácza, Votypki, F. A. Vacka, Vinarzickiego, Hakla, Laużyckiego i innych, zebrane p. t.: „Nasze hroby“ (1881).

Jeżek Wacław, publicysta i poeta czeski, * 1863 w Chrudymie, był członkiem redakcji *Pokroku* i in., poezje ogłaszał przeważnie pod pseud. V. Bożetiecha, napisał kilka komedji.

Jeżewski v. *Renard* odm., herb: W polu czerwonem, nad murem srebrnym — lis naturalny w biegu. U szczytu trzy pióra strusie.

Jeżewski.

Jeżogłów. Powiększenie 5 : 1

Jeżogłów *(Echinorhynchus)*, rodzaj robaków z gromady cierniogłowów, obejmuje robaki walcowate, bez gęby i przewodu pokarmowego, posiadające na przednim końcu wyrostek, zwany ryjkiem, uzbrojony szeregiem haczyków. Żyją pasożytnie w przewodzie pokarmowym zwierząt, przyczepiając się haczykami do ścian tego przewodu. Młode, po wykluciu z jaj, żyją w ciele raków i dojrzewają dopiero, gdy wraz z gospodarzami swymi dostają się do kiszek ryb lub innych zwierząt. W kiszkach świni żyje *E. gigas*, 0,5 m.

długi, który w młodości napotyka się w poczwarkach chrząszcza.

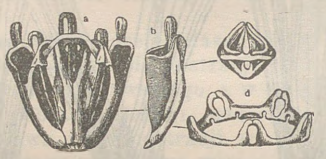
Jeżogłówka, ob. Wilczybób.

Jeżokrab *(Maja)*, ob. Kraby.

Jeżomelon, ob. Melocactus.

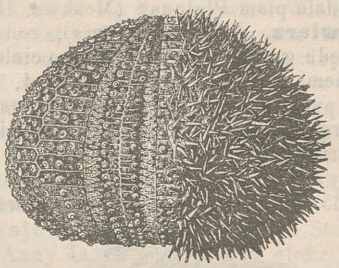
Jeżonóg, roślina, ob. Echinops.

Jeżowce *(Echinodermata)*, typ zwierząt wyższy od bezjelitowych, obejmujący zwierzęta o budowie promienistej, o szkielecie skórnym zwapniałym, często pokrytym kolcami, z przyrządami trawienia i krążenia, między sobą rozdzielonemi, z systemem nerwowym i długiemi nóżkami *(ambulacra)*, w które wchodzą kanały. **J.** mają kształty najrozmaitsze: są kuliste, spłaszczone, gwiaździste, mają postać kwiatów, są wydłużone jak robaki i t. p. Jedne są wolne, inne przyrosłe do gruntu za pośrednictwem nóżki. Płeć jest najczęściej rozdzielona, rzadko wspólna w jednym osobniku. Są wogóle jajorodne i w wieku młodym mają często postać bardzo odmienną, niż w dorosłym. Wszystkie **J.** posiadają gębę, otwór wszakże tylny nie zawsze istnieje. Często znajdujemy w otworze gęby tafelki szkieletu, osadzone kolcami, stanowiące przyrząd żucia, często jeszcze wzmocniony w okolicy przełyku układem tafelek i pręcików, stanowiących tak zwaną *latarnię Arystotelesa* (fig.). **J.** żyją w morzach i żywią się mięczakami lub wodorostami. Niektóre przebywają w pobliżu brzegów, inne w znacznej głębokości. Uderzającą jest ich żywotność, to jest własność, że odcięte części ciała łatwo odrastają. Napotykamy ich szczątki już w formacji syluryjskiej. Dzielą się na 4 gromady: *Liljowce (Crinoidea)*, *Gwiaździce* czyli *gwiazdy morskie (Asteroidea)*, *Szkarłupnie (Echinoidea)* i *Holoturje* czyli *strzykwy (Holothurioidea)*. Ob. te wyrazy. Niekiedy też u nas mianują cały ten typ szkarłupniami, a gromadę szkarłupni jeżowcami. Por. Agassiz „Monographie d'Echinodermes“ (1838 — 42); J. Müller „Ueber den Bau der Echinodermen“ (1853); Ludwig „Die Echinodermen“ (w dziele Brouna „Klassen und Ordnungen des Thierreichs“ 1889).

Układ zębowy jeżowców, zwany latarnią Arystotelesa. 1 Układ w całości, 2 piramida zębowa od strony wewnętrznej, 3 widziana z góry, 4 pierścień, stanowiący podporę układu, przytwierdzony do skorupy.

Jeżowiec *(Echinus)*, rodzaj zwierząt z gromady szkarłupni, z rzędu regularnych; ma ciało jabłkowate, skórę tęgą, wapienną, utworzoną z wielu tarcz wielokątnych, nasadzonych kolcami, gęba na dolnej powierzchni ciała posiada przyrząd do żucia pokarmów. Przyrząd miejscowy zmienności składa się z ruchomych, szerokich czułków *(ambutacra)*. **J.** *jadalny (E. esculentus)* ma 8 cm. średnicy, kolce zielonawe. Żyje w morzach półkuli północnej, mięsa jego i ikry używają na pokarm. Znaczna znajduje się też ilość **J.** skamieniałych, zwłaszcza w formacji jurajskiej. Ob. Szkarłupnie.

Skorupa jeżowca, w połowie z igieł obnażona.

Jeżowski Jerzy, herbu Prus, odbywał za Zygmunta I, poselstwo do Moskwy, w ciągu którego podejrzewany o zmowę z Michałem Glińskim, z polecenia cara okropne zniósł męczarnie; wróciwszy do kraju, szczodrze przez króla był nagrodzony.

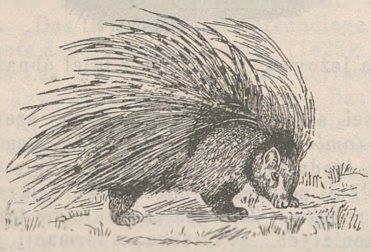
Jeżowski Władysław Stanisław, lichy rymotwórca XVII wieku. Gospodarując we wsi, napisał poemat: „Oekonomika albo porządek zabaw ziemiańskich, według czterech części roku, oraz zabawy ziemianek i zbytki teraźniejsze wiejskich białychgłów“ (Kraków, 1638, 2 wyd. 1648, przedruk w „Bibl. staroż. piśm. pols.“ Wójcickiego, 2 t., Warszawa, 1857); utwór ten ma wartość historyczną, jako rys obyczajowy spółczesnej epoki. Jest to różnorodna mieszanina bez ciągu i jednolitości myśli, ale mimo to interesuje i żywe budzi zajęcie. Oprócz tego ogłosił **J.** „Ekonom Sarmacki“ (Kraków, 1832); „Konsultacja przezacnych matron koronnych“ (Kraków, 1639); wedle W. A. Maciejowskiego, jest to po prostu przepisany „Sejm niewieści“ M. Bielskiego.

Jeżowski Maciej, kanonik metropolitalny warszawski, * 1796, od roku 1819 Pijar, sekularyzowany 1835, † 1846 r. Wydał: „Gramatykę grecką“ (Warszawa i Wrocław, 1828—30); „Wiadomość o życiu i pismach Szymona Maryckiego z Pilzni” (w „Progr. szkoły na Żoliborzu,“ Warszawa, 1825); „Wiadomość o języku nowogreckim“ (w „Progr. szkoły na Żoliborzu,“ Warszawa, 1827) i kilka innych pism treści religijnej).

Jeżowski Józef, filolog, przyjaciel Mickiewicza, skończył uniwersytet w Wilnie, wysłany za

karę do Moskwy, był tamże nauczycielem języków klasycznych, † 1855. Wydał z objaśnieniami łacińskiemi „Horacego ody“ (Wilno, 1822), Dodatek do Horacego (Wilno, 1824), sześć pieśni „Odyssei“ Homera (Moskwa, 1828, 2 ed. 1831), oraz rozprawę „O postępie badań filologicznych we względzie pism Platona“ (Moskwa, 1829).

Jeżozwierz, *Jeżatka (Hystrix)*, rodzaj ssących z rzędu gryzących, zwierzęta o ciele pokrytem długiemi kolcami, nogi przednie 4, tylne 5-palcowe, pysk tępy, z wargą przeciętą, uszy krótkie, zaokrąglone, ogon krótki lub długi i chwytny, kolcami okryty. **J.** żyją w ciepłych krajach Azji, Afryki i Ameryki. Jeden tylko gatunek *H. cristata*, 65 cm. długi, żyje w południowej Euro-

Jeżozwierz.

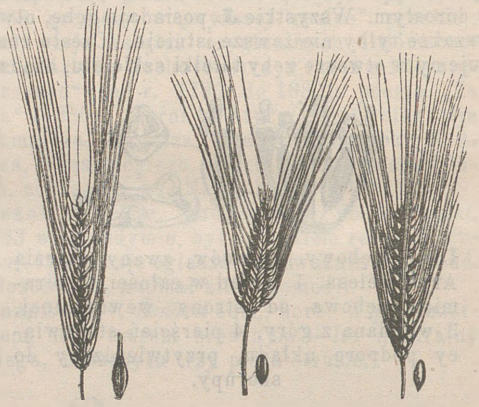
pie. Żywią się korzonkami, owocami i liśćmi, są samotne i nocne. Kolce są pręgowane czarno i biało, 15—40 cm. długie, wypełnione masą gąbczastą. Mięso jego jest jadalne, kolce używają się na osadki do piór i inne wyroby. Pokrewny rodzaj *Cercolabes* obejmuje zwierzęta wysmuklejsze, z kolcami mniejszemi, jak *kuandu (Cercolebes prehensilis)* w Ameryce południowej i *urson (Erethizon dorsatum)* w Ameryce północnej.

Jeżów, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Brzezińskim, nad strugą Jeżówką, o $^3/_4$ mili drogi od stacji kolei żelaznej Rogów, ma 2,340 miesz. Znajduje się tu bardzo starożytny kościół, budowy gotyckiej, założony przez Piotra Dunina, w którego archiwum jest kilka ciekawych dokumentów również starożytnych.

Jeżówka, gatunek maliny (ob.).

Jeżyna, gatunek maliny (ob.).

Jęczmień *(Hordeum)*, rodzaj roślin z rodziny trawiastych, cechujący się kłosem opatrzonym osią członkowatą, na każdym członku 3 kłoskami 1 lub 2-kwiatkowemi, lecz drugi kwiatek zazwyczaj niewykształcony; kłoski środkowe obupłciowe, męskie, lub też bezpłciowe, czyli czcze, ościowe lub bezostne; nadto każdy kłosek opatrzony jest dwiema plewkami kończystemi, z których zewnętrzna, czyli przodkowa, w długą ość wybiega; należy tu około 30 gatunków, jednorocznych lub trwałych, pochodzących z Azji, niektóre z nich ważne są w rolnictwie. Można je podzielić na dwie grupy: **J.** *wielorzędowe (Hordea polysticha)* i **J.** *dwurzędowe (H. disticha)*. Do **J.** wielorzędowych, o kłosach okrągłych i wszystkich kłoskach płodnych, ustawionych w 6 mniej lub więcej prawidłowych rzędów, należą: **J.** *sześciorzędowy (H. hexastichum)*, uprawiany głównie w krajach południowych; **J.** *zwyczajny (H. vulgare)*, niekiedy zwany *czterorzędowym*, liczy kilka odmian, jak *pospolity* czyli *jary (H. vulgare aestivum)*, z ziarnem okrytem plewką, **J.** *ozimy (H. v. hybernum)*, takiż jak poprzedni, ale przyzwyczajony stopniowo do znoszenia zimy, i dlatego jako dwuletni w wielu miejscach siewany, **J.** *nagoziarnowy* czyli *ryżowy (H. coeleste)*, niekiedy zwany *orkiszem*, z ziarnem wolnem od plewek, i **J.** *czarny (H. nigrum)* o ziarnach cisawych. Do **J.** dwurzędowych, o kłosie płaskim, w którym kłoski płodne rozłożone są łuskowato, ściśle do osi przylegając, należą **J.** *brodaty*, *piramidalny* lub *wachlarzowaty (H. zeocriton)*, zwany u dawnych pisarzów ryżem niemieckim, utrzymuje się obec-

Jęczmień dwurzędowy. Jęczmień brodaty. Jęczmień zwyczajny.

nie głównie w Anglji do wyrobu piwa białego; **J.** *dwurzędowy* właściwy (*H. distichum*), siewany bywa tylko jako jare zboże, od zwyczajnego cenią go więcej piwowarzy i gorzelnicy, mniej zaś gospodarze w użyciu na pokarm. **J.** potrzebuje gruntu żyznego, pulchnego, piaszczysto-gliniastego, z pewnym stosunkiem próchnicy, miernie wilgotnego. Co do składu **J.** zawiera na 100 części: dekstryny 4,5, mączki 53,8, błonnika 7,7, ciał białkowatych 9,7, tłuszczu 2,1, ciał nieorganicznych 2,5, wody 18,1. Z mąki jęczmiennej piecze się chleb pożywny, ale niesmaczny; ziarnem surowem, lub zmielonem na osypkę karmią się zwierzęta; przez otłukanie w stępach robią z niego tak zwany pęcak, a przez omielenie różne gatunki kaszy; ze słodu warzą najlepsze piwa, pędzą wyskok, młótem karmią drób i inwentarz, słoma stanowi paszę pożywną, plewy sparzone używają się dla trzody chlewnej. W medycynie **J.** odgotowany znany jest pod nazwą *tyzanny*, jako na-

pój chłodzący, odwar ze słodu stanowi środek posilny w osłabieniu, **J.** *omielony* czyli *kasza perłowa*, używa się w odwarze, jako kleik do picia, bądź też odgotowana na miękko stanowi środek odmiękczający. Z mąki oczyszczonej robią *cukier jęczmienny*, używany w kaszlach i katarach płucnych. **J.** znanym już był w głębokiej starożytności, gdyż Egipcjanie za Faraonów używali chleba jęczmiennego. Dziko u nas rosnący gatunek **J.** *mysi* czyli *czczy* (*H. murinum*) nie ma żadnego znaczenia w rolnictwie.

Jęczmień, zapalenie gruczołków łojowych przy rzęsach (ob. Akne), zwykle sam pęka, albo pod wpływem okładów ciepłych, przecięcia, znika bez śladu; czasami trwa długo, otacza się tkanką mocno zbitą, tworząc *guzik pojęczmienny* (*chalazion*), który się tylko na drodze operacyjnej usunąć daje. Ob. Blefaritis.

Jędrzejewicz.

Jędrzejewicz, *Jędrzejowicz*, herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna. U szczytu, między dwoma piórami błękitnemi—ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1781 roku.

Jędrzejewicz Józef Kalasanty, * 1803, magister administracji uniwersytetu warszawskiego, a w roku 1830 doktor filozofji, nauczyciel prawa i administracji w b. instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, † 1853 w Warszawie.—Żona jego, Ludwika z Chopinów *Jędrzejewicz*, * 1807, † 1855, oprócz kilku prac pomniejszych, umieszczanych w rozmaitych czasopismach, ogłosiła: „Podróż Józia z Warszawy do wód szląskich, przez niego samego opisana" (Warszawa, 1830, 2 ed. 1844); „Pan Wojciech, wzór pracy i oszczędności" (2 t., Warszawa, 1843, 5 ed. 1864); wszystkie napisane wspólnie z siostrą Izabelą Barcińską. Sam **J.** napisał „Krótkie wiadomości z nauk przyrodzonych i niektóre ważniejsze wynalazki" (Warszawa, 1848).

Jędrzejewicz Jan, astronom i lekarz, * 1835 w Warszawie, † 1887, uczył się w gimnazjum realnem, następnie studjował medycynę w Moskwie. Od r. 1862 osiadł w Płońsku, gdzie własnem staraniem założył obserwatorjum prywatne, w którem dokonywał ważnych obserwacji. Spostrzeżenia, tyczące się planety Jowisza, komet i gwiazd podwójnych, ogłaszał w „Astronomische Nachrichten," oraz „Vierteljahrschrift der astronom. Gesellschaft," rezultaty obserwacji meteorologicznych w „Pamiętniku fizjograficznym;" ogłosił też znaczną liczbę prac astronomicznych we *Wszechświecie*, oraz rozpraw lekarskich. Występował także jako prelegent w Warszawie, a oprócz prac zamieszczanych w czasopismach ogłosił obszerną „Kosmografję" (1887), wchodzącą w skład „Bibljoteki fizyczno-matematycznej," wydawanej z zapomogi kasy pomocy naukowej imienia Mianowskiego. Przyrządy jego astronomiczne, przeniesione do Warszawy, utworzyły obserwatorjum przy szkole technicznej, utrzymywanej kosztem Wawelberga i Rotwanda. Życiorys jego napisał Dziewulski (*Wszechświat*, 1888).

Jędrzejowicz Adam, polityk galicyjski, * 1847, kształcił się w Krakowie i Wiedniu; w r. 1870 otrzymał stopień doktora praw. Od 187[illegible] r. pracował w namiestnictwie we Lwowie, 1876 urzędował w ministerjum rolnictwa w Wiedniu, 1878 opuścił urząd i osiadł w Rzeszowie na gospodarstwie. 1883 wybrany do sejmu galicyjskiego. W r. 1891 do rady państwa w Wiedniu, 1894 był wiceprezesem klubu polskiego, 1898 został ministrem dla Galicji w gabinecie Thuna.

Jędrzejowski zjazd, po obiorze Stefana Batorego i Anny Jagiellonki, wbrew elekcji Maksymiljana 1575 r. 12 grudnia, odbył się 18 stycznia w celu poparcia siedmiogrodzkiego księcia. Stanisław Górka, Piotr Zborowski liczne hufce zbrojne przywiedli, St. Karnkowski, biskup kujawski, zdepopularyzowany od ucieczki Henryka d'Anjou, zjawił się także. Obficie też obesłali **J. z.** Rusini, lubo zagrożeni od Tatarów. Posłowie cesarscy, Rosenberg, Maciej Loga, Fabjan Senechus przybyli, chcąc zjednać **J. z.** dla Maksymiljana, i prywatnie oświadczyli, że ten wolałby Ernesta elekcję, niechętny będąc pośpiesznemu swemu obiorowi. Karnkowski dał odpowiedź od zjazdu, także naganiającą pośpiech prymasa i łatwowierność cesarza w prawomocność takiej elekcji. Po odjeździe posłów, Zborowski odprowadził do granicy Dudycza z Krakowa, gdzie dotąd knuł spiski. Przybył arjanin Hieronim Filipowski, wioząc listy od Stefana, który obiecywał nieść życie, zdrowie i mienie dla narodu, donosił o przestrogach sobie dawanych przez cesarza co do korony polskiej, od której Stefan odstąpi, jeśli naród zechce, wreszcie zawiadamiał o poselstwie do Porty, Hana i Multan od siebie, by szanowali granice Polski. Posłano po królewnę Annę, która 18 lutego świetnie wjechała do Krakowa, oddano dowództwo wojska St. Górce i Stanisławowi Cikowskiemu, podk. krak., zamek krakowski Zborowskiemu, 4 marca naznaczono na koronację, 28 stycznia 1576 roku wydano uniwersał poboru dla zaciężnych, 1 lutego potwierdzono elekcję Stefana i posłano z tem Oraczewskiego do Stefana, a dwu innych do Wiednia. Do Litwy wysłano Rafała Sladkowskiego i St. Karsznickiego, do Prus Działyńskiego, kaszt. dobrz., i Wojc. Grzybowskiego, by nakłonić je do przystąpienia. Prócz naznaczenia przez naród hetmanów prowincjonalnych, ważnym faktem autonomji na tym zjeździe jest *elekcja* Hier. Sieniawskiego, marszałka zjazdu, na woj. ruskiego, Andrzeja Firleja na kaszt. lubelskiego (których potwierdzenie włożono w pacta conventa). **J. z.** należy też uważać za energiczny protest narodu przeciw propagowaniu austrjackiej dynastji w kraju przez dysydentów,

ale jest zarazem wskazówką smutnego rozdwojenia kraju w elekcji.

Jędrzejów, osada, przedtem m-ko w gub. Kieleckiej, stolica powiatu t. n.; posiada 2 kościoły, kilka szkół, seminarjum nauczycielskie, liczy 3,200 miesz. Początek **J.** sięga XII wieku. Znajdujące się tu gmachy klasztoru po-cysterskiego należą do najpiękniejszych pomników budownictwa polskiego; kościół, do klasztoru należący, jest jedną z najwspanialszych świątyń w Polsce; założony w r. 1149, w r. 1858 z gruntu odrestaurowany, mieści w sobie kości Wincentego Kadłubka. — **J.** *powiat*, utworzony w r. 1867, obejmuje 23 mile kw. i liczy 78,953 miesz. (1897).

Jędza, ob. Baba.

Jętka (*Ephemera*), rodzaj owadów z rzędu siatkoskrzydłych, mający za cechy: różki bardzo krótkie, szczecinką zakończone, warga górna zakrywająca gębę, szczęki żadne lub bardzo małe, głaszczki krótkie, tarsy pięciostawowe. Są one miernej wielkości lub drobne, podługowate i nader wątłej budowy. Mają 4 skrzydła trójkątne, przednie większe od tylnych. W stanie ostatecznego wykształcenia żyją po kilka tylko godzin, spełniając jedynie funkcję utrzymania swego rodu. Samce po wyjściu ze stanu poczwarki unoszą się nad wodą i uganiają się za samicą, dopóki jej który nie opanuje. Samiec po odbytej czynności zaraz ginie, a zapłodniona samica udaje się nad wodę dla złożenia swych jajek. Czas natomiast, jaki przebywają w stanie gąsienic i poczwarek, jest znacznie dłuższy niż u innych owadów; niektóre gatunki mają w wodzie przebywać po 3 lata, nim się wykształcą w doskonałe owady. Gąsienice, podługowate i szczupłe, przebywają w jamkach, wygrzebanych na dnie wód, lub też są w wodzie ruchawe. Poczwarki podobne są do gąsienic, a przemiana ich w owady odbywa się bardzo szybko, przez zrzucenie powłoki, która w całości zostaje; potem każda **J.** raz jeszcze lenieje, zrzucając z siebie drugą oponę. U nas żyje kilka gatunków, zwłaszcza *E. vulgata*, 20 mm. długa, z trzema szczecinami ogonowemi, brunatna, pomarańczowa plamista.

Jętka.

Języczek, część podniebienia miękkiego (ob.).

Języczek, w przyrządach muzycznych dętych, ob. Stroik. *Fujarki języczkowe*, toż co stroikowe.

Języczki, ludowa nazwa babki lancetowatej (ob. Babka).

Języczkokwiatowe, ob. Złożone rośliny.

Języcznik, paproć, ob. Języczyca.

Języczyca, *języcznik*, *język jeleni* (*Scolopendrium*), rodzaj paproci z rodziny Polypodiaceae. Gatunek **J.** *pospolita* (*S. officinarum*) ma liście całkowite, niepodzielne, wydłużone językowato, 16 do 48 cm. długie, jasno-zielone, wyrastające z kłębu podziemnego, grubego. Rośnie w lasach górzystych, między skałami, w Europie środkowej i południowej, a u nas na Pieninach, Bieskidach i Tatrach, w Pieskowej Skale i czasami w okolicach Krakowa. Niegdyś miała znaczenie lekarskie.

Język, organ mięsisty, znajdujący się w jamie ustnej; składa się przeważnie z włókien mięsnych i pokryty jest błoną śluzową. Mięśnie języka powstają w części z kości *językowej* czyli *gnykowej*, w części ze szczęki dolnej, w części z kości czaszkowych, po części nareszcie są to włókna, co się w masie języka poczynają i kończą; dzięki tak licznym i w rozmaitym kierunku biegnącym włóknom język odznacza się nadzwyczajną ruchliwością. W błonie śluzowej języka, oprócz gruczołków, napotyka się liczne brodawki, w których kończą się specjalne smakowe nerwy. Z powodu położenia swego i wyliczonych własności **J.** ma w życiu bardzo ważne znaczenie, jako organ mowy, połykania i smaku. Nerwy rozmaite (ruchowe, smakowe, czuciowe) dochodzą do języka z trzech źródeł: z nerwu *podjęzykowego*, *językowego* (gałąź nerwu trójdzielnego) i *języko-gardzielowego*; ma on grube, przeznaczone dla siebie naczynia krwionośne *językowe*. Choroby samodzielne języka, jak zapalenie, rak, zdarzają się dość rzadko, wszakże **J.** ma w patologji bardzo ważne znaczenie, bo z zachowania się jego błony śluzowej prawie zawsze wnosić można o stanie błony śluzowej żołądka. Objaw ten, dawniej przecieniany i zbyt rozspecjalizowony, następnie odrzucany z niewiarą, dla uważnego lekarza nigdy znaczenia nie straci.

Język, jako organ mowy ludzkiej, we właściwem znaczeniu jest wyrażeniem myśli za pomocą artykułowanych, urobionych dźwięków. Wszelki inny sposób wyrażania myśli, np. za pomocą gestów, lub innych znaków dostrzegalnych przez zmysły, niewłaściwie bywa nazywany językiem (jak **J.** palcowy, znakowy, kwiatowy i t. p.). **J.** właściwy jest tylko ludziom i stanowi charakterystyczną ich cechę; wszelkie głosy, wydawane przez zwierzęta, nie są wyrażeniem myśli, lecz tylko wrażeń lub woli, analogicznie z wykrzyknikami bólu, radości, żądania i t. d., dlatego więc tylko przenośnie można mówić o **J.** zwierząt. **J.** pewnego narodu obejmuje cały zasób wyrazów i form, za których pomocą oddaje on swe myśli. Nauka o języku (*lingwistyka* ob.) okazała dowodnie, że **J.** jest organizmem żyjącym, rozwijającym się i zmieniającym nie według życzenia ludzi, lecz według niezmiennych praw natury. Jednocześnie odkryła ona i pokrewieństwo, zachodzące pomiędzy różnemi **J.**, t. j.

wykazała, że pewna liczba, zwykle i geograficznie zbliżonych języków, da się odnieść do jednego wspólnego prajęzyka, z którego powstała przez odłączenie się i stopniowe zmiany. Wszystkie te **J.** stanowią jedną grupę języków, w której odróżniamy znów języki bliżej z sobą spokrewnione niż z innemi, do tejże grupy należącemi, i stanowiące familje (np. familja słowiańska języków grupy indoeuropejskiej); familja rozpada się dalej na pojedyńcze języki (np. fam. słowiańska na: polski, czeski, rosyjski i t. d.); język pojedyńczego narodu na narzecza czyli djalekty (np. narz. jońskie, doryckie, atyckie, eolskie języka st.-greckiego). Rozmaicie dzielą języki, a to stosownie do tego, jakie oznaki będą wzięte za podstawę podziału. Dawniej grupowano języki podług granic politycznych, lub też części świata. Pierwszy Fryd. Schlegel wziął za podstawę podziału sam **J.**, a mianowicie sposób, w jaki wyrażają się w danym **J.** znaczenie i stosunek. Podział jego na **J.** *nieodmienne* (jednozgłoskowe), *aglutynacyjne* i *fleksyjne* do dziś jest przyjęty w nauce. Klasa I, jęz. nieodmiennych, jednozgłoskowych lub izolujących, wyraża tylko znaczenie, stosunek zaś nie oddaje się dźwiękami głosowomi, tak, że **J.** składa się tylko z samych pierwiastków, ze znaczeń. Przedstawicielem tej klasy jest **J.** chiński. Do klasy tej oprócz chińskiego należą: **Jj.** kassia, barmański, sjamskie i anamskie (w Indjach Tylnych), oraz po części i namaqua (hotentocki). Klasę drugą stanowią **Jj.** skupiające, aglutynacyjne, wyrażające stosunki za pomocą dźwięków głosowych, przyczepianych w jakikolwiek sposób do pierwiastka, już to po wyrazie, jako sufiksy, już przed, jako prefiksy, już nakoniec wstawianych w środek wyrazu. Pierwiastek przytem nie ulega zmianie. Do klasy tej należy większość znanych języków, a mianowicie: **Jj.** polinezyjskie, na wyspach oceanu Indyjskiego i Wielkiego, **Jj.** drawidyczne w połud. części Indji Przednich i Dekanie; część języków używanych na Kaukazie; grupa języków fińsko-tatarskich, albo uralsko-ałtajskich, od wschodniego krańca Azji aż do odnogi Botnickiej i na południe wzdłuż Uralu do morza Kaspijskiego i Czarnego, w Azji przez Turkestan i pojedyńcze osady w Persji i Azji Mniejszej przechodzi do Europy, gdzie Osmanli (**J.** turecki) jest ostatnim przedstawicielem tej grupy. Należy tutaj i **J.** madziarski (węgierski), izolowany zupełnie od pokrewnych sobie języków. W dalszem pokrewieństwie z tą grupą stoi **J.** mongolski. Do tej także klasy zalicza się i większość języków afrykańskich, a mianowicie języki południowo-afrykańskie (Bantu), oraz jako ich odrośl **J.** Basków w Europie i języki Indjan amerykańskich. Klasę trzecią stanowią **Jj.** fleksyjne (odmienne), w których i sam pierwiastek w celu oznaczenia stosunków ulega zmianie, lub też dźwięki, wyrażające stosunki, ściśle łączą się z pierwiastkiem i stanowią doskonałą jedność. Do klasy tej należą tylko dwie grupy języków, a mianowicie indoeuropejska i semicka. Właściwą różnicę tych grup stanowi ta okoliczność, że w językach indoeuropejskich pierwiastek zawsze jest jednozgłoskowy, gdy tymczasem w semickich warunek ten nie jest konieczny, i że stosunki wyrażone są w **J.** indoeuropejskich przez sufiksy, gdy w semickich mogą być wyrażane i przez prefiksy. Niektórzy języki klasy drugiej rozdzielają na **Jj.** *aglutynacyjne* i **J.** *kombinujące*. Steinthal na zasadzie analizy idei mowy i na sposobie wyrażania czynności i formy, w jakiej się ona objawia, podzielił języki na 13 grup. Dawniej powszechnie dzielono **Jj.** na *syntetyczne*, wyrażające wszelkie stosunki gramatyczne przez rzeczywiste formy wyrazów, i *analityczne*, rozkładające znaczną część form na części składowe i wyrażające stosunki przez samoistne formy wyrazowe. W stosunku pochodzenia dzielą się języki na *pierwotne*, *pokrewne* i *pochodne*; dalej dzielą się na *żywe*, będące w użyciu powszechnym, i *umarłe*, wyszłe z użycia potocznego i zachowane tylko w pismach. Liczba znanych języków wynosi do 1000. Co do klasyfikacji **J.**, por. Schleichera „Die Sprachen Europas“ (Bonn, 1850); Steinthala „Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues“ (Berlin, 1860) i I tom „Odczytów“ M. Müllera. Z Polaków klasyfikację **Jj.** indoeuropejskich podał Jan Baudouin de Courtenay w dziełku „Kilka słów o porównawczej gramatyce języków indo-europejskich“ (po rosyjsku, Petersburg, 1882). Co się tycze kwestji o pochodzeniu **J.**, ob. art. Mowa; ob. również Filologja.

Jhering Rudolf, znakomity prawnik, * 1818 w Aurich, † 1892 w Getyndze, był od 1845 profesorem w Bazylei, później w Rostoku i Kielu, 1852—1868 w Giessen, 1868—72 w Wiedniu, od 1872 w Getyndze. Cesarz austrjacki obdarzył go dziedzicznem szlachectwem. **J.** posiadał mistrzowski dar wykładu i potrafił najbardziej suche tematy prawnicze uczynić interesującemi nawet dla niespecjalistów. Główne jego dzieła są: „Geist des römischen Rechts“ (4 wyd., 3 t., 1878); „Ueber den Grund des Besitzschutzes“ (2 wyd., 1869); „Die Jurisprudenz im täglichen Leben“ (2 wyd., 1873); „Der Kampf ums Recht“ (8 wyd., 1886); „Der Zweck im Recht“ (1877—83, t. 2; 2 wyd., 1884—85); „Das Trinkgeld“ (1882); „Scherz und Ernst in der Jurisprudenz“ (3 wyd., Lipsk, 1885); „Der Besitzwille“ (1889). Por. M. de Jonge „Rud. von J.“ (Berlin, 1888); A. Merkel „R. von J.“ (Jena, 1893).

Jibum (hebr.), małżeństwo lewirackie, czyli zawarcie związku małżeńskiego z bratową, nakazane przez Mojżesza w razie, jeżeli brat umarł bezdzietnie. Talmud zakazuje takiego małżeństwa, a na miejsce jego zaleca *Chalicah* (ob.).

Jimena de la Frontera, miasto w prowin-

cji Kadyks w Hiszpanji, posiada starożytny zamek maurytański, groty, 9,000 m.

Jimenez y Aranda Jose, malarz hiszpański, * 1837 z rodziny artystycznej, był uczniem Edwarda Cano w szkole sztuk pięknych w Sewili. Z licznych jego obrazów rodzajowych celniejsze są: „l'Ancien Majo“ (1878); „Sermon dans la cour des orangers de la cathédrale de Seville“ (1879); „Les Bibliophiles“ (1880); „Une Après-midi à Seville“ (1881); „Une Arrestation“ (1887); „Consummatum est“ (1888); „Un Café-hotellerie“ (1889) i in. Pomieszczał wiele ilustracji w pismach paryskich.

Jimenez de Cisneros, mąż stanu hiszpański, ob. Ximenes.

Jingo, *Jingoizm* (wym. Dżingo). Wyraz angielski, który powstał około r. 1877, pod wpływem piosenki politycznej z powodu wojny turecko-rosyjskiej:

We do not want to fight
But by Jingo
If we do, etc.

Od tego czasu **J.** będące rodzajem przekleństwa ludowego, stało się synonimem krańcowego patrjotyzmu wielko-brytańskiego. Znaczy mniej więcej to samo, co szowinizm, z tą różnicą, że „Jingoizm“, powstały z **J.**, mieści w sobie pojęcie specjalnej odmiany patrjotyzmu angielskiego, a mianowicie dążenie do powiększenia granic państwa (Greater Bretagne) do imperjalizmu wielkobrytańskiego. Jednym z objawów Jingoizmu była wojna Anglji z Burami w Południowej Afryce.

Jinrikisza albo *Kuruma*, japoński powóz dwukołowy, na jedną lub dwie osoby, ciągniony przez człowieka.

Jiranek Karol, poeta dydaktyczny czeski, * 1856 w Ledcach, pisze od 1882 do *Kvietów* i innych pism beletrystycznych („Z mé ptaczi sbirky“, „Ballady z naszi vesnice“). Wydał osobno dla młodzieży: „Konvalinky“ (1884), „Pomnienky z cizich luhó“ (1887), „Z dietského srdéczka“ (1890), „Král brouczkó“ (1897).

Jirásek Aloizy, nowelista czeski, * 1851 w Hronowie pod Nachodem, profesor w Litomyślu i Pradze, bardzo popularny autor w Czechach. Tematy do opowiadań swoich czerpie z historji i życia swego narodu. Napisał: „W sąsiedztwie“ (1874); „Wiktora“; „Skaláci“; „Na książęcym dworze“; „Na krwawym kamieniu“; „Z burzliwych czasów“; „Historje filozoficzne“; „Anioł boski“; „Raj świata“; „Poświęcony“; „Povidky z hor“; „Koniec i początek“; „Ze starého vieku“; „Sousedy“; „Pandurek“; „V cizich službách“; „Psohlavci“; „Maryla“; „Mezi proudy“ i w. in. Zbiór jego utworów wydaje J. Otto w Pradze.

Jireczek Józef, historyk literatury czeskiej, * 1825 w Wysokiem Mycie, † 1888 w Pradze, studjował filozofję i prawo w Pradze 1843—1849. Pierwszą jego pracą literacką był przekład opowiadania K. Wł. Wójcickiego „Wysoki zamek“ w almanachu *Hornik* (1845). Do najważniejszych prac jego należy: „Narodopisny přehled královstvi Českého r. 1850“ (z mapą etnograficzną); współpracownictwo w „Niemecko-czeskym slovniku viedeckého názvoslovi pro gymnasia a reálné szkoly“ (1853); „Nasz lid ve Vidni“ (1855); „Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit latein. Schriftzeichen zu schreiben“ (1859); jako urzędnik ministerjum oświecenia od 1850, a w 1871 minister (za Hohenwarta), zajmował się i pisał wiele, w sprawach szkolnictwa i stosunków wyznaniowych. Wydał wiele zabytków staroczeskich i studjów o nich, po części z bratem swym Hermenegildem, oraz prac dotyczących djalektologji czeskiej, i monografji o dawnej literaturze czeskiej; szczególnie ważną jest „Rukoviet k diejinám literatury české do konce XVIII vieku“ (Praga, 1875—6, 2 t). Por. J. A. Helferti „J. J.“ (Wiedeń, 1889); art. w „Ottovym Slovniku naucznym“ (t. XIII, 1898).

Jireczek Hermenegild, brat poprzedniego, historyk prawa czeskiego i słowiańskiego, * 1827, kształcił się w filozofji i prawie w Pradze (1844—1850), zaczął pisać nowele i wspomnienia historyczne od 1846; wybór ich wyszedł w 1875 u Kobra w Pradze. Od 1855 zaniechał tego działu literatury, zostawszy 1854 urzędnikiem ministerjum wyznań i oświaty (był nim przez lat 40), i zajął się historją prawa. Ważniejsze z licznych jego prac: „Obrazy z rzisze rakouské“ (1860); „Slovanské pravo v Czechách a na Moravie“ (1863—1872); „Codex juris bohemici“ (od 1867, 12 t.); „Panonija u IX stoljeću“ (po chorwacku, 1866); „Svod zákonóv slovanskych“ (między innemi i polskich, 1880); „Zemiepisny obraz starych Czech“ (1876); „Antiquae Bohemiae topographia historica“ (1893). Por. życiorys przez Kadlca w *Osviecie* z 1896.

Jireczek Józef Konstanty, historyk słowiański, syn Józefa i Bożeny, córki słynnego Szafarzika, * 1854 w Wiedniu, doktor filozofji uniw. praskiego w 1876, od 1877 do 1879 docent dziejów wschodnich tamże, poczem wstąpił do ministerjum oświaty w Bulgarji, w 1881—2 był tam ministrem, od 1884 do 1893 profesor języków słowiańskich w Pradze, od 1893—w Wiedniu. Wydał: „Bibliographie de la littérature bulgare moderne 1806—1872“ (1872); „Diejiny národa bulharského“ (1876); „Bosna i Hercegovina za Strzedovieku“ (1879); „Cesty po Bulharsku“ (1888); „Das Fürstenthum Bulgarien etc.“ (1891); „P. J. Szafarzik mezi Jihoslovany“ (1895) i wiele innych.

Jirsik Jan Walerjan, * 1798 w Kacowie (w król. Czeskiem), † 1883. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie praskim, otrzymał święcenie kapłańskie 1820; do 1846 był proboszczem w Minicach pod Welwarami, a następnie został kano-

nikiem kapituły praskiej, kaznodzieją kościoła ś. Wita i radcą konsystorza; w roku zaś 1851 biskupem budziejowickim. W 1853 założył seminarjum, a w 1863 zwołał pierwszy synod. Jako członek sejmu od 1861, trzymał ze stronnictwem narodowem. Dzieła jego są treści dogmatyczno-polemicznej. Do czasu otrzymania biskupstwa redagował *Časopis pro kat. duchovenstvo*. Założył kilka zakładów naukowych, między niemi i dla głuchoniemych.

Jirzik Franciszek, pisarz czeski, * 1867, doktor filozofji uniwersytetu praskiego (1894), napisał: „Ze zapomenutych kapitol naszého umění“; „Romantická perioda českého malirstvi“; „Dva principy dekorace moderního bytu“ i inne w *Kvietach*, *Rozhledach*, *Vytvarniku*. Osobno ogłosił „Obraz, dilo umělecké a technické“ (1896).

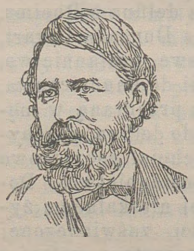
Joab, syn Sarwji, siostrzan i najzdolniejszy wódz Dawida, zwyciężył wojska Isbosetha, syna Saula, pokonał Jezubejczyków, broniących Jerozolimy, i zdobył tę stolicę; skalał jednak swą sławę, rozkazawszy, mszcząc się śmierci brata, podstępnie zamordować Abnara. Potem zwyciężył buntującego się syna Dawidowego, Absalona, którego wbrew zakazowi króla zabił. Popadłszy w niełaskę, przeszedł na stronę Adonjasza, drugiego syna Dawida, kuszącego się o tron ojcowski. Po objęciu rządów przez Salomona, został z jego polecenia zamordowany 1014 przed Chr. w przybytku Pańskim.

Joachaz, król Izraela (848—832, lub 856—829 przed Chr.), syn i następca Jehu; był to mąż odważny, nie mógł wszakże powstrzymać dalszego upadku państwa, osłabionego podczas panowania jego ojca Jehu i ciemiężonego przez Syryjczyków. Rządy jego uważane są za punkt szczytowy narodowego upadku i niedoli Judejczyków.—**Joachaz**, król Judy, najmłodszy syn Jozjasza, 608 przed Chr. wstąpił na tron ze szkodą starszego brata Joachima, po 3-miesięcznem jednak panowaniu strącony z tronu przez egipskiego króla Necha, † w niewoli w Egipcie.

Joachim (święty), małżonek świętej Anny, ojciec N. Marji Panny. Kościół obchodzi jego pamiątkę 31 sierpnia.

Joachim Murat, król neapolitański, ob. Murat.

Joachim Józef, wirtuoz na skrzypcach, * 1831 pod Presburgiem w Węgrzech, pochodzenia żydowskiego, kształcił się w Peszcie pod Serwaczyńskim, w Wiedniu pod Böhmem i w Lipsku pod Davidem i Mendelsonem. W 1850 został dyrektorem koncertów w Wejmarze, a w 1853 w Hanowerze, w 1868 przeniósł się do Berlina, gdzie w 1869 został dyrektorem nowej akademji muzycznej. Skomponował też kilka utworów na skrzypce i orkiestrę. Z tych najwięcej są znane: koncert węgierski, koncert skrzypcowy G-dur i kilka uwertur. W 1889 wielbiciele jego uczcili 50-letni jubileusz jego pracy artystycznej fundacją imienia Joachima.

Joachim Józef.

Joachim da Floros, * między 1130 a 1145 w Cosenza, w Kalabrji, po powrocie z pielgrzymki do Ziemi św., został Cystersem w Corasso, a potem opatem. Obrawszy sobie potem ustronie Flora zwane, ustanowił tam nowy zakon, potwierdzony przez Celestyna III, p. t. kongregacji Flory. † 1202, a że miał ducha proroczego, polskie roczniki nawet zapisały. Najsłynniejsza jego praca jest „Concordantia Veteris et Novi Testamenti“, w której treść obu Testamentów rozłożywszy na równą liczbę rozdziałów analogicznych, wykazywał współczesnym, że czeka ich nowa era, zapowiedziana końcem 42 generacji, t. j. ostatecznej z tych, na jakie był rozłożył Nowy Testament. Licząc 30—33 lat na trwałość jednego pokolenia ludzkiego, znajdziemy okres czasu (1260—1386), w którem według powyższego proroctwa, miał się rozpocząć okres Ducha, po spełnionych już czasach Ojca i Syna. Cechami tego okresu miało być zniszczenie Ewangelji Syna i jego proroków i praca nad udoskonaleniem świata pod kierunkiem zreorganizowanych klasztorów. Pojęcia te mistyczne, podobne do wyłożonych przez *Jana z Parmy* (1210—1289), pod tyt. „Evangelium S. Spiritus,“ przeniknęły w formie, jaką jej nadał Gerhard, Franciszkanin, i do Polski. Kronika węgiersko-polska, kronika Mirzwy, wiele roczników, kronika tak zwanego Bogufały, pod natchnieniem pism **J.** da Flores, mówią o końcu świata, a respective o końcu Polski. Pisał o nim Renan w „Revue de deux Mondes“ 1866 t. 64.

Joachimsthal, ob. Jachimów.

Joanes Wincenty, malarz hiszpański, * 1523, † 1579; kształcił się we Włoszech pod kierunkiem Rafaela, a następnie założył w Walencji własną szkołę. Obrazy jego, wystawiające wyłącznie przedmioty treści religijnej, odznaczają się wielką prostotą, wdziękiem i poprawnością, chociaż w żadnym razie nie dorównywają utworom Rafaela.—Jego syn *Juan Vicente* **J.**, również malarz, ale bez porównania niższy od ojca.

Joanna (św.), małżonka Chusy, rządcy domu Heroda Antypatesa, po owdowieniu nawrócona przez Jezusa Chrystusa, towarzyszyła mu wszędzie wraz z innemi niewiastami i była jedną z tych, które przyniosły do jego grobu wonne rzeczy. Kościół katolicki obchodzi jej pamiątkę 24 maja.

Joanna, papieżyca, miała według zmyślonego podania w XIII w., zasiadać na stolicy apostolskiej pomiędzy panowaniem Leona IV († 855) a Benedykta III († 858), pod imieniem Jana VIII. Podług podania, pochodziła z rodu angielskiego, * w Moguncji; zakochawszy się w pewnym mni-

chu, przywdziała szaty męskie i podróżowała z nim po Anglji, Francji i Włoszech. Pobierała nauki w Atenach, skąd po śmierci swego ulubieńca udała się do Rzymu. Tu założyła szkołę i wkrótce doszła do takiej sławy, że z woli kardynałów i ludu była wyniesiona na stolicę apostolską. Po $3^1/_2$-letniem panowaniu, w skutek niespodziewanego porodu podczas uroczystej procesji, ze wstydu zmarła. Podanie to znajdujemy najpierw w kronice Marjana Szkota (z XII), najobszerniej zaś podał je Marcin Polak. Niehistoryczność tego podania najwidoczniej okazuje się z tego, że Benedykt III nastąpił na tron papieski 855, bezpośrednio po śmierci Leona IV. Później sze badania jednogłośnie uznały podanie to za bajkę, widząc w niej satyrę na panowanie Janów X, XI i XII (914—63), będących pod wpływem rozpustnych kobiet. W poezji legenda ta zużytkowaną została przez Schernberka p. t. „Ein schön Spiel von frau Jutten" (1480) i przez Achima von Arnim (t. 22 pism zbiorowych, Berlin, 1863—56). Por. Bianchi-Giovini „Esame critico degli atti e documenti della papessa Giovanna" (Medjolan, 1845); Döllingera „Die Pabstfabeln" (2 wyd., Stuttgard, 1890).

Joanna I, królowa neapolitańska, 1343—82, * 1316, córka Karola, kr. Sycylji, najstarsza wnuczka Roberta z domu Anjou, kr. Neapolu. Wydana 1333 przez dziada za Andrzeja, kr. węgierskiego, wstąpiła 1343 na tron neapolitański, a po śmierci męża, zamordowanego (20 sierpnia 1345) z jej rozkazu w zamku Aversa, zaślubiła swego krewnego i kochanka Ludwika ks. Tarentu, skutkiem czego sprowadziła straszliwe zamieszki w Neapolu. **J.** wraz z mężem schroniła się do Prowancji i dopiero w 1352 mogła powrócić do Neapolu, mając poparcie u papieża Klemensa VII, którego pozyskała odstąpieniem Awinjonu. W Neapolu prowadziła wystawny dwór, podczas gdy lud cierpiał nędzę. Gdy następnie i Ludwik umarł 1362, weszła po raz trzeci w związki małżeńskie z Jakóbem III († 1374), tytularnym królem Majorki.—Nie mając dzieci, przeznaczyła swą siostrzenicę Małgorzatę Durazzo na następczynię tronu, którą 1368 wydała za Karola Małego, ks. Durazzo, sama zaś zaślubiła po raz czwarty Ottona, księcia Brunświku. Wtedy powstał przeciw niej Karol Durazzo, a **J.** mianowała Ludwika księcia Anjou, drugiego syna króla francuskiego Jana Dobrego, swoim następcą. Ale jeszcze przed jego przybyciem, Karol zdobył 16 lipca 1381 Neapol i pojmał królową z jej mężem. Gdy już Ludwik nadciągał jej z pomocą, została uduszoną 22 maja 1382 w zamku Muro, a mąż jej uszedł szczęśliwie do Prowancji. Por. Battaglia „Giovanna I, regina di Napoli" (Padua, 1835); Elleta „Scenes in the life of Joanna of Sicily" (Londyn, 1848).—**Joanna II,** królowa neapolitańska, 1414—35, córka Karola Durazzo, * 1371; zaślubiła 1389 Wilhelma, arcyksięcia austrjackiego, po którym owdowiała 1406. Śmierć brata Władysława wyniosła ją 6 sierpnia 1414 na tron neapolitański; wkrótce potem zmusili ją magnaci do porzucenia nazbyt wolnego dotąd życia i oddania ręki (1415) Jakóbowi Burbon, hr. de la Marche, który kazał stracić pierwszego kochanka **J.** Pandolfa Alopo, a ją samą wtrącił do więzienia; gdy jednak wydostała się stamtąd dzięki swoim stronnikom, mąż uciekł do Francji i wstąpił do zakonu Franciszkanów († 1438). Joanna, zostając ciągle pod wpływem swoich ulubieńców, † 1435. Jeszcze w r. 1421 przysposobiła za syna Alfonsa V, króla Aragonji, i mianowała go swym następcą. Później wszakże zmieniła to postanowienie na korzyść Ludwika III, ks. Anjou i jego syna Renata. Por. Crivelli'ego „Della prima e della seconda Giovanna, regine di Napoli" (Padwa, 1832).

Joanna d'Albret, ob. Albret.

Joanna d'Arc, albo *Dziewica Orleańska*, córka wieśniaka, * 1412 w wiosce Dom-Rémy, wówczesnej francuskiej prowincji Bassigny, i wraz z rodzeństwem wychowywana do zajęć właściwych stanowi rodziców. Przed innemi dziewczętami odznaczała się prostotą, czystością obyczajów, pracowitością i pobożnością. W 13 roku życia usłyszała po raz pierwszy, jak mówiła, nadziemskie, świetlane *głosy*, zachęcające ją do obyczajności i pilnego nawiedzania kościołów. Już wówczas zrobiła ślub zostania na zawsze dziewicą. Wpływ nieszczęść owego czasu na wrażliwy umysł **J.** nadał wkrótce tym objawieniom inny całkiem kierunek. Większa część Francji zostawała w ręku Anglików i sprzymierzonych z nimi Burgundów. W południowych prowincjach trzymał się jeszcze 19-letni delfin, późniejszy Karol VII (ob.). Obok tego srożyły się walki wewnętrzne; chłopi jednej wioski, trzymającej stronę Burgundów lub Anglików, walczyli z drugą, wierną swemu królowi. **J.** patrzała na to własnemi oczyma. Wśród takich okoliczności nakazały 15-letniej egzaltowanej dziewicy owe *głosy* stanąć do boju w obronie delfina. Tajemnicy tej początkowo nikomu nie powierzyła. Krewniacy, chcąc złagodzić jej egzaltację, postanowili wydać ją za mąż, ale **J.** oparła się temu stanowczo. W tym właśnie czasie przypada oblężenie Orleanu (październik 1428) przez Anglików. **J.** w ekstazie otrzymała przez swe *głosy* zlecenie oswobodzenia Orleanu i ukoronowania delfina w Rheims. Za pośrednictwem swego wuja Duranda Laxart, którego natchnęła wiarą w swe posłannictwo, zwróciła się ze swemi usługami do Baudricourta, komendanta Vaucouleurs. Ten przebraną w męskie szaty i uzbrojoną odesłał do delfina, przebywającego w Chinon. Karol nie chciał początkowo uwierzyć w nadziemskie jej posłannictwo. Dopiero gdy przekonano się o jej nieskalanem życiu i rzeczywistej dziewiczości, zaświadczonej przez najzacniejsze matrony, przestano wątpić o

jej wyższem powołaniu. Wówczas 17-letnia **J.** w męskim ubiorze, z poświęconym mieczem w ręku i białym sztandarem, ozdobionym liljami i wizerunkiem Boga, stanęła na czele ożywionych niezwykłym zapałem szeregów; pociągnęła do Orleanu, wdarła się z zapasami żywności 29 kwietnia 1429 do miasta i wycieczkami swemi od 4 do 8 maja oswobodziła je od oblężenia. Po tem ważnem zwycięstwie stała się **J.** postrachem nieprzy-

Joanna d'Arc.

jaciół, a przedmiotem czci religijnej pokrzepionych na duchu Francuzów. Na wieść o cudownem zjawieniu się dziewicy rozbudził się prędko wśród narodu i wojska nieopisany zapał patrjotyczny. **J.** mimo wszelkich hołdów zachowywała się skromnie, a w obozie nie skalała niczem godności niewieściej. Pod jej wodzą szły teraz pułki francuskie od zwycięstwa do zwycięstwa, a delfin ukoronował się w Rheims 17 lipca 1429 r. Uroczystość ta jest najświetniejszym punktem w cudownym zawodzie **J.** — Według dawniejszych pisarzów, uważała teraz **J.** posłannictwo swe za skończone; nowsze badania podają to jednak w stanowczą wątpliwość. W dalszym biegu wojny, zdaje się, że miewała **J.** chwile zwątpienia i znużenia. Mimo to odnosiła ciągle zwycięstwa i wraz z rodzicami była wyniesiona przez króla do stanu szlacheckiego (grudzień 1429). Zniechęcona intrygami dworskiemi, udała się 24 maja 1430 z małym oddziałem wojska w pomoc zagrożonemu miastu Compiègne. Tu w jednej z wycieczek schwytana przez Burgundów i wydana Anglikom, przewiezioną została do Rouen. Nieprzyjaciele na wieść o tem zapalili z radości ognie w obozie, a Francuzi i leniwy król nic tymczasem nie robili dla oswobodzenia dziewicy. W Rouen stawiono ją jak czarownicę i kacerkę przed sąd duchowny biskupa Cauchon z Beauvais. Długi, haniebny i wstrętny proces (zaczęty w styczniu 1431), w którym uczestniczyło wielu doktorów teologji i prawa, skończył się po 4 miesiącach wyrokiem, skazującym **J.** na karę stosu. Spalono ją 31 maja. Odwaga **J.**, pobożność i poddanie się chrześcijańskie okrutnemu losowi wzruszyły nawet jej sędziów, a samego kata przekonały o jej niewinności. Wedle podania ludowego, wzniósł się z pośród płomieni biały gołąb ku niebu. Za staraniem rodziny **J.** przeprowadzono na nowo proces 1450 r., a 1456 uznano ją uroczyście za niewinną. W Orleanie i w Rouen wzniesiono jej pomniki. — Z pomiędzy wielu utworów poetycznych, które romantyczną postać **J.** uniesmiertelniły z mniej więcej historyczną wiernością, celuje przedewszystkiem wzniosła tragedja Schillera „Jungfrau von Orléans." Voltaire w poemacie swym „La Pucelle" napisał niegodny genjalnego pióra paszkwil na **J.** — Literatura, dotycząca historji **J.** i jej epoki, niezmiernie bogata. Por. oprócz dzieł Lenglet du Fresnoy (2 t., Paryż. 1753—54), Lebrun de Charmetes (3 t., Paryż, 1817), Barthélemy de Bauregard (2 t., Paryż, 1847), Michelet (Paryż, 1853), Lafontaine (Orléans, 1854), Walloa (Paryż, 1860), Villaumé (Paryż, 1863), Barante (Paryż, 1865), szczególnie Vallet de Viriville „Nouvelles recherches sur la famille et sur le nom de Jeanne d'Arc" (Paryż, 1854) i Quicherat „Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc etc." (5 t., Paryż, 1841—50), dzieło obejmujące wszystkie źródła; Blaze de Bury „Jeanne d'Arc" (Paryż, 1889); Sorel „La prise de J. d'A. devant Compiègne" (1889). U Niemców najlepszą pracę **J.** dał Eysell (Regensburg, 1864); Wahrenholtz „J. d'A. in Geschichte, Legende, Dichtung" (Lipsk, 1890); Rieks „Die Jungfrau von Orleans" (Berlin, 1890). U nas żywot jej napisał K. Libelt w dziele „Dziewica Orleańska" (Poznań, 1847). — Ze stanowiska materjalnego czy pozytywnego napisał ciekawą rozprawę o J. dr. Jakobij w rosyjskiem czasopiśmie „Znanije" (Petersburg, 1872), uważający jej wystąpienie i działanie za wypływ halucynacji.

Joanna Franciszka Frémiot de Chantal św., ob. Chantal (Joanna Franciszka Frémiot de).

Joanna Obłąkana, królowa Kastylji, córka Ferdynanda i Izabeli, * 1479 w Toledo, † 1554 w Tordesillas; zaślubiona 1495 z Filipem Pięknym, arcyksięciem austrjackim, była matką cesarza Karola V. Wstąpiła na tron Kastylji po śmierci matki w r. 1504. Boleść z powodu utraty małżonka (1506) pozbawiła ją rozumu. Por. Villa „La reina doña Juana la loca" (Madryt, 1892).

Joanne Adolf, geograf, * 1813 w Dijon, † 1881, był od r. 1836 adwokatem, następnie zwócił się do dziennikarstwa. Podróż do Szwajcarji skłoniła go do ogłoszenia w 1841 przewodnika podróży, który stał się początkiem całego szeregu takich podręczników podróżniczych. Skrócone wydania większych dzieł takich wydawał od 1866 r. p. t.: „Guides Diamant." Oprócz tego ogłosił „Diction-

naire géographique de la France“ (2 wyd., 1872). W nowem opracowaniu ogłosił dzieło to syn jego *Paweł Benigne* **J.** (* 1847), który też prowadzi dalej wydawnictwo przewodników podróżniczych.

Joannici. W r. 1048 założyli w Jerozolimie kupcy włoscy z miastem Amalfi kościół z klasztorem, z którym wkrótce połączyli szpital i przytułek dla pielgrzymów. Od kaplicy szpitalnej, poświęconej św. Janowi, zakonnicy przybrali nazwę *Joannitów* lub *Szpitalników*. Zakon ten, wsparty licznemi zasiłkami pieniężnemi, wzniósł się szczególnie po pierwszej wyprawie krzyżowej i zdobyciu Palestyny, w skutek licznych nadań, uczynionych za przykładem Gotfryda de Bouillon przez wielu krzyżowników; wielu także rycerzy poświęciło się służbie około chorych. Wtedy Gerhard Tonque, ówczesny przełożony, zorganizował członków w zakon religijny, potwierdzony 1113 przez papieża Paschalisa II. Następca Gerharda, Rajmund du Puy (1120 — 60), szlachcic z Delfinatu, zreformował zakon, dodawszy do trzech ślubów zakonnych i czwarty: ciągłej walki z niewiernymi, przybrał tytuł mistrza zakonu i podzielił wszystkich członków na trzy klasy: rycerzy, księży i braci (servienti d'armi), których zadaniem było pielęgnowanie chorych i przewodniczenie pielgrzymom. Ubiorem zakonu był czarny płaszcz z białym ośmioramiennym krzyżem na lewej stronie. Wkrótce zakon odznaczył się walecznością, o której może dać miarę to, że prawie wszyscy rycerze padli w bitwie pod Tyberjadą, zaczął wzrastać w potęgę, zyskał we wszystkich krajach chrześcijańskich wielkie majątki, oraz wpływy, i otrzymał liczne przywileje od papieży. Wkrótce popadł w rozprzężenie, wdał się w spory z Templarjuszami i duchowieństwem, a wylawszy się na wszelkie rozpusty, przyczynił się do utraty Palestyny. Po zdobyciu Jerozolimy przez Saladyna, przesiedlili się **J.** do Ptolemaidy (1187), a gdy i ta 1291 dostała się w ręce Saracenów, udali się rycerze na wyspę Cypr, gdzie król wyspy ustąpił im miasto Limisso; po 18-letnim pobycie przenieśli się na zdobytą w r. 1309 wyspę Rhodos, od której przybrali nazwę *rycerzy Rodyjskich*. Od tego czasu brali udział prawie we wszystkich walkach chrześcijan z mahometanami; głośną między innemi jest ich waleczna i szczęśliwa obrona pod wielkim mistrzem Piotrem d'Aubusson, miasta Rodos, oblężonego 1480 przez przemagające siły tureckie pod Mahometem II. Napady Turków powtarzały się, i w 1522 w. mistrz Filip de Villiers de l'Isle Adam, opuszczony przez Europę, oblężony przez Solimana II, był zmuszony po 6-miesięcznej uporczywej obronie poddać miasto i przenieść się do Kandji, następnie do Mesyny. W r. 1530 otrzymali **J.** od Karola V w lenne posiadanie wyspy: Maltę, Gozzo i Comino, z warunkiem ciągłej walki z niewiernymi i korsarzami. **J.** przybrali od nowego siedliska nazwę *rycerzy Maltańskich*. Pod wielkim mistrzem Janem de Lavalette († 1568), który założył miasto i twierdzę Lavalette odparli 1565 gwałtowny napad Solimana II i zadali mu wielką klęskę. Skutkiem reformacji, straciwszy majętności w Anglji, Niderlandach i Skandynawji, **J.** byli pozbawieni ich także we Francji podczas rewolucji, aż nakoniec 1798 r. Bonaparte zajął i Maltę, wskutek zdradliwej kapitulacji. Wtedy wielki mistrz Hompesch, dla dobra zakonu, złożył godność i w jego miejsce był wybrany na wielkiego mistrza Paweł I, cesarz rosyjski. Po utracie Malty zajął zakon siedlisko w Katanji (w Sycylji), następnie od 1826 w Ferrarze, a w końcu w Rzymie. W r. 1872 wielkim mistrzem zakonu mianowany przez papieża Fr. Jan Baptysta Ceschi a Santa Croce. W uznaniu wszakże ponownego rozkwitu tej instytucji pod kierunkiem wymienionego mistrza, papież Leon XIII przywrócił zakonowi w 1879 (breve z dnia 28 marca) prawo samoistnego obierania swojego przełożonego według dawnego zwyczaju. — Na miejsce zniesionego w Prusiech w r. 1811 zakonu **J.** założono w r. 1812 *Pruski zakon Joannitów*, początkowo dekoracja, przeznaczona dla szlachty wyznania ewangelickiego; zreformowany w 1852 przez Fryderyka Wilhelma IV, zgodnie z pierwotnym celem zakonu, ma za zadanie pielęgnowanie chorych. Składał się ostatnio z 15 towarzystw i liczył do 1,900 członków, tak czynnych, jak i honorowych; założył swem staraniem i kosztem przeszło 40 zakładów dla chorych (z których 1 w Bejrucie, w Syrji), położył wreszcie zasługi w opatrywaniu rannych i pielęgnowaniu chorych podczas wojen szlezwig-holsztyńskiej (1864), niemiecko-pruskiej (1866) i francusko-niemieckiej (1870—71). Por. Villeneuve-Bargemont „Monuments historiques de Grandmaîtres de l'ordre de St.-Jean de Jérusalem“ (2 t., Paryż, 1829, z rycinami); Falkenstein „Geschichte des Johanniterorden“ (2 t., Drezno, 1853); Reumont „Die letzten Zeiten des Johanniterordens“ (Lipsk, 1844); Winterfeld „Geschichte des ritterlichen Ordens St.-Johannis vom Spital zum Jerusalem“ (Berlin, 1859); Spencer-Northcote „Geschichte des J.“ (Münster, 1874); J. Delaville Le Roulx „Les Statuts de l'Ordre de l'Hôpital de St. Jean de Jérusalem“ (Paryż, 1887); Fink „Geschichte des ritterl. Ordens St. Johannis“ (Lipsk, 1890); Herrlich „Die Balley Brandenburg des J.“ (2 wyd., Berlin, 1891).

Joannicy Gabrjel, zwany *Joannicius*, a stąd przez niektórych Joanickim, sławny lekarz i profesor akademji krakowskiej, rodem z Przeworska. W r. 1503 wysłany na sejm od tejże akademji, przemawiał silnie za lepszem jej uposażeniem, † 1645 w Krakowie. Oprócz dokończenia wydania wielkiego „Zielnika“ Szymona Syrenjusza, wydanego 1613, ogłosił: „De peste i t. d.“ (1600); „Questio de desipientia“ (1610); „Plantarum Cra-

coviensium index etc.“ (1616), jeden z najrzadszych druków polskich i in.

Joannow, zwany też *Żurawlew* Andrzej, pisarz duchowny rosyjski, * około 1749 w Moskwie, † 1813; w młodości swojej rozkolnik, później kapłan prawosławny w Petersburgu i gorliwy prześladowca dawniejszych swych spółwyznawców. Wydał: „Istoriczeskoje izwiestije o raskolnikach“ (1786) i „Połnoje istoricz. izwiestije o staroobriadcach“ (3 t., 1794).

Joas *(Jehoasz)*, syn Achazjasza, król Judy, wychowany przez arcykapłana Joadę i jego żonę Josabethę, w 7 roku życia (836) wstąpił na tron. Z początku, za życia Joady, panował chwalebnie, odparł napaść króla syryjskiego Hazaela, później popadł w bałwochwalstwo i został zamordowany podczas spisku.

Joas, syn Joachaza, król Izraela (około r. 800), podczas wojny z królem judzkim Amazjaszem, zburzył obronne mury Jerozolimy i zrabował świątynię, pokonał nadto króla syryjskiego Benadada.

Job albo *Hiob.* Jest to imię głównej osoby działającej w poemacie biblijnym, napisanym w formie dramatu, a którego myślą przewodnią jest pogodzenie cierpienia ludzi cnotliwych ze sprawiedliwością, kierującą wszechświatem. Poemat ten, należący do ksiąg kanonicznych Starego Testamentu, nosi nazwę „Księgi Hioba.“ **J.** był to mąż szczery i prosty, cieszył się wielkiem bogactwem, liczną rodziną i t. d., ale nagle nastąpiła zmiana szczęśliwego jego losu, on wszelako w tak ciężkiem utrapieniu rzekł tylko: „Pan dał, Pan wziął, niech będzie Imię Jego pochwalone.“ Przyjaciele jego, zamiast go pocieszać, obwiniali go o skryte przewinienia i dowodzili, że każde cierpienie jest zasłużoną karą Boga. **J.** usprawiedliwiał się z zarzutów. Cała ta rozmowa między nimi tchnie najwyższą poezją, równie jak duchem filozofji wschodniej. Co do czasu powstania tej księgi, jak się zdaje, była napisaną za panowania króla *Hiskijasza.*

Jobber (ang.), albo *Stock-Jobber*, zowią się w Anglji spekulanci na akcje i papiery publiczne, tudzież ci, którzy prowadzą właściwą grę giełdową *(Stock-jobbery)*, spekulują na różnicę kursu i zajmują się ażjoterstwem.

Jobert de Lamballe Antoni Józef, lekarz, * 1799, † 1867; był chirurgiem szpitala św. Ludwika, a od 1847 szpitala Hôtel-Dieu, oraz profesorem kliniki chirurgicznej. Ważniejsze jego prace są: „Traité théorique et pratique des maladies chirurgicales du canal intestin“ (2 t., 1829); „Plaies d'armes à feu,“ „Etudes sur le système nerveux“ (2 t., 1838); „Traité de chirurgie plastique“ (2 t., 1848).

Jocher Adam Benedykt, bibljograf i filolog polski, * 1791, † 1860; po ukończeniu gimnazjum w Wilnie, słuchał na tamtejszym uniwersytecie filozofji i historji, 1811 otrzymawszy stopień magistra, zajął się nauczycielstwem prywatnem i literaturą. Od 1827 pomocnik bibljotekarza przy bibl. uniwers. w Wilnie, miał sobie powierzone uporządkowanie i spisanie zbiorów numizmatycznych; 1830 profesor języka łacińskiego; po zwinięciu uniwersytetu bibljotekarz akademji medyczno-chirurgicznej wileńskiej, a po jej zwinięciu czas jakiś zajmował się gospodarstwem wiejskiem; w 1844 był nauczycielem gimnazjum w Kownie, w następnym roku przeniósł się do Wilna i zajmował się wychowaniem dzieci hr. Tyszkiewicza i pracami literackiemi. Oprócz wielu rozpraw, umieszczanych w różnych pismach, lub też pozostałych w rękopisie, wydał: „Obraz bibljograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce i t. d.“ (3 t., Wilno, 1839 — 1858; indeks sporządzony przez Estreichera w 2 t. „Bibljografji,“ oraz w oddzielnej odbitce, Kraków, 1873). Dzieło to, rozpoczęte podług obszernego planu, zostało nieukończone; wydane tomy obejmują: filologję i literaturę starożytną, nauki razem wzięte, zbiory i poligrafje, oraz literaturę teologiczną. Mimo wadliwego układu (plan dzieła naśladowany z Bruneta) i licznych niedokładności (nad uzupełnieniem pracował Trębicki), jest to najdokładniejsza praca bibljograficzna polska, i żałować należy, że tylko w części była wykończona. W osobnej odbitce z dzieła tego wydano „Pogląd na kierunek, na bieg umysłów i nauk w przedmiotach wiary świętej w Polsce“ (Wilno, 1857). W przedmiocie filologji wydał **J.** „Pelasgia, sive de sermone quondam communi, etc.“ (Wilno, 1854); „Harmonja mów, albo zlanie się w jedną, t. j. polską i t. d.“ (Wilno, 1859); „Epilog historji mowy pierwotnej, oraz wstęp do jej odnowienia w mowie słowiańsko-polskiej“ (Wilno, 1859). Dzieła te, jak z jednej strony okazują erudycję autora, tak z drugiej zupełną nieznajomość lingwistyki, a przez to rzucanie się na paradoksalne przypuszczenia, oparte na brzmieniach wyrazów. Przełożył nadto **J.** z Łubieńskiego „Droga do Szwecji 1593“ i „Rozruchy domowe od 1606 — 1608“ (w zbiorze „Dziejopisów polskich“ Wolffa).

Jocher A., generał rosyjski i profesor akad. artyleryjskiej w Petersburgu, syn Adama Benedykta, bibljografa polskiego; napisał: „Osadnaja wojna ili ataka i oborona kriepostiej i minnoje iskusstwo,“ kurs szkół wojennych (Petersburg, 1882).

Jöcher Chrystjan Bogumił, leksykograf, * 1694 w Lipsku, † 1758; bibljotekarz tamecznej bibljoteki uniwersyteckiej, od 1730 był profesorem na uniwersytecie lipskim, zasłużył się głównie jako autor cennego dotąd dzieła: „Allgemeines Gelehrtenlexikon“ (4 t., Lipsk, 1750 — 51), prowadzonego dalej przez Adelunga (2 t., Lipsk, 1784—87) i Rotermunda (t. 1—6, Brema 1810—1822).

Jochmus August Jakób, baron Cotignola, generał niemiecki, * 1808 w Hamburgu, † 1881 r.; miał czynny udział w wojnie o wyswobodzenie Grecji; w r. 1835 udał się do Anglji i wstąpił do anglo-hiszpańskiego legjonu cudzoziemskiego, i pozostając w nim do r. 1838 i posunął się do stopnia szefa sztabu generalnego w korpusie kantabryjskim. Potem spełniając mandat, powierzony mu przez lorda Palmerstona, udał się do Konstantynopola, aby przygotować wojnę przeciwko Syrji. W r. 1840 przeszedł do służby tureckiej i jako szef sztabu generalnego połączonych wojsk turecko-anglo-austrjackich, a od grudnia t. r. jako głównodowodzący wojskiem tureckiem, przyczynił się najwięcej do wyparcia Ibrahima-paszy z Syrji. Od 1841 do początku 1848 zostawał przy ministerjum wojny w Konstantynopolu, ale po wybuchu rewolucji Marcowej wrócił do Niemiec i mianowany był w maju 1849 ministrem spraw zewnętrznych i marynarki związku niemieckiego. Po rozwiązaniu ministerjum, **J.** usunął się w grudniu 1849 do życia prywatnego, którego większą część przepędzał w podróżach. Ważniejszą jego pracą jest dzieło: „Der syrische Krieg“ (Frankfurt, 1856). Pisma zbiorowe **J.** wydał Thomas w 4 t. (Berlin, 1883—84).

Jockey (ang.), spieszczone *Jack* czyli *John*, masztalerz trenujący konie do wyścigów konnych; amator wyścigów konnych, zwłaszcza członek towarzystwa zwanego *Jockey-club*. Jockeye bywają ważeni przed wyścigami i po wyścigach, powinni bowiem posiadać przepisaną wagę. Jeżeli który z nich za lekki, kładą do kieszeni siodła odpowiedniej wagi płyty ołowiane.

Jocus (łac.), żart, a także genjusz żartów. *Joci causa* to samo co *per jocum* = dla żartu; *extra jocum*, albo *joco remoto* = żarty na bok, odłożywszy żart na stronę; *inter jocos et seria* = wśród żartów i powagi. *Jocosa* = rzeczy żartobliwe, farsy. *Joculator* = żartowniś, kuglarz, francuski „jongleur.“

Jod, *jodyna (jodum J)*, pierwiastek chemiczny z grupy haloidów, nie znajduje się w stanie wolnym w naturze, ale związki jodowe towarzyszą zwykle związkom chlorowym i bromowym w wodzie morskiej i solankach; jodek srebra jest rzadkim minerałem. Z wody morskiej rośliny i zwierzęta morskie przybierają **J.**, tran zawiera w 10,000 częściach 3—4 cz. **J.**, gąbki, a zwłaszcza wodorosty morskie, bogate są w **J.** Otrzymuje się najczęściej z ługu pokrystalicznego po wykrystalizowaniu sody z ługu, otrzymanego z popiołów roślin morskich przez destylację z kwasem siarczanym i braunsztajnem, przyczem uchodzące pary **J.** zagęszczają się w szeregu naczyń glinianych, albo też przez rozkład związków jodowych ługu chlorem. Obecnie otrzymuje się **J.** także z saletry chilijskiej, która go zawiera w ilości 0,06—0,18 proc. **J.** jest ciałem stałem, czarnem, krystalizującem w blaszki lub ośmiościany rombowe, c. wł. = 4,95, ciężar atomowy 126, 86. Skórę barwi brunatno, topi się przy 114°, wre przy 200°; para ma barwę fijoletową (stąd nazwa grec. *jodos)* i tworzy się już w zwykłej temperaturze, woń ma właściwą, podobną do chlorowej. W wodzie bardzo mało się rozpuszcza, łatwiej w alkoholu i chloroformie. Ciecz, zawierająca **J.**, barwi się od mączki błękitno. Pod względem chemicznym zachowuje się jak chlor i brom. Używa się w medycynie przy procesach zapalnych, w syfilisie, reumatyzmie, newralgjach; związki jego mają zastosowanie w fotografji. Odkryty został 1811 przez Courtois, a przez Gay-Lussaca zbadany.—*Jodowodór*, HJ, jest to gaz bezbarwny, podobny do chlorowodoru, otrzymuje się przez destylację jodku potasu z kwasem fosfornym. Roztwór jego w wodzie, *kwas jodowodorny*, służy do otrzymywania przetworów jodowych. Związki jodu z metalami nazywają się *jodkami*; niektóre, jak jodek srebra, jodek ołowiu, jodek rtęci, znajdują się w przyrodzie, jako minerały, w ogólności zbliżone są chlorków; jodek potasu, jodek srebra i in. mają zastosowanie techniczne lub lekarskie; opisy ich podane są pod nazwą metali. Z tlenem wydaje **J.** *kwas jodowy* HJO_3, który powstaje jako sól potasowa działaniem jodu na wrzący ług potażowy. Ogrzany do 170° rozpada się na wodę i *bezwodnik jodowy* J_2O_5. Z zasadami wydaje sole, *jodany*, po większej części nierozpuszczalne; *jodan potasu* rozpuszcza się w wodzie, ale w alkoholu jest nierozpuszczalny. *Jodek azotu* NJ_3 tworzy czarny proszek, który bardzo łatwo wybucha. **J.** łączy się też z chlorem; przez rozpuszczenie **J.** w wodzie królewskiej powstaje *jodek chloru* JCl, który tworzy kryształy czerwone, lotne, woni drażniącej, które za ogrzaniem rozpadają się na **J.** i *trójchlorek jodu* JCl_3, tworzący kryształy żółte, woni przenikliwej, łatwo się rozkładające; związek ten polecany jest jako środek antyseptyczny.

Joda, rzeka w gubernji Kowieńskiej, powiecie Poniewieskim; wypływa z jeziora *Jodas*, na południe miasteczka Wodokle, płynie ku północy i wpada z lewego brzegu do Niewiaży. Długa około 20 wiorst.

Jodany, sole kwasu jodnego, ob. Jod.

Jodargiryt, ob. Jodyt.

Jodek, związek jodu, ob. Jod.

Jodelle Stefan, pan na Lymodin, dramaturg francuski, * 1532 w Paryżu, † 1573. W historji literatury francuskiej ważne przez to zajmuje stanowisko, że porzuciwszy średniowieczną poezję romantyczną, wprowadził do Francji zamiast grywanych dotąd misterjów, moralitetów i fars tak zwany dramat klasyczny, naśladujący formę poezji greckiej i rzymskiej. Dzisiaj utwory jego: tragedje: „Cléopâtre captive“ i „Didon se sacrifiant“, oraz komedja „Eugène, ou la rencontre“ zaledwie już tylko historyczno-literacką

mają wartość. Oprócz tego był **J.** także malarzem, rzeźbiarzem i budowniczym. Dzieła jego p. t. „Oeuvres et mélanges poétiques“, wyszły w Paryżu w latach 1574 i 1597, n. wyd. 1872). Por. Sainte-Beuve'a „Tableau de la poésie française au XVI siècle“ (2 t., Par., 1828).

Jodeln (niem.), właściwy Tyrolczykom sposób śpiewania, polegający na przechodzeniu od tonów piersiowych do falsetu. Po polsku mówią niekiedy „jodlowanie.“

Jodilis, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Suwalskiej, powiecie Sejneńskim, w dobrach Hołny Wolmera, ma 12 morgów powierzchni.

Jodkańskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Wileńskiem, powiecie Wiłkomierskim. Zniszczone to starostwo przez ogień posiadał w r. 1771 Plater, opłacając z niego kwarty tylko złp. 151 gr. 25, a hyberny złp. 216.

Jodko Feliks, starosta dziewieniski, żyjący w drugiej połowie XVIII w., przetłómaczył z francuskiego „Historję wojenną, krótko wyrażającą pierwszą wojnę pruską i dawniejszą bawarską, zaczętą w r. 1741, a skończoną 1748“ (2 t., Grodno, 1779); dzieło to dziś bardzo rzadkie.

Jodko Narkiewicz Witold, okulista, * 1834 we wsi Pochowice, w gubernji Mińskiej, † 1898. Medycynę studjował w Dorpacie i Berlinie, gdzie zajął się okulistyką pod kierunkiem Graefego. W r. 1860 osiadł w Warszawie i po obronie rozprawy „O sympatycznem cierpieniu oka“ otrzymał od rady lekarskiej Królestwa Polskiego stopień doktora medycyny. Od r. 1860—71 był ordynatorem oddziału ocznego szpitala starozakonnych, następnie ordynatorem instytutu oftalmicznego Ks. E. Lubomirskiego. W r. 1862 po obronie rozprawy: „O przestrzeni akomodacyjnej i sposobach jej wymierzania, tudzież o akomodacji prawidłowej“ został docentem oftalmologji w akademji medyko - chirurgicznej, a następnie zajmował takie samo stanowisko w Szkole Głównej do r. 1869. Z powodu choroby przeniósł się w 1883 roku do swego majątku, Bobowni w guberni Mińskiej, gdzie urządził lecznicę oftalmiczną. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw w *Pamiętniku Tow. Lekarskiego Warszawskiego*, oraz w pismach lekarskich, a nadto opracował część „Oftalmologji“, wchodzącej w skład *Bibljoteki umiejętności lekarskich.*

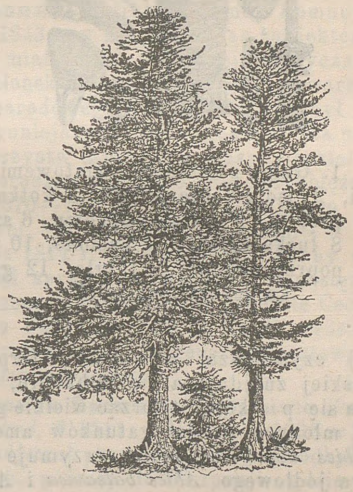
Jodko Narkiewicz Antoni, ob. Narkiewicz Jodko.

Jodl Jan Kralupsky, pisarz czeski, * 1791 w Kralupach, † 1869, uczeń Dobrovskiego, kolega Hanki, pedagog, w 1866 wydał: „Dieje-, národo- a mluvopisny obzor czesko-slovansky“. Por. Urbanek „Viestnik bibl.“ (1871, 112).

Jodl Fryderyk, filozof, * 1849 w Monachjum, studjował nauki tamże, 1873 mianowany nauczycielem historji w bawarskiej akademji wojennej, 1885 roku profesorem filozofji w niemieckim uniwersytecie w Pradze. Napisał: „Leben und Philosophie David Humes“ (1872); „Die Kulturgeschichtschreibung, ihre Entwickelung und ihr Problem“ (1878); „Geschichte der Ethik in der neuern Philosohie“ (1882—89, t. 2); „Volkswirtschaftslehre und Ethik“ (1886).

Jodlowanie ob. Jodeln.

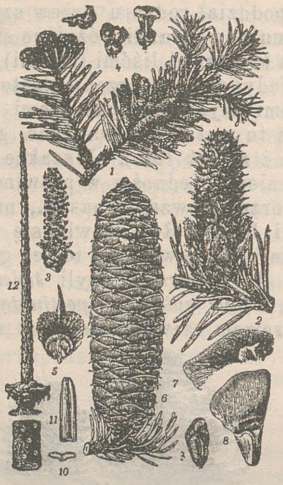
Jodła, poddział rodzaju drzew szyszkowych *Pinus*, obejmujący gatunki, różniące się od sosny i modrzewia krótszemi liśćmi (igłami), rozmieszczonemi pojedyńczo lub grzebieniasto, i wielkiemi walcowemi szyszkami, stojącemi lub wiszącemi; należą tu ważne drzewa leśne, głównie zaś gatunki **J.** i *świerk* (ob.). Wszakże w nazwie tych drzew niema jedności w prowincjach dawnej Polski. drzewo zwane u nas **J.**, na Podlasiu, na Litwie i Białej Rusi zowie się świerkiem, a przeciwnie jodłą zowią tam to, co gdzieindziej świerkiem. **J.** *właściwa* czyli *świerk litewski* (*Abies alba*, *Pinus abies*, *P. pectinata*, *Abies picea*) jest drzewem najwynioślejszem naszych la-

Jodła.

sów, bo dochodzi do 65 metrów wysokości, a do 2,5 m. średnicy. Od świerku różni się korzeniem serdecznym (czego świerkowi brakuje), korą gładką i siwą (świerk ma korę popękaną i czerwonawo - brunatną), igłami grzebieniasto dwustronnie po gałązkach rozłożonemi (świerk ma igły naokół gałązek rozrzucone, albo niedokładnie dwustronne), płaskiemi z wierzchu ciemno zielonemi, lśniącemi, a pod spodem dwiema białemi linijkami oznaczonemi, w wierzchołku wykrojonemi (świerk ma igły spłaszczone, 4 kątne, z obu stron zielone, w wierzchołku kłująco-kończyste), wreszcie szyszkami stojącemi (u świerku wiszące). **J.** rośnie po górach Europy środkowej aż do Alp włoskich, oraz w Sybe-

berji; kwitnie w maju; u nas lasy jodłowe znajdują się głównie w bardziej południowych okolicach kraju, na Karpatach dochodzi wysokości 1,200 m. nad poziom morza. **J.** lubi grunt umiarkowanie wilgotny, żyje przeszło 300 lat. Drewno jest białe, lekkie, nadaje się na maszty, na gonty, pudła i skrzypce; pod względem opałowym ustępuje sośninie. Z **J.** otrzymuje się żywica, od

Jodła. 1. Gałąź z kotkami kwiatowemi męskiemi, 2 pęd z kotką żeńską, 3 kotka męska, 4 pręciki, 5 kwiat słupkowy, 6 szyszka, 7, 8 łuska szyszki, 9 nasiono, 10 przecięcie poprzeczne igły, 11 igła, 12 gałązka pozbawiona igieł.

sosnowej czyściejsza, pod nazwą terpentyny strasburskiej znajdująca się w handlu; żywica ta zbiera się pod korą, tworząc wielkie guzy na pniu. Z młodych pędów gatunków amerykańskich *Abies alba* i *A. nigra* otrzymuje się rodzaj piwa jodłowego. *Abies balsamea* i *A. canadensis*, również w Ameryce, wydają najlepszą terpentynę, zwaną *balsamem kanadyjskim*.

Jodłowski Kamil, Pijar, * 1664 w Łańcucie, † 1718 w Wieluniu; nauczyciel, potem rektor kolegjum wieluńskiego; wydał dzieło p. t. „Praeceptiones rhetoricae“ (Warszawa, 1702), używane we wszystkich szkołach pijarskich.

Jodłowski Norbert, Pijar, * 1728 w dawnem województwie Ruskiem, † 1793 w Galicji; pierwotnie nauczyciel w rozmaitych konwiktach, potem rządca warszawskiego *Collegium Nobilium*, ozdobiony medalem *Merentibus*. Oprócz „Panegyris Michaeli Principi Poniatowski etc.“ (Warszawa, 1785), ogłosił: „Historja angielska od czasu podbicia tej wyspy od Rzymian, aż do naszego wieku (1770) doprowadzona“ (3 części, Warszawa, 1789 i 91), dzieło to, wyjęte ze zbioru Millota i samodzielnie przez **J.** opracowane, należy do najlepszych w tym rodzaju prac z owej epoki. Zaleca się **J.** czystą polszczyzną i trafnym dziejów wykładem.

Jodłowskie starostwo niegrodowe znajdowało się w województwie Krakowskiem, powiecie Bieckim. W r. 1770 składało się ze wsi Jodłowa z wójtostwem i przyległościami. Od r. 1765 posiadał je Franciszek Dębiński, starosta Wolbromski, wraz z małżonką Urszulą z Morsztynów. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, w skutek dekretu kameralnego z d. 16 lutego 1815 r. i umowy piśmiennej z d. 22 sierpnia 1815, oddano je Aleksandrowi Debolemu, w zamian za wsie Kniaziołukę, Oboziska, Nowosielicę i osadę Debolów, które przyłączono do dóbr rządowych Dolińskich (ob. Dolińskie starostwo).

Jodocus Jost Ludwik, ob. Decjusz Jodocus.

Jodoform, *jodek formylu*, CHJ_3, związek chemiczny odpowiadający chloroformowi, otrzymuje się działaniem jodu i węglanów alkalicznych na alkohol. Tworzy kryształy żółtawe, woni przenikliwej, smaku aromatycznego, nierozpuszczalne w wodzie, ale łatwo rozpuszczalne w alkoholu, eterze, glicerynie; ulatnia się w średniej temperaturze i topi przy 110°. Przez skórę i błony śluzowe ulega wessaniu do organizmu, przyczem jod oswobadza się i zbiera w krwi i mózgu. Używa się w medycynie zamiast jodu, zwłaszcza przy opatrywaniu ran, gdyż powstrzymuje gnicie i jątrzenie. **J.** odkryty został 1822 r. przez Serullasa.

Jodoformina, proszek żółty bezwonny, który w zetknięciu z wilgotną powierzchnią rany rozkłada się i wydaje jodoform, może go zatem w niektórych razach zastąpić.

Jodok z Ziegenhals, historyk szląsko-polski, uczył się i otrzymał stopnie naukowe w Krakowie, przybywszy do Wrocławia, 1416 wstąpił do zakonu Kanoników regularnych P. Marji na Piasku, 1426 r. został przeorem, 1429 opatem, † 1447. Zaczął pisać kronikę swego zakonu, używszy za źródło *Chronica Martini Poloni*, dzieła św. Augustyna, katalog bisk. wrocławskich, nieznaną *Chronica Polonorum et ducum Silesiae*, *Speculum* i *Archivum* Wincentego z Beauvais. Dalszy jej ciąg od 1429 dał następca Jodoka, Benedykt Jourdorff. Wydał ją Stenzel w *Script. Rer. Sil.* II *(Chronica abb. b. M. V. in arena)*, używszy 2 rękopisów; trzeci jest w kapitulnej bibljotece.

Jodol, *jodek pyrrolu*, J_4C_4NH, tworzy żółty proszek krystaliczny, bez woni i smaku, rozpuszczalny w alkoholu, eterze i kwasach tłustych. Używa się zamiast jodoformu, wywiera bowiem jednakie działania, a nie posiada przykrej woni i nie jest tak trujący.

Jodowa tynktura *(Tinctura jodi)*, roztwór 1 części jodu w 10 częściach alkoholu; *bezbarwna* **J. t.** *(T. j. decolorata)* jest roztworem 10 cz

jodu w 10 częściach podsiarkonu sody. Oba przetwory używają się w medycynie.

Jodowa zieleń, *zieleń Metternicha, vert lumière*, barwnik smołowcowy, powstaje działaniem jodku metylu na rozanilinę, obecnie już nie jest używany.

Jodowodór, ob. Jod.

Jodowy fjolet, toż co Hofmanna fjolet (ob.).

Jodowy kwas, ob. Jod.

Jodozowe związki, związki chemiczne z grupy aromatycznej, zawierając grupę jodozową JO.

Jodyna, ob. Jod.

Jodyt, *jodargiryt, jodek srebra*, minerał z rzędu soli haloidalnych, krystalizuje w szeregu sześciokątnym, występuje w postaci cienkich listków, szary lub żółty, przeświecający z połyskiem tłustym, twardość 1,5, c. wł. 5,7. Znajduje się w Meksyku, Hiszpanji i w Nassau.

Jodyzm, zatrucie jodem.

Jodzieszko v. *Bełty* odm., herb: W polu czerwonem — dwie złote strzały, ukośnie skrzyżowane. U szczytu trzy pióra strusie.

Jodzieszko.

Joel, syn Pethuela. Jemu przypisywaną jest jedna z najmłodszych ksiąg proroczych Starego Testamentu; przepowiadał w król. Judy około 860 przed Chr. Proroctwo jego spowodowane było wielką posuchą i klęską od szarańczy; klęski te uważał za zwiastuny zbliżającego się dnia Sądu Bożego. Odrodził w ten sposób żywione przez dawnych proroków oczekiwania Sądu Jehowy i nastania państwa mesjanicznego. Język **J.** jest starożytny, wielce poetyczny i obrazowy. Komentarze oraz tłómaczenie dali Credner (Jena, 1831), Mejer (Tübinga, 1841), Hitzig (Lipsk, 4 wyd., 1881), Wünsche (Lipsk, 1872) i Merx (Halla, 1879).

Joël Manuel, uczony żydowski, * 1826 w Birnbaum w Poznańskiem, studjował teologję żydowską i filologję klasyczną w Berlinie, 1854 został nauczycielem w seminarjum rabinów we Wrocławiu, 1863 rabinem tamtejszej gminy. Ogłosił: „Die Religionsphilosophie der Maimonides“ (Wrocław, 1859); „Levi ben Gerson als Religionsphilosoph“ (1862); „Don Hasdai Creskas' religionsphilosophische Lehren“ (1866); „Spinozas theologisch-politischer Traktat“ (1870) i in., które razem wyszły pod tyt. „Beiträge zur Geschichte der Philosophie“ (Wrocław, 1876, t. 2). Napisał jeszcze „Notizen zum Buch Daniel“ (1873); „Gutachten über den Talmud“ (1877); „Blicke in die Religionsgeschichte“ (1880—83, t. 2); † 1890 we Wrocławiu.

Joest Wilhelm, podróżnik, * 1852 w Kolonji, † 1897, studjował nauki przyrodnicze w Bonn i Berlinie, w r. 1874 objechał Wschód, 1876—79 Amerykę, skąd udał się do Cejlonu, zwiedził Indje, Chiny, przebywał długo między dzikiemi plemionami Formozy, a przez Japonję i Syberję wrócił do Niemiec 1881. W 1883 opłynął Afrykę, 1892 zwiedził Gujanę, 1892 r. Egipt, w roku 1896 udał się do Australji, gdzie zmarł na wyspie Santa Cruz. Ogłosił: „Aus Japan nach Deutschland durch Sibirien“ (1882, 2 wyd., 1887); „Ein Besuch beim König von Birma“ (1882); „Um Afrika“ (1885); „Tättowieren und Körperbemalen“ (1887); „Weltfahrten“ (1895) i in. Bogate swe zbiory ofiarował muzeom niemieckim.

Jofon, *Jophon*, syn poety greckiego Sofoklesa (ob.). Naśladował ojca z powodzeniem. Fragmenty tragedji **J.** wydał Nauck w *Tragicorum graecorum fragmenta*. Legenda o tem, że **J.** oskarżył ojca o upadek umysłowy, pragnąc mu odebrać zarząd majątkiem, i że Sofokles obronił się, przeczytawszy sądowi pieśń chóru z Edypa w Kolonie — zdaje się nie ma podstawy. Por. Oswald Wolff: „De Jophone, poeta tragico“ (1884).

Johannard Juljusz, członek Komuny paryskiej, * 1843 r. w Baume. Będąc subjektem handlowym, miał udział w agitacji politycznej 1868; jako członek rady generalnej stowarzyszenia międzynarodowego *(Internationale)*, był jednym z najczynniejszych jego agentów. Za należenie do towarzystw tajemnych skazany został 1870 r. na jednoroczne więzienie. Podczas oblężenia Paryża (1870—71) dowodził bataljonem gwardji narodowej. Po wybuchu powstania w Paryżu 18 marca 1871 r. jako członek Komuny zasiadał w komisji spraw zewnętrznych, a następnie był komisarzem cywilnym przy generale Cecilia. Po zdobyciu Paryża uciekł do Anglji, gdzie został znowu członkiem rady generalnej stowarzyszenia międzynarodowego.

Johannes Secundus, właściwie *Jan Mikołaj Everard*, * 1511 w Hadze, † 1536 w Utrechcie, studjował prawo w Bourges, odbył podróż do Włoch, później do Hiszpanji, gdzie był sekretarzem arcybiskupa Toledo, kardynała Tavery; jako autor dzieła „Basia“ (Utrebht, 1539 i późn.) zaliczony jest do najlepszych nowołacińskich poetów. Jego „Opera poetica“ wydali bracia jego, znani również jako poeci, *Mikołaj Gaudius* i *Andrzej Marius* (Paryż, 1541); najlepsze wydanie ogłosił Boscha (2 t., Lejda, 1821).

Johannesburg, miasto w rzeczypospolitej Transwalskiej, założone 1886 r., liczyło w 1887 zaledwie 3000, a w 1896 wraz z przedmieściami 102000 mieszk., między nimi 51000 białych, śród których Anglicy czynili 67 proc., gdy na krajowców przypadało tylko 12 proc. Liczebny ten stosunek mieszkańców przyczynił się do wybuchu wojny Anglików z Transwalem 1899 r. Ob. Transwalska rzeczpospolita.

Johannesen Edward Holm, żeglarz norweski, * 1844 w Balstrand pod Tromsö, odbywał podróże po morzach podbiegunowych północnych, w r. 1869 przekonał się, że morze Karskie jest dla żeglugi dostępne, 1870 opłynął Nową Ziemię, w 1878 odkrył wyspę Samotność na oceanie Lodowatym.

Johannisberg, dawniej *Bischofsberg*, wieś w pruskiej regencji Wiesbadeńskiej, okr. Rheingau, ma 1350 miesz., zakład leczniczy dla chorych nerwowych i piękny zamek; słynna jest z wybornego wina reńskiego, zwanego *Johannisberger*, które tu rośnie na górze zamkowej w ziemi czerwonawej. W okolicy wiele pięknych willi.

Johannot Karol Franciszek, rysownik, ur. w Offenbachu, z rodziny francuskiej. Działał w początku XIX w. Wspólnie z Sonefelderem czynił doświadczenia litograficzne, a później przybrawszy do współki Karola André, założył w Paryżu pierwszy zakład litograficzny i zostawił trzech synów, również artystów: *Karola*, *Alfreda* i *Tony Johannot*. Najstarszy *Karol*, * 1793, † 1825 w Paryżu, był miedziorytnikiem. Ilustrował swojemi sztychami życie św. Genowefy (Par., 1813) i dzieła Bouilly. — *Alfred* **J.**, *1800 w Offenbachu, †1837 w Paryżu, wyuczył się od brata miedziorytnictwa, lecz później poświęcił sie malarstwu i w krótkim czasie doszedł niepospolitej w swej sztuce biegłości. Romantycznemi krajobrazami i malowidłami historycznemi wielką zjednał sobie wziętość i należał do mistrzów, nadających ton w świecie artystycznym paryskim. Arcydziełem jego ma być „Wjazd ks. Orleańskiej do Orleanu“ (1833). Z miedziorytów jego na szczególną uwagę zasługują ilustracje francuskich wydań Walter-Scotta, Coopera i Byrona. — *Tony* **J.**, najmłodszy z braci, † 1803 w Offenbach, † 1852 w Paryżu; początkowo zajmował się tylko miedziorytnictwem. W 1831 wystąpił jako malarz z kilku krajobrazami romantycznemi. Z utworów jego najcelniejsze są: „Bitwa pod Rosbeque“, „Bitwa pod Fontenay“ (1840); „Zdobycie wąwozu Méandre“ (1841); „Scena rabunku w XVI w.“; „Przyjemności jesieni“ (1852). Większą jednak posiadał sławę jako rysownik i miedziorytnik. W tym względzie uważają go słusznie za jednego z ojców nowoczesnej ilustracji. W mnóstwie jego miedziorytów i drzeworytów podziwiać trzeba obok niezwykłej płodności wielki dar inwencji i nadzwyczajny wdzięk w wykonaniu.

Johas, Juhas, tak nazywają pasterzy owiec w Karpatach. Ob. Juhasy.

John Bull (ang.), dosłownie *Jan Byk*, jest żartobliwe przezwisko ludu angielskiego. Po raz pierwszy miało być użyte przez Swifta. Inni zaś twierdzą, że powód do niego dał wymierzony przeciw whigom pamflet John Arbuthnota p. t.: „History of John Bull.“ W samej Anglji **J. B.** jest symbolem dzielności charakteru narodowego. Za granicą wyrazami temi oznaczają odrębność ludu angielskiego w stosunkach społecznych i jego nieumiejętność zastosowania się do zwyczajów innych krajów.

John Fryderyk, słynny rytownik polski, * roku 1769 w Malborku. Poświęcał się pierwotnie kupiectwu w domu handlowym Taubera w Warszawie, lecz w r. 1789 wyjechał do Anglji, porzucił stan kupiecki i z zapałem oddał się rytownictwu. Wyuczywszy się tej sztuki przy największym niedostatku, na jaki był w Londynie wystawiony, powrócił do kraju. Wspierany radą i funduszami króla Stanisława Poniatowskiego, wykonał w Warszawie, w ciągu 2 lat, 12 rycin podług rysunków Smuglewicza, Lampiego, Grassego i innych. Ożeniwszy się z Barbarą Czeską, wychowanką księżny Radziwiłłowej, wysłany został przez króla do Wiednia, dla dalszego kształcenia się w rytownictwie pod kierunkiem Fügera. Wkrótce wielką zjednał sobie wziętość. Podczas długiego pobytu w Wiedniu, wykonał najważniejsze i najpiękniejsze swe prace. Takiemi są np. 20 rycin wedle rysunków Fügera, zdobiących holenderski przekład „Mesjady“ Klopstocka. Od 1816 do 1832 dawał corocznie 6 rycin do noworocznika *Aglaja*, wydawanego w języku niemieckim przez Wallishausera. W końcu życia osiadł w Marborgu w Styrji i tam † 1842 r. Szczegółową wiadomość o utworach **J.** podał Ambroży Grabowski w *Bibljotece Warszawskiej* (r. 1858, t. III, i z roku 1860, t. 4).

John Franciszek, baron von, austrjacki feldmarszałek-porucznik, * 1815 w Bruck, w Niższej Austrji, † 1876 r. Ukończywszy akademję wojskową, wstąpił 1835 r. do armji w stopniu porucznika. Jako oficer sztabowy odznaczył się niejednokrotnie we Włoszech 1848 i 1849. Podczas wojny 1859 r. działał jako szef generalnego sztabu 6 korpusu, a następnie 2 armji, konsystującej w królestwie Lombardzko-Weneckiem. W wojnie 1866 r. był szefem sztabu armji połud., która odniosła zwycięstwo nad Włochami pod Custozza 24 czerwca. Po nieszczęśliwych walkach z Prusami mianowany był szefem sztabu całej armji austrjackiej i feldmarszałkiem-porucznikiem. Od 1867—68 był ministrem wojny; od 1869 był generalnym komendantem w Hradcu. † jako feldmarszałek i naczelnik sztabu generalnego.

John Eugenja, znana pod pseudon. *E. Marlitta*, powieściopisarka niemiecka, * 1825 w Arnstadt w Turyngji, † 1887 r. córka malarza. Zostając pod opieką księżny Schwarzburg-Sondershausen, kształciła się w Wiedniu na śpiewaczkę i występowała już na scenie. Mimo pięknego głosu musiała jednak porzucić karjerę teatralną z powodu słabości i została lektorką swej opiekunki. W 1863 wróciła do rodzinnego miasta i poświęciła się literaturze. W 1865 ogło-

siła po raz pierwszy w „Gartenlaube“ nowelę „Die zwölf Apostel.” Romansem „Goldelse“ (1866, przekład polski w *Tygodniku ilustrowanym*, 18-te wyd. 1885) utrwaliła sławę literacką. Z innych jej prac wymieniamy „Blaubart“ (1866); „Das Geheimniss der alten Mamsell” (1867, 12 wyd., 1886); „Reichsgräfin Gisela“ (1869); „Heideprinzessehen“ (1871, 9 wyd. 1885); „Die zweite Frau” (7 wyd., 1885); „Im Hause des Kommerzienrath“ (1877, przekład polski w *Kłosach* 1877); „Im Schillingshof“ (1880); „Amtmanns Magd” (1881); „Die Frau mit den Karfunkelsteinen“ (1885, t. 2). Romanse Marlittowej odznaczają się silnem napięciem i żywem obrazowaniem, jakkolwiek nie posiadają wytworniejszego powabu i głębszej prawdy poetyckiej. Wydanie zbiorowe dzieł **J.** wyszło w 10 t. w Lipsku (1888—90).

John Ryszard Edward, prawnik niem., * roku 1827 w Marienwerder, † 1889, został 1856 profesorem w Królewcu, 1862—7 był członkiem sejmu pruskiego, gdzie należał do stronnictwa liberalnego, 1868 r. prof. w Kiel, 1869 w Getyndze, 1870 r. członkiem sądu apelacyjnego hanzeatyckiego w Lubece, od 1876 znowu jest prof. prawa karnego w Getyndze. Jego „Entwurf nebst Motiven zu einen Strafgesetzbuch für den Norddeutschen Bund” (1868) miało ważny wpływ na układ kodeksu kryminalnego płn.-niemieckiego. Ogłosił jeszcze: „Das Strafrecht in Norddeutschland” (Lipsk, 1858); „Die Lehre vom fortgesetztem Verbrechen” (1860)); „Ueber Geschwornengerichte und Schöffengerichte“ (1872); „Kommentar der deutschen Strafprocessordnung” (Erlang., 1884—90, t. 1 i 2, dokończone przez Lilienthala) i in.

John of Dycalp, pseudonim Placyda Jankowskiego.

Johnit, ob. Turkus.

Johnsdorf Benedykt, kronikarz czeski, * 1503, opat Kanoników regularnych we Wrocławiu, napisał „Chronicon Bohemiae“, wydaną w swej najważniejszej części (lata 1468—1490) przez Wachtera w „Scriptores rerum silesiacarum“, XII.

Johnsen Rosenkrantz, pisarz norweski, * roku 1857 w Beryk, redaktor „Hver 8 Dag,” napisał wiele nowel i studjów „Rys og andre noveller“ (2 wyd., 1889); „Digte“ (1891); „Bagchasnen“ (1892), „Novelleter“ (1895), „Dobbelt Konsulen“ (1898).

Johnson Samuel, znakomity pisarz angielski, * 1709 r. w Lichfield, w hrabstwie Stafford, † 1784 r. Nie mogąc dla braku środków ukończyć rozpoczętych w Oksfordzie studjów, był niższym nauczycielem w Market Bosworth, a następnie otworzył (1733) zakład naukowy pod Lichfeld. Jednakże już 1737 r. musiał go zamknąć, przeniósł się do Londynu i poświęcił się literaturze. Od roku 1740 do 1743 drukował w *Gentleman's Magazine* swoje „Rozprawy senatu liliputów,” w których ośmiesza ówczesne stosunki parlamentarne. Po poemacie „London“ (1738), wydał „Life of Richard Savage“ (1744), dzieło, w którem wykazał talent wybornego prozaika i bystry zmysł postrzegawczy. Najgłówniejszą pracą **J.** jest „Dictionary of the English language” (2 t., Lond., 1755), który zjednał sobie klasyczną powagę i doczekał się licznych wydań (ostatnie z dodatkami Lathama, 2 t., Londyn, 1864—66). Mimo ogromnego powodzenia, jakie miał ten słownik, **J.** musiał odsiadywać więzienie za długi. W r. 1762 ministerjum Butego wyznaczyło mu 300 funt. st. pensji. Z innych dzieł jego wymieniamy: romans polityczny „History of Rasselas, prince of Abyssinia“ (Londyn, 1759), wydanie Szekspira (1765); „Journey to the Western Isles of Scotland“ (Londyn, 1775), w którem wyrażona wątpliwość co do autentyczności poezji Osjana, uwikłała go w gwałtowną polemikę z Macphersonem (ob.), i „Lives of the most eminent English poets“ (Londyn, 1779—81). Oprócz tego redagował **J.** czasopisma: „The Rambler“ (1750—52) i „The Idler“ (1758—60). Najlepsze wydanie dzieł **J.** dali: Hawkins (15 t., Londyn, 1787—89) i Murphy (12 t., Londyn, 1792 i 1824). Jego „Letters” wydał Birkbeck Hill“ (2 t., Oksf., 1892). Słynną biografję napisał Boswell (2 t., Londyn, 1791; ostatnie wyd. 1893). Por. także Stephena „S. J.“ (Londyn, 1879) i Hilla „Footsteps of Dr. J.“ (1890).

Johnson Samuel.

Johnson Andrew, siedemnasty prezydent Stanów Zjednoczonych półn. Ameryki (15 kwietnia 1865—4 marca 1869), * 1808 r. w Raleigh, stolicy półn. Karoliny, † 1875, wzrastał wśród największego ubóstwa i bez nauki szkolnej; w rodzinnem mieście wyuczył się krawiectwa. Osiadłszy w Greenville (stanie Tennessee), ożenił się i od żony dopiero nauczył się czytać i pisać; tu także otworzył warsztat krawiecki i brał udział w sprawach publicznych, początkowo jako whig (postępowiec), następnie jako demokrata i gorący wielbiciel Jacksona. Od 1828 r. spełniając różne obywatelskie urzędy, wybrany został nareszcie 1843 do kongresu i zasiadał w nim przez lat 10. W latach 1853—57 był po dwakroć gubernatorem swego stanu; 1857 został senatorem. Przed samym wybuchem wojny domowej 1861, jedyny z senatorów południowych, obstawał silnie za utrzymaniem unji. Mową, mianą 5 lutego 1861 r., w której srodze gromił secesjonistów i wykrywał ich plany, ogromny zyskał rozgłos. Po rozpoczęciu kroków nieprzyjacielskich, jakkolwiek nie mógł odwieść stanu Tennessee od

sprawy południowców, to przecież za wielkie usługi mianowany był gubernatorem wojennym Tennessee (wiosną 1862) z rangą generała brygady, a następnie wybrany wice-prezydentem (1864). Po zamordowaniu Lincolna, został obrany prezydentem 15 kwietnia 1865 r. Na tem stanowisku nie spełnił jednak pokładanych w nim początkowo nadziei. Wkrótce bowiem, po niejakiem wahaniu, przechylił się na stronę zwyciężonych secesjonistów i postępował względem nich łagodnie. Przez swe veto z 19 lutego 1866 przeciwko tak zwanemu billowi rekonstrukcyjnemu (o warunkach przypuszczenia do Unji stanów południowych), przeprowadzonemu prawie jednomyślnie w kongresie, dalej przez namiętne i nieuzasadnione mowy przeciw przywódcom kongresu, oraz przez veto z 27 marca 1866 r. przeciwko równouprawnieniu czarnych obywateli, wywołał groźny z większością konflikt, rozjątrzony jeszcze bardziej usunięciem ministra wojny Stautona, stojącego po stronie kongresu. Senat uznał czyn ten za nieprawny, a izba reprezentantów postawiła prezydenta w stanie oskarżenia (22 lutego 1868). Jednakże dla niedostatecznej liczby głosów oskarżających, został **J.** uwolniony. Przy nowych wyborach do prezydentury nie mógł się już utrzymać i 4 marca 1869 złożył władzę w ręce Granta (ob.). Ustępując z urzędu, ogłosił do narodu adres, w którym usprawiedliwiał swe postępowanie, a większość kongresu oskarżał o gwałcenie konstytucji i środki despotyczne przeciw stanom południowym. W r. 1874 obrany został senatorem. Za burzliwych rządów **J.** trzeba jednak zaznaczyć pewne dodatnie reformy w sprawach publicznych, mianowicie: zmniejszenie długu narodowego, zredukowanie armji z miljona do kilku tysięcy, reorganizację stanów południowych i usiłowania przywrócenia im praw wspólnych, co jakkolwiek szło powoli, prędzej jednak niż tego pragnęli ich nieprzyjaciele północni. Por. Schucht „Andrew **J.** und die Kämpfe seiner Zeit" (Lipsk, 1879); Foster „Life and speeches of Andrew **J.**" (Filadelfja, 1866); Blaine „Twenty years of Congress" (2 t., Norwich, 1884—86).

Johnson (Ben) ob. Jonson (Benjamin).

Johnsona i Barlanda proch, proch bezdymny z nitrocelulozy i węgla, używany w Anglji jako proch myśliwski.

Johnston James, chemik, * 1796 w Paisley, † 1855, był profesorem w Durham. Ogłosił: „Lectures oon agricultural chemistry and geology" (2 t., 1842, 17 wyd., 1894); „Treatise on experimental agriculture" (1849); „Chemistry of common life" (1854, liczne wydania) i in.

Johnston Jerzy, zoolog, * 1798, † 1885 w Berwick an Tweed, gdzie był lekarzem. Ogłosił: „History of British sponges and lithophytes" (1842); „History of British zoophytes" (2 t., 2 wyd., 1847) i in.

Johnston Albert Sidney, * 1803 w Macon-County, w Kentucky, generał amerykański, od r. 1835 służył w Texas; od 1849 główny płatnik wojskowy, otrzymał 1857 r. dowództwo nad wyprawą, przeznaczoną do podbicia Utahu, gdzie potem został gubernatorem wojennym. Na początku wojny domowej 1861, ofiarował swą służbę stanom południowym i w jesieni 1861 otrzymał naczelne dowództwo na zachodzie. Przymuszony do ustąpienia z Tennessee i cofnięcia się do Mississippi, w kwietniu 1862 znowu dotarł zwycięsko do Tennessee, lecz 6 kwietnia t. r. poległ od kuli.

Johnston Aleksander Keith, kartograf angielski, * 1804 w Kirkhill pod Edymburgiem, † 1871, studjował pierwotnie medycynę, następnie zajął się geografją i w r. 1843 wydał „National atlas". Starał się zwłaszcza o zastosowanie nauk fizycznych do geografji, a opierając się na badaniach Humboldta i Rittera, wydał „Physical atlas of natural phenomena" (1850, 1856), a dalej „Dictionary of geography" (1855, liczne wyd.); „Atlas of the geographical geography of Europe"; „Royal atlas of modern geography" (1855) i in.

Johnston Keith, kartograf i podróżnik angielski, syn Aleksandra **J.**, * 1884 w Edymburgu, † 1879 w Berobero w Afryce; kształcił się w Niemczech, 1874—75 odbył podróż naukową do Ameryki i Afryki i po powrocie wydał: „General map of Africa" (1879). W 1878 londyńskie tow. geograficzne poruczyło mu kierownictwo wyprawy do jeziora Nyassa w Afryce, które zbadał, jak również i jeziora Tanganika; po jego śmierci wyprawę tę prowadził dalej Thomson. Pozostawił „Physical, historical, political and descriptive geography" (4 wyd. 1890).

Johnston Henryk Hamilton, podróżnik angielski, * 1858 w Londynie, kształcił się tamże, 1882 zwiedził dorzecze Kongo, 1883 został mianowany wicekonsulem w Gwinei, 1889 konsulem we wschodnio afrykańskich kolonjach portugalskich. Po powrocie 1890 do Anglji, nagrodzony orderem Bath, udał się ponownie do Afryki, gdzie nad jeziorem Nyassa walczył z Arabami i handlarzami niewolników. Napisał: „The River Congo from its mouth to Bolebo" (1884); „The Kilima-Njaro expedition" (1886), oraz biografję Livingstona (1891).

Joint-Stock-Company, angielska nazwa towarzystw akcyjnych.

Joinville, miasto we franc. depart. Wyższej Marny nad rzeką Marne; ma 4,160 miesz.; niegdyś było stolicą *baronji Joinville*, którą 1551 król Henryk II do godności księstwa podniósł. Trzeci syn króla Ludwika Filipa, tytułuje się *księciem Joinville*.

Joinville Jan, pierwszy znakomity historyk francuski, * około 1244 r. w Szampanji, † 1318. Początkowo zostawał w służbie na dworze Thibauta IV, hr. Szampanji, a następnie wy-

ruszył z Ludwikiem IX na wyprawę krzyżową (1248). Za powrotem jako przyjaciel króla przebywał najczęściej na jego dworze. Napisał **J.** „Histoire de St.-Louis“, jedno z najcenniejszych dzieł literatury średniowiecznej, w którem opowiada wybornym językiem dzieje Ludwika IX. Z pomiędzy licznych edycji, najlepsza Michela (Paryż, 1858). Jemu także przypisują ze względu na język bardzo interesujące „Credo”, wydane w *Mélanges, publiés par la Société des bibliophiles français* (Paryż, 1837). Por. Didot „Etudes sur la vie et les travaux de Jean de J.” (1870); Delaborde „Jean de J. et les seigneurs de J.” (1895), oraz „Oeuvres de Jean sire de Joinville” (Paryż, 1867). W r. 1861 postawiono mu posąg w Joinville. Por. H. de Wailly „Histoire de St.-Louis par J.” (Paryż, 1881).

Joinville Franciszek Ferdynand Filip Ludwik Marja *d'Orléans*, książę de, książę z panującej przedtem we Francji familji Orleańskiej, trzeci syn króla Ludwika Filipa i królowej Marji Amalji, * 1818 w Neuilly. Ukończywszy początkowe nauki w gimnazjum, wstąpił do służby wojskowej na flocie i za waleczność, okazaną w wojnie meksykańskiej 1838, awansował na kapitana okrętu. W 1840, otrzymał misję do sprowadzenia zwłok Napoleona I z wyspy św. Heleny; 1843 udał się do Rio-Janeiro, gdzie poślubił córkę Dom Pedra II, ks. Franciszkę Braganza; 1844 jako kontradmirał (od 1843) dowodził eskadrą na wodach Maroka, bombardował Tanger i zdobył Mogador; orrzymał za te czyny stopień wiceadmirała. Po wybuchu rewolucji lutowej 1848 złożył dowództwo w ręce władzy republikańskiej i z Algieru, gdzie się znajdował wraz z ks. d'Aumale, odpłynął do Anglji. Odtąd żył na uboczu, przedsiębiorąc niekiedy podróże naukowe. W 1861 r. udał się do Stanów Zjednoczonych (gdzie właśnie rozpoczęła się wojna domowa) i syna swego ks. Penthièvre (* 1845) umieścił tamże w szkole żeglarskiej. Po pierwszych klęskach Francuzów w wojnie z Prusami 1870 daremnie prosił Napoleona III o pozwolenie wstąpienia do armji czynnej. Po rewolucji 4 września (1870) przybył do Paryża, ale na przedstawienia członków rządu obrony narodowej musiał opuścić stolicę Francji i odjechał do Anglji. W chwili formowania pierwszej armji Loarskiej stanął w szeregach armji francuskiej pod imieniem „pułkownika Lutherod“, przyjęty był chętnie przez gen. Chanzy, ale z polecenia Gambetty aresztowany 13 stycznia 1871 i odwieziony do Anglji. Po ukończeniu wojny i zniesieniu prawa banicji, wybrany był deputowanym do zgromadzenia narodowego, ale w naradach udziału nie brał. Na wyborach 1876 cofnął swoją kandydaturę podobno z tego powodu, że osłabiony słuch utrudniał mu wszelką działalność parlamentarną. Od r. 1872 był wiceadmirałem francuskiej marynarki, lecz na skutek prawa z d. 23 czerwca 1886 r. był tego urzędu pozbawiony. W *Revue des deux-Mondes* ogłaszał rozprawy o marynarce francuskiej (1844—52), zebrane i wydane później p. t. „Etudes sur la marine“ (Par., 1859, 2 wyd. 1870), o wojnie chińskiej (1857) i inne. Napisał jeszcze: „La guerre d'Amerique, Campagne du Potomac“ (1862—72) i „Encore un mot sur Sadowa“ (Bruks., 1868). Małżeństwo z cesarzówną brazylijską dało mu dwoje dzieci: księżniczkę Franciszkę Marję Amelję, * 1848, od 1863 zaślubioną księciu de Chartres i ks. Filipa Jana Marję de Penthièvre, * 1845, który od r. 1871 do 1886 także służył we francuskiej marynarce.

Jojakim albo *Eljakim*, syn Jozjasza, przy pomocy egipskiego króla Nechona II został w r. 608 królem judzkim. Był nielubiony i nie dorósł do swego trudnego położenia. Nie sprzyjał reprezentowanemu przez Jeremjasza nowemu kierunkowi w proroctwie i usiłował obalić go gwałtownemi środkami. W ósmym roku swego panowania, po bitwie pod Circesją, został hołdownikiem Chaldejczyków, a gdy się 599 r. chciał wyłamać z pod ich zwierzchnictwa, wkroczyło liczne wojsko chaldejskie do Judy, ale Jojakim nie dożył upadku Jerozolimy.

Jokai Maurycy, poeta i publicyta węgierski, * 1825 w Komornie, odbył studja w Presburgu, Papa i Kecskemet; w r. 1848 otrzymał dyplom adwokacki, poświęcił się jednakże wyłącznie literaturze. W r. 1842 wydał pierwsze swe dzieło, dramat „A zsidófiu“ (Chłopiec żydowski), nagrodzony przez akademję węgierską; w 1846 wydał pierwszy romans „Hétköznapok“ (Dzień roboczy). W 1847 r. objął redakcję tygodnika beletrystycznego *Életkepek* (Obrazy życia), liczącego pomiędzy spółpracownikami najsłynniejszych pisarzów madziarskich. Około tego czasu wydał w 2 t. zbiór nowel p. t. „Vadon virágai“ (Kwiaty puszczy, 2 t.). 15 marca 1848 r. zwołał w Peszcie zgromadzenie ludowe, które przyjęło znane 12 punktów peszteńskich, i od tego czasu brał **J.** czynny udział w politycznem życiu swego narodu. Po ukończeniu powstania ukrywał się czas niejaki w okolicach Miskolcza, powrócił nareszcie do Pesztu za glejtem, wyrobionym mu przez żonę. Pierwszem dziełem, jakie teraz wydał, było „Forradalmi csataképek“ (Obrazy walk powstańczych), i w niem, podobnie jak i we wszystkich następnych, starał się rozbudzić we współziomkach ufność we własne siły i temu to usiłowaniu zawdzięcza w znacznej części swą wziętość. Od czasu przywrócenia węgierskiej konstytucji, **J.** wybierany jest stale do zgromadzenia narodowego, gdzie należy do liberalnej

Jokai Maurycy.

partji rządowej i uchodzi za jej najdzielniejszego mówcę. **J.** wydał przeszło 300 tomów utworów beletrystycznych, z których odznaczają się romanse: „Kárpáthy Zoltán“ (3 t., Peszt, 1855); „Politikai divatok“ (Mody polityczne; 4 t., Peszt, 1863); „Mégis Mozog a föld“ (A przecież się porusza; 1871 w fejletonie czasopisma *Hon* „Złoty człowiek“ (1873); „Romans przyszłego wieku“ (1876); „Mój, twój, jego“ (1876); „Komedjanci życia“ (1877); „Rab Raby“ (1880); „Pater Peter“ (1881); „Po dziesięciu latach“ (1885); „Baron cygański“ (1885); „Smutne dni“ przekład Karoliny Szaniawskiej (1878); „Czarne djamenty“ przekł. A. Callierowej (Warszawa, 1879); „Dwurożny człowiek“, przekład E. K. (Poznań, 1879); „Inne czasy, inni ludzie“ przekład A. Callierowej (Warszawa, 1879); „Nowy dziedzic“, przekład tejże (Lwów, 1886); „Niewolnicy miłości“, przekład Karoliny Szaniawskiej (Warszawa. 1881); „Podwójna śmierć“ (1881, t. 3); „Z bożej woli“ (Lwów, 1882, t. 4); „Serce kamienne“ (Lwów, 1882); „Aż do śmierci“, romans historyczny przekład J. Majkowskiego (Warszawa, 1883, t. 3); „Szczęśliwy gracz“, przekład Zuzanny Zajączkowskiej (Warszawa, 1884); „Biała róża“, przekład Karoliny Szaniawskiej (Warszawa, 1885); „Boży gród“ (Warszawa, 1885); powieści pomniejsze i bibl. powieści, podróży, pamiętników, opowiadań histor. (Lwów, 1886); „Przez wszystkie piekła“, przełożył Emil Tustanowski (Warszawa, 1885); „Oceanja, historja świata zaginionego“, przełożył A. Lange (Łódź, 1886); „Bielica liwoczańska“ (Lwów, 1886, t. 2); „Ostatnie dni Janczarów“, przekład Karoliny Szaniawskiej (Warszawa, 1886); „Włosek kobiecy“, przekład Stanisława Miłkowskiego (Gródek, 1886); „Królewięta“ (Warszawa, 1886, t. 5); „Poruszymy z posad ziemię“, przekł. A. Callierowej (Warszawa, 1886); „Dziesięć milionów dolarów“ (1887); „Walka z Bogiem“ (1887); „Turcy w Węgrzech“ (Warszawa, 1886); „Marmurowe głowy“ (1886); „Biała dama“ (Kraków, 1887, t. 5); „Złote czasy Siedmiogrodu“, tłómaczył Izydor Paeche (Lwów, 1888, t. 2); „Biedni bogacze“ (Lwów. 1889, t. 2); „Kobieta z morskiemi oczyma“. przekład A. Callierowej (Warszawa, 1889); „Od Wisły do Gangesu“ (Lwów, 1890, t. 2); „Bogaci nędzarze“, przekład A. Callierowej (1891); „Milionowy spadek“, przełożyła M. Dz. (Warszawa, 1894); „Brzydkie panny“ (Warszawa, 1894); „Magneta“, przekład Bron. Jaroszewskiej (Warszawa, 1895); „Oj ta starość“, przekład B. Jaroszewskiej (Warszawa, 1896). Wydał nadto 3 tomy dramatów (1860), 2 t. poezji, oraz kilka tomów szkiców z dziejów Węgier. Jego poezje polityczne wyszły w 2 tomach w r. 1880. Świetne zalety jego utworów: wielostrotność, oryginalność, płodność, bogatą i żywą fantazję, czarujący dar opowiadania i zdrowy humor przyćmiewa tylko niekiedy brak prawdy i prawdopodobieństwa w rysunku charakterów i prowadzeniu akcji. Większość utworów **J.** jest przetłómaczona na język niemiecki, niektóre także i na inne języki. Od 1858 redaguje **J.** czasopismo humorystyczne *Cestökös* (Kometa), od r. zaś 1853 dziennik *Hon* (Ojczyzna), organ umiarkowanej opozycji, później dziennik rządowy *Nemzet* (naród). Wybierany 3-krotnie do rady państwa, za główne zadanie wziął pojednanie narodowości, zamieszkujących Węgry.

Jokasta, *Iokasta*, albo *Epikaste*, córka Menojka, siostra Kreona, była żoną tebańskiego króla Lajosa, a matką i żoną Edypa (zwanego też *Jokastos*).

Jokicz Piotr, wojownik serbski, spółtowarzysz broni Jerzego Czarnego (Karageorgiewicza) w wojnie przeciwko Turkom; * prawdopodobnie we wsi Topoli, w ks. Serbskiem. Od początku powstania 1804 był w gronie nielicznych wojowników za wolność serbską; później został dowódcą jazdy. W r. 1813 po upadku Jerzego, musiał razem z nim ustąpić z kraju i trudnił się w Zemuniu handlem bydła. Wróciwszy do ojczyzny, 1842, został członkiem sądu w Belgradzie, następnie osiadł w Topoli, zajmując się gospodarstwem.

Jokl Ferdynand, pisarz czeski, * 1861 na Morawach, kształcił się w Bernie i w uniwersytecie praskim, od r. 1884 poświęcił się nauczycielstwu, napisał: „Studii o slovanském, zvlásztě českém přizvuku“ (1885); „Un dernier mot sur les faux poèmes tchèques“ (1887); „Zjednoduszeny pravopis“ (1897).

Jokohama, największy handlowy port japoński, nad zatoką Jeddo, połączony ze stolicą Tokio koleją żelazną 30 klm. długą, oraz miasto, 143,754 miesz. (1893). Port **J.** urządzony jest według wymagań nowoczesnych; w mieście znajdują się wielkie składy towarów europejskich, hotele, banki, kluby, izba handlowa, sąd i szkoła angielska; liczba przebywających tu Europejczyków wynosi około 1,200.

Jola, *Yola*, miasto stołeczne państwa Fellatów Adamaua, w zachodnim Sudanie, nad Binuë, ma ok. 20,000 miesz. W lipcu 1851 r. było zwiedzone przez Bartha, w r. 1882 przez Flegla, w r. 1893 przez Passarge'a i Uechtritza, w r. 1894 przez Stellena.

Jola, *Iole*, córka Eurytosa, narzeczona Heraklesa, który, zabiwszy jej ojca, uprowadził ją do Trachcinji. Mszcząc się za to, Dejanira, posłała mu suknię zatrutą, od której Herakles śmierć poniósł. **J.** zaślubiła jego syna Hyllosa.

Jolanta, przekształcenie imienia Helena.

Jolanta, błogosławiona, księżna kaliska, córka Beli IV, króla węgierskiego i Marji Laskarysówny, * około 1235 r., wychowana w Krakowie u siostry swojej Kunegundy (św.), żony Bolesława Wstydliwege, tu wyszła za mąż za Bolesława Pobożnego, ks. kaliskiego i gnieźnieńskiego; matka trzech córek: Jadwigi, Elżbiety i Anny,

z których pierwszą pojął Władysław Łokietek. Po śmierci męża (1279 r.), z siostrą Kunegundą przyjęła w Krakowie regułę drugiego rzędu św. Franciszka i św. Klary i osiadła w sandeckim klasztorze Franciszkanek, skąd po śmierci siostry 24 lipca 1292 została ksienią klasztoru w Gnieźnie; † 1298. Już za życia była uważana za błogosławioną, a jako taka ogłoszona przez papieża Leona XII. Kościół obchodzi jej pamiątkę 16 czerwca. Por. Neya „Żywot błogosł. Jolanty i t. d.“ (Leszno, 1843).

Jolanta, pseudonim Kazimiery Komierowskiej.

Jolaos (grec. *Iolaos*), syn Ifiklesa i Automeduzy, wierny towarzysz Heraklesa i pomocnik w dokonywanych przezeń „pracach“ i zwycięstwach; założył osadę na wyspie Sardynji, gdzie mu później cześć boską oddawano. Na jego także i Herkulesa cześć odprawiano w Tebach uroczystości, zwane *Jolaeja*.

Joliba (Dżoliba), ob. Niger.

Joliet, miasto w północno-amerykańskim stanie Illinois, oddalone o 5 klm. od Chicago, posiada wielkie więzienie, fabryki maszyn, odlewnie, łomy kamienia wapiennego, młyny, ożywiony handel i 24,000 miesz.

Joliet Karol, publicysta francuski, * 1837 w Saint-Hippolyte (Doubs). W r. 1854 wszedł do ministerjum skarbu, gdzie pracował do r. 1864, w tym czasie wystąpił z ministerjum i poświęcił się wyłącznie literaturze, został współpracownikiem kilku pism w Paryżu, gdzie podpisywał się pseudonimem J. Felis. Napisał: „La Bougie rose“ komedja (1865); „Le Médecin des dames“ (1865); „Le Roman de deux jeunes mariés“ (1866); „Les Athéniennes“ (1866); „Une Reine de petite ville“ (1867); „La Vie parisienne“ (1870); „Le Train des maris“ (1872); „La Fornarina“ (1884); „Violette“ (1890); „Le Trésor des Curiosités d'argot“ (1891) i in.

Jolin Jan Krzysztof, dramaturg i aktor szwedzki, * 1818, † 1884 w Sztokholmie, kształcił się w Upsali, ale opuścił uniwersytet i został aktorem, oddając się jednocześnie pracy literackiej. Ustąpił ze sceny 1868. Napisał przeszło 20 sztuk oryginalnych, z których ważniejsze: „En man of verld och en man of värde“; „En man com vill har ro“ komedje; dramaty: „Mäster Smith“; „Barnhusbarnen“; „Smödeskrifvaren“; „Ung Hanses dotter“. Nadto nowele i romanse: „Rosen bland kamelior“; „Vinglaren“ i in. Zbiór jego „Skrifter“ wyszedł w Sztokholmie (1872 i nast. t. 7).

Jolkos, starożytne miasto w Tesalji, nad zatoką Pagazejską. Z jego zwalisk powstało potem miasto Demetrias. W Jolkos panowali Peljas i Jazon, i stąd Argonauci wypłynęli do Kolchidy.

Jolla, mały statek 1 lub 2-masztowy, z przodu i z tyłu zakończony okrągło-podłużnie, którego zwykle retmani norwescy używają. W Hamburgu nazywają **J.** otwarte czółno wiosłowe.

Jolly Filip Gustaw, fizyk, * 1809 w Mannheim, † 1884, kształcił się w Heidelbergu, gdzie był od 1834 docentem, a od 1847 profesorem. W 1854 został profesorem fizyki w Monachjum. Prace jego zalecają się ścisłością i dokładnością, najważniejsze z nich tyczą się endosmozy i rozszerzalności gazów. Udoskonalił znacznie budowę wag i przy pomocy wagi oznaczył gęstość ziemi, oraz zmianę, jaka zachodzi w ciężarze ciała już przy drobnem oddalaniu od powierzchni ziemi. Oprócz rozpraw ogłosił: „Physik und Molekularkräfte“ (1857); „Anleitung zur Differential-und Integralrechnung” (1846); „Die Prinzipien der Mechanik gemeinfasslich dargestellt” (1852). Por. Böhm „Philipp von **J.**” (1886).

Jolly Juljusz, mąż stanu badeński, * 1823 r. w Mannheim, † 1891, był od 1857 prof. prawa w Heidelbergu, w 1861 został radcą w ministerjum spraw wewnętrznych i okazywał się przychylnym zjednoczeniu z Niemcami. W 1866 wystąpił z ministerjum, ale po zwycięstwie Prus został prezesem ministerjum i na tem stanowisku przyczynił się do ścisłego zlania Niemiec. W 1876 r. niespodzianie otrzymał uwolnienie z prezesostwa gabinetu i został prezesem izby obrachunkowej. Przyczyną jego dymisji było zapewne to, że książę chciał nieco umiarkowaniej stanąć wobec duchowieństwa katolickiego. Napisał: „Der Reichstag und die Parteien” (Berlin, 1880).

Jolly Fryderyk, lekarz, syn Filipa **J.** * 1844 w Heidelbergu, studjował medycynę w Monachjum i Getyndze, 1873 został profesorem i dyrektorem kliniki psychjatrycznej w Strasburgu, 1890 objął takąż posadę w Berlinie. Napisał: „Hysterie und Hypochondrie” (1877); „Ueber den elektrischen Leitungswiderstand des menschlichen Körpers” (1884); „Vorgeschichte und gegenwärtige Einrichtung der psychiatrischen Klinik in Strassburg” (1887). Od r. 1890 redaguje „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten”.

Jolly Juljusz, sanskrytolog niemiecki, * 1849, profesor w Würzburgu (od 1886). Pisał wiele po niemiecku i po angielsku: „Geschichte des Infinitivs im Indogermanischen“ (1873) etc.

Jolof, naród murzyński, ob. Wolof.

Joly Aristide, profesor i publicysta francuski, * 1824 w Chatillon (Seine), w r. 1858 został profesorem literatury francuskiej w uniwersytecie w Aix, a w r. 1867 w Caen. Napisał: „Recherches sur Benset du Lac” (Lyon 1867); „Marie de France et les fables au moyen âge” (Caen, 1863); „Recherches sur les juges des Vaudris” (1865); „Bénoit de Sainte-More et le roman de Troie” (1869—71); „Histoire de deux fables de la Fontaine, leurs origines et leurs pérégrinations“ i inne.

Joly Henryk, profesor i filolog francuski, * 1839 w Auxerre (Yonne). Był profesorem filozofji w Douai, a od r. 1871 w Dijon. Napisał: studjum psychologiczne p. t. „L'Imagination" (1877), nadto „Psychologie comparée, l'homme et l'animal" (1877); „Psychologie des grands hommes" (1883): „Le crime" (1888); „La France criminelle" (1889). Oprócz tego **J.** przetłómaczył i wydał kilka dzieł filozoficznych z greckiego i łacińskiego, jak: „Nouveau cours de philosophie" (1871); „Etudes sur les ouvrages philosophiques de l'enseignement classique" (1875); „Eléments de morale" (1880); „Notions d'économie politique" (1880); „Notion de pédagogie" (1884); „Le Socialisme chrétien" (1892) i in.

Jołtuszkowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Podolskiem, powiecie Latyczowskim. Podług lustracji z r. 1615, składało się z miasteczka Jołtuszkowa, na rzeką Ladawą, z wsi Jołtuchy czyli Ruda Parobecza i wójtostwa Jołtuszkowskiego. Przed r. 1567 zwało się Ruda Parobecza, kiedy zaś w tymże roku zupełnie zniszczone zostało przez Tatarów, król Zygmunt Augus na sejmie r. 1555 nadał je w posiadanie Dymitrowi, Jackowi i Andrzejowi Jołtuszkom i odtąd nową nazwę przybrało. W r. 1771 posiadał je Faustyn Dwernicki, opłacając z niego kwarty złp. 1,595 gr. 15.

Jołtuszków, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Latyczowskim.

Jomard Edmund Franciszek, geograf i archeolog francuski, * 1777 w Wersalu, † 1862; jako geograf inżynier brał udział w wyprawie egipskiej, a 1803—14 w redakcji *Description de l'Egypte*, został członkiem akademji napisów, 1828 kustoszem kart i planów królewskiej bibljoteki w Paryżu, 1839 bibljotekarzem naczelnym. Napisał: „Notices sur les lignes numeriques des anciens Egyptiens" (1816—19); „Parallèle entre les antiquités de l'Inde et de l'Egypte" (1822); „Recueil d'observations et de mémoires sur l'Egypte ancien et moderne" (1830, 4 t.); „Monuments de la géographie" (1842—62, 8 cz).

Jomelli lub **Jommelli** Mikołaj, kompozytor włoski, * 1714 w Aversa, w Neapolitańskiem, † 1774 w Neapolu, od r. 1736 zaczął pisać rozmaite opery. Od r. 1741—48 był dyrektorem konserwatorjum w Wenecji, od r. 1749—54 kapelmistrzem przy kościele św. Piotra w Rzymie, w r. 1754 powołany na kapelmistrza księcia wirtemberskiego, osiadł w Sztutgardzie, ale później wrócił do Włoch. **J.** jest jednym z najpłodniejszych kompozytorów oper włoskich. Skomponował przeszło 44 opery. Z tych najgłośniejsze są: „L'errore amoroso"; „Merope"; „Didone"; „Armida" i „Ifigenja". Bogactwem pomysłów dorównywa swoim spółczesnym, ale prześciga ich siłą muzykalno-dramatycznej ekspresji i rozmaitością środków. Napisał także wiele utworów kościelnych.

Jomini Henryk, baron, generał i znakomity pisarz wojskowy, * 1779 w Payerne (Peterlingen), w szwajcarskim kantonie Vaud. Z początku był kupcem, później wszakże (1798) wstąpił do wojska rzeczypospolitej Szwajcarskiej. Nieporozumienie z przełożonym skłoniło go do porzucenia służby wojskowej (1801). Za namową marszałka Ney'a wstąpił jednak do wojska francuzkiego i wyniesiony przez Napoleona do godności barona, dosłużył się w armji francuskiej stopnia generała brygady. Po bitwie pod Budyszynem 1813 obrażony przy awansie przeszedł do sprzymierzonych, i cesarz Aleksander I mianował go swym adjutantem. W Rosji położył niepospolite zasługi, przykładając się do założenia akademji wojskowej w Petersburgu. Późniejsze lata przepędził w Lozannie, Brukseli i Paryżu, gdzie † 1869. Jego dzieła, dotyczące taktyki wojskowej zapewniły mu jedno z pierwszych miejsc w literaturze tego rodzaju. Celniejsze z nich są: „Traité des grandes opérations militaires" (Paryż, 1805, 4 wyd., 3 t., Paryż, 1851); „Histoire critique et militaire des campagnes de la révolution" (5 t., Paryż, 1806, 3 ed., 15 tom., Paryż, 1819—24); „Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui même au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric" (4 t., Paryż, 1827); „Précis de l'art de la guerre" (6 wyd., 1855); „Précis politique et militaire des campagnes de 1812 à 1814" (1886, 2 t.) i t. d. Ogłosił także korespondencję z gener. Sarrazin, bar. Monnier i Capefigue'm, w której usprawiedliwia swe odstępstwo. Sainte Beuve napisał o **J.** w dzienniku *Temps* całą serję interesujących studjów biograficznych (1869) i wydał nowe p. t. „Le général J." (1881); Lecomte „Le général J., sa vie et ses écrits" (1861).

Jom-Kipur (hebr.), właściwie: *Jom-ha-Kipurim*, dzień przebaczenia (mylnie nazywamy *Sadnym dniem)*, najuroczystszy u Izraelitów w całym roku, dzień dziesiąty miesiąca Tyszri, w którym odziani w białe pokutne suknie, przy ścisłym poście, pobożności i skrusze, błagają Boga o przebaczenie im grzechów.

Jomsburg, nazwa twierdzy koło Wolina u ujść Odry, zbudowanej przez normandzkich i słowiańskich korsarzy, w IX lub X wieku. Towarzystwo tu mieszkające miało ustawę, przypominającą klasztorne przepisy *Siczy zaporoskiej* (ob.); nazwę swą zdaje się przybrało od wyspy *Us-snoim* (po niemiecku *Swinemünde*, bo tu był starożytny *Suebus*, obecne *Swine)*, i wiking *(witiaz* ruskie) *korsarz*, t. j. *Jomswikingi*. Od nich zależeli Wolińcy, plemię Redarów. Tu rządzili kolejno Wichman, mąż ciotki Ottona II, Cydebur (może) Sigwaldi i Palny syn, zwany *Tokiem*. *Dagon* (ob.). Z dziejów Jomsburga urosły podanie o *Winecie*, t. j. *Wenecji* północnej i t. d. (ob. rozprawa Granowskiego przy kronice Helmolda, tłó-

maczenie Jana Papłońskiego) i *Zarysy* Swieżawskiego, I, § 43—46.

Jomudowie, plemię Turkomanów. (ob.).

Jon, praojciec plemienia jońskiego, ob. Ion.

Jona ben Ganach, u Arabów zwany *Abul-Walid Merwan Ibn Ganach,* uczony lekarz hiszpański, gramatyk, krytyk biblijny i leksykograf, * około 995, † 1050. Badania swe nad gramatyką hebrajską ogłosił w dziele nader ważnem, napisanem po arabsku p. t. „Al-Tanchik", znajdującem się w rękopisie w bibljotece Bodlejańskiej. Części tego dzieła tłómaczone są na język hebrajski p. t. „Ha-Rikman" (Frankfurt n. M., 1856).

Jonak Eberhard Antoni, Czech, doktor prawa, * 1820 r. w Krzyńcu w Czechach, † 1879 r. w Pradze; prawa uczył się w Pradze i Wiedniu, w 1846—1847 wykładał jako suplent w uniwersytecie wiedeńskim nauki polityczne, w 1847 mianowany profesorem uniwersytetu Jagiellońskiego; po nastaniu ruchów 1848 opuścił Kraków i po krótkim pobycie w Wiedniu udał się do Czech, gdzie został t. r. deputowanym z okręgu brandyskiego na sejm wiedeński; zasiadał w nim na prawicy. Po uspokojeniu kraju otrzymał katedrę statystyki i nauk politycznych w uniwersytecie praskim. Zawód literacki rozpoczął przekładami z jęz. czeskiego i polskiego, zamieszczanemi w pismach niemieckich; z dziedziny naukowej wydał: „Sprawozdanie z wystawy w Monachjum" (Praga, 1854); „Theorie der Statistik" (Wiedeń, 1856), oraz od roku 1860 wydaje *Tafel zur Statistik des Königreichs Böhmen.*

Jonasz (hebr. *jonah,* gołębica), prorok hebrajski, syn Amithai, rodem z m. Gath Hachefer w pokoleniu Zabulon, żył w początkach panowania Jeroboama II. Miał wróżyć przywrócenie północnej i wschodniej granicy państwa izraelskiego. Spełnienie tej przepowiedni upatrywano w podbojach Jeroboama II (8 w. przed Chr.). Cudowne opowiadanie, zawarte w księdze St. Testamentu, noszącej jego nazwę, uważano za przeróbkę mitu o Herkulesie, przebywającym we wnętrzu potwora morskiego. Podług podania hebrajskiego, **J.** był wybrany przez Jehowę do wzywania Niniwitów do pokuty, a gdy dla uniknięcia tego rozkazu wsiadł na statek morski, pragnąc oddalić się z Palestyny, podniosła się burza, i służba okrętowa, uważając obecność **J.** za jej przyczynę, wrzuciła go do morza, gdzie był połknięty przez wielką rybę morską, która go po trzech dniach wyrzuciła z siebie na brzeg; wtedy **J.** poszedł spełnić poprzedni rozkaz Pana i wzywał Niniwę do pokuty, grożąc w razie niepoprawy rychłem zniszczeniem. Stamtąd miał powrócić do Judei, ale chrześcijanie asyryjscy utrzymują, że † w Niniwie, i do dziś dnia pokazują mniemany grób proroka w okolicach dawnej Niniwy.

Jonasz, Jonas, Justus, jeden z najgorliwszych krzewicieli reformacji, * 1493 w Nordhausen, † 1555 w Eisfeld; od 1521 profesor teologji i proboszcz w Wittenbergu, w 1541 powołany do Halli dla zreformowania urządzeń kościelnych i szkolnych, od 1546 superintendent w Koburgu; towarzyszył Lutrowi do Worms, pomagał mu do przekładu St. Testamentu, miał udział w dyspucie marburskiej i w układzie artykułów torgowskich, oraz był obecnym na sejmie w Augsburgu. Z pism jego odznacza się szczególnie przekł. z Melanchtona „Apologie der Augsburger Confession." Por. Knappa „Narratio de Justo J." (Halla, 1817); Hasse'go „J. Leben" (Lipsk, 1852) i Pressela „Jonas" (Elberf., 1862).

Jonasz I, metropolita kijowski, ob. Hlezna Jonasz.

Jonasz II, metropolita kijowski, przybył do Litwy jako nadworny kapelan Heleny Iwanówny, żony Aleksandra Jagiellończyka; przy jej protekcji około r. 1492 został archimandrytą założonego przez nią monasteru mińskiego Wozniesieńskiego; po śmierci Józ. Sołtana metropolita kijowski (około 1518). † podobno r. 1526, zostawiwszy po sobie pamięć gorliwego dyzunity, który się głównie przyczynił do zerwania unji florenckiej.

Jonasz, Żyd włoski, nadworny lekarz Jana Sobieskiego, przyjaciel znienawidzonego w narodzie Żyda Betsala, dzierżawcy dóbr królewskich, posądzany był o przyśpieszenie zgonu chorego króla, przez zadanie mu zbyt wielkiej ilości rtęci.

Jonatan, (hebr. Johonathan, t. j. Bóg dał = Bogdan), syn Saula, króla żydowskiego, ulubiony bohater starotestamentowych podań, przyjaciel Dawida, który potem był spółzawodnikiem do tronu jego ojca. Imię jego stało się obrazowem określeniem wiernego przyjaciela z powodu wierności i przywiązania, jakie okazał swemu szwagrowi Dawidowi. Poległ wraz z ojcem i braćmi w wielkiej bitwie pod Gilboa przeciwko Filistynom.

Jonatan albo **Brat Jonatan,** żartobliwe przezwisko Amerykanów północnych (jak John Bull dla Anglików i wuj Michel dla Niemców), gdy chcą oznaczyć Amerykanina chytrego, przezornego i lubiącego przechwałki.

Jonatan Apphus, Machabeusz, syn żydowskiego kaznodziei Matatjasza, waleczny wódz, zwyciężył Galatydów i został 158 prz. Chr. po śmierci swego brata Judasza Machabeusza naczelnym wodzem Izraelitów, od 152 także wyższym kapłanem i namiestnikiem. R. 143 zdradziecko zamordowany przez Ptolemeusza Tryfona.

Joncières Wiktoryn, kompozytor francuski, * 1839 w Paryżu, kształcił się w konserwatorjum miejscowem, lecz opuścił je z powodu sprzeczki z nauczycielem Lebornem o Ryszarda Wagnera,

którego był wielbicielem. Skomponował muzykę do „Hamleta“ i opery: „Sardanapal“ (1867); „Ostatni dzień Pompei“ (1869); „Dimitri“ (1876); „Królowa Berta“ (1878); „Jan Lotaryński“ (1885); symfonję romantyczną, symfonję dla chóru „La mer“ i in.

Jonckbloet Wilhelm Józef Andrzej, holenderski historyk literatury, * 1817 w Hadze, † 1885 w Wisbadenie, studjował naprzód medycynę w Lejdzie, następnie prawo i literaturę. W 1847 został profesorem akademji w Derenter, 1854 w uniwersytecie w Groningen, 1878 w uniwersytecie lejdeńskim. Zasłużył się głównie wydaniem poetów średniowiecznych, jak: „Geschiedenis der middennederlandsche Dichtkunst“ (3 wyd., 1851—55, t. 3); „Etude sur le roman de Renart“ (1863); „Geschiedenis der nederlandsche letterkunde“ (3 wyd., 1881—86, t. 6). Nadto napisał krótką historję literatury niderlandzkiej (3 wyd., (1886).

Jones Inigo, słynny budowniczy angielski, * 1572, † 1652; był naprzód lekarzem, lecz poświęciwszy się następnie budownictwu, został nadwornym architektem duńskim, potem budowniczym Jakóba I i nadzorcą budowli królewskich w Londynie. Jako twórca odrębnego budownictwa otrzymał przezwisko angielskiego Witruwjusza. Liczny zbiór jego rysunków architektonicznych wydał Will. Kent (Londyn, 1727; nowsze i najlepsze wydanie w 2 tomach, Londyn, 1770). Napisał „Essay on Stonchenge“ (1655 nowe wyd., 1725 i 1815). Por. Cunningham „Inigo **J.**, a life of the architect“ (1848); Lottie „Inigo **J.** and Wien“ (1893).

Jones Sir William, znakomity orjentalista angielski, * 1746 w Londynie, † 1794 w Kalkucie. Po ukończeniu uniwersytetu w Oksfordzie był nauczycielem młodego hr. Spencera, następnie oddał się zawodowi prawnemu i ogromną miał praktykę, ale nie zaniechał bynajmniej studjów orjentalnych. Mianowany 1783 sędzią najwyższego trybunału w Kalkucie, zajmował się naukowem badaniem kraju, założył 1784 towarzystwo azjatyckie i studjował sanskryt. On i Colebrooke mogą być uważani za pjonierów studjów nad sanskrytem i starożytnością indyjską w Europie. Całe życie przemyśliwał **J.** nad ściślejszem duchowem połączeniem Wschodu z Zachodem. Z prac **J.** (6 t., Londyn, 1799) celniejsze są: „Grammar of the Persian language“ (Londyn, 1771 i późn.); „Poëseos Asiaticae commentarii“ (Londyn 1774); przekład i wydanie „Moadlakat“ (1783) i tłómaczenie Kalidazy „Sakuntala“ (1780) oraz „Ustaw prawnych Manu“ (Kalkuta, 1794). Nadto umieszczał wiele cennych artykułów w wydawanem przez się „Asiatic Miscellanies” (3 t., Kalkuta. 1785—88) i „Asiatic Researches“ (Kalkuta, 1788). Biografję **J.** napisał lord Teignmouth (Londyn, 1804; powiększone wyd., Wilksa, 2 t., Londyn, 1840). Zbiorowe wydanie pism **J.** ogłosiła jego wdowa (6 t. Londyn, 1799).

Jones Jan Paweł, twórca marynarki półn.-amerykańskiej, * 1747 w Arbigland w Szkocji, † 1792; zajmował się jako kupiec handlem niewolników, później atoli poświęcił się marynarce, przeniósł się do Ameryki i po wybuchu wojny o niepodległość osad amerykańskich ofiarował kongresowi 1755 swoje usługi. Wkrótce potem mianowany kapitanem, odznaczył się bardzo zaszczytnie w wielu bitwach z flotą angielską. W 1777 otrzymał już nierównie ważniejsze dowództwo we Francji; a gdy ta wahała się z wypowiedzeniem wojny Anglji, przedsięwziął **J.** na własną rękę (1778) wyprawę do północnych brzegów angielskich i zdobył angielski pancernik Drake. W następnym roku (1779) został komendantem eskadry, złożonej z francuskich i amerykańskich okrętów, z którą ustawicznie napastował i niepokoił brzegi angielskie, zdobywając nieraz bogate łupy. Po zawarciu pokoju założył handel futrami; lecz na wezwanie cesarzowej Katarzyny wstąpił do służby rosyjskiej w stopniu kontradmirała i 1788 przyczynił się silnie do zwycięstwa nad flotą turecką. Tu atoli zniechęcony zazdrosnem postępowaniem Potemkina, porzucił dalszą służbę i mieszkał odtąd po części we Francji, umarł prawie zapomniany w Paryżu. Życie jego zobrazowali w romansach Cooper p. t. „The pilot“, Allan Cuningham p. t. „Paul **J.**“ i A. Cumas „Le capitaine Paul”. Życiorysy jego ogłosili: Sherburne (Waszyngton, 1826 i 1851) i Abbott (tamże, 1875).

Jones Owen, budowniczy angielski, * 1809, † 1874, otrzymał 1851 zwierzchni kierunek nad budową i zewnętrznem przyozdobieniem pałacu kryształowego w Hydeparku i 1852 takie samo zwierzchnictwo nad pałacem kryształowym w Sydenham. To ostatnie polecenie wykonał świetnie. Odbył liczne podróże na południe Europy i do Egiptu. Z pism jego i rysunków zasługują na wzmiankę: „Plans, elevations, sections and details of the Alhambra“ (Londyn, 1842, 2 wyd., 1847—48, 2 t.); „Views of the Nile“ (Londyn, 1843), a przedewszystkiem „The grammar of ornament“ ;(Londyn, 4 wyd., 1880, z 112 tabl.); „Alhambra court“. Ogłosił nadto: „One thousand and one initial letters“ (1864) i „Examples of Chinese ornament“ (1866—67).

Jones Wilhelm Basil, archeolog angielski, ksiądz, * 1822, kształcił się w Oksfordzie, został biskupem w Saint-David, członkiem izby panów 1874. Napisał: “Vestiges of Gael in Gwynedd” (1851); „Notes on the Oldipus tyrannus of Sophocles“ (1862); „The N. T. illustr. and annotaded with a plain comment for private and family reading“ (1864); „The Peace of God“ (1869), a także dzieła religijne.

Jones Henryk Artur, dramaturg angielski, * 1851 w hrabstwie Buckingham. Napisał: „His wife”; „A bed of roses”; „The silver king”; „Hoodman Blind”; „Saints and Sinners” (1891); „Mid-

dleman"; „Judah"; „The dancing girt"; dramat „The Crusaders".

Jonesco Jan, agronom i mąż stanu rumuński, * 1818 w Romano w Mołdawji, kształcił się w Jassach, a później we Francji, po r. 1848 został członkiem izby deputowanych. Napisał wiele prac w zakresie rolnictwa po francusku i rumuńsku, z tych główniejsze: „Excursion agricole dans la Dobrudja et dans la Thessalie" (Konstantynopol, 1850—53); „Le Calendrier du bon cultivateur" (Jassy) i inne.

Jonge Jan Karol Jakób, syn Jana Cornelisa, historyka (1793—1853), historyk holenderski, * 1827 w Hadze, studjował prawo w Lejdzie, następnie był urzędnikiem w archiwum państwowym w Hadze; † 1880. Napisał: „De opkomst van het nederlandsch gezag in Oost-Indie" (Haga, 1862—77, t. 10, t. 11 i 12 wydany 1883—84), dzieło, przedstawiające gruntowny obraz kolonjalnej historji niderlandzkiej, oparty na źródłach archiwalnych; następnie „De van Guinea in herinnering gebragt nit de oorsprongkolijke stukken" (1871) i in.

Jongleurs, od średniowieczno-łaciń. *joculator*, prowans. *joglar*, *joglador*, starofranc. *joglère* albo *jogléor*, nazywano tak w Prowancji i półn. Francji muzyków z profesji dla odróżnienia ich od uczonych i dworskich poetów, trubadurów i truwerów. Zostawali oni zwykle w służbie tych ostatnich, by wyśpiewywać ich pieśni przy towarzyszeniu jakiegoś instrumentu. Królowie i możnowładcy trzymali także na swych dworach podobnych muzyków, którzy, jeżeli byli zarazem i poetami, mieli charakter artystów nadwornych i nazywali się w półn. Francji *Ménéstrels*, a w Anglji *Minstrels*. Bywali też i zupełnie niezależni **J.**, śpiewacy wędrowni; odwiedzali oni nie tylko zamki i dwory szlacheckie, lecz włóczyli się także między ludem, po gospodach, rynkach i targowiskach miejskich, jak np. *taboureurs*, bębniści. Stąd poszło, że oprócz dawnego zajęcia, t. j. grania, prowadzili też rzemiosło opowiadaczów i deklamatorów poezji bez muzyki. Z tem rzemiosłem łączyli oni często inne, jak linoskoków, śmieszków, kuglarzów; często prowadzali **J.** z sobą biegłe w sztuce towarzyszki *(Jongleuresses)* i wyuczone zwierzęta, dawali gimnastyczno-mimiczne widowiska, urządzali nawet rodzaj widowisk dramatyczno-komicznych (*Jongleuries* albo *Riotes*), a przy sposobności najmowali się do poselstw miłosnych i różnych intryg. Z powodu takich zajęć i nieporządnego życia narażali się często na pogardę, prześladowania, a nazwisko Jongleur stało się synonimem błazna, kłamcy, oszusta. Mimo to przecież długo jeszcze utrzymywały dwory towarzystwa **J.**, które zostawały tam pod kierownictwem „Roi des ménéstrels" (dyrektor, kapelmistrz), w miastach zaś tworzyli osobny cech „Corporation des ménétriers". W Anglji Jan Gaunt urządził dla ministrelów z Tulbury osobną izbę sądową, która corocznie w d. 16 sierpnia miała swoje posiedzenia. (Por. Bernharda „Recherches sur l'histoire de la comporation des ménétriers de la ville de Paris" w „Bibliothèque de l'École des chartes" t. 3—5); Vogta „Leben und Dichten der deutschen Spielleute" (Halla, 1876); Gautier „Les épopées françaises I" (Paryż, 1878); Freymonda „J. und Menestrels" (Halla, 1883). Dzisiaj pod imieniem **J.** rozumieją zwykle mistrzów biegłych w ćwiczeniach ciała i ekwilibrystyce. Hecarzów takich znali i starożytni, mianowicie Rzymianie, i nazywano ich ogólnem mianem *Praestigiatores*, t. j. ludzi cuda dokazujących. Największych mistrzów w tym rodzaju dostarczyły Indje, a po części i Azja Mniejsza. W Chinach i na obu półwyspach indyjskich rzemiosło to i dzisiaj liczy wielu arcymistrzowskich wykonawców.

Joniczny wiersz, miara wiersza, z dwiema w każdej stopie zgłoskami krótkiemi i dwiema długiemi, używana w liryce łacińskiej. Stopa: ⏑ ⏑ – – zwała się *ionicus a maiore*, zaś: – – ⏑ ⏑ *ionicus a minore*.

Jonidium, *Trużyn*, rodzaj roślin z rodziny fijołkowych, obejmujący zioła i podkrzewy w krajach gorących, których korzenie używają się jako środek wymiotny, zwłaszcza gatunku *J. ipecacuanha* w Brazylji, której korzeń znany jest w handlu pod nazwą *ipekakuany białej*, lecz obecnie rzadko się do Europy sprowadza.

Jonja, ob. Jończykowie.

Jönköping, län czyli prefektura w środkowo-południowej Szwecji, graniczy na północ ze Skaroborgän i Ostgotland, na wschód z tą ostatnią i Kolmarem, na południe z Kronobery, na zachód z Halland, obejmuje 11,574,6 klm. kw. (210,2 mil kw.), liczy 193,268 m. (1893). Kraj gorzysty, posiada liczne jeziora i rzeki, grunt urodzajny i obfity w metale. Główne miasto *Jönköping*, położone w pięknej okolicy na południowem wybrzeżu jeziora Wetter, 20,169 m. (1893). **J.** był wielokrotnie miejscem zebrania sejmów, zwłaszcza 1599 i 1612; szwedzi spalili go w celu pozbawienia Duńczyków kwater; pamiętny też jest zawarciem pokoju 10 sierpnia 1809 pomiędzy Danją a Szwecją.

Jonon, $C_{13}H_{20}O$, substancja powstająca działaniem alkaljów z zawartego w olejku cytrynowym cytralu, posiada silną woń fijołkową, a roztwór jej służy do wyrobu sztucznego olejku fijołkowego:

Jonsac, napisał w języku francuskim życie Stanisława Jabłonowskiego, p. t. „Histoires de Stanislas Jablonowski, Castellan de Cracovie" (4 t., Lipsk, 1774; polski przekład, 3 t., Warszawa, 1789—90; 4 t., Poznań, 1868).

Jonson Benjamin, zwykle *Ben Jonson* zwany, dramaturg angielski, spółczesny Szekspira, * 1573 w Westminsterze, † 1637. Był z początku malarzem, miał udział w wyprawie do Flandrji,

za powrotem chodził czas jakiś na uniwersytet w Cambridge, a w końcu wystąpił na scenie londyńskiej. Uwolniony z więzienia za pojedynek, w którym zabił swego przeciwnika, napisał dwie piękne komedje: „Every man in his humour“ (1598) i „Every man out of his humour“ (1599), nie naśladując w nich bynajmniej wielkiego swego spółzawodnika Szekspira. Obyczaje bowiem i właściwości swych ziomków przedstawiał **J.** z całą szorstką naturalnością, nie oświecając ich, jak Szekspir, blaskiem romantycznym. Dla królowej Elżbiety napisał „Cynthia's revels“ i „Poetaster“ (1601). Wraz z Szekspirem należał do Mermald-Clubu, założonego przez Raleigha. Po wstąpieniu na tron Jakóba I był jakiś czas więziony za satyryczny dramat, napisany wespół z Chapmanem i Marstonem, p. t. „Eastward Hoe” (1604); później uwolniony, zużytkowywał nieraz swój talent dla uświetniania uroczystości dworskich. W tym celu układał alegoryczne okolicznościowe sztuki, znane pod nazwą „Masques“ (wyd. przez Morleya p. t. „Masques and Entertainments“ Londyn, 1890). Oprócz tragedji „Sejanus“ (1603) i „Catilina” (1611) napisał po 1605 kilka najlepszych swych komedji, jak „Volpone”, „Epicoene“ i „Alchemist”. Mianowany 1619 przez Jakóba I poetą nadwornym, † 1637 i został pochowany w opactwie westminsterskiem. Ben **J.** uchodzi w literaturze angielskiej za przywódcę uczonej szkoły dramatycznej, wprost przeciwnej narodowemu kierunkowi Szekspira, przeciw któremu prowadził zawziętą polemikę, nie przestając wszakże czcić wyższości jego genjuszu, czego złożył dowody w „Comendatory verses“, dodanych do pierwszego wydania dzieł Szekspira 1623. Najdokładniejsze wyd. dzieł **J.** sporządzili Gifford (9 t., Londyn, 1816; 3 t., 1872, 9 t. 1875); Procter (Londyn, 1838) i Cunningham (3 t., Londyn, 1870); jego „Poems” wydał Bell (Londyn, 1861). Por. Baudissina „Benjamin Jonson und seine Schule“ (2 t., Lipsk, 1836); Mézières'a „Contemporains et Successeurs de Shakespeare“ (2 wyd., Paryż, 1864) i Symonds'a „Jonson” (Londyn, 1886); Tain „Histoire de la littérature anglaise“.

Jonston Jan, polihistor, naturalista i lekarz XVII w., * 1603 w Szamotułach, z familji szkockiej, osiadłej w Polsce, † 1675. Po ukończeniu nauk w Bytomiu, a potem w Toruniu, udał się do Szkocji, gdzie wydoskonaliwszy się w języku hebrajskim i filozofji scholastycznej, powrócił do Polski, był czas jakiś nauczycielem prywatnym, następnie z uczniami swymi Kurzbach Zawadzkimi zwiedził kilka akademji zagranicznych, gdzie się oddał medycynie. Wróciwszy do kraju przyjął znowu obowiązek nauczyciela w domu wojewody bełskiego Leszczyńskiego, z którego synami ponownie zwiedził Niemcy i Holandję i w Lejdzie 1634 otrzymał stopień doktora medycyny. Zwiedziwszy Londyn (po raz trzeci) i Paryż, a potem i Włochy, wrócił 1636 do Polski i został lekarzem nadwornym Leszczyńskich, oraz lekarzem miasta Leszna. W czasie wojen szwedzkich przeniósł się na Szląsk, gdzie kupił wieś Cybendorf. Umiał do 15 języków, lecz pisał tylko po łacinie. Z dzieł jego wymienimy: „Thaumatographia naturalis in decem classis divisa, in quibus admiranda coeli, elementorum, meteorum, fossilium, plantarum, avium, quadripedum, exsanguium, piscium, hominis” (Amsterdam, 1630, wyd. 5, 1651); „Theatrum universale historiae naturalis“ (Frankfurt, 1650—53) z rysunkami Meriana; „Notitia regni mineralis etc.“ (Lipsk, 1661); „Notitia regni vegetabilis“ (Lipsk, 1661); „Dendrographia“, z 200 tablicami (Frankfurt, 1662); „Ephorus nobilis et orthodoxus“ (Warszawa, 1651); „Johani Jonstoni Poloni naturae constantia etc.“ (Amsterdam, 1634); „Historia universalis civilis et ecclesiastica“ (Amsterdam, 1634, 4 wyd., 1690); „Idea universae medicinae practica“ (Amsterdam, 1644), dzieło długo używane do wykładu medycyny. Wogóle dzieła **J.** były wielokrotnie przedrukowywane i tłómaczone na różne języki.

Jony Wiktor Józef Stefan, de, pisarz francuski, * 1764 roku w miasteczku Jony pod Wersalem, † 1846. Młodość przepędził bardzo ruchliwie. Jako oficer służył w Gujanie francuskiej i w Indjach Wschodnich; na początku rewolucji wrócił do kraju i walczył w szeregach narodowych. Podejrzewany o zdradę i na śmierć skazany, uciekł do Szwajcarji; do upadku terroryzmu wrócił do Francji i znowu brał udział w walce przeciw ówczesnym nieprzyjaciołom. Jako komendant twierdzy Lille obwiniony powtórnie o stosunki z Anglikami, został uwięziony, ale wkrótce uwolniony. W 1797 porzucił służbę wojskową, poświęcił się literaturze i zyskał znaczny rozgłos swemi nowelami i kilku dobrze napisanemi wodewilami. Później wielkiem też cieszyły się powodzeniem jego tragedje, oraz libreta do oper komicznych i bohaterskich. Z utworów jego dramatycznych celniejsze są: „Ferdinand Cortez” (1809); „Les bayadères” (1810); „Les Amazones” (1812); „Les Abencerrages” (1813) i „Tippo-Saïb”; z powieści wymieniamy: „Hermite de la chaussée d'Antin” (5 t., Paryż, 1812—14); „L'hermite de la Guiane“ (3 t., Paryż, 1816); „L' hermite en province“ (14 t., Paryż, 1818—27); „Les hermites en prison” (2 t., Paryż, 1823) i „Les hermites en liberté“ (2 t., Paryż, 1824); pisał je przy współpracownictwie innych autorów. W 1815 został członkiem akademji francuskiej. Za restauracji bronił sprawy wolności i dzielił więzienie wraz z Bérangerem. W 1830 mianowany był przez Ludwika Filipa bibljotekarzem Luwru. Swoje „Oeuvres complètes” (28 t., Paryż, 1823—24) wydał sam z objaśnieniami.

Jończykowie, tak się nazywało w czasach

przedhistorycznych jedno narodu greckiego plemię, które wedle podań starodawnych zamieszkiwało Azję Mniejszą, a następnie zajęło w części przeciwległe wybrzeża lądu europejskiego i pokrewnych sobie mieszkańców (Pelazgów), stojących na niższym stopniu kultury, zamieniło w poddanych. W połowie XI w. prz. Chr. gromady peloponeskich i attyckich **J.**, wyparte ze swych siedzib przez Achejów, rozpoczęły remigrację do Azji Mniejszej, gdzie przy pomocy swych spółplemieńców założyły 12 miast kwitnących. Od imienia **J.** cały pas nadbrzeżny, od rz. Hermos do rz. Meandru wraz z wyspami Chios i Samos, otrzymał nazwę *Jonji* (Ionia). Miasta owe, zostające początkowe pod rządami królów, zniosły później ustawę monarchiczną i połączyły się w dość luźny związek, znany pod nazwą *Jońskiej Dodekapolis*. Religijnem i politycznem ogniskiem tego związku było tak zwane *Panionion*, t. j. świątynia Posejdona Helikonios na przylądku Mykale pod Miletem, gdzie odprawiała się corocznie uroczystość *Panjonjów* (Panionia) i odbywały narady o sprawach związkowych. Oprócz tego zbierali się **J.** na obchody uroczyste w świątyni Artemidy w Efezie. Urodzajność ziemi, bogactwo miast i brak jednolitości w ich federacji pociągały nieraz zdobywców. I tak około 560 prz. Chr. wszystkie miasta jońskie na lądzie stałym zdobył Krezus (ob.), po którego upadku 546 prz. Chr.) zagarnął je znowu wraz z wyspami i innemi miastami greckiemi *Cyrus Starszy* (ob.). Usiłowania **J.** o odzyskanie swobody pod wodzą Arystagorasa (500 prz. Chr.) spełzły wprawdzie na niczem, ale klęski Persów pod Salamis, Platejà i Mykale (podczas wojny perskiej) przywróciły im dawną wolność. Teraz przystąpiły miasta jońskie do sojuszu ateńskiego; po jego rozwiązaniu przeszły w moc Spartan, przez których zdradzone pokojem Antalcydasowym 387 prz. Chr. (ob. *Antalcydas*), stały się znowu łupem Persów; z upadkiem zaś potęgi perskiej, zniszczonej przez Aleksandra W., dzieliły pod Djadochami los innych cząstek uniwersalnej monarchji macedońskiej. Rzymianie, zwyciężywszy Antjocha W. (189 prz. Chr.), ogłosili je wolnemi, ale 163 r. prz. Chr. przyłączyli do rzymskiej prowincji *Asia*. Pod jarzmem tureckiem owe niegdyś kwitnące i potężne miasta, z wyjątkiem jeno Smirny, opustoszały lub zamieniły się w nędzne wioski. Jonja nie odgrywała co prawda nigdy wielkiej roli politycznej, ale wywarła wpływ niezmierny na rozwój cywilizacji greckiej. Ona to jest kolebką poezji epicznej i elegijnej; tu wzięły początek dziejopisarstwo *(logografowie)*, filozofja, medycyna i inne nauki; tu wykształcił się osobny architektoniczny styl *joński* (ob. Budownictwo), reprezentowany świetnie świątyniami na wyspie Samos, w Efezie, Milecie i t. d.; wreszcie *jońska szkoła malarstwa* zajmuje ważne miejsce w historji greckiego malarstwa. Ob. Grecja, Grecka sztuka.

Jońska szkoła filozoficzna, ob. Fizycy filozoficzni i Grecka literatura.

Joński styl, ob. Budownictwo i Grecka sztuka.

Jońskie morze, część morza Śródziemnego, rozciągającą się pomiędzy zachodnim brzegiem Albanji i królestwem greckiem z jednej, a wschodniemi brzegami Kalabrji z drugiej strony. Morze to oblewa wyspy Jońskie i tworzy zatoki: Tarentu, Patros, Korynckà czyli Lepanto, Arkadyjską i Arty; przez cieśninę Otranto łączy się z morzem Adrjatyckiem.

Jońskie narzecze, ob. Grecki język.

Jońskie wyspy, grupa siedmiu większych (Korfu, Paxo, St. Maura, Itaka, Cefalonja, Zante i Cerigo) i wielu mniejszych wysp, położona morzu Jońskiem (z wyjątkiem wyspy Cerigo, leżącej już na morzu Srodziemnem), na zachodnich pobrzeżach Grecji i tureckiej prowincji Albanji. Wyspy te mają z wyjątkiem wyspy Cerigo, do Argolidy należącej, 2,345 klm. kw. i 239,000 miesz. Są one po większej części górzyste i mają wiele odnóg i portów; klimat jest przyjemny i łagodny, średnia temperatura dochodzi +16° C., największe ciepło wynosi 40° C. Zimą następują deszcze i częste orkany. Grunt urodzajny, ale skalisty, w skutek czego wyspy nie produkują dosyć zboża dla wyżywienia swych mieszkańców. Z produktów najważniejsze: południowe owoce, wino, bawełna, len, a nawet i trzcina cukrowa, dalej zające, króliki, przepiórki, pszczoły, jedwabniki, bydło i kozy; wreszcie węgle kamienne, siarka, smoła ziemna, sól i t. d. Przemysł nierozwinięty, handel bardzo ożywiony. Mieszkańcy mówią językiem nowo-greckim, wyznają przeważnie religję grecko-katolicką. Pod względem politycznym wyspy **J.** należą od d. 14 listopada 1863 do Grecji, a od 1866 podzielone są na 3 nomarchje: Korfu, Kefalonja i Zante.

Historja. W najodleglejszej już starożytności wyspy Jońskie zamieszkane były przez Greków i stanowiły małe państwa samoistne, początkowo monarchiczne, później republikańskie, które, dzieląc losy stałego lądu Hellady, wraz z nią po przejściu świetnych czasów potęgi podlegały Macedonji, a potem Rzymianom. Przy podziale państwa rzymskiego dostały się w moc cesarstwa Bizantyńskiego, aż nareszcie w XV w. opanowała je Wenecja. Po upadku rzeczypospolitej Weneckiej 1797 przeszły w posiadanie Francji, ale już 1799 były zdobyte przez Rosję i Turcję, a 1800 zamienione na *rzeczpospolitą siedmiu zjednoczonych wysp* pod opieką Turcji; wszakże już 1807 na mocy warunków pokoju tylżyckiego weszły powtórnie w skład posiadłości francuskich, a 1811 zostały zdobyte (oprócz Korfu) przez Anglję. Traktatem paryskim 5 listopada 1815 utworzono z nich państwo wolne pod nazwą *Zjednoczonych Stanów wysp Jońskich* i oddano pod bezpośrednią opieką korony angielskiej. Konstytucja z 26 sierpnia 1817, nadając opiekuńczemu

mocarstwu władzę nieograniczoną, wywołała powszechne niezadowolenie, była powodem tajemnych knowań i jawnych powstań, zwłaszcza podczas wojny o niepodległość Grecji. Opozycja narodowa przeciw protektoratowi angielskiemu rozwijała się coraz potężniej i dążyła stanowczo do zjednoczenia wysp Jońskich z królestwem Greckiem. Lubo zamierzone powstania (wrześniowe 1848, sierpniowe 1849) przez ówczesnego komisarza głównego lorda Warda z krwawą srogością zostały stłumione, lubo udzielono wyspom niejakie swobody i podniesiono nieco ich dobrobyt, mimo to jednakże niezadowolenie z rządów angielskich nie zmniejszyło się bynajmniej, a dążenia Jończyków do niezależności i żądania unji z Grecją stawały się coraz jawniejsze. Życzenie to całego ludu w formie prośby przedstawił parlament joński królowej angielskiej w styczniu 1859. Rząd W. Brytanji odrzucił te żądania i nie zmienił swej polityki względem Jończyków aż do detronizacji Ottona, kr. greckiego, w październiku 1862. Teraz dopiero, kiedy na mocy traktatu londyńskiego z 13 czerwca 1863 Jerzy, ks. duński, brat księżny Walji, powołany został na tron Grecji, zrzekła się Anglja protektoratu i wcielenie wysp Jońskich do Grecji ogłoszono uroczyście na Korfu 6 października 1863, na co zgodziły się i mocarstwa opiekuńcze, podpisane na traktacie paryskim z 5 listopada 1815. Z czerwca 1864 Lord wielki komisarz, oddał uroczyście wyspy Jońskie komisarzowi greckiemu, T. Zaimisowi. Por. Davy „The Jonian Islands under British protection“ (Londyn, 1851); Ansted „The Jonian Islands“ (Londyn, 1863); Kirkwall „Four years in the Jonian Islands“ (2 t., Londyn, 1864); Pauthier „Les îles Joniennes pendent l'occupation française et le protectorat anglais (1863); Riemann „Recherches archéologiques sur les îles Jon“ (1879—80).

Joppe, Jopa, starożytna nazwa Jaffy (ob.).

Jora, rzeka w gub. Tyfliskiej, pow. Elizabetpolskim, poczyna się na górze Borbalo i wpada z prawej strony do rzeki Alazanu, a wraz z nią do rzeki Kury. Długa 315 klm.

Joram, syn i następca Jozafata, król judzki, zostawał pod zgubnym wpływem swej żony, Atalji, za której radą zaprowadził w Judei cześć bałwanów i zmuszał poddanych do składania im ofiar, jakkolwiek wiarogodność tych czynów podawaną jest w wątpliwości; przywiódł Edomitów do oddzielenia się od Judei; Arabowie i Filistyńczycy spustoszyli jego państwo, † po dwuletniej, ciężkiej chorobie 885 prz. Chr.

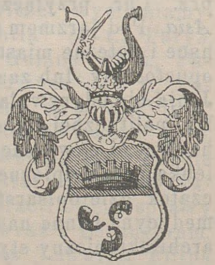
Joram, albo *Jehoram*, król Izraelski, syn Achaba; nadaremnie usiłował podbić ponownie Moabitów, nieszczęśliwie walczył przeciwko Syryjczykom; klęski te wywołały spisek w wojsku, główny wódz tegoż Jehu ogłoszony został królem, i król Joram, znienacka napadnięty w Jezreel, został zamordowany wraz z całą rodziną (około 884 przed Chr.).

Jorat, po niem. *Jurten*, pasmo gór w szwajcarskim kantonie Waadt, przy północnych brzegach jeziora genewskiego, dochodzące do 928 metrów wysokości.

Jordaens albo **Jordaans** Jakób, malarz niderlandzki, * 1593 w Antwerpji, † 1678. Uczeń Adama van Roort, kopjował szczęśliwie mistrzów włoskich i zarzucony był obstalunkami; Rubens, ceniąc wysoko zdolności **J.**, przybrał go za pomocnika w swych pracach. Jego malowidła olejne rozchodziły się po wszystkich dworach europejskich. Treścią ich oprócz przedmiotów religijnych są także bachanalje, które i Rubens chętnie malował w późniejszych czasach. Odznaczał się **J.** łatwością i pewnością przedstawienia; koloryt jego utworów uderza pełnią i bogactwem, ale jest często rażący. Życiorys **J.** mieści się w „Muzeum sztuki europejskiej“ (t. I, Warszawa, 1872). W 1877 wystawiono mu pomnik w Antwerpji.

Jordan, główna rzeka Palestyny, po hebr. *Jaden*, teraz *el-Szeria*, *Szeriat-el-Kebir* lub *Nahr-el-Arden* zwana, płynie z północy ku południowi, powstaje na najwyższym grzbiecie Antilibanu z trzech źródeł: Nahr-el-Hasbani, Banias i Mały Jordan, które się łączą na północnym brzegu jeziora el-Huleh, przepływa przez jezioro Genezaret i wpada do morza Martwego. Długa około 300 klm.. Początek i bieg rzeki Jordanu zostały dopiero w nowszych czasach bliżej zbadane. Woda Jordanu, z powodu, iż tu się odbył chrzest Jezusa Chrystusa, była posyłaną dla chrztu znakomitszych osób. Por. Lyncha „Narative of the U. S. expedition to the river **J.**“ (Nowy-York 1849) tegoż „Report“ (Baltimore 1852), oraz „The river **J.** pictoral and descriptive“ (Londyn, 1858).

Jordan, w obrządku greckim, ceremonja święcenia wody w dzień Trzech Króli, odbywana w obecności najwyższych dygnitarzy w danej miejscowości; uroczystość odbywa się nad rzeką, potokiem lub studnią. Wodzie wtedy poświęconej lud przypisuje cudowne własności.

Jordan.

Jordan v. *Trąby* odm., herb: Na tarczy ściętej, obramowanej złotem, w polu górnem zielonem — korona czerwona, z blankami zamiast pałek; w dolnem srebrnem — trzy trąby czarne. U szczytu między trąbą srebrną a złotą — ręka zbrojna z mieczem. Labry czerwone, podbite srebrem. Nadany 1789 r.

Jordan, pierwszy biskup polski, czyli jak go Dytmar błędnie nazywa „poznański,“ uwzględ-

niając zmiany hierarchiczne 999 r. Poddał go 970 r. Otton II władzy Adalberta „arbpa i metropolity wszystkich ludów słowiańskich, między Elbą a Odrą nawróconych lub nawrócić się mających“ (Pertz, I, 561). Nasze roczniki naznaczają rok 958 i 938 na czas objęcia djecezji, co zapewne jest pomyłką za rok 968. Zgadza się to z podaniem jednem u Dytmara, wedle którego Dąbrówka zaślubiona 965, dopiero trzy lata post łamiąc dla Mieszka-Lamberta I (ob.), swego męża, zdołała go do chrztu nakłonić. Znaczyłoby to, że dopiero po chrzcie swoim, Mieszko Jordana, zrazu tylko misjonarza, wyniósł faktycznie do znaczenia biskupa całego państwa, co Otton II 970 stwierdził. Dytmar donosi, że „mocno napocił się **J.** w nawracaniu swej trzódki.“ Wnosząc z podań o św. Wicie w Kruszwicy, trzymał się ten biskup taktyki papieża Grzegorza W., w podstawianiu imion i uroczystości śś. za bogi i ich obchody u Słowian i przerabianiu jednych na drugich. Znalazł zaś grunt nietknięty żadną poprzednią propagandą chrześcijańską. Ponieważ jego następca Unger, właściwy *Poznaniensis cenobii pastor*, † w 30 roku swych rządów (Dyt. VI, 43) 1012 r., prawdopodobnie Jordan † 992 r.

Jordan, szlachecki ród polski, h. Trąby. Znakomitsi jego przedstawiciele są:—**Jordan** Jan z Zakliczyna, dworzanin Aleksandra Jagiellończyka, mianowany 1504 roku żupnikiem wielickim i bocheńskim, a później kasztelanem bieckim, był bardzo bogatym panem i wielokrotnie zasilał króla Aleksandra znacznemi na owe czasy pożyczkami, † 1507 r.—**Jordan** Mikołaj, brat poprzedniego, z kasztelanji bieckiej, którą po bracie otrzymał, przeszedł około 1510 na kasztelanję wiślicką, a 1515 r. na wojnicką; † 1521. Równie bogaty jak brat, czynił te same przysługi królom Aleksandrowi i Zygmuntowi I.—**Jordan** Achacy, syn Jana, kasztelana bieckiego, mianowany 1543 kasztelanem zawichojskim, † 1547.—**Jordan** Spytek Wawrzyniec, syn Mikołaja, od 1549 kasztelan sandecki, podskarbi w. kor., potem wojewoda sandomierski, a od r. 1565 kasztelan krakowski. Odbywał kilka wypraw wojennych z Tarnowskim i Sieniawskim; w r. 1550 pożyczonemi przez siebie pieniędzmi na najem wojska przyczynił się głównie do pobicia Wołochów i Tatarów, którzy wtargnęli na Ukrainę.—**Jordan** Franciszek, starosta dobrzycki, mianowany 1672 r. podczaszym krakowskim, wyznaczany był kilkakrotnie na komisarza do rewizji skarbu koronnego. Podczas rewizji 1681 spisano inwentarz, który wydano w Paryżu 1862 p. t.: „Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum etc., anno 1681;“ w r. 1685 posunął się na kasztelana wojnickiego, † 1694 r.—**Jordan** Adam, syn Michała, wojewody bracław., (1739), generał-lejtenant, kasztelan wojnicki od 1760 r., † 1764 r. Prowadził głośny w owych czasach proces z Wielopolskimi o ordynację Myszkowską.

Jordan Kamil de, publicysta francuski, * roku 1771 r. w Lugdunie, z powodu zasad politycznych musiał kilkakrotnie uciekać za granicę; nareszcie po 18 Brumaire'a powrócił do Francji, gdzie występował gwałtownie przeciwko konsulatowi Bonapartego. W piśmie „Vrai sens du vote national pour le consulat à vie“ (Paryż, 1802), przepowiedział z góry przyszły despotyzm Napoleona. Podczas cesarstwa żył zupełnie na uboczu. Był to umysł szlachetny i wzniosły, z charakterem prawym i otwartym. Po pierwszej restauracji został członkiem rady stanu w Lugdunie, † 1821 r. Mowy jego, miane w izbach (Paryż, 1826), są prawdziwym wzorem wymowy politycznej.

Jordan Sylwester, prawnik i mąż stanu, * roku 1782 w Omes pod Insbrukiem, po rozmaitych przejściach został 1822 r. profesorem prawa w Marburgu. Jako deputowany w Kaselu, odznaczał się wielkim liberalizmem, za co był pozbawiony urzędów i długi czas więziony. W r. 1848 zasiadał w parlamencie przygotowawczym, następnie był posłem na sejm związkowy (do lutego 1850), oraz członkiem niemieckiego zgromadzenia narodowego. Później mieszkał we Frankfurcie, następnie w Kaselu, gdzie † 1861. Bliższe o nim szczegóły znajdują się w pismach: *Selbstvertheidigung* (Mannheim, 1844), oraz w trzech *Vertheidigungsschriften Jordan's*, przez A. Bodena (Frankfurt, 1843—44). Ważniejsze jego prace naukowe są: „Versuche über allgemeines Staatsrecht“ (Marburg, 1828) i „Lehrbuch des allgemeinen und deutschen Staatsrechts“ (Marburg, 1831). Por. Trinks i Julius „S. J., Leben und Leiden“ (Lipsk, 1845).

Jordan Rudolf, malarz niemiecki, * 1810 r. w Berlinie, † 1887, oznaczył się naprzód obrazami treści biblijnej i pięknemi kopjami dawnych mistrzów, później atoli oddał się malarstwu rodzajowemu; jego obrazy morskie i rybackie, a zwłaszcza malowidło: „Oświadczyny o rękę dziewicy z wyspy Helgoland“ (1834), wielkiej są wartości. Ze szczególnem zamiłowaniem malował **J.** sceny z życia ludu holenderskiego, pełne oryginalnej charakterystyki i tragiczności. Do takich należą między innemi: „Powrót żeglarzów,“ „Rozbicie okrętu u brzegów Normandji,“ „Rodzina rybaków helgolandzkich, grzebiąca ostatnie dziecię“ (1847) i t. d. Z późniejszych jego obrazów największy rozgłos zdobyły: „Pierwsza wizyta po weselu“ (1861); „Dom starców w Holandji“ (1866); „Rozbitki w karczmie“ (1872); „Gospoda holenderska“ (1884). Jordan był członkiem akademji berlińskiej i aż do ostatnich dni profesorem w akademji düsseldorfskiej. Wykształcił znaczną liczbę uczniów, z których najcelniejsi: Benjamin Vautier i Albert Kindler.

Jordan *(Jórdan)* Jan Piotr, doktor, profesor

języków i literatury słowiańskiej w uniwersytecie lipskim do r. 1848, * 1818 w Łużycach Górnych Saskich, † 1891 w Wiedniu. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie praskim, był współpracownikiem pisma „Ost und West," wychodzącego w Pradze, w którem ogłosił pewną liczbę artykułów o Słowiańszczyźnie, a szczególnie o Łużycach. Od 1842 wydawał w Lipsku czasopismo „Jahrbücher für slavische Literatur i t. d." (t. 1—4, 1842—46); tegoż roku, chcąc podnieść oświatę swoich rodaków Łużyczan, rozpoczął wydawać czasopismo p. t.: „Jutniczka" (Jutrzenka), które przecież po pół roku dla braku poparcia musiał zwinąć, podobnież jak zaraz potem „Serbską Jutniczkę." W 1848, przesiedliwszy się na stałe do Pragi, redagował czasopismo „Slavische Centralblätter" (do końca 1849). Oprócz tego wydał „Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz" (Praga, 1841); „Słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski" (Lipsk, wyd. stereotypowe od 1845); „Kratká mlóvnice jazyka polského i t. d" (Lipsk, 1845); „Uplny slovniczek czeského i niemeckého jazyka" (Lipsk, wyd. stereotypowe). Wypisy polskie i in.; zbierał pieśni ludowe łużyckie, zużytkowane przez Smolerja. W r. 1841 sam też wydał zbiorek „Serbske piesniczki" pod pseudonimem Wićazec Pietr. Por. życiorys przez A. Czernego w „Zlatej Praze" z r. 1891.

Jordan Wilhelm, poeta i literat niemiecki, * 1819 w Insterburgu we Wschodnich Prusiech. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich, przebywał jako publicysta w Królewcu i Lipsku, a po wygnaniu go z tego miasta za rzekomo ateistyczny toast mieszkał w Bremie i Berlinie. W miesięczniku, wydawanym od 1844—45, p. t.: „Die Begriffene Welt," jeden z pierwszych starał się popularyzować nauki przyrodnicze. W r. 1848 deputowany do niemieckiego zgromadzenia narodowego, gdzie przyłączył się do stronnictwa Gagerna, mianowany został radcą marynarki i członkiem komisji technicznej w ministerjum marynarki. Po rozwiązaniu floty niemieckiej zamieszkał we Frankfurcie nad M. Oprócz obszernego epiczno-dramatyczno-metafizycznego poematu „Demiurgos. Ein Mysterium" (3 t., Lipsk, 1852—54), pełnego głębokich myśli i poetycznych ustępów, napisał tragedję: „Die Witwe des Agis" (Frankfurt, 1858); komedje: „Die Liebeslеugner" (Frankfurt, 1855); „Tausch enttäuscht" (1856, 2-gie wyd., 1884) i „Durchs Ohr" (1865); dramaty: „Der falsche Fürst" (1856) i „Graf Dronte" (1856); wydał nadto „Lithauische Volkslieder und Sagen" (Berlin, 1844); tragedję „Wdowa Agisa," przełożył na język polski Kaszewski, „Durchs Ohr" (5 wyd., 1885); „Strophen und Stäbe" (1872); „Artur Arden" (1872); „Die Erfüllung des Christentums" (1879); „Sein Zwillingsbruder" (1883); „Die Sebalds" romans (1885, t. 2). Największą jednak sławę pozyskał jego utwór epiczny „Die Niebelunge" (1868—74, 9 wyd., 1891). Nadto napisał wiele prac, poświęconych historji i technice eposu. Napisał także „Geschichte der Insel Haiti" (2 t., Lipsk, 1846—49). Por. Schiffnera „W. J." (Frankfurt, 1889).

Jordan Henryk, filolog niemiecki, * 1833 r. w Berlinie, kształcił się na uniwersytecie tamże i w Bonn, 1867 r. został profesorem filologji klasycznej w Królewcu, gdzie † 1886. Dla studjów swoich odbywał częste podróże do Włoch, i owocem ich były świetne prace z dziedziny historji i topografji Rzymu. Główne z nich są: „M. Catonis praeter librum de re rustica quae extant" (Lipsk, 1860); „Scriptores historiae Augustae" (1864, t. 2); „Topographie der Stadt Rom im Altertnm" (1870—85, t. 2).); „Forma urbis Romae" (1874); „Kritische Beiträge zur Geschichte der lateinischen Sprache" (1879): „Capitol, Forum und Sacra Via in Rom" (1881); „Marsyas auf dem Forum in Rom" (1883); „Der Tempel der Vesta und das Haus der Vestalinnen" (1886) i in.

Jordan Max, niemiecki historyk sztuki, * roku 1837 w Dreźnie, kształcił się w kilku uniwersytetach, następnie odbył podróż do Włoch, 1874 został dyrektorem galerji narodowej w Berlinie i profesorem uniwersytetu berlińskiego, 1879 członkiem senatu akademji sztuk, 1880 tajnym radcą w pruskiem ministerjum oświaty. Wydał Crowe'a i Cavalcasella „History of pointing in North Italy" (1869—74, t. 6), tychże autorów „Life of Titian" (1877); studja o Genellim, Schnorze, Carolsfeldzie, oraz napisał biografję króla czeskiego, Jerzego z Podiebrad.

Jordan *(Jórdan)*, Henryk, pisarz łużycki, * 1841 w Łużycach Górnych, z ojca nauczyciela. Henryk **J.** również poświęcił się nauczycielstwu. Jest jednym z najczynniejszych działaczów narodowych w Łużycach Dolnych. Wydał: „Najrjeńsze ludowe bajki" (1876); „Ernst a Albert" (1877); „Maly gratulant abo zbożeprzeća a sztuczki" (1893), oraz kilka wydawnictw dla ludu; pisuje do *Czasopisu Maćicy Serbskeje*, *Łužiczana*, *Łužicy* i *Bramborskiego Casnika*. W *Czasopisie* ogłosił wiele pieśni i bajek dolno-łużyckich.

Jordan Henryk, lekarz, * 1842 w Przemyślu, medycynę studjował w Krakowie do 1869 r., następnie był asystentem kliniki położniczej w uniwersytecie Jagiellońskim; od r. 1881 wykłada akuszerję. W latach 1881 i 1882 był prezesem towarzystwa lekarskiego krakowskiego. Kosztem własnym założył w Krakowie park, przeznaczony na zabawy i ćwiczenia gimnastyczne dzieci, czem oddał miastu wybitną usługę. Ogłosił: „Nauka położnictwa dla użytku położnych ułożona" (Kraków, 1872); „Nauka położnictwa dla użytku uczniów i lekarzy" (1881);

Jordan Wilhelm, geodeta, * 1842 r. w Ellwangen, kształcił się w szkole politechnicznej w Sztutgardzie, 1868 został profesorem politechniki w Karlsruhe, 1882 w Hanowerze. W 1873—74 brał udział w wyprawie Rohlfsa, jako astronom i geodeta, do pustyni Libijskiej. Napisał: „Physische Geographie und Meteorologie der Libyschen Wüste“ (1876); „Handbuch der Vermessungskunde“ (2 wyd., 1878, 2 t.); „Barometrische Höhentafeln“ (2 wyd., 1886); „Hilfstafeln für Tachymetrie“ (1880); „Grundzüge der astronomischen Zeit- und Ortsbestimmung“ (1885) i in. Nadto redaguje *Zeitschrift für Vermessungswesen*.

Jordan, pseudonim humorysty i komedjopisarza, *Juljana Wieniawskiego* (ob.).

Jordanis, *Jordanes*, zwany także błędnie *Jornandes*, dziejopis VI w., rodem Got, albo też alański pół-Got. W młodszych latach był notarjuszem, później zaś wstąpił do stanu duchownego i został biskupem w Crotonie. Tu napisał około r. 551 dwa dzieła, które nie dowodzą wprawdzie wielkiej uczoności i krytyczności, lecz świadczą o rozległej znajomości literatury greckiej i rzymskiej i są dla nas jako źródła historyczne wielkiej wagi. Pierwsze „De regnorum et temporum successione,” rys historji powszechnej do czasów Justynjana, niewielką ma wartość, drugie zaś: „De origine actuque Getarum,“ historja Gotów od ich początku aż do upadku państwa Ostrogockiego we Włoszech, mimo wszelkich wad w treści i formie, jest jedynem i nieoszacowanem źródłem do pewnych wypadków z historji Gotów i wędrówek narodów. Najważniejszą część dzieła stanowią wyciągi z 12 ksiąg gockiej historji senatora Kasjodora. Oprócz tego korzystał **J.** z nieznanego nam Gota Ablaviusa i z „Getica“ Dio Chryzostoma. Dzieło to niezmiernie ważne i dla początków dziejów Słowiańszczyzny. Najlepsze krytyczne wydanie tego dzieła sporządził Closs (Sztutgard, 1861), później Teodor Mommsen w „Monumenta Germaniae historica“ (Jordanis „Romana et Getica” t. 5, Berlin, 1882). Por. Sybla „De fontibus libri Jordani De origine actuque Getarum” (Berlin, 1838); J. Grimma „Ueber Jornandes und die Geten“ w Rozprawach berlińskiej akademji nauk (1846).

Joret Karol Ludwik Ryszard, historyk literatury i filolog francuski, * 1839 w Formigny (Calvados), profesor literatur obcych na fakultecie literackim w Aix, kształcił się w Sorbonie, Heidelbergu i Bonn, gdzie studjował głównie literaturę niemiecką. Napisał: „Herder et la renaissance littéraire en Allemagne au XVIII siècle“ (1875); „La littérature allemande au XVIII siècle dans ses rapport avec la littérature française et avec la littérature anglaise“ (1876). Jest członkiem towarzystwa lingwistycznego w Paryżu, w którego pamiętnikach pomieścił rozprawę o djalekcie normandzkim.

Jörg Jan Krystjan Gotfryd, akuszer, * 1779 w Predel pod Zeitz, † 1856, studjował medycynę w Lipsku, gdzie od r. 1810 był profesorem akuszerji i dyrektorem szkoły położniczej. Ogłosił: „Lehrbuch der Hebammenkunst” (5 wyd., 1855); „Handbuch der Geburtshilfe” (1833); „Handbuch der Krankheiten des Weibes“ (3 wyd., 1831); „Die Erziehung des Menschen zur Selbstbeherrschung” (1850); „Die Geburt als gesundheitsgemässer Entwickelungsakt” (1854).

Jörg Józef Edmund, gorliwy obrońca dążności ultramontańskich w Bawarji, * 1818 w Immenstadt, odbył studja teologiczne w Monachjum; od r. 1847 poświęcił się zajęciu archiwalnemu od r. 1866 przełożony archiwum królewskiego w zamku Trausnitz pod Landshut. Owocem jego prac źródłowych jest „Geschichte des grossen Bauernkriegs“ (Fryburg w Br. 1850); ogłosił dalej „Geschichte des Protestantismus in seiner neuesten Entwickelung” (2 t., tamże, 1857), oraz „Geschichte der social-polit. Parteie in Deutschland” (t., 1867). W r. 1852 objął po śmierci Guido Görresa redakcję monachijskich „Historisch-polit. Blätter.” Od 1865 członek drugiej izby bawarskiej; w 1867 wybrany do parlamentu celnego. Na sejmach 1870 i 1871 brał udział jako pierwszy sekretarz i referent większości *Patrjotów*, w układach adresowych, pokojowych i wojennych. **J.** 1877 otrzymał błogosławieństwo apostolskie od papieża z powodu 25-letniego istnienia „Historisch-polit. Blätter.” Po rozwiązaniu parlamentu niemieckiego, przy nowych wyborach nie stawił swej kandydatury. Od r. 1881 wycofał się z życia parlamentarnego, ale w wydawanem przez siebie piśmie prowadził dalej żarliwą walkę w obronie ultramontanizmu.

Jorganović Ryszard, † 1853, † 1880, poeta i nowelista chorwacki, napisał: „Mlinarska djeca“ (1873); „Divlja djevojka“ (1874); „Crne niti,“ „Žena i ljubovca,“ „Za jedan czasak radosti” i in. Por. *Vienac* z r. 1880.

Jörgensen Adolf Ditlev, historyk duński, * 1840 w Grauenstein, był nauczycielem gimnazjalnym we Flensburgu, od 1864 w Kopenhadze, od r. 1883 dyrektorem archiwum państwowego. Napisał: „Bildrag til. Nordens Historie i Middelalteren“ (1871); „Den nordiske Kirkes Grundlaeggelse og förste Udvikling“ (1874—78, 2 cz.); „40 Fortaellinger of Faedrelandets Historie“ (2 wyd., 1886); „Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie“ (1884) i kilka biografji.

Jörgensen Jens Johannes, poeta duński, * roku 1866, pisał wiele poezji, redagował pismo symboliczne *Taarnek* (Wieża, 1893—95), ale nie wykazywał oryginalnych zdolności. Dopiero zwiedzając klasztory niemieckie i włoskie i pokochawszy wskutek tego katolicyzm, zdobył się na oryginalną i szczerą poezję, w której wystawia ewolucję swego religijnego przewrotu duchowego: „Rejsebogen,“ po niem. „Das

Reisenbuch“ (1895), „Beuron“ (1896). W następnych pracach zbliża się znowu do radykalnego modernizmu: „Livslögu og Livssandhed“ (1896), po niem. „Lebenslüge und Lebenswahrheit“(1897); „Ligneleser,“ po niem. „Gleichnisse“ (1898); „Den yderste Dag” (1897), po niem. „Der jüngste Tag“ (1898).

Joris Pius, malarz włoski, * 1843 w Rzymie, kształcił się w akademji św. Łukasza tamże, wykonał: „Wesele w Palombara,“ „Poranek niedzielny przed bramą Popolo w Rzymie,“ nagrodzone złotym medalem na wystawie monachijskiej 1869 r.; „Forio d'Ischia,” „Chrzest na wyspie Ischji,” „Via Flaminia” „Świątynia Antonjusza,” „Nad brzegiem Tybru,“ „Klątwa papieża Eugenjusza IV“ (1883); „Dziecko patrycjusza i sierota,“ „Ubogi żołnierz,” „Odaliska“ i w. in. Wybitnemi znamionami jego pendzla są: wesoły przepych kolorów, żywa kompozycja i upodobanie w ozdobach.

Jorissen Teodor, historyk niderlandzki, * roku 1833 w Utrechcie, † 1889, od 1865 profesor historji w uniwers. amsterdamskim. Napisał: „Abelard en Heloïse“ (Haga, 1862); „Charlotte de Corday” (1864); „Over het begrejs van algemene geschiedenis“ (1865); „De omwenteling van 1813“ (1865—68, 2 cz.); „Napoleon I et le roi de Hollande“ (1868); „De ondergang van het koningrijk Holland” (1871); „De eerste coalitie en de republiek de vereenigde Nederlanden” (1877); „Historische bladen“ (1889); „Historische studien“ (1889).

Jornandes, ob. Jordanis.

Joruba (Joruba, Yariba), państwo murzyńskie w Gwinei Wyższej, graniczy na zachód z Dahomejem, na północ z Bonin i angielską kolonją Lagos, obejmuje 48,180 klm. kw. (875 mil kw.) i liczy do 3,000,000 miesz. Główne miasto Ibadan liczy 150,000 miesz. Por. Rohlfs „Quer durch Afrika” (2 t., Lipsk, 1875).

Jorullo (wym. *chorulljo*), *Jurugo*, wulkan w meksykańskim stanie Michoacan, powstały niespodzianie przy wielkiem trzęsieniu ziemi 14 września 1759. Śród stożków wysokich na 2—3 m. wzniosła się góra z żużli i popiołu do wysokości 517 m. ponad otaczającą równinę. Obecnie drobne stożki poznikały, a pozostało tylko 5 wzgórzy wulkanicznych, wysokości 400—500 m., z górą **J.** w pośrodku, wysoką na 1274 m., utworzoną z lawy i martwic, popiołu i piasku. Krater na szczycie ma głębokość 110 m. Por. Felix i Lenk „Beiträge zur Geologie der Republik Mexiko“ (1890).

Josefinos, stronnictwo polityczne w Hiszpanji, ob. Afrancesados.

Josephson Ludwik Oskar, dramaturg szwedzki, * 1832 w Sztokholmie, zajmował się naprzód handlem, porzuciwszy go wstąpił 1861 do teatru, 1863 został reżyserem dramatu, 1872 dyrektorem teatru w Chrystjanji, później w Sztokholmie. Napisał: „Brage i Valhall,” „Et sundhetskollegium,” „Folkungalek,“ „Marsk Stigs döttrar,“ „Onkel fra Kalifornien,“ „Kunstens vapen,“ „Familjelif” „Paris,” „Thord Hasle;“ nadto „Vara teatervörhallanden“ (1870).

Josephstadt, po czesku *Josefow*, miasto w powiecie Kralowohradzkim, obwodzie Jaromierzyckim, w król. Czeskiem, na lewym brzegu Elby, wprost ujścia Metui; ma wraz z garnizonem 6,000 miesz. Twierdza tutejsza, zbudowana 1781—87, była jedną z najważniejszych w państwie austrjackiem; została zniesioną w r. 1888.

Josquin Desprez albo *Des Près*, po łacinie *Jodocus Pratensis*, najznakomitszy kontrapunkcista przed Palestriną ze szkoły Ockenheima, * w Condé w Hennegawji, prawdopodobnie między 1450—1455 r.; przybył za czasów papieża Sykstusa IV (1471—84) do Rzymu, celem wprowadzenia tutaj nowej metody muzycznej. Następnie mieszkał w Ferrarze i Paryżu, na dworze Ludwika XII; około 1515 otrzymał prebendę duchowną w St. Quentin, a wreszcie w Condé, gdzie † 1521 r. Wykształcił **J.** wielu uczniów, a licznemi kompozycjami (msze, motety, psalmy i t. d.), używającemi zasłużonej sławy, wywierał ogromny wpływ na spółczesną epokę.

Jost Izaak Markus, * 1793 r. w Bernburgu, † 1860, od r. 1835 starszy nauczyciel żydowskiej szkoły realnej we Frankfurcie, jest autorem wielu dzieł historycznych, między któremi na szczególną uwagę zasługują: „Geschichte der Israeliten” (2 t., Berlin, 1820—29); „Neuere Geschichte der Israeliten, von 1815 bis 1845“ (3 części, Berlin, 1846—47); „Allgemeine Geschichte des jüdischen Volks“ (2 t., Berlin, 1831—32); oraz „Geschichte des Judenthums und seiner Sekten“ (3 części, Lipsk, 1857—59).

Josta, rzeka w gub. Kowieńskiej, wypływa w pow. Wilkomierskim, o 4 wiorsty od źródeł Niewiaży z jeziora Josty, w południowo-wschodniej stronie miasteczka Traszkun, płynie w kierunku północno-zachodnim i w powiecie Poniewieżskim przy wsi Pojoście, 4 wiorsty od Poniewieża, wpada z prawego brzegu do Niewiaży. Długa około 35 wiorst. Niedaleko wsi Pojoście przyjmuje z lewej strony strumień Jostas.

Joszyia albo *Jozue*, sławny literat rabiniczny, * w drugiej połowie XVI w., rabin miasta Krakowa, † 1648 we Lwowie; napisał dwa ważne dzieła: „Pene Jehoszua“ (Oblicze Jezuego, Amsterdam, 1715 r.; nowo wydane przez S. Orgelbranda) i „Magine Szelomoh” (Tarcze Salomona, w Zółkwi 1733 i w Wenecji 1751).

Jotyja, rzeka w gub. Suwalskiej, pow. Władysławowskim, początek ma pod Budelami, płynie ku zachodowi i pod Kirkelami wpada z prawego brzegu do Szeszupy, blizko granicy pruskiej. Długa około 30 wiorst. Wpadają do niej z prawej strony Kryksanta, z lewej Orja.

Jottrand Gustaw, mąż stanu belgijski, * 1830 w Brukseli, kształcił się tamże i w r. 1850 został adwokatem. W r. 1870 zasiadał w Izbie i należał do postępowców, powtórnie był wybrany w 1878. Napisał: „La Révolution des Pays-Bas au XVI siècle," „Histoire de la fondation de la République des Provinces-Unies" (Bruksela, 1859); dzieło to przetłómaczył z angielskiego wraz z Albertem Lacroix. Napisał nadto: „Les Radicaux anglais" (1886); „L'Annexion de la Belgique à la France, 1792—1815" (1889) i in.

Jouaust Damazy, wydawca i drukarz francuski, * 1834 w Paryżu, był synem wydawcy i interes po ojcu objął w r. 1865. Wydał kilka kolekcji dzieł klasycznych. Oprócz wielu wydawnictw, jak: „Petite Bibliothèque artistique," „le Cabinet du bibliophile," „Des Petits Chefs d'oeuvre," „La Bibliothèque artistique moderne," „La Bibliothèque des Dames" i wielu innych, pisał wiele artyków, które pomieszczał w dzienniku *Le Théâtre* i podpisywał pseudonimem E. Jouot, wydawał i redagował pismo p. t.: *Lettre-Journal, gazette des absents*, i w r. 1876—91 należał do redakcji pisma *La gazette anecdotique.*

Joubert Wawrzyniec, lekarz francuski, * roku 1529, † 1583.; był profesorem uniwersytetu w Montpellier; w licznych pismach występował przeciw nauce Galena i tem dał pobudkę do utworzenia odrębnej, zamkniętej w sobie szkoły lekarskiej w Montpellier. Ważniejsze dzieła: „Paradoxa medica seu de febribus" (1566); „Medicinae practicae libri III;" „Erreurs populairs au fait de la médicine et régime de santé" (1570), dzieło popularne, miało w swoim czasie ogromną wziętość.

Joubert Bartłomiej Katarzyna, generał rzeczypospolitej francuskiej, * 1769 r. w Pont-de-Vaux. Mimo wrodzonego do wojskowości pociągu musiał z woli ojca studjować prawo, ale po wybuchu rewolucji wstąpił jako ochotnik do armji 1791 r. i odbył wyprawę 1792; mianowany 1795 generałem brygady, zyskał zaufanie Bonapartego w wyprawie 1796 i otrzymał stopień generała dywizji. Z powodu ran musiał na jakiś czas opuścić armję. W wojnie włoskiej 1797 r. odznaczył się pod Rivoli (14 stycznia), 3 lutego zdobył Trydent, w marcu wkroczył do Tyrolu i 8 kwietnia połączył się z Bonapartem pod Villach. Zdobyte sztandary zawiózł następnie do Paryża, gdzie był przedmiotem wielkich owacji. W październiku 1798 objął dowództwo nad armją we Włoszech, zajął Pjemont i chciał to samo uczynić z Toskanją, czemu jednak sprzeciwił się dyrektorjat. Niezadowolony z takich postanowień rządu, wrócił do Paryża i połączył się z partją Sieyès'a, pragnącą obalić dyrektorjat i istniejącą ustawę. Na miejsce generała Moreau otrzymał przedtem jeszcze naczelne dowództwo w górnych Włoszech, udał się do armji w lipcu 1799 r., stoczył z Suworowem bitwę pod Novi (15 sierpnia), w której zaraz na początku zginął, a jego zastępca Moreau został pobity. Zwłoki **J.** pochował Bonaparte pod Tulonem, w forcie La Malgue, który nosi dotychczas nazwę Jouberta.

Joubert Bartłomiej.

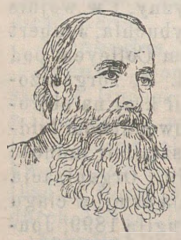

Joubert Piotr.

Joubert Piotr Jakób, generał, głównodowodzący armją transwalską w ostatniej wojnie z Anglją, * 1834 w Cango, † 1900 r., z osłabienia wywołanego dysenterją, której się nabawił w obozie. Odegrał on w życiu politycznem w rzeczypospolitej Transwalskiej (ob. Transwalska rzeczpospolita) wielką rolę pospołu z Pretorjuszem i Krügerem (ob.). Owi trzej w r. 1880 ogłosili niezależność swojej ojczyzny, i w wojnie z Anglją, która z tego powodu wybuchła, Joubert odniósł zwycięstwo nad jenerałem Colleyem pod Loing-nek, Jugogo i Majuba Hill. **J.** zorganizował armję transwalską, podzielił kraj na obwody wojskowe, zostające pod dowództwem feldkornetów i poruczników, którzy kształcili ludność i prowadzili listy zdolnych do boju. Organizacja ta pozwoliła dokonać uruchomienia armji w ciągu dni kilku. Po wybuchu wojny z Anglją 1899, Joubert został mianowany wodzem naczeln. połączonych armji transwalskiej i orańskiej (ob. Oranje-River, rzeczpospolita) i osobiście prowadził operacje wojenne w Natalu (ob.), przeważnie z nadzwyczajnem powodzeniem. Śmierć Jouberta wywołała powszechny żal w kraju, pogrzeb odbył się nader uroczyście; królowa Wiktorja i feldmarszałek angielski Roberts, głównodowodzący armją angielską, nadesłali telegramy kondolencyjne, zaś jeńcy angielscy w Pretorji (ob.) złożyli na trumnie swego walecznego zwycięzcy wieniec. **J.** miał zasłużoną opinję znakomitego strategika. Przypuszczają, że wzięcie do niewoli korpusu jenerała Cronjego przez feldmarszałka Robertsa, przyśpieszyło śmierć Jouberta, który nie doczekał nowych powodzeń Burów na polu bitwy. Następcą Jouberta został jenerał Ludwik Botha, który się wsławił mistrzowskim odwrotem przed armją Robertsa, dążącą do osaczenia Burów.

Jouffroy Teodor Szymon, * 1796 w Pontets, † 1842, był nauczycielem w Collège Bourbon, współzałożyciel dziennika *Le Globe*, od 1832—37 profesor filozofji w Collège-de-France i członek rady uniwersyteckiej. Jako deputowany w r. 1831 należał do stronnictwa doktrynerów. Najsławniejszy uczeń Cousina, od którego różni się korzystnie ścisłością metody i systematycznością w wykładzie. Wierny jest zasadzie psychologicznej, i w filozofji francuskiej ma zasługi jako odnowiciel różnic, zatartych przez Cabanisa i Broussais'go między psychologją a fizjologją. Metodę psychologiczną zastosował do estetyki i etyki; w pierwszej piękno uznał za wyrażenie rzeczy niewidomych przez widome, w drugiej dobro określił i podrzędność celów. Przyswoił także Francuzom szkice moralne Dugalda Stewart'a (1826) i dzieła Reida (1835), filozofów szkockich moralnych, opatrzywszy je ważnemi przedmowami. Wydał: „Mélanges philosophiques“ (2 t., Paryż, 1833—42); „Cours de droit naturel“ (2 t., Paryż, 1834—35, 4wyd., 1866), „Esquisses de philosophie morale“ (3 wyd., 1841); „Cours d'esthétique“ (4 wyd., 1883), oraz „Oeuvres“ (6 t., Paryż, 1836). Por. Tissot „Théodore J., sa vie et ses écrits“ (1876).

Joule James Prescott, fizyk, * 1818 w Salford, † 1889, mieszkał jako piwowar w mieście rodzinnem; doświadczeniami swemi dał podstawę teorji mechanicznej ciepła, tak, że z Mayerem i Helmholtzem do jej twórców należy. Równoważnik mechaniczny ciepła oznaczył po raz pierwszy w r. 1843, a następnie wyprowadził go z całego szeregu różnych doświadczeń (ob. Ciepło). Inne jego badania, przeprowadzone po części wespół z W. Thomsonem, tyczą się głównie teorji gazów. Badał też wpływ magnesowania na rozszerzalność żelaza i odkrył prawo rozgrzewania się ciał pod wpływem prądu elektrycznego. Zbiór jego rozpraw wyszedł p. t.: „Scientific papers of I. P. J.“ (2 t., 1884—87). Por. S. Kramsztyk „**J.** P. J.“ (*Wszechświat*, 1889).

Joule James.

Joule (wym. *dżaul*), jednostka pracy elektrycznej, ob. Mechaniczne jednostki.

Joule'a prawo, ob. Galwaniczne wzbudzanie ciepła.

Jourdan Jan Chrzciciel, hrabia, marszałek i par Francji, * 1762, syn chirurga, † 1833. W r. 1790 był kapitanem gwardji narodowej konnej, a 1793 jako generał dywizji otrzymał główne dowództwo nad armją północną. Wiosną 1794 stanął na czele armji Mozeli i Sambry; odparty r. 1796 przez arcyksięcia Karola na lewy brzeg Renu, złożył dowództwo i wszedł do rady Pięciuset. Mianowany 1799 głównym dowódcą armji dunajskiej, pobity został 1799 r. przez arcyksięcia Karola pod Ostrach i Stokach. W r. 1800 otrzymał od pierwszego konsula zarząd Pjemontu, 1803 wszedł do senatu, 1804 został marszałkiem i tak w Neapolu, jako i w Hiszpanji zostawał przy boku króla Józefa. Ludwik XVIII nadał mu godność hrabiego, a 1819 mianował go parem. Republikanin z przekonania, powitał **J.** z zapałem rewolucję Lipcową, przez kilka dni sprawował urząd ministra spraw zagranicznych, a 11 sierpnia 1830 był naznaczony gubernatorem domu inwalidów. Wydał: „Opérations de l'armée du Danube sous les ordres du général Jourdan“ (Paryż, 1799) i „Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de 1796“ (Paryż, 1819).

Jourdan Jan.

Jourdan Karol, filozof i pisarz francuski, * 1817 w Paryżu; w r. 1838 był profesorem filozofji w Collège Stanislas, od 1849 szefem gabinetu w ministerjum wychowania publicznego; ogłosił drukiem: „Doctrina Gersonii de theologia;“ „Dissertation sur l'état de la philosophie pour l'examen du baccalaureat“ (1848); „Notions de logique;“ „Sur la philosophie de St. Thomas d'Aquin.“ W „Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions d'Aristôte“ (Paryż, 1843, po niemiecku Stahr Halle, 1861), wykazał wbrew Heerenowi („Gesch. des Clas. Stud.“ I, 138), dowodami popierając takąż tezę Buhlego („Lehr. der Gesch. der Phil.“ V, 247), że scholastycy przez pośrednictwo Żydów i Arabów poznali dzieła Arystotelesa, t. j. „Categor.“ i „Interpr.“ wraz z „Eisagoge“ i pismami Boecjusza, co potwierdzili Cousin, Prant i Hauréau, okazując, że wszystkie dzieła Arystotelesa 1210—1225 poznano w arabsko-łacińskim przekładzie.

Jour-fixe = dzień przeznaczony na przyjmowanie wizyt.

Journal, po francusku: dziennik.

Journal des Débats, poważny dziennik polityczny paryski, prowadzony w duchu umiarkowanie republikańskim. Założony w r. 1789 w celu dawania sprawozdań z posiedzeń zgromadzenia narodowego. Nabyty przez Ludwika Franciszka Bertina. Pozostawał w tej rodzinie do r. 1871. Potem objął go Jul. Bapst (do r. 1883), następnie Jerzy Patinot (do 1895), a potem objął go de Nalèche. Rodzina Bertinów należy dotąd do współwłaścicieli *J. de Deb.* Pisują do niego najznakomitsi autorowie francuscy. Ob. Bertin.

Journal de St. Petersbourg, półurzędowy organ rosyjskiego ministerjum spraw zagranicznych, wychodzący w Petersburgu w języku francuskim od r. 1825; redaktorem obecnie jest Emil Tripet.

Journal Officiel, urzędowy organ rządu

francuskiego, założony w r. 1869 na miejsce Monitora („Moniteur“).

Jouvencel Hipolit, polityk i publicysta francuski, * 1817 w Wersalu, † 1897 w Paryżu. Po zamachu stanu Napoleona III był z Francji wygnany i powrócił dopiero 1859, w r. 1869 został wybrany członkiem parlamentu, w 1870 uorganizował oddział ochotników i walczył z Niemcami. Ogłosił: „Génèse selon la science“ (1858); „La vie“ (1859); „Le Déluge“ (1861); powieści: „Les Petites filles d'Ève“ (1881, pod pseudonimem hr. Geneseky); „L'Algérie“ (1884); „Du droit de vivre de la propriété et du garantisme“ (1847); „L'Allemagne et le droit des Gaules“ (1867); L'indépendance des Gaules et l'Allemagne“ (1890).

Jouvenet Jan, historyczny malarz francuski, * 1647 w Rouen, uczeń Poussin'a, † 1715, jako dyrektor akademji paryskiej, wielki rozgłos zjednał sobie obrazem „Ulecżenie sparaliżowanych“ (1676). Najcelniejsze jego prace są: obrazy dla kościoła St.-Martin-aux-Champs, „Dwunastu apostołów“ dla kościoła Inwalidów i słynne „Zdjęcie z krzyża“ dla kościoła Kapucynów. Obraz ten, jak i wiele innych co lepszych, znajdują się obecnie w Luwrze. Styl jego nierówny, często manjerowany; rysunek zawsze poprawny, a koloryt wielkiej piękności i ciepła.

Jouxtal, okolica w szwajcarskim kantonie Waadt, pomiędzy dwoma pasmami gór Jura, przerznięta jest rzeką Orbe, mieszkańcy trudnią się chowem bydła, fabrykacją broni i zegarków. Znajduje się tu jezioro *Lac-de-Joux*, mające 9,3 klm. kw. powierzchni.

Jouy Wiktor Józef Stefan, pisarz francuski, * 1764 w Wersalu, † 1846; spędziwszy młodość bardzo ruchliwie, walczył od początku rewolucji 1798 w armji republikańskiej; mimo swych czynów posądzony o zdradę i na śmierć skazany, musiał uciekać z kraju; po upadku teroryzmu wrócił do Francji i odzyskał dawne stanowisko, ale znowu o stosunki z nieprzyjacielem podejrzewany, dwukrotnie był aresztowany. Wypuszczony na wolność, porzucił 1797 zawód wojskowy i oddał się wyłącznie literaturze. Od r. 1798 zyskiwał rozgłos jako nowelista i wodewilista; później wielkiem też cieszyły się powodzeniem jego opery komiczne i bohaterskie, oraz tragedje. Z prac scenicznych **J.** wymieniamy: „Westalka“ (1807), tragedja liryczna (przekład polski Dmuszewskiego, muzyka Kurpińskiego, Warszawa, 1821); „Ferdinand Cortez“ (1809); „Les bayadères“ (1810); „Les amazones“ (1812); „Les Abencérrages“ (1813); „Tippo-Saib“ i „Sylla“ (1822); z powieści: „L'hermite de la Chaussée d'Antin“ (5 t., Paryż, 1812—14); „L'hermite de la Guiane“ (3 t., Paryż 1816); „L'hermite en province“ (14 t., Paryż, 1818—27); „Les hermites en prison“ (2 t., Paryż, 1823) i „Les hermites en liberté“ (2 t., Paryż, 1824); „Wilhelm Tell“ (1829). Za restauracji bronił **J.** sprawy wolności i wraz z Bérangerem dzielił więzienie. Od 1815 był członkiem akademji. „Oeuvres complètes“ wydał sam 1823—28 w t. 27.

Jovanović Stefan, baron, generał austrjacki, * 1828 w Pazaristach w Pograniczu Wojskowem, † 1885; wstąpił 1845 do wojska jako kadet i po ukończeniu wojny włoskiej 1849 został przeniesiony do sztabu generalnego. W 1861—65 był konsulem generalnym w Bośni i poznał tameczne stosunki. W r. 1865 wrócił do armji jako pułkownik, w 1869 dowodził brygadą w czasie powstania w Bocche di Cattaro, w 1876 został feldmarszałkiem porucznikiem. Przeprowadził zajęcie Hercegowiny, w r. 1882 uśmierzył powstanie w Krivosziji i został namiestnikiem Dalmacji.

Jovanowić Piotr, pisarz serbski, * 1801 r. w Nowym Sadzie, od 1850 był inspektorem szkół w Wojewodzinie i Banacie; wydał rocznik „Baczka Vila,“ poświęcony zabawie i nauce (4 t., Nowy Sad, 1841—44); przełożył z Metastasia „Atij Regul“ (Nowy Sad, 1846); „Razliczite pjesme i besjede.“

Jovanowić Włodzimierz, pisarz serbski, * 1833 w Szabcu, kształcił się w Wiedniu i Berlinie, w roku 1856 został profesorem ekonomji w szkole rolniczej w Topczydarze; w 1858 miał wybitny udział w wypędzeniu księcia Aleksandra, przez Miłosza mianowany został sekretarzem ministerjum skarbu i redaktorem gazety urzędowej, wydalony jednak z powodu radykalnych przekonań, udał się do Londynu, gdzie ogłosił: „The serbian nation and the eastern question.“ W Genewie w latach 1864 — 66 wydawał pismo serbsko-francuskie „Sloboda—La Liberté.“ Przez jakiś czas był profesorem w akademji białogrodzkiej, przyłączył się do Omladiny i był współredaktorem *Zastawy* Miletića. Oskarżony w r. 1869 o udział w zabójstwie ks. Michała, ale uniewinniony, udał się znowu za granicę, i ogłosił „Les Serbes et la mission de la Serbie“ (1870); „The emancipation and unity of the Serbian nation“ (Genewa, 1873); „Socijalizam ili družtveno pitanje od najstar. vremena pa do danas“ (1873) i in. Po wybuchu wojny serbsko-tureckiej mianowany ministrem skarbu, wprowadził do Serbji francuski system monetarny. Ustąpiwszy z tego stanowiska 1879, został prezesem izby obrachunkowej, w czerwcu 1880 znowu ministrem skarbu, ale już w październiku t. r. wycofał się razem z gabinetem Risticza.

Jovanowić, *Zmaj* Jovan, poeta serbski, * 1833 w Nowym Sadzie, z rodziny spokrewnionej z Obrenowiczami, kształcił się w gimnazjum w mieście rodzinnem i Presburgu, prawa słuchał w Peszcie, Pradze i Wiedniu. W r. 1864 założył w Peszcie, gdzie urzędował, pismo humorystyczne *Zmaj*. Chcąc zdobyć byt niezależny, zaczął uczyć się medycyny, w r. 1870 otrzymał dyplom doktorski i zajął się praktyką lekarską. Z utwo-

rów jego najznakomitsze: „Gjulići“ (Róże, 1864); „Gjulići uveoci“ (Róże zwiędłe), „Krziż,“ „Vila,“ „Oceł,“ „Gjurgjevdan,“ „Trzi chajduci,“ „Łuka Filipov,“ „Dziewięć dni krwawych.“ Prócz *Zmaja*, wydawał w różnych czasach pisma humorystyczne *Živa*, *Star-mali*. Przełożył kilka poematów Aranyego, Petöfiego „Vitez Jovan,“ poezji wschodnich p. t.: „Istoczny biser“ (1871), „Demon“ Lermontowa (1863), dalej z Bérangera, Puszkina, Heinego. Piękną jest jego powiastka „Vidosava Brankowiczeva“. Napisał też komedję „Szaran“ (1866). W ostatnich czasach zaczął pisać piękne poezje dla dzieci. Zbiór jego poezji wyszedł pod tyt.: „Pevanja,“ „Druga pevanja“ (1896).

Jovellanos don Gaspar Melchior, de, właściwie *Jove-Llanos*, mąż stanu i pisarz hiszpański, * 1744 w Gijon w Asturji, † 1811. Otrzymał r. 1757 otrzymał mniejsze święcenia i został wkrótce potem profesorem w Alcala; 1767 opuścił jednak zawód duchowny i poświęcił się prawnictwu. Obok tego rozwijał wielką działalność jako członek *towarzystwa przyjaciół ojczyzny*. Równocześnie napisał komedję „El delincuente honrado,“ tragedję „Pelayo“ w guście francusko-klasycznym i wydał pod imieniem *Jovino* swe „Ocios juveniles,“ poezje liryczne i satyryczne. Jako asesor najwyższego sądu kryminalnego (od 1798) zostawał w blizkich stosunkach z najznakomitszymi mężami stanu i był członkiem trzech akademji, w których odznaczał się niepospolitą wymową. Mianowany r. 1797 ministrem sprawiedliwości, ulegał kilkakrotnemu wygnaniu, a nawet 1801 — 5 był więziony. Odrzuciwszy wszelkie ofiary Józefa Bonaparte, był gorliwym członkiem junty centralnej, a po jej rozwiązaniu 1810 przeprowadził mianowanie regencji i zwołanie kortezów, przez co oddał wielkie usługi swej ojczyźnie. Niewdzięczność, prześladowania i ubóstwo były jedyną nagrodą jego prac i ofiar. W historji literatury hiszpańskiej zajmuje **J.** ważne bardzo miejsce, nie tyle przez swe utwory poetyczne, ile raczej przez wpływ, jaki wywierał na najznakomitszych przedstawicieli szkoły salamanckiej. Wydał także kilka dzieł treści ekonomicznej, oraz słynny „Memorjał do moich towarzyszów“ (2 t., Coruna, 1811). Zbiorową edycję dzieł jego sporządził Don Ramon Marja Canedo (7 t., Madryt, 1830—32; powiększone wydanie 8 t., Barcelona, 1839). Por. Cean-Bermudeza „Memorias para la vida de J.“ (Madryt, 1814) i Antillona „Noticias historicas de J.“ (Palma, 1812); Baumgarten w „Sybels Historischer Zeitschrift“ (1863); Pilwela w „Espaúa del siglo XIX“ (1886).

Jovilabium, model uzmysławiający układ Jowisza, to jest planetę i obieg jej księżyców.

Jovinianus, *Jovinjan*, mnich rzymski, zaczął około 388 występować z wielką siłą przeciwko wzrastającemu przecenianiu oznak zewnętrznych, a mianowicie przeciwko postom, życiu zakonnemu, tudzież przeciwko celibatowi księży, jak to się okazuje z listu św. Ambrożego, a szczególnie z pism św. Hieronima, wymierzonych przeciwko niemu. Uznany za kacerza przez biskupów Syrycjusza w Rzymie i Ambrożego w Neapolu. Por. Lindner „De Joviniano et Vigilantio“ (1839).

Jow, Hjob, pierwszy patrjarcha rosyjski, od 1588, poprzednio biskup kołomieński, 1586 arcybiskup rostowski, następnie metropolita moskiewski, przyjaciel Borysa Godunowa; za nieuznanie samozwańca carem, zesłany został do monastyru bohorodyckiego i tu † 1607. Napisał: „Życie cara Fedora Iwanowicza,“ wcielone do kroniki Nikonowskiej, „Autobiografję“ i in.

Jowa *(State of Jowa)*, jeden z północno-zachodnich, tak zwanych rolniczych, stanów zjednoczonych Ameryki północnej, ma 145,099 klm. kw., graniczy ze stanami Minnesota, Wisconsin i Illinois, Missouri i z terytorjum Nebraska. Powierzchnia jego tworzy po większej części pagórkowatą wyżynę, stanowiącą linję graniczną wód rzek Mississippi i Missouri i nawodnioną temi rzekami i ich dopływami. Klimat tu zdrowy, średnia temperatura dochodzi do 10°C. ciepła, grunt bardzo urodzajny, zdolny do uprawy najprzedniejszych zbóż i owoców. Liczba mieszkańców w r. 1840 wynosiła ledwie 43,112, a w r. 1890 wzrosła do 1,911,896. Stan **J.** posiada 22 szkoły wyższe (w tem trzy uniwersytety), znaczną liczbę szkół ludowych, różne zakłady dobroczynne; gazet wychodzi tu 855. Główne zajęcia mieszkańców są rolnictwo i hodowla bydła; przemysł prawie wyłącznie ogranicza się wyrobem maszyn rolniczych, serów, masła, dalej są cegielnie i młyny. Do Waszyngtonu wysyła 11 deputowanych. Główny zarząd jest w ręku gubernatora, wybieranego przez lud, władza prawodawcza spoczywa w sejmie, złożonym z 50 senatorów i 107 deputowanych.

Jowa City, miasto w stanie Jowa w Unji północno-amerykańskiej, nad rz. Jowa, 7,000 miesz.

Jowa River, rzeka w stanie Jowa w Unji północno-amerykańskiej, długa 480 klm., wpada do Mississippi.

Jowisz, bóg starożytny, ob. Zeus.

Jowisz, największa z planet należących do układu słonecznego, której pozorny blask niekiedy ustępuje jedynie Wenerze. Średnia odległość **J.** od słońca wynosi 5,2028 promienia drogi ziemskiej, czyli 773 mil. klm. (104 miljonów mil), czas obiegu około słońca 4.332,588 dnia czyli 11 lat 10,5 miesiąca, odległość jego od ziemi zmienia się między 587 a 959 miljonami klm. **J.** ma postać silnie spłaszczoną; średnica równikowa wynosi 141,300 klm., 11,07 raza większa od średnicy ziemskiej, a spłaszczenie biegunowe czyni $^1/_{16}$; objętość **J.** przewyższa 1264,3 razy objętość ziemi, masa jego wynosi $^1/_{1048}$ masy słońca, a 309,6 raza przenosi masę ziemi, średnia jego gęstość wynosi 0,23 gęstości ziemi. Za pomocą słabej już

lunety dostrzedz można w pobliżu równika ciemne smugi, przypominające chmury. Dostrzedz dalej można, że smugi te poruszają się od zachodu ku wschodowi, co widocznie pochodzi stąd, że i sama planeta w tym się kierunku porusza; czas tego obrotu, t. j. długość doby na **J.**, oznaczono na 9 godz. 55 min. 34 sek. Ciężar, ważący na ziemi 1 funt, waży na **J.** $2^1/_4$ f. Słońce widziane z **J.**

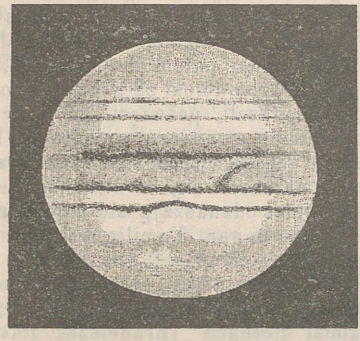

Fig. 1. Jowisz.

przedstawia się jako tarcza 6 minut średnicy, a natężenie światła i ciepła, o ile to zależy od odległości, jest tam 25 razy mniejsze niż na ziemi, która się tam wydaje jako drobna gwiazda ranna lub wieczorna. Oś obrotu **J.** jest niemal prostopadła do płaszczyzny jego drogi, słońce zatem przez cały rok niewiele oddala się od równika, i stąd zmiana pór roku i długości dnia jest tam

Fig. 2. Jowisz.

nieznaczna. Wspomniane smugi na powierzchni **J.** (fig. 1) nie są to utwory stateczne, lecz ulegają częstym zmianom i w silnem powiększeniu okazują budowę zawiłą; są to zapewne utwory obłokowate, składające się z licznych warstw. Barwa ich również jest zmienna, a w r. 1878 ukazała się na półkuli płd. **J.** wielka plama owalna, barwy silnie czerwonej (fig. 2), która teraz jeszcze jest widzialna, jakkolwiek mniejsza i bledsza. Różne względy prowadzą do wniosku, że **J.** otoczony jest gęstą atmosferą, wewnątrz której mieści się jądro stosunkowo niewielkie. Prawdopodobnie też **J.**, obok promieni słonecznych, które odbija, świeci jeszcze własnem, choć słabem światłem, a przynajmniej niektóre jego plamy są świecące. Według Lohsego plamy **J.** są objawami wybuchów jego wulkanów, które do atmosfery wnoszą substancję rozpaloną i nadającą jej obłokom różne zabarwienie.—**J.** posiada 5 satelitów czyli księżyców, z których 4 odkryte zostały przez Galileusza w styczniu 1610, ostatni wszakże, najbliższy planety i bardzo drobny, dopiero 9 września 1892 roku przez Barnarda w obserwatorjum Licka. Odkrycie księżyców **J.** dało Galileuszowi silny argument na poparcie nauki Kopernika, przekonano się bowiem, że istnieć mogą bryły niebieskie, nie dokoła ziemi krążące. Księżyce te oznaczają się numerami: I, II, III, IV; nadane im nazwy: Io, Europa, Ganimed, Kalisto, rzadko się używają; nowo odkryty księżyc otrzymał numer V. Księżyc I kończy swą drogę dokoła **J.** w ciągu 1,77, IV w ciągu 16,69 dnia, I odległy jest od **J.** o 5,9, IV o 26,5 promieni jowiszowych, czyli o 420,000 i o 1,877,000 klm. Największy jest III, którego średnica wynosi 5,790 klm.; posiada on blask gwiazdy 5 — 6 wielkości. Pochyłość dróg tych księżyców względem drogi **J.** jest bardzo nieznaczna, nie przechodzi bowiem 2^0, skąd przy każdym obiegu wkraczają w cień planety, a tem samem zaćmienia ich są bardzo częste. Obserwacje tych zaćmień posłużyły Roemerowi do obliczenia prędkości światła (ob. Światło). Por. M. Ernst „O przyrodzie planet“ (Warszawa, 1899).

Jowiszowa broda, roślina, ob. Rozchodnik.

Jowjan *(Jovianus)*, * 330 w Mezji. Będąc dowódcą gwardji, został 363 okrzyknięty cesarzem rzymskim i przybrał imiona: *Flavius Claudius Jovianus*. Jako gorliwy chrześcijaninu, nakłonił zaraz całe wojsko do przyjęcia wiary Chrystusa; w roku następnym został otruty, czy uduszony przez własnych gwardzistów. Krótkie panowanie **J.** zapowiadało znakomitego monarchę, dbałego o dobro państwa i jego pomyślność.

Joyeuse entrée, po flamandzku *Blyde-Incomste*, t. j. *radosny wjazd*, tak nazywano prawomocną ustawę czyli kartę, którą od czasów Wacława (1356) książęta Brabantu i Limburga obowiązani byli zaprzysięgać wobec stanów przed wjazdem do stolicy. Ustawa ta, składająca się z 59 artykułów, została później jeszcze rozszerzoną, a pogwałcenie któregokolwiek z jej artykułów pociągało za sobą wypowiedzenie posłuszeństwa przez poddanych. Ostatnim władcą Brabantu, który ją zaprzysiągł, był cesarz Franciszek II (31 lipca 1792).

Joze Wiktor (Dobrski), literat i dziennikarz francuski i polski, * 1861 w Wyszogrodzie,

kształcił się w gimnazjum płockiem, a następnie w Paryżu w Collège de France i Sorbonie. Zawód literacki rozpoczął w pismach warszawskich i był współpracownikiem *Przeglądu tygodniowego*, gdzie prowadził stałą rubrykę p. t.: „Pogadanki o literaturze francuskiej."

Jozgad, miasto główne sandżaku w tureckim wilajecie Angora w Azji Mniejszej, posiada piękny pałac i 15,000 miesz.

Jozjasz, 16-y król Judei, syn i następca Amona, 640—609 prz. Chr., starał się o przywrócenie zaniedbanej czci Boga, nie zdołał przecież odwrócić zbliżającego się upadku państwa. W wojnie z królem egipskim Nechonem, raniony śmiertelnie w bitwie pod Meggido, † w Jeruzalem, opłakiwany przez naród.

Jozue (z hebr. *Jeszuah*, t. j. Jezus), syn Nuna z pokolenia Efraima, podług podania hebr. następca Mojżesza, jako przywódca Izraelitów; miał zdobyć znaczną część ziemi Chananeńskiej, którą podzielił pomiędzy 12 pokoleń Izraela i przez lat 25 rządził tem nowem państwem; † mając lat 110. Księga pod jego imieniem, znajdująca się w kanonie Starego Testamentu, zdaje się być napisaną za czasów Dawida i dopiero w późniejszej redakcji od pięcioksięgu Mojżeszowego oddzieloną. Samarytanie posiadają księgę **J.** (wyd. po arab. i łac. przez Juynbolla 1848), w której są opowiedziane wypadki od śmierci Mojżesza, do cesarza rzymskiego Aleksandra Sewera. Komentarze napisali: Keil (1874), Knobel (1861), Dillman (1886).

Jósika Mikołaj, baron, powieściopisarz madziarski, * 1794 w Torda, w Siedmiogrodzie, † 1865 w Dreźnie. Otrzymał staranne wychowanie i w 16 r. życia ukończył studja prawne; 1811 wstąpił do wojska austrjackiego, walczył przeciwko Francuzom 1814—15, 1818 wystąpił z wojska i powrócił do Węgier, gdzie ożenił się bogato; poświęcając się gospodarstwu rolnemu i naukom, przebywał po części w Węgrzech, po części w Siedmiogrodzie. Pociągnięty przez życie polityczne, jakie się wtedy rozbudziło w Siedmiogrodzie, wystąpił na pamiętnym sejmie 1834 jako regalista; otwartość, z jaką przemawiał przeciwko rządowi austrjackiemu, tak go naraziła opinji, że nie był więcej powołany do sejmu siedmiogrodzkiego, a natomiast 1835—40 brał czynny udział w życiu politycznem Węgier. W tym także czasie rozpoczęła się jego działalność pisarska. Już pierwsze płody jego pióra (1834) były przychylnie przyjęte. Poświęciwszy następnie kilka lat studjom nad dziejami ojczystemi, oraz nad literaturą niemiecką, francuską, włoską i hiszpańską, od r. 1840 poświęcił się przeważnie piśmiennictwu. Oprócz mnóstwa politycznych i beletrystycznych artykułów, pomieszczanych w pismach perjodycznych, wydał do 1848 około 60 tomów romansów, z których najlepsze: „Abafi" (2 t., 1836, 3 wyd., 1851); „Zrynyi a költö" (Poeta Zrinyi, 4 t., 1840); „Az utolsó Batory" (Ostatni Batory, 3 t., 1838, 2 wyd. 1840); „A Czehek Magyarországban" (Czesi w Węgrzech, 4 t., 1840, 2 wyd. 1845); „Jósika István" (Stefan J., 5 t., 1847). W 1847 wybrany do sejmu siedmiogrodzkiego, gorliwie działał nad połączeniem Siedmiogrodu z Węgrami; w ruchach 1848 wziął czynny udział, jako członek komisji do obrony narodowej. Po ogłoszeniu niepodległości Węgier 4 kwietnia 1849 r. został członkiem trybunału w Peszcie; wraz z rządem udał się do Debreczyna, potem do Aradu. Po katastrofie pod Világos uciekł za granicę i, osiadłszy od 1850 w Brukseli, poświęcił się pracom literackim. Skazany na śmierć in contum. i 1859 powieszony in effigie wraz z innymi w Peszcie. W r. 1864 przeniósł się do Drezna. Z późniejszych jego dzieł odznaczają się napisane po niemiecku: „Eine ungar. Familie während der Revolution" (4 t., Brunśw., 1851); „Die Familie Mailly" (2 t., Lipsk, 1852), oraz wydane bezimiennie po madziarsku: „Esther" (3 t., 1853); „Második Rákóczi Ferencz" (Franciszek Rakoczy II, 4 t., Peszt, 1861) i „A Négyáriak" (3 t., Peszt, 1865). Wydał także 4 tomy ciekawych pamiętników „Emlekirat" (1864). Żywotność i wierność, z jaką **J.**, w rodzaju Walter Scotta, bez jego jednak rozwlekłości, maluje polityczne i socjalne życie przeszłości Węgier, w połączeniu z mistrzowskiem władaniem językiem, bogatą fantazją i wybornem malowaniem charakterów, stanowią zalety licznych jego utworów. Prawie wszystkie powieści **J.** są przetłómaczone na język niemiecki, początkowe przez Kleina, późniejsze przez drugą (od 1847) żonę jego, *Julję*, z domu hr. Podmanicką (* 1815).

Józafat, syn i następca Asa, króla judzkiego, jeden z najlepszych królów, wstąpił na tron 873 r. prz. Chr., † 848, dbały o prawdziwą służbę bożą i wymiar sprawiedliwości; wspierał mozaizm i wykorzeniał bałwochwalstwo. Sprzymierzywszy się z królem izraelskim, pokonał Moabitów, Ammonitów i Edomitów na *Dolinie Józafata*, zwanej także *Doliną Błogosławieństw*, lub *Sądu*, położonej między Jeruzalem a górą Oliwną, w łożysku rzeki Cedron. Obecnie dolina ta jest wielkim cmentarzem, na którym od wielu wieków nietylko mieszkańcy Jerozolimy, lecz i Żydzi całego świata, mający ku temu sposobność, chętnie kości swoje składają, i dlatego też panuje mniemanie, poparte słowami proroka Joela, że na tej dolinie odbędzie się sąd ostateczny i wskrzeszenie zmarłych.

Józafat Kuncowicz, ob. Kuncewicz.

Józafatowa Dolina, ob. Józafat.

Józef (pierw. hebr. *Joasaff*), podług rodowego podania Hebrejczyków przedostatni, a 11 z kolei syn Jakóba i Racheli, z powodu większej miłości ojca, znienawidzony przez braci i przez nich sprzedany kupcom midjanickim, przez których

dostał się do domu Putyfara, znacznego urzędnika w Egipcie. Opór pożądliwości żony Putyfara zaprowadził go wprawdzie do więzienia, z którego trafny jednak wykład snu jednemu ze współuwięzionych nietylko że go wyswobodził, lecz nadto utorował mu drogę do najwyższych godności w Egipcie. Ożeniony z Asnatą, córką najwyższego kapłana w On (Heliopolis), która mu urodziła dwu synów: Manasesa i Efraima, po królu najwyższy dostojnik w państwie, Józef sprowadził do nowej ojczyzny całą swą rodzinę której oddał w posiadanie ziemię Gosen, za co Jakób dwu jego synów porównał pod względem dziedzictwa ze swoimi synami. Podług podania, † mając 110 lat.

Józef św., oblubieniec Panny Marji i opiekun Jezusa Chrystusa, cieśla w Nazarecie, potomek króla Dawida, prawdopodobnie zmarły jeszcze przed godami w Kanie Galilejskiej, albowiem na nich N. Marja P. zdaje się być już wdową. Mało znajdujemy szczegółów do jego życia w N. Testamencie. Cudowne podania dotyczące życia św. **J.** znajdują się w arabskiem dziele apokryficznem, ogłoszonem po łacinie p. t. „Historia Josephi, fabri lignarii." Szczególna cześć do św. **J.** bierze początek w IX w. w kościele wschodnim, w zachodnim zaś w XV w. Pamiątkę jego obchodzi kościół wschodni 26 grudnia, zachodni zaś 19 marca.

Józef z Arymatji, albo z *Ramatha* (w pokoleniu Benjamina), członek najwyższego sądu w Jerozolimie, tajemny uczeń Jezusa, którego zwłoki wyprosiwszy u Piłata, pogrzebał we własnym ogrodzie. Podług późniejszej tradycji, Józef miał być jednym z 70 uczniów Chrystusa i głosić Ewangelję w Anglji. Jego święto obchodzą 17 marca, a podług greckiego kalendarza 31 lipca.

Józef Flawjusz, Żydowin, historyk żydowski, * 37 po Chr. w Jeruzalem; należał do sekty faryzeuszów; jako dowódca Żydów, wytrzymał w twierdzy Jotapata siedmiotygodniowe oblężenie Wespazjana i Tytusa. Po poddaniu się Jerozolimy wyjechał do Rzymu, gdzie napisał w 7-u ks. po hebrajsku, później po grecku „Historję wojny żydowskiej"; w 20 ks. „Starożytności żydowskie"; 2 ks. „Starożytności ludu żydowskiego", wreszcie bardzo interesującą *Autobiografję*. Najlepsze edycje jego dzieł uskutecznili Havekamp (2 t., Amsterdam, 1726), Dindorf (2 t., Pr., ryż, 1845—47) i Bekker-Raber (2 t., Lipsk, 1888—94). Szczegóły o Jezusie, zawarte w *Starożytnościach żydowskich*, wedle nowszej krytyki nie pochodzą od **J.**, lecz są tylko interpolacją Por. Bärwald „J. in Galiläa" (1877); Böttger „Topographisch-historisches Lexicon zu den Schriften des J. (1879); Bloch „Die Quellen des J. in seiner Archäologie" (1879); Destinon „Die Quellen des J." (1882); Olitzki „Flavius J. und die Halacha" (1886); Krenkel „J. und Sucas" (1894).

Józef I, cesarz rzymsko-niemiecki, 1705—11, * 1678 w Wiedniu, syn cesarza Leopolda I, wstąpił na tron po ojcu 1705; rządy sprawował energicznie, ale sprawiedliwie i wyrozumiale, ograniczył wpływ Jezuitów, protestantom w Węgrzech i Czechach nadał ważne ulgi i prowadził *hiszpańską wojnę sukcesyjną* (ob.) z wielką sprężystością. W 1707 r. zawarł z Karolem XII, kr. szwedzkim, traktat, mocą którego zapewnił protestantom szląskim wolność wyznania i zwrot 120 kościołów, wydartych im niegdyś przez Jezuitów. Ustanowił cesarski bank rządowy, założył akademję nauk i sztuk w Wiedniu i nadał włościanom niektóre korzystne przywileje. Wreszcie wystawił piękny zamek Schönbrunn. † 1711 na ospę, bez potomków płci męskiej, dlatego też nastąpił po nim jego brat, Karol VI. Por. Von Norden „Europ. Geschichte im XVIII Jahr." (1870—1832).

Józef I.

Józef II.

Józef II, cesarz rzymsko-niemiecki, syn cesarza Franciszka I (ob.) i Marji Teresy (ob.), * 1741 w Wiedniu. Pod kierunkiem ks. Batthyanji i barona Bartensteina otrzymał wychowanie bardzo staranne, ale już w dzieciństwie obok wielkiej pamięci, łatwego objęcia i niepospolitej bystrości umysłu, okazywał zaciętość i upór. Po pokoju hubertsburskim był wybrany królem rzymskim i koronowany 27 marca 1764, a po śmierci ojca wstąpił na tron cesarsko-niemiecki 18 sierpnia 1765. Równocześnie ogłosiła go Marja Teresa współregentem monarchji austrjackiej, powierzając mu jednak tylko wielkie mistrzowstwo zakonów rycerskich i główny zarząd wojskowością. W tym zakresie działalności naśladując po części Fryderyka W., poczynił **J.** wiele stosownych reform. Dwór utrzymywał skromny i bez żadnej okazałości; często po krajach europejskich odbywał podróże. Podczas strasznego głodu w Czechach i Morawji 1770 wielką zyskał popularność swą szczodrobliwością i tem, że egoistycznych bogaczów zmusił do sprzedawania za oznaczoną cenę zboża, które rozdawano między ubogich. Co się tycze polityki zagranicznej, to za jego podobno przeważnym wpływem zgodziła się Marja Teresa na pierwszy roz-

biór Polski (1772); plany zaś jego co do Bawarji nie powiodły się wcale, z powodu interwencji Fryderyka W. (ob. *Bawarska wojna sukcesyjna*). W sprawach niemieckich działalność **J.** jako cesarza była także bezowocną. Po śmierci matki (29 listopada 1780) został jedynym panem monarchji austrjackiej i miał już wszelką swobodę działania i nasycenia swej żądzy sławy. W stosunkach zewnętrznych zmienił politykę; rozjątrzony na Prusy od czasu pokoju Cieszyńskiego (1779) zawarł ścisłą przyjaźń z Rosją i jako jej sprzymierzeniec rozpoczął wojnę przeciw Turcji 1788 r., z różnem prowadzoną szczęściem i zakończoną dopiero po jego śmierci. W Niemczech przeciw polityce cesarza utworzył Fryderyk W. związek książąt. Nierównie ważniejszą była jego działalność wewnątrz państwa. Tu występował **J.** jako bezwzględny przedstawiciel *oświeconego despotyzmu*. Naśladując Fryderyka W., pragnął on podnieść swe państwo do możliwej potęgi przez rozległe reformy cywilne, administracyjne i kościelne. Dla nadania swej monarchji większej jednolitości, utworzył ze wszystkich ziem austrjackich jedną polityczną całość, podzieloną na 18 okręgów rządowych, starał się utrwalić ją zaprowadzeniem jednakich urządzeń, administracji, mowy i zwyczajów. W 1783 kazał wypracować nowy kodeks, zapewniający równość wobec prawa i ustanawiający zamiast kary śmierci ciężkie roboty, piętnowanie i więzienie; nastawał na szlachtę o zniesienie poddaństwa; przez zakładanie fabryk i usuwanie monopolów podnosił przemysł i handel; wspierał nauki i sztuki (założył uniwersytet we Lwowie); złagodził ucisk prasowy. Reformatorskie swe prace zwrócił jednak **J.** przeważnie na kościół. Hierarchji austrjackiej zabronił wszelkich bezpośrednich stosunków z Rzymem i wszelkiej korespondencji z dworem papieskim bez wyższego zezwolenia. Wszystkie bulle papieskie i postanowienia kościelne były poddane królewskiemu *placet*. Od 1782 r. do 1790 r. zniósł 700 klasztorów i liczbę mnichów z 63,000 zmniejszył do 27,000. Równocześnie ogłosił 13 października 1781 słynny edykt tolerancyjny, wyłączający jednak deistów. Reformy te znalazły przecież potężny w narodzie opór, podniecany bardziej jeszcze przez duchowieństwo katolickie. Były one zbyt gwałtowne, despotyczne; w krajach niemieckich nie szanowały ani istniejących ustaw, ani narodowości. W Węgrzech wynikały z tego powodu rozruchy; w Siedmiogrodzie wybuchło groźne powstanie chłopów wołoskich pod wodzą Horjah (1784), a w Niderlandach austrjackich 1789 pod przywództwem adwokatów van der Noot (ob.) i van der Vonck. Skutkiem tego musiał **J.** ogłosić w styczniu 1790 roku wszystkie wydane dla Węgier rozporządzenia, z wyjątkiem edyktu tolerancyjnego i zniesienia poddaństwa, za niebyłe. Złamany tem niepowodzeniem, jak również nieszczęściami familijnemi, † cesarz 1790 w Wiedniu. **J.** II dwa razy był żonaty: 1) 1760 z Marją Ludwiką ks. Parmy († 1763) i 2) w 1765 z Marją Józefą ks. Bawarską († 1767); jedyna jego córka † w 8 r. życia 1770.—Por. Pezzla „Charakteristik Josephs II" (Wied., 1790); Gross-Hoffingera „Lebens und Regierungsgeschichte Joseph II" (4 t., Stuttg., 1835—37); Paganela „Histoire de Joseph II" (Paryż, 1843); Heynego „Geschichte Kaiser Joseph II" (2 t., Lipsk, 1842); Brunner „Joseph II" (Fryburg, 1885); Nosinich und Wiener „Kaiser J. II, als Staatsmann und Feldherr" (1885).

Józef albo **Józef Emanuel,** król portugalski, syn Jana V, * 1715, † 1777, wstąpił na tron po ojcu 1750 r. Książę niedołężny, sceptyk, rozkosznik, jedną ma tylko zasługę, że powierzył rządy państwa zdolnemu i dzielnemu ministrowi Pombalowi (ob.). Główne wypadki jego panowania są: wielkie trzęsienie ziemi, które zniszczyło $^2/_3$ Lizbony; spisek przeciw królowi, pomszczony we krwi rodziny Tavara; wypędzenie Jezuitów i konfiskata ich majątków (1758); edykt znoszący różnicę między dawnymi a nowymi chrześcijanami; wreszcie wojna z Hiszpanją 1761 r. Był on miłośnikiem nauk i wspierał je hojnie. Pombal zaś dokonał umysłowego odrodzenia Portugalji.

Józef Franciszek Leclerc du Fremblay, zwany *ojciec Józef*, * 1577 w Paryżu, † 1638 w Ruel, naprzód służył wojskowo, następnie (1599) został Kapucynem, potem założył zgromadzenie Benedyktynów w Calvari; znany w dziejach Francji jako zaufany i przebiegły przyjaciel i powiernik kardynała Richelieu, mianowicie w środkach przedsiębranych przez tego ostatniego celem obaleniem feudalizmu. Pamiętniki jego odnalazł Ranke w Bibljotece narodowej w Paryżu. Por. Fagniez „Le père Joseph et Richelieu" (1893—94).

Józef Bonaparte, ob. Bonaparte Józef I.

Józef z Bochni, pseudonim Józefa Chmielewskiego (ob.).

Józef z Henrykówki, pseudonim Antoniego Józefa Rolle.

Józef Kalasanty święty, ob. Kalasanty Józef.

Józef z Kopertynu święty, ob. z Kopertynu Józef.

Józef z pod Krakowa, pseudonim Józefa Szujskiego (ob.).

Józef z Mazowsza, pseudonim Józefa Wojciechowskiego (ob.).

Józef Ostoja, pseudonim Władysława Etgensa.

Józef z Sieniawy, pseudonim Józefa Piaseckiego.

Józef II Sołtan, metropolita kijowski, ob. Sołtan Józef.

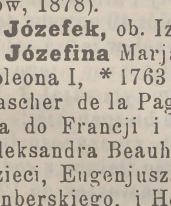
Józef z Zacharyszek, pseud. Józefa Renier.

Józefa, *Maria Józefa*, królowa polska, żona Augusta III, * 1699, córka Józefa I, cesarza rzymsko-niemieckiego, zaślubiona 20 sierpnia 1719, przybyła do Warszawy dopiero r. 1725 z mężem swoim, ówczesnym jeszcze królewiczem, a koronowaną była z nim 17 stycznia 1734 r. Jako pani wielkiej pobożności i cnoty, była powszechnie szanowaną i lubioną w naro dzie. † 1757 w Dreźnie.

Józefczyk Andrzej, pedagog, * 1816, † 1878, syn ubogiego mieszczanina z Pilzna, uczył się w miasteczku rodzinnem, oraz w Jaśle i Tarnowie. W 1833 był „na filozofji“ we Lwowie, a po jej ukończeniu zapisał się na teologję. Księdzem nie został, bo wprzód znalazł się w więzieniu za szerzenie oświaty i przebył tam 5½ roku. Potem został nauczycielem w Dąbrowie w Galicji zachodniej. Ucierpiał w 1846 od podburzonego ludu. Później otwierał pensjonaty w Rzeszowie, Tarnowie i Krakowie. Wreszcie wykładał w seminarjum nauczycielskim w Krakowie i został jego dyrektorem. Umieścił wiele artykułów w czasopiśmie *Szkoła.* Osobno ogłosił: „Listy pedagogiczne brata do siostry“ (o wychowaniu dzieci do 7-go roku życia; Lwów, dwa wydania: 1872 i 1880 r., nakładem Towarzystwa pedagogicznego); „Nauka geometrji“ (Lwów, 1876); „Geometrja“ (Lwów, 1877 i 1879); opracował „Fizykę“ Cruegera dla szkół początkowych (Kraków, 1871, 1873, 1877); brał udział w przekładzie „Kroniki mistrza Wincentego“ (zw. Kadłubkiem, wyd. Al. Przezdzieckiego, Kraków, 1862); recenzja „Książki do czytania dla wyższych klas szkół elementarnych“ (Lwów, 1869). Po śmierci wyszły jego „Wspomnienia ubiegłych lat“ (Kraków, 1881). Postawiono mu dwa pomniki: w kościele Franciszkanów w Krakowie i kościele farnym w Pilznie. Por. życiorys przez Szczęsnego Parasiewicza w kalendarzu *Szkoły* na 1887; M. J. „Andrzej **J.**“ (odbitka z *Czasu*, Kraków, 1878).

Józefek, ob. Izop.

Józefina Marja Róża, małżonka cesarza Napoleona I, * 1763 na wyspie Martynice, z domu Tascher de la Pagerie; przybyła w 15 roku życia do Francji i zaślubiła 1779 wicehrabiego Aleksandra Beauharnais, któremu powiła dwoje dzieci, Eugenjusza, późniejszego księcia Leuchtenberskiego, i Hortensję, małżonkę króla Ludwika Bonapartego. Mąż Józefiny padł ofiarą teroryzmu, a pozostała po nim wdowa zaślubiła 9 marca 1796 generała Bonaparte i podzielając jego losy, została 2 grudnia 1804 cesarzową Francji Z powodu niepłodności rozwiedziona z Napoleonem 16 grudnia 1809, zamieszkiwała w zamku Navarre pod Evreux, otoczona cesarskim przepychem, i tu w skutek zaziębienia po krótkiej chorobie † 1814 r. Zwłoki jej pochowano w Ruel, blizko Malmaison. Serdecznie przywiązana do Napoleona, była i od niego szczerze kochaną, chociaż cesarz często utyskiwał na jej rozrzutność. Szczegóły jej życia znajdują się w dziełach: „Lettres de Napoléon à Josephine“ (Paryż, 1827); „Lettres de Josephine à Napoléon et à sa fille“ (2 t., Paryż, 1833); Avrillona „Mémoires sur la vie privée de l'imperatrice Josephine“ (2 t., Paryż, 1831); Aubenasa „Histoire de l'imperatrice Josephine“ (2 t.. Paryż, 1857—59); „Memoires de Mme de Rémusat“ (1879—80, t. 2); Imbert de Saint-Amand, 1883—84, 4 wyd. Welschinger „La divorce de Napoléon I“ (1889).

Józefina Marja.

Józefinizm, to samo co oświecony despotyzm, absolutyzm państwowy, t. j. systemat rządów nieograniczonych i nieliczących się z wpływami i dogmatami kościoła. Zwany tak od cesarza niemieckiego Józefa II (ob.). Slady jego pozostały w Austrji do 1848.

Józefowicz Jan Tomasz, doktor filozofji z akademji krakowskiej, profesor, kanonik lwowski, * 1669 we Lwowie, † 1729. Dzieło jego: „Kronika miasta Lwowa od 1634—90“ przełożył na polski i wydał Piwocki (Lwów, 1854).

Józefowicz Wincenty matematyk, * 1798 w Pniowie w cyrkule rzeszowskim w Galicji, † 1856, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, był nauczycielem gimnazjalnym, a ostatnio profesorem geometrji stosowanej i miernictwa w instytucie gospodarstwa i leśnictwa w Marymoncie; wydał: „Zasady Algebry“ (Przekład z Bourdona, Płock, 1828); „Wykład praktyczny miernictwa i niwelacji“ (Warszawa, 1843); „Geometrja stosowana do potrzeb gospodarstwa“ (1844) i inne.

Józefowicz Herszel należał do komisji sejmu czteroletniego, której zadaniem było zapewnić Żydom równość z resztą mieszkańców, przypuścić ich do urzędów. Drugi członek tej komisji *Butrymowicz* (poseł piński), pod nazwą *reformy Żydów* uczynił wniosek, aby znieść kahały pod względem świeckim, utrzymując ich znaczenie duchowne. Zamykając szynki żydowskie, gdzie ludności starozakonnej nie było, zalecał przy każdym kahale utworzenie szkółki i uposażanie nauczyciela.

Józefowicz-Hlebicki Zygmunt, pisarz dramatyczny polski, * 1837, † 1867; po ukończeniu gimnazjum, wszedł do służby rządowej w biurze b. najwyższej izby obrachunkowej; po kilku latach zamieszkał na wsi w gubernji Kieleckiej, a w 1865 r. przeniósł się napowrót do Warszawy i wstąpił jako urzędnik do dyrekcji głównej tow. kredyt. ziem. Pierwszym jego występem, w charakterze pisarza dramatycznego, był konkurs 1859 roku, na który otrzymał drugą nagrodę za komedję „Po naszemu“. Następnie napisał komedję „Panie Kochanku“, niedrukowany dramat

w 5 aktach p. t. „Konfederat Barski“, komedyjkę „Dwie Elizy“ (Noworocznik dla Polek, 1867), tłómaczył „Kromwela“ z Wiktora Hugo. Najlepszem jego dziełem jest drukowany w *Tygodniku Ilustrowanym* (1866) dramat w 5 aktach p. t. „Królowa Bona w Bari“. Treść prawie wszystkich tych utworów osnuta jest na ojczystej przeszłości; wszystkie one wskazują wielkie zdolności. Pisał też wiele drobniejszych urywków, drukowanych w różnych pismach perjodycznych, a znaczną liczbę pozostawił w rękopisach.

Józefów, osada w gubernji i powiecie Warszawskim, gminie Pruszków, posiada wielką fabrykę cukru.

Józefów (nad Wisłą), osada w gubernji Lubelskiej, powiecie Nowoaleksandryjskim, na prawym brzegu Wisły położona, ma około 2,000 miesz. i piękny kościół pobernardyński.

Józefów (Ordynacki), osada w gubernji Lubelskiej, powiecie Biłgorajskim, nad rzeką Nepryszką położona, ma 1,200 miesz. i kościół parafjalny drewniany. Pod **J.** zginął 24 kwietnia 1863 r. i jest tam pochowany poeta Mieczysław Romanowski.

J. P. skr. Justice of Peace (ang.), sąd pokoju.

Juan d'Austria Don, t. j. *Jan Austrjacki*, jeden z najznakomitszych wodzów XVI w., naturalny syn cesarza Karola V i Barbary Blumenberg, * 1547 w Regensburgu, † 1578 w obozie pod Namur. Urodzenie jego długo zostawało w tajemnicy; początkowo chował się w Niederlandach, a potem w Hiszpanji pod imieniem Hieronima. Karol V uznał go przed śmiercią za swego syna, a Filip II jako swego brata, za członka domu austrjackiego (1559). Odtąd zwano go Don Juan d'Austria. Od 1561 uczył się **J.** wraz z Don Carlosem w szkole w Alcala. Przeznaczony przez ojca do stanu duchownego, nie dał się jednak ani prośbami, ani groźbami do tego zniewolić. Czuł bowiem nieprzezwyciężoną skłonność do wojskowości. W 1568 na czele 33 galer walczył szczęśliwie przeciw piratom afrykańskim; 1569—70 okazał talent wodza w wojnie ze zbuntowanymi w Granadzie Maurami; wiekopomną zaś sławą okrył się w bitwie pod Lepanto 7 października 1571, gdzie zniszczył całą niemal flotę turecką; 1573 zdobył Tunis. Mianowany 1576 namiestnikiem Niderlandów, ogłosił 12 lutego 1577 tak zwane *Edictum perpetuum*, które miało ostateczne sprowadzić pojednanie. Mimo to wszakże stany niderlandzkie wypowiedziały mu posłuszeństwo (paźdz. 1577); wówczas rozpoczął **J.** kroki nieprzyjacielskie, wywalczył zwycięstwo pod Gembloux 31 stycznia 1578 i prowadził dalej wojnę, ale bez żadnych powodzeń, gdyż nie otrzymywał skutecznej z Hiszpanji pomocy. Por. Dusmenil „Histoire de Juan d'Autriche“ (Paryż, 1828) i Havemann „Das Leben des Don Juan d'Austria“ (Gotha, 1865); Stirling-Maxwell „Don Juan of Austria“ (1883, t. 2).

Juan d'Austria, Don, *Młodszy*, * 1629, naturalny syn Filipa IV, kr. hiszpańskiego, i aktorki Marji Calderon, odznaczył się jako wódz w wojnie z Francją. W 1656 został namiestnikiem Niderlandów hiszpańskich i poniósł klęskę od Turenne'a 14 czerwca 1658. Zawarłszy pokój pirenejski 1569, otrzymał naczelne dowództwo w wojnie z Portugalją, ale po śmierci ojca (1665) był odwołany i mianowany wicekrólem Aragonji; za Karola II był pierwszym ministrem. † 1679.

Juan Fernandez, grupa składająca się z trzech wysp na oceanie Wielkim, między 33 i 34° szerok. płd. położonych, mających razem 185 kłm. kw. powierzchni, odznaczających się nader bogatą i odrębną roślinnością. Wyspy te należą do rzeczypospolitej Chili i są stacją morską dla łowców wielorybów; największa z nich tylko jest zamieszkaną i ma około 60 miesz. Na wyspach tych w 1704 przebywał Szkot Aleksander Selkirk, którego losy posłużyły za osnowę do powieści: „Robinson Crusoe“.

Juan Manuel, infant hiszpański, syn Pedra Manuela, a wnuk Alfonsa X, * 1282 w Escalona. Odznaczywszy się w wojnie przeciwko Maurom, został przybocznym radcą Ferdynanda IV, następnie opiekunem jego syna Alfonsa. Mianowany później namiestnikiem granicznym (adelandate mayor) przeciw Maurytanom, poraził ich pod Hwadalhorra. Poróżniwszy się z królem, wystąpił nawet przeciw niemu zbrojnie, ale w końcu się pojednał; † 1347. **J. M.** jest jednym z najwykształceńszych mężów hiszpańskich owej epoki. Mimo ruchliwego życia, miał jeszcze dość czasu zajmować się nauką, a wśród szczęku oręża poświęcał wolne chwile muzom. Z liczby 12 dzieł przezeń napisanych, jedno tylko doszło do naszych czasów p. t. „El conde Lucanor“ (Sewilla, 1575; nowsza ed. w „Biblioteca de autores Españoles“, Ribandeirg, 1847, nowe wydanie Gayangoia, 1869), przekład polski Lucjana Siemieńskiego wydany pod n. „Rady Patronjuszowe“ (2 t., Poznań, 1847). Jest to zbiór 49 nowel z dążnością dydaktyczną, powiązanych w jedną całość sposobem djalogu między hr. Lucanor i jego doradcą Patronjuszem. Utworem tym zajął **J. M.** poczesne miejsce w literaturze hiszpańskiej.

Juarez Benito, prezydent rzeczypospolitej Meksykańskiej, * 1806 w stanie Oajaca z rodziców Indjan i chował się jako pastuszek do 12 r. życia. W tym czasie uciekł do m. Oajaca, gdzie znalazłszy opiekuna w pewnym bogatym kupcu, studjował prawo, 1834 został adwokatem i wcześnie już brał udział w sprawach publicznych, 1846 zasiadał w kongresie, a 1848 wybrany był gubernatorem swego stanu. Zajmując to stanowisko do 1852, rozwinął wielki talent admistracyjny i działalność niezmiernie dla kraju pożyteczną. Wypędzony przez Santa-Annę, wrócił do kraju 1855, został za prezydentury Alvareza ministrem spraw zagranicznych i słynnem prawem,

zwanem od jego nazwiska, zniósł wszystkie przywileje kościelne i wojskowe. Po ustąpieniu Alvareza złożył swój urząd i obrany był powtórnie gubernatorem stanu Oajaca. 1856 wszedł do kongresu i czynny miał udział w ułożeniu konstytucji z 1857. Po ucieczce prezydenta Comonforta (ob.) w styczniu 1858 jako wiceprezydent został wedle konstytucji jego następcą. Mimo niezmiernie krytycznego położenia zachował **J.** całą energję i odwagę, rozwijając przytem wielki talent męża stanu. Mając bowiem przeciw sobie duchowieństwo i wojsko, musiał z jednego miejsca uciekać do drugiego, aż wreszcie na początku 1859 przeniósł siedzibę rządu do Vera-Cruz, gdzie został uznany przez Stany Zjednoczone. Tu także wykonał zamach stanu przeciwko swym wrogom, ogłoszeniem tak zwanych praw reformistowskich, mocą których ogromne dobra kościelne uznano za własność narodową, zarządzono ich przedaż, zaprowadzono wolność religijną i małżeństwa cywilne. Wybuchła stąd walka na śmierć, zakończona klęską Miramona (ob.) pod San-Miguel-Calpulalpan 22 grudnia 1860 na korzyść **J.**, który osiadł ostatecznie w stolicy, uznany był przez mocarstwa europejskie i 11 czerwca 1861 ogromną większością obrany prezydentem. Zdawało się, że po długoletnich bojach przyszłość kraju zapewniona, gdy Napoleon III, biorąc za powód kwestję wynagrodzeń wkroczył pod koniec 1861 do Meksyku i za pomocą francuskiego bagnetu osadził Maksymiljana, arcyks. austrjackiego, na tronie nowo utworzonego cesarstwa meksykańskiego (ob. Meksyk). Odtąd srożyła się w kraju przeciw cudzoziemcom wojna, podczas której mimo słabych środków stawiał **J.** śmiały, nieustanny i wreszcie pomyślnością uwieńczony opór. Cesarz Maksymiljan wzięty do niewoli w Queretaro, został tamże wyrokiem sądu wojennego rozstrzelany 19 czerwca 1867. Zasłużywszy się dobrze krajowi, został **J.** obrany prezydentem powtórnie w grudniu 1867. Stłumił różne powstania i 1871 po raz trzeci otrzymał prezydenturę. Pracując ustawicznie dla dobra swej ojczyzny, † 18 lipca 1872 na apopleksję. Zwłoki jego pochowano z niezmierną uroczystością, a kongres w kwietniu 1873 w dowód wdzięczności uchwalił, aby nadać mu przydomek *Bohaterskiego*, dzień jego urodzenia (21 marca) i zgonu święcić uroczyście jako pamiątki narodowe i wystawić mu pomnik za 50,000 piastrów; nadto dwu niezamężnym córkom nieboszczyka wyznaczono po 3,000 piastrów dożywotniej pensji i tyleż małoletniemu synowi, dopóki nie dojdzie lat 25; ogłoszono także nagrodę konkursową 2,000 piastrów za napisanie najlepszej biografji nieśmiertelnego prezydenta. **J.** jest pierwszym czystej krwi Indjaninem, który się wsławił zarówno patrjotyzmem, jak i genjuszem męża stanu. Następcą jego został Lerdo de Tejada. Por. Burke „Life of Benito J.“ (1894).

Juba, król Numidji, syn Hiempsala II; w walkach Cezara z Pompejuszem występował po stronie ostatniego: przy pomocy pompejańskiego wodza Attiusa Mariusa, zwyciężył 49 prz. Chr. dwa legjony Cezara, lecz kiedy nareszcie uledz musiał Cezarowi w bitwie pod Thapsus r. 46, dobrowolnie sobie odebrał życie.—Jego syn **Juba II** wychowywał się w Rzymie i pojął za żonę Kleopatrę młodszą, córkę Antonjusza tryumwira, męża Kleopatry, królowej egipskiej. August nadał mu 25 r. prz. Chr. część posiadłości ojca, zamienionej na prowincję rzymską, wraz z państwem maurytańskiem króla Bachusa. **J.** II posiadał rozgłos jako autor (zaginionych) dzieł historycznych i geograficznych. Korzystał z nich jeszcze Plinjusz starszy. Wydał ich resztki Müller we „Fragmenta historicorum graecorum“ (1849).

Jubaea, rodzaj palm, z jedynym gatunkiem **J.** *spectabilis (Cocos chinensis, coquito)*; drzewo o liściach pierzastych, kwiatach jednodomowych, żółtych, i owocach jednonasiennych, owalnych. Jest to palma amerykańska najdalej posuwająca się na południe; sok ściętych drzew wydaje *miód palmowy*, z owoców wyrabiają się konfitury. Hoduje się w cieplarniach europejskich.

Jubaea.
Nasiono i owoc.

Jubal, potomek Kaina, syn Lamecha i Ady, uważany za wynalazcę muzyki (I Mojżeszowa, 4, 21: „był ojcem grających na arfach i muzyckiem naczyniu“).

Jubilate, (łac.), nazwa trzeciej niedzieli po Wielkiej nocy, od pierwszych słów Introitu, wyjętych z początku psalmu *Jubilate Deo* i t. d. (Wykrzykujcie Bogu).

Jubilerstwo, fabrykacja i handel drogiemi kamieniami, w różnicy od złotnictwa, które obejmuje fabrykację i handel szlachetnemi metalami. *Jubilerem* jest fabrykant trudniący się oprawianiem czyli osadzaniem drogich kamieni, obrobionych poprzednio przez szlifierzy. Do oprawy drogich kamieni używa się najczęściej srebro, złoto zwykle do kamieni kolorowych. **J.** rozpoczyna się właściwie dopiero od wieku XVII, gdy rozpowszechniła się sztuka szlifowania djamentów. Ob. Drogie kamianie.

Jubileusz. Według prawa Mojżeszowego Izraelici obchodzili co lat 50 rok jubileuszowy, w którym każda rzecz przedana wracała do swego pana i dzierżawcy pierwszego, niewolnicy odzyskiwali wolność i zaległe długi umarzano. W kościele katolickim ustanowiony został **J.**

przez papieża Bonifacego VIII w 1300 r., mający się powtarzać co lat 100; jednakże już pap. Klemens VI 1343 skrócił termin na lat 50, Urban VI 1389 na 33, a Paweł II w 1470 na 25; połączony on był z zupełnym odpustem, dla wszystkich, którzy skruszeni odbędą pielgrzymkę do Rzymu i złożą pobożne dary; warunek odbycia pielgrzymki był przez ustawy Pawła II zamieniony na ofiarę pieniężną, przeznaczaną na koszta wojny z Turkami, budowę kościoła św. Piotra i t. p. Oprócz tego jest obchodzony i jubileusz nadzwyczajny, wyznaczany w rzadkich przypadkach na czas niedługi, zwykle 15-dniowy, bądź dla całego kościoła, bądź tylko dla niektórych miast lub krajów. W czasie jubileuszu spowiednicy mają sobie nadaną władzą nadzwyczajną, t. j. rozgrzeszania przypadków, zależących wyłącznie od władzy papieża lub biskupów, zwalniania od ślubów i t. d. Wszelkie inne odpusty zawieszają się na czas trwania jubileuszu. Por. Hoche „Geschichte des päpstlichen Jubeljahr“ (Halberstadt, 1825); Paulus „Geschichtliche und rechtliche Prüfung des Jubelablasses” (Heidelberg, 1825).

Jubinal Michał Ludwik Achilles, literat francuski, * 1810 w Paryżu. Ukończywszy szkołę dyplomów, wydał 1834—45 wiele rękopisów z epoki średniowiecznej i dzieł ilustrowanych; między innemi mianowicie: „Jongleurs et trouvères” (1835); „Mystères du XV siècle“ (2 t., 1836—37); „Anciennes tapisseries historiques” (2 t., 1837), zbiór najważniejszych pomników tego rodzaju od XI do XVI w.; „Nouveau recueil de fabliaux” (2 t., 1839—42). W 1839 został **J.** profesorem literatur obcych w Montpellier, a 1852 był wybrany deputowanym do ciała prawodawczego jako kandydat rządowy. Z innych prac jego wymieniamy: „Vers à Napoléon III” (1853); „Impressions de voyage“ (1859; 2 ed. 1862); „Napoléon et M. de Sismondi en 1815” (1865). Oprócz tego był **J.** spółpracownikiem wielu pism rządowych. **J.** uchodzi za jednego z najgruntowniejszych znawców średniowiecznej literatury francuskiej, i zasługi jego na tem polu są niemałej wartości.

Jucar (Hukar), rzeka przybrzeżna w Hiszpanji wschodniej, bierze początek na górze Muela-de-San-Juan, i uchodzi poniżej Cullera do morza Śródziemnego, ubiegłszy 506 klm.

Jucewicz Ludwik Adam, pisarz polski, znany pod pseudon. *Ludwika z Pokiewia*, * 1810 w Pokiewiu na Żmujdzi. Wyświęcony na kapłana, był 1837 wikarjuszem w Świadoszczy; później jednak dla zawarcia związków małżeńskich przyjął wyznanie prawosławne i był nauczycielem geografji w szkole powiatowej w Lesslu, gdzie † 1846. Pracami swemi przyczynił się **J.** wiele do dokładniejszego poznania Litwy i jej mieszkańców. Zbierał podania i gadki ludowe, opisywał Żmujdź i jej pamiątki. Oprócz tłómaczeń celniejszych dzieł literatury rosyjskiej („Pisma“, Wilno, 1834), ogłosił „Rysy Żmujdzi” (Warszawa, 1840); „Historja litewska dla dzieci” (Wilno, 1840); „Przysłowia ludu litewskiego“ (Wilno, 1840); „Pieśni litewskie”, przełożone na język polski (Wilno, 1844); „Wspomnienia Żmujdzi”(1842); „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów” (Wilno, 1846); „Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych Żmujdzinach i t. d.“ (w rękopisie); wyjątki z tego dzieła drukował w „Piśmiennictwie krajowem“ H. Skimborowicz (1841) i t. d. Rozprawy swe i artykuły umieszczał także w *Tyg. petersburskim*.

Juchnów, miasto powiatowe w gub. Smoleńskiej, na brzegach rzeki Ugry; liczy 2,253 m. (1897).—*Juchnowski powiat* zajmuje 49,5 mil kw. i liczy 124,271 miesz., zajmujących się rolnictwem, szczególnie uprawą lnu i konopi. Powierzchnia powiatu jest w większej części równiną; grunt gliniasty i piaszczysty; w powiecie znajduje się kilka kopalń węgla kamiennego.

Juchty, *jufty* (z ros.), gatunek skór nieprzemakających, używanych głównie na obuwie, oraz do rozmaitych robót introligatorskich i galanteryjnych. **J.** wyrabiają się ze skór bydła rogatego trzyletniego; wyprawa ich jest zwykła garbarska (ob. Garbarstwo), nadto powierzchnia wewnętrzna skóry naciera się szmatą zmaczaną w dziegciu, dla odstraszenia robactwa. Najlepsze **J.** pochodzą z okolic Nowgorodu i Rosji południowej, obecnie jednak wyrabiają się i w innych krajach.

J. U. D., skróc.: Juris utriusque doctor (łac.)—doktor obojga praw.

Juda, czwarty syn Jakóba i Lei, protoplasta pokolenia Judy. By ocalić życie Józefowi, poradził braciom, ażeby go sprzedali kupcom izmaelskim. Potomstwu jego przepowiedział Jakób zwierzchnictwo nad innemi pokoleniami izraelskiemi. Z jego pokolenia pochodzili królowie, oraz miał się narodzić Mesjasz.

Juda (rabi), syn Szymona, patrjarchy z Palestyny, zwany *ha-Nasy*, a przez uczniów *Rabeinuha-Kadosz*, * 136—137, zasłynął w szeregu uczonych zwanych Tanaim, jako biegły wykładacz i nauczyciel prawa. On zebrał, uporządkował i ukończył Misznę. Umarł w Sepphoris, mając lat 100. Godność Nasy, czyli patrjarchy, przelał na swego starszego syna Gamaljela.

Juda-Halevi, ob. Halewi Jehudah.

Juda Jakobi (t. j. syn Jakóba), podług ewang. Łukasza jeden z 12 apostołów; na miejsce jego w ewang. Mateusza i Marka występuje Tadeusz (Lebbeusz), którego już w starożytności identyfikowano z Judaszem i uważano za brata ś. Jakóba Mniejszego, a syna Alfeusza i Marji, siostry N. Panny. Przypisują mu zawarty w Nowym Testamencie „List powszechny“, pisany do wszystkich kościołów Wschodu, a mianowicie do nawróconych Żydów, jako list apostoła weszły do Ka-

nonu dopiero w IV w. Prawdopodobnie jest to utwór poapostolskich czasów. Kościół obchodzi pamięć św. **J.** 28 października.

Judaizm, oznacza w ogólności wyznanie wiary, nauki, prawa, religijne podania i idee Żydów, które się z mozaizmu wyrobiły, kiedy ten skutkiem zmian politycznych, oraz stosunków i położenia Żydów w swoim pierwotnym kształcie i układzie stał się niemożliwym; początek bierze po powrocie z niewoli babilońskiej, a uwydatnił się szczególnie po wygaśnięciu proroków. Wyrobiony przez Talmud (ob.), w rozwoju swoim przechodził rozmaite fazy. Por. Josta „Geschichte des Judenthums und seiner Sekten"; Grätza „Geschichte der Juden" (Lipsk, 1857—49, t. 3); co do strony dogmatycznej dzieła Formstechera, Hirscha, Steinheima i in. A. Geiger „Das Judentum und seine Geschichte" (Wrocław, 1864—7, t. 3).

Judas Machabeusz, ob. Machabejczycy.

Judasz, bałwan wypchany przez chłopców ze starych gałganów, który oni w Wielką Środę przed Wielkanocą wnosili na wieżę kościelną, i, zrzuciwszy stamtąd, tłukli potem kijami, wołając: „Judasz! Judasz!" W Warszawie obchód ten odbywał się dawniej w Wielki Piątek.

Judasz Iskarjota, tak nazwany od swego miasta rodzinnego Karioth w pokoleniu Judy, jeden z 12 apostołów i zarazem ich kasjer, który według opowiadań ewang. zdradził Jezusa, oraz wydał go Żydom za 30 srebrników i potem z żalu życia się pozbawił. Podług Ewangelistów, przyczyną zdrady była chciwość; nowsi krytycy objaśniają chęcią Judasza skłonienia Jezusa do śpiesznego utwierdzenia królestwa bożego. Wogóle jednak mało mamy pewników tak co do osobistości **J.**, jako też i przyczyn jego zdrady.

Judaszowe drzewo, ob. Cercis.

Judaszowy srebrnik, roślina, ob. Lunaria.

Judea, ob. Palestyna.

Judeich Jan Fryderyk, leśnik, * 1828 w Dreznie, † 1894, kształcił się w Tharant, był 1862—1866 dyrektorem szkoły leśnej w Weisswasser w Czechach, następnie został dyrektorem akademji leśnej w Tharant. Ogłosił: „Forsteinrichtung" (5 wyd., 1885) i redagował „Tharandter forstliches Jahrbuch" oraz „Deutsches Forst und Jagd Kalender".

Judex (łac.), sędzia. **J.** *curiae*, na Węgrzech sędzia najwyższy.

Judex litem suam fecit (łac.)—sędzia traktował proces jak swój własny, t. j. stronnie.

Judic Anna, z domu Damiens, aktorka francuska, * 1849 w Semur (Côte d'Or), była naprzód sklepową i, odkrywszy w sobie talent sceniczny, wstąpiła do konserwatorjum paryskiego. Debiutowała 1867 w teatrze „Gymnase", następnie śpiewała w Café Concert Eldorado, 1871 występowała w Belgji, 1872 znowu w Paryżu w „Folies Bergères", „Gaîté", w końcu w „Bouffes Parisiennes" i in. Świetnie wykonywała role w „Pięknej Helenie", „Pericholi", „Niniche". Odwiedzała również Londyn, Petersburg i Wiedeń, gdzie przyjmowaną bywała z tem samem uznaniem dla swego talentu, co w Paryżu.

Judica, piąta niedziela wielkiego postu, tak nazwana od pierwszych słów Introitu, wziętych z psalmu 42 „Judica me, Deus etc." (Osądź mię, Boże i t. d.).

Judoma, rzeka w okręgu Ochockim, wypływa z gór Ochockich i wpada do rzeki Maja; służy do komunikacji pomiędzy Ochockiem a Jakuckiem i należy do systemu rz. Leny.

Judycki.

Judycki v. *Radwan* odm., herb: W polu czerwonem, na strzale, rozdartej u dołu — złota chorągiew kościelna, o dwóch połach z frendzlami. U szczytu na strzale w poprzek kruk z pierścieniem w dziobie.

Judycki Michał Stanisław, h. Radwan, wojski rzeczycki, w r. 1660 bronił walecznie twierdzy Lachowicze od wojska cara Aleksego Michajłowicza. Później posłował kilkakrotnie na sejmy.

Judycki Mikołaj Władysław, generał artylerji w. ks. Litewskiego i pułkownik królewski, w 1671 kasztelan nowogródzki, komandor maltański w Stwołowiczach, odznaczył się czynami wojennemi za Jana Kazimierza, a mianowicie przy odzyskaniu Dzisny i Siebieża.

Judycki Walerjan Stanisław, nominat biskup, sufragan wileński w XVII w., syn Bogdana czy Dadźboga, pisarza ziemskiego rzeczyckiego; wzięty w opiekę przez Dołmata Isajkowskiego, referendarza litewskiego, posuwał się szybko w urzędach duchownych. Jako pisarz wielki litewski, jeździł 1669 na elekcję i był delegowany do paktów konwentów króla Michała; uczestniczył także na sejmie 1670. W tymże roku mianowany był referendarzem litewskim i sufraganem wileńskim; † 1673 jako nominat.

Judyta, podług od jej imienia nazwanej księgi apokryficznej Starego Testamentu, córka Merara, wdowa po Manassie z miasta Betulji, Bethylua, w północnej Palestynie, które ona od oblegającego je Holofernesa, wodza króla Nabuchodonozora oswobodziła w ten sposób, że udawszy się do obozu nieprzyjacielskiego, ujęła swemi wdziękami nieprzyjacielskiego wodza, a potem pijanemu głowę własnym jego mieczem ucięła. Oblężeni, dowiedziawszy się o tem, zrobili wycieczkę i zmusili przestraszonego nieprzyjaciela szukać ratunku w ucieczce. Opowiadanie to nie ma podstaw historycznych, powstało ono prawdopodobnie w czasach machabejskich, chociaż niektórzy utrzymują, że dopiero za czasów chrześcijańskich. Spisane, jak się zdaje, pierwotnie po hebrajsku, zachowało się tylko w różnią-

cych się znacznie między sobą przekładach: greckim 70 tłómaczów i łacińskim ś. Hieronima.

Judyta, córka Władysława IV, króla czeskiego, a żona druga Władysława Hermana, powiła 23 grudnia 1085 Bolesława III Krzywoustego i we dwa dni później umarła. Wiele dobrego czyniła dla ubogich i jeńców, zwłaszcza w czasie choroby ostatniej, i wielu chrześcijan z rąk Żydów ze swego mienia wykupiła.

Judyta, córka cesarza niemieckiego, Henryka III, wyszła naprzód za Salomona, króla węgierskiego. Wedle podań, oboje wiary sobie nie dochowywali i na wzajem się oszukiwali. Później wyszła za Władysława Hermana po 1085 i powiła trzy córki, z których jedna poszła za księcia ruskiego, druga została zakonnicą, trzecią poślubił Świętopełk pomorski, zwany księciem Odrzańskim, który zginął pod Nakłem 1122. I w tych powtórnych związkach, **J.** miała stosunki uboczne z Sieciechem, palatynem swego męża, i wraz z nim była niechętną swemu pasierbowi Bolesławowi. Pośrednikiem jej związków z Władysławem był Otto z Bambergu, apostoł Pomorzan.

Judyta, córka Bolesława III Krzywoustego, wydaną została 1149 za Ottona I, margrabię brandeburskiego, w Kruszwicy przez swoich braci, Mieszka Starego i Bolesława IV, jako zakładniczka sojuszu przeciw Konradowi III cesarzowi. W rocznikach polskich (Sędziwoja i krakowsk.) zapisane jest podanie, jakoby Judyta była wydaną 1136 roku za księcia węgierskiego. Tak zwany Bogufał powtarza to podanie, zowiąc małżonka Kolomanem, królem węgierskim, nadto za wiano dla Judyty daje Spiż, a za oprawę Przemyśl, i oboje wyposaża królestwem Halicza. Engel, a za nim Bielowski, bez względu na tę powieść o Spiżu i Przemyślu, jakby z czasów Jagiełły, wtrąconą w tekst Bogufały, twierdzą, że to jest prawdą—ale za Kolomana tekstu podstawiają Borysa (Kolomanowicza), który istotnie ożenił się z córką cesarza Kalo Johanesa, a był synem Eufemji, Rusinki. Lubo zaś Borys chronił się do Polski 1132 i popierał go Bolesław III, żadne z wiarogodnych źródeł, jak Mateusz zwany Cholewa, dopełniacz Kozmasa, Otto Fryzyngeński, oraz roczniki polskie dawniejsze, zaślubin Judyty nie podają. Już Roeppel ten błąd Bogufały, a Katona dalsze baśnie Długosza prostowali. Źródłem jego zdaje się być fakt, znany Ortliebowi, że w Łęczycy Salomeja z 2 starszymi swymi synami, Agnieszkę 3-letnią chciała wydać któremu z ks. ks. ruskich za żonę dla przymierza. Ślub ten przyszedł do skutku dopiero za jej pełnoletności, poszła za Mścisława Wołyńskiego († 1170) i miała z nim Romana Włodzimierskiego, Wszewołoda Bełskiego, bezimiennego najstarszego, Brzeskiego, którego udali młodsi bracia za nieprawego, i jego wygnaniem sprowadzili interwencję Kazimierza Spraw., wuja swego. Pomieszanie interesów węgierskich i polskich w tych stronach, oraz podobieństwo imion Agneta, Judyta wydało powyższe baśnie, wzięte za prawdę przez Bielowskiego.

Judyta, córka Konrada I, księcia mazowieckiego, była od 1240 żoną Mieczysława II na Cieszynie i Opawie, a po jego śmierci żoną Henryka III, księcia na Wrocławiu.—**J.,** córka Rudolfa, cesarza niemieckiego, * 1271 była pierwszą żoną Wacława, księcia krakowskiego i sandomirskiego. Po jednym roku małżeństwa, † 1287.—**J.** albo Jutka, córka Bolesława I, księcia szląskiego na Świdnicy, Jaworze i Ziembicy, zaślubiła 1301 Stefana, księcia bawarskiego i † 1319.—**J.,** druga córka Jana Luksemburskiego, „dziwne przeszła koleje losu“, powiada kronika „Aulae regis“ (Freher, 88). Dziecięciem (* 1314), wydana za syna Łokietkowskiego Kazimierza, później rok bawiła w domu 2-go swego męża, a syna Fryderyka, margr. Miśni, i wróciła dziewicą. Potem wydawana za synów hrabiego Barren, cesarza Ludwika bawarskiego, dalej po kilkakroć zaręczona z Ottonem, ces. Austrji, swym krewniakiem, wreszcie za Jana Dobrego Valois, króla Francji, wyszła i porodziła Karola V Mądrego 1337, † 1349.—**J.** albo Jutha, córka Bolesława III, księcia szląskiego na Ziembicy, została mniszką u św. Klary we Wrocławiu i tam † 1413.

Judyta, węgierska, żona Bolesława Magnusa I, wzięta z Węgier po odpędzeniu córki margrabi Rykdaga. Powiła mu Besprera (Bezbryma), poczem ją odpędził, a wziął Kunildę (Ennihildę).

Jug, rzeka w gub. Wołogodzkiej, wypływa z lasów w okolicy miasta Nikolska, a złączywszy się z rzeką Suchoną, tworzy rzekę Dźwinę Północną; długa 463 klm. Spławna na wiosnę; z dopływów jej najznaczniejsza Łuza.

Jug-Bogdan albo **Lutica,** bohater sławiony w pieśniach narodowych serbskich, żył za czasów Duszana, Urosza, Wukaszyna i Lazara. Był prawnukiem Wukana, wielkiego księcia chlumskiego, zostawał w służbie cara Duszana we wschodniej Macedonji, jako rządca prowincji. Wsławił się walecznością w ówczesnych wojnach z Turkami i poległ z 9-ciu swoimi synami *(Jugowiczami)* w bitwie na Kosowem polu (1389).

Jugerum, w starożytnym Rzymie, przestrzeń gruntu, obejmująca 240 stóp rzymskich długości i 120 stóp szerokości=28,800 rzymskich stóp kw.=2.518.88 m. kw.=25 arów.

Juggurnaut, ob. Dżagganot.

Juglans, *Juglandeae*, ob. Orzech, Orzechowate.

Juglon, *oksynaftochinon*, $C_{10}H_6O_3$, znajduje się w zielonych skorupach orzechów włoskich, tworzy kryształy żółte, barwi skórę na brunatno, topi się przy 151°, rozkłada się działaniem gorącej wody.

Jugra, *Ugra*, nazwa dawana w kronikach ruskich plemionom, zwanym dzisiaj Wogulicza mi i Ostiakami.

Jugularny, tyczący się szyi *(jugulum)*; *venae jugulares*, żyły.

Jugum (łac.)—jarzmo.

Jugurta, król Numidji, syn Mastanabala, naturalnego syna Masynisy. Na dworze stryja swego, Micypsy, otrzymał wespół z jego synami Adherbalem i Hiempsalem, jak najstaranniejsze wychowanie. Obdarzony od natury pięknością i siłą ciała, oraz niepospolitemi zdolnościami, sposobił się już wcześnie do zawodu wojskowego. Wysłany 134 przed Chr. przez Micypsę na pomoc Rzymianom w czasie wojny z Numantynami, złożył dowody wielkiej waleczności i roztropności. Micypsa, obawiając się **J.**, chciał go zjednać dla siebie dobrocią i ogłosił go wespół z synami współdziedzicem korony. Ale **J.**, by nasycić żądzę panowania, nie przebierał w środkach. W r. 117 kazał zamordować Hiempsala; Adherbal uciekł do Rzymu; **J.** przekupił senat, został uniewinniony i przy nowem urządzeniu spraw numidyjskich otrzymał lepszą cząstkę niż Adherbal. Mimo to obległ Adherbala 112 r. w Cyrcie, kazał go następnie zabić razem z wielu osiadłymi tam Rzymianami. Wówczas Rzymianie wypowiedzieli mu wojnę. **J.** przekupił konsulów i zawarł pokój, którego jednak rząd rzymski nie potwierdził. Wezwany przed sąd ludu do Rzymu, potrafił i tu za pomocą złota nietylko się uniewinnić, ale nawet ujść bezkarnie, gdy w samym Rzymie kazał zamordować domniemanego swego rywala Massiwę, krewniaka Micypsy. Wojnę z **J.** toczyli Rzymianie dalej bez skutku. Dopiero Kwintus Cecyljusz Metellus, wódz surowy i nieprzekupny, pokonał go 109 nad rz. Muthul; po ponownem zwycięstwie 106 r. i po zdobyciu twierdzy Thala uciekł **J.** do Bokchusa, kr. Maurytanji. Następca Metellusa, Marjusz, przeciw nim obu zwycięską prowadził wojnę, aż wreszcie **J.**, zdradzony przez Bokchusa, został wydany Rzymianom, poprowadzony jako jeniec przy wozie tryumfalnym Marjusza do Rzymu (104 r.) i wtrącony do więzienia, gdzie zginął śmiercią głodową. Historję wojny jugurtyńskiej mistrzowsko napisał Salustjusz (ob.).

Juhasy (z węgier.), pasterze owiec w Tatrach i w ogólności w całych Karpatach, przepędzający lato wraz z trzodami na pastwiskach górskich.

Jühlke Jan Bernard Ferdynand, ogrodnik, * 1815 w Barth na Pomorzu, † 1893, został 1854 inspektorem ogrodów w Greifswaldzie, w r. 1866 dyrektorem ogrodów królewskich w Prusiech. Dzieła jego ważne są dla ogrodnictwa: „Hülfsmittel zur Verbesserung der landwirthschaftlichen und gärtnerischen Kulturpflanzen“ (1868); „Rassenverbesserung der Kulturpflanzen“ (1869); „Gartenbuch für Damen“ (3 wyd., 1874).

Juif errant (fr.) — Żyd wieczny tułacz.

Jujuba, ob. Zizyphus. **J.** *czarne*, ob Cordia.

Jujuy, północno-zachodnia prowincja rzeczypospolitej Argentyńskiej w Ameryce południowej, obejmująca 45,286 klm. kw., z ludnością około 60,000. Miasto główne Jujuy, nad rz. Rio Grande, jest ważnym punktem handlowym pomiędzy La-Plata i Peru, Boliwją i północnem Chili. Liczy 5,000 miesz.

Juka, ob. Manihot.

Jukagiry, naród pochodzenia tatarskiego, mieszkający w północno-wschodniej części prowincji Jakuckiej, nad brzegami rzek: Indygirki, Jany, Ałaziei, Kołymy i Anadyru. Jest to naród koczujący, zajmujący się rybołówstwem i myślistwem; zamiast reniferów używa psów do jazdy zimowej. Pod względem obyczajów **J.** mało się różnią od Tunguzów. Liczba ich obecnie wynosi zaledwie około 1,000; język posiadali osobny, obecnie jednak zaginął on prawie zupełnie, a **J.** przyjęli mowę Tunguzów.

Jukić Jan, jako zakonnik: Franciszek, pisarz chorwacko-serbski i gorliwy pracownik na polu rozbudzenia narodowości bośniackiej, * 1818 w Banialuce w Bośni, † 1857 w Wiedniu. W r. 1833 wstąpił do zakonu Franciszkańskiego w Fojnicy, studjował następnie filozofję w Zagrzebiu, przebywał jakiś czas w Dubrowniku; powróciwszy do Bośni, rozpoczął niezwykłą działalność jako pisarz i nauczyciel, w założonej przez siebie szkole w Warcarze. Po przybyciu 1851 do Bośni Omera-paszy, dla poskromienia arystokracji bośniacko-mahometańskiej, został **J.** jego sekretarzem, ale już w 1852 wywieziony z Serajewa do Konstantynopola i uwięziony, po niejakim czasie wysłany do Rzymu; przebywał następnie w Djakowie u biskupa Strosmayera. Oprócz rozmaitych artykułów, drukowanych w czasopismach, ogłosił między innemi: „Zemljopis i poviestnica Bosne“ (pod pseudonimem Slavoljuba, Zagrzeb, 1851); „Bosanski Prijatelj“ (3 t., Zagrzeb, 1850, 53 i 61); „Narodne pjesme bosanske i hercegovaczke“ (wydane po jego śmierci przez Franciszkanina Filipa Kunića w Osieku, 1858).

Jul, jak **J.** *Grimm (Gesch. d. deuts. Spr.*, 2 ed., 55, 75) dowodzi, był znany w Rzymie, Skandynawji i Azji Mniejszej, zaludnionej przez Greków, oraz Cyprze, jako *Joulos*, i służył za nazwę zimowych miesięcy, jako symbol słońca. W Rzymie przeniesiono jego nazwę na lipiec.

Julapium, *julep*, ob. Ulepek.

Jülg Bernard, lingwista, * 1825 w Ringelbach w Badenii, kształcił się w Berlinie i Heidelbergu, 1851 r. został profesorem filologji klasycznej we Lwowie, 1853 w Krakowie, w 1863 w Insbruku, gdzie † 1886 r. Wydał w nowem opracowaniu dzieła: „Litteratur der Grammatiken, Lexica, und Wörterbücher aller Sprachen der Erde“ (1847). Napisał: „Die Märchen des

Siddki-Kür, Kalmückischer Text mit deutscher Uebersetzung und einen kalmückisch-deutschen Wörterbuch“ (Lipsk, 1866); „Mongolische Märchensammlung” (1868); „Ueber Wesen und Aufgabe der Sprachwisenschaft“ (1868); „Die griechische Heldensage im Widerschein bei den Mongolen” (1869); „On the present state of Mongolian reearches“ (Londyn, 1882).

Julia gens, nazwa rodziny rzymskiej Juljuszów, wywodzącej ród swój od Julusa czyli Askanjusza, syna Eneasza, wnuka Anchizesa i Wenery. Z rodzin tego imienia najznakomitsze te, które nosiły przydomek Julius i Caesar.

Julianehaab, kolonja duńska w grenlandzkim inspektoracie Grenlandji południowej, pod 60°43′ szerok. płn., na półwyspie położona, liczy 2,500 miesz.

Jülich, dawniej księstwo na lewym brzegu Renu, mające rozległości 75 mil kw. i z którego hrabiów szczególnie się odznaczył Wilhelm V, który 1356 r. pozyskał od cesarza Karola IV tytuł księcia. Ostatni męski potomek tego rodu, Wilhelm VIII, pozostawił kraj swój 1511 roku, zwiększony hrabstwem Berg, córce swojej i dziedziczce Marji, żonie Jana Spokojnego, księcia Kliwji. Tym sposobem Jülich, Kliwja i Berg zostały z sobą zjednoczone, mimo silnych protestacji saskiej linji albertyńskiej, która chciała w lenne zająć je posiadanie. Po wygaśnięciu domu kliwijskiego, rozpoczęła się 1609 r. tak zwaną sukcesyjna wojna jülichska, która ukończoną została w ten sposób, że palatynat Neuburski otrzymał księstwo Jülich i Berg. Później księstwo Jülich przeszło w posiadanie linji elektorsko-bawarskiej, aż w r. 1801, na mocy pokoju lunewilskiego, zostało odstąpione Francji, która już je miała w posiadaniu od 1794 r. Na mocy traktatu wiedeńskiego oddano je Prusom w 1814 r. i stanowiło oddzielną prowincję Jülich, Kliwja i Berg, która następnie do prowincji Reńskiej wcieloną została. Miasto powiatowe Jülich, położone w regencji akwizgrańskiej, nad rz. Roer, ma 5,400 miesz. Por. Below „Die landständische Verfassung in **J.** und Berg bis 1511” (1885—91), tego samego „Landtagsakten von **J.**—Berg 1400—1610“ (1895); Koch „Die Reformation im Herzogtum **J.**“ (1883—88); Ritter „Sachsen und der Jülicher Erbfolgestreit“ (1873); tego samego „Der Jülicher Erbfolgekrieg 1610 und 1611“ (1877).

Julien Stanisław Aignan, słynny orjentalista francuski, * 1799 w Orleanie, † 1873 r. Początkowo zajmował się głównie greczyzną; później poświęcił się także studjom nad chińszczyzną i wkrótce zyskał sławę jednego z najgruntowniejszych znawców języka i literatury chińskiej. W r. 1832 został profesorem języka chińskiego w Collège de France, 1833 r. członkiem akademji napisów, 1839 konserwatorem bibljoteki królewskiej i nadzorcą ksiąg wschodnio-azjatyckich, 1854 administratorem Collège Imperial de France. Działalność literacką jako chinolog rozpoczął łacińskiem tłómaczeniem filozofa Mengtse (2 t., Paryż, 1824—26); następnie wydał mnóstwo przekładów najważniejszych dzieł ze wszystkich gałęzi literatury; przełożył np. dwa dramaty: „Czao-czi-kou-eul“ („Sierota chińska,“ Paryż, 1834) i Hoei-lan-ki“ („Okrąg kredowy,“ Paryż, 1832); romanse „Biała i błękitna” (Paryż, 1834); „Dwie dziewczyny uczone“ (2 t., Paryż, 1860) i „Yu-kiao-li“ („Dwie krewniaczki,“ Paryż, 1863); „Avadânas“ (3 t., Paryż, 1859), zbiór chińskich nowel i bajek pochodzenia indyjskiego, „Księgę wynagrodzeń i kar“ (Paryż, 1841); filozofa Too-sse, „Księgę dobrego postępowania“ (Paryż, 1841); filozofa Lao-ce i w. in. Również ważne są jego dzieła, dotyczące historji i geografji Wschodu, jak: „Resumé des principaux traités chinois sur la culture des mûriers et l'éducation des vers à soie” (Paryż, 1837); „Histoire de la vie de Hiouen-Tsang et de ses voyages“ (2 t., Paryż, 1856—58); „Mémoires sur les contrées occidentales“ (Paryż, 1857—58, t. 2); przekład Hiouen-Tsanga; „Traité sur l'art de fabriquer la porcellaine“ (Paryż, 1856); „Méthode pour déchiffrer et transcrire les mots sanscrits, qui se trouvent dans les livres chinois” (Paryż, 1861) i t. d. Oprócz tego wydał kilka dzieł z zakresu gramatyki i leksykografji. **J.** był członkiem wielu akademji europejskich.

Julienne (franc.), drobne skrawki różnych materjałów pokarmowych, zwłaszcza jarzyn suszonych; stąd *zupa julienne*, zupa francuska z drobno krajanemi jarzynami.

Julier, wąwóz alpejski, na wysokości 2,287 metrów, pomiędzy Engadyną Wyższą i Oberhalbstein, w szwajcarskim kantonie Graubünden, znany jeszcze za czasów rzymskich, przez który od r. 1828 przechodzi wygodna droga bita.

Julin, u pisarzy germańsko-łacińskich zwane też Jumna, Wineta, właściwie po słowiańsku Wolin (ob.).

Juliomagus, dawna nazwa miasta Angers (ob.).

Julius Mikołaj Henryk, pisarz zasłużony w przedmiocie urządzenia więzień, * 1783 w Altonie, † 1862; po ukończeniu nauk lekarskich osiadł jako lekarz praktyczny w Hamburgu; odbył kampanje w latach 1813—15, przesiedlił się do Berlina, lecz w r. 1849 powrócił znowu do Hamburga. Odczytami mianemi w Hamburgu zwrócił powszechną uwagę na konieczność reformy więzień, w tym też celu wydawał: „Jahrbücher der Straf und Besserungsanstalten“ (10 t., Berlin, 1829—48). Ogłosił też „Nordamerikas sittliche Zustände“ (2 t., Lipsk, 1839); „Geschichte der schönen Litteratur in Spanien” (1852, t. 2) i in.

Juliushall, warzelnia soli w brunświckim powiecie Wolfenbüttel, pod miastem Neustadt-Harzburg.

Julja, jedyna córka cesarza Augusta, z drugiej jego żony Skrybonji, * 39 roku przed Chr., niewiasta rzadkiej piękności, ukształcenia i dowcipu, naprzód żona synowca Augustowego Klaudjusza Marcellusa, potem Agrypy, a w końcu za namową macochy Liwji, żona Tyberjusza, któremu tym sposobem zabezpieczyła następstwo tronu rzymskiego. To ostatnie małżeństwo trwało do czasu wygnania **J.** przez Augusta, z powodu jej rozwiązłości, na wyspę Pandataria pod Neapolem. Później przeniesioną została do Rhegium, gdzie opuszczona zupełnie przez Tyberjusza, † w ciężkim niedostatku r. 14 po Chr. Dwaj starsi jej synowie, Kajus i Lucjusz Cezar, pomarli przed nią, a trzeciego Agrypę kazał zabić Tyberjusz wkrótce po śmierci matki; młodsza jej córka Agrypina (ob.), † 33 r. po Chr., starsza zaś Julja, żona L. Paullusa, ubiegała się z imienną siostrą, córką Germanika i Agrypiny, o pierwszeństwo w zbytkach i rozpuście; † 28 r. po Chr. na wyspie Trimetus, gdzie żyła na wygnaniu od 20 r.

Juljan Julianus Flavius, cesarz rzymski, 361—363 po Chr., zwany przez chrześcijan z powodu wyrzeczania się chrystjanizmu *Apostatą*, t. j. *Odstępcą*, syn Juljusza Konstancjusza, a synowiec Konstantyna W., * 331 po Chr. Po śmierci Konstantyna W. (337), oszczędzony wśród ogólnego tępienia krewniaków przez synów zmarłego cesarza, odbierał **J.** wraz z bratem swym Gallusem wychowanie mnisze na jednym z zamków kapadockich (od 345); Gallus pod takim wpływem ogłupiał, w **J.** zaś rozbudził się wstręt do chrystjanizmu, a zapał dla poezji greckiej i greckiej filozofji, zwłaszcza neoplatońskiej. Posiadając życzliwość Euzebji, żony Konstancjusza II, mógł **J.** odbywać studja w Konstantynopolu, w Nikomedji (gdzie zaprzyjaźnił się z pogańskim retorem Libanjuszem i w tajemnych z nim zostawał stosunkach), a następnie w Atenach. Po straceniu Gallusa (354), mianowany przez Konstancjusza 355 Cezarem, wysłany został do Galji, celem bronienia tego kraju od napaści ludów germańskich. Jakoż pobił **J.** Alemanów pod Argentoratum (Strasburg) 357, Franków zmusił do pokoju i po trzykroć zwycięsko za Ren się przeprawiał. Dla wewnętrznego zarządu Galji zrobił też wiele dobrego swą troskliwością o sądownictwo, oraz złagodzeniem i uporządkowaniem systemu podatkowego. Obwołany przez wojsko Augustem (marzec 360), ale nie uznany w tej godności przez Konstancjusza, wyruszył z Galji na czele swej armji, dotarł następnego roku do Naissus w Mezji, gdzie otrzymał wiadomość o śmierci Konstancjusza (3 listopada 361 r.) i wstąpił bez przeszkody na tron cesarski. Z natury już łagodnego i sprawiedliwego charakteru, usunął **J.** wiele nadużyć, ograniczył szalone wydatki dworu i zmniejszył ciężary ludu. Wyrzekłszy się publicznie chrystjanizmu, przeszedł do poganizmu i starał się raczej kasowaniem poprzednich dozwoleń i drobnemi szykanami, aniżeli jawnem prześladowaniem, zatamować postęp chrześcijaństwa. Przedsięwziąwszy wyprawę przeciw Persom, przeszedł Tygr, lecz w odwrocie † skutkiem rany, otrzymanej w bitwie 26 czerwca 363. Jowjan, następca **J.**, zniósł wszystkie jego rozporządzenia przeciw chrześcijanom. Powrót **J.** na łono poganizmu, za co współcześni ojcowie kościoła w najczarniejszych przedstawiają go barwach, da się najzupełniej wytłómaczyć jego wychowaniem w młodości, jego fantastyczną pobożnością, ożywianą przez retorów pogańskich, jego nienawiścią przeciw domowi Konstancjusza. Historycznie odstępstwo to ma ważność, jako usiłowanie wskrzeszenia pogaństwa i przeciwstawienia go chrystjanizmowi, ale pogaństwa zreformowanego za pomocą zasad samegoż chrześcijaństwa w marzycielsko-romantycznym duchu neoplatonizmu. Przeciw chrześcijaństwu walczył też **J.** jako mówca i pisarz bronią swego potężnego, bystrego i fantastycznego umysłu. Z prac **J.** zaginęły: poezje, historja jego wypraw przeciw Germanom i pisma polemiczne, oprócz jeno ustępów, zachowanych w replice biskupa Cyrylego. Pozostałe zaś pisma **J.** noszą piętno ówczesnej sofistyki i odznaczają się więcej świetnym stylem, oczytaniem i dowcipem, aniżeli siłą, prawdą i bogactwem treści. Składają się one z sofistycznych rozpraw, które autor nazwał mowami, 2 listów i 2 satyr: „Caesares“ i „Antiochikos” czyli „Misopogon.“ Najdokładniejszą ich ed. sporządził Spanhemius (Lipsk, 1696), listów zaś („Epistolae“) Heyler (Moguncja, 1828). Por. Neandra „Kaiser **J.** und seine Zeitalter” (Lipsk, 1812, 1867); Straussa „Der Romantiker auf dem Throne der Caesaren, oder **J.** der Abtrünnige” (Halla, 1847), oraz pisma Mangolda (Stuttgard, 1862), Semischa (Wrocław, 1862) i Peschla (w „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie“ 1861); Rode „Geschichte der Reaktion Kaiser Julians gegen die christliche Kirche“ (Jena, 1877); Rendall „The emperor Julian” (1879); Centerwall „Julianus affallingen“ (1834).

Juljan z Poradowa, pseudonim Elizy Tuszowskiej i Pauliny Moers.

Juljaniści, ob. Monofizyci.

Juljanna, córka Aleksandra Michałowicza, księcia Tweru, ożenionego 1319 r. z Anastazją, poślubiona przez Olgierda 1349—50 r. Siostra jej Marja była za Szymonem Iwanowiczem, w. ks. Moskwy, wdowcem po Anastazji, siostrze Olgierda, a stryj jej, Dymitr Michałowicz, był żonaty z 2-gą siostrą Olgierda. Wchodziła więc w dom sobie blizki. Dziećmi jej i Olgierda są: 1) Wigand Teodor Aleksander (Bazyli), książę kiernowski, 2) Korygiełło Bazyli Kazimierz, 3) Skirgiełło Iwan, 4) Szymon Lichwen (Lingwen),

5) Mingajło Michał, 6) Swidrygiełło Bolesław, 7) Władysław Jagiełło, zwany *Jagiełko*, potem *Jagajło* i *Jagiełło*. Juljanna, po śmierci męża wstąpiwszy do klasztoru, przybrała imię Marji, † 1342 r. (Stadnicki: *Bracia Wł. Jagiełły*).

Juljanna, była drugą żoną Witolda Aleksandra, wielk. ks. litewskiego, † 1430.

Juljański kalendarz, ob. Kalendarz.

Juljański okres, okres lat 7080, po którym, w kalendarzu juljańskim, głoska niedzielna, epakta i poczet rzymski wracają w poprzednim porządku.

Juljański rok, *Juljański kalendarz*, ob. Kalendarz.

Juljusz, imię trzech papieżów:

Juljusz I św., 337—352, Rzymianin, gorliwy obrońca św. Atanazego przeciwko euzebjanom; na soborze medjolańskim 347 i rzymskim 351 potępił błędy Fotyna; od soboru w Sardyce 343 otrzymał prawo apelacji. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 kwietnia.

Juljusz II, * 1443, 1503—13, właściwie *Juljan della Rovera*, rodem z Albizuola pod Sawoną, za Sykstusa IV biskup i kardynał, znakomity polityk i wojownik, ale obok tego przyjaciel nauk, i kunsztów. Prawie całe swoje panowanie zapełnił wojnami za niepodległość i rozszerzenie posiadłości papieskich. Wypędził Cezara Borgia, zdobył Bolonję i inne miasta, uspokoił zbuntowaną Florencję, zawarł z cesarzem Maksymiljanem i królem francuskim Ludwikiem XII pamiętną kambrejską ligę przeciwko Wenecji; wkrótce atoli potem, gdy ta zaspokoiła go oddaniem kilku miast, połączył się z Wenecją przeciwko Francji, tak zwaną *ligą świętą*, do której przyłączyła się Hiszpanja, Anglja i Szwajcarja. Dowodził osobiście podczas tej wojny i używał nawet zbrojnych posiłków tureckich. Przeciwko soborowi, zwołanemu 1511 w celu reformy kościoła do Pizy, przez Ludwika XII i cesarza Maksymiljana, zwołał **J.** 1512 sobór powszechny lateraneński, końca którego się nie doczekał, gdyż † 1513. Por. Brosch „Papst J. II und die Gründung des Kirchenstaats" (1878); Grassi „Le due spedizioni militari di Giulio II" (1886); Klaczko „Rzym i Odrodzenie, Juljusz II" (napisane po francusku: przełożone na polski i wydane w Warszawie 1900), rzecz znakomita.

Juljusz II.

Juljusz III, * 1487 w Rzymie, † 1555, 1550—1555, właściwie *Gianmaria de' Medici*, zwał się jednak od miejsca pochodzenia *del Monte*. Pod Pawłem II 1536 wyniesiony na kardynała, znajdował się jako legat na soborze trydenckim, na którym gorliwie bronił interesów papieskich. W 66 r. życia obrany papieżem, ściągnął na się naganę nieoględności w obsadzaniu urzędów kościelnych, i tak między innemi, mianował kardynałem 16-letniego chłopca, który poprzednio był dozorcą jego małp. 1551 zwołał na nowo w Trydencie sobór, który jednak już w następnym roku rozszedł się, nic nie postanowiwszy. Poróżnił się z Wenecją z powodu inkwizycji, a nestorjanów starał się przyprowadzić do jedności z kościołem.

Jullien Marceli Bernard, literat i gramatyk francuski, * 1798 w Paryżu. Ukończywszy studja w Wersalu, był nauczycielem w różnych miastach, a następnie przełożonym gimnazjum w Dieppe. Przez długi przeciąg czasu pełnił obowiązki sekretarza towarzystwa metod edukacyjnych, a 1843—50 dyrektora czasopisma *Revue de l'instruction publique*. Z prac jego wymieniamy najważniejsze: „Abrégé de grammaire française" (1834); „Histoire de la Grèce ancienne" (1837); „Méthode brévidoctive" (1841); „Histoire de la poésie française à l'époque impériale" (1844); „Cours supérieur de grammaire" (2 t., 1849); „Cours raisonné de langue française" (23 t., 1851—56); „De quelques points des sciences dans l'antiquité" (5 t., 1857—61); „Thèses d'histoire et nouvelles historiques" (1865); „L'harmonie du langage chez les Grecs et chez les Romains" (1867). Oprócz tego wydawał autorów klasycznych i umieszczał wiele artykułów w czasopismach pedagogicznych.

Jullien Adolf, pisarz i muzyk francuski, * 1845 w Paryżu, kształcił się w liceum Karola W., długoletni współpracownik *Revue et Gazette musicale*, *Menestrel*, *Chronique musicale* i in. Nadto ogłosił: „La musique et les philosophes au XVIII siècle" (1873); „La comédie à la cour de Louis XVI, le théâtre de la reine à Trianon" (1873); „Weber à Paris" (1877); „La cour et l'opéra sous Louis XVI" (1878); „L'opéra secret au XVIII siècle" (1880); „Goethe et la musique" (1880); „La comédie à la cour" (1885), „Richard Wagner, sa vie et ses oeuvres" (1886); „Hector Berlioz, sa vie et ses oeuvres" (1888); „Musiciens d'aujour d'hui" (1891, now. wyd., 1894).

Julskie Alpy, dawna nazwa części Alp, złożonych z dwu odnóg, pomiędzy któremi przypływa rzeka Sawa. Północna z tych odnóg ciągnie się do południowej Styrji, Chorwacji i Sławonji, a południowa do Istrji i Pomorza chorwackiego.

Julus, praojciec rzymskiego rodu *Julii*, utożsamiany z Askanjuszem, synem Eneasza, założyciel miasta Alba Longa.

Julus, zwierzę, ob. Krocionóg; **J.** w botanice, ob. Kotka.

Jumala, najwyższe bóstwo pogańskich Finów, początkowo bóg nieba, później bóg wogóle, nawet w znaczeniu chrześcijańskiem. Lönnrot wywodzi wyraz **J.** od pierwiastku *jumu*, *jumaus* (grzmot) i przypuszcza, że **J.** był pierwotnie bo-

giem grzmotu. Inni wywodzą od *jums*—pokrycie, niebo. Nazwa ta znana jest nietylko u Finów właściwych, lecz i u pokrewnych ludów. Czeremisów, Estów, Zyranów, Samojedów, Lapończyków i t. d. W następstwie po przejściu wyrazu **J.** na nazwę Boga w ogólności, przyjęli Finowie jako boga nieba Ukko (ob.).

Jumar (franc. *jumart*), mniemany mieszaniec, spłodzony z osła lub konia i bawolicy.

Jumard Edme Franciszek, inżynier, geograf i archeolog francuski, * 1777 w Wersalu, † 1862. Ukończywszy szkołę politechniczną, studjował geografję i wziął czynny udział w wyprawie egipskiej, podczas której bogate zebrał materjały. Zapoznawszy się w Anglji z systemem Bella i Lancastra, propagował we Francji ich metodę nauczania, założył szkołę wzorową w Paryżu (1815) i towarzystwo edukacyjne. Gdy w 1826 utworzono *Instytut egipski*, został jego dyrektorem. W 1828 otrzymał urząd konserwatora bibljoteki w uorganizowanym przez się wydziale geografji i podróży. W 1818 został członkiem akademji napisów. Główne jego dzieła są: „Voyage à l'oasis de Syouah" (1819); „Rémarques sur les rapports de l'Éthiopie et de l'Egypte" (1822—28); „Description de l'Egypte" (1803—1821). Oprócz tego wydał mnóstwo kart geograficznych i znaczną liczbę dzieł pedagogicznych.

Jumel albo *mako*, bawełna egipska.

Jumet, miasteczko a raczej wielka wieś w w belgijskiej prowincji Hennegawii, okręgu Charleroi, ma 24,000 m. Posiada fabryki żelaza, kopalnie węgla, szkołę miejską i szkołę przemysłową.

Jumna, rzeka, ob. Dżamua.

Jun, skr. *junior* (łac.)—młodszy.

Juncaginaceae, rodzina roślin jednoliściowych, toż co błotnicowate (ob.).

Juncker E., pseudonim Elizy Schmieden, z domu Kobert, powieściopisarki, * 1841 w Berlinie. Kształciła się w domu, 1860 zaślubiła urzędnika sądowego Schmiedena; ogłosiła powieści: „Lebensrätsel" (4 wyd., 1886); „Schleier der Maja" (2 wyd., 1885, t. 2); „Werner Eltze" (1887, t. 3); „Im Schatten des Todes" (1889); nowele: „Im Zenith" (2 wyd., 1884); „Höhere Harmonie" (1884), „Der Verlobungstag und andre Novellen" (1888); „In zweiten Rang" (1891).

Junctis viribus (łac.) — połączonemi siłami.

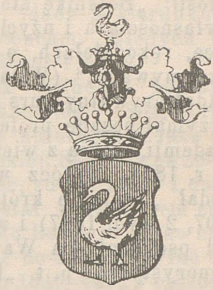
Juncus, *Junceae*, ob. Sit, Sitowate.

Jundt August, * 1848 w Strasburgu, † 1890 w Wersalu, doktor teologji i profesor na fakultecie paryskim, ogłosił szereg studjów o średniowiecznym mistycyzmie: „Essai sur le mysticisme spéculatif de maître Eckhard" (1871); „Histoire du panthéisme populaire au moyen âge et au XVI siècle" (1875); „Les Amis de Dieu au XIV siècle" (1879); „L'Apocalypse mystique de moyen âge" (1886); „Rulman Merswin" (1890).

Jundziłł v. *Łabędź* odm., herb. **J.** I: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I czerwonem—łabędź srebrny;

Jundziłł I.

Jundziłł II.

w II czerwonem—lilja srebrna *(Gozdawa)*; w III srebrnem — trzy czarne trąby w gwiazdę; w IV błękitnem—podkowa z krzyżem na barku i przy każdym ocelu *(Dąbrowa)*. U szczytu ogon pawi. Labry czerwone, podbite srebrem. Por. „Księgę Herbową" J. hr. Ostrowskiego. — **J.** II (hrabia): W polu czerwonem łabędź srebrny. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — łabędź. Labry czerwone, podbite srebrem.

Jundziłł Stanisław Bonifacy, botanik polski, * 1761 w Jasieńcach na Litwie, † 1847. Kształcił się w Lidzie, w r. 1777 wstąpił do zgromadzenia Pijarów, następnie studjował nauki przyrodnicze, a głównie botanikę, w uniwersytecie wileńskim i w r. 1784 przyjął święcenie kapłańskie. Przeznaczony na nauczyciela w Szczuczynie, urządził szkołę tameczną według ustaw komisji edukacyjnej i założył przy niej odpowiedni miejscowej potrzebie ogród botaniczny. W roku 1786 wezwany do Wilna, dla wykładania logiki i metafizyki młodzieży pijarskiej, w klasztorze na Snipiszkach, porzucił wkrótce te obowiązki, aby się zająć edukacją młodych Scypjonów, ówczesnych dziedziców Szczuczyna, w Wilnie zamieszkałych. Jednocześnie pracując nad wykształceniem swoich uczniów i nad sobą samym, zajmował się gorliwie zbieraniem owadów i ptaków, z których piękny utworzył gabinet. W r. 1790 wezwany został nareszcie do wykładania młodzi pijarskiej historji naturalnej, a w następnym roku wydał dotąd bardzo cenione dzieło „Opisanie roślin litewskich, podług układu Linneusza" (2 wyd., 1811), za które przez króla Stanisława Augusta nagrodzony został złotym medalem *merentibus*. Mianowany 1792 wiceprofesorem historji naturalnej w akademji wileńskiej, jednocześnie otrzymał pozwolenie i fundusz na wyjazd za granicę, dla dalszego kształcenia się w swoim zawodzie, a ówczesne wypadki krajowe zatrzymały go w Wiedniu do r. 1797, w którym wróciwszy do kraju, zajął swe stanowisko wiceprofesora historji naturalnej i otrzymał polecenie urządzenia ogrodu botanicznego, czem się zajmował gorliwie przez lat 27. Urządził też gabinet historji naturalnej. Wkrótce po powrocie

ogłosił: „Botanikę stosowaną, czyli wiadomość o własnościach i użyciu roślin w handlu, ekonomice, rękodziełach, o ich ojczyźnie, mnożeniu, utrzymywaniu“ (Wilno, 1799). W r. 1801 wykładał prywatny kurs mineralogji. W roku 1802 otrzymał posadę profesora historji naturalnej w akademji, którą z wielkim pożytkiem zajmował do r. 1824. Oprócz wyżej wspomnianej pracy wydał „Zoologję krótko zebraną“ (3 t., Wilno, 1807, 2 wyd. 1827) i wiele rozpraw. Ogłosił też pod pseudonimem Wawrzyńca Kostrzycy pismo humorystyczne p. t. „Bibliophobia czyli księgowstręt“. Życiorys jego napisał Jan Jundziłł (w *Bibljotece Warszawskiej*, t. 1, 1850).

Jundziłł Józef, naturalista polski, syn Dominika, † 1877, był od 1814 pomocnikiem przy ogrodzie botanicznym i gabinecie historji naturalnej, a od 1824 profesorem botaniki w uniwersytecie wileńskim po księdzu Stanisławie Jundzille. Wydał „Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie, dziko rosnących jako i oswojonych“ (Wilno, 1830).

Jung Joachim, matematyk i lekarz, *1587 w Lubece, † 1657; był od 1609 r. profes. matematyki w Giessen i Rostoku, następnie profesorem medycyny w Helmstadt, a ostatecznie rektorem szkoły *Johanneum* w Hamburgu. Był przeciwnikiem scholastyków, a głównie zasłużył się jako znakomity botanik. Pisał dzieła filozoficzne w duchu Bacona i założył pierwsze naukowe niemieckie towarzystwo w Rostoku. Jego badania naukowe ogłosił Jan Vogel w dziele „Isagoge phytoscopica“ (Hamb., 1678). Por. Wohlwill „J. J., Festrede“ (Hamburg, 1888).

Jung Jan Henryk, zwany *Stilling*, mistyk niemiecki, * 1740 w Im Grund, w Nasauskiem, pierwotnie krawiec, potem medyk, następnie profesor nauk kameralnych w Heidelbergu i Marburgu, † 1817 w Karlsruhe; ogłosił naprzód opis swego życia p. t. „Heinrich Stilling's Jugend, Jünglingsjahre, Wanderschaft“ (3 t., 1777—78); „Heinrich Stilling's Alter“ (Heidelberg, 1817); później wydał kilka dzieł, dotyczących ekonomji politycznej, tudzież treści mistycznej. Oprócz tego pisał jeszcze romanse i powieści. Zbiorowe wyd. dzieł jego wychodziły w Sztutgardzie (14 t., 1835—39; 12 t., 1841—44). Piękną charakterystykę **J.** daje Göthe w swem „Aus meinem Leben“ (t. 2). Zwróciły uwagę dzieła jego pietyczno-mistyczne, jak np.: „Das Heimweh“ (1794—1797; 1876); „Scenen aus dem Geisterreich“ (1797—1801; 1875); „Theorie der Geisterkunde“ (1808) i „Apologie der Theorie der Geisterkunde“ (1808). Jego „Erzählungen“ (1814—15) i „Gedichte“ (1821) są niezrównane.

Jung Jakób Fryderyk Aleksander, pisarz niemiecki, * 1799 r. w Rastenburgu w Prusiech wschodnich, † 1884 r., pobierał wyższe nauki od 1826 w Berlinie i Królewcu, gdzie ukończył kursa teologji i filozofji, a od r. 1837 poświęcił się wyłącznie filozofji. Z licznych pism, oprócz prac literacko-krytycznych, zasługują na uwagę: „Frauen und Männer“ (Król., 1847); „Charaktere, Charakteristiken und vermischte Schriften“ (2 t., Królewiec, 1848); „Fredrich Hölderlin und seine Werke“ (Tüb., 1848); „Goethe's Wanderjahre“ (Moguncja, 1854); „Geheimniss der Lebenskunst“ (2 t., Lipsk, 1858); „F. W. J. von Schelling und eine Unterredung mit demselben“ (Lipsk, 1864) i „Ueber Franz von Baader's Dogmatik als Reform der Societätswissenschaft und der gesellschaftlichen Zustände“ (Erlang., 1868). Z powieści jego najcelniejsze: „Der Bettler von James-Park“ (Lipsk, 1850) i „Rosmarin oder die Schule des Lebens“ (1862, t. 5); „Darwin, komisch-tragischer Roman in Briefen an einen Pessymisten“ (2 wyd., 1879, t. 3); „Panacee und Theodicee“ (1876); „Moderne Zustände“ (1880).

Jung Henryk Feliks Teodor, generał i pisarz francuski, * 1833 w Paryżu, † 1896, kształcił się w szkole Saint-Cyr, odbył kampanję francusko-niemiecką, 1883 mianowany był pułkownikiem. 1886 szefem gabinetu ministra wojny Boulangera, 1887 generałem brygady i gubernatorem Dunkierki, podał się do dymisji 1891, w 1893 wybrany posłem do parlamentu. Napisał: „Voyage autour de ma tente“ (1873); „La verité sur la Masque de fer“ (1873); „La France et Rome“ (1874); „Der principes d'organisation der armées“ (1874), „L'Académie de guerre de Berlin“ (1877); „Bonaparte et son temps d'après des documents inédits“ (1880—81, t. 3); „Lucien Bonaparte et ses mémoires“ 1882—83, t. 3); „L'armée et la revolution; Dubois Crancé“ (1884, t. 2); „La guerre et la sociétś“ (1889); „M. Moltke et ses Mémoires“ (1890); „La République et l'Armée“ (1892); „De la Paix“ (1896). Małżonka jego, z domu *Kaulla*, w 1880 była oskarżona o wyzyskiwanie swych stosunków z ministrem wojny Cissey'em w celach szpiegowskich.

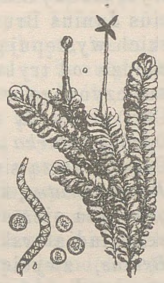
Jung Juljusz, historyk, * 1851 w Imst w Tyrolu, kształcił się w Insbrucku, Getyndze i Berlinie, 1884 został profesorem przy uniwersytecie niemieckim w Pradze. Napisał: „Römer und Romanen in den Donauländern, historisch-ethnographische Studien“ (Insb., 2 wyd., 1887); „Die romanischen Landschaften des römischen Reichs“ (1886); „Leben und Sitten der Römer in der Kaiserzeit“ (1884).

Jungbreslau, niemiecka nazwa Inowrocławia.

Jung-Bunzlau, po czesku *Boleslav Mladí*, miasto stołeczne powiatu w Czechach, na lewym brzegu Izery; ma 8,000 miesz. i gimnazjum. Założone za panowania Bolesława II, prawdopodobnie między 995 a 999, uległo zniszczeniu podczas wojen husyckich, oraz wojny Trzydziestoletniej; posiada fabryki sukienne i garbarnie oraz ożywiony handel.

Jünger Jan Fryderyk, * 1759 w Lipsku, † 1794 w Wiedniu, od 1789—94 nadworny poeta teatralny tamże. Z jego romansów najwięcej miały powodzenia: „Fritz“ (4 t., Lipsk, 1796—97); „Der kleine Cäsar“ (3 t, Lipsk, 1781—87) i „Vetter Jakob's Launen“ (6 t., Lipsk, 1786—92). Główne atoli zasługi położył jako autor dramatyczny. Prace jego na tem polu są: „Lustspiele“ (5 t., Lipsk, 1785—90); „Komisches Theater“ (3 t., Lipsk, 1792—94) i „Theatralischer Nachlass“ (2 t., Regensb., 1803—1804).

Jungermannia, *Spręży-ca*, *Meszek*, rodzaj wątrobnic, drobne muchy na ziemi lub na pniach rosnące, o łodyżce czołgającej, która dźwiga 2 lub 3 rzędy liści niepodzielnych lub klapkowanych. Należy tu około 200 gatunków we wszystkich okolicach ziemi.

Jungermania asplemoides. *a* gałązka z torebką otwartą i zamkniętą, *b* zarodniki.

Junges - Deutschland, (niem.) — Młode Niemcy — nazwa ruchu literackiego, mającego charakter opozycyjno-liberalny i zrodzonego w roku 1830 jako reakcja przeciwko romantyzmowi i konserwatyzmowi. Ob. Niemiecka literatura. Por. Brandes „Jung Deutschland“ (1891); Proels „Das J. D.“ (1892); Wehl „Das J. D.“ (1886). Około roku 1884 powstała nazwa „Das jüngste Deutschlands“,—najmłodsze Niemcy; był to kierunek literacki, skłaniający się ku naturalizmowi, ruch ten jednak miał daleko mniejsze znaczenie od poprzedniego. Por. Bahr „Zur Kritik der Moderne“ (1894).

Jungfrau, szczyt alpejski, mający 4,167 metrów wysokości, w kantonie Berneńskim w Szwajcarji, zniżający się ku północy i zachodowi stromemi przepaściami. Obecnie na szczyt **J.** zaczęto budować drogę żelazną.

Junghaus Zofja (z męża Schumann), powieściopisarka niemiecka, * 1845 w Kassel, 1877 zaślubiła profesora technicznego Instytutu w Rzymie Józefa Schumanna, w 1878 osiadła w Kassel. Napisała powieści: „Käthe, Geschichte eines modernen Mädchens“ (Lipsk, 1876, t. 2); „Hans Eckberg“ (1878, t. 2); „Orsanna und andre Erzählungen“ (1880); „Die Erbin wider Willen“ (1881); „Die Schwiegertochter“ (1882); „Hella Jasmund und andre Erzählungen“ (1883); „Die Gäste der Madame Tantines“ (1884, t. 2); „Hell-dunkel“ (1885); „Die Amerikanerin“ (1886); „Spiegelungen“ (1887); „Der Bergrat“ (1888); „Ein Nässel“ (1889); „Zwei Brüder“ (1889); „Eine Versuchung“ (1890); „Zu rechter Zeit“ (1892); „Schwertlilie“ (1893); „Die Brautschau“ (1892); „Geschieden“ (1895).

Junghegelianer (niem.)—młodzi hegeljanie, odłam szkoły heglowskiej, idący w kierunku radykalizmu. Byli oni następcami „Młodych Niemiec“. Ob. *Junges Deutschland* i *Hegel*.

Junghuhn Franciszek Wilhelm, podróżnik i naturalista, * 1812 w Mansfeld, † 1864; studjował medycynę i historję naturalną i jako chirurg wstąpił do armji pruskiej. Skazany na 20-letnie więzienie za pojedynek, zdołał uciec i dostał się do Algierji, gdzie został urzędnikiem zdrowia. W r. 1835 udał się do Batawji. Jako naturalista i geograf, zwiedził do 1848 nietylko całą Jawę, ale nadto, w latach 1840—42 z polecenia rządu zbadał nieznane dotąd okolice dzikiego kraju Batta na Sumatrze. Przybywszy 1849 za urlopem do Europy, powrócił znowu wkrótce do Jawy, gdzie z wielkiem powodzeniem zarządzał plantacjami chiny. Ogłosił. „Die Battaländer in Sumatra“ (2 t., 1847); „Java, seine Gestalt, Pflanzendecke und innere Bauart“ (przek. niem. Hasskarla, 3 t., 1854); „Topographische und naturwissenschaftliche Reisen“ (1845). Jego nadzwyczaj bogate zbiory historji naturalnej opracowali rozmaici holenderscy i niemieccy uczeni. Por. Kroon „Levensschets van F. W. **J.**“ (1864).

Jüngken Jan Chrystjan, oftalmolog, * 1794 r. w Burg pod Magdeburgiem, † 1875, w r. 1834 został profesorem chirurgji i oftalmologi w Berlinie; ogłosił: „Lehre von Augenoperationen“ (Berlin, 1829), „Lehre von den Augenkrankheiten“ (2 wyd., Berlin, 1836) i in.

Jungle (ang.)., *dżungle*, puszcze, krzaki, bagna w Indjach Wschodnich.

Jungmann Józef, patrjarcha nowoczeskiej literatury, znakomity badacz języka i literatury ojczystej, * 1773 w Hudlicach pod Berounem, w Czechach, † 1847 w Pradze; syn rolnika, otrzymał wychowanie gimnazjalne w Berounie, następnie w Pradze, gdzie też odbywał studja filozoficzne, a potem prawne. Od r. 1800 początkowo suplent gimnazjum w Litomierzycach, wkrótce (1802) został zastępcą profesora retoryki, a od 1810 awansował na rzeczywistego profesora nauk humanitarnych tamże. W roku 1815 powołany na profesora gimnazjum akademickiego do Pragi, otrzymał następnego roku stopień doktora filozofji; od r. 1835 prefekt tegoż gimnazjum, wziął uwolnienie 1845. Uniwersytet praski, oceniając zasługi **J.**, wybierał go dwukrotnie na dziekana wydziału filozoficznego (1827 i 1838), oraz 1840 na rektora. Jako pisarz wystąpił **J.** dość wcześnie z poezjami, drukowanemi w wydawanym przez Puchmayera „Sebráni básni a zpievó;“ dalej wsławił się czystością języka w artykułach

Jungmann Józef.

prozaicznych, pomieszczanych w Nejedlego „Hlasatel czesky“ (1806). Następnie przełożył z Chateaubrianda „Atalę“ (1805), z Miltona „Raj utracony“ (1811, 2 wyd., 1842). Na polu naukowem wystąpił naprzód ze stylistyką „Slovesnost“ (Praga, 1820, 3 wyd. tamże, 1846); w dziele tem **J.** zaprowadził nową pisownię, oraz wskazał korzyści z przyswojenia językowi czeskiemu zwrotów mowy polskiej i rosyjskiej. Popadł wskutek tego w kolizję z Nejedlym, który podobno posunął się nawet do oskarżenia **J.** przed władzą, jako dążącego do rozerwania Austrji i ciążenia ku sąsiadom. Również zatruły mu wiele chwil spory z Dobrowskim, który to jemu, to któremu z jego przyjaciół zarzucał podrobienie „Sądu Libuszy“ (rękopisu Zelenohorskiego). W *Kroku* pisał o prozodji czeskiej. Dalej wydał **J.** „Historie literatury české“ (Praga, 1825, 2 wyd. t. 1849), właściwie systematyczny katalog dawniejszej literatury czeskiej; najgłówniejszą jednak pracą **J.**, której poświęcił 30 lat życia, jest „Slovnik czesko-niemecky“ (5 t., Praga, 1835—39). Zbiór drobniejszych pism **J.** wyszedł p. t.: „Sebrané spisy verszem i prozou“ (Praga, 1841 i 1869). **J.** zarówno swemi pismami, jako też i długoletnią działalnością nauczycielską przyczynił się znakomicie do rozbudzenia literatury i ruchu narodowego w Czechach. On prawie pierwszy w Czechach zaczął 1800 w Litomierzycach publicznie wykładać mowę ojczystą, prawie zapomnianą, zarówno uczniom gimnazjalnym, jako też osobom postronnym, pomiędzy któremi najliczniejszy zastęp stanowili klerycy miejscowego seminarjum. Prócz wymienionych, wyszły jego prace następnjące: „Zápisky“ (1871); korespondencja jego (w *Czasop. Czesk. Muz,).* Por. życiorysy i studja o **J.**: ks. Sztulc (1847); K. Zeleny (najdokładniejsze, 1873); F. Schulz (1873); J. Král (1895); „Ottóv Slovnik Nauczny.“

Jungmann Antoni, brat poprzedniego, doktor medycyny i profesor akuszerji na uniwersytecie praskim, * 1775 w Hudlicach, † 1854 w Pradze; początkowo Pijar, wkrótce jednak wystąpił z zakonu i ukończył wydział lekarski 1805 w Pradze. Jego staraniem instytut położniczy praski wzniósł się na stopień pierwszorzędny w Europie. Prócz licznych prac historycznych i innych, któremi wspierał literaturę czeską, ogłosił kilka prac ze swej specjalności, oraz weterynarji.

Jungmann Jan, krewny poprzednich, * 1799 w Pradze, od r. 1839 był profesorem gimnazjum akademickiego w Pradze, założył wspólnie z Szafarzikiem i innymi stowarzyszenie do wydawania książek czeskich dla szkół gimnazjalnych, którego został przewodniczącym w 1848. Od r. 1848 wydawał czasopismo, poświęcone reorganizacji gimnazjów w duchu narodowości czeskiej. Ważną jest także jego broszura po czesku i niemiecku p. t.: „Kwestja używania języka w Austrji, a szczególnie w Czechach“ (1848).

Jungschultz Jan Zygmunt, rodem z Elbląga, profesor tamecznej szkoły, zmarły w drugiej połowie zeszłego wieku, wydał ważne do historji Prus zachodnich i rzeczy polskich dzieło p. t. „De incrementis studiorum per Polonos ac Prussos“ (Lipsk, 1723), oraz „Życie prymasa Radziejowskiego“, umieszczone przy dziele: „Leben der Grafen Brühl“ (Königstein, 1754). Biografję tę przełożył na polski A. Zagórski.

Junia gens, nazwisko starożytnego rodu rzymskiego *Junjuszów.* Do starszej rodziny (patrycjuszów) należał pierwszy konsul Rzymu Lucius Junius Brutus (ob.). Inni w dziejach rzymskich występujący mężowie tegoż nazwiska pochodzą od trybuna ludu Luciusa Juniusa Brutusa, czynnego w pierwszej secesji ludu (493 prz. Chr.) i należą do plebejskiej rodziny Juniusów. Oprócz *Marka Juniusa Brutusa* (ob.), mordercy Cezara, liczą się tutaj: bracia *Decimus* i *Marcus Junius Brutus*, którzy r. 264 przed Chr. w czasie pogrzebu ojca swojego urządzili pierwsze igrzyska gladjatorskie w Rzymie.—*Decimius Junius Brutus*, zwycięzca w Hiszpanji i Lutyzanji, otrzymał od podbitej przez siebie hiszpańskiej prowincji Galicji przezwisko *Gallaecus* i odbył tryumf 132 razem ze Scypjonem Młodszym.—*Decimius Junius Brutus Albinus* odznaczył się w gallijskich i domowych wojnach Cezara, jako dowódca floty; po śmierci Cezara, pokonany przez Antonjusza, został przez jego żołnierzy zabity.—Inną gałąź domu Junjuszów stanowiła familja rzymska z przydomkiem *Silanus*, której członkowie sprawowali także wysokie urzędy. Do niej należał *Decimus Junius Silanus*, konsul 62 r. prz. Chr., którego córka *Junia Tertia*, była żoną Kasjusza Longinusa, przyjaciela Brutusa.—*Junius Gracchanus* (tak nazwany z powodu przyjaźni dla młodszego Grakchusa), znany w historji jako badacz ustaw politycznych rzymskich.

Juniewicz Mikołaj, Paulin, sekretarz prowincji polskiej swojego zgromadzenia, żyjący w pierwszej połowie zeszłego wieku, wydał: „Refleksje duchowne na mądry Salomona sentyment“ (Część., 1731); „Wiersz o czterech rzeczach ostatecznych“; w rękopisie zostawił nader ważne „Akta prowincji polskiej księży Paulinów“.

Junimiści, nazwa stronnictwa młodych konserwatystów w Rumunji, którzy odłączyli się od starokonserwatywnej partji bojarów i posiadali władzę 1888—89. Są liberałami umiarkowanymi i zwolennikami cywilizacji zachodniej. Przywódcami ich są: *Rosetti* i *Carp.* Nazwa pochodzi od literackiego związku *Junimea.* Teraz **J.** połączyli się z konserwatystami.

Junin, departament, południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, obejmuje 65,014 klm. kw. (1.187,7 m. kw.) powierzchni, zawiera w sobie najdziksze okolice Kordyljerów i jezio-

ro Chinchaycocha (800 klm. kw., 4,063 m. nad powierzchnią morza); liczy 210,000 miesz. Główne miasto *Cerro di Pasco*.

Junior (łac.), skróc. *jun.*—młodszy.

Juniperus, ob. Jałowiec.

Junius, pseudonim Włodz. Zagórskiego i Ludwika Jelskiego.

Juniusa listy *(Letters of Junius)*, zowie się szereg listów, znanych pod pseudon. *Juniusa* (umieszczane były naprzód w piśmie *Public Advertiser* od 21 listopada 1768, potem następnego roku od 21 stycznia do 12 maja 1772, najnowsze wydanie Wadego, 2 t., Londyn, 1850 i 55). W listach tych autor napada na gabinet, na rozmaitych urzędników państwa, na trybunały, na parlament, a nawet na samą osobę króla, bez żadnej względności, ale zawsze z talentem, głęboką znajomością rzeczy i wielką wymową. Co się tycze kwestji autentyczności autora pomienionych listów, jednego z najcelniejszych angielskich prozaików, wyczerpano wszelkie domysły; pierwszy nawet bowiem ich wydawca nie wiedział jego nazwiska. Wedle najprawdopodobniejszego przypuszczenia twórcą ich był Sir Filip Francis (1740—1818); inni zaś krytycy przypisują autorstwo tych listów lordowi Jerzemu Sackville John Jaques „History of Junius and his works“, Londyn, 1842), albo też słynnemu filologowi Horne-Tooke. Ostatnimi czasy (1859) za autora listów **J.** podaje J. Symons Wiljama Burke'go, brata słynnego mówcy parlamentarnego. Por. Sir Fortunatus Dwarris „Some new facts as to the authorship of the Letters of J.“ (Londyn, 1850) i Crampa „Junius and his works“ (Londyn, 1851); F. Brockhaus „Die Briefe des J.” (1875); G. H. R. Francis „Junius revealed by his surviving grandson“ (1894).

Junker Wilhelm, podróżnik, * 1840 w Moskwie, † 1892; studjował medycynę w Getyndze, Berlinie i Pradze, następnie zwiedził Islandję, Tunis, Egipt (1875), Nil błękitny. W 1879 odbył wyprawę naukową nad rzekę Aruwimi, 1883 znalazłszy przeszkodę w powrocie do Europy w skutek powstania derwiszów, kilka lat przepędził nad rz. Mwutan Nzige, okrążył Ugandę i w 1886 dotarł do Zanzibaru, skąd 1887 przez Kair powrócił do Europy. Ogłosił „Reisen in Afrika, 1875—86“ (3 t., 1889—91).

Junkier (po niem. *Junker*), niegdyś każdy młodszy syn panujących, obecnie szlachcic, mianowicie szlachcic wiejski, bez żadnego innego tytułu. Stąd pod nazwą junkrostwa *(Junkerthum)* rozumiemy dzisiaj w dziejach stronnictw politycznych niemieckich dążenie szlachty do odzyskania dawnych przywilejów, tak w państwie, jak i w społeczeństwie, z krzywdą innych warstw ludności, a bez pamięci na to, że i czasy się zmieniły, i środki tego stronnictwa, tak pod względem zasobów, jak i oświaty, nie odpowiadają temu celowi.—**J.,** w wojsku rosyjskiem oznacza młodego ochotnika, wstępującego do wojska w widokach zostania oficerem.

Jün-nan, *Yün-nan*, prowincja w południowo-zachodnich Chinach, ma 380,000 klm. kw. (6,900 mil kw.) i 12 mil. miesz. Prowincja ta jest krajem górzystym i mieści w sobie największe mineralne bogactwa państwa Chińskiego; wydobywają tu miedź, srebro, ołów, cynk, żelazo, sól, węgiel, marmur, oraz drogie kamienie. Miasto główne t. im. leży nad jeziorem Tiënsze; słynie z wyrobu tkanin jedwabnych i dywanów, prowadzi ożywiony handel.

Junona (łac. *Juno*), rzymsko-italska nazwa bogini, odpowiadającej w zupełności greckiej *Herze*. **J.,** wedle ogólnie przyjętego podania, ślubna małżonka Zeusa (Jowisza), jest ze względu na pierwotne naturalistyczne jej pojęcie w części boginią powietrza, w części boginią ziemi. Rzymska **J.** jest boginią światła niebieskiego i dlatego odbierała część pierwszego dnia *(Kalendy)* każdego miesiąca. Z tem pojęciem łączy się cześć jej jako bogini porodów (**J.** *Lucina*), dalej opiekunki małżeństw (**J.** *Pronuba*) i matron (stąd uroczystość *Matronalia* w początkach marca), wreszcie królowej nieba (**J.** *Regina*). Oprócz tego były staroitalskie kulty **J.,** zapożyczone przez Rzymian od sąsiednich plemion, jak **J.** *Lanuvina* (od Latynów), **J.** *Curitis v. Quiritis* (od Sabinów), **J.** *Cupra* (od Picentynów). Sztuka plastyczna wyobraża Herę jako ideał niewieściej piękności, z wyrazem w obliczu szacunek nakazującym, z obnażoną szyją i rękoma (zresztą całkowicie odziana), z rąbkiem lub wieńcem na głowie; często dodawano jej pawia; w ręku trzyma berło lub granat. Najsłynniejszym wizerunkiem Hery był kolosalny posąg bogini, wykonany przez Polikleta ze złota i kości słoniowej w Argos.

Junona, jedna z drobnych planet, oznaczana liczbą 3, należy do czterech najpierw odkrytych, mianowicie 1 września 1804 przez Hardinga w Lilienthal; czas jej obiegu około słońca wynosi dni 1592,1, średnica jej nie przechodzi zapewne 30 mil.

Junonia Faliscorum, ob. Falerii.

Junosza v. *Baran, Barany*, herb: W polu czerwonem na murawie zielonej, lub bez niej—baran srebrny. U szczytu trzy lub pięć piór strusich,

Junosza I.

Junosza II.

albo też zamiast piór pół barana; na tarczy bywa też w odmianach baran z podniesioną nogą prawą, jak do biegu, albo też wspięty, albo wreszcie z chorągiewką błękitną. Bywają też labry czerwone, podbite srebrem. Jedna wreszcie odmiana tak wygląda: W polu czerwonem, na zielonej murawie—baran srebrny, wybiegający z poza różanego krzaku. U szczytu pół barana, albo trzy pióra strusie. Labry błękitne, podbite srebrem.

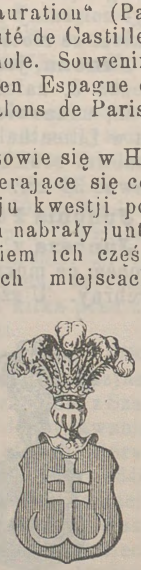
Junosza Klemens, pseudonim Klemensa Szaniawskiego.

Junot Andoche, ks. d'Abrantès, generał francuski, * 1771 w Bussy le Grand (Côte d'Or), po ukończeniu kursów prawnych wstąpił jako ochotnik do wojska i męstwem swem zwróciwszy na siebie uwagę Bonapartego, został jego adjutantem i odbył z nim wyprawę egipską. 1804 był gubernatorem Paryża, w 1805 posłem w Lizbonie, odznaczył się w bitwie pod Austerlitz, 1807 dowódca korpusu okupacyjnego w Portugalji, 1808 generalny gubernator tamże z tytułem ks. d'Abrantès, następnie gubernator Ilirji. Dotknięty chorobą umysłową resztę życia spędził w miasteczku Montbard (Côte d'Or), gdzie † 1813 wskutek upadku z muru. Małżonka jego *Laurette de Saint Martin Permon ks. Abrantès*, pochodząca z greckiej rodziny cesarskiej Komnenów, daleka krewna Napoleona I, po zamążpójściu (1799) została damą dworu matki Napoleona, na zbytki roztrwoniła cały swój majątek, zaś po śmierci męża, żyjąc z pracy literackiej, zmarła w klasztorze Abbaye aux Bois w Paryżu w czerwcu 1838. Napisała: „Mémoires, au Souvenirs historiques sur Napoléon, la Revolution, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration“ (Paryż, 1831—35, t. 18); „L'amirauté de Castille“ (1842); „Scènes de la vie espagnole. Souvenirs d'une ambassade et d'un séjour en Espagne et Portugal“ (1837); „Histoire des salons de Paris“ (1837, now. 1893).

Junta, czyli stowarzyszenie, zowie się w Hiszpanji każde zgromadzenie, zbierające się celem załatwienia wszelkiego rodzaju kwestji politycznych. W nowszych czasach nabrały junty wielkiego znaczenia; większa bowiem ich część, zgromadzając się w rozmaitych miejscach, przybierała charakter, władz dyktujących prawa innym częściom kraju.

Junta, Junti, sławna rodzina drukarzy, ob. Giunti.

Juńczyk, herb. **J.** I: W polu czerwonem krzyż podwójny srebrny, u dołu w kotwicę rozdarty. U szczytu 5 piór strusich. — **J.** II różni się od poprzedniego tem, że krzyż jest pojedyńczy, a u szczytu trzy pióra strusie.

Juńczyk I.

Jupiter, *Jowisz*, nazwa głównego bóstwa rzymskiego, ob. Zeus.

Jur św., ruska nazwa św. Jerzego. Pod tem wezwaniem stojący kościół unicki we Lwowie stał się symbolem stronnictwa politycznego galicyjskiego, przybierającego nazwę *Świętojurców* (ob.).

Jura, pasmo gór w Europie, poczyna się nad Rodanem, niedaleko St. Genis, i ciągnie się na długości 590 klm., naprzód w kierunku północno-wschodnim, potem północnym aż do brzegów górnego Menu. Ren dzieli je na dwie części: a) Francuska, albo Szwajcarska **J.,** między Rodanem i Renem ciągnące się, do 40 klm. szerokie pasmo, składające się z kilku równolegle do siebie idących łańcuchów, z których wschodni jest najwyższy. Najważniejsze tu szczyty są: Mont Chasseron (1,611 m.), Tête de Rang (1,423 m.), Chasseral albo Gestler (1,609 m.). b) Niemiecka **J.** stanowi pasmo, ciągnące się od Renu do Menu, długie 435 klm., poprzerzynane w wielu miejscach poprzecznemi dolinami, bardziej spadziste ku zachodowi, niż ku wschodowi. To pasmo przez Dunaj i Altmühl podzielone jest na 3 części, jak oto: **J.** Czarny las, **J.** Szwabska i **J.** Frankońska. Wogóle Niemiecka **J.** jest niższa od Szwajcarskiej. Por. Quenstedt „Der Jura“ (Tübingen, 1856).

Jura, toż co Jurajska formacja (ob.).

Jura, rz. w gub. Kowieńskiej, wypływa w północno-zachodniej stronie miasteczka Retowa, blizko granicy powiatów Telszewskiego i Rosieńskiego. Płynie przez ten ostatni powiat kręto ku południowi i blizko wsi Kujse wchodzi do Prus, gdzie wpada z prawego brzegu do Niemna, blisko Ragnety. Długa około 140 wiorst, z których około 125 w gub. Kowieńskiej. Przyjmuje z lewego brzegu 11 rzek i rzeczek, z których znaczniejsze: Ajtra, Łokista, Okmiana, Szunia, Szeszuwa, z prawej 5 mniejszych. Toż miano **J.** dają Litwini morzu Bałtyckiemu, którego brzegi miejscami nazywają *Pajuris*.

Jura, departament francuski, utworzony z części prowincji Franche-Comté, liczy 5,054 klm. kw. powierzchni i 266,143 ludności (1896). Dzieli się na cztery okręgi: Dôle, Poligny, St.-Claude, Lons-le Saunier, z miastem stołecznem Lons-le-Saunier.

Jura novit curia (łac.)—sąd zna prawo.

Jura quaesita (łac.), — prawa nabyte.

Jura stolae (łac.), dochody prawne proboszczów, czyli opłaty składane przez parafjan za obrządki, przy których kapłan używa stuły, jak np. za wywody, ogłoszenia zapowiedzi, śluby, pogrzeby, chrzty i t. p. W Polsce taksa za spełnianie tych posług duchownych ogłoszona była 19 lipca 1824 i obowiązuje dotychczas.

Juraha v. *Poraj i Kotwica* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — róża srebrna, w lewem czerwonem — figura wy-

Juraha.

rażna na obocznym rysunku, złożona ze strzały bez opierzenia, przekrzyżowanej (bez prawego ramienia), oraz litery *S* z żeleźcem. U szczytu trzy pióra strusie.

Jurajska formacja, *jurasowa*, *oolitowa formacja*, nazwa tych pokładów geologicznych drugorzędowych (ob. Geologja), które następują po formacji trjasowej, a poprzedzają formację kredową spodnią. Typ ten silnie jest rozwinięty w górach Jura, skąd nazwa. **J.** składa się z naprzemian leżących pokładów gliny, mniej lub więcej piaszczystej, i różnego rodzaju wapieni, często ikrowcowych (oolitowych). Są to osady niemal wyłącznie morskie, a jednostajne ich uławicenie w Europie zdaje się okazywać, że przez długi przeciąg czasu tego okresu spokojność panować musiała na powierzchni Europy. Całą tę formację podzielono na kilka piętr: pokłady *ljasowe*, dolne (obejmujące piaskowiec ljasowy, wapień gryfitowy, wapień belemnitowy), pokłady *oolitowe* (ikrowcowe, jurajskie spodnie), *oksfordzkie* (jurajskie średnie), *wapieni koralowych (coral rag)* i *portlandzkie* (jurajskie wierzchnie); od barw przeważnie występujących, idąc od dołu ku górze, rozróżniają się piętra: *czarnej*, *brunatnej* i *białej jury*. Życie zwierzęce było w tej epoce silnie rozwiniętem; **J. f.** cechuje się zwłaszcza obfitością amonitów i belemnitów, dalej bogactwem ryb i potężnemi jaszczurkami; tu też występują pierwsze ssące z rzędu workowatych (znalezione w Stonesfield). W ogólności znanych jest z epoki **J.** przeszło 4,000 organizmów, w tej liczbie około 250 gatunków roślin. Śledzenie pokładów **J.** wykazuje rozległość mórz w ówczesnej Europie; rozkład lądów i mórz był wtedy znacznie odmienny, znaczne części Francji, Niemiec, Polski, Rosji były pokryte morzem. Pokłady **J.** są w ogóle na ziemi bardzo obfite. Przecinają Anglję pasem szerokim, zajmują rozległe przestrzenie we Francji, ciągną się wzdłuż rozmaitych odnóg Alp i łączą się z Karpatami; rozciągają się około Krakowa, tworzą skały Ojcowa i sąsiednie, ciągnąc się do Warty i Prosny. Dalej ku Baltykowi występują w odosobnionych gniazdach, często pokrytych późniejszemi formacjami. Występują też w wielu miejscach Rosji środkowej. Por. Buch „Ueber den Jura in Deutschland“ (1839); Quenstedt „Der Jura“ (1858).

Jurajskl system, *jurajski górotwór*, toż co Jurajska formacja (ob.).

Juraki, plemię, ob. Samojedy.

Juramentum (łac.) przysięga.

Juranço, wino, ob. Pau.

Jurare in verba magistri (łac.)—powoływać się na powagę nauczyciela (Horacy). Słowa te charakteryzują uczniów Pytagorasa, którzy dla udowodnienia jakiej prawdy, powoływali się na argument: „Magister dixit“.

Jurasz Antoni, laryngolog, * 1847 w Spławiach pod Poznaniem, studjował medycynę w Gryfji i Würzburgu. W 1877 został docentem, a 1881 prof. nadzwyczajnym chorób krtani i nosa w uniwersytecie heidelberskim. Oprócz wielu rozpraw w pismach polskich i niemieckich, ogłosił: „Laryngoskopja i choroby krtani“ (Kraków, 1878); „Ueber die Sensibilitätsneurosen der Rachens und des Kehlkopfs“ (1881); „Ueber Behandlung hochgradiger Verkrümmungen der Nasenscheidewand“ (1882); „Ueber die subcutane Galvanocaustik“; nadto wiele rozpraw lekarskich, pomieszczonych w czasopismach polskich i niemieckich.

Jurata, tak dawni Litwini mieli nazywać królowę morza Baltyckiego.

Jurborg, *Jurbork* (żmujdz. *Jurborkas*), miasto w pow. Rosieńskim, gub. Kowieńskiej, nad Niemnem, przerznięte rzeką Imstrą, w pobliżu ujścia Mitwy, przystań, komora celna, kościół katolicki i cerkiew prawosławna, 3,000 miesz. Dawna osada żmujdzka z zamkiem warownym, którego ślady znikły.

Jurborskie starostwo niegrodowe, leżało w księstwie Żmujdzkiem, powiecie Wielońskim. Starożytne to sstwo sięga najodleglejszych czasów Litwy, bo w XI wieku Montwiłł, syn Gimbuta, książę panujący na Żmujdzi, obrał sobie zamek Jurborski za swą stolicę. Podług metryk lit., król Aleksander Jagiellończyk, zaciągnąwszy dług na potrzeby Rzpltej w ilości dukatów węgier. 1060 u sekretarza swego Jana Sapiehy, dał mu w r. 1502 to sstwo w zastawne posiadanie aż do czasu wykupienia. W 1569 zaliczało się jeszcze do dóbr stołowych królewskich. W roku 1771 posiadał je Ignacy Potocki, pisarz w. ks. lit., wespół z swą małżonką Elżbietą z Lubomirskich, opłacając z niego łącznie z leśnictwem Wilkiskiem kwarty złp. 16,641 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1780 stany Rzpltej zabezpieczyły posiadanie tego sstwa Eleonorze księżnie Czartoryskiej, po ukończeniu dożywocia obojga małżonków Potockich.

Jurczicz Józef, powieściopisarz i publicysta słowieński, * 1844, † 1881 w Lublanie. Powieści jego na tle ludowem, mianowicie: „Deseti brat,“ należą do najlepszych w literaturze słowieńskiej. Redagował pismo *Slovenski narod*, w którem walczył o prawa narodu. Był też autorem pierwszej w swym języku ojczystym oryginalnej tragedji „Tugomer“ (1876, z dziejów Słowian nadbałtyckich). Dzieła jego wyszły w Lublanie w r. 1883.

Jure (łac.), to samo co *de jure*, z prawa.—**Jure caduco**—prawem kaduka, ob. Jus caducum.—**Jure et facto**—według prawa i rzeczywistości.

Jurgens Karol Henryk, pisarz niemiecki, * 1801 w Brunświku, † 1860 w Wiesbaden, od r.

1834 kaznodzieja w Stadtoldendorf, zajmował się obok swego powołania pracami literackiemi. Roku 1848 został wybrany do parlamentu, następnie do komitetu pięćdziesięciu, wreszcie do zgromadzenia prawodawczego, gdzie pierwotnie należał do stronnictwa wielko niemieckiego. Porzuciwszy w 1851 urząd kościelny, został 1852 redaktorem dziennika *Hannoversche Zeitung*. Ważniejsze jego dzieła są: „Luther von seiner Geburt bis zur Ablasstreite“ (3 t., Lipsk, 1846—47) i „Zur Geschichte des deutschen Verfassungswerks“ (2 t., Brunświk, 1850—56).

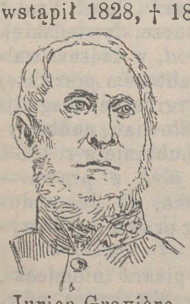

Jurgiewicz.

Jurgiewicz v. *Janina* odm., herb: W polu czerwonem—tarcza fjoletowa o srebrnym skraju. Nad hełmem w mitrze (bez krzyża), nad murem z bramą, o szczycie rozerwanym, między skrzydłami — ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1571 przez króla Stefana.

Jurgiewicz Andrzej, doktor teologji, kanonik katedralny wileński, ulubieniec kardynała Jerzego Radziwiłła, z którym jeździł do Rzymu; † 1640 r. w Wilnie; ogłosił: „Quaestiones de heresibus nostri temporis And. Wolano ipsiusque fratribus Lithuaniae Ministris p. A. Jurgievicium propositae“ (Wilno, 1590) i kilka innych dzieł treści teologicznej, wymierzonych po większej części przeciwko Wolanowi, lub zbijających rozmaite zarzuty, czynione Jezuitom.

Jurgiszki, starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie Trockim, w parafji olickiej. W 1771 małe to i zniszczone sstwo było w posiadaniu Ludwika i Jadwigi Korejwów, którzy opłacali z niego kwarty złp. 60, a hyberny złp. 20. Nie należy mieszać tego sstwa z dzierżawą tejże nazwy, w tem samem wdztwie i powiecie położoną, bo ta ostatnia była w posiadaniu Boreckich, stanowiąc oddzielną zupełnie nomenklaturę.

Jurien de la Gravière Jan Baptysta Edmund, marynarz francuski, * 1812, do służby wstąpił 1828, † 1892. Mianowany 1850 kapitanem okrętu, a 1855 kontradmirałem, brał udział w wojnie krymskiej i wyprawie meksykańskiej, podczas której zawarł z Anglją i Hiszpanją w Soledad głośną swego czasu konwencję, przez rząd nie zatwierdzoną (1861). W 1862 został wice-admirałem; kilkakrotnie zasiadał w radzie administracji. **J.** znany jest w literaturze jako autor kilku pism wysoko cenionych, mianowicie: „Voyage en Chine pendant les années 1847—50“ (2 t., 1854, 3 wyd., 1872); „Souvenirs d'un amiral“ (2 t., 1860); „Guerres maritimes sous la République et l'Empire“ (1847; 8 ed., 1883); „La marine d'autrefois“ (1865); „La marine d'aujourd'hui“ (1872); „La marine des anciens“ (1880); „La marine de Ptolémées et la marine des Romains“ (1884, t. 2); „Les campagnes d'Alexandre“ (1883—84, 5 cz.). Za prace te został członkiem akademji nauk 1866. Nadto umieszczał **J.** wiele artykułów, dotyczących marynarki i jej historji, w „Revue des deux Mondes“.

Jurien Gravière.

Juriuki, plemię koczujące w zachodniej Azji Mniejszej, pochodzą prawdopodobnie z Indji i są pokrewni Cyganom, różnią się zaś od Turkomanów, których Turcy także **J.** nazywają. Mieszkają w namiotach z sierści koziej, zajmują się hodowlą dromedarów, owiec i kóz; są mahometanami, ale nie obchodzą romazanu i bejramu. Kobiety ich nie używają zasłon, a dzieciom przez ściskanie sztucznie głowy przekształcają. Turcy mają ich w pogardzie.

Jurjew Liwoński, dawna, a od 1894 urzędowa nazwa miasta Dorpatu, zbudowanego 1030 przez w. księcia Jarosława Jurja Władzimierzowicza. Ob. Dorpat.

Jurjew Polski, miasto powiatowe w gub. Włodzimierskiej, o 12 mil od m. Włodzimierza, nad rz. Kołoszką, zbudowane około 1152 przez Jurja Władzimierzowicza Monomacha; 5,637 m. (1897).—*Jurjewski powiat*, 2,640 w. kw. z 95,335 miesz. Powierzchnia powiatu płaska, grunt urodzajny, po większej części glina zmieszana z czarnoziemem, miejscami piaski. Główne zajęcie mieszkańców rolnictwo, kwitnie także ogrodnictwo; hodowla bydła nieznaczna.

Jurjewiec Powołski, m. pow. gub. Kostromskiej, na prawym brzegu rz. Wołgi; 4,778 miesz. (1897), założone 1328.— *Jurjewski powiat* na 3,610 w. kw. ma 128,837 miesz., zajmujących się rolnictwem, uprawą lnu, ogrodnictwem i przemysłem. Powierzchnia pow. nizka, błotnista i lesista; grunt gliniasty i piaszczysty.

Jurkiewicz Marceli, Franciszkanin, głośny swojego czasu kaznodzieja, żyjący w drugiej połowie zeszłego wieku, ogłosił: „Kazania świętne“ (2 t., Poznań, 1765); „Kazania niedzielne“ (2 t., 1766, tamże); „Kazania postne i inne, w katedrze warszawskiej i gdzie indziej miane“ (3 t., Kalisz, 1770).

Jurkiewicz Karol, przyrodnik, * 1822 w Wólce Zawieprzyckiej w Lubelskiem, nauki przyrodnicze studjował w Petersburgu, a głównie zajął się mineralogją i geologją. W latach 1844—62 był nauczycielem nauk technicznych w gimnazjum realnem warsz., następnie objął katedrę mineralogji i geologji w Szkole Głównej, którą zatrzymał i w uniwersytecie, otwartym po zniesieniu Szkoły Głównej, uzyskawszy stopień dok-

Jurkiewicz K.

tora po obronie rozprawy o wapieniach w Lubelskiem. W r. 1877 był dziekanem wydziału fizyko-matematycznego, w 1879 otrzymał emeryturę. Miał czynny udział w założeniu towarzystwa ogrodniczego w Warszawie i w 1894 — 99 był jego prezesem. Oprócz wielu rozpraw i artykułów przełożył: „Wykład hygjeny" Fleury'ego (1853); „Kurs chemji nieorganicznej" Cahoursa (1862); „Woda" Tyndalla (Warszawa, 1874); „Plan stworzenia" Agassiza; „Tajemnice Afryki" Jacolliot; „Człowiek, jego pochodzenie, rasy i dawność" Platza (1892); „Geografja powszechna" Lerchenfelda. W 1878 redagował *Przyrodę i przemysł*; nadto jest członkiem komitetu redakcyjnego „Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej". W 1894 obchodził jubilensz 50-letniej działalności nauczycielskiej.

Jurkiewicz Benedykt, znany także pod nazwiskiem *Benedykta Dołęgi*, zamieszkały w Kijowie, gdzie w latach 1847—49 wydawał pismo zbiorowe p. t. „Gwiazda" (4 t.); oddzielnie ogłosił: „Czem jest i jakie zajmuje miejsce w medycynie homeopatja?", „Listy dwu filantropów o metodzie lekarskiej Hanemana do przeczytania sobie udzielone" (Kijów, 1847); „Trio muzykalno-literackie z ciekawych motywów czasowego piśmiennictwa" (Kijów, 1862). Umieszczał także drobne poezje w noworocznik *Niezabudka*.

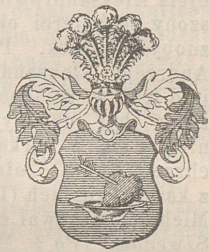
Jurkowski Jan, wierszopis z czasów Zygmunta III, * w mieście Pilźnie, bakałarz akademji krakowskiej. Oprócz kilku wierszy pochwalnych, wydał utwór p. t. „Tragedja o polskim Scilurusie i trzech synach koronnych ojczyzny polskiej, żołnierzu, rozkoszniku i filozofie, których imię Herkules, Parys, Diogenes, złożona przez i t. d." (1604). W utworze tym pod powłoką trzech imion starożytności klasycznej wystawia **J.** trzy stany Rzpltej w osobach: żołnierza (Herkules), rozkosznika (Parys) i filozofa (Diogenes), i stara się odwieść od zbytków, a do cnot nakłonić. Myśl tę przeprowadził w sposób oryginalny. Nie popisuje się z mitologją i erudycją klasyczną, ale każe swym bohaterom mówić po polsku w rzeczach polskich. Wyszydza zniewieściałość i cudzoziemczyznę rodzin bogatszych, chłoszcze szlachtę za pijatyki, bójki, podłość i zepsucie. W jednem z dwu *intermedjów* dosadnie maluje zbytek szlachty i gromi ją za niedbałość w wychowaniu synów na dobrych obywateli. Język wszędzie czysty, myśl szlachetna, wiersz gładki, podnoszą wysoko znaczenie tego utworu, który był wielokrotnie grywany na teatrach prywatnych po dworach szlachty. Widać w nim już istotny pierwiastek dramatu polskiego.

Jurkowski A. J., prefekt szkół powiatowych w Kiejdanach, Wilnie, a potem w Telszach, * w Mścisławiu, gub. Mohylowskiej, w końcu zeszłego wieku. Prócz tłómaczeń powieści francuskich i niemieckich, wydał: „Łęczycki, albo najście Szwedów na Polskę, powieść historyczna z początku XVII w." (Wilno, 1827); oraz „Historja zakonu rycerskiego Templarjuszów, od założenia jego, aż do upadku, od 1118 do 1314 i t. d." (Wilno, 1845).

Jurkowski Michał, filolog polski, rodem z Krakowa, magister filozofji, profesor języka greckiego w gimnazjum krakowskiem, a następnie w gimnazjum krakowskiem, wreszcie w gimnazjum krzemienieckiem, gdzie † około 1843. Wydał jeden tom „Słownika grecko-polskiego" (do lit. K, pomimo że już całe dzieło miał ukończone w rękopisie), „Antologję grecką" i t. d. (Wilno, 1815), tudzież rozprawę „O Demonach czyli genjuszach u filozofów greckich, w stosunku do duszy człowieka" (Krzem., 1814).

Jurowianin, pseudonim Aloizego Kozłowskiego.

Jurowski v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu błękitnem, na srebrnej misie — serce, ukośnie strzałą przeszyte. U szczytu 5 piór strusich.

Jurowski.

Jurta (z tatars.), namiot ludów koczujących, w Syberji i Chinach; na zimę budowany jest z desek pochyło ustawionych, zewnątrz pokrytych gliną i darnią, z dachem płaskim; w **J.** takiej utrzymuje się ognisko, dokoła którego rozstawione są ławy. **J.** letnie urządzają się jedynie z pali pochyłych, zbiegających się stożkowato i pozostawiających u szczytu otwór dla wypuszczania dymu.

Jury, ob. Przysięgli.

Jurydyki, w Warszawie, były to osady, różnemi czasy w koło niej zakładane, a rządzące się oddzielnemi prawami. Takiemi były: Leszno Leszczyńskich, Grzybów, Aleksandrja Zasławskich, Ordynackie Zamojskich, Marjenstadt Potockich, Wielopole, Bieliny i t. d. Było ich w Warszawie 14, na Pradze 5. Zniesiono je 1792 r.

Jurysprudencja (łac.), znaczyła dawniej naukę prawa, dziś wyraz ten oznacza raczej teorje prawne, w praktyce sądowej uświęcone; np. jurysprudencja cywilna izby sądowej warszawskiej (w wydawnictwie, prowadzonem przez adw. przys. Józefa Karpińskiego).

Juryj, z ros. zamiast *Jerzy*, imię kilku książąt ruskich. — **Juryj Włodzimierzowicz**, zwany *Dołgorukim*, książę rostowski i suzdalski, następnie wiel. książę całej Rusi, syn Włodzimierza Monomacha, * 1091 w Kijowie, wstąpił na

tron wielkoksiążęcy 1149 r., po wygnaniu Izasława Mścisławicza; wkrótce wygnany przez niego (1150), wrócił do Suzdalu i nazwał się tu wiel. księciem. Opanował napowrót Kijów i tu † 1157. Podług podania, założył m. Moskwę (1147). — **Juryj Wszewołodowicz,** książę włodzimierski i suzdalski, syn Wszewołoda Jurjewicza, zwanego *Wielkie Gniazdo*, a wnuk poprzedniego, * 1189 r.; przeznaczony przez ojca na następcę tronu 1212, prowadził wojnę domową z bratem swoim Konstantynem, przez którego został pobity pod Lipieckiem (1216); pogodziwszy się z nim, otrzymał 1217 Suzdal, a dopiero po śmierci brata 1219, został w. księciem. Walczył z Bulgarami Nadwołskimi i Nowogrodem. Przeciwko napadowi Batego nie przedsięwziął żadnych środków obronnych i po zburzeniu Moskwy uszedł do Razania. Zginął w bitwie z Mongołami nad brzegami rz. Siti r. 1238. Kościół prawosławny zaliczył go w poczet świętych. — **Juryj Daniłowicz,** książę moskiewski, syn Danjela Aleksandrowicza, * 1281 w Moskwie. Ogłoszony po śmierci ojca księciem perejesławskim, zdobył Możajsk. Po śmierci brata swego w. ks. Andrzeja Aleksandrowicza, **J.** wiódł długie boje o tron w. książęcy z Michałem ks. twerskim, który był uznany przez Złotą Hordę; ożeniwszy się z córką hana Uzbeka Kończaka (na chrzcie Agatą), otrzymał godność najstarszego z książąt ruskich (1318), ale nie mógł pokonać Michała; wojował z Nowogrodzianami przeciwko Szwedom. Po † Michała (zabitego w hordzie 1319) został w. księciem. Zabity został 1325 przez ks. twerskiego Dymitra Michałowicza. — **Juryj Dymitrowicz,** książę galicki, syn Dymitra Iwanowicza Dońskiego, * 1374 r. w Perejasławiu; otrzymał od ojca Zwienigorod i Ruzę. W r. 1392 walczył z Nowogrodem, 1399 z Bulgarami Kamskimi. Po śmierci starszego brata swego w. ks. Wasila Dymitrowicza (1425), prowadził wojnę o tron wielko-książęcy z synowcem swoim Wasilem Wasilewiczem Ciemnym, uznanym przez hordę za w. księcia. Walka ciągnęła się długi czas ze zmiennem szczęściem, aż nakoniec **J.** wziąwszy do niewoli żonę i matkę Wasila, utrzymał się przy w. księstwie aż do śmierci, zaszłej 1434 r. — **Juryj Światosławowicz,** ostatni ks. smoleński z rodu Monomacha, syn Światosława Iwanowicza. Po śmierci ojca, poległego w bitwie nad rz. Wiechrą 1386 r., osadzony został tegoż roku na tronie jako lennik Litwy. Pobity 1395 r. przez Witolda, przymuszony był ustąpić ze Smoleńska, dokąd dopiero r. 1401 powrócił. Wojował jeszcze kilkakrotnie z Witoldem, aż pokonany przez niego, uszedł do Nowogrodu, a stąd r. 1406 do Moskwy i został namiestnikiem w. ks. w Torżku. Zabiwszy ks. Symeona wiaziemskiego i jego żonę Juljannę, ratował się ucieczką do Hordy. Tułając się potem po rozmaitych miejscach, † 1407 w jednym z monasterów razańskich.

Juryzdykcja (po łac. *jurisdictio*), tak się nazywa przysługujące sądom prawo wymierzania sprawiedliwości w pewnych miejscach i pewnych przedmiotach. **J.** bywa *zwyczajna* (jurisdictio ordinaria), gdy sądy w pewnych miejscach, jakieś rodzaje spraw stale rozsądzają, i *nadzwyczajna* albo *wyjątkowa* (jurisdictio extraordinaria), gdy władza sądzenia pewnych spraw lub pewnej sprawy wyjątkowo jakiemu sądowi lub komisji jest powierzona.

Jus, wielki i mały, dźwięki nosowe w języku starosłowiańskim, odpowiadające polskim: *ą* i *ę*.

Jus, po łacinie prawo (ob.), zarówno w przedmiotowem, jak i podmiotowem znaczeniu tego wyrazu.

Jus asyli (łac.) — prawo schronienia, ob. Asilum.

Jus gladii (łac.), prawo miecza, prawo życia i śmierci. W rzeczypospolitej polskiej koloniści niemieccy, osiedlający się w miastach polskich w wiekach średnich rządzili się prawem magdeburskiem, które dozwalało sądom za niektóre zbrodnie karać winnych śmiercią.

Jus manuarium (łac.) — prawo pięści.

Jus naturale (łac.) — prawo przyrodzone, naturalne.

Jus optionis (łac.) — prawo wyboru.

Jus polonicum v. *commune* v. *ducale*, t. j. tak zwane prawo polskie, jak to widać np. ze słów Mieszka III, r. 1145 wyrzeczonych: dar Bogu dany nie powinien ulegać prawom książąt *(legibus principum)*, więc uwalnia go się od wszelkich praw w Polsce ustalonych *(ab omn. juribus in Polonia constit.)*. Kazimierz Spr. 1163 uwalnia Wichfryda *ab omni exceptione juris polonici ad dominum ducem pertinentis*; Bolesław Wysoki śląki zlewa *omne jus et dominium* na Lubiąż *jus ducale omnis libertas*, i t. d. Tak już określił je Naruszewicz (9,147); Szajnocha tak samo prawo polskie zowie książęcem i za Naruszewiczem wykazuje, że te starodawne obowiązki i służebności prawa polskiego, właściwie były zagraniczne, tylko w biegu czasu zmieniony już w obczyźnie sposób opodatkowania pieniężny, nadał daninom w naturze nazwę jakby rodzinnego *polskiego* prawa *(Jad i Jaq.*, ed. 2 I, 100). Całą jego ilość dzielić można na 6 kategorji (por. Stenzel *Urkundenbuch* 335): 1) stróża, poradlne, powołowe i królewszczyzna, a w końcu podymne, jest nazwą jednej daniny i stosuje się do zaopatrywania zamków różnoraką daniną. Tu należy sep, danina w ziarnie (śrezna), osep v. porzeczne. 2) Obowiązki utrzymywania panującego w czasie jego objazdów znane są pod nazwą ogólną narzaz (na rzeź), a szczególnemi owca, berna (krowne), podworowe, godne albo kolęda i t. d. 3) Przeprowadzania, stąd podwody, przeworj, przewód, powóz, stan i t. d. 4) Budowa zamków lub ich reparacja i takie same czynności około mostów, które zrazu prawie gościńców rolę grały. 5) Sądownictwo nad ludźmi okręgu zależ-

nego od zamku, stanowiące specjalniej zwane *jus ducale*, do czego nietylko grzywny, ale kara śmierci, obcięcia członków, pojedynków (ordalia) i t. d. należało. Jest to część **J. p.** zwana *opole* albo *vicinia* (Roeppel *Gesch. Pol.* I 615), obejmująca nieraz i powyższe, jako na opolu ciążące z zamku, dla którego usługi (beneficium) wchodzące do kategorji drugiej zwały także *żuva*, jeżeli ciążyły jakby *rodowo* na pewnych ludziach, którzy brali od swych usług nazwę kobylników, ratajów, skórzewników, milites, sokolników, bobrowników i t. d. 6) Prawo monarchicznej najwyższej zwierzchności *(dominium et honor)*, własności ryb, zwierza i ziemi; por. pozwolenia sprzedaży dóbr, rezerwacja spraw o dziedzictwo. Tu też należy prawo skupu dóbr i t. d.

Jus primae noctis (łac. prawo pierwszej nocy, *droit de seigneur*, *droit de cuissage*, *droit de prelibation)*, mniemany przywilej właścicieli ziemskich w wiekach średnich przepędzania pierwszej nocy z wychodzącemi za mąż kobietami, ich poddankami. Przywilej ten najdłużej utrzymał się we Francji i w końcu zamieniony został na opłatę pieniężną. Wątpliwą jest wszakże rzeczą, czy prawo takie istniało w rzeczywistości i prawdopodobnie jest ono utworem fantazji poetów, najpoważniejsi bowiem badacze nie zdołali śladów jego wykryć w kronikach i dokumentach średniowiecznych. Do również negatywnego rezultatu doszli badacze najnowsi, jak Schmidt w dziele: „J. p. n. Eine geschichtliche Untersuchung“ (Fryburg, 1881) i w „Slavische Geschichtsquellen zur Streitfrage **J. p. n.**“ (Poznań, 1886).

Jus primi occupantis (łac.)—prawo pierwszego zajęcia. Prawo to stosowało się pierwotnie do ziemi nienależącej do nikogo i nadawało własność jej temu, kto pierwszy ją zajął, następnie do majątków pozostałych po właścicielu, który zmarł, nie zostawiwszy spadkobierców (puścizna), w końcu do całych krajów zaludnionych, w imię fikcji prawnej, iż zajmującym jest nie człowiek, lecz cywilizacja, idea postępu. W imię niej zajęte zostały: Ameryka, wyspy oceanu Wschodniego, a w czasach naszych dokonany rozbiór Afryki i rozpoczęty zabór Chin.

Jus privatom (łac.), prawo prywatne.

Jus talionis (łac.), prawo odwetu.

Jus vocandi (łac.), prawo apelacji.

Jussieu Antoni, botanik, * 1686 w Lionie, † 1758, był uczniem Tourneforta, a po śmierci jego został inspektorem ogrodu botanicznego w Paryżu i profesorem botaniki; zamieścił wiele rozpraw w pamiętnikach akademji, której był członkiem, oraz ogłosił: „Traité des vertus des plantes,“ „Discours sur les progrès de la botanique“ (1718) i in.

Jussieu Bernard, brat poprzedniego, również botanik, * 1699, † 1776 r.; zostawszy nadzorcą ogrodu w Trianon, uporządkował go według podanego przez siebie systemu naturalnego *(system Jussieu'go, system Trianon)*. Był członkiem akademji i ogłosił „Histoire des plantes qui naissent dans les environs de Paris“ (Paryż, 1725, 2 t.).

Jussieu Bernard.

Jussieu Józef, także botanik, brat pop., * roku 1704, † 1779; jako inżynier przyłączył się do wyprawy wysłanej do Quito dla wymierzenia stopnia południka, po ukończeniu zaś prac pozostał w Peru dla zbadania tamecznej roślinności. Zmuszony przez Hiszpanów do oddawania im usług inżynierskich, wpadł w obłąkanie. W roku 1771 wrócił ze zbiorami do Europy

Jussieu Antoni Wawrzyniec, synowiec poprzednich, jeden z najznakomitszych botaników, * 1748, † 1836; studjował medycynę i w r. 1770 objął katedrę botaniki w ogrodzie botanicznym w Paryżu, w r. 1785 ją złożył, a następnie został profesorem materji medycznej w fakultecie lekarskim i botaniki w muzeum historji naturalnej. Układ roślin, od jego nazwiska nazwany, pochodzi właściwie od jego stryja Bernarda, zjednał mu tylko należyte uznanie. Ogłosił: „Genera plantarum secundum ordines naturales disposita“ (1789); „Tableau synoptique de la methode botanique de B. et A. L. **J.**“ (1776).

Jussieu Adrjan Wawrzyniec, syn poprzedniego, * 1797, † 1853, został członkiem akademji, profesorem botaniki w ogrodzie botanicznym i dyrektorem muzeum hist. natur. Dał się poznać z nonografji różnych rodzin, nadto ogłosił „Wykład początków botaniki“ (tłóm. pol. Chałubińskiego, Warszawa, 1849).

Jussieu Wawrzyniec Piotr, brat stryjeczny poprzedn., * 1792, † 1866, znany jest z wprowadzenia do Francji nauki wzajemnej, a z wielu dzieł jego, głównie treści moralnej, najsłynniejszem jest dzieło ludowe: „Simon de Nantua, ou le marchand forain“ (1818).

Jussieua *(Jussiaea)*, rodzaj roślin z rodziny wiesiołkowatych, tak nazwany przez Linneusza na uczczenie pamięci wielkiego botanika Jussieu. Obejmuje rośliny trwałe, zielne, niektóre podkrzewy, rosnące po miejscach wilgotnych i bagnistych w Ameryce gorącej. Mają liście naprzemianległe, kwiaty na szypułkach pojedyncze, żółte, czasem białe, nieco do naszych wiesiołków podobne. Niektóre mają w swej ojczyźnie znaczenie lekarskie.

Jussuf, generał francuski, * 1805 na wyspie Elbie; uprowadzony przez rozbójników morskich do Tunisu, umieszczony został w przybocznej gwardji beja, lecz z powodu stosunków miłosnych z córką swego pana musiał schronić się do Algieru, gdzie wstąpił do wojskowej służby francuskiej do oddziałów spahów. Osobiste zdolno-

ści i odwaga wyniosły go na stopień komendanta i generała, na którem to stanowisku przyczynił się wiele do podbicia tego kraju przez Francuzów. Przybywszy 1845 r. do Francji, przyjął wiarę chrześcijańską i mianowany generałem brygady, wrócił do Algieru. Posunięty do stopnia generała dywizji 1856, odznaczył się w bojach z Arabami i Marokańczykami 1857, 1860 i 1864; † 1866 jako komendant dywizji w Montpellier. Wydał bardzo interesującą książkę „La guerre en Afrique“ (Paryż, 1850).

Just Antoni Józef Ludwik, Pijar, pisarz czesko-niemiecki, * 1809 w Polnie, † 1871 w Wiedniu. Wydał w r. 1869 zbiór poezji łacińskich, greckich, czeskich i niemieckich p. t.: „Collectanea.“ Napisał wiele artykułów pedagogiczno-dydaktycznych do pism niemieckich, oraz powiastkę „Jan Slavik“ (przełożona na czeski w roku 1870).

Just Edward, humorysta czeski, * 1836 w Josefowie, † 1879 w Pradze. Działalność literacką zaczął w r. 1861 w *Lumirze*. Ogłosił: „Žert a pravda“ (1865); „Povidky ditek“ (1865); „Humoresky“ (1866); „Utieszené veczery“ (1866); „Antikrist” (romans, 2 t., 1867—9); „Brzetislav a Jitka“ (dramat, 1869), libreto opery „Rinaldo Rinaldini“ (1868). Nadto tłómaczył z języków obcych, pisał i redagował zbiory do deklamowania („Besedniki“).

Justa causa (łac.)—sprawiedliwa przyczyna.

Juste Teodor, historyk belgijski, * 1818 r. w Brukseli, † 1888, sekretarz komisji centralnej w wydziale oświecenia, członek akademji archeologicznej belgijskiej i konserwator królewskiego muzeum artyleryjskiego. Wydał znaczną liczbę dzieł, mających na celu spopularyzowanie historji Francji i Belgji. Przytaczamy z nich ważniejsze: „Histoire élémentaire et populaire de la Belgique“ (Bruksela, 1838); „Histoire de la révolution belge de 1790“ (3 t., 1846); „Précis de l'histoire du moyen âge“ (5 t., 1848, 4 wyd., 1873); „Les Pays-Bas sous Philippe II” (2 t., 1855); „Charles Quint et Marguerite d'Autriche” (1858); „Histoire du soulèvement des Pays Bas contre la domination espagnole“ (2 t., 1862—64); „Histoire des États Généreux des Pays-Bas“ (2 t., 1864); „Les fondateurs de la monarchie belge“ (27 t., 1865—81); „La révolution belge de 1830“ (1872, t. 2); „Pierre le Grand, son regne et son testament“ (1877); „Le Panthéon national“ (1881) i „La revolution de juillet 1830“ (1883); „Histoire de la révol. française“ (1839); „Histoire du consulat et de l'empire“ (1840); „Histoire de Belgique“ (4 wyd., 1868, t. 3); „La révolution brabançonne 1789) i „La république belge 1790,“ „Histoire du congrès national de Belgique ou de la fondation de la monarchie belge” (3 wyd., 1880, t. 2); „Le comte d'Edmont et le comte de Horne” (1867); „La soulevement de Hollande en 1813 et la fondation du royaume des Pays-Bas“ „Précis d'histoire contemporaine 1815—71“ (1875); „Pierre le Grand, son testament“ (1877); „Le congrès national de Belgique 1830 — 31“ (1880); „Le Panthéon national“ (1881); „La revolution de jouillet 1830“ (1883).

Juste-milieu (franc.), środek, t. j. postępowanie, lub system działania daleki od wszelkiej ostateczności. Wyrażenia tego użył Voltaire w liście z d. 28 listopada 1765 do hr. d'Argental. Po rewolucji Lipcowej 1830 r. wyrażenie **J.** upowszechniło się w świecie politycznym; organy bowiem Ludwika Filipa powtarzały ciągle, że dobro i szczęście Francji polega na zachowaniu i utrzymaniu drogi pośredniej między stronnictwami. Wyraz ten pochwycono zaraz i oznaczono nim już to w dobrem, już w złem znaczeniu polityczną zasadę monarchji Lipcowej. Względnie do polityki rządu Lipcowego we Francji rozumieją dziś zwykle przez **J.** politykę chwiejną, bez wyraźnego charakteru, która chce trzymać ze wszystkiemi stronnictwami, ale skutkiem takich właśnie działań nie ma żadnego znaczenia i nie cieszy się żadnem powodzeniem. Mimo to przecież zaznaczyć trzeba, że monarchja Lipcowa upadła po części dlatego, że rząd porzucił w końcu dotychczasową zasadę **J.**, a chwycił się środków represyjnych.

Justh Juljusz, polityk węgierski, * 1850 r., człowiek partji niezawisłości Węgier, od 1893 był jej prezesem.

Justi Jan Henryk Gottlob, kameralista, * 1702 w Brücken w Prusiech, † 1771, studjował prawo i cameralia w Witenbergu i Jenie, służył następnie w wojsku pruskiem i dostał się do niewoli austrjackiej, skąd uszedł. W r. 1750 powołany został na profesora kameralistyki do „Theresianum“ w Wiedniu, w 1755 został komisarzem policji i docentem ekonomji oraz nauk przyrodniczych w Getyndze, 1757 r. inspektorem kolonji w Kopenhadze, w 1762 naczelnikiem górnictwa w Prusiech. Wskutek niedowiedzionego oskarżenia o przywłaszczenie sobie funduszów państwowych, wtrącony został 1768 do więzienia w Kistrzynie, gdzie pozostał do śmierci. Z nader licznych pism jego ważniejsze są: „Staatswirtschaft, oder systematische Abhandlung aller ökonomischen und Kameralwissenschaften“ (1755)); „Grundsätze der Polizeiwissenschaften“ (1756n „Vollständige Abhandlug von den Manufakturen und Fabriken“ (1758 — 61); „Abhandlung voden Steuern und Abgaben“ (1762); „System des Finanzwesens“ (1766).

Justi Karol Wilhelm, teolog niemiecki, * 1767 w Marburgu, † 1886; po ukończeniu nauk w Marburgu i Jenie został 1790 kaznodzieją przy katedrze ewang. w Marburgu, a od 1793 zarazem profesorem filozofji przy tamtejszym uniwersytecie; od 1801 superintendent i radca konsystorza, został w roku 1822 profesorem teologji

i przeważnie objaśniał księgi Starego Testamentu. Działalność literacka **J.** była różnostronna; ogłosił pomiędzy innemi: „Nationalgesänge der Hebräer" (3 t., Lipsk, 1803—18); „Sionitische Harfenklänge" (Lipsk, 1829); „Elisabeth die Heilige" (2 wyd., Marb., 1835); oprócz tego był kontynuatorem dzieła Striedera „Hess. Gelehrten und Schriftstellergeschichte" (Marb., 1831).

Justi Ferdynand, wnuk poprzedniego, znakomity filolog, * 1837 w Marburgu, ukończywszy studja filologiczne w Getyndze, habilitował się 1861 w Marburgu, a 1865 został profesorem gramatyki porównawczej i filologji germańskiej tamże. Głównem jego dziełem jest wysoce ceniony „Handbuch der Zendsprache" (Lipsk, 1864), oraz krytyczne wydanie dzieła „Bundehesz" ze słownikiem; „Kurdische Grammatik" (Petersb., 1880); „Geschichte der orientalischen Völker im Altertum" (1884); „Geschichte der alten Persien" (1879). W polskim przekładzie są „Historja starożytnej Persji" (przetłómaczył Br. Grabowski, 1880); „Lat temu 2400" (przek. St. Wagnera, 1880).

Justi Karol, brat poprzedniego, estetyk niemiecki, * 1832 r. w Marburgu, kształcił się tamże, doktoryzował się w roku 1860. W r. 1867 został profesorem filozofji w Marburgu, w roku 1871 w Kiel, a w roku 1872 objął katedrę historji i estetyki w Bonn. Najgłówniejsze jego dzieła są: „Dante und die gött. Com." (Marburg, 1862); „Winckelmann, sein Leben, seine Werke und Zeitgenossen" (Lipsk, 1866—72); „Diego Velasquez und sein Jahrhundert" (1888); „Die ästhetischen Elemente in der platonischen Philosophie" (Marburg, 1860).

Justicia, tak się nazywał w Aragonji najwyższy sędzia, który nietylko rozstrzygał wszystkie sprawy sądowe w ostatniej instancji, ale nadto decydował we wszystkich sporach między królem a stanami, albo też w sprawach między samemi stanami. **J.** był ochroną od gwałtów i ucisku, orędownikiem prawa, obrońcą i tłómaczem konstytucji; mógł pociągać do odpowiedzialności królewskich urzędników za gwałcenie ustawy, przekraczanie praw i przywilejów stanowych. Magistratura **J.** posiadała więc coś ze spartańskiego eforatu i rzymskiego trybunatu, różniła się od nich tem jednak, że nie posiadała nigdy władzy politycznej. Wybierany przez króla ze stanu rycerskiego, podlegał **J.** kontroli komisji, wyznaczanej przez króla i kortezy. Urząd **J.** niezmiernie zbawienny wywierał wpływ na wewnętrzny rozwój Aragonji. Do najsławniejszych **J.** należą *Cabrera* za Piotra IV i *Cerdano* za Jana I. Filip II zniszczył ten urząd i kazał ściąć ostatniego **J.** *del Neiço*.

Justitja, u dawnych Rzymian, bogini sprawiedliwości, u Greków *Astrea Themis* lub *Dike*, wyobrażaną jest w postaci dziewicy z djademem na czole, mieczem, szalą lub czarą w jednej i berłem lub laską w drugiej ręce.

Justitia regnorum fundamentum (łac.)—sprawiedliwość jest podstawą państw. Hasło cesarza austrjackiego Franciszka I.

Justitias vestras judicabo (łac.)—sprawiedliwość waszą sądzić będę.

Justo tempore (łac.)—we właściwym czasie.

Justo titulo (łac.)—ze słusznego powodu.

Justum necare reges Italiae (łac.)—sprawiedliwą jest rzeczą zabijać królów włoskich. Hasło karbonarjuszów włoskich, którego początkowe litery służyły za środek rozpoznawania się, gdyż nieświadomych mogły wprowadzić w błąd z powodu podobieństwa do napisu na krzyżu Chrystusa (I. N. R. I.).

Justycja, *Justynka* (*Justitia*), rodzaj roślin z rodziny Acanthaceae, obejmujący zioła, krzewy i drzewa w krajach gorących, o liściach szerokich i kwiatach zebranych w kłosy. Niektóre ozdobne lub lekarskie. Najozdobniejszą jest **J.** *coccinea*, o pięknych kwiatach ponsowych. **J.** pielęgnują się w cieplarniach o 15° ciepła.

Justyn Marcus Justinianus, także *Marcus Justinus Frontinus* zwany, historyk rzymski, żyjący w III czy IV w. po Chr. (podług innych około 150 po Chr.), jest autorem wyciągu z zaginionego obszerniejszego dzieła historji powszechnej Trogusa Pompejusza, który żył za czasów Augusta. W wiekach średnich dziełko to chętnie czytano i naśladowano. Przedstawienie wogóle dość udatne, nie zaleca się wszakże prostotą i poprawnością wyrażenia. Najlepsze jego wydania są: Frotschera (3 t., Lipsk, 1827—30); Dübnera (Lipsk, 1831); Dübnera i Johanneau (2 t., Lipsk, 1838); Beneckego (Lipsk, 1830); Hartwiga (Brunświk, 1860); Damkego i Eitnera (2 części, Wrocław, 1865); Jeep'a (1859); Rühl (1886). Por. Rühl „Die Verbreitung des J. im Mittelalter" (1871).

Justyn I, cesarz bizantyński, 518—527, syn rolnika, * 450 w Dardanji. Z prostego żołnierza doszedł przez swą waleczność do stopnia generała, a po śmierci Anastazjusza wyniesiony został na tron cesarski 518 i dał początek dynastji słowiańskiej, † 527 r. Nastąpił po nim jego synowiec, Justynjan I (ob.).

Justyn II, cesarz bizantyński, 565—578, synowiec i następca Justynjana I, † 578. Rozkazawszy zadusić swego krewniaka Justyna, wstąpił na tron, ale nie umiał skutecznie bronić cesarstwa przeciw licznym nieprzyjaciołom i wylał się na wszelkiego rodzaju rozpustę. Wstąpił po nim zięć jego Tyberjusz. Por. Groh „Geschichte des ost-römischen Kaisers Justin II" (1889).

Justyn męczennik, ob. Flavius Justynus.

Justynjan I, cesarz bizantyński, 527—65, * 483 w Wederiana, niedaleko grodu Taurosium w Dardanji, pochodził z rodziny słowiańskiej,

ojciec jego miał się nazywać Sabbatias, a zaś w języku narodowym *Istok*, sam cesarz nazywany był przez ziomków *Uprawda* czyli *Wprawda*, co odpowiada łacińskiemu mianu Justynjan (jus, justitia=prawo, prawda). W czasie wielkiego rozwielmożenia się Słowian naddunajskich, w V w. stryj jego Justyn I, wzniósłszy się z prostego stanu na tron cesarski, chciał ufundować dynastję słowiańską, wychowywał synowca i 1 kwietnia 527 mianował go współregentem; po śmierci stryja otrzymał **J.** koronę cesarską 1 sierpnia 527 r. Ulegając przeważnemu wpływowi swej żony Teodory, dawnej aktorki, kobiety pięknej i utalentowanej, ale namiętnej i zalotnej, starał się o pojednanie monofizytów z kościołem prawowiernym; również i groźne powstanie, wybuchłe z powodu waśni stronnictw cyrkowych, krwawo stłumione 532 przez Belizarjusza (ob.), było w części dziełem Teodory, sprzyjającej partji Niebieskich. Wodzowie Belizarjusz i Narzes znacznie rozszerzyli granice państwa. Zwyciężywszy przy ich pomocy Wandalów (534—535) i Ostrogotów (535—555), zagarnął **J.** Afrykę, Sardynję, Korsykę, Sycylję i Włochy. Ze Słowianami jednak i z Persami walczono z różnem szczęściem. Pierwsi bezustannie zalewali prowincje państwa bizantyjskiego, a u drugich musiano pieniędzmi okupować pokój. Największą sławę zyskał **J.** przez tak zwane *Justynjańskie prawodawstwo*, które przyczyniło się niemało do przedłużenia egzystencji państwa Wschodniego. Z rozporządzenia cesarza 10 uczonych prawników pod przewodnictwem Trybonijana sporządzili ogólny zbiór praw *(Codex Justinianeus)*, tudzież zbiór najważniejszych objaśnień i decyzji z pism 40 słynnych prawników *(Pandectae* albo *Digesta)* i ułożyli podręcznik prawa rzymskiego *(Institutiones)*, później porobiono jeszcze do tego nowe dodatki *(Novellae)*. Wszystkie te prace objęte są w tak zwanem *Corpus civilis*. Łożył też **J.** ogromne kwoty na wspaniałe budynki, tak dla upiększenia stolicy (kościół św. Zofji), jak i dla publicznego użytku. Za panowania jego zniknęły do reszty ślady dawnych czasów. Albowiem na rozkaz cesarza zamknięto w Atenach szkoły neoplatońskie, a 541 zniesiono konsulat. **J.** † 565. Różne są opinje o charakterze **J.** Wywołał je Prokopjusz, który w historji tajemnej tego cesarza podawał wiadomości sprzeczne z tem, co ogłosił w pismach urzędowych. Imię *Wielkiego* winien **J.** raczej czynom wielkich swych wodzów, aniżeli samemu sobie.

Justynjan II, cesarz bizantyński, 685—711, syn i następca Konstantyna Pogonata, * 669. Odzyskał na Arabach wiele prowincji, ale swemi okrucieństwy i rozpustą zaćmił sławę oręża. Za owe czyny haniebne odjęto mu nos (stąd *Rhinotmetos* zwany) i wypędzono na krańce pustyni Scytyjskiej. Mimo to wrócił jednak **J.** na tron, a nie zaniechał okrucieństw; zabity 1711 r.

Juszczyk Józef, majster krawiecki w Warszawie, czynnie pracujący nad podniesieniem klasy rzemieślniczej, * 1836 w b. województwie Krakowskiem, kształcił się w wyższej szkole realnej w Kielcach, liczne artykuły w przedmiotach społecznych zamieszczał w *Przeglądzie tygodniowym*, zwłaszcza w latach 1865—68 w kwestji terminów; oddzielnie ogłosił: „Jak zapobiedz nędzy" (1872); za jego pomocą wyszło w przekładzie polskim dzieło Smilesa „Pomoc własna". Na wystawie paryskiej 1867 otrzymał medal honorowy za projekt urządzenia wzorowych warsztatów naukowych; jest członkiem czynnym wielu towarzystw filantropijnych i ekonomicznych w kraju i za granicą.

Juszkiewicz Antoni, pedagog, * 1820, † 1886 w Kazaniu; wydał: „Lietuviskos dajnos" (Litewskie pieśni narodowe, Kazań, 1880). Por. *Wisła VII*, od str. 443; *Prace filolog.*, I, 762; *Nowiny* (warszawskie) z r. 1880, № 329; *Kraj* (petersburski) z r. 1886, №№ 29—31.

Juszkowicz, herb: W polu barwy niewiadomej—znak widoczny na obocznym rysunku. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Juszkowski.

Juszyński.

Juszyński, herb: W polu czerwonem—serce w szachownicę błękitno-srebrną. U szczytu—białe pióro strusie między dwoma błękitnemi.

Juszyński Michał Hieronim, bibljograf polski, * 1760 we wsi Gniazdowie, w powiecie Olkuskim, doktor fil. akademji krakowskiej; był naprzód nauczycielem prywatnym w domu Jordanów i Morsztynów, później wstąpił do stanu duchownego i 1785 został kapłanem. W r. 1789 otrzymał posadę profesora w szkole pińczowskiej, gdzie następnie przez 2 lata był prorektorem. Po zajęciu kraju przez Austrję 1794 przeniósł się do djecezji tarnowskiej, został wikarjuszem przy kolegjacie w Wojniczu; potem był plebanem na Podolu lat 8, dalej w Zgórsku lat 7. Skutkiem poróżnienia się ze swoim protektorem Ossolińskim musiał opuścić Galicję i, przeniósłszy się 1810 do W. Księstwa Warszawskiego, został proboszczem w Wiślicy, a nareszcie w Szydłowie, gdzie † 1830. Był to mąż głębokiej nauki i wielkiej pracowitości. Z dzieł jego ważniejsze są: „Rymy i proza, M. H. J., Skotopaski, miłost-

ki“ (t. 1); „Skotopaski, miłostki, powiastki, liryki, mieszanki” (2 t., Kraków, 1783); „Skotopaski, miłostki, wiersze okolicznościowe i bajki” (tamże, 1787); „Asketomorja w sześciu pieśniach” (Kraków, 1794); „Zgromadzenie fartuszkowe czyli sejm mniszek” (Kraków, satyra); „Zjazd” (powieść wierszem, Kraków, 1810); „Dykcjonarz poetów polskich” (2 t., Kraków, 1820), najważniejsze jego dzieło i t. d. Oprócz tego wydał kilka kazań. Ambr. Grabowski, otrzymawszy od niego rękopis „Apophtegmatów czyli przypowieści dawnych Polaków,” pomnożył je i wydał 1819. W rękopisach pozostały: „Historja synodów polskich”; „Katalog ascetów polskich” i „Chronologiczny spis najdawniejszych druków polskich inkunabułów”.

Juszyński Józef Michał, biskup sandomierski, * 1793 w województwie Krakowskiem, † 1880, był prefektem w Sandomierzu, potem nauczycielem łaciny w szkole wydziałowej w Sandomierzu; w 1859 został administratorem djecezji, a 1859 prekonizowany na biskupa.

Juta (wym. *dszut*, od wyrazu mongolskiego *chuti*), *konopie mongolskie*, włókna z roślin należących do rodzaju *Corchorus* (ob.), zwłaszcza *C. capsularis* i *C. olitorius*, rosnących w Indjach wsch. i Chinach, gdzie w wielu miejscach są uprawiane. **J.** zawiera 62 proc. celulozy. Do Europy zaczęto ją sprowadzać około 1849, a w czasie wojny krymskiej **J.** głównie utrzymywała warsztaty tkackie w Anglji. W Indjach wyrabiają z niej powrozy i tkaniny, z których lepsze zowią się *megila*, gorsze *tat* czyli *choti;* robią też z niej worki, znane pod nazwą *gunny*. W Anglji wyrabiają z niej tkaniny, podobne do bawełnianych, a zwłaszcza mieszają **J.** z wełną i bawełną. Z powodu taniości proponowano ją na papier. Zarzucają **J.**, podobnie niesłusznie, niemiłą woń i łatwe ulęganie wilgoci. Potaż barwi ją na żółto. Por. Pfuhl „Die Jute und ihre Verarbeitung” (3 t., 1891).

Jutlandja (po duńsku *Jylland*), duńska prowincja, obejmująca północną część duńskiego (cymbryjskiego albo jutlandzkiego) półwyspu, ma 25,242 klm. kw. Środek jej przerzynają piaszczyste, do 200 metr. wysokości dochodzące wzgórza, strona północna i zachodnia są płaskie, strona wschodnia jest pagórkowata i stromo ku morzu spadająca. Część północna zakończona przylądkiem Skagen, po przerwaniu wskutek burzy przesmyku oddzielającego Liimfjord od morza Północnego stała się wyspą. Rzeki w **J.** są niewielkie (*Konge-Aa*, *Helm*, *Stor*, *Guden* i in.), jeziora liczne, chociaż małe; klimat surowy i wilgotny, ale zdrów. Z produktów najważniejsze: żyto, tatarka, kartofle, groch, len, chmiel, tytuń, bydło rogate, różne owce i t. d. Ludność składa się prawie wyłącznie z Duńczyków i wyznaje religję protestancką. Liczba mieszkańców wynosi 943,000; przemysł i handel dosyć są rozwinięte.

Historja W najdawniejszych czasach zamieszkiwali **J.** Cymbrowie, od których cały półwysep otrzymał nazwę *Chersonesus Cymbrica*. Na początku wieków średnich zajęta była **J.** przez *Jutów*, lud plemienia saskiego, zostający pod rządem własnych królów. Jutowie w części przesiedlili się do Anglji i później jako sprzymierzeńcy Sasów walczyli przeciw Karolowi W. Pod koniec IX i na początku X wieku **J.** przeszła pod panowanie Duńczyków i na zawsze została w ich mocy. Żywioł saski uległ całkowicie wpływowi duńskiemu, tak, że dzisiejsi mieszkańcy **J.** mówią djalektem duńskim. Por. Wittken „Studien über Jütland“ (Berlin, 1865); Erslev „Jylland, Studier og Skildringer” (Kopenhaga, 1886).

Jutowie, ob. Jutlandja (historja).

Jutrosin (*Jutroszyn*), miasto w W. Ks. Poznańskiem, w pow. Krobskim, nad Orlą, posiada kościół katolicki i ewangelicki, 2,000 miesz., trudniących się głównie rolnictwem. **J.** otrzymał prawo miejskie w r. 1642; należał wtedy do powiatu Kaliskiego, w XVIII wieku do powiatu Pyzdrskiego. W r. 1859 i 1861 zgorzał prawie zupełnie.

Jutroszyn, ob. Jutrosin.

Jutrzenka, herb. **J.** I: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem — 6 gwiazd czerwonych; w lewem błękitnem — półksiężyc złoty. U szczytu — nad złotym półksiężycem trzy gwiazdy czerwone. Labry z prawej strony czerwone,

Jutrzenka I.

Jutrzenka II.

podbite złotem; z lewej — błękitne, podbite złotem. — **J.** II: W polu złotem, na pasie błękitnym prawo-ukośnym — trzy gwiazdy złote. U szczytu, między dwoma złotemi skrzydłami — słup błękitny z trzema złotemi gwiazdami na sobie. Labry błękitne, podbite złotem.

Jutrzenka, zorza poranna (ob. Zorza), także gwiazda zaranna (ob. Wenus).

Jutrznia, zowie się w kościele katolickim pierwsza część, czyli pierwsza godzina porannego nabożeństwa kościelnego. Niegdyś, jak to bywa dotychczas na Boże Narodzenie, odprawiano jutrznię w nocy, obecnie zaś odprawia się ona

rano. Jutrznia składa się z 3 części: 1) wezwania *(invitatorium)*, 2) trzech nokturn, złożonych z trzech psalmów, trzech antyfon i trzech lekcji i 3) *laudes*, tak nazwanej od psalmu: *Laudate Dominum* etc. (Chwalcie Pana). Stosowna modlitwa kończy jutrznię.

Jutti Piotr Adolf, znakomity malarz dekoracji teatralnych, * 1800 w Paryżu, gdzie † 1831 r. Sprowadzony 1821 do Warszawy przez Ludwika Osińskiego, wykonał tu wiele pięknych dekoracji dla ówczesnego teatru narodowego. Obok tego malował znakomite krajobrazy, z których „Wchód do kaplicy gotyckiej" był na wystawie 1823 r. w Warszawie wielce chwalony. Po trzech latach pobytu w Warszawie, wrócił do Paryża.

Juturna, *Diuturna*, starolatyńska nimfa, siostra Turnusa, kochanka Jowisza, który jej poruczył panowanie nad wodami Latium. Poświęcone jej źródło, położone między Laurentum a Ardea, zawierało wodę uzdrawiającą, używaną do ofiar. W Rzymie obchodzono uroczystości zwane *Juturnalia;* na forum znajdowała się sadzawka, zwana *Lacus Juturnae.*

Jutyja, córka Sywarda, króla duńskiego, miała być wziętą do niewoli przez Polaków pod dowództwem Wizymira i zaprzedaną przez nich Norwegom.

Juvantia *(remedia*, t. j. środki wzmacniające), środki lekarskie, dodawane do innych, podobnie działających, dla wzmacniania ich skuteczności.

Juvara Tomasz Alojzy, miedziorytnik włoski, * 1809 w Mesynie, † 1874 przez samobójstwo. Kształcił się w Rzymie u Marchettiego i w Parmie u Toschiego, w r. 1842 pracował w Paryżu i Londynie, 1846 został nauczycielem w szkole miedziorytniczej w Neapolu, 1871 wicedyrektorem instytutu „Calcografia" w Rzymie. Wyrytował portrety Rembrandta, Rubensa i in., oraz „Madonnę z czterema świętymi," która znajdowała się dawniej w zamku w Neapolu.

Juvavum, łacińska nazwa Salzburga.

Juvenalia, u Rzymian igrzyska sceniczne, rodzaj teatru amatorskiego przed nieliczną publicznością, zaprowadzone przez Nerona na uczczenie dojścia jego do pełnoletności. Nero sam, a wraz z nim najznakomitsi Rzymianie występowali bez masek, jako aktorowie i śpiewacy solowi i chóralni. Za cesarzów późniejszych **J.** nazywały się igrzyska, urządzane w początku roku na Palatynie.

Juvenalis *(Decimus Junius)*, jeden z najdzielniejszych satyryków rzymskich, * w drugiej połowie I wieku po Chr. w Aquinum, w ziemi Wolsków; początkowo poświęcał się wymowie, później dopiero uprawiał poezję, a mianowicie satyrę. W Rzymie, gdzie mieszkał, nie mógł ogłosić swych poezji z powodu tyraństwa Domicjana. Podanie, jakoby przez Domicjana był wypędzony do Egiptu i wrócił dopiero za Trajana, podlega wątpliwości. **J.** † w 80 roku życia. Z pozostałych pod jego imieniem 16 satyr, nowsza krytyka uważa 10-tą i 5 ostatnich za podrobione, zaś 9 pierwszych i 11-tą za utwory **J.**, ale z wielu interpolacjami. W satyrach tych chłoszcze poeta niemiłosiernie wady, występki i zepsucie Rzymian. Z dokładną znajomością życia łącząc niepospolity talent charakteryzowania obyczajów, dosadnemi farbami maluje **J.** przewrotności swej epoki i daje wierny obraz moralnej zgnilizny w czasach cesarstwa. Styl **J.** nie grzeszy doborem wyrażeń, a w poecie zdradza retora. Najlepsze krytyczne wydanie **J.** sporządził O. Jahn (Berlin, 1851). Satyrę o „Żądzach ludzkich" przetłómaczył na język polski ks. Bogusławski (Wilno, 1802); „Precz mi z Rzymem" Faleński w *Wieńcu* (Warszawa, 1872). Por. Ribbek „Der echte und der unechte Juvenalis" (Berlin, 1865); Widal „J. et ses satires" (Paryż, 1869); Dötsch „J., ein Sittenrichter seiner Zeit" (Lipsk, 1874).

Juvencus *(Cajus Vettius Aquilinus)*, 331 r. prezbiter hiszpański, ułożył wierszem (heksametrem) księgę Mojżeszową i dzieje ewangeliczne, p. t.: „Historia evangelica," głównie podług św. Mateusza. Najlepsze wydanie Gebsera (2 t., Jena, 1827). Por. Ebert „Geschichte der Litteratur des Mittelalters" (1889).

Juvenis, pseudonim Winc. Niemojewskiego.

Juventas (także *Juventa* i *Juventus)*, u Rzymian bogini dojrzewającej młodzieży męskiej, miała kaplicę w świątyni Jowisza na Kapitolu. Za każdego młodzieńca, który togę męską przywdziewał, w świątyni tej składano monetę. Następnie utożsamiono boginię tę z grecką Hebe (ob.) i oddano jej świątynię w pobliżu Circus maximus. Wyobrażona jest na monetach Marka Aureljusza jako postać, sypiąca kadzidło do kadzielnicy.

Juxta (łac. *obok, przy)*, skraj papierów wartościowych lub losów loteryjnych, opatrzony rozmaitemi zakrętami wzorzystemi, który przy wydawaniu tego papieru lub losu zostaje przeciętym; ponieważ części odcięte dokładnie schodzić się z sobą muszą, skraj taki stanowić może kontrolę rzetelności danego dokumentu.

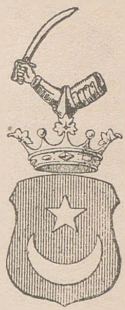
Juxtapositio, t. j. stawianie oboczne, przyrost ciał nieorganicznych przez nakładanie się nowych warstw. W logice stosunek dwu lub kilku pojęć podrzędnych (zdań ubocznych), które przypadają pod pojęcie wyższe.

Juzumowicz Tomasz, * 1809 we wsi Rubikach na Żmujdzi, † 1851 w Worniach, gdzie był profesorem, a potem inspektorem seminarjum; zasłużył się jako kaznodzieja i gorliwy krzewiciel oświaty między Żmujdzinami w ich ojczystym języku. Wydał: „Senas auksa altorius" (Wilno, 1846), a w rękopisie pozostawił Kazania, Homilje i Mowy pogrzebowe.

Juzumowicz Wincenty, brat poprzedniego, * 1819, proboszcz w Lepławkach na Żmujdzi, podobnież zasłużony krzewiciel oświaty narodowej, wydał: „S. Izydorius Artojas“ (Wilno, 1854); „Paskutini walanda giwenima żmogaus anc szio świeta,“ „Kialisidangu par iwajriua szie świeta križelus,“ „Apłankimas parakwios par jos klebona“ (Wilno, 1860), „Giwenimos żmogaus krikszczionies,“ oraz „Mapę djecezji Żmujdzkiej“ (Petersburg, 1856); przygotował nadto do druku „Dzieje i statystykę Żmujdzi,“ „Elementarz“ i in.

Juzumowicz Antoni, brat poprzedniego, profesor wymowy kaznodziejskiej i teologji moralnej w seminarjum worniańskiem, następnie proboszcz w Widzach, napisał: „Homiletykę“ i „Dzieje kościoła katol. na Żmujdzi.“

Juzwikiewicz v. *Leliwa* odm., herb: W polu czerwonem, nad półksiężycem srebrnym — takaż gwiazda 5-promienna. Nad koroną ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1777 przez Stanisława Augusta.

Juzwikiewicz.

J'y suis et j'y reste (fran. Jestem tu i tu pozostanę)—słowa te Mac-Mahon po zdobyciu fortu Malakow w dniu 9 września 1855 r. przesłał w odpowiedzi Pélissierowi na jego żądanie opuszczenia fortu z powodu, iż Rosjanie mogli wysadzić go w powietrze. Przypisywano mu je powtórnie, gdy po chybionym zamachu monarchistów na rzeczpospolitą 1873 r., republikanie usiłowali usunąć Mac-Mahona ze stanowiska prezydenta.

Jylland, duńska nazwa Jutlandji.

Koniec tomu siodmego.

BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

2931/I

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

Biblioteka
T.7
80309/2
WAP
Naukowa